Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Prin. VAMAN SHIVARAM APTE'S

THE PRACTICAL

SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY

PART I [अ-क]

EDITORS :

P. K. GODE & C. G. KARVE

PRASAD PRAKASHAN, POONA

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Revised and Enlarged Edition of

PRIN. V. S. APTE'S

THE PRACTICAL

SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

Vol. I – [अ–क]

Editors-in-chief

P. K. Gode, M. A., D. Litt.
Curator, Bhandarkar Oriental
Research Institute, Poona

AND

C. G. Karve, B. A.
Editor, Marathi Encyclopaedia
and other lexicons.

Assisting Board of Editors

Mm. Prof. **K. V. Abhyankar,** M. A.
Professor of Sanskrit (Retd.) Gujarat College
and Hon. Professor (B.O.R.I.)

Prof. **M. D. Sathe,** M. A. (Bom.), L. T. (Allad.)
Sanskrit Pandit.

Dr. **V. G. Rahurkar,** M. A., Ph. D.
Sub-editor, Dictionary Dept.,
Deccan College.

Shri **D. G. Padhye,** B. A.
Sanskrit Teacher (Bombay).

1957

PRASAD PRAKASHAN, POONA

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rs. 40

[Revised Edition 1957]

★

Printed by P. B. Kale, Pratibha Press, Sadashiv Peth, Tilak Road, Poona 2.
Published by Y. G. Joshi, Prasad Prakashan, 689/23 Sadashiv Peth, Poona 2

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

PREFACE

We feel extremely happy to bring out this first volume of the Revised and Enlarged Edition of Principal V. S. Apte's 'The Practical Sanskrit-English Dictionary.'

The first edition of this Dictionary was published in 1890 and in the next three or four decades two other editions, which were only reprints, were out. Prin. Apte's premature death, however, proved to be a great loss to the Sanskritists, Indologists and the student-world of Sanskrit in general all over India and the globe.

From the point of view of utility and ready reference, no other Dictionary had served India and the outside world to the extent to which Prin. Apte's Sanskrit-English Dictionary has served. There are again, other cogent reasons which set Sanskritists in India seriously considering the question of a revised and enlarged edition of this monumental work, which has been, since long, a desideratum. During the last half of a century, a number of new Sanskrit texts have been published. New words from these texts, must at some time or the other, be included in this revised Dictionary. Besides, Prin. Apte, though a veteran and zealous worker, had to labour single-handed, and so he could not include all words from the most important sources like उपनिषद्‌s, रामायण, महाभारत, भागवत, शाबरभाष्य and works on different technical sciences, various lexicons and texts subsequently published. Hence, words from these books and others, for example, the dramas of भास and the अर्थशास्त्र of कौटिल्य, which saw the light of the day as late as 1909 and 1912, must necessarily be included in a Sanskrit Dictionary of today.

In this revised edition, we have, as far as possible, taken into consideration all the above, but then unavoidable, short-comings in the old edition and have made substantial additions of new words of different shades of meaning and appropriate quotations from various sources.

Several new vocables from आयुर्वेद, साहित्यशास्त्र, Jain and Buddhist texts are also incorporated in this edition. As suggested by many scholars all over India, we have substituted the परसवर्ण method which is grammatically correct in place of the अनुस्वार method, used by Prin. Apte. Modern system of diacritical marks also has been adopted herein.

But in adding these new features to Prin. Apte's edition, our main object is only to cater for the needs of Sanskrit readers in general and of the school and college students in particular. One of the special features of this edition is the big Appendix (A), we have added as 'A Concordance of Terms in Sanskrit Grammars'. This work has been compiled by Mm. Prof. K. V. Abhyankar, M. A. (now Honorary Professor, B. O. R. I., Poona), after a close study of more than thirty-two authoritative works on Sanskrit Grammar, like those of पाणिनि, व्याडि, पतञ्जलि, भर्तृहरि &c., right from the period of प्रातिशाख्य works upto the present day. The number of entries in this Appendix alone exceeds four thousand and they cover the field of several words of grammatical significance including technical and other terms, names of authors and their works in published or manuscript form.

Another important feature is the treatment of about 475 maxims (न्यायs) in another Appendix (B).

A Board of Editors was appointed for this edition and the compilation work started some three years ago. The work of revision and addition of this magnitude naturally depends upon the voluntary co-operation of a large number of scholars from all over India and we are glad to note that many Sanskrit scholars of repute, like Dr. Kshitishchandra Chatterji (Calcutta), Prof. Dineshchandra Bhattacharya (Calcutta), Prof. Bhabatosh Bhattacharya (Bhatpara), Prof. Chintaharan Chakravarti (Calcutta), Dr. G. V. Devasthali (Nasik), Dr. A. D. Pusalkar (Bombay), Prof. N. A. Gore (Bombay), Shri. D. G. Padhye (Bombay), Mm. Prof. K. V. Abhyankar (Poona), Prof. M. D. Sathe (Poona), Dr. V. G. Rahurkar and Dr. G. B. Palsule (Sub-editors, Dictionary Dept., Deccan College, Poona), Prof. Y. R. Agashe (Poona) have till now contributed their quota, incorporated in this work.

We are very grateful to these collaborators and have reserved for being included in the last volume, the expression of our heartfelt thanks to these and other friends, for their specified collaborative and other help. We have also to record our grateful appreciation of the value of the principal works of reference used and consulted in this compilation. The exhaustive list of these works will be given in the last volume. The list of Abbreviations used in this Dictionary has been printed in this volume, but it is not complete. It will be supplemented in the last volume.

We had originally in mind to bring out this lexicon in two volumes of about 800 pages each. But in view of the increase in the bulk of the additions made, a third volume has become necessary.

Lastly, we must not fail to mention the tremendous burden and responsibility that our publisher has, at a great sacrifice, dutifully shouldered in bringing out this huge lexicon in print, so nice and neat.

The next volume will be out probably after six months.

Poona,
9th August 1957.

P. K. GODE
C. G. KARVE
Chief Editors

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Principal V. S. Apte's

Preface to The Practical Sanskrit—English Dictionary

This Dictionary has been undertaken to supply a want long felt by the student, of a complete and at the same time cheap Sanskrit-English Dictionary. Very little need, I think, be said with regard to the necessity of bringing out a work like this, when the study of Sanskrit has received such a strong impetus during the last twenty-five years. There have been four or five Sanskrit-English Dictionaries published till now; but very few of them fulfil the two essential conditions of the popularity and usefulness of such works:—satisfying all the requirements of students and at the same time being within their easy reach. The Dictionaries of Professors Wilson and Monier Williams are very useful and valuable works, but their prices—particularly of the latter—are prohibitively high, and they do not also meet many of the most ordinary wants of Sanskrit readers. A student, while reading Sanskrit at School or College, generally expects that the Dictionary which he uses will give appropriate equivalents for such words and compound expressions as may have peculiar meanings or shades of meaning in particular passages. He desires to know not only that a particular word has so many senses, but that it has this or that sense in a particular passage of a book, so that he may determine any particular meaning of a word in a certain passage by seeing and comparing how it is used elsewhere by the same writer or by other writers in different works. He also wants accurate and, as far as possible, full explanations of the more important technical terms occurring at least in his usual course of reading, as well as any other information likely to be of use to him. Professor Monier Williams has, in his invaluable Dictionary, tried to exhaust the meanings of words as far as he could, and has also given much useful information on some points. But it would not, I think, be detracting from the merits of the great work to say that it fails to give some of the most common senses of words occurring in such well-known and oft-read books as the Uttararāmacharita, Mudrārākṣasa, Veṇīsamhāra, Śiśupālavadha or Kādambarī. Moreover, it gives neither quotations nor references, nor much of the information likely to be useful to the student during his School or College career. In making these remarks I must not, in the slightest degree, be understood to make any reflections on that Dictionary. Indeed, I have myself derived no small help from that work, as will be acknowledged further on. My only object in pointing out its defects has been to show why I thought it necessary to undertake the compilation of a new Dictionary, when some already existed in the field, and I hope the reader will be able to find that this Dictionary is an improvement on its predecessors in some respects at least.

Having thus explained the necessity of undertaking and publishing this Dictionary, I shall say a few words with regard to its plan and scope. The extent of Sanskrit literature is so vast that not even the life-long labours of a single individual, howsoever talented or persevering, will be able to do full justice to it. It has two distinct branches, the Vedic and post-Vedic, each of which will require an independent encyclopædia for itself. Not even the gigantic *Vāchaspatya* of the late Professor Tārānātha Tarkavāchaspati, nor the equally gigantic German *Worterbuch* of Drs. Roth and Bothlingk, can be said to be altogether complete and comprehensive. Much less can a small work like mine—compiled during the leisure hours of a teacher's life—aspire to be called complete in any sense of that word. However, I have tried to make it as comprehensive and practically useful to the student of Sanskrit as my humble powers enabled me to do, though how far I have succeeded in my object the reader alone can best decide. It includes all words occurring in the general post-Vedic literature, such as Epics like the Rāmāyaṇa and Mahābhārata, the several Purāṇas, the Smṛiti literature, particularly the law-books of Manu and Yājñavalkya, the several darśanas or systems of philosophy such as Nyāya, Vaiśeṣikas Mīmāṁsā, Vedānta, &c. Grammar, Rhetoric, Poetry in all its branches, Tantra and dramatic literature, Mathematics, Medicine, Astronomy, Music, and such other technical or scientific branches of learning. It inserts, most of the leading names of trees and plants with scientific or vernacular equivalents wherever noteworthy. It also gives most of the principal Vedic words or senses of words; for though Vedic Literature would require a dictionary by itself, still I did not think it desirable to omit altogether at least such words as frequently occur, especially as I intended to make this work as complete and comprehensive as I could. For the same reason, obscure or unimportant words or senses of words have been inserted, though they may not be generally met with in classical literature as studied by the University student.

The chief feature of this Dictionary is that it has aimed at being *practical*. With this view I have added quotations and references to the peculiar and noteworthy senses of words, especially such as occur in works read by the student at School or College. In some cases the quotations might appear to some to be superfluous,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

but to a student, especially a beginner, they are very useful, as they supply him with apt illustrations of the senses of words, and enable him to provide himself with a large stock of choice, idiomatic expressions which are so abundant in the language. Another noticeable feature of the Dictionary is that it gives full explanations of the more important technical terms, particularly in Nyāya, Alaṅkāra, Vedānta, Grammar and Dramaturgy, with quotations in Sanskrit wherever necessary; *e. g.* see the words अनैकान्तिक, अभाव, सामान्य, अप्रस्तुतप्रशंसा, उपमा, रूपक, उपनिषद्, मीमांसा, अध्यारोप, वार्त्तिक, पद, प्रातिपदिक, स्पृष्ट, रस, प्रवेशक, विष्कम्भक, स्थायीभाव &c. In the case of Alaṅkāras I have chiefly drawn upon the Kāvyaprakāśa, though I have occasionally consulted the Rasagaṅgādhara, Chandrāloka and Kuvalayānanda. In the explanation of dramatic terms I have usually followed the Sāhitya-darpaṇa and its translation into English, and have sometimes referred to the Daśarūpa. Similarly, striking phrases, some choice expressions and idioms or peculiar combinations of words, have been given under every word where necessary or possible; *e. g.* see the words गम्, सेतु, मयूर, हस्त, धा, कृ, दा, बन्ध्, &c. Mythological allusions in the case of all important personages have been briefly but clearly explained, so as to give the reader most of the facts connected with them; *e. g.* see अग्नि, अगस्त्य, इन्द्र, कार्तिकेय, प्रह्लाद, सावित्री &c. Etymology has generally been given in the case of every important word, except where it was purely fanciful; *e. g.* see अजीवनि, अतिथि, अपत्य, पुत्र, जाया, हृषीकेश &c. In doing this I have followed the system of native grammarians who resolve every word into its '*prakriti*' and '*pratyaya*', and the terminations given according to Pāṇini's nomenclature will be explained further on. I have thought it necessary to do so at the suggestion of several friends, and have derived considerable help from the great *Vāchaspatya* which I have usually followed, except where the etymology given therein appeared to me to be purely arbitrary or fanciful. Philological comparisons have been given only where useful and noteworthy. The work also gives information about words which, it is believed, will be very useful, especially to the University student; *e. g.* see the words अप्सरस्, असुर, वेद, मण्डल, मानस, हंस &c. Some of the most common *Nyāyas* or Maxims have been collected under the word न्याय for easy reference; *e. g.* see काकतालीयन्याय, दण्डापूपन्याय, स्थालीपुलाकन्याय &c. To add to the usefulness of the Dictionary I have added at the end three Appendices. The first is on Sanskrit Prosody which attempts to give in a clear and intelligible form all the common metres with Definitions, Schemes in Gaṇas, and Examples. In the preparation of this Appendix I have chiefly drawn upon the two popular works on Prosody, the Vṛittaratnākara and Chhando-Mañjari, but some common metres omitted in those works have been added from the illustrations found in the works of Māgha, Bhāravi, Daṇḍin, Bhaṭṭi, Śūdraka &c. Colebrooke's Essay on Sanskrit Metres has also given me occasional help. The second Appendix gives the dates, writings &c. of some of the important Sanskrit writers such as Kālidāsa, Bhavabhūti, Bāṇa. Here I have selected only those names about which something definite—something more than mere guesses and surmises—is known, and I have derived some hints from the Introduction to Vallabhadeva's Subhāṣitāvali edited by Dr. Peterson and Pandit Durgā Prasāda, and from Prof. Max-Muller's 'India what it can teach us', for which my thanks are due to the authors of both the works. The third Appendix gives the most important names in the ancient Geography of India with identifications on the modern map wherever ascertained, and in this part of the work I have to cordially acknowledge the help I have derived from Cunningham's Ancient Geography, but particularly from Mr. Borooah's Essay prefixed to the third volume of his English-Sanskrit Dictionary. I had at first intended to add two alphabetical indexes to the principal events and personages occurring in the Rāmāyaṇa and Mahābhārata, but I have had to abandon the project, as the publication of the Dictionary has already been delayed on account of various causes over which I had no control. In short, I have endeavoured to make the **Practical Sanskrit-English Dictionary** as complete, comprehensive, and encyclopaedic as was possible within the limits of a single compact volume by condensing a very large amount of matter by means of suitable typographical and other arrangements, and I hope it will be found to be a practically useful and reliable guide in the study of the Sanskrit language.

There is one point which will not fail to strike a careful reader of this Dictionary, which is that there is not the same fulness of treatment in the later portion as in the first 300 or 400 pages. After the vowels had been printed off, I found that they covered no less than 364 pages by themselves, and if the remaining letters of the alphabet had been treated with the same fulness the volume would have increased to about 2000 pages, and the publication of the work itself would have been delayed by at least one year more. It is obvious that neither time, nor the cheap price at which the work was offered to subscribers, would have enabled me to carry on the work of compilation on the same scale; and I was, therefore, obliged to endeavour to curtail the matter by occasionally substituting references for quotations without at the same time marring the usefulness of the work, and by abridging explanations of words and the information given about them, while in some cases I have had to keep back matter originally intended for the volume. I hope, however, that this has not to any great extent affected the practical usefulness of the Dictionary, and I trust that if time and circumstances permit, I shall be in a position to make the second edition much more useful, complete, and comprehensive than the first.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

The plan and arrangement of the work will be best understood from the 'Directions' which follow. Verbs formed by prefixing prepositions to roots are arranged in the alphabetical order of the prepositions so affixed; *e.g.* प्रस्था or संस्था must be looked for not under स्था, but in its own alphabetical order, and at the head of its own group of derivatives. This system has been followed in this Dictionary with a view to save repetition of equivalents under the derivatives from a root. But if, on trial, it be found to be practically inconvenient, it may be abandoned in the second edition. As in the English-Sanskrit Dictionary, I have here throughout used the *anusvāra* instead of the nasals, (*e. g. anga* or *santāpa* is written not as अङ्ग, सन्ताप, but as अंग, संताप), which practice, whatever may be said with regard to its correctness, is very convenient for purposes of printing. The several contrivances used to effect saving in space will be understood by the reader after very short practice.

It now remains for me to do the grateful duty of acknowledging the help I have derived from different sources. And in doing so I must give the first place to the great Sanskrit encyclopædia, the Vāchaspatya of Professor Tārānātha Tarkavāchaspati. I have constantly kept it by my side and have freely availed myself of the information contained in it—of course with large curtailments—though I have had to supplement it myself wherever it was found to be defective or insufficient. Several words and senses of words not given in the existing Sanskrit-English lexicons, as also some quotations, particularly from Udbhaṭa and Purāṇas, have been borrowed from the same work. The Sanskrit-English Dictionary of Professor Monier Williams is the next work to which I have been greatly indebted. It has been a constant source of help to me, and I have frequently adopted his renderings of words, compound expressions &c., where I found them better than those I myself had to suggest. And though there is a good deal in this Dictionary that is not to be found in that work, and though the plan and scope of the two are essentially different, yet I must gratefully acknowledge the great assistance I have often derived from the learned Professor's invaluable Dictionary. The last work to which also my grateful acknowledgments are due is the German Worterbuch of Drs. Roth and Bothlingk. The chief distinguishing feature of that great work is that it abounds with quotations and references dealing with almost every branch of Sanskrit literature, but a careful reader will easily see that the works belonging to Vedic literature, such as the four Vedas, Upaniṣads, Brāhmaṇas, Āraṇyakas &c., have been comparatively more copiously drawn upon by the authors than works belonging to the post-Vedic literature. A glance at the contents of this Dictionary will show that I have drawn upon works seldom or not at all referred to in the Worterbuch; such as the Mahāvīra-charita, Mālatī-Mādhava, Uttararāmacharita, Kādambarī, Śiśupālavadha, Kirātārjunīya, Mudrārākṣasa, Veṇīsaṁhāra, Ratnāvalī, Kāvyaprakāśa, Śāṅkarabhāṣya, Bhāminīvilāsa, Vikramāṅkadevacharita, Gaṅgālahari &c. Indeed, the great majority of quotations and references are from my own collection made during the last seven or eight years; and I have even been obliged to keep back a large number of them for want of space. But I must frankly acknowledge that I have freely availed myself of the quotations and references in that Dictionary, where my own collection was defective, particularly in the case of Vedic and Paurāṇic works. I have also occasionally consulted the Dictionaries of H. H. Wilson and Benfey, the former supplying some happy renderings of technical or obscure words. To these authors, as well as to the authors and editors of several other works, which are too many to be here mentioned, from which I have derived occasional help in one form or another, my most grateful thanks are due.

In conclusion I may be permitted to express the hope that the **Practical Sanskrit-English Dictionary**—which has attempted to give in 1200 closely printed pages of this size, matter at least equal in point of *quantity* to that given by Prof. Monier Williams in his Dictionary, but in point of *quality* more reliable, varied, and practically useful, in my humble opinion—will serve the purpose I have had in view in compiling it; namely to render to the student of Sanskrit nearly the same service that Webster's or Ogilvie's Dictionary does to the student of English. I have tried to make it easily accessible to the public by issuing a Popular Edition priced at 7 Rupees—a price too low, I believe, for so much matter; while the Library Edition which, containing the same matter, is printed on superior paper and in better style, and will also have superior binding, will best answer the purposes of the well-to-do persons who can afford to spend 10 or 11 Rupees for such object. In a work of this kind I know there must be several defects and also errors both of omission and commission, and if such persons as will do me the honour of using this Dictionary will be so good as to point out to me places which require corrections, additions or improvements, I shall be very happy to give the suggestions my best consideration in the second edition. But if the Dictionary, even in its present form, be found to be a useful publication, I shall consider my labours more than amply repaid, and shall feel quite refreshed to devote my humble self again, if need be, to the service of the Sanskrit-reading public; for, says the poet,

क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते।

Poona,
28th December 1890.

V. S. APTE

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

LIFE OF
PRINCIPAL V. S. APTE

Prin. Vaman Shivaram Apte came from a well-to-do family in Konkan. In the Marathi State of Sawantwadi, in the small village of Asolopal (Banda Peta) his father was known as a noble-minded Pandit of high integrity of character. But his obliging nature brought the family to straitened circumstances at the time of his death, for standing surety for a friend. Vaman was then only eight years old. He was born in 1858 in the same village and had his primary education there.

His mother, a brave lady, saw no future for the family in that native place and came to Kolhapur with her two sons (Vaman and his elder brother) and with great difficulty brought up her children. But she and her first son succumbed to death within three years and Vaman was left orphan. However, his sharpness and brilliancy won him the favour of Shri. M. M. Kunte, the Head Master of the Rajaram High School and a reputed scholar and hence Vaman's school-career was completed without much hardship.

He passed the Matriculation examination and secured more than 90% of the total marks, with the unique Sanskrit scholarship, named after Jagannath Shankarshet. Prof. Kielhorn wanted him to study in the Deccan College directly under him. There too Vamanrao showed his brilliance in all examinations and won the Bhau Daji Sanskrit Prize at the B. A. examination (1877) and the Bhagawandas Scholarship at the M. A. examination (1879). With these distinctions Government service of a very high grade would have been very easy for him. But he had kept before his eyes the patriotic ideas, some of which had already been brought into practice by Vishnu Shastri Chiplunkar, the father of the modern Marathi and of national education. Apte decided once for all to devote himself to the cause of national education by joining the founders of the New English School in 1880, in its first year. Of course, the institution (New English School) made a most precious acquisition in getting the services of V. S. Apte, in the very beginning of its career. His was a most precocious and penetrating intellect and the record of his academic achievements was most distinguished. Sanskrit was his special *forte*. He was a born teacher and a strict disciplinarian. The founders of the institution recognised his pre-eminent merits and invested him with the office of the Superintendent, while the patriarch Chiplunkar himself worked under him as the Head Master. Apte's labours bore speedy fruit in as much as the school carried off one of the two Sanskrit scholarships at the Matriculation examination, even in the first year.

On the 9th September 1882, Apte placed the considerate views of the conductors of the New English School on the subject of Education, before the Bombay Provincial Educational Reforms Committee, presided over by William Hunter, the substance of which is as follows:—

Apte protested against the teaching of the Bible in aided Missionary schools and colleges as militating against the principle of religious neutrality, enunciated in the Despatch of 1854. He also expressed the opinion that Missionary institutions did not represent indigenous enterprise, nor were their objects purely educational, and hence a strict adherence to the principles of the Despatch would make them ineligible for grant-in-aid.

A strong plea was put in by him for perfect freedom of management in internal organisation, to be given to educational institutions, provided the requisite degree of efficiency was maintained. He pleaded that secondary schools might be left free to reach the goal of the Matriculation standard by whatever course they thought best.

A searching criticism of the curriculum in primary and secondary schools was offered by him. Vernacular Serial Reading Books were described by him as being "exactly what they should not be", being too abstruse and full of matter, far removed from the experience and observation of boys.

In his opinion, the denationalising tendency of a good deal that was associated with English education must be corrected and one of the ways of doing so should be to encourage indigenous effort in the field of education and leave to it scope for free development according to the ideas, needs and requirements of the community served by it. Religious instruction of the dogmatic and ritualistic kind was disapproved, but moral instruction designed to inculcate love of private and public virtue and to arouse and fortify the sense of duty in the students' minds towards society and the country, was pronounced to be desirable. The most serious defect in the course of the secondary education was the place of exaggerated and unnatural importance that English held in secondary education. As vernaculars were neglected in secondary schools and altogether proscribed from the degree courses, the direct contribution of the University to the building up of high class literature in vernaculars was practically nil. Vernaculars ought to be given an honoured place in the scheme of English education at schools and colleges.

The system of assigning grants-in-aid to schools was also severely criticised by Apte. He pleaded for a mixed system of grants, such as would introduce an element of continuity and stability while preserving the incentive to exertion which was the redeeming feature of the system of payment by results. Under the mixed

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

system, grants were to be partly given according to the qualifications of teachers employed and partly according to the results of the departmental examination.

Such reforms are still required and Apte's evidence before the Hunter Commission is very valuable to educationists even to-day.

The project of starting a college of their own was also put before the Commission, on behalf of the promoters of the New English School, as an integral part of their scheme of national or public education.

Apte strove hard for the formation and constitution of the Deccan Education Society. When there was some controversy among the life-members of the Society regarding the activities of the members, other than those directly connected with the School, he put up a spirited defence of the extra-school undertakings of the managers. "We thought of employing the time at our command in instructing ourselves, instructing the people and writing books for the use of our school". Some promoters of the Society like Lok. Tilak and Agarkar interested themselves like Apte, in public work of a varied character and could do so without detriment to the success of the institution.

When the N. E. School and the Fergusson College were marching from success to success, the man to whom, more than any one else, the credit of planning for and achieving these successes was due, passed away on the 9th August 1892.

In spite of the short span of his life, *i. e.* 34 years, Apte's scholarly output was remarkable. His *Guide to Sanskrit Composition* (1881) and his *Sanskrit Dictionaries* for use in schools and colleges hold the foremost place among books of their kind, even after the lapse of close upon 75 years and claim the respect of every student of Sanskrit, by their monumental wealth of learning. His death was a great loss to the advance of Sanskrit studies in India. He was a combination of the scholar and the administrator. He was a disciplinarian, who knew how to temper discipline with kindness. People used to say of him with great admiration that he could turn a dunce into a Jagannath Shankarshet scholar if he meant it. For, in his regime the N. E. School won this scholarship nine times between the years 1880 and 1892. Reputed Sanskrit scholars like Prin. V. K. Rajawade, Prof. L. G. Lele, Prof. S. M. Paranjape and some others were his students. He enjoyed the full confidence of his colleagues and was made the permanent Principal of the Fergusson College. During the period of his principalship, he was as well the Superintendent of the New English School and Secretary of the Deccan Education Society for some time.

His works:—

1. The Practical Sanskrit-English Dictionary (1890).
2. The Students' English-Sanskrit Dictionary (1884).
3. The Students' Sanskrit-English Dictionary.
4. The Students' Guide to Sanskrit Composition (1881).
5. The Students' Hand-Book of Progressive Exercises, Part I and II.
6. Kusuma-mālā (1891).

The 'Guide' had become very popular and Apte himself revised the third edition of the book in 1890. Since then many more editions have been out.

Of all the books prepared by him the Practical Sanskrit-English Dictionary gave him a permanent name. This unique work, was brought out by him single-handed and its worth cannot be exaggerated. The author has given the plan and scope of this work in the Preface (which is embodied in the present revised edition) which speaks for itself. In its conclusion, he says, "I may be permitted to express the hope that the Practical Sanskrit-English Dictionary, which has attempted to give in 1200 closely printed pages of this size, matter at least equal in point of **quantity** to that given by Prof. Monier Williams in his Dictionary, but in point of **quality** more reliable, varied and practically useful, in my humble opinion, will serve the purpose I have had in view in compiling it; namely, to render to the student of Sanskrit nearly the same service that Webster's or Ogilvie's Dictionary does to the student of English." This purpose, no doubt has been served through all these years and quite efficiently.

Very little is known about his family life. His wife was the daughter of the reputed patriot and public worker in Maharashtra– the 'Sārvajanik Kākā' (G. V. Joshi). The marriage took place in 1876. He had only one child, a daughter, Godavari by name, who was later on married to Shri. Parashuram Damodar Joag of Tasgaon. Now her children (grandsons of V. S. Apte) are serving in high posts and try to keep up the memory of their illustrious grand-father.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

PRIN. VAMAN SHIVRAM APTE.
[1858--1892]

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

DIRECTIONS TO BE STUDIED BEFORE USING THIS DICTIONARY

(as given by Prin. Apte, as far as followed in this edition)

1. Words and their derivatives are arranged in the following order :— first the *radical* or primitive word in large black type in all its different parts of speech. In some cases these derivatives are given in their own alphabetical order for the sake of clearness.

2. The different parts of speech of a word are indicated by large black dashes, after which the nominative singular of the part of speech is usually given, or the letters *m.*, *f.*, *n.* or ind. are put after the dash, the leading word being given only once. Where a word is used as an adjective and also as a substantive, the senses of the adjective are invariably given first; *e. g.* **वीर, साधु, सत्**. The same is done in the case of compounds, but within brackets.

3. Where two words, though identical in form, differ entirely in meaning, they are generally repeated as separate words; *e. g.* **हा, हि**. In a few cases they have been grouped together.

4. Words which are used as adverbs, but derived by case-inflections from a noun or adjective are given under the noun or adjective; *e. g.* **उत्तरेण** under **उत्तर**. In some cases they are given within brackets before the compounds, if any.

5. The several meanings of a word, where they can be sufficiently distinguished from one another, are given separately and marked by black Arabic figures. Mere *shades* of meaning are not considered as separate senses, but in such cases several synonyms are given under the same meaning, from which the reader will have to make his choice. Where the shades of meaning are sufficiently broad, they are numbered as separate meanings.

6. The meanings of words are arranged in the order of their importance and frequency of use. It has not, of course, been possible to do so in *every* case, but the system has been generally followed.

7. (*a*) Compounds are grouped under the first word in the compounds, in the alphabetical order of their *second* members, the black dash before them denoting that first word; *e. g.* **–होत्र** under **अग्नि** means **अग्निहोत्र, अधिकारिन्** under **उत्तर** means **उत्तराधिकारिन्.**

N. B.—In giving compounds, the changes, which the final letters undergo, *e. g.* the dropping, assimilation of letters &c. are assumed; *e. g.* **– अपर** under **पूर्व** stands for **पूर्वापर, –गतिः** under **अधस्**, for **अधोगतिः** &c. In some cases the compound words, where not easily intelligible, are given in full within brackets; see **धनुस्, पुनस्, वाच्** &c.

(*b*) Where a compound itself is used as the first member of other compounds, these letters are given immediately after, their second member being preceded by ° which represents the first compound; *e. g.* **°इन्द्र, °राज** &c. given under **द्वि** stand not for **द्वीन्द्र** or **द्विराज**, but for **द्विजेन्द्र** or **द्विजराज.**

(*c*) All *aluk* compounds (*e. g.* **आत्मनेपद, कुशेशय, परस्मैपद, मनसिज, दास्याः पुत्रः; हृदिस्पृश्** &c.) are given separately in their proper places, but under the radical word.

8. All words formed by Krit or Taddhita affixes are given separately; thus **कूलंकष, भयंकर, अन्नमय, प्रातस्तन, हिमवत्** &c. will be found not as compounds under **कूल, भय** &c. but as separate words.

9. (*a*) In the case of substantives the nominative singular, wherever it may at once denote the gender, is given throughout, the *visarga*, unless followed by *f.*, indicating masculine gender, and the *anusvāra* neuter gender. Where the nominative singular is not indicative of the gender, it is specified as *m. f.* or *n.* as the case may be. All substantives ending in consonants have their genders specified as *m. f.* or *n.*

(*b*) The feminine forms of nouns are usually given as separate leading words, but in some cases, especially in the first five or six hundred pages, they are given under the leading word after the masculine gender. But where the feminine base enters into compounds, it is invariably given separately; *e. g.* **अजा.**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

10. In the case of adjectives the simple base only is given. The feminine of the majority of adjectives in अ ends in आ, and adjectives ending in इ or उ have generally the same base for all genders. In all such cases the simple base is given, the feminine being formed according to similar substantive bases. All irregular feminines are, however, denoted within brackets. Adjectives ending in त्, न् or स्, form their feminines regularly in ती, नी or सी; where irregular, they are denoted within brackets.

11. (*a*) In the case of verbs, the Arabic figure before P., Ā. and U. denotes the conjugation to which the root belongs; P. denoting Parasmaipada, Ā. Ātmanepada, and U. Ubhayapada (P. and Ā.). Den. stands for Denominative, and here the 3rd person sing. present tense is given throughout.

(*b*) Under each root the 3rd person singular present tense and of the Perfect, Aorist, two Futures and Infinitive in the case of important roots, and the past passive participle wherever noteworthy, are given throughout. The forms of the *Passive, Causal* and *Desiderative*, wherever noteworthy, are given after them, or after the senses of the primitive base, where there is any peculiarity in their senses.

(*c*) Verbs formed by prefixing prepositions to roots are given separately in their own alphabetical order, except in cases where there are no derivatives from such verbs.

(*d*) Roots sometimes change their form or *pada* (voice) or both, when used in particular senses, or when preceded by particular preposition. Such changes are denoted within brackets.

(*e*) When a root belongs to different conjugations with different meanings, Roman figures are used to mark this difference, (cf. अस्, गुप्, हा &c.), the root being repeated only once.

12. (*a*) All possible derivatives from a word are not always given when they may be easily supplied, more especially in the case of potential passive participles (formed by तव्य, अनीय and य), present participles and abstract nouns from adjectives (formed by adding ता, त्व or य). Where there is any peculiarity either in the formation or meaning of these derivatives, they are given. But in many cases the student will have to supply the forms according to the general rules given in Grammar.

(*b*) Similarly all the equivalents given under the radical word are not always repeated under the derivatives; they may, if necessary, be ascertained by a reference to the radical word.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

EXPLANATION OF TERMINATIONS USED IN THE DERIVATION OF WORDS

N. B.—Ter. stands for 'Termination', and Tad. for 'Taddhita'.

अ a Kṛit ter. (*f.*); as in जिगमिषा.

अङ् (अ) a Kṛit ter. (*f.*) before which no guṇa or Vṛddhi takes place; as in भिदा, छिदा, स्पर्धा.

अच् (अ) a Kṛit ter. (*m.*) as in पचः; or a Tad. one; as in अर्शसः.

अञ् (अ) a Tad. ter. showing 'descendant or offspring' &c.; as in औत्सः, वैदः.

अण् (अ) a Tad. ter. used in the same sense; as in जानकी, पार्वती, शैव; also Kṛit.; as in कुम्भकारः.

अति (अत्) a Tad. ter. (*f.*) showing number or measure; as in दशत्, पञ्चत्.

अथुच् (अथु) a Kṛit ter. (*m.*); as in वमथुः, वेपथुः, श्वयथुः.

अनि (अनि) a Kṛit ter. (*f.*); as in अजीवनिः.

अनीयर् (अनीय) a Kṛit ter. used to form potential passive participales: as in करणीय, हननीय.

अप् (अ) a Kṛit ter. (*m.*); as in प्रसवः, गरः, भवः, करः, or Tad; as in अन्तर्लोमः.

असिच् (अस्) a Tad. ter.; as in अप्रजस्, सुमेधस्.

असुन् (अस्) an Uṇ. ter. (*n.*); as in सरस्, तपस्, चेतस्.

अस्ताति (अस्तात्) a Tad. ter.; as in अधस्तात्, पुरस्तात्.

आच् (आ) a Tad. ter. (*adv.*); as in दक्षिणा, उत्तरा.

आटच् (आट) a Tad. ter.; as in वाचाट.

आनुक् (आन्) a feminine termination.; as in इन्द्राणी, भवानी.

आलच् (आल) a Tad. ter.; as in वाचाल.

आलुच् (आलु) a Kṛit ter. showing 'disposition or tendency'; as in श्रद्धालु, स्पृहयालु; or a Tad ter. showing 'possession'; as in हृदयालु; or 'inability to bear'; as in शीतालु, उष्णालु.

इक् (इ) a Kṛit ter.; as in पचिः, भेदिः.

इञ् (इ) a Tad. ter. showing 'descendants' &c.; as in दाशरथिः, कार्ष्णिः, द्रौणिः.

इट् the augment इ.

इतच् (इत) a Tad. ter. showing 'full of' or 'covered with'; as in तारकित; कुसुमितः (कुसुमान्यस्य संजातानि स तरुः).

इत्नु (इत्नु) a Kṛit. ter.; as in स्तनयित्नु.

इनच् (इन) a Tad. ter. showing 'possession'; as in फलिन.

इनि (इन्) a Tad. ter. showing 'possession'; as in धनिन्, दण्डिन्; or a Kṛit. ter.; as in प्रजविन्.

इमनिच् (इमन्) a Tad. ter. showing 'state or भाव'; as in लघिमन्, गरिमन्, म्रदिमन्.

इलच् (इल) a Tad. ter. showing 'possession'; as in फेनिल, पिच्छिल; or an Uṇ. ter.; as in सलिल.

इष्ठन् (इष्ठ) a Tad. ter. used to form superlative degrees of adjectives.

इष्णुच् (इष्णु) a Kṛit. ter. showing 'disposition or tendency'; as in भ्राजिष्णु, अलङ्करिष्णु, रोचिष्णु; or an Uṇ ter'; as in देष्णुः.

इसि (इस्) an Uṇ. ter.; as in शोचिस्, ज्योतिस्.

ईकक् (ईक) a Tad. ter.; as in शाक्तीकः, लौहितीकः.

ईकञ् (ईक) a Tad. ter.; as in तार्तीयीक.

ईयसुन् (ईयस्) a Tad. ter. used to form comparative degrees of adjective.

ईरच्-न् (ईर) a Tad. ter. showing 'possession'; as in आण्डीरः, काण्डीरः; or an Uṇ. ter.; as in हिंसीरः, शरीरम्, करीरम्.

उ (उ) a Kṛit ter. as in इच्छुः, जिगमिषुः, भिक्षुः; or an Uṇ. ter.; as in तरुः, भरुः, शयुः.

उकञ् (उक) a Kṛit ter. showing 'tendency'; as in पातुकः, स्थायुकः.

उण् (उ) a Kṛit or Uṇ. ter.; as in कारुः, वायुः, स्वादुः.

उरच् (उर) a Tad. ter. showing 'possession'; as in दन्तुरः.

उलच् (उल) an Uṇ. ter.; as in हर्षुल, चटुल.

उसि, उसिन् (उस्) an Uṇ. ter. (*n.*); as in जनुस्, वपुस्, परुस्.

ऊक (ऊक) a Kṛit ter.; as in दन्दशूक, जागरूक.

ऊङ् (ऊ) a fem. ter.; as in कर्कन्धू.

ऊठ् (ऊ) a substitute; as in द्यूत from दिव्, जूः from ज्वर्.

ऋ (ऋ) an Uṇ. ter.; as in देवृ.

एण्य (एण्य) a Tad. ter.; as in प्रावृषेण्यः.

एद्युसुच् (एद्युस्) a Tad. ter.; as in अन्येद्युः, परेद्युः.

एनप् (एन) a Tad. ter. (*adv.*); as in दक्षिणेन, उत्तरेण.

क (अ) a Kṛit ter.; as in किरः, ज्ञः, प्रस्थः; or in उपघ्नः, निघ्नः; or a Tad. ter. (क) used in various senses as in अश्मकः, राष्ट्रकम्, अश्वकः, सुवर्णकम्, तूष्णीकः.

कक् (क) a Tad. ter.; as in वाराहकः.

कन् (क) a Tad. ter. as in मद्रकः, देवदत्तकः.

कप् (क) a Tad. ter.; as in व्यूढोरस्कः, नदीमातृकः.

कि (इ) a Kṛit ter.; as in चक्रिः, जग्मिः, ददिः, जलधिः.

कुरच् (उर) a Kṛit ter.; as in भिदुर, विदुर.

क्त (त changed to न) the ter. of the past passive participle; as in हत, गत, ज्ञात.

क्तवतु (तवत्) the ter. of the past active participle; as in हतवत्.

क्तिच्-न् (ति) a Kṛit ter. (*f.*) forming abstract nouns from roots: as in कृतिः, मतिः, गतिः.

क्नु (नु) a Kṛit ter. showing 'tendency or disposition'; as in गृध्नु, क्षिप्नु, त्रस्नु.

क्मरच् (मर) a Kṛit. ter.; as in घस्मर, सृमर.

क्यच् (य) a denominative ter. (p.); as in पुत्रीयति.

क्यङ्-ष् (य) a denominative ter.; as in भृशायते, पार्थायते.

क्यप् (य) a Kṛit ter.; as in कृत्य, स्तुत्य.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रु (रु) a Krit ter.; as in भीरु.

क्रु-क्लु-कन् (रु-लु-क) a Krit ter.: as in भीरु (लु) क.

क्वनिप् (वन्) a Krit or Uṇ. ter.: as in सुधीवन्, शीवन्, कुरवन्.

क्मरप् (वर) a Krit ter. showing 'tendency or disposition'; as in इत्वर, सृत्वर, गत्वर.

क्विन्-प् (व or वि) a Krit ter. added to roots, but which is usually omitted; as in स्पृक्, दृक्, संपद्, वाक्, &c.

क्स्न (स्न) an Uṇ. ter.; as in अक्ष्णम्, कृत्स्नम्.

ख (ईन) a Tad. ter.; as in कुलीन.

खच्-श् (अ) a Krit ter. before which a nasal is inserted; as in स्तनंधयः, प्रियंवदः, नाडिंधमः.

खञ् (ईन) a Tad. ter.; as in माहाकुलीन.

गक्-न् (ग) an Uṇ. ter.; as in मुद्गः, गङ्गा.

ग्मिनि (ग्मिन्) a Tad. ter.: as in वाग्मिन्.

ग्स्नु (स्नु) a Krit ter.; as in जिष्णु, स्थास्नु.

घ (अ) a Krit ter.; as in गोचरः, उरश्छदः; or a Tad. ter. (**इय**); as in क्षत्रिय, महेन्द्रिय.

घञ् (अ) a Krit ter. used to form abstract nouns from roots, before which the final vowel and penultimate अ generally undergo Vṛddhi, and the penultimate short guṇa; as in हारः, त्यागः, पाकः, क्षेपः.

घिनुण् (इन्) a Krit ter. as in त्यागिन्, योगिन्, भोगिन्.

घुरच् (उर) a Krit ter.; as in भङ्गुर.

ङीप् (ई) a fem. ter.: as in गतवती, मृगी.

ङीष् (ई) a fem. ter.; as in कल्माषी, सारङ्गी.

चणप् (चण) a Tad. ter.; as in अक्षरचणः.

चानश् (आन) a ter. of the present participle Ātmanepada: as in निघ्नान, भुञ्जान.

चुं-चं-चुप् (चुं-चुं-चु) a Tad. ter.; as in अक्षरचञ्चु.

च्वि a name of a termination: see अभूततद्भाव.

छ (ईय) a Tad. ter.: as in त्वदीय, मदीय.

ञ् (अ) a Tad. ter.; as in पौर्वशालः.

ञ्य (य) a Tad. ter.; as in पाञ्चजन्य, कौविदार्यः.

ट (अ) a Krit ter.; as in सेनाचरः, पुरःसरः.

टाप् (आ) a fem. ter.: as in अजा, वन्ध्या.

ट्युल् (तन) a Tad. ter. showing 'pertaining to'; as in दिवातन, सायंतन, इदानींतन.

ठक् (इक) a Tad. ter.: as in रौचनिकः, रैवतिकः.

ठञ् (इक) a Tad. ter.: as in दैनिक, नैशिक, पैतृक.

ठन् (इक) a Tad. ter. showing 'possession &c.; as in धनिकः, शतिकः.

ड (अ) a Krit ter. before which the final consonant of a root is usually dropped; as in अन्तगः, दूरगः.

डतमच् (अतम) a Tad. ter. showing 'one of many'; as in कतम.

डतर (अतर) a Tad. ter. showing 'one of two'; as in कतर, एकतर.

डु (उ) a Krit ter.; as in विभुः, प्रभुः.

ड्वलच् (वल) a Tad. ter. showing 'possession'; as in नड्वल.

ढ (एय) a Tad. ter. as in शिलेय, सभेय.

ढक् (एय) a Tad. ter. showing 'descended or born from'; as in गाङ्गेयः, माहेयः, नादेयः.

ढकञ् (एयक) a Tad. ter.: as in बाहुकुलेयकः.

ढञ् (एय) a Tad. ter.: as in गार्ग्येयः.

ण (अ) a Krit ter.: as in ग्राहः, ज्वालः.

णमुल् (अम्) the termination of a particular kind of gerund: as in कारम्, स्मारंस्मारम्.

णिच् (इ) the termination of the causal.

णिनि (इन्) a Krit ter.; as in ग्राहिन्, पायिन्, स्थायिन्.

ण्य (य) a Tad. ter.; as in दैत्यः, सांकाश्यः.

ण्यत् (य) a termination of the potential passive participle; as in कार्य, हास्य.

ण्वुल् (अक) a Krit ter.; as in प्रवाहिक.

तरप्, तमप् (तर, तम) terminations of the comparative and superlative degrees.

तसिल् (तस्) a ter. of the ablative case; as in मूलतः, सर्वतः.

तातिल् (ताति) a Tad. ter.; as in शिवताति, सर्वताति.

तुट् (त्) the augment inserted before अन; as in सायंतनः.

तुमुन् (तुम्) the ter. of the infinitive mood.

तृच् (तृ) a Krit ter. of agency; as in कर्ता, भोक्ता.

त्यक् (त्य) a Tad. ter.; as in पाश्चात्यः, दाक्षिणात्यः.

त्यप् (त्य) a Tad. ter. as in तत्रत्य, अत्रत्य.

त्रल् (त्र) a Tad. ter. (*adv.*); as in कुत्र, सर्वत्र, तत्र.

था-थाल् (था) a Tad. ter. showing 'manner'; as in सर्वथा, पूर्वथा.

दघ्नच् (दघ्न), **द्वयसच् (द्वयस)** Tad. ter. showing 'measure or height', as in जानुदघ्न, ऊरुदघ्न, ऊरुद्वयस, गजद्वयस.

नङ् (न) a Krit. ter.; as in यज्ञः, प्रश्नः, यत्नः.

नक् (क) the augment न्; as in धूनयति, प्रीणयति.

पुक् (प्) the augment प्; as in रोपयति, ज्ञापयति.

फक्, फञ् (आयन) Tad. ter.; as in नाडायनः, वात्स्यायनः, आश्वलायनः.

म (म) a Tad. ter.; as in मध्यम, आदिम, द्रुमः.

मतुप् (मत्) a possessive ter.; as in अग्निमत्, श्रीमत्; (changed to वत्).

मयट् (मय) a Tad. ter.; as in काष्ठमय, जलमय.

मात्रच् (मात्र) a Tad. ter. showing 'measure'; as in ऊरुमात्र, गजमात्र.

मिनि (मिन्) a possessive ter.: as in गोमिन्.

मुम् (म्) the augment म्; as in रात्रिंचर, स्तनंधयः.

य (य) a Tad. ter.; as in पाश्या, वात्या, धूम्या; or in सभ्यः, शरण्यः.

यङ् (य) a ter. of the frequentative; as in बोभूयते.

यञ् (य) a Tad. ter.: as in वात्स्यः, गार्ग्यः.

यत् (य) a Krit ter.; as in भव्य, गेय, जेय.

र (र) a possessive ter.; as in मधुर, कुञ्जर; also a Krit ter.; as in नम्र, दीप्र, कम्र, शुभ्र, हिंस्र.

लच् (ल) a Tad. ter.; as in अंसल, मांसल.

ल्यु (अन) a Krit ter. showing 'agency'; as in नन्दनः, मदनः.

ल्युट् (अन) a Krit ter. forming abstract nouns; as in गमनम्, भवनम्, प्रमाणम्.

वनिप् (वन्) a Krit ter.: as in यज्वन्, धीवन्.

वरच् (वर) a Krit ter.; as in ईश्वर, स्थावर.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वलच् (**वल**) a Tad. ter.; as in शिखावलः, रजस्वला.
विनि (**विन्**) a possessive ter.; as in पयस्विन्, यशास्विन्, मेधाविन्, स्रग्विन्.
वुञ् (**अक**) a Krit ter.; as in निन्दकः, हिंसकः; or a Tad. ter.; as in औष्ट्रकम्, राजकम्, औरभ्रकम्.
वुन् (**अक**) a Krit ter. as in सरकः, लवकः.
श (**अ**) a Krit ter.; as in क्रिया, विन्दः; or a Tad. ter. (श); as in लोमशः.
शतृ (**अत्**) a ter. of the present participle of Parasmaipada; as in पचत्, विदत्.
शानच् (**आन** or **मान**) a ter. of the present participle of the Ātmanepada; as in पचमानः.
ष, षच् (**अ**) added at the end of comp.; as in त्रिमूर्धः पद्माक्षः.
ष्कन् (**क**) a Tad. ter.; as in पथिकः.
ष्ट्रन् (**त्र**) a Krit ter. showing 'instrument or means' of an action; as in वक्त्रम्, शस्त्रम्, वस्त्रम्, पात्रम्, योत्रम्, दंष्ट्रा.
ष्ठच् (**इक**) a Tad. ter.; as in कुसीदिकः.
ष्ठन्-ष्ठल् (**इक**) Tad. ter.; as in पर्पिकः, आकर्षिकः.
ष्फ (**आयन**) a Tad. ter.; as in कात्यायनी.
ष्यञ् (**य**) a Tad. ter. showing 'state (भाव)'; as in चातुर्य, सौन्दर्य.
सन् (**स**) the ter. of the desiderative.
ह a Tad. ter. (*adv.*); as in इह.

A LIST OF ABBREVIATIONS USED IN THE DICTIONARY

I

Of the names of works or authors.

N. B.—Except where otherwise specified, the Editions of works referred to are mostly those printed at Calcutta.

Ait. Br. ... ... Aitareya Brāhmaṇa, (Bombay).
Ak. ... ... Amarkoṣa, (Bombay).
Ā. L. ... ... Ānandalaharī.
Amaru. ... ... Amaruśataka, (Nirṇaya Sāgar, 1916).
Āpast. ... ... Āpastamba.
A. Rām. ... ... Adhyātma Rāmāyaṇa.
A. R. ... ... Anargharāghava (Published in the Kāvyamālā).
Āry. S. ... ... Āryavidyāsudhākara, (Bombay).
Āryā. S. ... ... Aryāsaptaśatī (Published in the Kāvyamālā).
Aśvad. ... ... Aśvadhāṭī (Published in the Subhāṣitaratnākara).
Āśval ... ... Āśvalāyana's Sūtras.
Av. ... ... Atharava-Veda. (ed. by Pandit Satavalekar).
Bandhāy. ... Budhāyana.
Bg. ... ... Bhagavadgītā (Tilak Edition).
Bh. ... ... Bhartṛihari's three śatakas (the figures 1. 2. 3. after Bh. denoting Śṛingāra°, Nīti,° and Vairāgya°). Nīti and Vairāgya—Oriental Publishing Company (Bombay). Śṛigāra—Nirṇaya Sāgara, 1925.
B. P. ... ... Bhaviṣya Purāṇa.
Bhav. P. ... ... Bhaviṣyottara Purāṇa.
Bhāg. ... ... Bhāgawata, (V. Ramaswamy Sastrulu & Sons, Madras).
Bhār. Ch. ... Bhāratachampū, (Bombay).
Bhāṣā P. ... Bhāṣāparichchheda.
Bhāva P. ... Bhāvaprakāśa.
Bīj. ... ... Bījagaṇita.
Bil. Ch. ... ... Bilhaṇacharitam.
Bk. ... ... Bhaṭṭikāvya, (Nirṇaya Sāgara, 1928).
Bm. ... ... Bhāratamañjarī.
B. R. ... ... Bālarāmāyaṇa, (Benaras).
B. and R. ... Bothlingk and Roth.
Brav. P. ... ... Brahmavaivarta Purāṇa.
Bri. S. — Varāhamihira's Brihatsamhitā, (लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर प्रेस, कल्याण-मुंबई १८९७).
Bṛi. Kath. ... Bṛihatkathā.
Br. Sūt. ... ... Brahmasūtrās.
Bṛi. Ār. Up., Bṛi. Up. — Bṛihadāraṇyakopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह–ह. र. भागवत, १९१४).
Bu. Ch. ... ... Buddhacharitam, (A. C. Bhat & Co. 1911).
Bv. ... ... Bhāminīvilāsa, (D. V. Sadhale & Co. Bombay).
Chaṇḍ. K. ... Chaṇḍakauśika.
Chandr. ... ... Chandrāloka.
Chāṇ. ... ... Chāṇakyaśataka.
Chāt. ... ... Chātakāṣṭaka (In two parts.)
Ch. P. ... ... Chaurapañchāśikā.
Chand. M. ... Chhandomañjarī.
Ch. Up. ... ... Chhāndogyopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह–ह. र. भागवत, १९१४.)
Dāy. B., Dāy. Dāyabhāga.
D. Bhāg. ... Devībhāgavata.
Dhan. V. ... Dhanañjayavijaya.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dhanur.... ... Dhanurveda Samhita, (श्रीवेंकटेश्वर प्रेस, शके १८२३).

Dharm. ... ... Dharmaviveka.

Dhūrt. ... ... Dhūrtasamāgama.

Dk. ... ... Daśakumāracharita, (Bombay).

D. R. ... ... Daśarūpa (Hall's edition).

Dri. S. ... ... Driṣṭāntaśataka.

Ekā. ... ... Ekārthanāmamālā of Saubhari.

Gaut. S. or Gaut. Sūt. } Gautamasūtra.

Ghaṭ. ... ... Ghaṭakarparakāvya.

Gīrvāṇa. ... गीर्वाण लघुकोश.

Gīt. ... ... Gītagovinda.

G. L. ... ... Gangālaharī.

G. M. ... ... Gaṇaratnamahodadhi of Vardhamāna.

Golādh.... ... Golādhyāya.

H. ... ... Hitopadeśa, (आर्यभूषण प्रेस, पुणें, १९२३).

H. Pr. ... ... हितोपदेश-प्रस्ताविका.

Halāy. ... ... Halāyudha.

Hariv. ... ... Harivamśa, (चित्रशाळा, पुणें, १९३६).

Hch.... ... ... Harṣacharita.

H. D. ... ... Hamsadūta.

Hem. ... ... Hemachandra.

Īśop.... ... ... Īśopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह, ह. र. भागवत, १९१४).

J. N. V. Jaiminīyanyāyamālāvistara, (Goldstücker's Edition.)

K. ... ... Kādambarī, (Bombay).

Kām. ... ... Kāmandakinītisāra.

Kāśi.... ... ... Kāśikāvritti, (Benares).

Karpūr.... ... Karpūramañjarī (Published in Kāvyamālā.)

Kaṭh. ... ... Kaṭhopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह--ह. र. भागवत १९१४.)

Kāty. ... ... Kātyāyana.

Kauś. ... ... Kauśikasūtra.

Kauṣ. Br. ... Kauṣītaki Brāhmaṇa.

Kauṣ. Up. ... Kauṣītakyupaniṣhad.

Kau. A.... ... Kauṭilīya Arthaśastra, by Dr. Shama Śastry, 1924.

Kāv.... ... ... Kāvyādarśa.

Kāvyāl.... ... Kāvyālankāra (Publishad in Kāvyamālā).

Ken.... ... ... Kenopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह- ह. र. भागवत, १९१४).

Ki. ... ... Kirātārjunīya, (Nirṇaya Sāgara, 1922).

Kir. K. ... ... Kīrtikaumudī, (Bombay).

K. P. ... ... Kāvyaprakāśa.

Ks. ... ... Kathāsaritsāgara.

Ku. ... ... Kumārasambhava, (Nirṇaya Sāgara, 1916).

Kull.... ... ... Kullūka.

Kusum. ... ... Kusumāñjali.

Kuval. ... ... Kuvalayānanda.

L. D. B.... ... List of Prof. Dineshchandra Bhattacharya.

Līlā.... ... ... Līlāvatī.

L. V. ... ... Lalitavistara.

M. ... ... Mālavikāgnimitra, (Prin. R. D. Karmarkar, 1933).

Mādh. N. ... Mādhavanidāna.

Mahān.... ... Mahānāṭaka.

Māl.... ... ... Mālatīmādhava (Oriental Publishing Co. Bombay, 1913).

Malli. ... ... Mallinātha.

Māna. ... ... Mānasāra, (ed. by Acharya).

Māṇḍ. ... ... Māṇḍūkyopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह- ह. र. भागवत, १९१४).

Mārk. P. ... Mārkaṇḍeya Purāṇa.

Mātanga. ... Mātangalīlā of Nīlakaṇṭha

Mb. ... ... Mahābhārata, (चित्रशाळा, पुणें, १९२९-३२).

Mbh.... ... ... Mahābhāṣya, (Bombay).

Me. ... ... Meghadūta, (R. D. Karmarkar, 1938).

Med.... ... ... Medinīkośa.

Mitā.... ... ... Mitākṣarā, (Bombay).

Mīm. ... ... Mīmāmsā.

Mk. ... ... Mrichhakaṭika, (R. D. Karmarkar, 1937).

Moha M. ... Mohamudgara.

Ms. ... ... Manusmriti, (J. M. Gurjar, Bombay, 1894).

Mu. ... ... Mudrārākṣasa, (Royal Book Stall, Poona, 1948).

Mugdha. ... Mugdhabodha.

Muṇḍa.... ... Muṇḍakopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह- ह. र. भागवत, १९१४).

Mv. ... ... Mahāvīracharita, (Nirṇaya Sāgara, 1926).

M. W. ... ... Monier Williams.

N. ... ... Naiṣadhacharita, (Nirṇaya Sāgara, 1933).

Nāg.... ... ... Nāgānanda.

Nala. ... ... Nalopākhyāna, (Bombay).

Nalod. ... ... Nalodaya.

Nir. ... ... Nirukta.

Nīti. ... ... Nītisāra.

Nītipra.... ... Nītipradīpa.

Nm. ... ... Nānārthamañjarī of Rāghava.

P.... ... ... Pāṇini's Aṣṭādhyāyī.

Pad. D. ... ... Padānkadūta.

Panch. ... ... Pañcharātra.

Parṇāl. ... ... Parṇālaparvatagrahaṇākhyāna.

P. P.... ... ... Pārvatīpariṇaya.

P. R.... ... ... Prasannarāghava.

Prab.... ... ... Prabodhachandrodaya, (Bombay).

Praśna, Up.... Praśnopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह- ह. र. भागवत, १९१४).

Pratijnā. ... Pratijnā Yaugandharāyaṇa.

Priy. D. ... ... Priyadarśikā.

Pt. ... ... Pañchatantra. Chap, I, IV, V, (आर्यभूषण प्रेस, पुणें १८९३);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Chap. II and III, (Oriental Publishing Company, Bombay, 1912).
R. .... Raghuvaṁśa, (R. A. Sagoon, Bombay 1897).
Rāj. P. ... Rājapraśasti.
Raj. T ...... Rājataranginī.
Rām .... Rāmāyaṇa, (Nirṇaya Sāgara, 1888).
Rām. ch. ... Rāmacharitam by Yuvarāja Kavi.
Ras. M...... Rasamañjarī.
Ratn. ...... Ratnāvalī, (Padhye, Yande, Manerikar & Co. Bombay, 1907).
R. G. ...... Rasagangādhara, (Prof. R. B. Athavale).
R. S. ...... Ṛitusamhāra, (V.R. Nerurkar, Bombay, 1916).
Rv. .... Ṛigveda, (Pandita Satawalekar and V. S. Mandala, Poona).
Rv. Pr. ...... Ṛigveda Prātiśākhya.
Ś. .... Śakuntalam, (Shiralkar & Co. Poona, 1902).
Śabdak. ...... Śabdakalpadruma.
Śabda. ch. ... Śabdachintamani (Sanskrit-Gujrati Dictionary by Ramanabhai Nilkanth, 1899).
Śān. K. ...... / Śānkhya. K. } Sānkhyakārikā.
Sān. S. ...... Sānkhyasūtra.
Sar. K. ...... Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa.
Sarva. S. / Sar. S. ... } Sarvadarśanasaṁgraha.
Śat. Br. ...... Śatapatha Brāhmaṇa.
Sāy. .... Sāyaṇa.
Ś. B. ...... Śārīrabhāṣya.
S. D. ...... Sāhityadarpaṇa.
Śi. .... Śiśupālavadha, (Nirṇaya Sāgara, 1902).
Sid. Mukt. or Muktā. } Siddhāntamuktāvali.
Śik. .... Śikṣā.
Śiva B. ...... Śivabhārata by Paramānanda.
Śiva P. ...... Śiva Purāṇa.
Sk. .... Siddhānta-Kaumudī.
Skanda P. ... Skanda Purāṇa.
S. L. ...... Sudhālaharī (Published in the Kāvyamālā).
Śrut. .... Śrutabodha.
Ś. Til. ...... Śṛingāratilaka.
Subh. ...... Subhāṣitaratnākara, (Bombay).
Subhās ...... Subhāsita.
Subh. Ratn. Subhāṣitaratnabhāṇḍāgāra, (Bombay).
Śukra. ...... Śukranīti, (रा. गो. शास्त्री, अलीबाग छापखाना).
Sūkti. ...... Sūktisundara.
Sūrya S. ... Sūryasiddhānta.
Suśr. ...... Suśruta.
Sv. .... Sāmaveda.
Śvet. Up. ... Śvetāśvataropaniṣad.
Tarka. K. ... Tarkakaumudī, (Bombay).
Trik. ...... Trikāṇḍaśeṣa.
T. Ār. ...... Taittirīya Āraṇyaka.
T. Up. ...... Taittirīya Upaniṣad.
T. Br. ...... Taittirīya Brāhmaṇa.
Ts. ...... Taittirīya Saṁhitā.
T. S. ...... Tarkasaṁgraha, (Bombay).
Tv. .... Tārānātha's Vāchaspatyam.
U. .... Uttararāmacharita, (P. V. Kane, Bombay, 1915).
Udb. .... Udbhaṭa.
Ud. D. ...... Uddhavadūta.
Ud. S. ...... Uddhavasandeśa.
Ujjval. ...... Ujjvaladatta.
Uṇ. .... Uṇādisūtras.
Up. .... Upaniṣad.
V. .... Vikramorvaśīyam, (R. D. Karmarkar, 1932).
Vagb. ...... Vāgbhaṭa.
Vaiś. ...... Vaiśeṣika.
Vaiś. Sūt. ... Vaiśeṣikasūtras,
Vāj. .... Vājasaneyi Saṁhitā, (मनोहर ग्रंथमाला, पुणें, १९४२).
Vāk. P. ...... Vākyapadīya.
Vall. Subh. ... Vallabhadeva's Subhāṣitāvali, (Bombay).
Vas. .... Vāsavadattā, (Nirṇaya Sāgara, 1940).
Vātsy. ...... Vātsyāyana Kāmasūtra.
Vb. .... Viddhaśālabhañjikā, (Bombay).
Ve. .... Veṇīsaṁhāra, (A. B. Gajendragadkar. 1941).
Vedānta P.... Vedāntaparibhāṣā.
Vet. .... Vetālapañchaviṁśati.
Vid. .... Vidagdhamukhamaṇḍana.
Vikr. .... Vikramānkadevacharita, (Bombay).
Vīr. M. ...... Vīramitrodaya.
Viś. Guṇa. Viśwaguṇādarśachampū, (Nirṇaya Sāgara, 1915).
V. May. ... Vyavahāramayūkha, (Mr. Mandalik's Edition).
Vop. or Bop. Vopadeva.
V. P. ...... Vishṇu Purāṇa.
V. Ratna. ... Vṛittaratnākara.
Vṛind. S. ... Vṛindāvanaśataka.
V. Sah. ...... Vishṇusahasranāma.
Y. .... Yājñavalkya Smṛiti, (Nirṇaya Sāgara, 1926).
Yoga S. ...... Yogasūtras.
Yv., Yaj. ... Yajurveda (Pandit Satevalekar ed.)

Note— After the Abbreviations given above, where one Arabic figure is followed by another, the former indicates the canto, chapter, part, act &c., and the latter, the number of the verse. A single Arabic figure indicates the page, act, &c.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Grammatical and other Abbreviations and Symbols.

Ā. or Ātm ... Ātmanepada.
a. ... ... Adjective.
abl. ... ... Ablative.
acc. ... ... Accusative.
adv. ... ... Adverb.
alg. ... ... Algebra.
Arith. ... ... Arithmetic.
A. S. ... ... Anglo-Saxon.
astr. ... ... Astronomy.
astrol. ... ... Astrology.
Avyayī ... ... Avyayībhāva.
Bah. ... ... Bahuvrīhi.
Caus. ... ... Causal.
cf. ... ... Compare.
Com. ... ... Commentary.
Comp. ... ... Compound.
dat. ... ... Dative.
Den. ... ... Denominative.
desid. ... ... Desiderative.
du. ... ... Dual.
e. g. ... ... *Exempli gratia*, for example.
Eng. ... ... English.
Etym., Ety.... Etymology.
f. or fem. ... Feminine.
fig. ... ... Figurative.
fr. ... ... From.
freq. ... ... Frequentative.
gen. ... ... Genitive.
Germ. ... ... German.
Goth. ... ... Gothic.
Gr. ... ... Greek.
gram. ... ... Grammar.
ibid. ... ... The same.
i. e. ... ... *id est*, that is.
ind. ... ... Indeclinable.
inf. ... ... Infinitive.
instr. ... ... Instrumental.
L. ... ... Latin.
lit. ... ... Literal.
loc. ... ... Locative.
m. or mas. ... Masculine.
Mar. ... ... Marathi.
Math. ... ... Mathematics.
Medic. ... ... Medicine.
n. ... ... Neuter.
N. ... ... Name.
Nom. ... ... Nominative.
num. a. ... ... Numeral adjective.
oft. ... ... Often times.
opp. ... ... Opposite of.
P. ... ... Parasmaipada.
pass. ... ... Passive.
Pers. ... ... Persian.
phil. ... ... Philosophy.
pl. ... ... Plural.
pot. p. ... ... Potential passive participle.
p. p. ... ... Past passive participle.
Pres. ... ... Present tense.
pres. p. ... ... Present participle.
pron. a ... ... Pronominal adjective.
q. v. ... ... *quod vide*, which see.
Rhet. ... ... Rhetoric.
sing. ... ... Singular.
Subst. ... ... Substantive.
s. v. ... ... *sub voce*, see under the word.
Tat. ... ... Tatpurusha.
U. ... ... Ubhayapada (Parasmai and Ātmane).
Vārt. ... ... Vārtika.
Ved. ... ... Vedic.
v. l. ... ... Various reading.
Voc. ... ... Vocative.
=... ... ... Equal or equivalent to, same as.
+ ... ... Plus.
&c. ... ... Et cetera.
° ... ... denotes that the rest of the word under consideration is to be supplied; *e. g.*; °रत्नप्रभवस्य यस्य under अनन्त means अनन्तरत्न &c.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अ The first letter of the alphabet; अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10.33. —**अः** [अवति, अतति सातत्येन तिष्ठतीति वा; अव्–अत् वा, ड Tv.] **1** N. of Viṣṇu, the first of the three sounds constituting the sacred syllable ओम्; अकारो विष्णुरुद्दिष्ट उकारस्तु महेश्वरः। मकारस्तु स्मृतो ब्रह्मा प्रणवस्तु त्रयात्मकः॥ For more explanations of the three syllables अ, उ, म् see ओम्.–**2** N. of Śiva, Brahmā, Vāyu, or Vaiśvānara.—[अः कृष्णः शंकरो ब्रह्मा शक्रः सोमोऽनिलोऽनलः। सूर्यः प्राणो यमः कालो वसन्तः प्रणवः मुखी॥ Enm. अः स्याद् ब्रह्मणि विष्वीशकूर्माणङ्करणेषु च। गौरवेऽन्तःपुरे हेतौ भूषणेऽङ्घ्रावुमेज्ययोः॥ Nm. अः शिखायां सिद्धमन्त्रे प्रग्राहेऽर्के रथावर्णि। चक्रे कुक्कुटमूर्ध्नीन्दुबिम्बे ब्रह्मेशविष्णुषु॥ ibid. Thus **अः** means Kriṣṇa, Śiva, Brahmā, Indra, Soma, Vāyu, Agni, the Sun, the life-breath, Yama, Kāla, Vasanta, Praṇava, a happy man, a tortoise, a courtyard, a battle, greatness, a female apartment in a palace, an object or a cause, an ornament, a foot, Umā, sacrifice, a flame, a particularly efficacious mantra, reins, the horse of a chariot, a wheel, the head of a cock, the disc of the moon]; *ind.* **1** A prefix corresponding to Latin *in*, Eng. *in* or *un*, Gr. *a* or *an*, and joined to nouns, adjectives, indeclinables (or rarely even to verbs) as a substitute for the negative particle नञ्, and changed to अन् before vowels (except in the word अ-ऋणिन्). The senses of न usually enumerated are six—(*a*) सादृश्य 'likeness' or 'resemblance': अब्राह्मणः one like a Brāhmaṇa (wearing the sacred thread &c.), but not a Brāhmaṇa; a Kṣatriya, or a Vaiśya: अनिक्षुः a reed appearing like इक्षु, but not a true इक्षु. (*b*) अभाव 'absence', 'negation', 'want', 'privation': अज्ञानम् absence of knowledge, ignorance; अक्रोधः, अनङ्गः, अकण्टकः, अघटः &c. (*c*) अन्यत्व 'difference' or 'distinction': अपटः not a cloth, something different from, or other than, a cloth. (*d*) अल्पता 'smallness', 'diminution', used as a diminutive particle: अनुदरा having a slender waist (कृशोदरी or तनुमध्यमा). (*e*) अप्राशस्त्य 'badness', 'unfitness', having a depreciative sense; अकालः wrong or improper time; अकार्यम् not fit to be done, improper, unworthy, bad act. (*f*) विरोध 'opposition', 'contrariety': अनीतिः the opposite of morality, immorality; असित not white, black; असुर not a god, a demon &c. These senses are put together in the following verse:— तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता। अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्तिताः॥ See न also. With verbal derivatives, such as gerunds, infinitives, participles, it has usually the sense of 'not'; अदग्ध्वा not having burnt; अपश्यन् not seeing; so असकृत् not once; अमृषा, अकस्मात् &c. Sometimes in बहुव्रीहि अ does not affect the sense of the second member: अ-पश्चिम that which has no last, *i. e.* best, topmost; *e. g.* विपश्चितामपश्चिमः cf. also R.19.1. अनुत्तम having no superior, unsurpassed, most excellent: (for examples see these words).–**2** An interjection of (*a*) Pity (ah!) अ अवद्यं P. I. 1. 14 Sk. (*b*) Reproach, censure (fie, shame); अपचसि त्वं जाल्म P. VI. 3.73 Vārt. See अकरणि, अजीवनि also. (*c*) Used in addressing; अ अनन्त. (*d*) It is also used as a particle of prohibition.—**3** The augment prefixed to the root in the formation of the Imperfect, Aorist and Conditional Tenses.

N. B.—The application of this privative prefix is practically unlimited; to give every possible case would almost amount to a dictionary itself. No attempt will, therefore, be made to give *every possible* combination of this prefix with a following word; only such words as require a special explanation, or such as most frequently occur in literature and enter into compounds with other words, will be given; others will be found self-explaining when the English 'in', 'un', or 'not', is substituted for अ or अन् before the meaning of the second word, or the sense may be expressed by 'less', 'free from', 'devoid or destitute of' &c; अकथ्य unspeakable; अदर्प without pride, or freedom from pride; अप्रगल्भ not bold; अभग unfortunate; अवित्त destitute of wealth &c. In many cases such compounds will be found explained under the second member. Most compounds beginning with अ or अन् are either Tatpuruṣa or Bahuvrībi (to be determined by the sense) and should be so dissolved.

अऋणिन् *a.* (epic) (ऋ being here regarded as a consonant) Not a debtor, free from debt; दिवसस्याष्टमे भागे शाकं पचति यो नरः। अऋणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते॥ Mb. The normal form अनृणिन् also occurs in this sense.

अंश् 10 U. अंशयति–ते also अंशापयति To divide, distribute, share among.

अंशः [अंश्-अच्] 1 A share, part, portion, division; member; सकृदंशो निपतति Ms. 9.47; तुर्यांशः a fourth part; षष्ठ°; ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः Bg. 15.7; भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ R. 8.16; अंशेन दर्शितानुकूलता K. 159 partly. –**2** A share in property, inheritance; स्वतोंऽशतः Ms. 8.408; अनंशौ क्लीबपतितौ 9.201; पत्न्यः कार्याः समांशिकाः Y.2.115.–**3** the numerator of a fraction; अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ Līlā.; sometimes used for fraction itself.–**4** A degree of latitude (or longitude); अक्षस्यांशाः समाख्याताः षष्ठ्युत्तरशतत्रयम्; स च अंशः षष्टिकलात्मकः, कला तु षष्टिविकलात्मिका.–**5** The shoulder (more correctly written as अंस, q. v.). –**6** N. of one of the Ādityas; Mb. 1.227.25; cf. also the beginning of T. Ā. The senses of 'party', 'a share of booty,' 'earnest money', which are said to occur in the Veda are traceable to **1** above. –**7** The vital note in a Rāga. –**Comp.**– **अंशः** [ष. त.] a secondary incarnation; part of a portion. –**अंशि** *adv.* share by share. –**अवतारः** –**तरणम्** [ष. त.] descent (on earth) of parts of deities, partial incarnation; °तार इव धर्मस्य Dk.153; °रमिव कृतान्तस्य K. 31; °उच्चैःश्रवसः 79; so अंशावतीर्णमिव 108; N. of a sub-parvan covering Adhyāyas 64-67 of Ādiparvan of Mb. Even without the compound

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अंश means partial incarnation. अंश, आवेश, and अवतार are the three kinds of Lord's manifestations. **-कुण्डली** (= नवांशकुण्डली) the horoscope prepared by taking into consideration the nine zodiacal divisions. (1/108th of a राशि = नवांश or नवमांश). **-भाज्,-हर,-हारिन्** *a.* [उप. समास] one who takes or has a share, one entitled to a share in the ancestral property, an heir, a co-heir; पिण्डदोंऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः Y. 2.132; जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोंऽशहरो भवेत् 133. **-विवर्तिन्** *a.* [स. त.] slightly turned away, or turned away towards the shoulder; मुखमंशविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः Ś. 3. 24. v. l. for अंसविवर्ति. **-सवर्णनम्** [ष.त.] reduction of fractions to the same denominator (अतुल्यच्छेदयो राश्योः समच्छेदकरणम्) अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवम् Līla. **-स्वरः** the keynote.

अंशकः [अंश्-ण्वुल्; अंशिका *f.*] 1 One having a share, a co-parcener, relative.-2 (स्वार्थे कन्) A share, portion, division; त्रिंशांशकस्तथा राशेर्भाग इत्यभिधीयते; द्विभर्तृका मेषनवांशके स्यात्, वृषांशके सा पशुशीलयुक्ता.**-कम्** A solar day.

अंशयितव्य (अंश्-तव्यच्) *a.* Fit to be divided into parts.

अंशल *a.* [अंशं लाति, ला-क] 1 Having, or entitled to a share (अंशग्राहक).-2 अंसल, q. v.

अंशनम् [अंश्-ल्युट्] Act of dividing.

अंशयितृ *m.* (अंश्-तृच्) A divider, sharer.

अंशिन् *a.* [अंश-इनि] 1 A sharer, co-parcener; (पुनर्विभागकरणे) सर्वे वा स्युः समांशिनः Y. 2. 114 (entitled to the same share.) -2 Having parts or members (अवयविन्); अंशिनः स्वांशगात्यन्ताभावं प्रति मृषात्मता-Ved. Paribhāṣā.

अंश्य *a.* [अंश्-कर्मणि यत्] Divisible.

अंशुः [अंश्-मृग० कु.] 1 A ray, beam of light; चण्ड°, घर्म° hot-rayed, the sun; सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् Ku. 1. 32; lustre, brilliance चण्डांशुकिरणाभाश्च हाराः Rām. 5. 9. 48; Śi. 1.9. रत्न°, नख° &c. -2 A point or end. -3 A small or minute particle.-4 End of a thread. -5 A filament, especially of the Soma plant (Ved.) -6 Garment; decoration. -7 N. of a sage or of a prince.-8 Speed, velocity (वेग). -9 Fine thread -**Comp.** **-उदकम्** dew-water.**-जालम्** a collection of rays, a blaze or halo of light.**-धरः** -पतिः -भृत्-बाणः -भर्तृ-स्वामिन् the sun, (bearer or lord of rays). **-पट्टम्** a kind of silken cloth (अंशुना सूक्ष्मसूत्रेणयुक्तं पट्टम्); सश्रीफलैरंशुपट्टम् Y. 1. 186; श्रीफलैरंशुपट्टानां Ms. 5. 120.**-माला** a garland of light, halo. **-मालिन्** *m.* [अंशवो मालेव, ततः अस्त्यर्थे इनि] 1 the sun (wreathed with, surrounded by, rays). -2 the number twelve.**-हस्तः** [अंशुः हस्त इव यस्य] the sun (who draws up water from the earth by means of his 1000 hands in the form of rays).

अंशुमत् *a.* [अंशु-अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Luminous, radiant; ज्योतिषां रविरंशुमान् Bg. 10.21. -2 Pointed. -3 Fibrous, abounding in filaments (Ved.)-*m.* (°मान्) 1 The sun; वालखिल्यैरिवांशुमान् R. 15.10; अंशुमानिव तन्वभ्रपटलच्छन्नविग्रहः Ki. 11. 6; जलाधारेष्विवांशुमान् Y. 3. 144; rarely the moon also; ततः स मध्यंगतमंशुमन्तं Rām. 5. 5. 1.-2 N. of the grandson of Sagara, son of Asamañjasa and father of Dilīpa.-3 N. of a mountain; °मत्फला N. of a plant, कदली Musa sapientum or Paradisiaca.**-ती** 1 N. of a plant सालपर्णी (Mar. डवला, सालवण) Desmodium Gangeticum. -2 N. of the river Yamunā.

अंशुकम् [अंशवः सूत्राणि विषयो यस्य; अंशु ऋश्यादि° क] 1 A cloth, garment in general; सितांशुका मङ्गलमात्रभूषणा V. 3. 12; यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां Ku. 1.14; चीनांशुकमिव केतोः Ś. 1. 33; स्तन° a breast-cloth. -2 A fine or white cloth; धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकानीव वातैः Me. 64; usually silken or muslin. -3 An upper garment; a mantle. -4 An under garment; कररुद्धनीविगलदंशुकाः स्त्रियः Śi. 13. 31. -5 A leaf. -6 Mild or gentle blaze of light (नातिदीप्ति) (कः also; स्वार्थे कन्.) -7 The string of a churning stick. cf. अंशुकं नेत्रवस्त्रयोः। cf. also अंशुकं सूक्ष्मवस्त्रे स्यात् परिधानोत्तरीययोः। किरणानां समूहे च मुखवस्त्रे तदिष्यते ॥ Nm.

अंशुल *a.* Radiant, luminous.**-लः** [अंशुं प्रभां बुद्धिप्रतिभां लाति, or अंशुरस्य अस्तीति ला-क] N. of Chāṇakya; of any sage.

अंस् अंसयति अंसापयति. See अंश्.

अंसः [अंस् कर्मभावादौ अच्] 1 A part, portion; See अंशः.-2 The shoulder, shoulder-blade; यदयं रथसंक्षोभादंसेनांसो रथोपमश्रोण्याः V. 1. 13.-3 N. of a prince. (**-सौ**) The two angles of an altar [cf. Goth. *amsa*; L. *ansa*, *humerus*; Gr. *omor.*] **-Comp.-कूटः** [अंसः कूट इव बृहत्त्वात्] a bull's hump, the protuberance between the shoulders; राजन्योच्चांसकूटकथनपटुरटद्घोरधारः कुठारः Prab. 1. 7. **-त्रम** [उप. स.] 1 an armour to protect the shoulders. -2 a bow. **-फलकः** the upper part of the spine.**-भारः** (अंसे०) [अंसे धृतो भारः शाक. त. वा अलुक्] a burden or yoke put upon the shoulder.**-भारिक,-भारिन्** *a.* (अंसे°) [भस्त्रादिगण, अंस (से) भारेण हरति; ष्ठन्] bearing a yoke or burden on the shoulder. **-विवर्तिन्** *a* [उप. स.] turned towards the shoulders; मुखमंसविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः Ś. 3. 24.

अंसल *a.* [अंस लच्, बलवति इत्यर्थे; P. V. 2. 98] Strong, lusty, powerful, having strong shoulders; युवा युगव्यायतबाहुरंसलः R. 3. 34; भुजेन रक्षापरिघेण भूमेरुपैतु योगं पुनरंसलेन 16. 84; °पुरुषप्रयत्नदुश्चलं Dk. 169.

अंस्य *a.* [अंसे भवः अंस-यत्.] Belonging to the shoulder; ये अंस्या ये अङ्ग्याः सूचीकाः Rv. 1. 191. 7.

अंह् 1 A अंहते, अंहितुं To go; approach; set out; Bk. 3. 25, 46, आनंहे चान्तिकं पितुः 14. 51, 44. &c. -*Caus.* 1 To send; तमाञ्जिहन्मैथिलयज्ञभूमिं Bk. 2. 40, 15. 75. -2 To shine. -3 To speak.

अंहुर *a.* [अंह्-मद्गुरादि उरच्] Moving (गतियुक्त); तासामेकामिदभ्यंहुरो गात् Rv. 10. 5. 6; distressed, straitened.

अंहूरण *a.* (Ved.) distressing, troublesome; sinful; straitened; Rv. 6.47.20. **-णम्** A sin, distress; Rv. 1.105.7.

अंहोयु *a.* Troublesome, threatening; Rv. 5.15 3.

अंहतिः -ती *f.* [हन्-अति, अंहादेशश्च; हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः Uṇ. 4. 62; हन्ति दुरितमनया इति दानम्] 1 A gift. -2 Anxiety, trouble, care, distress, illness (Ved.); Rv. 1.94.2; 8.75.9.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अंहस् *n.* अंहः °हसी &c. [अम् असुन् हुक् च Un. 4-212, अमति गच्छति प्रायश्चित्तेन] 1 A sin; सहसा संहतिमंहसां विहन्तुम्...अलं Ki. 5.17; कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हितांहसा Śi. 1.29; leaving one's religion or duty (स्वधर्मत्याग); लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहः Bhāg. 1. 17. 32. -2 Trouble, anxiety, care: युयोतन नो अंहसः Rv. 8.18.10 [*cf.* अघ, आगस्; *Gr. akhos.*]. °मुच् *a.* freeing from distress: अंहोमुचे प्रभरे Yv.

अंहसस्पतिः (Ved.) The intercalary month (Lord of distress or perplexity ?) Vāj.

अंहस्वद् *a.* Sinful.

अंहितिः -ती *f.* [अंह् क्तिन् ग्रहादित्वात् इट् Tv.] A gift.

अंहु *a.* [अंह् मृग० कु] (Ved.) Sinful, wicked, injurious (पापकारिन्, हननशील); strait, narrow (?)-**हु** *n.* 1 Anxiety, distress; sin, crime (?). -2 Pudendum Muliebre (?). [cf. L. *angustus*, *anxius*, Goth. *aggvus*].-**भेद्**-दी having a narrow slit; having the pudendum divided (?).

अंह्रिः [अंह् वंकयादि क्रिन्, अंहते गच्छत्यनेन] 1 A foot.-2 The root of a tree, cf. अङ्घ्रि. -3 The number four. -**Comp.** -**पः** ' foot-drinker ', a tree (मूलेन पिबति सिक्तोयम्).-**स्कन्धः** [अंहेः स्कन्ध इव] the upper part of the sole of the foot.

अक् 1 P (अकति) To go, move tortuously like a serpent [cf. L. *angulus*, Gr. *agkai*].

अक *a.* Moving tortuously.

अकम् [न कं सुखम्] Absence of happiness; pain, misery (as in नाकं, न अकं दुःखं यत्र), sin नास्ति कं सुखं यस्मात्.

अकच *a.* [न. ब.] Bald. -**चः** N. of Ketu (the descending node), who is represented as a headless trunk. Tv. explains it thus : अकाय दुःखाय चायते; चायू-ड; केतुग्रहस्य उदयेन लोकोपद्रवस्य शास्त्रप्रसिद्धेः.

अकडमम्, अकथहम्, °चक्रम् N. of a mystical circle (चक्र) or diagram with the letters of the alphabet, such as अ, क, ड, म; अ, क, थ, ह &c. written therein and used in determining the auspicious or inauspicious stars of a person; (प्राह्मगोपालमन्त्रस्य तन्त्रोक्तमन्त्रग्रहणार्थं तत्तन्मन्त्राणां शुभाशुभविचारोपयोगी चक्रभेदः Tv.) (Mar. अवकहडाचक्र given in पञ्चाङ्ग).

अकथनीय *a.* Not fit to be mentioned.

अकथित *a.* ' Not told ', not otherwise mentioned by way of any of the other case-relations, such as अपादान &c; a name given to the indirect (गौण) object governed by verbs like दुह्, याच् &c. cf. अनभिहितम् अकथितं कर्म and ' अकथितं च ' P. 1. 4. 51. In the sentence ' गां पयः दोग्धि ' गाम् is the indirect (गौण) object, and it could have taken the ablative ending.

अकथ्य *a.* Not fit to be mentioned.

अकनिष्ठ *a.* Not the youngest (such as eldest, middle); elder, superior. -**ष्ठः** N. of Buddha Gautama; of a deified Buddhist saint (pl. in this latter sense.) cf. बहूनि शतसहस्राणि यावदकनिष्ठानां संनिपतितान्यभूवन् । Lv. -**Comp.** -**पः** (**गः** also) [अकनिष्ठान् बुद्धान् पातीति; पा-क.] N. of Buddha, lord of Buddhists.

अकन्या [न. त.] No virgin, a maid who is not so any longer; अकन्येति तु यः कन्यां ब्रूयाद् द्वेषेण मानवः Ms. 8. 225.

अकम्पन *a.* [न. त.] Not shaking.-**नः** N. of a Rākṣasa; Rām.

अकम्पित *a.* [न. त.] Unshaken, firm, resolute; not tremulous; असंदिग्धान् स्वरान् ब्रूयादविकृष्टानकम्पितान् । Rv. Pr. -**तः** N. of a Jaina, or Buddhist saint, a pupil of the last Tīrthaṅkara (कम्पितं बुद्धिवृत्तेश्चालनं तन्नास्ति यस्य).

अकर *a.* [न. ब.] 1 Handless, maimed. -2 Exempt from tax or duty. -3 [न. त.] Not doing or acting; not disposed to work, ceasing from work. -**रा** N. of a plant आमलकी, Emblic Myrobalan, Phyllanthus Emblica (Mar. आंवळा) (अकं दुःखं सेवनात् लोकानां राति गृह्णाति नाशयतीति; रा-क Tv.).

अकरणम् [कृ-भावे ल्युट् न.त.] Not doing, absence of action; अकरणान्मन्दकरणं श्रेयः. -**ण** *a.* [न. ब.] 1 Not artificial, natural. -2 Devoid of all organs, (epithet of the Supreme Spirit).

अकरणिः *f.* [नञ्-कृ-आक्रोशे अनिः : P. III. 3.112.] Failure, disappointment, non-accomplishment, mostly used in imprecations; तस्याकरणिरेवास्तु Sk. may he be disappointed, or experience a failure! अकरणिं ते वृषल Mbh. 6.1.158.

अकर्ण *a.* [न स्तः कर्णौ यस्य] 1 Devoid of ears; deaf. -2 Destitute of Karṇa; अनर्जुनमकर्णं वा जगदद्येति निश्चितः Mb. -**र्णः** A serpent (तस्य चक्षुषैव श्रवणात्, hence also called चक्षुःश्रवाः).

अकर्ण्य *a.* [न. त.] Not fit for the ears; not in the ears.

अकर्तः [कृत्] Identity; absence of difference; सध्यङ् नियम्य यतयो यमर्तहेतिं Bhāg. 2. 7. 48.

अकर्तन *a.* [कृत्-भावे ल्युट्, न.त.] 1 Not cutting. -2 Dwarfish.

अकर्तृ *m.* [न.त.] Not an agent; अकर्तरि च कारके P. III. 3.19; actionless; चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः । तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ Bg. 4. 13. पुरुषोऽकर्ता भोक्ता Sāṅkhya; a subordinate agent: °त्वम्-ता an inferior or subordinate position.-**Comp.** -**भावः** the state of non-agent; द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च । Sāṅkhya. K. 19.

अकर्मन् *a.* [न. ब.] 1 Without work, idle; inefficient. -2 Disqualified for performing the necessary rites, wicked, degraded; अकर्मा दस्युरभि नो Rv. 10. 22. 8. -3 (Gram.) intransitive, generally in this sense अकर्मक. —*n.* (र्म) [न. त.] 1 Absence of work; absence of necessary observances; neglect of essential observances; inaction; अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः Bg. 4. 17, 18. -2 An improper act; crime, sin. -3 Not doing (= अकरणम्), non-performance; प्रतिषेधादकर्म MS. 10.8.10. -4 What should not be done; अकर्म वा कृतदूषा स्यात् । MS. 12. 1. 10 (where शबर explains अकर्म by न वा कर्तव्या दार्शिकी वेदिः ।). -5 Non-act, non-activity; अन्यद्धि कर्म भक्षणं प्रतिषिध्यमानम् अन्यद् अकर्म मानसः संकल्पः । ŚB. on MS. 6.2.19. -6 Not doing, violation. तदकर्मणि च दोषः MS. 6.3.3 (where तदकर्मणि is explained as प्रधानातिक्रमे by शबर); अकर्मणि चाप्रत्यवायात् । MS 6.3.10. -7 A wrong act, an improper act. अकर्म च दारक्रिया या आधानोत्तरकाले । ŚB. on MS. 6. 8. 14; अकर्म

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-ोऽश्वमाधानात्° । MS. 6. 8. 11. **-Comp.** **-अन्वित** *a.* **1** unengaged, unoccupied, idle. **-2** criminal. **-कृत्** *a.* free from action: न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् । Bg. 3.5 doing an improper act. **-भोगः** **1** enjoyment of freedom from the fruits of action. **-2** renunciation of self-righteousness. **-शील** *a.* lazy, indolent.

अकर्मक *a.* [नास्ति कर्म यस्य ब. कप्] Intransitive: फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः Bhartṛhari. **अकर्मिका** *f.* प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया *ibid.*

अकर्मण्य *a.* [न. त.] **1** Unable to work, inefficient, unfit for work. **-2** Unfit to be done.

अकल *a.* [नास्ति कला अवयवो यस्य] Not in parts, without parts, epithet of the Supreme Spirit.

अकलङ्क *a.* Without stains or spots. **-कः** N. of a Jaina author, also called भट्ट अकलङ्कदेव.

अकल्क *a.* [नास्ति कल्को यत्र] **1** Free from sediment, pure. **-2** sinless. **-ल्का** Moonlight.

अकल्कता Honesty, integrity.

अकल्कन -क *a.* [नास्ति कल्कनं दम्भः, कल्को वा यस्मिन्] Free from pride; humble, modest; honest.

अकल्प *a.* [न. ब.] **1** Uncontrolled, not subject to control or rules, unrestrained, unfettered. **-2** Weak, unable. **-3** Incomparable. **-4** Incapable, unfit. **-ल्पः** A patient; Nigh.

अकल्पनम् Freedom from desires; absolution: बुद्धीन्द्रियमनःप्राणाञ्जनानामसृजत्प्रभुः । मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च ॥ Bhāg. 10.87.2.

अकल्पित *a.* [न. त.] Not artificial or manufactured; natural, genuine.

अकल्माष **1** Name of the son of the fourth Manu; Hariv. **-2** Without sin or stain.

अकल्य *a.* [कलासु साधुः कल्यः निरामयः न. त.] **1** Unwell, ill, indisposed. **—2** [कल्यते इति कल्-यत् कल्यं मिथ्याभूतम्; न. त.] True: (नम) अनीनयदकल्यसन्धो बन्धनागारं Dk. 31. **-शरीर** *a.* not in sound health; Pratimā 3.

अकल्याण *a.* [न. त.] Inauspicious, unlucky. **-णम्** Inauspiciousness, ill, evil, adversity.

अकव-वा *a.* [न कव्यते वर्ण्यते कव्-आ न. त.] Indescribable (अवर्णनीय); not contemptible, not bad: °अरिः = कुत्सिता अरयो यस्य स कवारिः ; न कवारिः अ०; or यस्य शत्रवोऽप्यकुत्सिता वृत्रादयः ; or अकुत्सितम् इयर्ति ऐश्वर्यं प्राप्नोति.

अकवि *a.* (Ved.) Unwise, foolish; अयं कविरकविषु Rv. 7.4.4.

अकस्मात् *ind.* [न कस्मात् किंचित्कारणाधीनत्वं यत्र, अलुक् स.] **1** Accidentally, suddenly, unexpectedly, all of a sudden; अकस्मादागन्तुना सह विश्वासो न युक्तः H. 1: coming by chance, an accidental visitor. **—2** Without cause or ground, causelessly, in vain; नाकस्माच्छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान् Pt. 2. 65; न ह्यकस्मात् प्रशंसा स्यात् । MS. 5. 3. 42; अकस्मादेव भर्तृद्वेष्यतां गतासि Dk. 135; नाकस्मादप्रियं वदेत् Y. 1. 132; अथ तु रिपुरकस्माद् द्वेष्टि नः पुत्रभाण्डे Mv. 2. 44; कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पतिरार्यवृत्तः R. 14. 55, 73.

अकाण्ड *a.* [नास्ति काण्डम् अवसरः उचितकालः यस्य] **1** Accidental, untoward, unexpected, sudden: अकाण्डपाण्डुरघनप्रस्पर्धि Mv. 5. 39 –(v. l. अकाल्पाण्डुर) out of season; पुनरकाण्डविवर्तनदारुणः U. 4. 15; °प्रचण्डकलहयोः U. 6; पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः Mal. 5. 31; °भङ्गुरतां संसारसुखानां K. 172. **-2** Destitute of stem or stock. **-Comp.** **-जात** *a.* suddenly born or produced. **-ताण्डवम्** irrelevant display of erudition, indignation etc. **-पातः** unexpected occurrence: °उपनता कं न लक्ष्मीर्विमोहयेत् Ks. 5. 2. **-पातजात** *a.* dying as soon as born; perishing soon after birth; H. 4. 83. **-शूलम्** a sudden attack of colic.

अकाण्डे *adv.* Unexpectedly, all of a sudden; दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे तन्वी स्थिता Ś. 2. 12; उन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव Mal. 1. 18; तातस्तु तमकाण्ड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुपनतमालोक्य K. 33.

अकाम *a.* [नास्ति कामो यस्य] **1** Free from desire, affection, love: अकामस्य क्रिया काचिद् दृश्यते नेह कर्हिचित् Ms. 2. 4. everything is an act of his will. **-2** Reluctant, unwilling: योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति । Ms. 8. 364; also नाकामो दातुमर्हति. **-3** Uninfluenced by, not subject to, love: भयादकामापि हि दृष्टिविभ्रमं Ś. 1. 23. **-4** Unconscious, unintentional; अकामोपनतेनेव साधोर्हृदयमेनसा R. 10. 39 unconsciously committed. **-5** The Sandhi which causes the dropping of a final र् before a following र्. **-Comp.** **-कर्शन** *a.* Ved. not frustrating desire; शिक्षानरः प्रदिवो अकामकर्शनः Rv. 1.53.2. **-हत** *a.* not smitten with desire or affection, free from desire, calm.

अकामतः *adv.* [अकाम-पञ्चम्यास्तसिल्] Unwillingly, reluctantly, unintentionally, unconsciously; इतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः Ms. 9. 242; अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः 11. 45; अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन शुध्यति 11. 46.

अकामता Absence of desire; न चैवेहास्त्यकामता Ms. 2. 2.

अकाय *a.* [नास्ति कायो यस्य] Without body, incorporeal. **-यः** **1** An epithet of Rāhu, who is represented as having no body, but only a head. **-2** Epithet of the Supreme Spirit (without body, parts &c.).

अकार *a.* [करोतीति कारः कृ-घञ् अण् वा न. त.] Not doing or acting, void of action (क्रियारहित). **-रः** The letter अ; अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10. 33.

अकारण *a.* [न. ब.] Causeless, groundless, spontaneous; °मित्राणि सतां चेतांसि K. 37 disinterested friends; ईदृशो मां प्रत्यमीषाम् °स्नेहः U. 6. **-णम्** Absence of a cause, motive, or ground; **अकारणात्-रणम्-णे** causelessly, without cause or ground: किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते Ku. 4. 7; °परित्यक्ता मातापित्रोर्गुरोस्तथा Ms. 3. 157; अकारणात् परित्यज्य K. 167; त्यक्तो वा स्यादकारणात् Ms. 9. 177; किमकारणे कुप्यसि, अकारणे आत्मानमायासयसि Ratn. 2.

अकार्णवेष्टकिक *a.* Face not adapted for ear-rings (Kāś. VI. 2. 155).

अकार्पण्य *a.* [न. ब.] Got without meanness; अकार्पण्यमशनं Bh. 3. 51.

अकार्य *a.* [न. त.] Improper, not fit to be done.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-र्यम् An improper, unworthy or bad act, a criminal or sinful action: मा नाम वैक्लव्यादकार्यं कुर्यात् Mk. 3. (आत्मघातादिरूपम्). **-Comp. -कारिन्** *a.* 1 an evil-doer, one who commits a misdeed: महापातकिनश्चैव शेषाश्चाकार्यकारिणः Ms. 11. 239 one that neglects one's duty: दानेनाकार्यकारिणः (शुध्यन्ति) 5.107.

अकाल *a.* [नास्ति उचितः कालो यस्य] 1 Untimely, premature, inopportune, unseasonable, out of season: न प्रजासु °मृत्युश्चरति U. 2; न ह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत् ॥ R. 15. 44; अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् । सूर्यपादोदकं तीर्थं जठरे धारयाम्यहम् ॥ (सूर्यनमस्कारसंकल्पः); °वातावली Ratn. 3. -2 [न कालः] Not black, white.**-लः** [न. त.] Wrong, inauspicious or unseasonable time, not the proper time (for anything): unholy time in a year calculated and shown in Indian almanacs. °लः स्वबलप्रधानविरोधस्य Ve. 3; °लः कुलजनस्य निवर्तितुं Mu. 7; अकाले बोधितो भ्राता R. 12. 81 (at an improper time); अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः 12. 33 takes no account of proper or improper time; अकाले वीक्षितो विष्णुर्हन्ति पुण्यं पुराकृतम्; नाकाले म्रियते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति; नाकाले म्रियते जन्तुः H. 1. 17 does not die a premature death: काले प्राप्तस्त्वकाले वा नास्यानश्नन् गृहे वसेत् Ms. 3.105 in time or late. **-Comp. -कुसुमम्,-पुष्पम्** a flower blossoming out of season; °कुसुमानीव भयं संजनयन्ति हि H. 3. 23, (a bad omen boding some evil.) **-कूष्माण्डः** a pumpkin produced out of season; (fig.) of a useless birth. **-ज,-उत्पन्न,-जात** *a.* produced out of season: premature; unseasonable. **-जलदः** 1 an untimely cloud. 2 N. of the great-grandfather of the poet Rājaśekhara. **-जलदोदयः, -मेघोदयः** 1 an unseasonable rise or gathering of clouds: बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः R. 4. 61. - 2 mist or fog. **-ज्ञ** a. taking no account of proper or improper time: अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33. **-वेला** unseasonable or improper time. **-सह** *a.* 1 not enduring delay or loss of time, impatient, not biding one's time.-- 2 not able to hold out (for a long time), unable to stand a protracted siege (as a दुर्ग); H. 3.137.

अकालिकम् *ind.* 1 All of a sudden: अकालिकं कुरवो नाभविष्यन् Mb. 5. 32. 30. -2 Soon: यत्ते कार्यं सुपुत्रस्य क्रियतां तदकालिकम् Mb. 5. 57. 25.

अकासारः Name of a teacher: Bhav. P.

अकिंचन *a.* [नास्ति किंचन यस्य] Without anything, quite poor, utterly destitute, indigent, penniless: अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदां Ku. 5. 77; न द्वन्द्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोपि Śi. 4.64 disinterested. **-नम्** That which is worth nothing.

अकिंचनता Renunciation of everything, voluntary poverty (संन्यासाङ्गयमविशेषः); व्रतं दानं परिव्रज्या तपस्या नियमस्थितिः । अहिंसासूयतास्तेयब्रह्माकिंचनता यमाः ॥ °त्वम् Poverty; अकिंचनत्वं मखजं व्यनक्ति R. 5. 16.

अकिंचनिमन् *m.* [पृथ्वादिगण] Poverty, utter destitution.

अकिंचिज्ज्ञ *a.* Not knowing anything, quite ignorant; यदाऽकिंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवम् Bh. 2. 7.

अकिंचित्कर *a.* Not productive of anything, useless, immaterial: °रोऽन्यत्र पञ्चशरोऽपि स एव K. 242 powerless to do anything; परतन्त्रमिदमकिंचित्करं च Ve. 3.

अकिल्बिष *a.* [न. ब.] sinless: न मां दोषेण सुग्रीव हन्तुमर्हस्यकिल्बिषम् । Rām.

अकीर्तिः *f.* [अप्रशस्ता कीर्तिः न. त.] Infamy, ill-repute, disgrace: अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् । संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ Bg. 2-34.

अकुण्ठ *a.* [न. त.] 1 Not blunted, unobstructed: आशस्त्रग्रहणादकुण्ठपरशोः Ve. 2.2. -2 Vigorous, able to work. -3 Fixed: °धिष्ण्यम् Heaven.

अकुण्ठित *a.* Not blunted: शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R. 1. 19 penetrating all sciences: बिभ्रतोऽस्त्रमचलेऽप्यकुण्ठितं 11. 74 taking effect on, prevailing against even mountains.

अकुतः *adv.* [न कुतः न. त.] Not from anywhere (in comp. only). **-Comp.-चलः** N. of Śiva (not movable from any cause). **-भय** *a* [नास्ति कुतोऽपि भयं यस्य] secure, not threatened from any quarter, free from danger or fear, safe; मादृशानामपि °यः संचारो जातः U. 2; यानि त्रीण्यकुतोभयानि च पदान्यासन्खरायोधने *v. l.* for अपराङ्मुखाणि 5. 34. (अकुतश्चिद्भय also in the same sense.)

अकुध्र्यञ्च् *a.* (Ved.) Fruitless, worthless (etym. doubtful); माकुध्र्यगिन्द्र शूर वस्वीरस्मे Rv. 10.22.12.

अकुप्यम् [न कुप्यम् न. त.] 1 Not a base metal, gold or silver: अकुप्यं वसु Ki. 1.35 gold or silver.-2 Any base metal.

अकुल *a.* [अप्रशस्तं कुलं यस्य] Low, mean, of a low family.**-लः -लम्** N. of Śiva: अकुलं शिव इत्युक्तः कुलं शक्तिः प्रकीर्तिता **-ला** N. of Pārvatī.

अकुलीन *a.* [न. त.] 1 Low-born, of no high descent. -2 Not belonging to the earth, not earthly: दिव्ययोषितमिवाकुलीनां K. 11 (a pun on the word: न कौ पृथ्व्यां लीना स्थिता).

अकुशल *a.* [न. त.] 1 Inauspicious, evil: unlucky, unfortunate. -2 Not clever or skilful. -3 Unpleasant, unwelcome; न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म Bg. 10.10. **-लम्** Evil: स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यः H. 2.141 guards from evils.

अकुह *a.* [न. त.] One who does not cheat, an honest man: अकुहः श्रद्दधानः सन् Rām. 2. 109 27.

अकूज *a.* Silent: तमकूजमभिज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा Mb. 1. 126. 20.

अकूपार *a.* 1 Resulting in good, having a good issue. -2 Unlimited, unbounded: अकूपारस्य दावने Rv. 5.39.2 **-रः** [न कुं पृथ्वीं पिपर्ति; पृ-अण् बा० दीर्घः; न कापि पारं पूरणं वा गन्तव्यदेशो यस्य वा, पृषो. दीर्घः] 1 The sea, the receptacle of waters: अकूपारः सलिलो मातरिश्वा Rv. 10.109.1 (समुद्रोऽप्यकूपार उच्यते अकूपारो भवति महापारः Nir.); न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुकान्तिभिः H; अकूपारमिवापारं पारयिष्यामहे कथम् । Śivabhārata 31. 44.-2 The sun (आदित्योऽप्यकूपार उच्यते अकूपारो भवति दूरपारः Nir.). -3 A tortoise in general (न कूपमृच्छति). 4- King of tortoises sustaining the world. -5 A stone or rock.

अकूवार = अकूपार above.

अकूर्च *a.* [नास्ति कूर्चं यस्य] 1 Not deceitful. -2 Bald: beardless. **-र्चः** Buddha; a deified saint.

अकृच्छ्र *a.* [न. ब.] Free from difficulty. **-च्छ्रम्** Absence of difficulty; ease, facility.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अकृत *a.* [कृ-कर्मणि क्तः, न. त.] 1 Not done, undone, unperformed: सर्वान् बलकृतानर्थानकृतान् मनुरब्रवीत् Ms. 8. 168; कृतं चाप्यकृतं भवेत् 8. 117. –2 Wrongly or differently done; कृताकृतावेक्षणादौ ब्रह्मा ऋत्विक् नियुज्यते इति याज्ञिकाः. –3 Incomplete, not ready (as food); अकृतं च कृतात्क्षेत्रात् (अदोषवत्) Ms. 10. 114. not cultivated (अनुप्तशस्यम् Kull.); कृतान्नं चाकृतान्नेन (निर्मातव्यम्) 10.94 (सिद्धान्नं चामान्नेन Kull.) –4 Uncreated. –5 One who has done no work. –6 Not developed or perfected, unripe, immature. –ता One not legally regarded as a daughter and placed on a level with sons, (पुत्रिकात्वेन अकल्पिता); अकृता वा कृता वापि यं विन्देत्सदृशात्सुतम् Ms. 9. 136; according to some, a daughter who is not by a formal declaration but only mentally appointed to supply an heir for her father (अभिसंधिमात्रकृता वाग्व्यवहारेण कृता; कृता = यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्वधाकरम्, इत्यभिधाय कन्यादानकाले वरानुमत्या या क्रियते Kull.). –तम् An unperformed act; non-performance of an act; an unheard-of deed; अकृतं वै प्रजापतिः करोति Ait. Br.– **Comp.** –अर्थ *a.* unsuccessful. –अस्त्र *a.* unpractised in arms. –आत्मन् *a.* 1 ignorant, foolish, having an uncontrolled mind. –2 not identified with Brahma or the Supreme Spirit. –उद्वाह *a.* unmarried. –एनस् *a.* not sinful or guilty, innocent. –कारम् *adv.* as has not been done before: °रं करोति Kāś. III. 4. 36. –ज्ञ *a.* ungrateful. –धी, –बुद्धि *a.* ignorant; पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः Bg. 18. 16 through unrefined understanding. –व्रणः –1 N. of a commentator on the Purāṇas: V. P.; of a companion of Rāma Jāmadagnya: Mb. –2 not wounded.

अकृतिन् *a.* [न. त.] Not skilful or clever, clumsy, awkward; unfit for doing anything.

अकृत्य *a.* Unfit to be done. –त्यम् 1 A crime, an improper act. –2 That which cannot be done; न हि वचनस्य किंचिदकृत्यमस्ति ŚB. on MS. 6. 1. 41.

अकृत्त *a.* [न. त.] Uncut, undiminished or unimpaired: °रुच् of unimpaired splendour.

अकृत्रिम *a.* [न. त.] 1 Natural, not man-made. –2 Spontaneous. –3 Valid, true.

अकृत्वा *ind.* Without doing; अकृत्वा परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् । Udbhaṭa.

अकृप *a.* [न. ब.] Pitiless, cruel.

अकृपण *a.* [न. त.] Not wretched, not miserly.

अकृश *a.* [न. त.] Not slender or weak, full, entire, strong. –**Comp.** –अश्वः N. of a king of Ayodhyā. –लक्ष्मी *a.* endowed with full prosperity. –क्ष्मीः great splendour or property; अकृशमकृशलक्ष्मीश्चेतसा शंसितं सः Ki. 5. 52.

अकृष्ट *a.* [न. त.] Not tilled; not drawn.– **Comp.** –पच्य *a.* [अकृष्टे क्षेत्रे पच्यते] growing or ripening in unploughed land, growing exuberant or wild: °च्या इव सस्यसंपदः Ki. 1. 17; so °च्या ओषधयः; °च्यम् अशनं धान्यम्, &c. –पच्या (applied especially to) the earth yielding food grains, fruit etc. without being tilled: very fertile; अकृष्टपच्या पृथिवी विबभौ चैत्यमालिनी Mb. Crit. Ed. 12. 29. 21; 12. 216. 16. –रोहिन् = °पच्य; बीजं न बालेयमकृष्टरोहि R. 14. 77.

अकृष्ण *a.* [न. त.] Not black, white, pure. –ष्णः [नास्ति कृष्णं मलो यस्य] 1 The spotless moon: चन्द्रमा वै ब्रह्मा ऽकृष्णः इति श्रुतिः –2 Camphor. –**Comp.** –कर्मन् *a.* virtuous, free from black deeds, innocent.

अकेतु *a.* [नास्ति केतुश्चिह्नं यस्य] Unconscious (अज्ञान); केतुं कृण्वन्नकेतवे Rv. 1. 6. 3. (अज्ञानाय); shapeless (?)

अकेश *a.* [अविद्यमानाः अल्पाः अप्रशस्ता वा केशा यस्य] Hairless, bald; having very few or very bad hair.

अकोटः [न कुटति वक्रीभवति स्कन्धादिषु] The betel-nut palm, Areca (Mar. –सुपारी) (without a कोट or bend, as it grows with a straight stem).

अक्कः A corner of a house; अक्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत् ।

अक्का [अक्-क, अच्यते इत्यक्, अक् क्विप् गतिः तस्यै कायति, कै-क वा Tv.] A mother. (Voc. अक्क).

अक्त See under अञ्ज्.

अक्ता *f.* (Ved.) Night: कृष्णेभिरक्तोषाः Rv. 1. 62. 8.

अक्तु *m. f.* (Ved.) [अञ्ज् गतौ–क्तु] 1 Night; darkness, gloom. –2 Light, ray. –3 Ointment.

अक्त्रम् [अञ्ज्-बा० क्त्र] An armour (वर्मन्).

अक्र *a.* (Ved.) [अम् गतौ-रक्] 1 Inactive, steady, firm (स्थिर). –2 Bootless, profitless. –क्रः A fortification or rampart (प्राकार); banner (?); Nir. 6. 17.

अक्रतु *a.* [नास्ति क्रतुर्यस्य] 1 Without sacrifices. –2 Devoid of energy, powerless; unwise. –3 Devoid of will or volition (संकल्परहित), epithet of God.

अक्रम *a.* [नास्ति क्रमः पादः क्रमणं वा यस्य] 1 Devoid of order, confused. –2 Without the power of going or moving (पादशून्य, आक्रमणशून्य). –मः 1 Want of order, confusion, irregularity (क्रमाभावः); एह्येहि पुत्र, अयमक्रमः Pañc. 1. –2 Absence of motion or movement. –3 Breach of propriety or decorum: क्रमक्रमं कर्तुमभूदपेक्षा वैलक्ष्यभाजां न महीपतीनाम् Vikr. 10. 3; कन्यान्तःपुरमक्रमात् प्रविशता Mv. 2. 50 indecently, immodestly; वलीमुखचक्रमक्रममुच्चलितं Mv. 6. in disorder. –4 N. of a concept in kashmir Śaivism.

अक्रान्त *a.* [न. त.] Unsurpassed; unconquered. –ता [न क्रम्यते कण्टकावृतत्वात् क्रम्–क्त, न.त.] The egg plant (बृहती), Solanum Melongena (Mar. डोरलें वांगें).

अक्रिय *a.* [नास्ति क्रिया यस्य न. ब.] 1 Inactive, dull, torpid. –2 Without essential works. –3 Abstaining from religious rites. –4 Without action of any kind, epithet of God. –5 Worthless, good-for-nothing. –या [न. त.] Inactivity; neglect of duty; प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते पुनः । तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥

अक्रूर *a.* [न. त.] Not cruel. –रः N. of a Yādava, a friend and uncle of Krisṇa. [It was he who induced Balarāma and Krisṇa to go to Mathurā and kill Kaṁsa. He told the two brothers how their father Ānakadundubhi, the princess Devakī and even his own father Ugrasena had been insulted by the iniquitous demon Kaṁsa, and told them why he had been despatched to them. Krisṇa consented to go and promised to slay the demon within 3 nights, which he succeeded in doing.]

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अक्रोध *a.* [नास्ति क्रोधो यस्य न. ब.] Free from anger.–**धः** [न. त.] Absence or suppression of anger; अक्रोधस्तपसः (विभूषणम्)Bh. 2. 80; अक्रोधेन जयेत् क्रुद्धं Mb. 5.15.18. regarded as one of the ten duties of an ascetic.

अक्रोधन *a.* Free from anger. –**नः** N. of a prince, son of Ayutāyu.

अक्लान्त *a.* [न. त.] Tireless.

अक्लिका The Indigo plant (Mar. नीळ).

अक्लिन्न *a.* Not wet or moist: °वर्त्मन् a sort of disease of the eyes.

अक्लिष्ट *a.* [न. त.] **1** Unwearied, untroubled, not annoyed, undisturbed, indefatigable. –**2** Not marred, unimpaired; इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति Ś. 5. 19 of unimpaired or unblemished beauty; अन्यथा कथमियम् °ता लावण्यस्य K. 12 unmarred state, perfection. –**3** Not laboured or elaborate. –**Comp.** –**कर्मन्**, –**कारिन्** *a.* unwearied in actions. –**वर्ण** *a.* not confused, distinct: °र्णां गमनाभ्यनुज्ञां K. 293 given in plain, distinct terms; of unfaded colour. –**व्रत** *a.* not swerving from religious vows, unwearied in observing them.

अक्लीब *a.* True, real: इदं वचनमक्लीबं Rām. 7. 83. 18. –**बम्** *ind.* Fearlessly; पितुर्वचनमक्लीबं करिष्यामि पितुर्हितम् Rām. 2. 21. 34.

अक्लेश *a.* Without trouble, easy. –**शम्** n. Want of trouble.

अक्ष् 1. 5. P. [अक्षति, अक्ष्णोति, आनक्ष, अक्षिष्यति–अक्ष्यति, आक्षीत्, अक्षितुम्–अष्टुम् अक्षित्वा–अष्ट्वा, अष्ट] **1** To reach. –**2** To pass through, pervade, penetrate (mostly Ved. in these senses); मक्षू ता त इन्द्र दानाप्नस आक्षाणे शूर वज्रिवः। Rv. 10.22.11. –**3** To accumulate, increase. –*Caus.* To cause to pervade.

अक्षः [अश्–सः] **1** An axis, axle, pivot: अक्षभङ्गे च यानस्य…न दण्डं मनुरब्रवीत् Ms. 8. 291, 292; दृढधूः अक्षः Kāś. V. 4.74; Śi. 12.2, 18.7; ज्योतिश्चक्राक्षदण्डः Dk. **1** Axle-pole. –**2** The pole of a cart. –**3** A cart, car; also a wheel. –**4** The beam of a balance. –**5** Terrestrial latitude. –**6** A die for playing with; cube; यानाक्षमधिकृत्य ब्रूत इति गम्यते न तु विदेवनाक्षमिति। ŚB. on MS. 6.8.35. –**7** The seed of which rosaries are made. –**8** A weight equal to 16 māṣas and called कर्ष. –**9** N. of the plant Terminalia Belerica (बिभीतक- Mar. बेहडा) the seed of which is used as a die; also the nut of this plant; यथा वै द्वे वामलके द्वे वा कोले द्वौ वाक्षौ मुष्टिरनुभवति Chān. Up; so धाराभिरक्षमात्राभिः. –**10** A shrub producing the rosary seed, Eleocarpus Ganitrus (रुद्राक्ष); the seed of this plant, as also of another plant (इन्द्राक्ष). –**11** A serpent; hence a curve. –**12** Garuḍa. –**13** N. of a son of Rāvaṇa. –**14** The soul. –**15** Knowledge (usually, sacred). –**16** Law; a lawsuit: legal procedure. –**17** A person born blind. –**18** The lower part of the temples (कर्णनेत्रयोर्मध्ये शङ्खादधोभागः). –**19** The base of a column: अथवाक्षं नवांशोच्चं जन्म चैकेन कारयेत्। Māna. 14.17. –**20** The window-like part of a swing, a hammock, a palanquin, an axle of a chariot; पार्श्वयोर्वारणं कुर्यात् तस्याधोऽक्षं सुसंयुतम्। Māna. 50.165, 166.– **21** Gambling (in general). cf. अक्षो द्यूते बरुथाङ्गे नयवादो बिभीतके। कर्षे व्याप्तौ कृषे (?) चक्रे आधारव्यवहारयोः। आत्मजे पाशके दैत्यभेदे चेन्द्रियबालयोः। Nm. –**क्षम्** (अश्नुते व्याप्नोति विषयान् स्ववृत्त्या संयोगेन वा) **1** An organ of sense: निरोधाच्चेतसोऽक्षाणि निरुद्धान्यखिलान्यपि Pt. 2.154; संयताक्षो विनीतः Mātaṅga L. 12.1. (The word संयताक्ष here means 'having control over his senses', but 'having eyes closed' M. W.); *m.* also नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान् Bhāg.; an object of sense. –**2** The eye, (only at the end of comp.: जलजाक्ष, कमलाक्ष, &c.) –**3** Sachal salt, sea-salt. –**4** Blue vitriol (from its crystallized shape) (Mar. मोरचूद) [cf. L. *axis*; Gr. *akshon* or *axon*, old Germ. *ahsa*: Germ. *achse*.]–**Comp.** –**अंशः** the degree of latitude. –**अग्रम्** the axle or its end; the anterior end of the axle or its end; the anterior end of the pole of a car. –**अग्रकीलः** –**लकः** a linch-pin, a pin which fastens the yoke to the pole.–**आवपनम्** [अक्षान् पाशान् आवपति क्षिपत्यस्मिन्; आ-वप्-आधारे ल्युट्] a dice-board (अक्षा उप्यन्तेऽस्मिन्निति अक्षावपनम् अक्षस्थानावपनपात्रम्, सायण).–**आवलिः** *f.* a rosary. –**आवापः** [अक्षान् आवपति क्षिपति; आवप्-अण्] a gambler, keeper of the dice or gambling table; he is one of the रत्निन्s mentioned in Taitt. Saṁ. I. 8.9.1.2 and Śat. Br. 5.3.2; also °अतिवापः (अक्षावापो नाम अक्षाणां क्षेप्ता अक्षगोप्ता वा द्यूतकारः). –**उपकरणम्** a piece at chess. –**कर्णः** hypotenuse, particularly of the triangle formed with the gnomon of a dial and its shadow; (astr.) argument of the latitude. –**कुशल**, –**शौण्ड** *a.* [स. त.] skilful in gambling. –**कूटः** [अक्षस्य कूट इव] the pupil of the eye. –**कोविद**,–**ज्ञ** *a.* skilled in dice; so °विद्, °वेत्तृ &c. –**क्षेत्रम्** [अक्षनिमित्तं क्षेत्रम्] an astronomical figure (अक्षसाधनार्थं क्षेत्रतया कल्पितानां अक्षभवानामष्टानां क्षेत्राणामेकं). –**ग्लहः** [तृ. त.] gambling, playing at dice. –**चक्रम्** the circle of sensual passions. दृढनियमित °कः K. 37 (also axis and wheels). –**जम्** [अक्षात् जायते; जन्-ड] **1** direct knowledge or cognition. –**2** a thunderbolt (वज्रम् अस्थिरूपावयवजातत्वात्तस्य तन्नामत्वम्). –**3** a diamond. –**4** अक्षक्षेत्रम् q.v. (*m.* in some of these senses). –**जः** N. of Viṣṇu. –**तत्त्वम्**,–**विद्या** the science of gambling; °विद् skilled in the principles of gambling. –**दण्डः** axle-pole. –**दर्शकः**,–**दृश्** [अक्षाणाम् ऋणादानादिव्यवहाराणां दर्शकः दृश्–ण्वुल्, अक्षान् पश्यतीति दृश् - क्विप् कुत्वम्] **1** a judge (one who tries lawsuits). –**2** a superintendent of gambling. –**दृक्कर्मन्** n. operation or calculation for latitude. –**देविन्** *m.* [अक्षैर्दीव्यति, दिव्-णिनि], **अक्षद्यूः**, [दिव्–क्विप् ऊठ् P. VI. 4.19.] –**द्यूतः** [अक्षैर्द्यूतं यस्य] a gambler, dicer.–**द्यूतम्** dice play, gambling; °तादिगणः a class of words mentioned in P. IV. 4.19.–**द्यूतिकम्** [अक्षद्यूत-ठक्] dispute at play. –**द्रुग्ध** *a.* [अक्षैः द्रुग्धः] unlucky at dice (opposed to अक्षप्रिय fond of dice, or lucky in gambling). –**धरः** [अक्षं चक्रं रथावयवं तत्कीलकमिव कण्टकं वा धरतीति धरः धृ-अच् ष. त.] **1** N. of Viṣṇu. –**2** N. of the plant (also called शाखोट); Trophis Aspera. (Mar. हेदि, खरोत). –**3** a wheel. –**4** any one who bears a wheel, or who holds dice. –**धूः** (धुर्) the yoke attached to the fore-part of the pole of a car. –**धूर्तः** [अक्षे तद्देवने धूर्तः] 'dice-rogue,' a gamester, a gambler. –**धूर्तिलः** [अक्षस्य शकटस्य धूर्ति भारं लाति, ला-क; or अक्ष-धुर्-तिलप्रत्ययः] a bull

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

or ox yoked to the pole of a cart. **-पटलः** [ष. त.] **1** a court of law. -**2** depository of legal documents. **-3**=अक्षि-पटलम्, q. v. -लः [अक्षाणां व्यवहाराणां पटलमस्त्यस्य अच्] a judge. **-4** record-office (GI). **-5** account-office (RT). **-पटलाधिकृतः** superintendent of records and accounts. **-परि** *ind* [अक्षेण विपरीतम् वृत्तं P. II. 1. 10 द्यूतव्यवहारे पराजये एवायं समासः Sk.] so as to be a loser (by an unlucky throw of dice) (पाशकक्रीडायां यथा गुटिकापाते जयो भवति तद्वि-परीतपातः Tv.) **-पाटः** =°वाटः, q. v. **-पाटकः** [अक्षे व्यवहारे पाटयति; पट् दीप्तौ-ण्वुल्] one who is well-versed in law, a judge. **-पातः** [ष. त.] cast of dice. **-पादः** N. of the sage Gautama, founder of the Nyāya system of philosophy, or a follower of that system (अक्षं नेत्रं दर्शनसाधनतया जातः पादोऽस्य; अक्षपादो हि स्वमतदूषकस्य व्यासस्य मुखदर्शनं चक्षुषा न कर्तव्यम् इति प्रतिज्ञाय पश्चाद् व्यासेन प्रसादितः पादे नेत्रं प्रकाश्य तं दृष्टवान् इति प्रसिद्धिः Tv.) **-पीडा** [ष. त.] **1** an injury to the organs. -**2** [अक्षम् इन्द्रियं रसनाख्यं पीडयति आस्वादनात्; पीड्-अच्] N. of the plant यवतिक्ता. (Mar. शंखिनी). **-भागः** (°अंशः) a degree of latitude. **-भारः** [ष. त.] **1** a cart-load. **-2** the lower part of a chariot. (cf. तत्तद्देशे तु छिद्रं स्यादक्षभारे रथान्तकम् । छिद्रे प्रवेशयेत् कीलं युक्त्या च पट्टयोजितम् ॥ Māna. 42.51-53.) **-मदः** [ष. त.] a mad passion for gambling. **-मात्रम्** [अक्षो मात्रा यस्य] **1** anything as large as dice: dice. **-2** a moment of time (निमिषः) twinkling of an eye. **-माला,-सूत्रम्** [अक्षाणां माला-सूत्रम्] **1** a rosary, string of beads (अकारादिक्षकारान्तः अक्षः तत्कृता तत्प्रतिनिधिभूता वा माला); कृतो-ऽक्षसूत्रप्रणयी तया करः Ku. 5. 11, 66; °मालामुपयाचितुमागतोऽस्मि K. 151. (It is made of रुद्राक्ष seeds, corals, crystals, rubies, gems &c.)-**2** N. of अरुन्धती (अक्षमाला त्वरुन्धती-Hm.); अक्ष-माला वसिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजा ··· जगामाभ्यर्हणीयताम् Ms. 9. 23. मातङ्गामक्षमालायां गर्हितायां रिरंसया। Bu. ch. 4.77. (अक्षस्य नक्षत्रचक्रस्य मालेव भूषणत्वात्; सा ह्युत्तरस्यां दिशि गगने सप्तर्षिमण्डले मालारूपेण वसिष्ठसमीपे वर्तते सर्वेभ्यश्चोज्ज्वलत्वात्तस्या मालारूपेण स्थितत्वाच नक्षत्रचक्रभूषणत्वम् Tv). **-राजः** [अक्षाणां राजेव] one addicted to gambling; also 'the die called Kali'. **-वामः** [स. त.] an unfair gambler. **-वाटः** [अक्षाणां पाशकक्रीडानां वाटः वासस्थानम्] **1** a gambling house: the gambling table. -**2** [अक्षस्य रथचक्रस्य क्षुण्णस्थानस्य इव वाटः] a place of contest, arena, wrestling ground (तत्र हि रथचक्रक्षुण्णपांशुसदृशपांशुम-त्त्वात् तत्सदृशत्वम् Tv.) **-विद्** *a.* skilled in gambling. **-वृत्त** *a.* [अक्षे वृत्तः व्यापृतः स. त.] engaged in, addicted to, gambling; what has occurred in gambling. **-वृत्तम्** राशिचक्ररूपं वृत्तक्षेत्रम् the zodiacal circle. **-शालिन्** (शालिकः) officer in charge of the gambling house; EI 24. 173. **-स्नुषः** Beleric Myrobalan (Mar. बेहडा). **-हृदयम्** perfect skill in, or conversancy with, gambling (lit. the heart or innermost nature of dice or gambling); वशीकृताक्षहृदयां K. 131.

अक्षकः [अक्ष इव कायति, कै-क.] N. of a tree: तिनिश (Mar. तिवस).

अक्षवती [अक्षाः साधनत्वेन यस्याम्; अक्ष-मतुप्] Gaming, playing with dice, a game at dice.

अक्षानह *n.* [अक्षे चक्रे आनह्यते बध्यते; आनह्-क्विप्] A kind or part of wood relating to a wheel (चक्रसंबन्धिकाष्ठभेदः) tied to the cart or its pole (?).

अक्षण *a.* [नास्ति क्षणो योग्यकालो यस्य] Inopportune, unseasonable.

अक्षणिक *a.* [न. त.] Steady, firm, not frail or transitory; steadfast (as gaze or look).

अक्षण्वत् *a.* [अक्षन् अस्यास्ति, अक्षन्-मतुप्, मस्य वः P. VIII 2. 16, अनन्तान्मतौ नुट् स्यात् Sk.] Having eyes; अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः Rv. 10. 71. 7.

अक्षत *a.* [न. त.] (*a*) Uninjured, unhurt; त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः Ku. 4. 9; °विग्रहा वाहाः Dk. 3; पञ्चाक्षतास्ते वयं Ve. 6. 45. 4. 4; Mu. 6. 8; R. 2. 56; (*b*) Unbroken, whole; not crushed, undivided; मम नासिकामक्षतां कुर्वन्तु Pt. 1. °सक्तूनां नवं कलशं पूरयित्वा Āśvalāyana. **-तः 1** Śiva. **-2** Thrashed and winnowed rice dried in the sun; (pl.) whole grain, entire unhusked and pounded rice washed with water, and used as an article of worship in all religious and sacred ceremonies; अक्षताः पान्तु पान्त्वक्षता इति श्राद्धमन्त्रः; अक्ष-तैर्नार्चयेद्विष्णुं न तुलस्या विनायकम् इति तन्त्रम्; साक्षतपात्रहस्ता R. 2.21; आर्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां 7. 28.-**3** Barley (यवाः); अक्षताश्च यवाः प्रोक्ताः; sometimes neuter also (दूर्वाक्षतानि). **-तम् 1** Corn, grain of any kind. **-2** Absence of loss or ruin; good, wellbeing; अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति श्राद्धमन्त्रः. **-3** Eunuch (also *m.*). **-ता 1** a virgin, a maiden not deflowered, blemished or enjoyed; अक्षता वा क्षता वापि. **-2** N. of a plant कर्कटशृङ्गी (Mar. काकडशिंगी). **-Comp.** **-योनिः** a virgin, not yet blemished by sexual intercourse; सा चेदक्षतयोनिः स्यात् Ms. 9. 176; पर्त्योष्वक्षतयोनिषु 10. 5.

अक्षत्र *a.* [नास्ति क्षत्रं क्षत्रियत्वं क्षत्रिया जातिर्वा यत्र, न. ब.] Devoid of the Kṣatriya caste; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते Ms. 9. 322.

अक्षन् *n.* [अक्ष्-बाहु ॰ कनिन्] The eye (Ved.); भद्रं पश्येमा-क्षभिर्यजत्राः Rv. 1. 89. 8; दक्षिणेऽक्षन् Bri. Ār. Up. In classical literature used only in the declension of अक्षि.

अक्षम *a.* [न. त.] **1** Unfit, incompetent, unable; कार्य°, पलायन°, उपवास° &c. **-2** Unable to bear or endure, not forbearing, non-forbearing; impatient; °मा कालहरणस्य Ś. 3 unable to brook delay, admitting of no delay; मामक्षमं मण्डनकालहानेः R. 13. 16. **-मा** [न. त.] **1** Impatience, intolerance; envy, jealousy; धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः Ś. 1. 8 as if envying (jealous of) the deer's speed. **-2** Anger, passion.

अक्षय *a.* [नास्ति क्षयो यस्य] **1** Undecaying, exempt from decay, imperishable, undying, unfailing, inexhaustible; सदोपयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयो निधिः Śi 1. 28; स संश्रयः प्रयत्नेन स्वर्गमक्षयमिच्छता Ms. 3. 79; यज्ञनिर्वृत्तिमक्षयां 4. 23; गया-यामक्षयवटे पितॄणां दत्तमक्षयं Vayu P.; त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं R. 3. 13; मुनिभिः सार्धमक्षयैः Rām. 7. 108. 12; Mb. 9. 176. **-2** Poor, without house or habitation, such as a hermit or संन्यासिन् (क्षयो वासः तच्छून्यः अनिकेतनः संन्यासी दरिद्रो वा.) **-यः 1** The Supreme Spirit परमात्मन्. **-2** N. of the 20th year in the cycle of Jupiter. **-या** [अक्षयं पुण्यं यत्रास्ति-अच्] N. of a day which is said to confer undying religious merit;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अमैव सोमवारेण रविवारेण सप्तमी । चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपि चाक्षया. -**Comp.** -**गुणः**, -**पुरुहूतः** Śiva (possessing imperishable qualities). -**तृतीया** the festival falling on the third day of the bright half of Vaiśākha (the first day of सत्ययुग), which is said to secure permanence to all actions performed on that day (वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका । अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता ॥ तस्यां दानादिकं सर्वमक्षयं समुदाहृतम्). -**नीवी** *f.* a permanent endowment. Buddhist Inscr. -**मतिः** name of a Buddhist. -**लोकः** the heaven.

अक्षयालिता N. of a festival observed by women on the 7th day of the dark half of Bhādra (?).

अक्षयिणी Pārvatī.

अक्षय्य *a.* [क्षेतुं शक्यम्; क्षि-यत्; न. त.] That which cannot decay, imperishable; तपःषड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः Ś. 2.13; अस्त्यत्र भोग्यवस्तु वर्षशतेनाप्यक्षय्यम् Dk. 109 inexhaustible. -**Comp.** -**उदकम्** a libation of water mixed with honey and sesamum, offered in Śrāddha ceremonies after the पिण्डदान (अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते । षष्ठ्यैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्यां कदाचन ॥). -**नवमी** the 9th day of the bright half of Āśvina. -**भुज्** *m.* fire; प्रदहेच्च हि तं राजन् कक्षमक्षय्यभुग्यथा Mb. 13.9.21.

अक्षर *a.* [न क्षरतीति; क्षर् चलने अच्-न. त.] 1 Imperishable, indestructible, undecaying, epithet of the Supreme as well as the Individual soul; यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् Ku. 3. 50; द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 15. 16. यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः Bg. 15. 18; the unconcerned (Spirit); अक्षरं ब्रह्म परमम् Bg. 8. 3. -2 Fixed, firm, unalterable. -**रः** 1 Śiva. -2 Viṣṇu. -3 A sword. -**रा** Sound, word, speech (Ved.). -**रम्** [अश्-सरः Uṇ. 3. 70, अशेः सरः; अश्नुते व्याप्नोति वेदादिशास्त्राणि.] 1 (*a*) A letter of the alphabet; अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10. 33; मुक्ताक्षराणि, मधुर°, त्र्यक्षर &c. (*b*) a syllable; एकाक्षरं परं ब्रह्म Ms. 2. 83 the monosyllable; गिरामस्म्येकमक्षरम् Bg. 10. 25, Ms. 2. 78, 84, 125 (sacred syllable). Hence (*c*) a word or words, speech collectively; अनिर्भिन्नाक्षरविक्रवाभिरामम् Ś. 3.24; अहो संदीपनान्यक्षराणि U. 4; भर्तुरेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि M. 3 words; ब्राह्मणसंकमिताक्षरेण पितामहेन V. 3; अक्षरं वर्णनिर्माणं वर्णमप्यक्षरं विदुः । अक्षरं न क्षरं विद्यादश्नोतेर्वा सरोऽक्षरम् ॥ -2 A document (letter &c.), sacred writing; writing in general (in pl.); तत्र भुक्तिः प्रमाणं स्यान्न साक्षी नाक्षराणि च Pt. 3. 93; तत्रभवत्या अक्षराणि विस्मृतानि स्युः V. 2. -3 The highest deity or Godhead, the indestructible spirit, Brahman (परमब्रह्मन्, मूलकारणम्); अक्षरं ब्रह्म परमम् Bg. 8. 3; कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् 3.15; यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह विश्वम् Chān. Up. -4 Religious austerity, penance. -5 Sacrifice. -6 Water. ततः क्षरति अक्षरम् Rv. 1. 164. 42. -7 The sky. -8 Final beatitude, emancipation from further transmigration. -9 Continuance, permanence. -10 Right, justice (Ved. in these two senses). -11 N. of a plant, Achyranthes Aspera. (अपामार्ग Mar. अघाडा.)-12 A measure of time, equal to one-fifth of a Kāṣṭhā. -**Comp** -**अक्षरः** a kind of religious meditation; Kāraṇḍavyūha (Metrical recension) -**अङ्गम्** 1. a part of a syllable. -2. alphabet. -**अर्थः** [ष. त.] meaning (of words); किं तावत् गीत्या अवगतोऽक्षरार्थः Ś. 5. -**च (ञ्चुं) ञ्चुः** -**च्रणः**, -**नः** [अक्षरेण वर्णविन्यासलिप्या वित्तः अक्षर-चणप् or चु (ञ्चुं) ञ्चुप् तेन वित्तश्चुञ्चुप् चणपौ; P. V. 2. 26.] a scribe, writer, copyist; so °जीवकः, -जीवी, अक्षरेण जीवति; जीव् णिनि or ण्वुल्; also °जीविकः. -**च्युतकम्** [अक्षरं च्युतं लुप्तं यत्र; ब कप्] getting out a different meaning by the omission of a letter (*e. g.* कुर्वन् दिवाकरश्लेषं दधच्चरणडम्बरम् । देव यौष्माकसेनयोः करेणुः प्रसरत्यसौ where another meaning may be got by omitting क in करेणुः *i. e.* by taking रेणुः). -**छन्दस्** n. -**वृत्तम्** a metre regulated by the number of syllables it contains; छन्दस्तु द्विविधं प्रोक्तं वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥ unshaken resolve, resolute (अक्षरं निश्चलं छन्दोऽभिप्रायो यस्य); -**जननी**, -**तूलिका** [अक्षराणां जननीव; तन्निविलेखनार्थं तूलिकेव वा साधनत्वात्] a reed or pen. -जीवकः or -जीविन् m. 'One who lives by writing', a scribe. -**(वि) न्यासः** [ष. त. भावे घञ्] 1 writing, arrangement of letters; भूर्जपत्रगतो °सः V. 2. -2 the alphabet. -3 scripture. -4 हृदयाद्याधारस्पर्शपूर्वकं तदक्षराणां स्मरणोच्चारणरूपस्तन्त्रप्रसिद्धो वर्णन्यासः.- **पङ्क्ति** *a.* 1. having 5 syllables (पङ्क्ति = Gr. *pentas*-five) सु मत् पद् वग दे इत्येष वै यज्ञोऽक्षरपङ्क्तिः Ait. Br. (तान्येतान्यक्षराणि होतृजपादौ प्रयोक्तव्यानि). -2 N. of a metre of four lines (द्विपदा विराज्) each having five syllables (one dactyl and one spondee). -**भाज्** *a.* having a share in the syllables (of a prayer?).-**भूमिका** tablet; न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायाम् R. 18. 46. -**मुखः** [अक्षराणि तन्मयानि शास्त्राणि वा मुखे यस्य] a scholar, student. -**खम्** [ष. त.] the beginning of the alphabet; the letter अ. -**मुष्टिका** 'finger-speech', speaking by means of finger-signs.-**वर्जित** *a.* unlettered, illiterate, not knowing how to read or write. *a.* of an epithet of परमात्मन्. -**व्यक्तिः** *f.* [ष. त.] distinct articulation of syllables. -**शिक्षा** [ष. त.] the science of (mystic) syllables; theory of ब्रह्म (ब्रह्मतत्त्व); महा °क्षां विधाय Dk. 11. -**संस्थानम्** [अक्षराणां संस्थानं यत्र] arrangement of letters, writing, alphabet.

अक्षरकम् (स्वार्थे कन्) A vowel, a letter.

अक्षरशः *adv.* [अक्षरमक्षरमिति वीप्सार्थकारके शस्] 1 Syllable by syllable. -2 To the very letter; literally.

अक्षर्य *a.* [गवादिगण] Relating to letters or syllables.

अक्षरी [अश्नुते गगनाभोगं मेघैः; अश् सरन्, गौरा० ङीष्] The rainy season.

अक्षानह् See under अक्ष्.

अक्षान्तिः *f.* [न. त.] Intolerance, non-forbearance; envy, jealousy, anger, impatience; अक्षान्तिमाग्नवर्मन्वं दुर्वाससमवेहि माम् Viṣṇu P.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अक्षार *a.* [नास्ति क्षारं यत्र] Free from artificial salt **-रः** Natural salt गोक्षीरं गोघृतं चैव धान्यमुद्रास्तिला यवाः । सामुद्रसैन्धवं चैव अक्षारलवणं स्मृतम् ॥ **-Comp. -लवणम्** (-रा°) [क्षारेण ऊषरमृत्तिकया निर्वृत्तं-अण् क्षारं कृत्रिमं लवणं; न. त.] natural salt; मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणं चैव प्रकृत्या हविरुच्यते ॥ Ms. 3. 257 (अकृत्रिमलवणं सैन्धवादि); °लवणाशाः स्युः 5. 73; चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणं मितम् 11. 109; sometimes used for food that may be eaten at times unfit for the performance of religious duties; a class of objects such as cow's milk, ghee, rice, &c.

अक्षि *n.* [अश्नुते विषयान्; अश्-क्सि, अशेर्णित् Uṇ. 3. 155-6] अक्षिणी, अक्षीणि, अक्ष्णा, अक्ष्णः &c. **1** The eye (which grasps or sees objects); changed to अक्ष at the end of Bahuvrīhi comp; *f.* °क्षी when a limb of the body is indicated, as जलजाक्षी, otherwise दीर्घाक्षा वेणुयष्टिः; in Avyayī. comp. also it is changed to अक्ष, (समक्षम्, परोक्षम् &c.). **-2** The number two; (-क्षिणी) the sun and moon. [cf. L. *oculus*; Ger. *auge*; Gr. *okos, okkos*, Zend *ashi.*] **Comp. -आमयः** an eye-disease; यथा अक्ष्यामये मुद्गौदनं निवातशय्या चेति नित्यं शय्यासनं भोजनं च विकरोति । ŚB. on MS. 10. 3. 32 and 10. 6-81. **-कम्पः** twinkling; नाक्षिकम्पं व्यनिघ्नत R. 15. 67. **-कूटः-टकः,-गोलः,-तारा** [ष.त.] the eyeball, pupil of the eye. **-गत** *a.* [अक्षिण गतः सर्वदा भावनावशात् अक्ष्यसंनिकृष्टोऽपि उपस्थित इव] 1 visible, present; न विभावयत्यनिशमक्षिगतामपि मां भवानतिसमीपतया Śi 9. 81. 2 rankling in the eye, an eye-sore, being a thorn in the eye, hated; °तोहमस्य हास्यो जातः Dk. 159. **-जाहः** [ष. त.] the root of the eye. **-पक्ष्मन्, -लोमन्** *n.* [ष. त.] the eyelash. **-पटलम्** [ष. त.]. 1 a coat of the eye. **-2** a disease of the eye pertaining to this coat. **-पद्** *a.* Ved. falling into the eye, hence hurtful. न हि मे अक्षिपच्चनाऽच्छान्त्सुः पञ्च कृष्टयः Rv. 10. 119. 6. *adv.* a little, as much as a mote (as much as could fall into the eye). **-भू** *a.* [अक्ष्णोः भूर्विषयः] visible, perceptible, manifest; (hence) true, real. **-भेषजम्** [ष. त.] collyrium, a kind of balm (for the eyes). **-जः** (जम् also) N. of a plant (पट्टिकालोध्रवृक्ष) used to heal some varieties of the eye-disease. **-भ्रुवम्** [समाहारद्वन्द्व] the eye and the eyebrows taken collectively. **-विकूणितम्,-विकूशितम्** [अक्ष्णः विकूणितम् लज्जादिना सम्यक् प्रसाराभावात् संकोचो यत्र] a side-look, leer, a look with the eyelids partially closed. **-श्रवस्** serpent बभुरक्षिश्रवसो मुखे विशालाः Śi. 20. 44. **-संविद्** perception. **-सूत्रम्** the line of the eyes (with reference to idols. अक्षिसूत्रावसानं च तस्याधस्तात्पदान्तकम् Māna. 9. 2. 92. **-स्पन्दनम्** eye twitching; Mu. 4.

अक्षिकः [अक्षाय चक्रावयवाय हितः -ठन्] N. of a tree (रञ्जनद्रुम Mar. थोरराळेचा वृक्ष.) अक्षीक; also See अक्षक.

अक्षिणी One of the 8 conditions or privileges attached to landed property (?).

अक्षित *a.* [न. त.] Undecayed, permanent, uninjured, undecaying, unfailing. **-तम 1** Water. **-2** 100000 millions. **Comp. -ऊति-वसु** (ता°) N. of Indra, giving permanent help, or having unfailing wealth (?) उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसुम् Rv 8. 49. 6.

अक्षितरम् [अक्षीव तरति; तृ-अच् Tv.] Water (निर्मलत्वान्नेत्रतुल्यत्वम्).

अक्षिति *a.* [न. ब.] Imperishable. **-तिः** *f.* Imperishable nature; यो वैषामक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति प्रतीकेन Br. Ār. Up. 1. 5. 1.

अक्षियद् *a.* [न. त.] Ved. Not decreasing in wealth; destitute of a dwelling, unsettled (?); क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोति Rv. 4. 17. 13.

अक्षिवः [अक्षि वाति प्रीणाति अञ्जनेन; वा. क.] N. of a plant, शोभाञ्जनवृक्ष Guilandina or Hyperanthera Moringa [Mar. शेवगा]. **-वम्** Sea-salt.

अक्षीक See अक्षक or अक्षिक.

अक्षीव-(ब) *a* [न. त.] Not intoxicated. **-वः** [न क्षीवते माद्यति, क्षीव्-क क वा, न. त.] N. of the tree शोभाञ्जन (Mar. शेवगा, शेगट) Hyperanthera moringa; cf विडङ्गाक्षीबकुल्माषमाषगोधूमसंस्कृतम् । मोदकार्थं महीपाल पिष्टमाढकमिष्यते ॥ Mātanga. L. 21. 17. **-वम्** Sea-salt.

अक्षु *a.* Ved. [अक्ष्-उ] Quick (शीघ्र); according to others (क्षुः) a kind of net. जूर्णा वामक्षुरंहसो यजत्राः Rv. 1. 180. 5.

अक्षुण्ण *a.* [न. त] **1** Unbroken, uncurtailed. **-2** Not conquered or defeated, successful; अक्षुण्णोऽनुनयः Ve. 1. 2. **-3** Not trodden or beaten, unusual, strange; अभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमम् Śi. 1. 32 being not practised or experienced. **-4** Inexperienced, not expert.

अक्षुद्र *a.* [न. त.] Not small or insignificant. **-द्रः** N. of Śiva.

अक्षुध् *f.* [न. त.] Absence of hunger, satiety.

अक्षुध्य *a.* [अक्षुधे हितं; अक्षुध्-यत्.] Ved. **1** That which tends to cause absence of hunger (क्षुधाभावसाधनं द्रव्यम्). **-2** Not liable to hunger.

अक्षेत्र *a.* [न.त.] Destitute of fields; uncultivated. **-त्रम् 1** A bad field (अप्रशस्तम् क्षेत्रम्); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71. **-2** Not a good geometrical figure. **-3** (fig.) A bad pupil, unworthy recipient or receptacle (of anything). **Comp. -विद्** *a.* [क्षेत्रं देहतत्त्वं तत्त्वतो न जानाति; विद्-क्विप्] destitute of spiritual knowledge; not knowing the true nature of the क्षेत्र or body (क्षेत्रतत्त्वानभिज्ञः आत्मत्वेन देहाभिमानी जीवः); So अक्षेत्रज्ञ.

अक्षेत्रिन् *a.* [क्षेत्रं शस्योत्पत्तिस्थानं कलत्रं वा; मत्वर्थे इनि न. त.] Having no field, not the master of a field, येऽक्षेत्रिणो बीजवन्तः परक्षेत्रप्रवापिणः Ms. 9. 49.

अक्षोटः [अक्ष्- ओट; अक्षस्य बिभीतकस्येव उटानि पर्णान्यस्य वा Tv.] **1** N. of a tree पर्वतीयपीलु (Mar. डोंगरी अक्रोड). **2** A walnut; a tree bearing an oily nut. also अक्षोटक; ...आम्रैरक्षोटकैस्तदा Parṇāl. 4. 61.

अक्षोडः [अक्ष् ओड; अक्षः बिभीतकः इव ओडति पत्रैः संहन्यते; उड्-अच् वा Tv.] also written as अक्षोट-ड-डक,-आक्षोट, आखोड, आखोडक &c.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अक्षोभ *a.* [नास्ति क्षोभो यस्य] Not agitated, unmoved. **-भः 1** Absence of agitation. **-2** The tying post of an elephant.

अक्षोभ्य *a.* [क्षोभ्यते विचाल्यते; क्षुभ्-णिच् कर्मणि यत्. न. त.] Immovable, imperturbable; अक्षोभ्यः स नवोऽप्यासीत् R. 17. 44. was unassailable **-भ्यः 1** A particular sage (तन्त्रोक्तौ द्वितीयविद्योपासकः तद्देवतायाः शिरसि नागरूपेण स्थितः ऋषिभेदः अक्षोभ्योस्या ऋषिः प्रोक्तः-Tv.). **-2** N. of a Buddha. **-3** An immense number, said by Buddhists to be 100 विवर. **-Comp. -कवचम्** [अक्षोभाय हितं अक्षोभ्यम्] a sort of कवच or armour referred to in Tantras.

अक्षौरिमम् (astrol.) A star on which it is considered inauspicious to get shaved.

अक्षौहिणी [ऊहः समूहः सविकल्पज्ञानं वा सोऽस्यामस्ति इनि, अक्षाणां रथानां सर्वेषामिन्द्रियाणां वा ऊहिनी; पत्वं वृद्धिश्च P. VI 1. 89 Vārt.] A large army consisting of 21870 chariots, as many elephants, 65610 horse, and 109350 foot. अक्षौहिणी = १० अनीकिन्यः. अनीकिनी = ३ चम्वः. चमूः = ३ पृतनाः. पृतना = ३ वाहिन्यः. वाहिनी = ३ गणाः. गण = ३ गुल्माः. गुल्मः = ३ सेनामुखानि. सेनामुखम् = ३ पत्तयः. पत्तिः = १ रथः + १ हस्ती + ३ अश्वाः + ५ पदातयः.

cf. एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका ।
पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् ॥
सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः ।
अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिणी ......॥

अक्ष्ण *a.* [अश्नुते व्याप्नोति अश्-क्स्न; Uṇ. 3. 17] Unbroken (अखण्ड). **-क्ष्णम्** Time.

अक्ष्णा A part स यद्यनेन किंचिदक्ष्णयावृतं भवति Bri. Ār. Up. 1. 5. 17.

अक्ष्णया *ind.* Ved. **1** Tortuously, circuitously, in a crooked way; तानक्ष्णया संतृन्दन्ति. Śat. Br. (वक्रमार्गेण, कौटिल्येन). **-2** Wrongly; °द्रुह् Ved. seeking to hurt in a wrongful way. **Comp. -रज्जुः** *f.* diagonal line; Śulba. S. **-स्तोमीया** Name of an Iṣṭakā, Ts., Śat. Br. अक्ष्णयाध्रुक् Rv. 1. 122. 9.

अक्ष्णयावन् *a.* Going through, penetrating.

अखट्टः [खट्ट्-अच्, न. त.] N. of a tree (प्रियाल) Buchanania Latifolia. [Mar. चारोळी]

अखट्टिः *m. f.* [खट्ट्-इ, न. त. वा ङीप्] Bad conduct (अशिष्ट-व्यवहार); a childish freak or whim.

अखण्ड *a.* [खण्ड्-घञ्, न. त.] Unbroken, whole, entire, complete; अखण्डं पुण्यानां फलमिव Ś. 2. 10.; अखण्डकलः शशी Māl. 2. 2.; with undiminished orb, full; निर्जिगाय मुखमिन्दुमखण्डम् Ki. 9. 38; अखण्डेन तपसा 10. 63; undisturbed; सुन्दस्त्रीदमनेऽप्यखण्डयशसः U. 5. 34 u. l.; of untarnished, unsullied fame; °द्वादशी the 12th day of the bright half of मार्गशीर्ष. **-ण्डम्** *adv.* Uninterruptedly; अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिश्चिरं धृता Ki. 1. 29.

अखण्डन *a.* [न खण्ड्यते निरवयवत्वात्; खण्ड्-ल्युट्; न. त.] **1** Unbroken, not capable of being broken or divided, epithet of परमात्मन्. **-2** Full, entire. **-नम्** [न. त.] **1** Not breaking, leaving entire. **-2** Non-refutation. **-नः** Time.

अखण्डित *a.* [न. त.] **1** Unbroken, undivided. **-2** Uninterrupted, perpetual, undisturbed, continuous; °ता मे वाणिज्या Mu. 1; अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युः Ku. 7. 28 everlasting, unbroken. **-3** Unimpaired; unrefuted &c.; भक्त्या अखण्डितात् प्रणयात् M. 3. never disappointed; शतमखं तमखण्डितपौरुषम् R. 9.13 whose prowess knows no repulse or defeat. **-Comp. -उत्सव** *a.* always festive. **-ऋतुः** [अखण्डितः ऋतुः तत्संपत् पुष्पादिप्रसवरूपा यत्र] time or season which yields its usual produce of flowers &c. (*a.*) fruitful, bearing fruit in due season.

अखर्व *a.* [न. त.] Not dwarfish, short or stunted; not small; great; अखर्वेण गर्वेण विराजमानः Dk. 3.

अखलः A good physician. Nigha.

अखात *a.* [न. त.] Not dug; not buried. अखाते च तडागे च प्रविष्टो मकरः कथम् । Udbhaṭa. **-तः-तम्** A natural lake or pool of water; a bay; especially a pool before a temple.

अखाद्य *a.* [न. त.] Not edible.

अखिद्र *a.* Ved. [खिद्-रक् न. त.] Unwearied; यातैमखिद्रयामभिः Rv. 1. 38. 11 unwearied in their course.

अखिन्न *a.* [न. त.] **1** Not fatigued or wearied. **-2** Not involving fatigue. मखेष्वखिन्नोऽनुमतः Ki. 1. 22.

अखिल *a.* [नास्ति खिलं अवशिष्टं यस्य Tv.] **1** Whole, entire, complete; oft. with सर्व. एतद्धि मत्तोऽधिजगे सर्वमेषोऽखिलं मुनिः Ms. 1. 59; °लेन entirely. **-2** Not uncultivated or fallow, ploughed (land); °आत्मन् the universal spirit.

अखिलिका (वनस्पतिवि.) Momordaica Charantia (Mar. कारली.)

अखेटिकः [न. खेटत्यस्मात्; खिट् भये षिकन् Tv.] **1** A tree in general. **-2** (आखेटिक) A dog trained to the chase.

अखेदिन् *a.* Not wearisome, not fatigued, °त्वम् continuous flow of speech regarded as one of the वाग्गुण s of the Jainas.

अख्खल *ind.* An exclamation of joy; °**लीकृ** to utter this exclamation. अख्खलीकृत्या पितरं न पुत्रो अन्यो अन्यमुपवदन्तमेति । Rv. 7. 103. 3.

अख्यातिः *f.* Infamy, ill-repute; °कर *a.* disgraceful, disreputable.

अग् I P. (अगति, आगीत्, अगिष्यति, अगितुम्) **1** To wind, curl, move tortuously, or in a zig-zag way. **-2** To go (अकृगति, आगीत् &c.).

अग *a.* [न गच्छतीति; गम्-ड. न. त.] **1** Unable to walk, not going, not in a position to go; अगो वृषलः शीतेन P. VI. 3. 77 Sk. अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते Bhāg. 10. 87. 14. **-2** Unapproachable. **-गः 1** A tree; सदानतो येन विषाणिनाऽगः Śi. 4. 63. **-2** A mountain; ध्वनिरगविवरेषु नूपुराणाम् Ki. 10. 4. also a stone; प्रत्यापगं प्रत्यगम् Mahānāṭaka. **-3** A snake. **-4** The sun (न गच्छति वक्रगत्या पश्चिमम्, तस्य हि वक्रगत्यभावो ज्योतिषप्रसिद्धः; or, 'not going' the earth by its diurnal rotation causing day and night). **-5** A water-jar, as in अगस्त्य (कुम्भसम्भव). **-6** The

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

number seven (from the seven कुलाचलs). cf. ...अथ पन्नगे। नगाः अगाः पर्वतेऽर्के पादपे स्यात्...। Nm. –Comp. –**आत्मजा** the daughter of the mountain, N. of Pārvatī. –**ओकस्** *m.* [अगः पर्वतः ओको यस्य] 1 a mountain-dweller. –2 a bird (वृक्षवासी). –3 the animal शरभ supposed to have 8 legs. –4 a lion. –**ज** *a.* (अगात् पर्वतशिलातो जायते; जन्–ड,) produced on a mountain or from a tree; roaming or wandering through mountains, wild (गिरिचर); कथाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36. (–**जम्**) bitumen. [शिलाजित] –**जा** Born From the mountain, Pārvatī. अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम्। अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे॥ Subhā. –**जानिः** Śiva. सर्वं तद्भगवन् त्वदीयमगजाजाने समस्तार्तिहन्। चोलचम्पूकाव्य P. 9, Verse 12.

अगच्छ *a.* [गम् बाहु. श, न. त.] Not going. –**च्छः** A tree.

अगण्डः A trunk without hands and feet,...(कुम्भकर्णः) ...अगण्डभूतो विवृतो दावदग्ध इव द्रुमः Rām. 6. 68. 5.

अगण्य *a.* 1 Countless, immense; °पण्यविस्तारितमणि Dk. 1. –2 Not deserving to be counted (अर्हे यत्); worthless, immaterial.

अगतिः *f.* [न. त.] 1 Want of resort or recourse; necessity. –2 Want of access (lit. & fig.); अगतिस्तत्र रामस्य यत्र गमिष्यामि विहायसा Rām; मनोरथानामगतिर्न विद्यते Ku. 5. 64, See under गति. –3 Evil path; अगतिश्च गतिश्चैव लोकस्य विदिता तव Mb. 12. 16. 6.

अगति (ती) क. *a.* 1 Helpless, without any resort or resource; बालमेनमगतिमादाय Dk. 9; दण्डस्त्वगतिका गतिः Y. 1. 346. –2 The last resource or shift; अगतिका गतिर्ह्येषा पापा राजोपसेविनाम्। V. I. अगतीकगतीनस्मात्रष्टार्थानर्थसिद्धये Mb. 12. 10. 16.

अगद *a.* [नास्ति गदो रोगो यस्य] 1 Healthy, sound, free from disease, in good health नरोऽगदः Ms. 8. 107. –2 (गद् भाषणे–अच्, न. त.) Not speaking or telling. –3 Free from judicial affliction.–**दः** [नास्ति गदो रोगो यस्मात्] 1 A medicine, a medicinal drug; इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते H. Pr. 20; विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् Ms. 7. 218. –2 Health, freedom from disease; औषधान्यगदो विद्या देवी च विविधा स्थितिः। तपसैव प्रसिध्यन्ति तपस्तेषां हि साधनम्॥ Ms. 11. 237. (अगदः गदाभावः नैरुज्यमिति यावत् Kull.) –3 The science of antidotes; one of the 8 parts of medical science. –**राजः** good medicine; श्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः Bhāg. 10. 47. 59.

अगदंकारः [अगदं करोति; अगद कृ–अण् मुमागमश्च; कारे सत्यागदस्य; P. VI. 3. 70] A physician.

अगद्यति Den. P. To have good health.

अगम *a* = अग q. v. बभूवुरगमाः सर्वे मारुतेन विनिर्धुताः Rām. 5. 14. 17.

अगम्य *a.* [न गन्तुमर्हति गम्-यत्; न. त.] 1 Not fit to be walked in or approached, unapproachable, inaccessible (lit. & fig.); योगिनामप्यगम्यः &c. –2 Inconceivable, incomprehensible; मनसोऽगम्य ईश्वरः God transcends mind (conception or thought); याः सम्पदस्ता मनसोऽप्यगम्याः Śi. 3. 59. See under गम्य also. –Comp. –**रूप** *a.* of unsurpassed or inconceivable nature, form, &c. °रूपां पदवीं प्रपित्सुना Ki. 1. 9.

अगम्या A woman not deserving to be approached (for cohabitation), one of the low castes; °म्यां च स्त्रियं गत्वा, °गमनं चैव जातिभ्रंशकराणि वा &c. –Comp. –**गमनम्** illicit intercourse.–**गामिन्** *a.* practising illicit intercourse. –**गमनीय** *a.* relating to illicit intercourse °नीये तु (पापम्) व्रतैरेभिरपानुदेत् Ms. 11. 169.

अगरी [नास्ति गरो विषं यस्याः; प. ब. गौर. ङीष्] 1 A kind of grass or plant (देवताड वृक्ष) commonly called Deotar, Andropogon Serratus. It is said to be an antidote against the poison of rats and mice. –2. Any substance that removes poison (विषहारिद्रव्यमात्रम्)

अगरु *n.* [न गिरति: गॄ.–उ. न. त.] Agallochum, Amyris Agallocha. a kind of चन्दन; also अगुरु. संचारिते चागुरुसारयोनौ धूपे समुत्सर्पति वैजयन्तीः R. 6. 8.

अगर्दभः A mule.

अगव्यूति *a.* Ved. Without good pasture grounds for cattle, barren (क्षेत्रम्) अगव्यूति क्षेत्रमागन्म देवाः Rv. 6. 47. 20.

अगस्ति [विन्ध्याख्यं अगं अस्यति; अस्-क्तिच् शकन्ध्वादि°, Un. 4. 179, or अगं विन्ध्याचलं स्त्यायति स्तभ्नाति, स्त्यै–क; or अगः कुम्भः तत्र स्त्यानः संहतः इत्यगस्त्यः] 1 'Pitcher-born,' N. of a celebrated Ṛiṣi or sage. –2 N. of the star Canopus, of which Agastya is the regent. –3 N. of a plant (बकवृक्ष) Sesbana (or Æschynomene) Grandiflora [Mar. हदगा]. [The sage Agastya is a very reputed personage in Hindu mythology. In the Ṛigveda he and Vasiṣṭha are said to be the off-springs of Mitra and Varuṇa, whose seed fell from them at the sight of the lovely nymph Urvaśī at a sacrificial session. Part of the seed fell into a jar and part into water; from the former arose Agastya, who is, therefore, called Kumbhayoni, Kumbhajanman, Ghaṭodbhava, Kalaśayoni &c; from the latter Vasiṣṭha. From his parentage Agastya is also called Maitrāvaruṇi, Aurvaśeya, and, as he was very small when he was born, he is also called Mānya. He is represented to have humbled the Vindhya mountains by making them prostrate themselves before him when they tried to rise higher and higher till they wellnigh occupied the sun's disc and obstructed his path. See Vindhya. (This fable is supposed by some, to typify the progress of the Āryas towards the south in their conquest and civilization of India, the humbling of the mountain standing metaphorically for the removal of physical obstacles in their way). He is also known by the names of Pītābdhi, Samudra-chuluka &c.; from another fable according to which he drank up the ocean because it had offended him and because he wished to help Indra and the gods in their wars with a class of demons called Kāleyas who had hid themselves in the waters and

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

oppressed the three worlds in various ways. His wife was Lopāmudrā. She was also called Kauṣītakī and Varapradā. She bore him two sons, Dṛḍhāsya and Dṛḍhāsyu. In the Rāmāyaṇa Agastya plays a distinguished part. He dwelt in a hermitage on mount Kunjara to the south of the Vindhya and was chief of the hermits of the south. He kept under control the evil spirits who infested the south and a legend relates how he once ate up a Rākṣasa named Vātāpi, who had assumed the form of a ram, and destroyed by a flash of his eye the Rākṣasa's brother who attempted to avenge him. In the course of his wanderings Rāma with his wife and brother came to the hermitge of Agastya who received him with the greatest kindness and became his friend, adviser and protector. He gave Rāma the bow of Viṣṇu and accompanied him to Ayodhyā when he was restored to his kingdom after his exile of 14 years. The superhuman power which the sage possessed, is also represented by another legend, according to which he turned king Nahuṣa into a serpent and afterwards restored him to his proper form. In the south he is usually regarded as the first teacher of science and literature to the primitive Dravidian tribes, and his era is placed by Dr. Caldwell in the 7 th or 6 th century B. C. The Purāṇas represent Agastya as the son of Pulastya (the sage from whom the Rākṣasas sprang) and Havirbhuvā the daughter of Kardama. Several 'hymn-seers' are mentioned in his family, such as his two sons, Indrabāhu, Mayobhava and Mahendra, also others who served to perpetuate the family. The sage is represented as a great philosopher, benevolent and kind-hearted, unsurpassed in the science of archery and to have taken a principal part in the colonization of the south; निर्जितासि मया भद्रे शत्रुहस्तादमर्षिणा । अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥ Rām; अगस्त्याचरितामाशाम् R. 4. 44; cf. also; अगस्त्यो दक्षिणामाशामाश्रित्य नभसि स्थितः । वरुणस्यात्मजो योगी विन्ध्यवातापिमर्दनः ॥ and R. 6. 61; Mv. 7. 14.] अगस्तितुल्या हि घृताब्धिशोषणे । Udbhaṭa.

अगस्ती A female descendent of Agastya.

अगस्त्यः 1 = अगस्ति See above. -2 N. of Śiva. **-Comp.** **-उदयः** 1 the rise of Canopus which takes place about the end of Bhādra; with the rise of this star the waters become clear; cf. प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः. R. 4. 21. -2 the 7th day of the dark half of Bhādra. **-गीता** [अगस्त्येन गीता विद्याभेदः] N. of a sort of विद्या mentioned in the Mb. Śāntiparvan; (pl.) Agastya's hymn. **-चारः** [ष. त.] the course of Canopus, the time of its rise which ushers the Śarad season and then every thing on earth assumes a lovely appearance. **-तीर्थम्** N. of a celebrated Tīrtha in the south. **-वटः** N. of a holy place on the Himālaya. **-संहिता** Agastya's collection of law.

अगा *a.* Ved. Not going.

अगाध *a.* [गाधृ-प्रतिष्ठायां घञ्; न. ब.]. Unfathomable, very deep, bottomless; अगाधसलिलात्समुद्रात् H. 1. 52; (fig.) profound, sound, very deep, यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः Ak. unfathomable, incomprehensible, inscrutable, Not learned; अगाधाश्चाप्रतिष्ठाश्च गतिमन्तश्च नारद Mb. 12. 286. 7. Not established, well-known; अगाधजन्मामरणं च राजन् Mb. 12. 308. 39. **-धः-धम्** a deep hole or chasm. **-धः** N. of one of the 5 fires at the स्वाहाकार [cf. Gr. *agathos*]. **-Comp.** **-जलः** [अगाधं जलं यत्र] a deep pool or pond, deep lake. **-सत्त्व** a. possessing profound inherent power. द्विजमुख्यतमः कविर्बभूव प्रथितः शूद्रक इत्यगाधसत्त्वः ॥ Mk. 1. 3, अगाधसत्त्वो मगधप्रतिष्ठः । R. 6. 21; so °ज्ञानम्, °बुद्धिः; great; as °भयम्.

अगारम् [अगं न गच्छन्तं ऋच्छति प्राप्नोति अग-ऋ-अण् Tv.] A house; शून्यानि चाप्यगाराणि Ms. 9. 265; °दाहिन् an incendiary अगारदाही गरदः 3. 158, See आगार.

अगिरः (नः ?) [न गीर्यते दुःखेन; गॄ. बा.°क. न. त. Tv.] 1 Heaven. -2 The sun or fire ? -3 A Rākṣasa. **-Comp.** **-ओकस्** *a.* [अगिरः स्वर्गः ओको वासस्थानं यस्य] dwelling in the heaven (as a god); जीराश्चिदगिरौकसः Rv. 1. 135. 9; not to be stopped by threatening shouts (?)

अगु *a.* [नास्ति गौर्यस्य] Ved. 1 Destitute of cows or rays; poor. उक्थं चन शस्यमानमगोः Rv. 8. 2. 14. -2 Wicked (?). **-गुः** 1 N. of Rāhu. -2 Darkness.

अगुण *a.* 1 Destitute of attributes (referring to God). -2 Having no good qualities, worthless; अगुणोऽयमकोशः M. 3, गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ Mk. 4. 22. **-णः** [न. त.] A fault, defect, demerit, vice; तद्गः सर्वं प्रवक्ष्यामि प्रसवे च गुणागुणान् Ms. 3. 22; गुणागुणज्ञ knowing merit and demerit; लोभश्चेदगुणेन किम् Bh. 2. 55; अगुणेषु तस्य धियमस्तवतः Ki. 6. 21. vices; **-णम्** 1 Absolution (मोक्ष, कैवल्य); धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन Bhāg. 7. 6. 25. -2 Supreme Being (परब्रह्म). **-Comp.** **-वादिन्** *a.* fault-finding, censorious, not appreciating merits. **-शील** *a.* of a worthless character.

अगुरु *a.* [न. त.] 1 Not heavy, light. -2 (In prosody) Short. -3 Having no teacher. -4 One different from a teacher. **-रु** *n.* (*m.* also) [न गुरुर्यस्मात्] 1 The fragrant aloe wood and tree; Aquilaria Agallocha. -2 That which yields Bdellium, Amyris Agallocha. -3 The Śiśu tree (शिंशपा). **-Comp.-शिंशपा** [अगुरुः सारो यस्यास्तादृशी शिंशपा; मध्यमपदलो.] the Śiśu tree. **-सारः** a sort of perfume.

अगुल्मकम् Disjointed (army); गुल्मीभूतमगुल्मकम् Śukra. 4. 870.

अगूढ *a.* Not hidden, or concealed, manifest, clear: °सद्भावम् Real state unconcealed, अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया निवेदितो नैष्ठिकसुन्दरस्तया Ku. 5. 62. **-Comp.** **-गन्ध** *a.* having an unconcealed smell. (**-न्धः**) Asafœtida (the smell of which is not easily concealed). [Mar. हिंग]. **-भाव** *a.* 1 having an open or unreserved disposition. -2 having an obvious meaning or import.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अगृभीत *a.* [न. त.] Ved. **1** Not seized or overcome; unsubdued: Ṛv. 8. 79. 1. °शोचिस् of unsubdued splendour. एना न यामे अगृभीतशोचिषः Ṛv. 5. 54. 5; 8. 23. 1. **–2** Inconceivable.

अगृहः [न. ब.] A houseless wanderer, a hermit (वानप्रस्थ).

अगोचर *a.* Imperceptible by the senses, not obvious, See गोचर; वाचामगोचरां हर्षावस्थामस्पृशत् Dk. 160, beyond the power of words, indescribable. **–रम्** **1** Anything beyond the cognizance of the senses. **–2** Not being seen or observed, or known; कथं देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते H. 2; without the knowledge of: °नां गतान् Pt. 2. **–3** Brahma; अगोचरे वागिव चोपरेमे Ki. 17. 41.

अगोचरेण *ind.* Imperceptibly.

अगोता Ved. Want of cows or rays or praise.

अगोत्र *a.* Without a cause; यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रम् Muṇḍ. 1. 1. 6.

अगोपा *a.* Ved. Without a cowherd; पशुर्नैति स्वयुरगोपाः Ṛv. 2. 4. 7.

अगोरुध *a* Ved. Not disdaining praise अगोरुधाय गविषे Ṛv. 8. 24. 20.

अगोह्य *a.* Not to be concealed or covered, bright.

अग्निः [अङ्गति ऊर्ध्वं गच्छति अङ्ग्-नि, नलोपश्च Uṇ. 4. 50, or fr. अञ्च् 'to go.'] **1** Fire कोप°, चिन्ता°, शोक°, ज्ञान°, राज°, &c. **–2** The God of fire. **–3** Sacrificial fire of three kinds (गार्हपत्य, आहवनीय and दक्षिण); पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताग्निर्दक्षिणः स्मृतः। गुरुराहवनीयस्तु साग्नित्रेता गरीयसी ॥ Ms. 2. 232. **–4** The fire of the stomach, digestive faculty, gastric fluid. **–5** Bile (नाभेरूर्ध्वं हृदयादधस्तादामाशयमाचक्षते तद्गतं सौरं तेजः पित्तम् इत्याचक्षते). **–6** Cauterization (अग्निकर्मन्). **–7** Gold. **–8** The number three. शराग्निपरिमाणम् (पञ्चत्रिंशत्) Mb. 13. 107. 26. **–9** N. of various plants: (*a*) चित्रक Plumbago Zeylanica; (*b*) रक्तचित्रक; (*c*) भल्लातक Semicarpus Anacardium; (*d*) निम्बक Citrus Acida. **–10** A mystical substitute for the letter र्. In Dvandva comp. as first member with names of deities, and with particular words अग्नि is changed to अग्ना, as °विष्णू, °मरुतौ, or to अग्नी, °पर्जन्यौ, °वरुणौ, °षोमौ **–11** पिङ्गला नाडी; यत्र तद् ब्रह्म निर्द्वन्द्वं यत्र सोमः (इडा) सहाग्निना (अग्निः पिङ्गला) Mb. 14. 20. 10. **–12** Sacrificial altar, अग्निकुण्ड cf. Rām. 1. 14. 28. **–13** Sky. अग्निर्मूर्धा Muṇḍ 2. 1. 4. [cf. L. *ignis*]

[Agni is the God of Fire, the Ignis of the Latins and Ogni of the Slavonians. He is one of the most prominent deities of the Ṛigveda. He, as an immortal, has taken up his abode among mortals as their guest; he is the domestic priest, the successful accomplisher and protector of all ceremonies; he is also the religious leader and preceptor of the gods, a swift messenger employed to announce to the immortals the hymns and to convey to them the oblations of their worshippers, and to bring them down from the sky to the place of sacrifice. He is sometimes regarded as the mouth and the tongue through which both gods and men participate in the sacrifices. He is the lord, protector and leader of people, monarch of men, the lord of the house, friendly to mankind, and like a father, mother, brother &c. He is represented as being produced by the attrition of two pieces of fuel which are regarded as husband and wife. Sometimes he is considered to have been brought down from heaven or generated by Indra between two clouds or stones, created by Dyau, or fashioned by the gods collectively. In some passages he is represented as having a triple existence, which may mean his threefold manifestations as the sun in heaven, lightning in the atmosphere, and as ordinary fire on the earth, although the three appearances are also elsewhere otherwise explained. His epithets are numberless and for the most part descriptive of his physical characteristics : धूमकेतु, हुतभुज्, शुचि, रोहिताश्व, सप्तजिह्व, तोमरधर, घृताश्न, चित्रभानु, ऊर्ध्वशोचिस्, शोचिष्केश, हरिकेश, हिरण्यदन्त, अयोदंष्ट्र &c. In a celebrated passage he is said to have 4 horns, 3 feet, 2 heads, and 7 hands. The highest divine functions are ascribed to Agni. He is said to have spread out the two worlds and produced them, to have supported heaven, formed the mundane regions and luminaries of heaven, to have begotten Mitra and caused the sun to ascend the sky. He is the head and summit of the sky, the centre of the earth. Earth, Heaven and all beings obey his commands. He knows and sees all worlds or creatures and witnesses all their actions. The worshippers of Agni prosper, they are wealthy and live long. He is the protector of that man who takes care to bring him fuel. He gives him riches and no one can overcome him who sacrifices to this god. He confers, and is the guardian of, immortality. He is like a water-trough in a desert and all blessings issue from him. He is therefore constantly supplicated for all kinds of boons, riches, food, deliverance from enemies and demons, poverty, reproach, childlessness, hunger &c. Agni is also associated with Indra in different hymns and the two gods are said to be twin brothers.

Such is the Vedic conception of Agni; but in the course of mythological personifications he appears as the eldest son of Brahmā and is called Abhimānī [Viṣṇu Purāṇa]. His wife was Svāhā; by her, he had 3 sons –Pāvaka, Pavamāna and Śuchi; and these had forty-five sons : altogether 49 persons who are considered identical with the 49 fires. He is also represented as a son of Aṅgiras, as a king of the Pitṛs or Manes, as a Marut and as a grandson of Śāṇḍila, and also as a star. The Harivaṁśa describes him as clothed in black, having smoke for his standard and head-piece and carrying a flaming javelin. He is borne in a chariot drawn by red horses and the 7 winds are the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

wheels of his car. He is accompanied by a ram and sometimes he is represented as riding on that animal. Agni was appointed by Brahmā as the sovereign of the quarter between the south and east, whence the direction is still known as Āgneyī. The Mahābhārata represents Agni as having exhausted his vigour and become dull by devouring many oblations at the several sacrifices made by king Śvetaki, but he recruited his strength by devouring the whole Khāṇḍava forest; for the story see the word खाण्डव]. **–Comp. –अ (आ) गारम्, –रः, –आलयः, –गृहम्** [अग्निकार्यार्थं अगारम् शाक० त.] a fire-sanctuary, house or place for keeping the sacred fire; वसंश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे R. 5. 25. रथाग्न्यगारं चापार्चीं शरशक्तिगदेन्धनम् Mb. 11. 25. 14. **–अस्त्रम्** fire-missile, a rocket, **–आत्मक** *a.* [अग्निरात्मा यस्य] of the nature of fire; सोमात्मिका स्त्री, °कः पुमान्. **–आधानम्** consecrating the fire; so °आहिति. **–आधेयः** [अग्निराधेयो येन] a Brāhmaṇa who maintains the sacred fire. (**–यम**) = °**आधानम्. –आहितः** [अग्निराहितो येन, वा परनिपातः P. II. 2. 37.] one who maintains the sacred fire; See आहिताग्नि.-**इध्** *m.* (अग्नीध्रः) [अग्निम् इन्द्धे स अग्नीध्] the priest who kindles fire (mostly Ved). **–इन्धनः** [अग्निरिध्यते अनेन] N. of a Mantra. (नम्) kindling the fire; अग्नीन्धनं भैक्षचर्याम् Ms. 2. 108. **–उत्पातः** [अग्निना दिव्यानलेन कृतः उत्पातः] a fiery portent, meteor, comet &c. In Br. S. 33 it is said to be of five kinds; दिवि भुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः। धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इति पञ्चधा भिन्नाः॥ उल्का पक्षेण फलं तद्वत् धिष्ण्याशनिस्त्रिभिः पक्षैः। विद्युदहोभिः षड्भिस्तद्वत्तारा विपाचयति॥ Different fruits are said to result from the appearances of these portents, according to the nature of their colour, position &c. **–उद्धरणम्, –उद्धारः 1** producing fire by the friction of two araṇis. **–2** taking out, before sun-rise, the sacred fire from its cover of ashes previous to a sacrifice. **–उपस्थानम्** worship of Agni; the Mantra or hymn with which Agni is worshipped (अग्निरुपस्थीयतेऽनेन). अग्निस्त्रिष्टुभ् उपस्थाने विनियोगः Sandhyā. **–एधः** [अग्निमेधयति] an incendiary. **–कणः; –स्तोकः** a spark. **–कर्मन्** *n.* [अग्नौ कर्म स. त.] **1** cauterization. **–2** action of fire. **–3** oblation to Agni, worship of Agni (अग्निहोत्र); so °कार्यं offering oblations to fire, feeding fire with ghee &c.; निर्वर्तिताग्निकार्यः K. 16.; °र्यार्धदग्ध 39, Ms. 3. 69, अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सन्ध्ययोरुभयोरपि। Y. 1. 25. **–कला** a part (or appearance) of fire; ten varieties are mentioned धूम्रार्चिरूष्मा ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी। सुश्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहे अपि॥ यादीनां दशवर्णानां कला धर्मप्रदा अमूः।). **–कारिका** [अग्निं करोति आधत्ते करणे कर्तृत्वोपचारात् कर्तरि ण्वुल्] 1 the means of consecrating the sacred fire, the Ṛik called अग्नीध्र which begins with अग्निं दूतं पुरो दधे. 2. = अग्निकार्यम्. **–काष्ठम्** [अग्नेः उद्दीपनं काष्ठं शाक० त.] agallochum (अगुरु) **–कुक्कुटः** [अग्नेः कुक्कुट इव रक्तवर्णस्फुलिङ्गत्वात्] a firebrand, lighted wisp of straw. **–कुण्डम्** [अग्नेराधानार्थं कुण्डम्] an enclosed space for keeping the fire, a fire-vessel. **–कुमारः, –तनयः, –सुतः 1** N. of Kārttikeya said to be born from fire; Rām. 7. See कार्त्तिकेय. **–2** a kind of preparation of medicinal drugs. **–कृतः** Cashew-nut; the plant Anacardium occidentale. [Mar. काजू] **–केतुः** [अग्नेः केतुरिव] **1** smoke. **–2** N. of two Rākṣasas on the side of Rāvaṇa and killed by Rāma. **–कोणः–दिक्** the south-east corner ruled over by Agni; इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत्। कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात्॥ **–क्रिया** [अग्निना निर्वर्तिता क्रिया, शाक. त.] **1** obsequies, funeral ceremonies. **–2** branding; भेषजाग्निक्रियासु च Y. 3. 284. **–क्रीडा** [तृ. त.] fire-works, illuminations. **–गर्भ** *a.* [अग्निर्गर्भे यस्य] pregnant with or containing fire, having fire in the interior; °र्भां शमीमिव Ś 4. 3. (**–र्भः**) [अग्निरिव जारको गर्भो यस्य] **1** N. of the plant Agnijāra. **–2** the sun stone, name of a crystal supposed to contain and give out fire when touched by the rays of the sun; cf. Ś. 2. 7. **–3** the sacrificial stick अरणि which when churned, gives out fire. (**–र्भा**) **1** N. of the Śamī plant as containing fire (the story of how Agni was discovered to exist in the interior of the Śamī plant is told in chap. 35 of अनुशासनपर्व in Mb.). **–2** N. of the earth (अग्नेः सकाशात् गर्भो यस्यां सा; when the Ganges threw the semen of Śiva out on the Meru mountain, whatever on earth &c. was irradiated by its lustre, became gold and the earth was thence called वसुमती) **–3** N. of the plant महाज्योतिष्मती लता (अग्निरिव गर्भो मध्यभागो यस्याः सा) [Mar. मालकांगोणी] **–ग्रन्थः** [अग्निप्रतिपादको ग्रन्थः शाक. त.] the work that treats of the worship of Agni &c. **–घृतम्** [अग्न्युद्दीपनं घृतं शाक. त.] a kind of medicinal preparation of ghee used to stimulate the digestive power. **–चित्** *m.* [अग्निं चितवान्; चि-भूतार्थे क्विप् P. III. 2. 91] one who has kept the sacred fire; यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित् R. 8. 25; अध्वरेष्वग्निचित्वत्सु Bk. 5. 11. **–चयः, –चयनम्, –चित्या,** arranging or keeping the sacred fire (अग्न्याधान); चित्याग्निचित्ये च P. III. 1. 132. **–2** (**–यः, –यनः**) the Mantra used in this operation. **–3** a heap of fire **–चित्वत्** [अग्निचयनम् अस्त्यस्मिन् मतुप्; मस्य वः। तान्तत्वात् पदत्वम् Tv.] having अग्निचयन or अग्निचित्. **–चूडः** A bird having a red tuft. **–चूर्णम्** gunpowder. कार्यासमर्थः कल्पस्ति शास्त्रगोलाग्निचूर्णयुक् Śukranīti 2. 93. **–ज, –जात** *a.* produced by or from fire, born from fire. (**–जः, –जातः**) **1** N. of the plant अग्निजार (अग्नये अग्न्युद्दीपनाय जायते सेवनात् प्रभवति). 1 N. of Kārttikeya पराभिनत्क्रौञ्चमिवाद्रिमग्निजः Mb. 8. 90. 68. 3. Viṣṇu. (**–जम्, –जातम्**) gold; so °जन्मन्. **–जित्** *m.* God; Bhāg. 8. 14. 4. **–जिह्व** *a.* **1** having a fiery tongue. **–2** one having fire for the tongue, epithet of a God or of Viṣṇu in the boar incarnation. (**–ह्वा**) **1** a tongue or flame of fire. **–2** one of the 7 tongues of Agni (कराली धूमिनी श्वेता लोहिता नीललोहिता। सुवर्णा पद्मरागा च जिह्वाः सप्त विभावसोः **–3** N. of a plant लाङ्गली (अग्नेर्जिह्वेव शिखा यस्याः सा); of another plant (जलपिप्पली) or गजपिप्पली (विषलाङ्गला) (Mar. जल-गज पिंपळी) **–ज्वाला 1** the flame or glow of fire. **–2** [अग्नेर्ज्वालेव शिखा यस्याः सा] N. of a plant with red blossoms, chiefly used by dyers, Grislea Tomentosa (Mar. धायफूल, धायटी). **–तप्** *a.* [अग्निना तप्यते; तप्-क्विप्] having

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the warmth of fire; practising austerities by means of fire. **–तपस्** *a.* [अग्निभिः तप्यते] **1** practising very austere penance, standing in the midst of the five fires. **–2** glowing, shining or burning like fire (तपतीति तपाः अग्निरिव तपाः) hot as fire. **–तेजस्** *a.* having the lustre or power of fire (अग्नेरिव तेजो यस्य). (**–स्** *n.*) the lustre of fire. (**–स्** *m.*) N. of one of the 7 Ṛiṣis of the 11th Manvantara. **–त्रयम्** the three fires, See under अग्नि. **–द** *a.* [अग्निं दाहार्थं गृहादौ ददाति; दा.–क.] **1** giving or supplying with fire. **–2** tonic, stomachic, producing appetite, stimulating digestion. **–3** incendiary; अग्निदान् भक्तदांश्चैव Ms. 9. 278; अग्निदानां च ये लोकाः Y. 2. 74; so °दायक, °दायिन्. यदग्निदायके पापं यत्पापं गुरुतल्पगे Rām. 2. 75. 45. **–दग्ध** *a.* **1** burnt on the funeral pile; अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम Vāyu. P. **–2** burnt with fire. **–3** burnt at once without having fire put into the mouth, being destitute of issue (?); (pl.) a class of Manes or Pitris who, when alive, kept up the household flame and presented oblations to fire. **–दमनी** [अग्निर्दम्यतेऽनया; दम्-णिच् करणे ल्युट्] a narcotic plant, Solanum Jacquini. [Mar. रिंगणी] **–दात** [अग्निं विधानेन ददाति] one who performs the last (funeral) ceremonies of a man; यश्चाग्निदाता प्रेतस्य पिण्डं दद्यात्स एव हि. **–दीपन** *a.* [अग्निं दीपयति] stimulating digestion, stomachic, tonic. **–दीप्त** *a.* [तृ. त.] glowing, set on fire, blazing (**–प्ता**) [अग्निर्जठरानलो दीप्तः सेवनात् यस्याः सा] N. of a plant ज्योतिष्मती लता (Mar. मालकांगोणी), which is said to stimulate digestion. **–दीप्तिः** *f.* active state of digestion. **–दूत** *a.* अग्निर्दूत इव यस्मिन् यस्य वा] having Agni for a messenger, said of the sacrifice or the deity invoked; यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतः Ṛv. 10. 14. 13. **–दूषितः** *a.* branded. **–देवः** [अग्निरेव देवः] Agni; a worshipper of Agni. **–देवा** [अग्निर्देवो यस्याः] the third lunar mansion, the Pleiades (कृत्तिका). **–द्वारम्** the door on the south-east of a building; पूर्वद्वारमथैशाने चाग्निद्वारं तु दक्षिणे । Māna. 9. 294–95. **–धानम्** [अग्निर्धीयतेऽस्मिन्] the place or receptacle for keeping the sacred fire, the house of अग्निहोतृ; पदं कृणुते अग्निधाने Ṛv. 10. 165. 3. **–धारणम्** maintaining the sacred fire; व्रतिनां °णम् K. 55. **–नयनम्** = °प्रणयनम्. **–निर्यासः** [अग्नेर्जठरानलस्येव दीपको निर्यासो यस्य] N. of the plant अग्निजार. **–नेत्र** *a.* [अग्निर्नेता यस्य] having Agni for the leader or conveyer of oblations, an epithet of a god in general. **–पदम्** **1** the word Agni. **–2** fire-place. **–3** N. of a plant. **–परिक्रि-ष्क्रि-या** care of the sacred fire, worship of fire, offering oblations; गृहार्थोऽग्निपरिष्क्रिया Ms. 2. 67. **–परिच्छदः** the whole sacrificial apparatus; गृह्यं चाग्निपरिच्छदम् Ms. 6. 4. **–परिधानम्** enclosing the sacrificial fire with a kind of screen. **–परीक्षा** [तृ. त.] ordeal by fire. **–पर्वतः** [अग्निसाधनं पर्वतः] a volcano; महता ज्वलता नित्यमग्निमिवाग्निपर्वतः Rām. 5. 35. 43. **–पुच्छः** [अग्नेः अग्न्याधानस्थानस्य पुच्छ इव] tail or back part of the sacrificial place; the extinction of fire. **–पुराणम्** [अग्निना प्रोक्तं पुराणम्] one of the 18 Purāṇas ascribed to Vyāsa. It derives its name from its having been communicated originally by Agni to the sage Vasiṣṭha for the purpose of instructing him in the two-fold knowledge of Brahman. Its stanzas are said to be 14500. Its contents are varied. It has portions on ritual and mystic worship, cosmical descriptions, chapters on the duties of Kings and the art of war, a chapter on law, some chapters on Medicine and some treatises on Rhetoric, Prosody, Grammar, Yoga, Brahmavidyā &c. &c. **–प्रणयनम्** bringing out the sacrificial fire and consecrating it according to the proper ritual. **–प्रणिधिः** Incendiary. Dk. 2. 8. **–प्रतिष्ठा** consecration of fire, especially the nuptial fire. **–प्रवेशः; –शनम्** [स. त.] entering the fire, self-immolation of a widow on the funeral pile of her husband. **–प्रस्कन्दनम्** violation of the duties of a sacrificer (अग्निहोमाकरण); °परस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि Mb. 1. 84. 26. **–प्रस्तरः** [अग्निं प्रस्तृणाति अग्नेः प्रस्तरो वा] a flint, a stone producing fire. **–बाहुः** [अग्नेर्बाहुरिव दीर्घशिखत्वात्] **1** smoke. **–2** N. of a son of the first Manu; Hariv. N. of a son of Priyavrata and Kāmyā. V. P. **–बीजम्** **1** the seed of Agni; (fig.) gold (रुद्रतेजः समुद्भूतं हेमबीजं विभावसोः) **–2** N. of the letter र्. **–भम्** [अग्निरिव भाति; भा-क.] **1** 'shining like fire,' gold. **–2** N. of the constellation कृत्तिका. **–भु** *n.* [अग्नेर्भवति; भू-क्विप् ह्रस्वान्तः] **1** water. **–2** gold. **–भू** *a.* [अग्नेर्भवति; भू-क्विप्] produced from fire. (**भूः**) **1** 'fire-born,' N. of Kārttikeya. **–2** N. of a teacher (काश्यप) who was taught by Agni. **–3** (arith.) six. **–भूति** *a.* produced from fire. (**–तिः**) [अग्निरिव भूतिरैश्वर्यं यस्य] N. of a pupil of the last Tīrthaṅkara. (**–तिः**) *f.* the lustre or might of fire. **–भ्राजस्** *a.* Ved. [अग्निरिव भ्राजते; भ्राज्–असुन्] shining like fire. अग्निभ्राजसो विद्युतः Ṛv. 5. 54. 11. **–मणिः** [अग्नेरुत्थापको मणिः शाक. त.] the sunstone. **–मथ्** *m.* [अग्निं मथ्नाति निष्पादयति; मन्थ्-क्विप् नलोपः] **1** the sacrificer who churns the fuel-stick. **–2** the Mantra used in this operation, on the अरणि itself. **–मन्थः, –न्थनम्**, producing fire by friction; or the Mantra used in this operation. (**–न्थः**) [अग्निर्मथ्यते अनेन मन्थ्-करणे घञ्] N. of a tree गणिकारिका (Mar. नरवेल) Premna Spinosa (तत्काष्ठयोर्घर्षणे हि आशु वह्निरुत्पद्यते), **–मान्द्यम्** slowness of digestion, loss of appetite, dyspepsia. **–मारुतिः** अग्निश्च मरुच्च तयोरपत्यं इञ् ततो वृद्धिः इत् च; द्विपदवृद्धौ पृषो. पूर्वपदस्य ह्रस्वः Tv.] N. of the sage Agastya. **–मित्रः** N. of a king of the Śuṅga dynasty, son of Puṣyamitra who must have flourished before 150 B. C. –the usually accepted date of Patañjali–as the latter mentions पुष्यमित्र by name. **–मुखः** *a.* having Agni at the head. (**–खः**) [अग्निर्मुखमिव यस्य] **1** a deity, god, (for the gods receive oblations through Agni who is, therefore, said to be their mouth; अग्निमुखा वै देवाः; अग्निर्मुखं प्रथमं देवतानाम् &c; or अग्निर्मुखे अग्रे येषाम्, for fire is said to have been created before all other gods.) **–2** [अग्निर्मुखं प्रधानमुपास्यो यस्य] one who maintains the sacred fire (अग्निहोतृद्विज) **–3** a Brāhmaṇa in general (अग्निदाहकत्वात् शापाग्निर्मुखे यस्य, for Brāhmaṇas are said to be वाग्वज्राः). **–4** N. of two plants चित्रक Plumbago Zeylanica and भल्लातक Semicarpus Anacardium अग्निरिव स्पर्शात् दुःखदायकं मुखमग्रम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यस्य, तन्निर्यासस्पर्शेन हि देहे क्षतोत्पत्तेस्तथात्वम्). -5 a sort of powder or चूर्ण prescribed as a tonic by चक्रदत्त. -6 'fire-mouthed', sharp-biting, an epithet of a bug. Pt. 1. (-खी) अग्निरिव मुखमग्रं यस्याः; गौरादि-ङीष्] 1 N. of a plant भल्लातक (Mar. बिबवा, भिलावा) and लाङ्गलिका (विषलाङ्गला). -2 N. of the Gāyatri Mantra (अग्निरेव मुखं मुखत्वेन कल्पितं यस्याः सा, or अग्निरिव मुखं प्रजापतिमुखं उत्पत्तिद्वारं यस्याः, अग्निना समं प्रजापतिमुखजातत्वात्; कदाचिदपि नो विद्वान् गायत्रीमुदके जपेत्। गायत्र्याग्निमुखी यस्मात्तस्मादुत्थाय तां जपेत्॥ गोभिल). -3 a kitchen [पाकशाला अग्निरिव उत्तप्तं मुखं यस्याः सा]. -मूढ a. [तृ. त.] Ved. made insane or stupefied by lightning or fire. -यन्त्रम् A gun. अग्नियन्त्रधरैश्चक्रधरैश्च पुरुषैर्वृतः Śivabhārata 12. 17. -यानम् An aeroplane. व्योमयाने विमानं स्यात् अग्नियानं तदेव हि। अगस्त्यसंहिता. -योगः See पञ्चाग्निसाधन. अग्नियोगवहो ग्रीष्मे विधिदृष्टेन कर्मणा। चीर्त्वा द्वादशवर्षाणि राजा भवति पार्थिवः॥ Mb. 13. 14, 2. 43. -योजनम् causing the sacrificial fire to blaze up. -रक्षणम् 1 consecrating or preserving the sacred (domestic) fire or अग्निहोत्र. -2 [अग्निः रक्ष्यते अनेन अत्र वा] a Mantra securing for Agni protection from evil spirits &c. -3 the house of an अग्निहोतृ. -रजः, -रजस् m. [अग्निरिव रज्यते दीप्यते; रञ्ज्-असुन् नलोपः] 1 a scarlet insect by name इन्द्रगोप. -2 (अग्नेः रजः) the might or power of Agni. -3 gold. Mb. 3. 16. 86. 7 -रहस्यम् mystery of (worshipping &c.) Agni; N. of the tenth book of Śatapatha Brāhmaṇa. -राशिः a heap of fire, burning pile. -रुहा [अग्निरिव रोहति रुह्-क] N. of the plant मांसादनी or मांसरोहिणी (तदङ्कुरस्य वह्नितुल्यवर्णनया उत्पन्नत्वात्तथात्वं तस्याः). -रूप a. [अग्नेरिव रूपं वर्णो यस्य] fire-shaped; of the nature of fire. -रूपम् the nature of fire. -रेतस् n. the seed of Agni; (hence) gold. -रोहिणी [अग्निरिव रोहति; रुह्-णिनि] a hard inflammatory swelling in the armpit. -लोकः the world of Agni, which is situated below the summit of Meru; in the Purāṇas it is said to be in the अन्तरिक्ष, while in the Kāśī Khaṇḍa it is said to be to the south of इन्द्रपुरी; एतस्या दक्षिणे भागे येयं पूर्दृश्यते शुभा। इमामर्चिष्मतीं पश्य वीतिहोत्रपुरीं शुभाम्॥ -वधूः Svāhā, the daughter of Dakṣa and wife of Agni. -वर्चस् a. [अग्नेर्वर्च इव वर्चो यस्य] glowing or bright like fire. (n.) the lustre of Agni. (-m.) N. of a teacher of the Purāṇas. -वर्ण a. [अग्नेरिव वर्णो यस्य] of the colour of fire; hot; fiery; सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत् Ms. 11. 90; गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा 91. (र्णः) 1 N. of a prince, son of Sudarśana. -2 N. of a King of the solar race, See R. 19. 1. the colour of fire. (-र्णा) a strong liquor. -वर्धक a. stimulating digestion, tonic. (-कः) 1 a tonic. -2 regimen, diet (पथ्याहार). -वल्लभः [अग्नेर्वल्लभः सुखेन दाह्यत्वात्] 1 the Sāla tree, Shorea Robusta. -2 the resinous juice of it. -वासस् a. [अग्निरिव शुद्धं वासो यस्य] having a red (pure like Agni) garment. (n.) a pure garment. -वाह a. [अग्निं वाहयति अनुमापयति वा] 1 smoke. -2 a goat. -वाहनम् a goat (छाग). -विद् m. 1 one who knows the mystery about Agni. -2 an अग्निहोत्रिन् q. v. -विमोचनम् ceremony of lowering the sacrificial fire. -विसर्पः pain from an inflamed tumour, inflammation. -विहरणम्, -विहारः 1 taking the sacrificial fire from आग्नीध्र to the उत्तरवेदि. -2 offering oblations to fire; प्रत्यासन्ना °वेला K. 348. -वीर्यम् 1 power or might of Agni. -2 gold. -वेतालः Name of Vetāla (connected with the story of Vikramāditya). -वेशः [अग्नेर्वेश इव] N. of an ancient medical authority (चरक). -वेश्मन् m. the fourteenth day of the karma-māsa; Sūryaprajñapti. -वेश्यः 1 N. of a teacher, Mbh. -2 Name of the 22nd muhūrta; Sūryaprajñapti. धौम्य cf. Mb. 14. 64. 8. -शरणम्, -शाला-लम् a fire-sanctuary; °मार्गमादेशय Ś. 5; a house or place for keeping the sacred fire; °रक्षणाय स्थापितोऽहम् V. 3. -शर्मन् a. [अग्निरिव शृणाति तीव्रकोपत्वात् शृ-मनिन्] very passionate. (-m.) N. of a sage. -शिख a. [अग्नेरिव अग्निरिव वा शिखा यस्य] fiery, fire-crested; ददृशु °खैः सायकैः Rām. (-खः) 1 a lamp. -2 a rocket, fiery arrow. -3 an arrow in general. -4 safflower plant. -5 saffron. -6 जाङ्गलीवृक्ष. (-खम्) 1 saffron. -2 gold. (-खा) 1 a flame; शरैरग्निशिखोपमैः Mb. -2 N. of two plants लाङ्गली (Mar. वागचबका or कळलावी) Gloriosa Superba; of other plants (also Mar. कळलावी) Menispermum Cordifolium. -शुश्रूषा careful service or worship of fire. -शेखर a. fire-crested. (-रः) N. of the कुसुम्भ, कुङ्कुम and जाङ्गली trees (-रम्) gold. -शौच a. [अग्नेरिव शौचं यस्य] bright as fire; purified by fire K. 252. -श्री a. [अग्नेरिव श्रीर्यस्य] glowing like fire; lighted by Agni -ष्टुत्, -ष्टुभ्, -ष्टोम &c. see °स्तुत्, °स्तुभ् &c. -ष्ठम् 1 kitchen; अग्निष्ठेष्वग्निशालासु Rām. 6. 10. 16. -2 a fire-pan. -संयोगाः explosives. Kau. A. 2. 3. -ष्वात्तः see स्वात्तः -संस्कारः 1 consecration of fire. -2 hallowing or consecrating by means of fire; burning on the funeral pile; यथार्हं °रं मालवाय दत्वा Dk. 169; नास्य कार्योऽग्निसंस्कारः Ms. 5. 69, पितरीवाग्निसंस्कारात्परा ववृतिरे क्रियाः। R. 12. 56. -सखः; -सहायः 1 the wind. -2 the wild pigeon (smoke-coloured). -3 smoke. -सम्भव a. [प. ब.] sprung or produced from fire. (-वः) 1 wild safflower. -2 lymph, result of digestion. (-वम्) gold. -साक्षिक [अग्निः साक्षी यत्र, कप्] a. or adv. keeping fire for a witness, in the presence of fire; पञ्चबाण° M. 4. 12. °मर्यादो भर्ता हि शरणं स्त्रियाः H. 1. v. l, R. 11. 48. -सारम् [अग्नौ सारं यस्य अत्यन्तानलोत्तापनेपि सारांशादहनात् Tv.] रसाञ्जन, a sort of medical preparation for the eyes. (-रः -रम्) power or essence of fire. -सुतः Kārttikeya; त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा। Mb. 7. 156. 93. -सूत्रम् a thread of fire. -2 a girdle of sacrificial grass (मौञ्जीमेखला) put upon a young Brāhmaṇa at the time of investiture. -सूनुः (See-सुतः), (सेनानीरग्निभूर्गुहः। Amar.); देव्यङ्कसंविष्टमिवाग्निसूनुम्। Bu. ch. 1. 67. -स्तम्भः 1 stopping the burning power of Agni. -2 N. of a Mantra used in this operation. -3 N. of a medicine so used. -स्तुत् m. (अग्निष्टुत्) [अग्निः स्तूयतेऽत्र; स्तु-आधारे क्विप् षत्वम्] the first day of the Agniṣṭoma sacrifice; N. of a portion of that sacrifice which extends over one day; यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा। अग्निजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृता-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ग्निष्टुतापि वा ॥ Ms. 11. 74. **–स्तुभ्** (°ष्टुभ्) *m.* [अग्निः स्तुभ्यतेऽत्र; स्तुभ्–क्विप् षत्वम्] 1 = अग्निष्टोम. –2 N. of a son of the sixth Manu. **–स्तोमः** (°ष्टोमः) [अग्नेः स्तोमः स्तुतिसाधनं यत्र] 1 N. of a protracted ceremony or sacrificeial rite extending over several days in spring and forming an essential part of the ज्योतिष्टोम. –2 a Mantra or Kalpa with reference to this sacrifice; °मे भवो मन्त्रः °मः; °मस्य व्याख्यानम्, कल्पः °मः P. IV. 3. 66. Vārt. –3 N. of the son of the sixth Manu. –4 a species of the Soma plant; °सामन् a part of the Sāma Veda chanted at the conclusion of the Agniṣṭoma sacrifice. **–सावर्णिः** Name of Manu. **–स्थ** *a.* (ष्ठ) [अग्नौ स्थातुमर्हति; स्था–क षत्वम्] placed in, over, or near the fire. (ष्ठः) an iron frying-pan; in the अश्वमेध sacrifice the 11th Yūpa which of all the 21 is nearest the fire. **–स्वात्तः** (written both as °स्वात्त and °ष्वात्त) (pl.) [अग्नितः i. e. श्राद्धीयविप्रकररूपानलात् सुष्ठु आत्तं ग्रहणं येषां ते] N. of a class of Pitṛs or Manes who, when living on earth, maintained the sacred or domestic fires, but who did not perform the Agniṣṭoma and other sacrifices. They are regarded as Manes of Gods and Brāhmaṇas and also as descendants of Marīchi; Ms. 3. 195. अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छत Tsy. 2. 5. 12. 2 (मनुष्यजन्मन्यग्निष्टोमादियागमकृत्वा स्मार्तकर्मनिष्ठाः सन्तो मृत्वा च पितृत्वं गताः इति सायणः). **–हुत्, –होतृ** Ved. sacrificing to Agni, having Agni for a priest; Rv. 10. 66. 8. **–होत्रम्** [अग्नये हूयतेऽत्र, हु–त्र, च. त.] 1 an oblation to Agni (chiefly of milk, oil and sour gruel.). –2 maintenance of the sacred fire and offering oblation to it; (अग्नये होत्रं होमोऽस्मिन् कर्मणीति अग्निहोत्रमिति कर्मनाम); or the sacred fire itself; तपोवनाग्निहोत्रधूमलेखासु K. 26. होता स्यात् °त्रस्य Ms. 11. 36. °त्रमुपासते 42; स्त्रीं दाहयेत् °त्रेण Ms. 5. 167, 6. 4, दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीम् Y. 1. 89. The time of throwing oblations into the fire is, as ordained by the sun himself, evening (अग्नये सायं जुहुयात् सूर्याय प्रातर्जुहुयात्). Agnihotra is of two kinds; नित्य of constant obligation (यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति) and काम्य occasional or optional (उपसद्भिश्चरित्वा मासमेकमग्निहोत्रं जुहोति). (–त्र) *a.* Ved. 1 destined for, connected with, Agnihotra. –2 sacrificing to Agni. °न्यायः The rule according to which the नित्यकर्मन्s (which are to be performed यावज्जीवम्) are performed at their stipulated or scheduled time only, during one's life time. This is discussed and established by जैमिनि and शबर at Ms. 6. 2. 23-26. in connection with अग्निहोत्र and other कर्मन्s. °हवनी (णी) a ladle used in sacrificial libations, or अग्निहोत्रहविर्ग्रहणी स्रुक् Tv.; See हविर्ग्रहणी; °हुत् offering the अग्निहोत्र; °आहुतिः invocation or oblation connected with अग्निहोत्र. **–होत्रिन्** *a.* [अग्निहोत्र–मत्वर्थे इनि] 1 one who practises the Agnihotra, or consecrates and maintains the sacred fire. –2 one who has prepared the sacrificial place. **–होत्री** Sacrificial cow; तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादिनः Bhāg. 8. 8. 2.

अग्नायी P. 4. 1. 37 1 the wife of Agni and Goddess of Fire, Svāhā. She is said to be the daughter of Dakṣa; she longed to be the wife of Agni, and Skanda was pleased to give her a place with Agni at every sacrificial act (हव्यं कव्यं च यत्किंचिद् द्विजानामथ संस्कृतम्। होष्यन्त्यग्नौ सदा देवि स्वाहेत्युक्त्वा समुद्धृतम्॥ अद्य प्रभृति दास्यन्ति सुवृत्ताः सत्पथे स्थिताः। एवमग्निस्त्वया सार्धं सदा वत्स्यति शोभने). –2 The Tretā age.

अग्निकः [अग्निवत् कायति प्रकाशते; कै–क] N. of an insect, coccinella.

अग्निध् *m.* [अग्निं दधाति मन्त्रविधिना स्थापयति; धा–क्विप् नि. आलोपः Tv.] One who consecrates the sacred fire.

अग्निमत्,–वत् *a.* Ved. [अग्निः अस्त्यस्य मतुप्, मस्य वः P. VIII. 2.15] 1 Having fire or enjoying it. –2 Maintaining the sacrificial fire; पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् Ms. 3. 122. –3 Having a good digestion.

अग्निसात् *ind.* To the state of fire; used in comp. with कृ 'to burn', 'to consign to flames'; भ्रातृशरीरमग्निसात्कृत्वा M. 5; न चकार शरीरमग्निसात् R. 8. 72; °भू to be burnt.

अग्नीध्रः [अग्निमादधाति धृ–क दीर्घः Tv.] 1 N. of a priest, also called ब्रह्मा who kindles the sacred fire. –2 (अग्निं धारयत्यस्मै संप्रदाने घञर्थे क दीर्घः) Sacrifice, sacrifical act. See आग्नीध्र.

अग्नीय *a.* [अग्नेः अदूरभवं स्थानादि; उत्करा°छ] Situated near the fire; relating to fire, fiery.

अग्नीषोम *m.* (मौ) [अग्निश्च सोमश्च द्वन्द्व ईत् षत्वम्] Agni and Soma; °प्रणयनम् bringing out Agni and Soma; a ceremony in the ज्योतिष्टोम sacrifice; (°नी) the *ṛk* or *vessel* used in consecrating them.

अग्नीषोमीय *a.* [अग्नीषोमौ देवते यस्य छ] Relating or sacred to Agni and Soma; °निर्वापः making libations with the cake sacred to Agni and Soma; °पशुः a victim sacred to them; °पुरोडाशः an oblation sacred to them &c.

अग्न्या The Tittira bird.

अग्मन् *n.* Battle, conflict, See अज्मन्.

अग्र *a.* [अङ्ग्–रन् नलोपः Uṇ. 2. 28] 1 First, foremost, chief, best, prominent, principal, pre-eminent; °महिषी chief queen; °वातमासेवमाना M. 1. front (and hence, fresh) breeze; °आसनम् chief seat, seat of honour; मामग्रासनतोऽवकृष्टमवशं ये दृष्टवन्तः पुरा Mu. 1. 12. –2 Excessive, over and above, surplus; supernumerary, projecting (अधिक). **–ग्रः** Setting mountain; अग्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैः Ki. 9. 7. **–ग्रम्** 1 (*a*) The foremost or topmost point, tip, point (opp. मूलम्, मध्यम्); (fig.) sharpness, keenness; धर्मस्य ब्राह्मणो मूलम् मग्रं राजन्य उच्यते Ms. 11. 83; दर्व्याम् अग्रं मूलम् मध्यम् &c.; नासिका° tip of the nose; सूचि° &c.; समस्ता एव विद्या जिह्वाग्रेऽभवन् K. 346 stood on the tip of the tongue; अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी N. 1. 5. (*b*) Top, summit, surface; कैलास°, पर्वत°, &c. –2 Front, van; अग्रे कृ put in the front or at the head; तामग्रे कृत्वा Pt. 4. See अग्रे. –3 The best of any kind; स्यन्दनाग्रेण with the best of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

chariots; प्रासादाग्रैः Rām. **–4** Superiority, excellence (उत्कर्ष); अग्रादग्रं रोहति Tāṇḍya. **–5** Goal, aim, resting place (आलम्बनम्); मनुमेकाग्रमासीनम् Ms. 1. 1, See °भूमि also. **–6** Beginning, See अग्रे. **–7** A multitude, assemblage. **–8** Overplus, excess, surplus; साग्रं स्त्रीसहस्रम् Rām. 1000 women and more: so साग्रकोटी च रक्षसाम्. **–9** A weight = पल q. v. **–10** A measure of food given as alms (ब्राह्मणभोजनम् occurring in अग्रहार); प्रयतो ब्राह्मणाग्रे यः श्रद्धया परया युतः। Mb. 13. 65. 13. **–11** (Astr.) Amplitude of the sun (°ग्रा, अग्रका also). cf. ...अग्रमालम्बनेऽभिके। पुरोपरिप्रान्तायेषु न पुंसि प्रमिताशने। Nm. **–12** Forepart of time; नैवेह किंचनाग्र आसीत् Bri. Up. 1. 2. 1. In compounds as first member meaning 'the forepart', 'front', 'tip' &c.: *e. g.* °अक्चयः First procurement (cf. Daṇḍaviveka G. O. S. 52, p. 43). °पादः –चरणः the forepart of the foot, toe; so °हस्तः, °करः, °पाणिः &c.: °सरोरुहम् the topmost lotus. पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि Ku. 1. 16. °कर्णम् Tip-ear; top of the ear; Mātaṅga L. 5. 7. °कायः forepart of the body; so °नखम्, °नासिका tip of the nail, nose &c., *–adv.* In front, before, ahead. **–Comp. –अंशुः** [अग्रम् अंशोः] the focal point. **–अक्षि** *n.* [कर्म.] sharp or pointed vision, side-look (अपाङ्गवीक्षण); अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यग् भ्रातरमब्रवीत् Rām. **–अद्वन्** *a.* having precedence in eating. **–अनी (णी) कः (कम्)** vanguard; दीर्घाहिंघूश्चैव नरानग्रानीकेषु योधयेत् Ms. 7. 193; अग्राणीकं रघुव्याघ्रौ राक्षसानां बभञ्जतुः Rām. **–अयणीयम्** [अग्रे श्रेष्ठं अयनं ज्ञानं तत्र साधु छ]. **1** N. of a Buddhistic tenet (उत्पादपूर्वमग्रायणीयमथ वीर्यता प्रवादः स्यात् –हेमचन्द्रः). **–2** title of the second of the fourteen oldest Jain books (Pūrvas). **–अवलेहितम्** [अग्रम् अवलेहितम् आस्वादितं यस्य] food at a Śrāddha ceremony, the chief part of which has been tasted. **–आसनम्** First seat of honour; मामग्रासनतोऽवकृष्टमवशम् Mu. 1. 12. **–उत्सर्गः** taking a thing by leaving its first portion in conformity with the rule of laying by nothing for the next day (i. e. the rule of non hoarding); cf. Daṇḍaviveka G. O. S. 52, pp. 43-44. **–उपहरणम्** first supply. **–उपहरणीय** *a.* [अग्रे उपह्रियते कर्मणि अनीयर्] **1** that which is first offered or supplied. **–2** [अग्रम् उपह्रियते यस्मै ह्र–संप्रदाने अनीयर्] श्राद्धाद्यर्थमुपकल्पितस्य अन्नादेरग्रे दानोद्देश्यः वास्तुदेवादिः Tv. **–करः 1** = अग्रहस्तः q. v. **–2** the focal point. **–केशः** front line of hair; °शेषु रेणुः अपहरति K. 86. **–गः** [अग्रे गच्छतीति, गम्–ड] a leader, a guide; taking the lead; marching foremost. **–गण्य** *a.* [अग्रे गण्यतेऽसौ] foremost, to be ranked first; शमनभवनयाने यद्भवानग्रगण्यः Mahān. **–गामिन्** *a.* [अग्रे गच्छति] a leader; प्रष्ठोऽग्रगामिनि P. VIII. 3. 92. **–ज** *a.* [अग्रे जायते; जन्–ड.] first born or produced; आनन्देनाग्रजेनेव R. 10. 78. (**–जः**) **1** the first born, an elder brother; सुमतिं ममाग्रजमवगच्छ M. 5; अस्त्येव मन्युर्भरताग्रजे मे R. 14. 73. **–2** a Brāhmaṇa. (**–जा**) an elder sister; so °जात, °जातक, °जाति. **–जङ्घा** the forepart of the calf. **–जन्मन्** *m.* [अग्रे जन्म यस्य सः] **1** the first-born, an elder brother; जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य Dk. 2. **–2** a Brāhmaṇa (वर्णेषु मध्ये अग्रजातत्वात्, or अग्रात् प्रधानाङ्गात् मुखात् जातत्वात्, ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्, तस्मात् त्रिवृत् स्तोमानां मुखम्... अग्निर्देवतानां ब्राह्मणो मनुष्याणाम्; तस्माद् ब्राह्मणो मुखेन वीर्यं करोति मुखतो हि सृष्टः Tāṇḍya); अतिवयसमग्रजन्मानम् K. 12; अवोचत् °न्मा Dk. 13. 3; N. of Brahmā, as he was the first to be born in the waters. *cf.* अग्रजन्मा द्विजे ज्येष्ठभ्रातरि ब्रह्मणि स्मृतम् Nm. **–जिह्वा** the tip of the tongue. **–ज्या** (astr.) the sign of the amplitude. **–दानिन्** [अग्रे दानम् अस्य; अग्रदान-इनि] a (degraded) Brāhmaṇa who takes presents offered in honour of the dead (प्रेतोद्देशेन यद्दानं दीयते तत्प्रतिग्राही); लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान्। ग्रहणे मृतदानानां (ग्रहणात्तिलदानानां Tv.) अग्रदानी बभूव सः॥ **–दानीयः** [अग्रे दानमर्हति छ] = अग्रदानिन्. **–दूतः** a harbinger; कृष्णाक्रोधाग्रदूतः Ve. I. 22; °दूतिका Dk. 20; महीपतीनां प्रणयाग्रदूत्यः R. 6. 12; **–देवी** the chief queen; समग्रदेवीनिवहाग्रदेवी...। Bu. ch. 1. 15. **–धान्यम** a cereal grain. (Mar. जोंधळा), Holcus soraghum or Holcus spicatus. (Mar. बाजरी). **–निरूपणम्** predestination; prophecy, determining beforehand. **–नीः (णीः)** [अग्रे नीयते असौ नी–क्विप्, णत्वम्] **1** a leader, foremost, first, chief; °णीर्विरागहेतुः K. 195; अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणाम् R. 5. 4 chief. **–2** fire. **–पर्णी** [अग्रे पर्णं यस्याः सा–ङीप्] cowage, Carpopogon Pruriens (अजलोमन्). [Mar. कुयली]. **–पातिन्** *a.* [अग्रे आदौ पतति; पत्–णिनि] happening beforehand, antecedent; °तीनि शुभानि निमित्तानि K. 65. **–पादः** the forepart of the foot; toes; नवकिसलयरागेणाग्रपादेन M. 3. 12; °स्थिता standing on tiptoe. Ś. 5. **–पाणिः** = °हस्तः q. v. **–पूजा** the highest or first mark of reverence or respect; °जामिह स्थित्वा गृहाणेदं विधं प्रभो Rām. **–पेयम्** precedence in drinking. **–प्रदायिन्** *a.* giving in advance; नेषामग्रप्रदायी स्याः कल्पोत्थायी प्रियंवदः Mb. 5. 135. 35. **–बीज** *a.* [अग्रं शाखाग्रं बीजमुत्पादकं यस्य] growing by means of the tip or end of branches, growing on the stock or stem of another tree, such as 'कलम' in Mar. (**–जः**) a viviparous plant. **–भागः** [कर्म.] **1** the first or best part (श्राद्धादौ प्रथममुद्धृत्य देयं द्रव्यम्) **–2** remnant, remainder (शेषभाग). **–3** fore-part, tip, point. **–4** (astr.) a degree of amplitude. **–भागिन्** *a.* [अग्रभागोऽस्यास्ति; अस्त्यर्थे इनि] first to take or claim (the remnant); अलङ्क्रियमाणस्य तस्य अनुलेपनमाल्ये °गी भवामि V. 5, claiming the first share of the remnant etc. **–भावः** precedence. उदारसंख्यैः सचिवैरसंख्यैः कृताग्रभावः स उदाग्रभावः Bu. ch. I. 15. **–भुज्** *a.* **1** having precedence in eating. स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च Mb. 1. 178. 12. **–2** gluttonous, voracious (औदरिक). **–भूः** [अग्रे भवति भू-क्विप्] = °ज. **–भूमिः** *f.* **1** goal of ambition or object aimed at; ततोऽग्रभूमिं व्यवसायसिद्धेः Ki. 17. 55; त्वमग्रभूमिर्निरपायसंश्रया Śi. 1. 32 (प्राप्यस्थानम्). **–2** the topmost part, pinnacle; विमान° Me. 71. **–महिषी** the principal queen. **–मांसम्** [अग्रं भक्ष्यत्वेन प्रधानं मांसम्] flesh in the heart, the heart itself; °सं चानीतं Ve. 3. 2. morbid protuberance of the liver. **–यणम्** [अग्रम् अयनात् उत्तरायणात् पतवं शकं॰ तद्विधानकालोऽस्य अच् (?) Tv.] a kind of sacrificial ceremony. See आग्रयण. **–यान** *a.* [अग्रे यानं यस्य, या–ल्युट्] taking the lead, foremost. (**–नम्**) an army that stops in front to defy the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

enemy. मनोऽग्रयानं वचसा निरुक्तं नमामहे Bhāg. 8. 5. 26. **-यायिन्** *a.* [अग्रे यास्यति या-णिनि] taking the lead, leading the van; पुत्रस्य ते रणशिरस्यमग्रयायी S. 7. 26. मानधनाग्रयायी R. 5. 3, 5. 62, 18. 10. **-योधिन्** [अग्रे स्थित्वा युध्यते] the principal hero, champion राक्षसानां वधे तेषां °धी भविष्यति Rām.; so °वीर; कर्मसु चाग्रवीरः. **-रन्ध्रम्** opening fore-part; त्रासाग्रासाग्ररन्ध्रं विशति Māl. 1. 1. **-लोहिता** [अग्रे लोहितं यस्याः सा] a kind of pot-herb (चिल्लीशाक). **-संख्या** the first place or rank: पुत्रः समारोपयदग्रसंख्याम् R. 18. 30. **-वक्त्रम्** N. of a surgical instrument, Suśr. **-वातः** fresh breeze; अग्रवातमासेवमाना M. 1. **-शोभा** towering beauty or the beauty of the peaks; कैलासशैलस्य यदग्रशोभाम् । Bu. ch. 1. 3. **-संधानी** [अग्रे फलोत्पत्तेः प्राक् संधीयते ज्ञायते ऽनया कार्यम् Tv.] the register of human actions kept by Yama (यत्र हि प्राणिवर्गस्य प्राग्भवीयकर्मानुसारेण शुभाशुभसूचकं सर्वं लिख्यते सा यमपञ्जिका). **-सन्ध्या** early dawn; कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसन्ध्या S. 4. v. 1. **-सर** = यायिन् taking the lead; आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते R. 5. 71. **-सारा** [अग्रं शीर्षमात्रे सारो यस्याः सा] 1 a sprout which has tips without fruits. -2 a short method of counting immense numbers. **-हर** *a.* [अग्रे ह्रियते दीयतेऽसौ; हृ-अच्] 1 that which must be given first. -2 = अग्रहारिन्. **-हस्त** (°कर; °पाणिः,) the forepart of the hand or arm; अग्रहस्तेन गृहीत्वा प्रसादयैनाम् Ratn. 3; forepart of the trunk (of an elephant); often used for a finger or fingers taken collectively; शीतलस्ते °स्तः Mk. 3; अतिसाध्वसेन वेपते मे °स्तः Ratn. 1; कुसुमित इव ते °स्तः प्रतिभाति M. 1; प्रसारिते °स्ते M. 4; °हस्तात्प्रभ्रष्टं पुष्पभाजनम् S. 4. slipped from the fingers; also the right hand; अथ °हस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ Ku. 5. 63. (अग्रश्चासौ हस्तश्च Malli.). Ki. 5. 29. **-हायनः** (णः) [अग्रः श्रेष्ठः हायनो व्रीहिः अत्र, णत्वम्] the beginning of the year; N. of the month मार्गशीर्ष: (मासानां मार्गशीर्षोऽहम् Bg. 10. 35); °इष्टिः नवशस्येष्टियागभेदः. **-हारः** 1 a grant of land given by kings (to Brāhmaṇas) for sustenance (अग्रं ब्राह्मणभोजनं, तदर्थं ह्रियन्ते राजधनात् पृथक् क्रियन्ते ते क्षेत्रादयः– नीलकण्ठ; क्षेत्रोत्पन्नशस्यादुद्धृत्य ब्राह्मणोद्देशेन स्थाप्यं धान्यादि, गुरुकुलादावृत्तब्रह्मचारिणे देयं क्षेत्रादि, ग्रामभेदश्च Tv.); अग्रहारांश्च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितम् Mb. 3. 64. 4. कस्मिंश्चिदग्रहारे Dk. 8. 9. -2 the first offering in वैश्वदेव Mb. 3. 234. 47.

अग्रतः *adv.* [अग्रे अग्राद्वा, अग्र-तसिल्] (with gen.) 1 Before (opp. पृष्ठतः), in front of, at the head of; forward; अग्रतश्चतुरो वेदान् पृष्ठतः सशरं धनुः । इदं ब्राह्ममिदं क्षात्रं शापादपि शरादपि ॥ Subhās. न गणस्याग्रतो गच्छेत् H. 1. 29. गच्छाग्रतः lead the way; °तो विलोक्य seeing before him. -2 In the peresence of; मेघनादस्य° Pt. 1; अमात्यस्याग्रतः Mu. 5; धनुर्भृतामग्रत एव रक्षिणाम् R. 3. 39 in the very presence of. -3 First; पुरुषं जातमग्रतः Rv. 10. 90. 7; अग्रतः कृ to give precedence to, consider most important; to put in front or at the head of पुरस्तात्प्रथमे प्राच्यां पुरोऽर्थेऽग्रत इत्यपि Nm. 4. From; तदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा Rām 6. 79. 11. -Comp. **-सर** *a.* [अग्रतः सरति; सृ-ट] going in front, taking the lead. (**-रः**) a leader.

अग्रिम *a.* [अग्रे भवः; अग्र-डिमच् P. IV. 3. 23. Vārt.] 1 First (in order, rank &c.): foremost, best, excellent, preferable, superior; वीराणामग्रिमो भूत्वा युयुधे पार्थिवैः सह Mb. -2 Prior, preceding. -3 Elder, eldest. -4 Furthest, advanced, first ripe. -5 Further. **-मः** An elder brother. **-मा** A kind of fruit, Annona Reticulata. (Mar. रामफळ.)

अग्रिय *a.* [अग्रे भवः; अग्र-घ] Foremost, best &c. **-यः** An elder brother. **-यम्** The first fruits; the best part.

अग्रीय *a.* [अग्रे-भवः; अग्र-छ] Foremost, best &c.

अग्रे *adv.* 1 In front of, before (in time or space); अग्रे यान्ति रथस्य रेणुपदवीं...घनाः V. 1. 5, 2. 7; R. 2. 56; Bh. 3. 36. -2 In the presence of, before; ममाग्रे स्तुवन्ति H. 1; तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः Mb. 1. 81. 21. -3 At the head, ahead; बलाग्रे निष्ठने वीरो नलः Rām. -4 Further on, subsequently, in the sequel; एवमग्रे वक्ष्यते, एवमग्रेऽपि द्रष्टव्यम् &c. -5 In the beginning; at first, first; प्रतापोऽग्रे ततः शब्दः परागस्तदनंतरम् R. 4. 30; आत्मैवेदमग्र आसीत् Bri. Ār. Up. 4. 1. 1.; Ms. 2. 160. -6 First, in preference to others; सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि Ms. 3. 12. अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेत् 3. 114. -Comp. **-गः** a leader; सेनाग्रगः Rām. 7. 35. 6. **-गाः** going in front or before. **-गूः** Going in front. **-दिधिषुः -षूः** a man (of one of the first three castes) who marries a wife married before (पुनर्भूविवाहकारी). (**-षूः**) *f.* a married woman whose elder sister is still unmarried (ज्येष्ठायां यद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । सा चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेया पूर्वा च दिधिषूः स्मृता); °पतिः the husband of such a woman. **-पाः** [अग्रे स्थित्वा पाति, अलुक्] first to protect. **-पूः** [अग्रे पूयते, पू-क्विप्] purifying in one's presence; having precedence in drinking. **-वनम्-णम्** [वनस्याग्रं राजदन्ता० °पूर्वनिपातः; अलुक् णत्वम् P. VIII. 4. 4.] the border or skirt of a forest. **-सर** *a.* [अग्रमग्रेणाग्रे वा सरति सृ. ट. अलुक्-पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्त्तेः । P. III. 2. 18.] going in front, taking the lead, a leader, foremost, first; निरपत्रपाणाम् अग्रेसरीक्रर्तास्मि K. 169; मरण°रो भवामि Pt. 1; Māl. 9. first to die; मानमहतामग्रेसरः केसरी Bh. 2. 29. **-सरिकः** [अग्रेसरे अग्रगतौ प्रसृतः ठन्] 1 a servant (who precedes his master. -2 a leader.

अग्र्य *a* [अग्रे जातः, अग्र-यत्] 1 Foremost, best, choicest, most essential or important, highest, pre-eminent, first; तदङ्गमग्र्यं मघवन् महाक्रतोः R. 3. 46; °महिषी 10. 66; उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्याम् 6. 73, 8. 28, 14. 19, 18. 39, Ku. 7. 78, Ms. 5. 166, 12. 30; अथाहं पुत्रिणामग्र्यः V. 5. 14; also with loc.; अग्र्याःसर्वेषु वेदेषु Ms. 3. 184. **-ग्र्यः** An elder brother **-ग्र्यम्** The roof of a house. **-ग्र्या** The tree myrobalans (Mar. त्रिफळा or a mixture of हिरडा, बेहडा, आंवळकाठी). -Comp. **-तपस्** N. of a muni; Kathās.

अग्रभण *a.* Ved. Having nothing acceptable; अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे । Rv. 1. 116. 5.

अग्रह *a.* Without any escort, retinue etc. A vānaprastha etc.

अग्राम्य *a.* 1 Not rustic or rural, town-made; अग्राम्यशब्दाभिधानमौदार्यम् Kau. A. 2. 10. -2 Not tame, wild.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अग्राह्य *a.* Not acceptable, that which ought not to be taken or accepted as a gift, present &c.: °ह्यम् शिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम्; not to be perceived, admitted or trusted: not to be considered or taken into account. **–ह्या** N. of the clay or मृत्तिका which ought not to be taken for purposes of purification.

अग्रुः–ग्रूः *f.* [अङ्ग–कु नलोपः वा ऊङ्] Ved. **1** A finger. **–2** A river; सप्त स्वसारो अग्रुवः Rv. 1. 191. 14. (according to others) single, unmarried (as a young woman); Rv. 5. 44. 7; 7. 96. 4.

अघ् = **अङ्घ्** q. v. –(10 U.) To wrong, sin.

अघ *a.* [अघ्–कर्तरि अच्] **1** Bad, sinful, evil, wicked; अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16. **–घम्** [अघ् भावे अच्] **1** Sin; अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् Ms. 3. 118, Bg. 3. 13; अघौघविध्वंसविधौ पटीयसीः Śi. 1. 18, हरत्यघं सम्प्रति हेतुरेष्यतः 26; °मर्षण &c.; misdeed, fault, crime; श्रेयान् द्विजातिरिव हन्तुमघानि दक्षम् Śi. 4. 37 sins and griefs also. **–2** An evil, mishap, misfortune, accident, injury, harm; न वधूरघानि विमृशन्ति धियः Ki. 6. 45 do not think of doing harm or evil; कियादघानां मघवा विघातम् 3. 52; अघोपघातं मघवा विभूत्यै 11.80; प्रजानां तमघावहम् R. 15.51,19.52, See अनघ. **–3** Impurity (अशौचम्); अनुरुन्ध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63; न वर्धयेदघाहानि 84. न राज्ञामघदोषोऽस्ति 93; **–4** Pain, suffering, grief, distress; उपप्लुतमघौघेन नात्मानमवबुद्ध्यसे Rām. 2. 7. 14, Mb. 3.237.19. Bhāg 1.14.20. दयालुमनघस्पृष्टम् R. 10. 19 not subject to grief. **–5** Passion. cf. अंहोदुःखव्यसनेष्वघम् Nm. **–घः** N. of a demon, brother of Baka and Pūtanā and commander-in-chief of Kaṁsa. [Being sent by Kaṁsa to Gokula to kill Kriṣṇa and Balarāma he assumed the form of a huge serpent 4 yojanas long, and spread himself on the way of the cowherds, keeping his horrid mouth open. The cowherds mistook it for a mountain cavern and entered it, cows and all. But Kriṣṇa saw it, and having entered the mouth so stretched himself that he tore it to pieces and rescued his companions.] **–घा** The Goddess of sin; (pl.) the constellation usually called Maghā. **–Comp. –असुरः** See अघ above. **–अहः** (अहन्) a day of impurity (अशौचदिनम्) **–आयुस्** *a.* leading a wicked life. **–कृत्** *a.* sinful, wicked, evil-doer. **–घ्नः** = °नाशन. **–नाश, –नाशन** *a.* [अघं नाशयति] expiatory, destroying sin (such as gifts, muttering holy prayers &c.). (**–नः**) destroyer of the demon अघ; N. of Kriṣṇa. **–भोजिन्** *a.* [अघं पापफलकं भुङ्क्ते] a sinful eater (one who cooks and eats for his own sake and not for Gods, Manes guests &c). **–मर्षण** *a.* [अघं मृष्यते उत्पन्नत्वेऽपि नाशनेन कर्माक्षमत्वात् सह्यते अनेन मृष्–ल्युट्] expiatory, removing or destroying sin, usually applied to a prayer (सन्ध्या) repeated by Brāhmaṇas (the 190th hymn of Rv. 10.); सर्वैनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वघमर्षणं Ak.; यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः । तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ The most heinous crimes, such as illicit intercourse with a preceptor's wife, one's own mother, sister, daughter-in-law &c. are said to be expiated by repeating this सूक्त thrice in water; पवित्राण्यघमर्षणानि जपन्त्याम् K. 179, 38. **–मार** *a.* [अघं मारयति नाशयति; मृ णिच्–अण्] destroying sin, an epithet of Gods (यमो मृत्युरघमारो निर्ऋतः). **–रुद्** *a.* [अघं रोदिति स्वकर्माक्षमतया यस्मात्, रुद्–अपादाने क्विप्] **1** 'making sin weep and fly', N. of a Mantra which destroys sin; fearfully howling (?). **–2** [अघे व्यसने रोदिति न तत्प्रतीकाराय घटते, क्विप्] one who only weeps in times of calamity, but does not try to get over them. **–विषः** [अघं व्यसनकारि विषं यस्य] a serpent; fearfully venomous (?). **–शंसः** अघस्य शंसः; शंस् भावे अच्] **1** indication or reporting of sin. **–2** [अघं अनिष्टं शंसति इच्छति; शंस्–अण्] a wicked man, such as a thief. **–3** wicked; sin-destroying (?). **–शंसिन्** *a.* reporting or telling one's sin or guilt. **–हारः** a noted robber; rumour of guilt (?).

अघन *a.* Not solid, a hollow moulding; घनं वाप्यघनं वापि कुर्यात्तु शिल्पवित्तमः Māna. 62. 17. **–मानम्** Measurement by the interior of a structure; एवं तद् घनमानमुक्तमघनमानं वक्ष्यतेऽधुना Māna. 33. 331-35.

अघल *a.* [अघं लाति नाशयति ला–क] Destroying sin.

अघायति Den. P. To sin, to be malicious; to threaten with ruin.

अघायु *a.* Malicious, wicked, sinful, harmful, injurious; अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16.

अघारिन् *a.* [अघं व्यसनं ऋच्छति; ऋ–णिनि] Suffering from evil or calamity (व्यसनयुक्त) not anointing (?)

अघर्म *a.* Not hot, cold; °अंशु, °धामन् the moon whose rays are cold.

अघोर *a.* Not terrific or fearful. **–रः** [नास्ति घोरो यस्मात्] **1** N. of Śiva or of one of his forms, (ईशानाघोरनामानौ वामदेवस्ततः परम् । सद्योजात इति प्रोक्तः क्रमशोऽर्चनकर्मणि ॥) **–2** A worshipper of Śiva and Durgā. **–रा** [अघोरः शिवः उपास्यत्वेन अस्यां सा, अघोर–अच्] The fourteenth day of the dark half of Bhādra sacred to Śiva (भाद्रमास्यसिते पक्षे ह्यघोराख्या चतुर्दशी । तस्यामाराधितः स्थाणुर्नयेच्छिवपुरं ध्रुवम् ॥). **–Comp. –घोररूपः** N. of Śiva. **–पथः, –मार्गः** a follower of Śiva. **–प्रमाणम्** a terrific oath or ordeal.

अघोष *a.* [नास्ति घोषो यस्य यत्र वा] **1** Hard-sounding, See below. **–2** Devoid of cow-herds. **–षः** The hard sound of a consonant, hollowness of sound with which all hard consonants and the Visarga are pronounced (one of the 11 kinds of बाह्यप्रयत्न, See P. VIII. 2. 1.) or the consonants so pronounced (खर्यां यमाः खयः ᳵक–ᳶपौ विसर्गः शर एव च । एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते ॥).

अघोस् *ind.* A vocative particle, another form अघवन् (Ved.) P. VIII. 3. 1.

अघ्न्य *a.* Not to be killed. **–घ्न्यः** [न हन्ति सृष्टिकर्तृत्वात् न हन्–यक् निपातः Tv.] **1** Brahmā (अघ्न्यः प्रजापतिः Uṇ. 4. 111.) **–2** A Bull. **–घ्न्या** [न हन्यते स्त्रीहत्यायाः निषिद्धत्वात्] A cow; त्रिः सप्त नामाघ्न्या बिभर्ति Rv. 7. 87. 4; Mb. 12. 262. 47; अघ्न्य इति गवां नाम क एनां हन्तुमर्हति cf. SB. on MS. 10. 3. 49.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अघ्रेय *a.* Not fit to be smelt. **-यम्** Liquor (मद्यम्).

अङ्क् 1 A. (अङ्कते) To move in a curve. -10 U. (अङ्कयति-ते अङ्कयितुम्) 1 To mark, stamp; हेमपादाङ्कितायां पीठिकायाम् K. 192; स्वनामधेयाङ्कित Ś. 4 stamped with his name; नयनोदबिन्दुभिः अङ्कितं स्तनांशुकम् V. 4. 7. so भुजे शचीपत्रविशेषकाङ्किते R. 3. 55, 68. -2 To enumerate, count. -3 To brand, stain, stigmatize; तस्को नाम गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः Bh. 2. 54 branded, censured, condemned; वस्त्रेण वेष्टयित्वा °तं शिरः Ks. 13. 152 branded head. -4 To walk, stalk, go.

अङ्कः [अङ्क् कर्तरि करणे वा अच्] 1 The lap (*n.* also); अङ्काद्ययावङ्कमुदीरिताशीः Ku. 7. 5. passed from lap to lap.-2 A mark, sign; अलक्तकाङ्कां पदवीं ततान R. 7.7; पदपङ्क्तिरलक्ताङ्का Rām.; रतिवलयपदाङ्के कण्ठे Ku. 2. 64. marked with the signs or traces &c.; मद्गोत्राङ्कं गेयम् Me. 86, a stain, spot, stigma, brand; इन्दोः किरणेष्विवाङ्कः Ku. 1. 3; कर्ण्यां कृताङ्को निर्वास्यः Ms. 8. 281. -3 A numerical figure; a number; the number 9. -4 A side flank; proximity, reach (connected with 1 above); समुत्सुकेवाङ्कमुपैति सिद्धिः Ki. 3. 40; प्रेम्णोपकण्ठं मुहुरङ्कभाजो रत्नावलीरम्बुधिराबबन्ध Śi. 3. 36; सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपम् Bh. 2. 30; Ki. 17. 64, See-°आगत below. -5 An act of a drama, for its nature &c., See S. D. 278. -6 A hook or curved instrument. -7 A species of dramatic composition, one of the ten varieties of रूपक, See S. D. 519. -8 An ornament (भूषा). -9 A sham fight, military show (चित्रयुद्ध). -10 A coefficient. -11 A place; नानाङ्कचिह्नैर्नवहेमभाण्डैः (तुरङ्गैः) Bu. ch. 2. 4. -12 A sin, misdeed. -13 A line, curved line; a curve or bend generally, the bend in the arm. -14 The body. -15 A mountain. अङ्कः स्थानान्तिकक्रोडभूषणोत्संगलक्ष्मसु । मन्तो नाटकविच्छेदे चित्रयुद्धे च रूपके॥ Nm. [cf. L. *uncus*; Gr. *ogkos*] -Comp. -अङ्कम् [अङ्के मध्ये अङ्काः शतपत्रादिचिह्नानि यस्य Tv.] water. -अवतारः when an act, hinted by persons at the end of the preceding act, is brought in continuity with the latter, it is called अङ्कावतार (descent of an act), as the sixth act of Śākuntala or second of Mālavikāgnimitra (अङ्कान्ते सूचितः पात्रैस्तदङ्कस्याविभागतः । यत्राङ्कोऽवतरत्येषोऽङ्कावतार इति स्मृतः S. D. 311). The Daśarūpa defines it differently; अङ्कावतारस्त्वङ्कान्ते पातोऽङ्कस्याविभागतः । एभिः संसूचयेत्सूच्यं दृश्यमङ्कैः प्रदर्शयेत् 3. 56. -आगत, -गत *a.* [द्वि. त.] come within the grasp; सिंहत्वं °सत्ववृत्तिः R. 2. 18; श्रियं युवाप्यङ्कगतामभोक्ता R. 13. 67. -करणम् marking, branding &c. -तन्त्रम् the science of numbers (arithmetical or algebraical). -धारणम्-णा 1 bearing or having marks, such as those on the body of a Vaiṣṇava. -2 manner of holding the person. -परिवर्तः [स. त] 1 turning on the other side. -2 rolling or dallying in the lap or on the person; अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः प्रियया तदङ्कपरिवर्तमाप्नुयाम् Māl. 5. 8. (an occasion for) embrace (अङ्के क्रोडे सर्वतोभावेन वर्तनं हृदयालिङ्गनम् इत्यर्थः -Jagaddhara); so °परिवर्तिन्; भर्तुः °नी भव M. 3. -पादव्रतम् N. of a Vrata; title of a chapter in the भविष्योत्तरपुराण. -पालिः -ली [पा-अलि ष. त. वा. ङीप्] 1 the extremity of region of the lap (क्रोडप्रान्त or प्रदेश); a seat in the lap; hence, an embrace; तावद्गाढं वितर सकृदप्यङ्कपालीं प्रसीद Māl. 8. 2. स्पृश हस्तेन मे हस्तौर्माह देह्यङ्कपालिकाम् । Śivabhārata 21. 33. -2 [अङ्केन पालयति पाल्-इ. तृ. त.] a nurse. -3 (-ली) a variety of plant, Piring or Medicago Esculenta; (Mar. घोत्रा-निघण्टुरत्नाकर) [वेदिकाख्यगन्धद्रव्यम्] -पाशः [अङ्कः पाश इव बन्धनेनेव पातनहेतुर्यत्र Tv.] an operation in arithmetic by which a peculiar concatenation or chain of numbers is formed by making the figures 1, 2 &c. exchange places (स्थानान्तमेकादिचयाङ्कघातः संख्याविभेदा नियतैः स्युरङ्कैः । भक्तोऽङ्कमित्याङ्कसमासनिघ्नः स्थानेषु युक्तो मितिसंयुतिः स्यात्॥ See Līlā. 240); (न गुणो न हरो न कृतिर्न घनः पृष्टस्तथापि दुष्टानाम् । गर्वितगणकबहूनां स्यात् पातोऽवश्यमङ्कपाशेऽस्मिन्). -पूरणम् multiplication of numbers of figures. -बन्धः, forming the lap, bending the thighs into a curve and squatting down. -2 branding with a mark that resembles a headless trunk (अशिरःपुरुषाकारोऽङ्कः). -भाज् [अङ्कं भजते उप. स.] 1 seated in the lap or carried on the hip, as an infant. -2 being within easy reach, drawing near, soon to be obtained; अविरहितमनेकेनाङ्कभाजा फलेन Ki. 5. 52. -3 premature, early ripe, forced fruit. -मुखम् (or आस्यम्) that part of an act, wherein the subject of all the acts is intimated, is called अङ्कमुख, which suggests the *germ* as well as the *end*; *e. g.* in Māl. 1 कामन्दकी and अवलोकिता hint the parts to be played by भूरिवसु and others and give the arrangement of the plot in brief (यत्र स्यादङ्क एकस्मिन्नङ्कानां सूचनाखिला । तदङ्कमुखमित्याहुर्बीजार्थख्यापकं च तत्॥ S. D. 322.) The Daśarūpa defines it thus: अङ्कान्तपात्रैरङ्कास्यं छिन्नाङ्कस्यार्थसूचनात् । *i. e.* where a character at the end of an act cuts short the story and introduces the beginning of another act; as in the second of Mv. -लोड्यः [अङ्केन लोड्यते असौ] a kind of tree (Mar. चिंचोट), ginger. -लोपः subtraction of numbers. -विद्या the science of numbers, arithmetic.

अङ्कनम् [अङ्क-करणे भावे वा ल्युट्] 1 A mark, token; स्नेहाङ्कनानि Māl. 9. 46; marks of love. -2 Act of marking. -3 Means of marking, stamping, &c.

अङ्कसम् [अङ्कोऽस्मिन्नस्ति-अच्] Having marks, trappings (?) (बलम् आप्रपदिकम्).

अङ्किन् *m. n.* [अङ्कः आलिङ्गनस्थानत्वेन अस्यास्ति, अङ्क-इनि] A sort of drum or tabor (अङ्केनालिङ्ग्य वाद्यतो मृदङ्गादिवाद्यभेदः क्रीडाविशिष्टश्च). -नी [अङ्कानां समूहः खलादि० इनि ङीप्] 1 A number of marks or signs. -2 A woman having marks (of branding &c.).

अङ्क्य *a.* [अङ्क्-ण्यत्] Fit to be branded, marked or counted. -क्यः [अङ्के क्रोडे स्थापयित्वा वाद्यते असौ, यत्, or अङ्के साधुः, अङ्क्-य] A sort of drum or tabor (सार्धतालत्रयायामश्च चतुर्दशाङ्गुलाननः । हरीतकयाकृतिर्यः स्यादङ्क्योङ्के स हि वाद्यते).

अङ्कतिः [अञ्च्-गतौ अति कुत्वं; अञ्चेः को वा Uṇ. 4.61; अङ्कतिः अञ्चतिर्वा] 1 Wind. -2 Fire. -3 Brahmā. -4 A Brāhmaṇa

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

who keeps the sacred fire, अग्निहोत्रिन्. **-तिः-ती** *f.* Going; one who goes.

अङ्कस् *n.* [अञ्च्-असुन् कुत्वम्] **1** A mark. **-2** The body. **-3** a curve or bend; पथामङ्कांस्यन्वापनीफणत् Rv. 4. 40. 4.

अङ्कित *a.* marked, branded; स्वाहास्वधावषट्कारैरङ्कितं मेषवाहनम् numbered, calculated, counted.

अङ्कुटः (ety. ?) A key.

अङ्कुपम् Ved. Water.

अङ्कुरः-रम् [अङ्क्-उरच् Uṇ 1. 38] A sprout, shoot, blade; दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षतः Ś. 2. 12; 'a little bloomed flower;' स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः Rām 5. 1. 49. oft. in comp. in the sense of 'pointed', 'sharp' &c.: मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात् Bh. 2. 4 pointed jaws; नृसिंहस्य नखाङ्कुरा इव K. 4 pointed nails; कुरण्टकांविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराः Vb. 4. 1; पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलम् Bh. 3.68 unsteady like the pointed flame of a lamp; (fig.) scion, offspring, progeny; अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण Ś. 7. 19 sprout or child of some one; अन्वयाङ्कुरम् Dk. 6 **-2** Water. **-3** Blood. **-4** A hair. **-5** A tumour, swelling.

अङ्कु (ङ्कू) रित *a.* [अङ्कुरा अस्य सञ्जाताः, तारका° इतच्] Having sprouts; °तं मनसिजेनेव V. 1. 13 as if Love has put forth sprouts. **-2** Blotched, having boils on the skin; निद्रालुरङ्कुरितहस्ततलश्यः Mātaṅga L. 5. 2; °घर्मसलिलः Dk. 125 with drops of perspiration bursting forth.

अङ्कुरकः [अङ्क्यते तृणादिना संचीयतेऽसौ; अञ्च्-घुरच् ततः क] An abode of birds, animals; a nest (of birds).

अङ्कुशः [अङ्क्-लक्षणे उशच् Uṇ 4. 107] A hook, a goad; Proverb: विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः why higgle about a trifling thing when the whole bargain (of which it forms part) has been struck; the goad ought to follow the elephant; संनिवेश्य कुशावत्यां रिपुनागाङ्कुशं कुशम् R. 15. 97; (fig.) one who checks, a corrector, governor, director; त्यजति तु यदा मोहान्मार्गं तदा गुरुरङ्कुशः Mu. 3. 6; कुशं द्विषामङ्कुशम् R. 16. 81; (= Preventor) सिद्धेः पूर्वोऽङ्कुशस्त्रिविधा Sāṅkhya. K. 51. a restraint or check; निरङ्कुशाः कवयः poets have free license or are unfettered; pinching; पादावकर्षसन्धानैस्तोमराङ्कुशलासनैः Mb. 7. 142. 45. **-शी** one of the 24 Jaina Goddesses. [cf. Germ. *angel.*] **-Comp. -ग्रहः** an elephant-driver; अन्वेतुकामोऽवमताङ्कुशग्रहः Śi. 12. 16 **-दुर्धरः** [तृ. त. अङ्कुशेन दुःखेन धार्यते] a restive elephant. **-धारिन्** *m.* a keeper of an elephant. **-मुद्रा** [अङ्कुशाकारा मुद्रा] a mark resembling a goad in form (ऋज्वीं च मध्यमां कृत्वा तन्मध्यं पर्वमूलतः। तर्जनीं किञ्चिदाकुञ्चेत् सा मुद्राङ्कुशसंज्ञिता ॥).

अङ्कुशित *a.* [इतच्] Urged on by a hook, goaded.

अङ्कुशिन् *a.* [अस्त्यर्थे इनि] Having a hook or goad; laying hold of with a hook.

अङ्कूयत् *a.* Ved. Moving tortuously to escape यमङ्कूयन्तमानयन् Rv. 6. 15. 17.

अङ्कूरः [अङ्क्-खर्जूरादित्वात् ऊरच्] A sprout, See अङ्कुर; दशरथकुलाङ्कूरमाद्यम् Mv. 6. 45.

अङ्कूषः [अङ्क्-ऊषच्] = अङ्कुश q. v.

अङ्कोटः-ठः-लः [अङ्क्यते लक्ष्यते कीलाकारकण्टैः; अङ्क् ओट-ठ-ल] N. of a tree (Mar. पिस्ता), Alangium Hexapetalum; अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च Rām. 4. 1. 80. Walnut (Mar. अक्रोड); अङ्कोलैर्भव्यतिनिशैः Rām 2. 99. 8. so अङ्कोलकः, स्वार्थे कन्; अङ्कोलिका. **-Comp. -सार** a sort of poison prepared from the Aṅkola plant.

अङ्कोलिका (probably a corruption of अङ्कपालिका) An embrace.

अङ्ख् 10. P. (अङ्खयति) **1** To crawl. **-2** To cling. **-3** To check, hold back.

अङ्ग् 1 P. (अङ्गति, आङ्ग, अङ्गितुम्) To go, walk.-10 P. **1** To walk, go round. **-2** To mark (cf. अङ्क्). -With परि (पलि) to stir up. -विपलि to envelop, veil.

अङ्ग *ind.* A vocative particle meanig 'well', 'well, sir', 'indeed', 'true'; 'assent' (as in अङ्गीकृ); अङ्ग कच्चित्कुशली तातः K. 221; प्रभुरपि जनकानामङ्ग भो याचकस्ते Mv. 3. 5; अङ्ग अस्ति कश्चिद्विमर्दको नामात्रभवतः Dk. 59; अङ्ग कुरु, अङ्ग पच P. VIII. 1. 33. Sk; अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि P. VIII. 2. 96 Sk; समनद्ध किमङ्ग भूपतिः Śi. 16. 34, 2. 12; यदि मनसि शमः किमङ्गचापम् Ki 10. 55, 13. 65; used with किम् in the sense of 'how much less', or 'how much more;' शक्तिरस्ति कस्यचिद्विदेहराजस्य छायामप्यवस्कन्दितुं किमङ्ग जामातरम् Mv. 3; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग वाग्हस्तवता नरेण Pt. 1. 71. Lexicographers give the following senses of अङ्गः -क्षिप्रे च पुनरर्थे च सङ्गमासूययोस्तथा। हर्षे संबोधने चैव ह्यङ्गशब्दः प्रयुज्यते॥

अङ्गम् [अम् गत्यादौ बा०-गन्; according to Nir. अङ्ग, अङ्गनात् अञ्चनात् वा] **1** The body. **-2** A limb or member of the body; शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुः Ku. 1. 33; क्लेशस्याङ्गमदत्वा Pt. 5. 32 without undergoing troubles; इति स्वप्नोपमान्मत्वा कामान्मागास्तदङ्गताम्। Ki. 11. 34 do not be influenced or swayed by them (do not be subject to them) **-3** (*a.*) A division or department (of anything), a part or portion, as of a whole; as सप्ताङ्गम् राज्यम्, चतुरङ्गम् बलम्, चतुःषष्ट्यङ्गम् ज्योतिःशास्त्रम् see the words; गीताङ्गानाम् Pt. 5. 56; यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धःस्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः Ms. 11. 11. (Hence) (*b.*) A supplementary or auxiliary portion, supplement; षडङ्ग or साङ्ग वेदः A peculiar use of the word अङ्ग in masculine gender may here be noted वेदांश्चैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतीः। अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् Bṛhadyogiyājñavalkya Smṛiti 12. 34. (*c.*) A constituent part, essential requisite or component; सर्वैर्बलाङ्गैः R. 7. 59; तदङ्गमग्र्यं मघवन् महाक्रतो R. 3. 46. (*d.*) An attributive or secondary part; secondary, auxiliary or dependent member (serving to help the principal one) (opp. प्रधान or अङ्गिन्); अङ्गी रौद्ररसस्तत्र सर्वेऽङ्गानि रसाः पुनः S. D. 517; अत्र स्वभावोक्तिरुत्प्रेक्षाङ्गम् Malli. on Ki 8. 26. (*e.*) An auxiliary means or expedient (प्रधानोपयोगी उपायः or उपकरणम्); सर्वकार्यशरीरेषु मुक्त्वाङ्गस्कन्धपञ्चकम्। मन्त्रो योध इवाधीर सर्वाङ्गैः संवृतैरपि॥ Śi. 2. 28-29; See अङ्गाङ्गि, पञ्चाङ्ग also (*the angas* of the several sciences

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

or departments of knowledge will be given under those words). **-4** (Gram.) A name for the base of a word; यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्यये अङ्गम् P. I. 4. 13; यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादिशब्दस्वरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं स्यात् Sk. The अङ्ग terminations are those of the nominative, and accusative singular and dual. **-5** (Drama) (*a.*) One of the sub-divisions of the five joints or sandhis in dramas; the मुख has 12, प्रतिमुख 13, गर्भ 12, विमर्ष 13 and उपसंहार 14, the total number of the *angas* being thus 64; for details see the words. (*b.*) The whole body of subordinate characters. **-6** (astr.) A name for the position of stars (लग्न), See अङ्गाधीश. **-7** A symbolical expression for the number six (derived from the six Vedāngas). **-8** The mind; हिरण्यगर्भाङ्गभुवं मुनिं हरिः Śi. I.1, See अङ्गज also. **-9** N. of the chief sacred texts of the jainas. **-ङ्गाः** (pl.) N. of a country and the people inhabiting it, the country about the modern Bhāgalpur in Bengal. [It lay on the south of Kauśikī Kachchha and on the right bank of the Ganges. Its capital was Champā, sometimes called Aṅgapurī, Lomapādapurī, Karṇapurī or Mālinī. According to Daṇḍin (अङ्गेषु गङ्गातटे बहिश्चम्पायाः) and Hiouen Thsang it stood on the Ganges about 24 miles west of a rocky island. General Cunningham has shown that this description applies to the hill opposite Pātharghāṭā, that it is 24 miles east of Bhāgalpur, and that there are villages called Champanagar and Champapura adjoininug the last. According to Sanskrit poets the country of the Aṅgas lay to the east of Girivraja, the capital of Magadha and to the north-east or south-east of Mithilā. The country was in ancient times ruled by Karṇa] cf. अङ्गं गात्रान्तिकोपाय प्रतीकेष्वप्रधानके। देशभेदे तु पुंसि स्यात्...॥ Nm. **-a. 1** Contiguous. **-2** Having members or divisions. **-Comp. -अङ्गि, [अङ्गीभावः**-अङ्गस्य अङ्गिनो भावः] the relation of a limb to the body, of the subordinate to the principal, or of that which is helped or fed to the helper or feeder (गौणमुख्यभावः, उपकार्योपकारकभावश्च); *e. g.* प्रयाज and other rites are to दर्श as its *angas*, while दर्श is to them the *angi*; अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः। पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः॥ H. 2. 138; अत्र वाक्ये समासगतयोरुपमयोः साध्यसाधनभावात् °वेन सम्बन्धः Malli. on Ki. 6. 2; अविश्रान्तिजुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वं तु संकरः K. P. 10. (अनुग्राह्यानुग्राहकत्वम्). **-अधिपः, -अधीशः 1** lord of the Aṅgas, N. of Karṇa (cf. °राजः, °पतिः, °ईश्वरः, °अधीश्वरः). **-2** 'lord of a लग्न', the planet presiding over it; (अङ्गाधिपे बलिनि सर्वविभूतिसम्पत्; अङ्गाधीशः स्वगेहे बुधगुरुकविभिः संयुतो वीक्षितो वा Jyotiṣa). **-अपूर्वम्** effect of a secondary sacrificial act. **-कर्मन्** *n.* **-क्रिया 1** besmearing the body with fragrant cosmetics, rubbing it &c. Dk. 39. **-2** a supplementary sacrificial act. **-क्रमः** the order of the performance with reference to the अङ्ग s. The rule in this connection is that the अङ्गक्रम must conform to the मुख्यक्रम. cf. MS. 5. 1. 14. **-ग्रहः** spasm; seizure of the body with some illness. **-ज-जात** *a.* [अङ्गात् जायते जन्-ड.] **1** produced from or on the body, being in or on the body, bodily; °जं रजः, °जाः अलङ्काराः &c. **-2** produced by a supplementary rite. **-3** beautiful, ornamental. (**-जः**) **-जनुस्** also **1** a son. **-2** hair of the body (*n.* also); तदोत्तरीयं करिचर्म साङ्गजम् Ki. 18. 32. **-3** love, cupid (अङ्गं मनः तस्माज्जातः); intoxicating passion; अङ्गजरागदीपनात् Dk. 161. **-4** drunkenness, intoxication. **-5** a disease. (**-जा**) a daughter. (**-जम्**) blood, अङ्गजं रुधिरेऽनङ्गे केशे पुत्रे मदे पुमान्। नागरे नखरेऽपि स्यात्...। Nm. **-ज्वरः** [अङ्गमङ्गम् अधिकृत्य ज्वरः] the disease called राजयक्ष्मा, a sort of consumption. **-दूषणम् 1** the defects of the limbs; the penalties of a defective construction; Māna. **-2** name of the 79 th chapter. **-द्वीपः** one of the six minor Dvīpas. **-न्यासः** [अङ्गेषु मन्त्रभेदस्य न्यासः] touching the limbs of the body with the hand accompanied by appropriate Mantras. **-पालिः** *f.* [अङ्गं पाल्यते सम्बध्यतेऽत्र, अङ्ग-पाल्-इ] an embrace (probably a corruption of अङ्कपालि). **-पालिका** = अङ्कपालि q. v. -**प्रत्यङ्गम्** [समा. द्वन्द्व] every limb, large and small; °गानि पाणिना स्पृष्ट्वा K. 167, 72. **-प्रायश्चित्तम्** [अङ्गस्य शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तम्] expiation of bodily impurity, such as that caused by the death of a relative, consisting in making presents (पञ्चसूनाजन्यदुरितक्षयार्थं कार्यं दानरूपं प्रायश्चित्तम् Tv.). **-भूः** *a.* [अङ्गात् मनसो वा भवति; भू-क्विप्] born from the body or mind. (**-भूः**) **1** a son. **-2** Cupid. **-3** [अङ्गानाम् अङ्गमन्त्राणां भूः स्थानम्] one who has touched and purified, and then restrained, his limbs by repeating the Mantras pertaining to those limbs; ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा Ku. 3. 15 (सद्योजातादिमन्त्राणाम् अङ्गानां हृदयादिमन्त्राणां भूः स्थानं, कृतमन्त्रन्यासः Malli.). **-भङ्गः 1** palsy or paralysis of limbs; °विकल इव भूत्वा स्थास्यामि Ś. 2. **-2** twisting or stretching out of the limbs (as is done by a man just after he rises from sleep); साङ्गभङ्गमुत्थाय Vb.; जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः Mu. 3. 21, K. 85. **-3** The middle part of the anus and testicles. **-मन्त्रः** N. of a Mantra. **-मर्दः** [अङ्गं मर्दयति; मृद्-णिच्] **1** one who shampoos his master's body. **-2** [भावे घञ्] act of shampooing; so °मर्दका or °मर्दिन्, मृद्-णिच् ण्वुल् or णिनि) one who shampoos. **-मर्षः** [ष. त.] rheumatism; °प्रशमनम् the curing of this disease. °मेजयत्वम् subtle throbbing of the body; Patañjala I. 31. **-यज्ञः,-यागः** [अङ्गीभूतः यज्ञः] a subordinate sacrificial act which is of 5 sorts: समिधो यजति, तनूनपातं यजति, इडो यजति, बर्हिर्यजति, स्वाहाकारं यजति इति पञ्चविधाः। एतेषां सकृदनुष्ठानेनैव तन्त्रन्यायेन प्रधानयागानामाग्नेयादीनामुपकारितेति मीमांसा Tv. **-रक्तः -क्तम्** [अङ्गे अवयवे रक्तः] N. of a plant गुञ्जारोचनी found in काम्पिल्य country and having red powder (रक्ताङ्गलोचनी). **-रक्षकः** [अङ्गं रक्षति; रक्ष्-ण्वुल्] a body-guard, personal attendant Pt. 3. **-रक्षणी** [अङ्गं रक्ष्यते अनया] a coat of mail, or a garment. -(**णम्**) protection of person. **-रागः** [अङ्गं रज्यते अनेन करणे घञ्] **1** a scented cosmetic, application of perfumed unguents to the body, fragrant unguent; पुष्पगन्धेन अङ्गरागेण R. 12. 27, 6. 60, स्तनाङ्गरागात् Ku. 5. 11. **-2** [भावे ल्युट्] act of anointing the body with unguents. **-रुहम्** [अङ्गे रोहति;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रुह्-क स. त. P. III. 9. 135.] hair; मम वर्णो मणिनिभो मृदून्य-ङ्गरुहाणि च Rām. 6. 48. 12. विहङ्गराजाङ्गरुहैरिवायतैः Śi. 1. 7. **–लिपिः** *f.* written character of the Aṅgas. **–लेपः** [अङ्गं लिप्यते अनेन; लिप्–करणे घञ्] **1** a scented cosmetic. **–2** [भावे घञ्] act of anointing. **–लोड्यः** (लोड ण्यत्) a kind of grass, ginger or its root, Amomum Zingiber. **–वस्त्रोत्था** *f.* A louse. **–विकल** *a.* [तृ. त.] **1** maimed, paralysed. **–2** fainting, swooning. **–विकृतिः** *f.* **1** change of bodily appearance; collapse. **–2** [अङ्गस्य विकृतिश्चालनादिर्यस्मात् प. ब.] an apoplectic fit, swooning, apoplexy (अपस्मार). **–विकारः** a bodily defect. **–विक्षेपः** **1** movement of the limbs; gesticulation. **–2** a kind of dance. **–विद्या** [अङ्गरूपा व्याकरणादिशास्त्ररूपा विद्या ज्ञानसाधनम्] **1** the science of grammar &c. contributing to knowledge. **–2** the science of foretelling good or evil by the movements of limbs. Kau. A. 1. 12; N. of chapter 51 of Bṛhat Saṁhitā which gives full details of this science; न नक्षत्राङ्गविद्यया...भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् Ms. 6. 50. **–विधिः** [अङ्गस्य प्रधानोपकारिणः विधिः विधानम्] a subordinate or subsidiary act subservient to a knowledge of the principal one (प्रधान-विधिविधेयकर्मणोऽङ्गबोधकतया अङ्गविधिः). **–वीरः** chief or principal hero. **–वैकृतम्** [अङ्गेन अङ्गचेष्टया वैकृतं हृदयभावो ज्ञाप्यते यत्र बहु.] **1** a sign, gesture or expression of the face leading to a knowledge of internal thoughts (आकार) **–2** a nod, wink. **–3** changed bodily appearance. **–वैगुण्यम्** a defect or flaw in the performance of some subordinate or subsidiary act which may be expiated by thinking of Viṣṇu); श्राद्धादिपद्धतौ कर्मान्ते यत्किंचिदङ्गवैगुण्यं जातं तद्दोषप्रशमनाय विष्णुस्मरणमहं करिष्ये इत्यभिलापवाक्यम् Tv.). **–संस्कारः, –संस्क्रिया** [अङ्गं संस्क्रियते अनेन; कृ-करणे or भावे-घञ्) **1** embellishment of person, personal decoration, doing whatever secures a fine personal appearance, such as bathing, rubbing the body, perfuming it with cosmetics &c. **–2** [कर्त्रर्थे अण्] one who decorates or embellishes the person. **–संहतिः** *f.* compactness, symmetry; body; स्थेयसीं दधतमङ्गसंहतिम् Ki. 13. 50; or strength of the body. **–संहिता** The phonetic relation between consonants and vowels in the body of a word Ts. Prāt. **–सङ्गः** bodily contact, union; coition. **–सुप्तिः** *f.* Benumbing of the body. **–सेवकः** a personal attendant, body-guard. **–स्कन्धः** [कर्मधा.] a subdivision of a science. **–स्पर्शः** fitness or qualification for bodily contact or being touched by others. **–हानिः** *f.* 1. a defect or flaw in the performance of a secondary or subsidiary act (=°वैगुण्यम्); दैवाद् भ्रमात् प्रमादाच्चेदङ्गहानिः प्रजायते । स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ **–हारः** [अङ्गं ह्रियते इतस्ततः चाल्यते यत्र, हृ-आधारे or भावे घञ्] gesticulation, movements of the limbs, a dance; अङ्गहारैस्तथैवान्या कोमलैर्नृत्यशालिनी Rām. 5. 10. 36. संसक्तैरगुरुवनेषु साङ्गहारम् Ki. 7. 37. Ku. 7. 91. **–हारिः** [अङ्गं ह्रियतेऽत्र; हृ-बा°णि] **1** gesticulation. **–2** stage; dancing hall. **–हीन** *a.* [तृ. त.] **1** mutilated, deprived of some defective limb (अङ्गं हीनं यथोचितप्रमाणात् अल्पं यस्य) according to Suśruta a man is so born, if the mother's दोहद has not been duly fulfilled

(सा प्राप्तदौर्हृदा पुत्रं जनयेत गुणान्वितम् । अलब्धदौर्हृदा गर्भे लभेतात्मनि वा भयम् ॥ येषु येष्विन्द्रियार्थेषु दौर्हृदे वै विमानना । जायते तत्सुतस्यार्तिस्तस्मिंस्तस्मिंस्तथेन्द्रिये ॥).

अङ्गकम् [अङ्गमेव अङ्गकं स्वार्थे कन्] **1** A limb; अङ्कत मधुरैरम्बानां मे कुतूहलमङ्गकैः U. 1. 20, 24. **–2** The body; हरन्ति रतये रहः प्रियतमाङ्ककादम्बरम् Śi. 4. 66.

अङ्गिका [अङ्गम् आच्छादयति अङ्ग्–इनि स्वार्थे कन्, स्त्रियां टाप्] A bodice or jacket.

अङ्गिन् *a.* [अङ्ग्–अस्त्यर्थे इनि] **1** Corporeal, having limb, embodied, incarnate; धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् V. 1. –भाक् R. 10. 84. अङ्गिनं नमसेवोभौ गुणौ 38. one who has a body; येनाङ्गविकारः P. II. 3. 23 येनाङ्गेन विकृतेनाङ्गिनो विकारस्तस्मात् तृतीया Sk. व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् Śi. 2. 94. **–2** Having subordinate parts; chief, principal; ये रसस्याङ्गिनो धर्माः, एक एव भवेदङ्गी शृङ्गारो वीर एव वा, अङ्गी अत्र करुणः, रसस्याङ्गित्वमाप्तस्य धर्माः शौर्यादयो यथा S. D.

अङ्गीय *a.* [अङ्ग-छ] **1** Belonging to the body. **–2** Referring to the Aṅga country.

अङ्ग्य *a.* [अङ्ग–यत्] Belonging to or connected with the body, corporeal.

अङ्गणम् = अङ्गनम् q. v.

अङ्गतिः [अङ्गनि यात्यनेन, अङ्ग् करणे अति] **1** A conveyance, vehicle (*f.* also). **–2** [अङ्ग्यते गम्यते सेवादिना कर्मणि अति] Fire. **–3** Brahmā. **–4** [कर्तरि अति] A Brāhmaṇa who maintains the sacred fire.

अङ्गदम् [अङ्गं दायति शोधयति भूषयति, अङ्गं द्यति वा, दै or दो–क.] An ornament, bracelet &c. worn on the upper arm, an armlet; तप्तचामीकराङ्गदः V. 1. 15. संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन R. 6. 73. **–दा** 1 The female elephant of the south (?). **–2** A woman who offers her person for use (अङ्गं ददाति अर्पयति). **–दः** 1 N. of a son of Vāli, monkey-king of Kiṣkindhā. cf. अङ्गदो वालिनन्दनः, नयुंसि बाहुवलये... I Nm. [He was born of Tārā, Vālī's wife, and is supposed to have been an incarnation of Bṛhaspati to aid the cause of Rāma (and hence noted for his eloquence). When, after the abduction of Sītā by Rāvaṇa, Rāma sent monkeys in all quarters to search for her, Aṅgada was made chief of a monkey-troop proceeding to the south. For one month he got no information, and, when consequently he determined to cast off his life, he was told by Sampāti that Sītā could be found in Laṅkā. He sent Māruti to the island and, on the latter's return with definite information, they joined Rāma at Kiṣkindhā. Afterwards when the whole host of Rāma went to Laṅkā Aṅgada was despatched to Rāvaṇa as a messenger of peace to give him a chance of saving himself in time. But Rāvaṇa scornfully rejected his advice and met his doom. After Sugrīva Aṅgada became king of Kiṣkindhā. In common parlance a man is said to act the part of Aṅgada when he endeavours to mediate between two contending parties, but without

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

any success.] –2 N. of a son of Lakṣmaṇa by Urmilā (अङ्गदं चन्द्रकेतुं च लक्ष्मणोऽप्यात्मसंभवौ। शासनाद्रघुनाथस्य चक्रे कारापथेश्वरौ॥ R. 15. 90), his capital being called Aṅgadīyā –3 N. of a warrior on the side of Duryodhana. –Comp. –**निर्यूहः** the crestlike forepart of the Aṅgada ornament.

अङ्गनम्–णम् [अङ्ग्यते गृहाभिःसृत्य गम्यते अत्र; अङ्ग्-ल्युट्, वा णत्वम् Tv.] 1 A place to walk in, a courtyard, an area, yard, court; गृह°; गगन° the wide firmament; °भुवः केसरवृक्षस्य v. l. बालबकुलस्य Mal. 1 situated or being in the courtyard. –2 [करणे ल्युट्] A conveyance. –3 [भावे ल्युट्] Going, walking &c.

अङ्गना [प्रशस्तम् अङ्गं यस्याः सा; अङ्गात् कल्याणे नः P. V. 2. 100.] 1 A woman or female in general; नृप°, गज°, हरिण° &c. –2 A woman with wellrounded limbs, a beautiful woman. –3 (Astr.) Virgo. कन्याराशिः –4 The female elephant of the north. –Comp. –**जनः** 1 the female sex, woman-kind. –2 woman. –**प्रिय** *a.* beloved of women. (–**यः**) 1 N. of a plant (अशोक) Jonesia Aśoka, for women are fond of decking their persons with Aśoka flowers. –2 Name of a medicinal fragrant plant प्रियङ्गु (Mar. गव्हला). It is a small plant used in perfumed oils and ointments.

अङ्गभः A kind of rice.

अङ्गवम् [अङ्गे स्वावयवे वाति अन्तर्भवति अतिशोषणात् संकुचिताङ्गमिव भवति, वा–ड Tv.] Dried fruit.

अङ्गस् *m.* [अञ्ज्–असुन् कुत्वम्] A bird.

अङ्गारः –रम् [अङ्ग्-आरन् Un. 3. 134] 1 Charcoal (whether heated or not); घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान्; उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् H. 1. 80; नालञ्चार्थाग्निचूर्णे तु गन्धाङ्गारौ तु पूर्ववत् Śukra. 4. 1035. त्वया स्वहस्तेनाङ्गाराः कर्षिताः Pt. 1 you have ruined yourself with your own hands; cf. "to dig a mine under one's feet." कुरुकुलाङ्गार Ve. 6 destroyer or pest of the Kuru family. –2 The planet Mars. –3 A plant हितावली, °कुष्टकः-हितावली. –4 N. of a prince who fought with king Māndhātṛ. –र *a.* Red, of a red colour. –रम् Red colour. –Comp. –**अवक्षेपणम्** [अङ्गारा अवक्षिप्यन्ते अनेन करणे ल्युट्] also –**अवक्षायणम्** (Śat. Br. xiv) a vessel or pincers (Mar. चिमटा) to throw or extinguish coals –**कर्करिः** (**री**) *f.* A thick cake baked on burning coals –**कारिन्** *a.* [अङ्गारं करोति कृ–णिनि] one who prepares coal for sale, Mb. 2; मालाकार इव ग्राह्यो भागो नाङ्गारकारवत् Śukra. 4. 223. –**कुष्ठकः** [अङ्गारवर्णं कुष्ठमिव–कन्] N. of a plant हितावली. –**धानी** [अङ्गारा धीयन्ते अस्याम्: धा– आधारे ल्युट् ङीप्], –**धानिका** also –**धारिका** [स्वार्थे कन्] a portable fire-pan, brazier. –**परिपाचितम्** [तृ. त.] roasted food or meat. –**पर्णम्** [अङ्गारमिव पर्णं यस्य] N. of a grove or forest. (–**र्णः**) [अस्त्यर्थे अच्] N. of Chitraratha, king of the Gandharvas. [On one occasion, while he was sporting with his wife, he saw Kuntī with her five sons proceeding to the capital of Pāñchāla in disguise. He accosted them and asked them to tell him where they were going, or to fight. Arjuna accepted the challenge; but Aṅgāraparṇa finding Arjuna to be a very skilful warrior gave him a secret lore called Chākṣuṣī (enabling one to see the smallest things) and took from him in return a lore called Agniśirāstra and became a friend of the Pāṇḍavas.] –**पात्री –शकटी** a portable fire-pan. –**पुष्पः** [अङ्गारमिव लोहितवर्णं पुष्पं यस्य सः] the plant इङ्गुदी. –**पूरिका** (see अङ्गारकर्करिः) –**मञ्जरी, –मञ्जी** [अङ्गारा रक्तवर्णा मञ्जरी यस्याः] a shrub Cesalpinia Banducella (रक्तकरंजवृक्ष). –**वल्लरी, –वल्ली** [अङ्गारा इव रक्तफलत्वात् रक्ता] N. of various plants, करंज, भार्गी, गुञ्जा. also Guilandina Bonducella (Mar. सागरगोटी). –**वृक्षः** Balanites Aegiptiaca (Mar. हिंगणबेट). –**वेणुः** [कर्म.] a sort of bamboo. –**सदनम्** A portable fire-pan.

अङ्गारकः–कम् [अङ्गार स्वार्थे कन्] 1 Charcoal. –2 Mars; °विरुद्धस्य प्रक्षीणस्य बृहस्पतेः Mk. 9. 33; °चारः course of Mars, See chapter 6 of Bṛhat Saṁhitā. –3 Tuesday (°दिनम्, °वासरः). –4 N. of a prince of Sauvīra. –5 N. of two plants कुरण्टक and भृङ्गराज, Eclipta (or Verbesina) Prostrata (Mar. माका) and white or yellow Amaranth (Mar. कोरांटी). –**कम्** [अल्पार्थे कन्] 1 A small spark. –2 A medicated oil in which turmeric, Dūrvā, Mañjiṣṭhā and other substances have been boiled. –Comp. –**मणिः** [अङ्गारकस्य प्रियः मणिः शाक. त.] a coral (प्रवाल) (तस्य च रक्तवर्णत्वात् तत्प्रियत्वम्; माणिक्यं भास्करे देयं चन्द्रे मुक्तां प्रदापयेत्। प्रवालं च कुजे दद्यात्...).

अङ्गारिः *f.* [अङ्गार मत्वर्थे ठन् पृषोद॰ कलोपः] A portable fire-pan, brazier.

अङ्गारकित *a.* [अङ्गारकाः अस्य संजाताः इतच्] Charred, roasted.

अङ्गारिका [अङ्गारं विद्यते अस्याः मत्वर्थे ठन् कप् च] 1 A portable fire-pan. –2 The stalk of the sugar-cane. –3 The bud of the Butea Frondosa (किंशुक) (Mar. पळस).

अङ्गारिणी [अङ्गार–मत्वर्थे इनि] 1 A small fire-pan. –2 The region heated by the sun, though no longer exposed to its rays. –3 A creeper in general.

अङ्गारित *a.* [अङ्गारम् अस्य संजातम्; तारका° इतच्] Charred, roasted, half-burnt. 'burnt' food is not accepted by Jain ascetics. –**तः –तम्** [अङ्गारमिव आचरति; अङ्गार-क्विप् ततः कर्तरि क्त] An early bud of the किंशुक tree. –**ता** 1 = अङ्गारधानी q. v. –2 A bud in general. –3 A creeper. (लतामात्रे). –4 N. of a river.

अङ्गारीय *a.* [अङ्गारेभ्यः एतानि; अङ्गार–छ] To be used for preparing coal; °याणि काष्ठानि P. V. 1. 12. Sk.

अङ्गार्या [पाशादित्वात्] A heap of charcoal.

अङ्गिकरणिकः Prob. an officer for administering oaths. Rāmganj Copperplate of Īśvaraghoṣa (Inscriptions of Bengal, p. 149.).

अङ्गिका A bodice.

अङ्गिर् *m.* N. of a sage who received the ब्रह्मविद्या from Atharvan and imparted it to Satyavāha.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अङ्गिरः, अङ्गिरस् *m.* [अङ्गति-अङ्ग् गतौ असि इरुट्; Uṇ 4. 235; according to Ait. Br. अङ्गिरस् is from अङ्गार; ये अङ्गारा आसंस्तेऽङ्गिरसोऽभवन्; so Nir.; अङ्गारेषु यो बभूव सोऽङ्गिराः] N. of a celebrated sage to whom many hymns of the *Rigveda* (ix) are ascribed. Etymologically Aṅgira is connected with the word Agni and is often regarded as its synonym (शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः; अङ्गिरोभिः ऋषिभिः संपादितत्वात् अङ्गसौष्ठवाद्वा अङ्गिरा अग्निरूपः) According to Bhārata he was son of Agni. When Agni began to practise penance, Aṅgiras himself became Agni and surpassed him in power and lustre, seeing which Agni came to the sage and said:— निक्षिपाम्यहमग्नित्वं त्वमग्निः प्रथमो भव । भविष्यामि द्वितीयोऽहं प्राजापत्यक एव च ॥ Aṅgiras said :— कुरु पुण्यं प्रजासर्गं भवाग्निस्तिमिरापहः । मां च देव कुरुष्वाग्ने प्रथमं पुत्रमञ्जसा ॥ तच्छ्रुत्वाङ्गिरसो वाक्यं जातवेदास्तथाऽकरोत्. He was one of the 10 mind-born sons of Brahmā. His wife was Śraddhā, daughter of Kardama and bore him three sons, Bṛhaspati, Utathya and Saṁvarta, and 4 daughters Kuhū, Sinīvālī, Rākā and Anumati. The Matsya Purāṇa says that Aṅgiras was one of the three sages produced from the sacrifice of Varuṇa and that he was adopted by Agni as his son and acted for some time as his regent. Another account, however, makes him father of Agni. He was one of the seven great sages and also one of the 10 Prajāpatis or progenitors of mankind. In latter times Aṅgiras was one of the inspired lawgivers, and also a writer on Astronomy. As an astronomical personification he is Bṛhaspati, regent of Jupiter or Jupiter itself. शिष्यैरुपेता आजग्मुः कश्यपाङ्गिरसादयः (Bhāg. 1. 9. 8.) He is also regarded as the priest of the gods and the lord of sacrifices. Besides Śraddhā his wives were Smṛti, two daughters of Maitreya, some daughters of Dakṣa, Svadhā and Satī. He is also regarded as teacher of Brahmavidyā. The Vedic hymns are also said to be his daughters. According to the Bhāgavata Purāṇa, Aṅgiras begot sons possessing Brahmanical glory on the wife of Rāthītara, a Kṣatriya who was childless and these persons were afterwards called descendants of Aṅgiras. The principal authors of vedic hymns in the family of Aṅgiras were 33. His family has three distinct branches केवलाङ्गिरस, गौतमाङ्गिरस and भारद्वाजाङ्गिरस each branch having a number of subdivisions. —(pl.) **1** Descendants of Aṅgiras, [Aṅgiras being father of Agni they are considered as descendants of Agni himself who is called the first of the Aṅgirasas. Like Aṅgiras they occur in hymns addressed to luminous objects, and at a later period they became for the most part personifications of light, of luminous bodies, of divisions of time, celestial phenomena and fires adapted to peculiar occasions, as the full moon and change of the moon, or to particular rites, as the अश्वमेध, राजसूय &c.] **—2** Hymns of the Atharvaveda. **—3** Priests, who, by using magical formulas of the Atharvaveda, protect the sacrifice against the effects of inauspicious accidents.

अङ्गिरस्तम *a.* [तमप्] Ved. Very rapid, especially like Agni in devouring food (?).

अङ्गिरस्वत् *a.* [अङ्गिराः अग्निः सहायत्वेन विद्यतेऽस्य; मतुप् मस्य वः] Accompanied by Aṅgiras, epithet of wind.

अङ्गिरसः An enemy of Viṣṇu in his incarnation of Paraśurāma.

अङ्गिरसामयनम् [अलुक् स.] A Sattra sacrifice.

अङ्गीकृ 8 U. [connected with अङ्ग or अङ्ग–च्वि; अनङ्गम् अस्वोपकरणं स्वकीयम् अङ्गं क्रियते] **1** To accept, to betake oneself to, to take to; लवङ्गी कुरङ्गी दृगङ्गीकरोतु Jagannātha; दक्षिणामाशामङ्गीकृत्य गन्तव्यम् K. 121 in the southern direction, towards the south; अङ्गीकृत्य अयशः 160; यदि मृत्युमङ्गीकरोमि *ibid.*; एवमङ्गीकारयितुं मया भणितम् Mk. 8 to make her consent. **—2** To promise to do, to agree or consent to, undertake; किं त्वङ्गीकृतमुत्सृजन् कृपणवत् श्लाघ्यो जनो लज्जते Mu. 2. 18. **—3** To own, acknowledge, confess, admit, grant. **—4** To subdue, to make one's own.

अङ्गीकारः–कृतिः–करणम् **1** Acceptance. **—2** Agreement, promise, undertaking &c.

अङ्गुः [अङ्ग्–उन्] A hand (occurring in अङ्गुष्ठ q. v.).

अङ्गुरिः–री = अङ्गुलि q. v.

अङ्गुलः [अङ्ग्–उल्] **1** A finger. **—2** The thumb, अङ्गौ पाणौ लीयते (*n.* also). **—3** A finger's breadth (*n.* also), equal to 8 barley-corns, 12 Aṅgulas making a वितस्ति or span, and 24 a हस्त or cubit; शङ्कुर्दशाङ्गुलः Ms. 8. 271. **—4** (Astr.) A digit or 12th part. **—5** N. of the sage Chāṇakya or Vātsyāyana.

अङ्गुलिः–ली–रिः–री *f.* [अङ्ग्–उलि Uṇ. 4. 2] A finger (the names of the 5 fingers are अङ्गुष्ठ thumb, तर्जनी forefinger, मध्यमा middle finger, अनामिका ring-finger, and कनिष्ठा or कनिष्ठिका the little finger); a toe (of the foot); एकविंशोऽयं पुरुषः दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या आत्मैकविंशः Ait. Br. **—2** The thumb, great toe. **—3** The tip of an elephant's trunk. cf. Mātaṅga L. 6. 9. **—4** The measure अङ्गुल. **—5** N. of the tree गजकर्णिका. (Mar. काकडी ?) **—6** Penis (?). **—Comp. —ग्रन्थिः** *f.* (also **–पर्वन्**) The portion of the finger between two joints. **—तोरणम्** [अङ्गुलेः तोरणमिव कृतम्] a mark on the forehead of the form of the half moon made with sandal &c. **—त्रम् त्राणम्** [अङ्गुलिं त्रायते, अङ्गुलिस्त्रायते अनेन त्रै – क.] a fingerprotector (a contrivance like a thimble used by archers to protect the thumb or fingers from being injured by the bow-string). सज्जैश्चापैर्बद्धगोधाङ्गुलित्रैः Pañch. 2; व्रजति पुरतरुण्यो बद्धचित्राङ्गुलित्रे Bk. 1. 26. **—पञ्चकम्** the five fingers collectively. **—फला** *f.* Dolichos lablab (Mar. घेवडा). **—मुद्रा, –मुद्रिका** a seal-ring. इयमङ्गुलिमुद्रा आर्यमवगतार्थं करिष्यति Mu. 1. **—मोटनम्, —स्फोटनम्** [अङ्गुल्योर्मोटनं मर्दनं स्फोटनं ताडनं वा यत्र] snapping

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

or cracking the fingers (Mar. चुटकी). **-वेष्टः** ring: अङ्गदान्यङ्गुलीवेष्टान् Rām. 6. 65. 26. **-सङ्ग** [अङ्गुलौ सङ्गो यस्याः -गा] sticking to the fingers: °गा यवागूः °गा गाः सादयति P. VIII. 3. 80 Sk. (अङ्गुलिसंश्लेषकारकं यवागूद्रव्यम् Tv.). (**-ङ्गः**) contact of the fingers: act of fingering. गतमङ्गुलिसङ्गं त्वां ..... Bk. 9. 78. **-संज्ञा** [तृ. त.] a sign made by the finger: मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव Ku. 3. 41 **-सन्देशः** making signs with fingers; cracking or snapping the fingers as a sign. **-संभूत** *a.* [स. त.] produced from or on the finger. (**-तः**) a finger nail.

अङ्गुलिका 1 = अङ्गुलि. **-2** A sort of ant.

अङ्गुली (री) यम्,-कम्,-यकम् [अङ्गुलौ-री भवम्, स्वार्थे कन्] A finger-ring; तव सुचरितमङ्गुलीयं नूनं प्रतनु ममेव Ś. 6. 10; *m.* also; काकुत्स्थस्याङ्गुलीयकः Bk. 8. 118.

अङ्गुष्ठः [अङ्गौ पाणौ प्राधान्येन तिष्ठति; अङ्गु-स्था P. VIII. 3. 97] 1 The thumb; great toe. **-2** A thumb's breadth, usually regarded as equal to अङ्गुल [cf. Zend *angusta*, Pers. *angust*.] **-Comp. -मात्र** *a.* [परिमाणार्थे मात्रच्] of the length or size of a thumb: अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। Nārā. Up. °त्रं पुरुषं निश्चकर्ष बलाद्यमः Mb.

अङ्गुष्ठ्यः [अङ्गुष्ठे भवः छ] The thumb-nail.

अङ्गूषः [अङ्गु-ऊषन्] 1 An ichneumon (नकुल) **-2** An arrow.

अङ्घ् I A. (अङ्घते आनङ्घे) 1 To go. **-2** To commence, set about. **-3** To hasten. **-4** To scold, blame.

अङ्घस् *n.* [अङ्घते गच्छति नरकमनेन अङ्घ्-असुन्] A sin: नृम्णत्रामनलङ्घनाङ्घस्यमि मया मंमेन नाम स्थितम् Ve. 1. 12 v. l.

अङ्घारि *a.* [ऋ-इण् प्रषो.] Ved. Of a bright or splendid form or nature (दीप्तिशील); an enemy to sin or evil (?).

अङ्घो Expetive expressive of anger (सक्रोपामन्त्रणे) Pratimā 3; or grief (अङ्घो मया मद्रदया घण्टाहिता Pratijnāyau. 4).

अङ्घ्रि (अंह्रिः) [अङ्घ्-क्रिन् निपातोऽयम् Un. 4. 66.] 1 A foot. **-2** The root of a tree. मुकुन्दोपविविशुः काम स्निग्धच्छायाङ्घ्रिपाङ्घ्रिषु Bhāg. 10. 82. 12. **-3** A quarter of a stanza (चतुर्थपाद.) **-4** A quarter of something: cf. दस्तद्वन्द्वप्रहीणाद्विकेभिभवग्मस्थङ्घ्रिमुत्येन गृह्यात् । Mātaṅga L. 7. 2 **-Comp. -कवचः** A foot wear. **-जः** A शूद्र. **-पः** [अङ्घ्रिणा पिबति सिक्तजलम्; पा-क] a tree: दिक्षु व्यूढाङ्घ्रिपाङ्गः Ve. 2. 18. **-पर्णी-र्णिका, -वल्ली, -वल्लिका** [अङ्घ्रौ मूले तदारभ्य वा पर्णान्यस्याः स्वार्थे कन्; अङ्घ्रेरारभ्य वल्लीव पर्णत्वेन] N. of a plant सिंहपुच्छी Hedysarum Lagopodioides (Mar. डवला, पिठवण). **-पान** *a.* [अङ्घ्रिः पानं यस्य or अङ्घ्रिं पिबति] sucking his foot or toes, as an infant. **-बला** (see अङ्घ्रिपर्णी). **-संधिः** (also अङ्घ्न्यः) the ankle-bone. **-स्कन्धः** [अङ्घ्रेः स्कन्ध इव] the ankle.

अङ्घ्रिकवारि *n.* A moulding of lamp-post (दीपदण्ड): अथवाङ्घ्रिकवारि स्यादूर्ध्वे च कुड्मलान्वितम् । Māna. 50. 78-79.

अच् I U. (अचति,- अचति, आनच, अचितुम्, अक्त) 1 To go. move: to honour; request, ask &c.: connected with अञ्च् q. v. **-च्** *m.* (Gram.) A term for vowels.

अचक्र *a.* 1 Having no wheels. **-2** Immovable. **-3** Not wavering.

अचक्षुस् *a.* Eyeless, blind: °विषय *a.* invisible; अचक्षुर्विषयं दुर्गं न प्रमाणेन कर्हिचित् । Ms. 4. 77. *n.* A bad or miserable eye.

अचण्ड *a.* Not hot-tempered, mild, gentle. अचण्डमपि पवनम् Ki 6. 25. **-ण्डी** A mild or tractable cow.

अचतुर *a.* [अविद्यमानानि चत्वारि यस्य -निपातः P. V. 4. 77.] 1 Destitute of four. **-2** (न. त.) Not skilful.

अचर *a.* Immovable: चराचरं विश्वम् Ku. 2. 5. चराणामन्नमचराः Ms. 5. 29. **-2** (Astr.) Epithet of the zodiacal signs वृषभ, सिंह, वृश्चिक and कुम्भ,

अचरम *a.* Not last, middle &c.; वयस्यचरमे P. IV. 1. 20. Vārt. त्वां वेदान्तेष्वचरममृषिः सूर्यपुत्रः शशास Mv. 3. 26.

अचल *a.* Steady, immovable, motionless, fixed, permanent; चित्रन्यस्तमिवाचलं चामरम् V. 1. 5; तपसेऽधिवस्तुमचलामचलः Ki. 6. 18; समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि Bg. 2. 53.; यत्र स्थाणुरिवाचलः Ś. 7. 11 immovable. **-लः** 1 A mountain; (rarely) a rock. **-2** A bolt or pin (शङ्कु). **-3** The number seven. **-4** N. of Śiva, of the soul, of the first of the 9 deified persons among Jainas. **-ला** The earth (so called because the earth is immovable according to one view, or, according to Ārya Bhaṭṭa who rejects this view, अचलाः पर्वताः मन्त्यस्य, अस्त्यर्थे अच्; अचलत्वात् स्वकक्षातो बहिर्गमनाभावाद्वा). cf. अचलः पर्वते वृक्षे कीलावमृतयोः स्त्रियाम् Nm. **-लम्** Brahman. **-Comp-कन्यका,-सुता,-दुहिता,-तनया** &c. N. of Pārvatī, daughter of the Himālaya mountain. **-कीला** (ब.) the earth (immovably fixed or pinned. **-ज,-जात** *a.* mountain-born. (**-आ-जाता**) N. of Pārvatī. **-त्विष्** *a.* [अचला त्विट् यस्य] of fixed or permanent lustre or colour. (*-m.*, °ड्) a cuckoo (बहुप्रक्षालनेनापि मालिन्यानपगमात् स्थिरा त्विट्). (*f.*) permanent colour. **-द्विष्** *m.* [अचलान् द्वेष्टि, द्विष् -क्विप्] the enemy of mountains, epithet of Indra who clipped off their wings. **-धृतिः** *f.* a metre of four lines of 16 short syllables each (गीत्यार्था) **-पतिः,-राट्** lord of mountains, N. of Himālaya or Meru: समुद्र इव दुर्बोधः सत्त्वेनाचलराडिव Bhāg 4. 22. 58. so °अधिपः, °श्रेष्ठः. **-सप्तमी** N. of a book in the भविष्योत्तरपुराण; the 7th day of the bright half of Āśvina.

अचापल-ल्य *a.* [बहु.] Devoid of fickleness, steady. **-लम्-ल्यम्** [न. त.] Steadiness.

अचित् *a.* Ved. 1 Devoid of understanding. **-2** Irreligious, unrighteous. **-3** Material (opp. चित्).

अचित *a.* Ved. 1 Gone. **-2** [न. त.] Not thought of. **-3** Not collected.

अचित्त *a.* 1 Inconceivable. **-2** [नास्ति चित्तं यस्य] Destitute of intellect, senseless, stupid. **-3** Unnoticed, unexpected, not thought of. **-4** Without consciousness, inanimate, nonsentient. P. IV. 2. 47.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अचित्तिः *f.* Want of sense, infatuation, ignorance. चित्तिमचित्तिं चिनवद् वि विद्वान् Rv. 4. 2. 11; सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिः Rv. 7. 86. 6.

अचिन्त्य-न्तनीय *a.* [न. त.] Inconceivable, incomprehensible, unexpected: °अस्तु तव प्रभावः R. 5. 33; °रूप, °कर्मन् of inconceivable form or action. **-न्त्यः 1** Śiva. **-2** Quick-silver (Nighaṇṭuratnākara).

अचिन्तित *a.* Not thought of, unexpected, sudden: °उपनतम् occurring unexpectedly; °तो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते Pt. 2. 3.

अचित्वस् *a.* Ved. Ignorant of, not knowing. अचिकित्वाञ् चिकितुषश्चिदत्र Rv. 1. 164. 6.

अचिर *a.* [न. त.] **1** Brief, transitory, of short duration; °द्युति, °भास्, प्रभा &c. q. v. **-2** Recent, late, new: अकरोदचिरेश्वरः क्षितौ R. 8. 20 the new lord. In compounds अचिर may be rendered by 'recently', 'just', 'not long ago'; °प्रवृत्तं ग्रीष्मसमयमधिकृत्य S. 1, just set in. °प्रसूता; अचिरप्रसूतया जनन्या विना विवर्धित एव S. 4; having recently brought forth (who died not long after delivery, said of a doe) or a cow that has recently calved. **-रम्** *adv.* (also अचिरेण, अचिराय, अचिरात्, अचिरस्य in the same senses) **1** Not long since, not long ago. **-2** Recently, lately. **-3** Soon, quickly, not long hence. **-Comp. -अंशु, -आभा, -द्युतिः, -प्रभा, -भास्, -रोचिस्** *f.* [अचिराः अंशवः, अचिरा आभा-प्रभा &c. यस्याः सा] lightning: °शुचिलासचचला लक्ष्मीः Ki. 2. 19; °भासां तेजसा चानुलिप्तैः S. 7. 7., Ki. 4. 24, अचिरद्युतितेजसा 5. 6. समुत्पकाल गगने मेघादचिरभा इव Parṇal. 5. 98. **-2** (कर्म.) transitory lustre, short gleam.

अचिष्णु-ष्टु *a.* Ved. [अच् गतौ वा० इष्णु-ष्टु-च्] Going every where, allpervading.

अचेतन *a.* [न. ब.] Inanimate, not sentient, irrational: चेतन °नेषु Me. 5; °नं ब्रह्म inanimate Brahman: °नं नाम गुणं न लक्षयेत् S. 6. 13 destitute of life, lifeless (object &c.): °नेष्वपि चेतनावदुपचारः Mbh. **-2** Not conscious, insensible; senseless; निराशा निहते पुत्रे दत्ता श्राद्धमचेतना Rām. 6. 92. 55. बुद्धिशतमचेतने नष्टम् H. 2. 140.

अचेतस् *a.* [न. ब.] Destitute of consciousness: insensible, inanimate, lifeless.

अचेतान *a.* [चित् शानच् न. त.] Ved. Void of consciousness, ignorant; silly, infatuated. अचेतानस्य मा पथो वि दुक्षः । Rv. 7. 4. 7.

अचेष्ट *a.* [नास्ति चेष्टा यस्य] **1** Effortless, motionless. **-2** Not requiring direct effort.

अचैतन्यम् [न. त.] **1** Unconsciousness, insensibility; ignorance in spiritual matters. **-2** The material world, matter.

अचोदनम् Non-injunction, a mere statement (of something already known): देशकालानामचोदनं प्रयोगे नित्यसमवायात् MS. 4. 2. 23.

अचोविनः (?) Probably a special messenger to report among other things, impending attacks from enemies: Sircar, SI. 239 n.

अचोदस् *a.* Ved. [नास्ति चोदना यस्य] Spontaneous, not influenced by external force or compulsion. अचोदसो न धन्वन्निवन्दवः Rv. 9. 79. 1.

अच्छ *a.* [न छयति दृष्टिम्; छो-क. न. त., निर्मले हि वस्तुनि दृष्टिः प्रसरति न तु समले आभ्यन्तरपर्यन्तं धावति Tv.] Clear pellucid, transparent, pure: मुक्ताच्छदन्तच्छविदन्तुरेयम् U. 6. 27; °स्फटिकविशदम् Me. 51; °श्रमजलकणिका K. 57; किं रत्नमच्छा मतिः Bv. 1. 86. **-च्छः 1** A crystal. **-2** [न छाति भक्षयति नाशितत्त्वं; छा भक्षणे-क. न. त. Tv.] A bear; cf. also °भल्ल. **-3** N. of a plant. **-Comp. -उदन्** *a.* (i. e. अच्छोद) [अच्छम् उदकं यस्य] having clear water. (**-दा**) N. of a river; एतेषां (अग्निष्वात्तानां) मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा Harivaṁśa. (**-दं**) N. of a lake on the Himālaya (mentioned in Kādambarī अतिमनोहरम् आह्लादनं दृष्टेः अच्छोदं नाम सरो दृष्टवान् ।). **-भल्लः** a bear.

-अच्छ-च्छा *ind.* Ved. To, towards (with acc.). It is a kind of separable preposition or prefix to verbs and verbal derivatives, especially to such as imply some kind of motion, or speaking: (अच्छ गत्यर्थवदेषु P. I. 4. 69); °इ or गम् to go to, attain, as अच्छ गत्य; °नश्-क्ष् to go near, approach; °नी to lead towards; °नु to call out to; °पत् to fly towards श्येनः पतयत् अन्धः अच्छ Rv. 5. 45. 9. °वन्द् to salute; °वच् to invite Śabara interprets the word अच्छ in the text वृषभच्छेष्यता होतव्यम् to mean, 'in order to have'; अच्छशब्दो हि आप्तुमित्यर्थे वर्तते । ŚB. on MS. 10. 1. 9.

अच्छावाकः [अच्छं निर्मलं अच्छ आभिमुख्येन वा वक्ति शंसति; वच् कर्तरि संज्ञायां घञ् निपातनस्य चेति दीर्घः Tv.] The invoker or inviter, a priest or Ṛitvij who is employed at Soma sacrifices, and is a co-adjutor of होतृ. Each of the four principal priests, होतृ, अध्वर्यु, उद्गातृ and ब्रह्मन् has three assistants, the total number of priests employed at Soma sacrifices being therefore 16; °सामन् *a.* N. of the Sāman to be chanted by an अच्छावाक, also called उद्वंशीय.

अच्छावाकीय *a.* [अच्छावाकशब्दोऽस्त्यत्र-छ] Containing the word अच्छावाक P. V. 2. 59. Sk **-यम्** [°वाकस्य कर्म भावो वा] The duty of an अच्छावाक, being one P. V. 1. 135. Sk.

अच्छावाक्य *n.* [अच्छावाकस्य इदं-यत्] Pertaining to, to be repeated by, an अच्छावाक.

अच्छन्दस् *a.* [न. ब.] **1** Not studying the Vedas (as a boy before the मुञ्ज ceremony), or not entitled to that study (as a Śūdra). **-2** Not metrical, not of the nature of metres, i. e. prose. **-3** Without fancy or whim.

अच्छिद्र *a.* [न. ब.] Unbroken, uninjured, complete, unimpaired, without holes or weak points, faultless, without defect; अच्छिद्रैः सुस्तम्भैर्मन्त्रिभिः Pt. 1. 126; जपच्छिद्रं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तपच्छिद्रं यच्छिद्रं श्राद्धकर्मणि । सर्वं भवतु मेऽच्छिद्रं ब्राह्मणानां प्रसादतः ॥; तत्तथा क्रियतां राजन्यथाऽच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् Rām., °ऊति giving perfect protection Rv. 1. 245. 3. **-द्रम्** A faultless action or condition, absence of defect; °द्रेण uninterruptedly, from first to last. **-Comp. -ऊधन् [ऊध्नी]** having a faultless udder. अच्छिद्रोध्नी पीपयद्यथा नः सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥ Rv. 10. 133. 7. **-काण्डम्** N. of a chapter of the तैत्तिरीय ब्राह्मण.

अच्छिन्न [न. त.] **1** Uninterrupted, continuous, constant; °शिवसंकल्पमन्तःकरणमस्तु ते Mv. 4. 36 undisturbed in its holy thoughts, ever cherishing holy thoughts; °अमलसन्तानाः सरितः कीर्तयश्च ते Ku. 6. 69. **-2** Not cut or divided, undivided, uninjured; inseparable. **-Comp. -पर्णः,-पत्रः** [अच्छिन्नानि सततानि पर्णानि पत्राणि वा यस्य] N. of trees having constant leaves; particularly of the tree called शाखोटक; (of birds) having uncut or uninjured wings.

अच्छेदिक,-अच्छैदिक *a*. [छेदनं नार्हति ठन्-ठकञ्] Not fit to be cut.

अच्छेद्य [न. त.] Indivisible.

अच्छुप्ता [न. त.] Not touched by sin; N. of one of the 16 Vidyādevīs of the Jainas.

अच्छुरिका Discus, wheel; Bhāg.

अच्छोटनम् Hunting.

अच्युत *a*. [न. त. स्वरूपसामर्थ्यात् न च्युतः च्यवते वा-काल-सामान्ये कर्तरि क्त] **1** Not fallen, firm, fixed; not giving way, solid; गरुडमूर्तिरिव अच्युतस्थितिरमणीया K. 52 (अच्युत meaning 'Viṣṇu' and 'firm', 'fixed'); °क्षित् having solid ground. **-2** Imperishable, permanent; °रुष् inveterate enmity. **-3** [न च्योततिं क्षरति; च्युत्-क. न. त.] Not melting away or perishing, not leaking or dripping. **-तः 1** N. of Viṣṇu; of the Almighty Being; यस्मान्न च्युतपूर्वोऽहमच्युत-स्तेन कर्मणा Bhāg. **-2** गन्धाम्यच्युतदर्शनेन K. P. 5. (where अ° also means 'one who is firm, does not yield to passions') **-3** N. of a plant, Morinda Tinctoria. (Mar. बारतोंडी, शिंदोळी). **-4** A sort of poetical composition containing 12 cantos. **-Comp. -अग्रजः** [ष. त.] N. of Balarāma or Indra. **-अङ्गजः,-पुत्रः,-आत्मजः** N. of Cupid, son of Kriṣṇa and Rukmiṇī. **-आवासः,-वासः** the sacred fig-tree. (Mar. पिंपळ). **-जः** [प. त.] a class of Jaina deities said to have been produced from Viṣṇu. **-जल्लकिन्** Name of a commentator of the Amarakośa. **-स्थलम्** N. of a place in the Punjab.

अज् 1 P. (optionally replaced by the root वी in non-conjugational tenses; अजति, आजीत्, अजितुम्) **1** To go. **-2** To drive, lead. **-3** To throw, cast (used with prepositions found only in Vedic literature). [cf. L. *ago*; Gr. *ago*; Zend *az*].

अज *a*. [न जायते; जन्-ड. न. त.] Unborn, existing from all eternity; यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् Bg. 10. 3; अजस्य गृह्णतो जन्म R. 10. 24. **-जः 1** The 'unborn', epithet of the Almighty Being; न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन । क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृतः ॥ Mb.; also a N. of Viṣṇu, Śiva or Brahmā. **-2** The (individual) soul (जीवः) अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे Bg. 2. 20. **-3** A ram, he-goat (अजेन ब्रह्मणा दक्षयज्ञभङ्गसमये मेषरूपग्रहणेन पलायमानत्वात् अजाधिष्ठितरूपवत्त्वात् मेषस्य उपचारात् अजत्वम् Tv.] **-4** The sign Aries. **-5** A sort of corn or grain; अजैर्यष्टव्यं तत्राजा व्रीहयः Pt. 3. **-6** Mover, leader (Ved.), said of Indra, Maruts, &c.; a drove. **-7** N. of a mineral substance (माक्षिकधातु). **-8** N. of the Moon or Kāmadeva (आत् विष्णोर्जायते इति; *cf*. चन्द्रमा मनसो जातः). **-9** A vehicle of the sun. **-10** N. of the father of Daśaratha and grand-father of Rāma; so called because he was born on the Brāhma Muhūrta. **-11** N. of a Riṣi. cf. अजो हरौ हरे कामे विधौ छागे रघोः सुते । Nm. **-Comp. -अदः** [अजम् अत्तीति; अद्-कर्मण्यण् P. III. 2. 9.] N. of the ancestor of a warrior tribe, P. IV. 1. 171. **-अदनी** [अजैः तृप्त्या अन्यैः दुःखस्पर्शत्वेऽपि अद्यते; अद् कर्मणि ल्युट्] a kind of prickly nightshade, दुरालभा (Mar. धमासा). **-अन्त्री** [अजस्य अन्त्रमिव अन्त्रं तदाकारवती मञ्जरी यस्याः] N. of a pot-herb Convolvulus Argenteus, नीलवृक्षा, (Mar. शंखवेल ?) **-अविकम्** [अजाश्चावयश्च तेषां समाहारः द्वन्द्व] goats and sheep; small cattle; अजाविके तु संरुद्धे Ms. 8. 235. खरोष्ट्र-महिषीश्चैव यच्च किंचिदजाविकम् Mb. 1. 113. 35. **-अश्वम्** goats and horses. (**-श्वः**) the Sun or Pūṣan, who has goats for the horses. **-एकपाद्-दः** [अजस्य छागस्य एकः पाद इव पादो यस्य] N. of one of the 11 Rudras, or of the asterism पूर्वाभाद्रपदा presided over by that deity. **-एडकम्** [अजाश्च एडकाश्च तेषां समाहारः] goats and rams. **-कर्णः, -कर्णकः** [अजस्य कर्ण इव पर्णं यस्य-स्वार्थे कन्] N. of the plant असनवृक्ष Terminalia Alata Tomentosa; of another tree साल Shorea Robusta. **-गन्धा** [अजस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः सा] the shrubby basil, वनयामानी. **-गन्धिका** a kind of बर्बरीशाक (Mar. तिलवणी, कानफोडी). **-गन्धिनी** = अजशृङ्गी q. v. **-गरः** [अजं छागं गिरति भक्षयति; गृ-अच्] a huge serpent (boa-constrictor) who is said to swallow goats. (**-री**) N. of a plant. **-गल** See अजागल below. **-गल्लिका** [अजस्य गल्ल इव] an infantile disease (Mentagra). **-जीवः, -जीविकः** [अजैस्तच्चारणेन जीवति; अजा एव जीविका यस्य वा] a goat-herd; so -°पः, -°पालः. **-दण्डी** [अजस्य ब्रह्मणो दण्डो यस्याः सा] ब्रह्मदण्डी a kind of plant (ब्रह्मणो यज्ञार्थदण्डस्य तदीयकाष्ठेन करणात् तथात्वम्). **-देवता 1** N. of the 25th asterism. पूर्वाभाद्रपदा. **-2** fire, the presiding deity of goats (रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा छाग आग्नेय उच्यते). **-नामकः** [अजः नाम यस्य सः कप्] a mineral substance. **-नाशनः** A wolf. **-पतिः 1** the best of goats. **-2** N. of Mars; lord of the sign Aries. **-पथः** = अजवीथि q. v. **-पदः, -पाद्-दः** N. of a Rudra; See अजैकपाद above. **बन्धुः** [अजस्य बन्धुरिव मूर्खत्वात्] a fool (silly like the goat). **-भक्षः** [अजैर्भक्ष्यते असौ भक्ष्-कर्मणि घञ्] N. of the बर्बरी plant (तिळवण the leaves of which are very dear to goats). **-मायु** *a*. Ved. bleating like a goat (a frog) गोमायुरेक अजमायुरेकः Rv. 7. 103. 6, 10. **-मारः** [अजं मारयति विक्रयार्थं; मृ-णिच्-अण्] **1** a butcher. **-2** N. of a country (the modern Ajmeer, which, it is supposed, formerly abounded in butchers).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-3 N. of a tribe (गण). **-मीढः** [अजो मीडो यज्ञे सिक्तो यत्र ब.] **1** N. of the place called Ajmeer. **-2** N. of the eldest son of Hasti, born in the family of Puru, son of Yayāti. **-3** N. of a son of सुहोत्र and author of some Vedic hyms like Rv. 4. 43. **-4** surname of Yudhisthira. **-मुख** *a.* goat-faced. (**खः**) N. of a Prajāpati (Dakṣa). When Dakṣa reviled Śiva at his sacrificial session, Vīrabhadra pulled out his face, and afterwards at the request of Śiva himself he put up a goat's face in place of the original human one. (**-खी**) N. of a Rākṣasī kept to watch over Sītā in the Aśoka garden at Laṅkā. **-मोदा, -मोदिका** [अजस्य मोद इव मोदो गन्धो यस्याः, अजं मोदयतीति वा] N. of a very useful medicinal plant, Common Carroway: the species called Apium Involucratum or Ligusticum **Ajowan** (Mar. ओंवा). अजमोदां च बाह्लीकं जीरकं लोध्रकं तथा। Śiva. B. 30. 18 **-लम्बनम्** [अज इव लम्ब्यते गृह्यते कृष्णवर्णत्वात् कर्मणि ल्युट्] antimony. (Mar. सुरमा). **-लोमन्, -लोमी -मा** [अजस्य लोमेव लोममञ्जरी यस्य-स्याः वा] cowage, Carpopogon Pruriens (Mar. कुहिली). **-वस्तिः** [अजस्य वस्तिरिव वस्तिर्यस्य] N. of a sage, or of a tribe sprung from him. **-वीथिः -थी** *f.* [अजेन ब्रह्मणा निर्मिता वीथिः शाक त.] **1** one of the three divisions of the southern path comprehending the three asterisms मूल, पूर्वाषाढा and उत्तराषाढा; a sort of heavenly passage (गगनसेतु, यमनाला); पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् Y. 3. 184. **-2** goat's path. **-शृङ्गी** [अजस्य मेषस्य शृङ्गमिव फलं यस्याः सा] N. of a plant, विषाणी or Odina Wodier, highly medicinal, (Mar. मेंढशिंगी), See मेषशृङ्गी.

अजका -- अजिका below.

अजनम् [अज् भावे ल्युट्] Moving, driving. **-नः** Brahmā; °योनिजः born from Brahmā; i. e. Dakṣa.

अजनिः [अज्-अनि] A path, road.

अजा [न जायते इत्यजा] **1** (According to Sāṅkhya Philosophy) Prakṛti or Māyā, the verse which refers to अजा, (अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णाम् &c.) is interpreted by the Vedāntins as referring to the प्रकृति consisting of तेजस्, अप् and अन्न, See Ś. B. **-2** A she-goat.**-Comp.** **-गलस्तनः** the fleshy protuberance or nipple hanging down from the neck of goats: (fig.) an emblem of anything worthless or useless; धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते। °स्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्॥ स्तनवदवलम्बते यः कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः Br. S. 65. 3. **-जीवः, -पालकः** a goat-herd, See अजजीव &c. **-तौल्वलिः** [शाक°गण] N. of a sage who lived on the milk of goats (अजादुग्धेन वर्तमानः).

अजका-अजिका (स्वार्थे कन् टाप्) **1** A young she-goat. **-2** [अजस्य विकारः अवयवः गलस्तनः पुरीषं वा] The fleshy protuberance on the neck, or its excrement. **-3.** A disease of the pupil of the eye. **-Comp.** **-जातः** [अजकेव जातः] the above disease, (अजापुरीषप्रतिमो रुजावान् सलोहितो लोहितपिच्छिलास्रः। विदार्य कृष्णं प्रचयोऽभ्युपैति तं चाजकाजातमिति व्यवस्येत्॥)

अजकवः -वम् The bow of Śiva (शिवो हि अनेनैव धनुषा त्रिपुरासुरस्य वधेन अजं विष्णुं कं ब्रह्माणं च अवान् प्रीणयामास इति तस्य धनुषोऽजकवत्वम्, अजकौ वातीति Tv.)

अजकावः -वम् Śiva's bow. **-2** [अजकं छागं वाति प्रीणाति; वा-क] N. of the tree बर्बरी (Mar. तिळवण) of which goats are said to be very fond. **-3** [अजका अजागलस्तन इव वाति प्रकाशते वा-क] A sacrificial vessel of wood (of the form of अजागल) dedicated to Mitra and Varuṇa (**-वम्** in this sense) मैत्रावरुणपात्रम् **-4** A disease of the pupil of the eye = अजकाजात q. v. **-5** A venomous kind of vermin Centipede or scorpion (अजका रोगविशेषः, तद्विषम्).

अजगम् [अजं विष्णुं गच्छति शरत्वेन गम्-ड] Śiva's bow. **-गः** **1** [अजेन ब्रह्मणा गम्यते गीयते वा, कर्मणि गम्-ड, गै-क] N. of Viṣṇu. **-2** [अजेन गच्छति अजं छागं यज्ञाङ्गत्वेन गच्छति वा] Fire.

अजगर See under अज.

अजगवम् [अजगो विष्णुः शरत्वेन अस्त्यस्य अजग-व P. V. 2. 110] Śiva's bow, Pināka.

अजगावः [अजगं विष्णुम् अवति अव्-अण्] **1** Śiva's bow. **-2** The southern portion of the path of the sun, moon and planets. **-3** N. of a snake-priest.

अजटा [नास्ति जटा शिफा यस्याः सा] N. of a plant भूम्यामलकी or कपिकच्छू, See अज्झटा.

अजड *a.* Not stupid. **-डा** N. of the plant अजटा, कपिकच्छू (अजडयति स्पर्शमात्रात्).

अजथ्या [अजाय हिता अजथ्या; अज्-थ्यन् P. V. 1. 8] **1** N. of the yellow jasmine यूथिका (Mar. पिवळी जाई). **-2** A flock of goats.

अजन *a.* [न. ब.] Destitute of men, tenantless, desert. **-नः** [कुत्सितार्थे नञ्] A bad or insignificant person.

अजननिः *f.* [नञ् जन्-आक्रोशे अनि P. III. 3. 112] Cessation of existence; तस्याजननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः Śi. 2. 45 may he not be born, may he cease to exist!

अजनयोनिजः Dakṣa Prajāpati (Bhāg. 4. 30. 48).

अजनाभम् An ancient name of Bhāratavarṣa; (Bhāg. 11. 2. 24).

अजन्मन् *a.* Unborn, epithet of the Unborn Being, the Eternal being; पुरुषस्य पदेष्वजन्मनः R. 8. 78. -*m.* [नास्ति जन्म यत्र] Final beatitude, absolution; तस्मात्स योगादधिगम्य योगमजन्मनेऽकल्पत जन्मभीरुः R. 18. 33.

अजन्य *a.* Not fit to be produced; not favourable to mankind. **-न्यम्** [लौकिकहेतुभिर्न जन्यते; जन्-णिच्-यत्] A portentous phenomenon, inauspicious to mankind, such as earth-quake.

अजपः [अस्पष्टं जपति निन्दार्थे नञ्, जप्-अच्] A Brāhmaṇa who does not (properly) repeat his prayers (कुपाठक); अजपा ब्राह्मणास्तात शूद्रा जपपरायणाः। भविष्यन्ति कलौ Mb.; one who reads heretical works. **-पा** [प्रयत्नेन न जप्या अप्रयत्नोच्चारितत्वात्; कर्मणि अच्] N. of a Mantra called हंस, which consists of a number of inhalations and exhalations (श्वासप्रश्वासयोः बहिर्गमनागमनाभ्याम् अक्षरनिष्पादनरूपो जपः स च हंसः सोऽहम् इत्याकार एव उच्छ्वासैरेव निश्वासैर्हंस इत्यक्षरद्वयम्। तस्मात्प्राणश्च हंसाख्य आत्माकारेण संस्थितः॥)

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अजम्भ *a.* [नास्ति जम्भो दन्तो यस्य] Toothless. **–म्भः** 1 A frog. –2 The sun. –3 Toothless state (of a child.)

अजय *a.* [नास्ति परैर्जयो यस्य] Invincible, unsurpassed unconquerable. **–यः** [न. त.] A defeat; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38. –2 N. of Agni (अजेन छागेन याति; या-क); or of Viṣṇu (according to some); of a lexicographer. **–या** [नास्ति जयो मादकत्वेन अस्याम्] 1 Hemp or भाङ्ग. –2 N. of a friend of Durgā –3 Māyā or illusion.

अजय्य *a.* [न. त.] Invincible; सख्युस्ते स किल शतक्रतोरजय्यः Ś. 6. 30. राज्ञामजय्यः R. 18. 8. –2 Not proper to be win at play; °य्यं जिगाय नानं, Bopadeva.

अजर *a.* [न. ब.] 1 Not subject to old age or decay; ever young अजरं वृद्धत्वम् K. 103; cf. वृद्धत्वं जरया विना R. 1. 23 –2 Undecaying, imperishable; पुराणमजरं विदुः R. 10. 19; अनन्तमजरं ब्रह्म Bh. 3. 69, H. Pr. 3, Pt. 1. 151, Ms. 2. 146. **–रः** 1 A god (who is not subject to old age). अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् H. –2 N. of a plant वृद्धदारक or जीर्णफंजी (Mar. काळा वरधारा). (°रा also). **–Comp.** **–द्रुमः** The name of Kalpavṛikṣa. Sāhendra. 2. 103. **–रा** 1 N. of a plant गृहकन्या or घृतकुमारा Also Perfoliote. (Mar. कोरफड). 2– A house-lizard (गोधालिका). **–रम्** [जीर्यते क्षीयते जॄ-अच्] The Supreme Spirit.

अजरकः (कम्) Indigestion.

अजर्य *a.* [न जीर्यति; ज कर्तरि यत् P. III 1. 105.] 1 Not digestible. –2 Not decaying, imperishable, everlasting perpetual. तेन संगतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम् । Bk. 6. 53. **–र्यम्** (with संगतम् expressed or understood) Friendship; मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टम् R. 18. 7.

अजरत्–रयु–रस् *a.* Ved. Not old. अजरयू अयातम् Rv. 1. 116. 20.

अजवस् *a* [जु-असुन्] Not quick, inactive.

अजस्तुन्दम [अजस्य इव तुन्दम् अस्य सुट् निपातोऽयम] N. of a town, P. VI. 1. 155.

अजस्र *a.* [न जस्–र P. III. 2. 167; जासिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते Sk.] Not ceasing, constant, perpetual; °दीक्षाप्रयतस्य R. 3. 44. **–स्रम्** *ind.* Ever, constantly, perpetually; वृथैव संकल्पशतैरजस्रम् Ś. 3. 5. तत्र धुनोत्यजस्रम् U. 4. 26. अजस्रमास्फालित... । Śi. 1. 9.

अजहत्स्वार्था [न जहत् स्वार्थोऽत्र, हा-शतृ न. ब.] A kind of लक्षणा, in which the primary or original sense of a word (which is used elliptically) does not disappear; as कुन्ताः प्रविशन्ति = कुन्तधारिणः पुरुषाः ; श्वेतो धावति = श्वेतवर्णोऽश्वो धावति; also called उपादानलक्षणा q. v.; स्वसिद्धये पराक्षेपः; कुन्ताः प्रविशन्ति, यष्टयः प्रविशन्ति इत्यादौ कुन्तादिभिरात्मनः प्रवेशसिद्ध्यर्थं स्वसंयोगिनः पुरुषा आक्षिप्यन्ते K.P.2. Adhyātma Rām. 7. 5. 27.

अजहत्स्वार्थवृत्ति *a.* Functioning without entirely surrendering one's own connotation; उत्पलशद्धसंनिधाने तदपेक्षा नीलशब्दस्तैनैकवाक्यतामभ्युपगच्छन्नजहत्स्वार्थवृत्तिरुत्पलविशेषाभिधानपर उच्चार्यमाणः सम्बन्धमभ्युपैति । ŚB. on MS. 3. 1. 12.

अजहल्लिङ्गम [न जहत् लिङ्गं यं; हा–शतृ] A noun which does not change its original gender, even when used like an adjective; *e. g.* वेदः or श्रुतिः प्रमाणम् (not प्रमाणः or °णा).

अजहा [न जहाति शूकान् हा–श.] N. of a plant, cowage, Carpopogon Pruriens. (Mar. कुहिली).

अजागर *a.* [न. ब.] Not wakeful, not requiring keeping up. **–रः** [जागरयतीति जागरः न जागरो यस्मात्] A plant, Verbesina Prostrata (भृङ्गराजवृक्ष) (सेवनेन निद्राराहित्यकारकः, यदपेक्षया अन्यस्मिन् जागरणकर्तृत्वं नास्ति.) (Mar. माका).

अजाजिः–जी *f.* [अजेन छागेन वीयते गन्धोत्कटत्वात् त्यज्यते, अज्-इन् वीभावाभावः] Cumin seed (श्वेतजीरक); कृष्णजीरक Nigella Indica; (Mar. काळें, पांढरें जिरें). काकोदुम्बरिका Ficus Oppositifolia. (Mar. खेडउंबर). कृष्णाजाजी बिडश्चैव शीतपाकी तथैव च Mb. 13. 91. 40.

अजात [न. त.] Unborn; अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरम् Pt. 1; not yet born, produced, or fully developed; °ककुद्, °पक्ष &c. **–Comp.** **–अरि, –शत्रु** *a.* [न जातः शत्रुः अस्य; जातस्य जन्तुमात्रस्य न शत्रुः] having no enemy or adversary, not an enemy of any one. (**–रिः–त्रुः**) epithet of Yudhiṣṭhira; हन्त जातमजातारेः प्रथमेन त्वयारिणा Śi. 2. 802; न द्वेक्षि यज्जनमतस्त्वमजातशत्रुः Ve. 3. 15; also of Śiva and various other persons. **–ककुत्–द्** *m.* (ब.) a young bull whose hump is not yet fully developed, P. V. 4. 146. **–दन्त** *a.* [न जाता दन्ता यस्य यस्मिन् वयसि वा] one without teeth, or (a state) in which one has got no teeth. **–पक्ष** *a.* having undeveloped or unfledged wings. **–व्यञ्जन** *a.* having no distinctive marks or features (as a beard.) **–व्यवहारः** a minor (who has not attained his majority).

अजाति *a.* [न. त.] 1 Having no caste, race &c. –2 Eternal, not produced. **–तिः** *f.* Non-production.

अजादिः a gaṇa of pāṇini (IV. 1. 4.).

अजानिः [नास्ति जाया यस्य] Without a wife; a widower.

अजानिक *a.* [अजेन तद्विक्रयपालनादिना आनो जीवनम् अस्त्यस्य; ठन् Tv.] A goat-herd.

अजानेय *a.* Of high breed, powerful, fearless, undaunted (as a horse). **–यः** A horse of high breed. See आजानेय.

अजापकम् N. of a sort of medicinal preparation of ghee (used as a remedy against cough, asthma, consumption &c.) (अजादुग्धादिभ्यो जातम्).

अजामि *a.* Ved. [न. त.) 1 Not of kin or related; यत्र जामयः कृणवन्नजामि Rv. 10. 10. 10 (अजामिकर्माणि भ्रातॄणाम् अजामियोग्यानि मैथुनसम्बधानि कर्माणि करिष्यन्ति Nir.) –2 Not parallel or correct.

अजि *a.* [अजति; अज्-इ Un. 4. 139] Going, moving; as पदाजि walking on foot. **–जिः** *f.* [भावे इन्] 1 Motion, going. –2 Throwing &c.

अजित *a.* Invincible, unconquerable, irresistible, °तं पुण्यं...महः U. 5. 27. –2 Not conquered or won

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(as a country &c.): not restrained, curbed, controlled, °आत्मन्; °इन्द्रिय of uncontrolled soul or passion. **-तः** 1 N. of Viṣṇu or Śiva or of Buddha. -2 N. of a powerful antidote, or a poisonous sort of rat. -(pl.) A class of deities in the first Manvantara cf. परमात्मन्यात्मनि च त्रिषु स्यादस्फुटेऽजितः । अपराजितविष्ण्वंशपरमात्मसु कथ्यते ॥ Nm. **-Comp. -आपीडः** having an invincible crown; N. of a king. **-केशकम्बलः** Name of one of the six chief heretical teachers. (mentioned in Buddhist texts as contemporaries of Buddha.) **-बला** N. of a Jain deity who acts under orders from the Arhat Ajita. **-विक्रमः** 'of unsubdued power', N. of Chandragupta II.

अजिनम् [अजति क्षिपति रज आदि आवरणेन; अज्-इनच्, अजेः वीभावाभावः वीभावश्च न Uṇ. 2. 48, वीभावबाधनार्थम्] 1 the (hairy) skin of a tiger, lion, elephant &c., especially of a black antelope (used as a seat, garment &c.); अथाजिनाषाढधरः Ku. 5. 30, गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च 67, Ki. 11. 15; ऐणेयेनाजिनेन ब्राह्मणं गौरवेण क्षत्रियम् अजिनेन वैश्यम् Âśval. -2 A sort of leather bag or bellows. **-Comp. -पत्रा -त्री -त्रिका** [अजिनं चर्म इव सुश्लिष्टं पत्रं पक्षो यस्याः सा, गौरा° ङीष्, स्वार्थे कन्] a bat. **-फला** [अजिनं भस्त्रेव फलं यस्याः सा] N. of a plant (भस्त्राकारफलो वृक्षः). **-योनिः** [अजिनस्य योनिः प्रभवः] a deer, an antelope. **-वासिन्** *a.* [अजिनं वस्ते, वस्-णिनि] clad in an antelope-hide. **-सन्धः** [अजिनं सन्दधाति a furrier.

अजिरः *a.* [अज् गतौ किरन् वीभावाभावः Uṇ. 1. 53.] Quick, swift (शीघ्र) **-रः** 1 A sort of mouse, hairy mole. -2 A kind of ceremony in pronouncing curses **-रम्** 1 A court-yard, an enclosed space, arena; उदजाजिरप्रकीर्ण R. 3.1, आस्थाननिकेतनाजिरम् Ki. 1. 16; so रण° सावित्र इति विख्यातः प्रविवेश रणाजिरम् Rām. 7. 27. 34 गृह° &c. -2 The body. -3 Any object of sense. -4 The wind, air. -5 A frog. **-रा** 1 N. of a river. -2 N. of Durgā. **-रः** N. of a snake-priest. **-Comp. -अधिराज** [कर्म॰] Ved. 'a quick emperor', epithet of death. **-शोचिस्** *a.* [अजिरं शोचिर्यस्य] glittering, having tremulous or flashing light.

अजिरीय *a.* [अजिरम् उत्करा°छ] Connected with a court.

अजिह्म *a.* [न. त.] 1 Straight. -2 Upright, straightforward, honest; अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेत् ब्राह्मणजीविकाम् Ms. 4. 11, 7. 32; °गामिभिः Śi. 1. 63 straight and honest, 3. 57, 9. 62 cf. अजिह्मः सङ्कुनावृजौ । Nm. **-ह्मः** 1 A frog. -2 A fish (probably a corruption of अजिह्व below). **-Comp. -ग** *a.* [उप. स.] going straight on; वजेद्दिशमजिह्मगः Ms. 6. 31 (**-गः**) an arrow.

अजिह्वः [न. ब.] A frog (which is supposed to have been deprived of its tongue by the curse of Agni whom frogs had offended.)

अजीकवम् [अज्या शरक्षेपणेन कं ब्रह्माणं वाति प्रीणाति वा-क] Śiva's bow.

सं. इं. को....५

अजीगर्तः [अजन्यै गमनाय गर्तम् अस्य] 1 (One that has a hole to go into) a serpent. -2 N. of a Brāhmaṇa in the family of भृगु and father of शुनःशेप.

अजीत *a.* [न. त.] Not faded or withered, not faint. **-Comp. -पुनर्वर्ण्यम्** N. of a two-fold rite to be performed by Kṣatriyas (अप्राप्तप्रापिकरणार्थो विधिः).

अजीतिः *f.* Prosperity, freedom from decay.

अजीर्ण *a.* Undigested; undecomposed. **-र्णम्, -र्णिः** *f.* 1 Indigestion; अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि बलप्रदम्, अजीर्णे भोजनं विषम्; कैरजीर्णभयाद् भ्रातर्भोजनं परिहीयते H. 2. 57, Ms. 4. 121. -2 Vigour, energy, absence of decay.

अजीव *a.* [न. ब.] Devoid of life; lifeless, as a jar or a dead person. **-वः** [न. त.] 1 Non-existence, death. -2 (With Jainas) All that is not a living soul, *i. e.* the whole of जड or inanimate and unsentient substance (opp. जीव).

अजीवन *a.* [न. ब.] Devoid of livelihood. **-नम्** Non-existence, death.

अजीवनिः *f.* [न-जीव्-अनि P. III. 3 112] 1 Death, non-existence (used as an imprecation); अजीवनिस्ते शठ भूयात् Sk. may death seize thee, rogue! mayest thou cease to live! cf. also अभावे भवतां योऽस्मिन् जीवितस्यास्त्वजीवनिः । Bk. 7. 77.

अजुर-र्य *a.* [अज्-कुरच् न व्यादेशः] Ved. Not subject to decay or old age; strong, very swift or speedy. अवक्रक्षिणं वृषभं यथाऽजुरम् Rv. 8. 1. 2.

अजुष्टि *f.* Non-enjoyment; feeling of dissatisfaction or disappointment.

अजेय *a.* [न. त.] Not fit to be conquered. **-यम्** A sort of medicinal preparation of ghee said to serve as an antidote; विषेन् घृतमजेयाख्यम् Suś.

अजोष *a.* [न. त.] Not gratified or satisfied.

अज्जु (ज्जू) का [अर्जयति या सा, अर्ज्-ऊक, पृषो° रकारस्य जत्वम् Tv.] A courtezan (used only in dramas.).

अज्जम् (see अज्झलम्).

अज्झटा [Said to be fr. अज्] N. of a plant भूम्यामलकी Flacourtia Cataphracta. (Mar. भुईआंवळी.)

अज्झलम् 1 A shield. -2 A live coal.

अज्ञ *a.* [न जानाति, ज्ञा-क. न. त.] 1 Not knowing, unaware of, unconscious, devoid of knowledge or experience; अज्ञो भवति वै बालः Ms. 2. 153; ज्ञाज्ञौ (ज्ञः ईश्वरः अज्ञः जीवः) the knowing and unknowing, supreme and individual soul. -2 Ignorant, unwise, foolish, silly, stupid (said of men as well as animals); अज्ञः सुखमाराध्यः Bh. 1. 3, Pt. 2. 3. -3 Inanimate; not endowed with the power of understanding (अचेतन.)

अज्ञका [स्वार्थे कन्] An ignorant woman.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अज्ञात *a.* Unknown, unexpected, unconscious, unaware; °भुक्त, संवत्सरस्यैकमपि चरेत्कृच्छ्रं द्विजोत्तमः । अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ॥ Ms. 5. 21 eaten unconsciously or unawares; °कुलशीलस्य whose family and character are unknown; °पातं सलिले ममज्ज R. 16. 72. –**Comp.** –**केत** *a.* [ब.] Ved. of secret designs. अज्ञातकेता वृजिना अभूवन् Rv. 5. 3. 11. –**वस्तुशास्त्रम्** Agnoiology. –**चर्या,** –**वासः** remaining *incognito* (said of the Pāṇḍavas); हंसाः संप्रति पाण्डवा इव वनादज्ञातचर्यां गताः Mk. 5. 6. Mb. 3. 185. 89.

अज्ञातिः [न. त.] Not a kinsman.

अज्ञान *a.* [न. ब.] Ignorant, unwise. –**नम्** [न. त.] Ignorance, unconsciousness; especially, spirtual ignorance (अविद्या) which makes one consider his self as distinct from the Supreme spirit and the material world as a reality. According to the Vedāntins, अज्ञान is not merely a negative principle (ज्ञानस्य अभावः), but a distinct positive principle; oft. identified with माया, प्रकृति &c. See अविद्या also In compounds अज्ञान may be translated by 'unawares,' 'inadvertently', 'unconsciously'; °आचरित, °उच्चारित &c.; °नतः,–°नेन, °नात् unawares, inadvertently, unconsciously, unwillingly °तः स्वचरितं नृपतिः शशंस R. 9. 77. committed unintentionally or unconsciously. –**परीक्षा** See अज्ञातवस्तुशास्त्र.

अज्ञानिन् = अज्ञ above.

अज्ञेय *a.* unknowable, unfit to be known. °वादः Agnosticism.

अज्मन् *f.* [अजति गच्छति स्वर्गं दानेन अनया, अज्-करणे मनिन् न वीभावः] A cow. –*n.* Career, passage; battle; house (?)

अज्येष्ठ *a.* Not the eldest or best, having no older brothers; °वृत्ति not acting like the elder brothers; or acting like one who has no elder brother.

अज्र *a.* [fr. अज् to go] Ved. Agile, quick. –**ज्रः** A field, plain. –**ज्र्य** *a.* Being in or connected with a field or plain; समज्या पर्वत्या वसूनि Rv. 10. 69. 6. [cf. L. *ager*; Gr. *agros*.]

अज्विन् *a.* Ved. [fr. अज्] Quick, agile, active.

अञ्च् 1 U. (अञ्चु) (अञ्चति-ते, आनञ्च-ञ्चे, अञ्चितुम्, अच्यात् or अञ्च्यात्, अक्त or अञ्चित) 1 To bend, incline, curl, curve; शिरोऽञ्चित्वा Bk. 9. 40. –2 To go, move, tend towards; स्वतन्त्रा कथमञ्चसि Bk. 4. 22; also in अवाञ्च्; tending downward, प्राञ्च्, उदञ्च्; विश्वगञ्चति, सहाञ्चति, तिरोऽञ्चति &c.; नास्मिन्वयं रसालशाखिनि दशां दैवात् कृशामञ्चति Bv. 1. 48. having gone, being reduced to, &c.; त्वं चेदञ्चसि लोभम् 46, art greedy; संकोचमञ्चति सरः 17. –3 To worship, honour, reverence; भीमोऽयं शिरसाञ्चति Ve. 5. 28. salutes; to adorn, grace; See अञ्चित below. –4 To request, ask or call for, desire. –5 To murmur, speak indistinctly. –*Caus.* or 10 U. To manifest, unfold; मुदमञ्चय Gīt. 10. [cf. Zend *anku*; Gr. *ankulos*; L. *uncus*.] With अप to put away, drive away; (intr.) to run away. –**आ** to bend; दक्षिणं जान्वाच्य; जान्वाक with bent knees. –**उप** to draw or raise (water). –**परि** to cause to revolve, whirl, twist. –**वि** to draw or bend asunder; to extend, stretch out. –**सम्** to crowd or drive together, to bend together, See समक also; to go properly.

अञ्चित *p. p.* 1 (*a*) Curved, bent; °उञ्चित Dk. 125, bent and raised; किंचिदञ्चितां दृष्टिं संचारयन्ती 143, bent or oblique look; दोर्लीलाञ्चितचन्द्रशेखरधनुः Mv. 1. 54. bent; °सव्यजानुः R. 18. 51. अञ्चितदक्षिणोरुः Bk. 2. 31, 9. 40; °लाङ्गूलः (कपिः), °स्कन्धः (वृक्षः). (*b*) Arched and handsome (as eyebrows); °अक्षिपक्ष्मन् R. 5. 76; crisped, curled (as hair); स्वसितार्चितमूर्धजा Mb. –2 Gone. –3 Honoured; adorned, graced, graceful, handsome, दोर्दण्डाञ्चितमहिमा अञ्चितामादधानः Mv. 7. 8 graced, adorned; गतेषु लीलाञ्चितविक्रमेषु Ku. 1. 34. cf. also कनकाचलसंकाशदेवताशतनाञ्चिते Śivabhārata IX. 53. sportively handsome; °ताभ्यां गताभ्याम् R. 2. 18, लीलाञ्चितभ्रूलता Dk. 124, 151; समधुरं मधुराञ्चितविक्रमः R. 9. 24 of esteemed or adorable prowess; (अज्ञानि) रोमाञ्चमञ्चिततरं बिभराम्बभूवुः Ki. 15. 53. –4 Sewn or woven, arranged; अर्धाञ्चिता सत्वरमुत्थितायाः (रशना) R. 7. 10 half-strung or woven (गुम्फित Malli.). –**Comp.** –**पत्रम्** [ब.] a lotus with curved leaves. –**भ्रूः** a woman having arched or handsome eyebrows.

अञ्चतिः [अञ्च्-गतौ कर्तरि अति] 1 Wind. –2 Fire. –3 One who goes.

अञ्चलः-लम् [अञ्चति प्रान्तम्; अञ्च्-अलच्] 1 The border or end (of a garment), skirt or hem (Mar. पदर); क्षीणाञ्चलमिव पीनस्तनजघनायाः Udbhaṭa. विमुञ्च ममाञ्चलम् Bv. 2. 21. –2 Corner or outer angle (as of the eye); दृगञ्चलैः पश्यति केवलं मनाक् *ibid.*; यदि चलाञ्चले लोचने Mv. 6. 9.

अञ्ज् 7 P. (rarely A.) (अनक्ति or अङ्क्ते, आनञ्ज, अञ्जिष्यति–अङ्क्ष्यति, अञ्जित्वा-अङ्क्त्वा-अक्त्वा, अञ्जितुम्, अङ्क्तुम्, अक्त) 1 To anoint, smear with, bedaub. –2 To make clear, show, represent, characterize; मा नाञ्जी राक्षसीर्मायाः Bk. 9. 49. –3 To go. –4 To shine, be beautiful. –5 To honour, celebrate. –6 To decorate. –*Caus.* 1 To smear with, नाञ्जयन्ती स्वके नेत्रे Ms. 4. 44. –2 To speak or shine. –3 To cause to go. [cf. Zend *anj*; L. *unctum*, *ungo*.] With –**अधि** to fit out, equip, furnish. –**आ** 1 to anoint, smear. –2 to smooth, polish, prepare. –3 to honour, respect. –**नि** 1 to smear. –2 to conceal or hide oneself. –**प्रति** 1 to smear. –2 to adorn, decorate. –**सम्** 1 to smear. –2 to fit out, equip, harness. –3 to honour. –4 to join together, to consume, devour; to adorn, decorate, beautify (mostly Ved. in these senses). –5 to unite, to put together, compose.

अञ्जनः 1 A kind of lizard. –2 N. of a tree or mountain. –3 N. of the guardian elephant (of the west or s. w.) तस्य चान्येऽपि दिङ्नागा बभूवुरनुयायिनः । अञ्जनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः ॥ Mb. 6. 64. 57. –**नम्** [अज्यते अनेन; अञ्ज्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ल्युट्] 1 Anointing, smearing with, दन्तधावनमञ्जनं पूर्वाह्ण एव कुर्वीत Ms. 4. 152; mixing; unfolding, manifesting. -2 Collyrium or black pigment used to paint the eyelashes; विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य R. 7. 8 salve; अमृत°कोऽयं दृशोरमृताञ्जनम् U. 4. 18 ambrosial salve; कुर्वन् °मेचका इव दिशो मेघः समुत्तिष्ठते Mk. 5. 8, 1. 34; (fig. also) अज्ञानान्धस्य लोकस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया। चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः॥ Sik. 45; पटुतरविवेकाञ्जनजुषाम् Bh. 3. 84; cf. also दारिद्र्यं परमाञ्जनम्; (fig.) impurity, as in निरञ्जन, q. v. -3 Paint, a cosmetic ointment. -4 Magic ointment. -5 A special kind of material of the black pigment, such as antimony (used as collyrium, lamp-black &c. (सौवीर) -6 Ink. -7 Fire. -8 Night. -9 (नम्, ना) (Rhet.) A suggested meaning; also the process by which such meaning is suggested. It is the power of suggestion (founded on अभिधा or लक्षणा denotation or indication), by which something else is understood from a word which, though having more meanings than one, has been restricted to a single meaning by relations of conjunction, disjunction &c. (संयोग, विप्रयोग, साहचर्य, विरोधिता &c.), or, briefly, the use of a word of several meanings in a special sense determined by the context; *e. g.* सशङ्खचक्रो हरिः the adjective restricts Hari to mean 'Viṣṇu' alone, and not a 'lion' or 'monkey'; so रामलक्ष्मणौ दाशरथी, रामार्जुनौ भार्गवकार्तवीर्यौ &c.; cf. अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियन्त्रिते। संयोगाद्यैरवाच्यार्थधीकृद् व्याप्रतिरञ्जनम्॥ K. P. 2., S. D. 23-6; See व्यञ्जना also. -Comp. -अधिका [अञ्जनादधिका कृष्णत्वात्] a kind of lizard. -अद्रिः-गिरिः (कर्म.) [अञ्जनमिव कृष्णः गिरिः] N. of a mountain, See नीलगिरि. -अम्भस् n. eye-water. -केशी [अञ्जनमिव केशो यस्याः] N. of a vegetable perfume (हट्टविलासिनीनामकं गन्धद्रव्यं यत्संयोगात्केशस्यातीव कृष्णत्वम् (Mar. नखला). -त्रितयम् (Āyurveda) पुष्पाञ्जन, रसाञ्जन and कोलाञ्जन. -नामका [ष. त.] a swelling of the eye-lid, sty (Mar. रांजणवाडी). -मूलकः A variety of an inferior gem, deep-dark in colour. Kau. A. 2. 11. -शलाका a stick or pencil for the application of collyrium.

अञ्जकः N. of the son of Viprachitti; V. P.

अञ्जनकः A portion of the Vedas containing the word अञ्जन. -की N. of a medicinal plant.

अञ्जनता Identity. (Pātañjala Yogadarśana, I. 41).

अञ्जना N. of the female elephant of the north. -2 N. of the mother of Māruti or Hanūmat. [She was the daughter of a monkey named Kuñjara and wife of Kesarin, another monkey. She was in a former birth a celestial nymph by name Puñjikasthali and was born on earth owing to a curse. One day while she was seated on the summit of a mountain, her garment was slightly displaced, and the God of Wind being enamoured of her beauty assumed a visible form, and asked her to yield to his desires. She requested him not to violate her chastity, to which he consented; but he told her that she would conceive a son equal to himself in strength and lustre by virtue of his amorous desire fixed on her, and then disappeared. In course of time Añjanā conceived and brought forth a son who was called Māruti being the son of Marut.]

अञ्जनावती [अञ्जनं विद्यते अस्याः अधिककृष्णवर्णत्वात्] 1 N. of the female elephant of the north-east quarter. -2 N. of a tree कालाञ्जनवृक्ष.

अञ्जनिका [अञ्जना स्वार्थे कन्] 1 A species of lizard; a small mouse. -2 N. of the mate of the elephant सुप्रतीक.

अञ्जनी [अज्यते चन्दनकुङ्कुमादिभिरसौ, अञ्ज्-कर्मणि-ल्युट् ङीप्] 1 A woman decorated with the application of pigments, ointments, sandal &c., or one fit for such application. -2 [करणे-ल्युट्] N. of two plants कटुकावृक्ष and कालाञ्जनवृक्ष.

अञ्जलिः m. [अञ्ज्-अलि Uṇ. 4. 2] 1 A cavity formed by folding and joining the open hands together, the hollow of the hands; hence, a cavity. full of anything (changd to अञ्जल or °लि after द्वि and त्रि in द्विगु comp., P. V. 4. 102); न वार्यञ्जलिना पिबेत् Ms. 4. 63; सुपूरो मूषिकाञ्जलिः Pt. 1. 25; अरण्यबीजाञ्जलिदानलालिताः Ku. 5. 15; प्रकीर्णः पुष्पाणां हरिचरणयोरञ्जलिरयम् Ve. 1. 1. a cavityful of flowers; so जलस्याञ्जलयो दश Y. 3. 105. 10 cavityfuls or libations of water; श्रवणाञ्जलिपुटपेयम् Ve. 1. 4. to be drunk by the cavity of the ear; अञ्जलिं रच्, बन्धु, कृ or आधा fold the hands together and raise them to the head in supplication or salutation; बद्धः, कलतर्यादरविन्दकुड्मलनिभो मुग्धः प्रणामाञ्जलिः U. 3. 37. -2 Hence a mark of respect or salutation; कः शक्रेण कृतं नेच्छेदधिमूर्धानमञ्जलिम् Bk. 8. 84; बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78. -3 A measure of corn = कुडव; another measure = प्रसृत, or one-half of a मानिका. -Comp. कर्मन् n. folding the hands, respectful salutation: लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् क्रुद्धं चाञ्जलिकर्मणा Chāṇ. 33. -कारिका 1 an earthen doll making the अञ्जलि (?). -2 N. of a plant, Mimosa Pudica (लज्जालु) (Mar. लाजाळू). -पुटः-टम् the cavity formed by joining the hands together; hollowed palms of the hand.

अञ्जलिका [अञ्जलिरिव कायते प्रकाशते; कै-क टाप् Tv.]. 1 A small mouse. -2 The sensitive plant of Mimosa Pudica (Mar. लाजाळू). -3 An insect of the spider tribe (Mar. कोळीण). -कः 1 N. of one of Arjuna's arrows. -2 अञ्जल्याकारमुख (mouse-mouthed) arrow भल्लैरञ्जलिकैरपि Ram. 6. 45. 23. -वेध a fighting stratagem जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः Mb. 7. 26. 23.

अञ्जस् n. (-जः) [अनक्ति गच्छति मिश्रयति वा अनेन; अञ्ज् गतौ मिश्रणे च-असुन्] Speed, velocity, strength; fitness, propriety; ointment, preparation (?). -Comp. -पा drinking instantly इममञ्जस्पामुभये अकृण्वत Rv. 10. 92. 2. -सवः rapid preparation of Soma.

अञ्जस a. [अञ्ज्-असच्] Not crooked, straight; honest, upright.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अञ्जसा *adv.* (instr. of अञ्जस्) 1 Straight on. -2 Truly, correctly, accurately, properly, justly; साक्षाद् दृष्टोऽसि न पुनर्विद्मस्त्वां वयमञ्जसा Ku. 6. 22 we do not know you rightly or correctly; विद्म हे शठ पलायनच्छलान्यञ्जसा R. 19. 31, न हि कश्चित्प्रियः स्त्रीणामञ्जसा Subhāṣita; सर्वमेवाञ्जसा वद Ms. 8. 101. -3 Directly (साक्षात्), -4 Soon, quickly, instantly; स गच्छत्यञ्जसा विप्रो ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् Ms. 2. 244. ...अञ्जसा तत्त्वतूर्णयोः । Nm. वशमानेतुमञ्जसा । Śiva. B. 25. 1. -Comp. -अयन *a.* going straight on. -कृत *a.* [तृ. अलुक्] done rightly or justly.

अञ्जसीन *a.* [अञ्जस्-ख] Ved. Straight forward, going straight on. स्तुतिं बिन्दत्यञ्जसीनाम् Rv. 10. 32. 7.

अञ्जि *a.* Ved. [अञ्ज्-इन्] Unctuous, slimy; lubricated, shining, brilliant. -ञ्जिः 1 A mark made with sandal &c. a Tilaka mark; रोहिताञ्जिरनड्वान् Yaj. (रक्ततिलक). -2 A commander, sender &c. -ञ्जिः -ञ्जी *f.* 1 An ointment, pigment. -2 Colour, hue. -3 The sexual organ (?). -Comp. -सक्थ *a.* having coloured thighs.

अञ्जिकः N. of the son of Yadu.

अञ्जिव *a.* Slippery, smooth (?)

अञ्जिष्ठः-ष्णुः [अनक्ति स्वकिरणैः विश्वम्; अञ्ज्-इष्ठच्-इष्णुच् Uṇ. 4. 2] The sun.

अञ्जिहिषा (Desid. of अंह् 1 P.) Desire of going; Bk.

अक्त *pp.* Smeared over, bedaubed, anointed &c.; mostly as latter part of compounds: घृत°, तैल°, शोणित° &c. -क्ता Night.

अञ्जी [अञ्जि, वा ङीप्] 1 A blessing, auspicious desire. -2 A pounding machine (पेषणयन्त्रम्).

अञ्जीरः-रम् [अञ्ज्-बाहु० ईरन्; perhaps a Persian word] A species of the fig-tree and its fruit. (Mar. अंजीर).

अट् 1 P. (rarely A.) (अटति, आट, अटितुम्, अटित). To wander or roam about (with loc.); roam over (sometimes with acc.); भो बटो भिक्षामट Sk. go to beg alms; आट नैकटिकाश्रमान् Bk. 4. 12; महीमटन् Dk. 38 -*desid.* अटिटिषति; -*freq.* अटाट्यते to wander about habitually, as a religious mendicant.

अट *a.* Wandering; क्षपाटः a night-roamer. ततः क्षपाटैः पृथुपिङ्गलाक्षैः खमानशे Bk 2. 30.

अटनम् Wandering, roaming; भिक्षा°, रात्रि° &c.

अटनिः-नी *f.* [अटति मौर्वीम्; अट्-अनि वा ङीप्] The notched extremity of a bow; सुमनसो नमयन्नटनी धनुः N. 4. 96; निम्नतः स्थलनिवेशिताटनी लीलयैव धनुषी अधिज्यताम् R. 11. 14.

अटा [अट् वा अङ्] The habit of roaming about (as a religious mendicant); so अट्या, अटाट्या.

अटल *a.* [न. त.] Firm, steady, solid.

अटरु-रू-षः (Ety. doubtful) N. of a very useful medicinal plant, the shrub वासक Justicia Adhatoda, or Adhatoda Vasaka (Mar. अडुळसा).

अटविः-वी *f.* [अटन्ति चरमे वयसि मृगयाविहाराद्यर्थं वा यत्र; अट् अनि, वा ङीप्] A forest, wood; अटवीतोऽटवीमाहिण्डमान; Ś. 2. विघ्नश्वान्तनिवारणैकमरणिर्विघ्नाटवीहव्यवाट् ।

अटविकः A forester; आटविकः *q. v.*

अट्ट् 1 A. 1 To kill. -2 To transgress, go beyond (fig. also). -*caus.* 1 To lessen, diminish. -2 To despise, condemn, disregard.

अट्ट *a.* [अट्टयति अनादियते अन्यत् यत्र; अट्ट्-घञ्] 1 High, lofty; loud. -2 Frequent, constant (in comp). -3 Dried, dry. -ट्टः-ट्टम् [आधारे घञ्] 1 An apartment on the roof of upper story, a garret. -2 cf. अट्टं भित्तिचतुष्के स्यात्क्षामेऽत्यर्थे गृहान्तरे । Nm. A turret, buttress, tower; गोपुर° उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्टसंघट्ट... ॥ Mal. 9. 1; नरेन्द्रमार्गाट्ट इव R. 6. 67, 16. 11. न सन्त्यट्टास्तथा चास्य न क्षस्ति परिखा तथा । अतो न दुर्गमं दुर्गमेयो जानीत सैनिकाः ॥ Śiva. B. 13. 78. -3 A marketplace, market (probably for हट्ट). -4 A fine linen cloth. -5 A palace, palatial building. -6 Killing, injuring. -7 Excess, superiority. -ट्टम् Food, boiled rice; अट्टशूला जनपदाः Mb. (अट्टं अन्नं शूलं विक्रेयं येषां ते Nīlakaṇṭha) -Comp. -अट्टहासः very loud laughter. -स्थली [अट्टप्रधाना स्थली शाक. त.] a place or country full of palaces &c. -हासः, -हसितम्, -हास्यम् [कर्म०] a loud or boisterous laughter, a horse-laugh, cachinnation, usually of Śiva; त्र्यम्बकस्य Me. 58; गिरिश° Dk. 1. -हासिन् [अट्टं हसति-हस्-णिनि] 1 N. of Śiva. -2 one who laughs very loudly. -हासकः [अट्टहासेन कायति; कै-क] N. of a plant (कुन्द) Jasminum Multiflorum or Hirsutum (शुभ्रपुष्पत्वाच्छुभ्रहासतुल्यता).

अट्टकः An apartment on the roof of a house; a palace also.

अट्टट्ट *ind.* [अट्टोऽनादरः अट्टप्रकारः अट्टस्य गुणवाचित्वया द्वित्वं शकन्ध्वा० पररूपम् Tv.] Very loud.

अट्टनम् [अट्टयते अनादियते रिपुरनेन, अट्ट् करणे ल्युट्] A weapon shaped like a discus (चक्राकारफलकास्त्रम्). -नम् [भावे ल्युट्] Disregard.

अट्टाट्टः [अट्टट्टवत् न पररूपम्] 1 Overbearing conduct, contempt, disdain. -2 Excess, superiority.

अट्टालः-लकः (अट्ट इव अलति पर्याप्तो भवति, अल्-अच् स्वार्थे कन्] 1 An apartment on the roof, an upper storey; a palace; साट्टाट्टालकगोपुरा Mb. 3. 15. 6; Śi. 12. 65. सर्वतोभद्रं नामाट्टालकमारुह्य Mv. 6. -2 A tower. विष्कम्भचतुरश्रमट्टालकम् Kau. A. 1. 3.

अट्टाल *a.* High, lofty.

अट्टालिका [अट्टाल, स्वार्थे कन्] 1 A palace, a lofty mansion, a house of two or more storeys. cf. Māna. -2 N. of a country. -Comp. -कारः [उपपद त.] a mason, a bricklayer (one who builds royal mansions; कुलटायां च शूद्रायां चित्रकारस्य वीर्यतः । भवेदट्टालिकाकारः पतितो जारदोषतः). -बन्धः [ष. त.] a kind of base or foundation in architecture; °न्धं बद्धः P. III. 4. 42.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अठ् 1 U. To go.

अठिल्ला N. of a Prākrit metre.

अड् 1 P. To try, exert, attempt. 5 P. To pervade, attain (Ved.).

अडागमः (अट्+आगम) the augment a (अ) prefixed to a verb to indicate past tense (वार्तिक 1. 30. 60. 4).

अडुकः A doer; (Nigh.)

अड्ड् 1 P. 1 To join. -2 To attack. -3 To argue, infer, discern, meditate.

अड्डनम् [करणे ल्युट्] A shield. See अड्डनम्.

अड्डचलः A part of the plough.

अण् 1 P. To sound. -2 (4 A) To breathe, live (for अन्).

अण (न) क *a.* [अणति यथेच्छं नदति, अण्-अच् कुत्सायां कन् च] Very small, contemptible, mean, insignificant, wretched; पापाणके कुलिसैः P. II. 1. 54; oft. in comp. in the sense of deterioration or contempt; °कुलालः Sk. a contemptible potter. cf. also म्रेतेऽपि त्वयि जीवन्त्या किं मयाणकभार्यया Bk. 14. 58. -कः A kind of bird.

अणव्यम् [अणोः सूक्ष्मशस्यचीनादिकस्य भवनं क्षेत्रम्; अणु-यत्] A field of aṇu, see below.

अणिः *m.* -णी [अणति शब्दायते अण्-इन्] 1 The point of a needle. -2 A linchpin, the pin or bolt at the end of a pole of carriage. अणीकृत्वैलपत्रं च Mb 7. 202. 73. -3 A limit. -4 The corner of a house (used for killing animals &c.). -Comp. -माण्डव्यः [अण्या चिह्नितो माण्डव्यः] N. of a sage said to have been impaled on an अणी or linchpin. स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन् मुनिः। ...अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु गीयते॥ Mb. 1. 108. 7-8.

अणु *a.* (णु-ण्वी *f.*) [अण्-उन्] Minute, small, little, atomic (opp. स्थूल, महत्); अणोरणीयान् Bg. 8. 9; सर्वोऽयं तन्वणुः Bh. 3. 26. insignificantly small; अण्वपि भयम् Ms. 6. 40; अण्वपि याच्यमानः Pt. 4. 26 asked but an atom, a very small quantity, न कन्यायाः पिता विद्वान् गृह्णीयात् शुल्कमण्वपि Ms. 3. 51. -णुः 1 An atom, a very small particle (an exceedingly small measure); the mote in a sunbeam, the smallest perceptible quantity; अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घं ब्रह्म; अणुं पर्वतीकृ Bh. 2. 78. to magnify; cf. also 'To make mountains of molehills.' -2 An atom of time (व्यञ्जनमर्धमात्रा तदर्धम् अणु); it is said to be 54,675,000 th part of a Muhūrta (48 minutes). -3 N. of Śiva. -4 N. of very small grain such as सर्षप, च्चीनक &c., अनणुषु दशमांशोऽणुष्वथैकादशांशः Līlā. -णु *n.* the fourth part of a Mātrā. -Comp. -अन्तः [अणुः अन्तो यस्य] a hair-splitting question; (अण्वन्तः सूक्ष्मान्तः सुक्ष्मवस्तुनिर्णयान्तः प्रश्नः Śaṅkara). किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नण्वन्तानिति Br. up. 4. 1. 1. -तैलम् N. of a medicinal oil. -भा [अण्वी सूक्ष्मा भा प्रभा यस्याः सा] lightning. -मात्र *a.* [अणुः परिमाणं यस्य अणु-मात्रच्] of the size of an atom. -रेणुः [कर्म.] atomic dust. -रेवती [अणुः सूक्ष्मा रेवतीतारेव] N. of a plant (दन्तीवृक्ष) Croton Polyandrum. -वादः the doctrine of atoms, atomic theory, the theory that all material substances are primarily atoms and secondarily aggregates, and that all atoms are eternal. -वीक्षणम् [ष. त.] 1. minute observation, observation of very minute parts. -2 [अणुः सूक्ष्मो वीक्ष्यते अनेन करणे ल्युट्] an instrument, like the microscope, enabling one to discern the smallest objects. -व्रतानि N. of the twelve smaller vows of laymen adhering to the Jain faith. -व्रीहिः [कर्म.] a fine sort of grain, rice &c.

अणिमन् *m.* [अणु-इमनिच्], **अणुता -त्वम्** 1 Minuteness, smallness, thinness, leanness, fineness. -2 Atomic nature. -3 The superhuman power of becoming as small as an atom, one of the 8 powers or Siddhis of Śiva; (अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा। ईशित्वं च वशित्वं च तथा कामावसायिता).

अणुक *a.* [स्वार्थे कन्] 1 Very small, atomic. -2 Subtle, too fine. -3 Acute. -कः A small kind of grain, See अणु.

अण्यम् A kind of head of an arrow; Dhanur.

अण्वम् Ved. A fine hole in the strainer for the Soma juice (?)

अण्वी Ved. A finger (?)

अणीयस् अणिष्ठ *a.* [अणु-ईयसुन्, इष्ठच्] Smaller, smallest, very small; अणोरणीयांसम् Bg. 8. 9 very small; अणीयसि कारणेऽनणीयानादरो दृश्यते Dk. 142

अणुभू 1 P. To become minute or atomic.

अण्ठ् 1 A. (also अठ्) अण्ठते अटते To go, move.

अण्ठित *p. p.* 1 Gone. -2 Rained.

अण्डः-ण्डम् [अमन्ति संप्रयोगं यान्ति अनेनः अम्-ड Uṇ. 1. 111] 1 The testicles. -2 The scrotum. -3 An egg; oft. used with reference to the world as having sprung from the primordial egg of Brahman; शब्देरनेकैरशनिप्रकृष्टैर्भिन्दन्निवाणम् Rām. 5.54.33. ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः Dk. 1. -4 The musk bag. -5 semen virile. -6 N. of Śiva. -Comp. -आकर्षणम् castration. -आकार, -आकृति *a.* [बहु.] egg-shaped, oval, elliptical. (-रः-तिः) an ellipse. -कटाहः, -हम् [अण्डं ब्रह्माण्डं कटाहमिव] the shell of the ब्रह्माण्ड or mundane egg. -कोटरपुष्पी [अण्डमिव कोटरे मध्ये पुष्पं यस्याः] N. of a plant अजान्त्री or नीलवुहा. -कोशः-षः,-षकः [ष. त.] the scrotum. -ज *a.* [अण्डात् जायते; जन्-ड] born from an egg. रोमजं वालजं चर्म व्याघ्रजं चाण्डजं बहु Rām. 6. 75. 12. (-जः) 1 a bird, oviparous being; सूकाण्डजम् (काननम्) Ku. 3. 42. -2 a fish. -3 a snake. -4 a lizard. -5 Brahmā. (-जा) musk. -धरः [ष. त.] N. of Śiva. -वर्धनम्,-वृद्धिः *f.* swelling of the scrotum, hydrocele. -सू *a.* oviparous.

अण्डकः [अण्ड, स्वार्थे कन्] 1 The scrotum. -कम् [अल्पार्थे कन्] A small egg; जगदण्डकैकतरखण्डमिव Śi. 9. 9. -2 A cupola; शोभनैः पत्रवल्लिभिरण्डकैश्च विभूषितः Matsya. P. 269. 20.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अण्डालुः [अण्डः अस्ति अस्य; अण्ड आलुच्] A fish.

अण्डीरः [अण्डः अस्ति अस्य; अण्ड-ईरच् P. V. 2. 111.] A full-grown or full-developed man, a strong or powerful person: चिरादण्डीरेण त्वयि तदपि रमेण गुणितम् A. R. 4. See आण्डीर also.

अत् 1 P. (अति), अतति, अतितुम्, अत-अतित 1 To go, walk; wander, to go constantly. -2 To obtain (mostly Ved.) -3 To bind. -4 (अन्तति) To bind.

अतकः [अतति सततं गच्छति; अत्-क्वन्] A wanderer, a passer-by, traveller.

अतनम् [अत्-ल्युट्] Going, wandering. **-नः** A wanderer, a passer-by.

अतज्ज्ञ *a.* [न तत्-जानाति] Not knowing that (तत्, i. e. Brahman).

अतट *a.* [न. ब] -1 Having no shore or beach; precipitate, steep. **-टः** 1 A precipice, a steep crag. -2 N. of a hill. -3 The lower part of the earth. **-Comp -प्रपातः** a steep precipice; a fall headlong from a precipice; a precipitate fall: मनोरथानामतटप्रपातः Ś. 6. 10. of my hopes there is a precipitate fall. (Some read the line as मनोरथा नाम तटप्रपातः and take it to mean 'verily our desires are like the crumblings of river banks'.)

अतथा *ind.* Not so: °उचित *a.* not deserving that, not used to such things: केशानामतथोचितः Rām.

अतदर्हम् *ind.* Unjustly, undeservedly.

अतद्गुणः (Rhet.) The 'non-borrower', N. of a figure of speech in which the thing in question does not assume the quality of another, though there is a reason for it: परगुणाननुहारस्त्वस्य तस्यादतद्गुणः *e. g.* धवलोऽसि यद्यपि सुन्दर तथापि त्वया मम रञ्जितं हृदयम् । रागपूरितेऽपि हृदये सुभग निहितो न रक्तोऽसि ॥ K. P. 10; or संगतान्यगुणानङ्गीकारमाहुरतद्गुणम् । चिरं रागिणि मच्चित्ते निहितोऽपि न रञ्जसि ॥ Kuval. **-Comp. -संविज्ञानः** N. of a variety of Bahuvrīhi; *e. g.* दृष्टसमुद्रमानय; अत्र गुणीभूतस्य समुद्रस्य नानयनेऽन्वयः इति°नः बहुव्रीहिः; लम्बकर्णमानय इति तु तद्गुणसंविज्ञानः. Tv.

अतन्त्र *a.* [न. ब.] 1 Having no ropes or musical strings (as a musical instrument): नातन्त्री वाद्यते वीणा Rām. -2 Unrestrained: not necessarily binding; not being the object of the rule under consideration: ह्रस्वग्रहणमतन्त्रम्, क्लीबत्वं °न्त्रम् Sk. Something which is not intended: on which there is no emphasis or stress (वार्तिक 2. 2. 34. 1). -3 Without formulas or empirical actions. -4 Not (having the binding force of) a scientific statement: तत्राविज्ञातग्रहणमतन्त्रमिति कल्प्येत । ŚB. on MS. 6. 1. 7. **-त्वम्** meaninglessness, superfluity, superfluous nature. किं तु इतरस्मिन् पक्षे बाध्येततरां श्रुतिः । तेनद्रशब्दस्यातन्त्रत्वात् । ŚB. on MS. 6. 4. 29.

अतन्द्र-न्द्रित-न्-ल *a.* Alert, unwearied, careful, vigilant; अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् Ku. 5. 14, R. 17. 39, H. Pr. 33.

अतनु *a.* More वीतप्रभावतनुरप्यतनुप्रभावः Ki. 16. 64.

अतप *a.* 1 Not excited, cool. -2 Unostentatious. -3 Unemployed. **-पाः** (pl.) N. of a class of deities among Buddhists.

अतपस्-स्क [न. ब.] One who neglects his religious austerities; अतपास्त्वनधीयानः Ms. 4. 190; an irreligious or impious man: इदं ते नातपस्काय Bg. 18. 67.

अतप्त *a.* Not heated &c. **-Comp. -तनु** *a.* 1 One whose body is not marked (with red mudrās &c.). -2 who has not fully mortified his body by penance. अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते Rv. 9. 83. 1. -3 whose body or mass is cool (?).

अतर्क *a.* [न. ब.] Illogical, void of reasoning. **-र्कः** 1 Absence of argument or reasoning, bad logic. -2 An illogical reasoner.

अतर्कित *a.* Unthought of, unexpected सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च Ku. 4. 22; Bh. 3. 137. °गमनेन Mu. 4. **-तम्** *adv.* Unexpectedly. **-Comp. -आगत-उपनत** *a.* occuring or befalling unexpectedly, quite accidental, sudden: °दर्शनोल्लासितलोचनया अनया Māl. 3; °उपपन्नं दर्शनम् Ku. 6. 54.

अतर्क्य *a.* Inconceivable: baffling thought or reasoning.

अतल *a.* Bottomless. **-लम्** [अस्य भूखण्डस्य तलं पृष्ठो° इदमोऽस्त्वम्] N. of a पाताल or lower region, one of the 7 Pātālas, being the first among them. **-लः** N. of Śiva. **-Comp. -स्पृश् -स्पर्श** *a.* [न. तलं स्पृश्यते कर्मणि क्विप्; न तलस्य स्पर्शो यत्र] bottomless, very deep, unfathomable.

अतव्यस् *a.* Ved. Not very strong.

अतस् *ind.* [इदं-तसिल्] 1 Than this: from this (having a comparative force): अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे Rv. 1. 22. 16; विमु परमतो नर्तयसि माम् Bh. 3. 6; अतोऽन्यथा Ms. 5. 31. -2 From this or that cause, hence, consequently, so, therefore (corr. to यत्, यस्मात् or हि, expressed or understood); अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावमतोऽभिधास्ये R. 2. 43, 3. 50, Ku. 2. 5; अथातो ब्रह्मजिज्ञासा Ś. B. now therefore &c. -3 Hence, from this place; henceforth (of time or place): (-परम्, -ऊर्ध्वम्), afterwards. -4 Then (corr. of यदि-यद्). **-Comp. -अर्थम्-निमित्तम्** on this account, hence, for this reason. **-एव** for this very reason. **-ऊर्ध्वम्** henceforth; afterwards. **-परम्** (*a*) further on, any longer (with abl.); hereafter: निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वम् Bg. 12. 8. (*b*) beyond this, further than this; भाग्यायत्तमतःपरम् Ś. 4. 16 more than this: अतःपरं नास्ति ममोत्तरम् V. 2 *now* I have nothing more to say; (*c*) afterwards.

अतसः [अतति गच्छति इत्यतसः अत्-असच् Uṇ. 3. 117] 1 Wind, air. -2 The soul. -3 A garment made of the fibre of flax (°सं generally). -4 A weapon.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अतसिः Ved. [अत्-असिच्] A wandering mendicant. कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः Rv. 8. 3. 13.

अतसिका Flax: Bhāg 3. 28. 24. see अतसी 2. 3.

अतसी 1 Common flax. –2 Hemp. –3 Linseed. (Mar. अळशी) अतसीपुष्पसंकाशम् Mb. 12. 47. 90 –4 A thicket, copse (?)

अति *ind.* [अत्-इ] 1 A prefix used with adjectives and adverbs, meaning 'very', 'too', 'exceedingly', 'excessively', 'very much', and showing उत्कर्ष; Surpassing, superior अत्याश्रमानयं सर्वान् Mb. 12. 12. 6. नातिदूरे not very far from; °कृश very lean; °भृशम् very much; also with verbs or verbal forms: °सिक्तमेव भवता Sk.; स्वभावो ह्यतिरिच्यते &c. –2 (With verbs) Over, beyond: अति-इ go beyond, overstep; so °कम् °चर् °वह् &c. In this case अति is regarded as a preposition उपसर्ग. –3 (*a*) (With nouns or pronouns) Beyond, past, surpassing, superior to, eminent, respectable, distinguished, higher, above, (used with acc. as a कर्मप्रवचनीय, or as first member of Bah. or Tat. Comp. ज्याशब्दस्तावभौ शब्दावति रामस्य शुश्रुवे Rām. 6. 75. 37. in which last case it has usually the sense of eminence or higher degree: अतिगो, °गार्ग्यः, = प्रशस्तो गौः, शोभनो गार्ग्यः; °राजन् an excellent king; or the sense of अतिक्रान्त must be understood with the latter member which will then stand in the accusative case; अतिमर्त्यः = मर्त्यमतिक्रान्तः; °मालः, अतिक्रान्तो मालाम्; so अतिकाय, °केशर, q. v.); , अत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः Me. 1. 45. Surpassing the sun. अति देवान् कृष्णः Sk.; मानुषानतिगन्धर्वान् सर्वानगन्धर्वं लक्ष्ये Mb; °मानुषं कर्म a deed which is beyond human power, i. e. a superhuman action; °कशः past the whip (as a horse), unmanageable; °त्यद् surpassing that; °त्वाम्, °त्वान् him or them that surpasses or surpass thee, so °मां, °यूयं &c. (*b*) (With nouns derived from roots) Extravagant, exaggerated, inordinate, excessive, extraordinary; *e. g.* °आदरः excessive regard; °आशा extravagant hope; so °भयं, °तृष्णा, °आनन्दः &c. &c.; अतिदानाद् बलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः । विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ cf. 'extremes are ever bad.' (*c*) Unfit, idle, improper, in the sense of असंप्रति or क्षेप 'censure'; अतिनिद्रम् – निद्रा सम्प्रति न युज्यते Sk. The गणरत्नमहोदधि gives the following senses of अतिः—विक्रमातिक्रमावृद्धिभृशार्थातिशयेष्वति । *e. g.* अतिरथः रथाधिकं विक्रमवान्; °मतिः बुद्ध्यतिक्रमः; °गहनं बुद्धेरविषयः; °तप्तं भृशतप्तं; °वेगः अतिशयितो वेगः. Cf. also प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति Nm.

अतिकथा 1 An exaggerated tale. –2 Idle or meaningless talk. –थ *a.* 1 Exaggerated, incredible (अश्रद्धेय). –2 Unfit to be told. –3 Past narration or mention, dead, lost. –4 Swerving from one's caste traditions &c; lawless.

अतिकन्दकः [अतिरिक्तः कन्दो यस्य] N. of a tree हस्तिकन्द.

अतिकर्षणम् *a.* Afflicting very much, excessive exertion.

अतिकल्यम् early morning नातिकल्यं नातिसायं नातिमध्यन्दिने स्थिते । गच्छेत् ... Ms. 4. 140.

अतिकश *a.* Beyond the whip, unmanageable.

अतिकामुकः A dog.

अतिकाय *a.* [अत्युत्कटः कायो यस्य]. Of an extraordinary size, gigantic. –यः N. of a Rākṣasa, son of Rāvaṇa, who was killed by Lakṣmaṇa.

अतिकृच्छ्र [प्रादि० स.] *a.* Very difficult. –च्छ्रम्–च्छ्रः [अतिक्रान्तं कृच्छ्रं प्राजापत्यम्] Extraordinary hardship, a kind of severe penance to be finished in 12 nights एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् । त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः ॥ Ms. 11. 213.

अतिकृतम् Overdone, done too much, excess; सर्वत्रातिकृतं लोके व्यसनायोपकल्पते Rām.

अतिकृतिः *f.* 1 Overdoing. –2 N. of a metre of 4 lines, each line containing 25 syllables.

अतिकेशरः [अतिरिक्तानि केशराणि यस्य] N. of an aquatic plant कुब्जक Trapa Bipinosa. (Mar. शिंगाडा)

अतिकोप *a.* Free from anger, calm, तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः सन्धितस्तदा Mb. 7. 202. 63.

अतिक्रम् 1 U., 4 P. 1 (*a*) To step or pass beyond, get across, go over, cross यत्कथयितुं प्रवृत्तस्तत्परित्यज्य अतिदूरमतिक्रान्तोऽस्मि K. 346 led far away from my story, rambled, made a great digression; सप्त कक्षान्तराण्यतिक्रम्य 92; निमिषमात्रेणातिदूरमतिक्रामति 120; समीपेऽप्यक्रामन्ती M. 1. going so near; अतिक्रम्य तांस्तान् विशेषान् Me. 57. (*b*) To pass over, pass by, walk past, go beyond; सेनानिवेशदेशमतिक्रम्य Dk. 4. 10; कथमतिक्रान्तमगस्त्याश्रमपदम् Mv. 7. is it passed or left behind; तस्मिन्नतिक्रामति S. 7. 31. इदं कदलीगृहमतिक्रम्य दृश्यते Ratn. 3. beyond the plantain-bower; तत्रातिक्रम्य कैलासगिरिः K. 121; जम्बुद्वीपमतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः Rām; अतिक्रामत्ययम् K. 85. is going or departing. –2 To excel, surpass; exceed (in number, strength &c.); इरावतीमतिक्रामन्ती भव M. 4. अतिक्रामन्तीमिवेरावतीं प्रेक्षे M. 1; वृद्धिर्नातिक्रामति पञ्चताम् Ms. 8. 151; कर्णीसुतमप्यतिक्रान्तः Dk. 74; कलासु रूपे चाप्सरसोऽप्यतिक्रान्ता 78; surpassing, superior to; शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति Sk. –3 To transgress, violate, go beyond, overstep; जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य Dk. 2; नालं पुरुषो नियतिलिखितां लेखामतिक्रमितुम् 61; एवमतिक्रान्तमर्यादे त्वयि Ve. 1, अये वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः Māl. 6. Oh, the event through excessive affection transgresses all due limits; अतिक्रम्य सदाचारम् K. 160, 181. –4 To exclude, pass by, neglect, set aside, leave; अतिक्रामेत्प्रमत्तं या मत्तं रोगार्तमेव वा Ms. 9. 78. किं वा परिजनमतिक्रम्य भवान् संदिष्टः M. 4. प्रथितयशसां प्रबन्धानतिक्रम्य M. 1. to the exclusion of. –5 To go or pass away, elapse, roll on (as time); सा निशा अतिचक्राम Pt. 1; यथा यथा यौवनमतिचक्राम K. 59; शैशवम् 74; भवनामभ्यतिक्रामति देवार्चनविधिवेला 47; is passing away (is being violated); अतिक्रान्ते दशाहे Ms. 5. 76; also trans. allow to pass; द्वित्राणि दिनान्यतिक्रम्य

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dk. 100; अत्यक्रामभिमान्मासांस्तद्वधं परिचिन्तयन् Ram.; नाहारवेलातिक्रमणीया K. 266. -6 To overcome, overpower, seize; व्यालद्विप इवास्माभिरतिक्रम्यैव दम्यसे Mv. 3. 31. by seizing or falling upon, by main force; केनापि सत्वेन अतिक्रम्य Ś. 6. -7 To lose; स हि स्वाम्यादतिक्रामेत् ऋतूनां प्रतिरोधनात् Ms. 9. 93. -*Caus.* To let pass, allow to go.

अतिक्रमः 1 Act of overstepping, going beyond &c. -2 (*a*) Breach of decorum or duty; अहो अतिक्रमः Māl. 7. (*b*) Transgression, violation; उपचार° केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्ष्टुमस्माकमयमारम्भः M. 4. 5. (*c*) Trespass; disrespect, injury, opposition; ब्राह्मण° त्यागो भवतामेव भूतये Mv. 2. 10. refraining from all trespass against Brāhmaṇas; दिशत्यपायं हि सतामतिक्रमः Ki. 14. 9; कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च Ms. 3. 63; एतस्मिन्नतिक्रमे परवनीयम् M. 3; गुरुजनातिक्रमात् K. 160; शशिनो ज्येष्ठातिक्रमः 56. transgression (passing through); मर्षणीयोऽयमारोहणातिक्रमः 81; वात्सल्यादतिक्रमोऽपि Mv. 1 violation (of due limits or propriety); Mv. 4. 25. -3 Lapse, passing away (of time); अनेकसंवत्सरातिक्रमेऽपि U. 4; वेला° मे कृत्वा आगतः Pt. 1; उचितवेलातिक्रमे M. 2; सन्ध्या° Rām. -4 Overcoming, conquering, surpassing; mostly with दुर्; स्वजातिर्दुरतिक्रमा, स्वभावो दुरतिक्रमः &c. -5 Neglect, omission, disregard; कामतो रेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः। अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ Ms. 11. 120. -6 A vigorous attack, determined onset (= अभिक्रम q. v.). -7 Excess. -8 Abuse, misapplication. -9 Imposition.

अतिक्रान्त *pp.* 1 Exceeded, surpassed, gone beyond &c.; सोऽतिक्रान्तः श्रवणविषयम् Me. 103; सुदूरमतिक्रान्तः K. 35 departed, gone; मनोरथ °दर्शना Māl. 10 beyond the reach even of desire; विचारातिक्रान्तः Mu. 5. 4 past the stage of thought; चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु H. 1. -2 Past, gone by; °कुनृपति K. 5, past, former; 160 Pt. 1. 333, Pt. 2, Bh. 3. 32; °पार्थिवगुणान् Mu. 1 former kings. -**तम्** A past thing, thing of the past, the past; °तं भगवती कथयति M. 5 your ladyship is speaking of the past; °ते धैर्यमवलम्ब्यताम् U. 3; किं °उपालम्भेन H. 1; cf. 'let bygones be bygones' °योगिन् *a.* with the moon in conjunction.

अतिक्रान्ता N. of the sixth stage of the elephant's must; अतिक्रान्तावस्थो गजपतिरिदं स्थावरचरम्, जगत्सर्वं हन्तुं समभिलषति क्रोधकलुषः। Mātaṅga L. 9. 17.

अतिक्रान्तिः Transgression; स्थिरयतिक्रान्तिभीरूणि...... नीयानि Ki. 11. 54.

अतिक्रमणम् Overstepping, spending of time, excess; fault, offence; तेनातिक्रमणेन दुःखयन्ति नः Mv. 3. 43.

अतिक्रमणीय *pot. p.* To be transgressed or violated, to be desregarded, passed by, neglected or avoided;- °यं मे सुहृद्वाक्यम् Ś. 2. इतस्तपस्विकार्यमितो गुरुजनाज्ञा। द्वयमप्यनतिक्रमणीयम् 1 3, 6, 7; अनतिक्रमणीयस्य जन्ममृत्योरिवागमम् H. 4. 74.

अतिक्रुद्ध *a.* Very angry. -**द्धः** [प्रा. स.] N. of a Mantra mentioned in Tantras; (अष्टाविंशत्यक्षरो य एकत्रिंशदथापि वा। अतिक्रुद्धः स विज्ञेयो निन्दितः सर्वकर्मसु ॥).

अतिक्रूर *a.* Very cruel. -**रः** [प्रा. स.] 1 A malignant planet such as Saturn, Mars &c. (क्रूरा वक्रा अतिक्रूराः). -2 N. of a Mantra in Tantras (त्रिंशदक्षरको मन्त्रस्त्रयस्त्रिंशदथापि वा। अतिक्रूरः स विज्ञेयो निन्दितः सर्वकर्मसु).

अतिक्षिप्त *a.* [क्षिप्-क्त] Thrown beyond. -**सम्** A kind of sprain or dislocation.

अतिखट्व *a.* Without a bedstead, able to dispense with a bed-stead.

अतिगम् 1 P. 1 To pass, elapse, pass away (as time); दशाहेऽतिगते Rām. -2 To overcome, exceed, excel, See अतिग. -3 To pass over, pass by, neglect. -4 To pass away, die. -5 To escape.

अतिग *a.* [गम्-ड] (in comp.) Exceeding, going beyond, transcending, excelling, surpassing; सर्वलोक° Mu. 1. 2; किमौषधपथातिगैरुपहतो महाव्याधिभिः Mu. 6. 16. by diseases defying the powers of medicine, past the stage of physicking; बाणैर्देहातिगैः R. 12. 48 piercing through their bodies; वयो° Ms. 7. 149 advanced in years, aged; संख्यातिगाः संपदः Bh. 3. 132; वपुःप्रकर्षेण जनातिगेन Ki. 3. 2.

अतिगण्डः 1 N. of star of the 6th lunar asterism. -2 A large cheek or temple. -3 One who has large cheeks.

अतिगन्ध *a.* Having an excessive or overpowering smell. -**न्धः** 1 Sulphur. -2 N. of various plants: चम्पक, भूतृण lemon-grass & मुद्गर. (Mar. सुगंधी रोहिस गवत, सोनचांफा, बटमोगरा)

अतिगन्धालु N. of the plant पुत्रदात्री.

अतिगन्धिका (= अतिगन्धालु) (Mar. पिठवण डवला).

अतिगव *a.* [अतिक्रान्तो गाम्] 1 Very foolish, quite stupid. -2 Inexpressible, indescribable.

अतिगहन,-गव्हर *a.* Very deep, impenetrable.

अतिगुण *a.* 1 Having excellent or superior qualities. -2 Devoid of merits, worthless [गुणमतिक्रान्तः]. -**णः** Excellent merits.

अतिगुरु *a.* Very heavy (such as mercury &c.). -**रुः** A very respectable person, such as a father, mother &c. (त्रयः पुरुषस्य अतिगुरवो भवन्ति पिता माता आचार्यश्च)

अतिगुहा [अतिक्रान्ता गुहां मध्यावकाशेन] N. of the plant पृश्निपर्णी. (Mar. सालवण).

अतिगृहकम् A lofty house, a terrace भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि Rām. 5. 12. 15.

अतिग्रह 9 P. To take beyond the usual measure.

अतिग्रह *a.* [अतिक्रान्तो ग्रहम्] Difficult to be comprehended, incomprehensible. -**हः**, -**ग्राहः** 1 Object of an apprehensive organ, such as स्पर्श 'touch' the object of त्वच्, रस of जिह्वा &c. The *Grahas* are eight

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

in number: प्राण, वाच्, जिह्वा, चक्षुस्, श्रोत्र, मनस्, हस्तौ & त्वच्: the corresponding atigrāhas being अपान, नामन्, रस, रूप, शब्द, काम, कर्मन् & स्पर्श. अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहा इति। अष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति Bri. Up. 3. 2. 1. -2 Right knowledge, correct apprehension. -3 Act of overtaking, surpassing &c. -4 One who siezes or takes to a very great extent.

अतिग्राह्य *a.* To be held in check, to be controlled. **-ह्यः** N. the of three libations made at the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अतिघ [अतिशयेन हन्ति; हन्-टक्] 1 A weapon. -2 Worth.

अतिघ्न *a.* Very destructive. **-घ्नी** [अतिशयेन हन्ति दुःखम्; हन्-टक्] A happy state of complete oblivion which drowns all thought of whatever is disagreeable in the past; अतिघ्नीमानन्दस्य गत्वा Bri. Ār. Up. 2. 1. 9.

अतिचमू *a.* [चमूमतिक्रान्तः] Victorious over armies.

अतिचर् 1 P. 1 To transgress, violate; be unfaithful to, offend (as a wife &c.); स्त्री स्वमाचारमत्यचारिषुः Dk. 162; यथा चाहं नातिचरे पतीन्; पुत्राः पितॄनत्यचरन्नार्यश्चात्यचरन् पतीन् Mb; धर्मे चार्थे च कामे च नातिचरामि–विवाहमन्त्र. -2 To pass by, neglect, omit. -3 To overtake, overcome; surpass, excel.

अतिचर *a.* Very changeable, transient. **-रा** [अतिक्रम्य स्वस्थानं सरोऽन्तरं गच्छति] N. of the shrub Hibiscus Mutabilis (पद्मिनी, स्थलपद्मिनी or पद्मचारिणीलता).

अतिचरणम् Excessive practice, overdoing.

अतिचारः 1 Transgression. -2 Excelling, -3 Overtaking &c. -4 Accelerated motion of planets (कुजादिपञ्चग्रहाणां स्वस्वाक्रान्तराशिषु भोगकालमुल्लङ्घ्य राश्यन्तरगमनम्); passage from one zodiacal sign to another. -5 Violation of justice Kau. A. 4.

अतिचारिन् *a.* Transgressing, surpassing &c.

अतिचिरम् *adv.* Very long: °रं मया कृतं Ratn. 1. I have been very late; नातिचिरं गतायां च तस्याम् K. 178 she had not long left when &c.

अतिच्छत्रः-त्रा,-च्छत्रका [अतिक्रान्तः छत्रं तुल्याकारेण] A mushroom, anise, principally Anesum or Anethum Sowa (Mar. शोपा) N. of another plant, Barleria Longifolia. (°त्रः is said by Amara to be जलतृणभेदः) (Mar. शेनभत) ; and °त्रा = शतपुष्पा (Mar. शोप).

अतिच्छेदः (v. l. अतिच्छन्दः) Great disparity अतिच्छेदातिवादाभ्यां स्मयोऽयं समुपागतः Mb. 13. 120. 9.

अतिच्छन्दः-दस् *a.* [अतिक्रान्तः छन्दः-न्दं वा] 1 Free from worldly desires. -2 Exceeding thought or will. -3 One who violates Vedic traditions of conduct. **-स्** *f. n.* 1 N. of two classes of metres (अतिक्रान्ता छन्दः वृत्तानुसारिवर्णविन्यासभेदम्) -2 Fondness, inclination.

सं. इं. को.... ६

अतिजगती [अतिक्रान्ता जगतीं द्वादशाक्षरपादां एकाक्षराधिक्यात्] N. of a class of metres belonging to the अतिच्छन्दस् class, with 13 letters in each line (प्रथमाऽतिजगत्यासां सा द्विपञ्चाशदक्षरा.)

अतिजन *a.* [अतिक्रान्तो जनम्] Not tenanted or inhabited.

अतिजागर *a.* Always wakeful. **-रः** The black Curlew (नीलबक).

अतिजात *a.* [अतिक्रान्तो जातं–जातिं जनकं वा] (opp. अपजात) Superior to his parentage.

अतिजित *a.* Completely defeated, लोकं क्षात्रिजितं कृत्वा क्षात्रां हन्तुमिहेच्छति Rām. 3. 70. 5.

अतिजीव् 1 P. 1 To survive, outlive. -2 To surpass (in the mode of living); अत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15.

अतिजीवनम् Surviving &c.

अतिडीनम् Extraordinary flight (of birds).

अतितराम्, -अतितमाम् *ind.* [अति-तर (म) प् आमु] 1 more, higher (abl.); नृत्तादस्याः स्थितमतितरां कान्तम् M. 2. 6. -2 Exceedingly, very much; excessive, great; °मुद्वहः R. 3. 37; °रां कान्तिमापत्स्यते Me. 15 will attain great splendour. -3 Above, higher in rank (acc.); तस्माद्वा एते देवा °रामिवान्यान् देवान् Ken. 4. 2.

अतितीव-तीक्ष्ण *a.* Very sharp, pungent. **-क्ष्णः** N. of the plant शोभाञ्जन. **-क्ष्णा** (Mar. मोहरी). **-व्रा** dūb grass.

अतितृष्णा Rapacity, excessive greed or desire; °ष्णा न कर्तव्या Pt. 5 One should not be too greedy. **-ष्ण** *a.* Rapacious, very greedy.

अतितॄ 1 P. To cross, pass or get over, surmount, overcome; दुर्गाण्यतितरन्ति ते H. 4. v. 1.; तयोरात्मनश्च क्षुधमत्यतार्षम् Dk. 165 satisfied or appeased hunger; तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः Bg. 13. 25 cross beyond death.

अतितरणम् Crossing, surmounting.

अतितारिन् *a.* Crossing, overcoming.

अतिथिः [अतति गच्छति न तिष्ठति; अत्-इथिन् Uṇ. 4. 2; *lit.* a 'traveller'; according to Manu एकरात्रं तु निवसन् अतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः। अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ 3. 102 cf. also यस्य न ज्ञायते नाम न च गोत्रं न च स्थितिः। अकस्माद् गृहमायातः सोऽतिथिः प्रोच्यते बुधैः ॥] 1 A guest (fig. also); अतिथिनेव निवेदितम् Ś. 4; कुसुमलताप्रियातिथे Ś. 6 dear or welcome guest; पुरन्दरपुरातिथिषु पितृषु Dk. 2 the guests of Indra's capital i. e. dead; so समरे यमनगरातिथिरकारि 12; धन्यानां श्रवणपथातिथित्वमेति (उत्तम) Ratn. 2. 7 becomes a guest of, i. e. goes to or falls on the ears of the fortunate only; करोति ते मुखं तन्वि चपेटापातनातिथिम् K. P. -2 Wrath. -3 N. of a son of Kuśa and Kumudvatī and grandson of Rāma. **-Comp. -क्रिया -पूजा, -सत्कारः -सत्क्रिया, -सेवा** hospitable reception of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

guests, rite of hospitality, hospitality, attention to the guests **-देव** *a.* [अतिथिर्देव इव पूज्यो यस्य] treating the guest as God. **-धर्मः** title or claim to hospitality; hospitality due to guests; गृहनां °र्मः Pt. 1; यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमाव्रजेत् Ms. 3. 111 should come as guests **-धर्मिन्** *a.* entitled to hospitality as a guest वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ। भोजयेत्सह भृत्यैस्तानानृशंस्यं प्रयोजयन्॥ Ms. 3. 112. **-पतिः** the host or entertainer.

अतिथिन् *a.* Ved. Travelling, wandering. साध्वर्या अतिथिनीः Rv. 10. 68. 3. *-m.* (थी) N. of a King, also called सुहोत्र and अतिथि.

अतिथिग्वः An epithet of Divodāsa whom the gods helped in overcoming Śambara.

अतिदग्ध *a.* Badly or excessively burnt. **-ग्धम्** A bad kind of burn.

अतिदानम् Munificence, liberality; अतिदाने बलिर्बद्धः Chān. 50.

अतिदाहः Violent inflammation.

अतिदिश् 6 P. 1 To assign, to make over, transfer. -2 To extend the application of, extend by analogy: प्रधानमल्लनिबर्हणन्यायेन अतिदिशति Ś.B.; जनपदतदवध्योश्चेति प्रकरणे ये प्रत्यया उक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते P. IV. 3. 100 Sk., IV. 1. 151 Mbh.

अतिदेशः 1 Transfer, making over, assigning. -2 (Gram.) Extended application, application by analogy, transference of one attribute to another, attraction of one case or rule to another; अतिदेशो नाम इतरधर्मस्य इतरस्मिन् प्रयोगाय आदेशः (मीमांसा); or अन्यत्रैव प्रणीतायाः कृत्स्नाया धर्मसंहतेः। अन्यत्र कार्यतः प्राप्तिरतिदेशः स उच्यते॥ प्राकृतात् कर्मणो यस्मात्तत्समानेषु कर्मसु। धर्मप्रदेशो येन स्यादतिदेशः स उच्यते॥ This अतिदेश is of 5 kinds: शास्त्र°, कार्य°, निमित्त°, व्यपदेश° & रूप°. Thus in Grammar प्रकृतिवत् विकृतिः, कर्मणा कर्मवत्तुल्यक्रियः or पुंवत्, णिद्वत्, व्यपदेशिवद्भावः & इष्ववदिकः are instances. गोसदृशो गवयः is an instance of रूपातिदेश or analogy; वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उच्यते Bhāṣā. P. 80. अतिदेश is generally expressed by words showing likeness or resemblance, such as इव, वत्, सदृश &c. cf. also अतिदेशो नाम ये परत्र विहिता धर्मास्तमतीत्यान्यत्र तेषां देशः। ŚB. on MS. 7. 1. 12. अतिदेश forms the subject mattar of the 7th and the 8th अध्यायs of जैमिनि's मीमांसासूत्र. For its various divisions and subdivisions read: स च नाम्ना वचनेन वा। तत्र नाम त्रिविधमानिर्देशिकं कर्मनाम, संस्कारनाम, यौगिकमिति। वचनं पुनर्द्विविधं प्रत्यक्षश्रुतमानुमानिकं च। (ŚB. ibid.).

अतिदीप्यः [अतिशयेन दीप्यते] A plant, Plumbago Rosea (रक्तचित्रक).

अतिदूर *a.* Very far; °रे, °रात्, °रेण usually with न (gen.) not far from; नातिदूरे तपोवनस्य Ś. 1.

अतिदेवः The Supreme or highest God; N. of Śiva.

अतिद्वय *a.* [द्वयमतिक्रान्तः; नास्ति द्वयं यस्य वा] Surpassing the two (बृहत्कथा and वासवदत्ता), or having no second or equal, incomparable, matchless; धिया निबद्धेयमतिद्वयी कथा K. 5.

अतिधन्वन् *m.* [अत्युत्कृष्टं धनुर्यस्य] 1 An unrivalled archer or warrior. -2 That which surpasses a मरु or desert [धन्वानमतिक्रान्तः].

अतिधर्मः The highest type of Dharma; Rām. 7.

अतिधृतिः *f.* [अतिक्रान्ता धृतिं अष्टादशाक्षरपादां वृत्तिम् एकाक्षराधिक्यात्] 1 N. of a class of metres belonging to the अतिच्छन्दस् group, consisting of 4 lines with 19 syllables in each (षट्सप्ततिस्त्वतिधृतिः). -2 Nineteen.

अतिधेनु *a.* Distinguished for his cows (P. I. 4. 3. comm.).

अतिनामन् N. of a ṛiṣi of the Saptarṣi group of the sixth Manvantara.

अतिनाष्ट्र *a.* Ved. Out of danger.

अतिनिचृ (वृ) त् *f.* N. of a Vedic metre of 3 Pādas, the number of syllables in each being respectively 7, 6 and 7; (षट्कः सप्तकयोर्मध्ये स्तोतृणां विवाचीति। यस्याः सातिनिवृन्नाम गायत्री द्विदशाक्षरा).

अतिनिद्रा Excessive sleeping. **-द्र** *a.* 1 Given to excessive sleep. -2 Without sleep, sleepless. **-द्रम्** *ind.* Past sleeping time (निद्रा सम्प्रति न युज्यते).

अतिनिर्हारिन् *a.* Very attractive (as an attributive of smell); आमोदः सोऽतिनिर्हारी Ak.

अतिनौ-नु *a.* [अतिक्रान्तो नावम्] Disembarked, landed.

अतिपञ्चा [पञ्चवर्षमतिक्रान्ता] A girl past five.

अतिपत् 1 P. 1 To pass over; neglect, omit, transgress. -2 To fly by, beyond or over; to cross. *-Caus.* 1 To delay, neglect; see अतिपात्य below. -2 To disrespect, offend; ये सत्यमेव हि गुरूनतिपातयन्ति Mu. 3. 33. transgress, violate; अतिपातितकालसाधना Ki. 2. 42. -3 To cause to fly past or by. -4 To make ineffectual; संशमनमेवं संशोधनमतिपातयति Suśr. -5 To snatch away, drag away.

अतिपतनम् Flying past or beyond; omission, neglect, missing, transgressing; exceeding, going beyond due bounds.

अतिपातः 1 Passing away, lapse (of time); अहो काल° तः Māl. 2. -2 Neglect, omission; transgression; न चेदन्यकार्यातिपातः Ś. 1 if no other duty be neglected thereby, if it should not interfere with (the discharge of) any other duty; deviation from established laws or customs. -3 Befalling, occurrence; दुःखातिपातेन कलुषीक्रियन्ते. K. 289; जलधारातिपातः 302 falling. -4 Ill-treatment, or usage. -5 Opposition, contrariety. -6 Destruction; प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः Rām. 1. 59. 21.

अतिपातित *p. p.* 1 Put off, delayed &c. -2 Quite or entirely broken; अस्थि निःशेषतश्छिन्नमतिपातितम् Suśr. **-तम्** Complete fracture of a bone.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अतिपातिन् *a.* 1 Acute, running a rapid course. -2 Surpassing in speed, swifter than (in comp.); ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः R. 3. 30. अतिपाति कार्यमिदम् । पञ्चरात्रम् 2.

अतिपात्य *pot. p.* To be delayed or put off; काममनतिपात्यं धर्मकार्यं देवस्य Ś. 5.

अतिपत्रः [अतिरिक्तं बृहत् पत्रं यस्य] The teak tree, or the हस्तिकन्दवृक्ष. (Mar. साग).

अतिपथिन् *m.* A better road than common, a good road.

अतिपद् 4 A. 1 To go beyond; spring over. -2 To neglect, omit, transgress. -*Caus.* To allow to pass by.

अतिपद *a.* [अतिक्रान्तः पदम्] 1 Having no feet. -2 Too long by one foot.

अतिपत्तिः *f.* 1 Going beyond, passing, lapse; देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् Y. 2. 169. -2 Non-performance, failure; लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ P. III. 3. 139. (the conditional is used instead of the potential, when the non-performance of an action is implied). -3 [पत्तिम् अतिक्रान्तः] One surpassing a foot-soldier.

अतिपन्न *p. p.* Gone beyond, transgressed, missed, past &c.

अतिपर *a.* One who has vanquished his enemies. -रः A great or superior enemy.

अतिपरिचयः Excessive familiarity or intimacy; Prov. अतिपरिचयादवज्ञा 'Familiarity breeds contempt.'

अतिपरोक्ष *a.* 1 Far out of sight, not discernible; °वृत्ति obsolete (words). -2 Not hidden, visible.

अतिपातकम् A very heinous sin, incest, (मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनं पुंसां; पुत्रपितृश्वशुरगमनं च स्त्रीणां, अतिपातकानि उच्यन्ते).

अतिपादनिचृ(वृ)त् *f.* N. of a Vedic Metre of 3 pādas, the number of syllables in each being respectively 6, 8 and 7.

अतिप्रबन्धः Great continuity; °प्रहिताश्त्रवृष्टिभिः R. 3. 58. very rapidly or in rapid succession.

अतिप्रगे *ind.* Very early in the morning, in the early dawn. नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः (भुञ्जीत). Ms. 4. 62.

अतिप्रवृद्ध *a.* 1 Overbearing क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्य Ms. 6. 320. -2 Grown very much.

अतिप्रश्नः [अतिक्रम्य मर्यादां प्रश्नः] A question about transcendental truths; a vexatious or extravagant question that is asked, though a satisfactory reply has already been given; *e. g.* Vālāki's question to Yājñavalkya about Brahman in बृहदारण्यकोपनिषद्.

अतिप्रसङ्गः, -प्रसक्तिः *f.* 1 Excessive attachment; नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यः Pt. 1. 187; स्त्रीष्वतिप्रसङ्गात् Dk. 101. -2 Over-rudeness, impertinence; तद्विरमातिप्रसङ्गात् U. 5; मा भूत्पुनर्बत कथंचिदतिप्रसङ्गः Mv. 3. 16 indiscretion or imprudence; यदेतावतः परिभवातिप्रसङ्गस्य तुल्यं स्यात् Mv. 5 an insult. -3 Extraordinary or unwarrantable stretch of a (grammatical) rule, or principle; also = अतिव्याप्ति q. v. -4 A very close contact; अतिप्रसङ्गाद्विहितागसो मुहुः Ki. 8. 33 (अविच्छेदसङ्ग). -5 Prolixity; अलमतिप्रसङ्गेन Mu. 1.

अतिप्रेषितम् The time after the ceremony in which the प्रैष Mantras are used.

अतिप्रौढा A girl who has attained a marriageable age, a grown up girl.

अतिबल *a.* Very stronger or powerful; जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः Rām. -लः An eminent or matchless warrior (अतिरथ). -लम् 1 Great strength or power. -2 A powerful army. -ला 1 N. of a medicinal plant, Sidonia Cordifolia and Rhombifolia (Mar. चिकणा, चिकणी) -2 N. of a powerful charm or lore taught by Viśvāmitra to Rāma:—गृहाण द्वे इमे विद्ये बलामतिबलां तथा। न ते श्रमो जराऽऽवाभ्यां भविता नाङ्गवैकृतम् ॥ न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः । न च ते सदृशो राम वीर्येणान्यो भविष्यति ॥ सदेवनरनागेषु लोकेष्विह पुमांस्त्रिषु । न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न बुद्धिश्रुतिपौरुषे ॥ नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये त्वत्तुल्यो वा भविष्यति । एतद्विद्याद्वयं प्राप्य यशश्चाव्ययमाप्स्यसि ॥ बलामतिबलां चैव ज्ञानविज्ञानमातरौ । क्षुत्पिपासे च ते राम नात्यर्थं पीडयिष्यतः ॥ जयश्च दुर्गकान्तारप्रदेशेष्वटवीषु च । सारतां त्रिषु लोकेषु गमिष्यसि च राघव ॥ पितामहसुते ह्येते विद्ये चायुर्बलावहे । Rām. 1. 22. See तौ बलातिबलयोः प्रभावतो R. 11. 9 also.-3 N. of one of Dakṣa's daughters.

अतिबालक *a.* Childish, puerile. -कः An infant.

अतिबाला [अतिक्रान्ता बाल्यावस्थाम्] A cow two years old; वर्षमात्रा तु बाला स्यादतिबाला द्विवार्षिकी.

अतिबाहुः Having extraordinary arms. N. of a ऋषि of the fourteenth Manvantara. Hariv.; N. of a Gandharva; Mb.

अतिब्रह्मचर्यम् Over continence, or abstinence (opp. अतिमैथुनम्). -र्यः [अतिक्रान्तो ब्रह्मचर्यम्] One who has violated the student's life, who cohabits with women.

अतिभङ्गम् A pose in which the idol is bent in more than two or three places; आभङ्गं समभङ्गं च अतिभङ्गं त्रिधा भवेत् । Māna. 67. 95-96.

अतिभ(भा)रः 1 Excessive burden, great load; कोऽतिभारः समर्थानाम् Pt. 1. 22; इति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः Ratn. 3. 5; सा मुक्तकण्ठं व्यसनातिभारात् चक्रन्द R. 14. 68 through excessive grief; दुःखातिभारोऽपि लघुः स मेने Ki. 3. 33. -2 Speed. -3 Excessive obscurity (of a sentence). -Comp. -ग [अतिभारं गृहीत्वापि गच्छति] a mule.

अतिभारिक *a.* Very heavy (burdensome) राक्षसः— यदि न गुह्यं नातिभारिकं वा ततः श्रोतुमिच्छामि । Mu. after 6. 15.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अतिभीः *f.* [अति बिभेति अस्याः दर्शनात्; भी-क्विप्] Lightning flash of Indra's thunderbolt.

अतिभू 1 P. 1 To spring forth, arise: शब्दश्च घोरोऽतिबभूव Mb. -2 To surpass, excel: to overcome, subdue, overpower.

अतिभवः Surpassing, defeating, conquering.

अतिभू *a.* Surpassing all, epithet of Viṣṇu.

अतिभूमिः *f.* 1 Excess, culmination, highest pitch; °मिं गम्-या to go to excess, to reach the climax; °मिं नस्या अभिनिवेशो गमिष्यति Mal. 2; °मिं गतोनुरागः 7; तत्र सर्वलोकस्य °मिं गतः प्रवादः *ibid.* widely known, become notorious, noised abroad; °मिमयं गतो न शक्यते निवर्तयितुम् K. 156; सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाधिरूढाना 158; सर्वपौरुषातिभूमिः Dk. 30; °मिं गतेन रणरणकेन U. 1, प्रणयातिभूमिमगमन् Śi. 9. 78, 10. 80. -2 Boldness, impropriety, violation of due limits (अमर्यादा); विपदि न दूषितातिभूमिः Śi. 3. 20. -3 Eminence, superiority. -4 Extensive land.

अतिभोजनम् Voracity, surfeiting oneself, excess in eating.

अतिमङ्गल्य *a.* Very auspicious. -ल्यः N. of a tree (बिल्ववृक्ष).

अतिमतिः *f.* -मानः 1 Haughtiness, too great pride; अतिमानश्च बालश्च दुर्विनीतश्च Rām. 6. 87. 27. अतिमाने च कौरवाः Chāṇ. 50. -2 extent तरुणगणिकागणजेगीयमानयातिमानया Dk. 1.

अतिमान *a.* [मानमतिक्रान्तः] Immeasurable, very great or wide (as fame); °नया कीर्त्या Dk. 1.

अतिमर्त्य,-मानुष *a.* Superhuman. कृतवान्किल वीर्याणि सह रामेण केशवः। अतिमर्त्यानि... Bhāg. 1. 1. 20.

अतिमर्याद *a.* Exceeding due limits.

अतिमर्शः Close contact.

अतिमांस *a.* [अतिशयितं मांसं यत्र] Fleshy, plump, fat, as जत्रुवा, अधरोष्ठ &c.

अतिमात्र *a.* [अतिक्रान्तो मात्राम्, अतिशयिता मात्रा प्रमाणं यस्य वा] Exceeding the proper measure, inordinate, excessive: °भास्वरत्वम् M. 1. 13; (in comp.) very much, beyond measure: °दुःसहानि S. 4. 3 quite insupportable: °लोहितनलो 1. 21; मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्शिता Ku. 5. 48. -त्रम्, -मात्रशः *ind.* Beyond measure, inordinately, excessively.

अतिमाय *a.* [मायामतिक्रान्तः] Finally liberated, emancipated from the Māyā or illusion of the world. अद्‌भुताकृतिमिमामतिमायस्त्वं बिभर्षि करुणामय मायाम् Ki. 18. 30.

अतिमारुत *a.* Very windy. -तः, -वातः A strong hurricane, storm, violent gust of wind.

अतिमित *a.* 1 Over-measured, excessive. -2 [अ-तिमित] Not wet.

अतिमित्रम् A great friend, epithet of a very friendly constellation.

अतिमुक्त *a.* 1 Entirely free from worldly desires, finally emancipated. -2 Barren, seedless. -3 Surpassing, (a necklace of) pearls; अतिमुक्तमदग्रथितकेसरावली Mal. 5. 8. -क्तः -क्तकः 1 A kind of creeper (माधवी, Mar. कुसरी or कस्तुरमोगरा) represented as twisting itself round the mango tree and as the beloved of that tree; cf. क इदानीं सहकारमन्तरेणातिमुक्तलतां पल्लवितां सहते S. 3; परिगृहाण गते सहकारतां त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि M. 4. 13. -2 N. of a tree, Dalbergia Oujeinensis (तिनिश). -3 (°तकः) Mountain ebony; N. of a tree called हरिमन्थ (तिन्दुकवृक्ष, तालवृक्ष also).

अतिमुक्तिः *f.* -मोक्षः Final liberation (from death). तद्वैयं वाक् सोऽयमग्निः स होता स मुक्तिः सातिमुक्तिः । Bri. Up. 3. 1. 3. तद्यदिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा स मुक्तिः सातिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अथ संपदः । Bri. Up. 3. 1. 6.

अतिमृत्यु *a.* Overcoming death. -त्युः Final liberation from death (मोक्ष); तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यते Up.

अतिमोदा 1 Very great fragrance. -2 N. of a plant नवमल्लिका, Jasminum Heterophyllum or Arboreum. (Mar. मोगरी)

अतियवः A kind of barley.

अतियशस् *a.* Very famous; इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिता Rām. 6. 89. 19.

अतियात *a.* Very speedy, Mb. 3. 201. 9.

अतियोगः Over-flow, excess.

अतिरंहस् *a.* Very fleet or swift; सारङ्गेणातिरंहसा S. 1. 5.

अतिरक्त *a.* Very red or very much attached. -क्ता N. of one of the 7 tongues of Agni.

अतिरथः [अतिक्रान्तो रथं रथिनम्] An unrivalled warrior, fighting from his car (अमितान् योधयेद्यस्तु संप्रोक्तोऽतिरथस्तु सः); रुत्वाऽभयं सोऽतिरथः Ve. 3. 28. Several Atirathas are mentioned in Bhārata Udyogaparvan (रथातिरथसंख्यानपर्व १) मद्रराजो महेष्वासः शल्यो मेऽतिरथो मतः Mb. 5. 165. 26.

अतिरभसः Great speed, precipitateness, head-long speed, rashness; °कृतानां कर्मणाम् Bh. 2. 99; दर्शन° प्रधावितेन K. 192; great hurry.

अतिरसा (Very juicy) N. of various plants, मूर्वा, रास्ना and क्लीतनक. (Mar. मोरवेल, रास्ना, ज्येष्ठमध).

अतिरागः Enthusiasm: शिरोऽतिरागाद्दग्धमं चिकर्तिषुः Śi. 1. 49.

अतिराजन् *m.* 1 An extraordinary or excellent king. -2 One who surpasses a king.

अतिरात्र *a.* Ved. [अतिक्रान्तो रात्रिम्] Prepared over night. ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदन्तः Rv. 7. 103. 7, -त्रः [अतिशयिता रात्रिः, ततः अस्त्यर्थे अच्] 1 An optional part of the Jyotiṣṭoma sacrifice (एकरात्रसाध्यगवामयने प्रथमसंस्थः यागभेदः). -2 Dead of night.

अतिरिच् (Gen. used in pass.) 1 To surpass, excel, be superior to (with abl.); अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवाति-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रिच्यते H. 4. 131; गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते Pt. 4. 81; वाचः कर्मातिरिच्यते 'example is better than precept'; sometimes with acc.; न च नारायणोऽत्रभवन्तमतिरिच्यते K. 203; or used by itself in the sense of 'to be supreme', 'prevail', 'triumph', 'predominate', 'be mightier'; अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किञ्चिदतिरिच्यते Ms. 9. 296 none is supreme or higher than another; 12. 25; so दैवमत्रातिरिच्यते, स्वभावोऽतिरिच्यते H. 1. 16; स्वल्पमप्यतिरिच्यते H. 2 is of great importance. -2 To be left with a surplus, be redundant or superfluous.

अतिरिक्त *p. p.* 1 Surpassed, excelled; सर्वातिरिक्तसारेण R. 1. 14 strength exceeding that of all creatures; सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन K. 137 surpassing the birth of a son. -2 Redundant, superfluous, remaining over and above; परिपूरितहृदयातिरिक्तहर्षमिव K. 66 not contained in the heart. -3 Excessive, exuberant. -4 Unequalled, unsurpassed; supreme, elevated समश्रुवानाः सहसाऽतिरिक्तताम् Ki. 14. 33 being raised up or elevated. -5 Different (generally व्यतिरिक्त in this sense, q. v.). -6 Quite empty. -**Comp.** -**अङ्ग** *a.* having a redundant limb (a finger, toe &c.). (-**गम्**) a redundant limb or member.

अति (ती) रेक [रिच्-घञ्] 1 Excess, exuberance, excellence, eminence; पौरुषातिरेकः U. 6; so मद°, वीर्य°, गुण° &c. -2 Redundancy, surplus, superfluity. -3 Difference.

अतिरुच् *m.* [रोचते इति रुक् स्त्रीणां ऊरुदेशः अतिक्रान्तो रुचम् Tv.] The knee. -**रुक्** *f.* A very beautiful woman.

अतिरुचिर *a.* Very lovely. -**रा** N. of two metres, the one a variety of अतिजगती, and the other also called चूडि-लि-का.

अतिरूक्ष *a.* 1 Very rough or barren; devoid of affection, cruel. -2 Very affectionate [अतिक्रान्तो रूक्षम्]. -**क्षः** N. of a variety of grain.

अतिरूप *a.* 1 Formless, such as wind. -2 Very beautiful. -**पम्** Great beauty; as °वती कन्या. -**पः** [अतिक्रान्तो रूपम्] the Supreme Being.

अतिरेकः *a.* 1 Surplus, excess. -2 Difference; Mb. 3. 52. 3.

अतिरेचकः N. of a plant which is excessively purgative. (Mar. कांकोळी.)

अतिरै *a.* (रै *n.*) Exceeding one's income, extravagant.

अतिरोगः Consumption.

अति-रो-लोमश *a.* Very hairy, shaggy. -**शः** 1 A wild goat. -2 A large monkey. -**शा** A pot-herb (नीलबुह्ा) Convolvulus Argenteus. (Mar. शंखवेल)

अतिलङ्घनम् 1 Excessive fasting. -2 Transgression; न युक्तमत्रार्यजनातिलङ्घनम् Ki. 14. 9.

अतिलङ्घिन् *a.* Erring, committing mistakes; नर्तकीरभिनयातिलङ्घिनीः R. 19. 14.

अतिलिहा N. of a Prākṛita Metre of four lines with 16 Mātrās in each.

अतिलोल *a.* very delicate, Ś. 1.

अतिलौल्यता Greediness. बालिशेन पुरा योऽसौ अतिलौल्यतया कृतः। Parnāl. 2.

अतिवक्तृ *a.* Very talkative, garrulous; आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्राह्मणानाम् Mb.

अतिवक्र *a.* Very crooked. -**क्राः** N. of the five planets (भौम and others); अतिवक्रा नगाष्टके इति ज्योतिषोक्तं सूर्यस्य सप्तमाष्टमस्थितिवशात् पूर्वगतिविपरीतपश्चाद्गतिशालिभौमादिपञ्चकम् Tv.

अतिवयस् *a.* Very old, aged, advanced in years.

अतिवर्णाश्रमिन् *m.* One who is beyond castes and orders (यो वेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैव केवलम्। आत्मानमीश्वरं वेद सोऽतिवर्णाश्रमी भवेत्).

अतिवर्तनम् *n.* Pardonable offence; दशातिवर्तनान्याहुः Ms. 8. 290.

अतिवर्तुल *a.* Very round. -**लः** N. of a grain or pot-herb (कलायविशेष.)

अतिवह् 1 P. To carry over or across. -*Caus.* 1 To spend, pass (as time); किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि Māl. 6. 13; अतिवाहयां बभूवत्रियामाम् R. 9. 70; ऋतुः 19. 47. -2 To let pass over, get through sucessfully; गुहाविसारीण्यतिवाहितानि मया कथंचिद् घनगर्जितानि R. 13. 28 allowed to pass over my head, endured; स श्रापस्तेनातिवाहितः Ks. 33. 91. -3 To rid oneself of, elude, avoid; अस्मिंस्तमालविटपान्धकारे प्रविश्य एनमतिवाहयावः Ratn. 2; get out of his way, elude his pursuit (and thus cheat him). -4 To transplant, remove (to another place), bring or carry over; अलकामतिवाह्येव वसतिं वसुसंपदाम् Ku. 6. 37. -5 To follow, tread (as a path); लोकातिवाहिते मार्गे Sarva. Ś.

अतिवाहः [अतीत्य देहं अन्यदेहे वाहः प्रापणम् ष. त.] 1 Passing or conveying of the सूक्ष्मशरीर, the subtle principle of life, to the bodies at the expiry of good actions (अदृष्ट) contributing to the enjoyment of worldly pleasures. -2 Carrying over.

अतिवाहकः [अतीत्य एतं देहं वाहयति देहान्तरं प्रापयति; वह्-ण्वुल्] The deity or spirit appointed by God to help in the conveying of the जीव or सूक्ष्मशरीर in the above manner.

अतिवाहनम् 1 Passing, spending. -2 Excessive toiling or enduring, bearing too much load; too heavy burden; H. 3. -3 Despatching, sending away, ridding oneself of; कथमस्य° न भविष्यति Pt. 5. how shall I rid myself of him?

अतिवाहिक *a.* [अतिवाहोऽस्त्यस्य-ठन्] Able to convey to other bodies, See अतिवाह.

अतिवाहित *pp.* Spent, passed. -**तः** An inhabitant of the lower world. -**तम्** (सूक्ष्मशरीरम्) = अतिवाह. q.v.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अतिवादः 1 Very harsh, abusive or insulting language, reproof; यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षते। देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम्॥ Mb. 1. 79. 1. अतिवादांस्तितिक्षेत Ms. 6. 47; reprimand, correction; अतिवादाद्वदाम्येष मा धर्ममभिशङ्किथाः Mb. –2 Exaggerated talk, hyperbole (अत्युक्ति); अतिवादं शंसति अतिवादेन वै देवा असुरान् अत्युद्य अथैनानत्यायन् Ait. Br.

अतिवादिन् *a.* Talkative, very eloquent; exclusively establishing one's own assertion; प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति विजानन्विद्वान्भवते नातिवादी Mund. 3. 1. 4.

अतिवासः Fast on the day preceding a Śrāddha.

अतिविकट *a.* Very fierce. **–टः** A vicious elephant.

अतिविष *a.* 1 Very poisonous. –2 Counteracting poison. **–षा** N. of a poisonous yet highly medicinal plant (Mar. अतिविष or अतिविख) Aconitum Ferox.

अतिविस्तरः Prolixity, diffuseness; U. 1; Māl. 1.

अतिवृत् 1 A. (P. in epic poetry) 1 To pass over or by, cross (as a place &c.). उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः Mund. 3. 2. 1. –2 (*a*) To go beyond, exceed (fig. also); वाग्विभवातिवृत्तमाचार्यकम् Māl. 1. 26 exceeding or transcending the powers of speech, indescribable; मुकुलावस्थामतिवृत्तेषु तण्डुलेषु Dk. 132; का ते स्तुतिः स्तुतिपथादतिवृत्तधाम्नः Mv. 4. 29 transcending praise. (*b*) To offend, overstep, transgress, violate; योऽस्याः शासनमतिवर्तेत Dk. 167; कोऽतिवर्तते दैवम् 51 who can transgress the decrees of Fate? कोऽन्यो जीवितुकामो देवस्य शासनमतिवर्तेत Mu. 3. न खलु दूरगतोऽतिवर्तते Si. 6. 19. (*c*) To neglect, omit, let slip. (*d*) To have no regard to, disregard, slight; offend (especially by unfaithfulness), injure; शपथशतातिवर्ती Dk. 62 disregarding; ऋतुस्नातां सतीं भार्यां...अतिवर्तेत दुष्टात्मा; यथाहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम्। सततं नातिवर्तेय Ram. अपत्यलोभाद् या तु स्त्री भर्तारमतिवर्तते Ms. 5. 161. –3 (*a*) To surpass, excel; मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा Ki. 3. 40, एष जननातिवर्तिनो Si. 14. 59; बान्धवस्नेहं राज्यलोभोऽतिवर्तते Ks. 41. 40; to outweigh, preponderate. (*b*) To overcome, subdue, vanquish, get the better of; get over, escape or get loose from; असाध्यानतिवर्तन्ते प्रमेहा रजनीं यथा Suśr.; किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन् गुणानतिवर्तते Bg. 14. 21 transcend these three qualities; दैवं पौरुषेण° Mb., Dk. 73, Ks. 121. 67. –4 (Intrans.) To pass away, glide away, elapse (as time); to be late or delay; एवं तयोः प्रत्यहमन्योन्याहारादि दानेन कालोऽतिवर्तते H. 1: महता स्नेहेन कालोऽतिवर्तते H. 2; समयो नातिवर्तेत Mv. 6; आषोडशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते Ms. 2. 38 is not late (नातिक्रान्तकाला भवति). –5 To go away from, leave, abandon (abl.); यथा मे हृदयं नित्यं नातिवर्तति राघवात् Ram. –*Caus.* 1 To slight, not to heed, disregard सुहृदश्चातिवर्तिताः Dk. 136. –2 To let out, discharge (as excrement).

अतिवर्तनम् A pardonable offence or misdemeanour; exemption from punishment; ten cases are mentioned in Ms. 8. 290 (यानस्य चैव यातुश्च यानस्वामिन एव च। दशातिवर्तनान्याहुः शेषे दण्डो विधीयते॥)

अतिवर्तिन् *a.* 1 Crossing, surpassing, excelling; भुवनातिवर्तिना ओजसा Ki. 12. 21; passing, overstepping, transgressing, violating &c. Bhāg. 6.17.12. –2 Excessive. –3 Foremost.

अतिवृत्तिः *f.* 1 Surpassing, violation, transgression. –2 Exaggeration, hyperbole. –3 Violent effusion (as of blood); excessive action.

अतिवर्धनम् Excessive growth, increase, adding to, increasing; एतत्खलु व्यजनानिलैरति (भि) वर्धनं प्रभञ्जनस्य यदस्मद्विधैः परिबोधनमार्यस्य K. 289; cf. "Carrying coals to New Castle", or "To gild refined gold, to paint the lily, ...or with taper-light the eye of Heaven to garnish is wasteful and ridiculous excess".

अतिवृद्ध *a.* Very old; very much grown. **–द्धः** N. of a Mantra in Tantras; चतुःशतं समारभ्य यावद्वर्णसहस्रकम्। अतिवृद्धः स मन्त्रस्तु सर्वशास्त्रेषु वर्जितः॥ **–द्धा** A very old cow (unable to chew grass &c.).

अतिविश्रित *a.* 1 One who fights bravely; विश्वब्धानतिविश्रितान् Rām. 4. 18. 38. –2 One who transgresses the limits, Mb. 3215. 16.

अतिवृष्टिः *f.* Excessive or heavy rain, one of the six calamities of the season. See ईति.

अतिवेगित *a.* Moving or moved with great velocity, quick in motion; भौमादयोल्पमूर्तित्वाच्छीघ्रमन्दोच्चसंज्ञकैः। दैवतैरपकृष्यन्ते सुदूरमतिवेगिताः॥

अतिवेधः Close contact, N. of the contact of दशमी and एकादशी (अरुणोदयवेधः स्यात् सार्धं तु घटिकाद्वयम्। अतिवेधो द्विघटिका प्रभासंदर्शनाद्रवेः॥ इति स्मृत्युक्तः एकादश्याः दशमीसंपर्कभेदः Tv.).

अतिवेल *a.* [अतिक्रान्तो वेलां मर्यादां कूलं वा] 1 Exceeding the due limits or boundary (as the water of the sea). –2 Excessive, extravagant; boundless, किं मामिदानीमतिवेलमात्थ Mb. 3. 34. 7. **–लम्** *adv.* 1 Excessively. –2 Out of season, unseasonably.

अतिवैशस *a.* Very intense; आततायिभिरुत्सृष्टा हिंस्रा वाचोऽतिवैशसाः Bhāg. 3. 19. 21.

अतिव्यथनम्–था Inflicton of great pain; cf. सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने P. V. 4. 61.

अतिव्याप्तिः *f.* 1 An unwarrantable stretch of a rule or principle. –2 Including what is not intended to be included in a proposition; (in Nyāya) including or covering too much, unwarranted extension of a definition to things not intended to be defined by it, so that it includes such things as ought not to fall under it; one of the three faults to which a definition is open; अलक्ष्ये लक्षणगमनम् अतिव्याप्तिः; यथा मनुष्यो ब्राह्मणः इति लक्षणस्य शूद्रेऽतिव्याप्तिः, तस्यापि मनुष्यत्वात्.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अतिशक्क (क्व) री A class of metres containing 4 lines, with 15 syllables in each. It has 18 varieties.

अतिशक्तिः over-work., द्रव्याणामतिशक्त्याऽपि देयमेषां कृतादपि Mb. 12. 234. 14.

अतिशर्वरम् Ved. The dead of night.

अतिशस्त्र *a.* Surpassing weapons; °नखन्यासः R. 12. 73 the nail-wounds surpassed the wounds of swords.

अतिशी 2 A. 1 To surpass, excel; पूर्वान्महाभाग तयाऽतिशेषे R. 5. 14; चरितेन चातिशयिता मुनयः Ki. 6. 32, Bk. 7. 46, 8. 1; न शक्नुमो वयमार्यस्य मतिमतिशयितुम् Mu. 3. —2 To precede in sleeping; अहं पतीन्नातिशये Mb. —3 To annoy, act as an incubus. —*Caus.* (—**शाययति**) To excel; धाम्नातिशाययति धाम सहस्रधाम्नः Mu. 3. 17.

अतिशयः [शी—अच्] 1 Excess, pre-eminence, excellence; वीर्य° R. 3. 62; महिम्नां...अतिशयः U. 4. 21; तस्मिन् विधानातिशये विधातुः R. 6. 11 excellence, highest perfection of art. —2 Superiority (in quality, rank, quantity &c.); महार्घस्तीर्थानामिव हि महतां कोऽप्यतिशयः U. 6. 11; often in comp. with adjectives, in the sense of 'exceedingly'; °रमणीयः Mu. 3; आसीदतिशयप्रेक्ष्यः R. 17. 25; मुक्तागुणातिशयसंभृतमण्डनश्रीः V. 5. 19; or with nouns, meaning 'excellent'; 'excessive'; 'very great'; °रयः, अश्वातिशयम् K. 80 the best of horses; °दारिद्र्योपहताः. —3 Advantageous result, one of the superhuman qualities attributed to Jain saints. —*a.* [अतिशयः अस्त्यर्थे अच्] Superior, pre-eminent, excessive, very great, abundant. —**Comp.** —**उक्तिः** *f.* 1 exaggerated or hyperbolical language, extreme assertion. —2 a figure of speech, (corr. to hyperbole) said to be of 5 kinds in S. D., but of 4 in K. P.: निगीर्याध्यवसानं तु प्रकृतस्य परेण यत्। प्रस्तुतस्य यदन्यत्वं यद्यर्थोक्तौ च कल्पनम् ॥ कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः। विज्ञेयातिशयोक्तिः सा; Ex. of the first kind: कमलमनम्भसि कमले च कुवलये तानि कनकलतिकायाम्। सा च सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरम्परा केयम् ॥ —3 verbosity.

अतिशयन *a.* [शी-भावे-ल्युट्] Surpassing, (in comp.); great, eminent, abundant. —**नम्** Excess, abundance, superfluity. —**नी** N. of a metre of four lines, also called चित्रलेखा.

अतिशयालु *a.* Tending to excel or surpass.

अतिशयित *p. p.* 1 Excelled, surpassed &c.; °सुरासुरप्रभावम् U. 5. 4. —2 Excessive, exceeding, going beyond.

अतिशयिन् *a.* [शी-इनि] Superior, excellent; pre-eminent; श्रियमतिशयिनीं समेत्य जग्मुः Ki. 10. 25; इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद् ध्वनिर्बुधैः कथितः K. P. 1; °विनि समाप्ता वंश एवाशिषस्ते V. 5. 21. —2 Excessive, abundant.

अतिशायनम् [शी-ल्युट्] Excellence, superiority, पर्यायात्परमतिशायनस्य वा यत् Mv. 4. 15; अतिशायने तमबिष्ठनौ (superlative affixes) P. V. 3. 55.

अतिशायिन् *a.* [शी-णिनि] 1 Excelling, surpassing; अर्थकाम° &c. —2 Excessive. —**नी** N. of a metre.

अतिशेषः Remainder; remnant (as of time); a small remainder.

अतिश्रेयसिः [श्रेयसीमतिक्रान्तः] A man superior to the most excellent woman.

अतिश्व *a.* 1 Surpassing in strength a dog (such as a boar &c.). —2 Worse than a dog. —**श्वा** Service; cf. सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः Mu. 3. 14 —**श्वः** N. of a tribe.

अतिश्वन् *m.* An excellent dog.

अतिष्कद्वरी [fr. स्कन्द्] A transgressor; a very dissolute woman.

अतिष्ठा 1 P. To excel; be over (Ved.); स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् Rv. 10. 90. 1. was over and above by 10 Aṅgulas. —**ष्ठा** [स्था-क्विप् षत्वम्] Superiority, precedence. मैतस्मिन्संवदिष्ठा अतिष्ठाः Bri. Up. 2. 1. 2. —*a.* °वत्-वन् Surpassing, standing at the head of all.

अतिसक्तिः *f.* Close contact or proximity; great attachment; अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा Śi. 9. 7.

अतिसन्धा 3 U. 1 To deceive, over-reach, cheat; त्वया चन्द्रमसा च विश्वसनीयाभ्यामतिसन्धीयते कामिजनसार्थः S. 3; कथं मया ब्रह्मबन्धुरतिसन्धेयः V. 2. —2 To prejudice, wrong, injure, encroach upon; मूलद्वारं नान्यैर्द्वारैरतिसन्दधीत रूपद्वर्या Bri. S. 53. 82.

अतिसन्धानम् 1 Cheating, deception; परातिसन्धान° S. 5. 25; trick, fraud. —2 Capture. —दण्डा° = Capture by means of the army. Kau. A. 12.

अतिसन्ध्या The time about the twilights, the time just before and after the morning and evening twilight.

अतिसर्पणम् Violent motion or movement (of the child in the womb). गर्भसंक्रमणे चापि मर्मणामतिसर्पणे Mb. 14. 17. 19.

अतिसर्व *a.* Transcending or superior to all, above all. वाङ्मयचेनातिसर्वेण चन्द्रलेखेव पक्षतौ। Bk. 4. 16. —**र्वः** The Supreme Being; अतिसर्वाय शर्वाय Mugdha.

अतिसान्तपनम् A kind of very austere penance; (गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकाहं द्वितीयमुपवसेत्तत्सान्तपनम्; त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम् Viṣṇu Smṛiti).

अतिसांवत्सर *a.* (**री** *f.*) Extending over more than a year; नातिसांवत्सरीं वृद्धिं न चादृष्टां विनिर्हरेत् Ms. 8 153.

अतिसाम्या [अत्यन्तं साम्यं मधुना अस्याः] N. of the plant मधुयष्टि, sweet juice of the Bengal Madder, Rubiat Manjith. (Mar. ज्येष्ठमध)

अतिसृ 1 P. Ved. To extend. —*Caus.* 1 To extend. —2 To exert oneself to drive out (as a fluid).

अतिसर *a.* 1 One who goes beyond or exceeds. —2 Leader, foremost. —**रः** Effort or exertion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अति (ती) सारः [अतिसारयति मलं द्रवीकृत्य, वा अतेर्दीर्घः] Dysentery, violent straining at stool.

अति (ती) सारिन् *m.* [अत्यन्तं सारयति मलम्] The disease called अतिसार. *a.* **–अतिसारकिन्** [अतिसारो यस्यास्ति, इनि कुक् च P. V. 2. 129.] Affected by, afflicted with, dysentery; सातिसारोऽतिसारकी Ak.

अतिसृज् 6 P. **1** To give, present, bestow, grant; अतिसृष्टो राज्यार्धविभागः Mu. 2; पुरा नारायणेनेयमतिसृष्टा मरुत्वते V. 1. 17; राघवाय तनयां...अतिसृष्टवान् R. 11. 48; अनसूयातिसृष्टेन 12. 27. **–2** To dismiss, abandon, part with. **–3** To permit, allow. **–4** To remit, forgive (as fine &c.). **–5** To leave as a remnant.

अतिसर्गः **1** Granting (of a wish): giving; स्रष्टुर्वरातिसर्गात्तु मया तस्य दुरात्मनः R. 10. 42. **–2** Granting permission (to do what one likes कामचारानुज्ञा) P. III 3. 163, one of the senses of the Potential अतिसर्गाच्च पटवो दृष्ट्वा Rām. 5. 62. 7. **–3** Dismissal, discharge, parting with; giving away; स्त्रीणां दानविक्रयातिसर्गा विद्यन्ते न पुंसः Nir. **–4** Favour; तवातिसर्गाद्देवेश प्राजापत्यमिदं पदम् । Mb. 8. 34. 2. *–a.* [सर्गं सृष्टिमतिक्रान्तः] Everlasting, permanent (नित्य); emancipated (मुक्त).

अतिसर्जनम् **1** Giving, granting; consigning विधुरां ज्वलनातिसर्जनात् Ku. 4. 32, consigning to the flames; दीयतामिति वचोऽतिसर्जने Si. 14. 48; तत्तदीयविशिखातिसर्जनात् Ki. 13. 57 giving back. **–2** Liberality, munificence. **–3** Killing. **–4** Deception. **–5** Separation from, parting with.

अतिसृष्टि Superior creation सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिः Bri. Ār. Up. 1. 4. 6.

अतिसौरभ *a.* Very fragrant. **–भम्** Great fragrance. **–भः** The mango tree.

अतिसौहित्यम् Stuffing oneself with food; न °त्यमाचरेत् Ms. 4. 62.

अतिस्पर्श *a.* Not liberal, niggardly, mean-spirited. **–र्शः** Slight contact or absence of contact of the tongue and palate in pronunciation; epithet of the semivowels and vowels.

अतिस्नेहः Over-affection, °हः कार्यदर्शी V. 2 sees or finds what is to be done; °हः पापशङ्की Ś. 4 is apt to suspect evil.

अतिहस्तयति Den. P. [अतिहस्त-णि] **1** To stretch out the hands (हस्तौ निरस्यति). **–2** [हस्तिना अतिक्रामति] To overtake (one) on an elephant.

अती [अति-इ] 2 P. **1** To go beyond, pass on, over or beyond, cross (time or space); स्तोकमन्तरमतीत्य Ś. 1; जवादतीये हिमवानधोमुखैः Ki. 14. 54 was gone to or reached; स्थातव्यं ते नयनविषयं यावदत्येति भानुः Me. 36 passes out of sight; अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाऽकरोत् Rām. after 11 days; गृहपङ्क्तयश्चिरमतायिरे जनैः Si. 13. 53. **–2** To enter, step over; अद्वारेण च नातीयात् ग्रामं वा वेश्म वा वृतम् Ms. 4. 73. **–3** To excel, surpass, outstrip, be more than a match for; त्रिस्रोतसः कान्तिमतीत्य तस्थौ Ku. 7. 15; सन्यमतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś. 1; अग्निस्त्विषा नात्येति पूषणम् Si. 2. 23: to exceed, go beyond, transcend; कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति Ms. 8. 151 does not exceed; अतीत्य वाचां मनसां च गोचरं स्थिताय Ki. 18. 41, अपराधशतक्षमं नृपः क्षमयात्येति भवन्तमेकया Si 16. 48. **–4** To overcome, subdue, vanquish, get the better of; न प्रदीप इव वायुमत्यगात् R. 19. 53 did not overcome, outlive or survive; to overtake, out-do **–5** To walk by, walk past, pass by, leave behind; स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य Ś. 6. 16; सोऽत्यगाद् आश्रमम् R. 15. 37. **–6** To omit, neglect, disregard, violate, transgress, overstep; न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन Mb. avoid; अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते H. 1. 18 देशं कालं च योऽतीयात् Y. 2. 195; अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः Rām.; भूतान्यत्येति पञ्च वै Ms. 12. 90 oversteps the five elements (मोक्षं प्राप्नोति Kull.); अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा Bg. 8. 28, 14. 20. **–7** (Intrans.) To pass, elapse (time); अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्तते Rām.; अतीते दक्षिणायने &c. **–8** To overflow, be redundant, be in exsess. **–9** To die.

अतीत *p. p.* [इ-क्त.] **1** Gone beyond, crossed. **–2** (Used actively) (*a*) exceeding, going beyond, avoiding, overstepping, having passed over or neglected &c., with acc. or in comp.; परिच्छेदातीतः Māl. 1. 30 beyond or past definition; संख्यामतीत or संख्यातीत beyond enumeration, innumerable; तामतीतस्य ते Me. 20; यमुनामतीतमथ शुश्रुवानमुम् Si. 13. 1; वयोतीतः Ki. 11. 2 past youth, advanced in years; सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते Bg. 14. 25; कैर्लिङ्गैस्त्रीन् गुणानेतानतीतो भवति प्रभो 14. 21; बाणपथमतीतः क्रव्यभोजनः V. 5 gone beyond the reach of arrows, past bowshot; अतीतनौकेऽतितु Ak. who has left the boat, i. e. landed, disembarked. –(*b*) Gone by, passed away, past (as time &c.); अतीते निशान्ते Dk. 11; असन्निवृत्त्यै तदतीतमेव Ś. 6. 10; °अनागतवर्तमानवेदिना Pt. 1; अतीते वर्षुके काले Bk. 7. 18; °शैशवाः Ms. 8. 27; अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते Ms. 7. 179; °लाभस्य च रक्षणार्थम् Pt. 2. 182 of past gains; वेत्ति जन्मान्तराण्यतीतानि K. 46. –(*c*) Dead, deceased; सब्रह्मचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम Ms. 5. 71; अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तदिष्यते 9. 196, 197. **–तम्** The past, past time.

अत्ययः [इ-अच्] **1** (*a*) Passing away, lapse; काल° आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः Ms. 8. 145. (*b*) End, conclusion, termination, absence, disappearance; तपात्यये Ku. 4. 44. 5. 23; शिशिरात्ययस्य पुष्पोच्चयः 3. 61; आतप° R. 1. 52. **–2** Complete disappearance, death, destruction, passing away, perishing; पितुरत्ययात् Dk. 64. **–3** Danger, risk, harm, injury, evil; जीवितात्ययमापन्नः Ms. 10. 104 the life being in danger or jeopardy; प्राणानामेव चात्ययं 5. 27; प्राणात्यये च संप्राप्ते Y. 1. 179, Ms. 6. 68, 8: 69; पुत्रदारात्ययं प्राप्तः 10. 99 (Kull. क्षुदवसन्नपुत्रकलत्रः). **–4** Suffering, misery, difficulty, distress. **–5** Guilt, fault, offence, transgression: क्षत्रियस्यात्यये दण्डो भागादष्टगुणो भवेत् Ms. 8. 243; दाप्योऽष्टगुणमत्ययं 8. 400 should be made to pay as a fine for his offence. **–6** Attack, assault

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

साहसस्तेयपारुष्यगोऽभिशापात्यये Y. 2. 12. –7 Overcoming, mastering mentally, comprehending: बुद्धिश्च ते लोकैरपि दुरत्यया Rām. –8 Overstepping; क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया Kena. Up. –9 A class kind. cf. अशुभे चापदि स्मृतः । अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डविनाशयोः । Nm.

अत्ययिक = **आत्ययिक** q. v.

अत्यर्हित *a.* 1 Exceeded, surpassed. –2 Violated, outraged.

अत्ययिन् *a.* [इ-इनि P. III. 2. 157] Exceeding surpassing.

अतीन्द्रिय *a.* [अतिक्रान्त इन्द्रियम्] Beyond the cognizance (reach) of the senses; अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनः R. 3. 41; यत्तत्सूक्ष्ममतीन्द्रियं ज्ञानं यन्निर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमुच्यते; °ज्ञाननिधिः Śi. 1. 11 –**यः** The Soul or Puruṣa, (in Sāṅkhya Phil.); the Supreme Soul. –**यम्** 1 Pradhāna or Nature (in Sāṅkhya Phil.). –2 The mind (in Vedānta) योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः Ms. 1. 7 (Kull. इन्द्रियमतीत्य वर्तते इति °यं मनः).

अतीव [अति-इव] *ind.* 1 Exceedingly, excessively, very, very much, quite, too; °पीडित, °हृष्ट &c. –2 Surpassing, superior to (acc.); अतीवान्यान् भविष्यावः Mb.

अतुन्द *a.* Not bulky, lean, lank.

अतुर *a.* Ved. Not rich or liberal.

अतल *a.* [न. ब.] Unequalled, unsurpassed, matchless, peerless, incomparable, very great; भयमतुलं गुरुलोकात् Pt. 5. 31; so °पराक्रम, °रूप &c. –**लः** 1 The sesamum seed and plant (तिलकवृक्ष). –2 Cough Nigh.

अतुल्य *a.* Unequalled &c.

अतुषार *a.* Not cold. –**Comp.** –**करः** The Sun; so अतुहिनकर, °रश्मि, °धामन् °रुचि &c.

अतूतुजि *a.* [न तुज्-कि द्वित्वदीर्घे] 1 Not a donor or giver, not liberal (अदातृ) –2 Not quick, slow; अतूतुजि चित् तूतुजिरशिश्नत् Rv. 7. 28. 3.

अतूर्त *a.* [न तूर्यते, तूर्-हिंसायाम्] Ved. Not obstructed or stopped or injured, unhurt. –**र्तम्** The unlimited space, sky. अतूर्ते बद्धं सविता समुद्रम् Rv. 10. 149. 1. –**Comp.** –**दक्ष** *a.* Ved. whose plans cannot be obstructed or are unhurt. अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसु Rv. 8. 26. 1. –**पथिन्** *a.* Ved. whose path cannot be obstructed.

अतृणादः [न तृणम् अत्ति, अद्-अण्] 'Not eating grass', a new-born calf; Śat. Br. 14. अथ वत्सं जातमाहुरतृणाद इति Bṛi. Ār. Up.

अतृण्या [न. त.] A small quantity of grass.

अतृदिल *a.* [न तृद्यते वध्यते, तृद्-किलच्] Ved. Not assailable, immovable, solid, firm (as a mountain); तृदिला अतृदिलासः Rv. 10. 94. 11.

अतेजस् *a.* [न. ब.] 1 Not bright, dim. –2 Weak, feeble. –3 Insignificant; so अतेजस्क, अतेजस्विन्. –**स्** *n.* Dimness, shadow, darkness; absence of vigour, feebleness, dullness.

अत्कः [अतति गच्छति सततं विकृतिं, पन्थानं &c. अत्-कन् किच्च Uṇ. 3. 43] 1 A traveller. –2 A limb or member (of the body). –3 (Ved.) Water, lightning, garment, armour (?). –4 Corner of a house (See अक above)

अत्कीलः N. of the author of some Vedic hymns, a descendant of Viśvāmitra.

अत्ता *f.* [अतति सततं संबध्नाति; अत्–तक् इडभावः–टाप्] 1 A mother. –2 An elder sister. –3 A mother-in-law; (rarely) mother's sister.

अत्तिः *f.*, अत्तिका [अत्यते सर्वदा संबध्यते, कर्मणि क्तिन्] An elder sister &c.

अत्तृ &c. See under अद्.

अत्नम् [अतति जयपराजयौ अत्र, अत्-न] A battle, fight.

अत्नः [अतति सततं गच्छति; अत्-न Uṇ. 3. 6.] 1 Wind. –2 The sun. –3 A traveller. Written also as अत्नु.

अत्यः [अतति शीघ्रं गच्छति, अत् कर्तरि यत्] A courser, steed.

अत्यंहस् *a.* Ved. Emancipated from sin or evil.

अत्यग्नि *a.* Surpassing fire. –**ग्निः** Morbidly rapid digestion.

अत्यग्निष्टोमः [अतिक्रान्तोऽग्निष्टोमम् अधिकफलदत्वात्] The optional second part of the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अत्यङ्कुश *a.* [अङ्कुशमतिक्रान्तः] Past the goad, uncontrollable, unmanageable; अत्यङ्कुशमिवोद्दामं गजं मदजलोद्धतम् । प्रध्यावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये ॥ Rām. 2. 23. 20.

अत्यच्छ *a.* Of a chaste conduct, Pt. 4.

अत्यध्वन् *m.* A long or wearisome travelling; a long journey.

अत्यन्त *a.* [अतिक्रान्तः अन्तं सीमां नाशम्] 1 Excessive, much, very great or strong; °वैरम् great enmity; °मैत्री; °हिमोत्किरानिलाः Ku. 5. 26. –2 Complete, perfect, absolute; °अभावः absolute non-existence; See below. –3 Endless, perpetual, permanent, everlasting, uninterrupted, unbroken; किं वा तवात्यन्तवियोगमोघे कुर्यामुपेक्षां हतजीविते R. 14. 65; भवत्यजरमत्यन्तम् Pt. 1. 151; यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति । स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ Ms. 5. 46; Bg. 6. 28; कस्यात्यन्तं सुखमुपनतम् Me. 111. नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते येन केनचित् H. 4. 73. –**तम्** *ind.* 1 Exceedingly, excessively, very much, to the highest degree; स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा Pt. 1. 33; स्तनंधयोऽत्यन्तशिशुः स्तनादिव Mu. 4. 14. very young. –2 For ever, to the end (of life), through life; अत्यन्तमात्मसदृशेक्षणवल्लभाभिराहो निवत्स्यति S. 1. 26. For all time, in perpetuity; सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्याता

सं. इं. को....७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

V. 4. 9; oft. in comp.; °गता See below; प्रियमत्यन्त-विलुप्तदर्शनम् Ku. 4. 2. For ever lost to view; R. 14. 39. –3 Absolutely, perfectly, completely. –Comp. –**अपह्नवः** A flat, categorical or total denial; a denial nipping the accusation in the bud (P. वार्तिक III. 2. 115.). –**अभावः** absolute or complete non-existence, absolute non-entity, a thing which does not exist at any one of the three periods of time, or does not exist for all time; त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिकः (This is considered to be नित्य or eternal and different from the other kinds of अभाव). –**ग** *a.* going or walking too much or too fast. –**गत** *a.* gone or departed forever, gone never to return; कथमत्यन्तगता न मां दहेः R. 8. 56. 2. always applicable, perfectly intimate or pertinent. –**गति** *f.* 1 sense of 'completely'; अनत्यन्तगतौ क्तात् P. V. 4. 4. completion, accomplishment. –**गामिन्** *a.* 1 going or walking very much, going too fast or quickly. –2 excessive, much. –**निवृत्तिः** *f.* complete disappearance, absolute cessation. –**वासिन्** *m.* [वस्-णिनि] one who constantly stays with his preceptor, as a student. –**सहचरित** *a.* going together invariably (P. वार्तिक VIII. 1. 15.)–**संयोगः** 1 close proximity, uninterrupted continuity; कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे P. II. 1. 29. –2 Inseparable co-existence. –**संपर्कः** excessive sexual intercourse. –**सुकुमार** *a.* very tender. (–**रः**) a kind of grain.

अत्यन्ताय *adv.* For good, totally; तत्र अत्यन्ताय स्वार्थः परित्यक्तो भवति। ŚB. on MS. 6. 1. 22.

अत्यन्तिक *a.* [अत्यन्तं गच्छति; ख ठन्] 1 Going too much or too fast. –2 Very near. Not near, distant. –**कम्** [अतिशयितम् अन्तिकं नैकट्यम्] 1 Close proximity, immediate neighbourhood or being in close proximity. –2 [अतिक्रान्तम् अन्तिकम्] Great distance.

अत्यन्तीन *a.* [अत्यन्तं गामी अत्यन्तीनः, भृशं गन्ता; अत्यन्त-ख P. V. 2. 11.] 1 Going or walking too much, going too fast (अत्यन्तगमनशील); लक्ष्मीं परम्परीणां त्वमत्यन्तीनत्वमुन्नय Bk. –2 the state of lasting for a long time. पानशौण्डः श्रियं नेता नात्यन्तीनत्वमुन्मनाः Bk. 5. 10.

अत्यम्ल *a.* [अतिशयितोऽम्लो रसः फलपत्रादौ यस्य] Very acid or sour. –**म्लः** N. of a tree, Spondias Mangifera. (Mar. अंबाडा). –**म्ला**, °**पर्णी** A species of citron (वनबीजपूर).

अत्यय, अत्ययिक &c. See under अती.

अत्यर्थ *a.* [अतिक्रान्तः अर्थम् अनुरूपस्वरूपम्] Beyond the proper worth or measure, excessive, very great, intense, exorbitant; °तापात् M. 2. 12. –**र्थम्** *adv.* Very much, exceedingly, excessively; अत्यर्थं परदास्यमेत्य निपुणं नीतौ मनो दीयते Mu. 2. 5; प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः Bg. 7. 17; oft. in comp.; °**वेदनः** A type of the elephant having extreme sensibility: प्राजनाङ्कुशदण्डेभ्यो दूरादुद्विजते हि यः। स्पृष्टो वा व्यथतेऽत्यर्थं स गजोऽत्यर्थवेदनः॥ Mataṅga L. 8. 19. °संपीडितः Ś. 7. 11. excessively pinched; °क्रुद्ध, °तृषित &c.

अत्यावि *a.* Ved. Passing over or through the sieve or strainer (epithet of Soma.).

अत्यष्टिः *f.* [अतिक्रान्ता अष्टिं षोडशाक्षरपादां वृत्तिम् एकाक्षराधिक्यात्] A metre of 4 lines, each containing 17 syllables.

अत्यस्त *a.* (p. p. अति + अस् 4. p.) cast, tossed, thrown over or beyond (P. II. 1. 24, तरङ्गात्यस्तः–काशिका).

अत्यह्न *a.* [अतिक्रान्तमहः] Exceeding a day in duration.

अत्याकारः [अतिशयितः आकारः तिरस्कारः] 1 Contempt, blame, censure; गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु P. V. 1. 134. –2 Bigness of person, a very large body.

अत्याक्रम् = आक्रम् q. v.

अत्याचार *a.* [आचारमतिक्रान्तः] Deviating from established usages or customs, negligent. –**रः** Performance of works not sanctioned by usage (अनुचिताचरणम्); irreligious conduct.

अत्यादित्य *a.* Surpassing the (lustre of the) sun; अत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः Me. 43.

अत्यानन्दा *a.* Morbid indifference to the pleasures of sexual union.

अत्याधानम् 1 Laying on, imposition. –2 Transgression. –3 Violation of आधान, not keeping the sacred fire.

अत्याय *a.* [इ or अय्–घञ्] 1 Transgressing. –2 Past going time. –**यः** 1 Transgression, violation. –2 Excess. P. III. 1. 141. –3 Great gain or profit (अतिशयितो लाभः).

अत्यायु *n.* [अति–आ–या–कु] A kind of sacrificial vessel.

अत्यारूढ *a.* Grown to excess; °ढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33. –**ढम्, ढिः** *f.* A very high position, great elevation or rise; अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4. v. l.; अत्यारूढं रिपोः सोढं चन्दनेनेव भोगिनः R. 10. 42.

अत्यालः [अतिशयेन समन्तात् अलति पर्याप्नोति; अति–आ–अल्–अच्] N. of a plant रक्तचित्रक Plumbago Rosea.

अत्याश्रमः Saṁnyāsa, Renunciation. (– श्रमिन्) Saṁnyāsa. (Śveta. Up. 6. 21.)

अत्यासः [अति–अस्–घञ्] Allowing to pass, only in acc. sing. as णमुल्; द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासं गाः पाययति P. III 4. 57 after an interval of 2 days (अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययति).

अत्याहारयमाण *a.* Making exactions from. लोभादैलश्चातुर्वर्ण्यमत्याहारयमाणः (विननाश) Kau. A. 1.

अत्याहितम् [आधा–आधारे क्त, अत्यन्तमाधीयते तन्निवारणार्थं मनो दीयते यस्मिन् Tv.] A great calamity, danger or evil, misfortune, mishap, accident: न किमप्यत्याहितं Ś. 1. किम् अत्याहितं सीतादेव्याः;–न केवलं°नं सापवादमपि U. 2; मया °तमुपलब्धं V. 4; किमिदमुच्चैरत्याहितम् Mv. 6; श्रुतमत्याहितम् M. 4 evil or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

evil news; oft. as an exclamation, 'Ah, me!' 'alas! alas!', 'how bad it is!' Māl. 3, 7; V. 5. -2 A rash or daring deed (जीवानपेक्षि कर्म); अत्याहितं किमपि राक्षसकर्म कुर्यात् Mv. 4. 49. rash and demoniacal deed; पाण्डुपुत्रैर्न किमप्यत्याहितमाचेष्टितं भवेत् Ve. 2. -3 Great fear; अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके। इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके॥ Rām. 2. 67. 11 cf. अत्याहितं महाभीतौ कर्म जीवानपेक्षि च Nm.

अत्युक्ता-क्था [उक्ता-कथा एकाक्षरपादा वृत्तिः, ताम् अतिक्रान्ता] N. of a class of metres of 4 lines, each of 2 syllables.

अत्युक्तिः *f.* Exaggeration, hyperbole, over-drawn or coloured description; अत्युक्तौ न यदि प्रकुप्यसि मृषावादं च नो मन्यसे। Udbhaṭa. See अतिशयोक्ति also.

अत्युग्र *a.* Very fierce. -ग्रम् Asafoetida. (Mar. हिंग).

अत्युपध *a.* [उपधाम् अतिक्रान्तः] Above guiles, trustworthy, tried: अमात्ये चात्युपधे Ak.

अत्यूमशा *ind.* [ऊर्ध्वदिग्गण] A particle of abuse, occurring in comp. with कृ, भू or अस्.

अत्यूर्मि *a.* Ved. Overflowing or bubbling over. अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति Rv. 9. 17. 3.

अत्यूहः [अतिशयेन ऊहः तर्कः] 1 Close or deep meditation or thinking; earnest reasoning. -2 [अतिशयेन ऊहते शब्दायते; अति-ऊह्-अच्] A gallinule (दात्यूह). -हा A plant (नीलिका) Nyctanthes Tristis, or Jasminum Villosum. (Mar. निर्गुंडी).

अत्र (अत्रा Ved.) *ind.* [अस्मिन् एतस्मिन् वा, इदं-एतद् वा सप्तम्याः त्रल् प्रकृतेः अशभावश्च Tv.] 1 In this place, here; अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः Ś. 1.; अत्र गृह्यते अत्र गृह्यते K. 119 here-here *i. e.* just now. -2 In this respect, matter, or case: as to this, (serving the purpose of अस्मिन् विषये or of the forms अस्मिन् or एतस्मिन्, अस्याम्, &c. with a substantive or adjectival force); अहिंसा परमो धर्म इत्यत्र ऐकमत्यम् H. 1: अलं प्रयत्नेन तवात्र R. 3. 50; भवन्तमेवात्र गुरुलाघवं पृच्छामि Ś. 5; तदत्र परिगतार्थं कृत्वा Ś. 6 informing him of this matter. -3 There, in that direction. -4 Then, at that time (Ved.); कः कोऽत्र भोः who is there? which of the servants is in attendance? who waits there? (used in calling out to one's servants &c.: cf. Hindustāni *Kaun hai*). -Comp. -अन्तरे *adv.* in the meanwhile, meantime. अत्रान्तरे श्रवणकातरतां गतोऽस्मि Ś. 3. 10. -दघ्न *a.* (घ्नी *f.*) reaching so far up; as tall as this. -भवत् (*m.* भवान्) an honorific epithet meaning 'worthy', 'revered', 'honourable', 'your or his honour', and referring to a person that is present or near the speaker, (opp. तत्रभवत्); °भवती *f.* 'your or her lady-ship' (पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि); अत्रभवान् प्रकृतिमापन्नः Ś. 2; वृक्षसेचनादेव परिश्रान्तामत्रभवतीं लक्षये Ś. 1.

अत्रत्य *a.* [अत्र भवो जातः एतत्स्थानसंबद्धो वा; अत्र-त्यप्] 1 Belonging to, or connected with, this place: दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः R. 15. 72. -2 Produced or found here, of this place; local.

अत्र *a.* Ved. Not giving or enjoying protection. Bri. Up. -त्रः Ved. [अद्-त्रन्] An eater, devourer: a demon, Rākṣasa. -त्रम् Food. अत्राण्यस्मै पड्भिः संभरन्ति Rv. 10. 79. 2.

अत्रप *a.* [न. ब.] Shameless, impudent, immodest.

अत्रपु *a.* Not tinned. Maitrāyaṇī, Kāṭhaka and Kāpiṣṭhala Saṁhitās.

अत्रवस् *ind.* The year before last (?)

अत्रस्त, अत्रास,-त्रस्नु *a.* [न. त.] Not afraid, fearless: जुगोपात्मानमत्रस्तः R. 1. 21.

अत्रि *a.* [properly अत्त्रि, Uṇ. 4. 68, अदेस्त्रिनिश्च, अद्-त्रिन्] Devourer; अत्रिमनु स्वराज्यमग्निम् Rv. 2. 8. 5. -त्रिः N. of a celebrated sage and author of many Vedic hymns. [He appears in the Vedas in hymns addressed to Agni, Indra, the Aśvins and the Viśvedevas. In the Svāyambhuva Manvantara, he appears as one of the ten Prajāpatis or mind-born sons of Brahmā, being born from his eye. These sons having died by the curse of Śiva, Brahmā performed a sacrifice, at the beginning of the present Vaivasvata Manvantara, and Atri was born from the flames of Agni. Anasūyā was his wife in both lives. In the first, she bore him three sons, Datta, Durvāsas and Soma; in the second, she had two additional children, a son by name Aryaman and a daughter called Amalā. In the Rāmāyaṇa an account is given of the visit paid by Rāma and Sītā to Atri and Anasūyā in their hermitage, when they both received them most kindly. (See Anasūyā.) As a Riṣi or sage he is one of the seven sages who were all sons of Brahmā, and represents in Astronomy one of the stars of the Great Bear situated in the north. He is also the author of a code of laws known as अत्रिस्मृति or अत्रिसंहिता. In the Purāṇas he is said to have produced the moon from his eye, while he was practising austere penance, the moon being in consequence called अत्रिज,-जात,-दृग्ज, अत्रिनेत्रप्रसूत,-°प्रभव, °भव &c.: cf. also अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः R. 2. 75. and अत्रेरिवेन्दुः V. 5. 21.] - (pl.) descendants of Atri. -अत्री wife of अत्रि; अत्रिरत्र्या नमस्कर्ता Mb. 13. 17. 38. -Comp. -चतुरहः N. of a Sacrifice. -जातः 1 The moon. -2 Datta. -3 Durvāsas. -भारद्वाजिका Marriage of descendants of Atri with those of Bhāradvāja.

अत्रिजात *a.* A man belonging to one of the three classes (= द्विज).

अत्रिन् *m.* A devourer, a demon.

अत्वक *a.* Skinless.

अत्सरुकः [नास्ति त्सरुर्यस्य] N. of a sacrificial vessel.

अथ (Ved. अथा) *ind.* [अर्थ्-ड, पृषोद० रलोपः Tv.] A particle used at the beginning (of works) mostly as a sign of auspiciousness, and translated by 'here,' 'now' (begins) (मङ्गल, आरम्भ, अधिकार).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(Properly speaking 'auspiciousness' or मङ्गल is not the sense of अथ, but the very utterance or hearing of the word is considered to be indicative of auspiciousness, as the word is supposed to have emanated from the throat of Brahmā: ओंकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा। कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेन माङ्गलिकावुभौ॥ and therefore we find in Śaṅkara Bhāṣya अर्थान्तरप्रयुक्तः अथशब्दः श्रुत्या मङ्गलमारचयति); अथ निर्वचनम्; अथ योगानुशासनम्; अथेदं प्रारभ्यते द्वितीयं तन्त्रम् Pt. 2. (usually followed by इति at the end, इति प्रथमोऽङ्कः here ends &c.). **-2** Then, afterwards (आनन्तर्ये) अथ प्रजानामधिपः प्रभाते R. 2. 1; often as a correlative of यदि or चेत्; न चेन्मुनिकुमारोऽयं अथ कोऽस्य व्यपदेशः S. 7; मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् अथ त्वं छन्दोऽधीष्व P. III. 3. 9. Sk. **-3** If, supposing, now if, in case, but if (पक्षान्तर); अथ कौतुकमावेदयामि K. 144, अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम्॥ S. 5. 27; अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वे Ve. 3. 6. अथ गृह्णाति S. 7; Ku. 5. 45; Mu. 3. 25; Ki. 1. 44; अथ चास्तिमिता त्वमात्मना R. 8. 51 while, but, on the other hand; oft. followed by ततः or तथापि, Bg. 2. 26; 12. 9, 11; अथ चेत् but if Bg. 2. 33; 18. 58. **-4** And, so also, likewise (समुच्चय); गणितमथ कलां वैशिकीम् Mk. 1. मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा। संपूज्या गुरुपत्नीवत् समास्ता गुरुभार्यया॥ Ms. 2. 1. 31; भीमोऽथार्जुनः G. M. **-5** Used in asking or introducing questions (प्रश्न) oft. with the interrogative word itself; अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी S. 7; अथवान् खलु मे राजशब्दः। अथ भगवाँल्लोकानुग्रहाय कुशली काश्यपः S. 5; अथ शक्तोऽपि भोक्तुम् G. M.; अथात्रभवती कथमित्थंभूता M. 5; अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः। Bg 3. 36; अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः S. 2; अथ माडव्यं प्रति किमेवं प्रयुक्तम् S. 6 (अथ may in these two sentences mean 'but'). **-6** Totality, entirety (कार्त्स्न्य); अथ धर्मं व्याख्यास्यामः G. M. we shall explain the whole धर्म (धर्म in all its details.) Si. 7. 75. **-7** Doubt, uncertainty (संशय, विकल्प); शब्दो नित्यो ऽथानित्यः G. M. The senses of अथ usually given by lexicographers are :—अथोऽथ स्यातां समुच्चये। मङ्गले संशयारम्भाधिकारानन्तरेषु च। अन्वादेशे प्रतिज्ञायां प्रश्नसाकल्ययोरपि॥ Some of these senses are indentical with those in (1), while some are not in general use. **-Comp.** **-अतः -अनन्तरम्** now, therfore; अथाऽतो धर्मजिज्ञासा Ms. 1. 1. 1. **-अपि** moreover, and again &c. (= अथ in most cases); °च likewise, also. **-किम्** what else, yes, exactly so, quite so, certainly; सर्वथा अप्सरःसंभवैषा। अथ किम् S. 1; अपि वृषलमनुरक्ताः प्रकृतयः अथ किम् Mu. 1. **-किमु** how much more, so much more. **-तु** but, on the contrary. अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः। S. 5. 27. **-वा 1** or (used like the English disjunctive conjunction 'or' and occupying the same place); व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथवा भवेत् H. 1. 55; समस्तैरथवा पृथक् Ms. 7. 198; अथवा—अथवा either-or; वाथ is often used in the same sense with वा; कार्तिके वाथ चैत्रे वा Pt. 3. 38; साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक्। विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन॥ Ms. 7. 182; अथापि वा also used in the same sense: एतदेव व्रतं कुर्युश्चान्द्रायणमथापि वा 11. 117; 8. 287. **-2** or rather, or why, or perhaps, is it not so (correcting or modifying a previous statement); why should there be any thought or hesitation about it, or it is no wonder; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात्। अथवा कृतं सन्देहेन S. 1., 1. 16; गमिष्याम्युपहास्यताम्...अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेऽस्मिन् R. 1. 3-4; अथवा मृदु वस्तु हिंसितुम् R. 8. 45; दीर्घे किं न सहस्यथाहमथवा रामेण किं दुष्करम् U. 6. 40; अधोऽधो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकमथवा। विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः Bh. 2. 10.

अथो = अथ in most senses; अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं... ऐक्षत Ku. 5. 51; स्त्रियो ग्लान्यथो विद्या Ms. 2. 240, 3. 202, Bg. 4. 35, Ki. 5. 16, 6. 1. cf. मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ। कथमादौ तथाप्यन्ते यत्ने गौरववादयोः॥ Nm.

अथरिः-री Ved. *m. f.* A finger; finger-like or pointed flame (?)

अथर्यति Den. P. To go constantly.

अथर्य-युः *a.* Ved. Moving constantly, tremulous (गमनशील) दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् (अग्निम्) Rv. 7. 1. 1; pointed like a lance, lambent (?) उषर्बुधमथर्यः Rv. 4. 6. 8.

अथर्वः = अथर्वन् See below.

अथर्वणः [अथर्वा तदुक्तविद्या अस्त्यस्य ज्ञातृत्वात् अच् न टिलोपः] **1** Śiva. **-2** N. of the Atharvaveda, See below.

अथर्वन् *m.* [अथ-ऋ-वनिप् शकन्ध्वादि° Tv.; probably connected with some word like *athar* fire] **1** A priest who has to worship fire and Soma. **-2** A Brāhmaṇa. **-3** N. of the priest who is said to have first brought down fire from the heaven, offered Soma and recited prayers. [He is represented as the eldest son of Brahmā sprung from his mouth; as a Prajāpati appointed by Brahmā to create and portect subordinate beings, who first learnt from Brahmā and then taught the Brahmavidyā and is considered to be the author of the Veda called after him. His wife was Śānti, daughter of Kardama Prajāpati. He had also another wife called Chitti; he is also considered identical with Aṅgiras and father of Agni.] **-4** Epithet of Śiva, Vasiṣṭha. व्रतपदपङ्क्तिरथर्वणेव वेदः Kir. 10. 10. -(pl.) Descendants of Atharvan; hymns of this Veda; जिष्णुं जैत्रैरथर्वभिः R. 17. 13. **-र्वा-र्वे** *m. n.*, °वेदः The Atharvaveda, regarded as the fourth Veda. [It contains many forms of imprecations for the destruction of enemies and also contains a great number of prayers for safety and averting mishaps, evils, sins or calamities, and a number of hymns, as in the other Vedas, addressed to the gods with prayers to be used at religious and solemn rites; cf. Mv. 2. 24. मूर्तिमभिरामघोरां बिभ्रदिवाथर्वणो निगमः. It has nine Śākhās and five Kalpas, and is comprised in 20 Kāṇḍas. The most important Brāhmaṇa belonging to this Veda is the Gopatha-Brāhmaṇa, and the Upaniṣads pertaining to it are stated to be 52, or, according to another account 31.] [cf. Zend *atharvan*, Pers. *āturbān.*] **-Comp.**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-अधिपः N. of बुध Mercury (सामवेदाधिपो भौमः शशिजोऽथर्ववेदराट्). **-निधिः, -विद्** *m.* receptacle of the (knowledge of) Atharvaveda, or conversant with it; गुरुणाऽथर्वविदा कृतक्रियः R. 8. 4. 1. 59; (अथर्वविधिपदेन दुरितोपशमननिमित्तशान्तिकपौष्टिकप्रवीणत्वं पौरोहित्योचितत्वं द्योत्यते Malli.) **-भूताः** (pl.) those who have become Atharvans, Names of the 12 Maharsis. **-शिखा,-शिरस्** *n.* (अथर्वणो वेदस्य शिखा शिर इव वा ब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वेन श्रेष्ठत्वात्) N. of an Upanisad dealing with Brahmavidyā. अथर्वशिरसोऽध्येता ब्रह्मचारी यतव्रतः Mb. 13. 90. 29. **-संहिता** A text of collection of hymns of अथर्ववेद. अथर्वसंहितायाजी विदश्वे विधिवद्धुतम् Bm. 1. 869.

अथर्वणिः [अथर्वणि तदुक्तशान्त्यादौ वा कुशलः, इञ् सित्वेन भत्वाभावात् न टिलोपः Tv.] 1 A Brāhmaṇa versed in this Veda; or skilled in the performance of the rites enjoined by it. -2 A family priest (पुरोधस्).

अथर्वाङ्गिरस् *m.* A member of the class of this name. -(pl.) 1 Descendants of Atharvan and of Aṅgiras. -2 Names of the hymns of the Atharvaveda; दण्डनीत्यां च कुशलमथर्वाङ्गिरसे तथा Y. 1. 313.

अथर्वाङ्गिरस *a.* (-सी *f.*) Connected with अथर्वाङ्गिरस्. **-सम्** Office of this person. **-साः** Hymns of this Veda. श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीः प्रकुर्यादविचारयन् Ms. 11. 33.

अथर्वाणम् Ritual of the Atharvaveda. **-णः,-°विद्** One studying or versed in this Veda or the ritual.

अथर्वी *a.* Ved. [न थुर्व्-अच्, पृषो० उलोपः गौरा०-ङीष् Tv.] Not injuring or hurting, not destructive; pierced by a lance (?).

अथवा, अथो See under अथ.

अद् 2 P. [अत्ति, आद,-जघास, अघसत्, अत्स्यति, अत्तुम्, अन्न-जग्ध, जग्ध्वा] 1 To eat, devour. -2 To destroy. -3 = अन्द्, q. v. *-Caus.* to feed with, cause to eat; आदयत्यन्नं बटुना Sk. *-Desid.* जिघत्सति To wish to eat. [cf. L. *edo*, Gr. *edo*, Germ. *essen*, Eng. *eat*; Lith. *edmi*, Sans. *admi*, Goth. *at*, Zend *ad*] With अव to satisfy by food, get rid of with feeding; (fig.) stop the mouth of. -आ to eat &c. -प्र-सम् to use up, consume, devour; समदन्त्यामिषं खगाः Bk. 18. 12. **-वि** to gnaw.

अत्तृ *a.* [अद्-तृच्] One who eats; अरक्षितारमत्तारं नृपं विद्यादधोगतिम्. Ms. 8. 309.

अद्-द *a.* (at the end of comp.) Eating, devouring; मांसाद carnivorous, feeding on flesh; so मत्स्य°.

आदन Food. Rv. 6. 54. 3.

अदंष्ट्र *a.* [न. ब.] Toothless. **-ष्ट्रः** A serpent without teeth; one whose fangs have been taken out.

अदक्षिण *a.* [न. त.] 1 Not right, left. -2 [न. ब.] Not bringing in Dakṣiṇā to the priests; without any gifts (as a sacrifice); अदक्षिणास अच्युता दुधुक्षन् Rv. 10. 61. 10 मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः Pt. 2. 94. -3 Simple, weak-minded, silly; मेनेऽथ सत्यमेवेति परिहासमदक्षिणा Rām. -4 Not handy, skillful or clever; awkward. -5 Unfavourable Bhāg. 10. 82. 20.

अदाक्षिणीय-दक्षिण्य *a.* Not deserving Dakṣiṇā.

अदग्ध *a.* Not burnt; not burnt according to the rites.

अदण्ड *a.* [न. ब.] Free or exempt from punishment.

अदण्ड्य *a.* 1 Not deserving punishment; अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् Y. 2. -2 Exempt or free from punishment; नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मे न तिष्ठति Ms. 8. 335.

अदत् *a.* Toothless.

अदत्त *a.* 1 Not given. अदत्तान्युपभुञ्जानः Ms. 4. 202. -2 Unjustly or improperly given. -3 Not given in marriage. -4 Not having given any thing. **-त्ता** An unmarried girl. **-त्तम्** A gift which is null and void (having been given under particular circumstances which make it revocable). **-Comp. -आदायिन्** *a.* the receiver of such a gift; one who takes what has not been given away, such as a thief; अदत्तादायिनो हस्तालिप्सेत ब्राह्मणो धनं। याजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः॥ **-पूर्वा** not affianced or betrothed before; अदत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते Mal.4.

अदत्र *a.* [अद्-बा० अत्रन्] Ved. Fit to be eaten; अदत्रया दयते वार्याणि Rv. 5. 49. 3. (= अदनीयानि).

अदध्र्यञ्च् [अमुं अञ्चति अदस्-अञ्च् क्विप् अध्यागमः P. VIII. 2. 80-81.] Going to that, tending to that.

अदन्त *a.* [न. ब.] 1 Toothless. -2 Not yet having the teeth formed or grown (said of young ones of men or animals before the teething time). -3 Ending in अत् or अ. P. VIII. 4. 7. **-तः** 1 A leech. -2 N. of Pūṣan, one of the 12 Ādityas, he having lost his teeth at the destruction of Dakṣa's sacrifice by Vīrabhadra.

अदन्त्य *a.* 1 Not dental. -2 Not fit for the teeth; injurious to them.

अदब्ध,-दम्भ *a.* [न. त.] Ved. Unbroken or unimpaired, unhurt, uninjured; pure, true; °असु, or °आयुः having uninjured or pure life; leaving uninjured the man who sacrifices; °धीति, °व्रत whose works or religious observances are unimpaired. अर्यमणं भगमदब्धधीतीनच्छ Rv. 6. 51. 3.

अदभ्र *a.* [दम्भ्-रक्, न. त.] Not scanty, plentiful, copious; अदभ्रदर्भामधिशय्य स स्थलीम् Ki. 1. 38; °अभ्रनिर्घोष Dk. 35.

अदम्भ *a.* Honest, undeceitful. **-भः** 1 Honesty, absence of deceit. -2 N. of Śiva.

अदय [न. ब.] Merciless, unkind, cruel. **-यम्** *ind.* Mercilessly; ardently; fervently, closely (as an embrace) इच्छामि चैनमदयं परिरब्धुमङ्गैः V. 5. 9.

अदर्शः 1 Day of new moon. -2 A mirror (= आदर्श).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अदर्शनम् 1 Not seeing, non-vision; absence; not being seen; नमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन R. 2. 73; अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति P. I. 4. 28 the person whose sight one wishes to avoid; °नं गतः Pt. 2; °नीभूतः Pt. 1 become invisible; अस्य °नं गत्वा Pt. 2 going out of his sight, beyond the reach of vision; सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्याता V. 4. 9. lost to view, become invisible. –2 Neglect, or failure to see; ब्राह्मणादर्शनेन च Ms. 10. 43. –3 (Gram.) Disappearance, elision, omission; अदर्शनं लोपः P. I. 1. 60. –4 Non-mention, non-assertion; दर्शनादर्शनयोश्च दर्शनं प्रमाणम्। ŚB. on MS. 10. 7. 36. –5 Ignorance; अदर्शनादापतिताः पुनश्चादर्शनं गताः Mb. 11. 2. 13.

अदल *a.* 1 Leafless. –2 Without parts. –लः A plant (हिज्जल) Eugenia or Barringtonia Acutangula. (Mar. समुद्रफळ). –ला A plant (घृतकुमारी) Aloe Indica Royle. (Mar. कोरफड).

अदस् *pron. a.* [न दस्यते उत्क्षिप्यते अङ्गुलिर्यत्र इदंतया निर्धारणाय पुरोवर्तिनि एवाङ्गुलिनिर्देशः संभवति नापुरोवर्तिनि, न-दस्-क्विप् Tv.] (असौ *m. f.* अदः *n.*). That, (referring to a person or thing not present or near the speaker) (विप्रकृष्ट or परोक्ष); इदमस्तु संनिकृष्टं समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्। अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात्॥ अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी N. 1. 5; असौ नामाऽहमस्मीति स्वनाम परिकीर्तयेत् Ms. 2. 122. I am that person, so and so (giving the name); असावहमिति ब्रूयात् 130, 216; Y. 1. 26. अदस् is, however, often used with reference to प्रत्यक्ष or संनिकृष्ट objects &c. in the sense of 'this here', 'yonder'; असौ शरण्यः शरणोन्मुखानाम् R. 6. 21. (असाविति पुरोवर्तिनो निर्देशः Malli.); अमी रथ्याः Ś. 1. 8.; अमी वल्कयः 4. 18; 7. 11. It is often used in the sense of तद् as a correlative of यत्; हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते Ms. 4. 170. He, who &c. But when it immediately follows the relative pronoun (योऽसौ, ये अमी &c.) it conveys the sense of प्रसिद्ध 'well-known', 'celebrated', 'renowned'; योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः Ms. 1. 7; योऽसौ कमारसेवको नाम Mu. 3; योऽसौ चोरः Dk. 68; sometimes अदस् used by itself conveys this sense; विधुरपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणाऽसौ that (so well-known to us all) moon too. See the word तद् also and the quotations from K. P. –*ind.* There, at that time, then, thus, ever; correlative to some pronominal forms; यदादः, यत्रादः whenever, wherever &c. By अदोऽनुपदेशे P. 1. 4. 70. अदस् has the force of a (गति) preposition when no direction to another is implied; अदःकृत्य अदःकृतम्; । परं प्रत्युपदेशे तु अदः कृत्वा अदःकुरु। Sk.

अदसीय *a.* Belonging to this or that, Sāhendra. 2.42.

अदस्यति Den. P. To become that P. VIII. 2. 80.

अदात *a.* 1 Not giving, miserly; आदानमप्रियकरं दानं च प्रियकारकम्, 11. 15. not liberal –2 Not giving (a daughter) in marriage; कालेऽदाता पिता वाच्यः Ms. 9. 4. –3 Not liable to payment.

अदादि *a.* Having अद् at the head, a term used to mark roots of the second conjugation.

अदान *a.* [न. ब.] 1 Not giving, miserly. –2 Without rut (or not charitable); मदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः। अदानः पीनगात्रोऽपि निन्द्य एव हि गर्दभः॥ Pt. 2. 70.

अदान्य, अदायिन्, अदामन्, अदाशु, अदाशुरि, –दाश्वस् *a.* Ved. Not giving, miserly, poor; irreligious, impious, जघन्वाँ इन्द्र मित्रेरूञ्चोदप्रवृद्धो हरिवो अदाशून् Rv. 1. 174. 6. यस्ते देवाँ अदाशुरिः प्रममर्ष मघत्तये Rv. 8. 45. 15.

अदाभ्य *a.* Ved. 1 Faithful, trusty. –2 Uninjured, unhurt; अदाभ्यः पुरएता विशाम् Rv. 3. 11. 5. –3 Pure, undefiled. –4 Unapproachable. –भ्यः N. of a soma-offering in the ज्योतिष्टोम Sacrifice; अदाभ्येन प्रचरति.

अदाय *a.* [नास्ति दायो यस्य] Not entitled to a share.

अदायाद *a.* 1 Not entitled to be an heir; पुमान्दायादोऽदायादा श्री Nir; कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा। स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबान्धवाः॥ Ms. 9. 160. –2 Destitute of heirs.

अदायिक *a.* (–की *f.*) [दायमर्हति दाय-ठक् न. ब.] 1 That which is not claimed by an heir; destitute of heirs; अदायिकं धनं राजगामि Katy. –2 Not relating to inheritance.

अदारः [न. ब.] 1 One who has no wife, a widower or bachelor. –2 [न. त.] Not injuring or tearing.

अदारिका N. of a plant. (Mar. वृक्षकमळ)

अदासः A free man; Ms. 10. 32.

अदाह्य *a.* 1 Incombustible. –2 Not fit to be burnt on the funeral fire. –3 Not capable of being burnt, epithet of परमात्मन्.

अदिक् *a.* Ved. Having no direction or region of the world for oneself; banished from beneath the sky. Śat. Br.

अदिति *a.* [न दीयते खण्ड्यते बध्यते बृहत्त्वात्; दो-क्तिच्] Free, not tied. आदित्यासो अदितयः स्याम Rv. 7. 52. 1. boundless, unlimited, inexhaustible; entire, unbroken; happy, pious (mostly Ved. in all these senses). –तिः [अत्ति प्राणिजातम्; अद्-इतिच्] 1 Devourer *i. e.* death; यद्यदेवासृजत तत्तदत्तुमध्रियत, सर्वं वा अत्तीति तददितेरदितित्वम् Bri. Ār. Up. 1. 2. 5. –2 An epithet of God. –तिः *f.* [न दातुं शक्तिः] 1 Inability to give, poverty. –2 [दातुं छेत्तुम् अयोग्या] (*a*) The earth. (*b*) The goddess Aditi, mother of the Ādityas, in mythology represented as the mother of gods; see further on. (*c*) Freedom, security; boundlessness, immensity of space (opp. to the earth). (*d*) Inexhaustible abundance, perfection. (*e*) The lunar mansion called पुनर्वसु. (*f*) Speech; या प्राणेन संभवत्यदितिर्देवतामयी (शब्दादीनां अदनात् अदितिः Śaṅkara). (*g*) A cow. cf. ŚB. on MS. 10-3-49. (*h*) Milk; wife (?). –ती (*dual*) Heaven and earth. [अदिति literally means 'unbounded', 'the boundless Heaven,' or according to others, 'the visible infinite, the endless expanse beyond the earth, beyond

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the clouds, beyond the sky'. According to Yāska अदितिरदीना देवमाता, and the verse beginning with अदितिर्द्यौः &c. Rv. 1. 89. 16. he interprets by taking अदिति to mean अदीन *i. e.* अनुपक्षीण, न ह्येषां क्षयोऽस्ति इति. [In the Rigveda Aditi is frequently implored 'for blessings on children and cattle, for protection and for forgiveness'. She is called 'Devamātā' being strangely enough represented both as mother and daughter of Dakṣa. She had 8 sons; she approached the gods with 7 and cast away the 8 th (Mārtaṇḍa, the sun.) In another place Aditi is addressed as 'supporter of the sky, sustainer of the earth, sovereign of this world, wife of Viṣṇu', but in the Mahābhārata, Rāmāyaṇa and Purāṇas, Viṣṇu is said to be the son of Aditi, one of the several daughters of Dakṣa and given in marriage to Kaśyapa by whom she was the mother of Viṣṇu in his dwarf incarnation, and also of Indra, and she is called mother of gods and the gods her sons, 'Aditinandanas'; See Dakṣa and Kaśyapa also]. **-Comp. -जः, -नन्दनः** a god, divine being.

अदीन *a.* Not low or depressed, high-spirited; mighty, not poor; rich, happy.**-Comp.-आत्मन्,-वृत्ति, -सत्त्व** *a.* not depressed in spirit, high-spirited, high-mettled.

अदीर्घ *a.* Not long. **-Comp. -सूत्र,-सूत्रिन्** *a.* [न दीर्घं सूत्रं सूत्रवत् विस्तारो यस्य] quick, prompt in action.

अदुःख *a.* [न. त.] Free from evil, propitious.**-Comp. -नवमी** the propitious 9th day in the bright half of भाद्रपद when women worship Devī to avert evil for the ensuing year.

अदुच्छुन *a.* Ved. Free from evil, propitious. पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः Rv. 9. 61. 17.

अदुपध *a.* A word with अ as the Penultimate letter (P. III. 1. 98.).

अदुर्ग *a.* **1** Not inaccessible, not difficult of access. **-2** Destitute of forts; °विषयः an unfortified country.

अदुर्मुख *a.* Ved. Unremitting, zealous, cheerful; यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मुखस्य वा Rv. 8. 75. 14.

अदु *a.* Ved. Not zealous, dilatory; not worshipping; आदुवः Rv. 7. 4. 6.

अदूर *a.* Not distant, near (in time or space); °वर्तिनीं सिद्धिं राजन् विगणयात्मनः R. 1. 87; °उज्झितवर्त्मसु मृगद्वन्द्वेषु 1. 40; °त्रिंशाः Sk. not far from 30, i. e. nearly 30; °कोपा हि मुनिजनप्रकृतिः K. 142 easily provoked, irascible. **-रम्** Proximity, vicinity; वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः R. 6. 34; त्रिंशतोऽदूरे वर्तन्ते इति अदूरत्रिंशाः Sk.; अदूरे,-रम्,-रेण,-रतः-रात् (with gen. or abl.) not far from, at no great distance from; अदूरे प्रियासमागमं ते श्रेयेे V. 3 not far distant, very near. **-Comp. -भव** *a.* not being far off, being near. (P. IV. 2. 70).

अदूषित *a.* Not vitiated, uncorrupted, unspotted, irreproachable; °धी possessing an uncorrupted soul.

अदृप्त *a.* Not proud, not vain; °क्रतु not proud-minded, sober, calm.

अदृश् *a.* [न. ब.] **1** Sightless, blind. **-2** Not seeing, not perceiving.

अदृश्य *a.* **1** Invisible; किमपि भूतमदृश्यरूपम् Ku. 4. 45. **-2** Not capable of being seen, epithet of परमेश्वर. **-Comp. -करणम्** rendering invisible, a part of a conjurer's legerdemain.

अदृष्ट *a.* **1** Invisible, not seen; °पूर्व not seen before. **-2** Not known or experienced, not felt; °विरहव्यथम् H. 1. 125. **-3** Unforeseen, not observed or thought of; unknown, unobserved, तस्मादद्दृष्टं त्वां भयमागमिष्यति Mb. 1. 3. 9. **-4** Not permitted or sanctioned, illegal; न चादृष्टां (वृद्धिं) पुनर्हरेत् Ms. 8. 153. **-ष्टः** N. of some venomous substance or vermin. **-ष्टम् 1** The invisible one. **-2** Destiny, fate, luck (good or bad); दैवमिति यदपि कथयसि पुरुषगुणः सोऽप्यदृष्टाख्यः Pt. 5. 30. **-3** Virtue or vice as the eventual cause of pleasure or pain. (Fate is supposed to be the result of good or bad actions done in one state of existence and experienced in another, the performance of good deeds being rewarded with residence in Heaven, and of bad deeds, visited with condemnation to Hell; धर्माधर्मावदृष्टं स्यात् धर्मः स्वर्गादिसाधनम्...अधर्मो नरकादीनां हेतुर्निन्दितकर्मजः Bhāṣā P. 161-2. The Vedāntins do not recognize अदृष्ट or luck; नैहि कर्मणः सूक्ष्मावस्थापन्नसंस्कारविशेष एव अदृष्टस्थानीयत्वेनाङ्गीकियते; अदृष्टम् आत्मधर्म इति नैयायिका वैशेषिकादयश्च, सांख्यपातञ्जलास्तु बुद्धिधर्म इत्यभ्युपगच्छन्ति Tv.) **-4** An unforeseen calamity or danger (such as from fire, water &c.) **-Comp. -अर्थ** *a.* [ब.] having a metaphysical or occult meaning, metaphysical; having an object not evident to the senses. **-कर्मन्** *a.* one who has had no practice or practical experience, not practical, inexperienced; कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति H. 3. 54. **-कल्पना** Supposition of an invisible object or idea. दृष्टे सत्यदृष्टकल्पनाऽन्याय्या **-नरः,-पुरुषः** one of the 20 ways of peace-making, in which no third person is seen, said of a treaty concluded by the parties themselves without a mediator यत्र शत्रुः पणं कुर्यात्सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः H. 4. 119. **-फल** *a.* [ब.] that of which the consequences are not yet visible. (**लम्**) the (future) result of good or bad actions; the result or consequence hidden in the future. **-हन्** *a.* destroying poisonous vermin (?).

अदृष्टिः *f.* [विरुद्धा दृष्टिः] **1** An evil or malicious eye, evil look, an angry or envious look. **-2** Not being seen. **-*a.*** [न. ब.] Blind, sightless.

अदेय *a.* Not to be given; what cannot or ought not to be given away; अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः R. 3. 16. **-यम्** That which it is not right or necessary to give-wife,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

sons, deposits, and a few other things belong to this class. अन्वाहितं याचितकमाधिः साधारणं च यत्। निक्षेपः पुत्रदाराश्च सर्वस्वं चान्वये सति॥ आपत्स्वपि च कष्टासु वर्तमानेन देहिना। अदेयान्याहुराचार्या यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम्॥ **–Comp.–दानम्** an unlawful gift.

अदेव *a.* [न. ब.] 1 Not god-like or divine, not pertaining to a deity. –2 Godless, impious, irreligious. **–वः** [न. त.] One who is not a god. **–Comp. –त्र** *a.* [न देवाः त्रायन्ते प्रीयन्ते अनेन, त्रै-करणे क] not gratifying the gods, such as food. **–मातृक** *a.* [न देवो मेघो माता वृष्टिकारकः यस्य] not rained upon; (lit.) not having the god of rain as mother to suckle or water; hence (artificially) supplied with the water of rivers, canals &c., irrigated; वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन्कुरवश्चकासते Ki. 1. 17.

अदेवयत्–यु *a.* [न देवं याति प्राप्नोति] Not reaching the gods by prayers, impious, irreligious.

अदेशः [न. त.] 1 A wrong place, not one's proper place or strong position; °स्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते H. 4. 45; स्त्रियं स्पृशेददेशे यः Ms. 8. 358; नादेशे तर्पणं कुर्यात् &c. –2 A bad country; The Smritis mention several places of this description; म्लेच्छ, आनर्तक, अङ्ग, मगध, सुराष्ट्र, दक्षिणापथ, वङ्ग, कलिङ्ग &c. **–Comp.–कालः** wrong place and time; अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते। Bg. 17. 22. **–स्थ** *a.* [स. त.] in the wrong place, out of place; absent from one's country.

अदेश्य *a.* [न. त. न देष्टुं योग्यः] 1 Not fit to be ordered, advised, indicated or pointed out; अदेश्यं यश्च दिशति Ms. 8. 53. –2 Not on the spot or pertaining to the place or occasion referred to.

अद्रेश्य *a.* Ved. Invisible (अदृश्य). Muṇḍ. 1. 6.

अदैन्य *a.* Involving no humiliation or self-degradation Bh. 3. 144.

अदैव *a.* (**–वी** *f.*) 1 Not predestined or predetermined (by Gods or by Fate). –2 Not connected with the Gods or their action, not divine; अदैवं भोजयेच्छ्राद्धम् Ms. 3. 247 (Kull. वैश्वदेवब्राह्मणभोजनरहितम्). –3 Unfortunate, ill-fated.

अदोग्धृ *a.* Not exacting; considerate (as a king.).

अदोमद्–ध *a.* Ved. Not causing inconvenience.

अदोहः 1 The time when milking is not practicable. –2 Not milking; अदोहं चादिशद्गवाम् R. 17. 19.

अदोष *a.* [न. ब.] 1 Free from faults, demerits &c.; innocent; जायामदोषामुत संत्यजामि R. 14. 34. –2 Free from the faults of composition, such as अश्लीलता, ग्राम्यता &c., See दोष; अदोषौ शब्दार्थौ K. P. 1; अदोषं गुणवत् काव्यम् Sar. K. 1. **–षः** Not a fault; किमित्यदोषेण तिरस्कृता वयम् Ki. 14. 11 though not at fault.

अद्दः [अद्यते देवैः, अद्-कर्मणि गन् Uṇ. 1. 120, = पुरोडाश] A sacrificial oblation called पुरोडाश, q. v. Av. 1. 27. 3.

अद्धा *ind.* [अत्यते अत् नं सन्ततं गमनं ज्ञानं वा दधाति किप् Tv.] 1 Truly, clearly, surely, undoubtedly, in truth, really, certainly, indeed; को अद्धा वेद Rv. 10. 129. 6. अद्धा श्रियं पालितसङ्गराय प्रत्यर्पयिष्यति R. 13. 65. –2 Manifestly, clearly; व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्धा Bv. 1. 95. –3 in this way, thus; °कृ = साक्षात्कृ. **–Comp. –पुरुष** a right or true man. **–बोधेयाः** (pl.) N. of a school of the Śukla Yajurveda. **–लोहकर्ण** *a.* having ears clearly or quite red.

अद्धातिः Ved. A wise man, seer. अथैकं चक्रं यद्गुहा तदद्धातय इद्विदुः Rv. 10. 85. 16.

अद्भुत *a.* [Uṇ. 5. 1 अदि भुवो डुतच्; according to Nir. न भूतम् 'the like of which did not take place before.] 1 Wonderful, marvellous; °कर्मन् of wonderful deeds; °गन्ध having wonderful smell; °दर्शन, °रूप; prodigious; extraordinary, transcendental, supernatural. –2 Ved. Unobserved, invisible (opp. दृश्य). **–तम्** 1 A wonder, a wonderful thing or occurrence, a prodigy, miracle; देव अद्भुतं खलु संवृत्तम् Ś. 5 a wonderful or unexpected occurrence; आकालिकमनध्याये विद्यात्सर्वाद्भुतेषु च Ms. 4. 118. –2 Surprise, astonishment, wonder (*m.*) also; °उद्भ्रान्तदेवासुराणि विक्रान्तचरितानि U. 6 lost in wonder. –3 One of the five proportions of the measurement of height; in this measurement height is twice the breadth; हीनं तु द्वयं तद्द्विगुणं चाद्भुतं कथितम् Māna. 11. 20. 23. **–तः** 1 One of the 8 or 9 *Rasas*, the marvellous sentiment; जगति जनितात्यद्भुतरसः U. 3. 44. –2 N. of the Indra of the 9th Manvantara. **–Comp. –उत्तरकाण्डम्** N. of a work, an appendix to or imitation of the Rāmāyaṇa. **–एनस्** *a.* Ved. in whom no sin is visible. **–धर्मः** a system of prodigies. **–ब्राह्मणम्** N. of a portion of a Brāhmaṇa belonging to the Sāmaveda. **–रामायणम्** N. of a work ascribed to Vālmiki. **–शान्तिः** *f.* N. of the Sixtyseventh Pariśiṣṭa of the Atharvaveda. **–संकाश** *a.* resembling a marvel; so °उपम. **–सारः** the wonderful resin (of the खदिर or Catechu plant) (Mar. खैराची राळ); Mimosa Catechu. **–स्वन** *a.* having a wonderful sound. (**–नः**) N. of Śiva.

अद्मन् *n.* Ved. Eating, a meal; a house (?) आ स्वमद्म युवमानो अजरस्तृष्वविष्यन्नतसेषु तिष्ठति Rv. 1. 58. 2. **–सद्** *m.* (also. **–सद्मन्**) *a.* companion at a meal; अद्मा हि सूनो अस्यद्मसद्वा Rv. VI. 4. 4.

अद्मनिः [अत्ति सर्वान्; अद्-मनिन् Uṇ. 2. 104 अदेर्मुट् च] Fire.

अद्मर *a.* [अत्तुं शीलमस्य; अद्-कर्तरि क्मरच्] Voracious, gluttonous.

अद्य *a.* Eatable. **–द्यम्** Food, anything eatable.

अद्य *ind.* [अस्मिन्नहनि इदंशब्दस्य निपातः सप्तम्यर्थे; अस्मिन् द्यवि अहनि वा Nir.] 1 Today, this day; अद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः Māl. 5. 25; °रात्रौ to-night, this night; °प्रातरेव this very morning; oft. in comp. with दिन,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दिवस &c., °दिवसनक्षत्रं of this day, to-day's; अद्यैव this very day; अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा Bh. 2. 74. -2 Now: अद्य गच्छ गता रात्रिः Ks. 4. 68. -3 At present, now-a-days. [cf. L. *hodie*.]. -**Comp.** -**अपि** still, yet, even now, to this day, down to the present time or moment; अद्यापि नूनं हरकोपवह्निः S. 3. 3; अद्यापि ते मन्युविषयः U. 3; अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं Ibid.; न° not yet: गुरुः खेदं खिन्ने मयि भजति नाद्यापि कृपणः Ve. 1. 11: (every one of the 50 stanzas of Ch. P. begins with अद्यापि). -**अवधि** 1 from to-day: °धि भवद्वृधा भिन्नोऽहं Ve. 1. 2. till to-day. -**पूर्वम्** before now; अद्यपूर्वोचरित &c. -**प्रभृति** *ind.* from to-day, this day forward, henceforth; अद्यप्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः Ku. 5. 86. -**श्वीन** *a.* [अद्य श्वः परदिने वा जनिष्यते प्रसोष्यते वा, अद्य-श्वस्-ख द्विलोपः अद्यश्वीनावष्टब्धे P. V. 2. 13] likely to happen to day or tomorrow, imminent; °नम् मरणम्, °नः वियोगः Sk. (आसन्न). (-**ना**) a female near delivery (आसन्नप्रसवा); अद्य श्वो वा विजायते इति अद्यश्वीना वडवा Sk. -**सुत्या** extraction and consecration of Soma juice on the same day.

अद्यतन *a.* (-**नी** *f.*) [अद्य भवः; अद्य ट्यु तुडागमश्च] 1 Pertaining or referring to, extending over, to-day: °दिवस, °काल &c. आ न्याय्यादुत्थानादा न्याय्याच्च संवेशनात्। एषोऽद्यतनः कालः। अपरे पुनराहुरुभयतोऽर्द्धरात्रं अद्यतनः कालः। Kāśi., कलोपसर्जनेच तुल्यम्. -2 Current, now-a-days, prevalent at present, modern. -**नः** The current or this day, period of the current day (Kāśi. on P. I. 2. 57); See अनद्यतन also. -**नी** (*scil.* वृत्तिः) A name given to the Aorist tense, as it denotes an action done to-day or on the same day (=°भूतः).

अद्यतनीय = अद्यतन 1 Of to day: °हिमपातो व्यर्थतां नीयते Pt. 3. -2 Modern.

अद्यु *a.* Ved. Blunt, not sharp or harmful; अद्युं कृणोत शंसं निनित्सोः Rv. 7. 34. 12.

अद्युत् *a.* Not bright. अद्युं द्योतयदद्युतः Rv. 6. 39. 3.

अद्यूत्य *a.* [न द्यूतलब्धं न. त.] Not obtained by gambling, honestly got. -**अद्यूत्यम्** 1 Unlucky gambling; -2 The watch just before the dawn (?) अद्यूत्येऽवसे नि ह्वये Rv. 1. 112. 24.

अद्रव *a.* [न. त.] Not liquid, not of the nature of a liquid. -**वः** Not a liquid.

अद्रव्यम् [न. त.] A worthless thing, an object which is good for nothing; नाद्रव्ये विहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् H. Pr. 43: hence, a worthless or bad pupil or recipient of instruction; विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एव बुद्धिलाघवं प्रकाशयति M. 1; अद्रव्यमेत्य भुवि शुद्धनयोऽपि मन्त्री Mu. 7. 14. क्रिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यम् Kau. A. 1. 5.

अद्रिः [अद्-क्रिन् Uṇ. 4. 65; according to Nir. fr. दॄ to tear or अद् to eat.] 1 A mountain. -2 A stone, especially one for pounding Soma with or grinding it on. -3 A thunderbolt (आदृणाति येन Nir.). -4 A tree. -5 The sun. cf. अद्रिः शैलेऽर्कवृक्षयोः। Nm. -6 A mass of clouds (probably so called from its resemblance to a mountain); a cloud (आदरयितव्यो भवति ह्यसौ उदकार्थं Nir.) mostly Ved. -7 A kind of measure. -8 The number -**Comp.** -**ईशः**, -**पतिः**, -**नाथः** &c. 1 the lord of mountains, the Himālaya. -2 N. of Śiva (Lord of Kailāsa). -**कटक** the ridge of mountain: नितम्बः पश्चिमश्रोणीभागेऽद्रिकटकेऽपि च। Nm. -**कर्णी** *a.* plant (अपराजिता) Clitoria Ternatea Lin. (Mar. पांढरी गोकर्णी). -**कीला** [अद्रयः कुलपर्वताः कीलाः शङ्कव इव यस्याः] the earth. (-**लः**) N. of the mountain विष्कुम्भ. -**कुक्षिः** a mountain cave, mountain side अस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ व्यापारितः R. 2. 38. -**ज** *a.* [अद्रौ जायते; जन्-ड] produced from, or found among mountains, mountain-born. अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 41. 5. (-**जा**) 1 a plant (सैंहली). (Mar. सिंहपिंपळी). -2 -**कन्या**, -**तनया** -**सुता** &c. Pārvatī. (-**जम्**) red chalk (शिलाजतु). -**जात** *a.* mountain-born. (-**तः**) 1 forest conflagration. -2 the 'Sun-born', Haṁsa or Swan. -3 the Supreme Being. -**जूत**, -**दुग्ध** Ved. [तृ. त.] expressed or extracted by means of stones. रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः Rv. 3. 58. 8. -**तनया**, -**नन्दिनी** 1 N. of Pārvatī. -2 N. of a metre of 4 lines, each having 23 syllables. -**द्विष्**-**भिद्**-**हन्** *m.* [अद्रिं द्वेष्टि भिनत्ति वा, द्विष्-भिद्-हन्-क्विप्] the enemy or splitter of mountains (or clouds personified), epithet of Indra अहन्नद्रेणाद्रीनिवाद्रिहा Mb. 8. 20. 9. -**द्रोणि**-**णी** *f.* 1 a mountain valley. Dk. 2. 8. -2 a river taking its rise in a mountain. -**पतिः** -**राजः** &c. See °ईश. -**बर्हस्** *a.* Ved. [अद्रिबर्हं इव बर्हो यस्य] as strong or hard as a mountain; mountain-high (?); पीयूषं द्यौरदितिरद्रिबर्हाः Rv. 10. 63. 3. -**बुध्न** *a.* [अद्रिर्बुध्न इव बुध्नो यस्य] rooted in a mountain or rock; as hard as a stone or mountain. अयं निधिः सरमे अद्रिबुध्नः Rv. 10. 108. 7. -**भू** *a.* [अद्रौ भवति जायते] mountain-born. (-**भूः**) N. of a plant (आखुकर्णी or अपराजिता. Mar. उंदिरकानी, गोकर्णी) -**मातृ** Ved. [अद्रि मेघः तज्जलं मिमीते, अद्रेर्माता वा मा-तृच्] producing water from clouds (मेघजलनिर्मातृ); having a mountain for the mother (?). कोशं दिवोऽद्रिमातरम् Rv. 9. 86. 3. -**वह्निः** forest conflagration. -**शय्यः** (having the mountain कैलास for his bed) N. of Siva; cf. °ईश, °इन्द्र, -**शृङ्गम्**, -**सानु** mountain peak. -**सुत** (°षुत), -**संहत** *a.* prepared or expressed by means of stones. -**सारः** [अद्रेः सार इव ष. त.] 'the essence of mountains', iron. -*a.* hard like a mountain; °मय made of iron or very hard ततः सुबाहुरिषुभिरद्रिसारमयैः शरैः Mb. 7. 18. 17.

अद्रिवत् *a.* Ved. Armed with, or having stones or thunderbolts.

अद्रुह,-**द्रुह्न** *a.* [न. त.] Ved. Free from malice.

अद्रेश्य *a.* Invisible अद्रेश्यः Muṇḍ. 1. 1. 6.

अद्रोघ *a.* Ved. [द्रुह्-घञ् वेदे घत्वं न. ब.] True, not false, free from malice; °वाच् speaking the truth; °अवित guarding from malice. -**घम्** *ind.* Without malice or falsehood.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अद्रोहः Absence of malice or ill-feeling; moderation, mildness, अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः। या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि॥ Ms 4. 2.

अद्वन्द्व *a.* Without duality or enmity; असमस्तपदवृत्ति-मिव अद्वन्द्वां K. 131.

अद्वय *a.* [नास्ति द्वयं यस्य] 1 Not two. –2 Without a second, unique; sole; अद्वयं ब्रह्म Ved. Sūtra. **–यः** [अद्वयं विज्ञानाभेदः पदार्थानाम् अस्त्यस्य वादकत्वेन अस्त्यर्थे अच्] N. of Buddha **–यम्** [न. त.] Non-duality, unity, identity; especially of Brahman and the universe, or of spirit and matter; the highest truth. **–Comp. –आनन्दः** = अद्वैतानन्दः q. v. **–वादिन्** (= अद्वैत°) one who propounds the identity of spirit and matter or of Brahman and the universe (सर्वमेव वस्तु चित्स्वरूपं नान्यदतो द्वितीयमस्ति इति यः प्रतिपादयति) 2. Buddha; Jina; षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः Ak.

अद्वयत्,–अद्वयस् *a.* Ved. Having no second; सखा सुशेवो अद्वयाः Rv. 1. 187. 3 (द्वयरहित); free from duplicity, true, sincere (?).

अद्वयाविन् *a.* [अद्वयम् अस्त्यर्थे विनि छन्दसि दीर्घः] Not having two ways (देवपितृयानरूपमार्गद्वयरहित); पुत्रस्य पाथः पदमद्वयाविनः Rv. 1. 159. 3.

अद्वयु *a.* [द्वयं द्विप्रकारोऽस्त्यस्य बा० उ, न. ब.] Free from duplicity, the same internally or externally (अन्तर्बहिरेक-रूप), उपद्वयुं चाद्वयुं च वसवः Rv. 8. 18. 15.

अद्वारम् Not a door, any passage or entrance which is not intended to serve as a regular door; अद्वारेण न चातीयाद् ग्रामं वा वेश्म वा पुरम् Ms. 4. 73; नाद्वारेण विशेत् Y. 1. 140.

अद्वारासङ्गः Absence of forming a queue at the door; कार्यार्थिनामद्वारासङ्गं कारयेत् Kau. A. 1. 14.

अद्वितीय *a.* [नास्ति द्वितीयं यस्य] 1 Without a second, matchless, peerless; न केवलं रूपे शिल्पेऽप्यद्वितीया मालविका M. 2; किमुर्वशी अद्वितीया रूपेण V. 2. –2 Without a companion, alone. –3 Sole, only, unique, supreme. **–यम्** Brahman; एकं °यं ब्रह्म.

अद्विषेण्य [न. त.] Not malevolent, not to be disliked.

अद्वेष *a.* [न. ब.] Free from hatred or malevolence. **–षः** Freedom from hatred.

अद्वेषस् *a.* [द्विष्-असुन्, न. त.] Friendly, not hating.

अद्वैत *a.* [न. ब.] 1 Not dual; of one or uniform nature, equable, unchanging; °तं सुखदुःखयोः U. 1. 39. –2 Matchless, peerless, sole, only, unique. **–तम्** [न.त.] 1 Non-duality, identity; especially that of Brahman with the universe or with the soul, or of soul and matter; See अद्वय also. –2 The supreme or highest truth or Brahman itself. –3 N. of an Upaniṣad; अद्वैतेन solely, without any duplicity. **–Comp.–आनन्दः** (अद्वय०) 1 the joy arising from a knowledge of the identity of the universe and the Supreme Spirit. –2 N. of an author and Founder of the Vaiṣṇava sect in Bengal, flourished at the close of the 15th century. **–वादिन्** = अद्वयवादिन् q. v. above; a Vedāntin.

अद्वैध *a.* Not divided or disunited; free from malice. यद्यप्येषभवेद्भर्ता अनार्यो वृत्तिवर्जितः। अद्वैधमत्र वर्तव्यम् Rām. 2. 118. 3.

अध, अधा *ind.* Ved. Used like अथ as an inceptive particle in the sense of 'now', 'then', 'afterwards', 'moreover', 'and', 'partly', 'so much the more' &c.

अधन *a.* [न. ब.] 1 Without wealth, poor. कृत्वा नृशंसं ह्यधनं धिगस्त्वधनतामिह Mb. 12. 8. 11. –2 Not entitled or competent to possess independent property (in law); भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः। यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम्॥ Ms. 8. 416.

अधन्य *a.* Unhappy, wretched, miserable; हन्त धिङ् मामधन्यम् U. 1. 42.

अधम *a.* 'one who does not blow.' cf. अधमः कुत्सिते न्यूने अधःस्थाध्मानयोरपि Nm.

अधम *a.* [अव्–अम; अवतेः अमः, वस्य पक्षे धः Uṇ. 5. 54.] The lowest, vilest, meanest; very bad, or low, or vile (in quality, worth, position &c.) (opp. उत्तम); अधम-मध्यमोत्तमाः or उत्तमाधममध्यमाः &c.; शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने-चोत्तमो दमः। उत्तमो वाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे॥ Y. 2. 277. oft. at the end of comp.; नर°, द्विज°; चाण्डालश्चाधमो नृणाम् Ms. 10. 12 lowest in position; अधम° the vilest of the vile, the meanest wretch. **–मः** 1 An unblushing sensualist (भयदयालज्जाशून्यः कामक्रीडाविशेषे कर्तव्याकर्तव्याविचारकः Śabda K.); वापीं स्नातुमितो गतासि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् K. P. 1. –2 A sort of योग or conjunction of planets (नृणां वित्तज्ञानादिषु अधमत्वसूचकः रविचन्द्रयोः स्थितिविशेषरूपो योगभेदः Tv.) **–मा** A bad mistress (हितकारिप्रियतमेऽहितका-रिणी). [cf. L. *infimus*]. **–Comp. –अङ्गम्** [कर्म.] the foot (opp. उत्तमाङ्ग). **–अर्धम्** [कर्म.] the lower half of the body (below navel) **–अर्ध्य** *a.* [अधमार्धे भवः] connected with the lower part. **–आचार** *a.* [ब.] of the vilest conduct. (**–रः**) (कर्म०) the meanest conduct. **–ऋणः, –ऋणिकः** [अधमः अधमावस्थां प्राप्तः ऋणेन, ततः ठन्] a debtor (opp. उत्तमर्णः) (lit. reduced to a low position by his incurring debt). मन्येऽधमर्णप्रतिमेन भर्त्रे प्रत्यर्पितोऽभूदशितो धनौघः। Śiva B. 23. 70. **–भृतः, –भृतकः** [कर्म.] a porter, groom, a servant of the lowest class, one of the 3 kinds of servants; उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्र मध्यमस्तु कृषीवलः। अधमो भार-वाही स्यादित्येवं त्रिविधो भृतः॥

अधर *a.* [न ध्रियते; धृ-अच्, न. त.] 1 Lower (opp. उत्तर), (lit. not held up); tending downwards; under, nether, downwards; °वासः under garment; असितमधरवासो बिभ्रतः Ki. 4. 38; cf. अम्बर; सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बराम् Śi. 1. 6; °ओष्ठ lower or nether lip, see below. (In this sense अधर partakes of the character of a pronoun). –2 Low, mean, vile; °उत्तरम् See below; lower in quality,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

inferior. -3 Silenced, worsted, not able to speak: See हीन, हीनवादिन्. -4 Previous, preceding as in अधरेद्युः, q. v. -रः The nether (or sometimes the upper) lip; in general °पत्रम्. प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना Ku. 5. 27 leaf-like lower lip; बिम्बाधरालक्तकः M. 3. 5; पक्वबिम्बाधरोष्ठी Me. 84; पिबसि रतिसर्वस्वमधरम् Ś. 1. 21; 1. 23; 3. 23; cf. अधरं खलु बिम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्वयम् । लभतेऽधरबिम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छदे वदन् ॥ N. 2. 24. -रा The nadir; (अधोदिश्) or the southern direction. -रम् The lower part (of the body): पृष्ठवंशाधरे त्रिकम् Ak. -2 Pudendum Muliebre (also *m.*). -3 Address, speech (opp. उत्तर); statement, sometimes used for reply also. -**Comp.** -उत्तर *a.* 1 higher and lower, inferior and superior, worse and better; राज्ञः समक्षमेवावयोः °व्यक्तिर्भविष्यति M. 1; व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववचाधरोत्तरम् Y. 1. 96. -2 former; prior and later; sooner and later; यथाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते Ms. 8. 53. -3 in a contrary way, topsy-turvy, upside down (the natural order of things being inverted); श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम् Ś. 5. you have (certainly) learnt in a contrary way, *i. e.* to consider good as bad and *vice versa*; (it might perhaps also mean "have you, i. e. the members of the King's court", heard this mean or base reply अधरं च तदुत्तरम्; (यदि न प्रणयेद्राजा दण्डं) स्वाम्यं च न स्यात्कस्मिंश्चित् प्रवर्तेताधरोत्तरम् Ms. 7. 21 (अधरम् = शूद्रादि, उत्तरम् = प्रधानम्); अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् Mb. -4 nearer and further. -5 question and answer. -ओष्ठः, -औष्ठः P. वार्तिक ओत्वोष्ठयोःसमासे वा. the lower lip; अङ्गुलिसंवृत° Ś. 3. 24; Me. 84 (-ष्ठम्) the lower and upper lip. -कंटकः a prickly plant; Hedysarum Alhagi (धमासा Mar.). -कंटिका a plant, Asparagus racemosus (Mar. लघुशतावरी). -कण्ठः the lower part of the neck. -कायः [अधरं कायस्य] the lower part of the body. -पानम् kissing, lit. drinking the lower lip. -मधु, -अमृतम् the nectar of the lips. -स्वस्तिकम् the nadir.

अधरीकृ 8 U., अधरयति Den. P. To surpass, excel, beat down, worst; शोकं किञ्चिदधरीकृत्य Dk. 6 lessening, forgetting; to defeat, vanquish; भवता धीरतयाऽधरीकृतः Ki. 2. 40, 6. 21; चरितैर्मुनीनधरयञ्शुचिभिः Ki. 6. 24 excelling; अधरीकृतसर्वस्नेहेन अपत्यप्रेम्णा K. 25.

अधरीभू 1 P. To be worsted (in a law suit); to be invalidated; साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः । पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ Y. 2. 17.

अधरीण *a.* [अधरे भवः अधर-ख] 1 Lower. -2 Traduced, vilified, reproached; अधरीणः परिणंस्यते A R. 1.

अधरेद्युः *ind.* [अधरे दिने; अधर-एद्युस्] 1 On a previous day. -2 The day before yesterday; the other day.

अधरस्मात्, -रतः, -स्तात्, -रात्, -तात्, -रेण *ind.* Below, beneath, in the lower regions.

अधराञ्च् *a.* [अधरां दक्षिणां दिशं अञ्चति अञ्च् क्विन् P. III. 2. 59] Southward; tending downwards, to the nadir or lower region; tending to the south. -ची the southern direction. -क् *ind.* Beneath.

अधराचीन-च्य *a.* [अधराचि भवः; अधराच् ख यत् वा] Tending downwards; situated in the region below; being downwards.

अधर्मः [न. त.] 1 Unrighteousness, irreligion, impiousness, wickedness, injustice; °दण्डनम् Ms. 8. 127 unjust punishment; अधर्मेण unjustly, in an improper way; यश्चाधर्मेण पृच्छति Ms. 2. 111; an unjust act; a guilty or wicked deed; sin; °चारिन् committing unjust or unrighteous deeds; so °आत्मन् of an irreligious spirit; तदा कथम्°भीरुः Ś. 5; °मय full of wickedness or sin; for definitions &c. of धर्म and अधर्म See Tarka K. P. 19. (धर्म and अधर्म are two of the 24 qualities mentioned in Nyāya, and they pertain only to the soul. They are the peculiar causes of pleasure and pain respectively. They are imperceptible, but inferred from reasoning and from transmigration.) -2 N. of a Prajāpati or of an attendant of the sun. -र्मा Unrighteousness personified. -र्मम् Devoid of attributes, an epithet of ब्रह्मन्. -**Comp.**-अस्तिकायः the category of अधर्म, See अस्तिकाय.

अधर्मिन् *a.* Impious, wicked.

अधर्म्य *a.* 1 Wicked, impious. -2 Illegal, unlawful; पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह Ms. 3. 35.

अधवा [अविद्यमानो धवो भर्ता यस्याः] A widow.

अधस्, अधः *ind.* [अधर-असि, अधरशब्दस्थाने अध् आदेशः P. V. 3. 39.] 1 Below, down; पतत्यधो धाम विसारि सर्वतः Śi. 1. 2; in lower region, to the infernal regions or hell; व्यसन्यधोऽधो व्रजति स्वर्यात्यव्यसनी मृतः Ms. 7. 53. (According to the context अधः may have the sense of the nominative, °अङ्कुशः &c.; ablative, अधो वृक्षात् पतति; or locative, अधो गृहे शेते). -2 Beneath, under, used like a preposition with gen.; तरूणाम्° Ś. 1. 14; rarely with abl. also; बाहित्थं तु ततोऽप्यधः Hemachandra; (when repeated) lower and lower, down and down; अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते H. 2. 2; यात्यधोधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः H. 2. 47; अधोधो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकं Bh. 2. 10; from under, just below (with acc.); नवानधोऽधो बृहतः पयोधरान् Śi. 1. 4. In comp. with nouns अधः has the sense of (*a*) lower, under, as °भुवनं, °लोकः the lower world; °वासः or °अंशुकम् an under-garment; or (*b*) the lower part; °कायः the lower part of the body; अधःकृ means to surpass, eclipse, overcome, vanquish, despise, scorn; तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं तपस्विनां दूरमधश्चकार सा Ku. 5. 29; अधःकृताशेषान्तःपुरेण K. 177; °कृतकुसुमायुधं 179; Śi. 1. 35; क्षितिप्रतिष्ठोऽपि मुखारविन्दैर्वधूजनश्चन्द्रमधश्चकार 3. 52; °कृतैनसः Śi. 16. 8. dispelled. (*c*) अधस्, अधस्तात्-Pudendum muliebre. -**Comp.** -अक्ष *a.* situated below the axle or car. (-क्षम्) *adv.* below the car, under the axle. -अक्षजः [अक्षात् इन्द्रियाज्जायते इति अक्षजं प्रत्यक्षज्ञानम्, तदधरं ग्राहकत्वाभावात् हीनं यस्य सः Tv.; अधःकृतं अक्षजम् इन्द्रियज्ञानं येन Malli.] N. of Viṣṇu; other etymologies of the name are also found: (1) अधो न क्षीयते जातु

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यस्मात्तस्मादधोक्षजः ; (2) द्यौरक्षं पृथिवी चाधस्तयोर्यस्मादजायत। मध्ये वैराजरूपेण ततोऽधोक्षज इष्यते ॥ **-अधस्** See above. **-उपासनम्** sexual intercourse. **-अङ्गम्,-द्वारम्,-मर्म** the anus ; Pudendum Muliebre. **-करः** the lower part of the hand (करभ). **-करणम्** excelling, defeating, degradation : K. 202 : so °क्रिया ; सहते न जनोऽप्यधःक्रियाम् Ki. 2. 47. degradation, dishonour. **-खननम्** undermining. **-गतिः** *f.* **गमनम् -पातः 1** a downward fall or motion, descent : going downwards. **-2** degradation, downfall, going to perdition or hell ; मूलानामधोगतिः K. 41 (where °ति has both senses) ; °तिम् आयाति Pt. 1. 150 sinks, comes down (feels dishonoured) ; Ms. 3. 17 ; अरक्षितारमत्तारं नृपं विद्यादधोगतिम् 8. 309 destined to go to hell. **-गन्तृ** *m.* one who digs downwards, a mouse. **-ग-घ-ण्टा** [अधरात् अधस्तादारभ्य घण्टेव तदाकारफलत्वात्] a plant Achyranthes Aspera (अपामार्ग. Mar. आघाडा). **-चरः** [अधः खनित्वा चरति-अच्] **1** thief. **-2** one who goes downwards. **-जानु** *a.* the lower part of the knee. *ind.* below the knee. **-जिह्विका** [अल्पा जिह्वा जिह्विका, अधरा जिह्विका] the uvula (Mar. पडजीभ). **-तलम्** the lower part or surface : शय्या°, खट्वा°. **-दिश् *f.*** the lower region, the nadir : the southern direction. **-दृष्टि** *a.* casting a downward look : a posture in Yoga; करणान्यबहिष्कृत्य स्थाणुवन्निश्चलात्मकः। आत्मानं हृदये ध्यायेत् नासाग्रन्यस्तलोचनः ॥ इति योगसारे. cf. also Ku. 3. 47. (**-ष्टिः**) a downward look. **-पदं** [अधोवृत्ति पदं, पादस्याधःस्थानं वा] the place under the foot, a lower place. **-पातः = °गति** q. v. above. **-पुष्पी** [अधोमुखानि पुष्पाणि यस्याः] Names of two plants अवाक्पुष्पी (Pimpinella Anisum) and गोजिह्वा Elephantopus Scaber). **-प्रस्तरः** a seat of grass for persons in mourning to sit upon. **-भक्तम्** [अधरं भक्तं यस्मात्] a dose of water, medicine &c. to be taken after meals &c. (भोजनान्ते पीयमानं जलादिकम्). **-भागः 1** the lower part (of the body) : पूर्वभागो गुरुः पुंसामधोभागस्तु योषितां Suśr. **-2** the lower part of any thing, the region below, down below : °व्यवस्थितं किंचित्पुरमालोकितं Pt. 1. situated down below. See पाताल. **-भूः** *f.* lower ground, land at the foot of a hill. **-मुख,-वदन** *a.* having the face downwards ; °खी निशीतैः °खैः पत्रिभिः R. 3. 57. **-2** head-long, precipitate, flying downwards. **-3** upside down, topsyturvy. (**-खः**) N. of Viṣṇu. (**-खा, -खी**) N. of a plant गोजिह्वा. (**-खम्**) (नक्षत्रम्) **1** flying downwards, having a downward motion : these *nakṣatras* are : मूलाश्लेषा कृत्तिका च विशाखा भरणी तथा। मघा पूर्वात्रयं चैव अधोमुखगणः स्मृतः ॥ Jyotiṣa. **-2** N. of a hell. **-यन्त्रम्** a still. **-रक्तपित्तम्** discharge of blood from the anus and urethra. **-राम** *a.* [अधोभागे रामः शुक्लः, दृष्टिनर्यकत्वात् तस्य रामत्वम्] having a white colour or white marks on the lower part of the body (said of a goat) : **-लम्बः 1** a plummet. **-2** a perpendicular. **-3** the lower world. **-वर्चस्** *a.* strong in the lower regions : whose lustre penetrates downwards. **-वशः** Pudendum Muliebre. **-वायुः** [अधोगामी वायुः शाक. त.] breaking wind, flatulency. **-वेदः** to marry a second wife when the first is alive. **-शय,-य्य** *a.* sleeping on the ground. (**-य्या**) sleeping on the ground : अग्नीन्धनं भैक्षचर्यामधःशय्यां गुरोर्हितम्। आसमावर्तनात् कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥ Ms. 2. 108. **-शिरस्** *a.* **-मुख** (*n.*) N. of a hell. **-स्थ, -स्थित** *a.* situated below, **-स्वस्तिकम्** the nadir.

अधिरोपः Accusation : पक्षपाताधिरोपस्य कारणानि च पञ्च वै Śukra. 4. 528.

अधिवेत्तव्या (**-वेद्या**) A woman fit to be married as a second wife.

अधिश्रित *a.* Heated : Bhāg. 10. 9. 5.

अधोपहासः [अधः अधोभागस्य योन्याः उपहासः आनन्दः सन्धिः, स्त्रीणामधोभागस्य उपहसनम् Tv.] Ved. Sexual intercourse.

अधस्तन *a.* (**-नी** *f.*) [अधोभवः अधस्-ट्यु तुट् च] **1** Lower, situated beneath. **-2** Prior, previous.

अधस्तरा (मा) म् *ind.* [अतिशयेनाधः] Very low.

अधस्तात् *adv.* or *prep.* [अधर-अस्ताति, अध् आदेशः P. V. 3. 39-40.] Down, below, under, beneath, underneath &c. (with gen.), See अधः, अधस्ताच्चोपदध्याच्च Ms. 4. 51 ; धर्मेण गमनमूर्ध्वं गमनमधस्ताद्भवत्यधर्मेण Sāṅkhya K : °तादागतः Pt. 3 ; तस्याधस्तादयमपि रतास्तेषु पर्णोटजेषु U. 2. 25 : यस्य सर्वमेवाधस्ताद् गतं K. 289 : gone to hell.

अधामार्गवः [न धीयते अधाः, तादृशं मार्गम् : याति वा-क Tv.] = अपामार्ग q. v.

अधारणक *a.* [न. त.] Not profitable : °कं मर्मैतत्स्थानं Pt. 2.

अधिः [आधीयते दुःखमनेन आ-धा कि वा. पृ. ह्रस्वः] **1** Mental pain or agony, See आधिः **-2** A woman in her courses. (= अवि.)

अधि *ind.* **1** (As a prefix to verbs) over, above : (अधिकार) : °स्था to stand over : °कृ to place over or at the head of : °रुह् to grow over or above ; over and above, besides, in addition to (आधिक्य) : fully, completely (अतिशय, विशेष), to get something in addition to another ; अधिगत्य जगत्यधीश्वरात् having obtained fully, अधि intensifying the meaning of the root : इनो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवादधि Rv. 1. 6. 10 ; (अर्थामहे आधिक्येन याचामहे). **-2** (As a separable adverb) Over, above, from above (mostly Vedic) : षष्ट्विंगास्मो अधि षड् Rv. 7. 18. 14. **-3** (As a preposition) with acc. (*a*) Above, over, upon, in (उपरि) : ये दन्तमधिजायन्ते नाडी तं दन्तमुद्धरेत् Suśr. अध्यधि Just above : लोकानुपर्युपर्यास्तेऽधोऽधोऽध्यधि च माधवः Bopadeva ; with gen. also : ये नाकस्याधि रोचने दिवि Rv. 1. 19. 6 above the sun : °विटपि Śi. 7. 35 : °त्वन् 7. 41 ; °रजनि at night. अधिरजनि जगाम धाम तस्याः 52. (*b*) with reference to, concerning, in the case of, on the subject of (अधिकृत्य) (mostly in adverbial compounds in this sense) : हरौ इति अधिहरि ; so अधिस्त्रि ; कृष्णमधिकृत्य प्रवृत्ता कथा अधिकृष्णम् ; so °ज्योतिषम्, °लोकम्, °दैवम्, °दैवतम् treating of stars &c. ; °पुरन्ध्रि Śi 6. 32 in the case of women. (*c*) (With abl.) Just over, more than (अधिक) ; सत्त्वादधि महानात्मा Kaṭh. : अविदितादधि (*d*) (With loc.) Over, on or upon,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

above (showing lordship or sovereignty over something) (ऐश्वर्ये); अधिरीश्वरे P. I. 4. 97; अधि भुवि रामः P. II. 3. 9 Sk. Rāma rules over the earth; the country ruled over may be used with loc. of 'ruler': अधि रामे भूः *ibid*: ब्रह्मदत्तम-धिविदेहा जाताः Dk. 77 subject to, under the government of, become the property or possession of (अधि denoting स्वत्वं in this case); under, inferior to (हीन): अधि हरौ सुराः (Bopadeva) the gods are under Hari. **–4** (As first member of Tatpuruṣa compounds) (*a*) Chief, supreme, principal, presiding; °देवता presiding deity; °राजः supreme or soverign ruler: °पतिः supreme lord &c. (*b*) Redundant, superfluous (growing over another): °दन्तः = अध्यारूढः (दन्तस्योपरि जातः) दन्तः P. VI. 2. 188. (*c*) Over, excessive: °अधिक्षेपः high censure. According to G. M. अधि has these senses, अधिरध्ययनैश्वर्य-वशित्वस्मरणाधिके। *e. g.*: उपाध्यायादधीते: इङोऽध्ययनार्थकत्वस्य अधिद्योतकः: अधिपतिः (ऐश्वर्ये): अधीनः (वशित्वे) अधिगतः इत्यं मातुरध्येति (स्मरणे): अधिकम (अधिके). **–5** Instead of: इदममे सुधिते दुर्धितादधि प्रियादु चिन्मन्मनः प्रेय अस्तु ते Rv. 1. 140. 11. In the Veda अधि is supposed by B. and R. to have the senses of 'out of', 'from', 'of', 'among', 'before', 'beforehand', 'for', 'in favour of', 'in', 'at'.

अधिक *a.* [abbreviation of अध्यारूढः अध्यारूढशब्दात् कन् उत्तरपदलोपश्च P. V. 2. 73]. **1** More, additional, greater (opp. ऊन or सम): तदस्मिन्नधिकम् P. V. 2. 45. (In comp. with numerals) plus, greater by; अष्टाधिकं शतम् 100 plus 8 = 108; चत्वारिंशतोऽधिकाः = °चत्वारिंशाः more than 40; नवाधिकां नवतिम् R. 3. 69; एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः Ms. 9. 117. **–2** (*a*) Surpassing in quantity, more numerous, copious, excessive, abundant; in comp. or with instr.; श्वासः प्रमाणाधिकः Ś. 1. 29. more than the usual measure. (*b*) Inordinate, grown, increased, become greater: abounding in, full of; strong in: °क्रोध R. 12. 30: वर्षाऽधिकः Ms. 4. 141 senior in years: शिशुरधिकवयाः Ve. 3. 32. old, advanced in years: भवनेषु रसाधिकेषु V. 1. (सुधाधिकेषु) पूर्व Ś. 7. 20; करोति रामे हृदि कौतुकाधिकं K. 2; रसाधिके मनसि Śi. 17. 48 abounding in. **–3** (*a*) More, greater, stronger, mightier, more violent or intense: अधिकां कुरु देवि गुरुभक्तिम् K. 62; ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे R. 2. 14 the stronger animal did not prey on the weaker; पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः Ms. 3. 49; अधिकं मेनिरे विष्णुम् Rām.; अधिकं मित्रम् Pt. 2; यवीयान्गुणतोऽधिकः Ms. 11. 185; 9. 154. (*b*) Superior to, better than; higher than [with abl. or in comp.); प्रमाणादधिकस्यापि मत्तदन्तिनः Pt. 1. 327; सेनाशते-भ्योऽधिका बुद्धिः Mu. 1. 27 surpassing, more than a match for &c.; विधेरधिकसंभारः R. 15. 62 more than what was sanctioned by rules; तपस्विभ्योऽधिको योगी Bg. 6. 46; ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकम् Y. 1. 212; अश्वाधिको राजा H. 3. 77 strong in cavalry; धनधान्याधिको वैश्यः H. 4. 21 excels in, is superior by reason of; लोकाधिकं तेजः Mu. 4. 10 superior to; sometimes with gen.; पञ्चदशानां भ्रातृणामधिको गुणैः K. 136. **–4** Later, subsequent, further than (of time); राजन्य-बन्धोर्द्वाविंशे (केशान्तो विधीयते) वैश्यस्य द्व्यधिके ततः Ms. 2. 65. 2 years later i. e. in the 24th year; sometimes with gen.; ममाधिका वा तुल्या वा Rām. **–5** Eminent, uncommon, special, peculiar (असाधारण); विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् Bh. 2. 20 superior or uncommon form or beauty; धर्मो हि तेषामधिको विशेषः H. Pr. 25; इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च। प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा॥ Y. 1. 118; sometimes used in the comparative in the above senses; क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम् Bg. 12. 5; °तरमिदानीं राजते राजलक्ष्मीः V. 5. 22; स्वर्गादधिकतरं निर्वृतिस्थानम् Ś. 7. **–6** Redundant, superfluous; °अङ्ग having a redundant limb; नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् Ms. 3. 8. **–7** Intercalated, intercalary (as a month &c.) **–8** Inferior, secondary. **–कम्** **1** Surplus, excess, more; लाभोऽधिकं फलम् Ak. **–2** Abundance, redundancy, superfluity. **–3** A figure of speech equivalent to hyperbole; आश्रयाश्रयिणोरेकस्याधिक्येऽधिक-मुच्यते। किमधिकमस्य ब्रूमो महिमानं वारिधेर्हरिर्यत्र। अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य भुवनानि॥ अत्र आश्रयस्याधिक्यम्। युगान्तकालप्रतिसंहृता-त्मनो जगन्ति यस्यां सविकाशमासत। तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपो-धनाभ्यागमसंभवा मुदः॥ S. D.; महतोर्यन्महीयांसावाश्रिताश्रययोः क्रमात्। आश्रयाश्रयिणौ स्यातां तनुत्वेऽप्यधिकं तु तत्॥ K. P. 10. **–adv.** **1** More, in a greater degree: स राज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ R. 4. 1: shone the more: 3. 18; यस्मिन्नेवा-धिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः Pt. 1. 243; oft. in comp.; इयम-धिकमनोज्ञा Ś. 1. 20; °सुरभि Me. 21. **–2** Exceedingly, too much. **–Comp.** **–अङ्ग** *a.* (**–ङ्गी** *f.*) having a redundant limb. Ms. 3. 8. (see above **–6**) (**–ङ्गम्**) [अधिकोऽङ्गात्] a sash, girdle or belt worn over the mail coat. **–अधिक** *a.* more and more, out-doing one another. **–अर्थ** *a.* exaggerated; °वचनम् exaggeration, an exaggerated statement or assertion (whether of praise or of censure); कुत्सैरधिकार्थवचने P. II. 1. 33; (°नम् = स्तुति-निन्दाफलकमर्थवादवचनम्; e. g. वातच्छेद्यं तृणम् i. e. so light and weak; काकपेया नदी so deep and full). **–ऋद्धि** *a.* abundant, prosperous; ऋद्धिमन्तमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः R. 19. 5. **–तिथिः**, *f.* **–दिनं**, **–दिवसः** an intercalated day. **–दन्तः** = अधिदन्तः **–मांसार्मन्** = अधिमांस q. v. **–वाक्योक्तिः** *f.* exaggeration, hyperbole. **–षाष्टिक-साप्ततिक** *a.* containing or costing more than 60 or 70.

अधिकाम *a.* [अधिकः कामो यस्य] Of vehement desires, impassioned, lustful. **–मः** [कर्म.] Strong desire.

अधिकृ 8 U. **1** To authorize, qualify for the discharge of some duty; be entitled to, have a right to; नैवाध्य-कारिष्महि वेदवृत्ते Bk. 2. 34; गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न संस्तवः Ki. 4. 25 merits are calculated to produce liking, not mere intimacy. **–2** To place at the head of, appoint, set; पाण्डवेन ह्यहं तात अश्वेष्वधिकृतः पुरा Mb.; दृप्तविनयाधिकृतः R. 9. 62 appointed to humble the proud; शिथिलीकृतेऽधिकृतकृत्य-विधौ Ki. 6. 30 set or appointed to duty; देवाः प्रसह्य तमधि-कुर्युः Mv. 2 set on, incite or appoint as their chief. **–3** To aim at, allude or refer to, make the subject of; अधिकृत्य कृते ग्रन्थे P. IV. 3. 87; किरातार्जुनौ अधिकृत्य कृतं काव्यं किरातार्जुनीयम् Sk.; नाटकं प्रयोगेण अधिक्रियताम् Ś. 1 should be made the subject of representation, should be

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

represented on the stage. -4 To be used as the head or governing rule: समर्थानां प्रथमाद्वा P. IV. 1. 82; इदं पदत्रयमधिक्रियते Sk. -5 To superintend, be at the head. -6 (A.) To bear, endure or overpower, be superior to: शत्रुमधिकुरुते Sk.; अधिचक्रे न यं हरिः Bk. 8. 20. -7 To feel, enjoy; भवादृशाश्चेदधिकुर्वते रतिं निराश्रया हन्त हता मनस्विता Ki. 1. 43. -8 To refrain or desist from.

अधिकरणम् [कृ-ल्युट्] 1 Placing at the head of, appointing &c. -2 Relation, reference, connection; रामाधिकरणाः कथाः Rām. referring to. -3 (In gram.) Agreement, concord, government or grammatical relation (as of subject and predicate &c.); तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः P. I. 2. 42 having the members (of the compound) in the same relation or apposition; समानाधिकरणो or व्यधिकरणो बहुव्रीहिः; पीताम्बरः, चक्रपाणिः &c. -4 A receptacle or subject, technically substratum; ज्ञानाधिकरणम् आत्मा T.S. the soul is the substratum of knowledge. -5 Location, place, the sense of the locative case; आधारोऽधिकरणम् P. I. 4. 45; कर्तृकर्मव्यवहितामसाक्षाद्धारयत् क्रियाम्। उपकुर्वत् क्रियासिद्धौ शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम्॥ Hari; as गेहे स्थाल्यामन्नं पचति. -6 A topic, subject; section, article or paragraph; a complete argument treating of one subject; A chapter in Kauṭilīya Arthaśāstra, *e. g.* प्रथमाधिकरणम्, the Sūtras of Vyāsa and Jaimini are divided into Adhyāyas, the Adhyāyas into Pādas and the Pādas into Adhikaraṇas or sections. (According to the Mīmāṁsakas a complete Adhikaraṇa consists of five members: -विषय the subject or matter to be explained, विशय or संशय the doubt or question arising upon that matter, पूर्वपक्ष the first side or *prima facie* argument concerning it, उत्तर or उत्तरपक्ष or सिद्धान्त the answer or demonstrated conclusion, and संगति pertinency or relevancy, or (accoring to others निर्णय the final conclusion); विषयो विशयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम्। निर्णयश्चेति सिद्धान्तः शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम्॥ The Vedāntins put संगति in the 3 rd place, and सिद्धान्त last; तत्र एकैकमधिकरणं पञ्चावयवम्, विषयः संदेहः संगतिः पूर्वपक्षः सिद्धान्तश्च. Generally speaking, the five members may be विषय, संशय, पूर्वपक्ष, उत्तरपक्ष and सिद्धान्त or राद्धान्त). -7 Court of justice, court, tribunal; स्वान्दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे Mk. 9. 3; °रणे च साधनम् Dk. 40. -8 Stuff, material; विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि P. II. 4. 13 (अद्रव्यवाचि); अधिकरणै °तावत्त्वे च P. II. 4. 15 fixed number of things, as दश दन्तोष्ठाः Sk. -9 A claim. Bhāg. 5. 1. 16. -10 Supremacy. -11 A government department; सर्वाधिकरणरक्षणम् Kau. A. 4. -12 A gathering place प्रत्यक्षाश्च परोक्षाश्च सर्वाधिकरणेष्वथ। वृत्तेर्भरतशार्दूल नित्यं चैवान्ववेक्षणम्॥ Mb. 12. 59. 68. -13 A department; अश्वागारान् गजागारान् बलाधिकरणानि च Mb. 12. 69. 54. -णी One who superintends. -Comp. -भोजकः a court-dignitary, a judge, भीतभीता अधिकरणभोजकाः Mk. 9. -मण्डपः court or hall of justice. अधिकरणमण्डपस्य मार्गमादेशय Mk. 9. -लेखकः *a.* official recorder or scribe, who drew up sale-deeds and other documents after getting the land measured in his presence; RT. VI. 38. -विचालः [अधिकरणस्य विचालः अन्यथाकरणम्] changing the quantity of any thing, increasing or decreasing it so many times; °विचाले च P. V. 3. 43; द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने संख्याया धा स्यात्; एकं राशिं पञ्चधा कुरु Sk. -सिद्धान्तः a conclusion which involves others.

अधिकरणिकः [अधिकरणम् आश्रयतया अस्त्यस्य ठन्] 1 A judge, magistrate. अहो व्यवहारपराधीनतया दुष्करं खलु परचित्तग्रहणमधिकरणिकैः Mk. 9. -2 A government official.

अधिकरण्यम् Authority, power.

अधिकर्मन् *n.* [अधिकं कर्म] 1 A higher or superior act. -2 Superintendence, -*m.* One who is charged with superintendence. -Comp. -करः, -कृत् a sort of servant, overseer of workmen. -कृतः [अधिकर्म कृतं येन निष्ठान्तस्य परनिपातः] one appointed to superintend an institution or establishment; सर्वेष्वधिकृतो यः स्यात् कुटुम्बस्य तथोपरि। सोऽधिकर्मकृतो ज्ञेयः स च कौटुम्बिकः स्मृतः॥ In families he is the head or *paterfamilias.*

अधिकर्मिकः [अधिकृत्य कर्मणे अलम्, अधिकर्म ठन्] The overseer of a market whose duty is to recover toll or duties from the traders.

अधिकारः 1 Superintendence, watching over; स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः V. 3. 1; यः पौरवेण राज्ञा धर्माधिकारे नियुक्तः Ś. 1 superintendence of religious matters; -2 Duty, office, charge; power, post of authority; authority; मन्त्राधिकारः Kau. A. 1 निर्णयाधिकारे ब्रवीमि M. 1. I say this in the capacity of a judge; अविश्रमोऽयं लोकतन्त्राधिकारः Ś. 5; द्वीपिनस्ताम्बूलाधिकारो दत्तः Pt. 1, तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत्। हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम्॥ Śi. 2. 49; अर्थ° administration of pecuniary matters स्वाधिकारात् प्रमत्तः Me. 1; अधिकारे मम पुत्रको नियुक्तः M. 5; यः सर्वाधिकारे नियुक्तः प्रधानमन्त्री स करोतु, अनुजीविना पर° चर्चा न कर्तव्या H. 2; शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिका M. 1 fit to be initiated in to the fine arts. -3 Sovereignty, government or administration, jurisdiction, rule; स्वाधिकारभूमौ वर्तिष्यते Ś. 7 seat of government or jurisdiction, °खेदं निहत्य Ś. 5. -4 Position, dignity, rank; हृताधिकारां मलिनाम् Y. 1. 70 deprived of the position or rights or privileges of a wife. -5 (*a*) Right, authority, privilege, claim, title (as to wealth, property &c.); right of ownership or possession; अधिकारः फले स्वाम्यमधिकारी च तत्प्रभुः S. D. 296; वत्सेऽधिकारः स्थितः Mv. 4. 38 it now belongs to the child. (*b*) Qualification or authority to perform certain specified duties, civil, sacrificial, religious &c.; as the अधिकार of a king to rule and protect, of a Brāhmaṇa to sacrifice, of a Vaiśya to till or trade &c.; शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि Y. 3. 262; with loc.; निषेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्योदितो विधिः। तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित् Ms. 2. 16; श्राद्धाधिकारसम्पदस्तु इति भवन्तो ब्रुवन्तु (repeated in Śrāddha ceremonies). -6 Prerogative of a king. -7 Effort, exertion; कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन Bg. 2. 47 your business is with action alone &c. -8 Relation, reference: स राघवस्तत्र तदा प्रलापाञ् शुश्राव लोकस्य समागतस्य। आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः Rām. 2. 17. 43.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः Mb. -9 Place = अधिकरण; महत्खलु पुरुषाधिकारं ज्योतिः M. 1. -10 A topic, paragraph or section; प्रायश्चित्त° Mit.; See अधिकरण. -11 Counting, enumeration, occasion for counting; संस्तु जाते पुरुषाधिकारे Ki. 3. 51 (गणनाप्रस्तावे). -12 (In gram.) A head or governing rule, which exerts a directing or governing influence over other rules; *e. g.* सर्वस्य द्वे P. VIII. 1. 1; समर्थानां प्रथमाद्वा; प्राग्दीव्यतोऽण् IV. 1. 82-3; तत्पुरुषः II. 1. 22; अधिकारोऽयं Sk. (This अधिकार is of three kinds; सिंहावलोकितं चैव मण्डूकप्लुतमेव च। गङ्गाप्रवाहवच्चापि अधिकारस्त्रिधा मतः ॥.) अधिकार also means a word or sūtra extending over in the following सूत्र*s* up to a particular limit. **-Comp.** **-विधिः** determination or statement of qualifications to do particular acts; as राजा राजसूयेन यजेत. **-स्थ -आरूढ** *a.* possessed of authority, invested with office.

अधिकारिन्, अधिकारवत् *a.* [अस्त्यर्थे इनि मतुप् वा] 1 Possessed of authority, having power; निःस्पृहो नाधिकारी स्यात् Pt. 1. 164; सन्धिविग्रहकार्य°, कार्य° H. 3. -2 Entitled to, having a right to; सर्वे स्युरधिकारिणः; so उत्तराधिकारिन् heir; धनग्रहण° &c.; तपस्यनधिकारित्वात् R. 15. 51 not qualified or authorised. -3 Belonging to, owned by. -4 Fit for. -*m.* (**री-वान्**) 1 An official, officer; न निष्प्रयोजनम् अधिकारवन्तः प्रभुभिराहूयन्ते Mu. 3; a functionary, superintendent, head, director, governor. -2 A rightful claimant, proprietor, master, owner. -3 One qualified to sacrifice or perform sacred works. -4 Man as the lord of creation. -5 One well versed in the Vedānta.

अधिकारिता-त्वम् Authority, rightful claim, qualification &c.

अधिकृत *p. p.* [कृ-क्त] Authorised, appointed &c.; one possessed of authorised qualification, &c.; राजश्चाधिकृतो विद्वान् ब्राह्मणः Ms. 8. 11; पात्राणि नाध्येऽधिकृताः. **-तः** An officer, official, functionary, superintendent, head, one in charge of any thing; संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः Ki. 6. 46; प्रासाद° Mu. 3; Pt. 1. 421; राष्ट्र° Y. 1. 338.

अधिकृतिः *f.* Right, privilege, ownership. See अधिकार.

अधिकृत्य *ind.* With reference to, regarding, concerning; ग्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् S. 1; शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि S. 2. I refer to, speak of Sakuntalā; 3. 4; शान्तिमधिकृत्य कृत्यवित् अन्वयुङ्क्त गुरुम् R. 11. 62. See अधिकृ above.

अधिक्रम् 1 U. To ascend, mount upon. -2 To attack, scale.

अधिक्रमः, -क्रमणम् An attack, invasion.

अधिक्षित् *m.* [अधिक्षि भावे कर्तरि वा क्विप् तुक् च Tv.] Decay or one that causes decay; a lord or ruler (?)

अधिक्षिप् 6 P. 1 To insult, abuse, asperse, vilify, traduce, censure; किं मां संभूतदोषैरधिक्षिपथ S. 5 heap accusations on me; नृपतावधिक्षिपति शौरिम् Si. 15. 14; न मे पादरजसा तुल्य इत्यधिक्षिप्तः M. 1. -2 To throw or lay upon, bespatter.-3 To superinduce (disease).-4 To surpass. cf. अधिक्षिपदब्जनेत्र *a.* Having eyes which eclipse the lotus.

अधिक्षेपः 1 Abuse, insulting, insult; प्रज्ञा° Dk. 52 insult to, reflection on, the understanding; भवत्यधिक्षेप इवानुशासनं Ki. 1. 28. -2 Laying upon; fixing; throwing. -3 Dismissal.

अधिगम् 1 P. 1 (*a*) To acquire, obtain, get, attain, secure; आज्ञाकरत्वमधिगम्य V. 3. 19; अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः M. 1. 13; भर्तारमधिगच्छेत् Ms. 9. 91 marry; श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते R. 5. 34. (*b*) To find, meet with, fall in with, see, discover. (*c*) To accomplish; अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव M. 1. 9; न मे बुद्धिर्निश्चयमधिगच्छति Mu. 5 is not able to decide; for (*a*) see also Ms. 2. 218, Bg. 2. 64, R. 2. 66. -2 To approach, reach, go towards or near; गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते Pt. 1. 384; नस्यान्तं नाधिगच्छति does not reach or go to the end. -3 To study, learn; know; तेभ्योऽधिगन्तुं निगमान्तविद्याम् U. 2. 3; श्रुतमप्यधिगम्य Ki. 2. 41; 6. 38; Ms. 7. 39; धर्मेणाधिगतो येस्तु 12. 109; वेदार्थानधिगच्छेत् Y. 1. 99, Bk. 7. 37. -4 To cohabit with.

अधिगत *p. p.* 1 Acquired, obtained &c; °परमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थाः Bh. 2. 13. -2 Studied, known, learnt, mastered; किमित्येवं पृच्छस्यनधिगतरामायण इव U. 6. 30.

अधिगमः -मनम् 1 Acquisition, obtaining, getting, finding &c.; (इच्छामि) श्रोतुं च सीताधिगमे प्रयत्नम् Rām. 5. 64. 32; दुरधिगमः परभागः Pt. 5. 34; वंशस्थितेरधिगमात् V. 5. 15; दाराधिगमनम् Ms. 1. 112 marriage. -2 Mastery, knowledge; असच्छास्त्राधिगमनम् Ms. 11. 65. -3 Mercantile return, profit; acquiring property; निध्यादेः प्राप्तिः Mit. or धनप्राप्तिः; स्थापयन्ति तु यां वृद्धिं स तत्राधिगमं प्रति Ms. 8. 157. -4 Acceptance. -5 Intercourse. -6 Seeing, looking; अपनेष्यामि संतापं तवाधिगमशासनात् Rām. 5. 35. 77.

अधिगम्य,-गमनीय,-गन्तव्य *pot. p.* Attainable. &c.

अधिगन्तृ *a.* [गम्-तृच्] One who attains or acquires.

अधिगव *a.* or *adv.* [गवि इत्यधिगवं अव्ययी-स.] Found in or derived from a cow; स्वादीयो यदधिगवं क्षीरम्.

अधिगुण *a.* [अधिका गुणा यस्य] 1 Possessing superior qualities, worthy, meritorious; याच्ञा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा Me. 6. -2 [अधिगतो गुणो ज्या येन] well strung (as a bow); °शरासनं जनाः Ki. 12. 14. **-णः** A superior or eminent merit.

अधिचर् 1. P. To walk or move over or on something.

अधिचरणम् Act of walking over something.

अधिजननम् Birth; मातुरग्रेऽधिजननम् Ms. 2. 169.

अधिजिह्वः [अधिका जिह्वा यस्य] A serpent (who has a forked tongue). This arose from the attempt of the serpents to lick the nectar placed on a bed of Kuśa grass, the sharp points of which pricked the tongue and split it into two. **-ह्वा-जिह्विका** [अधिरूढा जिह्वा, स्वार्थे कन्] 1 The uvula. -2 A sort of swelling of the tongue or epiglottis.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अधिज्य *a.* [अध्यारूढा ज्या यत्र, अधिगतं ज्यां वा] Having the bow-string stretched, well strung (as a bow). **–Comp. –धन्वन्,–कार्मुक** *a.* having the bow strung: अधिज्यधन्वा विचचार दावम् R. 2. 8. त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś. 1. 6.

अधिज्यता 1 The state of being strung; °तां नी to string: लीलयैव धनुषो अधिज्यताम् R. 11. 14.

अधित्यका [अधि–त्यकन् P. V. 2. 34 ; पर्वतस्य आरूढस्थलमधित्यका Sk.] A table-land, highland: स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायां Ku. 3. 17 ; अधित्यकायामिव धातुमय्याम् R. 2. 29.

अधित्वत् *ind.* In you: अधिकमधित्वदनेन निपाति Śi. 7, 41. (see अधि.)

अधिदण्डनेतृ *m.* N. of Yama; Bhāg.

अधिदन्तः [अध्यारूढो दन्तः] A redundant tooth growing over another. P. VI. 2. 188. also Suśr.

अधिदार्व *a.* Wooden.

अधिदीधिति *a.* Of superior or transcendental lustre; निदाघधामानमिवाधिदीधितिम् Śi. 1. 24.

अधिदेवः–वता [अधिष्ठाता–त्री देवः देवता वा] 1 A presiding or tutelary deity; ययाचे पादुके पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते R. 12. 17; 13. 68; 16. 9; (सा) नेवापयाति हृदयाधिदेवतेव Bv. 3. 3; सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा Māl. 1. 21. (The eleven organs of sense are said to have each a presiding deity: श्रोत्रस्य दिक्, त्वचो वातः, नेत्रस्य अर्कः, रसनाया वरुणः, घ्राणस्य अश्विनौ, वागिन्द्रियस्य वह्निः, हस्तस्य इन्द्रः, पादस्य उपेन्द्रः, पायोः मित्रः, उपस्थस्य प्रजापतिः, मनसः चन्द्रश्च. –2 [अधिकतो देवो येन गुणातिशयात्] The supreme or highest god, Almighty.

अधिदेवनम् Gambling table, board for gambling (अधि उपरि दीव्यते यत्र.)

अधिदैवम्–दैवतम् [अधिष्ठातृ दैवम्–दैवतम् वा] 1 The presiding god or deity; अधिदैवं किमुच्यते Bg. 8. 1. पुरुषश्चाधिदैवतम् Bg. 8. 4; 7. 30; शिवाधिदैवतं ध्यायेत् वह्निप्रत्यधिदैवतम्; तमभिनन्दन्ति...यः अधिदैवतमिव स्तौति K. 109. –2 The supreme deity or the divine agent operating in material objects.

अधिनाथः [अधिको नाथः] The Supreme lord: a chieftain or lord; N. of the author of कालयोगशास्त्र.

अधिनी 1 P. To lead away from, to enhance, increase.

अधिनायः [नी-घञ्,-अधिनीयते वायुना] Fragrance, odour.

अधिनिर्णिज् *a.* Veiled; यः श्वेताँअधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अनुव्रता Rv. 8. 41. 10.

अधिपः [अधिपाति, अधि-पा-क] A lord, ruler, king, sovereign, head; अथ प्रजानामधिपः प्रभाते R. 2. 1; mostly in comp.; नराधिपः lord of men, king; गज° a lordly elephant &c.

अधिपतिः [अधिकः पतिः] 1 = अधिपः. –2 A part of the head where the wound proves immediately fatal: (मस्तकाभ्यन्तरोपरिष्टात् शिरासन्धिसन्निपातो रोमावर्तोऽधिपतिः, तत्रापि सद्यो मरणम् Suśr.)

अधिपत्नी Ved. A female ruler, mistress (स्वामिनी) नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे T. Br. 3. 1. 1. 11.

अधिपाः [अधिपाति–पा क्विप्] A king, ruler, lord.

अधिपांशुल *a.* Dusty from above.

अधिपु (पू) रुषः [अधिकः पु-पू-रुषः] The Supreme Being; तस्माद् विराळजायत विराजो अधिपूरुषः Rv. 10. 90. 5.

अधिपुष्पलिका A betel-nut tree,

अधिपेषणम् [पिष्–ल्युट्] Pounding or grinding upon, serving to pound or grind upon.

अधिप्रज *a.* [अधिका प्रजा यस्य] Having many children (as a man, woman &c.) **–जम्** *adv.* [प्रजामधिकृत्य] Regarding creation (of the world) as a means of preserving the world.

अधिप्रष्टियुगम् [प्रष्टौ निहितं युगम्] A yoke laid on the प्रष्टि or foremost of the three horses, used on certain sacrificial occasions. **–गः** The fourth horse thus attached (?)

अधिबलम् An interlocution of high words in mutual defiance: S. D. 526.

अधिभूः [अधिभवति स्वामीभवति; भू–क्विप्] A master, superior; foremost; राक्षसानामधिभुवि Mv. 6. 47: रघूणामधिभुवा 56.

अधिभूतम् [अधिष्ठायिभूतं or भूतं प्राणिमात्रमधिकृत्य वर्तमानम्] The highest being; the Supreme Spirit or its all-pervading influence; the whole inanimate creation; अधिभूतं च किं प्रोक्तं Bg. 8. 1; अधिभूतं क्षरो भावः 8. 4 'अधिभूत is all perishable things.'

अधिभोजनम् [अधिकं भोजनम्] 1 Excess in eating. –2 [अधिकं भोजनं धनं मूल्यं वा यस्य] Very costly or valuable; दश वस्त्राधिभोजना Rv. 6. 47. 23; a supplementary or additional gift (?).

अधिमखः The presiding deity of a sacrifice; तस्मै नमो भगवतेऽधिमखाय तुभ्यम् (Bhāg. 3. 9. 18).

अधिमन्थः [अधिकं मथ्यते अनेन; मन्थ् करणे घञ्] 1 Severe ophthalmia; उत्पाट्यत इवात्यर्थं नेत्रं निर्मथ्यते तथा। शिरसोऽर्धं तु तं विद्यादधिमन्थं स्वलक्षणैः. –2 = अधिमन्थनम्.

अधिमन्थनम् [मन्थ्-भावे करणे वा ल्युट्] Rubbing together for producing fire; suitable for such friction (as wood). अस्तीदमधिमन्थनम् Rv. 3. 29. 1.

अधिमन्थित *a.* [अधिमन्थोऽस्य संजातः इतच्] Suffering from eye-disease.

अधिमर्म *ind.* In the vital parts. (See अधि) अथ तीक्ष्णायसैर्बाणैरधिमर्म रघूत्तमौ Bk. 5. 3.

अधिमांसः [अधिकं मांसं यत्र] A sort of disease in the white of the eye, a sort of cancer or protuberance of flesh; विस्तीर्णं मृदु बहुलं यकृत्प्रकाशं श्यावं वा तदधिमांसजार्म विद्यात् Suśr.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अधिमांसकः [अधिकं मांसं यत्र] A sort of cancer in the back of the gums; हनुस्थे पश्चिमे दन्ते महाशोथो महारुजः । लालास्रावी (कालाम्नायां) कफकृतो विज्ञेयः सोऽधिमांसकः Suśr.

अधिमात्र *a.* [अधिका मात्रा यस्य] Beyond measure, excessive, inordinate. **-त्रम्** On the subject of prosody.

अधिमासः [अधिको रविमासात् अतिरिक्तः शुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तश्चान्द्रो मासः] An intercalary (lunar) month.

अधिमुक्तकः Jasmin Sambal मधुमाधवी (Mar. मोगरा).

अधिमुक्तिः *f.* Trust, confidence.

अधिमुक्तिका A pearl-shell.

अधिमुह्यः N. of Buddha in one of his 34 former births.

अधियज्ञ *a.* Pertaining to a sacrifice; °ज्ञं ब्रह्म जपेत् Ms. 6. 83. **-ज्ञः** Principal sacrifice; the agency effecting or causing such sacrifice; °ज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर Bg. 8. 4 the अधियज्ञ is I myself in this body (i. e. Krisṇa); अत्रास्मिन्देहे अन्तर्यामित्वेन स्थितोऽहमधियज्ञः यज्ञादिकर्मप्रवर्तकस्तत्फलदाता चेति श्रीधरः. **-ज्ञम्** *adv.* on the subject of sacrifices, so अधियाग.

अधियाङ्ग अधिकाङ्ग *q. v.*

अधियोगः [अधिको योगः] An auspicious conjunction of stars for departure, expedition &c. (ज्योतिषप्रसिद्धो यात्रिकशुभयोगः); योगे क्षेममथाधियोगगमने क्षेमं रिपूणां वधः Muhūrtachintāmaṇi.

अधियोधः [आधिक्येन युध्यते; युध्-अच्] The foremost hero or warrior (in fighting); न हि कोपपरीतानि हर्षवीर्योत्सुकानि च । भवन्ति अधियोधानां मुखानि निहते पतौ Rām.

अधिरज्जु *a.* Ved. [अधिगता रज्जुर्येन] Fastening, fettering.

अधिरथ *a.* [अध्यारूढो रथं रथिनं वा] Being on or over a car. **-थः** 1 A charioteer, driver. **-2** N. of a charioteer who was king of Aṅga and foster-father of Karṇa. **-थम्** Ved. A cart-load.

अधिराज् *m.* **-जः** [अधिराजते : राज्-क्विप्, राजन्-टच्-वा] A sovereign or supreme ruler, an emperor; प्रायोपविष्टो गङ्गायामनादृत्याधिराट् श्रियम् Bhāg; अयास्तमेतु भुवनेष्वधिराजशब्दः U. 6. 16; king, head, lord (of men, animals &c.); हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; so मृग°, नाग° &c.

अधिराज्यम्-ष्ट्रम् [अधिकृतं राज्यं राष्ट्रम् अत्र] 1 Imperial or sovereign sway, supremacy, sole sovereignty, imperial dignity, an empire. **-2** N. of a country.

अधिरुक्म *a.* [अधिगतं रुक्मम् आभरणं येन] Having ornaments (of gold &c.).

अधिरुह् 1 P. 1 To ascend, mount (a throne, hill &c.); go up to, find access to, sit in or on (acc.); पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति Śi. 2. 46; पुराधिरूढः शयनं महाधनं Ki. 1. 38. lying on; तुरगाधिरूढं R. 7. 37 riding a horse; विमानरत्नाधिरूढः 12. 104; बन्धुजनाधिरूढैर्गजानां वृन्दैः Ku. 7. 52 mounted or seated on; योगाधिरूढाः R. 13. 52: engaged or lost in contemplation; so Pt. 1; सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे R. 5. 68 bear or acquire; प्रतिज्ञाम्° enter on; कीर्तिर्यामधिरोहति Śi. 2. 52; सर्वमनोरथानामग्रमिवाधिरूढा K. 158 mounted on the summit or pinnacle; त्वां धूरियं योग्यतयाधिरूढा Ki. 3. 50 this responsibility lies on your shoulders. **-2** To string; अधिरोहति गाण्डीवं महेषौ Ki. 13. 16. **-3** (Intran.) To rise or grow over or above. -*Caus.* [रोह -(प) यति] 1 To raise, place, seat, cause to mount or ascend; ताः स्वमङ्कमधिरोप्य R. 19. 44 having placed or seated; जनः समेनैव पथाधिरोहति Śi. 12. 46. **-2** To restore, give back; पुराणशोभामधिरोपितायां (वसतौ) R. 16. 42 restored to its former grandeur. **-3** To string (as a bow); कार्मुकं च बलिनाधिरोपितम् R. 11. 81. **-4** To give, confer &c.; उदारक इति प्रान्तलेकाधिरोपिता-परश्लाघ्यनामनि Dk. 50.

अधिरुह् *a.* (At the end of comp.) Growing on; धरणिरुहाधिरुहो लतायाः Śi. 7. 46.

अधिरूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended &c. **-2** Increased; °समाधियोगः engaged in profound meditation.

अधिरूषित *a.* Besmeared with sandal paste &c. मुखमधिरूषितपाण्डुगण्डलेखम् Ki. 10. 46.

अधिरोपणम् Act of raising, exalting or causing to mount.

अधिरोहः An elephant rider; गजपतिमधिरोहः पक्षकव्यत्ययेन Śi. 11. 7.

अधिरोहणम् Ascending, mounting; चिता° R. 8. 57. **-णी** [अधिरुह्यते अनया, रुह् करणे ल्युट्] A ladder, flight of steps (of wood &c. Mar. शिडी).

अधिरोहिन् *a.* Ascending, mounting, rising above &c. **-णी** [अधिरोहः साधनत्वेन अस्त्यस्याः] A ladder, flight of steps.

अधिवच् 2 P. To speak in favour of, advocate, side with.

अधिवक्तृ *m.* 1 One who advocates a particular cause (पक्षपातेन वक्ता), an advocate. **-2** An orator. **-3** A comforter.

अधिवचनम् 1 Advocacy, speaking in favour of (पक्षपातेन कथनं वचनम्). **-2** A name, epithet, appellation.

अधिवाकः [वच्-घञ्] Advocacy; नमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हुवन्ते Rv. 8. 16. 5 (पक्षपातवचनाय).

अधिवस् 1 P. 1 To inhabit, fix one's abode or residence in, settle, dwell or reside in (with acc. of place); गिरिमधिवसेस्तत्र विश्राममहेतोः Me. 25; यानि प्रियासहचरश्चिरमध्यवात्सम् U. 3. 8; बाल्यात्परामिव दशां मदनोऽध्युवास R. 5. 63; 11. 61; 13. 79; Śi. 3. 59; Bk. 1. 3; 5. 6; माऽधिवात्सीर्भुवम् 8. 79. **-2** To settle, alight or perch on. **-3** (2 A.) To put on (clothes) -*Caus.* 1 To cause to stay overnight. **-2** To consecrate, set up (as an image).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अधिवस्त्र *a.* [अध्यावृतं वस्त्रं येन] Clad, veiled; अधिवस्त्रा वधूरिव Rv. 8. 26. 13.

अधिवासः 1 Abode, residence; dwelling; सतत°सुभगार्पितस्तनम् Mal. 5. 8; तस्यापि स एव गिरिरधिवासः K. 137; लक्ष्मीभृतोऽम्भोधितटाधिवासान् Si. 3. 71 situated on; settlement, habitation. वसन्ति मन्नियोगेन अधिवासं च राक्षसाः Ram. 3. 36. 4. –2 An inhabitant, neighbour. –3 Obstinate pertinacity in making a demand, sitting without food before a person's house till he ceases to oppose or refuse it (Mar. धरणें). –4 [अधिवासयति देवता अनेन, करणे घञ्] Consecration of an image especially before the commencement of a sacrificial rite; see अधिवासनम् also. शुद्धाधिवासाश्च विशुद्धसत्वाः Bu. Ch. 1. 39. –5 A garment, mantle (अधीवासः also). –6 A birth-place; जातिश्रेण्यधिवासानां कुलधर्मांश्च सर्वतः। वर्जयन्ति च ये धर्मं तेषां धर्मो न विद्यते॥ Mb. 12. 36. 19.

अध्युषित *p. p.* Inhabited, resorted to; विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि स्थानानि Bh. 2. 70; बलैरध्युषितास्तस्य R. 4. 46; 9. 25; 14. 30; सप्तर्षिमण्डल° K. 48.

अधिवास् 10 P. To scent, perfume; कर्पूरपल्लवरसेन अधिवासय गन्धपात्राणि K. 184; मन्दारपुष्पैरधिवासितायाम् V. 4. 64.

अधिवासः Application of perfumes or fragrant cosmetics; scenting, perfuming; fragrance, scent, fragrant odour itself; अधिवासस्पृहयेव मारुतः R. 8. 34; Si. 2. 20, 5. 42; K. 183.

अधिवासनम् [वस्–णिच्, or वास् ल्युट्.] 1 Scenting with perfumes or odorous substances (संस्कारो गन्धमाल्याद्यैः Ak.). –2 [वस्-णिच्-ल्युट्] Preliminary consecration (प्रतिष्ठा) of an image, its invocation and worship by suitable Mantras &c. before the commencement of a sacrifice; (यज्ञारम्भात्प्राक् देवताद्यावाहनपूर्वकः पूजनादिकर्मभेदः); Making a divinity assume its abode in an image.

अधिवासिन् *a.* 1 Inhabiting, dwelling or siting in. –2 Scenting &c.

अधिवासित *p. p.* 1 Invested or clothed with. –2 Scented, perfumed. कदम्बसर्जार्जुनकेतकीवनं विकम्पयंस्तत्कुसुमाधिवासितः Rs. 2. 17. अमरचन्द्र's commentary says, 'कुसुमैः पुष्पैः अधिवासितः सुगन्धीकृतः।'

अधिवाहनम् Taking up, carrying over, conveying.

अधिविकर्तनम् The act of cutting off or cutting through.

अधिविद् 6 U. To marry in addition to, supersede (as a wife) (said also of wives); वन्ध्याष्टमेऽधिवेद्या Ms. 9. 81; अधिविविदुरमात्यैराहृतास्तस्य यूनः प्रथमपरिगृहीते श्रीभुवौ राजकन्याः R. 18. 53.

अधिविन्ना [विद्-क्त] A superseded wife, one whose husband has married again; अधिविन्ना तु भर्तव्या Y. 1. 74; अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहात्। सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसंनिधौ॥ Ms. 9. 83. [According to Hindu Śāstras a wife may be superseded for any one of these 8 defects:– सुरापी व्याधिता धूर्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा। स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा Y. 1. 73, 74; Ms. 9. 80-83.]

अधिवेत्तृ *m.* [विद्-कर्तरि तृच्] A husband who supersedes his first wife.

अधिवेदः Marrying an additional wife. **–दम्** *adv.* concerning the Veda.

अधिवेदनम् [भावे ल्युट्] = अधिवेदः.

अधिशी 2 A. To lie or sleep upon, sleep in, rest or recline upon; (with acc. of place); अध्यशेरत बृहद्भुजान्तरम् R. 19. 32; अमुम्...अधिशेते 13. 6; 16. 49; शिलापट्टमधिशयाना Ś. 3; अध्यशयिष्ट गाम् Bk. 15. 114; चन्द्रापीडः शयनतलमधिशिश्ये K. 98, 206; Ki. 1. 38; Dk. 112; to dwell, inhabit लङ्कावनं सिंहसमोऽधिशेते Bk. 10. 36; to sit in; अथाधिशिश्ये प्रयतः प्रदोषे रथम् R. 5. 28. –*Caus.* To cause to sleep on; दर्भशय्यामधिशाय्य Dk. 105 placing on.

अधिशयित *p. p.* Reclining upon, used for reclining upon.

अधिश्रि 1 U. 1 To sleep on, ascend, mount, resort to; विलोचने बिभ्रदधिश्रितश्रिणी Si. 1. 24 possessed of beauty; अधिश्रयन्तीर्गजताः 12. 50. –2 To place over. –3 (अधिश्री also) To put on fire, make hot.

अधिश्रयः [श्रि–भावे अच्] 1 A receptacle. –2 [श्री-अच्] Boiling, making hot (by putting on fire).

अधिश्रयणम्–पणम् [श्रि-श्री-भावे-ल्युट्] Placing a kettle on fire; warming, boiling. **–णी** [अधिश्रीयते पच्यतेऽत्र, आधारे ल्युट् ङीप्] An oven, a fire-place.

अधिश्री *a.* [अधिका श्रीर्यस्य] Of exalted dignity, supreme; very rich, sovereign lord; इयं महेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी Ku. 5. 53; R. 7. 29.

अधिषवणम् [अधिषूयते सोमोऽत्र; अधि-सु-आधारे ल्युट्] 1 A contrivance (like a hand-press) of leather &c. to extract and strain the Soma juice, or (*a.*) used for the act of straining &c. –2 [भावे-ल्युट्] Straining Soma juice.

अधिषवण्या [अधिषवणाय हिता, यत्] The board or wooden plank (फलक) used in the act of extracting Soma juice. यत्र द्वाविव जघनाधिषवण्या कृता Rv. 1. 28. 2.

अधिष्ठा 1 P. (used with acc. P. I. 4. 46.) 1 (*a*) To stand on or upon, to sit in or upon, occupy (as a seat &c.), resort to; अर्धासनं गोत्रभिदोऽधितष्ठौ R. 6. 73; शाखिनः केचिदध्यष्ठुः Bk. 15. 31; प्रतनुबलान्यधितिष्ठतस्तपांसि Ki. 10. 16 practising; मामधिष्ठाय Ram. depending on me. (*b*) To stand, be; अध्यतिष्ठद्दशग्रीवे शतं समाः Mb. (*c*) To stand over, mount. (*d*) To stand by, be near; आश्रमबहिर्वृक्षमूलमधितिष्ठति U. 4. –2 To be in, dwell in, inhabit, reside, stay; भुजङ्गपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति R. 1. 80; माधिष्ठा निर्जनं वनम् Bk. 8. 79; श्रीजयदेवभणितमधितिष्ठतु कण्ठतटीमविरतम् Git. 11. –3 To make oneself master of, seize, take possession of, overpower, conquer; संग्रामे तानधिष्ठास्यन् Bk. 9. 72; त्वमधिष्ठास्यसि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

द्विषः 16. 40 : स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति Ki. 2. 31 obtains : अधितिष्ठति लोकमोजसा स विवस्वानिव मेदिनीपतिः 2. 38 ; यक्षः कुर्वश्चिदधिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति Dk. 18. -4 (*a*) To lead, conduct as head or chief ; महाराजदशरथस्य दारानधिष्ठाय वसिष्ठः प्राप्तः U. 4, See अधिष्ठित also. (*b*) To be at the head of, govern, direct, preside over, rule, superintend : प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय Bg. 4. 6 governing, controlling ; श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते 15. 9 presiding over and thus turning to use. -5 To use, employ.

अधिष्ठित *p. p.* [अधिष्ठा-क्त] 1 (Used actively) (*a*) Standing, being ; दन्तान्तरमधिष्ठितम् Ms. 5. 141 ; (oft. with अ dropped ; ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् Bg. 13. 17.) ; वीरलोकमधिष्ठितस्तातः Mv. 5 gone to ; राजप्रसाद° Pt. 1 being in or enjoying royal favour. (*b*) Possessed of, dependent on. (*c*) Directing, presiding over; धर्माधिकरणाधिष्ठितपुरुषैः Pt. 1. -2 (Passively) (*a*) Inhabited or resorted to by, occupied, possessed by ; दनुकबन्धाधिष्ठितो दण्डकारण्यभागः U. 1 ; लोकेशाधिष्ठितो राजा Ms. 5. 97 ; अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः M. 1. 8 an enemy who has newly (not long ago) ascended the throne, a newly established king; अचिर° अधिकारः Dk. 64 newly established ; so ग्रहेण possessed by ; मयूर° K. 97 ; °पुरोभागाम् K. 10, 130, 147, 152. (*b*) Full of, seized with, taken possession of, smitten, affected, overpowered ; अनेनाधिष्ठितानां कामिनीनां K. 236, 161, 194 ; कामाधिष्ठितचेतसा H. 1 ; Śi. 13. 39. (*c*) Watched over, guarded, superintended ; रक्षापुरुषाधिष्ठिते प्रासादे Pt. 1 ; आर्यारुन्धतीवसिष्ठाधिष्ठितेषु रघुकुलकदम्बकेषु U. 2 : प्रनष्टाधिगतं द्रव्यं तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् Ms. 8. 34. (*d*) Led, conducted, commanded by, presided over ; साङ्ख्यमिव कपिलाधिष्ठितम् K. 40; अनेनाधिष्ठितं भुवनतलम् 43, 44, 228 ; वसिष्ठाधिष्ठिता देव्यो गता राघवमातरः U. 1. 3 ; तव प्रतापाधिष्ठितेन उपायेन H. 4 aided or supported : तातािधिष्ठितानामपि बलानाम् Ve. 3 ; स्वामिनाधिष्ठितः श्वापि H. 3. 129. (*e*) Ridden, mounted upon ; मूषकाधिष्ठितं तमवलोक्य Pt. 2 with the mouse seated upon him ; विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया Ku. 5. 70.

अधिष्ठातृ [स्था-तृच्] Superintending, watching over, presiding over, guiding, governing ; हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता Rām. 5. 63. 22 ; tutelary guardian ; as °त्री देवता a guardian or presiding deity. *m.* (-ता) A superintendent, head, chief, protector, controller, regulator, ruler ; सर्वेन्द्रियाधिष्ठाता Bhāṣā P. ; especially with reference to the Almighty who is the ruler of the universe. See अधिदेव also.

अधिष्ठानम् [अधि-स्था-ल्युट्] 1 Standing or being near, being at hand, approach (सन्निधि); अत्राधिष्ठानं कुरु take a seat here. -2 Resting upon, occupying, inhabiting, dwelling in, locating oneself in ; प्राणाधिष्ठानं देहस्य &c. -3 A position, site, basis, seat ; स्थाधिष्ठानस्य देहिनः Ms. 12. 4 ; इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते Bg. 3. 40, 18. 14 the seat (of that desire.) -4 Residence, abode ; नगरं राजाधिष्ठानम् Pt. 1. ; so धर्म° ; a place, locality, town ; सर्वाविनयाधिष्ठानतां गच्छन्ति K. 106 ; कस्मिंश्चिदधिष्ठाने in a certain place. -5 Authority, power, power of control, presiding over ; अनधिष्ठानम् H. 3. 83. loss of position, dimissal from a post (of authority) ; समर्थस्त्वमिमं जेतुमधिष्ठानपराक्रमैः Rām. ; यथेह अश्वैर्युक्तो रथः सारथिनाऽधिष्ठितः प्रवर्तते तथा आत्माधिष्ठानाच्छरीरम् Gaudapāda ; महाश्वेताकृतात्व सत्याधिष्ठानात् K. 346 appeal or reference to truth. -6 Government, dominion. -7 A wheel (of a car &c.) अधिष्ठानं मनश्चासीत्परिरथ्या सरस्वती Mb. 8. 34. 34 ; 5. 178. 74. -8 A precedent, prescribed rule. -9 A benediction. cf. अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि । Nm. -10 Destruction (?); अमित्राणामधिष्ठानाद्वधाद् दुर्योधनस्य च । भीम दिष्ट्या पृथिव्यां ते प्रथितं सुमहद्यशः ॥ Mb. 9. 61. 14. -11 Couch, seat, bed; साधिष्ठानानि सर्वशः Rām. 6. 75. 19. -12 A butt (for an allurement.) तस्माद् बाह्यमधिष्ठानं कृत्वा कार्ये चतुर्विधे । Kau. A. 1. 10. -Comp. -**अधिकरणम्** Municipal Board. (अधिष्ठान = city ; अधिकरण = court and office of administration) EI, XV, p. 143; XVII. p. 193 f; XX, pp. 61 ff. -**शरीरम्** A body which forms the medium between the subtle and the gross body.

अधिस्त्रि *ind.* [स्त्रियमधिकृत्य] Concerning a woman or wife. -**स्त्री** [अधिका स्त्री] A superior or distinguished woman.

अधिस्यन्दम् *ind.* [अधिकः स्यन्दो वेगो यथा स्यात्तथा] More quickly ; अधिस्यन्दं प्रववृतिरे चमूचराः Śi. 17. 50.

अधी [अधि-इ] 2 A. 1 To study, learn (by heart), read ; (with abl. of person) learn from ; आख्यातोपयोगे P. I. 4. 29. उपाध्यायादधीते Sk. ; सोऽध्यैष्ट वेदान् Bk. 1. 2. -2 (P.) (*a*) To remember, think of, long or care for, mind, (with regret) with gen. ; रामस्य दयमानोऽसावध्येति तव लक्ष्मणः Bk. 8. 119 ; 18. 38 ; ममैवाध्येति नृपतिस्तृष्यन्निव जलाञ्जलेः Ki. 11. 74 thinks of me only. (*b*) To know or learn by heart, study, learn ; गच्छाधीहि गुरोर्मुखात् Mb. (*c*) To teach, declare. (*d*) To notice, observe, understand. (*e*) To meet with, obtain ; तेन दीर्घममरत्वमध्यगुः । Śi 14. 31 -*Caus.* [अध्यापयति] to teach, instruct (in) ; with acc. of the agent of the verb in the primitive sense ; (तौ) साङ्गं च वेदमध्याप्य R. 15. 33 ; विद्यामथैनं विजयां जयां च ... अध्यापिपद् गाधिसुतो यथावत् Bk. 2. 21, 7. 34 ; अध्यापितस्योशनसापि नीतिम् Ku. 3. 6.

अधीत *p. p.* Learnt, studied, read, remembered, attained &c. -**Comp.** -**विद्य** *a.* who has studied the Vedas or finished his studies.

अधीतिः *f.* [इ-क्तिन्] 1 Study, perusal ; °बोधाचरणप्रचारणैः N. 1. 4. -2 Remembrance, recollection.

अधीतिन् *a.* [अधीतमनेन : अधीत-इनि] Well-read, proficient in (with loc.) अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु Dk. 120 ; वेदे, व्याकरणे &c. ; स्वगुरुतासङ्गवर्तीमधीतिनीम् Ku. 5. 16 muttering holy prayers, engaged in repeating sacred texts.

अधीयानः *pres. p.* A student, one who goes over the Vedas. यो वै युवाप्यधीयानः Ms. 2. 156.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अधोनिबन्धः The third stage of must of an elephant; Mātaṅga L. 9. 14. The stage is called अधोनिबन्धिनी in Somadeva's Yaśastilakachampū.

अध्ययः [इ-भावे अच्] 1 Learning, study; remembrance. -2 = अध्याय, q. v.

अध्ययनम् 1 [इ-ल्युट्] Learning, study, reading (especially the Vedas); one of the six duties of a Brāhmaṇa. The study of the Vedas is allowed to the first 3 classes, but not to a Śūdra Ms. 1. 88. 91. अध्ययनं च अक्षरमात्रपाठ इति वैदिकाः, सार्थाक्षरग्रहणमिति मीमांसकाः; the latter view is obviously correct; cf. यथा पशुर्भारवाही न तस्य भजते फलम्। द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥ or better still Yāska's Nirukta: स्थाणुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योऽर्थम्। योऽर्थज्ञ इत् (अर्थविद्) सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥ See also under अनग्नि. -2 Muttering प्रणव mantra; वीतरागा महाप्रज्ञा ध्यानाध्ययनसम्पदा Mb. 12. 300. 49. (अध्ययनं प्रणवजपः इति टीका) -3 Teaching; कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम Mb. 12. 318. 17 see अध्यापनम्.

अध्यापकः [अधि-इ-णिच्-ण्वुल्] A teacher, preceptor, instructor; especially of the Vedas; व्याकरण°, न्याय° professor or teacher of grammar, logic &c.; भृतक° a hired teacher, mercenary teacher; °उदितः styled a professor. According to Viṣṇu-Smṛiti an *adhyāpaka* is of 2 kinds: he is either an *Āchārya* i. e. one who invests a boy with the sacred thread and initiates him into the Vedas, or he is an *Upādhyāya* i. e. one who teaches for livelihood (वृत्त्यर्थम्) See Ms. 2. 140-141. and the two words. [उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः। सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते॥ एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः। योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥]

अध्यापनम् [इ-णिच्, भावे-ल्युट्] Teaching, instructing, lecturing, especially on sacred knowledge; one of the six duties of a Brāhmaṇa. According to Indian lawgivers अध्यापन is of three kinds: (1) undertaken for charity, (2) for wages and (3) in consideration of services rendered; cf. Hārīta: अध्यापनं च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणम्। शुश्रूषाकरणं चेति त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥

अध्यापयितृ *m.* [इ-णिच्-तृच्] A teacher, instructor.

अध्याय *a.* [इ-घञ् P. III. 3. 21] (At the end of comp.) A reader, student, one who studies; वेदाध्यायः a student of the Vedas; so मन्त्र° **-यः** 1 Reading, learning, study, especially of the Vedas; प्रशान्ताध्यायसत्कथा (नगरी) Rām. -2 Proper time for reading or for a lesson; °ज्ञाः प्रचक्षते Ms. 4. 102, see अनध्याय also. -3 A lesson, lecture; अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः P. III. 3. 122; so स्वाध्यायोऽध्येतव्यः. -4 A chapter, a large division of a work, such as of the Rāmāyaṇa, Mahābhārata, Manusmṛiti, Pāṇini's Sūtras &c. The following are some of the names used by Sanskrit writers to denote chapters or divisions of works:—सर्गो वर्गः परिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसंग्रहाः। उच्छ्वासः परिवर्तश्च पटलः काण्डमाननम्। स्थानं प्रकरणं चैव पर्वोल्लासाह्निकानि च। स्कन्धांशौ तु पुराणादौ प्रायशः परिकीर्तितौ ॥

अध्यायिन् *a.* [इ-णिनि] Studying.

अध्येतृ *m.*, **-त्री** *f.* A student, learner.

अधीकारः [कृ-घञ् उपसर्गदीर्घत्वम] = अधिकार q. v.; स्वागतं स्वानधीकारान्प्रभावैरवलम्ब्य Ku. 2. 18; मर्यादैवाधीकारः Ms. 11. 63.

अधीन *a.* [अधि-ख P. V. 4. 7: अधिगतः इनं प्रभुं वा] Subject to, subservient, dependent on; usually in comp.; स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः M. 3. 14; त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् Ku. 4. 10; इक्ष्वाकूणां दुरापेऽर्थे त्वदधीना हि सिद्धयः R. 1. 72; केन निमित्तेन भवदधीनो जातः Dk. 7 consigned to your care.

अधीमन्थ = अधिमन्थ, q. v.

अधीर *a.* 1 Not bold, timid. -2 Confused, lacking self-command, excited, excitable. -3 Fitful, capricious. -4 Unsteady, not fixed, tremulous, rolling; °विप्रेक्षितमायताक्ष्याः Ku. 1. 46; °लोचनः Śi. 1. 53; °तडित्वयना 6. 25. -5 Querulous, foolish, weak-minded. **-रा** 1 Lightning. -2 A capricious or quarrelsome mistress; see under नायिका.

अधीवासः [वस् अच्छादने करणे घञ्] A long coat or mantle covering the whole person (उपरिष्टादावरकं वासः).

अधीशः [अधिकः ईशः] Lord, supreme lord or master, sovereign ruler, अङ्ग°, मृग°, मनुज° &c.

अधीश्वरः [अधिकः ईश्वरः] 1 A supreme lord or an employer. -2 An Arhat (among Jainas).

अधीष्ट *a.* [अधि-इष् दिवादि-क्त] Honorary, solicited. **-ष्टः** [भावे-क्त] Honorary office or duty; one of the cases in which लिङ् or the Potential may be used; P. III. 3. 161 (अधीष्टः = सत्कारपूर्वको व्यापारः Sk.).

अधुना *ind.* [अस्मिन् काले; इदमः इदंशब्दस्य सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः स्वार्थे अधुनाप्रत्ययः स्यात् P. V. 3. 17 Sk.] Now, at this time; प्रमदानामधुना विडम्बना Ku. 4. 12. अधुना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशावकुम्भलक्ष्म्याः Bv. 2. 8.

अधुनातन *a.* (**-नी** *f.*) [अधुना भवार्थे ट्युल् तुट् च] Belonging to the present times, modern.

अधुर *a.* [नास्ति धूः चिन्ताभारो वा यस्य] Not laden, free from the burden of cares &c. **-धूः** [न. त.] Absence of burden or cares.

अधूमकः [न. ब.] 'Smokeless', burning or blazing fire. अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः Ken. 2. 1. 13.

अधृत *a.* Not held or controlled &c. **-तः** One of the 1000 names of Viṣṇu (सर्वेषां धारकत्वेन केनापि न धृतः स्वप्रतिष्ठितः परमेश्वरः).

अधृतिः *f.* 1 Want of firmness or control, looseness. -2 Incontinence. -3 Unhappiness.

अधृष्ट *a.* 1 Not bold, modest, shy. -2 invincible, irresistible; unhurt; हतासो वमवोऽधृष्टाः Rv. 6. 50. 4.

अधृष्य *a.* 1 Invincible, unassailable; मनसाप्यधृष्यम् Ku. 3. 51 unassailable even in thought; unapproachable (opp. अभिगम्य); अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः R. 1. 16. -2 Modest, shy. -3 Proud.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अधृष्या N. of a river.

अधेनु *a.* [न. ब.] (A cow) not yielding milk. अधेनुं दस्रा स्तर्यं विषक्ताम् Rv. 1. 117. 20; not nourishing अधेन्वा चरति मायया Rv. 10. 71. 5.

अधैर्य *a.* [न. ब.] Without self-possession, courage &c., swayed by excitement. **-र्यम्** Absence of courage, firmness or control; excitability.

अधोऽक्ष, अधोऽक्षज, अधोंऽशुक See under अधस्.

अध्यक्ष *a.* [अधिगतः अक्षं इन्द्रियं व्यवहारं वा] **1** Perceptible to the senses, visible; यैरध्यक्षैरथ निजसखं नीरदं स्मारयद्भिः Bv. 4.17. **-2** One who exercises supervision, presiding over. cf. प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः। Nm. **-क्षः 1** A superintendent, president, head, lord, master, controller, ruler. ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातॄणां चास्य सर्वतः। वाहनेषु समारोप्य अध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात्॥ Mb. 9. 29. 91. मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् Bg. 9. 10; यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया Ku. 6. 17; इत्यध्यक्षप्रचारो द्वितीयमधिकरणम्। Kau. A. 2 oft. in comp.; गज°, सेना°, ग्राम°, द्वार°. **-2** An eye-witness (Ved.) **-3** N. of a plant (क्षीरिका) Mimusops Kauki. (Mar. दुधी).

अध्यक्षरम् *ind.* On the subject of syllables; above all syllables. **-रम्** The mystic syllable ओम्.

अध्यग्नि *ind.* [अग्नौ अग्निसमीपे वा] Over, by or near the nuptial fire. *n.* (ग्नि) One of the six kinds of स्त्रीधन (woman's property) mentioned in Ms. 9. 194 (अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि। भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम्॥); a gift made to a woman at the time of marriage: विवाहकाले यत्स्त्रीभ्यो दीयते ह्यग्निसंनिधौ। तदध्यग्निकृतं सद्भिः स्त्रीधनं परिकीर्तितम्॥ So अध्यग्निकृतं अध्यग्न्युपागतम्; पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम्। आधिवेदनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम्.

अध्यञ्च् [अधि-अञ्च्-क्विन्] **1** Tending upwards; superior, eminent; अध्यङ् शस्त्रभृतां रामः। Bk. 5. 36. **-2** One who obtains or acquires.

अध्यण्डा [अधिकमण्डमिव बीजं यस्याः सा] Names of two plants (अजशृङ्गी) Carpopogon Pruriens (Mar. मेढशिंगी), and भूम्यामलकी Flacourtia Cataphracta (Mar. भुई आंवळी).

अध्यधि *ind.* On high (acc.): °धि लोकम् Sk.

अध्यधिक्षेपः [अधिकः अधिक्षेपः] Excessive abuse or censure, gross abuse; गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः। ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्॥ Y. 3. 228.

अध्यधीन *a.* [आधिक्येन अधीनः] Completely subject or dependent, as a slave; नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्मकृत्। Ms. 8. 66 (Kull. अत्यन्तपरतन्त्रो गर्भदासः).

अध्यय, अध्ययनम् &c. See under अधी.

अध्यर्ध *a.* [अधिकमर्धं यस्य] Having an additional half; अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे Rām. 1. 22. 11; Br. Up. 3. 9. 1. एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽध्यर्धं ततोऽनुजः Ms. 9. 117; शतमध्यर्धमायता Mb., *i. e.* 150; °योजनशतात् Pt. 2. 18. (in comp. with a following noun) Amounting to or worth one and a half; °कंस amounting to one and a half Kaṁsa; so °काकिणीक, कार्षापण-णिक, °खारीक, °पण्य, °पाद्य, °प्रतिक, °माष्य, °विंशतिकीन, °शत-त्य, °श-शा-त्मान, °शाण, °शाण्य, °शूर्प, °सहस्र, °सौवर्ण &c. (P. V. 1. 28-35.). **-र्धः** Wind (यदस्मिन् इदं सर्वं अध्यार्ध्नोत् अधिकमवर्धयत् तेन अध्यर्धः पवनः इति स्थितम् Br. Up.).

अध्यर्बुदम् [अधिकं or अधिजातं अर्बुदम्] A tumour, goitre; यज्जायतेऽन्यत्खलु पूर्वजाते ज्ञेयं तदध्यर्बुदमर्बुदज्ञैः Suśr.

अध्यवसो 4 P. **1** To determine, resolve; कथमिदानीं दुर्जनवचनादेवं अध्यवसितं देवेन U. 1; अदुर्लभं मरणमध्यवसितम् K. 171; किमध्यवस्यन्ति गुरवः Ve. 1: अभिघातुमध्यवससौ न गिरा Śi. 9. 76; resolve or mean to do. **-2** To attempt, exert, undertake: मा साहसं अध्यवस्यः Dk. 123; व्रतं दुष्करमध्यवसितम् H. 1. **-3** To grapple with. **-4** To conceive, apprehend, think; अकार्यं कार्यवदध्यवस्य Dk. 86.

अध्यवसानम् [भावे-ल्युट्] **1** Effort, determination &c. See अध्यवसाय. **-2** (In Rhet.) Identification of two things (प्रकृत and अप्रकृत) in such a manner that the one is completely absorbed into the other; निगीर्याध्यवसानं तु प्रकृतस्य परेण यत् K. P. 10; on such identification is founded the figure called अतिशयोक्ति, and the लक्षणा called साध्यवसाना. See K. P. 2.

अध्यवसायः **1** An attempt, effort, exertion; न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञाननिधिर्गुणं हि H. 1. v. l.; °सहचरेषु साहसेषु Dk. 161. **-2** Determination, resolution; mental effort or apprehension; संभावनं नाम अस्तित्वाध्यवसायः P. VI. 2. 21. cf. also प्रतिविषयाध्यवसायो दृष्टम्। Sāṅkhya K. 5. **-3** Perseverance, diligence, energy, constancy; तत्कोऽयं पदे पदे महाननध्यवसायः U. 4 absence of energy or resolution, drooping of spirits; (with महानध्यवसायः as the reading, the meaning would be 'why this effort on your part *i. e.* to determine whether you should go or not, hesitation.')

अध्यवसायिन् *a.* [सो-णिनि] Attempting; resolute, persevering, energetic.

अध्यवसित *p. p.* Attempted, mentally apprehended, determined.

अध्यवसिन् *a.* One who observes a vow, धर्माश्रमेऽध्यवसिनां ब्राह्मणानां युधिष्ठिरः Mb. 12. 64. 6.

अध्यवहननम् [अधि उपरि अवहननम्] Beating again what is being threshed and peeled (पूर्वावघातेन वितुषीकरणेऽपि पुनरवघातः).

अध्यशनम् [अधिकमशनम्] Excessive eating, eating again before the last meal is digested; साजीर्णे भुज्यते यत्तु तदध्यशनमुच्यते Suśr.

अध्यस्थि *n.* [अधिरूढमस्थि] A bone growing over another.

अध्यस् 4 P. **1** To place upon another, add or append to. **-2** (In Phil.) To attribute or ascribe falsely, attribute the nature of one thing to another; सर्वो हि पुरोऽवस्थिते विषये विषयान्तरमध्यस्यति, बाह्यधर्मानात्मन्यध्यस्यति Ś. B.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अध्यस्त *p. p.* [अस्-क्त] 1 Placed upon or over. -2 Attributed, wrongly ascribed or supposed: as शुक्तौ रजतमध्यस्तम्, ब्रह्मणि जगदध्यस्तम &c.

अध्यासः [अस्-घञ्] 1 False attribution, wrong supposition (मिथ्याज्ञानम्, अतस्मिंस्तद्बुद्धिः or अयथार्थानुभवः); स्मृतिरूपः परत्र पूर्वदृष्टावभासः: for full explanation see Ś. B. 8-22 and अध्यारोप also. -2 An appendage. -3 Putting down upon; पादाध्यासे शतं दमः Y. 2. 217.

अध्याक्रम् 1 U. 1 To fix upon, to occupy. -2 To attack.

अध्याक्रान्त *a.* Taken possession of, occupied; °ता वसतिरमुना Ś. 2. 15.

अध्याचरित *a.* used शय्यासनेऽध्याचरिते श्रेयसा न समाविशेत् Ms. 2. 119.

अध्यात्म *a.* [आत्मनः संबद्धं, आत्मनि अधिकृतं वा] Belonging to self or person; concerning an individual. **-त्मम्** *ind.* [आत्मानमधिकृत्य] Concerning self. **-त्मम्** The supreme spirit (manifested as the individual self) or the relation between the supreme and the individual soul; अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते Bg. 8. 3 (तस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवस्वरूपेण भावो भवनं स एव आत्मानं देहमधिकृत्य भोक्तृत्वेन वर्तमानोऽध्यात्मशब्देनोच्यते Śrīdhara) 'Brahman is the supreme, the indestructible: its manifestation (as an individual self) is अध्यात्म' —Telang's Bhagavadgītā; **-त्मन्** 1 Egotism; कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहं ममता क्रिया Bhāg. 7. 12. 20. -2 Wind; स्पर्शमध्यात्मनि त्वचम् Bhāg. 7. 12. 27. °चेतसा Bg. 3. 30. **-Comp. -ज्ञानम्-विद्या** knowledge of the supreme spirit or आत्मन्, theosophical or metaphysical knowledge (the doctrines taught by the Upaniṣads &c.): °विद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् Bg. 10. 32 (अध्यात्मविद्या न्यायवैशेषिकमते देहभिन्नत्वेन, सांख्यादिमते प्रकृतिभिन्नत्वेन आत्मनः स्वरूपादिप्रतिपादिका, वेदान्तिमते तु ब्रह्माभिन्नत्वेन इति भेदः; सर्वेषां मतेऽपि आत्मतत्त्वज्ञानरूपत्वात्तस्या अध्यात्मविद्यात्वम्.). त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया M. 1. 14; **-दृश्-विद्** *m.* [अध्यात्मं पश्यति वेत्ति वा] one proficient in this knowledge; न ह्यनध्यात्मवित्कश्चित् क्रियाफलमुपाश्नुते Ms. 6. 82. **-योगः** [आत्मानं क्षेत्रज्ञमधिकृत्य योगः] concentration of the mind on the Ātman drawing it off from all objects of sense. **-रति** *a.* [स. ब.] one who delights in the contemplation of the supreme spirit; अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः । आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ Ms. 6. 49. **-रामायणम्** N. of a Rāmāyaṇa which treats of the relation between the supreme and the individual soul, while it narrates Rāma's story. It forms part of the Brahmāṇḍa Purāṇa.

अध्यात्मिक *a.* (**-की** *f.*) Relating to अध्यात्म.

अध्यापक-पनम्, अध्याय See under अधी.

अध्यारुह् 1 P. 1 to ascend, mount; विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन R. 16. 28; (fig.) to gain ascendancy over, domineer or lord it over; लतेव विटपकानध्यारोहति K. 105; बुद्धिहीनोऽप्युच्छ्रितोऽपि भूभृत् परैरध्यारुह्यमाणमात्मानं न चेतयते Dk. 154. *-Caus.* [-रोहयति] 1 To cause to ascend, mount or sit in. -2 (-रोपयति) (*a*) To place one in, entrust or appoint to; to cause, produce, bring about; कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती K. 148; कस्य न बन्धुत्वमध्यारोपयसि 202. (*b*) To attribute falsely; दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिः K. 108 (falsely) representing even vices as virtues. (*c*) To overdo, exaggerate.

अध्यारूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended. -2 Raised above, elevated. -3 Above, superior to, more than (with instr.); below, inferior; ततोऽध्यारूढानां पदमसुजनद्वेषजननम् Mu. 5. 12 of those in high office; आयुधपरिग्रहं यावदध्यारूढो दुर्योगः U. 6 my insolence went the length of taking up arms.

अध्यारोपः 1 Raising, elevating &c. -2 (In Vedānta Phil.) Act of attributing falsely or through mistake; erroneously attributing the properties of one thing to another; considering through mistake a rope (which is not really a serpent) to be a serpent, or considering Brahman (which is not really the material world) to be the material world; असर्पभूतरज्जौ सर्पारोपवत्, अजगद्रूपे ब्रह्मणि जगद्रूपारोपवत्, वस्तुनि अवस्त्वारोपोऽध्यारोपः Vedāntasāra. -3 Erroneous knowledge.

अध्यारोपणम् 1 Raising &c.; अलीक° K. 222, 108. -2 Sowing (seed).

अध्यारोपित *p. p.* Falsely attributed or supposed; hyperbolical.

अध्यावापः [अधि-आ-वप्-घञ्] 1 Act of sowing or scattering (seed &c.). -2 [आधारे घञ्] A field wherein seed &c. is sown.

अध्यावाहनिकम् [अध्यावाहनं पितृगृहात्पतिगृहगमनम्, तत्काले लब्धम्; लब्धार्थे ठन्] One of the six kinds of स्त्रीधन or woman's property, the property which she receives when leaving her father's house for her husband's; Ms. 9. 194. यत् पुनर्लभते नारी नीयमाना तु पैतृकात् (गृहात्)। अध्यावाहनिकं नाम स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥

अध्याशयः (उत्कृष्टः आशयः कर्णिकाख्यः) the pericarp; अध्याशयो वा स्फुटपुण्डरीके पुराधिराजं नदलञ्चकार । Bu. Ch. 1. 9. the commentator explains the word also as 'Jīva' अधि प्रधानभूत आशेते निवसति शरीरे इत्यध्याशयो जीवः ।

अध्यास् 2 A. 1 (*a*) To lie down, settle upon; occupy, dwell in (as a seat or habitation); seat oneself in or upon, enter upon, get into (as a path &c.) (with acc. of place); त्वगिनतरमध्यास्यतामियं वनस्थली K. 28; 36, 40; पर्णशालामध्यास्य R. 1. 95; द्वितीयमाश्रममध्यासितुं समयः V. 5; द्वारदेशमध्यास्ते Dk. 3 is waiting at the door; R. 2. 17; 4. 74; 6. 10; 12. 85; 13. 22, 76; 15. 93; Me. 73; Bk. 1. 5; Ms. 7. 77; अये सिंहासनमध्यास्ते वृषलः Mu. 3; भगवत्या प्राश्निकपदमध्यासितव्यम् M. 1 occupy the seat of judge, accept the office of judge. (*b*) To take possession of, grasp, seize; येन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या R. 2. 52 with eyes tremulous on account of her being seized by him (अध्यासितम् = आक्रमणम्). (*c*) To resort to,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

inhabit; यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते Ku. 6. 56. -2 To live in conjugal relation; cohabit with. -3 To be directed or fixed upon. -4 To rule, govern, influence; affect, concern (mostly Ved.). -*Caus.* To cause one to sit down upon: भवन्तमध्यासयन्नासनम् Bk. 2. 46.

अध्यासनम् 1 Sitting down upon, occupying, presiding over. -2 A seat, place.

अध्यासित *a.* Seated down, upon, settled. **-तम्** Sitting upon: धेन्वा तदध्यासितकाननगाश्या निरीक्ष्यमाणः R. 2. 52.

अध्यासः See under अध्यस्.

अध्याहारः A mode of interpreting a sentence. According to this mode, an incomplete sentence is made to yield complete sense by supplying some extra word or words therein. अध्याहार should be clearly distinguished from अनुषङ्ग which also is a mode of interpreting an incomplete sentence; परिपूर्णमिदं वाक्यं नाध्याहारमर्हति विप्रलम्भकर्तृकम् SB. on MS. 4. 3. 10 (see अनुषङ्ग). cf. also अपरिपूर्णं यद् वाक्यं तदध्याहारेण वा पूर्येत व्यवहितकल्पनया वा। तत्राध्याहाराद् व्यवहितकल्पना ज्यायसी। अध्याहारे हि अश्रुतः कल्प्येत। इतरत्र श्रुतेन सम्बन्धः। SB. on MS. 7. 1. 10.

अध्याहारः-हरणम् 1 Supplying an ellipsis (आकाङ्क्षाविषयपदानुसंधानम्). -2 Arguing; inferring; new supposition; inference or conjecture.

अध्युषित *a.* Inhabited, occupied.

अध्युषिते *ind.* At daybreak: उवाच राजन्संग्रामेऽध्युषिते पर्युपस्थिते Mb. 8. 36. 4.

अध्युष्ट *a.* (Ety ?) Coiled up three and a half times; °वलयः a snake forming a ring coiled up three and a half times; अवाप्य स्वां भूमिं भुजगनिभमध्युष्टवलयं स्वमात्मानं कृत्वा A. L. 10.

अध्युष्ट्रः [अधिगतः उष्ट्रं वाहनत्वेन] A carriage drawn or borne by camels.

अध्यूढ *a.* [अधि उपरि ऊढः] 1 Raised, exalted, elevated, hanging over. एतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयते Ch. Up. 1. 6. 1. -2 Abundant, increased, copious. -3 Rich, affluent. **-ढः** 1 Śiva. -2 The son of a woman pregnant before marriage: अध्यूढश्च तथाऽपरः Mb. 13. 49. 4. **-ढा** A wife whose husband has married another wife and thus superseded her (= अधिविन्ना q. v.). अध्यूढायाश्च यद् दुःखं साक्षिभिर्विहितस्य च Mb. 2. 68. 83.

अध्यूध्नी [अधिकम् ऊधो यस्याः अनङ् ङीप् च] 1 A cow with full and fat udders. -2 The vessel (in the body) above the udder or above the scrotum; perhaps urethra (?).

अध्यूह् 1 U. 1 To overlay, place on or upon. -2 To raise above.

अध्यूहनम् Putting of a layer (of ashes &c.).

अध्येषणम् [अधि-इष् प्रेरणे-ल्युट्] Causing one to do a thing, especially a preceptor &c. as an honorific duty. **-णा** [अधिका एषणा प्रार्थना] Solicitation, entreaty.

अध्रि *a.* [न-धृ-क्रि] Not restrained, irresistible. **-Comp.** **-गु-गू** *a.* [अध्रि-गम्-कु-डित् ऊआदेशो वा] of irresistible motion or course (अधृतगमन), impetuous; यदध्रिगावो अध्रिगू इदा चिदह्नो अश्विना Rv. 8. 22. 11 also तुभ्यं श्चोतन्ति अध्रिगो Ait. Br. 2. 12. (**-गुः** N. of a heavenly killer of sacrificial victims, or the name formula itself ending with an invocation of Agni. **-ज** *a.* [अध्रि जनयति, जन्-ड] making irresistible. इति चिन्मन्युमध्रिजः Rv. 5. 7. 10. **-पुष्पलिका** the betelnut plant. (Mar. पानवेल).

अध्रियमाण *a.* 1 Not held, not to be got hold of; not forthcoming. -2 Not surviving, dead.

अध्रुव *a.* Uncertain, doubtful. -2 Unsteady, moving, not fixed or permanent; स्वाङ्गेऽध्रुवे P. III. 4. 54; separable (which can be severed or detached without fatal or disastrous effects) (येन विना न जीवनं सोऽध्रुवः Sk.) **-वम्** An uncertainty; यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते। ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च H. 1. 184. cf. the English phrase 'A bird in the hand is worth two in the bush.'

अध्रुषः Quinsy; a kind of disease attended with fever arising from the affection of blood; शोथः स्थूलस्तोदृदाहप्रकाशो रक्ताज्ज्ञेयः सोऽध्रुषो रुग्ज्वराढ्यः Suśr. (Mar. गळसर्प, घटसर्प.)

अध्वन् *m.* [अत्ति बलं; अद्-क्वनिप् धादेशः Uṇ. 4. 115; perhaps from अत् also] 1 (*a*) A way, road; passage, orbit (of planets &c.); मुक्ताध्वानं ये लङ्घयेयुर्भवन्तम् Me. 54. (*b*) Distance, space (traversed or to be traversed); पञ्चदशयोजनमात्रमध्वानं जगाम K. 119, 120; कियत्यध्वनि सा उज्जयिनी 207; Dk. 13; अपि लङ्घितमध्वानं बुबुधे न बुधोपमः R. 1. 47; उल्लङ्घिताध्वा Me. 45; कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे &c. (*c*) Journey, travel, course, march; नैकः प्रपद्येताध्वानम् Ms. 4. 60 undertake a journey; अध्वसु त्रिषु विसृष्टमैथिलः R. 11. 57 after three marches; परिश्रान्तः किलाध्वना Ki. 11. 2 way-worn; अध्वश्रमपरिगतम् Me. 17. 40; अध्वा वर्णकफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः Suśr. -2 A recension of the Vedas and the school upholding it (शाखा, अवयव) एकविंशत्यध्वयुक्तमृग्वेदमृषयो विदुः। सहस्राध्वा सामवेदो यजुरेकशताध्वकम्॥ अध्वा देवगतिः शाखा इति पर्यायवाचकाः। -3 Time (Kāla), time personified, (being the eater of all) दुर्मरं पुरुषेणेह मन्ये ह्यध्वन्यनागते Mb. 14. 80. 24. -4 Air; sky, atmosphere. -5 Place. प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः Rām. 5. 1. 45. -6 Means, resource; method. -7 Attack (अधिकदुरारोहणम्). अध्वन् is changed to अध्व after prepositions; प्राध्वः, व्यध्वः &c. **-Comp.** **-अनिः** [अध्वानमतति, अत्-इ] 1 a traveller. -2 an intelligent person. **-अधिपः,-ईशः** [ष. त.] an officer in charge of the public roads. **-अयनम्** [अध्वन्ययनम्] journey, travel. **-गः** 1 one who travels: a traveller, way-farer; Av. 13. 1. 36. सन्तानकतरुच्छायासुप्तविद्याधराध्वगम् Ku. 6. 46 (°गामिन्). -2 a camel. -3 a mule. -4 the sun; °भोग्यः N. of a tree, Spondias Mangifera (आम्रातकवृक्ष) अध्वगैः अयत्नलभ्यफलत्वात् भोग्यः (Mar. आंबाडा). (**-गा**) the Ganges. **-गत्** *m.* [अध्वानं गच्छति; गम्-क्विप् P. VI. 4. 40] a traveller. **-गत्यन्तः -गन्तव्यः** [ष. त.] measure of length applicable to roads; कालभाप-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ध्वगन्तव्यः Mbh. Vārt. on P. 1. 4. 51. **–जा** [अध्वनि जायते; जन्–ड] A plant (स्वर्णुली or स्वर्णपुष्पी). **–पतिः** 1 the sun (दिवैव पथिकानां गमनात् रात्रौ च गमननिषेधात् सूर्यस्य अध्वपालकत्वम् or अध्वनः आकाशस्य पतिः). –2 inspector of the road. **–रथः** [अध्वने हितः पर्याप्तो रथः शाक. त.] 1 a travelling coach. –2 [अध्वेव रथो यस्य] a messenger skilled in travelling (पथि प्रज्ञो दूतः). **–शल्यः** [अध्वनि शल्यमिव आचरन्तीति क्विप्–अच् Tv.] N. of a tree (अपामार्ग) (अध्वगानां पादवस्त्रादौ शल्यवद्वेधकारकत्वात् तथात्वम्) (Mar. आघाडा).

अध्वनीन, अध्वन्य *a.* [अध्वानम् अलं गच्छति; अध्वन्–ख–यत् वा; अध्वनो यत्खौ P. V. 2. 16] Able to undertake a journey, speeding on a journey; क्षिप्रं ततोऽध्वन्यतुरङ्गयायी Bk. 2. 44. **–नः –न्यः** A traveller going fast, way-farer.

अध्वर *a.* [न ध्वरति कुटिलो न भवति ध्वृ–अच्. न. त.; ध्वरतिर्हिंसाकर्मा तत्प्रतिषेधो निपातः अहिंस्रः Nir.] 1 Not crooked, not broken, uninterrupted; इमं यज्ञमवतामध्वरं नः Yv. 27. 17 (अध्वरम् = अकुटिलं शास्त्रोक्तम्). –2 Intent, attentive. –3 Durable, sound. –4 Not injuring; ततोऽध्वरजटः स्थाणुर्वेदाध्वरपतिः शिवः Mb. 12. 256. 19. **–रः** [अध्वानं सत्पथं राति ददाति फलत्वेन, रा–क] A sacrifice, a religious ceremony; also a Soma sacrifice; तमध्वरे विश्वजिति R. 5. 1. **–रः –रम्** 1 Sky or air (आकाश). –2 The second of the 8 Vasus. **–Comp.** **–कल्पा** an optional sacrifice (काम्येष्टि). **–काण्डम्** [ष. त.] part of the शतपथब्राह्मण which treats of sacrifices. **–ग** [अध्वरं गच्छति] intended for a sacrifice. **–दीक्षणीया** [ष. त.] consecration connected with an Adhvara; so °प्रायश्चित्तिः an expiation &c. **–मीमांसा** [ष. त.] N. of Jaimini's Pūrvamīmāṁsā. **–श्रीः** [ष. त.] glory of the Adhvara. **–समिष्टयजुः** *n.* N. of an aggregate of libations connected with a sacrifice. **–स्थ** *a.* Engaged in a sacrifice; य उदृचि यज्ञे अध्वरेष्ठाः । Rv. 10. 77. 7.

अध्वरीयति, अध्वर्यति Den. P. To desire to have a sacrifice performed; or to perform one.

अध्वर्युः [अध्वरमधीते Nir.; अध्वर-क्यच्-युच् ततोऽन्त्याकारलोपः Tv.] 1 Any officiating priest, technically distinguished from होतृ, उद्गातृ and ब्रह्मन्. His duty was "to measure the ground, build the altar, prepare sacrificial vessels, to fetch wood and water, to light the fire, to bring the animal and immolate it," and while doing this to repeat the Yajurveda; होता प्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साहयति Sk. See अच्छावाक also. –2 The Yajurveda itself. –pl. Adherents of that Veda. – **Comp.** **–काण्डम्** N. of a book of mantras or prayers intended for Adhvaryu priests. **–क्रतुः** Sacrificial act performed by the Adhvaryu (Pāṇini II. 4. 4.) **–वेदः** Yajurveda.

अध्वस्मन् *a.* [ध्वंस् मनिन् किच्च न. त.] Imperishable; bright. (?).

अध्वान *a.* (न. ब.) Dumb, taciturn; अक्षद्यूतजितो युधिष्ठिर इवाध्वानं गतः कोकिलः Mk. 5. 6.

अध्वान्तम [न. त.] Twilight, gloom, slight darkness, shade. **–न्तः** [ष. त.] End of the journey. **–Comp.**

–शात्रवः [अध्वान्तस्य मार्गसीमायाः शात्रव इव Tv.] A plant (श्योनाक) Cassia Fistula or Bignonia Indica (blossoming in shade). (Mar. बाहवा, पाडळ).

अन् 2 P. [अनिति, आन–नी–त्, आन, अनितुम्, अनित] 1 To breathe; आनीदवातं स्वधया तदेकम् Rv. 10. 129. 2. –2 To move, go about, live: को ह्येवान्यात् यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् Taitt. Up. –3 To gasp, pant with thirst (Ved.). –*Caus.* आनयति; *desid.* अनिनिषति. –4 **A.** To live. –10 P. आनयति, also 1 P. अनति, to worship.

अन *m.* [क्विप्] The soul; विश्वे चनेदना Rv. 4. 30. 3.

अनः [अन्–अच्] Breath, respiration; प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽनः इत्येतत्सर्वं प्राण इति Br. Up. 1. 5. 3. [cf. L. *animus*, Gr. *anemos*]. अनः प्राणयुतेऽपि स्यात् । Nm.

अननम् [अन् ल्युट्] Act of breathing, living &c.

अनंश *a.* [न. ब.] 1 Not entitled to a share in the inheritance; °शौ क्लीबपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा । उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः॥ Ms. 9. 201. Other persons are also mentioned by Devala, Baudhāyana, Kātyāyana and Nārada. –2 Without parts, undivided, portionless; an epithet of the sky or the Supreme Being.

अनंशुमत्फला [न अंशुमत् सोमवत् स्पन्तरस्थत्वात् फलं यस्याः] The plantain tree.

अनक् *a.* Blind. व्यनगचष्ट Rv. 2. 15. 7.

अनक *a.* Mean, base; See अणक.

अनक्ष् *a.* [न अक्ष्णोति व्याप्नोति विषयमिन्द्रियेण, अक्ष्–क्विप् न. त.] Without sight, blind.

अनक्ष *a.* 1 Without an axle-tree. –2 Sightless, blind. यस्यानक्षा दुहिता Rv. 10. 27. 11.

अनकदुन्दुभिः = आनकदुन्दुभि q. v.

अनकस्मात् *ind.* [न. त.] Not causelessly, not suddenly or accidentally.

अनक्षर *a.* [न. ब.] 1 Unable to speak, mute, dumb, unlettered; मुखमनक्षरं स्वाकृतेः Bh. 2. 56. –2 Unfit to be uttered. **–रम्** [अप्रशस्तान्यक्षराणि यत्र] Abusive language, foul or abusive words, censure. *–adv.* Without the use of words, not expressed by words, mutely, dumbly; °रं पप्रच्छ K. 219, 143; °व्यञ्जितदौहृदेन R. 14. 26.

अनक्षि *n.* [अप्रशस्तम् अक्षि] A bad eye, weak eye.

अनगार *a.* [न. ब.] Houseless. **–रः** A vagrant ascetic.

अनगारिका The houseless state of a vagrant ascetic.

अनग्नि [न. त.] 1 Non-fire, substance other than fire; यदधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते। अनग्नाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् Nir. –2 Absence of fire. *a.* 1 Not requiring fire, dispensing with fire, without the use of fire; विदग्नेर्विभिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्थमनग्निमग्निचित् R. 8. 25; said of a sacrifice also (अग्निचयनरहितो यज्ञः). –2 Not maintaining the sacred fire; अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मूलफलाशनः Ms. 6. 25,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

43; irreligious, impious. -3 Dyspeptic. -4 Unmarried. -Comp. -त्र-त्रा a. Ved. not maintaining the sacred fire, sinful, irreligious अग्ने त्वमस्मद् युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः Rv. 1. 189. 3. -दग्ध a. Not burnt with fire or on the funeral pile, ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा मध्ये दिवः स्वधया मादयन्ते Rv. 10. 15. 14 (श्मशानकर्म न प्राप्ताः); a class of Manes Ms. 3. 199.

अनघ a. [न. ब.] 1 Sinless, innocent; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40. -2 Free from blame, faultless, handsome: अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद् रूपमनघम् Ś. 2. 10; यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः Ak.; °सर्वगात्री Dk. 123. -3 Without mishap or accident, free from danger, calamity &c.; safe, unhurt: त्वामनघमद्राक्षम Dk. 108; कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः R. 5. 7; मृगवधूर्यदा अनघप्रसवा भवति Ś. 4 safely delivered or brought to bed; °प्रसूतेः R. 14. 75. -4 Without grief or sorrow: दयालुमनघस्पृष्टम् R. 10. 19. -5 Free from dirt, impurities &c., pure, spotless: R. 10. 80; 13. 65; Śi 3. 31. -6 Tireless, not exhausted: Bhāg. 2. 7. 32. -घः 1 White mustard. -2 N. of Viṣṇu; अनघो विजयो जेता; V. Sah. 16. also of Śiva and of several other persons, a Gandharva, Sādhya &c.-Comp.-अष्टमी N. of the eighth day (spoken of in the fiftyfifth Adhyāya of Bhaviṣyottara Purāṇa.)

अनङ्कुश a. [अङ्कुशेन न-वश्यः] 1 Ungovernable, unruly. -2 Taking license (as a poet.).

अनङ्ग a. [न. ब.] 1 Bodiless, without a body; formless, incorporeal: त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः Ku. 4. 9. -2 Different from the body. -3 Without a supplement or auxiliary. -ङ्गः 1 Cupid (the bodiless one; so called from his having been reduced to ashes by Śiva with the fire of his third eye, when he tried to seduce the God's mind towards Pārvatī for the birth of a deliverer of the Gods from Tāraka.) -2 Wind. -3 A goblin. -4 A shadow, cf. अनङ्गे मन्मथे वायौ पिशाचच्छाययोरपि Nm. -ङ्गम् 1 Sky, air, ether. -2 The mind (आकाशस्य निरवयवत्वात् न्यायवैशेषिकमते चित्तस्य अगुणत्वेन तस्य तथात्वम्). -Comp. -आपीडः N. of a king of Kashmir. -क्रीडा [तृ. त.] 1 amorous sports. -2 N. of a metre of two lines, the first with 16 long, and second with 32 short, syllables. -द a. [उप. स.] inspiring love: °द तनुभूते ते भुजलते K. 220. (also without Aṅgada); बाह्वोरनङ्गदत्वस्य बालेते कारणे उभे Bhār. Ch. -देवी N. of a queen of Kashmir. -द्वादशी N. of the 83rd chapter of भविष्योत्तरपुराण; °त्रयोदशीव्रतम्, see under अन. -पालः N. of a king's chamberlain at Kashmir. -लेखः (मदनलेखः) a love letter; °लेखक्रियोपयोगं (व्रजन्ति) Ku. 1. 7. -रङ्गः N. of an erotic work describing the several postures (आसन) pertaining to sexual intercourse. -लेखा 1 A love letter. -2 N. of a queen of Kashmir. -शत्रुः, -असुहृद् &c. N. of Śiva. -शेखरः N. of a metre of four lines, each with 15 iambic feet.

अनङ्गकम् The mind.

अनङ्गुरि-लि a. [न. ब.] Destitute of fingers.

अनच्छ a. Not clear, dirty.

अनजका, अनजिका [अप्रशस्ता अजा] A miserable or small goat.

अनञ्जन a. [न. ब.] 1 Without collyrium, pigment or paint: नेत्रे दूरमनञ्जने S. D. -2 Faultless, taintless. -3 Without any connection (निःसम्बन्ध). -नम् 1 The sky, atmosphere. -2 The Supreme Spirit (परब्रह्म), Viṣṇu or Nārāyaṇa. यदा विसृष्टस्त्वमनञ्जनेन वै बलं प्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् Bhāg 9. 5. 8.

अनडुह् m. [अनः शकटं वहति] (अनड्वान्, °ड्वाहौ, °डुद्भ्याम् &c.) 1 An ox, bull. -2 The sign Taurus, वृषभराशि. -ही or अनड्वाही A cow. -Comp. -जिह्वा [अनडुहो जिह्वेव पत्राणि यस्याः सा] a plant (गोजिह्वा, अनन्तमूल). -द a. [उप. स.] a giver of oxen.

अनडुत्क a. Having oxen.

अनडुहः N. of a sage.

अनणु a. [न. त.] Not small or minute or fine, coarse. -णुः Coarse grain, peas &c.

अनति ind. Not very much; compounds beginning with अनति may be analysed by referring to अति: e. g. अनतिक्रमः moderation; अनतिक्रमणीय not to be transgressed, inviolable; अनतिदृश्य opaque; अनतिद्भुत unsurpassed, real, true, proper, ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनतिद्भुता Rv. 8. 90. 3. अनतिव्याध्य invulnerable; अनत्यन्तगति P. V. 4. 4 sense of diminutive words; अनत्यय imperishable, undecaying &c.; अनतिप्रश्न not to be asked to excess; अनतिविलम्बिता absence of delay; fluency as a speaker's qualification, one of the 35 Vāgguṇas, q. v.

अनद्धा ind. [न. त.] Ved. Not truly or clearly, not certainly or definitely. -Comp. -पुरुषः not a true man; one who is not of use, either to gods, men or the manes.

अनद्यः [न अद्यः भक्ष्यः अप्राशस्त्ये नञ्] White mustard.

अनद्यतन a. (-नी f.) [न. त.] Not pertaining to this or the current day; a term used by Pāṇini to denote the sense of the Imperfect or the Periphrastic future P. III. 2. 111, III. 3. 15; °भूते लङ्-अपचत्; °ने भविष्यति लुट्-पक्ता; परोक्षानद्यतने लिट्-पपाच. -नः Not the current day; अतीतायाः रात्रेः पश्चार्धेन आगामिन्या रात्रेः पूर्वार्धेन सहितो दिवसोऽद्यतनः Sk., तद्भिन्नः कालः.

अनधिक a. [न. त.] 1 Not more or excessive. -2 Boundless; perfect. -3 Not capable of being enlarged or surpassed.

अनधिकारः [न. त.] Absence of authority, right, claim &c. -Comp. -चर्चा intermeddling, officiousness.

अनधिकारिन् a. Not entitled to.

अनधिगत a. [न. त.] Not obtained, acquired or studied. -Comp. -मनोरथ a. foiled in one's expectations. -शास्त्र a. who has not learnt the Śāstras.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनधीन *a* [न. त.] Independent. **-नः, -नकः** [संज्ञायां कन्] An independent carpenter working on his own account (कौटतक्षः); स हि कुर्यां वसन् न कस्यचिदधीनः.

अनध्यक्ष *a.* [न. त.] **1** Not perceptible or observable, invisible; मनोऽपि न तथाज्ञानादनध्यक्षं तदा भवेत् । Bhāsa P. **-2** Without controller or ruler &c.

अनध्यायः अनध्ययनम् [न. त.] Not studying, intermission of study; the time when there is or ought to be such intermission, a holiday (°दिवसः); अद्य शिष्टानध्यायः U. 4 a holiday (given) in honour of distinguished guests. See Ms. 2. 105-6; 4. 103-4; 105-8, 117-8, 126 &c.

अननुभावुक *a.* Unable to comprehend; °ता non-comprehension, unintelligibility.

अननुभाषणम् **1** Not repeating a statement or proposition. **-2** Tacit assent.

अनन्त *a.* [नास्ति अन्तो यस्य] Endless, infinite, eternal, boundless, inexhaustible; °रत्नप्रभवस्य यस्य Ku. 1. 3. **-न्तः 1** N. of Viṣṇu; गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः। नान्तं गुणानां जानन्ति (नास्यान्तमधिगच्छन्ति) तेनानन्तोऽयमुच्यते ॥; also of Viṣṇu's couch, the serpent Śeṣa; of Kriṣṇa and his brother; of Śiva, the 14th Arhat; Vāsuki, the lord of serpents अनन्तश्चास्मि नागानाम् Bg. 10. 29. **-2** A cloud. **-3** Talc. **-4** N. of a plant (सिन्दुवार) Vitex Trifolia (Mar. निरगुडी). **-5** The asterism श्रवण. **-6** A silken cord with 14 knots tied round the right arm on the अनन्तचतुर्दशी day. **-7** The letter आ. **-न्ता 1** The earth (the endless). **-2** The number one. **-3** Names of various females: N. of Pārvatī. **-4** Names of various plants: शारिवा, अनन्तमूल (a very medicinal plant) दूर्वा, आमलकी, गुडूची, अग्निमन्थ, कणा, लाङ्गली, दुरालभा, हरीतकी, अग्निशिखा, श्यामलता, पिप्पली. **-न्ती** A small silken cord tied round the left arm of a woman. **-न्तम् 1** The sky, atmosphere. **-2** Infinity, eternity. **-3** Absolution, final beatitude; तदनन्ताय कल्पते Pt. 2. 72. **-4** The Supreme Spirit, Brahman (परब्रह्म); सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेति श्रुतिः। न व्यापित्वाद्देशतोऽन्तो नित्यत्वान्नापि कालतः। न वस्तुतोऽपि सर्वात्म्यादानन्त्यं ब्रह्मणि त्रिधा ॥ **-5** A sloping and a projecting member of the entablature representing a continued pent-roof: अनन्तं चान्तरिक्षं च प्रस्तरं चाष्टधा लुपाः । Māna. 18. 174-175. cf. अनन्तः शेषविष्ण्वोश्चानवधौ क्लीबमम्बरे । स्त्रियां स्यात्छारिवादूर्वाविशल्याला-ङ्गलीषु च । हैमवत्यां गडूच्यां च...। Nm. **-Comp. -आत्मन्** *m.* the Supreme Spirit; **-कर** *a.* magnifying to any extent; P. III. 2. 21. **-ग** *a.* moving forever. **-गुण** *a.* possessed of endless merits; of countless or infinite number: प्लवङ्गानामनन्तगुणैर्धने Mv. 6. 55. **-चतुर्दशी, -°व्रतम्** [अनन्तस्य आराधनं यस्यां सा चतुर्दशी] the 14th day of the bright half of Bhādrapada when Ananta is worshipped. **-चरित्रः** N. of a Bodhisattva. **-जित्** (अनन्तानि भूतानि जितवान्) **1** N. of Vāsudeva, the conqueror of all. **-2** N. of an Arhat deity. **-तान** *a.* of endless width, extensive. **-तीर्थकृत्** *m.* **1** one who visits many places of pilgrimage. **-2** a Jaina deity. **-तृतीया** the third day of the bright half of भाद्रपद, मार्गशीर्ष or वैशाख; नभस्ये वाथ वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः । शुक्लपक्षतृतीयायां...उक्तानन्ततृतीयैषा सुतानन्दफलप्रदा. **-दृष्टिः** [अनन्ता दृष्टयो नेत्राणि यस्य] N. of Śiva, or of Indra. **-देवः** [अनन्तो देव इव] **1** the serpent Śeṣa. **-2** [अनन्ते दीव्यति; दिव्-अच्] N. of Nārāyaṇa who sleeps on Śeṣa. **-3** N. of the king of Kashmir. **-नेमिः** N. of the king of Mālava, a contemporary of शाक्यमुनि. **-पार** *a.* of endless width, boundless; °रं किल शब्दशास्त्रम् Pt. 1. **-पालः** N. of a warrior-chief in Kashmir. **-मतिः** N. of a Bodhisattva. **-मायिन्** *a.* of endless tricks, endlessly deceitful. **-मूलः** a medicinal plant (शारिवा). **-राशिः** an infinite quantity. **-रूप** *a.* of innumerable forms or shapes; epithet of Viṣṇu. **-वातः** a disease of the head, resembling tetanus. **-विक्रमिन्** N. of a Bodhisattva. **-विजयः** [अनन्तान् विजयते ध्वनिद्वारा अनेन] N. of Yudhiṣṭhira's conchshell. अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः Bg. 1. 16. **-वीर्यः** N. of the 23 rd Jaina Arhat of a future age. **-व्रतम् 1** See अनन्तचतुर्दशी above. **-2** N. of the 102 nd Adhyāya of the Bhaviṣyottara-Purāṇa. **-शक्ति** *a.* of boundless power, omnipotent, epithet of the Supreme Being. **-शयनम्** Travancore; Śrīraṅgapaṭṭaṇa (because there are temples of Viṣṇu reclining on अनन्त Serpent). **-शीर्ष** N. of Viṣṇu or the Supreme Being. (**-र्षा**) N. of the wife of Vāsuki. **-शुष्म** *a.* Ved. possessing endless strength; endlessly blowing. **-श्री** *a.* of boundless magnificence, an epithet of the Supreme Being.

अनन्तक *a.* [स्वार्थे कन्] Endless, eternal &c. **-कम्** The Eternal or Infinite (among the Jainas).

अनन्त्य *a.* [अनन्तस्य इदं-यत्] Endless, eternal, infinite. **-न्त्यम् 1** Eternity, infinity. **-2** The foot of हिरण्यगर्भ.

अनन्तवत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] Endless, eternal. *m.* One of Brahman's four feet; earth, intermediate region, heaven, and ocean. पृथिवी कलान्तरिक्षं कला द्यौः कला समुद्रः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणोऽनन्तवान्नाम । Ch. Up. 4. 6. 3.

अनन्तर *a.* [नास्ति अन्तरं व्यवधानं, मध्यः; अवकाशः &c. यस्य] **1** Having no interior or interior space, limitless; तदेतत् ब्रह्म अपूर्वमनन्तरं अबाह्यम् Br. Up. 2. 5. 19. **-2** Having no interval or interstice or pause (of space or time); compact, close; हलोऽनन्तराः संयोगः P. I. 1. 7, See संयोग. **-3** (*a*) Contiguous, neighbouring, adjoining; Rām. 4.21. 14; अनयत् प्रभुशक्तिसंपदा वशमेको नृपतीननन्तरान् R. 8.19; भारतवर्षादुत्तरेण अनन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे K. 136; immediately adjoining; Ki. 2. 53, R. 7. 21; not distant from (with abl.); आत्मनोऽनन्तरममात्यपदं ग्राहितः Mu. 4; ब्रह्मावर्तादनन्तरः Ms. 2. 19 (Kull. अनन्तरः किंचिदूनः); अरेः अनन्तरं मित्रम् 7. 158; or in comp.; विषयानन्तरो राजा शत्रुः Ak. who is an immediate neighbour. **-4** Immediately before or after; Rām. 4.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

29. 31. तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् Ku. 4. 32 soon after, just afterwards: अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः Chand. M. having characteristics mentioned just before. -5 Following, coming close upon (in comp.); शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि Ku. 1. 23; 2. 53; °करणीयम् S. 4 the next duty, what should be done next. -6 Belonging to the caste immediately following; पुत्रा येऽनन्तरस्त्रीजाः Ms. 10. 14. -7 Uninterrupted, unbroken, continuous. सुखदुःखाव्रते लोके नेहास्त्येकमनन्तरम् Mb. 12. 153. 89. -8 Straight, direct (साक्षात्). अथवाऽनन्तरकृतं किंचिदेव निदर्शनम् Mb. 12. 305. 9. -रम् [न. त.] 1 Contiguity, proximity; अनन्तरविहिते चारुयासने K. 93. -2 Brahman, the supreme soul (as being of one entire essence). -रम् *ind.* [Strictly it is acc. of time कालात्यन्तसंयोगः; नास्ति अन्तरं यथा स्यात्तथा] 1 Immediately after, afterwards. -2 (with a prepositional force) After (with abl.); पुराणपत्रापगमादनन्तरम् R. 3. 7; त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् Bg. 12. 12; गोदानविधेरनन्तरम् R. 3. 33, 36.; 2. 71; स्वामिनोऽनन्तरं भृत्याः Pt. 1; rarely with gen.; अङ्गदं चाधिरूढस्तु लक्ष्मणोऽनन्तरं मम Rām.; or in comp.; घनोदयाः प्राक् तदनन्तरं पयः S. 7. 30.; R. 4. 2.; Ms. 3. 252, Y. 2. 41; वचनानन्तरमेव K. 78 immediately after those words. -Comp. -जः or जा [अनन्तरस्या अनन्तरवर्णाया मातुः जायते] 1 the child of a Kṣatriyā or Vaiśyā mother, by a father belonging to the caste immediately above the mother's, स्त्रीष्वनन्तरजातासु द्विजैरुत्पादितान्सुतान्। सदृशानेव तानाहुर्मातृदोषविगर्हितान्॥ Ms. 10. 6. -2 born immediately before or after; a younger or elder brother. Legitimate son (औरसः); आत्मा पुत्रश्च विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च यः Mb. 13. 49. 3. (-जा) a younger or elder sister; अनुष्ठितानन्तरजाविवाहः R. 7. 32.; so °जात.

अनन्तरीय *a.* Next in succession.

अनन्तरयः [अन्तरयः दूरीकरणं, न. त.] Not leaving, non-abandonment.

अनन्तराय *a.* [न. ब.] Uninterrupted, without a break.

अनन्तर्गर्भिन् *m.* [अनन्तर्गर्भो यस्य; अस्त्यर्थे इनि, न. त.] N. of Kuśa grass used for the पवित्र, q. v.

अनन्द *a.* [न नन्दयति; नन्द्-णिच् अच्] Joyless, cheerless. -न्दः N. of a purgatory.

अनन्नम् Not food, that which is undeserving of being eaten. अनद्यमानो यदनन्नमत्ति Ch. Up.

अनन्य *a.* 1 Not different, identical, same, not other than, self; अनन्या राघवस्याहं भास्करस्य प्रभा यथा। सा हि सत्याभिसन्धाना तथानन्या च भर्तरि Rām. cf. Rām. 5. 21. 15. -2 Sole, unique, without a second. -3 [नास्ति अन्यः विषयो यस्य] Undivided, undistracted (mind &c.); having no other object or person to think of &c.; अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते Bg. 9. 22. In comp. अनन्य may be translated by 'not by another', 'directed or devoted to no one else', 'having no other object'. -4 unopposed; अनन्यां पृथिवीं भुङ्क्ते सर्वभूतहिते रतः Kau. A. -Comp. -अर्थ *a.* not subservient to any other object, principal. -आश्रित *a.* independent, not resorting to another. (-तम्) unencumbered estate (in law). -गतिः *f.* sole resort or resource. -गतिक *a.* [न. ब.] having no other resource or help, having no other resource left; अनन्यगतिके जने विगतपातके चातके Udb. -गुरु *a.* than which nothing is greater. अनन्यगुर्वास्तव केन केवलः पुराणमूर्तेर्महिमावगम्यते Śi. 1. 35. -चित्त, -चिन्त, -चेतस्, -मनस्, -मानस, -हृदय *a.* giving one's undivided thought or attention to, with undivided mind; विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा S. 4. 1; K. 75. -जः, -जन्मन् *m.* [नान्यस्मात् जन्म यस्य; आत्मभूश्चित्तभू इत्यादि तस्य व्यपदेशत्वात् or नास्ति अन्यद्यस्मात्सोऽनन्यः, विष्णुः; तस्माज्जातः] Cupid, the god of love; मा मूमुहत्खलु भवन्तमनन्यजन्मा Māl. 1. 32. -दृष्टि *a.* gazing intently or steadfastly at; °ष्टिः सवितारमैक्षत Ku. 5. 20. -देव *a.* having no other (superior) God, epithet of the Supreme Being. -परता exclusive devotion or attachment; पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता Māl. 6. 15. -परायण *a.* devoted to no other (woman); S. 3. 18. -पूर्वः [नान्या पूर्वा यस्य] having no other wife; वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः Ku. 6. 92. (-र्वा) [न अन्यः पूर्वो यस्याः सा] a virgin (who never before belonged to another), a woman having no other husband; मनुप्रभृतिभिर्मान्यैर्भुक्ता यद्यपि राजभिः। तथाप्यनन्यपूर्वेव तस्मिन्नासीद्वसुन्धरा॥ R. 4. 7. -भाज् *a.* [न अन्यम् अन्यां वा भजते] not devoted to any other person; अनन्यभाजं पतिमाप्नुहि Ku. 3. 63. -विषय *a.* not applicable or belonging to any one else, exclusively applicable; यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दः V 1. 1; Mv. 1. 25. -वृत्ति *a.* 1 of the same nature. -2 having no other means of livelihood. -3 closely attentive. -शासन *a.* not ruled over by any one else; अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकपुरीमिव R. 1. 30; Dk. 2. -सामान्य, -साधारण *a.* not common to any one else, uncommon, exclusively devoted, applicable or belonging to one; अनन्यनारीसामान्यो दासस्त्वस्याः पुरूरवाः V. 3. 18; °राजशब्दः R. 6. 38; M. 5; 4. 10; not capable of being performed by any one else, Ku. 3. 19. -सदृश *a.* (-शी *f.*) having no equal, matchless, peerless यथैताननन्यसदृशान् विदथासि Pt. 1.

अनन्यता, -त्वम् Identity, sameness.

अनन्यादृश *a.* (-शी *f.*) Not like others, singular.

अनन्वयः [न. त.] 1 Want of connection. -2 (Rhet.) A figure of speech in which a thing is compared to itself, the object being to show that it is matchless and can have no other उपमान; उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः। इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः॥ गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः। रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव॥.

अनन्वित a. [न. त.] Unconnected. -2 Irregular, desultory; irrelevant, incoherent. -3 Not attended with, devoid of; as पुत्र°, भार्या° &c.

अनप *a.* [न सन्ति आधिक्येन आपो यत्र] Destitute of much water (as a puddle)

अनपकरणम्, -कर्मन्, -क्रिया 1 Not injuring. -2 Non-delivery. -3 (In law) Non-payment; दत्तस्यानपकर्म च Ms. 8. 4; दत्तस्य or वेतनस्य °क्रिया 214.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनपकारः Harmlessness. **-कारिन्** *a.* Harmless, innocent.

अनपग *a.* Firm भक्त्यनपगान्सर्वांस्तान्गुणान् Mb. 12. 287. 5.

अनपजय्य *a.* Ved. Whose victorious character cannot be reversed.

अनपत्य *a.* **1** Without issue, childless, without heir: °त्यश्च किल तपस्वी S. 6; K. 59, 63. **-2** Not propitious or favourable to children: causing fall (पतनकारण) युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः Rv. 3. 54. 18. °ता, -°त्वम् childlessness: नूनमनपत्यता मां वत्सलयति S. 7.

अनपत्रप *a.* Impudent, shameless.

अनपनिहित *a.* Ved. Not mutilated or curtailed.

अनपभ्रंशः Not a corrupt word; a properly formed word.

अनपयाति *ind.* Very early (before the sun starts on his journey).

अनपर *a.* Having no other or second, having no follower, sole: तदेतद् ब्रह्मापूर्वमनपरम् Br. Up. 2. 5. 19.

अनपराध, -धिन् *a.* Innocent, guiltless, harmless. **-धः** Innocence.

अनपवाचन *a.* Ved. Impossible to be talked away or wished away.

अनपवृक्त *a.* Not relinquishd or abandoned; न ह्यपेनमनपवृक्तं सन्छक्यमुपेतुम् । SB. on MS. 12. 1. 21.

अनपव्ययत् *a.* Ved. Not letting go; able.

अनपसर *a.* Having no egress or passage to creep out of, unjustifiable, inexcusable: निरन्वयोऽनपसरः Ms. 8. 198 (अपसरः प्रतिग्रहक्रयादिः) **-रः** -An usurper.

अनपस्पृश् *a.* Not obstinate.

अनपस्फुर्,-र,-रत् *a.* (of a cow) Not refusing to be milked. सृजध्वमनपस्फुराम् Rv. 6. 48. 11; तां धेनुम्...अनपस्फुरन्तीम Rv. 4. 42. 10.

अनपाय *a.* **1** Free from loss or decay. **-2** Imperishable, undiminished, undecaying: प्रणमन्त्यनपायमुत्थितम् (चन्द्रम्) Ki. 2. 11. **-यः 1** Imperishable nature, freedom from decay or wear and tear; permanence. **-2** N. of Śiva.

अनपायिन् *a.* Imperishable, firm, steady, unfailing, constant, durable, not transient; प्रमादाभिमुखे नास्मिन् श्रीरासीदनपायिनी R. 8. 17; 17. 46.; अनपायिनि संश्रयद्रुमे गजभग्ने पतनाय वल्लरी Ku. 4. 31; चलेष्वर्थेषु लुब्धेन न यशःस्वनपायिषु Mu. 5. 14; Ki. 14. 37, 2. 43; Śi. 8. 50, 14. 65, 17. 26.

अनपार्थ *a.* With a genuine cause, rightly: सुखप्रियं धर्महीनेऽनपार्थे Mb. 5. 32. 12.

अनपावृत् [न. ब.] Not returning or coming back, non-recurrent (पुनरावृत्तिशून्य); unremitting (?).

अनपेक्ष,-क्षिन् *a.* [न. त.] **1** Regardless. **-2** Careless, not minding or heeding, indifferent. **-3** Independent or irrespective (of another), not requiring any other thing. **-4** Impartial. **-5** Irrelevant, unconnected, unconcerned. **-क्षा** Disregard, indifference, carelessness. **-क्षम्** *adv.* Without regard to, independently or irrespectively of; carelessly, accidentally: °त्वात् since it has no reference to.

अनपेत *a.* **1** Not gone off, not past; अनपेतकालं कथयांबभूवुः Ki. 6. 30 without loss of time, without delay. **-2** Not deviating from, faithful to, not leaving (with abl.); अर्थादनपेतम् अर्थ्यम् Sk.; धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते P. IV. 4. 92. See अपेत also. **-3** Not devoid of, possessed of: ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1. 14.

अनप्त *a.* Ved. [न आप्तः, वेदे पृषो० ह्रस्वः] **1** Not seized or overcome by the enemy (शत्रुभिरनाप्त); **-2** not watery (?) अनप्तमप्सु दुष्टरं सोमं पवित्र आ सृज Rv. 9. 16. 3.

अनप्नस् *a.* [नास्ति अप्नः रूपं यस्य] Ved. Destitute of form or shape, shapeless, actionless (कर्महीन).

अनप्सरस्,-रा *f.* Not an Apsaras, unworthy of a celestial nymph: अनप्सरेव प्रतिभासि V. 2.

अनफा (Astrol.) A particular configuration of planets: रविवर्जं द्वादशगैरनफा; सच्छीलं सुखान्वितं प्रभुं ख्यातियुक्तमनफायाम् Dīpikā.

अनभिज्ञ *a.* Ignorant of, unacquainted with, unused to, (usually with gen.): °ज्ञः कैतवस्य S. 5; अत्रान्तानामनभिज्ञास्मि K. 236; °ज्ञः परमेश्वरगृहाचारस्य Mv. 2: अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः Ku. 6. 43.

अनभिधानम् **1** Absence of the expression of the desired meaning (वार्तिक 2. 2. 24. 16). **-2** A word not in standard use though grammatically correct.

अनभिम्लात *a.* [न. त.] Not faded. **-Comp. -वर्ण** *a.* Ved. of unfaded or undiminished lustre, resplendent. नो अपां नपादनभिम्लातवर्णः Rv. 2. 35. 13.

अनभिलक्षितः An impostor.

अनभिलाष *a.* Free from desire. **-षः 1** Want of appetite or desire. **-2** Non-relish.

अनभिवादक *a.* Opposed, not agreeing with. न खलु भवान् अस्मत्संकल्पानभिवादकः । Avimāraka I.

अनभिशस्त,-स्ति,-स्त्य *a.* Ved. Blameless, faultless; °शस्तेन्य Ys. 5. 5 leading to perfection or to heaven.

अनभिसन्धानम् Absence of design or purpose; so अनभिसन्धिः; °कृत done undesignedly.

अनभिहित *a.* **1** Not named or asserted; see अभिहित under अभिधा. **-2** Not fastened (Ved.). **-तः** N. of the chief of a Gotra.

अनभ्यन्तर *a.* Unacquainted, ignorant: अनभ्यन्तरे खल्वावां मदनगतस्य वृत्तान्तस्य S. 3.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनभ्यावृत्तिः *f.* Non-repetition: मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Śi. 2. 43.

अनभ्याश,-स *a.* Not near, distant &c.: °समित्य *a.* to be shunned from afar, Sk.

अनभ्र *a.* Cloudless: इयमनभ्रा वृष्टिः this is (like) a shower from a cloudless sky, *i. e.* something quite unexpected or sudden. कथमनभ्रा वृष्टिः Nāg. 5.

अनभ्रि *a.* Ved. Epithet of rainwater; requiring no shovel (?).

अनमः [न नमति अन्यान्] A Brāhmaṇa (one who does not bow down to others and returns salutations made to him by others with a blessing).

अनमितंपच (= मितंपच) *a.* 'Not cooking what has not been first measured.' Miserly, niggardly.

अनमित्र *a.* Having no enemies. **-त्रम्** A state of having no enemies.

अनमीव *a.* Ved. [नास्ति अमीवो रोगो यस्य न. ब.] Well, happy, free from disease; comfortable, salubrious, sinless. **-वम्** Good or comfortable state, happiness, prosperity. स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि Rv. 10. 14. 11.

अनम्बर *a.* Wearing no garment. **-रः** A Buddhist mendicant.

अनम्र *a.* Not humble, haughty, proud: अनम्राणां समुद्धर्तुः R. 4. 35.

अनयः [अप्रशस्तो नयः] **1** Bad management or conduct; injustice; unfairness; समृद्धिरनयाद्विनश्यति Pt. 1. 169; Bh. 2.42. **-2** Bad policy or course of conduct, evil course; अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति Pt. 3.184. **-3** Adversity, calamity, distress; जीवेद्देनेन राजन्यः सर्वेणाप्यनयं गतः Ms. 10. 95 reduced to straits; 102. **-4** [अयः शुभावहो विधिस्तदन्यः अनयः] Misfortune, adversity; ill-luck. cf. अनयो व्यसनं दैवं नाशुभे चापदि स्मृतः I Nm. **-5** A variety of dice-play, gambling पतञ्जलि on P. V. 2. 9. आयाणां वामावर्तनं अभीष्टस्थाननयनम् **-6** A deceit, fraud: एवं चेदुपसर्पेतामनयं रामलक्ष्मणौ Rām. 6. 8. 18.

अनरण्यः N. of a king of the solar race, a descendant of Ikṣvāku and king of Ayodhyā, who was overthrown by Rāvaṇa.

अनराल *a.* straight: यस्नेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् U. 3. 16.

अनरुस् *a.* [न. ब.] Ved. Not wounded, healthy, sound.

अनर्गल *a.* [न. ब.] **1** Free from bar or obstruction, free to move, unrestrained, unhampered; तुरङ्गमुत्सृष्टमनर्गलम् R. 3. 39. **-2** Unlocked.

अनर्घ *a.* [नास्ति अर्घो मूल्यं यस्य न. ब.] Invaluable, priceless, inestimable; अनर्घशीलः R. 5. 2; दत्तेऽर्घे महति महीभृतां पुरोऽपि त्रैलोक्ये मधुभिदभूदनर्घ एव ॥ Śi. 14. 88. **-र्घः** [न. त.] Wrong or improper value. **-Comp. -राघवम्** N. of a drama in 7 acts by Murāri Miśra; also called Murāri Nāṭaka after its author and supposed to have been written between the 12th and the 14th century.

अनर्घत्वम्, -ता Pricelessness, invaluable nature; H. Pr. 4.

अनर्घ्य *a.* Invaluable; unsurpassed in reverence due from others, highly respected: अनर्घ्यमर्घेण तमद्रिनाथः Ku. 1. 58.

अनर्घ्येय *a.* see अनर्घ; अनर्घ्येया महाराज द्विजा वर्णेषु चोत्तमाः Mb. 13. 51. 22.

अनर्थ *a.* [न. ब.] **1** Useless, worthless; शुनः पुच्छमिवानर्थं पाण्डित्यं धर्मवर्जितम् Pt. 3. 97. **-2** Unfortunate, unhappy. **-3** Harmful, disastrous, bad: चित्तज्ञानानुवर्तिनोऽनर्था अपि प्रियाः स्युः Dk. 160; wicked (opp. दक्षिण). **-4** Not having that meaning (but another); having no meaning, nonsensical, meaningless. **-5** Poor. **-र्थः** [न. त.] **1** Nonuse or value. **-2** A worthless or useless object. **-3** A reverse, evil, calamity, misfortune; R. 18. 14; गर्भोपनिपातिनोऽनर्थाः S. 6; एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् H. 1; cf. छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति &c.; Ms. 4. 193, H. 4. 92; harmful object, danger; अर्थमनर्थं भावय नित्यम् Moha M. 2. **-4** Nonsense, want of sense. **-5** N. of Viṣṇu (आप्तसर्वकामत्वात्तस्य तथात्वम्). **- Comp. -अन्तरम्** [न अर्थान्तरम्] sameness or identity. cf. आरम्भो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरम् ŚB. on MS. 11. 1. 10. **-कर** *a.* (**-री** *f.*) **1** doing useless or unprofitable things. **-2** mischievous, harmful; unprofitable, productive of evil. **-नाशिन्** *m.* N. of Śiva (destroyer of calamities). **-भाव** *a.* malicious. **-लुप्त** *a.* [दृष्टार्थेन अलुप्तः] not devoid of the apparent meaning; free from all that is worthless. **-संशयः** [अनर्थकारी संशयः शाक. त.] **1** a great evil, hazardous adventure; प्रतिनिवर्तनामस्मादनर्थसंशयात् Māl. 5. 2. [न. त.] not a risk of one's money; safety of one's wealth.

अनर्थ्य, अनर्थक *a.* **1** Useless; meaningless; सर्वमप्येतदनर्थकम् Ve. 1; °आयास K. 108; not significant, as a particle used expletively. **-2** Nonsensical. **-3** Unprofitable. **-4** Unfortunate. **-कम्** Nonsensical or incoherent talk.

अनर्व *a.* Ved. Not lax or loose (अशिथिल) त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वम् Rv. 1. 164. 2.; free, unobstructed, permanent.

अनर्वन् *a.* [अर्व्-हिंसायां कनिन्, अर्वा सपत्नः न. त.] **1** Not inimical, not hostile or to be hated (अद्वेष्य); यो मित्राय वरुणायाविधज्जनोऽनर्वाणं तं परिपातो अंहसः Rv. 1. 136. 5. **-2** Having no horse.

अनर्विश् *m.* [अनसा शकटेन विशति प्राप्नोति; विश्-क्विप्, अहरा० रुः] **1** One who sits in a cart to fetch fuel &c. **-2** [ऋ-कर्मणि विच्, अरं गन्तव्यं प्रति विशति, विश्-क्विप्, न. त.] One who is not able to reach the destination.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनर्शराति *a.* [अनर्शाय अपापिष्ठाय रातिर्दानं यस्य] One who does not give to sinful persons, a sinless donor.

अनर्ह *a.* 1 Not deserving, not fit, not worthy of (with gen. or in comp.); अनर्हो गृहवासस्य Pt. 4.; तान् हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान् मनुरब्रवीत् Ms. 3. 150. -2 Inadequate, unsuitable. -3 Undeserving of reward or punishment.

अनलः [नास्ति अलः पर्याप्तिर्यस्य, बहुदाह्यदहनेऽपि तृप्तेरभावात् Tv.; cf. नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्; said by some to be from अन् to breathe]. 1 Fire. -2 Agni or the god of fire. See अग्नि. -3 Digestive power, gastric juice; मन्दः संजायतेऽनलः Suśr. -4 Wind. -5 Bile. -6 One of the 8 Vasus, the fifth. -7 N. of Vāsudeva. -8 Names of various plants; चित्रक, रक्तचित्रक Plumbago Zeylanica and Rosea, भल्लातक the marking-nut tree. -9 The letter र्. -10 The number three. -11 (Astr.) The 50th year of Bṛhaspati's cycle. -12 The third lunar mansion कृत्तिका. -13 A variety of Pitrideva or manes (कव्यवाहोऽनलः सोमः). -14 [अनान् प्राणान् लाति आत्मत्वेन] The soul (जीव). -15 N. of Viṣṇu (न नलति गन्धं प्रकटयति न बध्यते वा नल्-अच्). -16 The Supreme Being. cf. अनलो राज्ञि नाले च पुंस्यभ्न्यौषधिभेदयोः Nm. -17 Anger; करिणां मुदे सनलदानलदाः Ki. 5. 25. -**Comp.** -**आत्मजः** N. of Kārtikeya; Mb. 9. 44. 11. -**आनन्दः** N. of a Vedāntic writer, author of Vedānta-Kalpataru. -**द** *a.* [अनलं द्यति] 1 removing or destroying heat or fire; -2 = अग्निद q. v. -**दीपन** *a.* [अनलं दीपयति] promoting digestion, stomachic. -**प्रभा** [अनलस्य प्रभेव प्रभा यस्य] N. of a plant (ज्योतिष्मती) Helicacabum Cardiospermum. (Mar. लघुमालकांगोणी). -**प्रिया** N. of Agni's wife स्वाहा. -**वाटः** N. of ancient Paṭṭana. -**सादः** loss of appetite, dyspepsia.

अनलस *a.* 1 Not lazy, active, diligent, watchful, अनलसोऽनलसोमसमद्युतिः R. 9. 15. -2 Unable, incompetent.

अनलिः [अनिति-अच् अनः अलिर्यत्र ब. शकन्ध्वा.] N. of a tree (बकवृक्ष) Sesbana Grandiflora (तत्पुष्पाणां मधुपूर्णतया तन्मधुभिर्भ्रमराणां जीवनधारणात्तथात्वम् Tv.) (Mar. अगस्ता).

अनल्प *a.* 1 Numerous. -2 Not a little; not small, liberal, noble (as mind &c.): इति क्षमं नैतदनल्पचेतसाम् Ki. 14. 18; much: जल्पन्त्यनल्पाक्षरम् Pt. 1. 136 profusely, in many words; विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि Bv. 1. 100; 2. 138. -**Comp.** -**घोष** *a.* very clamorous or noisy. -**मन्यु** *a.* greatly enraged.

अनवकाश *a.* [न. ब.] 1 Having no scope or occasion, uncalled for. -2 Inapplicable. -3 Having no opportunity or space. -**शः** [न. त.] Absence of room or scope.

अनवकाशिकः Practising penance of standing on one leg; गात्रशय्या अशय्याश्च नद्यैवानवकाशिका Rām. 3. 6. 3.

अनवक्लृप्तिः *f.* Impossibility, improbability, incredibility (P. III. 3. 145); अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि.

अनवगीत *a.* Faultless प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः U. 2. 2.

अनवग्रह *a.* [न. ब.] Irresistible, uncotrolled, impetuous, resistless; सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः (अभिहन्ति) Māl. 1. 39.

अनवच्छिन्न *a.* 1 Not bounded or marked off, not separated or cut. -2 Unlimited, immoderate, excessive. -3 Undefined; दिक्कालादि° Bh. 2. 1; 3. 1; undiscriminated, unmodified. -4 Uninterrupted, continuous.

अनवद्य *a.* [न अवद्यः निन्द्यः] Faultless, blameless, unobjectionable, irreproachable; किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि Bh. 2. 17; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70. -**द्या** N. of a damsel. -**Comp.** -**अङ्ग**, -**रूप** *a.* having faultless limbs or from, exquisitely handsome; रूपस्य अनवद्यता M. 2. (-**अङ्गी**) a woman with a faultless form. -**रागः** *a.* variety of gems. Kau. A. 2. 11.

अनवद्राण *a.* Not sleepy.

अनवधान *a.* [न. ब.] Careless, inattentive. -**नम्** Inadvertence, inattention; °ता carelessness, remissness in duty (प्रमाद); कर्तव्याकरणं यत्राकर्तव्यस्याथवा क्रिया। उच्यते द्विनयं तत्र प्रमादोऽनवधानता ||.

अनवधि *a.* Unlimited, infinite.

अनवन *a.* [न. ब.] Affording no help or protection. अनवनी नवनीपवनावलिः Śi. 6. 37.

अनवनामित *a.* Not lowered or bent down; °वैजयन्तः a Buddhist term for a future universe (lit. having banners unlowered).

अनवपृग्ण *a.* Ved. Spreading all around, not closely united; अनवपृग्णा वितता वसानम् Rv. 1. 152. 4.

अनवब्रव *a.* [अवब्रू-अच् न बचादेशः न. त.] Irreproachable, not open to censure (अपवादवर्जित); speaking authoritatively; विजेषकृदिन्द्र इवानवब्रवः Rv. 10. 84. 5.

अनवभ्र *a.* [न भ्रंशते बा. ड. Tv.] Undiminished, undecaying, durable, lasting (अवभ्रंशशून्य): °राधस् प्रस्कम्भदेष्णा अनवभ्रराधसो Rv. 1. 166. 7 having undiminished wealth.

अनवम *a.* Not low or inferior; high, exalted, superior; सुधर्मानवमां सभाम् R. 17. 27. 9. 14,

अनवर *a.* Not inferior; Mb. 3.

अनवरत *a.* Incessant, continuous, uninterrupted; °धनुर्ज्यास्फालनक्रूरपूर्वम् Ś. 2. 4. -**तम्** *adv.* Incessantly, continuously.

अनवरार्ध्य *a.* [अवरस्मिन् अर्धे भवः, यत् न. न.] Chief, best, excellent.

अनवलम्ब -**म्बन** *a.* [न. ब.] Having no prop or support; not dependent. -**म्बः** -**म्बनम्** Independence.

अनवलोभनम् [न अवलुप्यते पुमानन्येन, अवलुप्-ल्युट् पृषो० पस्य भः Tv.] A sort of purificatory ceremony to be performed in the case of a pregnant woman in the third month after conception.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनवस *a.* [अव्-असच् अवसः भोजनं प्रीतिकरत्वात् न. ब.] Ved. Having no (wholesome) food to eat (पथ्याशनरहित); अनवसो अनभीशू रजस्तूर्वि... Rv. 6. 66. 7; not stopping to eat by the way (?).

अनवसर *a.* 1 Busy, having no leisure or interval for repose. -2 Ill-timed, inopportune. -3 Out of place, baseless; °रोयं घण्टानादः H. 3. **-रः** 1 Absence of leisure. -2 Ill-timedness, unseasonableness; कं यान्चे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः Mal. 9. 30.

अनवसान *a.* [न. ब.] Endless, having no setting; free from death.

अनवसित *a.* [न. त.] Not ended or finished; not determined. **-ता** N. of a kind of Tristubh metre, consisting of four lines with 11 feet in each.

अनवस्कर *a.* Free from dirt, pure, clear.

अनवस्थ *a.* [नास्ति अवस्था यत्र] Unsteady; °स्थो निष्करुणश्च Dk. 135; unsettled, not fixed; अनवस्थौ हि दृश्येते युद्धे जयपराजयौ Rām. 5. 37. 55; °स्थो वायुः Śi. 11. 28. **-स्था** [न. त.] 1 Instability, unsettled condition, disorder, confusion. -2 Loose or unsteady conduct, incontinence. -3 (In phil.) Absence of finality or conclusion, an endless series of statements or causes and effects, one of the faults of reasoning (उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्तिः); एवमप्यनवस्था स्याद्या मूलक्षतिकारिणी K. P. 2; एवं च °प्रसङ्गः S. B. -4 Not being 10 days old (दशाहाभावः).

अनवस्थान *a.* Unstable, unsteady, fickle. विस्रम्भमनवस्थानस्य Bhāg. 5. 6. 2. **-नः** Wind. **-नम्** 1 Instability, uncertainty, unsettled nature; जयपराजयानवस्थानात् Dk. 161. -2 Looseness of conduct, incontinence.

अनवस्थित *a.* 1 Unsteady, fickle, unsettled; न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते Bhāg. 5. 6. 3. °स्तिमितमुद्घूर्णन्नयनः U. 3 with unsteady eyes; दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने Ku. 4. 28. -2 Changed, altered; अहो °तो भूमिसंनिवेशः U. 2. -3 Faithless, loose in morals or moral conduct, dissolute (व्यभिचारिन्); नार्यर्हत्वाऽनवस्थिताः Ms. 11. 138. -4 Unable to stay or remain; प्रस्थितं नमनवस्थितं प्रियाः R. 19. 31; °त्वम्, °स्थितिः instability, looseness of conduct. Bhāg. 5. 14. 24. **-तम्** Unmethodical, not in order; प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् Rām. 5. 55. 15.

अनवह्वर *a.* [अवह्वृ-कौटिल्ये-अच् न. त.] Not crooked, straightforward. ना सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरम् ॥ Rv. 9. 41. 6.

अनवाञ्च् *a.* Not tending downwards, looking up.

अनवानम् *ind.* [अवानः श्वासोच्छ्वासः स यथा न स्यात्तथा] Without breathing between, in one breath, without a pause, *uno tenore*.

अनवाय *a.* [अव-इ-घञ् अवायः अवयवः, न. ब.] Without parts (निरवयव); uninterrupted, unyielding. ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ Rv. 7. 104. 2.

अनवेक्षक *a.* Regardless of; careless, indifferent.

अनवेक्ष,-क्षा = अनपेक्ष-क्षा q. v.

अनवेक्षणम् 1 Carelessness, inattention; अनवेक्षणादपि कृषिः Pt. 1. 169. -2 Want of supervision.

अनव्रत *a.* [न. ब.] Not altogether destitute of holy or ascetic performances. **-तः** A Jaina devotee who is so.

अनशनम् Fasting, abstinence from food, fasting oneself to death; कृशामनशनेन च Rām. 5. 15. 23. °नं च शाययित्वा Dk. 156 making him fast; °नात् उत्तिष्ठति Pt. 4. *a.* Without food, fasting &c.

अनशनाय *a.* Ved. Not hungry.

अनश्नत् *a.* Not eating; अनश्नन्नन्यो अभि चाकशीति Rv. 1. 164. 20; °साङ्गमनः the sacrificial fire in the sabhā which is approached before eating or breakfast.

अनश्व *a.* Having no horse or horses. **-श्वः** Something that is not a horse.

अनश्वन् *m.* N. of Parikṣit's father.

अनश्वर *a.* (**-री** *f.*) Imperishable.

अनस् *n.* [अनिति शब्दायते अन-असुन्] 1 A cart; तद्यथानः सुसमाहितमुत्सर्जद्यायादेवमेवायं शारीर आत्मा... Br. Āri. Up. 3. 35. उद्गाता चाप्यनः क्रये Ms. 8. 209; मुसलोलूखलाऽनसाम् (प्रोक्षणम्) Y. 1. 184, 3. 269, Śi. 12. 26. -2 [अनिति जीवत्यनेन] Food, boiled rice. -3 Birth. -4 A living being. -5 A kitchen. -6 A parent (father or mother); said to be *f.* in these two senses. At the end of Avyayībhāva comp. अनस् is changed to अनस; as अध्यनसम् &c.; also at the end of Tat. Comp.; महानसम् &c.

अनसूय-यक *a.* [न. ब.] Free from malice, not envious, not spiteful; श्रद्दधानोऽनसूयश्च Ms. 4. 158; श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः । Bg. 18. 71. **-या** [न. त.] 1 Absence of envy, charity of disposition, freedom from spite or ill-will; न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यगुणानपि । न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्तिता. -2 N. of a friend of Śakuntalā. -3 N. of a daughter of Dakṣa. -4 N. of Atri's wife, the highest type of chastity and wifely devotion. [She was very pious and given to austere devotion by virtue of which she had obtained miraculous powers. Several stories are told to illustrate them. When the earth was devastated by a terrible drought which lasted for 10 years, Anasūyā created water, fruits, roots &c. by means of her ascetic powers and saved many lives. On one occasion when the sage Māṇḍavya was about to be impaled, the wife of a sage happened to touch the stake as she passed by, whereupon Māṇḍavya cursed her that she would become a widow at sunrise. She, however, prevented the sun from rising, and all actions of men being consequently stopped, the gods, sages &c. went to Anasūyā, her freind, who, by the force of her penance, made

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the sun rise without, at the same time, bringing widowhood on her friend. Another legend is also told in which Anasūyā changed Brahmā, Viṣṇu and Maheśa into infants, when, at the instigation of their wives, they attempted to test her chastity, but restored them to their former shapes at the importunities of their humbled consorts. She is also said to have caused the three-streamed Ganges to flow down on the earth near the hermitage of her husband for the ablutions of sages; see R. 13. 51. In the Rāmāyaṇa she is represented as having been very kind and attentive to Sītā whom she favoured with sound motherly advice on the virtues of chastity, and at the time of her departure gave her an unguent (See R. 12. 27, 14. 14) which was to keep her beautiful for ever and to guard her person from the attempts of rapacious beasts, demons &c. She was the mother of the irascible sage Durvāsas]. सा त्वेवमुक्ता वैदेही त्वनसूयानसूयया Rām. 2. 18. 1.

अनसूयु *a.* = अनसूय; इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे Bg. 9. 1.

अनस्थ,-स्थिक [न. ब.] Boneless. **-स्थः** 1 A boneless limb or member. -2 Without parts, epithet of प्रधान of the Sāṅkhyas or ईश्वरमाया.

अनहंवादिन् *a.* Prideless, modest; मुक्तसङ्गोऽनहंवादी... (सात्त्विक उच्यते) Bg. 18. 26.

अनहन् *n.* [न अहः अप्रशस्तमहः] A bad or unlucky day.

अना *ind.* Ved. Thus, hereby, indeed.

अनाकार *a.* Formless, shapeless, epithet of the Supreme Being.

अनाकालः [न. त. निपातः] 1 Inopportune time. -2 [आ सम्यक् अन्नादिसंपन्नः कालः आकालः न. त. Tv.] Famine (perhaps an irregular form for अन्नाकाल). **-Comp. -भृतः** one who, to save himself from starvation in a famine, voluntarily becomes a slave of another.

अनाकाश *a.* [न. ब.] 1 Opaque, not transparent. -2 Having no transparent atmosphere; differing from it. अपश्यत्कृतमाकाशमनाकाशं जनार्दनः Mb. 10. 6. 18. **-शः,-शम्** Not an atmosphere, one undeserving of its name.

अनाकुल *a.* 1 Not perplexed or confused, calm, collected, self-possessed. -2 Regular, consistent. अनाकुलान्यब्जसमुद्गतानि (पदानि सप्त) Bu. ch. 1. 33.

अनाकृत *a.* Not prevented (अनिवारित); unreclaimed ह्वारो न वक्वा जरणा अनाकृतः Rv. 1. 141. 7.

अनाक्रन्द *a.* Maddened with pain; इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् Mb. 12. 331. 35.

अनाक्रान्त *a.* Unassailed. **-न्ता** [आक्रमितुमयोग्या सर्वतः कण्टकावृतत्वात्, न. त.] Prickly nightshade, Solanum Jacquini (कण्टकारिवृक्ष) (Mar. रिंगणी).

अनाक्षित् *a.* Ved. Not staying.

अनाग *a.* [न आ सम्यग् गच्छति स्वर्गं अनेन नागः अधर्मः; न. ब. Tv.] Sinless; अनागान् सविता देवो वरुणाय वोचत् Rv. 10. 12. 8. (अनागान् = अपापान्). **-गा** N. of a river.

अनागत *a.* [न आगतः, न. त.] 1 Not come or arrived; नावश्यमस्य मेनव्यं यावद्भयमनागतम् H. 1. 54. -2 Not got or obtained; वर्धिष्णुमाश्रयमनागतमभ्युपैति Śi. 5. 14; so °आर्तव. -3 Future, to come; see compounds below. -4 Not learnt or attained, unknown. **-तम्** The future time, future; °तं यः कुरुते स शोभते Pt. 3. 164 he shines (thrives, prospers) who provides for the future; अनागतवतीं चिन्तामसंभाव्यां करोति यः Pt. 5. 71. **-Comp. -अवेक्षणम्** looking to the future, provident thought, foresight. **-आबाधः** [अनागतः आबाधः दुःखम्] future (physical) trouble or calamities, illness &c. affecting the body in times to come; °प्रतिषेधनीयम् N. of chapter 24 of the चिकित्सास्थान in Suśruta. **-आर्तवा** [अप्राप्तविकासनम् आर्तवम्, न आगतमार्तवं यस्याः] a maiden who has not yet arrived at puberty. **-विधातृ** *m.* [अनागतम् उद्दिश्य विदधाति] one who provides for the future, provident, prudent (used as the name of a fish in Pt. 1. 318; H. 4. 6); अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा। द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति॥ (where Dr. Peterson translates the three names by 'Mr. Provider-against-a-future-evil', 'Mr. Cool-head', and 'Mr. what-will-be-will-be').

अनागतिः *f.* Non-arrival, non-attainment, non-access.

अनागम *a.* 1 Not come, not present. -2 [न. ब.] (In law) Without the title-deed or document of possession (such as purchase deed &c.), anything possessed from time immemorial and without any documentary proof; °उपभोगः enjoyment of property without such a deed. **-मः** 1 Non-arrival. -2 Non-attainment.

अनागम्य *a.* Unapproachable.

अनागामिन् *m.* 1 Not coming, not arriving. -2 Not future, not likely to return. *-m.* An epithet of the third among the 4 Buddhist orders.

अनागामुक *a.* Not likely to return.

अनागन्धित *a.* Not smelt; (fig.) not touched or affected; सर्वदोषानागन्धितं प्रतिवचनमाह Śaṅkara.

अनागस् *a.* 1 Innocent, blameless; आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि Ś. 1. 11. -2 Conferring bliss or happiness.

अनाचार *a.* Devoid of customary observances or duties, improper in behaviour, unprincipled, regardless of custom, law or propriety &c.; also अनाचारिन् in this sense. **-रः, -अनाचरणम्** Absence of due observances or customary duties, improper conduct, departure from established usage or principle; अनाचार is of two kinds विहितस्य अननुष्ठानं निषिद्धस्य चानुष्ठानम्.

अनाज्ञात *a.* 1 Unknown, not properly known. -2 Surpassing all that has yet been known.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनातप *a.* Free from or devoid of heat or the blaze of the sun, not exposed to heat, cool, shady; वाच्छन्देशमनातपं विविधवशात्तालस्य मूले गतः Bh. 2. 90. **-पः** Coolness, shade.

अनातुर *a.* 1 Not eager, indifferent: अनातुरोत्कण्ठितयोः प्रसिध्यता समागमेनापि रतिर्न मां प्रति। v. l. for अनादर M. 3. 15. **-2** Not fatigued, unwearied; भेजे धर्ममनातुरः R. 1. 21. **-3** Not ill or diseased, well, healthy, in good health; अनातुरः स्वराजमवकीर्णिव्रतं चरेत् Ms. 2. 187; 4. 144.

अनात्मन् *a.* [न. ब.] 1 Destitute of spirit or mind. **-2** Not spiritual, corporeal. **-3** One who has not restrained his self; अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् Bg. 6. 6. *-m.* [अप्रशस्तो भिन्नो वा आत्मा न. त.] Not self, another, something different from आत्मन् (spirit or soul) *i. e.* the perishable body; अप्राप्तः प्राप्यते योऽयमत्यन्तं त्यज्यतेऽथवा। जानीयात्तमनात्मानं बुद्धयन्तं वपुरादिकम्॥ अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या साऽविद्या परिकीर्तिता॥ **-Comp. -ज्ञ, वेदिन्** *a.* 1 devoid of spiritual knowledge or true wisdom. **-2** not knowing oneself, foolish, silly; मा तावदनात्मज्ञे S. 6; कथं कार्यविनिमयेन व्यवहरति मयि °ज्ञः M. 4; स्फुटमापदां पदमनात्मवेदिता Si. 15. 22. **-प्रत्यवेक्षा** reflection that there is no spirit or soul (with Buddhists). **-संपन्न** *a.* foolish, destitute of qualities (of the soul) not self-possessed; न स्वेवानात्मसंपन्नाद् वृत्तिमीहेत पण्डितः Pt. 1. 49.

अनात्मक *a.* [नास्ति आत्मा स्थिरो यत्र] Unreal, transitory, of an unenduring character, an epithet (with Buddhists) for the world.

अनात्मनीन *a.* Not adapted to, or for the benefit of, self; disinterested.

अनात्मवत् *a.* [आत्मा वश्यत्वेन नास्त्यस्य] Not self-possessed; having no control over the senses; अनात्मवन्तः पशुवद् भुञ्जते येऽप्रमाणतः Susr.

अनात्म्य *a.* [आत्मनः इदं आत्म्यं शरीरम् न. ब.] Impersonal, incorporeal (अशरीर). **-त्म्यम्** Want of affection for one's own family. Pride of the possession of body &c. ते यद्यनुत्पादितदोषदृष्ट्या बलीयसानात्म्यमदेन मन्युना Bhag. 4. 3. 16; 4. 4. 29.

अनात्यन्तिक *a.* 1 Not constant or perpetual, not final. **-2** Intermittent, recurrent.

अनाथ *a.* [न. ब.] Helpless, poor, forlorn, parentless, orphan (as a child); widowed (as a wife); having no master or natural protector, without a protector in general; नाथवन्तस्त्वया लोकास्त्वमनाथा विपत्स्यसे U. 1. 43; R. 12. 12. **-थम्** Ved. Helplessness. किं भ्रातासद्यदनाथं भवाति। Rv. 10. 10. 11. **-Comp. -पिण्डदः, -पिण्डिकः** 'giver of food to the poor', N. of a merchant in whose garden Buddha Gautama used to instruct his pupils. **-सभा** a poor-house.

अनादर *a.* [न. ब.] Showing no respect, indifferent, calm, regardless: M. 3. 15. **-रः** [न. त.] 1 Disregard, disrespect, disdain, contempt; षष्ठी चानादरे P. II. 3. 38, मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु 17. **-2** Ease, facility (one of the senses of आदर being 'effort or care', see the word); °खण्डितशङ्करशरासनः U. 1 (perhaps also 'without any respect for the bow of the great god'); अनादरोपात्तधृतैकसायकम् Ki. 14. 36.

अनादरणम् Disrespectful conduct, neglect.

अनादरिन् *a.* Disrespectful, irreverent.

अनादि *a.* [आदिः कारणं पूर्वकालो वा नास्ति यस्य सः] Having no beginning, eternal, existing from eternity, epithet of परमेश्वर; जगदादिरनादिस्त्वम् Ku. 2. 9; अनादिरादिर्गोविन्दः सर्वकारणकारणम्; also of हिरण्यगर्भ. **-Comp. -अनन्त, -अन्त** *a.* without beginning and end; eternal. (**-अन्तः**) N. of Śiva. **-निधन** *a.* having neither beginning nor end, eternal. **-मध्यान्त** *a.* having no beginning, middle or end; eternal.

अनादिता-त्वम् State of having no beginning.

अनादिमत् *a.* Not produced or effected, having no beginning.

अनादीनव *a.* Faultless; यद्वासुदेवेनादीनमनादीनवमीरितम् Si. 2. 22.

अनादृत *a.* 1 Disrespected, despised; अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः Ms. 2. 234; °सत्कार not accepting the hospitality. **-2** Not careful, regardless of, indifferent to; अनादृतस्यामरसायकेष्वपि Ki. 14. 10. **-तम्** Disrespect, contempt.

अनादेय *a.* Not fit to be taken, unacceptable; inadmissible; अनादेयस्य चादानादादेयस्य च वर्जनात् Ms. 8. 171.

अनादेशः Absence of direction or command. **-Comp. -कर** *a.* doing what is not commanded; or (अन्-आ-देश-कर) not doing what is ordered.

अनाद्य *a.* 1 = अनादि q. v. **-2** Not eatable; what ought not to be eaten.

अनाधार *a.* Without support, an epithet applicable, according to the Naiyāyikas, to eternal objects only (such as sky), or to Brahman according to the Vedāntins.

अनाधि *a.* 1 Without mental pain or anxiety; अनुरधिज्यमनाधिरपादेदे R. 9. 54.

अनाधृष् *a.* Ved. Not checking or not being checked. Av. 6. 21. 2.

अनाधृष्य-ष्य *a.* 1 Invincible, unchecked, irresistible. तमादित्यमिवोद्यन्तमनाधृष्यं महाबलम् Mb. 5. 179. 11. **-2** Perfect, unimpaired.

अनानुकृत्य *a.* Ved. Inimitable, unparalleled; अनानुकृत्यमपुनश्चकार Rv. 10. 68. 10; 112. 5.

अनानुद *a.* Ved. [अनु ददाति; दा-क न. त., पृ. दीर्घः] Unsurpassed in giving (अतुल्यदातृ). अनानुदो वृषभो Rv. 2. 23. 11.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनानुपूर्व्यम् 1 Separation of the different members of compounds by the intervention of others. -2 Not coming in regular order.

अनानुभूतिः *f.* Ved. Neglect, absence of experience or observation, inattention. -(pl.) Neglectful, irreligious people; अनानुभूतीरः वधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति Rv. 6. 47. 17.

अनापद् *f.* Absence of calamity or misfortune; या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि Ms. 4. 2.

अनापि *a.* [आप्यते-आप् कर्मणि इन् आपिः आप्तो बन्धुश्च, न. ब. Tv.] Without friends or kindreds.

अनाप्त *a.* 1 Not obtained. -2 Not reaching or attaining, unsuccessful in the attempt to get. -3 Unfit, not apt, unskilful; युग्यस्थाः प्राजकेऽनाप्ते सर्वे दण्ड्याः शतं शतम् Ms. 8. 294. -**प्तः** A stranger.

अनाप्तिः *f.* Non-attainment.

अनाप्तृ *a.* Not getting &c.; अनाप्तुरेनसाम् Śi. 16. 38 not touched by sin.

अनाभयिन् *a.* Ved. [आबिभेति आभी-उणा-इनि, आभयिन् न. त.] Not at all afraid, fearless, undaunted; अनाभयिन् ररिमा ते Rv. 8. 2. 1.

अनाभू *a.* Ved. [आभिमुख्येन भवतीत्याभूः स्तोता न. त.] Not praising or worshipping, irreligious (अस्तोतृ); not coming in front. Neglectful, disobliging; इन्द्रः श्नथयन्ननाभुवः Rv. 1. 51. 9.

अनामन् *a.* 1 Nameless. -2 Infamous. *m.* 1 'The nameless' month, an intercalary month. -2 The ring-finger; see अनामिका below. -*n.* [अन्नमनः, अनं जीवनम् अमयति हन्ति, अम्-कनिन् Tv.] Piles (अर्शोरोग).

अनामक *a.* [न. ब. स्वार्थे कन्] Nameless, infamous. -**कः**, -**कम्** = अनामन् above.

अनामा, अनामिका [नास्ति नाम अन्याङ्गुलिवत् यस्याः, स्वार्थे कन्] The ring-finger; so called because it has no name like the other fingers; Śat. Br. 14. cf. Tv. तया हि शिवेन ब्रह्मशिरश्छिन्नं, तेन तस्या अपवित्रजातीयता; अत एव तस्याः पवित्रीकरणार्थं यज्ञादौ पवित्रनामककुशधारणं तत्र क्रियते। अनामिकाधृता दर्भा ह्येकानामिकयापि वा। द्वाभ्यामनामिकाभ्यां तु धार्ये दर्भपवित्रके॥; also पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासाः। अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव॥ Subhāṣ.

अनामय *a.* [नास्ति आमयः रोगो यस्य] Free from disease, healthy, sound; तदल्पमपि भोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् Rām. 3. 50. 18 not breeding disease; जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् Bg. 2. 51 where there is no unhappiness. -**यः**, -**यम्** Good or sound health; health, well-being, welfare; स भवन्तमनामयप्रश्नपूर्वकमाह Ś. 5; महाश्वेता कादम्बरीमनामयं पप्रच्छ K. 192 inquired about her health; अथनामयं राज्ञः Mv. 1 how does the king do? ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम्। वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च Ms. 2. 127. -**यः** [नास्ति आमयः यस्मात्] 1 N. of Viṣṇu (or Śiva according to some); पुण्यकीर्तिरनामयः; विष्णुर्हि बाह्याभ्यन्तरपीडां निवारयति तस्मादनामयः. -2 Final release (= मोक्षः) नियतं यातुमनामयाय कालः Bu. ch. 5. 70.

अनामयत् *a.* Ved. Not causing pain or hurt, not hurting. -*n.* Health (?)

अनामयित्नु *a.* 1 Not injuring or paining; हस्ताभ्यामनामयित्नुभ्याम् Rv. 10. 137. 7. -2 Salubrious, curative.

अनामिष *a.* 1 Without flesh or any bait -2 bootless, profitless.

अनामृण *a.* [आमृणाति हिनस्ति आमृण् क. न. ब.] Having no injurer or an enemy that can injure (हिंसकरहित).

अनामृत *a.* Immortal.

अनायक *a.* Without a leader, disorderly.

अनायत *a.* 1 Unrestrained, unchecked. -2 Not propped or supported. -3 Not long, of short duration; अनायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि K. 175. -4 Continuous, close, unseparated.

अनायत्त *a.* Not dependent; °त्तो रोषस्य K. 45 not swayed by; uncontrolled, independent; एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता H. 2. 22 freedom, independent livelihood, independence of life.

अनायन *a.* [न आयनं चालनं यत्र] Invariable (एकान्त).

अनायास *a.* Not troublesome or difficult, easy; समाप्येकस्मिन् °से कर्मणि त्वया सहायेन भवितव्यम् Ś. 2. -**सः** 1 Facility, ease, absence of difficulty or exertion; शरीरं पीड्यते येन शुभेनाप्यशुभेन वा। अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते॥ -2 Idleness, neglect; °सेन easily, without difficulty, readily. -**Comp.** -**कृत** *a.* done easily or readily. (-**तम्**) an infusion prepared without effort or exertion (prepared extemporaneously) अनायासकृतं फाण्टं Ak. 2. 94. See फाण्ट.

अनायुष्य *a.* [आयुषे न हितम् न. त.] Not giving long life, fatal to long life (such as excessive food, sexual union &c.); अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् Ms. 2. 57 नहीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते। यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम्॥ 4. 134.

अनावर *a.* One without a covering for the head; तथा नौसाधनपरान् मल्लवारानवारान् Śiva. B. 30. 9.

अनारत *a.* 1 Not ceasing or stopping, continuous, uninterrupted. -2 Eternal. -**तम्** 1 Continuity. -2 Absolute non-entity (अत्यन्ताभाव). -*adv.* Continuously, always; eternally; अनारतं तेन पदेषु लम्भिताः Ki. 1. 15, 40.

अनारभ्य *a.* Unfit to be commenced or undertaken. -*ind.* Without commencing; without reference to any particular thing *e. g.* °वादः 1 detached remark (upon sacrifices &c.); किञ्चित्कर्मारभ्य उच्यते उच्यते इत्यारभ्यवादः न आरभ्यवादः -2 A statement without any specific reference to any particular thing or act, न चानारभ्यवादात्। MS. 6. 6. 3, A statement having no definite context. -**Comp.**

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-अधीत *a.* [न आरभ्य किंचिदधीतः] studied or taught or read without reference to any particular subject (not as part of a regular or authoritative work); learnt as a detached subject : येषां मन्त्राणां कर्मविशेषे विनियोगो नोक्तः तेषां मन्त्राणाम् अनारभ्याधीतत्वात् ब्रह्मयज्ञे एव विनियोग इति मीमांसा.

अनारम्भः Non-commencement, not undertaking; विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वा °म्भः प्रतीकारस्य Ś. 3; °म्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम्.

अनारम्भण *a.* Having no support (for अनालम्बन); also written अनारम्बण. यदिदमन्तरिक्षमनारम्बणमिव केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमत Br. Up. 3. 1. 6.

अनारोग्य *a.* [नास्ति आरोग्यं यस्मात् न. ब.] Unwholesome, not conducive to good health, fatal to health; अनायुष्यमनारोग्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् Ms. 2. 57. **-ग्यम्** Sickness, indisposition : °कर unhealthy, unwholesome.

अनार्जव *a.* Crooked; dishonest. **-वम् 1** Crookedness (moral also), fraud, insincerity कामिन्यः श्रद्धुरनार्जवं नरेषु Śi. 8. 11. **-2** [नास्ति आर्जवं सारल्यं स्वाच्छन्द्यं वा यस्मिन्] Disease.

अनार्तव *a.* (**-वी** *f.*) Unseasonable, inopportune, premature (as a flower blossoming out of season). **-वा** A girl who has not attained to puberty (the menstruation period).

अनार्य *a.* Not respectable (not deserving to be styled आर्य), not polite or decent; vulgar; not belonging to an Arya, unworthy, vile, base, mean, wretched; अनार्यानार्यलिङ्गिनः Ms. 9. 260; अनार्यायां समुत्पन्नो ब्राह्मणात् 10. 66; H. 4. 22; कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः Nir. void of Āryas; शकुन्तलायामनार्यमाचरितं तेन राज्ञा Ś. 4 the king has behaved basely or unworthily towards Śakuntalā; कदाचिदस्मिन्नप्यनार्योऽनार्यमाचरिष्यति Ve. 4. न मां कामेष्वनार्येषु प्रचारयितुमर्हसि । Bu. ch. 4. 96. **-र्यः 1** One who is not an Ārya. **-2** A country not inhabited by the Āryas. **-3** A Śūdra. **-4** A Mlechchha. **-5** An ignoble person. **-Comp. -कर्मिन्** *a.* doing work unbecoming an Ārya or becoming only a non-Ārya. **-ज** *a.* of vile or base origin. (**-जम्**) [अनार्यदेशे जातम्] agallochum (being produced in the country of the Mlechchhas &c.). (Mar. अगरु) **-जुष्ट** *a.* discarded by the good, not practised or observed by the Āryas or respectable people. **-ता** Vileness, unworthiness; अनार्यता निष्ठुरता क्रूरता निष्क्रियात्मता । पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम् ॥ Ms. 10. 58. **-तिक्तः** [अनार्यप्रियः तिक्तः शाक. त.] N. of the plant Gentiana Cherayta Rox. (Mar. किराईत). **-समाचारः** bad conduct; न चानार्यसमाचारः कश्चित् तत्र भविष्यति । Mb. 3. 239. 21.

अनार्यकम् [अनार्यदेशे भवम् अनार्यकम्] Agallochum or aloe wood. (Mar. अगरु).

अनार्ष *a.* **1** Not belonging to the Ṛisis, not Vedic; not belonging to the text of a Vedic hymn (as इति used in the Padapāṭha with certain words not followed in the Saṁhitā by इति); सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे P. I. 1. 16 (= अवैदिके Sk.). **-2** Not added to a Ṛisi's name (as an affix); P. IV. 1. 78.

अनार्षेय = अनार्ष.

अनालम्ब *a.* Without support or stay; कथंकारमनालम्बा कीर्तिर्द्यामधिरोहति Śi. 2. 52. **-म्बः** Want of support; despondency. **-म्बी** Śiva's lute.

अनालम्बु (म्भु) का A woman during menstruation (रजस्वला).

अनालाप *a.* [न. ब.] Reserved, taciturn. **-पः** Reserve, taciturnity.

अनालोकः Absence of light, darkness; अनालोकमयं लोकम् । Śiva B. 28. 71.

अनालोचित *a.* Unseen, unheeded, unconsidered, unexpected, not well considered or examined, rash.

अनावया *a.* Ved. **1** Not yielding or desisting. **-2** (अनावयस्) Not having the power of causing conception; Av. 7. 90. 3.

अनावर्तिः *f.* Non-return (to birth), final emancipation.

अनावर्तिन् *a.* Not recurring or returning; °र्ती काले व्रजति स वृथा तत्र गणितम् Bh. 3. 115.

अनावाप *a.* One who dose not acquire anything new: Mb. 3.

अनाविद्ध *a.* **1** Not pierced or wounded; unperforated; °द्धं रत्नम् Ś. 2. 10. **-2** Unhurt, uninjured.

अनाविल *a.* **1** Not turbid or muddy, pure, clear, pleasant (प्रसन्न); व्यकसद्विकसद्विलोचनेभ्यो ददतालोकमनाविलं बलेभ्यः Śi. 20. 38. **-2** Not marshy, wholesome, salubrious, as a country Ms. 7. 69 (रोगोपसर्गाद्यैरनाकुल).

अनावृत्त *a.* Not returning, not repeated, being for the first time; मलमासेष्वनावृत्तां तीर्थयात्रां विवर्जयेत.

अनावृत्तिः *f.* **1** Non-return, absence of repetition or recurrence. **-2** Non-return (to birth), final emancipation.

अनावृष्टिः *f.* Drought, one of the kinds of ईति q. v. तेन द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महात्मना । वृष्टं सस्यविवृद्ध्यर्थं मिषतो वज्रपाणिनः ॥ Mb. 3. 126. 42.

अनावस्कः Uninjured condition.

अनाश *a.* [न. ब. नास्ति आशा यस्य] **1** Hopeless, despondent. **-2** [नास्ति नाशो यस्य] Imperishable, living, undestroyed.

अनाशक *a.* [न आ सम्यक् यथेच्छम् आशः अशनं यस्य, न नाशो यस्य वा, न. ब. कप्] Devoid of full enjoyment or indestructible, not hurtful. **-कम्** Fast, abstaining from eating even to death; यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवति Br. Ār. Up. 4. 4. 22; Y. 3. 154.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनाशकायनम् [न नश्यति अनाशकः आत्मा तस्यायनं प्राप्त्युपायः] The state of ब्रह्मचर्य, unmarried or student's life, devoted to contemplation and knowledge of the soul; अथ यदनाशकायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत्। एष ह्यात्मा न नश्यति यं ब्रह्मचर्येणानुविन्दते Ch. Up. 8. 5. 3; a course of fasting as a penance (?).

अनाशस्त *a.* Not praised. यत् चिद्धि सत्य सोमपा अनाशस्ता इव स्मसि। Rv. 1. 29. 1.

अनाशिन् *a.* [न नश्यति or न कर्मफलमश्नुते; न. त.] Imperishable, indestructible, as the Soul or Supreme Being; अनाशिनोऽप्रमेयस्य Bg. 2. 14. (ईश्वरस्य कर्मफलभोक्तृत्वाभावात्).

अनाशु *a.* [नश् उण् न. त.] 1 Imperishable, indestructible. -2 [अश्, उण्, न. त.] Not pervading or occupying. -3 [न-आशु] Not quick, slow.

अनाश्रमिन् *m.* One who does not belong to, or follow, any of the 4 orders of life (गृहस्थाद्याश्रमशून्य); अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु क्षणमेकमपि द्विजः; अनाश्रम-मे-वासः not dwelling in any Āśrama.

अनाश्रय *a.* Defenceless, unprotected, isolated. -यः Self-dependence, isolation, absence of support.

अनाश्रव *a.* 1 Not listening to, obstinate, turning a deaf ear to; तथानुशिष्टापि अनाश्रवैवासीत् Dk. 57; K. 350; भिषजामनाश्रवः R. 19. 49. -2 Free from worldly torment or pain; सवितर्कविचारमवाप शान्तं प्रथमं ध्यानमनाश्रवप्रकारम्। Bu. ch. 5. 10.

अनाश्रित *a.* Not connected with, or dependent on, independent, detached; non-inherent.

अनाश्वस् *a.* [अश् भोजने क्वस् निपातः इडभावश्च, न. त. P. III. 2. 109] Not having eaten or enjoyed, fasting; भुतजयश्रुतेरनाश्रुषः Ki. 12. 2; Śi. 14. 49.

अनाश्वास *a.* Unfit to depend upon: कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासे धूमधूम्रात्मनां भवान् Bhāg. 1. 18. 12. -*ind.* Without rest; A. Rām. 1. 5. 43.

अनास् *a.* [आस्यते निरास्यते प्रीवनमनेन इति आः मुखं, तन्नास्ति साधनत्वेन अस्य] Without mouth or face; अनासो दस्यूँरमृणो वधेन Rv. 5. 29. 10. (Names of demons.) Without the power of speech (आस्यव्यापारशब्दरहित).

अनास, अनासिका *a.* Noseless.

अनासादित *a.* Not obtained, not found or met with; not encountered or attacked; not occurred or having happened, non-existent. -Comp. -विग्रह *a.* unused to war, having had no occasion to fight.

अनास्था 1 Indifference, unconcern, want of consideration; अनास्था बाह्यवस्तुषु Ku. 6. 63; पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु R. 2. 57; स्त्री पुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् Ku. 6. 12 a male or female is no consideration &c.; Ki. 4. 34. -2 Want of faith or confidence, want of devotedness, disrespect; अत्यद्भुतैर्मम हृतस्य तथाप्यनास्था Mv. 2. 30 diffidence. -*a.* (स्थ) Indifferent.

अनास्थान *a.* 1 Having no fixed seat or site. -2 having or yielding no basis or fulcrum, unfit for a fixed seat (as water); अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे Rv. 1. 116. 5.

अनास्वाद *a.* Without taste, insipid. -दः Insipidity.

अनास्वादित *a.* Untasted; मधु नवमनास्वादितरसम् Ś. 2.10.

अनास्राव *a.* Without injury or hurt (क्लेशरहित). तेषामसि त्वमुत्तममनास्रावमरोगणम् Av. 2. 3. 2.

अनाहत *a.* 1 Unbeaten, unwounded, intact. -2 [आहतं छेदो भोगो वा तन्नास्ति यस्य] New and unbleached (as cloth) (Mar. कोरें). -3 Not produced by beating (as sound). -4 Not multiplied. -तम्, -तः The 4th of the mystical Chakras in the body, (तन्त्रशास्त्रे प्रसिद्धं हृदयस्थितं सुषुम्णामध्यस्थं द्वादशदलपद्मम्); शब्दो ब्रह्ममयः शब्दोऽनाहतो यत्र दृश्यते। अनाहताख्यं तत् पद्मं मुनिभिः परिकीर्तितम्॥ -Comp. -नादः Sound ओम्.

अनाहार *a.* Abstaining from food, fasting. -रः 1 Abstinence from food, fasting; अनाहारेणात्मानं व्यापादयिष्यामि H. 1. -2 Non-production. -3 Non-seizure.

अनाहारिन् *a.* Fasting.

अनाहार्य *a.* 1 Not artificial, natural, not producible. -2 Not eatable.

अनाहुतिः *f.* Not sacrificing; a sacrifice not worthy of that name; also an improper oblation; तेनास्मद्विश्वामनिरामनाहुतिमपामीवामप दुष्वप्न्यं सुव Rv. 10. 37. 4 and अपामीवामप विश्वामनाहुतिम् 63. 12.

अनाहूत *a.* Not called, uninvited. -Comp. -उपजल्पिन् an uncalled for speaker or boaster. -उपविष्ट *a.* seated as an uninvited guest.

अनिकेत *a.* Houseless, vagrant; having no fixed abode (as a recluse); अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मूलफलाशनः Ms. 6. 25, 43.

अनिक्षिप्तधुरः N. of a Bodhisattva or deified Buddhist saint.

अनिक्षुः [न इक्षुः सादृश्ये अप्राशस्त्ये वा नञ्] Not (true) sugarcane, a sort of long grass or reed producing coarse sugar; Saccharum Spontaneum. (Mar. बोरु).

अनिगीर्ण *a.* 1 Not swallowed. -2 (In Rhet.) Not hidden or concealed, present, not to be supplied (अनपह्नुतभेद); *e. g.* in अश्वः श्वेतो धावति, the श्वेतत्व of the horse is not निगीर्ण or hidden.

अनिग्रह *a.* Unrestrained, invincible, unconquerable. -हः 1 Non-restraint. -2 Non-refutation. -3 Not admitting one's defeat in argument; °स्थानम् occasion of non-refutation.

अनिङ्ग्य *a.* Not divisible, a word not divisible.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनिच्छ, -च्छक, -च्छु, -च्छुक, -च्छत् *a.* Not desirous, unwilling, averse, reluctant; अनिच्छन्नपि मां against my will.

अनिच्छा Unwillingness, indifference, reluctance.

अनित *a.* [अन्-इत] Not gone with, unattended, destitute of; वनितयाऽनितया रजनीवधूः R. 9. 38; पृथु निरन्तरमिष्टभुजान्तरं वनितयाऽनितया न विषेहिरे Si. 6. 60. °भा **1** having no splendour. **-2** N. of a river; मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिन्धुर्निरीरमत् । Rv. 5. 53. 9.

अनित्य *a.* **1** Not eternal or everlasting, transient, non-eternal, perishable (नश्वर) (opp. नित्य); गन्धवती पृथ्वी सा द्विविधा नित्याऽनित्या च T. S. 9 (अनित्या = कार्यरूपा); See नित्य; यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना । यशः कायेन लभ्येत तन्न लब्धं भवेन्नु किम् ॥ H. 1. 45; रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् Ms. 6. 77; धर्मोऽनित्यः सुखदुःखेऽत्वनित्ये जीवोऽनित्यो हेतुरस्यात्वनित्यः Mb. **-2** Occasional, temporary, casual; not peremptory or obligatory as a rule &c., special. **-3** Unusual, extraordinary; वर्णे चानित्ये P. V. 4. 31 (लोहितकः कोपेन, अन्यथा तु श्वेतवर्ण इति भावः); आनाय्योऽनित्ये III. 1. 127 (स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् Sk.) See VI. 1. 147. **-4** Unsteady, fickle, not permanent; अनित्यं यौवनं रूपम् H. 4. 68; °हृदया हि ताः Ram. **-5** Uncertain, doubtful; अनित्यो विजयो यस्माद् दृश्यते युध्यमानयोः Ms. 7. 199; विजयस्य ह्यनित्यत्वात् Pt. 3. 22. **-6** (in grammar) A rule or operation which is not invariable or compulsory; optional. **-त्यम्** *adv.* Occasionally, not permanently, incidentally, casually; अनित्यं हि स्थितो यस्मात् Ms. 3. 102. **-Comp. -कर्मन्, -क्रिया** an occasional act, such as a sacrifice for a special purpose, a voluntary and occasional act. **-दत्तः, -दत्तकः, -दत्रिमः** a son given by his parents to another temporarily (for temporary or preliminary adoption). **-प्रत्यवेक्षा** (with Buddhists) the consciousness that everything is perishable and is passing away. **-भावः** transitoriness, transient state, limited nature or existence; so अनित्यता-त्वम् frailty, instability. **-समः** a sophism or fallacious reasoning which generalizes what is exceptional (as अनित्यत्वम्). **-समासः** a compound which it is not obligatory to form in every case (the sense of which may be equally expressed by resolving it into its constituent members.).

अनिद *a.* That which cannot be seen; इत्यभिप्रेत्य पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा Bhāg. 10. 2. 42.

अनिद्र *a.* Sleepless, awake; (fig.) vigilant, watchful. **-द्रा** sleeplessness, vigilance.

अनिधृष्ट *a.* Unchecked, unsubdued.

अनिन *a.* Ved. Having no master or lord (इन).

अनिन्द्र *a.* [न. ब.] Dispensing with or disregarding Indra or his worship; (इन्द्रोपासनाशून्य); मामनिन्द्राः कृणवन्नुक्थाः Rv. 5. 2. 3.

अनिन्द्रियम् **1** Reason (that which is not the senses). **-2** Not an organ of senses the mind.

अनिपद्यमान *a.* Not falling down (to sleep), untiring; अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरन्तम् Rv. 1. 164. 31 and 10. 177. 3.

अनिपातः Not a fall, continuance of life.

अनिबद्ध *a.* **1** Not bound अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्गुत्तानो अवपद्यते न Rv. 4. 13. 5. **-2** incoherent; °प्रलापिन् prattling (talking incoherently).

अनिबाध *a.* Unobstructed; उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निम् Rv. 3. 1. 11. **-धः** Liberty.

अनिभृत *a.* **1** Not private or reserved, public, open, not hidden. **-2** Immodest, bold. कामिनामनिभृतान्यपि रम्भास्तम्भकोमलतलेषु नखानि Si. 10. 66. **-3** Unsteady, not firm, tremulous; °करेष्वाक्षिपत्सु प्रियेषु Me. 70; °वेलावीचिबाहुः Ki. 3. 60, 13. 66; असौ सन्ध्याशङ्खध्वनिरनिभृतः खे विचरति Mal. 2. 12 not hidden, loud; see निभृत also.

अनिभृष्ट *a.* [नि-भ्रंश्-क्त, निपातः न-त.] Unobstructed, unimpaired, unabated; अनिभृष्टतविषिर्हन्त्योजसा Rv. 2. 25. 4, अनिभृष्टस्तन्वं वावृधस्व 10. 116. 6.

अनिभ्य *a.* Not wealthy (इभ्य).

अनिमकः [अन्-जीवने शब्दे च, भावे बाहु °इमन्, इत्वनिमः जीवनं, तेन कायति प्रकाशते, कै-क. Tv.] **1** A frog (तस्य मरणेपि पुनरुज्जीवनात्). **-2** A cuckoo. **-3** A bee (उभयोरपि तयोः मधुरशब्देन प्रकाशमानत्वात्). **-4** The filament of a lotus, पद्मकेशर. **-5** N. of the tree मधूक Med. (Mar. मोहा).

अनिमान *a.* Unbounded, immense (अपरिच्छिन्न); °नो धूमकेतुः Rv. 1. 27. 11.

अनिमित्त *a.* Causeless, groundless; casual, incidental; आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैः S. 7. 17; °त्तं मित्रम् disinterested, Dk. 25; °उत्कण्ठा M. 3. 9. **-त्तम्** Absence of an adequate cause or occasion, causelessness, groundlessness. **-2** A bad omen, ill-omen; चारुदत्तस्यैव दर्शनमनिमित्तं प्रमार्जयिष्यति Mk. 6; ममानिमित्तानि हि खेदयन्ति 9. 10; शमनार्थम् अनिमित्तस्य Ve. 2. 3. **-3** Not a valid means of knowledge अनिमित्तं विद्यमानोपलम्भनात् MS. 1. 1. 4. *-adv.*, **-°त्तः** Groundlessly, causelessly, without any adequate cause; अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्रभवतः पराङ्मुखीभवसि M. 1. 18; अनातुरः स्वानि खानि न स्पृशेदनिमित्ततः Ms. 4. 144. **-Comp. -निराक्रिया** averting ill omens. **-लिङ्गनाशः** a kind of ophthalmic disease ending in total darkness.

अनिमिषम्, -षा, -मेषम् *ind.* Ved. Without winking, vigilantly; incessantly. नेमा आपो अनिमिषं चरन्तीः Rv. 1. 24. 6; अनिमेषं रक्षमाणस्तव व्रते Rv. 1. 31. 12 and 164. 21.

अनिमि(मे)ष *a.* [न. ब.] **1** Not winking, steadfastly or intently fixed; °लोचनं मुचिरमालोक्य K. 102; °पक्ष्मणा 131; शनैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिः R. 3. 43; °दर्शनरमणीयैः K. 50 (Pun) fish and twinkleless glances. **-2** Vigilant.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

watchful. -3 Open (as eyes, flowers). -षः 1 A god (for the eyes of gods do not twinkle): दैवैरिवानिमिषदृष्टिभिरीक्ष्यमाणः Si. 5. 57. -2 A fish. cf. सुरे मत्स्ये चानिमिषः... Nm. यथा चानिमिषाः स्थूलं जालं छित्वा पुनर्जलम् Mb. 12. 300. 12. -3 Viṣṇu Bhāg 1. 1. 4. -4 N. of Mahākāla. -5 A particular mode of sexual intercourse. -Comp. -आचार्यः Brihaspati, the preceptor of the gods. -दृष्टि, -नयन, -लोचन a. looking steadfastly or with a fixed gaze, gazing intently.

अनिमिषीय a. Relating to the gods.

अनियत a. 1 Uncontrolled, unrestricted. -2 Indefinite, uncertain, not fixed; irregular (forms also); °वेलं आहारोऽश्यते Ś. 2 at irregular hours. -3 Causeless, casual, incidental, occasional: °रुदितस्मितम् (वदनकमलकम्) U. 4. 4; Māl. 10. 2. -Comp. -अङ्कः an indeterminate digit (in Math.) -आत्मन् a. not self-possessed, whose soul is not properly controlled. -पुंस्का a woman loose in conduct, unchaste. -वृत्ति a. 1 having no regular or fixed employment or application (as a word). -2 having no regular income.

अनियन्त्रण a. Unrestrained, uncontrolled, free: °अनुयोगो नाम तपस्विजनः Ś. 1.

अनियमः 1 Absence of rule, control, regulation or fixed order; no settled rule or direction: प्रामाण्यबुद्धिर्वेदेषु साधनानामनेकता। उपास्यानामनियम एतद्धर्मस्य लक्षणम्॥ Lok. Tilak. पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः। षष्ठे पादे गुरु ज्ञेयं शेषेष्वनियमो मतः॥ Ch. M. -2 Irregularity, uncertainty, indefiniteness, vagueness, doubt. -3 Improper conduct, अनियमित a. Irregular.

अनियुक्त a. Not appointed or authoritative. -क्तः An assessor at a court who has not been formally appointed and who is not entitled to vote.

अनिर a. [न ईरयितुं शक्यते, ईर्-क पृ० ह्रस्वः] That cannot be propelled or driven along: अप त्या अस्थुरनिरा Rv. 8. 48. 11 (प्रेरयितुमशक्य). -रा 1 Want of food; utter destitution (अन्नरहितदारिद्र्यम्); युयुतमस्मदनिराममीवाम् Rv. 7. 71. 2. -2 [नास्ति इरा अन्नं यस्याः पं. ब.] A calamity such as अतिवृष्टि, अनावृष्टि (= ईति).

अनिरवसित a. [P. P. of निर्+अव+सो 4 P.] Śūdras who are not expelled (from dish), i. e. those Śūdras who are not regarded so low as to defile the plates and vessels permanently in which they might have taken their meal. cf. पात्राद्निरवसितानाम्। यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेण शुध्यति ते अनिरवसिताः। यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेणापि न शुध्यति ते निरवसिताः शूद्राणामनिरवसितानाम्; (P. II. 4. 10 Sk.).

अनिराकरणम् Not obstructing or warding off.

अनिराकृत a. Unobstructed.

अनिरिण a. even, without any ups and downs; तस्मिन्देशे त्वनिरिणे ते तु युद्धमरोचयन् Mb. 9. 55. 18.

अनिरुक्त a. 1 Not articulated or clearly spoken. -2 Not clearly stated or explained, vague, not plain or well-defined: °कप्रातःसवनः प्रथमः Katy.; एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्ते Ait. Br. -Comp. -गानम् indistinct singing or humming, a particular mode of chanting the सामवेद.

अनिरुद्ध a. Unobstructed, free, uncontrolled, self-willed, unruly, ungovernable. -द्धः 1 A spy, secret emissary. -2 N. of a son of Pradyumna. [Aniruddha was the son of Kāma and grandson of Kriṣṇa. Uṣā, the daughter of a demon named Bāṇa, fell in love with him and had him brought by magic influence to her apartments in her father's city of Śoṇitapura. Bāṇa sent some guards to seize him, but the brave youth slew his assailants with only an iron club. At last, however, he was secured by means of magic powers. On discovering where Aniruddha had been carried, Kriṣṇa, Balarāma and Kāma went to rescue him and a great battle was fought. Bāṇa, though aided by Śiva and Skanda, was vanquished, but his life was spared at the intercession of Śiva, and Aniruddha was carried home to Dvārakā with Uṣā as his wife. He had also another wife Rochanā, grand-daughter of king Rukmin of Vidarbha, who bore him a son named Vajra.]. -3 Also N. of Viṣṇu; and of Śiva; of an Arhat, a contemporary of Buddha. (अनिरुद्धो हि लोकेषु महानात्मेति कथ्यते Mb. 12. 340. 30. -द्धम् A cord or rope (for fastening cattle). -Comp. -पथम् [न निरुद्धः पन्था यत्र ब.] 1 unobstructed path. -2 the sky, atmosphere (तत्र कस्यापि गतिरोधनाभावात्). -भाविनी Aniruddha's wife Uṣā.

अनिर्णयः Uncertainty, indecision.

अनिर्दश, अनिर्दशाह a. [न निर्गतानि दशाहानि यस्य] Within the 10 days of impurity caused either by childbirth or death; विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् Ms. 5. 75; अनिर्दशाया गोः क्षीरम् 5. 8; 5. 79; 4. 212, 217; not ten days old; अनिर्दशाहां गां सूताम् Ms. 8. 242.

अनिर्दिष्ट a. Undefined, not specified: क °कारणं गम्यते V. 2 without a definite aim.

अनिर्देशः Absence of positive rule or direction.

अनिर्देश्य a. Undefinable, ineffable, indescribable, inexplicable, incomparable: °सुखः स्वर्गः कस्तं विस्मारयिष्यति V. 3. 18. -श्यम् An epithet of the Supreme Being.

अनिर्धारित a. Not determined or ascertained.

अनिर्मल a. Dirty, foul.

अनिर्माल्या N. of a medicinal plant, पिण्डिका.

अनिर्वचनम् Silence, not uttering (anything) loudly; देवतायास्त्वनिर्वचनम् &c. MS. 10. 8. 52 (where Śabara explains अनिर्वचनम् as तूष्णींभावः).

अनिर्वचनीय a. 1 Unutterable, indescribable, undefinable, epithet of the Supreme Being. -2 Improper to be mentioned. -यम् (In Vedānta) 1 Māyā or illusion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ignorance. -2 The world. - **Comp.** -**सर्वस्वम्** N. of a work by Śrīharṣa, also called खण्डनखण्डखाद्य; तत्र सर्वेषां पदार्थानाम् इदंतया निर्वक्तुमशक्यता दर्शिता.

अनिर्वाण *a.* Unwashed; unbathed; अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71.

अनिर्वाहः 1 Non-completion; non-accomplishment. -2 Inconclusiveness. -3 Insufficiency of income, being straitened in means.

अनिर्विद् *a.* Not fatigued or tired; अनिर्विदाया विदधे विधात्रा Śi. 3. 34.

अनिर्विण्ण *a.* Not depressed or fatigued; an epithet of Viṣṇu.

अनिर्वेदः Non-depression, absence of dejection or despondency; self-reliance, plucking up courage; अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम् । अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेष्वनुवर्तते Rām. 5. 12. 10. अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि V. 4; cf. 'Faint heart never won fair lady'.

अनिर्वृत *a.* 1 Ill at ease, uneasy, discomposed, unhappy. -2 Unaccomplished, unfulfilled (अनिर्वृत्त also in this sense).

अनिर्वृतिः-त्तिः *f.* 1 Uneasiness, anxiety, disquietude. -2 Poverty, destitution; अनिर्वृतिर्निशाचरी मम गृहान्तराले गता Udb.

अनिर्वेश *a.* Destitute of employment, wretched, miserable.

अनिलः [अनिति जीवति अनेन, अन् इलच् Uṇ. 1. 54] 1 Wind; वायुरनिलममृतमथेदम् Īśop. 17. प्राणानामनिलेन वृत्तिरुचिता Ś. 7. 12; स सखा दीप इवानिलाहतः Ku. 4. 30. (The number of winds is 7:-आवहो निवहश्चैव उद्वहः संवहस्तथा । विवहः प्रवहश्चैव परिवाहस्तथैव च ॥ and these are again subdivided into 7 divisions, the total number being 49). -2 The god of wind. -3 One of the subordinate deities, 49 of whom form the class of winds. -4 N. of one of the 8 Vasus, *i. e.* the fifth. -5 The wind in the body, one of the humours; °हन्, °हृत्, °घ्न. -6 Rheumatism or any disease referred to disorder of the wind. -7 The letter य्. -8 Symbolical expression for the number 49. -9 N. of the lunar asterism स्वाति. -10 N. of Viṣṇu (तस्य प्राणात्मना सर्वदेहधारणात् तथात्वम्). -**Comp.** -**अयनम्** way or course of the wind. -**अशन, -आशिन्** *a.* [अनिलमश्नातीति] 1 feeding on the wind, fasting. -2 a serpent. आर्जवेन विजानामि नासौ देवोऽनिलाशन Mb. 12. 360. 5. -**अन्तकः** (wind-destroying) N. of a plant (Iṅgudī) or अङ्गारपुष्प. -**आत्मजः** son of the wind, epithet of Bhīma and Hanumat. -**आमयः** [अनिलकृतः आमयः शाक. त.] 1 flatulence. -2 rheumatism (वातरोग). -**घ्न, -हन्, -हृत्** *a.* curing disorders from wind. -**घ्नकः** a large tree (बिभीतक) Terminalia Belerica. (Mar. बेहडा). -**पर्यायः** pain and swelling of the eyelids and outer parts of the eye. -**प्रकृति** *a.* of a windy nature. (-**तिः**) N. of the planet Saturn. -**भद्रकः** *a.* kind of chariot. With regard to shape the chariots are divided into seven classes- नभस्वद्भद्रक, प्रभञ्जनभद्रक, निवातभद्रक, पवनभद्रक, परिषद्भद्रक, इन्द्रकभद्रक, and अनिलभद्रक Māna. 43. 112-115. -**व्याधिः** derangement of the bodily (internal) wind. -**सखः, -सारथिः** fire (the friend of wind); जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः Mb. 1. 15. 1. so °बन्धुः.

अनिलोडित *a.* Inexperienced.

अनिलम्भसमाधिः 'unsupported meditation; Name of a peculiar kind of meditation (Buddh.).

अनिर्लोडित *a.* Not well considered; not-examined thoroughly. °कार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा Śi. 2. 27.

अनिवर्तन *a.* 1 Not turning away, firm, steadfast. -2 Right, not fit to be abandoned.

अनिवर्तिन् *a.* 1 Brave, not retreating; also an epithet of Viṣṇu and the Almighty God. -2 Not returning; यौवनमनिवर्ति यातं तु K. P. 10. -3 Non-recurring (account); आवर्तकोऽनिवर्ती च व्ययायौ नु पृथग् द्विधा Śukra-Nīti. 2. 339.

अनिविशमान *a.* Not sitting down or retiring to rest, ever going, restless; पुनाना यन्त्यनिविशमानाः Rv. 7. 49. 1.

अनिवेशन *a.* Ved. Having no place of rest. अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् Rv. 1. 32. 10.

अनिविष्ट *a.* Not married; कलत्रं स्वयमनिविष्टः Avimāraka, I.

अनिश *a.* Ved. 1 Nightless, *i. e.* uninterrupted, incessant (निशा तद्धेतुकचेष्टोपचारात् चेष्टाविनाशः सा नास्ति यस्य). -2 Ever afraid. -**शम्** *ind.* Incessantly, ceaselessly; अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे Ś. 3, 4; Bv. 2. 162.

अनिशित *a.* Ved. Not resting or reposing, incessant; याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः Rv. 2. 38. 8, and 9. 96. 2. °सर्ग incessantly flowing; Rv. 10. 89. 4.

अनिषिद्ध, अनिषेध्य Ved. *a.* Unforbidden, unchecked, unopposed.

अनिष्कृत *a.* Unfinished, not settled. -**Comp.** -**एनस्, -पाप** having the guilt not settled, *i. e.* unexpiated.

अनिष्ट *a.* 1 Unwished, undesirable; unfavourable, disagreeable, ill (with gen.); ध्यायत्यनिष्टं यत्किंचित्पाणिग्राहस्य चेतसा Ms. 9. 21 whatever ill she thinks of her husband. -2 Evil, forbidden. -3 Bad, unlucky, ominous. -4 Not honoured with a sacrifice. -**ष्टम्** An evil, mishap, misfortune, calamity, disadvantage; a crime, offence, wrong, unwelcome thing; °एकबुद्धि Māl. 8. 12; भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी Ku. 5. 42; ill-omen; प्रातरेव °दर्शनं जातम् H. 1. -**Comp.** -**अनुबन्धिन्** *a.* followed by or attended with calamities; विषयोपभोगेषु °बन्धिषु यः सुखबुद्धिमारोपयति K. 155. -**आपत्तिः** *f.* -**आपादनम्** getting what is not desired, an undesired occurrence. -**आशंसिन्** *a.* (°सूचक)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

indicating or boding ill. **-ग्रहः** an evil or malignant planet. **-दुष्टधी** *a.* having an evil and corrupt mind. **-प्रसङ्गः 1** an undesired occurrence. **-2** connection with a wrong object, argument or rule. **-फलम्** an evil result. **-शङ्का** fear of evil. **-हेतुः** an evil omen.

अनिष्ट्रिन् *a.* One who has not sacrificed.

अनिष्टृत *a.* Ved. Unhurt; य उग्रः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः Rv. 8. 33. 9.

अनिष्ठा Unsteadfastness, unsteadiness.

अनिष्ठुर *a.* Not harsh or cruel.

अनिष्ण *a.* Not skilled.

अनिष्पत्तिः *f.* Non-accomplishment, non-completion.

अनिष्पत्रम् *ind.* [निःसृतं पत्रं पक्षो यत्र नादृशं न भवति] So that the arrow (the feathery portion of it) does not come out on the other side; *i. e.* not with great force.

अनिसर्ग *a.* Unnatural, affected.

अनिस्तीर्ण *a.* **1** Not crossed, set aside or got rid of. **-2** Unanswered, unrefuted (as a charge). **-Comp. -अभियोगः** a defendant who has not cleared himself of a charge (by refuting it).

अनीकः-कम् [अनिति जीवत्यनेन; अन्-ईकन् Uṇ. 4. 16-17] **1** Army, forces; troop, host; दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकम् Bg. 1. 2. महारथानां प्रतिदन्त्यनीकम् Ki. 16. 14. पदातीश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् H. 3. 75. **-2** A collection, group, mass; नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने R. 3. 53. **-3** Battle, fight, combat. **-4** A row, line, marching column. **-5** Front, head; chief; रथेषु नोऽनीकेष्वधिश्रियः Rv. 8. 20. 12. (सेनामुखेषु); अग्निर्वै देवानामनीकम् Śat. Br.; अग्निमनीकं कृत्वा. cf. अनीकस्तु रणे सैन्ये सन्देहेऽपि च कथ्यते Nm. **-6** Face, countenance, *ibid.* (मुखम्) (तस्य प्राणवायुनिस्सारणात् तथात्वम्); splendour; brilliance; form (तेजस्); स्वनीक Rv. 7. 1. 23, 3. 6 (mostly Ved. in these two senses) **-7** Edge, point. **-Comp. -स्थः 1** a warrior, combatant. **-2** a sentinel, (armed) watch. अभिचकाम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलिः Rām. 6. 32. 34. **-3** an elephant-driver, or its trainer (द्राविडी 'अने' = हस्ती); अनीकस्थप्रमाणैः प्रशस्तव्यञ्जनाचारान् हस्तिनो गृह्णीयुः Kau. A 2. 2. **-4** a war-drum or trumpet. **-5** a signal, mark; sign. **-स्थानम्** a military station; Kau. A. 1. 16.

अनीकवत् *a.* Ved. forming the face or front rank; occupying the foremost rank. अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशम् TS. 1. 8. 4. 1.

अनीकशः *adv.* In rows or columns.

अनीकिनी [अनीकानां समूहः; अनीकं युद्धं प्रयोजनतया अस्त्यस्याः इति वा, अनीक-इनि] **1** An army, host, forces. **-2** Three chamūs or one-tenth of a complete army (अक्षौहिणी): 10935 foot, 6561 horse, 2187 elephants and as many chariots. चमूस्तु पृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी। अनीकिनी दशगुणा प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ॥ Mb. 1. 2. 22 **-3** A lotus.

अनीच *a.* **1** Not low or vile, decent, respectable. **-2** Not pronounced with the अनुदात्त accent. **-Comp. -अनुवर्तिन्** *a.* not associating with low or vile persons. (*-m.*) a faithful husband.

अनीचैर्दर्शिन् *m.* A form of Buddha.

अनीड *a.* Having no abode (body), incorporeal, epithet of Agni.

अनीतिः *f.* **1** Impropriety, immorality; injustice, wrong act; indiscretion, foolish conduct. **-2** (न ईतिः) Freedom from calamity. **-Comp. -ज्ञ, -विद्** *a.* impolite, not discreet, not conversant with policy.

अनीप्सित *a.* Not desired (*p. p.* from the desiderative of आप्) तथायुक्तंचानीप्सितम्; (cf. P. I. 4. 50).

अनीर्षु *a.* Not envious, not conceiving malice; भृतपुत्रा भृतामात्या भृतदारा ह्यनीर्षवः Mb. 12. 221. 31 Poona Critical Edition, B. O. R. I.

अनील *a.* Not blue, white &c. °वाजिन् *m.* 'white-horsed'; N. of Arjuna; दर्शयितारुतमनीलवाजिनम् Ki. 14. 26, 42

अनीश *a.* Having no lord or superior, paramount, supreme, without a controller, uncontrolled; सर्वप्रभुरनीशस्त्वम् R. 10. 20. **-2** Not a master or lord, having no mastery or control over; not master of (with gen.); powerless; गात्राणामनीशोऽस्मि संवृत्तः Ś. 2; अनीशया शरीरस्य हृदयं स्ववशे मयि न्यस्तम् V. 2. 19; ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम्। भजेरन् पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः॥ Ms. 9. 104. **-3** Not one's own master, not independent (अस्वतन्त्र); एको ह्यनीशः सर्वत्र. **-शः** N. of Viṣṇu (सर्वनियन्ता अनन्यस्वामिको हि सः). **-शा** Helplessness (दीनभाव); समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः Muṇḍ. 3. 2.

अनीश्वर *a.* **1** Having no superior, uncontrolled. **-2** Unable; शयिता सविधेऽप्यनीश्वरा सफलीकर्तुमहो मनोरथान् Bv. 2. 182. **-3** Not relating to God; ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् (दहेत्) Ms. 6. 72. **-4** Not acknowledging God, atheistical. **-रम्** The godless one (with Sāṅkhyas), epithet of the world; जगदाहुरनीश्वरम्. **-Comp. -वादः** atheism, not acknowledging God as the Supreme Ruler. **-वादिन्** *m.* one who maintains the doctrine of no god or atheism, an atheist.

अनीह *a.* **1** Indifferent, listless. एकान्तेन ह्यनीहोऽयं पराभवति पूरुषः Mb. 3. 32. 39. **-2** Not industrious, lazy; ऋणं धारयमाणस्य कुतः सुखमनीहया Mb 5. 107. 6. **-हः** N. of a king of Ayodhyā. **-हा** Disregard, apathy, indifference, disinclination; अनीहया Ki. 2. 10 carelessly.

अनीहित *a.* Undesired, disagreeable, unpleasant. **-तम्** Displeasure.

अनु *ind.* (Either used with nouns to form adverbial compounds, or as a prefix to verbs and verbal derivatives, or as a separable preposition with acc. and regarded

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

as a कर्मप्रवचनीय). **1** After, behind, along after (पश्चात्); सर्वे नारदमनु उपविशन्ति V. 5; प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन् R. 8. 72; तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु सदा ते तत्प्रतिष्ठाशया Mu. 1. 14; असौ कुमारस्तमजोऽनुजातः R. 6. 78; रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः Ku. 3. 23; क्रमेण सुप्तामनु संविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् R. 2. 24; अनुविष्णु = विष्णोः पश्चात् P. II. 4. 18. Sk.; तदनु कथयेर्मा-धर्वायामवास्थाम Mal. 9. 26 afterwards. **-2** Along, alongside, by the side of, lengthwise यस्यचायामः P. II. 1. 16 जलानि सा तीरनिखातयूपा वहत्ययोध्यामनु राजधानीम् R. 13. 61; सोऽश्वमेधश-तेनेष्ट्वा यमुनामनु वीर्यवान् । त्रिशताश्वान् सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् Mb.; अनुगङ्गं वाराणसी=गङ्गामन्वायतम् (गङ्गादैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षिता) situated alongside the Gangā P. II. 1. 16 Sk.; आविर्भू-तप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् Me. 21; गिरिरिव अनुतटपुष्पितकर्णि-कारयष्टिः V. 3. 3 along the sides or slopes. **-3** After, in consequence of, being indicated by; जपमनु प्रावर्षत् P. II 3. 8 Sk. (हेतुभूतजपोपलक्षितं वर्षणम्); so वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्. **-4** With, along with (सहार्थे): connected with; नदीम-न्वसिता सेना P. I. 4. 85 Sk. (नद्या सह सम्बद्धा) उमास्तनोद्भेद-मनु प्रवृद्धः Ku. 7. 24 along with, contemporaneously; Śi. 8. 56; दिवसोऽनुमित्रमगमद्विलयम् 9. 17. **-5** Inferior or subordi-nate to, (मित्रलाभमनु लाभसम्पदः Ki. 13. 52 inferior, lower in value or importance; अनु हरिं सुराः = हरेर्हीनाः हीनं); P. I. 4. 86 Sk. **-6** In a particular relation or state (इत्थं-भूताख्याने प्रकारविशेषनिरूपणे); भक्तो विष्णुमनु Sk. (विष्णोरित्थं-भूतः, भक्तिविशेषयुक्तः) an ardent devotee of Viṣṇu; यस्त्वां द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्त्वामनु स मामनु Rām. favourably inclined or devoted to. **-7** Having a part or share, participation; or one that claims a share of (भागे); भागोऽस्यास्ति इति भागस्वामी; लक्ष्मीर्हरिमनु (हरेर्भागः) Sk., हरिस्वामिकभागवतीत्यर्थः. **-8** Repetition, in a distributive sense, mostly in comp. (वीप्सार्थे, विषयतायाम्); अनुदिवसम् day by day, every day; अनुक्षणम् every moment; °वेलम् every time, frequently; वृक्षम् वृक्षमनु सिञ्चति Sk. waters tree after tree, *i. e.* every tree (यावद्वृक्षव्यापकः सेकः). **-9** Towards, in the direction of, near, to, at (अनुर्यत्समया P. II. 1. 15); अनुवनमशनिर्गतः Sk.; °नदि Śi. 7. 21 near the river; प्रजिघाय कान्तमनु मुग्धतरः 9. 55 to (प्रति); on or in, with the force of the locative; यदेतदस्यानुतटं विभाति 4. 30, 7. 1; तस्माद्गच्छेरनुकनखलं शैलराजाव-तीर्णाम् (जह्नोः कन्याम्) Me. 52. **-10** In orderly succession, according to; अनुक्रमम् in regular order; अनुज्येष्ठम् = ज्येष्ठ-स्यानुपूर्व्येण in order of seniority; °पूर्वम्; अनुरूपम् = रूपस्य योग्यम् Sk. **-11** Corresponding with, like, in imitation of; सर्वं मामनु ते प्रियाविरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः V. 4. 47; so अनुगर्ज् to roar after or in imitation of. **-12** Following, conformable to (अनुगत); तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्ज-नात् R. 4. 12. (अनुगतोऽर्थो यस्य). **-13** With regard to, towards, in respect of; अर्घ्यदानमनु चोदितो वचः Śi. 14, 53; साधुर्देवदत्तो मातरमनु; **-14** On account of, by reason of (with abl.); समस्ता वत लोकोऽयं भजते कारणादनु । त्वं तु निष्कारणादेव प्रीयसे वरवर्णिनि ॥ Rām. As a separable adverb अनु is used only in the Vedas and means after, afterwards, later on, now, at this time, again, once more, then, and further. (The senses of अनु as given by G. M. are:— अनु वेदाध्ययनानुष्ठानसामीप्यपश्चाद्भावानुबन्धनसाम्याभिमुख्यहीनविसर्ग-लक्षणेषु; *e. g.* वेदे अनुवाकः; अनुष्ठाने अनुतिष्ठति; सामीप्ये अनुमेघं वर्षति; पश्चाद्भावे तदनु; अनुबन्धने अनुशेते; साम्ये अनुकरोति; आभिमुख्ये मातरमनुधावति वत्सः; हीने अनुहरिं सुराः; विसर्गे अनुजानाति; लक्षणे अनुवनमशनिर्गतः.) The senses of अनु may be thus expressed in verse: - आयामेऽपरभावे च (पश्चादर्थे) वीप्सायां सन्निधौ तथा । इत्थंभूते लक्षणे च भागसादृश्ययोरपि ॥ योग्य-तायां तथा हीने तृतीयार्थे ह्यनुक्रमे । अर्थेष्वेतेषु बहुशो ह्यनुशब्दः प्रयुज्यते ॥.

अनुः Ved. **1** A man. **-2** N. of a son of Yayāti. **-3** An ancient tribe in India; अनुत्वाहिघ्ने अध देव देवा Rv. 6. 18. 14.

अनुक *a.* [अनु-कन् P. V. 2. 74, अनुकामयते इति अनुकः कमिता Sk.] **1** Greedy; desirous. **-2** Libidinous, lustful (as a lover). **-3** Sloping.

अनुकच्छम् Along or near the marshy ground; आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् (Me. 21).

अनुकथ् 10 P. To relate after (some one else), mention subsequently.

अनुकथनम् Subsequent mention; आदेशः कथनम्, अन्वा-देशोऽनुकथनम् Kāśi. on P. II. 4. 32. **-2** Relation, narration; discourse, conversation.

अनुकनीयस् *a.* The next youngest. P. VI. 2. 189.

अनुकम्प् **1 A.** To take pity or compassion on, sym-pathize with, pity (with acc.); किमुजिहानजीवितां वराकीं नानुकम्पसे Mal. 10; कथं ब्राह्मणी मामनुकम्पते Mk. 3; कम्पसे नानुकम्पसे 4. 8; with loc. also; सौहृदेन तथा प्रेम्णा सदा मय्यनु-कम्पसे Mb. *-Caus.* To pity &c.; शफरीं प्रथमा वृष्टिरिवान्व-कम्पयत् Ku. 4. 39.

अनुकम्पक *a.* Pitying, taking compassion on, sympa-thizing with.

अनुकम्पन *a.* One who pities, kindhearted, compas-sionate. **-नम्** Compassion, pity, tenderness, sympathy.

अनुकम्पा [कम्प्-अङ्] Compassion, commiseration, pity; with gen.; तेषामेवानुकम्पार्थम् Bg. 10. 11; or with loc.; भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च R. 2. 63; or in comp.; भूतानुकम्पा तव चेत् R. 2. 48; अनुकम्पायां कन् P. V. 3. 76.

अनुकम्पित *p. p.* Pitied; °आत्मन् having a compas-sionate spirit.

अनुकम्पिन् *a.* Pitying (in comp.); sympathizing with.

अनुकम्प्य *pot. p.* Pitiable, worthy of sympathy; किं तत्र येनासि ममानुकम्प्या R. 14. 74; दुहितरमनुकम्प्यामद्रिरादाय दोर्भ्याम् Ku. 3. 76. **-म्प्यः** **1** A courier, express messenger. **-2** An ascetic.

अनुकल्पः An alternative, a second alternative, a make-shift, अभावे हि श्रुतस्य अनुकल्पः प्रतिनिधिः । ŚB. on MS. 6. 3. 35.

अनुकाङ्क्षा Desire, wish.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुकाम *a.* [कामस्य सदृशः अनुरूपो वा] 1 Agreeable to, according to one's desire. -2 [अनुकामयते कम्-अच्] Desirous, lustful. **-मम** *ind.* At will, according to desire or wish, as desired, at pleasure. **-मः** [अनुरूपः कामः] Proper or worthy desire; desire; °कृत् fulfilling one's desires.

अनुकामीन *a.* [कामस्य सदृशम् अनुकामम्; ख प्रत्ययः; अनुकामं गामी यथेष्टं गन्ता इत्यर्थः P. V. 2. 11 Sk.] Going at will or pleasure; one who acts as he pleases; अनुकामीनतां त्यज Bk. 5. 15.

अनुकाल *a.* [कालस्य योग्यः] Opportune, timely, adapted or suited to the time. **-लम्** *ind.* Opportunely, on a proper occasion.

अनुकीर्तनम् Act of proclaiming or publishing. असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् Mb. 3. 233. 10.

अनुकूल *a.* [अनुगतः कूलं तटं स्नेहादिबन्धनं वा] 1 Favourable, agreeable (lit. following the bank or slope, according to the current, with the grain;), as wind, fate &c.; मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वाम् Me. 9; शान्त °पवनश्च S. 4. 11; °परिणामा संवृत्ता S. 7; बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः V. 3. 20. -2 Friendly, kind, well or kindly disposed. -3 Conformable to; pleasing, agreeable or favourable to, conducing to, capable of; oft. in comp.; स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्ताः S. 2. 7; अननुकूलोऽभिमानस्य K. 45 not inclined to pride; दर्शनानुकूलाहमस्य न वेत्ति 197; कुशलविरचितानुकूलवेशः R. 5. 76 befitting, suitable. **-लः** 1 A faithful or kind husband, (एकरतिः S. D. or एकानिरतः एकस्यामेव नायिकायाम् आसक्तः), a variety of नायक. -2 'Favourable to all', epithet of Viṣṇu. **-ला** 1 N. of a tree (दन्ती) Croton Polyandrum. -2 N. of a metre. **-लम्** 1 Favour, kindness; नारीणामनुकूलमाचरति चेत् K. P. 9. -2 (Rhet.) A figure in which unfavourableness turns into kindness; अनुकूलं प्रातिकूल्यमानुकूल्यानुबन्धि चेत् S. D.; कुपितासि यदा तन्वि निधाय करजक्षतम्। बधान भुजपाशाभ्यां कण्ठमस्य दृढं तदा॥.

अनुकूलता, -त्वम् 1 Favour, conformity, kindness, good will; पवनस्यानुकूलत्वात् R. 1. 42 the wind being favourable. -2 Prosperity.

अनुकूलयति Den. P. To conciliate, propitiate, act in a friendly way towards; (नम्) अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः Ku. 2. 39; अस्यानुकूलय मतिं मतिमन्ननेन Ki. 13. 71; Śi. 7. 11.

अनुकूलित *a.* One who is honoured or well received; मन्त्रिणो नैगमाश्चैव यथार्हमनुकूलिताः Rām. 7. 74. 6.

अनुकृ 8 U. 1 To do after or afterwards; follow; especially to imitate, do after or in imitation of, resemble, equal, copy (with gen.); ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्याः... स्मितस्य Ku. 1. 44; श्यामतया हरेरिवानुकुर्वतीम् K. 10; अनुकरोति भगवतो नारायणस्य 6. 282; ननु कलभेन यूथपतेरनुकृतम् M. 5; (also with acc.); सर्वाभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार तं वैशम्पायनः K. 76; शैलाधिपस्यानुचकार लक्ष्मीम् Bk. 2. 8; बहुतरं भवन्तमनुकरोति V. 5; Ms. 2. 199. -2 To requite, recompense. -3 To try on, adjust, adapt; बन्धं ततोऽनुकुर्वीत Suśr.

अनुकर *a.* Imitating. **-रः** An assistant.

अनुकरणम्,-कृतिः *f.* 1 Imitation; त्वदीयचरितैकदेशस्यानुकरणं किलैतत् Mu. 7. -2 Copy, resemblance, similarity; शब्दानुकरणम् onomatopoeia; अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ P. VI. 1. 98; V. 4. 57; I. 4. 62; प्रमोदनृत्यानुकृतिनिपुणाः Me. 71. -3 Compliance; ओमित्येतदनुकृति ह स्म वै Taitt. Up. 8.

अनुकर्तृ *m.* 1 An imitator. -2 Actor, performer.

अनुकर्मन् *n.* 1 Imitation. -2 [पश्चात्कृतं कर्म] A subsequent rite. *-m.* N. of one of the Viśvedevas.

अनुकारः [कृ-घञ्] Imitation, resemblance; सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसंनिवेशः Māl. 9.

अनुकारिन् *a.* Imitating, resembling (with gen. or in comp.); प्रियायाः किञ्चिदनुकारिणीषु लतासु दृष्टिं विलोभयामि S. 6; अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि S. 2. 17; 1. 21; R. 1. 43. कपिलानुकारिणा 3. 50.

अनुकार्य,-करणीय,-कर्तव्य *pot. p.* Fit to be imitated. **-र्यम्,-अनुक्रिया** A subsequent rite or ceremony.

अनुक्रीः [अनु-कृ उणा० बा. ई. किच्च Tv.] A kind of sacrificial rite called साद्यस्क.

अनुकीर्ण *a.* Filled, Pervaded; अनुकीर्णं महारण्यं ब्राह्मणैः समपद्यत Mb. 3. 26. 1. Crowded, crammed.

अनुकृत *a.* Imitated, made like. **-तम्** *n.* 1 Return. -2 Defence; जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ Rām. 6. 107. 27.

अनुकृपायते Den. A. to sympathize or condole with. अनुकृप् To mourn for, long; अनु पूर्वाः कृपते वावशाना Rv. 1. 113. 10.

अनुकृष् 1 P. To drag after oneself, to attract (in gram.); see अनुकर्ष below. *-Caus.* To subject.

अनुकर्षः, -र्षणम् 1 Dragging after, drawing along; attraction in general. -2 Summoning or invoking (by means of spells). -3 Grammatical attraction, application or attraction of a word in a preceding rule to a subsequent rule, word &c.; नायमनुकर्षणार्थश्चकारः Mbh. on P. II. 2. 4; see also Sk. on P. VI. 1. 127. -4 [अनुकृष्यते स्वसम्बद्धेन चक्रेण] The axle-tree or bottom of a carriage. -5 Delayed performance of a duty.

अनुकर्षन् *m.* The bottom of a carriage.

अनुकृष्ट *a.* Drawn after, attracted. -2 Implied; included.

अनुक्लृप् 1 A. To follow duly. *-Caus.* To cause others to follow duly.

अनुकल्पः [अनुगतः मुख्यं कल्पम्] 1 A secondary direction or precept, a substitute or alternative to be used in times of necessity when the primary one (प्रथमकल्प) is

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

not possible; as the direction to use गोधूम or तण्डुल in the absence of यव: प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते Ms. 11. 30, 3. 147. **-2** A work connected with Kalpa (one of the six auxiliaries of the Vedas).

अनुक्त *a.* **1** Unuttered, unsaid (in gram.) = अनभिहित q. v. under अभिधा. **-2** Unheard of, extraordinary. **-3** Not told; अमायनुक्तोऽपि सहाय एव Ku. 3. 21

अनुक्थ *a.* Without hymns or songs of praise; किं मामनिन्द्राः कृणवन्ननुक्थाः Rv. 5. 2. 3.

अनुक्रकच *a.* [अनुगतः क्रकचम्] Serrated, dentated like a saw.

अनुक्रन्द् **1** P. To cry after, reply to the sound; यं क्षोणीरनुचक्रदे Rv. 8.3.10. वीरुधांहकोनिर्कूजितमनुक्रन्दन्त्यमी कुक्कुटाः Mal. 9. 7.

अनुक्रन्दनम् A cry in reply.

अनुक्रम् 1 U., 4 P. **1** To go after, follow (fig. also); महर्षिभिरनुक्रान्तं धर्मपन्थानमास्थितः Rām; to betake oneself to; तीर्थयात्रामनुक्रामन् Mb.; व्यवसायमनुक्रान्ता कान्ते त्वमति-शोभनम् Rām. **-2** To count up, enumerate, state or go through in order; यच्चानुक्रान्तं यच्चानुक्रंस्यते Mbh. on P. I. 1. 72; give a table of contents, used frequently in the Nirukta.

अनुक्रम *a.* [अनुगतः क्रमम्] In due order. **-मः 1** Succession, order, sequence, arrangement, method, due order; प्रचक्रमे वक्तुमनुक्रमज्ञा R. 6. 70; श्वश्रूजनं सर्वमनुक्रमेण 14. 60; गृहीतानुक्रमाद्दाप्यो Y. 2. 41. **-2** A table of contents, index, such as that of the Vedic Saṁhitās. **-3** Routine order, daily practice; मानेन रक्ष्यते धान्यमश्वान् रक्षत्यनुक्रमः Mb. 5. 34. 40. (अनुक्रमः व्यायामशिक्षादिः इति भाष्यकारः).

अनुक्रमणम् **1** Proceeding in order. **-2** Following. **-णी, -णिका** [स्वार्थे कन्] A table of contents, an index showing the successive contents of a work. उभे सन्ध्ये जपन्किञ्चित् सद्यो मुच्येत किल्बिषात् । अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च सञ्चितम् ॥ Mb. 1. 1. 263.

अनुक्रुश् **1** P. To shout at or after. **-Caus.** To join in lamenting, condole with, show sympathy. तावदिमान् बालवृक्षान् उदकप्रदानेन अनुक्रोशयिष्यामि । Pratimā. 5.

अनुक्रोशः **1** Pity, compassion, tenderness (with loc.); भगवन्कामदेव न ते मय्यनुक्रोशः Ś. 3; Me. 117; किमपि सानुक्रोशः कृतः made to relent Ś. 4; न ते मां प्रति अनुक्रोशः Ś. 3. **-2** One who has gone over a krośa (2 miles) (अनुगतः क्रोशम्).

अनुक्षणम् *ind.* Every instant, constantly, frequently.

अनुक्षत्तृ *m.* (**-त्ता**) The attendant of a door-keeper or charioteer.

अनुक्षपम् *ind.* Night after night; Ki.

अनुक्षेत्रम् Stipend given to certain temple-worshippers in Orissa in commutation of the proceeds of an endowment.

अनुख्या 2 P. Ved. To descry, see from a distance; अनु पूर्वाणि चख्ययुर्युगानि Rv. 7. 70. 4.

अनुख्यातिः *f.* **1** Descrying. **-2** Reporting, revealing.

अनुख्यातृ *m.* (**-ता**) A discoverer; reporter.

अनुगम् 1 P. **1** To go after, follow, attend, accompany; अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते Pt. 1. 73; ओदकान्तात्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्यः Ś. 4; केकारवैरनुगम्यमानो भूषणनिनादः K. 84; मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् R.2.2; छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् 6, Ms. 12. 115; **-2** To follow, practise, observe, obey, act up to; प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुगच्छति जनो भयात् K. 104; पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते Rām.; विपत्तौ च महाँल्लोके धीरतामनुगच्छति H. 3. 37. **-3** To seek, wander through; काननं वापि शैलं वा यं रामोऽनुगमिष्यति Rām.; कृत्स्नां पृथ्वीमनुगच्छत *ibid.* go in quest of. **-4** To come, arrive, approach, present oneself (as time); काले त्वनुगते Bhāg. **-5** To answer or respond to; correspond with, be suitable to; imitate, resemble; धनुःश्रियं गोत्रभिदोऽनुगच्छति Ki. 4. 36; आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदङ्गधीरध्वनिमन्वगच्छत् R. 16. 13; न चापि कादम्बरीं लक्ष्मीरनुगन्तुमलम् K. 203. **-6** To go or die out, be extinguished; यत्रैष उल्मोऽग्निरनुगच्छेत् Śat. Br. **-7** To enter into. **-Caus.** [गमयति] To cause to follow, follow; उद्ग्रीवैरनुगामितस्य पुष्करस्य M. 1. 21 followed or accompanied in sound.

अनुग *a.* [अनुगच्छतीति, गम्-ड] (In comp.) Following, going after; corresponding or tallying with, adequate to; सदा पृष्ठानुगः पुरे Pt. 1. 59; गीतानुगं वारि मृदङ्गवाद्यम् R. 16. 64; Me. 47; कामक्रोधवशानुगम् Ms. 2. 214; गोत्ररिक्थानुगः पिण्डः 9. 142 governed or regulated by; 8. 239. **-गः** A follower, (obedient) servant, companion; तद्भूतनाथानुग R. 2. 58, 9. 82; बल° followed by an army, being the head of an army.

अनुगत *p. p.* **1** (Used passively) (*a*) Followed (lit. & fig.), attended; अनुगतमलिवृन्दैर्गण्डभित्तीर्विहाय R. 12. 102; M. 3. 9; मद्यानुगतभोजनं मत्स्यबहुम् Ms. 11. 70. (*b*) Full of, filled with; दारिद्र्येणाभिभूतेन त्वत्स्नेहानुगतेन च Mk. 4. 5; वर्षभरकलमूकानुगतेन परिजनेन K. 159 consisting or made up of; चिन्तानुगतसर्वात्मन् Mb. (*c*) Covered, as by a dress hanging behind; शिवमितानुगतं गजचर्मणा Ki. 5. 2 (पश्चाद्व्याप्तम्). (*d*) Extinguished &c. (*e*) Acquired, obtained. (*f*) Overtaken; कालेनानुगतो श्रीर्हि Rām. 7. 68. 6. **-2** (Used actively) (*a*) Following, obeying; observing; स्वमनमनुगतः Mu. 5. 19; विभवानुगता भार्या Mk. 3. 28; त्रिभिजयप्रसङ्गेनानुगतो भूमिमिमाम् K. 191 come to; Ms. 9. 267; K. 166; Mu. 6. 5; H. 2. 55; R. 15. 9. (*b*) Corresponding or tallying with, adapted or answering to, in harmony with; सूत्रेणानुगतं भवति S. B.; पादन्यासो लयमनुगतः M. 2. 8 in accompaniment to the musical time; मृदङ्ग °तः सङ्गीतमधुरः Ratn. 1; °वीणैः Śi. 11. 10. (*c*) Adequate or suitable to, fit for; प्रस्तावानुगतं पृष्टः Pt. 5. (*d*) Imitating; परितुष्टोऽस्मि यत्पितरमनुगतो वत्सः M. 5. I am glad that the boy takes after his father. **-तम्** Moderate time in music. **-Comp. -अर्थ** *a.* having a corresponding or easily discoverable sense.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुगतिः *f.* 1 Following; बलस्य चतुरङ्गस्य नायकानुगतिर्नयः Rām.; गतानुगतिको लोकः Pt. 1. 342. following, imitating; see under गत. -2 Consent, approval; अकाम° forced consent.

अनुगमः, -मनम् 1 Following; आत्मानुगमनेन गां प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88; बृहतेर्धातोरर्थानुगमात् Ś. B. -2 Comprehending, grasping (as a sense); रसाद्यनुगतः S. D. -3 Following in death, post-cremation, self-immolation of a widow on her husband's funeral pile. -4 Imitating; approaching. -5 Conformity, accordance; श्रुत्यनुगमाच Ś. B.

अनुगामिन् *a.* Following. -*m.* A follower = अनुग.

अनुगामुक *a.* Habitually or constantly following.

अनुगर्ज् 1 P. To roar after or in imitation of.

अनुगर्जित *p. p.* Roared. **-तम्** A roaring echo, अनुगर्जितसन्दिग्धाः करणैर्मुरजस्वनाः Ku. 6. 40.

अनुगव *a.* [गोः सदृशः आयामः, अच्] Suiting (the length of) the oxen.

अनुगवीनः [अनुगु गोः पश्चात्पर्याप्तं यथा गच्छति सोऽनुगवीनः गोपालः; अनुगु ख P. V. 2. 15 Sk.] A cowherd.

अनुगादिन् *a.* [गद्-णिनि] Repeating, following in speaking, echoing. (P. V. 4. 13).

अनुगिरम् *ind.* By the mountainside अयं सुजातोऽनुगिरं तमालः R. 13. 49.

अनुगीता *f.* An after-song. N. of a part of the fourteenth book of the Mb (Chs. 16-92).

अनुगीति See under अनुगै.

अनुगुण *a.* [अनुकूलो गुणो यस्य] Having similar qualities, of the same nature; कान्तारतापसाविक्षु वंशकानुगुणौ स्मृतौ Suśr.; conformable to, favourable or agreeable to, suitable, according to; मनोरथस्यानुगुणं सर्वदा यस्य चेष्टितम् Mv. 7. 7 obedient to the will 7. 38; गुणसम्पदानुगुणतां गमितः Ki. 6. 33; 10. 13; congenial, suitable, fit; °अनलाभात् Dk. 64, 94; अननुगुणदाराणाम् Dk. 130 not having wives worthy of themselves; (वीणा) उत्कण्ठितस्य हृदयानुगुणा वयस्या Mk. 3. 3 agreeable or pleasing to the heart, exactly after the heart (Tv. here takes °णा mean तन्त्रीयुक्तवीणा itself); अत्र द्वावप्युपध्मानीयावेव न शान्तानुगुणौ R. G.; रसानुगुणतामेति S. D.; °णं सर्वास्ववस्थासु यत् U. 1. 39. **-णः** A natural peculiarity. **-णम्** *adv.* 1 Favourably, conformably to one's desires; चिरेणानुगुणं प्रोक्ता प्रतिपत्तिपराङ्मुखी Bk. 8. 95. -2 Agreeably or conformably to (in comp.); तदादेशानुगुणं भवदागमनमभूत् Dk. 11. -3 Naturally.

अनुगुणत्वम् Favourableness.

अनुगुणयति Den. P. To make favourable, conciliate; bring about, secure; सम्पदोऽनुगुणयन् सुखैषिणाम् Ki. 13. 44.

अनुगुप्त *a.* Covered, sheltered.

अनुगै 1 P. 1 To sing after (a person), sing to (a tune); follow in singing; अनुगायति काचिदुदञ्चितपञ्चमरागम् Gīt. 1; अनुजगुरथ दिव्यं दुन्दुभिध्वानमाशाः Ki. 3. 60 sent back, echoed. -2 To sing; to celebrate in song.

अनुगीतम् Singing in response to; झङ्कारस्यानुगीतैरनुरणनमिवारम्भयन्ते भृङ्गसार्थैः Ratn. 1. 19.

अनुगीतिः *f.* N. of a metre of two lines, the first having 27 and the second 32, mātrās, a species of the Āryā metre.

अनुगृहम् The roof of a house; कर्णकीलायसम्बन्धोऽनुगृहं सेतुः (cf. Kaut. A. ch. 65.)

अनुग्रह् 9 P. (Ved. -गृभ्णाति). 1 To favour, oblige, treat with kindness; शिलातलैकदेशमनुगृह्णातु वयस्यः Ś. 3 our friend will be so good as to, or kindly, take a seat on the stone; अयं विष्टरोऽनुगृह्यताम् V. 5 be pleased to sit down &c.; महेन्द्रेण पुनरनुगृहीता V. 3 favoured (by modifying the curse); with instr. or abl. of that which is an obligation; अनुगृहीतोऽहमनया मघवतः सम्भावनया Ś. 6; कनकलमनुगृहीतं भगवत्या जन्मना K. 135; अनुगृहीतोऽस्मि अहमुपदेशाद्भवतः V. 4. I am much obliged to you &c. (अनुगृहीत is oft. used by itself in the sense of 'much obliged', 'many thanks', 'I thank you', 'I esteem it as a favour'.) -2 To foster, cherish, protect, maintain (as fire); अग्निर्नित्यानुगृहीतः स्यात् Āśval. -2 To receive, welcome. -4 To hold up, support, uphold. त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरः शरैः Mb. 6. 120. 45. -5 To follow in robbing, seizing or depriving. -6 To keep to, conform or correspond to, follow, take after; आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः Vb. 2; क्षात्रधर्मश्चानुगृहीतो भवति U. 5. -*Caus.* To cause to favour, or to favour; आर्यस्य दर्शनेनात्मानमनुग्राहयितुम् Mu. 4.

अनुग्रहः, -हणम् 1 A favour, kindness, obligation; showing favour, obliging, rewarding (opp. निग्रह); निग्रहानुग्रहकर्ता Pt. 1; पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् R. 2. 35; अनुग्रह इवेयमभ्यर्थना Ś. 1; अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तम् Ku. 3. 3. -2 Assistance, help (shown to the poor in feeding them &c. दरिद्रादिपोषणम्). -3 Facilitating by spells. -4 Acceptance. -5 Rear-guard. **-Comp. -कातर** *a.* anxious to please or for favour. **-सर्गः** creation of feelings or mental conditions.

अनुग्राह्य *pot. p.* Fit to be favoured or obliged; ततः कथमनेनात्मानमनुग्राह्यमिच्छामि K. 194; न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम् 61.

अनुग्राहक *a.* 1 Favouring, furthering, promoting. -2 Gracious, kind.

अनुग्रासकः A mouthful; the equivalent of a mouthful.

अनुघटनम् Linking together with; क्षिप्ता कथानुघटनाय मयापि वाणी K. 240.

अनुघट्ट् To stroke, to rub lengthwise.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुचर् 1 P. 1 To follow, pursue, go after; to serve, attend or wait upon; पित्रोः पादाननुचरन् K. 368 serving. -2 To traverse, seek after, go through, wander. -3 To conduct oneself, behave.

अनुचरः 1 A companion, follower, attendant, servant; तेनानुचरेण धेनोः R. 2. 4; आत्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना 26, 52; Me. 3; विबुधानुचराः Ms. 12. 47. In comp. attended or followed by; वानर°, राक्षस° &c. -2 Following a spy (चरमनुगतः). **-रा, -री** 1 A female attendant. -2 A logical or due strophe.

अनुचरित *p. p.* Followed &c. attended, विद्याधरानुचरितं किन्नरीभिस्तथैव च Mb. 3. 158. 39. **-तम्** Walk; walk in life; conduct.

अनुचारकः A follower, servant &c. ... सहचरस्तु स्यादनुचारे सहाशने । Nm. **-रिका** A female servant.

अनुचर्चिः *f.* Ved. Repeating (in a chorus).

अनुचित *a.* 1 Wrong, improper. -2 Unusual; unfit. **-अर्थः** An unusual meaning.

अनुचिन्त् 10 P. To consider, think of, call to mind: धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः Ś. 2. 10; परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् Bg. 8. 8; धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् Ms. 4. 92.

अनुचिन्ता, -अनुचिन्तनम् 1 Calling to mind, thinking of, meditating upon. -2 Recalling, recollecting. -3 Constant thinking, anxiety.

अनुच्छादः The part of a man's under-garment which is allowed to hang down in front from the waist to the feet (Mar. निऱ्या).

अनुच्छित्तिः *f.*, अनुच्छेदः Non-extirpation; non-destruction; indestructibility. अविनाशी वा अरे अयमात्मा अनुच्छित्तिधर्मा । Br. Up. (?)

अनुच्छिष्ट *a.* Not rejected; pure, holy; fresh, unused; °यौवना Dk. 112.

अनुजन् 4 A. 1 To be born after, arise or be produced after, to follow in being born, arising &c.: उत्रिकायां कृतायां तु यदि पुत्रोऽनुजायेत Ms. 9. 134; अथवा जायमानस्य यच्छीलमनुजायते Mb. -2 To take after (one's parents); to be born similar to.

अनुज, -जात *p. p.* Born after, later, younger; राममनुजातः P. III. 4. 72; असौ कुमारस्तमजोऽनुजातः R. 6. 78; पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा Sk.; so स्त्र्यनुजा. **-जः, -जातः** 1 A younger brother; दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते । अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते ॥ Some interpret the word अनुजाते there to mean 'a child which has not cut teeth.' Ms. 5. 58. -2 A cadet; born again, after born, younger, later. -3 Taking after. अनुजातो हि मां सर्वैर्गुणैः श्रेष्ठो ममात्मजः Rām. 2. 2. 11. -4 Born again, invested with the sacred thread. -5 Equal, resembling; एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरम् Rām. 6. 76. 72. **-जा, -जाता** 1 younger sitser. -2 N. of a plant (त्रायमाणालता). **-जम्** N. of a palnt (प्रपौण्डरीक; Mar. पुण्डरीक), **-Comp. -अवर** *a.* lower than the younger, youngest.

अनुजनः Attendants, followers. Mb. 4.

अनुजन्मन् *m.* [अनु जन्म यस्य] A younger brother; जननाथ तवानुजन्मनाम् Ki. 2. 17; Śi. 13. 2. 14.

अनुजीव् 1 P. 1 To depend upon for subsistence, hang on, live by or upon (something); ये च त्वामनुजीवन्ति नाहं तेषां न ते मम Rām.; स तु तस्याः पाणिग्राहकमनुजीविष्यति Dk. 122 hang or depend on, live (submissively) under, live as a subordinate to. -2 To see without envy; यां तां श्रियमसूयामः पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे । अद्य तामनुजीवामः Mb. -3 To live for any one. -4 To follow or imitate in living; प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्नन्वजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15 v. l. (अत्यजीवत्). -5 To survive.

अनुजीविन् *a.* Dependent, living on or upon. *-m.* A dependent, servant, follower; अवज्ञेनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः Ki. 1. 4, 10; भर्तुश्चिन्तानुवर्तित्वं सुवृत्तं चानुजीविनाम् Pt. 1. 69. °वृत्तम् conduct of a courtier; Kau. A. 5.

अनुजीव्य *a.* 1 To be served (as a master). -2 To be followed in living; आचार्यो गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः । सारं यद्राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्यते ॥ Rām. 6. 29. 9.

अनुज्ञा 9 U. 1 To permit, allow (a person or thing); assent or consent to, approve; authorise, sanction; तदनुजानीहि मां गमनाय U. 3. so let me go; सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् Ś. 4. 9 permitted to go; ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्य Bk. 1. 23; M. 1. 19; तन्मया प्रीतिमताऽनुज्ञातम् Ś. 5 approved, agreed to. -2 To betroth, affiance; मां जातमात्रां धनमित्रनाम्नेऽन्वजानाज्जार्यो मे पिता Dk. 50. -3 To excuse, forgive; अनुप्रवेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम् । सर्वं तदनुजानामि Mb. -4 To repent, be sorry for. -5 To request, entreat, beg; त्वां साहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् Rām. -6 To treat or behave kindly, favour; ते मां वीर्येण यशसा... अत्रैश्चाप्यन्वजानन Mb. -7 To dismiss, bid farewell (usually in caus.). *-Caus.* (-ज्ञापयति) 1 To ask or beg for, request. -2 To ask permission, ask for leave; take leave of, bid adieu to; सोऽपि तत् श्रुत्वा... वानरमनुज्ञाप्य स्वाश्रयं गतः Pt. 4; तं चक्रधरमनुज्ञाप्य स्वगृहं गतः 5; अतिथिं चाननुज्ञाप्य Ms. 4. 122; 9. 82; स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे । जग्मतुश्च यथाकाममनुज्ञाप्य परस्परम् Mb.

अनुज्ञा, -ज्ञानम् [ज्ञा-अङ्-ल्युट् वा] 1 Permission, consent, sanction; गुरोरनुज्ञामधिगम्य मातः (v. l. ऋषेरनुज्ञाम्) R. 2. 66. -2 Permission or leave to depart. -3 Excusing, forgiving, allowance made for faults. -4 An order, command. **-Comp. -एषणा, -प्रार्थना** requesting permission, taking leave.

अनुज्ञात *p. p.* 1 Permitted, allowed, ब्रह्म यस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । स ब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥ Ms. 2. 116. -2 assented to, granted, honoured, favoured. -3 authorised. -4 dismissed. -5 Taught; शिष्याणामखिलं कृत्स्नमनुज्ञातं ससंग्रहम् Mb. 12. 318. 24.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुज्ञापकः One who commands or orders.

अनुज्ञापनम्, -ज्ञप्तिः *f.* Authorising. -2 Issuing an order or command.

अनुज्येष्ठ *a.* [अनुगतो ज्येष्ठम्] Next to the eldest. **-ष्ठम्** *adv.* According to seniority.

अनुतप् 1 P. 1 To heat; vex, annoy (fig.). -2 (4 A. or *pass.*) To repent, grieve, be sorry for, be stung with remorse; विविधैरनुतप्यन्ते दयितानुनयैर्मनस्विन्यः V. 3. 5 (v. l. for निर्भर्त्सनैर्व्यपत्रपन्ते &c.); तेनानिमित्तेन तथा न पार्थस्तयोर्यथा रिक्ततयानुतेपे Ki. 17. 40. *-Caus.* To pain, afflict, distress विरहः किमिवानुतापयेद्वद बाह्यैर्विषयैर्विपश्चितम् R. 8. 89.

अनुतप्त *p. p.* 1 Heated. -2 Filled with regret, repentant.

अनुतापः 1 Repentance, remorse, contrition, subsequent regret or sorrow; जातानुतापेव सा V. 4. 67 stung with remorse; ख्यापनेनानुतापेन (पापकृन्मुच्यते पापात्) Ms. 11. 228. -2 Heat.

अनुतापन *a.* Causing distress or regret or sorrow.

अनुतापिन् *a.* Repentant, sorry.

अनुतर See under अनुतॄ.

अनुतर्षः [तृष्-घञ्] 1 Thirst, desire to drink: सोपचारमुपशान्तविचारं सानुतर्षमनुतर्षपदेन Si. 10. 2 (thirst and liquor). -2 Wish, desire. -3 Drinking spirituous liquors. -4 A drinking vessel (used in drinking spirituous liquors). -5 Liquor itself, Si. 10. 2.

अनुतर्षणम् अनुतर्ष 3 and 4.

अनुतिल *a.* Following तिल (as a field). **-लम्** *ind.* Grain after grain, *i. e.* by grains or very minutely.

अनुतुन्न *a.* Ved. Depressed or repressed (in sound), unruffled.

अनुतूलयति Den. P. To rub (as the point or end of grass) with cotton; P. III. 1. 25.

अनुतूलनम् Rubbing in this manner.

अनुतॄ 1 P. 1 To go across or to the end. -2 To stretch lengthwise.

अनुतरम् [अनुतीर्यते अनेन: तॄ-करणे अप्] Fare, freight.

अनुत्क *a.* Not over-anxious, not repentant or regretful; self-complacent अपरः कोकिलोऽनुत्को ये प्रतिश्रुत्य कूजति । Bu. ch. 4. 51.

अनुत्कट *a.* Short, small: Hch. 2.

अनुत्त *a.* Ved. [उन्द्-क्त न. त. P. VIII. 2. 61] 1 Not moistened or wet; तुभ्यमिदद्रिवोऽनुत्तम् Rv. 1. 80. 7. -2 Not set, driven forth or urged (अप्रेरित); invincible (?).

अनुत्तम *a.* [न उत्तमो यस्मात्] 1 Than which there is nothing better, having no superior or better, unsurpassed, the very best or highest, incomparably or pre-eminently the best: सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् H. Pr. 4; काङ्क्षन् गतिमनुत्तमाम् Ms. 2. 242; Y. 1. 87: अदस्त्वया नुन्नमनुत्तमं तमः Si. 1. 27 all-pervading; Rg. 7. 18; Ms. 2. 9; 5. 158; 8. 81. -2 Not the best. -3 (in gram.) Not used in the उत्तम or first person. **-मः** N. of Siva or Vishṇu. **-Comp. -अम्भस्, -अम्भसिकम्** a term in Sāṅkhya Philosophy, said to mean 'indifference to and abstinence from sensual enjoyment, as fatiguing or involving injury to external objects.'

अनुत्तर *a.* [नास्ति उत्तरो यस्मात्] 1 Principal, chief. -2 Best, excellent; अनुत्तराणि विलसितानि Dk. 162 unsurpassed. शरीरसौख्यार्थमनुत्तरस्य निपेततुर्मूर्ध्नि तस्य सौम्ये । Bu. ch. 1. 35. -3 [नास्ति उत्तरं यस्य] Without a reply, silent, unable to answer; भवत्यवज्ञा च भवत्यनुत्तरात् Naisadha. -4 Fixed, firm (न उत्तरति चलति). अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघुयुक्तमनुत्तरम् Mb.2.2.5.-5 Low, inferior, base, mean. -6 Southern. **-रम्** [न. त.] No reply, a reply which, being evasive, is considered to be no reply. **-राः** (pl.) A class of gods among Jainas (°उपपातिक). **-उपपातिकदशाः** *f.* Title of the ninth aṅga of the Jainas treating of those gods. **-रा** The south. ...अनुत्तरः । नोदीच्यां नोपरि श्रेष्ठे... । Nm. **-Comp. -योगतन्त्रम्** Title of the last of the four Bauddhatantras.

अनुत्तरङ्ग *a.* Steady, not ruffled (by waves); अपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् Ku. 3. 48.

अनुत्तालः A melodious note; Hch. 4.

अनुत्थानम् Absence of exertion. अनुत्थाने ध्रुवो नाशः Kau. A.

अनुत्पत्तिः *f.* Failure, non-production. **-त्तिक** *a.* Not yet produced. **-Comp. -धर्मक्षान्तिः** preparation for a future state, acquiescence in the state and moral condition which is yet to come. **-समः, -मा** a method of arguing against a thing by attempting to prove that nothing exists from which it could spring.

अनुत्पन्न *a.* Not produced or born, unborn, unproduced &c.

अनुत्पादः Not coming into existence, not taking effect. **-Comp. -क्षान्ति** see अनुत्पत्तिधर्मक्षान्ति.

अनुत्साह *a.* Destitute of energy or determination. **-हः** Want of determination, energy &c.; listlessness, languor, indifference.

अनुत्सुक *a.* Moderate, not overeager, retiring, calm.

अनुत्सूत्र *a.* Not deviating from the Sūtra (of Pāṇini or of morality); not anomalous or irregular; °पदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Si. 2. 112.

अनुत्सेकः Absence of haughtiness or pride; °को लक्ष्म्याम् Bh. 2. 64; modesty; °कः खलु विक्रमालङ्कारः V. 1; cf. "Modesty is the handmaid of heroism".

अनुत्सेकिन् *a.* Not puffed up, not proud or arrogant; भाग्येषु °नी भव Ś. 4. 18.

अनुद *a.* [न नुदति or अनुददाति तुल्यं ददाति, दा-क] Ved. Not urging or driving onward; or, emulating others in giving (तुल्यप्रदातृ); see अनानुद.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुदक *a.* 1 Waterless (as a desert). याः प्रवतो निवत उद्वत उदन्वतीरनुदकाश्च याः Rv. 7. 50. 4. –2 Having very little water (as a puddle). –3 Devoid of the libations of water (a sort of श्राद्ध).

अनुदग्र *a.* 1 Not lofty, low. –2 Soft, tender; weak, not sharp.

अनुदर *a.* 1 Having a slender waist: thin, lank; °राजकन्या Sk. (अल्पार्थे नञ्, see अ).

अनुदा 3 U. To give back, restore; to yield, grant, remit.

अनुदेयी 1 Restoration. –2 A female companion.

अनुदात्त *a.* Grave (accent); not elevated or raised (not pronounced with the Udātta accent); उच्चैरुदात्तः नीचैरनुदात्तः; accentless, having the neutral, general tone; उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च त्रयः स्वराः uttered with the grave accent (as a vowel); प्रयत्नप्रेरितो वायुर्यदोर्ध्वभागे प्रतिहतोऽचं निष्पादयति स उदात्तः; एवमधोनिष्पन्नोऽच् अनुदात्तः तात्वादिषु सभागेषु स्थानेषु नाचभागे निष्पन्नोऽच् अनुदात्तः; °त्तं पदमेकवर्जम् Sk. (The term अनुदात्त is used by Pāṇini for the grave accent which immediately precedes the Udātta, and also for the general accentless tone neither high nor low, termed एकश्रुति, the one monotonous intonation belonging to the generality of syllables in a word). –त्तः The grave accent. –Comp. –आदिः a nominal base of which the first syllable is अनुदात्त. –इत् a verbal root having for its अनुबन्ध the grave accent (denoting that it takes the Ātm. terminations only). –उदयम् a syllable followed (immediately) by the grave accent. –तर *a.* more than अनुदात्त; still lower or graver accent, *i. e.* that which immediately precedes a syllable having the उदात्त or स्वरित accent and is thus more depressed than the ordinary अनुदात्त accent.

अनुदार *a.* 1 Not liberal, niggardly; not high or noble. –2 Having none more liberal, very liberal, or great.

अनुदार *a.* (अनुगता दारान्) 1 Adhering to or followed by a wife: यस्मिन्प्रमदेति पुनः स भवत्युदारोऽनुदारश्च K. P. 4. (used in sense 1 also). –2 Having a suitable or worthy wife (अनुरूपाः दाराः यस्य).

अनुदित *a.* 1 Unsaid, not uttered. –2 Not risen or appeared forth.

अनुदिनम् –दिवसम् *ind.* Daily, day after day; पारावतः खलु शिलाकणमात्रभोजी कामी भवेदनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः Udb.; अनुदिवसं परिहीयसेऽङ्गैः Ś. 3.

अनुदिश् 6 P. To point out, assign. –**अनुदिशम्** *ind.* In every quarter.

अनुदेशः 1 Pointing back; rule or direction which refers or points back to a previous rule; यथासंख्यमनुदेशः समानाम् P. I. 3. 10; subsequent mention of things (words, suffixes &c.) in the order of things previously mentioned; respective enumeration or statement, first for first, second for second; as in समूलाकृतजीवेषु हनकृञ्ग्रहः P. III. 4. 36. –2 Direction, order, injunction.

अनुदेशिन् *a.* Pointing or referring back; being the object of an अनुदेश.

अनुदृश् 1 P. To survey, behold; to keep in view or mind, see in prospect; पूर्वेषां पन्थामनुदृश्य स्योनाः Rv. 10. 130. 7. न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे Bg. 1. 31; न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलम् Bh. 3. 3. –*Caus.* To show, tell, inform as follows; सेनापतिः पुत्रममित्रं परिष्वज्य अनुदर्शयति M. 5. writes or informs as follows.

अनुदर्शनम् Inspection, survey; उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने Rām.; consideration, regard; जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् Bg. 13. 8 perception.

अनुदृष्टि *a.* Having a favourable look. –ष्टिः *f.* A favourable look.

अनुदृष्ट् *a.* Benefactor; अनसूयुरनुद्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः Rām. 2. 100. 11.

अनुदैर्घ्य *a.* [दैर्घ्यमनुगतः] Longitudinal, lengthwise.

अनुद्धत *a.* Not raised or puffed up; °ताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः Ś. 5. 12; humble; modest; unsurpassed.

अनुद्धरणम् 1 Not removing or taking away. –2 Not offering, establishing or proving.

अनुद्धात *a.* Even, without ups and downs रथेनानुद्धातस्तिमितगतिना तीर्णजलधिः Ś. 7. 33.

अनुद्धारः 1 Non-partition; not taking a share (विशोद्धारशून्यो विभागः). –2 Non-removal.

अनुद्धृत *a.* Undivided, unremoved, uninjured, unharmed, undestroyed, unoffered or established &c. –Comp. –अभ्यस्तमयः taking place of sunset, while the आहवनीय fire continues to be unremoved from the गार्हपत्य.

अनुद्भट *a.* 1 Not bold; soft, mild. –2 Not exalted or lofty.

अनुद्य *a.* unutterable; P. III. 1. 101. Sk.

अनुद्यत, अनुद्यम *a.* Not diligent, idle, inactive.

अनुद्यूतम् Repeated playing or gambling; N. of a part of the Sabhāparvan (Chap. 70-79).

अनुद्योग *a.* Lazy, not industrious. –गः Idleness, inactivity.

अनुद्रु 1 P. 1 To run after, follow, accompany. अश्वेति विद्रुतमनुद्रवनाश्रमन्यम् Śi. 5. 59. –2 To chase, pursue.

अनुद्रुत *p. p.* 1 Followed, pursued; धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतम् R. 3. 38; 12. 67; 16. 25; Śi. 1. 52; (sometimes used actively). –2 Sent or brought back (as sound). –तम् A measure of time in music = half *druta*, or one-fourth of a Mātrā (or of the time taken to utter a short vowel); अर्धमात्रं द्रुतं ज्ञेयं द्रुतार्धं चाप्यनुद्रुतम्.

अनुद्वाहः Non-marriage, celibacy.

अनुद्विग्न *a.* Easy in mind, secure.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुद्वेग *a.* Free from anxiety or apprehension. **–गः** Security or freedom from fear. अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्वेगो व्यवस्थितिः Mb. 12. 274. 18.

अनुधाव् 1 P. 1 To run after; follow; ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति U. 1. 10 the sense follows the words (the words being not uttered with a view to a particular sense); स्वरुचिं निश्चयतोऽनुधावति Si. 16. 44 follows his own will. –2 To run up to, approach. –3 To cleanse, wash.

अनुधावनम् 1 Going or running after, following, pursuing; तुरग °कण्डितसन्धेः S. 2. –2 Close pursuit of an object (for the knowledge of truth); research, investigation. –3 Seeking a mistress, though unattainable. –4 Cleansing, purification.

अनुधूपित *a.* Puffed up, proud, ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि Rv. 2. 30. 10.

अनुध्यै 1 P. 1 To think of, muse, consider attentively. –2 To wish well of, to bless, favour; प्रजानिषेकं मयि वर्तमानं सूनोरनुध्यायत चेतसेति R. 14. 60 bless; अनुदध्युरनुध्येयं सांनिध्यैः प्रतिमागतैः 17. 36 favoured.

अनुध्या [ध्यै-अङ्] 1 Thinking or wishing well of, favouring, attachment. यदनुध्यासिना युक्ताः कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् Bhāg. 1. 2. 15. –2 Sorrow; प्रेतो यन्तु व्याध्यः प्रानुध्याः Av. 7. 114. 2.

अनुध्यात *p. p.* Mused, thought of &c. **–तम्, –नम्** [ध्यै-ल्युट्] 1 Thought; अनुध्यानानन्तरमेव K. 262; meditation, religious contemplation. –2 Thinking of, remembrance; या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसम्भवा Ku. 6. 21. –3 Wishing well of, affectionate solicitude for; अनुध्यानैरुपेतव्यं वत्सयोर्भद्रमस्तु वः (v. l. अनुध्यातै) U. 7. 11; सा त्वमम्ब स्नुषायामरुन्धतीव सीतायां शिवानुध्यानपरा भव U. 1.

अनुध्यायः [ध्यै कर्तरि घञ्] One who wishes well of.

अनुध्येय *a.* To be favoured or wished well of; अनुदध्युरनुध्येयम् R. 17. 36.

अनुनद् 1 P. To sound towards or at (with acc.). –*Caus.* To cause to sound, make resonant, fill with echo; पृथिवीं चान्तरिक्षं च सागरांश्चानुनादयन्; साधु साध्विति नादेन पृथिवीमन्वनादयन्; विहङ्गैरनुनादितम् Mb. made musical or resonant.

अनुनादः [अनुरूपो नादः] Sound, noise; गुरुतरकलनूपुरानुनादम् Si. 7. 18; reverberation, echo.

अनुनादिन् *a.* Echoing, sounding, resonant. तस्यास्फोटितशब्देन महता चानुनादिना। पेतुर्विहङ्गा गगनादुच्चैश्चेदमघोषयन् ॥ Rām. 5. 42. 32.

अनुनन्द् 1 P. To enjoy.

अनुनय, –नायिका See under अनुनी.

अनुनासिक *a.* [अनुगतो नासिकाम्] 1 Nasal, pronounced through the nose; मुखसहितनासिकया उच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् Sk.; मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः P. I. 1. 8; अमोऽनुनासिका न ह्रौ Sikṣā; अनुनासिक being a name for the 5 nasal consonants, the vowels or the consonants य्, व्, ल् (under certain circumstances); *i. e.* the letters included in the प्रत्याहार अम् except ह् and र्. –2 The sign used to mark the nasalization in the case of य्, व् or ल्. **–कम्** The nasal twang. **–Comp. –आदिः** a conjunct consonant beginning with a nasal.

अनुनिर्देशः Description or relation following the previous order or sequence; भूयसामुपदिष्टानां क्रियाणामथ कर्मणाम्। क्रमशो योऽनुनिर्देशो यथासङ्ख्यं तदुच्यते S. D.

अनुनिर्वापः Subsequent libation (with clarified butter).

अनुनिर्वाप्या A ceremony connected with this libation

अनुनिशीथम् *ind.* At midnight; Ki.

अनुनी 1 P. 1 To conciliate, win over, induce, persuade, prevail upon; request, supplicate, entreat, propitiate, pacify, appease (anger &c.); स चानुनीतः प्रणतेन पश्चात् R. 5. 54; विग्रहाच्च शयने पराङ्मुखीर्नानुनेतुमबलाः स तत्वरे 19. 38, 43; Bk. 5. 46; 6. 137; त्वत्सङ्गमेन मम तत्तदिवानुनीतम् V. 3. 20 pacified, made favourable or agreeable; Ki. 13. 67; M. 5; K. 168, 178; Dk. 3, 4, 7. –2 To cherish love; विद्विषोऽप्यनुनय Bh. 2. 77; cf. Shakespeare "Cherish those hearts that hate thee". –3 To bring near to (with dat. of peason). –4 To train, discipline. –5 To honour.

अनुनय *a.* [नी-अच्] Kind, conciliatory, pacifying (as words). तुल्यदुःखोऽब्रवीद्भ्राता लक्ष्मणोऽनुनयं वचः Rām. 4. 27. 33. **–यः** 1 Conciliation, propitiation, pacification (of anger), friendly persuasion; कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् R. 2. 54; कथं वा तेषामनुनयः कृतः H. 4; प्रकृतिवक्रः स कस्यानुनयं प्रतिगृह्णाति S. 4. –2 Courtesy, civility, courteous or polite behaviour, modesty, modest or respectful deportment, conciliatory act (such as salutation); showing respect (to a guest, deity &c.); विविधैरनुतप्यन्ते दयितानुनयैर्मनस्विन्यः V. 3. 5; दयितजन° 2. 22; वाक्यैः स्निग्धैरनुनयो भवेदर्थस्य साधनम् S. D. 458. –3 An humble supplication or entreaty, a request in general; भद्र प्रियं नः किंतु त्वदभिप्रायापरिज्ञानान्तरितोऽयमस्मदनुनयः Mu. 2; R. 6. 2; निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये खलु Ak; °आमन्त्रणम् conciliatory address. –4 Discipline, training, regulation of conduct. **–यम्** *adv.* Fitly, suitably.

अनुनयिन् *a.* Courteous, polite, humble, supplicating.

अनुनीतिः = अनुनय q. v.; सानुनीतिश्च सीतायै नाक्रुध्यत् Bk. 8. 75 adopting a conciliatory tone; भजते कुपितोऽप्युदारधीरनुनीतिं नतिमात्रकेण सः Si. 16. 55.

अनुनायक *a.* Submissive, humble, supplicating.

अनुनायिक *a.* Conciliating; प्रियतमेषु वधूरनुनायिका Si. 6. 7. **–का** A female character subordinate to the Nāyikā or leading character, such as a friend, nurse, maid-servant &c.; सखी प्रव्रजिता दासी प्रेष्या धात्रेयिका तथा। अन्याश्च शिल्पकारिण्यो विज्ञेया ह्यनुनायिकाः ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुनेय (-नीय) *a.* Favourable; अनुनेयानि जल्पन्तम् Mb. 7. 85. 25 To be conciliated; Mk.

अनुन्नत *a.* Not raised or elevated, not lifted up. **-Comp. -आनत** *a.* level (neither raised nor lowered). **-गात्र** *a.* having limbs not stout or prominent.

अनुन्माद, -अनुन्मत्त *a.* Not mad or frantic, sober, calm, sane.

अनुप = अनूप, q. v.

अनुपकारिन् *a.* 1 Not obliging, ungrateful, not making a return for benefits received. -2 Worthless, useless.

अनुपक्षित *p. p.* Not injured or destroyed (अनुपक्षीण). इमदंस सुहीयं वर्षिष्ठमनुपक्षितम् Rv. 3. 13. 7; Av. 6. 78. 2.

अनुपगीत *a.* Not praised. **-तम्** *ind.* So that no other person accompanies in singing.

अनुपघातः Absence of damage or detriment; °अर्जित obtained without any detriment (to the paternal estate).

अनुपजीवनीय *a.* Not yielding or granting livelihood, having no livelihood.

अनुपठ् 1 P. To say after, repeat.

अनुपठित *p. p.* Read through, repeated in imitation of the teacher's instruction.

अनुपठितिन् *a.* Who has read through, proficient.

अनुपत् 1 P. 1 To fly to or towards. -2 To fly or run after, follow (fig. also); pursue, chase; मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः Ś. 1. 7; कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः संवृत्तः Ś. 1; न यत्र प्रत्याशामनुपतति नो वा रहयति (चेतः) Māl. 9. 8 does not run after (cherish), hope or leave it; यस्यैवं भवन्तः कुटुम्बवृत्तिमनुपतिताः Mv. 1; अनुपतति रजनीं पूर्वसन्ध्या Śi. 11. 40. -2 To fall upon, attack; ग्रामवीराननुपत्य Māl. 8. 9. -*Caus.* 1 To fly to. -2 To throw another down along with oneself.

अनुपतनम्, -पातः 1 Falling upon, alighting upon in succession. -2 Following, going after, pursuit; उपवनपवनानुपातदक्षैः Śi. 7. 27. -3 Going or proceeding in order or as a consequence. -4 [अनुरूपः त्रैराशिकेन पातः] Proportion. -5 Rule of three. -6 A degree of latitude, opposite to one given. **-तम्** *ind.* (regarded as ending in *namul* from पत्.) Following in succession, going after; लतानुपातं कुसुमान्यगृह्णात् Bk. 2. 11 (लतां लतामनुपात्य going to creeper after creeper, or after bending the creepers.)

अनुपातिन् *a.* Following as a result. -*m.* A follower; मदनुपातिनामेव पन्थाः Dk. 168.

अनुपथ *a.* [पन्थानमनुगतः] Following the road. **-थः** 1 A road, favourable road: अन्तस्पथा अनुपथाः Rv. 5. 52. 10 (अनुकूलमार्गाः) -2 an attendant; क एतेऽनुपथा ये त एकादश महाभटाः Bhāg. 4. 25. 27. **-थम्** *adv.* Along the road.

अनुपद् 4 A. (P. in epic poetry) 1 To go after, follow, attend. -2 To be fond of, be attached to (as a wife); उतथ्यस्य यवीयांस्तु ममतामन्वपद्यत Mb. -3 To enter, go to or into. -4 To fall down, come down (to the earth); वसुधामन्वपद्येतां वानतुन्नाविव द्रुमौ Mb. -5 To enter upon, betake oneself to; जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत, ध्यानमेवान्वपद्यत Rām.; पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रान्ता नान्वपद्यत किंचन Mb. did not do anything else. -6 To find, discover, see, notice; दीर्घं दध्यौ... निमित्तं सोऽन्वपद्यत Bhāg. -7 To lose (with abl.) महत्वान्नान्वपद्येताम् Mb. -8 To handle. -9 To fall to the share of (Ved.)

अनुपद् *a.* [पद्-क्विप्] Ved. Coming to pass. -*f.* Food (got every day) (अनुदिनलभ्यमन्नम्).

अनुपद *a.* [पदान्यनुगतः] 1 Following the feet closely. -2 Following every word; °सूत्रम् a commentary (of a Brāhmaṇa) explaining the text word for word. **-दः** N. of a man or tribe. **-दम्** A chorus, burden of a song or words sung again at regular intervals. -*ind.* [पदानां पश्चात्] 1 Along the feet, near the feet; अनुपदं बद्धा अनुपदीना Sk. -2 Step by step, at every step; स्खलिताभिरप्यनुपदं प्रमदाः प्रणयातिभूमिमगमन्गतिभिः Śi. 9. 78. -3 Word for word. -4 On the heels of, close behind or after, immediately after (of time or space); अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी Sk.; गच्छतां पुरो भवन्तौ। अहमप्यनुपदमागत एव Ś. 3 I shall be close behind you, just follow you; °दमुच्चलित एव K. 263, 264; oft. with gen. or in comp. in this sense; लक्ष्मीवाननुपदमस्य संप्रतस्थे Ki. 12. 54; (तौ) आशिषामनुपदं समस्पृशत् पाणिना R. 11. 31; अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः R. 44. 14. 81; दर्शनानुपदमेव Śi. 14. 48.

अनुपदिक *a.* [अनुपदमस्त्यस्य गन्तृत्वेन, ठन्] Following, gone after.

अनुपदिन् *a.* [अनुपद्-इनि P. V. 2. 90] Following, seeking after or for a searcher, inquirer; अनुपदमन्वेष्टा गवामनुपदी Sk.; क्षणदाकरेऽनुपदिभिः प्रयये Śi. 9. 70; मृगस्यानुपदी रामो जगाम गजविक्रमः Bk. 5. 50.

अनुपदीना [आयामार्थे अनु, पदस्यायामतुल्यायामः, तेन बद्धा ख] A shoe (boot, buskin, or slippers) of the length of the foot (अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् P. V. 2. 9. Sk.).

अनुपदवी A way, road.

अनुपधः 'Having no उपधा or penultimate', a letter or syllable not preceded by another.

अनुपधि *a.* [न. ब.] Guileless, without fraud; रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते U. 2. 2.

अनुपन्यासः 1 Not mentioning; non-statement. -2 Uncertainty, doubt, failure of proof.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुपपत्तिः *f.* **1** Failure, failing to be; लक्षणा शक्यसंबन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः Bhāṣā. P. 82 (तात्पर्य° being the failure of the meaning aimed at, or of any connected meaning). **-2** Inapplicability, not being applicable. **-3** Inconclusive reasoning; absence of reasonable grounds (युक्त्यभाव); **-4** Penury, adversity.

अनुपपन्न *a.* Improper, impossible, inapplicable, impracticable, inconclusive, irrelevant. पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते इत्यत्र दिवाऽभोजिनः पीनत्वं रात्रिभोजनं विनानुपपन्नम् see अर्थापत्ति also.

अनुपपादकाः 'Having no material parent'. N. of a class of Buddhas, called Dhyānibuddhas.

अनुपम *a.* [न. ब.] Incomparable, matchless, peerless, best, most excellent. **-मतिः** N. of a contemporary of Śākya muni. **-मा** The female elephant of the south-west (mate of कुमुद).

अनुपमेय,-मित *a.* Matchless, incomparable.

अनुपमर्दनम् Non-refutation of a charge.

अनुपयुक्त *a.* **1** Not used (as food). **-2** Unsuited, unfit, improper, useless, unserviceable; सत्क्रियाविशेषादनुपयुक्तमिवात्मानं समर्थये Ś. 7.

अनुपयोग *a.* Useless. **-गः** Uselessness, not being used (as food).

अनुपरत *a.* **1** Not dead. **-2** Not stopped, uninterrupted.

अनुपलब्ध *a.* Unobserved, unperceived.

अनुपलब्धि *f.* Non-recognition, non-perception (प्रत्यक्षाद्यभाव); नास्ति घटोऽनुपलब्धेः (the knowledge of घटाभाव is possible because the प्रतियोगी or counter-entity is not found with the non-entity or अभाव, that is, there being no उपलब्धि or knowledge of the घट); one of the instruments of knowledge according to the Mīmāṁsakas, but not according to the Naiyāyikas. **-Comp. -समः** a fallacy, trying to establish a fact (say, the eternity of sound) from the impossibility of seeing the non-perception of it.

अनुपलम्भः Want of apprehension; non-perception.

अनुपवीतिन् *m.* One who does not wear the sacred thread (belonging to his caste).

अनुपशयः Any thing or circumstance that aggravates a malady.

अनुपश्य *a.* **1** Following with his looks, keeping in view. **-2** One who sees; Pātañjala Yogadarśana 2. 21. P. III. 1. 137.

अनुपसंहारिन् *m.* A kind of हेत्वाभास or fallacy in Nyāya, a subdivision of the अनैकान्तिकहेत्वाभास; वस्तुमात्रपक्षकोऽनुपसंहारी that is, that which includes every known thing in the पक्ष and thus prevents the corroboration of a general rule of causation by illustrations, positive or negative; as सर्वं नित्यं प्रमेयत्वात्; अत्र सर्वस्यैव पक्षत्वात् प्रमेयत्वं हेतुरनुपसंहारी अन्वये व्यतिरेके वा दृष्टान्ताभावात्.

अनुपसर्गः **1** A word (particle &c.) that is not, or has not the force of, an *Upasarga*. **-2** That which has no Upasarga. **-3** That which needs no additions (as a divine being).

अनुपसर्जन *a.* An independent word, i. e. a word which is not relegated to a subordinate position (by entering into a compound formation) P. IV. 1. 14.

अनुपसेचन *a.* Having no उपसेचन i. e. some condiment, sauce, curds &c. to moisten food with.

अनुपस्कृत *a.* **1** Unpolished (as silver). **-2** Genuine, blameless. **-3** Not cooked or dressed (as food). **-4** Not requiring any evident object. **-5** Without any doubt in mind; तस्मात्स्वधर्ममास्थाय सुव्रताः सत्यवादिनः। लोकस्य गुरवो भूत्वा ते भवन्त्यनुपस्कृताः॥ Mb. 12. 11. 25. **-6** Selfless, without greed or motive; देहत्यागोऽनुपस्कृतः Ms. 10. 62.

अनुपस्कार *a.* Not elliptical (अध्याहारदोषरहित) Ki. 11. 38.

अनुपस्थानम् Absence, not being at hand.

अनुपस्थापनम् Not placing, offering or producing, not having ready or at hand.

अनुपस्थापित *a.* Not ready or at hand, not offered or produced.

अनुपस्थायिन् *a.* Not present, absent, distant.

अनुपस्थित *a.* Not present, absent, not at hand or near; not current. **-तम्** A word that is not उपस्थित q. v.

अनुपस्थितिः *f.* **1** Absence; मम °तिं क्षमन्तां भवन्तः your honour will be pleased to excuse my absence. **-2** Inability to remember.

अनुपहत *a.* **1** Not injured, unimpaired, unvitiated. **-2** Not used, unbleached, new (as cloth); °तं दुकूलयुगलम् K. 110. 229. See अनाहत.

अनुपा 2 P. **1** To drink after (a person or thing), drink along with; (मधु पीत्वा) ... अनुपास्यसि बाष्पदूषितं जलाञ्जलिम् R. 8. 68; कल्माषान्भक्षयन्मधु चानुपिबेत् Suśr.; (चूर्णं) लीढ्वानुपीत्वा च पयोऽम्लिकाक्त्या कामं निकामं पुरुषो निषेवेत्। Br. S. 76. 6. **-2** To follow in drinking. **-3** (2 P.) = अनुपाल् q. v.

अनुपानम् **1** A drink taken with or after medicine (अनु भेषजेन सह पश्चाद्वा यत् किञ्चिन्मधुक्षीरादि पीयते तत्); a fluid vehicle in medicine. **-2** A drink close at hand. हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै मे पीतं स्यादिति होवाच Ch. Up. 1. 10. 3.

अनुपानीय *a.* Serving as a liquid vehicle of medicine. **-यम्** An after-drink, what is fit to be drunk after.

अनुपा 2 P. **-पाल्** 10 P. **1** To guard, watch over, protect, defend; बालदायादिकं रिक्थं तावद्राजानुपालयेत् Ms. 8. 27 keep in custody. **-2** To conform to, obey, observe; दशरथवचनमनुपालयन् K. 21; सत्येऽनुपालयेत्समयम् H. 4. 23; so प्रतिज्ञाम्, धर्मम्, मार्गम् &c.; keep, preserve; अनुपालयतां प्रभुशक्तिम् Ki. 2. 10 watching.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुपालनम् Preserving, keeping up, obeying.

अनुपाकृत *a.* Not rendered fit for or consecrated for sacrificial purposes. **-Comp. -मांसम्** flesh of an animal not prepared for sacrifice.

अनुपाख्य *a.* What is not directly perceived, hence something which is only inferable (= अनुमेय Kāśikā): P. VI. 3. 80.

अनुपात, -तिन् see under अनुपत्.

अनुपातम् *ind.* In regular succession.

अनुपातकम् [पातकं ब्रह्महत्यादि तत्सदृशम्] A heinous crime such as theft, murder, adultery &c. 35 such sins are enumerated in Viṣṇusmṛiti; Manu mentions 30 kinds; See 11. 54-58.

अनुपात्ययः 1 Not to violate a turn or succession. -2 To do something by turn. -3 Turn, succession. क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः, परिपाटी। Kāśi. on. P. III. 3. 38.

अनुपानत्क *a.* Shoeless; Kāty, Śr.

अनुपालः A keeper (of horses &c.). कुशलैस्तरुणैर्दक्षै-रनुपालैः । शालिहोत्र of भोज.

अनुपालुः (वनस्पतिवि.) Ervum Indicum. (Mar. रान आलू).

अनुपार्श्व *a.* Lateral, along or by the side. -(pl.) N. of a people.

अनुपावृत्त *a.* Ved. Western.-(pl.) N. of a people; Mb.

अनुपुरुषः [अनुगतः अन्यं पुरुषम्] A follower.

अनुपुष्पः [अनुगतः पुष्पं तद्विकारम्] A kind of reed (शरवृक्ष).

अनुपूर्व *a.* [अनुगतः पूर्वं परिपाटीं क्रमं वा] 1 Regular, having a suitable measure, regularly shaped, symmetrical: वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे Ku. 1. 35; ततोऽनुपूर्वायत-वृत्तबाहुः Ki. 17. 50 (गोपुच्छाकार Malli.); जङ्घे अनुपूर्ववृत्ते Dk. 131: °ताम्राङ्गुली बाहुलते *ibid.*; °केश who has regular hair; °गात्र having regularly shaped limbs; so °दंष्ट्र, °नाभि, °पाणि. -2 Orderly, successive, in due order or succession; coming in order, following. -3 The lowest (निकृष्टप्रमाण); अनुपूर्वा इतरे Kāty. **-Comp. -ज** *a.* descended in a regular line. **-वत्सा** a cow that calves regularly.

अनुपूर्वशः, -पूर्वेण *adv.* In regular order, one by one, successively, from above, downwards; from the beginning or first; वर्णानामनुपूर्वशः Ms. 8. 142; 3. 39, 7. 35.

अनुपूर्व्य *a.* Regular, orderly, successive. **-र्वी** = आनु-पूर्वी q. v.

अनुपृष्ठ्य *a.* [अनुपृष्ठं बध्यते, अनुपृष्ठ-यत्] (A rope, cord &c.) Fastened along the back, tied lengthwise.

अनुपेत *a.* 1 Not endowed with. -2 Not invested with the sacred thread (अनुपनीत). यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेत-कृत्यम् Bhāg. I. 2. 2.

अनुप्त *a.* Not sown (as seed); °शस्य fallow, meadow, (ground &c.).

अनुप्त्रिम *a.* (अ वप् क्त्रि मप्) Grown without being sown.

अनुप्रकीर्ण *a.* Fully covered; सोत्कण्ठैरमरगणैरनुप्रकीर्णान् Ki. 7. 2.

अनुप्रज्ञानम् Tracing, tracking.

अनुप्रदानम् 1 A gift, donation. -2 A sort of external effort of the vocal organs giving rise to particular letters (बाह्यप्रयत्न); एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते Sk.

अनुप्रपातम्, -दम् *ind.* Going in succession; गेहं °तम्, -दम् आस्ते गेहं गेहं अनुप्रपातं-दम् P. III. 4. 56 Sk.

अनुप्रभवः Cycle of births and deaths.

अनुप्रयुज् 7 A. To employ, apply, employ in addition.

अनुप्रयोगः Additional use, repetition; P. I. 3. 63; III. 4. 4-5. यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्.

अनुप्रवचनम् Repetition or reproduction of what has been said by the teacher; °आदि a class of words given in P. V. 1. 111.

अनुप्रवण *a.* Agreeable, pleasant; प्रायश्चित्तकथा ह्येषा भक्ष्याभक्ष्यविवर्जिता। कौतूहलानुप्रवणा हर्षं जनयतीव मे ॥ Mb. 12. 37. 3.

अनुप्रवादः Rumour. Mb. 4.

अनुप्रविश् 6 P. 1 To enter into, join; पथिकसार्थं विदिशा-गामिनमनुप्रविष्टः M. 5; (fig. also): विश्रम्य लौकिकाः संस्यायमनुप्रविशन्ति Mv. I enter into familiar talk or conversation. -2 To accommodate or adapt oneself to; यस्य यस्य हि यो भावस्तस्य तस्य हि तं नरः। अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् Pt. 1. 68; सखे वामदेव त्वमपि गाधिनन्दनमनु-प्रविष्टोऽसि A. R. 1 you too share in his opinion, or think with him. -3 To follow in entering: sleep with. -4 To attack.

अनुप्रवेश 1 Entrance into; पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनु-प्रवेशादिव बालचन्द्रमाः R. 3. 22; 10. 51. -2 Adapting oneself to the will of; चलवताभिभूतस्य विदेशगमनं तदनुप्रवेशो वा नीतिः Pt. 1; भजते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रवेशमथवा कुशलः Śi. 9. 48. -3 Imitation.

अनुप्रश्नः A subsequent question (having reference to what the teacher has previously said).

अनुप्रसक्तिः *f.* 1 Very close attachment. -2 Very close logical connection (of words).

अनुप्रसद् *Caus.* To propitiate, conciliate; रोहिणी-मृगलाञ्छनं साक्षीकृत्य आर्यपुत्रमनुप्रसादयामि V. 3.

अनुप्रसादनम् Propitiation, conciliation; प्रिय °नं नाम व्रतम् V. 3.

अनुप्रस्थ *a.* Latitudinal, following the breadth or latitude.

अनुप्रहित *a.* Fixed; प्रियैषिणानुप्रहिताः शिवेन Ki. 17. 33.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुप्राण् 2 P. To breathe after. *Caus.* To animate, support, feed, help; mostly used in the statement of Alankāras in a sentence: उत्प्रेक्षानुप्राणिता स्वभावोक्तिः &c.

अनुप्राणनम् Breathing after, animation.

अनुप्राप् 5 P. **1** To get, obtain. **-2** To reach, go to, overtake: गङ्गानदीमनुप्राप्तः Mb. **-3** To imitate: लीलाखेल-मनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमम् R. 4. 22. **-4** To arrive, come (intrans.); कथमिमां भूमिमनुप्राप्तः K. 132; Ve. 6. **-5** To get back.

अनुप्राप्त *p. p.* Reached, got, obtained.

अनुप्राप्तिः *f.* Getting to, reaching, arriving &c.

अनुप्रासः [अनुगतः रसाद्यनुगुणं प्रकृष्टमासं वर्णन्यासं समवर्ण-रचनां समवर्णोच्चारणं वा] Alliteration, repetition of similar letters, syllables or sounds; वर्णसाम्यमनुप्रासः K. P. 9; (स्वरवैसादृश्येऽपि व्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यं रसाद्यनुगतः प्रकृष्टो न्यासः अनुप्रासः शब्दसाम्यं वैषम्येऽपि स्वरस्य यत् S. D. 633.) अनुप्रास is of 5 kinds: (*a*) छेक° or single alliteration; बकुलगन्धा-नन्धीकुर्वन्, कावेरीवारिपावनः पवनः; मूर्ध्नामुद्वृत्तकृत्ताविरलगरल &c. K. P. 7. (*b*) वृत्ति° or harmonious. उदा० उन्मीलन्मधुगन्ध-लुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः । नीयन्ते पथिकैः कथंकथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्ला-सैरमी वासराः ॥ (*c*) श्रुति° or melodious. उदा० दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः । विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुमो वामलोचनाः ॥ (*d*) अन्त्य° or final; as मन्दं हसन्तः पुलकं वहन्तः. (*e*) लाट°; स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते । पश्य निर्जितकन्दर्पं कन्दर्पवशगं प्रियम् ॥ For definitions and examples see S. D. 633-38 and K. P. 9 th Ullāsa.

अनुप्लु 1 A. To run after, follow; इदमन्यतो वानरद्वयं आर्यस्य पार्ष्णिग्राहमिव संश्रयादनुप्लवते A. R. 5

अनुप्लवः A follower, servant; सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदाचराणाम् R. 13. 75; मानुप्लवाः क्वापि यानान्त्रिमूर्धखरदूषणाः । Mv. 7. 19.

अनुबन्ध् 9 P. **1** To bind or fasten to, attach, tie, connect; सीमन्ते निजमनुबध्नती कराभ्याम् Si. 8. 69 forming, arranging; उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यतां (इक्ष्वाकुकुलम्) Rām.; सर्वाङ्जनानुबद्धां कथाम् Dk. 114 connected with. **-2** (*a*) To have in the train (fig. also): न शिष्याननुबध्नीत Bhāg. (*b*) To bring about, cause, lead to, result in, produce as a consequence; नानुबध्नाति कुशलम् Mb.; हे चपल ते तथा विक्षेपोऽस्तु यथा हिंसामनुबध्नाति **-3** To press, importune, urge, request: पुनः पुनश्चानुबध्यमाना K. 69, 133, 207, 233. **-4** (*a*) To attend or follow closely, follow at the heels of, follow; को नु खल्वयमनुबध्यमानस्तप-स्विनीभ्यामबालसत्त्वो बालः S. 7; मधुकरकुलैरनुबध्यमानम् K. 139; दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव नमयनुबध्नाति K. 158, 194, 319, 347; Ki. 6. 8; Mv. 7. 18; Si. 5. 26. (*b*) To chase, pursue; तच्चानुबध्यमानम् K. 120; अनुबध्नता तुरगमुखमिथुनम् 132. (*c*) To adhere or stick to, cling to: धन्या चित्रलेखा यामनुबध्नाति देवीप्रसादः K. 221. (*d*) To continue, take up; तदेवानुबध्यतां तपः 322; तान्येव चिरपरिचितान्यक्षराणि मामनुबध्नन्ति U. 3 v. l. for अनुरु-न्धन्ति; वैशम्पायनागमनालापमेवानुबध्य K. 262. (*e*) To follow, succeed, come close upon; सत्योऽयं जनप्रवादो यद्विपद्विपदं संपत्सं-पदमनुबध्नातीति K. 73; see अनुबन्धि below. **-5** To foster, cherish, entertain, harbour; तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मानसम् Mārk. P. **-6** To bear, endure; अन्येद्युश्चानुबध्नन्या राज्या राजा स यत्नतः Ks. 49. 47. **-7** Not to burst or break loose, hold or keep together; भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः H. 1. 91. *-pass.* To be related to or connected with.

अनुबद्ध *p. p.* **1** Bound, attached, tied to. **-2** Following in the train, coming as a consequence; अनुबद्धार्थान-र्थसंशयान् विचार्य Dk. 41. **-3** Connected with, related to, relating or belonging to. **-4** Constantly sticking to, being in; continued, continuous; नित्यानुबद्धकुलवैरः Ve. 1; °मुग्धकाकलीहसितम् U. 3; °विजृम्भकम् K. 66; °बिन्दुभिरश्रुभिः 135 constantly flowing. **-5** Fixed upon, directed towards; कलहंस °वक्त्रायाः Dk. 33.

अनुबन्धः **1** Binding or fastening on, connection, attachment, tie (lit. & fig.); यस्यां मनश्चक्षुषोरनुबन्धस्तस्या-मृद्धिः Mal. 2; एतस्येदृशेन दर्शनेन कीदृशो मे हृदयानुबन्धः इति न जानासि U. 3 state of feeling; K. 257. **-2** Uninterrupted succession, unbroken sequence, continuous flow, continuity; series, chain; बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् S. 4. 15; मरण° K. 236 following up death, desire for dying; अनुबन्धाद्विरमेद्वा K. 280; यदा नात्याक्षीदेवानुबन्धम् 309 (persistence in) following me, 317; वैर°, मत्सर°, Dk. 63, 161; मुच्यतां देवि शोकानुबन्धः K. 63 continuous sorrow; दुर्लभजन-प्रार्थना° Ratn. 1; विरम विरम वह्ने मुञ्च धूमानुबन्धम् 4. 16; सानु-बन्धाः कथं न स्युः संपदो मे निरापदः R. 1. 64 continuous, uninterrupted; परिवृद्धरागमनुबन्धसेवया R. 9. 69 continuous enjoyment; अयं सोऽर्थोऽनर्थानुबन्धः संवृत्तः V. 5 giving rise to a chain of evils. **-3** Descendants, posterity; सानुबन्धा हता ह्यसि Rām. relation, भूमेः सुतां भूमिभृतोऽनुबन्धान् Viś. Guṇa. 475. **-4** Consequence, result (good or bad); आत्मदोषानुबन्धेन K. 319 in consequence of; यदग्रे चानुबन्धे च सुखम् Bg. 18. 39, 25; अनुबन्धमजानन्तः कर्मणामविचक्षणाः Rām. 3. 51. 26; नार्थानां प्रकृतिं वेत्सि नानुबन्धमवेक्षसे Mb. 4. 49. 1. **-5** Intention; design, motive, cause; अनुबन्धानपेक्षेत सानु-बन्धेषु कर्मसु Mb. 5. 34. 8. अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ न तत्त्वतः । सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् Ms. 8. 126; पाप° of evil designs. **-6** An adjunct of a thing, a secondary member (मुख्यानुयायि, अप्रधानम्); (उल्का) दृश्यते सानुबन्धा च Rām. 5. 1. 63. a secondary symptom, symptomatic affection, attendant on the principal disease (वातपित्तादि-दोषाणामप्राधान्यम्); मूर्छानुबन्धा विषमज्वराः Suśr. **-7** Connecting link or adjunct of a subject or topic; theme, matter of discussion; introductory reasons; (विषयप्रयोजनाधिकारि-संबन्धः अनुबन्धः) (an indispensable element of the Vedānta). **-8** (Gram.) An indicatory syllable or letter intended to denote some peculiarity in the inflection, accent &c. of the word to which it is attached; as the ऌ in गम्ऌ, ण् in इण्; रिपुराप पराभवाय मध्यं प्रकृति-प्रत्यययोरिवानुबन्धः Ki. 13. 19. **-9** Offence, fault. **-10** An obstacle, impediment; also the clog or encumbrance of a family; domestic ties or attachment. **-11** A child or pupil who follows the example set by his parent or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

teacher (मुख्यानुयायी शिशुः). -12 Beginning, commencement. -13 Repeated application or devotion (पौनःपुन्येन अभिनिवेशः). -14 Course, pursuit. -15 A small bit or part, a trifle. -16 The junction of a fraction (with an integer), as भागानुबन्धपूर्णाङ्कः. -17 Base, stem (प्रकृति). cf. अनुबन्धः प्रकृत्यादौ दोषोत्पादे विनश्वरे । मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने । अनुबन्धेऽपि हिक्कायां श्रुष्टायामपि कथ्यते । Nm. -धी [अनुबध्यते अतिश्वासेन व्याप्रियते अनया] 1 Thirst. -2 Hickup. अनुबन्धी तु हिक्कायां तृष्णायामपि योषिति-Medinī.

अनुबन्धक *a.* Connected, related.

अनुबन्धनम् Connection, succession, series &c.

अनुबन्धिका *f.* Pain in the joint; अनुबद्धमनुबन्धिकाभिः Hch. 5.

अनुबन्धिन् *a.* (oft. at the end of comp.) 1 (*a*) Connected with, attached or related to; अहो सरसरमणीयानुबन्धिनी स्त्रीजनकथा Māl. 1 having for its contents or subject-matter &c.; परिचर्यानुबन्धी Dk. 101 continuing. (*b*) Mixed or blended with; नीलकण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्द्रहुङ्कृतेन मामनुमन्यते Māl. 9. -2 Followed by, accompanied with; having in its train, resulting in having as a consequence: नदियमापत्समन्ततोऽनर्थानुबन्धिनी Dk. 60; अयमर्थोऽर्थानुबन्धी 67; शास्त्रं शास्त्रान्तरानुबन्धि 156; दुःखं दुःखानुबन्धि V. 4 one misfortune closely follows another, or misfortunes never come single; K. 349; महोदयैस्तस्य हितानुबन्धिभिः Ki. 1. 20; कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके Bg. 15. 2; गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव R. 1. 22 being associated with. -3 Lasting, thriving, prosperous, growing apace, continuous; uninterrupted; अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् Ku. 5. 34; ऊर्ध्वं गतं यस्य न चानुबन्धि R. 6. 77 continuous uninterrupted or all pervading; K. 246, 303.

अनुबन्ध्य *a.* Principal, chief, primary (which may receive an adjunct, as a root, a disease &c.). -2 [वधार्थं बन्धः अनुबन्धः कर्मणि ण्यत्] To be killed (as a bull), one of the three principal sacrificial animals at the ज्योतिष्टोम sacrifice; गौरनुबन्ध्यः K. P. 2.

अनुबलम् [अनु पश्चात्स्थितं बलम्] A rearguard, an auxiliary army following another.

अनुबुध् 4 A. To awake, to recollect; learn, obtain information of, know, be aware of; न सत्यमनुबुध्यते K. 104 does not perceive or recognise. -*Caus.* 1 To remind, put in mind of; अये सम्यगनुबोधितोऽस्मि Ś. 1 well reminded. -2 To advise, inform; इति शिष्येण किलान्वबोधयत् R. 8. 75.

अनुबोधः 1 An after-thought, recollection. -2 Reviving the scent of faded perfumes, replacing them when removed by bathing.

अनुबोधनम् Recollection, reminding.

अनुब्राह्मणम् 1 A work resembling a Brāhmaṇa (ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थः P. IV. 2. 62 Sk.). -2 *ind.* According to the Brāhmaṇa.

अनुब्राह्मणिन्, -क *a.* [तदधीते वेद वा इति इनिप्रत्ययः] One who learns or knows an अनुब्राह्मण.

अनुभव-भाव &c. See under अनुभू.

अनुभाजित *a.* Worshipped नानुबध्येत मद्भाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः Bhāg. 10. 47. 41.

अनुभाषणम् 1. Repetition of an assertion to refute it. -2 Repeating what has been said. -3 Conversation, dialogue (अनु सह भाषणम्).

अनुभाषितृ *a.* Speaking in reply; श्लाघ्यो भवान्स्वजन इत्यनुभाषितारम् (क्षितीशम्) R. 16. 86.

अनुभासः A kind of crow.

अनुभुज् 7 A. To enjoy, experience (good or bad things), suffer (as the due consequences of one's deeds); मेघमुक्तविशदां स चन्द्रिकाम् अन्वभुङ्क्त R. 19. 39; सा मण्डनान्मण्डनमन्वभुङ्क्त Ku. 7. 5.

अनुभोगः 1 Enjoyment. -2 A grant of a land in perpetuity for service done.

अनुभू 1 P. 1 To enjoy; taste, experience, feel, have experience or knowledge of, notice, perceive (by the senses &c.); to suffer, bear, undergo (as misery &c.); अन्वभवं च मधुकर इव नवमालिकामार्द्रसुमनसम् Dk. 121; असक्तः सुखमन्वभूत् R. 1. 21; भुवनालोकनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुभूयते Ku. 2. 45; R. 7. 28; आत्मकृतानां हि दोषाणामनुभवितव्यं फलमात्मनैव K. 121; अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णम् Ś. 5. 7; Ku. 4. 41; संवत्सरमात्रं प्रेष्यभावमनुभूय M. 5 undergoing the state of a servant; षष्ठमनुभवन् वर्षम् K. 77 being in the sixth year, six years old. -2 To learn, hear, understand; वेदान्नानुभवसि Ch. Up. -3 To try, test, put to the test; न त्वं नैनान्वभाविष्ठा नान्वभावि त्वयाप्यसौ। अनुभूना मया चासौ तेन नान्वभाविष्यहम्॥ Bk. 5. 35. -4 To comprise, include, grasp; द्वे वामलके अनुभवति Ch. Up. -5 To come up with, arrive at, get, obtain (mostly Ved. in these senses). -6 To turn or incline to; यत् त्वा भवतो रोदसी अनु Rv. 10. 147. 1. -7 To act favourably; य एवैतमनुभवति यो वै तमनुभार्यान् बुभूर्षति Bri. Up. 1. 3. 18. -*Caus.* 1 To cause to enjoy, feel, or experience; अनुभावयितुं मन्ये यत्नः संप्रति मां विधेः Mu. 6. 15; स्नानभोजनादिकमनुभावितोऽस्मि] Dk. 125; आमोदो न हि कस्तूर्याः शपथेनानुभाव्यते Bv. 1. 120. -2 To reflect on, meditate, think of; मनसा तमेव वृत्तान्तमन्वभावयन् K. 176, 279. -3 To infer, know; तस्मात्परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्मानुभाव्यते H. 4. 101.

अनुभवः 1 Direct perception or cognition, knowledge derived from personal observation or experiment, notion, apprehension, the impression on the mind not derived from memory, one of the kinds of knowledge; सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानं बुद्धिः । सा द्विविधा स्मृतिरनुभवश्च । संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः । तद्भिन्नं ज्ञानमनुभवः which again is यथार्थ right & अयथार्थ wrong. See T. S. 34. (The Naiyāyikas recognize प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान and शाब्द as the four sources of knowledge; the Vedāntins and Mīmāṁsakas

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

add two more अर्थापत्ति and अनुपलब्धि: the Vaiśesikas and Bauddhas admit the first two only, the Sāṅkhyas exclude उपमान, while the Chārvākas admit प्रत्यक्ष only. Other sections of philosophical schools add three more to the six sources of knowledge recognised by the Mīmāṁsakas; -संभव 'equivalence'; ऐतिह्य 'fallible testimony', and चेष्टा 'gesture'.) -2 Experience: अनुभवं वचसा सखि लुम्पसि N. 4.105. -3 Understanding. -4 Result, consequence. -**Comp.** -**सिद्ध** *a.* established by experience.

अनुभावः 1 Dignity, consequnce or dignity of person, majestic lustre, splendour, might, power, authority. (परिमेयपुरःसरौ) अनुभावविशेषात्तु सेनापरिवृताविव R. 1. 37; संभावनीयानुभावा अस्याकृतिः Ś. 7; अनुभावगुणैभाग्यमात्रपरिशेष-भूतश्रीः U. 1, 3; 6. 20, 41, 4. 22, K. 108, 240; V. 1; तवानुभावोऽयमवेदि यन्मया Ki. 1. 6; Dk. 29, 113; दिव्यौषध्या जयति महिमा कोऽप्यचिन्त्यानुभावः। Mv. 6. 53; अहो महानुभावः पार्थिवो दुष्यन्तः Ś. 3 of great might or power; जाने वो रक्षसाक्रान्तावनुभावपराक्रमौ R. 10. 38, 2. 75 greatness (dignity) &c., valour; न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः Ki. 6. 28; महानुभावप्रकृतिः कापि नन एवागतवती Mal. 1 very noble or dignified. -2 (In Rhet.) An external manifestation or indication of a feeling (भाव) by appropriate symptoms, such as by look, gesture &c., called by some *ensuant* (भावबोधक-न): भावं मनोगतं साक्षात् स्वगतं व्यञ्जयन्ति ये। तेऽनुभावा इति ख्याताः: यथा भ्रूभङ्गः कोपस्य व्यञ्जकः; उद्बुद्धं कारणं स्वैः स्वैर्बहिर्भावं प्रकाशयन्। लोके यः कार्यरूपः सोऽनुभावः काव्यनाट्ययोः॥ S. D. 162, 163. &c.; विगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्दते Mal. 9. 35. -3 Firm opinion or resolution, determination, belief; अनुभावांश्च जानासि ब्राह्मणानां न संशयः Mb. 3. 24. 8. अनुभाववता गुरुस्थिरत्वात् Ki. 13. 15. cf. अनुभावः प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये Ak. also Nm.

अनुभावक *a.* Causing to understand, making one apprehend, indicative; °ता understanding, knowledge; यत्पदेन विना यस्यानुभावकता भवेत् Bhāṣā. P. 84.

अनुभावनम् Indication of feelings by signs, gestures &c.

अनुभावित *a.* 1 Experienced; एकभक्त्यानुभाविते Bhāg. 3. 24. 43. -2 greatly empowered; महामाययाह्यनुभाविताः Bhāg. 11. 16. 5. -3 protected; वयं च सर्वे भवतानुभाविता; Bhāg. 10. 63. 37.

अनुभाविन् *a.* 1 Perceiving, knowing, showing signs of feeling. -2 An eye-witness; अनुभावी तु यः कश्चित्कुर्यात्साक्ष्यं विवादिनाम् Ms. 8. 69. -3 Being or coming after.

अनुभू *a.* [भू-क्विप्] Perceiving, understanding. -**भूः** *f.* Experience, direct knowledge or perception; अयमात्मा सर्वानुभूः Bri. Up. 2. 5. 19.

अनुभूतिः *f.* 1 Perception, apprehension, experience. -2 (In Nyāya) Knowledge derived from four sources: namely direct perception, inference, comparison, and verbal knowledge; see Bhāṣā. P. 51, 52. -3 Dignity, consequence. -**Comp.** -**प्रकाशः** N. of the metrical gloss or paraphrase of the principal Upaniṣads by Mādhavāchārya. -**स्वरूपाचार्यः** N. of the author of the grammar Sārasvata-prakriyā.

अनुसृ 1. 3. P. 1 To praise conformably; to throw or commit into. -2 To insert, enter; आ अनुसृतमनर्वा Rv. 10. 61. 5.

अनुभर्तृ *m.* 1 Praising conformably, imitating. -2 Supporting, strengthening. -3 Penetrating; एषा स्या वो मरुतोऽनुभर्त्री प्रति ष्टोभति वाघतो न वाणी Rv. 1. 88. 6.

अनुभ्रातृ *m.* A younger brother (अनुगतो भ्रातरम्).

अनुमद् 1 P. Ved. To rejoice over, gladden.

अनुमत्त *p. p.* Intoxicated with joy.

अनुमाद्य *pot. p.* To be praised in succession, to be granted with praise.

अनुमन् 4 A. 1 To agree or consent to, comply with, approve, sanction, grant; to permit, allow; किं महार्हशयनोपेते न वासमनुमन्यसे Rām. 5. 24. 2. तत्र नाहमनुमन्तुमुत्सहे मोघवृत्ति कलभस्य चेष्टितम् R. 11. 39; राजन्यान् स्वपुरनिवृत्तयेऽनुमेने R. 4. 87; कैलासनाथोद्वहनाय पुष्पकमन्वमंस्त 14. 20; शुश्रूषमाणां गिरिशोऽनुमेने Ku. 1. 59, 5. 68; कृताभिमर्शामनुमन्यमानः सुताम् Ś. 5. 20; इमां स्वसारं च यवीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमन्तुम् R. 16. 85 be pleased not to reject or refuse; अविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् Bh. 3. 22. -2 To follow, have recourse to; धर्मार्थावभिसंत्यज्य संरंभं योऽनुमन्यते Mb. -*Caus.* 1 To ask for leave or permission; ask the consent of; अनुमान्यतां महाराजः V. 2 ask for leave to go; take counsel with; भूयोऽपि सखीजनमनुमानयिष्यामि Ś. 3. -2 To ask for, request or beg; अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च (विकिरेत्) Y. 1. 241. -3 To honour. -4 To put to account.

अनुमत *p. p.* 1 Approved, assented to, agreed to, permitted, allowed, granted &c. द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः M. 1. 12. भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशाम् Ku. 3. 60. कृतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकम् Ve. 3. 24; °गमना Ś. 4. 10 allowed to depart; अनुमतो गृहाय R. 5. 10; उभयानुमतः साक्षी Y. 2. 72 admitted by both parties &c. -2 Liked, beloved, pleasant, loved, agreeable, desired by, dear to; श्रुिंच कर्दकजनानुमतां करोति Bri. S. 5. 72. -3 Being of one opinion, agreeing or concurring with. -**तः** A lover; घनमतो नमतोऽनुमतान् प्रियाः Śi. 6. 65. -**तम्** Consent, approval, permission; प्रथमं कस्यानुमते चोरितमेतत्त्वया हृदयम् V. 3. 17.

अनुमतिः *f.* 1 Permission, consent, approval, assent. -2 The 15th day of the moon's age on which she rises one digit less than full, when the gods and manes receive oblations with favour; personified as a goddess or worshipped in the Rājasūya sacrifice (कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे); अनुमत्यै हविरष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति Śat. Br.; Ms. 3. 86-87. -**Comp.** -**पत्रम्** a deed expressing assent.

अनुमननम् 1 Assent; sufferance. -2 Independence.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुमन्तृ *a.* Consenting to, permitting, allowing, suffering (opp. to active agent); उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः Bg. 13. 22; Ms. 5. 51 adviser.

अनुमन्त्र् 10 A. To consecrate or accompany with sacred hymns or magical formulas; to dismiss with sacred and auspicious words, dismiss with a blessing; विसृष्टश्च वामदेवानुमन्त्रितोऽश्वः U. 2. (v. l. for अभिमन्त्रित); रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः Mb.

अनुमन्त्रः A favourable speech; रहोनुमन्त्रैरपकृष्टचेतनः Bhāg. 4. 27. 3.

अनुमन्त्रणम् Consecration by hymns and prayers.

अनुमन्त्रित *a.* Consecrated.

अनुमरणम् See under अनुमृ.

अनुमरुः A country next to a desert.

अनुमा 3 A., 2 P. **1** To infer, (as from some signs, premises &c.); अलिङ्गां प्रकृतिं त्वाहुर्लिङ्गैरनुमिमीमहे Mb.; conclude, guess, conjecture: धूमादग्निमनुमाय T. S. 41; पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुमीयते Ku. 2. 25; अन्वमीयत शुद्धेति शान्तेन वपुषैव सा R. 15. 77, 17. 11; तेजोविशेषानुमिता दधानः 2. 7, 68; 5. 12; इह मदस्नपितैरनुमीयते सुरगणस्य गतं हरिचन्दनैः Ki. 5. 47. **-2** To reconcile, equal. *-Caus.* (-मापयति) To lead one to infer or guess, bespeak, indicate; आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् K. 132, 202.

अनुमा [मा-अङ्] Inference, conclusion from given premises; see अनुमिति.

अनुमातृ *a.* One who infers; न हि कारिणं दृष्टे चौत्कारेण तमनुमिमतेऽनुमातारः.

अनुमात्रा Determination, resolution; नत्रेयमनुमात्रा मे भीमसेन विवक्षिता। नैकान्तसिद्धिर्वक्तव्या शत्रुभिः सह संयुगे॥ Mb. 5. 77. 15.

अनुमानम् **1** Inferring as the instrument of an अनुमिति, conclusion: from given premises: an inference, conclusion, one of the four means of obtaining knowledge according to the Nyāya system; (अनुमितिकरणमनुमानं तच्च धूमो वह्निव्याप्य इति व्याप्तिज्ञानम्, It is of two kinds स्वार्थानुमानम् & परार्थानुमानम्); प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम्। त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता॥ Ms. 12. 105. **-2** A guess, conjecture, sign to know; इङ्गितैरनुमानैश्च मया ज्ञेया भविष्यति Rām. **-3** Analogy, similarity; आत्मनो हृदयानुमानेन प्रेक्षसे S. 5 you judge (of others) by the analogy of your own heart; स्वानुमानात्कादम्बरीमुत्प्रेक्ष्य K. 305. **-4** (In Rhet.) A figure which consists in a notion, expressed in a peculiarly striking manner, of a thing established by proof; S. D. 711; यत्र पतत्यबलानां दृष्टिर्निशिताः पतन्ति तत्र शराः। तच्चापरोपितशरो धावत्यासां पुरः स्मरो मन्ये॥ अनुमानं तदुक्तं यत्साध्यसाधनयोर्वचः K. P. 10. **-Comp.** **-उक्ति** *f.* reasoning; logical inference.

अनुमापक *a.* (**-पिका** *f.*) Causing an inference as an effect, being the ground of an inference.

अनुमितिः *f.* Inference from given premises; the knowledge obtained by means of अनुमान; लिङ्गपरामर्शजन्यं ज्ञानमनुमितिः the knowledge that arises from deduction or syllogistic reasoning.

अनुमित्सा Desire of inferring.

अनुमेय *pot. p.* Inferable, to be inferred; फलानुमेयाः प्रारम्भाः R. 1. 20.

अनुमार्गम् *adv.* Along the way, according to a (particular) way, on or in the way; अनुमार्गागतया K. 100 come by this way.

अनुमाषम् *adv.* Like a kidney bean or in a kidney bean.

अनुमासः [अनुगतो मासः] The following month. **-सम्** *ind.* Every month, month after month.

अनुमुद् 1 A. (P. in epic poetry) **1** To rejoice with, join in rejoicing or sympathizing with; मुदितामनुमोदते Bhāg. **-2** To express approval; तदेव राममातृभिरनुमोदितम् U. 2; approve, second, applaud; निषेद्धुमासीदनुमोदितुं वा R. 14. 43; to allow with pleasure, permit; अनुमोदितमात्रार्थैः K. 77; अननुमोदिता यात्रा 166. *-Caus.* To gladden, delight, favour, permit.

अनुमोदः **1** The feeling of pleasure arising from sympathy, subsequent pleasure. **-2** = अनुमोदनम् see below.

अनुमोदनम् **1** Approval, assent, seconding, acceptance, compliance. **-2** Causing pleasure.

अनुमृ 6A. To follow in death; रुदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतापि लभ्यते R. 8. 85 followed in death by you; गतिविभ्रमसादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते 58 (used actively).

अनुमरणम् Following in death; तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामीति मे निश्चयः H. 3; post-cremation of a widow (अनुमरणं हि भर्तुर्देशान्तरादिमरणे देहाद्यलाभ एव); देशान्तरमृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम्। निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम्॥ This is allowed to Kṣatriya, Vaiśya and other women, but not to Brāhmaṇa women; पृथक् चितिं समारुह्य न विप्रा गन्तुमर्हति. Bāṇa severely condemns this practice; see K. 173-4.

अनुयवम् *adv.* In the grains of barley.

अनुया 2 P. **1** To follow, go after (fig. also): अनुयाहि साधुपदवीम् Bh. 2. 77; अनुयास्यन्मुनितनयाम् S. 1. 28; त्वामनुयामि यद्यपि Ku. 4. 21. **-2** To imitate, equal; न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः R. 1. 27; 9. 6; अनुयानलीलः 16. 71; गुणैर्नृपाः शार्ङ्गिणमन्वयासिषुः Śi. 12. 3 followed and imitated. **-3** To attend, accompany; इयं मुसलमनुयाति कलेन हुङ्कृतेन Mu. 1. 4; अनुयातारुन्धतीको वसिष्ठः U. 3. 48.

अनुया *a.* Following; अनुया रात्र्या रात्रीं जिन्व Vaj. 15. 6. **-याः** Ved. Food.

अनुयातृ *m.* A follower, companion.

अनुयात्रम्-त्रा Retinue, train; attendance upon; following; त्यक्तभोगस्य मे राजन् वने वन्येन जीवतः। किं कार्यमनुयात्रेण Rām. सखिभिश्चित्रकथैः कृतानुयात्रः। Bu. Ch. 5. 2. **-त्रम्** *adv.* In or after a procession.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुयात्रिकः [अनुयात्रा अनुगमनमस्त्यस्य ठन्] A follower, attendant; यावदनुयात्रिकान्समेत्य निवेशयेयम् Ś. 1, 2.

अनुयानम् Following.

अनुयायिन् *a.* [P. III. 2. 78] **1** Following; attending, consequent. तत् त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च Rām. 5. 51. 21. वसिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनान्तात् R. 2. 19. **-2** Like, similar. **-3** Following a principal person as a teacher (मुख्यस्य अनुगन्ता शिशुः) *-m.* A follower (lit. & fig.); रामानुजानुयायिनः followers of the doctrines of R.; a dependent or attendant; व्यसर्जि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः R. 2. 4.

अनुयाजः [यज्-घञ्, कुत्वाभावः P. VII. 3. 62] A part of a sacrificial ceremony (यज्ञाङ्गम्); secondary or supplementary sacrificial rite; usually written अनूयाज q. v. **-Comp. -प्रसवः** permission to perform an Anuyāja. **-प्रैषाः** the formulae belonging to the Anuyāja.

अनुयुज् 7 A. **1** To ask, question; किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं त्वया कियद्वेति तमन्वयुङ्क्त R. 5. 18; अन्वयुङ्क्त गुरुमीश्वरः क्षितेः 11. 62; स्वजनस्य वार्तमयमन्वयुङ्क्त च Śi. 13. 68. **-2** To examine (as an accused), put on trial; प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिनानेन सान्त्वयन् Ms. 8. 79, 259. **-3** To impart or give, as instruction. **-4** To order, enjoin. **-5** To select as husband. **-6** To request, beg; धार्तराष्ट्रं सहामात्यं स्वयं समनुयुङ्क्ष्महे Mb. 5. 72. 3.

अनुयुक्त *p. p.* **1** Asked, questioned, examined, ordered &c. **-2** Censured, reproached. **-3** Learning from a hired teacher (भृतकाध्येता), See अनुयोक्तृ.

अनुयुक्तिन् *a.* [अस्त्यर्थे इनि] One who has ordered, examined; cf. गृहीतिन्, अधीतिन्.

अनुयुगम् *ind.* According to the Yuga; फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् Ms. 1. 84.

अनुयुञ्जक *a.* Jealous यथैषां वक्तुमिच्छन्ति नैर्गुण्यमनुयुञ्जकाः Mb. 12. 209. 23.

अनुयोक्तृ *m.* An examiner, interrogator; inquirer; a teacher, especially hired or mercenary (भृतकाध्यापक). अनुयोक्ता च यो विप्रो अनुयुक्तश्च भारत Mb. 13. 23. 17.

अनुयोगः **1** A question, inquiry, examination; याऽस्मि साऽस्म्यनुयोगो मे न कर्तव्यः कथञ्चन Mb. 13. 93. 82. अनियन्त्रणानुयोगस्तपस्विजनः Ś. 1; निग्रहानुयोगे P. VIII. 2. 94; वार्ता°मधुराक्षरया च वाचा R. 13. 71. **-2** Censure, reproof, punishment; नानुयोगा ब्राह्मणानां भवन्ति Mb. 3. 192. 56. **-3** Solicitation. **-4** Exertion, effort; अनुयोगं विना तैलं तिलानां नोपजायते Pt. 2. 140. **-5** Religious meditation; spiritual union. **-6** Comment. **-Comp. -कृत् 1** an interrogator. **-2** a teacher, spiritual preceptor (अनुयोगं कृन्तति प्रश्नविषयसंशयं छिनत्ति).

अनुयोगिन् *a.* **1** What combines or unites; connected with, situated in or on. **-2** Examining, questioning.

अनुयोज्य *pot. p.* Fit to be questioned, asked; asked with a reproof. ममेदमिति यो ब्रूयात्सोऽनुयोज्यो यथाविधि Ms. 8. 31. **-ज्यः** A servant; obedient and humble servant; उभाभ्यामपि वासवानुयोज्यो दुष्यन्तः प्रणमति Ś. 7.

अनुयोजनम् A question, inquiry.

अनुरञ्ज् 4 U. **1** To be red; भृशमन्वरज्यदतुषारकरः Śi. 9. 7. (became red or attached). **-2** To be delighted, find pleasure; तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च Bg. 11. 36. **-3** To be attached or devoted to, be fond of, love, like (with acc. or loc.); समस्थमनुरज्यन्ति विषमस्थं त्यजन्ति च Rām.; अशुद्धप्रकृतौ राज्ञि जनता नानुरज्यते Pt. 1. 301; भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः Ms. 3. 173. *-Caus.* **1** To make red, redden, dye, colour; सरसकिसलयानुरञ्जितैर्वा Śi. 7. 64, 8. 17, 12. 68; Dk. 168; Ki. 4. 27, 12. 23. **-2** To attach oneself to, please, gratify, conciliate, keep contented or satisfied; अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यन्वरञ्जयत् Rām.; कष्टं जनः कुलधनैरनुरञ्जनीयः U. 1. 14; शिष्यगुणानुरञ्जितमनसम् Pt. 1 pleased, gratified.

अनुरक्त *p. p.* **1** Reddened, dyed, coloured; सन्ध्यानुरक्ते जलदे दीप्ता विद्युदिवोज्ज्वला Rām. 6. 111. 88. कुण्डलमणिप्रभानुरक्तगण्डस्थलः K. 170. **-2** Pleased, contented; loved, beloved; loyal, loyally devoted; अनुरक्तः शुचिर्दक्षः Ms. 7. 64; गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः Ki. 1. 31 having all means favourable to him; **-3** Glowing; तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम्। Nāg. 3. 10. °प्रजः-लोकः beloved by people; attached or devoted to, fond of (with loc. or acc.); अपि वृषलमनुरक्ताः प्रकृतयः -अथ किम्-चन्द्रगुप्ते दृढमनुरक्ताः प्रकृतयः Mu. 1; कथं वसन्तसेना आर्यचारुदत्तमनुरक्ता Mk. 1; एषा भवन्तमनुरक्ता Ś. 6. 19; अलभ्यमनुरक्तवान् कथय किंनु नारीजनम् Mu. 6.

अनुरक्तिः *f.* Love, attachment, devotion, affection. Pt. 2.

अनुरञ्जक *a.* Gratifying, pleasing.

अनुरञ्जनम् Conciliating, satisfying, gratifying, pleasing, keeping contented; युक्तः प्रजानामनुरञ्जने स्याः U. 1. 11.

अनुरञ्जित *p.p.* Pleased, conciliated, kept contented &c.

अनुराग *a.* Become red, reddened. **-गः 1** Redness. **-2** Devotion, attachment, contentment, loyalty (opp. अपरागः); love, affection, passion (with loc. or in comp.); आविर्भूतानुरागाः Mu. 4. 21; कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन Ś. 3. 14; R. 3. 10; बहलानुरागकुरुविन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्वलयम् Śi. 9. 8. °इङ्गितम् a gesture or external sign expressive of love; प्रसादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः Ak.

अनुरागिन्, अनुरागवत् *a.* **1** Attached, enamoured, impassioned, inspired with love; स वृद्धस्तस्यामतीवानुरागवान् H. 1; सा केनापि वणिक्पुत्रेण महानुरागवती बभूव *ibid.* **-2** Causing or inspiring love. **-णी** Personification of a musical note.

अनुरणनम् **1** Sounding conformably to; a continuous tinkling echo produced by the sounds of bells, anklets &c. **-2** The power of words called व्यञ्जन q. v.; the meaning suggested by what is actually stated; क्रमलक्ष्यत्वादेवानुरणनरूपो यो व्यङ्ग्यः S. D. 4.

अनुरतिः *f.* Love, attachment.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुरथम् *ind.* Behind the carriage; P. II. 1. 6.

अनुरथ्या [रथ्यामन्वायतं स्थिता] A foot-path, a by-road, the margin of a street, (a path along the margin of a road): प्रकाशीकरणार्थं च निशागमनशङ्कया। दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरनुरथ्यासु सर्वशः Rām. 2. 6. 18; Mb. 3. 15. 20.

अनुरसित *a.* Sounding, echoing: उदग्रैश्वैरनुरसितस्य पुष्करस्य M. 1. 21 accompanied in sound.

अनुरसः, -रसितम् Echo, reverberation: °गुरु magnified by echo; अनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि U. 2. 21; (this same verse occurs in). Māl. 9. 6; Mv. 5. 41.

अनुरसः [अनुगतो रसम्] 1 A secondary feeling (in Rhet.). -2 A secondary flavour; लवण° saltish taste; मधुरानुरसं रूक्षं लवणानुरसं लघु। नार्यास्तु मधुरं स्तन्यं कषायानुरसं हिमम् Suśr.

अनुरहस *a.* [अनुगतम् रहः] Secret, solitary, private. -सम् *adv.* In secret, apart, privately; अनुरहसमनायि नायकेन Śi. 7. 50.

अनुरात्र *a.* Following the night. -त्रम् *adv.* In the night; every night, night after night.

अनुराद्ध *a.* Accomplished, obtained.

अनुराध *a.* 1 Causing welfare; also written as अनूराधः इन्द्रं वयमनूराधं हवामहे Av. -2 Born under the asterism अनुराधा P. IV. 3. 34. -धः N. of a Buddhist. -धा [अनुगता राधां विशाखाम्] N. of the 17th of the 27 lunar mansions or asterisms (so called because it follows राधा or विशाखा). It consists of four stars. -Comp. -ग्रामः, -पुरम् the ancient capital of Lankā or Ceylon; founded by अनुराध. Also called अनुरोधपुर, described by Rājaśekhara as full of curiosities. It is a large town in the north of Ceylon "with 1600 square granite pillars which supported the floor of an enormous monastery called 'The Great Brazen Palace' said to have been built in 161 B. C."

अनुरुद् 2. P. To weep along with, condole with, sympathize; गुरुशोकामनुरोदितीव माम् Ku. 4. 15; अनुरोदितीव करुणेन पत्रिणाम् Śi. 4. 47.

अनुरोदनम् Condolence, sympathy.

अनुरुध् 7 U. 1 To obstruct, block up; शिलाभिर्ये मार्गमनुरुन्धन्ति Mb.; to surround, hem in; रुद्रानुचरैर्मखो महान्., अन्वरुध्यत Bhāg. -2 To bind, fasten. -3 To stick or adhere to, follow closely, observe, practise; अनुरुध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63 should observe impurity (be in mourning); पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा P. III. 2. 100 Sk. born immediately after a male. -4 To love, be fond of, or devoted to, attach oneself to. समरस्थमनुरुध्यन्ते विषमस्थं त्यजन्ति च Rām.; सद्वृत्तिमनुरुध्यन्तां भवन्तः Mv. 2 follow or adopt; स्वधर्ममनुरुन्धन्ते नातिक्रमम् Ki. 11. 78; नानुरोत्स्ये जगल्लक्ष्मीम् Bk. 16. 23 love, like. -5 To conform to, obey, follow, adapt oneself to, act up to; नियतिं लोक इवानुरुध्यते Ki. 2. 12; हन्त तिर्यञ्चोऽपि परिचयमनुरुध्यन्ते U. 3 remember or cherish (act up to it); मद्वचनमनुरुध्यते वा भवान् K. 181, 208; वात्सल्यमनुरुध्यन्ते महात्मनः Mv. 6 feel the force of compassion; तेनापि रावणे मैत्रीमनुरुध्य व्यपेक्ष्यते Mv. 5. 34 following up; यदि गुरुष्वनुरुध्यसे Mv. 3 regard with respect, obey; अनुरुध्यस्व भगवतो वसिष्ठस्यादेशम् U. 4; चन्द्रकेतोर्वचनम् U. 5. -6 To coax, gratify, flatter, soothe; इत्यादिभिः प्रियशतैरनुरुध्य मुग्धाम् U. 3. 26; अभिनवसेवकजनोऽपि एवमनुरुध्यते K. 207 please by carefully attending to &c., show regard for; 248. -7 To urge, press, entreat, request; आगमनाय अनुरुध्यमानः K. 277; तया चाहमनुरुध्यमानस्तां बकुलमालां दत्तवान् Māl. 1; सा च भीमधन्वना बलवदनुरुद्धा Dk. 122 courted, wooed. -8 To assent or agree to, approve; like, comply with; प्रकृतयो न मे व्यसनमनुरुध्यन्ते Dk. 106; यदि भगवाननुरुध्यते Mv. 4 agree with me.

अनुरुद्ध *a.* 1 Checked. -2 Opposed. -3 Pacified, soothed.

अनुरुध् *a.* [रुध्-क्विप्] 1 One who obeys, conforms to &c. -2 Obeyed, observed, wanted (अपेक्षित), written as अनूरुध्; आक्षित् पूर्वास्वपरा अनूरुत् Rv. 3. 55. 5.

अनुरोधः-धनम् 1 Compliance, gratification, fulfilling one's wishes &c. -2 Conformity, accordance, obedience, regard, consideration; धर्मानुरोधात् K. 160, 180, 192; अत्र नानुरोधं तर्कये Mv. 7 pleasure or gratification; आधारानुरोधात् Mu. 1. 2 out of regard for; कविश्रमानुरोधाद्वा Ve. 1 in consideration of; दत्तोत्सेकः प्रलपति मया याज्ञवल्क्यानुरोधात् Mv. 3. 28, 5. तदनुरोधात्-धेन accordingly, in accordance with it; बर्हिर्दर्पाश्विन्महतोनुरोधात् Pt. 1. 100 after great consideration; humouring; प्रशास्त्रग्रहणं द्रव्यपरावर्तानुरोधनम् H. 2. 101; reference (of a rule.) -3 Pressing, urging, coaxing; entreaty, solicitation, request; क इवात्रानुरोधः K. 209; तदनुरोधात् 135; विनानुरोधात्स्वहितेच्छयैव S. 20. 81. -4 Bearing of a rule.

अनुरोधिन्, -धक *a.* Compliant, complying with, obeying or conforming to, having regard to, caring for; पतिव्रतानां समयानुरोधिनी Rām.

अनुरुह् P. To ascend, mount; पञ्च पदानि रुपो अन्वरोहम् Rv. 10. 13. 3.

अनुरूप *a.* [रूपस्य सदृशः योग्यो वा] 1 Like, resembling, corresponding to; शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भवितव्यम् Pt. 1; worthy of; आत्मानुरूपं वरम् S. 1; रूपानुरूप K. 192, 203. -2 Suitable or fit, adapted to, according to, with gen. or in comp.; नैतदनुरूपं भवतः K. 146, 158; भव पितुरनुरूपस्त्वं गुणैर्लोककान्तैः V. 5. 21; काममननुरूपमस्या वपुषो वल्कलम् S. 1; स्वप्रमाणानुरूपैः सेचनघटैः *ibid.*; सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत Bg. 17. 3; R. 1. 33; Me. 13 -पम् 1 Resemblance, likeness, conformity. -2 Suitability, fitness; अपि जनकसुतायास्तच्च तच्चानुरूपम् U. 6. 26. -पः The antistrophe, having the same metre as the स्तोत्रिय or strophe; the second of the three verses (तृच) recited together, the other two being स्तोत्रिय and पर्यासः एकस्तोत्रियोऽस्तृचम् योऽन्योऽनन्तरः सोऽनुरूपः Āśval.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुरूपतः, –पेण, –पशः *adv.* Conformably or agreeably to.

अनुलग्न *a.* Attached to, intent on, seeking or pursuing after; येन आर्यायाः सुस्निग्धा दृष्टिरनुलग्ना Mk. 4 intently fixed.

अनुलापः Repetition, tautology.

अनुलालित *a.* Entertained कुशिकसुतवचोनुलालिताभ्यां सुखमिव सा विनाभौ विभावरी Rām. 1. 23. 24.

अनुलासः, –स्यः [लस्-नर्तने-घञ्] A peacock; hence metaphorically 'a corner' as in वास्तुच्छिद्रानुलासः Kau. A. 2. 4.

अनुलिप् 6 P. To anoint, besmear (with perfumes &c. after bathing); smear, daub, cover over; वपुरन्वलिप्त न वधूः Śi. 9. 51, 9. 15; प्रभानुलिप्तश्रीवत्सम् R. 10. 10 covered with; तच्छायानुलिप्तभूतलाम् K. 131; हरिभिरचिरभासा तेजसा चानुलिप्तैः Ś. 7. 7; so स्नातानुलिप्तः; तिमिरानुलिप्त enveloped in darkness; स्नापितोऽनुलेपितश्च Dk. 71 besmeared with perfumes &c.

अनुलेपः, –लेपनम् 1 Unction, anointing, smearing. –2 Ointment, unguent such as sandal juice, oil &c.; any emollient or oily application; °आर्द्रमृदङ्गध्वनि K. 28 rubbed with paste; सुरभिकुसुमधूपानुलेपनानि K. 324.

अनुलेपक, –लेपिन् *a.* One who anoints (the body) with unguents &c.

अनुलीन *a.* Hidden, clinging to, attached; स्कन्धं सुगन्धिमनुलीनवता नगस्य Śi. 5. 46; जनादनुलीनः Dk. 104 concealed from the people.

अनुलोम *a.* [अनुगतः लोम P. V. 4. 75.] 1 'With the hair', regular, in natural order, successive (opp. प्रतिलोम); hence favourable, agreeable; °सुखो वायुरनुसारयतीव माम् Rām.; त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि Śat. Br.; °कृष्टं क्षेत्रं प्रतिलोमं कर्षति Sk. ploughed in the regular direction. –2 Mixed as a tribe. **–मा** A woman of the lower caste than that of the man's whom she marries; सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः Y. 2. 288. **–मम्** *adv.* In regular or natural order; प्रतिलोममालिम्पेच्चानुलोमम् Suśr. **–माः** (pl.) Mixed castes. **–Comp. –अय** *a.* having fortune favourable. **–अर्थ** *a.* speaking in favour of; जडानप्यनुलोमार्थान् प्रवाचः कृतिनां गिरः Śi. 2. 25. **–कल्पः** the thirty-fourth of the Atharvaveda Pariśiṣṭas. **–ग** *a.* straight going; प्रदक्षिणा ग्रहाश्चापि भविष्यन्त्यनुलोमगाः Mb. 3. 190. 92. **–ज, –जन्मन्** *a.* born in due gradation, offspring of a mother inferior in caste to the father; said of the mixed tribes; संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः Ms. 10. 25; Y. 1. 95. **–परिणीत** *a.* married in regular gradation.

अनुलोमनम् 1 Regular gradation, sending or putting in the right direction. –2 (In medicine) Carrying off by the regular channels, such as purging; alleviation.

अनुलोमयति Den. P. 1 To stroke or rub with the hair or with the grain, go with the grain; तत्र प्रतिलोममनुलोमयेत् Suśr. –2 To evacuate, purge, carry off by the regular channels.

अनुल्वण *a.* 1 Not excessive, neither more nor less (अनतिरिक्त, अन्यूनाधिक); smoothed, free from disturbing circumstances (?). –2 Not clear or manifest.

अनुवंशः [वंशमनुगतो वृत्तान्तः] 1 A genealogical table; तत्रानुवंशो रुद्रस्य नं निबोध युधिष्ठिर Mb. 3. 114. 10. यत्रानुवंशं भगवान् जामदग्न्यस्तथा जगौ Mb. –2 Modern race or species; new family. **–शम्** *ind.* अत्रानुवंशं पठतः शृणु मे कुरुनन्दन Mb. 3. 129. 8.

अनुवंश्य *a.* [अनुवंशे भवः यत्] Relating to a genealogical table.

अनुवक्र *a.* [अनुक्रमेण वक्रः] Very crooked; somewhat crooked or oblique; °ग moving somewhat obliquely or retrogressively (said of planets).

अनुवच् 2 P. 1 To say or speak after or for one; येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि Ms. 11. 191. –2 To repeat, recite, reiterate; शतमनूच्यमायुष्कामस्य Ait. Br.; learn, study; परोवरं यज्ञोऽनूच्यते Śat. Br.; वेदमनूच्याचार्योन्तेवासिनमनुशास्ति Tait. Up. 1. 10. अरण्येऽनूच्यमानत्वादारण्यकम् Sāy., see अनूचान below. –3 To concede the point, assent to, yield. –4 To name, call. *–Caus.* To cause to recite; to read to oneself (before reading aloud); oft. used in dramas; उभे नाम मुद्राक्षराण्यनुवाच्य परस्परमवलोकयतः Ś. 1; अनुवाचय तावत् यद्यविरुद्धं श्रोष्यामि V. 2; Mu. 1; अनुवाचितलेखममात्यमवलोक्य M. 1.

अनुवक्तृ *m.* Repeating, reciting (गुरुमुखोच्चारितानुरूपपाठक); replying &c.

अनुवचनम् 1 Repetition, recitation; teaching, instruction, lecture, वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः। श्रद्धोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ Y. 3. 190. तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति Bṛi. Up. 4. 4. 22. –2 A chapter, section, lesson, division. –3 Repetition of Mantras or texts in conformity with प्रैष or injunction said by other priests.

अनुवाकः [अनूच्यते इति, वच् घञ् कुत्वम् P. II. 4. 29 Vārt.] 1 Repeating, reciting reading. अनुवाकहतावुद्धिः Mb. 5. 132. 6. –2 A subdivision of the Vedas, section, chapter; जेतुं जैत्रानथ खलु जपन्सूक्तसामानुवाकान् Mv. 3. 23. –3 Chapter or section referring to a compilation from the Ṛigveda or Yajurveda (ऋग्यजुःसमूह). –4 A statement in the ब्राह्मण्s illustrating the mantrās; यं वाकेष्वनुवाकेषु निषत्सूपनिषत्सु च Mb. 12. 47. 26. **–Comp. –अनुक्रमणी** N. of a table of contents, referring to the Ṛigveda, attributed to Śaunaka. **–सङ्ख्या** the fourth of the eighteen Pariśiṣṭas of the Yajurveda.

अनुवाक्या [वच्-ण्यत्-कुत्वम्] A verse recited by the Hotṛi priest, in which the god is invoked to accept the offering prepared for him, or a sort of priest;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वाक्यलक्षणाविदोऽनुवाक्यया Śi. 14. 20 (प्रशास्तृपाठ्या तदभावे होतृपाठ्या देवताह्वानी ऋक् Malli.).

अनुवाच् *f.* [वच्-णिच्-क्विप्] Repetition, recitation &c. See अनुवचनम्. –*m.* A lecture.

अनुवाचनम् 1 Recitation of passages of the Ṛigveda by the Hotṛi priest in obedience to the injunction (प्रैष) of the अध्वर्यु priest. –2 Causing to recite, teaching, instructing. –3 Reading to oneself; see above.

अनूक्त *p. p.* Repeated, recited after; occurring in the text studied. यथा वेदो वाननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतम् Bri. Up.1. 4. 15. –क्तम्, –क्तिः *f.* 1 Subsequent mention; repetition by way of explanation or illustration. –2 Study of the Vedas.

अनूचान *a.* or –नः [अनुवच्-कानच् निपातः P. III. 2. 109; वेदस्य अनुवचनं कृतवान् अनूचानः Sk.] 1 One devoted to study, learned; especially one wellversed in the Vedas with their Aṅgas so as to be able to repeat, read and teach them; योऽनूचानः स नो महान् Mb. 9. 51. 50; Ms. 2. 154; 5. 82; Y. 3. 24; इदमूचुरनूचानाः Ku. 6. 15. दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस Bri. Up. 2. 1. 1. –2 Modest, unassuming; humble, well-behaved.

अनुवत्सरः [अनुकूलो वत्सरो दानादिविशेषाय] 1 A year. –2 The 4th year in the 5 years' cycle; or the 5th of 5 cycles of 12 years in the Brihaspati cycle. वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति T. Br. 1. 4. 10.

अनुवद् 1 P. 1 To imitate in speaking, mock (with acc.); गिरं नः...अनुवदति शुकस्ते मञ्जुवाक् पञ्जरस्थः R. 5. 74 repeat; उक्तमनुवदति Sk.; (P. & A.) to resound, echo; अनुवदति वीणा P. I. 3. 49 Sk. अनुवदते कठः कलापस्य *ibid.*; सभाभित्तिप्रतिध्वानैर्भयादन्ववदन्निव Śi. 2. 67 echoed and approved also; घोषस्यान्ववदिष्टेव लङ्का पूतक्रतोः पुरः Bk. 8. 29.–2 To repeat or say again by way of explanation, illustration or corroboration; see Kull. on Ms. 1. 74; 2. 6. –3 To repeat, tell, say (generally); निजमनोरथमनुवदन्त्या Dk. 21. –4 To abuse, rail at. –*Caus.* To cause to resound or echo.

अनुवादः 1 Repetition (in general); गुण° K. 206. –2 Repetition by way of explanation, illustration or corroboration; अनुवादे चरणानाम् P. II. 4. 3 (सिद्धस्योपन्यासे Sk.) –3 Explanatory repetition or reference to what is already mentioned, such as paraphrase or free translation; particularly, any portion of the Brāhmaṇas which comments on, illustrates, or explains a *Vidhi* or direction previously laid down and which does not itself lay down any directions; a supplementary repetition, opp. to विधि 'authoritative or direct injunction'; विधिविहितस्य अनुवचनमनुवादः । नानुवादपुनरुक्तयोः विशेषः शब्दाभ्यासोपपत्तेः Nyāya sūtra; cf. also विध्यनुवादयोर्विधिर्ज्यायान्, अपूर्वार्थप्रकल्पत्वादिति SB. on MS. 10. 6. 3. It is of 3 kinds:- भूतार्थ° (सदेव सौम्येदमग्र आसीत्); स्तुत्यर्थ° (वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवता) and गुण° (अग्निहोत्रं जुहोति इत्युक्ते दध्ना जुहोति इति गुणविधानात्); see अर्थवाद also. –4 Corroboration, confirmation. –5 Slander, abuse, reviling. –6 Advertisement, notice; report, rumour. –7 Commencement of speech (वाचारम्भणमात्रम्).

अनुवादक, –वादिन् *a.* 1 Explanatory, corroborative, repeating with comment, explanation or illustration; आरम्भश्च साहसानुवादी Dk. 95 bespeaks. –2 Conformable to, in harmony with, like; युक्तगीतानुवादिना Rām.; तदनुवादिगुणः कुसुमोद्गमः R. 9. 33. –न् *m.* N. of any one of the three notes of the gamut.

अनुवाद्य *pot. p.* 1 To be explained or illustrated. –2 (In gram.) To be made the subject of an assertion (in a sentence), opposed to विधेय which affirms or denies something about the subject. In a sentence the अनुवाद्य or subject which is supposed to be already known is repeated to mark its connection with the विधेय or predicate and should be placed first; अनुवाद्यमनुक्त्वैव न विधेयमुदीरयेत्; in वृद्धिरादैच्, P. I. 1. 1 आदैच् should have been placed first, though the construction is defended by Patañjali.

अनुवर्तन, –वर्तिन् &c. see अनुवृत्.

अनुवर्त्मन् *m.* A follower.

अनुवश *a.* [वशमनुगतः] Subject to the will of another, obedient. –शः Subjection, obedience (to the will of another). भरतानुवशात्सोऽपि शत्रुघ्नस्तत्समं गतः Rām. 2. 8. 29.

अनुवस् To clothe, cover; सोमस्त्वा राजा अमृतेनानु वस्ताम् Rv. 6. 75. 18.

अनुवस् 1 P. To dwell near to or along with (with acc.).

अनुवासिन् *a.* One who dwells near; resident.

अनुवसित *a.* [वस्-क्त] 1 Dressed, clothed, wrapped up. –2 Fastened, or bound to, attached to.

अनुवहः One of the 7 tongues of fire.

अनुवातः [अनुगतो वातः] The windward direction; the wind which blows from the pupil to the preceptor &c.; प्रतिवातेऽनुवाते च नासीत गुरुणा सह Ms. 2. 203.

अनुवारम् *ind.* Time after time, repeatedly, frequently.

अनुवास् 10 P. 1 To scent, perfume. –2 To use the oily enema (see the next word); treat by using such enema; अवश्यं स्थापनीयाश्च नानुवास्याः कथञ्चन Suśr.

अनुवासः, –सनम् 1 Perfuming or scenting (in general) with incense &c. –2 Perfuming clothes by dipping the ends. –3 (°नः also) A syringe, clyster-pipe (Mar. पिचकारी); an oily enema or the operation itself; असाध्यता विकाराणां स्यादेषामनुवासनात् Suśr.; द्विधा बस्तिः परिज्ञेयो निरूहश्चानुवासनम् । कषायाद्यैर्निरूहः स्यात् स्नेहाद्यैरनुवासनम् ॥ (अनुवसति अनुवासरं वा दीयते अनुवसन्नपि न दुष्यति अनुदिवसं वा दीयते इति अनुवासनः)

अनुवासित *a.* 1 Fumigated, perfumed. –2 Administered as an enama; treated by this operation.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुविद् 6 U. 1 To find, discover, see, obtain. -2 To deem, consider. -3 To marry.

अनुवित्त *a*. Found, obtained: यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्मास्मिन् सन्देह्ये गहने प्रविष्टः Bṛi. Up. 4. 4. 13. अयं पन्था अनुवित्तः पुराणः Ait. Br.

अनुवित्तिः *f*. Finding, obtaining.

अनुविध *a*. One who imitates, a devotee दृतय इव श्वसन्त्यसुभृतां यदि तेऽनुविधा Bhāg. 10. 87. 17.

अनुविद्ध See under अनुव्यध्.

अनुविधा 3 U. 1 To lay down a rule, regulate. -2 To obey, act up to, follow, conform to; See अनुविधायिन्; पदमनुविधेयं च महताम् Bh. 2. 28 the foot-steps of the great have to be trodden in. -3 To resemble, imitate. -*pass*. To be trained to follow rules; obey.

अनुविधानम् 1 Obedience. -2 Acting in conformity to (orders &c.).

अनुविधायिन् *a*. 1 Obedient, submissive, compliant, conforming to orders; सा स्त्री याऽनुविधायिनी H. 2. 130; भवितव्यतानुविधायीनीन्द्रियाणि V. 3. -2 Resembling: निजवधूश्वसितानुविधायिनि Śi. 6. 23, 15. 96.

अनुविहित *a*. Obedient; तस्यानुविहितोऽनाथा Bhāg. 1.9.17.

अनुविनश् 4 P. To disappear, vanish or perish after or along with another. विज्ञानघन एव एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय, तान्येवानुविनश्यति Bṛi. Ā. 2. 4 12.

अनुविनाशः Perishing after.

अनुविश् 6 P. To enter or go after, follow.

अनुवेशः, -शनम् 1 Following, entering after. -2 Marriage of a younger brother before the elder is married; (ज्येष्ठानितक्रमेण कनिष्ठस्य विवाहः); यवीयसोऽनुवेशो हि ज्येष्ठस्य विधिलोपकः Mb.

अनुवेश्य *a*. [अनुक्रमेण वेशमर्हति, यत्] A next-door neighbour.

अनुविश्वः (pl.) N. of a people in the north-east. Bṛi. S.

अनुविषयः Taste: अपश्यन्नोऽनुविषयं भुञ्जते विघसाशिनः Mb. 12. 287. 40.

अनुविष्टम्भः Being obstructed in consequence of.

अनुवृत् 1 A. (sometimes P. also) 1 (Transitively used) (*a*) To go or roll after, follow, pursue; (fig.) to follow, conform to, act according to, obey, adapt oneself to, be guided by; humour; अहं तावत्स्वामिनश्चित्तवृत्तिमनुवर्तिष्ये S. 2; तेऽपि परिचयमनुवर्तन्ते K. 289; किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते Ś. 3 approve of her choice; लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते U. 1. 10 words conform to the sense; न कुलक्रममनुवर्तते K. 104 follow; मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः Ku. 3. 36 followed his mate in drinking, drank after her; (जननीम्) अत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् Bh. 2. 110; मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः Bg. 3. 23; Dk. 80, 96, 120; कृतज्ञतामनुवर्तमानेन Mu. 3 following the path of gratitude; प्रभुचित्तमेव हि जनोऽनुवर्तते Śi. 15. 41; Māl. 3. 2. (*b*) To imitate, resemble; equal; तेऽन्ववर्तन् पितॄन्सर्वे यशसा च बलेन च Mb. (*c*) To gratify, humour, please; Dk. 65. (*d*) To serve, worship; पञ्चवर्षसहस्राणि सूर्यं चैवान्ववर्तत Rām. 7. 10. 8. -2 (Intransitively used) (*a*) To follow, come after; संग्राह्य इत्यनुवर्तते H. 3. (*b*) To continue, endure. (*c*) To act towards, behave. (*d*) (In gram.) To be repeated or supplied from a preceding rule, Sūtra or assertion (said of a word or rule which continues to exercise influence on what follows); *e. g.* in भक्तिः P. IV. 3. 95; सोऽस्य (occurring in Sūtra 89 before) इत्यनुवर्तते Sk. -*Caus*. 1 To cause to revolve, turn round; एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः Bg. 3. 16. -2 To act up to, follow, obey; तथापि लोकयात्रानुवर्तनीया Mv. 7; पुत्रैः पितरो लोकद्वयेऽप्यनुवर्तनीयाः Ve. 3; K. 367. -3 To favour, oblige; comply with one's request; विधिनापि भवन्तेव वयमनुवर्तिताः K. 73; यथाचित्तमनुवर्तनीयः Māl. 7. -4 To put in, carry out. -5 To repeat or supply from a preceding Sūtra; केचित्तु विजायते इति नानुवर्तयन्ति P. V. 2. 13. Sk. -6 To use, employ. -7 To lead one to, attach to. -8 To speak in favour of, speak for; to approve. -9 To imitate, do after one; सतां चरितान्यनुवर्तितानि नेन्द्रियाणि K. 298.

अनुवर्तनम् 1 Following (fig. also); attending, compliance, obedience, conformity; प्रकृतस्यानुवर्तने Ak.; इदमाश्चर्यमथवा लोकस्थितिरनुवर्तनम् Mv. 7. 4; दाक्षिण्य° Dk. 161. -2 Gratifying, obliging. -3 Approval of, concurrence in. -4 Continuance; result, consequence. -5 Supplying from a preceding Sūtra.

अनुवर्तिन् *a*. 1 Following, obeying, conforming to, with acc. or in comp.; कथं लक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम्। शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि ॥ Rām. 5. 51. 19. राक्षसाश्चापि गृह्यन्ते नित्यं छन्दानुवर्तिभिः Pt. 1. 69; नराधिपा नीचजनानुवर्तिनः 1. 383. -2 Guided by, following the advice of; obedient, faithful, compliant: अनुवर्तिनि कलत्रे Pt. 1. 101, भृत्यानामनुवर्तिनाम् 298. -3 Like, resembling, worthy.

अनुवर्त्मन् *a*. [अनुगतो वर्त्म] Following, attending.

अनुवृत्त *p. p*. 1 Obeying, following &c. स मेरुमनुवृत्तः स पुनर्गच्छति पाण्डव Mb. 3. 163. 31. -2 Uninterrupted, continuously kept up, continued: अनुवृत्तस्त्वया भगीरथगृहे प्रसादः U. 7. -3 Rounded off: taperingly round (क्रमशः वर्तुलाकार); सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं मुर्संस्थितम् Rām. 6. 90. 65. दीर्घानुवृत्तपीनबाहुना K. 179. -4 Supplied from a preceding rule &c. -5 Conforming to the character (शीलानुगत). -त्तम् Obedience, conformity, compliance: मूर्खं छन्दोऽनुवृत्तेन (गृह्णीयात्) Chāṇ. 33.

अनुवृत्तिः *f*. 1 Assenting to, approval; नवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे Ku. 5. 65. -2 Obedience, conformity, following, continuance in (opp. व्यावृत्ति); taking up; continuity; ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलम् R. 13. 78 by following the example of;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागतः Dk. 100 service; cf. also वाचानुवृत्तिः खलु अनतिथिसत्कारः Pratima 5. ततान वह्निः पवनानुवृत्त्या Ki. 16. 52 in consequence of. **−3** Acting according or suitably to, compliance, acquiescence; gratifying, pleasing; कान्ता°-चातुर्यमपि शिक्षितं वत्सेन U. 3; Māl. 9; Śi. 9. 58; K. 265; M. 2. 9; राज्यं हि नाम राजधर्म°परस्य नृपतेर्महदप्रीतिस्थानम् Mu. 3 who conforms to or is true to the duties of kings; (previous) compliant or obedient spirit, previous course of conduct; U. 7. 5. **−4** Remembrance आसेदुषां गोत्रभिदोऽनुवृत्त्या Ki. 18. 18. **−5** (Gram.) Being supplied or repeated in a following rule; continued influence of a preceding on a following rule. **−6** Imitating, resembling &c. **−7** Repetition; वर्णानामनुवृत्तिरनुप्रासः.

अनुवृद्धि *a.* Ved. Increasing in regular ratio.

अनुवेलम् *ind.* Ever and anon, constantly; इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः R. 3. 5; Śi. 3. 79.

अनुवेल्लित *a.* [वेल्ल्-क्त] Bent in conformity with; bent under. **−तम्** Securing with bandages, bandaging, a sort of bandage (व्रणलेपनबन्धभेदः) one of the 14 kinds mentioned by Suśruta.

अनुव्य *a.* [अनुव्ययति अनुगच्छति व्ये-क] Following (अनुगत); °व्यमिवामुः Katy. (व्यग्भूमिं प्राप्ता इव).

अनुव्यञ्जनम् A secondary token.

अनुव्यध् 4 P. 1 To hit or pierce again; विद्धमनुविध्यतः Ms. 9. 43. **−2** To wound, pierce; कामशरानुविद्धः &c. **−3** To fill or mix with, blend with, see अनुविद्ध below. **−4** To impel, urge.

अनुविद्ध *p. p.* **1** Pierced, bored; कीटानुविद्धरत्नादिसाधारण्येन काव्यता S. D. **−2** Overspread, intertwined; surrounded, full of; pervaded by, replete or filled with, abounding in, mixed or blended with, intermixed; सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् Ś. 1. 20; कचित्प्रभालेपिभिरिन्द्रनीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा R. 13. 54 interwoven with emeralds; 16. 48, 6. 18; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67; सौरभ्य° Mk. 1; कोपानुविद्धां चिन्तां नाटयन् Mu. 3; Ku. 3. 35; पाण्डुतानुविद्धेव देहच्छविः Dk. 112; 137; Māl. 1. **−3** Connected with, relating to; adhering to; देशवार्तानुविद्धा संकथा Dk. 117, 124; उद्गूर्णलोष्ठलगुडैः परितोऽनुविद्धम् Śi. 5. 25 chased, closely followed or pursued. **−4** Set, inlaid; variegated; रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः R. 6. 63, 14; Śi. 4. 49.

अनुवेधः, −व्याधः **1** Hurting, piercing, perforating; न हि कीटानुवेधादयो रत्नस्य रत्नत्वं व्याहन्तुमीशाः S. D. 1. **−2** Contact, union; मुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्वमन् Śi. 2. 20. **−3** Blending, mixture; fusion. **−4** Obstructing.

अनुव्यवसायः (In Nyāya) Consciousness of the perception; (in Vedānta Phil.) perception of a sentiment or judgment.

अनुव्याख्यानम् [अनुरूपं व्याख्यानम्] That which comments on and explains Mantras, Sūtras &c. (मन्त्रविवरणम्); especially, that portion of a Brāhmaṇa which explains difficult Sūtras, texts &c. occurring in another place (मन्त्रादीनामनुरूपार्थप्रकाशकं व्याख्यानम्).

अनुव्याहरणम्, −व्याहारः **1** Repetition, repeated utterance; mentioning, along with something else. **−2** A curse, imprecation.

अनुव्याहारिन् *a.* Cursing; execrating.

अनुव्रज् 1 P. **1** To follow, go after; तां व्रजन्तीमनुवव्राज K. 132, 210; attend especially a departing guest (as far as the bank of water, lake, &c.) as a mark of respect; अतिथिं श्रोत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् Y. 1. 113; तं मातरो देवमनुव्रजन्त्यः Ku. 7. 38; यमिच्छेत्पुनरायान्तं नैनं दूरमनुव्रजेत् Rām. 2. 40. 50. **−2** To visit in order, seek. **−3** To go to or near; betake oneself to; मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति Pt. 1. 282. deer herd or associate with deer. **−4** To obey, to do homage to.

अनुव्रजनम्,−व्रज्या Following, going after, especially a departing guest; आसनावसथौ शय्यामनुव्रज्यामुपासनाम् Ms. 3. 107.

अनुव्राज्य *pot. p.* To be followed as by the relatives of a dead person to the cemetery.

अनुव्रत *a.* [अनुकूलं व्रतं कर्म यस्य] **1** Devoted or faithful to, राजानो राजपुत्राश्च धृतराष्ट्रमनुव्रताः Mb. 3. 35. 30. attached to (with acc. or gen.); अभ्यगच्छददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः Mb. 3. 54. 27. प्रियतमा का अनुव्रता Bh. 2. 103; वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः Rām. **−2** Duly performing the vows or duties prescribed (opp. अपव्रत) Bhāg. 8. 15. 35. **−तः** A class of Jaina ascetics. **−ता** A devoted virtuous wife (पतिव्रता); रक्ते भटे रणमुखे रुधिरेण तस्मिन् रक्ता भवत्यमरयोषिदनुव्रतेन; विश्वगुणादर्शचम्पू 379.

अनुशतिक *a.* Accompanied with, or bought for, a hundred; तथाविधोनुशतिकः शतानीकस्य साधकः। जानाति युद्धसंभारं कार्ययोग्यं च सैनिकम् Śukra. 2. 43. °आदि: a class of words or गण mentioned in P. VII. 3. 20, where both members undergo Vriddhi. अनुशतिकादीनां च.

अनुशय, −शयिन् &c. See under अनुशी.

अनुशरः [अनु-शृणाति. शॄ-अच्] A sort of evil-spirit, Rakṣasa.

अनुशस्त्रम् [अनुगतं शस्त्रं शस्त्रार्थे प्रयुक्तम्] Anything used (for the time being) instead of a regular instrument, such as a finger-nail; a secondary weapon or instrument.

अनुशाला An ante-chamber, a special kind of hall; अनुशाला च मध्ये च चैकभागेन भद्रकम् Māna. 26. 19.

अनुशास् 2 P. **1** (*a*) To advise, persuade, prevail upon, address; इति ध्रुवेच्छामनुशासती सुतां शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् Ku. 5. 5; पूर्वानुशिष्टां निजगाद भोज्याम् R. 6. 59. (*b*) To direct, tell, order, enjoin, to teach, instruct (how to act); दशरथप्रभवानुशिष्टः R. 13. 75; वत्से त्वमधुनाऽनुशासनी-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यासि S. 4; राजपत्नीनियोगस्थमनुशाधि पृगीजनम् Bk. 20. 17; को नु खलु मामेवमनुशास्ति V. 4 tells, directs; मघवा बनगमनाय कृतबुद्धिं भवन्तमनुशास्ति V. 5 tells, directs; माणवकं धर्ममनुशास्ति Sk.; Ms. 6. 86. -2 To rule, govern. -3 To chastise, punish, correct; इयमेव तावत्प्रथममनुशासनीया Ve. 2; अरिकुलमनुशासनीयम् 3; स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति Ms. 11. 99, 9. 233. -4 To praise, extol. -5 To accomplish, perform, execute.

अनुशासक,-शासिन्,-शास्तृ or **शासितृ** *a.* One who directs, instructs, governs or punishes; कविं पुराणमनुशासितारम् Bg. 8. 9 ruler; एष चोरानुशासी राजेति भयाद्रुत्पतितः V. 4.

अनुशासनम् Advice, persuasion, direction, order, command; instruction, laying down rules or precepts; a law, rule, precept; treatment (of a subject), (with the object in comp. or with gen., the agent, if expressed, being put in the instr. or gen.); एतद्वै भद्रमनुशासनस्य Rv. 10. 32. 7. एतदनुशासनम् Tait. Up. 7. 9. 7. भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम् Ki. 1. 28 words of advice; तन्मनोरनुशासनम् Ms. 8. 139; 6. 50; 2. 159; यौवन° K. 146; नामलिङ्ग° laying down rules on the gender of nouns, explanation of gender &c.; शब्दानुशासनम् Sk.; शब्दानामनुशासनमाचार्यस्य आचार्येण वा P. II. 3. 66 Sk. -**Comp.** -**पर** *a.* obedient. -**पर्वन्** N. of the 13th book of the Mahābhārata (so called because it lays down precepts of advice).

अनुशास्तिः *f.* Advice.

अनुशिष्ट *a.* 1 educated; स प्रैति क्षेत्रविदानुशिष्टः Rv. 10. 32. 7. Bhāg. 5. 9. 4; तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुः Br. Up. 1. 5. 17. -2 questioned इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयत् Rām. 6. 30. 4. -3 Directed; एष धर्मोनुशिष्टो वो यतीनां नियतात्मनाम् Ms. 7. 86, 9. 233.

अनुशिष्टिः *f.* Instruction, teaching; order, command.

अनुशिक्षिन् *a.* Practising, learning.

अनुशिशुः *f.* [अनुगता शिशुना] An animal followed by its young one.

अनुशी 2 A. 1 To lie or sleep with, sleep along with; lie upon, close or along; lay oneself down; to adhere to or follow closely, cling or stick to; शयानं चानुशेते हि तिष्ठन्तमनुतिष्ठति। अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम्॥ Subhāṣita. -2 To repent, grieve for; दत्तमिष्टमपि नान्वशेत मः Śi. 14. 45; पुरानुशेते तव चञ्चलं मनः Ki. 8. 8.

अनुशयः [शी-अच्] 1 Repentance, remorse; regret, sorrow; नन्वनुशयस्थानमेतत् Māl. 8; कुतस्तेऽनुशयः M. 3 why should you be sorry; बाष्पं प्रमृज्य विगतानुशयो भवेयम् S. 7. 25; इतो गतस्यानुशयो मा भूदिति V. 4; ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा Śi. 2. 14. -2 Intense enmity or anger; शिशुपालोऽनुशयं परं गतः Śi. 16. 2; यस्मिन्नमुक्तानुशया सदैव जागर्ति भुजङ्गी Māl. 6. 1. -3 Hatred. -4 Close connection, as with a consequence; close attachment (to any object). अयं त्वन्यो गुणः श्रेष्ठश्च्युतानां स्वर्गतो मुने। शुभानुशययोगेन मनुष्येषूपजायते॥ Mb. 3. 261. 33. -5 (In Vedānta Phil.) The result or consequence of bad deeds which very closely clings to them and makes the soul enter other bodies after enjoying temporary freedom from recurring births; (स्वर्गार्थकर्मणो भुक्तफलस्य अवशेषः कश्चिदनुशयो नाम भाण्डानुसारिस्नेहवत्, यथा हि स्नेहभाण्डं विरिच्यमानं सर्वात्मना न विरिच्यते भाण्डानुसार्येव कश्चित् स्नेहशेषोऽवतिष्ठते तथानुशयोऽपि Tv.). -6 Regret in the case of purchases, technically called rescission; क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् Ms. 8. 222; see क्रीतानुशय. cf. ......अनुशयो द्वेषे पश्चात्तापानुबन्धयोः and...... अनुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः Nm. -**यी A** disease of the feet, a sort of boil or abscess on the upper part.

अनुशयान *a.* Regretting &c. -**ना A** variety of heroine (परकीयनायिकाभेदः); one who is sad and dejected, being apprehensive of the loss of her lover (इष्टहानिजनितानुतापवती).

अनुशयिन् *a.* 1 Devotedly attached to, faithful. -2 Repentant, penitent, regretful, sorry. -3 Hating intensely. -4 Connected as with a consequence. -5 Enjoying the fruits of deeds; epithet of the soul.

अनुशायिन् *a.* Lying or extending along. *m.* Life; यश्चानुशायिनो स्वर्गः पाखण्डस्य च संभवः Bhāg. 2. 8. 22. See अनुशयिन्.

अनुशीतम *ind.* In cold.

अनुशीलनम् Intent or assiduous application, constant pursuit or exercise, constant or repeated practice or study; विज्ञानसाराण्यनुशीलनेन Ki. 16.28.

अनुशीलित *a.* Assiduously practised, repeatedly done, carefully attended to or studied.

अनुशुच् 1 P. To bewail, mourn over, regret; गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः Bg. 2. 11. कथं तमेव चौरहतकमनुशोचसि Mk.3; नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः Pt. 1. 333; शैशवं न स्मृत्वात्मानमनुशोचामि K. 333; विराजमानो शोकेऽपि तनयाननुशोचतम् Ve. 5. 4 condole with, weep with. -*Caus.* To mourn over, deplore, grieve for, regret; तृणमिव वने शून्ये त्यक्ता न बाप्यनुशोचिता U. 3. 32 nor was she (her loss) regretted.

अनुशुचिका A ceremony enjoined by the Vedas (?).

अनुशोकः, -शोचनम् Sorrow, repentance; regret; अनुशु(शो)चितम् in the same sense.

अनुशोचक, -शोचिन् *a.* 1 Regretful, penitent -2 Causing regret.

अनुश्रु 5 P. 1 To hear (-श्रु) नानुशुश्रुम जात्वेतत् Ms. 9. 100; तद्यथानुश्रूयते Pt. 1 heard, related. -2 To hear repeatedly as from a sacred authority, hand down as by Vedic tradition.

अनुश्रवः Vedic or sacred tradition.

अनुश्रविक *a.* Known from the Śāstras; (Pātañjala Yogadarśana 1. 15)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुश्लोकम् [अनुश्लोक्यते गीयते, श्लोक्, कर्मणि अच्] A Kind of Sāma (महाव्रतगेयः सामभेदः)

अनुषञ्ज् (°सञ्ज्) 1 P. To adhere or cling to, follow closely.–*pass.* (–षज्यते) 1 To stick, cling, adhere to, be attached to (fig. also); धर्मपूते च मनसि नभसीव न जातु रजोऽनुषज्यते Dk. 43; sometimes occurring as अनुषज्जते (from सस्ज् also); यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते Bg. 6. 4; 18. 10, –2 To be supplied from a preceding rule or statement. –*Caus.* 1 To fasten or attach (something) to. –2 To supply (as an elliptical expression); इति पदमत्रानुषञ्जनीयम्.

अनुषक्-द् *adv.* In continuous or close order, one after another.

अनुषक्त *p. p.* 1 Connected with, closely related or attached to; नित्य°क्तः प्रकृतिकोपः Mv. 2 constant, ever-arising. –2 Clinging or adhering to (actively used); मृत्युर्जरा च व्याधिश्च दुःखं चानेककारणम् । अनुषक्तं सदा देहे Mb.: हृदि नित्यानुषक्तेन सीताशोकेन तप्यते U. 4. 2 constantly preying on the heart; °मन्दाकिनीपवित्रमेखलम् Mv. 4.

अनुषङ्गः 1 Close adherence or attendance; connection, conjunction, association; तस्य वैरानुषङ्गस्य गन्ताऽस्म्यन्तं सुदुर्गमम् Mb. 5. 162. 35. सानुषङ्गाणि कल्याणानि U. 7. good things closely follow one another (come close upon one another). –2 Coalition, commixture. –3 Connection of word with word. –4 A word or words repeated from the context to supply an ellipsis. cf. अनुषङ्गश्च फलवचनमभविष्यत् ŚB. on MS. 6. 1. 5. –5 Necessary consequence, inevitable result. –6 Connection of a subsequent with a previous act. –7 Incidental mention or relation (प्रसङ्ग). –8 Yearning, eager longing. –9 Compassion, pity, tenderness. –10 (In Nyāya) Connecting together the उपनय or application and निगमन or conclusion by the use of the pronoun इदं (उपनयवाक्यस्थस्य अयमिति पदस्य निगमनवाक्ये आकर्षणम्). –11 The nasals connected with certain roots ending in consonants; P. VII. 1. 59. Sk. –12 An ellipsis. A mode of interpreting an incomplete sentence by supplying the required word or words from the immediate context. This mode is admissible only if there is no break (व्यवाय). This corresponds to the principle known as अनुवृत्ति (in grammar) on which a word or expression from a preceding सूत्र is read in the succeeding सूत्र or सूत्रs. नानुषङ्गः प्राप्नुयात् । कुतः । व्यवायात् । ŚB. on. MS. 4. 4. 7.

अनुषङ्गिक *a.* Following as a necessary result, consequent; concomitant, adhering to, connected with, natural to, greatness. –4 Addicted to, devoted or attached to, fond of.

अनुषङ्गिन् *a.* 1 Connected with, adhering or sticking to; अनीकजे रजसि मुखानुषङ्गिणि Śi. 17. 57. –2 Following as a necessary cosnequence; यस्यानुषङ्गिण इमे भोगादयो भवन्ति Bh. 3. 76. –3 Related or applicable to, common, prevailing (अनुक्षणं प्रसक्त); सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः Ms. 7. 52; विभुतानुषङ्गि भयमेति जनः Ki. 6. 35 connected with, natural to, greatness. –4 Addicted to, devoted or attached to, fond of.

अनुषञ्जनम् Concord, grammatical connection or agreement.

अनुषत्य *a.* Being conformable to truth; हविष्मन्तो अनुषत्यं स्वर्विदम् Rv. 3. 26. 1.

अनुषेकः,–सेचनम् Rewatering, sprinkling over again.

अनुष्टुतिः *f.* Praise (in due order).

अनुष्टुभ् 1 P. (°स्तुभ्) To praise after, follow in praising.

अनुष्टुभ् *f.* [अनु निरन्तरम् स्तुभ्यतेऽनया अनुष्टुप् वाक्] 1 Following in praise; speech. –2 Sarasvatī. –3 N. of a class of metres consisting of four Pādas of 8 syllables each, the whole stanza consisting of 32 syllables (so called because it follows with its praise *i. e.* अनुष्टोभति the Gāyatrī, which has 3 Pādas), अनुष्टोभनादनुष्टुप्. In later metrical systems it stands as a general name for all metres which have 8 syllables in each foot (the highest possible number being computed to be 256); पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः । गुरु षष्ठं च पादानां शेषेष्वनियमो मतः ॥ which rule is sometimes violated. अनुष्टुभा सोम उक्थैर्महस्वान् Rv. 10. 130. 4.

अनुष्ठा 1 U. (°स्था) 1 To do, perform or carry out, execute, attend to (order, duty &c.); bring about, effect, accomplish (business); अनुतिष्ठसि धर्मेण ये चान्ये विदितास्त्वया Mb. 3. 267. 11. विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् Ku. 7. 1, 1. 17; किमनुतिष्ठति भगवान् मारीचः Ś. 7; आज्ञापयतु आर्यः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति Ś. 1; ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः Bg. 3. 31 follow; गुरोर्वचनमनुतिष्ठ V. 5 do as your papa orders; अनुतिष्ठस्वात्मनो नियोगम् M. 1 look or attend to your own duty, do your business. –2 To follow, practise, observe (धर्म, व्रत &c.); commit (a sin). –3 To rule, govern, superintend; appoint. –4 To stand by or near (with loc.); तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तु व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् Ms. 11. 112; sit on; occupy; अनुष्ठास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् Rām. –5 To follow, go after (lit.); स्वकान्तामनुतिष्ठति Rām.; नाराजके पतिं भार्या यथावदनुतिष्ठन्ति Subhāṣ.; follow, obey. –6 To imitate, tread in; पदं चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् Bhāg. –7 (Intrans.) (*a*) To place or put oneself on, be in a position, present oneself. (*b*) To remain, continue. (*c*) To be engaged in religious ceremonies (muttering prayers &c.); अनुतिष्ठतां ब्राह्मणानाम् M. 5.

अनुष्ठ *a.* [स्था-क-षत्वम्] Standing after or in succession.

अनुष्ठा *a.* Standing after, in succession; अभीमिन्द्रो नद्यो वव्रिणा हिता विश्वा अनुष्ठाः प्रवणेषु जिघ्नते Rv. 1. 54. 10.

अनुष्ठातृ,–ष्ठायिन् *a.* Doing, performing, executing &c.; one who undertakes or begins.

अनुष्ठानम् 1 Doing, performance, practice, execution, accomplishment &c.; obeying, acting in conformity to; उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् Ś. 4. practice of religious austerities; कोऽपि यथोपायश्चिन्त्यो यस्यानुष्ठानेन Pt. 1; नानुष्ठानैर्विहीनाः स्युः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुलजा विधवा इव Pt. 2. 95 : धर्मं स्वयमनुष्ठानं कस्यचित्तु महात्मनः H. 1. 99; शास्त्रानुष्ठानं वा Kau. A. 1. 6. -2 Commencing, undertaking, engaging in; यदि समुद्रेण सह वैरानुष्ठानं कार्यम् Pt. 1. -3 Commencement or course of conduct, procedure, course of action; कथं न्याय्यमनुष्ठानं मादृशः प्रतिषेधतु U. 5. 21. -4 Practice of religious rites or ceremonies, any religious rite or ceremony; किंत्वनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति U. 1. 8; Mv. 4. 33. -नी Performance, doing &c. -Comp. -शरीरम् 'the body of action'; (according to the Sāṅkhya doctrine) the intermediate body between the सूक्ष्म or subtle and the स्थूल or gross body.

अनुष्ठापक *a.* Causing to perform.

अनुष्ठापनम् Causing to do an act.

अनुष्ठायिन् *a.* Doing, performing.

अनुष्ठित *p. p.* Done, performed, accomplished &c.; practised, followed, &c.; वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः Rām. 1. 7. 12. विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः सदनुष्ठिताः Ku. 6. 29 brought about; तथानुष्ठिते that being done, thereupon; begun, undertaken; न युक्तं हि त्यक्तुं कार्यमनुष्ठितम् Rām. (used actively) following, practising; Ms. 10. 127.

अनुष्ठिः-ष्ठुः *f.* [स्था-कु] Proper order, succession (used only in instr.); °ष्ठु, अनुष्ठ्या, अनुष्ठुया in proper order, duly, immediately, properly; immediate, direct.

अनुष्ठेय, -ष्ठातव्य *pot. p.* To be effected, performed; followed, done conformably to; विदर्भगतमनुष्ठेयम् M. 5 what to do with. कस्मिंश्चिदात्मजनानुष्ठेये कर्मणि त्वां व्यापारयितुमिच्छामि Mu. 1.

अनुष्ण *a.* 1 Not hot, cold, chilly; अनुष्णैरानन्दाश्रुबिन्दुभिः R. 12. 62. -2 Apathetic; lazy, sluggish (अलस). -ष्णः Cold touch or sensation. -ष्णा N. of a stream. -ष्णम् A water-lily, blue lotus (उत्पल). -Comp. -अशीत *a.* Neither hot nor cold. -गुः (-गो ray) having cold rays, the moon, also camphor. -वल्लिका N. of a plant नीलदूर्वा.

अनुष्वध *a.* [स्वधामनु, स्वधया सहितः] Accompanied by food. -धम् *adv.* 1 Through or after food. -2 According to food; after every sacrifice. -2 Voluntarily, according to one's will.

अनुष्यन्दः A hind wheel. Śat. Br.

अनुसंवरणम् Concealing in order or succession.

अनुसंचर् 1 P. 1 To walk alongside, follow, join. -2 To pursue, seek after. -3 To visit, go towards or to. -4 To penetrate, cross, traverse. -5 To become assimilated.

अनुसंचरणम् Following, pursuing. *adv.* At every occasion of coming.

अनुसंतन् 8 U. 1 To extend everywhere: to diffuse, spread about, overspread. अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके Bg. 15. 2. -2 To continue, join in.

अनुसंततिः *f.* Continued succession, continuity; अनुसंततिपातिनः पटुताम् Śi.

अनुसंधा 3 U. 1 To search into or after, look after, inquire into, investigate, explore, examine, ascertain; प्रसवयोग्यं स्थानमनुसंधीयताम् H. 3; यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मं वेद नेतरः Ms. 12. 106. -2 To calm, compose, quiet; आत्मानमनुसंधेहि शोकचर्चां च परिहर H. 4. -3 To think of, aim at, refer or allude to, consider, deliberate; यथाकर्तव्यमनुसंधीयताम् H. 3; नैतदनुसंधाय मयोक्तम् Mv. 6 after deliberation, or because I aimed at it; अलमनेनातीतोपालम्भेन प्रस्तुतमनुसंधीयताम् H. 3 let us consider what is before us, (turn to the matter in hand); अत्र...इति पुरावृत्तकथानुऽसंधेया Malli. on Ku. 1. 21 should be sought or referred to. -4 To plan, arrange; prepare, set in order; सारसत्वं दुर्गमनुसंधेहि, दुर्गशोधनमनुसंधातव्यम् H. 3. -5 To follow, go after, attend, accompany; चरेण अनुसंधीयमानः Mu. 6; कस्ते निर्बन्धः पदे पदे मामनुसंधातुम् Mk. 1; एतौ तौ मामनुसंधत्तः Mk. 2 are after me. -6 To take up, follow, continue; तच्छेषमात्मवचसाऽप्यनुसंदधानः K. 240 following, making up the unfinished portion &c.

अनुसंधानम् 1 Inquiry, investigation; close inspection or scrutiny, examination; Mv. 7. -2 Aiming at. H. -3 Planning, arranging, getting ready &c.; दुर्गानुसंधाने को नियुज्यताम् H. 3 equipping with the necessary materials. -4 A plan, scheme. -5 Suitable connection. -6 (In the Vaiś. Phil.) The 4th step in a syllogism, the उपनय or application.

अनुसंधानिन्, -संधायिन् *a.* Investigating, looking after; skilful in concerting plans.

अनुसंहित *p. p.* Inquired into, investigated; connected with, in accordance or union with, conformable to; अहिंसा सर्वधर्मानुसंहिता Mb.; अर्थधर्मानुसंहितं वाक्यम् Rām. -तम् *adv.* In the Saṁhitā text; according to this text.

अनुसमापनम् Regular completion.

अनुसमि 2 P. (°इ) 1 To go to or visit successively or in order. -2 To join in following or being guided by. -3 To join, become assimilated.

अनुसमयः 1 Regular or proper connection, as of words. -2 Doing several details with reference to several things or persons. This can be done in more ways than one and hence we have three varieties of अनुसमय (*a*) पदार्थानुसमय i. e. doing one thing with reference to all, then doing the second in the same way and so on. (*b*) काण्डानुसमय i. e. doing the whole mass of details with reference to one thing first, then doing the same with the second and so on. This is also known as एकजातीयानुसमय. (*c*) समुदायानुसमय i. e. doing a group of details forming a composite whole (समुदाय) with reference to one, then doing it with reference to the second and so on. It may be noted that when several details are to be performed with reference to

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

one thing or person, the details are in close proximity with the प्रधान and hence the problem of अङ्गप्रधानप्रत्यासत्ति does not arise in such cases. But when several things are to be performed with respect to several things or persons, this अङ्गप्रधानप्रत्यासत्ति can be achieved by following the पदार्थानुसमय, which, therefore, is to be preferred to the other two words. (This is known as the पदार्थानुसमयन्याय.) But when पदार्थानुसमय is found not practicable, the second mode i. e. the काण्डानुसमय or एकजातीयानुसमय should *be adopted, provided that among the details to be* performed, there are none which together form a composite whole. (This is known as काण्डानुसमयन्याय.) If, however, there are among the details to be performed some details which form one or more composite wholes, they should be performed together with the first thing or person, then with the second, and so on. Thus in such cases the समुदायानुसमय should be adopted. (This is known as समुदायानुसमयन्याय.)

अनुसंबद्ध *a.* Connected with.

अनुसंसृतिः The cycle of births and deaths.

अनुसंस्था 1 P. to follow.

अनुसंस्था A widow burning herself on the pyre of her dead husband.

अनुसर्गः A separate creation.

अनुसवनम् (also अनुसवम्) *ind.* 1 After a sacrifice. -2 At every sacrifice, after ablutions. -3 Every moment. cf. Bhāg. 1. 15. 28.

अनुसाम *a.* [साम अनुगतः] Conciliated, friendly, favourable.

अनुसामन्तः An officer (?) in charge of a town; सामन्तादिसमा ये तु भृत्या अधिकृता भुवि। तेऽनुसामन्तसंज्ञाः स्यू राजभागहराः क्रमात् Śukra. 188.

अनुसायम् *ind.* Every evening.

अनुसार्यकम् A fragrant substance, sandal, aloe &c.

अनुसूचक *a.* Indicative of, pointing out to.

अनुसूचनम् Indication, pointing out.

अनुसृ 1 P. 1 To follow (in all senses); go after, attend, pursue; to practise, observe; betake oneself to; पूर्वोद्दिष्टामनुसर पुरीम् Me. 30 go to; उदीचीं दिशं अनुसरेस्तिर्यगायामशोभी 59. -2 To go over or through. -*Caus.* 1 To lead forward; वायुरनुसारयतीव माम् Rām. -2 To cause to pursue, follow.

अनुसरः A follower, companion, attendant.

अनुसरणम् 1 following, pursuing, going after, seeking after; अनुसारभयाद्भीताः प्राङ्मुखाः प्राद्रवन्पुनः Mb. 10. 1. 4. कन्दनानुसरणं क्रियताम् H. 3; कनकसूत्र° प्रवृत्तै राजपुरुषैः Pt. 1. -2 Conformity to, accordance with, consequence of (in instr. or abl.) इन्दोस्त्वदनुसरणक्लिष्टकान्तेः Me. 86. Custom, usage, habit.

अनुसारः 1 Going after, following (fig. also): pursuit; व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि Mk. 1. 17; शब्दानुसारेण अवलोक्य Ś. 7 looking in the direction of the sound; कपटानुसारकुशलः Mk. 9. 5 following up or tracing fraud. -2 Conformity to, accordance with, suitability, conformity to usage; किरणानुसारगलितेन K. 137, 194, 204; धर्मशास्त्रानुसारेण Y. 2. 1. -3 Custom, usage, established practice; अनुसारादधिका (वृद्धिः) Ms. 8. 152. -4 Received or established authority, especially of codes of law. -5 *Nature, natural condition of anything.* -6 Currency, prevalence. -7 Consequence, result.

अनुसारतः, अनुसारेण (in comp.) In accordance with, conformably to.

अनुसारक, -सारिन् *a.* Following, pursuing, going after, attendant on; तामभ्यगच्छद्रुदितानुसारी R. 14. 70; मृगानुसारिणं पिनाकिनम् Ś. 1. 6.; परिमलः पवनानुसारी Dk. 91; कृपणानुसारि च धनम् Pt. 1. 278 going after, falling to the lot of. -2 According or conformable to, following; यथाशास्त्र° Ms. 7. 31. -3 Seeking, looking out for, investigating, scrutinizing; नित्यं छिद्रानुसार्यरिः Ms. 7. 102.

अनुसारणा Going after, pursuit; तस्मात्पलायमानानां कुर्यान्नात्यनुसारणाम् Mb.

अनुसृत *a.* 1 Followed, conformed to; -2 flowing, rolling; उष्णार्दितां सानुसृतास्रकण्ठीम् Rām. 5. 5. 25. -3 Taking shelter with (शरणागत); -मुकुन्दमालास्तोत्र 15.

अनुसृतिः *f.* 1 Going after, following; conforming to, accordance with. -2 [अनुसरति कुलान्तरम्] An unchaste woman, harlot (कुलटा).

अनुसृप् 1 P. To glide along or after, follow.

अनुसर्पः A serpent-like being; reptile in general.

अनुसृष्ट *a.* Created in succession.

अनुसृष्टिः *f.* 1 Creating in order or succession. -2 A ready-witted woman.

अनुसेविन् *a.* Practising, observing, habitually addicted to.

अनुसैन्यम् [सैन्यमनुगतम्] The rear of an army, rear-guard.

अनुस्कन्दम् *ind.* Having entered or gone into in succession; गेहं गेहमनुस्कन्दम् Sk. P. III. 4. 56.

अनुस्तरणम् Strewing or spreading round. **-णी** [करणे ल्युट्] 1 A cover, (आच्छादनम् such as leather); अनुस्तरण्या वपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छादयेत् Āśval. -2 A cow; (सेयं गौः स्तृतं दीक्षितमनुस्तृतत्वाद्दिसितत्वाच्चानुस्तरणीत्युच्यते Say.); especially the cow sacrificed at the funeral ceremony, which enables the departed spirit to safely cross the river of Hell called वैतरिणी (अनुतीर्यते वैतरिणी नदी अनया तृ-करणे ल्युट् पृषो-सुट् Tv.).

अनुस्तोत्रम् Praising after; N. of a work relating to the Sāmaveda.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुस्नेहम् *ind.* After adding oil

अनुस्पष्ट *a.* Plain, obvious.

अनुस्पृश् To touch, extend to; अनु स्पृश वृषता शोशुचानः Rv. 4. 4. 2.

अनुस्फुर *a.* Ved. Whizzing (as an arrow). **-स्फुर्** To whiz towards; अनु यद् गावः स्फुरानृजिप्यम् Rv. 6. 67. 11.

अनुसमाहारः Continuing, following.

अनुस्मृ 1 P. To remember, think of, call to mind, recollect (with acc. or gen.); वरप्रार्थनामनुस्मृत्य Ś. 1; यदैव अनुस्मृतं देवेन Ś. 7. तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च Bg. 8. 7; व्यपगतमदरागस्यानुसस्मार लक्ष्मीम् Ki. 4. 38. *-Caus.* To remind (painfully), cause to remember with regret; मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः Ki. 5. 14.

अनुस्मरणम् 1 Recollection, remembering.-2 Repeated recollection.

अनुस्मृतिः *f.* 1 Cherished recollection; thinking of; अनुस्मृतेर्बादरिः Ś. B. 1. 2. 30. -2 Thinking of one thing to the exclusion of others.

अनुस्यूत *a.* [सिव्-क्त-ऊठ्] 1 Woven together regularly and uninterruptedly. -2 Sewn on, fastened to. -3 Closely attached or linked to.

अनुस्वानः 1 Sounding conformably to. -2 An after-sound; echo; see अनुरणन and K. P. 4 (36).

अनुस्वारः [स्वृ-अप् स्वराः; स्वरवर्णा एव स्वाराः, अनुगतः स्वारान् Tv.] The nasal sound which is marked by a dot above the line (ं) and which always belongs to a preceding vowel; अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः P. VIII. 3. 4. **-व्यवायः** Separation between two sounds caused by an अनुस्वार.

अनुहवः Inviting, stirring up.

अनुहुङ्कृ 8 U. To roar in imitation of, reply to; अनुहुङ्कुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25.

अनुहुङ्कारः Roaring in imitation.

अनुहृ 1 P. 1 To imitate, resemble; देहबन्धेन स्वरेण च रामभद्रमनुहरति U. 4; भ्रूविडितस्य ललितं युवतीनां क्षीबता बहुगुणैरनुजह्रे Ki. 9. 67, sometimes with gen. of person; मातुरनुहरति Sk.; see below. -2 To take after (one's parents), to always imitate their nature (A. in this sense) (गतताच्छील्ये); पैतृकमश्वा अनुहरन्ते मातृकं गावः P. I. 3. 21 Vārt.; (गतं प्रकारः, पितुर्मातुश्चागतं प्रकारं सततं परिशीलयन्ति Sk.)

अनुहरणम्, -हारः Imitation, resemblance, similarity.

अनुहार्य *pot. p.* To be imitated. **-र्यः** Monthly obsequies on the Darśa or new moon day (cf. अन्वाहार्य).

अनुहोडः A cart (?)

अनूकः -कम् [अनु-उच् समवाये क निपातः कुत्वम्; or fr. अञ्च् with अनु] 1 the backbone, spine (वङ्कथाधारः आग्रतः पृष्ठास्थिविशेषः): सदं चानूकं च गृहपतेः Ait. Br. (where Sāy. remarks अनूकं मूत्रवास्तिः स्यात् सास्नेत्येके वदन्ति च). -2 A kind of sacrificial vessel; according to some, the back part of the altar; अयुम्मागणमध्यमानूके. -3 Former birth or state of existence. **-कम्** 1 Family, race. -2 Disposition, temperament; character, peculiarity of race; व्याधर्क्षनकुलानूकैः पैत्तिका हि नराः स्मृताः Suśr. cf. अनूकमस्त्रियां वंशे शीले च गतजन्मनि Nm. **-का** *f.* N. of an Apsaras; Hariv.

अनूक्यम् Backbone; ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात् Rv. 10. 163. 2.

अनूकाशः [अनु-काश्-घञ् उपसर्गस्य दीर्घत्वम्] 1 Reflection (of light). -2 Regard, reference, illustration.

अनूक्ति, अनूचान &c. See under अनुवच्.

अनूचीन *a.* [अन्वञ्च्-ख] Ved. Coming after, successive; अनूचीना जीविता मानुषेभ्यः Rv. 4. 54. 2. °अहम् day after day, on the following day; °गर्भ (गो) born in successive order.

अनूच्यम् The plank or board on the side of a bed (दक्षिणोत्तरयोर्दीर्घे खट्वाङ्गे अनूच्यसंज्ञे Śaṅkara); अरत्निमात्राणि शीर्षण्यान्यनूच्यानि Ait. Br.; (अनूच्ये = पार्श्वद्वयवर्तिनी फलके Say.)

अनूज्जि Ved. To be victorious after अग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषम् Vaj. 2. 15.

अनूढ *a.* 1 Not borne or carried. -2 Unmarried; परिवेत्तानुजोऽनूढे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात् Ak. **-ढा** An unmarried woman. **-Comp. -मान** *a.* bashful, modest. **-गमनम्** (°ढा°) Fornication. **-भ्रातृ** *m.* (°ढा°) 1 the brother of an unmarried woman -2 the brother of the concubine of a king.

अनूतिः *f.* [वे-क्तिन्, न. त.] Not coming or going (to aid) (अनागमनम्) अनूती हिरिशिप्रः सत्वा Rv. 6. 29. 6.

अनूदकम् Want of water; drought, aridity यथा वर्षमनूदके Rām.

अनूद्देशः Describing, mentioning according to or conformably with. S. D. X. 70. यथासङ्ख्यमनूद्देश उद्दिष्टानां क्रमेण यत् S. D. 732.

अनूद्य, अनूदित &c. See under अनुवद्.

अनून *a.* 1 Not inferior, not less (with abl. expressed or understood); not wanting or lacking in (with instr.); वृन्दावने चैत्ररथादनूने R. 6. 50; अनूनसारं निषधान्नगेन्द्रात् 18. 1; आकृतिप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां संभावयामि M. 1 of no inferior stuff; इमामनूनां सुरभेरवेहि R. 2. 54; गुणैरनूनाम् 6. 37; किंचिदूनमनूनर्धेः R. 10. 1. -2 Full, whole, entire; large; महर्षभस्कन्धमनूनकन्धरम् Ki. 14. 40; great; Śi. 4. 11; (before adjectives) very; °गुरुनितम्बः S. D. excessively big or heavy. -3 Having full power.

अनूप *a.* [अनु-अप् ऊदनोर्देशे P. VI. 3. 98, अनुगताः आपः यस्मिन्] Situated near water, watery, rich or abounding in water, wet, marshy. जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथा-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विधः Amar. **-पः, -पम्** 1 A watery place or country; स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा Ms. 7. 192; Y. 3. 42; शौरेरूपानूपमपाहरन्मनः Śi. 12. 44. नानाद्रुमलतावीरुन्निर्झरप्रांतशीतलैः। वनैर्व्याप्तमनूपं तत्सस्यैर्व्रीहियवादिभिः -2 N. of a particular country (**-पाः** pl.); तामग्रनः अनूपराजस्य विधाय R. 6. 37. **-3** A marsh, bog. **-4** A pond or tank of water. **-5** Bank or side (of a river, mountain); सागरात्पर्वतानूपात् Rām.; नद्यां गोयुतानूपां अतरत् *ibid.* **-6** A buffalo. **-7** A frog. **-8** A kind of partridge. **-9** An elephant. **-Comp. -जम्** moist ginger. **-प्राय** *a.* marshy, boggy.

अनूप्य *a.* [अनूपे देशे भवः, यत्] Being in a pond or bog.

अनूबन्ध्य *a.* Ved. To be fastened as a sacrificial animal; वशामनुबन्ध्यामालभेत Śat. Br.; अनुबन्ध्ययेष्ट्वा Āśval.

अनूयाज, अनूराध = अनुयाज, अनुराध.

अनूरु *a.* [न. ब.] Thighless. अपूर्णाण्डाद्विनिर्भेदादनूरुरुत्तोऽभवत् Bm. 1. 101. **-रुः** Aruṇa, the charioteer of the sun (who is represented as having no thighs); the dawn; see अरुण. **-Comp. -सारथिः** the sun (having अनूरु for his charioteer); गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः Śi. 1. 2.

अनूर्जित *a.* 1 Not strong, weak, powerless. -2 Free from pride.

अनूर्ध्व *a.* Not high, low; °भास् Ved. whose splendour does not rise, who lights no (sacred) fires.

अनूर्मि *a.* 1 Not waving, unruffled by waves, not fluctuating. -2 Inviolable.

अनूला N. of a river in Kashmir.

अनूवृज् *m.* Ved. A part of the body near the ribs.

अनूषर *a.* 1 Saline, the same as ऊषर; cf. उत्तम and अनुत्तम. -2 Not saline.

अनूह *a.* Thoughtless, careless. बलिं हरन्तोऽन्नमदन्त्यनूहाः Bhāg. 3. 5. 48.

अनृक *a.* See अनृच् below.

अनृक्षर *a.* Ved. Thornless (as a path or couch). अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः Rv. 10. 85. 23.

अनृच्-च *a.* [न. ब.] 1 Without a hymn, not containing a verse from the Rigveda; अनृक् साम P. V. 4. 74 Sk. -2 [नास्ति ऋक् अभ्यस्ततया यस्य अच् समासः] Not conversant with, not studying the Rigveda, one not invested with the sacred thread and hence not yet entitled to study the Vedas (as a boy); द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे Mb. 3. 149. 28. यथा चाग्नेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः Ms. 2. 158; अनृचो माणवकः Mugdha. (In this case the form should properly be अनृच; अनृचबह्वृचावध्येतर्येव Sk.; but sometimes अनृच् also in the same sense; cf. तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् Ms. 3. 142; सहस्रं हि सहस्राणामनृचां यत्र भुञ्जते 131); अनृक also in the same sense.

अनृजु *a.* Not straight, crooked; (fig.) unfair, wicked, dishonest; न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः Ms. 4. 177; P. V. 2. 75 Sk.

अनृण *a.* Free from debt, who has paid off the debt (due to another) with gen. of person or thing; एनामनृणां करोमि Ś. 1; तत्रानृणास्मि U. 7; प्राणैर्दशरथप्रीतेरनृणम् (गृध्रम्) R. 12. 54; Mv. 5. 58; पितॄणामनृणः Ms. 9. 106; 6. 94. Every one that is born has three debts to pay off:— to Sages, Gods, and the Manes; cf. जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्वा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यः, यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजया पितृभ्यः; he, therefore, who learns the Vedas, offers sacrifices to Gods, and begets a son, becomes अनृण (free form debt); एष वानृणः यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारीवासी; cf. also ऋषिदेवगणस्वधाभुजां श्रुतयागप्रसवैः स पार्थिवः। अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः॥ R. 8. 30.

अनृणता, -आनृण्यम् Freedom from debt; °तांकृत्येनापकारं करिष्यामि Pt. 5 do harm by way of retaliation or injury; भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानृण्यमसुभिर्गतः M. 5. 11; येन स्वामिप्रसादस्य अनृणत्वं गच्छामः Pt. 1 repay or requite the favour of our lord.

अनृणिन् *a.* = अनृण; एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत्। पृथिव्यां नास्ति तद् द्रव्यं यद् दत्वा सोऽनृणी भवेत्॥

अनृत *a.* [न. त.] 1 Not true, false (words); °तं धनम् Ms. 4. 170 wrongly got; प्रियं च नानृतं ब्रूयात् 4. 138. **-तम्** Falsehood, lying, cheating; deception, fraud; सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् Rv. 7. 49. 3; अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः Mb. 7. 190. 47; 1. 74. 105; 8. 69. 65. ऋतानृते Ms. 1. 29; साक्ष्येऽनृतं वदन् 8. 97; oft. in comp.; पशु°, भूमि°, गो°, पुरुष° giving false evidence in the matter of &c.; Ms. 9. 71; cf. also: पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते। शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते॥ Pt. 3. 108. अनृत personified is the son of अधर्म and हिंसा, husband and brother of निकृति, father of भय, नरक, माया and वेदना. Viṣṇu P. -2 Agriculture 'सेवाश्ववृत्तिरनृतं कृषिः' इति कोशात्; आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम्। अनृतं नाम तद् भूतं क्षिप्तेन पृथिवीतले॥ Rām. 7. 74. 16. (opp. सत्य): Occupation of a Vaiśya (वाणिज्य); सत्यानृतं तु वाणिज्यं तेन चैवापि जीव्यते Ms. 4. 5. **-Comp. -देव** *a.* whose gods are not true (Sāy.); यदि वाहमनृतदेव आस Rv. 7. 104. 14; not playing fairly (?). **-वदनम्, -भाषणम्, -आख्यानम्** lying, falsehood. **-वादिन् -वाच्** *a.* a liar. उद्विजन्ते यथा सर्पान्नरादनृतवादिनः Rām. 2. 109. 12. **-व्रत** *a.* false to one's vows or promises.

अनृत(ति)क,-अनृतिन् *a.* Lying, a liar. नैवाव्रतो नानृतिको न हिंस्रः Bu. ch. 2. 11.

अनृतुः [न. त.] 1 Unfit season, improper or premature time: अनृतौ चाभ्रदर्शने Ms. 4. 104. -2 Time before menstruation. **-Comp.-कन्या** a girl before menstruation.

अनेक *a.* 1 Not one; more than one, many; अनेकपितृकाणां तु पितृतो भागकल्पना Y. 2. 120, अनेकराजन्यरथाश्वसंकुलम् Ki. 1. 16; several, various; तथात्मैकोऽप्यनेकश्च Y. 3. 144.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 Separated; divided; oft. in comp.; °आकार having many shapes or forms; diverse, multiform; °कालम्-वारम् several times, many a time and oft.; °भार्य having more wives than one. **-Comp.** **-अक्षर,-अच्** *a.* having more than one vowel or syllable; polysyllabic. **-अग्र** *a.* 1 engaged in several pursuits. -2 not concentrated or fixed on one object. -3 Agitated. perplexed; स त्वनेकाग्रहृदयो द्वारस्थं प्रत्यर्च्य तं जनम् Rām. 2. 41. 34. **-अन्त** *a.* 1 [न. ब.] not alone so as to exclude all others, uncertain, doubtful, variable; स्यादित्यव्ययमनेकान्तवाचकम् -2 = अनैकान्तिक q. v. (**-न्तः**) 1 unsettled condition, absence of permanence. -2 uncertainty, doubtfulness. -3 an unessential part, as the several *anubandhas*. °वादः scepticism. °वादिन् *m.* a sceptic, a Jaina or an Arhat of the Jainas. **-अर्थ** *a.* 1 having many (more than one) meanings, homonymous; as the words गो, अमृत, अक्ष &c.; °त्वम् Capacity to express more senses than one; अनेकार्थत्वमन्याय्यम् ŚB. on MS. 7. 3. 55. अनेकार्थस्य शब्दस्य K. P. 2. -2 having the sense of the word अनेक. -3 having many objects or purposes. (**-र्थः**) multiplicity of objects, topics &c. **-अल्** *a.* having more than one अल् (letter) P. I. 1. 55. **-आश्रय, -आश्रित** *a.* (in Vaiś. Phil.) dwelling or abiding in more than one (such as संयोग, सामान्य); एतेऽनेकाश्रिता गुणाः Bhāṣā. P.; dependence upon more than one. **-कृत्** *m.* 'doing much', N. of Śiva. **-गुण** *a.* of many kinds, manifold, diverse; विगणय्य कारणमनेकगुणम् Ki. 6. 37. **-गुप्तः** N. of a king; °अर्चितपादपङ्कजः K. 3. **-गोत्र** *a.* belonging to two families (such as a boy when adopted) *i. e.* that of his own, and that of his adoptive father. **-चर** *a.* gregarious. **-चित्त** *a.* not of one mind, fickle-minded; कच्चिच्चानेकचित्तानां तेषां त्वं वशमागतः Rām. 6. 24. 26. °मन्त्रः not following the counsels of one; H. 4. 31. **-ज** *a.* born more than once. (**-जः**) a bird (गर्भाण्डाभ्यां जातत्वात्). **-पः** an elephant (so called because he drinks with his trunk and mouth); cf. द्विप; वन्येतरानेकपदर्शनेन R. 5. 47.; Śi. 5. 35, 12. 75. -2 **-पद** *a.* multi-numbered; having many component members (as in a Bahuvrīhi compound). e. g. बृहद् अस्य रथन्तरसाम इति बृहद्रथन्तरसामा ŚB. on MS. 10. 6. 4. **-भार्य** *a.* Having more wives than one. **-मुख** *a.* (**खी** *f.*) *a.* 1 having many faces, many-faced. -2 scattered, dispersed, going in various directions, taking to various ways; (बल्यानि) जगाहिरेऽनेकमुखानि मार्गान् Bk. 2. 54. **-मूर्तिः** 'having many forms', N. of Viṣṇu who assumed various forms to deliver the earth from calamities. **-युद्धविजयिन्, -विजयिन्** *a.* victorious in many battles; Pt. 3. 9, 11. **-रूप** *a.* 1 of various forms, multiform. -2 of various kinds or sorts. -3 fickle, changeable, of a varying nature; वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा Pt. 1. 425. (**-पः**) epithet of the Supreme Being. **-लोचनः** N. of Śiva; also of Indra, and of the Supreme Being, he being said to be सहस्राक्षः सहस्रपात् &c. **-वचनम्** the plural number; dual also. **-वर्ण** *a.* involving more than one (unknown) quantity (the unknown quantities *x. y. z.* &c. being represented in Sanskrit by colours नील, काल &c.); °समीकरणम् simultaneous equation; °गुणनम्, °व्यवकलनम्, °हारः multiplication, subtraction or division of unknown quantities. **-विध** *a.* various, different. **-शफ** *a.* cloven-hoofed. **-शब्द** *a.* synonymous. **-साधारण** *a.* common to many, the common property of many persons Dk. 83.

अनेकधा *ind.* In various ways, variously; जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा Bg. 11. 13.

अनेकशः *ind.* [वीप्सार्थे कारके शस्] 1 Several or many times, frequently; अनेकशो निर्जितराजकस्त्वम् Bk. 2. 52. -2 In various ways or manners. -3 In large numbers or quantities; पुत्रा अनेकशो मृता दाराश्च H. 1.

अनेकाकिन् *a.* Not alone, accompanied by.

अनेजत् *a.* [न एजत्] Not moving, immovable; of the same form, epithet of Brahman or the Supreme Soul (सर्वदैकरूपं ब्रह्म) अनेजदेकं मनसो जवीयः Īś. Up. 4.

अनेकीकृ or **भू** To make or be manifold; to divide or be divided into.

अनेडः A foolish or stupid person, dolt, fool. **-Comp.** **-मूक** *a.* 1 deaf and dumb; °मूकतादैश्च यत्तु दोषैरसंमतान् K. P. 7. -2 blind. cf. अन्धेऽप्यनेडमूकः स्यात् Nm. -3 dishonest, fraudulent, wicked, perverse.

अनेद्य *a.* Ved. 1 Not to be blamed; praiseworthy, chief (प्रशस्त, प्रधान). -2 Not near; infinite.

अनेन *a.* Sinless, faultless (Sāy.); without a variegated set (of horses); अनेनो वो मरुतो यामो अस्तु Rv. 6. 66. 7.

अनेनस् *a.* Sinless, blameless; not liable to error.

अनेनः 'One who has no superior', a sovereign or paramount lord.

अनेमन् *a.* Ved. Praiseworthy.

अनेव *ind.* Otherwise; एवानेवाव सा गरत् Av. 16. 7. 4.

अनेहस् *a.* [न हन्यते, हन्-असि, धातोः एहादेशः नञि हन् एह च Uṇ. 4. 223] (lit.) Not killed or destroyed or obstructed; Ved. without a rival, incomparable, unattainable, inaccessible; unobstructed, not liable to be hurt or injured; शंभुवं मन्त्रं देवा अनेहसम् Rv. I. 40. 6, 4; 6. 50. 3. -*m.* (हा-हसौ &c.) Time (not being liable to be destroyed). cf. तस्मादनेहसं कंचित्प्रतीक्षस्व महाभुज Śiva. B. 9. 18 also 5. 11, 59. कुसुमबाणसखेन सुखासितं विपिनमापि न मानमनेहसा Rām. Ch. 4. 11.

अनैकान्त *a.* Variable, uncertain, unsteady; occasional, casual (as a cause not invariably attended by the same effects.).

अनैकान्तिक *a.* (**की** *f.*) 1 Unsteady, uncertain; not to the point, not very important; भृत्योऽभृत्य इति °कमेतत् Pt. 1. -2 (in Logic) Name of one of the five main divisions of हेत्वाभास (fallacies,) otherwise called

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सव्यभिचार. It is of three kinds :— (*a*) साधारण, where the हेतु is found both in the सपक्ष and विपक्ष, the argument being therefore too general. (*b*) असाधारण where the हेतु is in the पक्ष alone, the argument being not general enough. (*c*) अनुपसंहारी which embraces every known thing in the पक्ष, the argument being non-conclusive.

अनैक्यम् 1 Existence of many; absence of one, plurality. -2 Want of union, confusion, disorder, anarchy.

अनैकान्त्यम् Variable nature.

अनैतिह्यम् Absence of traditional sanction or authority, or that which is without such sanction; अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति Mb. 12. 239. 2.

अनो *ind.* No, not; अभावे न ह्यनो नापि Ak.

अनोकशायिन् *m.* (यी) Not sleeping in house, a beggar.

अनोकह *a.* [अन्-ओकस्-हा] Not leaving the house. **-हः** [अनसः शकटस्य अकं गतिं हन्ति, हन्,-ड] A tree; अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 13; 5. 69.

अनोङ्कृत *a.* 1 Not attended with the sacred syllable ओम्. ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा। स्रवत्यनोङ्कृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यति ॥ Ms. 2. 74. -2 Not accepted.

अनोदन *a.* Without food (as a व्रत).

अनोवाह्य *a.* To be carried in a carriage (अनसा वाह्यः).

अनौचित्यम् Unfitness, impropriety; अनौचित्यादृते नान्यद्रसभङ्गस्य कारणम् K. P. 7.

अनौजस्यम् Want of vigour, energy, or strength; S. D. thus defines it: दौर्गत्याद्यैरनौजस्यं दैन्यं मलिनतादिकृत्.

अनौद्धत्यम् 1 Freedom from pride, modesty, humility. -2 Tranquility, placidity, calmness; नदीरनौद्धत्यमपङ्कता महीम् Ki. 4. 22.

अनौरस *a.* Not legitimate, not one's own, adopted (as a son).

अन्त् 1 P. (अन्तति) To bind.

अन्त *a.* [अम्-तन् Uṇ. 3. 86] 1 Near. -2 Last. -3 Handsome, lovely; Me. 23; दन्तोज्ज्वलासु विमलोपलमेखलान्ताः Śi. 4. 40, (where, however, the ordinary sense of 'border' or 'skirt' may do as well, though Malli. renders अन्त by रम्य, quoting the authority of शब्दार्णव -'मृतावबसिते रम्ये समाप्तावन्त इष्यते'). -4 Lowest, worst. -5 Youngest. **-तः** (*n.* in some senses) 1 (*a*) End, limit, boundary (in time or space); final limit, last or extreme point; स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति H. 4. 50 bounded by the ocean, as far as the sea; अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ Ak.; उद्युक्तो विद्यान्तमधिगच्छति H. 3. 114 goes to the end of, masters completely; श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः (where अन्त also means end or destruction); जीवलोकसुखानामन्तं ययौ K. 59 enjoyed all worldly pleasures; आलोकितः खलु रमणीयानामन्तः K. 124 end, furthest extremity; दिगन्ते श्रूयन्ते Bv. 1. 2. -2 Skirt, border, edge, precinct; a place or ground in general; यत्र रम्यो वनान्तः U. 2. 25 forest ground, skirts of the forest; ओदकान्तात् स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्यः Ś. 4; उपवनान्तलताः R. 9. 35 as far as the borders or skirts; श्रुतः स नौ संगतयोर्वनान्ते R. 2. 58, 2. 19; Me. 23. Upper part (शिरोभाग); महार्हमुक्तामणिभूषितान्तम् Rām. 5. 4. 30. -3 End of a texture, edge, skirt, fringe or hem of a garment; वस्त्र°; पवनप्रनर्तितान्तदेशे दुकूले K. 9 (by itself in Veda). -4 Vicinity, proximity, neighbourhood, presence; नाधीयीत श्मशानान्ते ग्रामान्ते Ms. 4. 116; Y. 2. 162; जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद् बहिः 1. 143; गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम् (गह्वरम्) R. 2. 26; पुंसो यमान्तं व्रजतः P. 2. 115 going into the vicinity or presence of Yama; अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् S. D.; यां तु कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तां मे ब्रूहि Śat. Br. (These four senses are allied). -5 End, conclusion, termination (opp. आरम्भ or आदि); सेकान्ते R. 1. 51; दिनान्ते निहितम् R. 4. 1; मासान्ते, पक्षान्ते, दशाहान्ते &c.; एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य Pt. 2. 175; व्यसनानि दुरन्तानि Ms. 7. 45; दशान्तमुपेयिवान् R. 12. 1 going to the end of the period of life (end of the wick); व्यसनं वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति Pt. 2.180; oft. in comp. in this sense, and meaning 'ending in or with', 'ceasing to exist with', 'reaching to the end'; तदन्तं तस्य जीवितम् H. 1. 91 ends in it; कलहान्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्तं च सौहृदम्। कुराजान्तानि राष्ट्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ Pt. 5. 76; विशाखान्ता गता मेघा प्रसूत्यन्तं च यौवनम्। प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तंहि गौरवम् ॥ Subhā. फलोदयान्ताय तपःसमाधये Ku. 5. 6 ending with (lasting till) the attainment of fruit; यौवनान्तं वयो यस्मिन् Ku. 6. 44; R. 11. 62, 14. 41; विपदन्ता ह्यविनीतसंपदः Ki. 2. 52; युगसहस्रान्तं ब्राह्मं पुण्यमहर्विदुः Ms. 1. 73 at the end of 1000 Yugas; प्राणान्तं दण्डम् Ms. 8. 359 capital punishment (such as would put an end to life). -6 Death, destruction; end or close of life; धरा गच्छत्यन्तं Bh. 3. 71 goes down to destruction; योगेनान्ते तनुत्यजाम् R. 1. 8; एका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते 2. 48; 12. 75; ममाप्यन्ते Ś. 6; अद्य कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करिष्यति Udb.; औषध्यः फलपाकान्ताः Ms. 1. 46; अन्तं या To be destroyed, perish, be ruined. -7 (In gram.) A final syllable or letter of a word; अजन्त ending in a vowel; so हलन्त, सुबन्त, तिङन्त &c. -8 The last word in a compound. -9 Ascertainment, or settlement (of a question); definite or final settlement; pause, final determination, as in सिद्धान्त; न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये Rām. 6. 107. 58 उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः Bg. 2. 16 (सदसतोः इत्यर्थः). -10 The last portion or the remainder (*n.* also); निशान्तः, वेदान्तः &c. वेदांश्चैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतीः। अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् ॥ Brihadyogiyājñavalkya Smṛiti 12. 34. -11 Underneath, inside, inner part; सुष्मदीयं च जलान्ते गृहम् Pt. 4 in water, underneath water; सुप्रयुक्तस्य दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति Pt. 1. 202 does not penetrate or dive

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

into, sound, fathom; आशङ्कितस्यान्तं गच्छामि M. 3 shall dive deep into, fully satisfy, my doubts. -12 Total amount, whole number or quantity. -13 A large number. -14 Nature, condition; sort, species; मम मोक्षस्य कोऽन्तो वै ब्रह्मन्ध्यायस्व वै प्रभो Mb. 12. 282. 32, एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्माद्याः समुदाहृताः Ms. 1. 50. -15 Disposition; essence; शुद्धान्तः -16 Division (विभाग); तेऽनया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति Bri. Up. 2. 4. 1. [cf. Goth. *andeis, and*: Germ. *ende* and *ent*; also Gr. *anti*; L. *ante*]. cf. अन्तस्तु भागेऽवसिते रचनायां च तत्परे। मृतौ निषेवणे रम्ये समाप्तावग्रमध्ययोः॥ स्वरूपे च समीपे च पुंलिङ्गेऽपि प्रकीर्तितः। Nm. -Comp. -अवशायिन् m. [अन्ते पर्यन्तदेशे अवशेते] a chaṇḍāla. -अवसायिन् [नखकेशानामन्तं अवसातुं छेत्तुं शीलमस्य, सो-णिनि] 1 a barber. -2 a chaṇḍāla, low-caste. -3 N. of a sage, see अन्त्यावसायिन् (अन्ते पश्चिमे वयसि अवस्यति तत्त्वं निश्चिनोति). -उदात्त a. having the acute accent on the last syllable. (-त्तः) the acute accent on the last syllable; P. VI. 1. 199. -ओष्ठः The lower lip (अधरोष्ठ); रुधिरं न व्यतिकामदन्तोष्ठादम्ब मा शुचः Mb. 11. 15. 16. -कर, -करण, -कारिन् a. causing death or destruction, fatal, mortal, destructive; क्षत्रियान्तकरणोऽपि विक्रमः R. 11. 75 causing the destruction of; राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् Ms. 9. 221; अहमन्तकरो नूनं ध्वान्तस्येव दिवाकरः Bk. -कर्मन् n. death, destruction; षो अन्तकर्मणि Dhātupatha. -कालः, -वेला time or hour of death; स्थित्वा स्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति Bg. 2. 72. -कृत् m. death; वर्जयेदन्तकृन्मर्त्यं वर्जयेदनिलोऽनलम् Rām. -कृद्दशाः N. of the eighth of the twelve sacred Aṅga texts of the Jainas (containing ten chapters). -ग a. having gone to the end of, thoroughly conversant or familiar with, (in comp.); शाखान्तगमथाध्वर्युम् Ms. 3. 145. -गति, -गामिन् a. perishing. प्राप्तेऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः Rām. 6. 59. 94. -गमनम् 1 going to the end, finishing, completing; प्रारब्धस्य °नं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् -2 death, perishing, dying. -चक्रम् Reading of omens and augury; Kau. A. -चर a. 1 walking about, going to the borders or frontiers. -2 completing or finishing (as a business &c.). -ज a. last born. -दीपकम् a figure of speech (in Rhetoric). -परिच्छदः a cover, covering utensil. राजतान्तपरिच्छदां दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीम् Rām. 1. 16. 14. -पालः 1 a frontier-guard, guarding the frontiers; विनीतैरन्तपालैश्च रक्षोभिश्च सुरक्षितम् Rām. 5. 6. 9. °दुर्गं M. 1; त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतः *ibid*. -2 a door-keeper (rare). सुग्रुम्रस्त्वन्तपालेभ्यः श्रुत्वा लिखितमागतम् Mb. 12. 23. 29. -भव, -भाज् a. being at the end, last. -लीन a. hidden, concealed. -लोपः dropping of the final of a word. (नि°) -वासिन् a. dwelling near the frontiers, dwelling close by. -m. [अन्ते गुरुसमीपे वस्तुं शीलं यस्य] 1 a pupil (who always dwells near his master to receive instruction); P. IV. 3. 104; VI. 2. 36.; Ms. 4. 33. -2 a chaṇḍāla (who dwells at the extremity of a village). -वेला °कालः q. v. -व्यापत्तिः f. change of the final syllable, as in मेघ from मिह् Nir. -शय्या 1 a bed on the ground. -2 the last bed, death-bed; hence death itself, -3 a place for burial or burning. -4 a bier or funeral pile. -संश्लेषः union (सन्धि), joint; सुखदुःखान्तसंश्लेषम् (कालचक्रम्) Mb. 14. 45. 3. -सत्क्रिया last rites, funeral ceremonies, obsequies. -सद् m. a pupil; तमुपासते गुरुमिवान्तसदः Ki. 6. 34. -स्वरितः the *svarita* accent on the last syllable of a word.

अन्तक a. [अन्तयति, अन्तं करोति, ण्वुल्] Causing death, making an end of, destroying; सूर्यकान्त इव ताडकान्तकः R. 11. 21; क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम् Ve. 3. 32. -कः 1 Death. तदिदं पाण्डवेयानामन्तकायाभिसंहितम् Mb. 10. 15. 17. -2 Death personified, the destroyer; Yama, the god of death; नान्तकः सर्वभूतानां तृप्यति Pt. 1. 137; ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुम् R. 2. 62. -3 A border, boundary. -Comp. -द्रुह् Ved. provoking death; मूर्धा रथस्य चाकन् नैतावतैनसान्तकध्रुक् Rv. 10. 132. 4.

अन्ततः ind. [अन्त-तसिल्] 1 From the end. -2 At last, finally; at length, lastly. नलं सर्वगुणैर्युक्तं मन्ये बाहुकमन्ततः Mb 3. 71. 33. -3 In part, partly. -4 Inside, within. -5 In the lowest way; (opp. मुख्यतः, मध्यतः); (अन्ततः may have all the senses of अन्त). -6 In fact; हा हन्तौदनमन्ततः शुचितमं तद् दृष्टमाशु त्यजेत् Viś. Guṇa 229.

अन्तवत् a. [अन्त अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Having an end; limited; perishable; अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः Bg. 2. 18. स हैतानन्तवत उपास्तेऽन्तवतः स लोकाञ्जयति Bṛi. Ār. Up. -2 The god of the space or atmosphere (दिगन्तानामीश्वरः); वसु ददातु अन्तवान् Mb. 3. 197. 5.

अन्ते ind. (loc. of अन्त; oft. used adverbially) 1 In the end, at last, at length, lastly, finally. -2 Inside. -3 In the presence of, near, close by. -Comp. -वसायिन्, -वसायी a Chaṇḍāla (अन्त्यज) अशौचमनृतं स्तेयं नास्तिक्यं शुल्कविग्रहः। कामः क्रोधश्च तर्षश्च स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् Bhāg. 11. 17. 20; 7. 11. 30. -वासः 1 a neighbour; companion; तव वा इमेऽन्तेवासास्त्वमेवैभिः संपिबस्व Ait. Br. -2 a pupil; आचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति Taitt. Up. 1. 9. स्तानि शृण्वन्वयसां गणोऽन्तेवासित्वमाप स्फुटमङ्गनानाम् Śi. 3. 55. Ve. 3. 7. -वासि ind. in a state of pupilage, (*in statu pupilari*). -वासिन् = अन्तवासिन् q. v. above.

अन्तम a. Ved. Nearest, next; शिक्षा अन्तमस्य Rv. 1. 27. 5; तनूपा अन्तमो भव 6. 46. 10; intimate, very close or familiar.

अन्तर् ind. [अम्-अरन्-तुडागमश्च Uṇ. 5. 60, अमेस्तुट् च] 1 (Used as a prefix to verbs and regarded as a preposition or गति) (a) In the middle, between; in, into, inside; °हन्, °धा, °गम्, °भू, °इ, °ली &c. (b) Under. -2 (Used adverbially) (a) Between, betwixt, amongst, within; in the middle or interior, inside (opp. बहिः); अदह्यतान्तः R. 2. 32 burnt within himself, at heart; अन्तरेव विहरन् दिवानिशम् R. 19. 6 in the palace, in the harem; so °भिन्नं भ्रमति हृदयम् Māl. 5. 20; अन्तर्बिभेद Dk. 13; यदन्तस्तन्न जिह्वायाम् Pt. 4. 88; अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिः नियमित V. 1. 1 internally, in the mind. (b) By way of seizing or holding; अन्तर्हत्वा गतः (हतं परिगृह्य).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-3 (As a separable preposition) (*a*) In, into, between, in the middle, inside, within, (with loc.); निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निः Pt. 1. 31; अन्तरादित्ये Ch. Up.; अन्तर्वेश्मनि Ms. 7. 223; Y. 3. 301; अप्स्वन्तरमृतमप्सु Rv. 1. 23. 19. अप्सु मे सोमोऽब्रवीदन्तर् विश्वानि भेषजा *ibid.* (*b*) Between (with acc.) Ved. अन्तर्मही बृहती रोदसीमे Rv. 7. 87. 2; अन्तर्देवान् मर्त्यांश्च 8. 2. 4; हिरण्मय्योर्ह कुश्योरन्तरवहित आस Sat. Br. (*c*) In, into, inside, in the interior, in the midst (with gen.); प्रतिबल्जलधेरन्तरौर्वायमाणे Ve. 3. 7; अन्तःकञ्चुकिकञ्चुकस्य Ratn. 2. 3; बहिरन्तश्च भूतानाम् Bg. 13. 15; त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् Y. 2. 104; लघुवृत्तितया भिदां गतं बहिरन्तश्च नृपस्य मण्डलम् Ki. 2. 53; अन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम् Ak.; oft. in comp. at the end; कूपान्तः पतितः Pt. 5; सभान्तः साक्षिणः प्राप्तान् Ms. 8. 79; दन्तान्तरधिष्ठितम् Ms. 5. 141 between the teeth; उपितसवोऽन्तर्नदभर्तुः Si. 3. 77; also in compound with a following word: अहं सदा शरीरान्तर्वासिनी ते सरस्वती Ks. 4. 11. **-4** It is frequently used as the first member of compounds in the sense of 'internally', 'inside', 'within', 'in the interior', 'having in the interior', 'filled with', 'having concealed within', or in the sense of 'inward', 'internal', 'secret', 'hidden' &c., forming Adverbial, Bahuvrihi or Tatpuruṣa compounds; कुन्दमन्तस्तुषारम् (Bah. comp.) S. 5. 19 filled with dew; °स्तोयम् (Bah. comp.) Me. 66; अन्तर्गिरि (Adv. comp.) Ki. 1. 34; ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः (Tat. comp.) U. 3. 31; so °कोपः, °कोणः, °आकूतम् &c. **-5** It is also supposed to be a particle of assent (स्वीकारार्थक). (*Note*. In comp. the र् of अन्तर् is changed to a visarga before hard consonants, as अन्तःकरणम्, अन्तःस्थ &c.). [cf. L. *inter*; Zend *antare*; Goth. *undar*; Pers. *andar*; Gr. *entos*;]. **-Comp. -अंसः** the breast (= अंतरा-अंस q. v.). **-अग्निः** inward fire, the fire which stimulates digestion; दीप्तान्तरग्निपरिशुद्धकोष्ठः Susr. **-अङ्ग** *a.* **1** inward, internal, comprehended, included (with abl.); त्रयमन्तरङ्गं पूर्वेभ्यः Pat. Sutra. **-2** proximate, related to, essential to or referring to the essential part of the अङ्ग or base of a word (opp. बहिरङ्ग); धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गम् P. VIII. 3. 74 Sk. **-3** dear, most beloved (अत्यन्तप्रिय); स्वपिति सुखमिदानीमन्तरङ्गः कुरङ्गः S. 4. v. 1. (**-अङ्गम्**) **1** the inmost limb or organ, the heart, mind; सन्तुष्टान्तरङ्गः Dk. 11; °वृत्ति 21; the interior. **-2** an intimate friend, near or confidential person (forming, as it were, part of oneself); मदन्तरङ्गभूताम् Dk. 81, 93, 101; राजान्तरङ्गभावेन 135; अन्तरङ्गेषु राज्यभारं समर्प्य 159. **-3** an essential or indispensable part, as श्रवण, मनन & निदिध्यासन in realizing Brahman. **-4** What is intimately connected or related; अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्गं बलीयः SB. on MS. 12. 2. 29. **-अवयव** an inner part; P. V. 4. 62. **-आकाशः** the ether or Brahman that resides in the heart of man (a term often occurring in the Upaniṣads). **-आकूतम्** secret or hidden intention. **-आगमः** an additional augment between two letters. **-आगारम्** the interior of a house; खनित्वमन्तरागारबहिःशङ्कुकृतास्तथा Y. 2. 31. **-आत्मन्** *m.* (त्मा) **1** the inmost spirit or soul, the soul or mind; also the internal feelings, the heart, अङ्गुष्ठमात्रपुरुषोन्तरात्मा Svet.; नास्य प्रत्यकरोद्वीर्य विक्लवेनान्तरात्मना Rām. 6. 103. 28. गतिमस्यान्तरात्मनः Ms. 6. 73; जीवसंज्ञोन्तरात्मान्यः सहजः सर्वदेहिनाम् 12. 13; मद्गतेनान्तरात्मना Bg. 6. 47 with the heart fixed on me; जातो ममायं विशदः प्रकामं ...... अन्तरात्मा S. 4. 22, U. 3. 38, प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा Me. 95. **-2** (In phil.) the inherent supreme spirit or soul (residing in the interior of man); अन्तरात्मासि देहिनाम् Ku. 6. 21. **-आपणः** a market in the heart (inside) of a town. **-आय, -आल** See s. v. **-आराम** *a.* rejoicing in oneself, finding pleasure in his soul or heart; योऽन्तःसुखोन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव सः Bg. 5. 24. **-इन्द्रियम्** an internal organ or sense. **-उष्यम्** Ved. a secret abode. **-करणम्** the internal organ; the heart, soul; the seat of thought and feeling, thinking faculty, mind, conscience; प्रमाणं °प्रवृत्तयः S. 1. 22; सबाह्य °णः अन्तरात्मा V. 4 the soul in all its senses external and internal, the inner and outer man; दयार्द्रभावमाख्यातमन्तःकरणैर्विशङ्कैः R. 2. 11. According to the Vedānta अन्तःकरण is of four kinds: मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम्। संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया इमे॥ अन्तःकरणं त्रिविधम् Sāṅkhya 33, i. e. बुद्ध्यहङ्कारमनांसि; सान्तःकरणा बुद्धिः 35, i. e. अहङ्कारमनःसहिता. **-कल्पः** a certain number of years (with Buddhists). **-कुटिल** *a.* inwardly crooked (fig. also); fraudulent. (**-लः**) a conch-shell. **-कृ(क्रि)मिः** a disease of worms in the body. **-कोटरपुष्पी** = अण्डकोटरपुष्पी. **-कोपः** **1** internal disturbance; H. 3. **-2** inward wrath, secret anger. **-कोशम्** the interior of a storeroom. **-गङ्गा** the secret or hidden Ganges (supposed to communicate underground with a secret stream in Mysore). **-गडु** *a.* [अन्तर्मध्ये गडुरिव] useless, unprofitable, unnecessary, unavailing; किमनेनान्तर्गडुना Sar. S. (ग्रीवाप्रदेशजातस्य गलमांसपिण्डस्य गडोर्यथा निरर्थकत्वं तद्वत्). **-गम् -गत** &c. See under अंतर्गम्. **-गर्भ** *a.* **1** bearing young, pregnant. **-2** having a गर्भ or inside; so °गर्भिन्. **-गिरम्, -रि** *ind.* in mountains. अभ्यासेनान्तर्गिरं यस्मात् कस्तस्मावेति कारणम् Bk. 5. 87. **-गुडवलयः** the sphincter muscle. **-गूढ** *a.* concealed inside, being inward; °घनव्यथः U. 3. 1; R. 19. 57; °विषः with poison concealed in the heart. **-गृहम्, -गेहम्, -भवनम्** [अन्तःस्थं गृहम् &c.] **1** the inner apartment of a house, the interior of a house. **-2** N. of a holy place in Benares; पञ्चकोश्यां कृतं पापमन्तर्गेहे विनश्यति. **-घणः -णम्** [अन्तर्हन्यते क्रीडीभवत्यस्मिन्, निपातः] the open space before the house between the entrance-door and the house (= porch or court); तस्मिन्नन्तर्घणे पश्यन् प्रघाणे सौधसद्मनः Bk. 7. 62 द्वारमतिक्रम्य यः सावकाशप्रदेशः सोऽन्तर्घणः). (**-नः -णः**) N. of a country of Bāhīka (or Bālhīka) (P. III. 3. 78 बाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् Sk.). **-घातः** striking in the middle Kāśi. on P. III. 3. 78. **-चर** *a.* pervading the body; internally situated, internal, inward अन्तश्चराणां मरुतां निरोधात् Ku. 3. 48; U. 7. **-ज** *a.* born or bred in the interior (as a worm &c.). **-जठरम्** the stomach. (*ind.*) in the stomach. **-जम्भः** the

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

inner part of the jaws (खादनस्थानं जम्भः, दन्तपङ्क्त्योरन्तरालम्). **–जात** *a.* inborn, innate **–जानु** *ind.* between the knees. **–जानुशयः** One sleeping with hands between the knees; अन्तर्जानुशयो यस्तु भुङ्क्ते सक्तभाजनः Mb. 3. 200. 75. **–ज्ञानम्** inward or secret knowledge. **–ज्योतिस्** *a.* enlightened inwardly, with an enlightened soul. योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः Bg. 5. 24. (**–स्** *n.*) the inward light, light of Brahman. **–ज्वलनम्** inflammation. (**–नः**) inward heat or fire; mental anxiety. **–ताप** *a.* burning inwardly (**–पः**) internal fever or heat Ś. 3. 13. **–दधनम्** [अन्तर्दध्यते आधीयते मादकतानेन] distillation of spirituous liquor, or a substance used to produce fermentation. **–दशा** a term in astrology, the time when a particular planet exercises its influence over man's destiny (ज्योतिषोक्तः महादशान्तर्गतो ग्रहाणां स्वाधिपत्यकालभेदः). **–दशाहम्** an interval of 10 days; °हात् before 10 days. Ms. 8. 222; °हे 5. 79. **–दहनम्**, **–दाहः 1** inward heat; ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः U. 3. 31; °हेन दहनः सन्तापयति राघवम् Rām. **–2** inflammation. **–दुःख** *a.* sad or afflicted at heart. **–दुष्ट** *a.* internally bad, wicked or base at heart. **–दृष्टिः** *f.* examining one's own soul, insight into oneself. **–देशः** an intermediate region of the compass. **–द्वारम्** private or secret door within the house (प्रकोष्ठद्वारम्). **–धा-धि,-हित** &c. See s. v. **–नगरम्** the palace of a king (being inside the town); cf. °पुरम्; दशाननान्तर्नगरं ददर्श Rām. **–निवेशनम्** inner part of the house; यथा चारोपितो वृक्षो जातश्चान्तर्निवेशने Rām. 6. 128. 6. **–निहित** *a.* being concealed within; अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः M. 2. 8. **–निष्ठ** *a.* engaged in internal meditation. **–पटः**, **–टम्** a screen of cloth held between two persons who are to be united (as a bride and bridegroom, or pupil and preceptor) until the acctual time of union arrives. **–पथ** *a.* Ved. being on the way. **–पदम्** *ind.* in the interior of an inflected word. **–पदवी** = सुषुम्णामध्यगतः पन्थाः **–परिधानम्** the innermost garment. **–पर्शव्य** *a.* being between the ribs (as flesh). **–पवित्रः** the Soma when in the straining vessel. **–पशुः** [अन्तर्ग्राममध्ये पशवो यत्र] the time when the cattle are in the village or stables (from sunset to sunrise); अन्तःपशौ पशुकामस्य सायं प्रातः Kāty; (सायं पशुषु ग्राममध्ये आगतेषु प्रातश्च ग्रामादनिःसृतेषु com.). **–पातः**, **पात्यः 1** insertion of a letter (in Gram.) **–2** a post fixed in the middle of the sacrificial ground (used in ritual works); अन्तःपूर्वेण यूपं परीत्यान्तःपात्यदेशे स्थापयति Kāty. **–पातित**, **–पातिन्** *a.* **1** inserted. **–2** included or comprised in; falling within; दण्डकारण्य° ति आश्रमपदम् K. 20. **–पात्रम्** Ved. interior of a vessel. **–पालः** one who watches over the inner apartments of a palace. **–पुरम्** [अन्तः अभ्यन्तरं पुरं गृहम्, or पुरस्यान्तःस्थितम्] **1** inner apartment of a palace (set apart for women); female or women's apartments, seraglio, harem (so called from their being situated *in the heart of the town*, for purposes of safety); व्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत् Ms. 7. 216, 221, 224; कन्यान्तःपुरे कश्चित्प्रविशति Pt. 1. **–2** inmates of the female apartments, a queen or queens, the ladies taken collectively; अन्तःपुराणि सर्वाणि रुदमानानि सत्वरम् Rām. 6. 111. 111. °विरहपर्युत्सुकस्य राजर्षेः Ś. 3; K. 58; ततो राजा सान्तःपुरः स्वगृहमानीयाभ्यर्चितः Pt. 1; कस्यचिद्राज्ञोऽन्तःपुरं जलक्रीडां कुरुते *ibid.* °प्रचारः gossip of the harem Ms. 7. 153; °समागतः Ś. 4; also in pl.; कदाचिदस्मत्प्रार्थनामन्तःपुरेभ्यः कथयेत् Ś. 2.; न ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा Ś. 6. 5. °जन women of the palace; inmates of the female apartments; °चर, **–अध्यक्षः–रक्षकः**, **–वर्ती** guardian or superintendent of the harem, chamberlain; वृद्धः कुलोद्गतः शक्तः पितृपैतामहः शुचिः। राज्ञामन्तःपुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्यते॥ (of these five sorts are mentioned:- वामनक, जघन्य, कुब्ज, मण्डलक and सामिन् see Bri. S.) °सहायः one belonging to the harem. **–पुरिकः** [अन्तःपुरे नियुक्तः, ठक्] a chamberlain = °चर. (**–कः**,**–का**) a woman in the harem; अस्मत्प्रार्थनामन्तःपुरिके(का)भ्यो निवेदय Chand. K. **–पुष्पम्** [कर्म.] the menstrual matter of women, before it regularly begins to flow every month; वर्षद्वादशकादूर्ध्वं यदि पुष्पं बहिर्न हि। अन्तःपुष्पं भवत्येव पनसोदुम्बरादिवत् Kaśyapa; °ष्पम् is therefore the age between 12 and the menstruation period. **–पूय** *a.* ulcerous. **–पेयम्** Ved. drinking up. **–प्रकृतिः** *f.* **1** the internal nature or constitution of man. **–2** the ministry or body of ministers of a king. **–3** heart or soul. °प्रकोपः internal dissensions or disaffection; अणुरप्युपहन्ति विग्रहः प्रभुमन्तःप्रकृतिप्रकोपजः Ki. 2. 51. **–प्रकोपनम्** sowing internal dissensions, causing internal revolts; अन्तःप्रकोपनं कार्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः H. 3. 93. **–प्रज्ञ** *a.* knowing oneself, with an enlightened soul. **–प्रतिष्ठानम्** residence in the interior. **–बाष्प** *a.* **1** with suppressed tears; अन्तर्बाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ Me. 3.–2. with tears gushing up inside, bedimmed with tears; कोपात्°ष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः V. 4. 15. (**–ष्पः**) suppressed tears, inward tears; निगृह्य °ष्पम् Bh. 3. 6; Māl. 5. **–भावः**, **भावना** see under अन्तर्भू separately. **–भिन्न** *a.* split or broken inside, perforated, bored (said of a pearl) Pt. 4 (also torn by dissensions). **–भूमिः** *f.* interior of the earth. **–भेदः** discord, internal dissensions; °जर्जरं राजकुलम् Mk. 4 torn by internal dissensions; अन्तर्भेदाकुलं गेहं न चिराद्विनशिष्यति 'a house divided against itself cannot stand long.' **–भौम** *a.* subterranean, underground. **–मदावस्थ** *a.* having the rutting state concealed within; आसीदनाविष्कृतदानराजिरन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्रः R. 2. 7. **–मनस्** *a.* **1** sad, disconsolate, dejected, distracted. **–2** one who has concentrated and turned his mind inward, lost in abstract meditation. **–मुख** *a.* (**–खी** *f.*) **1** going into the mouth, pointing or turned inward; प्रचण्डपरिपिण्डितः स्तिमितवृत्तिरन्तर्मुखः Mv. 5. 26. **–2** having an inward entrance or opening (बाह्यवस्तुपरिहारेण परमात्मविषयकतया प्रवेशयुक्तं चित्तादि). **–3** an epithet of the soul called प्राज्ञ, when it is enjoying the sweet bliss of sleep (आनन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञः इति श्रुतेः). **–4** Spiritual minded, looking inwardly into the soul; 'अन्तर्मुखाः सततमात्मविदो महान्तः' Viś. Guṇa. 139. (**–खम्**) a sort of surgical scissors (having an opening inside), one of the 20 instruments mentioned by

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Suśruta in chapter 8 of Sūtrasthāna. **-मातृका** [अन्तःस्थाः षट्चक्रस्थाः मातृकाः अकारादिवर्णाः] a name given in the Tantras for the letters of the alphabet assigned to the six lotuses (पद्म) of the body; °न्यासः a term used in Tantra literature for the mental assignment of the several letters of the alphabet to the different parts of the body. **-मुद्र** *a.* sealed inside; N. of a form of devotion. **-मृत** *a.* still born. **-यागः** mental sacrifice or worship, a mode of worship referred to in the Tantras. **-यामः** **1** suppression of the breath and voice. **-2** °पात्रम्, a sacrificial vessel (ग्रहरूपं मामापराख्यं यज्ञियपात्रम्); according to others, a Soma libation made during the suppression of breath and voice: सुहुत्वा सूर्यायान्तर्याममनुमन्त्रयेत् Ait. Br. **-यामिन्** *m.* **1** regulating the soul or internal feelings, soul; Providence, Supreme Spirit as guiding and regulating mankind, Brahman; (according to the Bṛi. Ār. Up. अन्तर्यामिन् 'the internal check' is the Supreme Being and not the individual soul; 'who standing in the earth is other than the earth, whom the earth knows not, whose body the earth is, who internally restrains and governs the earth; the same is *thy* soul (and mine, the internal check अन्तर्यामिन्, &c. &c.); अन्तराविश्य भूतानि यो बिभर्त्यात्मकेतुभिः । अन्तर्यामीश्वरः साक्षाद्देवः &c. **-2** wind; °ब्राह्मणम् N. of a Brāhmaṇa included in the Bṛi. Ār. Up. **-योगः** deep meditation, abstraction **-लम्ब** *a.* acute-angular. (**-बः**) an acute-angled triangle (opp. बहिर्लम्ब) (the perpendicular from the vertex or लम्ब falling within अन्तर् the triangle). **-लीन** *a.* **1** latent, hidden, concealed inside; °नस्य दुःखाग्नेः U. 3. 9; °भुजङ्गमम् Pt. 1. **-2** inherent. **-लोम** *a.* (P. V. 4. 117) covered with hair on the inside. (**-मम्**) [अन्तर्गतमाच्छाद्यं लोम अत्र] the hair to be covered. **-वंशः** °पुरम् q. v. **-वंशिकः, -वासिकः** [अन्तर्वंशे वासे नियुक्तः ठक्] a superintendent of the women's apartments; Pt. 3, K. 93. Ak. 2. 8. 8. **-वण** (वन) *a.* situated in a forest; °णो देशः P. VI. 2. 179 Sk. (**-णम्**) *ind.* within a forest P. VIII. 4. 5. **-वत्** *a.* being in the interior; having something in the interior. **-वती** (वत्नी) Ved. [अन्तरस्त्यस्यां गर्भः] a pregnant woman; अन्तर्वत्नी प्रजावती R. 15. 13. **-वमिः** [अन्तः स्थित एव उद्गारशब्दं कारयति, वम्-इन्] indigestion, flatulence; belching. **-वर्तिन्, -वासिन्** *a.* being or dwelling inside, included or comprised in **-वसुः** N. of a Soma sacrifice (for राज्यकाम and पशुकाम). **-वस्त्रम्, -वासस्** *n.* an under-garment; गृहीत्वा तत्र तस्यान्तर्वस्त्राण्याभरणानि च । चेलखण्डं तमेकं च दत्वान्तर्वाससः कृते ॥ Ks. 4. 52. **-वा** *a.* [अन्तः अन्तरङ्गभावं अन्तःकरणं वा वाति गच्छति स्निग्धत्वेन, वा-क्विप् Tv.] forming part of oneself such as children, cattle &c. °वत् *a.* (अस्त्यर्थे मतुप् मस्य वः) having progeny, cattle &c: अन्तर्वावत्क्षयं दधे Rv. 1. 40. 7; abounding with precious things inside. *-adv.* inwardly. **-वाणि** *a.* [अन्तःस्थिता शास्त्रवाक्यात्मिका वाणी यस्य] skilled or versed in scriptures, very learned (शास्त्रविद्). **-विगाहः, -हनम्** entering within, penetration. **-विद्वस्** *a.* Ved. (**विदुषी** *f.*) knowing correctly or exactly (knowing the paths between heaven and earth) Rv. 1. 72. 7. **-वेगः** inward uneasiness or anxiety, inward fever. **-वेदि** *a.* pertaining to the inside of the sacrificial ground. *-adv.* within this ground. (**-दिः -दी** *f.*) [अन्तर्गता वेदिर्यत्र देशे] the tract of land (the Doab) between the rivers Gaṅgā and Yamunā, regarded as a sacred region and the principal seat of Āryan Brāhmaṇas; cf. एते भगवत्यौ भूमिदेवानां मूलमायतनमन्तर्वेदिपूर्वेण कलिन्दकन्यामन्दाकिन्यौ संगच्छेते A. R. 7; it is supposed to have extended from Prayāga to Haradvāra and is also known by the names of शशस्थली and ब्रह्मावर्त. *m.* (pl.) inhabitants of this land. **-वेश्मन्** *n.* the inner apartments, interior of a house. **-वेश्मिकः** a chamberlain. **-वैशिकः** Officer in charge of the harem. समुद्रमुपकरणमन्तर्वैशिकहस्तादादाय परिचरेयुः Kau. A. 1. 21. **-शरः** internal arrow or disease. **-शरीरम्** internal and spiritual part of man; the interior of the body. **-शल्य** *a.* having in the interior an arrow, pin or any such extraneous matter; rankling inside. **-शिला** N. of a river rising from the Vindhya mountain. **-श्लेषः, -श्लेषणम्** Ved. internal support (scaffolding &c.) एतानि ह वै वेदानामन्तःश्लेषणानि यदेता व्याहृतयः Ait. Br. **-संज्ञ** *a.* inwardly conscious (said of trees &c.); °ज्ञा भवन्त्येते सुखदुःखसमन्विताः Ms. 1. 49. **-सत्त्व** *a.* having inward strength &c. (°त्त्वा) **1** a pregnant woman. **-2** the marking nut. **-सन्तापः** internal pain, sorrow, regret. **-सरल** *a.* upright at heart, or having Sarala trees inside; K. 51. **-सलिल** *a.* with water (flowing) underground; नदीमिवान्तःसलिलां सरस्वतीम् R. 3. 9. **-सार** *a.* having inward strength and vigour, full of strong inside; powerful, strong, heavy or ponderous; °रैर्मन्त्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् Pt. 1. 126; °साराणि इन्धनानि Dk. 132; °रं घन तुलयितुं नानिलः शक्ष्यति त्वाम् Me. 20. (**-रः**) internal treasure or store, inner store or contents; वमन्त्युच्चैरन्तःसारम् H. 2. 103 internal matter or essence (and pus). **-सुख** *a.* whose delight is in self, inwardly happy योऽन्तःसुखोऽन्तरारामः Bg. 5. 24 **-सेनम्** *ind.* into the midst of armies. **-स्थ** *a.* (also written अन्तःस्थ) being between or in the midst. (**-स्थः, -स्था**) a term applied to the semivowels, य्, र्, ल्, व् as standing between vowels and consonants and being formed by a slight contact of the vocal organs (ईषत्स्पृष्टं अन्तस्थानाम्); or they are so called because they stand between स्पर्श (क-म) letters and ऊष्मन् (श, ष, स, ह). **-स्था** **1** a deity of the vital organs. **-2** N. of one of the Rigveda hymns. °मुद्गरः the malleus of the ear. **-स्वेदः** [अन्तः स्वेदो मदजलस्यन्दनं यस्य] an elephant (in rut). **-हणनम्** striking in the middle. **-हननम्** N. of a country बाहीक P. VIII. 4. 24 Sk. **-हस्तम्** *ind.* in the hand, within reach of the hand. **-हस्तीन** *a.* being in the hand or within reach of the hand. **-हासः** laughing inwardly (in the sleeves), a secret or suppressed laugh; सान्तर्हासं कथितम् Me. 113

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

with a suppressed laugh, with a gentle smile. **-हृदयम्** the interior of the heart.

अन्तर *a.* [अन्तं राति ददाति, रा-क] **1** Being in the inside, interior, inward, internal (opp. बाह्य); योन्तरो यमयति Śat. Br.; °र आत्मा Tait. Up.; कक्षनान्तरो धर्मः S. D. अन्तरापणवीथ्यश्च नानापण्योपशोभिताः अनुगच्छन्तु Rām. 7. 64. 3. **-2** Near, proximate (आसन्न); कृत्वा युजश्चिदन्तरम् Rv. 1. 10. 9. **-3** Related, intimate, dear, closely connected (आत्मीय) (opp. पर); तदेतत्प्रेयः पुत्रात्...... प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा Śat. Br.; अयमत्यन्तरो मम Bharata. **-4** Similar (also अन्तरतम) (of sounds and words); स्थानेऽन्तरतमः P. I. 1. 50; हकारस्य घकारोन्तरतमः Śabdak.; सर्वस्य पदस्य स्थाने शब्दतोऽर्थतश्चान्तरतमे द्वे शब्दस्वरूपे भवतः P. VIII. 1. 1. Com. **-5** (*a*) Different from, other than (with abl.); योऽप्सु तिष्ठन्नद्भ्योऽन्तरः Bri. Ār. Up.; आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्यो यस्य स आत्मान्तरः अन्यस्वभावः व्यवसायिनोऽन्तरम् P.VI. 2. 166 Sk. ततोऽन्तराणि सत्त्वानि स्वादते स महाबलः Rām. 7. 62. 5. (*b*) The other; उदधेरन्तरं पारम् Rām. **-6** Exterior, outer, situated outside, or to be worn outside (अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः P. I. 1. 36) (In this sense it is declined optionally like सर्व in nom. pl. and abl. and loc. sing.) अन्तरे-रा वा गृहाः बाह्या इत्यर्थः (चण्डालादिगृहाः); अन्तरे-रा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः Sk.; so अन्तरायां पुरि, अन्तरायै नगर्यै, नमोऽन्तरस्मै अमेधसाम् Vop. **-रम् 1** (*a*) The interior, inside; ततान्तरं सान्तरवारिशीकरैः Ki. 4. 29, 5. 5; जालान्तरगते भानौ Ms. 8. 132; विमानान्तरलम्बिनीनाम् R. 13. 33; Mk. 8. 5, Ku. 7. 62; अपि वनान्तरं श्रयति V. 4. 24; लीयन्ते मुकुलान्तरेषु Ratn. I. 26, Ki. 3. 58; अन्तरात् from inside, from out of; प्राकारपरिखान्तरान्निर्ययुः Rām.; अन्तरे in, into; वन°, कानन°, प्रविश्यान्तरे &c. (*b*) Hence, the interior of any thing, contents; purport, tenor; अत्रान्तरं ब्रह्मविदो विदित्वा Śvet. Up. (*c*) A hole, an opening; तस्य बाणान्तरेभ्यस्तु बहु सुस्राव शोणितम्.**-2** Soul, heart; mind; सततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम् Ki. 5. 18 the inmost or secret nature (lit. middle space or region); लब्धप्रतिष्ठान्तरैः भृत्यैः Mu. 3. 13 having entered the heart; सदृशं पुरुषान्तरविदो महेन्द्रस्य V. 3. **-3** The Supreme Soul. **-4** Interval, intermediate time or space, distance; रम्यान्तरः Ś. 4. 11; किंचिदन्तरमगमम् Dk. 6; अल्पकुचान्तरा V. 4. 49; क्रोशान्तरेण पथि स्थिताः H. 4 at the distance of; बृहद् भुजान्तरम् R. 3. 54; अन्तरे oft. translated by between, betwixt; गीतान्तरेषु Ku. 3. 38 in the intervals of singing; मरणजीवितयोरन्तरे वर्ते betwixt life and death; अत्रयोगान्तरेषु Rām.; तन्मुहूर्तकं बाष्पसलिलान्तरेषु प्रेक्षे तावदार्यपुत्रम् U. 3 in the intervals of weeping; बाष्पविश्रमोऽप्यन्तरे कर्तव्य एव U. 4 at intarvals; स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता Mk. 7. 7 in the course of conversation; कालान्तरावर्तिशुभाशुभानि H. 1. v. 1. See कालान्तरम्; सरस्वतीदृषद्वत्योर्यदन्तरम् Ms. 2. 17, 22; द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन Bg. 11. 20; न मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे Ś. 6. 18 between the breasts; Bg. 5. 27; अस्य खलु ते बाणपथवर्तिनः कृष्णसारस्यान्तरे तपस्विन उपस्थिताः Ś. 1; तदन्तरे सा विरराज धेनुः R. 2. 20; 12. 29. (*b*) Intervention (व्यवधान) oft. in the sense of 'through'; मेघान्तरालक्ष्यमिवेन्दुबिम्बम् R. 13. 38 through the clouds; वस्त्रं अन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः P. VI. 2. 166 Sk.; महानद्यन्तरं यत्र तद्देशान्तरमुच्यते; जालान्तरप्रेषितदृष्टिः R. 7. 9 peeping through a window; विटपान्तरेण अवलोकयामि Ś. 1; क्षणमपि विलम्बमन्तरीकर्तुमक्षमा K. 306 to allow to come between or intervene; कियच्चिरं वा मेघान्तरेण पूर्णिमाचन्द्रस्य दर्शनम् U. 3. **-5** Room, place, space in general; मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् Ku. 1. 40; न ह्यविद्धं तयोर्गात्रे बभूवाङ्गुलमन्तरम् Rām.; मूषिकैः कृतेऽन्तरे Y. 1. 147; गुणाः कृतान्तराः K. 4 finding or making room for themselves; न यस्य कस्यचिदन्तरं दातव्यम् K. 266; देहि दर्शनान्तरम् 84. room; पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुमर्हसि Rām. do not give way to sorrow; तस्यान्तरं मार्गते Mk. 7. 2 waits till it finds room; अन्तरं अन्तरम् Mk. 2 make way, make way. **-6** Access, entrance, admission, footing; लेभेन्तरं चेतसि नोपदेशः R. 6. 66 found no admission into (was not impressed on) the mind; 17. 75; लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे 16. 7. **-7** Period (of time), term; मासान्तरे देयम् Ak.; सप्तैते मनवः। स्वे स्वेन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् Ms. 1. 63, see मन्वन्तरम्; इति तौ विरहान्तरक्षमौ R. 8. 56 the term or period of separation; क्षणान्तरे -रात् within the period of a moment. **-8** Opportunity, occasion, time; देवी चित्रलेखामवलोकयन्ती तिष्ठति। तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः M. 1. अत्रान्तरे प्रणम्याग्रे समुपविष्टः; Pt. 1 on that occasion, at that time; अस्मिन्नन्तरे Dk. 164; केन पुनरुपायेन मरणनिर्वाणस्यान्तरं संभावयिष्ये Mal. 6; कृतकृत्यता लब्धान्तरा भेत्स्यति Mu. 2. 22 getting an opportunity; 9; यावत्त्वामिन्द्रगुरवे निवेदयितुं अन्तरान्वेषी भवामि Ś. 7. find a fit or opportune time; शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्यम् Pt. 3. 12; waiting for a suitable opportunity or time; सारणस्यान्तरं दृष्ट्वा शुको रावणमब्रवीत् Rām. **-9** Difference (between two things), (with gen. or in comp.) शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् H. 1. 46; उभयोः पश्यतान्तरम् H. 1. 64, नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् 2. 30; तव मम च समुद्रपल्वलयोरिवान्तरम् M. 1; Bg. 13. 34; यदन्तरं सर्षपशैलराजयोर्यदन्तरं वायसवैनतेययोः Rām.; द्रुमसानुमतां किमन्तरम् R. 8. 90; 18. 15; rarely with instr., त्वया समुद्रेण च महदन्तरम् H. 2; स्वामिनि गुणान्तरज्ञे Pt. 1. 101; difference; सैव विशिनष्टि पुनः प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम् Sān. K. **-10** (Math.) Differnce, remainder also subtraction, cf. योगोन्तरेणोनयुतोऽर्धितस्तौ राशी स्मृतौ संक्रमणाख्यमेतत्॥ Līlā. **-11** (*a*) Different, another, other, changed, altered (manner, kind, way &c.); (Note:- that in this sense अन्तर always forms the latter part of a compound and its gender remains unaffected i. e. neuter, whatever be the gender of the noun forming the first part; कन्यान्तरम् (अन्या कन्या), राजान्तरम् (अन्यो राजा), गृहान्तरम् (अन्यद् गृहम्); in most cases it may be rendered by the English word 'another'.); इदमवस्थान्तरमारोपिता Ś. 3 changed condition; K. 154; Mu. 5; शुभाशुभफलं सद्यो नृपाद्देवाद्भवान्तरे Pt. 1. 121; जननान्तरसौहृदानि Ś. 5. 2 friendships of another (former) existence; नैवं वारान्तरं विधास्यते H. 3 I shall not do so again; आमोदान् हरिदन्तराणि नेतुम् Bv. 1. 15, so दिगन्तराणि; पक्षान्तरे in the other case; देश°, राज°, क्रिया° &c. (*b*) Various, different, manifold (used in pl.); लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु Ś. 4. 2; मन्त्रिमित्तान्यवस्थान्तराण्यवर्णयन्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dk. 118 various or different states; 160; sometimes used pleonastically with अन्यत् &c.; अन्यत्स्थानान्तरं गत्वा Pt. 1.-12 Distance (in space); व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् Ak.; प्रयानस्य कथंचिद् दूरमन्तरम् Ks. 5. 80. -13 Absence; तासामन्तरमासाद्य राक्षसीनां वराङ्गना Rām.; तस्यान्तरं च विदित्वा ibid. -14 Intermediate member, remove, step, gradation (of a generation &c.); एकान्तरम् Ms. 10. 13; द्व्येकान्तरासु जातानाम् 7; एकान्तरमामन्त्रितम् P. VIII. 1. 55: तस्मष्टुरेकान्तरम् Ś. 7. 27 separated by one remove, See एकान्तर also. -15 Peculiarity, peculiar or characteristic possession or property; a (peculiar) sort, variety, or kind; व्रीह्यन्तरेऽप्यणुः Trik.; मीनो राश्यन्तरे, वेणुर्नृपान्तरे ibid.; प्रासङ्गो युगान्तरम् cf. also प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम् Sān. K. 37. &c. -16 Weakness, weak or vulnerable point; a failing, defect, or defective point; प्रहरेदन्तरे रिपुम्, Śabdak. सुजयः खलु तादृगन्तरे Ki. 2. 52; असहद्भिर्मामिमित्रैर्नित्यमन्तरदर्शिभिः Rām; परस्यान्तरदर्शिना ibid.; कीटकेनेवान्तरं मार्गयमाणेन प्राप्तं मया महदन्तरम् Mk. 9; अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिरन्तरम् Nala. 7. 2.; हनूमतो वेत्ति न राक्षसोऽन्तरं न मारुतिस्तस्य च राक्षसोऽन्तरम् Rām. -17 Surety, guarantee, security; तेन तव विरूपकरणे सुकृतमन्तरे धृतम् Pt. 4 he has pledged his honour that he will not harm you; आत्मानमन्तरेऽर्पितवान् K. 247; अन्तरे च तयोर्यः स्यात् Y. 2. 239; भुवः संज्ञान्तरयोः P. III. 2. 179; धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः Sk. -18 Regard, reference, account; न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरम् Rām. with reference to me; त्वदन्तरेण ऋणमेतत्. -19 Excellence, as in गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6 (this meaning may be deduced from 11). -20 A garment (परिधान). -21 Purpose, object, (तादर्थ्य) तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे Mb. 1. 102. 41; (Malli. on R. 16. 82). -22 Concealment, hiding; पर्वतान्तरितो रविः (this sense properly belongs to अन्तर्-इ q. v.). -23 Representative, substitution. क्षात्रमाचरतो मार्गमपि बन्धोस्त्वदन्तरे Mb. 12. 10. 3. -24 Destitution, being without (विना) which belongs to अन्तरेण. (अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये । छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येऽन्तरात्मनि च Ak.) [cf. L. alter] -25 Space (अवकाश); प्रेक्षतामृषिसङ्घानां बभूव न तदान्तरम् Rām. 7. 14. 19. -26 Separation (वियोग); भार्यापत्योरन्तरम् Mb. 5. 35. 43. -27 A move or skilful play in wrestling; अन्योन्यस्यान्तरप्रेप्सू प्रचक्रातेऽन्तरं प्रति Mb. 9. 57. 11. -28 A moulding of the pedestal and the base; षडंशं चान्तरे कर्णे उत्तरांशं तदूर्ध्वके। Māna. 13. 121; cf. स्थानात्मीयान्यतादर्थ्यरन्ध्रान्तर्धिषु चान्तरम्। परिधानेऽवधौ मध्येऽन्तरात्मनि नपुंसके। Nm. -Comp -अपत्या a pregnant woman. -चक्रम् a technical term in augury Bri. S. chap. 86. -ज्ञ a. knowing the interior, prudent, wise, foreseeing; नान्तरज्ञाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते Ki. 11. 24 not knowing the difference. -तम् a. spreading havoc. -द a. cutting the interior or heart. -दिशा, अन्तरा दिक् intermediate region or quarter of the compass. -दृश् a. realizing the Supreme Soul (परमात्मानुसंधायिन्). -पु(पू)रुषः the internal man, soul (the deity that resides in man and witnesses all his deeds); तांस्तु देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपूरुषः; Ms. 8. 85. -पूजा = अन्तर-पूजा. -प्रभवः [अन्तराभ्यां भिन्नवर्णमातापितृभ्यां प्रभवति] one of a mixed origin or caste. (अम्बष्ठ, क्षत्तृ, करण, इ.); अन्तरप्रभवाणां च धर्मान्नो वक्तुमर्हसि Ms. 1. 2. -प्रश्नः an inner question, one contained in and arising out of what has been previously mentioned. -शायिन्, -स्थ, -स्थायिन्, -स्थित a. 1 inward, internal, inherent; °स्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केन चित् Pt. 1. 221. -2 interposed, intervening, separate. -3 seated in the heart, an epithet of जीव.

अन्तरतः ind. 1 In the interior; internally, between or betwixt; तृणमन्तरतः कृत्वा तमुवाच निशाचरम् Mb. 3. 281. 17. -2 Within (prep. with gen.).

अन्तरतम a. Nearest, internal, most immediate, most intimate or related; like, analogous. -मः A letter of the same class; for ex. See under अन्तर a.

अन्तरीयम् [अन्तरे भवम् छ] An under garment; अतिश्लिष्टचीनांशुकान्तरीयम् Dk. 69; संजज्ञे युतकामिवान्तरीयमूर्वोः Ki. 7. 14; 9. 48; नाभौ धृतं च यद्वस्त्रमाच्छादयति जानुनी। अन्तरीयं प्रशस्तं तदच्छिन्नमुभयान्तयोः॥.

अन्तरे Between, amidst, amongst &c.; see अन्तर (1).

अन्तर्य a. Interior, internal; being within, in the middle.

अन्तरयति Den. P. 1 to cause to intervene, divert, put off; सर्वमेवान्यदन्तरयति K. 338; भवतु तावदन्तरयामि U. 6 well, I shall change the topic, divert the course of conversation. -2 To oppose, prevent; नैनमन्धकारराशिरन्तरयति K. 243. -3 To remove (to a distance), push after; भुवो बलैरन्तरयाम्बभूविरे Śi. 12. 29; सर्वानन्तरायानन्तरयन् K. 161; जलान्तराणीव महार्णवौघः शब्दान्तराण्यन्तरयाञ्चकार Śi. 3. 24 drowned.

अन्तरा ind. (fr. अन्तर) 1 (Used adverbially) (a) In the interior, inside, within, inwardly; भवाद्भिरन्तरा प्रोत्साह्य कोपितो वृषलः Mu. 3 inwardly, secretly. (b) In the middle, between; त्रिशङ्कुरिवान्तरा तिष्ठ Ś. 2 stay between the two or in the mid-air; मैनमन्तरा प्रतिबध्नीत Ś.6 do not interrupt him (in the middle); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71 therein; पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः। अन्तरा गमने 4. 126; अन्तरा शकलीकृतः R. 15. 20; लाटी तु रीतिर्वैदर्भीपाञ्चाल्योरन्तरास्थिता S. D. 629; °रा स्था to oppose, to stand to oppose; तत्र यद्यन्तरा मृत्युर्यदि सेन्द्रा दिवौकसः। स्थास्यन्ति तानपि रणे काकुत्स्थो विहनिष्यति॥ Rām. (c) On the way, en route, midway; विलम्बेथां च मान्तरा Mv. 7. 28; अन्तरा चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा त्वामिहस्थमुपागताः V. 1; अन्तरा दृष्टा देवी Ś. 6; अन्तरोपलभ्य Dk. 52; K. 267, 304-5; कुमारो ममाप्यन्तिकमुपागच्छन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेन अवस्कन्द्य गृहीतः M. 1, अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् Y. 2. 107. (d) In the neighbourhood, near, at hand; approaching, resembling; न दृश्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा Rām. approaching or resembling Rāma. (e) Nearly, almost. (f) In the mean time; नाद्याच्चैव तथान्तरा Ms. 2. 56; Y. 3. 20. (g) At intravals, here and there; now and then, for sometime, now-now (when repeated);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्तरा पितृसकमन्तरा मातृसंबद्धमन्तरा शुकनासमयं कुर्वन्नालापम् K. 118; अन्तरान्तरा निपतित here and there, at intervals: 121, 127; प्रजानुरागहेतोश्चान्तरान्तरा दर्शनं ददौ 58, Dk. 49. –2 (Used as a preposition with acc. P. II. 3. 4.) (*a*) Between; पञ्चालास्त इमे ...... कलिन्दतनयां त्रिस्रोतसं चान्तरा B. R. 10. 86; यन्दतरा पितरं मातरं च Bri. Ār. Up.; ते (नामरूपे) यदन्तरा तद् ब्रह्म Ch. Up.; अन्तरा त्वां च मां च कमण्डलुः Mbh.; rarely with loc.; सुमन्त्रस्य बभूवात्मा चक्रयोरिव चान्तरा Rām.; पादयोः शकटं चक्रुरन्तरोरावुलूखलम् Rām. (*b*) Through: निरस्कारिणमन्तरा *ibid.* (*c*) During; अन्तरा कथाम् S. D. (*d*) Without, except; न च प्रयोजनमन्तरा चाणक्यः स्वप्नेऽपि चेष्टते Mu. 3.–**Comp.** –**अंसः** the space between the shoulders, breast; अथ °से अभिमृश्य जपति Śat. Br. –°**गर्भिणीन्यायः** a position similar to the foetus which resides in the womb of a female: a topic within a topic; an अधिकरण within an अधिकरण (which is not a very desirable or acceptable situation in the explanation of a ग्रन्थ); तत्र एवमन्तरागर्भिणीन्यायो भवतीति अन्यथा सूत्रं वर्ण्यते। ŚB. on MS. 10. 3. 62; 9. 3. 2 + 3. –**भवदेहः –भवसत्त्वम्** the soul or embodied soul existing between the two stages of death and birth (यो मरणजन्मनोरन्तराले स्थितः प्राणी सोऽन्तराभवसत्त्वः). –**दिश्** see अन्तरदिश्. –**भरः** Ved. bringing into the midst or procuring स नः शक्रश्चिदा शकद् दानवाँ अन्तराभरः Rv. 8. 32. 12. –**वेदिः –दी** *f.* 1 a veranda resting on columns, porch, portico. –2 a kind of wall जयश्रीरन्तरावेदिर्मत्तवारणयोरिव –**शृङ्गम्** *ind.* between the horns.

अन्तरेण *ind.* 1 (Used as a preposition with acc. P. II. 3. 4 अन्तरान्तरेण युक्ते) (*a*) Except, without, leaving; हरिमन्तरेण न सुखम् Sk.; क इदानीं सहकारमन्तरेण पल्लवितामतिमुक्तलतां सहते Ś. 3; क्रियान्तरान्तरायमन्तरेण आर्यं द्रष्टुमिच्छामि Mu. 3 without interfering with any other duty; न राजापराधमन्तरेण प्रजास्वकालमृत्युश्चरति U. 2; मामिकः को मरुद्गानामन्तरेण मधुव्रतम् Bv. 1. 117. (*b*) With regard or reference to, with respect to, about, towards, on account of; अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः Ś. 2; तदस्या देवीं वसुमतीमन्तरेण महदुपालम्भनं गतोऽस्मि Ś. 5; किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशंपायनः K. 178; छलितं नाम नाट्यमन्तरेण कीदृशी मालविका M. 2 how M. is faring or progressing in the dance &c.; ततस्तया भवनोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता देवी M. 4. (*c*) Within, inside, into (मध्ये). (*d*) Between, (उभयोर्मध्ये); त्वां मां चान्तरेणकमण्डलुः Mbh.; अन्तरेण हवनीयं गार्हपत्यं च Śat. Br.; अन्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा विमृज्यात् *ibid.*; Śi. 3. 3. (*e*) During, amidst. –2 (Used as an adverb) (*a*) between, amidst; यावद्वा मक्षिकायाः पत्रं तावानन्तरेणावकाशः Śat. Br. (*b*) At heart, अन्तरेण सुस्निग्धा एषा Mk. 1.

अन्तरालम्, अन्तरालकम् [अन्तरं व्यवधानसीमां आराति गृह्णाति, आरा–क, रस्य लत्वम्] 1 Intermediate space or region or time, interval; दंष्ट्रान्तरालग्न K. 30; आस्यान्तरालनिःसृतेन Dk. 143; दिङ्नामान्यन्तराले P. II. 2. 26; दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरन्तरालं दक्षिणपूर्वा Sk.; Śi. 9. 2; पयोधरान्तरालम् K. 83; रागलज्जान्तरालवर्तिभिरीक्षणविशेषैः Dk. 17, 143 half way betwixt love and bashfulness; प्रतिमाने प्रतिच्छाया गजदन्तान्तरालयोः Trik.; oft. used for 'room' or 'space' in general; त्रस्तजनदत्तान्तरालया राजवीथ्या Dk. 150; भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शाखासञ्चयेन K. 23, 162; अन्तराले in midway; in the midle; or middst; in the interval; बाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले in the interval between the dropping down and starting up of tears; U. 1. 31; Māl. 9. 14; अहमागच्छन्नन्तराले महता सिंहेन अभिहितः Pt. 1; कंचित्पुरुषमन्तराल एवावलम्ब्य Dk. 15; न मयान्येन वान्तराले दृष्टा Dk. 123. –2 Interior, inside, inner or middle part; छिद्रीकृतान्तरालम् Dk. 148; विषमीकृतान्तरालया K. 223. –3 Mixed tribe or caste (संकीर्णवर्ण); वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार इष्यते. –**Comp.** –**दिश्** *f.* the intermediate point of the compass, such as, north-east &c.

अन्तरि 2 P. (अन्तर्+इ) 1 To go between, to stand in one's way, intervene to separate; गर्भेण तदन्तरियात् Ait. Br. –2 To exclude from, to pass over, omit. –3 To disappear, see अन्तरित below. (–**अयति**) To come or step between, interpose; दर्दुरक उपसृत्य अन्तरयति Mk. 2 (it may also mean, 'separates the two').

अन्तरयः –रायः 1 An impediment, obstacle, hindrance, what stands in the way; स चेत् त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः R. 3. 45, 14. 65; बह्वन्तराययुक्तस्य धर्मस्य त्वरिता गतिः Pt. 3. 101; अस्य ते बाणपथवर्तिनः कृष्णसारस्य अन्तरायौ तपस्विनौ संवृत्तौ Ś. 1 v. l. standing in the way. –2 (In Vedānta) Hindrance to the concentration of mind which is said to be of four kinds, लय, विक्षेप, कषाय and रसास्वाद. –3 An intervention, a covering, screen; दाहप्रेम्णा सरसबिसिनीपत्रमात्रान्तरायः Māl. 3. 12. –4 (With the Jainas) Interference or obstruction offered to those who are engaged in seeking deliverance, and consequent prevention of their accomplishment of it; one of the 8 classes of *karman.*

अन्तरित *p. p.* 1 Gone between, intervening. –2 Gone within, hidden, concealed, covered, screened, shielded, protected (from view) by something; पादपान्तरित एव विश्वस्तामेनां पश्यामि Ś. 1 hid behind a creeper; सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा H. 3 screened; विटपान्तरितास्तिष्ठ Ś. 3; नलिनीपत्रान्तरितं प्रियसहचरमपश्यन्ती Ś. 4; शार्दूलचर्मान्तरितोरुपृष्ठम् Ku. 7. 37 covered; Dk. 21, 146; K. 28, 152, 200; पर्वतान्तरितो रविः set. Ak.; त्वगन्तरितनृतीयलोचनम् K. 108, R. 10. 8; उन्मादमोहान्तरितोऽपि Māl. 9; तल्पमन्तरितभूमिभिः कुथैः R. 19. 2. –3 Gone in, reflected; स्फटिकभित्त्यन्तरितान् मृगशावकान् reflected in the crystal wall. –4 (*a*) Concealed, made dormant, impeded, hindered, prevented; त्वदभिप्रायापरिज्ञानान्तरित एवायमनुनयः Mu. 2 prevented from being made; त्वद्वाष्पान्तरितानि साध्यानि Mu. 4. 15 prevened from being actually effected &c.; द्विषत्प्रतापान्तरितोरुतेजाः Ki. 3. 45 obscured; नोपालभ्यः पुमांस्तत्र दैवान्तरितपौरुषः Pt. 2. 133. (*b*) Separated, lost to view, made invisible by interposition; मुहूर्तान्तरितमाधवा दुर्मनायमाना Māl. 8; भर्तुरेतान्यक्षराणि बिम्बान्तरितानि M. 3; धनमित्राल्लयान्तरितः Dk. 36; चन्द्रापीडनामान्तरितस्य चन्द्रमसः K. 338; प्रतिनिवर्तमानयात्राजनसंकुलेन अन्तरिते तस्मिन् Māl. 2; कियती कथमस्यमण्डनं परलोकान्तरितस्य ते मया Ku. 4. 22 separated (from me) by the next

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

world, *i. e.* dead, deceased; मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी S. D. (*e*) Drowned, obscured removed, eclipsed; परलोकभयमैहिकदुःखेनान्तरितम् Dk. 82. drowned, eclipsed, obscured; वीरलोकसमायुवादेनान्तरितः समरतूर्यरवः Ve. 4 drowned; विस्मयान्तरितशोकवृत्तान्ता K. 322; कार्यान्तरितोत्कण्ठम् V. 3. 4 forgotten, removed; इन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्याः R. 16. 65 obscured by moon-light. -5 Disappeared, vanished, departed, retired, withdrawn; (महामृगः) आश्रमान्तरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः Mb. 3. 311. 9. अन्तरिते तस्मिञ्शबरसेनापतौ K. 33; नाथदेहस्पर्शेन अन्तरित एव सन्तापः U. 6 has disappeared, has been removed. -6 Passed over, omitted; अये मध्यमाम्बावृत्तान्तोऽन्तरित एवार्येण U. 1; कथान्तरेणान्तरितमिदम् M. 5 put off, delayed. -7 Slighted, despised. -8 (In Math.) That which remains, the remainder -9 A technical term in architecture.

अन्तरि-री-क्षम् [अन्तः स्वर्गपृथिव्योर्मध्ये ईक्ष्यते, ईक्ष् कर्मणि घञ्, अन्तः ऋक्षाणि अस्य वा पृषो° पक्षे ह्रस्वः ऋकारस्य रित्वं वा Tv., according to Nir. अन्तरा द्यावापृथिव्योः क्षान्तं अवस्थितं भवति, or अन्तरा इमे द्यावापृथिव्यौ क्षयति निवसति; or शरीरेष्वन्तः अक्षयं न पृथिव्यादिवत् क्षीयते] 1 The intermediate region between heaven and earth; the air, atmosphere, sky (अन्तरा द्यावापृथिव्योर्मध्ये ईक्ष्यमाणं व्योम Say.) दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः Sandhyā Mantra; योऽन्तरेणाकाश आसीत्तदन्तरिक्षमभवदीक्षं हैतन्नाम ततः पुरान्तरा वा इदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षं Śat. Br. दिव्यन्तरिक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयम् Rām. 2. 1. 43 -2 The middle of the three spheres or regions of life. -3 Talc. (Mar. अभ्रक) -4 A synonym of a pent-roof. Māna. 18. 174-75. -**Comp.** -**उदर** *a.* whose inside is as wide as the atmosphere. (-**रम्**) the interior of the atmosphere.-**कान्तः** a class of ten-storeyed buildings. Māna. 28. 14-15. -**क्षित्**, -**सद्** *a.* dwelling in the atmosphere. -**गः**, -**चरः** a bird (moving through the atmosphere). ततोऽन्तरिक्षगो वाचं व्याजहार नलं तदा Mb. 3. 53. 20. -**गत** *a.* moving in air; अब्रवीच तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः। अन्तरिक्षगतः Rām. 6. 16. 18. -**जलम्** water of the atmosphere, dew. -**प्रा** *a.* [अन्तरिक्षं प्राति पूरयति, प्रा-क्विप्] filling the atmosphere; illuminating the sky, travelling through the atmosphere. -**प्रुत्** *a.* [अन्तरिक्षं प्रवते गच्छति, प्रु क्विप्] floating over the atmosphere, sweeping or going through it. -**लोकः** the intermediate region, regarded as a distinct world; त्रयो लोका एत एव वागेवायं लोकः (earth) मनोऽन्तरिक्षलोकः, प्राणोऽसौ लोकः (heaven) Śat. Br. -**शंसित** *a.* sharpened in the atmosphere. -**सद्यम्** [अन्तरिक्षे सद्यं सदनं, सद् भावे यत्] dwelling or residence in the atmosphere.

अन्तरि-री-क्ष्य *a.* [भवार्थे यत्] Aerial, atmospheric.

अन्तरीपः [अन्तः मध्ये गता आपो यस्य बहु. अ P. V. 4. 74. अप ईत् द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽपईत्; P. VI. 3. 97] A portion of land stretching out into the sea, promontory; an island (being situated in and surrounded on all sides by, water). सान्तरीपश्च सागरः Śiva. B. 18. 13; दृष्ट्वा तानि ध्रुवमुपगतः सैन्धवादन्तरीपान् । Rām. ch. 4. 96

अन्तरे,-रेण See under अन्तर.

अन्तर्गम् 1 P. 1 To go between, interpose, intervene (so as to exclude). -2 To be included or comprised in. -3 To vanish, disappear (mostly used in past part. only).

अन्तर्गत *p. p.* -**गामिन्** *a.* 1 Gone into or between, crept into (as a bad word &c.). -2 Being or seated in, included in or by, existing in, belonging to; °शवे ग्रामे Ms. 4. 108; लघुद्वीपा जम्बूद्वीपान्तर्गता एव H. 3.; पार्थिवानि च भूतानि सागरान्तर्गतानि च Rām. -3 Being in the interior, hidden, concealed, internal, inward, secret, suppressed; अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku. 6. 60 inward; सौमित्रिरन्तर्गतबाष्पकण्ठः R. 14. 53 with suppressed tears; K. 60; °तां हृदयशुद्धिम् 135 inward; अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावम् R. 2. 43 internal, seated in the breast or heart; °फलारम्भाः 10. 59; °तो हृदयाभिलाषः K. 143; °तेन चन्द्रापीडेन 198; नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः inward or secret motives of the mind Pt. 1. 44; बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम् Ms. 8. 25; °गतप्रार्थनम् Ś. 7. 2 inwardly longing (for the same). -4 Slipped out of memory, forgotten. -5 Vanished, disappeared. -6 Destroyed. -**Comp.** -**उपमा** a concealed simile (the particle of comparison being omitted.) -**मनस्** = अन्तर्मनस् q. v.

अन्तर्धा 3 U. 1 To place or keep within, deposit; उदुम्बरशाखामन्तर्धाय अभिषिञ्चति Ait. Br. -2 To receive within or into oneself, admit, take in; तथा विश्वंभरे देवि मामन्तर्धातुमर्हसि R. 15. 81; contain, comprise, include; (शास्त्रमेतत्) अन्तर्धास्यति तत्सर्वमेतद्वः कथितं मया Mb. -3 To indicate, exhibit, display. -4 To hide or conceal oneself from, avoid the sight of, (with abl. and used in *Atm.*); उपाध्यायादन्तर्धत्ते P. I. 4. 28. Com. अन्तर्धत्स्व रघुव्याघ्रात् Bk. 5. 32; मन्तो मान्तर्धिथाः सीते 6. 15. अन्तर्दधानां रक्षोभ्यः 8. 71; -5 To cover up, conceal from view, hide, obscure, envelope, wrap up, veil; गत्वजं सरथं साश्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः Mb. 6. 118. 37. eclipse (fig.); अनृतेनात्मानमन्तर्धाय Ch. Up.; भौमं (रजः) अन्तर्दधे लोकमावृत्य सवितुः प्रभां Rām. enveloped, covered; पितुरन्तर्दधे कीर्तिं शीलवृत्तिसमाधिभिः Mb. obscured or eclipsed. -*pass.* 1 To be received within, be absorbed; to be covered up or concealed, be obscured or rendered invisible, become invisible; to vanish, disappear, cease to exist; इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽन्तरधीयत Mb.; ते चान्तर्दधिरे नागाः *ibid*; रात्रिरादित्योदयेऽन्तर्धीयते Nir. disappears; आत्मन्यन्तर्दधे, तत्रैवान्तरधीयत &c. -*Caus.* (-धापयति) To render invisible, conceal.

अन्तर्धा [धा भावे अङ्] Covering, concealment &c.; अन्तर्धामुपययुरुत्पलावलीषु Śi. 8. 12.

अन्तर्धानम् [धा-ल्युट्] Being invisible, disappearance, passing out of sight; °व्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् K. P. 10; °गम् or इ to become invisible, disappear. -**Comp.** -**गत** *a.* disappeared, invisible. -**चर** *a.* moving invisibly.

अन्तर्धायक *a.* Concealing, rendering invisible.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्तर्धिः *f.* [धा-कि] Disappearance, concealment; hiding oneself from (another); अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति P. I. 4. 28; अन्तर्धिं द्रुतमिव कर्तुमश्रुवर्षैः Si. 8. 42.

अन्तर्हित *p. p.* **1** Placed between, separated, rendered invisible by interposition, hidden, concealed: अब्रुवन्ब्राह्मणाः सिद्धा भूतान्यन्तर्हितानि च Mb. 3. 37. 21. अन्तर्हिता शकुन्तला वनराज्या Ś. 4; covered (with something else); अन्तर्हिताशापथो जलदकाल इव K. 203; शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ Rām. uncovered or bare ground; पात्रेषु दर्भान्तर्हितेषु अप आसिच्य Āśval.; अन्तर्हिते आचाम् V. 2; अन्तर्हिता यदि भवेद्वनिता न वेत्ति Mk. 3. 4 a disguised male, a female in male dress. **-2** Disappeared, vanished, become invisible; इति मन्त्रयमाणः स्वयमन्तर्हितः Ś. 4 withdrew from sight, became invisible; अन्तर्हिते शशिनि Ś. 4. 2; तस्यायमन्तर्हितसौधभाजः R. 13. 40 dwelling in a palace hidden under (the waters). **-Comp. -आत्मन्** *m.* N. of Śiva.

अन्तर्भू 1 P. To be contained, comprised or included in; be inherent or implied in; कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि Rv. 7. 86. 2. केचिदन्तर्भवन्त्येषु K. P. 8.; गुणाश्चिरन्तनैरुक्ता ओजस्यन्तर्भवन्ति ते S. D.; अन्तर्भूय रहस्येषु तैर्वशीक्रियते हि सः Ks. 34. 204; वैदिके कर्मयोगे तु सर्वाण्येतान्यशेषतः। अन्तर्भवन्ति क्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥ Ms. 12. 87. *-Caus.* To contain, include, imply, involve; अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र नमिः P. III. 1. 88. Sk. involving a causal sense.

अन्तर्भव *a.* Inward, internal, inwardly situated.

अन्तर्भावः **1** being included or comprised in, inclusion; तेषां गुणानामोजस्यन्तर्भावः K. P. 8. **-2** Inherent or natural condition or disposition. **-3** Disappearance, becoming invisible; सर्वे अन्तर्भावं गताः Dk. 26.

अन्तर्भावना **1** Inclusion. **-2** Inward meditation or anxiety. **-3** A technichl term in arithmetic, rectification of numbers by the differences of the products.

अन्तर्भूत *p. p.* **1** Included or contained in: कालभावाध्वदेशानामन्तर्भूतक्रियान्तरैः। सर्वैरकर्मकैर्योगे कर्मत्वमुपजायते ॥ Hari. **-2** Inward, internal, internally situated; एष वै भगवान् विष्णुरन्तर्भूतः सनातनः.

अन्तर्थ *a.* Inner.

अन्तस्त्यम् Intestines; Ait. Br.

अन्तार *a.* [अन्त ऋ अण्] A cowherd; Śabda. ch.

अन्ति *ind.* [अन्त-इ] Ved. **1** Near, before, in the presence of; न ही नु वो मरुतो अन्त्यस्मे Rv. 1. 167. 9; 1.79. 11. **-2** (Prep.) To, in the vicinity of (with gen.); सुप्तप्रभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रोः Bhāg. 10. 8. 22. **-तिः** *f.* An elder sister (in dramas). **-Comp. -ऊति** *a.* ready with help. (**-तिः** *f.*) protection of what is near (आसन्नरक्षण); अर्चामि सुम्नयन्नहमन्त्यूतिं मयोभुवम् Rv. 1. 138. 1. **-गृहम्** a house near one's own dwelling, the neighbourhood of the house. **-देव** *a.* being near the god; an adversary (at dice); पाथो हि ष्मा वृषणाअन्तिदेवम् Rv. 1. 180. 7. **-मित्र, -वाम, -सुम्न** *a.* near or at hand with help, wealth, or kindness: अन्तिवामा दूरे Rv. 7. 77. 4 (निकटस्थधना).

अन्तिका **1** An elder sister. **-2** An oven, fire-place. -3 N. of a plant (सा-शा-तलाख्यौषधिः; Mar. शिकेकाई).

अन्तिक *a.* [अन्तः सामीप्यम् अस्यास्तीति मत्वर्थीयः ठन्; according to Nir. from आ-नी; अन्तिकं कस्मात् आनीतं भवति सन्निकृष्टत्वात्] **1** Near, proximate (with gen. or abl. P. II. 3. 34). वैरमान्तिकमासाद्य यः प्रीतिं कर्तुमिच्छति। मृन्मयस्येव भग्नस्य यथा सन्धिर्न विद्यते ॥ Mb. 12. 139. 69. **-2** Reaching to the end of, reaching to; नासान्तिक Ms. 2. 46. **-3** Lasting till, until; as far as, up to; षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् Ms. 3. 1; ग्रहणान्तिकम् Y. 1. 36. **-कम्** Nearness, proximity, vicinity, presence; न त्यजन्ति ममान्तिकम् H. 1. 43; oft. in comp.: °न्यस्त R. 2. 24; **कर्ण-°चरः** Ś. 1. 23; सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् M. 1. 12 a servant in attendance upon the throne. **-कः** A class of two storeyed buildings; Māna. 20. 94. 26-27. *- adv.* (with abl. or gen. or as last member of comp.) Near (to), in the vicinity; अन्तिकं ग्रामात्-ग्रामस्य वा Sk.; into the presence or proximity of; दूरस्थस्यैत्य चान्तिकम् Ms. 2. 197; प्रविष्टे पितुरन्तिकम् Rām.; so जनान्तिकम्, मृगान्तिकम्; अन्तिकेन near (with gen.) अन्तिकेन ग्रामस्य P. II. 3. 35; अन्तिकात् near, closely, within the presence of; from the proximity of, from near, from (abl. or gen. or acc.); °कादागतः P. VI. 2. 49; रजःकणैःस्पृशद्भिर्गात्रमन्तिकात् Rām.; क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् Ms. 9. 174 from; so नैव प्रवृत्तिं शृणुमस्तयोः कस्यचिदन्तिकात् Rām.; अन्तिके near, closely, in the presence of or proximity of; दूरस्थं चान्तिके च तत् Bg. 13. 15; दमयन्त्यास्तदान्तिके निपेतुः Nala. 1. 22; °के स्त्रियाः Ms. 2. 22. **-Comp. -आश्रयः** resorting to what is near, contiguous support (that given by a tree to a creeper).

अन्तितः *ind.* Ved. Near.

अन्तिम *a.* [अन्ते भवः, अन्त डिमच्] **1** Immediately following. **-2** Last, final, ultimate; अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः H. 1. **-Comp. -अङ्कः** the last digit, the number nine. **-अङ्गुलिः** the little finger (कनिष्ठिका).

अन्ती An oven, fire-place.

अन्त्य *a.* [अन्ते भवति वसति &c., अन्ताय हितः; अन्त-यत्] 1 Last, final (as a letter, word &c.); last (in time, order or place) P. I. 1. 47; as ह of letters, Revatī of asterisms, Mīna of the zodiacal signs. &c.; अन्त्ये वयसि in old age R. 9. 79: अन्त्यं ऋणम् R. 1. 71 last debt; °मण्डनम् 8. 71 last funeral decoration, Ku. 4. 22. **-2** Immediately following (in comp.); अष्टम° ninth. **-3** perishable, transitory; देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं (विन्देत) Bhāg 12. 8. 44. **-4** Lowest (in rank, degree or position), undermost, worst, inferior, base, vile, wretched; °अवस्थां गतः Pt. 4. 110 reduced to the worst plight; अन्त्यासु दशासु Pt. 1. 336 at perilous (critical) times; belonging to the lowest caste; चण्डाल °स्त्रियः Ms. 11. 175; °स्त्रीनिषेविणः 12. 59; अन्त्यादपि वरं रत्नं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः (साक्ष्यं कुर्युः) 8. 68, 3. 9; 4. 79; Y. 1. 148, 2. 294. **-न्त्यः** 1 A man of the lowest caste; see above. -2 N. of a plant (मुस्ता Mar. नागरमोथा) (*f.* also) (the roots of which are prescribed for colic). -3 The last syllable of a word. -4 The last lunar month i. e. Fālguna. -5 A Mlechcha, foreigner, barbarian. अन्त्येषु स विनिक्षिप्य पुत्रान् यदुप्रोगमान् Mb. 1. 86. 12. -6 (In Vaiśeṣika Phil.) A name for the category विशेष ; अन्त्यो नित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेषः परिकीर्तितः Bhāṣā P. **-न्त्या** 1 A technical name for त्रिज्या in astronomy. -2 A woman of the lowest tribe. **-न्त्यम्** 1 A measure of number; 1000 billions (1000,000,000,000,000.) -2 The 12th sign of the zodiac. -3 The last member or term of a progression (series), the last figure; स्थाप्योऽन्तवर्गो द्विगुणान्त्यनिघ्नः Līlā. **-Comp.** **-अनुप्रासः** see under अनुप्रास. **-अवसायिन्** *m., f.* (°यी, °यिनी) a man or woman of the lowest caste, begotten by a chāṇḍāla on a Niṣādī woman; निषादस्त्री तु चाण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम्। स्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम् ॥ Ms. 10. 39; the following 7 are regarded as belonging to this class; चाण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा। मागधायोगवौ चैव सप्तैतेऽन्त्यावसायिनः ॥ सोऽहमन्त्यावसायानां हराम्येनां प्रतिगृहान् Mb. 12. 141. 41. see अन्तेवसायिन्. **-आश्रमिन्** *m.* one who belongs to the last or mendicant order. **-आहुतिः** **-इष्टिः** *f.* **-कर्मन्**, **-क्रिया** last or funeral oblations, sacrifices or rites; ° कर्म Ms. 11. 197, 5. 168; अन्त्याहुतिं हावयितुं सविप्राः Bk. **-ऋणम्** the last of the three debts which every one has to pay, i. e. begetting children; see अनृण. **-गमनम्** intercourse by a woman of the higher caste with a man of the lowest caste. **-ज.** *a.* 1 latest born, younger -2 belonging to the lowest caste; °जैर्नृभिः Ms. 4. 61; °स्त्री 8. 385. (**-जः**) 1 a śūdra (अन्त्यः सन् जायते, वर्णमध्ये शेषभवत्वात्). -2 one of the 7 inferior tribes; chāṇḍāla &c.; रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च। कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ Yama; also Ms. 8. 279; Y. 1. 273. (**-जा**) a woman of the lowest caste; Ms. 11. 59, 171; Y. 3. 231. **-जन्मन्**, **-जाति**, **-जातीय** *a.* 1 one belonging to the lowest caste; प्रतिग्रहस्तु क्रियते शूद्रादप्यन्त्यजन्मनः Ms. 10. 110. -2 a Śūdra; °तिता Ms. 12. 9. -3 a chāṇḍāla. **-धनम्** the last term of a progression or series. **-पदम्**, **-मूलम्** the last or greatest root (in a square). **-भम्** 1 the last lunar mansion रेवती. -2 the last sign of the zodiac; मीन Pisces.. **-युगम्** the last or Kali age. **-योनि.** *a.* of the lowest origin; अन्त्यानामन्त्ययोनयः (साक्ष्यम्) Ms. 8. 68. (**-निः**) the lowest source or origin **-लोपः** dropping of the last letter or syllable of a word. **-वर्णः**, **-वर्णा** a man or woman of the lowest caste, a śūdra male or female. **-विपुला** N. of a metre.

अन्त्यकः A man of the lowest tribe. See अन्त्यज.

अन्त्रम् [अन्त्यते बध्यते देहोऽनेन, अन्त्-करणे ष्ट्रन्; according to Uṇ. 4. 163 अम्-क्त्र] An entrail, intestine: अन्त्रभेदनं क्रियते प्रश्रयश्च Mv. 3 the vitals of the heart are rent (मर्मभिदः वाचः उच्यन्ते इत्यर्थः). **-न्त्री** N. of a plant (used against colic or wind in the stomach (Mar. वरधारा); cf. अजान्त्री, छगलान्त्री). **-Comp.** **-आदः** a worm in the intestines. **-कूजः**, **कूजनम्**, **-विकूजनम्** the rumbling noise in the bowels; पक्वाशयस्थोऽन्त्रकूजं शूलं नाभौ करोति वा Suśr. **-पाचक** [अन्त्रस्थं दोषं पाचयति] N. of a medicinal plant Æschynomene Grandiflora. (सं. वसन; Mar. नमालपत्र). **-मांसम्** a kind of roasted flesh. **-वृद्धिः** *f.* inguinal hernia, rupture, swelling of the scrotum. **-शिला** N. of a river rising from the Vindhya mountain. **-स्रज्** *f.* a garland of intestines (worn by नृसिंह).

अन्त्रंधमिः *f.* Indigestion, inflammation of bowels; flatulence.

अन्द् 1 P. To bind, fasten.

अन्दः Binding.

अन्दुः **-न्दूः** *f.* [अन्द्यते बध्यते अनेन, अन्द्-कु, कुप्रत्ययान्तः निपातः Uṇ. 1. 93] also अन्दुकः, अन्दूकः 1 A chain or fetter. -2 A chain for the elephant's feet; गजमन्दूरिव निश्चलं चकार Śi. 20. 51; °निनादः 11. 7. -3 A sort of ornament worn round the ankles; cf. नूपुर.

अन्दिका 1 An oven, fire-place. -2 An elder sister (cf. -अन्तिका).

अन्दोलयति Den. P. To swing, agitate, rock to and fro, oscillate. See आन्दोल्.

अन्दोलनम् Swinging, oscillating, waving; द्राक् चामरान्दोलनात् Udb. See आन्दोलनम्.

अन्ध् 10 U. 1 To make blind, blind; अन्धयन् भृङ्गमालाः Śi. 11. 19; तिमिरं जनस्य दृशमन्धयति 9. 21. -2 To be or become blind.

अन्ध *a.* 1 Blind (lit. and fig.); devoid of sight, unable to see (at particular times); दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्धास्तथापरे; D. Bhāg. made blind, blinded; स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24; मदान्धः blinded by intoxication; so दर्पान्धः, क्रोधान्धः; काम°, लोभ°, अज्ञान°; अज्ञानान्धस्य दीपस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया। चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥; सहजान्धदृशः स्वदुर्नये Śi. 16. 29 blind to his own wicked acts. -2 Making blind, preventing the sight; utter, pitchy; complete, thick (darkness) प्रवर्तितायां वैदेह्यां बभूव सचराचरम्। जगत्सर्वममर्यादं तमसान्धेन संवृतम्॥ Rām 3.52. 9. Ms. 8. 94; सीदन्नन्धे तमसि U. 3. 33; Māl. 9. 8. 20; See °कूप, °तामसम् *infra*. -3 Afflicted. आर्यः पर्युषितं तु नाभ्यवहरत्यन्धः क्षुधान्धोऽप्यसौ Viś. Guṇa. 101. -4 Soiled, tarnished; निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते Rām. 3. 16. 13. **-न्धम्** Darkness. अन्धः स्यादन्धवेलायां बाधिर्यमपि चाश्रयेत् Mb. 1. 140. 12. -2 Spiritual ignorance; अज्ञान or अविद्या q.v. -3 Water; also, turbid water. **-न्धः** 1 A kind of mendicant (परिव्राजक) who has completely controlled his organs; तिष्ठतो व्रजतो वापि यस्य चक्षुर्न दूरगम्। चतुष्पदां भुवं मुक्त्वा परिव्राडन्ध उच्यते॥ -2 An epithet of the zodiacal signs at particular periods; (नष्टद्रव्यलाभालाभोपयोगयुक्तो राशिभेदः);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मेषो वृषो मृगेन्द्रश्च रात्रावन्धाः प्रकीर्तिताः । नृयुक्कर्कटकन्याश्च दिवान्धाः परिकीर्तिताः ॥ -न्धाः (pl.) N. of a people; see अन्ध्र.-**Comp.** -अलजी a blind boil or abscess in the eyes (one that does not open or suppurate). (Ved. अलजि, विसल्पस्य विद्रधस्य वातीकारस्य वालजेः Av. 9. 8. 20.) -अहिः, -अहिकः a blind serpent, i. e. one that is not poisonous. (-हिः, -हिकः) N. of a fish (कुचिका). -कारः [अन्धं करोति] darkness (lit. and fig.); लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् Ku. 1. 12; काम°, मदन°; अन्धकारतामुपयाति चक्षुः K. 36 grows dim; बाष्पजलधारान्धकारितमुखी K. 161, 286. -कूपः [अन्धयतीत्यन्धः, अन्धः कूपः] 1 a well, the mouth of which is hidden; a well overgrown with plants &c. -2 [अन्धस्य दृष्ट्यभावस्य कूप इव] mental darkness, infatuation. -3 N. of a hell, to which those who tease and kill harmless creatures are condemned. -तमसम् (P. V. 4. 79.)-तामसम्, -न्धातमसम् deep or complete darkness; लोकमन्धतमसात्क्रमोदितौ R. 11. 24; अन्धतमसमिव प्रविशामि U. 7 the gloom of hell; प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः Śi. 2. 33. (-सा) night. -तामिस्रः, -स्रः (-स्रम् also) 1 complete or deep darkness (especially of the soul); तामिस्रोऽन्धतामिस्रः तथा भवत्यन्धतामिस्रः Sān. K. 48 (भयविशेषविषयकोऽभिनिवेशः); तस्यामन्धतामिस्रमभ्यव्यायन् Mv. 1. -2 spiritual ignorance (देहे नष्टे अहमेव नष्टः इति रूपमज्ञानम्); enveloped in utter darkness. (-स्रः, स्रम्) 1 N. of a division of Tartarus or infernal regions, the second of the 21 hells to which those who seduce the wives of others and enjoy them are condemned. According to Bhavabhūti persons committing suicide were condemned to this hell; cf. अन्धतामिस्रा ह्यसूर्या नाम ते लोकास्तेभ्यः प्रतिविधीयन्ते य आत्मघातिन इत्येवमृषयो मन्यन्ते U. 4; तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ। नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च॥ Ms. 4. 88, 197; Y. 3. 224; doctrine of annihilation after death. -2 Death मोहोऽप्रकाशस्तामिस्रमन्धतामिस्रसंज्ञितम्। मरणं चान्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते॥ Mb. 12. 313. 25. -धी a. mentally blind. -पूतना a demoness supposed to cause diseases in children; यो द्वेष्टि स्तनमतिसारकासहिक्काछर्दीभिर्ज्वरसहिताभिरर्द्यमानः। दुर्वर्णः सततमधःशयोऽम्लगन्धिस्तं ब्रूयुर्वरभिषजोऽन्धपूतनार्तम् Suśr. -मूषा a small covered crucible with a hole in the side. -मूषिका [अन्धं दृष्ट्यभावं मुष्णाति, मुष्-ण्वुल्] N. of a plant or grass देवताड (तत्सेवनेन चक्षुष्मत्ता भवतीति वैद्यकप्रसिद्धिः). -रात्री dark night (Ved). -वर्त्मन् m. [अन्धं सूर्यप्रकाशराहित्याद्वर्त्म यत्र] the seventh skandha or region of wind.

अन्धङ्करण a. Making blind (P. III. 2. 56).

अन्धंभविष्णु,-भावुक a. Becoming blind (P. III. 2. 57).

अन्धक a. [अन्ध्-कन्] Blind; अन्धकः कुब्जकश्चैव Pt. 5. 91. -कः 1 N. of an Asura, son of Kaśyapa and Diti and killed by Śiva. [He is represented as a demon with 1000 arms and heads, 2000 eyes and feet, and called *Andhaka*, because he walked like a blind man, though he could see very well; स व्रजत्यन्धवद्यस्मादन्धोऽपि हि भारत। तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्र निवासिनः॥ He was slain by Śiva when he attempted to carry off the Pārijāta tree from heaven; whence Śiva is called *Andhakaripu, -ari, -dviṣ* &c. According to the Matsya Purāṇa *Andhaka* was admitted to the class of Gaṇas by Śiva, at his importunities and humble supplication, when he was about to be killed by the god for having attempted to carry off his wife Pārvatī]. -2 N. of a descendant of Yadu and ancestor of Kriṣṇa and his descendants, a grandson of Kroṣṭu, son of Yudhājit who, together with his brother Vriṣṇi is the ancestor of the celebrated family of Andhakavriṣṇis; P. IV. 1. 114, VI. 2. 34. -3 N. of a sage, son of Mamatā and of Utathya, elder brother of Brihaspati. -**Comp.** -अरिः -रिपुः, -शत्रुः, -घाति, -असुहृद् &c. slayer of Andhaka, epithets of Śiva. -वर्तः N. of a mountain. -वृष्णि m. pl. descendants of अन्धक and वृष्णि.

अन्धिका [अन्ध्-ण्वुल्] 1 Night. -2 A kind of game or sport, probably blindman's buff; gambling (यया हि जनः अन्ध इव विवेकशून्यः क्रियते Tv.). -3 A woman of a particular character, one of the classes of women. -4 A disease of the eye. -5 =सर्षपी, =सिद्धा q. v. (अस्या अत्यन्तसेवनान् दृष्टिक्षयो जायते इति वैद्यकप्रसिद्धिः).

अन्धीकृ 8 U. To make blind, blind; °कृतात्मा blinded in mind.

अन्धीभू To become blind.

अन्धस् n. [अद्-असुन् नुम् धश्च; अदेर्नुम्धौ च Uṇ. 4. 205] 1 Food; द्विजातिशेषेण यदेतदन्धसा Ki. 1. 39; सशेष गत्वान्धसि असावतृप्यत् Dk. 133, 157 Viś. Guṇa. 101; Mb. 3. 193. 34. (supposed to have in the Veda the senses of Soma, the herb itself, or its juice; juice, ghee or boiled rice, but usually taken to mean 'food' only by Indian lexicographers and commentators. -2 Grassy ground उभे यत्ते महिना शुभ्रे अन्धसी अधिक्षियन्ति पूरवः Rv. 7. 96. 2. [cf. Gr. *anthos*.]

अन्धुः [fr. अम् Uṇ. 1. 27] 1 A well; आपानोऽन्धुः P. VI. 1. 28; Sk. cf. also 'मन्यमानः...... बन्धुनन्धूनिवासो...' नीलचम्पूकाव्य P. 9, Verse 13. -2 The male organ of generation; वाक्पाणिपादपाय्वन्धुसंज्ञान्याहुर्मनीषिणः.

अन्धुलः [अन्ध्-उलच्] A kind of tree, Acacia Sirissa (शिरीष).

अन्ध्रः (pl.) 1 N. of a people and the country inhabited by them. [The country of the Āndhras is said to be the modern Telingana. But the limits were probably confined to the Ghats on the West and the rivers Godāvarī and Kriṣṇā on the North and South. It bordered on Kalinga (See Dk. 7th Ullāsa), and its capital Andhranagara is probably the old town of Vengi or Vegi. According to Daṇḍin, there was near it a lake 'like the ocean .. crested with cranes' which description can only refer to the lake Colair which has an area of over 150 miles; जगन्नाथादूर्ध्वभागाद्-र्वाक् श्रीभ्रमरात्मकात्। तावदन्ध्राभिधो देशः]. -2 N. of a dynasty of kings. -3 A man of a mixed (low) caste, being

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

born of a Vaideha father and Kārāvara mother, who lives by killing game: कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते। वैदेहकादन्ध्रमेदौ बहिर्ग्रामप्रतिश्रयौ ॥ Ms. 10. 36. **-4** A kind of fowler. **-Comp. -जातिः** the Andhra tribe. **-भृत्याः** N. of a dynasty of kings.

अन्नम् [अद्-क्त; अनित्यनेन, अन्-नन्; according to Yāska, from अद्, अद्यते अत्ति च भूतानि; or from आ-नम्, आ आभिमुख्येन ह्येनत्नतं प्रह्वीभूतं भवति भोजनाय भूतानाम्] **1** Food (in general); अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते Tait. Up.; मेदोऽसृङ्मांसमज्जास्थि वदन्त्यन्नं मनीषिणः Ms. 3. 8. 182; अहमन्नं भवान् भोक्ता H. 1. 51. I am your prey &c.; चराणामन्नमचराः Ms. 5. 29. **-2** Food as representing the lowest form in which the Supreme Soul is manifested, being the coarsest and last of the 5 vestures (कोश) in which the soul is clothed and passes from body to body in the long process of metempsychosis - "the nutrimentitious vesture or visible body in the world of sense" (स्थूलशरीर called अन्नमयकोश). **-3** Boiled rice; अन्नेन व्यञ्जनम् P. II. 1. 34. **-4** Corn (bread corn); ता (आपः) अन्नमसृजन्त तस्माद्यत्र क्व च वर्षति तदेव भूयिष्ठमन्नं भवति Ch. Up. 6. 2. 4.; आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः Ms. 3. 76; कृत° 9. 219; 10. 86, 12. 65. **-5** Water. **-6** Earth (पृथिव्या अन्नहेतुत्वादन्नशब्दवाच्यता). **-7** N. of Viṣṇu. **-न्नः** The sun (स हि अन्नहेतुवृष्टिहेतुः). **-Comp. -अकालः** = अनाकाल q. v. **-अत्तृ, -आदिन्, -आहारिन्** eating food. **-अद** *a.* eating food. **-2** having a good appetite (दीप्ताग्नि). (**-दः**) N. of Viṣṇu. **-अद्यम्** proper food, food in general; कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा Ms. 3. 82, 4. 112, 11. 144. अन्नाद्येन प्रजापतिः (तृप्तः) Mb. 3. 200. 68. **-आच्छादनम्, -वस्त्रम्** food and clothing, food and raiment, the bare necessaries of life. **-आयुः** (अन्नायु) consisting of, living by, food; desirous of food (अन्नबन्धनः, अन्नजीवनः). **-काम** *a.* desirous of food; स इद्भोजो यो गृहवे ददात्यन्नकामाय Rv. 10. 117. 3. **-कालः** hour of dinner; meal-time. **-किट्टः** =°मल q. v. **-कूटः** a large heap of boiled rice. **-कोष्ठकः 1** a cupboard; granary. **-2** Viṣṇu. **-3** the sun. **-गतिः** *f.* the passage of food, gullet (cf. बहिःस्रोतस्). **-गन्धिः** dysentery, diarrhoea. **-ज, -जात** *a.* produced from food as the primitive substance. **-जम्** rice-gruel of three days. **-जा** *f.* a hickup. **-जलम्** food and water, bare subsistence. **-तेजस्** *a.* having the vigour caused by food. **-द,-दातृ, -दायिन्, -प्रद** *a.* **1** giving food; वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः Ms. 4. 229. **-2** epithet of Śiva. **-दा** N. of Durgā or Annapūrṇā. **-दासः** [अन्नेन पालितो दासः शाक. त.] a servant who works for food only, one who becomes a servant or slave by getting food only. **-देवता** the deity supposed to preside over articles of food. **-दोषः 1** sin arising from eating prohibited food; Ms. 5. 4. **-2** a defect in the food eaten; derangement of food or the humours of the body; आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति Ms. 5. 4. **-द्वेषः** dislike of food, loss of appetite. **-पतिः** lord or possessor of food, epithet of Savitṛ, Agni, and Śiva. अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि Tait. Saṁ. 11. 83; 34. 58. **-पाकः** cooking of food; digestion of food; (by the fire in the stomach). **-पू** *a.* purifying food, epithet of the Sun. **-पूर्ण** *a.* filled with, possessed of, food. (**-र्णा**) a form of Durgā (the goddess of plenty); °ईश्वरी N. of Durgā or a form of Bhairavī. **-पेयम्** = वाजपेयम् q. v. **-प्रलय** *a.* being dissolved into food after death. **-प्राशः, -प्राशनम्** the ceremony of giving a new-born child food to eat for the first time, one of the 16 *Saṁskāras* performed between the 5th and 8th month (usually in the sixth, Ms. 2. 34) with preliminary oblations to fire (Mar. उष्टावण); षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि Ms. 2. 34; Y. 1.12. **-ब्रह्मन्, -आत्मन्** *m.* Brahman as represented by food. **-भक्त** *a.* [अन्नार्थं भक्तः दासः] = अन्नदास q. v. **-भुज्** *a.* eating food, epithet of Śiva. **-मय** *a.* see below. **-मलम् 1** excrement, faeces; P. VI. 1. 148 Sk. **-2** spirituous liquor; सुरा वै मलमन्नानाम् Ms. 11. 93. **-रक्षा** precautions as to eating food. **-रसः** essence of food, chyle; food and drink, nutriment; नानाविधानन्नरसान् वन्यमूलफलाश्रयान्। तेभ्यो ददौ Rām. **-वत्** *a.* possessed of food; अन्नवान्त्सन् रफितायोपजग्मुषे Rv. 10. 117. 2. **-वस्त्रम्** = °आच्छादनम् q. v. **-विकारः 1** transformation of food, assimilation. **-2** disorder of the stomach caused by indigestion. **-3** seminal discharge (of man); semen itself; cf. अन्नादेतः संभवति. **-विद्** *a.* acquiring food; कार्षीवणा अन्नविदो न विद्यया Av. 6. 116. 1. **-व्यवहारः** the law or custom relating to food, *i. e.* the custom of eating together or not with other persons. **-शेषः** leavings of food, offal. **-संस्कारः** consecration of food. **-होमः** a sacrifice (with 10 materials) connected with the Aśvamedha sacrifice.

अन्नमय *a.* (**-यी** *f.*) Consisting or made of food, composed of or containing boiled rice; °कोशः -षः the gross material body, the स्थूलशरीर, which is sustained by food and which is the fifth or last vesture or wrapper of the soul; see अन्न (2) above and also कोश; hence, also the material world, the coarsest or lowest form in which Brahman is considered as manifesting itself in the worldly existence. **-यम्** Plenty of food.

अन्नाद *a.* eater of food; अहमन्नादः Tait. Up. 1. 7.

अन्नावृध् [अन्नं वर्धते अनेन वृध्-करणे क्विप्, पूर्वपददीर्घः] Increasing food; त्वा पितृभृतो जनित्रीः अन्नावृधं प्रति चरन्त्यन्नैः Rv. 10. 1. 4.

अन्नंभट्टः N. of the author of the Tarkasaṅgraha. cf. काशीगमनमात्रेण नान्नंभट्टायते द्विजः।

अन्य *a.* [अन् अध्न्यादि° य; अन्यः, न्यस्मै, °स्मात्; *n.* अन्यत् &c.] **1** Another, different, other (भिन्न); another, other (generally); स एव त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् Bh. 2. 40; अन्यदेव भागधेयमेते निर्वपन्ति Ś. 2; सर्वमन्यत् everything else; किमुतान्यहिंस्राः R. 2. 62; changed, altered; संप्रत्यन्ये वयम् Bh. 3. 66 quite different persons; oft. in comp. अन्यसङ्गात्, अनन्यपरायण, अनन्यसाधारण &c. **-2** Other than, different from, else than (with abl. or as last member of comp.); नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह सर्वजन्तूनाम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

K. 35; कोऽस्ति धन्यो मदन्यः Bv. 4. 37; उत्थितं ददृशेऽन्यच्च कबन्धेभ्यो न किंचन R. 12. 49; किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादनतः Ś. 1; oft. used in addition to ऋते or विना; ऋते समुद्रादन्यः को बिभर्ति वडवानलम् Pt. 5. 35; किं नु खलु मे प्रियादर्शनादृते शरणमन्यत् Ś. 3. **-3** Another person, one different from self (opp. स्व, आत्मीय); वासश्च धृतमन्येन धारयेत् Ms. 4. 66. **-4** Strange, unusual, extraordinary; अन्य एव स प्रकारः K. 168; अन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिः Bv. 1. 69; धन्या मृदन्यैव सा S. D. **-5** Ordinary, any one; निरातङ्कः कन्यामन्योऽपि याचते Mv. 1.31; cf. इतर. **-6** Additional, new, more; अन्यान् दशसुवर्णान्प्रयच्छ Mk. 2 another ten (coins); अन्यदन्यत्नलिनदलशयनम् K. 157 new and new (changing every now and then); अन्यस्मिन् दिवसे another day; one of a number (with gen.); अन्यच्च moreover, besides, and again (used to connect sentences together); एक-अन्य the one-the other; एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी। काङ्क्षत्यन्यो वदनमदिरां दोहदच्छद्मनास्याः Me. 80; see under एक also; अन्य-अन्य one-another; अन्यः करोति अन्यो भुङ्क्ते one does, another suffers; अन्यन्मुखे अन्यन्निर्वहणे Mu. 5; अन्यद्भुक्तं जातमन्यत् Ms. 9. 40, 99; S. 204; कर्णे लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते Pt. 1. 305; अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् Śi. 2. 62; अन्य-अन्य-अन्य &c. one, another, third, fourth &c., जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः। हृद्गतं चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् Pt. 1. 135; मनस्यन्यद्वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनाम् H. 1. 97.; (in pl.) केचित्-अन्ये some-others; एके-अन्ये-तथान्ये (बीजमेके प्रशंसन्ति क्षेत्रमन्ये मनीषिणः। बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः॥) Ms. 10.70; 4.9; 12.123. [cf. L. *alius*; Gr. *allos* for *aljos*, Zend *anya*]. **-Comp. -अर्थ** *a.* having a different meaning, sense, or purpose. **-असाधारण** *a.* not common to others, peculiar. **-आश्रयण** *a.* going or passing over to another. **-उदर्य** *a.* born from another; नहि ग्रभायारणः सुशेवोऽन्योदर्यो मनसा मन्तवा उ Rv. 7. 4. 8. (**-र्यः**) a step-mother's son, a half brother. (**-र्या** a half sister. **-ऊढा** *a.* married to another; another's wife. **-कारुका** a worm bred in excrement (शकृत्कीटः). **-क्षेत्रम्** **1** another field. **-2** another or foreign territory. अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति। पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति॥ **-3** another's wife. **-ग, -गामिन्** *a.* **1** going to another. **-2** adulterous, unchaste; वणिजां तु कुलस्त्रीव स्थिरा लक्ष्मीरनन्यगा Ks. 21. 56; 19. 27. **-गोत्र** *a.* of a different family or lineage. **-चित्त** *a.* having the mind fixed on something or some one else; see °मनस्. **-ज, -जात** *a.* of a different origin. **-जन्मन्** *n.* another life or existence, regeneration, metempsychosis. **-दुर्वह** *a.* difficult to be borne by others. **-देवत, -त्य, -दैवत्य** *a.* addressed or referring to another deity (as a Vedic Mantra). **-धर्मन्** *a.* having another or different property. (**-र्मः**) different property or characteristic. **-धी** *a.* whose mind is turned away from God. **-नाभि** *a.* belonging to another family. **-पदार्थः** **1** another substance. **-2** the sense of another word; °प्रधानो बहुव्रीहिः the Bahuvrīhi compound essentially depends on the sense of another word. **-पर** *a.* **1** devoted to another or something else. **-2** expressing or referring to something else. **-पुष्टा, -भृता** 'reared by another', epithet of the cuckoo, which is supposed to be reared by the crow (called अन्यभृत्); अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा Ku. 1. 45; कलमन्यभृतासु भाषितम् R. 8. 59. **-पूर्वा** [अन्यः पतिः पूर्वो यस्याः] **1** a woman already promised or betrothed to another. **-2** a remarried widow (पुनर्भू) see अनन्यपूर्वा. **-बीज, -बीजसमुद्भव, -समुत्पन्न** an adopted son (born from other parents), one who may be adopted as a son for want of legitimate issue. **-भृत्** *m.* a crow (rearing another, it being supposed to sit on the eggs of the cuckoo and to rear its young ones), cf. Ś. 5. 22. **-मनस्, -मनस्क, -मानस** *a.* **1** having the mind fixed on something else; inattentive. **-2** fickle, versatile, unsteady; अन्यमनसः स्त्रियः H. 1. 111 absentminded; possessed by a demon. **-मातृजः** a half-brother (born of another mother) असंसृष्ट्यपि चाऽऽदद्यात्संसृष्टो नान्यमातृजः Y. 2. 139. **-रङ्गः** the second court or theatre or a compound; Māna. 21. 144. **-राजन्, -राष्ट्रीय** *a.* subject to another king or kingdom (Ved.). **-रूप** *a.* having another form, changed, altered; पद्मिनीं वान्यरूपाम् Me. 85. (**-पम्**) another or changed form; °पेण in another form. **-लिङ्ग, -ङ्गक** *a.* following the gender of another word (i. e. the substantive), an adjective; ऋषवानृषरो द्वावप्यन्यलिङ्गौ Ak. **-वादिन्** *a.* **1** giving false evidence. **-2** a defendant in general. **-वापः** the cuckoo leaving the eggs in the nests of other birds. **-विवर्धित** *a.* = पुष्ट a cuckoo. **-व्रत** *a.* following other (than Vedic) observances, devoted to other gods, infidel. **-शाखः, -खकः** a Barhmaṇa who has gone over to another school (of religion &c.); an apostate. **-संक्रान्त** *a.* fixed on or transferred to another (woman); °हृदयः आर्यपुत्रः M. 3, 4. **-संगमः** intercourse with another; illicit intercourse. **-साधारण** *a.* common to many others. **-स्त्री** another's wife, a woman not one's own. [In Rhetoric she is considered as one of three chief female characters in a poetical composition, the other two being स्वीया and साधारणी स्त्री. अन्या may be either a damsel or another's wife. The 'damsel' is one not yet married, who is bashful and arrived at the age of puberty. As "another's wife" she is fond of festivals and similar occasions of amusement, who is a disgrace to her family and utterly destitute of modesty, see S. D. 108-110]. °गः an adulterer. यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक्... स राजा शक्रलोकभाक् Ms. 8. 386. [Note: Some compounds under अन्य will be found under अनन्य.]

अन्यक *a.* Another, other (= अन्य).

अन्यत् *a.* (अन्य *n.*) Another &c. नैवास्ति लिखितादन्यत् स्मारकं व्यवहारिणाम् Sulha. *-ind.* Again, moreover, besides &c. **-Comp. -अर्थ 1** having a different meaning. **-2** referring to or expressing another sense. (**-र्थः**) a different meaning. **-आशा** desire of something else. **-आशिस्** *f.* another's blessing. **-आस्था** devotion or attachment to another. **-उत्सुक** *a.* longing for another. **-रागः** attachment to another.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्यतम *a.* [अन्य-डतम] (declined like a noun and not a pronoun) One of many, any one out of a large number (with gen. or in comp.); जपन्वान्यतमं वेदम् Ms. II. 75; 6. 32, 4. 13; Y. 2. 22, 3. 253; अन्यतरान्यतमशब्दौ अव्युत्पन्ने प्रातिपदिके इति कैयटः).

अन्यतर *a.* (declined like a pronoun) One of the two (persons or things), either of the two (with gen.): तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरः K. 151; सन्तः परीक्ष्यान्यतरद् भजन्ते M. 1. 2. the one or the other; अन्यतरा युवयोरागच्छतु Ś. 3; Ms. 2. 111; 9. 171; other, different; अन्यतर-अन्यतर the one-the other; अन्यतरस्याम् (loc. of °रा) either way, in both ways, optionally; frequently used by Pāṇini in his Sūtras in the sense of वा or विभाषा; इकोऽन्यतरस्याम्, आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् &c. &c.

अन्यतरतः *adv.* On one of the two sides; °दन्त having teeth on one side.

अन्यतरेद्युः *adv.* [अन्यतरस्मिन्नहनि-एद्युस्] On either of the two days, on one day or on another, P. V. 3. 22.

अन्यतः *adv.* 1 From another; न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा R. 2. 4; तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः U. 1. 13. -2 On one side; अन्यतः-अन्यतः, एकतः-अन्यतः on the one side, on the other side; तपनमण्डलदीपितमेकतः सततनैशतमोवृतमन्यतः Ki. 5. 2; एकवस्तु सकलानि निमित्तान्यन्यतो हि मनसः प्रतिपत्तिः Nīti. -3 To another place, towards some other person or direction; गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः Ms. 2. 200; अन्यतोऽपि नयने प्रेरयन्त्या Ś. 2. 2; आर्ये व्रजामोऽन्यतः R. 6. 82. -4 From another ground or motive. -5 On the other side; on the contrary. -6 Otherwise; in another place, elsewhere. -Comp. -अरण्यम् Ved. a land which is woody here and there. Vāj. 30. 19. -एत, -एतस्, -एनी Ved. variegated or spotted on one side. -घातिन् *a.* striking in one direction. -वात *a.* suffering occasional wind (rheumatism). (-तः) a sort of eye-disease.

अन्यतस्त्यः [अन्यतो भवः, त्यप्] An enemy, adversary. स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापराजिष्णुर्भवत्यन्यतस्त्यजायी Bri. Up. 2. 1. 6. -Comp. -जयिन् *a.* overwhelming adversaries. Śat. Br. 14.

अन्यत्र *adv.* [अन्य-त्रल्] (oft. = अन्यस्मिन् with a subst. or adj. force) 1 Elsewhere, in another place (with abl.); अपत्याधिकारादन्यत्र लौकिकमपत्यमात्रं गोत्रम् P. IV. 2. 39 Com.; sometimes with विना; विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति Pt. 1. 41; (with verbs of motion) to another place. -2 On another occasion, at another time than; oft. (in comp.); मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः Ms. 5. 41. -3 Except, without, other than; यथा फलानां जातानां नान्यत्र पतनाद्भयम् । एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥ Rām. 2. 105. 17; Mv. 6. 8; R. 14. 32; Bg. 3. 9; Y. 1. 215; अन्यत्र नैमिषेयसत्रात् V. 5, Ms. 4. 164; oft. with the force of the nom. case; देवा अन्यत्रैवाश्विभ्यां सत्रं निषेदुः Kaus. Br. (अन्यत्र = अन्ये). -4 Otherwise, in another way, in the other case, in the other sense: सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् Ak.; राजन्वती भूः, राजवान् अन्यत्र; चर्मण्वती नदी चर्मवती अन्यत्र P. VIII. 2. 12, 14 Sk. -Comp. -मनस्, -चित्त *a.* whose mind is directed to somthing else, inattentive. Śat. Br. 14.

अन्यथा *ind.* [अन्य-प्रकारार्थे था] 1 Otherwise, in another way or manner, in a different manner; यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा H. प्रस्ताविका 24; with अतः, इतः or ततः otherwise than, in a manner different from; अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तु राक्षसो विधिरुच्यते Ms. 5. 31; एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा Bg. 13. 11. अन्यथा-अन्यथा in one way, in another (different) way; योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा भाषते Ms. 4. 255; सत्त्वभङ्गभयाद्राज्ञां कथयन्त्यन्यथा पुरः । अन्यथा विवृतार्थेषु स्वैरालापेषु मन्त्रिणः Mu. 4. 8. अन्यथा कृ (*a*) to do otherwise, change or alter; न हि दैवं शक्यमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि K. 62; न स्वभावोऽत्र मर्त्यानां शक्यते कर्तुमन्यथा Pt. 1. 258; Ś. 6. 14; (*b*) to act otherwise, violate, transgress, go against; त्वया कदाचिदपि मम वचनं नान्यथा कृतम् Pt. 4; (*c*) to destroy, undo, frustrate, baffle, defeat (hope, plan &c.), कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थ ईश्वरः; ममेच्छां मान्यथा कृथाः Ks. 22. 51; लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा Y. 2. 195; (*d*) to make false, falsify; ख्यातो लोकप्रवादोऽयं भरतेनान्यथा कृतः Rām.; अमात्यः प्राड्विवाको वा यत्कुर्युः कार्यमन्यथा Ms. 9. 234 to do wrongly; °ग्रह्,-मन्,-संभावय्,-समर्थय्, -विकल्पय् &c. to take or think to be otherwise, to misunderstand, understand wrongly; अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनस्विनि मया प्रयुक्तमिदम् M. 1. 20; अलमस्मानन्यथा संभाव्य Ś. 1; किं मामन्यथा संभावयसि K. 147; Ś. 3. 19; जनोऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते Ś. 5. 17 suspects to be otherwise (than chaste), °भू or या to be otherwise, be changed or altered, be falsified; न मे वचनमन्यथा भवितुमर्हति Ś. 4; शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा Rām.; तयोर्महात्मनोर्वाक्यं नान्यथा याति सांप्रतम् Rām. -2 Otherwise, or else, in the contrary case; व्यक्तं नास्ति कथमन्यथा वासन्त्यपि तां न पश्येत् U. 3; स्तेनोऽन्यथा भवेत् Ms. 8. 144; Y. 1. 86, 2. 288; on the other hand, on the contrary. -3 Falsely, untruly; किमन्यथा भट्टिनी मया विज्ञापितपूर्वा V. 2; किमन्यथा भट्टिन्यै विज्ञापितम् M. 4; न खल्वन्यथा ब्राह्मणस्य वचनम् V. 3; यो न्यायमन्यथा ब्रूते स याति नरकं नरः Pt. 3. 107; H. 3. 15; Ms. 8. 90. -4 Wrongly, erroneously, badly, as in अन्यथासिद्ध q. v. below; see under (1) also. -5 From another motive, cause, or ground; दुर्वाससः शापादियं त्वया प्रत्यादिष्टा नान्यथा Ś. 7. [cf. L. *alitu*.]. -Comp. -अनुपपत्तिः *f.* see अर्थापत्ति. -कारः changing, altering. (-रम्) *adv.* in a different manner, differently P. III. 4. 27. -ख्यातिः *f.* 1 erroneous conception of the Spirit. -2 Name of a philosophical work. -3 wrong conception in general (in phil.). In Sāṅkhya philosophy it means the assertion that something is not really what it appears to be according to sensual perception; title of a philosophical work. -भावः alteration, change, being otherwise, difference; एकस्या व्यक्तेः सर्वावयवावच्छेदेनान्यथाभावः कार्त्स्न्यम् P. V. 4. 53; Sk. change of view or mind; मयि °भावो न कर्तव्यः Ch. Up. -वादिन् *a.* speaking differently or falsely; speaking

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

falsely or inconsistently; (in law) a prevaricator, prevaricating witness. **-वृत्ति** *a.* **1** changed, altered. **-2** affected, perturbed; disturbed by strong emotions; मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेतः Me. 3. **-सिद्ध** *a.* proved or demonstrated wrongly; (in Nyāya) said of a cause (कारण) which is not the true one, but only refers to accidental and remote circumstances (as the ass employed to fetch clay &c. in the case of a घट or jar) which do not invariably contribute to the result, see कारण; this अन्यथा° is said to be of 3 kinds in Tarka. K., but 5 are mentioned in Bhāṣā P. 19-22. **-द्धम्, -सिद्धिः** *f.* wrong demonstration; one in which arguments, not being true causes are advanced; an unessential cause, an accidental or concomitant circumstance. Bhāṣā P. 16. **-स्तोत्रम्** satire, irony; मन्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् (क्षेपं करोति) cf. यत्र विकृताकृतिरेव दर्शनीयस्त्वमसीत्युच्यते तदन्यथास्तोत्रम् । Mitākṣara. Y. 2. 204.

अन्यथयति Den. P. To change, alter, to change into something totally different; धर्मश्च कर्तुमकर्तुमन्यथयितुमीश्वरस्य शिवस्य आज्ञानुल्लङ्घनम् । चोलचम्पू p. 13.

अन्यदा *ind.* **1** At another time, on another occasion, in any other case; अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषिताम् Śi 2. 44, R. 11. 73. **-2** Once, one day, at one time, once upon a time. अन्यदा भृशमुद्विग्नमना नष्टद्रविण इव कृपणः कश्मलं महदभिरम्भित इति होवाच Bhāg. 5. 8. 15. **-3** Sometimes, now and then.

अन्यदीय *a.* **1** Belonging to another. **-2** Being or existing in another.

अन्यर्हि *ind.* At another time (= अन्यदा).

अन्यादृक्ष्, -श्, -श *a.* [अन्य इव पश्यति, अन्यादृश्, कर्मकर्तरि क्स, क्विन्, कञ् वा P. III. 2. 60] **1** Of another kind, like another. **-2** Changed, unusual, strange; यात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशं भवन्तमवधारयामि Māl. 1; अन्यादृशमेव भगवत्या वचनम् 2; being different or otherwise; न खलु अन्यादृशेषु युष्मादृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति 4; अन्यादृश्येव क्षणमजनिष्ट Dk. 106, K. 309; अन्यादृशी रचना कस्यापि वलीमुखस्य Mv. 6 strange.

अन्यान्य *a.* See अन्योन्य; अन्यान्याश्चैव तनवो यथेष्टं प्रतिपद्यते Mb. 14. 19. 25.

अन्येद्युः *ind.* [अन्य-एद्युस् P. V. 3. 22] **1** On the other or following day; अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना R. 2. 26. **-2** one day, once.

अन्येद्युष्क *a.* [अन्येद्युर्भवः, कन्] Occurring every day, daily, diurnal; अन्येद्युष्कमहोरात्रादेककालं प्रवर्तते Suśr. **-ष्कः** A quotidian fever.

अन्योन्य *a.* [अन्य-कर्मव्यतिहारे द्वित्वं, पूर्वपदे सुश्च] One another, each other, mutual (treated like a pronoun). In many cases the use of this word corresponds to the use of the word 'each other' or 'one another' in English: अन्योन्यं ताडयतः Mk. 9 they strike each other (अन्यः अन्यं ताडयति). Thus अन्यः may be regarded as the subject and अन्यम् as the object of the verb, as in English. The second अन्य may, therefore, in many cases stand in the instr., gen., or loc. cases; अन्योन्यैराहताः सन्तः पेतुरनुर्भूमिनिःस्वनाः Rām.; अन्योन्यस्य व्यतिलुनन्ति P. I. 3. 16 Sk. But there are several instances, especially when अन्योन्य enters into compound, in which the first अन्य loses all its nominative force and becomes a sort of oblique case, or an irregular compound of अन्य and अन्य, see P. VIII. 1. 12 Sk.; अन्योन्यस्याव्यभीचारः Ms. 9. 101; oft. in comp. and translated by 'mutual', 'reciprocal', 'mutually'; °शोभाजननात् Ku. 1. 42; so °कलह, °दर्शन, &c. **-न्यम्** *ind.* Mutually. **-न्यम्** (In Rhet.) A figure of speech, the 'Reciprocal', in which two things do the same act to each other; अन्योन्यमुभयोरेकक्रियायाः करणं मिथः । त्वया सा शोभते तन्वी तया त्वमपि शोभसे ॥ रजन्या शोभते चन्द्रश्चन्द्रेणापि निशीथिनी । S. D. 724. **-Comp. -अध्यासः** reciprocal attribution of identity (अन्योन्यतादात्म्यारोपः); जलव्योम्ना घटाकाशो यथा सर्वैस्तिरोहितः । तथा जीवे च कूटस्थः सोऽन्योन्याध्यास उच्यते ॥ **-अपहृत** *a.* taken from one another, taken secretly. **-अभावः** mutual non-existence or negation; one of the two main kinds of अभाव; it is reciprocal negation of identity, essence, or respective peculiarity, and is equivalent to difference (भेद); तादात्म्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिकोऽन्योन्याभावः, as घटः पटो न भवति; it exists between two notions which have no property in common. **-आश्रय** *a.* mutually dependent. (**-यः**) mutual or reciprocal dependence, support, or connection; reciprocal relation of cause and effect (a term in Nyāya). **-उक्तिः** *f.* conversation. **-कार्यम्** Sexual intercourse (मैथुन); अन्योन्यकार्याणि यथा तथैव न पापमात्रेण कृतं हिनस्ति Mb. 12. 141. 70. **-पक्षनयनम्** transposition of numbers from one side to another. **-भेदः** mutual dissension or enmity; so °कलह. **-मिथुनम्** mutual union. **-विभागः** mutual partition of an inheritance made by the sharers (without the presence of any other party). **-वृत्तिः** *f.* mutual effect of one thing upon another. **-व्यतिकरः,-संश्रयः** reciprocal action or influence; mutual relation of cause and effect.

अन्यङ्ग *a.* Ved. Spotless.

अन्या *a.* Ved. Not drying up, inexhaustible; इन्द्रं धेनुं सुदुघामन्याम् Rv. 8. 1. 10.

अन्याय *a.* [न. ब.] Unjust, improper; °दण्डः unjust punishment; **-यः 1** Any unjust or unlawful action; see न्याय; नरेष्वन्यायवर्तिषु Ms. 7. 16 acting unjustly, following evil courses; अन्यायेन unjustly, improperly; नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः Ms. 2. 110. **-2** Injustice, impropriety. **-3** Irregularity, disorder.

अन्यायिन् *a.* Unjust, improper.

अन्याय्य *a.* **1** Unjust, unlawful. अन्याय्यः परदारपृच्छाव्यवहारः Ś. 5. **-2** Improper, unbecoming, indecorous. **-3** Not authoritative.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्यून *a.* Not defective or deficient, complete, whole, entire; °अधिक neither deficient nor superfluous. **–Comp. –अङ्ग** *a.* not having a defective limb.

अन्योकस् *a.* Not residing in one's own house (dwelling in another's), Av.

अन्वक्ष *a.* [अनुगतः अक्षं इन्द्रियं गति समा.] **1** Visible, perceptible. **–2** Following, close on the heels of, immediately following. **–क्षम्** *ind.* **1** Afterwards, after; आरोह त्वं...सीतां चारोपयान्वक्षम् Rām 2. 52. 75. **–2** Immediately after, forthwith, directly; हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षं चात्मघातिनाम् Y. 3. 21.

अन्वक्षरसन्धिः A kind of Vedic Sandhi, that of a vowel and consonant.

अन्वञ्च् *a.* [अनु–अञ्च्–क्विप्; nom. अन्वङ् *m.*, अन्वक् *n.* अनूची *f.*] **1** Going after, following; तस्मादिमे अन्वञ्चो मासा यन्ति Śat. Br.; त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि Ait. Br. **–2** Lying lengthwise, horizontal; **अनूचि** *adv.* in the rear or behind, from behind; आगच्छतोऽनूचि गजस्य घण्टयोः Śi. 12. 34 (पृष्ठदेशे).

अन्वक् *ind.* **1** Afterwards; बालेन निष्कर्षयताऽन्वगुलूखलं तद्दामोदरेण तरसोत्कलिताङ्घ्रिबन्धौ Bhāg. 10. 10. 27. **–2** from behind; पिदधानमन्वगुपगम्य दृशौ Śi. 9. 76. **–3** Friendly disposed, favourably; अन्वग्भूत्वा, –भावं, –आस्ते becoming friendly disposed P. III. 4. 64 Sk. (अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वा आस्ते; अन्वग्भूत्वा तिष्ठति = पृष्ठतो भूत्वा) cf. अन्वग्भावं रघुवृषभयोर्वानरेन्द्रो विराजन् Bk. 6. 143. **–4** (with acc.) After; तां...अन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः R. 2. 16 went after or followed her; तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः Ku. 7. 71.

अन्वन् *a.* [अनु-वनिप्] Following.

अन्वन्तः A raised platform or a couch; Māna. 16. 43.

अन्वय See under अन्वि.

अन्वर्तितृ *m.* Ved. An inviter, a wooer; अन्वर्तिता वरुणो मित्र आसीत् Rv. 10. 109. 2.

अन्वर्थ *a.* [अनुगतः अर्थम्] Having the meaning clear or intelligible, having a meaning easily deducible from the etymology of the word; hence, true to the sense, significant; तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् R. 4. 12; अन्वर्था तैर्वसुन्धरा Ki. 11. 64; अन्वर्थसंज्ञैव परं त्रिमार्गगा Śi. 12. 23; अन्वर्थ एवायमधुना प्रलापो वर्तते U. 3.; अन्वर्थतोऽपि ननु राक्षस राक्षसोऽसि Mu. 5. 7 in the true sense of the word, properly so called. **–Comp. –ग्रहणम्** literal acceptation of the meaning of a word (opp. to रूढ or conventional). **–संज्ञा** **1** an appropriate name, a technical term which directly conveys its own meaning; *e. g.* भविष्यन्ती a name for 'future' is an अन्वर्थसंज्ञा compared with लृट्. **–2** a proper name the meaning of which is obvious.

अन्ववकिरणम् Scattering about successively.

अन्ववचारः Descending and following.

अन्ववसर्गः [सृज्-घञ्] **1** Slackening, letting loose (opp. आयाम). **–2** Permission to do as one likes (कामचारानुज्ञा), one of the senses of अपि P. I. 4. 96; see अपि. **–3** Following one's own will.

अन्ववसित *a.* Connected with, bound or fastened to.

अन्ववायः A race, family, lineage; तस्यान्ववाये राजानः क्रमायेनाभिषेचिताः Rām. 6. 128. 65; अन्ववायमवदातमाकृतिः Ki. 13. 37.

अन्ववेक्षा Regard, consideration. तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्ववेक्षया Mb. 1. 111. 6.

अन्वष्टका [अनुगतोऽष्टकाम्] The 9th day of the dark half of the three months following the full moon in मार्गशीर्ष, i. e. पौष, माघ and फाल्गुन; पितृंश्चैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकासु च Ms. 4. 150.

अन्वष्टक्यम् A Śrāddha or any such ceremony performed on the अन्वष्टका days.

अन्वष्टमदिशम् *ind.* Towards the north-east direction.

अन्वस्त *a.* [fr. अस् to throw] Shot or hurled along, shot; interwoven (as in silk); chequered.

अन्वहम् *ind.* Day after day, every day. आभ्यः कुर्याद् देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् Ms. 3. 84.

अन्वाख्या 2 P. To repeat in succession, enumerate.

अन्वाख्यानम् **1** Subsequent mention or enumeration; an explanation referring to what is mentioned before. **–2** Section, chapter.

अन्वागम् 1 P. To follow, come after.

अन्वागत *a.* Attached; स यत्तत्र किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गः Bri. Up. 4. 3. 16.

अन्वाचयः [प्रधानस्य पश्चादन्यः आचीयते बोध्यते यत्र, चि–अच्] **1** Statement of a secondary (गौण) rite or action after the mention of a primary (प्रधान) one; adding an object of secondary importance to the main object, one of the senses of the particle च; चान्वाचये समाहारे Ak.; अन्यतरस्यानुषाङ्गिकत्वेऽन्वाचयः; as भो भिक्षामट गां चानय where going out to beg is enjoined to the beggar as his principal object, and the bringing of a cow (if he can see any) is tacked on to it as a secondary object. **–2** Such an object itself. **–Comp. –शिष्ट** *a.* propounded as a rule or matter of secondary importance.

अन्वाचित *a.* Secondary, inferior.

अन्वाजे *ind.* [अनु आजयत्यनेन, अनु आजि-ङे Tv.] (Used like उपाजे only with कृ) So as to assist or support the weak (दुर्बलस्य बलाधाने); optionally regarded as a preposition; °कृत्य or °कृत्वा supporting, assisting (a weak person); दुर्बलस्य बलमाधाय P. I. 4. 73 Sk.

अन्वादिश् 6 P. To name or mention again; to mention or refer to in a subsequent place, employ again,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्वादिष्ट *p. p.* 1 Mentioned after or according to; employed again; अन्वादिष्टः प्रत्ययः अनुपुरुषः P. VI. 2. 190 Sk. -2 (Hence) Inferior, of secondary importance.

अन्वादेशः 1 Subsequent or repeated mention, referring to what has been previously mentioned; re-employment of the same word in a subsequent part of a sentence, or of the same thing to perform a subsequent operation; आदेशः कथनं अन्वादेशः अनुकथनम् Kāśi. on P. II. 4. 32. (इदम् and एतद् are said to assume the forms एनं, एनौ, एनान् &c. in the sense of अन्वादेश; किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानं अन्वादेशः; e. g. अनेन व्याकरणमधीतं एनं छन्दोऽध्यापय; अनयोः पवित्रं कुलं एनयोः प्रभूतं स्वम् Sk.). -2 An additional statement, a supplement; शूद्रश्च न देय इत्यन्वादेशः ŚB. on MS. 6. 7. 7.

अन्वाधानम् [अग्निस्थापनस्य पश्चादाधानम्] Putting on or depositing fuel on the sacred fires.

अन्वाधिः [अनु पश्चादाधीयते, धा-कि] (In civil law) 1 A bail, deposit or security delivered to a third person to be handed over ultimately to the right owner; अर्थमार्गणकार्येषु अन्यस्मिन्वचनान्मम। दद्यास्त्वमिति यो दत्तः स इहान्वाधिरुच्यते ॥. -2 A second deposit. -3 [अनुगतः सन्ततः आधिः] Constant anxiety, remorse, repentance, regret (after the committal of a bad act).

अन्वाधेयम्,-यकम् A sort of स्त्रीधन or woman's property, presented to her after marriage by her husband's or father's family, or by her own relatives; विवाहात्परतो यच्च लब्धं भर्तृकुलात् स्त्रिया। अन्वाधेयं तु तद् द्रव्यं लब्धं पितृ- (v. l. बन्धु-) कुलात्तथा ॥ Kāty. quoted by Kull. on Ms. 9. 195; बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च Y. 2. 144.

अन्वाहित = अन्वाधि q. v.

अन्वाध्यः A class of divinities.

अन्वान्त्र्य *a.* Ved. Being in the entrails.

अन्वायतन *a.* Latitudinal. -**नम्** *ind.* In the house.

अन्वायत्त *a.* Ved. In accordance with (अनुगत &c.); following after.

अन्वायात्या A deity invoked by the verb अन्वाया.

अन्वारभ् 1 A. 1 To begin, commence. -2 To touch; अंसेऽध्वर्युमन्वारभेत Āśval. यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदन्वारभेत वा। धनं वा यौवराज्यं वा जीवेयमिति मे मतिः ॥ Rām.

अन्वारब्ध *p. p.* 1 Touched on the back or on any part of the body; विष्णोः कर्माणीति वाचयति स्पृष्टमन्वारब्धमिति Kāty. -2 That which has touched or has been placed on the body (as the hand). -3 Followed.

अन्वारभ्य *pot. p.* To be touched along with.

अन्वारम्भः, -म्भणम् Touching, contact, especially touching the यजमान (the performer of a sacrifice) to make him entitled to the fruits and merits of the holy rite.

अन्वारम्भणीया 1 An initiatory or preliminary ceremony. -2 A sacrificial rite to be performed before दर्शपूर्णमास.

अन्वारुह् 1 P. To follow in ascending, especially the funeral pile; to ascend, climb, mount; अन्वारोहन्त्र सुग्रीवः (गिरिम्) Rām.

अन्वारोहः N. of certain Japas uttered at the soma-libations. Taitt. saṁhitā.

अन्वारोहणम् A woman's ascending the funeral pile after or with the body of her husband.

अन्वास् 2 A. 1 To be seated near or round; सखायमन्वास्ते Mb.; to wait upon, serve, attend upon; सखीभ्यामन्वास्यते Ś. 3; अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजम् R. 1. 56; to sit after one (acc. of person); तां अन्वास्य R. 2. 24. -2 To perform, as a religious ceremony; सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् Rām.

अन्वासनम् 1 Service, attendance, waiting upon, worship. -2 Taking a seat after another. -3 Regret, sorrow. -4 A place of industry, manufactory, workshop &c. -5 An oily or cooling enema.

अन्वासीन *pres. p.* Sitting down after, seated alongside of.

अन्वाहार्य *a.* To be performed later, following (duty); अन्वाहार्यं महाराज पितॄणां श्राद्धमुच्यते Mb. 13. 87. 6. °र्यम्.

अन्वाहार्यः (also -र्यम्) -र्यकम् [अनु मासि मासि आह्रियते, कर्मणि ण्यत्] 1 A sacrificial gift or offering presented to the priests (Sāy. अन्वाहरति यज्ञसंबन्धि दोषजातं परिहरत्यनेन इत्यन्वाहार्यो नाम ऋत्विग्भ्यो देय ओदनः) -2 The monthly Śrāddha performed in honour of the manes on the day of new moon; पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः Ms. 3. 123. -Comp. -**पचनः** the southern sacrificial fire used in the अन्वाहार्य sacrifice. अन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षम् T. Ār. अथान्वाहार्यपचनाद्‌दृश्यितो घोरदर्शनः Bhāg. 6. 9. 12; Ch. Up. 4. 12. 1.

अन्वाह्निक *a.* (**की** *f.*) Daily, diurnal.

अन्वाहित = अन्वाधेय q. v.

अन्वि 2 P. [अनु-इ] 1 To follow, come or go after, succeed; ऋतस्य पन्थामन्वेतवे Rv. 7. 44. 5. गच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात् Ms. 4. 154; एनां...प्रयता प्रातरन्वेतु R. 1. 90; शुनीमन्वेति श्वा Bh. 3. 18; attend, accompany, accrue to; कर्मफलं कर्तारमन्वेति. -2 (*a*) To follow (in grammer or construction); be connected or construed with; धातुरादेशमन्वेति Mb. See अन्वय below. (*b*) To obey, conform to, be guided by; यच्चित्तमन्वेति परस्य Mb. -3 To seek; to fall to one's lot (Ved.). मा पितुर्गोतमादन्वियाय Rv. 4. 4. 11.

अन्वयः [इ कर्तरि भावे वा अच्] 1 Going after, following; follower, retinue, attendants; का त्वमेकाकिनी भीरु निरन्वयजने वने Bk. 5. 66. -2 Association, connection, relation; गन्धः कटुकान्वयः = कटुकान्वितः. -3 The natural

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

order or connection of words in a sentence, construing grammatical order or relation; पदानां परस्पराकाङ्क्षा योग्यता च, or शब्दानां परस्परमर्थानुगमनम्; तात्पर्याख्यां वृत्तिमाहुः पदार्थान्वयबोधने S. D.; logical connection of words, अत्र (in the ex. तिष्ठतु सर्पिः) सर्पिःशब्दस्य स्थितिक्रियायामन्वयः P. VIII. 3. 44 Sk; परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्य एकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः P. II. 2. 29 Sk. **-4** Drift, tenor, purport. **-5** Race, family, lineage; रघूणामन्वयं वक्ष्ये R. 1. 9, 12; 3. 27; 12. 33; अन्वयगुणः Mv. 4. 22 virtue of my race. **-6** Descendants, posterity; ताभ्य ऋते अन्वयः Y. 2. 117; स° along with the family or descendants; Ms. 2. 168; जानन्तु गण्यते सोऽत्र यः स्फुरन्त्यन्वयाधिकम् Pt. 1. 27. **-7** Logical connection of cause and effect, logical continuance; जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतः Bhāg. 1. 1. 1. **-8** Being seen (प्रत्यक्ष); स्यात्साहसं त्वन्वयवत् प्रसभं कर्म यत्कृतम्। निरन्वयं भवेत्स्तेयम्...Ms. 8. 332. **-9** (In Nyāya) Statement of the constant and invariable concomitance of the हेतु (middle term) and the साध्य (major term) of an Indian syllogism (हेतुसाध्ययोर्व्याप्तिरन्वयः). In the familiar instance पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वात् the relation यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निः (wherever there is smoke there is fire) is called अन्वय or अन्वयव्याप्ति. अन्वय, in fact, corresponds to the universal A proposition of European logic 'All A is B.' The 'व्यतिरेकव्याप्ति' means an assertion of the concomitance of the absence of साध्य and the absence of हेतु (तदभावयोः हेत्वभावसाध्याभावयोः व्याप्तिः) and corresponds to the converted A proposition 'All not-B is not-A'; or in Sanskrit यत्र यत्र वह्निर्नास्ति तत्र तत्र धूमोऽपि नास्ति; and a cause or हेतु is said to be connected with its effect by अन्वयव्यतिरेकव्याप्ति when both the affirmative and negative relations between the thing to be proved and the cause that proves can be equally asserted; such a *Hetu* alone makes the argument perfectly sound and incapable of refutation. This process of arriving at the Vyapti or universal proposition corresponds to the methods of Agreement and Difference in Mill's Logic; साध्ये निश्चितमन्वयेन घटितम् Mu. 5. 10. **-Comp.** **-आगत** *a.* hereditary; Pt. 1. 3; °तं वैरम् Pt. 3. **-ज्ञः** a genealogist; अथ स्तुते बन्दिभिरन्वयज्ञैः R. 6. 8. **-व्यतिरेक** (°कौ or °कम्) **1** positive and negative assertion; agreement and contrariety or difference; see above. **-2** rule and exception. **-व्याप्तिः** *f.* affirmative assertion or agreement, affirmative universal.

अन्वयवत् *a.* **1** Having a connection or consequence, following. **-2** Belonging to a race or family; born of a noble family, noble, high-born; सत्यपि अन्वयवति अवरोधजने K. 7.

अन्वयायिन् *a.* Descendent, belonging to the family; इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः Bhāg 9. 17. 10.

अन्वयिन् *a.* Connected as with a consequence.

अन्वित *p. p.* **1** Followed or attended by, in company with, joined by; अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R. 3. 28. **-2** Possessed of, having, possessing, endowed with; full of, seized or struck with, overpowered by; with instr. or in compound; कुलान्वितं कुकुलजा निन्दन्ति Pt. 1. 415; धैर्य°; गुण°, वित्त°; विस्मय° struck with wonder; भय°, क्रोध°, लोभ° &c. &c. **-3** Connected with, linked to, following (as a consequence). **-4** Connected grammatically; वर्णाः पदं प्रयोगार्हानन्वितैकार्थबोधकाः S. D. 9. **-5** Understood, reached by the mind. **-6** Suitable, befitting; तपसा चान्वितो वेषस्त्वं राममहिषी ध्रुवम् Rām. 5. 33. 13. **-Comp.** **-अर्थ** *a.* having a meaning which is easily understood from the context. °वादः-अभिधानवादः a doctrine of the Mīmāṁsakas that words in a sentence convey meanings not independently or generally, but as connected with one another in that particular sentence; see अभिहितान्वयवादिन् under अभिधा and K. P. 2.

अन्विति *a.* Won over or favourably disposed by means of a salutation. **-तिः** *f.* **1** Following. **-2** Food.

अन्विष् 6 P. To desire, seek, search for or after, look out for, seek to get; अतः सिद्धिसमेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष सः R. 17. 47. (-4 P.) To seek, search, look out for &c.; न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् Ku. 5. 45; अन्वेष्टव्यो यदसि भुवने भूतनाथः शरण्यः U. 2. 13; to inquire, investigate; किं वृथा तर्केण अन्विष्यते Ś. 5. *-Caus.* To seek, search &c.; यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः Bh. 3. 10.

अन्विष्ट *p. p.* Desired, sought, searched; यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैः Ku. 1. 15.

अन्वेषः, -षणम्, -णा **1** Search after, seeking for, inquiry into or after, looking out for, watching; वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हताः Ś. 1. 23; न्याय °णतत्परौ Pt. 3. 91; रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषाम् R. 12. 11; अस्यैवान्वेषणा वर्तते V. 2.

अन्वेषक,-अन्वेषिन्,-अन्वेष्टृ *a.* Searching after, seeking for, inquiring &c.; सदा हि दर्शनाकाङ्क्षी श्रेयोऽन्वेषी च वो हरिः Mb. 3. 183. 4. पौरा अस्मदन्वेषिणः Ś. 1.; अनुपद्यन्वेष्टा P. V. 2. 90; अन्तरान्वेषी भवामि Ś. 7; तौ सीतान्वेषिणौ R. 12. 54; कुमुदविटपान्वेषी हंसः H. 4. 102.

अन्वीक्ष् 1 A. **1** To keep looking or gazing at, keep in view. **-2** To search, seek for, inquire into; reflect or meditate upon, think of.

अन्वीक्षणम्, -क्षा **1** Search, seeking for; investigation. **-2** Reflection; meditation.

अन्वीक्षिक *a.* Well wisher, looking to if good or bad (शुभाशुभवीक्षण); प्रजान्वीक्षिकया बुद्ध्या श्रेयो ह्यस्य विचिन्तयन् Rām. 7. 3. 4.

अन्वीत = अन्वित q. v.

अन्वीप *a.* [अनुगता आपो यत्र] **1** Near the water, situated near water. **-2** Attainable or friendly.

अन्वृचम् *ind.* Verse after verse.

अप् *f.* [आप्-क्विप्-ह्रस्वश्च Uṇ. 2. 58] (Declined in classical language only in pl.; आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपाम् and अप्सु, but in singular and pl. in Veda) 1 Water (regarded in Ved. as sacred divinities, आपो देवीः); खानि चैव स्पृशेदद्भिः Ms. 2. 60. Water is generally considered to be the first of the 5 elements of creation, as in अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् Ms. 1. 8; या सृष्टिः स्रष्टुराद्या S. 1. 1; but in Ms. 1. 78 it is said to have been created from ज्योतिस् or तेजस् after मनस्, आकाश, वायु and ज्योतिस् or अग्नि; ज्योतिषश्च विकुर्वाणादापो रसगुणाः स्मृताः। अद्भ्यो गन्धगुणा भूमिरित्येषा सृष्टिरादितः ॥ -2 Air, the intermediate region. -3 The star S virginis (चित्रा). For the changes of अप् at the end of comp. See P. V. 4. 74, VI. 3. 97-98. [cf. L. *aqua*; Gr. *appos*; Lith. *uppe*, Goth. *ahva*; Pers. *ab*; Zend *ap*; Old Germ. *aha*]. -**Comp.** -**कृत्स्नम्** deep meditation by means of water. -**चरः**, -**सरः** an aquatic animal. त्रीण्याद्यान्याश्रितास्त्वेषां मृगगर्ताश्रयाऽप्सराः Ms. 7. 72. See **अप्सरः**. -**पतिः** 1 'Lord of waters', N. of Varuṇa. -2 the ocean.-**पित्तम्** fire. For other comps. see s. v. अपाम् enters into several compounds; e. g. अपांसंवर्तः destruction of the world by water; अपांवत्सः 'calf of waters', N. of a star; अपांनपात्, °नप्त्री, °नप्त्रिय, °गर्भ, अपाचपान्, अपोनपात् Ved. N. of Agni or fire as sprung from water; cf. Ms. 9. 321; अपांपतिः, -निधिः, -नाथः; अप्पतिः lord of waters, the ocean; N. of Varuṇa; अपांपित्तम् fire.

अप *ind.* [न पाति रक्षति पतनात् पा-ड Tv.] 1 (As a prefix to verbs it means) (*a*) Away, away from, denoting वियोग; अपयाति, अपनयति; (*b*) deterioration (विकृति); अपकरोति does wrongly or badly; (*c*) opposition, negation, contradiction (विपरीत); अपकर्षति, अपचिनोति; (*d*) direction or mention or illustration (निदर्शन); अपदिशति; (*e*) exclusion (वर्जन); अपवह्, अपसृ *Caus*; (*f*) joy, merriment or laughter (आनन्द); अपहसति; (*g*) concealment or denial (चौर्य); अपलपति, अपवदते. -2 As first member of Tat. or Bahuvrīhi comp. it has all the above senses; अपयानम्, अपकर्म, अपपाठः; अपशब्दः a bad or corrupt word; °भी fearless; °कल्मष stainless; अपरागः discontent (opp. to अनुराग); °मेघोदयं वर्षम् Ku. 6. 54 &c. In most cases अप may be translated by 'bad', 'inferior', 'corrupt', 'wrong', 'unworthy' &c. It also means 'going downwards' as in अपानः. -3 As a separable preposition (with a noun in the abl.) (*a*) away from; यत्संप्रत्यप लोकेभ्यो लङ्कायां वसतिर्भयात् Rām; (*b*) without, on the outside of; अप हरेः संसारः Sk.; (*c*) with the exception of, excepting; अप त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः Sk. on the outside of, with the exception of. In these senses अप may form adverbial compounds also (P. II. 1. 12); °विष्णु संसारः Sk. without Viṣṇu; °त्रिगर्तं वृष्टो देवः excepting त्रिगर्त &c. It also implies negation, contradiction &c.; °कामम्, °शङ्कम्. The senses of this word as given by G. M. may be thus put in verse; वर्जने विकृतौ चौर्ये विपरीतवियोगयोः। अपकृष्टे च निर्देशे हर्षे चापः प्रयुज्यते. [cf. L. *ab*; Gr. *apo*; Goth. *af*. Eng. *of* or *off*; Zend *apa*].

अपकरुण *a.* Cruel.

अपकलङ्कः A deep, indelible stain.

अपकामः Ved. Abhorrence, aversion, abominableness; absence of what is dear. धनुः शत्रोरपकामं करोति Rv. 6. 75. 2. -**मम्** *ind.* Unwillingly, against one's will.

अपकीर्तिः Infamy, disgrace.

अपकुञ्जः N. of the younger brother of the serpent-king Śesa, Hariv.

अपकृ 8 U. 1 To carry or bear away, remove, drag away, insult by dragging away; योऽपचक्रे वनात् सीताम् Bk. 8. 20 bore forcibly away. -2 To hurt, injure, wrong, harm, do harm or injury to (usually with gen. of person); आपदि येनापकृतम् Pt. 4. 16; Śi. 14. 78; न किंचिन्मया तस्यापकर्तुं शक्यम् Pt. 1; किं तस्या मयापकृतम् 4 what harm have I done to her? किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा Rām.; sometimes with acc. or loc. also; अथ वा सैनिकाः केचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरम् Mb.; किमिव बत नात्मन्यपकृतं Bh. 3. 115; न परेषु महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मलिम्लुचा इव Śi. 16. 52. -*Caus.* To harm, injure &c.

अपकरणम् 1 Acting improperly. -2 Doing wrong, injuring; ill-treating, offending.

अपकर्तृ *a.* 1 Injurious, doing harm or injury, offensive. -2 Hostile, inimical. -*m.* An enemy.

अपकर्मन् *a.* [बहु. स.] Of bad or degraded actions, corrupted, depraved. -*n* (°र्म) 1 Discharge, paying off (of a debt); दत्तस्यानपकर्म च Ms. 8. 4. -2 An improper or unworthy act; evil doing, conduct, or course; any degrading or impure act. -3 Wickedness, violence, oppression. -4 Incompetence, laziness.

अपकारः 1 Harm, wrong; injury, hurt, offence, misdeed, wrong deed (opp. उपकार); स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति Pt. 1. 66; उपकर्त्रारिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा। उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः Śi. 2. 37; अपकारोऽप्युपकारायैव संवृत्तः, &c. -2 Thinking ill of, desire to offend or hurt (अनिष्टचिन्ता). -3 Wickedness, violence, oppression, enmity. -4 A mean or degraded action. -**Comp.** -**अर्थिन्** *a.* meaning to harm, malevolent, malicious. -**गिर्** *f.* (-**गीः**), -**शब्दः** abusive words, menacing or insulting speech; भर्त्सनं त्वपकारगीः Ak.

अपकारक, -कारिन् *a.* Injuring, doing harm or wrong to, mischievous, offending, harmful, hurtful, injurious; मूषिका गृहजातापि हन्तव्या सापकारिणी Pt. 1. 95, Śi. 2. 37. -**कः**, -**री** An evil-doer (opp. उपकारी), enemy; अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरुच्यते H. 1; अन्° harmless, not harmful.

अपकृत *p. p.* 1 Injured, wronged, wickedly or maliciously committed &c. निरीक्ष्य कृष्णाऽपकृतं गुरोः सुतम् Bhāg. 1. 7. 42. -2 Done or practised as a degrading or impure act, as funeral rites. -**तम्** An injury, harm, offence. कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः। प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च ॥ Mb. 13. 6. 9.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपकृतिः *f.* **अपकृत्यम्** **1** harm, injury, hurt, damage, offence. **-2** Opposition, enmity. **-3** A degrading or impure act.

अपक्रिया **1** Hurt, injury, disservice; fault, wrong or faulty deed, misdeed; धनुर्थोपाय्यसाध्ये तु शत्रौ (v. l. रिपौ) सान्त्वमपक्रिया Si. 2. 54; मा कृथाः पुनरमूमपक्रियाम् Ki. 13. 64 fault. **-2** Paying or clearing off (debts).

अपकृष् 1 P., 6 U. **1** (*a*) To draw back or away, draw off or aside, drag down, drag away, take or carry off, take or draw out, extract; आनायिभिस्तामपकृष्टनक्राम् R. 16. 55 drawn out; दन्ताग्रभिन्नमपकृष्य निरीक्षते च Rs. 1. 13 pulling off or back. (*b*) To take or carry away, remove; धैर्यं शोकोऽपकर्षति Ram.; किं त्वनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति U. 1. 8, Mv. 4. 33 prevents or interferes with freedom of action; क्षात्रं तेजोऽपकर्षति Mv. 1. 32 destroys, robs one of. **-2** To diminish, decrease, omit; अपकर्षेदेवं यावत्पञ्चदश Suśr. **-3** To bend (as a bow); धनुःश्रेष्ठमपकृष्य Mb. **-4** To lower or debase, dishonour, detract from, lessen the value of, disparage; पीडयन् भृत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति Mb. **-5.** To bring or draw backwards; anticipate (as a word in a sentence) what occurs later on; अग्रिमसूत्रस्थं सर्वत्रग्रहणमिहापकृष्यते P. IV. 1. 17 Com. *-Caus* To remove, take away, lessen, diminish, detract from; काव्यस्यात्मभूतं रसमपकर्षयन्तः काव्यस्यापकर्षकाः (दोषाः) उच्यन्ते S. D. 1.

अपकर्षः **1** (*a*) Drawing off or down; diminution, decrease, reduction; मेदोऽपकर्षात् Dk. 160; loss, decay, decline, destruction; तेजोऽपकर्षः Ve. 1; deterioration, inferiority; उत्कर्षापकर्षविहीनो मध्यः Sk. (*b*) Dishonour, degradation, lowering (of esteem), infamy, disgrace (opp. उत्कर्ष in all senses); तपोबीजप्रभावैस्तु ते गच्छन्ति युगे युगे। उत्कर्षं चापकर्षं च मनुष्येष्विह जन्मतः॥ Ms. 10. 42; मूल्योत्कर्ष° rise and fall in price, increase and decrease. **-2** Anticipated performance of a duty, as of a Śrāddha, anticipation (of some detail or details at a विकृतियाग), i. e. performing them at an earlier stage. (see उत्कर्ष). **-3** Anticipation of a word occurring later on (in gram., poetry or Mīmāṁsā &c.). **-Comp. -समः** a sort of fallacy; *e. g.* sound has not the quality of shape, as a jar, so sound and a jar have no qualities in common.

अपकर्षक *a.* **1** Drawing or taking off or down, removing. **-2** Lessening, diminishing, detracting from; दोषास्तस्य (काव्यस्य) अपकर्षकाः S. D. 1.

अपकर्षण *a.* Taking or drawing away, removing, diminishing (opp. वर्धक); न चास्ति सदृशं तेन किंचित्स्थौल्यापकर्षणम् Suśr. **-णम्** **1** Removing, taking away; drawing away or down, depriving (one) of, drawing out, extracting. **-2** Lessening, making inferior, detraction. **-3** Superseding. **-4** Denying; abolishing.

अपकृष्ट *p. p.* **1** Drawn or taken away, removed; अपकृष्टश्चाणक्यादिचन्द्रगुप्तः Mu. 4 severed, alienated estranged, cut off; so नृपोऽपकृष्टः सचिवात् 4. 14; extracted, drawn out, dragged, lost, diminished, brought down, depressed, lowered &c. **-2** Drawn or attracted by; सर्वं दैवापकृष्टं मन्यते युधिष्ठिरः Ve. 5, dependent on, or the work of, Fate. **-3** Low, vile, base, inferior, mean (opp. उत्कृष्ट); न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते S. 5. 10; पतिं हित्वाऽपकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते Ms. 5. 163; 8. 281; 9.24; सहापकृष्टैर्महतां न सङ्गतम् Ki. 14. 22. **-4** Forbidden, prohibited; आर्द्रेण महाबाहुरपकृष्टः स लक्ष्मणः Ram. 4. 33. 27. **-ष्टः** A crow. **-Comp. -चेतन** *a.* mentally debased or corrupted, low-minded. **-जाति** *a.* of a low tribe or origin.

अपकॄ 6 P. **1** To scatter, spout out (water); अपकिरति कुसुमम्; गजोऽपकिरति Sk. **-2** To scrape with the feet (for food &c.) through joy, said of quadrupeds and birds, (changed to अपस्कॄ A. in this sense अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने-सुट् P. VI. 1. 142) अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्षार्थी, श्वा आश्रयार्थी च Sk; शृङ्गैरपस्कीर्णमहत्तटीभुवाम् Śi. 12. 74 scratched, छायामपस्किरमाणविष्किर. U. 2. 9.

अपकिरणम् Scattering about &c.

अपकोष *a.* Something without cover or sheath; मृदुभ्यामपकोषाभ्यां पद्माभ्यामपसर्पति Śiva B. 22. 43.

अपकौशली News, information.

अपक्तिः *f.* **1** Unripeness, immaturity. **-2** Indigestion.

अपक्व *a.* Unripe, immature, undigested (as food); uncooked, raw.

अपक्रम् 1 P. **1** To go away, run away, fly, escape, flee away, leave, retreat, retire (from); नगरादपक्रान्तः Mu. 1; राक्षसोऽपक्रामन्नुपेक्षितः 3 while escaping. **-2** To glide away, pass away (as time). **-3** To measure off by step or by pacing.

अपक्रमः **1** Going away, flight, escape, retreat. **-2** The place or limit to which one may retreat; विक्षिप्तत्येष विक्षेपं चन्द्रादीनामपक्रमात् Sūrya S. **-3** Gliding or passing away (of time). *-a.* [अपगतः क्रमो यस्मात्] **1** Without order. **-2** Irregular, in wrong order.

अपक्रमणम्, -क्रामः Retreat, retiring, flight, escape &c.

अपक्रमिन् *a.* Going forth or away; not going fast.

अपक्रोशः Abuse, reviling; न तु शक्यमपक्रोशं पृथिव्यां दातुमात्मनः Ram. 3. 56. 22.

अपक्ष *a.* **1** Without wings or the power of flight. अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किंचित्समाचरेत् Ram. 4. 59. 23. **-2** Not belonging to the same side or party. **-3** Having no adherents or friends. **-4** Opposed to, adverse. **-Comp. -पातः** impartiality. **-पातिन्** *a.* impartial.

अपक्षि 1. 5. 9 P. To bring to an end, destory; annihilate. *-pass.* To decline, decay, waste away; wane (as the moon).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपक्षयः 1 Decline, decay, wane. -2 Dark fortnight; द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षयः Bhāg. 7. 15. 50.

अपक्षीण *p. p.* Declined, wasted, waned.

अपक्षीयमाणपक्षः Dark fortnight. रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्षण्मासान् (Bṛi. Ār. Up. 6. 2. 16).

अपक्षिप् 6 P. To throw away or down, take away, remove.

अपक्षेपः, -क्षेपणम् 1 Casting away or throwing down. -2 Throwing or putting down, one of the 5 kinds of कर्मन् in the Vaiśeṣika Phil., see कर्मन्.

अपगण्डः One who has attained his majority; see अपोगण्ड.

अपगम् 1 P. 1 To go away, depart; pass away, elapse (as time); K. 73; तन्मुखाच्छायापगता H. 3; संपदो नापगच्छन्ति Pt. 3. 8. -2 To fall off or down; go away, vanish, disappear.

अपग *a.* Going, turning away. Av. 1. 34. 5. **-गा** A river (wrongly for आपगा).

अपगत *p. p.* 1 Gone away, departed, passed away, gone off; being remote; oft. as first member of comp. in the sense of 'free from', 'devoid of'; °अन्यव्यापाराः K. 43 having no other duties; °मत्सर 45; 47, 157, 164, 207, 211; °निमेषेण चक्षुषा 154 devoid of twinkling or winking; °मले मनसि 102. -2 Dead, deceased.

अपगमः, -मनम् 1 Going away or off, departure, separation; समागमाः सापगमाः H. 4. 65. -2 Falling off, going away, removal, disappearance; निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ॥ Pt. 1. 283; त्वत्सरोधापगमविशदैश्चन्द्रपादैः Me. 72; पुराणपत्रापगमादनन्तरम् R. 3. 7; lapse, passing away; कतिपयदिवसापगमे K. 66, 193. -3 Death, decease.

अपगतिः *f.* A bad fate (going to hell &c.); येन चापगतिर्भवेत् Pt. 2. 108.

अपगरः [अप-निन्दार्थे गॄ भावे अप्] 1 Censure, reviling (निन्दा); अभिगरापगरौ Kāty. -2 One who reviles or says what is disagreeable, reviler.

अपगर्जित *a.* Thunderless (as a cloud).

अपगोपुर *a.* Deprived of its gateways (as a town).

अपगल्भ *a.* Ved. 1 Wanting in boldness, abortive. -2 Being on the side, lateral. -3 Separated from the oldest by one.

अपगुणः 1 A demerit, fault. -2 Devoid of all qualities (merits and demerits) निर्गुणः; सकलैर्वपुः सकलदोषसमुदितमिदं गुणैस्तव। व्यक्तमपगुण गुणत्रिनयत्यजनप्रयासमुपयासि किं मुधा ॥ Si. 15. 32.

अपगुर् 6 A. 1 To disapprove, reject. -2 To threaten, menace; revile, censure, reproach, rail at; इन्द्रो अपगूर्या जघान Rv. 5. 32. 6. -3 To deprive of.

अपगारम्, -गोरम् *ind.* Having raised or lifted up; अस्यपगोरम्-गारम् युध्यन्ते अपगुरो णमुलि P. VI. 1. 53. Sk. lifting their swords.

अपगुह् 1 U. (अपगूहति-ते) To hide, conceal.

अपगोहः Ved. A hiding place, disappearance, concealment; स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत् परावृक्। Rv. 2. 15. 7.

अपघनः [अपहन्यते संहत्य कर्म कृत्वा वियुज्यते, हन्-अप्-घनादेशः P. III. 3. 77]. A limb or member of the body, as a hand or foot (cf. अङ्ग प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम् ।) (अपघनोऽङ्गम् III. 3. 81; अङ्गं शरीरावयवः स च न सर्वं किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः Sk. and Kāśikā); but it is also used in the sense of 'the body'; लौहोद्घनघनस्कन्धा ललितापघनां स्त्रियम् Bk. 7. 62 (where the commentators take अपघन to mean the body itself). *a.* Free from the obstruction of clouds; cloudless.

अपघातः 1 Striking or cutting off, warding off, preventing; वात्सल्यात्सर्वभूतेभ्यो वाच्याः श्रोत्रसुखा गिरः । परितापोऽपघातश्च पारुष्यं चात्र गर्हितम् ॥ Mb. 12. 191. 14. -2 Killing. -3 A violent death, any evil accident proving fatal.

अपघातक *a.* Destroying. जिज्ञासा तदपघातके हेतौ Sāṅkhya. K. 1.

अपघातिन् *a.* Killing, murdering.

अपचः [पक्तुमशक्तः Sk.] 1 Unable to cook, or one who does not cook for himself. -2 A bad cook, a term of abuse (आक्रोशे); अपचो जाल्मः P. VI. 2. 157-8 Sk.

अपचर् 1 P. 1 To depart. -2 To go astray, transgress; offend, commit a fault, act wrongly; यो यस्तेषामपचरेत्तमाचक्षीत वै द्विजः Mb.; तदङ्गनास्वपाचरन्नरेन्द्रः Dk. 162 outraged; ते ह्येनमपचरन्तमपि न त्यजन्ति Kau. A. 1.

अपचरित *p. p.* Gone away, departed; deceased. **-तम्** A fault, wrong or wicked deed, misdeed; आहोस्वित्प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् Ś. 5. 9.

अपचारः 1 Departure; death; सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य Dk. 72. -2 Want, absence. -3 A fault; offence, misdeed, improper conduct, crime; शिष्यो गुराविव कृतप्रथमापचारः Mv. 4. 20; न राजापचारमन्तरेण U. 2 (v. l. for °अपराधम्); राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते R. 15. 47. -4 Injurious or hurtful conduct, injury, Ve. 4. 10. (v. l. अपहार ?). -5 A defect, flaw, failure, deficiency; नापचारमगमन् क्वचित्क्रियाः Si. 14. 32; mistake, omission (to do a thing) (लोप); महाध्वरे विध्यपचारदोषः Ki. 16. 48. -6 Unwholesome or improper regimen (अपथ्य); कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा ॥ Si. 2. 84 (where अ° also means hurt or injury).

अपचारिन् *a.* Offending, doing wrong; wicked, bad; भार्यापचारिणी Ms. 8. 317 a faithless wife.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपचाय् 1 A. 1 To fear. -2 To respect, honour, worship.

अपचायित *a.* Feared, honoured. P. VII. 2. 30 (Com).

अपचायिन् *a.* Not rendering due respect. Mb. 13.

अपचि 3 P. 1 To honour, respect. -2 To invite respectfully. -3 (5 U.) To gather, collect. *-pass.* 1 To be reduced in strength or bulk, sink, waste away; अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यम् Ś. 2. 4 reduced in bulk, emaciated, lean: to wane, decline, diminish, grow less; राजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते K. P. 10. -2 To fall away from, be deprived of, lose (with abl.); प्रकृतिः सूयते तद्वदानन्त्यान्नापचीयते Mb.

अपचयः 1 Diminution, decrease, decay, decline, fall (fig. also.); कफापचयः Dk. 160: नैनाश्चापचयं यान्ति व्याधेर्मूलान्यशेषतः Suśr. येषां राज्ञा सह स्यातामुच्चयापचयौ ध्रुवम् H. 3. 126. शिवस्योपचयं वीक्ष्य तथापचयमात्मनः Śiva B. 25. 32. -2 Loss, privation, failure, defect; H. 3. 126. -3 N. of several planetary mansions.

अपचित *p. p.* 1 Reduced in bulk, decreased, wasted, expended &c.; emaciated, thin, lean. Ś. 2. 4. -2 Honoured, respected, saluted सर्वाजमीढोऽपचितं नरेन्द्रम् Mb. 3. 139. 16. **-तम्** Honouring.

अपचितिः *f.* (P. VII. 2. 30 Vārt.) 1 Loss, decay, decline, destruction; न वैनतेयो गरुडः प्रशंसति महाजनम्। दृष्ट्वा सुपर्णोऽपचितिं महत्या अपि भारत॥ Mb. 6. 3. 84. -2 Expense. -3 Atonement, amends: निहत्य पितृहन्तारं यास्याम्यपचितिं पितुः Bhāg. 10. 66. 27. Compensation, expiation of sin. -4 Exclusion. -5 Punishing. -6 N. of a daughter of Marīchi. -7 Honouring, worshipping, showing reverence, worship; अहं त्वपचितिं भ्रातुः पितुश्च सकलामिमाम् (करिष्यामि) Rām. 2. 71. 30; विहितापचितिर्महीभुजा Śi. 16. 9. 1. 17; (where it also means loss, destruction हानि), अस्य वनगुन इवापचितिः 15. 34; देवतेचितनामपचितिं संपाद्य K. 324; Ki. 6. 46: 11. 9. cf. स्त्री पूजायामपचितिर्द्वयोश्च स्यात्क्षयार्चयोः Nm.

अपचित् *f.* A noxious flying insect; that which causes decay.

अपची [अपकृष्टं पच्यते अग्नौ, पच् कर्मकर्तरि अच् गौरा° ङीष्] A disease in which the glands of the neck are enlarged and swollen.

अपच्छत्र *a.* Without a parasol or umbrella.

अपच्छाय *a.* [अपगता छाया यस्मात्] 1 Shadowless. -2 Having a bad or unlucky shadow. -3 Devoid of brightness, dim. **-यः** One that has no shadow, i. e. a god; cf. N. 14. 21; श्रियं भजन्तां कियदस्य देवाश्छाया नलस्यास्ति तथापि नैषाम्। इतीरयन्तीव तया निरैक्षि सा (छाया) नैषधे न त्रिदशेषु तेषु N. 14. 23॥ **-या** An unlucky shadow, apparition, phantom.

अपच्छेदः, -दनम् 1 Cutting off or away. -2 loss. -3 Interruption. -4 Break; संयुक्तस्य हि पृथग्भावोऽपच्छेदः ŚB. on MS. 6. 5. 50. **-Comp. -न्यायः** the maxim concerning अपच्छेद.

अपच्यु 1 A. 1 To fall off, go away or off, withdraw, desert; इहैवैधि माप च्योष्ठाः Rv. 10. 173. 2. -2 To perish, die.

अपच्यवः Going or coming out (निर्गम); यत्र नार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते Rv. 1. 28. 3.

अपच्युत *p. p.* Fallen off; departed, perished; melted away.

अपजातः A bad son who has turned out ill; one inferior to his parents in qualities; मातृतुल्यगुणो जातस्त्वनुजातः पितुः समः। अतिजातोऽधिकस्तस्मादपजातोऽधमाधमः॥

अपजर्गुराण *a.* [अपगृ-यङ्लुक् चानश्] Ved. Accustomed to take off or remove the covering &c. (आच्छादनादिमोचनशील) जिगर्तिमिन्द्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसन्तमव दानवं हन् Rv. 5. 29. 4.

अपजि 1 P. To defeat, conquer; turn off or away, avert, ward or keep off; येन मृत्युमपजयति Śat. Br.

अपजयः Defeat, overthrow.

अपज्ञा 9 A. To deny, disown, repudiate, dissemble, conceal: शतमपजानीते P. I. 3. 44 Sk. (अपलपति); आत्मानमपजानानः शशमात्रोऽनयद्दिनम् Bk. 8. 26 concealing himself.

अपज्ञानम् Denying, concealing.

अपञ्चीकृतम् A simple elementary substance not made of the five (पञ्च) gross elements; the five subtle elements; पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम्। अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनम्॥ Vedānta. P.

अपटान्तर *a.* 1 Not separated (by a curtain or screen). -2 Adjoining, contiguous (= अपदान्तर).

अपटी [अल्पः पटः पटी, न. त.] 1 A screen or wall of cloth, particularly the screen or *kanāt* surrounding a tent. -2 A curtain. **-Comp. -क्षेपः** (अपटक्षेपः) tossing aside the curtain: °क्षेपेण (= अकस्मात्) 'with a (hurried) toss of the curtain', frequently occurring as a stage direction and denoting precipitate entrance on the stage which arises from fear, hurry, agitation &c., as when a character tossing up the curtain suddenly enters without the usual introduction ततः प्रविशति &c.

अपटीक *a.* 1 one who has no knowledge of commentaries, अपटीको जडो माघे भृशं जाड्येन ताड्यते Śi. -2 one who has no covering garment (अ-पटीक).

अपटु *a.* 1 Not clever or skilful, slow, dull, awkward, uncouth. -2 Ineloquent (as a speaker). -3 Sick.

अपठ *a.* Unable to read; not reading; a bad reader; cf. अपच.

अपण्डित *a.* Not learned or wise, foolish, ignorant: आत्मनः कर्मदोषाणि न विजानात्यपण्डितः Mb. 3. 209. 6. विभूषणं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मौनमपण्डितानाम् Bh. 2. 7. -2 Wanting in skill, taste, appreciation &c. cf. अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति.

अपण्य *a.* Not saleable (the Smritis name several things which ought not to be sold by particular persons and on particular occasions); जीविकार्थे चापण्ये P. V. 3. 99.

अपतन्त्रकः [अपगतं तन्त्रं भिषजामधीनता यत्र कप् Tv.] A kind of वातरोग, spasmodic contraction of the body or stomach: अपतन्त्रकातुरं नापतर्पयेत् Suśr.

अपतानकः [अपक्रम्य अन्तरान्तरा तनुते तन् कर्तरि ण्वुल्] Spasmodic contraction with occasional convulsive fits; सोऽपतानकसंज्ञो यः पातयत्यन्तरान्तरा Suśr.

अपतानकिन् *a.* Affected with spasmodic contraction.

अपति, -तिक *a.* Without a master; without a husband, unmarried. **-तिः** Ved. Not a master or husband; अव भेषज पादय य इमां संविवृत्सत्यपतिः स्वपतिं स्त्रियम् Av. 8. 6. 16.

अपत्नी Unmarried, without a husband.

अपत्नीक *a.* **1** Without a wife (when she is either absent or dead). -2 To be performed without the company of a wife; अपत्नीकः पितृयज्ञः Kāty.

अपतीर्थ A bad Tīrtha or place of pilgrimage.

अपतृप् 10 P. To cause to fast or starve.

अपतर्पणम् **1** Fasting (in sickness). -2 Absence of satisfaction.

अपत्यम् [न पतन्ति पितरोऽनेन, पत् बाहु° करणे यत् न. त.; some derive it from अप, the termination त्य being added to it, as in तत्रत्य, अत्रत्य, sprung from a stock; Yāska gives two etymologies: अपत्यं कस्मात् अपततं भवति पितुः सकाशादेव पृथगिव ततं भवति, अनेन जातेन यतः पिता नरके न पततीति वा] Offspring, child, progeny, issue (of animals and men); offspring in general (male or female); sons or grandsons and other later generations of a Gotra; अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् P. IV. 1. 162; अपत्यैरिव नीवारभागधेयो-चितैर्मृगैः R. 1. 50. (Bhavabhūti calls *apatya* 'a knot for tying parents together' अन्योन्यसंश्लेषणम् पित्रोः; अन्तःकरणतत्त्वस्य दम्पत्योः स्नेहसंश्रयात्। आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति बध्यते॥ U. 3. 17).-2 A patronymic affix; स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ताः Ak.; °अधिकारप्रकरणम Sk.; **-Comp. -काम** *a.* desirous of progeny.**-जीवः** N. of a plant (Mar. पुत्रजीवी). **-द** *a.* giving offspring (as a Mantra &c.) **-ता** State of childhood; शूद्रावेदी पतति.....तदपत्यतया भृगोः Ms. 3. 16. (**-दा**) N. of a plant (गर्भदात्रीवृक्ष).**-पथः** the vulva.**-प्रत्ययः** a patronymic affix. **-विक्रयिन्** *m.* a seller of his children, a father who sells his girl for money to a bridegroom. **-शत्रुः** [अपत्यं शत्रुर्गर्भभेदनेन नाशकं यस्याः सा] **1** 'having the child for its enemy', a crab (said to die in producing young). -2 a serpent. **-साच्** *a.* Ved. accompanied with offspring.

अपत्र *a.* Leafless, without wings &c. **-त्रः 1** The shoot of bamboo; a sprout in general (तदवस्थायां तयोः पत्रशून्यतयोत्पत्तेस्तथात्वम्). -2 A tree the leaves of which have fallen off. -3 A bird without wings. **-त्रा** N. of a plant (Mar. नेवती).

अपत्रप् 1 A. To be ashamed, be bashful, hang down the face through shame; (with instr. of person or thing); येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति Mb.; य आत्मनापत्रपते भृशं नरः स सर्वलोकस्य गुरुर्भवत्युत *ibid*; तस्माद्विलेऽपत्रेपे Bk. 14. 84 turned away from with shame.

अपत्रप *a.* Shameless, impudent. **-पा,-पणम्** **1** Shame, bashfulness. -2 Embarrassment.

अपत्रपिष्णु *a.* [अपत्रप्-इष्णुच्] Bashful; लोलाक्षं सुरतगुराव-पत्रपिष्णोः Śi. 8. 46.

अपत्रस् To flee in terror from: अप स्मत् तरसन्ती न भुज्युः Rv. 10. 95. 8.

अपत्रस्त *p. p.* Afraid of, deterred from; तरङ्गापत्रस्तः (slightly) afraid of waves: P. II. 1. 38 Sk.

अपथ *a.* [नास्ति पन्था यत्र] Pathless, roadless; °थो देशः, °था नगरी &c. **-थम्, -थः** (also अपन्थाः P. V. 4. 72, II. 4. 30) **1** Not a way, absence of a way or road, pathless state; a bad or wrong road (lit.); अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति Rām. (fig.) irregularity, deviation, a moral irregularity or deviation, a wrong road, bad or evil course; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुत-वन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74; 17. 54; न कश्चिद्वर्णानामपथम-पकृष्टोऽपि भजते Ś. 5. 10 follows evil ways; कारितस्त्वमपथे पदं मया Ki. 13. 45, 64. -2 Heresy, heterodoxy (in opinions). -3 The vulva. **-था** Name of several plants. **-थम्** *ind.* By or in the wrong way, astray: अपथे वर्तते Sk. **-Comp. -गामिन्** *a.* pursuing evil courses; heretical. **-प्रपन्न** *a.* taking to evil ways (as man); spent or used out of place, misapplied, misspent (as money &c.); यः काकि-नीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् H. 3. 116.

अपथ्य *a.* [न. त.] **1** Unfit, unsuited, improper, inconsistent, obnoxious; अकार्यं कार्यसंकाशमपथ्यं पथ्यसंमितम् Rām. -2 (In medicine) Unwholesome, unsalutary (as food, regimen &c.); सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः H. 3. 110; भवति पुरुषस्य व्याधिर्मरणं सेविते अपथ्ये, राजा-पथ्ये पुनः सेविते सकलकुले तदर्शते Mu. 6. -3 Bad, unlucky. **-Comp. -अशिन्** *a.* One taking an unwholesome food; शत्रवो नीतिहीनानां यथापथ्याशिनां गदाः Śukra 1. 13.**-कारिन्** *a.* an offender; एवमपथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा; राज °री क्षपणकः; अनुभव राजापथ्यकारित्वस्य फलम् Mu. 1 an enemy or traitor to the king.

अपद्, -पाद *a.* (**पदी** *f.*) [न पद्यते ज्ञायते पद्-क्विप्-त. त.] incomprehensible, unknowable. -2 Having no feet, footless.

अपद *a.* **1** Footless. -2 Having no office or post. **-दः** A reptile. **-दम्** No place or abode. -2 A wrong or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

bad place or abode; wrong time: चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि M. 1 my doubts were out of place, ill-founded; प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि Ki. 9. 70 unreasonably. –3 A word which is not a *pada* or an inflected word. –4 Ether. –**Comp.** –**अन्तर** *a.* adjoining, contiguous, very near. धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् Mb. 7. 17. 38. (–**रम्**) proximity, contiguity. –**रुहा, –रोहिणी** N. of a parasitical plant; (Mar. बांदांगुळ, बांडगूळ).

अपदक्षिणम् *ind.* To the left side.

अपदम *a.* 1 Without self-restraint. –2 Of wavering fortune.

अपदव *a.* Free from forest fire.

अपदश *a.* 1 Far from ten. –2 Without a fringe (दशा) as a garment; नग्नानान्यवसनं भार्यं न चापदशमेव च Mb. 13. 104. 86.

अपदानम्,–दानकम् [अपदायति परिशुध्यति येन कर्मणा, दै करणे ल्युट्] 1 Pure conduct, approved course of life; (परिशुद्धाचरणम्). –2 A great or noble work, excellent work दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः Rām. 2. 100. 31. (perhaps for अवदानम् q. v.). –3 A work well or completely done, an accomplished work; कश्चिन्नेषु जनैरमुष्य राजन् अपदानेषु विशिष्य कौतुकं नः Rām. ch. 2. 18. –4 A legend treating of former and future births of men and exhibiting the consequences of their good and evil actions.

अपदार्थः 1 Nothing, non-entity. –2 Not the meaning of words actually used in a sentence; अपदार्थोऽपि वाक्यार्थः समुल्लसति K. P. 2.

अपदिश् 6 P. 1 To point out, indicate, show; तद्गतिरनेनाहमपदेश्यः Dk. 60; assign, allot. –2 To declare, put forward, adduce, communicate; announce, say, tell; inform against, accuse; अपदिश्यापदेश्यं च Ms. 8. 54. –3 To feign, pretend, hold out or plead as a pretext or excuse; मित्रकृत्यमपदिश्य R. 19. 31, 32, 54; शिरःशूलस्पर्शनमपदिशन् Dk. 56 pleading head-ache as an excuse. –4 To refer to, have reference to; रहसि भर्त्रा मह्यमत्रापदिष्टा Dk. 102 referred to, called by the name of.

अपदिष्ट *a.* Assigned as a reason or pretext.

अपदेशः 1 Statement, adducing (उपदेश); pointing out, mentioning the name of; अपदेशो मे जनकात्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् Rām. 6. 116. 16. नैष न्यायो यद्यातुरपदेशः Dk. 60; हेत्वपदेशात् प्रतिज्ञायाः पुनर्वचनं निगमनम् Nyāya S.; दीक्षाया अपदेशात् Kāty. –2 (*a*) A pretext, pretence, plea, excuse; contrivance; अवेक्ष्यमाणा शनकैर्जगाम कृत्वाग्निहोत्रस्य तदापदेशम् Mb. 3. 111. 18 केनापदेशेन पुनराश्रमं गच्छामः Ś. 2; रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोः R. 2. 8; मनापदेशोज्झितगर्वब्रूनिना V. 3. 12. (*b*) Guise, disguise, form; विकटदुष्टश्वापदापदेशकालगोचरं गता Māl. 7; मन्त्रिपदापदेशं यौवराज्यम् Dk. 101. –3 Statement of the reason, adducing a cause, the second (हेतु) of the five members of an Indian syllogism (according to the Vaiśeṣikas). –4 A butt, mark (लक्ष्य). –5 A place, quarter. –6 Refusal, rejection. –7 Fame, reputation. –8 Deceit. –9 (अपकृष्टो देशः) A bad or wrong place. –10 Danger or peril. cf. अपदेशः पदे लक्ष्ये स्यात् प्रसिद्धनिमित्तयोः। औदार्यशौर्यधैर्येषु निःसीमव्यपदेशयोः। Nm.

अपदेशिन् *a.* Pretending to be, assuming the appearance of (in comp.)

अपदेश्य *pot. p.* 1 To be feigned, adduced &c. –2 Being in a wrong place. –3 To be indicated or stated; अपदिश्यापदेश्यं च Ms. 8. 54.

अपदिशम् *ind.* Half a point between two regions of the compass (दिशयोर्मध्ये), in an intermediate region.

अपदेवता A goblin, evil spirit.

अपद्रव्यम् A bad thing.

अपद्रुतम् To run away in a bent posture; Rām. 6. 40. 25. (परस्परजान्वादिग्रहायावनतकायया धावनम् इति टीका)

अपद्वारम् A side door or entrance, an entrance other than the proper door; अपद्वारैर्विक्षते निर्यियासुः Suśr.

अपधा Ved. Shutting up, hiding (वारणार्थं निरोधः) यो गा उदाजदपधा वलस्य Rv. 2. 12. 3.

अपधाव् 1 P. To prevaricate.

अपधावनम् Prevarication.

अपधूम *a.* Free from smoke; °त्व Smokelessness; कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्रभाकरः (विशुद्धशुचौ) R. 10. 74.

अपध्यै 1 P. To think ill of, have evil thoughts about, curse mentally; अपध्याता च विप्रेण न्यपतद्धरणीतले Mb.

अपध्यानम् 1 Evil thoughts, thinking ill of, cursing mentally; तदपध्यानात् पिशाचतामुपगतम् K. 20. –2 Meditation upon things which are not to be thought of. (Jain).

अपध्वंस् 1 A (rarely P.) 1 To pack off, clear out; अपध्वंससि बहुशो वदन् क्रोधसमन्वितः Hariv. आः अपध्वंस Dūtavākya 1. –2 To abuse, revile, scold; न चाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः Mb. –*Caus.* To free from dust; blow away (as dust &c.).

अपध्वंसः 1 Degradation, falling off or from, disgrace. –2 Concealment. –**Comp.** –**जः, –जा** a person of a mixed, degraded and impure caste (where the mother belongs to a higher caste than the father's) एको विद्वर्ण एवाथ तथाऽन्यैवोपलक्षितः। षडपध्वंसजास्ते हि... Mb. 13. 49. 8. अपध्वंसजाः स्मृताः Ms. 10. 41. 46.

अपध्वंसिन् *a.* Destroying, removing; सर्वेनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वघमर्षणम् Ak.

अपध्वस्त *p. p.* 1 Reviled, cursed, accursed, contemptible, to be disdained. अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति ये ब्राह्मणान्क्षत्रियाः सन्त्यजन्ति Mb. 12. 73. 10. –2 Pounded badly or imperfectly (अवचूर्णित). –3 Abandoned. शरीरपध्वस्त-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विनीतवेषम् Rām. 7. 8. 50. **–स्तः** A vile wretch, lost to all sense of right and virtue; मूर्ख अपध्वस्तोऽसि Mk. 8. cf. अपध्वस्तः परित्यक्ते निन्दितेष्वथ चूर्णिते । Medinī.

अपध्वान्त *a*. Sounding wrongly. अपध्वान्तं वरुणस्य Chā. Up. 2. 22. 1. **–न्तम्** A wrong or harsh sound.

अपनस *a*. Without a nose; अरि कौक्षेयमुखस्य चक्रागापनसं मुखम् Bk.

अपनामन् Having a bad name. *–n*. (**–म**) A bad name.

अपनिधि *a*. poor, without pelf; आचार्योऽपनिधिश्चैव भर्त्स्यते तदनन्तरम् Mb. 3. 190. 75.

अपनी 1 P. **1** To lead or carry away, carry or lead off; cause to retire; तमप्यपनयेत् Ms. 3. 242. **–2** (*a*) To remove (in all senses), destroy, take away; आनीनां भयमपनेतुमात्तधन्वा Ś. 6. 27; शत्रूनपनेष्यामि Bk. 16. 30; so तृष्णाम्, भयम्, श्रमम्, दोषम्, संशयम् &c. (*b*) To rob, steal, take away, carry away or off; त्वं रक्षसा भीरु यतोऽपनीता R. 13. 24. **–3** To extract, take or draw out from (dart, oil &c.): अपनीताशेषशल्यम् Dk. 31; दिष्ट्या शल्यं मे हृदयादपनीतमिव V. 5. **–4** To put off or away, take or pull off (dress, ornaments, fetters &c.); अपनीताशेषराजचिह्ना K. 206; एषां बन्धनान्यपनय H. 1; चरणान्निगडमपनय Mk. 6; अपनयन्तु भवन्तो मृगयावेषम् Ś. 2; R. 4. 64. **–5** To deny; नैतन्मया निर्दिष्टमित्यपनयति Kull. on Ms. 8. 53. **–6** To except, exclude from a rule. **–7** To behave wrongly, immorally; यत्रौ हि साहमं यत्तत्किमिवात्रापनीयते Rām. 6. 64. 10.

अपनयः **1** Taking away, removing; refuting (as an assertion); स्वमतात्प्रच्यावनमपनयो निग्रहः P. VIII. 2. 94 Com. बुभुक्षापनयं दत्त्वा चन्द्रार्कौ मम वामन Rām. 7. 35. 34. **–2** A bad policy or conduct. **–3** Injury, offence (अपकार); ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा Śi. 214. **–4** Immorality (अनीति); ममापनयजं दुःखं विक्रमेण समीकुरु Rām. 6. 63. 25. **–5** Injustice; स मामपनयो राजन् भ्रंशयामास वै श्रियः Mb. 3. 181. 36.

अपनयनम् **1** Taking away, removing, extracting &c. गण्डस्वेद° Me. 26; नातिश्रमापनयनाय Ś. 5. 6. **–2** Healing, destroying, curing (disease &c.); रोगाच्चापनयने P. V. 4. 49. **–3** Discharge or acquittance of a debt or obligation. **–4** Subtraction, deduction. **–5** Injustice; शृणु राजन् स्थिरो भूत्वा तवापनयनो महान् Mb. 6. 49. 22.

अपनीत *p. p.* **1** Taken away; removed, pulled off, &c. **–2** Removed from deviating from, opposed to, contradictory; तत्त्वधर्मापनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम् Rām. **–3** Badly done or executed, spoiled; अपनीतं सुनीतेन योऽर्थं प्रत्यानिनीषते Mb. **–4** Paid off, discharged. **–5** Of bad behaviour; स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते Rām 6. 63. 27. **–तम्** **1** Bad conduct. **–2** Cheating, fraud; अवश्यमपनीतेन जहतामेव जीवितम् Rām. 6. 8. 18.

अपनुद् 6 P. To remove, take or drive away, destroy; नारीणामपनुनुदुर्मं देहखेदान् Bk. 10. 13; न हि प्रपश्यामि ममापनुद्यात् यच्छोकम् Bg. 2. 8 expiate, atone for (as sin).

अपनुत्तिः *f*. **–नोदः, –नोदनम्** Removing, taking away, removal, destroying, driving away; दुःखाद्यात्यापनुत्तये Bhāg. 7. 13. 25. expiation, atonement (as of a sin); पापानामपनुत्तये Ms. 11. 201, 130, 92; Y. 3. 305; गुरुतल्प° Ms. 11. 106; ब्रह्महत्यापनोदाय 11. 75; कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः 11. 215, 252, 260.

अपन्न *a*. Ved. Not going down, not fallen or sunk, indestructible. अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि Vaj. 6. 24.

अपपयस् *a*. Waterless, dry; (ससुरचापम्) अपपयोविशदम् Ki. 5. 12.

अपपाठः A wrong or bad reading (in a text); mistake in reading; द्वादशापपाठा अस्य जाताः P. IV. 4. 64 Sk.

अपपात्र *a*. **1** Deprived of the use of common vessels; using separate vessels (from which no one else will eat); अपपात्राश्च कर्तव्याः Ms 10. 51. **–2** Of low caste.

अपपात्रितः [पात्रभोजनात् बहिष्कृतः] One who has lost his caste through some great sin or offence, and who is, therefore, not allowed by his relatives to eat or drink from a common vessel.

अपपाद *a*. Having bad feet; °त्र having no shoe, shoeless; Raj. T.

अपपानम् A bad drink.

अपपित्वम् Ved. Separation. भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् Rv. 3. 53. 24.

अपपूत *a*. Having badly formed hips. **–तौ** Badly formed hips; P. VI. 2. 187.

अपप्रजाता A female that has suffered a miscarriage.

अपप्रदानम् A bribe.

अपप्रोषितम् Ved. Fault or evil caused by wrong departure (प्रवासदोष.)

अपबर्हिस् *a*. Not having the use of *Barhis* (बर्हिर्होमरहित.)

अपबाहुकः A bad arm; stiffness in the arm.

अपभय *a*. Free from fear, fearless, undaunted; ततः प्रहस्यापभयः पुरन्दरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता R. 3. 51.

अपभरणी See भरणी. So called in Yv. Ts.

अपभर्तृ *a*. Ved. Taking away, destroying.

अपभाष् 1 A. To abuse, revile, defame, libel; न केवलं यो महतोऽपभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् Ku. 5. 83.

अपभाषणम् Reviling, defamation, libel, calumny, vituperation.

अपभू 1 P. To be away, be absent.

अपभूतिः *f*. Defect, damage; Rv. 5. 8. 5.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपभ्रंश् 1 A. To fall away or off. *–Caus.* To dismiss, discharge; अपभ्रंशितोऽधिकारात् चाणक्यहतक: Mu. 4.

अपभ्रंशः 1 Falling down or away, a fall; अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4 v. l. ending in *a* (precipitate) fall. –2 A corrupted word, corruption; घर is an अपभ्रंश or corruption of गृह; (hence) an incorrect word whether formed against the rules of grammar or used in a sense not strictly Sanskrit; see अपशब्द. –3 A corrupt language, one of the lowest forms of the Prākrita dialect used by cow-herds &c. (in kāvyas); (in Śāstras) any language other than Sanskrit; आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः। शास्त्रेषु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम्॥ Kāv. 1.

अपभ्रष्ट *p. p.* Fallen away, corrupted (as a dialect).

अपम *a.* [अपकृष्टं मीयते, मा बाहु °क] Ved. The most distant or remote, the last, lowest in caste, most degraded (जात्यानिकृष्ट) युवं भगोऽनाशोश्चिद्विनारापमस्य चित्। Rv. 10. 39. 3. **–मः** (In astr.) Declination. (कलन, क्रान्ति, गति) the ecliptic (क्रान्तिवृत्त); परिसरतां गगनसदां चलनं किंचिद्भवेदपमः Sid. Śir. **–Comp.** **–ज्या** the line of the ecliptic; see क्रान्तिज्या. **–मण्डलम्** **–वृत्तम्** the ecliptic.

अपमर्दः What is swept away, dust, dirt; हयहस्तिकराभ्यामपमर्दः कृतो महान् Rām.

अपमर्शः Touching, grazing.

अपमन् *Caus.* To disrespect, dishonour, despise.

अपमन्यु *a.* Free from grief; लोकास्त्वासन् यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना Mb. 7. 54. 14.

अपमानः Disrespect, dishonour, disgrace, despising, slighting, contempt; लभते बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् Pt. 1. 63; समुद्रेण मम भृत्यस्याण्डान्यपहृत्य मेऽपमानस्थानं कृतम् Pt. 1.

अपमानिन् *a.* Dishonouring, disrespecting, slighting.

अपमार्गः 1 A by-path, side-way; a bad way. –2 Shampooing, rubbing &c. of the body (अङ्गपरिमार्जनम्) अमृतद्रवैर्विदधदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स्म करैः Śi. 9. 36.

अपमित्य Ved. To be thrown away. **–त्यम्, –त्यकम्** Debt. Av. 6. 117. 1.

अपमुख *a.* 1 Having the face averted. –2 Ill-favoured, ill-looking. **–खम्** *ind.* Without the face.

अपमूर्धन् *a.* Headless; °कलेवरम् Ak.

अपमृज् 2 P., 10 P. To wipe off, efface, blot or wipe out, remove.

अपमार्जनम् 1 Wiping away, cleansing, purifying. –2 Shaving, paring. –3 Chips.

अपमृत्युः [अपकृष्टो दुष्टहेतुजन्यत्वेन मृत्युः] 1 Sudden or untimely death, accidental or unnatural death; भर्तृसक्तोऽपमृत्युस्तस्य संचरति Pt. 4. –2 Any great danger, illness &c. from which a person, hopelessly given up for lost, recovers, quite contrary to expectation.

अपमृषित *a.* 1 Unintelligible, obscure as a वाक्य or speech. –2 Unbearable, borne or liked (असोढ, अनिनिश्चित); विहितं मयाद्य सदसीदमपमृषितमच्युतार्चनम्। यस्य &c. Śi. 15. 46. (For the formation of the word see Malli.)

अपयशस् *n.* (–शः) Infamy, disgrace, ill-repute; अपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना Bh. 2. 55.

अपया 2 P. To depart, go away, retire, withdraw, fall off or away, disappear; अपयातमेव हि विमानमण्डलैः U. 6. 4; शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्धतामपयाति किम् H. 4. 82.

अपयानम् 1 Going away, departure, retreat, flight, escape. भग्नापयानेष्वनाभिन्नदोषः Pañch. 3. 3. –2 Disregard (उपेक्षा); न वै शक्यं विहितस्यापयानम् Mb. 1. 198. 1.

अपयानकम् A war manoeuvre of retreat; आकुञ्चनं तथा यानं प्रयाणमपयानकम् Śukra 4. 1100.

अपर *a.* (treated as a pronoun in some senses) 1 Having nothing higher or superior, unrivalled, matchless; without rival or second (नास्ति परो यस्मात्); श्रीरलनौष्ठिरपरा प्रतिभाति सा मे Ś. 2. 10; cf. अनुत्तम, अनुत्तर. –2 [न पृणाति संतोषयति पृ अच्] (*a*) Another, other (used as adj. or subst.). वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि Bg. 2. 22. (*b*) More, additional; कृतदारोऽपरान् दारान् Ms. 11. 5. (*c*) Second, another Pt. 4. 37; स केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः Mk. 5. 2 like another (rival) Keśava. (*d*) Different; other; अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे Ms. 1. 85; Ks. 26. 235; Pt. 4. 6 (with gen.). (*e*) Ordinary, of the middle sort (मध्यम); परितोऽपरः सुसंवृतिः Śi. 16. 23. –3 Belonging to another, not one's own (opp. स्व); यदि स्वाश्चापराश्चैव विन्देरन् योषितो द्विजाः Ms. 9. 85 of another caste. –4 Hinder, posterior, latter, later, (in time space) (opp. पूर्व); the last; पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां चिरम् Ms. 4. 93; रात्रेरपरः कालः Nir.; oft. used as first member of a genitive Tatpuruṣa comp. meaning 'the hind part,' 'latter part or half'; °पक्षः the latter half of a month; °हेमन्तः latter half of a winter; °कायः hind part of the body &c.; °वर्षा, °शरद् latter part of the rains, autumn &c. –5 Following, the next. –6 Western; पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेः Śi. 9. 1. पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1; Mu. 4. 21. –7 Inferior, lower (निकृष्टः); अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् Bg. 7. 5. –8 (In Nyāya) Non-extensive, not covering too much, one of the two kinds of सामान्य, see Bhāṣā P. 8. (परं= अधिकवृत्ति higher अपरम्=न्यूनवृत्ति lower or अधिकदेशवृत्तित्वं परं,अल्पदेशवृत्तित्वं अपरम् Mukta.) –9 Distant; opposite. When अपर is used in the singular as a correlative to एक the one, former, it means the other, the latter; एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान् सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् R. 5. 60; when used in pl. it means 'others', 'and others', and the words generally used as its correlatives are एके, केचित्–काश्चित् &c., अपरे, अन्ये; केचिद् रक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे Pt. 4. 34; एके समूहुर्बलरेणुसंहतिं शिरोभिराज्ञामपरे महीभृतः Śi. 12. 45 some–others; शाखिनः केचिदध्यष्ठुर्यमाक्षुरपरेऽम्बुधौ। अन्ये

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्वल्वृषिषुः शैलान् गुहास्त्वन्ये न्यलेषत ॥ केचिदासिषत स्तब्धा भयात्केचिदघूर्णिषुः । उद्तारिषुरम्भोधिं वानराः सेतुनापरे Bk. 15. 31. 33. **–रः** 1 the hind foot of an elephant; बद्धापराणि परितो निगडान्यलावीत् Si. 5. 48 (Malli. चरमपादाग्राणि). –2 An enemy (न प्रणाति सन्तोषयति). **–रा** 1 Western direction, the west अपरां च दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः Rām. 4. 46. 18. –2 The hind part of an elephant. –3 Sacred learning, learning the four Vedas with the 6 Aṅgas. –4 The womb; the outer skin of the embryo. –5 Suppressed menstruation in pregnancy. **–री** Ved. The future, future times: उतापरीभ्यो मघवा विजिग्ये Rv. 1. 32. 13. **–रम्** 1 The future, any thing to be done in future (कार्य); तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरमनन्तम् Bri. Ār. Up. (नास्ति अपरं कार्यं यस्य). –2 The hind quarter of an elephant. **–रम्** *adv.* Again, moreover, in future, for the future; अपरं च moreover; अपरेण behind, west of, to the west of (with gen. or acc.). [cf. Goth. *afar*; Germ. *aber*, as in aberglauben]. **–Comp. –अग्नि** (अग्नी dual) 1 the southern and western fires (दक्षिण and गार्हपत्य). –2 the last fire i. e. used at the funeral ceremony (°ग्निः). **–अङ्गम्** one of the 8 divisions of गुणीभूतव्यङ्ग्य (the second kind of काव्य) mentioned in K. P. 5. In this the व्यङ्ग्य or suggested sense is subordinate to something else; अगूढमपरस्याङ्गम्; अपरस्य रसादेर्वाच्यस्य वा (वाक्यार्थीभूतस्य) अङ्गं रसादि अनुरणनरूपं वा; e. g. अयं स रसनोत्कर्षी पीनस्तनविमर्दनः । नाभ्यूरुजघनस्पर्शी नीवीविस्रंसनः करः ॥ where शृङ्गार is subordinate to करुण. **–अन्त** *a.* living at the western borders. (**–न्तः**) 1 the western border or extremity, the extreme end or term; the western shore. –2 (pl.) the country or inhabitants of the western borders near the Sahya mountain; अपरान्तजयोद्युक्तैः (अनीकैः) R. 4.53 Western people. दशार्णाश्चापरान्ताश्च द्विपानां मध्यमा मताः Kau. A. 1. 2. –3 the kings of this country. –4 death, Pātañjala Yogadarśana 3. 22. °ज्ञानम् anticipation of one's end. –5 the hind foot of an elephant; मृदुचलदपरान्तोदीरितान्दूनिनादम् Si. 11. 7; 18. 32. –6 Islander, inhabitant of an island (द्वीपवासिन्) कोंश्चापरान्ताः सामुद्रा रत्नान्युपहरन्तु ते Rām. 2. 82. 8. **–अन्तकः** 1. = °अन्तः pl. –2. N. of a song; अपरान्तकमुल्लोप्यं मद्रकं प्रकरीं तथा। औवेणकं सरोबिन्दुमुत्तरं गीतकानि च॥ Y 3. 113; °अन्तिका N. of a metre consisting of 64 mātrās. **–अपराः, –रे, –राणि** another and another, several, various. **–अपरम्** *ind.* Further and further (उत्तरोत्तरम्); अहं हि वचनं त्वत्तः शुश्रूषुरपरापरम् Mb. 5. 136. 14. **–अर्धम्** the latter or second half. **–अह्नः** [fr. अहन् changed to अह्न P. II. 4. 29, V. 4. 88.] the latter part of the day, the afternoon, closing or last watch of the day; Ms. 3. 278; अपराह्णशीतलतरेण शनैरनिलेन Si. 9. 4; °तन, °ह्णेतन belonging to this time; °कृतं P. II. 1. 45. **–इतरा** the east. **–कान्यकुब्ज** *a.* situated in or belonging to the western part of Kānyakubja. **–कालः** later period. **–गात्रम्** a minor limb (hand, foot etc.); कोपप्रसादापरगात्रहस्तः (सुप्तः क्षितौ) रावणगन्धहस्ती) Rām. 6. 109. 10. **–गोदानम्** (also गोडनि or गोडानि) N. of a country to the west of Mahāmeru (according to Buddhistic ideas). **–ज** *a.* born later or at the end of the world. (**–जः**) the destroying fire. **–जनः** an inhabitant of the west, the western people. **–दक्षिणम्** *ind.* in the south-west (belonging to the तिष्ठद्गु class). **–पक्षः** 1 the second or dark half of the month. –2 the other or opposite side; a defendant (in law). **–पञ्चालाः** the western Pañchālas. **–पर** *a.* one and the other, several, various; अपरपराः सार्थाः गच्छन्ति P. VI. 1. 144. Sk. several caravans go; (अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्ति). **–पाणिनीयाः** the pupils of Pāṇini living in the west. **–प्रणेय** *a.* easily led or influenced by others, docile, tractable. **–भावः** 1 being another or different, difference. –2 succession, continuation. **–रात्रः** [अपरं रात्रेः] the latter or closing part of night, the last watch of night (P. V. 4. 87); उत्थायापररात्रान्ते प्रयताः सुसमाहिताः Bhāg. 8. 4. 24. °कृतम् P. II. 1. 45. **–लोकः** the other world, the next world. Paradise. **–वक्त्रा, –क्त्रम्** N. of a metre. **–वैराग्यम्** a kind of Vairāgya mentioned by Patañjali (दृष्टानुश्राविकविषयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञं वैराग्यम्). **–सक्थम्** the hind thigh. **–स्वस्तिकम्** the western point in the horizon. **–हैमन** *a.* belonging to the latter half of winter (P. VII. 3. 11).

अपरता, –त्वम् 1 Being another or different (one of the 24 Guṇas); difference, opposition, contrariety, relativeness. –2 Nearness. –3 Distance, posteriority (in time or space).

अपरत्र *adv.* In another place, elsewhere; एकत्र or क्वचित्–अपरत्र in one place–in another place; in the first case–in the second case.

अपरथा *ind.* In another manner; जलदकालमबोधकृतं दिशामपरथाप रथावयवायुधः Si. 6. 41. ध्रुवं ज्ञाने दोषः कथमपरथा दुर्व्यवहृतिः Mv. 3. 36.

अपरवत् *a.* Like what follows.

अपरस्पर *a.* [अपर-पर] 1 One after another, uninterrupted, continued (as applied to an action); अपरस्पराः क्रियासातत्ये P. VI. 1. 144; सुट् निपात्यते; °राः सार्थाः गच्छन्ति, सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः Sk. –2 One another (अन्योन्य); अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् Bg. 16. 8.

अपरेद्युः *adv.* On the following day अथापरेद्युः संप्राप्ते हृताशिष्टाः जनास्तदा Mb. 3. 65. 35; Ms. 3. 187.

अपरज्ज् (Used in pass. only) To be disaffected or discontented (with abl.); नयहीनादपरज्यते जनः Ki. 2. 49; K. 287.

अपरक्त *a.* 1 Colourless, bloodless, pale; श्वासापरक्ताधरः Ś. 6. 6. –2 Discontented, dissatisfied, disaffected; चन्द्रगुप्तादपरक्ताः Mu. 1.

अपरागः Discontent, dissatisfaction, disaffection; °हेतून् ज्ञातुमिच्छामि Mu. 3; अपरागसमीरणेरितः Ki. 2. 50; K. 329. –2 Apathy, enmity. यथा त्वं गुणविद्वेषादपरागं चिकीर्षसि Mb. 5. 168. 15.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपरतिः *f.* **1** Cessation (= अपरति *q. v.*); **-2** Dissatisfaction.

अपरवः 1 Contest, dispute (about the enjoyment of property): °उज्झित uncontested, undisputed (as possession of any thing). **-2** Ill-repute.

अपरस्पर *a.* [अ-परस्पर] Not reciprocal, not mutual : असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम्। अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम्॥ Bg. 16. 8 (Mr. Telang renders °र by ' produced by union of male and female ', caused by lust, where अपरस्पर must be supposed to be connected with अपरस्पर under अपर q. v.)

अपराक् *ind.* In (or to) the western direction. शर्यान नापराक् नान्यैर्न नभा न च सन्ध्ययोः Bhāg. 6. 18. 51.

अपराञ्च् *a.* [°राङ्, °राची, °राक्] Not averted, fronting, facing, in front. *-ind.* In front of. **-Comp. -मुख** *a.* (**-खी** *f.*) **1** not turning away the face; with unaverted face. **-2** presenting a bold front.

अपराजित *a.* Unconquered, invincible, unsurpassed: °ता दिक् the north-east direction, (ऐशानी) so called because the Gods were not defeated there; ते (देवासुराः) उदीच्यां प्राच्यां दिश्ययतन्त ते ततो न पराजयन्त सैषा दिगपराजिता Ait. Br., अपराजितां वास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः Ms. 6. 31. **-तः 1** A sort of poisonous insect. **-2** N. of Viṣṇu; N. of Śiva. अपराजित-अप्रतिहत-जयन्त-वैजयन्त-कोष्ठकान्...पुरमध्ये कारयेत् Kau. A. 2. 4. **-3** One of the 11 Rudras. **-4** A class of divinities forming a portion of the अनुत्तर divinities of the *Jainas*. **-5** N. of a sage. **-ता** N. of Durgā, to be worshipped on the Vijayādaśamī or *Dasarā* day; तिष्ठ देवि शिखाबन्धे चामुण्डे ह्यपराजिते Sandhyā; दशम्यां च नरैः सम्यक् पूजनीयाऽपराजिता । ...ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्धिनी Skanda P. **2** N. of several plants; दूर्वा, शेफालिका, जयन्ती, अग्नि, शङ्खिनी, हपुषा, असनपर्णी. **-3** A kind of plant (or ओषधि) fastened round the wrist and serving as a charm or amulet; see Ś. 7. (In Vikramorvaśīyam Act 2, Kālidāsa uses अपराजिता in the sense of a spell or विद्या: ननु भगवता देवगुरुणा अपराजितां नाम शिखाबन्धनविद्यामुपदिशता त्रिदशपरिपक्षस्यालङ्घनीये कृते स्वः). **-4** The north-east quarter; see under °त above. **-5** A kind of metre, 4 lines with 14 syllables in each **-6** A sort of Yoginī.

अपराजिष्णु-पराजेय *a.* Invincible.

अपराध् 4, 5 P. **1** To offend, wrong, sin against, commit an offence against; (with gen. or loc. of person or thing): यौवनमपराध्यति Mk. 9 is to blame; यस्मिन्-कस्मिन्नपि पूजार्हेऽपराद्धा शकुन्तला Ś. 4; अपराद्धोऽस्मि तत्रभवतः कण्वस्य Ś. 7; महतां योऽपराध्येत दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् Pt. 1. 307; V. 2; किं पुनरसुरावलेपेन भवतीनामपराद्धम् V. 1; sometimes with dat. also; न दूये सात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति Śi. 2. 11. सति च कुलविरोधे नापराध्यन्ति बालाः Pañch. 3. 4. **-2** To annoy, disturb. **-3** To prohibit.

अपराद्ध *p. p.* **1** Sinned, offended, having committed an offence, guilty, an offender, criminal (used in an active sense); कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेऽपि यदा चिरं मयि R. 8. 48; शैवाच कोशलपतिः प्रथमापराद्धः 9. 79 the first to offend. **-2** Missed, not hitting the mark (as an arrow) मृगदेहापराद्धैर्निमिषुमोक्षणैः Dk. 163; °इषुः or °पृषत्कः an archer whose arrows always miss the mark, an unskilful archer; निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् Śi. 2. 27. **-3** Violated, transgressed; अपराद्धा अभिषेकवेलोपाध्यायस्य V. 3.**-द्धम्** [भावे क्तः] An offence, crime, injury; न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु Ś. 3. 8.

अपराद्धिः *f.* **1** Fault, mistake, offence. **-2** Sin.

अपराधः An offence, a fault, guilt, crime, sin, mistake, error; (32 kinds are usually stated in Śāstras); कमपराधलवं मयि पश्यसि V. 4. 29; यथापराधदण्डानाम् R. 1. 6; सर्वापराधेषु अवध्याः खलु दूताः Abhiṣeka I. यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् Śik. 52 mistake or error in accent; sometimes with gen. or loc. of person; अदः सुरेन्द्रस्य कृतापराधान् दैत्यान् V. I. 20; कृतापराधमिव त्वय्यात्मानमवगच्छति K. 203. **-Comp. -क्षमापनस्तोत्रम्** A panegyric to Devī (देवीस्तोत्र) by a later Śaṅkarāchārya in which there is a striking and melodious ending at the end of each verse as कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति । **-भञ्जनः** the destroyer of sins, epithet of Śiva; °स्तोत्रम् a short poem by Śaṅkarāchārya in praise of Śiva, the fourth line of the verses being usually क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव शिव भोः श्रीमहादेव शम्भो ।

अपराधिन् *a.* Offending, guilty, offender, criminal; अपराधी नामाहं प्रसीद रम्भोरु V. 2. 21.

अपरापरण *a.* Destitute of descendants or offspring.

अपरामृष्ट *a.* In no way connected: Patañjala Yogadarśana 1. 24.

अपरार्कः The oldest known commentator of याज्ञवल्क्यस्मृति. The name of his com. is अपरार्कचन्द्रिका.

अपरिक्रम *a.* **1** Unable to walk round. जानन्नपि न किं कुर्यादशक्तश्चापरिक्रमः Rām. 2. 63. 42.**-2** Not diligent.

अपरिक्लेशः Welfare; Mu. 1.

अपरिग्रह *a.* Without possessions or belongings, attendants &c; Without a wife; तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत् Ku. 1. 53. quite destitute, as in निराशीरपरिग्रहः Bg. 6. 10. **-हः 1** Non-acceptance, rejection, renunciation, one of the several kinds of *yamas* (mental restraints) stated in Yogaśāstra by Patañjali. **-2** Destitution, poverty.

अपरिचयिन्, -परिचेय *a.* Having no acquaintance: unsocial, misanthropic.

अपरिच्छद *a.* Poor, destitute. प्रमांसश्चापरिच्छदाः Ms. 8. 405.

अपरिच्छिन्न *a.* **1** Undiscerned, undistinguished. **-2** Continuous, connected, without interval or separation.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपरिच्छेदः 1 Want of distinction or division. -2 Want of order or arrangement. -3 Want of judgment. -4 Continuance, connection.

अपरिज्यानिः *f.* Not losing; not growing old or decaying; इष्टापूर्तस्य° N. of a ceremony.

अपरिणयः Celibacy.

अपरिणीता An unmarried girl.

अपरिणामः Unchangeableness; °दर्शिन् not prudent, improvident.

अपरिपर *a.* Ved. Not going by a tortuous course. Av. 18. 2. 46.

अपरिनिष्ठित *a.* Not properly placed or established; °तस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रकाशनम् M. 1 not properly grounded.

अपरिमाण, अपरिमित, अपरिमेय *a.* Immeasurable, immense, unbounded.

अपरिम्लान *a.* Not fading, withering, or decaying. -नः N. of a plant (महासहावृक्ष). Gomphrena Globosa. (Mar. आंबोली, रानउडीद).

अपरियाणि [अ-परि°] Not walking about (used in curses only); see अप्रयाणी.

अपरिविष्ट *a.* Ved. Not covered or enclosed (अव्याप्त, वेष्टनशून्य). ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यम् Rv. 2. 13. 8.

अपरिवृत *a.* Not enclosed or fenced on all sides (as a field).

अपरिशेष *a.* Not leaving a remainder; all-surrounding, all-pervading; °षं ज्ञानम् Sāṅkhya K. -षः Absence of remainder or limit.

अपरिष्करः Want of polish or refinement (moral or physical); coarseness, rudeness, unrefined state.

अपरिष्कृत *a.* Unpolished, unrefined, rude, coarse.

अपरिष्टिः *f.* [रिष्टेर्हिंसाया अभावः] Worship (पूजाया हिंसाहेतुकद्वेषशून्यत्वात्).

अपरिस्सर *a.* 1 Not near, distant. -2 Not extensive, not current. -रः Absence of extent.

अपरिसंख्यानम् Infinity, innumerableness.

अपरिसंस्थित *a.* One who is not steady anywhere; काननानि च वेगेन भ्रमत्यपरिसंस्थितः Rām 3. 60. 37.

अपरिस्कन्द *a.* Motionless.

अपरिहरणीय, अपरिहार्य *a.* 1 Inevitable. -2 Not to be abandoned. -3 Not to be degraded.

अपरिह्वृत *a.* Ved. Not endangered or afflicted; straightforward. cf. अपरिह्वृताश्च P. VII. 2. 32.

अपरीक्षित *a.* 1 Unexamined एतच्चापरीक्षितकयविषयम् Mitā.; untried, untested, unproved. -2 Ill-considered, foolish, thoughtless (of person or thing); °कारकं नाम पञ्चमं तन्त्रम् Pt. 5 'the inconsiderate doer.' -3 Not clearly proved or established.

अपरीत *a.* Ved. 1 Not surrounded or encircled, not approached (अनभिगत). -2 Unobstructed, irresistible. -तः N. of a people.

अपरुष् *a.* Free from anger; अपरुषा परुषाक्षरमीरिता R.9.8.

अपरूप *a.* (-पा, -पी *f.*) Ugly, deformed, odd-shaped. -पम् 1 Deformity, monstrosity. -2 Delight, wonder (Ved.)

अपरोक्ष *a.* 1 Not invisible, perceptible to the senses, visible. -2 Not distant or remote. -क्षम् *adv.* In the presence of (with gen.) अपरोक्षात् perceptibly, visibly, manifestly, openly, -**Comp.** -अनुभूतिः *f.* direct cognition.

अपरोक्षयति Den. P. To make perceptible.

अपरोधः Exclusion, prohibition.

अपरोपः Extermination, dethronement; श्रुत्वा स्वाम्यपरोपरौद्रविषमानाघाततूर्यस्वनान् Mu. 2. 21.

अपर्ण *a.* Leafless. -र्णा N. of Durgā or Pārvatī; Kālidāsa thus accounts for the name: -स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः । तदप्यपाकीर्णमिति प्रियंवदां वदन्त्यपर्णेति च तां पुराविदः ॥ Ku. 5. 28; cf. Śiva P. चतुर्थे त्यक्तपर्णा च अपर्णाख्यामवाप सा ।

अपर्तु *a.* 1 Untimely. Av. 3. 28. 1; अपर्तावपि भद्रं ते उपावर्तेत मे विभो Bhāg. 4. 18. 11. -2 Past menstruation time (निवृत्तरजस्का). -र्तुः Improper time, not the right time or season; प्रविष्टानां महारण्यमपर्तौ सुमहद् द्विज Bhāg. 10. 80. 36.

अपर्यन्त *a.* Unlimited, unbounded.

अपर्याप्त *a.* 1 Not sufficient or enough, incomplete, insufficient. -2 Unlimited. -3 Unable (to do its work), incompetent; अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् Bg. 1. 10.

अपर्याप्तवत् *a.* Not competent to; तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुम् (वसुन्धरा) R. 16. 28.

अपर्याप्तिः *f.* Insufficiency; अत्यल्पभूरिवसोरात्मजेत्यपर्याप्तिबहुमानस्य Mal. 1.

अपर्याय *a.* Without order. -यः Want of order or method.

अपर्युषित *a.* Not standing over-night, fresh, new (as a flower); not standing over till the next day; °प्रतिज्ञे मारुतौ Ve. 6.

अपर्वन् *a.* Without a joint. -*n.* 1 No joint or point of conjunction. -2 A day which is not a पर्वन् i. e. not the proper time or season (the Parva days being अमावास्या, पौर्णिमा, अष्टमी, चतुर्दशी &c.); अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला विभावरी कथय कथं भविष्यति M. 4. 16. -**Comp.** -दण्डः a sort of sugar-cane.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपल *a.* Without flesh (पलशून्य). **-लम्** A pin or bolt.

अपलप् 1 P. **1** To deny, disown; राजदेयमपलपितम् Kull. on Ms. 8. 400; refuse; शतमपलपति P. I. 3. 44. Sk. **-2** To conceal, hide. **-3** To detract from, slander. *-Caus.* To outwit, overreach, deceive; अपलापयमानस्य शत्रूंस्तस्याभवन्मतिः Bk. 8. 44.

अपलपनम्, -अपलापः **1** Concealing, hiding; कृततिग्मद्युतिमण्डलापलापैः Śi. 20. 28. **-2** Concealment or denial of knowledge, evasion; न हि प्रत्यक्षसिद्धस्यापलापः कर्तुं शक्यते Ś. B. **-3** Detraction, concealment of truth, thoughts, feelings &c.; उन्मुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमायस्यतः Mu. 3. 14. **-4** Affection, regard. **-5** (In medicine) The part between the shoulder and the ribs. **-Comp. -दण्डः** (in law) a fine laid on one who denies the charge on which he is convicted.

अपलापिन् *a.* One who denies, disowns, hides, conceals &c.; concealing; जयन्ति महतां संस्तुतापलापिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः Māl. 10; साधारणस्यापलापिन् Y. 2. 236.

अपलाषिका [लाषिका पर्यायेण इच्छा, तद्विपरीता इच्छा] Excessive thirst or desire (अतिशयलालसा); (अपलासिका is sometimes used in the same sense, but regarded as an incorrect word).

अपलाषिन्, -लाषुक *a.* **1** Thirsty (P. III. 2. 144.). **-2** Free from thirst or desire; प्रलापिनो भविष्यन्ति कदा न्वेतेऽपलाषुकाः Mb.

अपलीन *a.* Concealed; औषसातपभयादपलीनम् Ki. 9. 11.

अपल्यूलनम् Not cleansing or washing; यदिदं स्नानवस्त्रं विहितमपल्यूलनं कृतं भवति Śat. Br. (क्षारद्रव्यसंयोगादिनाऽधौतम्); not cleansed or washed by cleaning substances (as by a washerman).

अपवक्तृ *m.* Ved. Speaking away, warning off, averting, preventing. अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् Rv. 1. 24. 3.

अपवचनम् Speaking ill; Pt. 4.

अपवाचनम् Act of speaking away or warning off, removing.

अपवत्स *a.* Without a calf; Mb.

अपवत्सय् (Denominative from अपवत्स) "To behave as towards a weaned calf" with cautious watchfulness; neither too much love, nor too much apathy. ये सपत्नाः सपत्नानां सर्वांस्तानपवत्सयेत् v.l. सर्वांस्तानुपसेवयेत् Mb. 12. 139. 140.

अपवद् 1 U. **1** To revile, abuse, censure, reproach; परानमी यदपवदन्त आत्मनः Śi. 17. 19; नातोऽन्यपवदेद्विप्रान् Ms. 4. 236; स्वं पुत्रं अपवदति-ते वा P. I. 3. 77. Sk. (क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात्); नृभ्योऽपवदमानस्य Bk. 8. 45 reviling or abusing men. **-2** To disown, deny (A.); न्यायमपवदते P. I. 3. 73 Sk. **-3** To argue out, refute, contradict; अपवदेयुस्तानिनिहासैः पुरातनैः Y. 3. 7. *-Caus.* **1** To blame, censure. **-2** To oppose or contradict as unadvisable.

अपवादः **1** Censuring, reviling; censure, reproach, blame, abuse; आः तातापवादभिन्नमर्याद U. 5; लोकापवादो बलवान्मतो मे R. 14. 40; लोकापवादाद्भयम् Bh. 2. 62; scandal, evil report; चिरकालान्मया श्रुतस्तवापवादः Pt. 1; Ki. 11. 25, 14. 12; Mk. 9. 3; U. 1; Pt. 4; Y. 2. 207; देव्यामपि हि वैदेह्यां सापवादो यतो जनः U. I. 6 spreading or indulging in scandals about; न केवलमत्याहितं सापवादमपि U. 2; सापवादम् censuringly Māl. 9. **-2** An exception, a special rule that restricts or sets aside a general rule (opp. उत्सर्ग); मा हिंस्यात्सर्वभूतानि इति उत्सर्गः; वायव्यं श्वेतमालभेत इत्यपवादः; अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः Ku. 2. 27; R. 15. 7; °प्रत्ययः exceptional suffix; °स्थलम् a case for a special rule. **-3** An order, command; ततोऽपवादेन पताकिनीपतेश्चचाल निर्ह्रादवती महाचमूः Ki. 14. 27. cf....अपवादस्तु निन्दने। आज्ञायां स्यात्...। Nm. **-4** Refutation; (in Vedānta Phil.) refutation as of a wrong imputation or belief; रज्जुविवर्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत्, वस्तुभूतब्रह्मणो विवर्तस्य प्रपञ्चादेः वस्तुभूतरूपतोऽपदेशः अपवादः Tv.; अध्यारोपापवादाभ्यां वस्तुतत्त्वविनिश्चयः Vedānta; hence also, a means of refutation. **-5** Confidence, trust. **-6** Love; familiarity. **-7** A small bell or other instrument sounded to decoy deer; मधुकरैरपवादकरैरिव Śi. 6. 9; (°करैः = व्याधैः; अपवादं मृगवञ्चनाय घण्टादिकुत्सितवाद्यं कुर्वन्ति तैः Malli.)

अपवादक, अपवादिन् *a.* **1** Blaming, censuring, reviling, traducing, defaming; मृगयापवादिना माढव्येन Ś. 2. **-2** Opposing; contradicting, excepting, setting aside, excluding.

अपवन *a.* Without wind or air, sheltered from wind. **-नम्** [अपकृष्टं कृत्रिमत्वात्स्वल्पत्वाच्च वनम्] A grove, a garden or park planted near a town.

अपवरक, -वारक
अपवर्ग &c.
अपवर्त &c. } See under अपवृ, अपवृज्-अपवृत्.

अपवल्गित *a.* Suspended or hung; अपवल्गिता गवाक्षेषु वातं गृह्णन्ति सलिलगर्गर्यः Mk. 4.

अपवह् 1 P. **1** To carry off or away, bear off or away; अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः Mb. (प्रद्युम्नं) अपोवाह रणात्सूतः Bhāg. 10. 76. 27. **-2** To drive away, disperse, dispel, remove, take away; अमी जनस्थानमपोढविघ्नं मत्वा R. 13. 22 freed from obstacles; अथानपोढार्गलमप्यगारम् (प्रविष्टाम्) 16. 6 the bolts of which were not removed or unchained; तदुच्छिष्टमपोह्य Dk. 133. **-3** To give up, relinquish, leave, abandon, cast off; शमिततापमपोढमहीरजः Śi. 6. 33; संभ्रमोऽभवदपोढकर्मणाम् (ऋत्विजाम्) R. 11. 25; तद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभिषेके (मूर्धनि) 13. 70 thrown away; Dk. 67; दिव्येन शून्यं वलयेन बाहुमपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श R. 16. 73 before he had commenced his toilet. **-4** To deduct, subtract. *-Caus.* **1** To carry off, remove, carry or draw to a distance, take away; मलयकेतुरपवाहितः Mu. 1, 3; कलत्रम् 2; इमां मया सार्धमपवाह्य M. 5; अपवाह्य च्छलाद् वीरौ किमर्थं मामिहाऽहरः Bk. 8. 86. **-2** To chase or drive away, expel; हृतसर्वस्वतया

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपवाहितः Dk. 17, 59. —3 To reduce to powder, pulverize. —4 To cause to carry the yoke; गामिव नासिकां विद्धवापवाहयति Mk. 8.

अपवाहः, —हनम् 1 Taking or carrying away, removal: Dk. 41; स्वराष्ट्रं वासयेद्राजा परदेशापवाहनात् H. 3. v. 1. bearing away men from other countries; See अभिष्यन्द. —2 Deduction, subtraction (as of fractions). —3 N. of a metre.

अपवोढृ *a.* One who carries away or removes; कश्चिच्छ्वापातमूढोऽपवोढुर्लब्ध्वा भूयश्चेतनामाहवाय Śi. 18. 64.

अपोढ *p. p.* Carried away, removed &c. See अपवह्.

अपवासः [अपसृत्य वासः] Ved. 1 Disappearance, vanishing, retreat; Av. 3. 7. 7. —2 N. of a plant.

अपविक्षत *a.* Uninjured, unhurt, unviolated.

अपविघ्न *a.* Unobstructed, uninterrupted; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः R. 3. 38.

अपविद्ध &c. See under अपव्यध्.

अपविद्या Ignorance, spiritual ignorance, Māyā or illusion (अविद्या); तत्त्वस्य संवित्तिरिवापविद्याम् Ki. 16. 32.

अपविष *a.* Free from poison. **—षा** A sort of grass with aromatic roots; Kyllingia Monocephala.

अपवीण *a.* Having no lute, or having a bad lute. **—णा** A bad lute.

अपवृ 5 U. To open, uncover, disclose, exhibit. —*Caus.* or 10 P. To cover, wrap, envelop, screen, conceal; बाहुबन्धनापवारितपयोधरोद्गमाम् Māl. 7 covered, or concealed; विटपेनापवारितशरीरा भूत्वा Ratn. 1.

अपवरकः, —का [वृ-संज्ञायां वुन्] 1 An inner apartment; the lying-in chamber. —2 An air-hole, aperture; ततश्चैकस्मादपवरकात् Mu. 1.

अपवरणम् 1 Covering, screening.—2 A garment, cloth.

अपवारकः 1 Covering &c. —2 An enclosed or screened place (जवनिका); °के प्रविश्य एकान्ते तिष्ठ Mk. 8.

अपवारणम् Covering, concealment, disappearance. ...छादने त्वपवारणम् ।

अपवारित *p. p.* Covered, concealed; °तं प्रवहणं निश्चिनि Mk. 6 covered; vanished, disappeared; **—तम्, —अपवारितकम्** Concealed or secret manner. **—तम्, अपवारितकेन, अपवार्य** *ind.* Frequently occurring in dramas in the sense of 'apart', 'aside to another' (opp. प्रकाशम्); it is speaking in such a way that only the person addressed may hear it; तद्भवेदपवारितम् । रहस्यं तु यदन्यस्य परावृत्य प्रकाश्यते । त्रिपताककरेणान्यमपवार्यान्तरा कथाम् S. D. 6.

अपवृतिः *f.* Opening.

अपवृज् 7 A. 1 To avert, destroy, dissipate; तमः, शत्रुम् &c. —2 To tear off, pull out, take out. —3 To conclude, finish, absolve. —*Caus.* 1 To leave, quit, abandon, avoid; दूरापवर्जितच्छत्रैः शिरोभिः R. 17. 79 keeping the umbrellas at a (great) distance; त्वयात्मदस्तेन मही मदच्युता मतङ्गजेन स्रगिवापवर्जिता Ki. 1. 29 abandoned, left, lost. —2 To let go, drop down, throw, pour; सुमनसो दिव्याः खेचरैरपवर्जिताः Bhāg.; करयुग्मपद्ममुकुलापवर्जितैः Śi. 13. 37. —3 To abandon, release, discharge, pay off (as debt &c.); absolve oneself from, fulfil, make good (as a promise). —4 To sever, separate, cut off; भल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः (मही तस्तार) R. 4. 63, Ki. 17. 58 severed or cut off by arrows; इमान्यमूनीत्यपवर्जिते शनैः Ki. 8. 20 plucked. —5 To overturn; empty; घटेऽपवर्जिते Y. 3. 300. —6 To honour, respect, esteem. —7 To give, bestow, grant, present; अपवर्जितं कोशजातम् Dk. 36; दक्षिणामपवर्ज्य Mb.; अपवर्जितौ वरौ Rām.

अपवर्गः 1 Completion, end, fulfilment or accomplishment of an action; अपवर्गे तृतीया P. II. 3. 6; III. 4. 60; (अपवर्गः = क्रियाप्राप्तिः or समाप्तिः Sk.) तेषां चैवापवर्गाय मार्गं पश्यामि नाण्डज Mb. 5. 113. 17. क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृताः Ki. 1. 14; अपवर्गे तृतीयेति भणतः पाणिनेरपि N. 17. 68; Ki. 16. 49; पञ्च° coming to an end in 5 days. —2 An exception, special rule; अभिव्याप्यापकर्षणमपवर्गः Suśr. —3 Absolution, final beatitude; अपवर्गमहोदयार्थयोर्भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ R. 8. 16; ज्ञानेन चापवर्गः Sāṅkhya K. 44. —4 A gift, donation. —5 Abandonment. आत्मदोषापवर्गेण तद्यान्त्या जनमोहिनी Bhāg. 10. 23. 46.; —6 Throwing, discharge (as of arrows); मुष्टेरसंभेद इवापवर्गे Ki. 16. 20. —7 Cessation, end; क्रियाणामर्थशेषत्वात् प्रत्यक्षतस्तन्निवृत्त्या अपवर्गः स्यात् । Ms. 11. 1. 27.

अपवर्जनम् 1 Leaving, abandonment; making good, fulfilling (a promise); discharging (debt &c.). —2 A gift or donation; spending. —3 Final beatitude, salvation.

अपवर्जित *p. p.* Left, abandoned; fulfilled; see above; oft. in comp. in the sense of 'free from', 'being without', 'destitute of', or with instr.; पशुभिरपवर्जिताशीतिः Bri. S. 53. 7; 80 minus 6, अपवर्जितविप्लवे शुचौ Ki. 2. 26.

अपवृक्त *p. p.* Finished, ended.

अपवृक्तिः *f.* Fulfilment, accomplishment, completion.

अपवृत् 1 A. To turn back, turn away, depart; तस्मादपावर्तत दूरकृष्टा R. 6. 58; तस्मादपावर्तत कुण्डिनेशः 7. 33. —*Caus.* 1 To turn back or away, turn aside, bend; व्यपोहपार्श्वैरपवर्तितत्रिकाः Ki. 4. 15; आसक्ततिर्यगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् (वहन्ती) Māl. 1. 40. —2 (Math.) To divide (as by a common measure) without remainder; समेन केनाप्यपवर्त्य हारभाज्यौ भजेद्वा सति संभवे तु Līlā. —3 To reduce to a common measure.

अपवर्तः 1 Taking away, removing. —2 (Math.) The (common) divisor which is applied to both or either of the quantities of an equation. —3 Reduction to a common measure.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपवर्तकः 1 A common measure. -2 A necklace of pearls and gold-globules alternately put; Kau. A. 2. 11.

अपवर्तनम् 1 Removal, transferring from one place to another; स्थान°. -2 Taking away, depriving one of: न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्तनम् Ms. 9. 79. -3 Abridging, abbreviation. -4 Reducing a fraction to its lowest terms; division without remainder, or the divisor itself.

अपवृत्त *p. p.* 1 Turned away, reversed, inverted, overturned; agitated, disturbed; मुकुटेनापवृत्तेन कुण्डलोज्ज्वलिताननम् Rām. 5. 10. 25; °जठरशफरी Ki. 12. 40. -2 With downward face; व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तरुण्डखण्डः Māl 3. 17. -3 Ended, finished. **-त्तम्** The ecliptic.

अपवृत्तिः *f.* End.

अपव्यध् 4 P. 1 To pierce (badly); अपविद्धः शरैर्भृशम् Mb. -2 To throw or cast in general, throw or cast off, toss away; प्रेङ्खयम् परिजनापविद्धया (दोलया) R. 19. 44 left, let go; भुजस्तम्भापविद्ध Mv. 2. 33 thrown, or wielded; अपविद्धसर्वस्वा Dk. 61 given or spent away; Ki. 5. 30; Śi. 8. 37; हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षैरपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च Māl. 1. 28 pierced through, distracted, overcome. -3 To abandon, leave, desert, cast off (as a child, ornaments &c.): परा श्मशाने त्यक्त्वापविध्येन Mb., Ms. 11. 41, Dk. 98. 111.

अपविद्ध *p. p.* Cast or thrown off, thrown or cast away, abandoned, forsaken; तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव Rām. 4. 10. 27. dismissed, rejected, neglected, removed; oft. used in the sense of 'freed from', 'devoid of'; रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धशुचाविव R. 10. 74. -2 Abject, mean. शव इवापविद्धः Bhāg. 5. 14. 20. **-द्धः**, °पुत्रः A son that is abandoned by the father or mother or by both, and adopted by a stranger; one of the 12 kinds of sons among Hindus; मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा। यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥ Ms. 9. 171; उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः Y. 2. 132. **-Comp.-लोक** *a.* dead, departed from this world.

अपवेधः Piercing through (a pearl, ruby &c.) wrongly, or in the wrong direction (and thus spoiling it). मणीनामपवेधे च दण्डः प्रथमसाहसः Ms. 9. 286.

अपव्ययः [अपकृष्टः मर्यादामुल्लङ्घ्य कृतः व्ययः] Extravagant expenditure, prodigality, lavishness.

अपव्ययिन्-व्ययमान *a.* 1 Squandering, spending lavishly; prodigal. -2 Denying a debt; अर्थेऽपव्ययमानं तु करणेन विभावितम् Ms. 8. 51.

अपव्रत *a.* Ved. 1 Swerving from religious observances, irreligious, impious; अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूभिरिन्द्रः Rv. 1. 51. 9; देवहेलनान्यपव्रतानि Bhāg. 5. 6. 10. -2 Disobedient, unfaithful. -3 Perverse. गूळ्हं सूर्यं तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददत्रिः Rv. 5. 40. 6.

अपशकुनम् A bad omen.

अपशङ्क *a.* Free from fear or hesitation, fearless. **-ङ्कम्** *adv.* Fearlessly.

अपशदः = अपसद q. v.

अपशब्दः 1 A bad or ungrammatical word, a corrupted word (in form or meaning); न एव शक्तिवैकल्यप्रमादालसतादिभिः। अन्यथोच्चारिताः शब्दा अपशब्दा इतीरिताः ॥; दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा Bh. 3. 134 (where °ब्दम् has also sense 4); अपशब्दशतं माघे Subhāṣ. cf. also वैयाकरणकिरातादपशब्दमृगाः क यान्ति संत्रस्ताः। Udb. and Kau. A. 2. 10. -2 Vulgar speech. -3 A form of language not Sanskrit; ungrammatical language. -4 A reproachful word, offensive expression, censure; प्रायाश्णोर्गलदपशब्दमञ्जनाम्भः Śi. 8. 43. -5 Words not in standard use.

अपशमः Cessation.

अपशव्य *a.* Not tending to the growth of cattle.

अपशिरस् -शीर्ष, -र्षन् *a.* Headless.

अपशु *a.* Without cattle. **-शुः** Not cattle; a bad animal; any animal other than a cow and horse; अपशवो वा अन्ये गोऽश्वेभ्यः Śat. Br.

अपशुच् *a.* Without sorrow. *-m.* (Without sorrow) The soul; क उत्तमः श्लोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विनापशुघ्नात् Bhāg.

अपशूद्रः A man of any of the first three वर्णs; one who is not a शूद्र; अपि वा वेदनिर्देशादपशूद्राणां प्रतीयेत। MS. 6. 1. 33.

अपशोक *a.* Without sorrow or grief. **-कः** The Aśoka tree.

अपश्चिम *a.* 1 What is not followed by any other, having no other in the rear, last (used much in the same sense as पश्चिम; cf. उत्तम and अनुत्तम, उत्तर and अनुत्तर); अयमत्र ते जन्मन्यपश्चिमः पश्चिमावस्थाप्रार्थितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः Māl. 9; अयमपश्चिमस्ते रामस्य शिरसि पादपङ्कजस्पर्शः U. 1. (v. 1. for पश्चिम); प्रसीदतु महाराजो ममानेनापश्चिमेन प्रणयेन Ve. 6; प्रणमापश्चिमस्य पितुः पादयोः Mu. 7; तात अम्ब मेऽपश्चिमः प्रणामः Nāg. 5; हा कथमपश्चिममस्य वचनम्। Nāg. 4; अपश्चिमं कुरु वचनम् Ve. 141. -2 Not last, first, foremost; श्रुतवतामपश्चिमः R. 19. 1. cf. also विपश्चितामपश्चिमः। -3 Extreme; अपश्चिमामिमां कष्टामापदं प्राप्तवत्यहम् Rām.

अपश्य *a.* Ved. Not seeing.

अपश्रयः A bolster, pillow.

अपश्री *a.* Deprived of beauty; कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजषण्डम् Śi. 11. 64.

अपश्वासः = अपान q. v.

अपष्ठम् [अप-स्था,-क सस्य षत्वम् P. VIII. 3. 97] The point of the goad of an elephant.

अपष्ठु *a.* [अप-स्था कु Uṇ. 1. 25; P. VIII. 3. 98] 1 Contrary, opposite. -2 Unfavourable, adverse, perverse. -3 Left. **-ष्ठु** *adv.* 1 Contrary, on the contrary

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

or opposite way or direction. –2 Falsely, untruly, wrongly; तव धर्मराज इति नाम कथमिदमपष्ठु पठ्यते Śi. 15. 17; अपष्ठु पठतः पाठ्यमधिगोष्ठि शठस्य ते N. –3 Faultlessly, –4 Well, properly, handsomely. –ष्ठुः Time.

अपष्ठुर–ल *a.* Contrary, opposite.

अपस् *n.* [आप् असुन् ह्रस्वश्च; आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा स्यात् Uṇ. 4. 207. अप्नः, अपः] 1 Work, action; अपसा सन्तु नेमे Rv. 1. 54. 8. –2 Sacred act or rite, sacrificial work. –3 Water. –*a.* (अपाः) 1 Active, engaged in any act (कर्मयुक्त). –2 Got or obtained. According to B. and R. अपसः *f.* pl. stands in the Veda for (1) the hands and fingers busy in kindling the sacred fire and performing the sacrificial rites; (2) the three goddesses of sacred speech or the three divinties, fire, wind and sun; and (3) the active or running waters. [*cf.* L. *opus.*]

अपस्तम *a.* Most active or rapid.

अपस्य *a.* [अपसि कर्मणि साधुः यत्] Ved. Active, fit for an act, skilful in doing any thing (साधुकर्मकारिन्); सिष्मा यद् वनधितिरपस्यात् Rv. 1. 121. 7; Yv. 10. 7; flowing, watery. –स्या 1 Activity यादृश्मिन् धायि तमपस्यया विदद् Rv. 5. 44. 8. –2 Water. –3 A sort of brick used in preparing the sacrificial altar.

अपस्यति Den. P. To be active.

अपस्यु *a.* [अपस्-क्यच्-उ] Active, busily engaged, desirous of working.

अपसदः [अपकृष्टो नीच इव सीदति, सद-अच्] 1 An outcast, a low man; usually at the end of comp. in the sense of 'vile', 'wretched', 'accursed'; कापालिक° Mal. 5; रे रे क्षत्रियापसदाः Ve. 3; नर°, ब्राह्मण° &c. –2 N. for the children of six degrading connections, i. e. of men of the first three castes with women of the castes inferior to their own; विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः। वैश्यस्य वर्णे चैकस्मिन् षडेतेऽपसदाः स्मृताः॥ Ms. 10. 10. See अपध्वंसः. –3 प्रतिलोमजः contrary to अनुलोमजः (परवर्णासु अनुलोमजाः षड-पध्वंसजाः विलोमजा अपसदाः षडिति ज्ञेयम्) cf. Mb. 13. 49. 6-8.

अपसमम् *ind.* Last year; at the end of the year (वर्षात्यये).

अपसर–सर्प &c. See under अपसृ, अपसृप्.

अपसर्जनम् [सृज्-भावे ल्युट्] 1 A gift or donation, –2 Final beatitude.

अपसल = अपसव्य below.

अपसलवि *ind.* [अप-सल् बा° अविं] 1 To the left (opp. प्रसलवि); °वि सूत्र्या रज्ज्वा Kāty. (अप्रादक्षिण्येन). –2 (The space) Between the thumb and the forefinger, supposed to be sacred to the Manes, as water &c. in ceremonies like तर्पण is offered to them being poured down through that space; प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा अपसलवि अपसव्यं वा तेन पितृभ्यो निदधाति Śabdak.

अपसव्य,–सव्यक *a.* 1 Not on the left, right; मण्डलान्य-पसव्यानि खगाश्चक्रू रथं प्रति Rām. 6. 57. 34 अपसव्येन हस्तेन Ms. 3. 214. –2 Contrary, opposite यद्येतदपसव्यं ते वचो मम भविष्यति Mb. 5. 138. 27. –व्यम् *ind.* To the right, making the sacred thread hang down towards the left part of the body over the right shoulder (opp. सव्यम् when it hangs over the left); a position of the thread in Śrāddha or other religious ceremonies at particular times of those ceremonies (the three positions being सव्य, निवीत & अपसव्य); प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा। पित्र्यमानिधनात्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना॥ Ms. 3. 279; °व्यं कृ to go round one so as to keep the right side towards him; to make the sacred thread hang over the right shoulder.

अपसव्यवत् *a.* Wearing the sacred thread over the right sholder; आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् Y. 1. 251.

अपसिद्धान्तः A wrong or erroneous conclusion; सिद्धा-न्तमभ्युपेत्यानियमात् कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः Gaut. S.

अपसृ 1 P. 1 To walk off, go or get away, depart; अपसर इतः begone, avaunt hence, get you gone; अपसरा-म्रतः Pt. 1. –2 To withdraw, retire, retreat, turn back; यदपसरति मेषः कारणं तत्प्रहर्तुम् Pt. 3. 43. –3 To vanish, disappear; यस्यानुष्ठानेन मे सन्ततिविनाशदुःखमपसरति Pt. 1. –4 To escape, elude the sight. –*Caus.* To make (a thing or person) go away or retire, take or put away, remove, drive away or off, throw aside; अपसारय घनसारम् K. P. 9; अपसार्यतां वेत्रलता Pt. 1 put aside, take away; Ms. 7. 149.

अपसरः 1 Departure, retreat. –2 A proper excuse or apology, valid reason (for possession of a thing, such as buying &c.) Ms. 8. 198.

अपसरणम् 1 Going away, retreating, escape; तत्ते युक्तं कर्तुमपसरणम् Pt. 3. –2 Egress.

अपसारः 1 Going out, retreating. –2 An outlet, egress (opp. प्रवेश); Pt. 3. 120; अनपसारमार्गाः Dk. 163; H. 3. 53; Śi. 18. 40. –3 Escaping, fleeing; सनिगडचरण-त्वात्सावशेषापसारः Mk. 7. 3. –**Comp.** –**भूमिः** A strong-hold; Kau. A. 1. 16 (?)

अपसारणम्, –णा Removing to a distance, driving, expelling; किमर्थमपसारणा क्रियते Mu. 4, making room (cf. Mar. बाजू, बाजू).

अपसृत *p. p.* 1 Gone away, retreated &c.; dropped or fallen down; अपसृतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीव लताः Ś. 4. 15. –2 Extended, held out, stretched; S. 6. –3 Discharged; अपसृतमिव शस्त्रम् Mv. 2.

अपसृज् 6 P. To leave, abandon.

अपसृष्ट *a.* One who has left. समहोदरधूम्राक्षा अपसृष्टा रणाजिरात् Rām. 7. 32. 48.

अपसृप् 1 P. 1 To glide or move gently along, glide away or off. –2 To withdraw, retire, go away; अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः Sandhyā; त्वरितमनन तरुगहनेनापसर्पत

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

U. 4; उत्प्रेक्षितविकारः अपसर्पेत Mv. 4 retire, go into voluntary exile. **-3** To obrsorve closely (as a spy); शुद्धान्तचारी दुर्मुखः स मया पौरजानपदानपसर्पितुं प्रयुक्तः U. 1. *-Caus.* To drive away or off.

अपसर्पः, -र्पकः A secret agent or emissary, spy; सोपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि R. 17. 51, R. 14. 31.

अपसर्पणम् Going back, retreating; observing as a spy.

अपसृतिः *f.* Going away or forth.

अपस्कम्भः Fastening, making firm.

अपस्करः [अप-कृ अप्-सुट् रथाङ्गे निपातः अपस्करो रथाङ्गम् P. VI. 1. 149] Any part of a carriage, except the wheel (°रम् also); उरगध्वजदुर्धर्षं सुवरूथं स्वपस्करम् Rām 6. 57. 26; cf. स्याद्रथाङ्गमपस्करः। Ak. अपस्करमधिष्ठाने हिमवान् विन्ध्यपर्वतः Mb. **-2** Excrement. **-3** Vulva. **-4** Anus.

अपस्कारः The root or underpart of the knee.

अपस्खलः Leaping or jumping off.

अपस्तम्भः A vessel in the side of the breast containing vital air.

अपस्नात *a.* [अपकृष्टं स्नातः] One who has bathed after death or mourning or upon the death of a relation, preparatory to other ceremonies; अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश गृहोत्तमम् Rām. 2. 42. 22.

अपस्नानम् **1** Bathing as after mourning or upon the death of a relative; funeral bathing. **-2** Impure bathing, bathing in water in which a person has previously washed himself (स्नानशिष्टं जलम्) Ms. 4. 132.

अपस्पतिः N. of a son of Uttānapāda; V. P.

अपस्पश *a.* Devoid of spies; शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा Śi. 2. 112 (where °शा also means without पस्पशा).

अपस्पृश् *a. Ved.* Not letting oneself be touched.

अपस्पर्श *a.* Insensible.

अपस्फिग *a.* Having badly formed hips; (P. VI. 2. 187).

अपस्फुर् (-स्फूः), -र, -रत् *a.* Injured (Sāy.); swelling, increasing (?).

अपस्मारः, -स्मृतिः *f.* [अपस्मारयति स्मरणं विलोपयति, स्मृ-णिच्, कर्तरि अच्, or अपगतः स्मारः स्मरणं यतः] **1** Forgetfulness, loss of memory; स्मर° Bh. 1. 89. **-2** Epilepsy, falling sickness; Suśr. thus derives it; स्मृतिर्भूतार्थविज्ञानमपश्च परिवर्जने। अपस्मार इति प्रोक्तस्ततोऽयं व्याधिरन्तकृत्॥

अपस्मरणम् Reminding (?); सकृद्वचनेन ज्ञानस्य पुनर्वचनेन प्रयोजनमस्तीति। उच्यते। भवति अपस्मरणमपि प्रयोजनमित्युक्तम्। ŚB. on MS. 5. 1. 1. (If the word is अप्रस्मरण it would mean 'absence of forgetting' प्र+स्मृ is used by Śabara in the sense 'to forget'. It is, therefore, likely that the reading here is अप्रस्मरण instead of अपस्मरण which does not appear in शबर's भाष्य elsewhere.)

अपस्मारिन् *a.* Epileptic, having an epileptic fit; Ms. 3. 7; फेनायमानं पतिमापगानामसावपस्मारिणमाशशङ्के Śi. 3. 72.

अपस्मृत *a.* Absentminded, unconscious; मुखाद्वमन् रुधिरमपस्मृतोऽसुरः Bhāg. 10. 18. 29.

अपस्मृति *a.* Forgetful.

अपस्य, -स्यु &c. See under अपस्.

अपस्वरः An unmusical sound or note.

अपस्वानः A hurricane; Apast.

अपहन् 2 P. **1** To ward or beat off, repel, destroy, kill, take away, remove; अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैः Ś. 4. 8; न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा U. 2. 4 takes away; Ms. 6. 96; अपहतपाप्मानं सवितारमुपतिष्ठस्व U. 3. **-2** To attack, affect, seize (as disease &c.). **-3** To husk out, take off the shell or husk (as rice). **-4** To shoot out.

अपह *a.* [अप्-हन्-ड] (At the end of comp.) Warding or keeping off, taking away, removing, destroying, repelling &c.; न दंशमशकापहम् Pt. 3. 97; स्रगियं यदि जीवितापहा R. 8. 46; परकर्मापहः सोऽभूत् 17, 61.

अपहतिः *f.* Removing, destroying.

अपहननम् Warding off, repelling &c.

अपहल *a.* Having a bad plough. P. VI. 2. 187

अपहस् 1 P. To mock or scoff at, ridicule, deride; साहसापहसितकुमारेण Dk. 9 scoffed at, i. e. excelled.

अपहसितम्, -हासः Silly or causeless laughter; often laughter with tearful eyes (नीचानामपहसितम्).

अपहस्तः [अपसारणार्थो हस्तः] **1** The hand placed on the neck to drive out a person (गलहस्त); one that is so driven out; सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् Mb. 1. 129. 36; 3. 12. 85. **-2** Throwing away or off, taking away असिहस्तापहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत Mb. 6. 90. 45. **-3** Stealing, plundering.

अपहस्तयति Den. P. To seize by the neck and drive out; hence throw away, abandon, leave, discard, reject (fig. also).

अपहस्तित *p. p.* Thrown away, discarded, abandoned, cast off, given up; °सकलसखीजनं त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् K. 233, 202; °बान्धवे त्वया Mal. 9. 19; अयं मम °लज्जो व्यवसायः V. 2; मानिनीभिरपहस्तितधैर्यः Ki. 9. 36.

अपहा 2 P. **1** To leave, abandon; साक्षात्प्रियामुपगतामपहाय पूर्वम् Ś. 6. 15. विललाप स बाष्पगद्गदं सहजामप्यपहाय धीरताम् R. 8. 43. **-2** To discharge, pay off; ऋणान्यनपहाय Mb. 12. 7. 18. *-pass.* To waste away, wane.

अपहानम् Leaving, abandoning.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपहानिः *f.* **1** Leaving, abandonment; stopping. **-2** Ceasing, vanishing. **-3** Exception, exclusion.

अपहाय *ind.* Leaving, abandoning, except, without, excepting (used with the force of a preposition).

अपहृ 1 P. **1** (*a*) To take off, bear or snatch away, carry off; पश्चात्पुत्रैरपहृतभरः V. 3. 1 relieved of the burden; तन्त्रादचिरापहृतः पटः brought; तन्त्रादचिरापहृते P. V. 2. 70 Sk. (*b*) To avert, turn away; वदनमपहरन्तीम् (गौरीम्) Ku. 7. 95 averting or turning away her face. (*c*) To rob, plunder, steal. **-2** To sever, separate, cut off; R. 15. 52. v. l. **-3** To overpower, overcome, subdue; attract, ravish, captivate; affect, influence (in a good or bad sense); अपह्रिये खलु परिश्रमजनितया निद्रया U. 1 overpowered; उत्सवापहृतचेतोभिः Ratn. 1; यथा नापह्रियसे सुखेन K. 109 seduced, led away, 277; न...प्रियतमा यतमानमपाहरत् R. 9. 7 did not subdue i. e. did not divert his mind. **-4** To remove, take away, destroy, annihilate, deprive (one) of; कीर्ति° R. 11. 74; प्रिया मे दत्ता वाक् पुनर्मेऽपहृता Bk. 52. **-5** To take back, resume; देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्वा नापहरेत्पुनः Y. 2. 176. **-6** To subtract, deduct. *-Caus.* To cause (others) to take away; परैस्त्वदन्यः क इवापहारयेन्मनोरमाम् Ki. 1. 31.

अपहरणम् **1** Taking or carrying away, removing. **-2** Stealing.

अपहर्तृ *a.* **1** One that takes or carries away, steals, removes, destroys &c. **-2** Removing, expiating; स्तेयदोषापहर्तॄणां व्रतानाम् Ms. 11. 161.

अपहारः Taking or carrying away, stealing, plundering, removing, killing, destroying; कर्णनासापहारेण भगिनी मे विरूपिता Rām. by the cutting of ears and nose; निद्रापहार, विष°. **-2** Concealing, dissembling; कथमात्मापहारं करोमि Ś. 1 how shall I dissemble myself, conceal my real name and character; see अपहारक below. **-3** Spending or using another's property. **-4** Loss, damage. **-5** Bringing in, obtaining; समित्कुशकुसुमापहारसंमार्जनलब्धविश्रमाः (वानप्रस्थाः) Mb. 12. 192. 1.

अपहारक,-हारिन् *a.* One who or that which takes away, steals, removes, destroys, conceals &c. (usually in comp.); जालापहारिणः H. 1; परद्रव्य° plunderer, thief; परवित्त°; वागपहारकः Ms. 11. 51; Y. 3. 210; Ms. 4. 255; 2. 88. **-कः** A robber, thief.

अपहृत *p. p.* Taken away, carried off &c.; तस्मिन्नहनि राजर्षिर्निद्रयापहृतो भृशम् Rām. 7. 55. 15 destitute of, free from.

अपह्नवः **1** Concealment, hiding; concealment of one's knowledge, feelings &c. न कदाचिदुपासीन आत्मापह्नवमात्मनः Bhāg. 9. 6. 49. **-2** Denial or disowning of the truth, dissimulation; °वे ज्ञः P. I. 3. 44; ज्ञातं मया न हृदयं सखे माऽपह्नवं कृथाः Ks. 10. 92. **-3** Appeasing, satisfying. **-4** Love, affection.

अपह्नु 2 A. **1** To conceal, hide, disguise; अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापह्नुते च यः Ms. 8. 53; कामदेवव्यपदेशेन सखीपुरतोऽपह्नुतः Ratn. 2 was passed off as Cupid upon her friend. **-2** To deny, disown; गुणांश्चापह्नुषेऽस्माकम् Bk. 5. 44; अपह्नुवानस्य जनाय यन्निजाम् (अधीरताम्) N. 1. 49. **-3** To exculpate, excuse.

अपह्नुतिः *f.* **1** Concealment of knowledge, denial. **-2** (In Rhet.) A figure of speech, in which the real character of the thing in question is denied and that of another (alien or imaginary) object is ascribed to, or superimposed upon, it; प्रकृतं यन्निषिध्यान्यत्साध्यते सा त्वपह्नुतिः K. P. 10; (उपमेयमसत्यं कृत्वा उपमानं सत्यतया यत्स्थाप्यते साऽपह्नुतिः) *e. g.* नेदं नभोमण्डलमम्बुराशिर्नैताश्च तारा नवफेनभङ्गाः। नायं शशी कुण्डलितः फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः॥ see also K. P. 10 and S. D. 683-84.

अपह्रासः Reduction, diminution.

अपाक् *ind.* See अपाच्.

अपाक *a.* Ved. [fr. अञ्च् with अप] **1** (*a*) Situated aside or behind. (*b*) Remote, distant. (*c*) Coming from a distant place. (*d*) Unequalled, incomparable, very great (अनल्प Say.); °चक्षुस् of unequalled brightness; °कात्-का aside, distant; °केस्थ standing behind. **-2** Raw, unripe. **-3** Not matured, undigested. **-4** (पाकः पक्तव्यप्रज्ञः मूर्खः तद्विलक्षणः Of matured intellect, wise) Rv. 1. 110. 2, 6. 12. 2. **-कः** **1** Indigestion (of food &c.). **-2** Immaturity not being ripe or cooked. **-Comp.** **-ज** *a.* **1** not produced by cooking or ripening. **-2** natural, original; Bhāṣā P. 42, 95. **-शाकम्** ginger.

अपाकृ 8 U. **1** To drive away, dispel, remove, destroy; keep, put, or take away; तमैर्श तिमिरमपाकरोति चन्द्रः Ś. 6. 30; स्फुटता न पदैरपाकृता Ki. 2. 27; पापमपाकरोति Bh. 2. 23; गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रवात्सल्यमपाकरिष्यति Ku. 5. 14 remove, reduce, lessen; Māl. 6. 4; R. 6. 57; Śi. 8. 61. **-2** To cast off, reject (also an opinion), leave, give up, throw away, drop; हंसैर्मियासुभिरपाकृतमुन्मनस्कैः Mk. 5. 1; शिवा भुजच्छेदमपाचकार R. 7. 50. **-3** To discharge, liquidate (as debt &c.) ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् Ms. 6. 35.

अपाकरणम्, अपाकृतिः *f.* **1** Driving away, removal. **-2** Rejection, refutation; तदपाकरणायाह Praśna Up. **-3** Payment, liquidation; ऋणत्रयापाकरणासत्यपवर्गः Nyāya S.

अपाकर्मन् *n.* (°र्म) Payment, liquidation.

अपाकरिष्णु *a.* **1** Driving away, removing. **-2** Excelling, eclipsing; वर्णैः स्वर्णापाकरिष्णुः Bh. 1. 5.

अपाकृत *p. p.* **1** Removed, destroyed, dispelled, paid &c. **-2** Devoid or destitute of, free from; कृतमिदमपाकृते गुणैः Śi. 15. 33; यत्स्वयमभियोगदुःखैरपाकृतं तदेव राज्यं सुखयति Mu. 1.

अपाकृतिः *f.* **1** Rejection, removal &c. विद्या देवा अपाना-आदित्यासो अपाकृतिम् Rv. 8. 47. 2. **-2** Emotion resulting from anger, fear &c. निशम्य सिद्धिं द्विषतामपाकृतीः Ki. 1. 27.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपाकीर्ण *a.* Rejected, discarded; कृत्या त्वहमपाकीर्णा यथा न कुशलं तथा Mb. 5. 141. 4.

अपाक्ष *a.* [अपगतः अक्षमिन्द्रियम्] 1 Present, perceptible. –2 [अपगते अपकृष्टे वा अक्षिणी यस्य] Eyeless; having bad eyes.

अपाङ्क्त,–पाङ्क्तेय,–पाङ्क्त्य *a.* 'Not in the same row or line'; especially one who is not allowed by his caste-men to sit in the same row with them at meals; degraded, excommunicated, excluded from or inadmissible into society, an outcast; °उपहत defiled by the presence of excommunicated or impious persons. एतान्विगर्हिताचारानपाङ्क्तेयान्द्विजाधमान् (विवर्जयेत्) Ms. 3. 167.

अपाङ्ग–ङ्गक *a.* [अपगतम् अङ्गं यस्य] 1 Wanting or deformed in some limb of the body. –2 Maimed, crippled –ङ्गः–ङ्गकः [अपाङ्गति तिर्यक् चलति नेत्रं यत्र, अप-अङ्ग-घञ्] 1 The outer corner or angle of the eye; चलापाङ्गां दृष्टिम् S. 1. 24; अम्महे अपाङ्गकः स्फुरति किमपि वामकः M. 2. 4. –2 A sectarial mark on the forehead. –3 Cupid, the god of love. –4 N. of a plant (अपामार्ग – Mar. आघाडा.) &c. अपाङ्गौ नेत्रयोरन्ते तिलकाङ्गविहीनयोः Nm. –5 End; अथेमां सागरापाङ्गीं गाम् (अभ्यतिष्ठत्) Mb. 1. 64. 13. –**Comp.** –दर्शनम्, –दृष्टिः *f.* –विलोकितम्, –वीक्षणम् &c. a side-glance, side-long look, wink. –देशः the place of the corner of the eye; the corner itself. –नेत्र *a.* (said of a lady) having eyes with beautiful (or long) outer corners; यदियं पुनरप्यपाङ्गनेत्रा परिवृत्तार्धमुखी मयाद्य दृष्टा V. 1. 19. (a better interpretation would however be 'with the eyes turned towards the corners' अपाङ्गयोः प्रेरिते नेत्रे यया *i. e.* casting sidelong looks.)

अपाच्, अपाञ्च्, (*m.* ङ्, *f.* ची, *n.* क्) [अपाञ्चति, अञ्च् क्विप्] 1 Going or situated backwards, behind. –2 Not open or clear (अप्रकाश). –3 Western. –4 Southern (opp. उदञ्च्); probably for अवाञ्च्. –क् *ind.* 1 Behind, backwards. –2 Westward or southward.

अपाची The south or west; cf. Śiva. B. 4. 64 and 5. 29. °इतरा the north (other than south).

अपाचीन *a.* [अपाच्यां भवः ख] 1 Situated backwards or behind, turned backwards. –2 Not visible, imperceptible; यो अपाचीने तमसि मदन्तीःप्राचीश्चकार नृतमः शचीभिः Rv. 7. 6. 4. –3 Southern. –4 Western. –5 Opposite.

अपाच्य *a.* [अपाच्- यत्] Western or southern.

अपाटव *a.* Unskilful. –वम् 1 Unskilfulness. –2 Sickness, illness.

अपाठ्य *a.* Illegible.

अपाणिग्रहणम् Celibacy.

अपाणिनीय *a.* 1 Not taught by Pāṇini in his works (as a rule &c.). –2 (पाणिनीयं अष्टाध्यायीरूपं ग्रन्थं यो नाधीते) One who does not (properly) study Pāṇini's grammar; *i. e.* a superficial scholar, smatterer of Sanskrit.

अपात्रम् 1 A worthless vessel or utensil. –2 (fig). An unworthy or undeserving person, unfit receptacle or recipient. –3 One unfit or disqualified to receive gifts; अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते Bg. 17. 22; Ks. 24. 26. –**Comp.** –कृत्या, अपात्रीकरणम् doing degrading or unworthy acts; disqualification, any action which makes a man unworthy; four disqualifications for a Brāhmaṇa are mentioned in Ms. 11. 70. –निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम्। अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥; see also संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् 11. 125. –दायिन् *a.* giving to unworthy persons. –भृत् *a.* supporting the unworthy or worthless; प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा Pt. 1.

अपाद = अपद् q. v.

अपादा 3 A. To take off or away, to remove; तत्पात्मानमपादत्ते; मृत्पिण्डमपादाय महावीरं करोति Śat. Br.

अपादानम् 1 Taking away, removal; ablation; a thing from which another is removed. –2 (in gram.) The sense of the ablative case; ध्रुवमपायेऽपादानम् P. I. 4. 24; अपादाने पञ्चमी II. 3. 28; अपाये यदुदासीनं चलं वा यदि वाऽचलम्। ध्रुवमेव तदावेशात्तदपादानमुच्यते ॥ Hari.; अपादान is of three kinds:–निर्दिष्टविषयं किंचिदुपात्तविषयं तथा। अपेक्षितक्रियं चेति त्रिधापादानमिष्यते ॥ *e. g.* वृक्षात् पत्रं पतति, मेघाद्विद्योतते विद्युत्, & कुतो भवान्.

अपात्त *a.* acquired, Bṛi. Ār. Up.

अपाध्वन् *m.* A bad way; P. VI. 2. 187.

अपान् 2 P. [अप–अन्] 1 To breathe out, respire; यद्वै प्राणिति स प्राणो यदपानिति सोऽपानः Ch. Up. –2 To expire.

अपानः Breathing out, respiration (opp. प्राण); प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ Bg. 5. 27; one of the five life-winds in the body which goes downwards and out at the anus (अपनयनान्मूत्रपुरीषादेरपानोऽधोवृत्तिर्वायुर्नाभिस्थानः) मूत्रशुक्रवहो वायुरपान इति कीर्त्यते. –नः, –नम् The anus (आधारे घञ्). –**Comp.** –दा giving Apāna, Vāj. 17. 15. –द्वारम् the anus. –पवनः, –वायुः 1 the life-wind called अपान. –2 ventris crepitus. –भृत् *f.* a sort of brick (cherishing the life-wind अपान).

अपाननम् 1 Respiration. –2 Taking downwards, urine, excrement &c.

अपानृत *a.* Free from falsehood, true. अपानृतकथं पुत्र पितरं कर्तुमिच्छसि Rām. 2. 34. 38.

अपान्तरतमा *m.* The name of an ancient sage or of Vyāsa in his previous birth. सरस्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत्। अपान्तरतमा नाम सुतो वाक्संभवः प्रभुः॥ Mb. 12. 349. 39.

अपाप–पिन् *a.* Sinless, guiltless, pure, virtuous; अपापानां कुले जाते मयि पापं न विद्यते। यदि संभाव्यते पापमपापेन च किं मया ॥ Mk. 9. 37. –**Comp.** –काशिन् *a.* 1 not ill-looking. –2 not revealing evil. –वस्यसम् Ved. wellbeing, welfare, sound health, prosperity. –विद्ध *a.* Not afflicted with evil; शुद्धमपापविद्धम् (ब्रह्मन्) Vāj. 40. 8.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपांपित्त °नपात् &c. &c. see under अप.

अपामार्गः [अपमृज्यते व्याध्यादिरनेन इत्यपामार्गः, मृज् करणे घञ् कुत्वं दीर्घश्च P. III. 3. 121 Sk.] N. of a plant Achyranthes Aspera (Mar. आघाडा) largely used in medicine, washing teeth, sacrificial and other religious purposes and in incantations; अपामार्ग त्वया वयं सर्वं तदपमृज्महे; अपामार्ग ओषधीनां सर्वासामेक इद्वशी। Av. –Comp. –क्षारतैलम्, –तैलम् N. of two medicated oils.

अपामार्जनम् Cleansing, purifying, removing (diseases, evils &c).

अपाय –यिन् See under अपे.

अपार *a*. 1 Shoreless. –2 Boundless, unbounded, unlimited; अपारस्याप्रमेयस्य परं पारमुपाश्रिते Rām. unfathomable, of great length –3 Inexhaustible, immense, great (अधिक); अपारो वो महिमा Rv. 5. 87. 6. –4 Out of reach. –5 Difficult to be crossed; difficult to be surmounted or overcome (as an enemy); रावणश्च महाशत्रुरपारः प्रतिभाति मे। Rām. –रः An ocean; कर्णधार इवापारे भगवान्पारदर्शकः Bhāg. 1. 13. 39. –रम् 1 A kind of mental satisfaction or acquiescence; or, reverse of mental acquiescence, non-acquiescence. –2 The opposite bank of a river. –रा The earth. –पार *a*. Carrying over the boundless sea.

अपारक *a*. Unable, incompetent.

अपारवार *a*. Boundless; अपारवारमक्षोभ्यं गाम्भीर्यात्सागरोपमम् Rām. 5. 38. 40.

अपार्ण *a*. [अप–अर्द्–क्त निपातः] 1 Distant, remote, far. –2 Near.

अपार्थ [अप–अर्थ], **अपार्थक** *a*. 1 Useless, unprofitable, worthless; सर्वमेतदपार्थं ते क्षिप्रं तौ संप्रसादय Mb. –2 Meaningless, unmeaning, senseless; अपार्थं बहु भाषते Suśr. –र्थम् Senseless or incoherent talk or argument (regarded as one of the faults of composition in rhetoric); योग्यतासत्याकाङ्क्षाशून्यं वाक्यम् Gautama; पौर्वापर्यायोगादप्रतिसंबन्धार्थमपार्थकम्; cf. also Kāv. 3. 128; समुदायार्थशून्यं यत्तदपार्थमितीष्यते। –2 uselessness; तेषां श्रमो ह्यपार्थाय यदात्मा नादृतः स्वयम् Bhāg. 3. 13. 13. –*ind*. In vain, unprofitably; स्वयं सधर्मा अपि शोचन्त्यपार्थम् Bhāg. 7. 2. 37. –Comp. –करणम् advancing a false plea in a law-suit.

अपार्थिव *a*. Not earthly.

अपालङ्कः N. of a plant, Cassia Fistula. आरग्वध (Mar. बाहवा).

अपालम्बः Ved. The hinder part of a carriage.

अपावृ 5 P. 1 To open, lay bare or open, unveil, uncover; expose, display, reveal; (शयनम्) तस्य विभ्रमरतान्यपावृणोत् R. 19. 25. –2 To cover.

अपावृत *p. p.* 1 Opened, laid bare or open; राधो विश्वायु शवसे अपावृतम् Rv. 1. 57. 1. स्वर्गद्वारमपावृतम् Bg. 2. 32. –2 Covered, concealed; enclosed. –3 Free, unrestrained, self-willed.

अपावृतिः *f.*, **अपावरणम्** 1 Opening, laying bare or open. –2 Covering, enclosing, surrounding. –3 Concealing, hiding, screening.

अपावृत् 1 A. 1 To turn away, return, turn back; to turn away from, abstain or desist from. –2 To come to nothing. –*Caus*. To send back, turn back; to reject, repulse.

अपावर्तनम्, –वृत्तिः *f.* 1 Turning away or from, retreating, retiring; repulse, rejection. –2 Revolution.

अपावृत्त *p. p.* 1 (With abl.) Turned away from, averted, reversed, repelled, driven back, defeated; कथं द्रक्ष्याम्यपावृत्तां परैरिव हतां चमूम् Rām. 2. 12. 64. –2 (Actively used) Dismissing, scorning, rejecting with contempt; प्रतिग्रहादपावृत्तः सन्तुष्टो येन केन चित् Mb. –त्तम् 1 Rolling on the ground (of a horse). –2 Moving aside (a war manouvre); परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लवम् Rām. 6. 40. 25.

अपाश्या Not a large number of snares, *i. e.* a few snares; यथतोश्चातदर्थे P. VI. 2. 156. Sk.

अपाश्रि 1 U. 1 To resort to, betake oneself to; परस्परं केचिदपाश्रयन्ते Rām. –2 To use, practise, employ; आहारमनपाश्रित्य शरीरस्यैव धारणम् Mb. –3 To rest on, lie on (intrans.).

अपाश्रय *a*. Without support or refuge, helpless. –यः 1 Refuge, recourse, that to which recourse is had for refuge; कर्णं कृतापाश्रयः Ve. 5. 1. –2 An awning or canopy spread over a courtyard. –3 Head; त्वदङ्कापाश्रयां नाम् Dk. 34, 69.

अपाश्रित *p. p.* 1 (Passively used) (*a*) Restored to. (*b*) Girt round, fastened. (*c*) Inhabited by. –2 (Actively used) Resting or reposing on, resorting to, entering on or into, being in or under.

अपाष्ठिः *f.* Ved. The heel.

अपाष्ठः [स्था–क; सस्य षत्वम्] Ved. The barb or point of an arrow. –ष्ठम् The remainder of the Soma plant after it has been pressed out; °वत् barbed.

अपास् [अप्–अस्] 4 P. 1 (*a*) To throw or fling away, cast away or off, leave, keep or put aside, reject, discard (opinion also); सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु Pt. 1. 5; किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; निरस्तगाम्भीर्यमपास्तपुष्पकम् Śi. 1. 55; इत्यादीनामपि काव्यलक्षणत्वमपास्तम् S. D. rejected, discarded. (b) To leave, abandon, desert, quit, retire or withdraw from; यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयम् Ve. 3. 5. –2 To scare, disperse, drive away; अपास्य चास्य यन्तारम् Mb. –3 To leave behind, leave in a deserted condition; to disregard, take no notice of, condemn.

अपासनम् 1 Throwing away, discarding. –2 Quitting. –3 Killing.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपासित *p. p.* (fr. caus.) Thrown away, discarded &c.; injured, destroyed, killed.

अपास्त *a.* Discarded, thrown away, abandoned. किं लक्ष्मापास्तदेवन्वमनुष्यकपरिग्रहैः Ki. 15. 21.

अपासङ्गः [रज्जु-चर्म-कुत्वम्] A quiver.

अपासरणम् *n.* Departure, retreat, removal; see अपसरण.

अपासु *a.* Lifeless, dead.

अपाहा 3 P. = अपहा q. v.

अपि *ind.* (Sometimes with the अ dropped according to the opinion of Bhāguri: वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः; पिधा, पिधान &c.) **1** (Used with roots and nouns in the sense of) Placing near or over, taking towards, uniting with; reaching or going up to, proximity, nearness &c. [cf. Gr. *epi*, Zend *api*, Germ. and Eng. *be*]. (Note :— अपि, as a prefix to roots, occurs mostly in Veda, its place being taken by अभि in classical literature). **–2** (As a separable adverb or conjunction) And, also, too, moreover, besides, in addition, having a cumulative force (समुच्चय); अस्ति मे सोदरस्नेहोऽप्येतेषु S. 1 on one's part, in one's turn; विष्णुशर्मणाऽपि राजपुत्राः पाठिताः Pt. 1; राजाऽपि मुनिवाक्यमङ्गीकृत्याविष्टत् Dk. 2: अपि-अपि or अपि च as well as, and also; अपि स्तुहि, अपि सिञ्च P. I. 4. 46 Sk., न नापि-न चैव, न वाऽपि, नापि वा चापि neither-nor; न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् M. 1.2 nor; वाऽपि or; अल्पोऽप्येवं महान् वाऽपि Ms. 3. 53 whether small or great. **–3** It is often used to express emphasis in the sense of 'too', 'even', 'very'; विधुरपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणाऽसौ H. 1. 19 the very moon; यूयमप्यनेन कर्मणा परिश्रान्ताः S. 1 even you, you also; अन्यदपि also another; अद्यापि even, yet, still, even now; इदानीमपि even now; मुहूर्तमपि even for a moment, for one moment at least; नाद्यापि not yet; यद्यपि though, although, even if; तथापि still, यद्यपि बहु नाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम्; nevertheless, notwithstanding, yet; sometimes यद्यपि is understood, तथाऽपि only being used: as in भवादृशेषु प्रमदाजनोदितं भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम् । तथाऽपि वक्तुं व्यवसाययन्ति मां निरस्तनारीसमया दुराधयः Ki 1. 28. **–4** Though (oft. translatable by 'even', 'even if'); सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् S. 1. 20 though over-spread &c.; इयमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी *ibid.* though in her bark dress; बलवदपि शिक्षितानाम् 1. 2 though ever so learned. In this sense अपि is most frequently used by writers to show real or imaginary opposition (विरोध); कृष्णमपि असुदर्शनम्, पुष्पवत्यपि पवित्रा &c. **–5** But however. **–6** Used at the beginning of sentences अपि introduces a question; अपि सन्निहितोऽत्र कुलपतिः S. 1; अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं...अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे Ku. 5. 33, 34, 35; अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते R. 5. 4. **–7** Hope, expectation (usually with the potential mood); कृतं रामसदृशं कर्म । अपि जीवेत्स ब्राह्मणशिशुः U. 2 I hope the Brāhmaṇa boy comes to life. Note — In this sense अपि is frequently used with नाम and has the sense of (*a*) 'is it likely', 'may it be'; (*b*) 'perhaps', 'in all probability' or (*c*) 'would that', 'I wish or hope that'; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् S. 1; S. 7; तदपि नाम मनागवतीर्णोऽसि रतिरमणबाणगोचरम् Māl. 1 perhaps, in all probability; अपि नाम तयोः कल्याणिनोः अभिमतः पाणिग्रहः स्यात् *ibid.*; अपि नाम रामभद्रः पुनरपीदं वनमलङ्कुर्यात् U. 2; 'is it likely', 'I wish'; यथा वनज्योत्स्नानुरूपेण पादपेन संगता अपि नाम एवमहमप्यात्मनोऽनुरूपं वरं लभेयेति S. 1 would that; अपि नामाहं पुरूरवा भवेयम् V. 2 I wish I were P. **–8** Affixed to interrogative words, अपि makes the sense indefinite, 'any', 'some'; कोऽपि some one; किमपि something; कुत्रापि somewhere; कदाऽपि at any time; कथमपि any how &c. केऽपि एते प्रवयसः त्वां दिदृक्षवः U. 4 some people. It may often be translated by 'unknown', 'indescribable', 'inexpressible' (अनिर्वाच्य); व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुः U. 6.12. ततस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः 2. 19; Mu. 3. 22; K. 143; कोऽपि महिमा स्यात् U. 6, 6. 11, 7. 12; Māl. 1. 26; R. 1. 16. **–9** After words expressing number, अपि has the sense of 'totality', 'all'; चतुर्णामपि वर्णानाम् of all the 4 castes; सर्वैरपि राज्ञां प्रयोजनम् Pt. 1. **–10** It sometimes expresses 'doubt' or 'uncertainty', 'fear' (शङ्का); अपि चोरो भवेत् G. M. there is perhaps a thief. **–11** (with pot. mood) It has the sense of संभावना 'possibility', 'supposition'; P. I. 4. 96; III. 3. 154; अपि स्तुयाद्विष्णुम्, अपि स्तुयाद्राजानम्, अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् Sk.; सोऽयमपि सिञ्चेत्सहस्रं द्राक्षाणां क्षणेनैकेन Dk. 127. **–12** Contempt, censure, or reproof; P. I. 4. 96, III. 3. 142; धिग्देवदत्तमपि स्तुयाद् वृषलम्; धिग्जाल्मं देवदत्तमपि सिञ्चेत् पलाण्डुम्; अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामाश्रयसे गर्हितमेतत् Sk. shame to &c. or fie upon, Devadatta &c. **–13** It is also used with the Imperative mood to mark 'indifference on the part of the speaker', where he permits another to do as he likes, (अन्ववसर्ग or कामचारानुज्ञा, the imperative being softened:) अपि स्तुहि Sk. you may praise (if you like); अपि स्तुह्यपि सेधाऽस्मांस्त्वमुक्तं नराशन Bk. 8. 92. **–14** अपि is sometimes used as a particle of exclamation. **–15** Rarely in the sense of 'therefore', 'hence' (अत एव). **–16** Used as a separable preposition with gen. it is said to express the sense of a word understood (पदार्थ), and is treated as a कर्मप्रवचनीय P. I. 4. 96; the example usually given is सर्पिषोऽपि स्यात्, where some word like बिन्दुरपि 'a drop,' 'a little' &c. has to be understood, 'there may perhaps be a drop of ghee', 'I presume there may be at least a drop' &c. अपि संभावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये । तथायुक्तपदार्थेषु कामचारक्रियासु च ॥ Viśva.; अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु P. 1. 4. 96. G. M. adds the senses of आशिस् 'blessing' (भद्रमपि), मृति 'death' (मरणमपि) and भूषा 'decoration' (अपि नह्यति हारं). cf. also...अपिः प्रश्नविरोधयोः । संभावनायां गर्हायां समुच्चयवितर्कयोः । Nm.

अपिकक्षः Ved. The region of the arm-pits and shoulder-blades, especially in animals. उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि Rv. 4. 40. 4. **–क्षम्** *ind.* In the arm-pit.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपिकक्ष्य *a.* Belonging to this region (Sāy. on Rv. 1. 117. 22 says °क्ष्यं छिन्नस्य यज्ञशिरसः कक्षप्रदेशेन सन्धानभूतं प्रवर्ग्यविद्याख्यं रहस्यम्.)

अपिकर्णम् The region of ears; near (समीप) ते अपिकर्ण आघृणे Rv. 6. 48, 16.

अपिगीर्ण *a.* 1 Praised, celebrated, -2 Told, described.

अपिच्छिल *a.* 1 Not muddy, clear, free from sediment. -2 Deep.

अपिज *a.* Born after or again, epithet of several deities. -जः [अपि अप्सु जायते, अलुक् वेदे अपूशब्दस्यैकवचनत्वमपि] N. of the month of Jyeshṭha (जलक्रीडारतिसाधनत्वात्तथात्वम्).

अपित् *a.* [आपः इतो गता यस्य, वेदे] 1 Dry, waterless, as a river. -2 Not having the इत् or अनुबन्ध पू. सार्वधातुकमपित् P. I. 2. 4.

अपितृक *a.* 1 Fatherless. -2 Not ancestral or paternal, not inherited (अपैतृक also in this sense).

अपित्र्य *a.* Not ancestral. अविद्यानां तु सर्वेषामीहातश्चेद्धनं भवेत् । समस्तत्र विभागः स्यादपित्र्य इतिधारणा ॥ Ms. 9. 205.

अपित्वम् Ved. [अपित्वरते अस्मै, त्वर् बा ° ड] A part, portion, share.

अपित्विन् *a.* Having a share.

अपिधा 3 U. To shut, close, cover, conceal. चक्षूंष्याश्रपिधध्वं वो विधास्ये क्षेममञ्जसा Bhāg. 10. 30. 22.;

अपिधानम्, (also **पिधानम्**) 1 Covering, concealing, concealment. -2 A cover, lid, covering (fig. also); अमृतापिधानमसि स्वाहा; नैकजलदच्छन्नापिधानं जगत् Mk. 5. 24; a cloth for covering.

अपिधिः *f.* Concealment, covering; **-धिः** What is given to another's entire satisfaction तृप्तिपर्यन्तदत्त. प्रियाँ अपिधी ँर्वनिषीष्ट मेधिर Rv. 1. 127. 7.

अपिहित-पिहित *p. p.* 1 Shut, closed, covered, concealed (fig. also): बाष्पापिहित covered with tears. -2 Not concealed, plain, clear; अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च किंचित्, सव्यं चकास्ति मरहट्टवधूस्तनाभः Subhāṣ. **-तम्** *adv.* Visibly, openly; भुजङ्गरन्ध्रापिहितात्तवातम् Bu. Ch. I. 44.

अपिनद्ध *a.* Closed, concealed; अश्नापिनद्धं मधु पर्यपश्यन् Rv. 10. 68. 8.

अपिपरिक्लिष्ट *a.* Excessively harassed अपि चापिपरिक्लिष्टं चिराद्दारैः समागतम् । आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुं नेच्छामि वानरम् ॥ Rām. 4. 28. 61.

अपिप्राण *a.* (-णी *f.*) Always animating or vivifying (सर्वदा चेष्टमान) अपिप्राणी च सदनी च भूयाः Rv. 1. 186. 11.

अपिभाग *a.* Ved. Sharing or partaking in, having a share.

अपिव्रत *a.* Sharing in the same religious acts or other works; connected by blood; अपिव्रताश्चान्वारभन्ते यजमानम् Katy. (संसृष्टं साधारणकर्म येषां ते अपिव्रताः अविभक्ता दायादाः, ते हि एकेनापि कृष्यादिकर्म कृतं सर्वे उपजीवन्ति Com.).

अपिशर्वर *a.* Ved. Close to the night, being at the beginning (or end) of the night. **-रम्** Early or untimely morning, evening (or morning) time (प्रदोषमुखम्).

अपिशलाः (pl. of आपिशलि) descendants or pupils of आपिशलि.

अपिशस् *a.* Ripping up.

अपिस्वित् *ind.* Interrogative; अपिस्वित्पर्यभुङ्क्थास्त्वं सम्भोज्यान्वृद्धबालकान् Bhāg. 1. 14. 33.

अपी [अपि-इ] 2. P. (Mostly Vedic) 1 To go in or near, enter into or upon, approach. -2 To have a share in, partake of, suffer; जरामृत्युं पुनरेवापियन्ति Muṇḍ. 1. 2. 7. -3 To join, flow, flow into, dissolve, be resolved into; स्वमपीतो भवति तस्मादेनं स्वपितीत्याचक्षते Ch. Up. -4 To die. -5 To pour out (as a river).

अपीत *a.* 1 Gone into, entered; Śat. Br. 10. -2 Lost; लोकानपीतान्ददृशे स्वदेहे Bhāg. 3. 8. 12. -3 Dead; कंसः सहानुगोऽपीतो Bhāg. 10. 57. 13.

अपीतिः *f.* 1 Entering into, approaching. पुरा यत् सूरस्तमसो अपीते Rv. 1. 121. 10. -2 Dissolution, destruction, loss. -3 Destruction of the world (प्रलय): अपीतौ तद्वत् प्रसङ्गादसमञ्जसम् Br. Sūtra II. 1. 8. -4 Encountering, joining in battle.

अप्ययः 1 Approaching, meeting, joining, juncture. -2 Pouring out (of rivers). -3 Entrance into, vanishing, disappearance; absorption, dissolution into oneself, destruction; सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् Bhāg. 7. 10. 44.

अप्ययनम् 1 Union, junction. -2 Copulation.

अपीच्य *a.* 1 Very handsome or beautiful (अतिसुन्दर) अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतम् Bhāg. 1. 12. 8. -2 Secret, concealed, hidden.

अपीजु *a.* Ved. Impelling, stirring up. (Mw. अपीज्) उषामानक्ता जगतामपीजुवा Rv. 2. 31. 5.

अपीनसः [अपीनाय, अपीनत्वाय सीयते कल्पते कर्मकर्तरि क Tv.] Dryness of the nose; cold (in the head), rheum, catarrh; see पीनस.

अपीव्य *a.* Ved. Very handsome; अपीव्यदर्शनं शश्वत् सर्वलोकनमस्कृतम् Bhāg. See अपीच्य.

अपुंस् *m.* (°पुमान्) Not a man, a eunuch; पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः । समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥ Ms. 3. 49.

अपुंस्त्वम् The state of a eunuch, impotent state.

अपुंस्का *f.* A woman without a husband; नापुंस्कासीति मे मतिः Bk. 5. 70.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपुच्छ *a.* Without tail. **-च्छा** N. of a tree (Mar. शिसु).

अपुण्य *a.* Not virtuous or holy, wicked, bad; °कृत् one who does not perform meritorious deeds, or who commits unrighteous deeds.

अपुत्रः Not a son. *a.* **-पुत्रकः** (°त्रिका *f.*) Having no son or heir.

अपुत्रिका The daughter of a sonless father, who herself has no male child; one who is not appointed by her father to beget male issue for him on failure of a son; cf. अकृता. **-कः** The father of such a daughter.

अपुनर् *ind.* Not again, once for all, forever. **-Comp. -अन्वय** *a.* not returning; dead. **-आदानम्** not taking back or again. **-आवृत्तिः** *f.* 1 'non-return', exemption of the soul from further transmigration, final beatitude. -2 Death; नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि निष्क्रिममाप्नतः Bhāg. 10. 77. 18. **-प्राप्य** *a.* irrecoverable. **-भवः** 1 not being born again (of diseases also). -2 final beatitude; तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् Bhāg. 1. 18. 13. -3 knowledge of the Supreme Soul which tends to this step. -4 a person released from metempsychosis.

अपुराण *a.* Not old; modern, new.

अपुरुष *a.* Not manlike, unmanly. **-Comp. -अर्थ** 1 a rite or ceremony which is not in the interests of the doer. -2 not the principal object of the soul.

अपुष्कल *a.* 1 Not much. -2 Mean, low, base. Vo. 4; Heh.

अपुष्ट *a.* 1. Not nourished or fed, lean, not fat. -2 Not loud or violent, soft, low (as sound). -3 (In Rhet.) Not feeding or assisting (the meaning), irrelevant (मुख्यानुपकारिन्), regarded as one of the *arthadoṣas* (faults of the sense or meaning); as in the instance given under S. D. 576 विलोक्य वितते व्योम्नि विधुं मुञ्च रुषं प्रिये, the adjective वितत 'expanded', as applied, to the sky, does not in any way help the cessation of anger and is, therefore, irrelevant.

अपुष्प *a.* Flowerless, not flowering. **-ष्पः** The glomerous fig-tree. **-Comp. -फल**, °द bearing having neither fruits nor flowers; fruits without flowering. (**-लः**, **-दः**) 1 the jack tree (Mar. फणस). Artocarpus Integrifolia. -2 the glomerous fig-tree (उदुम्बर).

अपुस् *n.* Ved. Shape, body = वपुस्.

अपूजक *a.* Irreligious, irreverent.

अपूजा Disrespect, irreverence.

अपूपः [न पूयते विशीर्यते, पू-प. न. त. Tv.] 1 A small round cake of flour, meal &c. (Mar. वडा, घारगा, अनरसा &c.), thicker than ordinary cakes and mixed with sugar and spices; कृसरसंयावं पायसापूपमेव Ms. 5. 7. भीमेनातिबलेन मत्स्यभवनेऽपूपा न संघट्टिताः Pt. 3. 172; अपूपं गुरवे तं च सामृतं स न्यवेदयत् । Bm. 1. 38. -2 Wheat. -3 Honey-comb. आदित्यो देवमधु...अन्तरिक्षमपूपो Chān. Up. 3. 1. 1. **-शाला** a Sweetmeat shop; सभाप्रपापूपशाला Ms. 9. 264.

अपूपीय, -अपूप्य [अपूपाय हितं, छ यत् च] Belonging to, intended for, अपूप. **-प्यम्** Flour, meal.

अपूरणी The silk cotton tree (शाल्मली). Bombax Heptaphyllum (Mar. सांवरी).

अपूरुष 1 Lifeless, inanimate (as wood &c.) अदो यद् दारु प्लवते सिन्धोः पारे अपूरुषम् Rv. 10. 155. 3 -2 Soulless. -3 Unpeopled, untenanted.

अपूर्ण *a.* Not full or completed, incomplete, deficient, imperfect; अपूर्णमेकेन शतक्रतूनाम् R. 3. 38; अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य M. 3. **-र्णम्** Incomplete number or fraction. **-Comp. -काल** *a.* premature, untimely. (**-लः**) premature or incomplete time; °ज abortive.

अपूर्तिः *f.* Non-accomplishment.

अपूर्व *a.* 1 Not preceded, not having existed before, like of which did not exist before, quite new; °र्वं नाटकम् Ś. 1; °र्वं राजकुलम् M. 5; K. 191; -2 Strange, extraordinary, wonderful; अपूर्वः कोऽपि बहुमानहेतुर्गुरुषु U. 4; अपूर्वो दृश्यते वह्निः कामिन्याः स्तनमण्डले। दूरतो दहतीवाङ्गं हृदि लग्नस्तु शीतलः॥ Ś. Til. 17; singular, unexampled, unprecedented; अपूर्वं एष विरहमार्गः Ś. 6; अपूर्वरूपा दारिका M. 1; अतोऽपूर्वः खलु वो ऽनुग्रहः Ś. 7; अपूर्वकर्मचाण्डालमयि मुग्धे विमुञ्च माम् U. 1. 46 committing an unparalleled atrocity. -3 Unknown, unacquainted, stranger; अपूर्वोऽप्यथवा विद्वान् Mb. 13. 22. 8; विदितेऽप्यपूर्व इव Ki. 6. 39. -4 Not first. -5 Preceded by अ or आ. -6 (In phil.) 'That unseen virtue which is a relation superinduced, not before possessed, unseen but efficacious to connect the consequence with its past and remote cause and to bring about at a distant period or in another world the relative effect. -Colebrooke. **-र्वम्** 1 The remote consequence of an act (as the acquisition of heaven which is the result of good deeds), (Mīmāṁsā). -2 Virtue and vice (पापपुण्यम्) as the eventual cause of future happiness or misery. **-र्वः** The Supreme Soul (परब्रह्म). **-Comp. -कर्मन्** *n.* religious rites the power of which on the future is not seen before. **-पतिः** *f.* one who has had no husband before, a virgin; °तिः कुमारी Sk. **-वादः** discussion or talk about the Supreme Soul. **-विधिः** an authoritative direction or injunction which is quite new; it is of four kinds; कर्मविधि, गुणविधि, विनियोगविधि and प्रयोगविधि.

अपूर्वता, -त्वम् Not having existed before, incomparableness, unparalleled or extraordinary nature; अपूर्वत्वात्प्रबन्धस्य Mv. 1.

अपूर्ववत् *ind.* Singularly, unlike anything else; दृष्टोऽपि शैलः स मुहुर्मुरारेरपूर्ववद्विस्मयमाततान Śi. 4. 17.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपूर्विन् *a.* Having not enjoyed the married life with a wife before. अपूर्वी भार्यया चार्थी वरुणः Rām 3. 18. 4.

अपूर्वीय *a.* Relating to the remote consequence of an act.

अपूर्वेण *adv.* Never before.

अपूर्व्य *a.* Ved. **1** Unpreceded, first. **-2** Incomparable, unheard of before.

अपृक्त *a.* Not united, uncombined. **-क्तः 1** (In gram.) An affix (or a word) consisting of a single letter; अपृक्त एकाल्प्रत्ययः P. I. 2. 41; एकवर्णपदमपृक्तम् Sk. **-2** (In the Prātiśākhyas) The preposition आ and the particle उ.

अपृणत् *a.* Not filling; stingy.

अपृथक् *ind.* Not separately, together with, collectively. **-Comp. -धर्मशील** of the same religion. **-धी** *a.* maintaining the doctrine of pantheism; regarding God in all things.

अपृथक्त्विन् *a.* One who cannot distinguish (between the पुरुष and the प्रकृति). वर्णाश्रमपृथक्त्वे च दृष्टार्थस्यापृथक्त्विनः । नान्यदन्यदिति ज्ञात्वा नान्यदन्यत्प्रवर्तते ॥ Mb. 12. 308. 177 Critical Edition. 'पृथक्त्वं प्रकृत्योर्विवेकः, तदस्यास्तीति पृथक्त्वी, तदन्यस्य' —नीलकण्ठ.

अपे [अप-इ] 2 P. **1** To go away, depart, withdraw, retire, run away, escape; **अपेहि** begone, avaunt, away, hence, get you gone; to disappear, vanish, pass away; die or perish also; धर्मश्चापैति Ms. 1. 82; हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते Ś. 7. 24; रम्या नवद्युतिरपैति न शाद्वलेभ्यः Ki. 5. 37 does not leave. **-2** To be wanting, be omitted, be deprived of, be free from. **-3** To start (Ved.)

अपायः [इ-अच्] **1** Going away, departure. **-2** Separation; ध्रुवमपायेऽपादानम् P. I. 4. 24 (अपायो विश्लेषः Sk.); येन जातं प्रियापाये कद्वदं हंसकोकिलम् Bk. 6. 75. **-3** Disappearance, vanishing, absence; सूर्यापाये Me. 82 at the time of sunset; क्षणदापायशशाङ्कदर्शनः R. 8. 74 close of night; जलापायविपाण्डुराणि Śi. 4. 5; 4. 54; 18. 1. **-4** Destruction, loss, death, annihilation; करणापायविभिन्नवर्णया R. 8. 42 loss, 83; मालत्यपायमवगम्य Māl. 10. 9 death or disappearance of M. **-5** An evil, ill, misfortune, risk, calamity, danger (oft. opp. उपाय); तदपि मरणापायचकितः Bh. 3. 9; तदनेन पापबुद्धिनोपायश्चिन्तितो नापायः Pt. 1 not the danger (resulting from the plan); उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत् Pt. 1. 406; अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् 1. 61; बह्वपाये वने Pt. 1 exposed to many dangers, dangerous; कायः संनिहितापायः H. 4. 65 exposed to dangers or calamities; नश्येऽप्यपायमपेक्षते H. 4. 102; Ki. 14. 19. **-6** Loss, detriment, injury. **-7** The end (of a word).

अपायिन् *a.* Departing, transient; perishable; see अनपायिन्.

अपेत *p. p.* Gone away, disappeared; अपेतयुद्धाभिनिवेशसौम्यः Śi. 3. 1. **-2** Departing or deviating from, swerving from, contrary (with abl.); अर्थादनपेतं अर्थ्यम् P. IV. 4. 92 Sk. (धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते); न्याय्यपेतादिकारिणः Y. 2. 4. **-3** Free from, devoid of, deprived of (with abl. or in comp.); सुखादपेतः Sk.; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70 faultless; °भीः Ms. 7. 197; सर्वयपेतमपि प्रभुना नवैव Ś. 7. 32 free from (mental) darkness. **-Comp. -राक्षसी** N. of a plant, Ocimum Sanctum (तुलसी) (अस्याः राक्षसतुल्यपापादिहरणात्तन्नामत्वम्).

अपेक्ष् [अप्-ईक्ष्] 1 A. **1** To look round or about for something, to look or hope for, expect. **-2** To wait for, await; सज्जो रथो भर्तुर्विजयप्रस्थानमपेक्षते Ś. 2 awaits; क्षणमपेक्षस्व U. 7; K. 84; न कालमपेक्षते स्नेहः Mk. 7. न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते H. Pr. 30; पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमासिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26. **-3** To require, want, stand in need of; wish or desire for; शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते Śi. 2. 86; न खलु स्तम्बकारिता वा गुणमपेक्षते Mu. 1. 3; प्रभुता रमणेषु योषितां न हि भावस्खलितान्यपेक्षते V. 4. 26; Ku. 3. 18; Pt. 2. 26. **-4** To have regard to, look to, have in view, have an eye to; किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वननः प्रार्थयते मृगाधिपः Ki. 2. 21; अतः सन्धोऽयं व्यञ्जकत्वेऽर्थान्तरमपेक्षते S. D. **-5** To take into account or consideration, consider, think of, respect, care for; उपकृतमपि नापेक्षते K. 35, 197, 257, 315; नूनमस्यायमनपेक्षितात्मभवदसौ व्यापारः Māl. 9; अनलंत्विदृद्वान् कस्मांश्च त्वयाऽपेक्षितः पिता Bk. 6. 128; Ś. 5. 16, Ms. 8. 309; with न not to like, not to care for; अनपेक्षितराजराजम् Mu. 3. 18; तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवम् Ku. 5. 18.

अपेक्षा-क्षणम् **1** Expectation, hope, desire. **-2** Need, requirement, necessity; निरपेक्ष without hope or need, regardless of; निर्विशङ्का निराहंमा निरपेक्षा च मैथिली Rām. 6. 47. 9. द्रोणस्तथोक्तः कर्णेन सापेक्षः फाल्गुनं प्रति (उवाच) Mb. 12. 2. 12. सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः; अनपेक्षः शुचिर्दक्षः Bg. 12. 16; or in comp.; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेवापेक्ष इव स्थितः Ś. 7. 15 awaiting kindling. **-3** Consideration, reference, regard, with the obj. in loc. case; more usually in comp.; मध्यमङ्गानपेक्षम् Ratn. 1. 15 regardless of; the instr. and sometimes loc. of this word frequently occur in comp. meaning 'with reference to', 'out of regard for', 'with a view to', 'for the sake of'; सोऽपि कार्यकरणापेक्षया क्षुरमेकमादाय तस्याभिमुखं प्रेषयामास Pt. 1; नियमापेक्षया R. 1. 94; भूपलापेक्षया Mu. 1; पौरजनापेक्षया 2 out of regard for; किमकोशलादुत प्रयोजनापेक्षया 3 with a view to gain some object; प्रथमसुकृतापेक्षया Me. 17; दण्डं शक्त्यपेक्षम् Y. 2. 26, in proportion to, in accordance with; अत्र व्यङ्ग्यं गुणीभूतं तदपेक्षया वाच्यस्यैव चमत्कारित्वात् K. P. 1 as compared with it. **-4** Connection, relation, dependence as of cause with effect or of individual with species; शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः Ak. **-5** Care, attention, heed; देशाऽपेक्षास्तथा यूयं यातादायाङ्गुलीयकम् Bk. 7. 49. **-6** respect, reference. **-7** (In gram.) = आकाङ्क्षा q. v. **-Comp. -बुद्धिः** (In Vaiśesika Phil.) the distinguishing perception by which we apprehend 'this is one', 'this is one' &c. and which gives rise to the notion of duality; see Sarva. chap. 10 where अपेक्षाबुद्धिः = विनाशकविनाशप्रति-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

योगिनी बुद्धिः; cf. Bhasha P. द्वित्वादयः परार्धान्ता अपेक्षाबुद्धिजा मताः। अनेकाश्रयपर्याप्ता एते तु परिकीर्तिताः॥ अपेक्षाबुद्धिनाशाच्च नाशस्तेषां निरूपितः। 107-8.

अपेक्ष्य, -क्षितव्य, -क्षणीय *pot. p.* To be desired, wanted, hoped for, expected, considered &c.; desirable.

अपेक्षित *p. p.* Looked for, expected; wanted, desired, required; considered, referred to &c. **-तम्** Desire, wish; regard, reference, consideration.

अपेक्षिन् *a.* Hoping, waiting for, wishing or desiring for, wanting; considering, caring; usually as last member of comp.; गुरुर्विविवक्षापेक्षी R. 15. 85; प्रयोजनापेक्षितया Ku. 3. 1 according to.

अपेय *a.* Not fit to be drunk; अपेयेषु तडागेषु बहुतरमुदकं भवति Mk. 2.

अपेहि (Imper. 2nd sing.) Used as the first member of some compounds (belonging to the class मयूरव्यंसकादि P. II. 1. 72): °कगा, °द्वितीया, °प्रकसा, °वाणिजा, °स्वागता where it has the sense of 'excluding', 'expelling', 'refusing admission to'; *e. g.* °वाणिजा a ceremony where merchants are excluded; so °द्वितीया &c. **-Comp. -वाता** N. of a plant which expels wind.

अपोगण्डः -अपौगण्ड, [अ-पोगण्डः, or अपसि (वेध) कर्मणि गण्डः त्याज्यः Tv.] **1** Having a limb too many or too few (redundant or deficient). **-2** Not under 16 years of age; बाल आषोडशाद्वर्षात्पोगण्डश्चापि गंजितः। Narada; अजडश्चेदपोगण्डो विषये चास्य भुज्यते। Ms. 8. 148; पोगण्डः पञ्चमादब्दादर्वाक् च दशमाब्दतः। **-3** A child or infant (किशोर, शिशु). **-4** Very timid; **-5** Wrinkled, flaccid. **-6** One past 16.

अपोढ see under अप-वह्.

अपोदक *a.* Ved. **1** Waterless; water-tight (नौः Rv. 1. 116. 3.). **-2** Not watery, not fluid. **-कम्** [अपकृष्टमुदकं यस्मात्] Poison &c. that removes water (जलापकर्षहेतु विषादि).

अपोदिका, -की *f.* A sort of pot-herb (अपनद्धमुदकं यस्याः, तत्फलेषूदकस्यात्तथात्वम्). **-की** see उपोदकी. Bassella Lucida or Rubra (Mar. थोरमयाळ)

अपोह् 1 U. [अप-उह् or ऊह्] To remove, drive or push away, dispel, take away, destory; स हि विघ्नानपोहति S. 3. 1; कुसुमानि...प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि R. 8. 44, 54; पूर्वसुखमपोहदुत्सवः (उत्तरः) 19. 5 pushed away, displaced, supplanted; मनोजरुजं सा वा दिव्या ममालमपोहितुम् V. 3. 10; अर्कत्विडपि कुर्वाणः मौखैर्दुःखान्यपोहति U. 2. 19 Removes; Bk. 17. 83; 15. 119; Ms. 8. 114, 11. 108; कल्पनाया अपोढः कल्पनापोढः P. II. 1. 38 Sk. removed from, or beyond imagination **-2** To heal, cure (as illness). **-3** To avoid, give up, leave; सर्वान् रसानपोहेत Ms. 10. 86; पञ्चवट्यां ततो रामः...अनपोढस्थिरस्थितस्थौ R. 12. 31 not leaving (the path of) propriety. **-4** To deny; स्थाप्यतेऽपोह्यते वा चेत् S. D. 730. **-5** To reason, argue by way of opposing a statement.

अपोहः **1** Removing, driving away, healing &c. **-2** Removal of doubt by the excercise of the reasoning faculty. **-3** Reasoning, arguing; reasoning faculty. **-4** Negative reasoning (opp. ऊह) (अपरतर्कनिरासाय कृतो विपरीततर्कः), one of the *dhīguṇas* q. v. स्वयमूहापोहासमर्थः; इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः Mb. 13. 145. 43. ऊहापोहमिमं सरोजनयना यावद्विधत्तेतराम् Bv. 2. 74; hence ऊहापोह = complete discussion of a question. **-5** Excluding all things not coming under the category in point; तद्वानपोहो वा शब्दार्थः (where Maheśvara paraphrases अपोह by अनद्व्यावृत्ति *i. e.* तद्भिन्नत्यागः), **-6** A superfluous member attached to a structure of some construction.

अपोहनम् **1** Removal &c. = अपोह above. **-2** Reasoning faculty; मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च Bg. 15. 15 (Mr Telang translates अ° by removal; Lok. Tilak translates as नाश.) ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावत्स्मृतिरपोहनम् Bhāg. 11. 13. 6.

अपोहित *a.* **1** Removed; न च सामर्थ्यमपोहितं क्वचित् Ki. 2. 27. **-2** Denied (in disputation, opp. to स्थापित).

अपोह्य,-अपोहनीय *pot. p.* To be removed, taken away; मृत्युर्बुद्धिमतापोह्यो यावद् बुद्धिबलोदयम् Bhāg. 10. 1. 48. expiated (as sin); to be established by reason.

अपौरुष,-पौरुषेय *a.* **1** Unmanly, cowardly, timid. **-2** Superhuman, not of the authorship of man, of divine origin; अपौरुषेया वेदाः; अपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते Māl. 9. not set up by (the hand of) man. **-षम् -षेयम्** **1** Cowardice, pusillanimity. **-2** Superhuman power.

अप्त *a.* Ved. Obtained; watery; cf. Rv. 9. 16. 3.

अप्तस् *n.* A sacrificial act.

अप्तु *a.* Ved. Busy, active, industrious. **-तुः** (or *n.* Uṇ. 1. 74) **1** The body. **-2** Soma (सूक्ष्मरूपसोम). **-3** A sacrificial animal.

अप्तुर् *m.* [अद्भ्यः जलदानाय तुतोर्ति, जलानि प्रेरयति, तुर् क्विप् Tv.] **1** Active, busy, giving water, flowing as water; an epithet of Indra (Say. अपां प्रेरक इन्द्रः). **-2** Fire.

अप्तु,-तू -र्यम् [अप्तुरो भावः बाहु °वेदे यत्] Sending down water (वृष्टिप्रेरकत्वम्), giving of water; zeal, activity यूवोरप्तूर्यं हितम् Rv. 3. 12. 8; 51. 9.

अप्तोर्यामः, -मन् *m.* N. of a sacrifice and of a verse of the Sāma Veda closing that rite; the last or 7th part of the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अप्त्य *a.* [अप्तुनि देहे भवः यत् वेदे डिलोपः Tv.] **1** Engaged in an act, active (देहकर्मणि स्थित). **-2** Offspring (अपत्य Nir.).

अप्नः -अप्नस् *n.* [आप्-असुन् नुट् ह्रस्वश्च, Uṇ. 4. 207] **1** Possession, property. **-2** Work, sacrificial act or rite,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

any act. -3 Offspring. -4 Form, shape. -5 To be obtained (used actively); [cf. L. *ops*]. -**Comp.** -**स्थ** *a.* superintending work (कर्मण्यधिकृत); (or *m.*) proprietor of an estate. -**राजः** lord of wealth or property, illustrious by means of works; directing works to be done (कर्मप्रेरक).

अप्नवान *a.* 1 Having progeny. -2 Poor. -**नः** [अप्नसे आदायकर्मणे वानं यस्य पृषो° सलोप Tv.] 1 The arm. -2 N. of a Ṛiṣi in the family of or connected with Bhṛigu. अप्नवानो भृगवो विरुरुचुः Rv. 4. 7. 1.

अप्नस्वत् *a.* Having (sacrificial) acts or works; productive.

अप्पति, -अप्पित्तम् see under अप्.

अप्य *a.* [अपां इदं तत्र साधु संस्कृतम् वा यत्; अद्भिः संस्कृतम् P. IV. 4. 134] 1 Connected with or coming from water. त्वया हितमप्यमप्सु भागम् Rv. 2. 38. 7; watery; स ईं मृगो अप्यो वनर्गुरुप 1. 145. 5. consisting of, consecrated with, water (as हविः) -2 Obtainable. -3 Active, connected with sacrificial acts.

अप्पयदीक्षितः N. of a celebrated Draviḍa writer, author of works on Alaṅkāra and other subjects and a contemporary of Pandit Jagannātha who lived in the 17th century (written also as अप्पयादीक्षित).

अप्यञ्च् [fr. अञ्च्] Gone into, reaching, hidden.

अप्यय &c. see under अपी.

अप्यर्धम् *ind.* Ved. Near, in the neighbourhood.

अप्रकट *a.* Unmanifested, unapparent.

अप्रकम्प *a.* 1 Unshaken (fig. also), firm, steady. -2 Unanswerable (as argument).

अप्रकर *a.* Not acting well.

अप्रकरणम् Not the main or principal topic, incidental or irrelevant matter.

अप्रकल्पक *a.* Not explicitly enjoining, not prescribing as obligatory.

अप्रकाण्ड *a.* Stemless (small). -**ण्डः** A bush, a shrub.

अप्रकाश *a.* 1 Not shining or bright, dark, wanting in brightness (fig. also); प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोक इवाचलः R. 1. 68. -2 Self-illuminated. -3 Hidden, secret, concealed; सीमायामप्रकाशानि कारयेत् Ms. 8. 251; 9. 256. -**शम्, -शे** *ind.* In secret, secretly; अहमप्रकाशे तिष्ठामि M. 4; सत्यवत्या हस्तेऽप्रकाशं निक्षिप्तः V. 5 secretly. -**शः** Indistinctness, secrecy; a secret.

अप्रकाशक *a.* Making dark; not disclosing &c.

अप्रकाश्य *a.* Not to be disclosed, to be kept secret (one of 9 such things); जन्मर्क्षं मैथुनं मन्त्रो गृहच्छिद्रं च वञ्चनम्। आयुर्धनापमानं स्त्री न प्रकाश्यानि सर्वथा ॥

अप्रकृत *a.* 1 Not principal or chief, incidental, occasional. -2 Not relevant to the subject under discussion, not to the point, irrelevant; see प्रकृत, प्रस्तुत; अप्रकृतं अनुसन्धा 'to beat about the bush', not to come to the point. -**तम्** (In Rhet.) उपमान *i. e.* the standard of comparison (opp. प्रकृत or उपमेय). -**तः** An insane person (cf. Dānasāgara.)

अप्रकृतिः *f.* 1 Not the inherent or natural property, accidental property or nature; an accident (विकृति). -2 Spiritual being; the Puruṣa of the Sāṅkhyas. -3 Not the original word; such as a termination.

अप्रकृष्ट *a.* Not excelled, low, vile. -**ष्टः** A crow.

अप्रक्षित *a.* Undecayed, undiminished, inexhaustible; अप्रक्षितं वसु बिभर्षि Rv. 1. 55. 8.

अप्रख्यता Infamy: अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्मसंक्षयः। अभिध्याऽप्रख्यता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते Mb. 12. 158. 5.

अप्रगम *a.* Going too fast to be followed by others.

अप्रगल्भ *a.* 1 Not bold, bashful, modest (opp. धृष्ट); धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः H. 2. 26. -2 Coward, fearful; (विहगा जलचारिणः) नावगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् Rām. 3. 16. 22.

अप्रगुण *a.* Perplexed, confounded.

अप्रग्राह *a.* Unrestrained, unbridled.

अप्रचङ्कश *a.* Ved. Without the power of seeing; Av. 8. 6. 16.

अप्रचेतस् *a.* Ved. Deficient in understanding, foolish, stupid; Av. 20. 128. 2.

अप्रचोदित *a.* unasked, undesired: (भिक्षां) पुरस्तादप्रचोदितां...ग्राह्याम् Ms. 4. 248.

अप्रच्छेद्य *a.* Inscrutable.

अप्रच्युत *a.* Unmoved; पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि Rv. 2. 28. 8. not swerving from, following, observing (with abl.); अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् Ms. 12. 116.

अप्रज *a.* 1 Without progeny, childless; अप्रजाः सन्तु अत्रिणः Rv. 1. 21. 5 शौचं मैथुनमप्रजम् Chān. 57. अप्रजः सुप्रजतमो Bhāg. 4. 23. 33. -2 Unborn. -3 Unpeopled. -**जा** Having no child, not giving birth to children, not prolific.

अप्रजस्, अप्रजात *a.* Childless, having no issue or progeny; अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः Y. 2. 144. -**ता** A woman who has borne no child, a barren woman.

अप्रजज्ञि *a.* Ved. 1 Inexperienced, unskilful. -2 Childless.

अप्रज्ञात *a.* Not known, अतीन्द्रिय; आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् Ms. 1. 5.

अप्रणीत *a.* Unconsecrated, vulgar, profane. -**तम्** Frying clarified butter without consecrated water.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अप्रतर्क्य *a.* Incomprehensible by reason or inference, undefinable.

अप्रता *a.* Ved. Very great or extensive, affluent; न सोमो अप्रता पपे Rv. 8. 32. 16.

अप्रतापः 1 Want of lustre, dullness, dimness. -2 Meanness, want of dignity.

अप्रति *a.* Ved. 1 Without opponents or foes, irresistible; य एक इदप्रतिर्मन्यमानः Rv. 5. 32. 3; °वीर्य of irresistible prowess. -2 Unsurpassed, unequalled. -*adv.* Irresistibly तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति Bhāg. 8. 7. 19.

अप्रतिकर *a.* Trusting, trusty, confidential.

अप्रतिकर्मन् *a.* 1 Of unequalled deeds or achievements. -2 Irresistible, irremediable.

अप्रति(ती)कार *a.* Irremediable, helpless, that cannot be remedied or helped; °रेयमापदुपस्थिता K. 154. -**रः** Not remedying, non-requital, non-retaliation. यदि मामप्रतीकारम् । Bg. 1. 46.

अप्रतिगृह्य *a.* One from whom one must not accept any thing as a gift &c.

अप्रतिग्राहक *a.* Not accepting.

अप्रतिग्राह्य *a.* Unacceptable.

अप्रतिघ *a.* 1 Not to be vanquished, invincible. -2 Not to be warded or kept off; यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः । तद्रजोऽप्रतिघं (घं) विद्यात् Ms. 12. 28. -3 Not angry.

अप्रतिद्वन्द्व *a.* 1 Having no adversary in battle, irresistible. -2 Unsurpassed, unrivalled.

अप्रतिधुर *a.* Without the fellow-horse.

अप्रतिपक्ष *a.* 1 Without a rival or opponent. -2 Unlike.

अप्रतिपत्तिः *f.* 1 Non-performance, non-acceptance. -2 Neglect, omission, disregard. -3 Want of understanding. -4 Absence of determination (what to do), perplexity; °विह्वल &c. K. 159; (अप्रतिपत्तिर्जडता स्यादिष्टानिष्टदर्शनश्रुतिभिः); °त्तिसाध्वसजडा K. 240; ययुः क्षणादप्रतिपत्तिमूढताम् Ki. 14. 43. -5 (Hence) absence of mind or ready wit (स्फूर्त्यभाव); उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभा Gaut. S.

अप्रतिपद् *a.* Not going (विकल).

अप्रतिबन्ध *a.* 1 Unimpeded, unobstructed. -2 Direct, undisputed; (in law) got by birth without any obstruction, not collateral (as inheritance).

अप्रतिबल *a.* of irresistible might, of unequalled power.

अप्रतिभ *a.* 1 Modest, bashful. -2 Not ready-witted, dull. -**भा** Bashfulness, modesty.

अप्रतिभट *a.* Unrivalled. -**टः** An unrivalled warrior; आत्मानं °टं मन्यमानः Dk. 3.

अप्रतिम -मान *a.* 1 Without an equal or parallel, incomparable, matchless, unrivalled; त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो Rv. 8. 96. 17. रामस्य पश्याप्रतिमानमोजः Mv. 1. 62; °रूपत्वम्; °वीर्य, °बुद्धि &c. -2 Improper; तस्मात्त्वया समारब्धं कर्म ह्यप्रतिमं परैः Rām. 6. 12. 35.

अप्रतिमानुष *a.* Extra-ordinary; Mb.

अप्रतियत्नः Natural or spontaneous state.

अप्रतियोगिन् *a.* 1 Without an adversary. -2 Having no opposite or counterpart.

अप्रतिरथ *a.* or -**थः** (A hero) who has no प्रतिरथ or rival warrior, a matchless or unrivalled warrior; दौष्यंतिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य Ś. 4. 20, Ś. 7, 7. 33. -2 Matchless; अप्रतिहतैस्तेजोभिः एकैकस्य योग्यता Mv. 1. 46. -**थः** N. of a Ṛiṣi (Composer of the hymn Rv. 10. 103); N. of a son of Rantināra. -**थः, -थम्** N. of a hymn composed by अ°; यथाग्रामङ्गलं साम तदप्रतिरथं विदुः.

अप्रतिरव *a.* Uncontested, undisputed; वर्षशताधिकभोगः सन्ततोऽप्रतिरवः स्वत्वं गमयति Mita.

अप्रतिरूप *a.* 1 Not corresponding with, unfit; वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिलि Rām. 3. 45. 29. -2 Of unequalled form. -3 Incomparable (in a good or bad sense). -**Comp.** -**कथा** incomparable talk (संगणिका), उत्तरवाक्यरहिता वाक्. -**वीर्यम्** irresistible power.

अप्रतिवीर्य *a.* Of incomparable prowess.

अप्रतिशासन *a.* Having no rival ruler, subject to one rule; कृतवानप्रतिशासनं जगत् R. 8. 27.

अप्रतिषेधः A meaningless prohibition, an invalid objection.

अप्रतिष्ठ *a* 1 Not stable or firmly fixed, fluctuating, not made permanent; अप्रतिष्ठे रघुज्येष्ठे का प्रतिष्ठा कुलस्य नः U. 5. 25. -2 Thrown away, unprofitable, useless; अप्रतिष्ठं तु वार्धुषौ Ms. 3. 180. -3 Disreputable, infamous. -4 Without support, adjustment; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् Bg. 16. 8. -**ष्ठः** N. of a hell. -**ष्ठा** Instability, ill-fame, ill-repute, dishonour. -**ष्ठम्** Brahman (स्वधामप्रतिष्ठितं ब्रह्म).

अप्रतिष्ठान *a.* Ved. Not firm, having no solid ground. Av. 11. 3. 49. -**नम्** Instability, want of solidity or firmness (fig. also); तर्काप्रतिष्ठानादप्यन्यथानुमेयम् Ś. B.

अप्रतिष्ठित *a.* Unsettled, unfixed, uncelebrated, obscure; unconsecrated, unholy. -**तः** An epithet of Viṣṇu

अप्रतिसंक्रम *a.* Having no intermixture.

अप्रतिसंख्य *a.* Unobserved, unnoticed; °आख्य (ख्या)-निरोधः unobserved nullity, annihilation of an object;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

one of the three topics included by the Buddhas under the category of निरूप, the other two being प्रतिसंख्या-निरोध wilful destruction, as of a jar by a mallet, and आकाश the ethereal element.

अप्रतिहत *a.* 1 Not obstructed or impeded, irresistible; °हतान् पुत्रान् K. 62; अस्मद्गृहे °गतिः Pt. 1 free to move; तोयस्येवाप्रतिहतरयः U. 3. 36; जृम्भतामप्रतिहतप्रसरमार्यस्य क्रोधज्योतिः Ve. 1. -2 Unimpaired, unmarred, unrepulsed, unaffected, at home in every respect; सा बुद्धिरप्रतिहता Bh. 2. 40; Pt. 5. 26; so °चित्त, °मनस्. -3 Not disappointed. -4 A kind of deity; अपराजित-अप्रतिहत-जयन्त-वैजयन्त-कोष्ठकान् ... पुरमध्ये कारयेत् Kau. A. 2. 4. **-Comp.** **-नेत्र** *a.* of unimpaired eyes. (**-त्रः**) N. of a Buddhist deity.

अप्रतीक *a.* Without parts or body, epithet of Brahman.

अप्रतीत *a.* 1 Not pleased or delighted; को न्वनेनाप्रतीतेन (संप्रीयेत) Rām. 2. 48. 20. -2 Unapproached; unassailable. Av. 7. 25. 1. -3 Unopposed. -4 (In Rhet.) Not understood or clearly intelligible (as a word), one of the defects of a word (शब्ददोष); अप्रतीतं यत्केवले शास्त्रे प्रसिद्धम् K. P. 7, *i. e.* a word is said to be अप्रतीत if it be used in a sense which it has in particular classes of works only (and not in general or popular use); *e. g.* सम्यग्ज्ञानमहाज्योतिर्दलिताशयताजुषः (where आशय = वासना occurs in Yogaśāstra only).

अप्रतीतिः *f.* Unintelligibleness; mistrust.

अप्रतुलः 1 Want of weight. -2 Want, necessity.

अप्रत्त (°प्रदत्त) Not given away. **-त्ता** A girl, one not given away in marriage.

अप्रत्यक्ष *a.* 1 Invisible, imperceptible. -2 Unknown. -3 Absent. **-Comp.** **-शिष्ट** *a.* not distinctly taught.

अप्रत्यय *a.* 1 Diffident, distrustful (with loc.); बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः Ś. 1. 2. -2 Having no knowledge. -3 (In gram.) Having no affix. **-यः** 1 Diffidence, distrust, disbelief, doubt; क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191. -2 Not being understood. -3 Not an affix; अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् P. I. 2. 45. **-Comp.** **-स्थ** *a.* (in gram.) not pertaining to an affix.

अप्रत्यृत *a.* Not attacked.

अप्रदक्षिणम् *ind.* 1 From the left to the right. -2 unfavourable; निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः। तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम्॥ Rām. 6. 104. 17.

अप्रदुग्ध *a.* Ved. Not milked completely. आ धेनवो अप्रदुग्धाः Rv. 3. 55. 16.

अप्रधान *a.* Subordinate, secondary, inferior; आवां तावदप्रधानौ H. 2. **-नम्** (°ता, °त्वम्) 1 Subordinate or secondary state, inferiority. -2 A secondary or subordinate act. (The word अप्रधान usually occurs in the neuter gender either by itself, or as an attribute to a noun, or as last member of comp.)

अप्रधृष्य *a.* Unconquerable, invincible; यदाश्रौषं भीष्ममत्यंतशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् Mb.; यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चैः M. 5. 17.

अप्रपदनम् Ved. A bad place of refuge.

अप्रभ *a.* 1 Obscure, dull. -2 Mean.

अप्रभु *a.* 1 Wanting power, not powerful. -2 Having no power or control over, unable, incompetent; with gen. or loc.; आशनाऽग्राकर्तमेव पदात्यप्रभुः Rv. 9. 73. 9.

अप्रभूतिः *f.* Little effort.

अप्रमत्त *a.* Not careless or inattentive, careful, attentive, vigilant, watchful; अप्रमत्तो बले कोशे दुर्गे जनपदे तथा (भवेथाः) Rām. 2. 52. 72; 3. 33. 20; युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः Ms. 7. 142.

अप्रमद *a.* Devoid of festivities, sad, joyless; Bk. 10. 9.

अप्रमाद *a.* Careful, vigilant, cautious, steady. **-दः** Care, attention, vigilance. **-दम्** *ind.* Carefully, attentively, uninterruptedly. **-ता** The state of being cautious; शौचाक्रोधाप्रमादता Y. 3. 313. **-दिन** *a.* careful; तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने Ms. 2. 115.

अप्रमय *a.* Imperishable; unlimited (अप्रमेय).

अप्रमा Incorrect knowledge (opp. प्रमा q. v.).

अप्रमाण *a.* 1 Unlimited, immeasurable, boundless. -2 Without authority, proof or weight, unauthorized. -3 Not regarded as an authority, not trustworthy; आजन्मनः शाठ्यमशिक्षितो यस्तस्याप्रमाणं वचनं जनस्य Ś. 5. 25. **-णम्** 1 That which cannot be taken as authority in actions; *i. e.* a rule, direction &c. which cannot be accepted as obligatory. -2 Irrelevancy. **-Comp.** **-आभः,** **-शुभः** (pl.) ' of unlimited lustre ', N. of a class of deities (with Buddhists). **-विद्** *a.* not conversant with evidence, or incapable of weighing evidence.

अप्रमायुक *a.* [प्र-मि-उण् आरवे युक्, स्वार्थे कन् Tv.] Not dying suddenly, very long.

अप्रमित *a.* 1 Not measured, unlimited. -2 Not proved or established by authority.

अप्रमूर, Ved. **अप्रमूर्च्छित** *a.* Not foolish, prudent, wise; ते अप्रमूरा महोभिः Rv. 1. 90. 2.

अप्रमृष्य *a.* Indestructible, unassailable (अबाध्य); सुदामन् तद् रेक्णो अप्रमृष्यम् Rv. 6. 20. 7.

अप्रमेय *a.* 1 Immeasurable, unbounded, boundless; °महिमा; येषां वेद इवाप्रमेयमहिमा धर्मे वसिष्ठो गुरुः Mv. 4. 30. -2 That which cannot be properly ascertained, understood &c.; inscrutable, unfathomable (of person or thing);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्त्वार्थवित्प्रभुः Ms. 1.3; 12.94. -3 Not to be proved or demonstrated (as Brahman). -यम् Brahman. -Comp. -अनुभाव *a.* of unlimited might. -आत्मन् 'of inscrutable spirit' epithet of Śiva.

अप्रमोदः, -दम् 1 Inability to remove pain. -2 Absence of delight.

अप्रयत्न *a.* Not energetic or diligent, indifferent, apathetic, not zealously devoted to (with loc.); °त्नः सुखार्थेषु Ms. 6.26. -त्नः Absence of effort or exertion, indifference, apathy, laziness.

अप्रयाणिः *f.* [अ-प्रया-अनि P. III. 3. 112, न changed to ण by P. VIII. 4. 29] Not going or progressing (used only in uttering imprecations); अप्रयाणिस्ते शठ भूयात् Sk. mayest thou not move onward or progress! See अजीवनि.

अप्रयापणि -निः *f.* Not allowing to go on or progress आक्रोशे नञ्यनिः (P. III. 3. 112; VIII. 4. 30).

अप्रयावम् *adv.* Without interruption, attentively.

अप्रयुच्छत्, अप्रयुत, अप्रयुत्वन् *a.* Ved. Unceasing, continual, not separated (अपृथग्भूत); careful, attentive.

अप्रयुक्त *a.* 1 Not used or employed, not applied. -2 Wrongly used, as a word. -3 (In Rhet.) Rare, unusual (as a word when used in a particular sense or gender though that sense or gender be sanctioned by lexicographers); अप्रयुक्तं तथाम्नानमपि कविभिर्नादृतम्; तथा मन्ये दैवतोऽस्य पिशाचो राक्षसोऽथवा। where the mas. gender of दैवत, though sanctioned (by Amara), is not used by poets and is, therefore, अप्रयुक्त. सन्त्यप्रयुक्ताः Mbh.

अप्रयोगः Non-application or bad application, non-employment. अप्रयोगः प्रयोगान्यत्वात् Mbh. 1. 1. 1.

अप्रलम्ब *a.* Prompt, quick.

अप्रवर्तक, अप्रवर्तिन् *a.* 1 Not exciting or stimulating to action, inert, abstaining from action; पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति Bri. Up. 2. 1. 5. -2 Continuous, unbroken, uninterrupted.

अप्रवर्तनम् Not engaging in, not exciting to any action.

अप्रवृत्त *a.* 1 Not acting, not engaged in. -2 Not instigated. -3 Not proper; अप्रवृत्तं सुदुर्बुद्धे यस्मादेतत्त्वया कृतम् Mb. 5. 192. 47.

अप्रवृत्तिः *f.* 1 Not engaging in action or proceeding, not taking place. -2 Inertia, inactivity, non-excitement, absence of incentive or stimulus. -3 (In medic.) Suppression of the natural evacuations, constipation, ischuria &c.

अप्रवीत *a.* Ved. Not approached; यदप्रवीता दधते ह गर्भम् Rv. 4. 7. 9. -ता 1 Not loved (अकामिता). -2 Not impregnated.

अप्रवेद *a.* Difficult to be found.

अप्रशस्त *a.* 1 Not praiseworthy, worthless, contemptible. -2 Not approved, forbidden. -3 (Ved.) Disobedient. -4 Less, deficient, decayed (क्षीण).

अप्रसक्त *a.* 1 Not attached or addicted, moderate, temperate. -2 Unconnected. -3 unobstructed; विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता Mb. 9. 17. 50.

अप्रसक्तिः *f.* Non-attachment, moderation. विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः Ms. 1. 89.

अप्रसङ्गः 1 Want of attachment. -2 Want of connection. -3 Inopportune time or occasion; अप्रसङ्गाभिधाने च श्रोतुः श्रद्धा न जायते।

अप्रसन्न *a.* 1 Not pleased. -2 Turbid, muddy. -न्नम् The milk of a cow milked after the 7th day of delivery. Nigh.

अप्रसादः Disfavour, displeasure.

अप्रसव *a.* Not being prolific. -वः Not being born.

अप्रसूत *a.* Barren, childless.

अप्रसहिष्णु *a.* quite unable (to); जगत्प्रभोरप्रसहिष्णु वैष्णवम् (चक्रम्) Ku. 1. 54.

अप्रसाह *a.* Not being affected by evils or ill omens; Ch. Up.

अप्रसिद्ध *a.* 1 Unknown, unimportant, insignificant अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसाम् Ku. 3. 19. -2 Unusual, uncommon; °पदम् an obsolete word.

अप्रसिद्धिः *f.* Obscurity, insignificance.

अप्रस्ताविक *a.* (-की *f.*) Not belonging to the subject-matter, irrelevant (= अप्रास्ताविक q. v.); Mal.

अप्रस्तुत *a.* 1 Unsuitable to the time or subject, not to the point, irrelevant. -2 Absurd, nonsensical; रे गोरम्भ किमप्रस्तुतं लपसि Pt. 1. -3 Accidental or extraneous. -4 Not ready. -Comp. -प्रशंसा a figure of speech which, by describing the अप्रस्तुत (what is not the subject-matter) conveys a reference to the प्रस्तुत or subject-matter; अप्रस्तुतप्रशंसा सा या सैव प्रस्तुताश्रया K. P. 10. It is of 5 kinds:— कार्ये निमित्ते सामान्ये विशेषे प्रस्तुते सति। तदन्यस्य वचस्तुल्ये तुल्यस्येति च पञ्चधा॥ *i. e.* when the subject-matter is viewed (*a*) as an effect, information of which is conveyed by stating the cause; (*b*) when viewed as a cause by stating the effect; (*c*) when viewed as a general assertion by stating a particular instance; (*d*) when viewed as a particular instance by stating a general assertion; and (*e*) when viewed as similar by stating what is similar to it, See K. P. 10 and S. D. 706 for examples.

अप्रहत *a.* 1 Unhurt, intact. -2 Waste, unploughed, K. 326. -3 New and unbleached (as cloth); ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितम्। निर्णेजकाक्षालितं चाप्रहतं वास उच्यते॥.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अप्रहन् *a.* Not destroying, favouring, aiding (अनुग्राहक) त्यमू षो अप्रहनं गृणीषे Rv. 6. 44. 4.

अप्रहित *a.* 1 Not sent out; Av. 6. 29. 2. -2 Unattacked by foes. -3 Not stirred up, इन ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितम् Rv. 8. 99. 7.

अप्राकरणिक *a.* (**-की** *f.*) Not belonging to the subject-matter; अप्राकरणिकस्याभिधानेन प्राकरणिकस्याक्षेपोऽ प्रस्तुतप्रशंसा K. P. 10.

अप्राकृत *a.* 1 Not vulgar. -2 Not original. -3 Not ordinary, extraordinary; °आकृतीनाम् K. 174, अप्राकृतेषु पात्रेषु यत्र वीरः स्थितो रसः Mv. 1. 3. -4 Special. -5 Not belonging to प्राकृत language.

अप्राग्र्य *a.* Secondary, subordinate, inferior.

अप्राचीन *a.* 1 Modern. -2 Not eastern, western.

अप्राज्ञ *a.* Ignorant, unlearned. **-ज्ञता** Ignorance; दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्याप्राज्ञतया नरः Ms. 4. 167.

अप्रादेशिक *a.* 1 Not pointing to, or suggestive of; Nir. 1. 13. -2 Non-provincial.

अप्राधान्य *a.* Subordinate.

अप्राण *a.* Lifeless; inanimate. **-णः** The Almighty Being.

अप्राप्त *a.* 1 Not obtained or got; अप्राप्तयोस्तु या प्राप्तिः सैव संयोग ईरितः । Bhāshā P. -2 Not arrived or come, unaccomplished; अप्राप्तव्यवहारम् Y. 2. 243. -3 Not authorised or following, as a rule. -4 Not come to or reached; राघवो रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषाम् (चिच्छेद) R. 12. 96. -5 Not of a marriageable age; Ms. 9. 88. **-Comp. -काल** 1 inopportune, ill-timed, unseasonable; °लं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । लभते बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् Pt. 1. 63. -2 under age. (**-लम्**) an irregular discussion (of any subject). **-प्रापक** *a.* 1. conveying (the sense of) what is not otherwise specified, such as the use of the Potential mood in स्वर्गकामो यजेत. -2 not yet tamed (as a young calf) **-यौवन** *a.* not arrived at puberty or who has not reached his youth; शिशुमप्राप्तयौवनम् R. 15. 42. **-व्यवहार, -वयस्** *a.* (in law) under age, not old enough to engage in public business on his own responsibility, a minor (a boy before he reaches his 16th year); अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः Dakṣa.

अप्राप्तिः *f.* 1 Non-acquisition; तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाशेषपातका K. P. 4. -2 Not being proved or established by a rule before; विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति Mīm. -3 Not taking place or occurring. -4 Not being applicable = अनुपपत्ति q. v.

अप्रामाणिक *a.* (**-की** *f.*) 1 Unauthoritative, unwarranted; इदं वचनमप्रामाणिकम्. -2 Untrustworthy, unreliable.

अप्रामि *a.* Ved. Unhurt, unimpaired, Rv. 8-61. 1.

अप्रायत्यम् Ved. 1 Impurity. -2 Ungovernableness.

अप्रायु *a.* Ved. Not going forth (अगन्तृ); अप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे Rv. 1. 89. 1; unceasing.

अप्रायुस् *a.* Ved. With undiminished or unimpaired life or vigour; अप्रायुषे दिवातरात् Rv. 1. 127. 5.

अप्रिय *a.* 1 Disliked, disagreeable, unpleasant, offensive अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः Rām.; Ms. 4. 138; अतः समीपे परिणेतुरिष्यते तदप्रियापि प्रमदा स्वबन्धुभिः Ś. 5. 17; hated, distasteful. -2 Unkind, unfriendly. **-यः** A foe, an enemy. **-या** A sort of fish (शृङ्गीमत्स्यः). **-यम्** An unfriendly or offensive act; पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री...... नाचरेत्किंचिदप्रियम् Ms. 5. 156. **-Comp. -कर, -कारिन्, -कारक** *a.* unfriendly, ill-disposed. **-भागिन्** *a.* ill-fated. **-वद, (°यम्°), -वादिन्** *a.* speaking unkind or harsh words; वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा Y. 1. 73; माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी Chāṇ. 44.

अप्रीतिः *f.* 1 Dislike, aversion. -2 Unfriendly feeling, enmity. -3 Pain. **-Comp. -कर** (**-री** *f.*). 1 unkind; unfavourable. -2 disagreeable, disliked.

अप्रेतराक्षसी = अपेतराक्षसी *q. v.*

अप्रेमन् *a.* Disliking, unfriendly. *n.* Dislike.

अप्रोक्षित *a.* Not sprinkled, not consecrated.

अप्रोटः A kind of bird (Mar. कुकुडकुंभा).

अप्रौढ *a.* 1 Not arrogant. -2 Timid, gentle, not bold. -3 Not full-grown. **-ढा** 1 An unmarried girl. -2 A girl very recently married and not arrived at puberty or womanhood.

अप्लव *a.* 1 Without a ship, Av. 19. 50. 31. -2 Not swimming.

अप्लुत *a.* Not protracted (as a vowel).

अप्व *a.* [आप् बाहु° व, पृषो° ह्रस्वः] Attainable. **-प्वा** Disease, danger; गृहाणाङ्गान्यप्वे परेहि Rv. 10. 103. 12. the region of the throat or neck. (?)

अप्सः, -प्सा *m.* (**-प्साः**) Ved. [अपःसनोति, सन्-ड] 1 Giving or yielding water; forming the essential portion of water (अपां सारभूतो रसः). -2 not destroying. **-प्सम्** Form, see अप्सस्.

अप्सरः [अप्-सृ-अच्] Any aquatic animal (moving in water).

अप्सरस् *f.* (**-राः, -रा**). [अद्भ्यः सरन्ति उद्गच्छन्ति, सृ-असुन् Un. 4. 236; cf. Rām. अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः । उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ A class of female divinities or celestial damsels who reside in the sky and are regarded as the wives of the Gandharvas. They are very fond of bathing, can change their shapes, and are endowed with superhuman power (प्रभाव).

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

They are called स्वर्वेश्याः and are usually described as the servants of Indra, who, when alarmed by the rigorous austerities of some mighty sage, sends down one of them to disturb his penance, and her mission is generally successful; मेनकाऽप्सरसां श्रेष्ठा महर्षीणां पिता च ते Mb. 1. 74. 75. cf. या तपोविशेषपरिशङ्कितस्य सुकुमारं प्रहरणं महेन्द्रस्य V. 1. They are also said to covet heroes who die gloriously on the battle-field; cf. परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रान्तवाय्वोः समकालमेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरः प्रार्थितयोर्विवादः ॥ R. 7. 53. Bāṇa mentions 14 different families of these nymphs (see K. 136) The word is usually said to be in pl. (स्त्रियां बहुष्वप्सरसः) but the singular, as also the form अप्सरा, sometimes occurs; नियमविघ्नकारिणी मेनका नाम अप्सराः प्रेषिता Ś. 1; एकाप्सरः &c. R. 7. 53 and see Malli. thereon; अनप्सरेव प्रतिभासि V. 1. –2 Direction or the intermediate point of the compass (दिक् च उपदिक् च). –Comp. –**तीर्थम्** N. of a sacred pool in which the Apsarasas bathe; probably it is the name of a place, see Ś. 6. –**पतिः** lord of the Apsarasas, epithet of Indra. N. of the Gandharva शिखण्डिन्; Av. 4. 37. 7.

अप्सव *a.* [अप्सं जलरसं वाति हिनस्ति, वा-क] Devoid of the essence (freshness) of water; –2 possessed of form or shape; giving water (?).

अप्सव्य *a.* [अप्सु भवः यत्] Being in, or fit for, water.

अप्सस् *n.* Ved. Form, beauty; or one possessed of beauty; cheek (?). उषा हसेव नि रिणीते अप्सः Rv. 1. 124. 6.

अप्सु *a.* [नास्ति प्सु रूपं यस्य Nir.] 1 Formless, shapeless. –2 Not beautiful. Note : –**अप्सु** forms the first member of several compounds. –**क्षित्** a god (dwelling within the clouds); अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ Rv. 1. 139. 11. –**चर** *a.* aquatic; moving in waters. P. VI. 3. 1. –**ज**, –**जा** *a.* born in the waters or in the atmosphere; यद्गे दिविजा अप्स्वप्सुजा वा सहस्कृत Rv. 8. 43. 28. (–**जाः**) –**योनिः** 1 a horse. –2 a cane or reed. –**जित्** vanquishing the aerial Asuras. –**मत्** *a.* possessed of what is in water; not losing one's nature in water (as lightning); getting sufficient water. –**योनि** *a.* born from the waters.

अफल *a.* [न. ब.] 1 Unfruitful, fruitless, barren (lit. & fig.); याः फलिनीर्या अफलाः Rv. 10. 97. 15. °ला ओषधयः, °लं कार्यम् &c. –2 Unproductive, useless, vain; यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला । यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः Ms. 2. 158. –3 Deprived of virility, castrated; emasculated; अफलोऽहं कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता Rām. 1. 49. 3. –**लः** 1 N. of a plant (Mar. झाबुक) Tamarix Indica –2 A goat. –**ला** The Aloe plant (Mar. घृतकुमारी कोरफड); another plant (Mar. भूम्यामलकी). –Comp. –**आकाङ्क्षिन्**, –**प्रेप्सु** *a.* one who desires no reward (for his labours), disinterested; अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञः क्रियते ब्रह्मवादिभिः Mb.

अफल्गु *a.* Productive, profitable; तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डम् Śi. 3. 76.

अफेन *a.* Frothless, without scum or foam. –**नम्** Opium (perhaps a corruption of अहिफेन; अ has here a depreciative force).

अब = अम्ब q. v.

अबद्ध, –द्धक *a.* 1 At liberty; not bound or restrained. –2 Unmeaning, nonsensical, absurd, contradictory; *e. g.* यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी च मे पिता । माता तु मम वन्ध्यासीदपुत्रश्च पितामहः ॥ (contradictory); जरद्गवः कम्बलपादुकाभ्यां द्वारि स्थितो गायति मङ्गलानि (v. l. मन्त्रकानि)। तं ब्राह्मणी पृच्छति पुत्रकामा राजन्नगर्यां लवणस्य कोऽर्घः ॥ Rāyamukuta on Ak. –**द्धः** Improper, impossible thing; नापथ्यायेन स्पृहयेन्नाबद्धं चिन्तयेदसत् Mb. 12. 215. 9. –Comp. –**मुख** *a.* foulmouthed, abusive, scurrilous.

अबद्धवत् *a.* Unmeaning, ungrammatical; यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि Bhāg. 1. 5. 11.

अबध –ध्य See अवध–ध्य &c.

अबधा *f.* Segment of the basis of a triangle. See अबाधा.

अबन्धक *a.* 1 Not binding. –2 Without any pledge.

अबन्धन *a.* Free, without bonds.

अबन्ध्र *a.* Ved. Without ligatures; falling asunder.

अबन्धु, –बान्धव *a.* 1 Friendless, lonely. त्वमेताञ्जनराज्ञो द्विर्दशाऽबन्धुना सुश्रवसोपजग्मुषः Rv. 1. 53. 9 –2 Unowned. –Comp. –**कृत्** *a.* causing want of companions. –**कृत** *a.* not brought about by relatives, growing spontaneously; त्वय्यस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् Ś. 4. 16.

अबल *a.* 1 Weak, feeble, unprotected. –**लः** N. of a plant Crataeva Roxburghii (वरुणवृक्ष) (Mar. वायवर्णा) –**ला** 1 A woman (as belonging to the weaker sex); नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीनाम् । याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ Bh. 1. 10; compare also : –हृदये वहसि गिरीन्द्रौ त्रिभुवनजयिनी कटाक्षेण । अबला त्वं यदि मन्ये के बलवन्तो न जानीमः ॥Udb. °जनः *a.* woman; इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दुःखानि...Ś. 4. 3; R. 9. 46. –2 One of the ten earths according to the Buddhists. –**लम्** Weakness, want of strength; see बलाबल्म् also. –Comp. –**अबलः** N. of Śiva.

अबलास *a.* Not consumptive; Av. 8. 2. 18.

अबल्यम् 1 Weakness. स यत्रायमात्माऽबल्यं न्येत्य संमोहमिव Bṛi. Up. 4. 4. 1. –2 Sickness.

अबाध *a.* Unrestrained, unobstructed. –2 Free from pain. –**धा** The segment of the base of a triangle. –**धः** 1 Non-obstruction. –2 Non-refutation.

अबाधित *a.* Unimpeded, unrestricted, unrefuted; सहुरिः स्तवबाधितः Rv. 10. 92. 8.

अबाल, –अबालिश *a.* 1 Not childish, youth; Nir. IX. 10. –2 Not young, full (as the moon).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अबाह्य *a.* 1 Not exterior, internal; राज्ञः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशशंसे करणैरबाह्यैः R. 14. 50; -2 (fig.) Familiar or intimately acquainted with, conversant with; गीतनृत्यवाद्यादिष्वबाह्यः Dk. 155. -3 Without an exterior; तदेतद् ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यम् Bri. Up. 2. 5. 19.

अबिन्धनः [आपः एव इन्धनं यस्य] The submarine fire (that feeds on the waters of the ocean); अबिन्धनं वह्निमसौ बिभर्ति R. 13. 4.

अबिभीवस् *a.* Ved. Fearless; इन्द्रेण सं हि दृक्षसे संजग्मानो अबिभ्युषा Rv. 1. 6. 7.

अबीज (-जक) *a.* 1 Impotent, seedless; Ms. 9. 79. -2 Causeless; -जः Victory over the mind; -जा a kind of grape (Mar. बेदाणा) -जम् An unproductive seed; अबीजविक्रयी Ms. 9. 291.

अबुद्ध *a.* Foolish, unwise; अपवादमात्रमबुद्धानाम् Sān. 8. -द्धः The individual soul (जीवात्मा); अथ बुद्धमथाबुद्धमिमं गुणनिधिं शृणु Mb. 12. 308. -द्धम् 1 Inanimate, lifeless matter (जड); बुद्ध्यमानं महाप्राज्ञमबुद्धपरिवर्जनात् Mb. 12. 305. 31. -2 Ignorance (अज्ञान); एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते Mb. 12. 303. 1. *ind.* Inadvertantly; न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन Rām. 2. 22. 8.

अबुद्धिः *f.* 1 Want of understanding (अविद्या); अबुद्धिरज्ञानकृता प्रबुद्धया कृष्यते मनः Mb. 12. 204. 4. -2 Ignorance, stupidity; °मत् foolish, ignorant. *a.* Ignorant, dull-witted, stupid. -**Comp.** -पूर्व, -पूर्वक *a.* 1 not preceded by knowledge or consciousness; not wanton or intentional. -2 beginning with non-intelligence. (-र्वम् -र्वकम्) *adv.* unconsciously, ignorantly.

अबुध् -बुध *a.* Foolish, stupid; (पुत्रस्नेहशुचातुरौ) पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् Bhāg. 10. 44. 17. *m.* A fool. *f.* (अबुत्) Ignorance, want of intellect.

अबुध्य *a.* Ved. Not to be perceived or awakened.

अबोध *a.* 1 Ignorant, foolish, stupid. -2 Perplexed, puzzled. -धः 1 Ignorance, stupidity, want of understanding; °धोपहताश्चान्ये Bh. 3. 2; निसर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः क्व भूपतीनां चरितं क्व जन्तवः Ki. 1. 6. -2 Not knowing or benig aware of. जलदकालमबोधकृतं दिशामप रथाप रथावयवायुधः Śi. 6. 41 -**Comp.** -गम्य *a.* incomprehensible, inconceivable.

अबोध्य, अबोधनीय *a.* 1 Unintelligible. -2 Not to be awakened.

अबुध्न *a.* Having no bottom or root, bottomless. अबुध्ने राजा वरुणो वनस्य ऊर्ध्वं स्तूपं ददते पूतदक्षः Rv. 1. 24. 7. -ध्नम् Ved. The air or intermediate region; अभिगन्धर्वमतृणदबुध्नेषु रजःसु आ Rv. 8. 77. 5.

अब्ज *a.* [अप्सु जायते, जन्-ड] Born in or produced from water Ms. 5. 112. अब्जेषु चैव रत्नेषु 8. 100 -ब्जः 1 The conch; गाण्डीवे व्याक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् Mb. 7. 129. 38. (*n.* also). -2 The moon. -3 Camphor. -4 N. of a tree, Barringtonia Acutangula (निचुल). -5 Dhanvantari, physician of the gods, said to be produced at the churning of the ocean along with other jewels. cf. अब्जस्तु निचुले शङ्खे पद्मे धन्वन्तरावपि । वैद्येन्दोरपि ... Nm. -ब्जम् 1 A lotus. -2 One thousand millions. -**Comp.** -कर्णिका the seed vessel of a lotus. -जः, -भवः, -भूः, -योनिः epithets of Brahmā, (being supposed to have sprung from the lotus which arose from the navel of Viṣṇu) -कान्तः a class of ten-storeyed buildings. Māna. 28. 18. -दृश्, -नयन, -नेत्र, -लोचन &c. *a.* lotuseyed, having large beautiful eyes. -बान्धवः 'a friend of lotuses,' the sun. -भोगः 1 the root of a lotus. -2. a cowrie (वराटक) as large as a conch. -वाहनः 'carrying the moon on his forehead,' epithet of Śiva. (-ना) 'having the lotus for her seat,' N. of Lakṣmī. -स्थितः N. of Brahmā. -हस्तः the sun (represented as holding a lotus in one hand).

अब्जा *m.* (ब्जाः) Ved. Born in water (P. III. 2. 67; VI. 4. 21.) अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 40. 5. *f.* A pearl-oyster.

अब्जिनी 1 A lotus plant. -2 A collection of lotuses. -3 A place full of lotuses. -**Comp.** -पतिः the sun.

अब्जस् *n.* Ved. Shape, beauty.

अब्जित् *a.* Conquering waters.

अब्द *a.* [अपो ददाति, दा-क; said in Uṇ 4. 98 to be from अब्; अबतीत्यब्दः] Giving water. -ब्दः 1 A cloud. -2 A year (in this sense *n.* also) ब्योमोऽब्दं भूतशाबल्यं भुवः पङ्कमपां मलम् Bhāg. 10. 24. 34. अब्दमेकं चरेद्वृक्षः Mb. 13. 17. 74. -3 N. of a grass (मुस्ता). -4 N. of a mountain. cf... अब्दो मेघे न दर्पणे । प्रभवादौ पर्वते च ... Nm. -**Comp.** -अर्धम् half a year. -तन्त्रम् Name of an astronomical work. -वाहनः N. of Śiva. -शतम् a century. -सारः a kind of camphor.

अब्दया *adv.* Ved. With a desire to give water.

अब्दिः Ved. A cloud; °मत् possessed of clouds; giving water, as a cloud.

अब्दुर्गः A fortress in water, one surrounded by a moat or lake. (Mar. जंजिरा.)

अब्देवताक, -दैवत *a.* Having the waters for divinities, praising the waters; सूक्तं वा ऽब्दैवतं जपेत् Ms. 11. 133.

अब्धिः [आपः धीयन्ते अत्र, धा-कि] 1 The ocean, receptacle of water; (fig. also) दुःख°, कार्य°, ज्ञान° &c.; store or reservoir of anything. -2 A pond, lake. -3 (In Math.) A symbolical expression for the number 7; sometimes for 4. -**Comp.** -अग्निः the submarine fire. -कफः, -फेनः 1 froth, foam. -2 the cuttle-fish bone, being regarded as the froth of the ocean. -ज *a.* born in the ocean. (-जः) 1 the moon. -2 The conch. -जम् Salt. (-जौ) (dual) N. of the Aśvins. (-जा) 1 spirituous liquor (produced from

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the ocean). -2 the Goddess Lakṣmī. **-झषः** a sea-fish. **-डिण्डिरः** froth, foam. **-द्वीपा** 1 the earth. 2 a portion of land surrounded by the ocean. **-नगरी** N. of Dwarakā, the capital of Kriṣṇa. **-नवनीतकः** 1 the moon (the butter of the ocean). **-मण्डूकी** the pearl-oyster. **-शयनः** N. of Viṣṇu (so called from his resting in the ocean at the destruction and renovation of the world). **-सारः** a gem.

अब्बिन्दुः A tear; Bhāg.

अब्भक्ष *a.* Living upon water. अब्भक्षो मासमासीत स जापी नियतेन्द्रियः Y. 3. 285. **-क्षः** A serpent.

अब्भक्षणम् Living upon water, a kind of fasting.

अब्भ्र &c. = अभ्र q. v.

अब्रह्मचर्य *a.* Unchaste. **-र्यम्, -र्यकम्** 1 Unchastity. -2 Sexual union.

अब्रह्मण्य *a.* 1 Not fit for a Brāhmaṇa; अब्रह्मण्यमवर्ण्यं स्यात् ब्रह्मण्यं ब्रह्मणो हितम् Halāy. -2 Inimical to Brāhmaṇas. **-ण्यम्** An act not befitting a Brāhmaṇa: an un-Brahmanical act. In dramas usually found as an exclamation uttered by a Brāhmaṇa in the sense of 'to the rescue', 'help', 'help', 'a horrible or disgraceful deed has been committed'; अहो °ण्यं °ण्यम् Pt. 1.; Ś.6; U. 1; अत्रान्तरे ब्राह्मणेन मृतपुत्रमारोप्य राजद्वारि सोरस्ताडनमब्रह्मण्यमुद्घोषितम् U. 2 a cry of help, or distress; अथैत्य योगनन्दस्य व्याडिना क्रन्दितं पुरः । अब्रह्मण्यमनुत्क्रान्तजीवो योगस्थितो द्विजः Bṛi. Kath.

अब्रह्मन् *a.* 1 Not accompanied by devotion; wanting in sacred or divine knowledge. -2 Separated from or devoid of Brāhmaṇas; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति Ms. 9. 322. **-Comp. -विद्** *a.* not knowing Brahman or the Supreme Spirit.

अब्रह्मता Want of devotion; अब्रह्मता यदसन् Rv. 5.33.3.

अब्राह्मण *a.* Devoid of or without Brāhmaṇas. **-णः** Not a Brāhmaṇa; अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते । ... नाब्राह्मणे गुरौ शिष्ये । वासमात्यन्तिकं वसेत् Ms. 2. 241-2; (= शूद्र) six kinds are usually mentioned.

अब्राह्मण्यम् 1 Violation of the duties of a Brāhmaṇa; breach of vows or sanctity. -2 = अब्रह्मण्यम् q. v.

अब्रूकृतम् Making a growling (or *Abrū*) sound, an indistinct speech uttered by shutting the lips.

अब्लिङ्गम् [अपां लिङ्गं ज्ञापनसामर्थ्यं यत्र] A hymn or verse [Rv. 10. 9. 1-3. addressed to the waters;] अब्लिङ्गानि जपेच्चैव गायत्रीं मनसा सकृत् Y. 3. 30.

अभक्त *a.* 1 Not devoted or attached. -2 Not connected with, detached. -3 Not worshipping. -4 Unaccepted. -5 Not eaten. -6 Not received as a share; यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तम् Rv. 3. 30. 7. **-क्तम्** Not food: °छन्दस्, °रुच् want of appetite.

अभक्तिः *f.* 1 Want of devotion or attachment. -2 Unbelief, incredulity.

अभक्षः, -भक्षणम् Not eating anything; fasting.

अभक्ष्य *a.* 1 Not to be eaten. -2 Prohibited from eating. **-क्ष्यम्** A prohibited article of food.

अभग *a.* Unfortunate, ill-fated; Av. 5. 31. 11.

अभङ्ग *a.* Not broken &c. **-ङ्गः** 1 Absence of fracture or defeat. -2 (In Rhet.) A variety of श्लेष where another meaning is obtained without dividing the words (this corresponds to अर्थश्लेष); S. D. 644.

अभङ्गुर *a.* Undisturbed, firm.

अभद्र *a.* Inauspicious, bad, evil, ill, wicked. **-द्रम्** 1 Evil, sin, wickedness.-2 Sorrow.

अभय *a.* [न. ब.] Free from fear or danger, secure, safe; वैराग्यमेवाभयम् Bh. 3. 35. **-यः** [न भयं यस्मात्] 1 An epithet of the Supreme Being, or knowledge concerning that being. -2 N. of Śiva. -3 One devoid of all worldly possessions. -4 One who fearlessly executes scriptural commandments. -5 N. of a Yoga (conjunture or time) favourable to a march or expedition. -6 A refuge-offering pose of the hand of an image; Māna. 12. 120-21. See अभयमुद्रा. **-या** 1 N. of a plant (हरीतकी, Mar. हिरडा). -2 A form of the goddess Durgā. **-यम्** 1 Absence or removal of fear. -2 Security, safety, protection from fear or danger. मया तस्याभयं दत्तम् Pt. 1; अभयस्य हि यो दाता Ms. 8. 303; Ś. 2. 17. -2 N. of a sacrificial hymn. -3 The root of a fragrant grass (वीरणमूलम्, उशीरम्). **-Comp. -कृत्** *a.* 1. not terrific, mild. -2. giving safety. **-गिरिवासिन्** *m.* one dwelling on the mountain of safety, N. of a class of Kātyāyana's pupils. **-गिरिविहारः** Buddhist monastery on the Abhayagiri. **-डिण्डिमः** 1 proclamation of assurance of safety. -2 a military or war-drum. **-द, -दायिन्, -प्रद** *a.* giving a guarantee or promise of safety; भयेष्वभयदः Rām.; °प्रद; ऐश्वर्यमभयप्रदः Ms. 4. 232. (**-दः**) an Arhat of the Jainas; N. of Viṣṇu. **-दक्षिणा, -दानम्, -प्रदानम्** giving a promise, assurance, or guarantee of safety or protection (from danger); सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् (प्रधानम्) Pt. 1. 290; सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् Ms. 4. 247. **-पत्रम्** a written document or paper granting assurance of safety; cf. the modern 'safe-conduct'. **-मुद्रा** a variety of mudrā in Tantra literature. **-याचना** asking for protection; °अञ्जलिः; बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78. **-वचनम्, -वाच्** *f.* an assurance or promise of safety. **-सनि** *a.* Ved. giving safety.

अभयंददः N. of Avalokiteśvara (Buddhistic).

अभयंकर-कृत् *a.* [अ-भय-कृ with the insertion of खच् मेघर्तिभयेषु कृञः P. III. 2. 43]. 1 Not dreadful. -2 Causing security. यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । Rv. 8. 61. 13 सोमपा अभयंकरः Rv. 10. 152. 2.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभर्तृका 1 A widow. -2 An unmarried woman.

अभवः 1 Non-existence; मत्त एव भवाभवौ Mb. -2 Absolution, final beatitude; प्राप्तुमभवमभिवाञ्छति वा Ki. 12. 30, 18. 27. -3 End or destruction; अथैव सर्वभूतानां रक्षसामभवाय च Rām. 3. 64. 56. सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकम् Mb. 3. 295. 10.

अभवत् *a.* Not existing. **-Comp. -अभवन्मतयोगः, -संयोगः** (in Rhet.) a defect in composition; अभवन् असंभवन्नपि मतः इष्टः योगः सम्बन्धः यत्र K. P. 7; the 'failure of an intended connection', or want of harmony between the ideas to be expressed and the words expressing them; *e. g.* ईक्षसे यत्कटाक्षेण तदा धन्वी मनोभवः, here the word यत् can have no *Correlation* with तदा though intended by the poet. The proper reading would be ईक्षसे चेत् &c.; for other examples see S. D. 575 *ad. loc.*

अभवनिः Non-birth; Hariv. 7.

अभव्य *a.* 1 Not to be, not predestined; -2 Improper. -3 unfortunate; उपगतमवधीरयन्त्यभव्याः Ki. 10. 51. -4 uncivil, rude; अभव्यो भव्यरूपेण Rām. 4. 17. 28.

अभस्त्रका, -अभस्त्रिका also **अभस्त्राका** [अ-भस्त्रा P. VII. 3. 47.] 1 A badly made or inferior pair of bellows. -2 A young woman who has no bellows.

अभाग *a.* 1 Without a share (of inheritance). Rv. 10. 83. 5. -2 Undivided.

अभागिन् *a.* 1 unfortunate; सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी Rām. 5. 16. 21. -2 Having no share.

अभाव *a.* [न. ब.] Without love or affection. कच्चिन्नाभिहतोऽभावैः शब्दादिभिरमङ्गलैः Bhāg. 1. 14. 40. -2 Non-existent. **-वः** 1 Not being or existing, non-existence; गतो भावोऽभावम् Mk. 1 has disappeared. -2 Absence, want, failure; सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः Ms. 9. 188; mostly in comp.; सर्वाभावे हरेन्नृपः 189 in the absence of all, failing all; तोय°, अन्न°, आहार° &c. -3 Annihilation, death, destruction; (वचो...पथ्यमुक्तम्) राक्षसानामभावाय त्वं वा न प्रतिपद्यसे Rām. 5. 21. 10. non-entity; नाभाव उपलब्धेः S. B.; क्षणमात्रभवामभावकाले Si. 20. 64; Ki. 18. 10. -4 (In phil.) Privation, non-existence, nullity or negation, supposed to be the seventh category or पदार्थ in the system of Kaṇāda. (Strictly speaking अभाव is not a separate predicament, like द्रव्य, गुण, but is only a negative arrangement of those predicaments; all nameable things being divided into positive (भाव) and negative (अभाव), the first division including द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष and समवाय and the second only one अभाव; cf. अत्र सप्तमस्याभावकथनादेव षण्णां भावत्वं प्राप्तं तेन भावत्वेन पृथगुपन्यासो न कृतः Mukta.). अभाव is defined as भावभिन्नोऽभावः (प्रतियोगिज्ञानाधीनाविषयत्वम्) that whose knowledge is dependent on the knowledge of its प्रतियोगी. It is of two principal kinds संसर्गाभाव and अन्योन्याभाव; the first comprising three varieties प्रागभाव, प्रध्वंसाभाव, and अत्यन्ताभाव. **-Comp. -संपत्तिः** *f.* false attribution (= अध्यास q. v.)

अभावना 1 Absence of judgment or right discernment. -2 Absence of religious meditation.

अभावनीय *a.* Inconceivable.

अभावयितृ *a.* Not perceiving, comprehending or inferring.

अभाविन्, अभाव्य *a.* What is not destined to be or take place; यदभावि न तद्भावि H. 1.

अभाषणम् Not speaking, silence.

अभाषित *a.* Not told. **-Comp. -पुंस्कः** a word which cannot become mas. or neuter. *i. e.* always feminine.

अभि *ind.* 1 (As a prefix to verbs and nouns) It means (*a*) 'to', 'towards', 'in the direction of'; अभिगम् to go towards; अभिया, °गमनम्, °यानम् &c.; (*b*) 'for' 'against'; °लष्, °पत् &c.; (*c*) 'on', 'upon'; °सिञ्च् to sprinkle on &c.; (*d*) 'over', 'above', 'across'; °भू to overpower, °तन्; (*e*) 'greatly'; 'excessively'; °कम्प्. -2 (As a prefix to nouns not derived from verbs, and to adjectives) It expresses (*a*) intensity or superiority; °धर्मः 'supreme duty'; °ताम्र 'very red'; R. 15. 49; °नव 'very new'; (*b*) 'towards', 'in the direction of', forming adv. compounds; °चैद्यम्, °मुखम्, °द्रुति &c. -3 (As a separable adverb) It means towards, in the direction or vicinity of (opp. अप); in, above, aloft, on the top, (mostly Ved.) -4 (As a preposition with acc.) (*a*) To, towards, in the direction of, aginst; (with acc. or in comp. in this sense); अभ्यग्नि or अग्निमभि शलभाः पतन्ति; वृक्षमभि द्योतते विद्युत् Sk.; Si. 9. 56, 40; अभ्यर्कबिम्बं स्थितः S. 7. 11. (*b*) Near, before, in front or presence of; प्रियमभि कुसुमोद्यतस्य बाहोः Si. 7. 32; 15. 58. (*c*) On, upon, with regard or reference to; सायमण्डलमभि त्वरयन्त्यः Ki. 9. 6; साधुर्देवदत्तो मातरमभि Sk. (*d*) Severally, one after another (in a distributive sense); वृक्षं वृक्षमभि सिञ्चति Sk.; भूतभूतमभि प्रभुः Bop. By अभिरभागे P. I. 4. 91. अभि has all the senses of अनु given in I. P. 4. 90 except that of भाग; *e. g.* (लक्षणे) हरिमभि वर्तते; (इत्थंभूताख्याने) भक्तो हरिमभि; (वीप्सायाम्), देवं देवमभि सिञ्चति; but यदत्र ममाभिष्यात् तद्दीयताम्; प्राज्ञो गोविन्दमभितिष्ठति Bop. (*e*) In, into, to; Si. 8. 60. (*f.*) For, for the sake of, on account of (Ved.). According to G. M. अभि has these senses :- अभि पूजासुखार्थेच्छासौम्याभिमुख्यसौरूप्यवचनाहारस्वाध्यायेषु; *e. g.* पूजायाम्, अभिवन्दते; भृशे, अभिनिवेशः; इच्छायाम्, अभिलाषः, अभिकः; सौम्ये or माधुर्ये, अभिजातः; आभिमुख्ये, अभिमुखम्, अभ्यग्नि; सौरूप्ये, अभिरूपम्; वचने, अभिधत्ते; आहारे, अभ्यवहरति; स्वाध्याये, अभ्यस्यति. [cf. L. *ob*; Gr. *amphi*; Zend *aibi* or *aiwi*, Goth. *bi*; also *umbi um*].

अभि (भी) क *a.* [अभि-कन् निपातोऽयम्; P. V. 2. 74] 1 Lustful, libidinous, voluptuous; सोऽधिकारमभिकः कुलोचितं काश्चन स्वयमवर्तयत्समाः R. 19. 4; अपि सिञ्चेः कृशानौ त्वं दर्पं मय्यपि योऽभिकः Bk. 8. 92. **-कः** A lover, voluptuous person.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिकम् 10 A. To love, desire; कः स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति Dk. 88; न च कामसंपदभिकामयते Ki. 18. 23.

अभिकाम *a.* [कम्-अच् or अभिवृद्धः कामो यस्य] Affectionate, loving, desirous, wishing for, दृष्टमस्माकमत्यन्तमभिकामं च नः सदा (प्रह्मम्) Mb. 6. 76. 2. lustful, with the object of love in acc. or in comp.; याचे त्वामभिकामाहम् Mb. कामाभिकाममनु यः प्रपतन्नसङ्गात् Bhag. 7. 9. 28. **–मः 1** Affection, love. **–2** Wish, desire. **–मम्** *ind.* Longingly, with desire.

अभिकामिक *a.* Voluntary; गतिं जिगीषतः पादौ रहहातेऽभिकामिकाम् Bhāg. 2. 10. 25.

अभिकम्प् 1 A. To shake or tremble violently. *–Caus.* **1** To stir, shake. **–2** To allure, entice.

अभिकम्पनम् Shaking violently; alluring.

अभिकर्षणम् A farming implement; Mb. 3.

अभिकाङ्क्ष् 1 U. **1** To ask, request; long for, wish or desire for.

अभिकाङ्क्षा Wish, desire, longing.

अभिकाङ्क्षिन् *a.* Longing, wishing; (ब्रह्मवादिनः) न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः Ms. 4. 91.

अभिकृ 8 U. **1** To make, render, do; कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रुः Mb. **–2** To do with reference to, for the sake of, or in behalf of. **–3** To procure, get, obtain, effect.

अभिकरणम् **1** Effecting, doing. **–2** A charm, incantation.

अभिकृतिः *f.* N. of a metre containing 100 syllables.

अभिकृत्वन् *a.* (*m.* °त्वा: *f.* °त्वरी) Magical; a magician or spirit.

अभिक्रतु *a.* [आभिमुख्येन क्रतुर्युद्धकर्म यस्य] Haughty, very powerful (बलीयस्) (as an enemy), अथाभवद् दमिताऽभिक्रतूनाम् Rv. 3. 34. 10.

अभिक्रन्द् 1 P. To shout at, roar at; neigh at.

अभिक्रन्दः A shout, roar.

अभिक्रम् 1 U., 4 P. **1** To step or go near to approach; तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं चार्थामहे वसु Mb. **–2** To roam over, wander, pass or walk over. **–3** To attack, assail, fall upon. **–4** To undertake, begin; to set about, prepare; गमनायाभिचक्राम Rām. *–Caus.* To bring near.

अभिक्रमः **1** Beginning, attempting, an undertaking; नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते Bg. 2. 40. **–2** A determined attack or onset, assault, onslaught. **–3** Ascending, mounting.

अभिक्रमणम्, –क्रान्तिः *f.* Approaching, attacking &c. = अभिक्रम above; पुण्ड्रदेशं° Dk. 92.

अभिक्रान्तिन् *a.* [इष्टादिगण] **1** One who has approached or undertaken or begun. **–2** Skilled or versed in, conversant with (with loc.).

अभिक्रुश् 1 P. **1** To cry out at, call out to. **–2** To call out (to one) in a scolding manner; अन्योन्यमभिचुक्रुशुः Mb. **–3** To weep over, lament with tears, bemoan.

अभिक्रोशः **1** Calling out, crying. **–2** Reviling, censure.

अभिक्रोशकः **1** One who calls out; a reviler, calumniator. **–2** A herald.

अभिक्षत्तृ *a.* Ved. A murderer, killer, destroyer.

अभिक्षद *a.* [क्षद्-अच्] Ved. A destroyer; अभिक्षदामर्यमणं सुशेवम् Rv. 6. 50. 1.; giving without being asked (?)

अभिक्षिप् 6 P. **1** To throw or fling at (as the lash of a whip at a horse); to insult. **–2** To excel; अभिक्षिपन्तमैक्षिष्ट रावणं पर्वतश्रियम् Bk. 8. 51.

अभिक्षिप्त *p. p.* Thrown, surpassed.

अभिख्या 2 P. Ved. **1** To see, perceive, view. **–2** To be gracious, look graciously. *–Caus.* (°ख्या...ख्यापयति) To tell, declare, make known, proclaim; कलहकण्टक इत्यभिख्यापिताख्यः Dk. 136; 171; Ms. 8. 205, 9. 262.

अभिख्या *a.* [कर्तरि क्विप्] Going towards; well-known, celebrated. **–ख्या** [ख्या-अङ्] **1** (*a*) Splendour, beauty, lustre; कान्त्यभिख्या तयोरासीद् व्रजतोः शुद्धवेषयोः R. 1. 46; सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामभिख्याम् Me. 82; Ku. 1. 43; 7. 18. (*b*) A gracious look; अभिख्यानो मघवन्नाधमानान् Rv. 10. 112. 10. (*c*) Look, view, appearance, aspect (Ved.). **–2** Telling, declaring. **–3** Calling, addressing. **–4** A name, appellation. **–5** A word, synonym. **–6** Fame, glory; notoriety (in a bad sense); greatness (माहात्म्यम्). **–7** Intellect (Nir.). अभिख्या-कीर्ति-माहात्म्यनामशोभास्वपि स्त्रियाम् Nm.

अभिख्यात *p. p.* Become or made known; celebrated; °दोषः Y. 3. 300.

अभिख्यातृ *a.* Ved. Looking, supervising, Superintending; Rv. 4. 17. 17.

अभिख्यानम् Fame, Glory.

अभिगम् 1 P. **1** To go to, go near to, approch (with acc.); एनमभिजग्मुर्महर्षयः R. 15. 59; Ki. 10. 21; मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः Ms. 1. 1; 11. 100. **–2** To follow; go after; अनुरागाद्वने रामं दिष्ट्या त्वमभिगच्छसि Rām. **–3** To find; meet with (casually or by chance). **–4** To cohabit; have sexual intercourse (with man or woman); अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति ह Y. 2. 205; अभ्यगच्छः पतिं यत्त्वं भजमानम् Mb.**–5** To take to, undertake, betake oneself to. **–6** To get, to share in; be subject to; निद्रामभिगतः Rām.**–7** To conceive, apprehend, understand, comprehend. *–Caus.* **1** To cause to go to or approach; take, convey; send; Dk. 102. **–2** To cause to apprehend; explain, teach.

अभिगन्तृ *a.* One who approaches or has intercourse (with a woman); one who understands &c.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिगमः, -गमनम् 1 (*a*) Approaching, going or coming to visit, arrival; तवार्हतो नाभिगमेन तृप्तम् R. 5. 11, 17. 72; ज्येष्ठाभिगमनात्पूर्वं तेनाप्यनभिनन्दिता 12. 35, K. 158; Pt. 3. (*b*) Finding out; enjoying; कृत्वा तासामभिगममपाम् Me. 51. (सेवनम् Malli.). -2 Sexual intercourse (with a man or woman); परदाराभिगमनम् K. 107; प्रसह्य दास्यभिगमे Y. 2. 291; Pt. 1; वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् H. 1. 116; नीच° Y. 3. 297, 2. 294.

अभिगम्य *pot. p.* 1 To be approached, visited or sought; अद्यप्रभृति भूतानामभिगम्योऽस्मि शुद्धये Ku. 6. 56. -2 Accessible, that can be approached without fear, inviting; तथाप्यनभिगमनीयो लोकस्य Mk. 4; भीमकान्तैर्नृपगुणैः ...अधृष्यश्चाभिगम्यश्च R. 1. 16.

अभिगामिन् *a.* Approaching, having intercourse with; ऋतुकालाभिगामी स्यात् स्वदारनिरतः सदा Ms. 3. 45; Y. 2. 282.

अभिगामुक *a.* Inviting, leading one to approach (as qualities).

अभिगर्ज् 1 P. To roar or bawl at, to raise wild or ferocious cries.

अभिगर्जनम्, अभिगर्जितम् A wild, savage or ferocious roar; up-roar.

अभिगा = अभी q. v.

अभिगाह् To penetrate into; अभि गोत्राणि सहसा गाहमानः Rv. 10. 103. 7.

अभिगुप् 10 P. 1 To guard, protect, defend; लङ्कायामभिगुप्तायां सागरेण समन्ततः Rām. -2 To hide, conceal.

अभिगुप्तिः *f.* 1 Guarding, protecting. -2 Self-denial, self-control; तपो दमः सत्यमात्माभिगुप्तिः Mb. 12. 299. 7.

अभिगोप्तृ *m.* Protector, guardian.

अभिगुर् 6 U. To assent or agree to, approve of (Ved).

अभिगूर्त *p. p.* Approved of; destined for an offering; uttered (with praise). इष्टं वीतं अभिगूर्तं वषट्कृतम् Rv. 1. 162. 15.

अभिगूर्तिः *f.* 1 Song of praise; constant desire or thought; तेषामाभिगूर्तिर्न इन्वतु Rv. 1. 162. 6. -2 Effort, exertion.

अभिगृध्न *a.* One with a longing, covetous Mb. 4.

अभिगॄ 9 U. Ved. To call to or address approvingly, join in, welcome, praise. -2 To accept propitiously, allow, approve.

अभिगरः [गॄ-अप्] Song of praise; praise.

अभिगै 1 P. 1 To call to, sing to. -2 To fill with song, make noisy with songs; भृङ्गराजाभिगीतानि (वनानि) Rām. -3 To sing, celebrate in song; तदप्येष श्लोकोऽभिगीतः Ait. Br. -4 To approve, allow.

अभिगीत *p. p.* Sung, chanted, celebrated in song &c. *a.* 1 Sung, chanted well; अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतिषु कोविदौ Rām. 1. 4. 27. -2 Addressed, praised in song; अपघ्नन्नेषि पवमान शत्रून् प्रियां न जारो अभिगीत इन्दुः Rv. 9. 96. 23.

अभिगेष्ण-ष्णु *a.* [गै-इष्णुच्] Singing.

अभिग्रह् (Ved. ग्रभ्) 9 U. 1 To take or seize, catch, catch hold of, seize forcibly, attack; रिपुणाभिगृह्य Dk. 5, 98, 103. -2 To accept, take. -3 To receive (as a guest). -4 To fold, lay or bring together (as the hands). -5 To set, show or bring forth (as blossom, fruit &c.). -*Caus.* To catch or surprise one in the very act, to let oneself be so caught; अर्थवर्यस्य कस्यचिद् गृहे चोरयित्वा रूपाभिग्राहितो बद्धः Dk. 96.

अभिग्रहः 1 Seizing, robbing, plundering शङ्कारूपकर्माभिग्रहः Kau. A. 4. -2 Attack, assault, onset. यातव्यामित्रयोरभिग्रहचिन्ता Kau. A 7. -3 Challenge. -4 Complaint. -5 Authority, power, weight.

अभिग्रहणम् Robbing, seizing in the presence of the owner.

अभिगृहीत *a.* Taken hold of. **-पाणि** *a.* Having the hands joined; Bhāg.

अभिघर्षणम् 1 Rubbing, friction. -2 Possession by an evil spirit.

अभिघात, -घातक, -तकिन् &c. See under अभिहन्.

अभिघृ (Used only in *caus.*) 1 To cause to trickel down, let fall down by drops; तां (वपां) आध्वर्युः स्रुवेणाभिघारयन्नाह Ait. Br.-2 To sprinkle with.

अभिघारः [घृ-णिच्-भावे घञ्] 1Ghee or clarified butter. -2 Dropping down ghee upon offerings at sacrifices; प्रणीतपृषदाज्याभिघारघोरस्तनूनपात् Mv. 3.

अभिघारणम् Act of sprinkling (with ghee), besprinkling.

अभिघ्रा 1 P. To smell at, snuffle; to bring the nose close to another's forehead (as in caressing, kissing &c. as a token of affection).

अभिघ्राणम् Smelling at or touching the forehead with the nose.

अभिचक्ष् 2 A. 1 To look at, view, perceive, see; अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे (सूर्यः) Rv. 7. 61. 1. -2 To call to or address. -3 To address sharply, to assail with sharp words. यो मा पाकेन मनसा चरन्तमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः Rv. 7. 104. 8. -4 To name, call. -5 To look graciously upon; कदा चिकित्वो अभिचक्षसे नो Rv. 5. 3. 9.

अभिचक्षणम् Ved. Means of defence; (magical) remedy; Av. 6. 127. 2. **-णा** Viewing, indicating; Av. 9 2. 21.

अभिचर् 1 P. 1 To act wrongly towards any one, offend, trespass; तत्र विराधदनुकबन्धप्रभृतयः केऽप्यभिचरन्तीति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रुतम् Mv. 2. -2 To be faithless (as wife or husband) पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता Ms. 5. 165; 9. 102. -3 To charm, conjure, exorcise (by spell or incantations), employ spells for magical purposes &c. Rv. 10. 34. 14; वृष्टयायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि Y. 1. 295; 3. 288. -4 to possess, occupy.

अभिचरः A follower, servant, attendant.

अभिचरणम् Enchanting, exorcising, employment of spells for malevolent purposes (such as श्येनयाग); कौटिल्यः कोपनोऽपि स्वयमभिचरणे ज्ञातदुःखः प्रतिज्ञाम् Mu. 4. 12.

अभिचरणीय *a*. Fit for exorcising.

अभिचरितुः *f*. Ved. Enchanting.

अभिचारः 1 Exorcising, enchanting, employment of magical spells for malevolent purposes; magic itself (being regarded as one of the Upapātakas or minor sins); दिग्गजैर्दन्दशूकैश्च अभिचारावपातनैः Bhāg 7. 5. 43; आभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः Ms. 9. 290; 11. 63. 197; K. 109; ब्रह्मद्विषो ह्येष निहन्ति सर्वानाथर्वणस्तीव्र इवाभिचारः Mv. 1. 62. -2 Killing यतः क्रियां मन्त्र इवाभिचारिकीम् Ki 3. 56. **Comp. -कल्पः** N. of a work on incantations regarded as part of the Atharvaveda. **-ज्वरः** a fever caused by magical spells. **-मन्त्रः** a magical formula, an incantation or formula for working a charm; स्फुटमिदमभिचारमन्त्र एक Śi. 7. 58. **-यज्ञः, होमः** a sacrifice made for magical purposes.

अभिचारक, -चारिन् (°रिकी, °रिणी *f*.) *a*. Conjuring, enchanting, using magical spells for evil purposes; magical. Ki. 3. 56. **-कः, -री** A conjurer, magician.

अभिच्छाय *a*. Being in shade or turned towards the shade. **-यम्** *adv*. In shade or darkness.

अभिजन् 4 A. 1 To be born to or for (a person or thing), to win, to claim as one's birth-right; स महीमभिजायते Mb. 5. 129. 33; see also under अभिजात (1) below. -2 be born or produced, arise, spring from; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg. 2. 62; स्वाभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते H. 1. 178. -3 To be born or produced again; शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते Bg. 6. 41; 13. 23. -4 To be, become, be turned into; तस्याः स्पृष्ट्वैव सलिलं नरः शैलोऽभिजायते Rām. -5 To be born of a high family.

अभिज *a*. Born or produced all round.

अभिजनः 1 (*a*) A family, race, lineage; कलहंसकादभिजनं ज्ञात्वा Māl. 8; नाभिजनमीक्षते K. 104; पतिं त्यक्त्वा देवं भुवनपतिमुच्चैरभिजनम् Mu. 6. 6; Ms. 4. 18; Dk. 135, 170; U. 4. (*b*) Birth, extraction, descent; तुल्याभिजनेषु भूमिभेरेषु (धरेषु ?) राज्ञां वृत्तिः M. 1; Ms. 1. 100; Y. 1. 123. -2 High or noble descent, noble birth or family; तान्गुणान्संप्रधार्याहमग्र्यं चाभिजनं तव Rām 4. 17. 20; स्तुतं तन्माहात्म्यं यदभिजनतो यच्च गुणतः Māl. 2. 13; शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना Bh. 2. 39. M. 5. -3 Forefathers, ancestors; अभिजनाः पूर्वे बान्धवाः Kāśi. on P. IV. 3. 90; also descendants. -4 Native country, motherland, ancestral abode (opp. निवास); cf. Sk. on P. IV. 3. 90 यत्र स्वयं वसति स निवासः (यत्र संप्रति उष्यते Mbh.); यत्र पूर्वैरुषितं सोऽभिजनः इति विवेकः -5 Fame, celebrity. -6 The head or ornament of family; यद्विद्वानपि तादृशोऽप्यभिजने धर्म्यात्पथो विच्युतः Mv. 1. 33. -7 Attendants, retinue (परिजन q. v.); वयसा शाश्वतो धैर्यात् कुलेनाभिजनेन च Mb. 5. 12. 15.

अभिजनन (-नी *f*.) Becoming one's high birth; Mv. 5. 18. (v. l.)

अभिजनवत् *a*. Of noble descent, nobly born; °तीम् मालविकाम् M. 5; °वतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे Ś. 4. 19; आढ्योऽभिजनवानस्मि Bg. 16. 15.

अभिजानितुः *f*. Ved. Being born or produced (Ved.); °तोः to produce.

अभिजात *p*. *p*. 1 (*a*) Born to or for; भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत Bg. 16. 3, 4, 5. (*b*) Produced all around. (*c*) Born in consequence of. -2 Inbred, inborn. -3 Born, produced; अजातपक्षामभिजातकण्ठीम् Rām. सर्वे तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् Mb. 12. 166. 29. -4 Noble, nobly or well born, of noble descent; तेऽभिजाता महेष्वासाः Mb. 6. 77. 62; जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः R. 17. 4; Māl. 4; courteous, polite; अभिजातं खल्वस्य वचनम् V. 1; K. 102, M. 3. Māl. 7; अनभिजाते Mu. 2. -5 Fit, proper, worthy. -6 Sweet, agreeable; प्रजल्पितायामभिजातवाचि Ku. 1. 45. -7 Handsome, beautiful. -8 Learned, wise; distinguished; संकीर्णे नाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् (वदेत्); अभिजातः कुलजे बुधे Nm. **-तम्** 1 Nobility, noble birth. -2 Birth ceremony (जातकर्मन्); यथा हि सूत्यामभिजातकोविदाः Bhāg. 1. 6. 1. -*adv*. Nobly, politely, courteously; °तं खलु एष वारितः Ś. 6.

अभिजातिः *f*. Noble birth. Mb.

अभिजि 1 P. 1 To conquer completely. -2 To acquire by conquest. -*Desid*. To desire to win or conquer, acquire.

अभिजयः Conquest; complete victory.

अभिजित् *a*. [अभि-जि-क्विप्] 1 Victorious, conquering completely. पराभिजिन्नन्धनगन्धवाहः Rām. 6. 109. 12. -2 Helping in conquering completely. -3 Born under the constellation अभिजित P. IV. 3. 36, see अभिजित. *m*. 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of a sacrifice, part of the great sacrifice called गवामयन; (यजेत) अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा Ms. 11. 75, also used for अतिरात्र q. v. -3 N. of a star; N. of one of the lunar mansions. -4 Name of a son (Hariv.) or the father (V. P.) of Punarvasu. *n*. 1 The 8th Muhūrta of the day, mid-day (fit for a Śrāddha ceremony). -2 N. of a लग्न favourable to setting out. **-Comp. -मुहूर्तः** The 8th Muhūrta or period comprising 24 minutes before and 24 minutes after noon. **-विश्वजितौ** the two Soma-sacrifices Abhijit and Viśvajit.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिजितः N. of an asterism or the Muhūrta indicated by it; मुहूर्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते । देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु कन्यकाम् ॥ V. P.

अभिजितिः *f.* Ved. Victory, conquest.

अभिजुष् 6 A. (or Ved. P.) **1** To visit, frequent, call upon; श्रियाभिजुष्टः Mb. **-2** To be pleased or contented with, like, be fond of (Ved.).

अभिजुष्ट *p. p.* Visited, frequented.

अभिज्ञा 9. U. 1 To recognize, discern; (सा) नाभ्यजानात्स्वकं नृपम् Mb. **-2** To know, understand, be acquainted with, be aware of, perceive; अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति वा Mb.; Bg. 18. 55, 4. 14; 7. 13; भवदाभिज्ञातं कथयतु *Dk.* 3, 78. **-3** *To look upon, consider or regard as,* know to be. **-4** To admit, own, acknowledge; न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातम् Mb. **-5** To remember, recollect; used with the Future instead of the Imperfect. Imperfect with यत्, or both when interdependence of two actions is denoted, P. III. 2. 112, 114; cf. Bk. 6. 138, 139.

अभिज्ञ *a.* [ज्ञा-क] **1** Knowing, aware of, one who understands or is acquainted with, experiencing or having had experience of (with gen. or loc. in comp.); कान्तारवनदुर्गाणामभिज्ञा Rām. 4. 39. 28. यद्वा कौशलमिन्द्रसूनुदमने तत्राप्यभिज्ञो जनः U. 5. 34; अभिज्ञाच्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः Ku. 2. 41, Me. 16; R. 7. 64; अनभिज्ञो भवान्सेवाधर्मस्य Pt. 1. **-2** Skilled in, conversant with, proficient, skilful, clever; यदि त्वमीदृशः कथायामभिज्ञः U. 4., see अनभिज्ञ also. **-ज्ञः** Brahmā, The Almighty; देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं विन्देत ते नर्हि सर्वमनीषितार्थम् Bhāg. 12. 8. 44. **-ज्ञा 1** Recognition. **-2** Remembrance, recollection; अभिज्ञावचने लृट् P. III. 2. 112. **-3** A supernatural faculty or power of which five kinds are usually mentioned:- (1) taking any form at will; (2) hearing to any distance; (3) seeing to any distance; (4) penetrating men's thoughts; (5) knowing their state and antecedents. Monier Williams. cf. नामस्मृत्योरभिज्ञा स्यात् Nm.

अभिज्ञता, -त्वम् the knowledge of; शब्दस्वनाभिज्ञतया निवृत्ताः R. 7. 64.

अभिज्ञान *a.* One who knows, understands; महात्मा रजनीचरः अभिज्ञानस्य मायानम् Rām. 6. 85. 23.

अभिज्ञानम् 1 Recognition; तदभिज्ञानहेतोर्हि दत्तं तेन महात्मना Rām. (अभिज्ञान is a combination of अनुभव or direct perception and स्मृति or recollection; a sort of direct perception assisted by the memory; as when we say 'this is the same man I saw yesterday' सोऽयं ह्यो दृष्टो नरः, अनुभव or direct perception leading to the identification expressed by अयम् and the memory leading to the reference to past action expressed by सः). **-2** Remembrance, recollection; knowledge, ascertainment. **-3** (*a*) A sign or token of recognition (person or thing); वत्स योगिन्यस्मि मालत्यभिज्ञानं च धारयामि Māl. 9; Bk. 8. 118, 124; R. 12. 62; Me. 114; उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतं तमवगच्छत Rām. **-4** The dark portion in the disc of the moon. cf. अभिज्ञानं स्मृतावपि । गर्वे ज्ञाने च हिंसायां प्रणवे च समीरितम् Nm. **-Comp. -आभरणम्** a recognition-ornament, a token-ring. अभिज्ञानाभरणदर्शनेन शापो निवर्तिष्यते Ś. 4. **-पत्रम्** a certificate, letter of recommendation. **-शाकुन्तलम्** N. of a celebrated drama by Kālidāsa in seven acts, in which king Dusyanta marries Kaṇva's foster daughter Śakuntalā by the Gāndharva form of marriage, forgets all about her owing to the curse of Durvāsas, but ultimately recollects, at the sight of the token-ring (अभिज्ञान) that he had duly married her; अभिज्ञानेन स्मृता शकुन्तला अभिज्ञानशकुन्तला; तामधिकृत्य कृतं नाटकं॰ शाकुन्तलम्; (the reading ॰शाकुन्तलम् *is grammatically indefensible*).

अभिज्ञापक *a.* Making known, informing.

अभिज्ञु *a.* Ved. [अभिगते जानुनी येन] On the knees, kneeling up to the knees.

अभिडीनम् Flying towards; अभिडीनं महाडीनम् Mb. 8. 41. 27.

अभितड् 10 P. **1** To beat, knock, thump, hit, smite, strike (fig. also); to wound; वाक्शरैरभिताडितः Rām. **-2** (Astr.) To eclipse the greater part of the disc; उल्काभिताडितशिखः शिखी शिवः Bṛi S. 11. 61.

अभिताडनम् Beating, thumping.

अभितप् 1 P. **1** To irradiate with heat, heat, inflame, अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43; 19. 56. **-2** To pain, distress, wound, afflict. *-pass.* To suffer intensely, be afflicted. *-Caus.* To pain, distress, afflict.

अभितप्त *p. p.* **1** Heated, inflamed, scorched, burnt. **-2** Distressed, grieving or lamenting for (actively used).

अभितापः Extreme heat, whether of body or mind; agitation, affliction, great distress or pain; Śi. 9. 1; Ki. 9. 4; बलवान्पुनर्मे मनसोऽभितापः V. 3.

अभितराम *ind.* Nearer to.

अभितस् *ind.* (Used as an adverb or preposition with acc.) **1** Near to, to, towards; अभितस्तं पृथासूनुः स्नेहेन परितस्तरे Ki. 11. 8. संनद्धा निर्ययुस्तूर्णं राक्षसानभितः पुरात् Rām. 7. 27. 22. **-2** (*a*) Near, hard by, close by, in the proximity of; ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रमभितः स्थितम् Rām.; sometimes with gen.; निषसादाभितस्तस्य *ibid.* (*b*) Before, in the presence of; तन्वन्तमिद्धमभितो गुरुमंशुजालम् Ki. 2. 59. **-3** Opposite to, facing, in front of; त्रिपथगामभितः Ki. 6. 1, 5. 14. **-4** On both sides; भृङ्गाचुम्बितकङ्कपत्रमभितस्तूणीद्वयं पृष्ठतः U. 4, 20; Mv. 1. 18; पादपैः पुष्पपत्राणि सृजद्भिरभितो नदीम् Rām. Ś. 6. 17; Bk. 9. 137. **-5** Before and after. **-6** On all sides, कीर्त्याभितः सुरभितः Dk. 1; round, round about (with acc. or gen.); परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः M. 1; Ś. 7; यस्याभितः U. 6. 36; everywhere; Ki. 8. 10. **-7** Entirely, thoroughly,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

completely, throughout. -8 Quickly. -Comp. -अस्थि *a.* surrounded by bones. -भाविन् *a.* being all round, surrounding; P. VI. 2. 182. -रात्रम् Ved. near the night: just at the beginning or end.

अभिताम्र *a.* Very red, dark red; अथ भ्रूमाभिताम्राक्षम् R. 15. 49.

अभितृप् 10 P. 1 To satiate, satisfy. -2 To refresh; उर्वी पयसाभितर्पयद्भिः Bri. S. 19. 15.

अभित्वरमाणकः A messenger (EI, IV. 250; XVII. 321).

अभितर्पणम् Satiation, refreshing.

अभिदक्षिणम् *ind.* To or towards the right (= प्रदक्षिणम् q. v.)

अभिदापनम् The Being trodden under the foot by elephants (?).

अभिदृश् 1 P. To look at, behold. -*Caus.* 1 To show, point out. -2 To show oneself to, appear before. -*pass.* 1 To be seen, be visible, appear. -2 To be considered or thought.

अभिदर्शनम् 1 Seeing. -2 Becoming visible; appearance. पथि मोषाभिदर्शने शक्तितो नाभिधावन्तो Ms. 9. 274.

अभिदेवनम् A board for playing at dice; Mb.

अभिद्यु *a.* 1 Directed to heaven, tending or going to heaven, heavenward. -2 Heavenly. -3 Bright, brilliant. -द्युः A half month.

अभिद्रु 1 P. 1 (*a*) To run up to, run near; पयस्यभिद्रवति भुवं युगावधौ Śi. 17. 40. (*b*) To invade, march against, fall upon, attack, assail; मकरन्देन प्रतिहतो जामाता बलात्कारेण अभिद्रवन् Māl. 7 laying violent hands on; गजा इवान्योऽन्यमभिद्रवन्तः (वारिधराः) Mk. 5. 21; Ve. 3. -2 To overrun; infest, harass, afflict; जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतम् (देहम्) Mb. -3 To come over, pass or run over. -4 To befall. -*Caus.* To rout, put to flight; पुररक्षानभिद्राव्य Dk. 14.

अभिद्रुत *p. p.* Attacked, overrun.

अभिद्रवः, -वणम् An attack; a manouvre in battle; अभिद्रवणमाप्लावमवस्थानं सविग्रहम् । परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लुतम् Rām. 6. 40. 25.

अभिद्रुह् 4 P. (A. in epic poetry) To hate, seek to injure or maliciously assail, plot againt (with acc.); नित्यमस्मच्छरीरमभिद्रोग्धुं यतते Mu. 1, 2; क्रूरमभिद्रुह्यति Sk. (sometimes with dat. also); मया पुनरेभ्य एवाभिद्रुग्धमज्ञेन U. 6; नाभिद्रुह्यति भूतेभ्यः Bhāg., Mu. 5.

अभिद्रुग्ध a. 1 Injured, oppressed; Bhāg. -2 Injuring, oppressing; Mbh. 5.

अभिद्रुह् *a.* Ved. Seeking to injure, inimical. जनो यो मित्रावरुणावभिध्रुक् Rv. 1. 122. 9.

अभिद्रोहः 1 Injuring, plotting against, harm, cruelty, oppression; स परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति Bhāg. 5. 26. 17; Ki. 11. 21. -2 Abuse; censure. नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः Ms. 8. 271. -3 Sorrow, misery; संस्थायां यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापहः (यूयं न जानीथ) Bhāg. 6. 10. 8.

अभिधर्मः The supreme truth or Metaphysics according to Buddhistic dogmas. -Comp. -पिटकः 'basket of Metaphysics', one of the three sections (पिटक) of Buddhist holy writings which treat of अभिधर्म.

अभिधर्षणम् 1 Possession by evil spirits, demons &c. -2 Oppressing. -3 Striking against.

अभिधा 3 U. 1 (*a*) To say, speak, tell (with acc. rarely with dat.); सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन Ku. 3. 63; Ms. 1. 42; Bk. 7. 78. य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति Bg. 18. 68. (*b*) To denote, express or convey directly or primarily (as sense &c.); state, mention, set forth; साक्षात्संकेतितं योऽर्थमभिधत्ते स वाचकः K. P. 2; तन्नाम येनाभिदधाति सत्त्वम् (*c*) To speak or say to, address. -2 To name, call, designate; usually in *pass.* (-धीयते); इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते Bg. 13. 1. -3 To lay or put on, fasten, bind; to overlay, load; assail; receive, comprehend, include; to draw oneself towards, hold, support (mostly Ved. in these senses.)

अभिधा *a.* Ved. Naming; praised, invoked. अभिधा असि भुवनमसि यन्तासि धर्ता Vāj. 22. 3. *a.* 1 A name, appellation; oft. in comp.; कुसुमवसन्ताद्यभिधः S. D. 2 A word, sound. -3 The literal power or sense of a word, *denotation*, one of the three powers of a word; वाच्योऽर्थोऽभिधया बोध्यः S. D. 2. "the expressed meaning is that which is conveyed to the understanding by the word's denotation", for it is this अभिधा that conveys to the understanding the meaning which belongs to the word by common consent or convention (संकेत) (which primarily made it a word at all); स मुख्योऽर्थस्तत्र मुख्यो यो व्यापारोऽस्याभिधोच्यते K. P. 2. -Comp. -ध्वंसिन् *a.* losing one's name. -मूल *a.* founded on a word's denotation or literal meaning.

अभिधानम् 1 Telling, mentioning, speaking, naming, denotation; एतावनामर्थानामिदमभिधानम् Nir.; गोशब्दस्य वाहीकार्थाभिधानम् S. D. -2 (In gram.) Asserting or predicating something of another, as the subject of an assertion, (which then can be put in the nom. case only); predication, assertion; See P. II. 3. 2 Sk. -3 A name, appellation, title, designation; अभिधानं तु पश्चात्तस्याहमश्रौषम् K. 32; तवाभिधानाद् व्यथते नताननः Ki. 1. 24; (at the end of comp.) called, named; ऋणाभिधानाद् बन्धनात् R. 3. 20. -4 An expression, word. -5 Speech, discourse महत्तमानामभिधानयोगः Bhāg. 1. 18. 18. -6 A dictionary, vocabulary (of words), lexicon (in these last 4 senses said to be also *m.*) -7 A song, षट्पादतन्त्रीमधुराभिधानम् Rām. 4. 28. 36. -Comp. -चिन्तामणिः N. of a celebrated

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

vocabulary of synonyms by Hemachandra. **-माला** a dictionary. **-रत्नमाला** N. of a vocabulary of words by Halāyudha. **-विप्रतिपत्तिः** Incongruence of the word and the sense intended to be conveyed thereby; केयमभिधानविप्रतिपत्तिर्नाम। यदन्यथाभिधानमन्यथाभिधेयम्। ŚB. on MS. 9. 3. 13.

अभिधानकम् A sound, voice, noise.

अभिधायक (**-यिका** *f.*), **अभिधायिन्** *a.* 1 Naming, expressing, denoting; एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः Sk.; कर्षूः कुल्याभिधायिनी Ak. denotes, means, has the sense of. -2 Saying, speaking, telling; तेनाहमुक्तः प्रेक्ष्यैवं घोरशापाभिधायिना Rām. 3. 71. 4; लक्ष्मीमित्यभिधायिनि प्रियतमे Amaru. 27; वाच्याभिधायी पुरुषः प्रग्रमांसाद उच्यते Trik.

अभिधेय *pot. p.* To be named, mentioned, expressed &c.; वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया K. 151 words refuse, through shame, to express what I have to say. -2 Nameable, as a category or predicament (in logic); अभिधेयाः पदार्थाः, अभिधेयत्वं पदार्थसामान्यलक्षणम्. **-यम्** 1 Signification, meaning, sense, import; P. I. 1. 34 Sk.; स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयसंपदम् Ki. 14. 5. -2 A substance; -3 The subject-matter; इहाभिधेयं सप्रयोजनम् K. P. 1; इति प्रयोजनाभिधेयसंबन्धाः Mugdha. -4 The primary or literal sense of a word (= अभिधा); अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते K. P. 2.

अभिहित *p. p.* 1 (*a*) Said, declared, spoken, mentioned; मयाभिहितम्, तेनाभिहितम् &c. (*b*) Predicated, asserted; अनभिहिते कर्मणि द्वितीया P. II. 3. 1-2. (*c*) Spoken to, addressed, called, named. (*d*) Whispered, prompted to say; determined. -2 Fastened, placed upon. **-तम्** A name, expression, word; हरन्ति स्मरतश्चित्तं गोविन्दाभिहितानि च Bhāg. 1. 15. 27. °त्वम् being said or spoken to, a declaration; authority, test. **-Comp. -अन्वयवादः, -वादिन्** *m.* a particular doctrine (or the follower of that doctrine) on the import of words, as opposed to अन्विताभिधानवाद, -वादिन्. The *anvitābhidhānavādins* (the Mīmāṁsakas, the followers of Prabhākara) hold that words only express a meaning (अभिधान) as parts of a sentence and grammatically connected with one another (अन्वित); that they, in fact, only imply an action or something connected with an action; *e. g.* घटम् in घटम् आनय means not merely 'jar', but 'jar' as connected with the action of 'bringing' expressed by the verb. The *abhihitānvayavādins* (the Bhaṭṭas or the followers of Kumārilabhaṭṭa who hold the doctrine) on the other hand hold that words by themselves can express their own independent meanings which are afterwards combined into a sentence expressing one connected idea; that, in other words, it is the logical connection between the words of a sentence, and not the sense of the words themselves, that suggests the import or purport of that sentence; they thus believe in a *tātparyārtha* as distinguished from *vākyārtha*; see K. P. 2 and Maheśvara's commentary *ad loc.* °तिः *f.* Naming, speaking &c.

अभिधानी Ved. A halter, rope.

अभिधाव् 1 P. 1 To run up towards, fly at or towards. -2 To rush upon, attack, assail; तं सीताघातिनं मत्वा हन्तुं रामोऽभ्यधावत Bk. 6. 41.

अभिधावक *a.* Assailing, rushing upon. **-कः** An assailant; विकुष्टे नाभिधावकः Y. 2. 234.

अभिधावनम् Assault, pursuit.

अभिधृष्णु *a.* Ved. Overpowering, subduing.

अभिध्यै 1 P. (epic 2 P.) 1 To meditate upon, reflect, consider, think of; यदभिध्याम्यहं शश्वच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् Mb. -2 To covet, wish or desire for; परद्रव्याण्यभिध्यायन् Y. 3. 134.

अभिध्या [ध्यै-अङ्] 1 Coveting another's property. न चाचिकीर्षीत् परवस्त्वभिध्याम् Bu. Ch. 2. 44. -2 Longing, wish; desire in general; अभिध्योपदेशात् Br. Sūt. -3 Desire of taking (in general).

अभिध्यानम् Desiring or longing for, coveting; a wish or desire; परद्रव्येष्वभिध्यानम् Ms. 12. 5. -2 Meditation, profound thought. -3 Anxiety; अभिध्याऽप्रध्यता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते Mb. 12. 158. 5. -4 Censure, reviling; सोऽभिध्यानाद् ब्राह्मणस्य पराभूयादसंशयम् Mb. 12. 327. 51.

अभिनन्द् 1 P. (rarely A.) 1 (*a*) To rejoice at or in, exult over, be glad or satisfied; आत्मविडम्बनामभिनन्दन्ति K. 108; Dk. 75. (*b*) To celebrate (with rejoicings &c.); महोत्सवेन मज्जन्मभिनन्दितवान् K. 137; नाभिनन्दति न द्वेष्टि Bg. 2. 57. -2 To congratulate, hail with joy, welcome; greet; एनां परिष्वज्य तातकाश्यपेनैवं अभिनन्दितम् Ś. 4; तापसीभिरभिनन्द्यमाना शकुन्तला तिष्ठति *ibid* 5, 6, 7; अभिनन्दितागमनेषु समीरेषु K. 49, 63; अभिनन्द्य ब्रवीति Mv. 2 says (writes) after compliments; प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः R. 2. 74, 3. 68, 7. 69, 71; 11. 30; 16. 61; 17. 15, 60; आशीर्भिरभिनन्दितः Y. 1. 332. -3 To rejoice at, approve, praise, applaud, commend; यो रत्नराशीनपि विहाय अभिनन्द्यते Ś. 2; अतस्तं वचो नाभिनन्दामि *ibid.* do not approve; तद्गुरुकमस्या अभिलाषोऽभिनन्दितुम् Ś. 3; श्रूयन्ते परिणीतास्ताः (कन्यकाः) पितृभिश्चाभिनन्दिताः Ś. 22; नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स पुमान्पुमान् Ki. 11. 73; 4. 4; with न reject; R. 12. 35. -4 To care for, like, desire or wish for, respect, delight in (usually with न in this sense); नाभिनन्दन्ति केलिकलाः Māl. 3; नाहारमभिनन्दति K. 61.; Dk. 159; आर्यपुत्रस्यैव मनोरथसंपत्तिमभिनन्दामि Ve. 2 wish or desire नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् Ms. 6. 45, H. 4. 4. -5 To bless, grant success to, त्वां मैत्रावरुणोऽभिनन्दतु U. 5. 27. -*Caus.* To gladden, delight.

अभिनन्द *a.* That which delights, encourages, praises &c. **-न्दः** 1 Rejoicing, delighting, joy, delight. Bṛi. Up. 6. 2. 13. -2 Praising, applauding, approving, greeting, congratulating. -3 Wish, desire. -4 Encouraging, inciting to action. -5 Very little happiness (सुखलव).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-6 An epithet of परमात्मन् the Supreme Being. -7 N. of a commentator on the अमरकोश. -8 N. of the author of the योगवासिष्ठसार. -न्दा Delight; wish, desire.

अभिनन्दनम् 1 Rejoicing at, greeting, welcoming. -2 Praising, approving. -3 Wish, desire.

अभिनन्दनीय,-नन्द्य *pot. p.* To be rejoiced at, praised, or applauded; काममेतदभिनन्दनीयम् Ś. 5; (जनस्य) द्रावय्भूतामभिनन्द्यसत्त्वौ R. 5. 31.

अभिनन्दिन् *a.* (At the end of comp.) Rejoicing at, approving, praising &c.

अभिनभः, -नभ्यम् *adv.* Ved. Towards the clouds or heaven; अहमस्मि महामहोऽभिनभ्यमुदीषितः Rv. 10. 119. 12; गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम् Śi. 2. 2.

अभिनम् 1 P. To bow, to bend, to turn towards a person.

अभिनम्र *a.* Bent, deeply bowed or bent; स्तनाभिरामस्तबकाभिनम्राम् R. 13. 32.

अभिनव *a.* [आधिक्येन नवः, भृशार्थे अभिरत्र] 1 (*a*) Quite new or fresh (in all senses); पदपङ्क्तिर्दृश्यतेऽभिनवा Ś. 3. 7; 5. 1; °कण्ठशोणित 6. 27; Me. 100; R. 9. 29; °वा वधूः K. 2 newly married. (*b*) Quite young or fresh, blooming, youthful (as body, age &c.); वपुरभिनवमस्याः पुष्यति स्वां न शोभाम् Ś. 1. 19; U. 5. 12; the younger; °शाकटायनः; °भोजः &c. (*c*) Fresh, recent. -2 Very young, not having experience. -वः [अभिनु अप्] Praise to win over, flattery. -**Comp.** -**उद्भिद्** -**दः** a new shoot or bud. -**कालिदासः** The modern Kālidāsa, i. e. Mādhavāchārya. -**गुप्तः** N. of a well-known author. -**चन्द्रार्घविधिः** 1 a ceremony performed at the time of the new moon. -2 N. of the 114th chapter in the Bhaviṣya Purāna. - **तामरसम्** 1 a fresh-blown lotus. -2 a kind of metre. -**यौवन, -वयस्क** *a.* youthful, very young. -**वैयाकरणः** one who has newly begun his study of grammar.

अभिनह् 4 P. To bind up (as the eyes), to bind, tie, fasten; स्तनयोः समयेन याङ्गनानामभिनद्धारसमा न सा रसेन। परिरम्भरुचि ततिर्जलानामभिनद्धा रसमानसारसेन॥ Śi. 6. 75.

अभिनहनम् 1 A bandage (over the eyes); तस्य यथाभिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयात् Chān. Up. 6. 14. 2. -2 a blind.

अभिनिधन *a.* [अभिगतो निधनं मरणम्] About to perish, approaching one's doom. -**नम्** N. of certain verses of the Sāmaveda repeated at this time.

अभिनिधानम् 1 Putting on, setting up. -2 Euphonic suppression, weakening in the pronunciation of words, especially the supression of an initial अ after ए or ओ; cf. अवग्रह.

अभिनियुक्त *a.* Occupied in, busy.

अभिनियोगः Close application, attention or intentness, absorption; कार्य° Mu. 1.

अभिनिर्मुक्त *a.* 1 Left or quitted (by the sun when it sets). -2 One asleep at sunset and thus not doing the duties to be then performed. सूर्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत। तथा सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्नपि॥ Mb. 12. 34.3.

अभिनिर्याणम् 1 A march. -2 Invasion, marching against an enemy.

अभिनिर्वृत्तिः *f.* Accomplishment, completion. यस्य ह्यर्थाभिनिर्वृत्तौ स भवन्त्याभ्ययिताः परे Mb. 5. 134. 10.

अभिनिवर्तः Turning towards, turning again and again.

अभिनिविश् 6 A. अभिनिविशश्च (P. I. 4. 47) 1 (*a*) To enter into, be settled in; to occupy, set foot in. (*b*) To take possession of, resort to, be attached to (with acc.); अभिनिविशते सन्मार्गम् Sk. takes to, follows, a good path; सैव धन्या गणिकादारिका यामेवं भवन्मनोऽभिनिविशते Dk. 57, Mu. 5. 12, Bk. 8. 80. -*Caus.* To make one enter or occupy, lead, carry or conduct to; (fig.) apply, direct or turn (as mind, heart &c.) towards something; प्रतिबन्धवत्स्वपि विषयेषु अभिनिवेश्य M. 3, Śi. 1. 15.

अभिनिविष्ट *p. p.* 1 Intent on, engrossed in, engaged in or occupied with, applying oneself to; माधवापकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि Māl. 6. -2 Firmly or steadily fixed, uncontrollably fixed, steady, attentive, intent; अत्यभिनिविष्टचित्तदर्पस्य Dk. 29; Māl. 1. -3 Endowed with, possessed of; गुरुभिरभिनिविष्टम् (गर्भम्) लोकपालानुभावैः R. 2, 75. -4 Determined, resolute, persevering. -5 (In a bad sense) Obstinate, perverse; अथवाभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकतां सुभाषितम् Śi. 16. 43; Ki. 17. 11. -6 Well-versed or proficient in. -**ष्टम्** Perseverance.

अभिनिविष्टता Resoluteness, determination of purpose; निन्दाक्षेपापमानादेरमर्षोऽभिनिविष्टता S. D. *i. e.* adhering to one's purpose; not minding censure, abuse, dishonour &c.

अभिनिवेशः 1 (*a*) Devotion, attachment, intentness, being occupied with, adherence to close application, with loc. or in comp.; कतमस्मिंस्ते भावाभिनिवेशः V. 3; अहो निरर्थकव्यापारेष्वभिनिवेशः K. 120. 146, Dk. 81; Māl. 7. (*b*) Firm attachment, love, fondness, affection; बलीयान् खलु मेऽभिनिवेशः Ś. 3; अनुरूपोऽस्या °शः *ibid.*, V. 2; असत्यभूते वस्तुन्यभिनिवेशः Mit. -2 Earnest desire, ardent longing or expectation; wish, desire; Māl. 5. 27. -3 Resolution, determined resolve, determination of purpose, firmness of resolve, perseverance; जनकात्मजायां नितान्तरूक्षाभिनिवेशमीशम् R. 14. 43; अनुरूप° शतोषिणा Ku. 5. 7; Śi. 3. 1. (*b*) Idea, thought; Ms. 12. 5; Y. 3. 155. -4 (In Yoga Phil.) A sort of ignorance causing fear of death; instinctive clinging to worldly life and bodily enjoyments and the fear that one might be cut off from all of them by death; अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्चक्लेशाः Yoga S.; cf. also Sāṅkhya

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

K. 150 and Malli. on Śi. 4. 55. -5 Pride; भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यात् Bhāg. 11. 2. 37.

अभिनिवेशिन् *a.* 1 Devoted to, intent on, adhering or clinging to; त्रितयाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु Y. 3. 134; कल्याणाभिनिवेशिनः K. 136 of blessed or noble resolve, 191. -2 Fixing on, directing or turning (the mind) to; गुणेष्वभिनिवेशिनी भर्तुरपि प्रिया M. 3; अहो नु खलु दुर्लभ °शी मदनः V. 1; Dk. 57. -3 Determined, resolute.

अभिनिष्कारिन् *a.* Ved. 1 Doing completely. -2 Injuring, thinking ill of; Av. 10. 1. 12.

अभिनिष्क्रमणम् 1 Going out or forth. -2 (With Buddhists) Leaving the house to become an anchorite.

अभिनिष्टानः [स्तन्-घञ्, सस्य च षत्वम् अभिनिशः स्तनः शब्दसंज्ञायां P. VIII. 3. 86] 1 A sound which dies away; विसर्जनीयोऽभिनिष्टानः. -2 A letter of the alphabet (°नो वर्णः). -3 The Visarga.

अभिनिष्पत् 1 P. To rush out, issue, sally, go forth; to spring or shoot forth; गवाक्षजालैरभिनिष्पतन्त्यः Bk. 1. 8.

अभिनिष्पतनम् Sallying, issuing.

अभिनिष्पद् 4 A. 1 To go or come to. -2 To enter into, become. -3 To appear, become visible -*Caus.* To bring to, help to.

अभिनिष्पत्तिः *f.* Completion, end, accomplishment, fulfilment.

अभिनिष्यन्दः Trickling; यस्याः पयोभिनिष्यन्दात्क्षीरोदो नाम सागरः Rām. 7. 23. 21.

अभिनिह्नवः Denial, concealment.

अभिनी 1 P. 1 To bring near, conduct or lead towards, carry to; तटाभिनीतेनाम्भसा Ki. 8. 32; अमात्यस्य गृहजनं स्वगृहमभिनीय रक्षसि Mu. 1, 5; 6. 15; दृष्ट्वा शरं ज्यामभिनीयमानम् Mb. being fitted to the bow. -2 To act, represent or exhibit dramatically, gesticulate; mostly occurring in stage-directions; श्रुतिमभिनीय Ś 3 acting as if he heard something; Mu. 1. 2, 3. 30; M. 2. 5. -3 To quote, adduce, introduce. -4 To allow to elapse

अभिनयः 1 Acting, gesticulation, any theatrical action (expressive of some sentiment, passion &c.); नृत्याभिनयक्रियाच्युतम् Ku. 5. 79; अभिनयान् परिचेतुमिवोद्यता R. 9. 33; नर्तकीरभिनयातिलङ्घिनीः 19. 14; Ki. 10. 42. -2 Dramatic representation, exhibition on the stage; ललिताभिनयं तमद्य भर्ता मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः V. 2. 18. S.D. thus defines and classifies अभिनय :—भवेदभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्विधः । आङ्गिको वाचिकश्चैवमाहार्यः सात्त्विकस्तथा ॥ 274, 'acting is the imitation of condition', it is of four kinds:— (1) *gestural*, conveyed by bodily actions; (2) *vocal*, conveyed by words; (3) *extraneous*, conveyed by dress, ornaments, decoration &c.; (4) *internal*, conveyed by the manifestation of internal feeling such as perspiration, thrilling &c. **-Comp.** **-आचार्यः** a dancing preceptor; उभावभिनयाचार्यौ त्वां द्रष्टुमिच्छतः M. 1. 10 **-विद्या** science of acting or dramatic representation; art of dancing; मया नीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता M. 1.

अभिनीत *p. p.* 1 Brought near, conveyed. -2 Performed, represented dramatically. -3 Highly finished or polished, most excellent. -4 Highly ornamented or decorated. -5 Fit, proper, suitable (योग्य); अभिनीततरं वाक्यमित्युवाच युधिष्ठिरः Mb. -6 Patient, forgiving, even-minded. -7 Angry (युक्तेऽतिसंस्कृतेमर्षिण्यभिनीतः Ak. where the word may be अमर्षिणि as well while Nm. reads युक्ते तु संस्कृतेऽमर्षिण्यभिनीतः प्रचक्ष्यते). -8 Kind, friendly. -9 Acknowledged, agreed (प्रतिज्ञात); मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत् कर्तुमर्हसि Rām. 4. 29. 12.

अभिनीतिः *f.* 1 Gesture, expressive gesticulation. -2 Kindness, friendship, patience; सान्त्वपूर्वमभिनीतिहेतुकम् Ki. 13. 36.

अभिनेय,-नेतव्य *pot. p.* To be acted or dramatically represented &c. दृश्यं तत्राभिनेयं तद्रूपारोपात्तु रूपकम् S. D. 273; M. 1; तस्य (प्रबन्धस्य) एकदेशः अभिनेयार्थः कृतः U. 4 a part of it has been adopted to the stage.

अभिनेतृ *m.* 1 One who brings near; वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् Rv. 4. 20. 8. -2 An actor. **-त्री** An actress.

अभिनुन्न *a.* Agitated, full of woe; दण्डकाग्राभितुन्नाङ्गी चचाल भृशमाकुला Mb. 14. 58. 29.

अभिन्न *a.* 1 Not broken or cut, unbroken; not split; अभिन्नपुटोत्तरान् R. 17. 12. -2 Unaffected; क्लेशलेशैरभिन्नम् Ś. 2. 4. -3 Not changed or altered, unchanged; °गतयः Ś. 1. 14 with their gait unchanged. -4 Not different from, the same, identical (with abl.); जगन्मिथ्याभिन्नमभिन्नमीश्वरात् Prab. -5 Undivided, whole, one (as number). -6 Holding together, continuous. -7 Uninterrupted; अभिन्ने खिद्ये निदधाति देवयुम् Rv. 6. 28. 2.

अभिन्यासः A kind of fever.

अभिपत् 1 P. 1 To fly near, go or hasten near, approach; हन्तुमभिपतति पाण्डुसुतम् Ki. 12. 36; अधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1; Dk. 72, 128; Mk. 9. 12; Ki. 10. 42. -2 To fall upon, attack, assail; यन्ता गजस्याभ्यपतद् गजस्थम् R. 7. 37; Dk. 62, 70, 96; Ki. 7. 19. -3 To fall down; fall (as tears). -4 To fall into, enter or come into. -5 To overtake in flying. -6 To pass over, traverse. -7 To get back, withdraw, retire; अभिपतितुमना लघुत्वभीतेः Śi. 7. 51; Ki. 10. 54. -8 (4 A.) To be lord or master of (Ved.). -*Caus.* To throw upon, throw down into; ज्वलनमभिपातयामि Ve. 6.

अभिपतनम् 1 Approaching. -2 Falling upon, assault, attack. -3 Going forth, departure.

अभिपद् 4 A. 1 To go to, draw near, approach (with acc.); रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा। अभिपेदे निदाघार्ता

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

व्यालीव मलयद्रुमम् ॥ R. 12. 32; 19. 11; Dk. 166; K. 265; to enter (into) Si. 3. 25 sometimes with loc. also. –2 To look upon, consider, regard; to take or know to be; क्षणमभ्यपद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति Si. 9. 27. –3 To help, assist; मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्वो धर्षयिष्यति Mb. 1. 50. 20. –4 To seize, catch hold of; overpower, attack, subdue, take possession of, overcome, afflict; सर्वतश्चाभिपन्नैषा धार्तराष्ट्रैर्महात्मभिः। चण्डवातामिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः Mb.; See अभिपन्न also. –5 (a) To take, assume; स्थानि स्थान्यभिपद्यन्ते यथा कर्माणि देहिनः Ms. 1. 30 (b) To accept, receive; निरास्वाद्यतमं शून्यं (राज्यं) भरतो नाभिपत्स्यते Ram. –6 To apply or devote oneself to, undertake, fall to, observe; स चिन्तामभ्यपद्यत Rām. –7 To honour.

अभिपत्तिः *f.* 1 Approaching, drawing near. –2 Completion. –3 Protection; त्वमेव धर्मार्थदुघाभिपत्तये Bhāg. 4.6. 44. –4 See उपपत्तिः; अथाभिपत्तिर्लोकस्य कर्तव्या पुण्यपापयोः Mb. 12. 32. 20.

अभिपन्न *p. p.* 1 Gone or come near, approached, run towards, gone to (a state &c.); त्वमन्यमाकारमिवाभिपन्नः Ki. 3. 46. –2 Fled, fugitive, seeking refuge with. –3 Subdued, overpowered, afflicted, seized &c.; कालाभिपन्नाः सीदन्ति सिकतासेतवो यथा Rām. सीता वित्रास यथा वनान्ते सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या Rām. 5. 28. 1. यदिदं सर्वं मृत्युनाभिपन्नम् Śat. Br.; दोष°, कश्मल°, व्याघ्र° &c. –4 Unfortunate, fallen into difficulties &c. –5 Accepted; Rām. 6. 63. 24. –6 Guilty; अभिपन्नाऽस्मि पाञ्चालि याज्ञसेनि क्षमस्व मे Mb. 3. 233. 61. –7 Removed to a distance. –8 Dead. –9 Endowed see उपपन्न; अभिपन्नमिदं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनम् Mb. 12. 32. 20. –10 Protected; मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्वो धर्षयिष्यति Mb. 1. 50. 20.

अभिपद्म *a.* Very beautiful; पद्माभिपद्मानिव वारणेन्द्रान् Mb. 1. 187. 9.

अभिपरिप्लुत *a.* Overflowed, filled with, inundated; (fig.) overwhelmed, affected; attacked; shaken; शोकेन, मन्युना &c. Mb. 3.

अभिपाण्डु *a.* Faded, pale; मनोभुवा तप्त इवाभिपाण्डुताम् Ki. 4. 34.

अभिपातः 1 moving, walking about; वियदभिपातलाघवेन Ki. 7. 21. –2 Fall, ruin; नूनं प्रियाया मम नाभिपातः Rām. 3. 63. 8.

अभिपित्वम् *a.* or *s.* Ved. [पा भावे कित्वन्] 1 Come, approaching (अभिप्राप्त). –2 Visiting, putting up (for the night at an inn &c.): the time of coming. –3 Approaching time. –4 Close or departure of day, evening. –5 Dawn sacrifice.

अभिपुष्प *a.* [अभिनः पुष्पाण्यस्य] Covered over with flowers (as a tree). –**ष्पम्** An excellent flower.

अभिपूज् 10 P. 1 To adorn, worship. –2 To honour, approve, assent to; तथेति भरतो वाक्यं वसिष्ठस्याभिपूज्य तत् Rām. अभिपूजितलाभैश्च यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते Ms. 6. 58.

अभिपूजनम् Honouring; approving.

अभिपूर्वम् *ind.* One after another, successively.

अभिपॄ 3, 9 P. To fill. –*Pass.* To become full. *Caus.* 1 To fill, make full. –2 To load with (as animals); cover with. –3 To present with. –4 To overwhelm, overpower, master completely; शोको मामभ्यपूरयत् Rām.

अभिपूरणम् Filling, overpowering.

अभिपूर्तम् That which has been fulfilled: Av. 9. 5. 13.

अभिप्रज्ञा Thinking constantly of.

अभिप्रणी 1 P. To lead to, bring towards; उत प्रणेष्यभि वस्यो अस्मान् Rv. 1. 31. 18. consecrate; जज्वाल लोकस्थितये स राजा यथाध्वरे वह्निरभिप्रणीतः Bk. 1. 4.

अभिप्रणयः Affection, favour, propitiation.

अभिप्रणयनम् Consecrating by sacred hymns.

अभिप्रतप्त *a.* 1 Intensely heated. –2 Dried up. –3 Exhausted with pain, fever &c.

अभिप्रथनम् Spreading or extending over, throwing over.

अभिप्रदक्षिणम् *ind.* Towards the right.

अभिप्रपद् = प्रपद् q. v.

अभिप्रमुर् *f.* The tongue of fire (जुहू); Completely raised.

अभिप्रवृत् 1 A. 1 To advance up to, approach, go up to. –2 To fall or flow into; यत्र भागिरथी गङ्गां यमुनाऽभिप्रवर्तते Rām. –3 To become conversant with. –*Caus.* To roll onward or towards.

अभिप्रवर्तनम् 1 Advancing up to. –2 Proceeding, acting. –3 Flowing, coming forth, as of sweat.

अभिप्रवृत्त *p. p.* 1 Advancing, going up to. –2 Occurring. –3 Engaged or occupied in (with loc.); कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः Bg. 4. 20.

अभिप्रश्निन् *a.* Ved. Desirous of asking many questions.

अभिप्राणनम् Exhaling (opp. अपाननम्)

अभिप्राप्, –प्तिः &c. = प्राप् q. v.

अभिप्रीतिः *f.* Wish; rejoicing.

अभिप्रे [अभिप्र-इ] 2 P. 1 To go to or near, approach; कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् P. I. 4. 32. –2 To intend, aim at, think of, mean; cf. अभिप्रेत.

अभिप्राय *a.* [इ-अच्] Going near, approaching; aiming at, intending, meaning, accruing to; स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले P. I. 3. 72. –**यः** 1 Aim, purpose, object, intention, wish, desire; अभिप्राया न सिद्ध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् Pt. 1. 158; साभिप्रायाणि वचांसि Pt. 2 earnest words;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भावः कवेरभिप्रायः. -2 Meaning, sense, import, implied sense of a word, passage &c.; नैषामयमभिप्रायः such is the meaning intended, import (of the passage &c.). -3 Opinion, belief. तेषां स्वं स्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक् पृथक् Ms. 7. 57. -4 Relation, reference. -5 N. of Viṣṇu.

अभिप्रेत *p. p.* 1 Meant, aimed at, intended; designed; अत्रायमर्थोऽभिप्रेतः; किमभिप्रेतमनया Bh. 3. 67; निवेदयाभिप्रेतम् Pt. 1. -2 Wished, desired; यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् H. 1. -3 Approved, accepted; पूर्वैरयमाभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते Rām. -4 Dear or agreeable to, favourite with, beloved; धर्मस्तवाभिप्रेतः Dk. 42; Ś. 6. -5 Wishing. -तम् Intellectual nature (बुद्धिवृत्तिः); त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतम् Mb. 1. 23. 18.

अभिप्रोक्षणम् Sprinkling upon.

अभिप्लु 1 A. 1 To go up to, jump or leap towards. -2 To overflow; (fig.) affect, fill with, overwhelm; तमसाभिप्लुते लोके रजसा च Mb.; रजसाभिप्लुतां नारीम् Ms. 4. 41 being in her courses; व्यसनाभिप्लुतेऽपि वा Y. 2. 50. -3 To spring to or over, spring upon. -*Caus.* To wash or ripple against.

अभिप्लवः 1 Affliction, disturbance. -2 Inundation, overflowing. -3 N. of a religious ceremony performed as part of the sacrifice गवामयन. -4 N. of the Prājāpatya Āditya.

अभिप्लुत *a.* 1 Overwhelmed; तमसाऽभिप्लुते लोके Mb. 4. 33. 1. -2 Affected; रजसाभिप्लुतां नारीं नरस्य ह्युपगच्छतः Ms. 4. 41.

अभिबलम् A technical term in Rhetoric; अभिबलमभिसन्धिश्छलेन यः S. D. 375 'an inquiry or examination by an artifice'. See Ratn. 3.

अभिबुद्धिः *f.* An organ of apprehension, a बुद्धीन्द्रिय or ज्ञानेन्द्रिय (opp. कर्मेन्द्रिय); these are the eye, tongue, ear, nose, and skin.

अभिभङ्गः 1 Breaking down. -2 One who breaks down or destroys.

अभिभर्त्सित *a.* Derided Mb. 3. 33.

अभिभा 2 P. To glitter or shine; दिवि स्थितः सूर्य इवाभिभाति Mb.

अभिभा Ved. [अभिभा-अद्] 1 Apparition, phenomenon; an inauspicious omen. मा त्वा का चिदभिभा विश्व्या विदन् Rv. 2. 42. 1. -2 A calamity, state of being overpowered. -3 Superiority.

अभिभार *a.* Very heavy.

अभिभाष् 1 A. (P. in epic poetry) 1 To speak to, address; talk or converse with (with acc.); भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मवित् Ms. 2. 128; नोदक्यामभिभाषेत Ms. 4. 57. sometimes with instr. also; -2 To speak, say (as वाणीम्, वचः &c.); इति अभिभाषन्ते so they say. -3 To relate, narrate, speak of. -4 To proclaim, announce, confess; गुरुतल्प्यभिभाष्यैनस्तप्ते स्वप्यादयोमये Ms. 11. 103.

अभिभाषणम् Speaking to, addressing, conversing with.

अभिभाषिन् *a.* Addressing, speaking to; speaking, talking; स्मितपूर्वाभिभाषिणम् R. 17. 31 whose words are preceded by a smile, speaking with a smile.

अभिभू 1 P. 1 To overcome, subdue, conquer, vanquish (of persons or things); prevail over, predominate, defeat; (hence) excel, surpass; अभिभवति मनः कदम्बवायौ Ki. 10. 23; अभिभूय विभूतिमार्तवीम् R. 8. 36; 4. 56; 6. 29, 16. 10; K. 52, 53; Mu. 3. 20; Ms. 7. 5; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत Bg. 1. 40 predominates over, overpowers; so शोकाभिभूत, विपद्°, काम° &c. -2 To attack, seize or fall upon, assail; विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमम् Ki. 2. 14; अभ्यभावि भरताग्रजस्तया R. 11. 16, 84; Bri. S. 33. 30; ममापि सत्त्वैरभिभूयन्ते गृहाः Ś. 6 infested; परित्रायध्वं मामनेन मधुकरेणाभिभूयमानाम् Ś. 1 attacked, troubled; अभ्यभूभिलयं भ्रातुः Bk. 6. 117. -3 To humiliate, mortify, insult, disrespect; अण्डभङ्गाभिभूता Pt. 1. -4 To go up to, turn to or towards (Ved.); अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः Rv. 4. 31. 3. -5 To be victorious or prosperous; पुष्यात् क्षेमे अभि योगे भवात्युभे Rv. 5. 37. 5. -*Caus.* To overpower, surpass, defeat &c.

अभिभवः 1 Defeat, subjugation, subjection, overpowering; इतरेतरानभिभवेन मृगास्तमुपासते गुरुमिवान्तसदः Ki. 6. 34 (cf. K. 45 and the Bible "The wolf shall also dwell with the lamb" &c.); 8. 28; स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोभिभवाद्वमन्ति Ś. 2. 7 when assailed, opposed, overpowered by another energy; अभिभवः कुत एव सपत्नजः R. 9. 4. 4. 21. -2 Being overpowered जराभिभवविच्छायम् K. 346; being attacked or affected, stupefied (by fever &c.); न रोगशान्तिर्न चाभिभवः Suśr. -3 Contempt, disrespect; निराभिभवसाराः परकथाः Bh. 2. 64. -4 Humiliation, mortification (of pride); अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिः Ku. 5. 43; K. 195. -5 Predominance, prevalence, rise, spread; अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः Bg. 1. 41; Ki. 2. 37.

अभिभवनम् Overpowering, overcoming, being subjected to or overpowered by; जरया चाभिभवनम् Ms. 6. 62.

अभिभावनम् Making victorious, overpowering.

अभिभाविन्-भाव(वु)क *a.* 1 Overpowering, defeating, conquering: शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता K. 170 fear which conquered grief. -2 Surpassing, excelling; सर्वतेजोऽभिभाविना R. 1. 14; Ki. 11. 6. -3 Disrespecting, humiliating. -4 Attacking.

अभिभुः, -भूः Ved. 1 One who surpasses or prevails over, a superior. -2 Pride (अहंकार); त्वं महानभिभूः Mb. 1. 23. 18.

अभिभूति *a.* That which defeats, conquers &c. -तिः 1 Predominance, prevalence, excessive or superior power; जूर्ति कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः Rv. 4. 38. 9. -2 Conquering,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

defeat, subjugation; अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्झन्ति न धाम मानिनः Ki. 2. 20. -3 Disrespect, disgrace, humiliation. -**Comp.** -ओजस् *a.* of superior or predominant power. *n.* superior power.

अभिभूयम् Ved. Superiority; Av. 19. 37. 3.

अभिभूवन् *a.* Ved. Prevailing or victorious over; surpassing; Rv. 10. 159. 5-6.

अभिमद् 4 P. Ved. To gladden, exhilarate, inebriate.

अभिमादः Intoxication.

अभिमाद्यत्क *a.* Half drunk, partially intoxicated, stammering (like a drunkard).

अभिमन् 4 A. (P. epic) 1 To wish or desire, long for, covet, like; न त्वेवं ज्यायसीं वृत्तिमभिमन्येत कर्हिचित् Ms. 10. 95; see अभिमत below. -2 *To assent to, approve of,* allow, admit; give a grant (to any one, dat.). -3 To think, fancy, imagine, consider, believe, regard; तामार्यामसावन्यथाऽभ्यमन्यत Dk. 164; Bk. 5. 71, U. 5. -4 To injure, threaten (Ved.) -5 (8 A.) To think of self.

अभिमत *p. p.* 1 Desired, wished, liked, dear, beloved, favourite (person or thing); agreeable, desirable; नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह जगति सर्वजन्तूनाम् K. 35, 58; अभिमतफलशंसी चारु पुस्फोर बाहुः Bk. 1. 27; यथेवमभिमतम् Pt. 1 if you like to do so; तयोरभिमतं वद Mv. 6. 21 choose which you will: इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानाम् U. 1. 44, Ś. 3. 5, Ku. 3. 23, Pt. 1. 70, Me. 51, Mu. 3. 4. -2 Agreed or assented to, liked, approved, accepted, admitted; न किल भवतां स्थानं देव्या गृहेऽभिमतं ततः U. 3. 32; प्रसिद्धमाहात्म्याभिमतानामपि कपिलकणभुक्प्रभृतीनाम् Ś. B. honoured, respected. -तम् Wish, desire. -तः A beloved person, lover; अभिमतमभितः कृताङ्गभङ्गा Śi. 7. 72, 8. 68, 10. 9.

अभिमतिः *f.* 1 Desire. -2 Pride; न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य साम्येन वीताभिमतेस्तथापि Bhāg. 5. 10. 25. -3 Respect, regard, see अभिमान below.

अभिमनस् *a.* 1 Intent on, desirous of; युद्धाभिमनसः सर्वे Rām. 5. 42. 26. -2 anxious, longing for; भवतोऽभिमनाः समीहते सरुषः कर्तुमुपेत्य माननाम् Śi. 16. 2 (where अ° also means undaunted, of fearless mind).

अभिमनायते Den. A. To have life, be full of life and joy, be pleased or delighted, to long for; अभ्यमनायिष्ट चान्तरात्मा Dk. 111, 119; कान्तिं (विलोक्य) नाभिमनायेत को वा स्थाणुसमोऽपि ते Bk. 5. 73 (Com. = सचेताः or प्रीतमनाः).

अभिमन्तुः *f.* Ved. Injuring, harming, destroying; °न्तोः to destroy; to claim as one's own, pretending.

अभिमन्तृ *a.* Longing for; self-conceited, referring all objects to self; Ms. 1. 14.

अभिमानः 1 Pride (in a good sense), self-respect, honourable or worthy feeling; सदाभिमानैकधना हि मानिनः Śi. 1. 67; त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितम् Bh. 3. 5. अभिमानधनस्य गत्वरैः Ki. 2. 19; संकल्पयोनेरभिमानभूतम् Ku. 3. 24. -2 Self-conceit, pride, arrogance, haughtiness, egotism, high-opinion of oneself; शिथिल° नाः संवृत्ताः M. 2, Bh. 3. 46, Bg. 16. 4.; (अतिमानः is another reading) °वत् proud, conceited. -3 Referring all objects to self, the act of अहंकार, personality, misconception (मिथ्याज्ञानम्), see अहंकार. -4 Conceit, conception; supposition, belief, opinion; मुनिरस्मि निरागसः कुतो मे भयमित्येष न भूतयेऽभिमानः Ki. 13. 7. -5 Knowledge, consciousness (बुद्धि, ज्ञान); साधारण्याभिमानतः S. D. -6 Affection, love. -7 Desire, wishing for. -8 Laying claim to. -9 Injury, Killing, seeking to injure. -10 A sort of state occasioned by love. -नम् Authority (प्रमाण); ये चरन्त्यभिमानानि सृष्टार्थमनुषङ्गिणः Mb. 12. 168. 23. -**Comp** -शालिन् *a.* proud. -शून्य *a.* void of pride or arrogance, humble.

अभिमानितम् *1 Egotism. -2 Love; copulation, sexual* union.

अभिमानिन् *a.* Possessed of self-respect; Ki. 1. 31; K. 212. -2 Having a high opinion of oneself, proud, arrogant, conceited. -3 Regarding all objects as referring to one's own self; अभिमानिव्यपदेशस्तु विशेषानुगतिभ्याम् Br. Sūt 2. 1. 5. -4 Fancying, pretending, or regarding oneself to be; नरेन्द्र° Dk. 51; K. 194. *m.* A form of Agni.

अभिमानुक *a.* Ved. [मन् बाहु° उकञ्] Striving to hurt or injure.

अभिमन्त्र् 10 A. (P. also) 1 To consecrate or accompany with sacred hymns; पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौहतः Ak.; वामदेवाभिमन्त्रितोऽश्वः U. 2; गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् Y. 3. 325; 2. 102; 3. 278. -2 To consecrate with magical formulas, charm, enchant, invoke or invite by means of charms; तदभिमन्त्रितेन चरणेन Dk. 138; पानीयैरभिमन्त्रितैः Mb. -3 To speak to, address, invite.

अभिमन्त्रणम् Consecrating, hallowing, making sacred by repetition of special formulas or Mantras; दत्वान्नं पृथिवीपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् (कृत्वा) Y. 1. 238; मन्त्रमुच्चारयन्नेव मन्त्रार्थत्वेन संस्मरेत्। शेषिणं तन्मना भूत्वा स्यादेतदभिमन्त्रणम्॥ Mīmāṁsā. -2 Charming, enchanting. -3 Addressing, inviting, advising.

अभिमन्थ् = अभिमन्थ् q. v.

अभिमन्यमान *a.* Making a lascivious attempt on. ब्राह्मणकन्यामभिमन्यमानः भोजः Kau. A. 1. 6.

अभिमन्युः 1 N. of a son of Arjuna by his wife Subhadrā, sister of Kriṣṇa and Balarāma; also known by the metronymic Saubhadra. [He was called *Abhimanyu* because at his very birth he appeared to be heroic, long-armed and very fiery (अभितः मन्युर्यस्य). When the Kauravas at the advice of Droṇa formed the peculiar battle-array called 'Chakravyūha' hoping that, as Arjuna was away, none of the Pāṇḍavas

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

would be able to break through it. Abhimanyu assured his uncles that he was ready to try, if they only assisted him. He accordingly entered the Vyūha, killed many warriors on the Kaurava side, and was for a time more than a match even for such veteran and elderly heroes as Droṇa, Karṇa, Duryodhana &c. He could not, however, hold out long against fearful odds, and was at last overpowered and slain. He was very handsome. He had two wives, Vatsalā daughter of Balarāma and Uttarā daughter of the king of Virāṭa. Uttarā was pregnant when he was slain and gave birth to a son named Parīkṣita who succeeded to the throne of Hastināpura.] -2 Name of a son of Manu Chākṣuṣa. -3 Name of two kings of Kāshmir; Rāj. T. **-पुरम्** -Name of a town. Raj. T.

अभिमरः [मृ-अच्] 1 Killing, destruction, slaughter. -2 War, combat. -3 Treachery in one's own camp; danger from one's own men or party. -4 Binding, confinement; a tie or fetter. -5 One's own party or army. -6 One who desperately goes to fight with tigers, elephants &c.

अभिमाति *a.* [मे कर्तरि क्तिन् न इत्वम्] 1 Insidious; स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे Rv. 5. 23. 4. -2 Striving or seeking to injure, inimical. **-तिः** *f.* 1 Seeking to injure, hurting, plotting against. -2 An enemy, a foe.

अभिमातिन् *a.* [मे-क्त, इष्टादिभ्यः इन्] 1 Insidious; बाधन्ते विश्वमभिमातिनम् Rv. 1. 85. 3. -2 One who hurts or injures, an enemy.

अभिमाय *a.* [अभिगतो मायामविद्याम्] Bewildered (इतिकर्तव्यतामूढ); ignorant, foolish.

अभिमि (मे) ह्य *a.* Ved. To be wetted (by making water upon).

अभिमुख *a.* (**-खी** *f.*) [अभिगतं मुखं यस्य अभेर्मुखम् P. VI. 2. 185] 1 With the face turned or directed towards, in the direction of, towards, turned towards, facing; अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम् Ś. 2. 12. °खा शाला Sk.; गच्छन्नभिमुखो वह्नौ नाशं याति पतङ्गवत् Pt. 1. 237; with the acc.; राजानमेवाभिमुखा निषेदुः; पम्पामभिमुखो ययौ Rām.; Bg. 11. 28; K. 264; sometimes with dat., or gen. or loc.; आश्रमायाभिमुखा बभूवुः Mb.; यस्ते निष्ठेदभिमुखे रणे Rām.; मय्यभिमुखीभूय Dk. 124; also in comp. शकुन्तलाभिमुखो भूत्वा Ś. 1 turning towards Ś.; Ku. 3. 75, 7. 9. -2 Coming or going near, approaching, near or close at hand; अभिमुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः V. 2. 9.; यौवनाभिमुखी संजज्ञे Pt. 4; R. 17. 40. -3 Disposed or intending to, inclined to; ready for, about (to do something), in comp.; चन्द्रापीडाभिमुखहृदया K. 198, 233; अस्ताभिमुखे सूर्ये Mu. 4. 19; प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः Ku. 2. 16; 5. 60; U. 7. 4, Māl. 10. 13; कर्मण्यभिमुखेन स्थेयम् Dk. 89; अनभिमुखः सुखानाम् K. 45; प्रातः प्रयाणाभिमुखाय तस्मै R. 5. 29; निद्रा चिरेण नयनाभिमुखी बभूव 5. 64; sometimes as first member of comp. in this sense; फलमभिमुखपाकं राजजम्बूद्रुमस्य; V. 4. 27. -4 Favourable, friendly or favourably disposed; आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः Ratn. 1. 5. -5 Taking one's part, nearly related to. -6 With the face turned upwards. **-खः** Forepart (अग्र); तस्येषुपाताभिमुखं (विसृज्य) Bhāg. 9. 6. 18. **-खी** One of the 10 earths according to Buddhists. **-खम्, -खे** *ind.* Towards, in the direction of, facing, in front or presence of, near to; with acc., gen. or in comp. or by itself; स दीप्त इव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखं खगम् Rām. 5. 67. 12. आसीताभिमुखं गुरोः Ms. 2. 193; तिष्ठन्मुनेरभिमुखं स विकीर्णधाम्नः Ki. 2. 59; Śi. 13. 2; Ki. 6. 46; नेपथ्याभिमुखमवलोक्य Ś. 1; स पुराभिमुखं प्रतस्थे Pt. 3; Me. 70; कर्णं ददात्यभिमुखं मयि भाषमाणे Ś. 1. 30; also at the beginning of comp.; अभिमुखनिहतस्य Bh. 2. 112 killed in the front ranks of battle.

अभिमुखता 1 Presence, proximity. -2 Favourableness; °तां नी to win over. मुनिमभिमुखतां निनीषवो याः समुपययुः कमनीयतागुणेन Ki. 10. 40.

अभिमुखीकृ, -मुखयति To propitiate, win over; अथ भूतभव्यभवदीशमभिमुखयितुं कृतस्तवाः Ki. 12. 19; K. P. 2.

अभिमुखीकरणम् Causing (one) to turn the face towards; speaking to, addressing (in gram.); संबोधनमभिमुखीकरणम्.

अभिमूर्छित *a.* Utterly confused, bewildered.

अभिमृद् 1 P. To crush by standing, tread under foot, trample down; oppress, devastate (as a country). -2 (In astr.) To contend against, oppose, be in opposition.

अभिमर्दः 1 Rubbing, friction. -2 Crushing down, trampling down; कृतोऽभिमर्दः कुरुभिः प्रसह्य Mb. 3. 269. 8. -3 Ravage, devastation of a country (by an enemy). -4 War, battle. कथं शक्यामहे ब्रह्मन् दानवैरभिमर्दनम् Mb. 12. 209. 12. -5 Spirituous liquor.

अभिमर्दन *a.* Crushing down, oppressing. **-नम्** Crushing, oppression.

अभिमृश् 6 P. To touch (in all senses); come in contact with; strike or rub gently; अभि प्रियाणि मर्मृशत् पराणि Rv. 3. 38. 1; पदाभिमृष्ट, वचसा°, पावनक°, गदा°.

अभिमर्शः, -र्शनम्, -मर्षः, -र्षणम् 1 Touch, contact; उष्णांशुकराभिमर्षात् Śi. 4. 16. -2 Assault; violence, attack; सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्षणम् Rām. 6. 111. 8. -3 Outraging, touching carnally, sexual intercourse; कृताभिमर्शामनुमन्यमानः Ś. 5. 20 carnally touched or embraced, seduced, outraged; पराभिमर्शो न तवास्ति Ku. 5. 43 (Malli = परधर्षणम्); परदाराभिमर्शेषु प्रवृत्तान् Ms. 8. 352, Y. 2. 284. (v. l. अवमर्शनम्). cf. also आत्मानं मृगमुद्दिश्य भ्रातृदाराभिमर्शनम् । Abhiṣeka. 1. 20. तस्य दाराभिमर्शेन कथं दण्ड्योऽस्मि राघव । Abhiṣeka 1. 21

अभिमर्शक, -र्षक, -मर्शिन्, -र्षिन् *a.* 1 Touching, coming in contact with. -2 Outraging; assaulting,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परस्वहरणे युक्तं परदाराभिमर्शकं त्याज्यमाहुः Rām. 6. 87. 22. स्वकलत्राभिमर्शं वैरास्पदं धनमित्रः Dk. 63.

अभिमृष्ट *p. p.* **1** Touched, rubbed or stroked gently; **-2** Brought close to, grazing.

अभिमेथिक *a.* Ved. **-मेथिका 1** Use of words or language calculated to secure every thing (सर्वप्राप्तिसाधनो वाग्भेदः). **-2** Abusive speech, obscene expression; an imprecation.

अभिम्लात, -न *a.* Ved. Altogether faded or withered, decayed.

अभियज्ञः A sacrificial act. **-Comp. -गाथा** a sacrificial verse.

अभिया 2 P. **1** To go up to, approach, go or repair to; अभिययौ स हिमाचलमुच्छ्रितम् Ki. 5. 1; R. 9. 27. **-2** To come or draw near (without an object); come (as time). **-3** To march against, attack, assail, encounter; अभि स्पृधो यासिषद् वज्रबाहुः Rv. 1. 175. 5; कुबेरादभियास्यमानात् R. 5. 30; Dk. 30. **-4** To give or resign oneself to, devote, attach or betake oneself to. **-5** To partake or share in, get, obtain. *-Caus.* To send away.

अभिया *m., f.* Going to, approaching, assailing.

अभियात्, -यातिन् *a.* approaching, assailing, encountering; assailant; रामाभियायिनां तेषाम् R. 12. 43.

अभियातिः, -यायिन्, -तृ *m.* (**-यी, -ता**) Approaching with hostile intentions, an assailant, enemy, a foe. **-तिः** *f.* Assailing.

अभियानम् 1 Approaching. **-2** Marching against, attack, assault; सीता श्रुत्वाभियानं मे आशामेष्यति जीविते Rām. 6. 4. 4; असहन्तोऽभियानं नच्छाल्वराजस्य कौरव Mb. 3. 16. 9. रणाभियानेन Dk. 10 marching out for battle.

अभियाच् 1 A. To beg, request, ask for, solicit (= याच् q. v).

अभियाचनम्, -याच्ञा Asking for, request, an entreaty, solicitation.

अभियुज् 7 A. **1** To apply oneself to, exert oneself, make oneself ready for, prepare, set about, strive or endeavour (used in *passive* also in this sense); नयदि न सहते ततः स्वयमभियुज्यस्व। एते स्वकर्मण्यभियुज्यामहे। Mu. 3; Dk. 55; K. 300; व्यसनमभियुञ्जानस्य Mu. 4 trying to find out a weak point. **-2** To attack, assail; भवन्तमभियोक्तुमुद्युङ्क्ते Dk. 3; वृषलमभियोक्तुमुद्यतः Mu. 1; क इदानीमभियोक्ष्यते U. 3. **-3** To accuse, charge; complain or inform against, prosecute, claim or demand (as in a law-suit); न तत्र विद्यते किंचिद्यत्परैरभियुज्यते Ms. 8. 183; विभाविनैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 17 claimed, asked, or demanded; Y. 2. 9, 28, 100. **-4** To wish or long for, desire, ask for, request. **-5** To say, speak, tell; नाभियोक्तुमनृतं त्वमिष्यसे Ki. 13. 58, 14. 7. **-6** To appoint to, entrust with (with loc.). **-7** To use with (instr.). **-8** To be working or operative. **-9** To put to; harness; harness repeatedly. **-10** To hurt. *-Caus.* To join or unite to, attach oneself to; परकलत्रेषु सुहृत्त्वेनाभियोज्य Dk. 163.

अभियुक्त *p. p.* **1** (*a*) Engaged or occupied or absorbed in, applying oneself to, intent on; स्वस्वकर्मण्यधिकतरमभियुक्तः परिजनः Mu. 1. (*b*) Diligent, persevering, resolute, zealous, intent, assiduous, zealously engaged, attentive, careful; इदं विश्वं पाल्यं विधिवदभियुक्तेन मनसा U. 3. 30; Mu. 1. 13; Dk. 55; अश्वावेक्षणेऽनभियुक्ते Mu. 3; भवतु भूयोऽभियुक्तः स्वरव्यक्तिमुपलप्स्ये Mu. 1; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22; Kām. 5. 77. **-2** Well-versed or proficient in; शास्त्रार्थेष्वभियुक्तानां पुरुषाणाम् Kumārila. **-3** (Hence) Learned, of acknowledged position; a competent judge, an expert, connoisseur, a learned person (*m.* also in this sense); न हि शक्यते दैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि K. 62; अन्येऽभियुक्ता अपि नैवेदमन्यथा मन्यन्ते Ve. 2; सूक्तमिदमभियुक्तैः प्रकृतिर्दुस्त्यजेति *ibid.* **-4** Attacked, assailed; अभियुक्तं त्वयैनं ते गन्तारस्त्वामतः परे Śi. 2. 101; Mu. 3. 25. **-5** Accused, charged, indicted; Mk. 9. 9; prosecuted; a defendant; अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् Nārada. **-6** Appointed. अभियुक्ताश्च ये यत्र यन्निबन्धं नियोजयेत् Śukra 4. 545. **-7** Said, spoken. **-8** Proper, just; श्रेयोऽभियुक्तं धर्म्यं च Rām. 7. 11. 38. **-9** Believing, putting faith in; हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया Mb. 6. 63. 2.

अभियुग्व (ग्व) न् *m.* One who hurts or attacks; an enemy.

अभियुज् *f.* (**कृ-ग्**) **1** Attacking &c. **-2** An enemy.

अभियोक्तव्य, -योज्य *pot. p.* To be rebuked or blamed; to be accused; न स राज्ञाऽभियोक्तव्यः Ms. 8. 50; assailable, indictable.

अभियोक्तृ *a.* Assailing, attacking, accusing *m.* (**क्ता**) **1** An enemy, assailant, invader; त्वय्युत्कृष्टबलेऽभियोक्तरि नृपे Mu. 4. 15; H. 3. 86. **-2** (In law) A complainant, plaintiff, accuser, prosecutor; तत्राभियोक्ता प्राक् पृष्टो ह्यभियुक्तस्त्वनन्तरम् Śukra. 4. 655. Ms. 8. 52, 58; Y. 2. 95. **-3** A pretender, claimant; a stronger party.

अभियोगः 1 Application or devotion (to something); connection; गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् Māl. 9. 52; Ch. P. 11. **-2** Close application, perseverance, zealous intentness, energetic effort, exertion; °भाज् persevering, resolute; निरुत्सुकानामभियोगभाजाम् Ki. 3. 40; सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः Bh. 2. 73; Māl. 1. 31; मद्विक्रियाभियोगेन Māl. 1; तदभियोगं प्रति निरुद्योगः Mu. 1.; स्वयमभियोगदुःखैः *ibid.*; Dk. 41; K. 345; Śi. 7. 63. **-3** (*a*) Application or devotion to learn something; कस्यां कलायामभियोगो भवत्योः M. 5 to what art have you applied or devoted yourselves; K. 109. (*b*) Learning, scholarship; अभियोगश्च शब्दादेरशिष्टानां अभियोगश्चेतरेषाम् ŚB on MS. **-4** (*a*) Attack,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

assault; invasion (of a town or country); क्षुभितं वनगोचराभियोगात् Ki. 13. 10, 2. 46; Ku. 7. 50; Ve. 4; Māl. 8; Mu. 2, 1. 7; Mv. 6. 38. (b) Battle, war, conflict. -5 (In law) A charge, accusation, plaint, indictment; अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् Y. 2. 9.

अभियोगिन् *a.* 1 Devoted to, intent on, absorbed in (in comp). -2 Attacking, assaulting. -3 Accusing; मिथ्याभियोगी Y. 2. 11. *m.* A plaintiff, complainant.

अभियोजनम् Ved. Harnessing (one horse) on to another, re-fastening to make firm or tight (Sāy. युक्ते पुनर्योजनम्).

अभिरक्ष् 1 P. 1 To protect, preserve, keep, guard, help; भीष्ममेवाभिरक्षन्तु Bg. 1. 10, 11. -2 To rule over, govern (as earth &c.); command.

अभिरक्षा,-रक्षणम् Universal or complete protection; protection in every quarter; प्रशान्तबाधं दिशतोऽभिरक्षया Ki. 1. 18.

अभिरक्षितृ *a.* Protecting, guarding.

अभिरञ्ज् *pass.* 1 To be coloured or tinted. -2 To be flushed or greatly delighted, exult. -*Caus.* To tinge, colour, tint.

अभिरक्त *p. p.* 1 Devoted, intent, attached. -2 Sweet; सुजातपक्ष्मामभिरक्तकण्ठीम् Rām. 5. 5. 25.

अभिरञ्जनम् Colouring.

अभिरम् 1 A. (rarely P.) 1 To be pleased or delighted (with loc.); दृष्टिरिहाभिरमते हृदयं च Mk. 4, 5. 15; न गन्धहारिणो दमनककेदारिकायामभिरमति Vb. 3; Ratn. 2, Y. 1. 252. -2 To please or gratify oneself, take pleasure or delight in (with loc.); विद्यासु विद्वानिव सोऽभिरेमे Bk. 1. 9. -*Caus.* To gratify, please; मत्स्यपत्नीरभिरमयिष्यसि Dk. 90, 92, 163.

अभिरत *p. p.* 1 Glad, delighted, satisfied, (विप्रविसर्जने) अभिरम्यतामिति वदेद् ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह Y. 1. 252; रेचितं परिजनेन महीयः केवलाभिरतदम्पति धाम Si. 10. 55, 89. -2 Engaged in, devoted or attached to; performing, practising; स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः Bg. 18. 45. -3 Attentive to.

अभिरतिः *f.* 1 Pleasure, delight, satisfaction; attachment or devotion to; न मृगयाभिरतिर्न दुरोदरम् (तमपाहरत्) R. 9. 7; Ki. 6. 44. -2 Practice, occupation.

अभिरमणम् Delighting in.

अभिराम *a.* 1 Pleasing, delightful, sweet, agreeable; लोकाभिरामं रणरङ्गधीरम् Rām-rakṣā. मनोऽभिरामाः (केकाः) R. 1. 39; 2. 72; 6. 47; अनपेतकालमभिरामकथाः Ki. 6. 30. -2 Beautiful, lovely, graceful, charming; स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेवाभिरामा Me. 53; कुमारा माराभिरामाः Dk. 10; °त्वं प्रमदवनस्य V. 2; राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य चोदितः R. 10. 67, 13. 32; K. 145; Mv. 5. 47-8. Ś. 3. 26. -मः An epithet of Śiva. -मम् *ind.* 1 Gracefully, beautifully; ग्रीवाभङ्गाभिरामं दत्तदृष्टिः Ś. 1. 7. -2 Referring to Rāma.

अभिरम्भित *a.* Seized by; कश्मलं महदभिरम्भितः Bhāg. 5. 8. 15.

अभिराज् *a.* Reigning everywhere, supreme.

अभिराध् *Caus.* To propitiate; निरगमदभिराद्धुमादृतानां भवति महत्सु न निष्फलः प्रयासः Si. 7. 1.

अभिराधनम् Propitiation; ब्राह्मणस्याभिराधनम् (त्वं कर्तुमर्हसि) Mb. 3. 303. 14.

अभिराद्ध *a.* Propitiated, pleased; दशाननादीनभिराद्धदेवता... Si 1. 71

अभिराष्ट्र *a.* Ved. Who has gained dominion or supremacy.

अभिरुच् 1 A. 1 To shine, look finely; धर्मोऽभिरोचते यस्माद्धर्मराजस्ततः स्मृतः Mārk. P. -2 To like, desire; यदभिरोचते or अभिरुचितं भवते V. 2 -*Caus.* To be inclined to, have a taste or liking for, long, desire or wish for.

अभिरुचिः *f.* 1 Desire, taste, liking, relish, delight, pleasure; यशसि चाभिरुचिः Bh. 2. 63; (v. l. अभिरतिः) परस्पराभिरुचिनिष्पन्नो विवाहः K. 367. -2 Desire of fame, ambition; splendour.

अभिरुचित *p. p.* Liked, beloved. -तः A lover; (वामताम्) तेनिरेऽभिरुचितेषु तरुण्यः Si. 10. 58.

अभिरुचिर *a.* Very pleasant or agreeable, beautiful, splendid, bright; Rv. 3. 39. 5

अभिरुत *a.* Sounded, vocal; cooed (as the voices of birds &c.). -तम् A sound, cry, noise. Rām. 4.

अभिरूप *a.* [अभिगतो रूपम्] 1 Corrseponding with, conformable or suitable to, congruous; अभिरूपमस्या वयसो वल्कलम् Ś. 1. V. 1. -2 Pleasing, delightful, handsome, charming, beautiful, well-formed; अभिरूपेणापि स्वदारसंतुष्टेन K. 51; उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च (कन्यां दद्यात्) Ms. 9. 88. -3 Dear to, beloved or liked by, favourite; यो यः प्रदेशः सख्या मेऽभिरूपः Ś. 6. -4 Learned, wise, enlightened; अभिरूपभूयिष्ठा परिषदियम् Ś. 1; K. 78; Ms. 3. 144. cf. ग्रामरूपाभिरूपौ द्वौ विद्वांसे सुन्दरेऽपि च Nm. -पः 1 The moon. -2 Śiva. -3 Viṣṇu. -4 Cupid, -Comp. °पतिः 'having an agreeable husband', N. of a fast or rite performed to secure a good husband in the next world; Mk. 1.

अभिरूपक = अभिरूप q. v.

अभिरोरुद *a.* Ved. Causing tears (of joy or earnest desire); Av. 7. 38. 1.

अभिलक्षित *a.* 1 Marked with signs, bearing marks; मुमोच परमेष्वासः षट् शरानभिलक्षितान् Rām. 3. 28. 26. -2 Selected; दाक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् Rām. 4. 41.1.

अभिलक्ष्य *a.* To be marked or noted. हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्य मोक्षयंल्लक्ष्यसंग्रहम् Rām. 5. 48. 30. -क्ष्यम् *ind.* Towards a mark or aim.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिलङ्घ् 1, 10 P. 1 To jump across or over; (अग्निं) न चैनमभिलङ्घयेत् Ms. 4. 54; Y. 1. 137. -2 To attack, rush upon or over, fly at; तत्रभवत्या वदनमभिलङ्घति मधुकरः Ś. 6. -3 To violate, transgress; to offend, injure.

अभिलङ्घनम् Jumping across or over, flying at.

अभिलप् 1 P. To talk to or address; अभिलपतश्च द्वारनिहितलोचनौ Mk. 2.

अभिलापः 1 Expression, word, speech; अनर्थासतार्थपदाकुलोऽभिलापः Ki. 10. 61. -2 Declaration, mention, specification; न च स्मार्तमतद्धर्माभिलापात् Br. Sût. 1. 2. 19. -3 Declaration of the object of a vow or religious obligation.

अभिलम्भनम् Acquisition; शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलम्भनम् Bhâg. 9. 3. 23.

अभिलष् 1, 4 P. To desire or wish for, long for, covet, crave or yearn after; तेन दत्तमभिलेषुरङ्गनाः R. 19. 12; मानुषानभिलष्यन्ती Bk. 4. 22.

अभिलषणम् Desiring, longing.

अभिलषित *p. p.* Desired, wished, longed for. **-तम्** Desire, wish, will, pleasure; यथाभिलषितं अनुष्ठीयताम् Pt.1.

अभिलाषः (°सः sometimes) A desire, wish, longing for, craving after; affection, longing of a lover, love, (usually with loc. of the object of desire); अतोऽभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबन्ध R. 3. 4; भव हृदय साभिलाषम् Ś. 1. 27; Me. 112. साभिलाषं निर्वर्ण्य Ś. 3 casting a coveting or wistful look; न खलु सत्यमेव शकुन्तलायां ममाभिलाषः Ś. 2, Pt. 5. 67; sometimes with प्रति and acc., or in comp.

अभिलाषक, -लाषि (सि) न्, -लाषुक *a.* Wishing or desiring for (with acc., loc. or in comp.); desirous, covetous, greedy of; यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः Ś. 1. 22. जलाभिलाषी जलमाददानाम् R. 2. 6; 3. 36; Me. 80; जयमत्रभवान् नूनमरातिष्वभिलाषुकः Ki. 11. 18; Śi. 15. 59.

अभिलावः [लू-घञ् निरभ्योः पूल्वोः P. III. 3. 28] Cutting, reaping, mowing. वनाभिलावान् कुर्वन्तः स्वेच्छया चारुविक्रमाः Bk. 7. 37.

अभिलिखित *a.* Written, inscribed. **-तम्, अभिलेखितम्, -नम्** 1 Writing, inscribing. -2 A writing; ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः Y. 2. 149. A written document.

अभिली 4. A. To enter into, lurk or lie hid into; कपिलाशवस्य कोडमभ्यलीयत Dk. 6.

अभिलीन *a.* 1 Adhering or clinging to, attached to; तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियम् R. 3. 8. -2 Embracing, shrouding; पश्चादुच्चैर्भुजतरुवनं मण्डलेनाभिलीनः Me. 38.

अभिलुलित *a.* 1 Agitated, disturbed. -2 Playful, unsteady.

अभिलूता *f.* A sort of spider.

अभिवक्तृ *a.* One who speaks arrogantly; Mb.12. 180. 48.

अभिवद् 1 P. 1 To speak to, address; परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा Ms. 8. 356; Y. 2. 301. -2 To speak of or with reference to, tell, declare, mention; यत्कर्म क्रियमाणं ऋगभिवदति Ait. Br. -3 To express, utter, signify; यद्वाचाऽनभ्युदितं येन वागभ्युद्यते। तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते Ken. 1. 4. -4 To name, call. -5 To salute, greet; see *caus.* -*caus.* 1 To greet or salute respectfully, oft. with the mention of the person saluted and the person who salutes; तात प्राचेतसान्तेवासी लवोऽभिवादयते U. 6. भगवन्नभिवादये V. 5; see अभिवाद also. -2 To cause to salute (with acc. or instr. of agent of action); अभिवादयते देवं भक्तं भक्तेन वा. -3 To utter, pronounce. -4 To play on an instrument.

अभिवदनम् 1 Addressing &c. -2 Salutation.

अभिवादः, -वादनम् 1 Reverential salutation, respectful obeisance, salutation of a superior or elder by an inferior or junior, or of a teacher by his disciple. It consists in (1) rising from one's seat (प्रत्युत्थान); (2) clasping the feet (पादोपसंग्रह), and (3) repeating the form of salutation (अभिवाद) which includes the name or title of the person addressed, followed by the mention of the person's own name. For the different ways of performing obeisance and the merit arising therefrom see Ms. 2. 120-126. -2 Abuse, insulting or scurrilous speech (for अतिवाद).

अभिवादक *a.* (**-दिका** *f.*) 1 Saluting; saluter -2 Polite, respectful, humble.

अभिवादयितृ *m.* A respectful saluter.

अभिवादिन् *a.* 1 Saluting respectfully. -2 Describing, referring to; तदभिवादिनी एषा ऋग्भवति Nir.

अभिवाद्य, -वादनीय *pot. p.* To be respectfully saluted. **-द्यः** N. of Śiva.

अभिवन्द् 1 A. To salute respectfully.

अभिवन्दनम् Respectful salutation; पाद° holding the feet (of another) as an humble obeisance; see अभिवादनम् above.

अभिवयस् *a.* 1 Very fresh or young; तीव्रस्याभिवयसो अस्य पाहि Rv. 10. 160. 1. -2 Possessed of food.

अभिवासः, -सनम् Covering, clothing with.

अभिवासस् *ind.* Over the covering or cloth.

अभिवह *a.* Conveying towards or near, driving near.

अभिवहनम् Carrying towards.

अभिवाह्य *pot. p.* To be carried near. **-ह्यम्** 1 Conveyance, transmission, carrying. -2 Presentation, offering; (स्वयंभूरसृजत्) हव्यकव्याभिवाह्याय Ms. 1. 94.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिवान्या, -अभिवान्यवत्सा Ved. A cow suckling an adopted calf.

अभिविक्रम *a.* Valorous, brave; Rām. 7.

अभिविख्यात *a.* Universally known, renowned, famous; called, known as.

अभिविधिः [अभितो विधिर्व्याप्तिः] 1 Complete comprehension or inclusion; one of the senses of the particle आ; आङ् मर्यादाभिविध्योः P. II. 1. 13, the limit *inceptive* as opposed to the limit *conclusive* and translated by 'from', 'commencing with', 'including'; as in आबालं -आबालेभ्यः- हरिभक्तिः (मर्यादा and अभिविधि are thus distinguished तेन विना मर्यादा, तत्सहितोऽभिविधिः). -2 Complete pervasion, filling up or occupying completely; अभिविधौ भाव इनुण् P. III. 3. 44; also V. 4. 53 and Sk. thereon.

अभिविनी 1 U. To teach, instruct (= विनी q. v.).

अभिविनीत *p. p.* Well behaved, well principled. -2 Taught, instructed; वृद्धैरभिविनीतश्च Rām. 2. 1. 21; कस्यां कलायां अभिविनीते भवत्यौ M. 5. v. l. for अभियोगः दैवे निमित्ते दण्डनीत्यां च अभिविनीतम् Kau. A. 1 -3 Pious, pure, devout.

अभिविमान *a.* Of unlimited dimensions, an epithet of the Supreme Being; यस्त्वेतमेवम् प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मानम् वैश्वानरमुपास्ते Chand. Up. 5. 18. 1.

अभिविश्रुत *a.* Widely celebrated, renowned.

अभिवीक्ष् 1 A. 1 To look at, view, behold, see, perceive, observe; न चैनं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितुम् Ms. 7. 6. -2 To aim at. -3 To prove, test, examine. -4 To be affected towards, incline or lean to.

अभिवीक्षणम् Perceiving, beholding.

अभिवीर *a.* [अभिगतो वीरैः] Surrounded by heroes; Rv. 10. 103. 5.

अभिवृत् 1 A. 1 To go up to, go towards, go or come near, approach; used with or without any acc.; भरतो मन्त्रिभिः सार्धमभ्यवर्तत राजवत् Rām. 2. 91. 38. इत एवाभिवर्तन्ते (in dramas) are coming hitherward or in this direction; श्रावस्तीमभ्यवर्तिषि Dk. 116; तमर्च्यमारादभिवर्तमानम् R. 2. 10.; यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते Ś. 1. 23 turns. -2 To attack, assail, rush upon or towards, turn towards (inimically or to attack); नानाप्रहरणैः क्रुद्धस्तत्सैन्यं सोऽभ्यवर्तत Rām T. 27. 40; वदनं मधुकरोऽभिवर्तते Ś. 1; अयमेकचरोऽभिवर्तते माम् Ki. 13. 3. -3 To face, encounter, stand opposite to. -4 To stretch or extend towards; दीर्घारण्यानि दाक्षिणां दिशमभिवर्तन्ते U. 2. -5 (*a*) To turn up, arise, begin. (*b*) To appear, commence; सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत Rām. 1. 14. 1; break (as day). -6 To be, exist, chance to be. -7 To procure for one (dat.). -*Caus.* 1 To carry over, transport. -2 To overcome, to be master of.

अभिवर्तिन् *a.* Going towards, approaching, attacking &c.

अभिवर्तनम् Going towards, approching, attacking &c.

अभिवर्तः Name of a Sāman; T. Saṁhitā.

अभिवृध् 1 A. 1 To grow, increase, be augmented; हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते Ms. 2. 94. -2 Thrive, prosper (of men also); दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च Ms. 3. 259; 7. 27; Y. 1. 245. -*Caus.* 1 To increase, augment, add to; कोशम्, धनम्, प्रीतिम् &c. -2 To stretch, extend, lengthen. -3 To bring up, rear.

अभिवृद्धिः *f.* Increase, growth, addition; success, prosperity; राष्ट्र°; सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये Ms. 7. 109; लाभ° धन° &c.

अभिवृष् 1. P. To rain upon, pour, sprinkle, water, bedew, cover with (a shower of anything), pour or shower down upon; प्रस्रवेणाभिवर्षन्ती (भुवम्) R. 1. 84; 10. 48, 15. 58, 99; Ki. 2. 31; बाणैर्ममभिवर्षति V. 4. -*Caus.* To sprinkle or cover with, shower upon.

अभिवृष्ट *p. p.* Sprinkled; rained upon, showered; मण्डूकी यदाभिवृष्टः कनिक्रन् Rv. 7. 103. 4; स्थली नवाम्भःपृषताभिवृष्टा R. 7. 69; 15. 99; V. 4. 6 also used actively; V. 4. 34.

अभिवर्षणम् Raining upon, watering, bedewing.

अभिवर्षिन् *a.* Raining upon, bedewing &c.

अभिवेगः Ved. Consideration, thought, determination.

अभिव्यञ्ज् 7. P. (°अञ्ज्) or *Caus.* To manifest, make clear; reveal, disclose, exhibit, display.

अभिव्यक्त *p. p.* 1 Manifested, revealed, declared. -2 Distinct, plain, clear; तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानाम् R. 6. 12, 16. 23, Mu. 1, V. 3. **-क्तम्** *ind.* Clearly, distinctly, plainly.

अभिव्यक्तिः *f.* 1 Manifestation (of a cause as an effect); distinction, exposition, declaration, revelation, display, exhibition; सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये M. 1; दूतीसंप्रेषणैर्नार्या भावाभिव्यक्तिरिष्यते S. D. 6. -2 Association, concomitance; P. VIII. 1. 15 (Sk. = साहचर्यम्).

अभिव्यञ्जक *a.* Displaying, showing, indicating; गुणाभिव्यञ्जकौ शब्दार्थौ S. D. 1.

अभिव्यञ्जनम् Manifesting, revealing.

अभिव्यादानम् 1 Suppressed sound. -2 Repetition of the same sound.

अभिव्याधिन् *a.* Striking, injuring greatly, hurting much; Av. 1. 91. 1.

अभिव्याप् 5 P. 1 To extend to, include, comprehend; अधिकारोऽयं सूत्रान्तिः इत्यभिव्याप्य Sk. -2 To pervade, surround.

अभिव्यापक, -व्यापिन् *a.* 1 Including, comprehending, pervading. -2 (In gram.) One of the three kinds of आधार q. v.; °कः आधारः P. II. 3. 36 Sk.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिव्याप्तिः *f.* Inclusion, comprehension, universal pervasion, co-extension.

अभिव्याप्य *pot. p.* To be included. **-प्यम्** Validity of a rule.

अभिव्याहृ 1 P. To utter, pronounce; say or express well.

अभिव्याहृत *a.* Pronounced, spoken, addressed. **-तम्** What is spoken, uttered; speech, address; इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यासुरपुङ्गवाः Bhāg. 8. 9. 12.

अभिव्याहरणम्, -व्याहारः 1 Uttering, pronunciation, speaking. **-2** An articulate significant word, a name, appellation; अभिव्याहाराय वाक् Ch. Up. 8. 12. 4.

अभिव्याहारिन् *a.* Pronouncing, telling, speaking.

अभिव्लङ्गः Ved. **1** Going towards or against, assault. **-2** Turning off, shaking off; यासां तिस्रः पञ्चाशतोऽभिव्लङ्गैरपावपः Rv. 1. 133. 4.

अभिशंस् 1 P. **1** To blame, accuse, charge, calumniate, defame, traduce; महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषा परम् Y. 3. 285. **-2** To praise, extol; किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशंससि Rām. 2. 23. 7.

अभिशंसक, -शंसिन् *a.* Accusing, charging, calumniating, insulting, abusive; मिथ्याभिशंसिनो दोषो द्विः समो भूतवादिनः Y. 3. 284.

अभिशंसनम् Accusation, charge; (whether true or false); मिथ्या° Y. 2. 289; abuse, insult, affront; पंचाशद् ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने Ms. 8. 268.

अभिशस्त *p. p.* **1** Charged, falsely accused, calumniated, abused, insulted; यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यश्रूणि राघव Rām. 2. 100. 59; Ms. 8. 116, 373; Y. 1. 161; 3. 284. **-2** Hurt, injured, attacked (supposed to be from अभिशस्); देवि केनाभिशस्तासि केन वासि विमानिता Rām.; अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रम् पार्श्वतः स्थितम् Mb. 12. 8. 14. Ms. 11. 112 threatened. **-3** Cursed (for अभिशप्त). **-4** Wicked, sinful, infamous **-स्तम्** = अभिशस्ति q. v.

अभिशस्तक *a.* **1** Falsely accused, defamed; wicked; Y. 1. 223; a person of bad repute; 2. 70. **-2** Caused by imprecation or curse.

अभिशस्तिः *f.* **1** A curse. **-2** Effect of an imprecation, misfortune, evil, calamity. **-3** Censure, calumny, abuse, defamation, charge, insult. **-4** Asking, begging. **-5** What curses or injures; the cause or source of injury.

अभिशङ्क् 1 A. (P. Also) To doubt, mistrust, suspect, be suspicious of (with acc. of person or thing): माभिशङ्कीर्वचो मम Mb. अवस्थामभिशङ्कते Mk. 9. 8.; Ms. 8. 96; also with abl.; be afraid of; Bk. 6. 2.

अभिशङ्का Doubt, suspicion, apprehension, fear, alarm, anxiety.

अभिशङ्कित *p. p.* Doubtful, suspicious, apprehensive; प्रचिभयांचकाराऽसौ काकुत्स्थादभिशङ्कितः Bk. 6. 2.

अभिशप् 1. U. To curse, execrate; अभिशापः फलमेतदन्वभूत् Ku. 4. 41. *-Caus.* To conjure, invoke (as by charms), charm, enchant; सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् Y. 2. 108.

अभिशपनम्, -शापः **1** A curse, imprecation. **-2** A serious charge, accusation; नृपार्थेष्वभिशापे च वहेयुः शुचयः सदा Y. 2. 99; अभिशापः पातकाभियोगः Mita.**-3** Slander, calumny, false charge; असतो दोषस्य अध्याहारोऽभिशापः; अभिशापभयाद्धीनो भक्तं नोपसर्पति Mb. 12. 55. 11. **-4** An injury, hurt. **-Comp. -ज्वरः** fever caused by the pronunciation of a curse.

अभिशापनम् Pronouncing a curse.

अभिशब्दित *a.* Declared, announced, said, named; ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् Ms. 6. 82.

अभिशस् 1 P. To hurt, injure, attack (= अभिशस् q.v.) *-f.* Ved. Accusation, charge, imprecation &c.

अभिशस्त *p. p.* Hurt, attacked.

अभिशस्तृ *m.* An enemy, injurer.

अभिशिरोग्र *a.* With the top and bottom inverted.

अभिशीत, -श्यात [श्यै-क्त] *a.* Cold, chilly, as wind.

अभिशीन, -श्यान *a.* Congealed, coagulated.

अभिशोकः **1** Intense grief. **-2** Warmth; ardour (Ved.); यदि शोको यदि वाऽभिशोको Av. 1. 25. 3.

अभिशोच *a.* **1** Shining, glowing with heat. **-2** Causing great grief.

अभिशोचनम् **1** Intense grief or pain, torment. **-2** That which torments; a spirit or demon.

अभिशोचयिष्णु *a.* Tormenting.

अभिश्यात or **अभिशीत** *a.* Cold, Chilly; विभाषाभ्यवपूर्वस्य P. VI. 1. 26 Kāśi.

अभिश्रवणम् Repeating Vedic texts, while Brāhmaṇas are sitting down to a Śrāddha.

अभिश्रावः Hearing (a prayer); granting (an answer); अभिश्रावाय प्रथमं सुमेधाः Rv. 1. 185. 10.

अभिश्रुत *a.* Renowned; त्वं वीरुधां श्रेष्ठतमाभिश्रुतास्योषधे Av. 6. 138. 1.

अभिश्री *a.* Ved. **1** Joining, connected with, mixing; attached to; शिवे ते स्तां द्यावापृथिवी असंतापे अभिश्रियौ Rv. 1. 144. 6; Av. 8. 2. 14; **-2** Combining; arranging. **-3** Approaching, having recourse to. **-4** Worthy. **-5** Shining. **-6** Powerful.

अभिश्रिष्, -श्लिष् *f.* (-ट्) Ved. A ligature; य ऋते चिदभिश्रिषः Rv. 8. 1. 12.

अभिश्लेषणम् A bandage.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिश्वस् *m.* Ved. One who breathes upon or towards.

अभिश्वसः Ved. Breathing forth or upon, eructation (of the stomach).

अभिश्वासः Breathing or blowing upon; blowing into a flame.

अभिश्वैत्य *a.* (अभितः श्वैत्यं शुद्धचारित्र्यादिर्यस्य) One whose conduct is chaste.

अभिषञ्ज् 1 P. [°सञ्ज्, स् being changed to ष् by P. VIII. 3. 65] To be in contact with, touch; attach oneself to.

अभिषक्त *a.* 1 Possessed by evil spirits. -2 Humiliated, defeated. -3 Reviled, cursed; Mb.

अभिषङ्गः (also अभिसङ्गः) 1 Complete contact or union; attachment, connection, association; कन्यका दुन्वन्ति हृदयं मनुष्याणामदिशाद् दुरभिसङ्गात् Māl. 7 ill attachment or union; Māl 8; मुहुरिति वनविभ्रमाभिषङ्गात् Śi. 7. 68; K. 146, 290. -2 Defeat, mortification, discomfiture; जाताभिषङ्गो नृपतिः R. 2. 30. -3 A sudden blow, shock or grief, a sudden calamity or misfortune, unexpected reverse; ततोऽभिषङ्गानिलविप्रविद्धा R. 14. 54, 77; Ku. 3. 73; °जडं विजज्ञिवान् R. 8. 75. -4 Possession by devils or evil spirits; अभिघाताभिषङ्गाभ्यामभिचाराभिशापतः Mādh. N. -5 An oath. -6 Embracing; copulation. -7 A curse or imprecation, abuse. -8 A false charge or accusation, calumny or defamation. -9 Contempt, disrespect. -10 The state of being disturbed in mind; उच्चारितं मे मनसोऽभिषङ्गात् Mb. 5. 30. 1. cf. अभिषङ्गस्तु शपथे शापे सङ्गे पराभवे Nm. -Comp. -ज्वरः fever caused by the action of evil spirits.

अभिषञ्जनम् = अभिषङ्ग q. v.

अभिषव see under अभिषु.

अभिषह्य *ind.* By force, forcibly, violently; insolently; अभिषह्य तु यः कन्यां कुर्याद्दर्पेण मानवः Ms. 8. 367.

अभिषाच् *a.* [अभि-सच् स्वार्थे णिच् क्विप्] Ved. 1. Following. -2 Honouring, devoted. -3 Defeating.

अभिषाह् *a.* 1 Bearing, patient. -2 Overpowering.

अभिषिच् 6 U. [°सिच्, स् changed to ष् by P. VIII. 3. 65] 1 To sprinkle, pour down upon, water, wet, shower upon (fig. also); स्नान्तीहाभ्यषिचज्जलैः Bk. 6. 21; 15. 3; 6. 23; सङ्गे पुनर्बहुतराममृताभिषिक्ताम् Ch. P. 29 v. 1. अथ वपुरभिषेक्तुं तास्तदाम्भोभिरीषुः Śi. 7. 75. -2 To anoint, consecrate, appoint &c. (by sprinkling water on the head); to crown, install, inaugurate (with loc. of the post of authority); अग्निवर्णमभिषिच्य राघवः स्वे पदे R. 19. 1, 17. 13; सोऽटवीराज्येऽभिषिक्तः H. 2; V. 5. 23. -*Caus.* 1 To have another consecrated, inaugurated &c. -2 To let oneself be crowned.

अभिषिक्त *a.* Sprinkled, anointed, installed. cf. मूर्धाभिषिक्त.

अभिषेकः 1 Sprinkling, watering, wetting. -2 Anointing, inaugurating or consecrating by sprinkling water (a king, idol &c.). नतो हि नः प्रियतरं नान्यत्किंचिद्भविष्यति। यथाभिषेको रामस्य Rām. 2. 17. 11; अग्निहोत्राभिषेकौ Kau. A. 1. 3. -3 (Particularly) Coronation, inauguration, installation (of kings); royal unction; अथाभिषेकं रघुवंशकेतोः R. 14. 7. -4 The (holy) water required at inauguration, coronation water; अमात्यपरिषदं ब्रूहि संभ्रियन्तामायुषो राज्याभिषेक इति V. 5; यौवराज्य° *ibid.*; R. 17. 14. -5 Bathing; ablution, holy or religious bathing; अभिषेकोत्तीर्णाय काश्यपाय Ś. 4; अत्राभिषेकाय तपोधनानाम् R. 13. 51, 1. 85, 10. 63, 13. 58, 14. 82; K. 22, 36, 96; Ku. 5. 16; 7.11; Ś. 7. 12; H. 4. 87. -6 Bathing or sprinkling with water (of a divinity to whom worship is offered). -Comp. -अहः day of coronation. -शाला coronation-hall.

अभिषेक्तृ *a.* One who sprinkles, anoints, inaugurates.

अभिषेचनम् 1 Sprinkling. -2 Coronation, inauguration; अनुभूय वशिष्ठसंभृतैः सलिलैस्तेन सहाभिषेचनम् R. 8. 3. -3 Equipment, paraphernalia of coronation; भरतश्चाभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम्। त्वदर्थे विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव॥ Rām. 2. 18. 36.

अभिषेचनीय,-षेच्य,-षेक्य 1 Worthy of inauguration, fit to be crowned. -2 Belonging to coronation. -यः N. of a sacrificial ceremony performed at the coronation of a king.

अभिषु 5 P. (°सु) 1 To extract Soma juice or any juice; अभिषुण्वन्त आसते Ait. Br. -2 To apply water to or press out; यानि चैवाभिषूयन्ते पुष्पमूलफलैः शुभैः Ms. 5. 10 (Kull. उदकेन संधा). -3 To moisten, sprinkle; ते विज्ञायाऽभिसोष्यन्तं रक्तै रक्षांसि सव्यथाः Bk. 9. 90.

अभिषवः [अभि-सु-अप्] 1 Extracting or pressing out the Soma juice. चक्रुस्ते विधिवद्राजंस्तथैवाभिषवं द्विजाः Mb. 14. 88. 21. -2 Distillation or extraction (of liquors &c.). -3 Religious bathing, ablution preparatory to religious rites. -4 Bathing or ablution (in general); जपोपवासाभिषवैर्मुनीनाम् Ki. 3. 28. -5 Drinking the Soma juice. -6 A sacrifice in general. -7 Ferment, yeast; any substance producing fermentation. -8 A finger used in extracting Soma juice (Nir.). -9 Coronation; रामाभिषवसंयुक्ताश्चक्रुरेव कथा मिथः Rām. 2. 6. 16. -वम् Sour gruel.

अभिषवणम् 1 Bathing; कृतजन्मनोऽभिषवणेन जटाः Ki. 6. 23. -2 Means of extracting or pressing out Soma juice.

अभिषवणी A mechanical contrivance to press out the Soma juice.

अभिषावकः, -षोतृ *m.* The priest who extracts the the Soma juice.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिषुत *p. p.* Extracted, pressed out, as Soma juice. **-तम्** Sour gruel.

अभिषुकः Name of a plant. Suśr.

अभिषेण *a.* Ved. Approaching (as an enemy) with an army; Rv. 6. 44. 17.

अभिषेणनम् Marching against an enemy, encountering a foe.

अभिषेणयति Den. P. [अभिसेना-णिच् P. III. 1. 25, VIII. 3. 65] To march against (with an army), to attack, to face or encounter (another) with an army; कः सिन्धुराजमभिषेणयितुं समर्थः Ve. 2. 26; Śi. 6. 64.

अभिष्टनः [अभि-स्तन्-अप्-षत्वम्] Ved. Roaring, a loud shout (सिंहनाद); अभिष्टने ते अद्रिवो यत् स्था जगच्च रेजते Rv. 1. 80. 14.

अभि (भी) ष्टि *a.* (Ved.) To be worshipped by offering sacrifices (Sāy. अभियष्टव्य); an assistant, a protector, one who is praised or worshipped as a protector, one who approaches to assist or attack, one who assails or overpowers an enemy, one who approaches in order to obtain, desiring, desire (these meanings are given by European scholars). **-ष्टिः** *f.* Assistance, help, worshipping, praising; a sacrifice; a hymn; approaching to assist or approaching in general; access.

अभिष्टिमत् *a.* Ved. Desirable.

अभिष्टु 2 P. (-स्तु) **1** To praise, laud, extol; अथ इतरामभिष्टुवन्ति U. 5; Śi. 15. 20. **-2** To consecrate, invoke.

अभिष्टुत *a.* **1** Praised, commended; अभिगम्य च तत्तुष्ट्या दत्तमाहुरभिष्टुतम् Mb. 12. 293. 18. **-2** Consecrated; ओङ्काराभिष्टुतं सोममलिलं पावनं पिबेत् Y. 3. 306.

अभिष्टवः Praise, eulogy; देवा ब्रह्मादयः सर्वे उपतस्थुरभिष्टवैः Bhāg. 4. 1. 55.

अभिष्यन्द् 1 A. (स् changed to ष् by P. VIII. 3. 72) 1 To ooze, flow, trickle; अभिस्य-ष्य-न्दते दुग्धम् Sk.; सततमभिष्यन्दमानमेघमेदुरितनीलिमा (गिरिः) U. 1 raining or pouring down water. **-2** (fig.) To be melted (with pity, love &c.), to overflow with; यदि त्वामीदृशं रामभद्रः पश्येत् तदास्य हृदयं स्नेहेनाभिष्यन्देत U. 5.

अभिष्य (स्य) न्दः **1** Oozing, flowing, trickling. **-2** Weakness of, or running at, the eyes. **-3** Great increase, or enlargement, surplus, excess, superfluous portion; **-Comp. -वमनम्**; स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशितम् (ओषधिप्रस्थम्) Ku. 6. 37 by drawing off the surplus population *i. e.* by emigration (अभिष्यन्दः अतिरेकः अतिरिक्तजन इति यावत् तस्य वमनं निःसारणं कृत्वा स्थितमिव); cf. also R. 15. 29 Hemachandra's remarks thereon. also स्वदेशाभिष्यन्दवमनम् Kau. A. 2. 1.

अभिष्य (स्य) न्दिन् *a.* **1** Oozing, flowing, trickling, **-2** Laxative, opening the bowels. **-3** Causing defluxions or watery effusion. **-Comp. -रमणम्** a suburb, smaller city appended to and regarded as part of a larger one; cf. शाखानगरम्.

अभिष्वङ्गः [स्वञ्ज्-घञ्] **1** Contact; सर्वदोषानभिष्वङ्गादाम्नायसमतां गताः Mv. 1. 38. **-2** Intense attachment, love, affection; वियास्वभिष्वङ्गः Dk. 155; अहो अभिष्वङ्गः Māl.1; काम° *ibid.* असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु Bg. 13. 9.

अभिसंयोगः Close contact or union, intimate connection.

अभिसंरम्भः Attitude of revenge; तृष्णा क्रोधोऽभिसंरम्भो राजसास्ते गुणाः स्मृताः Mb. 14. 31. 2.

अभिसंवृत *a.* Clothed, clad.

अभिसंशीन *a.* [श्यै-क्त] Coagulated, congealed; विभाषाभ्यवपूर्वस्य P. VI. 1. 26. Kāśi.

अभिसंश्रयः Refuge, shelter.

अभिसंसारः Coming together or in groups or flocks. **-रम्** *adv.* Having approached together.

अभिसंस्कृ 8 U. **1** To shape, form, build. **-2** To make, render. **-3** To consecrate.

अभिसंस्कारः **1** Idea, thought, imagination. **-2** Vain or profitless performance.

अभिसंस्तवः High praise.

अभिसंहरणम् Replenishment. कोश° Kau. A. 5.

अभिसंहित *a.* Together with; अन्यथा तु फलं तुभ्यं भवेद्घोराभिसंहितम् Rām. 7. 80. 11.

अभिसंक्षिप्-संक्षेपः = संक्षिप्, &c. q. v.

अभिसंख्या 2 P. **1** To enumerate. **-2** To infer.

अभिसंख्य *a.* Inferable, clearly ascertainable.

अभिसंचारिन् *a.* Moving or wandering about. **-2** Fickle, changeable.

अभिसत्वन् *a.* Ved. Surrounded by heroes; cf. अभिवीर.

अभिसंतप् 1 P. To torment, = संतप् q. v.

अभिसंतापः War, battle, contest; जन्यं स्यादभिसंतापः Halāy.

अभिसंदष्ट *a.* Compressed, tightened.

अभिसंदेहः **1** Exchange. **-2** Organ of generation (written also अभिसंदोह).

अभिसंधा 3 U. **1** To hold together **-2** To acknowledge, recognize; own. **-3** To fit or fix a missile, arrow &c. to the bow. **-4** To throw or shoot at, aim at; (शूलं) चिक्षेप परमक्रुद्धो लक्ष्मणायाभिसंहितम् Rām. **-5** To aim at, have in view, think of, (with acc.); पदाविद्धं यान्ती

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्खलितमभिसंधाय बहुशः V. 4. 52. calling to mind, thinking of my fault; ऋष्यमूकमभिसंधाय Mv. 5 towards, in the direction of; Mv. 6; Bg. 17. 12, 25; sometimes with dat.; अभिसंदधते ये च विश्वासायास्य मानवाः Mb. -6 To deceive, cheat, जनं विद्वानिकः सकलमभिसंधाय Mal. 1. 14. -7 To come to an understanding or agreement; फलं त्वनभिसंधाय Ms. 9. 52 (एवं यत्र नियमो न कृतः). -8 To win over, make friendship with, ally oneself with; अभिसंधातुमारेभे हनूमानङ्गदं ततः Rām. 4. 54. 5; तान् सर्वानभिसंदध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः Ms. 7. 159 (वशीकुर्यात्). -9 To declare solemnly, agree, promise. -10 To calumniate, traduce. -11 To add. -12 To prefer.

अभिसंधः, -धकः 1 A deceiver, cheat. -2 Traducer, calumniator: Ms. 4. 195. (v. l. अभिसारक)

अभिसंधा 1 Speech, declaration: word, assertion, promise; तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात् पितुः Rām. 5. 31. 7. true to his word. -2 Deceit.

अभिसंधानम् 1 Speech, word, deliberate declaration promise; सा हि सत्याभिसंधाना Rām. -2 Cheating, deception; पराभिसन्धानमधीयते यैः Ś. 5. 25. पराभिसंधानपरं यद्यप्यस्य विचेष्टितम् R. 17. 76. -3 Aim, intention, purpose; अन्याभिसंधानेनान्यवादित्वमन्यकर्तृत्वं च Mita. -4 Making peace. -5 Attachment or interest in any object; यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम् Mb. 1. 91. 13.

अभिसंधायः = अभिसंधि.

अभिसंधिः 1 Speech; deliberate declaration, promise. -2 Intention, object, purpose, aim; दम्पत्योः प्राणसंश्लेषे योऽभिसंधिः कृतः किल Mb. 12. 266. 34; तस्या अभिसंधिना विधेयीकृतोऽपि Mal. 1; Dk. 38; स्वर्ग° Ku. 6. 47. -3 Implied sense, the meaning intended, as in अयमभिसन्धिः (*frequently* occurring in explanatory glosses). -4 Opinion, belief. -5 Special agreement, terms of an agreement, condition, stipulation; अथावश्यमेव माधवसेनः पूज्येन मोचयितव्यः श्रूयतामभिसन्धिः M. 1. -6 Deception, Making peace or alliance. -8 Junction, combination. -**Comp.** -**कृत** *a.* done intentionally.

अभिसमवायः Union.

अभिसमापद् 4 A. To enter upon; चिन्तामभिसमापेदे Rām. 2. 12. 1.

अभिसमापन्न *a.* Facing, one who is in front. (कः कृष्णसर्पम्) तुदत्यभिसमापन्नमङ्गुल्यग्रेण लीलया Rām. 3. 19. 3.

अभिसंपत 1 P. 1 To fly towards, hasten, jump upon; महीतलात्केचिदुदीर्णवेगाः पुनर्द्रुमाग्रानभिसंपतन्ति Rām. -2 To fly along; शस्त्रैश्च दिव्यैरभिसंपतद्भिः Mb.

अभिसंपातः Meeting together, concourse, confluence. -2 War battle, contest. -3 A curse.

अभिसंपद् 4 A. 1 To become (anything); to be changed to, be similar to, assume the state of; ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते Ch. Up. 8. 15. 1. इष्टकामग्निरभिसंपद्यते Śat. Br. श्रोत्रे हीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः *ibid.* -2 To come or go, arrive at. -3 To get, to obtain. -*Caus.* To make similar to, change into.

अभिसंपत्तिः *f.* Becoming or being effected completely, going over, transition: being changed into.

अभिसंपद् *f.* Becoming complete: complete number.

अभिसंपन्न *p. p.* 1 Complete, completely effected; वदत्ययमभिसंपन्नमार्षेण संस्कारेण U. 5 quite in keeping with his holy instruction. -2 Filled up, covered with; अन्तर्निक्षेऽभिसंपन्ने न रूपाणि चकाशिरे Rām. 6. 89. 32.

अभिसंपरायः Futurity.

अभिसंबन्ध् 9 P. To bind together -*pass.* To be connected with, to relate or refer to.

अभिसंबन्धः 1 Connection, relation; conjunction, contact; शिष्टाशिष्टाभिसंबन्धान्मानिनोऽनवमानिनः Mb. 12. 57. 23; sexual connection; बैजिकादभिसंबन्धादनुरुन्ध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63.

अभिसंबाध *a.* Very much contracted or confined.

अभिसंमुख *a.* Facing, fronting, looking respectfully towards.

अभिसर, -सर्ग, -सर्जन &c. See under अभिसृ, अभिसृज् &c.

अभिसर्पणम् Approaching, drawing near (with hostile intention).

अभिसा (शा) न्त्व् 10 P. To conciliate, propitiate, pacify, comfort, console; उवाच च तदा रामस्तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन् Rām. 2. 32. 40.

अभिसा (शा) न्त्वः, न्त्वनम् Conciliation, consolation.

अभिसायः 1 Destruction, end. -2 Sunset 'सायो नाशदिनान्तयोः' इति विश्वः। -**अर्कम्** -*ind.* At Sunset; अभिसायार्कमावृत्तां छायामिव Ki. 11. 51.

अभिसायम् *ind.* At sunset, about evening; भिन्नोदयाद्रिरभिसायमुच्चकैः Śi. 1. 16.

अभिसृ 1 P. To go up to, go towards, approach; to go to some place or other, go or proceed: पुरोऽभिसृत्ते सुरसुन्दरीजनैः Ki. 8. 4. -2 To attack, assail. -3 To go or advance to meet (as at an appointed place); सुन्दरीरभिससार K. 58. Dk. 51, 52, 91; अभिससार न वल्लभमङ्गना Śi. 6. 26. -*Caus.* To visit, approach, go to meet; वल्लभानभिसिसारयिषूणाम् Śi. 10, 20, 21; S. D. 115; Ki. 9. 38; Mk. 8.

अभिसरः 1 A follower, an attendant; Dk. 73, 127. -2 A companion; मन्मथाभिसरा तदागारमभिसरामि Dk. 15; शिवराजस्याभिसराः प्रसरन्ति पुरः पुरः Śivabharata 24. 30. -3 N. of a people.

अभिसरणम् 1 Approaching, going to meet (also with hostile intentions). -2 Meeting, rendezvous,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

assignation or appointment of lovers; त्वदभिसरणरभसेन वलन्ती पतति पदानि कियन्ति चलन्ती Gīt. 6.

अभिसरी (रिः) *f.* 1 Following; असुरपुरवधे गच्छन्त्यभिसरीम् Pratimā 3. 7. -2 Going out to help; गत्वा पूर्वं स्वसैन्यैरभिसरिसमये खं समानैर्विमानैः Pratimā 4. 17.

अभिसर्तृ *a.* One who attacks; an assailant; शोकाया-भिसर्तारम् Vāj. 30. 14.

अभिसारः 1 Going to meet (as a lover), appointment, assignation; रतिसुखसारे गतमभिसारे मदनमनोहरवेशम् Gīt. 5. -2 The place where lovers meet by appointment, rendezvous; त्वरितमुपैति न कथमभिसारम् Gīt. 6. -3 An attack, assault; श्वोऽभिसारः पुरस्य नः Rām. -4 War, battle. -5 A follower, companion. -6 Might, power. -7 An instrument, means; अभिसारेण सर्वेण तत्र युद्धमवर्तत Mb. 3. 15. 4. -8 A purificatory rite. -9 (°राः pl.) N. of a people. -री N. of a town.-**Comp. स्थानम्** a place fit for making appointments; see under अभिसारिका below.

अभिसारणम् Going to meet a lover &c. प्रकुपितम-भिसारणेऽनुनेतुं Ki. 10. 58.

अभिसारिका A woman who either goes to meet her lover or keeps an appointment made by him; यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः । अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभि-सारिकाः Ku. 6. 43; R. 16. 12; अभिसारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा । स्वयं वाभिसरत्येषा धीरैरुक्ताऽभिसारिका S. D. 115; कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साभिसारिका Ak. The directions as to dress &c. to be observed by the different kinds of अभिसारिका are given in S. D. 116. The S. D. further recommends the following 8 places as eligible spots for lovers to meet :-(1) a field; (2) a garden; (3) a ruined temple; (4) the house of a female messenger; (5) forest; (6) caravansary (a place for pilgrims &c.); (7) a cemetery; and (8) the bank of a river; क्षेत्रं वाटी भग्नदेवालयो दूतीगृहं वनम् । मालयं च श्मशानं च नद्यादीनां तटी तथा॥

अभिसारिन् *a.* Going to meet, visiting; attacking, rushing out, going forth; युद्धाभिसारिणः U. 5. -णी 1 = अभिसारिका see above. -2 N. of a species of the त्रिष्टुभ् metre in which the Pādas contain 12 instead of 11 syllables, and which is, therefore, said to approach (अभिसरति) another metre called जगती.

अभिसृज् 6 P. 1 To pour out or forth; एते वाममभ्यसृक्षत तिरः पवित्रमाशवः Rv. 1. 135. 6. -2 To make, prepare; तस्य चित्तेयमभिसृष्टा Mv. 5. -3 To unloose, untie. -4 To give, grant; अभिसृज्य वरद्वयम् Rām. -5 To fall upon, attack.

अभिसर्गः Creation.

अभिसर्जनम् 1 A gift, donation. -2 Killing.

अभिसेवनम् 1 Practising, observing. -2 Cultivating. -3 Fondness of, indulgence in.

अभिस्कन्दः Ved. 1 An attack, assault. -2 An assailant, enemy. -न्दम् *adv.* By attacking.

अभिस्नेहः Attachment, affection; love, desire; यः सर्वत्रानभिस्नेहः Bg. 2. 57.

अभिस्फुरित *a.* Expanded to the full, full-grown (as a blossom).

अभिस्रवन्त *a.* Flowing, bestowing; शंयोरभिस्रवन्ताय अथर्वाय नमो नमः Mb. 13. 14. 309.

अभिस्तु 1. P. 1 To assent or agree to, approve of. -2 To praise, invoke.

अभिस्वर *f.* (or *n.* according to some) [अभितः स्वः स्वरणशब्दो यस्य] Ved. 1 Invocation, calling into one's presence; अभिस्वरा निषदा गा Rv. 2. 21. 53; 3. 45. 2. -2 A song or hymn of praise.

अभिस्वरः Urging towards, driving onwards. -रे Very close or near.

अभिस्वर्तृ *m.* Praising; invoking.

अभिहन् 2 P. 1 To strike, smite, beat (fig. also); thump at; अभिहन्ति हन्त कथमेष माधवम् (स्मरः) Mal. 1. 39; लोष्टैरभिघ्नन्तो नयत U. 4; कल्लोलमालाभिहतः पोतः Dk. 7. -2 To hurt, injure, kill, destroy. -3 To drive or beat off, ward off; आलोलपत्राभिहतद्विरेफम् (अरविन्दम्) R. 6. 13. -4 To strike or beat (as a drum &c.). ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः । सहसैवाभ्यहन्यन्त Bg. 1. 13. -5 To befall, attack; affect, overpower; Dk. 6. -*Caus.* To strike &c.

अभिहत *p. p.* 1 Struck (fig. also), beaten, smitten, attacked, injured; अज्मनाभिहतः शयाम् Av. 11. 10. 22; धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजम् M. 5. 3, Amaru. 2; struck against (as sound); Śik. 9. -2 Struck, affected, overcome; शोक°, काम°, दुःख°, क्षुत्तृषा°. -3 Obstructed. -4 (In math.) Multiplied; अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ Līlā.

अभिहतिः *f.* 1 Striking, beating, hurting &c. -2 (In Math.) Multiplication.

अभिघातः 1 Striking, (fig. also); beating, smiting, attack, injury, hurt; तटाभिघातादिव लग्नपङ्के Ku. 7. 49; शीतातपाभिघातान् Ms. 12. 77 attacks of heat and cold; so दुःख°, शोक° &c. -2 (In Vaiśeṣika Phil.) Striking against (such as gives rise to sounds &c.), regarded as a kind of संयोग. -3 Striking back, driving or warding off. -4 Extirpation, complete destruction or removal; दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा तदभिघातके हेतौ Sāṅ. K. 1. -5 Abrupt or vehement articulation of words (as of Vedic texts); sudden shock. -तम् 1 The combination of the 4th letter of any class with the first or third letter of that class; of the second with the first; and of the third with the second letter of any class; अभिघातं स्यात्पूर्वं वेदद्वित्र्यादिवर्णाश्चेत् । नववर्गाणां नवतो धरणीचन्द्रद्विरामाद्याः Śabdak.-2 A harsh pronunciation caused by the neglect of *Sandhi* rules.

अभिघातक *a.* Striking; keeping or beating back, repelling, extirpating. -कः An enemy.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभिघातिन् Striking, hurting. *m.* An enemy; assilant.

अभिहवः [ह्वे-अप्] **1** Invocation, calling. **-2** Sacrificing fully or completely.

अभिहूतिः *f.* Calling, invocation; worshipping.

अभिहस्य *a.* Ved. Ridiculous.

अभिहासः Jest, joke, mirth.

अभिहिन, -ति See under अभिधा.

अभिहु 3 P. To make an oblation, sacrifice.

अभिहवः An oblation, a sacrifice.

अभिहोमः Offering an oblation of clarified butter.

अभिहृ 1. P. **1** To carry or bear off, snatch away, remove, take away. **-2** To tear off, pull down. **-3** To bring; bring near. *-Caus.* **1** To cause to take away. **-2** To bring on the table, serve up in dishes &c. (as food). **-3** To lay or put on (as a coat). **-4** To attack.

अभिहरः Carrying off, removing.

अभिहरणम् **1** Bringing near, fetching; व्यादिदेश गणशोऽथ पार्श्वगान् कार्मुकाभिहरणाय मैथिलः R. 11. 43. **-2** Robbing.

अभिहर्तृ *m.* **1** One who takes away, bears off, or takes by violence. **-2** A ravisher, robber.

अभिहारः **1** Carrying away, robbing, stealing. **-2** An attack, assault. **-3** Arming oneself, taking up arms. **-4** Mingling together, mixture. **-5** An effort. **-6** A drunkard; drinker of smoking drinks. **-7** Bringing near; तस्याभिहारं कुर्वीत्त्च Mb. 12. 69. 37. cf. अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये संनहनेऽपि च Nm.

अभिह्रुत् *a.* Ved. Bending, causing crookedness, acting injuriously. *-f.* Fall; defeat, loss.

अभिह्रुति *a.* Offensive, injurious; acting crookedly; **-तिः** *f.* **1** Causing to fall. **-2** Defeat; loss; **-3** Offence, injury; शतभुजिभिस्तमभिह्रुतेरघात् Rv. 1. 166. 8; Av. 6. 3. 3.

अभिह्वर, -ह्वार *a.* Falling off, crooked. **-रः** Crookedness, sin; नाभिह्वारे पदं निदधाति Av. 6. 76. 3.

अभी [अभि-इ] 2 P. **1** To approach, come or draw near, go up to (with acc.) अस्मानत्तुमितोऽभ्येति Bk. 7. 84; Ki. 2. 54. **-2** To go along or after, follow, serve. **-3** (*a*) To go into, enter: Bk. 5. 67; अवाङ्नरकमभ्येति Ms. 8. 75. (*b*) To go over to, reach, arrive at; Me. 36 v. 1. (*c*) To fall to one's share, come to; नाऽविविदिषुमभ्येति सम्पद् हर्तुं नरम् Bk. 7. 99. **-4** To get, meet with, fall into, suffer, undergo (said of good or bad things); कार्यं संसिद्धिमभ्येति Pt. 1.

अभीतिः *f.* Ved. Approach, attack.

अभीत्वन् *a.* (**-री** *f.*), **अभीत्वर** *a.* Approaching, attacking, assailing.

अभ्ययः **1** Going over, approach, arrival. **-2** Entering. **-3** Setting (of the sun).

अभी *a.* Without fear; व्याघ्रानभीरभिमुखोत्पतितान् R. 9. 63; 15. 8.

अभीक *a.* [For ety. see अभिक] **1** Longing after, desirous, anxious. **-2** Lustful, libidinous, voluptuous; मेदस्विनः सरभसोपगतानभीकान् Si. 5. 64. **-3** Fearless. **-4** Gone to (अभिगत). **-5** Dreadful. **-कः** **1** A lover, husband. **-2** A poet. **-3** A master. cf.... अथ क्रूरे च कामुके। भयहीने कवौ पुंस्यादभीकः प्रोच्यते ततः ॥ Nm. **-कम्** Ved. **1** Proximity, nearness. **-2** Collision; combat, encounter, opposition; प्रावन्मनुं दस्यवे करभीकम् Rv. 9. 92. 5. (The form अभीके frequently occurs in the Vedas in the sense of (*a*) near; (*b*) at the same time or place, at the right time, just in time; (*c*) in a moment, instantaneously, or (used like a preposition with abl.), (*d*) from, out of; (*e*) on account of, with regard to; (*f*) from.

अभीक्ष्ण *a.* [अभिगतः क्षणं प्रयो°; अभीक्ष्णं अभिक्षणं भवति नाद्ध क्षणमाभिमुख्येन स्थितं भवति Nir.] Repeated, frequent. **-2** Constant, perpetual. **-3** Excessive. **-क्ष्णम्** *ind.* **1** Frequently, repeatedly; क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णम् Pt. 2. 186. **-2** Constantly, **-3** Very much, exceedingly. **-4** Quickly.

अभीक्ष्णशः *ind.* Repeatedly; अजिनं नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्ध्यमभीक्ष्णशः Bhāg. 1. 7. 46.

अभीघात = अभिघात q. v.

अभीज्य *a.* [fr. यज्] To be sacrificed to; one to whom a sacrifice is offered. **-ज्यः** A God; नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नः Bhāg. 2. 1. 37.

अभीत, -ति *a.* Not afraid, fearless. **-तिः** *f.* **1** Fearlessness. **-2** Approach, attack, assault; विश्वा अभीतीरपसो युयोधि Rv. 2. 33. 3. **-3** Nearness.

अभीद्ध [इन्ध्-क्त] Inflamed, shining; ऋतं च सत्यं चाभीद्धात् तपसोऽध्यजायत Mahānar. Up. 5. 5.

अभीपत् *m.* [अभि-पत्-क्विप् दीर्घः] One who goes or resorts to (अभिगमनवान् Sāy.), a pond or any spot in which water collects; a favour.

अभीप्सित *a.* Desired, wished; अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः। **-तम्** A wish, desire.

अभीप्सिन्, अभीप्सु *a.* Wishing for, desirous of obtaining; Mb. 3.

अभीम *a.* Not causing fear, not terrific. **-मः** N. of Viṣṇu.

अभीमान = अभिमान q. v.

अभीमोदः Joy, delight. **-मुद्** Ved. great joy, or *a.* excessively delighted.

अभीरः [अभिमुखीकृत्य ईरयति गाः, ईर्-अच्] **1** A cowherd **-2** N. of a pastoral people; more usually written

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आभीर q. v. **-री** The language of the अभीर people. **-रम्** N. of a metre, see आभीर. **-Comp. -पल्ली** a hamlet of cowherds.

अभीरणी A kind of serpent.

अभीराजी N. of a poisonous insect.

अभीरु *a.* (**रुः,-रू** *f.*) 1 Fearless.-2 Unterrific, harmless. **-रुः** 1 N. of Śiva or Bhairava. -2 Name of a prince in the Mb. **-रुः** *f.* **-अभीरुपत्री** N. of a plant (Mar. शतावरी) Asparagus Racemosus. **-रु** *n.* A place of battle.

अभीरुण *a.* Fearless, innocent. **-णम्** *ind.* Before or in front.

अभीलम् 1 A difficulty, distress. -2 A dreadful scene.

अभीलु -लुक = अभीरु q. v.

अभीलापः [लप् घञ् -दीर्घः] Discourse.

अभीलापलप् *a.* (Frequentative, irr. Intensive) Excessively whimpering. आलापाश्च प्रलापाश्चाभीलापलपश्च ये Av. 11. 8. 25

अभीवर्गः Circuit, compass; अहं राष्ट्रस्याभीवर्गे निजो भूयासमुत्तमः Av. 3. 5. 2.

अभीवर्तः [वृत्-करणे घञ्] 1 N. of a Sāman, *Brahma Sāman* -2 N. of a hymn (Rv. 10. 174) recited in attacking the enemy. -3 A year. -4 A sort of oblation. (B. and R. take this word to mean 'existing everywhere', 'attacking successfully', 'successful attack or victory'.)

अभीवृत् *a.* Existing everywhere.

अभीवृत *a.* Covered, surrounded.

अभीशापः A curse; see अभिशाप.

अभीशुः-षुः [अभि-अश्-उन्, पृषो° अत इत्वम्] 1 A rein, bridle; यैर्गुप्तान्यकुतोभयानि भुवनान्यासन्महाभीशवः Mv. 5. 23; तेन हि मुच्यन्तामभीशवः Ś. 1. -2 A ray of light; प्रफुल्लतापिच्छनिभैरभीषुभिः Śi. 1. 22; °मत् resplendent, splendid. cf. अभीशुः प्रग्रहरश्मिनोः। Nm. 'अभीशुः प्रग्रहे रश्मौ' इति शाश्वतः। -3 An arm (अभ्यश्नुते कर्माणि Nir.). -4 A finger.

अभीष् 6 P. To wish or desire for, seek for, strive to get.

अभीष्ट *p. p.* 1 Wished, desired. -2 Dear, favourite, darling; अनभीष्टदम्पत्योः Pt. 1. 174; oft. with gen. of person; H. 1. 12. -3 Optional. **-ष्टः** A darling. **-ष्टा** 1 A mistress, beloved woman. -2 Betel. **-ष्टम्** 1 An object of desire. -2 A desirable object (अभिमत); अन्यस्मै हृदयं देहि नानभीष्टे घटामहे Bk. 20. 24. **-Comp. -देवता** favourite deity. **-लाभः, -सिद्धिः** *f.* gaining a desired object.

अभीषङ्ग = अभिषङ्ग q. v.

अभीषया *adv.* Fearlessly.

अभीषाह् *a.* Overpowering; guaranteeing safety from enemies (परेभ्योऽभयदाता; अभीषहमाणः सपत्नान्, अभिभवति शत्रून् Nir.). -*f.* (ट्) Great power.

अभुक्त *a.* 1 Uneaten, unenjoyed, unused; अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैः Bh. 3. 25. -2 (Actively used) One who has not eaten, enjoyed, used &c.; cf. पीत. **-Comp. -मूलम्** the interval between the closing part of Jyeṣṭhā and the begining of Mūla.

अभुज् *a.* Ved. 1 One who has not experienced or enjoyed न म आशृणोः किमभुग्वदासि Rv. 10. 95. 11. -2 one who does not keep a promise.

अभुञ्जत् *a.* Not eating. -2 Not allowing to enjoy, stingy; अत्र स्वप्नस्य निर्विदेऽभुञ्जतश्च रेवतः Rv. 1. 120. 12. -3 Not protecting.

अभुग्न *a.* 1 Not bent or crooked, straight. -2 Well, free from disease.

अभुज *a.* Armless, maimed.

अभुजिष्या Not a slave or servant, an independent woman; एष स जन एतामिच्छत्यभुजिष्यां कर्तुम् Mk. 4.

अभूः 'Unborn', N. of Viṣṇu.

अभूत *a.* Non-existent, what is not or has not been; not true or real, false; स्तुवन्ति श्रान्तास्याः क्षितिपतिमभूतैरपि गुणैः Mu. 3. 16, Ki. 14. 19; Rām. 5. 14. 34. **-Comp. -आहरणम्** 'utterance of an unreality', a covert expression, a speech founded on fraud, one of the members of *garbha* S. D. 365. **-तद्भावः** the becoming or being changed into, or making, that which it is not before; कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः P. V. 4. 50; अभूततद्भावे इति वक्तव्यम्; अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति Sk.; cf. पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम् R. 2. 3. **-पूर्व** *a.* unprecedented, unsurpassed; अभूत् °र्वो राजा चिन्तामणिर्नाम Vās. 1, कुतोऽद्यसमरोदधेरयमभूतपूर्वः पुरः Ve. 3. 2. Śi. 3. 3. **-प्रादुर्भावः** becoming manifest of what has not been before. **-शत्रु** *a.* having no enemy..

अभूतिः *f.* 1 Non-existence, non-entity. -2 Want of power. -3 Poverty. -4 Destruction; कालोऽयं दारुणः प्राप्तो भरतानामभूतये Mb. 3. 29. 50.

अभूमिः *f.* 1 Non-earth, anything but earth, -2 An unfit place or object, no proper object for, beyond the reach or scope of; अभूमिरियं मालविकायाः M. 3; अभूमिरियमविनयस्य Ś. 7; स खलु मनोरथानामप्यभूमिर्विसर्जनावसरसत्कारः *ibid.* far exceeded or transcended my (highest) expectations; Śi. 1. 42; Śānti. 4. 22. K. 45, 196, 204. **-Comp. -ज** 1 produced in a bad or improper place. -2 not produced in earth.

अभूयःसंनिवृत्तिः *f.* No return any more i. e. absolution; त्वय्यावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणाम्। गतिस्त्वं वीतरागाणामभूयःसंनिवृत्तये॥ R. 10. 27.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभूरि *a*. few, some; several; so, अभूमन्, अभूयिष्ठ.

अभृत, अभृत्रिम *a*. Not hired or paid; कर्म कारयितुं चैव भृतानभृतांस्तथा Mb. 5. 165. 8. सा स्यात्पालेऽभृते भृतिः Ms. 8. 231. **-2** Not supported.

अभृश *a*. Not much, little, few.

अभेद *a*. **1** Undivided. **-2** Identical, same, alike; तयोरभेदप्रतिपत्तिरस्ति मे Bh. 3. v. l. **-दः 1** Absence of difference or distinction, identity, sameness; **-2** unity, oneness; भेदाभेदयोर्भेदो ग्रहीतव्यः। ŚB. on MS. 10. 6. 3. तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोः K. P. 10, Śi. 13. 25. **-3** Close union; इच्छतां सह वधूभिरभेदम् Ki. 9. 13. अभेदेन च युध्येत रक्षेच्चैव परस्परम् H. 3. 72; आशास्महे विग्रहयोरभेदम् Bh. 1. 24.

अभेद्य, अभैदिक *a*. Not to be divided, broken or pierced through, impenetrable. **-2** Indivisible **-द्यम्** A diamond.

अभोक्तृ, °भोगिन् *a*. Not using or enjoying, abstemious.

अभोगः Non-enjoyment.

अभोज् *a*. Ved. Not sacrificing; not giving food to the gods.

अभोजनम् Not eating, fasting, abstinence; त्रिरात्रं स्यादभोजनम् Ms. 11. 166. 203. 215.

अभोजिन् *a*. Not eating, fasting.

अभोज्य *a*. Not to be eaten, prohibited as food, impure, unholy; **°अन्न** *a*. one whose food is prohibited from being eaten by others; य एतेऽन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्तिताः Ms. 4. 221.

अभौतिक *a*. (**-की** *f*.) Not material, not elemental, not produced by the gross elements; mental.

अभौम = अभूमिज q. v.

अभ्यग्र *a*. [अभिमुखं अग्रं यस्य] **1** Near, proximate; अभ्यग्रं च प्रपश्यन्ति युद्धमानन्दिनो द्विजाः Mb. 6. 2. 18. **-2** Fresh, new; **-ग्रम्** proximity; vicinity. It is used adverbially also in इदं शोणितमभ्यग्रं संप्रहारेऽच्युतन् तयोः Bk. 4. 28.

अभ्यङ्क *a*. Recently marked.

अभ्यञ्ज् 7 P. **1** To smear, anoint as with oily substances. **-2** To decorate, adorn (Ved). **-3** To defile.

अभ्यक्त *p. p*. **1** Smeared, anointed (with oil, perfumes &c.); अभ्यक्तमिव स्नातः Ś. 5. 11. Y. 1. 68; Ms. 4. 44. **-2** Decorated; अभ्यक्तास्ता स्वरंकृता Av. 10. 1. 25.

अभ्यङ्गः 1 Smearing the body with unctuous or oily substances, smearing with oil; अभ्यङ्गने पथ्यमलंचकार Ku. 7. 7; स्तन्यदानाभ्यङ्गपोषणादिभिः पुपोष Pt. 5; Ms. 2. 178. **-2** Smearing in general, inunction. **-3** An unguent, salve, liniment. **-4** cream of milk; (Nigh.).

अभ्यञ्जनम् Smearing the body with oily substances, inunction; भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः Ms. 10. 91. **-2** Smearing or anointing in general. **-3** Applying collyrium to the eyelashes; Ms. 2. 211. (here the 1 & 2 meaning can be applicable). **-4** An oily substance; oil unguent. **-5** An ornament, decoration (Ved.). **-6** Cream of milk; (Nigh.).

अभ्यतीत *p. p*. Dead, passed away; गुरुषु त्वभ्यतीतेषु Ms. 4. 252.

अभ्यधिक *a*. **1** More than, exceeding, beyond; सद्यः-प्रसूताप्रियापीतादभ्यधिकम् U. 4. 1 remaining after &c. Pt. **-2** Surpassing, more than in quality or quantity, higher, greater; एष चाभ्यधिकोऽस्माकं गुणः Rām.; न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यः Bg. 11. 43; M. 3. 3. Ms. 7. 177; Y. 2. 205; sometimes with abl. or instr.; धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः Ms. 8. 320, 322; Y. 2. 27. प्रभुः क्षमावान् वीरश्च दाता चाभ्यधिको नृपैः Nala. 21. 13. **-3** More than ordinary, extraordinary, pre-eminent; कृष्णाद्धृविरेण्वभ्यधिकाभ्यनेत्री Bhag 1. 19. 6. पञ्चाभ्यधिकः शरोभव Ś. 6. 3. **-कम्** *adv*. Very much, exceedingly.

अभ्यध्वम् *Adv*. Towards the way, on the way. **-ध्वे** Near the way; ययोरभ्यध्व उत यद् दूरे Av. 4. 28. 2.

अभ्यनुज्ञा 9 U. **1** To permit, assent or agree to, approve; अतोऽभ्यनुजानातु भवती K. 209; M. 3; **-2** To permit one to go, grant leave to, dismiss. *-Caus*. To ask for leave, to depart, take leave.

अभ्यनुज्ञा, -ज्ञानम् 1 Consent, approval, permission. कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा Ku. 5. 7, R. 2. 69. **-2** Order, command. **-3** Granting leave of absence, dismissing. **-4** Admission of an argument.

अभ्यनुज्ञात *a*. **1** Assented, approved; हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत Ms. 2. 1. **-2** Favoured by; Rām 3.

अभ्यनूक्त *a*. Said agreeably to what was said before.

अभ्यन्तर *a*. [अभिगतमन्तरम्] Interior, internal, inner (opp. बाह्य); R. 17. 45; K. 66; कुन्त्छोऽभ्यन्तरशोणिते Y. 3. 292. **-2** Being included in, one of a group or body; देवीपरिजनाभ्यन्तरः M. 5; गणाभ्यन्तर एव च Ms. 3. 154; R. 8. 95 **-3** Initiated in, skilled or proficient in, familiar or conversant with; with loc., or sometimes gen., or in comp.; संगीतकेऽभ्यन्तरे स्वः M. 5. अहो प्रयोगाभ्यन्तरः प्राश्निकः M. 2; अनभ्यन्तरे आवां मदनगतस्य वृत्तान्तस्य Ś. 3; मन्त्रेष्वभ्यन्तराः के स्युः Rām., see अभ्यन्तरीकृ below. **-4** Nearest, intimate, closely or intimately related; त्यक्ताश्चाभ्यन्तरा येन Pt. 1. 259. **-रम्** The inside or interior, inner or interior part of anything), space within; प्रविश्याभ्यन्तरं रिपुः (नाशयेत्) Pt. 2. 38; K. 15, 17, 18; **°गतः** आत्मा M. 5. inmost soul; शमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकां R. 3. 9; Bg. 5. 27, V. 2, Mk. 1, पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति Ś. 7. 8. **-2** Included space, interval (of time or place); पञ्चमासाभ्यन्तरे Pt. 4 **-3** The mind. **-रम्, -रतः** *adv*. In the interior, inside, inward.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-Comp. -आयामः 1 curvature of the spine by spasm. -2 emprosthonos. **-आराम** *a.* internally delighted; see अन्तराराम. **-करण** *a.* having the organs (concealed) inside, internally possessed of the powers of perception &c; °तया मया प्रत्यक्षीकृतवृत्तान्तो महाराजः V. 4 (**-नम्**) the internal organ *i. e.* अन्तःकरण. **-कला** the secret art, the art of coquetry or flirtation; Dk. 2. 2.

अभ्यन्तरकः An intimate friend.

अभ्यन्तरीकृ 8 U. 1 To initiate, familiarize with; प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छन्ति मन्त्रेष्वभ्यन्तरीकृताः Rām. -2 To admit or introduce to; सर्वविश्रम्भेषु अभ्यन्तरीकरणीया K. 101; Dk. 159, 162; मुष्टिमर्धमुष्टिं वाभ्यन्तरीकृत्य Dk. 156 throwing down into (the belly); -3 To make a near friend of (a person) बाह्याश्चाभ्यन्तरीकृताः Pt. 1. 259.

अभ्यन्तरीकरणम् Initiating, introducting &c.; सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरीकरणम् Dk. 39.

अभ्यम् 1. P. Ved. 1 To injure, pain, attack; अनमित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः Rv. 1. 189. 3. -2 To overcome. -3 To be angry with.

अभ्यमनम् 1 Attack, assault, injury. -2 Disease; °वत् diseased.

अभ्यमित, अभ्यान्त *p. p.* 1 Diseased, sick. -2 Injured.

अभ्यमिन् *a.* [अम्-णिनि P. III. 2. 157] 1 Attacking, inclined to attack. -2 Diseased, sick.

अभ्यमित्रम् An attack on an enemy. *adv.* Towards or against the enemy; to face the enemy; समुज्झिता योद्धृभिरभ्यमित्रम् Ki. 16. 5.; Mv. 6; Ve. 5. 38.

अभ्यमित्रीणः, -यः, -मित्र्यः [अभ्यमित्र -ख, छ, or यत्; अमित्रानाभिमुखं सुष्ठु गच्छतीत्यर्थः अभ्यमित्राच्छ च P. V. 2. 17.] A warrior who valiantly encounters his enemy; उद्योगमभ्यमित्रीणो यथेष्टं त्वं च संनतु Bk. 5. 47; मारीचोऽनुनयंस्त्रासादभ्यमित्र्यो भवामि ते 46; Dk. 171.

अभ्यय See under अभी.

अभ्यर्च् 1, 10 P. 1 To honour, worship; अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया R. 1. 35. -2 To praise, celebrate in song.

अभ्यर्चन, -र्चा Worship, adoration, reverence; देवताभ्यर्चनम् Ms. 2. 176.

अभ्यर्ण *a.* [अभि-अर्द्-क्त, अभेश्चाविदूर्ये P. VII. 2. 25. Sk.] Near, proximate, adjoining, being close or near (of space); approaching, drawing near (of time); अभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः R. 2. 32; आश्रम° भूमिः U. 4; Mu. 6; K. 69, 125, 208, 286; कर्णाभ्यर्णे Māl. 5. 13; Ratn. 3. 10; Bk. 3. 28. **-र्णम्** Proximity, vicinity; अन्धकारिणी वनाभ्यर्णे किमुद्भ्राम्यति Git. 7; अभ्यर्णे परिरभ्य निर्भरभरः प्रेमान्धया राधया Git. 1. Si. 3. 21. स एष भ्राजतेऽभ्यर्णे Siva. B. 10. 14.

अभ्यर्णता Proximity; (अंशुभिः) प्रततमभ्यर्णतया विवस्वतः Si. 12. 66.

अभ्यर्थ् 10 A. 1 To request, beg, solicit, ask, entreat (with two acc.); इमं सारंगं प्रियाप्रवृत्तिनिमित्तं अभ्यर्थये V. 4; मां अनभ्यर्थनीयमभ्यर्थयते Māl. 7; अवकाशं किलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितो ददौ R. 4. 58. -2 To long for, desire, woo, court; यदि सा तापसकन्यका अनभ्यर्थनीया S. 2.

अभ्यर्थनम्, -ना A request, an entreaty, petition, suit; °नाभङ्गभयेन Ku. 1. 52.

अभ्यर्थनीय, -र्थ्य *pot. p.* To be asked, requested or or desired, कार्येषु चैककार्यत्वादभ्यर्थ्योऽस्मि न वज्रिणा R. 10. 40.

अभ्यर्थित *a.* Asked, insisted; काममभ्यर्थितोऽधीयात् Ms. 2. 189. **-तम्** A request; उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया Y. 2. 88.

अभ्यर्थिन् *a.* One who begs, asks &c.

अभ्यर्दनम् Torturing, distressing.

अभ्यर्ध *a.* Ved. 1 Being on this side. -2 Near. -3 Increasing. **-र्धम्** Nearness. **-Comp. -यज्वन्** *m.* granting gifts, increasing the sacrificer's prosperity; सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा Rv. 6. 50. 5.

अभ्यर्ह् 1, 10 P. To salute, honour, worship, pay one's respects or compliments; परशुरामो माल्यवन्तमभ्यर्हयति Mv. 2.

अभ्यर्हणा 1 Worship. -2 Respect, honour, reverence.

अभ्यर्हणीय *pot. p.* Respectable, venerable; °ता -शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् Ms. 9. 23 a position of honour; कियतेऽभ्यर्हणीयाय सुजनाय यथाञ्जलिः Sukra. 1. 164.

अभ्यर्हित *a.* 1 Honoured, revered, greatly respectable; अभ्यर्हितं च Vārttika on P. II. 2. 34. Kāsi. 209. -2 Fit, becoming, suitable; अभ्यर्हिता बन्धुषु तुल्यरूपा वृत्तिर्विशेषेणतपोधनानाम् Ki. 3. 11.

अभ्यलंकारः Decoration; Mb.

अभ्यलंकृत *a.* Decorated; Rām. 3.

अभ्यवकर्षणम् Extraction, drawing out.

अभ्यवकाशः An open space.

अभ्यवदान्य Ved. Not liberal.

अभ्यवपद् To protect; ततस्तामभ्यवपत्तुकामो यौगन्धरायणः Svapna.

अभ्यवमन् To despise, reject; न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते Ms. 4. 249.

अभ्यवहित Laid, allayed, put down (*e. g.* dust); पांसिनैरभ्यवहितं प्रणनाश महीरजः Rām. 2. 40. 33.

अभ्यवस्कन्द् 1 P. To jump up or upon, attack.

अभ्यवस्कन्दः, -न्दनम् 1 Vigorously encountering an enemy, impetuous attack, marching against an enemy.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–2 Striking so as to disable an enemy. –3 A blow in general. –4 Overtaking, reaching up to. –5 A fall.

अभ्यवहृ 1 P. 1 To throw, fling, cast. –2 To collect, draw in, procure, obtain. –3 To use as food or drink, eat; सक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति P. III. 4. 5. Sk. –*Caus.* 1 To cause to throw down (in water). –2 To cause to take or eat (as food), feed (one with something); शक्नोषि किमनेन शालिप्रस्थेन संपन्नमन्नमस्मानभ्यवहारयितुम् Dk. 131, 72, 132; to take or eat (oneself). –3 To lay or put on (snares &c.). –4 To attack; get one to oppose another.

अभ्यवहरणम् 1 Throwing away or down. –2 Eating, taking food; throwing down the throat (कण्ठादधोनयनम् Mitā.)

अभ्यवहार *a.* Fit to eat; शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फलानि च Rām. 4. 50. 35.

अभ्यवहारः Eating, taking food, eating, drinking &c. Śukra. 3. 30. –2 Food; जम्भशब्दोऽभ्यवहारार्थवाची Kāśi.; °सेवादापेक्षी M. 4; V. 2; Ratn. 2. –**मण्डपः** A dining hall.

अभ्यवहार्य *pot. p.* Fit to eat, eatable; कानि चाभ्यवहार्याणि तत्र तेषां महात्मनाम् Mb. 3. 160. 3. –**र्यम्** Food; सर्वत्रौदरिकस्य अभ्यवहार्यमेव विषयः V. 3.

अभ्यवे [°इ] 2 P. 1 To go down, descend, अवभृथमभ्यवैति Ait. Br. –2 To perceive, understand.

अभ्यवायनम् Going down, descending.

अभ्यश् 5 A. (P. also in Ved.) 1 To pervade, reach to, get, gain; to make oneself master of.

अभ्यशनम् Pervading, reaching to, gaining.

अभ्याश *a.* Near, proximate. –**शः** 1 Reaching to, pervading. –2 Proximate neighbourhood, vicinity (also written as अभ्यास q. v.); वायसाभ्याशे समुपविष्टः Pt. 2; सहसाभ्यागतां भैमीमभ्याशपरिवर्तिनीम् Mb., Dk. 62. –3 Result, consequence. –4 Prospect, hope of gaining; hence oft. used in the sense of 'quickly'.

अभ्यस् 4 P. 1 To practise, exercise; धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति Māl. 9. 32; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; Ms. 11. 106. –2 To repeat, perform repeatedly; मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6; अभ्यस्यन्ति तटाघातम् Ku. 2. 50; K. 183. –3 To learn, study, acquire or learn by practice, recite, read; वेदमेव सदाभ्यस्येत् Ms. 2. 166; 4. 147, 149; Y. 3. 204; K. 79. –4 To throw down upon, heap one upon another, accumulate, lay on (Ved.). –5 To throw or fling at, shoot or aim at (as arrows).

अभ्यसनम् 1 Repetition, repeated practice or exercise; ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना Bh. 3. 41; स्वाध्यायाभ्यसनम् Bg. 17. 15. –2 Constant study, close application (to anything); (तां) विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88; अनभ्यसनशीलस्य विद्येव तनुतां गता Rām.

अभ्यसनीय, अभ्यस्य *a. pot. p.* To be repeated, studied; fit to be studied.

अभ्यस्त *p. p.* 1 Repeated, frequently practised, exercised; नयनयोरभ्यस्तमामीलनम् Amaru. 97; used or accustomed to; अनभ्यस्तरथचर्याः U. 5; not accustomed to the use of the chariot; °गुणा च वाणी Māl. 3. 11. –2 Learnt, studied; शैशवेऽभ्यस्तविद्यानाम् R. 1. 8; Bh. 3. 89. –3 (In Math.) Multiplied; अयुतं दशकृत्वोऽभ्यस्तं नियुतमुच्यते Nir. –4 (In gram.) Reduplicated. –**स्तम्** Reduplicated base of a root.

अभ्यासः 1 Repetition in general; व्याख्याता व्याख्याता इति पदाभ्यासोऽध्यायपरिसमाप्तिं द्योतयति S. B.; T. 4. 28 नाभ्यासक्रममीक्षते Pt. 1. 151; Ms. 12. 74; Y. 3. 322. cf. also अन्यायश्च कृतेऽभ्यासः । MS. 10. 3. 26 –2 Repeated practice or exercise, continued practice or use; अविरतश्रमाभ्यासात् K. 30, Pt. 1. 133; अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते Bg. 6. 35, 44 by constant practice (to remain pure and unmodified); 12. 12; योग° Y. 3. 51 practice of concentration; hence sometimes used for 'concentration of mind upon one subject'; °निगृहीतेन मनसा R. 10. 23; so शर°, अस्त्र° &c. –3 Habit, custom, practice; मिथ्योपपदात् कृञोऽभ्यासे P. I. 3. 71; तद् यथाभ्यासं अभिधीयताम् U. 1 therefore address me as is your wont; अमङ्गलाभ्यासरतिम् Ku. 5. 65; Y. 3. 68. –4 Discipline in arms, exercise, military discipline. –5 Reciting, study, repeated reading or learning by heart; काव्यज्ञशिक्षयाभ्यासः K. P. 1; K. 146, 200; Ms. 5. 4; वेद° is of 5 kinds:– वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः । तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ Dakṣa. –6 vicinity, proximity, neighbourhood (for अभ्याश); चूतयष्टिरिवाभ्यासे (शे) मधौ परभृतोन्मुखी Ku. 6. 2; (अभ्यासे-शे मधौ must mean here speaking to 'Madhu who was *near* her' *scil.* by having manifested himself before her, which fully preserves the simile of Pārvatī, herself silent, speaking to her lover who was near her through her friend); अर्पितेयं तवाभ्यासे सीता पुण्यव्रता वधूः U. 7. 17 given in your charge; Śi. 3. 40; अभ्यासा-शा-दागतः P. II. 1. 38 Sk. (ragarded as an Aluk Compound). –7 (In gram.) Reduplication. –8 The first syllable of a reduplicated base, reduplicative syllable; पूर्वोऽभ्यासः P. VI. 1. 4; अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् Sk. –9 (In Math.) Multiplication. –10 (In poetry) Repetition of the last verses or lines (as of a chorus); chorus, burden of a song. –**Comp.** –**गत** *a.* approached, gone near. –**परिवर्तिन्** *a.* wandering about or near. –**योगः** abstraction of mind resulting from continuous deep meditation; अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय Bg. 12. 9. –**लोपः** dropping of the reduplicative syllable. –**व्यवायः** interval caused by the reduplicative syllable; °येऽपि though separated by this syllable.

अभ्यासिन् *a.* Practising, exercising.

अभ्यसूयति Den. P. 1 To be angry with, bear malice against, envy, be jealous of (with acc.); न च

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मां योऽभ्यसूयति Bg. 18. 67; प्रहसन्ति स्म तां केचिदभ्यसूयन्ति चापरे Mb. -2 Not to like, detract from, calumniate; ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् Bg. 3. 32.

अभ्यसूय *a.* Angry, jealous.

अभ्यसूयक *a.* (-यिका) Jealous, envious; a detractor; calumniator; मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः Bg. 16. 18.

अभ्यसूया Envy, jealousy, disfavour, anger; शुक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः R. 6. 74; रूपेषु वेषेषु च साभ्यसूयाः 7. 2, 9. 64; Me. 41, Ku. 3. 4.

अभ्यस्तम् *ind.* 1 [अस्तमभि] Towards sunset; °गम्, -इ, -या to go down or set (as the sun) during or with reference to some act. -2 Repeated, again and again; अभ्यस्तं भौतिकं पश्यन् Mb. 12. 278. 16.

अभ्यस्तमयः Setting of the sun during or with reference to some act.

अभ्यस्तमित *a.* One on whom the sun has set while asleep.

अभ्याकर्षः Striking the breast with the flat of the hand as a sign of defiance (as by wrestlers &c). Mb. 1. 4.

अभ्याकाङ्क्षितम् 1 A false charge, groundless complaint. -2 A desire.

अभ्याकारम् *adv.* By drawing to oneself.

अभ्याकाश *ind.* Coverless (निरावरण) अहःसु सततं तिष्ठेदभ्याकाशं निशां स्वपन् Mb. 12. 35. 38.

अभ्याक्रामम् *ind.* By or in stepping near or mutually, in stepping rapidly.

अभ्याख्यात *a.* Falsely accused, traduced.

अभ्याख्यानम् A false charge; calumny, detraction.

अभ्यागम् 1 P. 1 To go near to, draw near, approach; visit; see अभ्यागत below; to come, arrive (as time). -2 To come to, fall into, go to any state; चिन्ताभ्यागतः fell to thinking.

अभ्यागत *p. p.* 1 Come near, approached, arrived; भो भवानभ्यागतोऽतिथिः Pt. 4; क्रमादभ्यागतं द्रव्यम् Y. 2. 119; तस्मिन्नभ्यागते काले Rām. -2 Come as a guest; सर्वत्राभ्यागतो गुरुः H. 1. 103; श्रोत्रियाय अभ्यागताय U. 4; Śi. 4. 68. -तः A guest, visitor; °क्रियया नियोजितः Pt. 2; K. 280; Śi. 3. 81.

अभ्यागमः 1 Coming or going near, arrival; a visit; तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः Śi. 1. 23; किं वा मदभ्यागमकारणं ते R. 16. 8; Mv. 2. 22 (v. l.) वसन्तमास° K. 308. -2 Vicinity, neighbourhood. -3 Arriving at or enjoying a result. -4 Rising, getting up. -5 Striking, killing. -6 Encountering, attacking. -7 War, battle. -8 Enmity, hostility.

अभ्यागमनम् Approach, arrival, visit; हेतुं तदभ्यागमने परीप्सुः Ki. 3. 4.

अभ्यागारिकः [अभ्यागारे तत्संबन्धिकर्मणि व्यापृतः ठन्] One who is diligent in supporting a family.

अभ्याघातः 1 An attack, assault, striking. -2 Persuading to steal; अभ्याघातेषु मध्यस्थान् शिष्याच्चौरानिव द्रुतम् Ms. 9. 272.

अभ्याघातिन् *a.* Attacking.

अभ्याचक्ष् 1 To look at. -2 To speak.

अभ्याचर् 1 P. 1 To approach. विशो अदेवीरभ्याचरन्ती Rv. 8. 96. 15. -2 To use, practise, perform.

अभ्याचारः Ved. Approaching (as an enemy); disturbing, attacking.

अभ्याज्ञायः Ved. [ज्ञा-घ] 1 Recognition. -2 Order, command.

अभ्यातन् 8 U. To take aim at, shoot or hurl (missiles) against.

अभ्यातानः Spreading over, stretching, expansion.

अभ्यात्म *a.* Directed towards oneself. -त्मम् *adv.* Towards oneself.

अभ्यादा 3 A. 1 To take, seize, snatch. न हीनतः परमभ्याददीत Mb. 1. 88. 8. -2 To put on, wear (garland &c.). -3 To take up (the conversation), to commence speaking (after another).

अभ्यात्त *p. p.* 1 Obtained, got. -2 Occupied or pervaded; epithet of the Supreme Being.

अभ्यादानम् 1 Beginning, commencement, first beginning; ओमभ्यादाने P. VIII. 2. 87 (°ने = आरम्भे Sk.).

अभ्याधा 3 U. To lay on, add (fuel &c.) to apply, throw under; अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत् Ms. 8. 372; यथाग्निरभ्याहितं दहति Śat. Br.

अभ्याधानम् Laying on, adding (as fuel).

अभ्याहित *p. p.* 1 Laid down, put on; यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्ति Bri. Up. 2. 4. 10. °पशुः a sort of gift or present; P. VI. 3. 10 Sk. -2 Increased, full blown; यथा सौम्य महतोऽभ्याहितस्यैकोऽङ्गारः खद्योतमात्रः परिशिष्टः स्यात् Chān. Up. 6. 7. 3.

अभ्यान्त See under अभ्यम्.

अभ्यापातः A calamity, misfortune, evil.

अभ्यामर्दः, -मर्दनम् War, battle, conflict, attack.

अभ्यायम् 1 P. 1 To stretch, extend, lengthen (sound), draw or pull (as a rudder). -2 To give. -3 To aim at. -4 To restrain. -5 To approach, visit (= अभ्यागम्).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभ्यायंसेन्य *a.* Ved. One who allows himself to be drawn near (said of अश्विन् Rv. I. 34. 1.)

अभ्यारम् *adv.* Near, at hand; by going near.

अभ्यारुह् 1 P. 1 To ascend, go up to, reach, get to (mostly Ved.).

अभ्यारूढ *p. p.* 1 Ascended, gone up to. -2 Surpassed, excelled.

अभ्यारोहः,-रोहणम् 1 Ascending, mounting, going up to. -2 Ascending in prayer or devotion, muttering holy prayers; अथातः पवमानानामेवाभ्यारोहः Bri. Up. 1. 3. 28. -3 Transition from one place or state to another. -4 Progress.

अभ्यारोहणीयः N. of a religious ceremony.

अभ्यावृत् 1 A. 1 To come up to, approach. -2 To come again, be repeated. -*Caus.* 1 To come down, approach. -2 To repeat (as सावित्री).

अभ्यावर्तः 1 Repetition. -2 A hymn the verses of which are repeated in singing (आवृत्तिस्तोत्रम्). -र्तम् *adv.* By repeating, repeatedly.

अभ्यावर्तिन् *a.* Recurring; आत्मीयास्ते ये पराञ्चः पुरस्तादभ्यावर्ती संमुखो यः परोऽसौ Śi. 18. 18.

अभ्यावृत्त *p. p.* Come near to, repeated. -त्तः The residue of sacrificial offerings (होमशेषद्रव्यम्).

अभ्यावृत्तिः *f.* Repetition, recurrence (so many times); see P. V. 4. 17, and Sk. thereon; see अनभ्यावृत्ति also.

अभ्याश-स see under अभ्यश्-स्.

अभ्यासद् 1 P. 1 To get, obtain, attain; स्वमिव पुरुषकारं शैलमभ्याससाद Ki. 5. 52. -2 To sit oneself in (acc.). -*Caus.* To attack, assail.

अभ्यासादनम् Attacking or facing an enemy.

अभ्याहन् 2 P. To strike, smite, wound, injure, kill, destroy; वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याहन्यात् Ch. Up.

अभ्याहत *p. p.* 1 Struck, beaten. -2 Affected, smitten; अभ्याहतं कीर्तिविपर्ययेण (हृदयम्) R. 14. 33; मृत्युना °तः &c. -3 Impeded, obstructed; रक्षोभिरभ्याहतकर्मवृत्तिः Bk. 1. 17. -4 Faulty, erroneous; अनभ्याहतचित्तः स्यादनभ्याहतवाग्भवेत् Mb. 12. 245. 16.

अभ्याहननम् 1 Striking, hurting, killing. -2 Impeding, obstructing.

अभ्याहृ 1 P. 1 To bring towards, bring near; to give or hand over; गृहीत्वा फलमूलं च रामस्याभ्याहरन् बहु Rām. to carry off; पशुरभ्याहृतो राजन् प्रनष्टस्तव दुर्नयात् Rām. 1. 61. 7. -2 To rob, plunder.

अभ्याहारः 1 Bringing near or towards, conveying -2 Robbing.

अभ्याहार्य *pot. p.* To be eaten.

अभ्युक्त *a.* Said with reference to some object.

अभ्युक्ष् 1. 6 U. To sprinkle over.

अभ्युक्षणम् 1 Sprinkling over, wetting; परस्पराभ्युक्षणतत्पराणाम् (तासाम्) R. 16. 57. -2 Consecration by sprinkling; (प्रोक्षण, अभ्युक्षण and अवोक्षण are thus distinguished; उत्तानेनैव हस्तेन प्रोक्षणं परिकीर्तितम्। न्यञ्चताभ्युक्षणं प्रोक्तं तिरश्चावोक्षणं स्मृतम्॥).

अभ्युचित *a.* Usual, customary.

अभ्युच्चयः [चि-अच्] 1 Increase, augmentation, growth. -2 Prosperity. -3 Addition; तथाभ्युच्चयो यदिदमिह भवतीति विज्ञायते अपरमपि भवतीति विज्ञानम्। ŚB. on MS. 10. 1. 1.

अभ्युच्छ्रित *a.* Uplifted, upraised; elevated by, distinguished for अभ्युच्छ्रिता कर्मभिरप्यवन्ध्यैः R. 16. 2.

अभ्युत्क्रुष्ट *p. p.* Praised with loud acclamations.

अभ्युत्क्रोशनम् Loud acclamation; °मन्त्र a hymn of applause.

अभ्युत्था 1 P. To rise for another, rise in honour of, rise to greet; नाभ्युत्तिष्ठन्ति गुरून् K. 108; Ś. 3; मामियमभ्युत्तिष्ठति देवी M. 5. 6; Śi. 4. 68.

अभ्युत्थानम् 1 Rising (from a seat) to do honour, rising in honour of; नाभ्युत्थानक्रिया यत्र Pt. 2. 62. -2 Starting, departure, setting out; arrangements for starting; अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशी। कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः॥ Rām. 6. 92. 62. -3 Rise (lit. and fig.), elevation, exaltation, prosperity, dignity, a position of dignity or authority; (तस्य) नवाभ्युत्थानदर्शिन्यो ननन्दुः सप्रजाः प्रजाः R. 4. 3; यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत। अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् Bg. 4. 7 when impiety increases or is in the ascendant. -4 Sunrise.

अभ्युत्थायिन् *a.* Rising to greet or in honour of.

अभ्युत्थित *p. p.* 1 Risen, arisen, gone up. -2 Blazing, flaming (fire); R. 1. 53. -3 Elevated, exalted.

अभ्युत्पत् 1 P. To fly up to, jump up to, leap upon. -*Caus.* To cause to fly up to (acc.).

अभ्युत्पतनम् Springing or leaping against, sudden spring or leap, assault; अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण R. 2. 27.

अभ्युदाहरणम् An example or illustration of a thing by its reverse.

अभ्युदि 2 P. [अभि+उद्-इ] 1 To rise (fig. also); go up (as the sun); एनांस्त्वभ्युदितान्विद्याद् यदा प्रादुष्कृताग्निषु Ms. 4. 104. -2 To rise over (one); तं चेदभ्युदियात्सूर्यः शयानं कामचारतः Ms. 2. 220, 219. -3 To come into existence, happen, originate. -4 To engage in combat with (one), encounter, (लोकवीरान्) को जीवितार्थी समरेऽभ्युदियात् Mb. -5 To prosper, thrive.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभ्युदय *a.* Rising. **–यः 1** Rise (of heavenly bodies); sunrise. **–2** Rise, prosperity, good fortune, elevation, success; स्पृशन्ति नः स्वामिनमभ्युदयाः Ratn. 1 success; भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् R. 3. 14; Ms. 3. 254; Bh. 2. 63; R. 12. 3, V. 5. **–3** A festival; any religious or festive celebration, festive occasion; °कालः joyous or festive occasion; Ś. 7; प्रतिषिद्धा पिबेद्या तु मद्यमभ्युदयेष्वपि Ms. 9. 84. **–4** Beginning, commencement. **–5** Occurrence, happening. **–6** Accomplishment of a desired object (which is the cause of festivity). **–7** The *tonsure* ceremony. **–8** A Śrāddha performed on account of child-birth (वृद्धिश्राद्धम्) **–Comp. –अर्थकम्** Śrāddha for prosperity or elevation. **–इष्टिः** *f.* N. of a particular expiatory sacrifice.

अभ्युदयिन् *a.* Rising, going up.

अभ्युदित *p. p.* **1** Risen; occurred. **–2** Elevated, risen to prosperity. **–3** Asleep at sunrise, over whom the sun has risen; सूर्येण ह्यभिनिर्मुक्तः शयानोऽभ्युदितश्च यः Ms. 2. 221. **–4** Celebrated as a festival. **–ता** N. of a religious ceremony. **–तम्** Rising, sunrise.

अभ्युद्गम् 1 P. **1** To go forth to meet. **–2** To extend, spread.

अभ्युद्ग *a.* Rising, uprisen.

अभ्युद्गत *p. p.* **1** Gone forth to meet. **–2** Extended, spread; elevated.

अभ्युद्गमः, –मनम्, –गतिः *f.* **1** Going forth to meet or to do honour (to a guest or to a venerable person). **–2** Rising, occurring, originating.

अभ्युद्दृष्टम् Becoming visible (of a star). **–ष्टा** N. of a ceremony.

अभ्युद्धृत *a.* **1** Taken out, taken up; अभ्युद्धृतैर्जलैः Y. 1. 17. **–2** Got without solicitation. **–3** Got after a request.

अभ्युद्यम् 1 P. **1** To bring, offer. **–2** To lift up.

अभ्युद्यत *p. p.* **1** Raised, lifted up; as °आयुध, °शस्त्र, °कर &c. **–2** Prepared or ready, exerting oneself for (with inf., dat; loc. or in comp.); चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता माम् M. 3. 21, प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् Ku. 3. 70; दिनकररथमार्गविच्छित्तयेऽभ्युद्यतं यच्चलच्छृङ्गम् Bri. S. 12. 7; Me. 59; Ms. 9. 302. **–3** Gone forth, risen, appearing forth or approaching; कुलमभ्युद्यतनूतनेश्वरम् R. 8. 15. **–4** Given or brought unsolicited.

अभ्युन्नत *a.* **1** Raised, elevated; अभ्युन्नता पुरस्तात् Ś. 3. 7. **–2** Projecting upwards; very high; अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभा Ku. 1, 33.

अभ्युन्नतिः *f.* Great elevation or prosperity.

अभ्युपगम् 1 P. **1** (*a*) To go to or near, approach; परलोकमभ्युपगते (भर्तरि) विविशुः Śi. 9. 13. (*b*) To come to the help of; वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रयर्थिनम् Hariv. (*c*) To have recourse to. (*d*) To arrive at (a point of time); आषाढीमभ्युपगतो भरतः Rām. **–2** To obtain, get. **–3** To admit, grant, own; अभ्युपगतं तावदस्माभिरेवम् Ś. 5 we admit all this; Mu. 3. **–4** To assent to, agree to, undertake, promise; Dk. 73. –*Caus.* To induce or cause one to assent to or grant; मामभ्युपगमय्य Dk. 60, 118.

अभ्युपगत *p. p.* **1** Approached, agreed or assented to; granted; suffered; देव्या मद्वचनात्तथाभ्युपगतः पत्युर्वियोगस्तदा Ratn. 4. 20; promised &c. **–2** Inferred, probable. **–3** Similar.

अभ्युपगमः 1 Approach, arrival. **–2** Granting, admitting, accepting to be true. P. VIII. 3. 74 Sk.; confession (as of guilt); करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः Ratn. 2. 18. **–3** Undertaking, promising; निर्णय° M. 1; a contract, agreement, promise; क्रियाभ्युपगमात्त्वेतद्बीजार्थं यत्प्रदीयते Ms. 9. 53. **–4** Probable ascertainment, belief; judgment, a view accepted; युष्माकमभ्युपगमाः प्रमाणं पुण्यपापयोः Mv. 1. 38. supposition, inference. **–5** Analogy, affinity. **–Comp. –सिद्धान्तः** an admitted proposition or axiom; Nyāyadarśana.

अभ्युपगमित *Caus. p. p.* Made to consent, obtained by free consent. **–तः** A slave for a fixed term.

अभ्युपपद् 4 A. **1** To deliver (from distress), protect; to console, comfort, take compassion or pity on, pity, favour; स सुहृद्यो विपन्नार्थं दीनमभ्युपपद्यते Rām. 6. 63. 27; रतिमभ्युपपत्तुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुरः Ku. 4. 25; (कदा) तपः कृशामभ्युपपत्स्यते सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् 5. 61; U. 2; 3. 7; Māl. 4. **–2** To ask for help, seek protection, submit; अभ्युपपन्नवत्सलः Mk. 7. **–3** To furnish with.

अभ्युपपत्तिः *f.* **1** Approaching to assist, taking pity or compassion on, favouring; a favour, kindness; अभ्युपपत्त्या अस्या जीवितमवलम्बस्व Ś. 3; अनयाभ्युपपत्त्या Ś. 4; मम° निमित्तम् Mk. 1. **–2** Consolation. **–3** Protection, defence; ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् Ms. 8. 112, 349; 10. 62; आर्त° Dk. 39. **–4** An agreement, assent, promise. **–5** Impregnation of a woman (especially of a brother's widow as an act of duty); मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति Mb. 1. 1. 114.

अभ्युपपन्न *a.* Protected, rescued; asked for protection or help; अभ्युपपन्नवत्सलः खलु तत्रभवानार्यचारुदत्तः श्रूयते Mk. 7.

अभ्युपपादनम् Protection &c.

अभ्युपस्थित *a.* Accompanied, assisted; निवासमकरोद्धीमान् सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः Mb. 3. 280. 40.

अभ्युपाकृत *a.* Asked to take part in a ceremony.

अभ्युपाश्रयः Shelter, support; कोऽयं कस्य कुतो वापि किं कार्यं कोऽभ्युपाश्रयः Rām. 5. 48. 55.

अभ्युपे 2. P. [°उप–इ] **1** To go near, approach, arrive, enter; व्यतीतकालस्त्वहमभ्युपेतः R. 5. 14, 16. 22; त्रिरह्नोऽ

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भ्युपयत्नपः Ms. 11. 259 entering the water *i. e.* bathing; Y. 3. 3. **-2** To go to or enter a particular state, attain to; सत्वं न तद्यच्छलमभ्युपैति H. 3. 54 so ब्राह्मणतां, वैश्यतां, सखित्वम् &c. **-3** To agree, (to do something), accept, promise, undertake; मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः Me. 40. अस्यै दास्यमभ्युपेतं मया Dk. 44, 55, 89, 138, 159. **-4** To admit, grant, own, acknowledge, Śi. 11. 67; श्रुत्यैव च तर्कस्याभ्युपेतत्वात् Ś. B.; Dk. 45. **-5** To approve, agree with, assent to. **-6** To obey, submit to, be faithful to; विरोध्य मोहात्पुनरभ्युपेयुषाम् Ki. 18. 42.

अभ्युपायः 1 A promise, an engagement, agreement. **-2** A means, an expedient, remedy; अस्मिन्सुराणां विजयाभ्युपाये Ku. 3. 19; येरभ्युपायैरेनांसि मानवो व्यपकर्षति Ms. 11. 210.

अभ्युपायनम् A complimentary present; inducement, bribe.

अभ्युपेत्य *ind.* Having approached; having aggreed or promised. **-Comp. -अशुश्रूषा** one of the 18 titles of Hindu law, breach of contract or engagement between master and servant (where the servant does not work having agreed to do so).

अभ्युषः, अभ्यूषः, अभ्योषः [अभितः उ-ऊ-ष्यते अभिता दह्यते, उ-ऊ-ष् बाहु° क] 1 A sort of cake or bread (Mar. पोळी or रोटी) (अर्धस्विन्नयवादेर्भ्रष्टादिना भर्जितयवादेर्वा घृतपक्वभक्ष्यस्य 'पोळी' इति ख्यातस्य नाम). **-2** Half parched food (in general).

अभ्यु (-भ्यू) ष्य, -षीय, अभ्योष्य, अभ्योषीय *a.* Belonging to, consisting of, or fit for, the above cake.

अभ्युषित *a.* [वस्-क्त] Dwelling near or with. **-तः** A servant who is in attendance.

अभ्यूढ *a.* [वह्-क्त] Brought near.

अभ्यूह् 1 U. **1** To cover over, clothe. **-2** (A.) To watch for; form a plot against. **-3** To infer, guess. **-4** To reason, argue, think over; Dk. 90. **-5** To supply an ellipsis.

अभ्यूहः [ऊह्-घञ्] 1 Arguing, reasoning, discussion. **-2** Deduction, inference, guess, conjecture; पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति Mal. 1. 14. **-3** Supplying an ellipsis **-4** Understanding.

अभ्येषणम् [इष्-घञ्] 1 Desiring, wishing. **-2** Going towards, attack.

अभ्र् 1 P. [अभ्रति, आनभ्र, अभ्रित] To go, wander about; वनेष्वानभ्र निर्भयः Bk. 4. 11; 14. 110.

अभ्रम् [अभ्र्-अच्; but more correctly अप्-भृ; अपो बिभर्ति भृ-क; अभ्रम् अभ्भरणात् Nir. being filled with water] 1 A cloud; अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद् वृष्टिः Śat. Br.; अभ्रं वा अपां भस्म; धूमो भूत्वा अभ्रं भवति अभ्रं भूत्वा मेघो भवति मेघो भूत्वा प्रवर्षति Ch. Up. V. 10. 5. 6. (these quotations show the conception of the ancient Ṛisis about the formation of clouds). **-2** Atmosphere, sky; परितो विपाण्डु दधदभ्रशिरः Śi. 9. 3. See अभ्रंलिह &c. **-3** Talc, mica. (Mar. अभ्रक) **-4** Gold. **-5** Camphor. **6-** A kind of reed; Calamus Rotang (वेतस्, वेत्र). **-7** Cyperus Rotundus (मुस्ता). (Mar. नागरमोथा) **-8** (In arith.) A zero or cypher. [*cf.* L. *imber*; *Gr. ombros, appros*; Zend *awra*, Pers. *abr*] **-Comp. -अवकाशः** clouds as the only shelter; fall of rain. **-अवकाशिक, -काशिन्** *a.* exposed to the rain (and so practising penance), not seeking shelter from the rain; अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसंश्रयाः Mb. 12. 244. 10; ग्रीष्मे पञ्चतपास्तु स्याद्वर्षास्वभ्रावकाशिकः Ms. 6. 23. **-उत्थः** 'sky born', the thunderbolt of Indra. **-कूटम्** a peak of a (mountain-like) cloud. **-गङ्गा** the heavenly river; K. 50. **-घनः** a mass of clouds; वर्षात्ययेन रुचमभ्रघनादिवेन्दोः R. 13. 77. **-जा** *a.* Ved. born from clouds, caused by vapours, ये अभ्रजा वातजा यश्च शुष्मो वनस्पतीन्त्सचतां पर्वतांश्च Av. 1. 12. 3. **-नागः** one of the elephants supporting the globe; N. of Airāvata. **-पथः** 1 atmosphere. **-2** balloon. **-पिशाचः, -चकः** 'sky-demon', epithet of Rāhu. **-पुष्पः** N. of a cane (Mar. वेत) Calamus Rotang. See अभ्र (6). (**-ष्पम्**) 1 water. **-2** 'a sky flower', anything impossible, a castle in the air. **-प्रुष् (ट्)** *f.* sprinkling of clouds, rain.-अभ्रप्रुषो न वाचा प्रुषा वसु Rv. 10. 77. 1. **-मांसी** N. of a plant (जटामांसी). **-मातङ्गः** Indra's elephant, Airāvata. **-माला, -वृन्दम्** a line, succession, or mass of clouds; मयूरकेकाभिरिवाभ्रवृन्दम् R. 7. 69. 13. 76, 16. 25; मुक्ताजालग्रथितमलकं कामिनीवाभ्रवृन्दम् Me. 65. **-रोहम्** the *lapis lazuli* (लाजवर्त, आकाशमणि) **-लिप्ती** 1 sky covered with a few clouds. **-2** a woman smeared with *musta* grass. **-वर्ष** *a.* Ved. rained upon, sprinkled with water. (**-र्षः**) down-pour of rain. **-वाटिकः, -का** N. of a tree (आम्रातक; Mar. अंबाडा). **-विलायम्** *ind.* just as clouds melt away; विच्छिन्नाभ्रविलायं वा विलीये नगमूर्धनि Ki. 11. 79.

अभ्रंलिह *a.* [अभ्रं लेढि स्पृशति; खश् मुमागमश्च वहाभ्रेलिहः P. III. 2. 32] 'Cloud-licking', touching or scraping the clouds (very high); अभ्रंलिहाग्राः प्रासादाः Me. 66; प्रासादमभ्रंलिहमारुरोह R. 14. 29.; K. 270; Śi. 5. 65. **-हः** Wind.

अभ्रकम् [स्वार्थे कन्] Talc, mica; said to be produced from Pārvatī's menstrual discharge. **-Comp. -भस्मन्** *n.* calx of talc. **-सत्त्वम्** steel.

अभ्रंकष *a.* [अभ्रं कषति पीडयति तुङ्गत्वात्; खच् मुमागमश्च सर्वकूलाभ्रकरीषेषु लिहः P. III. 2. 42] Touching or scraping the clouds, very high; आदायाभ्रंकषं प्रायान्मलयं फलशालिनम् Bk.; K. 33; Dk. 110; Mv. 6. 7. (v. l.) **-षः** 1 Wind, air; अभ्रंकषो वायुः Sk. **-2** A mountain.

अभ्रयन्ती *f.* 1 Forming clouds, bringing rainy weather. **-2** Name of one of the seven Krittikās; Yv. Ts.

अभ्रायते Den. A. To create clouds, make cloudy; अभ्रं करोति अभ्रायते Sk.

अभ्रित *a.* [अभ्राणि अस्य संजातानि; अभ्र-इतच् तारकादिगण] Overcast with clouds, clouded; ददर्श काले दिवमभ्रितामिव R. 3. 12.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अभ्रिय *a.* [अभ्रे भवः घञ्;] Belonging to or produced from clouds, sky **-यः** Lightning, **-यम्** A mass of thunder-clouds.

अभ्रयः 'One who is clothed only by the air', an ascetic who is stark-naked.

अभ्रम *a.* Not mistaking, steady, clear. **-मः** Composure, steadiness.

अभ्रमुः *f.* The female elephant of the east, the mate of Airāvata, Indra's elephant, सलीलयातानि न भर्तुरभ्रमोर्न (प्रशशंस) Si. 1. 52. **-Comp.** **-प्रियः, -वल्लभः** Airāvata.

अभ्रातृव्य *a.* Without a rival or enemy., अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि Rv. 8. 21. 13.

अभ्रान्त *a.* Composed, steady.

अभ्रान्तिः *f.* Composure, steadiness.

अभ्रिः, -भ्री *f.* [अभ्रति गच्छति मलं यस्मात् or येन, अभ्र्-इन्] 1 A wooden scraper or sharp-pointed stick (for cleaning a boat). -2 A spade, hoe in general, अभ्रिं कार्ष्णायसीं दद्यात्सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः Ms. 11. 134. **-Comp.** **-खातम्** 'dug up with a spade', a ploughed field.

अभ्रेषः Non-deviation, fitness, propriety. P. III. 3. 37.

अभ्व *a.* 1 Huge, large (महत् Nir.). -2 Mighty strong or powerful. -3 monstrous, immense, terrible; आ यो नो अभ्व ईषते Rv. 1. 39. 8. **-भ्वम्** Immense power, immensity. -2 Monstrosity, hugeness; (the great pervading principle of the universe; water; a cloud; embarrassed state, calamity; a monster; अरीरमत् पतयत् कच्चिदभ्वम् Rv. 6. 71. 5; closeness; offspring, given by B. and R.)

अम् *ind.* 1 Quickly. -2 A little. cf. also अं सुखे कश्मलं दुःखे पूर्णे दूरं गतं वरम् Enm.

अम् 1 P. [अमति, अमितुम्, अमित Ved. pres. अमिति; अमीति] 1 To go; to go to or towards. -2 To serve, honour. -3 To sound. -4 To eat. -5 To be pernicious or dangerous; वराहमिन्द्र एमुषम् Rv. 8. 77. 10. 10 P. or *Caus.* (आमयति) 1 To come upon, attack, afflict with sickness or pain from disease. -2 To be ill or be afflicted or diseased. -With सम् Ved. 1 A. 1 to convince oneself of, ascertain. -2 to ally or connect oneself with. -3 To fix or settle oneself.

अम *a.* Unripe (as fruit). **-मः** 1 Going. -2 Pressure, weight; strength, power (बलम्). -3 Fright, terror. -4 Sickness, disease. -5 A servant, follower, an attendant. -6 Vital air, life-wind (प्राण). -7 This self. -8 Unmeasured state. **-मा** 1 Soul. -2 Unmeasured state.

अमवत् *a.* Ved. 1 Violent, strong, stormy (winds); powerful (sound also). -2 Persevering, constant. -3 Capable, fit, proper. -4 Attended by ministers. -5 Attended by diseases. -6 Possessed of self. *-ind.* Voilently, impetuously; य आश्वश्वा अमवद् वहन्त Rv. 5. 58. 1.

अमतः [अम्-अतच् Uṇ. 3. 110.] 1 Sickness, disease. -2 Death. -3 Time. -4 Dust, particle of dust.

अमतिः [अम्-अति Uṇ. 4. 59.] 1 Time. -2 The moon. -3 (Ved.) Form, shape (Nir.). -4 Want, poverty. *a.* poor, indigent; अनापिरज्ञा असजात्यामतिः Rv. 10. 39. 6. **-अमतीवत्** *a.* Ved. 1 Evil-minded, wicked (दुष्ट, अप्रशस्तबुद्धिमत् Say.). -2 Poor, indigent; न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया Rv. 8. 19. 26.

अमङ्गल,-ल्य *a.* 1 Inauspicious, evil, ill; R. 12. 43; °अभ्यासरतिम् Ku. 5. 65; अमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैकमाखिलम् Puṣpadanta. -2 Unlucky, unfortunate. **-लः** The castor-oil tree (एरण्ड). **-लम्** Inauspiciousness, ill-luck; evil; oft. used in dramatic literature; शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलम्; cf. God forbid.

अमण्ड *a.* 1 Without decoration or ornaments. -2 Without froth or scum (as boiled rice). **-ण्डः** The castor oil tree (एरण्ड) Ricinus communis.

अमण्डित *a.* unadorned.

अमत *a.* 1 Not felt, not perceptible by the mind, unknown. -2 Disliked, not agreed to, see under अम् also. **-Comp.** **-परार्थता** 'an unaccepted second sense', one of the faults of a word (शब्ददोष); अमतः प्रकृतविरुद्धः परार्थो यत्र; *e. g.* in राममन्मथशरेण ताडिता &c. (R. 11. 20) the second sense suggestive of शृङ्गाररस is opposed to the proper *rasa* of the passage which is either वीर or बीभत्स; K. P. 7.

अमति *a.* Evil-minded, wicked, depraved. **-तिः** A rogue, cheat. **-तिः** *f.* 1 Ignorance, unconsciousness, absence of knowledge, intention, or fore-thought; अमत्यैतानि पड् जग्ध्वा Ms. 5. 20; 4. 222. For some of the other senses see under अम्. **-Comp.** **-पूर्व** *a.* unconscious, unintentional.

अमत्र *a.* Ved. [अम्-अत्रन् Uṇ. 3. 105.] Overpowering (enemies), strong or disposed to march on (गमनशील); स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय Rv. 1. 61. 9. **-त्रम्, -त्रकम्** [अमति भुङ्क्ते अत्रमत्र, आधारे अत्रन्] 1 A pot, vessel, utensil. उत्तार्य गोपी सुशृतं पयः पुनः प्रविश्य संदृश्य च दध्यमत्रकम् Bhāg. 10. 9. 7. अन्येषां चाप्यमत्राणां सौवर्णानामनेकशः Siva. B. 29. 59. -2 Strength, power.

अमत्रिन् *a.* Ved. 1 Strong, powerful. -2 Having a drinking vessel.

अमत्सर *a.* Unenvious, disinterested; यद्यदोचेत विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः Ms. 3. 231.

अमद *a.* 1 Free from intoxication, grave, serious. -2 Sorrowful.

अमदनः Name of Śiva. Bhaviṣya P.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अमत्त *a.* Sober, sane.

अमधव्य *a.* Not sweet, not worthy of the sweetness of Soma.

अमनस्, -अमनस्क *a.* 1 Without the organ of desire, thought &c. -2 Devoid of intellect (as a child). -3 Inattentive, careless. -4 Having no control over the mind. -5 Devoid of affection. *n.* (-नः) 1 Not the organ of desire, non-perception. -2 Inattention. *m.* The Supreme Being. -Comp. -गत *a.* Unknown, unthought of. -नीत, -ज्ञ *a.* Disapproved, condemned; reprobate. -योगः Absence of concentration of mind, inattention. -हर *a.* displeasing, disagreeable.

अमनस्विन् *a.* 1 Unintelligent. -2 Inhuman (as a demon).

अमीनः [अम्-अनिः, अमति गच्छत्यत्र Uṇ 2. 101] Motion (गतिः); way.

अमनाक् *ind.* Not a little, greatly, very much.

अमनुष्य *a.* 1 Not human, not manly. -2 Not frequented by man. -ष्यः 1 Not a man; नामनुष्ये भवत्यग्निः Rām. 2. 93. 22. -2 A demon, fiend (= रक्षःपिशाचादि Sk. on P. II. 4. 23). -ता Unmanliness.

अमन्तु *a.* Ved. 1 Unwise, foolish. -2 Guiltless, innocent. -3 Despising.

अमन्त्र, -न्त्रक *a.* 1 Not accompanied by Vedic verses, not requiring the repetition of Vedic texts, as a ceremony &c.; सायं त्वन्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् Ms. 3. 121, 2. 66. -2 Not entitled to Vedic verses, such as a Śūdra, a female &c.; निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः Ms. 9. 18. -3 Not knowing Vedic texts; अव्रतानाममन्त्राणाम् Ms. 12. 114. -4 Not accompanied by the use of spells or incantations, as a cure &c.; अनया कथमन्यथावलीढा न हि जीवन्ति जना मनागमन्त्राः Bv. 1. 111. -Comp. -ज्ञ *a.* Not knowing Vedic texts or hymns; Ms. 3. 129. -तन्त्र *a.* Without the use of spells or the magical feats attendant on them, without the use of magical arts; अमन्त्रतन्त्रं वशीकरणम् Pt. 1. 70. -विद् *a.* Not knowing Vedic hymns.

अमन्द *a.* Not slow or dull, active, intelligent; मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः M. 2. 8. -2 Sharp, strong, violent (wind &c.). -3 Not little, much, excessive, great, violent; अमन्दमददुर्दिन U. 5. 5; अमन्दमिलदिन्दिरे निखिलमाधुरी मन्दिरे Bv. 4. 1; °दष्टौष्ठकरावधूननम् Ki. 8. 6 violently bit. -न्दः N. of a tree.

अमन्यमान *a.* Ved. 1 Not understanding; offering no homage; अमन्यमानाँ अभि मन्यमानैः Rv. 1. 33. 9. -2 Not being aware of: अमन्यमानाञ्छर्वा जघान Rv. 2. 12 10.

अमन्युत *a.* Ved. Not bearing ill-will towards another; अमन्युता नो वीरुधो भवन्तु Av. 12. 3. 31.

अमम *a.* Without egotism, without any selfish or worldly attachment, devoid of personal ties or desires; शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः Ms. 6. 26 -मः The twelfth Jaina saint of a future उत्सर्पिणी.

अममता, -त्वम् Indifference, disinterestedness.

अमम्रि *a.* Ved. Immortal; अनम्रिर्भवामुनोऽसिजीवो Av. 8. 2. 26.

अमर *a.* [मृ-पचाद्यच् न. त.] Undying, immortal, imperishable; अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् H. Pr. 3, Ms. 2. 148. अजरोऽमरोऽमृतः Bri. Up. 4. 4. 25. -रः 1 A god, deity. -2 N. of a Marut. -3 N. of a plant Euphorbia Tirucalli (स्नुहीवृक्ष; Mar. शेर). Tiaridium Indicum (हस्तिशुण्ड ?; Mar. भुरुंडी). -4 Quick-silver. -5 Gold. -6 A species of pine. -7 The number 33. (that being the number of Gods.) -8 N. of Amarasiṁha, see below; of a mountain. -9 Mystical signification of the syllable उ. -10 A heap of bones. -रा 1 The residence of Indra (cf. अमरावती). -2 The naval string; umbilical cord. -3 The womb. -4 A house-post (स्थूणा). -5 N. of several plants; इन्द्रवारुणी, वटी, महानीली, घृतकुमारी, स्नुही, गुडूची, दूर्वा. -री The same as अमरा. -Comp. -अङ्गना, -स्त्री a celestial nymph, heavenly damsel; सुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः Śi. 1. 51. -अद्रिः 'mountain of the gods'; हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् Bhāg. 10. 59. 2. N. of the mountain Sumeru. -अधिपः, -इन्द्रः, -ईशः, -ईश्वरः, -पतिः, -भर्ता, -राजः &c. 'The lord of the gods', epithets of Indra; प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्नत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15. शान्तं पापं न वः किंचित् कुतश्चिदमराधिप Rām. 2. 74. 22. sometimes of Śiva and Viṣṇu also, -आचार्यः, -गुरुः, -इज्यः, 'preceptor of the gods', epithets of Bṛihaspati. -आपगा, -तटिनी, -सरित् *f.* the heavenly river, an epithet of the Ganges; °तटिनीरोधसि वसन् Bh. 3. 123. -आलयः the abode of the gods, heaven, तत्रामरालयमरालमरालकेशि N. -उत्तम *a.* the best of the gods. -उपम *a.* God-like. -कण्टकम् N. of the part of the Vindhya range which is near the source of the river Narmadā. -कोटः 'the fortress of the immortals', N. of the capital of a (modern) Rajaput state. -कोशः, -षः N. of the most popular Sanskrit lexicon called after the author अमरसिंह. °कौमुदी Title of a commentary on अमरकोश. -गुरुः 1 Bṛihaspati. -2 The planet Jupiter. -चन्द्रः Name of the author of Bālabhārata. -(रं)जयः Conquering the gods. Bhaviṣya P. -जः N. of a tree, a kind of खदिर. -तरुः, -दारुः 1 a celestial tree, a tree in the paradise of Indra; अमरतरुकुसुमसौरभसेवनसंपूर्णसकलकामस्य Bv. 1. 28. -2 देवदारु -3 the wish-yielding tree. -दत्तः Name of a lexicographer, of a prince. Ks. -द्विजः a Brāhmaṇa who lives by attending a temple or idol; or one who superintends a temple. -पुरम् 1 the residence of the gods, celestial paradise. -2 N. of various other towns. -पुष्पः, -ष्पकः 1 N. of several plants (केतक, चूत). -2 N. of a kind of grass. -3 the wish-yielding tree (कल्पवृक्ष). -पुष्पिका N. of a plant (अधःपुष्पीवृक्ष); a kind of anise. -प्रख्य, -प्रभ *a.*

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

like an immortal. -**प्रभुः** one of the 1000 names of Viṣṇu. -**माला** N. of a lexicon. (said to be composed by the same author as that of Amarakośa.) -**रत्नम** a crystal. -**राजः** N. of Indra. -**लोकः** the world of the gods, heaven; °ता heavenly bliss; तेषु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् Ms. 2. 5. -**वल्लरी** N. of a plant (आकाशवल्ली). -**सिंहः** N. of the author of *Amarakośa*; he was a Jaina and is said to have been one of the 9 gems that adorned the court of king Vikramāditya. The dates of many of these 'gems' are still doubtful. -**स्त्री** An Apsaras or a nymph of heaven.

अमरणम् Not dying, immortality.

अमरता, -त्वम् The state of the gods, immortality.

अमरावती [अमर-वत्, र being changed to रा by P. VI. 3. 119] **1** Abode of the gods, residence of Indra (said to be above Meru or the sun's orb; cf. Ki. 7; 2); ससंभ्रमेन्द्रद्रुतपातितार्गला निमीलिताक्षीव भियाऽमरावती K. P. 1. -**2** N. of a modern town in Berar, Amravati.

अमरिष्णु, -अमर्त *a.* Ved. Immortal.

अमर्त्य *a.* Immortal, divine, imperishable; °भावेऽपि R. 7. 53; °भुवनम् heaven; °ता immortality. -**र्त्यः** A god. -**Comp.** -**आपगा** the celestial river, epithet of the Ganges; Vikr. 18. 104. -**भुवनम्** The heaven. -**वधूः** An Apsaras or a nymph of heaven; लेभे परां द्युतिममर्त्यवधूसमूहः Ki. 6. 46.

अमरी A goddess; अमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतम् Kuval.

अमरुः, -अमरुकः N. of a king and poet who composed 100 verses which are usually known by the name अमरुशतकः प्रज्ञानवानमरुकस्य कवेः प्रसारश्लोकाञ्छतं विवृणुतेऽर्जुनवर्मदेवः Amaru.

अमर्दित *a.* Unthreshed, untrodden, unsubdued.

अमर्मन् *a.* Ved. Not a vital organ or part of the body, having no joint or vital part. येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म Rv. 3. 32. 4. -**Comp.** -**जात** *a.* not produced in a vital organ. -**वेधिन्** *a.* not injuring the vital parts; mild, soft. -**वेधिता** *f.* The state of not inflicting severe injury on others, absence of acrimony (one of the thirty-five Vāg-guṇas of a Tīrthaṅkara).

अमर्याद *a.* [न. ब.] **1** Exceeding due limits or bounds, transgressing every bound, disrespectful, improper; मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा Pt. 1. 142; तादृशं त्वममर्यादं कर्म कर्तुं चिकीर्षसि Rām. -**2** Boundless, infinite. -**दा** Transgression of due limits or bounds, impropriety of conduct, forwardness, disrespect, violation of due respect.

अमर्ष *a.* Not enduring or bearing. -**र्षः** **1** Non-endurance, tolerance, impatience; अमर्षप्रभवो रोषः सफलो मे भविष्यति Rām. 5. 62. 33. अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन न विद्विषादरः Ki. 1. 33; jealousy, jealous anger; किं नु भवतस्तातप्रतापोत्कर्षेऽप्यमर्षः U. 5. In Rhet. अमर्ष is one of the 33 minor feelings or व्यभिचारिभाव. See S. D.; R. G. thus defines it: परकृतावज्ञादिनानापराधजन्यो मौनवाक्पारुष्यादिकारणभूतश्चित्तवृत्तिविशेषोऽमर्षः. -**2** Anger, passion, wrath; पुत्रवधामर्षोद्दीपितेन गाण्डीविना Ve. 2; हर्षामर्षभयोद्वेगैः Bg. 12. 15. सामर्ष angry, indignant; सामर्षम् angrily. -**3** Impetuosity, violence. -**4** Determination of purpose. -**र्षा** Intolerance; यत्र सद्गीनसत्राद्यैर्नदद्गुहममर्षया Bhāg. 8. 2. 6. -**Comp.** -**ज** *a.* arising from anger or impatience. -**हासः** an angry laugh, sarcastic sneer.

अमर्षण, -र्षित, -र्षिन, -र्षवत् *a.* **1** Impatient, intolerant, unforgiving; विशेषात्परिपूर्णस्य याति शत्रोरमर्षणः आभिमुख्यम् Pt. 1. 326. -**2** Angry, indignant, passionate; हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः R. 3. 53; अभिमन्युवधामर्षितैः पाण्डुपुत्रैः Ve. 4. -**3** Impetuous, determined.

अमल *a.* [न. ब.] **1** Free from dirt or impurities, pure, undefiled, stainless, spotless; कपालमेवामलशेखरश्रीः। (बभूव) Ku. 7. 32, 33; लोकानमलान् प्रतिपद्यते Bg. 14. 14. अमलाः सुहृदः Pt. 2. 171 pure, sincere. -**2** White, bright, shining; कर्णावसक्तामलदन्तपत्रम् Ku. 7. 23; R. 6. 80. -**ला** **1** N. of the goddess Lakṣmī. -**2** The navel cord. -**3** N. of a tree (Mar. आंवळा) Emblica Officinalis Gaertn; also of a plant (सातलावृक्ष) also *n.* in this sense. यथा वै द्वे वामलके Ch. Up. 7. 3. 1. -**लम्** **1** Purity. -**2** Talc. -**3** The Supreme Spirit. -**Comp.** -**आत्मन्** *a.* Of pure or undefiled mind. -**गर्भः** N. of a Bodhisattva. -**पतत्रिन्** *m.* (**त्री**) the wild goose; माधुर्यादमलपतत्रिणां कुलानि Śi. 8. 12. -**रत्नम्, -मणिः** a crystal.

अमलयति Den. P. To make pure or spotless, brighten; अमलयतीह वनान्तमिन्दुलेखा Ki. 5. 44.

अमलिन *a.* Clean, spotless, pure (morally also); कुलममलिनं न त्वेवायं जनो न च जीवितम् Māl 2. 2.

अमलानकम् Globe-amaranth. (Mar. मखमाल)

अमवत् See under अम.

अमविष्णु *a.* **1** Going in different directions, up and down. -**2** Immovable; अनातुरा अजराः स्थामविष्णवः Rv. 10. 94. 11.

अमसः [अम्-असच्] **1** Disease. -**2** Stupidity. -**3** A fool. -**4** Time.

अमसृण *a.* Not soft or bland, harsh, violent, strong, intense.

अमस्त *n.* Curds.

अमा *a.* [न मा-क] Measureless. -*ind.* Ved. **1** At home, in the house; कामश्चरताममाभूत् Rv. 2. 38. 6. -**2** In this world, here below (इहलोके). -**3** With, near, close to; अमैवास्तां तद्भवति Bri. Up. 1. 5. 20. -**4** Together with, in conjunction or company with, as in अमात्य, अमावास्या q. v.; अमाकृ to draw near, have near oneself. अमा सह समीपे च Nm. -*f.* **1** The day of the new moon, the day of the conjunction of the sun and moon;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अमायां तु सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते Vyāsa. -2 The sixteenth digit of the moon. -3 The fifteenth digit also. *m.* The soul. **-Comp.** -अक्त *a.* Ved. met, come together. -अन्तः The end of the day of new moon. -इष्ट *a.* Sacrificed at home. -जुर् *f.* Living at home during life, growing old at home; अमाजुरश्चिद्भवथो युवं भगो Rv. 10.39. 3; being without husband in the same dwelling with her parents, as a maiden (पितृषद्); अमाजूरिव पित्रोः सचा सती Rv. 2. 17. 7 -पर्वन् *n.* The sacred time of अमा, day of new moon. -हठः Name of a snake-demon; Mb.

अमांस *a.* 1 Without flesh, not containing flesh. -2 Lean, thin, weak, enfeebled. -सम् Not flesh, anything but flesh. **-Comp.** -ओदनिक *a.* (-की *f.*) Not relating to a preparation of rice with meat.

अमात् *ind.* Ved. 1 From near, at hand. *a.* Not measuring, boundless; प्रमदाद्मानिव पुरे महीयसि Śi. 13. 2.

अमातृ, -तृक *a.* Motherless; Dk. 2. 5.

अमातृभोगीण *a.* Not fit for the use of a mother.

अमात्यः [अमा सह वसति, अमा-त्यप्, अव्ययात्त्यप् P. IV. 2. 104. Vārt. अमेहक्वतसित्रेभ्य एव] 1 One living with or near another, an inmate of the same house or family (Ved.). -2 A companion or follower of a king, minister; तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः Rām. 1.7.1; अमात्याः सर्व एवैते कार्याः स्युर्न तु मन्त्रिणः Kau. A. 1. 8. -अमात्यिका *f.* M. Bh. on P. VII. 3. 1. **-Comp.** -उत्पत्तिः *f.* Creation of ministers Kau. A. 1. 8. अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R. 3. 28.

अमात्र *a.* [नास्ति मात्रा इयत्ता यस्य] 1 Boundless, immeasurable; अमात्रं त्वा धिषणा तित्विषे Rv. 1. 102. 7. -2 Not whole or entire. -3 Not elementary. -4 Having the measure or quantity of the letter अ. -त्रम् 1 Non-measure. -2 Not a measure or quantity. -त्रः The Supreme Spirit.

अमात्रवत्वम् 1 Spirit, spiritual essence. -2 Defect, deficiency.

अमाननम्, -ना Disrespect, insult; disobedience.

अमानव *a.* 1 Not human; animal. -2 Superhuman.

अमानस्यम् Pain (मानसे साधु न भवति).

अमानिन् *a.* Modest, humble.

अमानिता, -त्वम् Modesty, humility. अमानित्वमदाम्भित्वम् Bg. 13. 7.

अमानुष *a.* (-षी *f.*) 1 Not human, not belonging to man, supernatural, unearthly, superhuman; आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् K. 132, °आकृतिः K. 131, 132, 258; °शक्तित्वम् 103; °गीतध्वनिम् 126 an unearthly melody. -2 Inhuman, monster-like; ill-disposed towards man. -3 Tenantless, desolate; °षं वनम् 135. -षः, -षी One not a man, an irrational animal; Ms. 9. 284, स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु संदृश्यते Ś. 5. 22.

अमानुष्य *a.* Not human, superhuman &c. -°ष्यम् Inhuman state; अमानुष्यं समापन्नान् दासकर्मण्यवस्थितान् Mb. 5. 160. 113.

अमाम (मा) सी = अमावसी or अमावस्या q. v.

अमाय *a.* 1 Not cunning or sagacious, guileless, sincere, honest. -2 Immeasurable. -या 1 Absence of fraud or deceit, honesty, sincerity. -2 (In Vedānta Phil.) Absence of delusion or error, knowledge of the supreme truth. -यम् The Supreme Spirit (ब्रह्म).

अमायिक, -मायिन् *a.* Guileless; honest, sincere, true.

अमारः Not dying.

अमार्ग *a.* Pathless, -र्गः Not a road, absence of road; a bad road.

अमावसुः N. of a prince (a descendent of Purūravas); Mb. Hariv.

अमावस्या, -वास्या, -वसी, -वासी (also written अमामसी-मासी) [अमावस् -ण्यत्, अमा सह वसतः चन्द्रार्कौ अस्यां सा. अमावस्यदन्यतरस्याम् P. III. 1. 122 Sk.] 1 The day of new moon, when the sun and moon dwell together or are in conjunction; the 15th day of the dark half of every lunar month; सूर्याचन्द्रमसोः यः परः सन्निकर्षः साऽमावस्या Gobhila; अमावास्यायां दीक्षित्वा Ch. Up. 5. 2. 4. -2 A sacrifice offered at that time. -3 The sacrificial oblation.

अमावास्य, -स्यक *a.* [अमावस्या, वुन्-अच् अमावास्याया वा P. IV. 3. 30-31; अमावास्यायां जातः] Born or produced on the night of new moon.

अमित *a.* 1 Unmeasured, boundless, unlimited, infinite, great, immense; मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः। अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् Rām. 2. 37. 30. -2 Neglected, disregarded. -3 Unknown. -4 Unpolished. **-Comp.** -अक्षर *a.* not having a fixed number of syllables; prosaic. -अशनः Powerful devourer, epithet of परमेश्वर; of Viṣṇu. -आभ *a.* Of great lustre, of unbounded splendour. (-भः) a class of divinities mentioned in V. P. -आयुः N. of a Dhyānibuddha. -ओजस् *a.* of unbounded energy, all-powerful, Almighty; स तैः पृष्टस्तथा सम्यगमितौजा महात्मभिः Ms. 1. 4. -क्रतु *a.* of unbounded wisdom or energy. -गतिः N. of a Vidyādhara, Ks. N. of a Jaina author. -तेजस्, -द्युति *a.* of unbounded lustre or glory. -ध्वजः N. of a son of Dharmadhvaja; V. P. -रुचिः N. of a deity (Buddhistic). -विक्रमः 1 of unbounded valour; अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वम् Bg. 11. 40. -2 a name of Viṣṇu. -वीर्य *a.* of immense strength.

अमित्रः [न मित्रम्; by Uṇ. 4. 173 fr. अम् to go against; अमेर्द्विषति चित्; अमित्रः शत्रुः] Not a friend, an enemy,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

adversary, a foe, rival, opponent; स्यातामामित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतावपि Si. 2. 36; तस्य मित्राण्यमित्रास्ते 101; Dk. 109, 171; M. 1; प्रकृत्यमित्रा हि सतामसाधवः Ki. 14. 21; Ms. 7. 83; 12. 79; 2. 239. **-त्रा** An enemy; °युध् Ved. subduing one's enemies. **-Comp. -खाद्** *a.* Devouring one's enemies, epithet of Indra. **-घात, -घातिन्, -घ्न, -हन्** Killing enemies. **-जित्** *a.* Conquering one's enemies; अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा यत् N. 1. 13; N. of a son of Suvarṇa. **-दम्भन** *a.* Ved. hurting one's enemies. बृहस्पते भीममित्रदम्भनम् Rv. 2. 23. 3. **-स (सा) ह** *a.* enduring or overpowering one's enemies, epithet of Indra; शास इत्था महाँ अस्यमित्रसाहो अस्तृतः Av. 1. 20. 4. **-सेना** a hostile army; अमित्रसेनामभिजञ्जभानो Av. 5. 20. 6.

अमित्रकम् An unfriendly act; राजानामिममासाद्य सुहृच्चिह्नममित्रकम् Rām. 6. 65. 7.

अमित्रता, -त्वम् Enmity; Pt. 2. 98; तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रताम् Mk. 1. 53.

अमित्रयति Den. P., **अमित्रायते** A. To act like an enemy, act hostilely towards, hate; हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्रायते Bh. 3. 111.

अमित्रिन् *a.* Hostile, inimical; मा कस्मै धातमभ्यमित्रिणे Rv. 1. 120. 8.

अमित्रीय, -त्र्य *a.* Hostile, inimical; विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः Rv. 6. 17. 1.

अमिथित *a.* Ved. Not reviled, not provoked; को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् Rv. 8. 45. 37.

अमिथ्या *adv.* Not falsely, truly; नामूचेतुरल प्रियमप्यमिथ्या R. 14. 6.

अमिन् *a.* Sick, diseased.

अमिन *a.* Ved. Inviolable (अहिंस्य); immense (?).

अमिनत् *a.* Ved. 1 Not hurting; unhurt. -2 Unalterable; यज्ञैरमिनतां तस्थतुरुक्षमाणे Rv. 4. 56. 2.

अमिलातकम् Globe-amaranth. See अमलानकम्.

अमिश्र, -श्रित *a.* Unmixed, unblended; not shared by others.

अमिष *a.* [न. ब.] Free from guile or deceit. **-षम्** [अम् भोगे-कर्मणि इषन्] 1 An object of worldly enjoyment, luxury. -2 Honesty, absence of fraud or deceit. -3 Flesh.

अमीत *a.* Unhurt; °वर्णाः of unhurt or unextinguishable or unaltered colour; समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति Rv. 4. 51. 9.

अमीवा [अम्-वन्-ईडागमः निपातः] Ved. 1 Affliction, sickness, disease. -2 Distress, terror. -3 A demon, tormenting spirit. **-वः** An enemy, one who afflicts or torments; **-वम्** 1 Affliction, distress, pain, injury, कच्चिद् बुधः स्वस्त्ययनमीव आस्ते Bhāg. 3. 1. 32. कुठारैश्चिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत् Bhāg. 4. 28. 26.

अमुक *pron. a.* [अदस्-टेरकच् उत्वमत्वे Tv.] A certain person or thing, so and so (to be used when a person or thing is referred to without a name); मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलिखितम् Y. 2. 86-87; उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना। लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् 88.

अमुक्त *a.* 1 Not loosened, not let go. -2 Not liberated from recurring birth and death, not having got final beatitude. **-क्तम्** A weapon (a knife, sword &c.) that is always grasped and not thrown. चतुर्विधमायुधम्। मुक्तममुक्तं मुक्तामुक्तं यन्त्रमुक्तं चेति Dhanur. V. 4. **-Comp. -हस्त** *a.* one whose hand is not open or free (to give), sparing, stingy (in a bad sense); frugal, economical, prudent (in a good sense); सदा प्रहृष्टया भाव्यं व्यये चामुक्तहस्तया Ms. 5. 150.

अमुक्तिः *f.* 1 Non-liberation. -2 Want of freedom or liberty.

अमुच् *f.* Ved. Non-liberation.

अमुची *f.* Ved. Not unbinding, not setting at liberty (said of an evil spirit).

अमुतः *ind.* 1 From there, there. -2 From that place, from above, *i. e.* from the other world or heaven. -3 Upon this, thereupon; henceforth.

अमुत्र *ind.* (opp. इह) [अदस्-त्रल्] 1 There, in that place, therein; अमुत्रासन् यवनाः Dk. 127. -2 There (in what precedes or has been said), in that case. -3 There above, in the next world, in the life to come; यावज्जीवं च तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत्; यत्तु वाणिजके दत्तं नेह नामुत्र तद्भवेत् Ms. 3. 181; पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते Bg. 6. 40. -4 There; अनेनैवार्भकाः सर्वे नगरेऽमुत्र भक्षिताः Ks. -5 Thither, that way. **-Comp. -भूयम्** Ved. Being in the other world; dying; अमुत्रभूयादधि यद् यमस्य बृहस्पतेरभिशस्तेरमुञ्चः Av. 7. 53. 1.

अमुत्रत्य *a.* Belonging to a future life, being of the next world.

अमुथा *ind.* Thus, in that manner, like that; °अस् to be thus, euphemistically for 'to fare very ill'.

अमुया *ind.* Ved. In that manner, thus and thus.

अमुर्हि *ind.* Then, at that time; यह्यि एतेऽमुर्ह्यिम्रियन्त नदेवाप्यय कुर्वन्ति Bri. Up. 1. 5. 23.

अमुवत् *ind.* Like a person or thing referred to without name.

अमुष्य (gen. of अदस्) Of such a one (in comp. only). **-Comp. -कुल** *a.* [अलुक् स.] belonging to the family of such a one. (**-लम्**) a well-known family. **-पुत्रः, -त्री** the son or daughter of such a one or of a good or well-known family or origin; see आमुष्यायण.

अमूदृश्, -श, -क्ष, *a.* (**-शी, -क्षी** *f.* cf. अन्यादृश) Such-like, such a one, of such a form or kind.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अमूर *a.* Ved. Not perplexed or bewildered, not ignorant, infallible. अर्धमर्धेन पयसा पृणक्ष्यर्धेन शुष्म वर्धसे अमूर Av. 5. 1. 9.

अमूर्त *a.* Formless, shapeless, incorporeal, unembodied (opp. मूर्त where Mukta. says मूर्तत्वम् = अवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वम्) द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं च Bri. Up. 2. 3. 1. **–र्तः** N. of Śiva. **–Comp. –गुणः** (in Vaiś. Phil.) a quality considered to be अमूर्त or incorporeal such as धर्म, अधर्म &c.; धर्माधर्मौ भावना च शब्दो बुद्ध्यादयोऽपि च। एते मूर्तगुणाः सर्वे Bhāṣā P. **–रजस्** A son of Kuśa (by Vaidarbhī) Mb.

अमूर्ति *a.* Formless, shapeless. कालो मूर्तिरमूर्तिमान् Maitrī 6. 14. **–र्तिः** N. of Viṣṇu. **–र्तिः** *f.* Shapelessness; (*m.* pl.) A class of Manes who have no definite form.

अमूर्तिमत् *a.* Formless &c. *m.* N. of Viṣṇu.

अमूल, –लक *a.* 1 Rootless (lit.); पशवोऽमूला ओषधयो मूलिन्यः Śat. Br.; (fig.); without basis or support, baseless, groundless. **–2** without authority; not being in the original; इहान्वयमुखेनैव सर्वं व्याख्यायते मया। नामूलं लिख्यते किंचित् Malli. Introduction of Tīkā on R. **–3** without material cause, as the *Pradhāna* of the Sāṅkhyas; मूले मूलाभावादमूलम्. **–4** Not fixed in the earth, moving. **–ला** N. of a plant (अग्निशिखा, Mar. कळलावी).

अमूल्य *a.* Priceless, invaluable.

अमृक्त *a.* Ved. **1** Unhurt, unharmed, safe. **–2** Unwashed.

अमृज *a.* without toilet &c; परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम् (ददर्श) Rām. 6. 81. 10.

अमृणालम् [सादृश्ये नञ्] The root of a fragrant grass (वीरण, Mar. काळा वाळा) used for screens &c.

अमृत *a.* 1 Not dead; अमृते जारजः कुण्डः Ak. **–2** Immortal; अपाम सोममृता अभूम Rv. 8. 48. 3; U. 1. 1. ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च Bg. 14. 27. **–3** Imperishable, Indestructible, eternal. **–4** Causing immortality. **–5** Beautiful, agreeable, desired. पाञ्चजन्याभिषिक्तश्च राजाऽमृतमुखोऽभवत् Mb. 12. 40. 17. **–तः 1** A god, an immortal, deity. आरुरोह यथा देवः सोमोऽमृतमयं रथम् Mb. 12. 37. 44. **–2** N. of Dhanvantari, physician of the gods; also N. of Indra, of the sun, of Prajāpati, of the soul, Viṣṇu and Śiva. **–3** N. of a plant (वनमुद्ग, Mar. मटकी) **–4** N. of the root of a plant (वाराहीकन्द, Mar. डुकरकंद). **–ता 1** Spirituous liquor. **–2** N. of various plants; *e. g.* आमलकी, हरीतकी, गुडूची, मागधी, तुलसी, इन्द्रवारुणी, ज्योतिष्मती, गोरक्षदुग्धा, अतिविषा, रक्तत्रिवृत्, दूर्वा, स्थूलमांसहरीतकी. **–3** N. of one of the Nāḍīs in the body; नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणात् Mal. 5. 2. **–5** One of the rays of the sun; सौरीभिरिव नाडीभिरमृताख्याभिरम्मयः R. 10. 58. **–तम् 1** (*a*) Immortality, imperishable state; न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि Rv. 10. 129. 2; Ms. 22. 85. (*b*) Final beatitude, absolution; तपसा किल्बिषं हन्ति विद्ययामृतमश्नुते Ms. 12. 104; स श्रिये चामृताय च Ak. **–2** The collective body of immortals. **–3** (*a*) The world of immortality, Paradise, Heaven; the power of eternity, immortal light, eternity. **–4** Nectar of immortality, ambrosia, beverage of the gods (opp. विष) supposed to be churned out of the ocean; देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे Ki. 5. 30; विषादप्यमृतं ग्राह्यम् Ms. 2. 239; विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया R. 8. 46; oft. used in combination with words like वाच्, वचनम्, वाणी &c; कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरम् R. 3. 16; आप्यायितोऽसौ वचनामृतेन Mb.; अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं क्षीरभोजनम् Pt. 1. 128 the height of pleasure or gratification. **–5** The Soma juice. **–6** Antidote against poison. **–7** The residue or leavings of a sacrifice (यज्ञशेष); विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजनः Ms. 3. 285. **8** Unsolicited alms, alms got without solicitation; मृतं स्याद्याचितं भैक्षममृतं स्यादयाचितम् Ms. 4. 4-5. **–9** Water; मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् Rām. 5. 18. 24. अमृताध्मातजीमूत U. 6. 21; अमृतादुन्मथ्यमानात् K. 136; cf. also the formulas अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा and अमृतापिधानमसि स्वाहा; Mahānār. Up. 7 and 10; repeated by Brāhmaṇas at the time of sipping water before the commencement and at the end of meals. **–10** A drug. **–11** Clarified butter; अमृतं नाम यत् सन्तो मन्त्रजिह्वेषु जुह्वति Śi. 2. 107. **–12** Milk; अमृतं च सुधा चैव सुधा चैवामृतं तथा Mb. 13. 67. 12. **–13** Food in general. **–14** Boiled rice. **–15** Anything sweet, anything lovely or charming; a sweetmeat. यथामृतघटं दंष्ट्रा मकरा इव चार्णवम् Rām. 7. 7. 3. **–16** Property. **–17** Gold. **–18** Quicksilver. **–19** Poison. **–20** The poison called वत्सनाभ. **–21** The Supreme Spirit (ब्रह्मन्). **–22** N. of sacred place. **–23** N. of particular conjunctions of *Nakṣatras* (lunar asterisms) with week days (वारनक्षत्रयोग) or of lunar days with week days (तिथिवारयोग). **–24** The number four. **–25** splendour, light. [cf. Gr. *ambrotos, ambrosia;* L. *immortalis*]. cf. अमृतं वारि सुरयोर्निर्वाणे चातिसुन्दरे। अयाचिते यज्ञशेषे पुंसि धन्वन्तरेऽपि च। पीयूषे च भृते दीप्तावाचार्ये विबुधेऽपि च। हरीतक्यामामलक्यां गलूच्यामपि तत्स्त्रियाम्। Nm. **–Comp. –अंशुः, –करः, –दीधितिः, –द्युतिः, –रश्मिः** &c. epithets of the moon; अमृतदीधितिरेष विदर्भजे N. 4. 104; अमृतांशूद्भव born from the moon; from whom was born the moon, N. of Viṣṇu. **–अंशुकः** An inferior variety of gems having white rays, Kau. A. 2. 11. **–अक्षर** *a.* immortal and imperishable; क्षरं प्रधानममृताक्षरं हरः Śvet. Up. **–अग्रभूः** N. of the horse of Indra (उच्चैःश्रवस्); अमृताग्रभुवः पुरेव पुरुहम् Śi. 20. 43. **–अन्धस्, –अशनः, –आशिन्** *m.* 'one whose food is nectar'; a god, an immortal. **–अपिधानम्** Water sipped after eating nectar-like food so as to overlay it like a cover. **–असु** *a.* whose soul is immortal; अमृतासुर्वर्धमानः सुजन्मा Av. 5. 1. 1. **–आशः 1** N. of Viṣṇu. **–2** a god; इदं कार्यममृताशाः शृणोमि Mb. 12. 299. 7. **–आसङ्गः** a sort of collyrium. **–आहरणः** N. of Garuḍa who once stole Amṛita. **–इष्टका** a kind of sacrificial brick shaped like the golden head of men, beasts &c. (पशुशीर्षाणि). **–ईशः, –ईश्वरः** N. of Śiva. **–उत्पन्ना** a fly.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(**-त्रम्**), **-उद्भवम्** 1 A kind of collyrium (स्पर्गीतुत्थम्). -2 Potassium permanganate **-उपस्तरणम्** Water sipped as a substratum for the nectar-like food. (**-वः**) N. of the Bilva tree. **-ओदनः** Name of a son of Simhahanu, and uncle of Śākyamuni. **-करः, -किरणः** 'nectar-rayed', the moon. **-कुण्डम्** a vessel containing nectar. **-क्षारम्** sal ammoniac. (Mar. नवसागर). **-गतिः** N. of a metre consisting of 40 syllables. **-गर्भ** *a.* filled with water or nectar; ambrosial. (**-र्भः**) 1 the individual soul. -2 the Supreme Soul. -3 child of immortality (said of sleep); देवानाममृतगर्भोऽसि स्वप्न Av. 6. 46. 1. **-चितिः** *f.* an arrangement or accumulation of sacrificial bricks conferring immortality. **-ज** *a.* produced by or from nectar. (**-जः**) a sort of plant, Yellow Myrobalan (Mar. हिरडा). **-जटा** N. of a plant (जटामांसी). **-तरङ्गिणी** moonlight. **-तिलका** N. of a metre of 4 lines, also called त्वरितगति. **-द्रव** *a.* shedding nectar. (**-वः**) flow of nectar. **-धार** *a.* shedding nectar. (**-रा**) 1 N. of a metre. -2 flow of nectar. **-नन्दनः** A pavilion with 58 pillars (Matsya P. 270. 8.). **-नादोपनिषद्** *f.* 'The sound of immortality', Name of an Upaniṣad. **-पः** 1 a drinker of nectar' a god or deity. -2 N. of Viṣṇu. -3 one who drinks wine; धयममृतपनामधाच्छयासावधरममुं मधुपस्तवाजिहीते Śi. 7. 42 (where अ° has sense 1 also). **-पक्षः** 1 having golden or immortal wings, a sort of hawk. -2 the immortal or golden wings of sacrificial fire. -3 fire itself. **-फलः** N. of two trees पटोल and पारावत. (**-ला**) 1 a bunch of grapes, vine plant, a grape (द्राक्षा) -2 = आमलकी. (**-लम्**) a sort of fruit (रुचिफल) found in the country of the Mudgalas according to Bhāva P. **-बन्धुः** Ved. 1 a god or deity in general. -2 a horse or the moon. -3 A friend or keeper of immortality; तां देवा अन्वजायन्त भद्रा अमृतबन्धवः Rv. 10. 72. 5. **-बिन्दूपनिषद्** *f.* 'drop of nectar', N. of an Upaniṣad of the Atharvaveda. **-भल्लातकी** a sort of medicinal preparation of ghee mentioned by Chakradatta. **-भवनम्** N. of a monastery (built by Amritaprabha): Raj. T. **-भुज्** *m.* an immortal, a god, deity; one who tastes the sacrificial residues. **-भू** *a.* free from birth and death. **-मति** = °गति q. v. **-मन्थनम्** 1 churning (of the ocean) for nectar. -2 N. of the chapters 17 to 19 of Mb. 1. **-मालिनी** N. of Durgā. **-मूर्तिः** The moon; आप्याययत्यसौ लोकं वदनामृतमूर्तिना Bhāg. 4. 16. 9. **-योगः** see under अमृत. **-रसः** 1 nectar, ambrosia; काव्यामृतरसास्वादः H. 1; विविधकाव्यामृतरसान् पिबामः Bh. 3. 40. -2 the Supreme Spirit. (**-सा**) 1 dark-coloured grapes. -2 a sort of cake (Mar. अनर्सा). **-लता, -लतिका** a nectar-giving creeping plant (गुडूची). **-वाक** *a.* producing nectar like sweet words. **-संयावम्** a sort of dish mentioned in Bhāva P. **-सार** *a.* ambrosial; °राणि प्रज्ञानानि U. 7. (**-रः**) 1 clarified butter. -2 a sort of अयःपाक. °जः raw sugar, molasses (गुड). **-सूः, -सूतिः** 1 the moon (distilling nectar). -2 mother of the gods. **-सोदरः** 1 'brother of nectar', the horse called उच्चैःश्रवस्. -2 a horse in general. **-स्रवः** flow of nectar. (**-वा**) N. of a plant and tree (रुदन्ती-रुद्रवन्ती; Mar. रानहरभरा). **-स्रुत्** *a.* shedding or distilling nectar: स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव Ku. 1. 45.

अमृतता, -त्वम् Immortality; उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति Rv. 10. 90. 2; अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते Ms. 6. 60; Bri. Up. 2. 4. 2.

अमृतमय *a.* (**-यी** *f.*) 1 Consisting of nectar, ambrosial, full of nectar. तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषः Bri. Up. 2. 5. 1. -2 Immortal.

अमृतकम् The nectar of immortality.

अमृताफलम् The fruit of the Trichosanthes (पटोलफल Mar. पडवळ, चिकांडें).

अमृतायते Den. A. To be like nectar; उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्य R. 2. 61; अमृतायते हि सुतपः सुकर्मणाम् Ki. 12. 4.

अमृतेशयः N. of Viṣṇu (sleeping in waters).

अमृत्यु *a.* Immortal; causing immortality. तन्म ऋतवोऽमृत्यव आभरध्वम् Kauś. 1. 2. **-त्युः** Not death, immortality. -2 N. of Viṣṇu.

अमृध्र *a.* Ved. 1 Unassailable, invulnerable. -2 Unremitting, unceasing.

अमृषा *ind.* Not falsely, truly.

अमृषोद्यम True speech; अमृषोद्यं वदन् रुच्यो जगाहे द्यां निशाचरः Bk. 6. 57.

अमृष्ट *a.* Unrubbed. **-Comp.** **-भोजिन्** *a.* Not eating delicate food or dainties; Rām. 1. 6. 11. **-मृज** *a.* of unimpaired purity.

अमेदस्क *a.* Fatless, lean.

अमेधस् *a.* [अ-मेधा; नित्यमसिच् P. V. 4. 122] Foolish, stupid, an idiot.

अमेध्य *a.* 1 Not able or allowed to sacrifice. -2 Unfit for a sacrifice; नामेध्यं प्रक्षिपेदग्नौ Ms. 4. 53, 56; 5. 5, 132. -2 Unholy, filthy, foul, dirty, impure; उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् Bg. 17. 10.; Bh. 3. 106. **-ध्यम्** 1 Excrement, ordure; समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि Ms. 9. 282; 5. 126, 128; 12. 71. -2 An unlucky or inauspicious omen, अमेध्यं दृष्ट्वा सूर्यमुपतिष्ठेत Katy. **-Comp.** **-कुणपाशिन्** *a.* feeding on carrion. **-युक्त, -लिप्त** *a.* smeared with ordure, foul, defiled, dirty; Ms. 4. 56. **-लेपः** smearing with ordure.

अमेन Ved. 1 Having no wife, a widower. न हि त्वदिन्द्र वस्यो अन्यदस्त्यमेनाँश्चिज्जनिवतश्चकर्थ Rv. 5. 31. 2. -2 Not injuring or hurting.

अमेय *a.* 1 immeasurable, boundless, अमेयो मितलोकस्त्वम् R. 10. 18. -2 Unknowable. **-Comp.** **-आत्मन्** *a.* possessing an immeasurable soul, magnanimous, largeminded. *m.* N. of Viṣṇu.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अमेष्ट *a.* [अमा-इष्ट] Ved. Sacrificed at home.

अमोक्य *a.* Ved. Not to be unloosened; सिनात्वेनाग्नि-र्ऋतिर्मृत्योः पाशैरमोक्यैः Av. 3. 6. 5.

अमोचनम् Not loosening or letting go, non-liberation.

अमोचनीय, -अमोच्य *a.* Not to be liberated; अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो R. 3. 65.

अमोक्ष *a.* Not liberated, unloosed. **-क्षः 1** Bondage, confinement. **-2** Non-liberation from worldly existence.

अमोक्षयत् *a.* Not liberating; शक्तोऽयमोक्षयन्स्वामी Y. 2. 300.

अमोघ *a.* **1** Unfailing, reaching the mark; धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् Ku. 3. 66; R. 3. 53; 12. 97; कामिलक्ष्येष्वमोघैः Me. 75. **-2** Unerring, infallible (words, boon &c.); अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः R. 1. 44; युतममोघतया Ki. 6. 40. **-3** Not vain or useless, efficacious, fruitful, productive; यदमोघमपामन्तरुप्तं बीजमज त्वया Ku. 2. 5; so °बलम्, °शक्ति, °वीर्य, °क्रोध &c. **-घः 1** Not failing or erring, unerringness. **-2** N. of Viṣṇu (or of Śiva according to some). **-3** N. of a river. **-घा 1** N. of the plant पाटली (Mar. पाडळी) (the trumpet flower). **-2** N. of another plant विडङ्ग (Mar. वावडिंग) the seed of which is used as a vermifuge, and hence also called कृमिघ्न. **-3** =पथ्या. **-4** N. of a spear or शक्ति. **-5** N. of Śiva's wife. **-6** Mystical name of the conjunct consonant क्ष. **-Comp. -अक्षी** *f.* N. of Dākṣāyaṇī, Matsya P. **-दण्डः** unerring in punishment, N. of Śiva. **-दर्शिन्,-दृष्टि** *a.* of unerring mind or view, N. of a Bodhisattva. **-नन्दिनी** N. of a Śikṣā-text. **-पाशः** N. of a Loke-Śvara (Buddhistic). **-बल** *a.* of never-failing strength or vigour. (उच्चैःश्रवस्). **-भूतिः** N. of a king of the Punjab. **-राजः** N. of a Bhikṣu; L. V. **-वर्षः** N. of a Chālukya prince. **-वाच्** *f.* words not vain or idle, that are sure to be fulfilled or realized. *a.* one whose words are not vain. **-वाञ्छित** *a.* never disappointed. **-विक्रमः** of neverfailing valour; N. of Śiva. **-सिद्धिः** N. of the fifth Dhyānibuddha.

अमोत *a.* [अमा-उत] Ved. The hems or skirts of which are not cut; woven at home, taken care of or protected at home; °पुत्रका a maiden protected at home. cf. Av 20. 127. 5.

अमोतकः 1 One protected at home (as a child). **-2** A weaver (?).

अमौनम् 1 Non-silence. **-2** Knowledge of the soul.

अम्नस् *ind.* Ved. (स् being changed to र् by P. VIII. 2. 70) **1** Unawares, quickly. अम्नो जातान् मारयन्ति Av 8. 6. 19. **-2** At present. **-3** A little.

अम्ब् 1 P. **1** To go. **-2** (A.) To sound.

अम्बः 1 A father. **-2** Sound; the Veda. **-3** One who sounds. **-म्बा** see below. **-म्बम् 1** The eye. **-2** Water. **-म्ब** *ind.* A particle of affirmation; 'well, well now'.

अम्बकम् 1 An eye (in त्र्यम्बक). **-2** A father. **-3** Copper.

अम्बया Ved. A mother; good woman (as a courteous mode of address).

अम्बरम् [अम्बः शब्दः तं राति धत्ते, रा-क] **1** Sky, atmosphere, ether; कैलासनिलयप्रख्यमालिखन्तमिवाम्बरम् Rām. 5. 2. 23. तावतर्जयदम्बरे R. 12. 41. **-2** Cloth, garment, clothing, apparel, dress; दिव्यमाल्याम्बरधरम् Bg. 11. 11; R. 3. 9. दिगम्बर; सागराम्बरा मही the sea, girt, earth. **-3** Saffron. **-4** Talc. **-5** A kind of perfume (Ambergris). **-6** Cotton. cf. अंबरं व्योम्नि वाससि। सुगन्धिनि च कार्पासे...। Rāghava's Nānārtha. **-7** N. of a people. **-8** Circumference, compass. **-9** Neighbourhood, surrounding country (Nir.) यद् वा स्थो अध्यम्बरे Rv. 8. 8. 14 **-10** Lip. **-11** Evil, sin. **-12** Destroyer of elephants (नागभिद् Trik.) **-Comp. -अधिकारिन्** Superintendent over the robes (an officer at court). Rāj. T. **-अन्तः 1** the end of a garment. **-2** the horizon. **-ओकस्** *m.* dwelling in heaven, a god; (अस्मरजः) विलिप्यते मौलिभि-रम्बरौकसाम् Ku. 5. 79 **-ग** *a.* sky-going. **-दम्** cotton. **-मणिः** the sun. **-युगम्** two principal garments used by men; upper and lower. **-लेखिन्** *a.* sky-touching; एतद्गिरेर्माल्यवतः पुरस्तादाविर्भवत्यम्बरलेखि शृङ्गम् R. 13. 26. **-शैलः** a high mountain touching the sky. **-स्थली** the earth.

अम्बरयति Den. P. To bring together.

अम्बरीषम् [In some senses अम्बरीषः also; °षः only by Un. 4. 29. क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना Ak.] **1** A frying-pan **-2** 'अम्बरीषो भवेद् भ्राष्ट्रः' इति विश्वः। अम्बरीषोपमम् दीप्तं विधूम इव पावकः Rām 4. 67. 7. **-2** Regret, remorse. **-3** War, battle. **-4** One of the hells (Jaina.) **-5** A young animal, colt. **-6** The sun. Rām 5. **-7** The hog-plum plant (आम्रातकम्, Mar. अंबाडा) **-8** N. of Viṣṇu. **-9** N. of Śiva. **-10** N. of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu. **-11** N. of a Vedic king and seer; Rv. 1. 100. 17.

अम्बरीषकः Latent or concealed fire; उदपानाः कुरुश्रेष्ठ तथैवाप्यम्बरीषकाः Mb. 3. 15. 16.

अम्बष्ठः 1 The offspring of a man of the Brāhmaṇa and a woman of the Vaiśya tribe; ब्राह्मणाद् वैश्यकन्यायामम्बष्ठो नाम जायते Ms. 10. 8, 13. 15; Y. 1. 91. cf. also अम्बष्ठानां दार्विहोमिको ब्राह्मणः। ŚB. on MS. 8. 4. 2. (According to Ms. 10. 47 the duty of an अम्बष्ठ is the curing of diseases; अम्बष्ठानां चिकित्सितम्). **-2** An elephant-driver. अपश्यत्कुवलयापीडं कृष्णोऽम्बष्ठप्रचोदितम् Bhāg. 10. 43. 2. (pl.) **-3** N. of a country and its inhabitants (they seem to have occupied the country to the east of Takṣaśilā, comprising the modern district of Lahore.) **-ष्ठा** N. of several plants:— (*a*) गणिका, यूथिका (Mar. जुई);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(*b*) पाठा (Mar. पाहाडमूळ). (*c*) चुक्रिका (Mar. चुका); (*d*) another plant (Mar. अम्बाडा). **-ष्ठा, -ष्ठी** An Ambaṣṭha woman.

अम्बष्ठकी = अम्बष्ठा (पाठा) see above.

अम्बष्ठिका N. of a plant (ब्राह्मी.)

अम्बा [अम्ब्-घञ्] (Voc. अम्बे Ved.; अम्ब in later Sanskrit) **1** A mother; also used as an affectionate or respectful mode of address; 'good woman', 'good mother'; किमम्बाभिः प्रेषितः; अम्बानां कार्यं निर्वर्तय Ś. 2; कृताञ्जलिस्तत्र यदम्ब सत्यात् R. 14. 16. **-2** N. of a plant (अम्बष्ठा *d*.). **-3** N. of Durgā, wife of Śiva. **-4** N. of an Apsaras; of a sister of Pāṇḍu's mother, a daughter of Kāśirāja. [She and her two sisters were carried off by Bhīṣma to be the wives of Vichitravīrya who had no issue. Ambā, however, had been previously betrothed to a king of Śālva and Bhīṣma sent her to him; but the latter rejected her because she had been in another man's house. So she came back to Bhīṣma and prayed him to accept her; but he could not break his vow of life-long celibacy, and being enraged she returned to the forest and practised austere penance to revenge herself on Bhīṣma. Śiva favoured her and promised her the desired vengeance in another birth. Afterwards she was born as Śikhaṇḍinī, daughter of Drupada, who came to be called Śikhaṇḍin and became the cause of Bhīṣma's death.] **-5** A term in astrology to denote the fourth condition. [cf. Dravid *Amma*; Germ. *Amme*; old Germ. *Amma*].

अम्बाडा (Ved. **-ला**) A mother; P. VI. 1. 118.

अम्बायुः *f*. A mother.

अम्बालिका **1** A mother; good woman (as a term of respect or endearment.) **-2** N. of a plant (Mar. अम्बाडा). **-3** N. of the youngest daughter of Kāśirāja, wife of Vichitravīrya. She became the mother of Pāṇḍu by Vyāsa who was invoked by Satyavatī to beget a son to Vichitravīrya who had died without issue.

अम्बिः *f*. Ved. Water; woman; nurse; mother; अम्बयो यन्त्यध्वभिर्जामयो अध्वरीयताम् Rv. 1. 23. 16.

अम्बिका **1** A mother, good woman, also used like अम्बा as a term of respect or endearment; अम्बिके अम्बिके शृणु मम विज्ञप्तिम् Mk. 1. **-2** N. of a plant (अम्बा 2); N. of another plant कटुकी. **-3** N. of Pārvatī, wife of Śiva; आशीर्भिरेधयामासुः पुरः पाकाभिरम्बिकाम् Ku. 6. 90. **-4** N. of the middle daughter of Kāśirāja and the eldest wife of Vichitravīrya. Like her youngest sister she had no progeny, and Vyāsa begot on her a son named धृतराष्ट्र. **-5** Name of a Jaina deity. **-Comp. -पतिः, -भर्ता** N. of Śiva. **-पुत्रः, -सुतः** N. of धृतराष्ट्र.

अम्बिकेयः, -यकः N. of Gaṇeśa, Kārttikeya or Dhṛitarāṣṭra; प्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोऽम्बिकेयः Mb. 3. 4. 1; more correctly written आम्बिकेय q. v.

अम्बु *n*. [अम्ब्-शब्दे उण्] **1** Water; गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनम् K. P. 10. **-2** The watery element of the blood (cf. *imber*). **-3** N. of a metre. **-4** A term in astrology (लग्नावधिकं चतुर्थस्थानम्). **-Comp. -कणः** a drop of water. **-कण्टकः** (short-nosed), alligator. **-कन्दः** An acquatic plant Trapa bispinosa (Mar. शिंगाडा). **-किरातः** alligator. **-कीशः, -कूर्मः** a tortoise (शिशुमार); particularly Gangetic. **-केशरः** lemon-tree (छालङ्गवृक्ष). **-क्रिया** libation of water; Bk.; presentation of water to the Manes of the deceased. **-कुक्कुटी** An acquatic hen. **-ग, -चर, -चारिन्** *a*. moving or living in water, aquatic (as fish &c.); अद्रिं दधाराम्बुचरात्मना Bhāg. 8. 5. 11; Ms. 12. 57. **-घनः** hail. **-चत्वरम्** a lake. **-चामरम्** an aquatic plant (शैवाल). **-ज** *a*. produced in water, aquatic (opp. स्थलज); सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च Rām. (**-जः**) **1** the moon. **-2** camphor. **-3** the Sārasa bird. **-4** the conch; दध्मौ तारेण चाम्बुजम् Mb. 7. 173. 9. **-5** N. of a tree (हिज्जल). (**-जम्**) **1** a lotus; इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन Ś. Til. 3; A. Rām. 4. 1. 2. **-2** the thunderbolt of Indra. °भूः, °आसनः 'the lotus-born god' Brahmā; A. Rām. °आसना the goddess Lakṣmī. **-जन्मन्** *n*. a lotus; *-m*. **1** the moon. **-2** the conch. **-3** Sārasa. **-तस्करः** 'waterthief', the sun (whose heat drinks up water). **-तालः** = °चामर. **-द** *a*. giving or yielding water. (**-दः**) **1** a cloud; नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने R. 3. 53; **-देवम्, -दैवम्** The astronomical mansion पूर्वाषाढा. **-धर** [धरतीति धरः, अम्बूनां धरः; धृ-अच्] **1** a cloud; वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः Ku. 4. 43; शरत्प्रमृष्टाम्बुधरोपरोधः R. 6. 44. **-2** the plant मुस्तक. **-3** talc. **-धिः** [अम्बूनि धीयन्ते अत्र; धा-कि] **1** any receptacle of waters; such as a jar; अम्बुधिर्घटः Sk. °**-स्रवा** Aloe perfoliata (Mar. कोरफड). **-2** the ocean; क्षार° Bh. 2. 6. **-3** the number four (in Math.). °प्रसवा N. of a plant (घृतकुमारी). **-नाथः** The ocean. **-नामन्** Andropogon muricatum (Mar. वाळा). **-निधिः** 'treasure of waters', the ocean; देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे Ki. 5. 30. **-प** *a*. drinking water. (**-पः**) **1** the ocean. **-2** Varuṇa, the regent of waters; रक्षोऽम्बुपानिलशशीशपुराणि चाष्टौ Sid. Śir; शक्राम्बुपयमानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि Rām. 7. 4. 17. **-3** N. of a plant (चक्रमर्दक; Mar. टाकळा). **-पतिः** Varuṇa; यथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम् (अघ्नताम्) Mb. 7. 155. 36. **-पत्रा** N. of a plant (उच्चटावृक्ष; Mar. फुरडी). **-पद्धतिः** *f*. **-पातः** current, flow or stream of water, cascade; गङ्गाम्बुपातप्रतिमा गृहेभ्यः Bk. 1. 8. **-प्रसादः -प्रसादनम्** [अम्बूनि प्रसादयति] the clearing nut tree (कतक Mar. निवळी). Strychnos Potatorum (the nuts of this tree are used for purifying water; when rubbed on the inner surface of the vessel, they precipitate the impurities which the water contains; (फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम्। न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति) Ms. 6. 67. **-भवम्** a lotus. **-भृत्** *m*. **1** water-bearer, a cloud.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 the ocean. **-3** = °पत्रा q. v. **-4** N. of a plant मुस्तक. **-5** tale. **-मात्रज** *a.* produced only in water. (**-जः**) a conch-shell. **-मुच्** *m.* a cloud; ध्वनितसूचितमम्बुमुचां चयम् Ki. 5. 12. **-राजः 1** the ocean. **-2** Varuṇa. **-राशिः** receptacle or store of water, the ocean; त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ Ś. 3. 3; चन्द्रोदयारम्भ इवाम्बुराशिः Ku. 3. 67, R. 6. 57; 9. 82. **-रुह्** *n.* **1** a lotus. **-2** Sārasa. **-रुहः, -हम्,** a lotus; विपुलिनाम्बुरुहा न सरिद्वधूः Ki. 5. 10. (**-हा**) N. of the land-lotus plant (स्थलपद्मिनी). **-रोहिणी** a lotus. **-वाची** [अम्बु तद्वर्षणं वाचयति सूचयति] an epithet applied to the earth during four days from the 10th to the 13th in the dark half of the month of Āṣāḍha when it is supposed to be unclean (रजस्वला इव) and agriculture is prohibited; Brav. P. 2. 77. °प्रदः the 10th day; °त्यागः 13th day. **-वासिनी, -वासी** N. of a plant (पाटला), the trumpet flower. **-वाहः** [अम्बु वहतीति] **1** a cloud; तडित्वन्तमिवाम्बुवाहम् Ki. 3. 1; भर्तुर्मित्रं प्रियमविधवे विद्धि मामम्बुवाहम् Me. 101. **-2** a lake. **-3** water-bearer. **-4** the number 17. **-5** a sort of grass. **-वाहिन्** *a.* carrying or conveying water. *-m.* **1** a cloud. **-2** = मुस्तक. (**-नी**) **1** a wooden vessel, a sort of bucket. **-2** a woman fetching water. **-3** N. of a stream. **-विहारः** sporting in water. **-विस्रवा** = घृतकुमारी. **-वेग** *a.* flowing quickly; यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः Bg. 11. 28. **-वेतसः** a kind of cane or reed growing in water. (Mar. लव्हाळा). **-शिरीषिका** N. of plant **-सरणम्** flow or current of water. **-सर्पिणी** a leech (अम्बुनि सर्पति). **-सेचनी** a wooden baling vessel.

अम्बुजिनी The lotus-creeper. **-कुटुम्बिन्** *m.* The sun, Sāhendra. 1. 40.

अम्बुमत् *a.* Watery, containing water. **-ती** N. of a river.

अम्बुरः, (**-म्बरः**) A threshold of a door.

अम्बूकृत *a.* Sputtered, pronounced indistinctly in shutting the lips, the sound thus remaining as it were in the mouth; uttered while emitting saliva from the mouth. **-तम्** A sputtering noise, the growling of a bear; दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूनामनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि U. 2. 21; Māl. 9. 6; Mv. 5. 41.

अम्भ्यः Ved. A chanter. वेति स्तोतव अम्भ्यम् Rv. 8. 72. 5.

अम्भ् 1 A. [अम्भते, अम्भित] To sound.

अम्भस् [By Uṇ. 4. 209 आप्-असुन्; or अम्भ् शब्दे असुन्] **1** water; कथमप्यम्भसामन्तरानिष्पत्तेः प्रतीक्षते Ku. 2. 37; स्वेदमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति Śi. 2. 54; अम्भसाकृतम् done by water P. VI. 3. 3. **-2** The sky. **-3** The fourth sign of the zodiac. **-4** Mystical name of the letter व्. **-5** A God. **-6** A man. **-7** The world of the Manes. **-8** A Rākṣasa or Asura. **-9** (In Phil.) तुष्टि or acquiescence of the soul. **-10** Power; splendour; fruitfulness -(*dual.*) अम्भसी Heaven and earth. -(pl.) Collective name for Gods, men, Manes, and demons. [cf. L. *imber*: Gr. *ombros*.] **-Comp. -ज** *a.* produced in water, aquatic. (**-जः**) **1** the moon. **-2** the (Indian) crane or Sārasa. (**-जम्**) a lotus; बाले तव मुखाम्भोजे कथमिन्दीवरद्वयम् S. Til. 17; so पाद°, नेत्र°; °खण्डः a group of lotus flowers; कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डम् Śi. 9. 11, 64; °जन्मन् *m.*, **-जनिः, -योनिः** the lotus-born God, epithet of Brahmā. सदनमुपगतोऽहं पूर्वमम्भोजयोनेः Prab. (**-जा**) Glycirrhiza glabra (Mar. ज्येष्ठमध). **-जन्मन्** *n.* a lotus; अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो Bhāg. 10. 13. 15. **-दः, -धरः 1** a cloud, ननाद सोऽम्भोद इवातपान्ते Mb. 8. 17. 15. **-2** the plant मुस्तक **-धिः, -निधिः, -राशिः** 'receptacle of waters', the ocean; संभूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा Śi. 2. 100; यादवाम्भोनिधीन्रुन्द्धे वेलेव भवतः क्षमा 58; so अम्भसां निधिः; शिखाभिराश्लिष्ट इवाम्भसां निधिः Śi. 1. 20; °वल्लभः or °पल्लवः a coral. **-रुह्** *n.* (**-ट्**), **-रुहम्** a louts; हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् Ku. 2. 44. *m.* the (Indian) crane. **-सारम्** a pearl. **-सूः** smoke; cloudiness (Mar. धुकें). **-स्थ** *a.* living in water; what holds or contains water.

अम्भोजिनी 1 A lotus-plant or its flowers; °वननिवासविलासम् Bh. 2. 18. **-2** A group of lotus flowers. **-3** A place abounding in lotuses.

अम्भृण *a.* Ved. **1** Powerful, great, mighty (महत्). **-2** Roaring terribly. **-णः 1** A vessel or tub used in preparing the Soma juice. **-2** The father of Vāch (वाच्).

अम्मय *a.* (**-यी** *f.*) [अप्-मय] Watery, formed from water; R. 10. 58.

अम्यक् Ved. Towards, near. अम्यक् सा त इन्द्र ऋष्टिरस्मे Rv. 1. 169. 3.

अम्र = आम्र q. v.

अम्रातः, -तकः A species or hog-plum; see आम्रातक.

अम्ल *a.* [अम्-क्त Uṇ. 4. 108.] Sour, acid; कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः (आहाराः) Bg. 17. 9. **-म्लः 1** Sourness, acidity, one of the six kinds of tastes or *rasas* q. v. यो दन्तहर्षमुत्पादयति मुखास्रावं जनयति श्रद्धां चोत्पादयति सोऽम्लः (रसः) Suśr. **-2** Vinegar. **-3** Wood-sorrel. **-4** = अम्लवेतस q. v. **-5** The common citron tree. **-6** Belch. **-म्ली** = चाङ्गेरी. **-म्लम्** Sour curds, butter-milk, with a fourth part of water. **-Comp. -अक्त** *a.* acidulated. **-अङ्कुशः** a variety of sorrel (°वेतस्). **-अध्यूषितम्** a disease of the eye. **-उद्गारः** sour eructation. **-काण्डम्** N. of a plant (लवणतृण). **-केशरः** the citron tree. **-गन्धि** *a.* having a sour smell. **-गोरसः** sour butter-milk. **-चुक्रिका, -चूडा** a sort of a sorrel. **-जम्बीरः, -निम्बकः** the lime-tree. **-त्वक्** A seed of the tree Chirongia sapida (Mar. चारोळी). **-नायकः** = °वेतसः q. v. **-निशा** N. of a plant (शठी; Mar. आंबेहळद, कापूरकाचरी) **-पञ्चक, -पञ्चफलम्** a collection of five kinds of vegetables and fruits; कोलं च दाडिमं चैव वृक्षाम्लं चुक्रिका तथा। अम्लवेतसमित्येतदम्लपञ्चफलं स्मृतम् ॥ or जम्बीरं नागरङ्गं च तथाम्लं वेतसं पुनः। निन्तिडीकं बीजपूरमम्लपञ्चफलं स्मृतम्. **-पुत्रः** N. of a plant (अश्मन्तक). (**-त्री**) पलाशीलता and क्षुद्राम्लिका. **-पनसः** N. of a tree (लकुच). **-पित्तम्** acidity of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

stomach, sour bile. **-पूरम्** = वृक्षाम्लम् q. v. **-फलः** the tamarind tree. (**-लम्**) tamarind fruit. **-भेदनः** = °वेतस q. v. **-मेहः** a kind of urinary disease. **-रस** *a.* having an acid taste. (**-सः**) sourness, acidity. **-रुहा** a kind of betel (मालवदेशजनागवल्लीभेदः). **-लोणिका, -लोणी, -लोलिका** wood sorrel (Mar. चुका). **-वर्गः** a class of sour things including plants with acid leaves and fruits. **-वल्ली** N. of a plant (त्रिपर्णिका नाम कन्दविशेषः). **-वाटकः** hog-plum. **-वाटिका** a sort of betel. **-वस्तूकः** a sorrel (चुक्रम्). **-वृक्षः** the tamarind tree. **-वेतसः** a kind of sorrel (Mar. चुका, चांगेरी). **-शाकः** a sort of sorrel (शाकाम्ल, शुक्राम्ल, अम्ल, चुक्रिका, चुक्र) commonly used as a pot-herb. (**-कम्**) = वृक्षाम्लम्, चुक्रम्. **-सारः 1** the lime tree. **-2** a sort of sorrel (°वेतस). **-3** N. of a plant (हिंताल). (**-रम्**) rice-water after fermentation (काञ्जिकम्). **-हरिद्रा** N. of a plant (°निशा).

अम्लकः N. of a plant (लकुच), a sort of bread-fruit tree. **-का** A kind of sorrel (Mar. चुका).

अम्लि (म्ली) का 1 Sour taste in the mouth, sour eructation. **-2** The tamarind tree. **-3** Wood-sorrel; also पलाशीलता, श्वेताम्लिका, and क्षुद्राम्लिका. **-Comp. -वटकः** a sort of cake.

अम्लिमन् *m.* Sourness.

अम्लः Sourness.

अम्लान *a.* **1** Not withered or faded (flowers &c.). **-2** Clean, clear, bright (face); pure, unclouded; परार्थन्यायवदेषु कार्णाऽप्यम्लानदर्शनः. **-नः** Globe-amaranth (Mar. आंबोली). **-नम्** A lotus.

अम्लानि *a.* Vigorous, not fading. **-निः** *f.* **1** Vigour. **-2** Freshness; verdure.

अम्लानिन् Clear, clean. **-नी** A collection of globe-amaranths.

अय् I A. (sometimes P. also, especially with उद्) (अयते, अयांचक्रे, अयितुम्, अयित.) To go. उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे Bh. 1.

अय *a.* Going, moving. **-यः 1** Going, moving (mostly in comp., as in अन्तमय). **-2** Good actions of former birth. **-3** Good fortune, good luck (शुभावहो विधिः) शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः R. 4. 26. पातु वासवदत्तायो महासेनोऽतिवीर्यवान् Pratijñā. 1. 1. **-4** A move towards the right (in chess). **-5** A die or cube (to play with); अया इव परि चरन्ति देवाः Rv. 10. 116. 9; कलिः सर्वानयानभिभवति Śat. Br. cf. अयः पुंसि शुभावहे । शुभावहे नाभ्युदये......। Nm. **-Comp. -अन्वित, अयवत्** *a.* fortunate, lucky; मुलभैः सदा नयवताऽयवता Ki. 5. 20. **-शोभिन्** *a.* bright with good fortune.

अयन *a.* [अय्-ल्युट्] Going (at the end of comp.); यथेमा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रायणाः Praśn. Up. **1** Going, moving, walking; as in रामायणम्. **-2** A walk, path, way, road; आयन्नापोऽयनमिच्छमानाः Rv. 3. 33. 7. अगस्त्यचिह्नादयनात् R. 16. 44. **-3** A place, site, abode, place of resort; Bri. Up. 2. 4. 11. ता यदस्यायनं पूर्वम् Ms. 1. 10 (occurring in the derivation of the word नारायण). **-4** A way of entrance, an entrance (to an array of troops or व्यूह); अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः Bg. 1. 11. **-5** Rotation, circulation period; आङ्गिरसां अयनम्; इष्टि°, पशु°. **-6** A particular period in the year for the performance of particular sacrificial or other religious works; N. of certain sacrificial performances; as गवामयनम्. **-7** The sun's passage, north and south of the equator. **-8** (Hence) The period of this passage, half year, the time from one solstice to another; see उत्तरायण and दक्षिणायन; cf. also सायन and निरयण. **-9** the equinoctial and solstitial points; दक्षिणम् अयनम् winter solstice; उत्तरम् अयनम् summer solstice; **-10** Method, manner, way. **-11** A Śāstra, scripture or inspired writing. **-12** Final emancipation; नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय Śvet. Up. **-13** A commentary; treatise. **-14** The deities presiding over the *ayanas*. **-Comp. -अंशः, -भागः** the arc between the vernal equinoctial point and beginning of the fixed zodiac or first point of Aries. **-कलाः** The correction (in minutes) for ecliptic deviation. Suryasiddhānta. **-कालः** the interval between the solstices. **-ग्रहः** A planet's longitude as corrected for ecliptic deviation; *ibid.* **-जः** a month caused by *ayanāṃśa*. **-परिवृत्तिः** Change of the अयन; sun's passage from one side of the equator to the other; अयनपरिवृत्तिर्व्यस्तशब्देनोच्यते । SB. on MS. 6. 5. 37. **-संक्रमः, -संक्रान्तिः** *f.* passage through the zodiac. **-वृत्तम्** the ecliptic.

अयक्ष्म *a.* Ved. **1** Not consumptive, healthy. **-2** Causing health; अयक्ष्मा बृहतीरिषः Rv. 9. 49. 1. **-क्ष्मम्** Healthiness, freedom from disease. **-Comp. -करण** *a.* causing health, making healthy and sound; Av. 19. 2. 5. **-तातिः** *f.* health; अयक्ष्मतातिं मह इह धत्तम् Av. 4. 25. 5.

अयजुष्क *a.* Without a sacrificial formula or verse.

अयज्ञ *a.* Not offering sacrifice. नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य Bg. 4. 31. **-ज्ञः** No sacrifice; a bad sacrifice; Ms. 3. 120. **-Comp. -साच्** *a.* not performing a sacrifice; अयज्ञसाचो अप्यो न पुत्राः Rv. 6. 67. 9.

अयज्ञक *a.* Unfit for sacrifice.

अयज्ञिय *a.* **1** Not fit for sacrifice (as माष). **-2** Not fit to perform a sacrifice (as a boy not invested with the sacred thread). **-3** Profane, vulgar, common; अयज्ञियो हतवर्चा भवति Av. 12. 2. 37.

अयज्यु *a.* Ved. **1** Profane, impious. **-2** Obstructor or destroyer of sacrifices.

अयज्वन् *a.* Not sacrificing according to the rites; godless, impious; अयज्वा न सहस्रगुः Ms. 11. 14. 20.

अयत् *a.* Not attempting. Bk.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अयत *a.* Uncontrolled, unchecked.

अयति *a.* Not attempting; अयतिः श्रद्धयोपेतः Bg. 6. 37.

अयतिन् *a.* Of unsubdued desires or passions, incontinent.

अयत्न *a.* Not requiring any effort; तद्योधवारणानामयत्नपटवासताम् R. 4. 55. cf. also अयत्नशीतलं वारि सुखं च स्वेदवर्जितम् Udb. **-त्नः** Absence of effort or exertion; **अयत्नेन, -त्नात्, -त्नतः** without effort or exertion, easily, readily. **-Comp. -कारिन्** *a.* making no effort or exertion, indifferent; idle. **-कृत, -ज** *a.* easily produced, spontaneous. **-लभ्य** *a.* easily obtainable; हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनम् Bh. 3. 10.

अयथम् Ved. A foot, leg.

अयथा *ind.* Not as it should be or is intended to be, unfitly, improperly, wrongly. **-थम** Ved. Without effort; गोधा तस्मा अयथं कर्षदेतत् Rv. 10. 28. 10. **-Comp. -अर्थ** *a.* 1 not true to the sense, unmeaning, nonsensical; परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थः क्षितिपतिः Mu. 3. 4. -2 incongruous, unfit, false, इयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु S. 3. 2; incorrect, wrong; अनुभवो द्विविधो यथार्थोऽयथार्थश्च T. S.; °अनुभवः incorrect or untrue knowledge, wrong notion; तदभाववति तत्प्रकारकोऽनुभवोऽयथार्थानुभवः। यथा शुक्तौ रजतमिदमिति ज्ञानं सैव अप्रमेत्युच्यते. **-अभिप्रेताख्यानम्** Communicating a news in an undesired manner, *i. e.* to tell a good news in a whispering tone, and to declare a bad news loudly. P. III. 4. 59. अयथाभिप्रेताख्यानं नामाप्रियस्योच्चैः, प्रियस्य च नीचैः कथनम् Sk. **-इष्ट** *a.* 1 not as wished or desired, disliked. -2 not enough or sufficient. **-उचित** *a.* unfit, unworthy. (**-तम्**) unfitly. **-तथ** *a.* 1 not as it should be, unfit, unsuitable, unworthy; इदमयथातथं स्वामिनश्चेष्टितम् Ve. 2. -2 vain, useless, profitless. (**-थम्**) 1 unfitly, unsuitably. -2 in vain, uselessly; तद् गच्छति अ° Ms. 3. 240 **-3** wrongly; Ve. 5. **-तथ्यम्** unsuitableness, incongruity, uselessness. **-द्योतनम्** intimation or occurrence of something or act which is not expected. **-पुर, -पूर्व** *a.* unprecedented, unparalleled, unusual; ददृशे सोऽयथापूर्वो R. 12. 88. **-मुखीन** *a.* having the face turned away **-वृत्त** *a.* acting wrongly. **-शास्त्रकारिन्** *a.* not acting according to the Sāstras, irreligious; अयथाशास्त्रकारी च न विभागे पिता प्रभुः Narada.

अयथावत् *ind.* Wrongly, erroneously, improperly; अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी Bg. 18. 31.

अयदीक्षितः Name of an author (nephew of Appaya Dīkṣita).

अयन्त्रम् 1 Non-restraint; having no restraint; विधर्मणायन्त्रैरीयते नृन् Rv. 10. 46. 6. -2 A powerful weapon for restraining enemies. नायन्त्रितस्त्रिवेदोऽपि सर्वाशी सर्वविक्रयी Ms. 2. 118.

अयन्त्रित *a.* Unrestrained, unchecked, self-willed.

अयमित *a.* 1 Unrestrained, unchecked. **-2** Untrimmed, undecorated (as nails &c.); स्पर्शक्लिष्टामयमितनखेनासकृत्सारयन्तीम् Me. 93.

अयव *a.* **1** Deficient. **-2** Having worthless or no barley, such as a religious ceremony (also अयवक in this sense). **-वः 1** Name of a worm bred in excrement **-2** (अयवन् *m.*, अयवस् *n.* also). The dark half of the month; पूर्वपक्षा वै यवा अपरपक्षा वा अयवास्ते हीदं सर्वं युवते चायुवते च Sat. Br. **-3** An incongruous enemy.

अयव्य *a.* Unfit for barley.

अयशस् *a.* Disreputable, infamous, disgraceful; also अयशस्क in this sense. *n.* (**-शः**) Infamy, disgrace, ignominy, ill-repute, stain, dishonour, scandal; तपो दानं यशोऽयशः Bg. 10. 5. अयशो महदाप्नोति Ms. 8. 128; किमयशो ननु घोरमतः परम् U. 3. 27; स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टम् R. 6. 41. **-Comp. -कर** *a.* (**-री** *f.*) disgraceful, ignominious.

अयशस्य *a.* Infamous, ignominious.

अयस् *a.* [इ-गतौ-असुन्] Going, moving; nimble. *n.* (**-यः**) 1 Iron (एति चलति अयस्कान्तसंनिकर्षं इति तथात्वम्; नायसोल्लिख्यते रत्नम् Sukra 4. 169. अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43. **-2** Steel. **-3** Gold. **-4** A metal in general. **-5** Aloe wood. **-6** An iron instrument; यदयोनिधनं याति सोऽस्य धर्मः सनातनः Mb. 6. 17. 11. **-7** Going. *m.* Fire. [cf. L. *aes, aeris*; Goth. *ais, eisarn*; Ger. *eisin*]. **-Comp. -अग्रम्, -अग्रकम्** a hammer, a mace or club tipped with iron; a pestle for cleaning grain. **-अपाष्टि** *a.* Ved. furnished with iron claws or heels. **-कंसः, -सम्** an iron goblet. **-कणपम्** A kind of weapon, which throws out iron-balls; अयःकणपचक्राश्मभुशुण्ड्युद्यतबाहवः Mb. 1. 227. 25. **-काण्डः 1** an iron-arrow. **-2** excellent iron. **-3** a large quantity of iron. **-कान्तः** (अयस्कान्तः) **1** 'beloved of iron', a magnet, load-stone; शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् Ku. 2. 59; स चकर्ष परस्मात्तदयस्कान्त इवायसम् R. 17. 63; U. 4. 21. अयस्कान्तमयः संक्रामति M. Bh. on P. III. 1. 7. **-2** a precious stone; °मणिः a loadstone; अयस्कान्तमणिशलाकेव लोहधातुमन्तःकरणमाकृष्टवती Mal. 1. **-कारः 1** an iron-smith, blacksmith. **-2** the upper part of the thigh. **-किट्टम्, -कीटम्** rust of iron. **-कुम्भः** an iron vessel, boiler &c.; so °पात्रम्. **-कुशा** a rope partly consisting of iron. **-कृतिः** *f.* a preparation of iron; one of the ways of curing leprosy (महाकुष्ठचिकित्साभेदः). **-गः** an iron hammer. **-गुडः 1** a pill; one made of some preparation of iron. **-2** an iron ball; दीप्तशूलष्टर्ययोगुडान् Ms. 3. 133. **-3** A kind of weapon consisting of iron balls; लगुडायोगुडाश्मानः Mb. 7. 30. 16. **-घनः** [अयो हन्यते अनेन इति P. III. 3. 82] an iron hammer, forge hammer; गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः Mb. 7.25.58. अयोघनेनाय इवाभितप्तम् R. 14. 33. **-चूर्णम्** iron filings. **-जाल** *a.* having iron nets; of impenetrable guiles. (**-लम्**) an iron net-work; अयोजालानि निर्मथ्य भित्त्वा रत्नगृहं वरम् Rām. 3. 35. 35. **-ताप** *a.* making iron red-hot. **-दत्, -दंष्ट्र** *a.* Ved. iron-toothed, having iron rims

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(as chariots); having iron weapons; पश्यन् हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान् विधावतो वराहून् Rv. 1. 88. 5. **–दती** a proper name; (स्त्रियां संज्ञायाम् P. V. 4. 143). **–दण्डः** an iron club, K. 76. **–धातुः** iron metal; अयोधातुं यद्वत्परिलघुरयस्कान्तशकलः U. 4. 21. **–पानम्** (अयःपानम्) N. of a hell (where redhot iron is forced down the throats of those who are condemned to it). **–पिण्डः** A canon-ball. **–प्रतिमा** (अयःप्रतिमा) an iron image. **–बाहुः** Name of a son of Dhritarāṣṭra. **–मलम्** rust of iron; so °रजः, °रसः. **–मुख** *a.* (**–खी** *f.*) **1** having an iron mouth, face, or beak. **–2** tipped or pointed with iron; भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् Ms. 10. 84. (**–खः**) an arrow (iron-pointed); भेत्स्यत्यजः कुम्भमयोमुखेन R. 5. 55. **–शङ्कुः 1** an iron spear; **–2** an iron nail, pointed iron spike, अयःशङ्कुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे R. 12. 95. **–शय** *a.* lying in, made of iron, (said of fire). **–शूलम् 1** an iron lance. **–2** a forcible means, a violent proceeding (तीक्ष्णः उपायः Sk.); (cf. आयःशूलिक; also K. P. 10; अयःशूलेन अन्विच्छतीत्यायःशूलिकः). **–स्थूण** *a.* **1** (अय° or यः°) having iron pillars or stakes. हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य Rv. 5. 62. 8. **–2** Name of a Ṛisi Śat. Br. **–हत** *a.* Ved. embossed in iron-work, made by a priest who wears a golden ring on his finger (B. and R.); रक्षोहा विश्वचर्षणिरभि योनिमयोहतम् Rv. 9. 1. 2. **–हृदय** *a.* iron-hearted, stern, cruel, unrelenting; सुहृदयोहृदयः प्रतिगर्जताम् R. 9. 9.

अयस्मय, (**अयोमय**) *a.* (**–यी** *f.*) Ved. Made of iron or of any metal. **–यी** N. of one of the three habitations of Asuras.

अयोच्छिष्टम् Rust of iron.

अयस (At the end of comp.) See कार्ष्णायस, कालायस &c.

अया *ind.* Ved. Thus, in this manner.

अयाचक *a.* One who does not ask or solicit.

अयाचित *a.* Unasked, unsolicited (as alms, food &c.); अमृतं स्यादयाचितम् Ms. 4. 5; 11. 212. **–तः** N. of the sage Upavarṣa. **–तम्** Unsolicited alms. **–Comp. –उपनत, –उपस्थित** *a.* got unasked or without solicitation; अयाचितोपस्थितमम्बु केवलम् Ku. 5. 22. **–वृत्तिः, –व्रतम्** subsisting on alms got without begging or solicitation.

अयाज्य *a.* **1** (A person) for whom one must not perform sacrifices, not competent to offer sacrifices (as a Śūdra &c.). **–2** (Hence), Out-cast; degraded, not admissible to or incapable of religious ceremonies. **–3** Not fit for sacrificial offerings. **–Comp. –याजनम्, –संयाज्यम्** sacrificing for a person for whom one must not perform sacrifices; अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्मणाम् Ms. 3. 65; गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः Ms. 11. 59.

अयात *a.* Not gone. अयातमस्य ददृशे न यातम् Av. 10. 8. 8. **–Comp. –पूर्व** *a.* following, succeeding, subsequent to.

–याम *a.* not old or weakened, not stale, fresh, not worn out by use; अयातयामं सर्वेभ्यो भागेभ्यो भागमुत्तमम् Mb. 3. 114. 11. °मं च यौवनम् Dk. 123 fresh, blooming; °मं वयः 158; छन्दांस्ययातयामानि Bhāg. 10. 80. 42. (where Śrīdhara says अ° = विगतदोषाणि free from faults, faultless, pure. (**–मम्**) N. of certain texts of the Yajurveda revealed to Yājñavalkya. °यामता freshness, unimpaired nature, strength, or vigour, purity.) **–Comp. –यामन्** *a.* Ved. not weak, fresh.

अयातु *a.* Ved. Not demoniacal; free from evil spirits. **–तुः** Not a demon, not an evil spirit, not destructive. ह्वयामि देवीं अयातुरग्ने Rv. 7. 34. 8.

अयात्रा The state of not being passable; Rām. 4.

अयाथार्थिक *a.* (**–की** *f.*) **1** Not true, wrong, unjust, improper. **–2** Not real or genuine, incongruous, absurd.

अयाथार्थ्यम् 1 Unfitness, incorrectness. **–2** Absurdity, incongruity.

अयानम् 1 Not going or moving, stopping, halt. **–2** Natural disposition, nature.

अयानयम् [अयश्च अनयश्च तयोः समाहारः] Good or bad luck. **–यः** A particular position of the pieces on a chess-board. A place on a chess-board, which the pieces of the opponents cannot occupy. (आनीयन्ते शारा अस्मिन् इत्यानयः; अयेन दक्षिणावर्तेन अपसव्यगमनेन आनयः अयानयः शीर्षस्थानम् Saralā).

अयानयीनः [अयानय-ख] A piece at chess or backgammon; अयानयः स्थलविशेषः तं नेयोऽयानयीनः शारः (Mar. पिकलेली सोंगटी) P. V. 2. 9 Sk.

अयान्वित *a.* Fortunate, lucky; R. 4. 26. **–तः** N. of Śaṅkarāchārya.

अयावक *a.* Naturally red.

अयावनम् Not causing to unite.

अयाशु *a.* Ved. 1 Unfit for copulation. कुम्भमुष्का अयाशवः Av. 8. 6. 15. **–2** Destructive of good things.

अयास् *a.* [fr. इ 'to go' Nir.] Ved. Agile, nimble. **–याः** *ind.* [इ -आसिः Un. 4. 221] Fire.

अयास्य *a.* Ved. Indefatigable, inexhaustible, valiant, invincible. **–स्यः 1** A mystical name for the chief life-wind; सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां हि रसः Bri. Up. 1. 3. 8. **–2** N. of Aṅgirasa.

अयास्सोमीयम् N. of some verses of the Sāmaveda.

अयि *ind.* **1** As a gentle address in the sense of 'friend', 'oh', 'ah' (कोमलामन्त्रणे); or simply as a vocative particle; अयि विवेकविश्रान्तमभिहितम् M. 1; अयि कठोर U. 3. 27 Oh you ruthless one; अयि भो महर्षिपुत्र S. 7; अयि विद्युत्प्रमदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि Mk. 5. 32; अयि मातर्देवयजनसंभवे देवि सीते U. 4; see also Bv. 1. 5, 11, 44. **–2** As a particle

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

of entreaty or solicitation (अनुनय), 'I pray', 'prythee': अयि संप्रति हि दर्शनम् Ku. 4. 28: also of encouragement or persuasion: अयि मन्दस्मितमधुरं वदनं तन्वङ्गि यदि मनाक्कुरुषे Bv. 2. 150. –3 As a particle of gentle or kind inquiry (प्रश्न): अयि जीवितनाथ जीवसि Ku. 4. 3: अथादसौ परिहासः 5. 62; अयि जानासि नेभिलस्य सार्थवाहस्य गृहम् Mk. 3. cf. अयि प्रश्नानुनययोः... Nm.

अयुक्त *a.* 1 Not yoked or harnessed; अश्मानो येऽश्वा अयुक्ता Rv. 9. 97. 20. –2 Not joined, united or connected. –3 Not devout or pious, inattentive, negligent. नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य Bg. 2. 66; अयुक्तासो अब्रह्मता यदसन् Rv. 5. 33. 3. –4 Unpractised, unused, unemployed; °बुद्धि, °धन. –5 Unfit, improper, unsuitable; अयुक्तोऽयं निर्देशः P. IV. 2. 64 Mbh. –6 Untrue, wrong. –7 Unmarried. –8 Opening externally. –9 Reduced to straits, miserable. –Comp. –कर्मन् *m.* an official (perhaps for आयुक्त°). –कृत् *a.* doing improper or wrong acts. –पदार्थः the sense of a word to be supplied, as the sense of अपि q. v. –रूप *a.* incongruous, unsuitable: °पं किमतःपरं वद Ku. 5. 69.

अयुक्तिः *f.* 1 Disunion, separation. –2 Unreasonableness, want of conformity to correct principles. –3 Unfitness, impropriety, incongruity.

अयुग, –ग्म *a.* 1 Separate, single. –2 Odd, uneven. –गम् Pre-yuga period, before cosmogonic time; आदौ कृतयुगेऽयुगे Bhāg. 11. 24. 2. –Comp. –अर्चिस् *m.* Fire. –नेत्रः, –नयनः, –शरः See under अयुग्म. –सप्तिः having seven horses: युगपदयुगसप्तिस्तुल्यसंख्यैर्मयूखैः Śi. 11. 61.

अयुगपद् *ind.* Not all together, gradually, *seriatim*; अयुगपद्ग्रसितश्च वीक्षितम् Ki. 10. 61. –Comp. –ग्रहणम् apprehending gradually. –भावः successive order, successiveness.

अयुगूः *f.* A woman that bears only one child. (= काकवन्ध्या q. v.).

अयुग्म *a.* 1 Not in pairs or couples; single, separate. –2 Odd, uneven (as a number) अयुग्मासु रात्रिषु Ms. 3. 48 कमनीयविग्रहमयुग्मलोचनम् (पुरुषं) ददृशुः Ki. 12. 19. Comp. –छदः, –पत्रः having an odd (*i. e.* 7) number of leaves: the सप्तपर्ण tree: (Mar. सातवीण); नयत्ययुग्मच्छदगन्धिरार्द्रताम् Ki. 1. 16. –नयनः, नेत्रः, –लोचनः having odd (3) eyes, N. of Śiva; अर्धेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः Ku. 3. 51. 69. –बाणः, –शरः &c. having odd (5) arrows; N. of Cupid. –वाहः, –सप्तिः having seven horses, the sun.

अयुङ्ग *a.* Ved. Not existing in couples, odd, uneven. See अयुग्म. Śat. Br. 3. 13.

अयुज् *a.* Not being in couples, odd, uneven (opp. युज् even); अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा V. Ratn. –Comp. –इषुः, –बाणः, –शरः N. of Cupid (having 5 arrows). –छदः, =सप्तवर्ण (Mar. सातवण): बबुरयुक्छदगुच्छसुगन्धयः Śi. 6. 50. –पलाशः = सप्तपलाश.

–पादयमकम् a kind of alliteration having the same syllables (in a different sense) in the first and third pādas –नेत्र, –लोचन, –अक्ष, –शक्तिः N. of Śiva.

अयुज *a.* 1 Having no equal or companion. अयुजो असमो नृभिरेकः Rv. 8. 62. 2. –2 Separate, single, odd.

अयुत *a.* 1 Disjoined, detached, not connected. –2 Uninterrupted, undisturbed. Av. 19. 51. 1. –तम् Ten thousand, a myriad. सूर्यचित्ररसंख्यया शिखिशिवागरैरयुताहतैः Sūrya. शाखानामयुतम् –Comp. –अध्यापकः a good teacher. –ना, –जित् Name of a king (son of Sindhudvīpa and father of Ṛituparṇa) Bri. Up. N. of another king (son of Bhajamāna;) V. P. –नायिन् N. of a king in the Mb. –सिद्ध *a.* (in Vaiś. Phil.) proved to be inseparable and inherent. –सिद्धिः *f.* proof that certain things or notions are inseparable and inherent. –होम a kind of sacrifice. B. P.

अयुद्ध *a.* Ved. 1 Not fighting. –2 Unconquered, irresistible. अयुद्ध इद् युधा वृतम् Rv. 8. 45. 3. –द्धम् Absence of fighting or war. –Comp. –सेन *a.* of unconquerable armies (or arrows), irresistible. अयुद्धसेनो विभ्वा विभिन्दता Rv. 10. 138. 5.

अयुद्ध्वी *ind.* Without fighting.

अयुधः A non-combatant.

अयुध्य *a.* Unconquerable, irresistible दुश्च्यवनः पृतनाषाळयुध्यो Rv. 10. 103. 7.

अयुत्र *a.* 1 Undisturbed, unshaken. –2 Unconnected.

अयुवमारिन् *a.* Where no young people die. Ait. Br.

अये *ind.* 1 As a vocative particle, or as a kind of gentle address. (= अयि): अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन Bh. 3. 123. –2 An interjection showing (*a*) 'surprise' or 'wonder' and translated by 'oh', 'ah', अये मातलिः Ś. 6; अये कुमारलक्ष्मणः प्राप्तः U. 1; अये मय्येव भ्रुकुटीधरः संवृत्तः U. 5; (*b*) 'grief', 'dejection': अये देवपादपद्मोपजीविनोऽवस्थेयम् Mu. 2. (alas!); (*c*) 'anger' अये अयमेव इति विश्वविजयिनां क्षत्रियाणां महानुत्कर्षनिकषः U. 4; (*d*) 'fear', 'hurry', 'agitation'; (*e*) 'recollection'; (*f*) 'fear'; (*g*) 'fatigue'.

अयोग *a.* 1 Unconnected with. –2 Indistinctly connected. –3 Making vigorous efforts. –गः 1 Separation, disjunction, interval. –2 Unfitness, impropriety, incongruity. –3 An improper conjunction. –4 Inefficacy of a remedy or medicine (as of a purgative or emetic). –5 Strong or vigorous effort. –6 Medical treatment against the symptoms. –7 Non-application or misapplication of remedies. –8 A sort of disease (cured by prescribing emetics). –9 A widower; absent lover or husband (विधुर). –10 A hammer (for अयोग्र, अयोघन). –11 Dislike. –12 A conjunction of two planets (also inauspicious). –13 Falling from the practice of Yoga; इतस्त्वयोगाच्च

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

योगनाशः Bhāg. 6. 8. 16. **—Comp. —वाहः** a term for अनुस्वार, विसर्जनीय, उपध्मानीय, and जिह्वामूलीय as standing between vowels and consonants; अनुस्वारो विसर्गश्च ᳵकᳶपौ चैव पराश्रितौ। अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः ॥

अयोगवः (**वा** or **वी** *f.*) The son of a Śūdra man and Vaiśya woman; सैरिंध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे Ms. 10. 32; see आयोगवः (his business is carpentry).

अयोगुड, —जाल &c. see under अयस्.

अयोगूः A blacksmith; Vāj. 30. 5.

अयोग्य *a.* **1** Unfit, improper, unsuitable, useless. **—2** Not ascertainable by senses.

अयोद्धृ *m.* **1** No warrior, a bad warrior. **—2** One who is not equalled by other warriors.

अयोध्य *a.* Not to be warred against, unassailable; irresistible; अयोध्यायां महाबाहो अयोध्या प्रतिभाति नः Rām. **—ध्या** The capital of solar kings, born of the line of Raghu, (the modern Oudh) situated on the river Sarayū. अलमुपहितशोभां तूर्णमायादयोध्याम्। Bk. [It is said to have extended 48 miles in length and 12 miles in breadth. It was also called Sāketa, and one of its suburbs was Nandigrāma, where Bharata lived governing the kingdom during the absence of Rāma. The town plays an important part in the story of the Rāmāyaṇa; the second book (अयोध्याकाण्ड) dealing mostly with events that took place in that city during the youthful days of Rāma.]

अयोनि *a.* **1** Without origin or source, eternal; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku. 2. 9. **—2** Not born from the womb; born in a manner not approved by law or religion. **—3** Of unknown family; अयोनिं च वियोनिं च न गच्छेत विचक्षणः Mb. 13. 104. 33. **—निः** *f.* **1** Not the womb; अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषम् Y. 2. 293; Ms. 11. 174. **—2** Not a particular verse of the Sāmaveda. **—निः 1** N. of Brahmā and Śiva. **—2** A pestle. **—Comp. —ज, —जन्मन्** *a.* not born from the womb, not produced in the ordinary course of generation; शरीरं द्विविधं योनिजमयोनिजं चेति T. 8; तनयाम् अयोनिजाम् R. 11. 47, 48; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते Mv. 1. 30. (**—जः**) N. of Viṣṇu. °ईशः, ईश्वरः N. of Śiva. (**—जा**), **—संभवा** N. of Sītā, daughter of Janaka, who was born from a furrow in a field; राघवाय तनयामयोनिजां पार्थिवः श्रियमिव न्यवेदयत् R. 11. 47; Mv. 1. 30.

अयोनिक *a.* Without the words एष ते योनिः Vāj. 23. 2.

अयौगपद्यम् Absence of simultaneity.

अयौगिक (**—की** *f.*) Not etymologically derived (as a word).

अयौक्तिक *a.* Inconsistent with reason, unreasonable.

अर *a.* [इयर्ति गच्छत्यनेन, ऋ-अच्] **1** Speedy, swift. **—2** Little. यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते T. Up. 2. 7. 1. **—3** Going (at the end of comp.), **—रः 1** The spoke or radius of a wheel; अरा इव रथनाभौ Muṇḍ. 2. 2. 6; Praśna. 2. 6. (°रम् also); अरैः संधार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः Pt. 1. 81. cf. also अरव्यक्तिर्नष्टा स्थितमिव जवाच्चक्रवलयम् Pratima 3. 2. **—2** A spoke of the time-wheel; a Jaina division of time. **—3** A corner (कोण) or angle; त्रिपञ्चारे पीठे Śyāmāstava. **—4** Moss (शैवाल). **—5** = पर्पट q. v. **—6** N. of an ocean in Brahmā's world; यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत्तदरश्च ह वैण्यश्चार्णवौ ब्रह्मलोके Chān. Up. 8. 5. 3. **—Comp. —अन्तर** (pl.) the intervals of the spoke; चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारावलिम् V. 1. 5. **—घट्टः, —घट्टकः** [अरैः घट्ट्यते रच्यते असौ] **1** a wheel or machine for raising water from a well (Mar. रहाट). (It usually consists of a single wheel with spokes on each side serving as handles to turn it, and a rope with a bucket attached to it passes over this wheel); °ट्टं खेलयमानः Pt. 4 turning this machine; °घटी a bucket so used; कूपमासाद्य °घटीमार्गेण सर्पस्तेनानीतः Pt. 4. **—2** a deep well.

अरकः A spoke of a wheel. न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति Pt.

अरक्षस् *a.* **1** Not disturbed by evil spirits. **—2** Harmless, honest.

अरंकृ, —गम् See under अरम् below.

अरङ्गिन् *a.* Passionless; °सत्त्वः a passionless being; a class of divinities with Buddhists.

अरजस्, —अरज, —अरजस्क *a.* **1** Dustless, clean, pure (fig. also); मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् Rām. 5. 18. 24. **—2** Free from passion (रजस्). **—3** Not having the monthly courses. *f.* (**—जाः**) A young girl who has not reached the age of puberty; a girl before menstruation.

अरजायते Den. A. **1** To become dustless or pure. **—2** To lose the monthly courses.

अरज्जु *a.* Not consisting of or furnished with cords; अरज्जौ दस्यून् Rv. 2. 13. 9. *n.* A prison house.

अरडा *f.* N. of a goddess. Gobhil.

अरण *a.* (**—णी** *f.*) Ved. **1** Departed, gone away; belonging to others, strange, unusual, foreign; distant, remote (opp. स्व, निज or अमा); (Sāy. grieved, sorry दुःखित, अरममाण): inimical, hostile, (with whom one is not on speaking terms). **—2** Not fighting. **—णम् 1** Moving, going. **—2** Entering into, being inserted. **—3** A refuge; बिभेति यस्मादरणं ततो नः Bhāg. 6. 9. 21.

अरणिः *m., f.* **—णी** *f.* [ऋ-अनि Uṇ. 2. 101; अरणिः अग्नेर्योनिः] A piece of wood (of the Śamī tree) used for kindling the sacred fire by attrition, the fire-producing wooden stick; प्रयच्छन्ति फलं भूमिररणीव हुताशनम् Pt. 1. 216. **—णी** (dual) The two pieces of wood used in kindling the sacred fire. अरण्योर्निहितो जातवेदाः Katha. 4. 8. **—णिः 1** The sun. **—2** fire. **—3** Flint. **—4** N. of several fire-producing plants, particularly अग्निमन्थ,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-णिः *f.* **1** A path, way. **-2** Ved. Stinginess. **-3** Discomfort: निरर्राणं सविता साविषक् Av. 1. 18. 2. **-Comp. -केतुः** = अग्निमन्थ Premna Intergrifolia. **-सुतः** N. of Śuka, a celebrated sage (born from the seed of Vyāsa fallen upon an *Araṇi* at the sight of the nymph Ghritāchī); पितुः पादावगृह्णादरणीसुतः Mb. 12. 327. 31. **-2** Fire, Agni; चितिं कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् Rām. 5. 13. 39.

अरणिमत् *a.* Related to the two Araṇis; to be produced by them.

अरण्यम् (sometimes) *m.* also, [अर्यते गम्यते शेषे वयसि ऋ-अन्यनिच Uṇ. 3. 102] A land neither cultivated nor grazed, a wilderness, forest, desert; प्रियानाशे कृत्स्नं किल जगदरण्यं हि भवति U. 6. 30; माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ Chāṇ. 44; तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये Muṇḍ. 1. 2. 11. oft. used as first member of comp. in the sense of 'wild', 'grown or produced in forest'; °बीजम् wild seed; °कार्पासि, °कुलत्थिका; °कुसुम्भः &c; so °मार्जारः, °मूषकः. **-2** A foreign or distant land; अरण्येषु जर्भुराणा चरन्ति Rv. 1. 163. 11. **-ण्यः** N. of a plant कट्फल (Mar. कायफळ) **-Comp. -अध्यक्षः** headman or superintendent of a forest district; forest keeper or ranger. **-अयनम्, -यानम्** going into the forest, becoming a hermit; अथ यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् Ch. Up. 8. 5. 3. **-ओकस्, -सद्** *a.* **1** dwelling in woods, being in a forest; किंतु °सदोचयं अनभ्यस्त रथचर्याः U. 5; वैक्लव्यं मम तावदीदृशमपि स्नेहादरण्यौकसः Ś. 4. 6. **-2** especially, one who has left his family and become an anchorite, forest-dweller. **-कणा** wild cumin seed (Mar. जिरें) **-कदली** wild plantain. **-काण्डम्** N. of the third book of the Rāmāyaṇa which embodies Rāma's exploits in the course of his journey through the forests in company with Viśvāmitra. **-गजः** a wild elephant (not tamed). **-गानम्** N. of one of the four hymn-books of the Sāmaveda (to be chanted in the forest). **-चटकः** a wild sparrow. **-चन्द्रिका** (lit.) moonlight in a forest; (fig.) an ornament or decoration which is useless, or does not serve its purpose; just as moonlight in a forest is useless there being no human beings to view, enjoy and appreciate it, so is decoration when not viewed and appreciated by those for whom it is intended: thus Malli. on स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः Ku. 7. 22 remarks अन्यथाऽरण्यचन्द्रिका स्यादिति भावः. **-चर** (°ण्येचर also), **-जीव** *a.* wild, living in woods. **-ज** *a.* wild; °आर्द्रका wild ginger. **-जीरम्** wild cumin (Mar. कडू जिरें). **-दमनः** N. of a plant. **-द्वादशी, -व्रतम्** N. of a ceremony performed on the 12th day of Mārgaśīrṣa. **-धर्मः 1** wild state or usage, wild nature; तथारण्यधर्मादिव्रियोऽप्य ग्राम्यधर्मे नियोजितः Pt. 1. **-2** the duties of a Vānaprastha or anchorite. **-धान्यम्, -शालिः** wild rice (नीवार). **-नृपतिः -राज् (ट्), -राजः** 'lord of the woods', epithet of a lion or a tiger; so अरण्यानां पतिः. **-पण्डितः** [अरण्ये एव पण्डितः, न तु नगरादिषु जनसमाजेषु] 'wise in a forest'; (fig.) a foolish person (who can display his learning only in a forest where no one will hear him and correct his errors). **-पर्वन्** N. of the first section of the Mb. **-भव** *a.* growing in a forest, wild; यथा °शास्त्रिलाः Pt. 2. 86. **-मक्षिका** a gadfly (Mar. घोडमाशी) **-मुद्गकः** a kind of wild bean. **-यानम्** retiring to the woods. **-रक्षकः** conservator of forests, forest-keeper. **-राज्यम्** sovereignty of the woods. **-रुदितम्** (°ण्ये°) 'weeping in a forest', a cry in the wilderness; (fig.) a vain or useless speech, or a cry with no one to heed it, or anything done to no purpose; अरण्ये मया रुदितम् Ś. 2; प्रोक्तं श्रद्धाविहीनस्य अरण्यरुदितोपमम् Pt. 1. 393; नदल्मधुनारण्यरुदितैः Amaru. 76. **-वायसः** a wild crow, raven. **-वासः, -समाश्रयः 1** retiring into woods, residence in a forest; °योग्मुखं पितरम् R. 12. 8. **-2** a hermitage, forest habitation. **-वासिन्** *a.* living in a forest, wild; *m.* a forest-dweller, an anchorite. (**-नी**) N. of a plant अत्यम्लपर्णी. **-वास्तु (-स्तू) कः** N. of a plant वनवेतः. **-विलपितम्, -विलापः** (°ण्ये) = °रुदितम् above. **-श्वन्** *m.* 'a wild hound', wolf. **-षष्ठी** N. of a festival celebrated on the 6th day of the bright half of Jyeṣṭha. **-सभा** a forest-court.

अरण्यकम् 1 Forest-court. **-2** N. of a plant (Mar. बकाणा निंब).

अरण्यानिः, -नी *f.* [अरण्य-आनुक्, ङीप् च; P. IV. 1. 49; हिमारण्ययोर्महत्त्वे] **1** A large forest, or desert, vast wilderness; यथारण्यान्यामुत्साश्चरन्तः Śat. Br.; Mv. 4. **-2** The spirit or presiding deity of the woods and mother of wild animals. उतो अरण्यानिः सायं शकटीरिव सर्जति Rv. 10. 146. 3. अरण्यानी महारण्यम् Ak.

अरण्यीय *a.* **1** Containing a forest. **-2** Near a forest.

अरण्येऽनूच्यः (*scil.* पुरोडाश) **1** A kind of oblation (अरण्ये अनूच्याः पठनीयाः मन्त्रा यस्य). **-2** N. of a Mantra.

अरण्येतिलकः [P. II. 1. 44] Wild sesamum yielding no oil; (fig. anything which does not answer to one's expectation.)

अरत *a.* **1** Dull, languid, apathetic. **-2** Dissatisfied, discontented, averse to. **-तम्** Non-copulation. **-Comp. -त्रप** *a.* not ashamed of copulation. (**-प**) a dog (as copulating even in the streets without shame).

अरति *a.* **1** Dissatisfied, discontented. **-2** Dull, languid, restless. **-तिः** *f.* **1** Absence of pleasure or amusement; अरतिर्जनसंसदि Bg. 13. 10. regarded as arising from the longings of love, स्वाभीष्टवस्त्वलाभेन चेतसो याऽनवस्थितिः । अरतिः सा S. D.; one of the ten states of love-lorn persons (अनङ्गदशा); Mb. 12. 300. 48. **-2** Pain, distress; भृशमरतिमवाप्य तत्र Ki. 10. 49. **-3** Anxiety, regret, uneasiness, agitation; संधत्ते भृशमरतिं हि सद्वियोगः Ki. 5. 51. **-4** Dissatisfaction, discontent. **-5** Languor, dullness. **-6** A bilious disease. **-तिः** [ऋ-अति]

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

1 Anger, passion. -2 Ved. Going, moving quickly. -3 Moving flame. -4 Occupying, attacking. -5 Servant, manager, assistant. -6 A master. -7 An intelligent being.

अरत्निः (*m.* or *f.*) [ऋ-कत्नि रत्निः स नास्ति यत्र] 1 The elbow; sometimes the fist itself. -2 A cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger, an ell; अरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना Ak.; मध्याङ्गुलिकूर्परयोर्मध्ये प्रामाणिकः करः। बद्धमुष्टिकरो रत्निररत्निः स कनिष्ठिकः॥ Halay.; A measure 24 Aṅgulas (fingers); एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः Rām. 1. 14. 25. पञ्चारत्नयो रथपथः Kau. A. 2. 4. समसरत्नियुगेऽयुगचक्षुषः Ki. 18. 6. -3 The arm; अरत्निना चाभिहत्य शिरः कायादपाहरत् Mb. 3. 157. 70.

अरत्निकः The elbow; चत्वार्यरत्निकास्थीनि (बाह्वोः प्रमाणानि) Y. 3. 86.

अरथिन् *a.* One who does not fight in a car.

अरथीः Ved. Not a charioteer; यमजत्यरथीः Rv. 6.66.7.

अरद *a.* 1 Toothless (as a child). -2 Whose teeth are broken.

अरध्र *a.* 1 Not lazy, not to be subdued, invincible; अरध्रस्य रध्रतुरो बभूव Rv. 6. 18. 4. -2 Prosperous (समृद्ध).

अरन्धनम् Absense of cooking (as on सिंह and कन्या संक्रान्ति).

अरन्ध्र *a.* Dense, thick; पयोमुच इवारन्ध्राः Ki. 15. 40.

अरपस् *a.* Ved. 1 Unhurt, safe. (also अरप); विश्वहारपऽएधते गृहे Vāj. 8. 5; sinless, pure. -2 Not hurting, sound; salutary, beneficial; शं वातो वात्वरपा अपस्रिधः Rv. 8. 18. 9.

अरपचनः A mystical collective name of the 5 Buddhas.

अरम् *ind.* Ved. [ऋ-अम्] 1 Swiftly, near, at hand, present. अरं राजगिरिं याहि पाहि राज्यं निजं नृप Siva. B. 26.45. -2 Readily, fitly, suitably, so as to answer some purpose. -3 Enough, sufficiently (cf. अलम्); excessively; पुरु वारं पुरुत्मना Rv. 1. 142. 10.

अरंकृ To prepare, make ready, serve; °कृत् gratifying, decorating, adorning, serving as a worshipper; °कृतिः 1 decorating, gratification. -2 Service; का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः Rv. 7. 29. 3.

अरंगम् To be present, come or go near (to help); become visible, appear.

अरंगमः Coming near or into the presence, becoming visible, being present to help; अरंगमाय जग्मये Rv. 6. 42. 1.

अरंगरः 1 Praising readily. Av. 20. 135. 13. -2 Factitious or made up poison.

अरंघुष *a.* Praising readily, sounding aloud.

अरम *a.* Low, vile.

अरमणस् *a.* Ved. 1 Hostile. -2 Obedient, devoted to the worship of God; निकाममरमणसं येन नवन्तमहिं सं पिणगृजीषिन् Rv. 6. 17. 10.

अरमति *a.* 1 Not resting, active, going everywhere. -2 Patient; महीमरमतिं दधन्विरे Rv. 10. 92. 5; अरमतिः सविता देव आगात् Rv. -**तिः** *f.* 1 Splendour. -2 Readiness to serve, obedience; devotion to God, hence personified in the Vedas as a Goddess protecting the worshippers of the gods and pious works in general.

अरमिष् *a.* Ved. Going near quickly.

अरमण, अरममाण *a.* 1 Not pleasing or gratifying, disagreeable, unpleasant. -2 Unceasing, incessant.

अरमुडिः A King of Nepāl; Rāj. T.

अररम् [ऋ-अरन्; अरश्चित् स्यात् Uṇ. 3. 132] The leaf or panel of a door (कपाटम्), सरभसमरराणि द्रागपाकृत्य Mv. 6. 27 (-**रः**, -**री** also); चञ्चूकोटिविपाटितारपुटो यास्याम्यहं पञ्जरात् Bv. 1. 58. -2 A door. -3 The sheath of a bamboo shoot (करीरकोष). -4 A covering or sheath in general. -**रः** 1 An awl. -2 A part of a sacrifice. -3 War, fighting.

अररका *f.* N. of the ancestress of a celebrated Hindu family.

अररिः The leaf of a door; a door.

अररिन्दम् Ved. 1 Water (अररिं पिपासोपशमं ददाति). -2 A vessel used in preparing Soma; अधारयत् अररिन्दानि सुक्रतुः Rv. 1. 139. 10.

अररिवस् *m.*, *f.* 1 Not giving or offering. -2 Hard, unfriendly, envious, inimical.

अररु *a.* Ved. 1 Moving (गमनस्वभाव), कं चिद् यावीररुं शूर मर्त्यम् Rv. 1. 129. 3. -2 = अररिवस् above. -**रुः** [अर्तेः अरुः Uṇ. 4. 79]. 1 An enemy. -2 A weapon. -3 N. of an Asura; अवेद्यमिमीताररुं यश्चतुष्पात् Rv. 10. 99. 10.

अरेरे *ind.* A vocative particle expressive of (1) great haste; (2) contempt or disdain; अरेरे महाराजं प्रति कुतः क्षत्रियाः G. M.

अरर्यति Den. P. 1 To work with an awl. -2 To try, put to the test.

अरव *a.* Noiseless.

अरविन्दम् [अरान् चक्राङ्गानीव पत्राणि विन्दते विन्द् श P. III. 1. 138. Vārt.] 1 A lotus (Nymphea stellata) (it is one of the 5 arrows of Cupid; see under पञ्चबाण); शक्यमर° °सुरभिः Ś.3.6. It is a sun lotus; cf. सूर्यांशुभिर्भिन्न° दम् Ku. 1. 32; स्थल°, चरण°, मुख° &c. -2 Also a ... or blue lotus. -**न्दः** 1 The (Indian) crane. ... Copper. -**Comp.** -**अक्ष** *a.* lotus-eyed, an epithet of Viṣṇu. -**दलप्रभम्** copper. -**नाभिः**, -**भः** N. of Viṣṇu, from whose navel sprang the lotus which supported Brahmā; हृदये मदीये देवश्चकास्तु भगवानरविन्दनाभः Bv. 4. 8.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–सद् *m.* N. of Brahmā. आनन्दयिष्यदागम्य कथं त्वामरविन्दसत् Bk. 21. 12.

अरविन्दिनी 1 A lotus plant; प्रपीतमधुका भृङ्गैः सुदितेवारविन्दिनी Bk. 5. 70. –2 An assemblage of lotus flowers. –3 A place abounding in lotus flowers.

अरस *a.* 1 Sapless, not juicy, tasteless, insipid; अरसं नित्यमगन्धवच्च यत् Kaṭh. 3. 15. –2 Dull, flat. –3 Weak, having no strength, inefficacious. वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषम् Rv. 1. 191. 16. –4 One who has no sense of appreciation. किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरशतैः। N. –5 Unhappy. कृपणं बत यज्जनः स्वयं सन्नरसो व्याधिजराविनाशधर्मा Bu. ch. 5. 12. –सः No juice, absence of juice. –Comp. –आशः 1 eating sapless food. –2 maceration of the body. –आशिन् *a.* 1 eating sapless food. –2 macerating the body.

अरसिक *a.* 1 Devoid of taste, sapless, insipid, flavourless (of a thing). –2 Void of feeling or taste, dull, unfeeling, inappreciative, insensible to the charms (of poetry &c.); अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख Udb.

अरसीठक्कुरः N. of a poet (mentioned in Śārṅgadhara's anthology).

अरहस् *n.* Absence of secrecy.

अरहायते Den. A. To become known.

अराग, –अरागिन् *a.* Cool, dispassionate; तमहमरागमकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे Ve. I. 4.

अराजक *a.* Having no king, anarchical; नाराजके जनपदे Rām. 2. 67. 9–28; Ms. 7. 3; अराजके जीवलोके दुर्बला बलवत्तरैः । पीड्यन्ते न हि वित्तेषु प्रभुत्वं कस्यचित्तदा ॥ Mb.; शौर्य राज्यमराजकम् Chāṇ. 57.

अराजन् *m.* Not a king. –Comp. –भोगीन *a.* not fit for the use of a king. –स्थापित *a.* not established by a king, illegal.

अराजिन् *a.* Ved. Unchecked, unrestrained, or without splendour; पर्वतों अराजिनः Rv. 8. 7. 23.

अराटकी Ved. N. of the plant अजशृङ्गी (Mar. मेढशिंगी) एयमगन्नोषधीनां वीरुधां वीर्यावती । अजशृङ्ग्यराटकी तीक्ष्णशृङ्गी व्यृषतु Av. 4. 37. 6.

अरात् *ind.* Immediately; at once; वर्तन्ति यदनीक्या ते तेन सार्कं पतन्त्यरात् Śukra. 4. 1266

अरातिः [न राति ददाति सुखं, रा–क्ति, न. त.] 1 An enemy, foe; देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन् ह्रदाः पूरिताः Ve. 3. 33; अरातिं बह्रमन्यत R. 12. 89. (in the Veda) non-offering (of sacrifices), stinginess, hardness, malignity, malevolence, failure or adversity; malignity personified: evil spirit whose aim it was to defeat the good intentions and disturb the happiness of man (used in *f.*). –2 The number six. –3 The sixth position in (astronomy). –Comp. –दूषण, –दूषि, –ह *a.* Ved. destroying adversities or enemies; Av. 19. 34. 4. –भङ्गः destruction of enemies.

अराति(ती)यति Den. P. Ved. To desire not to offer; to act like an enemy, act maliciously; अश्रो यो नो अरातियात् Av. 4. 36. 1.

अरातीयत् *a.* Not offering, unfriendly, malicious, acting like an enemy.

अरातीयु *a.* Ved. Not accustomed to offer; inimical; अरातीयोर्भ्रातृव्यस्य दुर्हार्दो द्विषतः शिरः Av. 10. 6. 1.

अरातीवन् *a.* Not offering; unfriendly, malicious, hostile, inimical.

अराद्धिः *f.* Transgression, sin, offence; envy. पार्यविदानमराद्ध्या Vaj. 30. 9.

अराधस् *a.* [राधः: धनम्–Nir. न. ब.] Poor, not able to perform sacrifices, stingy; hard.

अराम *a.* Disagreeable, unpopular; एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति. Rām. 2. 9. 33

अराय *a.* [नास्ति रा धनं यस्य वेदे षत्वसमासः] 1 Devoid of wealth, without sacrificial gifts. –2 Stingy, niggardly. –यः, –यी Any malignant or evil spirit; अरायि काणे विकटे Rv. 10. 155. 1.

अराल *a.* [ऋ-विच् अरं आलाति, ला क] Spreading like the spokes of a wheel, curved, crooked; 'अरालः कुटिलं मतः इति' मेदिनीकरः; Mal. 9. 34; पादावरालाङ्गुली M. 2. 3. –लः 1 A bent or crooked arm. –2 The resin of the plant Shorea Robusta (सर्जरसः; Mar. राळ). –3 An elephant in rut. –ला 1 An unchaste woman, harlot, courtezan. –2 A modest woman (अधृष्टा). –Comp. –केशी a woman with curled hair; भित्वा निराकामदरालकेश्याः R. 6. 81. –पक्ष्मन् *a.* having curved eyelashes; करोति लक्ष्यं चिरमस्य चक्षुषो न वक्त्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः Ku. 5. 49.

अरावन् *a.* Ved. Not offering, malignant, epithet of evil spirits. अपघ्नन्तो अराव्णः Rv. 9. 13. 9. यो अस्मभ्यमरावा Rv. 9. 21. 5.

अराष्ट्रम् Loss of a royal power or sovereignty.

अरि *a.* [ऋ-इन्] Moving, going, reaching; obtaining, aspiring, devoted to, zealous (Ved.). –रिः 1 An enemy, foe (cf. Uṇ. 4. 138); (used in the Veda like an adjective in the sense of 'ungenerous', 'malicious', 'not worshipping or devoted', 'hostile'); विजितारिपुरःसरः R. 1. 59, 61; 4. 4. –2 An enemy of mankind (said of the six feelings which disturb man's mind); कामः क्रोधस्तथा लोभो मदमोहौ च मत्सरः; कृतारिषड्वर्गजयेन Ki. 1. 9. –3 A species of खदिर or Mimosa (विट्खदिर; Mar. शेण्या खैर). –4 N. of the number six (from the six enemies). –5 N. of a condition in astronomy. –6 Any part of a carriage.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–7 A wheel, also a disk, अन्योऽन्यहस्तकलितैः कति मूर्तिभेदाः, शम्भोर्हरेरिव गदारिगणेजशङ्खैः Lila. –8 A lord, master. –9 The wind. –10 A pious or religious man. –**Comp.** –**कर्षण** *a.* tamer or subduer of enemies. –**कुलम्** 1 a host of enemies. –2 an enemy. –**केलिः** Sport of a foe, sexual enjoyment cf. अरिकेलिः शत्रुलीला स्त्रीरत्योश्चापि कीर्तितः Nm. –**गूर्त** *a.* Ved. ready for the destruction of enemies; praised by devoted men or worshippers. –**घ्नः** destroyer of enemies. –**चिन्तनम्**, –**चिन्ता** schemes directed against enemies; administration of foreign affairs. –**त्र** *a.* protecting from enemies. –**धायस्** *a.* possessed by lords only (*i. e.* very precious) –**नन्दन** *a.* "an enemy's joy", affording triumph to an enemy. –**निपातः** invasion made by enemies. –**भद्रः** the foremost or most powerful enemy; प्रपच्छ भद्रं विजितारिभद्रः R. 14. 31. –**मर्दः** 'crushing enemies, N. of a plant (कासमर्द; Mar. कासविंदा). –**मर्दन** *a.* crushing or trampling foes, destroying enemies. –**मेदः** N. of a tree (विट्खदिर; Mar. शेण्या खैर); N. of a country; Bri. S. 14. 2. –**मेदकः** N. of an insect bred in excrement. –**स्थानकम्** consternation, defeat. –**सूदनः**, –**हन्**, –**हिंसकः** destroyer of enemies; पूजार्हावरिसूदन Bg. 2. 4. हरिहयोऽरिहयोगविचक्षणः R. 9. 18.

अरिंदम *a.* [अरीन् दाम्यति दमयति वा; खच् मुमागमश्च] Subduer of enemies, victorious, conquering.

अरिक्त *a.* Not empty, abundant; तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यम् Bhāg. 8. 15. 6.

अरिक्थभाज्, अरिक्थीय *a.* Not entitled to a share in the ancestral property (as an heir incapacitated by impotence &c.).

अरिणिन *m.* A cock.

अरित् [ऋ-तृच्-इडागमः] A rower, helmsman (Ved.).

अरित्र *a.* [गच्छत्यनेन; ऋ-इत्र P. III. 2. 184.] Ved. 1 Propelling, urging onwards. –2 Protecting on all sides. –**त्रम्** An oar; लोलैररित्रैश्चरणैरिवाभितः Śi. 12. 71. –2 A rudder, helm: नावा चापि यथा प्राज्ञो विभागज्ञः स्वरित्रया Mb. 14. 50. 27. –3 A ship, boat. 4 A part of a carriage. –5 A Soma vessel. –**त्रः** A Soma vessel. [cf. L. *aratrum* Gr. *eretmos*]. –**Comp.** –**गाध** *a.* 'oardeep', shallow (water). –**परण** *a.* Ved. crossing by means of oars.

अरिन् *m.* (**रि**) A wheel; discus: नदारिशङ्खाब्जधरम् Rāmatāpanīya Upaniṣad 92.

अरिप्र *a.* [रिप्रं पापनाम Nir., तन्नास्ति यस्य] Ved. Sinless, spotless, blameless.

अरिफित *a.* Not changed to र् (said of the Visarga) Prātiśākhya.

अरिमम् [न रिष्यते विच्छिद्यते] A continuous down-pour of rain. –**मः** A sort of disease in the anus.

अरिषण्य *a.* Ved. Not harming or injuring, inoffensive.

अरिषण्यत् *a.* Ved. Not being hurt or injured.

अरिष्ट *a.* 1 Unhurt; perfect, complete; imperishable, undecaying, secure, safe; अरिष्टं गच्छ पन्थानम् Rām. 1. 24. 3; अरिष्टं मार्गमातिष्ठन् पुण्यं वा तु निषेवितम् Rām. –2 Auspicious, अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यां हतः कर्णो महारथः Mb. 8. 66. 2. –3 unauspicious; अरिष्टमैन्द्रं निशितम् Rām. 6. 67. 164. –**ष्टः** 1 A heron (कङ्क). –2 A raven, crow. –3 An enemy; अरिष्टस्त्वाष्ट्रस्य Mv. 4. 18. –4 N. of various plants:– (*a*) the soap-berry tree (Mar. रिठा); कुतपानामरिष्टकैः (शुद्धिः) Ms. 5. 120. (*b*) another plant (Mar. निंब) Rām. 2. 94. 9. Bhāg. 8. 2. 12. –5 Garlic. –6 A distilled mixture. –7 N. of a demon killed by Kriṣṇa; a son of Bali. –**ष्टा** 1 A bandage. –2 N. of a medical plant (कटुका). –3 N. of a daughter of Dakṣa and one of the wives of Kaśyapa, and mother of गन्धर्वs. –**ष्टम्** 1 Bad or ill luck, evil, misfortune, calamity. –2 A portentous phenomenon foreboding misfortune, unlucky omen (such as earth-quake). –3 Unfavourable symptom, especially of approaching death; रोगिणो मरणं यस्मादवश्यं भावि लक्ष्यते । तल्लक्षणमरिष्टं स्यादिष्टमप्यभिधीयते ॥ cf. also Pātañjala Yogadarśana 3. 22. –4 Good fortune or luck, happiness. –5 The lying-in-chamber, delivery-room, women's apartments; कर्मारारिष्टशालासु ज्वलेदग्निः सुरक्षितः Mb. 12. 69. 49; (अन्तःपुरम्): अपरस्नान इवारिष्टं प्रविवेश गृहोत्तमम् Rām. –6 Butter-milk. –7 Spirituous liquor; ग्लानिच्छेदी क्षुत्प्रबोधाय पीत्वा रक्तारिष्टम् Śi. 18. 77. cf.... अरिष्टं सूतिकागृहे । अशुभे निम्बवृक्षे च शुभे तक्राङ्कयोः पुमान् । काके च फेनिले नीचे व्यसनेऽनर्थलम्बयोः । भाग्यहीने... Nm. –**Comp.** –**असु** *a.* Ved. having one's life unhurt. अरिष्टासु सचेवहि बृहते वाजसातये Av. 14. 2. 72. –**गातु** *a.* Ved. dwelling securely चाऽरिष्टगातुः स होता सहोभरिः Rv. 5. 44. 3. –**गृहम्** the lying-in-chamber. –**ग्राम** *a.* Ved. of undivided group, having a complete troop; अरिष्टग्रामाः सुमतिं पिपर्तन Rv. 1. 166. 6. –**ताति** *a.* Ved. making fortune or happy, auspicious. (–**तिः** *f.*) safeness, security, succession of good fortune, continuous happiness (अरिष्टं करोतीति तातिः; अरिष्टस्य भावो वा शिवशमरिष्टस्य करे P. IV. 4. 143-4 Sk.); तदत्रभवता निष्पन्नाशिषां काममरिष्टतातिमाशास्महे Mv. 1. –**दुष्टधी** *a.* apprehensive of death, alarmed at the approach of death. –**नेमिः** N. of the 22nd तीर्थंकर of the Jainas; N. of the brother of Garuḍa. –**पुरम्** N. of a place; cf. अरिष्टाश्रितपुरम् P. VI. 2. 100. –**भर्मन्** *a.* granting security; देवैर्भिर्देव्यदितेऽरिष्टभर्मन्ना गहि Rv. 8. 18. 4. –**मथनः** N. of Śiva or Viṣṇu. –**शय्या** a lying in couch; अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा R. 3. 15. –**सूदनः**, –**हन्** *m.* killer of Ariṣṭa, epithet of Viṣṇu.

अरिष्टकः = अरिष्टः The soap-berry tree.

अरिष्टिः *f.* Security; safety; स्वाय लोकायारिष्ट्यामिच्छेत् Bri. Up. 1. 4. 16.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अरिष्यत् *a.* Not hurt.

अरीळ्ह *a.* (= अरीढ) Ved. Not licked; अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता Rv. 4. 18. 10.

अरुः 1 The sun. -2 N. of a plant (रक्तखदिर).

अरुंषिका [अरुंषि मर्मस्थानान्यधिकृत्य जाता] Scab on the head (Mar. खवडे) Suśr.

अरुच *a.* Ved. Lightless, dark; अयं रोचयदरुचो रुचानो Rv. 6. 39. 4.

अरुचिः *f.* 1 Aversion, dislike in general; क सा भोगानामुपर्यरुचिः K. 146. -2 Want of appetite, disrelish, disgust; सन्निपातक्षयश्वासकासहिक्कारुचिप्रणुत् Suśr. -3 Absence of a satisfactory explanation.

अरुचिर, अरुच्य *a.* Disagreeable, disgusting.

अरुज् *a.* 1 Free from disease, sound, healthy. कोऽरुक् कोऽरुक् कोऽरुक् ऋतभुङ् मितभुगशाकभुक्कोऽरुक् Udb. -2 Not fostering (as a boil).

अरुग्ण *a.* Not broken, not diseased, sound. रुजदरुग्णं वि वलस्य सानुम् Rv. 6. 39. 2.

अरुज *a.* 1 Sound, healthy; यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजम् Bh. 3. 88. v. l. -2 Not breaking, not suppurating. -3 That which destroys a disease. विषेभ्यः खलु सर्वेभ्यः कर्णिकामरुजां स्थिराम् । Suśr. -4 Painless. -5 Brisk, gay; त्वत्कृते न हि सर्वं स्यात्प्रशान्तमरुजं जगत् Rām. 7. 84. 16. -जः N. of a plant (आरग्वध; Mar. बाहवा).

अरुण *a.* (-णा, -णि *f.*) [ऋ-उनन्; cf. Uṇ. 3. 60] 1 Reddish brown, tawny, red, ruddy (of the colour of the morning as opposed to the darkness of night); प्रत्याख्यातविशेषकं कुरबकं श्यामावदातारुणम् M. 3. 5; नयनान्यरुणानि घूर्णयन् Ku. 4. 12. -2 Perplexed, embarrassed. -3 Dumb. -णः 1 Red colour, the colour of the dawn or morning twilight. -2 The dawn personified as the charioteer of the Sun; आविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2, 7. 4; विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44; R. 5. 71. [Aruṇa is represented as the elder brother of Garuḍa, being the son of Vinatā by Kaśyapa. Vinatā prematurely hatched the egg and the child was born without thighs, and hence he is called *Anūru* 'thighless', or *Vipāda* 'footless'. He cursed his mother that since she had brought him forth before the due season she would be a slave to her rival Kadrū; but at her earnest entreaties, he modified the curse and said that her next son would deliver her from bondage. Aruṇa now holds the office of the charioteer of the Sun. His wife was Śyenī, who bore him two sons Sampāti and Jaṭāyu.] -3 The Sun; रागेण बालारुणकोमलेन Ku. 3. 30, 5. 8; संसज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः; R. 5. 69; Ś. 1. 31 अरुणकरस्थायतेऽन्तर्गृहे Bu. Ch. 5. 87. -4 A kind of leprosy with red spots and insensibility of the skin. -5 A little poisonous creature Bhāg. 8. 10. 10. -6 N. of a plant पुंनाग; also a synonym of अर्क q. v. -7 Molasses (गुड). -8 N. of a peak of the Himālaya situated to the west of Kailāsa. -9 N. of one of the 12 Ādityas, the one presiding over Māgha. -10 N. of a sage; उद्दालकोऽरुणात् Bṛi. Up. 6. 5. 3. -णा 1 N. of several plants; (*a*) अतिविषा (Mar. अतिविख); (*b*) Madder (मञ्जिष्ठा); (*c*) त्रिवृत् commonly called Teori; (*d*) a black kind of the same (श्यामाका); (*e*) bitter apple (इन्द्रवारुणी); (*f*) the Gunja plant that yields the red and black berry (गुंज) used as a weight by jewellers &c. (*g*) मुण्डितिका cf. अरुणः कपिले कुष्ठे सन्ध्यारागेऽर्कसारथौ। अव्यक्तरागे निःशब्दे द्रव्ये त्रिषु निरूपितः। स्त्रियामतिविषाश्यामामञ्जिष्ठात्रिवृतासु च। Nm. -2 N. of a river. -णी 1 A red cow (Nir.). -2 The early dawn. -णम् 1 Red colour; दिविस्पृश्यात्यरुणानि कृण्वन् Rv. 10. 168. 1. -2 Gold; अम्भो अरुणं रजतम् Av. 13. 4. 51. -3 Saffron. -Comp. -अग्रजः N. of Garuḍa (अरुणः अग्रजो यस्य). -अनुजः, -अवरजः N. of Garuḍa, younger brother of Aruṇa. -अर्चिस् *m.* the sun. -अश्व *a.* having red horses, epithet of the Maruts. -आत्मजः 1 son of Aruṇa, N. of Jaṭāyu. -2 N. of Saturn, Sāvarṇi Manu, Karṇa, Sugrīva, Yama and the two Aśvins. (-जा) N. of Yamunā and Tāpti. -ईक्षण *a.* red-eyed. -उदकम् N. of a lake. (-का) N. of a river. -उदयः break of day, dawn; चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते. -उपलः a ruby. -कमलम् a red lotus. -केतुब्राह्मणम् Name of the Brāhmaṇa of अरुणाः केतवाः Ait. Anukr. -चूडः A cock. -ज्योतिस् *m.* N. of Śiva. -दूर्वा reddish fennel. -पराशराः Name of the followers of a Vedic शाखा; अरुणपराशरा नाम शाखिनः ŚB. on MS. 7. 1. 8. -प्रिय *a.* 'beloved of red flowers and lotuses', N. of the sun. (-या) 1 the Sun's wife. -2 shadow. -प्सु *a.* [अरुणं प्सु रूपं यस्य] Ved. of reddish shape or colour. -बभ्रु *a.* reddish-yellow. -युज *a.* furnished with red rays of light, epithet of the dawn. -लोचन *a.* red-eyed. (-नः) a pigeon. -सारथिः 'having Aruṇa for his charioteer', the Sun.

अरुणित, अरुणीकृत *a.* Reddened, dyed red, impurpled; स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् Ku. 5. 11.

अरुणिमन्, *m.* **अरुणता** Redness, red colour; अरुणिम्ना पिहितोऽपि शुक्रभावः Bv. 2. 180.

अरुणीयः, -°योगः The 25th Upaniṣad of the Atharvaveda.

अरुद्ध *a.* Not hindered.

अरुत *a.* Ved. Not to be broken.

अरुंतुद *a.* [अरूंषि मर्माणि तुदति; अरुस्-तुद्, खश् मुमागमश्च विध्वरुषोस्तुदः P. III. 2. 35; अरुर्द्विषदजन्तस्यमुम् VI. 3. 67] 1 Cutting or wounding the vital parts, inflicting wounds, corrosive, painful, sharp (fig. also); caustic; अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71; Ki. 14. 55; Si. 2. 109. -2 Acrimonious, sour (disposition); नारुंतुदः स्यादार्तोऽपि Ms. 2. 161.

अरुन्धती [न रुन्धती प्रतिरोधकारिणी] 1 A medicinal climbing plant. -2 N. of the wife of Vasiṣṭha;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजम् R. 1. 56. -3 The morning star personified as the wife of Vasiṣṭha; one of the Pleiades. -4 N. of the daughter of प्राचेनसदक्ष, one of the 10 wives of Dharma. [In mythology Arundhatī is represented as the wife of the sage Vasiṣṭha, one of the 7 sages. She was one of the 9 daughters of Kardama Prajāpati by Devahūti. She is regarded as the highest pattern of conjugal excellence and wifely devotion and is so invoked by the bridegroom at nuptial ceremonies. Though a woman she was regarded with the same, even more, veneration as the Saptarṣis; cf. Ku. 6. 12; तामगौरवभेदेन मुनीश्चापश्यदीश्वरः। स्त्री पुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम्॥ cf. also Janaka's remarks in U. 4. 10. She, like her husband, was the guide and controller of Raghu's line in her own department and acted as guardian angel to Sitā after she had been abandoned by Rāma. It is said that Arundhatī (the star) is not seen by persons whose end has approached. cf. Suśruta. न पश्यति सनक्षत्रां यस्तु देवीमरुन्धतीम्। ध्रुवमाकाशगङ्गां च नं वदन्ति गतायुषम्॥; See H. 1. 66. also]. -5 The tongue (personified). -**Comp.** -**जानिः**, -**नाथः** -**पतिः** N. of Vasiṣṭha one of the seven Riṣis or stars in the Ursa Major. -दर्शनन्यायः see under न्याय.

अरुष्-ष्ट *a.* Not angry, calm.

अरुष *a.* 1 Not angry. -2 Shining, bright; reddish. -3 Unhurt. -4 Moving, going about (as a horse). -**षः** 1 The red horse of Agni; a flame. -2 The Sun; the day as presided over by the Sun. अरुषस्य दुहितरा विरूपे Rv. 6. 49. 3. -3 The red storm-cloud. -**षी** 1 The dawn. -2 A flame. -3 N. of the wife of Bhrigu and mother of Aurva.

अरुष (ष्य) ति Den. P. To go.

अरुष्कः [अरुर्मर्मस्थानं कायति पीडयति] N. of a tree (भल्लातक; *Mar.* बिब्बा).

अरुस् [ऋ-उस् Uṇ. 2. 116] Wounded, sore. *m.* (-**रुः**) 1 The Arka tree. -2 Red *Khadira*. *n.* 1 A vital part. -2 A wound, sore (*m.* also). -3 An eye. -**Comp.** -**कर** *a.* [अरुस्-कृ-टः P. III. 2. 21] causing or inflicting wounds, wounding. अरुष्करो घातुके च व्रणकार्ये ...Nm. (-**रः**) N. of a tree अरुष्क q. v. (-**रम्**) the nut of this tree. -**कृत** *a.* wounded, hurt.

अरुसिका Eruption on the scalp with acute pain.

अरुहा N. of a plant (भूम्यामलकी; Mar. भुयआंवळी).

अरूक्ष *a.* Not hard, soft; bland.

अरूक्षित, अरूक्ष्ण, *a.* Ved. Soft, tender, supple; अरूक्षितं दश आ रुपे अत्रम् Rv. 4. 11. 1; संस्पर्शेऽरूक्ष्णमस्तु ते Av. 8. 2. 16.

अरूप *a.* 1 Formless, shapeless. -2 Ugly, deformed. -3 Dissimilar, unlike. -**पम्** 1 A bad or ugly figure. तामरूपामसतीं भक्षयिष्यामि मानुषीम् Rām -2 The Pradhāna of the Sāṅkhyas and Brahman of the Vedāntins. -4 Not possessed of द्रव्य and देवता; अरूपः शब्दः श्रूयमाणः &c. SB. on MS. 4. 4. 1. (It may be observed that द्रव्य and देवता form the रूप or form of a sacrifice). -**Comp.** -**हार्य** *a.* not to be attracted or won over by beauty; अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात् Ku. 5. 53.

अरूपक *a.* Without any figure or metaphor, not figurative, literal.

अरूपता, -त्वम् Shapelessness, deformity, dissimilarity.

अरूपिन् *a.* Shapeless, formless; वाधाद्यामुरसैन्यानामप्रमेयानरूपिणः Rām. 1. 21. 16.

अरूषः [ऋ-ऊषन् Uṇ. 4. 73] 1 The sun. -2 A kind of serpent.

अरे *ind.* An interjection of (*a*) calling to inferiors; आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः, न वा अरे पत्युः कामायास्याः पतिः प्रियो भवति Sat. Br. (said by Yājñavalkya to his wife Maitreyī); Bri. Up 2. 4. 4. (*b*) of anger; अरे महाराजं प्रति कुतः क्षत्रियाः U. 4; (*c*) of envy.

अरेणु *a.* 1 Not dusty; not soiled with dust, not touching the dust (of the earth). -2 Not earthly, celestial; स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्ये Rv. 1. 56. 3. *n.* (**णु**) What is not dust, the ether. -**णुः** (pl.) The gods; त्वं चिदश्वं न वाजिनमरेणवो यमत्नत Rv. 10. 143. 2.

अरेपस् *a.* [नास्ति रेपः पापं यस्य] 1 Sinless, spotless. -2 Clear, pure, bright.

अरेरे *ind.* An interjection of (*a*) calling out angrily; अरेरे दुर्योधनप्रमुखाः कुरुबलसेनाप्रभवः Ve. 3; अरेरे वाचाट *ibid*; or of (*b*) addressing inferiors or by way of contempt; अरेरे राधागर्भभारभूत सूतापसद *ibid*.

अरोक *a.* [न. ब.] 1 Without holes (अच्छिद्र). -2 Without splendour, obscured, dim. -**Comp.** -**दत्**, -**दन्त** *a.* [विभाषाश्यावारोकाभ्याम् P. V. 4. 144] 1 having black teeth. -2 having thickset teeth (निबिडदन्त).

अरोग *a.* Free from disease, healthy, sound, well; अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः Suśr. -**गः** Sound health; न नाममात्रेण करोत्यरोगम् H. 1. 146.

अरोगण *a.* Ved. 1 Freeing from disease; तेषामसि त्वमुत्तममनास्रावमरोगणम् Av. 2. 3. 2. -2 Free from disease.

अरोगत्वम् Healthiness; यमो दण्डादवध्यत्वमरोगत्वं च दत्तवान् Rām. 7. 36. 16.

अरोगिन्, अरोग्य *a.* Healthy.

अरोचक *a.* (-**चिका** *f.*) 1 Not shining or bright. -2 Causing loss of appetite, producing loathing or disgust. -**कः** Loss of appetite; disgust, loathing.

अरोचकिन् *a.* Suffering from loss of appetite or indigestion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अरोचमान *a.* Not shining. -2 Not attached: तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते Ms. 3. 62.

अरोचिष्णु *a.* Not shining, dark. -2 Disagreeable, ugly.

अरोषः Absence of anger, calmness.

अरौद्र *a.* Not terrible or fierce: an epithet of Viṣṇu.

अर्क् 10 P. [अर्कयति, अर्कयितुम्, अर्कित] 1 To heat or warm. -2 To praise.

अर्क *a.* [अर्च्-घञ्-कुत्वम् Uṇ. 3. 40.]. Fit to be worshipped (अर्चनीय). **-र्कः** 1 A ray of light, a flash of lightning (Ved.). -2 The sun: आविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2. -3 Fire. य एवमेतदर्कस्यार्कत्वं वेद Bṛi. Up. 1. 2. 1. -4 A crystal; पुष्पार्ककेतकाभाश्च Rām. 2. 94. 6. -5 Copper. -6 Sunday. -7 Membrum virile. एवा ते शेपः सहसायमर्कोऽङ्गेनाङ्गं संसमकं कृणोतु Av. 6. 72. 1. -8 N. of the sun-plant, Calatropis Gigantea (Mar. रुई), a small tree with medicinal sap and rind; अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमल्लिकाकुसुमम् Ś. 2. 9; यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः। सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदापुष्पफलोऽपि सन् Pt. 1. 51. अर्के चेन्मधु विन्देत ŚB. on MS. -9 N. of Indra. -10 A sort of religious ceremony. -11 Praise, hymn: praising, extolling, song of praise. -12 A singer (Ved. in these two senses). -13 A learned man. -14 An elder brother. -15 Food (अर्कम् also). -16 N. of Viṣṇu. -17 A kind of decoction. -18 The seventh day of a month. -19 The उत्तराफल्गुनी asterism. -20 The number 12. -21 The sun-stone (सूर्यकान्त); मसारगल्वर्कमयैर्विभङ्गैर्विभूषितं हेमनिबद्धचक्रम् Mb. 12. 46. 33. cf. अर्कोऽर्कपर्णे स्फटिके ताम्रे सूर्ये दिवस्पतौ। ज्येष्ठभ्रातरि शुक्रेऽर्कपादपे च पुमान् भवेत्॥ Nm. --**Comp.** **-अंशः, -कला** a digit or 12th part of the sun's disc. **-अश्मन्** *m.* **-उपलः** 1 the sun-stone, heliotrope, girasol. -2 a sort of crystal or ruby. **-आह्वः** the swallow wort. **-इन्दुसंगमः** the time of conjunction of the sun and moon (दर्श or अमावास्या). **-कान्तः** A class of eleven storeyed buildings; Māna. 29. 25-34. **-कान्ता** 1 N. of a plant commonly called हुड्हुडिया. -2 sun's wife. -3 sun's shadow. **-कुण्डतीर्थम्** N. of a Tīrtha; Skanda P. **-क्षेत्रम्** 1 the field of the sun; the sign *Leo*, presided over by the sun. -2 N. of a holy place in Orissa. **-ग्रहः** The eclipse of the sun; Bṛi. S. **-ग्रीवः** N. of the Sāman. **-चन्दनः** a kind of red sandal (रक्तचन्दन). **-चिकित्सा** Arka's work on medical science. **-जः** epithet of Karṇa, Yama, Sugrīva. (**-जौ**) the two Aśvins regarded as the physicians of Heaven. **-तनयः** 'a son of the sun', an epithet of Karṇa, Yama, Manu Vaivasvata, Manu Sāvarṇi and Saturn; see अरुणात्मज. (**-या**) N. of the rivers Yamunā and Tāpti. **-त्विष्** *f.* light of the sun. **-दिनम्, -वासरः** Sunday. **-दुग्धम्** milky sap or exudation of *Arka*. **-नन्दनः, -पुत्रः, -सुतः, -सूनुः** N. of Saturn, Karṇa or Yama. **-नयन** *a.* one whose eyes are difficult to be gazed at. (**-नः**) an epithet of Virat Puruṣa. **-नामन्** *m.* the red *arka* tree. **-पत्रः, -पर्णः** N. of the plant अर्क. (**-त्रा**) a kind of birthwort (सुनन्दा, अर्कमूला) with wedge-shaped leaves. (**-त्रम्, -र्णम्**) the leaf of the अर्क plant. **-पादपः** N. of a plant (निम्ब); another tree (आकन्द). **-पुष्पम्** a flower of *arka* **-पुष्पाद्यम्** N. of a Sāman. (**-ष्पी**), **-पुष्पिका** N. of a plant (कुटुम्बिनी) **-पुष्पोत्तरम्** N. of a Sāman. **-प्रकाश** *a.* Bright like the sun; Mb. **-प्रिया** N. of a plant (जव). **-बन्धुः, -बान्धवः** 1 N. of Buddha Śākyamuni, meaning सूर्यवंश्यः, cf. शुद्धोदनो नाम नृपोऽर्कबन्धुः Bu. Ch. 9. 9. -2 a lotus (the sun-lotus). **-भम्** 1 an asterism influenced by the sun. -2 the sign *Leo*. -3 उत्तराफल्गुनीनक्षत्र. **-भक्ता** -°कान्ता q. v. **-मण्डलम्** disc of the sun. **-मूलः, -ला** = °पत्राः विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः Bh. 2. 100. **-रेतोजः** Revanta, the son of Sūrya. **-लवणम्** Saltpetre. **-वर्षः** a solar year. **-वल्लभः** 1 N. of a plant (बन्धूक; Mar. दुपारी). -2 a lotus. **-विवाहः** marriage with the *arka* plant (enjoined to be performed before a man marries a *third* wife, who thus becomes his fourth); चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयोऽर्कं समुद्वहेत् Kaśyapa. **-वेधः** N. of a tree (तालीशपत्र). **-व्रतः, -तम्** 1 a vow performed on माघशुक्लसप्तमी. -2 the law or manner of the sun; when a king exacts taxes from his subjects only to add to their material comforts and happiness, just as the sun draws up water during 8 months of the year, only to give it back increased a thousandfold, he is said to follow अर्कव्रत; अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः। तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत्॥ Ms. 9. 305; cf. R. 1. 18 (the point of comparison may also be the imperceptible way in which the sun absorbs water, see Pt. 1. 221). **-शोकः** Ved. brilliancy of rays. **-सातिः** *f.* 1 finding of rays. -2 poetical inspiration; finding out hymns; स्पन् कविरिन्द्रार्कसातौ Rv. 1. 174. 7. **-सोदरः** 'brother of the sun', an epithet of Airāvata. **-हिता** =°कान्ता q. v.

अर्कवत् *a.* Containing flashes of lightning.

अर्किन् *a.* Ved. 1 Shining, bright; इयं या नीच्यर्किणी Rv. 8. 101. 13. -2 Praising; बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः Rv. 1. 7. 1. -3 Praised or worshipped.

अर्कीय, अर्क्य *a.* [अर्क-छः अर्च्-ण्यत् कुत्वम्] 1 Belonging to *arka*. -2 To be praised or worshipped.

अर्गडः = अर्गल below.

अर्गलः,-ला,-ली,-लम् [अर्ज् कलच् न्यङ्क्वादि° कुत्वम् Tv.] 1 A wooden bolt, pin, bar &c. (for fastening a door or the cover of a vessel), a bolt, latch, bar; पुरार्गलादीर्घभुजो बुभोज R. 18. 4; 16. 6; अनायतार्गलम् Mk. 2; ससंभ्रमेन्द्रद्रुतपातितार्गला निमीलिताक्षीव भियाऽमरावती K. P. 1; दत्तं च बहिरर्गलम् Ks. 4. 62 bolted from without; oft. used figuratively in the sense of a bar, impediment, something intervening as an obstruction; वाक्यार्गलया निवारिताः Pt. 2; Śi. 2. 118; ईप्सितं तदवज्ञानाद्विद्धि सार्गलमात्मनः R. 1. 79 obstructed; वार्यर्गलभङ्ग इव प्रवृत्तः 5. 45; कण्ठे केवलमर्गलेव

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

निहिता जीवस्य निर्गच्छन्तः K. P. 8; see अनर्गल also. -2 A wave or billow. -3 The leaf of a door (कपाटम्). -4 A kind of 'stotra' or hymn.

अर्गलिका A small door-pin, small bolt.

अर्गलित *a.* Fastened by a bolt, chained, bolted; °द्वार K. 357.

अर्गलीय, -ल्य *a.* Belonging to a bolt or pin.

अर्घ् 1 P. [अर्घति, अर्घितुं, अर्घित] To be worth, have value, to cost; परीक्षका यत्र न सन्ति देशे नार्घन्ति रत्नानि समुद्रजानि Subhash.

अर्घः [अर्घ्-घञ्] 1 Price, value; कुर्युरर्घं यथापण्यम् Ms. 8. 398; Y. 2. 251; कुस्त्र्याः स्युः कुपरीक्षका हि मणयो यैरर्घतः पातिताः Bh. 2. 15 reduced in their true value, depreciated; so अनर्घ priceless; महार्घ very costly. -2 A material of worship, respectful offering or oblation to gods or venerable men, consisting of rice, Dūrvā grass &c. with or without water; दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घं पूर्णमञ्जलिम् Y. 1. 290; कुटजकुसुमैः कल्पितार्घाय तस्मै Me. 4; (the ingredients of this offering are :— आपः क्षीरं कुशाग्रं च दधि सर्पिः सतण्डुलम्। यवः सिद्धार्थकश्चैव अष्टाङ्गोऽर्घः प्रकीर्तितः॥ -तन्त्रम् cf. also रक्तबिल्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिदूर्वाङ्कुशैस्तिलैः। सामान्यः सर्वदेवानामर्घोऽयं परिकीर्तितः॥ -देवीपुराणम् and आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधु तथा दधि। रक्तानि करवीराणि तथा रक्तं च चन्दनम्। अष्टाङ्ग एष ह्यर्घो वै भानवे परिकीर्तितः॥ -काशीखण्डः cf. also अर्घः पूजाविधौ मूल्ये...। Nm. see अर्घ्य below. -Comp. -अपचयः The diminution of price. -अर्ह *a.* worthy of a respectful offering. -ईश्वरः Śiva. -दानम् presentation of a respectful offering. -बलाबलम् rate of price, proper price, the cheapness or dearness of articles, fall or rise in prices; गन्धानां च रसानां च विद्यादर्घबलाबलम् Ms. 9. 329. (cf. अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा...। Y. 2. 249.) -संख्यानम्, -संस्थापनम् fixing the price of commodities, appraising, assizes of goods; कुर्वीत चैषां (वणिजां) प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनं नृपः Ms. 8. 402.

अर्घीशः N. of Śiva.

अर्घ्य *a.* [अर्घ-यत् अर्घमर्हति] 1 Valuable; अनर्घ्य invaluable; अनर्घ्यमपि माणिक्यम् see s. v. -2 Venerable, deserving respectful offering; तानर्घ्यानर्घ्यमादाय दूरात्प्रत्युद्ययौ गिरिः Ku. 6. 50; Śi. 1. 14; Y. 1. 110. -र्घ्यम् 1 A respectful offering or oblation to a god or venerable person (see अर्घ); अर्घः पूजाविधिः तदर्थं द्रव्यम् अर्घ्यम् Sk.; अर्घ्यमस्मै V. 5.; ददतु तरवः पुष्पैरर्घ्यं फलैश्च मधुश्चुतः U. 3. 24; अर्घ्यमर्घ्यमिति वादिनं नृपम् R. 11. 69; 1. 44; Ku. 1. 58, 6. 50; (it often consists only of water given in a droṇa and forms part of the Madhuparka ceremony). -2 A kind of honey.

अर्घटम् Ashes.

अर्च् 1 U. (अर्चति-ते, आनर्च, आर्चीत्, अर्चितुम्, अर्चित) 1 (*a*) To adore worship, salute, welcome with respect; प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृङ्गान्तरं द्वारमिवार्थसिद्धेः R. 2. 21, 1. 6, 90; 4. 84, 12. 89; Ms. 3. 93; आर्चीद् द्विजातीन् परमार्थविन्दान् Bk. 1. 15, 14. 63; 17. 5; यस्यार्चन्त्यर्गा शासनम् Mv. 1. 29 honours, respectfully obeys. (*b*) To honour, *i. e.* decorate, adorn; स्वकुसुमैरर्चन्ति गोदावरीम् U. 2. 9. -2 To praise (Ved.) -3 To shine. 10 P. or *Caus.* 1 To honour, adore, worship; स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा Ku. 1. 59. -2 To praise. -3 To cause to shine; हर्यन्नुषसमर्चयः Rv. 3. 44. 2. -*Desid.* [अर्चिचिषति] To wish to worship; -With अनु to congratulate, hail with joy. -प्र 1 to praise, sing praises of. -2 to honour, worship; प्रानर्चुरर्च्यां जगदर्चनीयम् Bk. 2. 20; -*caus.* to honour. -सम् 1 to worship, adore. -2 to fix, settle, establish.

अर्च *a.* Ved. Shining; अस्मा एतद् दिव्यर्चेव मासा Rv. 6. 34. 4.

अर्चक *a.* [अर्च्-ण्वुल्] Worshipping, adoring. -कः A worshipper; गुरुदेवद्विजार्चकः Ms. 11. 224.

अर्चत्रि *a.* Ved. [अर्चं वेदे बाहु° अत्रि] Adorable, venerable (Sāy.); roaring aloud, singing loudly. अर्चत्रयो धुनयो न वीरा Rv. 6. 66. 10.

अर्चद्य *a.* Ved. to be praised or worshipped. अर्चद्यो मघवा नृभ्य उक्थैः Rv. 6. 24. 1.

अर्चन *a.* [अर्च्-ल्युट्] worshipping, praising. -नम्, -ना Worshipping, reverence or respect paid to deities and superiors.

अर्चनानस् *m.* N. of a Ṛiṣi belonging to the Atri family; नरा बिभ्रतावर्चनानसम् Rv. 5. 64. 7.

अर्चनीय, अर्च्य *pot. P.* [अर्च्-अनीयर्, ण्यत्] To be adored or worshipped, venerable, adorable, respectable. R. 2. 10; प्रानर्चुरर्च्यं जगदर्चनीयम् Bk. 6. 70.

अर्चयितव्य *a.* worthy of being worshipped or adored, adorable. गुरवोऽर्चयितव्याश्च पुराणं धर्ममिच्छता Mb. 12. 109. 21.

अर्चा [अर्च्-अङ्] 1 Worship, adoration; अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते Bhāg. 11. 2. 47. -2 An idol or image intended to be worshipped; मौर्यैर्हिरण्यार्थिभिरर्चाः प्रकल्पिताः Mbh. 5. 3. 99. (there is some dispute among scholars as to the precise meaning of this passage); अर्चापूजाप्रतिमयोः Nm.

अर्चिः *f.* [अर्च्-इन्] Ray, flame (of fire or of the morning twilight); आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवोषसि R. 12. 1; नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव च्छिन्नभूयिष्ठधूमा V. 1. 9.

अर्चिमत्, -वत् *a.* Ved. Shining; उत त्या मे रौद्रावर्चिमन्ता Rv. 10. 61. 15; उपक्षत्रमर्चिवत् Rv. 7. 81. 2.

अर्चित *p. p.* Worshipped, respected, honoured; R. 10. 55; Ms. 4. 235; स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा Ku. 1. 59.

अर्चितिन् *a.* Honouring, adoring.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अर्चिन् *a.* 1 Praising, honouring, worshipping. -2 Shining as a ray of light, radiating; स माया अर्चिना पदा Rv. 8. 41. 8. *m.* (-र्ची) A ray of light.

अर्चिस् *n.* (-र्चिः) [अर्च्-इसि Uṇ. 2. 107] 1 A ray of light, flame; यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरा Rv. 9. 67. 23; प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे R. 3. 14.-2 Light, lustre; प्रशमादर्चिषाम् Ku. 2. 20; Ratn. 4. 16. (said to be also *f.*) *f.* N. of the wife of कृशाश्व and mother of धूमकेतु. *m.* 1 A ray of light. -2 Fire. अर्चिर्मयूखशिखयोः......Nm.

अर्चिष्मत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] Flaming, brilliant, bright; अर्चिष्मतीः सन्ध्यामङ्गलदीपिकाः V. 3. 2. *m.* 1 Fire, the god of fire; जज्ञे तेजो महार्चिष्मान् पञ्चवर्णः प्रभावनः Mb. 3. 220. 3. -2 The Sun. अर्चिष्मानर्चितोऽत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः Rām. 5. 35. 12. -3 A sort of subordinate deity. -4 N. of Viṣṇu. -ती 1 N. of the town or world of Agni. -2 One of the 10 earths according to Buddhists.

अर्ज् 1 P. [अर्जति, आनर्ज, अर्जिष्यति, आर्जीत्, अर्जितुम्, अर्जित] 1 To procure, secure, gain, earn, usually in the *caus.* in this sense; पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत्स्वयमर्जितम् Y. 2. 118. -2 To take up; आनर्जुर्नृभुजोऽस्त्राणि Bk. 14. 74. 10 P. or *caus.* 1 To procure, acquire, obtain; स्वयमर्जित, स्वार्जित obtained by one's own exertions, self-acquired. -2 To work or manufacture, make, prepare (सतो गुणान्तराधानम्). -With अति 1 to allow, permit, let go. -2 to remove, despatch, make away with. -अनु to let go, set free, deliver. -अपि to add to. -अन्वव 1 to cause to go after or in a particular direction. -2 To visit with anything, overcome. -अत्यति to add, append; say something in addition to what is already said. -अव to permit to leave, release, let go. -उद् to drive out, remove. -प्र *caus.* to furnish, supply, procure.

अर्जक *a.* [अर्ज्-ण्वुल्] (-र्जिका *f.*) Procuring, acquiring; one who acquires or gets; अर्जको हंसमाहरेत् Smriti. -कः N. of several plants सितपर्णास, वर्वरीभेद; सामान्यतुलसी.

अर्जनम् [अर्ज्-ल्युट्] Getting, acquisition; अर्थानामर्जने दुःखम् Pt. 1. 163; अर्जयितृव्यापारोऽर्जनम् Dāy. B.

अर्जित *a.* Acquired, gained, earned. विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता Pt. अर्जितानां च रक्षणे (दुःखम्) Pt.

अर्जुन *a.* [अर्ज्-उनन् णिलुक् च Uṇ. 3. 58] (ना,-नी *f.*). 1 White, clear, bright, of the colour of day; अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च Rv. 6. 9. 1; पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम् Śi. 1. 6. -2 Silvery; यत्र वः प्रेङ्खा हरिता अर्जुना Av. 4. 37. 5. -नः 1 The white colour. -2 A peacock. -3 A sort of cutaneous disease. -4 A tree (Mar. अर्जुनसादडा), with useful rind; Mb. 3. 64. 3. -5 N. of the third Pāṇḍava who was a son of Kuntī by Indra and hence called ऐन्द्रि also. [Arjuna was so called because he was 'white' or 'pure in actions' (पृथिव्यां चतुरन्तायां वर्णो मे दुर्लभः समः। करोमि कर्म शुद्धं च तेन मामर्जुनं विदुः). He was taught the use of arms by Droṇa and was his favourite pupil. By his skill in arms he won Draupadī at her Svayaṃvara (see Draupadī). For an involuntary transgression he went into temporary exile and during that time he learnt the science of arms from Paraśurāma. He married Ulūpī, a Nāga Princess, by whom he had a son named Irāvat, and also Chitrāngadā, daughter of the king of Maṇipura, who bore him a son named Babhruvāhana. During this exile he visited Dvārakā, and with the help and advice of Kriṣṇa succeeded in marrying Subhadrā. By her he had a son named Abhimanyu. Afterwards he obtained the bow (Gāṇḍīva from the god Agni whom he assisted in burning the Khāṇḍava forest. When Dharma, his eldest brother, lost the kingdom by gambling, and the five brothers went into exile, he went to the Himālayas to propitiate the gods and to obtain from them celestial weapons for use in the contemplated war against the Kauravas. There he fought with Śiva who appeared in the disguise of a Kirāta; but when he discovered the true character of his adversary he worshipped him and Śiva gave him the Pāśupatāstra. Indra, Varuṇa, Yama and Kubera also presented him with their own weapons. In the 13th year of their exile, the Pāṇḍavas entered the service of the King of Virāṭa and he had to act the part of a eunuch, and music and dancing master. In the great war with the Kauravas Arjuna took a very distinguished part. He secured the assistance of Kriṣṇa who acted as his charioteer and related to him the Bhagavadgītā when on the first day of the battle he hesitated to bend his bow against his own kinsmen. In the course of the great struggle he slew or vanquished several redoubtable warriors on the side of the Kauravas, such as Jayadratha, Bhīṣma, Karṇa &c. After Yudhiṣṭhira had been installed sovereign of Hastināpura, he resolved to perform the Aśvamedha sacrifice, and a horse was let loose with Arjuna as its guardian. Arjuna followed it through many cities and Countries and fought with many kings. At the city of Maṇipura he had to fight with his own son Babhruvāhana and was killed; but he was restored to life by a charm supplied by his wife Ulupī. He traversed the whole of Bharatakhaṇḍa and returned to Hastināpura, loaded with spoils and tributes, and the great horse-sacrifice was then duly performed. He was afterwards called by Kriṣṇa to Dvārakā amid the internecine struggles of the Yādavas and there he performed the funeral ceremonies of Vasudeva and Kriṣṇa. Soon after this the five Pāṇḍavas repaired to heaven having installed Parikṣit -the only surviving son of Abhimanyu- on the throne of Hastināpura. Arjuna was the bravest of the Pāṇḍavas, high-minded, generous, upright, hand-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

some and the most prominent figure of all his brothers. He has several appellations, such as Pārtha, Guḍākeśa, Savyasāchī, Dhanañjaya, Phālguna, Kirītin, Jiṣṇu, Śvetavāhana, Gāṇḍivin &c. | cf. अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः । बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ॥ -6 N. of Kārtavīrya, slain by Paraśurāma. See कार्तवीर्य. -7 N. of a country Bṛi. S. 14. 25. -8 The only son of his mother. -9 N. of Indra. -10 N. of a tree, Terminalia Arjuna (Mar. अर्जन). The tree is rarer in south India. The colour of its bark is white. It is a forest-tree bearing fragrant flowers appearing in panicles like those of the Mango-tree. -**नी 1** A procuress, bawd. -2 A cow. नथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा Mb. 13. 73. 42. -3 A kind of serpent; अर्जुनि पुनर्वो यन्तु° Av. 2. 24. 7. -4 N. of Ushā, wife of Aniruddha. -5 N. of a river commonly called करतोया. -6 (न्यौ, -न्यः dual and pl.) N. of the constellation Phalgunī. अघासु हन्यन्ते गावोऽर्जुन्योः पर्युह्यते Rv. 10. 85. 13. -**नम् 1** Silver. वीरुद्भिष्टे अर्जुनं संविदानम् Av. 5. 28. 5. -2 Gold. -3 Slight inflammation of the white of the eye. -4 Grass. -**नाः** (Pl.) The descendants of Arjuna; cf. अर्जुनः ककुभे पार्थे कार्तवीर्यमयूरयोः । मातुरेकसुते वृक्षे धवले नयनामये । तृणभेदे गवि स्त्री स्यात्...Nm. -**Comp.** -**अभ्र** N. of a medicament. -**ईश्वरतीर्थम्** N. of a holy place. Siva P. -**उपमः** the teak tree; also शाकद्रुम and महापत्रास्यवृक्ष. -**काण्ड** *a.* having a white stem or appendage. बभ्रोरर्जुनकाण्डस्य यवस्य ते Av. 2. 8. 3. -**च्छवि** *a.* white, of a white colour. -**ध्वजः** 'whitebannered', N. of Hanūmat. -**पाकी** N. of a plant and its fruits. -**बदरः** The fibre of the Arjuna plant; अर्जुनबदरा मेखलाः क्रियन्ताम् । ŚB. on MS. 9. 4. 25 -**मिश्रः** Name of a commentator on the Mb. -**सखिः** (L.) Kriṣṇa. -**सिंहः** N. of a prince (Inscriptions).

अर्जुनक *a.* Belonging to Arjuna. -**कः** A worshipper of Arjuna.

अर्जुनस *a.* [तृणादिगण] Overgrown with Arjuna plants.

अर्ण *a.* [ऋ-न] **1** Being in motion, agitated; restless -2 Foaming, effervescing. -**र्णः 1** A flood, stream; water (Ved.). -2 The teak tree; Bhāg. 3. 15. 19. -3 A letter (of the alphabet); पञ्चार्णो मनुरीरितः. -4 N. of a metre having 10 feet and belonging to the class called Daṇḍaka. -5 Colour; श्रीहाविभूत्यात्मवदद्भुतार्णम् Bhāg. 2. 6. 44. (v. l.) -**र्णा** A river (Ved.). -**र्णम्** Tumult or din of battle, confused noise; नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता Rv. 5. 50. 4.

अर्णव *a.* Being agitated, foaming, restless (Ved.); full of water (Sāy.); ततः समुद्रो अर्णवः Sandhya; अत्यैव यमुना पूर्ण समुद्रमुदकार्णवम् Rām. 2. 105. 19. -**वः** [अर्णांसि सन्ति यस्मिन्, अर्णस्-व सलोपः P. V. 2. 109 Vārt.] **1** A stream, flood, wave. -2 The (foaming) sea, ocean; पराहतः शैल इवार्णवाम्बुभिः Ki. 14. 1. (fig. also), Bhāg. 4. 22. 40; शोक° ocean of grief; so चिन्ता°; जन° ocean of men; संसारार्णवलङ्घनम् Bh. 3. 10. &c. also नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव-शिवमहिम्नस्तोत्र of पुष्पदन्ताचार्य. -3 The ocean of air. -4 N. of a metre. -5 N. of the sun or Indra (as givers of water). -**Comp.** -**अन्तः** the extremity of the ocean. -**उद्भवः 1** N. of a plant अग्निजार (Mar. समुद्रफेस). -2 the moon. (-**वा**) Lakṣmī. (-**वम्**) nectar. -**ज** *a.* sea-born, marine. (-**जम्**, -**जः**) cuttle-fish. -**पोतः**, -**यानम्** a boat or ship. -**मन्दिरः 1** 'inhabiting the ocean', N. of Varuṇa, regent of the waters. -2 N. of Viṣṇu.

अर्णस् *n.* [ऋ-असुन्-नुट् Uṇ. 4. 196] **1** Water; a wave, flood, stream; सवर्णमर्णः कथमन्यथास्य Śi. 12. 69. -2 The sea, ocean (usually °सः); अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसम् Rv. 5. 54. 6. -3 The ocean of air. -**Comp.** -**दः 1** a cloud. -2 N. of a plant मुस्तक. -**भवः** conch-shell. -**रुहम्** (अर्णोरुहम्) A lotus; इत्थं सुतप्रसूतां वरगिरमुपकर्ण्यायमर्णोरुहाक्षी U. 7. 92. -**वृत्** *a.* Ved. including the water; अहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् Rv. 2. 19. 2.

अर्णस्वत् *a.* Having much water. *m.* The ocean.

अर्तगलः = आर्तगल q. v.

अर्तन *a.* [ऋत्-ल्युट्] **1** Blaming, reviling; प्रतिश्रुत्काया अर्तनम् Vāj. 30. 19. -2 Sorry, grieved. -**नम्** Censure, reproach, abuse.

अर्तिः *f.* [अर्द्-क्तिन्] **1** Pain, sorrow, grief; पुत्रस्नेहार्तिं परामगात् Mb. 7. 150. 2. शिरोऽर्तिः head-ache. नान्नं वाञ्छति नो निद्रामुपैत्यर्तिनिपीडितः Suś. -2 The end of a bow.

अर्तिका [ऋत्-ण्वुल्] An elder sister (in dramas).

अर्तुक *a.* Ved. [ऋत्-बाहु °उकञ्] Provoking, quarrelsome (स्पर्धक).

अर्थ् 10 A. अर्थयते, epic अर्थते; अर्थयांचक्रे, अर्थयिष्यते, आतर्थत, अर्थयितुम्, अर्थित] **1** To request, beg, supplicate, ask, entreat, solicit (with two acc.); त्वामिममर्थमर्थयते Dk. 71; तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं चार्थामहे वसु Mb.; प्रहस्तमर्थयांचक्रे योद्धुम् Bk. 14. 88. -2 To strive to obtain, desire, wish.

अर्थः [In some of its senses from अर्थ्; in others from ऋ-थन् Uṇ. 2. 4; अर्थते ह्यसौ अर्थिभिः Nir.] **1** Object, purpose, end and aim; wish, desire; ज्ञातार्थो ज्ञातसंबन्धः श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते; सिद्ध°, °परिपन्थी Mu. 5; °वशात् 5. 8; स्मर्तव्योऽस्मि सत्यर्थे Dk. 117 if it be necessary; Y. 2. 46; M. 4. 6; oft. used in this sense as the last member of compounds and translated by 'for', 'intended for', 'for the sake of', 'on account of', 'on behalf of', and used like an adj. to qualify nouns; अर्थेन तु नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता च Vārt.; सन्तानार्थाय विधये R. 1. 34; तां देवतापित्रतिथिक्रियार्थाम् (धेनुम्) 2. 16; द्विजार्था यवागूः Sk.; यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र Bg. 3. 9. It mostly occurs in this sense as अर्थम्, अर्थे or अर्थाय and has an adverbial force; (*a*) किमर्थम् for what purpose, why; यदर्थम् for whom or which; वैलोपलक्षणार्थम् Ś. 4; तद्दर्शनादभूच्छम्भोर्भूयान्दारार्थमादरः Ku. 6. 13; (*b*) परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् H. 1. 41;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

गवार्थे ब्राह्मणार्थे च Pt. 1. 420; मदर्थे त्यक्तजीविताः Bg. 1. 9; (*c*) मुखार्थाय Pt. 4. 18; प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः Nala. 13. 19; ऋतुपर्णस्य चार्थाय 23. 9. -2 Cause, motive, reason, ground, means; अलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः R. 2. 55 means or cause; अतोऽर्थात् Ms. 2. 213. -3 Meaning, sense, signification, import; अर्थ is of 3 kinds:— वाच्य or expressed, लक्ष्य or indicated (secondary), and व्यङ्ग्य or suggested; तददोषौ शब्दार्थौ K. P. 1; अर्थो वाच्यश्च लक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेति त्रिधा मतः S. D. 2; वागर्थाविव R. 1. 1; अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थवित् 3. 21. -4 A thing, object, substance; लक्ष्मणोऽर्थं ततः श्रुत्वा Rām. 7. 46. 18; अर्थो हि कन्या परकीय एव Ś. 4. 22; that which can be perceived by the senses, an object of sense; इन्द्रिय° H. 1. 146; Ku. 7. 71; R. 2. 51; न निर्बद्धा उपसर्गा अर्थान्निराहुः Nir.; इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः Kath. (the objects of sense are five: रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द); शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः Bhāg. 11. 22. 16. -5 (*a*) An affair, business, matter, work; प्राक् प्रतिपन्नोऽयमर्थोऽङ्गराजाय Ve. 3; अर्थोऽयमर्थान्तरभाव्य एव Ku. 3. 18; अर्थोऽर्थानुबन्धी Dk. 67; सङ्गीतार्थः Me. 66 business of singing *i. e.* musical concert (apparatus of singing); सन्देशार्थाः Me. 5 matters of message, *i. e.* messages; (*b*) Interest, object; स्वार्थसाधनतत्परः Ms. 4. 196; द्वयमेवार्थसाधनम् R. 1. 19; 2. 21; दुरापेऽर्थे 1. 72; सर्वार्थचिन्तकः Ms. 7. 121; मालविकायां न मे कश्चिदर्थः M. 3 I have no interest in M. (*c*) Subject-matter, contents (as of letters &c.); त्वामवगतार्थं करिष्यति Mu. 1 will acquaint you with the matter; उत्तरोऽयं लेखार्थः *ibid.*; तेन हि अस्य गृहीतार्था भवामि V. 2 if so I should know its contents; ननु परिगृहीतार्थोऽस्मि कृतो भवता V. 5; तया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता देवी M. 4 made acquainted with; त्वया गृहीतार्थया अत्रभवती कथं न वारिता 3; अगृहीतार्थे आवाम् Ś. 6; इति पौरान् गृहीतार्थान् कृत्वा *ibid.* -6 Wealth, riches, property, money (said to be of 3 kinds: शुक्ल honestly got; शबल got by more or less doubtful means, and कृष्ण dishonestly got;) त्यागाय संभृतार्थानाम् R. 1. 7; धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163; अर्थानामर्जने दुःखम् *ibid.*; यस्यार्थास्तस्य मित्राणि 1. 3; तेषामर्थे नियुञ्जीत शूरान् दक्षान् कुलोद्गतान् Ms. 7. 62. -7 Attainment of riches or worldly prosperity, regarded as one of the four ends of human existence, the other three being धर्म, काम and मोक्ष; with अर्थ and काम, धर्म forms the well-known triad; cf. Ku. 5. 38; अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः R. 1. 25. -8 (*a*) Use, advantage, profit, good; तथा हि सर्वे तस्यासन् परार्थैकफला गुणाः R. 1. 29 for the good of others; अर्थानर्थावुभौ बुद्ध्वा Ms. 8. 24 good and evil; क्षेत्रिणामर्थः 9. 52; यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके Bg. 2. 46; also व्यर्थ, निरर्थक q. v. (*b*) Use, want, need, concern, with instr.; कोऽर्थः पुत्रेण जातेन Pt. 1 what is the use of a son being born; कश्च तेनार्थः Dk. 59; कोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः Pt. 2. 33 what do brutes care for merits; Bh. 2. 48; योऽयमेनार्थः कस्य न स्याज्जनेन Ś. 18. 66; नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन Bg. 3. 18; यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्तध्वम् Rām. को नु मे जीवितेनार्थः Nala. 12. 65. -9 Asking, begging; request, suit, petition. -10 Action, plaint (in law); अर्थं विरागाः पश्यन्ति Rām. 2. 100. 58; असाक्षिकेषु त्वर्थेषु Ms. 8. 109. -11 The actual state, fact of the matter; as in यथार्थ, अर्थतः, °तत्त्वविद्, यदर्थेन विनामुष्य पुंस आत्मविपर्ययः Bhāg. 3. 7. 10. -12 Manner, kind, sort. -13 Prevention, warding off; मशकार्थो धूमः; prohibition, abolition (this meaning may also be derived from 1 above). -14 Price (perhaps an incorrect form for अर्घ). -15 Fruit, result (फलम्). तस्य नानुभवेदर्थं यस्य हेतोः स रोपितः Rām. 6. 128. 7; Mb. 12. 175. 5. -16 N. of a son of धर्म. -17 The second place from the लग्न (in astr.). -18 N. of Viṣṇu. -19 The category called अपूर्व (in पूर्वमीमांसा); अर्थ इति अपूर्वं ब्रूमः। ŚB. on MS. 7. 1. 2. -20 Force (of a statement or an expression); अर्थाच्च सामर्थ्याच्च क्रमो विधीयते। ŚB. on MS. 5. 1. 2. [अर्थात् = by implication]. -21 The need, purpose, sense; व्यवस्थानादर्थो बलीयान्। ŚB. on MS. 6. 4. 23. -22 Capacity, power; अर्थाद्वा कल्पनैकदेशत्वात्। Ms. 1. 4. 30 (where Śabara paraphrases अर्थात् by सामर्थ्यात् and states the rule: आख्यातानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणी।), cf. अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु। मोक्षकारणयोश्च ...... Nm.

-Comp. -अतिदेशः Extension (of gender, number &c.) to the objects (as against words), *i. e.* to treat a single object as though it were many, a female as though it were male. (तन्त्रवार्तिक 1. 2. 58. 3; 6. 3. 34. 7). -अधिकारः charge of money, office of treasurer °रे न नियोक्तव्यौ H. 2. -अधिकारिन् *m.* a treasurer, one charged with financial duties, finance minister. -अनुपपत्तिः *f.* The difficulty of accounting for or explaining satisfactorily a particular meaning; incongruity of a particular meaning (तन्त्रवार्तिक 4. 3. 42. 2). -अनुयायिन् *a.* Following the rules (शास्त्र); तांस्त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च Rām. 5. 51. 21. -अन्वेषणम् inquiry after a matter. -अन्तरम् 1 another or different meaning. -2 another cause or motive; अर्थोऽयमर्थान्तरभाव्य एव Ku. 3. 18. -3 a new matter or circumstance, new affair. -4 opposite or antithetical meaning, difference of meaning. °न्यासः a figure of speech in which a general proposition is adduced to support a particular instance, or a particular instance, to support a general proposition; it is an inference from particular to general and *vice versa*; उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः। (1) हनूमानब्धिमतरद् दुष्करं किं महात्मनाम् ॥ (2) गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति नीचोऽपि गौरवम्। पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते Kuval.; cf. also K. P. 10 and S. D. 709. (Instances of this figure abound in Sanskrit literature, especially in the works of Kālidāsa, Māgha and Bhāravi). -अन्वित *a.* 1 rich, wealthy. -2 significant. -अभिधान *n.* 1 That whose name is connected with the purpose to be served by it; अर्थाभिधानं प्रयोजनसम्बद्धमभिधानं यस्य, यथा पुरोडाशकपालमिति पुरोडाशार्थं कपालं पुरोडाशकपालम्। ŚB. on MS. 4. 1. 26. -2 Expression or denotation of the desired meaning (वार्तिक 3. 1. 2. 5). -अर्थिन् *a.* one who longs for or strives to get wealth or gain any object. अर्थार्थी जीवलोकोऽयम्। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी Bg. 7. 16. -अलंकारः a figure of speech determined by and dependent on the sense, and not on

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

sound (opp. शब्दालंकार). अलंकारशेखर of केशवमिश्र mentions (verse 29) fourteen types of अर्थालंकारs as follows:- उपमारूपकोत्प्रेक्षाः समासोक्तिरपह्नुतिः। समाहितं स्वभावश्च विरोधः सारदीपकौ॥ सहोक्तिरन्यदेशत्वं विशेषोक्तिर्विभावना। एवं स्युरर्थालंकाराश्चतुर्दश न चापरे॥ **-आगमः** 1 acquisition of wealth, income; °गमाय स्यात् Pt. 1. cf. also अर्थागमो नित्यमरोगिता च H. -2 collection of property. -3 conveying of sense; S. D. 737. **-आपत्तिः** *f.* [अर्थस्य अनुक्तार्थस्य आपत्तिः सिद्धिः] 1 an inference from circumstances, presumption, implication, one of the five sources of knowledge or modes of proof, according to the Mīmāṁsakas. It is 'deduction of a matter from that which could not else be'; it is 'assumption of a thing, not itself perceived but necessarily implied by another which is seen, heard, or proved'; it is an inference used to account for an apparent inconsistency: as in the familiar instance पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते the apparent inconsistency between 'fatness' and 'not eating by day' is accounted for by the inference of his 'eating by night'. पीनत्वविशिष्टस्य देवदत्तस्य रात्रिभोजित्वरूपार्थस्य शब्दानुक्तस्यापि आपत्तिः. It is defined by Śabara as दृष्टः श्रुतो वार्थोऽन्यथा नोपपद्यते इत्यर्थकल्पना। यथा जीवति देवदत्ते गृहाभावदर्शनेन बहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पना॥ MS. 1. 1. 5. It may be seen from the words दृष्टः and श्रुतः in the above definition, that Śabara has suggested two varieties of अर्थापत्ति *viz.* दृष्टार्थापत्ति and श्रुतार्थापत्ति. The illustration given by him, however, is of दृष्टार्थापत्ति only. The former *i. e.* दृष्टार्थापत्ति consists in the presumption of some अदृष्ट अर्थ to account for some दृष्ट अर्थ (or अर्थs) which otherwise becomes inexplicable. The latter, on the other hand, consists in the presumption of some अर्थ through अश्रुत शब्द to account for some श्रुत अर्थ (*i. e.* some statement). This peculiarity of श्रुतार्थापत्ति is clearly stated in the following couplet; यत्र त्वपरिपूर्णस्य वाक्यस्यान्वयसिद्धये। शब्दोऽध्याह्रियते तत्र श्रुतार्थापत्तिरिष्यते॥ Mānameyodaya p. 129 (ed. by K. Raja, Adyar, 1933). Strictly speaking it is no separate mode of proof; it is only a case of अनुमान and can be proved by a व्यतिरेकव्याप्ति; cf. Tarka. K. 17 and S. D. 460. -2 a figure of speech (according to some rhetoricians) in which a relevant assertion suggests an inference not actually connected with the the subject in hand, or *vice versa;* it corresponds to what is popularly called कैमुतिकन्याय or दण्डापूपन्याय; *e. g.* हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुण्ठति स्तनमण्डले। मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिङ्कराः Amaru. 100; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43.; S. D. thus defines the figure:- दण्डापूपिकन्यायार्थागमोऽर्थापत्तिरिष्यते. **-उत्पत्तिः** *f.* acquisition of wealth; so °उपार्जनम्. **-उपक्षेपकः** an introductory scene (in dramas); अर्थोपक्षेपकाः पञ्च S. D. 308. They are विष्कम्भ, चूलिका, अङ्कास्य, अङ्कावतार, प्रवेशक. **-उपमा** a simile dependent on sense and not on sound; see under उपमा. **-उपार्जनम्** Acquiring wealth. **-उष्मन्** *m.* the glow or warmth of wealth: अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव Bh. 2. 40. **-ओघः, -राशिः** treasure, hoard of money. **-कर (-री *f.*), -कृत** *a.* 1 bringing in wealth, enriching: अर्थकरी च विद्या H. Pr. 3. -2 useful, advantageous. **-कर्मन्** *n.* 1 a principal action (opp. गुणकर्मन्). -2 (as opposed to प्रतिपत्तिकर्मन्), A fruitful act (as opposed to mere disposal or प्रतिपत्ति); अर्थकर्म वा कर्तृसंयोगात् स्रग्वत्। MS. 4. 2. 17. **-काम** *a.* desirous of wealth. (-°मौ dual), wealth and (sensual) desire or pleasure; अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः R. 1. 25. हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव Bg. 2. 5. **-कार्श्यम्** Poverty. निर्बन्धसंजातरुषार्थकार्श्यमचिन्तयित्वा गुरुणाहमुक्तः R. 5. 21. **-काशिन्** *a.* Only apparently of utility (not really). **-किल्बिषिन्** *a.* dishonest in money-matters. **-कृच्छ्रम्** 1 a difficult matter. -2 pecuniary difficulty; व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा Rām. 4. 7. 9; Mb. 3. 2. 19; cf. also Kau. A. 1. 15 न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु Nīti. **-कृत्यम्** doing or execution of a business; अभ्युपेतार्थकृत्याः Me. 40. **-कोविद** *a.* Expert in matter, experienced. उवाच रामो धर्मात्मा पुनरप्यर्थकोविदः Rām. 6. 4. 8. **-क्रमः** due order or sequence of purpose. **-क्रिया** (*a*) An implied act, an act which is to be performed as a matter of course (as opposed to शब्दोक्तक्रिया); असति शब्दोक्ते अर्थक्रिया भवति ŚB. on MS. 12. 1. 12. (*b*) A purposeful action. (see अर्थकर्मन्). **-गत** *a.* 1 based on the sense (as a दोष). -2 devoid of sense. **-गतिः** understanding the sense. **-गुणाः** cf. भाविकत्वं सुशब्दत्वं पर्यायोक्तिः सुधर्मिता। चत्वारोऽर्थगुणाः प्रोक्ताः परे त्वत्रैव संगताः॥ अलंकारशेखर 21. **-गृहम्** A treasury. Hariv. **-गौरवम्** depth of meaning; भारवेरर्थगौरवम् Udb., Ki. 2. 27. **-घ्न** *a.* (**घ्नी** *f.*) extravagant, wasteful, prodigal; सुरापी व्याधिता धूर्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा Y. 1. 73; व्याधिता वाधिवेत्तव्या हिंस्रार्थघ्नी च सर्वदा Ms. 9. 80. **-चित्रम** 'variety in sense', a pun, Kāvyaprakāśa. **-चिन्तक** *a.* 1 thinking of profit. -2 having charge of affairs; सर्वार्थचिन्तकः Ms. 7. 121. **-चिन्ता, -चिन्तनम्** charge or administration of (royal) affairs; मन्त्री स्यादर्थचिन्तायाम् S. D. **-जात** *a.* 1 full of meaning. -2 wealthy (जातधन). (**-तम्**) 1 a collection of things. -2 large amount of wealth, considerable property; Dk. 63, Ś. 6; ददाति च नित्यमर्थजातम् Mk. 2. 7. -3 all matters; कवय इव महीपाश्चिन्तयन्त्यर्थजातम् Śi. 11. 6. -4 its own meaning; वहन्द्वयीं यद्यफलेऽर्थजाते Ki. 3. 48. **-ज्ञ** *a.* knowing the sense or purpose; अर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir. **-तत्त्वम्** 1 the real truth, the fact of the matter; योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः H. 4. 94. -2 the real nature or cause of anything. **-द** *a.* 1 yielding wealth; Dk. 41. -2 advantageous, productive of good, useful. -3 liberal, munificent Ms. 2. 109. -4 favourable, compliant. (**-दः**) N. of Kubera. **-दर्शकः** 'one who sees law-suits'; a judge. **-दर्शनम्** perception of objects; कुरुते दीप इवार्थदर्शनम् Ki. 2. 33; Dk. 155. **-दूषणम्** 1 extravagance, waste; H. 3. 108; Ms. 7. 48. -2 unjust seizure of property or withholding what is due. -3 finding fault with the meaning. -4 spoiling of another's property. **-दृश्** *f.* Consideration of truth;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् Bhāg. 10. 86. 21. **–दृष्टिः** Seeing profit; Bhāg. **–दोषः** a literary fault or blemish with regard to the sense, one of the four *doṣas* or blemishes of literary composition, the other three being पददोष, पदांशदोष, वाक्यदोष; for definitions &c. see K. P. 7. अलंकारशेखर of केशवमिश्र who mentions eight types of *doṣas* as follows: अष्टार्थदोषाः विरस, -ग्राम्य, -व्याहत, -खिन्नताः। -हीना, -धिका, सदृकूसाम्यं देशादीनां विरोधि च ॥ 17 **–द्वयविधानम्** Injunction of two ideas or senses; विधाने चार्थद्वयविधानं दोषः ŚB. on MS. 10. 8. 70. **–नित्य** *a.* = अर्थप्रधान Nir. **–निबन्धन** *a.* dependent on wealth. **–निश्चयः** determination, decision. **–पतिः 1** 'the lord of riches', a king; किंचिद् विहस्यार्थपतिं बभाषे R. 2. 46; 1. 59; 9. 3; 18. 1; Pt. 1. 74. **–2** an epithet of Kubera. **–पदम्** N. of the Vārt. on Pāṇini; ससूत्रवृत्त्यर्थपदं महार्थं ससंग्रहं सिद्ध्यति वै कपीन्द्रः Rām. 7. 36. 45. **–पर, –लुब्ध** *a.* **1** intent on gaining wealth, greedy of wealth, covetous. **–2** niggardly, parsimonious; हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या Bh. 2. 47; Pt. 1. 425. **–प्रकृतिः** *f.* the leading source or occasion of the grand object in a drama; (the number of these 'sources' is five:—बीजं बिन्दुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च। अर्थप्रकृतयः पञ्च ज्ञात्वा योज्या यथाविधि S. D. 317.) **–प्रयोगः 1** usury. **–2** administration of the affairs (of a state) **–प्राप्त** *a.* derived or understood from the sense included as a matter of course, implied; परिसमाप्तिः शब्दार्थः। परिसमाप्त्यामर्थप्राप्तत्वादारम्भस्य। ŚB. on MS. 6. 2. 13. **–°त्वम्** Implication. **–बन्धः 1** arrangement of words, composition, text; stanza, verse; संचिन्त्य गीतक्षममर्थबन्धम् Ś. 7. 5; ललितार्थबन्धम् V. 2. 14 put or expressed in elegant words. **–2.** connection (of the soul) with the objects of sense. **–बुद्धि** *a.* selfish.**– बोधः** indication of the (real) import. **–भाज्** *a.* entitled to a share in the division of property. **–भावनम्** Deliberation over a subject (Pātañjala Yogadarśana 1. 28). **–भृत्** *a.* receiving high wages (as a servant). **–भेदः** distinction or difference of meaning; अर्थभेदेन शब्दभेदः. **–मात्रम्, –त्रा 1** property, wealth; Pt. 2. **–2** the whole sense or object. **–युक्त** *a.* significant, full of यस्यार्थयुक्तं meaning; गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति Ku. 1. 13. **–लक्षण** *a.* As determined by the purpose or need (as opposed to शब्दलक्षण); लोके कर्मार्थलक्षणम् Ms. 11. 1. 26. **–लाभः** acquisition of wealth. **–लोभः** avarice. **–वशः** power in the form of discrimination and knowledge. अर्थवशात् सप्तरूपविनिवृत्ताम् Sāvk. 65. **–वादः 1** declaration of any purpose. **–2** affirmation, declaratory assertion, an explanatory remark, *exegesis*; speech or assertion having a certain object; a sentence. (It usually recommends a विधि or precept by stating the good arising from its proper observance, and the evils arising from its omission, and also by adducing historical instances in its support; स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्यर्थवादः Gaut. Sūt.; said by Laugākṣi to be of 3 kinds:—गुणवादो विरोधे स्यादनु वादोऽवधारिते। भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मतः; the last kind includes many varieties.)

–3 one of the six means of finding out the *tātparya* (real aim and object) of any work. **–4** praise, eulogy; अर्थवाद एषः। दोषं तु मे कंचित्कथय U. 1. **–विकरणम्** = अर्थविक्रिया change of meaning. **–विकल्पः 1** deviation from truth, perversion of fact. **–2** prevarication; also °वैकल्यम् **–विज्ञानम्** comprehending the sense, one of the six exercises of the understanding (धीगुण). **–विद्** *a.* sensible, wise, sagacious. भुङ्क्ते तदपि तच्चान्यो मधुहेवार्थविन्मधु Bhāg. 11. 8. 15. विवक्षतामर्थविदस्तत्क्षणप्रतिसंहृताम् Śi. **–विद्या** knowledge of practical life; Mb. 7 **–विपत्तिः** Failing of an aim; समीक्ष्यतां चार्थविपत्तिमार्गताम् Rām. 2. 19. 40. **–विभावक** *a.* money-giver; विप्रेभ्योऽर्थविभावकः Mb. 3. 33. 84. **–विप्रकर्षः** difficulty in the comprehension of the sense. **–विशेषणम्** a reprehensive repetition of something uttered by another; S. D. 490. **–वृद्धिः** *f.* accumulation of wealth. **–व्ययः** expenditure; °ज्ञ *a.* conversant with money-matters. **–शब्दौ** Word and sense. **–शालिन्** *a.* Wealthy. **–शास्त्रम् 1** the science of wealth (political economy). **–2** science of polity, political science, politics; अर्थशास्त्रविशारदं सुधन्वानमुपाध्यायम् Rām. 2. 100.14. Dk. 120; इह खलु अर्थशास्त्रकारास्त्रिविधां सिद्धिमुपवर्णयन्ति Mu. 3; °व्यवहारिन् one dealing with politics, a politician; Mu. 5. **–3** science giving precepts on general conduct, the science of practical life; Pt. 1. **–शौचम्** purity or honesty in money-matters; सर्वेषां चैव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतं Ms. 5. 106. **–श्री** Great wealth. **–संस्थानम् 1** accumulation of wealth. **–2** treasury. **–संग्रहः, –संचयः** accumulation or acquisition of wealth, treasure, property. कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसंग्रहः R. 17. 60. कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः H. **–संग्रहः** a book on Mīmāṁsā by Laugākṣi Bhāskara. **–सतत्त्वम्** truth; किं पुनरत्रार्थसतत्त्वम्। देवा ज्ञातुमर्हन्ति MBh. or P. VIII. 3. 72. **–समाजः** aggregate of causes. **–समाहारः 1** treasure. **–2** acquisition of wealth. **–संपद्** *f.* accomplishment of a desired object; उपेत्य संघर्षमिवार्थसंपदः Ki. 1. 15. **–संपादनम्** Carrying out of an affair; Ms. 7. 168. **–संबन्धः** connection of the sense with the word or sentence. **–संबन्धिन्** *a.* Concerned or interested in an affair; Ms. 8. 64. **–साधक** *a.* **1** accomplishing any object. **–2** bringing any matter to a conclusion. **–सारः** considerable wealth; Pt. 2. 42. **–सिद्ध** *a.* understood from the very context (though not expressed in words), inferable from the connection of words. **–सिद्धिः** *f.* fulfilment of a desired object, success. द्वारमिवार्थसिद्धेः R. 2. 21. **–हानिः** Loss of wealth **–हारिन्** *a.* stealing money Ks. **–हर** *a.* inheriting wealth. **–हीन** *a.* **1** deprived of wealth, poor. **–2** unmeaning, nonsensical. **–3** failing.

अर्थतः *ind.* [अर्थ-तसिल्] **1** With reference to the meaning or a particular object; यच्चार्थतो गौरवम् Māl. 1. 7 depth of meaning; दधति परिस्फुटमर्थतोऽभिधानम् Śi. 7. 28. **–2** In fact, really, truly; न नामतः केवलमर्थतोऽपि Śi. 3. 56. इत्यादिष्टमर्थतो भवति Mv. 3. **–3** For the sake of money, gain or profit; ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1.14. **–4** On account of, by reason of. **–5** By reason of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

wealth or a particular purpose; अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्थतः पुमान् *Mk. 3. 27.*

अर्थना Request, entreaty, suit, petition; अर्थना मयि भवद्भिरिवास्यै कर्तुमर्हति मयाऽपि भवत्सु N. 5. 112. ब्राह्मणोऽनर्थनाश्रुतिः Mb. 13. 60. 3.

अर्थवत् *a.* 1 Wealthy, rich; तेनार्थवाँल्लोभपराङ्मुखेन R. 14. 23. –2 Significant, full of sense or meaning; वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम् Rām. 5. 51. 1. अर्थवान् खलु मे राजशब्दः Ś. 5; Pt. 1. 136; Ki. 3. 51. –3 Having meaning; अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् P. I. 2. 45. –4 Serving some purpose; successful, useful; स पुमानर्थवज्जन्मा Ki. 11 62; 10. 62. *adv.* According to a purpose; विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् Ms. 5. 134; Y. 3. 2. *m.* (–वान्) A man.

अर्थवत्ता Wealth, property; Mu. 6.

अर्थात् *ind.* (abl. of अर्थ) 1 As a matter of course, of course, in fact; मूषिकेण दण्डो भक्षित इत्यनेन तत्सहचरितमपूपभक्षणमर्थादायातं भवति S. D. 10. –2 According to the circumstances or state of the case; as a matter of fact. –3 That is to say, namely. –कृतम् Performed through the force of implication or as a matter of course; न चार्थात्कृतं चोदकः प्रापयति ŚB on MS. 5. 2. 8.

अर्थापय् — अर्थ्.

अर्थिकः [अर्थयते इत्यर्थी कन्] 1 A crier, watchman. –2 Especially, a minstrel whose duty it is to announce (by song &c.) the different fixed periods of the day, such as the hours of rising, sleeping, eating &c.

अर्थित *p. p.* Requested, asked, desired. –तम् [भावे-क्त] Wish, desire; supplication, petition.

अर्थिता, –त्वम् 1 State or condition of a supplicant, begging, request; न व्यहन्यत कदाचिदर्थिता R. 11. 2; M. 3; K. 141; तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद् दूरबन्धुर्गतोऽहम् Me. 6; Mv. 2. 9. –2 Wish, desire; Bhāg. 4. 3. 8. यथार्थिता R. 14. 42; अनर्थित्वान्मनुष्याणाम् Pt. 1. 142. Ki. 13. 60.

अर्थिन् *a.* [अर्थ्–इनि] 1 Seeking to gain or obtain, wishing for, desirous of, with instr. or in comp. अर्थिनश्च राजानो हिरण्येन भवन्ति । MBh. on P. I. 1. 1. etc. तुषैरर्थिनः Dk. 132; कोषदण्डाभ्याम्° Mu. 5; को वधेन ममार्थी स्यात् Mb., Ve. 6. 25; अर्थार्थी Pt. I. 4, अर्थार्थी जीवलोकोऽयम् Pt. 1. 9. –2 Entreating or begging anyone (with gen.); सर्वत्र मण्डूकवधः क्रियतामिति यो ममाऽर्थी Mb. 3. 192. 24. अर्थी वरहचिर्मेऽस्तु Ks. –3 Possessed of desires; अनर्थी प्रार्थनावहः R. 10. 18. *m.* 1 One who asks, begs or solicits; a beggar, suppliant, suitor; यथाकामार्चितार्थिनाम् R. 1. 6; 2. 64; 4. 31; 9. 27; कोऽर्थी गतो गौरवम् Pt. 1. 146; One who asks for a girl in marriage, a wooer; Y. 1. 60; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते वयं चार्थिनः Mv. 1. 30. –2 (In law) A plaintiff, complainant, prosecutor; स धर्मस्थसखः शश्वदर्थिप्रत्यर्थिनां स्वयम् । ददर्श संशयच्छेद्यान् व्यवहारानतन्द्रितः R. 17. 39; *अर्थी कार्यं निवेदयेत् Śukra. 4. 575; सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थि-* प्रत्यर्थिसन्निधौ Ms. 8. 79. –3 A servant, follower. –4 A master or lord. –**Comp.** –**भावः** state of a suppliant, begging, request; कं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः Māl. 9. 30. –**सात्** *adv.* at the disposal of beggars; विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतः N. 1. 16. cf. अर्थी तु याचको विद्वान् यस्यार्थः स च अर्थवान्.

अर्थीय *a.* [अर्थ–छ] (In comp.) 1 Destined or intended for, doomed to suffer; शरीरं यातनार्थीयम् Ms. 12. 16. –2 Belonging or relating to; कर्म चैव तदर्थीयम् Bg. 17. 27.

अर्थ्य *a.* [अर्थ्–कर्मणि ण्यत्] 1 Fit to be asked or sought for. –2 [अर्थादनपेतः, अर्थ–यत्] Fit, proper, suitable; अर्थ्यो विरोधः Mv. 2. 7. –3 Appropriate, not deviating from the sense, significant; स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती R. 4. 6, 1. 59; Ku. 2. 3. –4 Rich, wealthy. –5 Wise, intelligent. –6 True, real; अर्थ्यं विज्ञापयन्नेव भरतं सत्यविक्रमम् Rām. 6. 127. 25. –7 Expert in getting money (अर्थसंपादनचतुर); अर्थो येनार्थकृत्येन संव्रजत्यविचारयन् । तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरर्थ्याः सुलक्ष्मण ॥ Rām. 3. 43. 34. –र्थ्यम् Red chalk.

अर्द् 1 P. [अर्दति, आनर्द, आर्दीत्, अर्दितुम्, अर्दित or अर्ण] 1 To afflict, torment; strike, hurt, kill; रक्षःसहस्राणि चतुर्दशार्दीत् Bk. 12. 56, see *caus.* below. –2 To beg, request, ask; निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोऽपि R. 5. 17. –3 To go, to move, be agitated or moved; be scattered (as dust); आर्दन् धन्वानि सरयन्त आपः Rv. 4. 17. 2; fly in pieces, dissolve; श्रोणया काटमर्दति Av. 12. 4. 3. (The past participle is usually अर्दित, but अर्ण when the root is preceded by अभि, नि, वि, सम्; cf. अर्देः संनिविभ्यः अभेश्चाविदूर्ये P. VII. 2. 24-5). –*Caus.* or 10 P. 1 (*a*) To afflict, torment, distress; तत एनं महाविशैरर्दयामास तोमरैः Mb.; कामार्दित, कोप°, भय° &c. (*b*) To strike, hurt, injure, kill; येनार्दिदत् दैत्यपुरं पिनाकी Bk. 2. 42; 9. 19; 15. 90. –2 To stir up, rouse, agitate, shake vehemently, make agitated or restless; अभि कन्द स्तनयार्दयोदधिम् Av. 4. 15. 6. –3 To distort; अर्दयित्वानिलो वक्त्रमर्दितं जनयत्यतः Suśruta. With **अति** to torment excessively, fall upon or attack; अत्यार्दीत् वालिनः पुत्रम् (v. 1. अभ्यार्दीत्) Bk. 15. 115. –**अभि** to distress, afflict, pain, oppress; अभ्यर्दितो वृषलः (शीतेन पीडितः) P. VII. 2. 25 Sk. –**नि** Ved. to stream forth, flow out. –**प्र** to overwork, to work or exert oneself beyond measure; to cause to flow away. –**प्रति** to oppress or press hard in return, assail in return, return an attack. –**वि** Ved. to go or move away; to oppress, harass, pain. –*caus.* to cause to be scattered or dissolved, destroy, annihilate. –**सम्** *caus.* to pain greatly, wound, distress.

अर्दन *a.* 1 Distressing, afflicting, tormenting; पुर°, बल°. –2 Moving restlessly, being agitated. –**नः** N. of Śiva; Mbh. 13. –**नम्** [भावे-ल्युट्] Distressing, afflicting; pain,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

trouble, anxiety, disturbance, excitement, agitation, restlessness. **-नम्, -ना 1** Going, moving. **-2** Asking, begging. **-3** Killing, hurting, giving pain.

अर्दनिः 1 Asking, begging. **-2** Sickness, disease. **-3** Fire.

अर्दित *p. p.* [अर्द्-क्त] Tormented, afflicted; begged &c. **तम्** A disease, spasm of the jaw-bones, tetanus or hemiflegia (paralysis of the muscles on one side of the face and neck).

अर्दितिन् *a.* [अर्दितमस्त्यस्य-इनि] Suffering from the spasms of jaw-bones.

अर्ध (Written also as अर्द्ध) *a.* [ऋध्-णिच्-अच्; according to Nir. from धृ, or ऋध्] Half, forming a half (divided into 2 parts); अर्ध-अर्ध the one half-the other half. **-र्धः** [ऋध्-घञ्] **1** A place, region, country; house, habitation (Ved.). **-2** Increase (वृद्धि). **-3** Wind. **-4** A part, portion, side. **-र्धम्, -र्धः 1** A half, half portion; पचाति नेमो न हि पक्षदर्धः Rv. 10. 27. 18. सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजति पण्डितः; गतमर्धं दिवसस्य V. 2; पूर्वार्धः first half; so उत्तर° latter half; दक्षिण° southern half (half on the right side); so अवर°, जघन°, पर°, ग्राम° &c.; यदर्धे विच्छिन्नम् Ś. 1. 9 divided in half; ऋत्वायनार्धम् M. 27; R. 3. 59; 12. 99; गत्री तदर्धं गनम् Bh. 3. 107; one part of two, a part, partly (Ved.); **-2** Nearness, proximity; see अर्धदेव. (अर्ध may be compounded with almost every noun and adjective; as first member of compound with nouns it means 'a half of' and forms an एकदेशिसमास or तत्पुरुष; °कायः = अर्धं कायस्य; °पिप्पली, °मार्गः; °पुरुषः &c.; with adjectives, it has an adverbial force: °श्याम half dark; °भुक्त half eaten; so °पिष्ट, °पूर्ण &c.; with numeral adjectives it may mean either 'a half of' or 'with an additional half'; °शतम् half of 100 *i. e.* 50; or अर्धेन सहितं शतम् *i. e.* 150; with ordinal numerals 'with a half or that number'; °तृतीयम् containing two and the third only half; *i. e.* two and a half; so °चतुर्थ three and a half. cf. अर्धं खण्डे समांशके Nm. **-Comp. -अक्षि** *n.* side-look, wink. नगरस्त्रीशङ्कितार्धाक्षिदृष्टम् Mk. 8. 42. **-अङ्गम्** half the body. **-अन्तरम्** half the distance; °एकपदता a fault in composition; see S. D. 575. **-अंशः** a half, the half. **-अंशिन्** *a.* sharing a half. **-अर्धः, -र्धम् 1** half of a half, quarter; चगोरर्धार्धभागाभ्यां तामयोजयतामुभे R. 10. 56. **-3** half and half. **-अवभेदकः 1** pain in half the head, hemicrania (Mar. अर्धशिशी). (**-कम्**) dividing in equal parts. **-अवशेष** *a.* having only a half left. **-अकारः 1** half the letter अ. **-2** N. of अवग्रह q. v. **-असिः A** sword with one edge, a small sword; अर्धासिभिस्तथा खड्गैः Mb. 7. 137. 15. **-आसनम् 1** half a seat; अर्धासनं गोत्रभिदोऽधितष्ठौ R. 6. 73; मम हि दिवौकसां समक्षमर्धासनोपवेशितस्य Ś. 7 (it being considered a mark of a very great respect to make room for a guest &c. on the same seat with oneself). **-2** greeting kindly or with great respect. **-3** exemption from censure. **-इन्दुः 1** the half or crescent moon. **-2** semicircular impresion of a finger-nail, crescent-shaped nail-print; कुचयोर्नखाङ्कैरर्धेन्दुलक्ष्मैः N. 6. 25. **-3** an arrow with a crescent-shaped head (= अर्धचन्द्र below.); °मौलि N. of Śiva तत्र व्यक्तं दृषदि चरणन्यासमर्धेन्दुमौलेः Me. 57. **-इन्द्र** *a.* that of which a half belongs to Indra. **-उक्त** *a.* half said or uttered; रामभद्र इति अर्धोक्ते महाराज U. 1. **-उक्तिः** *f.* a broken speech; an interrupted speech. **-उदकम्** water reaching half the body. **-उदयः 1** the rising of the half moon. **-2** partial rise. **-3** a kind of *parvan*; °आसनम् a sort of posture in meditation. **-उदित** *a.* **1** half risen. **-2** half uttered. **-ऊरुक** *a.* [अर्धमूरोः अर्धोरु तत्र कायति] reaching to the middle of the thighs. (**-कम्**) **1** a short petticoat (Mar. परकर); see चण्डातक. **-2** mantle, veil. **-कर्णः** Radius, half the diameter. **-कृत** *a.* half done, incomplete. **-केतुः** N. of Rudra. **-कोशः** a moiety of one's treasure. **-कौडविक** *a.* measuring half a kuḍava. **-खारम्, -री** a kind of measure, half a Khārī; P. V. 4. 101. **-गङ्गा** N. of the river Kāverī; (स्नानादौ गङ्गास्नानार्धफलदायिनी); so °जाह्नवी **-गर्भ** *a.* Ved. **1** in the middle of the womb; सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेतो Rv. 1. 164. 36. **-2** N. of the rays of the Sun. **-गुच्छः** a necklace of 24 strings. **-गुञ्जा** half a gunja. **-गोलः** a hemisphere. **-चक्रवर्तिन्, -चक्रिन्** *m.* N. of the nine black Vasudevas and the nine enemies of Viṣṇu. **-चन्द्र** *a.* crescent-shaped. (**-न्द्रः**) **1** the half moon, crescent moon; सार्धचन्द्रं बिभर्ति यः Ku. 6. 75. **-2** the semicircular marks on a peacock's tail. **-3** an arrow with a crescent-shaped head; अर्धचन्द्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीसुखम् R. 12. 96. cf. अर्धचन्द्रस्तदाकारे बाणे बर्हे शिखण्डिनः Nm. **-4** crescent-shaped nail-print. **-5** the hand bent into a semicircle, as for the purpose of seizing or clutching anything; °न्द्रं दा to seize by the neck and turn out; दीयतामेतस्यार्धचन्द्रः Pt. 1. (**-न्द्रा**) N. of a plant (कर्णस्फोट). **-चन्द्राकार, -चन्द्राकृति** *a.* half-moonshaped. **-चन्द्रकम्** A semi-circular pearl. Kau. (**-रः, -ति** *f.*) meniscus. **-चन्द्रिका** N. of a climbing plant. (Mar. तिळवण). **-चित्र** *a.* Half-transparent; A kind of marble; अर्धाङ्गहृदयमानं च तदर्धचित्रमिति स्मृतम् Māna. 51. 10. **-चोलकः** a short bodice. **-जरतीयन्यायः** a kind of न्याय, न चेदानीमर्धजरतीयं लभ्यं वृद्धिमें भविष्यति स्वर्गो नेति MBh. 4. 1. 78. See under न्याय. **-जीविका, -ज्या** The sine of an arc. **-तनुः** *f.* half the body. **-तिक्तः** N. of a plant (नेपालनिम्ब Mar. चिराईत). **-तूरः** a kind of musical instrument. **-दिनम्, -दिवसः 1** half a day, mid-day. **-2** a day of 12 hours. **-देवः 1** demi-god. इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् Rv. 4. 42. 8-9. **-2** Ved. being near the gods; (देवानां समीपे वर्तमानः Sāy.). **-द्रौणिक** *a.* measuring a half *droṇa*. **-धारः** a knife or lancet with a single edge (one of the 20 surgical instruments mentioned by Suśruta). **-नाराचः** a crescent-shaped iron-pointed arrow; नाराचानर्धनाराचाञ्शस्त्राणि विविधानि च Mbh. 2. 51. 35; गृध्र-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

लक्ष्यवेधी अर्धनाराचः V. 5. **–नारायणः** a form of Viṣṇu. **–नारीशः, –नारीश्वरः, –नारी, –नटेश्वरः** a form of Śiva, (half male and half female) cf....पतिरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् Sūkti. 5. 99. **–नावम्** half a boat. **–निशा** midnight. **–पञ्चम** *a.* Four and half; युक्तश्छन्दांस्यध्यैत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् Ms. 4. 95. **–पञ्चाशत्** *f.* twenty five Ms. 8. 268. **–पणः** a measure containing half paṇa' Ms. 8. 404. **–पथम्** half way. (**–पथे**) midway भूतिमर्धपथे सर्वान्प्रदाप्य Y. 2. 198. **–पादः** half a pāda or foot; अर्धपादं किष्कुविकम्भमुद्धृत्य Dk. 109. **–पादा** The plant भूम्यामलकी (Mar. भुईआवळी). **–पादिक** *a.* having half a foot; सद्यः कार्योऽर्धपादिकः Ms. 8. 325. **–पाञ्चालिक** *a.* born or produced in the *ardhapanchāla*. **–पारावतः** a kind of pigeon (अर्धेनाङ्गेन पारावत इव). The francolin partridge. **–पुलायितः** a half gallop, canter; चित्रं चकार पदमर्धपुलायितेन Śi. 5. 10. **–प्रहर** half a watch, one hour and a half. **–प्राणम्** A kind of joinery resembling the shape of a bisected heart; मूलाग्रे कीलकं युक्तमर्धप्राणमिति स्मृतम्। Māna. 17. 99. **–भागः** a half, half a share or part; तदर्धभागेन लभस्व काङ्क्षितम् Ku. 5. 50; R. 7. 45. **–भागिक** *a.* sharing a half; मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिकम् Y. 2. 134. **–भाज्** *a.* sharing entitled to a half; अर्धभाग्रक्षणाद्राजा Ms. 8. 39. **–2** a companion, sharer; देवानामर्धभागासि Av. 6. 86. 3. **–भास्करः** mid-day. **–भेदः** Hemiplegia (अर्धाङ्गवायुः); Suś. **–मोदिका** a kind of cake. **भ्रमः–मकः** a kind of artificial composition; for instances see Ki. 15. 27; Śi. 19. 72. The Sar. K. describes it as a figure of speech thus: आहुरर्धभ्रमं नाम श्लोकार्धभ्रमणं यदि. **–मागधी** N. of a dialect in which many of Jaina Canonical books are written. It is so named perhaps because many of the characteristics of Māgadhi are found in it. **–माणवकः, –माणवः** a necklace of 12 strings (माणवक consisting of 24). **–मात्रा 1** half a (short) syllable. अर्धमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः Pari Śik. **–2** a term for a consonant (व्यञ्जनं चार्धमात्रकम्). **–मार्गे** *ind.* mid-way; बन्दीकृता विबुधशत्रुभिरर्धमार्गे V. 1. 3. **–मासः** half a month, a fortnight. **–मासतम** = °मासिक see P. V. 2. 57. **–मासिक** *a.* **1** happening every fortnight. **–2** lasting for a fortnight; येऽर्धमासाश्च च मासाश्च Mahanārā. 25. Y. 2. 177. **–मुष्टिः** *f.* a half-clenched hand. **–यामः** half a watch. **–रथः** [अर्धः असंपूर्णः रथः रथी] a warrior who fights on a car with another (who is not so skilled as a रथी); रणे रणेऽभिमानी च विमुखश्चापि दृश्यते। घृणी कर्णः प्रमादी च तेन मेऽर्धरथो मतः Mb. **–रात्रः** [अर्धं रात्रेः] **1** midnight; अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे R. 16. 4; स्थितेऽर्धरात्रे Dk. 109. **–2** a night containing half a whole day of 24 hours. **–रात्रार्धदिवसः** equinox. **–लक्ष्मीहरिः** Hari having a form half like Lakṣmī. **–विसर्गः, –विसर्जनीयः** the Visarga sound before क्, ख्, प्, and फ्, so called because its sign (≍) is the half of a Visarga (:). **–वीक्षणम्** a side-look, glance, leer. **–वृद्ध** *a.* middle-aged. **–वृद्धिः** The half of the interest or rent; Ms. 8. 150. **–वैनाशिकः** N. of the followers of Kaṇāda (arguing half perishableness). **–वैशसम्** half or incomplete murder; विधिना कृतमर्धवैशसं ननु मां कामवधे विमुञ्चता Ku. 4. 31. **–व्यासः** the radius of a circle. **–शतम् 1** fifty. **–2** One hundred and fifty; Ms. 8. 267. **–शनम्** [अर्धमशनस्य शकन्ध्वा°] half a meal. **–शफरः** a kind of fish. **–शब्द** *a.* having a low voice. **–शेष** *a.* having only a half left. **–श्याम** *a.* half clouded. **–श्लोकः** half a *śloka* or verse. **–सम** *a.* equal to a half. (**–मम्**) N. of a class of metres in which the 1st and 3rd and 2nd and 4th lines have the same syllables and Gaṇas; such as पुष्पिताग्रा. **–सस्य** *a.* half the crops, half grown. **–सहः** An owl. **–सीरिन्** *m.* **1** a cultivator, ploughman who takes half the crop for his labour; शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणः Y. 1. 166. **–2** = अर्धिक q. v. **–हर, –हारिन्** *a.* occupying the half (of the body); Ku. 1. 50; एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरः Bh. 3. 121. **–हारः** a necklace of 64 strings. A half chain, a kind of ornament; नक्षत्रमालामपि चार्धहारं सुवर्णसूत्रं परितः स्तनाभ्याम् Māna. 50. 297-98. cf. also Kau. A. 2. 11. **–ह्रस्वः** half a (short) syllable.

अर्धक *a.* Half; see अर्ध.

अर्धर्चः, –र्चम् Half a verse, hemistich; अर्धर्चेन त्वाकल्पुर्विश्वमेजत् Av. 9. 10. 19; अर्धर्चाः पुंसि च P. II. 4. 31. °आदिगणः a class of words either *m.* or *n.*

अर्धिक *a.* (**–की** *f.*) [अर्धमर्हति ठन्] **1** Measuring a half; तदर्धिक Ms. 3. 1. **–2** Entitled to half a share; Y. 2. 206. **–कः** A half-caste man; वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः। अर्धिकः स तु विज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः Parāśara.

अर्धिन् *a.* [अर्ध–अस्त्यर्थे इनि] Sharing or entitled to a half; सर्वेषामर्धिनो मुख्याः Ms. 8. 210. cf. also शेषामर्धं ते अर्धिनः। ŚB. on. MS. 10. 3. 55.

अर्धुक *a.* Prospering, succeeding.

अर्ध्य *a.* **1** Belonging to the half (of anything). **–2** Fit to be increased. **–3** To be accomplished; अधा ते विष्णो विदुषा चिदर्ध्यः Rv. 1. 156. 1. **–4** To be obtained; शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यम् Rv. 5. 44. 10.

अर्पणम् [ऋ–णिच्–ल्युट्] **1** Placing or putting upon, setting upon; स तस्य हस्तार्पणसंप्रचोदितः Rām. 5. 47. 2; पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् R. 2. 35. **–2** Inserting, placing or putting in. **–3** Giving, offering, resigning; स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण R. 2. 55; मुखार्पणेषु प्रकृतिप्रगल्भाः 13. 9; तत्कुरुष्व मदर्पणम् Bg. 9. 27. **–4** Restoration, delivery, giving back; न्यास° Ak. **–5** Piercing, perforating; यद्यद् वृत्तं लिखितमर्पणेन Av. 12. 3. 22; तीक्ष्णतुण्डार्पणैर्ग्रीवां नखैः सर्वां व्यदारयत् Rām. (Said to mean also fire, god, an oblation, a Mantra and the tongue of fire. Tv.).

अर्पित *a.* **1** Inserted, fixed, full of; द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः परिस्तोमैरिवार्पितम् Rām. 4. 1. 8; Kaṭh. 4. 9 **–2** Placed in or upon; हस्तार्पितैर्नयनवारिभिरेव (शशाप) R. 9. 78. मय्यर्पितमनोबुद्धिः Bg. 8. 7; 12. 14. **–3** Thrown, cast into; हृदि शल्यमर्पितम् R. 8. 88. **–4** Transferred to, engraved;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

painted; दूरापवर्जितच्छत्रैस्तस्याज्ञां शासनार्पिताम् R. 17. 79; चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे Ku. 3. 42. -5 Offered, delivered, entrusted; यथार्पितान्पशून्गोपः सायंप्रत्यर्पयेत्तथा Y. 2. 164. -6 Given back; अर्पितप्रकृतिकान्तिभिर्मुखैः R. 19. 10. -7 Ceased, gone: स तेन राजा दुःखेनभृशमर्पितचेतनः Rām. 2. 59. 27. -8 Pierced: स शरैरर्पितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः Rām. 3. 28. 19. See ऋ.

अर्पिसः [ऋ-णिच्-इसुन् Uṇ. 4. 2] The heart: flesh in the heart.

अर्ब् 1 P. (अर्बति, आनर्ब, अर्बितुम्) 1 To go towards. -2 To kill, hurt.

अर्बुकाः N. *of a* people; Mb.

अर्बु (र्वु) दः, -दम् 1 A swelling, tumour, (of various kind); मांस°, नासा°, शोणित° &c. -2 One hundred millions. बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च। अशक्यान्येव संख्यातुं पन्नगानां तपोधन॥ Mb. 1. 35. 19. -3 N. of a mountain in the West of India (Abu). -4 A serpent-like demon killed by Indra; Rv. 1. 51. 6. -5 A serpent. -6 A cloud. -7 A place of pilgrimage (of the Jainas). -8 A long round mass, lump of flesh; यदि पिण्डः पुमान् स्त्री चेत् पेशी नपुंसकं चेदर्बुदम् Suśr; Y. 3. 75. 89 (मांसपिण्ड). -9 N. of a people. -10 N. of a hell. **-आकारः** N. of the plant Cordis myxa (Mar. गोंदणी, भोंकर).

अर्बुदिः 1 A serpent-like demon conquered by Indra; Av. 11. 9. and 10 (in almost every verse). -2 All-pervading lord.

अर्बुदिन *a.* Afflicted with swelling or tumour,

अर्भ *a.* [ऋ-भन् Uṇ. 3. 152] Ved. Little, small, unimportant; Av. 7. 56. 3; दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् Bhāg. 10. 30. 16. **-र्भः** A child, pupil; पञ्चषड्ढायनार्भाभाः पूर्वेषामपि पूर्वजाः Bhāg. 7. 1. 37. [cf. L. *orbus.*]

अर्भक *a.* [According to Nir. अवहृतं भवति ह्रस्वं तस्मादर्भकः] 1 Small, minute, short; नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यः Rv. 1. 27. 13. -2 Weak, emaciated, lean. परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः Rv. 7. 33. 6. -3 Foolish. -4 Young, childish; न हि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः Rv. 8. 30. 1. -5 Like, similar. **-कः** 1 A boy, child; श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकः R. 3. 21, 25. 7. 67. -2 The young of an animal. -3 A fool, idiot.

अर्भग *a.* Ved. Youthful, young; यावर्भगाय विमदाय जायाम् Rv. 1. 116. 1.

अर्मः, -र्मम् [ऋ-मन् Uṇ. 1. 137] 1 A disease of the eye. -2 A country to which one should go (गन्तव्यदेशः or चिरन्तनग्रामनिवासः). -3 A cemetery. -4 (pl.) Ruins, rubbish: Vaj. 30. 11.

अर्मक *a.* Narrow, thin. **-कम्** 1 Narrowness. -2 Rubbish, ruins; महावैलस्थे अर्मके Rv. 1. 133. 3.

अर्मणम् A measure of one droṇa.

अर्मन् *n.* [ऋ-मनिन्] A disease of the eye (said to be of 5 kinds).

अर्य *a.* [ऋ-यत्] 1 Excellent, best. -2 Respectable. -3 Attached, true, devoted. -4 Dear, kind; Rv. 1. 123. 1. **-र्यः** 1 A master, lord; अर्यः प्रेम्णा नो नथा बद्धमस्य Śi. 18. 52; Śānti. 1. 18; तेन वह्नेन हन्तासि त्वमर्यं पुरुषाशिनम् Bk. 6. 51. -2 A man of the third tribe, Vaiśya. cf. अर्यः स्वामिवैश्ययोः P. III. 1. 103. cf. also...अर्यस्तु बाहुजे, and स्यादर्यः स्वामिवणिजोः Nm. **-र्या** 1 A mistress. -2 A woman of the Vaiśya tribe. **-र्यी** The wife of a Vaiśya. **-Comp.** **-जारा** the mistress of an Ārya. शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति Vāj. 23. 30. **-पत्नी** the wife of a true or legitimate husband; अर्यपत्नीरुषसश्चकार Rv. 7. 6. 5; 10. 43. 8. **-वर्यः** a Vaiśya of rank.

अर्याणी [अर्य-आनुक्-ङीप् च] A woman of the Vaiśya tribe.

अर्यमन् *m.* [अर्यं श्रेष्ठं मिमीते; मा-कनिन् निपातोयम् Uṇ. 1. 156] 1 The Sun; अहं हि पृष्टोऽर्यमणो भवद्भिः Bhāg. 1. 18. 23; प्रोषितार्यमणं मेरोरन्धकारस्तटीमिव Śi. 2. 39; तिमिरमिवार्यमरश्मिभिः समग्रम् Śiva. B. 30. 50. -2 The head of the Pitṛis or Manes; पितॄणामर्यमा चास्मि Bg. 10. 29. -3 The constellation उत्तराफल्गुनी. -4 N. of the *arka* plant. -5 One of the Ādityas; शं नो भवत्वर्यमा T. Up. 1. 1. 1. -6 A bosom-friend, play-fellow. **-Comp.** **-देवा** N. of the 12th lunar mansion.

अर्यमिक (अर्यमिय and अर्यमिल also) *a.* Compassionate; (diminutive of अर्यमदत्त P. V. 3. 84).

अर्यम्यः 1 The sun. -2 A bosom-friend; अर्यम्यं वरुण मित्र्यं वा Rv. 5. 85. 7.

अर्व् 1 P. To kill.

अर्वटम् Ashes.

अर्वन् *a.* [ऋ-वनिप्] 1 Going, moving, running. -2 Mean, unworthy, censurable (गर्ह्य Uṇ. 4. 112; कुत्सित 5. 54). *m.* (अर्वा, अर्वन्तौ, अर्वन्तः &c.) 1 A horse; चित्रध्वजपताकाग्रैरभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः Bhāg. 10. 75. 11; अर्वासुरान् Bri. Up. 1. 1. 2. श्लथीकृतप्रग्रहमर्वतां व्रजाः Śi. 12. 31. -2 An epithet of a horse or its driver. -3 One of the ten horses of the moon. -4 Indra. -5 A short span (गोकर्णपरिमाण). **-ती** 1 A mare. -2 A bawd, procuress. -3 A nymph. **-Comp.** **-वसुः** one of the principal seven rays of the Sun. **-वाहः** A horseman; आगच्छन् गुरुतरगर्वमर्ववाहैः Śiva. B. 24. 64. and 25. 9.

अर्वश *a.* Possessed of coursers, quick. इन्द्रो देवेभिरर्वशेभिरर्वशः Rv. 10. 22. 6.

अर्वाच् *a.* [अवरे काले देशे वा अञ्चति पृषो° अर्वादेशः] 1 Coming hitherward (opp. पराञ्च). -2 Turned towards, coming to meet anyone. -3 Being on this side (as the bank of a river); (opp. पर). -4 Being below or behind (in time or place). -5 Following, subsequent.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-क् *ind.* 1 Hitherward, on this side. -2 From a certain point. -3 Before (in time or place); यस्मृद्देरर्वाक् सलिलमयं ब्रह्माण्डमभूत् K. 125; अर्वाक् संवत्सरात्स्वामी हरेत परतो नृपः Y. 2. 173, 113; 1. 254; Ms. 8. 30; 5. 59. -4 On the lower side, behind, downwards (opp. ऊर्ध्वम्. -5 Afterwards, subsequently. -6 (With loc.) Within, near; एते चार्वागुपवनभुवि छिन्नदर्भाङ्कुरायाम् Ś. 1. 15. -Comp. -कालः posterior time. -कालिक *a.* belonging to proximate time, modern: °ता modernness, posterity of time; तान्यर्वाक्कालिकतया निष्फलान्यनृतानि च Ms. 12. 96. -कूलम् the near bank of a river. -तन *a.* Being on this side of, not reaching up to, posterior; प्रकृतिपुरुषयोरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभी रूपनिरूपणम् Bhāg. 5. 3. 4. -बिल *a.* Ved. having the hole or mouth hitherward; अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नः Bri. Up. 2. 2. 3. -वसु *a.* offering riches. Vaj. 15. 19. (-सुः) 1 rain. -2 a cloud. -सामन् *n.* Ved. epithet of three days during which the Soma sacrifice is performed. -स्रोतस् *m.* N. of a creation of beings in which the current of nutriment tends downwards, or where the men are addicted to sensual enjoyments.

अर्वाके *ind.* In the proximity of, near. अर्वाके अस्ति भेषजम् Rv. 8. 9. 15.

अर्वाचीन *a.* [अर्वाच्-ख] 1 Turned towards; favouring; turned towards unfavourbly; अर्वाचीनासो वनुषे युयुज्रे Rv. 6. 25. 3. -2 Being on this side, below. -3 Born afterwards, posterior. -4 Modern, recent. -5 Reverse, contrary; °ता state of being posterior or recent; state of being contrary. -नम् *ind.* (With abl.) 1 On this side of. -2 Thenceforward. -3 Less than. -4 Later than; यदूर्ध्वं पृथिव्या अर्वाचीनमन्तरीक्षात् Sat. Br.

अर्वावत् *a.* [अवरकालोऽस्त्यस्य मतुप् पृषो०] Later, modern. -*f.* Proximity.

अर्वावसु N. of the Hotri of the Gods (देवानां होता).

अर्बुक [अर्ब्-हिंसने बाहु० उकञ्] N. of a tribe or people in the south mentioned in the Mahābhārata and conquered by Sahadeva; N. of kings living in the southern forest.

अर्श *a.* Bringing misfortune, sinful; indecent. -र्शः 1 Damage, hurt. -2 = अर्शस् q. v.

अर्शस् *n.* [ऋ-असुन् व्याधौ शुट् च Uṇ. 4. 195] Piles; नाशयित्री बलासस्यार्शसउपचितामसि Vaj. 12. 97. -Comp. -घ्न *a.* destroying piles. (-घ्नः) 1 N. of the plant शूरण (Mar. सुरण), so called because it is said to cure piles. -2 one part of buttermilk with three parts of water. (-घ्नी) 1 N. of the plant Curculigo Archioides Lin. (Mar. देवडंगरी). -2 the marking nut plant (भल्लातक). -युज् *a.* afflicted with piles. -हित *a.* curing piles. (-तः) the marking nut plant; (Mar. बिब्बा).

अर्शस *a.* [अर्शस्-मस्त्यर्थे-अच् by अर्श आदिभ्योऽच् P. V. 2. 127.] Afflicted with piles; Ms. 3. 7.

अर्शिन् *a.* [अर्शमस्त्यस्य इनि] Afflicted with piles.

अर्शसान *a.* [ऋश्-असानुच् शुट् च] Striving to hurt, malicious. -नः 1 Fire. -2 N. of a demon.

अर्षण *a.* [ऋष् गतौ ल्युट्] Flowing, movable. -णम् Going, moving. -णी 1 Means of moving, conveyance. -2 A piercing or pricking pain; मूर्धानं प्रत्यर्षणीः Av. 9.8.13.

अर्ह् 1 P. [अर्हति, अर्हितुम्, आनर्ह, अर्हित] (epic A. as रावणो नार्हते पूजाम् Rām.) 1 To deserve, merit, be worthy of (with acc. or inf.); किमिव नायुष्मानमरेश्वरान्नार्हति Ś. 7; so दण्डम्, प्रायश्चित्तम्, वधम् &c. -2 To have a right to, be entitled to, be allowed to do anything (with acc.); ननु गर्भः पित्र्यं रिक्थमर्हति Ś. 6; न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति Ms. 9. 3; also with inf. न स नष्टुमर्हति Ms. 8. 147; 11. 7, 18. -3 To be obliged or required to do a thing, oft. implying duty or obligation; नान्यत्स्त्री दातुमर्हति Y. 2. 49; इमां प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88. -4 To be fit or deserve to be done; अर्थना मयि भवद्भिः कर्तुमर्हति N. 5. 112; Dk. 137. -5 To be equal to, be worth, न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति Ś. 3. 17 are not equal to; सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् Ms. 2. 86; 3. 131. -6 To be able, translatable by, 'can'; न मे वचनमन्यथा भवितुमर्हति Ś. 4; विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति Bg. 2. 17; अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो माप्तुमर्हति H. Pr. 30 cannot get. -7 To worship, honour; see *caus.* below. -8 (Used with inf. in the second pers. and sometimes in the third) अर्ह् represents a mild form of command, advice or courteous request, and may be translated by 'pray', 'deign', 'be pleased to', will be pleased to'; द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् R. 5. 25 pray wait &c. नार्हसि मे प्रणयं विहन्तुम् 2. 58; तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति 1. 10 will be pleased or be good enough to listen to it; Ku. 6. 32; Ms. 1. 2; Bg. 10. 16, 2. 17; R. 1. 72; 1. 88; 3. 46. -*Caus.* or 10 P. To honour, worship. राजार्जिहत्तं मधुपर्कपाणिः Bk. 1. 17; Ms. 3. 3. 119.

अर्ह *a.* 1 Respectable, worthy of respect, deserving; अर्हाविभोजयन् विप्रो दण्डमर्हति माषकम् Ms. 8. 392. -2 Worthy of, having a claim to, entitled to, with acc., inf., or in comp; नैवार्हः पैतृकं रिक्थं पतितोत्पादितो हि सः Ms. 9. 144; संस्कारमर्हस्त्वं न च लप्स्यसे Rām.; तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् Bg. 1. 37. प्रदक्षिणक्रियार्हायाम् R. 1. 76; so मान°, वध°, दण्ड° &c. -3 Being required, obliged, or allowed (with inf.). -4 Becoming, proper, fit; केवलं यानमर्हं स्यात् Pt. 3; with gen. also; स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् Pt. 1. 87-92; or in comp.: तदर्हेण प्रायश्चित्तेन 1. 275; so नृप°, यज्ञ° Ak. -5 Worth (in money), costing; see below. -6 Capable, powerful; न त्वां कुर्मि दशग्रीव भस्म भस्मार्हतेजसा Rām. 5. 22. 20. -र्हः [अर्ह्-घञ्] 1 N. of Indra. -2 N. of Viṣṇu. -3 Price (as in महार्ह); महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः Ku. 5. 12; (महानर्हो यस्याः Malli.). रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवाः Subhāṣ. -4 Fitness, propriety. -5 Motion, course (गति).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-र्हा Worship, adoration; Ki. 2. 58; प्रदक्षिणक्रियार्हायां तस्यां त्वं साधु नाचरः R. 1. 76. **-6** Gold; Nighaṇṭa.

अर्हणम्, -णा [अर्ह्-भावे-ल्युट्] **1** Worship, adoration, honour, treating with respect or veneration; अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे R. 1. 55; Śi. 15. 22; 14. 58; R. 11. 23; Ms. 3. 54. **-2** A present of honour, requisites for worship; तमुपेयुस्तत्र तत्र पौरा अर्हणपाणयः Bhāg. 9. 11. 29. **-3** A precious jewel; मलिनं यथार्हणमसंस्कृतम् Bhāg. 3. 21. 47.

अर्हणा *ind.* Ved. According to what is due; according to one's means; केतुरर्हणा Rv. 1. 127; नृचक्षसो अनिमिषन्तो अर्हणाः Rv. 10. 63. 4.

अर्हणीय *pot. p.* Fit to be worshipped, adored.

अर्हत् *a.* [अर्ह्-शतृ] **1** Worthy, deserving, deserving respect, respectable, adorable; त्वमर्हतां प्राग्रसरः स्मृतोऽसि नः Ś. 5. 15; R. 5. 25; 1. 55; Ku. 6. 56; Ms. 3. 128. **-2** Praised, celebrated (स्तुत, ख्यात). **-3** Worthy of, deserving, entitled to (mostly Ved.). *m.* **1** A Buddha; the highest rank in Buddhist hierarchy. **-2** A superior divinity with the Jainas; सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ||; see the word जैन also. **-त्तम** *a.* most worthy or venerable; अर्हत्तमाय विप्राय तस्मै दत्तं महाफलम् Ms. 3. 128.

अर्हन्त *a.* (अर्ह्-बा० झ) Worthy, deserving. **-न्तः 1** A Buddha. **-2** A Buddhist mendicant. **-3** N. of Śiva.

अर्हन्तिका N. of a Buddhist nun. Dk.

अर्हन्ती The quality of being fit to be worshipped, veneration, adoration; श्रौत्राहन्तीचणैर्गुण्यैः Sk.

अर्ह्य *pot. p.* [अर्ह्-ण्यत्] **1** Worthy, respectable. **-2** Fit to be praised. **-3** Right, fit, proper. **-4** Fit to be obtained.

अर्हरिष्वाणि *a.* Ved. Making enemies cry aloud; exultant. न इयर्ति रेणुं बृहदर्हरिष्वणिः Rv. 1. 56. 4.

अल् 1 U. (अलति-ते अलितुम्, अलित) **1** To adorn. **-2** To be competent or able. **-3** To prevent, ward off; see अलम्.

अलकः [अल-क्वुन्, अलति भूषयति मुखम्] **1** A curl lock of hair, hair in general; ललाटिकाचन्दनधूसरालका Ku. 5. 55; अस्पृष्टालकवेष्टनौ R. 1, 42; 4. 54; अलकभङ्गतां गतः K. 4; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67 (the word is *n.* also, as appears from a quotation of Malli.: स्वभाववक्राण्यलकानि तासाम्). **-2** Curls on the fore-head; ...अलकः पुरोलम्बनकुन्तले Nm. **-3** Saffron besmeared on the body. **-4** mad dog (for अलर्क). **-का** A girl from eight to ten years of age. **-2** N. of the capital of Kubera (situated on a peak of the Himālaya above the peak of Meru, inhabited also by Śiva), and of the lord of the Yakṣas; अलकामतिवाह्यैव Ku. 6. 37; विभाति यस्यां ललितालकायां मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः Bv. 2. 10; गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणाम् Me. 7. **-Comp. -अधिपः, -पतिः, -ईश्वरः** 'lord of Alakā', N. of Kubera; अत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15. **-अन्तः** the end of a curl or ringlet; Śi. 4. 9; उद्गृहीतालकान्ताः प्रेक्षिष्यन्ते पथिकवनिताः Me. 8. **-आह्वयः** Bergera Kaenigii (Mar. कढीलिंब). **-नन्दा 1** N. of the Gaṅgā, or a river falling into it. ईक्षयालकनन्दाया विधूताशेषकल्मषः Bhāg. 11. 29. 42. **-2** a girl from eight to ten years of age. **-प्रभा** N. of the capital of Kubera. **-प्रियः** N. of a tree (पीतसाल; Mar. आसणा). **-संहतिः** *f.* rows of curls; विलुलितालकसंहतिरामृशन्मृगदृशां श्रमवारि ललाटजम् Śi. 6. 3.

अलकम् *ind.* In vain, for nothing; Rv. 10. 71. 6.

अलक्तः, -क्तकः [न रक्तोऽस्मात्, रस्य लत्वम्, स्वार्थे कन् Tv.] The red resin of certain trees, red lac or sap (formerly used by women to dye certain parts of their body, particularly the soles of the feet and lip) (Mar. अळिता); (दन्तवाससा) चिरोज्झितालक्तकपाटलेन Ku. 5. 34, 68; 7. 58; बिम्बाधरालक्तकः M. 3. 5; अलक्तकाङ्कां पदवीं ततान R. 7. 7; स्त्रियो हृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवत्यजन्ति Mk. 4. 15. **-Comp. -रसः** red lac, juice; अलक्तरसरक्ताभावलक्तरसवर्जितौ । अद्यापि चरणौ तस्याः पद्मकोशसमप्रभौ Rām. 2. 60. 18. **-रागः** the red colour of *alakta*.

अलक्षण *a.* **1** Having no signs or marks. **-2** Having no characteristic or distinguishing marks, undefined, undistinguished; आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् Ms. 1. 5. **-3** Having no good marks, inauspicious, unfortunate, ill-omened; क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाहम् R. 14. 5. **-4** Incomprehensible; सैषा विष्णोर्महामायाऽबाध्ययाऽलक्षणा यया Bhāg. 12. 6. 29. **-णम् 1** A bad or inauspicious sign; आचारो हन्त्यलक्षणम् Ms. 4. 156. **-2** That which is no definition, a bad definition.

अलक्षित *a.* **1** Unseen, unperceived, unobserved; अलक्षितोपस्थित H. 1; अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण R. 2. 27. **-2** Uncharacterized; not marked. **-Comp. -अन्तक** *a.* suddenly dead. **-उपस्थित** *a.* one who has approached unobserved.

अलक्ष्य *a.* **1** Invisible, unknown, unobserved. **-2** Unmarked. **-3** Having no particular marks. **-4** Insignificant in appearance. **-5** Having no pretence, free from fraud. **-6** Not लक्ष्य or secondary (as meaning). **-Comp. -गति** *a.* moving invisibly. **-जन्मता** unknown birth, obscure origin; वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता Ku. 5. 72. **-लिङ्ग** *a.* disguised, *incognito*. **-वाच्** *a.* addressing words to no visible object; नीलकण्ठ व्रजसीलक्ष्यवाच् Ku. 5. 57.

अलक्ष्मन् *a.* With inauspicious signs; अपसव्यं ग्रहाश्च क्रुरलक्ष्माणं दिवाकरम् Mb. 6. 102. 12.

अलक्ष्मीः *f.* **1** Evil fortune, bad luck, distress, poverty; कामान् दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीम् U. 5. 30. **-2** The goddess of misfortune.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अलगर्दः [Ety. ?] A water-serpent, the black variety of the Cobra de Capello (also written अलगर्थ). **-र्दा** A large poisonous leech.

अलग्न *a.* 1 Not joined or connected. -2 Not devoted to; हरेरङ्घ्रियुगे मनश्चेदलग्नम् Udb.

अलग्न *a.* 1 Speaking unconnectedly. -2 Stammering.

अलघु (घु-घ्वी *f.*) 1 Not light, heavy, big, weighty (as breasts, hips &c.): आयासादलघुनरस्तनैः Si. 8. 1; 7. 5. -2 Not short, long (in prosody). -3 Serious, solemn. -4 Intense, violent, very great. **-Comp.** **-उपलः** a rock. **-ऊष्मन्** *m.* intense heat. **-प्रतिज्ञ** *a.* solemnly pledged or promised.

अलाघवम् Absence of meanness or niggardliness; R. 9. 16.

अलङ्घनम् Not surmounting, not transgressing, not passing over or beyond.

अलङ्घनीय *a.* Insurmountable, impassable, inaccessible, beyond the reach of; त्रिदशपरिपक्षस्यालङ्घनीये कृते स्वः V. 2 proof against injury; V. 4, Ki. 14. 37.

अलङ्घनीयता 1 Impassableness, insurmountableness, inaccessibility; अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि Si. 2. 48. -2 Inviolability; respectability. -3 Authoritative or absolute rule, superiority.

अलङ्घ्य *a.* 1 Not to be transgressed, overcome &c.; या देवसेनेव परैरलङ्घ्या Si. 3. 64. -2 Beyond the reach of, impossible to be done; किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम् Ki. 13. 7. -3 Difficult to secure or attain, unattainable; न हि जयिनां तपसामलङ्घ्यमस्ति Ki. 10. 6. 13; Si. 8. 57; °ता state of being proof against an attack or injury; न जहाति महौजसं मानप्रांशुमलङ्घ्यता Ki. 11. 63.

अलजः A kind of bird; Vāj. 24. 34.

अलजी Inflammation of the eye; a sort of disease of the joints; Av. 9. 8. 20.

अलज्ज *a.* Shameless. **-ज्जा** 1 Boldness. -2 Impudence.

अलञ्जरः, -ञ्जुरः [अलं सामर्थ्यं जृणाति, जॄ-अच्, पृषो० उत् Tv.] An earthen jar.

अलतिः [अल्-बा० अतिच्] Commencement of the notes of a song.

अलब्ध *a.* Unobtained, **-Comp.** **-अभीप्सित** *a.* disappointed in one's desired object. **-नाथ** *a.* friendless, without a patron.

अलभ्य *a.* Unobtainable, unattainable; अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिः Ku. 5. 43.

अलम् [अल्-अच्] 1 The sting in the tail of a scorpion. -2 Yellow orpiment; cf. आल.

अलम् *ind.* [अल्-बाहु० अम्] 1 (*a*) Enough, sufficient for, adequate to (with dative or inf.); तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै R. 2.39; Ku. 6. 82; अन्यथा प्रानराशाय कुर्याम त्वामलं वयम् Bk. 8. 98; Si. 2. 40, 106, 110; K. 133; Bh. 3. 22; Ms. 11. 76; R. 2. 39, 9. 32; 15. 64; Me. 6, 90. (*b*) A match for, equal to (with dat.): दैत्येभ्यो हरिरलम् Sk.; अलं मल्लो मल्लाय Mbh. -2 Able, competent (with inf.); अलं भोक्तुम् Sk.; वरेण शमितं लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः Ku. 2. 56; V. 3. 10; with loc. also: त्रयाणामपि लोकानामलमस्मि निवारणे Rām. -3 Away with, enough of, no need of, no use of (having a prohibitive force), with instr. or gerund; अलमन्यथा गृहीत्वा M. 1. 20; अलमलं बहु विकत्थ्य M. 1; आलप्यालमिदं बभ्रोर्यत्स दारानपाहरत् Si. 2. 40; अलं महीपाल तव श्रमेण R. 2. 34; Ku. 5. 82; अलमियद्भिः कुसुमैः Ś. 4. so many flowers will do; Si. 10. 75; sometimes used, though less correctly, with the inf. in the same sense; अलमात्मानं खेदयितुम् Ve. 2. 3; अलं सुप्तजनं प्रबोधयितुम् Mk. 3. -4 (*a*) Completely, thoroughly; अर्हस्येनं शमयितुमलं वारिधारासहस्रैः Me. 55; त्वमपि विततयज्ञः स्वर्गिणः प्रीणयाऽलम् Ś. 7. 34; R. 10. 80; K. 169; Si. 3. 58; 4. 39. (*b*) Greatly, excessively, to a high degree; तुदन्ति अलम् K. 2; ये गच्छन्त्यलं विद्विषतः प्रति Ak.; Mv. 6. 40; इत्यलमन्वशान् मुनिर्माम् Ki. 13. 13. again and again, pressingly. -5 In vain. -6 Surely, verily. -7 In the sense of अस्ति and भूषण also. अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकं Nm. **-Comp.** **-कर्मीण** *a.* [अलं समर्थः कर्मणि ख] competent to do any act; skilful, clever. **-कामता** The state of complete satiation; समिद्ध-शरणाऽऽदीप्ता देहेऽलंकामनेश्वरा Bk. 10.-7. **-कुमारि** *a.* [अलं कुमार्यै] sufficient to support a maiden (धनम्); P. I. 2. 44. **-कृ, -कार** &c. see separately below. **-गामिन्** *a.* [अलं पर्याप्तं गच्छति, णिनि] going after, following in due or proper manner; अनुश्वलंगामी P. V. 2. 15. **-जीविक** *a.* [अलं जीविकायै ठञ्.] sufficient for livelihood. **-जुष्** *a.* अलं जुष्यते कर्मणि बाहु° क] sufficient, adequate to eating. **-तम** *a.* able, sufficient, having power. **-तराम्** *ind.* 1 Exceedingly; मुहुर्गलद्भिस्तरलैरलंतरामरोदि Ku. 15. 28. -2 Very much better or easier; इष्टं कर्तुमलंतराम् Si. 2. 106. **-धन** *a.* [अलं प्रभूतं धनमस्यास्य अच्] possessing sufficient wealth, rich; निराद्दिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलंधनः Ms. 8. 162. **-धूम** *a.* [अलमत्यर्थो धूमः] thick smoke, volume of smoke. **-पशुः** [अलं यज्ञे निरर्थः पशुः] a bad or useless animal (for sacrifice). (-*a.*) able to keep cattle. **-पुरुषीण** *a.* [अलं समर्थं पुरुषाय; स्वार्थे ख] 1 fit for a man, becoming a man. -2 sufficient for a man. (**-णः**) a man who is chief of the opposite warriors in a battle. **-बल** *a.* 1 strong enough, having sufficient power. -2 an epithet of Śiva. **-बुद्धिः** 1 sufficient sense. -2 false notion (मिथ्याबुद्धि). **-भूष्णु** *a.* [अलं सामर्थ्ये भू-स्नु] able, competent; विनाप्यस्मदलंभूष्णुरिज्यायै तपसः सुतः Si. 2. 9.

अलंकृ 8 U. 1 To prepare, make ready [Ved.]. -2 To ornament, decorate, grace; तत्र च शयनीयमलंचकार

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

K. 207; कतमो वंशोऽलंकृतः Ś. 1. -3 To prevent from, impede (with gen.).

अलंकरणम् 1 Decoration, ornamenting; तस्मिन्हरिः स्पृहां चक्रे वक्षोऽलङ्करणे मणौ Bhāg. 8. 8. 5. -2 An ornament (lit. and fig.); सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः Bh. 2. 92. -3 Preparation.

अलंकरिष्णु *a.* Fond of ornaments. -2 Decorating, skilled in decorating. -3 Ornamented. **-ष्णुः** An epithet of Śiva.

अलंकर्तृ *a.* A decorator, skilled in decoration.

अलंकारः 1 Decoration, act of decorating or ornamenting. -2 An ornament (fig. also); अलंकारः स्वर्गस्य V. 1; अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः *ibid.* -3 A figure of speech of which there are three kinds: -शब्द°, अर्थ°, and शब्दार्थ°; शब्दार्थयोरस्थिरा ये धर्माः शोभातिशायिनः। रसादीनुपकुर्वन्तोऽलंकारास्तेऽङ्गदादिवत्॥ S. D. 631; उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातु चित्। हारादिवदलंकारास्तेनुप्रासोपमादयः॥ K. P. 8. cf. also काव्यशोभाकरान् धर्मानलंकारान् प्रचक्षते। अलंकरिष्णवस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा॥. -4 The whole science of Rhetoric. अलंकारः शास्त्रभेदे मण्डने...। Nm. **-Comp -चन्द्रिका** a commentory on Kuvalayānanda. **-मण्डपः** The dressing room of idols. **-शास्त्रम्** the science and art of rhetoric, poetics. **-सुवर्णम्** gold used for ornaments. **-सूरः** N. of a kind of meditation in Buddhism. **-हीन** *a.* unadorned.

अलंकारकः Ornament, decoration; एवं प्रयत्नं कुर्वीत... सर्वालंकारकेषु च Ms. 7. 220.

अलंकृतिः *f.* 1 Decoration. -2 An ornament; कर्णालंकृति Amaru. 13. -3 A rhetorical ornament, a figure of speech; तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुनः क्वापि K. P. 1; यो विद्वान् मन्यते काव्यं शब्दार्थावनलंकृती। असौ न मन्यते कस्मादनुष्णमनलं कृती॥; Chandr. 1; सालंकृतिः श्रवणकोमलवर्णराजिः Bv. 3. 6 (where अ° has senses 2 and 3.).

अलंक्रिया Adorning, ornamenting, decoration (fig. also); प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया Ki. 2. 32.

अलमकः A frog (see अनिमकः).

अलम्पट *a.* Not libidinous, chaste. **-टः** Women's apartments.

अलम्बुषः 1 Vomiting. -2 The palm of the hand with the fingers extended. -3 Prahasta, the minister of Rāvaṇa. -4 A demon killed by Ghaṭotkacha. -5 A gourd (Mar. भोपळा); दिष्टं निहत्याभिननन्द वै तदा ह्यलम्बुषं पक्रमलम्बुषं यथा Mb. 7. 109. 36. **-षा** 1 N. of a nymph or of a class of nymphs. -2 A kind of plant (लज्जालु; Mar. लाजाळू). -3 A barrier, a line of water drawn to prevent entrance (अन्यप्रवेशार्थं दत्ता जलरेखा).

अलम्बुसा N. of a country.

अलय *a.* [नास्ति लयः अवस्थानं यस्य] 1 Houseless, vagrant, moving about; Śi. 4. 57. -2 Without destruction or loss, imperishable. **-यः** 1 Non-destruction, permanence. -2 Birth, production.

अलर्कः 1 A mad dog or one rendered furious. -2 A fabulous animal like a hog with eight legs. अष्टपादं तीक्ष्णदंष्ट्रं सूचीभिरिव संवृतम्। रोमभिः सन्निरुद्धाङ्गमलर्कं नाम नामतः Mb. 12. 3. 13. -3 A kind of worm. -4 N. of a plant (श्वेतार्क; Mar. पांढरी रुई).

अलपस् *n.* Merit. (अरपस्?)

अलले *ind.* A word of no import, occurring in the dialect of the Piśāchas (mostly used in dramas).

अलवण *a.* Saltless, not salty; (P. V. 1. 121.). संस्कृतासंस्कृताः पक्वा लवणालवणास्तथा। प्रजायन्ते यथा भावास्तथा चित्तं निरुध्यते॥ Mb. 13. 114. 14.

अलवालम् A basin for water at the root of a tree; see आलवाल.

अलस् *a.* Not shining.

अलस *a.* [न लसति व्याप्रियते, लस्-अच्] 1 Inactive, without energy, lazy, idle, indolent. शठो नैष्कृतिकोऽलसः Bg. 18. 28. -2 Tired, fatigued, languid; मार्गश्रमादलसशरीरे दारिके M. 5; Amaru. 4, 88; खेदालसेव K. 143, 197, 211, 62, 98; Śi. 8. 7; V. 3. 2; Dk. 20. Śi. 13. 48; 9. 33; U. 1. 24; Ki. 10. 60, V. 5; गमनमलसम् Māl. 1. 17. -3 Soft, gentle. -4 Slow, dull (as in gait or motion); श्रोणीभारादलसगमना Me. 84; तस्याः परिस्फुरितगर्भभरालसायाः U. 3. 28. **-सः** 1 A sore or ulcer between the toes. (Mar. चिखली). -2 A kind of tree. -3 N. of a sage. -4 N. of a small poisonous animal. **-सा** N. of a plant (हंसपदा). **-Comp. -ईक्षणा** a woman with languishing looks.

अलसक *a.* Indolent, idle. **-कः** Flatulence, intumescence of the abdomen, with constipation and wind; प्रयाति नोर्ध्वं नाधस्तादाहारो न च पच्यते। आमाशयोऽलसीभूतस्तेन सोऽलसकः स्मृतः॥

अलस्य *a.* Idle, lazy.

अलसिका Feeling of exhaustion due to Cholera.

अलसेलुका N. of a plant (Mar. तांबडी लाजाळू).

अलाञ्छन *a.* Spotless.

अलाण्डुः N. of a small noxious insect or other animal; Av. 2. 31. 2. 3. (v. l. अलगण्डु) Satawalekar ed.

अलातः,-तम् [ला-क्त, न. त.] A firebrand, half-burnt wood; निर्वाणालातलाघवम् Ku. 2. 23. coal; °सदृशेक्षणा Rām.; °चक्रप्रतिमम् V. 5. 2. **-Comp. -शान्तिः** *f.* N. of the fourth chapter of Gauḍapāda's Commentary on the Māṇḍūkyopaniṣad.

अलातृण *a.* Ved. 1 Disposed to afflict or injure very much. -2 Not granting anything; miserly; अलातृणासो विदथेषु सुष्टुताः Rv. 1. 166. 7. **-णः** A cloud.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अलाबुः,-बूः *f.* [न-लम्बते; न-लम्ब्-उ-णित् नलोपश्च वृद्धिः Tv] The bottle-gourd. **-बु** (*n.*) **1** A vessel made of gourd. **-2** A fruit of the gourd which is very light and floats in water: किं हि नामैतत् अम्बुनि मज्जन्त्यलाबूनि ग्रावाणः प्लवन्त इति Mv. 1; Ms. 6. 54. **-Comp. -कटम्** the dust or down (रजः) of the bottle-gourd. **-पात्रम्** a jar made of the bottle-gourd; Av. 8. 10. 29. **-वीणा** A lute of the shape of a gourd.

अलाबुमय *a.* Made of a bottle; यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमयानि च Y. 3. 60.

अलाभ *a.* [न. ब.] Without gain or profit. **-भः** Non-acquirement; मुञ्जालाभे तु कर्तव्याः कुशाश्मन्तकबल्वजैः Ms. 2. 43; 2. 184; 6. 57; **-2** Loss; Ms. 9. 331, 11, 80; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38.

अलाय्य Ved. **1** Going forward (to meet). **-2** An assailing enemy, an assailant. **-3** Epithet of Indra; अलाय्यस्य परशुर्ननाश Rv. 9. 67. 30.

अलारम् A door.

अलासः Inflammation and abscess at the root of the tongue. Suśr.

अलास्य *a.* Devoid of dancing, idle, unengaged; मृदङ्गशब्दापगमादलास्याः R. 16. 14.

अलिः [अल्-इन् Uṇ. 4. 138] **1** A black bee. **-2** A scorpion. **-3** A crow. **-4** The (Indian) cuckoo. **-5** The sign of the zodiac called वृश्चिक. **-6** Spirituous liquor. cf.......अलिः षट्पदे च वृश्चिके। मृष्टे वयस्यां भृमौ स्यात्...। Nm. **-Comp. -कुलम्** a flight or number of bees; °संकुल full of a swarm of bees; अलिकुलसंकुलकुसुमनिराकुलनवदलमालतमाले Gīt. 1; °सङ्कुलः the *kubja* plant. **-जिह्वा, -जिह्विका** [अलिरिव क्षुद्रा जिह्वा] the uvula, soft palate. **-दूर्वा** N. of a plant (मालादूर्वा). **-पत्रिका, -पर्णी** N. of a tree (वृश्चिकाख्यावृक्षः Mar. खाजकुयली). **-प्रिय** *a.* pleasing to the bees. (**-यः**) the red lotus. (**-या**) the trumpet flower. **-माला** a flight of bees. **-मोदा** N. of a plant (गणिकारी). **-विरावः, -रुतम्** song or hum of a bee. **-वल्लभः** = °प्रिय q. v.

अलिन् *m.* [अल्-इनि] **1** A scorpion. **-2** A bee: मलिनिमाऽलिनि माधवयोषिताम् Śi. 6. 4. अभिषिषेच मरन्दरसामृतैर्नवलता बलतापनराजसम् (अलिनम्) Rām. ch. 4. 12. **-नी 1** A swarm of bees; अग्गनालिनी शिलीन्ध्रे Śi. 6. 72; अलिनीजिष्णुः कचानां चयः Bh. 1. 5.

अलिंशः Ved. A kind of demon; मा गृधदलिंश Av. 8. 6. 1.

अलिकम् [अल्यते भूष्यते अल्-कर्मणि इकन्] The forehead; (ललाटमलिकं गोधिः AR.) किमत्र जातं नव चुम्बितेऽलिके कपोलयोर्वा कलवाणि भण्यताम्। P. 2. 33. अलिकेन च हेमकान्तिना Bv. 2. 171; Vb. 3. 6. **-Comp. -लेखा** An impression or mark upon the forehead; K.

अलिक्लवः A kind of carrion bird; मा शरीराणि कर्तमलिक्लवेभ्यो Av. 11. 2. 2.

अलिगर्दः A kind of snake.

अलिङ्ग *a.* **1** Having no characteristic marks, having no marks; said of the Supreme Being; एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् Bhāg. 1. 6. 26. अव्यक्तात्तु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च Kaṭh. 6. 8. **-2** Having bad marks. **-3** (In gram.) Having no gender; **-ङ्गः** An epithet of the Supreme Being; अलिङ्गात्प्रकृतिर्लिङ्गैरुपालभ्यति सात्मजैः Mb. 12. 305. 26. **-ङ्गम्** Absence of marks.

अलिङ्गिन् *m.* An impostor, a pretended ascetic.

अलिञ्जरः A water-jar; see अलञ्जर Mb. 3.

अलिन *a.* [अल्-बाहु° इनन्] Greatly advanced in penance (तपोभिरतिवृद्ध). **-नः** N. of a tribe; Rv. 7. 18. 7.

अलिन्दः, -अलिन्दकः [अल्यते भूष्यते, अल्-कर्मणि-किंदच्] **1** A terrace before a housedoor; सुखालिन्दतोरणम् M. 5, Dk. 74. **-2** A place (like a square) at the door. **-3** (pl.) N. of a country or its inhabitants; or its ruler also.

अलिपकः **1** A cuckoo. **-2** A bee. **-3** A dog.

अलिप्सा Freedom from desire or cupidity.

अलिमकः = अनिमक q. v.

अलिम्पक, -वक see अनिमक.

अलीक *a.* [अल्-बीकन् Uṇ. 4. 25 निपातः] **1** Unpleasing, disagreeable; आ मे गृणन्तासिना अलीकाः Av. 5. 13. 5. **-2** Untrue, false, pretended; °मुग्धः K. 84; अलीककोपकान्तेन K. 147; °वचन Amaru. 27, 37, 48. **-3** Little, not much, few. **-कम्** The forehead; दिशामलीकालकभञ्जतां गतः K. 4. **-2** Anything displeasing; यथा स महाराजो नालीकमधिगच्छति Rām. 2. 52. 26. falsehood, untruth. गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया Ms. 11. 55. सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद् वदन्ति कवयस्तदलीकम्। अन्यदेहविलसत्परितापात् सज्जनो द्रवति नो नवनीतम्॥ Subhās. **-3** Heaven. **-4** Sorrow; अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं मम Rām. 2. 19. 6. अलीके त्वप्रिये स्वर्गे सद्धेऽनुनलनाटयोः **-Comp. -मत्स्य** a kind of dish resembling the taste of fish (' mock-fish '). **-सुप्त, सुप्तक** *a.* pretended sleep; Ks.

अलीकायते Den. A. to be deceived.

अलीकिन् *a.* **1** Disagreeable, unpleasant. **-2** False, deceiving.

अलीक्य *a.* False.

अलीगर्दः A snake; see अलिगर्द.

अलुः [अल्-उन्] A small water pot.

अलुक् [नास्ति विभक्तेः लुक् लोपो यत्र] A compound in which the case terminations are not dropped but retained; *e. g.* सरसिजम् आत्मनेपदम् जनुषान्धः &c.

अलुप्त *a.* **1** Not cut off, undiminished. **-2** Not destroyed, preserved; सर्वेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः R. 2. 25. **-Comp. -महिमन्** *a.* Of undiminished glory.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अलुब्ध *a.* Moderate, content, not covetous; °त्वं contentment; non-covetousness.

अल्क्ष *a.* Soft (Ved. for अश्लक्ष्ण). अलूक्षा धर्मकामाः स्युः T. Up. 1. 11. 4.

अले, अलेले *ind.* Unmeaning words in the dialect of the Piśāchas chiefly introduced in plays.

अलेपक *a.* Stainless. **-कः** An epithet of the Supreme Spirit.

अलेश *a.* Not little, much, large. **-शम्** *ind.* Not at all.

अलेशैज *a.* Firm, steady.

अलोक *a.* 1 Not having space (Ved.). -2 That which cannot be seen, as in लोकालोक इवाचलः R. 1. 68 (न लोक्यत इत्यलोकः Malli.); see लोकालोक also. -3 Having no people. -4 One who does not go to any other world after death (not having performed meritorious deeds). -5 Beyond space (लोकातीत परब्रह्म); परस्यां सर्वलोकानामलोके समपद्यत Bhāg. 6. 12. 35. **-कः, -कम्** 1 Not the world. -2 End of, destruction of the world; absence of people; स्रष्टुं सर्वान्निमाँल्लोकान् नालोकं कर्तुमर्हसि Rām. -3 The immaterial or spiritual world. -4 The nether world (पाताल). -5 A *Ritvij* or any such priest. -6 One who is not a seer or observer. **-का** A kind of bird. -**Comp. -व्रतम्** Religious practice like ब्रह्मचर्य: यदन्यल्लोकव्रतमग्रणं चेत Bhāg. 8. 3. 7. **-सामान्य** *a.* extraordinary, uncommon; °गुणस्तनूजः Mal. 1. 10.

अलोकनम् Invisibility, disappearance.

अलोकनीय *a.* Invisible.

अलोकित *a.* Unseen.

अलोक्य *a.* 1 Not securing the other world or heaven; unusual, unallowed; न हैवालोक्यताया आशास्ति Bri. Up. 1. 3. 28; कामार्थोऽद्विजैर्न नाना नालोक्यां नामुदीरयेत् Ms. 2. 161. -2 Of dark nature; राजधर्मास्तथाऽलोक्यां निक्षिपन्त्यशुभां गतिम् Ms. 12. 65. 7. °ता unfitness for heaven.

अलोपाङ्ग *a.* Not defective in a single limb.

अलोभः 1 Freedom from covetousness, moderation. -2 Non-confusion; right process.

अलोभिन *a.* Not wanting or desiring anything.

अलोमक, -अलोमिक *a.* Hairless; नालोमिकाम (उद्वहेत्) Ms. 3. 8.

अलोल *a.* 1 Tranquil, unagitated. -2 Firm, steady. -3 Not fickle. -4 Not thirsty, free from desire. -5 N. of a metre of 14 syllables.

अलोलु *a.* Indifferent to sensual objects; °त्वम् indifference to sensual objects; दया भूतेष्वलोलुप्त्वम् Bg. 16. 2. (v. l. अलोलत्वम्).

अलोलुप *a.* 1 Free from desire; अग्र संवर्तको वह्निः सर्वस्यादिरलोलुपः Mb. 3. 3. 28. -2 Not greedy or covetous, apathetic, indifferent to sensual objects.

अलोहित *a.* Bloodless, not red; अलोहितमस्नेहम् Bri. Up. 3. 8. 8. **-तम्** Nymphaea Rubra, a red lotus.

अलौकिक *a.* (**-की** *f.*) 1 Not current in the world, not relating to this world, uncommon, supernatural. -2 Unusual, rare. -3 Not current in the usual language, peculiar to the sacred writings, not used in classics, Vedic; अधिहरि हरि ह्वि इत्यलौकिकम्. -4 Theoretical; °त्वम् rare occurrence of a word; अलौकिकत्वादमरः स्वकोषे न यानि नामानि समुल्लिलेख । विलोक्य तैरप्यधुना प्रचारमयं प्रयत्नः पुरुषोत्तमस्य Trik. 1. **-Comp. -संनिकर्षः** proximity not common to the world (of three kinds).

अल्कः 1 A tree. -2 A member of the body.

अल्प *a.* [अल्-प] 1 Trifling, unimportant, insignificant (opp. महत् or गुरु); अल्पविद्यः Ms. 11. 36. -2 Small, little, minute, scanty (opp. बहु); अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन् R. 2. 47; 1. 2; अल्पकुचान्तरा V. 4. 49. -3 Mortal, of short existence; अथ यदल्पं तन्मर्त्यम् Ch. Up. -4 Young. -5 Seldom, rare. **-ल्पः** A class of buildings; Kāmikāgama, 45. 53-54. **-ल्पम्** Very little. **-ल्पम्, -ल्पेन, -ल्पात्** *adv.* 1 A little. -2 For a slight reason; प्रीतिरल्पेन भिद्यते Rām. 4. 32. 7. -3 Easily, without much trouble or difficulty. **Comp. अल्पतर** (comparative) A word consisting of a smaller number of syllables (than another) अल्पाच्तरम् P. II. 2. 34. **-अल्प** *a.* very little or minute, little by little; तथाल्पाल्पो ग्रहीतव्यो राष्ट्राद्राज्ञाऽऽब्दिकः करः Ms. 7. 129; °भासम् Me. 83. **-असु** °प्राण q. v. **-आकाङ्क्षिन्** *a.* desiring little, contented or satisfied with little. **-आयुस्** *a.* shortlived; Ms. 4. 157. (**-युः**) *m.* 1 a young one, cub. -2 a goat. **-आरम्भः** a small or gradual beginning; अल्पारम्भः क्षेमकरः. **-आहार, -आहारिन्** *a.* eating little, moderate in diet, abstemious. (**-रः**) taking little food, moderation, abstinence in food. **-इच्छु** *a.* moderate in wishes, seeking little. **-इतर** *a.* 1 other than small, large. -2 other than few, many; as °राः कल्पनाः many or various ideas. **-ईशाख्य** *a.* Named after an insignificant chief or master, or low origin. **-ऊन** *a.* slightly defective, not quite complete. **-उपायः** small means. **-कार्यम्** a small matter. **-केशी** 1 N. of a plant (भूतकेशी; Mar. जटामांसी, निर्गुंडी). -2 the root of a sweet flag. **-क्रीत** *a.* bought for a small sum, cheap. **-गोधूमः** A kind of wheat (Mar. जोडगहू or खपल्या गहू) **-गन्ध** *a.* having little scent or odour. (**-न्धम्**) a red lotus. **-चेष्टित** *a.* inert. **-च्छद, -च्छाद** *a.* scantily clad; दूरादेव महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया Mk. 1. 37. **-ज्ञ** *a.* knowing little, shallow, superficial. **-तनु** *a.* 1 of short stature, dwarfish, short. -2 weak, thin. -3 having small bones. (**-नुः**) a kind of tree. **-दक्षिण** *a.* defective in presents (as a ceremony), not liberal in sacrificial gifts; न त्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेह कथंचन;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

हस्तश्चाल्पदक्षिणो यज्ञः Ms. 11. 39-40. **-दृष्टि** *a.* narrow-minded, short-sighted. **-धन** *a.* of little wealth, not affluent or rich, poor; Ms. 3. 66; नाल्पधनो यजेत् 11. 40. **-धी** *a.* weak-minded, having little sense, foolish. **-नासिकः** A small vestibule; Māna. 34. 106. **-पत्रः 1** N. of a plant (a species of the Tulsi). **-2** a tree having a few leaves. (Mar. शेपा, सुरळी). **-पद्मम्** a red lotus. **-पशु** *a.* Ved. having a small number of cattle. अनपत्यमल्पपशुं वशा कृणोति पुरुषम् Av. 12. 4. 25. **-पुण्य** *a.* Whose religious merit is small; Rām. Mbh. **-पुष्पिका** N. of a flower-plant (Mar. पिवळी कण्हेर). **-प्रजस्** *a.* having few descendants or subjects. नित्यमसिच् प्रजामेधयोः P. V. 4. 122. **-प्रभाव** *a.* of small weight or consequence, insignificant, unimportant; °त्वम् insignificance. **-प्रमाण, -प्रमाणक** *a.* **1** of little weight or measure. **-2** of little authority, resting on little evidence. (**-णः,-णकः**) common cucumber. **-प्रयोग** *a.* of rare application or use, rarely used. **-प्राण, -असु** *a.* having little power or strength, having short breath, asthmatic; °श्च क्रियाम् भवति Suśr. (**-णः**) **1** slight breathing or weak aspiration. **-2** (in gram.) a name given to the unaspirated letters of the alphabet (in pronouncing which little effort is required); अयुग्मा वर्गयमगा यणश्चाल्पासवः स्मृताः Sk. *i. e.* the vowels, semivowels, nasals and the letters क् च् ट् त् प् ग् ज् ड् द् ब्. **-बल** *a.* weak, feeble, having little strength. **-बाध** *a.* causing little annoyance or inconvenience, not very harmful: न निषेध्योऽल्पबाधस्तु Y. 2. 156. **-बुद्धि, -मति** *a.* weak-minded, unwise, silly, ignorant; Ms. 12. 74. **-भाग्य** *a.* unfortunate. **-भाषिन्** *a.* speaking little, taciturn. **-मध्यम** *a.* slender-waisted. **-मात्रम् 1** a little, a little merely. **-2** a short time, a few moments. **-मारिषः** [अल्पः मारिषः शाक° कर्म°] a kind of amaranth (शाक) Amaranthus Polygamus (Mar. तांदुळजा). **-मूर्ति** *a.* small-bodied, diminutive, dwarfish. (**-र्तिः** *f.*) a small figure or object. **-मूल्य** *a.* of small value, cheap. **-मेधस्** (see Kāś. on P. V. 4. 122.) *a.* of little understanding, ignorant, silly. पुरुषस्याल्पमेधसः Kaṭh. Up. 1. 8; तद्भवत्यल्पमेधसाम् Bg. 7. 23. **-वयस्** *a.* young in age, youthful. **-वर्तिका** N. of a bird (Mar. गांजीण). **-वादिन्** *a.* speaking little, taciturn. **-विद्य** *a.* ignorant, ill-taught, uneducated; Ms. 11. 36. **-विषय** *a.* **1** of limited range or capacity; क चाल्पविषया मतिः R. 1. 2. **-2** engaged in trifling matters. **-शक्ति** *a.* of little strength, weak, feeble. **-शमी** a small tree like शमी. **-सत्त्व** *a.* Having little strength or courage; Ks. **-सरस्** *n.* a basin, a small pond (one which is shallow or dry in hot seasons). **-सार** *a.* Of little value; द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयम् Ms. 11. 164.

अल्पक *a.* (**-ल्पिका** *f.*) **1** Small, little, minute. **-2** Contemptible, mean; Śi. 16. 28; नाभिपरिशुद्धिमपि अल्पकाः प्रतिपद्यन्ते U. 4. **-कम्** Little. **-कः** N. of a plant (यवास; Mar. धमासा).

अल्पता, -त्वम् **1** smallness, minuteness; Bh. 3. 47. **-2** Smallness of intellect, folly; Ki. 6. 37. **-3** Inferiority, insignificance.

अल्पंपच *a.* Cooking little, stingy, niggardly. **-चः** A miser.

अल्पशः *ind.* **1** In a low degree, slightly, a little; बहुशो ददाति आभ्युदयिकेषु, अल्पशः श्राद्धेषु P. V. 4. 42. Com.; P. II. 1. 38. **-2** Separately. **-3** Seldom, now and then.

अल्पित *a.* [अल्प कृतार्थे णिच् कर्मणि-क्त] **1** Diminished. **-2** Lowered in estimation, disparaged; मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः N. 1. 15.

अल्पिष्ठ *a.* [अतिशयेन अल्पः इष्ठन्] Least, smallest, very small.

अल्पीकृ 8 U. To make small, diminish, reduce in number, commute.

अल्पीभूत *a.* Become small, diminished, reduced in number.

अल्पीयस् *a.* [अतिशयेन अल्पः ईयसुन्] Smaller, less; very small.

अल्लकम् Seed of Coriander (कुस्तुम्बरी, Mar. धने) **-का** The plant coriander.

अल्ला (Ety.?) **1** A mother (Voc. अल्ल) अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः P. VII. 3. 107. **-2** The Supreme Goddess. **-3** See अल्लकम्, **-ल्लः** The Supreme God etc. (अल्लोपनिषत्).

अव् 1 P. [अवति, आव, आवीत्, अविष्यति, अवितुम्, अवित or ऊत] **1** To protect, defend; सह नाववतु Tait. 2. 1. 1. यमवतामवतां च धुरि स्थितः R. 9. 1; प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः Ś. 1. 1. **-2** To please, satisfy, give pleasure to; do good to; विक्रमसेन मामवति नार्जितैस्तथा R. 11. 75; न मामवति सद्वीपा रत्नसूरपि मेदिनी. 1. 65. **-3** To like, wish, desire, love. **-4** To favour, promote, animate. (In the Dhātupāṭha several other meanings are assigned to this root, but they are very rarely used in classical literature; *e. g.* गति, कान्ति, अवगम, प्रवेश, श्रवण, स्वाम्यर्थ or सामर्थ्य, याचन, क्रिया, दीप्ति, अवाप्ति, ग्रहण, व्याप्ति, आलिङ्गन, हिंसा, आदान, दहन, भाव, भाग, and वृद्धि). *-Caus.* To consume, devour. -With **अनु** to encourage, inspire. **-उद् 1** to regard, attend to. **-2** to wait for. **-3** to promote, impel. **-उप 1** to cherish, behave friendly towards. **-2** to encourage. **-सम् 1** to satisfy, satiate. **-2** to protect, maintain. [cf. L. *aveo*].

अवः Favour: अग्नेरवेण मरुताम् Rv. 1. 128. 5.

अवन *a.* [अव्-ल्युट्] Protecting, defending; अवनवनीनवनीपवनावलिः Śi. 6. 37. **-नम्** Protection &c.

अव *ind.* (the initial अ is sometimes dropped, as in पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1) **1** (As a preposition) Away, off, away from, down; कृत्वा मुखान्यवशुचः श्वसनेन

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शुष्यन् Bhāg. 10. 29. 29. -2 (As a prefix to verbs) It expresses (*a*) determination ; अवधृ, अवरोः (*b*) diffusion, pervasion ; अवकृ, -कीर्ण : (*c*) disrespect ; अवज्ञा, अवमन् ; (*d*) littleness ; व्रीहीनवहन्ति ; (*e*) support, resting upon ; अवलम्ब् ; (*f*) purification, अवदात ; (*g*) depreciation, discomfiture ; अवहन्ति शत्रून् (पराभवन्ति) ; (*h*) commanding ; अवक्लृप् ; (*i*) depression, bending down ; अवतृ, अवगाह् (*j*) knowledge ; अवगम्, अवइ. -3 As the first member of Tat. compounds it means अवकृष्ट ; अवकोकिलः = अवकृष्टः कोकिलया Sk.

अवतरम् *ind.* Farther away ; अव स्वेदघर्मंसोऽवतरमव क्षुद्रमिव स्वेत् Rv. 1. 129. 6.

अवंशः A bad family, wrong family ; °पतितो राजा Chāṇ. 81. **-शम्** That which has no pillars or support, the ether ; अवंशे द्यामस्तभायद् Rv. 2. 15. 2.

अवकट *a.* [अव-स्वार्थे-कटच् अवात्कुटारच्च P. V. 2. 30] 1 Downwards ; backwards. -2 Opposite, contrary. **-टम्** Contrariety, opposition.

अवकटिका Dissimulation.

अवकरः [कॄ-अप्] Dust, sweepings ; अवकरनिकरं विकिरन्तो Bh. 2. 124.

अवकर्ण् 10 P. To hear ; सहसावकर्ण्य निरियाय संसदः Śi. 15. 67.

अवकर्णनम् Hearing ; K. 108.

अवकर्षणम् Drawing with strength, removing a thing from one place to another.

अवकलित *a.* 1 Seen, observed. -2 Known. -3 Taken, received. -4 Wicked, perverse.

अवका A grassy plant (शैवाल) growing in marshy land. **-Comp.** **-अद्** *a.* eating moss. **-उल्व** *a.* covered or surrounded with अवका plants.

अवकाश् 1, 4. A. To be visible, to be manifest. -*Caus.* To cause to look at.

अवकाशः 1 Occasion, opportunity ; नेते श्यापदितीयि वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः Ve. 3. 7 ; उत्तरावकाशमपाहरन्त्या K. 204, 265 ; साहाय्यदानावकाशः DK. 96 ; M. 3. 13 ; M. 2 ; oft. used with लभ् in the sense of 'to get an opportunity or scope for action' ; लब्धावकाशोऽविव्यन्मां तत्र दग्धो मनोभवः Ks. 1. 41. -2 (*a*) Place, space, room ; अवकाशं किलोदन्वान्रामायाभ्यर्थितो ददौ R. 4. 58 ; अन्यमवकाशमवगाहे V. 4 ; Ms 3. 207 ; यथावकाशं नी to take to its proper place, R. 6. 14 ; अस्माकमस्ति न कथंचिदिहावकाशः Pt. 4. 8 ; अवकाशो विविक्तोऽयं महानद्योः समागमे Rām. ; सदोषावकाश इव ते वाक्यशेषः V. 3 your unfinished sentence shows that there is room to find fault. (*b*) Footing, admission, scope, access, entrance ; (छाया) शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा Ś. 7. 32 ; oft. used in these senses with लभ् ; लब्धावकाशा मे प्रार्थना, लब्धावकाशो मे मनोरथः Ś. 1 ; शोकावेगदूषिते मे मनसि विवेक एव नावकाशं लभते Prab. ; also with कृ or दा 'to make room for', 'admit', 'give way to' ; असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाशम् Mk. 3. 6 ; तस्मादियो विपुलमतिभिर्नावकाशोऽस्मानाम् Pt. 1. 366 ; शयने दत्तोऽवकाशः Amaru. 21 ; अदत्तावकाशो मत्सरस्य K. 45 not swayed by malice ; Ms. 9. 271 ; Y. 2. 276 ; देशे च निजचिन्तेऽपि सोवकाशं मनोभुवः Ks. 20. 71 ; K. 132, 141, 207 ; Ratn. 2. 13 ; अवकाशं रुध् to obstruct, hinder or impede ; नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् (निद्राम्) Me. 92. -3 Interval, intermediate space or time. -4 An aperture, opening. -5 A glance cast on anything. -6 N. of certain verses during the recitation of which the eyes must be fixed upon certain objects.

अवकाशवत् *a.* Spacious.

अवकाश्य *a.* Admitted in the recitation of the *Avakāśa* verses.

अवकीर्ण,-र्णिन् See under अवकॄ.

अवकीलकः A peg or plug set inside ; क्षुत्पिपासावकीलकम् Mbh. 14. 45. 3.

अवकुञ्चनम् 1 Bending, curving, contraction. -2 A kind of disease.

अवकुटार *a.* [अव-स्वार्थे अतिशये वा कुटारच्] Very deep, downwards, backwards. **-रम्** Deformity. See अवकट.

अवकुट्टित *a.* 1 Vexed, inflammed. -2 Cut off.

अवकुण्ठनम् 1 Investing, surrounding. -2 Attracting, engaging.

अवकुण्ठित *a.* 1 Invested, surrounded. -2 Attracted.

अवकुत्स् 10 U. To blame, revile, condemn.

अवकुत्सित *p. p.* Blamed, reviled &c. **-तम्** Blame, censure.

अवकूल् To singe, to burn ; Suśr.

अवकृत *a.* Directed downwards (as a root).

अवकृत् 6 P. To cut off or away. -*Caus.* To cause to cut off.

अवकर्तः A part cut off, a strip ; वस्त्रावकर्तेन संवीता Nala. 10. 22.

अवकर्तनम् 1 Cutting off, excision ; वस्त्रार्धस्यावकर्तनम् Nala. 10. 16. -2 Battle field ; एवमुक्त्वा तु गांधारी कुरूणामवकर्तनम् । अपश्यत्तत्र तिष्ठन्ती सर्वं दिव्येन चक्षुषा Mb. 11. 16. 1.

अवकर्तिन् *a.* Cutting off or out ; चर्म°ग्रन्थ्यश्मावकर्तिनः (अन्नमादत्ते) Ms. 4. 218.

अवकृष् 1 P. 1 To draw off or away, to pull off, drag down or pull down. -2 To extract, take out.

अवकर्षणम् 1 Taking or pulling out, extraction. -2 Expulsion.

अवकृष्ट *p. p.* 1 Drawn away or down, pulled down. -2 Removed. -3 Expelled, turned out or away.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-4 Inferior, low, degraded, outcast (opp. उत्कृष्ट or प्रकृष्ट); पादावकृष्टो राजन्ये तथाधर्मो विधीयते Mb. 12. 35. 32. °जातिः Ns. 8. 177; प्रतिकर्तुं प्रकृष्टस्य नावकृष्टेन युज्यते Rām. -ष्टः A servant who performs the lowest menial duties (such as sweeping &c.). (संमार्जनशोधनविनियुक्त); पणो देयोऽवकृष्टस्य षडुत्कृष्टस्य वेतनम् Ms. 7. 1. 126.

अवकृ 6 P. 1 To bestow, pour upon, to shower upon, cover with, fill; Śi. 11. 62; (ते) अवाकिरन् बाललताः प्रसूनैः R. 2. 10, 4. 27; लाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणः K. 86; Ki. 6. 2; अवकीर्योत्तरीयाणि Mb. spreading on the ground; तीर्थानि अवकीर्णानि तपस्विभिः Mb. filled with; Y. 3. 281; Me. 56. -2 To pour out, throw out; सप्तद्वारावकीर्णां च न वाचमनृतां वदेत् Ms. 6. 48. -3 To shake off, throw off, leave. -4 (*Atm.*) (Used reflexively) (*a*) To extend, spread itself; अवकिरते हस्ती स्वयमेव Sk. (*b*) To fall asunder. (*c*) To pass away, fall off. (*d*) To become faithless or untrue.

अवकीर्ण *p. p.* 1 Scattered, filled, covered over; क्षिपति रजोभिरेभिरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता Śi. 16. 27. -2 Coarsely pounded. -3 Destroyed; अवकीर्णो हि समरे वीरो दुष्प्रज्ञया सदा Mb. 15. 16. 11. -4 Violated (as the vow of a ब्रह्मचारी), degraded. -5 Declining, dilapidating; दृष्ट्वा तथाऽवकीर्णं तु राष्ट्रम् Mb. 9. 41. 16.

अवकीर्णिन् *a.* [अवकीर्णमनेन इष्टा° इनि] Violating the vow or engagements of continence. *m.* (-र्णी) A religious student who has committed an act of incontinence (such as sexual intercourse) against his vow of celibacy; अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम्। गर्दभं पशुमालभ्य नैर्ऋतं स विशुध्यति ॥ Y. 3. 280; Ms. 3. 155, 11. 118-9; °व्रतम् penance for an act of incontinence.

अवक्लृप् 1 A. 1 To correspond with, to answer. -2 To be right or fit, to be possible; इतश्च न प्रधानस्य प्रवृत्तिरवकल्पते Ś. B. 2. 2. 8. -3 To help to, to serve, to accomplish, result in (with dat.): शरीराणां संवृतयेऽवकल्पते Bhāg. -*Caus.* 1 To put in odrer, to prepare; to make ready; संभारानवकल्पय Mb. -2 To use or employ becomingly. -3 To consider as possible; नावकल्पयामिदं ग्लायेद्यत्कुरुच्छेषु भवानपि Bk. 19. 17; यत्तत्रभवान्वृषलं याजयेन्नावकल्पयामि P. III. 3. 147 Sk.

अवकल्पित *p. p.* Corresponding with; right, fit.

अवक्लृप्तिः *f.* 1 Considering as possible, possiblity, probability; क्वेव भोक्ष्यसे अनवक्लृप्तावेव Sk. (अनवक्लृप्तिरसंभावना). -2 Suitableness.

अवकेश *a.* Having the hair hanging down. यस्ते मदोऽवकेशो विकेशो Rv. 6. 30. 2.

अवकेशिन् *a.* 1 Unfruitful, barren (as a tree). -2 [अवसन्नाः केशा विद्यन्ते अस्य इनि] Having small or very few hair. *m.* A fruitless tree. अपकारपरस्यापि प्रयासयत्यवकेशिनाम् Śiva. B. 15. 21. द्वितीयो ह्यवकेशी स्यात् प्रथमस्तु फलेर्ग्रहिः *ibid.* 16. 27.

अवकोकिल *a.* [अवकुष्टः कोकिलया] Drawn or called down to by a cuckoo.

अवक्तव्य *a.* 1 Not fit to be uttered, improper. -2 Censurable (as a saying). -3 False. -4 Indescribable, inexpressible.

अवक्त्र *a.* Having no opening (as a vessel, wound &c.).

अवक्र *a.* Not crooked, straight; (fig.) honest, upright.

अवक्रक्षिन् [अव-क्रष् णिनि पृषो] Dashing down, overcoming; अवक्रक्षिणं वृषभं यथा जुरम् Rv. 8. 1. 2.

अवक्रन्द् 1 U. To cry out, roar.

अवक्रन्द *a.* Crying slowly, roaring, neighing. -न्दः A cry; क्रन्दते स्वाहाऽवक्रन्दाय स्वाहा Vaj. 22. 7.

अवक्रन्दनम् Crying out, weeping aloud.

अवक्रम् 1 U., 4 P. 1 To step down or away, run away, escape, withdraw. -2 To tread down, overcome; अवक्रामन्दः प्रपदैरमित्रान् Rv. 6. 75. 7. वज्रेणैवेनमवक्रामति Śat. Br. -3 To descend, come down. -*Caus.* To cause to go down.

अवक्रम Descending, descent.

अवक्रान्तिः *f.* 1 Descending, descent. -2 Approach.

अवक्रामिन् *a.* Ved. Running away, escaping; बन्धमिवावक्रामी गच्छ Rv. 5. 14. 10.

अवक्रिया Neglect, omission, non-performance of prescribed acts.

अवक्री 9 U. 1 To purchase. -2 To let out, hire. -3 To bribe, buy off.

अवक्रयः 1 Price. -2 Wages, hire, farm rent. -3 Letting out to hire, leasing; Y. 2. 238. -4 A tax or tribute (to be paid to the king), duty (राजग्राह्यं द्रव्यम् Sk.).

अवक्रुश् 1 P. To call down to; to revile.

अवक्रुष्ट *p. p.* Sounded ill or badly, reviled, censured.

अवक्रोशः 1 Discordant noise. -2 A curse. -3 Abuse, censure.

अवक्लिन्न *a.* Wet, thoroughly wet.

अवक्लेदः Trickling, descent of moisture. -2 Ichor.

अवक्लेदनम् Trickling, falling (as dew or moisture).

अवक्वणः A discordant note.

अवक्वाथः Imperfect digestion or decoction.

अवक्षामः Ved. Propitiatory offering; satisfaction of claims, compensation.

अवक्षि 1, 5, 9, P. To remove, carry off, destroy. -*Pass.* To waste away, decay.

अवक्षयः 1 Destruction, decay, waste, loss: लब्धं रक्षेदवक्षयात् H. 2. 8. -2 A kind of malady.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवक्षयणम् Means of extinguishing (fire &c.): as in अङ्गार° याज्ञवल्क्यस्त्वा शुश्रूषविदिषे ब्राह्मणा अङ्गारावक्षयणमकृताः इति Bri. Up. 3. 9. 18.

अवक्षीण *p. p.* Wasted, emaciated. **–णम्** Loss, destruction.

अवक्षिप् 6 U. 1 To fling away, to throw or cast off; सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्राण्यवस्त ह Rām.; to hurl. –2 To cause to fly down or away. –3 To reprimand, revile anyone, censure, slander; मदलेखामवक्षिप्य K. 317; अवाक्षिपद्वासुदेवम् Mb. अयाज्ययाजनाध्यापने नियुक्तमगृह्यमाणं राजा अवक्षिपेत् Kau. A. 1. 10. –4 To grant, yield. –*Caus.* To cause to fall down.

अवक्षिप्त *p. p.* 1 Thrown down; badly thrown. –2 Said sarcastically, imputed, insinuated. –3 Reviled, censured, blamed.

अवक्षेपः 1 Blaming, reviling. –2 Objection.

अवक्षेपणम् 1 Throwing down, considered as one of the five kinds of *karman* q. v. –2 Contempt, despising; अवक्षेपणे कन् P. V. 3. 95. –3 Censure, blame; P. I. 3. 32; VI. 2. 195. –4 Overcoming, subduing. **–णी** Rein, bridle.

अवक्षु 2 P. To sneeze upon.

अवक्षुत *p. p.* 1 Sneezed upon; द्विषदन्नं नगर्यन्नं पतितान्नम-वक्षुतम् Ms. 4. 213. –2 Spit upon or defiled; अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धे च वर्जयेत् Mb. 13. 91. 41.

अवखण्ड् 10 P. 1 To cut down, break into pieces. –2 To waste away, wear away; अर्धयाममात्रावखण्डितायां विभावर्याम् K. 49 when the night had advanced only half a watch. –3 To destroy, annihilate.

अवखण्डनम् Dividing, destroying.

अवखातम् [निम्नः खातः] A deep ditch.

अवखादः [अवज्ञातः निन्दितः खादः खाद्यम्] Bad or contemptible meal; an unworthy oblation. *a.* Devouring, destroying; नात्रावखादो अस्ति वः Rv. 1. 41. 4.

अवगण् 10 P. To disregard, not to heed, disrespect, despise, slight; पर्वनीश्च इति मावजीगणः Ki. 13. 67; अवगणित-खलीनाकर्षणः Pt 5.

अवगणनम् 1 Disobedience, disrespect, contempt, disregard. –2 Censure, blame. –3 Insult, mortification. –4 Defeat.

अवगण *a.* Separated from one's companions, isolated, solitary, alone.

अवगणित *a.* Disregarded, despised.

अवगण्डः A boil or pimple upon the face or cheeks.

अवगथ *a.* [निपातः Uṇ. 2. 9] Bathed early in the morning (प्रातःस्नात).

अवगदितः 1 Having exception. –2 Censured, blamed.

अवगम् 1 P. To go down, descend; अन्नः समुद्रमवजग्मुरापः Rv. 1. 32. 2. –2 To come to, visit, go near. –3 To reach, obtain. –4 (*a*) To know, learn, understand, think, believe; कृतापराधमिवावगच्छति आत्मानम् K. 203; मामेव-मवगच्छति V. 2; कथं श्रान्तमित्यभिहिते श्रान्त इत्यवगच्छति मूर्खः Mk. 1; न खल्ववगच्छामि, परस्तादवगम्यत एव S. 1. तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् Bg. 10. 41; R. 8. 88; Bk. 5. 81. (*b*) To consider, regard, look upon. –5 To assure oneself, be convinced. –*Caus.* 1 To bring near; अर्थमिहावगमय Av. 3. 3. 6. –2 To inform oneself of, find out, know, तावदेभ्यः प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या V. 4. –3 To inform, cause to know, teach; पुरुषविशेषमवगमयति Mu. 5; सर्वमिदं पित्रो-रवगमय्य Dk. –4 To indicate, show; सेनाहोऽयं साहसमवगम-यति Dk. 96; Bk. 10. 53, 62.

अवगत *p. p.* 1 Gone away or down. –2 Known, learnt, understood; sometimes used actively; तदैव ध्यानादवगतोऽस्मि S. 7 I learn; ऊढपूर्वा तद्दुहितरमवगतोऽहम् *ibid.* come to know. –3 Assented, promised. –4 Well-known (प्रसिद्ध); मामप्यवगतं धर्माद् व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम् Rām. 4. 18. 48.

अवगतिः *f.* 1 Knowledge, perception, comprehension. –2 True or determinate knowledge; ब्रह्मावगतिर्हि पुरुषार्थः; ब्रह्मावगतिस्त्वप्रतिज्ञाता S. B.

अवगमः,–गमनम् 1 Going near, descending. –2 Understanding, comprehension, perception, knowledge, being acquainted with. –3 True or determinate knowledge; प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् Bg. 9. 2.

अवगम्य *a.* Intelligible.

अवगल् 1 P. To fall down, slip down; सौवर्णं वलयम-वागलत्कराग्रात् Śi. 8. 34.

अवगादः A small wooden basin for baling water out of a boat.

अवगाह् 1. A. 1 (*a*) To bathe oneself in, plunge into, dive into; with acc. or loc.; तमोऽपहन्त्रीं तमसां वगाह्य R. 14. 76; अन्यमवकाशमवगाहिष्ये V. 4; स्वेऽवगाहेऽन्यर्थं जलम् Y. 1. 272; Bk. 6. 29, 16. 38. (*b*) To go deep into, be absorbed into (fig.); अमात्यराक्षसेनाप्यनवगाहितमार्यचाणक्यस्य चरितमवगाहितुमिच्छसि Mu. 6. –2 To enter, penetrate, fully pervade; विमानशृङ्गाण्यवगाहमानः (घोषः) Ku. 7. 40; पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1; पूर्वापरसमुद्रावगाढः S. 7; Mk. 2; see अवगाढ also. –3 To determine. विषयमवगाहते यस्मात् Śān. K. 35. –*Caus.* To bathe, cause to bathe.

अवगाढ *p. p.* 1 Plunged into, entered into, immersed; जलावगाढस्य वनद्विपस्य Mk. 2; अमृतह्रदमिवावगाढोऽस्मि S. 7; अवगाढः शोकसागरम् Rām.; समुद्रमवगाढानि पत्तनानि Rām. –2 Depressed, low, deep (lit. and fig.); Rām. 6. 88. 74. अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात्पश्चात् S. 3. 7.; मन्युरभज-दवगाढतरः Śi. 15. 2. –3 That in which one bathes; अवगाढा च पीता च (गङ्गा) पुनात्यासप्तमं कुलम् Mb. –4 Congealed, curdling (as blood).

अवगाहः, –हनम् 1 Bathing; सुभगसलिलावगाहाः S. 1. 3; अवगाहप्रस्थितमिव वनमहिषयूथम् K. 29; सदावगाहक्षमवारिसंचयः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rs. I. 1. -2 Plunging, immersing (in general); entering into; हुतभुगवगाहनसाहसिकम् Dk. 16; परदेशावगाहनात् H. 3. 88; जलावगाहक्षणमात्रशान्ता R. 5. 47; दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्यं सरो निर्मितम् S. Til. 1. -3 (fig.) Mastering, learning, studying completely; सकलशास्त्रावगाहगम्भीरबुद्धिः K. 56. -4 A place of bathing. -5 A bucket.

अवगाह्य *pot. p.* 1 Fit for bathing. -2 Fit to be plunged into.

अवगुणः A fault, defect, demerit; अन्यदोषं परावगुणम् Malli. on Ki. 13. 48.

अवगुण्ठ् 10 P. 1 To cover with, shroud; परुषचर्मावगुण्ठितम् Pt. I; Ms. 4. 49. -2 To draw over, conceal, veil.

अवगुण्ठनम् 1 The act of covering the head of women; hiding, veiling. -2 A veil (for the face); (fig. also): अवगुण्ठनसंवीता कुलजाभिसरेद्यदि S. D.; अवगुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः *ibid*; कृतशीर्षावगुण्ठनः Mu. 6; उत्सृष्टसद्गुरुशीत्विनलज्जावगुण्ठनानाम् Ve. 3; Mk. 4. 24; Śi. 5. 17. -3 A covering, पश्येष्टदारदारांस्ते भ्रष्टलज्जावगुण्ठनान् Rām. 6. 111. 62. mantle (in general). -4 A sweeping broom. -**Comp.** -**मुद्रा** [अवगुण्ठनाय मुद्रा] a sort of religious ceremony; सव्यहस्तकृता मुष्टिर्दीर्घाऽधोमुखतर्जनी। अवगुण्ठनमुद्रेयमभितो भ्रमिता मता॥

अवगुण्ठनवत् *a.* Covered with a veil, veiled; °वती नारी S. 5.

अवगुण्ठिका 1 Veiling, hiding, covering. -2 A veil. -3 A curtain.

अवगुण्ठित *p. p.* 1 Veiled, covered, concealed; रजनीतिमिरावगुण्ठिते Ku. 4. 11 enveloped in nocturnal darkness. -2 Powdered, pounded.

अवगुण्डित *a.* Pounded, ground.

अवगुम्फित *a.* Woven.

अवगुर् 6 U. To assail with threats, to attack, to raise a weapon for the purpose of striking a blow (with loc. or dat.); न कदाचिद् द्विजे तस्माद् विद्वानवगुरेदपि Ms. 4. 169; ब्राह्मणायावगुर्यैव 165; 11. 207.

अवगुरणम्, -गोरणम् Menacing, assaulting with intent to kill, assailing with weapons.

अवगुह् 1 U. 1 To cover, to hide, conceal; (रविः) पांशुपुञ्जावगूढः Mb. -2 To put into or inside; उष्णीषं संवेष्ट्य निर्वानेऽवगूहते Katy. -3 To embrace; यो ममोद्विजते नित्यं सा मामद्यावगूहते Pt. 4.

अवगूहनम् 1 Hiding, concealing. -2 Embracing.

अवगै 1 P. 1 To sing in a discordant tone. -2 To sing deprecatingly, satirize in a song, revile, reproach (mostly used in p. p.).

अवगीत *p. p.* 1 Sung in a discordant tone, sung badly. -2 Reproached, abused, censured; अनवगीतः परिचयः U. 2. 2; अवगीतां गमिते दशामिमाम् Ki. 2. 7; सोढावगीतप्रथमायुधस्य 17. 28; Śi. 11. 10. -3 Wicked, vile. -4 Satirized in a song. -5 Seen frequently, well-known (मुहुर्दृष्ट). -**तम्** 1 A satire in song, derision. -2 Reproach, blame. -3 Bad or discordant singing: cf....अवगीतं तु गर्हिते। जन्योपक्लिष्टयोर्वाच्यलिङ्गः कुत्सितकूजिते। Nm.

अवग्रह् 9 U. 1 To let loose, let go (as reins). -2 To divide, separate (as words or parts of words): पितृव्यणमित्यत्र हि पितृव्यार्णमित्युकारोऽवगृह्यते P. VIII. 2. 26. Com. -3 To break off, discontinue; to distinguish, discriminate, discern. -4 To punish, chastise; मन्दोऽपि नाम न महानवगृह्य साध्यः Śi. 5. 49. -5 To seize, choke; गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठा K. 307, 328. -6 To capture, take in possession, overpower; स्वामिनमवशमवगृह्णन्ति Dk. 157; 32; Ve. 46. -7 To oppose, resist, hinder, obstruct. -8 To lay hold of (with the feet). -*Caus.* To knead, make dough.

अवगृहीत *p. p.* Obstructed, impeded, restrained.

अवगृह्य *a.* Separable. -**ह्यम्** A Pada having the name प्रगृह्य.

अवग्रहः 1 Separation of the component parts of a compound, or of other grammatical forms. -2 The mark or interval of such a separation; समासेऽवग्रहो ह्रस्वसमकालः. -3 The syllable or letter after which such separation occurs, छन्दस्यृदवग्रहात् P. VIII. 4. 26. -4 A hiatus, absence of sandhi (as in धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च instead of चेमां च) Bh. 2. 2. -5 The mark (ऽ) used to mark the elision of अ after ए and ओ. -6 Withholding of rain, drought, failure of rain; वृष्टिर्भवति शस्यानामवग्रहविशोषिणाम् R. 1. 62; रावणावग्रहक्लान्तमिति वागमृतेन सः 10. 48; नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवान्तरे 12. 29; वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् Ku. 5. 61. -7 An obstacle, impediment, hindrance, restraint; संसार° Māl. 1 the bonds or fetters of worldly existence; प्रसह्य रक्षोभिरवग्रहं न Rām.; see अनवग्रह and निरवग्रह. -8 A herd of elephants -9 The forehead of an elephant; A part of the elephant's face, the flat level place in the middle of the elephant's forehead which joins the lower parts of the two Kumbhas; Mātaṅga L. 5. 6. -10 Nature, original temperament. -11 A sort of knowledge, a false idea. -12 Punishment (opp. अनुग्रह); अनुग्रहावग्रहयोर्विधाता Śi. 1. 71. -13 An imprecation, a term of abuse. -14 An iron hook with which elephants are driven. -15 Obstinate insistance; obstinacy; कर्मण्यवग्रहधियो भगवन्विदामः Bhāg. 4. 7. 27.

अवग्रहणम् 1 An obstacle, impediment. -2 Disrespect, disregard. -3 Knowledge.

अवग्राहः 1 Breaking, separation. -2 Impediment; अवग्राहस्ते भूयात् Sk. -3 A curse; see अवग्रह.

अवघट्ट् 1 A. 1 To push or brush away or off. -2 To split, break or cut asunder; पश्च बाणान् अवघट्टयन्ती

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dk. 124. -3 To touch, feel, rub; जलौकाव्रणान्मधुनाऽवघट्टयेत् Suśr. -4 To stir up, agitate.

अवघट्टः 1 A hole in the ground, a cave, a cavern. -2 A grindstone, stone-mill for grinding corn. -3 Stirring up, shaking.

अवघट्टनम् Rubbing away or off.

अवघाटकम A kind of necklace gradually decreasing in size. Kau. A. 2. 11

अवघात See under अवहन्.

अवघुष् 1 P. 1 To proclaim aloud. -2 To send for, summon, convoke; as a conclave (समाज). -3 To fill with cries, make resonant; नदीषु क्रौञ्चावघुष्टासु Mb.

अवघुष्ट *a.* Proclaimed, addressed, summoned aloud; Mb.

अवघोषः, -षणम् Proclaiming, denouncing. **-णा** A proclamation.

अवघूर्ण् 1 U. To whirl round, brandish, move to and fro; as in अवघूर्णमाननताम्रदृष्टिः; वने यथा शाल इवावघूर्णितः Mb. rocked to and fro.

अवघूर्णः Whirling round, a whirlpool. *a.* Agitated perturbed; विश्रम्य चित्तं प्रणयावघूर्णम् Bhāg. 11. 29. 36.

अवघूर्णनम Rolling or whirling round.

अवघृष् 1 U. To rub off, rub to pieces, grind to powder; मृदुना सलिलेन खन्यमानान्यवघृष्यन्ति गिरेरपि स्थलानि Pt. 1 v. 1. *-Caus.* To rub off, scratch.

अवघर्षणम् Rubbing into. -2 Grinding. -3 Cleaning, rubbing off; सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणम् Y. 3. 60.

अवघोटित *a.* Covered on all sides, concealed.

अवघ्रा 1 P. 1 To smell at; touch with the mouth; अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् Ms. 3. 218. -2 To kiss (as the head); मूर्धनि शिरवघ्राय Āśval.; अवघ्रातश्च मूर्धनि Rām. *-Caus.*(घ्रापयति) To cause to smell at.

अवघ्राणम् The act of smelling at.

अवघ्रात *a.* Smelled, kissed; परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामवघ्रातश्च मूर्धनि Rām. 2. 20. 21.

अवघ्रापणम् Causing to smell at.

अवच *a.* Lower.

अवचक्ष् 2 A. 1 To look down upon (Ved.). -2 To perceive, observe; रिपुणा नावचक्षे Rv. 4. 58. 5.

अवचक्षण *a.* One telling a censured tale. **-णम्** Looking down upon.

अवचन *a.* [न. ब.] Not speaking, silent, speechless; शकुन्तला साध्वसादवचना तिष्ठति Ś. 1. **-नम्** [अभावे न. त.] 1 Absence of assertion, silence, taciturnity; अवचनेऽग्निष्टोमः Kāty. -2 Censure, blame, reproof; °कर *a.* not doing what one is bid, disobedient.

अवचनीय *a.* 1 Not to be spoken or uttered, obscene or indecent (language); वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् Ms. 8. 269. -2 Not censurable, not blamable, free from censure; लोकैरवचनीया भवति Mk. 2; °ता - त्व impropriety of speech, freedom from censure; सर्वथा व्यवहर्तव्ये कुतो ह्यवचनीयता U. 1. 5.

अवचस्कर *a.* Not speaking, silent, taciturn.

अवचन्द्रमसम् The looking down of the moon (Ved.)

अवचर् 1. U. 1 To move or come down; दिवश्चरन्ति भेषजा Rv. 10. 59. 9. -2 To go down towards. *-Caus.* 1 To cause to move or descend upon. -2 To employ, use, apply; लेपान्, शस्त्रम्, कषायम् &c.

अवचरः (= परिचारकः) A groom; तुरगावचरं स बोधयित्वा Bu. Ch. 5. 68.

अवचार *a.* Going or moving down in or upon. **-रः** A place of descent, road; field of action.

अवचारण *a.* Moving, going. **-णम्** 1 Employing, application, mode of proceeding. -2 A kind of saline preparation (क्षारपाकविधि).

अवचार्य *a.* To be cast down, to be given, to be put on or applied.

अवचि 3 P. 1 To worship, honour, respect. -2 (5 U.) To gather, pick up, pluck (with two acc.); गता स्यादवचिन्वाना कुसुमान्याश्रमद्रुमान् Bk. 6. 10 वृक्षमवचिनोति फलानि Sk. -3 To take off. -4 To let down behind, to open (one's cloak). -5 To examine, select; Mb. 3.

अवचयः Gathering (such as flowers, fruits &c.); ततः प्रविशतः कुसुमावचयमभिनयन्त्यौ सख्यौ Ś. 4.

अवचायः [अव-चि घञ्] P. III. 3. 40. Gathering flowers (with the hands); अविरतकुसुमावचायखेदात् Śi. 7. 71.

अवचायिन् *a.* Gathering, picking off.

अवचिचीषा Desire to gather; समभिसृत्य रसादवलम्बितः प्रमदया कुसुमावचिचीषया Śi. 6. 10.

अवचित *p. p.* 1 Gathered. -2 Filled, inhabited.

अवचूडः, -लः [अवनता चूडा अग्रं यस्य वा डो लः] The pendent cloth on a chariot, an ornament (like a *chowri*) hanging from the top of a banner, पिच्छावचूडमनु माधवधाम जग्मुः Śi. 5. 13; दिवसकरवारणस्यावचूलचामरकलापः K. 26, 114, 116; Śi. 20. 46, 12. 18. **-डा** A garland; अवाप बाल्योचितनीलकण्ठपिच्छावचूडाकलनामिवोरः Śi. 3. 5.

अवचूरिः, अवचूरिका A gloss, short commentary.

अवचूर्ण् 10 P. 1 To sprinkle with meal, dust. -2 To cover, put on or over, overlay; चूर्णैः शनैर्व्रणमुखमवचूर्ण्य Suśr.; भेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः Mb.

अवचूर्णनम् 1 Pounding, grinding, reducing to powder. -2 Sprinkling with powder; especially,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

throwing absorbent powders on wounds. -3 A kind of disease or wound.

अवचूर्णित *a.* Pounded coarsely; त्रिजातावचूर्णितेन mixed with; Dk. 133. -2 Ground, crushed, reduced to powder.

अवचूल = अवचूड q. v.

अवचूलकः,-कम् A *chowri* or brush (formed of a cow's tail or peacock's feathers) for fanning off flies.

अवच्छद् 10 P. 1 To cover over, overspread. -2 To conceal, obscure, leave in darkness.

अवच्छ (च्छा) दः A cover, covering: काञ्चनावच्छादान् (खरान्) Rām.

अवच्छिद् 7 U. 1 To cut off, separate, tear in pieces, break asunder. -2 To discriminate, distinguish, characterize. -3 To define, limit, modify (as by time, space &c.) used in Nyāya; see अवच्छिन्न below. -4 To detach, excerpt. -5 To interrupt.

अवच्छिन्न *p.p.* 1 Cut off. -2 Separated, divided, detached, excerpted; अवच्छिन्नस्य पूर्णेन एकत्वं प्रतिपाद्यते A. Rām. 1. 1. 49. -3 (In Logic) Separated or excluded from all other things by the properties predicated of a thing as peculiar to itself. -4 Bounded, modified, determined; दिक्कालाद्यनवच्छिन्न Bh. 2. 1. -5 Particularized, distinguished, characterized, as by an attributive word.

अवच्छेदः 1 A part, portion (अवयव). -2 Boundary, limit. -3 Separation. -4 Distinction, distinguishing, particularization (as by attributes). -5 Determination, decision, settlement; शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेषस्मृतिहेतवः Vāk. P. -6 That property of a thing which distinguishes it from everything else, a characteristic property. -7 Bounding, defining. -8 Pervading (व्याप्तिः). °अवच्छेदः generalizing, removing distinctions.

अवच्छेदक *a.* 1 Separating. -2 Determining, deciding, प्रतियोगिकावच्छेदकावच्छिन्नम्. -3 Bounding, limiting, -4 Pervading. -5 Distinguishing, particularizing. -6 Peculiar, characteristic. **-कः** 1 That which distinguishes. -2 A predicate, characteristic property. -3 Boundary, limit.

अवच्छेदनम् Cutting off, separating; determining, bounding &c.

अवच्छेद्य *a.* To be separated.

अवच्छुरित *a.* Mixed. **-तम्** A hoarse laugh.

अवजि 1 P. 1 To spoil (deprive by conquest), to win; अवजित्य च तद्धनम् Mb; Ms. 11. 80; पुष्पकं नाम विमानं वीर्यादवजितम् Rām. -2 To recover; हृतां कृष्णामवाजयन् Mb. -3 To ward off, prevent. Mb. 13. -4 To conquer; अवजितमधुना तवाहमक्ष्णोः Śi. 7. 60.

अवजयः Defeat, victory over; येनेन्द्रलोकावजयाय दृप्तः R. 6. 62.

अवजित *p. p.* Conquered; condemned, disregarded.

अवजितिः *f.* Conquest, defeat; मुखसङ्गिनं प्रति मुखावजितिः Ki. 6. 43.

अवजुष्ट *a.* Visited, frequented.

अवज्ञा 9 P. To have a low opinion of, to despise, to treat with contempt, disregard; अवजानासि मां यस्मात् R. 1. 77; अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् Bg. 9. 11; Bk. 3. 8.

अवज्ञा [अव-ज्ञा-अङ्] Disrespect, contempt; slighting, low opinion; नात्मन्यवज्ञा कर्तव्या H. 1; disregard (with the obj. in loc. or gen.); आत्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार R. 2. 41; ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञाम् Māl. 1. 6; Śānti. 3. 23; अविज्ञावज्ञेयं परिवर्तति नोच्चैरपि बुधम् Udb. **-Comp.-उपहत** *a.* treated with contempt, humiliated. **-दुःखम्** the agonies of humiliation; मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति Śi. 2. 45.

अवज्ञात *p. p.* Disrespected, condemned, disregarded; (दानं) अवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् Bg. 17. 22.

अवज्ञानम् Disrespect, disregard, contempt; अवज्ञानसहस्रेस्तु दोषाः कष्टतरा धने Mb. 12. 177. 35. ईप्सितं तदवज्ञानात् विद्धि सार्गलमात्मनः R. 1. 79.

अवज्ञेय *pot. p.* To be treated with disrespect; contemptible; विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन Y. 1. 153.

अवट *a.* [अव-अटन्] Produced in a hole. **-टः** 1 A hole, cavity. -2 A pit; कौश्रावटे Rām. 6. 107. 60; अवटे चापि मे राम प्रक्षिपेमं कलेवरम्; अवटे ये निधीयन्ते Rām. विपाटयन्निव जगद् दंष्ट्राङ्कलघटावटैः Bm. 1. 762. -3 A well. -4 Any low or depressed part of the body, sinus; अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके Y. 3. 98. -5 A juggler. -6 Drunk; the commentary of Mahendra on Hemachandra's Anekārthasamgraha प्रमत्तेऽपि मह्यः यथा अवटातङ्कसंकेतनिकेतनसमाश्रयाम् **-Comp. -कच्छपः** a tortoise in a hole; (fig.) one who has had no experience, who has seen nothing of the world. **-निरोधनः** N. of a particular hell.

अवटिः, -टी *f.* [अव-अटि] 1 A hole. -2 A well. -3 A sinus.

अवटीट *a.* [नासिकायाः नतं अवटीटम्, अव-टीटन् नासिकायाः संज्ञायां; नासिकाप्यवटीटा, पुरुषोऽप्यवटीटः P. V. 2. 31 Sk.] Having a flat nose, flat-nosed.

अवटुः [अव-टीक् मित्°डु] 1 A hole in the ground. -2 A well. -3 The back or nape of the neck; 'अवटुर्घाटा कृकाटिका' इत्यमरः. -4 The depressed part of the body. -5 A kind of tree. **-टुः** *f.* The raised portion of the neck. **-टु** *n.* A hole, a rent. **-Comp. -जः** a hind curl; hair on the back of the head; रागबानवटुजेष्ववकृष्य Śi. 10. 52.

अवट्य *a.* Ved. Being in a hole; नमः कूप्याय चावट्याय Vāj. 16. 38.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवडङ्गः, -कः A market, a mart.

अवडीनम् [अव-डी-भावे-क्त] The flight of a bird, flying downward; (पातानां शतम्-) उड्डीनमवडीनं च प्रडीनं डीनमेव च Mb. 8. 41. 26-28.

अवण्ड *a.* Ved. Not without a tail (said of a cow).

अवतः [अव-अटच् वेदे पृषो॰ टस्य तः] A well, cistern.

अवतंसः,-सम् [अव-तंस्-घञ्] 1 A garland. -2 An ear-ring, a ring-shaped ornament, an ear-ornament (fig. also); गणा नमेरुप्रसवावतंसाः Ku. 1. 55; स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः 7. 38; चन्दनपल्लवावतंसाम् K. 11, 12, 140, 97; R. 13. 49; Dk. 5, 88; Ki.3. 11; Śi. 3. 81; °उत्पलम् a lotus used as an ornament; Ku. 4. 8; oft. with अ omitted; वैर्वतंसकुसुमैः प्रियमेताः Śi. 10. 67. -3 An ornament worn on the head, crest. -4 (fig.) anything that serves as an ornament; 'decked with'; तामरसावतंसा जलसंनिवेशाः Ghat. 2. 3; पुण्डरीकावतंसाभिः परिखाभिः Rām. 5. 4. 25; पुष्पावतंसं सलिलम् Suśr.; कल्याणावतंसा कल्याणसंपद् Māl. 6.

अवतंसयति Den. P. To use as ear-rings, make ear-rings of; अवतंसयन्ति दयमानाः प्रमदाः शिरीषकुसुमानि Ś. 1. 4; अवतंसयैनम् M. 3.

अवतंसकः An ear-ornament, an ornament in general; अशोकस्तबकेनेव दिङ्मुखस्यावतंसकम् V. 5. 3; प्रासादाद्यवतंसका (लङ्का) Rām.

अवतंसित *a.* Having a garland, crested; (fig.) decked, adorned.

अवतक्षणम् 1 Anything cut in pieces. -2 Chopped straw.

अवतड् 10 P. To strike downwards; विद्युदवताडयति Nir.; to crush under, trample down upon.

अवताडनम् 1 Crushing, trampling or treading under; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि U. 1. 14. -2 Striking.

अवतन् 8 U. 1 To stretch or extend downwards; ऋज्वीर्दधानैरवतत्य कन्धराः Śi. 12. 18; विशालमूलावततः (न्यग्रोधः) Hariv. -2 To overspread, cover; नभांसि मेघावतते Suśr.; खमवतत्य सलिलदाः Bṛi. S. 24. 19. -3 To loosen; undo (especially a bow-string).

अवतत *p. p.* 1 Overspread, covered; लताशतैरवतता (नदी) Rām. 5. 14. 26 तुरङ्गैर्घैरवतता (भूः) *ibid.* -2 Loosened, slackened; °धन्वन् whose bow is unbent. Vāj. 3. 61.

अवततिः *f.* Streching, extending; प्रालेयावततिम्लान Ki. 11. 4 (snow-fall).

अवतानः 1 Stretching of a bow. -2 The unbending of a bow. -3 A downward face. -4 The spreading of a plant; लताशतैरवतताम् अवतानशतैस्तथा Rām. -5 A cover (in general); an awning; Mb. 2. 9. 3. -6 N. of the verses; Vāj. 14. 56-63. -7 Tendril; लतावतानावनतः (महाद्रुमः) Mb. 3. 24. 26.

अवतप् 1 P. To radiate, heat or light downwards; महद्वैयावतपति Av. 12. 4. 39. -*Caus.* 1 To irradiate, heat; अथावताप्य पृथिवीं पूषा दिवमगंस्त जगामास्तम् Mb. -2 To illuminate.

अवतप्त *p. p.* Heated, irradiated; अवतप्ते नकुलस्थितम् an ichneumon's standing on hot ground (metaphorically said of the inconstancy of man). श्लेषे P. II. 1. 47; अवतप्ते नकुलस्थितं त एतत् Sk.

अवतापिन् *a.* (A place) where the sun strikes vertically down.

अवतमसम् [अवततं व्याप्तं तमः अच्समासः अवसमन्धेभ्यस्तमसः P. V. 4. 79] 1 Slight or dim darkness; क्षीणेऽवतमसं तमः Ak. -2 Darkness (in general); अवतमसभिदायै भास्वताभ्युद्गतेन Śi. 11. 57 (where Malli. says यद्यपि क्षीणेऽवतमसं तमः इत्युक्तं तथापि इह विरोधाद्विशेषानादरेण सामान्यमेव ग्राह्यम्). -3 Obscurity.

अवतरम् *ind.* Ved. Farther away, more distantly.

अवतस् *ind.* Below, in the lower world; मता फणवतोऽवतो Ki. 5. 27.

अवतर्पणम् A soothing remedy.

अवतॄ 1 P. 1 To descend, alight, come down; रथादवततार च R. 1. 54, 13. 68; वसन् ददर्शावतरन्तमम्बरात् Śi. 1. 1; यमुनातटमवतीर्णः Pt. 1; मेघपदवीमवतीर्णौ स्वः Ś. 7; कदैतदवतरिष्यति चक्रं मस्तकात् Pt. 5; (fig. also) इति मतिरेव न बोधपदवीमवतरति K. 289 fails to see; अपि त्र मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया 151 I cannot speak for very shame. -2 To flow or run into, discharge contents, join (as a river); सागरं वर्जयित्वा कुत्र वा महानद्यवतरति Ś. 3; see अवतीर्ण also. -3 To enter, to enter into, to come to; अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव M. 1. 22; Śi. 9. 32; त्वदीयं देशमवतीर्य M. 5. -4 To begin, commence; अवतरतु भवान् Dk. 152; तत्प्रेयसीमाहूय सङ्गीतकमवतरामि Dhūrt. 1. -5 To present oneself, appear forth, come; प्रसभमवततार चित्रजन्मा Ki. 10.17. -6 To discend (as a deity) into the world in the form of a mortal; शापावतीर्णः Ks. 2. 21; मुनिकन्या न सा शापात्तस्यां जातावववतरत् 2. 51; Rāj. T. 1. 130; 5. 66; विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ Mārk. P. -7 To get over, subdue, conquer; अवतीर्णोऽस्मि यद्रोगमतिदुस्तरम् Ks. 21. 194; अव तस्य बलं तिर Rv. 10. 133. 5. -8 To cross over; त्वयावतीर्णो उतान्तकामः Bhāg 3. 24. 34. -*Caus.* 1 To cause to descend, bring or fetch down; मार्गे कथंचिदवतार्य Mu. 3. 9; रथात्, वृक्षात्, शूलाग्रात् &c. -2 To take down, put or set down अवतारय सलिलसमीपम् K. 38; मात्रां कक्षान्तरादवतार्य Pt. 1; स्वभुजादवतारिता R. 1. 34; अवतार्यतां रथः V. 1. -3 To take off, remove, withdraw, put aside; स्वगात्रादवतार्य भूषणानि Mu. 2, 5; अथाङ्गराजादवतार्य चक्षुः R. 6. 30, अधोदेशादवतार्य पादम् Ku. 3. 11, Śi. 9. 36. -4 To bring downwards. -5 To bend down. -6 To introduce, set a-going, make current, begin; तेन विद्यावतारिता Raj. T. 4. 485; तत्र तया सत्रेऽवतारिते 2. 58.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवतरः Descent शंसन्ति कार्यावतरं हि सन्तः N. 3. 53; Si. 1. 43.

अवतरणम् 1 Descending for bathing in water &c. गङ्गा°, अप्सरस्तीर्थ°; descending; or alighting (in general), coming down; स्तन्य°. –2 An incarnation; see अवतार, –3 Crossing. –4 Sudden disapperance. –5 Steps or stairs leading to a river. –6 A holy bathing place (तीर्थ). –7 Translating from one language into another. –8 Introduction. –9 An extract, a quotation. **–मङ्गलम्** A solemn reception.

अवतरणिका 1 A short prayer at the beginning of a work which, it is supposed, causes the divinity so addressed to descend from heaven. –2 Introduction, preface. –3 Synopsis. (fig.)

अवतरणी [अवतरति ग्रन्थोऽनया अवतॄ करणे-ल्युट्] 1 Preface. –2 Succession, order, method.

अवतारः [अव–तॄ करणे घञ्] 1 Descent, alighting: descending or going down into: (fig) accepting, resorting to पाखण्डिपथावतारः Dk. 47; advent, setting in: वसन्तावतारसमये Ś. 1. –2 Form, manifestation: मत्स्यादिभिरवतारैरवतारवताऽवताक्मुधाम् Śaṅkara. –3 Descent of a deity upon earth, incarnation in general; कोऽप्येष संप्रति नवः पुरुषावतारः U. 5. 33: धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् R. 10. 84; कृत्यवतारोऽयं नृपतिः Ks. 7. 18. –4 An incarnation of Viṣṇu; विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे Bh. 2. 95. (There are ten incarnations of Viṣṇu: the following verse from Gīt. describes them; वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते। पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्च्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः। रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश॥ Varah. P./–5 Any new appearance, growth, rise; नवावतारं कमलादिवोत्पलम् R. 3. 36: पर्जन्यावतारः 5. 21; यौवनावतारे K. 280; Ve. 3; Śānti. 2. 26; 3. 14; Ks. 8. 30; –6 Any distinguished person (who, in the language of respect, is called an अवतार or incarnation of a deity). –7 Aiming at object. –8 A landing place; मद्दे गजेन सरितः सरुषावतारे Si. 5. 33. –9 A sacred bathing place. –10 Translation. –11 A pond, tank, –12 Introduction, preface. –13 Crossing; °रं लभ् to gain one's object (with gen.). **–Comp. –कथा** account of an अवतार, N. of a chapter in शङ्करविजय. **–मन्त्रः** the prayer causing the descent of a deity.

अवतारक *a.* (**–रिका** *f.*) 1 Making one's appearance. –2 Making a descent.

अवतारणम् 1 Causing to descend. –2 Translation. –3 Possession by an evil spirit. –4 Worship, adoration. –5 The ends or border of a garment. –6 Preface or introduction (to a work). –7 Descent, appearance (अवतरण); पौष्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् Mb. 1. 2. 42.

अवतारिन् *a.* Making one's appearance, making a descent.

अवतीर्ण *p. p.* 1 Descended, alighted, come down; शैलराजावतीर्णां जह्नोः कन्याम् Me. 52; जलनिधिमनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा R. 6. 85; संसारपथमवतीर्णानाम् K. 175 who have entered upon mundane life. –2 Bathed in; उदधिमिवावतीर्णः K. 158; come to, entered into. –3 Appeared as an incarnation; तदर्थमवतीर्णोऽसौ मन्नियोगाच्चतुर्भुजः Mb.; Pt. 1. –4 Crossed, passed over; अपि नामावतीर्णोऽसि बाणगोचरम् Māl. 1 crossed the path, gone within the range, of arrows; दर्शनपथमवतीर्णः Ś. 3. –5 Fallen (as the night); अवतीर्णायां तस्यां यामिन्याम् K. 269; भरेणावतीर्णायां रजन्याम् K. 368. –6 Translated. **–र्णम्** (= अवतारः) Manifestation; cf. पद्मावतीर्णपूर्णा Svapna. 1. 1. **–Comp. –ऋण** *a.* absolved from debt.

अवतूलयति Den. P. To rub with cotton; तूलैरवकुष्णाति तूलेन तृणाग्रमवघट्टयति Bop.

अवतोका [अवपतितं तोकं अस्याः; प्रा० ब०] A woman or a cow miscarrying from accident यः कृणोति मृतवत्सामवतोकामिमां स्त्रियम् Av. 8. 6. 9.

अवत्त, –अवत्तिन् See under अवदो.

अवत्रस्त *a.* Terrified.

अवत्सारः N. of a vedic seer, descendant of Kaśyapa; अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः Rv. 5. 44. 10.

अवत्सीय *a.* Not suitable for a calf.

अवदंश [अवदश्यते पानरुच्यर्थम्; अवदंश् कर्मणि घञ्] 1 Any pungent food which excites thirst, stimulant.

अवदत्त *a.* P. VII. 4. 47. 1 Given away. –Finished, accomplished.

अवदह् 1 P. To burn down, destroy; अवादहो दिव आ दस्युमुच्चा Rv. 1. 33. 7.

अवदाघः 1 Heat, burning down. –2 The hot season, summer.

अवदाहः, –हम् [अवसादितो दाहो येन; प्रा० ब०] 1 N. of the root of a plant. Andropogon muricatum (वीरण; Mar. वाळा). –2 Burning down, heat; °इष्टकापथम् the root of the वीरण plant.

अवदात *a.* [अव-दै-क्त] 1 Beautiful; अवदातकान्तिः Dk. 107, 37. –2 Clean, clear, pure, spotless, refined, purified, polished; येषां त्रीण्यवदातानि विद्या योनिश्च कर्म च Mb. 3. 1. 27. सर्वविद्यावदातचेताः K. 36; so विद्यावदातं मुखम्; Bh. 2. 2. 5; शास्त्र° –3 Bright, white; आपिशङ्गावदातया देहप्रभया K. 36, 65, 128, 187, 189, 43, 62, 95: रजनिकरकलावदातं कुलम् K. 233; कुन्दावदाताः कलहंसमालाः; Bk. 2. 18; cf. also Ki. 11. 75, 3. 25; 13. 37; Śānti. 3. 14. –4 Virtuous, meritorious; अन्यस्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं कर्म K. 62. –5 Yellow. **–तः** White or yellow colour. cf. अवदातः सिते पीते Nm.

अवदानम् 1 A pure or approved occupation. –2 An accomplished act. –3 A valorous or glorious act,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

prowess, heroic act, heroism, glorious achievement; संगीयमानत्रिपुरावदानः Ku. 7. 48; Śi. 7. 2, 18. 16; प्रापदस्त्रमवदानतोषितात् R. 11. 21; Ki. 17. 16; तत्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते Dk. 52; Ki. 3. 43, 13. 32. -4 Object of a legend. -5 Objection; जुहुयान्मूलमन्त्रेण षोडशर्चावदानतः Bhāg. 11. 27. 41 Sacrificial object for an oblation.

अवदान्तः Hyperenthera Morunga (Mar. शेवगा); Nigh.

अवदान्य *a.* Niggardly, stingy.

अवदावद *a.* Ved. Having no bad reputation. स वै लोकोऽवदावदः Ait. Br. 7. 13. 5.

अवदॄ 9 P. To split or force open, to rend or tear asunder. -*Caus.* 1 To cause to burst, to rend, split; मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रेणेवावदारितम् Rām. -2 To dig down, excavate; तदर्थमुर्वीमवदारयाद्भिः R. 13. 3; वसुधां नावदारयेत् Rām.

अवदरणम् Breaking (as a boil), bursting, separating.

अवदारणम् Tearing, dividing, digging down, cutting into pieces. -2 (करणे-ल्युट्) A spade, hoe. -3 Breaking open, bursting open; अवदारणकाले तु पृथिवी नावदीर्यते Rām. 2. 77. 16.

अवदीर्ण *p. p.* 1 Split into two, divided, broken; अवदीर्णशुक्तिपुटमुक्तमौक्तिकप्रकरैः Śi. 13. 37. -2 Melted, fused, liquefied. -3 Bewildered, perplexed: भयावदीर्णः संत्रासादबद्धं बहु भाषसे Mb.

अवदो 4 P. 1 To cut off, divide. -2 (Ved.) To appease (anger); अव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय Rv. 2. 33. 5.

अवद्यत् *a.* Breaking off; शतशो विशिखानवद्यते Ki. 15. 48.

अवत्त *p. p.* [अव-दो-खण्डने कर्मणि क्त] Cut off; उत्सादतोऽज्ञादज्ञादवत्तानां करतऽएव Vaj. 21. 43.

अवत्तिन् *a.* [अवत्तमनेन इष्टा॰ इनि] One who divides or cuts off; पञ्च॰ dividing into five parts.

अवदानम् [अव-दो-ल्युट्] 1 Cutting or dividing into pieces. -2 A part, portion; हृदयास्यावदानानाम् Ś. B. -3 Transgression. -4 The root of a plant (वीरण); see अवदान also.

अवदोहः 1 Milking. -2 Milk.

अवद्य *a.* 1 Fit to be condemned, censurable, not to be praised; न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् M. 1. 2; किमवद्यः करिकुम्भजो मणिः Śi. 16. 45. -2 Defective, faulty, blamable, disagreeable, disliked; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70; see अनवद्य also. -3 Unfit to be told. -4 Low, inferior. -5 Sinful. -द्यम् 1 A fault, defect, imperfection; किं न बोचस्यसद्वृत्ते आत्मावद्यं वदाशु मे Bhāg. 9. 14. 12. -2 Sin, vice; साक्षात्कृतं नेमुरवद्यमुग्धनः Bhāg. 10. 22. 20. -3 Blame, censure, reproach; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70. -4 Shame. -Comp. -गोहन *a.* concealing or keeping off want; समाने अहन् त्रिरवद्यगोहना Rv. 1. 33. 3. -भीः *f.* fear of vices or sin; अवद्यभिया बहवः पृणन्ति Rv. 10. 107. 3.

अवद्यवत् *a.* Ved. Disgraceful, lamentable.

अवद्योतनम् 1 Light. -2 Illustrating.

अवद्योतिन् *a.* Shining down upon, illuminating.

अवद्रङ्गः A market.

अवध *a.* Ved. Inviolable, invulnerable. हुवे स्वर्वदवधं नमस्वत् Rv. 1. 185. 3. -धः Exemption from death; यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः Ms. 5. 39.

अवध्य *a.* Not to be killed, inviolable, sacred; यावानवध्यस्य वधे Ms. 9. 249. °ता, °भावः, °त्वम् exemption from death, inviolability; वधार्हाणामवध्यताम् R. 17. 19; सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः H. 3. 15; R. 10. 43.

अवधर्ष्य *a.* To be defied.

अवधा 3 A. 1 To place down, deposit; अवधाय श्वभ्रे मृत्पिण्डम् Kāty.; यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः Śat. Br.; ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा Mb.; वासुदेवः स्वमाययात्मन्यवधीयमानः Bhāg.; to fix; पादाग्रे दृशमवधाय निश्चलाङ्गी Mu. 5. 13. -2 To apply (as the mind). -3 To be attentive; इतोऽवधत्तां देवराजः Mv. 6. -4 To shut, close, press together. -*Pass.* To be placed, applied, or directed (mind); अवधीयताम् listen, hear.

अवधातव्य } *pot. p.* To be attended to, deserving
अवधानीय } attention and care.

अवधानम् 1 Attention, अवधानपरे चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने Ku. 4. 2; अवधानं दीयमानं प्रार्थये Ve. 1; intentness, attentiveness; दत्तावधानः शृणोति hears attentively. -2 Devotion, care, carefulness; अवधानात् carefully or attentively; शृणुत जना अवधानात् क्रियामिमां कालिदासस्य V. 1. 2. v. l.

अवधानिन् *a.* Attentive.

अवधिः [अव-धा-कि] 1 Application, attention. -2 Boundary, limit exclusive or inclusive, (in time or space); conclusion, determination; एकैकस्य जगत्त्रयप्रमथनत्राणावधिर्योग्यता Mv. 1. 46; रविनिजसामवधिनाविर्वाप्रैनम् Ki. 12. 22. -3 Furthest limit; इयं आह्लादनीयानामवधिः K. 121; स्मरशापावधिदां सरस्वतीम् Ku. 4. 43; conclusion; oft. at the end of comp., in the sense of 'ending with', 'as far as', 'till'; एष ते जीवितावधिः प्रवादः U. 1. तत्प्रत्यागमनकालावधयोऽपि तावत् ध्रियन्तां प्राणाः K. 171; व्याडी रक्षतु मे देहं ततः प्रत्यागमावधि Ks. 4. 100; स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः Ak. -4 Period of time, time; सर्वे निद्रावधिना प्रमृष्टाः R. 16. 52; शेषान् मासान् विरहदिवसस्थापितस्यावधेर्वा Me. 89; अपि समाप्तः वनवासस्यावधिः Mv. 7, 2. 48; विवाहं मासावधिकमकल्पयत् Dk. 54, 174; K. 328; Ki. 12. 17; यदवधि-तदवधि from or ever since, till. Bv. 2. 79; अथ चेदवधिः प्रतीक्ष्यते Ki. 2. 16. -5 An engagement, appointment; रमणीयोऽवधिर्विधिना विनिर्वादितः Ś. 6. -6 A division, district, department; जनपदतदवध्योश्च P. IV. 2. 124. -7 A hole, pit. -8 Authority, standard

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(प्रमाण); वयं तु भरतादिशावधिं कृत्वा हरीश्वर Rām. 4. 18. 25. °ता, °त्वम् limit, limitation. -Comp. -ज्ञानम् The faculty of perceiving over what is not within the reach of the senses; N. of the third degree of knowledge; (मतिज्ञान, श्रुतिज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्यायज्ञान, केवलज्ञान Jaina).

अवधिमत् *a.* Limited, bounded.

अवधेय *pot. p.* 1 To be placed down or deposited. -2 To be attended to, to be believed. -3 To be known or apprehended. -यम् Attention.

अवहित *p. p.* 1 Deposited, placed; यथा ह्यवहितो वह्निर्दारुष्वेकः स्वयोनिषु Bhāg. 1. 2. 32; यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः Bri. Up. 1. 4. 7. -2 Attentive, careful; शृणु राजन्नवहितः सह भ्रातृभिरच्युत Mb. 3. 52. 54. शृणुत मनोभिरवहितैः V. 1. 2; शृणु मेऽवहिता वचः Rām.; Me. 102. -3 Celebrated, known. -4 Plunged into, fallen into; त्रितः कूपेऽवहितो देवान् हवत ऊतये Rv. 1. 105. 17. °ता application, attention. -Comp. - अञ्जलि *a.* with joined hands.

अवधाव् 1 U. To run down, to drop down, to run after. अदो यदवधावत्यवत्कमधि पर्वतात् Av. 2. 3. 1.

अवधावनम् 1 Running after, pursuing, seizure. -2 Cleaning, washing.

अवधावित *p. p.* 1 Chased, pursued. -2 Cleaned, washed.

अवधीर् 10 P. To disregard, disrespect, treat with contempt, slight; अवधीरितसुहृद्वचनस्य H. 1; अवधीर्य धैर्यकलिता दयितम् Si. 9. 59. Amaru. 83; to despise, repudiate, repulse; नकिमवधीरयति मामार्यपुत्रः M. 5.

अवधीरणम् Treating with disrespect.

अवधीरणा Disrespect, despising; repulse; कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेऽपि यदा चिरं मयि R. 8. 48; M. 3. 20; अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुको विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् Ś. 3. 13.

अवधीरित *p. p.* Disrespected, disregarded, slighted; अवधीरितार्नवगुणम् Ki. 6. 25 excelled, set at naught; अचेतनं नाम गुणं न लक्षयेन्मयैव कस्मादवधीरिता प्रिया Ś. 6. 13.

अवधीरिन् *a.* 1 Despising, scorning. -2 Excelling.

अवधू 5 U. 1 To shake, move, wave, cause to tremble; रेणुः पवनावधूतः R. 7. 43; लीलावधूतैः चामरैः Me. 37; Rs. 6. 15; Ki. 6. 3; Si. 13. 36. -2 To shake off or out, shake, toss (lit. and fig.), remove (fig. also); overcome, got the better of; राजसत्त्वमवधूय मातृकम् R. 11. 90; सुरवधूरवधूतभयाः शरैः 9. 19 removing the fears of; अवधूय तद्वधाम् 3. 61; व्रजन्ति शत्रूनवधूय निःस्पृहाः शमेन सिद्धिं मुनयो न भूभृतः Ki. 1. 42; रुषावधूय रक्षांसि Rām. -3 To discard, spurn, reject or treat with contempt, disregard; चण्डी मामवधूय पादपतितम् V. 4. 67; Ku. 3. 8; अवधूतप्रणिपाताः V. 3. 5; अवधूतदुहितृप्रार्थनस्य Dk. 13. -*Caus.* (-धूनयति) To shake.

अवधूत *p. p.* 1 Shaken, waved. Māl. 9. 18. -2 Discarded, rejected, despised; R. 19. 43. -3 Insulted, humiliated. हृतदारोऽवधूतश्च नाहं जीवितमुत्सहे Mb. 3. 282. 36. -4 Excelled, surpassed; लीलावधूतपद्मा कथयन्ती पक्षपातमधिकं नः Ratn. 2. 8. -5 Attacked, overcome. -6 Separated from worldly attachments. -तः An ascetic who has renounced all worldly attachments and connections; यो विलङ्घ्याश्रमान्वर्णानात्मन्येव स्थितः पुमान्। अतिवर्णाश्रमी योगी अवधूतः स उच्यते॥ or अक्षरत्वात् वरेण्यत्वात् धूतसंसारबन्धनात्। तत्त्वमस्यर्थसिद्धत्वादवधूतोऽभिधीयते॥ सदाऽन्तुतोऽधःशयनोऽवधूतः Bhāg. 3. 1. 19. अवधूतोपेक्षिते च कम्पिते चाश्रमान्तरे। Nm. -2 Smelling sense, nose, नालिनी नालिनी च प्राणद्वारावेकत्र निर्मिते। अवधूतसखस्ताभ्यां विषयं याति सौरभम्॥ Bhāg. 4. 25. 48. -Comp. -वेश *a.* undressed, naked.

अवधूननम् 1 Shaking, waving; पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् Ms. 3. 230; अमन्ददष्टौष्ठकरावधूननम् Ki. 8. 6. -2 The practice of medicine, curing. -3 Agitation, trembling. -4 Disregarding. -5 Trampling on, treading.

अवधूकः One having no wife.

अवधूपित *a.* Perfumed with incense; Rām. 2.

अवधूलनम् Sprinkling absorbent powders on sores.

अवधृ 10 U. 1 (*a*) To determine, fix, resolve; इत्यवधार्य Pt. 1; यन्मयाऽवधारितम् Mk. 4. चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा Si. 1. 3; विदर्भगतमनुष्ठेयमवधारितम् M. 5. (*b*) To ascertain, determine accurately, make out, know, perceive, understand; न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः Ku. 5. 78; Mu. 3. 4. -2 To consider or regard, think, look upon; मृतां मामवधारय Mb.; कुलीनेत्यवधार्यताम् Ks. 21. 124; Si. 9. 22. -3 To hear, listen to, become acquainted with; वानप्रस्थस्य धर्मं ते कथयाम्यवधार्यताम् Mārk. P. -4 To reflect, consider, think; बालकोऽयमित्यवधार्य Pt. 4. -5 To limit, restrict.

अवधारः Accurate determination, limitation; सर्वत्र यदवधारणेोच्यते स एकान्तः Suśr.

अवधारक *a.* 1 Determining accurately; इष्टावधारकं वाक्यं आशीः Bharata. -2 Restricting oneself to anything.

अवधारण *a.* Restrictive, limiting. -णम्, -णा 1 Ascertainment, determination; मान° Dk. 161. -2 Affirmation, emphasis. -3 Limitation (of the sense of words); यावदवधारणे, एवावधारणे; मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे Ak.; तुरन्नावधारणार्थः -4 Restriction to a certain instance or instances to the exclusion of all others. -5 Taking up, expressing, reciting (a name); न त्वां देवीमहं मन्ये राज्ञः संज्ञावधारणात् Rām. 5. 33. 10.

अवधारणीय, अवधार्य *pot. p.* To be ascertained determined or considered; विष्णोरिवास्यानवधारणीयम् R. 13. 5; परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन Bh. 2. 99.

अवधारित *p. p.* Ascertained, known, well observed, marked; सम्यगवधारितम् Ratn. 1.

अवधृत *p. p.* 1 Determined, resolved, settled. -2 Heard -3 Understood, made out. -4 (*n.* pl.) Organs of Senses (in Sāṅkhya Phil.)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवध्य See under अवध.

अवध्यै 1 P. To think ill of, disregard; सोऽवध्यातः सुतैरेवम् Bhāg. 3. 12. 6.

अवध्यानम् Disregard; यथा तरे सदवध्यानमंहः Bhāg. 5. 10. 24.

अव (व) ध्र *a.* Ved. Not injurious, innoxious, beneficent. See अवध.

अवध्वंस् 1 A. 1 To apply oneself to, set about. -2 To strew over, scatter, spread; ध्वान्तं नमोऽव दध्वसे Rv. 90. 933. 7. चूर्णैरवध्वंसते Sk. -*Caus.* 1 To cast down. -2 To strew over.

अवध्वंसः 1 Abandoning, quitting. -2 Powder, dust; यः पुरुषः पाप्मेयोऽवध्वंस इवारुणः Av. 5. 22. 3. -3 Disrespect, Censure, Blame. -4 Falling off or from. -5 Sprinkling.

अवध्वस्त *p. p.* 1 Destroyed, perished. -2 Censured, disrespected. -3 Pounded coarsly or badly. -4 Abandoned. -5 Sprinkled. -6 Scattered.

अवनम् [अव्-ल्युट्] 1 Protection, defence; भुजोऽनवने P. I. 3. 66, Nalod. 1. 4. -2 Gratifying, pleasing. -3 Wish, desire. -4 Delight, satisfaction. -5 Hurry, speed. cf. अवनं खण्डने त्राणे गतौ तृप्ते च याचने । श्रवणे च क्रियायां च अवाप्तिप्रीतिदीप्तिषु । Nm.

अवनक्षत्रम् The disappearance of the stars.

अवनम् 1 P. 1 To bow down, to bend down, stoop; अवनम्य वक्षसि Śi. 9. 74 -2 To bend oneself, hang down; त्वय्यादातुं जलमवनते Me. 48. See अवनत also. -*Caus.* (अवनामयति) To bend down, bend; अवनमय द्विषतां शिरांसि K. 109; श्वपुच्छमवनामितम् Pt. 1.

अवनत *p. p.* Bent down, hung down, downcast; विनय°, प्रश्रय°, लज्जा°, °उत्तरकायम् R. 9. 60; फलपुष्पैरवनतान् Rām. cf. also लिखन्नास्ते भूमिं बहिरवनतः प्राणदयितः Amaru 7. -2 Verging in the west, setting; रजनिरवनतेन्दुर्लज्जयाधोमुखी च Śi. 10. 91. -3 Bending, stooping, deepened, not projecting. -4 Humble. -**Comp.** -**अङ्ग** *a.* with stooping; limbs; अद्य प्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः Ku. 5. 86. -**काय** *a.* bending the body, crouching down; °उत्तरकाय R. 9. 60. -**मुख** *a.* with down-cast countenance. -**शीर्षन्** *a.* bowing the head.

अवनतिः *f.* 1 Bending, bowing down, stooping; अवनतिमवनेः Mu. 1. 2, 3. 8; Śi. 9. 8. -2 Declining in the west, setting; गतवत्यराजत जपाकुसुमस्तबकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् Śi. 9. 8. -3 A bow, prostration. -4 Bending (as a bow); धनुषामवनतिः K. (where अ° also means 'stooping'). -5 Modesty, absence of insolence, humility.

अवनम्र *a.* Bowed, bent; पर्याप्तपुष्पस्तबकावनम्रा Ku. 3. 54; पाद° fallen at the feet.

अवनामः 1 Bending or bowing, falling at the feet; गलितनयनवारि र्याति पादावनामम् Śi. 11. 35. -2 Causing to bend down.

अवनामक *a.* What depresses or causes to bend or bow.

अवनामिन् *a.* Bending or bowing down; कृच्छ्रेण क्षितिमवनामिनस्तुरङ्गाः (आनिन्युः) Ki. 7. 19.

अवनर्दृ To slur or trill (chanting of the Hindu rituals.)

अवनह् 4 U. To bind on, tie on, put over, cover with.

अवनद्ध *p. p.* 1 Formed, made. -2 Fixed, seated; स्त्यानावनद्धघनशोणितशोणपाणिः Ve. 1. 21. जालावनद्धाङ्गुलिपाणिपादम् Bu. ch. 1. 66. -3 Covered, encircled; ताम्बूलीलतावनद्धपूगखण्डमण्डितैः K. 19; Śi. 3. 7; bound on, tied; चर्मावनद्धं दुर्गन्धिपूर्णं मूत्रपुरीषयोः Ms. 6. 76; हेममालावनद्धः (रथः) Mb. पुष्पभारावनद्धः (पादपः) Rām.; नष्टार्कचन्द्रकिरणा-तिरजोवनद्धा Bri. S. 19. 20. fastened, woven, put together; स्रगवनद्धमनोरमपक्ष्मवा Śi. 6. 53; 7. 52. -**द्धम्** A drum.

अवनाहः 1 Binding, girding, putting on. -2 Binding rope; यूपं कृत्वा तु मलयमवनाहं च तक्षकम् Mb. 7. 202. 73.

अवनाट *a.* [नतं नासिकायाः ; अव-नाटच् see अवटीट] Flat nosed. -**टम्** The condition of having a flat nose.

अवनिः,-नी *f.* [अव्-अनि Uṇ. 2. 101] 1 The earth; often used at the end of comp. meaning 'ground', 'place'; काननावनौ Dk. 7, 13; लीलावनौ place of recreation 25. -2 A finger (Nir.) -3 A river; सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति Rv. 1 190. -4 Course, bed of a river, अवनिगत *a.* fallen prostrate on the gound. -**Comp.** -**ईशः,** -**ईश्वरः,** -**नाथः,** -**पतिः,** -**पालः** lord of the earth, king; पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः R. 10. 86; 11. 93. सहैवावनिपालसंघैः Bg. 11. 26. -**चरः** *a.* roving over the earth, vagabond. -**जः** The planet Mars. -**तल** the surface of the earth. -**घ्रः** a mountain स्फुटमेव समस्तमापदा नदिदानीमवनीध्रमूर्धसु Si. 16. 78. -**भृत्** A mountain, a king. -**मण्डलम्** the globe. **रुहः,** -**द्रुः** a tree. -**सारा** The plantain tree.

अवनिज् 3 U. To wash, purify, cleanse, to wipe off. -*Caus.* 1 To cause to wash off. -2 To fill with, pervade; सुसुगन्धतयावनेजितानाम् Ghaṭ. 15.

अवनिक्त *p. p.* 1 Washed, cleansed. -2 Searched.

अवनेज्य *a.* To be Used for washing.

अवनेजनम्, -अवनेजनी, -अवनेज 1 Washing, ablution; पादावनेजसरितः शमलानि हन्तुम् Bhāg. 11. 6. 19. न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम् Ms. 2. 209. -2 Washing off. ablution. -3 Water for washing. ऋतं हस्तावनेजनम् Av. 11. 3. 13. foot-bath; आपः पादावनेजनीः Ait. Br. आपस्तेऽ वृष्यवनेजन्यस्त्रींल्लोकान् शुचयोऽपुनन् Bhāg. 10. 41. 15. -4 Sprinkling water on the *darbha* grass at a Srāddha ceremony.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवनिश्चयः Deduction, ascertainment.

अवनिष्ठीव् To spit upon: अवनिष्ठीवतो दर्पाद् द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः Ms. 8. 282.

अवनिष्ठीवनम् Spitting upon.

अवनी 1 P. 1 To lead or bring down, to push into; अश्वानर्पोऽवनीयमानान् Katy. -2 To cause to descend or flow. -3 To lead away. -4 To pour down or over.

अवनयः 1 Throwing down, precipitating. -2 Causing to descend.

अवनयनम् Leading down, pouring down.

अवनायः Throwing down &c.

अवनायक *a.* Causing to descend.

अवनीत *a.* Led or pushed down into; ऋबीसे अत्रिमश्विनावनीतम् Rv. 1. 116. 8.

अवनेय *a.* To be led away; अरण्ये मुनिभिर्जुष्टे अवनेया भविष्यसि Rām. 7. 46. 9.

अवन्तिः -न्ती *f.* [अव्-बाहु० झिच् Uṇ. 3. 50.] 1 N. of a city, the modern उज्जयिनी, one of the seven sacred cities of the Hindus, to die at which is said to secure eternal happiness; cf. अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्चिरवन्तिका। पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ The women of Avanti are said to be very skilful in all erotic arts; cf. आवन्त्य एव निपुणाः सुदृशो रतकर्मणि B. R. 10. 82. -2 N. of a river. *m.* (pl.) N. of a country and its inhabitants; its capital being उज्जयिनी on the river सिप्रा; and there is also the temple of महाकाल in the suburbs. [According to Hemachandra अवन्ति is synonymous with Mālava or the modern Mālavā; but the latter country covered in ancient times, as now, a wider area than Avanti, as Bāṇa applies the name to a neighbouring kingdom in the east, whose capital was Vidiśā on the Vetravatī or Betvā. In the time of the Mahābhārata Avanti appears to have extended on the south to the banks of the Narmadā and on the west probably to the banks of the Myhe or Mahī]; अवन्तिनाथोऽयमुदग्रबाहुः R. 6. 32; असौ महाकालनिकेतनस्य वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः 6. 34, 35; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30; अवन्तीपूज्जयिनी नाम नगरी K. 52. **-Comp. -पुरम्** the city of Avanti उज्जयिनी. **-ब्रह्मः** [अवन्तिषु ब्रह्मा अच् समासान्तः, ब्रह्मणोजानपदाख्यायाम् P. V. 4. 104] a Brāhmaṇa residing in Avanti. **-भूपालः** Bhoja, the king of Avanti. **-सोमः** [अवन्तिषु सोम इव] sour gruel (prepared from the fermentation of rice-water (काञ्जिकम्).

अवन्तिका 1 The modern city of उज्जयिनी. -2 The language of the Avantis.

अवन्ध्य *a.* Not barren, fruitful, productive; अवन्ध्यवाञ्छितफलप्रदान K. 260; अवन्ध्यपातेन बाणेन V. 2. 9; अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु H. 2. 10. **-Comp. -काल** *a.* Regularly and fruitfully working; निश्चित्य यः प्रक्रमते नान्तर्वसति कर्मणः। अवन्ध्यकालो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥ Mb. 5. 33. 24.

अवपट् 10 P. To split. *-Pass.* To split oneself, to be split.

अवपाटिका Laceration of the prepuce.

अवपत् 1 P. To fall down, fly down, jump down, descend, alight, pounce or swoop upon; श्येनावपातमवपेतु Prab.; फलैर्वृक्षावपतितैः Rām. *-Caus.* To throw down, fell down.

अवपतनम् Alighting, descending.

अवपतित *a.* Fallen down from; फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमतो वनम् Rām. 2. 28. 12.

अवपातः 1 Falling down; जलं कूलावपातेन प्रसन्नं कलुषायते Mk. 9. 24; अधश्चरणावपातम् Bh. 2. 31 falling down at the feet; (fig.) cringing. -2 Descent, descending; शस्त्रावपातः Y. 2. 277; कपोत° H. 1; श्येन° चकिता Māl. 8. 8. sudden swoop or pouncing. -3 A hole, pit. -4 Particularly, a hole or pit for catching elephants: अवपातस्तु हस्त्यर्थे गर्ते छन्ने तृणादिना Yādava; रोधांसि निघ्नन्नवपातमग्नः करीव वन्यः परुषं ररास R. 16. 78. The Mātaṅgalīlā 10. 1 enumerates the methods of catching elephants as follows वारिकर्म वशाविलोभनविधिश्च चानुगत्या नथैवापातेन ततोऽवपातेन इतीहेभग्रहः पञ्चधा।

अवपातनम् 1 Falling, knocking down, throwing down; द्रुमाणाम् Ms. 11. 64; कुड्यावपातनम् Y. 2. 223. -2 (In drama) a scene during which a person enters the stage in terror but leaves it at the end in good humour.

अवपद् 4 A. 1 To go down, glide down; to descend, fall down as केश, गर्भ &c. -2 To be deprived of (with abl.). -3 To fall, meet with an accident. -4 To overthrow, ruin. *-Caus.* To cause to glide or go down.

अवपन्न *p. p.* 1 Mixed with. -2 Cooked together with. -3 Fallen on or into; केशकीटावपन्नम् Ms. 11. 159. -4 Alighted, descended.

अवपादः Falling down.

अवपाकः *a.* 1 Badly or ill-cooked. -2 Without a net. **-कः** Bad cooking.

अवपात्र *a.* [अवरं भोजनायोग्यं पात्रं यस्य] A Mlechchha whose eating in a vessel makes it useless for others.

अवपात्रित *a.* [अवपात्र कृत्यर्थे णिच्-क्त] One who has lost his caste, a person not allowed by his kindred to eat in a common vessel; see अपपात्रित (= भिन्नोदकीकृत Day.).

अवपानम् Drinking; सोमो भूत्ववपानेष्वाभगो Rv. 1. 136. 4. माप स्थानं महिषेवावपानात् Rv. 10. 106. 2.

अवपालित *a.* Unprotected, neglected.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवपाशित *a.* [अवपाशः समन्तात् पाशो जातोऽस्य तार० इतच्] Snared, having a snare laid over (on all sides); यान्त्येव न निवर्तन्ते मृत्युपाशावपाशिताः Rām. 7. 6. 59.

अवपिण्डित *a.* (said of dew-drops) fallen down in the shape of globules.

अवपीड् 10 P. To compress: ममज्जेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता Mb.; पादौ शिरोभिरवपीडितौ Rām.; to press or squeeze together; एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य: Māl. 6. 12.

अवपीड *a.* Pressed on all sides. **–ड: 1** Pressing down, pressure. **–2** A kind of medicinal drug used to cause sneezing, sternutatory. **–3** A kind of medical treatment.

अवपीडनम् 1 The act of pressing down. **–2** A sternutatory. **–ना** Damage, violation; अज्ञावपीडनायां समुत्थानव्ययं दाप्यः Ms. 8. 287.

अवपूर्ण *a.* Full of, filled.

अवपोथिका Anything used for knocking down as stones &c. thrown from the walls of a city on the besiegers. M. Bh.

अवप्रज्जनः The end of the warp of a web.

अवप्लु 1 A. To jump down: स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः Bhāg. 1. 9. 37.

अवप्लुत *a.* 1 Jumped down from. **–2** Gone away from; Mb.

अवफः Flatulence, wind from the bowels.

अवबधा Segment of the base of a triangle.

अवबन्ध् 9 P. **1** To bind, fasten (fig. also); नीत्वा कामं गौरवेणावबद्धः Śi. 18. 19. **–2** To arrest, rivet; शिल्पकुशलतयाऽवबध्नाति दृष्टिम् Mk. 9.

अवबन्ध 1 Falling or palsy of the eylids, Blepharoptosis; व्याधिर्नेत्रावबन्धकः Suśr. **–2** A kind of disease. **–3** Binding on all sides निद्रामुद्रावबन्धान्मधुकरमनिशं पद्मकोशादपास्य Nāg. 3. 18.

अवबाधा 1 Pain, agony. **–2** Resistance, opposition.

अवबाहुकः [अवबद्धो बाहुर्येन प्रा० स०] Spasm in the arm.

अवबुध् 4 A. **1** To awake; to recognise; तं चावबुध्यावम् Dk. 127. **–2** To become sensible or aware of, feel, perceive, know, understand; त्वक्स्पर्शं नावबुध्यते Mb.; एकान्तमौग्ध्यानवबुद्धविभ्रमैः Śi. 12, 30; Bk. 15. 101; Ms. 8. 53; अर्थात्यावबुद्धश्च च; येनावबुध्यते तत्त्वं प्रकृतेः पुरुषस्य च Bhāg. knows. *–Caus.* **1** To awaken, rouse; रामो रामावबोधितः R. 12. 23. **–2** To make one aware of, inform; ब्रह्मचोदनानुपुरुषमवबोधयत्येव केवलम् Ś. B.; प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानवबोधयत् Mb. **–3** To remind, put in mind of; आर्ये सम्यगवबोधितोऽस्मि Ś 1. v. l. **–4** To teach, instruct.

अवबुद्ध *p. p.* **1** Known, learnt; तत्र मे कौशलं सर्वमवबुद्धं विशाम्पते Mb. 4. 3. 10. **–2** [कर्तरि-क्त] One who knows.

अवबोधः 1 Waking, becoming awake (opp. स्वप्न); यौ तु स्वप्नावबोधौ तौ भूतानां प्रलयोदयौ Ku. 2. 8; युक्तस्वप्नावबोधस्य Bg. 6. 17. **–2** Knowledge, perception: स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः R. 7. 41; भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ 5. 64; प्रतिकूलेषु तैक्ष्णस्यावबोधः क्रोध इष्यते S. D.; M. 3. 10; स्वात्मावबोधं महः Prab. 1. 1. **–3** Discrimination judgment; अवबोधवारि रजसः शमनम् Ki. 6. 41.**–4** Teaching, informing.

अवबोधक *a.* **1** Indicating, showing; निजपराक्रमावबोधकानि चरितानि Dk. 175. **–2** Enlightener; अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते Bhāg. 10. 87. 14. **–कः 1** The awakener, the sun. **–2** A panegyrist, bard. **–3** A teacher. **–4** Thought, intention; मदवबोधकं प्रकटयता Dk. 153; °त्वं instruction, guidance, explanation.

अवबोधनम् Knowledge, perception.

अवबोधित *a.* Awakened; रामो रामावबोधितः R. 12. 23.

अवब्रवः [कुत्सितः ब्रवः] Ill-report, defamation.

अवभञ्ज् 7 P. To break off, smash; वनस्पतिं गज इवावभज्य Ku. 3. 74; अवभग्नश्च मे मानः Rām., broken down, humbled.

अवभङ्ग *a.* **1** Humbling, overcoming, defeating; मानावभङ्गनिपुणं त्वममोघमस्त्रम् V. 4. 25. **–2** Broken off, injured. **–ङ्गः 1** Breaking off (as a shaft). **–2** Hollowing or sinking (of the nose); Suśr.

अवभञ्जनम् Breaking off, tearing, humbling.

अवभाषणम्, Speaking, telling.

अवभास् 1 A. **1** To shine; नात्यर्थमिन्दुरवभासमानः Ki. 3. 46; स तेजसा सूर्य इवावभासते Mb. **–2** To shine forth, become manifest; आहोस्वित्मुखमवभासते युवत्याः Śi. 8. 29. **–3** To appear, seem (apparently or falsely); एतत्त्रयं तप्तायःपिण्डवदेकत्वेनावभासते Vedānta. *–Caus.* To irradiate. illuminate; अधिकावभासितादिशां निकरः Śi. 9. 37.

अवभासः 1 Splendour, lustre, light; यैः शोभितोऽसि मुखचन्द्रकृतावभासः Mu. 5. 16. **–2** Knowledge, perception. **–3** Appearance, manifestation, inspiration; येनास्य तत्त्वेषु कृतेऽवभासे Ki. 3. 26. **–4** Space, reach, compass. **–5** False knowledge. **–Comp. –करः** N. of a divinity. **–प्रभाः** (pl.) N. of a whole class of deities. (Buddhist.)

अवभासक *a.* Luminous, irradiating. **–कम्** The supreme spirit; °त्वम् luminousness.

अवभासित *p. p.* **1** Illumined, lighted, irradiated. **–2** Evident, manifest.

अवभासिन् *a.* Shining, bright. **–नी** The outer skin or cuticle.

अवभिद् 7 P. To break off, shatter.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवभेदः Breaking off, shattering.

अवभेदिन् *a.* Breaking off, shattering, dividing.

अवभुज् 6 P. To bend down, curve.

अवभुग्न *p. p.* Contracted, bent, crooked; अवभुग्नभोगिफणमण्डलां भुवम् Śi. 15. 54.

अवभृथः [अव-भृ-क्थन् Uṇ. 2. 3] **1** The end or completion of a principal sacrifice; तन्मरणमेवास्यावभृथः Bṛi. Up. 3. 17. 5.–**2** Bathing at the end of a principal sacrifice for purification; नावभृथं सरस्वत्याम् Katy.; भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84; प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः 6. 61; 9.22; 11. 31; 13. 61; Y. 3. 244; Ms. 11. 82. **–3** Purification by bathing of the sacrificer and the sacrificial vessels at the end of a sacrifice; अच्छावभृथमोजसा Rv. 8. 93. 23. **–4** The water of purification. **–5** A supplementary sacrifice to atone for defects in a principal and preceding one; a sacrifice in general; स्नातवत्यवभृथे ततस्त्वयि Śi. 14. 10. **–Comp. –स्नपनम्, –स्नानम्** ablution after a sacrificial ceremony; Bhāg.

अवभ्रः Abduction, carrying off.

अवभ्रट *a.* [नतं नासिकायाः; अव-भ्रटच् P. V. 2. 31] Flat-nosed; see अवटीट. **–टम्** The state of having a flat nose.

अवम *a.* [अव्-अमच् Uṇ. 5. 54.] **1** Sinful, wicked. **–2** Contemptible, mean, undermost, lowest. **–3** Base, low, inferior (opp. परम); अनलकानलकानवमां पुरीम् R. 9. 14; see अनवम; या त उत्क्रिरवमा या परमा Rv. 6. 25. 1. **–4** Next, intimate. **–5** Last, youngest; उतावमस्य पुरुहूत बोधि Rv. 6. 21. 5. प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः Bhāg. 10. 55. 2. **–6** decreasing. **–मः 1** A protector. **–2** A class of Manes; त्रिविधाः पितरः अवमा ऊर्वाः काव्याश्च. **–मम् 1** Sin. **–2** A lunar day exactly coinciding with a solar one; the difference between a Chāndra (29 days, 31 Ghatikās and 50 palas) and a solar month (30 days); तिथ्यन्तद्वयमेको दिनवारः स्पृशति यत्र तद्भवत्यवमदिनम् Jyotiṣa.

अवमन् 4 A. (or Poet. P.) **1** To despise, contemn, disregard, disrespect; चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी Ku. 5. 53; Ms. 2. 11, 4. 135, प्रभावविदितानुरागमवमन्यते वापि माम् V. 2. 11. **–2** To undervalue, depreciate, slight, make light of; तद्दीशितारं चेदीनां भवांस्तमवमंस्त मा Śi. 2. 95; जगन्मङ्गलमात्मानं कथं त्वमवमन्यसे U. 7. 8; Bg. 8. 81; 12. 25; 15. 14, 66. –*Caus.* To despise &c.; या चैनं नावमानयेत् Ms. 2. 50, 4. 136.

अवमत *p. p.* Despised, contemned &c. भिन्दन्त्यवमता मन्त्रम् Ms. 7. 150. **– Comp. –अङ्कुशः** a restive elephant (that disdains the hook), one in rut; अन्वेतुकामोऽवमताङ्कुशग्रहः Śi. 12. 16.

अवमतिः A master, an owner. **–तिः** *f.* **1** Disregard, disrespect. **–2** Aversion, dislike.

अवमन्तव्य, –अवमान्य *pot. p.* **1** To be treated with disrespect, or slighted; बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः Ms. 7. 8, 9. 82. **–2** Contemptible, mean.

अवमन्तृ *a.* **1** Disrespectful, contemptuous, despising. **–2** Arrogant.

अवमानः Disrespect, contempt, disregard; अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा Ms. 2. 162; Bg. 14. 25. (v. l.) अपमान °**ता, –त्वम्** dishonourableness, contempt.

अवमाननम्, –ना Despising, disrespect, contempt; अवमाननार्थमिह किं निमन्त्रितैः Śi. 15. 18.

अवमानिन् *a.* Contemning, despising, slighting, undervaluing; धिङ्मामुपस्थितश्रेयोऽवमानिनम् Ś. 6; अयि आत्मगुणावमानिनि Ś. 3.

अवमन्थ् *a.* [अवमथ्नाति अव–मन्थ्–अच्] Producing swellings. **–थः** A kind of disease, swellings caused by boils or contusions.

अवमर्षः 1 Consideration, investigation. **–2** One of the five principal parts or *Sandhis* of a play; यत्र मुख्यफलोपाय उद्भिन्नो गर्भतोऽधिकः। शापाद्यैः सान्तरायश्च सोऽवमर्ष इति स्मृतः S. D. 336; also written विमर्ष. **–3** Attacking; वीर्यावदानेषु कृतावमर्षः Ki. 3. 43.

अवमर्षणम् 1 Intolerance, impatience. **–2** Effacing, obliterating, banishing from recollection.

अवमुच् 6 P. **1** To let loose, loosen (as a horse). **–2** To take off (a garment &c. मेखलाम्, किरिटम्, वासांसि, भूषणानि &c. **–3** To unharness, to liberate one's self from, to strip off; मृत्योः पड्वीशमवमुञ्चमानः Av. 8. 1. 4.

अवमोचनम् Setting at liberty, loosening, letting go.

अवमूर्च्छ् To be appeased or allayed (as a quarrel) Mb. 5.

अवमूर्धन् *a.* [अवनतो मूर्द्धाऽस्य) With one's head hanging down. **–Comp. –शय** *a.* [अवमूर्द्धा सन् शेते; शी अच्] lying with the head hanging down. (**–यः**) one who sleeps with his head hanging down, such as man (opp. देव); उत्तानशया देवा अवमूर्धशया मनुष्याः.

अवमृज् 2 P. **1** To rub off, to strip off, remove; लेपमवमार्ष्टि. **–2** To efface

अवमार्जनम् 1 Washing &c. **–2** An instrument for rubbing down, a curry-comb इमा ते वाजिन्नवमार्जनानि Rv. 1. 163. 5.

अवमृद् 9 P. **1** To grind or pound down, to reduce by friction; crush, tread down, trample upon; अवमृद्नन्स राष्ट्राणि पार्थिवानां हयोत्तमः Mb.–**2** To rub. –*Caus.* To pound down &c.

अवमर्दः 1 Trampling upon. **–2** Pain, toils; रणावमर्दमासाद्य Rām. **–3** An expedient of a Government,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

inflicting punishment on an enemy by laying his country waste, devastation, oppression; अवमर्दः प्रतीघातस्तथा चैव बलायसाम् Mb. 12. 59. 52 -4 Slaying, killing; अवमर्दादिव दृप्तसिंहशावः (विनिवर्तितः) U. 5. 8. -5 Friction, turmoil; न त्वां समासाद्य रणावमर्दे मनःश्रमं गच्छति निश्चितार्थम् Rām 5. 48. 6. -6 A kind of eclipse; Bri. S.

अवमर्दन *a.* Trampling down, grinding, crushing; शत्रुबल° Rām. -**नम्** 1 Rubbing, shampooing; हस्तपाद° Pt. 1. -2 Oppression, crushing down.

अवमर्दिन् *a.* Slayer, killer; श्रुताश्च दृष्टा हि मया पराक्रमा महात्मनस्तस्य रणावमर्दिनः Rām. 5. 37. 65.

अवमृश् 6 P. 1 To touch; अवमृशन्ती कलहंसकान् K. 232. -2 To consider, ponder, reflect. तद्धावमृश्य न विवेद Ch. Up. 6. 13. 1. -*Caus.* 1 To cause to touch. -2 To destroy; interrupt.

अवमर्शः Touch, contact.

अवमर्शित *a.* Destroyed, disturbed; इति दक्षः कविर्यज्ञं भद्र रुद्रावमर्शितम् Bhāg. 4. 7. 48.

अवमूत्रयत् *a.* Soiling the body with urine; अवमूत्रयतो मेढ्रम् (छेदयेत्) Ms. 8. 282.

अवमेह Dirt; कामं प्रयाहि जहि विश्ववसोऽवमेहम् Bhāg. 9. 10. 15.

अवयज् 1 A. 1 To expiate (sin), drive away, expel, disperse (enemies &c.) by performing sacrifices. -2 Not to worship; to abandon.

अवयजनम् Purification, means of expiating; देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि &c. Mahānār. 18. 1. Tāṇḍya Br. (अपगमनसाधनम्).

अवयाज् *f.* [अव-यज्-ण्वि] A particular portion of a sacrifice. शुष्मिन्नवयाः Rv. 1. 173. 12; Av. 2. 35. 1. *m.* (-**याः, याजौ**) A kind of priest.

अवयवः [अवयूयते कार्यद्रव्येण संबध्यते, अव-यु-कर्मणि-अप्] 1 limb (of the body); मुखावयवलूनां ताम् R. 12. 43, Amaru. 45, 51; a member (in general); कस्मिंश्चिदपि जीवति नन्दान्वयावयवे Mu. 1. -2 A part, portion (as of a whole); पदे न वर्णा विद्यन्ते वर्णेष्ववयवा न च Bhartṛi; द्रव्याणां केनचिदवयवेन Dk. 61; संनाहोऽग्रावयवः P. II. 1. 45; II. 1. 46. -3 A member or a component part of a logical argument or syllogism, (these are five :- प्रतिज्ञा, हेतु, उदाहरण, उपनय and निगमन). -4 The body. -5 A component, constituent, ingredient (in general), as of a compound &c. -6 A means (साधन, उपकरण). -**Comp.** -**अर्थः** The meaning of the component parts of a word. -**प्रसिद्धिः** Denotation of the parts, etymological signification, न चावयवप्रसिद्धया समुदायप्रसिद्धिर्बाध्यते इत्युक्तम् | ŚB. on MS. 6. 8. 41.

अवयवशः *ind.* Part by part, severally, piece-meal.

अवयविन् *a.* [अवयवः कारणत्वेनास्त्यस्य इनि] Having limbs, having portions or subdivisions (as a whole); अवयविना सह पूर्वादयः समस्यन्ते P. II. 2. 1. Sk. *m.* (-**वी**) 1 A whole, any substance formed of several constituents; ननु अवयविनि किं मानम् Sid. Mukt. -2 A syllogism, or any logical argument.

अवया 2 P. 1 To go down, to give way; अवयातां मरुतां हेळो अद्भुतः Rv. 1. 94. 12. -2 To desist from, turn off or away. -3 To know, understand; अथवा न धर्ममसुबोधसमयमवयात बालिशाः Śi. 15. 19; न जनोऽयमित्यवययौ न परैः Ki. 12. 15. -4 To avert, prevent, remove.

अवया, -यात *a.* Ved. Giving way, desisting, ceasing; °हेळः Ved. one whose anger is appeased; भवा मर्डीकस्त्ववयातहेळाः Rv. 1. 171. 6.

अवयातृ *a.* 1 One who separates. -2 Turning away, averting. -3 Appeasing, pacifying; अवयाता सदमिद् दुर्मतीनाम् Rv. 1. 129. 11.

अवयानम् 1 Going away, retreat (Ved.). -2 Appeasing, pacification; इयं धीर्ऋत्विया अवयानमेषा Rv. 1. 185. 8. -3 Expiation (of sins &c.)

अवयुत्यनुवादः A mention in parts; एवं श्रूयते ह्यवयुत्यनुवादोऽयं त्रयाणामेव ŚB. on. MS. 6. 1. 43.

अवयुन *a.* [वयुनं प्रज्ञा निरु० न. ब.] 1 Having no intellect (Ved.). -2 Undistinguishable, indistinct, dark; स इत् तमोऽवयुनं ततन्वत् सूर्येण वयुनवच्चकार Rv. 6. 21. 3.

अवर *a.* [वृ-बा० अप् न. त.] 1 (*a*) Younger (in years); मासेनावरः = मासावरः Sk. (*b*) Later; Posterior, hinder (in time or space); दक्षो दिवसस्यानवरः Rām.; पूर्वजेनावरः पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते Rām.; यदवरं कौशाम्ब्याः, यदवरमाग्रहायण्याः P. III. 3. 136 7 sk.; रामाद्रेणाग्रेऽक्षजोऽवरः Bop. -2 Following, succeeding; जरावरः (शब्दः) Ak., अवरः श्रद्धयोपेतः Bhāg. 4. 18. 4. चतुर्गेऽवरान् Ms. 3. 33. -3 Below, under, lower, inferior, less; वर्णावरो भ्राता M. 1. -4 Mean, unimportant, worst, lowest (opp. उत्तम); अव्यक्तमवरं स्मृतम् K. P. 1; दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय Bg. 2. 49; श्रद्दधानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि Ms. 2. 238. -5 Last (opp. प्रथम); सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् Ku. 7. 44. -6 Least; usually as the last member of comp. with numerals; त्र्यवरैः साक्षिभिर्भाव्यः Ms. 8. 60, 3. 187; 11. 80, 12. 110; त्र्यवरा परिषद् ज्ञेया 112; Y. 2. 69. -7 Western. -8 Nearer, next. -9 Most excellent (अत्यन्तश्रेष्ठ). -**रः** 1 A country behind. -2 Time gone. -**रा** 1 A Direction. -2 N. of Durgā. -**रम्** The hind thigh of an elephant (also °रा). -**Comp.** -**अर्धः** 1 the least part, the minimum. -2 the last half. -3 the hinder part of the body. (-**र्धम्**) *ind.* in a certain succession of parts, successively. °**तः** *ind.* from below. -**अर्ध्य** *a.* [अवरार्धे भवः यत्] 1 being or on the lower or near side. -2 belonging to the last half. -3 beginning from below. -4 defective (न्यून). (-**र्ध्यम्**) the least or smallest part. -**अवर** *a.* lowest, most inferior of all; न हि प्रकृष्टान् प्रेष्यांस्तु प्रेषयत्यवरावरान् Rām. -**उक्त** *a.* named last.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-ज *a.* 1 younger, junior, born afterwards Śi. 14. 71. -2 of a low birth, inferior. (**-जः**) 1 a younger brother: भीमसेनादवरजः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् Mb. 14. 72. 14; R. 11. 54; 14. 11, 36. -2 a Śūdra. (**-जा**) a younger sister; विदर्भराजावरजा R. 6. 58. 84; 12. 32. **-परम्** *ind.* one after (upon) another; यस्मिन्नमुद्रे वीर्भूमिस्त्रयोऽवरपरं श्रिताः Av. 11. 3. 20. **-पुरुषाः** (pl.) one's descendants. **-वर्ण** *a.* belonging to a low caste or tribe. (**-र्णः**) 1 a Śūdra, a man of the fourth tribe. -2 the last or fourth tribe; स्पर्शनावरवर्णजः (हन्ति) Ms. 3. 241. ब्राह्मणान् बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् (हन्यात्) 9. 248. **-वर्णकः, -वर्णजः** a Śūdra. **-व्रत** *a.* having no vow (हीनव्रत or अधमव्रत). (**-तः**) [अवरम् अत्यन्तश्रेष्ठं व्रतमस्य] 1 the Sun. -2 a kind of tree (*Arka*). **-शैलः** [अवरः पश्चाद्वर्ती शैलः] the western mountain (behind which the sun is supposed to set).

अवरक्षणी A rope for tying horses (Hariv. 7.)

अवरङ्गसाहः The king Aurangzeb.

अवरतः *ind.* [अवर-तसिल्] Behind, afterwards, hinder, posterior, downwards, below, from below.

अवरस्तात् *ind.* [अवर-प्रथमार्थे अस्तातिः P. V. 3. 29, 41] Behind, hinder, posterior, below, downwards.

अवरीण *a.* Degraded, censured, debased, despised (अधरीण).

अवरेण *ind.* (With acc.) Below.

अवर्यति Den. P. To become lower.

अवरम् 1 A. To leave off, cease (only in *p. p.*)

अवरत *p. p.* Stopped, ceased, resting.

अवरतिः *f.* 1 Stopping, ceasing, cessation. -2 Repose, relaxation, rest.

अवरहस *a.* [अवरतं रहः अच् अन्ववतप्ताद्रहसः P. V. 4. 81] Having no people, desolate.

अवरुग्ण *a.* 1 Broken, torn; अवरुग्णतुङ्गसुरदारुतरौ Ki. 6. 5. -2 Diseased.

अवरुदित *a.* That upon which tears have fallen: अवरुदितं तथा श्राद्धे च वर्जयेत् Mb. 13. 91. 41.

अवरुध् 7 U. 1 To obstruct, hinder, stop, prevent, detain; मा गा इत्यवरुद्धया Ś. 2. 2. -2 To shut up, besiege; अवारोधि गौर्गोपेन; अवारुद्ध गौः; (स्वयमेव) न रुध्यः P. III. 1. 64 Sk.; so पुरमवारुणत्; to confine, lock up (oft. with two acc.); शोके चित्तमवारुधत् Bk. 6. 9; व्रजमवरुणद्धि गाम् Sk.; with loc. case also; आत्मानमात्मन्यवरुध्य Bhāg. -3 To furnish, supply, procure, obtain (for one), get, attain to; कामम्, अन्नम्. -4 To suspend; attach oneself.

अवरुद्ध *p. p.* 1 Obstructed, stopped, checked, hindered. -2 Shut up or in, enclosed. अवरुद्धवृत्तम् Kau. A. 1. -3 *Incognito*, disguised; आस्ते कश्चिद्राजसूनुरवरुद्धश्चरन् Dk.; अवरुद्धोऽचरत्पार्थो वर्षाणि त्रिदशानि न Mb. -4 Protected, and not seen by others; अवरुद्धासु दासीषु गम्यासु Y. 2. 290; Ms. 8. 236. -5 Imprisoned, secluded as in the inner apartments. -6 Overwhelmed, affected: प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याहर्तुं न शशाक ह Rām. 6. 113. 14. **-Comp. -देह** *a.* incarcerated.

अवरुद्धिः *f.* [रुध्-क्तिन्] 1 Obstruction, restraint; इन्द्रियाणां वीर्याणां चावरुद्धौ Ait. Br. -2 Besieging. -3 Gaining. **-का** *f.* A woman secluded in the inner apartments; Rāj. T.

अवरोधः 1 Hindrance, obstruction; फेनायमानं स्रोतोऽवरोधः Suśr. -2 Restraint; अन्तःप्राणावरोध Mk. 1. 1. -3 Inner apartments or women's apartments, harem, seraglio; निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः Ku. 7. 73; Śi. 5. 7; अवरोधजनः K. 57; °गृहेषु राज्ञः Ś. 5. 3, 6. 12. -4 The wives of a king taken collectively (oft. pl.); अवरोधे महत्यपि R. 1. 32, 4. 68, 87, also यस्यावरोधस्तनचन्दनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले 6. 48, 16. 58, Mv. 6. 20. -5 An enclosure, confinement. -6 Siege, investment, blockade; दुर्गावरोधः H. 3. -7 A covering, lid. -8 A fence, a pen. -9 A watchman. -10 Depression, hollow. -11 Layer (plant) see under अवरुह्. -12 Procuring; प्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकं नियमयत् Bhāg. 5. 4. 14. cf. अवरोधस्तिरोधाने राजदारेषु तद्गृहे Nm. **-Comp. -अयनम्** 1 a seraglio. -2 siege.

अवरोधक *a.* 1 Obstruction, hindering, impeding. -2 Besieging; सुधन्वा वीर्यवान् राजा मिथिलामवरोधकः Rām. 1. 71. 16. **-कः** A guard. **-कम्** A barrier, fence.

अवरोधनम् 1 A siege, blockade; प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् Rām. 1. 4. 35. -2 Hindering, obstructing. -3 An obstacle, impediment. -4 A closed or private place. -5 The innermost part of anything; यत्र राजा वैवस्वतो यत्रावरोधनं दिवः Rv. 9. 113. 8. -6 The inner or women's apartments in a royal palace; राजावरोधनवधूरवनारयन्तः Śi. 5. 18; अवरोधने स्थास्यति Dk. 120. -7 An inmate of the harem, a queen, wife; अवरोधनानि सिन्धोः Śi. 8. 8. (समुद्रमहिष्यो नद्यः.)

अवरोधिक *a.* Obstructive, impeding. **-कः** [अवरोधे तद्रक्षणादौ नियुक्तः ठन्] A guard of the queen's apartments. **-का** A female of the inner apartments; यद्युस्तरङ्गाभिरहोऽवरोधिकाः Śi. 12. 20.

अवरोधिन् *a.* 1 Obstructing, hindering. -2 Besieging.

अवरुह् 1 P. 1 To descend, alight, go down to; कूपम्, पन्थानम् &c.; come down (in general); to dismount, get down; यानासनस्थश्चैवैनमवरुह्याभिवादयेत् Ms. 2. 202; R. 4. 80; Bk. 8. 104; so प्रासादात्, वृक्षात्; ऐश्वर्यात् अवरूढः come down from, bereft of, prosperity. -2 To approach; अचिरादवरोत्स्यसि Bhāg. 3. 33. 10. *-Caus.* रोहयति or रोपयति 1 To cause to descend or alight; तामवारोहयत् R. 1. 54; helped her down; to bring down, or set down; तां सरस्तीरेऽवरोप्य Dk. 139; वृक्षाद्वृन्तेपि, गाण्डीवम् &c. -2 To lower, lessen, reduce; Ms. 1. 82. -3 To plant (as trees). -4 To depose, dethrone, dismiss, remove (as from a throne &c.); मयाऽधिकारात्त्वामवरोप्य Mu. 3; चाणक्यं सान्निध्यादवरोपयेत्.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवरूढ *p. p.* 1 Descended, alighted; dismounted. –2 Uprooted.

अवरोधः 1 Moving down, descending. –2 A shoot sent up by the root of a plant; a slip (for planting); the pendent shoots of the (Indian) fig-tree.

अवरोधनम् Ved. Descending motion, descending.

अवरोपणम् 1 Uprooting. –2 Causing to descend. –3 Taking away, depriving, diminishing. –4 Setting (as of the sun). –5 Planting; अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामवरोपणम् Mb. 13. 58. 22.

अवरोपित *p. p.* 1 Uprooted. –2 Deprived of, curtailed. –3 Diminished, lost. –4 Dethroned, bereaved of; पुराहं वालिना राम राज्यात्स्वादवरोपितः Ram. 4. 8. 32. –5 Lowered, lessened; इतरेष्वागमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः Ms. 1. 82.

अवरोहः 1 Descent, going or coming down. –2 A creeping plant winding itself round a tree from the bottom to the top (such as the गुडूची creeper). –3 Heaven (तस्माद्धि भोगावसाने सर्वेऽवरोहन्ति). –4 Mounting, ascending. –5 A shoot sent out by a plant, a pendent branch, one that strikes fresh roots into the earth, as of the fig-tree (वट); अवरोहशताकीर्णं वटमासाद्य तस्थतुः Rām. –6 The growth of a plant or vine. –7 (In music) The descending scale of notes. –**Comp.** –**शायिन्** the Indian fig-tree; so –**शाखः**, –**शाखिन्**.

अवरोहणम् 1 Alighting, descending. –2 Ascending.

अवरोहिका N. of a plant अश्वगन्धा.

अवरोहिन् *a.* Descending. *m.* (**ही**) N. of the Indian fig-tree (वट). –**णी** A particular condition (दशा) brought about by a particular position of the stars उच्चात्प्रपन्नमस्थस्य दशा स्यादवरोहिणी। तस्यामल्पमवाप्नोति फलं क्लेशाच्छुभं नरः॥ Jyotiṣa.

अवरूप *a.* 1 Mis-shapen, deformed. –2 Degenerated, degraded.

अवरोकिन् *a.* Ved. Shining, brilliant.

अवरोचकः A kind of disease, loss of appetite; स्नेहगन्धिमुखं तत्र कामश्वासावरोचकः.

अवरोहित *a.* Light red-coloured.

अवर्ग *a.* Having no class. –**र्गः** The vowels.

अवर्चस् *a.* Ved. Without splendour, mean-looking अवर्चसं कृणुहि शत्रुमस्य Av. 4. 22. 3.

अवर्जिवस् *a.* Ved. Not hindering, not being able to prevent.

अवर्ण *a.* 1 Colourless, having no marks. –2 Bad, low, destitute of good qualities. (–**र्णः**) 1 Scandal, ill-repute, stigma, spot; सोढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे R. 14. 38. –2 Blame, censure; न चावदद् भर्तुरवर्णमार्या 57 spoke no ill words. –3 Epithet of 18 letters according to ह्रस्व, दीर्घ, प्लुत, उदात्त, अनुदात्त &c. –**Comp.** –**वादः** reproach, censure. –**संयोगः** No connection with any caste.

अवर्तन *a.* Destitute of livelihood. –**नम्** 1 Want of livelihood. –2 Non-existence.

अवर्तमान *a.* Not belonging to the present time.

अवर्तिः *f.* Ved. Bad fortune, poverty, distress, want.

अवर्त्र *a.* Ved. Not turning back; unimpeded; न मर्त्योऽवर्त्रं ओषधीषु Rv. 6. 12. 3.

अवर्षः, –**अवर्षणम्** Want of rain, drought; कर्गेतु भर्तृकोऽवर्षाम् Mb. 12. 91. 33.

अवर्षुक *a.* Ved. Not raining.

अवर्ष्य *a.* Being active in rainless bright weather; नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च Vāj. 16. 38.

अवलक्ष *a.* (also written वलक्ष) White. –**क्षः** [अवलक्ष्यते, अव-लक्ष्-घञ्] The white colour.

अवलगितम् An additional mode in the prologue of the drama and not having any particular reference to the latter S. D.

अवलग्न *a.* 1 Clinging or adhering to, touching, in contact with; विपुलतरनिरन्तरावलग्न Śi. 7. 71. –2 Hanging down. –3 Placed contiguously, impressed. –**ग्नः** The waist.

अवलम्ब् 1 A. 1 (*a*) To hang, slip or glide down, hang down, be suspended; कनकशृङ्खलावलम्बिनी Mu. 2 suspended by a golden chain; स्तनवदवलम्बते यः कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः Bṛi. S. 65. 3; शाखायां मृतकमवलम्बितमास्ते Vet. (*b*) To rest, recline, sink down, remain; यस्य वचनात्तत्रावलम्बिताः H. 1. –2 To catch hold of, hold, cling to, throw or support onself on, lean on, rest on; ययौ नदीयामवलम्ब्य चाङ्गुलिम् R. 3. 25; उर्वशी राजानमवलम्बते V. 1; दण्डकाष्ठमवलम्ब्य स्थितः Ś. 2; चित्रलेखाहस्तावलम्बिना V. 1 leaning on, supported by; K. 17. 185. –3 To hold up, bear up, support, sustain, take up; अवलम्ब्यतां पुत्रः Ś. 7; हस्तेनावलम्ब्योर्वशीम् V. 3; हृदयमवलम्बे रात्रिसंभोगलक्ष्मीः Ki. 9. 78; अधिकारानवलम्ब्य Ku. 2. 18; हृदयं न त्ववलम्बितुं क्षमाः R. 8. 60; नास्मिन्नेवावलम्बे Me. 111; हस्तेन तस्थाववलम्ब्य वासः R. 7. 9; Ku. 3. 55, 6; 68; 7. 58; तदर्हस्यार्जावितमवलम्बितुम् Ś. 3; Dk. 162; Ve. 4; M. 3; V. 2; Mu. 5; K. 163. –4 To depend on or upon, hang or hinge on; सर्वोऽयं जनस्त्वामवलम्बते Bk 18. 41; व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते, वसन्तसेनामातरमवलम्बते Mk. 9; Bhāsa P. 167. –5 To have recourse to, resort to; नैराश्यमवलम्बितम् H. 1; व्यथाम् Bk. 7. 71; वैक्लव्यम् Mal. 8 to give way to despair; धैर्यमवलम्ब to summon or pluck up courage, not to despair; माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे Ku. 1. 52; दाक्षिण्यमवलम्ब्य M. 2 politely; K. 155; Ki. 2. 15; K. 220; आशाम् to cherish hopes; किं स्वातन्त्र्यमवलम्बसे Ś. 5 act wantonly, quite independently; अवलम्ब्योत्तरां दिशम् Ks. 37. 33 taking the

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

northern direction. -6 To be slow or tardy, be late. -*Caus.* 1 To cause to hang down, suspend : तं कलशं नागदन्तेऽवलम्ब्य Pt. 4. -2 To make one rest upon or catch hold of.

अवलम्बः 1 Hanging down. -2 Hanging on, dependence on (fig. also); तन्तुजालावलम्बाः Me. 72; कुनृपतिभवनद्वारसेवा° Bh. 1. 67. -3 A prop, stay, support (lit. and fig.); help, assistance (fig.); सावलम्बगमना R. 19. 50 walking supported by others; नमसि निरवलम्बे Chat. 1. 8; संततिविच्छेदानिरवलम्बानाम् Ś. 6; दैवेनेत्थं दत्तहस्तावलम्बे Ratn. 1. 6; चित्रलेखादत्तहस्तावलम्बा V. 1; see. हस्तावलम्ब also. -4 Hence, a crutch or stick for support. -5 A suspender. -6 An appendage. -7 A perpendicular line.

अवलम्बकः A perpendicular, **-कम्** N. of a meter.

अवलम्बनम् 1 A prop, support, stay; अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि Si. 9. 6; सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् Ku. 5. 66; कथं स्यात्पुनरिहावलम्बनं भवत्याः H. 3; प्रस्थानविक्लवगतेरवलम्बनार्थम् Ś. 5. 3; मम पुच्छे करावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ H. 1. -2 Help, assistance. -3 Having recourse to, resorting to; adoption; इतरपक्षावलम्बनद्वारेण K. 160. -4 Walking-stick.

अवलम्बित *p. p.* 1 Supported, protected. -2 Suspended, hung down; सौधावलम्बितया वरत्रया Pt. 2; चूतशाखावलम्बिते समुद्गके Ś. 4; -3 Expeditious, prompt (शीघ्र). -4 Alighting, descending (actively used). -5 Depending upon, trusting to. -6 Clung to, caught hold of, समभिसृत्य रसादवलम्बितः Si. 6. 10.

अवलम्बितव्य *pot. p.* 1 To be caught hold of or grasped. -2 Expeditious, quick.

अवलम्बिन् *a.* Hanging down, depending upon, resting or reclining on, holding, supporting &c.; अस्ताचलचूडावलम्बिनि कुमुदिनीनायके H. 1; अथ धूमाभिताम्राक्षं वृक्षशाखावलम्बिनम् R. 15. 49; गवाक्षविवरावलम्बिना 19. 7; अपरधुर्यपदावलम्बी 5. 66, Ku. 7. 37; इयं हि निद्रा नयनावलम्बिनी Mk. 3. 8; पुष्पभारावलम्बिभिः (तरुभिः) Rām.

अवलिप् 6 P. To smear, anoint (generally used in *p. p.*).

अवलिप्त *p. p.* [लिप्-क्त] 1 Proud, arrogant, haughty, न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च (संवसेत्) Ms. 4. 79. -2 Anointed, plastered, smeared -3 Killed; केनान्येनावलिप्ताः Mu. 3. 27. -4 Disgraced, defamed; अहंकृतावलिप्तैश्च Mb. 1. 158. 11. °ता, °त्वम् unction; pride, arrogance, vanity.

अवलेपः 1 Pride, haughtiness; प्रियसंगमेष्वनवलेपमदः Si. 9. 51 (where अ° also means ointment); व्यक्तमानावलेपाः Mu. 3. 22; R. 5. 53; हस्त° Me. 14. -2 Violence, attack, assault, insult, outrage; किं भवतीनामसुरावलेपेनापराद्धम् V. 1; असुर° *ibid.*; ददृशे पवनावलेपजं सृजती बाष्पमिवाञ्जनाविलम् R. 8. 35. -3 Smearing, anointing. -4 Ornament (भूषा). -5 Union, association (सङ्ग); cf. अवलेपस्तु गर्वे स्याल्लेपने दूषणेऽपि च Nm.

अवलेपनम् 1 Anointing. -2 Oil, any unctuous substance. -3 Union, association. -4 Pride, arrogance; तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः Rām. 1. 43. 6. -5 The sandal tree (चन्दन).

अवलिह् 2 U. To lick, lap; see अवलीढ below -*freq.* (लेलिढे) To lick again and again.

अवलीढ *p. p.* 1 Eaten, chewed; नोत्सहे परिभोगाय श्वावलीढं हविर्यथा Mb. 3. 291. 13. दर्भैरर्धावलीढैः Ś. 1. 7; Ms. 4. 208. -2 Licked, lapped; touched (fig. also); विषज्वालावलीढावयवा Dk. 9; नवयौवनावलीढावयवा 17, 75 pervaded by youth; अभ्रज्वालावलीढप्रतिबलजलधेरन्तरौर्वायमाणे Ved. 3.7. surrounded (on all sides); Ki. 13. 11; bit; बीजाञ्जलिः पतति कीटमुखावलीढः Mk. 1. 9. -3 Devoured, destroyed. -ढा Disregard, contempt.

अवलेहः 1 Licking, lapping. -2 An extract (as of Soma). -3 An electuary, confection; दाडिम°.

अवलेहनम् Licking with the tongue.

अवलेहिका = अवलेह (3).

अवलेह्य *a.* Fit to be licked.

अवली 4 A. 1 To stick, hang on. -2 To bow, stoop; Mb. 8. -3 To hide oneself in; Rām. 6.

अवलीन *p. p.* Sticking to, clinging to, resting under; विहगादिभिरवलीनैः Bri. S. 53. 114.

अवलीला [अवरा-लीला] 1 Sport, play, mirth. -2 Disrespect, contempt. -3 Facility, ease.

अवलुञ्च् 1 P. To pull down or out.

अवलुञ्चनम् 1 Cutting off, tearing or pulling out; केश°. -2 Uprooting. -3 Not tying up, allowing to hang down. -4 Taking away, pulling out.

अवलुण्ठनम् 1 Rolling or wallowing on the ground. -2 Robbing.

अवलुप् 6 U. 1 To rush upon (as a wild beast on its prey), to burst or break in upon; वृकवच्चावलुम्पेत. -2 To eat, devour, swallow (fig. also); अन्योन्यस्यावलुम्पन्ति सारमेया यथामिषम् Mb.; सर्वमेवावलुम्पति H. 2. 99. अवलुप्यमान इव दृष्टिपातैः K. 93, 109. -3 To suppress, crush, keep down, stifle; रक्षत्यवलुम्पते च यः Bhāg.; जरावलुप्यमानावमानाचिन्तः having lost all sense of &c.

अवलुम्पनम् Leaping on suddenly; ततोऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः Mb. 1. 140. 45.

अवलोपः 1 Cutting off or away; destruction. -2 Biting, kissing (as a lip); अधरावलोप Si. 7. 45.

अवलोप्य *a.* That can be broken in upon or assailed suddenly.

अवलेखः 1 Breaking, scraping or scratching off. -2 Anything scraped off.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवलेखनम् Scraping off.

अवलेखा 1 Rubbing. **–2** Adorning the person; अङ्गनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्न्यवलेखामिषं मधु Bhāg. 7. 12. 12. **–3** Drawing, painting.

अवलोक् 1 A. or 10 P. **1** To see, behold, view, look at; observe (lit.); नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; परिक्रम्यावलोक्य च (in dramas); सलिलेष्ववलोकयत इवात्मानं प्रतिष्ठानस्य V. 2 being reflected in; मार्गं or वर्त्म अवलोक् to wait for; प्रयोगम् witness a performance; M. 2; निमित्तानि अवलोकयेत् Bri. S. 53. 105; look out for, seek; consult (as opinions). **–2** To look at or see (in astron.); exercise influence upon; सुरपतिगुरुणावलोकिते Bri. S. 5. 62; गुरुवाचस्पतिभ्यां च तव भार्यावलोकिता Mark. P. **–3** To find, ; observe, see; be aware of, meditate or reflect upon; आत्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् Ku. 3. 50; R. 8. 74; 11. 67.

अवलोकः 1 Seeing, beholding; जृम्भाङ्गभङ्गनयनमीलनाङ्गावलोककृत् S. D.; वनशोभावलोकाय V. 4. 31. **–2** Sight. **–3** Looking down upon with compassion. **–Comp. –लवः** A glance, side-look; स्मायावलोकलवदर्शितभाव Bhāg. 10. 61. 4.

अवलोकक *a.* Looking at, wishing to see; Rām. 6. 116. 11; तं विवाहे कृते राजन्स्वभार्यमवलोककः Mb. 3.115.31.

अवलोकनम् 1 Looking at, beholding, seeing; नो बभूवुरवलोकनक्षमाः R. 11. 60. **–2** Looking over, commanding a view of; दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता M. 1. **–3** Sight, eye. **–4** A look, glance; योगनिद्रान्तविशदैः पावनैरवलोकनैः R. 10. 14. **–5** Looking out for, inquiry, seeking.

अवलोकयितृ *a.* Looking upon, considering.

अवलोकित *p. p.* Seen &c. **–तः** N. of a Buddha. **–तम्** A look, glance; परिवृत्यावलोकितम् R. 4. 72. **–Comp. –ईश्वरः** N. of a Boddhisattva worshipped by the northern Buddhists.

अवलोकिन् *a.* Looking at, seeing. चतुरावलोकिनः (चक्षुषः) Ku. 5. 49.

अवलोभनम् Sensual desire.

अवलोम *a.* [अवनद्धं लोम आनुकूल्यम् P. V. 4. 75] One who is favourable; suitable.

अवल्गुज *a.* Of no good origin or extraction. **–जः** N. of a plant सोमराजी. Vernonia Anthelminthica (Mar. बांवचो.)

अवल्गुली A poisonous insect. Suśr.

अववदः, –वदनम् Censure, an evil report or reputation.

अववदितृ *a.* **1** One who speaks finally or decisively. **–2** An adjudicator.

अववादः 1 Censure, reproach. **–2** Trust, confidence. **–3** Disregard, disrespect. **–4** Support, dependence on. **–5** Evil report. **–6** A command, an order. **–7** Information.

अववरकः 1 An aperture. **–2** Window; see अपवरक.

अववर्षणम् Raining upon (completely).

अवविद्ध *a.* Cast down.

अवव्रश्च् 6 P. To splinter, to cut off.

अवव्रश्चः A splinter, chip.

अवश *a.* [नास्ति वशं आयत्तत्वं यस्य] **1** Independent, free; विशन्ति चावशाः पार्थ योगाद्योगबलान्विताः Mb. 12. 300.24. **–2** Not compliant or docile, disobedient, self-willed; श्री चावशा Pt. 1. 424; Ms. 5. 33. **–3** Not subjected to or swayed; अवशो विषयाणाम् K. 45; uncontrolled, unrestarined; °इन्द्रियचित्तानाम् H. 1. 17; 2. 14; Dk. 34; मधुरैरवशानि लम्भयन् वशम् Ki. 2. 55 wild. **–4** Not master of oneself, subject to the senses; कमपरमवशं न विप्रकुर्युः Ku. 6. 95. **–5** Not having one's own will, dependent, helpless, powerless; सकलमवशं सीदति जगत् H. 2. 76; कार्यते ह्यवशः Bg. 3. 5; K. 174; Pt. 1. 335; U. 3; कथमवशो ह्ययशोविषं पिबामि Mk. 10. 13; विमुञ्चन्त्यवशा देहं कालस्य वशमागताः Rām. Mu. 1. 12. **–6** Necessary, certain; किमस्य भवतो यथा सुहृद एव नाशोऽवशः Mu. 6. 16. **–Comp. –इन्द्रियचित्त** *a.* whose mind and senses are not held in subjection. **–ग** *a.* Not being in any one's power.

अवशंगमः Not submitting to another's will.

अवशिका= अवश; Mk. 1. 23.

अवशीभूत *a.* **1** Unrestrained, independent. **–2** Not influenced by magic.

अवश्य *a.* **1** Untameable, ungovernable, unruly. **–2** Inevitable; अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः Ve. 3. 6. **–3** Indispensable, necessary. **–Comp. –पुत्रः** a son whom it is impossible to govern or teach.

अवश्यम् *ind.* [अव-श्यै-डमु Tv.] **1** Necessarily, inevitably; त्वामप्यस्रं नवजलमयं मोचयिष्यन्त्यवश्यम् Me. 95. **–2** Certainly, at all events, by all means, surely, of course; अवश्यं यानि तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः Ms. 12. 68; अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषयाः Bh. 3. 16; तां चावश्यं दिवसगणनातत्परामेकपत्नीम् (द्रक्ष्यसि) Me. 10, 63; अवश्यमेव Most surely; if compounded with pot. pass. the final nasal is dropped, लुम्पेदवश्यमः कृत्ये; अवश्यपाच्य to be necessarily cooked; अवश्यकार्य to be necessarily done.

अवश्यंभाविन् *a.* Destined to take place, inevitable: °आदेशः M. 5; अवश्यंभावि लक्षणम् H. 3; अवश्यंभाविनो भावा भवन्ति महतामपि H. Pr. 28; S. 6. cf. अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो भवेद् यदि। तदा दुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः॥

अवश्यक *a.* Necessary, inevitable, indispensable.

अवश्यकता, –त्वम् Necessity, obligation, certainty.

अवशक्थिका = अवसक्थिका q. v.

अवशप्त *a.* Cursed; Mb. 13.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवशस् [अव-शंस्-क्विप्] 1 A wrong desire. अवशसा निःशसा यत् Av. 6. 45. 2. -2 Censure, abuse.

अवशा Ved. Not a cow; a bad cow; य एनामवशामाह देवानां निहितं निधिम् Av. 12. 4. 17.

अवशातनम् 1 Destroying, cutting or lopping off. -2 Withering, drying up. -3 Emaciation.

अवशिरस् *a.* Having the head bent or hung down.

अवशिष् (Used mostly in *pass.*) To be left last or as a remainder, to remain over or behind; यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते Bg. 7. 2. पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते Bri. Up. 5. 1. 1. -*Caus.* To leave as a remainder; देहमात्रावशेषितः Bhāg.

अवशिष्ट *p. p.* 1 Left, remaining; स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः R. 5. 15; किमवशिष्टमह्नः Ratn. 3; निद्रागमसीम्नः कियदवशिष्टम् Mv. 6; कियदवशिष्टं रजन्याः Ś. 4 how much of the night yet remains (has yet to run). -2 Remaining over and above, surplus. -ष्टम्, -ष्टकम् Rest, remainder, remnant; सुराकामवृत्तकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् Y. 2. 47.

अवशेषः 1 Remnant, rest, leavings, remainder; रक्षसामवशेषेण, अह्नः, पुण्यानाम्, बलं तदवशेषं तु नाशयामास वानरः Rām. 5. 46. 38; वृत्तान्त° M. 5 the rest of the story; in this sense usually in comp.; अर्धम् having only one half left; कथा° or नाम° one who survives only in narration or name, having only the tale or name left behind; used figuratively for dead; see the words s. v., भस्म° remaining only in ashes, reduced to ashes; भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः Ś. 3. 3; भस्मावशेषं मदनं चकार reduced to ashes Ku. 3. 72, Śi. 10. 16; सावशेषामिव भर्तुर्या वचनम् M. 4 unfinished; सावशेषो विषवेगः *ibid.* still remaining; शीर्षावशेषीकृतः Bh. 2. 31; Ratn. 2. 2; R. 2. 69; शृणु मे सावशेषं वचः Ś. 2 hear me out, let me finish my speech; अल्पावशेषायुः K. 46 having a short span of life; see निरवशेष also.

अवशेषित *p. p.* Left, remaining.

अवशीनः A scorpion.

अवशीर्ष,-र्षक *a.* [अवनतं शीर्षं यस्य वा, कप्] Having the head bent down. -र्षः 1 An error made in sleeping (as regards position). -2 A kind of eye-disease.

अवशॄ 9. P. 1 To break. -2 To be dispersed, to fly in every direction; स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवशीर्यत Rām. 1. 37. 13.

अवशीर्ण *a.* Broken, shattered.

अवश्या [अव-श्यै क] 1 Hoar-frost, fog or mist. -2 An independent woman.

अवश्यायः [अव-श्यै-ण P. III. 1. 141] 1 Frost, dew; नावश्यायः प्रपातोऽस्याम् Mb. 1. 173. 40. -2 Hoar frost, white dew अवश्यायावसिक्तस्य पुण्डरीकस्य चारुताम् U. 6. 29. -3 Pride. अवश्यायो हिमे गर्वे...... Nm. -Comp. -पटः A kind of cloth.

अवश्रयणम् Taking anything from off the fire (opp. अधिश्रयण); अधिश्रयणावश्रयणान्तादिपूर्वापरीभूतो व्यापारकलापः पाकादिशब्दवाच्यः S. D. 2.

अवषट्कार *a.* Without the exclamation वषट्.

अवष्कयणी A cow that bears a calf after a long interval.

अवष्टम्भ् 5, 9. P. 1 To lean or rest upon; धनुरवष्टभ्य Mv. 5; so दण्डम्; प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य Bg. 9. 8 by the help of; बुद्धिं भार्यामवष्टभ्य Rām. on account of. -2 To block up; कोसलनृपतेर्द्वारमवष्टभ्य Ratn. 4. -3 To wrap, envelop, cover with; K. 116; तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके 159; occupy; Dk. 159. -4 To support, prop, hold up; clasp, embrace; अवष्टभ्यासौ माम् Mv. 5. 5; क्रोडविभागेन मामवष्टभ्य K. 33, 42, 54. -5 To hinder, stop, arrest, hold or keep back; अवष्टभ्यमान इव जलधरैः K. 303. -6 To be near. -7 To be astounded or bewildered.

अवष्टब्ध *p. p.* [अवस्तम्भ्-क्त, षत्वम्] 1 Supported, rested on, protected; held, seized. अंसावष्टब्धनतौ समाधिः Ki. 16. 21. -2 Hanging from or upon; अवष्टब्धा यष्टिः Sk. -3 Near, contiguous; अवष्टब्धानावष्टब्धे P. V. 2. 13, Bk. 9. 72. -4 Obstructed, stopped, suspended. पतिव्रता च सुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी Rām. 5. 59. 23. -5 Paralysed. -6 Bound, tied, attached. -7 Wrapped up, enfolded. -8 Opposed. -9 Surpassed, overcome; अविदूरेऽप्यवष्टब्धे रुद्धे कान्ते तिरस्कृते Nm.

अवष्टम्भः [स्तम्भ्-घञ्, सस्य षत्वम्] 1 Leaning, resting upon. -2 Support, prop; मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भगिरय उपक्लृप्ताः Bhāg. 5. 16. 11. पक्षाभ्यामीषत्कृतावष्टम्भः K. 34, 44, 186, 231, 248; खड्गलतावष्टम्भनिश्चलः Māl. 3; (hence) having recourse to, plucking up or summoning (as courage); तत्कथमहं धैर्यावष्टम्भं करोमि Pt. 1; so पौरुष°, धीरत्व° Māl. 2; सहजसत्त्व° K. 286. -3 Haughtiness, pride, dignity, majestic greatness; सावष्टम्भाकृतिना K. 179 dignified, noble, see सावष्टम्भ. -4 A post, pillar. -5 Gold. -6 Commencement, beginning. -7 Stopping, standing still, staying. -8 Courage, steadiness K. 156, 157; resolute determination; ईदृशोऽस्यावष्टम्भः Ratn. 4; अविनयकोपितोऽवष्टम्भं कृत्वा K. 261 plucking up courage; पलायनमवष्टम्भो वा Pt. 4 holding out (as opposed to पलायनम्). -9 Obstruction, impediment. -10 Paralysis; stupefaction K. 141. -11 Excellence. cf. अवष्टम्भः सुवर्णे च स्तम्भप्रारम्भयोरपि । Nm.

अवष्टम्भमय *a.* (-यी *f.*) Golden, made of gold, or as large as a post; रथोरवष्टम्भमयेन पत्रिणा R. 3. 53. (अ° is usually rendered in the above manner, but from the immediate context, it should more properly mean 'full of dignified boldness', 'breathing defiance'.)

अवष्टम्भनम् 1 Resting upon, having recourse to. -2 Supporting. -3 Paralysing, stupefying. -4 A post, pillar. -5 Stopping, staying.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवष्वन् 1 P. To smack (one's lips), make a noise in eating.

अवष्वाणः [अव-स्वन्-घञ् षत्वम्] Noisy eating, smacking (the lips).

अवस् *n.* [अव्-भावे असिच्] Ved. 1 Protection, assistance. –2 Fame, celebrity. –3 Food, provision. –4 Wealth; riches. –5 Going. –6 Satisfaction, pleasure. –7 Wish, will, desire, aspiration. *-ind.* [अवर-प्रथमायाः पञ्चम्याः सप्तम्या वाऽर्थे असि, अव् आदेशः P. V. 3. 30] 1 Below, downwards, hitherward. –2 (As a preposition with instr. or abl.) (*a*) Below, at the lowest place. (*b*) Without, on the outside.

अवस्वत् *a.* Ved. Striving, aspiring, Desirous; ऊर्ध्वायां दिश्यवस्वन्तो नाम देवाः Av. 3. 26. 6.

अवसः [अव्-असच् Un. 3. 117; अवतीत्यवसो राजा भानुश्च Ujjval.] 1 A king. –2 The Sun. –3 A kind of tree (अर्क). **–सम्** 1 Refreshment, food, यदमुष्णीतमवसं पणि गाः Rv. 1. 93. 4. provision (especially for a journey), *viaticum* (°सः also); एतत्ते रुद्रावसम् Yv. 3. 61. –2 Preserving, protecting.

अवसक्थिका [अवबद्धे सक्थिनी यस्यां कप्] 1 A cloth girt round the legs and knees (by a person), when sitting on his hams; also, the act of girding round this cloth or the posture itself; शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम् Ms. 4. 112; अहिना अवसक्थिकाबन्धहेतुभूतेन Malli. on Ki. 12. 22. –2 (Hence) A wrapper, a girth or band in general.

अवसञ्ज् 1 P. 1 To suspend, attach, cling to, throw, place; अशिथिलमपरावसज्य कण्ठे Śi. 7. 16; so स्कन्धे पाणिम्, शरीरे भूषणानि &c. –2 To entrust to, throw on.

अवसक्त *p. p.* 1 Suspended from, placed; कर्णावसक्तामलदन्तपत्रम् Ku. 7. 23, K. 206; Ki. 7. 40; Śi. 5. 16, 18, 9. 7, Ch. P. 4. –2 In contact with, bound round, touching; अविज्ञातावसक्तेन दूषिता मम वाससा Mk. 1. 54. –3 Engaged in, intent on, eager. **–क्तम्** Contact.

अवसञ्जनम् Embracing.

अवसज्जनम् Clinging.

अवसंडीनम् The downward flight of birds in a body.

अवसथः [अव-सो-कथन्] 1 A dwelling place, habitation. –2 A village. –3 A school, college (छात्रालयः, मठः); see आवसथ. **–थम्** A house.

अवसथ्यः [अवसथ-स्वार्थे यत्] A college, school.

अवसद् 1. P. 1 To sink down, faint, fail, give away: आस्तिकः सततं शृण्वन् न कृच्छ्रेष्ववसीदति Mb. 1. 1. 62. करिणी पङ्कमिवावसीदति Ki. 2. 6 sinks or fails; पौरुषम् 7; अवसीदन्ति मे प्राणाः Mb.; न ह्रीजितज्ञोऽवसरेऽवसीदति Ki. 4. 20 fails not (does not shut his lips); न कृच्छ्रेष्ववसीदति Mb; Ms. 4. 187, Bk. 6. 24. –2 To suffer, be neglected or interfered with नावसीदति वा गुरु प्रयोजनम् K. 181. –3 To become disheartened or exhausted; Dk. 127. –4 To perish, come to an end, be ruined; सर्वमस्मत्कुटुम्बकमवसीदेत् Dk. 60; नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति Bh. 2. 86. *-Caus.* 1 To cause to sink; to dispirit, render downhearted, to ruin; कुटुम्बकं चावसादितम् Dk. 41, ruined; आत्मानमात्मनाऽनवसाद्यैवोद्धरन्ति सन्तः 54 without ruining or killing; Bg. 6. 5; राज्यस्य मूलं हस्त्यश्वमवसादयेत् Mu. 3 ruin. –2 To allay, remove; औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś. 5. 6 (v. l. अवसादयति); अयमहमवसादयामि वः सपत्नान् Dk. 127 destroy, kill; अवसादितवाचाम् Śi. 10. 30 rendered speechless.

अवसन्न *p. p.* 1 Sunk down (fig. also), enervated, sinking, drooping; अतिप्रबलपिपासावसन्नानि K. 36; Śi. 15. 85; मदावसन्नहस्त Dk. 62 powerless. –2 Dispirited, sad, melancholy, unhappy; कान्तारेष्ववसन्नानाम् Mb. 4. 6. 20; दधिकर्णोऽवसन्नो भूते H. 2 lean, weakened. –3 Ended, terminated, gone off; अवसन्नतापमतमिस्रमभात् Śi. 9. 12 devoid of heat; अवसन्नायां रात्रौ H. 1. –4 Unable to do one's duty. –5 Lost, deprived of; पित्रोः सकाशमवसन्नदृशोर्निनाय R. 9. 77 who had lost their sight. –6 (In law) Non-suited, defeated. –7 Dead, gone; ततस्तेष्ववसन्नेषु सेनापतिषु पञ्चसु Rām. 5. 46. 38.

अवसन्नता,–त्वम् 1 Affliction, dejection. –2 Termination, completion.

अवसादः 1 Sinking, fainting, sitting down Ki. 18. 47; अनवसादः safety, protection; failure, as of the voice. –2 Ruin, loss, destruction, decline; धैर्यावसादेन कृतप्रसादा वन्यद्विपेनेव निदाघसिन्धुः Ki. 3. 38; पर्यायजयावसादा Ki. 17. 18; विपदेति तावदवसादकरी Ki. 18. 23, 6. 41; Mv. 2. –3 End, termination. –4 Want of energy, exhaustion, languor, fatigue, pain; बन्धनाच्चावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम् Rām. 4. 55. 11. किमिवावसादकरमात्मवताम् Ki. 6. 19. –5 (In law) Badness of a cause, defeat, losing (a cause); अलं स्वपक्षावसादशङ्कया M. 1.

अवसादक *a.* 1 Causing to sink, faint, or fail. –2 Causing dejection or fatigue; एष शोकः परित्यक्तः सर्वकार्यावसादकः Rām. –3 Exhausting, wearisome, tiresome, fatiguing. –4 Ending, finishing.

अवसादनम् 1 Decline, loss, destruction; नन्दने वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम् Rām. 6. 108. 12. असृतामवसादनम् Ve. 6. –2 Inability to do one's duty. –3 Oppression. –4 Finishing. –5 An escharotic. –6 Removing proud flesh (from boils) by escharotic application; उत्सन्नमृदुमांसानां व्रणानामवसादनम् Suśr.

अवसादिन् *a.* Sinking, drooping; अपतदवसादिनः करात् Śi. 15. 81.

अवसभ *a.* Ved. Excluded from society.

अवसृ 1 P. To spread, pervade; गगनाङ्गनावकाशावसरत्फलकलम् Mal. 8.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवसरः 1 Occasion, opportunity, time; उत्पन्नावसरमर्थित्वम् M. 3; नाट्यावसरं दास्यामि Ś. 2; भवद्गिरामवसरप्रदानाय वचांसि नः Śi. 2. 8; विसर्जन° सत्कारः Ś. 7; °प्राप्तम् suited to the occasion M. 1; K. 158; °तुलिताभिः Pt. 5. 28. equal to the occasion; वेदस्यावसरोऽत्र कः Ks. 5. 62 what has the Veda to do here? -2 (Hence) A fit or proper opportunity, proper or opportune time; अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् Subh. Ratn. शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः Ku. 7. 40; अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् Ś. 1; see अनवसर also; अवसरोऽनसर्पणीया राजानः Ś. 6. -3 Space, room, scope; कुमुदेऽङ्गना मनसि चावसरम् (अलभन्त) Śi. 9. 41. -4 Leisure, advantageous position. -5 Introduction. -6 A kind of संगति q. v. -7 A year. -8 Raining. -9 Descent. -10 A consultation in private. -**Comp.** -**काले, -वेलायाम्** *ind.* On a fovourable opportunity.

अवसरणम् Removing, causing to move.

अवसर्पः A spy, a secret emissary.

अवसर्पणम् Stepping or going down.

अवसर्पिन् *a.* Stepping down. -**णी** A long period of time (with the Jainas); the descending cycle is divided into six stages (good-good, good, good-bad, bad-good, bad, bad-bad) according to Hemachandra it is equal to 2000,000,000,000,000 Sāgaras of years.

अवसव्य *a.* Not left, right (= अपसव्य).

अवसामम् [अवरं साम अचुसमा॰ P. V. 4. 75] A bad song.

अवसिच् 6 P. To sprinkle, bedew, bespatter.

अवसिक्त *p. p.* Sprinkled; °अङ्ग having the limbs sprinkled.

अवसेकः 1 Sprinkling, bedewing; देशः को नु जलावसेकशिथिलः Mk. 3. 12. -2 A disease of the eye.

अवसेकिमः [अवसेकेन निर्वृत्तः अवसेक-इमन्] A kind of cake, pulse ground with oil and butter (वटकभेदः).

अवसेचनम् Sprinkling. -2 Water used for sprinkling; पाद° Ms. 4. 151. -3 Bleeding.

अवसुप्त *a.* Asleep; अथ रात्र्यां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम् Rām. 2. 56. 1.

अवसृज् 6 P. 1 To throw or cast down, pour out, let fall, drop; मयाभिमन्त्रिता पूर्वं कस्मात्त्वमवसर्जिता Rām. 7. 56. 23; U. 3. 23; Ms. 1. 8; so सायकान्, बीजम्, वृष्टिम् &c. -2 To let loose, liberate, dismiss &c. -3 To remit. -4 To form; create. -5 To place on, throw or cast at. -6 To leave, give up, abandon; as क्रोधम् वैरम् &c.

अवसर्गः 1 Letting off, relaxation. -2 Non-prevention, allowing one to follow one's inclinations. -3 Independence.

अवसर्जनम् Liberation; बन्धानामवसर्जनाय Vaj. 12. 64.

अवसृष्ट *p. p.* Given away, left, abandoned, dismissed, let go. अथापि यत्पादनखावसृष्टम् Bhāg. 1. 18. 21.

अवसो 4 P. 1 To finish, accomplish. -2 To destory. -3 To determine, understand; किमप्यनवसीयमानम् K. 278; अवासासीच्च वैयासिकीम् (वाणीम्) Malli. -4 (Intrans.) To fail; be at an end; शक्तिर्ममावस्यति हीनयुद्धे Ki. 16. 17. -5 To put up (as at an inn). -6 To let loose, liberate. -7 To draw near, approach. -8 To dwell, stay. -9 To settle, fix. -10 To stand firm, to persist in. -11 To know; अवसेयाश्च कार्याणि धर्मेण पुरवासिनाम् Bk. 19. -12 To get, attain to, reach. -*Caus.* 1 To cause to be completed, finish, complete; अथ विधिमवसाय्य शास्त्रदृष्टम् R. 5. 76. -2 To understand, comprehend; अवसाययितुं क्षमाः सुखम् Ki. 2. 29.

अवसा Ved. Liberation, release. कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद Rv. 4. 23. 3.

अवसातृ *m.* Ved. A deliverer, liberator; अत्रा युक्तोऽवसातारमिच्छान् Rv. 10. 27. 9.

अवसानम् [अव-सो-ल्युट्] 1 Stopping. -2 Conclusion, termination, cessation, end; दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीम् R. 2. 23, 45; तच्छिष्याध्ययननिवेदितावसानाम् 1. 95; इत्येतदवसानं कथायाः M. 5 thus ends the story; °विरसे K. 180; आत्मनः सुखावसानेन V. 3 at the sacrifice of; (at the end of comp.) ending with, terminating at; स चायमङ्गुलीयकदर्शनावसानः Ś. 7; यत्खलु दुःखावसानमेव दुःखम् K. 328. -3 Death, decease; अवसानेऽङ्गराजस्य योद्धव्यं भवता किल Ve. 5. 39; मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति Ś. 6. -4 boundary, limit; विलोकिता दर्शनीयानामवसानभूमिः K. 124 furthest or highest limit. -5 (In gram.) The last part of a word or period (opp. आदि); आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लाघवम्; अनीकपदावसाने देवादि नाम R. 18. 10 (*i. e.* देवीनाक) विरामोऽवसानम्, वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात् P. I. 4. 110; खरवसानयोर्विसर्जनीयः VIII. 3. 15. -6 A pause. -7 The end of a verse, or the verse itself; एकावसानाद्व्यवसाना-ऋक्. -8 A place of dismounting from a horse. -9 A place (स्थान); resting place, residence; यमो ददात्ववसानमस्मै Rv. 10. 14. 9. अवसानं भवत्वत्र Mb. 5. 31. 19 °दर्श *a.* looking at one's place of destination. श्येनो नृचक्षा अवसानदर्शः Av. 7. 41. 1.

अवसानक *a.* Coming to an end, dying, perishing.

अवसान्य *a.* Ved. Belonging to the end of a verse; नमः श्लोकाय चावसान्याय Vāj. 16. 33.

अवसायः [अव-सो-घञ् P. III. 1. 141] 1 Conclusion, end, termination; destruction; शरवर्षैरवसायमाश्रयाशः Śi. 20. 72. -2 Remainder. -3 Completion. -4 Determination, resolution, decision, certainty. cf. अथावसायः शेषः स्यात् समाप्तो निश्चयेऽपि च Medini. -5 One who brings to an end; अवसायो भविष्यामि दुःखस्यास्य कदा न्वहम् ! Bk. 6. 81.

अवसायक *a.* Destructive; अवद्यन्पत्रिणः शम्भोः सायकैरवसायकैः Ki. 15. 37.

अवसायिन् *a.* Residing, dwelling in; cf. अन्त्यावसायिन्.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवसित *p. p.* [सो-क्त] 1 Finished, ended, completed: अवसितो दर्शनार्थः M. 2; यूपवत्यवसिते क्रियाविधौ R. 11. 37; अवसितश्च पशुरसौ Dk. 91 it is all over with the brute; °मण्डनासि Ś. 4; वचस्यवसिते तस्मिन्ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53; अनवसितवचन एव मयि Dk. 103; Bk. 10. 6. –2 Known, understood; करामलकवद् विश्वं विज्ञानावसितं तव Bhāg. 2. 5. 3. –3 Well-cooked; matured. –4 Resolved, determined, ascertained. –5 Standing in a pause. –6 Stored, gathered (as grain). –7 Tied, fastened, bound; त्वय्येव लोकेऽवसिताश्च सेतवः Bhāg. 4. 6. 44. –8 Gone. –9 Remaining, dwelling (Ved.). –तम् 1 A dwelling place; नवावसिते वैनमाहरेयुः Śat. Br. –2 Corn ground.

अवसेय *pot. p.* 1 To be determined, finished. –2 Perishable.

अवस्कन्द् 1 P. 1 To attack, storm, assault; overpower, overwhelm: छायामप्यवस्कन्दितुम् Mv. 3; प्रभुरिव मामवस्कन्दयितुम् *ibid.* to attack or insult; पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनम् Śi. 1. 51; स्नेहावस्कन्नहृदया Rām. affected. –2 To spring or leap down. –3 To pour out.

अवस्कन्दः, –न्दनम् 1 Attacking; attack, assault; अवस्कन्दं करिष्यामि शिबिरस्याद्य दुष्करम् Mb. 10. 3. 27. °प्रदानम् Pt. 3. 39 leading an assault. –2 Descending; स नद्यवस्कन्दमुपास्पृशन्नच Bk. 2. 11. –3 A camp (जिगीषूणाम् निवेशस्थानम् Halāy.). –4 (in law) Accusation.

अवस्कन्दित *p. p.* 1 Attacked. –2 Gone down, descended. –3 Refuted. –4 Bathed, bathing.

अवस्कन्दिन् *a.* 1 Attacking, assaulting; outraging: गौतमदारावस्कन्दिनम् Mv. 1. –2 Covering. –3 Leaping upon.

अवस्कन्न *a.* 1 Spilt. –2 Attacked, overpowered. Rām. 6.

अवस्कृ 6 U. To scratch, butt against: गोत्राणि शीघ्रमवचस्करिरे महोक्षाः Śi. 5. 63.

अवस्करः [अवकीर्यते इत्यवस्करः, कृ–अप् सुट् वचस्केऽवस्करः P. VI. 1. 148] 1 Ordure, excrement. –2 The privities (गुह्यदेश). –3 Dirt, sweepings (in general): गृहद्वाराशुचिस्थानरथ्यावस्करशोधनम् Nārada. नद्वितीयं स्वमर्वस्वमात्मानमनवस्करम्। चिकीर्षामि महाबाहो...॥ Śiva. B. 29. 36. –4 A place for faeces, dung-hill. –**Comp.** अवस्करस्तु विज्ञायां गृहे... Nm. –**मन्दिरम्** a privy, water-closet.

अवस्करक *a.* [अवस्करे भवः, वुन् P. IV. 3. 28] Existing in the ordure. –**कः** 1 An insect. –2 A sweeper, scavenger. –3 A brush, broom.

अवस्कव *a.* Noxious, injurious. –**वः** A kind of worm; अवस्कवं व्यध्वरं क्रिमीन्वचसा जम्भयामसि Av. 2. 31. 4.

अवस्कारः A part of the elephant's face, apparently the protuberance in the middle of the face just between the eyes; Mātaṅga L. 5. 8, 12.

अवस्तात् *ind.* [अवरस्मिन् अवरस्मात् अवरमित्यर्थे अस्ताति अव आदेशः विभाषाऽवरस्य P. V. 3. 41] 1 Below, from below, downwards, hitherwards; °प्रपदन *a.* attained from below (as heaven &c.). –2 (used as a preposition) Under.

अवस्तु *n.* [कुत्सितार्थे नञ्] 1 A worthless thing or matter; अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते Ku. 5. 66 intent on a bad object. –2 Unreality (of matter), insubstantiality; वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽज्ञानम् attribution of unreality; नावस्तुनो वस्तुसिद्धिः; °ता, –त्वम् unreality.

अवस्तृ 9 P. To cover, spread, overspread, overcast; प्रकम्पयन्गामवतस्तरे दिशः Ki. 14. 29 pervaded, filled; उरसि रसादवतस्तरे स्तनाभ्याम् Śi. 7. 47.

अवस्तरणम् Spreading out.

अवस्तारः [अव-स्तृ कर्मणि घञ् P. III. 3. 120] 1 A curtain. –2 A covering; a screen or wall of cloth around a tent, hence concealing or fabricating. cf. Kau. A. 2. 8. –3 A mat.

अवस्तीर्ण *a.* Strewed, covered with.

अवस्त्र *a.* Without clothes, naked.

अवस्था 1 A. 1 To remain, stay, abide; तेन सह मुखमवतिष्ठन्ते K. 108; oft. with an adj.; विलोकयन्तो नावष्टवतस्थे 205; पादौ विष्टभ्य; क्षणं भद्रावतिष्ठस्व Bk. 8. 11 stay, wait; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi. 2. 34. –2 To abide by, conform to, obey; न शासनेऽवास्थित यो गुरूणाम् Bk. 3. 14. –3 To live; क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ R. 8. 87. –4 To stand (still), make a halt, stop; न च शक्नोम्यवस्थातुम् Bg. 1. 30, 14. 23; R. 2. 31, Ku. 3. 42, Śi. 9. 83. –5 To stand, exist, chance to be. –6 To fall to, devolve on. –7 To enter; reach, attain to. –8 To stand apart, go off, withdraw. –9 To descend; go to. –10 To place (Ved.) –*Caus.* (स्थापयति-ते) 1 To cause to stand or stop, station, keep, place; पश्चादवस्थापितवाहिनीकः R. 13. 66; स्कन्धावारमवस्थाप्य Dk. 174 having encamped; भिक्षापात्रं नागदन्तकेऽवस्थाप्य H. 1, 3. –2 To fix, settle; शक्योऽवस्थापयितुम् Mu. 1. –3 To establish, found; वैराज्यमवस्थापयितुकामोऽस्मि M. 5. –4 To compose, collect, steady, fix (as heart &c.); न शक्नोमि हृदयमवस्थापयितुम् U. 4. –5 To comfort, console; ततो निर्याय कौरव्य अवस्थाप्य च तद्बलम् Mb. 3. 16. 23. –6 To separate, divide.

अवस्थः The membrum virile; अवस्थस्य क्नदीवतः Av. 7. 90. 3. –**स्था** [अव-स्था-अङ्] 1 State, condition, situation; स्वामिनो महत्यवस्था वर्तते Pt. 1 a critical state, distress; तदनु कथयेर्मां प्रवीणावमस्थाम् Māl. 9. 26; तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः R. 12. 80; तां तामवस्थां प्रतिपद्यमानम् 13. 5; ईदृशीमवस्थां प्रपन्नोऽस्मि Ś. 5; Ku. 2. 6; सर्व° Me. 110; अवस्था खलु नाम शत्रुमपि मित्रत्वे कल्पयति Pratijña. 1. oft. in comp.; तदवस्थः Pt. 5. reduced to that state; एतद°, बालावस्थः अधिपतिः V. 5; अन्त्यावस्था Pt. 4; so कामयमानावस्थो राजा Ś. 3; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निः 7. 15; अन्तर्मदावस्थो द्विपेन्द्रः R. 2. 7 rutting state. –2 Position,

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

circumstance. -3 Period, stage (of life &c.): यौवन°; वयोवस्थां तस्याः शृणुत Mal. 9. 29. -4 Form, appearance. -5 Degree, proportion. -6 Stability, fixity, as in अनवस्थ q. v. -7 Appearance in a court of law: कृतावस्थो धनैषिणा Ms. 8. 60. -8 The female organ of generation. -Comp. -अन्तरम् another or altered state; °रं आरोपिता Ś. 3. 5. -चतुष्टयम् the four periods or states of human life; *i. e.* बाल्यम् (childhood); कौमारम् (youth); यौवनम् (manhood); and वार्धक्यम् (old age). -त्रयम् the three states; *i. e.* जागृति (waking); स्वप्न (dreaming), and सुषुप्ति (sound sleep). -दशकम् the ten states of lovers: दृङ् मनः संगसङ्कल्पौ जागरः कृशताऽरतिः। ह्रीत्यागोन्मादमूर्छान्ता इत्यनङ्गदशा दश॥ D. R. -द्वयम् the two states of life *i. e.* सुखम् and दुःखम् (happiness and misery). -षट्कम् the six states of an action mentioned by Yāska: जायतेऽस्ति वर्धते विपरिणमतेऽपक्षीयते नश्यति Nir.

अवस्थानम् 1 Standing, remaining, residing, abiding, dwelling; पूर्वकृतावस्थानेन राजलोकेन K. 92; किमिह निवृत्यावस्थानम् Pt. 1; चतुर्मण्डलावस्थानेन *ibid.* -2 Situation, station, position; मधुर° दर्शनीयः Ś. 6. -3 Residence, abode, place: घनावस्थानैः K. 127. -4 Period of staying. -5 Support, योऽवस्थानमनुग्रहः Bhāg. 3. 27. 16. -6 Stability: अलब्धावस्थानः परिक्रामति Bhāg. 5. 26. 17.

अवस्थापनम् 1 Fixing, settling. Residence, abode.

अवस्थायिन् *a.* Staying, residing, dwelling: पश्चादवस्थायि बलम् Ak.

अवस्थित *p. p.* 1 Remained, stayed: कथमियन्तं कालमवस्थिता मया विना भवती V. 4; remaining, standing firm or fixed: staying, abiding, lasting &c.: R. 6. 19: एवमवस्थिते K. 158 under these circumstances. -2 Firm of purpose, steady: रूपयौवनसम्पन्ना यस्मात्त्वमनवस्थिता Rām. 7. 30. 37. see अनवस्थित. -3 Engaged in prosecuting; following: abiding by; Ms. 8. 42, ज्ञानावस्थितचेतसः Bg. 4. 23. -4 Resting with, dependent on: मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता Ku. 2. 28; K. 344. -5 Settled, a matter of course: पितुरस्याः समीपनयनमवस्थितमेव Ś. 5. -6 Resolved: युद्धाय Pt. 1. -7 Ready, alert: ते कपिं तं समासाद्य तोरणस्थमवस्थितम् Rām. 5. 43. 27. -8 motionless (निश्चेष्ट); अवस्थितमसंभ्रान्तम् (माम्) Rām. 5. 58. 30. -9 Well-arranged: कपिस्त्वमनवस्थितम् Rām. 5. 55. 15.

अवस्थितिः *f.* 1 Abiding, dwelling; भीमो दुर्योधनः कर्णो नाविन्दंस्तदवस्थितिम् Bhāg. 10. 83. 23. -2 Residence, abode; अत्र कृतावस्थितिना धर्मेण K. 44. -3 Following, practising.

अवस्नात *a.* (water) in which one has bathed: Mb. 13.

अवस्पर्तृ *a.* Preserver, saviour; अवस्पर्तारश्विवक्तारमस्मयुम् Rv. 2. 23. 8.

अवस्फूर्ज् To snort, fill with noise. Mb. 6, 7.

अवस्फूर्जितम् Roar, thunder, K. 305.

अवस्फोटः Appearance.

अवस्यति Den. P. Ved. To seek favour or assistance.

अवस्यु *a.* [अवः रक्षणं तदिच्छति क्यच् उन्] Ved. Desiring favour, help or protection.

अवस्वत् *a.* [अवो रक्षणमस्त्यस्य मतुप् मस्य वः] Defended, protected.

अवस्यन्दनम् Trickling, oozing.

अवस्रंसनम् Dropping or falling down, falling off, a fall.

अवस्रंसित *a.* Burst, fallen down.

अवस्रस् *a.* 1 Apt to fall down. -2 Burst, cut.

अवस्वन् 1 P. To sound, to smack the lips, make a noise in eating.

अवस्वन्य *a.* Ved. Roaring, boisterous: अवस्वन्याय च नमः Vāj. 16. 31.

अवह *a.* 1 Not carrying. -2 Having no stream. -हः A kind of wind.

अवहन् 2 P. 1 To strike, beat off, hit, kill. -2 To destroy, remove; दुरितम्, क्षुधाम्, द्विषः &c. -3 To thresh (as rice); अवहत्य तण्डुलान् Dk. 132.

अवहतिः *f.* Beating, threshing.

अवहननम् 1 Threshing, beating off rice; अवहननायोलूखलम् Mbh. -2 The lungs; वपा वसावहननम् Y. 3. 94 (अवहननम् = फुप्फुसः Mit.).

अवघातः [अव हन्-घञ्] 1 Striking. -2 Hurting, killing. -3 A violent or sharp blow, stroke or blow in general; कर्णविघातनिपुणेन च ताड्यमाना दूरीकृताः करिवरेण (भृङ्गाः) Nītipr. 2; अथरे दत्तदन्तावघाते S. D. -4 Threshing corn by bruising it with a wooden pestle in a mortar. -5 Unnatural or accidental death.

अवघातिन् *a.* Striking, killing.

अवहस् 1 P. To deride, mock, laugh or scoff at, ridicule; स्थिताऽवहस्येव पुरं मघोनः Bk. 1. 6.

अवहसनम् Deriding: तच्चावहसनं प्राप्य सभारोहणदर्शने Mb. 1. 1. 46.

अवहासः 1 Smiling, a smile. -2 A jest, joke, ridicule, यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि Bg. 11. 42. -3 Derision, scoffing; अवहासं ततो मुक्त्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् Rām. 7. 18. 8.

अवहास्य *pot. p.* To be derided or ridiculed, ridiculous; कथं तु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि Mb. 7. 75. 3.

अवहस्तः [अवरं हस्तस्य एक० त०] The back of the hand.

अवहा 3 P. To leave, abandon रयिं न कश्चिन्ममृवाँ अवाहाः Rv. 1. 116. 3.

अवहानिः *f.* Loss.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवहीन *p. p.* Abandoned, left; अवहीनाः कथाः Dk. 129 over, at an end; अस्मास्ववहीनेषु Ś. 2 we being left behind, having fallen in the rear.

अवहालिका A wall.

अव (ब) हित्था, -त्थम् 1 Dissimulation in general. -2 Dissimulation or concealment of an internal feeling, regarded as one of the 33 subordinate feelings (व्यभिचारिभाव); भयगौरवलज्जादेर्हर्षाद्याकारगुप्तिरवहित्था S. D.; or according to R. G. व्रीडादिना निमित्तेन हर्षाद्यनुभावानां गोपनाय जनितो भावविशेषोऽवहित्थम्; for ex. see Ku. 6. 84, or Bv. 2. 80.

अवहृ 1 P. 1 To take away, put or lay aside; place down; अर्भकं कस्मादवहृतं भवति Nir. -2 To hold, contain; कुड्वमवहरन्ति Sk. -3 To throw or knock down (Ved.).

अवहरणम् 1 Taking away, removing. -2 Throwing away. -3 Stealing, plundering. -4 Removing from the battle-field to the camp. -5 Re-delivery. -6 Temporary suspension of hostilities, truce.

अवहारः [अवहृ-कर्तरि ण P. III. 1. 141] 1 A thief. -2 A shark, a water elephant. -3 Taking away the wealth of invited Brāhmaṇas. -4 Temporary cessation of hostilities, suspension of arms, truce; एवं राजन्नवहारो बभूव Mb. 5. 182. 30; 1. 190. 35. -5 Removing to the camp; ततोऽवहारं सैन्यानां तव तेषां च भारत Mb. -6 Cessation, stop (in general). -7 Summoning, inviting. -8 Any object fit to be brought near (उपनेतव्यम्). -9 Apostacy, abandoning a sect or caste. -10 Re-delivery, redeeming. -11 One who snatches away; न जीवस्यावहारो मां करोति मुक्तिं यमः Bk. 6. 81.

अवहारक *a.* 1 One taking away from one place to another. -2 One who desists from fighting. -3 Preventing, stopping. **-कः** A shark, a marine monster.

अवहार्य *pot. p.* 1 To be taken away or removed. -2 Finable, punishable; अवहार्यो भवेच्चैव सान्वयः षट्शतं दमम् Ms. 8. 198. -3 What one is forced to restore or redeem; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः। अवहार्यौ भवेतां तौ दीर्घकालमवस्थितौ ॥ Ms. 8. 145. -4 To be completed. -5 Recoverable, redeemable.

अवहृत *p. p.* 1 Taken off, back or away. -2 Seized, stolen. -3 Fined.

अवहेलः, -ला Disrespect, disdain, contempt, disregard; सावहेलम् K. 244; अवहेलां कुटज मधुकरे मा गाः Bv. 1. 6.

अवहेलनम्, -ना Disregard.

अवहेलित *a.* Disregarded, slighted, contemned; किमिति बकैरवहेलितानभिज्ञैः Bv. 1. 8. **-तम्** Disregard.

अवह्वर *a.* [अव-ह्वृ-अच्] Crooked. **-रः** A crooked way; (fig.) deceit.

अवह्वे To call down from; विश्वो अद्य मरुतामवह्वये Rv. 5. 56. 1.

अवाकिन् Ved. Not speaking.

अवाक Ved. Speechless.

अवाकृ 6 P. 1 To strew, pour upon; sprinkle with. -2 To ward off, remove; विश्वा द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि Rv. 8. 53. 4.

अवाकरः A mint.

अवाक्ष *a.* [अवनतान्यक्षाणि इन्द्रियाणि यस्य] A guardian, keeper.

अवाग्र *a.* [अवनतमग्रमस्य] Having the head bent down, stooping, bowed.

अवाच् *a.* [न. ब.] Speechless, dumb. *n.* Brahman. **-Comp. -मनसगोचर** *a.* beyond the power of thought and words, indescribable and inconceivable. **-श्रुति** *a.* deaf and dumb.

अवाच्य *a.* 1 Not proper to be addressed; अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् Ms. 2. 128. -2 Improper to be uttered; vile, bad; अवाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव Rām.; °वादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg. 2. 36. -3 Not distinctly expressed, not expressible in words; °ता, °त्वम् impropriety; reproach, calumny; दुर्लभा सत्स्ववाच्यता Ki. 11. 53. **-Comp. -देशः** 'the unspeakable place', the vulva (योनि).

अवाछिद् To tear away or out from.

अवाञ्च् *a.* [अवाञ्चति अव-अञ्च्-क्विप्] 1 Turned downwards, bent down, stooping; कुर्वन्तमित्यतिभरेण नगानवाचः Śi. 6. 79; वनान्यवाञ्चीव चकार संहतिः Ki. 14. 31. -2 Being or situated below, lower than (with abl.) यदवाक् पृथिव्याः Bri. Up. 3. 8. 3. -3 Headlong, looking downwards. -4 South. *m., n.* Brahman. **-ची** 1 The south. -2 The lower region.

अवाञ्चित *a.* Turned, bent downwards; तृणवाञ्च्छया मुहुरवाञ्चितान् Śi.

अवाक् *ind.* 1 Downwards; ऊर्ध्वतिर्यगवाक्सर्गो रुद्रसर्गस्तथैव च Bhāg. 12. 12. 11. -2 Southern, southward. **-Comp. -ज्ञानम्** disrespect. **-पुष्पी** [अवाक् अधोमुखं पुष्पमस्याः] N. of a plant Anethum Sowa Roxb (अधःपुष्पी). **-भागः** the part below. **-भव** *a.* southern. **-मुख** *a.* (**-खी** *f.*) 1 looking downwards, with the face hung downwards; अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः R. 2. 60; तस्थुस्तेऽवाङ्मुखाः सर्वे 15. 78. -2 headlong. (**-खः**) N. of a weapon. **-शाखः** [अवाच्यः शाखा अस्य] 'having the branches turned downwards', epithet of the sacred fig-tree (अश्वत्थ) ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखः Kath. 2. 6. 1. **-शिरस** *a.* having the head hung downwards; स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः Ms. 3. 249, 8. 94, 11. 73.

अवाचीन *a.* [अवाच्-ख विभाषाञ्चादेरदिक्स्त्रियाम् P. V. 4. 8] 1 Downward, headlong. -2 Southern. -3 Descended,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

gone down. -4 See अवाक्शिरस; दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् Mb. 8. 8. 17. -5 Base, evil (deed); यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम्। बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽवाचीनानि पश्यति ॥ Mb. 5. 34. 81. -6 Unfavourable.

अवाञ्चित *a.* Bent, low, dropping down (अवगलित). बभूव पक्ष्मान्तरवाञ्चिताश्रुः Bu. Ch. 1. 67.

अवाच्य *a.* Southern, southernly. cf. Śiva. B. 6. 65.

अवाजिन् *m.* A bad horse (Ved.).

अवात *a.* [न. ब.] 1 Windless, not shaken by wind; मिहं कृण्वन्त्यवाताम् Rv. 1. 38. 7. -2 Not breathing the air. -3 Not exposed to, or not dried up by wind; fresh; शुष्मा इन्द्रमवाता अह्रुतप्सवः Rv. 1. 52. 4. -4 Unattacked, unconquered (Ved.). -तम् The windless atmosphere; आनीदवातं स्वधया तदेकम् Rv. 10. 129. 2.

अवातल *a.* Not flatulent; Suśr.

अवादिन् *a.* 1 One who is no speaker or disputer. -2 One who does not prosecute or bring any action, peace-loving.

अवान् 2 P. [अव-अन्] To breath or inhale.

अवानः Breathing, inhaling; see अनवान also.

अवान *a.* [अव-अन्-अच्] Dried, dry.

अवान्तर *a.* [अवगतमन्तरं मध्यं प्रा. स.] 1 Situated or standing between; see compounds. -2 Included, involved. -3 Subordinate, secondary. -4 not closely connected, extraneous, extra. -Comp. -दिश्, -दिशा an intermediate quarter (such as the आग्नेयी, ऐशानी, नैर्ऋती and वायवी). दिशोऽवान्तरदिशः T. Up. 1. 7. 1. -देशः a place situated between (two others), an intermediate region. -वाक्यम् (*a*) A sentence formed by dropping some word or words in the whole sentence; न च महावाक्ये सति अवान्तरवाक्यं प्रमाणं भवति ŚB. on MS. 6. 4. 25. (*b*) A group of words which appear to form a complete sentence, but form only a part of a complete sentence (*i. e. a* महावाक्य).

अवान्तराम् *ind.* [अवान्तर बा० आसु] Between (Ved.).

अवाप् 5 U. 1 To get, obtain, secure, gain; तमवाप्य सप्ततिम् R. 3. 33; दीर्घमायुरवाप्नुयात् Ms. 4. 76; कीर्तिम्, फलम्, कामम् &c.; पुत्रं सम्राजमवाप्नुहि Ś. 4. 6. -2 To reach, go to, enter. -3 To suffer, incur, receive, meet with; निन्दामवाप्नोति Ms. 5. 161; so दोषम् &c.; मृत्युमवाप्नोति meets with death; नैवं पापमवाप्स्यसि Bg. 2. 38, 53. -*Caus.* To cause to obtain anything; अवापितो जङ्गमलेखलक्ष्मीम् N. 8. 89.

अवाप्त *p. p.* Got, obtained, received; अनवाप्तचक्षुःफलोऽसि Ś. 2.

अवाप्तव्य *pot. p.* Attainable; नानवाप्तमवाप्तव्यम् Bg. 3. 22; R. 10. 31.

अवाप्तिः *f.* 1 Obtaining, getting; तपःक्रिलेदं तदवाप्तिसाधनम् Ku. 5. 64. -2 (Arith.) A quotient.

अवाप्य *pot. p.* Attainable. ज्येष्ठेन तु निर्वर्तेन ज्येष्ठावाप्यं च यद्धनम् Ms. 11. 185.

अवाप्य *a.* [न. त.] Uncut, not to be cut (as hair).

अवापित *a.* 1 Not sown (as grain) but planted. -2 Not cut (as hair).

अवाम *a.* 1 Not left, right. -2 Favourable, not adverse. -3 Inauspicious, inelegant.

अवायः [अव-इ-घञ्] 1 A limb. -2 Giving way, conceding, complying with.

अवारः, -रम् [न वार्यते जलेन वृ-कर्मणि घञ्] 1 The near bank of a river; नास्य द्वीपः कुतः पारो नावारः संप्रदृश्यते Mb. 12. 224. 21. -2 This side; यो वै संवत्सरस्यावारं पारं च वेद Ait. Br. °तस् *ind.* to this side; पयो दुहाना व्रतनीरवारतः Rv. 10. 65. 6. -Comp. -पारः The ocean (राष्ट्रावारपाराद्घखौ P. IV. 2. 93, अवारपारत्यन्तानुकामं गामी V. 2. 11.). -पारीण *a.* [अवारपारे गच्छति, ख P. IV. 2. 93] 1 belonging to the ocean. -2 crossing a river.

अवारीण *a.* [अवारं गच्छति, ख P. IV. 2. 93] Crossing a river.

अवार्य *a.* Being on the near side; अवार्याय च नमः Vāj. 16. 42.

अवारण *a.* Insufferable, not to be remedied, irremediable. -णम् Not warding off or preventing.

अवारणीय *a.* 1 Unable to be warded off (as enemies). -2 Treating of incurable diseases.

अवारित *a.* Unimpeded, unobstructed. -तम् ind. Without obstacles, at pleasure; Mb. 13. -Comp. -द्वार *a.* having open doors; अवारितद्वारतया तिरश्चामन्तःपुरे तस्य निविश्य राज्ञः N. 3. 41.

अवार्य, अवारयितव्य *a.* Not to be warded or kept off, irremediable; रवविस्त्रासितवारणादवार्यः Ki. 13. 20.

अवारिका [नास्ति वारि यत्र] N. of a plant (धन्याक). Coriandrum Sativum; (Mar. धने).

अवावटः The son of a woman by any man (of the same caste) other than her first husband; द्वितीयेन तु यः पित्रा सवर्णायां प्रजायते। अवावट इति ख्यातः शूद्रधर्मा स जातितः ॥

अवावन् *m.* विड्वनोरनुनासिकस्यात् [Said to be fr. ओण् *f.* P. VI. 4. 41] A thief, stealing away. अवावा ब्राह्मणी S. K.

अवासस् *a.* Unclothed, naked. *m.* N. of Buddha.

अवास्तव (-विक) *a.* (-वी *f.*) 1 Unreal, unsubstantial. -2 Unfounded, irrational (as an argument).

अवास्तु *a.* Ved. Having no abode, homeless; अवास्तुमेनमस्वर्गमप्रजसं करोति Av. 12. 5. 45.

अवाहन *a.* Having no carriage, not driving in a carriage.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवाह्य *a.* Not fit to be borne.

अवि *a.* Ved. [अव्-इन्] Favourable, kindly or favourably disposed. अवि ऊ्राम शग्मियं सखायं वरुणम् Av. 5. 1. 9. **-विः** 1 A sheep; (*f.* also in this sense); जीनकार्मुकवस्ताजीन Ms. 11. 138, 3. 6, 12. 55. **-2** The Sun. **-3** N. of a tree (अर्क). **-4** A goat. **-5** A mountain. **-6** Air, wind. **-7** A woollen blanket (of the skin of mice). **-8** A blanket, shawl in general. **-9** A woollen strainer (for Soma juice). **-10** A master. **-11** A wall, enclosure. **-12** A rat. **-विः** *f.* **1** An ewe; अविरिव मेष इतरस्तौंसमेवाभवन् Bri. Up. 1. 44. **-2** Shame. **-3** A woman in her courses. [cf. L. *ovis*; Gr. *ois*] अविर्गिरौ रवे मेषे मूषिके कंबलेऽपि च Nm. **-Comp. -रविकन्याय** A grammatical maxim according to which अविः becomes अविक. **-कटः** [अवि संघाते कटच् P. V. 2. 29. Vart.] *a* flock of sheep. **-कटोरणः** [अविकटे मेषसंघाते देयः उरणः मेषः P. VI. 3. 10] a kind of tribute (consisting of sheep); अविकट उरणो दातव्यः अविकटोरणः Mbh. 6. 3. 10. **-गन्धा, -गन्धिका** N. of a plant (= अजगन्धा). **-दुग्धम्, -दूसम्, -मरीसम्, -सोढम्** the milk of an ewe. **-पटः** sheep's skin, a woollen cloth. **-पालः** [अवीन् पालयति उप. स.] a shepherd; Vāj. 30. 11. **-प्रियः** a kind of grass liked by sheep; Panicum Frumentaceum श्यामा (Mar. सावा, बावटो). (**-या**) N. of a plant. **-स्थलम्** sheep-place; N. of a town; अविस्थलं वृकस्थलं माकन्दी वारणावतम् Mb.

अविकः [अविरेव अविकः, अवि-क अवेः कः P. V. 4. 28] A sheep. **-का** An ewe. सर्वाहमस्मि रोमशा गन्धारीणामिवाविका Rv. 1. 126. 7. **-कम्** A diamond.

अविता An ewe, a sheep.

अविकच *a.* Closed, shut (as a flower).

अविकत्थ *a.* Not boasting, not bragging or vaunting.

अविकत्थन *a.* One who does not boast, not vaunting सत्यप्रतिज्ञेऽप्यविकत्थनेऽपि R. 14. 73; विद्वांसोऽविकत्थना भवन्ति Mu. 3.

अविकल *a.* 1 Unimpaired, not defective, entire, perfect, whole, all; तानिन्द्रियाण्यविकलानि Bh. 2. 40; Pt. 5.26; °लम् फलम् Me. 36; °शरच्चन्द्रमधुरः Mal. 2. 11 full, full-orbed; °इन्द्रियः K. 35, 71; Mv. 2. 16, 4. 20; °लमरक्षन् Mv. 5. 5 entirely, completely; यज्ञोकेऽर्चाविकलमाप्तमाधिपत्यम् Ki. 18. 36 entire, supreme. **-2** Regular, orderly; consistent, not discordant; कलमविकलतालं गायकैर्बोधिहेतोः Śi. 11. 10.

अविकल्प *a.* Unchangeable. **-ल्पः 1** Absence of doubt **-2** Absence of option or alternative. **-3** Positive act or precept. **-ल्पम्** *ind.* Without doubt, unhesitatingly.

अविकार *a.* Immutable, unchangeable. **-रः** Immutability.

अविकारिन् *a.* **1** Unchangeable, invariable; Mb. **-2** Faithful; स्थाने युद्धे न कुशलानभीरूनविकारिणः (गुल्मांश्च स्थापयेत्) Ms. 7. 190.

अविकार्य *a.* Invariable अविकार्योऽयमुच्यते Bg. 2. 25.

अविकृत *a.* Unchanged.

अविकृतिः *f.* **1** Absence of change. **-2** (In Sān. Phil.) The inanimate principle called प्रकृति, regarded as the material cause of the universe; मूलप्रकृतिरविकृतिः Sān. K.3.

अविक्रिय *a.* Unchangeable, immutable; देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमविक्रियः R. 10. 17. **-यम्** Brahman. **-त्वम्** Unchangeableness.

अविक्रियात्मक *a.* (Vedānta) Whose nature is unchangeable. दृशिस्तु शुद्धोऽहमविक्रियात्मकः Mukti. Up. 2. 74.

अविक्रम *a.* Powerless, feeble; विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः Ki. 2. 14. **-मः 1** Cowardice, timidity. **-2** Non-prohibition of the change of Visarga into an Ūsman: Rv. Pr. 4. 11.

अविक्रान्त *a.* **1** Unsurpassed. **-2** Feeble, powerless. **-3** See अविक्रमः.

अविक्लमः Absence of fatigue, vigour, freshness.

अविक्षत *a.* Unimpaired, uninjured; unhurt, whole, entire; विकेतुः प्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम Smriti. अविक्षते तत्र मयात्मसात्कृते Ki. 14. 17.

अविक्षित *a.* Unimpaired, unhurt; undiminished (Ved.). cf. also रक्षोगणं क्षिप्तुमविक्षितात्मा Bk. 2. 21.

अविक्षित् *m.* N. of a king, son of Kuru; Mb. I. 238.

अविक्षिप *a.* [आक्रोशे च अन्कावशक्तौ P. VI. 2. 157-8.] Unable to distribute or dispense (आक्रोशार्थे), (विक्षेप्तुं न शक्तः or यो न विक्षिपति); not distributing or badly distributing.

अविक्षिप्त *a.* **1** Not thrown away. **-2** Attentive, composed.

अविक्षोभ्य a. Invincible, that which cannot be disturbed; अविक्षोभ्याणि रक्षांसि सा विभूयोत्पानिष्यति Rām. 6. 5. 17.

अविखण्डित *a.* Undisturbed.

अविगत *a.* Not gone off, retained, present.

अविगम *a.* Unseparated, unremoved. **-मः** Non-separation, association, inherence, presence, existence.

अविगान, -अविगीत *a.* Without discord; Rāj. T.

अविघ्नः N. of a fruit-tree (करमर्दक; Mar. करवंद).

अविग्रह *a.* [नास्ति विग्रहो यस्य] **1** Bodiless, incorporeal; epithet of the Supreme Being (who has no body). **-2** Not known. **-हः** (In gram.) A compound the sense of which cannot be exprssed by its constituent parts separately (नित्यसमास).

अविघात *a.* Unimpeded, unobstructed; °गति *a.* unobstructed in one's course. **-तः** Non-destruction. ऐश्वर्यादविघातः Sān. K. 45.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अविघ्न *a.* Unobstructed, free from impediments; °क्रियोपलम्भाय Ś. 4. **-घ्नम्** Freedom from obstacle or impediment, welfare (this word is usually neuter, though विघ्न is *m.*); साध्याम्यहमविघ्नमस्तु ते R. 11. 91; अविघ्नमस्तु ते स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणाम् R. 1. 91; अविघ्नमस्तु गाविक्याः प्रदाने दुहितुस्तव Mb. **-Comp. -करणव्रतम्** N. of a particular rite on the fourth day of Phālguna. Varāha P.

अविचक्षण *a.* Ignorant: अदत्त्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः Ms. 3. 115.

अविचाचल-लि *a.* Ved. Not staggering or fluctuating, standing firmly. स्थाला अविचाचला ये Av. 10. 8. 4. ध्रुवास्तिष्ठाविचाचलिः Rv. 10. 173. 1.

अविचार *a.* 1 Void of judgment, undiscriminating, ill-judging, unwise. -2 Unhesitating, prompt. -3 Having spies. **-रः** 1 Absence of judgment, indiscretion, error, folly. -2 Promptitude. -3 A country fit for the grazing of sheep.

अविचारणीय *a.* Not to be called in question; आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया R. 14. 46.

अविचारित *a.* 1 Ill-judged, not well thought out or considered. -2 Determined, certain. **-Comp. -निर्णयः** a prejudice, prejudiced opinion.

अविचारिन् *a.* 1 Unthinking, inconsiderate, indiscreet. -2 Prompt.

अविचालित *a.* 1 Unmoved, unshaken. -2 Victorious.

अविचिन्त्य *a.* Not to be comprehended or conceived.

अविचृत्य *a.* Ved. Not to be loosened. यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यम् Vāj. 12. 65.

अविच्छिन्न *a.* 1 Not separated, undivided, having all along or over; हंसजालैरविच्छिन्ना Rām. 5. 6. 35. -2 Continuous, uninterrupted; °संतानां संततिः K. 65. अन्वयोऽयन कल्याणं तस्याविच्छिन्नसंततिः R. 17. 11. -3 Ordinary, common; न विशेषेण गन्तव्यमविच्छिन्नेन वा पुनः Mb. 12. 152. 22.

अविच्छेद *a.* 1 Uninterrupted. -2 Undivided, entire, whole. **-दः** 1 Entirety, wholeness; यज्ञस्याविच्छेदाय तद् व्रतम् Av. 9. 6. 38. -2 Connection, continuity; गणैरविच्छेदविरुद्धमावभौ Ki. 14. 32.

अविच्युत *a.* 1 Not deviated from, observed or followed strictly यथाविधानेन पठन्सामगायमविच्युतम् Y. 3. 112 -2 Eternal, permanent.

अविजात *a.* Ved. Not having brought forth, having no offspring; Vāj. 30. 15.

अविजातीय *a.* Of the same kind.

अविज्ञ *a.* 1 Ignorant, untaught; प्रबोधयति माऽविज्ञे Bhāg. 4. 28. 20. -2 Clumsy, stupid, awkward; °ता ignorance, folly.

अविज्ञात *a.* 1 Unknown; यदर्थीनमविज्ञानम् Mbh. 1. 1. 1. -2 Unintelligible, doubtful, indistinct. **-Comp. -गद** *a.* Ved. Speaking in an unintelligible way.

अविज्ञातृ *a.* Not knowing. *m.* (-ता) The Supreme Being (परमेश्वर). -2 N. of Viṣṇu; अविज्ञाता सहस्रांशुः V. Sah.

अविज्ञेय *a.* Undistinguishable, not to be recognized or known, unknowable. सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयम् Bg. 13. 15; अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः Ms. 1. 5; 12. 29. **-यः** The Supreme God.

अविडीनम् A direct flight of birds (पक्षिणामभिमुख्याभिगमनम्).

अवितथ *a.* 1 Not false, true; तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं प्रियेति Śi. 11. 33; अवितथा वितथा सखि मा गिरः Śi. 6. 18. -2 Realised, not fruitless; अवितथफलाः स्वप्नाः K. 65; कुरु गुरुवचनमवितथम् K. 178; चकाराचितथां भ्रातुः प्रतिज्ञाम् R. 15. 95; 5. 26. **-थम्** Truth; अवितथमाह प्रियंवदा S. 3, P. is right, what P. says is right; Ve. 2. **-थम्** *ind.* Not falsely, according to truth; य आवृणोत्यवितथं ब्रह्मणा श्रवणावुभौ Ms. 2. 144. **-था** N. of a metre.

अवितर्कित *a.* Unforseen; Rām. 2.

अवितर्क्य *a.* That which cannot be inferred.

अवितारिन् *a.* Ved. 1 Not doing any harm, harmless (अनपायिन्). -2 Not departing, remaining. सुमेघामवितारिणीम् Rv. 8. 5. 6.

अवितृ *a.* A protector, favourer; त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रम् Mahanār. Up. 20. 3; Mb. 12.

अवित्त *a.* 1 Not famous, unknown. -2 Poor.

अवित्ति *a.* 1 Not obtaining or getting. -2 Unwise, foolish. **-त्तिः** *f.* 1 Not finding, getting, or possessing. -2 Want of wisdom. -3 Poverty; अवित्तेः गेकल्पान् Av. 16. 6. 10.

अवित्यजः,-जम् Quicksilver.

अविथुर *a.* 1 Not separated, united (Ved. for अविधुर) -2 Not staggering, firm; Rv. 1. 87. 1.

अविथ्या [अवये हिता, अवि ष्यन्, अजाविभ्यां ष्यन् P. V. 1. 8] N. of the plant अजथ्या (Mar. पिवळी जुई).

अविद *ind.* Alas! Oh! Mk. 1.

अविद् *a.* Ignorant, not knowing; अविद्वो भूरिनमसो Bhāg. 3. 10. 29.

अविदग्ध *a.* 1 Unlearned, inexperienced, stupid. -2 Not well burnt, undigested.

अविदाहिन् *a.* 1 Imperfectly digested, producing heart-burn. -2 Not burning or afflicting.

अविदस्य *a.* Ved. Unceasing, inexhaustible, perennial, perpetual; धाता रयिमविदस्यं सुदासाम् Rv. 7. 39. 6.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अविदासिन् *a.* Perennial; निषेहि रक्षायोगेन ह्रदे मामविदासिनि Bhāg. 8. 24. 22.

अविदित *a* Unknown; °गतयामा रात्रिः U. 1. 27 the watches of which stole away (glided imperceptibly away). **-तः** The Supreme God.

अविदीधयु *a.* Ved. 1 Not delaying or hesitating; दातारमविदीधयुम् Rv. 4. 31. 7. **-2** Shining.

अविदूर *a.* Not distant, near, contiguous; तद्दुकूलाद-विदूरमौलिः Ku. 7. 41. **-रम्** Proximity, vicinity. **-रम्** *ind.* Near to, not far from; so अविदूरेण, अविदूरात्, -दूरतः -विदूरे.

अविदूषक *a.* Innocent; अहितं चापि पुरुषं न हिंस्युरविदूषकम् Rām. 1. 7. 11.

अविदूस *n.* Sheeps milk; P. IV. 2. 36. Vart. 5.

अविद्ध *a.* Unpierced. **-द्धः** A Yavana, because his ears are not pierced. (Mar. अविन्ध.) प्रतिबध्नात्यविद्धानाम-ध्वानमकुतोभयः Siva. B. 18. 54. **-Comp.** **-कर्णा, -र्णी** [अविद्धः अच्छिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्याः] N. of a plant (पाठा) Cissam-pelosHexandra (Mar. पहाडमूळ). **-दृश्** *a.* all-seeing; अविद्धदृक्साक्ष्युभयं तदीक्षते Bhāg. 8. 3. 4. **-नस्** *a.* Having the nose not bored (said of a bull). **-वर्चस्** *a.* of unimpaired glory.

अविद्य *a.* 1 Not educated, unlearned, foolish, unwise, अविद्यानां तु सर्वेषामीहात श्रेद्धनं भवेत् Ms. 9. 205. also अविद्यक *a.* Mb. 5. 160. 64. **-2** Not pertaining to knowledge. **-द्या** 1 Ignorance, folly, want of learning. अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः Muṇḍ. Up. 1. 2. 8. **-2** Spiritual ignorance; Av. 11. 8. 23; Vāj. 40. 12. 14. **-3** Illusion, illusion personified or Māyā (a term frequently occurring in Vedānta; by means of this illusion one perceives the universe, which does not really exist, as inherent in Brahman which alone really exists). The term appears also in the systems of Gautama, Patañjali, Kapila, where it has different bearings; (with Buddhists) ignorance together with non-existence.

अविद्यामय *a.* Caused by ignorance or illusion.

अविद्रिय *a.* Ved. 1 Without a rent or hole. **-2** Impenetrable, solid. अविद्रियाभिरूतिभिः Rv. 1. 46. 15.

अविधवा Not a widow, a married woman whose husband is still living; भर्तुर्मित्रं प्रियमविधवे विद्धि मामम्बुवाहम् Me. 101 अविधवे धीरा भव Nāg. 5; इदं तावदौषधं किं नाम। अविधवाकरणं नाम। Svapna. 1. 1.

अविधा *ind.* An interjection meaning 'help, help' used in calling for help in danger. cf. Pratijnā. 3.

अविधान *a.* [न. ब.] Deviating from the fixed rule, irregular. **-नम्** Absence of definite rule; irregularity, deviation from rule. **-Comp.** **-तः** *ind.* Not according to what is prescribed, irregularly; नियुक्ता-यामपि पुमान्नार्यां जातोऽविधानतः Ms. 9. 144; 12. 7.

अविधायक *a.* Non-injunctive; Non-injunctive statement; अविधायको मन्त्रः। न हि विधायकाविधायकयोरेकवाक्यत्वं भवति। ŚB. on MS. 10. 8. 20.

अविधि *a.* Not lawful, contrary to rule. **-धिः** 1 Irregularity, absence of a rule or precept; **-2** Undefinable ब्रह्म; तपस्त्यागोऽविधिरिति Mb. 12. 19. 9. °पूर्वक not according to rule. तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् Bg. 9. 23; 16. 17.

अविधेय *a.* Unmanageable, adverse; विधेरविधेयताम् Mu. 4. 2; हर्षविषादयोरविधेयत्वम् Dk. 161 not being influenced or swayed by &c.

अविनः [अवति यज्ञं, अव्-इनन् Uṇ. 2. 46] 1 A sacrificer. **-2** An officiating priest at a sacrifice.

अविनय *a.* [न. ब.] Immodest, insolent, ill-behaved ill-mannered. **-यः** 1 Want of good manners or modesty; बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः Ms. 7. 40, 41. **-2** Rude behaviour, rudeness, immodest or rude act; °बहुलतया चाभिनवयौवनस्य K. 143; अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु Ś. 1. 24; indecorum, impropriety of conduct. **-3** Incivility, disrespect. **-4** Offence, crime, fault; श्रुत्वैव हास्तिनपुरं द्यूतं चाविनयोत्थितम् Mb. 3. 14. 22. **-5** Pride, arrogance, insolence; अविनयमपनय विष्णो Śaṅkara.

अविनीत *a.* 1 Immodest, ill-bred, unmannered, **-2** Acting improperly, wicked, vile. **-3** Insolent, rude. **-4** Not tamed, ill-trained; Ms. 4. 67; Y. 3. 155. **-ता** An unchaste woman.

अविनेय *a.* Uncontrollable.

अविनश्वर *a.* Destructible. **-रः** The Supreme God.

अविनाभावः 1 Non-separation. **-2** Inherent or essential character, inseparable connection. **-3** Connection (in general); अविनाभावोऽत्र संबन्धमात्रं न तु नान्तरीय-कत्वम् K. P. 2.

अविनाशः Absence of death, immortality; ततोऽ-विनाशाय दिवं जगाम Bu. Ch. 2. 18.

अविनिगमः An illogical conclusion.

अविनिवृत्तिः *f.* Absence of destruction; लिङ्गस्याविनिवृत्तेः Sāṅ. K. 55.

अविनिर्णयः Indecision, irresolution; Mb. 14.

अविनीय *a.* Free from deceit or crime.

अविन्ध्यः N. of a Rākṣasa, minister of Rāvaṇa. **-न्ध्या** N. of a river.

अविपक्व *a.* Not ripe (fig. also); immature, undigested; °बुद्धि inexperienced, of undeveloped understanding. **-करण** *a.* Having immature or undeveloped organs; तथाऽविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः Y. 3. 141. **-बुद्धि** *a.* Having an immature or inexperienced mind.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अविपाक *a.* Suffering from indigestion. **-कः** The state of not being ripe, indigestion, a disease arising from indigestion.

अविपद् *f.* Absence of misery, prosperity.

अविपन्न *a.* 1 Uninjured, unhurt. -2 Not defiled or polluted, pure.

अविपर्ययः Non-existence of doubt and contrariety. Sāṅ. K. 64. अविपर्ययाद्विशुद्धम्.

अविप्र *a.* Ved. 1 Not (spiritually) excited, not inspired. -2 Not a worshipper or praiser. **-प्रः** One not a Brāhmaṇa.

अविप्रकृष्ट *a.* Which is not far removed (as time); P. V. 4. 20; near (in rank); P. II. 4. 5.

अविप्रतिपत्तिः *f.* Absence of discrepancy; शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेष्वविप्रतिपत्तिः इन्द्रियजयः Kau. A. 1. 6.

अविप्रवासः Being together; अविप्रवासेन गुणा वसन्ति (Inscription about Skanda Gupta).

अविप्रहत *a.* Untrodden (forest, path); अविप्रहतं वनमिदम् Rām. 1. 24. 13.

अविप्लुत *a.* Undeviating, steadily observing; unviolated; ब्रह्मचर्यमविप्लुतः Ms. 2. 249.

अविबुध *a.* Not wise, ignorant. **-धः** Not a god.

अविभक्त *a.* 1 Undivided, unpartitioned, joint, (as property of a family, or co-heirs); Ms. 9. 215; अविभक्ता विभक्ता वा सपिण्डाः स्थावरे समाः. -2 Not broken, entire; अविभक्तं च भूतेषु Bg. 13. 16; 18. 20. -3 Not different. -4 Existing everywhere.

अविभाग *a.* Unpartitioned, undivided. **-गः** 1 Not dividing. -2 Undivided inheritance.

अविभाज्य *a.* Indivisible. **-ज्यम्** 1 Indivisibility. -2 Not being liable to be partitioned; (said of certain articles which are not to be divided at the time of partition); *e. g.* वस्त्रं पात्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः। योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते Ms. 9. 219. °**ता** indivisibility, unfitness for partition.

अविभावना, -नम् Non-perception; disappearance.

अविभावनीय, अविभाव्य *a.* Imperceptible, undistinguishable; अविभाव्यतारकम् Śi. 9. 12.

अविभाषित *a.* That which is not taken into consideration.

अविमुक्त *a.* Unloosed, not quitted or let go. **-क्तः** The Lord of Benares; प्रीतोऽविमुक्तो भगवांस्तस्मै वरमदाद्वरः Bhāg. 10. 66. 29. **-क्तम्** 1 N. of a Tīrtha or sacred place near Benares, or Benares itself; न विमुक्तं शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुः. -2 The space between the chin and the head. **-कः** N. of a plant (Mar. कुमरी). **-Comp. -आपीडः** N. of a king. Rāj. T. **-ईश्वरः** a celebrated Śiva-liṅga at Benares.

अविमृष्य *a.* Undoubted, unquestionable; अविमृष्यमेतदभिलष्यति सः Ki. 6. 44.

अविमोक्य *a.* Ved. Not to be loosened; दाम ग्रीवास्वविमोक्यं यत् Av. 6. 63. 1.

अवियुक्त *a.* Undivided, conjoined, united; not separated R. 13. 31; absent.

अवियोग *a.* Not separated, united, connected. **-गः** 1 Non-separation, presence. -2 Conjunction, association. **-Comp. -तृतीया** N. of a certain festival or holiday. **-व्रतम्** a vow to be observed by women on the third day of the first fortnight of Mārgaśīrṣa.

अविरत *a.* Not desisting or ceasing from (with abl.) नाविरतो दुश्चरितात् Kaṭh. Up.; uninterrupted, continual, unbroken, perpetual; अविरतोत्कण्ठमुत्कण्ठितेन Me. 104; Prov. मन्दोऽप्यविरतोद्योगः सदैव विजयी भवेत् 'slow and steady wins the race'. -2 Abandoned. **-तम्** *ind.* 1 Eternally, continually; अविरतं परकार्यकृतां सताम् Bv. 1. 113. cf. also भजामस्त्वां गौरीं नगपतिकिशोरीमविरतम् Saundaryalaharī. -2 Fast, deep, sound (asleep); रताविरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः Rām. 5. 11. 10.

अविरति *a.* Incessant, ceaseless. **-तिः** *f.* 1 Continuity, uninterruptedness. -2 Incontinence.

अविराम *a.* Uninterrupted, continuous. **-मः** Uninterrupted succession, continuance. **-मम्** *ind.* Uninterruptedly.

अविरल *a.* 1 Thick, dense; °वारिधारा U. 6 sharp-driving shower; °अश्रुबिन्दु; not thin, many; सादरमभिमुखदत्ताविरलपदः K. 95. -2 Contiguous, close. -3 Coarse, gross, substantial. -4 Uninterrupted, continuous. -5 Huge, big, bulky; अविरलवपुषः सुरेन्द्रगोपाः Ki. 10. 27. **-लम्** *ind.* 1 Closely; अविरलमालिङ्गितुं पवनः Ś. 3. 6. -2 Uninterruptedly, incessantly, constantly; U. 3. 24. **-Comp. -धारासारः** an incessant down-pour of heavy rain. cf. अविरलमदधाराधौतकुम्भः शरण्यः (गजवक्त्रः).

अविरलित *a.* Closely stuck, lying very close; °कपोलम् U. 1. 27 cheek to cheek.

अविरविकन्यायः See अव्यविकन्यायः

अविरहित *a.* unseparated, not being without; अविरहितमनेकेनाङ्कभाजा फलेन Ki. 5. 52.

अविराधयत् *a.* Ved. Not withdrawing oneself; not desisting; एवा भगस्य जुष्टेयमस्तु नारी सम्प्रिया पत्याविराधयन्ती Av. 2. 36. 4.

अविरुद्ध *a.* 1 Not opposed, compatible, consistent with. -2 Living together. -3 Unobstructed, unhindered, unimpeded. -4 Allowed; proper; यद्यविरुद्धं श्रोष्यामि V. 2.

अविरोधः 1 Consistency, compatibility, congruity; सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये Bh. 2. 74 con-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

sistently with their own interest; सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे Pājāmantra. –2 Absence of impediment. –3 Assent, concurrence, consistency, harmony: निजधर्माविरोधेन यस्तु सामायिको भवेत् Y. 2. 186.

अविरेचनम् Anything which causes constipation.

अविरेचनीय, अविरेच्य *a.* Not to be purged.

अविलक्ष्य *a.* 1 Having no aim or mark. –2 Guileless. –3 Irremediable. –4 Difficult to withstand, inconceived: अविलक्ष्यमश्रमपरं (v. l. अविपक्ष) Ki. 6. 40.

अविलङ्घनम् Non-transgression.

अविलङ्घनीय *a.* 1 Not to be transgressed. –2 Proscribed, fixed, settled.

अविलम्ब *a.* Prompt, not delaying, quick. **–म्बः** Absence of delay, quickness, promptitude. **–म्बम्, –अविलम्बेन** *ind.* Without delay, quickly.

अविलम्बित *a.* Without delay, quick, expeditious, prompt. **–तम्** *ind.* Quickly, without delay.

अविला [अव्-इलच्] An ewe.

अविलास *a.* Free from whims, faithful, constant. **–सः** Absence of pastime or whim.

अविलिख *a.* 1 Not writing, or painting, or unable to do so: (P. VI. 2. 157-8.) –2 Writing badly. –3 Different from one who writes.

अविलुप्त *a.* Undamaged, unhurt: Rāj. T., Ks.

अविवक्षित *a.* 1 Not intended or aimed at: अन्यतः इत्यत्र एकशेषग्रहणमविवक्षितम्. –2 Not to be said or spoken. **–वचनता** The state of mantras of not being meant to convey their meaning.

अविवादः Agreement, consent.

अविवादिन् *a.* Not contending, quiet, peaceable.

अविवाहिन् *a.* 1 Not marrying, remaining single or celibate. –2 Not relating to marriage. –3 Interdicted as to marriage: Ms. 9. 238.

अविविक्त *a.* 1 Uninvestigated, not properly thought out. –2 Indiscriminate, confounded. –3 Public. –4 Making no difference: °दृश् viewing all as one with God.

अविवेक *a.* Wanting in judgment or discrimination, thoughtless. **–कः** 1 Want of discrimination or judgment, absence of prudence, imprudence: अविवेकः परमापदां पदम् Ki. 2. 30. –2 Hastiness, rashness, recklessness. –3 Ignorance; (अन्योन्यनादात्म्यरूपमिथ्याज्ञानम्). –4 Non-separation, non-distinction; पौरुषं कर्म दैवं च कालवृत्तिस्वभावतः। त्रयमेतत्पृथग्भूतमविवेकं तु केचन ॥ Mb. 12. 238. 5. **–Comp. –कृत** *a.* done rashly.

अविवेकिन् *a.* 1 Undiscriminating, inconsiderate, thoughtless. –2 Superficial, short-sighted, ignorant.

अविवेचक *a.* Undiscriminating: Sāṅ. K.

अविवेचना Absence of thoughtfulness.

अविवेनत् *a.* Ved. Not disaffected, favourable; सध्रीचीनेन मनसाविवेनत् Rv. 4. 24. 6. **–नम्** *ind.* Not disaffectedly, favourably.

अविशङ्क *a.* Having no fears or doubt, fearless. **–का** Absence of doubt or fear, confidence, certainty. **–ङ्कम्, अविशङ्केन** *ind.* Without doubt, hesitation.

अविशङ्कित *a.* 1 Unapprehensive, fearless. –2 Without doubt, confiding: गृध्रवाक्यात्कथं मूढास्त्यजध्वमविशङ्किताः K. P.

अविशयः Absence of doubt. यदि वा अविशये नियमः Ms. 8. 3. 31.

अविशस्तृ *m.* An unskilful cutter up or killer (of animals at a sacrifice): मा ते गृध्नुरविशस्तातिहाय Rv. 1. 162. 20.

अविशुद्धिः *f.* Impurity.

अविशेष *a.* Without any difference, alike, similar, uniform. **–षः, –षम्** 1 Absence of difference, uniformity, similarity. –2 Identity, sameness. –3 The subtle elements; तन्मात्राण्यविशेषाः Sāṅ. K. 38. **–क** *a.* Inconclusive, not leading to any definite conclusion: अपि चैकेन संनिधानमविशेषकौ हेतुः Ms. 11. 1. 64. **–Comp. –ज्ञ** *a.* not knowing the difference (in things), undiscriminating. **–वचन** *a.* Not expressive of any particular detail or aspect of a matter: अविशेषवचनः शब्दो न विशेषं व्यवस्थापयितुं भविष्यति ŚB. on. MS. 4. 3. 15.

अविशेषतः *ind.* Without difference: Ms. 9. 125.

अविश्रम्भः Want of confidence, diffidence.

अविश्रान्त *a.* 1 Untiring, incessant, ceaseless: Ś. 6. –2 Unhurt. **–तम्** *ind.* Incessantly, continuously.

अविश्वास *a.* Not inspiring confidence, mistrusted. **–सः** Mistrust, suspicion. **–सा** A cow calving after long intervals.

अविश्वस्त *a.* Not trusted, suspected: न विश्वसेदविश्वस्ते H. 1.

अविश्वासिन् *a.* Mistrusting, unbelieving, diffident.

अविष *a.* 1 Not poisonous. –2 Anti-venomous, antidote. –3 Protecting. **–षः** [अव्-टिषच् Uṇ. 1. 45] 1 An ocean. –2 A king. –3 Sky. **–षा** N. of a plant (निर्विषातृण) Curcuma Zedoaria. (Mar. कचरा, अतिविष) **–षी** 1 A river. –2 The earth. –3 Heaven.

अविषक्त *a.* Not clinging or sticking तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये Bhāg. 10. 40. 12. Unrestrained, unchecked; अविषक्तवेगः Ki. 13. 24.

अविषय *a.* 1 Unperceived, invisible, beyond the reach of the senses. –2 Insensible. –3 Disregarding

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

objects of sense; °सनर्या यतीनाम् M. 1. 1. -यः 1 Absence, disappearance; रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् H. 2. 78. -2 Not an object of (anything), not within the reach of, beyond, transcending; न कश्चिद्वर्णानामविषयो नाम Ś. 4; सकलवचनानामविषयः Māl. 1. 30 beyond the reach (power) of words; सौमित्रेरपि पत्त्रिणामविषये तत्र प्रिये क्वासि मे U. 3. 45. -3 Disregard of the objects of sense.

अविपर्यीकरणम् Not making anything an object of.

अविपह्य *a.* 1 Difficult to decide. सीमायामविषह्यायाम् Ms. 8. 265. -2 Impracticable, unfeasible; (Bk.). -3 Invisible. -4 Intolerable, insupportable; अविषह्यव्यसनेन धूमिताम् Ki. 4. 30. -5 Inaccessible; चक्षुषामविषह्यम् Mb. 14. 20. 13.

अविष्करः A cock Pt. 3.

अविष्ट Ved. Gladly accepting, protecting very carefully or attentively; यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्ठो Rv. 7. 28. 5.

अविष्या [अव् गतौ इसन् अविर्गतिमिच्छति-क्यच् भावे अ Tv.] 1 Wish to go (गमनेच्छा); अश्वपूर्णां चिन्नयों अविष्याम् Rv. 2. 38. 3. -2 Wish.

अविष्यु *a.* Ved. 1 Attacking. -2 Desirous, wishing. -3 Violent, vehement. -4 Wishing to protect.

अविस् *n.* [अव्-भावे इसुन्] 1 Protection. -2 Going. *m.* An extender, enlarger.

अविसंवादः Non-contradiction; non-voilation of one's promise.

अविसंवादिन् *a.* Unfailing, not false; Ki. 13. 15; लक्षणान्येव नवाविसंवादीनि Dk. 67 entirely agreeing.

अविसर्गिन् *a.* Not quitting, retaining, adhering to. *m.* (-णी) An unintermittent fever.

अविस्तर *a.* Of small extent or length, concise.

अविस्तारः Absence of amplification or diffuseness.

अविस्तीर्ण *a.* Not extentoded or amplified, curtailed, concise.

अविस्तृत *a.* Compact, compressed, close.

अविस्थलम् N. of one of the five towns demanded by the Pāṇḍavas from the Kauravas.

अविस्पष्ट *a.* Not clear or plain, indistinct, obscure. -ष्टम् An indistinct speech; नाविस्पष्टमधीयीत Ms. 4. 99.

अविहर्यत *a.* Not desired (अनभिलषित); येनाविहर्यतक्रतोः Rv. 1. 63. 2 doer of undesired acts; whose will cannot be averted.

अविहस्तः Not confounded, full of courage; अथ भृशमविहस्तस्तत्र कान्तारगर्भे Śiva. B. 86 also 92. 28.

अविहा *ind.* Alas! Ś. 6.

अविहित *a.* Unprescribed, forbidden.

अविह्रुत *a.* Ved. 1 Not to be killed, unassailable. -2 Unbent, unbroken; आ मा भद्रस्य लोके धामन् धेह्यविह्रुतम् Av. 6. 27. 1. -3 Not curved.

अविह्रुत् *a.* Ved. 1 Not slipping, not falling. -2 Undeviating.

अवी [अवत्यात्मानं लज्जया अव्-ई Uṇ. 3. 158] A woman in her courses.

अवीक्षिन् *a.* Not seeing; दृशोर्द्वयं नस्तदवीक्षि चाफलम् N. 1. 28.

अवीचि *a.* Waveless. -चिः N. of a particular hell; अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च Y. 3. 224. °मयः a place of punishment for liars (यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते Bhāg.) -संशोषणः A particular Samādhi.

अवीज, -जक (अबीज) 1 Seedless; अबीजकमपि क्षेत्रं केवलं स्थण्डिलं भवेत् Ms. 10. 71. -2 Impotent; Ms. 9. 79. -3 Having no prime cause. -जः Restraint, controlling the mental passions. -जा Vine plant. -जम् 1 Bad seed, bad grain; °विक्रयिन् Ms. 9. 291. -2 Absence of seed. -Comp. -हन् *a.* Ved. not pernicious to men.

अवीनम् A variety of अनुमान or inference; (व्यतिरेकमुखेन प्रवर्तमानं निषेधकमवीतम्; यथा पृथिवी पृथिवीतरभिन्ना गन्धवत्त्वात् Tv.).

अवीर *a.* 1 Unmanly, effeminate, weak; अयन् मासा अयज्वनामवीराः Rv. 7. 61. 4. cowardly. -2 Having no son (as a woman). मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा Rv. 7. 4. 6.-3 helpless. -4 Destitute of heroes or men. -रा A woman who has neither sons nor husband; अजातपुत्रा विधवा साऽवीरा परिकीर्तिता; (opp. वीरा which is thus defined; पतिपुत्रवती नारी वीरा प्रोक्ता मनीषिभिः) Rv. 10. 86. 9.; वरं त्ववीरा हतकिल्बिषा गतिम् Bhāg. 6. 28. 19. अनर्चितं वृथा मांसमवीरायाश्च योषितः Ms. 4. 213; Y. 1. 163.

अवीर्य *a.* Ved. Weak, ineffective.

अवृक *a.* 1 Free from danger, safe. -2 Not hurting, inoffensive, true. -3 Free from one who obscures.-कम् 1 Safety, peace, security. -2 Quiet, repose.

अवृक्ष *a.* Treeless, destitute of trees; अवृक्षं काममैलं च Rām. 4. 43. 28.

अवृजिन *a.* Ved. Straightforward, sincere, not deserting (friends); an epithet of the Ādityas; आदित्यासः शुचयो धारपूता अवृजिना अनवद्या अरिष्टाः Rv. 2. 27. 2. श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतः Bri. Up. 4. 3. 33.

अवृत *a.* 1 Unchecked, unimpeded. -2 Unselected. -3 Uncovered, unprotected. -4 Unsubdued.

अवृत्ति *a.* [न. ब] 1 Not existing, not present, not being in. -2 Having no livelihood. -त्तिः *f.* 1 Absence of subsistence or means of livelihood, inadequate support; अवृत्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्येत् स्थितिमत्यपि Ms. 9. 74;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

10. 101; आददीनाममेवाम्मादवृत्तिकर्मात्रिकम् 4. 233. -2 Absence of wages; °त्वम् non-existence.

अवृथा *ind.* Not in vain, successfully. -**Comp.** -**अर्थ** *a.* successful, gaining one's desired object; निरमनैरसनैरवृथार्थता Śi. 6. 47.

अवृद्धिक *a.* Not augmentative, not bearing interest (as capital); तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र निर्दिष्टवृद्धिकः Y. 2. 63. -**कम्** Original capital, principal.

अवृध *a.* Ved. 1 Not increasing. -2 Not promoting, not honouring. -3 Not rendering prosperous or refreshing; अश्रद्धा अवृधां अयज्ञान् Rv. 7. 6. 3.

अवृष्टि *a.* Not pouring down rain (as a cloud). -**ष्टिः** Want of rain, drought; famine.

अवे 2 P. [अव-इ] 1 (*a*) To know, understand, learn, perceive, be aware of; अवैमि ते नरुयां सोदर्यस्नेहम् Ś. 4; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40; द्विषदभियोग इत्यवैमि Mu. 1. 7; अवैमि ते सारम् Ku. 3. 13; R. 2. 35. (*b*) To know, look upon or consider, regard, तदवैमि कैतवम् Ku. 4. 9; Ś. 5. 11; Bk. 7. 33; किं मां मृतक्षयकरं सुत इत्यवैषि Ve. 5. 2. -2 To go or move away; अवैतु पृश्नि शेवलम् Av. 1. 11. 4. 3- To go to, approach (with acc.). -4 To rush upon, come down upon (Ved.) -*Freq.* or *pass.* (अवेयते) To beg pardon for, conciliate; Rv. 1. 24. 14.

अवेत *p. p.* 1 Elapsed, past. -2 Obtained, attained; P. V. 1. 134. -3 Joined or united with.

अवेक्ष् 1 A. [अव-ईक्ष्] 1 To look at, perceive, observe, behold. -2 To aim at, have in view; योत्स्यमानानवेक्षेहम् Bg. 1. 23; take into account or consideration, have regard to; स्वधर्ममपि चावेक्ष्य Bg. 2. 31; अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविद् R. 3. 21; किमपि निमित्तमवेक्ष्य V. 5; त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य माम् R. 8. 60 out of regard for me; K. 32); oft. with न meaning 'not to mind or heed,', 'disregard'; R. 11. 69; न हि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मतङ्गजः M. 3. (it may also mean 'expect' here); निद्रावशेन भवता ह्यनवेक्ष्यमाणा R. 5. 67. -3 To look to or after; attend to; अवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः Śi. 1. 10. -4 To take care of, guard, watch over, protect; वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया R. 8. 83; अर्ध्यां दुहितरमवेक्षस्व जानकीम् U. 1. 7. -5 To think, consider; यदवोचदवेक्ष्य मानिनी Ki. 2. 3. -6 To look into or examine, inspect; स कदाचिदवेक्षितप्रजः R. 8. 32; प्रकृतीरवेक्षितुम् 18 inquire into; S. 6. -7 To expect, hope for.

अवेक्षक *a.* Showing, showing all round. -2 Inspecting, supervising; a superintendent.

अवेक्षणम् Looking towards or at, seeing दुर्व्याहृताच्छङ्कमाना दुःस्थितात् दुरवेक्षितात् Mb. 2. 233. 21. -2 Guarding, watching over, protection, taking care of, attending to, supervision, inspection; वर्णाश्रमावेक्षणजागरूकः R. 14. 85; हस्त्यश्वावेक्षणेऽनभियुक्तः Mu. 3. -3 Attention, care, observation. -4 Regarding, considering; see अनवेक्षणम्.

अवेक्षणीय *pot. p.* to be looked to or respected, to be looked upon or considered; नपस्विसामान्यमवेक्षणीया R. 14. 67.

अवेक्षमाण *a.* Looking at, examining; अवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः Śi. 1. 10.

अवेक्षा 1 Seeing, looking at. -2 Attention, care, regard; Bhāg. 10. 74. 22. लब्धे रक्षेदवेक्षया Ms. 7. 101; अत्रास्त्यवेक्षा त्वयि मे Rām. -3 Agreement, engagement.

अवेक्षितृ *a.* Looking at; thinking of, regarding &c.

अवेक्षिन् *a.* Seeing, observing; धर्मावेक्षिणा Ś. 5 regard for justice or righteousness.

अवेणि *a.* 1 Not braided. -2 Having no braid of hair. -3 Not flowing together or commingled (as the waters of rivers.)

अवेदः Not the Veda; वेदा अवेदाः Bri. Up. 4. 3. 22. -**Comp.** -**विद्** Not knowing the Vedas. -**विहित** *a.* Not prescribed by the Vedas.

अवेदनाज्ञ *a.* One who is not sensitive to pain अवेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् Ku. 1. 20.

अवेदयान *a.* Not knowing, not ascertaining.

अवेदिः *f.* Absence of knowledge; न चेदवेदिर्महती विनष्टिः Bri. Up. 4. 4. 14.

अवेद्य *a.* 1 Unknowable, secret. -2 Unattainable. -**द्यः** A calf -**द्या** (A woman) not to be married; व्यभिचारेण वर्णानामवेद्यावेदनेन च। स्वकर्मणां च त्यागेन जायन्ते वर्णसंकराः॥ Ms. 10. 24.

अवेनत् *a* Ved. 1 Unconscious. -2 Not having any wish or desire; अवेनन्तं तुग्रयन्ती बिभर्ति Rv. 10. 27. 16.

अवेल *a* 1 Having no boundary or limit, unlimited. -2 Having no time, untimely. -**लः** Concealment of knowledge. -**ला** 1 Unfavourable time. -2 Chewed betel (supposed to be = अव + इला).

अवेष्टिः Ved. Expiation (of sins) by sacrifices.

अवैद्य *a.* Not learned, ignorant (of the Veda). अधीयानस्याप्यध्ययनं सफलं न भवति, दोषश्च जायते। अनोऽवैद्यः शूद्रः SB. on MS. 6. 1. 37. -**त्वम्** ignorance (of the veda) अवैद्यत्वादभावः कर्मणि स्यात् MS. 6. 1. 37.

अवैध *a.* (-**धी** *f.*) 1 Irregular, not conformable to law or rule; अवैधं पशुमं कुर्वन् राज्ञो दण्डेन शुध्यति. -2 Not sanctioned by the Śāstras.

अवैधव्यम् Non-widowhood; अवैधव्येन युक्ताम् Mb. 5. 11. 21.

अवैमत्यम् Unanimity.

अवैयात्यम् Having a sense of shame.

अवैयाकरण Not a grammarian; Mbh. 1. 1. 1.

अवैरहत्यम् Ved. Security from slaughter; अवैरहत्यायेदमा पपत्यात् Av. 6. 29. 3.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवैशेषिक *a.* Inconclusive, not leading to any definite conclusion; अवैशेषिकोऽयं हेतुः समुदायशब्दसंयोगः ŚB. on MS. 11. 1. 1.

अवोक्षणम् [अव-उक्ष्-भावे ल्युट्] Ved. Sprinkling with the hand slightly bent; उत्तानेनैव हस्तेन प्रोक्षणं परिकीर्तितम्। न्यञ्चताभ्युक्षणं प्रोक्तं तिरश्चावोक्षणं स्मृतम् ॥

अवोद *a.* [अव-उन्द्-भावे घञ् निपातः नलोपः P. VI. 4. 29] Wet, moist. **-दः** Sprinkling, moistening.

अवोदेव *a.* [देवानामवस्तात् अव्ययी° स.] Bringing down the gods; below (the region of the) gods.

अवोपः Hot food.

अव्य *a.* [अवि भवार्थे यत्] Coming or belonging to a sheep. **-व्यः, -व्यम्** The woollen Soma-strainer; Rv.

अव्यक्त *a.* 1 Indistinct, not manifest or apparent, inarticulate; °वर्ण indistinct accents; Ś. 7. 17; फलमव्यक्तमब्रवीत्. -2 Invisible, imperceptible. -3 Undetermined; अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम् Bg. 2. 25; 8. 20. -4 Undeveloped, uncreated. -5 (In alg.) Unknown (as a quantity or number). **-क्तः** 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of Śiva. -3 Cupid. -4 Primary matter which has not yet entered into real existence. -5 A fool. -6 N. of an Upaniṣad. **-क्तम्** (In Vedānta Phil.) 1 The Supreme Being or Universal Spirit, Brahman. -2 Spiritual ignorance. -3 The subtle body. -4 The state of sleep (सुषुप्त्यवस्था). -5 (In Sāṅ. Phil.) The primary germ of nature (सर्वकारण), the primordial element or productive principle from which all the phenomena of the material world are developed; बुद्धेरिवाव्यक्तमुदाहरन्ति R. 13. 60; महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः Kaṭh., Sāṅ. K. 2. 10, 14. 16. 58. -6 The Soul. -7 Nature. अव्यक्तः शंकरे विष्णौ क्लीबे तु महदादिके । परमात्मन्यात्मनि च त्रिषु स्यादस्फुटे...Nm. **-क्तम्** *ind.* Imperceptibly, indistinctly, inarticulately. **-Comp. -अनुकरणम्** imitating inarticulate or unmeaning sounds; P. V. 4. 57; अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ VI. 1. 98. **-आदि** *a.* whose beginning is inscrutable; अव्यक्तादीनि भूतानि Bg. 2. 28. **-क्रिया** 1 an algebraic calculation. -2 any act of an indistinct character. **-पद** *a.* inarticulate. **-मूर्ति** *a.* having an incomprehensible form; मया...अव्यक्तमूर्तिना Bg. 9. 4. **-मूलप्रभवः** the tree of mundane existence (in Sāṅ. Phil.). **-राग** *a.* dark-red, ruddy. (**-गः**) the colour of the dawn; अव्यक्तरागस्त्वरुणः Ak. **-राशिः** an unknown number or quantity (in algebra). **-लक्षणः, -व्यक्तः** an epithet of Śiva (whose qualities are not perceptible). **-लिङ्ग** *a.* whose signs are invisible (as a disease). (**-ङ्गः**) an ascetic (संन्यासी). (**-ङ्गम्**) the great principle (महत्) (in Sāṅ. Phil.). **-वर्त्मन्, -मार्ग** *a.* whose ways are mysterious or inscrutable. **-वाच्** *a.* speaking indistinctly. **-साम्यम्** an equation of unknown quantities.

अव्यक्तिक *a.* See अव्यक्त; लभतेऽव्यक्तिकं स्थानं ज्ञात्वाऽव्यक्तं महीयते Mb. 12. 318. 106.

अव्यग्र *a.* 1 Not agitated or ruffled, steady, cool. -2 Not engaged or occupied (in business); अव्यग्रस्य पुनरस्य U. 2. -3 Indifferent, undisturbed. -4 Attentive, careful. **-ग्रम्** *ind.* Quietly, at ease, coolly, leisurely; काव्यमव्यग्रमत्ति Māl. 5. 16.

अव्यङ्ग *a.* 1 Not mutilated or defective, well-made, sound, perfect; अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीम् Ms. 3. 10. -2 Plain, not figurative (as a meaning). **-गा** 1 = अव्यण्डा q. v. -2 legume or pod of the awn of barley.

अव्यङ्ग्य *a.* 1 Faultless. -2 Without a suggestive figure of speech. सव्यङ्ग्यमुत्तमं काव्यमव्यङ्ग्यं चाधमं स्मृतम्। काव्यचन्द्रिका.

अव्यचस् *a.* Ved. Not spacious; Av. 19. 68. 1.

अव्यञ्जन *a.* 1 Having no distinctive or characteristic marks or signs (as of the sex); °ना कन्याः without consonants. -2 Having no good marks. -3 Indistinct. -4 Not figurative. **-नः** An animal without horns, though of an age to have them.

अव्यण्डा [न विगतमण्डं बीजमस्याः] 1 N. of the plant Carpopogon Pruriens Roxb. (Mar. कुयली). -2 A legume or pod of the awn of barley.

अव्यातिः *f.* Ved. 1 Satisfaction, satiating. -2 Desire.

अव्यतिकीर्ण *a.* Unmixed, unblended, distinct; specific, separate.

अव्यतिरेकः Non-exclusion, non-exception. *a.* Unerring.

अव्यथ *a.* 1 Not giving or inflicting pain, merciful. -2 Free from pain. **-थः** [न व्यथते पद्भ्यां न संचलति व्यथ् भयचलनयोः अच्] A snake. **-था** 1 N. of two plants; Terminalia Citrina Roxb (Mar. हिरडा); and Hibiscus Mutabilis. -2 Dry ginger. -3 (Ved.) Firmness, steadiness.

अव्यथयः A horse.

अव्यथि *a.* Ved. [व्यथ्-इन्, न. त.] Not tremulous or tottering (in steps), steady, sure-footed, undaunted; epithet of the horses of the Aśvins. **-थिः** *f.* 1 A firm step. -2 Undauntednsss.

अव्यथिन् *a.* [cf. P. III. 2. 157] 1 Free from pain. -2 Free from fear, fearless; Śi. 15. 12. -3 Not giving pain.

अव्यथिषः [न-व्यथ्-टिषच् Un. 1. 49] 1 The Sun. -2 The ocean. **-षी** 1 The earth. -2 Midnight; night. (अव्यथिषी धराराज्योः Ujjval.)

अव्यथ्य *a.* 1 Free from pain; not giving pain. -2 Unshakable; अस्मै तिष्ठ अव्यथ्याय नाराः Rv. 2. 35. 5.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अव्यनत् *a.* Ved. Not breathing, lifeless. अव्यनच्च व्यनच्च सस्नि Rv. 10. 120. 2.

अव्यपदेश्य *a.* Not to be defined: अलक्षणमचिन्त्यमव्यपदेश्यम् Māṇḍ. 7.

अव्यपेक्षा Carelessness; °च्युतेन M. 3.21. inadvertently fallen down.

अव्यपोह्य *a.* Undeniable, incontestable.

अव्यभि (भी) चारः 1 Not-separation; अन्योऽन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः Ms. 9. 101. -2 Constancy, steadiness, fidelity. *a.* steady, consistant; मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते Bg. 14. 26.

अव्यभिचारिन् *a.* 1 Not opposed or adverse, favourable: भवन्त्यव्यभिचारिण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः Ku. 6. 86. -2 Not subject to exceptions, true in all cases, without any instance to the contrary; यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि तद्वचः Ku. 5. 36; रम्भोपनिपातिनोऽनर्था इति यदुच्यते तदव्यभिचारि वचः S. 6; इन्द्रियार्थसंनिकर्षज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि Gaut. Sūt. -3 Virtuous, moral, Chaste. -4 Steady, permanent, faithful (as devotion): भक्तिरव्यभिचारिणी Bg. 13. 10.

अव्यय *a.* [नास्ति व्ययो यस्य] 1 (*a*) Not liable to change, imperishable, undecaying, immutable: वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् Bg. 2. 21; विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति Bg. 2. 17, 4. 1, 6, 13; 7. 24-25; 15. 5, 17. Ms. 1. 18, 19, 57; 2. 81; R. 8. 24. (*b*) Eternal, everlasting, अश्वत्थं प्राहुरव्ययम् Bg. 15. 1; अकीर्तिं कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् Bg. 2. 34. -2 Unexpended, unwasted. -3 Economical. -4 Giving imperishable fruit. **-यः** 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of Śiva. **-यम्** 1 (In the Vedānta) A member or corporeal part of an organized body. -2 Brahmā. -3 (In gram.) An indeclinable particle &c; सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥ -4 welfare; युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययम् Bhāg. 10. 83. 1. -5 Prosperity; कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् Rām. 1. 18. 15. **-Comp. -आत्मन्** of an imperishable or eternal nature. (**-त्मा**) the soul or spirit. अजोऽपि सन्नव्ययात्मा Bg. 4. 6. **-वर्गः** the class of indeclinable words.

अव्ययत्वम् Imperishableness.

अव्ययीभावः [अनव्ययमव्ययं भवत्यनेन; अव्यय-च्वि-भू करणे घञ्] 1 N. of one of the four principal kinds of compounds in Sanskrit, an adverbial or indeclinable compound (formed of an indeclinable, *i. e.* a preposition or an adverb, and a noun); अधिहरि, सतृणम् &c. पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः । -2 Absence of expenditure (owing to poverty); द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं मद्गेहे नित्यमव्ययीभावः । तत्पुरुष कर्मधारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ॥ Udb. (which, by the bye, gives the names of compounds in Sanskrit). -3 Unchangeable state, imperishableness.

अव्यर्ण *a.* Unoppressed; Bk.

अव्यर्थ *a.* 1 Not useless or fruitless, fruitful, profitable. -2 Effectual, successful.

अव्यलीक *a.* 1 Not false, true. -2 Agreeable, having no disgreeable feelings (प्रिय); इत्थं गिरः प्रियतमा इव सोऽव्यलीकाः शुश्राव सूततनयस्य तदा व्यलीकाः Śi. 5. 1.

अव्यवच्छिन्न *a.* Uninterrupted.

अव्यवच्छेदः Uninterruptedness.

अव्यवधान *a.* 1 Close, immediate, without any intervening object, direct. -2 Not screened or concealed, open. -3 Not covered, bare (as ground). -4 Careless, inattentive. **-नम्** Carelessness; °ना, °नम् contiguity; carelessness.

अव्यवहित *a.* = अव्यवधान (1) above.

अव्यवसायः Absence of determination or industry.

अव्यवसायिन् *a.* Inactive, negligent; बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् Bg. 2. 41.

अव्यवस्थ *a.* 1 Not fixed, moving, unstable; स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् Ku. 1. 33. -2 Unlimited. -3 Unsettled, indiscriminate: प्रबुगं जयं चापतुरव्यवस्थम् R. 7. 54; disorderly, irregular. **-स्था** 1 Irregularity, deviation from established rule: किमव्यवस्थां चलितेऽपि कैतवः Śi. 12. 36. -2 An incorrect opinion given on a point of religious or civil law.

अव्यवस्थित *a.* 1 Not conformable to law or practice, unacquainted with the law or custom. -2 Ill-regulated, fickle, unstable; अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः Nīti. 9. -3 Not due order, unmethodical.

अव्यवहार्य *a.* Not entitled to eat, drink, or commune in general with people of the same caste, excommunicated. -2 Not to be made the subject of litigation.

अव्यवहृत *a.* One who has not made a dealing.

अव्याविकन्यायः After the fashion of *avi* and *avika* (*i. e.* though both these words mean 'a goat', a derivation in the sense of 'goat's flesh' can be formed from *avika* as *āvikam* and not from *avi* (it would be *avermāṁsam*) Patañjali.

अव्यसन *a.* Free from evil practices, not vicious, moral. धार्मिकोऽव्यसनश्चैव Y. 1. 310. **-नम्** Absence of vice, morality, virtue.

अव्यस्त *a.* 1 Undecomposed, simple. -2 Not separated, collected.

अव्याकृत *a.* 1 Not developed, not manifest; नेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् इदं नामरूपाभ्यामव्याकृतम् S. B.; Bṛi. Up. 1. 4. 7. -2 Not decomposed, elementary. -3 Incomprehensible (अतर्क्य); अव्याकृत विहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये । हृषीकेश नमस्तेऽस्तु Bhāg. 10. 16. 47. **-तम्** (In Vedānta Phil.) 1 An elementary substance from which all things were created (considered identical with Brahman.) -2 (In Sāṅ. Phil.) The prime germ of nature (प्रधान).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अव्याक्षेपः Absence of confusion or delay ; अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् R. 10. 6.

अव्याख्या, -ख्यानम् Want of clearness or explanation, obscurity.

अव्याख्यात *a.* Unexplained, obscure.

अव्याख्येय *a.* 1 Inexplicable, unintelligible -2 Not requiring explanation, easy.

अव्याज *a.* Free from guile or fraud. **-जः, -जम्** 1 Absence of guile or fraud, honesty. -2 Simplicity, artlessness; oft. in comp. with सुन्दर, मनोहर &c. in the sense of 'artlessly', 'naturally'; इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः Ś. 1. 18; M. 2. 14; °रमणीयं प्रेम K. 175.

अव्यापक *a.* 1 Not comprehensive. -2 Not spread over or pervading the whole: not an invariable concomitant, special, individual, peculiar; °ता, °त्वम् non-comprehensiveness, speciality, individuality.

अव्यापिन् *a.* Not comprehensive, not invariably concomitant, special, individual. -2 Partial, limited.

अव्याप्त *a.* Not pervaded, peculiar, special. अव्याप्तश्चेद्वर्मः स्यात् (आपः शुद्धाः) Ms. 5. 128. -2 Limited.

अव्याप्तिः *f.* 1 Inadequate extent or pervasion of a proposition. -2 Non-inclusion or exclusion of a part of the thing defined, one of the three faults of a definition; लक्ष्यैकदेशे लक्षणस्यावर्तनमव्याप्तिः; यथा शिखासूत्रवान् ब्राह्मणः इत्यस्य संन्यासिन्यव्याप्तिः; तस्य ब्राह्मणत्वेऽपि शिखासूत्रत्वाभावात्.

अव्याप्य *a.* Not extending to the whole circumstances, not pervading the whole extent; वह्निर्धूमस्याव्याप्यः -Comp. **-वृत्तिः** *f.* (In Vais. Phil.) a category of limited application, partial inherence with regard to *time or space, as pleasure, pain &c.*; अव्याप्यवृत्तिः क्षणिको विशेषगुण इष्यते Bhāṣā. P. 27.

अव्यापार *a.* Having no work, unemployed. **-रः** 1 Cessation from work, state of being unemployed. -2 A business not practised or understood. -3 Not one's own business; अव्यापारेषु व्यापारं कृ to meddle with affairs not one's own (which do not concern one); cf. अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति Pt. 1. 21.

अव्यायाम *a.* Having no exercise. **-मः** Non-exertion, absence of fatigue from exertion.

अव्यायत *a.* Not occupied; not detached.

अव्याहत *a.* Not broken or interrupted, unobstructed; obeyed; भर्तुरव्याहताज्ञा R. 19. 57. **-तम्** A true or uncontradicted statement.

अव्याहृतम् Silence; अव्याहृतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः Mb. 5. 36. 12; 12. 299. 38.

अव्युच्छिन्न *a.* Continuous, uninterrupted; कच्चित्कुरूणां गोधास्त्वमव्युच्छिन्नं भविष्यति Mb. 3. 10. 10.

अव्युत्पन्न *a.* 1 Not proficient, inexperienced, not practised, ignorant; अव्युत्पन्नो बालभावः K. 196. -2 Having no proper or regular derivation (as a word) (अवयवार्थशून्य), उणादयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि. **-न्नः** A person not versed in the grammar, idiom &c. of a language, a smattering or superficial linguist (शब्दावयवार्थानभिज्ञोऽवैयाकरणः MBh. on I. 1. 51.).

अव्रण *a.* Without wounds or scars or rents, unhurt, sound. **-णम्** One of the four diseases of the eye.

अव्रत *a.* Not observing (the prescribed) religious rites or obligations; अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते॥ Ms. 12. 114; 3. 170; 10. 20; Mb. 13. 13. 5.

अव्रत्यम् [व्रताय हितम्, यत् न. त.] Violation of religious duties, offence against the rule of an ascetic.

अश् I. 5 A. [अश्नुते, आनशे, आशिष्ट-आष्ट, अशिता-अष्टा, अशिष्यते-अक्ष्यते, अशितुम्-अष्टुम्, अशित-अष्ट] 1 To pervade, fill completely, penetrate; खं प्रावृषेण्यैरिव चानशेऽब्दैः Bk. 2. 30; सदिगन्तरुवानमिव विश्वमोजसा Ki. 12. 21; Śi. 17. 46. 65; -2 To reach, go or come to, arrive at, attain to; नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते Bg. 3. 4; सर्वमानन्त्यमश्नुते Y. 1. 261. -3 To get, gain, obtain, enjoy, experience; अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते H. 1. 80; उदयमस्तमयं च रघूद्वहादुभयमानशिरे वसुधाधिपाः R. 9. 9; न वेदफलमश्नुते Ms. 1. 109; 4. 149; 5. 46; अर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir.; फलं दुर्गीरानशिरे महिष्यः N. 6. 43; Bg. 3. 4; 5. 21; Bk. 3. 37; 5. 11; 14. 49. -4 To become master of; to master, to be able (Ved.). -5 To heap, accumulate. With **अनु** 1 to reach, come up to. -2 to equal. **-आ** 1 to reach to. -2 to obtain, get. -3 to addict oneself to. **-उद्** 1 *to reach to the top of.* -2 *to* reach, obtain, get -3 to be master of. **-उप** 1 to obtain, enjoy, acquire. न च लोकानुपाश्नुते Mb.; क्रियाफलमुपाश्नुते Ms. 6. 82, 12. 20, 81. -2 to become master of. **-परि** to reach, attain; fill competely, pervade. **-प्र** to arrive at, reach, occupy; fill completely. -2 to fall to the lot of one (acc.). -II. 9. P. (rarely A.) [अश्नाति, आशिन्, आश, अशिता, अशिष्यति, अशित] 1 To eat, to consume; निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् Ms. 2. 51; अश्नीमहि वयं भिक्षाम् Bh. 3. 117. -2 To taste, enjoy; यद्दानि यदश्नाति तदेव भजितो धनम् H. 1. 143-44; अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् Bg. 9. 20; प्रत्यक्षं फलमश्नन्ति कर्मणाम् Mb. -*Caus.* (आशयति) To feed, give to eat, cause to eat or drink (with acc. of person); आशयच्चामृतं देवान् Sk.; Ms. 3. 83, 94, 219, 220; (for derivatives from the causal see under आ). -With **अति** to precede or surpass in eating. **-उप** to eat; taste, enjoy.

अशन [अश्-ल्युट्] *a.* Reaching, reaching across. **-नः** N. of a tree = असन q. v. (Mar. आसणा). **-नम्** 1 Pervasion, penetration. -2 The act of eating, feeding. -3 Tasting, enjoying. -4 Food; अशनं धात्रा मरुत्कल्पितं व्यालानाम् Bh. 3. 10; मांसाशनं च नाश्नीयुः Ms. 5. 73; °अशिष्ट'

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3. 118; फलमूलाशनैः 5. 54; oft. at the end of adjective comp. in the sense of 'eating', 'one whose food is' &c.; फलमूलाशन, हुताशन, पवनाशन &c. **-Comp. -कृत्** *a.* Ved. preparing food; यदशनकृतं ह्वयन्ति हविष्कृतमेव तदुध्वयन्ति Av. 9. 6. 13. **-पतिः** lord of food. **-पर्णी** a kind of tree. (Mar. गोकर्णी ?)

अशना [अशनमिच्छति अशन-क्यच्-क्विप्] Desire to eat, hunger; मुहुरशिरं ह्यशनया च भवान्परीतो Bhag. 6. 14. 56.

अशनायति Den. P. To desire food, to be hungry; P. VII. 4. 34; यावद्वै पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति Sat. Br.

अशनाया [अशनमिच्छति अशन-क्यच् स्त्रियां भावे अ] Hunger; अशनाययाशनाया हि मृत्युः Bri. Up. 1. 2. 1. च्युताशनायः फलवद्विभूत्या Bk. 3. 40; अन्नाद्वाऽशनाया निवर्तते पानात्पिपासा Sat. Br.

अशनायित, अशनायुक *a.* Hungry. **-तम्** Hunger.

अशित *p. p.* [अश्-कर्मणि-क्त] **1** Eaten, निर्ऋतिरशिता अशिता लोकान्छिनत्ति ब्रह्मगवी Av. 12. 5. 37-38; satisfied. **-2** Enjoyed. **-तम्** The place where anybody has eaten; अधिकरण वाचिनश्च P. II. 3. 68.

अशितंगवीन *a.* Formerly grazed by cattle; see आशितंगवीन; P. V. 4. 7.

अशितृ *a.* [अश्-तृच्] An eater, eating.

अशिन् *a.* [अश्-णिनि] Reaching far; enduring, lasting.

अशकुनः,-नम् An inauspicious or bad omen; कलयन्नपि सव्यथोऽवतस्थेऽशकुनेन स्खलितः क्रिलेतरोऽपि। Śi. 9. 83.

अशकुनीभू To turn into an auspicious omen. साह स्म नैवाशकुनीभवेन्मे भाविप्रियावेदकः एष हंसः N. 3. 9.

अशकुम्भी *f.* The acquatic plant Pistia Stratiotes (आकाशमूली).

अशक्त *a.* Unable, incompetent; °ता, -त्वम् inability.

अशक्ति *f.* **1** Weakness, impotence, powerlessness. **-2** Inability, incapacity; श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया R. 10. 32. **-3** (In Sāñ. Phil.) Incapacity of the intellect to produce knowledge.

अशक्य *a.* Impossible, inpracticable, यदशक्यं न तच्छक्यम् H. 1. 87. अशक्यशङ्काव्यभिचारहेतुर्वाणी न वेदा यदि सन्ति के नु N. **-Comp. -अर्थ** *a.* unavailing, useless.

अशङ्क, अशङ्कित *a.* **1** Fearless, undaunted; प्रविशत्यशङ्कः H. 1. 78. **-2** Secure, certain, having no doubt. यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशङ्कितः Ms. 12. 108.

अशठ *a.* Sincere, honest; अजिह्मस्याशठस्य च दासवर्गस्य भागधेयम् Ms. 3. 246.

अशत्रु *a.* **1** One who has no enemy. **-2** One whom no enemy defies or challenges. **-3** Without opposition from foes. अशत्र्वर्यः समजाति वेदः Rv. 5. 2. 12. **-त्रु** *n.* The condition of having no enemies. **-त्रुः** The moon.

अशन् *m.* Ved. A stone for slinging; a stone or cloud. अश्नापिनद्धं मधु पर्यपश्यन् Rv. 10. 68. 8; दश प्राक् सानु वि तिरन्त्यश्नः Rv. 10. 27. 15.

अशनिः *m., f.* [अश्नुते संहति, अश् अनि Uṇ 2. 101] **1** Indra's thunderbolt; शक्रस्य महाशनिध्वजम् R. 3. 56. **-2** Flash of lightning; अनुवनमशनिर्गतः Sk.; अशनिः कल्पित एष वेधसा R. 8. 47; अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः Ku. 4. 43. **-3** A missile. अप्रचक्रां महाघोरामशनि रुद्रनिर्मिताम् Mb. 7. 175. 96. **-4** The tip of a missile. **-5** A sacrificial rite (अनुयाज) to kill an enemy. **-6** A master. **-Comp. -दण्डः** The thunderbolt. निर्भिद्याशनिदण्डचण्डतरया वज्र्रबाहुना वक्षसि Nāg. 4. 27. **-नि** *m.* **1** Indra. **-2** Fire. **-3** Fire produced from lightning.

अशब्द *a.* **1** Not expressed in words; किमर्थमशब्दं रुदने K. 60 inaudibly. **-2** what is not actually expressed by a sacred word; न ह्यशब्दं प्रतीयते Ms. 4. 3. 10. **-ब्दः** Slender, abuse; दिवं स्पृशत्यशब्दोऽस्य त्रसयन्ति पितरश्च वै Mb. 13. 126. 30. **-ब्दम्** **1** The 'Inexpressible', *i. e.* Brahman. **-2** (In Sāñ. Phil.) प्रधान or primary germ of nature; ईक्षतेर्नाशब्दम् Ś. B. 1. 1. 5. **-Comp. -अर्थः** (*a*) sense not expressed by the word; अशब्दार्थो हि तदा आश्रीयेत। ŚB. on MS. 6. 4. 33. also न आनर्थक्यमापततीति अशब्दार्थः कल्पनीयः। ŚB. on MS. 10. 5. 56. (*b*) That which is not the direct signification of a word; अशब्दार्थोऽपि हि प्रतीयते। ŚB. on MS. 4. 1. 14.

अशम् *ind.* Ved. Non-welfare, harm, mischief. शं नो देवी पृश्निपर्ण्यशं निर्ऋत्या अकः Av. 2. 25. 1; अशं केन शाम्यति Ki. 15. 10.

अशरण *a.* Helpless, forlorn, destitute of refuge; बलवदशरणोऽस्मि Ś. 6; so अशरण्य.

अशरीर *a.* Bodiless, incorporeal. **-रः** **1** The Supreme Being (परमात्मन्), Brahman. **-2** (In Mīmāṁsā) A god or deity in general. **-3** Cupid, the god of love चेतांसि चिन्ताभिरिवाशरीरः Ki. 17. 10; Śi. 9. 61. **-4** An ascetic who has renounced all worldly connections; °त्वम्, °ता absolution.

अशरीरिन् *a.* Incorporeal, unearthly, heavenly; usually; with words like वाणी, वाक् &c. U. 2, Ve. 3, Ś. 4. **1** Brahmā. **-2** A God.

अशर्मन् *a.* Unhappy, afflicted, sorry. *n.* Unhappiness, misery, affliction, sorrow; एकौघभूतं तदशर्म कृष्णाम् (प्रपेदे) Ki. 3. 35; 12. 25.

अशस् *a.* Ved. **1** Not blessing, not praising. **-2** Cursing, hating; रुद्रा अशसो हन्तना वधः Rv. 2. 34. 9.

अशस्त *a.* **1** Inexpressible, untold. **-2** Not esteemed, hated, ill-starred; unwished; परोऽपेहि मनस्पाप किमशस्तानि शंससि Av. 6. 45. 1. **-Comp. -वार** *a.* Ved. who is not asked for wealth, *i. e.* who grants it of his own accord; स रुद्रेभिरशस्तवार ऋभ्वा Rv. 10. 99. 5; having indescribable treasures (?).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अशस्तिः *f.* Ved. **1** Not wishing well, an evil wish or design, curse, imprecation; प्र ये मनसि वनुषामशस्तीः Rv. 6. 68. 6. **-2** A curser, hater.

अशस्त्र *a.* Having no weapons, unarmed. **-स्त्रम्** Not a weapon; °विहितो वधः H. 2. 85; °पूतं मरणमुपदिशामि Ve. 2 (आत्मघातित्वेन शस्त्रेण न पूतम्); अशस्त्रपूतम् Mal. 5. 12.

अशान्त *a.* **1** Not quelled, violent, wild, restless, anxious; नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना...अशान्तस्य कुतः सुखम् Mb. **-2** Not sacred, irreligious, profane.

अशाब्द *a.* Not conveyed by the word; अशाब्द इति चेत् स्याद् वाक्यशब्दत्वात् । Ms. 5. 1. 5.

अशाम्य *a.* Unappeasable, implacable, irreconcilable (as hatred, enmity &c.).

अशारीरिक = अशरीरिन् q. v.

अशाश्वत *a.* Perishable, transient.

अशासन *a.* Having no order or rule. **-नम्** Want of government, anarchy, disorder.

अशासनीय *a.* Ungovernable, unruly.

अशास्त्र *a.* Not conformable to sacred authority, not scriptural, heterodox. **-Comp.** **-विहित, -सिद्ध** *a.* not sanctioned or enjoined by scriptures.

अशास्त्रीय *a.* Unscriptural, heterodox; illegal, immoral.

अशित्रः [अश्-भक्षणे इत्र Uṇ. 4. 172] **1** A thief.-An oblation of rice.

अशिथिल *a.* **1** Not loose, tight, firm. **-2** Effective, reliable; Mb. 3. अशिथिलपरिरम्भैर्दत्तसंवाहनानि.

अशिरः [अश्-इरन्] **1** The fire. **-2** The sun. **-3** Wind. **-4** A demon; N. of a Rākṣasa. **-रा** The wife of a Rākṣasa. **-रम्** A diamond.

अशिरस् *a.* Headless; Ms. 9. 237. *m.* A body without head, a trunk. **-Comp.** **-स्नानम्** bathing the whole body except the head.

अशिरस्क *a.* Headless; Mb. 3.

अशिव *a.* **1** Inauspicious, causing or threatening mischief; अशिवा दिशि दीप्तायां शिवास्तत्र भयावहाः (रुरुवुः) Rām. **-2** Unlucky, unfortunate. **-3** Unkind, unfriendly, envious. **-4** Pernicious, dangerous. **-वः** N. of a certain divine being. **-वा** A female demon or goblin. **-वम् 1** Ill-luck, misfortune; grief; आपूरितं विमानं तद्भयशोकाशिवाश्रुभिः Rām. 7. 24. 5. **-2** Mischief. **-Comp.** **-आचारः 1** improper behaviour, rudeness of conduct. **-2** conduct opposed to every (sacred) authority.

अशिशिर *a.* Not cool, hot. **-Comp.** **-करः, -रश्मिः** The sun; नीतोन्नत्यर्थं मुहुरशिशिररश्मेरुस्रैः Ki. 5. 31.

अशिशिषुः *a.* (Fr. desiderative of अश्) Hungry.

अशिशु *a.* Childless, without young ones. **-शुः** A youth. **-श्वीः, -अशिश्विका 1** A childless female; without young ones (as a cow); स्तनाभुजो अशिश्वीः Rv. 1. 120. 8. **-2** A childless woman.

अशिष्ट *a.* **1** Ill-bred, ill-behaved, rude. **-2** Unrefined, barbarous, not respectable, unworthy; °आलापैन Pt. 4. **-3** Atheistical, profane. **-4** Not sanctioned by any recognized authority. **-5** Not left; शिष्टानशिष्टान्त्रि तिरामिवाचा Av. 2. 31. 3. **-6** Not prescribed in any work of authority; °ता, °त्वम् rudeness.

अशिष्य *a.* Not to be taught, not to be informed.

अशिष्ठ *a.* **1** Eating much. **-2** Ved. Reaching very far. **-ष्ठः** Fire.

अशीत *a.* **1** Not cold, hot. **-2** The eightieth. **-Comp.** **-करः, -रश्मिः** &c. the sun.

अशीतल *a.* Hot; दधत्युरोजद्वयमुर्वशीतलम् Śi. 9. 86.

अशीतिः *f.* [निपातोयम् P. V. 1. 59] Eighty (used in the singular and fem. gender whatever be the number and gender of the noun it qualifies); sometimes in dual and pl.; पिण्डानां त्रिस्त्रोऽशीतीः Ms. 11. 220. **-Comp.** **-तम** *a.* Eightieth. **-भागः** the eightieth part, one part of eighty; अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्धुषिकः शते Śi. 9. 86; Ms. 8. 140.

अशीतिक *a.* [अशीतिः परिमाणं यस्य, ठन्] **1** An octogenerian, one eighty years of age. **-2** Measuring eighty.

अशीतिकावर *a.* Being at least eighty years of age.

अशीर्षक *a* = अशिरम् q. v.

अशील *a.* **1** Ill-behaved, vulgar, rude. **-2** Indifferent. **-लम्** Bad manners, rudeness, depravity.

अशुचि *a.* **1** Not clean, dirty, foul, impure; पतन्ति नरकेऽशुचौ Bg. 16. 16. सोऽशुचिः सर्वकर्मसु; in mourning; त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्. **-2** Black. **-चिः** The black colour. **-चिः** *f.* **1** Impurity. **-2** Degradation; °ता (= ग्रीष्माभावः) **1** Absence of purity. **-2** (= ग्रीष्माभावः) The months of ज्येष्ठ and आषाढ (cf. वैशाखे माधवो, राधो ज्येष्ठः शुक्रः शुचिस्त्वयम् । आषाढे श्रावणे तु स्यात् नभाः श्रावणिकश्च सः ॥ Ak.; अशुचिता यदि केलिवने, कथं शुचिरवाचिरवाचिनिबद्धपदैः । Rām. Ch. 5. 20.

अशुद्ध *a.* **1** Impure, foul. **-2** Inaccurate, incorrect, wrong. **-3** Unknown, unascertained. **-द्धम्** Blood. **-Comp.** **-वासकः** a vagrant, a suspicious person.

अशुद्धि *a.* **1** Impure, foul. **-2** Wicked. **-द्धिः** *f.* Impurity, foulness.

अशोधन,-धित *a.* Unclean. **-नम् 1** Uncleanliness. **-2** Inaccuracy, incorrectness.

अशुभ *a.* **1** Inauspicious. **-2** Impure, dirty, foul (opp. शुभ); शुभेनाशुभेन वोपायेन K. 158 by any means, fair or foul. **-3** Unlucky, unfortunate. **-भम् 1** Inauspi-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ciousness. -2 sin, a shameful deed. -3 Misfortune, calamity ; नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम् R. 5. 13; प्रायः शुभं विदधा-त्यशुभं च जन्तोः Mal. 1. 23. **-Comp. -उदयः** an inauspicious omen. **-दर्शन** *a.* ugly.

अशुप *a.* Ved. 1 Eating, consuming, voracious. -2 [न शुष्यति शुष्क. न. त.] Not causing to dry up: एतो अभिमशुषं तूर्वयाणम् Rv. 1. 174. 3. -3 Not extinguished.

अशूकजा A kind of rice (Mar. केंडक्याचें भात).

अशून्य *a.* Not empty or vacant; तस्य नित्यतुरशून्यतामुखे R. 19. 13; occupied. -2 Not unattended to, fulfilled, executed: स्वनियोगमशून्यं कुरु (occurring frequently in dramas) execute or go about your business. **- न्यम्** 1 Not a void. -2 Something sent to accompany another: लेखस्याशून्यार्थं किंचिदनुप्रेषितम् Mu. 5; अयं लेखशून्यार्थो भविष्यति *ibid.* (an accompaniment such as a customary present accompanying a letter). **-Comp. -उपस्था** *a.* woman whose womb is not empty, married. अशून्योपस्था जीवतामस्तु माता ...प्रवृत्यताम्: स्त्र्याषाडसूत्र 19. 6; Pāraskara Grihya-sutra. **-शयनम्** The day on which the Visvakarman rests. **-शयनद्वितीया, -शयनव्रतं** N. of a certain ceremony or vow.

अशूला The tree Vitex Alata.

अशृत *a.* Uncooked, raw, unripe.

अशृथित *a.* Ved. Not loosened.

अशेव *a.* [शी-वनिप्-न. त.] Giving pleasure or happiness.

अशेष *a.* [न. ब.] Without remainder, whole, all, entire, complete, perfect; अशेषशेमुषीमोषं मासमश्नामि केवलम् Udb.; कलोपयोगेण फलेन युज्यताम् R. 3. 65, 48. **-षः** Non-remainder. **-षम्, अशेषेण, अशेषतः** *ind.* wholly, entirely, completely: तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः Ku. 5. 82; येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि Bg. 4. 35, 10. 16; एतदाद्यं भगः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः Ms. 1. 59, 2. 66, 9. 105. **-Comp. -साम्राज्यः** N. of Śiva.

अशेषता Totality.

अशेषयति Den. P. To finish completely: स वेद निःशेषमशेषितक्रियः Ki. 1. 20; Ku. 7. 29.

अशेषस् *a.* Ved. Without offsprings or descendents: माशेषसोऽवीरता परि त्वा Rv. 7. 1. 11.

अशैक्षः An Arhat (no longer a pupil).

अशैव *a.* Inauspicious; त्यजाश्वशैवं कुलकौशलाय Bhāg. 3. 1. 13.

अशोक *a.* Without sorrow, not feeling or causing sorrow. **-कः** N. of a tree having red flowers (Jonesia Asoka Roxb.); [said, according to the convention of poets, to put forth flowers when struck by ladies with the foot decked with jingling anklets and painted with lack-dye. Kālidāsa mentions the flowering of this tree in Spring (cf. Ṛs. 6. 5, 16). The painted foot bears a striking resemblance in colour to the flowers of Aśoka (cf. R. 8. 63). cf. असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः... पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26; Me. 80; R. 8. 62; M. 3. 12, 17; also पादाघातादशोकस्तिलककुरबकौ वीक्षणालिङ्गनाभ्याम् । स्त्रीणां स्पर्शात् प्रियङ्गुर्विकसति बकुलः सीधुगण्डूषसेकात् । मन्दारो नर्मवाक्यात् पटुमृदुहसनाच्चम्पको वक्त्रवातात् चूतो गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरो नर्तनात् कर्णिकारः ॥] -2 N. of Viṣṇu. -3 N. of a minister of king Daśaratha. (v. l. for अकोप. Rām. 1. 7. 3). -4 N. of a celebrated king of the Maurya dynasty, said to have reigned from 234-198 B. C. -5 N. of the बकुल tree अशोकोऽयं वञ्जुले मानि दुमनिःशोकयोरपि । वर्तते कटुरोहिण्याम्...Nm. -6 Joy, happiness: अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्ग्य संभ्रमात् । सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलैरश्रुबिन्दुभिः ॥ Rām. 6. 125. 42. **-का** 1 N. of a medical plant (कटुक; Mar. कुटकी). -2 The sixth day in the first half of Chaitra. -3 One of the female domestic deities of the Jainas. **-कम्** 1 Quicksilver. -2 The blossom of the Aśoka plant (forming one of the five arrows of Cupid). **-Comp. -अरिः** the कदम्ब tree (Mar. कळंब). **-अष्टमी** [नास्ति शोको यस्याः कर्म° स.] the eighth day in the first half of Chaitra. **-तरुः, -नगः, -वृक्षः** the Aśoka tree. **-तीर्थम्** a holy place named Aśoka near Benares. **-त्रिरात्रः, -त्रम्** N. of a festival or व्रत which lasts for three nights; B. P. (उत्तरपर्व) अस्त्यशोकत्रिरात्राख्यं व्रतं शोकभयापहम् । त्रिरात्रं तच्च कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनम् ॥. **-पूर्णिमा** N. of a certain holiday, a ceremony to be observed on the 15th day of the month of Phālguna. **-मञ्जरी** N. of a metre. **-रोहिणी** N. of a medical plant (कटुका). **-वनिका** a grove of Aśoka trees; प्रविवेश महाबाहुरशोकवनिकां तदा Rām. 7. 42. 1. °न्याय see under न्याय. **-षष्ठी** N. of a certain holiday: चैत्रे मास्यसिते पक्षे षष्ठ्यां षष्ठीं प्रपूजयेत् । सुताय फलभाव शुक्लपक्षे तथैव च ॥.

अशोचः 1 Absence of care or anxiety. -2 Tranquility, calmness. -3 Modesty.

अशोच्य *a.* Not to be lamented or deplored: अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे Bg. 2. 11.

अशोभनम् Offence, mistake, fault गमेण यदि ते पापे किंचित्कृतमशोभनम् Rām. 2. 58. 7.

अशौचम् 1 Impurity, dirtiness, foulness; Pt. 1. 195. -2 Legal impurity or contamination; defilement caused either by child-birth (called जननाशौच) or by the death of some relation (called मृताशौच); it lasts for 10 days; during the मृताशौच a person defiled by it is not to touch anybody else, or to eat with others in the same row or to do any sacred action; अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह Ms. 11. 183. **-Comp. -अन्तः** end of defilement. **-संकरः** blending or coming together of two or more defilements.

अशौटीर्यम् Want of self-confidence; Mbh.

अशौण्डीर्यम् Illiberality अशौण्डीर्यस्वभावेन वेशभावेन मन्यते Mk. 8. 17.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अश्न *a.* [अश्नुते व्याप्नोति अश्नाति वा, अश्-क्वन्] 1 Pervading. -2 Eating voracious; तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः Rv. 1. 164. 1. -3 Pervaded, filled. **-श्नः** 1 N. of a demon; अश्नस्य चित्शिश्नथत् पूर्व्याणि Rv. 6. 4. 3. -2 A cloud (Nir.). -3 A stone to grind Soma on. Rv. 8. 2. 2. नृभिर्धूतः सुतो अश्नैर्व्यो वारैः परिपूतः.

अश्नया Hunger.

अश्नीतपिबता [अश्नीत पिबत इत्युच्यते यस्यां निदेशक्रियायाम्, मयू० स० P. II. 1. 72] Invitation to eat and drink, a feast where people are called to eat and drink; अश्नीतपिबतीयन्ती प्रसूता स्मरकर्मणि Bk. 5. 92.

अश्मः 1 A mountain, a rock (at the end of comp.) -2 (Ved.) A cloud.

अश्मकः [अश्मेव स्थिरः, इवार्थे कन्] 1 N. of a sage. -2 N. of a country in the south; तथाश्मकाः पुलिन्दाश्च कलिङ्गाश्च विशेषतः Rām. (probably an old name of Travancore); according to Bṛi. S. 14. 22 it is in the north-west (दिशि पश्चिमोत्तरस्यां........अश्मककुलूतलहडस्त्रीराज्यनृसिंहवनखस्थाः) -3 The inhabitants of the country (pl.). -4 A part of the माल्व country or its inhabitants; or its king.

अश्मन् *a.* Ved. Eating or pervading; अश्माश्नानामाधिपत्यं जगाम Av. 18. 4. 54. -*m.* [अश्नुते व्याप्नोति संहन्त्यनेन वा° मनिन् Un. 4. 146] 1 A stone; नागाश्वक्षेपणीयाश्मनिष्पेषोत्पतितानलम् R. 4. 77. -2 A hard stone, rock. -3 Flint. ततोऽश्मसंहिता धाराः संसृजन्त्यः समन्ततः Mb. 3. 143. 19. -4 A cloud. -5 A thunderbolt. -6 A mountain. **-Comp. -आस्य** *a.* having a stone-mouth or source, flowing from a rock; अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिः Rv. 2. 24. 4. **-उत्थम्** bitumen. **-कदली** N. of a plant, a kind of कदली. **-कुट्ट, -कुट्टक** *a.* 1 breaking anything on stones. -2 broken by a stone. (**-ट्टः, -ट्टकः**) a class of devotees; a वानप्रस्थ Rām. 3. 6. 2; Y. 3. 49; Ms. 6. 17. **-केतुः** [अश्मेव केतुर्यस्य] N. of a plant. **-गन्धा** N. of a plant, cf. अश्वगन्धा. **-गर्भः, -गर्भम्, -गर्भजः, -जम्, -योनिः** an emerald. **-गर्भजः** fire produced from a flint. **-गुडः -डा** a kind of weapon. **-घ्नः** N. of a tree; (पाषाणभेदः); **-चक्र** *a.* furnished with a disc of stone. **-जः, -जम्** 1 red-chalk. -2 iron. **-जतु** *n.*, **-जतुकम्** bitumen. (Mar. दगडफूल, शिलाजित, डांबर.) **-जातिः** an emerald named पन्ना. **-दारणः** an axe or crow for breaking stones. (**-णम्**) breaking stones or rocks. **-दिद्यु** *a.* one who has obtained a stony weapon having adamantine weapons or grasped weapons (व्याप्तायुध, अश्ममयायुध). **-नगरम्** N. of a town in which Kālakeya resided. **-पुष्पम्** bitumen, benzoin (शिलारस). **-भालम्** a mortar of stone or iron. **-भिद्, -भेदः, -भेदकः** the plant Coleus Scutellarioides (supposed to dissolve stone in the bladder; Mar. कोरळ). **-योनिः** An emerald named पन्ना. **-रथः** N. of a sage. **-वर्षः** A hail-shower. विनाश्मवर्षाशनिपातदोषैः काले च देशे प्रववर्ष देवः Bu. Ch. 2. 7. **-व्रज** *a.* included in rocks. **-सार** *a.* like iron or stone. अश्मसारमिदं नूनमथवाप्यजरामरम् Rām. 5. 26. 6. (**-रः, -रम्**). 1 iron; अश्मसारमयं शूलम् Bhāg. 8. 11. 30. प्राणाः सत्वरमश्मसारकठिना गच्छन्ति गच्छन्त्वमी S. D. -2 sapphire. -3 a saw (क्रकच); दारोश्चूर्णमिवाश्मसारविहितम् Mb. 12. 298. 45. °मय *a.* made of iron cf. Śiv. B. 14. 25. **-हन्मन्** *n.* 1 a weapon of iron; Rv. 7. 104. 5. -2 a stroke of the thunderbolt.

अश्ममय, अश्मवत् *a.* Stony, made of stone.

अश्मर *a.* [अश्मन्-र] Stony, rocky. -2 Pertaining to stones.

अश्मरी [अश्मानं राति रा-क गौरा० ङीप्] (In medicine) A disease called *stone* (in the bladder), gravel, strangury. **-Comp. -घ्नः** N. of the tree वरुण (used as a lithontriptic). **-भेदनम्** a lithontriptic. **-हरः** N. of the tree Pentaptera Arjuna, used as a lithontriptic (Mar. वायवरणा).

अश्मीरः, -रम् Stone or gravel (the disease).

अश्मन्त *a.* 1 Inauspicious, unlucky (अशुभ). -2 Unlimited. **-न्तः** N. of a Marut. **-न्तम्** [अश्मनोऽन्तोऽत्र शकं° पररूपम्] 1 A fire-place. -2 A field, plain. -3 Death.

अश्मन्तकः, -कम् 1 A fire-place. -2 The shade for a lamp (दीपाधार). -3 A kind of grass. **-कः** N. of several trees:- (*a*) अम्लोटक; its leaf; नीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखाः Māl. 9. 7 (Mar. आपटा); (*b*) N. of a tree कोविदारकः (Mar. कोरळ); (*c*) N. of a plant from the fibres of which a Brāhmaṇa's girdle may be made; मुञ्जालाभे तु कर्तव्या कुशाश्मन्तकबल्वजैः । Ms. 2. 43. (Monier Williams gives the word wrongly as अश्मान्तक.)

अश्यानम् A moist variety of अगुरु, Kau. A. 2. 11.

अश्रः A corner, mostly at the end of comp.; चतुरश्र, त्र्यश्र &c. **-श्रम्** [अश्नुते नेत्रम्, अश्-रक्] 1 A tear. -2 Blood (usually written अस्र q. v.) कवन्धानां श्रेणी कथमथ ततारास्रसरितम् Śiva. B. 24. 77. **-Comp. -पः** a blood drinker, a fiend, cannibal.

अश्रिन् *a.* Having tears, in tears.

अश्रद्ध *a.* Without faith, unbelieving, diffident; येऽश्रद्धा धनकाम्या क्रव्यादा समासते Av. 12. 2. 51. **-द्धा** Unbelief, diffidence.

अश्रद्दधान *a.* Unbelieving, incredulous; अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप । अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि Bg. 9. 3. अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति Bg. 4. 40.

अश्रद्धेय *a.* Not to be believd, incredible.

अश्रम *a.* Ved. Indefatigable, untiring. Rv. 7. 60. 7. **-मः** 1 Freedom from fatigue, freshness, vigour. -2 Absence of toil, laziness.

अश्रमण *a.* Indefatigable; Rv. 10. 94. 11. **-णः** One who is not an ascetic or Buddhist mendicant.

अश्रान्त *a.* 1 Unwearied, not fatigued, untired. -2 Incessant, continual; अश्रान्तपुण्यकर्माणः Mv. 1. 26. **-न्तम्**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Absence of rest. **–न्तम्** *ind.* Incessantly, continually; मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः U. 6. 14; अश्रान्तश्रुतिपाठपूतरसनाविर्भूतभूरिस्तवा N.

अश्रवण *a.* Deaf, having no ears. **–णः** A snake. **–णम्** Loss of hearing, deafness.

अश्राव्य *a.* **1** Not to be heard. **–2** Unfit to be heard, not to be spoken of.

अश्रातस् *ind.* Ved. In an uncooked manner, raw. यदि श्रातो जुहोतन यद्यश्रातो ममत्तन Rv. 10. 179. 1.

अश्राद्ध *a.* **1** Not performing the Srāddha ceremony, not entitled to it, not belonging or relating to it. **–द्धः** Non-performance of a Srāddha q. v. **–Comp. –भोजिन्** *a.* one who has vowed not to eat during the performance of a Srāddha ceremony. व्रते P. III. 2. 80.

अश्रिः, –श्री *f.* [अश्यते संहन्यते अनया अश् वह्न्यादि° क्रि; cf. Un. 4. 137] **1** A corner, angle (of a room, house &c. changed to अश्र at the end of comp. with चतुर्, त्रि, षड् and a few other words; see चतुरस्र); अष्टाश्रिर्वै वज्रः Ait. Br. **–2** The sharp side or edge (of a weapon &c.); वज्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव लक्ष्यते Ku. 2. 20. **–3** The sharp side of anything.

अश्रिमत् *a.* Cornered, angular.

अश्रित *a.* Ved. Difficult of access.

अश्री Ill-luck (personified as a goddess).

अश्रीक *a.* **1** Having no splendour, without beauty, pale: अश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिश इव दधिरे दाहमुद्भ्रान्तसत्त्वाः Si. 15. 96. **–2** Unlucky, unpropitious, not prosperous.

अश्रीमत् *a.* Unfortunate, unlucky, Rām. 1. 6. 16.

अश्रीर [न श्रीः अश्रीः अस्त्यर्थे॰ र] Ved. **1** Ugly, ill-looking; अश्रीर इव जामाता Rv. 8. 2. 20. **–2** Inauspicious.

अश्रील = अश्रीक q. v.

अश्रु *n.* [अश्नुते व्याप्नोति नेत्रमदर्शनाय, अश्–क्रुन् Un. 5. 23, 2. 13, 4. 102] A tear: पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः R. 3. 61. [cf. Zend *asru*; Pers. *ars*.]. **–Comp. –उपहत** *a.* affected by tears, covered with tears. **–कला** a tear-drop. **–नाली** Fistula Lachrymalis. **–परिपूर्ण** *a.* filled with tears; °अक्ष having eyes filled with tears. **–परिप्लुत** *a.* suffused or filled with tears, bathed in tears. **–पातः** flow of tears, shedding tears. **–पूर्ण** *a.* filled with tears; °आकुल troubled and filled with tears तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. **–मुख** *a.* suffused with tears, (suddenly) bursting into tears; एकपदेऽश्रुमुखी संवृत्ता V. 5; संसदश्रुमुखी बभौ R. 15. 66; Ku. 6. 92. **–लोचन, –नेत्र** *a.* with tears in the eyes, with tearful eyes. **–शालिन्** *a.* having tears, tearful.

अश्रुत *a.* **1** Unheard, inaudible. **–2** Contrary to the Vedas. **–3** Not acquainted with the Sāstras, foolish, uneducated: भावं विद्याधनानस्मात् स कर्मेनाश्रुतोऽपि सन् Day.

अश्रौत *a.* Not sanctioned by the Vedas.

अश्रुति *a.* Without ears. **–तिः** *m.* (archaic) A serpent; देवब्रह्मपितृवंशान् ब्रह्मवंशांश्च शाश्वतान् । मन्त्रज्ञ मूढा वर्तन्ते ततो यान्त्यश्रुतीपथम् ॥ Mb. 12. 11. 17. **–तिः** *f.* Not hearing, forgetfulness; अश्रुतिमर्मभिर्नाय U. 3. **–Comp. –धर** *a.* **1** Not striking the ear or attention. **–2** not knowing the Vedas.

अश्रेयस् *a.* **1** Not better, inferior, worse: अश्रेयान् श्रेयसीं जातिं गच्छत्यासप्तमाद्युगात् Ms. 10. 62. **–2** Worthless, useless. *n.* (**–स्**) Mischief, unhappiness.

अश्रेष्ठ *a.* Not the best, inferior, worse; bad, vile.

अश्लाघा *f.* Absence of self-praise, modesty; Nir.4.10.

अश्लाघ्य *a.* **1** Undeserving of praise or honour, worthless. **–2** Base, mean, censurable.

अश्लीक *a.* Unlucky, unpropitious; अश्लीकमेतत्साधूनां यत्र जुह्वत्यमी हविः Ms. 4. 206.

अश्लील *a.* [न श्रियं लाति ला–क,] **1** Unpleasant, ugly. **–2** Vulgar, obscene, coarse; अश्लीलप्रायान् कलकलान् Dk. 49: °परिवाद Ill report; भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वर्जयेत् Y. 1. 33. **–3** Abusive. **–लम्** **1** Rustic or coarse language, low abuse. **–2** (In Rhet.) A fault of composition; using such words as produce in the mind of the hearer a feeling of shame, disgust or inauspiciousness; त्रिधा अश्लीलम्; त्रिधेति–व्रीडाजुगुप्सामङ्गलव्यञ्जकत्वात् K. P. 7; *e. g.* in साधनं सुमहद्यस्य; मुग्धा कुड्मलिताननेन दधती वायुं स्थिता तत्र सा, and मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशात्, the words साधन, वायु and विनाश are अश्लील, and produce respectively a sense of shame, disgust and inauspiciousness, साधन suggesting the sense of लिङ्ग (male organ of generation), वायु of the अपान wind (that escaping at the anus), and विनाश, of मृत्यु (death); cf. the instances under S. D. 574; दृप्तारिविजये राजन् साधनं सुमहत्तव । प्रसरार शनैर्वायुर्विनाशे तन्वि ते तदा ॥

अश्लेषा [न श्लिष्यति यत्रोत्पन्नेन शिशुना, श्लिष्–घञ् Tv.] **1** The 9th Naksatra of lunar mansion containing five stars. **–2** Disunion, disjunction. **–Comp. –जः, –भवः, भूः** N. of Ketu, *i. e.* the descending node. **–शान्तिः** *f.* an expiatory ceremony performed on account of the birth of a child under the Aslesā.

अश्लोन *a.* Ved. Not lame.

अश्वः [अश्नुते अध्वानं व्याप्नोति, महाशनो वा भवति Nir.; अश्–क्वन् Un. 1. 149] **1** A horse; the horses are said to have 7 breeds: अमृताद् बाष्पतो वह्नेर्वेदेभ्योऽण्डाच्च गर्भतः । साम्नो हयानामुत्पत्तिः सप्तधा परिकीर्तिता ॥ **–2** A symbolical expression for the number 'seven' (that being the number of the horses of the Sun) सूर्याश्वैर्मसजस्ततः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम् V. Ratn. **–3** A race of men

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(horselike in strength); काष्ठतुल्यवपुर्धृष्टो मिथ्याचारश्च निर्भयः। द्वादशाङ्गुलमेढ्रश्च दरिद्रस्तु हयो मतः॥ **-श्वौ** (du.) A horse and a mare. **-श्वाः** horses and mares. [cf. L. *equus;* Gr. *hippos;* Zend *aspa*; Pers. *asp.*] **-Comp -अक्षः** N. of a plant देवसर्षप. **-अजनी** a whip अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान् त्समत्सु चोदय Rv. 6. 75. 13. **-अधिक** *a.* strong in cavalry, superior in horses. **-अध्यक्षः** a guardian of horses, commander of horse-cavalry. **-अनीकम्** a troop of horsemen, cavalry. **-अरिः** a buffalo. **-अवरोहकः** N. of a tree अश्वगन्धा. **-आयुर्वेदः** veterinary science, concerning hores. **-आरूढ** *a.* mounted, sitting on horse-back. **-आरोह** *a.* riding or mounted on horse. (**-हः**) 1 a horseman, rider. -2 one who is fighting. -3 a ride. (**-हा**), **-आरोहकः** N. of the plant अश्वगन्धा. **-आरोहणीयम्** Horsemen, cavalry. इदानीमश्वारोहणीयं क्व गतम् Pratijñā. 1. **-आरोहिन्** *a.* mounted or riding on horseback. **-इषित** *a.* hurried along by horses. **-उरस** *a.* broad-chested like a horse. (**-सम्**) the chief or principal horse. **-कन्दा, -कन्दिका** N. of a plant अश्वगन्धा. **-कर्णः, -कर्णकः** 1 a kind of tree (Vatica Robusta; Mar. साग, राळ) Rām. 1. 24. 15; Māl. 9. -2 the ear of a horse. -3 a term in surgery for a particular fracture of the bones. (**-र्णः**) N. of a mountain. **-कुटी** a stable for horses; Pt. 5. **-कुशल, -कोविद** *a.* skilled in managing horses. **-क्रन्दः** 1 N. of a bird. -2 a general of the army of the gods. **-खरजः** [अश्वश्च खरी च अश्वा च खरश्च वा ताभ्यां जायते पुंवद्भावः Tv.] a kind of horse, mule. **-खुरः** 1 a horse's hoof. -2 a kind of perfume. (**-रा**) N. of the plant अपराजिता. **-गति** *f.* 1 the pace of a horse. -2 N. of a metre containing four lines of sixteen syllables in each. **-गन्धा** [अश्वस्य गन्ध एकदेशो मेढ्रमिव मूलमस्याः] N. of a plant Physalis Flexuosa Lin; °तैलम् a kind of oil. **-गुप्तः** N. of a Buddhist teacher. **-गोयुगः, -गम्** a pair of horses. **-गोष्ठम्** a stable. **-ग्रीवः** 1 N. of a demon who was a foe of Viṣṇu. **-ग्रासः** a pasture for horses. **-ग्रासकायस्थः** An officer in charge of the fodder for the horses Rāj. T. 3. 489. **-घोषः** N. of a Buddhist writer. **-घ्नः** [अश्वं हन्ति अमनुष्यकर्तृकत्वात्] 1 a horse-bane.-2 N. of a kind of Oleander, Nerium Odorum Ait. (Mar. पांढरी कण्हेर) **-चक्रम्** 1 a collection of horses. -2 a kind of wheel. **-चर्या** Taking care of a horse; तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः (अंशुमानकरोत्) Rām. 1. 39[6]-7. **-चलनशाला** a riding house. **-चिकित्सकः, -वैद्यः** a farrier, a veterinary surgeon. **-चिकित्सा** farriery, veterinary science. **-चेष्टितम्** 1 the motion of horses. -2 an omen, auspicious or inauspicious. **-जघनः** a kind of centaur; a creature having his lower limbs like those of a horse. **-जित्** *a.* gaining horses by conquest. Rv. 2. 21. 1; पवस्व गोजिदश्वजित् Rv. 9. 59. 1. **-जीवनः** gram. **-तीर्थम्** N. of a place of pilgrimage near Kānyakubja on the Gaṅgā; अदूरे कान्यकुब्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमम्। अश्वतीर्थं तदद्यापि मानवैः परिचक्ष्यते॥ Mb. 13. 4. 17 **-द** *a.* giving horses; Ms. 4. 231. **-दंष्ट्रा** the plant Tribulus Lanuginosus (गोक्षुर; Mar. गोखरू). **-दाः, -दावन्** *a.* giving horses. अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते Rv. 5. 18. 3. **-दूतः** a riding messenger. **-नदी** N. of a river. **-नायः** one who has the charge of a drove of grazing horses; a horse herd. **-निबन्धिकः** a groom, a horse-fastener. **-निर्णिज्** *a.* Ved. decorated or embellished with horses, गोअर्णसि त्वाष्ट्रे अश्वनिर्णिजि Rv. 10. 76. 3. **-पः** Ved. a groom; Vāj. 30. 11. **-पतिः** 1 lord of horses Rv. 8. 21. 3. -2 N. of several persons; of a king of Madra and father of Sāvitrī. **-पर्ण** *a.* [अश्वानां पर्णं गमनं यत्र] 1 having horses (as a chariot); Rv. 1. 88. 1. -2 a cloud (that penetrates everywhere). **-पालः, -पालकः, -रक्षः** a horse-groom. **-पुच्छी** N. of the tree माषपर्णी Glycine Debilis. (Mar. रान उडीद). **-पृष्ठम्** horse back. **-पेशस्** *a.* decorated or embellished with horses; ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसम् Rv. 2. 1. 16. **-बन्धः** a groom. **-बन्धन** *a.* used for fastening horses. (**-नम्**) fastening of horses. **-बला** N. of a vegetable (Mar. मेथी). **-बालः** 1 a kind of reed, Saccharum Spontaneum Lin. (Mar. बोरू). -2 the tail or hair of a horse. **-बुध्न** *a.* Ved. based on horses, standing on horses, *i. e.* on a carriage drawn by horses; अस्य पत्मन्नरुषीरश्वबुध्ना Rv. 10. 8. 3. **-बुध्य** *a.* Ved. based on horses, having its origin in horses (wealth); distinguished by horses Rv. 1. 121. 14. **-भा** lightning. **-मन्दुरा** A stable of horses. **-महिषिका** [अश्वमहिषयोर्वैरं वुन्] the natural enmity between a horse and a buffalo. **-मारः, -मारकः, -हन्तृ** *m.* 'horse-destroying', a kind of Oleander, Nerium Odorum Ait. (Mar. पांढरी कण्हेर). **-मालः** a kind of serpent. **-मुख** *a.* [अश्वस्य मुखमिव मुखमस्य] having the head or face of a horse. (**-खः**) a horse-faced creature, a Kinnara or celestial chorister; (according to others) a kind of demigod distinct from the preceding. (**-खी**) a Kinnara woman; भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः Ku. 1. 11. **-मुष्** *a.* a horse-stealer. **-मेधः** [अश्वः प्रधानतया मेध्यते हिंस्यतेऽत्र, मेधृ हिंसने घञ्] a horse-sacrifice; यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः Ms. 11. 260. [In Vedic times this sacrifice was performed by kings desirous of offspring; but subsequently it was performed only by kings and implied that he who instituted it, was a conqueror and king of kings. A horse was turned loose to wander at will for a year, attended by a guardian; when the horse entered a foreign country, the ruler was bound either to submit or to fight. In this way the horse returned at the end of a year, the guardian obtaining or enforcing the submission of princes whom he brought in his train. After the successful return of the horse, the rite called Aśvamedha was performed amidst great rejoicings. It was believed that the performance of 100 such sacrifices would lead to the attainment of the seat or world of Indra, who is, therefore, always represented as trying to prevent the completion of the hundredth sacrifice. cf. Rv. 1. 162-163 hymns; Vāj. 22 seq.] °**काण्डम्** N. of the thirteenth book of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the Śatapatha Brāhmaṇa. **-मेधिक, -मेधीय** *a.* fit for a horse-sacrifice, or relating to it. (**-कः, -यः**) a horse fit for the *Aśvamedha* sacrifice. (**-कम्**) the fourteenth parvan in the Mahābhārata; ततोऽश्वमेधिकं पर्व प्रोक्तं तच्च चतुर्दशम् Mb. **-युज्** *a.* **1** yoking the horses; वयोश्रयो अश्वयुजः परिज्रयः Rv. 5. 54. 2. **-2** having horses yoked to it (as a carriage); श्येनाश्वयुजा Rām. **-3** born under the constellation अश्वयुज्. (*f.*) **1** N. of a constellation, the head of Aries. **-2** the first lunar mansion. **-3** the month of Āśvina. **-4** a chariot having horses. **-यूपः** the post to which the sacrificial horse was bound; ये अश्वयूपाय तक्षति Rv. 1. 162. 6. **-योग** *a.* **1** causing the yoking of horses. **-2** joining or reaching as quickly as horses; उत न ईं मतयोऽश्वयोगाः Rv. 1. 186. 7. **-रक्षः** the keeper or rider of a horse, a groom. **-रथः** a carriage drawn by horses. (**-था**) N. of a river near गन्धमादन. **-रत्नम्, -राजः** the best or lord of horses; *i. e.* उच्चैःश्रवस्. **-राधस्** *a.* Ved. furnishing horses; शुम्भन्त्यश्वराधसः Rv. 10. 21. 2. **-रिपुः** A buffalo; Bhāvaprakāśa. **-रोधकः** N. of a plant (अश्वमार); see अश्वघ्न. **-लक्षणम्** a sign or mark of a horse. **-ललितम्** N. of a species of the Vikṛiti metre. **-लाला** a kind of snake. **-लोमन्** *n.* horse-hair; a kind of snake. **-वक्त्रः** = अश्वमुख q. v.: a Kinnara or Gandharva. **-वडवम्** a stud of horses and mares; P. II. 4. 12, 27. mares. **-वदनः** = °मुख. **-वहः** a horseman. **-वाजिन्** *a.* Having the strength of a horse; स मानरिश्वा विभुरश्ववाजी Mb. 13. 158. 20. **-वारः -वालः, -वारकः** [अश्वं वारयति उप. स.] a horseman, groom; दुःखेन निश्वकसुरश्ववाराः Śi. 3. 66. **-वारणम्** N. of the Bos Gavaeus (गवय). **-वाहः, -वाहकः** [अश्वं वाहयति चालयति] a horseman. **-विक्रयिन्** *a.* a horse-dealer. **-विद्** *a.* **1** skilled in taming or managing horses. **-2** [अश्वं विन्दते विद्-क्विप्] procuring horses; उत नो गोविदश्ववित् Rv. 9. 55. 3. (*m.*) **1** a jockey. **-2** an epithet of Nala. **-वृषः** a stallion; वडवेतराभवदश्ववृष इतरः Bṛi. Up. 1. 4. 4. **-वैद्यः** a farrier. **-व्रतम्** N. of sāman. **-शकृत्** *n.*, **-शकम्** Ved. **1** excrements of a horse, horse-dung. **-2** N. of a river. **-शङ्कुः** a pillar to tie a horse. **-शाला** a stable; **-शावः** a colt, a foal. **-शास्त्रम्** **1** manual or text-book of veterinary science; **-2** N. of the work of Nakula. **-शिरस्** *a.* having the head of a horse, an epithet of Nārāyaṇa. (*n.*) **1** a horse's head. **-2** N. of a Dānava. **-शृगालिका** [अश्वशृगालयोर्वैरं द्वन्द्वाद् वैरे वुन्] the natural enmity between a horse and a jackal. **-षड्वम्** a set or team of six horses. **-सधर्मन्** *a.* Resembling horses in work; अश्वसधर्माणो हि मनुष्याः नियुक्ताः कर्मसु विकुर्वते। Kau. A. 2. 9. **-सनि, -पा, -सा** *a.* Ved. (P. VIII. 3. 110 and Mbh.) gaining or procuring horses, giving horses; यस्तेऽअश्वसनिर्भक्षो Vāj. 8. 12. **-सादः, -सादिन्** *m.* a horseman, a rider, a horse-soldier; पूर्वं प्रहर्ता न जघान भूयः प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी R. 7. 47; Vāś. 30. 13. **-सारथ्यम्** coachmanship, charioteership, management of horses and chariots; सूतानामश्वसारथ्यम् Ms. 10. 47 **-सूक्तिन्** N. of the author of the hymns Rv. 8. 14. 15. **-सूत्रम्** A text book of the management of horses. **-सूनृत** *a.* Ved. **1** praised sincerely for (the gift of) horses; cf. Rv. 5. 79. 1-10. **-2** whose praise for (giving) horses is agreeable and true. **-सेनः** **1** N. of a king. **-2** N. of a Nāga. **-3** N. of the father of the twentythird Arhat of the present Avasarpiṇī. **-स्तोमीय** *a.* relating to the praise of the sacrificial horse. N. of the Ṛigvedic hymn 1. 162. **-स्थान** *a.* born in a stable. (**-नम्**) a stable or stall for horses; Y. 1. 279. **-हन्तृ** *a.* killing a horse. (**-ता**) N. of a fragrant plant. **-हय** *a.* [अश्वेन हिनोति गच्छति हि कर्तरि अच्] **1** driving or spurring a horse, riding a horse; प्रत्यश्चिर्यज्ञानामश्वहयो रथानाम् Rv. 10. 26. 5. **-2** to be traversed by a horse; समस्य हरिं हरयो मृजन्त्यश्वहयैरनिशितं नमोभिः Rv. 9. 96. 2. **-हारकः** a horse-stealer; पशुग्रामश्वहारकः Ms. 11. 51. **-हृदयम्** [अश्वस्य हृदयमनोगतभावादि] **1** the desire or intention of a horse. **-2** a kind of veterinary science. **-3** horsemanship; अश्वहृदये निवेश्यात्मानम् K. 80. **-या** N. of the Apsaras रम्भा.

अश्वा A mare. **-Comp. -मघ** *a.* rich in horses; अश्वामघा गोमघा वां हुवेम Rv. 7. 71. 1.

अश्वक *a.* Horselike, acting like a horse. **-कः** **1** A small horse; horse. **-2** A hack, a bad horse; ससस्त्यश्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् Vāj. 23. 18. **-3** A stray horse, one whose owner is not known. **-4** A horse (in general).

अश्वकिनी [अश्वस्य कं मुखं तत्सदृशाकारोऽस्त्यस्य इनि ङीप् Tv.] The first Nakṣatra or lunar mansion (अश्विनी).

अश्वतर *a.* Swift, speedy. **-रः** [तनुः अश्वः, अश्व तनुत्वे ष्टरच्, P. V. 3. 91] **1** A mule; Av. 4. 4. 8. **-2** One of the chiefs of the Nāgas or serpent-race inhabiting the lower regions. **-3** A male calf. **-4** A class of Gandharvas. cf. अश्वतरः सुरवाजिनोः ... I Nm. **-री** A mule; व्यजायन्त खरा गोषु करभाऽश्वतरीषु च Mb. 16. 2. 9; उदरस्थ समुत्थाने स्वगर्भोऽश्वतरीमिव Rām.: Pt. 2. 32; Chāṇ. 19. [cf. Pers. *aster*]. **-Comp. -रथ** A chariot drawn by a she-mule. Ait. Br.

अश्वति Den. P. To behave like a horse.

अश्वत्थः [न श्वः स्थिरं शाल्मलीवृक्षादिवत् निर्भीत स्था-क पृषो. नित्यस, Tv.] **1** The holy fig tree; ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः Kath.: the tree of this world; ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् Bg. 15. 1. (Mar. पिंपळ). **-2** A kind of the Aśvattha tree (नन्दीवृक्ष; Mar. नांदुरखी.) **-3** N. of another tree गर्दभाण्ड (Mar. लाखी पिंपरी) **-4** The constellation Aśvinī. **-5** The time indicated or presided over by Aśvinī; अश्वत्थो मुहूर्तः Sk. on संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् P. IV. 2. 5. **-6** A vessel made of the अश्वत्थ tree (Ved.). **-7** The fruit of the sacred fig-tree; अश्वत्थस्य फलमश्वत्थः Sk. **-8** The time at which it bears fruit; अश्वत्थफलयुक्तः कालोऽश्वत्थः P. IV. 3. 48 Sk. **-9** An epithet of the Sun. **-10** N. of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

a people; Bri. S. 14. 3. **-त्था** The day of the full moon in the month of Âśvina, (in which month the fruits of the sacred fig-tree generally become ripe). **-त्थी** [क्षुद्रोऽश्वत्थः अल्पार्थे ङीप्] A small fig-tree. **-Comp. -कुणः** [अश्वत्थस्य पाकः पाल्वादि °कुणप् P. V. 2. 24] the fruit-season of the holy fig-tree. **-फला** N. of a tree (Mar. लघुशेरणी). **-भेदः** N. of a tree (स्थालीवृक्ष) Faicus Benjamina. (Mar. पाइळी ?)

अश्वत्थक *a.* To be given or to be done when the Aśvattha tree bears fruit. **-कः** [अश्वत्थस्तत्फलम् तद्युक्तः कालोऽप्यश्वत्थस्तत्र देयमृणम् वुन् P. IV. 3. 48 Sk.] **1** A debt to be given when the Aśvattha tree bears fruits. **-2** [स्वार्थे कन्] The Aśvattha tree.

अश्वत्थामन् *m.* [अश्वस्येव स्थाम बलमस्य, पृषो° समासः; cf. Mb. अश्वस्येवास्य यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम्। अश्वत्थामैव बालोऽयं तस्मान्नाम्ना भविष्यति ॥] N. of a celebrated Brāhmaṇa warrior and general on the side of the Kauravas, son of Droṇa and Kṛipī. [After the last great battle in which Duryodhana was mortally wounded, Aśvatthāman, with two other surviving Kauravas, entered the Pāṇḍava camp at night, where he stamped Dhṛiṣṭadyumna, the slayer of his father, to death and killed the five young sons of the Pāṇḍavas, killing even Parikṣit while yet in the mother's womb who was, however, restored to life by Kṛiṣṇa. The next morning Draupadī clamoured for revenge upon the murderer of her children, but she consented to forego her demand for his blood if the precious jewel he wore on his head were brought to her. Bhīma, Arjuna and Kṛiṣṇa overtook Aśvatthāman and compelled him to yield the jewel which, Yudhiṣṭhira afterwards wore on his head. He is represented as a very brave, fiery-tempered, young warrior, the embodiment of Brāhmanic and saintly lustre, and his altercation with Karṇa about the nomination of a general to succeed Droṇa clearly brings out the chief features of his character; see Ve. 3rd act. He is one of the 7 *Chirajivins* 'ever-living persons'.] cf. अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च बिभीषणः। कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥

अश्वत्थिक *a.* [अश्वत्थेन चरति. ठन् P. IV. 4. 10] Feeding on Aśvattha fruits.

अश्वत्थिल *a.* See P. IV. 2. 80.

अश्वयति Den. P. To wish for horses.

अश्वया A desire to get horses.

अश्वयु *a.* [अश्वोऽस्त्यस्य युच्] **1** Having horses. **-2** Desiring horses.

अश्वलः [अश्वं लाति ला-क.] N. of a sage, the Hotri-priest of Janaka: अथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताऽश्वलो बभूव Bri. Up. 3. 1. 2.

अश्वस्यति Den. P. To wish for a stallion.

अश्वायति Den. P. To wish for horses.

अश्विक *a.* [P. IV. 4. 10] Drawn or carried by horses.

अश्विन् *a.* [अश्व-अस्त्यर्थे इनि] Possessed of horses, consisting of horses; Rv. 4. 2. 5 *m.* A cavalier, a horse-tamer. **-नौ** (du.) **1** The two physicians of the gods who are represented as the twin sons of the Sun by a nymph in the form of a mare; cf. त्वाष्ट्री तु सवितुर्भार्या वडवारूपधारिणी। असूयत महाभागा सान्तरीक्षेऽश्विनावुभौ ॥ [According to Vedic conception they are the harbingers of Uṣas or the dawn; they are young, beautiful, bright, swift &c.; and, according to Yāska, they represent the transition from darkness to light, when the intermingling of both produces that inseparable duality expressed by the twin nature of these deities; according to different interpretations quoted in the Nirukta they were 'heaven and earth', 'day and night', 'two kings, performers of holy acts' which may be traced to their dual and luminous nature. Mythically they were the parents of Nakula and Sahadeva and the physicians of the gods and are called *Gadāgadau, Svarvaidyau, Dasrau, Nāsatyau, Vaḍaveyau, Abdhijau* &c. They were celebrated for their active benevolence and curative power which they showed in restoring the sage Chyavana, when grown old and decrepit, to youth, and prolonged his life.] **-2** Two horses. **-3** (In astr.) The twins of the zodiac.

अश्विनी [अश्वस्तद्रूपमाज्ञाकारोऽस्त्यस्य इनि ङीप्] **1** The first of the 27 Nakṣatras or lunar mansions (consisting of three stars). **-2** A nymph considered in later times as the mother of the Aśvins, the wife of the Sun, who concealed herself in the from of a mare. **-Comp. -कुमारौ, -पुत्रौ, -सुतौ** the twin sons of Aśvinī, the Sun's wife.

अश्विमत् *a.* Containing the word Aśvin (such as a Mantra). P. IV. 4. 126.

अश्विय *a.* Referring to horses. **-या** Ved (pl.). A troop of horses.

अश्वीन *a.* [अश्व-ख] Distant, a day's journey for a horse.

अश्वीय *a.* [अश्व-छ] **1** Belonging or relating to a horse, agreeable to horses. **-यम्** [अश्वानां समूहः P. IV. 2. 48] A number of horses, cavalry; अश्वीयानामुच्चकैस्त्वलन्तः Śi. 18. 5; K. 222.

अश्व्य *a.* [अश्व-यत्] **1** Belonging to a horse. **-2** Consisting of horses. **-श्व्यम्** A number of horses. **-3** Possession of horses. **-श्व्यः** 'son of Aśva', N. of Vaśa; याभिर्वशमश्व्यं प्रेणिमावतम् Rv. 1. 112. 10.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अश्वन्त *a.* See अश्मन्त. **1** Unlucky, inauspicious. **–2** Unbounded, unlimited. **–न्तः 1** Death. **–2** A field. **–3** Fireplace. **–4** Termination, limit.

अश्वस्तन, –स्तनिक *a.* **1** Not of to-morrow, of to-day. **–2** One who makes no provision for the morrow; त्र्यैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वा Ms. 4. 7.

अष् 1 U. [अषति–ते, अषितुम्] **1** To shine. **–2** To go, move. **–3** To receive, take (trans.).

अषडक्ष. अषडक्षीण. The ending ईन is स्वार्थे; *i. e.* both अषडक्ष and अषडक्षीण mean the same thing.

अषडक्षीण *a.* Not seen by six eyes, known or determined by two persons only, (to the exclusion of a third); [°णो मंत्रः द्वाभ्यामेव कृत इत्यर्थः P. V. 4. 7 Sk.] **–णम्** A secret.

अषतर *a.* Ved. More accessible or acceptable; वा कर्मापतरास्मै प्र च्यौत्नानि देवयन्तो भरन्ते Rv. 1. 173. 4.

अषाढ *a.* Ved. **1** Not to be overcome, invincible; अषाळ्हाय सहमानाय वेधसे Rv. 2. 21. 2. **–2** Born under the constellation Āṣāḍha [P. IV. 3. 34]. अषाजिनाषाढधरः प्रमाथी. **–ढः 1** The month Āṣāḍha commencing with the Sun's entrance into Gemini (usually written आषाढ). **–2** A staff made of the wood of Palāśa, carried by a religious student or ascetic. **–3** N. of the Malaya mountain. **–ढा 1** N. of a constellation, the twentieth (पूर्वाषाढा) and twenty-first (उत्तराषाढा) lunar mansions; Av. 19. 7. 4.

अषाढकः The month of Āṣāḍha.

अष्टन् *num. a.* [अश्–व्याप्तौ कनिन् तुट् च Uṇ. 1. 154.] (nom., acc. अष्ट-ष्टौ) Eight. It often occurs in comp. as अष्टा with numerals and some other nouns; as अष्टादशन्, अष्टाविंशतिः, अष्टापद &c. [cf. L. *octo*; Gr. *okto*; Zend *astani* Pers. *hasht.*]. **–Comp. –अक्षर** *a.* consisting of eight letters or parts: अष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदम् Bṛi. Up. 5. 14. 1. (**–रः**) N. of a metre. **–अङ्ग** *a.* consisting of eight parts or members. (**–ङ्गम्**) **1** the eight parts of the body with which a very low obeisance is performed; °पातः, –प्रणामः, साष्टाङ्गनमस्कारः a respectful obeisance made by the prostration of the eight limbs of the body; साष्टाङ्गपातं प्रणनाम fell prostrate on the ground in reverence; (जानुभ्यां च तथा पद्भ्यां पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः). cf. also उरसा शिरसा दृष्ट्या वचसा मनसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥ The eight limbs of the body in नमस्कार. **–2** the 8 parts of yoga or concentration; यमो नियमश्चासनं च प्राणायामस्ततः परम् । प्रत्याहारो धारणा च ध्यानं सार्धं समाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानि योगिनां योगसिद्धये ॥ **–3** materials of worship taken collectively, namely, water, milk, ghee, curds, दर्भ, rice, barley, mustard seed. **–4** the eight parts of every medical science; (they are: शल्यम्, शालाक्यम्, कायचिकित्सा, भूतविद्या, कौमारभृत्यम्, अगदतन्त्रम्, रसायनतन्त्रम्, and वाजीकरणतन्त्रम्.) **–5** the eight parts of a court; 1 the law, 2 the judge, 3 assessors, 4 scribe, 5 astrologer, 6 gold, 7 fire, and 8 water. **–6** any whole consisting of eight parts. **–7** a die, dice. **–8** The eight functions of intellect (बुद्धि) are शुश्रूषा, श्रवण, ग्रहण, धारणा, चिन्तन, ऊहापोह, अर्थविज्ञान and तत्त्वज्ञान; बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं त्वमेवार्हसि भाषितुम् Rām. 6. 113. 24. °अर्घ्यम् an offering of eight articles. °धूपः a sort of medical incense removing fever. °मैथुनम् sexual enjoyment of 8 kinds'; the eight stages in the progress of a love suit; स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥ °**वैद्यकम्** It is constituted of द्रव्याभिधान, गदनिश्चय, कायसौख्य, शल्यादि, भूतनिग्रह, विषनिग्रह, बालवैद्यक, and रसायन. °हृदयम् N. of a medical work. **–अधिकाराः** जलाधिकारः, स्थलाधिकारः, ग्रामाधिकारः, कुललेखनम्, श्रद्धागमनम्, दण्डविनियोगः, पौरोहित्यम्. **–अध्यायी** N. of Pāṇini's grammatical work consisting of 8 Adhyāyas or chapters. **–अन्नानि** The eight types of food भोज्य, पेय, चोष्य, लेह्य, खाद्य, चर्व्य, निःपेय, भक्ष्य. **–अर** *a.* having a wheel with 8 spokes. **–अस्रम्** an octagon. **–अस्रः** A kind of single-storeyed building octangular in plan. **–अस्रिय** *a.* octangular. **–अह् (न्)** *a.* lasting for 8 days. **–आदिशाब्दिकाः** the first eight expounders of the science of words (grammar); इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ **–आपाद्य** Multiplied by eight. अष्टापाद्यं तु शूद्रस्य स्तेये भवति किल्बिषम् । Ms. 8. 337. **–उपद्वीपानि** स्वर्णप्रस्थ, चन्द्रशुक्र, आवर्तन, रमणक, मन्दरहरिण, पाञ्चजन्य, सिंहल, and लङ्का. **–कपाल** *a.* (°ष्टा°) prepared or offered in 'eight' pans. (**–लः**) a sacrifice in which ghee is offered in eight pans. **–कर्ण** *a.* one who has the number eight as a mark burnt in his ears (P. VI. 3. 115). (**–र्णः**) eight-eared, an epithet of Brahmā. (**–कर्मन्** *m.*), **–गतिकः** a king who has 8 duties to perform; (they are:– आदाने च विसर्गे च तथा प्रैषनिषेधयोः । पञ्चमे चार्थवचने व्यवहारस्य चेक्षणे ॥ दण्डशुद्ध्योः सदा रक्तस्तेनाष्टगतिको नृपः । **–कुलम्** (Probably) Village jury. (Bh. List No. 1267). **–कुलाचलाः** Eight principal mountains; नील, निषध, विन्ध्याचल, माल्यवान्, मलय, गंधमादन, हेमकूट, and हिमालय. (**–मर्यादागिरयः**) हिमालय, हेमकूट, निषध, गन्धमादन, नील, श्वेत, शृङ्गवार, and माल्यवान्. **–कृत्वस्** *ind.* eight times. चतुर्नमो अष्टकृत्वो भवाय Av. 11. 2. 9. **–कोणः 1** an octagon. **–2** a kind of machine. **–खण्डः** a title of a collection of several sections of the Rigveda. **–गन्धाः** Eight fragrant substances (Mar. चन्दन, अगरु, देवदार, कोळिंजन, कुसुम, शैलज, जटामांसी, सुर-गोरोचन). **–गवम्** [अष्टानां गवां समाहारः] a flock of 8 cows. **–गाद्** *m.* **1** a fabulous animal supposed to have eight legs. **–2** a spider. **–गुण** *a.* eightfold; अष्टादष्टगुणं नृणम्; दाप्योऽष्टगुणमत्ययम् Ms. 8. 400. (**–णम्**) the eight qualities which a Brāhmaṇa should possess: दया सर्वभूतेषु, क्षान्तिः, अनसूया, शौचम्, अनायासः, मङ्गलम्, अकार्पण्यम्, अस्पृहा चेति ॥ Gautamasūtra. °आश्रय *a.* endowed with these eight qualities. **–ष्ट (°ष्टा°)**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चत्वारिंशत् *a.* forty eight. **-तय** *a.* eight-fold. **-तारिणी** the eight forms of the goddess तारिणी; तारा- चोग्रा महोग्रा च वज्रा काली सरस्वती । कामेश्वरी च चामुण्डा इत्यष्टौ तारिण्यो मताः ॥. **-तालम्** A kind of sculptural measurement in which the whole height of an idol is generally eight times that of the face. **-त्रिंशत्** -(°ष्टा°) *a.* thirty-eight. **-त्रिकम्** [अष्टावृत्तम् त्रिकम्] the number 24. **-दलम्** 1 a lotus having eight petals. -2 an octagon. **-दशन्** (°ष्टा°) see above after अष्टानय. **-दिश्** *f.* [कर्म० स. संज्ञात्वात् द्विगुः दिक् सङ्ख्ये संज्ञायाम् P. II. 1. 50.] the eight cardinal points; पूर्वाग्नेयी दक्षिणा च नैर्ऋती पश्चिमा तथा । वायवी चोत्तरैशानी दिशा अष्टाविमाः स्मृताः ॥. °करिण्यः the eight female elephants living in the eight points: करिण्योऽभ्रमुकपिलापिङ्गलानुपमाः क्रमात् । ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गना चाञ्जनावती ॥ Ak. °पालाः the eight regents of the cardinal points: इन्द्रो वह्निः पितृपतिः (यमः) नैर्ऋतो वरुणो मरुत् (वायुः) । कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥ Ak. °गजाः the eight elephants guarding the 8 quarters; ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ Ak. **-देहाः** (पिण्डब्रह्माण्डात्मकाः) Gross and subtle bodies; स्थूल, सूक्ष्म, कारण, महाकारण, विराट्, हिरण्य, अव्याकृत, मूलप्रकृति. **-द्रव्यम्** the eight materials of a sacrifice; अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षन्यग्रोधसमिधस्तिलाः । सिद्धार्थपायससाज्यानि द्रव्याण्यष्टौ विदुर्बुधाः ॥ **-धातुः** the eight metals taken collectively; स्वर्णं रूप्यं च ताम्रं च रङ्गं यशदमेव च । शीसं लौहं रसश्चेति धातवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ **-नागाः** (Serpents) अनन्त, वासुकि, तक्षक, कर्कोटक, शङ्ख, कुलिक, पद्म, and महापद्म. **-नायिकाः** (of श्रीकृष्ण) रुक्मिणी, सत्यभामा, जाम्बवती, कालिन्दी, मित्रवृन्दा, याज्ञजिती, भद्रा, and लक्ष्मणा. (of इन्द्र) उर्वशी, मेनका, रम्भा, पूर्वचित्ती, स्वयंप्रभा, मिश्रकेशी जनवल्लभा and घृताची (तिलोत्तमा). (In Erotics) वासकसज्जा, विरहोत्कण्ठिता, स्वाधीनभर्तृका, कलहान्तरिता, खण्डिता, विप्रलब्धा, प्रोषितभर्तृका, and अभिसारिका. **-पक्ष** *a.* Having eight side-pillars: अष्टपक्षां दशपक्षां शालाम् Av. 9. 3. 21. **-पद**, **-द** (°ष्ट° or °ष्टा°) *a.* 1 eight-footed. -2 a term for a pregnant animal. **-पदः** (°ष्टा°) 1 a spider. -2 a fabulous animal called Sarabha. -3 a worm. -4 a wild sort of jasmin. -5 a pin or bolt. -6 the mountain Kailāsa (the abode of Kubera). (**-दः**, **-दम्**) [अष्टसु धातुषु पदं प्रतिष्ठा यस्य Malli.] 1 gold; आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयैः Ku. 7. 10; Śi. 3. 28. -2 a kind of chequered cloth or a board for drafts, dice-board (Mar. पट); °परिच्छचतुराभिः K. 196. °पत्रम् a sheet of gold. **-प (पा)दिका** N. of a plant. **-पदी** (°ष्ट-ष्टा°) 1 wild sort of jasmin (Mar. बेलमोगरी); श्यामान्वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपदिका लताः Mb. 13. 54. 6. -2 a variety of metre, often used in *Jayadeva's* Gītagovinda. **-पलम्** a kind of medicinal preparation of ghee. **-पाद्य** *a.* (°ष्टा°) eight-fold. **-पुत्र** *a.* Having eight sons; अष्टयोनिरदितिरष्टपुत्रा Av. 8. 9. 21. -(**देह**)**-प्रकृतयः** पञ्चमहाभूतानि, मनः, बुद्धिः and अहङ्कारः. **-प्रधानाः**, वैद्य, उपाध्याय, सचिव, मन्त्री, प्रतिनिधि, राजाध्यक्ष, प्रधान and अमात्य. (of शिवाजी) प्रधान, अमात्य, सचिव, मन्त्री, डबीर, न्यायाधीश, न्यायशास्त्री and सेनापति. **-भावाः** (*a*) स्तम्भ, स्वेद, रोमाञ्च, वैस्वर्य, कम्प, वैवर्ण्य, अश्रुपात, and प्रलय (*b*) कम्प, रोमाञ्च, स्फुरण, प्रेमाश्रु, स्वेद, हास्य, लास्य, and गायन. **-भैरवाः** (शिवगणाः) असिताङ्ग, संहार, रुरु, काल, क्रोध, ताम्रचूड, चन्द्रचूड, and महाभैरव, (इतरे- कपाल, रुद्र, भीषण उन्मत्त, कुपित इत्यादयः). **-भोगाः** अन्न, उदक, ताम्बूल, पुष्प, चन्दन, वसन, शय्या, and अलंकार. **-मङ्गलः** a horse with a white face, tail, mane, breast and hoofs. (**-लम्**) [अष्टगुणितं मङ्गलं शा. क. त.] a collection of eight lucky things: according to some they are:- मृगराजो वृषो नागः कलशो व्यजनं तथा । वैजयन्ती तथा भेरी दीप इत्यष्टमङ्गलम् ॥ according to others लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टमः ॥ **-मङ्गलघृत** Ghee mixed with Orris-root (Mar. वेखंड), Costus Arabicus (कोष्ठ), ब्राह्मी Siphonanthus Indica, mustard, सैन्धव, पिप्पली, and (Mar. उपळसरी). **-मधु** Eight Kinds of honey माक्षिक, भ्रामर, क्षौद्र, पौत्तिक, छात्रक, अर्घ्य, औद्दाल, दाल. **-महारसाः** Eight रसs in Āyurveda, namely वैक्रान्तमणि, हिंगूळ, पारा, हलाहल, कान्तलोह, अभ्रक, स्वर्णमाक्षी, रौप्यमाक्षी. **-महारोगाः** वातव्याधि, अश्मरी, कुष्ठ, मेह, उदक, भगन्दर, अर्श, and संग्रहणी. **-महासिद्धयः** (*a*.) अणिमा, महिमा, लघिमा, प्राप्ति, प्राकाश्य, ईशिता, वशिता, and प्राकाम्य. (*b*) अणिमा, महिमा, लघिमा, गरिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशिता and वशिता. **-मातृकाः** ब्राह्मी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्राणी, कौबेरी, and चामुण्डा. **-मुद्राः** सुरभी, चक्र, ध्यान, योनि, कूर्म, पङ्कज, लिङ्ग and निर्वाण. **-मानम्** one kuḍava. **-मासिक** *a.* occurring once in 8 months. **-मुष्टिः** *a.* measure called कुञ्चि; अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलः । हेमाद्रिः **-मूत्राणि** Urines of a cow, a sheep, a goat, a buffalo, a horse, an elephant, a camel, an ass. **-मूर्तिः** the 'eight-formed', an epithet of Śiva; the 8 forms being, the 5 elements (earth, water, fire, air and ether), the Sun and the Moon and the sacrificing priest; cf. Ś. 1. 1-या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री । ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् । यामाहुः सर्वभूतप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः । प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥; or briefly expressed, the names in Sanskrit (in the above order) are:- जलं वह्निस्तथा यष्टा सूर्याचन्द्रमसौ तथा । आकाशं वायुरवनी मूर्तयोऽष्टौ पिनाकिनः ॥. °धरः 'having 8 forms', Śiva. **-मूर्तयः** Eight kinds of idols शैली, दारुमयी, लौही, लेप्या, लेख्या, सैकती, मनोमयी, and मणिमयी **-योगिन्यः** (Friends of पार्वती) (*a*) मङ्गला, पिङ्गला, धन्या, भ्रामरी, भद्रिका, उल्का, सिद्धा, and सङ्कटा. (*b*) मार्जनी, कर्पूरतिलका, मलयगन्धिनी, कौमुदिका, भेरुण्डा, मातालि, नायकी and जया (शुभाचारा) (sometimes सुलक्षणा and सुनन्दा). **-रत्नम्** the eight jewels taken collectively; the title of a collection of 8 Ślokas on morality. **-रसाः** the 8 sentiments in dramas &c.; शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः । बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥ K. P. 4 (to which is sometimes added a 9th Rasa called शान्त; निर्वेदस्थायिभावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः *Ibid.*); °आश्रय *a.* embodying or representing the eight sentiments; V. 2. 18. **-लवणानि** अजमोदा, आम्लवेतस, एलची (cardamom), Black salt (Mar. पादेलोण), Garcinia Mangostona (Mar. आमसोल), Cinnamomum aromaticum (Mar. दालचिनी), Black peppar (Mar. मिरीं). **-लोहकम्** a class of 8 metals: सुवर्णं रजतं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ताम्रं सीसकं कान्तिकं तथा । वङ्गं लौहं तीक्ष्णलौहं लौहान्यष्टाविमानि तु ॥ **-वर्गः** 1 a sort of diagram (चक्र) showing the good or bad stars of a person. -2 the 8 classes of letters; (अवर्ग, क°, च°, ट°, त°, प°, य°, श°,). -3 a class of three principal medicaments, Namely ऋषभ, जीवक, मेद, महामेद, ऋद्धि, वृद्धि, काकोली, and क्षीरकाकोली cf. जीवकर्षभकौ मेदौ काकोल्याद्विवृद्धिकौ. **-वक्रः** (ष्टा) See below. **-वर्ष** *a.* Eight years old; त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः Ms. 9. 94. **-वसु** The eight वसुs in the present मन्वन्तर are (*a*) धर, ध्रुव, सोम, आप, अनिल, अनल, प्रत्यूष, प्रभास. (*b*) द्रोण, प्राण, ध्रुव, अर्क, अग्नि, दोष, वसु, विभावसु. **-वायनानि** हरिद्रा, पूगीफल, दक्षिणा, सूर्प, कङ्कण, काचमणि, धान्य, वस्त्र (Mar. खण). **-विनायकाः** The eight Gaṇapatis at मोरगांव (Dist. Poona), पाली (Dist. कुलाबा), मढ (near Karjat, dist. कुलाबा), थेऊर (near लोणी, dist Poona), जुन्नर (dist. Poona), ओझर (near जुन्नर, Dist. Poona). रांजणगांव (Poona-Nagar Road). सिद्धटेक (near दौंड, Dist. Ahmednagar). **-विवाहाः** ब्राह्म, दैव, आर्ष, गान्धर्व, राक्षस, प्राजापत्य, आसुर, पैशाच. **-विध** *a.* [अष्टविधाः प्रकाराः अस्य] eight-fold, of eight kinds. **-विंशतिः** *f.* (°ष्टा°) [अष्टाधिका विंशतिः शाक. त.] the number twentyeight. **-शतम्** 1 One hundred and eight. -2 eight hundred. **-श्रवणः, -श्रवस्** N. of Brahmā (having 8 ears or four heads.) **-समाधयः** यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, and समाधि. **-सिद्धयः** (See -महासिद्धयः).

अष्टक *a.* [अष्ट परिमाणमस्य कन्] Consisting of 8 parts eight-fold; कोषज्ञोऽपि गणोऽष्टकः Ms. 7. 48. **-कः** 1 [अष्टकं (पाणिनेः), विदन्ति अधीयते वा इत्यष्टकाः सूत्राच्च कोपधात् P. IV. 2. 65. Sk.] One who studies or is acquainted with the eight Adhyāyas of Pāṇini's grammar. -2 N. of a son of Viśvāmitra (author of the hymn Rv. 10. 104.) **-का** [अश्नन्ति पितरोऽस्यां तिथौ अश्-तकन् Uṇ. 3. 148] 1 A collection of three days (7 th, 8 th, and 9 th) beginning from the seventh day after the full moon. -2 The 8th day of three months on which the Manes are to be propitiated. -3 A Śrāddha to be performed on the above days; worship of the Manes on certein days; तस्य व्रतस्य येऽस्य द्वितीयोऽयनः साष्टका Av. 15. 16. 2; अष्टकापितृदैवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः Rām. 2. 108. 14. -4 The 8th day of a month: Ms. 4. 113-4. **-कम्** 1 A whole consisting of 8 parts. -2 The 8 chapters of Pāṇini's Sūtras; (अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य इत्यष्टकम्; पाणिनेः सूत्रम् Sk.). -3 The study of the Sūtras. -4 A division of the Rig-veda (it being divided into 8 Aṣṭakas or 10 Maṇḍalas). -5 Any group of eight; as वानराष्टकम्, ताराष्टकम्, मङ्गलाष्टकम् &c. गङ्गाष्टकं पठति यः प्रयतः प्रभाते वाल्मीकिना विरचितं शुभदं मनुष्यः -6 The number eight. **-Comp. -अङ्गः, -ङ्गम्** a kind of board or cloth for playing with dice on (having eight divisions).

अष्टकिक, अष्टकिन् *a.* [अष्टकाऽस्त्यस्य ठन् इनि वा] Having eight parts. **-की** One who performs an Aṣṭakā.

अष्टक्य *a.* [अष्टकेन क्रीतः यत् P. V. 1. 2] Bought for eight.

अष्टतय *a.* [अष्टावयवा अस्य अष्टन्-तयप्] Having eight parts or limbs. **-यम्** An aggregate of eight.

अष्टधा *ind.* [अष्टन्-प्रकारे धाच् सङ्ख्याया विधार्थे धा P. V. 3. 42] 1 Eight-fold, eight times. -2 In 8 parts or sections; भिन्ना प्रकृतिरष्टधा Bg. 7. 4; भिन्नेऽष्टधा विप्रससार वंशः R. 16. 3.

अष्टम *a.* (**-मी** *f.*) Eighth; गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् Ms. 2. 36. **-मः** The eighth part. **-मी** 1 The eighth day in a lunar half month; Ms. 4. 128; चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावास्या च पूर्णिमा । पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥ Viṣṇu. P. -2 N. of a medical plant (कोटालना: Mar. क्षीरकाकोली). -3 अष्टका Śrāddha; अष्टमी यज्ञपरता चातुर्मास्यनिषेवणम् Mb. 13. 142. 15. [cf. L. *octavus*; Zend. *astemo*.] **-Comp. -अंशः** an 8 th part. **-कालिक** *a.* [अष्टमः कालः भोजनेऽस्त्यस्य ठन्] one who omits seven meal times (*i. e.* full three days and the morning of the fourth) and partakes only of the 8 th; नक्तं चान्नं समश्नीयाद्दिवा वाऽहृत्य शक्तितः । चतुर्थकालिको वा स्यात्स्याद्वाऽप्यष्टमकालिकः ॥ Ms. 6. 19. **-भावः** the eighth condition or position (in Astr.).

अष्टमक *a.* The eighth; षोडशमष्टमकं हरेत् Y. 2. 244.

अष्टमिका A weight of four Tolās.

अष्टागव *a.* See अष्टगव. -2 (a car) drawn by eight oxen; P. VI. 3. 46. Vārt. अष्टनः कपाले हविषि, गवि च युक्ते.

अष्टातय *a.* Consisting of eight parts. **-यः** A collection of eight things.

अष्टादशन् *a.* [अष्ट च दश च] Eighteen: अगाहताष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् N. 1. 5. **-Comp. -अङ्गः -ङ्गम्** the eighteen parts of medical science. **-उपचारः** [कर्म. स. संज्ञात्वान्न द्विगुः] the eighteen modes of showing respect or worshipping; आसनं स्वागतं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम् । स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणानि च सर्वशः । गन्धपुष्पे तथा धूपदीपावन्नं च तर्पणम् । माल्यानुलेपनं चैव नमस्कारविसर्जने । अष्टादशोपचारैस्तु मन्त्री पूजां समाचरेत् Tantra. **-उपपुराणम्** a secondary or minor Purāṇa; अष्टान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु । आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् । तृतीयं नारदं प्रोक्तं कुमारेण तु भाषितम् । चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् । दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम् । कापिलं मानवं चैव तथैवोशनसेरितम् । ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाह्वयमेव च । माहेश्वरं तथा साम्बं सौरं सर्वार्थसंचयम् । पराशरोक्तं प्रवरं तथा भागवतद्वयम् । इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्मसंज्ञितम् । चतुर्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥ Hemādri. **-तत्त्वानि** Eighteen fundamantal principles; महत्, अहंकार, मनस्, पञ्चतन्मात्र; दशेन्द्रियाणि. **-धान्यम्** the 18 kinds of corn; यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्गुकुलत्थकाः । माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः श्यामसर्षपाः ॥ गवेधुकाश्च नीवारा आढक्योऽथ सतीनकाः । चणकाश्चीनकाश्चैव धान्यान्यष्टादशैव तु ॥ **-पर्वाणि** The eighteen पर्वs of Mahābhārata are आदि, सभा, वन, विराट्, उद्योग, भीष्म, द्रोण, कर्ण, शल्य, सौप्तिक, स्त्री, शान्ति, अनुशासन, अश्वमेध, आश्रमवासि, मौसल, महाप्रस्थानक, स्वर्गारोहण. **-पुराणम्** the eighteen Purāṇas- ब्राह्मं पद्मं वैष्णवं

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

च शैवं भागवतं तथा। तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमम्॥ आग्नेयमष्टकं प्रोक्तं भविष्यन्नवमं तथा। दशमं ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गमेकादशं तथा॥ वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कान्दं चात्र त्रयोदशम्। चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पञ्चदशं तथा॥ मत्स्यं च गारुडं चैव ब्रह्माण्डाष्टादशं तथा॥. **-भुजा** an epithet of the goddess महालक्ष्मी. **-मूलम्** The roots of the eighteen plants (Mar. बेल, टेरणी, टेंटू, शिवण, पहाडमूळ, पुनर्नवा, रानउडीद, चिकणा, एरंड, जीवक, ऋषभक, जीवंती, शतावरी, निरकांडि, ऊस, दर्भ, कसई, साळी). **-विद्या** the eighteen kinds of learning or lores; अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः। धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रयः। अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादशैव तु॥ **-विवादपदम्** the eighteen subjects of litigation (causes of dispute); see Ms. 8. 4-7. **-शिल्पशास्त्रोपदेशकाः** Eighteen ancient writers on the science of Architecture; भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वकर्मा मयस्तथा। नारदो नग्नजिच्चैव विशालाक्षः पुरन्दरः॥ १॥ ब्रह्मा कुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च। वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रबृहस्पती॥२॥ अष्टादशैते विख्याताः शिल्पशास्त्रोपदेशकाः॥ Matsya P. **-स्मृतिकारिन्** *m.* pl. the eighteen Smṛitikāras or law-givers of the Āryas; विष्णुः पराशरो दक्षः संवर्तव्यासहारिताः। शातातपो वसिष्ठश्च यमापस्तम्बगौतमाः। देवलः शङ्खलिखितौ भरद्वाजोशनोऽत्रयः। शौनको याज्ञवल्क्यश्च दशाष्टौ स्मृतिकारिणः॥

अष्टावक्रः [अष्टकृत्वः अष्टसु भागेषु वा वक्रः] N. of a celebrated Brāhmaṇa, son of the great sage Kahoḍa. [Kahoḍa married a daughter of his preceptor Uddālaka, but he was so devoted to study that he generally neglected her. When once she was far advanced in pregnancy, the unborn son was provoked at his father's neglect of her and rebuked him for his absorption in study to the neglect even of his wife. The sage was very angry at this impertinence and condemned him to be born crooked; so he came forth with his eight (aṣṭa) limbs crooked (vakra); whence his name; यस्मात्कुक्षौ वर्तमानो ब्रवीषि तस्माद्वक्रो भवितास्यष्टकृत्वः Mb. when Kahoḍa was drowned into a river as the result of a wager in a dispute with a Buddhist, young Aṣṭāvakra defeated the sage and delivered his father, who, being pleased, directed his son to bathe into the Samaṅgā river, on doing which the lad became perfectly straight. See Mb. Adhyāyas 132-34 of the Vanaparvan.]

अष्टाध्यायी *f.* N. of the Śatapatha Brāhmaṇa and also of Pāṇinī's grammar.

अष्टिः *f.* [अस्यते भूमौ क्षिप्यते अस्-क्तिन् पृषो॰ षत्वम्] 1 A die for playing. -2 A metre consisting of sixty-four syllables. -3 [अक्ष्-व्याप्तौ-क्तिन्] Pervasion, reaching (Ved.) इन्द्रं शुम्भास्यष्टये Av. 6. 54. 1. -4 The body (the instrument of enjoyment). -5 The number sixteen. -6 Seed. -7 Kernel. कन्दाष्टिभिर्मूलफलैः Bhāg. 4. 28. 36.

अष्टिन् *a.* Consisting of eight members or parts.

अष्ट्रा [अश्यते चाल्यतेऽनया अक्ष्-करणे ष्ट्रन्] 1 A prick or goad for driving cattle, whip; Rv. 4. 57. 4, 6. 53. 9. -2 A part of the wheel of a chariot. **-विन्** *a.* obeying the goad (as a bull); शुनमष्ट्राव्यचरत् कपर्दी Rv. 10. 102. 8.

अष्ठिः *f.* 1 A stone or kernel. -2 Seed.

अष्ठीला [अष्ठिस्तत्तुल्यकठिनाश्मानं लाति; ला-क, रस्य लः दीर्घः Tv.] 1 A round swelling below the navel produced by wind. -2 A kind of disease of urine. -3 A globular or round body (in general). -4 A round pebble or stone. ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्ठीलेव संहता Mb. 1. 115. 12. -5 Kernel. -6 Seed corn.

अष्ठीलिका 1 A kind of abscess. -2 A pebble.

अष्ठीवत् *m., n.* [निपातोऽयम् P. VIII. 2. 12;] The knee, the kneebone.

अस् I. 2 P. [अस्ति, आसीत्, अस्तु, स्यात्; defective in non-conjugational tenses, its forms being made up from the root भू.] 1 To be, live, exist (showing mere existence): नासदासीन्नो सदासीत् Rv. 10. 129. 1; आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् Ait. Up. 1. 1. श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात् Ms. 2. 14; शपथे नास्ति पातकम् 8. 112; न त्वेवाहं जातु नासम् Bg. 2. 12; आसीद्राजा नलो नाम Nala. 1. 1; Ms. 5. 79; न अस् not to be, to be lost, disappear, perish, नायमस्तीति दुःखार्ता Nala. 7. 16; अस्ति भोक्तुम् Sk. it has to be eaten; (for other uses of अस्ति see अस्ति s. v.). -2 To be (used as a copula or verb of incomplete predication, being followed by a noun or adjective or adverb; or some other equivalent); भक्तोऽसि मे सखा च Bg. 4. 3; धार्मिके सति राजनि Ms. 11. 11; आचार्ये संस्थिते सति 5. 80; so एवमेव स्यात्, तूष्णीमासीत् &c. -3 To belong to, be in the possession of (expressed in English by *have*), with gen. of possessor; यन्ममास्ति हरस्व तत् Pt. 4. 76; यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा 5. 70; न हि तस्यास्ति किंचित् स्वम् Ms. 8. 417; नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य Bg. 2. 66. -4 To fall to the share of, to happen to or befall anyone (with gen.); यदिच्छामि ते तदस्तु Ś. 4; तस्य प्रेत्य फलं नास्ति Ms. 3. 139 he cannot enjoy or get. -5 To arise, spring out, occur; आसीच्च मम मनसि K. 142 (this) occurred to my mind. -6 To become; तां दृष्ट्वा दशविस्तारामासं विंशतियोजनः Rām.; also शुक्लीस्यात् राजसात् स्यात् &c. Sk. -7 To lead or tend to, turn out or prove to be (with dat.); स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः V. 1. 1; संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूतयेऽस्तु सदा सताम् 5. 24; oft. with dat. alone without अस्; यतस्तौ स्वल्पदुःखाय Pt. 1. -8 To suffice (with dat.); सा तेषां पावनाय स्यात् Ms. 11. 85; अन्यैर्नृपालैः परिदीयमानं शाकाय वा स्याल्लवणाय वा स्यात् Jagannātha. -9 To stay, reside, dwell, live हा पितः क्वासि हे सुभ्रु Bk. 6. 11. -10 To take place, happen. -11 To be in a particular relation, to be affected (with loc.); किं तु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान् प्रति स्यात् Ś. 1. अस्तु well, let it be; एवमस्तु, तथास्तु so be it, amen. The form आस joined to roots in forming their periphrastic perfect is sometimes separated from the root and used by itself; तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात् R. 9. 61, 16. 86. [cf. L. *est* and Gr. *esti*. with अस्ति; *esse*; Zend. *asti*; Pers. *hast, ast*] With अति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

to be over, excel, surpass. **-अनु** to be at hand: reach. **-अपि** (with loc. or an adv. of place) **1** to be in anything. **-2** to belong to, be closely connected with. **-अभि 1** to belong to, to fall to one's share: यन्ममाभिष्यात् Sk. **-2** to be over. **-3** to excel, surpass. **-4** to domineer or to tyrannize over, rule over. **-आविस्** to arise, spring up, be visible: आचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Māl. 1. 26. **-उप** to be near to or in. **-परि 1** to be in the way. **-2** to surpass. **-3** to pass or spend (time). **-4** to pervade. **-प्र 1** to be in front of. **-2** to be in extraordinary degree, to preponderate, excel, surpass. **-प्रति 1** to be equal to, be a match for. **-2** to rival, emulate, vie with. **-3** to be a representative of, stand in place of. **-प्रादुस्** to appear, spring up; प्रादुरासीत्तमोनुदः Ms. 1. 6; R. 11. 15. **-व्यति** (Atm. व्यतिहे, व्यतिसे; व्यतिस्ते) to excel, surpass, be above or superior to, out-weigh; अन्यो व्यतिस्ते नु ममापि धर्मः Bk. 2. 35. **-अस्** II. 4. P. (अस्यति, आस, आस्थत्, असितुम्, अस्त) **1** To throw, cast, hurl, discharge, shoot (with loc. of the mark); हस्ते बिभर्ष्यस्तवे Śvet. Up. 3. 6: तस्मिन्नास्थदिषीकास्त्रम् R. 12. 23: Bk. 15. 91, 14. 77; sometimes with dat. or gen. दस्यवे हेतिमस्य Rv. 1. 103. 3. **-2** To drive away, remove. **-3** To frighten or scare away. **-4** To throw or take away, let go, leave, give up: as in अस्तमान, अस्तशोक, अस्तकोप see अस्त. **-5** To fight with: युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण गुहोऽस्यत Bhāg. 8. 10. 28. -With अति to shoot beyond or at, overpower (with arrows); अत्यस्त having shot beyond, having surpassed or excelled; joined in acc. (Tat. comp.; P. II. 1. 24.) **-अभिप्र** to throw over or upon, hurl at. **-परिनि** to stretch. **-अस्** III. 1 P. (असति-ते, असित). **1** To go. **-2** To take or receive, seize. **-3** To shine (The examples usually cited to illustrate this sense are:- तिष्प्रभश्च प्रभुराग भूभृताम् R. 11. 81: तेनास लोकः पितृमान् विनेत्रा 14. 23: लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः Ku. 1. 35. But the sense of दिदीपे or 'shone' is far-fetched, though Vāmana is disposed to take it. It seems preferable to regard आस in these instances as equivalent to बभूव, either taking it, as Śākaṭāyana does, as an indeclinable तिङन्तप्रतिरूपकमव्ययम्, or considering it, as Vallabha does, as an ungrammatical form used against the rules of grammar, प्रमादिकः प्रयोगः; see Malli. on Ku. 1. 35).

अस्त *p. p.* **1** Thrown, cast, given up, left: अगमये यत्त्वयास्तोऽभिमानः Ve. 6. **-2** Finished. **-3** Despatched. **-स्ता** Ved. A missile, an arrow. **-Comp. -करुण** *a.* merciless: हा धिक्कष्टमतिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः Māl. 5. 24. **-कोप, -रुष्** *a.* whose anger is pacified; इति वियास्तरुषः परिरेभिरे Śi. 6. 65. **-धी** *a.* foolish. **-व्यस्त** *a.* scattered here and there, confused, disordered; Ratn. 4. 6. (v. l. अस्तव्यस्त) **-संख्य** *a.* innumerable: उज्झत्सु संहार इवास्तसंख्यम् Ki. 16. 16.

अस्तृ *a.* Ved. Throwing, a shooter.

अस्तः [अस्यन्ते सूर्यकिरणा यत्र अस्-आधारे क] **1** Setting, western mountain (behind which the Sun is supposed to set); यथैव विन्ध्यास्तमहेन्द्रकल्पो... अधिरोहुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1: विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यम् R. 16. 11; यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनाम् Ś. 4. 2. **-2** Sunset. **-3** Setting in general: (fig.) fall, decline: see below. **-4** Conjunction of a planet with the Sun: शुक्रास्त, बुधास्त &c. **-स्तम् 1** Home, abode, residence (Ved.): तमग्निमस्ते वसवो न्यृण्वन् Rv. 7. 1. 2, 10. 34. 10. **-2** Death, end. आकाशं प्रत्यस्तं यन्ति Ch. Up. 1. 9. 1. **-3** The seventh house (in astr.: लग्नात्सप्तमं स्थानम्). **-स्तम्** *ind.* At home, home: अस्तं गम्,-या-इ-प्राप् (*a*) To set, decline in the western horizon; गतोऽस्तमर्कः the Sun has set; (fig.) it is time to do the duties to be performed at sunset; *e. g.* for a cowherd to drive home his cattle, for a religious person to begin his prayers, for a thief to begin his nightly work &c.; कथमिहैव युवयोरस्तमितः सूर्यः V. 3. and Sar. S. 1. (*b*) To cease, vanish, be removed, disappear, be at an end: विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः Pt. 1. 146. श्रुतिरस्तमिता R. 8. 66: दण्डेनास्तमितत्विषा Ku. 2. 23; अस्तमितैषा कथा K. 156 at an end, over; 198, 204. (*c*) to die; अथ चास्तमिता त्वमात्मना R. 8. 51, 12. 11. **-Comp. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -पर्वतः** the setting or western mountain. अधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1. **-अवलम्बनम्** the resting of a heavenly body on the western part of the horizon, being about to set. **-उदयौ** (dual) rising and setting, rise and fall: अस्तोदयावदिशदप्रविभिन्नकालम् Mu. 3. 17. **-ग** *a.* set, become invisible (as a planet or star). **-गमनम् 1** setting, disappearance. **-2** death, sunset of life; Māl. 9. **-निमग्न** *a.* Set (as the Sun): विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यम् R. 16. 11. **-मस्तकः, -शिखरः** The top of the setting mountain: Ś. 4. 2. **-समयः** The moment of Sunset, the moment of end or death; करजालमस्तसमयेऽपि सताम् Śi. 9. 5.

अस्तकः Final beatitude, absolution (मोक्ष). **-कम्** Ved. Home. आ पस्त्यां गोदमस्तकम् Av. 2. 26. 5. also cf. उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमने तथा। Subhās.

अस्तताति: Ved. Home.

अस्तमनम् Setting (of the Sun): अत्रैतस्मिन्प्रागमनिर्गमांश्चैवोदयं चास्तमनं च वीराः Mb. 3. 164. 10.

अस्तमयः 1 Setting (of the Sun), करोत्यकालास्तमयं विवस्वतः Ki. 5. 35; (opp. उदय). **-2** Destruction, end, decline, loss: भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोः M. 2. 11. **-3** Fall, subjugation: उदयमस्तमयं च रघूद्वहात् R. 9. 9. **-4** Obscuring, eclipsing: प्रभाप्ररोहास्तमयं रजांसि R. 6. 33. **-5** Conjunction (of a planet) with the Sun.

अस्तिके, अस्ता *ind.* Ved. at hand, near.

अस्ति *ind.* [अस्-श्तिप्] **1** Being, existent, present; as in अस्तिक्षीरा, °काय: **-2** Often used at the commencement of a tale or narrative in the sense of 'so it is', 'there', or merely as an expletive; अस्ति सिंहः प्रतिवसति स्म Pt. 1; अस्त्यत्र नगरे ...त्रयः पुरुषा देवस्य श्रियं न सहन्ते Mu.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

1, 5; अस्ति पूर्वमहं व्योमचारी विद्याधरोऽभवम् Ks. 22. 56, 1. 27; अस्ति तत्रभवान् वृषलं याजयिष्यति P. III. 3. 146 is it that &c. **-स्तिः** *f.* N. of a sister of Prāpti, daughter of Jarāsandha and wife of Kaṁsa. **-Comp. -कायः** [अस्ति कायः स्वरूपं यस्य] a category or predicament (with the Jainas); those categories are 5; -जीव°, पुद्गल°, धर्म° अधर्म°, and आकाश°. **-क्षीर** *a.* [अस्ति क्षीरं यस्य P. II. 2. 24 Vārt.] having milk. **-नास्ति** *ind.* doubtful, partly true and partly not; °त्वम्, °ता doubtful or partial existence. **-°प्रवादः** N. of the fourth of the fourteen Pūrvas or older writings of the Jainas.

अस्तित्वम् Existence.

अस्तिमत् *a.* [अस्ति विद्यमानं धनमस्य] Possessed of property, wealthy.

अस्तु *ind.* (Strictly 3rd pers. sing. Imperative of अस्) Let it be, be it so, well, implying permission; it is also said to have the senses of pain, contest, jealousy, superiority, acceptance, praise, indication, and acceptance with envy.

अस्तुंकार *a.* [कारेसत्यागदस्य P. VI. 3. 70 Vārt. अस्तोश्चेति वक्तव्यम्] **1** Efficacious, working (as a medicine). **-2** Producing that which the physician promises shall be.

असंक्रान्तः An intercalary month (Hemādri's चतुर्वर्गचिन्तामणि).

असंयत *a.* **1** Unrestrained, not under control. **-2** Not tied, as in असंयतोऽपि मोक्षार्थी; °आत्मन् having the soul unrestrained. असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः Bg. 6. 36. **-तः** N. of Viṣṇu.

असंयमः Absence of control or restraint, especially of the senses; आपदां कथितः पन्थाः इन्द्रियाणामसंयमः Subh.

असंयाज्य *a.* One with whom no body is allowed to sacrifice; Ms.

असंयुक्त *a.* **1** Separated. **-2** Not conjunct (as a consonant). **-कम्** **1** Non-combination. **-2** (In gram.) Hiatus.

असंयुत *a.* Unblended, ununited. **-तः** An epithet of Viṣṇu.

असंयोगः **1** Absence of union or connection. **-2** Not a conjunct consonant; P. I. 2. 5.

असंरम्भः Fearlessness; Mb. 14. 38. 2.

असंरोधः Non-injury; Mb. 14.

असंविदान *a.* Ignorant, foolish; नो हासंविदानाविव Ch. Up. 8. 7. 2; असंविदानेव जामात्रे कुप्यसि U. 7; Ki. 18. 42.

असंवीत *a.* Naked; उन्माद इव मुक्तमूर्धजोऽसंवीत एव विचचार Bhāg. 5. 6. 7.

असंवृतः *a.* Uncovered, exposed; प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसंवृताङ्गान्निशिता इवेषवः Ki. 1. 30. **-तम्** N. of a hell.

असंवृत्तिः *f.* Non-completion.

असंव्यवहार्य *a.* With whom inter-course is forbidden.

असंव्यवहित *a.* Immediate, without any interval (of time or space).

असंशब्द्य *a.* Not worth mentioning; Mb. 3.

असंशय *a.* Free from doubt, certain मामेवैष्यस्यसंशयम् Bg. 8. 7; 18. 68. **-यम्** *ind.* Without doubt, undoubtedly, certainly, assuredly; असंशयं महाबाहो Bg. 6. 35; 7. 1. असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा Ś. 1. 22.

असंश्रव *a.* Out of hearing, inaudible; असंश्रवे out of the hearing of; असंश्रवे चैव गुरोर्न किंचिदपि कीर्तयेत् Ms. 2. 203.

असंश्लिष्ट *a.* Not joined or united. **-ष्टः** An epithet of Śiva.

असंसक्त *a.* **1** Unconnected, incoherent; दुहितुर्मूढसंसक्तो माभूत्तत्र विचारणा Mb. 13. 4. 11. **-2** Unattached; अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि Rām. 1. 19. 17.

असंसूक्तगिल *a.* Swallowing without chewing (as Rudra's dogs). रुद्रस्यैलबकारेभ्योऽसंसूक्तगिलेभ्यः। इदं महास्येभ्यः श्वभ्यो अकरं नमः Av. 11. 2. 30.

असंसृतिः *f.* Non-return to worldly existence, absorption into the Supreme Spirit. निवृत्तिमार्गः कथितः ब्रह्मणा यदसंसृतिः Bhāg. 6. 1. 1.

असंसृष्ट *a.* **1** Not mixed with, not connected. **-2** Not living in common, not reunited after partition of property (as an heir).

असंस्कारः **1** Non-consecration. **-2** Natural state, want of embellishment or care.

असंस्कृत *a.* **1** Unpolished, not refined or cleansed &c. **-2** Not decorated or adorned. **-3** One over whom no purificatory rite (any one of the saṁskāras) has been performed. **-तः** An ungrammatical form (अपशब्द).

असंस्तुत *a.* **1** Unknown, unacquainted, not familiar; असंस्तुत इव परित्यक्तो बान्धवो जनः K. 173, 308; Ki. 3. 2. **-2** Unusual, strange; असंस्तुतेषु प्रसभं भयेषु Ki. 3. 21. **-3** Not in harmony or agreement with; भावति पश्चादसंस्तुतं चेतः Ś. 1. 33.

असंस्थानम् **1** Absence of cohesion. **-2** Disorder, confusion. **-3** Want, destitution.

असंस्थित *a.* **1** Not arranged, disordered, irregular; असंस्थितमभूयिष्ठम् H. 3. 102. **-2** Not collected. **-3** Moving. **-4** Unaccomplished; बद्धेवासंस्थितं हविः Av. 6. 50.2.

असंस्थितिः *f.* Disorder, confusion.

असंहत *a.* Not joined or united, scattered, loose, straggling. **-तः** The *Puruṣa* or soul (in Sāṅ. Phil.). **-तम्** A form of array, open order of troops.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असंहार्य *a.* 1 Irresistible, insuperable; उपस्थितमसंहार्यैर्हयैः Rām. 5. 6. 5; विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम Rām. 5. 37. 4. -2 Not to be diverted or misled; Mb.

असकृत् *ind.* Not once, repeatedly, often and often; असकृदेकरथेन तरस्विना R. 9. 23; Me. 93. **-Comp.** **-समाधिः** repeated meditation. **-गर्भवासः** repeated birth. **-भवः** A tooth; Bri. S.

असकौ *a.* 1 = असौ this or that; पिबन्ति च पाति च यासकौ रहस्त्वाम् Śi. 7. 53. -2 This wicked one. cf. अव्ययसर्वनाम्नां अकच् प्राक्टेः P. V. 3. 71. भार्येहि तमवज्ञाय तस्थे सौमित्रयेऽसकौ Bk. 4. 15.

असक्त *a.* Not excessively attached, not feeling interested in, indifferent (to); असक्तः सुखमन्वभूत् R. 1. 21. -2 Not entangled; शाखासु वल्कलमसक्तमपि द्रुमाणाम् Ś. 2. 13. -3 Not united, detached. -4 Not attached to worldly feelings and connections. असक्तः स विशिष्यते Bg. 3. 7, 19. **-क्तम्** *ind.* 1 Without being excessively attached or addicted to; असक्तमाराधयतो यथायथम् Ki. 1. 11. -2 Without any hindrance, quickly; Dk. 35. तस्य मध्नि शिरं खड्गमसक्तं पर्वतेष्वपि Mb. 3. 39. 52. -3 Incessantly, ceaselessly असक्तमूधांसि पयः क्षरन्त्यम् Ki. 4. 31.

असक्तिः *f.* The being detached from worldly feelings or passions; असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु Bg. 13. 9.

असक्थ *a.* Thighless also असक्थिः (P. V. 4. 121.)

असश्च *a.* Ved. not ceasing to flow, not drying up; not going elsewhere (असंक्रमणी); धेनुं न इषं पिन्वतमसक्राम् Rv. 6. 63. 8.

असखिः An enemy, adversary.

असगोत्र *a.* Not belonging to the same *Gotra* or family; असगोत्रा च या पितुः Ms. 3. 5.

असंकरः 1 Non-mixture of caste. -2 Absence of confusion.

असंकल्पित *a.* Not determined; असंकल्पितमेवेह यदकस्मात्-प्रवर्तते Rām. 2. 22. 24.

असंकसुक *a.* Not fickle, steady; Ms. 6. 43.

असंकुल *a.* Not crowded, open, clear, broad, (as a road &c.). **-लः** A broad road.

असंक्रान्त *a.* Not gone over or transmitted; °मासः an intercalary month.

असंख्य *a.* Beyond calculation, numberless, countless, innumerable; मन्वन्तराण्यसंख्यानि सर्गः संहार एव च Ms. 1. 80; 12. 15; °ता, **-त्वम्** infinity. प्रसह्य तेजोभिरसंख्यतां गतैः। Śi.

असंख्यात *a.* Countless, innumerable. असंख्याता ओप्यमानाः सुवर्णाः Av. 12. 3. 28.

असंख्येय *a.* Innumerable. **-यः** 1 An epithet of Śiva. -2 An epithet of Viṣṇu; V. Sahas. **-यम्** An exceedingly large number. असंख्येयं स्वमस्मिन् निविष्टम् Av. 1. 8. 24. **-Comp.** **-गुण** *a.* innumerable.

असंग *a.* 1 Not attached, free from worldly ties. -2 Not hindered or obstructed, not blunted; असंगगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः Rām. 5. 51. 14. असंगमद्रिष्वपि सारवत्तया R. 3. 63; -3 Not united, solitary, unassailed. **-गः** 1 Non-attachment; अहिंसयेन्द्रियासंगैः (साधयन्तीह तत्पदम्) Ms. 6. 75. -2 *Puruṣa* or soul (in Sāṅ. Phil.) **-चारिन्** *a.* moving without obstacle. Rām. 5. °वत् *a.* not attached to. Rām. 3

असंगत *a.* 1 Ununited, unaccompanied with. -2 improbable, inconsistent. -3 Unequal. -4 Unesteemed. -5 Unbecoming, improper. -6 Rude, ill-mannered, unpolished. -7 unobstructed, not hindered; शक्तिं क्षिप्रामसंगताम् Rām. 6. 70. 134.

असंगतिः *f.* 1 Not associating with. -2 Incongruity, improbability. -3 (In Rhet.) A figure of speech in which a cause and tits effect are represented as locally different or separated (in which there is an apparent violation of the relation between cause and effect); भिन्नदेशतयात्यन्तं कार्यकारणभूतयोः। युगपद्धर्मयोर्यत्र ख्यातिः सा स्यादसंगतिः॥ K. P. 10; विरुद्धं भिन्नदेशत्वं कार्यहेत्वोरसंगतिः। विषं जलधरैः पीतं मूर्छिताः पथिकाङ्गनाः॥ Kuval.

असंगम *a.* Not united. **-मः** 1 Separation, disunion. -2 Incongruity.

असंगिन् *a.* 1 Not united or associated. -2 Not attached to the world.

असचद्विष् *a.* Ved. 1 Persecuting those who are not (his) worshippers. -2 Having no enemies.

असजात *a.* Ved. Not related by blood.

असजात्य *a.* Without consanguinity or blood-relationship.

असंज्ञ *a.* Insensible; करोत्यसंज्ञान् सङ्ग्रामे देवान्स वरुणानपि Rām. 6. 85. 18. **-ज्ञा** Disunion, disagreement, discord.

असत् *a.* 1 Not being or existing; तदभावे सदप्यसत् H. 3. 3; असति त्वयि Ku. 4. 12; Ms. 9. 154. -2 Non-existent, unreal; आत्मनो ब्रह्मणोऽभेदमसन्तं कः करिष्यति. -3 Bad (opp. सत्); सदसद्व्यक्तिहेतवः R. 1. 10. -4 Wicked, vile, evil; °विचार. -5 Not manifest. -6 Wrong, improper, false, untrue; इति यदुक्तं तदसत् (oft. occurring in controversial works). -7 Not answering its purpose. *m.* (त्) Indra. *n.* (त्) 1 Non-existence, non-entity; नासदासीन्नो सदासीत् Rv. 10. 129. 1; असद्वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायत Tait. Up. 2. 7. 1; नासतो विद्यते भावः Bg. 2. 16. Ms. 12. 118; 1. 11, 14, 74. -2 An evil, a harm. -3 Untruth, falsehood. **-ती** An unchaste woman; असती भवति सलज्जा Pt. 1. 418. **-Comp.** **-अध्येतृ** *m.* a Brāhmaṇa who reads heterodox works, one who neglects his own Śākhā and studies another; also called

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शास्त्ररण्डः स्वशास्त्रं यः परित्यज्य अन्यत्र कुरुते श्रमम् । शास्त्ररण्डः स विज्ञेयो वर्जयेत्तं क्रियासु च ॥ **–आगमः** 1 a heterodox Śāstra or doctrine. –2 acquisition (of wealth) by unfair or foul means. –3 a foul means itself. **–आचार** *a.* following evil practices, wicked. (**–रः**) an evil practice. **–आचारिन्** *a.* one who follows evil practices, wicked, vile. **–कर्मन्, –क्रिया** &c. See below. **–कल्पना** 1 an untrue action, one which never took place. –2 fabrication of falsehood. **–ख्यातिः** *f.* wrong or improper perception or knowledge: आत्मख्यातिरसत्ख्यातिरख्यातिः ख्यातिरन्यथा Sarva. 8. **–ग्र (ग्रा) हः** 1 a bad trick. –2 a bad opinion, prejudice. मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः Bg. 16. 10. –3 childish desire. **–चेष्टितम्** harm, injury: प्राणिष्वसच्चेष्टितम् Ś. 5. 9. **–जनः** a bad, wicked, or contemptible man. **–दृश्** *a.* evil-eyed. **–पथः** 1 a bad road (lit.). –2 evil practices or doctrines; नाशो हन्त सत्पाथसत्पथत्नुपसायुः समानां श्रतम् Rv. 4. 36. **–परिग्रहः** acceptance of unfit presents, receiving presents from improper persons; Ms. 12. 32. **–पुत्रः** 1 a childless man; Ms. 9. 154. –2 a bad son or disreputable son. **–प्रतिग्रहः** 1 present of bad things; Ms. 11. 194. –2 receiving unfit presents (such as तिल) or from improper persons. **–भावः** 1 non-existence, absence. –2 a bad or wicked opinion. –3 an evil disposition. **–वादिन्** *a.* one who says that a matter (or idea) is non-existent, who negatives the existence or declares the non-existence of an idea or matter; असद्वादी हि विद्यमानमपि अनुपलभ्य ब्रूयात् । ŚB. on MS. 10. 8. 4. °त्वम् Being an असद्वादिन्; सद्वादित्वाच्च पाणिनिर्वचनं प्रमाणम् । असद्वादित्वात् कात्यायनस्य । ŚB. on MS. 10. 8. 4. **–वृत्ति, –व्यवहार** *a.* following evil practices, wicked. (**–त्तिः** *f.*) 1 a low or degrading occupation. –2 wickedness, –**व्यवहार** *a.* following evil practices. (**–रः**) evil practice. **–शास्त्रम्** 1 a wrong doctrine. –2 a heterodox doctrine (such as that of the Bauddhas); Ms. 11. 65. **–संसर्गः** bad company. **–हेतुः** 1 a statement having exceptions (in न्याय). –2 a bad or fallacious *hetu*; See हेत्वाभास.

असतायी Wickedness.

असत्कृ 8 U. To disrespect, dishonour, not to receive hospitably.

असत्कर्मन् *a.* Of bad conduct, wicked. *n.* (**–र्म**) 1 A bad action (prohibited by the Vedas). –2 Wickedness.

असत्कारः, असत्क्रिया Disrepect, dishonour, bad or inhospitable reception.

असत्कृत *a.* 1 Not honoured, disrespected; यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि Bg. 11. 42. –2 Done from improper motives. **–तम्** bad or wicked deed. असत्कृतमवज्ञातम् Bg. 17. 22.

असत्ता 1 Non-existence. –2 Untruth. –3 Wickedness, badness.

असत्त्व *a.* 1 Without energy or strength. –2 Having no animal. –3 Having no goodness. **–त्वम्** 1 Non-existence. –2 Unreality, untruth. –3 Wickedness, badness. –4 Dust. –5 Darkness.

असत्य *a.* 1 Untrue, false; पापासः सन्तो अनृता असत्याः Rv. 4. 5. 5; असत्यमप्रतिष्ठम् Bg. 16. 8. –2 Imaginary, unreal, असत्यकण्ठार्पितबाहुबन्धना Ku. 5. 27. –3 of uncertain result: असत्यानि न युद्धानि संशयो मे न रोचते Rām. 5. 30. 35. **–त्यः** A liar. **–त्यम्** Falsehood, untruth. **–Comp.** **–वादिन्** *a.* speaking falsely, liar. **–सन्ध** *a.* not true to one's promise, false, perfidious, treacherous; °धे जने सखी पदं कारिता Ś. 4. **–सन्निभ** *a.* improbable, unlikely.

असदृश *a.* (**–शी** *f.*) 1 Dissimilar, unlike. –2 Unfit, improper, incongruous; °व्यवहारिन् behaving improperly, H. 2; °संयोगकारिन् K. 12 unworthy; मानः किमप्यसदृशं विकृतं वचस्ते Ve. 5. 3. – **Comp.** **–उपमम्** (in rhetoric) A dissimilar simile.

असद्यस् *ind.* Not immediately, after delay.

असन् *n.* Blood (used only in the declension of असृज् after acc. pl.).

असनम् Throwing, discharging, casting; as in इष्वसनम् a bow. **–नः** N. of a tree (पीतसाल) Bridelia retusa (Mar. आसणा); Rām. 2. 94. 8; निरसनैरसनैरवृथार्थता Śi. 6. 47. **–ना** Ved. A missile, an arrow. **–Comp.** **–पर्णी** N. of a tree (सातल; Mar. गोकर्णी).

असनिः One who throws &c.

असन्तति, असन्तान *a.* Having no issue, childless. **–तिः, –नः** Childlessness, failure of issue.

असंतुष्ट *a.* Discontented, displeased; असंतुष्टा द्विजा नष्टाः

असंतोषः Displeasure.

असंदिग्ध *a.* 1 Not doubtful, distinct, certain, clear. –2 Not vanished. –3 Confident, unsuspected. **–ग्धम्** *ind.* Certainly, undoubtedly.

असंदित,–न *a.* Ved. Not restrained, free. असंदिनो विसृज विष्वगुल्काः Rv. 4. 4. 2; असंदितानां संदाता Ms. 8. 342.

असन्न *a.* Ved. Without rest or repose, untiring, restless.

असंधानम् 1 Want of aim or object. –2 Disjunction.

असंधि *a.* 1 Not joined together (as words). –2 Not bound or restrained, at liberty. **–धिः** 1 Absence of *Sandhi* or euphony. –2 Want of union, connection.

असंनद्ध *a.* 1 Unarmed. –2 Pretending to knowledge, conceited (पण्डितंमन्य). –3 Proud, arrogant. –4 Born or produced.

असंनिकर्षः 1 Non-perception of objects, not bringing them to the mind. –2 Remoteness.

असंनिकृष्ट *a.* 1 Unperceived. –2 Not near, remote.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असंनिधिः, -निधानम् 1 Absence, distance. -2 Confidence.

असंनिहित *a.* 1 Not near, distant. -2 Placed in a wrong manner.

असंनिवृत्तिः *f.* Non-return; असंनिवृत्त्यै तदतीतमेव Ś. 6. 10 gone never to return; परलोकमसंनिवृत्तये R. 8. 49.

असपत्न *a.* 1 Without a rival wife. -2 Not an enemy, friendly. -3 Without enemies, not attacked; इदं तदक्रि देवा असपत्ना किलाभुवम् Rv. 10. 159. 4; अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धम् Bg. 2. 8. **-त्नम्** Undisturbed condition, peace. **-त्नी** A sort of brick (इष्टकाभेदः).

असपिण्ड *a.* Not connected by offerings of rice-balls; or not connected by blood-relationship.

असभ्य *a.* 1 Unfit for an assembly. -2 Vulgar, low, obscene, indecent (words &c.). अयं त्वसभ्यस्तव जन्मनो गृहे श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधीत् सुरेश्वर Bhāg.

असम *a.* Uneven, odd (as a number); असमशीलाः खलु मृगाः Bv. 1. 2; mean, contemptible. -2 Unequal (in space, number or dignity); असमैः समीयमानः Pt. 1. 74. -3 Unequalled, matchless, unsurpassed; समवतारसमैरसमैस्तटैः Ki. 5. 7; वाग्विशेषाणामसमः श्रोता K. 12; Ms. 10. 73. -4 Uneven, not level (as ground). **-मः** N. of Buddha. **-Comp. -इषुः, -बाणः, -सायकः** 'having an odd number of arrows', epithets of Cupid who has five arrows. **-नयन, -नेत्र, -लोचन** *a.* 'having an odd number of eyes', epithets of Śiva, who has three eyes. **-वृत्तम्** a metre in which the *gaṇas* are not the same in all lines.

असमग्र *a.* Incomplete; partial. **-ग्रम्** *ind.* Incompletely, not entirely; ततो निषङ्गादसमग्रमुद्धृतम् R. 3. 64.

असमञ्जस *a.* 1 Indistinct, unintelligible; स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते U. 4. 4; Māl. 10. 2 faltering, inarticulate and pretty prattle. -2 Unbecoming, improper; यद्यपि न कापि हानिर्द्राक्षामन्यस्य रासभे चरति। असमञ्जसमिति मत्वा तथापि तरलायते चेतः॥ Udb. -3 Absurd, nonsensical, foolish; कृतं किं वा सुपर्णस्य ते नैकेनासमञ्जसम् Bhāg. 10. 17. 7. **-सम्** Non-conformity, disparity, difference. *ind.* 1 Unbecomingly, improperly. -2 In a fluctuating or confused manner.

असमद् *f.* Ved. Non-conflict, harmony, concord.

असमद *a.* [सह मदेन गर्वेण समदः कलहः स नास्ति यत्र] Without a quarrel or opposition.

असमन *a.* 1 Of different colours or minds. -2 Going in different directions; असमना अजिरासो रघुष्यदः Rv. 1. 140. 4. -3 Uneven, unequal; असमने अध्वनि वृजिने पथि Rv. 6. 46. 13.

असमयः 1 Unseasonableness. -2 Unfit or unfavourable time; असमये मतिरुन्मिषति ध्रुवम् N. 4. 57.

असमर्थ *a.* 1 Not able or competent; अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि Bg. 12. 10. -2 Weak, feeble. -3 (In Rhet.) Powerless to convey the intended meaning, a defect of a word; यत्तदर्थे पठ्यते न च तत्रास्य शक्तिः तदसमर्थत्वम् K.P.7; *e. g.* in कुञ्जं हन्ति कृशोदरी; हन्, though read in root-books in the sense of 'going', is here powerless to convey that meaning. **-Comp. -समासः** a compound in which the conjunction of words is not as it should be; *e. g.* in अश्राद्धभोजिन्, असूर्यपश्य, अ goes not with श्राद्ध or सूर्य but with भोजिन् or पश्य; Mbh. on P. I. 1. 43.

असमवायिन् *a.* Not intimate or inherent, accidental, separable. **-Comp. -कारणम्** (In logic) an accidental cause, not inherent and intimate relation; गुणकर्ममात्रवृत्तिज्ञेयमथाप्यसमवायिहेतुत्वम् Bhāṣā. P.; यथा तन्तुसंयोगः पटस्य.

असमवेत *a.* Not classed together, incoherent; °रूपम् incoherently.

असमस्त *a.* 1 Incomplete, imperfect, partial, not whole. -2 (In gram.) Not joined in a compound, not compounded. -3 Uncollected. -4 Separate, detached, unconnected (opp. व्यस्त). **-स्तम्** An uncompounded word (the sentence showing the dissolution of a compound).

असमाति *a.* Having nothing equal, unparalleled.

असमान *a.* Unequalled, matchless; °लावण्यम् Dk. 13.

असमाप्त *a.* 1 Not completed or finished, left incomplete; असमाप्तविधिर्यतो मुनिः R. 8. 76; Ku. 4. 19. -2 Not fully acquired.

असमायुक्त *a.* Not properly disciplined; अस्ति वाहनसामर्थ्यम्। असमायुक्तस्तु सः Pratijña. 4.

असमावृत्तः, -त्तकः / **असमावर्तकः** / **असमावृत्तिकः** } A religious student who has not completed the period of his residence with his preceptor; मासिकान्नं तु योऽश्नीयादसमावर्तको द्विजः Ms. 11. 157.

असमाहार *a.* Not joined. **-रः** 1 Non-recovery of anything. -2 Disunion.

असमिध्य *ind.* Not having kindled; असमिध्य च पावकम् Ms. 2. 187.

असमीक्ष्य *ind.* Not having (properly) considered. **-Comp. -कारिन्** *a.* acting inconsiderately, imprudent, not circumspect; सर्वमिदं मम नृशंसस्य असमीक्ष्यकारिताया विजृम्भितम् Nāg. 5.

असमीचीन *a.* Erroneous, wrong; तस्माद् यस्य च दुष्टं करणं यत्र च मिथ्येति प्रत्ययः स एवासमीचीनः प्रत्ययो नान्य इति। ŚB. on MS. I. 1. 5.

असमृद्धिः *f.* Non-accomplishment, ill-success; नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः Ms. 4. 137.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असमेत *a.* Not arrived, absent; क्वचिदसमेतपरिच्छदः R. 9. 70.

असंपत्ति *a.* Unlucky, poor, miserable. **–त्तिः** *f.* 1 Ill-luck, want of success or wealth. –2 Non-accomplishment, failure; न च शोचत्यसंपत्तौ Ms. 12. 36.

असंपात *a.* Not present or at hand. **–तः** Inactivity, cessation of any work; असंपातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणाम् Rām. 3. 64. 59.

असंपूर्ण *a.* 1 Not complete, unfinished. –2 Not whole or entire. –3 Not full, partial, as the moon; चन्द्रमसंपूर्णमण्डलमिदानीम् Mu. 1. 6.

असंप्रज्ञात *a.* Not well discerned, or distinguished, a kind of समाधि (= निर्विकल्पसमाधि q. v.)

असंबद्ध *a.* 1 Unconnected, incoherent. –2 Nonsensical, absurd, unmeaning; °प्रलापिनी talking nonsense; असंबद्धः खल्वसि Mk. 9 absurd fellow; °मनोरथाः Māl. 2; °द्धं प्रलपितुं प्रवृत्तः Ratn. 2. –3 Improper, wrong; Ms. 12. 6. –4 Not closely associated, not related; असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति Ms. 8. 163. **–द्धम्** An absurd sentence, unmeaning or nonsensical speech; *e. g.* यावज्जीवमहं मौनी when uttered by some one; see अबद्ध also. **–अर्थव्यवधान** *a.* Having the interception of an irrelevant matter; तस्मान्नासम्बद्धार्थव्यवधानैकवाक्यता भवति। ŚB. on MS. 3. 1. 21.

असंबन्ध *a.* Unconnected, not relating or belonging to. परपत्नी तु या स्त्री स्यादसंबन्धा च योनितः Ms. 2. 129. **–न्धः** Non connection, absence of any relation or connection; यत्रा साध्यवदन्यस्मिन्नसंबन्ध उदाहृतः Bhāṣā. P. 68.

असंबाध *a.* 1 Not narrow, spacious, wide; असंबाधं बध्यतो मानवानाम् Av. 12. 1. 2. –2 Not crowded with people, lonely, solitary; वसन्नसंबाधशिवेऽपि देशे Ki. 3. 53. –3 Open, accessible. –4 Separated by an interval; द्विपैरसंबाधमयांबभूवे Śi. 3. 67. –5 Without pain. **–धा** N. of a metre consisting of 56 syllables. **–धम्** Ved. Open space; असंबाधे पृथिव्या उरौ लोके नि धीयस्व Av. 18. 2. 20.

असंबोधः Non-knowledge, ignorance; Mb. 12

असंभव *a.* Improbable, unlikely, inconsistent; असंभवं हेममृगस्य जन्म H. 1. 26, **–वः** 1 Non-existence; अन्यदाहुरसंभवात् Vāj. 40. 10; Iśa. Up. 13; रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः Pt. 2. 4; Śi. 16. 34. –2 Improbability, impossibility. **–वा,–वम्** An extra-ordinary event.

असंभवत् *a.* Improbable; असंभवद्घनरसा शताली परिसेविता। करं न सहते राजन् भूमिर्नवबधूरिव ॥

असंभव्य, –असंभाविन् *a.* 1 Impossible; असंभव्यं न वक्तव्यम्. –2 Incomprehensible. **–व्यम्** *ind.* In an incomprehensible or extraordinary manner, so as to prevent any restoration; प्रजां हिंसित्वा ब्राह्मणीमसंभव्यम् पराभवम् Av. 5. 18. 12.

असंभावना 1 Difficulty or impossibility of comprehending. –2 Improbability. –3 Want of respect.

असंभावनीय, –असंभाव्य *a.* 1 Impossible. –2 Inconceivable, incomprehensible. **–व्यम्** = असंभव्यम् q. v.

असंभावित *a.* Unworthy of. **–उपमा** A simile that implies impossibility.

असंभूतिः *f.* 1 Non-existence; illusion (माया): अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽसंभूतिमुपासते Vāj. 40. 9.; Iśop. 12 –2 Not being born again. –3 Undeveloped cause (प्रकृति).

असंभाष्य *a.* Unfit for conversation; असंभाष्ये साक्षिभिश्च देशे संभाषते मिथः Ms. 8. 55.

असंभृत *a.* 1 Not brought about by artificial means, not artificial, natural; असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेः Ku. 1. 31. –2 Not properly nourished.

असंभेद्य *a.* Not to be brought into contact; Mb.

असंभोज्य *a.* One with whom one ought not to eat; असंभोज्या ह्यसंयाज्या असंपाठ्याविवाहिनः Ms. 9. 238.

असंभ्रम *a.* Free from agitation, composed, cool. **–मः** Calmness, steadiness; शशंस तुल्यसत्त्वानां सैन्यघोषेऽप्यसंभ्रमम् R. 4. 72. **–मम्, असंभ्रान्तम्** Coolly.

असंमत *a.* 1 Disapproved, not allowed or permitted, not consented to; असंमतः कस्तव मुक्तिमार्गम् Ku. 3. 5. –2 Disliked, averse. –3 Dissentient, differing from. **–तः** An enemy; वृतु दोषैरसंमतान् K. P. 7. **–Comp. –आदायिन्** *a.* taking without the consent of the possessor, such as a thief. सुरापोऽसंमतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पगः। तपसा तरते... Mb. 13. 122. 9.

असंमतिः *f.* 1 Dissent, difference of opinion, disagreement, –2 Disapproval; dislike, aversion. –3 Dishonour; प्रणाय्योऽसंमतौ P. III. 1. 128.

असंमानः Disrespect, disgrace.

असंमित *a.* Not limited, immense.

असंमुख *a.* Having the face turned away from; Ks.

असंमूढ *a.* Not infatuated, undeluded. –2 Steady, composed. स्थिरबुद्धिरसंमूढः Bg. 5. 20; 10. 3; 15. 19.

असंमोहः 1 Absence of infatuation; बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः Bg. 10. 4. –2 Steadiness, composure, coolness. –3 Real knowledge, true insight (into a thing).

असंमृष्ट *a.* Ved. 1 Not blended or united together. –2 Without any hurt, uninjured, safe. –3 Not cleansed असंमृष्टो जायसे मात्रोः शुचिः; Rv. 5. 11. 3.

असम्यञ्च् *a.* (**–मीची** *f.*) 1 Bad, improper, incorrect. –2 Imperfect, incomplete. **–Comp. –कारिन्** *a.* 1 inexpert, incompetent. –2 ill-conducted, profligate. –3 Acting improperly; Ms. 9. 259. **–प्रयोगः** Incorrect application.

असरुः [सरति सृ–उन् न. त.] N. of a medicinal plant Blumea Lacera (Mar. काकडाशिंगी).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असर्व *a.* Not all; °वीर *a.* Ved. not having all one's men collected. असर्ववीरधरत् प्रजुतो द्वेष्यः Av. 9. 2. 14.

असलम् [अस्यते क्षिप्यतेऽनेन; अस् + कलच्] 1 Iron. -2 A Mantra used in discharging a missile. -3 Arms.

असवर्ण *a.* 1 Of a different caste or tribe: अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1. -2 Not homogeneous.

असव्य *a.* Not-left (*i. e.* right).

असश्चत् *a.* Ved. 1 Not disposed to go, not going: अस्य प्रजावती गृहेऽसश्चन्ती दिवे दिवे Rv. 6. 31. 4. -2 Unceasing, inexhaustible, not drying up. -3 Not closed up, not defeated or overcome, untouched (as by any one attempting to enter a door).

अससत् *a.* Ved. Not sleeping, watchful, wakeful: अग्ने रेजन्ते अससन्तो अजराः Rv. 1. 143. 3.

असह *a.* 1 Not enduring, intolerant, impatient of: काल्क्षेपासहः Ks. 9. 37. -2 Unable to bear, support, or endure: oft. with gen. of object, कुसुमपातस्यासहं शरीरम् K. 250; सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य Mu. 4. 13; असहतरा कुचकुम्भयोर्भरस्य Śi. 7. 48; 10. 81; Ki. 7. 7. -हम् The middle of the breast.

असहन *a.* Not enduring, intolerant, impatient, envious, jealous, असहना खलु सा। दुराग्रहश्चास्याः प्रणयः V. 4; Me. 54 (v. l.), प्रिया मुख्यस्य ध्रुवमसहना जीवितमसौ Ratn. 3. 15; Śi. 15. 30. -नः An enemy. -नम् Intolerance, impatience; jealousy परगुणासहनम् = असूया.

असहनीय }
असहितव्य } *a.* 1 Unbearable, insufferable, intolerable: (ददर्श) तदपारमसह्यं च वानराणां महाबलम्
असह्य } Rām. 6. 26. 7; R. 18. 25. नववैधव्यमसह्यवेदनम् Ku. 4. 1. -2 Impracticable, impossible (असह्यं द्रष्टुं = invisible). -Comp. -पीड *a.* Causing intolerable pain: असह्यपीडं भगवन्नृणमन्त्यमवेहि मे R. 1. 71.

असहमान *a.* Impatient.

असहिष्णु *a.* 1 Impatient, unenduring, envious or jealous of: as in परसुखासहिष्णुः. -2 Quarrelsome: °ता impatience, envy: सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता Bh. 2. 52.

असहाय *a.* 1 Friendless, lonely, solitary: एकमसहायमपारम् P. V. 1. 113 Com. -2 Without companions or assistants: Ms. 7. 30. अपि असुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम्। विशेषतोऽसहायेन किं नु राज्यं महोदयम् ॥ 55; °ता, -त्वम् loneliness, solitude: Ms. 6. 44; °वत् without companions, friendless: एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् Ms. 6. 42.

असहित *a.* Unassociated, unaccompanied.

असाक्षात् *ind.* 1 Not before the eyes, invisibly, imperceptibly. -2 Not present (used adjectively). -3 Indirectly. -Comp. -कारः absence; non-perception.

असाक्षिक *a.* (-की *f.*) 1 Having no witness, unattested, unwitnessed: असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः Ms. 8. 109. -2 Without a ruler. -Comp. -हत *a.* Beaten (in law) without witness: Y. 2. 212.

असाक्षिन् *a.* 1 Not an eye-witness. Y. 2. 71. -2 One whose evidence is not admissible (in law). -3 One who is disqualified to attest a legal document.

असाक्ष्यम् Want of evidence.

असाद *a.* Ved. Not sitting; having no seat; Not mounted (on horse-back); असादा ये च सादिनः Av. 11. 10. 24. -2 Not becoming tired, unwearied; Raj. T.

असाधन *a.* Without means, destitute of resources, materials, or instruments; Pt. 2. 1. -नम् 1 Non-accomplishment. -2 Not proving or establishing.

असाधनीय, असाध्य *a.* 1 Not to be accomplished or completed, not proper, easy, or capable of being accomplished; नास्ति असाध्यं नाम मनोभुवः K. 157. -2 Not capable of being proved; (see com. on Y. 2. 6.) -3 Incurable, irremediable (as a disease or patient); असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा Śi. 2. 84; असाध्य इति वैद्येनातुर इव V. 3; Mv. 4. 23; भिषजामसाध्यम R. 8. 93. -4 Not to be overpowered or mastered.

असाधारण *a.* 1 Not common, peculiar, special, specific. -2 (In logic) Existing neither in सपक्ष or विपक्ष as a *hetu*; यस्तूभयस्माद् व्यावृत्तः स त्वसाधारणो मतः -3 Not to be claimed by anyone else, exclusively belonging to one (as wealth &c.); पिता पुत्रान्तरेष्वपि साधारणो माता त्वसाधारणी Mita. -णः A fallacy or हेत्वाभास in Logic; one of the three kinds of अनैकान्तिक q. v. -णम् Speciality, special property.

असाधु *a.* Not good, bad, distasteful, unpleasant; अतोऽर्हसि क्षन्तुमसाधु साधु वा Ki. 1. 4. -2 Wicked. -3 Ill-behaved (with loc.); असाधुर्मातरि Sk., असाधुः पितरि Mbh. 2. 3. 36 -4 Corrupt, not properly formed or *Sanskrit* (as a word); यथा गोणीशब्दः सास्नादिमति असाधुः Bhartṛi. Mbh. Dīpikā -ध्वी An unchaste woman. °ता, -त्वम् Wickedness. -Comp. -वृत्ता an unchaste woman.

असान्निध्यम् Non-nearness, Absence: असान्निध्यं कथं कृष्ण तवासीद् वृष्णिनन्दन Mb. 3. 14. 1.

असामञ्जस्यम् 1 Incorrectness. -2 Impropriety.

असामयिक *a.* (-की *f.*) Inopportune, unseasonable; क्रियमाणमसामयिकं विदन्वतां मनसः क्षोभमुपात्तरंहसः Ki. 2. 40.

असामान्य *a.* 1 Not common, peculiar, exclusive, sole; रामं सीतापरित्यागादसामान्यपतिं भुवः R. 15. 39. -2 Extraordinary. -न्यम् A peculiar or special property.

असामि *a.* Ved. Not half, whole, complete. -मि *ind.* Completely, fully. -Comp. -शवस् *a.* Having complete strength; अर्हन्तो ये सुदानवो नरो असामिशवसः Rv. 5. 52. 5.

असांप्रत *a.* Unfit, unbecoming, improper; अनाचक्षाणयाऽसांप्रतं कृतम् M. 5. -तम् *ind.* Improprely, unfitly; oft. used with an adjectival force = असांप्रत; विपत्क्षोऽपि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् Ku. 2. 55; संप्रत्यसांप्रतं वक्तुमुक्ते मुसलपाणिना Śi. 2. 71. R. 8. 61; Pt. 1. 245.

असांप्रतिकता *f.* Improper behaviour; B. R.

असांप्रदायिक *a.* Not traditional, not sanctioned by the tradition. U.

असाम्यम् 1 Difference, dissimilarity; Mb. 2. -2 Unsuitableness (in medicine or diet).

असार *a.* [न. ब.] 1 Sapless, insipid. -2 (*a*) Without essence, useless; असारः खलु संसारः Udb.; (*b*) worthless, unsubstantial, without strength, stuff or value, deprived of its essence; असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनम् Mal. 5. 30; U. 1; असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् Dharm. 12, 13; तत्संसारमसारमेव निखिलं बुद्ध्वा बुधा बोधकाः Bh. 3. 146. -3 Vain, unprofitable; Pt. 1. 28. -4 Weak, feeble, infirm, fragile; श्रुतिपथमसारम् Mu. 6. 14; बहूनामप्यसाराणां संहतिः कार्यसाधिका (समवायो हि दुर्जयः) Pt. 1. 331; Śi. 2. 50. -5 Poor; Dk. 40. -6 With no enthusiasm, not ready; सुयुद्धकामुकं सारमसारं विपरीतकम् । Śukra. 4. 872. -रः,-रम् 1 Unessential or unimportant portion: कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् H. 3. 82. -2 N. of a tree (एरण्ड). -3 Aloe wood. (Mar. अगरु).

असारता 1 Saplessness. -2 Worthlessness; आर्थैः स्वीकरणात्सिद्धा रक्षमाणाऽप्यसारताम् Y. 2. 60. -3 Unsubstantial nature; transitory or frail state; स्थिरगिमां देहभूतामसारताम् R. 8. 51.

असावधान *a.* Careless, inadvertent.

असाहसम् Absence of violence, gentleness.

असाहसिक *a.* Not acting boldly or inconsiderately; न महास्मि साहसमसाहसिकी Śi. 9. 59.

असिः [अस्यते क्षिप्यते; अस्-इन् Uṇ. 4. 139] 1 A sword -2 A knife used for killing animals. -3 [अस्यति सेवनेन पापानि] N. of a river to the south of Benares. -4 Breath (श्वास). -सि *ind.* The 2nd pers. sing. of the present of अस् to be, used as an indeclinable in the sense of 'त्वम्' thou; as in कृतवानसि विप्रियं न मे Ku. 4. 7 (where however असि may be taken as a verb). -Comp. -असि *ind.* sword against sword. -गण्डः a small pillow for the cheeks; (असिः क्षिप्तो गण्डो यत्र Tv.). -चर्या exercise or practice of arms; Mb. 1. -जीविन् *a.* one who earns his livelihood by means of swords, a soldier fighting for wages. -दंष्ट्रः, दंष्ट्रकः the marine monster *makara* or crocodile (painted on the banner of Kāmadeva). -दन्तः a crocodile. -धारा the edge of a sword; सुरगज इव दन्तैर्भग्नदैत्यासिधारैः R. 10. 86, 41. -धाराव्रतम् [असिधारायां स्थितिरिव दुष्करं व्रतम्] 1 (according to some) the vow of standing on the edge of a sword; (according to others) the vow of keeping constant company with a young wife and yet steadily resisting the temptation of sexual intercourse with her; यत्रैकशयनस्थापि प्रमदा नोपभुज्यते । असिधाराव्रतं नाम वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥ or शयने मध्ये खड्गं विधाय स्त्रीपुंसौ यत्र ब्रह्मचर्येण स्वपतस्तत्; or युवा युवत्या सार्धं यन्मुग्धभर्तृवदाचरेत् । अन्तर्निवृत्तसङ्गः स्यादसिधाराव्रतं हि तत् Yādava. -2 (hence fig.) any hopelessly difficult task; सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् Bh. 2. 28, 64; असिधाराव्रतमिदं यदरिणा सह संवासः Pt. 3. -धावः, -धावकः an armourer, furbisher. वाद्यविद्याविदश्चाश्च लुब्धकाश्चासिधावकाः । Śiva. B. 31. 21. -धेनुः, -धेनुका [असिर्धेनुरिव यस्याः वा कप् or असेर्धेनुका (धेनुशब्देन स्त्रीवाचकत्वं संदृश्यते)] a knife; Vikr. 4. 69; cf. स्यात्छुरी चासिपुत्री च छुरिका चासिधेनुका । Ak. 2. 8. 92. -पत्र *a.* having sword-shaped leaves; जातं तमालमन्यसिपत्रवृक्षम् R. 14. 48. (-त्रः) 1 the sugar-cane. -2 a kind of tree which grows in the lower world. (Mar. तिधारी निवडुंग.) -3 a hell paved with swords. (-त्रम्) 1 the blade of a sword. -2 a sheath, a scabbard. °वनम् a hell where the trees have leaves as sharp as swords. असिपत्रवनं चैव निशितं क्षुरसंवृतम् (ददर्श) Mb. 18. 2. 23; असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च । Ms. 4. 90; -पत्रकः 1 a sugar-cane. -2 white दर्भ grass, Bhāg. 5. 26. 7. -पथः, -थम् the course of the breath. -पुच्छः, -पुच्छकः the Gangetic porpoise; see शिशुमार. -पुत्रिका, -पुत्री a kinfe (असेः पुत्रीव). -मेदः [असिरिव तीक्ष्णो मेदो निर्यासो यस्य] the fetid *Khadira*. (विट्खदिर; Mar. शेण्याखैर). -लता the blade of a sword; दधुरुल्लसितासिलताश्रिताः Śi. 6. 51. -हत्य *a.* to be killed with a sword. (-त्यम्) fighting with knives or swords. -हस्तः killing by right hand sword; (असिहस्तो दक्षिणबाहुविभ्रान्तच्छेदः । इति नीलकण्ठटीका); असिहस्तापहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत Mb. 6. 90. 45 -हेतिः [असिर्हेतिः साधनमस्य] a swordsman.

असिकम् The part of the face between the underlip and the chin.

असिक्नी [सिता केशादौ शुभ्रा जरती, तद्भिन्ना अवृद्धा, असित तत्कारस्य ङीप् न P. IV. 1. 39 छन्दसि क्नमेके Vārt.] 1 A young maidservant of the harem. -2 Night (Nir.). -3 N. of a river in the Punjab, mentioned along with others in the line, इमं मे गङ्गे यमुने...असिक्न्या मरुद्वृधे...&c. Rv. 10. 75. 5; कर्रीषिणीमसिक्नीं च कुशवीरां महानदीम् Mb. 6. 9. 23. *a.* black; त्वद् भिया विश आयन्नसिक्नीः Rv. 7. 5. 3. असिक्न्यस्योषधे Mbh. on 4. 1. 39.

असिक्निका A young woman-servant; गतो गणस्तूर्णमसिक्निकानाम् Kāśi. on P. IV. 1. 39.

असित *a.* 1 Unbound (Ved). -2 [न सितः शुभ्रः] Not white, black, dark-blue, dark-coloured; असिता मोहरजनी Śānti. 3. 4; Y. 3. 166; °लोचना, °नयना &c. -तः 1 The dark or blue colour; the dark fortnight of lunar month. -3 N. of the planet Saturn. -4 A black snake. -5 N. of the sage देवल; असितो देवलो व्यासः Bg. 10. 13. -6 N. of a being presiding over darkness and magic. -7 N. of Kriṣṇa; विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः Mb. 7. 146. 44. -ता 1 The Indigo plant. -2 A girl attending upon the harem (whose hair is not whitened by age); see असिक्नी. -3 The river Yamunā. -4 N. of a daughter of Vīraṇa and wife of Dakṣa. -5 N. of the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

river. Akesines (चन्द्रभागा) in the Punjab; Rv. 8. 20. 25. –Comp. –अञ्जनी The black cotton plant. –अम्बुजम्, –उत्पलम् the blue lotus. –अर्चिस् m. fire. –अश्मन् m. –उपलः a dark-blue stone; lapis lazuli, निलयेषु नक्तमसिताश्मनां चयैः Śi. 13. 54; Ki. 16. 38. –केशा a woman having black hair. –केशान्त a. having black locks of hair. –गिरिः, –नगः 'the blue mountain'; N. of a mountain. असितगिरिसमं स्यात् कज्जलं सिन्धुपात्रे । शिवमहिम्नस्तोत्र of पुष्पदन्ताचार्य, and Dr. Gode's papers Vol. III. असितनगनितम्बश्यामभासां घनानाम् Ki. –ग्रीव a. having a black neck. Vāj. 23. 13. (–वः) 1 fire. –2 A peacock; प्रावृषीवासितग्रीवो मज्जेत निशि निर्जने । मायूरेण गुणेनैव स्त्रीभिश्चाविक्षितश्चरेत् Mb. 12. 120. 13. –ज्ञु a. (for °जानु) having black knees. Av. 12. 1. 21. –अभ्रशेखरः N. of a Buddha. –नयनम् a. black-eyed; मा कौलीनादसितनयने मय्यविश्वासिनी भूः Me. 114. –पक्षः the dark fortnight; दुर्दिवसेऽसितपक्षे दुःसंचारासु नगरवीथीषु Pt. 1. 173. –फलम् the sweet cocoanut. –भ्रू a. having black eyelids. –मृगः the black antelope. –यवन = कालयवन q. v. गुरुकोपरुद्धपदमापदासितयवनस्य रौद्रताम् Śi. 15. 56.

असिद्ध a. 1 Not accomplished. –2 Imperfect, incomplete. –3 Unproved. –4 Unripe, raw, uncooked. –5 Not derivable by inference. –6 (in grammar) non-effective; inoperative (as a rule), not effected; as good as not effected i. e. null and void (as the operation of such a rule) पूर्वत्रासिद्धम् P. VIII. 2. 1. –द्धः A fallacious hetu; one of the five principal divisions of हेत्वाभास or fallacies. It is of three kinds:- (1) आश्रयासिद्ध where the existence of any such locality (आश्रय) as that where the property is said to reside, is not estabished; as 'गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात्', (2) स्वरूपासिद्ध where the nature (स्वरूप) alleged does not really reside in the subject (पक्ष); as शब्दो गुणः चाक्षुषत्वात्; and (3) व्याप्यत्वासिद्ध where the alleged invariableness of concomitance is not real (the साध्यत्व not residing in साध्य); as पर्वतो वह्निमान् काञ्चनमयधूमात्. –Comp. –अन्तः Not an incontestable dogma; Suśr. –अर्थ a. one who has not effected his aim; Rām. 3.

असिद्धिः f. 1 Imperfect accomplishment, failure; सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा Bg. 2. 48; 4. 22. –2 Want of ripeness. –3 Non-accomplishment (in Yoga Phil.). –4 (In logic) Conclusion not warranted by the premises. –5 Want of resolution.

असिन्व a. Ved. Insatiable. असिन्वं वव्रं मह्यादुग्रः Rv. 5. 32. 8.

असिरः [अस् क्षेपे किरच्] 1 A beam, a ray; यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते Rv. 9. 76. 4. –2 An arrow, a bolt.

असी N. of a river (near Banaras); see असि.

असुः [अस्यते क्षिप्यते अस्-उन् Uṇ 1. 10; cf. Nir.; स हि अस्तः शरीरे भवति तस्य तत्र नित्यमवस्थानम्] 1 Breath; मीनगन्ध्यसुगन्धेन कुर्वन्ती मार्गदूषणम् Bhāg. 6. 13. 13; life, spiritual life; Rv. 15. 10. 1. –2 life of departed spirits. –3 Water. –4 Heat. –5 (pl.) (a) The five vital breaths or life-winds in the body; असुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषितः Ki. 2. 19; परीक्षितं दुर्लभानसून् प्रापितवान् K. 175; Bh. 2. 110; (b) wisdom (प्रज्ञा Nir.). –6 The time taken in pronouncing 10 long syllables. –7 A sixth part of a pala q. v. n. (–सु) 1 Reflection, thought. –2 Heart, mind. –3 Grief. –Comp. –तृप् (प) –भर a. Enjoying one's life, devoted to worldly pleasures; मातरं पितरं भ्रातॄन्सर्वांश्च सुहृदस्तथा । घ्नन्ति ह्यसुतृपो लुब्धा राजानः प्रायशो भुवि Bhāg. 10. 1. 67. –धारणम्, –णा sustenance of life, life, existence. –नीतः the lord of spirits; इमौ युनज्मि ते वह्नी असुनीताय वोढवे Av. 18. 2. 56. (–तम्) the world of spirits. –नीतिः f. the life or the spirits (personified as a female deity invoked for the preservation of life); असुनीते मनो अस्मासु धारय Rv. 10. 59. 5. –भङ्गः 1 destruction or loss of life; मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् Bh. 2. 28. –2 danger or fear about life. –भृत् m. a living being, a creature. –सम a. as dear as life, dearly loved. (–मः) a husband, lover; मुहुरसुसममाघ्नन्तं नितान्तम् Śi. 7. 17.

असुमत् a. Living, breathing. m. 1 A living being; सततमसुमतामगम्यरूपाः Śi. 4. 20. –2 Life, the principle of vitality.

असुख a. Unhappy, sorrowful. अनित्यमसुखं लोकम् Bg. 9. 33 –2 Not easy (to obtain), difficult श्रेयांसि लब्धुमसुखानि विनान्तरायैः Ki. 5. 49. –खम् Sorrow, pain, affliction; असुखं दर्शितं विकारेण M. 4. –Comp. –आवह a. pained with grief. –आविष्ट a. afflicted with grief or pain, causing great pain. –उदय a. causing or ending in unhappiness; न कर्म निष्फलं कुर्यान्नायत्यामसुखोदयम् Ms. 4. 70. –उदर्क a. productive of or ending in unhappiness; तद्वत्यसुखोदर्कं जीवनश्च मृतस्य च Ms. 11. 10. –जीविका an unhappy life.

असुखिन् a. Unhappy, sorrowful.

असुगन्ध a. Not fragrant. –न्धः a. bad smell.

असुत a. 1 Childless. –2 Ved. Not pressed out, not cleared or purified (as the Soma juice).

असुन्व [सु अभिषवे बा॰ श. न. त.] Not pressing out the Soma juice. असुन्वामिन्द्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः Rv. 8. 14. 15.

असुतर a. Not to be easily passed, see दुस्तरमनतमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम् Ki. 5. 18.

असुतृप् a. Insatiable; असुतृप उक्थशासश्चरन्ति Rv. 10. 82. 7. –पः A servant of Yama, messenger of death. See असु.

असुन्दर a. Not beautiful, or good or right; improper. किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् Subhāṣ.

असुप्त a. Not asleep; असुप्तः सुप्तानाभिचाकशीति Bri. Up. 4. 3. 11. °दृश not closing the eyes in sleep.

असुम्न a. Ved. Contrary, adverse.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असुर *a.* [असु-र Uṇ. 1. 42] 1 Living, alive, spiritual. -2 An epithet of the Supreme Spirit or Varuṇa. -3 Incorporeal, super-human, divine. -**रः** [According to Nir. अ सुरताः स्थानेषु न सुष्ठु रताः स्थानेषु चपला इत्यर्थः ; or अस्ताः प्रच्याविता देवैः स्थानेभ्यः or from असु ; असुः प्राणः तेन तद्वन्तो भवन्ति रो मत्वर्थे ; or सोऽदेवानसृजत तत्सुराणां सुरत्वम्, असोः असुरानसृजत तदसुराणामसुरत्वम् ; सोः = प्रशस्तादात्मनः प्रदेशात्] 1 An evil spirit, a demon; the chief of the evil spirits; त्रकद्रसो असुरस्य वीरान् Rv. 2. 30. 4. the Rām. thus accounts for the name:--- सुराप्रतिग्रहाद्देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः । अप्रतिग्रहणात्तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा ॥ [In the oldest parts of the Rigveda the term *Asura* is used for the Supreme Spirit and in the sense of 'god', 'divine'; it was applied to several of the chief deities such as Indra, Agni, and especially Varuṇa. It afterwards acquired an entirely opposite meaning, and came to signify a demon or an enemy of the gods. The Brāhmaṇas state that Prajāpati created *Asuras* with the breath (*Asu*); particularly from the lower breath. The Vāyu P. says that Asuras were first produced as sons from Prajāpati's groin; cf. also Nir. above]. -2 A general name for the enemies of gods, Daityas and Dānavas, distinguished from Rākṣasas descended from Pulastya; कानीयसा एव देवा ज्यायसा असुराः Bri. Up. 1. 3. 1. Bg 11. 22. -3 A ghost or spectre. -4 The sun (said to be from अस् to shine). -5 An elephant. -6 An epithet of Rāhu. -7 A cloud. -8 N. of a warrior tribe. -**रा** 1 Night. -2 A zodiacal sign. -3 A prostitute. -**री** 1 A female demon, wife of an Asura. -2 N. of the plant Sinapis Racemosa Roxb. (Mar. काळी मोहरी). -**Comp.** -**अधिपः**, -**इन्द्रः**, -**राज्**, -**जः** 1 the lord of the Asuras. -2 an epithet of Bali, grandson of Prahlāda; यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः Rām. 1. 29. 6. -**आचार्यः**, -**गुरुः** 1 N. of the preceptor of the Asuras, Sukrāchārya. -2 the planet Venus. -**आह्वम्** bell-metal. -**क्षयण**, -**क्षिति** *a.* destroying the Asuras; असुरक्षयणं वधं त्रिषन्धि दिव्याश्रयन् Av. 11. 10. 10; यमबध्नाद् बृहस्पतिर्देवेभ्यो असुरक्षितिम् Av. 10. 6. 22. -**गुरुः** 1 The planet Venus (शुक्र). -2 Śukrāchārya. -**द्रुह** 'Enemy of the Asuras', a god; पुरः क्षिप्रान्ति सोमं हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम् Śi. 2. 35. -**द्विष्** *m.* an enemy of the Asuras, *i. e.* a god. -**माया** demoniacal magic; येना श्रवस्यवश्चरथ देवा इवासुरमायया Av. 3. 9. 4. -**रक्षस्** *n.* (pl.) the Asuras and Rākṣasas. (-**सम्**) a demoniacal being partaking of the qualities of both the classes. -**रिपुः**, -**सूदनः** 'destroyer of Asuras', an epithet of Viṣṇu; भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन Rām. 1. 29. 17. -**हन्** *m.* 1 One who destroys the Asuras, an epithet of Agni, Indra &c. -2 N. of Viṣṇu.

असुर्य *a.* [असुराय हितः गवा॰ यत्] 1 Incorporeal, spiritual, divine. -2 Demoniacal, belonging to the Asuras or sprung from them (असुरस्य स्वम् P. IV. 4. 123). -**र्यम्** 1 The water of the clouds. -2 Spirituality, divine nature. -3 The collective body of spiritual beings. -**र्यः** The Supreme Spirit; अपां नपादसुर्यस्य मह्ना Rv. 2.35.2.

असुरत्वम् Spirituality, supernatural or divine nature; महद् देवानामसुरत्वमेकम् Rv. 3. 55. 1.

असुरक्ष *a.* Difficult to guard or preserve; perishable; असुरक्षा हि बहुच्छलाः श्रियः Ki. 3. 29.

असुरसा [न सुष्ठु रसो यस्याः] N. of a plant; a variety of तुलसी.

असुलभ *a.* Not easily attainable, difficult to secure; असुलभा सकलेन्दुमुखी च सा V. 2. 9. (v. l. न सुलभा॰)

असुषिर *a.* Not hollow.

असुष्व *a.* [सु-बा॰ कि द्वित्वम् न. त. Tv.] Not pressing out the Soma juice, irreligious, wicked. See असुत.

असुसूः [असून् प्राणान् सुवति सू-क्विप्] An arrow; स सासिः सासुसूः सासो येयायेयायवायवः Ki. 15. 5.

असुस्थ *a.* Unwell, indisposed; °ता indisposition, sickness.

असुहृद् *m.* An enemy; शलभतां लभतामसुहृद्गणः Śi. 2. 117.

असू *a.* Not bringing forth, barren (as a cow).

असूक *a.* See असूयक.

असूत, असूतिक *a.* One who has not brought forth, barren; असूतिका रामायण्यपचित् प्र पतिष्यति Av. 6. 83. 3.

असूतजरती (a Woman) who grows old without having brought forth a child; P. VI. 2. 42.

असूतिः *f.* 1 Non-production, barrenness. -2 Obstruction, removal; तपसां सूतिरसूतिरापदाम् Ki. 2. 56.

असूक्षणम् [सूक्ष्-आदरे ल्युट्, न. त.] Disrespect; also in the same sense, असुक्षणम्, असुर्क्षणम्, असूर्क्षणम्, अस्तर्क्षणम्.

असूय *a.* Grumbling at, displeased with; Mb. 13.

असूयति Den. P. (P. III. 1. 27) 1 To envy, to be jealous of; कथं चित्रगतो भर्ता मयाऽसूयितः M. 4. -2 To detract from; murmur, grumble at, be displeased with, scorn, be discontented with or angry with (with dat. of person or thing); असूयन्ति सचिवोपदेशाय K. 108; असूयन्ति मह्यं प्रकृतयः V. 4; न्यसनाय ससौरभस्य कस्तरुसूनस्य शिरस्यसूयति Śi. 16. 20; श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः Bg. 3. 31; sometimes with acc.; असूयन्ति हि राजानो जनाननृतवादिनः -*Caus.* To cause to murmur at.

असूयक *a.* [असूय्-ण्वुल् P. III. 2. 146] 1 Envious, detracting, calumnious. -2 Discontented, displeased. -**कः** A detractor, an envious man; असूयकायानृणवे Nir. 2. 4; असूयकाय मां मा दाः Ms. 2. 114; Śānti. 3. 7; V. 1. 28.

असूयनम् 1 Detraction, calumny. -2 Envy, jealousy.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असूया 1 Envy, intolerance, jealousy (of the happiness of others); क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः P. I. 4. 37; III. 1. 28; VIII. 1. 8. सासूयम् enviously. -2 Calumny, detraction (of the merits of others); असूया परगुणेषु दोषाविष्करणम् Sk. (= दोषारोपो गुणेष्वपि Ak.); Ms. 7. 48; R. 4. 23. -3 Anger, indignation; वधूरसूयाकुटिलं ददर्श R. 6. 82; सासूयमुक्ता सखी S. 2. 2.

असूयित् a. Envious, detracting.

असूयुः 1 Envious, jealous. -2 Displeased.

असूर a. Ved. Devoid of praise or worship; असूरेः सन्ति सूरयः Rv. 8. 10. 4. (स्तोत्ररहित). ind. In the night. **-रम्** Ved. Absence of a person to extract the Soma juice; a place devoid of praise.

असूर्त a. 1 Not moving (अप्रेरित) -2 unilluminated, dark. -3 unvisited, unknown, remote. असूर्तं रजो अप्ययुस्ते यन्त्वधमं तमः Av. 10. 3. 9; असूर्तरजसो नाम धर्मारण्यं महामतिः Rām. 1. 32. 7.

असूर्य a. Sunless; असूर्ये तमसि वावृधानम् Rv. 5. 32. 6. -ind. At night. **-Comp. -ग** a. not entering into the Sun, i. e. not set; ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसम्पदम् R. 3. 13; (रविणास्तमयो योगो वियोगस्तद्वयो भवेत्).

असूर्यपश्य a. [सूर्यमपि न पश्यति दृश् खश् मुम् च P. III. 2. 36] Not seeing even the sun; said of the wives of a king who, being shut up in the harem, have no opportunity of seeing the sun; असूर्यपश्या राजदाराः Sk. असूर्यपश्यान्यपहाय सुलभान्यदसमभवनान्यरण्यानीभाजामतिपतति भाग्यं किल गिरः Vis. Guṇa. 209. **-श्या** A chaste and loyal wife. असूर्यपश्यया मूर्च्छा हृता, तां मृगयामहे Bk. 6. 98, cf. also Śiva. B. 6. 91.

असृज् n. [न सृज्यते इतररागवत् संसृज्यते सहजत्वात् न-सृज्-क्विन् Tv.] 1 Blood; भूम्या असुरसृगात्मा क्व स्वित् Rv. 1. 164. 4. -2 The planet Mars. -3 Saffron. m. N. of the 16th of the 27 Yogas; धर्ता कुरूपः कुमतिर्दुरात्मा विदेशगामी रुधिरप्रकोपः महाप्रलोभी पुरुषो बलीयानसृक्प्रसूतौ किल यस्य जन्तोः॥ Śabdak. **-Comp. -करः** [असृक् शोणितं करोति कृ-ट] the essence of the body; lymph, serum; (the process of रस turning into blood &c., is thus described by Suśr.:--रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदः प्रजायते। मेदसोऽस्थि ततो मज्जा मज्ज्ञः शुक्रस्य संभवः). **-ग्रहः** Mars. Bri. S. **-दरः** an irregular or excessive menstruation, menorrhagia. **-दोहः** shedding blood. **-धरा** the skin. **-धारा** 1 a stream of blood. -2 the skin. **-पः, -पाः** 'a blood-drinker', a Rākṣasa. **-पातः** the falling of blood; कुच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते Y. 3. 292 (pl.) drops of blood; यथा नयत्यसृक्पातैर्मृगस्य मृगयुः पदम् Ms. 8. 44. **-वन्** a. Ved. drinking blood; अरायमसृक्पावानं यश्च स्फाति जिहीर्षति Av. 2. 25. 3. **-वहा** a blood-vessel; pulse. **-विमोक्षणम्** blood-letting, bleeding. **-श्रा (स्रा) वः** bleeding.

असृपाटः, -टी [असृजः पाटी परिपाटी पृषो०] A stream of blood.

असृणि -णी a. Unrestrained (as by a goad); मनोवीर्यवरोसिक्तमसृण्यमकुतोभयम् Bhāg. 3. 17. 22.

असृष्ट a. 1 Uncreated. -2 Continued. -3 Unpresented or undistributed. **-Comp. -अन्न** a. one who does not distribute food; विधिहीनमसृष्टान्नम् Bg. 17. 13.

असेचन, -नक a. That on which one cannot look enough, charming, lovely; नयनयुगासेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् S. D.

असेन्य a. Ved. 1 Not befitting an army. -2 Not striking; असेन्या वः पणयो वचांसि Rv. 10. 108. 6.

असेवन a. 1 Not serving, disregarding. -2 Not following or practising, shunning. **-नम्** Disregard, disobedience, inattention.

असेवित a. Neglected; disused, abstained from. **-Comp. -ईश्वर** or °द्वार a. not waiting at the doors of the rich or great. H.

असेवा 1 Not following or practising; न तथैतानि शक्यन्ते संनियन्तुमसेवया Ms. 2.96. -2 Disregard, inattention.

असोढ a. Not to be endured.

असौनामन् a. Ved. Having such and such a name. असौ नामायमिदं रूपः Bri. Up. 1. 4. 7.

असौम्य a. Not lovely, ugly, disagreeable; °कृत् a. Troublesome; ममापि सोऽपराध्नोति यो युष्माकमसौम्यकृत् Mb. 8. 33. 41. °स्वर a. having a bad or croaking voice.

असौष्ठव a. 1 Devoid of beauty or loveliness, not in good trim; शरीरमसौष्ठवम् Māl. 1. 17. -2 Ugly, deformed. **-वम्** Worthlessness, absence of merit. -2 Deformity, ugliness.

अस्कन्न a. 1 Not split. अस्कन्नमद्य देवेभ्यऽआज्यं Vaj. 2. 8. -2 Not poured out or effused. -3 Not sprinkled, not covered (as a cow). -4 Permanent, durable.

अस्कन्दित a. Not split; not gone, not attacked; °व्रत true to one's vow.

अस्कृधोयु a. Not short or deficient, abundant, uninterrupted (अविच्छिन्न Say.); अस्मेधत्तं यदसदस्कृधोयु Rv. 7. 53. 3; 6. 67. 11.

अस्खलित a. 1 Unshaken, unyielding, firm, permanent. -2 unhurt, sound and safe; °भ्रातृशतः Ve. 5. -3 Not stumbling or slipping, undeviating, careful; स मे निरायास्खलितोपचाराम् R. 5. 20; °प्रयाण a. with unfaltering steps, not stumbling in gait.

अस्त, अस्तु &c, see under अस्.

अस्तब्ध a. 1 Not firm or self-possessed, confused; -2 Not tired, moving, agile (as a bird); Rām. 3. -3 Not arrogant or obstinate; modest; Mb. 5, 12, °त्वम् want of self-possession, confusion.

अस्तक्षणम् = असृक्षणम् q. v.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अस्ताघ *a.* Very deep.

अस्तिकः N. of a sage whose intercession saved the serpents from being burnt down in the sacrificial fire of Janamejaya.

अस्तृत *a.* Ved. Not overcome, invincible यास इत्था महाँ अस्यमित्रसाहो अस्तृतः Av. 1. 20. 4. °यज्वन् *a.* Ved. sacrificing untiringly; इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः Rv. 8. 53. 1.

अस्तेयम् Not stealing.

अस्तोक *a.* Not slight or little.

अस्तोभ *a.* Without having superfluous words; अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः; Without stoppage or pause.

अस्त्यानम् Reproach, blame. -2 Disregard.

अस्त्रम् [अस्यते क्षिप्यते अस् ष्ट्रन् Uṇ. 4. 158.] 1 A missile; a weapon in general; प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् R. 2. 34; प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावात् 2. 41; 3. 58; अशिक्षतास्त्रं पितुरेव R. 3. 31 the science of missiles. महर्षेरग्निवेशस्य सकाशमहमच्युत। अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदचिकीर्षया॥ Mb. 1. 131. 40. धनुर्वेदसंहिता mentions various kinds of missiles (179-82) as ब्रह्मास्त्र, ब्रह्मदण्डक, ब्रह्मशिरस, पाशुपत, वायव्य, आग्नेय, नारसिंह &c. -2 An arrow; sword. -3 A bow. -Comp. -अ (आ) गारम् an arsenal, armoury. -आघातः a wound, a cut (made by a weapon). -आहत *a.* struck, wounded, killed. -कण्टक [अस्त्रं कण्टक इव] an arrow. -कारः, -कारकः, -कारिन् a maker of weapons. -क्षेपक *a.* shooting arrows. -ग्रामः A heap or collection of different missiles or weapons; Ve. -चिकित्सक *a.* surgeon. -चिकित्सा surgery. -जित् *m.* N. of a plant. -जीवः, -जीविन् *m.* -धारिन् *m.* a soldier, professional warrior. -धारणम् the bearing of arms. -निवारणम् the warding of a weapon. -पातिन् A gunner; अस्त्रपातिभिराव्रतम् Śukra. 4.1037. -भृत् *m.* A shooter; Rām. 5. -मन्त्रः a Mantra to be repeated in discharging or withdrawing a missile; संमोहनं नाम सखे ममास्त्रं प्रयोगसंहारविभक्तमन्त्रम् R. 5. 57, 59. -मर्जः, -जकः a furbisher. -यन्त्रम् A kind of missile (कंचिन्मर्मदेशमाक्षिप्य येन शत्रोरुत्क्षेपणमपक्षेपणं च क्रियते तदस्त्रयन्त्रम्। इति नीलकण्ठः) Mb. 9. 57. 18. -युद्धम् fighting with weapons. -लाघवम् dexterity in wielding or throwing missiles. -विद् *a.* skilled in the science of arms. -विद्या, -शास्त्रम्, -वेदः the art or science of throwing missiles, military science, science of arms; अस्त्रवेदमधिगम्य तत्त्वतः Ki. 13. 62, U. 6. 9. -वृष्टि *f.* a shower of missiles. -शस्त्रम् all sorts of weapons. -शिक्षा military exercise. -सायकः 1 an iron arrow. -2 the नाराच missile. -हीन *a.* unarmed.

अस्त्रिन् *a.* Fighting with a missile weapon, an archer; अस्त्री जनः पुनरनेन कृतः किल स्त्री Udb. (a pun on the word); संदानान्तादस्त्रिभिः शिक्षितास्त्रैः Śi. 18. 71.

अस्त्री 1 Not a woman. -2 (In gram.) The masculine and neuter genders; वल्कं वल्कलमस्त्रियाम् Ak. अस्त्री पङ्कम् Nm.

अस्त्रीक *a.* Having no wife; without a woman.

अस्त्रैण *a.* Ved. Without a wife; पर्यस्ताक्षा अप्रचङ्कशा अस्त्रैणाः सन्तु पण्डगाः Av. 8. 6. 16.

अस्थन् *n.* (the base used in some of the cases of अस्थि after acc.) A bone. -वत् *a.* 1 Having bones, bony; अस्थन्वन्तं यदनस्था बिभर्ति Rv. 1. 164. 4. -2 Vertebrated (animal).

अस्था Ved. At once; नेममाविरस्था कृणोति Rv. 10. 48. 10.

अस्थाग (-घः, -यः, -रः) *a.* Very deep.

अस्थान *a.* Very deep. -नम् 1 A bad or wrong place; अस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद् गतिः S. D. -2 An improper place or object or occasion; °वर्षी Dk. 81 (= अपात्रदायिन्); अस्थानं परिभूतेः K. 45.

अस्थाने *ind.* Unseasonably, out of place, inopportunely, in a wrong place, on an unworthy object; उभयोरप्यस्थाने प्रयत्नः Mu. 2; अस्थाने महानर्थोत्सर्गः क्रियते Mu. 3; अस्थाने कोपः M. 4.

अस्थायिन् *a.* Not permanent, transitory, perishable; प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः Bh. 2. 85.

अस्थावर *a.* 1 Movable, moving, not fixed. -2 (In law) Personal, as property, money, cattle &c. as opposed to land (= जंगम).

अस्थास्नु *a.* Impatient; Ks.

अस्थि *n.* [अस्यते अस्-क्थिन् Uṇ. 3. 154] 1 A bone (changed to अस्थ at the end of certain compounds; cf. अनस्थ, पुरुषास्थ). -2 The kernel or stone of a fruit; जम्बूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणाम् Bhāg. 5. 16. 19; न कार्पासास्थि न तुषान् Ms. 4. 78. [cf. L. *os*; *Gr. osteon*; Zend. *asta*; Pers. *astah*] -Comp. -कुण्डम् N. of a hell. -कृत्, -तेजस्, -संभवः, -सारः, -स्नेहः marrow; (पिबन्ति) अस्थिस्नेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः Māl. 5. 18. -चल्लितम् a particular fracture of the bone; (पार्श्वयोरस्थिदहनोद्गतम्). -जः 1 marrow. -2 thunderbolt. -तुण्डः [अस्थीव कठिनं तुण्डमस्य] 1 a kind of bird whose mouth or beak is as hard as a bone. -2 a bird. -तोदः pain in the bones. -त्वच् *f.* periosteum. -धन्वन् *m.* N. of Śiva. -पञ्जरः 'a cage of bones', a skeleton. -प्रक्षेपः throwing the bones of the dead into the Ganges or any holy waters. -बन्धनम् Sinew; Rām. 5. -भक्षः, -भुक् 'an eater of bones', a dog. -भङ्गः fracture of the bones. -भूयस् *a.* consisting chiefly of bones, dried up; भवत्यस्थिभूयान् Av. 5. 18. 13. -भेदः 1 fracturing or breaking a bone. -2 a sort of bone. -भेदकः a bone-breaker. -भेदिन् *a.* That cuts or pierces the bone; very smarting or severe; वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः सूतपुत्रेण भाषिताः Mb. 3. 312. 3. -माला 1 a string or wreath of bones. -2 a row of bones. -मालिन् *m.* N. of Śiva. -यज्ञः Bone sacrifice (part of a funeral ceremony). -युज् *m.* [अस्थि युनक्ति] a kind of tree (हस्तिशुण्डावृक्ष; Mar. कांडवेल, हाडसंधि).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-योगः the joining of a broken limb. **-विग्रह** *a.* reduced to a skeleton. (-हः) N. of भृङ्गिन् Śiva's attendant. **-विलयः** Dissolving of bones in a sacred stream.-**शृङ्खला संहारः, -संहारिका** N. of the plant Heliotropium Indicum (ग्रन्थिमतीवृक्ष; Mar. इन्द्रवारुणी, कवंडळ). **-शेष** *a.* [अस्थिमात्रं शेषोऽस्य] very lean, reduced to skeleton. **-शोषः** dryness and decay of the bones. **-संहारकः** 1 bone-seizer. -2 the adjutant bird. **-संचयः** collecting the bones or their ashes after burning a corpse. -2 a heap of bones. **-सन्धिः** 1 a joint, an articulation. -2 uniting a broken bone. **-समर्पणम्** throwing the bones of the dead body into the Ganges or holy waters. **-सारः** The marrow. **-स्थूणः** 'having the bones for its pillars', the body; Ms. 6. 76. **-स्नेहः** Marrow. **-स्रंस** *a.* Ved. causing the bones to fall asunder: Av. 6. 14. 1.

अस्थन्वत्, अस्थिमत्, अस्थिमय *a.* Bony, consisting of bones. -2 Vertebrated; अस्थिमतां सहस्रं तु तथानस्थिमतामनः Y. 3. 269.

अस्थित *a.* Not firm or fixed.

अस्थिति *a.* 1 Not firm. -2 Having no settled boundary or limit. **-तिः** *f.* 1 Want of firmness or fixity (fig. also.). -2 Want of good manners or decorum. अस्थितिः सङ्गीतमुरजध्वनीनाम् K.

अस्थिर *a.* 1 Not stable or firm, unsteady, tickle. मनश्चञ्चलमस्थिरम् Bg. 6. 26 -2 Uncertain, unascertained, doubtful; जानीयादस्थिरां वाचम् Ms. 8. 71. -3 Unworthy of confidence; Rām. 2.

अस्थैर्य *a.* Unsteady. **-र्यम्** Instability, unsteadiness.

अस्थूरिः A cart furnished with more than one horse (एकाश्वयुक्तशकटं स्थूरि तद्विपरीतम्); अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु Rv. 6. 15. 19.

अस्नात *a.* Not bathed.

अस्नातृ *a.* Not fond of bathing; not a swimmer; सो अस्नातॄनपारयत् स्वस्ति Rv. 2. 15. 5.

अस्नावक, अस्नाविर *a.* 1 Without sinews or bands; Vāj. 40. 8; अकायमव्रणमस्नाविरम् Iśa. Up. 8. -2 Without the gross body.

अस्निग्ध *a.* 1 Not smooth, hard, dry. -2 Unkind. -**Comp.** **-दारु** *n.* a kind of pine tree.

अस्नेह *a.* 1 Without oil or unctuousness; आसन्नौषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिका R. 4. 75. -2 Unkind, cruel. **-हः** Unkindness, want of affection.

अस्नेहनः N. of Śiva.

अस्पन्द *a.* Not trembling or moving, motionless. अथ लिखितमिवैतत्सैन्यमस्पन्दमास्ते U. 5. 13.

अस्पर्श *a.* 1 Not touching, not in contact, not having the touch-sense; अशब्दमस्पर्शमरूपम् Kaṭh. 1. 3. 15. -2 Intangible. **-र्शः** Absence of contact.

अस्पर्शनम् Non-contact, avoiding the contact (of anything); प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्; cf. 'Prevention is better than cure'.

अस्पृश्य *a.* 1 Not to be touched. -2 Impure, unholy -3 Not tangible; स्पर्शनेन तदस्पृश्य मनसा त्ववगम्यते Mb. 14. 20. 12.

अस्पृष्ट *a.* 1 Untouched. -2 Not touched or referred to (by a word); अस्पृष्टपुरुषान्तरं शब्दम् Ku. 6. 75; -3 Not touched by organs of articulation. (as vowels, Anusvārs, sibilants); Rv. Pr. -**Comp.** **-मैथुना** A virgin. **-रजस्,-तमस्क** *a.* perfectly pure; **-वह्निः** *a.* unsheathed by fire.

अस्पृष्टिः *f.* Not touching, avoiding contact.

अस्पष्ट *a.* 1 Not clear, not clearly visible. -2 Indistinct, not clearly understood, doubtful; अस्पष्टब्रह्मलिङ्गानि वेदान्तवाक्यानि Ś. B. on 1. 2. 1.

अस्पृत *a.* Irresistible, invincible. यं ते श्येनः पदाभरत् तिरो रजांस्यस्पृतम् Rv. 8. 82. 9.

अस्पृह *a.* Undesirous; स्वकायपरमोऽस्पृहः Ms. 7. 96.

अस्फुट *a.* Indistinct, obscure. **-टम्** An indistinct speech. -**Comp.** **-अलंकारः** An indistinct embellishment of speech. **-फलम्** indistinct fruit or result. **-वाच्** *a.* lisping, speaking indistinctly.

अस्फोतः N. of a plant. (Mar. कांचन, कोरळ.)

अस्मद् *pron.* [असु-मदिक् Uṇ. 1. 136] A pronominal base from which several cases of the 1st personal pronoun are derived; it is also abl. pl. of the word. *m.* The individual soul, the embodied soul; यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः । किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ Bh. 3. 65 (quite estranged from each other). -**Comp.** **-द्रुह्** *a.* Ved. forming a plot against us or me, inimical; यो अस्मध्रुग् दुर्मन्मा कश्च वेनति Rv. 8. 60. 7. **-विध, अस्मादृश** *a.* similar or like us.

अस्मत्रा *ind.* To us, with or among us.

अस्मदीय *a.* [अस्मद् छ] Our, ours; यदस्मदार्थं न हि तत्परेषाम् Pt. 2. 105; सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः Bg. 11. 26.

अस्मद्र्यञ्च् *a.* [अस्मानञ्चति P. VI. 3. 92.] Turned towards us तुभ्यमस्मध्र्यञ्चो ददतो मघानि Rv. 7. 19. 10 **-क्** *ind.* Towards us.

अस्मयु *a.* Endeavouring to secure us, desiring us.

अस्माक *a.* Ved. for अस्माक (our, ours).

अस्मन्तम् = अश्मन्तम् q. v.

अस्मरणम् Forgetfulness.

अस्मार्त *a.* 1 Not within memory, immemorial. -2 Illegal, not according to the Aryan institutes of law. -3 Not belonging to the *Smārta* sect.

अस्मृत *a.* 1 Forgotten. -2 Not mentioned in authoritative texts, not traditional.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अस्मृतिः *f.* 1 Want of memory, forgetfulness. -2 Not forming part of the institutes of law. **-ति** *ind.* Ved. Inattentively; यदस्मृति चकृम किं चिदग्न उपारिम चरणे जातवेदः Av. 7. 106. 1.

अस्मि *ind.* (Strictly 1st. pers. sing. pres. of अस् to be) Used in the sense of 'I', अहम्; आमंसृनैरस्मि जगत्सु जातः Ki. 3. 6; दासे कृतागसि भवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इति सुन्दरि नास्मि दूये॥ quoted by Malli; त्वामस्मि वच्मि विदुषां समवायोऽत्र तिष्ठति S. D.; अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वमत्रास्मि करोमि सख्यः K. P. 3. -Comp. **-मानः** Self-conceit.

अस्मिता Egotism; दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवास्मिता Pat. Sūtra 1. 17. ' अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्च क्लेशाः। तत्रानित्येषु नित्यत्वाभिमानः।' इति टीका Śi. 4. 55.

अस्मेर *a.* Ved. 1 Not sullen, confiding. -2 Not bashful or confused. तमस्मेरा युवतयो युवानम् Rv. 35. 4.

अस्यवामीयम् [अस्यवामिति शब्दोऽस्त्यत्र सूक्ते मत्वर्थे छ P. V. 2. 59 Vār. 1] The hymn beginning with the words अस्य वाम् (Rv. 1. 164). cf. also शक्रुज्जप्त्वास्यवामीयं शिवसंकल्पमेव च Ms. 11. 250.

अस्युद्यत *a.* = उद्यतासि with the sword raised.

अस्रः [अस्-रन्] 1 A corner, an angle. -2 Hair of the head. **-स्रम्** 1 Tear; अस्रोत्तरमीक्षितामिमाम् Ku. 5. 61. क्षणं सुधांशुः स्रवदस्रसिक्तः Rām. Ch. 6. 73. -2 Blood; अस्रस्तु कुन्नले कोणे रक्ते नेत्राम्बुनि स्मृतः Nm. तेषामद्य करिष्यामि तवास्रेणोदकक्रियाम् Mb. 3. 157. 49. -Comp. **-अर्जक** *a.* producing blood. (**-कः**) 1 the white Tulsī plant. -2 the humour producing blood. **-आह्वम्** Saffron. **-कण्ठः** [अस्रः कोणः इव कण्ठोऽस्य] an arrow. **-खदिरः** the red Mimosa (Mar. तांबडा खैर). **-जम्** flesh. **-जित** = अश्राजित् q. v. **-पः** 1 'a blood-drinker', a Rākṣasa or goblin: वध्यन्तेऽस्रपपुङ्गवाः Mv. 6. 21. -2 the Nakṣatra मूल. **-पा** 1 a leech. -2 a Dākinī or female imp. **-पत्रकः** N. of a plant (भिंडावृक्ष) **-पित्तम्** hemorrhage, involuntary discharge of blood from the mouth, nostrils &c. **-फला,-ली** N. of a plant (सल्लकी). **-मातृका** chyle, chyme. **-रोधिनी** the plant लज्जालु Mimosa Pudica (Mar. लाजाळू). **-बिन्दुच्छदा** N. of a tuberous plant (लक्ष्मणावृक्ष).

अस्रायते Den. A. To shed tears.

अस्रिः 1 An angle; अष्टास्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः Rām. 1. 14. 26. -2 Ten millions: see अश्रि.

अस्रिध्, -अस्रेधत् *a.* Ved. Devout, faithful.

अस्रु अश्रु q. v.

अस्रेमन् *a.* 1 Praiseworthy. -2 Undecaying, immortal. -3 Faultless, perfect; अस्रेमा वत्सः शिमिवाँ अरावीत् Rv. 10. 8. 2.

अस्व *a.* 1 Indigent, poor (नास्ति स्वं धनं यस्य) स्मृत्यनुरोधादस्वा स्यात् ŚB. on MS. 6. 1. 20. -2 Not one's own.

अस्वक, -अस्वकीय, -अस्विक *a.* Not one's own, belonging to another. -Comp. **-ग** *a.* Ved. not going to one's home, homeless; अवास्तुमेनमस्वगमप्रजसं करोति Av. 12. 5. 45. °ता Ved. homelessness; अस्वगता परिहृता Av. 12. 5. 40 **-जातिः** *a.* of a different caste or kind; स्वा चैव कुर्यात्सर्वेषां नास्वजातिः कथंचन Ms. 9. 86.

अस्वत्वम्, -ता Absence of ownership.

अस्वच्छन्द *a.* 1 Not self-willed, dependent. -2 Docile, tractable.

अस्वतन्त्र *a.* 1 Dependent, subject, not one's own master; अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना: Vasiṣṭha. -2 Docile, humble, tractable.

अस्वन्त *a.* Ending, ill. **-न्तः** Death. **-न्तम्** Fire-place (अश्मन्त q. v.).

अस्वप्न *a.* Sleepless, wakeful; सदास्वप्नस्य मानवः Mb. 13. 93. 6; अजमनिद्रमस्वप्नम् Gaudapāda Kār. 1. 16. **-प्नः** 1 A god, deity. -2 Sleeplessness.

अस्वप्नज् *a.* Sleepless; अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धाः Rv. 2. 27. 9.

अस्वभाव *a.* Of a different nature. **-वः** Different or unnatural character.

अस्वर *a.* 1 Having a bad voice. -2 Indistinct, not loud, in a low tone (as a speech); Rām. 2. **-रः** 1 A low tone. -2 A consonant. -3 Absence of any accent. **-रम्** *ind.* Not aloud, in a low tone. -Comp. **-आदि** *a.* Not beginning with a vowel.

अस्वरूप *a.* Essentially different, unlike.

अस्वर्ग्य *a.* Not securing or leading to heaven; अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु Y. 1. 156; अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यम् Bg. 2. 2.

अस्ववेश *a.* Expelled from home.

अस्वाधीन *a.* See अस्वतन्त्र. अस्वाधीनं नराधिपम् वर्जयन्ति नरा दूरात् Rām. 3. 33. 5.

अस्वाध्यायः [न स्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य] 1 One who has not yet commenced his studies, not being invested with the sacred thread. -2 Interruption of studies (as on अष्टमी, eclipses &c.)

अस्वस्थ *a.* 1 Not well, unwell, indisposed, sick; अस्वस्थः सर्वमेतत्तु भृत्येषु विनियोजयेत् Ms. 7. 226. बलवद् अस्वस्थ Ś. 3 seriously indisposed; °शरीर *ibid.*, K. 150, 211; °ता want of firmness, weakness, ill-ness.

अस्वास्थ्यम् 1 Indisposition, sickness. -2 Absence of ease or comfort, trouble, anxiety; य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः Śi. 1. 51.

अस्वामिक *a.* Unowned, unclaimed. **-कम्** (Unclaimed) Treasure &c.

अस्वामिन् *a.* 1 Having no right to anything, not being master of it. -2 Unowned, unclaimed. -Comp. **-विक्रयः** a sale without ownership; Kau. A. 3; Ms. 8. 4.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

निक्षिप्तं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वाऽपहृत्य वा। विक्रीयतेऽसमक्षं यत् स ज्ञेयोऽस्वामिविक्रयः॥

अस्वाम्य *a.* 1 Unowned. -2 Not one's own. **-म्यम्** Absence of right to property.

अस्विन्न *a.* Not thoroughly boiled.

अस्वेद्य *a.* Where the application of sudorifics is prohibited; Charak.

अह् I. 1 Ā. or 10 U. 1 = अंह् q. v. -II. 1 P. to sing together, compose, celebrate. prepare, -III. 5. P. (अह्नोति, आहीत्, आह) To pervade. -IV. (a defective verb preserved only in five forms; आत्थ, आहथुः, आह, आहतुः, आहुः) 1 To say, speak, mention. -2 To acknowledge, accept, state. -3 To declare, express, signify. -4 To hold, consider, regard; स्थाणुच्छेदस्य केदारमाहुः शल्यवतो मृगम् Ms. 9. 44. -5 To call.

अह *ind.* A particle implying (*a*) praise (पूजा); (*b*) separation; (*c*) resolution, ascertainment, certainty; and translated by 'surely', 'certainly', 'yes', 'well'; (*d*) rejecting; (*e*) sending; (*f*) deviation from custom, impropriety) त्वमह ग्रामं गच्छ, त्वमह रथेनारण्यं गच्छ Sk. स्वयमह रथेन याति, उपाध्यायं पदाति गमयति Sk. (*g*) hence, therefore (अथ); शर्वरीं भगवन्नद्य सत्यशील तवाश्रमे। उषिताः स्मोऽह वसतिमनुजानातु नो भवान्॥ Rām. 2. 54. 37.

अहत *a.* 1 Not hurt or struck, uninjured; अजीतोऽहतो अक्षतोऽध्यष्ठां पृथिवीमहम् Av. 12. 1. 11. -2 Unbeaten (as cloth in washing). अहतं वासः परिधत्ते Tait. S. -3 Unwashed, new बभूवुस्ते भृशं प्रीताः सर्वे चाहतवाससः Rām. 2. 91. 64. -4 Unblemished, unsoiled. -5 Not frustrated or disappointed (as hopes &c.) -6 Not beaten (as a drum) अहतायां प्रयाणभेर्याम् K. **-तम्** An unwashed or new cloth; cf. अप्रहत.

अहतिः, अहन्तिः *f.* Ved. Safety, security from danger.

अहन्त्य, -अहन्त्र, -अहन्य *a.* Ved. Indestructible, invincible; सूतायाहन्त्यै वनानां पतये नमः Vāj. 16. 18.

अहन् *n.* [न जहाति न त्यजति सर्वथा परिवर्तनं, न हा-कनिन् Uṇ. 1. 55.] (Nom. अहः, अह्नी-अहनी, अहानि, अह्ना, अहोभ्याम् &c.; अहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च Śat. Br.) 1 A day (including day and night); अहः शब्दोऽपि अहोरात्रवचनः। रात्रिशब्दोऽपि। ŚB. on MS. 8. 1. 16. अघाहानि Ms. 5. 84. -2 Day time सन्ध्यापारामहनि न तथा पीडयेन्मद्वियोगः Me. 90; यदह्ना कुरुते पापम् by day; अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः Bg. 8. 54. -3 The sky (as traversed by the sun); समारूढे च मध्यमहः सवितरि K. 99; M. 2. -4 A sacrificial or festival day. -5 A day's work. -6 Viṣṇu. -7 Night. -8 A portion of a book appointed for a day. -9 A day personified as one of the eight Vasus. **-नी** (du.) Day and night (At the end of comp. अहन् is changed to अहः, हम् or to अह; see P. V. 4. 88-91; VI. 3. 110, VIII. 4. 7. *Note:* At the beginning of comp. it assumes the forms अहस् or अहर्; *e. g.* सप्ताहः, एकाहः, पूर्वाह्णः, अपराह्णः पुण्याहं, सुदिनाहं, अहःपतिः or अहर्पतिः &c. &c.). **-Comp. -अहः** (अहरहः) *ind.* Day by day, daily. अहरहःसन्ध्यामुपासीत; अहन्यहनि नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुम् Mbh. on 2. 2. 29. **-आगमः** (अहरा°) the approach of day **-आदिः** dawn; शशधरमहरादौ रागवानुष्णरश्मिः Śi. 11. 62. **-करः** (°हः or °स्करः) 1 the sun; अलंचकारास्य वधूरहस्करः Śi 1. 58; (P. III. 2. 21.) -2 a kind of tree. **-गणः,** (°हर्ग°) 1 a series of sacrificial days. -2 a month. -3 any calculated term (Wilson). **-जरः** [अहोभिः परिवर्तमानो लोकान् जरयति जॄ-णिच् अच्, अहानि वा अस्मिन् जीर्यन्ति आधारे अप्-वा Tv.] Ved. the year as making days old. **-जात** *a.* Ved. born in the day or from day, not belonging to night. **-दिव** *a.* (°हर्दि°) existing every day. **(-वम्)** *ind.* [अहश्च दिवा च समा० द्व०] daily, every day, day by day; य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः Śi. 1. 51. **-दिवि** *ind.* day by day, every day, constantly; यथा श्येनात् पतत्रिणः संविजन्ते अहर्दिवि सिंहस्य स्तनथोर्यथा Av. 5. 21. 6. **-दृश** *a.* Ved. belonging to the day; living; इन्द्रो विश्वान् बेकनाटाँ अहर्दृशः Rv. 8. 66. 10. **-नाथः** 1 the sun, the lord of the day. -2 a kind of tree. **-निशम्** [अहश्च निशा च समा० द्व०] a day and night, a whole day; तस्य सोऽहर्निशस्यान्ते प्रसुप्तः प्रतिबुद्ध्यते Ms. 1. 74, 4. 97. (**-शम्**) *ind.* day and night, during the whole day, continually. **-पतिः** [अहःपतिः, अहर्पतिः, अहस्पतिः P. VIII. 2. 70 Mbh. Vārt.] 1 the sun; ननु राह्वाह्वमहर्पति नमः Śi. 16. 57; R. 10. 54. -2 an epithet of Śiva. -3 a kind of tree. -4 swallow, wort. **-बान्धवः** the sun. **-भाज, -लोक** *a.* Ved. partaking of the day. **-मणिः** the sun. **-मुखम्** commencement of the day, morning, dawn. **-रथन्तरम्** (P. VIII. 2. 68 Vārt.) a portion of Sāma to be chanted at day. **-रात्रः** (**-त्रम्** also) 1 a day and night (P. II. 4. 29.); त्रीनहोरात्रान् Nala. 12. 44; त्रिंशत्कला मुहूर्तः स्यादहोरात्रं तु तावतः Ms. 1. 64. 65; Y. 1. 147. -2 a day of the Pitṛis, a month of the gods and a year of Brahmā. **-विद्** *a.* Ved. 1 existing many days. -2 known long ago. -3 one who knows the fit time or season of a sacrifice. **-शेषः, -षम्** (°हः शेषम्) 1 evening. -2 the last day of defilement.

अहना Dawn, morning (उषा Say.)

अहम् *pron.* (Nom. Sing. of अस्मद्). 1 [cf. Zend *azem*; L. *ego*; Germ. *ich*.] **-Comp. -अग्रिका** a contest for superiority, rivalry **-अहमिका** [अहमहं शब्दोऽस्त्यत्र वीप्सायां द्वित्वं ठन् न टिलोपः P. II. 1. 72] 1 emulation, competition, assertion of superiority; अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहंकारः Ak.; अहमहमिकया प्रणामलालसानाम् K. 14. 81; अहमहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानम् 139, Mv. 6. 54. -2 egotism. -3 military vaunting. **-कर्तव्य** *a.* to be referred to self. (**-व्यम्**) the object of अहंकार. **-कारः** 1 egotism, sense of self, self-love considered as an अविद्या or spiritual ignorance in Vedānta Phil.; निर्ममो निरहंकारः ...स शान्तिमधिगच्छति Bg. 2. 71, 7. 4; Ms. 1. 14; Y. 3. 177. -2 pride, self-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

consciousness, self-conceit, haughtiness. **-3** (in Sāṅ. Phil.) the third of the eight producers or elements of creation, *i. e.* the conceit or conception of individuality, one of the 25 elements; Sāṅ. K. 22, 24, 25; °वत् *a.* selfish, proud. **-कारिन्** *a.* proud, self-conceited. **-कार्यम्** that which is to be done by oneself, personal business or object. **-कृत्** *a.* **1** egotistic; यस्य नाहंकृतो भावः Bg. 18. 17. **-2** proud, haughty, जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहंकृतः Y. 3. 151. **-कृतिः** *f.* egotism, high opinion of oneself, pride. **-जुस्** *m.* Thinking only of oneself; Ku. 15. 53. (v. l.) **-पूर्व** *a.* desirous of being first; अहंपूर्वाः पचन्ति स्म प्रसन्नाः पानभोजनम् Rām. 2. 12. 96. **-पूर्विका, -प्रथमिका** [अहं पूर्वोऽहं पूर्वं इत्यभिधानं यत्र] **1** the running forward of soldiers with emulation; (hence) emulation, competition; जवादहंपूर्विकया यियासुभिः Ki. 14. 32. **-2** bragging, vaunting. **-प्रत्ययः** [अहमित्याकारकः प्रत्ययः] self-conceit. **-भद्रम्** [अहमेव भद्र इति निर्णयो यत्र] self-conceit, high opinion of one's own superiority. **-भावः** **1** pride, egotism; अहंभावावृतो निश्चयः Bv. 4. 10. **-2** = °मति q. v. **-मतिः** *f.* **1** self-love or self-illusion regarded as spiritual ignorance (in Vedānta Phil.). **-2** conceit, pride, egotism. **-वादिन्** *a.* speaking only of oneself, proud, haughty; मुक्तसङ्गोऽनहंवादी...कर्ता सात्त्विक उच्यते Bg. 18. 26. **-श्रेयस्** or °सम् *n.* claiming superiority for oneself; अहंश्रेयसे विवदमानाः Śat. Br. **-सन** *a.* Ved. gaining for oneself. **-स्तम्भः** Conceit; दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तः सर्वमदैरिह। कृच्छ्रं यदृच्छयाप्नोति तद्धि तस्य परं तपः॥ Bhāg. 10. 10. 15.

अहंयु *a.* [अहं अहंकारोऽस्त्यस्य, अहं युस् P. V. 2. 140] Selfish, proud, haughty; अहंयुनाथ क्षितिपः शुभंयुः Bk. 1. 20. अहंयुना घनारण्यवर्तिना जिह्मवृत्तिना Śiva B. 31. 35. **-युः** A warrior.

अहर *a.* Not taking away; so अहारिन्. **-रः** A pure quantity.

अहरणीय, -अहार्य *a.* Not to be stolen, removed, or taken away; अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञां नित्यमिति स्थितिः Ms. 9. 189. **-2** Not to be won over (by fraud), devoted, loyal; Ms. 7. 217. **-3** Firm, unflinching, inexorable; °निश्चया Dk. 41. विमुच्य साऽऽहारमहार्यनिश्चया Ku. 5. 8. °विक्रम *a.* Bhāg. 3. 18. 21. **-र्यः** A mountain; °**ता, -त्वम्** not being liable to be taken away, security; सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम्। अहार्यत्वात्... H. Pr. 4.

अहल-लि *a.* Unploughed, unfurrowed.

अहल्य *a.* **1** Unploughed. **-2** Not arable. **-ल्यः** N. of a country. **-ल्या** N. of the wife of Gautama [According to the Rāmāyaṇa she was the first woman created by Brahmā,* who gave her to Gautama. She was seduced by Indra who assumed the form of her husband and so deceived her, or, according to another version, she knew the god and was flattered by the great God's condescension. There is another story which states that Indra secured the assistance of the moon who, assuming the form of a cock, crowed at mid-night. This roused Gautama to his morning devotions, and Indra went in and took his place. Gautama, when he knew of her seduction expelled her from his hermitage and cursed her to be a stone and become invisible till she should be touched by the feet of Dāśarathi Rāma which would restore her to her former shape. Rāma afterwards delivered her from her wretched state and she was reconciled to her husband. Ahalyā is one of the five very chaste and pure women whose names every one is recommended to repeat in the morning; अहल्या द्रौपदी सीता तारा मन्दोदरी तथा। पञ्चकं ना स्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम्॥ Kumārila Bhaṭṭa explains the seduction of Ahalyā as Indra's (the sun's) carrying away the shades of night, Ahalyā signifying night.] For a very succinct account, see also Mv. 1. **-2** N. of a sea. **-Comp. -ईश्वरतीर्थः** N. of a तीर्थ. **-जारः** Indra. **-नन्दनः** the sage Śatānanda, son of Ahalyā. **-ह्रदः** N. of a Tīrtha near the hermitage of Gautama.

अहल्लिकः [अहनि लीयते, ली-ड, निपातः संज्ञायां कम् Tv.] **1** A (dead) body; अहल्लिकेति होवाच Bri. Up. 3. 9. 25. **-2** Ved. A talker; Śat. Br. 14.

अहविः *a.* Without oblations or sacrifices; जनो यः कश्चिदहविर्महीयते Rv. 1. 182. 3.

अहस्त *a.* **1** Handless. **-2** One whose hand is cut.

अहह-हा [अहं जहाति, हा-क-पृषो॰] A particle or interjection implying (*a*) sorrow or regret ('alas', 'ah'); अहह कष्टमपण्डितता विधेः Bh. 2. 92, 3. 21; अहह ज्ञानराशिर्विनष्टः Mu. 2. (*b*) Wonder or surprise; अहह महतां निस्सीमानश्चरित्रविभूतयः Bh. 2. 35, 36. cf. अहहेत्यद्भुते खेदे...... Nm. (*c*) Pity; ध्रुवं ते जीवन्तोऽप्यहह मृतकामन्दमतयः Bv. 4. 39. (*d*) Calling; अहहारे त्वा शूद्र Ch. Up. (*e*) Fatigue.

अहि *a.* Killing; pervaded, pervading. **-हिः** [आहन्ति, आ-हन्-इण् स च डित् आङो ह्रस्वश्च Uṇ. 4. 137] **1** A serpent, snake; अहयः सविषाः सर्वे निर्विषा डुण्डुभाः स्मृताः Ks. 14. 84. **-2** The sun. **-3** The planet Rāhu. **-4** A traveller **-5** The demon Vṛitra; रोमहर्षणमत्युग्रं शक्रस्य त्वहिना यथा (युद्धमासीत्) Mb. 11. 23. 12. **-6** A wicked man. **-7** A cheat, rogue. **-8** The Āśleṣā Nakṣatra. **-9** Water. **-10** Earth. **-11** A milch cow. **-12** Lead. **-13** The navel. **-14** A cloud. अहिर्वृत्रासुरे सर्पे...च दुर्जने। Nm. **-ही** (du.) Heaven and earth. [cf., L. *anguis*, Gr. *ehis*]. **-Comp. -अर्षु** *a.* gliding away like a snake, not facing the enemy. **-कान्तः** air, wind. **-कोषः** the slough of a snake. **-क्षत्रः, -क्षेत्रः** N. of a country in the east. **-गोप** *a.* Ved. guarded by a serpent; दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन् Rv. 1. 32. 11. **-घ्नम्** the slaying of the serpent or demon Vṛitra. अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा Rv. 6. 18. 14. **-घ्नी** *m.* killing snakes. **-चक्रम्** A certain Tantric diagram. **-छत्रः** **1** N. of a country, conquered by

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Arjuna and given to Droṇa. -2 a kind of vegetable poison. (-त्रः) 1 sugar. -2 the plant मेषशृङ्गी. -3 (Mar. बडीशेप)-4 N. of the city अहिच्छत्र. -**छत्रकम्** a mushroom; Nir. 5. 16. -**च्छत्रकः** A variety of inferior gems. Kau. A. 2. 11. -**जित्** *m.* 1 N. of Kriṣṇa (the slayer of the serpent Kāliya). -2 N. of Indra. -**जिह्वा** N. of a plant (नागजिह्वालता; Mar. महाशतावरी or श्वेत उपळसरी) -**तुण्डिकः** [अहेस्तुण्ड मुखं तेन दीव्यति ठन्, ठञ् वा] a snake-catcher, conjurer, juggler. कुसीदवृत्तयः काण्डकारिणश्चाहितुण्डिकाः Śiva. B. 31. 22. -**देवम्** N. of the Nakṣatra आश्लेषा. -**द्विष्, -द्रुह, -मार, -रिपु, -विद्विष्** *m.* 1 N. of Garuḍa. -2 an ichneumon. -3 a peacock. -4 Indra. इतं धनुष्खण्डमिवाहिविद्विषः Ki. 4. 27; अहिद्विषस्तद्ववता निशम्यताम् Śi. 1. 41. -5 Kriṣṇa. -**नकुलम्** snakes and ichneumons. -**नकुलिका** [अहिनकुलयोर्वैरम् वुन् P. II. 4. 9, P. IV. 3. 125] the natural antipathy between a serpent and an ichneumon. -**नामभृत्** *m.* N. of Baladeva. -**निर्मोकः, निर्ल्वयनी** the slough of a snake. -**पताकः** a kind of snake (not venomous). -**पतिः** 1 'the lord of snakes', Vāsuki; सज्जं धनुर्वहति योऽहिपतिस्थवीयः Ki. 14. 71. -2 any large serpent. -**पुत्रकः** a kind of boat (serpent shaped). -**पुष्पः** The plant Mesua Roxburghii (Mar. नागकेशर). -**पूतनम्, -ना** a kind of disease. -**फेनः, -नम्** 'the saliva or venom of a snake', opium. जातीफलं मातुलानीमहिफेनं च पत्रकम् Śiva. B. 30. 15. -**बु (बु) ध्नः, -ब्रध्नः, -अहिर्बुध्नः, -ध्न्यः** 1 one of the Rudras. -2 Śiva. -3 Uttarābhādrapadā Nakṣatra. -4 a name of a Muhūrta. °देवता the twenty-sixth lunar mansion. -**भिद्** N. of a plant (Mar. मुंगुसवेल). -**बीजम्** (Mar. खसखस). -**भयम्** 1 the fear of a lurking snake. -2 apprehension of treachery, danger arising from one's own allies; °दा [अहिं भयं द्यति खण्डयति दो क] N. of the plant भूम्यामलकी (Mar. भुयआंवळी). -**भानु** *a.* Ved. 1 shining like serpents. -2 causing the motion of the sun (सूर्यगतिहेतु) as the wind; an epithet of the Maruts; मरुतो अहिभानवः Rv. 1. 175. 1. -**भुज्** *m.* 1 N. of Garuḍa. -2 a peacock. -3 ichneumon. -4 N. of a plant (Mar. मुंगुसवेल). *m.* Śiva. -**मन्यु** *a.* 1 having destructive anger; with unimpaired knowledge. -2 enraged like serpents; epithet of the Maruts. (-**न्युः**) the anger of a serpent. -**मर्दनी** N. of a plant (गन्धनाकुली; Mar. मुंगुसवेल). -**माय** *a.* having multiform or versatile forms like a snake, showing a variety of colour and shape, such as Vritra. -**मारकः, -मेदकः** 1 N. of a plant (अरिमेद; Mar. गन्धीहिवर) -2 =°द्विष् q.v. -**लता** 1 the betel-nut plant. -2 N. of a plant (गन्धनाकुली.) -**विषापहा** *f.* 'Neutralizing the poison of snakes', The ichneumon plant (Mar. मुंगुसवेल). -**शुष्म** *a.* having all-pervading strength; °सत्वन् Ved. one whose men hiss like serpents (N. of Indra); आस्मात्जगम्यादहिशुष्म सत्वा Rv. 5. 33. 5. -**सक्थ** *n.* having a long thigh like a serpent. (-**क्थः**) N. of a country. -**हत्यम्** Ved. the slaying of the serpent or demon Vritra. -**हन्** *a.* Killing serpents or Vritra, Garuḍa, Indra.

अहिकः 1 The polar star ध्रुव. -2 A blind snake. -3 (At the end of comp.) Lasting for a certain number of days: दशाहिक. -**का** The silk cotton tree (शाल्मली; Mar. सावरी).

अहिंसक *a.* Not hurting or injuring, harmless; योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया Ms. 5. 45.

अहिंसा 1 Harmlessness, abstaining from killing or giving pain to others in thought, word or deed; as अहिंसा परमो धर्मः, अहिंसा समता तुष्टिः Bg. 10. 5; यत्तपो दानमार्जवमहिंसा Ch. Up. 3. 17. 4. Ms. 10. 63. या वेदविहिता हिंसा नियताऽस्मिंश्चराचरे। अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ॥ Ms. 5. 44. 6, 75. One of the cardinal virtues of most Hindu sects. The Jainas deserve special credit for making it social virtue of good conduct among the Hindus. -2 Security.

अहिंसान *a.* Ved. Not hurting, harmless; अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्चिरे Rv. 5. 64. 3.

अहिंस्र *a.* Harmless, innocent; Ms. 4. 246. -**स्रः, -स्रा** N. of a plant (कुलिक Mar. फळ्या निवडुंग or कर्कटी) -**स्रम्** Harmless behaviour, innocence; Ms. 1. 29.

अहिण्डुका A kind of small poisonous animal. Suśr.

अहित *a.* 1 Not placed, put, or fixed. -2 Unfit, improper; चतुर्णामपि वर्णानां प्रेत्य चेह हिताहितान् Ms. 3. 20. -3 Hurtful, detrimental, harmful, injurious, prejudicial, -4 Disadvantageous, evil. -5 Inimical, hostile. -**तः** An enemy; अहिताननिलोद्धूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः R. 4. 28, 9. 17, 11. 68; तदहितयुवतेरभीक्ष्णमक्ष्णोः Śi. 7. 57 rival; अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg. 2. 36; K. 5, 77. -**तम्** 1 Damage. -2 Food. -**Comp.** -**इच्छु** *a.* not wishing well, malevolent. -**कारिन्** *a.* inimical, acting unkindly. -**नामन्** *a.* having as yet no name assigned. -**मनस्** *a.* not friendly minded, hating, inimical. -**हितम्** good and evil; °विचारशून्यबुद्धि H. 2. 44.

अहिम *a.* Not cold, hot. स लोकमागच्छत्यशोकमहिमम् Bri. Up. 5. 10. 1. -**Comp.** -**अंशुः, -करः, -तेजस्, -दीधितिः, -द्युतिः, -मयूखः, -रुचिः, -रश्मिः, -रोचिस्** the sun मरुतांपतिः स्विदहिमांशुरुत Ki. 12. 15; ददतमन्तरिताहिमदीधितिम् Śi. 6. 41; पर्यन्तादहिममयूखमण्डलस्य Ki. 7. 9; उदयमहिम (रश्मि) रोचिर्याति शीतांशुरस्तम्। Śi. 11. 64.

अहीन *a.* 1 Unimpaired, whole, entire, all; भूतभूतिरहीनभोगभाक् Śi. 16. 71. -2 Not inferior, great; अहीनबाहुद्रविणः शशास R. 18. 14; 9. 5. -3 Not deprived of, possessed of; वेदयज्ञैरहीनानाम् Ms. 2. 183. -4 Not outcast or vile. -5 (अहोभिः साध्यते, अहन्-ख सान्यहः संवत्सराच्च P. V. 1. 37) Lasting for several days; द्व्यहीन, त्र्यहीन &c. -**नः** 1 A sacrifice lasting for several days, (-**नम्** also); Ms. 11. 198. -2 A large snake. -3 The lord of serpents, Vāsuki (अहि-इनः). -**Comp.** -**गुः** N. of a king of the solar race; अहीनगुर्नाम हि गां समग्राम् R. 18. 14. -**वादिन्** *m.* a witness unfit or incapable of giving evidence.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अहीरः A cowherd.

अहीरणिः [अहीन् ईरयति दूरीकरोति ईर्-अनि] A snake having two heads.

अहीश्रुवः [अहिरिव श्रूयते, श्रु-क-आ° दीर्घः] An enemy.

अहु *a.* [अह्-व्याप्तौ-उन्] 1 Narrow. -2 Pervading.

अहुत *a.* 1 Not sacrificed or offered (as an oblation); अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः. -2 Wrongly sacrificed; न चाहुतमभूत्तत्र Rām. 1. 14. 40. -3 One who has not yet received any oblation. **-तः** Religious meditation, prayer, and the study of the Vedas (considered as one of the five great Yajñas and necessary duties): अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च । ब्राह्मं हुतं प्राशितं च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते ॥ Ms. 3. 73. 74. **-Comp.** **-अद्** *a.* 1 not eating of a sacrifice. -2 not allowed to partake of a sacrifice.

अहृणान *a.* Not being angry, friendly (अक्रोधन); किं मे हव्यमहृणानो जुषेत Rv. 7. 86. 2.

अहृणीयमान *a.* Ved. 1 Not angry or jealous. -2 Willing.

अहृदय *a.* 1 Heartless. -2 Absent-minded; K. 84; हृदयमहृदया न नाम पूर्वम् Ki. 10. 47.

अहृद्य *a.* Not desired or agreeable, unpleasant; °कृत् *a.* causing disgust.

अहे *ind.* [अह्-ए] A particle implying (*a*) Reproach, (*b*) Regret. (*c*) Separation.

अहेतु *a.* Causeless, spontaneous, involuntary; अहेतुः पक्षपातो यः U. 5. 17. **-तुः** Absence of cause and reason. **-Comp.** **-समः** A particular sophism tending to prove an argument to be untenable, Nyāyadarśana.

अहे (है) तुक *a.* 1 Groundless, causeless, without any motive; कार्यं सक्तमहैतुकम् Bg. 18. 22; व्रज श्रुतिं त्यज भीतिमहेतुकाम् N. 4. 105. -2 Disinterested, selfless; (भक्तिः) अहैतुक्यप्रतिहता ययात्मा सम्प्रसीदति Bhāg. 1. 2. 6. **-कम्** *ind.* Without extraneous aid, through one's own ability or power.

अहेळ(ड)त्, -हेडमान *a.* Ved. Not unwilling; अहेळमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोषीः Rv. 1. 24. 11.

अहेरुः N. of the plant शतमूली or महाशतावरी. Asparagus Racemosus.

अहो *ind.* 1 A particle showing (*a*) surprise or wonder; often agreeable (ah, how great or wonderful); अहो कामी स्वतां पश्यति S. 2. 2; अहो मधुरमासां दर्शनम् S. 1; अहो बकुलावलिका M. 1 Oh, it is बकुला° (meaning 'I did not expect to see you here'); अहो रागबद्धचित्तवृत्तिरालिखित इव सर्वतो रङ्गः S. 1; अहो रूपमहो वीर्यमहो सत्त्वमहो द्युतिः Rām. (how wonderful his form &c.). (*b*) Painful surprise; अहो मे विगतचेतनत्वम् K. 146. -2 Sorrow or regret in general; ('alas,' 'ah'); अहो दुष्यन्तस्य संशयमारूढाः पिण्डभाजः S. 6; विधिरहो बलवानिति मे मतिः Bh. 2. 91. -3 Praise ('bravo', 'well done'); अहो देवदत्तः पचति शोभनम् P. VIII. 1. 40 Sk. -4 Reproach ('fie', 'shame'); अहो वो धिग्बलं क्षात्रम् Mb. -5 Calling out or addressing; अहो हिरण्यक श्लाघ्योऽसि H. 1. -6 Envy or jealousy; कटमहो करिष्यसि P. VIII. 1. 41 Com. -7 Enjoyment, satisfaction. -8 Fatigue. -9 Doubt (probably for आहो q. v.). -10 In the sense, obvious, plain, clear; (प्रसिद्ध) अहोष्मान्तर्गतश्चापि गर्भत्वं समुपेयिवान् Mb. 12. 253. 11. -11 Sometimes merely as an expletive. Prov. अहो रूपमहो ध्वनिः (used to convey the idea of mutual adulation, the ass complimenting the camel upon its fine form, and the camel the ass upon its melodious voice); अहो नु खलु (भोः) generally indicates surprise, often agreeable (आश्चर्य) अहो नु खल्वीदृशीमवस्थां प्रपन्नोऽस्मि S. 5; अहो नु खलु भोस्तदेतत्काकतालीयं नाम Mal. 5. अहो बत shows (*a*) compassion, pity, regret; अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् Bg. 1. 44; (*b*) satisfaction or admiration (संतोष); अहो बतासि स्पृहणीयवीर्यः Ku. 3. 20 (Oh, how enviable is your prowess; Malli. here takes अहो बत in the sense of संबोधन); (*c*) addressing, calling; (*d*) fatigue &c. (अहो बतानुकम्पायां खेदे संबोधने) Nm. (अहो धिगर्थे शोके च करुणार्थविषादयोः । संबोधने प्रशंसायां विस्मये पादपूरणे ॥ असूयायां वितर्के च प्रायशोऽहो प्रयुज्यते। अहो बतानुकम्पायां खेदामन्त्रणयोस्तथा ॥). **-Comp.** **-पुरुषिका** = आहोपुरुषिका q. v. **-लाभकर** *a.* (अल्पेऽपि लाभे, अहो लाभो जात इति विस्मयं कुर्वाणम्) satisfied with very little; Mb.5.133.27.

अह्नः (The last member of a comp.) see under अहन्. Day; यदह्नात्कुरुते पापम् Mb. 1. 2. 393. **-अह्नयम्** Daily course (of the sun) द्वात्रिंशतं वै देवस्याह्नयान्ययं लोकः Bri. Up. 3. 3. 2.

अह्नवाय्य *a.* Ved. 1 Not concealing. -2 Not to be denied or set aside; सत्यं तत् तुर्वशे यदौ विदानो अह्नवाय्यम् Rv. 8. 45. 27.

अह्नाय *ind.* Instantly, speedily, at once; अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज Ku. 5. 86; अह्नाय तावदरुणेन तमो निरस्तम् R. 5. 71; Ki. 16. 46.

अह्रय, अह्रयाण *a.* Shameless, proud, presumptuously bold; अग्र एति युवतिरह्रयाणा Rv. 7. 80. 2.

अह्रि *a.* [ह्-क्रि] 1 Luxurious, fat. -2 Wise, learned. (कवि).

अह्री *a.* Shameless. *f.* shamelessness, infamy; प्रसीदन्तु भवन्तो मेऽह्रीरेषा तु मया तुला Rām. 3. 10. 8. **-क** *a.* Shameless (beggar). **-कः** A Buddhist mendicant.

अह्रुत *a.* 1 Not fluctuating or stumbling. -2 Not crooked (अकुटिल); अश्लोणा अङ्गैरह्रुताः Av. 6.120.3. °प्सु *a.* Ved. of straight or upright appearance; वहन्ते अह्रुतप्सवः Rv. 8. 20. 7.

अह्वला 1 Not fluctuating, firmness. -2 The plant Semecarpus Anacardium (भल्लातक; Mar. बिब्बा).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आ

आ The second letter of the Alphabet.

आ 1 Used as a particle or interjection showing (*a*) assent; 'yes', 'verily'. (*b*) Compassion (अनुकम्पा) 'Ah'. (*c*) Pain or regret (usually written आस् or अः q. v.), 'alas'. (*d*) Recollection (स्मरण). 'Ah', 'Oh'; आ एवं किलासीत् U. 6. (*e*) But (used as a disjunctive conjunction). (*f*) And (used as a cumulative conjunction). (*g*) Sometimes used as an expletive; आ एवं मन्यसे. In all these senses आ is treated as a Pragrihya vowel (does not form any Sandhi with a following vowel) P. I. 1. 14. (*h*) It shows 'anger' also. **-2** (As a prefix to verbs and nouns.) (*a*) it expresses the senses of near, near to, towards, from all sides, all around (see the several verbs). (*b*) With verbs of motion, taking, carrying &c. it shows the reverse of the action: as गम् to go, आगम् to come; दा to give, आदा to take; नी to carry, आनी to bring. **-3** (As a separable preposition with abl.) it shows either (*a*) the limit inceptive (अभिविधि), from, ever since, away from, out of, off, from among; आ मूलात् श्रोतुमिच्छामि Ś. 1; बहुभ्य आ from out of many; आ जन्मनः Ś. 5. 25 ever since (her) birth; आ मनोः U. 6. 18. (*b*) Or, it expresses the limit exclusive or conclusive (मर्यादा), till, until, upto, as far as, unto; आङ् मर्यादाभिविध्योः P. II. 1. 13; see अभिविधि; आ परितोषाद्विदुषाम् Ś. 1. 2 till the learned are satisfied; आ कैलासात् Me. 11 upto or as far as Kailāsa; औदकान्तात् Ś. 4; U. 1. 37; V. 2. 2. In this sense आ sometimes governs the acc.; शतमा जातीः upto a hundred births. (*c*) In both these senses आ frequently enters into compound, forming either Avyayībhāva comp. or compound adjectives; आबालं (or आ बालेभ्यः) हरिभक्तिः commencing with or including children; आमुक्ति (or आ मुक्तेः) संसारः Sk. till final emancipation; अमेखलम् Ku. 1. 5 as far as; आमरणम् Pt. 1 till death; आगोपालं नन्तृतुः K. 70 down to the cowherd; आगोपाला द्विजातयः including the cowherds. Sometimes the compound so formed stands as the first member of other compounds, सोऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणाम्। आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनाम् R. 1. 5; आगण्डविलम्बि Ś. 6. 17; आकर्णलम्बि M. 5. 10. (*d*) Used with loc. it has the sense of 'in', 'at' (mostly Ved.); गात्रो न यवसेष्वा Rv. 1. 91. 13. **-4** With adjectives (or sometimes with nouns) आ has a diminutive force; आपञ्जर *a*. Little red, reddish; आपिञ्जरा बद्धरजःकणत्वान्मञ्जर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य R. 16. 51; आपाण्डुर a little white, whitish; आलक्ष्य Ś. 7. 18. slightly visible; आकम्पः gentle shaking; so आनील, आरक्त. **-5** (As a separable adverb) आ chiefly occurs in the Vedas and means near, near to, or towards, there to, further; and also, even; in many cases it emphasizes the word which precedes it, and when placed after prepositions it strengthens their sense. आ प्रगृह्ये स्मृतौ वाक्ये परितापे पितामहे। घेंट भावे च आऽस्तु स्यादव्ययं कोपपीडयोः। आक्षेपदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥ Nm.

आ, -आः 1 N. of Śiva. **-2** Grand father.

आम् = आम् q. v.

आंहस्पत्य *a*. Belonging to the dominion of अंहस्पति (as the intercalary month), Gobhila.

आः 1 = आस् q. v. **-2** N. of Lakṣmī (आ). or Brahman. **-3** Speech. **-4** Boundary. cf. आः स्वयंभूरिभो वाजी खेदः शंकरवासवौ। पारिजातः समः प्राज्ञो निवासश्चणकः सुतः ॥ Enm.

आकच् 1 Ā. to tie or fasten on; Bk.

आकण्ठम् *ind*. Up to the throat. **-Comp. -तृप्त** *a*. Satiated up to the throat.

आकत्थनम् Boasting, swaggering; Rām. 6.

आकम्प् 1 Ā. To shake, tremble; to tremble with fear, Ś. 4. *-Caus*. To shake, put in motion (fig. also.); अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 19 (some take आकम्पित = ईषत्कम्पनम्); Rs. 6. 22.

आकम्पः 1 Shaking a little. **-2** Shaking, trembling; अनाकम्पधैर्ये V. 5. 22. v. l.

आकम्पनम् *a*. Slightly shaking. **-नम्** Trembling motion, shaking.

आकम्पित, -आकम्प्र *a*. Shaking, trembling; moved, agitated. अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 13.

आकल्यम् [अ-कल-ष्यञ् P. V. 1. 121] Making anything impure.

आकर -See under आकृ.

आकर्ण् 10 P. (properly a Den. form) To hear, give ear to, listen; सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति Ś. 1.

आकर्णनम् 1 Hearing, listening. मुदा तदाकर्णनतत्परा भूत् N. **-2** *ind*. upto the ear or from the ear (said of an arrow, drawn from a bow).

आकल् 10 P. 1 To take hold of, seize, take; बाहुमूलग्रहितभुजाकलितस्तनेन Śi. 7. 21; कुतूहलाकलितहृदया K. 49 seized. **-2** To consider, regard; स्पर्शमपि पावनमाकलयन्ति K. 108, 235; खिन्नमसूयया हृदयं तवाकलयामि Gīt. 3. **-3** To observe, notice, take into consideration; भयहेतुमाकलय्य H. 1. **-4** (*a*) To bind, fasten, tie; स्वच्छन्दकुलपल्लवाकलितमौलैः K. 99, 84; (*b*) To confine; to restrain, tie up; सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बराम् Śi. 1. 6, 9. 45; Ks. 20. 52 **-5** To shake, agitate; मारुताकलितास्तत्र द्रुमाः Mb.; Bh. 1. 42. **-6** To cast, throw; Śi. 3. 73, 9. 72. **-7** To surrender, transfer. **-8** To measure; आकलयन्तमिव त्रिभुवनम् K. 78 to count, reckon.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आकलनम् 1 Laying hold of, seizing; मेखलाकलनम् K. 183; binding; सैष्योऽपि सानुनयमाकलनाय यन्त्रा Śi. 5. 42 confinement. -2 Counting, reckoning. -3 Wish, desire. -4 Inquiry. -5 Comprehending, understanding; -6 Description, narration; प्राचेतसाद्याः कवयोऽनवद्या यदेकदेशाकलनेऽपि नेशाः Viś. Guṇa 49.

आकलना 1 See आकलनम्. -2 Worship, devotion; तथाप्येषा दोषापनयनपटुः स्वाकलनया Viś. Guṇa 80.

आकल्पः 1 an ornament, decoration; आत्मानं भूषयाञ्चक्रुर्वस्त्राकल्पाञ्जनादिभिः Bhāg. 10. 5. 9. आकल्पसारो रूपाजीवाजनः Dk. 68; K. 313, 365; R. 17. 22, 18. 52. -2 Dress (in general), accoutrement. -3 Sickness, disease. -4 Adding to, increasing.

आकल्पम्, आकल्पान्तम् *ind.* Up to the time of Kalpa, till the end of the world.

आकल्पकः 1 Remembering with regret, missing. -2 Fainting, loss of sense or perception. -3 Joy or delight. -4 Darkness. -5 A Knot or joint. cf. 'आकल्पकस्तमोमोहग्रन्थिषूत्कलिकामुदोः' Medinī.

आकल्यम् Sickness, disease.

आकल्लः Pellitory plant, Anthemis Pyrethrum (Mar. अकलकारा).

आकषः A touch-stone.

आकषक *a.* Cutting, Rubbing, or testing with a touch-stone; (आकषे कुशलः, तत्र नियुक्तो वा); testing.

आकषिक *a.* [आकषेण चरति ठक्] Testing, touching.

आकस्मिक *a.* (-की *f.*) [विनयादिगणः; अकस्मात्-ठक् टिलोपः] 1 Accidental, unforeseen, unexpected, sudden; त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम् Hem. -2 Causeless, groundless; नन्वदृष्टनिष्ठो जगद्वैचित्र्यमाकस्मिकं स्यात् । S. B.

आकाङ्क्ष् 1 U. 1 To desire, long or wish for, expect; प्रत्याश्वसन्तं रिपुमाचकाङ्क्ष R. 7. 47, 5. 38; Ms. 2. 162, 10. 121; Y. 1. 153; आकाङ्क्षन्तीं नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् (तां पश्य) Me. 91. -2 To try to reach a place, turn to; दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् Ms. 3. 258. -3 To require, need. -4 (In gram.) To require some word or words to be supplied for the completion of the sense; see आकाङ्क्षा below.

आकाङ्क्ष *a.* 1 Desiring, wishing. -2 (In gram.) Requiring some words to complete the sense; अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् P. VIII. 2. 96, 104. -**क्षा** 1 Desire, wish; भक्त° Suśr., श्रान्त्यालिङ्ग्य मया रहस्यमुदितं तत्सङ्गमाकाङ्क्षया Amaru. 46. -2 (In gram. &c.) The presence of a word necessary to complete the sense, one of the three elements necessary to convey a complete sense or thought (the other two being योग्यता and आसत्ति); आकाङ्क्षा प्रतीतिपर्यवसानविरहः S. D. 2 the absence of the completion of a sense; see Bhāṣā. P. 82, 84 and T. S. 49; in the ex. गौरश्वः पुरुषो हस्ती there is आकाङ्क्षा. -3 Looking at or towards. -4 Purpose, intention. -5 Inquiry. -6 The significancy of a word. -7 Expectancy. असत्यामाकाङ्क्षायां संनिधानमकारणम्, ŚB. on MS. 6. 4. 23.

आकाङ्क्षित *p. p.* Desired, wished, inquired; looked at, wanted, necessary.

आकाङ्क्षिन् *a.* 1 Wishing, desiring, expecting; अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञः Bg. 17. 11; तं भावार्थप्रसवसमयाकाङ्क्षिणीनां प्रजानाम् । R. 19. 57. -2 Asking, inquiring.

आकाङ्क्ष्य *a.* Desirable. -**क्ष्यम्** Need of supplying a word or words for the completion of the sense P. III. 4. 23.

आकायः [आ-चि-कर्मणि घञ् चितौ कुत्वम्] 1 The fire on the funeral pile; आकायमग्निं चिन्वीत P. III. 3. 41. Sk. -2 A funeral pile. -3 Abode, residence.

आकाय्य *a.* Ved. 1 Desirable; आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः Rv. 4. 29. 5. -2 Commendable in every way.

आकालः 1 The right time. -2 Wrong time.

आकालिक *a.* [अकाले भवः ठञ्] (-की *f.*) 1 Momentary, transitory; Ms. 4. 103 एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि 105; आकालिकः स्तनयित्नुः; आकालिकी विद्युत्, उत्पत्त्यनन्तरं विनाशिनीत्यर्थः P. V. 1. 114. -2 Unseasonable, premature, untimely; आकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् Ku. 3. 34; आकालिकं सपदि दुर्दिनमन्तरिक्षम् Mk. 5. 1. -**की** Lightning.

आकाश् 1 A. 1 To shine. -2 To view, recognize.

आकाशः,-शम् [समन्तात् काशन्ते सूर्यादयोऽत्र Tv.] 1 The sky आकाशभवा सरस्वती Ku. 4. 39; °ग, °चारिन् &c. -2 Ether (considered as the fifth element). -3 The subtle and ethereal fluid pervading the whole universe; one of the 9 *dravyas* or substances recognized by the Vaiśeṣikas. It is the substratum of the quality 'sound'; शब्दगुणमाकाशम्; cf. also श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् Ś. 1. 1; अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं (scil. आकाशम्) विमानेन विगाहमानः R. 13. 1. -4 Free space or vacuity; यश्चायमन्तःपुरुष आकाशः Bri. Up. -5 Space, place in general; सपर्वतवनाकाशां पृथिवीम् Mb.; भवनाकाशमजायताम्बुराशिः Rv. 2. 165. open space (not covered or surrounded by anything); मुनयः सलिलाहारा वायुभक्षास्तथापरे । आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थण्डिलशायिनः ॥ Rām. 3. 6. 4. -6 Brahman (as identical with ether); आकाशस्तल्लिङ्गात् Br. Sūt. 1. 1. 22; यावानयमाकाशस्तावानयमन्तर्हृदयाकाशः Ch. Up. 8. 1. 3. -7 Light, clearness. -8 A hole. -9 A dot, zero (in Math.). आकाशे in the air; आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा fixing the look on some object out of sight. आकाशे in the sense of 'in the air' is used in dramas as a stage-direction when a character on the stage asks questions to some one not on the stage, and listens to an imaginary speech supposed to be a reply, which is usually introduced by the words किं ब्रवीषि, किं कथयसि &c.; दूरस्थाभाषणं यत्स्यादशरीरनिवेदनम् । परोक्षान्तरितं वाक्यं तदाकाशे निगद्यते ॥ Bharata; cf. आकाशभाषितम् below; (आकाशे) प्रियंवदे, कस्येदमुशीरानुलेपनं मृणालवन्ति च नलिनीपत्राणि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नीयन्ते । (श्रुतिमभिनीय) किं ब्रवीषि &c. Ś. 3. This is a contrivance used by poets to avoid the introduction of a fresh character, and it is largely used in the species of dramatic composition called भाण where only one character conducts the whole play by a copious use of आकाशभाषित. **-Comp.** **-अनन्त्यायतनम्** the abode of infinity or of infinite space; N. of a world with the Buddhists. **-अस्तिकायः** N. of a category with the Jainas; धर्माधर्माकाशास्तिकायास्ते Sarva. S. 3. **-ईशः** 1 an epithet of Indra. -2 (in law) any helpless person (such as a child, a woman, a pauper) who has no other possession than the air. आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः Ms. 4. 184. **-कक्षा** 'the girdle of the sky', horizon. **-कल्पः** Brahman. **-गः** *a.* moving through the atmosphere. (**-गः**) a bird. (**-गा**) the heavenly Ganges. **-गङ्गा** [आकाशपथवाहिनी गङ्गा] the celestial Ganges; नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजे R. 1. 78; cf. also उभौ यदि व्योम्नि पृथक् प्रवाहावाकाशगङ्गापयसः पतेताम् Si. 3. 8. **-गर्भः** *m.* N. of a Bodhisattva. **-चमसः** the moon. **-ज** *a.* produced in the sky. **-जननिन्** *m.* a casement, loophole, an embrasure (left in castle walls); प्रगण्डीः कारयेत्सम्यगाकाशजननीस्तदा Mb. 12. 69. 43. **-दीपः, -प्रदीपः** 1 a lamp lighted in honour of Lakṣmī or Viṣṇu and raised on a pole in the air at the Divāli festival in the month of Kārtika. -2 a beacon-light, a lantern on a pole. **-पथिकः** The sun; Ks. **-प्रतिष्ठितः** N. of a Buddha. **-बद्धलक्ष** (in Nāṭaka) fixing the gaze on some object out of sight; ततः प्रविशति आकाशबद्धलक्षः उन्मत्तवेषो राजा V. 4. **-भाषितम्** 1 speaking off the stage, a supposed speech to which a reply is made as if it had been actually spoken and heard; किं ब्रवीषीति यन्नाट्ये विना पात्रं प्रयुज्यते। श्रुत्वेवानुक्तमप्यर्थं तत्स्यादाकाशभाषितम् S. D. 425. -2 a sound or voice in the air. **-मण्डलम्** the celestial sphere. **-मांसी** [आकाशभवा मांसी] N. of a plant (क्षुद्रजटामांसी). **-मुखिन्** pl. N. of Śaiva sect, the adherents of which keep their faces turned towards the sky. **-मुष्टिहननाय** Ā. To be foolish like one who beats the air with his fist; Sarva. S. **-मूली** the equatic plant (कुम्भिका) Pistia Stratiotes (Mar. शेवाळ). **-यानम्** 1 a heavenly car, a balloon. cf. वायुबन्धकवस्त्रेण सुबद्धो यानमस्तके। उदानस्य लघुत्वेन बिभर्त्याकाशयानकम्॥ गरुत्मद्धंसैः कङ्कालैरन्यैः पक्षिगणैरपि। आकाशे वाहयेद् यानं विमानमिति संज्ञितम्॥ -अगस्त्यसंहिता. -2 moving or travelling through the sky; आकाशयानेन प्रविशति enter passing through the sky (frequently occurring in dramas). -3 one who moves through the air. **-रक्षिन्** *m.* a watchman on the outer battlements of a castle (आकाश इव अत्युच्चप्राचीरोपरि स्थित्वा रक्षति). **-वचनम्** = °भाषितम् q. v. **-वर्त्मन्** *n.* 1 the firmament. -2 the atmosphere, air. **-वल्ली** a sort of creeper, a parasitical plant (अमरवेल; Mar. बांडगूळ). **-वाणी** a voice from heaven, an incorporeal speech (अशरीरिणी वाणी). **-शयनम्** Sleeping in the open air; निवृत्ताकाशशयनाः Rām. 3. 16. 12. **-सलिलम्** rain; dew. **-स्थ** *a.* abiding in the sky. aerial. **-स्फटिकः** a kind of crystal supposed to be formed in the atmosphere (two kinds सूर्यकान्त and चन्द्रकान्त); hail (करका).

आकाशवत् *a.* 1 Filling a certain vacuum or space. -2 Going through the air.

आकाशीय, -आकाश्य *a.* [आकाशस्येदम्; छ-यत्] Atmospherical, aerial.

आकिंचनम्, -आकिंचन्यम् Poverty, want of any possession.

आकीम् *ind.* Ved. From (with abl.); leaving, excluding; आकीं सूर्यस्य रोचनाद् Rv. 1. 14. 9.

आकुञ्च् 1 Ā., 6 P. To bend. *-Caus.* 1 To draw together, contract, bend inward, curve, compress; आकुञ्चितसव्यपादम् Ku. 3. 70; R. 6. 15; Bh. 1. 3. -2 To shorten.

आकुञ्चनम् 1 Bending, contraction, compression; Ku. 78. &c. also उत्क्षेपणं तथावक्षेपणमाकुञ्चनं तथा Bhāṣā. P. -2 Contraction regarded as one of the 5 *karmans* q. v. -3 Collecting, heaping. -4 Carving. -5 Contortion. -6 A kind of army movement; आकुञ्चनं तथा यानं प्रयाणमपयानकम् Śukra. 4. 1100.

आकुल *a.* 1 Full of, burdened or filled with (in general); अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. प्रचलदूर्मिमालाकुलम् (समुद्रम्) Bh. 2.4; मृगपक्षिगणाकुलम् Rām.; बाष्पाकुलां वाचम् Nala. 4. 18; आलापकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे Amaru. 87. -2 Overcome, affected, or afflicted, smitten; हर्ष°, शोक°, विस्मय°, स्नेह° &c. -3 Busily or intently engaged or absorbed in; विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला S. 4. 19. -4 Confounded, agitated, flurried distracted; नगरीमाकुलां कृत्वा वञ्चयित्वा च रावणम् Rām. 5. 56. 24; अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः Si. 2. 1; perplexed, at a loss what to do, undetermined; नयवर्त्माकुलमर्जुनाग्रजम् Ki. 2. 54. °आकुल very much agitated; K. 10, 28; Ki. 14. 32. -5 Dishevelled, disordered (as hair); असंयताकुलालकान् K. 60, 243; स्रस्तः स्रग्दामशोभां त्यजति विरचितामाकुलः केशपाशः Ratn. 1. 17; Ki. 8. 18. -6 Wild dreary; S. 2. -7 Taken out of one's natural condition. -8 Incoherent, contradictory. **-लम्** An inhabited place; रहितेष्वाकुलेषु च Rām. *-adv.* In bewilderment; किमिति दित्याकुलमीक्षितं जनैः Si. 1. 2.

आकुलता, -त्वम् 1 A multitude. -2 Perplexity, bewilderment, confusion; Amaru. 74; तव चित्त किमाकुलत्वम् Bh. 1. 18.

आकुलयति Den. P. To confound, make disordered, agitate.

आकुलित *a.* 1 *Distressed*, confounded, agitated; मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः Ku. 5. 85. -2 Entangled; K. 83. -3 Obscured, blinded; धूम° दृष्टिः S. 4. -4 Overcome or affected; शोक°, पिपासा° &c. -5 Disordered, deranged; R. 16. 67; मन्दानिलाकुलितनम्रमृदुप्रवालाः Rs. 6. 17. -6 Tilled.

आकुलीकृ 8 U. 1 To fill with. -2 To confound, perplex, bewilder. -3 To overcome; कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

लघिमा K. 134. **-4** To trouble, pain; Ś. 2. *-pass.* To be confounded, bewildered: आकुल्यकारि कटकस्तुरगेण तूर्णम् Śi. 5. 59.

आकुलीभू 1 P. To be perplexed or agitated; इति प्रतिपादितमाकुलीभवेत् Ś. B. this conclusion would be shaken.

आकुलिः *m.* N. of an Asura priest.

आकुणित *a.* [आ-कुण्-क्त] Contracted, a little; मदनशरशल्यवेदनाकूणितत्रिभागेन K. 166, 81.

आकूतम् [आ-कू-भावे-क्त] **1** Meaning, intention, purpose; दुर्योधनस्य चाकूतं तृषितस्येव विप्रुषः Mb. 8. 9. 20. इतीरिताकूतमनीलवाजिनम् Ki. 14. 26. **-2** A feeling, state of heart, emotion; चूडा मण्डलबन्धनं तरलयत्याकूतजो वेपथुः U. 5. 35; भावाकूतम् Amaru. 4; Sāṅ. K. 31; स्नेहाकूत Māl 9. 11; U. 6. 35; साकूतम् feelingly, meaningly, (oft. occurring in plays as a stage-direction). *cf.* also चिरयति मयि व्यक्ताकूता मनाक् स्फुरिताधरा Nāg. 2. 6. **-3** Wonder or curiosity; सर्वं °करम् U. 4. **-4** Wish, desire.

आकूतिः *f.* [आ-कू-भावे-क्तिन्] **1** Intention; wish, desire; आकूतिः सत्या मनसो मे अस्तु Rv. 10. 128. 4; आकूतीनां च चित्तीनां प्रवर्तकः Mb. °पर *a.* accomplishing one's own intentions. **-2** An organ of action (कर्मेन्द्रिय); चेतोभिराकूतिभिरातनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा Bhāg. 5. 11. 4. **-3** An action; चेत आकूतिरूपाय नमो वाचो विभूतये Bhāg. 4. 24. 44. **-4** N. of a Kalpa; Vāyu P.

आकूपारम् N. of different Sāman verses.

आकृ 8 U., 5 P. **1** To bring near or towards; to drive near or together. **-2** To bring down; form wholly (Ved.). *-Caus.* **1** To invite, call, summon; रदनिकामाकार्य Mk. 3; Dk. 174; Pt. 1; मध्यस्थस्य दृष्टिमाकारयति Mk. 4 calls or arrests; Śi. 16. 52. **-2** To prompt, incite, propel; ममापि कौतूहलेनाकारित एषः Ś. 6. **-3** To call out boldly, challenge; Mk. 2. **-4** To cause to appear, produce. **-5** To ask anything of one; पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना Rām. 2. 13. 2.

आकरः [by पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण P. III. 3. 118 आकुर्वन्त्यस्मिन्; Kāśi. **1** A mine; मणिराकरोद्भवः R. 3. 18; आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः H. Pr. 38; Ms. 7. 62; आकरेष्वधिकारिता Y. 3. 242; (fig.) a mine or rich source of anything (उत्पत्तिस्थानम्); मासो नु पुष्पाकरः V. 1. 10; अशेषगुणाकरम् Bh. 2. 92; सौभाग्यपण्याकरः Mk. 8. 38; आकरः सर्वशास्त्राणाम् Mu. 7. 7. **-2** A collection, group; पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति Bh. 2. 73; कमलाकर Ku. 2. 29; स्नेहाकराणि Māl. 9. 47. **-3** Best, excellent. **-4** N. of a country. **-5** N. of the Mahābhāṣya. **-6** N. of a country (the modern Khandesh); Bṛi. S. *a.* Best, excellent. **-Comp. -कर्म** *n.* A mining operation; आकरकर्मान्तप्रवर्तनम् Kau. A. 2. **-ग्रन्थः** A source-book. **-जम्** A jewel. **-तीर्थम्** Name of a Tīrtha.

आकारः [आ-कृ-घञ्] **1** Form, shape, figure, द्विधा° of two forms or sorts; Pt. 3. 37. **-2** Aspect, appearance, mien, countenance; आकारसदृशप्रज्ञः R. 1. 15, 16. 7, Ś. 1; **-3** (Particularly) expression of the face, as giving a clue to one's inward thoughts or mental disposition; तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च R. 1. 20; Pt. 1; भवानपि संवृताकारमास्ताम् V. 2; Ś. 7; Ki. 1. 14; साकारो निःस्पृहः Pt. 3. 88 giving no clue to his inward thoughts, reserved; K. 233; Mv. 6; Ms. 7. 63, 8. 25; -आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च। नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः॥ Ms. 8. 26. **-4** Hint, sign, token. **-5** Identity, oneness **-6** Recognition of identity (in Sāṅ. Phil.). **-7** The letter आ. **-Comp. -गुप्तिः, -गोपनम्, -गूहनम्** dissimulation, suppressing all outward manifestation of the internal feelings. **-वर्ण, -सुश्लक्ष्ण** *a.* Delicate in shape and colour.

आका(क)रणम्, -णा 1 Invitation, calling; भवदाकारणाय Dk. 175. **-2** A challenge.

आकारवत् *a.* **1** Embodied. **-2** Symmetrical, well-formed.

आकारित *a.* **1** Called. **-2** Agreed upon. **-3** Demanded, exacted.

आकृत *p. p.* Ved. **1** Arranged, built (as a house); यद् वा समुद्रे अध्याकृते गृहे Rv. 8. 10. 1. **-2** Brought near to, being near; ध्यायन्त आकृतधियः शयनासनादौ तत्साम्यमापुरनुरक्तधियां पुनः किम् Bhāg. 11. 5. 48.

आकृतिः *f.* **1** Form, figure, shape (of anything); गन्धाकृतिः Bhāg. 5. 11. 10. गोवर्धनस्याकृतिरन्वकारि Śi. 3. 4. **-2** Bodily form, body; किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् Ś. 1. 20; विकृताकृति Ms. 11. 52; घोर°, सौम्य° &c. **-3** Appearance; oft. a good or noble appearance, good form; न ह्याकृतिः सुसदृशं विजहाति वृत्तम् Mk. 9. 16; यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति Subhāṣ. आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः Vb. 2. **-4** Specimen, character. **-5** Tribe, species. **-6** A form ascertained by senses; मनस्याकृतयो मग्ना Mb. 12. 204. 19. cf. आकृतिस्तु शरीरे स्याद्रूपसामान्ययोरपि. **-7** A metre. **-8** (Arth.) The number twentytwo. **-Comp. - गणः** a list of words belonging to a certain grammatical rule which does not give every word belonging to that rule, but only specimens, a list of specimens (frequently occurring in the Gaṇapātha); *e. g.* अर्श आदिगण, स्वरादिगण, चादि गण &c. **-च्छत्रा** the plant Achyranthes Aspera (Mar. आघाडा). **-योगः** A certain class of constellations.

आकृतिमत् *a.* **1** Embodied. **-2** Self-formed.

आकृष् 1. P., 6 U. To draw towards, draw, drag, pull; attract (fig. also); केशेष्वाकृष्य चुम्बति H. I. 109; दूरममुना सारङ्गेण वयमाकृष्टाः Ś. 1; (मनः) शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् Ku. 2. 59; अनाकृष्टस्य विषयैः R. 1. 23 not attracted or seduced; लोभाकृष्टः H. 1; Sānti. 3. 5, 4. 16; पादाकृष्टव्रतति Ś. 1. 32, Amaru.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

I. 80. -2 To draw, or bend (as a bow); (अमुना) यदधर्मधाम्नि धनुराचकृषे Śi. 9. 40; Ś. 3. 5. (v. l.) -3 To draw or take out; हस्तात्कटकमाकृष्य Mk. 2; U. 1. -4 To extract, borrow (from another source): पञ्चतन्त्रात्तथान्यस्माद् ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते H. Pr. 9. -5 To draw or carry along; to waft or be charged with; आकर्षद्भिः पद्मकिञ्जल्कगन्धान् U. 3. 2. -6 To deprive, take away by force, snatch; आकर्क्ष्यामि यशः Bk. 16. 30. -7 To supply a word or words from another rule or sentence. -*Caus.* To draw near to oneself, pull together; वस्त्रमाकर्षयन्ती Rs. 5. 11. (v. l.).

आकर्पः 1 Attracting or drawing towards oneself. -2 Drawing away from, withdrawing; U. 3. 46. (v. l.) -3 Drawing (a bow). -4 Attraction, fascination. -5 Spasm. -6 Playing with dice; आकर्षस्तेऽवाक्फलः Mb. -7 A die or dice. -8 A board for a game with dice. -9 An organ of sense. -10 A magnet, a loadstone: यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन् स्वयमाकर्षसंनिधौ Bhāg. 7. 5. 14. -11 A touch-stone. -12 A bow. cf. आकर्षः शारिफलके द्यूतेऽक्षे कार्मुकेऽपि च Nm. -13 A poisonous plant; Mb. 5. 40. 9.

आकर्षक *a.* attracting, attractive. -**कः** A magnet, a loadstone.

आकर्षण *a.* Attracting, carrying to another place. -**णम्** 1 Pulling, drawing, attracting. -2 Seduction. -**णी** 1 A curved stick for pulling down fruits, flowers &c. (standing on elevated places); any instrument for pulling. -2 A variety of Mudrā (or mark on the body).

आकर्षिक *a.* (-**की** *f.*) Magnetic, attractive (आकर्षेण चरति). P. IV. 4. 9.

आकर्षिन् *a.* Attractive (as a smell at a distance). -**णी** A rod with a hook at the end for pulling down boughs in order to gather fruits &c.

आकृष्ट *a.* Attracted, pulled; नाकृष्टं न च टङ्कितं न नमितं नोत्थापितं स्थानतः Mahān.

आकृष्टिः *f.* 1 Attraction (in general). -2 Attraction, gravitation (in astr.); आकृष्टिशक्तिश्च मही तया यत् खस्थं गुरु स्वाभिमुखं स्वशक्त्या। आकृष्यते तत्पततीव भाति समे समन्तात् क्व पतत्वियं खे॥ Golādh. 1. -3 Drawing or bending of a bow; ज्या° Amaru. 1. -4 (Tantric texts) Attracting an absent person by a magic formula. -**Comp.** -**मन्त्रः** an incantation by which another person is attracted; आकृष्टिमन्त्रोपमम् H. 1. 93.

आकॄ 6. P. 1 To scatter or spread over, fill, fill up, cover, heap up (used chiefly in *p. p.* q. v.) आ नः सोम पवमानः किरा Rv. 9. 81. 3. विचिन्वतीमाकिरन्तीम् Av. 4. 38. 2. -2 To dig up.

आकरिकः [आकरे नियुक्तः ठञ्] 1 A person appointed (by the king) to superintend a mine. -2 A miner.

आकरिन् *a.* [आकर-इनि] 1 Produced in a mine, mineral. -2 Of good breed; दधतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः Ki. 5. 7.

आकीर्ण *p. p.* 1 Scattered or spread over. -2 Filled or overspread with, crowded, full of, abounding in; जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव Ś. 5. 10; आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः R. 1. 50; ग्राहाकीर्ण सरः Pt. 1. 375; (श्वभिः भिक्षुकैः) आकीर्णम् Ms. 6. 51. -**र्णम्** A crowd; V. 2.

आके *ind.* Ved. 1 Near in the neighbourhood; नमस्व ऋभुगाके नमस्व Rv. 2. 1. 10. -2 Distant.

आकेकर *a.* Half-shut, half-closed (eyes); निमीलदाकेकरलोलचक्षुषा Ki. 8. 53; Māl. 5; K. 81; चिरमचलं हरेंद्रिराकेकरा वः Mu. 3. 21 दृष्टिराकेकरा किंचित्स्फुटापाङ्गे प्रसारिता। मीलितार्धपुटालोके ताराव्यावर्तनोत्तरा॥

आकेनिप *a.* Ved. Advancing near (as rays of light); wise (?).

आकोकेरः The sign Capricornus (मकर); (a word of Greek origin).

आकोपः A slight anger; Śi. 2. 99.

आकौशलम् Inexpertness, want of skill; विवर्तनमथात्मनो गुणान् भृशमाकौशलमार्यचेतसाम् Śi. 16. 30.

आक्रन्द् 1 U. 1 To lament, weep, cry, cry out, creak; scream; तृणाग्रलग्नैस्तुहिनैः पतद्भिराक्रन्दतीवोषसि शीतकालः Rs. 4. 7; Bk. 15. 50. -2 To shout, roar. -3 To invoke, call out to; आक्रन्दीद्भीमसेनं वै Mb. -*Caus.* 1 To cause to weep or cry. -2 To call out to; एह्येहीति शिखण्डिनां पटुतरैः केकाभिराक्रन्दितः Mk. 5. 23. -3 To inspire courage by the sound of a drum; आक्रन्दय बलमोजो न आ धा Rv. 6. 47. 30. -4 To shout or roar at; to cry incessantly. आक्रन्दय धनपते वरमामनसं कृणु Av. 2. 36. 6.

आक्रन्दः 1 Weeping, crying out; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द Pt. 4. 29. -2 Calling, invoking, calling out to; आक्रन्दे चाप्यपैहीति न दण्डं मनुरब्रवीत् Ms. 8. 292. -3 Sound, war-cry, a cry (in general); आक्रन्द उदभूत्तत्र Ks. 10. 94. -4 A friend, defender; दृष्टमेवमनाक्रन्दे भद्रे कामसहाहिना Mb. 1. 172. 9. -5 A brother. -6 A fierce or violent combat, war, battle. -7 A place of crying. -8 A king who prevents an ally from aiding another; a king whose kingdom lies next but one. पार्ष्णिग्राहं च संप्रेक्ष्य तथाक्रन्दं च मण्डले Ms. 7. 207 (see Kull. thereon). cf. also Kau. A. 6. 2. cf...आक्रन्दो दारुणे रणे। आरावे रोदने त्रातरि...। Nm. मित्रमाक्रन्दाभ्यां वा व्यापादयितुकामः Kau. A. 1. 16.

आक्रन्दनम् 1 Lamentation, weeping, cry of lamentation; -2 Calling out. आक्रन्दनया विलेपिरे Bhāg. 7. 2. 32.

आक्रन्दिक *a.* [आक्रन्दं धावति ठञ् P. IV. 4. 38] one who runs to a place where cries (of distress) are heard.

आक्रन्दित *p. p.* 1 Roaring, crying, or weeping bitterly. -2 Invoked, called. -**तम्** 1 A cry, roar;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तदीयमाक्रन्दितमार्तसाधोः R. 2. 28. –2 Lamentation, weeping, V. 1.

आक्रन्दिन् *a.* Calling out in a weeping tone, weeping; shouting at; परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः Ku. 5. 26.

आक्रम् I. U. **1** To go towards or near, approach; अन्तरिक्षम्, आश्रमम् &c. –**2** To step or tread upon: आ यो मूर्धानमक्रमीम् Rv. 10. 166. 5; enter, fill, take possession of, cover, भुजगपतिरयं मे मार्गमाक्रम्य सुप्तः Mk. 9. 12 covering; खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः 5. 2; छायामप्याक्रमितुम् Ve. 3; Śi. 8. 28 to enter or cross; Ms. 4. 130; Y. 1. 152; पदा मस्तकमाक्रम्य Ms. 11. 43; जम्बुद्वीपमाक्रम्य H. 3; आकामन्ति श्रमो हर्म्यतलम् Mbh. and Kāśi. on P. 1. 3. 40. –**3** To occupy, extend over; योजनानां सहस्राणि बहूनाक्रम्य तिष्ठति Ks. 1. 15. –**4** To attack, invade, seize, fall upon, conquer, overcome, vanquish; पक्षिशावकानाक्रम्य H. 1; सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः 2. 97; पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तांस्ताञ्जनपदाञ्जयी R. 4. 34; H. 4; तं न...शेकुराक्रमितुमन्यपार्थिवाः R. 19. 48; Śi. 1. 70. –**5** To surpass, excel, eclipse. –**6** To undertake, begin, commence. –**7** (Ā.) To rise, come up (as the sun); यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न भानुः R. 5. 71, आक्रमते सूर्यः Mbh. on P. I. 3. 40. –**8** To ascend, mount, occupy (as sky, throne &c.): अजो नाकमा क्रमतां तृतीयम् Av. 9. 5. 1. दिवमाक्रममाणेव Bk. 8. 23; Śi. 18. 14, 51; सिंहासनम्°, स्वर्गलोकम्°; ध्वजम्° &c. –**9** to lie heavily upon, to press (as a load). (For further illustrations of the several senses see आक्रान्त below). –*Caus.* (क्र-क्रा-मयति) To cause to enter, introduce, show into; स नैराक्रमयामास शुद्धान्तम् Ku. 6. 52.

आक्रमः,–मणम् **1** Coming near, approching. –**2** Falling upon, attacking; an attack; हरिराक्रमणेन संनतिं किल विम्रीत भियेत्यसंभवः Śi. 16. 34. –**3** Seizing, taking, covering, occupying. –**4** Overcoming; obtaining. Vāj. 15.9. –**5** Spreading or going over, surpassing. –**6** Mounting overloading. Bhāg. 7. 5. 44. –**7** Might, valour. –**8** Possession of learning &c. –**9** Food. –**10** A step for ascending; केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमते Bri. Up. 3. 1. 6.

आक्रान्त *p. p.* **1** Seized, taken possession of, overpowered, defeated, vanquished, overcome; आक्रान्तविमानमार्गम् R. 13. 37 reaching upto; रुजा° Pt. 5. 52; दिदृक्षा° हृदयः Dk. 141 seized with; आतपाक्रान्तोऽयमुद्देशः M. 3 exposed to heat; आक्रान्तपूर्वमिव भुजङ्गम् R. 9. 79 trodden or trampled under foot; filled with, full of, occupied, covered, overspread; शुशुभे तेन चाक्रान्तं मङ्गलायतनं महत् R. 17. 29; Bh. 2. 108; वलिभिर्मुखमाक्रान्तम् Bh. 3. 14, 62; U. 2. 20; Mv. 5. 40; Śi. 1. 70; H. 1. 22; Dk. 141; K. 55; Ve. 2. 27; °मति having the mind engrossed or occupied; U. 5. 19; Māl. 9. 49; so मदन°, भय°, शोक° &c. –**2** Loaded (as with a burden); pressed by; शैलाक्रान्तेन यो मुक्तस्तस्यारावः सुदारुणः Rām. 7. 16. 36. भाराक्रान्ता वसुन्धरा Mk. 8. 6; K. 118; साक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता Amaru. 31. –**3** Surpassed, eclipsed, superseded; R. 10. 38, Ve. 5, आक्रान्ता तिलकक्रियापि तिलकैः M. 3. 5. –**4** Obtained, possessed of; वर्णान्तराक्रान्तपयोधराग्राम् R. 14. 27; Ki. 11. 7. –**5** Accompanied, attended. –**6** Pained, distressed. –**7** Graced, adorned, decorated; न खलु नरके हाराक्रान्तं घनस्तनमण्डलम् (शरणम्) Bh. 1. 67. –**8** Seated, ridden; निर्ययुस्तुरगाक्रान्ताः Rām. 6. 127. 13. –**Comp.** –**नायका** (In drama) One whose lover is won or kept in obedience. –**मति** *a.* Mentally overcome, deeply impressed.

आक्रान्तिः *f.* **1** Placing upon, occupying; stepping or treading upon; आक्रान्तिसम्भावितपादपीठम् Ku. 3. 11. –**2** Overcoming, pressing upon, loading; पृथुजघनभराक्रान्तिमन्दैः प्रयातैः Mu. 3. 10. –**3** Ascending, rising, –**4** Might, valour, force; °**तः** *ind.* From violence; आक्रान्तितो न वशमेति महान्परस्य Śi. 5. 41. –**5** Assault, taking away (अपहार); यो भूतानि धनाक्रान्त्या वधात्क्लेशाच्च रक्षति Mb. 12. 97. 8.

आक्रामकः An invader.

आक्री 9 U. To purchase, buy; obtain.

आक्रयः **1** A dealer, petty trader, a pedlar. –**2** Trade, Commerce.

आक्रीड् 1 U. To play, sport, amuse oneself.

आक्रीड *a.* Playing, sporting. –**डः, –डम्** **1** Play, sport, pleasure; गजेन्द्राक्रीडमथिता Ram. 7. 26. 42. –**2** A pleasure-grove, pleasure-garden; (पुमानाक्रीड उद्यानम् Ak.); देवाक्रीडशताकीर्णाम् Rām. 2. 50. 15. कमप्याक्रीडमासाद्य तत्र विशश्रमिषुः Dk. 12. कुबेरस्यापि चाक्रीडे प्रायेण वसुधामिमाम् Bu. Ch. 4. 10. –**Comp.** –**गिरिः, –पर्वतः** A pleasure-hill; आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः स्वेषु वेश्मसु Ku. 2. 43.

आक्रीडनम् Sporting, playing.

आक्रीडिन् *a.* Playing.

आक्रुश् 1 P. **1** To cry, cry out loudly: अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन् Bh. 3. 123; call out loudly to; पतिमाचुक्रुशुः Rām. –**2** To revile, abuse, scold, assail with angry words; परस्य हेतोर्नामाक्रोशसि Dk. 58, 97; शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति Ms. 8. 267; Bk. 5. 39. –**3** To curse. –**4** To censure, express displeasure.

आक्रुष्ट *p. p.* **1** Scolded, reviled, censured, abused, calumniated &c.; क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टः कुशलं वदेत् Ms. 6. 48; Śi. 12. 27. –**2** Sounded, vociferated. –**3** Cursed. –**ष्टम्** **1** Calling out. –**2** A harsh cry or sound, an abusive speech (परुषभाषणम्); मार्जारमूषिकास्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसंभवे Katy.; प्रपातजलनिर्घोषैः प्राक्रुष्टमिव सर्वतः Ram. 5. 56. 30.

आक्रोशः, –शनम् **1** Calling or crying out, vociferation, loud cry or sound. –**2** Censure, blame, reviling; आक्रोशमपि परिहासमाकलयन्ति K. 235, 291; abuse Y. 2. 302. –**3** A curse, imprecation; °गर्भमिवमुक्तम् K. 201, 346. –**4** An oath.

आक्रोशकः, –क्रोष्टृ *a.* **1** Vociferous, one who calls out or vociferates. –**2** A reviler, abusive.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आक्लिन्न *a.* 1 Wet. -2 Touched with pity.

आक्ली *ind.* An indeclinable joined to the roots कृ, भू and अस्; see ऊर्यादि Gaṇa on P. I. 4. 61.

आक्लेदः Moistening, wetting, sprinkling.

आक्षद्यूतिक *a.* (-की *f.*) [अक्षद्यूतेन निर्वृत्तम् ठक्] Effected or completed by gambling.

आक्षपटलिकः 1 A keeper of archives or records. -2 An officer of accounts. आक्षपटले गाणनिक्याधिकारः Kau. A. 2.

आक्षपणम् 1 Fasting, purifying by fasting, abstinence.

आक्षपाटिकः [अक्षपट-ठक्] 1 A judge at playing with dice, superintendent of a gambling house; -2 A judge, arrange of law suits; see अक्षपाटक.

आक्षपाद *a.* (-दी *f.*) [अक्षपाद-अण्] Taught by Akṣapāda or Gautama. -दः A follower of the Nyāya system of philosophy, a logician. -दम् The Nyāya system of philosophy.

आक्षर् 10 P. 1 To abuse, revile, accuse falsely, calumniate; मातरं पितरं जायां भ्रातरं तनयं गुरुम् आक्षारयन् Ms. 8. 275. -2 To punish.

आक्षरसमाम्नायिक *a.* Belonging to the alphabet.

आक्षारः A charge or calumny, accusation (of adultery). -2 N. of a Sāman.

आक्षारणम्, -णा Calumnious accusation (especially of adultery); तत्र स्यादाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति Ak.

आक्षारित *p. p.* 1 Calumniated. -2 Accused of adultery or fornication यस्त्वनाक्षारितः पूर्वम् Ms. 8. 355, 354. -3 Guilty, criminal.

आक्षि 2, 6 P. Ved. 1 To abide, dwell in, stay (with). -2 To be or exist. य अग्ने भुवस्पत आक्षियति पृथिवीमनु Av. 10. 5. 45. -3 To possess.

आक्षित् *a.* Abiding, dwelling. आक्षित् पूर्वास्वपरा अनूरुत् Rv. 3. 55. 5.

आक्षिक *a.* (-की *f.*) [अक्षेण दीव्यति जयति जितं वा; अक्ष ठक् P. IV. 4. 2.] 1 One who plays at dice. -One who uses loaded dice. (भारभूतानक्षानाहरति, वहति). -3 One who gains by gambling. -4 Won by gambling. -5 Relating to dice or gambling; आक्षिकं ऋणम् Ms. 8. 159 incurred in gambling. -कः N. of a tree (= अक्षिक q. v.) -कम् 1 Money gained by gambling. -2 Gambling debt, money lost at play. -की *f.* A kind of spirituous liquor prepared from the seeds of Teroninabia Belleriea (बिभीतकः Mar. बेहडा). -Comp. -पणः a stake, a wager.

आक्षिप् 6 U. To throw or cast down, dash down; फलं नरज्ञाक्षिप्तम् Pt. 4; शिलायामाक्षिप्य. Pt. 1. -2 To attract, entice, allure, win over; यथा नाक्षिप्यसे विषयैः K. 109; Śi. 10. 79 -3 To strike with a dart, missile &c. -4 To draw near or together, contract, convulse (used in medicine). -5 To interrupt, cut short, पूर्ववादिना वचनमाक्षिप्य K. 18, 207; Ve. 6. -6 To draw back or withdraw; take or throw off, snatch or draw away, pull off; अग्रपादमाक्षिप्य R. 7. 7; Ku. 7. 58 वासो बलादाक्षिपन् Bh. 1. 43; Me. 70. -7 To chase, drive out of a place, remove; स एतानाक्षिपद्राज्ञा Mb.; आक्षिप्ताधिकारयोः Mu. 1. -8 To hang out, expose to view (as a banner). -9 To point to, refer to, hint at, indicate; वस्तुतस्तु नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते P. VI. 3. 34 Sk.; अश्वादय आक्षिप्यन्ते S. D. 2. -10 To reject, neglect, disregard, spurn; Amaru. 85. -11 To object to (as argument). -12 To insult; अरेरे राधागर्भभारभूत किमेवमाक्षिपसि Ve. 3; to blame; Śānti. 1. 18. -13 To eclipse, obscure; आक्षिपन्तीमिव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा Mb. -14 To infer (from circumstance); जात्या व्यक्तिराक्षिप्यते K. P. 2. -15 To say or state ironically. -16 To pass (as time); यान्विनस्तु न च कालमाक्षिपन् Śi. 14. 45.

आक्षिप्त *p. p.* 1 Cast, thrown down. -2 Overthrown, repulsed; आक्षिप्तो जयकुञ्जरेण तुरगान् Ratn. 4. 12. -3 Seized, grasped, snatched away; V. 5. 5. -4 Drawn, attracted, overpowered; कौतुक°, कुतूहल° U. 4; seduced, enticed; K. 281. मन्मथाक्षिप्तचेतसः Bu. Ch. 4. 3. -5 Perplexed, distracted, bewildered; °मिव मे चेतः Ve. 2. -6 Insulted, reviled, abused. -7 Equal or equivalent to. -8 Interpolated, inserted, see प्रक्षिप्त.

आक्षिप्तिका A particular air or song sung by a character while approaching the stage; [चञ्चत्पुटादितालेन मार्गत्रयविभूषिता। आक्षिप्तिका स्वरपदग्रथिता कथिता बुधैः (भरतनाट्यशास्त्र)]; प्रावेशिकी आक्षिप्तिका V. 4.

आक्षेपः 1 Throwing off, tossing, pulling off, snatching away; अंशुकाक्षेपविलज्जितानाम् Ku. 1. 14; withdrawing; वदनमपहरन्तीं तत्कृताक्षेपमीशः Ku. 7. 95; movement, shaking; K. 13. -2 Reviling, censure, blame, abuse, reproach, defiant censure; इति प्रबोधितनाक्षेपैः स्थानादिन्द्रः प्रचालितः Bhag. 12. 6. 22. °प्रचण्डतया U. 5. 28; विरुद्धमाक्षेपवचस्तितिक्षितम् Ki. 14. 25; Bh. 2. 69. -3 Drawing together, attraction, diverting; कथारसस्याक्षेपसामर्थ्यम् K. 346, 348 power to interest. -4 Distraction, allurement; विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः Bh. 3. 47, 23. -5 Throwing away, giving up. -6 Applying, laying on, putting in or into (as a colour); गोरोचनाक्षेपनितान्तगौरैः Ku. 7. 17. -7 Hinting at, reference to, taking to oneself or assuming as the meaning of another word; स्वसिद्धये पराक्षेपः K. P. 2. -8 An inference. -9 A deposit. -10 An objection or doubt. -11 Convulsion, palpitation. -12 Sustaining, as a sound. -13 (In Rhet.) A figure of speech (cf. Greek paralipsis) in which something really intended to be said is apparently suppressed or denied to convey a particular meaning; आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणात्। चन्द्रसंदर्शयात्मानमथवास्ति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रियामुखम् ॥ Kuval. For fuller definitions and explanations see K. P. 10, S. D. 714 and *Ākṣepaprakaraṇa* in R. G. -14 Reach (of an arrow); सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपम् Mb. 7. 102. 6. -**Comp.** -**रूपकम्** A simile in which the object compared is only hinted at; Kāv.

आक्षेपक *a*. 1 Drawing; drawing or snatching off. -2 Censuring, reviling. -**कः** 1 A thrower. -2 A detractor, calumniator, accuser. -3 A hunter. -4 (In medic.) Convulsion, spasm.

आक्षेपणम् Throwing, tossing.

आक्षेपिन् *a*. 1 Drawing or snatching up; इमामाक्षेपिणीं सिद्धिमाननोमि शिवाय वः Māl. 9. 51. -2 Drawing in with a minute eye; बाह्याभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः Pat. Sūt. -3 Applying to, regarding.

आक्षीब *a*. 1 Somewhat drunk. -2 Intoxicated. -**बः** = अक्षीव q. v.

आक्षीलम् N. of a Sāman.

आक्षेत्रज्ञ्यम् [अक्षेत्रज्ञ-ष्यञ्] Spiritual ignorance.

आक्षोटः-डः A walnut; see अक्षोट.

आक्षोदनम् Hunting (for आच्छोदनम्).

आक्ष्यत् *a*. (fr. अश् or अक्ष्) Leading to completion (as days), epithet of certain days on which the ceremony Ayana performed for the Ādityas and Aṅgirasas is finished.

आखण *a*. Hard (to dig up) (as a stone); यथाश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसेत Ch. Up. 1. 2. 8.

आखण्डलः [आखण्डयति भेदयति पर्वतान्, खण्ड्-डलच् तस्य नेत्वम् Tv.] Indra; आखण्डलः काममिदं बभाषे Ku. 3. 11; तमीशः कामरूपाणामत्याखण्डलविक्रमम् R. 4. 83; Me. 15. -**Comp.** -**चापः, -धनुः** *n*. The rainbow. -**सूनुः** The son of Indra *i. e.* Arjuna.... अनुस्मृताखण्डलसूनुविक्रमः Ki. 1. 24.

आखण्डिः *m*. N. of an artisan. -**Comp.** -**शाला** The workshop of the artisan.

आखः, [आखन्-ड] -**आखनः** [खन्-घ P. III. 3. 125] A spade, hoe.

आखनिकः [आ-खन्-इक] 1 A digger, ditcher, miner. -2 A mouse or rat. -3 A hog. -4 A thief. -5 A spade. भवेदाखनिकश्चौरे शूकरे मूषिकेऽपि च Medinī.

आखनिकबकः [आ-खन्-करणे कर्तरि वा इकबक P. Mbh. on P. III. 3. 125] 1 A stork in relation to a mouse; (fig.) a man who behaves like a hero towards a weak person. -2 = आखनिक q. v. above (= खनित्रम् Sk.).

आखरः [आखन्-टर] 1 A spade. -2 A digger, miner. -3 A cover of any animal; a stable; यथाऽऽखरो मघवंश्चारुरेष प्रियो मृगाणां सुषदा बभूव Av. 2. 36. 4.

आखाटीश्वरतीर्थम् N. of तीर्थ; Śiva P.

आखानः, -नम् A natural pond or pool of water, bay.

आखानः [आ-खन्-घञ्] 1 Digging all around -2 A spade, a digger.

आखुः [आखनतीत्याखुः, आखन्-कु: डिच्च Uṇ. 1. 33] 1 A mouse, rat, mole; आखुं चिदेव देव सोम Rv. 9. 67. 30. अत्तुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेराखुं क्षुधार्तः फणी Pt. 1. 159. -2 A thief. -3 A hog. cf. पोत्रिमूषिकयोराखुः Nm. -4 A spade. -5 A miser.; विभवे सति नैवात्ति न ददाति जुहोति न। तमाहुराखुम्. -6 The grass Lipocercis Serrata (देवताड). -**Comp.** -**उत्करः** a mole-hill. -**उत्थ** *a*. produced from a mouse. (-**त्थः**) [आखूनामुत्थानम् P. III. 2. 4 Vārt.] the rising or appearance of rats, a swarm of rats. -**करीषम्** a mole-hill. -**कर्णपर्णिका, -पर्णिका, -कर्णी, -पर्णी** the plant Salvinia Cucullata Roxb (Mar. उंदीरकानी). -**गः, -पत्रः, -रथः, -वाहनः** epithets of Gaṇeśa (whose vehicle is rat); तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज मा ज्ञानदायकम् Subhāṣ. -**घातः** a Śūdra or a man of low caste and profession; (lit.) rat-catcher or killer. -**पाषाणः** 1 a kind of mineral. -2 a loadstone. -**फला** The plant लघुदन्ती. -**भुज्, -भुजः** a cat. -**विषहा** a kind of grass (देवताडवृक्ष, देवताडीलता) considered as a remedy for a rat's bite.

आखेटः [आखिद्यन्ते त्रास्यन्ते प्राणिनोऽत्र, आ-खिद्-घञ् Tv.] Hunting, chase. -**Comp.** -**शीर्षकम्** 1 a smooth floor or ground (कुट्टिमभेद). -2 a mine, cavern.

आखेटक *a*. Hunting, frightening (as beasts of prey &c.). -**कः** A hunter; आखेटकस्य धर्मेण विभवाः स्युर्वशे नृणाम् Pt. 1. 129, 388. -**कम्** Hunting. -**Comp.** -**अटवी** *f*. A hunting forest.

आखेटिक *a*. [आखेटे कुशलः ठक्] 1 Skilful in chase. -2 Terrible, frightful. -**कः** 1 A hunter. -2 A hound.

आखोटः The walnut tree.

आख्या 2 P. 1 (*a*) To tell, say, inform, communicate, narrate (usually with dat. of person); इमानि शुक्लानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते Bri. Up. 6. 5. 3. ते रामाय वधोपायमाचख्युर्विबुधद्विषः R. 15. 5, 41, 71, 93; 12. 42, 91; आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो Bg. 11. 31, 18. 63; Me. 100; Ms. 8. 224, 9. 73, Y. 1. 66, 2. 65; sometimes with gen. of person; आख्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य Pt. 4. 15; केनाहं तवाख्यातः Mb. (*b*) To declare, announce, signify; धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातम् R. 2. 11. -2 To call, denominate, name; सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते Māl. 9; R. 10. 21, Ms. 4. 6. -3 To look at, count; to recite (Ved.). -*Caus.* (ख्यापयति) 1 To cause to tell or narrate. -2 To declare.

आख्य *a*. A narrator; संपतन्ति च मे शिष्याः प्रवृत्ताख्याः पुरीमितः Rām. 6. 124. 16.

आख्या [आ-ख्यायते अनया; आख्या-अङ् P. III. 3. 106] 1 A name, appellation; किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या Ś. 7, 7. 33; पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; तयाख्यया भुवि पप्रथे R. 15. 101 become known by that name; often at the end of compounds meaning 'named' or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

'called'; अथ किमाख्यस्य राजर्षेः सा धर्मपत्नी Ś. 7; रघुवंशाख्यं काव्यम् &c. -2 Appearance, aspect; न हि तस्य विकल्पाख्या या च मद्वीक्षया हता Bhāg. 11. 18. 37. -3 Beauty, splendour; उर्मीषु रुचिराख्यासु निषेदुः काञ्चनीषु ते Rām. 7. 60. 12.

आख्यात *p. p.* 1 Said, told, declared; इति ते ज्ञानमाख्यातम् Bg. 18. 63. -2 Counted, recited. -3 Made known. -4 Inflected or conjugated. -5 Called; सेवा श्ववृत्तिराख्याता Ms. 4. 6. **-तम्** 1 A verb; भावप्रधानमाख्यातम् Nir.; धात्वर्थेन विशिष्टस्य विधेयत्वेन बोधने। समर्थः स्वार्थयत्नस्य शब्दो वाऽऽख्यातमुच्यते ॥ -2 Telling auspicious time for departure; (अभिमन्त्रितदुन्दुभिध्वनिना प्रयाणादिकथनम्); तथाख्यातविधानं च योगः संचार एव च Mb. 12. 59. 48.

आख्यातिक *a.* Verbal. **-की** Com. on Jaina and Nyāyadarśana.

आख्यातिः *f.* 1 Telling, informing, communication, publication (of a report &c.). -2 Fame. -3 A name.

आख्यातृ *m.* 1 One who tells, communicates &c. -2 A teacher, instructor; P. I. 4. 29.

आख्यानम् 1 Speaking, declaration, making known, relation, communication; इत्थंभूताख्याने P. I. 4. 90. रामसंदेश° Rām. -2 Allusion to some old tale; आख्यानं पूर्ववृत्तोक्तिः S. D.; (*e. g.* देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्ह्रदाः पूरिता Ve. 3. 33.). -3 A tale, story; especially a legendary story, legend; अप्सराः पुरूरवसं चकम इत्याख्यानविद आचक्षते Māl. 2; Ms. 3. 232. -4 A legendary work such as the Mahābhārata; योऽधीते चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् Mb. 3. 58. 9. -5 A reply; प्रश्नाख्यानयोः P. VIII. 2. 105, III. 3. 110. -6 A differentiating property (भेदकधर्म). -7 A canto of an epic poem.

आख्यानकम् A tale, a short legendary narrative, an episode; आख्यानकाख्यायिकेतिहासपुराणाकर्णनेन K. 7; P. IV. 2. 60 Vārt. **-की** N. of a metre which is a combination of Indravajrā and Upendravajrā.

आख्यायक *a.* Telling, informing. **-कः** A messenger, courier; आख्यायकेभ्यः श्रुतसूनुवृत्तिः Bk. 2. 44. -2 A herald; U. 5.

आख्यायिका 1 A species of prose composition, a connected story or narrative; आख्यायिका कथावत् स्यात् कवेर्वंशादिकीर्तनम्। अस्यामन्यकवीनां च वृत्तं गद्यं क्वचित् क्वचित्। कथांशानां व्यवच्छेद आश्वास इति बध्यते। आर्यावक्त्रापवक्त्राणां छन्दसां येन केनचित् ॥ अन्यापदेशेनाश्वासमुखे भाव्यर्थसूचनम्। S. D. 568. Writers on Rhetoric usually divide prose composition into कथा and आख्यायिका and make a distinction between them. Thus they regard Bāṇa's हर्षचरित as an आख्यायिका and कादंबरी as a कथा; according to Daṇḍin, however, (Kāv. 1. 28) there is no distinction between the two; तत्कथाख्यायिकेत्येका जातिः संज्ञाद्वयाङ्किता -2 Narration (of what is known).

आख्यायिन् *a.* One who tells, informs, or communicates; रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः Ś. 1. 23; Ms. 7. 223.

आख्येय *pot. p.* Fit to be communicated or told; शब्द° fit to be told in words, verbal message; शब्दाख्येयं यदपि किल ते यः सखीनां पुरस्तात् Me. 103.

आगम् 1 P. 1 To come, come near, approach. -2 To arrive at, attain, reach; fall into (a particular state or condition); आनृण्यमागम् to become free from debt; so विश्वासम्°, ध्यानम्° &c. -3 To have recourse to. *-Caus.* (-गमयति) 1 To cause to come or draw near; तं त्वमा गमयागमे Av. 6. 81. 2. -2 To lead towards, take, convey; आगमितापि विदूरम् Gīt. 12. -3 To announce the arrival of; राजानमागमयति = राजागमनमाचष्टे Sk. -4 To ascertain, inform oneself about; सर्वमागमयामास पाण्डवानां विचेष्टितम् Mb. 5. 7. 4. प्रज्ञामेवागमयति यः प्राज्ञेभ्यः स पंडितः Vop. -5 To learn, acquire, study; सम्यगागमिता विद्या प्रबोधविनयाविव R. 10. 71; तदध्यागमितं मया Mb.; आगमय दण्डनीतिं कुलविद्याम् Dk. 155; Mv. 5; Śi. 9. 79. -6 (Ātm.) To wait for, have patience; आगमयस्व तावत् = क्षमस्व Sk. आगमयते कालम् Vop.

आग *a.* Accidental, sudden; °त्वम् accident, chance.

आगत *p. p.* 1 Come, arrived; मम साधर्म्यमागताः Bg. 14. 2. -2 Occurred, happened. विज्ञाप्यं तु ममैतद्धि यद्वदाम्यागतस्पृहः Rām. 7. 36. 54; Ms. 2. 152. -3 Obtained, got; न्यायागतधनम् Y. 3. 205; °साध्वस afraid; °क्षोभ perplexed; अन्वय° hereditary; °मन्यु angry; °विस्मय surprised. -4 Reduced to, fallen into (a particular state); दासत्वम्, पञ्चत्वम्, संदेहम्, विस्मयम् &c. -5 Living or residing in. **-तम्** 1 Coming, arrival; कथं नु खल्वद्य भवेत्सुगतम् Rām. 5. 41. 8; Bg. 9. 21. -2 Occurrence, event. **-Comp. -त्वम्** Origin. **-साध्वस** *a.* Terrified.

आगतिः *f.* 1 Arrival, coming; rise, origination; लोकस्यास्य गतागतिम् Rām. 2. 110. 1; इति निश्चितप्रियतमागतयः Śi. 9. 43. -2 Obtaining, acquisition; Y. 3. 170. -3 Return. -4 Origin. -5 Accident, chance.

आगन्तव्य *pot. p.* Likely to come, to be arrived; coming necessarily. आगन्तव्यं झटिति मथुरामण्डलाद् गोपकान्ते.

आगन्तु *a.* [आ-गम्-तुन्] 1 Coming, arriving. -2 Stray. -3 Coming from the outside; external (as a cause &c.) -4 Adventitious, accidental, casual नियमस्तु स यत्कर्म नित्यमागन्तुसाधनम् Ak. -5 what (or who) comes later or afterwards. वास्तव्यैराक्रान्ते देशे आगन्तुर्जनोऽसम्भवादन्ते निविशते। ŚB. on MS. 10. 5. 4. **-न्तुः** 1 A new-comer, stranger, guest; (मेने) वैदर्भमागन्तुमजं गृहेशम् R. 5. 62; H. 1. -2 A late-comer, what comes later or afterwards (See आगमः for quotation) **-Comp. -ज** *a.* arising accidentally or casually; आगन्तुजे रोगे Suśr.

आगन्तुक *a.* (**-का, -की** *f.*) 1 Coming of one's own accord, arriving uninvited; आगन्तुका वयम् Dhūrtas. -2 Stray (as an animal); Y. 2. 163. -3 Incidental, accidental, adventitious; इत्यागन्तुका विकाराः Āśval. -4 Interpolated, spurious (as a reading), having crept in without authority; अगन्धवद्गन्धमादनमित्यागन्तुकः पाठः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Malli, on Ku. 6. 46. **-Comp.** **-ज्वरः** A kind of fever **-कः** **1** An intruder, interpoler. **-2** A stranger, guest, new-comer; Ś. 4, 6. **-3** Interpolated reading.

आगमः **1** Coming, arrival, approach, appearance; लतायां पूर्वलूनायां प्रसूनस्यागमः कुतः U. 5. 20; Śi. 1. 30; अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे। रात्र्यागमे प्रलीयन्ते Bg. 8. 18; R. 14. 80, Pt. 3. 48; Ms. 8. 401; so व्यसन°, अन्धकार° &c. **-2** Acquisition; एषोऽस्या मुद्राया आगमः Mu. 1; Ś. 6. this is how I came by this ring; Dk. 130; वेदानामागमः K. 18; विद्यागमनिमित्तम् V. 5. **-3** Birth, origin, source; आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत Bg. 2. 14 coming and going, of short birth or duration, transient; आगमः काव्यामृतरसानाम् K. 5. **-4** Addition, accumulation, acquisition (of wealth); अर्थ°, धन° &c. **-5** Flow, course, current (of water); Ms. 8. 252, 9. 281; रक्त°, फेण°. **-6** A voucher or written testimony; see अनागम. संभोगो दृश्यते यत्र न दृश्येतागमः क्वचित् Ms. 8. 200. **-7** Knowledge; शिष्यप्रदेयागमाः Bh. 2. 15; प्रज्ञया सदृशागमः। आगमैः सदृशारम्भः R. 1. 15; यस्यागमः केवलजीविकायै M. 1. 17; Y. 2. 212, 92. **-8** Supply of money, income, revenue. **-9** Lawful acquisition of anything; आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिः स्तोकापि यत्र नो Y. 2. 27, 28. **-10** Increase of property. **-11** A traditional doctrine or precept, a sacred writing or scripture, Śāstra; अनुमानेन न चागमः क्षतः Ki. 2. 28, 5. 18; परिशुद्ध आगमः 2. 33; K. 55, 337. **-12** The study of Śāstras, sacred knowledge or learning. **-13** Science, a system of philosophy; साङ्ख्यागमेनेव प्रधानपुरुषोपेतेन K. 51; बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः R. 10. 26 **-14** the Vedas, the sacred scripture; आत्मन्युपरते सम्यङ् मुनिर्व्युपरतागम Bhāg. 10. 20. 40. न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे Ki. 11. 39.; आगमः खल्वपि Mbh. on P. I. 1. 1. **-15** The last of the four kinds of proof, recognized by the Naiyāyikas (also called शब्द or आप्तवाक्य, the Vedas being so regarded). **-16** An affix or suffix. **-17** The addition or insertion of a letter; भवेद्वर्णागमाद्धंसः Sk. **-18** An augment; इडागमः. **-19** Theory (opp. प्रयोग); चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरः Dk. 120. **-20** (**-मः**, **-मम्**) A work inculcating the mystical worship of शिव and शक्ति, a Tantra; आगतं पञ्चवक्त्रात्तु गतं च गिरिजानने। मतं च वासुदेवस्य तस्मादागममुच्यते ॥ Śabdak. **-21** The mouth of a river. **-22** What comes later or afterwards. आगमवदन्त्यलोपः स्यात् MS. 10. 5. 1. (आगमवत् as explained by शबर is यथा समासेषु समासेषु च ये आगन्तवो भवन्ति ते पूर्वापरावयवाननुपमृद्यैव निविशन्ते एवमिहापि द्रष्टव्यम्। **-23** A way of worship; लब्धानुग्रह आचार्यात्तेन सन्दर्शितागमः। महापुरुषमभ्यर्चेन्मूर्त्याभिमतयात्मनः ॥ Bhāg. 11. 3. 48. **-24** A road or way journey; आगमास्ते शिवाः सन्तु Rām. 2. 25. 21. **-Comp.** **-अपायिन्** Having creation and destruction; आगमापायिनो नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत Bg. 2. 24. **-आवर्ता** N. of the plant Targia Involucrata Lin. (वृश्चिकाली; Mar. लघुमेढशिंगी.). **-निरक्षेप** *a.* independent of a voucher. **-नीन** *a.* studied, read, examined. **-रहित** *a.* **1** without a voucher. **-2** devoid of Śāstras. **-वृद्ध** *a.* advanced in knowledge, a very learned man; प्रतीप इत्यागमवृद्धसेवी R. 6. 41. **-वेदिन्** *a.* **1** knowing the Vedas. **-2** learned in Śāstras; (*m.*) an epithet of Śaṅkarāchārya's preceptor Gauḍapāda. **-शास्त्रम्** N. of a supplement to the माण्डूक्योपनिषद्. **-श्रुतिः** *f.* Tradition. **-साक्षेप** *a.* supposed by a voucher.

आगमवत् *a.* **1** Having an augment or addition. **-2** Having approached for sexual intercourse.

आगमनम् **1** Coming, approaching, arrival; भरतागमनं पुनः R. 12. 24. **-2** Return, returning. **-3** Acquisition, getting into; एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरस्यागमनं महत् Rām. **-4** Arising, birth. **-5** Approaching a woman for sexual intercourse.

आगमापायिन् *a.* Coming and going; Transient; मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः। आगमापायिनः Bg. 2. 14.

आगमित *a.* **1** Learnt from or taught by; प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितम् Śi. 9. 79. **-2** Read over, pursued, studied. **-3** Ascertained.

आगमिन्, -आगामिन् *a.* [आ-गम् णिनि वा ह्रस्वः] **1** Coming, future; कथयत्यागामिनमर्थम् K. 46. **-2** Impending, arriving. **-3** Learned, versed in theory; ज्ञात्वाप्यागमिनौ M. 3. **-4** An intruder. **-5** Having an augment.

आगमिष्ट *a.* Coming very quickly, or gladly.

आगामिक *a.* (**-की** *f.*) **1** Relating to the future time; मतिरागामिका ज्ञेया बुद्धिस्तत्कालदर्शिनी Haima. **-2** Impending, arriving.

आगामुक *a.* [आ-गम्-उकञ् P. III. 2. 154] **1** Coming, arriving. सुग्रीवस्वार्जितं मित्रं सर्वांश्चागामुकान् द्रुतम् Bk. **-2** Future.

आगरः [आगॄ-अप्] The day of new moon (अमावास्या).

आगलित *a.* Drooping, languid, dejected, sad.

आगवीन *a.* [गोः प्रत्यर्पणपर्यन्तं यः कर्म करोति स आगवीनः P. V. 2. 14 आगो-ख] One who is engaged in business till the return of the cows.

आगस् *n.* [इ-असुन्-आगादेशः Uṇ. 4. 211] **1** Fault, offence, transgression; सहिष्ये शतमागांसि सूनोस्त इति यत्त्वया Śi. 2. 108, 1. 61; द्वौ रिपू मम मतौ समागसौ R. 11. 74; कृतागाः Mu. 3. 11; N. 3. 52; Amaru. 46, 48. **-2** Sin. **-3** Punishment. **-Comp.** **-कृत्** *a.* committing an offence, offender, criminal; अभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः R. 2. 32.

आगस्ती [अगस्त्यस्य इयं, अण्, यलोपः] The south.

आगस्तीय *a.* [अगस्त्ये हितः यलोपः] Relating to or for the advantage of अगस्ति.

आगस्त्य *a.* [अगस्त्यस्येदम् यञ् यलोपः] **1** Southern (दिग्भाग). कौबेरदिग्भागमपास्य मार्गमागस्त्यमुष्णांशुरिवावतीर्णः । Śi. **-2** Pertaining to Agastya; °आख्यानं सर्गः Mb. **-3** Originating from the plant Agasti Grandiflorum. **-स्त्यः, स्त्यौ** **1** The descendants of Agasti. **-2** Persons of their race (गोत्र).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आगस्त्यायन *a.* Connected with Agasti; U. 2.

आगाध *a.* [अगाध एव स्वार्थे अण्] 1 Very deep or unfathomable (fig. also). -2 Difficult to obtain.

आगारम् [आगमृच्छति ऋ अण्] A house, dwelling; room, covered place. -**Comp.** -**गोधिका** a small lizard. -**दाहः** setting a house on fire. -**दाहिन्** *a.* an incendiary. -**धूमः** 1 smoke coming out from a house. -2 N. of a plant.

आगुर् 6 Ā. To approve, agree or assent to, promise to pronounce the आगुर्, see below. पुरोडाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च Rv. 3. 52. 2.

आगु(गू)र् *f.* [आ-गुर्-क्विप्] 1 Assent, agreement, promise. -2 N. of a class of plauditory exclamations or formularies used by the priests in sacrificial rites; ये३ यजामह इत्यागूः Āśval.

आगु (गू)रणम् 1 Recitation of the Āgur. -2 A secret suggestion.

आगूर्ण, -र्त *p. p.* Repeated (as an exclamation &c.). -**र्णम् -र्तम्** Exertion, resolution.

आगूर्तिन् *a.* [आगूर्त-इनि] 1 Performing or pronouncing the Āgur; आगूर्ती वा एष भवति यो दर्शपौर्णमासाभ्यां यजते Śat. Br. -2 Resolute, industrious.

आगुरव *a.* (-वी *f.*) Belonging to agallochum (अगुरु) साङ्गानि धूमरुचिमागुरवीं दधानैर्धूपायतीव पटलैर्नवनीरदानाम् Śi 4. 52.

आगुल्फम् A shoe; Hch. 7.

आगूर् (*f.*) An agreement, promise.

आगै 1 P. 1 To sing to, आपशुं गासि Rv. 8. 27. 2. -2 To obtain by singing.

आगात् *a.* Obtaining by singing.

आगानम् Obtaining by singing.

आग्नापौष्ण *a.* [आग्नापूषणौ देवते अस्य अण्] Belonging or referring to Agni and Pūṣan (as an oblation).

आग्नावैष्णव *a.* 1 Referring to Agni and Viṣṇu. -2 Containing the word अग्नाविष्णू (as a chapter अध्याय, or अनुवाक section).

आग्निक *a.* (-की *f.*) [अग्नेरिदं बा० ठक्] Belonging to the sacrificial fire.

आग्निपद *a.* [अग्निपदे दीयते कार्यं वा व्युष्टा० अण्] To be done at or given to the fire-place.

आग्निमारुत *a.* [अग्नामरुतौ देवते अस्य अण्] Belonging to Agni and Marut (offerings &c.) Vāj. 24. 7. so आग्निवारुण belonging to Agni and Varuṇa.

आग्निष्टोमिक *a.* (-की *f.*) [अग्निष्टोम-ठक्] 1 Belonging to the अग्निष्टोम; °कं भक्तम् °की दक्षिणा. -2 One who recites or is conversant with अग्निष्टोम (अग्निष्टोममधीते वेद वा).

आग्निहोत्रिक *a.* Belonging to the Agnihotra.

आग्नीध्र *a.* Belonging to the अग्नीध्र (the priest who kindles the fire). -**ध्रम्** [अग्निमिन्धे अग्नीत् तस्य शरणम्, रण् भत्वान्न जश् Tv.] 1 The place where the sacrificial or sacred fire is kindled. सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् (केचिद् बभञ्जुः) Bhāg. 4. 5. 14. -2 The duty of the priest who kindles the sacred fire. -**ध्रा** Care of the sacred fire. -**ध्रः** The priest who kindles the sacred fire. आग्नीध्रश्चोत्तरां दिशम् Mb. 12. 98. 38.

आग्नीध्रीय *a.* Being within the आग्नीध्र. -**यः** 1 The fire within the आग्नीध्र. -2 The fire-place within the आग्नीध्र.

आग्नीध्य *a.* Belonging to the priest who kindles the sacred fire. -**ध्या** The place for the fire.

आग्नेन्द्र *a.* [अग्निश्च इन्द्रश्च-अण् P. VI. 3. 28, Sk. VII. 3. 22] Belonging to Agni and Indra.

आग्नेय *a.* (-यी *f.*) [अग्नेरिदं अग्निर्देवता वास्य ढक्] 1 Belonging to Agni; fiery. Vāj. 24. 6. -2 Offered or consecrated to Agni; अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा Y. 3. 287. -3 Similar to fire (as an insect). -4 Increasing the fire in the stomach; stimulating digestion. -5 Kindling the fire (as ghee &c.) शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित्। आग्नेयान्युत सन्तीह Mb. 1. 144. 9. -6 Belonging to Āgnāyī. -**यः** 1 An epithet of Skanda or Kārtikeya. -2 N. of Agastya. -3 N. of a country. -4 A worshipper of Agni. -5 An offering or oblation to Svāhā. -**यी** 1 N. of the wife of Agni. -2 The south-east quarter (presided over by Agni). -3 The first day of a month (प्रतिपत्तिथि which is presided over by Agni). -4 A kind of योगधारणा; Bhāg. 11. 31. 6. -**यम्** 1 The lunar mansion called Krittikā. Mb. 13. 104. 127. -2 Gold. -3 Blood. -4 Lac, the red animal dye. -5 Ghee. -6 A missile presided over by Agni. -7 A *Mantra* used in the worship of Agni. -8 A descendant of Agni. -9 Bathing by applying sacred ashes to the body (भस्ममर्दनपूर्वकस्नानम्). -10 A kind of worm. -**Comp.** -**कीटः** a kind of insect which flies into the fire. -**पुराणम्** = अग्निपुराण q. v.

आग्न्याधानिकी [अग्न्याधानस्य यज्ञस्य दक्षिणा ठञ् P. V. 1. 95] The Dakṣiṇā or a gift of money given to Brāhmaṇas.

आग्रभोजनिकः [अग्रभोजनं नियतं दीयते अस्मै ठक् P. IV. 4. 66] A Brāhmaṇa always entitled to occupy the foremost seat at a dinner.

आग्रयणः [अग्रे अयनं शस्यादेर्येन कर्मणा पृषो० ह्रस्वदीर्घव्यत्ययः] 1 The first Soma libation at the Agniṣṭoma sacrifice. -2 A form of Agni. -3 The time of the sacrifice. -4 See आग्रयणी; नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः Rām. 3. 16. 6; Bhāg 10. 20. 40. -**णकम्, -णी** 1 An oblation consisting of first fruits; see आग्रयणम्. -**णम्** An oblation consisting of first fruits at the end of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the rainy season (आश्विनी पूर्णिमा); आग्रयणं त्रिविधं श्यामाक°, व्रीहि°, यव°, यथापूर्वं वर्षासु शरदि वसन्ते च तत्करणोपदेशात् Ārya. S.; आग्रयणेनेष्ट्वा नवान्नं प्राश्नीयात् Ait. Br.; आग्रयणं व्रीहिश्यामाकयवानाम् Āśval. –Comp. –इष्टिः *f.* Oblation of the first fruit; कर्तव्याग्रयणेष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि Y. 1. 125.

आग्रह् 9 U. 1 To seize, take hold of, catch. –2 To draw tight (as the reins) Ś. 1. (v.l.) –3 To persist in.

आग्रहः Seizing, taking. –2 Attack. –3 Determination, strong attachment, persistence, insisting (स्नेह, अभिनिवेश); चलेऽपि काकस्य पदार्पणाग्रहः Naiṣadha; Dk. 176; also Malli. on Ku. 5. 7. –4 Favour, patronage. –5 Surpassing, surmounting. –6 Moral power, courage.

आग्रहिका Favour, patronage, help.

आग्रहायणः [= अग्रहायण–अण्] N. of the month of मार्गशीर्ष. –णी 1 The full moon day of मार्गशीर्ष; कार्तिक्या आग्रहायणी मासे Sk. –2 A particular kind of Pākayajña. –3 N. of a constellation called मृगशिरस्.

आग्रहायण(णि)क *a.* [आग्रहायण्यां देयमृणं वुञ् ठञ् वा P. IV. 3. 50] To be paid on the full moon day in मार्गशीर्ष (as debt.). –कः, (–णिकः) [आग्रहायणी पौर्णिमास्यस्मिन् मासे ठक् P. IV. 2. 22] The month of मार्गशीर्ष.

आग्रहारिक *a.* (–की *f.*) [अग्रहार-ठञ्; see आग्रभोजनिक] One who appropriates to himself an अग्रहार (endowments of land conferred upon Brāhmaṇas). Supervisor of Agrahāra lands, *i. e.* lands offered as free gifts to Brāhmaṇas for their subsistence or settlement therein or for some religious purposes.

आघट्ट् 10 P. 1 To strike against, touch; आघट्टयामास गतागताभ्याम् Ki. 17. 38. –2 To move.

आघट्टक *a.* Moving. –कः The red Apāmārga (Mar. तांबडा आघाडा).

आघट्टना 1 Moving, shaking, striking against; रणद्भिराघट्टनया नभस्वतः Śi. 1. 10. –2 Friction, contact.

आघर्षः, –र्षणम् Rubbing, friction, striking against; गण्डस्थलाघर्षगलन्मदोदकद्रवद्रुमस्कन्धनिलायिनोऽलयः Śi. 12. 64. –णी A brush, rubber.

आघाटः [आ–हन् घञ् निपातः] 1 Killing, striking (sometimes used as an adj.). –2 A musical instrument. –3 A cymbal or rattle; उत यत्राघाटाः कर्कर्यः संवदन्ति Av. 4. 37. 5. –4 Boundary, limit. –5 N. af a plant (अपामार्ग; Mar. आघाडा).

आघाटिः *m., f.* Musical instruments; आघाटिभिरिव धावयन्नरण्यानिर्महीयते Rv. 10. 146. 2.

आघातः See under आहन्.

आघुष् 1 P. 1 To proclaim, cry aloud, declare. –2 To praise. –3 To listen. –4 To make oneself audible; आस्यश्रवस्याद् रथ आ च घोषात् Rv. 5. 37. 3. –10 P. or *Caus.* 1 To make a noise, to cause to sound. –2 To proclaim, announce publicly. –3 To complain continually, weep bitterly.

आघोषः Calling out, invocation.

आघोषणम्, –णा A proclamation, public announcement; एवमाघोषणायां कृतायाम् Pt. 5.

आघूर्ण् 1 A., 6 P. 1 To roll, stagger, whirl, toss about; आघूर्णतीवानिलैः (अम्बरम्) Mk. 5. 27; पवनाघूर्णितपादप Hariv., Bk. 14. 77. –2 To swim, roll (as eyes); पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि Ku. 3. 38.

आघूर्णनम् Rolling, tossing about, whirling round, swimming.

आघृ 10 P. or *Caus.* To pour down upon, sprinkle.

आघारः 1 Sprinkling (in general). –2 Especially, sprinkling clarified butter upon the fire at certain sacrifices; प्रासाज्यभागावाघारौ दत्त्वा चाज्यप्लुतं हविः Bhāg. 11. 27. 40. –3 Ghee, clarified butter.

आघृणि *a.* [आगतो घृणिर्दीप्तिरस्य] Glowing with heat or endowed with splendour, having splendid wealth. –णिः The sun. –आघृणी-वसु *a.* Rich with heat (N. of Agni); मानो रक्ष आवेशीदाघृणीवसो Rv. 8. 60. 20.

आघ्रा 1 P. 1 To smell, smell at; गन्धमाघ्राय Me. 21. –2 To kiss, touch (with the nose) as the head, आजघ्रुर्मूर्ध्नि बालांश्च Bk. 14. 12. –3 (Fig.) To attack; devour, seize upon; मामाघ्रातुमागतवान् Dk. 6; कामाघ्रातया अनया 116 smitten, affected; Māl. 5. 29; Bh. 3. 104.

आघ्राण *a.* 1 Smelt (as flowers). –2 Satisfied. –णम् 1 Smelling. –2 Satisfaction, satiety.

आघ्रात *p. p.* 1 Smelt, scented, touched. –2 Satisfied. –3 Surmounted, surpassed. –तम् (Astron.) One of the ten kinds of eclipses; Bri. S.

आङ्क्षी A musical instrument, a tabor.

आङ्कुशिकः [अङ्कुश–ठक्] One who strikes with the goad.

आङ्ग *a.* (–गी *f.*) [अङ्ग-स्वार्थे-अण्] 1 Bodily, corporeal. –2 (In gram.) Relating to the base (अङ्ग). –3 Having limbs or parts. –4 Relating to the minor personages in a drama. –5 Belonging to a portion of the Vedas. –6 Produced or born in the country of the Aṅgas. –गः A prince of the Aṅga country. –गम् A delicate body.

आङ्गक *a.* (–की *f.*) [अङ्गेषु जनपदेषु भवः वुञ्] Produced in the अङ्ग country; ruler of that country. –कः 1 An inhabitant of the Aṅga country. –2 A ruler of that country.

आङ्गविद्य *a.* [अङ्गविद्यां वेद अण्] Occurring in, or being familiar with, अङ्गविद्या (chiromancy or the knowledge of lucky and unlucky marks on the body). –द्या A work on अङ्गविद्या.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आङ्गिक *a.* (**-की** *f.*) [अङ्ग निर्वृत्तार्थे-ठक्] **1** Bodily, corporeal. **-2** Gesticulated, expressed by bodily actions; आङ्गिकोऽभिनयः, see अभिनय. **-कः 1** A player on a tabor or drum. **-2** Man's sleeved outer body, garment, a coat reaching below the knees. कश्मीरजपुष्पदर्पराजितेनाङ्गिकेन *as* Siva. B. 21. 19.

आङ्गार [अङ्गाराणां समूहः अण्] A multitude of firebrands, charcoal.

आङ्गारिकः A charcoal burner; मालाकारोपमो राजन् भव माऽऽङ्गारिकोपमः Mb. 12. 71. 20.

आङ्गिरस *a.* (**-सी** *f.*) Descended from or referring to Aṅgiras. **-सः 1** N. of Brihaspati, son of Aṅgiras: अध्यापयामास पितॄन् शिशुराङ्गिरसः कविः Ms. 2. 151. तं मासरं चाङ्गिरसार्थितेवं यथावदानर्च तदायुषे सः Bu. Ch. 2. 36. **-2** Descendants of Aṅgiras (pl.). **-3** A particular Sukta or hymn in the Atharvaveda **-4** the soul: अथमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां हि रसः Bṛi. Up. 1. 3. 8. **-5** A Kṣatriya by will of Brahmā and by profession. **-6** N. of a particular year. cf. आङ्गिरसत्वब्दभेदे मुनिभेदे तदीरितम् । Nm. **-Comp. -सत्रम्** The बृहस्पति Satra; सत्रमाङ्गिरसं नाम ह्यासते स्वर्गकाम्यया Bhāg. 10. 23. 3.

आङ्गूषः, षम् [अङ्गूष-स्वार्थे-अन्] Praise, hymn. अश्याङ्गूषं सदनं रोदस्योः Rv. 1. 117. 10.

आङ्ग्य *a.* Belonging to the Aṅga country.

आचक्ष् 2 Ā. **1** To speak, announce, declare, teach, tell, relate, communicate, say, narrate (usually with dat. of person); गुरवे...प्रस्तुतमाचचक्षे R. 5. 19, 12. 55, 14. 36; Ms. 4. 59, 81; M. 5; इत्याख्यानविद आचक्षते Māl. 2; sometimes with acc.; तत्त्वां किमाचक्ष्महे Bv. 1. 63 say to or address. **-2** To name, call, say; शर्व इति प्राच्या आचक्षते Sat. Br. **-3** To divine, bespeak; यथा मे हृदयमाचष्टे M. 4. **-4** To make known, acquaint, introduce to. **-5** To look at, inspect (Ved.). आ चष्ट आसां पाथो नदीनाम् Rv. 7. 34. 10.

आचक्षुस् *m.* [Uṇ. 2. 120] A learned man.

आचतुरम् *ind.* [चतुः पर्यन्तं अच् समासान्त] Till the fourth generation; आचतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते P. VIII. 1. 15 Sk.

आचन्द्रतारकम् *ind.* As long as there are the moon and stars.

आचपराच *a.* Moving towards and away from. Tāṇḍya Br.

आचम् 1 P. **1** To sip, lick, lap, drink (a small quantity); नाचेमे हिममपि वारि वारणेन Ki. 7. 34; पर्याप्तमाचामति U. 4. 1; Bv. 4. 38; त्रिराचामेदपः पूर्वम् Ms. 2. 60, 5. 139. **-2** To rinse the mouth (with instr. of the thing); Ms. 2. 61. **-3** To lick up, dry or drink up, absorb: आचामति स्वेदलवान् मुखे ते R. 13. 20. **-Caus.** To cause to sip water; पृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः Ms. 3. 251, 5. 142.

आचमः Rinsing the mouth, sipping.

आचमनम् **1** Rinsing the mouth, sipping water before religious ceremonies, before and after meals &c. from the palm of the hand; दद्यादाचमनं ततः Y. 1. 243, 195 (part of the water sipped being usually allowed to drop down). **-2** The water used for rinsing the mouth. **-3** Gargling the throat. **-4** N. of a plant Andropogon muricatum (Mar. वाळा). **-5** Water for rinsing the vulva (Āyurveda). **-Comp. -धारिन्, -वाहिन्** *m.* A drawer of water; (Heh. 5. 6.)

आचमनकम् [स्वार्थे आधारे वा कन्] **1** The water used for sipping. **-2** A spitting pot (Mar. पिकदाणी).

आचमनीय *pot. p.* Used for rinsing the mouth. **-यम्, -आचमनीयकम्** Water used for rinsing the mouth; a gargle.

आचान्त *p. p.* **1** Sipped and ejected as water. **-2** (Actively used) One who has rinsed his mouth or sipped water. **-3** Fit for sipping. **-न्तिः** *f.* Sipping (water) for purifying the mouth; B. R.

आचामः [चम् भावे-घञ्] **1** Sipping water, rinsing the mouth. **-2** The water or foam of boiled rice (Mar. पेज); Y. 3. 322

आचामक *a.* Rinsing the mouth.

आचामनकम् A spitting pot.

आचाम्य *pot. p.* To be rinsed. **-म्यम्** Water used for rinsing.

आचयः **1** Collecting, gathering. **-2** A collection, heap, plenty.

आचयक *a.* Skilful in collecting or gathering (आचये कुशलः).

आचर् 1 P. **1** To act, practise, do, perform, undertake, exercise: असक्तो ह्याचरन् कर्म Bg. 3. 19; तपस्विकन्यास्वविनयमाचरति Ś. 1. 24 practises rudeness; °मिथतिम् R. 1. 89, 12. 22; त्वं च तस्यैश्रमाचरेः V. 5. 20, 1. 19; नाचरेत्किंचिदप्रियम् Ms. 5. 156; Y. 3. 65; न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मः Mb.; so सेवाम्, विधिम्, स्नानम्, वृत्तिम्. **-2** To act or behave towards (with loc.); तस्यां त्वं साधु नाचरः R. 1. 76; विष्णाविवाचरति शिवे Vop. **-3** To act, proceed, manage (without loc.); यद्यदाचरति श्रेष्ठः Bg. 3. 21; जडवल्लोक आचरेत् Ms. 2. 110. **-4** To treat; पुत्रं मित्रवदाचरेत् Chāṇ. 11; पुत्रमिवाचरति शिष्यम् Sk.; Ms. 8. 102; **-5** To observe the usual formality; Ś. 7. **-6** To come near; approach (Ved.); आ वां चरन्तु ब्रह्मयः Rv. 8. 25. 6. **-7** To step upon, pass through, wander over or about; frequent, resort to, follow; तस्कराचरितो मार्गः Rām.; श्वापदाचरिते वने Mb.; अगस्त्याचरितामाशाम् R. 4. 44; परेताचरितां दिशम् Rām.; अविद्वज्जनाचरित एष मार्गः K. 173. **-8** To have intercourse

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

with; Ms. 11. 180, 189. **-9** To devour, eat into, corrode. **-10** To help forward, put into; हस्तेनाचरति Katy. (हस्तेन प्रेरयति प्रक्षिपति).

आचरणम् 1 Practising, doing, performing, following, observing; धर्म°, मंगल° &c. **-2** Conduct, behaviour; अधीतिबोधाचरणप्रचारणैः N. 1. 4. example (opp. precept); अधर्म°, दुर्° &c. **-3** Usage, practice. **-4** An institute; rite or rule of conduct. **-5** Approaching, arrival (as of the dawn); ये अस्या आचरणेषु दध्रिरे Rv. 1. 48. 3. **-6** A chariot, carriage; cart.

आचरणीय, -आचरितव्य, -आचर्य *pot. p.* To be done, performed, followed, observed &c.; lit, right.

आचरित *p. p.* 1 Done, observed, practised, as a rite or usage &c. **-2** Usual, customary. **-3** Enjoined, fixed by rule. **-4** Inhabited, colonied; देशमुत्साद्य-त्येनमगस्त्याचरितं शुभम् Ram. 1. 25. 14. **-तम्** 1 Conduct, behaviour. वाग्देवताचरितचित्रितचित्तसद्मा जयदेवः **-2** One of the five means of recovering or paying back debt; धर्मेण व्यवहारेण छलेनाचरितेन च। प्रयुक्तं साधयेदर्थं पञ्चमेन बलेन च॥ Ms. 8. 49; see also Brihaspati quoted by Kull.

आचारः [आचार्-भावे घञ्] 1 Conduct, behaviour, manner of action or of conducting oneself; सदाचारः good conduct; नीच° &c.; लोकाचारविवर्जिताः Pt. 5. 40 ignorant of the ways of the world. **-2** Good conduct or behaviour; न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते Bg. 16.7; Ms. 1. 107, 5. 4, 3. 165. **-3** A custom, usage, practice; तस्मिन्देशे य आचारः पारंपर्यक्रमागतः Ms. 2. 18; Y. 1. 343. **-4** An established usage, fixed rule of conduct in life, customary law, institute or precept (opp. व्यवहार in law); आचार्य आचाराणाम् K. 56; Ms. 1. 109; oft. as the first member of comp. in the sense of 'customary', 'usual', 'as is the custom', 'according to form', 'as a formality'; °पुष्पग्रहणार्थम् M. 4; see °धूम, °लाज below; परिकर्मन् S. 2. **-5** (*a*) Any customary observance or duty; °प्रयतः V. 3. 2; गृहाचारव्यपदेशेन U. 3. (*b*) A form, formality; आचार इत्यवहितेन मया गृहीता S. 5. 3; Mv. 3. 26. (*c*) The customary salutation or bow, usual formality; आचारं प्रतिपद्यस्व S. 4; V. 2; अविषयस्तावदाचारस्य Mv. 2. **-6** Diet. **-7** A rule (of conduct). **-Comp. -अङ्गम्** title of the first of the twelve sacred books of the Jainas **-चक्रिन्** N. of a Vaisnava sect. **-चन्द्रिका** N. of a work on the religious customs of the Śūdras **-तन्त्रम्** one of the four classes of the Tantras (with Buddhists). **-दीपः** [आचारार्थः नीराजनार्थो दीपः] 1 'a lamp of religious customs', title of a work. **-2** a lamp waved about a person as a formality and token of auspiciousness. **-धूमग्रहणम्** inhaling smoke as a customary rite (as of the sacrificial ceremony) R. 7. 27; वधूमुखं क्रान्तयवाव-तंसमाचारधूमग्रहणाद् बभूव Ku. 7. 82. **-पूत** *a.* purified by customary observances, of pure conduct; तमातपक्लान्त-मनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे R. 2. 13. **-भेदः** difference in the customary law. **-भ्रष्ट, -पतित** *a.* apostate, fallen from established usages or rules of conduct. **-मयूखः** 'Ray of religious customs'; N. of a work. **-लाज** (*m. pl.*) fried grain customarily showered upon a king or other important personage as a mark of respect (as when he passes through the streets of his capital); अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः R. 2. 10. **-वर्जित, -व्यपेत, -हीन** *a.* 1 irregular, out of rule. **-2** outcast, who has renounced all customary observances. स्मृत्याचारव्यपेतेन Y. 2. 5; Ms. 3. 165. **-वेदी** [आचारस्य वेदीव] 'altar of religious customs', N. of Āryāvarta, the sacred region of the Āryas.

आचारवत् *a.* Well-conducted, virtuous; भवत्याचार-वानित्यं यथेष्टं प्राप्नुयाद्गतिम् Ms. 12. 126.

आचारिक *a.* [आचार-ठक्] Conformable to rule or practice, authorized, prescriptive. **-कम्** Rule for the preservation of health; hygiene, regimen, diet.

आचारिन् *a.* [आचार्-णिनि, आचार-इनि वा] Following established customs.

आचारी N. of a plant (हिलमोचिका; Mar. चाकवत).

आचार्यः [आ-चर्-ण्यत् P. III. 1. 100 Vār. Kāś.] 1 A teacher or preceptor (in general). **-2** A spiritual guide or preceptor, holy teacher (one who invests a boy with the sacred thread, instructs him in the Vedas &c.); उपनीय तु यः शिष्यम् वेदमध्यापयेद् द्विजः। सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते Ms. 2. 140; cf. also आचिनोति च शास्त्रार्थं आचारे स्थापयत्यपि। स्वयमाचरते यस्तु स आचार्य इति स्मृतः॥ read also वेदाध्यापनेन च आचार्यो भवति Ms. 6. 1. 35; see अध्यापक also. **-3** One who propounds a particular doctrine. **-4** (When affixed to proper names) Learned, venerable (somewhat like the English Dr.). **-5** An adviser or preceptor at a sacrifice &c. **-6** An epithet of Droṇa; आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् Bg. 1. 2. **-7** A degree or title of proficiency. **-र्या** A female preceptor, a spiritual preceptress. **-Comp. -उपासनम्** waiting upon or serving the spiritual preceptor; आचार्योपासनं शौचम् Bg. 13. 7. **-करणम्** acting as a teacher; P. I. 3. 36. **-देवः** one whose preceptor is his god. **-देशीय** *a.* Somewhat inferior to Āchārya (a title applied by commentators to scholars or disputants whose statements contain only a part of the truth. The term is opposed to 'Āchārya' and 'Siddhāntin' Kaiyata and Nāgojibhatta on Pat.) **-भोगीन** *a.* [आचार्यभोगाय हितम् ख] to be enjoyed by, fit for the use of, a preceptor; delighting the preceptor. **-मिश्र** *a.* venerable, honourable. **-सवः** N. of an Ekāha sacrifice.

आचार्यक *a.* Originating from a spiritual preceptor; P. IV. 2. 104 Vārt. 14. **-कम्** 1 Instruction, tuition, teaching (lessons &c.); लङ्कास्त्रीणां पुनश्चक्रे विलापाचार्यकं शरैः R. 12. 78; आचार्यकम् विजयि मान्मथमाविरासीत् Māl. 1. 26; **-2** The proficiency of a spiritual teacher. **-3** A post of a preceptor आचार्यकं कौरवाणां वाञ्छन्स्तस्थौ कृपालये

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Bm. 1. 625. नाण्डवाचार्यकं कुर्वन्निव क्रीडाशिखण्डिनाम् Bm. 1. 1106. –4 Honouring the preceptor. चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः Mb. 7. 147. 6. –5 Commenting, expounding (व्याख्यातृत्व); श्रुत्यबलाचार्यकम् Viś. Guṇa. 289.

आचार्यता, –त्वम् The office or proficiency of a holy teacher; वाचामाचार्यतायाः पदमनुभवितुं कोऽस्ति धन्यो मदन्यः Br. 4. 37.

आचार्यानी [आचार्य-स्त्रियाम् आनुक् P. IV. 1. 49 Vārt.] The wife of an आचार्य or holy preceptor; शत्रुमूलमनुत्खाय न पुनर्द्रष्टुमुत्सहे । त्र्यम्बकं देवमाचार्यमाचार्यानीं च पार्वतीम् Mv. 3. 6. cf. आचार्यानी भर्तृयोगे आचार्या तूपदेशिनी.

आचीर्ण *p. p.* Devoured or eaten into; पिपीलिकाभिराचीर्णम् Bhāg. 7. 3. 15. –2 Practised; Mb. 13.

आचरण्यति Den. P. To move oneself, to move or extend towards; वां जिह्वा घृतमा चरण्यात् Av. 7. 29. 1.

आचि 5 U. 1 To accumulate, heap up, collect. –2 To load with, fill or cover with, cover over, spread; शैलैरिवाचिनोद् भूमिम् Bk. 17. 69, 14. 46, 47.

आचित *p. p.* 1 Filled, loaded with, covered with; कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36; कुसुमाचिता वनराजी, आचितनक्षत्रा द्यौः &c. –2 Tied, strung, woven; अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः R. 7. 10 (v. l. for अर्धाञ्चिता); Ku. 7. 61; inlaid, set (as with gems). –3 Collected, accumulated, heaped. परि ग्राममिवाचितम् Av. 4. 7. 5. –4 Spread, diffused. –तः 1 A cart-load. –2 (*n.* also) A measure of 10 Bhāras or cart-loads (80,000 Tolas); आचितं दश भाराः स्यात् शाकटो भार आचितः –3 A measure equal to 2000 *palas*.

आचितिक (–की *f.*), आचितीन *a.* [आचित ठञ् ख वा P. V. 1. 53] Holding, or being equal to, or cooking, a quantity equal to an *Āchita*; *e. g.* द्व्याचितक.

आचूषणम् 1 Suction, sucking up. –2 Sucking out. –3 (In medic.) Application of cupping-glasses to the skin.

आचेष्टित *a.* Under taken, done; Dk.

आच्छद् 10 P. 1 To cover (in general); नाच्छादयति कौपीनम् Pt. 3. 97. –2 To hide; भानोराच्छादयत्प्रभाम् Mb. –3 To clothe, dress, put on clothes; Ms. 3. 27; अनेन वाससाच्छन्नः Mb. वस्त्रम्, प्रावारान् &c. आच्छादयति &c.

आच्छद् *f.* Ved. 1 A cover, covering. आरुषद् दष्ट्राच्छदम् Śi. 18. 30. –2 A sheath; °विधानम् an arrangement made for defence, a means for covering.

आच्छन्न *a.* Clothed: Mb. 3.

आच्छादः [छद्-घञ्] Cloth, clothes, षाण्मासिकस्तथाच्छादो Ms. 7. 126.

आच्छादक *a.* Covering, concealing.

आच्छादनम् 1 Covering, concealing, hiding. –2 A covering, sheath. –3 Cloth, clothes; भूषणाच्छादनाशनैः Y. 1. 82. –4 A mantle, cloak &c. –5 Disappearance. –6 The wooden frame of a roof. –7 A bed-sheet; स तद्विहाय शयनं पाण्डुराच्छादनास्तृतम् Rām. 7. 37. 11. –**Comp.** –**वस्त्रम्** The lower garment; Pt.

आच्छादित् *a.* Covering, concealing; स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना वल्कलेन Ś. 1. 19.

आच्छा (च्छु) कः N. of a tree (= आक्षिक).

आच्छिद् 7. U. 1 To cut off or away, tear, cut in pieces, break; आच्छिद्य धमनीमपि Mb.; धनुः, ज्याम् &c. –2 To snatch away, tear from, take away; जातवेदोमुखान्मायी मिषतामाच्छिनत्ति नः Ku. 2. 46; Māl. 5. 28, 8. 9; Dk. 99. –3 To disregard, take no notice of (as words); मम वच आच्छिद्य in spite of, notwithstanding, my words. –4 To cut off, exclude; भर्तारमाच्छेत्स्यसि कामिनीभ्यः Mb. –5 To remove. –6 To take out, extract, draw or pull off.

आच्छेदः, –दनम् 1 Cutting off, exclusion. –2 Cutting a little. –3 Taking away by force, snatching away.

आच्छुरित *a.* 1 Mixed, blended with. –2 Scratched. सामोन्मुखेनाच्छुरिता प्रियेण Bk. 11. 14. –3 Irritated. –**तम्** 1 Making a noise with the finger-nails by rubbing them on one another (नखवाद्यम्). –2 A horse-laugh.

आच्छुरितकम् 1 A scratch with a finger-nail. –2 A horse-laugh.

आच्छोटनम् Cracking the fingers.

आच्छोदनम Hunting, chase.

आजनिः *f.* Ved. A stick for driving; आजामि त्वाजन्या परि मातुरथो पितुः Av. 3. 25. 5.

आज *a.* (–जी *f.*) [अजस्येदं–अण्] Coming from, belonging to, or produced by, goats; आजेन मासान्प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप Mb. 13. 88. 6. –**जः** A vulture. –**जम्** 1 Ghee or clarified butter. –2 Throwing.

आजकम् [अजानां समूहः वुञ्] A flock of goats.

आजकारः Śiva's bull.

आजगर *a.* (–री *f.*) [अजगर–अण्] Relating to *ajagara* or the boa; a chapter in the Mahābhārata.

आजगवम् 1 The bow of Śiva. –2 A strong bow like that of Śiva.

आजन् 4 A. 1 To be born or come into existence, to be produced or born from; सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिव आजायते पुनः Kaṭh. 1. 1. 6. –2 To beget, cause to be born, render prolific; आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिः Rv. 10. 85. 43.

आजननम् High birth or origin, famous or well-known origin. –*ind.* From birth.

आजन्म–न्मम् *ind.* From or ever since birth. –**Comp.** –**सुरभिपत्रः** N. of a plant (the leaves of which are fragrant from their first appearance) (Mar. काळा मरवा).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आजात *a.* Of high birth, noble birth; ये वै कश्चिदिहाजातः क्षत्रियः क्षत्रकर्मवित् Mb. 5. 134. 38.

आजातिः *f.* Birth, origin; एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते Ms. 4. 166.

आजानः [आ-जन्-घञ्] 1 Birth, origin. -2 Generating cause (said to be *n.* also in these two senses). **-नम्** 1 Birth-place. -2 Birth, descent, species (Ved.). *-ind.* From the time of the creation. **-Comp.** **-ज** *a.* born since the creation (as gods &c). **-देवः** a god from the very creation; ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स एक आजानदेवानामानन्दः Bri. Up. 4. 3. 33.

आजानिः *f.* 1 One giving birth, parent, especially a mother (Sāy.). -2 Birth, descent; आजानीरुपसस्ते अग्ने Rv. 3. 17. 3.

आजानेय *a.* (**-यी** *f.*) 1 Of good breed (as a horse); आजानेयो दन्तिनस्त्रस्यति स्म Si. 18. 23. -2 Of noble birth, fearless, undaunted. **-यः** A well-bred horse; शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तोऽपि पदे पदे । आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः ॥ Sabdak.

आजानेय्य *a.* Ved. Of good breed.

आजपादम् The lunar mansion पूर्वाभाद्रपदा.

आजमीढ *a.* Belonging to or produced in the country of अजमीढ (or अजमीर); a descendant of अजमीढ; Rv. 4. 44. 6. **-ढाः** (pl.) The kings of that country. Addressed to युधिष्ठिर; Bhāg. 1. 15. 13.

आजवनम् Rushing upon, fighting, attacking.

आजानु *ind.* Up to the knees; °विलम्बिबाहुम् R. 18. 26, 16. 84.

आजिः *m. f.* [अजन्त्यस्यां, अज्-इण् P. III. 3. 108 Vārt. इणजादिभ्यः] 1 A battle, fight, combat; ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः R. 12. 45. -2 A fighting or running match; आजिं धाव् or इ, -अज् or सृ to run with or against any one for prize. -3 Battle-field, place for running; racecourse, level ground; दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः Rv. 4. 24. 8. शस्त्राण्याजौ नयनसलिलं चापि तुल्यं मुमोच Ve. 3. 11. -4 Limit, boundary; यथाग्निर्मन्थनमाजेः सरणम् Bri. Up. 1. 3. 5. -5 A road, way (*m.*). -6 An instant (*m.*). -7 Abuse, invective. **-Comp.** **-अन्तः** the goal in a race-course. **-कृत्** *a.* Ved. 1 running for a prize; यदाजिं यात्याजिकृदिन्द्रः स्वश्वयुरुप Rv. 8. 45. 7. -2 making a war. **-क्रिया** fighting. **-तुर्** *a.* Ved. victorious in battles; आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिम् Rv. 8. 53. 6. **-मुखम्** The front line in a battle; Ratn.

आजि 1 P. To conquer, win, acquire; उभा क्षयावाजयन् याति Rv. 2. 27. 15.

आजयनम् 1 Conquering. -2 A battle.

आजिगीषु *a.* Ambitious, wishing to excel or surpass.

आजिग्रह *a.* One who takes or seizes.

आजिज्ञासेन्य *a.* Liable to be investigated. **-न्याः** (pl.) N. of a short section of the Kuntāpa hymns in the Aitareya Brāhmaṇa.

आजिरि *a.* [अजिर-इञ्] Situated in the court-yard.

आजिरेय *a.* Belonging to or produced in a court-yard.

आजीव् 1 P. To live by or maintain oneself with; to have the use or enjoyment of; to subsist; आजीवन्स्वेच्छया दण्डयो Y. 2. 67.

आजीवः, -वनम् 1 Livelihood, subsistence, maintenance, भवत्याजीवनं तस्मात् Pt. 1. 48; cf. words like रूपाजीव, अजाजीव, शस्त्राजीव, स्त्र्याजीव &c.; आजीवनार्थः Ms. 10. 79, 11. 63 means of livelihood; बहुमूलफलो रम्यः स्वाजीवः प्रतिभाति मे Rām. 2. 56. 14. -2 Profession, the means of maintaining oneself; विशुद्ध इदानीमाजीवः S. 6. **-वः** A Jaina beggar.

आजीवकः 1 A beggar, one who earns his livelihood everywhere. -2 See आजीविकः below.

आजीविकः A religious mendicant of the sect founded by Gosāla Mankhaliputra, following special rules with regard to livelihood.

आजीविका Profession, means of subsistence.

आजीवितान्तम् *ind.* For life.

आजीविन् *a.* 1 Having a livelihood. -2 A particular kind of beggar (एकदण्डिन्).

आजीव्य *pot. p.* 1 To be practised (as a profession). -2 Fit for or affording a livelihood; आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान् Bhāg. 7. 2. 15. -3 Habitable, fertile; रम्यं पशव्यमाजीव्यम् Y. 1. 321; Ms. 7. 69. **-व्यम्** A means of subsistence.

आजुर् *f.*, **-आजू** *f.* 1 Working without wages. -2 A servant working without wages. -3 Doomed residence in a hell.

आज्ञा 9 P. To know, understand, learn, obtain information, ascertain, notice, perceive. *-Caus.* (ज्ञापयति) 1 To order, command, direct. -2 To assure.

आज्ञप्त *a.* Ordered, commanded; भौमाश्चैवान्तरिक्षाश्च कालाज्ञप्ता भयावहाः Rām. 7. 6. 53.

आज्ञप्तिः *f.* An order, injunction, command; °हर *a.* bearing a message, messenger; S. 2.

आज्ञा [आ-ज्ञा-अङ्] P. आतश्चोपसर्गे P. III. 3. 106. 1 An order, command; तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञाम् Ku. 3. 22. -2 Permission, allowance. -3 Power of arrangement; नैवार्थेन च कामेन विक्रमेण न चाज्ञया । शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ Rām. 6. 110. 25. **-Comp.** **-अनुग, -अनुगामिन्, -अनुयायिन्, -अनुवर्तिन्, -अनुसारिन्, -संपादक, -वह** *a.* obedient, submissive. **-कर, -कारिन्** *a.* obeying or executing orders, obedient.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(**-रः**) a servant; °करत्वमधिगम्य V. 3. 19 being the obedient servant; कार्याणां गतयो विधेरपि नयन्त्याज्ञाकरत्वं चिरात् Mu. 7. 16 subjection. **-करणम्, -पालनम्** obedience, execution of commands. **-चक्रम्** a mystical circle or diagram; one of the six described in Tantras. **-पत्रम्** an edict, written order. **-प्रतिघातः, -भङ्गः** 1 disobedience, insubordination; नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः Mu. 3. 22. -2 rebellion, disloyalty. **-विधेय** *a.* obedient to commands. **-शतं प्रापयिता** An officer charged with carrying the king's orders into effect. EI. XII. p. 65; XIX. p. 118 f.

आज्ञातृ *a.* Ved. One who orders or directs.

आज्ञानम् The act of observing, perceiving (आज्ञानं = आज्ञप्तिः ईश्वरभावः Śaṅkara.).

आज्ञापक *a.* Giving orders, a commander.

आज्ञापनम् 1 Ordering, commanding. -2 Making known.

आज्ञायिन् *a.* Perceiving, knowing.

आज्यम् [आज्यते, आ-अञ्ज्-क्यप्] 1 Clarified butter, ghee; मन्त्रोऽहमहमेवाज्यम् Bg. 9. 16. आज्यधूमोद्गमेन Ś. 1. 15; (it is often distinguished from घृत; सर्पिर्विलीनमाज्यं स्याद् घनीभूतम् घृतं भवेत्). -2 (In a wider sense) Oil, milk &c. used instead of clarified butter; घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्। आज्यस्थाने नियुक्तानामाज्यशब्दो विधीयते॥ -3 N. of a sort of chant or religious service (सामस्तोमभेदः); आजिमीयुस्तस्मादाज्यानामाज्यत्वम् Nir. -4 Turpentine. **-Comp. -ग्रहः, -पात्रम्, -स्थाली** a vessel or dish to hold clarified butter. **-दोहम्** a hymn to be recited by a Sāmavedin. **-प** *a.* drinking ghee. (**-पाः** pl.) a class of Manes who are the sons of Pulastya and the ancestors of the Vaiśya order; पुलस्त्यस्याज्यपाः पुत्राः Mb.; Ms. 3. 197-8. **-भागः** A portion of clarified butter; (du.) belonging to Agni and Soma; यदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेत् Māṇd. 1. 2. 2. **-भुज्** *m.* 1 an epithet of Agni (the consumer of clarified butter). -2 a god, deity. **-वारिः** 'sea of clarified butter', one of the seven seas.

आञ्छनम् Partial extraction of thorns, arrows and the like from the body.

आञ्छ् 1 P. (आञ्छति, आनञ्छ, आञ्छित) 1 To lengthen, stretch, extend. -2 To make straight. -3 To regulate, bring or draw into the right position; set (as a bone or leg); चक्रयोगेनाञ्छेद्वंक्षिश्च निर्गतम् Suśr.

आञ्छनम् Setting (a bone or leg); bringing into the right position by stretching, bending, or drawing.

आञ्जन *a.* (**-नी** *f.*) [अञ्जनस्येदं-अण्] Anointing or belonging to ointment. **-नम्** 1 Ointment, especially for the eyes. -2 Fat; इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा संविशन्तु Rv. 10. 18. 7. **-नः** N. of Māruti or Hanūmat दाशरथिबल्लैरिवाञ्जननलिनपरिगतप्रान्तैः K. 58. **-Comp. -अभ्यञ्जनम्** (du.) Ointment for the eyes and for the feet.

आञ्जनी 1 Ointment, especially for the eyes. -2 A box filled with the ointment; आञ्जनीः कङ्कतान्कुम्भाँश्चत्राणि च धनूंषि च Rām. 2. 91. 77. **-Comp. -कारी** a woman who anoints or prepares ointments; शीलायाञ्जनीकारीम् Vāj. 30. 14.

आञ्जनिक्यम् [पुरोहितादिगण P. V. 1. 128] That which is used to prepare ointments.

आञ्जनेयः [अञ्जनायाः अपत्यं ढक्] N. of Māruti.

आञ्जलिकः A kind of crescent (अर्धचन्द्राकृति) arrow; Mb. 6. 62. 42.

आञ्जलिक्यम्, आञ्जल्यकम् [cf. आञ्जनिक्यम्] Folding the hands in supplication; ततो दुर्योधनो राजा कर्णशल्यावचारयत्। सखिभावेन राधेयं शल्यं स्वाञ्जल्यकेन च॥ Mb. 8. 45. 47.

आञ्जिनेयः [अञ्जिन्यां भवः ढक्] A kind of insect, a kind of lizard.

आटरूषः [अटरूष एव, स्वार्थे अण्] N. of a tree, see अटरूष (Mar. अडुळसा). आटरूषकवर्णाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् Mb. 7. 23. 74.

आटविकः [अटव्यां चरति भवो वा ठक्] 1 A forester, a woodman, inhabitant of a forest; Mb. 12. 59. 48; Ms. 9. 257. -2 A pioneer. -3 One of the six kinds of armies. -4 A chief of wild-tribes; Kau. A. 1. 10.

आटवी [अटव्याः सन्निकृष्टा पूः अण्] N. of a city of the Yavanas in the south.

आटव्य *a.* See आटविक (1).

आटिः [आ-अट्-इण्] 1 A kind of bird (शरारि) (also written आडि) cf. आटिराटी शराटी च शरारी राडिराडिका -2 A sort of fish. **-Comp. -मुखः, खम्** a surgical instrument used in blood letting (so called from its being like the beak of the bird आटि).

आटिक, आटिक्य *a.* [आटाय गमनाय प्रभवः ठन्, ष्यञ् वा] Able to wander, being on a voyage or journey. **-की** 1 A woman fit to go out (अनुपजातपयोधरादिस्त्रीव्यञ्जना Śaṅkara). -2 N. of the wife of Uṣasti; Ch. Up. 1. 10. 1.

आटीकनम् [आटीक्-ल्युट्] The leaping motion of a calf; so आटीलकम्.

आटीकरः A bull.

आटोपः [आ-तुप्-घञ् पृषो॰ टत्वम् Tv.] 1 Pride, self-conceit, arrogance; साटोपम् proudly, in a stately or majestic manner, frequently used as a stage-direction. -2 Swelling, spreading, expanding, puffing; Prov. फटाटोपो भयंकरः; said also of clouds, अद्यापि साटोपा मेघा दृश्यन्ते Pt. 1; Śi. 3. 74. -3 Flatulence (in the belly).

आडम्बरः [आ-डम्ब्-क्षेपे, अरन्] 1 Pride, arrogance. -2 Show; means, external appendage; विरचितनारसिंहरूपाडम्बरम् K. 5, 309; निर्गुणः शोभते नैव विपुलाडम्बरोऽपि ना Bv. 1. 115. -3 The sounding of a trumpet as a sign

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

of attack. -4 Commencement. -5 Fury, anger, passion; दन्तिनामाडम्बरत्वेन K. 114. -6 Happiness, pleasure. -7 The roaring of clouds and of elephants; भानः किन्नु विधौ विभानुसृन्विलो भागधराडम्बरः Bv. 1. 4. cf... आडम्बरोऽम्बिग्रयाम् । तुर्यशब्दे च संरम्भे गजेन्द्राणां च गर्जिते । Nm. -8 The eyelid. -9 A drum used in a battle; क्वचिदाडम्बरं नारीभुजसंभोगपीडितम् Rām. 5. 10. 45. -10 (Hence) A charge sounded by musical instruments; the din or uproar of the battle; Mb. 7. 72. 11. -रम् Rubbing and kneading the body. -Comp. -आघातः One who beats a drum.

आडम्बरिन् *a.* Arrogant, proud.

आडिः = आटि q. v.

आड्डः [अल्-ऊ, लस्य डः नि० वृद्धि Tv.] 1 A raft, a float. -2 Moon; L. D. B.

आढकः,-कम् A measure of grain, the 4th of a Droṇa = 64 Prasthas = 16 Kuḍavas = (nearly 7 lbs. 11 ozs. avoir.); अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम् । पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ -की 1 A kind of pulse (Mar. तूर). -2 A kind of fragrant earth (Mar. गोपीचंदन).

आढकिक, आढकीन *a.* [cf. आचितिक] Holding an Āḍhaka, sown with an Āḍhaka of seed; cooking an Āḍhaka (of rice &c.).

आढ्य *a.* [आ-ध्यै-क पृषो० Tv.] 1 Rich, wealthy; आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया Bg. 16. 15; Pt. 5. 8; Ms. 8. 169. -2 (*a*) Rich in, abounding in, possessing abundantly, with instr. or as the last member of comp.; सत्य° Pt. 3. 9 very truthful; वंशसंपत्प्रावण्याढ्याय Dk. 18; एवमादिगुणराढ्यः Vet.; समुद्रमिव रत्नाढ्यम् Rām. (*b*) Mixed with, watered with; गन्धाढ्य; स्रज उत्तमगन्धाढ्याः Mb.; मूत्राढ्यैः करञ्जफलसर्षपैः Suśr.-3 Abundant, copious.-Comp. -आढ्य *a.* striving to get wealth. -कुलीन *a.* [आढ्यकुले भवः ख] Descended from a rich family.-चर *a.* (-री *f.*) [भूतपूर्व आढ्यः चरट्] once opulent. -रोगः Rheumatism, gout. -वातः [आढ्यो वातो यत्र] a convulsive or rheumatic palsy of the loins.

आढ्यंकरण *a.* (-णी *f.*) [P. III. 2. 56.] Enriching. आढ्यंकरणविकान्तो महिपस्य सुराट्पुरः Bk. 6. 114. -णम् The means of enriching, wealth, prosperity.

आढ्यंभविष्णु,-भावुक *a.* [P. III. 2. 57] Becoming rich or eminent. आढ्यंभविष्णुर्यशसा कुमारः Bk.

आढ्यता Opulence, wealth.

आणक *a.* [अणक एव स्वार्थे अण्] Low, inferior, vile. -कम् Sexual enjoyment in a particular position; आणकं सुरतं नाम दम्पत्योः पार्श्वसंस्थयोः ।

आणव *a.* (-वी *f.*) Exceedingly small. -वम् Exceeding smallness or minuteness.

आणवीन *a.* [अणुधान्यानां भवनं क्षेत्रं वा खञ्] धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् P. V. 2. 1. Bearing or fit to bear Aṇu Panicum Miliaceum (Mar. कांग).

आणि *m., f.* [अण्-इण्-स्त्रियां वा ङीप्] 1 The pin of the axle of a cart, the linch-pin आणिं न रथ्यममृताधि तस्थुः Rv. 1. 35. 6. -2 The part of the leg just above the knee (जानुन ऊर्ध्वमुभयतस्त्र्यङ्गुलमाणिर्नाम Suśr.) -3 The corner of a house. -4 A boundary, limit. -5 The edge of a sword.

आण्ड *a.* [अण्डे भवः अण्] Born from an egg (as a bird). -डः An epithet of Hiraṇyagarbha or Brahmā. -डम् 1 A multitude of eggs, brood. -2 Scrotum. -डौ (Ved.) The testicles. कोषो वृक्कौ मन्युराण्डौ प्रजा शेपः Av. 9. 7. 13. -Comp. -कोशः An egg. -ज *a.* born from eggs. (-जः) a bird or a serpent. (-जम्) the body of a bird; आण्डजं जीवजमुद्भिज्जम् Ch. Up. 6. 3. 1.

आण्डी Ved. A testicle.

आण्डीक *a.* Bearing eggs. आण्डीकं कुमुदं संतनोति Av. 4. 34. 5.

आण्डीर *a.* [आण्डमस्त्यस्य ईरच्] 1 Having many eggs. -2 Grown up, full-grown (as a bull).

आत् The letter आ. *ind.* Ved. 1 Afterwards, then; generally used antithetically to यद्, यदा, यदि and then sometimes strengthened by the particles अह, उ, इद् &c. -2 Then, further, also, and (अपि च). -3 Some-times it only strengthens the meaning of another word or gives emphasis to an interrogative pronoun like उ, अङ्ग, नु added to किम् (possibly, at all).

आत *a.* [आ-अत्-अच्] Spread around. -तः Ved. 1 A quarter of the sky. -2 A scaffold. -3 The frame of a door.

आतञ्च् 7 P. To coagulate, to cause to shrink or contract.

आतङ्कः [आ-तञ्च्-घञ्-कुत्वम्] 1 Disease, sickness of the body; दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा । दृष्ट्वा पथि निरातङ्कं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ Y. 3. 245. -2 Fever. -3 Pain, affliction (of the mind), disquietude; anguish, agony; किमिमित्तोयमातङ्कः; आनङ्कस्फुरितकठोरगर्भगुर्वीम् U. 1. 49; Ś. 3; V. 3. -4 Doubt, uncertainty. -5 Fear, apprehension; पुरुषायुषजीविन्यो निरातङ्का निरीतयः R. 1. 63; fright, terror; दत्तातङ्कोऽङ्गनानाम् Ratn. 2. 2. -6 The sound of a drum or tabor. -कम् The constellation भरणी; Gīrvāṇa.

आतञ्चनम् 1 Causing to coagulate or curdle, casting butter-milk into heated milk to turn it. -2 Causing to contract in general. -3 Curdled milk. -4 That which causes coagulation, a runnet. -5 A sort of whey. -6 Conveying. -7 Gratifying, satisfying. -8 Casting away, destroying. -9 Danger, calamity. -10 Speed, velocity. -11 Calcining, adding flux to metals in fusion. -12 The flux so used. -13 Making fat; cf. आतञ्चनं प्रतीवापे जवनाप्यायनार्थयोः Nm.

आतन् 8 U. 1 To extend, stretch over, overspread, cover; निषादिवक्षःस्थलमाततनोति Ki. 16. 15 pervade,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

penetrate; Ki. 7. 25. -2 To spread, diffuse. -3 To cause, produce; आनन्दनेन जडतां पुनरातनोति U. 3. 12; Ki. 6. 18, 7. 39; K. 176; Mal. 5. 9; Mv. 4. 31. -4 To bring to pass, effect, accomplish, do, perform; सुरतमाततान K. 57; सपर्याम् 64. -5 To illuminate. -6 To take hold of; seek to attain. -7 To assume a hostile attitude. -8 To stretch (as a bow).

आतत *p. p.* 1 Spread, extended. -2 Stretched (as a bow-string); मौर्वी धनुषि चातता R. 1. 19; °ज्य stretched out on the bow; आततज्यमकरोत् स संसदा 11. 45, 16. 77.

आततायिन् *a.* or *s.* [आततेन विस्तीर्णेन शस्त्रादिना अयितुं शीलमस्य Tv.] 1 'One whose bow is stretched to take another's life', endeavouring to kill some one; a desperado; गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्। आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्॥ Ms. 8. 350-51; Mb. 3. 36. 10, Bg. 1. 36. -2 Anyone who commits a heinous crime; such as a thief, ravisher, murderer, incendiary, a felon &c.; अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रोन्मत्तो धनापहः। क्षेत्रदारहरश्चैतान् षड् विद्यादाततायिनः॥ Śukra. °ता -त्वम् murdering, stealing, destroying &c.

आततावित् *a.* Ved. One whose bow is stretched.

आतनम् 1 Spreading, penetrating, expanding. -2 Sight, view.

आतनि *a.* Ved. [तन्-इन्] Spreading; pervading; त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः Rv. 2. 1. 10.

आतानः [तन्-घञ्] 1 An extended cord or string; Vāj. 6. 12. -2 Long extension.

आतप् 1 P. To radiate, heat, blaze; inflame, to cause to glow. -*pass.* To suffer pain, be afflicted; to inflict (austerities) upon oneself.

आतप् *a.* Ved. Heating (आतापिन्). *f.* Heat.

आतप *a.* Ved. Causing pain or affliction; भीमस्तुविष्माञ्चर्षणिभ्य आतपः Rv. 1. 55. 1. -पः Heat (of the sun, fire &c.), sunshine; आतपायोज्झितं धान्यम् Mb. exposed to the sun; तमातपक्लान्तम् R. 2. 13; शीतातपाभिघातान् Ms. 12. 77; प्रचण्ड° Rs. 1. 11; सूर्य° 10; Me. 110; बालातपः Ms. 4. 69 the morning sun; °आक्रान्त exposed to heat. -2 Light; छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति Kath. 3. 1. -Comp. -अत्ययः passing of the sun's heat, sunset; आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारासु R. 1. 52. -अभावः non-existence of the sun's heat, shadow. -उदकम् mirage. -त्रम्, -त्रकम् [आतपात् त्रायते, त्रै-क] an umbrella (of silk or leaves used as a parasol); तमातपक्लान्तमनातपत्रम् R. 2. 13, 47; पद्म° 4. 5; राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् Ś. 5. 6. -लङ्घनम् being exposed to heat, catching the sun-stroke; आतपलङ्घनाद्बलवदस्वस्थशरीरा शकुन्तला Ś. 3. -वर्ष्य *a.* (water &c.) produced by rain during sunshine. -वारणम् [आतापं वारयति] an umbrella, parasol; नृपतिककुदं दत्त्वा यूने सितातपवारणम् R. 3. 70, 9. 15. -शुष्क *a.* dried in the sunshine.

आतपनः N. of Śiva.

आतपवत् *a.* Exposed to sunshine, sunny; शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः Ku. 1. 5.

आतपीय *a.* Sunny.

आतप्त *a.* Refined by heat (as gold).

आतप्य *a.* Ved. Being in the sunshine.

आतमाम् *ind.* Very near.

आतापिः *a.* [आ-तप्-इण्] N. of a demon; आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः। समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु॥

आतापि (यि) न् N. of a bird, a kite, falcon (Falco Cheela; Mar. घार).

आताली *ind.* Compounded with अस्, भू and कृ; P. I. 4. 61.

आतिः A kind of acquatic bird. ता आतयो न तन्वः शुम्भत स्वा Rv. 10. 95. 9.

आतिः = आटि q. v. (cf. P. III. 3. 108 Vār. and Uṇ. 4. 130).

आतिथेय *a.* (-यी *f.*) [अतिथिषु साधुः ढञ्; अतिथये इदं ढक्] 1 Attentive to guests, hospitable (as a man); प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः R. 5. 2, 12. 25 तमातिथेयी बहुमानपूर्वया Ku. 5. 31. -2 Proper for, or suited to, a guest, intended for a guest; आतिथेयः सत्कारः Ś. 1. -यम् Hospitality; आतिथेयमनिवारितातिथिः Śi 14. 38; Ms. 3. 18; सज्जातिथेया वयम् Mv. 2. 50. -यी Hospitality; Bv. 1. 85.

आतिथ्य *a.* [अतिथेरिदं ष्यञ्] Hospitable, proper for a guest &c. (= आतिथेय); हविरातिथ्यम्, आतिथ्या इष्टिः &c. -थ्यः A guest. -थ्यम् or -थ्या 1 Hospitable reception, hospitality; तमातिथ्यक्रियाशान्तरथक्षोभपरिश्रमम् R. 1. 58. -2 a particular rite, the reception of Soma when it is brought to the sacrificial place (also called आतिथ्येष्टिः) -Comp. -रूप *a.* being in the place of the आतिथ्य sacrifice; आतिथ्यरूपं मासरम् Vaj. 19. 14 -सत्कारः,-सत्क्रिया the rites of hospitality.

आतिदेशिक *a.* (-की *f.*) (*In gram.*) *Connected with* अतिदेश q. v.

आतिरे (रै) क्यम् [अतिरेक-ष्यञ्] Superfluity, excess, abundance. Ms. 11. 50.

आतिवाहिक *a.* [अतिवाहे नियुक्तः ठक्] Employed to convey to the other world; आतिवाहिकास्तल्लिङ्गात् Br. Sūt. 4. 3. 4. -कम् An epithet of the *Sūkṣma Śarīra* (in Sān. Phil.) from its surpassing the wind in swiftness.

आतिशायिक *a.* Super-abundant; व्याप्तमातिशायिकेन रसेन Śi. 10. 23.

आतिशय्यम् [अतिशय-स्वार्थे-ष्यञ्] Excess, abundance, large quantity.

आतिष्ठम् [अतिष्ठस्य भावः अण्] Being a universal ruler (अतिष्ठ) (Ait. Br.).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आतिष्ठद्गु [तिष्ठन्ति गावः यस्मिन् काले दोहाय] *ind.* Upto the time when cows stand to be milked (after an hour or an hour and a half after evening). आतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् Bk. 4. 14.

आतुः [अत्-उण्] A raft, float.

आतुच् *f.* Evening, growing dusk; यदद्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि Rv. 8. 27. 21.

आतुज् *m.* Destroyer of enemies or giver of wealth.

आतुजि *a.* Ved. [तुज्-इन्] **1** Rushing on, hastening towards: पिबतं सोममातुजी Rv. 7. 66. 18. **-2** Carrying off (आदातृ). **-3** Injuring, destructive (हिंसक).

आतुद् 6 U. To strike, push, spur on, stir up. प्रतोदेनातुदन्भृशम् Ms. 4. 68.

आतोदिन् *a.* Ved. Striking, pushing, pricking; आतोदिनौ नितोदिनावथो संतोदिनावुत (अपि नह्यामि) Av. 7. 95. 3.

आतोद्यम्, -द्यकम् A musical instrument; आतोद्यविन्यासादिका विषयः Ve. 1; सजमातोद्यशिरोनिवेशिताम् R. 8. 34, 15. 88; U. 7.

आतुर *a.* [ईषदर्थे आ, अत्-उरच्] **1** Hurt, injured. **-2** Suffering from, influenced or affected by, tormented, afflicted; रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा R. 12. 32; Ku. 4. 25; so काम°, भय°,व्याधि° &c. **-3** Sick (in body or mind), disabled, diseased; आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः Ms. 4. 184, 6. 77. **-4** Eager, over-anxious; M. 2. **-5** Weak, feeble, incapable of doing anything. **-रः 1** A patient, one suffering from a disease V. 3: आतुराणां चिकित्सकः Pt. 1.155. **-2** Illness, disease; आतुरे व्यसने प्राप्ते Pt. 5. 41. **-Comp.** **-शाला** an hospital. **-संन्यासः** a kind of संन्यास (taken by a person when sick and grown hopeless of life).

आतुर्यम् [आतुरस्य भावः ष्यञ्] **1** A kind of fever. **-2** Sickness.

आतृद् 7 P. **1** To split, sever, pierce. **-2** To push open, open.

आतर्दनम् Pushing open, opening.

आतृण्ण *p. p.* [आ-तृद्-क्त] Pierced, cut. **-ण्णम्** **1** An opening, hole. **-2** An open wound.

आतृप् 4,5,6 P. To be satisfied; आ यत् तृपन्मरुतो वावशानाः Rv 7. 56. 10. *-Caus.* To satisfy; अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण राय आ Rv. 1. 17. 3.

आतर्पणम् **1** Satisfaction, gratification. **-2** Pleasing, satisfying. **-3** White-washing the wall, floor or seat (on festive occasions) (मङ्गलालेपनम्). **-4** The pigment used for the above purpose; आतर्पणं प्रीणने स्यान्मङ्गलालेपनेऽपि च Medinī.

आतृप्यः A kind of tree, the custard apple tree (Mar. सीताफळ). **-प्यम्** The fruit of the tree.

आतॄ 1 P. **1** To pass through or over; उक्षन्ते अश्वान् तरुषन्त आ रजः Rv. 5. 59. 1. **-2** To cross over. **-3** To overcome. **-4** To enlarge, increase.

आतरः, -आतारः [आतरति अनेन आतॄ अप्-घञ्-वा] **1** Fare for being ferried over a river, passage-money, freight. **-2** Distance to be crossed by a boat &c; आतरलाघवहेतोर्मुरहर तरणिं तवालम्बे । Udb.

आतार्य *a.* **1** To be crossed. **-2** Landing, coming to shore (Ved.)

आत्त See under आदा.

आत्मन् *m.* [अत्-मनिण् Uṇ 4. 152 said to be from अन् to breathe also] 'आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्ष्म च' इत्यमरः **1** The soul, the individual soul, the breath, the principle of life and sensation: किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् H. 1; आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु Kath. 3. 3. (In आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था H. 4. 87 आत्मन् is compared to a river). **-2** Self, oneself; in this sense mostly used reflexively for all three persons and in the singular number, masculine gender, whatever be the gender or number of the noun to which it refers; अनया चिन्तयात्मापि मे न प्रतिभाति Ratn. 1; आश्रमदर्शनेन आत्मानं पुनीमहे Ś. 1; गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः R. 10. 60, 4. 35, 14. 57; Ku. 6. 20; देवी...प्राप्तप्रसवमात्मानं गङ्गादेव्यां विमुञ्चति U. 7. 2; गोपायन्ति कुलस्त्रिय आत्मानमात्मना Mb.; K. 107; sometimes used in pl. also; आत्मनः स्तुवन्ति Śi. 17. 19; Māl. 8. **-3** Supreme deity and soul of the universe, Supreme Soul, Brahman; तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः T. Up. 2. 1. 1; Ms. 1. 15, 12. 24. **-4** Essence, nature; काव्यस्यात्मा ध्वनिः S. D., see आत्मक below. **-5** Character, peculiarity; आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति Rv. 10. 97. 11. **-6** The natural temperament or disposition; Bhāg. 11. 22. 20. **-7** The person or whole body (considered as one and opposed to the separate members of it); स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वी क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R. 1. 14; योऽस्यात्मनः कारयिता Ms. 12. 12; Ki. 9. 66. **-8** Mind, intellect; मन्दात्मन्, नष्टात्मन्, महात्मन् &c. अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह Rām. 6. 18. 1. **-9** The understanding; cf. आत्मसंपन्न, आत्मवत् &c. **-10** Thinking faculty, the faculty of thought and reason. **-11** Spirit, vitality, courage; त्यक्त्वाऽऽत्मानमथाब्रवीत् Mb. 12. 180. 6. **-12** Form, image; आत्मानमाधाय Ku. 3. 24 assuming his own form; 2. 61; संरोपितेऽप्यात्मनि Ś. 6. 24 myself being implanted in her. **-13** A son; 'आत्मा वै पुत्रनामासि' इति श्रुतेः । तस्यात्मा शितिकण्ठस्य Śi. 2. 61. **-14** Care, efforts, pain. **-15** The sun. **-16** Fire. **-17** Wind, air. **-18** Mental quality; बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः श्रद्धा यज्ञक्रिया क्षमा । भावशुद्धिर्दया सत्यं संयमश्चात्मसंपदः ॥ Mb. 12. 167. 5. आत्मन् is used as the last member of comp. in the sense of 'made or consisting of'; see आत्मक. The form त्मन् is also found to be used; कृतार्थं मन्यते त्मानं Mb. [cf. Gr. *atmos, aitmen*] **-Comp.** **-अधीन** *a.* **1** dependent on oneself, independent. **-2** sentient, existing. (**-नः**) **1** a son. **-2** a wife's brother. **-3** the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

jester or विदूषक (in dramatic literature). **-अनुरूप** *a.* worthy of oneself; तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः Ku. 1. 18; R. 1. 33. **-अनुगमनम्** peronal attendance; श्वश्रूदात्मानुगमनेन गाम् R. 1. 88. **-अपहारः** concealing oneself; कथं वा आत्मापहारं करोमि Ś. 1. **-अपहारकः** one who pretends to belong to a higher class than his own, an impostor, a pretender; योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते। स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारकः ॥ Ms. 4. 255. **-आदिष्ट** *a.* self-counselled. (**-ष्टः**) a treaty dictated by the party wishing it himself: स्वसैन्येन तु संधानमात्मादिष्ट उदाहृतः H. 4. 121. **-आनन्द** *a.* Rejoicing in the soul or Supreme Spirit; आत्ममिथुनः आत्मानन्दः Ch. Up. 7. 25. 2. **-आराम** *a.* **1** striving to get knowledge (as an ascetic or योगिन्), seeking spiritual knowledge; आत्मारामा विहितरतयो निर्विकल्पे समाधौ Ve. 1. 23. **-2** selfpleased, delighted in self; आत्मारामः फलाशी. see आत्मानन्द Bh. 3. 93; cf. Bg. 5. 24. **-आशिन्** *m.* a fish supposed to feed on its young, or on the weakest of its species; cf. मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् Rām. **-आश्रय** *a.* **1** dependent on oneself or on his own mind. **-2** About or relating to oneself; कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे R. 14. 36. (**-यः**) **1** self dependence. **-2** innate idea, abstract knowledge independent of the thing to be known. **-ईश्वर** *a.* Self-possessed, master of self; आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति Ku. 3. 40. **-उदयः** self-exaltation or elevation; आत्मोदयः परज्यानिर्द्वयं नीतिरितीयती Śi. 2. 30 **-उद्भव** *a.* born or produced from oneself. (**-वः**) **1** a son; आत्मोद्भवे वर्णचतुष्टयस्य R. 18. 12. **-2** Cupid. **-3** sorrow, pain. (**-वा**) **1** daughter. **-2** intellect. **-3** N. of a plant (माषपर्णी; Mar. रानउडीद). **-उपजीविन्** *m.* 1 one who lives by his own labour; Ms. 7. 138. **-2** a day-labourer. **-3** one who lives by his wife (Kull. on Ms. 8. 362). **-4** an actor, public performer. **-उपनिषद्** *f.* N. of an उपनिषद् which treats of the Supreme Spirit. **-उपम** *a.* like oneself. (**-मः**) a son. **-औपम्यम्** Likeness to self. आत्मौपम्येन सर्वत्र Bg. 6. 32. **-कर्मन्** One's own duty; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. **-काम** *a.* **1** loving oneself, possessed of self-conceit, proud: आत्मकामा सदा चण्डी Rām. 2. 70. 10. **-2** loving Brahman or the Supreme Spirit only; भगवन् वयमात्मकामाः Maitr. Up. 7. 10. **-कार्यम्** one's own business, private affair. **-कृत** *a.* **1** self-executed, done by oneself; पौरा ह्यात्मकृताद्दुःखाद्विप्रमोक्ष्या नृपात्मजैः Rām. 2. 46. 23. **-2** done against one's own self; Vāj. 8. 13. **-गत** *a.* produced in one's mind: °तो मनोरथः Ś. 1. (**-तम्**) *ind.* aside (to oneself) being considered to be spoken privately (opp. प्रकाशम् aloud); frequently used as a stage-direction in dramas; it is the same as स्वगतम् which is thus defined; अश्राव्यं खलु यद्वस्तु तदिह स्वगतं मतम् S. D. 6. **-गतिः** *f.* **1** course of the soul's existence. **-2** one's own course; Bhāg. 5. 17. 3. °गत्या by one's own act. **-गुप्ता** The plant Mucuna Pruritus Hook (Mar. कुयली). **-गुप्तिः** *f.* a cave, the hiding place of an animal, lair. **-ग्राहिन्** *a.* selfish, greedy. **-घातः**

1 suicide. **-2** heresy. **-घातकः, -घातिन्** **1** a suicide, a self-destroyer; K. 174; व्यापादयेद् वृथात्मानं स्वयं योऽग्न्युदकादिभिः। अवैधेनैव मार्गेण आत्मघाती स उच्यते ॥ **-2** a heretic. **-घोषः** **1** a cock (calling out to himself). **-2** a crow. **-3** One who flatters himself. cf. आत्मघोषो वायसे स्यादात्मस्तुतिपरेऽपि च Nm. **-जः, -जन्मन्** *m.* **-जातः, -प्रभवः, -संभवः, -समुद्भवः** **1** a son; यः स बालवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः Rām. 6. 86. 33; हन्तामितर्व्यमेद नरपतिना वयं मुनेरात्मसमुद्भवेन Mb. 7. 118. 2; तमात्मजन्मानमजं चकार R. 5. 36; तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः R. 1. 33; Māl. 1; Ku. 6. 28. **-2** Cupid; ममायमात्मप्रभवो भयमत्यमुपयास्यति Rām. 4. 1. 31. **-3** a descendant; मृगयां विचरन्कश्चिद्विजने जनकात्मजः Mb. 12. 309. 1. **-जा** **1** a daughter; वन्द्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः R. 13. 78; cf. नगात्मजा &c. **-2** the reasoning faculty, understanding. **-जयः** **1** one's own victory. **-2** victory over oneself, self-denial or abnegation. **-ज्योतिस्** *n.* The light of the soul or Supreme Spirit (चैतन्य); कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः Bhāg. 12. 11. 10. **-ज्ञः, -विद्** *m.* a sage, one who knows himself; तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः Muṇḍ. 3. 1. 10. **-ज्ञानम्** **1** self-knowledge. **-2** spiritual knowledge, knowledge of the soul or the Supreme Spirit; सर्वेषामपि चैषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् Ms. 12. 85, 92. **-3** true wisdom. **-तत्त्वम्** **1** the true nature of the soul or the supreme spirit: यदात्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं प्रपश्येत Śvet. 2. 15. **-2** the highest thing. °ज्ञः a sage versed in the Vedānta doctrines. **-तृप्त** *a.* Self-satisfied; आत्मतृप्तश्च मानवः Bg. 3. 17. **-तुष्टि** *a.* self-satisfied. (**-ष्टिः** *f.*) self-satisfaction. **-त्यागः** **1** self-sacrifice. **-2** suicide. **-त्यागिन्** *m. a.* **1** suicide; आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः Y. 3. 6. **-2** a heretic, an unbeliever. **-त्राणम्** **1** self-preservation. **-2** a body-guard; Rām. 5. **-दर्शः** a mirror; प्रगात्मदर्शमयमिवात्मदर्शः R. 7. 68. **-दर्शनम्** **1** seeing oneself. **-2** spiritual knowledge, true wisdom; सर्वभूतात्मदर्शनम् Y. 3. 157; cf. Ms. 12. 91. see आत्मयाजिन्. **-दा** *a.* Ved. granting one's existence or life; य आत्मदा बलदा यस्य विश्व Rv. 10. 121. 2. **-दानम्** self-sacrifice, resigning oneself. **-दूषि** *a.* Ved. corrupting the soul; self-destroying; Av. 16. 1. 3. **-देवता** a tutelary deity. **-द्रोहिन्** *a.* **1** self-tormenting, fretful. **-2** suicide. **-नित्य** *a.* being constantly in the heart, greatly endeared to oneself. **-निन्दा** self-reproach. **-निवेदनम्** offering oneself (as a living sacrifice to the deity). **-निष्ठ** *a.* one who constantly seeks for spiritual knowledge. **-पराजित** *a.* one who has lost himself (Ved.) Av. 5. 18. 2. **-पुराणम्** N. of a work elucidating the Upaniṣads (consisting of 18 chapters). **-प्रत्ययिक** *a.* knowing from one's experience; आत्मप्रत्ययिकं शास्त्रमिदम् Mb. 12. 246. 13. **-प्रबोधः** **1** cognition of the soul; self-consciousness. **-2** title of an उपनिषद्. **-प्रभ** *a.* self-illuminated. **-प्रवादः** **1** conversation about the Supreme Spirit. **-2** N. of the seventh of the fourteen Pūrvas of the Jainas. **-प्रशंसा** self-praise. **-बन्धुः, -बान्धवः** **1** one's own kinsman; आत्ममातुः स्वसुः पुत्रा आत्मपितुः स्वसुः सुताः। आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया ह्यात्मबान्धवाः Śabdak. *i. e.*

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

mother's sister's son, father's sister's son, and mother's brother's son. −2 the soul, the self. **−बोधः** 1 spiritual knowledge. −2 knowledge of self. −3 N. of a work of Śaṅkarāchārya. **−भावः** 1 existence of the soul: संयोग एषां न तु आत्मभावात् Śvet. 1. 2. −2 the self proper, peculiar nature. −3 the body. **−भू** *a.* self-born, self-existent. (**−भूः**) वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53, 3. 16, 5. 81. **−योनिः** 1 N. of Brahmā; −2 N. of Viṣṇu. −3 N. of Śiva; Ś. 7. 35. −4 Cupid, god of love. −5 a son. (**−भूः** *f.*) 1 a daughter. −2 talent, understanding. **−भूत** *a.* 1 self-produced; peculiar, belonging to. −2 attached, devoted, faithful; तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः Ms. 7. 217 (Kull. = आत्मतुल्य). (**−तः**) 1 a son. −2 Cupid. (**−ता**) 1 a daughter. −2 talent. **−भूयम्** 1 peculiarity, own nature. −2 Brahman. **−मात्रा** a portoin of the Supreme Spirit. **−मानिन्** *a.* self-respecting, respectable. −2 arrogant, proud; विवेकशून्यः प्रभुरात्ममानी, महाननर्थः सुहृदां वतायम् Bk. 12. 83. **−मूर्तिः** 1 a brother; भ्राता स्वमूर्तिरात्मनः −2 soul, Supreme Spirit. **−मूल** *a.* self-luminous, shining (God); स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः Bhāg. 8. 3. 4. **−मूलि** *n.* the universe. **−मूली** N. of a plant (दुरालभा; Mar. धमासा). **−याजिन्** 1 sacrificing for oneself or himself. *m.* a learned man who studies his own nature and that of the soul (of others) to secure eternal felicity, one who looks upon all beings as self; सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि। समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति॥ Ms. 12. 91. **−योनिः** = °भू *m.* q. v. ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् Ku. 3. 70. **−रक्षा** 1 N. of a plant (इन्द्रवारुणीवृक्ष). −2 self protection. **−लाभः** birth, production, origin; यैरात्मलाभस्त्वया लब्धः Mu. 3. 1, 5. 23; Ki. 3. 32, 17. 19, 18. 31; K. 230. **−लोमन्** 1 the hair of the body. −2 the beard. **−वञ्चक** *a.* self-deceiver. **−वञ्चना** self-delusion; self-deception. **−वधः, −वध्या, −हत्या** suicide. **−वर्ग्य** *a.* of one's party or class; उदाहुता जुहुविरे मुहुरात्मवर्ग्याः Śi. 5. 15. **−वश** *a.* depending on one's own will; यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत्। यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः॥ Ms. 4. 159, सर्वमात्मवशं सुखम् 160. (**−शः**) 1 self-control, self-government. −2 one's control, subjection; °शं नी, °वशीकृ to reduce to subjection, win over. **−वश्य** *a.* having control over self, self-possessed, self-restrained; आत्मवश्यैर्विधेयात्मा Bg. 2. 64. **−विक्रयः** sale of oneself or one's own liberty; Ms. 11. 59. **−विद्** *m.* 1 a wise man, sage; as in तरति शोकमात्मवित्; सोऽहं भगवो मन्त्रविदेवास्मि नात्मविच्छ्रुतं ह्येव Ch. Up. 7. 1. 3. −2 knowing one's own self (family &c.); य इहात्मविदो विपक्षमध्ये Śi. 2. 116. −3 N. of Śiva. **−विद्या** knowledge of the soul, spiritual knowledge; आन्वीक्षिकीं चात्मविद्याम् Ms. 7. 43. **−विवृद्धिः, −वृद्धिः** *f.* self-exaltation. **−वीर** *a.* 1 mighty, powerful, strong. −2 appropriate, suitable, good for oneself (as diet &c.). −3 existent, sentient. (**−रः**) 1 a son. −2 wife's brother. −3 a jester (in dramas); आत्मवीरः प्राणवति श्यालके च विदूषके. **−वृत्तम्, −वृत्तान्तः** account of one's own self, autobiography. **−वृत्ति** *a.* dwelling in *Atman* or soul. (**−त्तिः** *f.*) 1 state of the heart; किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः Ku. 5. 76. −2 action as regards oneself, one's own state or circumstance; विस्माययन् विस्मितमात्मवृत्तौ R. 2. 33. −3 practising one's own duties or occupation. **−शक्तिः** *f.* one's own power or ability, inherent power or effort; दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या Pt. 1. 361 to the best of one's power. −2 illusion. **−शल्या** N. of a plant (शतावरी). **−शुद्धिः** *f.* self-purification; Ms. 11. 164; योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये Bg. 5. 11. **−श्लाघा, −स्तुतिः** *f.* self-praise, boasting, bragging. **−संयमः** self-restraint; आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते Bg. 4. 27. **−संस्थ** *a.* Based upon or connected with the person; आत्मसंस्थं मनः कृत्वा Bg. 6. 25. **−सतत्त्वम्** See आत्मतत्त्वम्; आत्मसतत्त्वं विगणयतः Bhāg. 5.13.24. **−सद्** *a.* Ved. dwelling in oneself; आत्मसदौ स्तं मा मा हिंसिष्टम् Av.5.9.8. **−संतुष्ट** *a.* self-sufficient. **−सनि** *a.* Ved. granting the breath of life. **−सम** *a.* worthy of oneself, equal to oneself; कार्यं गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये Ku. 3. 13. **−संदेहः** 1 internal or personal doubt. −2 risk of life, personal risk. **−संभवः, −समुद्भवः** 1 a son; चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवम् R. 3. 21, 11. 57, 17. 8. −2 Cupid, god of love. −3 epithet of Brahmā, Viṣṇu, or Śiva. −4 the Supreme Being (परमात्मन्). (**−वा**) 1 a daughter. −2 understanding, intellect. **−संपन्न** *a.* 1 self-possessed; Pt. 1. 49. −2 talented, intelligent; तमात्मसंपन्नमनिन्दितात्मा कृत्वा युवानं युवराजमेव R. 18. 18. **−संभावना** self-conceit; K. **−सिद्धिः** *f.* self-aggrandizement, attainment of object or purpose; आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभम् Rām. 7. 9. 47. **−सुख** *a.* self-delighted. (**−खम्**) the highest bliss. **−स्थ** *a.* At one's own disposal (स्वाधीन); तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् Rām. 2. 21. 8. **−हन्** *a.* 1 one who kills his own soul (neglects its welfare &c.); ये के चात्महनो जनाः Śvet. 3. −2 a suicide, self-destroyer. −3 a heretic, unbeliever. −4 a priest in a temple, a servant or attendant upon an idol. **−हननम्, −हत्या** suicide. **−हित** *a.* beneficial to oneself. (**−तम्**) one's own good or welfare.

आत्मक *a.* (At the end of comp.) Made up or composed of, of the nature or charcter of &c.; पञ्च° five-fold, made up of five; संशय° of a doubtful nature; so दुःख° sorry, grieved; दहन° hot; विष° poisonous &c. &c.

आत्मकीय, आत्मीय *a.* Belonging to oneself, one's own; सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति Ś. 2; स्वामिनमात्मीयं करिष्यामि H. 2. win over; अहमात्मीयो न भविष्यामि Mk. 8 I shall lose my life; आत्मीयं कुर्वन्ति subject K. 135, 167; अयमात्मीयः क्रियताम् 12; let him be taken under your protection; प्रसादमात्मीयमिवात्मदर्शः R. 7. 68; Ku. 2. 19; kindred, related, of kin, न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् Bh. 2. 57.

आत्मता, −त्वम् Identity with self, spirituality.

आत्मना *ind.* (instr. of आत्मन्) Used reflexively; अथ चास्तमिता त्वमात्मना R. 8. 51 thou thyself; आत्मना शुकनासमादाय K. 293. It is oft. compounded with ordinal

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

numerals; *e. g.* °**द्वितीयः** second including himself, *i. e.* himself and one more; so °**तृतीयः** himself with two others; –°**सप्तमः** Being oneself the seventh; आत्मना सप्तमो राजा निर्ययौ गजसाह्वयात् Mb. 17. 1. 25.

आत्मनीन *a.* [आत्मने हितः ख] **1** Belonging to oneself, one's own; कस्यैष आत्मनीनः M. 4 on whose side is he? **–2** Beneficial to oneself; आत्मनीनमुपतिष्ठते Ki. 13. 69, 3. 16; तमात्मनीनामुदवोढ रामः Bh. 3. 77; good, fit, suitable, appropriate (as diet &c.): आत्मनीनतया श्रीमान् शिवः श्रीभिः समाश्रयन् Siva. B. 23. 57. **–3** Existent, sentient. **–नः 1** A son. **–2** A wife's brother. **–3** A jester (in dramas).

आत्मनेपदम् [आत्मने आत्मार्थफलबोधनाय पदं अलुक् स०] **1** A voice for oneself, one of the two voices in which roots are conjugated in Sanskrit. **–2** The terminations of this voice.

आत्मंभरि *a.* [आत्मानं बिभर्ति, भृ खि मुम् च P. III. 2. 26] Selfish, greedy (one who feeds his ownself); आत्मंभरिस्त्वं पिशितैर्नराणाम् Bk. 2. 33; H. 3. 121. –°**त्वम्** Selfishness. ... अहो ते आत्मंभरित्वम् । नागानन्द 2. 16.

आत्मन्वत्, आत्मन्विन Ved. Having a soul, animated, alive; मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति Bri. Up. 1. 2. 1; 1. 2. 7.

आत्मवत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप् मस्य वः] **1** Self-possessed, possessed of self-restraint; शास्त्रदृष्टेन विधिना संयोज्यात्मानमात्मवान् Mb. 3. 126. 8. Mu. 3. **–2** Composed, prudent, wise; किमिवावसादकरमात्मवताम् Ki. 6. 19; Bg. 2. 45; 4. 41. Ms. 1. 108, 5. 13, **7.** 52. *–ind.* Like oneself; आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः.

आत्मवत्ता Self-possession, self-control, prudence, wisdom; प्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तया R. 8. 10, 84; Ms. 11. 86.

आत्मसात् *ind.* In one's own possession, one's own; mostly in combination with कृ or भू; °कृ to appropriate to oneself, take for oneself; दुरितैरपि कर्तुमात्मसात् R. 8. 2 to bring under subjection or power; so °भू come under one's subjection.

आत्मीकृ 8 U. To conquer, subdue; K. 117, 119.

आत्मीभावः Identification with the Supreme Spirit.

आत्म्य *a.* **1** Belonging to oneself, one's own, personal. **–2** (At the end of comp.) Having the nature of.

आत्यन्तिक *a.* (**–की** *f.*) [अत्यन्त भवार्थे ठञ्] **1** Continual, uninterrupted, endless, infinite, permanent, everlasting; स आत्यन्तिको भविष्यति Mu. 4; विष्णुगुप्तहतकस्यात्यन्तिकश्रेयसे 2. 15; Ms. 2. 242; Bg. 6. 21. **–2** Excessive, abundant, superlative. **–3** Supreme, absolute; आत्यन्तिकी स्वत्वनिवृत्तिः Mita. **–Comp. –दुःखनिवृत्तिः** *f.* absolution. **–प्रलयः** the grand or universal destruction of the world.

आत्ययिक *a.* (**–की** *f.*) [अत्ययः नाशः प्रयोजनमस्य ठक्] **1** Destructive, disastrous. **–2** Painful, unpropitious, ill-omened, distressing. **–3** Pressing, urgent, emergent, ending quickly, not suffering delay; किंचिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु Rām 6. 32. 37; Ms. 7. 165; H. 3; K. 204; अशिश्रयन्नात्ययिकं समेत्य Bk. कार्यगौरवादात्ययिकवशेन वा Kau. A. 1. 19: सर्वमात्ययिकं कार्यं शृणुयान्नातिपातयेत् *ibid.* extraordinary, special. **–4** Delayed, already late; तां हत्वा पुनरेवाहं कृत्यमात्ययिकं स्मरन् Rām. 5. 58. 46. **–कम् 1** Difficulty, calamity; अगमत्तो मनः कर्ण बन्धुमात्ययिकेष्विव Mb. 7. 1. 46. **–2** Essential duty; Heh. 4.

आत्रेय *a.* (**–यी** *f.*) [अत्रेरपत्यं ढक्] P. IV. 1. 122 Belonging to, descended or sprung from, Atri. **–यः 1** A descendant of Atri. **–2** The head of the descendants of Atri. **–3** A priest closely related to the Sadasya. **–4** An epithet of Siva. **–5** An essential humor or juice of the body, lymph. **–यी 1** A female descendant of Atri; गोत्रप्रशंसार्थमात्रेय्या अवश्यसंकीर्तनम् । न चापन्नसत्त्वा आत्रेयी । गोत्रे ह्येतत् । SB. on MS. 6. 1. 9. **–2** The wife of Atri. **–3** A woman in her courses (रजस्वला); Ms. 11. 87; Y. 3. 251. **–4** Any woman of the Brāhmaṇical order. **–5** N. of a river in the north of Bengal, also called Tista. **–6** A pregnant woman; Mb. 12. 165. 54; आत्रेयीमापन्नगर्भामाहुः । अत्र कुक्षौ अस्या विद्यत इत्यात्रेयी । SB. on MS. 6. 1. 7.

आत्रेयिका [आत्रेयी स्वार्थे कन्] A woman in her courses.

आथर्वण *a.* (**–णी** *f.*) [अथर्वणा मुनिना दृष्टः वेदः अण् आथर्वणः तमधीते वेत्ति वा अण् P. IV. 3. 133] Originating from, relating or belonging to, the Atharvaveda or the Atharvans; अग्नौ साक्षिण्याथर्वणेन विधिना Dk; आथर्वणस्तीव इवाभिचारः Mv. 1. 62. **–णः 1** A Brāhmaṇa knowing or studying the Atharvaveda. **–2** A descendant of Atharvan; इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच Bri. Up. 2. 5. 16. **–3** A priest whose ritual is comprised in the Atharvaveda. **–4** The Atharvaveda itself (अथर्वणां समूहः). **–5** A house-priest. **–णम् 1** A private room in which the sacrificer is informed of the happy event of the sacrifice by the officiating Brāhmaṇa. **–2** The black art, magic (जारणमारण). **–शिरस्** *n.* N. of an Upaniṣad belonging to the Atharvaveda.

आथर्वणिक *a.* Belonging or relating to the अथर्ववेद. **–कः** A Brāhmaṇa who has studied the Atharvaveda.

आदंश् 1 P. To bite, peck at, nibble.

आदंशः 1 A bite, a wound caused by biting. **–2** A tooth.

आदष्ट *a.* Nibbled, pecked at.

आदघ्न *a.* Ved. Reaching up to the mouth (आस्+दघ्न); आदघ्नास उपकक्षास उ त्वे Rv. 10. 71. 7.

आददि *a.* Ved. Taking.

आदर, आदर्श &c. See under. आदृ, आदृश्.

आदहनम् 1 Burning. **–2** Injuring, killing. **–3** Reviling, despising. **–4** A cemetery, a place where

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

anything is burnt (आदह्यतेऽस्मिन्निति); क्षिप्रं वै तस्यादहनं परि नृत्यन्ति केशिनीः Av. 12. 5. 48.

आदा 3 Ā. (आदत्ते) 1 To receive, accept, take (to oneself), resort to; व्यवहारासनमाददे युवा R. 8. 18, 10. 40; मलीमसामाददते न पद्धतिम् R. 3. 46 follow or resort to; प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे 3. 14, 1. 45; Ms. 2. 238, 117. –2 (With words expressing speech) To begin to speak, utter; वाचं आदा to speak, utter; विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे Ki. 1. 3, 14. 2; Śi. 2. 13; R. 1. 59; शिव शिव शिवेत्यात्तवचसः Bh. 3. 42. v. l. –3 To seize, take hold of; क्षितिधरपतिकन्यामाददानः करेण Ku. 7. 94; R. 2. 28, 3. 60; Ms. 8. 315; इदमेव निमित्तमादाय M. 1; स हि सर्वस्य लोकस्य मन आददे R. 4. 8 attracted, had a hold on the mind. –4 To put on (as clothes &c.); यद्यच्छरीरमादत्ते Śvet. Up. –5 To take up, absorb, drink up; R. 1. 18; प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया Śi. 2. 85. –6 To exact, take in (as taxes); take away, carry off; अगृध्नुराददे सोऽर्थम् R. 1. 21; Ms. 8. 341, 222; so बलिम्, शुल्कम्, दण्डम् &c. –7 To pluck, lop off, separate; Ś. 4. 8. –8 To carry, take, bear; जालमादाय Pt. 2 carrying, or along with the net; कुशानादाय Ś. 3; तोयमादाय गच्छेः Me. 20, 48, 64; see आदाय below; काश्यपसंदेशमादाय bearing K.'s message. –9 To perceive, comprehend; घ्राणेन रूपमादत्स्व रसानादत्स्व चक्षुषा। श्रोत्रेण गन्धानादत्स्व &c. Mb. –10 To agree to, undertake, begin. –11 To imprison, make captive. –*Caus.* To cause to take. –*Desid.* (दित्सते) To wish to take, carry off &c.

आद *a.* (At the end of comp.) Taking, receiving; as in दायाद.

आदत्त, आत्त *p. p.* [आ–दा–क्त] 1 Taken, received, assumed, accepted; आत्तसारश्चक्षुषा स्वविषयः M. 2; एवमातरतिः R. 11. 57; M. 5. 1; °हासः Ratn. 1 smiling; –2 Agreed to, undertaken, begun. –3 Attracted. –4 Drawn out, extracted; गामात्तसारां रघुरप्यवेक्ष्य R. 5. 26; °बलम् 11. 76 taken away. –5 Seized, overpowered; दृष्ट्वाग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे Ratn. 1. 2. –Comp. –**गन्ध** *a.* 1 having one's pride humbled, attacked, insulted, defeated; पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगन्धाः R. 13. 7; केनात्तगन्धो माणवकः Ś. 6. –2 already smelt (as a flower); आत्तगन्धमवधूय शत्रुभिः Śi. 14. 84 (where आ° has sense 1 also). –**गर्व** *a.* humiliated, insulted, degraded. –**दण्ड** *a.* assuming the royal sceptre; नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः Ś. 5. 8. –**मनस्क** *a.* one whose mind is transported (with joy &c.). –**लक्ष्मी** *a.* stripped of wealth. –**वचस्** *a.* Ved. 1 destitute of speech. –2 having commenced speaking.

आदातृ *a.* One who takes or receives.

आदानम् 1 Taking, receiving, accepting, seizing, कुशाङ्कुरादानपरिक्षताङ्गुलिः Ku. 5. 11; आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव R. 4. 86. –2 Earning, getting. –3 A symptom (of a disease). –4 Binding, fettering (from आदा 2 P.). –5 A horse's trappings. –6 An action; आदानमुभयाश्रयम् Bhāg. 2. 10. 24. –7 Subjugating, overpowering; अथवा मन्त्रवद् ब्रूयुरात्मादानाय दुष्कृतम् Mb. 12. 212. 30. –**नी** N. of a plant हस्तिघोषा (Mar. घोसाळें). –Comp. –**समितिः** A method of cautious seizing so that no creature be hurt. It is one of the पञ्चसमिति or rules of careful conduct in Jaina.

आदापनम् Inviting or causing another to receive something.

आदाय *ind.* Having taken; oft. with a prepositional force 'with'; जालमादाय H. 1.

आदायः Receiving, taking &c. –Comp. –**चर** *a.* one who goes away after taking anything; त्वमादायचरो वने Ki.

आदायिन् *a.* Taking, receiving, inclined to receive (gifts); अदत्त°, परस्व° &c. चोदनादायिनो हस्तात्प्रिंसन ब्राह्मणो धनम् | Ms.

आदित्सु *a.* (fr. desid. of आदा) Wishing to take; आदित्सुभिर्नूपुरशिञ्जितानि Ku. 1. 34.

आदेय *a.* To be taken or received, receivable, acceptable.

आदादिक *a.* Belonging to the class of roots of which the first is अद् *i. e.* to the second class.

आदाम्भ्यम् Fearlessness: Mb. 12. 120. 5.

आदि *a.* 1 First, primary, primitive; निदानं त्वादिकारणम् Ak. –2 Chief, first, principal, pre-eminent; oft. at the end of comp. in this sense; see below. –3 First in time existing before. –**दिः** 1 Beginning, commencement (opp. अन्त); अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् Ms. 1. 8; Bg.3.41; अनादि &c.; जगदादिरनादिस्त्वम् Ku. 2. 9; oft. at the end of comp. and translated by 'beginning with', 'et cetera', 'and others', 'and so on' (of the same nature or kind), 'such like'; इन्द्रादयो देवाः the gods Indra and others (इन्द्रः आदिर्येषां ते); एवमादि this and the like; भ्वादयो धातवः भू and others, or words beginning with भू, are called roots; oft. used by Pāṇini to denote classes or groups of grammatical words; अदादि, दिवादि, स्वादि &c. –2 First part or portion. –3 A firstling, first-fruits. –4 Prime cause. –5 Nearness. –6 One of the seven parts of Sāma; अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधं सामोपासीत यत्किंच वाचो हुमिति स हिंकारो यत्प्रेति स प्रस्तावो यदेति स आदिः Ch. Up. 2. 8. 1. –Comp. –**अन्त** *a.* 1 having beginning and end. –2 first and last. (–**तम्**) beginning and end. –°**यमकम्** N. of a figure in poetry. cf. Bk. 10. 21. °**वत्** having beginning and end, finite. °**अन्तर्वर्तिन्** *a.* having a beginning, end and middle; being all-in-all. –**उदात्त** *a.* having the acute accent on the first syllable. –**उपान्तम्** *ind.* from first to last. –**करः, –कर्तृ, –कृत्** *m.* the creator, an epithet of Brahmā or Viṣṇu; गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे Bg. 11. 37; विशेषणे द्वे य इहादिकर्तुर्वेदेदधीनी स हि कैयटीयः Śab. Kau.–**कर्मन्** *n.* the beginning of an action. –**कविः** 'the first poet', an epithet of Brahmā and of Vālmīki; the former is so called because he first produced and promulgated the Vedas;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः Bhāg. 1. 1. 1.) and the latter, because he was the first to show to others 'the path of poets'; when he beheld one of a pair of Krauñcha birds being killed by a fowler, he cursed the wretch, and his grief unconsciously took the form of a verse (श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः); he was subsequently told by Brahmā to compose the life of Rāma, and he thus gave to the world the first poem in Sanskrit, the Rāmāyaṇa; cf. U. 2. Viṣkambhaka. **–काण्डम्** the first book of the Rāmāyaṇa. **–कारणम्** the first or primary cause (of the universe), which, according to the Vedāntins, is Brahman; while, according to the Naiyāyikas and particularly the Vaiśeṣikas, atoms are the first or material cause of the universe, and not God. –2 analysis. –3 algebra. **–काव्यम्** the first poem; *i. e.* the Rāmāyaṇa; see आदिकवि. **–केशवः** N. of Viṣṇu. **–जिनः** N. of Riṣabha, the first तीर्थंकर. **–तालः** a sort of musical time or ताल; एक एव लघुर्यत्र आदितालः स कथ्यते. **–दीपकम्** N. of a figure in rhetoric (the verb standing at the beginning of the sentence). cf. Bk. 10. 23. **–देवः** 1 the first or Supreme God; पुरुषं शाश्वतं दिव्यं आदिदेवमजं विभुम् Bg. 10. 12, 11. 38. –2 Nārāyaṇa or Viṣṇu. –3 Śiva. –4 Brahmā; Mb. 12. 188. 20. –5 the sun. **–दैत्यः** an epithet of Hiraṇyakaśipu. **–नाथः** N. of Ādibuddha. **–पर्वन्** *n.* 'the first section or chapter', N. of the first book of the Mahābhārata. **–पुराणम्** the first Purāṇa, N. of the Brahma-Purāṇa. N. of a Jaina religious book. **–पु (पू) रुषः** 1 the first or primeval being, the lord of the creation. –2 Viṣṇu, Kriṣṇa, or Nārāyaṇa; ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपुरुषः R. 10. 6; तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिपूरुषः Śi. 1. 14. **–बलम्** generative power; first vigour. **–बुद्ध** *a.* perceived in the beginning. (**–द्धः**) the primitive Buddha. **–भव, –भूत** *a.* produced at first. (**–वः, –तः**) 1 'the first-born', primeval being, an epithet of Brahmā; इत्युक्त्वादिभवो देवः Bhāg. 7. 3. 22. –2 also N. of Viṣṇu; रसातलादादिभवेन पुंसा R. 13. 8. –3 an elder brother. (**–तम्**) minute five elements (पञ्चमहाभूतानि); नष्टे लोके द्विपरार्धावसाने महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु Bhāg. 10. 3. 25. **–मूलम्** first foundation, primeval cause. **–योगाचार्यः** 'the first teacher of devotion', an epithet of Śiva. **–रसः** the first of the 8 Rasas, *i. e.* शृङ्गार or love. **–राजः** the first king पृथु; an epithet of Manu. **–रूपम्** Symptom (of disease). **–वंशः** primeval race, primitive family. **–वराहः** 'the first boar', an epithet of Viṣṇu, alluding to his third or boar-incarnation. **–विद्वस्** *m.* the first learned man; कपिल. **–विपुला** *f.* N. of an Āryā metre. **–वृक्षः** N. of a plant (Mar. आपटा). **–शक्तिः** *f.* 1 the power of माया or illusion. –2 an epithet of Durgā. **–शरीरम्** 1. the primitive body. –2 ignorance. –3 the subtle body. **–सर्गः** the first creation.

आदिक *a.* (At the end of comp.) Beginning with, and so on.

आदितः, आदौ *ind.* From the first or beginning, at first; तद्वैवनादितो हतम् U. 5. 20. पर्जान् प्रजानामसृजन् महर्षीनादितो दश Ms. आदौ गमनपीवनाधिगमनम्.

आदिम *a.* [आदौ भवः आदि–डिमच्] First, primitive, original; आदिमः इवेनशैलादिर्गयोगः परिकीर्तितः Bhāg. P.

आदिता, –त्वम् Priority, precedence.

आदिमत् *a.* Having a beginning.

आद्य *a.* [आदौ भवः यत्] 1 First, primitive, being at the beginning. –2 Being at the head, excellent, unparalleled, pre-eminent, foremost; योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् Bg. 8. 28; 11. 31; 11. 47; 15. 4. आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव R. 1. 11. –3 (At the end of comp.) Beginning with, and so on; see आदि. –4 Immediately preceding; एकादशाद्यम् Śrut. 27 immediately before the 11th, *i. e.* 10th; so संयुक्ताद्यम् 2. –5 Eatable (अद्–ण्यत्); वयसाद्यस्य दातारः Praśna Up. 2. 11; हितं च परिणामे यत्तदाद्यं भूतिमिच्छता Pt. 4. 22. **–द्याः** *m.* (pl.) A class of deities. **–द्या** 1 An epithet of Durgā. –2 The first day (तिथि) of a month. **–द्यम्** 1 The beginning. –2 Grain, food. –3 A kind of funeral obsequial ceremony (पितृश्राद्धभेद). –**Comp.** **–कविः** 'the first poet,' an epithet of Brahmā or Vālmīki; see आदिकवि. **–कालिक** *a.* Seeing only the present (वर्तमानमात्रदर्शिन्); आद्यकालिकया बुद्ध्या दूरे श्व इति निर्भयाः Mb. 12. 321. 14. **–बीजम्** the primary or material cause of the universe, which, according to the Sāṅkhyas, is प्रधान or the inanimate principle. **–माषकः** a measure of five guñjas (about. $17\frac{1}{2}$ grains Troy).

आदितेय [अदितेरपत्यं ढक्] 1 A son of Aditi. –2 A god, divinity in general. –3 The sun; दिवि देवाः सूर्यमादितेयम् Rv. 10. 88. 11.

आदित्य *a.* [अदितेरपत्यं ण्य P. IV. 1. 85.] 1 Solar, belonging to, or born in, the solar line; आदित्यैर्यदि विग्रहो नृपतिभिर्धन्यं ममैतत्ततो U. 6. 18. –2 Devoted to, or originating from, Aditi आदित्यं चरुं निर्वपेत् Yaj. Ts. 2. 2. 6. 1. –3 Belonging to, or sprung from, the Ādityas. **–त्यः** 1 A son of Aditi; a god, divinity in general. (The number of Ādityas appears to have been originally seven, of whom Varuṇa is the head, and the name Āditya was restricted to them (देवा आदित्या ये सप्त Rv. 9. 114. 3.). In the time of the Brāhmaṇas, however, the number of Ādityas rose to 12, representing the sun in the 12 months of the year; धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रो वरुणः सूर्य एव च। भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते।); आदित्यानामहं विष्णुः Bg. 10. 21; Ku. 2. 24. (These 12 suns are supposed to shine only at the destruction of the universe; cf. Ve. 3. 8; दग्धुं विश्वं दहनकिरणैर्नोदिता द्वादशार्काः). –2 The sun; Vaj. 4. 21. –3 A name of Viṣṇu in his fifth or dwarf-incarnation; स्वयंभूः शंभुरादित्यः V. Sah. –4 N. of the *Arka* plant (Mar. रुई). **–त्यौ** (dual) N. of a constellation, the seventh lunar mansion (पुनर्वसु). –**Comp.** **–केतुः** 1 N. of a son of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dhritarāshtra. -2 The charioteer of the sun. **-चन्द्रौ** (dual) the sun and the moon. **-दर्शनम्** 'Showing the sun' (to a child of 4 months), one of the संस्कारs. **-पत्त्रः** N. of a plant. (**-त्त्रम्**) the leaf of the *Arka* tree. **-पर्णिनी** a creeping plant with gold-coloured flowers, growing near the bank of water. **-पुराणम्** N. of an Upapurāṇa. **-पुष्पिका** red swallow wort (Mar. शिरदोडी). **-बन्धुः** N. of Śākyamuni. **-भक्ता** [आदित्ये भक्ता] N. of a plant. see अर्कभक्ता. **-मण्डलम्** the disc or orb of the sun. **-व्रतम्** 1 worship of the sun; a व्रत or rite. -2 N. of a Sāman. **-सूनुः** 'the son of the sun', N. of Sugrīva, Yama, Saturn, Manu and Karṇa &c.

आदिन् *a.* [अत्ति अद् णिनि] Eating (in comp.): परस्वादिनः Ms. 12. 59.

आदि (दी) नवः, -वम् 1 Misfortune, distress. -2 Hinderance; want of luck (in dice); आदिनवं प्रतिदीव्ने Av. 7. 109. 4. -3 Fault, transgression; Śi. 2. 22. see अनादीनव. -4 An inflictor of distress; आदीनवः पुमान् दोषे परिक्लेशदुरन्तयोः Medinī. **-Comp. -दर्श** *a.* having evil designs towards a fellow-player at dice (Ved.); अक्षराजाय कितवं कृतायादिनवदर्शम् Vāj. 30. 18.

आदिश् 6 U. 1 To point out, indicate, show: मार्गं आदिश् (oft. in dramas) lead the way; Ś. 5. -2 To order, direct, command; बलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि Ś. 4; पुनरस्यादिश नावद्भिः Ku. 4. 16; नेषामभ्यैनदादिशेन् Ms. 11. 192; आदिशदस्याभिगमं वनाय Bk. 3. 9, 7. 28; R. 1. 54, 2. 65; to appoint; वसुमित्रं गोप्तारमादिश्य M. 5. -3 To aim at; assign; आदिशत्सिंहासनं तस्य Bk. 3. 3; हरिवीराणामादिशद्दक्षिणां दिशम् Rām. -4 To report, announce; teach, lay down, prescribe, instruct, advise; न चास्य व्रतमादिशेत् Ms. 4. 80; वृद्धिमादिश्य R. 12. 68. -5 To specify, determine; प्रतिषिद्धमनादिष्टम् Y. 2. 260. -6 To foretell, predict; मा सिद्धेनादिष्टा Rām. 1, Bṛi. S. 5. 96; आदिष्टः सुरासुरसंगरे भावी V. 5. -7 To undertake, try; ब्रह्मास्त्रमादिश Mb. -8 To provoke, challenge. -9 To profess as one's own duty. *-Caus.* To indicate, show, point out, announce &c. (same as आदिश्).

आदिश् *f.* Ved. 1 Aim, design, intention; अस्याऽश्रोणानादिशं गभस्तौ Rv. 10. 61. 3. -2 A project, proposition. -3 A proposal, declaration. -4 A region, quarter. -5 A sacrifice offered to a particular deity.

आदिष्ट *p. p.* 1 Directed, commanded, advised, enjoined &c. इत्युभयमादिष्टं भवति Ch. Up. 3. 18. 1. -2 Said, foretold. -3 Substituted. **-ष्टम्** 1 Command, order. -2 Advice. -3 Leavings of a meal (उच्छिष्ट).

आदिष्टिन् *a.* One who gives orders. *m.* (अस्त्यर्थे इनि). 1 A Brāhmaṇa in the first order of his life; pupil, student (ब्रह्मचारिन्); आदिष्टिनो ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः Mb. 13. 22. 17. -2 A penitent, one engaged in any expiatory rite; आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् Ms. 5. 88.

आदेशः 1 An order, command; भ्रातुरादेशमादाय Rām.; आदेशं देशकालज्ञः प्रतिजग्राह R. 1. 92; राजद्विष्टादेशकृतः Y. 2. 304 doing acts forbidden by the king. -2 Advice, instruction, precept, rule; आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशः Ch. Up. 3. 19. 1; Ken. 4. 4.; Bṛi. Up. 2. 3. 6. -3 Account, information, relation, pointing out, indication. -4 A prediction, prophecy; विप्रश्निकादेशवचनानि K. 64; see सिद्धादेश also. -5 (Gram.) A substitute; धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं संन्यवेशयत् R. 12. 58. -6 (In astrology) Event, result, consequence of the conjunction of stars. -7 Determination to perform (a ritual &c. संकल्प), vow; उद्यतं मे स्वयं सौम्ये व्रतादेशं करिष्यति Rām. 2. 22. 28. **-Comp. -कृत्** See ग्रामणी; आदेशकृत् वृत्तिहन्ता द्विजानां प्रेषकश्च यः Mb. 5. 37. 13. **-कारिन्** *a.* obedient.

आदेशनम् The act of instructing or commanding. कृतोपनयनस्यास्य व्रतादेशनमिष्यते Ms. 2. 173.

आदेशिकः An astrologer (पुण्यभद्रादिकैरादेशिकैरादिष्टा Svapna. 1.)

आदेशिन् *a.* 1 Ordering, commanding. -2 Causing, producing. -3 Exciting, instigating; कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितम् R. 4. 68. *m.* 1 A commander, director. -2 An astrologer, fortune-teller.

आदेष्टृ *a.* One who orders. *m.* 1 An adviser, commander, director. -2 An employer of priests (यजमान).

आदीप् *Caus.* To kindle, set on fire; to illuminate.

आदीपनम् 1 Setting on fire, inflaming. -2 Exciting, stimulating; embellishing. -3 Whitening the walls, floors &c. on festive occasions.

आदीपित, आदीप्त *p. p.* Set on fire, blazing up.

आदृ 6 A. (द्रियते) 1 To respect, honour, reverence; सीतां रघूत्तम भवत्स्थितिमाद्रियस्व Mv. 7. 3 receive respectfully; take or receive respectfully; द्वितीयाद्रियते यदा H. Pr. 7; सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः Ms. 2. 234; Bk. 6. 55. -2 To heed or care for, mind, take notice of; usually with न; न त्यागमाद्रियते K. 104, 167; वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनः Bh. 3. 111; अनादृत्य disregarding; मम वचनमनादृत्य in spite of or notwithstanding my words. -3 to feel timid from a feeling of respect, be awed. -4 To apply or devote oneself closely to, have regard for; भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते Māl. 1. 5. -5 To desire, be eager for; यत्किंचिद् दुर्मदाः स्वैरमाद्रियन्ते निरर्गलम् Mv. 6. 3. -6 To enjoy honour, be honoured.

आदरः [आ-दृ-अप्] 1 Respect, reverence, honour; निर्माणमेव हि तदादरलालनीयम् Māl. 9. 50; न जातहार्देन न विद्विषादरः Ki. 1. 33; Ku. 6. 20. -2 Attention, care, notice, close application; आदरप्रयत्न Māl. 7 careful efforts; सा प्रणामादरस्रस्तजाम्बूनदवतंसकम् Ku. 6. 91. -3 (*a*) Eagerness, desire, regard; भूयान्दारार्थमादरः Ku. 6. 13; आदरादुपसर्पितपुरस्कृतः K. 119 eagerly; यत्किंचनकारितायामादरः 120; अन्वेष्टु-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मादरमकरवम् 152 made up my mind; Ki. 8. 26, 41; 13. 58. (*b*) Earnest desire, request; Ś. 6. -4 Effort, endeavour; गृहयन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता Ku. 6. 41. -5 Commencement, beginning. -6 Love, attachment. -7 Acceptance; तस्मादेषां व्यर्थहिंसानिवृत्त्यै स्यादुत्कृष्टः पिष्टपश्वादरोऽपि Viś. Guṇā. 182.

आदरणम् Notice, respect.

आदरणीय, आदर्तव्य *pot. p.* Venerable, respectful.

आदारः Ved. 1 Allurement, attraction, an instigator (Sāy.). -2 N. of a plant used instead of Soma (when it is not available).

आदारिन् *a.* Ved. 1 Attracting. -2 Destroying.

आदुरि *a.* Ved. Careful, attentive.

आदृत *p. p.* 1 Honoured, respected. -2 (Used actively), (*a*) Zealous, diligent, earnest; आदृतनरमवोचत् K. 211. 170; Ku. 7. 30. (*b*) Attentive, careful; दण्डनीत्यां नात्यादृतोऽभूत् Dk. 154. (*c*) Respectful (सादर); इत्यादृतेन कथितौ R. 13. 72; इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः 3. 5 respectfully or earnestly; Ms. 11. 225, 7. 150.

आदृश् 1 P. To look at, see, behold. -*Caus.* To show, indicate, exhibit; उत्कलादर्शितपथः R. 4. 38.

आदर्शः [आदृश्यतेऽत्र, दृश् आधारे घञ्] 1 A mirror, a looking-glass; यथादर्शे तथात्मनि Kath. Up. 6. 5. यथादर्शो मलेन च Bg. 3. 38. आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शबिम्बे स्तिमितायताक्षी Ku. 7. 22. -2 The original manuscript from which a copy is taken; (fig.) a pattern, model, type; आदर्शः शिक्षितानाम् Mk. 1. 48; आदर्शः सर्वशास्त्राणाम् K. 5; so गुणानाम् &c. -3 A copy of a work. -4 A commentary, gloss. cf. आदर्शो दर्पणे टीका प्रतिपुस्तकयोरपि Medinī. -5 A particular boundary of a country. -6 N. of a country. **-Comp. -मण्डलः** 1 a globular mirror. -2 the surface of a mirror. (**-लम्**) -3 a kind of snake (with globular spots).

आदर्शकः A mirror.

आदर्शनम् 1 Showing, making apparent, displaying. -2 A mirror.

आदृष्टिः *f.* 1 Looking at, power of looking. -2 Sight, glance, look. **-Comp. -गोचरम्, -प्रसरम्** *ind.* Within range of sight; आदृष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्वीक्ष्य निर्विण्णया Amaru. 76.

आदॄ 9 U. Ved. 1 To crush, split open. -2 To make accessible, bring to light, manifest.

आदर्दिर *a.* Ved. Crushing, splitting open; आदर्दिरासो अद्रयो न विश्वहा Rv. 10. 78. 6.

आदारिन्, आदुरि *a.* Crushing, destroying; आदारिणं यथा गयम् Rv. 8. 45. 13; वामंवामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा Rv. 4. 30. 24.

आदेवक *a.* [दिव्-ण्वुल्] One who sports or plays.

आदेवनम् 1 Gambling. -2 A die used in gambling. -3 A board for gambling; place for playing.

आद्य see under आदि.

आद्यून *a.* [आ-दिव्-क्त, ऊठ् नत्वं च P. V. 2. 67; perhaps derived from अद् to eat] Shamelessly voracious, gluttonous, hungry; 'आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते' इत्यमरः; न चैनमाद्यून इति क्षिपन्ति Mb. 5. 37. 34; आद्यूनः सद्गृहिण्येव प्रायो यष्ट्यावलम्बिनः Ki. 11. 5.

आद्योतः Light, brilliance.

आद्रिसार *a.* Made of iron.

आधमनम् A deposit, pledge; एको ह्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये; Katy.; योगाधमनविक्रीतं योगदानप्रतिग्रहम् Ms. 8. 165. -2 Fraudulent puffing of goods at a sale.

आधमर्णिकः A debtor; मूलात्तु द्विगुणा वृद्धिर्गृहीता चाधमर्णिकात् Śukra. 4. 830.

आधमर्ण्यम् [अधमर्णस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] The state of being indebted.

आधर्मिक *a.* [अधर्मं चरति ठञ् P. IV. 4. 41 Vārt.] Unjust, unrighteous; तदिदं पार्थतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् Mb. 7. 195. 11.

आधा 3 U. 1 To put, place, deposit, implant, lodge; ब्रह्मण्याधाय कर्माणि Bg. 5. 10; 8. 12. जनपदे न गदः पदमादधौ R. 9. 4; Bg. 5. 10; दुष्यन्तेनाहितं तेजः Ś. 4. 4; आहितो जयविपर्ययोऽपि मे R. 11. 86 inflicted on me 19. 26; संभूते शिखिनि गूढमादधुः 19. 54 consigned to the flames, burnt; धैर्यं चाऽऽधिषताधिकम् Bk. 7. 102 plucked up greater courage. -2 To apply, propose, fix upon, direct towards; प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नः Ś. 1; मय्येव मन आधत्स्व Bg. 12. 8; गमने मतिमाधत्त Rām.; Ś. 2. 3; आधीयतां धैर्ये धर्मे च धीः K. 63 direct; सर्वकार्येष्वाहितमतिः K. 56. -3 To appropriate to oneself, hold, possess, take, carry, have, bear; भूयो बभौ दर्पणमादधाना Ku. 7. 26; आधत्ते कनकमयातपत्रलक्ष्मीम् Ki. 5. 39. takes or assumes; गर्भमाधत्त राज्ञी R. 2. 75, 5. 57; आहितक्रोधा Amaru. 21. -4 To bear up, uphold, support; शेषः सदैवाहितभूमिभारः Ś. 5. 4. -5 To cause, produce, create, rouse, excite (fear, wonder &c.); छायाश्चरन्ति बहुधा भयमादधानाः Ś. 3. 26; Ki. 4. 12, 6. 19, 8. 46, 57; Ku. 6. 20; Bk. 2. 8; विस्मयमादधाति M. 5. 17; K. 246; नवरसरुचिरां निर्मितिमादधती भारती K. P. 1; to put in, infuse; Śi. 2. 76. -6 To supply, give, impart (with dat., gen. or loc.); शुद्धिमादधाना R. 1. 85; इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय Mb. -8 To appoint; तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये R. 7. 20. -8 To consecrate (as fire); तत्राग्निमाधाय समित्समिद्धम् Ku. 1. 57. -9 To perform, practise (as a vow &c.).

आधातृ *a.* One that puts in, deposits, imparts &c.; पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6.

आधानम् 1 Placing, putting upon; समिदाधानं, तुलाधानम् &c. -2 (*a*) Taking, having. (*b*) Receiving, recovering.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(*c*) Containing or being in possession of anything or consecrating. -3 Keeping the sacred fire (अग्न्याधान), a ceremony performed with the sacred fire; पुनर्दारक्रियां कुर्यात् पुनराधानमेव च Ms. 5.168. -4 Doing, executing, performing; आज्ञापयामास नरेन्द्रसूनुः स्वर्गीयमाधानमदीनसत्त्वः Ram. 6.103.24. (स्वर्गीयमाधानम्=प्रेतकृत्यम्)-5 Infusing, putting in, inspiring, imparting; गुणो विशेषाधानहेतुः सिद्धो वस्तुधर्मः S.D.2; निश्चयाधानम् K. 262; प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद् भरणादपि R.1.24 imparting or providing moral instruction. -6 (*a*) Engendering, producing, कौतुकाधानहेतोः Me. 3; गर्भाधानक्षणपरिचयात् 9. (*b*) Assigning, attributing, employing. -7 Effort, exertion, application; Mv. 3. 13. -8 A pledge, deposit; Y. 2. 238, 247. विक्रयाधानवर्ज्यम् Kau. A. 2. 1. -9 A place where anything is deposited, a receptacle, as in पक्वाधानम्, पुरुषाधानम्, अयं मध्यमः प्राणः तस्येदमेवाधानम् Bri. Up. 2.2.1. -10 A surety. -11 Enclosure, circuit. -12 A ceremony performed previous to conception; see गर्भाधान. -13 cohabitation (मैथुन) नवापि मृत्युराधानादकृतप्रज्ञ दर्शितः Bhag. 9. 9. 36.

आधानिकः [आधान-ठञ्] A ceremony performed after cohabitation to cause or favour conception.

आधायः One who has placed anything.

आधायक *a*. Putting, placing, assigning.

आधिः *m*. [आधीयते स्थाप्यते प्रतीकाराय मनोऽनेन, आ-धा-कि P. III. 3. 92; connected with आध्यै in some senses] 1 Mental pain or anguish, agony, anxiety (opp. व्याधि which is bodily pain); न तेषामापदः सन्ति नाधयो व्याधयस्तथा Mb; मनोगतमाधिहेतुम् Ś. 3. 10; R. 8. 27, 9. 54; Bh. 3. 105; Bv. 4. 11; Māl. 4; Ki. 1. 37. -2 A bane, curse, misery; यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः Ś. 4. 18; Mv. 6. 28. -3 A pledge, deposit, pawn, mortgage; Y. 2. 23; Ms. 8. 143; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः 145. -4 A place, residence. -5 Location, site. -6 Definition, epithet, attribute, title. -7 Misfortune, calamity (व्यसन). -8 Reflection on religion or duty (धर्मचिन्ता) -9 Hope, expectation. -10 A man solicitous for the maintenance of his family (कुटुम्बव्यापृत). -11 Punishment; एनमाधिं दापयिष्येऽस्मात्तेन भयं क्वचित् Śukra. 4. 641. -**Comp.** -**ज्ञ** *a*. 1 suffering pain, distressed. -2 crooked. -**भोगः** the use or enjoyment of a deposit (as of a horse, cow &c. when pledged). -**मन्युः** (pl.) feverish heat or burning. -**स्तेनः** one who uses a deposit without the owner's consent.

आधित्वम्, -ता The nature or circumstance of a pledge; °उपाधि the object or purpose for which a pledge is given.

आधीकृ 8 P. To pledge, mortgage, pawn, deposit.

आधीकरणम् Pledging, a pledge.

आधेय *pot. p*. 1 To be placed, pledged, appointed &c. -2 To be assigned, attributed, or given. -3 To be received, held, or supported; to be contained. -**यम्** = आधानम् Putting, placing; अग्न्याधेयानि गुर्वर्थम् Mb.12.18.36.

आहित *p.p*. 1 Placed, set, deposited; मनस्याहितकर्तव्याः Ku. 2. 62 bearing in mind what they had to do; भारतीमाहितभराम् Śi. 2. 69 full of deep meaning. -2 Given, imparted. -3 Entertained, felt. -4 Comprising, containing. -5 Performed, done. -**Comp.** -**अग्नि** *a*. 1 one who keeps or places the fire on the altar, sacrificer; cf. अग्न्याहित. -2 a Brāhmaṇa who maintains and consecrates sacred fire in his house perpetually. -**अङ्क** *a*. marked, spotted. -**औत्सुक्य** *a*. one who creates anxiety; तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन R. 2. 73. -**क्लम** *a*. exhausted, tired. -**लक्षण** *a*. bearing a characteristic epithet; ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोऽभूत R. 6. 71; (according to Malli. =प्रख्यातगुण noted or well-known for good qualities). -**व्यथ** *a*. pained, grieved. -**स्वन** *a*. making a sound, noisy.

आहितिः *f*. Ved. Placing on, anything placed on.

आधिकरणिकः [अधिकरणे नियुक्तः ठक्] A judge; Mk. 9.

आधिकारण्यम् Possession, location.

आधिकारिक *a*. (-**की** *f*.) 1 Supreme, superior, relating to a person or thing in authority. -2 Official, belonging to any office or duty.

आधिक्यम् [अधिकस्य भावः ष्यञ्] Excess, abundance, preponderance, high degree; ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः Sk. -2 Superiority, supremacy; आधिक्यं साधिनम् H. 3.

आधिदैविक *a*. (-**की** *f*.) [अधिदेव-ठञ्] 1 Relating to अधिदेव or tutelary deity (as a Mantra); अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च Ms. 6. 83. -2 Caused by fate (as pain &c.); according to Suśruta pain is of three kinds; आध्यात्मिक, आधिभौतिक or आधिदैविक.

आधिपत्यम् [अधिपतेर्भावः कर्म वा यक्] 1 Supremacy, power, sovereignty, lordship; अस्मात्रानामाधिपत्यं जगाम Av. 18. 4. 54. राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् (अवाप्य) Bg. 2. 8. -2 The duties of a king; पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुष्वाधिपत्ये Mb.

आधिभौतिक *a*. (-**की** *f*.) [अधिभूत-ठञ्] 1 Caused by animals (as pain). -2 Relating to beings. -3 Elementary, material, derived from the primitive elements.

आधिमासिक *a*. Relating to an intercalary month: करणाधिष्ठितमाधिमासिकं कुर्यात् Kau. A. 2. 7.

आधिरथिः N. of Karṇa. हतं भीष्ममथाधिरथिर्विदित्वा Mb. 7. 2. 1.

आधिराज्यम् [अधिराजस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Royalty, sovereignty, supreme sway; बभौ भूयः कुमारत्वादाधिराज्यमवाप्य सः R. 17. 30; Mu. 2.

आधिवेदनिकम् [अधिवेदनाय हितं ठक् तत्र काले दत्तं ठञ् वा] Property, gifts &c. made to a first wife upon marrying a second; यच्च द्वितीयविवाहार्थिना पूर्वस्त्रियै पारितोषिकं धनं दत्तं तदाधिवेदनिकम् Viṣṇu.; cf. Y. 2. 143, 148 also.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आधु 5 U. To shake, stir, agitate.

आधवः Ved. **1** One who stirs up or agitates. **-2** That which is agitated, mixture. **-3** Throwing.

आधवनम् Shaking, agitating.

आधवनीयः A vessel in which the Soma plant is shaken and cleansed.

आधावः That which is shaken.

आधूत *a.* Shaken, agitated.

आधुनिक *a.* (**-की** *f.*) [अधुना भवः ठञ्] New, modern, of recent origin.

आधृ 1, 10. P. **1** (*a*) To hold, keep, contain; सर्वं चाधारयेद् हृदि Ks. 2. 37. (*b*) To support, bear. **-2** To bring, supply: आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसम् Rv. 9. 12. 9. (*c*) To stop, to suspend: हंसक वृत्तान्तं तावदाधारय, यावदहमुच्छ्वसिमि Pratijñā. 1.

आधारः [आ-धृ घञ् ; आध्रियन्तेऽस्मिन्क्रियाः इति Kāśi.] **1** Support, prop, stay; इत्याधारानुरोधात्त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनृत्तम् (Some annotators explain आधार as local conditions): Ma. 1. 2. **-2** (Hence) Power of sustaining, aid, patronage, assistance: त्वमेव चातकाधारः Bh. 2. 50. **-3** A receptacle, reservoir: निम्नत्वाय इवाधारे Pt. 1. 67: नगनगराणां भुतानां कुक्षिराधारतां गतः Ku. 6. 67; अपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् Ku. 3. 48: तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः Ś. 1. 14; आधारः क्षमाम्भसाम् K. 44; Y. 3. 144, 165. **-4** That which holds or contains, a vessel, recipient. **-5** A part, character (in dramas); भेदैः सूक्ष्मैरभिव्यक्तैः प्रत्याधारं विभज्यते Mv. 1. 3. **-6** A basin round the foot of a tree; आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः R. 5. 6. **-7** A dike, dam, embankment. **-8** A canal. **-9** The sense of the locative case, location, comprehension; आधारोऽधिकरणम्; (आधार is of 3 kinds - औपश्लेषिक, वैषयिक, and अभिव्यापक see Sk. on P. 1. 4. 45). **-10** Relation. **-11** A ray. cf. आधार आलवालेऽम्बुबन्धे च किरणेऽपि च Nm. **-Comp. -आधेयभावः** the influence, relation, or action of the support or recipient upon the thing received or supported; R. 3. 12. **-चक्रम्** N. of a mystical circle on the posterior part of the body; Rasikaramaṇa. **-शक्तिः** *f.* **1** Māyā or illusion. **-2** the Supreme goddess.

आधारकः A foundation.

आधारणम् Holding, supporting, sustaining.

आधार्य *pot. p.* To be located. **-Comp.-आधारसंबन्धः** the relation of the recipient and the thing to be received or located.

आधृत *a.* Ved. Contained, supported.

आधृष् 5. P. **1** To assail, defy. **-2** To overcome, injure, hurt. 10 P. or *-Caus.* **1** To defy, challenge; assail, attack; स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः Y. 2. 5; injure, hurt, overcome. **-2** To convict, refute.

आधर्षः **1** Contempt. **-2** Injuring forcibly.

आधर्षणम् **1** Conviction of crime or error; sentence. **-2** Refutation. **-3** Injuring, annoying; आधर्षणं न कुर्वन्तु यस्य कस्यापि सर्वदा Śukra. 1. 309.

आधर्षित *p. p.* **1** Injured, annoyed forcibly. **-2** Aggrieved, censured, injured. **-3** Refuted in argument, disproved. **-4** Sentenced, convicted.

आधृष्ट *p. p.* Checked, overcome.

आधृष्टिः *f.* Assailing, attacking.

आधेनवम् [अधेनु-अञ्] अधेनूनां समूहः Mbh. on P. IV. 2. 45. Want of cows.

आधोरणः [आ-धोर्-ल्युट्; धोर्ऋ गतिचातुर्ये 1. P.] The rider or driver of an elephant: आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः R. 7. 46, 5. 48, 18. 39; Śi. 5. 44.

आध्मा 1 P. **1** To inflate, puff up, swell. **-2** To blow or fill with wind, sound (as a conch &c.). *-pass.* To be elated or inflated, be filled; तत्र भुजबलदर्पाध्मायमानस्य वामः शिरसि चरण एष न्यस्यते वालिनम् Ve. 3. 40, Mv. 5. 2.

आध्मात *p. p.* **1** Puffed up, inflated, elated, filled with (lit. and fig.), charged with; पापेनाध्मातमूर्तयः K. 107; Dk. 110; मिथ्याध्मात Mv. 3. 28; 6. 30; Mk. 9. 12; अधूत° U. 6. 21, Mk. 5. 22; भर° हृदयः U. 1. 29; दर्प° filled with pride. **-2** Excessively affected, increased, magnified; ज्यानिर्घोषममन्ददुन्दुभिरवैराध्मातम् U. 5. 6; Mk. 5. 18. **-3** Sounded, sounding, dinned; जनकोलाहलाध्माता (नगरी) Rām. 5. 55. 31. **-4** Burnt. **-5** Sick by the swelling of the belly. **-तः** **1** Flatulence, swelling of the abdomen with noise. **-2** War, battle.

आध्मानम् [आ-ध्मा-ल्युट्] **1** Blowing, inflation; (fig.) growth, increase; अयं निम्न्यो विनाशितविहितगाध्मानमजहात् Mv. 7. 14. **-2** Boasting, vaunting. **-3** A bellows. **-4** Intumescence, swelling of the belly, body &c., dropsy. **-नी** **1** A kind of fragrant substance. **-2** A blow-pipe.

आध्मापनम् A means of inflating or causing a sound.

आध्यक्ष्यम् [अध्यक्ष-ष्यञ्] Ved. **1** Superintendence. **-2** Presence.

आध्यात्मिक *a.* (**-की** *f.*) [आत्मानं अधिकृत्य भवः ठञ्] **1** Relating to the Supreme Spirit. **-2** Spiritual, holy; जपयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् Y. 1. 101; Ms. 2. 117 **-3** Relating to self. **-4** Caused by the mind (pain, sorrow &c.); see आधिदैविक.

आध्यापकः [अध्यापक एव स्वार्थे अण्] A teacher, a spiritual preceptor.

आध्यायिक *a.* (**-की** *f.*) [अध्याय ठञ्] Occupied or employed in reading or studying (the Vedas) (अधीतवेद): युवा स्यात्साधुयुवाध्यायिकः T. Up. 2. 8.

आध्यासिक *a.* (**-की** *f.*) [अध्यासेन कल्पितः ठक्] Caused by *adhyāsa* *i. e.* by attributing the nature and properties of one thing to another (in Vedānta Phil.).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आध्यै 1 P. To think on, meditate, remember.

आध्री *f.* Ved. Thinking, longing, care, anxiety; विकर्षैकिययाध्यीरनिर्वृतिश्च चेतनाम् Bhāg. 11. 25. 17.

आधीत *p. p.* Ved. Reflected or meditated upon. **-तम्** The object or subject of one's thought; that which is intended or hoped for.

आध्या [आध्या-अङ्] Remembering, especially with regret, sorrowful recollection.

आध्यानम् 1 Anxiety. -2 Remembering with regret, pensive or sorrowful recollection; आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकस्मरणम् Sk. -3 Meditating or reflecting upon.

आध्र *a.* Ved. [आ-धृ-क] Poor, indigent, weak. **-ध्रः** Support.

आध्वनिक *a.* (-की *f.*) [अध्वनि व्याप्नुतः कुशलो वा ठक्] Being on a journey, way-faring; कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनिकस्य वै Mb.

आध्वरिक *a.* (-की *f.*) [अध्वर-ठक्] One who knows or has studied works relating to the (Soma) sacrifice. **-कः** [अध्वरस्य व्याख्यानो ग्रन्थः] A work which treats of (Soma) sacrifice.

आध्वर्यव *a.* (-वी *f.*) [अध्वर्योः इदं अञ्] 1 Belonging to the *adhvaryu* (q. v.) or to the Yajurveda. -2 One conversant with the Yajurveda; (P. IV. 3.123). **-वम्** 1 Service at a sacrifice. -2 Particularly, the office of an Adhvaryu priest; अहरहरश्विनाध्वर्यवं वाम् Rv. 10. 52. 2.

आनः 1 Inhalation, breath inspired. -2 Mouth or nose (Sāy.); त्वमिन्द्र प्रध्यानं जघन्थ Rv. 1. 52. 15. Breathing, blowing. **-नम्** Living beings; अनिनीर्म्यानं प्राणिजातम् Mahānār. Dīpikā.

आनकः [आनयति उत्साहयति करोति अन्-णिच्-ण्वुल् Tv.] 1 A large military drum (beaten at one end), a double drum, a drum or tabor in general; पणवानकगोमुखाः । सहसैवाभ्यहन्यन्त Bg. 1. 13. -2 The thundercloud. cf. ... आनकः स्तनदम्बुदे । भेर्यां मृदङ्गे पटहे ... Nm. **-Comp.** **-दुन्दुभिः** epithet of Vasudeva, father of Krishṇa; cf. Hariv. वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन्दिवि ॥ आनकानां च संह्रादः सुमहानभवद्दिवि । (**-भिः, भी** *f.*) a large drum or *dhol*, kettle-drum (beaten at one end). **-स्थली** N. of a country.

आनडुह *a.* (-ही *f.*) [अनडुह इदं अण्] Belonging to or originating from a bull; चर्मण्यानडुहे रक्ते मध्यार्ये भद्रासनं ततः Y. 1. 280.

आननम् [आनित्यनेन, आ-अन् करणे ल्युट्] 1 The mouth, face; R. 3. 3; नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम् 17. -2 A large division of a work, chapter, book &c. (*e. g.* the two *ānanas* of Rasagaṅgādhara.)

आनन्तर्यम् [अनन्तर-ष्यञ् P. IV. 1. 104.] 1 Immediate succession; आनन्तर्यं चारभेत Rām. 5. 133. 17. -2 Immediate proximity, absence of interval (of time or space); आनन्तर्यादिहाश्यामि संप्रश्नार्थं बलाबलम् Rām. 4. 8. 42.

आनन्त्यम् [अनन्त-ष्यञ्] 1 Infinity, endlessness (in time, space or number); आनन्त्याद् व्यभिचाराच्च K. P. 2. -2 Boundlessness. -3 Immortality, eternity; स चानन्त्याय कल्पते Śvet. Up. 5. 9; Ms. 3. 266; 6. 84, 9. 107; लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः Y. 1. 78, 261; स्वधर्मः स्वर्गायानन्त्याय च Kau. 1. 3; न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत । वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्त्यं वा हरेः पदम् ॥ Bhāg. 10. 83. 41. -4 An upper world, heaven, future happiness; यस्तु नित्यं कृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते । अशङ्कमानः कल्याणि सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते Mb.

आनन्द् 1 P. To rejoice, be glad or delighted; आनन्दितारस्तां दृष्ट्वा Bk. 22. 14; Git. 11. -*Caus.* 1 To gladden, delight; जगदानन्दयेत्सर्वम् Y. 1. 356; Bk. 21. 12; एष ह्येवानन्दयति Tait. Up. 2. 7. 1; 2. 4. 1; 2. 9. 1. -2 To amuse oneself.

आनन्दः [आनन्द्-घञ्] 1 Happiness, joy, delight, pleasure; आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् बिभेति कुतश्चन T. Up. supreme bliss or felicity; आनन्द एवास्य विज्ञानमात्मानन्दात्मनो हैवं सर्वे देवाः Śat. Br. -2 God, Supreme Spirit (ब्रह्मन्) (said to be *n.* also in this sense; cf. विज्ञानमानन्दं ब्रह्म Bri. Up. 3. 9. 28.). -3 N. of the forty-eighth year of the cycle of Jupiter. -4 N. of Śiva. -5 N. of Viṣṇu. -6 N. of Balarāma (according to Jaina doctrines). -7 N. of a cousin and follower and favourite disciple of Buddha Śākyamuni, compiler of the Sutras. -8 A variety of the Daṇḍaka metre. **-दा, -दी** N. of two plants (Mar. भाङ्ग, रानमोगरी). **-दम्** 1 Wine, liquor. -2 A kind of house. **-Comp.** **-अर्णवः** the delight of Brahman. **-काननम्, -वनम्** N. of Kāśī. **-गिरिः, -ज्ञानः, -ज्ञानगिरिः** N. of a celebrated annotator on Śaṅkarāchārya. **-ज** *a.* caused by joy (as tears). **-तीर्थः** N. of Madhva, the founder of a Vaiṣṇava school of philosophy. **-द, -कर** *a.* exhilarating, delighting. **-करः** The moon; दधार सर्वात्मकमात्मभूतं काष्ठा यथानन्दकरं मनस्तः Bhāg. 10. 2. 18. **-दत्तः** [आनन्दो दत्तो येन] the membrum virile. **-पटः** [आनन्दजनको पटः] a bridal garment. **-पूर्ण** *a.* delighted supremely, full of bliss. (**-र्णः**) the Supreme Spirit. **-प्रभवः** semen. **-भैरव** *a.* causing both joy and fear. (**-वः**) N. of Śiva. **-लहरिः, -री** *f.* 'wave of enjoyment', title of a small hymn by Śaṅkarāchārya addressed to Pārvatī.

आनन्दक *a.* Delighting, gladdening, blessing.

आनन्दता Joyfulness, joy.

आनन्दथु *a.* [आ-नन्द् अथुच् P. III. 3. 89.] Happy, joyful. **-थुः** Happiness, joy, pleasure.

आनन्दन *a.* Pleasing, delighting; Rām. 2. 2. 27. (fig. a son); °नं चेतसः H. 1. 183. **-नम्** 1 Delighting, making happy. -2 Paying respects to. -3 Courteous treatment of a friend or a guest at meeting and parting, courtesy, civility. -4 What gives or produces delight.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आनन्दमय *a.* Blissful, full of joy, made up or consisting of happiness; सुषुप्तिस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन एवानन्दमयो ह्यानन्दभुक् Māṇḍ. Up. 5. **-यः** The Supreme Spirit; Br. Sū. 1. 1. 12. **-या** A form of Durgā. °**कोशः** the innermost wrapper or vesture of the body, causal frame enshrining the soul; see कोश.

आनन्दयितव्यम् The object of enjoyment or sensual pleasure.

आनन्दयितृ *a.* One who gives joy or delight; आनन्दयिता कर्ता Maitrī. Up. 6. 7.

आनन्दिः [आ-नन्द्-इन्] 1 Joy, happiness; कौसल्यानन्दिवर्धनः Rām. -2 Curiosity.

आनन्दिन् *a.* [आ-नन्द्-णिनि] 1 Happy, joyful, delighted. -2 Pleasing, giving delight. रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽनन्दी भवति T. Up. 2. 7.

आनपत्यम् Childlessness.

आनम् 1 P. To bend, bend down, bow, incline, stoop; अथ प्रयत्नोन्नमितानमत्फणैः Śi. 1. 13. -2 To salute (respectfully), bow down to; तमपि राजकमाननाम K. 59. -3 To humble. *-Caus.* (-नमयति) To cause to bend down; कुचभारानमिता न योषितः Bh. 3. 27; विद्वेषपनिमानमिनं क्लैश्च M. 5. 3 humbled.

आनत *p. p.* 1 Respectfully saluted or bowed to. -2 (Actively used) Bent down, bending, stooping, inclined; कुसुमाननाः (तरवः) Ki. 5. 25; Rs. 6. 3 (v. l.); पादानतः Ku. 3. 8; so प्रश्रय°, फलभार°. -3 Making a low bow, saluting respectfully; (प्रतिजग्राह) आदिदेश देशकालज्ञः शिष्यः शासितुरानतः R. 1. 92, 4. 65. -4 Humble, obedient, submissive, pacified, conciliated.

आनतिः *f.* 1 Bending, bowing, stooping (fig. also); गुणवन्मित्रमिवानतिं प्रपेदे Ki. 13. 15; चरणाननिव्यतिकरे Amaru. 49; किं वक्षश्चरणाननिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते 26. -2 A bow or salutation, obeisance; आत्मजातिसदृशीं किलानतिम् Ki. 13. 36; Śi. 1. 11. -3 Homage, reverence, -4 Delight, satisfaction, pleasure; भृतिश्च कर्मकरेभ्य आनत्यर्थं यद्दीयते। ŚB. on MS. 10. 2. 27. **-Comp. -करः** A present, a reward.

आनमः Bending, stretching (as a bow); cf. दुरानम.

आनम्र *a.* A little bent, bowing, stooping.

आनर्तः [आनृत्यत्यत्र आधारे घञ्] 1 A stage, theatre, a dancing-hall. -2 War, battle. -3 N. of a king of the solar race. -4 N. of a country or its inhabitants, or its king. (It was also called Saurāstra and may be identified with the modern Kathewar. Dwārakā was its capital, which is called Ānartanagarī. There was also an important town called Valabhī-- which afterwards became its capital. The celebrated Tīrtha called Prabhāsa also stood in the same peninsula.) **-र्तम्** 1 Water. -2 Dancing (*m.* also) cf. आनर्तः समरे नृत्तस्थाननीवृद्विशेषयोः Nm. **-Comp. -पुरम्, -नगरी** the capital of the Ānarta country.

आनर्तक *a.* 1 Belonging to Ānarta. -2 Dancing about.

आनर्तीय *a.* [आनर्त-छ] Belonging to or coming from Ānarta.

आनर्थक्यम् [अनर्थस्य भावः ष्यञ्] 1 Uselessness, unprofitableness; श्रुत्यानर्थक्यमिति चेन् Katy.; आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानाम् Jaimini S. -2 Unfitness, impropriety.

आनव *a.* [आनुः प्राणी तस्येदं अण्] 1 Human (as strength &c.). -2 Kind to men, benevolent. **-वः** 1 Men, people. -2 Foreign men or people.

आनस *a.* (**-सी** *f.*) [अनसः शकटस्य पितुर्वा इदं अण्] Ved. 1 Belonging to a waggon or cart. -2 Belonging to a father.

आनह् 4 U. 1 To bind to, fasten; तेषु नह्य वृषाजिनं हरिणस्या भियं कृधि Av. 6. 67. 3. -2 (A.) To be stopped.

आनद्ध *p. p.* 1 Bound, tied, fastened. -2 Costive (as stomach). **-द्धः** 1 A drum in general. -2 Dressing, putting on clothes, ornaments &c., accoutring. **-Comp. -वस्तिता** retention of urine or constipation.

आनाहः 1 Binding. -2 Suppression of urine, constipation, epistasis; ततो रुद्धं शकुन्मूत्रे सैन्यमानाहदुःखितम् Mb. 3. 122. 15. -3 Length (especially of cloth).

आनाहिक *a.* [आनाह-ठक्] To be used in cases of constipation.

आनाथ्यम् [अनाथस्य भावः ष्यञ्] The state of being helpless or forlorn, orphanism, helplessness.

आनिर्हत *a.* Ved. Of indestructible nature; wholly gone out of the world (Mahīdhara). **-तः** A class of principal deities.

आनिल *a.* (**-ली** *f.*) [अनिलस्येदं अण्] 1 Proceeding from or produced by wind, windy. -2 Presided over by or sacred to Vāyu (as an oblation &c). **-लः, -आनिलिः** N. of Hanūmat or Bhīma -3 N. of the lunar asterism स्वाती.

आनी 1 P. 1 To bring, fetch; भुवनं मत्पार्श्वमानीयते Ś. 7. 8; तेषामुदकमानीय Ms. 3. 210. -2 To bring on, produce, cause; आनिनाय भुवः कम्पम् R. 15. 24. -3 To lead towards or near, convey. -4 To mix in. -5 To reduce or lead to any condition; वशं आनी to reduce to subjection. -6 To lead off, divert. *-Caus.* To cause to bring (with instr. of person who brings); मौलैरानाययामास भरतं स्तम्भिताश्रुभिः R. 12. 12, 15. 74.

आनयः, आनयनम् 1 Bringing. -2 Investiture with the sacred thread (cf. उपनय).

आनायः [आनीयन्ते मत्स्योऽनेन नी-करणे-घञ्] A net; जालमानायः P. III. 3. 124.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आनायिन् m. [आनाय-इनि] A fisherman, fisher; आनायिभिस्तामपकृष्टनक्राम् R. 16. 55, 75. cf. जाल्मानायबन्दयोः Nm.

आनाय्य a. To be brought near. **-य्यः** [आनी-ण्यत् आयादेशः P. III. 1. 127] Consecrated fire taken from गार्हपत्य or household fire and placed on the south side (also called दक्षिणाग्नि); दक्षिणाग्निविशेष एवेदं स हि गार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् Sk.

आनीत a. Brought; आनीता भवता यदा पतिरता साध्वी धरित्रीसुता। हनुमन्नाटकम्.

आनीतिः f. [आ-नी-क्तिन्] Leading near; चक्रमित्वा प्रियानीतिं रामो रक्षोवधे स्थितः। Mugdha.

आनेतव्य a. To be brought.

आनेय a. To be fetched.

आनेतृ a. Bringer, bringing.

आनील a. Darkish, slightly blue. **-लः 1** A black horse. **-2** Tin. (Nigh.)

आनुकल्पिक a. [अनुकल्पं वेत्ति अधीते वा उक्था° ठक्] **1** One who knows or studies the *anukalpa* q. v. **-2** To be obtained by अनुकल्प.

आनुकूलिक a. (**-की** f.) [अनुकूल ठक्] Favourable, conformable.

आनुकूल्यम् [अनुकूलस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] **1** Favourableness, conformity, suitableness; यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्धते Y. 1. 74. **-2** Kindness, favour.

आनुगत्यम् [अनुगत-ष्यञ्] Acquaintance, familiarity.

आनुगतिक a. (**की** f.) Relating to a follower, following.

आनुगुण्यम् [अनुगुणस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Favourableness, suitableness, congruity.

आनुग्रामिक a. (**की** f.) [अनुग्रामं भवः ठञ्] Rural, rustic.

आनुजीवर a. Ved. Posthumous.

आनुजीव्यम् The decorum due to a servant; पशुपकुलनिवासाद् आनुजीव्यानभिज्ञः Dūtavākya 1. 30.

आनुनासिक्यम् [अनुनासिकस्य भावः ष्यञ्] Nasality; आनुनासिक्यं तेषामधिको गुणः Mbh. on P. I. 1. 9.

आनुपथ्य a. Along the way.

आनुपदिक a. (**-की** f.) [अनुपदं धावति ठक् P. IV. 4. 37; IV. 2. 59. वेद अधीते वा] Following, pursuing, tracking, studying.

आनुपूर्वम्, -र्व्यम् -र्वी [अनुपूर्वस्य भावः ष्यञ् ततो वा ङीषि यलोपः] **1** Order, succession, series; देव्या चाख्यातं सर्वमेवानुपूर्वशाद्वाचा संपूर्णं वायुपुत्रः शशंस Rām. 5. 65. 28 वसीरन्नानुपूर्व्येण शाणक्षौमाविकानि च Ms. 2. 41. **-2** (In law) The regular order of the castes; पडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् Ms. 3. 23. **-3** (In logic) Conclusion regularly or syllogistically drawn. **-वत्** Having a (definite) order; आनुपूर्व्यवतामेकदेशग्रहणेषु आगमवदन्त्यलोपः स्यात्। Ms. 10. 5. 1.

आनुपूर्वे -र्व्ये -ण, -अनुपूर्व्या ind. One after another, in due order; आनुपूर्व्येणोत्थितराजलोकः K. 95.

आनुमानिक a. (**-की** f.) [अनुमानादागतः ठक्] **1** Relating to a conclusion. **-2** Derived from an inference, subject to inference, inferential. **-3** Inferred. **-कम्** The Pradhāna of the Sāṅkhyas; आनुमानिकमप्येकेषामिति चेन्न Br. Sut. 1. 4. 1; °त्वम् the state of being inferable.

आनुयात्रम् Retinue, attendants; Mb. 3.

आनुयात्रिकः A follower, attendant; Māl. 6; U. 4.

आनुरक्तिः f. Passion, affection.

आनुरूप्यम् Suitableness, conformity.

आनुलेपिक a. [अनुलेपिकायाः स्त्रिया धर्म्यम्] Forming the duty of an अनुलेपिका.

आनुलोमिक a. (**-की** f.) [अनुलोमं वर्तते अनुलोम ठक्] **1** Regular, orderly, in due course. **-2** Favourable, suitable.

आनुलोम्य a. 'In the direction of the hair', produced in natural or direct order. **-म्यम्** [अनुलोमस्य भावः कर्म वा ब्राह्म °ष्यञ् P.] **1** Natural or direct order, proper arragement; आनुलोम्येन संभूता जात्या ज्ञेयास्त एव ते Ms. 10. 5, 13. **-2** Regular series or succession. **-3** Favourableness, fit disposition. **-4** Bringing to one's right place.

आनुवंश्य a. Belonging to a race, conformable to geneology.

आनुविधित्सा Ingratitude.

आनुवेश्यः [अनुवेशं वसति] A neighbour who lives next to the next-door neighbour; प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिर्द्विजे Ms. 8. 392; (on which Kull. says; निरन्तरगृहवासी प्रातिवेश्यः, तदनन्तरगृहवास्यानुवेश्यः). The word is also found to be witten as अनुवेश्य.

आनुशासनिक a. (**-की** f.) [अनुशासनाय हितं ठक्] Relating to or treating of instruction.

आनुशूक a. (**-की** f.) Being with or within the awns (as rice).

आनुश्रव a. See next word; आनुश्रवं श्रुतिभिरङ्घ्रिजमङ्गसङ्गैः Bhāg. 11. 6. 19.

आनुश्र(श्रा)विक a. (**-की** f.) [गुरुपाठादनुश्रूयते; अनुश्रवो वेदस्तत्र विहितः ठक्] According to hearing, resting on Veda or tradition; देवानां गुणलिङ्गानामानुश्रविककर्मणाम् Bhāg. 3. 25. 32. **-कः** Means of obtaining Heaven, absolution &c. Sk.

आनुषक् ind. Ved. In continuous order, uninterruptedly, one after the other. वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारमृण्वति Rv. 5. 16. 2.

आनुषङ्गिक a. (**-की** f.) [अनुषङ्गात् आगतः ठक् स्त्रियां ङीप्] **1** Connected with, concomitant. **-2** Implied, inherent.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-3 Necessarily following, inevitable, necessary. -4 Of secondary importance, secondary; असुभिः स्म त्वमु यद्यश्चि- चीषतः...ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् Ki. 2.19; अन्यतरस्यानुषङ्गिक- त्वेऽन्वाचयः Sk.; see अन्वाचय. -5 Attached to, fond of, frequenting; तत्र° Pt. 1. -6 Like, analogous. -7 Relative, proportionate. -8 (In gram.) Elliptical, including words not included in the sentence. -9 Incidental; यस्यैव प्रधानकर्मफलं तस्यैवानुषङ्गिकमपि भवितुमर्हति ŚB. on MS. 6. 2. 10. -10 Lasting, enduring; Rāj. T.

आनुषज् *ind.* In order, successively.

आनुषूक *a.* (In the manner of the aftershoot of rice) Promoting, urging, driving forward; तस्मा एतमैन्द्रमानुषू- कम् Yaj. Ts. 2. 3. 4. 2.

आनुष्टुभ *a.* (-भी *f.*) [अनुष्टुप् छन्दोऽस्य उक्ता० अञ्] 1 Consisting of Anuṣṭubhs. -2 Relating to Anuṣṭubh, formed like the metre; आनुष्टुभस्य हविषो हविर्यत् Rv. 10. 181. 1. -भम् The Anuṣṭup metre.

आनुसूय *a.* (-यी *f.*) [अनुसूयया अत्रिपत्न्या दत्तं अण्] Coming from or given by Anusūyā; स्फुरत्प्रभामण्डलमानुसूये गा बिभ्रती शाश्वतमङ्गरागम् R. 14. 14.

आनूकम् Ved. Ornament, jewels; आनूकमर्यो वपुषे नार्चत् Rv. 5. 33. 9. *ind.* In abundance, greatly.

आनूप *a.* (-पी *f.*) [अनूपदेशे भवः अण्] 1 Watery, marshy, wet. -2 Produced in a marshy place. -पः Any animal frequenting marshy or watery places (as a buffalo); °मांसम् the flesh of such animals.

आनूपक *a.* Living in marshy places.

आनृण्यम्, -आनृण्यता [अनृणस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Acquittance of debt or obligation; पितुरानृण्यतां प्राप्ते त्वयिस्ये परमं सुखम् Rām. 2. 24. 35. see अनृणता.

आनृत् 4 P. To dance towards, hasten near, jump near; आनृत्यतः शिखण्डिनो Av. 4. 37. 7.

आनृत *a.* (-ती *f.*) [अनृतं शीलमस्य अण्] Always telling lies, untruthful.

आनृशंस,-स्य *a.* Mild, kind; merciful. -सम्, -स्यम् 1 Mildness. -2 Kindness; आनृशंस्याद् ब्राह्मणस्य Ms. 1. 101; बिभृयादानृशंस्येन स्वानि कर्माणि कारयन् 8. 411. -3 Compassion, pity, mercy. -4 Patronising, Protective nature; स्त्री प्रणष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः Rām. 5. 15. 50.

आनैपुणम्, -ण्यम् [अनिपुणस्य भावः अण्, ष्यञ् वा] Clumsiness, stupidity.

आनैश्वर्यम् [अनीश्वरस्य भावः ष्यञ्] Absence of power or supremacy.

आन्त *a.* (-न्ती *f.*) [अन्त-अण्] Final, terminal. -न्तम् *ind.* Completely, to the end; Mbh. 4.

आन्त्यः Ved. One who finishes.

आन्तःपुरिक *a.* Belonging to women's apartment. -कम् Anything done in women's apartment.

आन्तर *a.* [अन्तर् मध्ये भवः अण्] 1 Internal, secret, hidden; व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुः U. 6. 12; Mal. 1. 24. -2 Inmost, inward; U. 2. -रम् Inmost nature; न बाह्यं किंचन वेद नान्तरम् Bri. Up. 4.3.21. -Comp. -ज्ञ Knowing the hidden secret (of things &c.); विज्ञप्येनैव कल्याणमान्तरज्ञेन चक्षुषा Mal. 1. 8. -प्रपञ्चः (In phil.) The fantasies of the soul produced by ignorance.

आन्तरतम्यम्, आन्तर्यम् Nearest or closest relationship (as of letters); तथाप्यान्तरतम्यपरीक्षायामुपयोक्ष्यन्ते। Sk.

आन्तरागारिक *a* belonging to the duties of a store-keeper or chamberlain. -कः The chamberalain -कम् The office of the above.

आन्तराल *a.* [अन्तरालं वेत्ति अण्] One conversant with the inner nature, N. of a philosophical sect.

आन्तरि(री)क्ष *a.* (-क्षी *f.*) [अन्तरिक्षे भवः अण्] 1 Atmospherical, heavenly, celestial; आन्तरीक्षाः पुनरमी सर्वतः सदृशा इव Mv. 7. 22. -2 Produced in the atmosphere. -क्षम् The firmament, the intermediate region between the earth and sky. -2 Rain-water.

आन्तर्गणिक *a.* (-की *f.*) [अन्तर्गणे भवः ठञ्] Included, comprised (as in a class, troop &c.).

आन्तर्गेहिक *a.* (-की *f.*) [अन्तर्गेहं वेश्मनि भवः ठञ्] Being or produced inside a house.

आन्तर्वेदिक *a.* Being within the place of sacrifice.

आन्तिका [अन्तिकेव अण् टाप्] An elder sister.

आन्त्र *a.* (-त्री *f.*) [अन्त्र-अण्] Relating to the bowels. -त्रम् Ved. Bowels, entrails; कश्चिदान्त्रैर्विनिःसृताः Rām. 6. 52. 22.

आन्त्रिक *a.* (-की *f.*) Visceral, being within or relating to the bowels.

आन्दोल् Den. P. [-दोलयति-दोलित] 1 To swing, rock or move to and fro. -2 To shake, tremble (fig. also); Mal. 4; मन्दमारुतान्दोलिता लतेव Dk. 17, 21.

आन्दोलः 1 Swinging, a swing. -2 Trembling.

आन्दोलनम् [आन्दोल् भावे ल्युट्] 1 Swinging, a swing. -2 Moving to and fro, shaking, rocking; किंत्वासामर- विन्दसुन्दरदृशां द्राक् चामरान्दोलनात् Udb. -3 Trembling, oscillation.

आन्धसः The scum of boiled rice.

आन्धसिकः [अन्धो भक्तं शिल्पमस्य ठक्] A cook.

आन्ध्यम् [अन्धस्य भावः ष्यञ्] Blindness; तेनेदमान्ध्यं किल नान्धकारैः N. 22. 35.

आन्ध्र *a.* Belonging to Āndhra (as language). -ध्राः (pl.) The Telagu country, modern Telangana; see अन्ध्र. -ध्री An Āndhra wife.

आन्न *a.* (-न्नी *f.*) [अन्नं लब्धा अस्य-ण P. IV. 4. 85] 1 Fed, having food. -2 Relating to, derived from food.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आन्यतरेय *a.* Belonging to the school of another teacher. **–यः** N. of a grammarian.

आन्यभाव्यम् Another form. Mbh. 1. 1. 1.

आन्वयिक *a.* (**–की** *f.*) [अन्वये प्रशस्तकुले भवः ठञ्] **1** Of a good family, well-born, of noble birth. **–2** Orderly.

आन्वाहिक *a.* (**–की** *f.*) [अन्वह-ठञ्] Daily occurring or to be performed every day : पक्तिं चान्वाहिकीम् Ms. 3. 67.

आन्वीक्षिकी [अन्वीक्षा प्रयोजनमस्याः ठञ्] **1** Logic, logical philosophy. **–2** Metaphysics (आत्मविद्या q. v.); आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्याद्वीक्षणात्सुखदुःखयोः । ईक्षमाणस्तया तत्त्वं हर्षशोकौ व्युदस्यति ॥ Kām. 2. 11; आन्वीक्षिकीश्रवणाय Mal. 1; Ms. 7. 43; (न्याय आन्वीक्षिकी पञ्चाध्यायी गौतमेन प्रणीता Madhusūdana). **–3** Philosophy of Sāṅkhya, Yoga and Lokāyata; साङ्ख्यं योगो लोकायतं चेत्यान्वीक्षिकी Kau. A. 1. 2. cf. also आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्चेति विद्याः Kau. A. 1. 2. आश्रयः सर्वधर्माणां शश्वदान्वीक्षिकी मता Kau. A. 1. 2; Bhāg. 7. 12. 23.

आन्वीपिक *a.* (**–की** *f.*) [अन्वीपं वर्तते ठक्] Favourable.

आप् 5. P., rarely 1 P. (आप्नोति or आपति, आप, आपत्, आप्स्यति, आप्तुम्, आप्त) **1** To obtain, attain, get; स शान्तिमाप्नोति न कामकामी Bg. 2. 70; 3. 2; 3. 19. पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12; अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति H. Pr. 25; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः R. 3. 38; so फलम्, कीर्तिम्, सुखम् &c. **–2** To reach, go to; overtake, meet, fall in with; शबरीमापतुर्वने Bk. 6. 59. **–3** To pervade, occupy, enter into. **–4** To undergo, suffer, meet with; दिष्टान्तमाप्स्यति भवान् R. 9. 79; Ms. 8. 188. **–5** To equal. *–pass.* (आप्यते) **1** To be reached, found, met with, obtained &c. **–2** To arrive at one's end or aim. **–3** To become filled. *–Caus.* (आपयति) **1** To cause to reach or obtain. **–2** To cause any one to feel or perceive. **–3** To hit.

आपः [आप्-घञ्] **1** N. of one of the 8 demigods called Vasus. **–2** (At the end of comp.) दुराप difficult to be obtained. **–पम्** [अपां समूहः] A flood or stream of water, water. **–2** Sky (Nir.).

आपक *a.* [आप्-ण्वुल्] Getting, obtaining.

आपनम् [आप्-ल्युट्] **1** Getting, obtaining, reaching &c. **–2** Pepper.

आपयितृ *a.* [आप्-णिच्-तृच्] One who gets or procures, procuring; आपयिता ह वै कामानां भवति Ch. Up. 1. 1. 7.

आपिः [आप्-णिच्-इन्] **1** Obtaining wealth &c. **–2** A friend, acquaintance, ally (बन्धु); °त्वम् friendship, alliance; आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि Rv. 8. 4. 3.

आप्त *p. p.* [आप्-क्त] **1** Got, obtained, gained; °कामः, °शापः &c. **–2** Reached, overtaken, equalled, engrossed; यदिदं सर्वं मृत्युनाप्तं सर्वं मृत्युनाभिपन्नं केन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यते Bṛi. Up. 3. 1. 3. **–3** Reaching to, extending as far as. **–4** Trustworthy, reliable, credible (as news &c.). **–5** Trusty, confidential, faithful (person); कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैः R. 3. 12; 5. 39; आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु Ms. 8. 63. **–6** (*a*) Clever, skilful; ग्राजकश्चेद्भवेदाप्तः Ms. 8.294. (*b*) Apt, fit. **–7** Full, complete, abundant; न सत्यं दानमानौ वा यज्ञो वाप्याप्तदक्षिणः Rām. 2. 30. 35. यजेत राजा क्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः Ms. 7. 79. **–8** True, exact. **–9** Intimate, closely related, acquainted; कन्यायाः किल पूजयन्ति पितरो जामातुराप्तं जनम् U. 4. 17 relatives; Ms. 5. 101. **–10** Appointed. **–11** Generally received, commonly used; authentic. **–12** Accused, prosecuted. **–13** Reasonable, sensible. **–14** Beneficial, useful; अधिष्ठितं हयज्ञेन सूतेनाप्तोपदेशिना Rām. 6. 90. 10. **–प्तः** **1** A trustworthy, reliable, or fit person; credible person or source, guarantee; आप्तः यथार्थवक्ता T. S. **–2** A relative, friend; निग्रहात्स्वसुराप्तानां वधाच्च धनदानुजः R. 12.52; कथमाप्तवर्गोऽयं भवत्याः M. 5; Y. 1.28, 2. 71; Ms. 2. 109; 8.64. **–3** An Arhat. **–प्ता** A twisted lock of hair (जटा). **–प्तम्** **1** A quotient. **–2** (In Math.) Equation of a degree. **–Comp.** **–आगमः** Proper knowledge परोक्षमाप्तागमात् सिद्धम् Sāṅ. K. 6. **–आधीन** *a.* Dependent on trustworthy person. **–उक्तिः** *f.* **1** an augment. **–2** an affix. **–3** a word of received acceptation and established by usage only; see आप्तवाच् also. **–काम** *a.* **1** one who has obtained his desire; येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामाः Muṇḍa. 3. 1. 6. **–2** one who has renounced all worldly desires and attachments. (**–मः**) the Supreme Soul. **–कारिन्** *a.* doing things in a fit or confidential manner; अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः Ms. 9. 12. *m.* a trusty, agent or confidential servant; तस्माद्गच्छन्तु पुरुषाः स्मारणायाप्तकारिणः Mb. 3. 239. 17. **–गर्भा** a pregnant woman. **–दक्षिण** *a.* having proper or abundant gifts. **–वचनम्** **1** received text or authority, revelation. **–2** the words of a credible or trustworthy person; R. 11. 42, इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन्वर्णविक्रियाम् 15. 48. **–वाक्यम्** a true or correct sentence; आप्तवाक्यं शब्दः T. S. **–वचनम्** above. cf. आप्तश्रुतिराप्तवचनम् तु Sāṅ. K. 5. **–वाच्** *a.* worthy of belief, regarded as authority, one whose words are credible and authoritative; परातिसंधानमधीयते यैर्विद्येति ते सन्तु किलाप्तवाचः Ś. 5. 25. *f.* **1** the advice of a friend or credible person. **–2** the Vedas or Śruti; a word of authority (said to apply to Smṛitis, Itihāsas and Purāṇas also, which are considered as authoritative evidence); आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा R. 10. 28. **–श्रुतिः** *f.* **1** the Vedas. **–2** Smṛitis &c. आप्तश्रुतिराप्तवचनम् तु । Sāṅ. K. 5.

आप्तिः *f.* [आप्-क्तिन्] **1** Getting, obtaining, gain, acquisition; ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै Bhāg. 12. 8. 42. मित्र°, काम° &c. **–2** Reaching, overtaking, meeting with; केन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यते Bṛi. Up. 3. 1. 3. **–3** Binding, connection, relation. **–4** Union; especially with a woman (Med.). **–5** Fitness, aptitude, propriety. **–6** Completion, fulfilment; कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठाम् Kaṭh. 1. 2. 11. **–7** Future time. –pl. N. of 12 sacrificial verses beginning with Āpaye. Vāj. 9. 20.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आप्य *a.* [अपां इदं अण् स्वार्थे ष्यञ्] 1 Watery. -2 Obtainable, attainable (आप्-ण्यत्). -**प्याः** A class of gods. इन्द्रो मन्त्रद्रुमस्तत्र देव आप्यादयो गणाः -2 A kind of horse, born in water; अक्रोधवेगाः सस्वप्ना आप्यास्ते तुरगाधमाः। शालिहोत्र of भोज ed. by Kulkarni, Appendix II, 153. -**प्यम्** Ved. 1 Confederation, alliance; किं सनेन वसव आप्येन Rv. 2.29.3. -2 A friend; यो नो नेदिष्ठमाप्यम् Rv. 7.15.1. -3 Water; पृथ्व्याप्यतेजोनिलखानि Śvet. Up. 2.12; 6.2.

आपकर *a.* (-री *f.*) [अपकरे भवः अण् अच् च] Offensive, unfriendly, mischievous.

आपक्व *a.* Crude, raw, half-baked -**क्वम्** A cake, bread.

आपगा [अपां समूहः आपम्; तेन गच्छति गम्-ड] A river, stream; फेनायमानं पतिमापगानाम् Śi. 3.72; Ki. 13.24.

आपगेयः [आपगायां गङ्गायां भवः ढक्] A son of the river, an epithet of Bhīṣma or Kriṣṇa; यदाश्रौषं चापगेयेन संख्ये Mb. 1.183.

आपणः [आपण्-घञ्] 1 A market; shop. विपणापणवान् रम्यः Mb. 14.59.11; भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम् Mb. -2 Trade, commercial commodity; पिहितापणोदया Rām. 2.48.37. -3 A group of shopkeepers; शकटापणवेशाश्च यानं युग्यं च सर्वशः Mb. 5.196.26. -**Comp.** -**वीथिका** A row of stalls, market; Rām. -**वेदिका** A shopcounter.

आपणक, आपणिक *a.* [आपणादागतः ठक्] 1 Relating to traffic, market &c.; mercantile; सम्मार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् Bhāg. 1.11.14. -2 Got from the market (as duties.). -**कः** 1 A shop-keeper, merchant, dealer. -2 A tax on market shops. -3 Assize, market-rate.

आपत् I P. 1 To fall upon, attack, assail; उदायुधानापततः R. 12.44, 5.50; Bk. 3.48. -2 To approach, come towards K. 202; एतत् प्रायेण श्रुतिविषयमापतितमेव K. 136 has reached the ears; 268. -3 To fly towards, come in flying, come or drive in haste, rush upon; अपि नाश्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तव Rām. 2.72.5 -4 (*a*) To happen, take place, occur, come to pass; कथमिदमापतितम् U. 2; K. 262, 158; अहो न शोभनमापतितम् Pt. 2. (*b*) To fall to one's lot or share, befall; अहोऽस्माकं महद्भोजनमापतितम् Pt. 1; आपतन्ति हि संसारपथमवतीर्णानामेते वृत्तान्ताः K. 175, 132; सर्वस्यैव स्खलितमापतति 231; H. 1.28, 168. -5 (*a*) To occur to, cross (the mind); इति हृदये नापतितम् K. 288 (*b*) To be felt or regarded; मधुरतराण्यापतन्ति मनसः K. 103 are felt or regarded; 202, 236, 329. -*Caus.* (पातयति) To go towards, approach (Ved.).

आपतनम् 1 Approaching, coming, assailing &c. -2 Happening, occurrence. -3 Descending, alighting. -4 Obtaining. -5 Knowledge; क्वचित् प्राकरणिकादर्थादप्राकरणिकस्यार्थस्यापतनम् S. D. 10. -6 Natural sequence, necessarily following.

आपति *a.* Ved. Coming in haste, rushing on. -**तिः** The wind (always blowing) (सततगतिर्वायुः).

आपतिक *a.* (-की *f.*) Accidental, unforeseen, sent from heaven. -**कः** A hawk, falcon.

आपतित *a.* 1 Fallen to the lot of. -2 Happened, befallen, occurred, come to pass. -3 Alighted, descended.

आपात *a.* Rushing upon, attacking. -**तः** 1 Rushing or falling upon, attack, descending, alighting; तदापातभयात्पथि Ku. 2.45; गरुडापातविश्लिष्टमेघनादास्त्रबन्धनः R. 12.76. -2 Throwing down. -3 Causing to descend or fall, falling down; धारापातैः Me. 50. -4 (*a*) The present or current moment, the instant; आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः Ki. 11.12; आपातसुरसे भोगे निमग्नाः किं न कुर्वते S. D; आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह। अपथ्यानामिवान्नानां परिणामोऽतिदारुणः॥ H. 4.75; Bv. 1.115; Māl. 5. (*b*) (Hence) First sight or appearance; see आपाततः. -5 Happening, becoming apparent, appearance. -6 Assault, a method of catching elephants (Mātaṅga L. 10.1.13). -7 Hell (नरक) आपातान्प्रतिनिघ्नन्ति पुलिन्दशबरा इव Mb. 12.151.8. -**Comp.** -**दुःसह** *a.* unbearable at the first attack; U. 7. -**दुष्प्रसह** *a.* unbearable in its onset, making a furious charge; आपातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् M. 5.10. -**मात्र** *a.* Being only momentary.

आपाततः *ind.* At the first sight or attack, instantly, immediately; S. D. 632.

आपातिन् *a.* Falling on, attacking, descending, happening.

आपात्य *a.* Rushing on, approaching to attack; आपात्यसैनिकनिराकरणाकुलेन Śi. 5.15.

आपत्य *a.* (-त्यी *f.*) [अपत्य-अण्] 1 Relating to offspring. -2 (In gram.) Relating to the formation of patronymic words; आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति P. VI. 4.151.

आपथि *a.* Ved. Being on the way or journey. -**थिः, थीः**, -**थ्यः** Ved. A wanderer, traveller, आपथयो विपथयोऽन्तस्पथा अनुपथाः Rv. 5.52.10.

आपद् 4 Ā. 1 To go near, walk towards, approach; एष रावणिरापादि वानराणां भयंकरः Bk. 15.89. -2 To enter into, go to, attain to (a place, state &c.); वक्त्रमापद्य मारुतः Sik. 9; निर्वेदमापद्यते becomes disgusted Mk. 1.14; आपेदिरेऽम्बरपथम् Bv. 1.17; क्षीरं दधिभावमापद्यते S. B. milk turns into curds; पाण्डुरतामापद्यमानस्य K. 69 becoming pale; 160; विस्मयमापेदे 179; श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः R. 14.70 assumed the form of a verse; चिन्तामापेदे Dk. 130 fell a-thinking; so विश्वासम्, निर्वृतिम्, संशयम्, वशम्, पञ्चत्वम् &c. पुनः पुनर्वशमापद्यते मे Kath. 1.2.6. -3 To get into trouble, fall into misfortune; अर्थधर्मौ परित्यज्य यः काममनुवर्तते। एवमापद्यते क्षिप्रं राजा दशरथो यथा॥ Rām.; see आपन्न below. -4 To happen, occur; जिघत्सोर्नूनमापादि ध्वंसोऽयं नो निशाचरात् Bk. 6.31; एवमापद्यते M. 1 so it is. -*Caus.* 1 To bring about, bring to pass, accomplish, effect; कृतज्ञिरापादितवंशकृत्यम् R. 2.12; Śānti.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3. 19. -2 To lead or reduce to, cause to suffer; आपाद्यते न व्ययमन्तरायैः R. 5. 5. -3 To cause, to produce, bring on; लघिमानमापादयति K. 105, 109; दोषमपि गुणत्वमापादयति makes the best of a bad matter. -4 To reach or attain to. -5 To spread, circulate (as news). -6 To turn or change into; एकामपि काकिणीं कार्षापणलक्षमापादयेम Dk. 156.

आपत्तिः *f.* [आ-पद्-क्तिन्] 1 Turning or changing into, entering into any state or condition. -2 Obtaining, procuring, getting; स्थानापत्तेर्द्रव्येषु धर्मलाभः Katy. -3 Misfortune, calamity, adversity; Y. 3. 42. -4 A fault, transgression. -5 Remonstrance, expostulation. -6 (In phil.) An undesirable conclusion or occurrence (अनिष्टप्रसङ्ग).

आपद् *f.* [आ-पद्-क्विप्] A calamity, misfortune, danger, distress, adversity; दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम् R. 1. 60; अविवेकः परमापदां पदम् Ki. 2. 30, 14; प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः Bh. 2. 90; **आपदि स्था, आपदं प्राप्** to fall into difficulty. -Comp. -**कल्पः** an alternative to be used in times of difficulty; -**कालः** days of adversity, time of distress, hour of danger; अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते Ms. 2. 241, 11. 28. -**कालिक** *a.* (**का, -की** *f.*) occurring in time of difficulty. -**गत, -ग्रस्त, -प्राप्त** 1 fallen into misfortune, involved in difficulties. -2 unfortunate, unhappy, distressed. -**धर्मः** [आपदि कर्तव्यो धर्मः] a practice, profession, or course of procedure, not usually proper for a caste, but allowable in times of extreme distress or calamity; Ms. 1. 116, एते चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकीर्तिताः 10. 130. (-**मम्**) 1 N. of a पर्व in Bhārata. -2 A series of calamities; पीडा चापत्कालश्च Mb. 12. 59. 47.

आपच्छिक *a.* One who crosses over the difficulties.

आपदा *f.* Misfortune, calamity.

आपन्न *p. p.* 1 Gained, obtained, acquired; जीविकापन्नः for आपन्नजीविकः Sk. -2 Gone or reduced to, fallen into; कष्टां दशामापन्नोऽपि Bh. 2. 29; so दुःख°. -3 Afflicted, distressed, being in difficulty; आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः S. 2. 17; Me. 55; H. 4. 106; V. 2. -4 Befallen; परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः H. 128. -Comp. -**सत्त्वा** pregnant, quick or big with child; a pregnant woman; सममापन्नसत्त्वास्ता रेजुरापाण्डुरत्विषः R. 10. 59.

आपादः [आ-पद्-घञ्] 1 Attainment, obtaining. -2 Reward, remuneration.

आपादनम् 1 Causing to arrive at, leading or contributing to, bringing about; tending to; द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने Sk.

आपदेवः 1 N. of the god Varuna. -2 N. of the author of मीमांसान्यायप्रकाश.

आपनिकः [आ-पन्-इकन् Uṇ. 2. 46] 1 An emerald, sapphire. -2 A *Kirāta* or barbarian.

आपमित्यक *a.* [अपमित्य परिवर्त्य निर्वृत्तम् कक्] Received by barter or exchange. -**कम्** Property or anything obtained by barter or for a consideration.

आपया [अपेन जलपूरेण याति या-क] N. of a river near the Sarasvati; दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि Rv. 3. 23. 4.

आपरपक्षीय *a.* Belonging to the second half (of a month); कुर्यादापरपक्षीयं मासि प्रौष्ठपदे द्विजः (श्राद्धं पित्रोः) Bhāg. 7. 14. 19.

आपराह्णिक *a.* (**-की** *f.*) Being in the afternoon, श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्.

आपर्तुक *a.* (**-की** *f.*) Not restricted to particular times or seasons.

आपवः An epithet of Vasiṣṭha; तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः Mb. 1. 98. 23.

आपवर्ग्य *a.* Conferring final beatitude; मौनव्रतश्रुततपोध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः Bhāg. 7. 9. 46; 10. 49. 12.

आपस् *n.* [आप्-असुन्] Water; आपोभिर्मार्जनं कृत्वा. -2 Sin. -3 A religious ceremony.

आपस्करः (see अपस्करः).

आपस्कारम् The root or extremity of the trunk or body; आपस्काराल्लूनगात्रस्य भूमिम् Śi. 18. 46.

आपा 1 P. 1 To drink up (lit. and fig.); षडाननापीतपयोधरासु R. 14. 22; आपीतसूर्यं नभः Mk. 5. 20 quite concealed or obscured; दिवाकरापीतरसा महौषधीः Mb. -2 To drink with the ears or eyes, hear or see intently; ता राघवं दृष्टिभिरापिबन्त्यः R. 7. 12; K. 86; भगवत्कथासुधामापीय कर्णाञ्जलिभिः Bhāg. -3 To eclipse, surpass.

आपानम्, -नकम् 1 A drinking party, banquet; Mk. 8; आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः Mb. -Comp. -**उत्सवः** Drinking festival. ... समन्ताद् आपानोत्सवमनुभवन्तीव मधुपाः। Nāg. 3. 8. -2 A tavern, liquor-shop, a place for drinking in company (°भूमि); आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः Mb. 1. 2. 355; ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः R. 4. 42; Ku. 6. 42; आपानकमुत्सवः K. 32.

आपायिन् *a.* Drinking, fond of drinking.

आपाकः [समन्तात् परिवेष्ट्य पच्यतेऽत्र] A baking oven, a potter's kiln.

आपाङ्ग्यम् [अपाङ्गे देयं ष्यञ्] To be used for anointing the corners of the eyes (as अञ्जन).

आपालिः A louse.

आपिञ्जर *a.* Somewhat red, reddish; मज्जर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य आपिञ्जराबद्धरजःकणत्वात् R. 16. 51. -**रम्** Gold.

आपिशर्वर *a.* Nightly, nocturnal. Yaj. Ts.

आपिशलिः N. of an old grammarian; वामुप्यापिशलेः P. VI. 1. 92.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आपिशल *a.* Originating from आपिशलि. **-लः** A pupil of आपिशलि. **-ला** A female pupil; आपिशलमधीते आपिशला ब्राह्मणी Mbh. on P. IV. 1. 14.

आपी, आपीन See आप्यै.

आपीड् 10 P. **1** To press, weigh down; पयोधरभारेणापीडितः Git. 12; भुजाभ्यां तमापीड्य clasping him to the bosom. **-2** To press hard, afflict, perplex, worry. **-3** To compress.

आपीड *a.* **1** Giving pain, hurting. **-2** Squeezing, compressing. **-3** A chaplet (tied on the crown of the head), garland in general; ते हयाः काञ्चनापीडा रुक्मभाण्डपरिच्छदाः Mb. 6. 89. 32; चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयः Mal. 1. 2. **-4** (Hence fig.) A crest-jewel; तस्मिन्कुलापीडनिभे विपीडम् R. 18. 29; Mal. 1, 6, 7. **-5** A stream; अभवच्छोणितोद्गारी सापीड इव पर्वतः Ram. 4. 16. 22.

आपीडनम् **1** Compressing, squeezing; tying tightly. **-2** Embracing, clasping. **-3** Giving pain, hurting.

आपीडित *p. p.* **1** Compressed, bound tightly; embraced &c. **-2** Decorated with chaplets.

आपीत *a.* **1** Yellowish. **-2** Drunk or sipped a little (as water). **-तः 1** Yellowish colour. **-2** N. of a plant (Mar. नांदुरकी). **-तम् 1** A pyritic mineral (माक्षिकधातु). **-2** Filament of the lotus.

आपूपिक *a.* (**-की** *f.*) [अपूप-ठक्] **1** A good maker of अपूप (cakes). **-2** Accustomed to eat cakes. **-3** Fond of cakes, eating cakes (with benefit). **-4** Selling cakes. **-5** Baking cakes. **-6** Forming an ingredient of cakes, good for cakes (as गुड). **-कः** A baker; confectioner. **-कम्** A multitude of cakes (अपूपानां समूहः).

आपूप्यः [अपूपाय साधुः बाहु° य] Flour.

आपूयम् A kind of metal (perhaps tin).

आपृच् 7 U. **1** To fill, pervade, occupy completely; वस्वो वीरस्यापृचः Rv. 8. 40. 9. **-2** To mix or blend with. **-3** (Ā.) To satiate oneself; दुर्मन्मानं सुमन्तुभिरेमिषा पृचीमहि Rv. 1. 129. 7.

आपृच् *a.* [पृच्-क्विप्] Connected, blended. *-ind.* In a mixed manner, confusedly.

आपॄ 9 U. or *Caus.* **1** To fill; असौ जलपूरितसूत्रमार्गाः R. 16. 65; तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रम् Bg. 11. 30; Bk. 6. 118; (fig.) to make full, complete, to fulfil (wishes); भृत्यैरापूर्यते नृपः H. 2. 73. *-pass.* To be filled, to be filled with wind, be blown (as a conch); आपूर्यमाणानां स्नानशङ्खानाम् K. 16.

आपूर *a.* Becoming full. **-रः 1** Flow, current, large flood, quantity; स्वेदापूरो युवतिसरितां व्याप गण्डस्थलानि Si. 7. 74; हर्षभरापूरपीडनोत्फुल्लया दृशा Ks. 23. 71. **-2** Filling, making full; मन्दानिलापूरकृतं दधानो Si. 3. 21.

आपूरण *a.* Becoming full. **-णम्** Filling, making full; गर्त° करणम् Pt. 1.

आपूर्ण *p. p.* Filled &c; आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलः Mal. 9. 39.

आपूर्तिः *f.* **1** Filling. **-2** Fulness, satisfaction, satiety.

आपूर्यमाण *a.* Becoming full, being filled; आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् Bg. 2. 70; °पक्षः the crescent or waxing moon; आपूर्यमाणपक्षस्य पुण्याहे Bri. Up. 6. 3. 1.

आपेक्षिक *a.* (**-की** *f.*) [अपेक्षा-ठञ्] Raising expectations.

आपोक्लिमम् N. of the 3rd, 6th, 9th, or 12th position (in Astrol.); तृतीयं षष्ठनवममन्त्यं चापोक्लिमं विदुः; also केन्द्रात् परं पणफरं पूर्वमापोक्लिमं मतम्. [cf. Gr. *apoklima*].

आपोमय *a.* (**-यी** *f.*) [आपस्-विकारे प्राचुर्ये वा मयट्] Consisting of water; आपोमयः प्राणः Ch. Up. 6. 5. 4.

आपोमात्रा The subtle elementary principle of water; आपश्चापोमात्रा च Praśna. Up. 4. 8.

आपोशानः N. of a kind of prayer or formula repeated before and after eating (the formulas being respectively अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा and अमृतापिधानमसि स्वाहा); आपोशानक्रियापूर्वं सत्कृतान्नमकुत्सयन् Y. 1. 31, 106. **-नम्** The act of making an उपस्तरण (seat) and अपिधान (covering) for the food eaten.

आप्त, आप्य see आप्.

आप्तोर्यामः A kind of यज्ञ in the सप्तसोमसंस्था.

आप्त्यः Ved. N. of a class of deities, especially of the deity Trita as belonging to that class.

आप्यै 1 A. **1** To grow fat, stout, or full, become full, increase; आहुत्याप्यायते सूर्यः Y. 3. 71. **-2** To make full, strengthen, enlarge. *-Caus.* (प्यायति) **1** To make fat, full, or comfortable, increase, enlarge; तेजसा तव तेजश्च विष्णुराप्याययिष्यति Mb.; मैव कान्तिर्मन्मथाप्यायिता द्युतिः S. D.; वायुभिराप्यायितशरीरः Pt. 1; Me. 44; क्षयी चाप्याययति गोमः Ms. 9. 314. **-2** To gratify, regale, satisfy, please; आप्यायितो वचनामृतेन H. 1; K. 124; Mv. 1, 2.

आपी *a.* Fat, stout. **-पीः** *f.* The 20th Nakṣatra or lunar mansion.

आपीन *p. p.* [प्यै-क्त] Stout, fat, strong. **-नः** A well; आपीनोऽन्धुः Mbh. on P. VI. 1. 28. **-नम्** An udder, teat; आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् R. 2. 18.

आप्यान *p. p.* **1** Fat, stout, robust, strong; आप्यानश्चन्द्रमाः Mbh. on P. VI. 1. 28. आप्यानस्कन्धकण्ठांसम् Bk. 5. 56, 9. 2. **-2** Pleased, satisfied. **-नम् 1** Love. **-2** Growth, increase.

आप्यायः Becoming full or fat.

आप्यायन *a.* Causing fulness or stoutness, promoting welfare. **-नम्, -ना** [प्याय्-ल्युट्] **1** The act of making full or fat; क्लेदनं पिण्डनं तृप्तिः प्राणनाप्यायनोन्दनम् Bhag.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3. 26. 43. –2 Satisfying, refreshing, pleasing. –3 Satisfaction, satiety; देवस्याप्यायना भवति Pt. 1. Ms. 3. 211. –4 Advancing, promoting. –5 Corpulency, growing fat or stout. –6 Anything which causes corpulency or good condition. –7 A strengthening medicine. –8 Pouring water on Soma and thus causing it to swell. **–Comp. –शील** *a.* satisfying.

आप्यायित *a.* 1 Satisfied, pleased. –2 Improved; grown, increased. –3 Stout, fat, robust.

आप्याय्य *a.* To be satisfied or pleased.

आप्र *a.* Ved. [आ-पृ-मूल° क] 1 Filling. –2 Able to reach (Sāy.). –3 Busy, zealous.

आप्रच्छ् 6 Ā. 1 To bid adieu, bid farewell; आपृच्छस्व प्रियसखममुं तुङ्गमालिङ्ग्य शैलम् Me. 12; R. 8. 49, 12. 103; Māl. 7; Bk. 14. 63. –2 To salute on receiving, but particularly parting with a visitor (साधो यामि इति वचनम्) –3 To ask. –4 To extol. Irregularly it is used in Parasmaipada also; cf. आपृच्छ पुत्रकृतकान् हरिणान् द्रुमांश्च Pratimā. 5. 11.

आपृच्छा [प्रच्छ्-अङ्] 1 Conversation. –2 Bidding farewell. –3 Curiosity.

आपृच्छ्य *pot. p.* 1 To be saluted, welcomed or honoured.–2 Praiseworthy, commendable.–3 Beautiful.

आपृष्ट *a.* 1 Welcomed, saluted. –2 Asked for. नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयात् Mb.

आप्रच्छनम् 1 Bidding adieu, taking leave at the time of departure. –2 Welcoming, hailing.

आप्रच्छन्न *a.* Secret, hidden.

आप्रादिवम् *ind.* Forever.

आप्रपदम् [प्रपदं पदाग्रं तत्पर्यन्तं अव्ययी°] A dress reaching to the feet. –*ind.* To the end of the foot, reaching to the foot.

आप्रपदीन *a.* [आप्रपदं व्याप्नोति ख] Reaching to the feet (as dress); भाति स्म दामाप्रपदीनमस्य Śi. 3. 10; K. 130; (आप्रपदीनकम् also).

आप्रवण *a.* Slightly humble or precipitous.

आप्री *f.* [आप्रीणात्यनया आ-प्री-ड-गौरा° ङीष्] Ved. 1 Conciliation, propitiation, gaining one's favour. –2 (pl.) ' Propitiatory verses ', a name given to certain invocations addressed to several deified objects in consecutive order, and said to be introductory to the animal sacrifice; some take the *Apris* to represent the objects themselves, the verses being consequently called *Apri* verses. The objects invoked are 12:– Susamiddha, Tanūnapāt, Narāśaṁsa, the divine being bearing invocations to the gods, Barhis, the doors of the sacrificial chamber, night and dawn the two divine beings protecting the sacrifice, the three goddesses Ilā, Sarasvatī, and Mahī, Tvaṣṭṛi, Vanaspati and Svāhā, (all these being regarded by Sāyaṇa to be different forms of Agni); स एता आप्रीरपश्यत्ताभिर्वै स मुखत आत्मानमाप्रीणीत; cf. also Max Muller's Hist. Anc. Lit. pp. 463-466.

आप्रीतपः, –पाः N. of Viṣṇu (protecting those who have appeased his anger).

आप्लु 1 Ā. 1 To jump up, dance, spring; आप्लुत्य पदान्यष्टौ Mb.; (रथं) आपुप्लुवे सिंह इवाचलाग्रम्. –2 To bathe, wash, immerse oneself (fig. also); प्रयागे आप्लुत्य गात्राणि Mb.; आप्लुत्याकाशगङ्गायाम् *ibid*; Ms. 7. 216, 11. 202. –*Caus.* (प्लावयति) 1 To cause to be washed or bathed; आप्लावयत गात्राणि Mb. –2 To wash, wet, sprinkle; अजमाप्लाव्य वारिणा Ms. 3. 244, 11. 98. –3 To overflow, overwhelm, inundate, flood over. –4 To set in commotion. –5 (Ātm.) To bathe.

आप्लवः, –प्लवनम् 1 Bathing, immersing. –2 Sprinkling with water (on all sides). **–Comp. –व्रतिन्** or **आप्लुतव्रतिन्** *m.* a house-holder who has passed through the first order (ब्रह्मचर्य) and is admitted into the second (गार्हस्थ्य), an initiated householder; cf. स्नातक.

आप्लावः 1 Bathing, immersing, –2 Sprinkling, wetting. –3 Submerging. –4 A flood, an inundation; प्रलयाप्लावमिवाभिदर्शयन्तः Śi. 20. 70.

आप्लुत *p. p.* 1 Bathed; अवभृथाप्लुतो मौनिः R. 11. 31; Ku. 6. 5. ततः समुत्सुकोऽभ्येत्य सुर्वाद्रेस्नाप्लुतः Śiva. B. 1. 79. –2 Wetted, sprinkled; अवनतः ... अभिषेकजलाप्लुता R. 17. 37. –3 Overflowing with, filled or overcome with; बाष्प°, व्यसन°, रुधिर° &c. –4 Possessed by, eclipsed; अवाङ्मुखमथो दीनं दृष्ट्वा सोममिवाप्लुतम् Rām. 7. 106. 1. **–तः, °व्रती** An initiated house-holder, see आप्लवव्रतिन्. **–तम्** Bathing.

आप्लुष्ट *a.* A little singed or burnt; ... णास्पदाम् Ku. 5. 48.

आप्वन् *m.* [आप्-वन् Uṇ. 1. 152] Wind, air (आप्वः according to Ujjval.).

आप्वा The neck.

आफलकः Enclosure, palisade; ... क्षुमतीं नदीम् Rām. 1. 70. 3.

आफीनम् An Opium.

आफूकम् Opium.

आबन्ध् 9 P. 1 To bind, fasten, tie on, place, fix; क्व समाधानमाबध्नातु अवष्टम्भः K. 290; न क्वचिन्निर्भरमाबध्नाति पदम् 104 places; तेऽपि पोषिताः पोषितरि स्नेहमाबध्नन्ति 289. –2 To make, form; **आबद्धाञ्जलिः,** see आबद्ध below. –3 To hold fast, cling to.

आबद्ध *p. p.* 1 Bound, tied. –2 Fixed; स्यन्दनाबद्धाश्वौ R. 1. 40. –3 Formed, made; आबद्धमण्डला तापसपरिषद्

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

K. 49 sitting in a circle; आबद्धरेखमभितो रविमण्डलाभिः Git. 11; Bk. 3. 30; Ki. 5. 33. -4 Obtained. -5 Hindered. -द्धम् (द्धः also) 1 Binding, joining. -2 A yoke. -3 Ornament; Sān. Gri. Sūtras 2. 1. 25. -4 Affection. -Comp. -मण्डल *a.* Forming a circle, sitting in a circle. -माल *a.* forming a wreath, arranged in a row; गर्भाधानक्षणपरिचयान्नूनमाबद्धमालाः Me. 9.

आबधः Ved. Binding.

आबन्धः, -धनम् 1 A tie or bond (fig. also); प्रेमाबन्धविवर्धित Ratn. 3. 18; गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते। Amaru. 43. -2 The tie of a yoke, or that which fastens the ox to the yoke, or the yoke to the plough. -3 Ornament, decoration. -4 Affection.

आबन्धुर *a.* A little deep.

आबर्ह (also **आबर्हित**) *a.* Having the power of tearing or pulling out. -र्हः, -र्हणम् [-आ-बर्ह्- हिंसायां घञ् ल्युट् वा] 1 Tearing or pulling out. -2 Killing.

आबर्हिन् *a.* [आबर्ह्-इनि] Fit for tearing out; मूलमस्याबर्हि P. IV. 4. 88.

आबल्यम् [अबलस्य भावः] Weakness.

आबाध् 1 Ā. 1 To check, rein in, restrain. -2 To interrupt, obstruct. -3 To annoy, harass, attack, molest, injure. -4 To set forth or declare wrongly.

आबाधः 1 Affliction, injury, trouble, molestation, damage; न प्राणाबाधमाचरेत् Ms. 4. 54, 51. -2 Interruption, hinderance; दर्शनीयं निराबाधं कुम्भकर्णस्य चक्रिरे Rām. 7. 13. 4. -3 Attack (Ved). -धा 1 Pain, distress. -2 Mental agony or anguish. -3 Segment of the base of a triangle.

आबालम् *ind.* 1 Down to or including children; -2 Beginning with infants.

आबाल्यम् Age ending with childhood. See above. आबाल्याद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे Subhās.

आबिल *a.* 1 Turbid, dirty (= आविल q. v.). -2 Clearing, breaking. -3 Confounded, embarrassed.

आबुत्त = आवुत्त q. v.

आबुध् 1 P. To perceive, notice, understand (Ved.); Rv. 7. 22. 3.

आबुध्यम् Want of discernment, foolishness.

आबोधनम् 1 Knowledge, understanding. -2 Instructing, informing.

आब्द *a.* (-ब्दी *f.*) [अब्द-अण्] Belonging to, or produced from, a cloud.

आब्दिक *a.* (-की *f.*) [अब्द-ठक्] Annual, yearly; आब्दिकः करः Ms. 7. 129, 3. 1.

आब्रह्म *ind.* Up to or including ब्रह्मन्; यशोभिराब्रह्मसभं प्रकाशः R. 18. 28.

आभगः Ved. A partner (of anything); to be shared in (Sāy.); देवो देवेष्वाभगः Rv. 1. 136. 4; कर्मन्कर्मन्नाभगमग्निमीडे Av. 4. 23. 3.

आभङ्गम् A pose in which the idol is slightly bent. आभङ्ग-समभङ्गं चातिभङ्गं त्रिधा भवेत् Mānasāra. 67. 95. 96. ग्रीवाभङ्गाभिरामम् Ś. 1. 7.

आभङ्गिन् *a.* A little curved.

आभरणम् See under आभृ.

आभा 2 P. 1 To shine, blaze; सुतरां रत्नमाभाति चामीकरनियोजितम् Subhās; R. 3. 33. -2 To appear, look like; आभासि तीर्थप्रतिपादितर्द्धिः R. 5. 15, 70, 13. 14; Bk. 7. 8, 66. -3 To outshine.

आभा [भा-अङ्] 1 Light, splendour, lustre; तत्र ताराधिपस्याभा ताराणां भा तथैव च। तयोराभरणाभा च ज्वलिता द्यामभासयत्॥ Rām. 6. 75. 51 दीपाभां शलभा यथा Pt. 4. -2 Colour, appearance, beauty; प्रशान्तमिव शुद्धाभम् Ms. 12. 27. -3 Likeness, resemblance; oft. at the end of comp. in these two senses; रुक्माभम् appearing or shining like gold; यमदूताभम् Pt. 1. 58; मरुत्सखाभम् R. 2. 10. -4 A reflected image, shadow, reflection.

आभात *a.* 1 Shining, blazing. -2 Appearing, visible.

आभातिः *f.* [आ-भा-क्तिन्] 1 Reflection. -6 Splendour, light.

आभाणकः A popular saying, proverb; तथा च लौकिकानामाभाणकः as the proverb goes.

आभाष् 1 Ā. 1 To address, speak to, converse with; वैशम्पायनश्चन्द्रापीडमाबभाषे K. 117; कुरुते नालापमाभाषिता Nāg. 4. -2 To say or speak (something) (with two acc.); आभाषि रामेण वचः कनीयान् Bk. 3. 51. -3 To say or speak; गर्भा वेत्रभृदाबभाषे R. 6. 82, 14. 44. -4 To name -5 To talk aloud, shout.

आभाषः [भाष्-घञ्] 1 Addressing. -2 An introduction, preface. -3 Speech, talk. -4 A saying, proverb.

आभाषणम् 1 Addressing, speaking to (संबोधन). -2 Conversation; सम्बन्धमाभाषणपूर्वमाहुः R. 2. 58.

आभाष्य *pot. p.* To be addressed, worthy of being spoken to; जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे R. 8. 48. -ष्यम् What is to be said by way of address; Me. 103. (v. l.)

आभास् 1 Ā. 1 To shine, blaze. -2 To be bright. -3 To appear, seem, look like; स्थानान्तरं स्वर्ग इवाबभासे Ku. 7. 3; R. 7. 43, 63; 14. 12. -4 To appear untruly, have an appearance; शुक्तिः रजतवदाभासते; Ki. 17. 21. -*Caus.* To illuminate.

आभास् *f.* Splendour, lustre, light.

आभासः [भास्-अच्] 1 Splendour, light, lustre. -2 A reflection; तत्राज्ञानं धिया नश्येदाभासात्तु घटः स्फुरेत् Vedānta. -3 (*a*) Resemblance, likeness; oft. at the end of comp; नभश्च रुधिराभासम् Rām. &c.; चिदाभास, (*b*) Semblance,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

phantom; युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः S. B.; तत्साहसाभासम् Māl. 2 looks like wantonness. -4 Any unreal or fallacious appearance (as in हेत्वाभास); पुनरुक्तवदाभासः S. D. -5 A fallacy, fallacious reasoning, semblance of a reason, an erroneous but plausible argument; see हेत्वाभास; S. D. 270. -6 An intention, purpose. -7 One of the nine materials of which idols are made, a marble. -8 A class of buildings. -9 An irreligious kind of worship; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः। अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत्॥ Bhāg. 7. 15. 12.

आभासनम् Making apparent or clear; illuminating.

आभासु(स्व)र *a.* Splendid, bright, shining. **-रः** 1 A collective name of 64 demigods. -2 N. of an attendant *Gaṇa*. -3 N. of a particular set of 12 subjects; आत्मा ज्ञाता दमो दान्तः शान्तिर्ज्ञानं शमस्तपः। कामः क्रोधो मदो मोहो द्वादशाभास्वरा इमे॥ (तारानाथ तर्कवाचस्पतिकोश.)

आभिचरणिक, आभिचार, आभिचारिक *a.* (**-की** *f.*) [अभिचरण-चर-ठञ्] 1 Magical. -2 Imprecatory, maledictory; तमाभिचारदहनमायान्तं द्वारकौकसः Bhāg. 10. 66. 35. **-कम्** A spell or incantation, magic.

आभिजन *a.* (**-नी** *f.*) [अभिजन-अण्] Relating to birth (अभिजन), patronymic (as a name); तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना Ku. 1. 26. **-नम्** Nobility or loftiness of birth.

आभिजात्यम् [अभिजातस्य भावः ष्यञ्] 1 Nobility of birth; आभिजात्यं हि ते मन्ये यथा मातुस्तथैव च Rām. 2. 35. 17. °शंसिनी च नम्रता Dk. 137; Ratn. 3. 18; Mv. 2. 18. -2 Rank. -3 Learning. -4 Beauty.

आभिजित *a.* [अभिजिति नक्षत्रे जातः अण्] Born under the constellation *Abhijit*. आभिजितो मुहूर्तः, आभिजितः स्थालीपाकः Mbh. on P. V. 3. 118.

आभिधा [अभिधैव स्वार्थे अण्] 1 A sound, word. -2 A name; mentioning; see अभिधा.

आभिधानिक *a.* (**-की** *f.*) Contained in a dictionary. **-कः** A lexicographer.

आभिधानीयक *a.* Relating to a word or name. **-कम्** The property of a name.

आभिप्रायिक *a.* Voluntary, optional.

आभिप्लविक *a.* (**-की** *f.*) [अभिप्लव-ठक्] Relating to the religious ceremony called आभिप्लव q. v.

आभिमन्यवः A descendent of अभिमन्यु. N. of Parīkṣita; Bhāg. 1. 18. 5.

आभिमुख्यम् [अभिमुखस्य भावः ष्यञ्] 1 Direction towards; °ख्यं याति goes to meet or encounter. -2 Being in front of or face to face; नीताभिमुख्यं पुनः Ratn. 1. 2. -3 Favourableness.

आभियोगिक *a.* Done with skill or dexterity.

आभिरामिक *a.* (**-की** *f.*) Good, agreeable; Mu. 1.

आभिरूपकम्, आभिरूप्यम् [अभिरूप वुञ् ष्यञ् च] Beauty.

आभिषेचनिक *a.* (**-की** *f.*) [अभिषेचन-ठञ्] Relating to the inauguration of a king; आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम् Rām. 2. 19. 31; Mv. 4. **-कम्** The material required for अभिषेक; आभिषेचनिकान्यस्मा आजह्रुः सर्वतो जनाः Bhāg. 4. 15. 11.

आभिहारिक *a.* (**-की** *f.*) [अभिहार-ठञ्] 1 To be offered as a present. -2 Taken by force, or fraud. **-कम्** 1 A present. -2 A room.

आभीकम् [अभीकेन दृष्टं साम अण्] N. of a Sāma melody.

आभीक्ष्ण्यम् [अभीक्ष्णस्य भावः ष्यञ्] Continued repetition; बहुलमाभीक्ष्ण्ये P. III. 2. 81, 4. 22.

आभीय *a.* Contained in rules or Sutras of Pāṇinī from VI. 4. 22 to VI. 4. 129.

आभीरः [आ समन्तात् भियं राति, रा-क Tv.] 1 A cowherd; आभीरवामनयनाहृतमानसाय दत्तं मनो यदुपते तदिदं गृहाण Udb.; according to Ms. 10. 15 आभीर is the offspring of a Brāhmaṇa and a female of the Ambaṣṭha tribe. -2 (pl.) N. of a country or its inhabitants; श्रीकोंकणादधोभागे तापीतः पश्चिमे तटे। आभीरदेशो देवेशि विन्ध्यशैले व्यवस्थितः॥ **-री** 1 A cowherd's wife. -2 A woman of the Ābhīra tribe. -3 The language of the Ābhīras; आभीरेषु तथाभीरी (प्रयोक्तव्या) S. D. 432. **-Comp. -पल्लिः, -ल्ली** *f.*, **-पल्लिका** a station or abode of herdsmen, a village inhabited by cowherds.

आभील *a.* [आभियं लाति ददाति ला क] 1 Fearful, terrible; रात्रौ निशीथे त्वाभीले Mb. 9. 11. 4; आभीलानि प्राणिनः प्रत्यवस्यन् Śi. 18. 78. -2 Suffering from. **-लम्** Injury, physical pain; आभीलं न द्वयोः कृच्छ्रे वाच्यलिङ्गे भयानके Medinī.

आभु *a.* [आ-भू-डु] Pervading, reaching; तुच्छ्येनाभ्वपिहितं यदासीत् Rv. 10. 129. 3. (Sāy.); empty; stingy, emptyhanded; सत्यध्वृतं वृजिनायन्तमाभुम् Rv. 10. 27. 1.

आभूक *a.* Ved. Empty, powerless.

आभुग्न *a.* A little curved or bent.

आभू 1 P. Ved. To be present, continue one's existence; यद्यद्भवन्ति तदाभवन्ति Ch. Up. 6. 9. 3.

आभू *a.* Ved. Approaching (as a praiser); इन्द्रः श्नथयन्ननाभुवः Rv. 1. 51. 9. -2 Strong, sufficient, efficacious. -3 Applied according to rule (as a hymn). -4 Very prosperous. *m.* 1 A prison, a place of confinement. -2 A helper or assistant.

आभूतिः *f.* 1 Pervasion. -2 Overpowering strength; आभूत्या सहजा वज्रसायक Rv. 10. 84. 6. -3 Capability, efficiency. -4 Production; आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते Ait. Br. 8. 13. 8.

आभूषेण्य *a.* Ved. Praiseworthy.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आभृ 1 P. 1 To bring: आ नो अग्ने रयिं भर Rv. 1. 79. 8; कष्टपत्याभृतं दुःखम् Bhāg. -2 To carry. -3 To fill, fill with. -4 To bear, support.

आभरणम् 1 An ornament, decoration (fig. also): किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; प्रशमाभरणं पराक्रमः Ki. 2. 32. (आभरण occurs in the names of works: *e. g.* सरस्वतीकण्ठाभरण). -2 The act of nourishing.

आभरित *p. p.* 1 Filled. -2 Decorated.

आभृत *a.* 1 Produced, caused to exist; नाम्यो लोहितमाभृतम् Bhāg. 3. 26. 60. -2 Filled up, firmly fixed; आभृतात्मा मुनिः Bhāg. 4. 8. 56.

आभेरी One of the modes of music (रागिणी) personified as a female.

आभोगः [आ-भुज्-घञ्] 1 Curving, winding. -2 A curve: आभोगकुटिला (गङ्गा) Mb.; crumpling. -3 Circuit, circumference, expanse, extension, precincts, environs; अकथितोऽपि ज्ञायत एव यथायमाभोगस्तपोवनस्येति Ś. 1; गगनाभोगः the expanse of heaven, wide firmament of the sky; Bh. 3. 57; Mv. 6. 30; शैलाभोगभुवो भवन्ति ककुभः Mā1.9.16. प्रासादाभोगः the middle part of a palace; प्रासादाभोगविस्तीर्णः स्तुतिशब्दो ह्यवर्तत Rām. 2. 65. 3. -4 Magnitude, fulness, extent, expansive form; गण्डाभोगात् Me. 93 from the broad cheek; प्रतिरवाभोग Māl. 3. 8; 4. 10; 5. 11; प्रतिभयाभोगैः प्लवङ्गाधिपैः Mv. 6. 24 bodily form or stature; U. 2. 14; भवाभोगोद्विग्नाः Bh. 3. 42, 86; Mv. 2; K. 305, 333. -5 Effort. -6 The expanded hood of a cobra (used by Varuṇa as his umbrella). -7 Enjoyment, satiety, completion; विषयाभोगेषु नैवादरः Śāntilakṣaṇa. -8 Serpent. आभोगं हन्मना हतम् Rv. 7. 94. 12.

आभोग्य *a.* [आभोगं याति या-क] To be enjoyed (as Soma juice) Rv. 1. 110. 2. -**यम्** Livelihood (Ved.).

आभोगिः Ved. 1 Enjoyment. -2 Living, supporting life. -3 Food, nourishment; Rv. 1. 113. 5.

आभ्यन्तर *a.* (-**री** *f.*) [अभ्यन्तरे भवः अण्] 1 Interior, inner, inward: as आभ्यन्तरो भृत्यवर्गः. -2 One of the two kinds of प्रयत्न or effort giving rise to the vocal sounds. -**रः** An officer in close contact or specially intimate with the king. RT. 8. 426. -**रिकः** An officer connected with harem. Rāmgaṇi Copperplate of Īśvaraghoṣa (Inscriptions of Bengal, p. 149).

आभ्यवकाशिक *a.* (-**की** *f.*) Living in the open air.

आभ्यवहारिक *a.* (-**की** *f.*) [अभ्यवहाराय हितं ठक्] Eatable (as food &c.).

आभ्यागारिक *a.* Fit to be nourished in the house or a family.

आभ्यादायिकम् [अभ्यादान-ठक्] A kind of स्त्रीधन or woman's property.

आभ्यासिक *a.* (-**की** *f.*) [अभ्यास-ठक्] 1 Resulting from practice: नलैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् Mb. 1. 207. 34. -2 Practising, repeating. -3 Being near, neighbouring, adjoining (आभ्याशिक).

आभ्युदयिक *a.* (-**की** *f.*) [अभ्युदय-ठक्] 1 Tending to good, granting prosperity: अनाभ्युदयिकं श्रमणकदर्शनम् Mk. 8. -2 Relating to the rise or beginning of anything; मुख° Ms. 12. 88. -3 High, exalted, important. -**कम्** A Śrāddha or offering to ancestors: an occasion of rejoicing.

आभ्रिक *a.* (-**की** *f.*) [अभ्र्या खनति ठक्] One who digs with a spade.

आम् *ind.* An interjection of (*a*) assent, acceptance, 'oh', 'yes'; आं कुर्मः M. 1; (*b*) recollection: आं तस्मिन्नुर्वश्या वचनं स्खलितमासीत् V. 3; आं ज्ञातम् Ś. 3, Oh, I see it now: M. 3; (*c*) determination, 'surely', 'verily', आं चिरस्य खलु प्रतिबुद्धोऽस्मि; (*d*) reply.

आम्भीयः (Generally used in plural) A school of writers on politics......इति आम्भीयाः। Kau. A. 1. 17.

आम *a.* [आम्यते ईषत् पच्यते; आ अम् कर्मणि घञ् Tv.] 1 Raw, uncooked, undressed (opp. पक्व) (oft. applied to the cow in the Veda; Rv. 3. 30. 14.); आमान्नम् Ms. 4. 223; Y. 1. 287. -2 Unripe, immature; तुदन्त्यामत्वचं दंशा मशका मत्कुणादयः Bhāg. 3. 31. 27. -3 Unbaked, unannealed (as a jar); आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः H. 4. 66. -4 Undigested. -**म्** 1 State of being raw; शनैः शनैर्जहुः पङ्कं स्थलान्यामं च वीरुधः Bhāg. 10. 20. 39. -2 Constipation, passing hard excretion. -3 Grain freed from chaff. -**मः** 1 Disease; sickness. -2 Indigestion; आहारस्य रसः सारः यो न पक्वोऽग्निलाघवात्। आमसंज्ञां स लभते महाव्याधिसमाश्रयः॥ Suśr. -**Comp.** -**अतिसारः** dysentery or diarrhœa caused by vitiated mucus in the abdomen (the excretion being in this case mixed with hard and fetid matter). आमातिसारे नो कार्यमादौ संग्रहणं नृणाम् Suśr. -**अद्** *a.* eating raw flesh or food; आमादः क्विङ्कास्त मदन्त्वेनीः Rv. 10. 87. 7. -**अन्नम्** undressed rice. -**आशयः** [आमस्यापक्वान्नस्याशयः] 'receptacle of undigested food', the upper part of the belly to the navel, stomach. -**कुम्भः** a jar of unbaked clay; H. 4. 66. -**गन्धि** *a.* smelling of raw meat of a burning corpse. -**गन्धिकम्** the smell of raw meat. -**ज्वरः** a kind of fever; cf. स्वेद्यमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति Śi. 2. 54. -**त्वच्** *a.* of tender skin. -**पाकः** 1 a preliminary stage of the disease called dropsy. -2 A method of mellowing or ripening a tumour; Suśr. -**पात्रम्** an unannealed vessel; Av. 8. 10. 28; विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि Ms. 3. 179. -**पीनसम्** running at the nose, defluxion. -**पेशाः** Grains pounded in a raw condition. -**मांसाशिन्** *m.* a cannibal, an eater of raw flesh. -**रक्तम्** dysentery. -**रसः** imperfect chyme. -**वातः** constipation, torpor of the bowels attended with flatulence and

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

intumescence. -शूलः pain of indigestion, colic. -श्राद्धम् a Śrāddha performed with uncooked food; आपद्यनग्नौ तीर्थे च चन्द्रसूर्यग्रहे तथा। आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रेण च सदैव हि॥ Prāchetasa.

आमक *a.* Raw.

आमता, -त्वम् Rawness, unreadiness.

आमञ्जु *a.* Lovely, charming; आमञ्जुवञ्जुलहतानि च तान्यमूनि U. 2. 23.

आमण्डः The castor-oil plant.

आमनम् Ved. Friendly disposition or inclination, affection; Yaj. Ts. 2. 3. 9. 1.

आम (मा) नस्यम् [अमनस्-ष्यञ्] Pain, sorrow.

आमन्त्र् 10 Ā. 1 To bid farewell, bid adieu; आमन्त्रयस्व सहचरम् Ś. 3; लताभगिनीम् Ś. 4; Ku. 6. 94; K. 223. -2 To speak to, call out to, address, converse with; तमामन्त्रयाम्बभूव K. 81, 197, Ve. 1; A. R. 3. -3 To say, speak: परिजनोऽप्येवमामन्त्रयते K. 195. -4 To call, invite, ask (to come); आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान् Mb. -5 To invoke.

आमन्त्रणम्, -णा 1 Addressing, calling, calling out to; अर्च्चेति वै यौधाया आमन्त्रणम् Śat. Br. -2 Bidding adieu, taking leave of. -3 Greeting, welcome, courtesy. -4 Invitation; अनिन्द्यामन्त्रणादेते Y. 1. 112. -5 Permission. -6 Conversation; अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् S. D. 6. -7 The vocative case. -8 Deliberation; asking; interrogation; यन्त्यस्यामन्त्रणमामन्त्रणीयो भवति य एवं वेद Av. 8. 10. 7.

आमन्त्रयितृ *a.* Asking, inviting, calling &c. *m.* (-ता) An inviter, entertainer, especially of Brāhmaṇas.

आमन्त्रित *p. p.* 1 Invited, called. -2 Appointed to do a thing which is not obligatory. आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा Sk. -3 Consecrated with a मन्त्र; शरणामामन्त्रितानाम Mb. 3. 20. 26. -**Comp.** -**विभक्ति** *f.* Vocative case; तत्र आमन्त्रितविभक्तिवचनं स्तुतये। ŚB. on MS. 9. 1. 9. °वचनम The employment of an expression in the vocative case; तत्र आमन्त्रितविभक्तिवचनं स्तुतये। ŚB. on MS. 9. 1. 9. -तम् 1 Addressing. -2 Talk, conversation; V. 2. -3 The vocative case; संबोधने या प्रथमा सामन्त्रितसंज्ञा स्यात् Sk.

आमन्त्र्य *pot. p.* to be addressed or called to, to be invited &c. -**ञ्यम्** A word in the vocative case.

आमन्तः The castor-oil plant.

आमन्द्र *a.* Having a slightly deep tone, uttering a low, muttering sound, rumbling; आमन्द्राणाम् फलमविकलं लप्स्यसे गर्जितानाम् Me. 36. -**न्द्रः** A slightly deep tone, rumbling.

आमयः [आ-मी करणे अच्; Tv.; said to be fr. अम् also the word may also be derived as आमेन अम्यते इति आमयः] 1 Disease, sickness, distemper; दुःखशोकामयप्रदाः Bg. 17. 9; दर्पामयः Mv. 4. 22; आमयस्तु रतिरागसंभवः R. 19. 48; समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च Śi. 2. 10. -2 Damage, hurt, distruction; देवानामिव सैन्यानि सङ्ग्रामे तारकामये Rām. 6. 4. 54. -3 Indigestion. -**यम्** N. of the medical plant Costus Speciosus.

आमयाविन् *a.* [आमय-विन्-निपातः P. V. 2. 122 Vārt.] Sick, dyspeptic, affected with indigestion; °वित्वम् indigestion, dyspepsia.

आमरणान्त, -तिक *a.* (-की *f.*) Lasting till death, lasting for life, आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः H. 1. 118; अन्योन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः Ms. 9. 101.

आमरीतृ *m.* Ved. A destroyer; न राधस आमरीता मघस्य Rv. 4. 20. 7.

आमर्षः, -र्षणम् Anger, wrath, impatience; see अमर्ष.

आमलकः, -की 1 The tree, Emblic Myrobalan, Emblica Officinalis Gaertn (Mar. आंवळा). -2 N. of another tree (वासक). -**कम्** Fruit of the Emblic Myrobalan; बदरामलकाम्रदाडिमानाम् Bv. 2. 8.

आमहीया *f.* N. of a particular *Rik* or verse of the Rigveda; (Rv. 8. 48. 3).

आमात्यः [अमात्य एव स्वार्थे अण्] 1 A minister, counsellor. -2 A general; see अमात्य

आमानस्यम् [अमानस-ष्यञ्] Pain, sorrow.

आमालकः A hill-station.

आमावास्य *a.* (-स्यी *f.*) [अमावास्या-अण्] 1 Belonging to the new moon or its festival. -2 Happening or born at the time of new moon or conjunction. -**स्यम्** The new moon oblation.

आमिक्षा [आमिष्यते सिच्यते, मिष्-सक् Tv.] Curd of milk and whey, a mixture of boiled and coagulated milk; तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षा भवति; आज्येन पयसा दध्ना शकृताऽऽमिक्षया त्वचा Mb. 12. 268. 27; Av. 10. 9. 13.

आमिक्ष्यम्, आमिक्षीयम् [आमिक्षा यत्-छ] Curd suitable for the preparation of Āmikṣā; so आमिक्षीणम् in the same sense.

आमित्र *a.* [अमित्र-अण्] Inimical; odious; छित्वा शरासनं शत्रोर्नागमामित्रमार्दयत् Mb. 8. 12. 40.

आमित्रिः *m., f.* The child of an enemy.

आमिश्र-श्ल *a.* Readily mixing; स सोम आमिश्लतमः सुते भूद् Rv. 6. 29. 4.

आमिषम् [अम् टिषच् दीर्घश्च Un. 1. 46] 1 Flesh; उपानयत् पिण्डमिवामिषस्य R. 2. 59; यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि। आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् Subhāṣ (Skanda P.) -2 (Hence fig.) A prey, victim, object of enjoyment; (राज्यं) रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ R. 12. 11 fell a prey &c.; Dk. 164. -3 Food, bait. -4 A bribe. -5 Desire, lust; निरामिषो विनिर्मुक्तः प्रशान्तः सुसुखी भव Mb. 12. 17. 2; निरपेक्षो निरामिषः Ms. 6. 49. -6 Enjoyment; pleasing or lovely or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

attractive object ; नामिषेषु प्रसंगोऽस्ति Mb. 12. 158. 23. -7 Form. -3 A leaf. -9 The fruit of the Jambīra ; means of livelihood ; आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम् । अनृतं नाम तद्भूतं क्षिप्तेन पृथिवीतले ॥ Rām. 7. 74. 16. **-Comp. -आशिन्** *a.* carnivorous, eating flesh ; दिनोपवासी च निशामिषाशी । हास्यार्णवः. **-प्रियः, -भुज्** 'fond of flesh', a kind of bird, heron.

आमिस् *m.* Ved. 1 Raw flesh or meat ; Rv. 6. 46. 14. -2 A dead body.

आमिषी N. of a plant (जटामांसी).

आमीक्षा = आमिक्षा q. v.

आमील् 1 P. To close (the eyes) ; नेत्रे चामीलयन्नेष Kāv. 2. 11 ; to shut ; चैतन्यमामीलयन् Mv. 2. 22 benumbing ; धाराकदम्बरजोवृष्टिषु चामीलयन् K. 303 being absorbed in.

आमीलनम् Shutting or closing of the eyes ; K. 256.

आमीलित *a.* Intensely occupied with, fond of, (cf. Mātaṅga L. 5. 3.).

आमीवत् *a.* Ved. Attacking ; pushing, pressing ; नम आमीवत्केभ्यः Yaj. Ts. 4. 5. 9. 2.

आमुकुलित *a.* A little open (as a blossom).

आमुखम् 1 Commencement. -2 (In dramas) A prologue, prelude (प्रस्तावना) ; (every Sanskrit play is introduced by आमुख. It is thus defined in S. D. नटी विदूषको वाऽपि पारिपार्श्विक एव वा । सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनाऽपि सा ॥ 287. **-खम्** *ind.* To the face.

आमुच् 6 U. 1 To loosen, let go. -2 To wear, tie round or fasten ; put on (as a garment &c.) ; accoutre with ; करोऽयमामुक्तविवाहकौतुकः Ku. 5. 66, 7. 21 ; आमुञ्चताभरणं द्वितीयम् R. 13. 21, 12. 86, 16. 74, 17. 25 ; Ki. 11. 15 ; आमुञ्चद्वर्म रत्नाढ्यम् Bk. 17. 6. -3 To throw, cast, discharge ; आमोक्ष्यन्ते त्वयि कटाक्षान् Me. 37. -4 To throw or cast off, take off, put aside (as garments &c.).

आमुक्त *p. p.* 1 Loosened, let go, liberated. -2 Put on, worn &c. आमुक्तमुक्तालतमस्य वक्षः । Śi. see above. -3 Discharged, cast, shot off. **-क्तम्** Armour.

आमुक्तिः *f.* 1 Liberation, being let loose. -2 Final beatitude. -3 Putting on, wearing (clothes, ornaments &c.). **-क्ति** *ind.* Till final beatitude is obtained.

आमोक्षणम्, -आमोचनम् 1 Loosening, liberating. -2 Emitting, shedding, letting forth, discharging. -3 Putting or tying on ; केयूरामोक्षणस्य च Rām. 2. 24. 38.

आमुपः The thorny Bamboo ; Bambusa Spinosa.

आमुर्, -रि *a.* Ved. Destroying, hurting.

आमुष्मिक *a.* (**-की** *f.*) [अमुष्मिन् परलोके भवः ठक्] Belonging to the next or other world ; आमुष्मिकं श्रेयः Suśr. ; नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरादामुष्मिकीर्यातनाः S. D.

आमुष्यायण *a.* or **-णः** (**-णी** *f.*) [अमुष्य ख्यातस्यापत्यं नडा° फक् अलुक्] Well-born, a son or descendant of such a one ; *i. e.* of an illustrious person or family ; आमुष्यायणो वै त्वमसि Śat. Br. ; तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पौत्रः Māl. 1 ; Mv. 1.

आमूण *a.* Vulnerable.

आमृद् 9 P. 1 To crush by rubbing. -2 To crumple. -3 To press, squeeze.

आमर्दः 1 Crushing. -2 Roughly handling ; अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दक्लिष्टकेशरम् Ś. 7. 14. -3 Pressing, squeezing. -4 N. of a town.

आमर्दिन् *a.* Crushing, pressing.

आमृश् 6 P. 1 to touch ; handle (roughly), lay hands upon ; नवातपामृष्टसरोजचारुभिः Ki. 4. 14 ; (नाम्) मुहुरामृशन्मृगधरोऽग्रकरैः Śi. 9. 34 ; शरासनज्यां मुहुराममर्श Ku. 3. 64 ; K. 163 ; Dk. 71 ; Ś. 7. 2. -2 (*a*) To seize upon, eat, eat up ; R. 5. 9. (*b*) To attack, assail ; आमृष्टं नः परैः पदम् Ku. 2. 31. -3 To rub, injure.

आमर्शः, -र्शनम् 1 Touching, close contact. -2 Rubbing, wiping. -3 Counsel, advice. -4 Disposition of the mind (मनोवृत्ति) ; विद्वान्स्वप्न इवामर्शसाक्षिणं विरराम ह Bhāg. 4. 28. 40.

आमृष्ट *p. p.* 1 Touched, attacked, seized &c. -2 Sweetened, made delicious ; नैरामृष्टशुचो लोकाः Bhāg. 10. 40. 16 ; Pt. 4. -3 Rubbed, struck against ; Ś. 7. 2. -4 Wiped, rubbed.

आमेन्य *a.* To be measured from all sides ; to be reached with an arrow or bolt (?).

आमोगः An ending verse containing the poet's name (यत्रैव कविनाम स्यात् स आमोग इतीरितः इति संगीतदामोदरः)

आमोटनम् Crushing ; Māl. 3.

आमोद *a.* Gladdening, cheering up, delighting. **-दः** 1 Joy, pleasure, delight ; आमोदं परमं जग्मुः Rām. -2 Fragrance (diffusive), perfume ; आमोदमुपजिघ्रन्तौ स्वनिःश्वासानुकारिणम् R. 1. 43 ; आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृद्गन्धं न हि कुसुमानि धारयन्ति Subhāṣ. ; आमोदकर्मव्यतिहारमीयुः Śi. 2. 20 ; Me. 31. -3 Strong smell ; आमोदो न हि कस्तूर्याः शपथेन प्रकाश्यते Subhāṣ. **-Comp. -जननी** 'causing a strong smell', betel.

आमोदन *a.* Delighting, pleasing. **-नम्** 1 Delighting, rejoicing ; अभुञ्जतामोदनमोदनं जनाः N. -2 Making fragrant.

आमोदित *p. p.* 1 Pleased, delighted. -2 Made fragrant, scented.

आमोदिन् *a.* 1 Happy, delighted. -2 Fragrant ; fragrant or perfumed with ; oft. at the end of comp. ; नवकुटजकदम्बामोदिनो गन्धवाहाः Bh. 1. 35. *m.* (**-दी**) A perfume for the mouth (made in the form of a pill of camphor &c.).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आमोदकः A seed of the Dill kind, Lingusticum Ajwaen (Mar. ओंवा).

आमोष *a.* Robbing, stealing. **-षः** Theft, robbing.

आमोषिन् *m.* A thief.

आमोहनिका A kind of fragrant odour.

आम्ना I P. **1** (*a*) To hand down traditionally or in sacred texts; भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः Ku. 6. 31; एवं किल सूत्रकारा आमनन्ति Māl. 7. (*b*) Hence, to regard, consider, mention, lay down; सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति Kath. 1. 2. 15. त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थ प्रवर्तिनीम् Ku. 2. 13, 5. 81; M. 1. 4; Bk. 18. 5; Kām. 8. 24; U. 5; Mv. 4. 30. **-2** To keep in mind, commit to memory, learn, study, repeat; आमनन्मन्त्रमुत्तमम् Bk. 17. 30; यद् ब्रह्म सम्यगाम्नातम् Ku. 6. 16 learnt. **-3** To celebrate, hail.

आम्नात *p. p.* **1** Considered, regarded, said to be; समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स (शत्रुः) च Śi. 2. 10. **-2** Studied, repeated. **-3** Remembered, kept in mind. **-4** Handed down in sacred texts or traditionally. **-तम्** Study.

आम्नातिन् *a.* [आम्नात-इनि] One who has studied the Vedas: आम्नातिनो नीतिषु बुद्धिमद्भिः Bk.

आम्नानम् [आ-म्ना-भावे ल्युट्] **1** Recitation or study of the sacred texts or Vedas. **-2** Mention; repetition in general.

आम्नायः [आ-म्ना-घञ्] **1** (*a*) Sacred tradition, sacred texts handed down by tradition or repetition. (*b*) Hence, the Veda, Vedas taken collectively (including Brāhmaṇas, Upaniṣads and Āraṇyakas also); अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु Dk. 120; आम्नायवचनं सत्यमित्ययं लोकसंग्रहः। आम्नायेभ्यः पुनर्वेदाः प्रसृताः सर्वतोमुखाः॥ Mb.; Ki. 11. 39. **-2** Study (by repetition); अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् Mb. 12. 328. 20. **-3** A sacred text or precept in general; आम्नायादन्यत्र नूतनश्छन्दसामवतारः U. 4. **-4** Traditional usage, family or national customs; U. 6. **-5** Received doctrine. **-6** Advice or instruction (in past and present usage). **-7** A Tantra. **-8** A series of families. **-Comp. -सारिन्** *a.* **1** pious, observing the traditional usages. **-2** containing the essence of the Veda.

आम्नायवत् *a.* Attended with, or learnt by, traditional instruction; U. 6.

आम्बरीषपुत्रकः A country inhabited by the Ambarīṣaputras.

आम्बष्ठः An inhabitant of Ambaṣṭha.

आम्बिकेयः [अम्बिकाया अपत्यं ढक्] An epithet of (*a*) Dhṛtarāṣṭra; न मे तच्च श्रुतवानाम्बिकेयः Mb. 3. 5. 14. (*b*) Kārtikeya.

आम्भस *a.* (**-सी** *f.*) [अम्भस्-अण्] Watery, fluid.

आम्भसिक *a.* (**-की** *f.*) [अम्भसि वर्तते ठक्] Aequatic. **-कः** A fish.

आम्रः [अम् गत्यादिषु रन् दीर्घश्च Uṇ. 2. 16.] The mango tree. **-म्रम्** The fruit of the mango tree. **-Comp. -अस्थि** The seed of the mango tree. **-आवर्तः 1** N. of a tree (आम्रातक). **-2** inspissated mango juice. (**-र्तम्**) the fruit of आम्रातक. **-कूटः** N. of a mountain; सानुमानाम्रकूटः Me. 17. **-गन्धकः** N. of a plant (समष्ठिलवृक्षः Mar. मुरण). **-निशा** N. of the plant Curcuma Reclinata (Mar. आंबेहळद). **-पञ्चमः** A particular Rāga in music. **-पाली** *f.* N. of a prostitute famous for her beauty. **-पेशी** [आम्रस्य पेशीव] a portion of dried mango fruit. **-फलप्रपाणकम्** A cooling drink made of mangoes. **-वण** [आम्रस्य वनम् cf. P. VIII. 4.5] a grove of mango trees; सोऽहमाम्रवणं छित्वा Rām.

आम्रातः [आम्रं आम्ररसं अतति अत्-अच् Tv.] The hog-plum, Spondias Mangifera (its juice resembling that of the mango. Mar. आंबाडा). **-तम्** The fruit of this tree.

आम्रातकः 1 The hog plum. **-2** Inspissated mango juice (Mar. साट); आम्रस्य सहकारस्य कटे विस्तारितो रसः। घर्मशुष्को मुहुर्दत्त आम्रातक इति स्मृतः॥ Bhāv. P. **-3** N. of a mountain.

आम्रावती N. of a town.

आम्रिमन् *m.* Acid taste; see Gaṇa to P. V. 1. 123.

आम्रेड् *Caus.* To repeat; एतदेव यदा वाक्यमाम्रेडयति देवराट् Mb.

आम्रेडनम् Tautology; repetition of words or sounds.

आम्रेडित *p. p.* Reiterated, repeated (as words). **-तम् 1** Repetition of sound or word. **-2** (In gram.) Reduplication, the second word in reduplication; द्वितीयाम्रेडितान्तेषु Sk.

आम्लः, -म्ला The tamarind tree. **-म्लम्** Sourness, acidity. **-पञ्चकम्** The aggregate of the five following Ziziphus Jujuba (Mar. बोर), Pomegranate (Mar. डाळिंब), Mangosteen (Mar. कोकंब), Tamarind (Mar. चिंच), Averrhoa Carambola (Mar. करमर). **-वेतसः** N. of the plant Rumex Vesicarius (Mar. चुका).

आम्लि (म्ली) का 1 The tamarind tree. **-2** Acidity of stomach.

आयः [आ-इ-अच्, अय्-घञ् वा] **1** Arrival, approach; आये वामस्य संगथे रथीणाम् Rv. 2. 38. 10. **-2** Gaining or acquisition of money, acquiring (opp. व्यय); आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163. **-3** Income, revenue; receipt; ग्रामेषु स्वामिग्राह्यो भाग आयः Sk.; Y. 1. 322, 327; Mk. 2. 6; आयद्वाराणि Dk. 162 sources of income; आयव्ययौ च नियतावाकरान् कोषमेव च Ms. 8. 419; आयाधिकं व्ययं करोति he lives beyond his means. **-4** Gain, profit. **-5** The eleventh house (in astrology). **-6** The guard of the women's apartments. **-7** Means, source; मार्गत्यायशतैरर्थान् Mb. 13. 163. 5. **-Comp. -दर्शिन्** seeing (*i. e.* having) revenues, revenue-collector; Mk. **-मुखम्**

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Forms of revenue; Kau. A. 2. 6. **-व्ययौ** (dual) receipt and disbursement, income and expenditure. **-शरीरम्** Body of income; Kau. A. 2. 6. **-स्थानम्** a place where revenues are collected.

आयकस्कम्भः A kind of pillar (cf. Mānasāra).

आयत् *a.* Ved. Coming, approaching; °वसु one to whom good or wealth comes; Av. 13. 4. 54.

आयतीगवम् *ind.* At the time when cows return home; आतिष्ठिद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् Bk. 4. 14.

आयन Ved. Coming, approaching.

आयिन् *a.* Ved. Coming or driving near, Yaj. Ts. 2. 47. 1.

आयःशूलिक *a.* (-की *f.*) [अयःशूल-ठक् P. V. 2. 76]. Active, diligent, indefatigable. **-कः** A man who, in order to gain an object, uses forcible instead of gentle means (तीक्ष्णोपायेन योऽन्विच्छेत्स आयःशूलिको जनः); cf. K.P. 10; अयःशूलेन अन्विच्छति (scil. अर्थान्) इत्यायःशूलिकः.

आयज् 1 Ā. 1 To honour, worship (the gods). -2 To give, present, furnish, supply. -3 To consecrate, ordain, dedicate.

आयाजि, आयजिन् *a.* Ved. Performing sacrifices from all sides; procuring, granting; आयजी वाजसातमा Rv. 1. 28. 7.

आयजिष्ठ *a.* Sacrificing or procuring best; यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति Rv. 2. 9. 6.

आयज्यु *a.* Inclined to sacrifice; आयज्यवः सुमतिं विश्ववारा Rv. 9. 97. 26.

आयागः A gift given at a sacrifice; °भूत *a.* obtained by sacrifice.

आयत् 1 Ā. 1 To strive, endeavour. -2 To rest or depend on, rest with (with loc.); वयं त्वय्यायत्तामहे Mv. 1. 49 (v. l.); 3. 34; Dk. 42. -3 To arrive, come to, reach, dwell (Ved.).

आयतनम् [आयतन्तेऽत्र, यत् आधारे ल्युट्] 1 Place, abode, house, resting-place; भूमिर्महदायतनं वृण्णीष्व Kath. 1. 1. 23. (fig. also); शूलायतनाः Mu. 7 hangmen; स्नेहस्तदेकायतनं जगाम Ku. 7. 5 was centred in her; R. 3. 36; सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनम् K. 103; °मृगेण 130 domestic deer; Chaṇ. 32; (hence) a receptacle, home, support, seat. -2 The place of the sacred fire, altar, shed for sacrifices. -3 A sanctuary, sacred place; as in देवायतनम्, मठायतनम् &c. यथाक्रमविशेषेण सर्वाण्यायतनानि च। दर्शितानि Mb. 13. 156. 11; विजने वायतने गिरौ वने वा। Bu. Ch. 5. 19. -4 *The site of* a house, ground-plot. -5 A barn; Y. 2. 154. -6 An inner seat (with Buddhists who consider the five senses with *manas* as the six Āyatanas). -7 The cause of disease.

आयतनत्वम् State of being an altar or seat.

आयतनवत् *a.* Having a certain seat or home. *m.* N. of the fourth foot of Brahmā; य एतमेवं विद्वांश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्ते Ch. Up. 4. 8. 4.

आयत्त *p. p.* [आ-यत्-क्त] 1 Dependent on, resting with (with loc. or in comp.); दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् Ve. 3. 33; भाग्यायत्तमतः परम् S. 4. 17. -2 Docile, tractable. -3 Attempted, tried; प्रहस्तः परमायत्तस्ततः सुस्राव शोणितम् Rām. 6. 58. 49. °ता, -त्वम् dependence, humility, docility.

आयत्तिः *f.* [आ-यत्-क्तिन्] 1 Dependence, subjection. -2 Affection. -3 Strength, power, might. -4 Boundary, limit. -5 An expedient, remedy. -6 Majesty, dignity. -7 A day. -8 Steadiness of conduct, continuance in the right path. -9 Length. -10 Future time (These two senses should perhaps be referred to आयति q. v.).

आयथातथ्यम् Unfitness, unsuitableness, impropriety; गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लावयन्ति ये Śi. 2. 56.

आयथापुर्यम्, -पूर्व्यम् The state of being not as formerly.

आयन *a.* Belonging to the solistice (as in उत्तरायण, दक्षिणायन).

आयम् 1 U. 1 To extend, lengthen out, stretch out; वस्त्रं-पाणि-आयच्छते Sk.; स्वाङ्गमायच्छमानः Ś. 4. v. 1.; आयच्छति कूपाद्रज्जुम् Sk. draws up; बाणमुद्यतमायंसीत् Bk. 6. 119 stretched out. -2 To restrain, draw in (as breath &c.); त्रिरायम्य शनैरसून् Ms. 3. 217, 11. 100; प्राणानायम्य Y. 1. 24. -3 To stretch oneself, to grow long (Ātm.); P.I.3.28. -4 To grasp, possess; श्रियमायच्छमानाभिः Bk. 8. 46. -5 To bring or lead towards. -*Caus.* 1 To lengthen, stretch, spread or draw out. -2 To remove, transplant.

आयत *p. p.* 1 Long; दशाङ्गुलमायता यष्टिः a stick ten fingers long; शतमध्यर्धं (योजनं) आयता Mb.; °स्वभावानि च दुःखानि K. 175 lasting. -2 Diffuse, prolix. -3 Big, large, great; Pt. 1. -4 Drawn, attracted. -5 Long drawn, distant; high-pitched; स्वचिमायतनिःस्वनम् Rām. 1. 4. 33. -6 Curbed, restrained. -7 Asleep; तं नायतं बोधयेदित्याहुः Bri. Up. 4.3.14. **-तः** An oblong (in geometry). **-तम्** *ind.* Deeply, long,; मैथिलीमाहृतां दृष्ट्वा ध्यात्वा निःश्वस्य चायतम् Rām. 6. 111. 71. -**Comp.** -**अक्ष** *a.* (-**क्षी** *f.*) -**ईक्षण, -नेत्र, -लोचन** *a.* (a woman) with large eyes. -**अपाङ्ग** *a.* having long cornered eyes. -**अर्धः** half an oblong. -**आयतिः** *f.* long-continuance, remote futurity; सा विभूतिरनुभावसम्पदां भूयसी तव यदायतायतिः Śi. 14. 5. चतुरस्र, दीर्घचतुरस्र *a.* Oblong. -**च्छदा** a plantain tree. -**लेख** *a.* long-curved; कान्तिर्भ्रुवोरायतलेखयोर्या Ku. 1. 47. -**स्तूः** *m.* [आयतं स्तौति, नि° पा° दीर्घः] a panegyrist, bard.

आयतिः *f.* 1 Length, extension; Mb. 5. 166. 3; stretching, extending; तेषां देवेष्वायतिरस्माकं तेषु नाभयः Rv. 1. 139. 9. -2 Future time, the future; आयतिप्रदर्शनम्; Kau. A. 2. 10.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

°भङ्ग K. 55 (length also), 58; Dk. 29; भूयसीं तव यदायतायतिः Śi. 14. 5; रुद्ध्यत्यापदुपेतमायतिः Ki. 2. 14; Ms. 7. 169; अनायतिक्षमं वचः Pt. 3. 111 imprudent, not good for the future; °मत्यनिर्भीतः Mu. 4. 12; स्थिर° Ki. 1. 23 permanent. -3 Future consequence or result; आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत् Ms. 7. 178; Ki. 1. 15, 2. 43, 3. 43; Ki. 4. 21; fruit-yielding season. -4 Majesty, dignity; आयतीमिव विश्वस्ताम् Rām. 5. 19. 12. -5 Stretching the hand, accepting, obtaining. -6 Work (कर्मन्); यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कृशमप्यायतिक्षमम् Ms. 7. 208 (कर्मक्षमम् Kull.). -7 Connection, junction. -8 Meeting, union. -9 Source, descent; तदायतिः Dk. 154 descended from him. -10 Restraint (of mind). -11 Arrival; उत्पत्तिमायतिं स्थानं विभुत्वं चैव पञ्चधा Praśna. Up. 3. 12. -12 A long line, succession; दृश्यन्ति समरे योधाः शलभानामिवायतीः Mb. 7. 159. 71.

आयतिमत् *a.* 1 Long, extended. -2 Dignified, majestic, stately. -3 Self-restrained.

आयन्तृ *m.* Ved. One who approaches, one who fastens or raises.

आयमनम् 1 Length, extension. -2 Restraint, curbing. -3 Stretching (as a bow); दृढस्य धनुष आयमनम् Ch. Up. 1. 3. 5.

आयामः [आ-यम्-घञ्] 1 Length; निर्यगायामशोभी Me. 59. -2 Expansion, extension; Ki. 7. 6. -3 Stretching, extending. -4 Restraint, control, stopping; प्राणायामपरायणाः Bg. 4. 29; प्राणायामः परं तपः Ms. 2. 83.

आयामवत् *a.* Extended, long; चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चामरम् V. 1. 4; Śi. 12. 65.

आयामित *a.* Stretched out, extended.

आयामिन् *a.* 1 One who restrains. -2 Long (in space or time); K. 25, 55; °यामासु Ki. 11. 48.

आयल्लकः Impatience, longing; गाढायल्लकदुःसहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः Nāg. 1. 20.

आयवनम् Ved. A spoon for stirring or any similar implement.

आयवसः, -सम् Pasture-ground, place for feeding.

आयस् 4 P. 1 To exert oneself; पिण्डार्थमायस्यतः Mu. 3. 14. -2 To weary oneself, become exhausted or fatigued; नायस्यसि तपस्यन्ती Bk. 6. 69, 14. 104, 15. 54. -*Caus.* 1 To trouble, afflict; आयासयन्ति मां जलाभिलाषः K. 35; Mu. 7. 8; V. 2. -2 To weary, tire out, worry. -3 To injure, affect; lessen, diminish; नाऽऽयासयन्त संत्रस्ता Bk. 8. 61. -4 To string (as a bow); अनायासितकार्मुकः Pt. 1. 385.

आयस्त *p. p.* [यस्-क्त] 1 Pained, distressed, afflicted. -2 Hurt, injured, killed; नित्यायस्तौ बालकौ (न ईशे) Mb. 13. 1. 26. -3 Vexed, angry. -4 Effected with difficulty. -5 Thrown, cast, sent forth. -6 Sharpened, whetted. -7 (Actively used) Toiling, labouring, exerting oneself. -8 Eager, anxiously desirous; आयस्तः (संप्राप्तुम्) Ki. 7. 32. **-स्तम्** A great effort; न मे गर्वितमायस्तं सहिष्यति दुरात्मवान् Rām. 4. 16. 9.

आयासः [आ-यस्-घञ्] 1 Effort, exertion, trouble, difficulty, pain, labour; बहुलायासम् Bg. 18. 24; cf. अनायास also. -2 Fatigue, weariness; स्नेहमूलानि दुःखानि देहजानि भयानि च। शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात् प्रवर्तते ॥ Mb. -3 Mental pain, anguish; सा विनीय तमायासम् Rām. 2. 25. 1; अपूर्वः खलु अस्य आयासः Pratimā 1. -4 Unsteadiness, wavering; आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षा धर्मनित्यता Mb. 5. 34. 73.

आयासक *a.* [आ-यस्-ण्वुल्] Causing fatigue, wearisome, troublesome; एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकात् Bh. 3. 58.

आयासिन् *a.* [आ-यस्-णिनि] 1 Exhausted, fatigued. -2 Making exertions, striving; मनस्तु तद्भावदर्शनायासि Ś. 2. 1. v. l.

आयस *a.* (**सी** *f.*) [अयसो विकारः अण्] 1 Made of iron, iron, metallic; शतं मा पुर आयसीररक्षन् Ait. Up. 4. 5. आयसं दण्डमेव वा Ms. 8. 315; सखि मा जल्प तवायसी रसज्ञा Bv. 2. 59. -2 Armed with an iron weapon. **-सी** A coat of mail, an armour for the body. **-सम्** 1 Iron; मृदं बुद्धिमिवात्मानं हैमीभूतमिवायसम् Ku. 6. 55; स चकर्ष परस्मात्तदयस्कान्त इवायसम् R. 17. 63. -2 Anything made of iron. -3 A weapon. -4 A wind instrument.

आयस्कारः The upper part of the thigh of an elephant.

आया 2 P. 1 To come, arrive, approach. -2 To reach, attain, go to (any particular state); क्षयम्, वशम्, बन्धनम्, तुलाम् &c. ब्राह्मणो निर्वेदमायात् Muṇḍ. 1. 2. 12; आयातु वरदा देवी Mahānār. 15. 1. -3 To follow, result. -4 To be possible or practicable (with inf.).

आयात *a.* Come, approached; आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः Śṛi. Til. **-तम्** Excess, superabundance (उद्रेक); रागायातैः Ki. 5. 23.

आयातिः *f.* [आ-या-क्तिन्] Coming near, arrival.

आयानम् 1 Coming, arrival; अस्मिन्ना वामायाने वाजिनीवसू Rv. 8. 22. 18. -2 Natural temperament, disposition, nature. -3 An ornament of the horse; Hch. 7.

आयापनम् Causing to come, inviting.

आयाचित *a.* Urgently requested or asked for.

आयिकपादः A kind of pillar (cf. Māna).

आयु *a.* [इ-उण् Uṇ. 1. 2] Ved. Living, going, movable. **-युः** 1 A living being, man. -2 Mankind, human race. -3 Living beings taken collectively. -4 The first man. -5 Life, duration of life. -6 Wind, अहं केदारिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुना Mb. -7 A son, descendant, offspring. -8 The son of Purūravas and Urvaśī. **-Comp. -षक्** *a.* attached to; joined with men; सोमः पवत आयुषक् Rv. 9. 25. 5.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आयुज् 7 U. or *Caus.* 1 To join, fasten or tie, yoke (to anything). -2 To appoint. -3 To fix or direct (the mind) towards; आयोजितस्तपस्यात्मा K. 173. -*Caus.* 1 To fix, or place; माला: कदम्बनवकेसरकेतकीभिरायोजिता: शिरसि बिभ्रति योषितोऽद्य Rs. 2. 21. -2 To make or form: कुसुमायोजितकार्मुको मधुः Ku. 4. 24.

आयुक्त *p. p.* 1 Appointed, charged with (with gen. or loc.); ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः युक्ता आयुक्ताः T. Up. 1.11.4. कुशलोऽन्वेषणस्याहमायुक्तो दूतकर्मणि Bk. 8. 115. -2 United, joined, obtained. -**क्तः** 1 A minister, an agent or deputy. -2 Provincial governor, according to lexicons: possibly a treasury-officer, in inscriptions (GI. p. 6. ff. EI. XX. 61 ff., EI, XXIII, pp. 159 ff; &c.).

आयोगः 1 Appointment, entrusting one with something. -2 Action, performance of an act. -3 Offering flowers, perfumes &c. -4 A shore or bank; a quay to which boats are attached. -5 Connection, union; स देशो भ्रमरायोगः प्रदीप इव लक्ष्यते Rām. -6 Obstruction (रोध).

आयोजनम् 1 Joining. -2 Taking, seizing. -3 Collecting. -4 Effort.

आयुत *a.* 1 Mixed, mingled. -2 Melted. -**तम्** Half-melted butter.

आयुध् 4 Ā. To fight with, attack, oppose. -*Caus.* To oppose, attack, fight with: रथिनः पादचारमायोधयन्ति U. 5.

आयुधः, -धम् [आयुध्-घञर्थे क] 1 A weapon, shield &c.; it is of 3 kinds (1) प्रहरण, *e. g.* a sword; (2) हस्तमुक्त, *e. g.* a disc; (3) यन्त्रमुक्त, *e. g.* an arrow; आयुधानामहं वज्रम् Bg. 10. 28. न मे त्वदन्येन विसोढमायुधम् R. 3. 63. An implement; वशाया यत्र आयुधम् Av. 10.10.18. -2 A vessel (Ved.). -**धम्** 1 Gold used for ornaments. -2 (pl.) Water (Ved.) -**Comp.** (-अ) आगारम् an armoury, arsenal; अहमप्यायुधागारं प्रविश्यायुधसहायो भवामि Ve. 1: Ms. 9. 280. -**आगारिकः** Governor of an arsenal. -**जीविन्** *a.* living by one's weapon. (*m.*) a warrior, soldier. -**धर्मिणी** the tree called जयन्ती (रोगनाशने तस्या आयुधधर्मत्वात्). -**पालः** the governor of an arsenal; Hariv. -**पिशाचिका** 'devil of arms', devilish warlike spirit; Mv. 3: A. R. 4; B. R. 4. -**शाला** see आयुधागार.

आयुधिक *a.* Relating to arms. -**कः** [आयुधेन जीवति ठञ्] A soldier, warrior.

आयुधिन्, -आयुधीय *a.* [आयुध-इनि-छ] Bearing or using weapons. -**धी, -धीयः** A warrior; शिक्षाशक्तिं प्राहरन् दर्शयन्तो मुक्तामुक्तैरायुधैरायुधीयाः *Si. 18. 11.*

आयोधनम् 1 A battle, fight, war; आयोधने कृष्णगतिं सहायम् R. 6. 42; आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते 5. 71. -2 Battle-field; प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् Rām. 6. 110. 3. प्रययौ तूर्णमायोधनं प्रति Mb. विचित्रमभिवर्तते भुवनभीममायोजनम् U. 6. -3 Slaughter, killing.

आयुस् *n.* [इ-असि-णिच्च Uṇ. 2. 117] 1 Life, duration of life: दीर्घमायुः R. 9. 62, 12. 48; नक्षत्रेणापि दृष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति H. 2. 16; आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितम् Bh. 3. 107, शतायुर्वै पुरुषः Ait. Br.; प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते सर्वमेव त आयुर्यन्ति Tait. Up. 2. 3.1 -2 Vital power. -3 Food. -4 N. of a ceremony called आयुष्टोम performed to secure long life, together with the गो and ज्योतिस् part of the अभिप्लव ceremony. (In comp. the final स् of this word is changed to ष् before hard consonants, and to र् before soft ones). -**Comp.** -**कर** *a.* (-**री** *f.*) promoting long life; K. 351. -**काम** *a.* wishing for long life or health. -**कृत्** *a.* giving or producing life. -**द्रव्यम्** 1 a medicament. -2 ghee. -**योगः** N. of a योग in astronomy. -**वृद्धिः** *f.* long life, longevity. -**वेदः** [आयुरस्मिन् विद्यतेऽनेन वा आयुर्विन्दतीत्यायुर्वेदः Suśr.] the science of health or medicine, counted as a sacred science, and regarded as a supplement to the Atharvaveda; (it comprises 8 different departments; (1) शल्यम् surgery; (2) शालाक्यम् diagnosis of diseases belonging to the head and its organs; (3) कायचिकित्सा treatment of diseases of the whole body; (4) भूतविद्या treatment of diseases of the mind supposed to be caused by the influence of evil spirits; (5) कौमारभृत्यम् treatment of children; (6) अगदतन्त्रम् doctrine of antidotes; (7) रसायनतन्त्रम् doctrine of elixirs; and (8) वाजीकरणतन्त्रम् treatment of remedies to increase generative power); Śukra. 4. 277. -**वेददृश्, -वेदमय, -वेदिक, -वेदिन्** *a.* 1 belonging to medicine. -2 acquainted with medical science, medical. *m.* a physician. -**शेषः** 1 remainder of life; °शेषतया Pt. 1; °जीवित Pt. 4 being destined to live longer. -2 end or decline of life. -**स्तोमः** (आयुष्टोमः) a sacrifice performed to obtain long life.

आयुष्मत् *a.* [आयुस् मतुप्] 1 Alive, living. -2 Long-lived; आयुष्मन्तं सुतं सूते Ms. 3. 263. (Generally used in dramas by elderly persons in addressing a nobly-born person; *e. g.* a charioteer addresses a prince as आयुष्मन्. A Brāhmaṇa is also so addressed in saluting; cf. Ms. 2. 125; आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने). -3 Lasting; गायन्ति पृथगायुष्मन्निदं नो वक्तुमर्हसि Bhāg. 11. 22. 3. -4 Old. *m.* 1 The third of the 27 Yogas or divisions of the ecliptic. -2 The Yoga star कृत्तिका; the third lunar mansion.

आयुषम् (At the end of a few comps.) Life; *e. g.* पुरुषायुषजीविन्यः R. 1. 63.

आयुष्कः [आयुः कायते, कै-क Tv.] 1 That which proclaims age or duration of life. -2 (With Jainas) *Connection with the body or person.*

आयुष्य *a.* [आयुः प्रयोजनमस्य, यत्] Promoting long life, vital, preservative of life; इदं यशस्यमायुष्यमिदं निःश्रेयसं परम् Ms. 1. 106, 3. 106, 4. 13; M. 4. 4 v. l.; Dk. 158. -**ष्यम्** 1 Vital power, abundance of life or vigour. -2 N. of a ceremony performed after the birth of a child.

आये *ind.* An interjection of calling, expressive of affection.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आयोगवः [अयोगव एव, स्वार्थे अण्] The son of a Śūdra by a Vaiśya wife (his business being carpentry; cf Ms. 10. 48); शूद्रादायोगवः क्षत्ता चाण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रास्तु जायन्ते वर्णसंकराः॥ **-वी** A woman of this tribe.

आयोजनम् *ind.* Up to one योजन.

आयोदः Son of अयोद *i. e.* धौम्यमुनि.

आरः, -रम् [आ-ऋ-घञ्] **1** Brass; ताम्रारकोष्ठं परिखादुरासदाम् Bhāg. 10. 41. 20. **-2** Oxide of iron. **-3** An angle, corner. **-4** N. of a tree (मधुराम्रफल). **-रः 1** The planet Mars. **-2** The planet Saturn. **-3** Going. **-4** Distance. **-5** Nearness, as in आरात् q. v. **-6** Extremity (प्रान्तभाग). **-रा** (आ-ऋ-अच्) **1** A shoemaker's awl. °मुखम् An arrow-head shaped like an awl; आरामुखेन चर्मच्छेदनम् । Dhanur. 66. **-2** A knife, probe, instrument of iron. **-3** A spoke; cf. अर. **-4** A goad, or whip; उद्यम्यारामप्रकायोत्थितस्य Si. 18. 7. **-Comp. -अग्र 1** the point of an awl; आराग्रमात्रो ह्यवरोऽपि दृष्टः Śvet. 5. 8. **-2** the iron thong at the end of a whip. **-आवलिः** N. of a chain of mountains, a part of the Vindhya. **-कूटः, -टम्** brass; उत्तप्तस्फुरदारकूटकपिलज्योतिर्ज्वलद्दीप्तिभिः U. 5. 14. किमारकूटाभरणेन श्रियः N.

आरकात् *ind.* Ved. Far from.

आरक्ष *a.* Preserved, defended, fit to be protected. **-क्षः, -क्षा 1** Protection, preservation, guard; आरक्षस्य विधिं कृत्वा Mb. 5. 160. 3; आरक्षे मध्यमे स्थितान् Rām; Śānti. 3. 5; Ms. 3. 204. शतसाहस्रमारक्षं मध्यमं रक्षसां कपिः Bk. **-2** The junction of the frontal sinuses of an elephant (कुम्भसन्धि). **-3** The part of the forehead below this junction. **-4** An army; आरक्षो मे हतस्तात Rām. 3. 31. 10. **-Comp. -अधिकृतः** Guard. E1., I. p. 5. f.

आरक्ष (क्षि) कः 1 A watchman, patrol, sentinel. **-2** A village or police magistrate.

आरङ्गरः A bee. आरङ्गरेव मध्वेरयेथे Rv. 10. 106. 10.

आरग्वधः The tree Cassia Fistula (Mar. बाहवा) largely used in medicinal recipes. **-धम्** Its fruit.

आरचित *a.* Arranged, prepared, formed &c; see रचित.

आरटः [आ-रट्-अच्] An actor.

आरट्टः 1 N. of a country to the north-east of Punjab, famous for its breed of horses; (the people of Guzarath in Ravalpindi still call their country Hairat or Airatdesa); the inhabitants of this country (pl.). **-2** A horse from this country.

आरणम् Ved. **1** Depth, abyss. **-2** A precipice; याभिरन्तकं जसमानमारणे Rv. 1. 112. 6. **-जाः** N. of a class of Jaina deities.

आरणिः [आ-ऋ-अनि] An eddy, whirlpool.

आरणेय *a.* (**-यी** *f.*) [अरणि-ढक्] Relating to or sprung from Araṇi q. v. **-यः** N. of Śuka. **-यम्** or °पर्वन् Title of the last section of the third book of the Mahābhārata.

आरण्य *a.* (**-ण्या,-ण्यी** *f.*) [अरण्ये भवः ण] Wild, forest-born, relating to a forest (opp. ग्राम्य); °पशुः Ms. 10. 48. (आरण्यपशु is of 7 kinds:-सरीसृपो रुरुश्चैव महिषो वानरस्तथा । पृषतर्क्षौ मृगश्चैव पशुर्वै सप्तधा मतः ॥) **-ण्यः, -ण्यम् 1** A forest. **-2** A kind of corn growing without sowing seed. **-3** N. of certain signs of the zodiac (see °राशि below). **-4** Cow-dung (-ण्यः only). **-5** N. of a Parvan in the Mahābhārata. **-6** N. of a Kāṇḍa in the Rāmāyaṇa. **-Comp. -कुक्कुटः** a wild cock. **-गानम्** one of the four Gānas or psalm-books of the Sāmaveda. **-पर्वन्** *n.* N. of the third book of the Mahābhārata, usually called Vana-Parvan. **-पशुः** a wild beast. **-मुद्गा** a kind of bean. **-राशिः** (in the zodiac) **1** The signs Leo, Aries, and Taurus. **-2** The former half of Capricorn.

आरण्यक *a.* [अरण्ये भवः वुञ्] Relating to or produced in a forest, wild, forest-born (usually with the words अध्याय, मनुष्य, न्याय, पथिन्, विहार, and हस्तिन् P. IV. 2. 129 Vārt.) **-कः** A forester, an inhabitant of the woods; नपः षड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः Ś. 2. 14; द्वावप्यत्रारण्यकौ Ś. 5. आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः R. 5. 15. **-कम्** An Āraṇyaka; it is one of a class of religious and philosophical writings (connected with the Brāhmaṇas) which are either composed in forests, or must be studied there; *e. g.* ऐतरेयारण्यकम्; बृहदारण्यकम् and तैत्तिरीयारण्यकम्; अरण्येऽनूच्यमानत्वात् आरण्यकम्, Bri. Ar. Up.; (अरण्येऽध्ययनादेव आरण्यकमुदाहृतम्); वेदवादानतिक्रम्य शास्त्राण्यारण्यकानि च Mb. 12. 19. 17. **-Comp. -काण्डम्** the title of the third book of the Rāmāyaṇa. **गानम्** = अरण्यगानम्.

आरथः [ईषत्स्वल्पो रथः] A carriage drawn by one horse or ox.

आरनालम् Gruel made from the fermentation of boiled rice.

आरभ् 1 Ā. **1** To begin, commence, undertake; अथ वा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः R. 8. 45; आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः Subhāṣ.; आरब्धा बलिविग्रहम् Bk. 5. 38. **-2** To be active or energetic, be busy; आत्मनारभमाणस्य Śi. 2. 91. **-3** To rely on. **-4** To reach or attain to, obtain. **-5** To seize, grasp. **-6** To form, make; भूतैः पञ्चभिरारब्धे देहे Bhāg.

आरब्ध *p. p.* Begun, commenced; आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महतां मध्ये विरामः कुतः Subh. Ratn. **-ब्धम्** Beginning.

आरब्धिः *f.* Beginning, commencement.

आरभटः [आरभ्-अटि] An enterprising or courageous man. **-टः, -टी** Boldness, confidence. **-टी 1** A branch of the dramatic art, machinery of the drama, representation of supernatural, horrible events on the stage; मायेन्द्रजालसंग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः । संयुक्ता वधबन्धाद्यैरुद्धतारभटी मता ॥ (said to be of four kinds, see S. D. 420 *et. seq.*). **-2** A kind of literary style (वृत्ति). **-3** A particular style of dancing.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आरभ्य *ind.* Having begun, beginning with, ever since, since, with a prepositional force (with abl.); मालत्याः प्रथमावलोकदिवसादारभ्य Mal. 6. 3; Ś. 3; K.102,134, 196; sometimes with acc. also; प्रतिपद्दिनमारभ्य Bhāg.

आरम्भः [आ-रभ्-घञ् मुम्] 1 Beginning, commencement; °उपायः plan of commencement; वृत्तारम्भे हर पशुपतेरार्द्रनागाजिनेच्छाम् Me. 38. -2 An introduction. -3 (*a*) An act, undertaking, deed, work; आगमैः सदृशारम्भः R. 1. 15; Ku. 7. 71; V. 3; Bh. 2. 69; R. 7. 31; Bg. 12. 16. cf. also आरम्भस्य शब्दपूर्वत्वात्। MS. 11. 1. 10 (शबर writes आरम्भो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरम्।). (*b*) Preparation; U.4. (*c*) A thing begun; U. 4. -4 Haste, speed, velocity; चण्डारम्भः समीरः Ve.2.19.-5 Effort, exertion; Bg.14.12.-6 Scene, action; चित्रार्पितारम्भ इवावतस्थे R. 2. 31. -7 Pride. -8 Killing, slaughter. -9 The first act that is done. -10 The first movement or activity on the part of man; आरम्भो हि प्रथमः पदार्थः स्यात्। प्रथमं वा पुरुषस्य प्रवर्तनम्। (= प्रथमप्रवर्तनमारम्भः औदासीन्याद् व्यावृत्तिः पुरुषस्य व्यापृतता) ŚB. on MS. 10.104. -Comp. -**भाव्यत्वम्** The fact of being produced through activity; कर्माणि आरम्भभाव्यत्वात् कृषिवत् प्रत्यारम्भं फलानि स्युः। MS. 11. 1. 20. -**रुचि** *a.* Enjoying new undertakings. आरम्भरुचिताऽधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः। Ms. 12. 32.

आरम्भक *a.* [आ-रभ् ण्वुल् मुम्] undertaking, beginning.

आरम्भणम् [आ-रभ् ल्युट् मुम्] 1 Taking hold of, seizing. -2 The place of seizing, a handle; -3 Forming, making; तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यः Br. Sūtra 2.

आरम्भिन् *a.* Enterprizing; one who forms new projects.

आरम् 1 P. 1 To delight in, take pleasure in, sport; आरमन्तं परं स्मरे Bk. 8. 52, 3. 38. -2 To cease, stop (to speak); leave off; अन्तर्वत्नी त्वहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति Mb. 1. 104. 11; विरामोऽस्त्विति चारमेत् Ms. 2. 73. -3 To rest, take rest.

आरत *p. p.* 1 Stopped, ceased; उदितपक्षमिवारतनिःस्वनैः Ki. 5. 6; see अनारत also. -2 Quiet, gentle.

आरतिः *f.* 1 Cessation, stopping. -2 Waving lights before an image (Mar. आरती).

आरमणम् 1 Taking delight. -2 Pleasure, enjoyment. -3 Sexual pleasure. -4 *Cessation*, pause. -5 A resting place.

आराम *a.* [रम्-घञ्] Pleasing, delightful; रामभद्र गुणाराम Mv. 7. 40. -**मः** 1 Delight, pleasure; इन्द्रियारामः Bg. 3.16; आत्मारामाः Ve.1.31; एकाराम Y.3.58. -2 A garden, grove; प्रियारामा हि वैदेह्यासीत् U. 2; आरामाधिपतिर्विवेकविकलः Bv. 1. 31. आरामः कल्पवृक्षाणाम् (रामरक्षा) [cf. Pers. *ārām*]. -Comp. -**शीतला** N. of a fragrant plant (आनन्दी).

आरामिकः A gardener.

आरम्बणम् (Vedic for आलम्बनम्) Support.

आरव &c. See under आरु.

आरस्यम् [अरसस्य भावः ष्यञ्] Insipidity, tastelessness.

आरा See under आर.

आरात् *ind.* [आ-रा-बा० आति Tv.; abl. of आर q. v.] 1 Near, in the vicinity of; (with abl. or by itself); तमन्तर्यमारादभिवर्तमानम् R. 2. 10; 5. 3. -2 Far from; with acc. also in both these senses; Śi. 3. 31, 8. 29, कथंचिदारादपथेन निन्यिरे 12. 28; to a distant place, distant. -3 Far, from a distance; मेघमालेव यश्चायमारादिव विभाव्यते U. 2. 24. -4 Directly, immediately. -Comp. -**उपकारक** (fem. उपकारिका), (An अङ्ग) that subserves the purpose of the principal act only indirectly; द्विविधान्यङ्गानि आरादुपकारकाणि सामवायिकानि च। आरादुपकारकेभ्यः सामवायिकानि गरीयांसि। ŚB. on MS. 10. 4. 38; Also ŚB. on MS. 10. 1. 23. -**उपकारिणी** See आरादुपकारक. आरादुपकारिणी तु सा। ŚB. on MS. 8. 1. 32.

आरातीय *a.* [आरात्-छ; P. IV. 2. 104 Vārt.] 1 Near, proximate. -2 Remote, distant.

आरात्तात् *ind.* Ved. From a distant place.

आरातिः [आ-रा क्तिच्] An enemy.

आरात्रिकम् [अरात्रावपि निर्वृत्तं ठञ्] Waving a light (or the vessel containing it) at night before an idol (Mar. आरती ओंवाळणें); सर्वेषु चाङ्गेषु च सप्तवारान् आरात्रिकं भक्तजनस्तु कुर्यात्. -2 The light so waved; शिरसि निहितभारं पात्रमारात्रिकस्य भ्रमयति मयि भूयस्ते कृपार्द्रः कटाक्षः Śaṅkara.

आराध् 5, 10 P. 1 To propitiate, conciliate, please, try to win the favour of; परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा Bh. 3. 34, 2. 4-5; R. 1. 77, 81, 10. 86, 18. 23; Me. 47. -2 To honour, worship, respect. -3 To deserve, merit.

आराधक *a.* A worshipper.

आराधनम् 1 Pleasing, satisfaction, entertainment, gratification; येषामाराधनाय U. 1; यदि वा जानकीमपि, आराधनाय लोकानां मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा 1. 12, 41. -2 Serving, worshipping, adoration, propitiation (as of a deity); आराधनायास्य सखीसमेताम् Ku. 1. 58; Bg. 7. 22; कृतमाराधनं रवेः Mb. -3 A means of pleasing; इदं तु ते भक्तिनम्रं सतामाराधनं वपुः Ku. 6. 73. -4 Honouring, respecting; सम्बन्धे विपरीतमेव तदभूदाराधनं ते मयि U. 4. 17. -5 Cooking. -6 Accomplishment, undertaking. -7 Acquirement, attainment; मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः Bh. 3. 4. -**ना** Service. -**नी** Worship, adoration, propitiation (of a deity).

आराधनीय, आराध्य *pot. p.* 1 Fit to be worshipped or propitiated; सोऽहं कथं नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य ऋषेर्विधानम् R. 16. 82. -2 To become accomplished.

आराधयितृ *a.* An adorer, humble servant, worshipper; नन्वयमाराधयिता जनस्तव समीपे वर्तते Ś. 3; पितरमाराधयिता भव V. 5.

आराधित *a.* Propitiated; नाराधितो यैः पुरुषः प्रधानस्तेषां वृथा जन्म नराधिपानाम् Bhāg.; आराधितोऽपि नृपतिः परिसेवनीयः.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आराधयिष्णु *a.* Endeavouring to please, desirous of worshipping.

आरालिकः [अरालं कुटिलं चरति ठक्] 'One who deals crookedly', a cook; (वनलोभेन परप्रेरणसाहितः पाचको विषादिसंसृष्टं पचतानि तस्य तथात्वम्) Kau. A. 1. 12.; आरालिको गोविकर्ता सूपकर्ता नियोधकः Mb. 4. 2. 9. (आरालिकोऽन्नपाकी स्यात् सूपकर्ता तु चाक्रकृत् । तैलान्नं पचने यस्तु गोविकर्ता स उच्यते ॥ -2 A controller of wild elephants; Mb. 4. 2. 9; (अराला मत्तगजास्तैः सह क्रीडति तान् जयति वा आरालिकः).

आरासः Tumultuous noise; ततमानवजारासा Śi. 11. 34.

आरिच् 7 U. To empty.

आरीण *a.* Completely dried; आरीणं लवणजलं समिद्ध-फल-बाण-विद्ध-घोर-फणि-वरम् Bk. 13. 4.

आरिकः [आ-रिच् घञ्] 1 Emptying. -2 Contraction. -3 Doubt. -4 Excess.

आरेचित *a.* [आ-रिच्-णिच् क्त] 1 Emptied. -2 Mixed. -3 Contracted; आरेचितभ्रूचतुरैः कटाक्षैः Ku. 3. 5.

आरित्रिक *a.* [P. IV. 2. 116] Pertaining to an oar &c.

आरु 2 P. 1 To cry out, shout; Bk. 17. 24, to low (as cows). -2 To praise.

आर (रा) वः [आ-रु-अप् पक्षे घञ्] 1 A cry, howling; वानराश्चकुरारवम् Rām. -2 Sound; दधति दधनि धीरानारवान् वारिणीव Śi. 11. 8, 12. 18, नारावं व्यतनुत मेखलाकलापः S. 45. Humming; प्रतिमिलिन्दमारावाः Viś. Guṇa. 167. -3 N. of a people. **-Comp. -डिण्डिमः** A kind of drum; चण्डिरसितरशनारवडिण्डिममभिसर सरसमलज्जम् Gīt. 11. 6.

आराविन् *a.* Sounding, noisy; नूपुराराविणा M. 3. 16.

आरुतम् Cry, Crying; निपेतुःशतशस्तत्र दारुणा दारुणारुताः Rām. 6. 106. 31.

आरुः [ऋ-उण्] 1 A hog. -2 A crab. -3 N. of a tree. **-रुः** *f.* A pitcher.

आरुकः A medicinal plant having cooling properties (growing on the Himālayas).

आरुच् *Caus.* To regard as pleasant, choose, like; वासं नारोचयेऽरण्ये Rām.

आरोकः 1 Shining through. -2 Small points of light between the threads of a web.

आरोचन *a.* Shining.

आरुज्, -ज *a.* [आ-रुज्-क] 1 Distressing, giving pain. -2 Killing, destroying, breaking; इन्द्र दृळ्हा चिदारुजम् Rv. 8. 45. 13.

आरुजत्नु *a.* Ved. Breaking; वीळु चिदारुजत्नुभिर्गुहा चिदिन्द्र वह्निभिः Rv. 1. 6. 5.

आरुणि *a.* [अरुणस्य अपत्यं इञ्] Belonging to, or sprung from, Aruṇa, q. v.; औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः Kath. 1. 11. **-णिः** 1 N. of Uddālaka; उद्दालक आरुणिः Bri. Up. 3. 6. 1. -2 Descendants of the sage अरुण; परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम् Bhāg. 10. 87. 18. -3 The son of the sun, as Yama. -4 The son of Vinatā (वैनतेय).

आरुणी *f.* Ved. 'The red one', a name given to the horses of the Maruts which are females; यदारुणीषु तविषीरयुग्ध्वम् Rv. 1. 64. 7.

आरुणेयः The son of आरुणि, श्वेतकेतु; श्वेतकेतुर्हारुणेय आस Ch. Up. 5. 3. 1; Bri. Up. 6. 1. 1.

आरुध् 7 U. 1 To keep or ward off, keep away, restrain; बन्धुता शुचमारुणत् Bk. 17. 49. -2 To shut up, confine. -3 To besiege. -4 To hold fast, grasp. *-Caus.* To obstruct, impede, block, besiege.

आरोधनम् Ved. 1 Obstruction, means of obstruction. -2 A secret place, innermost part.

आरुषी N. of a daughter of Manu and mother of और्व.

आरुष्करम् The fruit of the tree called भल्लातक q. v.

आरुह् 1 P. 1 To ascend, mount, bestride, get upon (with acc., sometimes loc.): सिंहासनमारुरोह K. 111; आरुरुहू रथादिषु Bk. 14. 8; आरूढकुलालचक्रमिव Mu. 5. 5; mounted on a potter's wheel; 7. 12. -2 To ride upon, get ascendancy over, domineer over (fig.); वृषल भृत्यमिव मामारोढुमिच्छसि Mu. 3; Pt. 1. 36. -3 To venture upon, undertake, enter upon, make; प्रतिज्ञामारोढुं पुनरपि चलत्येष चरणः Mu. 3. 30, 27; so यौवनारूढ, योगारूढ. -4 To attain, gain, get to, reach; सौन्दर्यस्य पारमारूढा न वा Dk. 88; Ki 2. 13; तुलां यदारोहति दन्तवाससा Ku. 5. 34; आरुरोह कुमदाकरोपमाम् R. 19. 34. The senses of this root are modified according to the noun with which it is joined; आरूढरुषा Ku. 7. 67 excited to anger; तदागमारूढगुरुप्रहर्षः R. 5. 61; मन्त्रिपदमारूढः Mu. 6; तर्कारूढा 6. 19 engaged in guessing; Ś. 5. 9; शीघ्रं बुद्धिमारोहति Ś. B. strikes the mind; यौवनपदवीमारूढः attained his majority; अवस्थान्तरमारूढा M. 3; संशयं पुनरारुह्य H. 1. 7 running a risk; संशयमारुरोह शैलः Ki. 13. 16. *-Caus.* (रोह-प-यति) 1 To cause to go up or ascend, raise up, elevate; अमात्योऽस्मान्पुरातनीमवस्थामारोपयिष्यति Mu. 2 will raise or elevate; शूलानारोपयेत् Y. 2. 273; आरोपिता मनोविषयमात्मनः Ku. 6. 17. -2 To cause to mount or sit (on oneself) (Ātm.); करेणुरारोहयते निषादिनम् Śi. 12. 5. -3 To cause to grow, plant (lit.). -4 To establish, instal, seat (fig.); राज्ये चारोपिता वयम् Mu. 7. 18; इत्यारोपितपुत्रास्ते R. 15. 91. -5 To cause, produce, bring out; उष्माणम् K. 105; प्रणयम् 134, 142; आरोपितप्रीतिरभूत् 173, 212; प्रतापमारोपयितुम् 110, 119 show or exhibit. -6 To place, fix, direct; अङ्कमारोप्य placing in the lap; R. 3. 26, 14. 27; Ku. 1. 37; चक्षुः° cast a look at; Pt. 1. 243; आशीर्वादमारोपयन्तः Ki. 18. 46 conferring or pronouncing; आभरणभारमङ्गेषु नारोपयन्ति K. 203 put or wear; पत्रे आरोपितं कुरु Ś. 6. commit to paper; आरोप्यते शिला शैले H. 2. 46. -7 To

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

entrust to, appoint to, charge with; मन्त्रिणि राज्यभारमारोप्य K. 57; अमात्यपदे आरोपितः Pt. 1. -8 To cause to go to or attain a particular state; करतलं कर्णपूरतामारोपितम् K. 60; आरोपय गरीयस्त्वम् 207 raise to greatness 315; Dk. 118. -9 To ascribe, attribute, impute; आत्मन्यारोपिताभिमानाः K. 108, 185; छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः R. 14. 40. -10 To string (as a bow); धनुरारोपयन् U. 4; तं देशमारोपितपुष्पचापे Ku. 3. 35; Bk. 14. 8.

आरुरुक्षु *a.* Wishing to ascend, mount or reach; कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः R. 2. 35; आरुरुक्षोर्मुनेर्योगम् Bg. 6. 3.

आरुह् *a.* Ved. Ascending; Rv. 1. 124. 7. *f.* 1 Excrescence. -2 A shoot (of a plant); यास्ते रुहः प्ररुहो यास्त आरुहः Av. 13. 1. 9.

आरुह *a.* [आ-रुह्-क] Ascending, mounting &c. -**हः** Ascent.

आरूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended; seated on; आरूढो वृक्षो भवता Sk.; oft. used actively; आरूढमद्रीन् R. 6. 77; Me. 8, 18; Ś. 4; so वृक्षम्, नावम्, हयम्, रथम् &c.; चक्र°, दोला°. -2 Raised up, elevated on high. -3 Arisen, produced. -**ढम्** Ascending, mounting; see अत्यारूढ.

आरूढिः *f.* Ascent, mounting; rise, elevation (lit. and fig.); अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4. v. 1.

आरोढृ *a.* One who climbs, ascends.

आरोपः 1 Attributing the nature or properties of one thing to another; वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः Vedānta S.; attributing or assigning to, imputation; दोषारोपो गुणेष्वपि Ak. -2 Considering as equal; identification (as in सारोपा लक्षणा). -3 Superimposition. -4 Imposing (as a burden), burdening or charging with. -5 Placing in or upon. -6 Relating to. -7 Superior position.

आरोपक *a.* Placing, fixing, planting गृहसंवेशको दूतो वृक्षारोपक एव च Ms.

आरोपणम् 1 placing or fixing in or upon, putting; आर्द्राक्षतारोपणमन्वभूताम् R. 7. 28; Ku. 7. 88; (fig.) establishing, installing; अधिकारारोपणम् Mu. 3. -2 Causing to mount or ascend, raising (to heaven). -3 Planting. -4 The stringing of a bow. -5 Trusting, delivering.

आरोपयितृ *a.* One who places upon (his body), wears; न तानि कश्चिन्माल्यानि तत्रारोपयिता नरः 3. 73. 22.

आरोपित *p. p.* 1 Raised, elevated. -2 Fixed, placed, made; आरोपितपर्याणं च त्वरिततुरगपरिचारकोपनीतमिन्द्रायुधम्; K. -3 Strung (as a bow). -4 Deposited, entrusted. -5 Consecrated, hallowed. -6 Accidental, adventitious, ascribed.

आरोहः [आ-रुह्-घञ्] 1 One who mounts, a rider, as in अश्वारोह, स्यन्दनारोह; सारोहाणां च वाजिनाम् Rām.; one who is seated in a carriage. -2 Ascent, rising, mounting, ascending, riding; आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् Rām. 2. 1. 28. -3 An elevated place, elevation, altitude; height; नगाद्यारोह; उच्छ्रायः Ak. Mb. 13. 147. 16. -4 Haughtiness, pride. -5 A mountain, a heap. -6 A woman's waist; the buttocks; सा रामा न वरारोहा Udb.; आरोहैर्निबिडबृहन्नितम्बबिम्बैः Śi. 8. 8.; Bhāg. 10. 6. 16. -7 Length. -8 A kind of measure. -9 A mine. -10 Descending.

आरोहक *a.* 1 Ascending, mounting, riding. -2 Raising up, elevating. -3 Rising. -**कः** A rider, driver; हस्त्यारोहकः Pt. 2. -2 A tree.

आरोहणम् 1 The act of rising, ascending, mounting; आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् Ku. 1. 39. -2 Riding (on a horse &c). -3 A stair-case, ladder; अथारोहणमासाद्य वेदिकान्तरमाश्रितः Rām. 5. 10. 13. -4 The rising or growing of new shoots, growing (of plants). -5 A raised stage for dancing. -6 A carriage (Ved.).

आरोहणिक *a.* Relating to mounting or ascending.

आरोहिन् *a.* Ascending, mounting.

आर्क *a.* Of a tawny colour. -**र्कः** *m.* 1 The tawny colour. -2 A hog; a crab; see आरु. -3 N. of a medicinal plant on the Himālaya.

आरे *ind.* Ved. 1 Far, far from, (with abl.). -2 Near. -**Comp.** -**अघ** *a.* Ved. having evil far removed; पूर्वीरिषो बृहतीरारेअघा Rv. 6. 1. 12. -**अवद्य** *a.* one from whom blame is far removed; हित्वी गयमारेअवद्य आगात् Rv. 10. 99. 5. -**शत्रु** *a.* one whose enemies are driven far away; आरेशत्रुं कृणुहि सर्ववीरम् Av. 7. 8. 1.

आरेवतः N. of a tree (आरग्वध q. v.). -**तम्** The fruit of this tree.

आरेहणम् Ved. Licking, kissing.

आरोग्यम् (अरोगस्य भावः ष्यञ्] Freedom from disease, good health; लघुत्वमारोग्यमलोलुपत्वम् Śvet. 2. 13. -**Comp.** -**अम्बु** *n.* Healthful water. -**चिन्तामणिः** N. of a work. -**प्रतिपद्व्रतम्** A ceremony for gaining health. -**शाला** *a* hospital.

आरोग्यय् Den. P. To wish health.

आर्कम् *ind.* as far as the sun; आकल्पमार्कमर्हन्भगवन्नमस्ते Bhāg. 10. 14. 40.

आर्किः [अर्कस्य अपत्यं इञ्] A son of अर्क, epithet of (1) Yama, (2) The planet Saturn, (3) Karṇa, (4) Sugrīva, (5) वैवस्वतमनु.

आर्क्ष (**र्क्षी** *f.*) [ऋक्षस्येदं अण्] Stellar, regulated by stars or pertaining to them. -**र्क्षः** A son or descendant of *Rikṣa*; Rv. 8. 68. 16. -**Comp.** -**वर्षः** a stellar year or revolution of a constellation.

आर्क्षोद [ऋक्षोद-अण] Inhabiting the mountain Ṛikṣoda.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आर्गलः, **-ली** [अर्गलमेव स्वार्थे अण्] A bolt or bar; see अर्गलम्.

आर्ग्वध = आरग्वध. q. v.

आर्घा [आ-अर्घ-अच्] A kind of yellow bee.

आर्घ्य *a.* Relating to this bee. **-र्घ्यम्** Wild honey.

आर्च *a.* (**-र्ची** *f.*) [अर्चा अस्त्यस्य ण P. V. 2. 101] 1 Devout, worshipping, pious. -2 Relating to the Ṛik or Ṛigveda.

आर्चायण *a.* Existing in Ṛiks.

आर्चिक *a.* (**-की** *f.*) [ऋचि भवः, ऋचो व्याख्यानो ग्रन्थो वा ठञ्] Relating to the Ṛigveda, or explaining it. **-कम्** An epithet of the Sāma-Veda.

आर्चीक *a.* [ऋचीके पर्वते भवः अण्] Belonging to the ऋचीक mountain. **-कः** The mountain ऋचीक.

आर्जवम् [ऋजोर्भावः अण्] 1 Straightness; दूरं यात्युदरं च रोमलतिका नेत्रार्जवं धावति S. D. -2 Straightforwardness, rectitude of conduct, uprightness, honesty, sincerity, open-heartedness; आर्जवं कुटिलेषु न नीतिः; अहिंसा क्षान्तिरार्जवं Bg. 13. 7; 16. 1; 17. 4; 18. 42. क्षेत्रमार्जवस्य K. 45; Bh. 2. 22. -3 Simplicity, humility; कृतानुकारानिव गोभिरार्जवे Ki. 4. 13; Mv. 5. 46. -4 Front (Loc. आर्जवे straight in the front); देवदत्तस्यार्जवे ŚB. on MS. 1. 1. 15.

आर्जीक *a.* [ऋजीकस्येदं अण्] Belonging to the ऋजीक country, or a vessel called ऋजीक. **-कः** A lake in the ऋजीक country; (according to others) perhaps a milk-vessel or celestial-vessel in which the heavenly Soma is purified.

आर्जीकीय = आर्जीक *a.* **-या** 1 A terrestrial river. -2 N. of a river (विपाशा.); आर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया Rv. 10. 75. 5.

आर्जुनायनाः N. of a people.

आर्जुनिः [अर्जुनस्य अपत्यं इञ्] The son of Arjuna, अभिमन्यु; अभिमन्युमिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् Mb. 1. 221. 67.

आर्त *a.* [आ-ऋ-क्त] 1 Afflicted with, struck by, suffering from, pained by; सा त्रियामा तदार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता Rām. 2. 13. 15; usually in comp., कामार्त, क्षुधार्त, तृषार्त &c. -2 Sick, diseased; आर्तस्य यथौषधम् R. 1. 28; Ms. 4. 236. -3 Distressed, afflicted, struck by calamity, oppressed, unhappy; आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी Bg. 7. 16; आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि Ś. 1. 11; R. 2. 28, 8. 31, 12. 10, 32. -4 Perishable (विनाशिन् अतोऽन्यदार्तम्) Bri. Up. 3. 4. 2. -5 Inconvenient; आर्ता यस्मिन् काले भवन्ति स आर्तः कालः। ŚB. on MS. 6. 5. 37. **-Comp.** **-नादः**, **-ध्वनिः**, **-स्वरः** a cry of distress. **-बन्धुः**, **-साधुः** a friend of the distressed.

आर्तिः *f.* [आ-ऋ-क्तिन्] 1 Distress, affliction, suffering, pain, injury (bodily or mental); आर्तिं न पश्यसि पुरूरवसस्तदर्थे V. 2. 16; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् Me. 55. -2 Mental agony, anguish; उत्कण्ठार्ति Amaru. 44. v. l. -3 Evil, mischief. -4 Sickness, disease. -5 The end of a bow. -6 Ruin, destruction; दुःखार्तिप्रभवं सुखम् Mb. 12. 25. 22.

आर्तिमत् *a.* Suffering from pain, afflicted.

आर्तगलः N. of a tree नीलझिंटी (Mar. कोन्हांटी).

आर्तना Ved. 1 A mortal combat. -2 An uncultivated ground; Rv. 1. 127. 6.

आर्तव *a.* (**-वा-वी** *f.*) [ऋतुरस्य प्राप्तः, अण्] 1 Conforming or relating to the season; seasonal; अभिभूय विभूतिमार्तवीम् R. 8. 36; स्वयमङ्गेषु ममेदमार्तवम् Ku. 4. 68; लताभिः श्रीरिवार्तवी V. 1. 13; vernal; R. 9. 28, 48. -2 Menstrual, relating to or produced by this discharge. **-वः** A section of the year, a combination of several seasons (Ved.). **-वी** A mare. **-वम्** The menstrual discharge (of women), नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपि स्त्रियमार्तवदर्शने Ms. 4. 40, 3. 48. -2 Certain days after menstrual discharge, favourable to conception. -3 Menstrual ablution; गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या ह्यार्तवमद्य. वै Mb. 1. 63. 55. -4 A flower.

आर्तवेयी A woman during her courses.

आर्त्निः The end of a bow.

आर्त्विजीन *a.* (**-नी** *f.*) [ऋत्विजं तत्कर्मार्हति खञ्] Fit for the office of a sacrificial priest (ऋत्विज्) दाक्षिण्यदिष्टं कृतमार्त्विजीनैः। Bk.

आर्त्विज्यम् [ऋत्विजो भावः कर्म वा ष्यञ्] The office of a priest, his rank; आर्त्विज्यं करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत Bri. Up. 1. 3. 25.

आर्थ *a.* (**-र्थी** *f.*) [अर्थादागतः अण्] 1 Relating to a thing or object. -2 Relating to, dependent on, sense (opp. शाब्द); आर्थी उपमा &c. -3 Material, significant.

आर्थपत्यम् Power over a thing, possession of a thing.

आर्थिक *a.* (**-की** *f.*) [अर्थं गृह्णाति ठक्] 1 Significant. -2 Wise. -3 Rich. -4 Substantial, real, material.

आर्द्र *a.* [आ-अर्द्-रक् दीर्घश्च Uṇ. 2. 18] 1 Wet, moist, damp; तन्वीमार्द्रां नयनसलिलैः Me. 88. 45; आर्द्राक्षितारोपणमन्वभूताम् R. 7. 28. -2 Succulent, living, not dry, green, juicy; आर्द्रं द्रव्यं द्विधा प्रोक्तं सरसं नीरसं तथा. -3 Fresh, new; कामीवार्द्रापराधः Amaru. 2; कान्तमार्द्रापराधम् M. 3. 12; R. 14. 4. आर्द्रमञ्जरी a cluster of fresh blossoms. -4 Soft, tender; oft. used with words like स्नेह, दया, करुणा in the sense of 'flowing with', 'moved', 'melted'; स्नेहार्द्रं हृदयम् a heart wet or melted with pity; करुणा°, दया°; प्रेमार्द्राः चेष्टाः Māl. 5. 7. -5 Full of feeling, warm. -6 Loose, flaccid. **-र्द्रा** N. of a constellation or the sixth lunar mansion so called (conisting of one star). [cf. Gr. *ardo*]. **-Comp.** **-एधाग्निः** *a* fire maintained by wet wood; यथैधाग्नेः पृथग्धूमा विनिश्चरन्ति Śat Br.: Bri. Up. 2. 4. 10. **-कपोलितः** The designation of an elephant in the second stage of rut. (cf. Mātaṅga L. 9. 13). **-काष्ठम्** green wood.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-दानु *a.* Ved. giving moisture. **-नयन** *a.* weeping. **-पटिन्** An exorciser clad in red cloth. **-पत्रकः** Bamboo. **-पदी** a woman with wet feet. **-पवित्र** *a.* Ved. having a wet strainer, epithet of the soma : सर्वदा वा एष युक्तग्रावार्द्रपवित्रः Av. 9. 6. 27. **-पृष्ठ** *a.* watered, refreshed; आर्द्रपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः S. 1. **-भावः 1** wetness, dampness. **-2** Tenderness of heart; धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावम् R. 2. 11. **-माषा** *a.* leguminous shrub (माषपर्णी; Mar. रानउडीद). **-शाकम्** fresh ginger. **-लुब्धकः** (°र्द्रा° the dragon's tail or descending node, N. of Ketu.

आर्द्रता Wetness, moisture, freshness, tenderness, softness.

आर्द्रक *a.* (**-की** *f.*) [आर्द्रा-वुन्] Born under the constellation Ārdrā ; cf. P. IV. 3. 28. **-कम्** Ginger in its undried state, wet ginger (Mar. आलें).

आर्द्रयति Den. P. To wet, moisten ; केचिद् वृष्टिभिरार्द्रयन्ति वसुधाम् Bh. 2. 51.

आर्द्रिका Wet ginger.

आर्द्धम् Abundance.

आर्ध *a.* (Only used at the beginning of comp.) Half. **-Comp. -धातुक** *a.* (**-की** *f.*) (In gram.) applicable to half the root or to the shorter form of the verbal base. (**-कम्**) a name given to those terminations and affixes which belong to the six non-conjugational or general tenses (opp. सार्व. धातुक); cf. P. III. 4. 114, I. 1. 4; II. 4, 35; VII. 2. 35 &c. **-नारीश्वरम्** The story of the lord Śiva in his form as अर्धनारीश्वर. **-प्रस्थिक, -कंसिक** *a.* (**-की** *f.*) bought with half a Prastha or Kaṁsa. **-मासिक** *a.* (**-की** *f.*) lasting for half a month, observing or practising (penance &c.) for a fortnight. **-रात्रिकाः** (pl.) N. of an astronomical school who reckoned the beginning of the motions of the planets from midnight.

आर्धिक *a.* (**-की** *f.*) [अर्धमर्हति ठक्] Sharing half, relating to a half. **-कः** One who ploughs the land for half the crop; one born of a Vaiśya woman, and brought up by a Brāhmaṇa; Ms. 4. 253; see the quotation under अर्धिक.

आर्धुक *a.* (**-की** *f.*) Ved. Conducive to success, beneficial, profitable.

आर्पयितृ *m.* Ved. One who injures or hurts.

आर्भव *a.* (**-वी** *f.*) Belonging or sacred to the Ṛibhus.

आर्य *a.* [ऋ-ण्यत्] **1** Āryan, an inhabitant of आर्यावर्त, N. of the race migrated into India in Vedic times. **-2** Worthy of an Ārya. **-3** Worthy, venerable, respectable, honourable, noble, high ; यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः Ś. 1. 22; R. 2. 33; so आर्यवेषः respectable dress: oft. used in theatrical language as an honorific adjective and a respectful mode of address; आर्यचाणक्यः, आर्या अरुन्धती &c.; आर्य revered or honoured Sir: आर्ये revered or honoured lady. The following rules are laid down for the use of आर्य in addressing persons:— (1) वाच्यौ नटीसूत्रधारावार्यनाम्ना परस्परम् । (2) वयस्येत्युत्तमैर्वाच्यो मध्यैरार्येति चाग्रजः । (3) (वक्तव्यो) अमात्य आर्येति चेतरैः । (4) स्वेच्छया नामभिर्विप्रैर्विप्र आर्येति चेतरैः । S. D. 431. **-4** Noble, fine, excellent. **-र्यः 1** N. of the Hindu and Iranian people, as distinguished from अनार्य, दस्यु and दास; विजानीह्यार्यान्ये च दस्यवः Rv. 1. 51. 8. **-2** A man who is faithful to the religion and laws of his country; कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य इति स्मृतः ॥ **-3** N. of the first three castes (as opp. to शूद्र). **-4** respectable or honourable man, esteemed person; वृत्तेन हि भवत्यार्यो न धनेन न विद्यया Mb.; परमार्यः परमां कृपां बभार Bu. Ch. 5. 6. **-5** A man of noble birth. **-6** A man of noble character. **-7** A master, owner. **-8** A preceptor; वैमानिकार्यसमभूमा Viś. Guṇā. 124; Mu. 3. 33. **-9** A friend. **-10** A Vaiśya. **-11** A father-in-law (as in आर्यपुत्र). **-12** A Buddha. **-13** (With the Buddhists) A man who has thought on the four chief principles of Buddhism and lives according to them. **-14** A son of Manu Sāvarṇa. **-र्या 1** N. of Pārvatī. **-2** A mother-in-law. **-3** A respectable woman; यत्रार्या रुदती भीता पाण्डवानिदमब्रवीत् Mb. 3. 12. 87. **-4** N. of a metre; राजानमुद्दिश्य आर्यामिमां पपाठ K. °**गीतिः** *f.* A variety of the Āryā metre, see Appendix. **-5** That which comes from truth; आराद् याता तत्त्वेभ्य इति आर्या. **-र्यम् 1** Virtue, sacredness; नहि दुष्टात्मनामार्यमावसत्यालये चिरम् Rām. 3. 50. 12. **-2** Discrimination (विवेक); कोपमार्येण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तमः Rām. 4. 31. 6. **-Comp. -अष्टशतम्** title of a work of Ārya Bhaṭṭa consisting of eight hundred verses. **-आगमः** The approaching an Ārya woman sexually; अन्त्यस्यार्यागमे वधः Y. 2. 294. **-आवर्तः** [आर्या आवर्तन्ते अत्र] 'abode of the noble or excellent (Āryas)'; particularly N. of the tract extending from the eastern to the western ocean, and bounded on the north and south by the Himālaya and Vindhya respectively; cf. Ms. 2. 22; आ समुद्रात्तु वै पूर्वादा समुद्राच्च पश्चिमात् । तयोरेवान्तरं गिर्योः (हिमवद्विन्ध्ययोः) आर्यावर्तं विदुर्बुधाः ॥; also 10. 34. **-गृह्य** *a.* [आर्यस्य गृह्यः पक्षः] **1** to be respected by the noble. **-2** a friend of the noble, readily accessible to honourable men; तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुः R. 2. 33. **-3** respectable, right, decorous. **-जुष्ट** *a.* liked by or agreeable to noble ones. **-देशः** a country inhabited by the Āryas. **-पुत्रः 1** son of an honourable man. **-2** the son of a spiritual preceptor. **-3** honorific designation of the son of the elder brother of a husband by his wife; or of a prince by his general &c. **-4** the son of the father-in-law, *i. e.* a husband (occurring in every drama; mostly in the vocative case in the last two senses). **-प्राय** *a.* **1** inhabited by the Āryas. **-2** abounding with respectable people; Ms. 7. 69. **-बलः** N. of a Bodhisattva. **-भट्टः** N. of a renowned astronomer, the inventor of Algebra among the Hindus; he flourished before the 5th century of the Christian era. Hence his work is called आर्यभटीय. **-भावः** honourable character or behaviour. **-मतिः** One having a noble

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

intellect; संक्षिप्तमार्यमतिना Śān. K. 71. **-मार्गः** the path or course of the respectable, a respectable way. **-मिश्र** *a.* respectable, worthy, distinguished. (**-श्रः**) a gentleman, a man of consequence; (pl.) **1** worthy or respectable men, an assembly of honourable men; आर्यमिश्रान् विज्ञापयामि V. 1. **-2** your reverence or honour (a respectful address); नन्वार्यमिश्रैः प्रथममेव आज्ञप्तम् S. 1; आर्यमिश्राः प्रमाणम् M. 1. **-युवन्** *m.* an Āryan youth. **-रूप** *a.* having only the form of an Āryan, a hypocrite, impostor; आर्यरूपमिवानार्यं कर्मभिः स्वैर्विभावयेत् Ms. 10. 57. **-लिङ्गिन्** *m.* an impostor; Ms. 9. 260. **-वाक्** *a.* speaking the Aryan language; म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः Ms. 10. 45. **-वृत्त** *a.* virtuous, good, pious; Ms. 9. 253; R. 14. 55. (**-त्तम्**) the conduct of an Āryan or nobleman; Ms. 4. 175. **-वेश** *a.* well-clothed, having a respectable dress, fine. **-व्रत** *a.* observing the laws and ordinances of the Āryans or noblemen. (**-तम्**) the duty of an Aryan. **-शील** *a.* Having an honest character. **-श्वेतः** a noble or honourable man. **-संघः** the whole body of the Āryans, especially Buddhists; it is also the name of a renowned philosopher (founder of the school of Yogāchāras). **-सत्यम्** a noble or sublime truth; (there are four such truths forming the chief principles of Buddhism. In Pāli they are called चत्तारि अरियसच्चानि. They are, (1) life is suffering, (2) Desire of life is the cause of suffering, (3) Extinction of that desire is the cessation of suffering, (4) The eightfold path leads to that extinction). **-सिद्धान्तः** N. of a work of आर्यभट्ट. **-स्त्री** An Āryan woman, or a woman of the first three castes. **-हलम्** *ind.* forcibly. **-हृद्य** *a.* liked by the noble.

आर्यकः [आर्य-स्वार्थे-कन्] **1** An honourable or respectable man. **-2** A grandfather; बलेन गुप्तो भरतो महात्मा महार्यकस्यात्मसमैरमात्यैः Rām. 2. 70. 30. **-3** N. of a cowherd who became a king; cf. Mk. 7. **-कम्** A ceremony performed to the Manes or the vessel used in sacrifices to the Manes.

आर्यका, आर्यिका **1** A respectable woman. **-2** N. of a Nakṣatra. **-3** N. of a river; Bhāg.

आर्यत्वम् Honourable behaviour; honesty.

आर्वाक् *ind.* After, afterwards; behind.

आर्श *a.* Belonging to the antelope.

आर्ष *a.* (**-र्षी** *f.*) [ऋषेरिदं अण्] **1** Used by a Ṛiṣi only, relating or belonging to sages, beneficial to sages; शमो दमस्तथा धैर्यं सत्यं शौचमथार्जवम्। यज्ञो धृतिश्च धर्मश्च नित्यमार्षो विधिः स्मृतः॥ Mb. 12. 12. 17; archaic, Vedic (opp. लौकिक or classical); आर्षः प्रयोगः; संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे P. I. 1. 16 Sk.; आर्षो धर्मः Ms. 3. 29; Y. 1. 59; आर्षः प्रत्ययः P. II. 4. 58. **-2** Sacred, holy, divine, superhuman; आदिकाव्यमिदं चार्षं पुरा वाल्मीकिना कृतम् Rām. 6. 128. 105; U. 6. **-र्षः** A form of marriage derived from the Ṛiṣis; one of the eight forms of marriage in which the father of the bride receives one or two pairs of cows from the bridegroom; आदायार्षस्तु गोद्वयम् Y. 1. 59; Ms. 3. 53, 9. 196; for the names of the 8 forms see उद्वाह; आर्षोढा a wife married according to this form. **-र्षी** A class of Vedic metres. **-र्षम्** **1** The holy text, the Vedas; आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना Ms. 12. 106. **-2** Sacred descent. **-3** Derivation (of a poem) from a Ṛiṣi author. **आर्षधरम्** N. of a Sāman.

आर्षिक्यम् (= आर्षो धर्मः) The धर्म as laid down by the Ṛiṣis.

आर्षेय *a.* (**-यी** *f.*) [ऋषि-ढक्] **1** Relating to a Ṛiṣi. **-2** Worthy, venerable, respectable. **-यम्** **1** Sacred descent; नानार्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववन्दे Bhāg. 1. 19. 11. **-2** A collection of Ṛiṣis (ऋषिसमूहः).

आर्षभ *a.* (**-भी** *f.*) [ऋषभ-अण्] Derived from or produced by a bull; गोषु स्कन्दितमार्षभम् Ms. 9. 50.

आर्षभिः N. of king Bharata.

आर्षभ्यः [ऋषभ-ञ्य] A steer sufficiently full-grown to be used or let loose, one fit to be castrated.

आर्हत *a.* (**-ती** *f.*) [अर्हत्-अण्] Belonging to the Jaina doctrines. **-तः** **1** A Jaina, a follower of Jaina doctrines. **-2** A Buddhist. **-तम्** The doctrines of Jainas.

आर्हत्यम् The quality or practice of an Arhat.

आर्हन्ती, -न्त्यम् [P. V. 1. 124 Vārt.] Fitness; श्रौत्राार्हन्ती च्यौर्गुण्यैर्महर्षिभिरहर्निशम् Sk.

आल *a.* [आ-अल्-पर्याप्तौ अच्] Large, extensive. **-लः, -लम्** **1** Spawn, any discharge of venomous matter from poisonous animals; °अक्त anointed with poison as an arrow. **-2** Trick, fraud; येषां श्रुतमालजालाय K. 288; °जालानि चिन्तयन्ती 310. **-3** Yellow arsenic, orpiment.

आलकन्दकम् a variety of coral (प्रवालकम्) Kau. A. 2. 11.

आलक्ष् 10 U. To descry, behold.

आलक्षि *a.* [लक्ष्-इन्] Knowing, seeing.

आलक्ष्य *pot. p.* **1** Visible, apparent; आलक्ष्यपारिप्लवसारङ्गाणि R. 13. 30. **-2** Slightly visible; °दन्तमुकुलान् S. 7. 17.

आलक्षण्यम् [अलक्षणस्य भावः ष्यञ्] Misfortune, crime.

आलग्न *a.* Adhered, clung to.

आलगर्दः [अलगर्द एव स्वार्थे अण्] A water cobra.

आलप् 1 P. To address, speak to, converse; कमालपामि K. 164; तस्या नामधेयेन भर्त्रा देव्यालपिता V. 2 addressed. *-Caus.* To talk with, engage in conversation with, to question; यदा कश्चित्त्वामालापयिष्यति Pt. 5, 1. 387; K. 188.

आलापः **1** Talking, speaking to, speech, conversation; अये दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते S. 1; प्रवसनालाप Amaru. 54; ललितालापे Śrut. 36. **-2** Narration, mention. **-3** The

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

seven notes in music (Mar. सा, रि, ग, म, प, ध, नि). -4 Statement of a question in an arithmetical or algebraical sum. -5 A question. -पा A particular मूर्च्छना or melody in music.

आलापन *a.* Causing to speak or converse with. **-नम्** 1 Speaking to, conversation. -2 Congratulation (स्वस्तिवाचनम्); benediction; मङ्गलालापनैर्होमैः शोभिताः क्षौमवाससः Rām. 1. 77. 12.

आलाप्य, -लापनीय *pot. p.* To be spoken to, conversed with or narrated.

आलापिन् *a.* Speaking to, conversing with. **-नी** A lute made of a gourd.

आलभ् 1 Ā. 1 To touch; गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा Ms. 5 87, 4. 117; Bk. 14. 91; सत्येनायुधमालभे सत्येन (सत्यं) आत्मानमालभे Mb. -2 To get, attain to; अतितरां कान्तिमालप्स्यते ते (वपुः) Me. 15 v. l.; Kām. 9. 63. -3 To kill, immolate (as a victim in sacrifices); प्रातर्वै पशूनालभन्ते Śat. Br.; गर्दभं पशुमालभ्य Y. 3. 280. -4 To take hold of, seize, grasp, handle. -5 To gain or win over. *-Caus.* 1 To touch. -2 To commence.

आलब्ध *p. p.* 1 Touched; united or in contact with. -2 Killed. -3 Gained, Conciliated: एवं सामभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिम् Bhāg. 10. 57. 40.

आलब्धिः *f.* 1 Touching. -2 Killing; immolation.

आलभनम् 1 Taking hold of, seizing. -2 Touching. -3 Killing.

आलभ्य, आल (लम्) भनीय *pot. p.* To be killed or sacrificed; to be touched or rubbed.

आलम्भः, -म्भनम् [आ-लभ् घञ् ल्युट् मुम्] 1 Taking hold of, seizing, touching: स्त्र्यालोकालम्भविगमः Y. 3. 157; Ms. 2. 179. -2 Tearing off, uprooting (of plants); Ms. 11. 144. -3 Killing (especially an animal at a sacrifice); अश्वालम्भं गवालम्भम् Ādipurāṇa; आलम्भयज्ञाः क्षत्राश्च हविर्यज्ञा विशः स्मृताः। परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु तपोयज्ञा द्विजातयः ॥ Mb. 12. 232. 31.

आलम्भिन् *a.* Touching, seizing.

आलम्ब् 1 Ā. 1 To rest or lean upon, support oneself on; शाखामालम्ब्य Rām. -2 To lay hold of, seize, take; अथालम्ब्य धनुः रामः Bk. 6. 35, 14. 95. -3 To support, hold or take up; आधोरणालम्बितम् R. 18. 39. -4 To win, conquer, overcome; तस्य कविता मच्चित्तमालम्बते Dhūrtas. -5 To resort to, have recourse to, take, assume; असुमेवार्थमालम्ब्य Mu. 2. 20; स्वातन्त्र्यमालम्ब्य K. 181; Ki. 13. 14; यशः शरीरं नवमालम्बे Mv. 7. 18 obtained; Ki. 17. 34; so ध्यानम्, धैर्यम्, क्रोधम्, औदास्यम्, दक्षिणाम् दिशम् &c. -6 To hang from, be suspended: मुखालम्बितहेमसूत्रम् V. 5. 2. -7 To depend upon; तमालम्ब्य रसोद्गमात् S. D. 63. -8 To stretch forth; V. 4. 62. -9 To strike up (a tune or note).

आलम्ब *a.* Hanging down. **-म्बः** 1 Depending on or from. -2 That on which one rests or leans, prop, stay; इह हि पततां नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तनम् Śānti. 3. 2. -3 Support, protection: तवालम्बादम्ब स्फुरदलघुगर्वेण सहसा Jag.; सीतां शून्ये यथासुखं, निरालम्बां हरिष्यामि Rām.; अपश्यन्त निरालम्बं तं ययातिं परिच्युतम् Mb. 5. 121. 5. -4 Receptacle. -5 A perpendicular. **-म्बा** N. of a plant with poisonous leaves.

आलम्बनम् 1 Depending on or from, hanging from. -2 Support, prop, stay: एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् Kath. Up. 2. 17. Ki. 2. 13; जातस्य नदीतीरे तस्यापि तृणस्य जन्मसाफल्यम्। यत्सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनं भवति ॥ Pt. 1. 28.; sustaining, supporting; Me. 4. -3 Receptacle, abode; U. 6. 10 (v. l.). -4 Reason, cause. -5 Base. -6 (In Rhet.) That on which a रस or sentiment, as it were, hangs, person or thing with reference to which a sentiment arises, the natural and necessary connection of sentiment with the cause which excites it. The causes (विभाव) giving rise to a *Rasa* are classified as two:- आलम्बन and उद्दीपन; *e. g.* in the Bībhatsa sentiment stinking flesh &c. is the आलम्बन of the *Rasa*, and the attendant circumstances which enhance the feeling of loathing (the worms &c. in the flesh) are its उद्दीपनानि (exciters): for the other *Rasas* see S. D. 210-238. -8 The mental exercise practised by the Yogin in endeavouring to bring before his thoughts the gross form of the Eternal. -9 Silent repetition of a prayer. -10 (With Buddhists) The five attributes of things corresponding to five senses, *i. e.* रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द. -11 *Dharma* or law corresponding to *manas*.

आलम्बित *p. p.* 1 Pendent, suspended. -2 Supported, sustained, held; R. 7. 7; मुखालम्बितहेमसूत्रम् V. 5. 2.

आलम्बिन् *a.* 1 Hanging from, resting or leaning upon; दशालम्बी शाटकः Pt. I. 144; depending on; देवसूतभुजालम्बी R. 12. 35. -2 Laying hold of, supporting, maintaining, upholding: कुलालम्बी पुत्रः H. Pr. 20. -3 Wearing: गजाजिनालम्बि Ku. 5. 78.

आलर्क *a.* [अलर्कस्येदं अण्] Relating to or caused by a mad dog; आलर्कं विषमिव सर्वतः प्रसृप्तम् U. 1. 40; निहन्ति विषमालर्कं मेघवृन्दमिवानिलः.

आलवण्यम् [अलवणस्य भावः ष्यञ्] 1 Insipidity, tastelessness. -2 Ugliness.

आलवालम् [आसमन्तात् लवं जललवं आलाति, आ-ला-क Tv.] A basin or trench for water (round the root of a tree); °पूरणे नियुक्ता S. 1; विश्वासाय विहङ्गानामालवालाम्बुपायिनाम् R. 1. 51. विपुलालवालभृतवारिदर्पणः Śi. 13. 57.

आलस *a.* (**-सी** *f.*) [आलसति ईषत् व्याप्रियते अच्] Idle, lazy, slothful.

आलस्य *a.* Idle, slothful, apathetic. **-स्यम्** [अलसस्य भावः, ष्यञ्] 1 Idleness, sloth, want of energy; प्रमादालस्य-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

निद्राभिः Bg. 14. 8. शक्तस्य चाप्यनुत्साहः कर्मस्वालस्यमुच्यते Sasr.; आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः Bh. 2.86. आलस्य 'want of energy' is regarded as one of the 33 subordinate feelings (व्यभिचारि भाव); for example:–न तथा भूषयत्यङ्गं न तथा भाषते सखीम्। जृम्भते मुहुरासीना बाला गर्भभरालसा S. D.183.

आलान्तम् [अलातमेव स्वार्थे अण्] A fire-brand.

आलानम् [आलीयतेऽत्र, आ–ली–ल्युट्] 1 The post to which an elephant is tied; tying post, also the rope that ties him: अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71, 4. 69, 81; आलाने गृह्यते हस्ती Mk. 1. 50; वन्या इव विनालानं क्रीडन्तु करिणो मम Śiva. B. 19. 19; 20. 52. –2 A fetter, tie. –3 A chain, rope, string. –4 Tying, binding.

आलानिक *a.* (–की *f.*) [आलान-ठक्] Serving as a post to which an elephant is tied; आलानिकं स्थाणुमिव द्विपेन्द्रः R. 14. 38.

आलाबुः (बूः) *f.* A pumpkin gourd; see अलाबु.

आलावर्तम् A fan made of cloth.

आलास्यः [अलं पर्याप्तमास्यं अस्य] A crocodile.

आलि *a.* Useless, idle, unmeaning. –2 Honest, sincere (विशदाशय). –**लिः** 1 A scorpion. –2 A bee. –**लिः, –ली** *f.* 1 A female companion or friend (of a woman); निवार्यतामालि किमप्ययं बटुः Ku. 5. 83, 7. 68; Amaru. 28. –2 A row, range, continuous line; (cf. आवलि); तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा Ku. 6. 49; रथ्यालि Amaru. 89; खद्योतालि Me. 83. –3 A line, streak. –4 A bridge. –5 A dike. –6 A line, race, family. –**Comp.** –**क्रमः** A kind of musical composition. –**जनः** A lady's female friends.

आलिख् 6 P. 1 To write, delineate, draw lines; मनो निद्राशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च Mal. 1. 31; Mk. 2. –2 To paint, draw in a picture; आलिखित इव सर्वतो रङ्गः S. 1; V. 2; त्वामालिख्य प्रणयकुपिताम् Me. 107; R. 19. 19; M. 2. 2. –3 To portray, write, sketch. –4 To scratch, scrape, touch; as in विन्ध्यमालिखन्तमिवाम्बरम्.

आलेखः 1 Writing. –2 A letter, document.

आलेखनम् *a.* Scratching, painting. –**नी** A brush, pencil. –**नम्** 1 Writing. –2 Painting. –3 Scratching. –**नः** N. of an old authority quoted by Jaimini; MS. 6. 5. 17.

आलेख्य *pot. p.* To be written, painted &c. –**ख्यम्** A painting, picture; इति संरम्भिणो वाणीर्बलस्यालेख्यदेवताः Śi. 2. 67; R. 3. 15; V. 2. 10. –2 A writing. –**Comp.** –**लेखा** a painting. –**शेष** *a.* having nothing left but a painting, *i. e.* deceased, dead; आलेख्यशेषस्य पितुः R. 14. 15. –**समर्पित** *a.* Fixed on a picture, painted; निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव R. 3. 15.

आलिङ्ग् 1 U. or 10 P. To embrace, clasp, encircle.

आलिङ्गः 1 Embracing. –2 A kind of drum.

आलिङ्गनम् Embracing, clasping, an embrace; (संप्राप) आलिङ्गननिर्वृत्तिम् R. 12. 65; (said to be of seven kinds:-आमोद°, मुदित°, प्रेमन°, मानस°, रुचि°, मदन° and विनोद°.

आलिङ्गित *p. p.* Embraced, clasped; योगो नाम्यसितो व्रतं न चरितं नालिङ्गिता कामिनी S. D. –**तः** A kind of Mantra of 20 letters. –**तम्** An embrace.

आलिङ्गिन् *a.* Embracing &c. *m.* (–**गी**), **आलिङ्ग्यः** A small drum shaped like a barley-corn (यव); चतुरङ्गुलहीनोंकयाम्मुखे चैकाङ्गुलेन यः। यवाकृतिः स आलिङ्ग्य आलिङ्ग्य स हि वाद्यते॥ Sabdārṇava.

आलिञ्जरः [अलिञ्जर एव स्वार्थे अण्] A large earthen waterjar.

आलिन्दः, –दकः [अलिन्द एव स्वार्थे अण्] 1 A terrace before a house. –2 A raised place for sleeping upon; see अलिन्द.

आलिन् *m.* A scorpion.

आलिप् 6 P. 1 To anoint, besmear; आलिम्पन्नमृतमयैरिव प्रलेपैः U. 3. 39; plaster, bedaub. –2 To rub (on the body); आलिप्यते चन्दनमङ्गनाभिः Rs. 6. 12.

आलिप *a.* Anointing.

आलिम्पनम् [लिप्-ल्युट्-मुम्] Whitening the walls, floor &c. on festive occasions; cf. आदीपन.

आलिप्त *a.* 1 Anointed. –2 Smeared, plastered.

आलेप *a.* To be anointed. –**पः, –पनम्** 1 Anointing, smearing. –2 Liniment.

आलिह् 2 Ā. To lick, lap. see आलीढ.

आली = आलि q. v. भास्करालीव रेजे मुनिपरंपरा Ku.

आली 4 Ā. 1 To settle down upon; निर्भिद्योपरि कर्णिकारकुसुमान्यालीयते षट्पदः V. 2. 23. –2 To faint; मुहुरालीयते भीता Mb. –3 To melt.

आलयः, –यम् [आलीयतेऽस्मिन्, आ–ली–अच्] 1 An abode, a house, a dwelling; आलयं देवशत्रूणां सुघोरं खाण्डवं वनम् Mb. 1. 223. 75; न हि दुष्टात्मनामार्या निवसन्त्यालये चिरम् Rām.; सर्वाञ्जनस्थानकृतालयान् Rām. who lived or dwelt in Janasthāna. –2 A village; मन्दरस्य च ये कोटिं संश्रिताः केचिदालयाः Rām. 4. 40. 25. –3 A receptacle, seat, place; हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; so देवालयम्, विद्यालयम् &c; fig. also; दुःख° Bg. 8. 15; गुण°. –4 Contact. –**यम्** *ind.* Till destruction, death; पिबत भागवतं रसमालयम् Bhāg.

आलीन *p. p.* 1 Embraced. –2 Sticking or clinging to; आलीनचन्दनौ R. 4. 51; so °भ्रमरे पद्मे. –3 Melted, fused. –**नम्, –नकम्** 1 Tin. –2 Lead. –3 Contact.

आलीढ *p. p.* [आ–लिह्–क्त] 1 Licked, eaten, lapped, scraped. –2 Wounded, hurt; सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः R. 2. 37. –3 Closed (as in sleep) Dk. 117. –**ढम्** A particular attitude in shooting, the right knee being

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

advanced and the left leg retracted; अतिष्ठदालीढविशेष-शोभिना R. 3. 52; see Malli. on Ku. 3. 70.

आलीढकम् The frolicing of a calf.

आलीढा A woman in menstruation; नालीढ्या परिहतं भक्षयीत कदाचन Mb. 18. 104. 90.

आलुः 1 An owl. –2 An esculent root (not applied to potato &c.). –3 Ebony; black ebony. **–लुः** *f.* A pitcher, waterjar. **–लु** *n.* A raft, float.

आलुकः 1 A kind of ebony (कामालु). –2 An epithet of Śeṣa. **–कम्** An esculent root.

आलुञ्चनम् Rending, tearing to pieces; श्येनो ग्रहालुञ्चने Mk. 3. 20.

आलुड् 1 P. or. *Caus.* To stir up, agitate, shake, disturb; कौरववनमालोडयन्तौ Ve. 3. 4; विषमालोड्य पास्यामि Mb.; (fig.) to dive into; Pt. 1; to examine scrutinizingly; भरतादिमतं सर्वमालोड्यातिप्रयत्नतः.

आलोडनम् 1 Stirring, shaking, agitating. –2 Mixing, blending.

आलोडित *p. p.* 1 Shaken, agitated. –2 Mixed, blended. –3 Powdered.

आलुण्ठनम् Plundering, taking away by force.

आलुल *a.* Shaking, unsteady.

आलुलित *a.* A little moved or agitated.

आलू See आलु.

आलून *p. p.* Cut, cut off; तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपल्लवाः Ku. 2. 41.

आलेपकः A mason.

आलोक् 1 Ā., 10 P. 1 To see, perceive, behold; त्वन्मार्गमालोकते S. D.; अथालुलोके तपोवनम् Bk. 2. 24; used in an astrological sense also. –2 To consider, regard, contemplate; तृणमिव जगज्जालमालोकयामः Bh. 3. 66. –3 To express congratulations, greet; इति वीरलोक आलोकयितुं प्रवृत्तः Ve. 4.

आलोकः,–कनम् 1 Seeing, beholding. –2 Sight, aspect, appearance; यदालोके सूक्ष्मम् Ś. 1. 9; Ku. 7. 22, 46; व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोकनेन Śi. सुख° V. 4. 24; Ś 1. 32; R. 1. 84; Me. 3, 39. –3 Range of sight; आलोके ते निपतति पुरा सा बलिव्याकुला वा Me. 87; R. 7. 5; Ku. 2. 45. –4 Light, lustre, splendour; आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या R. 7. 6 air-hole, or window; निरालोकं लोकम् Māl. 5. 30; 9. 37; 10. 4, 11; Ve. 2; K. 160, 200, 348, 68, 98. –5 Panegyric, praise, complimentary language; especially, a word of praise uttered by a bard (such as जय, आलोकय); ययावुदीरितालोकः R. 17. 27; 2. 9; K. 14. –6 Section, chapter. –7 Mild light (सात्त्विकः प्रकाशः) cf. Pātañjala Yogadarśana 3. 25. –8 A trace of sight; आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः Rām. 2. 47. 2. –9 A lamp, light; आलोकदानं नामैतत्कीदृशं भरतर्षभ Mb. 13. 98. 1.

आलोककः A spectator.

आलोकनीयता The state of being looked at; चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकाममालोकनीयताम् Ku.

आलोकित *p.p.* Seen, beheld &c. **–तम्** A look, glance; Māl. 1. 27.

आलोकिन् *a.* Seeing, beholding.

आलोच् 1 Ā., 10 U. 1 To see, perceive. –2 To consider, reflect, think, ponder over, study; K. 7; आलोचयन्तौ विस्तारमम्भसां दक्षिणोदधेः Bk. 7. 40; इति-एवं-आलोच्य so thinking.

आलोचक *a.* Seeing, beholding. –3 Causing to see. **–कम्** The faculty of vision, the cause of sight.

आलोचनम्, –ना 1 Seeing, perceiving, survey, view; आलोचनमात्रमिष्यते वृत्तिः Sān. K. 28.–2 Considering, reflecting.

आलोल *a.* Slightly trembling, rolling (as eyes); आलोलायतलोचना: Bh. 3. 48. –2 Shaken, agitated; आलोलामलकावलीम् Amaru. 3; क्रीडालोलाः Me. 63. **–लः** Trembling, agitation.

आलोलित *a.* Shaken, agitated.

आलोहित *a.* Reddish.

आवक *a.* [अव्-ण्वुल्] Protecting.

आवत् *f.* Ved. Proximity; आवतस्त आवतः परावतस्त आवतः Av. 5. 30. 1.

आवत्सरम् *ind.* For a year, during a year.

आवनेयः [अवन्या अपत्यं ढक्] 'Son of the earth', an epithet of the planet Mars.

आवन्तः [अवन्तेरयं राजा अण्] A king of Avantī.

आवन्तिक *a.* (**–की** *f.*) Coming from or belonging to Avantī. **–कः** N. of a Buddhist school.

आवन्त्य *a.* [अवन्तिषु भवः ञ्य] Coming from or belonging to Avantī. **–न्त्यः** 1 A prince or an inhabitant of Avantī. –2 The offspring of a degraded Brāhmaṇa; see Ms. 10. 21.

आवप् 1 U. 1 To scatter, thorw about; वयोम्यश्चावपेद्-भुवि Mb.; so अक्षान् throws. –2 To sow (as seed). –3 To fit in, insert. –4 To pour out or forth. –5 To offer (as in a sacrifice), perform (as a Śrāddha). –*Caus.* 1 To shave, cut off. –2 To trim, to comb; केशानावापयन्ती Mb. 1. 3. 157. –3 To mix with.

आवपनम् 1 The act of sowing, throwing, scattering. –2 Sowing seed. –3 Wearing; भूमिरावपने प्रभुः Mb 1. 88. 13. –4 Shaving. –5 A vessel, jar, ewer. –6 Instilling, inserting. –7 Place of origin, birth; यस्य छन्दोमयं ब्रह्म देह आवपनं विभो Bhāg. 10. 80. 45. –8 A hempen cloth. **–नी** Ved. A vessel, jar; त्वमस्यावपनी जनानामदितिः Av. 12. 1. 61.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आवपन्तक, आवपन्तिक *a.* Ved. Scattering.

आवाप *a.* [आवप्-घञ्] Throwing, scattering; (as in अक्षावाप q. v.). **-पः 1** Sowing seed. **-2** Scattering, throwing in general; casting, directing. **-3** Mixing, inserting. **-4** Especially, throwing additional ingredients into a compound in course of preparation. **-5** A basin for water round the root of a tree (आलवाल). **-6** A vessel, jar for corn. **-7** Setting out or arranging vessels. **-8** Hostile purpose, intention of fighting (with another); foreign affairs; 'तन्त्रः स्वराष्ट्रचिन्ताश्रमावापः परचिन्तने' इति वैजयन्ती; तन्त्रावापविद् Śi. 2. 88. **-9** A principal sacrifice or oblation to fire. **-10** A kind of drink. **-11** A bracelet (आवापक). **-12** Uneven ground. **-13** Decentralisation, a matter which serves several persons or things only if repeated with each one of them (opp. तन्त्र q. v.) यस्तु आवृत्त्या उपकरोति स आवापः। यथा तेषामेव ब्राह्मणानामनुलेपनम्। ŚB. on MS. 11. 1. 1.

आवापकः A bracelet.

आवापनम् **1** A loom. **-2** A reel or frame for winding thread. **-3** Shaving.

आवापिक *a.* [आवापाय साधु ठक्] **1** Good for sowing, shaving &c. **-2** Additional, supplementary.

आवयः **1** Coming. **-2** One who comes. **-3** N. of a country. **-यः, -या** Water (Ved.). **-यम्** Ved. Non-conception, barrenness; अप्रजास्त्वं मार्तवत्समाद् रोदमघमावयम् Av. 8. 6. 26.

आवयाज् *m.* One who makes a sacrifice to reach the gods (Sāy.); or one who averts by means of sacrifices.

आवरक, आवरण &c. see आवृ.

आवरसमक *a.* (**-की** *f.*) [अवरसमे देयमृणं वुञ्] (A debt) To be paid in the following year.

आव (ब) र्हित *a.* Eradicated, uprooted.

आवरीवस् *a.* That which covers (Śataślokī 23).

आवलिः, -ली *f.* [आ-वल्-इन् वा ङीप्] **1** A line, row, range; अरावल्लीम् V. 1. 4; द्विजावली बालनिशाकरांशुभिः Śi., so अलक°, धूम°, दन्त°, हार°, रत्न° &c. **-2** A series, continuous line. **-3** A dynasty, lineage.

आवलित *a.* [वल्-क्त] Slightly turned; K. 46.

आवल्गित *a.* **1** Shaking gently; स मन्थरावल्गितपीवरस्तनीः Ki. 4. 17. **-2** Springing, jumping.

आवल्गिन् *a.* Dancing; कामिनाकृष्य चापं हतपट्टुपटहावल्गिभिर्मारवीरैः Nāg. 1. 2.

आवल्गुज *a.* Produced from the plant अवल्गुज.

आवश्यम् [अवश्य-अण्] Necessity, inevitable act or conclusion.

आवश्यक *a.* (**-की** *f.*) [अवश्य वुञ्] Inevitable, necessary; पितृणावश्यकमस्वसौ Bhāg. P. 22, 20. **-कम्** **1** Necessity, inevitable act or duty. °कृ to do what nature compels one to do; उत्थायावश्यकं कृत्वा Ms. 4. 93; Bhāg. 9. 4. 37. **-2** An inevitable conclusion. **-Comp. -बृहद्वृत्तम्** N. of a Jaina work.

आवश्यकता, -त्वम् Necessity, inevitability.

आवस् 1 P. (With acc.) **1** To inhabit, dwell in; रविमावसते सतां क्रियायै V. 3. 7; पुरीमिमामावसत् Rām.; sometimes with loc.; Ms. 7. 69; रम्यं पशव्यमाजीव्यं जाङ्गलं देशमावसेत् Y. 1. 321. **-2** To be occupied or engaged, enter upon; गृहस्थाश्रमम् Ms. 3. 2. **-3** To take part carnally; cohabit. गुरोस्तल्पमावसन् Ch. up. 5. 10. 9. **-4** To pass, spend (as night). *-Caus.* **1** To allow one to dwell, receive hospitably. **-2** To inhabit, settle in a place. **-3** To halt or encamp (for the night).

आवसतिः *f.* Night (the time during which one rests); mid-night; माद्रीसुताभ्यां सहितः किरीटी सुष्वाप तामावसतिं प्रतीतः Mb. 3. 165. 14.

आवसथः [आवस्-अथच् Uṇ. 3. 116] **1** A dwelling, dwelling-place, residence, house, habitation; निवसन्नावसथे पुराद्बहिः R. 8. 14; रोगी चिरप्रवासी पराान्नभोजी परावसथशायी। यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः॥ Subh. Ratn. **-2** A resting place, asylum; Ms. 3. 107; Mb. 12. 140-41; स ह सर्वत आवसथान् मापयाञ्चक्रे। Ch. Up. 4. 1. 1. स...... ग्रामाच्छादनावसथान् प्रतिविदध्यात् Kau. A. 1. 11. **-3** A dwelling for pupils and ascetics. **-4** A village. **-5** A particular religious observance. **-6** A fire-sanctuary, a place where sacrificial fire is preserved.

आवसथिक *a.* (**-की** *f.*) [आवसथे गृहे वसति ठक् Tv.] **1** Inhabiting a house. **-2** Household, domestic. **-3** Keeping a sacred fire in a house. **-कः** Prob. a supervisor of royal palace and other government buildings, including temples, rest-houses &c. EI. XXIII, pp. 155 ff.

आवसथ्य *a.* [आवसथ-ञ्य] Being in a house. **-थ्यः** The sacred fire kept in the house, one of the five fires used in sacrifices; see पञ्चाग्नि; Bhāg. 3. 13. 37. **-थ्यः, -थ्यम्** A dwelling for pupils and ascetics. **-थ्यम्** **1** Placing a sacred fire within a house. **-2** A house.

आवासः **1** (*a*) A house, habitation, abode; आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि R. 2. 17. (*b*) Apartment, room. (*c*) A place of refuge.

आवास्य *a.* Inhabited by, full of; आत्मावास्यमिदं विश्वम् Bhāg. 8. 1. 10. ईशावास्यमिदं सर्वम् Īśop. 1.

आवसान *a.* [अवसानमभिजनोऽस्य अञ्] Living at the extremity of a town (as a चाण्डाल).

आवसित *a.* [आ-अव-सो-क्त] **1** Finished or completed. **-2** Decided, determined, settled. **-3** Stored (as grain); winnowed. **-4** Ripe, full-grown. **-तम्** Ripe corn when (thrashed.)

आवास् 10 P. [वास् with आ] To perfume; आवासयन्तो गन्धेन जग्मुरन्यद्वनं ततः Rām. 2. 103. 41.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आवस्थिक *a.* (**-की** *f.*) [अवस्थायां भवः ठञ्] Suited or adapted to circumstances; धर्मो ह्यावस्थिकः स्मृतः Mb. 12. 36. 11; आवस्थिककर्म चापि मत्वा कार्यं निरूपणम्.

आवह् 1 P. **1** To bring; अग्ने पत्नीरिहावह Rv. 1. 22. 9. **-2** To bring home (as a bride). **-3** To conduce, lead or tend to, produce, bring on: क्रीडमावहति मे स संप्रति R. 11. 73 shames me; मनसो रुजमावहन् S. 3. 4 tending to mental anguish; न मे सौख्यमावहति does not tend to my happiness Pt. 1; संगमम् K. 174; Ms. 3. 82. **-4** To pay; गृहीतवेतनः कर्म त्यजन्द्विगुणमावहेत् Y. 2. 193. **-5** To lead forth, conduct away. **-6** To flow (as blood &c.).**-7** To bear, support, wear; मण्डनमावहन्तीम् Ch. P. 18. **-8** To apply, use, employ; मा रोदीर्धैर्यमावह Mārk. P. *-Caus.* **1** To send for, cause to be brought. **-2** To invoke a deity (by means of Mantras); गायत्रीमावाहयामि, गणपतिमावाहयामि &c.

आवह *a.* (As last member of comp.) Producing, leading or tending to, bringing on: क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाऽहम् R. 14. 5; so दुःख°, भय°, क्षय° &c. **-हः 1** N. of one of the seven winds or bands of air, usually assigned to the भुवर्लोक or atmospheric region between the भूर्लोक and स्वर्लोक. **-2** One of the seven tongues of fire.

आवहनम् Bringing near, producing.

आवहमान *a.* **1** Bringing near. **-2** Followed or succeeded by.

आवाहः **1** Marrying. **-2** A religious observance; आवाहाश्च विवाहाश्च सह सूतैर्मया कृताः Mb. 5. 141. 14; 13. 63. 33.

आवाहनम् **1** Sending for, inviting, calling. **-2** Invoking a deity (to be present) (opp. विसर्जन); आवाहने विनियोगः, आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् Pūjā Mantra. **-3** Offering oblations to fire; आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् Y. 1. 251. **-नी** A particular position of the hands at the time of invoking a deity; हस्ताभ्यामञ्जलिं बद्ध्वाऽनामिकामूलपर्वणोः। अङ्गुष्ठौ निक्षिपेत्सेयं मुद्रा त्वावाहनी स्मृता॥ Śabdak.

आवालम् [आ-वल्-णिच् अच् Tv.] A basin for water round the root of a tree; cf. आलवालम्.

आविः, See आवी *f.* Pain, suffering. (pl.) Pangs of child-birth.

आविक *a.* (**-की** *f.*) [अविना तल्लोम्ना निर्मितं ठक्] **1** Relating to a sheep; आविकं क्षीरम् Ms. 5.8,2.41.**-2** Woollen; वासो यथा पाण्ड्वाविकम् Bri. Up. 2. 3. 6. **-कम्** A woollen cloth, blanket; परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम् Rām. 5. 10. 6; Ms. 5. 120. **-Comp. -सौत्रिक** *a.* made of woollen thread; वैश्यस्याविकसौत्रिकम् Ms. 2. 44.

आविक्षितः N. of Marutta, a descendent of अविक्षित्; आविक्षितः पार्थिवोऽसौ मरुत्तः Mb. 12.20.13. आविक्षितस्य कामप्रेः...

आविग्न *a.* Distressed, troubled, agitated, confused. **-ग्नः** N. of a fruit-tree (अविघ्न: Mar. करवंद).

आवितन् 8 Ā. To spread over (as rays of light); त्रींल्लोकानावितन्वाना Bhāg. 5. 20. 37.

आविद् 2 U. *Caus.* **1** To make known, report, declare, announce, tell, communicate, inform; किमिति नावेदयसि अथवा किमावेदितेन Ve. 1; राज्ञ आवेदयस्वं मां संप्राप्तम् Rām; आयुषः प्रमाणमावेदयति K. 46, 47, आवेदयन्ति प्रत्यासन्नमानन्दं... निमित्तानि 65, 67 foreshadow; 81, 168; Bk 3. 49; Ku. 6. 21; R. 5. 23; आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य R. 12. 55; K. 158. **-3** To bring to, offer, give.

आवित्त *a.* Existing, being; Vāj. 10. 9.

आविद् *a.* Ved. **1** Knowledge. **-2** A technical name of the Vedic formulas (in Vāj. 10. 9.) beginning with आविस् and आवित्त.

आविद्वस् *a.* Ved. Knowing fully, skilled in; आविद्वों आहे विदुषे करांसि Rv. 4. 19. 10.

आवेदक *a.* Making known, reporting, communicating, **-कः 1** One who makes known, an informer. **-2** A suitor, plaintiff; Śukra. 4. 586.

आवेदनम् **1** Communicating, reporting, or addressing respectfully. **-2** Representation. **-3** Stating a complaint (in law); राज्ञे कुर्यात् पूर्वमावेदनं यः Nārada. **-4** A plaint; Śukra 4. 606 **-5** Marriage; न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः Ms. 9. 65.

आवेदनीय, -वेद्य *pot. p.* **1** To be declared or reported. **-2** To be made the subject of a plaint.

आवेदित *p. p.* Made known, communicated &c. **-तः** The person to whom something is made known. **-तम्** That which is communicated.

आवेदिन् *a.* **1** Declaring, announcing. **-2** Giving orders.

आविदूर्यम् [अविदूरस्य भावः ष्यञ्] Proximity.

आविद्ध, आविध See under आव्यध्.

आविर्भाव &c. See आविस्.

आविल *a.* [आविलति दृष्टिं स्तृणाति विल् स्तृतौ-क Tv.] **1** Turbid, foul, dirty, muddy; पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः M. 2. 8; तस्याविलाम्भःपरिशुद्धिहेतोः R. 13. 36. **-2** Impure, spoiled; Ki. 8. 37. fig. also; त्वदीयैर्व्यतिरनाविलैः Ku. 5. 37. **-3** Dark-coloured, dark-blue, darkish; आविलपयोधराग्रम् V. 5. 8- **4** Dim, obscure; आविलां मृगलेखाम् R. 8. 42. **-5** Bedimmed, blurred; प्रवृद्धभक्त्या उदश्रुहृदयात्माविलेक्षणः Bhāg. 10. 86. 28.

आविलयति Den. P. To sully, make turbid, stain, blot; व्यपदेशमाविलयितुं किमीहसे Ś. 5. 21.

आविश् 6 U. **1** To enter; गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश R. 2. 26, 3. 28. **-2** To take possession of, possess, affect; मूढमाविशन्ति न पण्डितम् H. 1. 3; so भयम्, मोहः, क्रोधः &c. **-3** To go towards, approach. **-4** To go or attain to a

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

particular state; सुखम्, मन्युम् &c.-5 To arise.-*Caus.* 1 To cause to enter; मय्यावेशित चेतसाम् Bg. 12. 7. -2 To possess; K. 107.

आविष्ट *p. p.* 1 Entered. -2 Possessed (by an evil spirit); आविष्टासि गृहे शून्ये सा त्वं परवशंगता Ram. 2. 12. 18; K. 120, 167, 318. -3 Possessed of, seized or filled with, full of, overpowered or overcome: भय°, क्रोध°, निद्रा°: कृपयाविष्टम् Bg. 2. 1; भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः Pt. 1. 65 covered with, clad in. -4 Engrossed or occupied in, intent on (तत्पर, उद्युक्त). -**Comp.** -**लिङ्ग** *a.* (noun) which in every relationship preserves its own gender (नियतलिङ्ग), *e. g.* प्रधानम्, अर्थः, उपसर्जनम्.

आवेशः 1 Entering into, entrance; आवेशं कृ Pt. 1 to enter or infuse oneself into. -2 Taking possession of, influence, exercise; स्मय° influence of pride R. 5. 19; so मदन°, क्रोध°, भय° &c. -3 Intentness, devotedness to an object, complete absorption in one wish or idea. -4 Pride, arrogance. -5 Flurry, agitation, anger, passion; K.251. -6 Demoniacal possession. -7 Apoplectic or epileptic giddiness.

आवेशनम् 1 Entering, entrance. -2 Demoniacal possession. -3 Passion, anger, fury. -4 A manufactory, work-shop; कारुकावेशनानि Ms. 9. 265. -5 The disc of the sun or the moon. -6 A house, dwelling.

आवेशिक *a.* (-**की** *f.*) [आवेश-ठञ्] 1 Peculiar, one's own (असाधारण). -2 Inherent. -**कः** A guest, visitor. -**कम्** 1 Entering into. -2 Hospitality.

आविस् *ind.* A particle meaning 'before the eyes', openly', 'evidently' (usually prefixed to the roots अस्, भू and कृ); आचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Mal 1. 26.

आविर्भू 1 P. To become manifest, appear, become visible, show oneself to; नगरस्नपति घर्मांशो कथमाविर्भविष्यति Ś. 5. 14; तपामाविरभूद् ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम् Ku. 2. 2; आविर्बभूव कुशगर्भमुखं मृगाणां यूथम् R. 9. 55; आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् Me.

आविर्भावः, आविर्भूतिः *f.* 1 Manifestation, presence, appearance. -2 An incarnation. -3 Nature or property of things.

आविर्भूत *a.* Become apparent, visible, manifest.

आविर्मण्डल *a.* Manifesting the form of a circle: विधुवति धनुराविर्मण्डलं पाण्डुसूनौ Ki. 14. 65.

आविर्हित *a.* Made visible.

आविष्कृ 8 U. To make apparent, lay bare, reveal, show, manifest, put forth; (याति) आविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2; Śi. 20. 76.

आविष्करणम्, -ष्कारः 1 Manifestation, making visible, showing; असूया गुणेषु दोषाविष्करणम् Sk. -2 The means of making visible.

आविष्कृत *a.* 1 Made visible, manifest, revealed. -2 Known; मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ Mb. 1. 172. 5.

आविष्य *a.* Ved. Manifest.

आविस्तराम् *ind.* In a more manifest way.

आवी *f.* [अवीरेव स्वार्थे अण्] 1 A woman in her courses. -2 A pregnant woman. -3 The pangs of child-birth.

आवीरजा See आवी (1); आवीरजानुगमनम् Mb. 16. 8. 5.

आवीत *a.* [आ-व्ये-क्त] 1 Worn, put on, held after throwing round. -2 Entered, passed, gone. -**तम्** The sacrificial cord worn in any particular position.

आवीतिन् *m.* [आवीत-इनि] A Brāhmaṇa who makes the sacrificial cord hang over the right shoulder.

आवीरचूर्णः The opposite-leaved fig-tree. -**र्णम्** Red powder used in the *Holi* festival.

आवुकः A father (in theatrical language).

आवुत्तः A sister's husband; brother-in-law; U. 1; Ś. 6.

आवृ 5, 9, 10 U. 1 To cover, hide, conceal; आवृणोदात्मनो रन्ध्रम् R. 17. 61; K. 199; आवरीतुमिवाकाशम् Bk. 9. 24; धूमेनाव्रियते वह्निः Bg. 3. 38. -2 To fill, pervade; सर्वमावृत्य तिष्ठति Bg. 13. 13; Ms. 2. 144. -3 To choose, desire. -4 To enclose, obstruct, shut, hem in, block; आवृत्य पन्थानमजस्य तस्थौ R. 7. 31; 12. 28. -5 To keep off; आवव्रे मुसलं तस्य Bk. 14. 109. -*Caus.* 1 To cover or conceal. -2 To ward or keep off.

आवरक *a.* Covering, concealing. -**कम्** A cover, veil.

आवरण *a.* Covering, hiding, obscuring, obstructing; नेत्रावरणमश्रु R. 14. 71. -**णम्** 1 Covering, concealing, hiding, obscuring; सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा R. 5. 13, 19. 46, 19. 16. -2 Shutting, enclosing, fencing. -3 A covering, anything that covers or protects &c.; हस्तौ स्वौ नयति स्तनावरणताम् M. 4. 14; Ś. 3. 21; (fig.) protection, defence; शीलमावरणं स्त्रियाः Ram.; चरित्रावरणाः स्त्रियः Chāṇ. 76. -4 Obstruction, interruption, restraint (of bashfulness &c.); कलिनावरणात्ययात् U. 1. 30. -5 An enclosure, fence, surrounding wall; लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे R. 16. 7; Ki. 5. 25. -6 A bolt, latch. -7 A shield. -8 An armour; आक्षिप्तचापावरणेषु जालानि Ki. 17. 59. -9 (in phil.) mental blindness (Jaina). -**Comp.** -**शक्तिः** mental ignorance (which veils the real nature of things).

आवरणिनः *m.* pl. N. of a Buddhist sect.

आवरणीय *a.* Belonging to mental blindness (Jaina).

आवरि (री) तृ *a.* One that covers or envelops; शरैरावारितस्तस्य संयुगे पतगेश्वरः Ram. 3. 51. 12; यः सर्वेषामावरीता वरीयान् Ki. 18. 40.

आवारः Enclosing, keeping off, as in दुरावार q. v.

आवरिका, आवारिः [आवृ बाहु॰ इण्] A shop, a stall (*n.* according to some).

आवृत *p. p.* 1 Covered, screened, concealed. -2 Invested, blocked. -3 Enclosed, surrounded (by a ditch,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

wall &c.). –4 Spread, overspread, overcast; आवृते नभस्तले H. 3. –5 Filled or abounding with; सोऽपश्यदवनिसंकाशां हृष्टपुष्टजनावृताम् (प्रविवेश पुरीम्) Rām. 7. 33. 4. –तः A man of mixed origin, the son of a Brāhmaṇa by a woman of the Ugra caste; ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते Ms. 10. 15.

आवृतिः *f.* Covering, hiding; see आवरण.

आवृज् 1 Ā. 1 To bestow, give (Ved.) –2 To turn to or towards. –3 To choose; तमेव दयितं भूय आवृङ्क्ते पतिमाम्बिका Bhāg. 4. 7. 59. –*Caus.* 1 To bend, bend down; incline; गौरवेणावर्जितः Pt. 4.; आवर्ज्य शाखाः सदयं च यासाम् R. 16. 19; 13. 17, 24; Mv. 5. 63; K 14, 58; Ku. 2. 26, 3. 54; 7. 54; Me. 48. –2 To subdue, win or gain over, attract, please; आवर्जितानि मनांसि Nāg. 1; मरीचिमावर्जितवतीव श्लाघसे Dk. 45, 58, 133, 155; Mv. 2; K. 368; पवनावर्जितरुग्णपुष्करस्य Bu. Ch. 5. 62; आवर्जितानि च मया सकलसामाजिकमनांसीति मे निश्चयः Nāg. Act 1, between verses 2 and 3. –3 To bring, collect; चतुर्दिगावर्जितसंभृताम् R. 6. 76. –4 To pour out, offer, give; अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतम् Ku. 5. 34; R. 15. 80; तनयावर्जितपिण्डकाङ्क्षिणः 8. 26; 1. 62, 67; Mu. 4; K. 241. –5 To draw or force out; Nāg. 4 and 5; आवर्जितं मया चञ्च्वा हृदयात्तव शोणितम् Nāg. 5. –6 To empty, pour out the contents of (as a jar &c.); कलशमावर्जयति Ś. 1; V. 5; Ku. 7. 10; K. 82, 310.

आवर्जक *a.* Attracting, propitiating.

आवर्जनम् 1 Bending down &c. –2 Giving. –3 Winning over; Dk. 139, 172.

आवर्जित *a.* 1 Inclined, bent down; आवर्जिता किंचिदिव स्तनाभ्याम् Ku. 3. 54. –2 Poured out, made to flow downwards. –3 Overcome, humbled. –तम् A particular position of the moon.

आवृत् 1 Ā. 1 To turn round, revolve. –2 To return, come or turn back; धेनुरावव्रते वनात् R. 1. 82, 2. 19; एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः Bg. 8. 26. –3 To go to or towards. –4 To be restless or uneasy; रणरणकविवृद्धिं बिभ्रदावर्तमानम् Māl. 1. 41. –*Caus.* 1 To cause to turn or revolve; अक्षवलयमावर्तयन्तम् K. 42 telling the beads. –2 To roll, turn about or over. –3 To cause to roll down, shed (as tears &c.). –4 To attract, win over (see आवृज्). –5 To repeat, recite; आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः Av. 9. 10. 11.

आवर्तः 1 Turning round, winding, revolving; प्रदक्षिणावर्तशिखः Rām. 6. 73. 23. –2 A whirlpool, an eddy, whirl; नृपं तमावर्तमनोज्ञनाभिः R. 6. 52; दर्शितावर्तनाभेः Me. 28; Dk. 2; आवर्तः संशयानाम् Pt. 1. 191. –3 Deliberation revolving (in the mind), anxiety. –4 A lock of hair curling backwards, especially on a horse (considered lucky); आवर्ता यस्य जायन्ते धन्यः स तुरगोत्तमः (शालिहोत्र of भोज). –5 The two depressions of the forehead above the eye-brows. –6 A crowded place (where many men live closely together). –7 A kind of jewel. –8 N. of a form of cloud personified; आवर्तो निर्जलो मेघः. –9 Melting (of metals). –10 Doubt; भ्रमं संमोहमावर्तमभ्यासाद्विनिवर्तयेत् Mb. 12. 274. 7. –11 Worldly existence (संसार). –र्तम् A mineral substance, pyrites (माक्षिकधातु).

आवर्तक *a.* [आवर्त एव स्वार्थे कन्] Revolving again and again. –कः 1 N. of a form of cloud personified; जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करावर्तकानाम् Me. 6; Ku. 2. 50. –2 Depression above the eye-brows. –3 A whirlpool. –4 Revolution. –5 Revolution of the mind from the influence of the senses. –6 A curl of hair. –7 A sort of poisonous insect. –8 N. of a plant (Mar. टाकळा); –की N. of a creeping plant (वृहद्दन्ती).

आवर्तन *a.* 1 Turning round or towards. –2 Revolving. –नम् 1 Turning round; returning, revolution. –2 Circular motion, gyration. –3 Churning or stirring up anything in fusion. –4 Melting together, fusion, alligation (said of metals). –5 Mid-day, the time when shadows are cast in an opposite direction. –6 Repeating, doing over and over again. –7 Study, practising. –8 A year; आवर्तनानि चत्वारि Mb. 13. 107. 25. –नः 1 Viṣṇu. –2 N. of an उपद्वीप in the जम्बुद्वीप. –नी 1 A crucible. –2 a spoon, ladle. –3 magic art; विद्यामावर्तनीं पुण्यामावर्तयति स द्विजः Rām. 7. 88. 20. (संग्रहणी विद्या.)

आवर्तिन *a.* 1 Whirling or turning upon itself, returning; आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन Bg. 8. 16; कालान्तरावर्ति H. 1. 180. –2 Melting, mixing &c. *m.* (–र्ती) A horse having curls of hair on various parts of the body (considered as a sign of auspiciousness). –नी 1 A whirlpool. –2 N. of a plant (अजशृङ्गी).

आवृत् *f.* 1 Causing to turn towards. –2 Turning towards or round; entering. –3 Order, succession, method, mode, manner; अनयैवावृता कार्यं पिण्डनिर्वपणं सुतैः Ms. 3. 248; Y. 3. 2. –4 Progress of an action; occurrence. –5 Turn of a path, course, direction. –6 A purificatory rite; अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः Ms. 2. 66.

आवृत्त *p. p.* 1 Turned round, whirled, returned; आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभम् Māl. 1.29. –2 Repeated; द्विरावृत्ता दश द्विदशाः Sk. –3 Learnt (by heart), studied; U. 6. –4 Reverted, returned. –5 Averted. –6 Retreated, fled. –7 Upside down (अधोमुख); (इत्यूर्ध्वेषु) अथावृत्तेषु Chān. Up. 2. 2. 2. –त्तम् Addressing a prayer or songs to a god.

आवृत्तिः *f.* 1 Turning towards; return, coming back; तपोवनावृत्तिपथम् R. 2. 18; यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः Bg. 8. 23. –2 Reversion, retreat, flight. –3 Revolving, whirling, going round; रटति कृतावृत्तिरद्वावृष्णघण्टा Māl. 5. 4. –4 Recurrence to the same point or place (of the sun); उदगावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33. –5 Repetition of birth and death, wordly existence; अनावृत्तिभयम् Ku. 6. 77. –6 Repetition in general, an edition (modern use); सप्तमीयमङ्कनावृत्तिः seventh edition. –7 Repeated reading, study; आवृत्तिः सर्वशास्त्राणां बोधादपि गरीयसि Udb. cf. also तस्मादावृत्तिः स्तरणमन्त्रस्य। ŚB. on MS.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

12. 1. 12. -8 Use, employment, application. -9 Turn of a way, course or direction. -10 Occurrence. -**Comp.** -**दीपकम्** a rhetorical figure; त्रिविधं दीपकावृत्तौ भवेदावृत्तिदीपकम्। (पदस्यार्थस्योभयोर्वा आवृत्तिः). क्रमेणोदाहरणम्:-- वर्षत्यम्बुदमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी॥ उन्मीलन्ति कदम्बानि स्फुटन्ति कुटजोद्गमाः। माद्यन्ति चातकास्तृप्ता माद्यन्ति च शिखावलाः॥ Kuval.

आवृद्धबालकम् *ind.* From old men to children.

आवृष्टिः *f.* Raining, a shower of rain.

आवेगः 1 Uneasiness, anxiety, excitement, agitation, flurry; अलमावेगेन Ś. 3, 7; Amaru. 22; शोक°, दुःख°, साध्वस° &c. किमस्थानमिदमावेगस्य Nāg. 5. -2 Hurry, haste; Ś. 4. -3 Agitation, regarded as one of the 33 subordinate feelings. -**गी** N. of a tree (वृद्धदारकवृक्ष; Mar. म्हेसवेल).

आवेष्ट् 10 P. 1 To surround; तृणैरावेष्ट्यते रज्जुः is made or formed of straw. Pt. 1. 331. -2 To throttle, strangle; पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाघ्यासे शतं दमः Y. 2. 217.

आवेष्टकः A wall, fence, an enclosure.

आवेष्टनम् 1 Wrapping round, tying, binding. -2 A wrapper, an envelope. -3 A wall, fence, enclosure.

आव्य *a.* (-**वी** *f.*) [अवेर्मेषस्य विकारः ष्यञ्] 1 Belonging to a sheep. -2 Woollen.

आव्यक्त *a.* Quite clear, intelligible; तद्वाक्यमाव्यक्तपदं तासां स्त्रीणां निशम्य च Rām. 7. 88. 20.

आव्यध् 4 P. 1 To hit, pierce; see अनाविद्ध. -2 To wound. -3 To break or pierce through. -4 To put on; निवस्त्रवाऽऽविध्य च स्रजम् Bk. 20. 11. -5 To shoot at, throw or cast towards. -6 To throw away, cast off. -7 To wave, brandish; आविद्धाविव दद्दशे Mh. 1. 226. 3; आविध्य शूलं तरसा Bhāg. 10. 59. 8. -8 To pin on. -9 To rouse, agitate, stir up. -10 To drive away, expel; निर्बन्धमाविध्यति Mv. 5. 30.

आविद्ध *p. p.* 1 Pierced, bored, rent, splintered, broken down; उत्पातविद्धमूर्तिः Mv. 5. 44 rent or contracted; R. 12. 73. -2 Curved, crooked, uneven; V. 4. 52; हर्षाविद्धमभ्युत्थितः Dk. 37. -3 Cast with force; दूरनिक्षेप° Māl. 8 cast forth in taking long strides; Mv. 2; Ms. 9. 40; thrown, put in motion. -4 Disappointed. -5 Fallacious, false. -6 Stupid, foolish. -7 Thrown, placed closely near one another; स पाण्डुराविद्धविमानमालिनीम् Rām. 5. 2. 53. -**द्धम्** A particular manner of fencing; Hariv. -**Comp.** -**कर्णी,** -**कर्णिका** N. of a plant (पाठा).

आविधः [आ-व्यध्-घञर्थे-क] An awl; drill.

आव्याधिन् *a.* [आ-व्यध्-णिनि] Giving pain, wounding, attacking. -**नी** A gang of robbers; नम आव्याधिनीभ्यः Rudra.

आव्रश्च् 6 P. To tear off, cut off; यो अस्याः कर्णावास्कुनोत्या स देवेषु वृश्चते Av. 12. 4. 6; tear in pieces, interrupt.

आव्रश्चनम् 1 Cutting or tearing off. -2 The stump of a tree (Ved).

आव्रस्कः Being torn off or tearing itself off (Ved).

आव्रीडकः [आव्रीडानां विषयो देशः] A country inhabited by shameless people.

आश *a.* One who eats, eater (mostly as the last member of comp.); *e. g.* हुताश, आश्रयाश &c. &c. -**शः** [अश्-घञ्] Eating (as in प्रातराश); विशिताशदोषः Rām. 5. 5. 8.

आशकम् Eating; Mb. 13. 7. 18.

आशयितृ *a.* 1 Feeding, a feeder. -2 Protecting.

आशिः *f.* The act of eating food.

आशित *a.* 1 Eaten, given to eat. -2 Satisfied by eating; अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता Rām. 5. 1. 174. -3 Voracious, gluttonous. -**तम्** 1 Eating. -2 Giving food (in charity); Bri. Up. 4. 1. 2.

आशितंगवीन *a.* [आशिता अशनेन तृप्ता गावो यत्र, खञ् निपातनात् मुम्] Formerly grazed by cattle.

आशितंभव *a.* [आशितोऽशनेन तृप्तो भवत्यनेन P. III. 2. 45] Satiating, satisfying (as food). -**वम्** 1 Food which produces satisfaction when eaten or enjoyed; आशितंभवं यद् द्रव्यं सा भूतिः सा दक्षिणा। ŚB. on MS. 10. 3. 45, victuals. -2 Satisfaction, satiety (*m.* also); फलैर्येष्वाशितंभवम् Bk. 4. 11; also आशितंभवमुत्कृष्टं वल्गितं शयितं स्थितम् Bk. 6. 106.

आशितृ *a.* Voracious, gluttonous.

आशिन् *a.* 1 Eating (in comp.); फलाशी &c. -2 Aged; नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः Rv. 1. 27. 13.

आशंस् 1 Ā. (rarely P.) 1 To hope for, expect, desire, wish or long for; स्वकार्यसिद्धिं पुनराशशंसे Ku. 3. 57; Bk. 14. 70, 90; आशंसन्ते सुरसमितयः Ś. 2. 16; M. 1; मनोरथाय नाशंसे Ś. 7. 13. -2 To bless, wish well to; एवं ते देवा आशंसन्तु Mk. 1; इत्याशशंसे करणैरबाह्यैः R. 14. 50. -3 To speak, say. -4 To tell; आशंसता बाणगतिं वृषाङ्के Ku. 3. 14. -5 To ask for, beg. -6 To praise. -7 To repeat, recite. -8 To fear, be afraid of. -*Caus.* To render famous or celebrated.

आशंसनम् 1 Expecting, wishing; इष्टाशंसनमाशीः Sk. -2 Telling, declaring.

आशंसा 1 Desire, wish, expectation, hope; निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे R. 12. 44; आशंसा च हि नः Bk. 19. 5. -2 Speech, declaration. -3 Indication, reference; शरत्समयवर्णनाशंसया Ve. 1. -4 Imagination; आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः Māl. 5. 7.

आशंसित *a.* 1 Wished, hoped, expected. -2 Said, declared. -3 Considered, said to be.

आशंसितृ, आशंसिन् *a.* 1 Wishing, desiring, expecting; V. 2. -2 Announcing, declaring.

आशंसु *a.* [आ-शंस्-उ] सनाशंसभिक्ष उः P. III. 2. 168. 1 Wishing, hoping, desiring; स दुष्टः पापमाशंसुः पाण्डवानां

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

महात्मनाम् Mb. 12. 39. 25. -2 Desirous, hopeful. लक्ष्मीः पुंयोगमाशंसुः Bk.

आशस् *a.* Ved. [आ-शंस्-क्विप्] Hoping. *f.* 1 Praise. -2 Desire: यदाशसा वदतो मे विचुक्षुभे Av. 7. 57. 1.

आशक् 5 P. Ved. To make one capable or a master or possessor (of a thing).

आशक्त *a.* Able, powerful.

आशक्तिः *f.* Power, ability.

आशिक्षा Desire of learning: Vāj. 30. 10.

आशङ्क् 1 Ā. 1 To suspect, distrust; दयितं साध्वीं त्वमाशङ्किस्वथाः कथम् Bk. 21. 1. -2 To suspect or believe to be: आशङ्कसे यदग्निम् Ś. 1. 27; Śi. 3. 72; Bk. 6. 6. -3 To be in doubt or suspense: संदिग्धमेव सिद्धौ कातरमाशङ्कते चेतः M. 4. 5. -4 To fear, be afraid, apprehend: भरतागमनमाशङ्क्य R. 12. 24; Pt. 302; दत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते Māl. 4. -4 To start a doubt or objection.

आशङ्कनीय *pot. p.* 1 To be doubted or suspected. -2 To be apprehended. -3 Doubtful, questionable.

आशङ्का 1 Fear, apprehension; नष्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति Ś. 1. 15; आशङ्कया भुक्तम् Bh. 3. 5. -2 Doubt, uncertainty: इत्याशङ्कायामाह Gadādhara. -3 Distrust, suspicion: °अन्वित *a.* apprehensive, afraid.

आशङ्कित *p. p.* 1 Feared, dreaded; इदं तदाशङ्कितं गुरुजनेनापि U. 3; doubted, suspected. **-तम्** 1 Fear; apprehension. -2 Doubt, uncertainty.

आशङ्किन् *a.* 1 Doubting, fearing; रघोरभिभवाशङ्कि R. 4. 21; attended with fears; तस्मादम्बुपतेरिवाचनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी Pt. 1. 284.

आशन *a.* [अशन-अण्] One who feeds. **-नः** 1 N. of a tree (Mar. आसाणा); see असन. -2 The thunderbolt.

आशय &c. See under आशी.

आशरः [आ-शॄ-अच्] 1 Fire. -2 A demon, goblin (रक्षस्); स शरदाऽऽशरदावदवानलः Rām. ch. 4. 67. -3 Wind: आशरस्तु पुमान् वैश्वानरे न रजनीचरे Medini.

आशारिकः, आशरिकम् Violent and acute pain in the limbs; rheumatic pains: Av. 19. 34. 10.

आशलः A tree; see जीवक.

आशवम् [आशोर्भावः अण्] 1 Speed, quickness. -2 Distilled spirit; more usually written आसव q. v.

आशसनम् Ved. Cutting up an animal (when killed).

आशा [आसमन्तात् अश्नुते आ-अश्-अच्] 1 (*a*) Hope, expectation, prospect; तामाशां च सुरद्विषाम् R. 12. 96; आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् Subhāṣ.; त्वमाशे मोघाशे Bh. 3. 6; so °भग्न, °दत्त, °निराश &c. (*b*) Wish, desire (in Bh. 3-45 आशा is compared to a river). -2 False hope or expectation. -3 Space, region, quarter of the compass, direction; अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयो ययौ R. 4. 44; Ki. 7. 9; Mark also the pun on the word आशा (a direction, a desire) in आशापूरैककर्मप्रवणनिजकराप्राणिताशेषविश्वः (सूर्यः) Nag. 3. 18. **-Comp. -अन्वित, -जनन** *a.* hopeful, inspiring hope; वचोभिराशाजननैः V. 3. 9. **-कृत** *a.* attended with the hope of success. **-गजः** *a* guardian elephant of a quarter or point of the compass; see अष्टदिग्गज. **-तन्तुः** a thread of hope, slender hope: निराशाशातन्तुस्त्रुटतु Māl. 4. 3, 9. 26. **-पालः** 1 a guardian or regent of the regions or quarters; see अष्टदिक्पाल. -2 A chief ruling over 10000 villages. Śukra 1. 191. **-पिशाचिका** deceptive or illusive hope, phantom of hope. **-पुरगुग्गुलुः** or **-संभवः** a kind of Bdellium. **-प्राप्त** *a.* successful (= प्राप्ताश). **-बन्धः** 1 the tie or bond of hope, confidence, trust, expectation; गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति Ś. 4. 16; Ve. 6. 25; V. 3; U. 3; Me. 10. -2 consolation. -3 a spider's web. **-भङ्गः** disappointment. **-वह** *a.* inspiring hope. (**-हः**) N. of a son of heaven. **-वासस्** *a.* Naked: Bh. **-विभिन्न** *a.* disappointed in expectation. **-हीन** *a.* despairing, despondent.

आशावत् *a.* Having hopes, trusting.

आशाढः See अ (आ) षाढ.

आशारः Shelter: °एषिन् seeking shelter: आशारैषी कृशगुरेऽस्तम् Av. 4. 15. 6.

आशास् 2 Ā. 1 To bless, pronounce or give a blessing; कच्छन्दसा आशास्ते Ś. 4; किमन्यदाशास्महे केवलं वीरप्रसवा भूयाः U. 1. -2 To desire, wish, hope, expect; यस्य मत्रान् मङ्गल्यमाशास्ते Ve. 6; Ms. 3. 80; सर्वमस्मिन्वयमाशास्महे Ś. 7; आशासत ततः शान्तिम् Bk. 17. 1. -3 To order, command, relate (P. also in this sense). -4 To praise. -5 To subdue; आ नो जीवान् वरुण तासु शाधि Rv. 2. 28. 9.

आशास्य *pot. p.* 1 To be obtained by a boon. -2 To be blessed: अस्माभिरप्यनाशास्यो रामस्य महिमान्वयः Mv. 4. 13. -3 To be wished for, desirable; अनाशास्यजयो ययौ R. 4. 44 (who had not to *wish for victory*, to whom victory came unsought). **-स्यम्** 1 A thing to be wished for, wish, desire: संपत्स्यते सर्वाशिषः Mu. 7; आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानाम् M. 5. 20. -2 A blessing, benediction; आशास्यचिन्त्यास्तिमितो बभूव Ku. 7. 87; आशास्यमन्यत् पुनरुक्तभूतम् R. 5. 34.

आशिस् *f.* (°शीः, °शीर्भ्याम् &c.) [आशास्-क्विप्, अत इत्वम्] A blessing, benediction. (It is thus defined:-वात्सल्याद्यत्र मान्येन कनिष्ठस्याभिधीयते। इष्टावधारकं वाक्यमाशीः सा परिकीर्तिता.) आशिस् is sometimes distinguished from वर, the former being taken to be merely an expresion of one's good wishes which may or may not be realized; while a वर is a boon which is more permanent in character and surer of fulfilment: cf. वरः खल्वेष नाशीः Ś. 4; आशिषो गुरुजनवितीर्णा वरतामापद्यन्ते K. 291; अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः R. 1. 44, 11. 6; Ku. 5. 76, 7. 47. -2 Act of bestowing a blessing upon others. -3 A prayer, wish, desire; जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः Ku. 5. 76, Bg. 4. 21, 6. 10.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-4 A serpent's fang (cf. आशी). -5 One of the eight chief medicaments (ऋद्धि). -Comp. -उक्तिः, -वादः, -वचनम् (आशीर्वादः &c.) a blessing, benediction, expression of a prayer or wish; आशीर्वचनसंयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रकुर्वते S. D. 6; Ms. 2. 33. -विषः (आशीविषः) 'having poison in its fangs', a snake.

आशिञ्जित (also **आसिञ्जित**) *a.* Tinkling (as of the ornaments worn on the hands and feet); पदेन नापेक्षत सुन्दरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26.

आशित, आशिन् &c. See under आश्.

आशिन *a.* Ved. Aged; see आश्विन.

आशिर् *f.* [आश्रीयते पच्यते आ-श्री-क्विप् Tv.] Milk &c. that is being boiled; (क्षीरादिकम् श्रपणद्रव्यम् Sāy.); the milk mixed with the Soma juice to purify it.

आशिर *a.* Voracious. -रः 1 Fire. -2 The sun. -3 A demon.

आशी [आशीर्यतेऽनया, आ-शॄ-क्विप् पृषो॰] 1 A serpent's fang; विषमाशीभिरनारतं वमन्तः Śi. -2 A kind of venom. -3 A blessing, benediction. -Comp. -विषः [आस्यां विषमस्य] 1 a snake; गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः R. 3. 57. -2 a particular kind of snake; कर्णाशीविषभोगिनि प्रशमिते Ve. 6. 1.

आशी 2 Ā. 1 To lie or sleep on; कुसुमान्याशेरते षट्पदाः V. 2. 23. v. l. -2 To pass (the night) in sleep. -3 To wish, pray for; सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्वमुपाधावत शंकरम् Bhāg. 9. 1. 37. -4 To dwell, live, inhabit.

आशयः [आ-शी-अच्] 1 A bed-chamber, resting-place, asylum. -2 A place of residence, abode, seat, retreat; वायुर्गन्धानिवाशयात् Bg. 15. 8; अपृथक्° U. 1. 45. v. l. -3 Sleeping, lying down. -4 Receptacle, reservoir; विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः Ki. 2. 3; cf. also words like जलाशय, आमाशय, रक्ताशय &c.; कामानिर्वान चाशयान् Mb. 12. 236. 24. -5 Any recipient vessel of the body; the Āśayas are 7:- वात°, पित्त°, श्लेष्मन्°, रक्त°, आम°, पक्व° (and गर्भ° in the case of women). -6 The stomach; आशयाग्निदीप्तिः Dk. 160. -7 Meaning, intention, purport, gist; अर्थेन्द्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते Bhāg. 12. 11. 22. इत्याशयः; एवं कवेराशयः (oft. used by commentators; see अभिप्राय). -8 The seat of feelings, mind, heart; तस्मै दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये Rām. 6. 5. 6. अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः Bg. 10. 20; Mv. 2. 37. -9 Disposition of mind; द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः Bhāg. 5. 11. 11. -10 Prosperity. -11 A barn. -12 Will or pleasure. -13 Virtue or vice (as the eventual cause of pleasure or pain). -14 Fate, fortune. -15 Property, possession. -16 A miser. -17 A kind of pit (made for catching animals); आस्ते परमसंतप्तो नूनं सिंह इवाशये Mb. -18 N. of a tree (पनस). -Comp. -आशः fire.

आशु *a.* [अश्-व्याप्तौ उण्] Fast, quick. -शुः Ved. 1 'The quick one', a horse. -2 Rice (ripening quickly in the rainy season). -शु *ind.* Fast, quickly, immediately, directly; Bg. 2.65; वर्त्म भानोस्त्यजाशु Me. 41,22. [cf. L. *acu*; Gr. *okus*.] -Comp. -आपस् *a.* obtaining quickly. -कारिन्, -कृत् *a.* 1 doing anything quickly, smart, active. -2 operating quickly (as a medicine). -कोपिन् *a.* irascible, irritable. -क्रिया quick operation of a medicine. -ग *a.* swift, quick. (-गः) 1 the wind. -2 the sun. -3 an arrow; पवनाग्निसमागमो ह्ययं सहितं ब्रह्म यदस्त्रतेजसा ... आशुगः R. 3. 54, 11. 83, 12. 91 -गामिन् *a.* going quickly. *m.* the sun. -तोष *a.* easily appeased or pleased. (-षः) an epithet of Śiva. -पत्री a tree which yields frankincense (शल्लकीलता). -पत्वन् *a.* flying quickly. -फलः A kind of weapon. -बोध *a.* teaching quickly, N. of a treatise of grammar. -या *a.* going quickly. -*ind.* quickly. -व्रीहिः rice ripening in the rainy season. -षेण *a.* Ved. having swift arrows. नम आशुषेणाय चाशुरथाय च Rudra. -संधेय *a.* Easy to be joined together or reconciled. -हेमन् *a.* running on quickly, urging the horses. -हेषस् *a.* Ved. quickly neighing; having quick horses, quickly praised; (शीघ्रशब्दायमान). N. of the Aśvins.

आशुत्वम्, -ता Quickness, speed.

आशुमत् *ind.* Quickly; यथा मनो मनस्केतैः परापतन्त्याशुमत् Av. 6. 105. 1.

आशीमन् *m.* [आशोर्भावः इमनिच्] Quickness.

आशुशुक्षणि *a.* [आ शुष् सन् अनि Uṇ. 2. 102] 1 Being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies (Sāy.). -2 Shining forth. -णिः 1 Wind, air. -2 Fire; Bhāg. 8. 19. 26; मन्त्रपूतानि हवींषि प्रतिगृह्णात्येनत् प्रीत्याशुशुक्षणिः K. 44. cf. also Bhāg. 8. 19. 26.

आशू *a.* Quick, fast (Ved.).

आशोकुटिन् *m.* A mountain.

आशोकेय *a.* (-यी *f.*) [अशोक-ढञ्] (A place &c.) Near an Aśoka tree.

आशोषणम् The act of drying.

आशौचम् [अशुचेर्भावः अण्; P. VII. 3. 30] Impurity, see अशौचम्; दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते Ms. 5. 59, 61, 62, 74, 80; Y. 3. 18. -निर्णयः N. of a work.

आशौचिन् *a.* Impure.

आश्चर्य *a.* [आ-चर्-ण्यत् सुट् आश्चर्यमनित्ये P. VI. 1. 147] Marvellous, wonderful, extraordinary, astonishing, strange, curious आश्चर्या गवां दोहोऽगोपेन Sk.; तदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः R. 16. 87; °दर्शनो मनुष्यलोकः S. 7. -र्यम् 1 A wonder, miracle, marvel; किमाश्चर्यं क्षारदेशे प्राणदा यमदूतिका Udb. कर्माश्चर्याणि U. 1. wonderful deeds; K. 65; Mv. 1; Bg. 11. 6; 2. 29. -2 Surprise, wonder, astonishment; °मय Bg. 11. 11. -3 A strange appearance, prodigy. -4 (Used as an exclamation) A wonder, how strange or curious; आश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यश्चातक-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्तृष्णया Chāt. 2. 4; usually with यच्च, यत्र or यदि with a following potential or future. **-Comp. -भूत** *a.* wonderful, being an object of wonder; K. 8.

आश्चर्यता, -त्वम् Wonderfulness, astonishment.

आश्चो (श्च्यो) तन *n.* Sprinkling. **-नम् 1** Aspersion, sprinkling; U. 2. **-3** Applying ghee &c. to the eyelids.

आश्म *a.* (**-श्मी** *f.*) [अश्मन्-अण्] Made of stone, stony. **-श्मः** Anything made of stone. **-Comp. -भारिक** *a.* having a mass of stones. **-रथ्यः** N. of a teacher of ritual.

आश्मन *a.* (**-नी** *f.*) [अश्मनो विकारः अण्] Stony, made of stones. स चापमाश्मनप्रख्यं सेपुं धनेऽन्यदुर्वहाम् Bk. **-नः 1** Anything made of stone. **-2** N. of Aruṇa, the charioteer of the sun.

आश्मरिक *a.* (**-की** *f.*) [अश्मर्येव स्वार्थे बा° ठञ्] Suffering from stone in the bladder. **-कः** N. of a disease (अश्मरी q. v.).

आश्मिक *a.* (**-की** *f.*) **1** Made of stone. **-2** Carrying or bearing stones.

आश्यै 1 Ā. To become congealed or coagulated, to become dry; यावन्नाश्यायते वेदिः R. 17. 37.

आश्यान *p. p.* **1** Congealed, consolidated; पङ्कैरिवाश्यानघनैस्तटानि Ki. 16. 10; अन्तरालग्नाश्यानरुधिरबिन्दुना K. **-2** Partially dried; पथश्चाश्यानकर्दमान् R. 4. 24; Ku. 7. 9; dried by fumigation (as hair); R. 17. 22.

आश्रपणम् [आ-श्रा-णिच् ल्युट्] The act of cooking or boiling.

आश्रम् [अश्रमेव, स्वार्थेऽण्] Tear.

आश्रमः, -मम् [आ-श्रम् आधारे घञ् वृद्ध्यभावः] **1** A hermitage, hut, cell, dwelling or abode of ascetics; शरण्यान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः Rām. 7. 6. 5. **-2** A stage, order, or period of the (religious) life of a Brāhmaṇa (These are four:—ब्रह्मचर्य the life of a student; गार्हस्थ्य the life of a house-holder; वानप्रस्थ the life of an anchorite or hermit, and संन्यास the life of a Bhikṣu or beggar. Kṣatriyas (and Vaiśyas also) can enter, upon the first three Āśramas; cf. Ś. 7. 18; V. 5; (according to some authorities they can enter the fourth also; cf. स किलाश्रममन्त्यमाश्रितः R. 8. 14; पूर्वाश्रमः Ku. 5. 50. **-3** A college, school. **-4** A wood or thicket (where ascetics practise penance). **-5** N. of Viṣṇu. **-Comp. -उपनिषद्** N. of an upaniṣad **-गुरुः** the head of a religious order, a preceptor, principal. कर्तुमाश्रमगुरुः स चाश्रमन् Śi. **-धर्मः 1** the special duties of each order or life. **-2** the duties of one leading a hermit's life; अ इमामाश्रमधर्मे नियुङ्क्ते Ś. 1. **-पदम्, -मण्डलम्, -स्थानम् 1** a hermitage (including the surrounding grounds), a penance forest (तपोवनम्); शान्तमिदमाश्रमपदम् Ś. 1. 16. **-2** a period in the religious life of a Brāhmaṇa. **-पर्वन्** *n.* The first section of the fifteenth book of the Mahābhārata. *i. e.* आश्रमवासिकपर्वन्. **-भ्रष्ट** *a.* fallen from any religious order, apostate. **-लक्षणम्** An indicatory mark of the religous order, cf. मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारीति लक्ष्यते। गृहस्थो दानवेदाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः॥ त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक्। यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी॥ (दक्षसंहिता.) **-वासः** residence in a hermitage. **-वासिक** *a.* relating to residence in a hermitage; °कं पर्व the 15th book of the Mb. **-वासिन्, -आलयः, -सद्** *m.* an ascetic, hermit.

आश्रमिक *a.*, **आश्रमिन्** *a.* [आश्रम-ठन् इनि] **1** Belonging to one of the four orders or periods of religious life; Ms. 6. 90-91, 12. 111, यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहं। गृहस्थेनैव धार्यन्ते 3. 78. **-2** Belonging to a hermitage.

आश्रवः 1 Stream, river. **-2** Fault, transgression; see आस्रव and under आश्रु also.

आश्रि 1 U. **1** (*a*) To resort or betake oneself to; to have recourse to (a place, way, course of action &c.); विचरितमृगयूथान्याश्रयिष्ये वनानि V. 5. 17; निम्नगां आश्रयन्ते Rs. 1. 27; दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्य K. 128, 132; न वयं कुमारमाश्रयामहे Mu. 4; आशिश्राय च भूतलम् Bk. 14. 111 fell on the ground; 17. 92; वृत्तिमाश्रित्य वैतसीम् R. 4. 35 resorting to or following; so धैर्यम्, शोकम्, बलम्, मित्रभावम्, संस्कृतमाश्रित्य &c.; आश्रित्य having recourse or reference; तामाश्रित्य M. 4. 1, कतमत्प्रकरणमाश्रित्य गीयताम् Ś. 1. (*b*) To seek refuge with, dwell with or in, inhabit (as a place &c.); शरण्यमेनमाश्रयन्ते R. 13. 7; Pt. 1. 51; तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्वे आश्रमाः Ms. 3. 77; सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते. **-2** To go through, experience; एको रसः...पृथक् पृथगिवाश्रयते विवर्तान् U. 3. 47. **-3** To rest or depend upon. **-4** To adhere or stick to, fall to the lot of, happen, occur; पापमेवाश्रयेदस्मान् Bg. 1. 36 we shall incur sin. **-5** To choose, prefer. **-6** To assist, help.

आश्रयः [आश्रि-अच्] **1** A resting-place, seat, substratum; सौहृदादपृथगाश्रयामिमाम् U. 1. 45. so आश्रयासिद्ध q. v. below. **-2** That on which anything depends or rests or with which it is closely connected. **-3** Recipient, receptacle, a person or thing in which any quality is present or retained &c.; तमाश्रयं दुष्प्रसहस्य तेजसः R. 3. 58. **-4** (*a*) A place of refuge, asylum; shelter; भर्ता वै ह्याश्रयः स्त्रीणाम् Vet.; तदहमाश्रयोन्मूलनेनैव त्वामकामां करोमि Mu. 2. (*b*) A dwelling, house. **-5** Having recourse or resort to, resort; oft. in comp. साभ्र्द्रामाश्रया भूयः R. 12. 35; नानाश्रया प्रकृतिः &c. **-6** Following, practising; योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः Ms. 2. 11. **-7** Choosing, taking, attaching oneself to. **-8** Dependence on; oft. in comp.; मम सर्वे विषयास्त्वदाश्रयाः R. 8. 69. **-9** Patron, supporter; विनाश्रयं न तिष्ठन्ति पण्डिता वनिता लताः Udb. **-10** A prop, support; वृक्षेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु R. 9. 60. **-11** Help, assistance, protection. **-12** A quiver; बाणमाश्रयमुखात् समुद्धरन् R. 11. 26. **-13** Authority, sanction, warrant. **-14** Connection, relation, association. राघवाश्रयसत्कथाः Rām.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

6. 90. 93. -15 Union, attachment. -16 A plea, an excuse. -17 Contiguity, vicinity. -18 Seeking shelter or protection with another (= संश्रय), one of the six *gunas* q. v. -19 An appropriate act, or one consistent with character. -20 Source, origin. -21 (In gram.) The subject, or that to which the predicate is attached. -22 (With Buddhists) The five organs of sense with *Manas* or mind. -Comp. -असिद्धः, -द्धिः *f.* a kind of fallacy, one of the three sub-divisions of असिद्ध; (that whose substratum is false or fictitious); *e. g.* गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात्सरोजारविन्दवत्. -आशः, -भुज् *a.* consuming everything with which it comes in contact. (-आशः, -क) 1 fire; दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये। किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत्॥ Udb. -2 *a.* forfeiter of asylum. -3 the constellation कृत्तिका. -भूत *a.* one who is the refuge or support (of another person). -लिङ्गम् an adjective (a word which must agree in gender with the word which it qualities or refers to).

आश्रयण *a.* (-णी *f.*) 1 Resorting to, seeking refuge with; पुनरङ्काश्रयणी भवामि ते Ku. 4. 20. -2 Referring to. -णम् 1 Betaking oneself to, taking refuge with. -2 Accepting, choosing. -3 Joining. -4 Refuge, asylum.

आश्रयणीय *pot. p.* 1 To be had recourse to; कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसंग्रहः R. 17. 60. -2 To be practised or followed &c.

आश्रयिन् *a.* 1 Resting with, dependent on. -2 Related to, concerning; तदाश्रयिणी कथा V. 3. 10; K. 213. -3 Resorting to; मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन R. 6. 4; Ratn. 2. अहमेत्य पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्काश्रयिणी भवामि ते Ku. 4. 20. -आश्रयिन् *m.* A complementary detail. आश्रयिष्वविशेषेण भावोऽर्थः प्रतीयेत। MS. 4. 1. 18.

आश्रित *p. p.* (Used actively) (with an acc.) 1 Resorting to, having recourse to; स किलाश्रममन्त्यमाश्रितः R. 8. 14; कृष्णाश्रितः = कृष्णमाश्रितः Sk.; मानुषीं तनुमाश्रितम् Bg. 9. 11; R. 1. 13. -2 Dwelling in, inhabiting, seated or resting on, stationing oneself at or on; इदं स्फटिकतलमाश्रितो भवामि M. 4; so वातायनमाश्रितः पश्यति; द्रव्याश्रिता गुणः Ak.; R. 12. 21, 1. 75; दार°, दुर्ग° &c. -3 Using, employing. -4 Following, practising, observing; माध्यस्थ्यम्, धर्मम्, प्रव्रज्याम्; कल्पवृक्षा इवाश्रिताः Ku. 6.6; Bk. 7. 42. -5 Receiving anything as an inherent or integral part. -6 Dependent on; राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् Ms. 9. 255. -7 Referring to, regarding; भीष्माश्रिताः कथाः Mb.; उवाच धर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितं वचः Rām. 7. 91. 6. -8 (Passively used) Resorted to, inhabited &c.; चटकाश्रिता शाखा Pt. 1; R. 3. 11. -तः A dependent servent, follower; अस्मदाश्रितानाम् H. 1; प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु Ku. 3. 1. -तम् (pl.) The objects perceived by the senses and mind.

आश्रिः *f.* The edge of a sword.

आश्रु 5 P. 1 To hear, listen to. -2 To promise (with dat. of person; cf. P. I. 4. 40; V. 2. 196). -3 To accept, undertake. -*Caus.* 1 To cause to hear. -2 To call, particularly in ritualistic formulas; ओमित्याश्रावयति Ch. Up. 1. 1. 9. -3 To draw towards, win over, attract; आश्रावयेदस्य जनं Bk. 12. 30. -4 To say, repeat (as a Mantra). ओं श्रावयेत्याश्रावयन्ति Tait. Up. 1. 8. 1.

आश्रव *a.* [आ-श्रु-अच्] Obedient, compliant; पितृजामनाश्रवः R. 19. 49; यशःपथादाश्रवतापदोत्थात् N. 3. 84. -वः 1 A promise, engagement. -2 Fault, transgression. -3 One of the categories according to the Jainas. -4 Worldly torment or pain (cf. अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः आश्रवाः -इति पतञ्जलिः). सवितर्कविचारमवाप शान्तं प्रथमं ध्यानमनाश्रवप्रकारम् Bu. Ch. 5. 10. (see आस्रव.)

आश्रावणम् 1 Calling out so as to make one listen. -2 N. of certain short words uttered at ceremonies; ओं स्वधेत्याश्रावणमस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावणम् Āśval.

आश्रुत *p. p.* 1 Heard. -2 Promised, agreed, accepted. -तम् Calling so as to make one listen.

आश्रुतिः *f.* 1 Hearing. -2 Accepting.

आश्रुकर्ण *a.* One whose ears hear all around (Ved.).

आश्लिष् 4 P. 1 To embrace, clasp; प्रदीप्ते रागाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूम् Bh. 3. 92. -2 To cleave or stick to.

आश्लिष्ट *p. p.* 1 Embraced, clasped; used actively also; P. III. 4. 72. आश्लिष्टो लक्ष्मीम् Sk. -2 Connected, interwoven, blended; परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः Mb.-3 Joined to, touching, in contact with; अवनितलाश्लिष्टललाटरेखया K. 67; अङ्गद°भुज R. 6. 53; Śi. 3. 72; मेघमाश्लिष्टसानुम् Me. 2. -4 Joining what adheres or attaches to. -5 Invested; spread. -6 Deduced, concluded.

आश्लेषः 1 Embracing, clasping, an embrace; आश्लेषः लोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् Śi. 2. 17; Amaru. 17, 74, 95. कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने Me. 3, 108. -2 Contact, intimate connection; relation; सामीप्याश्लेषविषयैर्व्याप्त्याधारश्चतुर्विधः Mugdha. -3 The site of an act. -षाः *f.* (pl.) N. of the ninth Nakṣatra.

आश्लेषण Adherence, hanging on.

आश्व *a.* (-श्वी *f.*) [अश्वस्येदम् अण्] 1 Belonging to or coming from a horse, equestrian; आश्वं कफहरं मूत्रं कृमिदद्रुषु शस्यते Suśr. -2 Drawn by horses (as a chariot). -श्वम् 1 A number of horses. -2 A chariot drawn by horses. -3 The state or action of a horse (अश्वस्य भावः कर्म वा Sk.).

आश्वत्थ *a.* (-त्थी *f.*), **आश्वत्थिक** (-की *f.*) [अश्वत्थस्येदम् अण् ठक् वा P. IV. 2. 22] 1 Relating to or made of the holy fig-tree. -2 Relating to the fruit-bearing season of this tree, as a मुहूर्त. -त्था The night having the अश्वत्थ Nakṣatra. -त्थम् The fruit of the holy fig-tree.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आश्वभारिक *a.* (**-की** *f.*) = अश्वभारं हरति, वहति आवहति वा.

आश्वमेधिक *a.* (**-की** *f.*) [अश्वमेधाय हितं ठक्] Belonging to the Horse-sacrifice. **-कम्** N. of the 14 th Parvan of Mahābhārata.

आश्वयुज *a.* (**-जी** *f.*) [अश्वयुज-अण्] **1** Belonging to the month Ās'vina. **-2** Born under the constellation **अश्वयुज्.** **-जः** The month आश्विन; भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षाः Sus'r.; त्यजेदाश्वयुजे मासि मुन्यन्नं पूर्वसंचितम् Ms. 6. 15; Y. 3. 47. **-जी** The day of the full moon in Ās'vina.

आश्वयुजक *a.* (**-की** *f.*) Sown on the day of full moon in Ās'vina.

आश्वरथ *a.* (**-थी** *f.*) [अश्वरथ-अञ्] Belonging to a chariot drawn by horses.

आश्वलक्षणिक *a.* (**-की** *f.*) [अश्वलक्षण-ठक्] Knowing the marks of horses. **-कः** A farrier, groom.

आश्विक *a.* (**-की** *f.*) [अश्व-ठञ्] Relating to a horse, drawn by horses, equestrian, cavalier. **-कः 1** A cavalier. **-2** A combination of stars or omens presaging acquisition of horses.

आश्विन *a.* (**-नी** *f.*) **1** Belonging or sacred to the As'vins (अश्विनौ देवते अस्य). **-2** Pervading. **-नः 1** N. of a month (in which the moon is near the constellation As'vini). **-2** A sacrifice or a weapon presided over by the As'vins. **-3** (du.) The As'vins. **-नी 1** N. of certain bricks. **-2** A pile, stack (चितिभेदः). **-नम्** A day's journey for a horse or rider (Ved.). **-चिह्नितम्** The autumnal equinox.

आश्विनेयः *m.* [अश्विन्याः अपत्यं ढक्] The two As'vins (physicians of gods). **-2** N. of Nakula and Sahadeva, the last two of the five Pāṇḍava princes **-3** A day's journey for a horse.

आश्वीन *a.* (**-नी** *f.*) [अश्व-खञ्] Made or traversed by a horse as a journey &c.; °नोऽध्वा Sk. **-नः, -नम्** The distance travelled by a horse in a day; सहस्राश्वीने वा इतः स्वर्गो लोकः Ait. Br.

आश्वीयम् A number of horses.

आश्वलायनः N. of the author of a celebrated ritual work, called the Ās'valāyana Sūtras; कौसल्यश्चाश्वलायनः Pras'n. Up. 1. 1. **-शाखा** The school of आश्वलायन.

आश्वस् 2 P. **1** To breathe; सुखमाश्वसन्ति गिरयः Mv. 5. 51 are lying at ease. **-2** To breathe freely, recover breath, take courage, take heart, rest secure, be at ease; प्रत्ययादाश्वसत्यः Me. 8; दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् Pt. 1. 307; Bk. 4. 38, 5. 23. **-3** To revive. **-4** To have confidence in. **-Caus. 1** To encourage, comfort, console, cheer up; Bg. 11. 50; आश्वास्य पाययित्वा च परिप्लाव्य च वाजिनः Mb. 4. 67. 19. तदा संकीर्तनेनाश्वासयाम्यात्मानम् V. 3; R. 12. 5, 14. 58, 15. 45; Me. 115; V. 5. 16. **-2** To refresh, gratify; छायाश्वासितपथिकजनमार्थः Pt. 2. **-3** To conciliate.

आश्वासः 1 Taking or recovering breath, breathing freely, recovery, revival. **-2** Consolation, cheering up, inspiring confidence; आश्वासस्नेहभक्तीनामेकमालम्बनं महत् U. 6. 10. **-3** An assurance of safety or protection. **-4** Cessation, completion, stop. **-5** A chapter or section of a book. **-6** A probable story.

आश्वासक *a.* Consolatory, comforting. **-कः** Clothing.

आश्वासनम् Consoling, encouraging, cheering up, consolation; तदिदं द्वितीयं हृदयाश्वासनम् S'. 7; देवस्याश्वासनं भवति Pt. 1 cheering up of spirits, recovery.

आश्वासिक *a.* Trustworthy, reliable; Mb.12.218.22.

आश्वासिन् *a.* [आ-श्वस्-णिनि] **1** Breathing freely, reviving, becoming cheerful; मनस्तु तद्भावदर्शनाश्वासि S'.2.1. **-2** Consoling.

आषाढः [आषाढी पूर्णिमा अस्मिन्मासे अण्] **1** N. of a Hindu month (corresponding to part of June and July); आषाढस्य प्रथमदिवसे Me.2; शेते विष्णुः सदाषाढे कार्तिके प्रतिबोध्यते V.P. **-2** A staff of the Palās'a wood carried by an ascetic; अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाक् Ku. 5. 30. **-3** The Malaya mountain. **-ढा** The 20th and the 21st lunar mansions usually called पूर्वाषाढा and उत्तराषाढा. **-ढी** The day of full moon in the month of Āṣāḍha; तस्य नित्यं सदाऽऽषाढ्यां माघ्यां च बहवो द्विजाः Mb. 12. 171. 17. **-Comp. -भव, -भू** *a.* produced in the month of Āṣāḍha. (**-वः,-भूः**) the planet Mars.

आषाढकः The month आषाढ.

आषाढिन् *a.* Bearing a Palās'a staff; गृहीतव्रतेनाषाढिना; K. 21.

आषाढीय *a.* [आषाढा-छ] Born under the constellation Āṣāḍhā.

आष्टमः [अष्टमो भागः, अष्टम-ञ] The 8th part; P. V. 3. 50-1.

आष्ट्रम् [अश्-व्याप्तौ ष्ट्रन् Uṇ. 4. 159] Sky, ether, atmosphere. **-ष्ट्रा** A prick or goad for driving cattle.

आष्ट्री 1 An extensive forest; आष्ट्र्यां पदं कृणुते अग्निधाने Rv. 10. 165. 3. **-2** A kitchen, fire-place.

आस्, आः *ind.* An interjection, implying (*a*) Recollection; आः उपनयतु भवान् भूर्जपत्रम् V. 2. (*b*) Anger; आः कथमद्यापि राक्षसत्रासः U. 1; आः पापे तिष्ठ तिष्ठ Mal. 8. (*c*) Pain; आः शीतम् K. P. 10. (*d*) Angry contradiction (अपाकरण); आः क एष मयि स्थिते Mu. 1; आः वृथामङ्गलपाठक Ve. 1. (*e*) Sorrow, regret; विद्यामातरमाः प्रदर्श्य नृपशून् भिक्षामहे निस्त्रपाः Udb.; (आः स्मरणेऽपाकरणे कोपसंतापयोस्तथा Med.).

आस् I. 2 Ā. (आस्ते, आसांचक्रे, आसिष्ट; आसितुम्, आसित) **1** To sit, lie, rest; Bg. 2. 45; एतदासनमास्यताम् V. 5; आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीनाभिमुखं गुरोः Ms. 2. 193. **-2** To live, dwell; तावद्वर्षाण्यासते देवलोके Mb.; यत्रास्मै रोचते तत्रायमास्ताम् K. 196; कृष्णास्ते Sk.; यत्रामृतास आसते Rv. 9. 15. 2; Bk. 4. 6, 8.79.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-3 To sit quietly, take no hostile measures, remain idle; आसीनं त्वामुत्थापयति द्वयम् Śi. 2. 57. -4 To be, exist. -5 To be contained in; जगन्ति यस्यां सविकाशमासत Śi. 1. 23. -6 To abide, remain, continue or be in any state, be doing anything, last; oft. used with present participles to denote a continuous or uninterrupted action; विदारयन्प्रगर्जंश्चास्ते Pt. 1 kept on, continued, tearing up and bellowing; used in this sense also with an adj., subst., indeclinable, past part., an adverb (तूष्णीम् &c.), or with the instr. of a noun; सुखेनास्ते &c. -7 To lead to, result in (with dat.); आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः H. 1. 185 -8 To cease, have an end. -9 To solemnize, celebrate. -10 To let go, lay or put aside; आस्तां तावत् let it aside, let it go, to say nothing of, not to mention; K. 18. -11 To be indifferent; ननु आस्ते इत्युपवेशने भवति । नावश्यमुपवेशने एव, औदासीन्येऽपि दृश्यते । ŚB. on MS. 3. 6. 24. -*Caus.* To cause to sit, seat, fix; आसयत्सलिले पृथ्वीम् Sk. *Desid.* आसिसिषते To wish to sit &c. -II. 4. P. [आस्यति, असितुम्] 1 To enclose; border. -2 To admit (as water) into.

आसः [आस्-घञ्] 1 A seat. -2 A bow (-सम् also); स सासिः सासुसूः सासः Ki. 15. 5. -3 Ashes. -सम् 1 Seat or lower part of the body. -2 Proximity.

आसनम् [आस्-ल्युट्] 1 Sitting down. -2 A seat, place, stool; Bg. 11. 42; स वासवेनासनसंनिकृष्टम् Ku. 3. 2; आसनं मुच् to leave one's seat, rise; R. 3. 11. -3 A particular posture or mode of sitting; cf. पद्म°, वीर°, भद्र°, वज्र° &c. cf. अनायासेन येन स्यादजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् । आसनं तद् विजानीयाद् योगिनां सुखदायकम् ॥ -4 Sitting down or halting, stopping, encamping. -5 Abiding, dwelling; Ms. 2. 246; 6. 59. -6 Any peculiar mode of sexual enjoyment (84 such *āsanas* are usually mentioned). -7 Maintaining a post against an enemy (opp. यानम्), one of the six modes of foreign policy; which are:-- संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः Ak.; प्रतिबद्धशक्त्योः कालप्रतीक्षया तूष्णीमवस्थानमासनम्; परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासनं स्मृतम् Agni P.; Ms. 7. 160, 162, 166; Y. 1. 347; Pt. 3. -8 The front part of an elephant's body, withers. -9 Throwing (fr. अस् to throw). -10 N. of two trees (असन and जीवक). -11 Place where the elephant-rider sits, cf. मस्तकद्वितयं दन्तावासनं वंश एव च । पठेते प्रोन्नता यस्य स गजो राजवाहनः ॥ Mātanga L. 2. 1. -12 Neutrality (as of a nation); Kau. A. 7. 1. -13 A moving piece (draught) in the game of dice; प्राणग्लहोऽयं समर इष्वक्षो वाहनासनः Bhāg. 6. 12. 17. -ना A seat, stool, stay. -नी 1 Stay, abiding, sitting. -2 A small seat or stool. -3 A shop, stall. -Comp. -बन्धधीर *a.* resolute to sit down, firm in one's seat; निषेदुषीमासनबन्धधीरः R. 2. 6. -मचूडकम् Semen (मचूडकं विधावीति ख्यातम्); आसनमचूडकं शयनीयप्रच्छदपटापवाहिनि भवति किं न वेत्ति Mal. 7. (v. l. आसनमयूरकम्).

आसित *p. p.* [आस्-क्त] Seated, at rest; आसितः सः; आसितं तेन Sk. -तम् 1 Sitting down. -2 A seat; इदमेषामासितम् Sk. -3 Abode, a place where one has lived; a city.

आसीन *Pres. p.* Sitting, seated; आसीनानां सुरभितशिलं नाभिगन्धैर्मृगाणाम् °प्रचलायित nodding when seated; falling asleep.

आस्या Sitting, abode, state of rest; आस्या वर्णकफस्थौल्यसौकुमार्यकरी सुखा Suśr.

आसा, आसः (Instr. and abl. of आस्) Before one's eyes, by word of mouth, personally; in close vicinity.

आसंसार, -संसृति *a.* Liable to progress or alteration. -रम्, -ति *ind.* 1 Till the end of the world or worldly existence; Pt. 1. -2 Within the limits or range of worldly existence, throughout the sphere of worldly life; आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वताम् तात तादृक् Bh. 3. 46; आसंसृतेरस्मि जगत्सु जातः Ki. 3. 6 (Malli. यावत्संसारम्).

आसङ्गत्यम् Detachment, disunion. Separation; Gīrvāṇa.

आसंक्षित *a.* One with whom one has agreed or concerted.

आसंबाध *a.* Blocked up, obstructed, confined (on all sides); आसंबाधा भविष्यन्ति पन्थानः शरवृष्टिभिः Rām.

आसञ्ज् 1 P. 1 To fasten, fix on, attach to, join or add to, place or put on (dress, armour &c.); चापमासज्य कण्ठे Ku. 2. 64; अनुबन्ध आसज्यते Sk.; आसज्यमानेक्षणः Ś. 3. 25 with the eyes intently fixed; (fig. also); भुजे...स भूमेर्धुरमाससञ्ज R. 2. 74; so पुत्रे राज्यम्; जने दोषम् &c.; आससञ्ज भयं तेषाम् Bk. 14. 104 fear overtook them. -2 To confer upon, conduce to; तिष्ठतां तपसि पुण्यमासजन् Ki. 13. 44. -3 To stick or adhere to, depend upon. -4 To take up. -*Caus.* 1 To cause to attach, have anything fastened or put on. -2 To place, put, throw round; आसञ्जयामास यथाप्रदेशं कण्ठे गुणम् R. 6. 83. -3 To entrust or appoint. *pass.* (सज्यते) To adhere, stick, be attached; यदि नेष्टात्मनः पीडा मासञ्जि भवता जने Ki. 11. 29; cf. "Do unto others as you would be done by."

आसक्त *p. p.* 1 Strongly attached to, intent on, devoted or addicted to, (usually with loc. or in comp.) द्यूत°, मृगया°. -2 Absorbed or engaged in, zealously following or pursuing. -3 Fixed on, directed towards, joined or attached to, placed or resting on; मन्मुखासक्तदृष्टिः K. 158; यदासक्तं सख्यं जने Mv. 5. 58 formed; शिखरासक्तमेघाः Ku. 6. 40 resting on; °बाहुलतया S. -4 Surrounded, encircled. -5 Continuous, perpetual, eternal. -6 Trusting to, confiding in. -7 Obstructed, checked; कार्तवीर्यभुजासक्तं तज्जलं प्राप्य निर्मलम् Rām. 7. 32. 5. -क्तम् *ind.* Eternally, perpetually. -Comp. -चित्त, -चेतस्, -मनस् *a.* having the mind fixed on any object.

आसक्तिः *f.* 1 Attachment, devotion, fondness; बालिशचरितैष्वासक्तिः K. 120; intentness, application. -2 Waylaying (Ved.). -क्ति *ind.* Ved. Purposely.

आसङ्ग *a.* Uninterrupted, perpetual. -गः 1 Attachment, devotion (to any object) (to enjoy or protect it); सुख° लुब्धः K. 173; U. 3; चेतः स्वर्गतरङ्गिणीतटभुवामासङ्ग-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मङ्गीकुरु Bh. 3. 60. -2 Intentness, close application. -3 Contact, adherence, clinging; (पङ्कजम्) सङ्गैवलासङ्गमपि प्रकाशते Ku. 5. 9; 3. 46; व्रततिवलयासङ्गसंजातपाशः Ś. 1. 33; Mu. 1. 14; अनासङ्गः absence of consolation; Māl. 2. -4 Association, connection, union; त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गम् Bg. 4. 20; so कान्तासङ्ग &c. -5 Fixing, fastening to. -6 Pride about the authorship of a thing (कर्तृत्वाभिमान), -7 That which is fastened; cf. उत्तरासङ्ग. -8 Waylaying (?). -ङ्गम् A kind of fragrant earth (सौराष्ट्रमृत्तिका). -ङ्गम् *ind.* Without interruption, eternally.

आसङ्गिनी A whirlwind.

आसङ्गिमः [आसङ्गे भवः डिमच्] (In surgery) A kind of bandage.

आसञ्जनम् 1 Fastening to, fixing, putting on the body (as dress, armour &c.). -2 Getting entangled, clinging; व्रततिवल्यासञ्जनात् Ś. 1. 33 v. l. -3 Attachment, devotion. -4 Contact, proximity. -5 A handle, hook.

आसद् 1 P. 1 To sit down or near (with acc. or loc.). -2 To watch or lie in, wait for य आसीदन्ति दम्पती Rv. 10. 85. 32. -3 To approach, reach, to go to or towards (a place &c.): हिमालयस्यालयमाससाद Ku. 7. 69; Bk. 7. 31; Śi. 2. 2; आसनम् R. 6. 4, 53; 11. 23. -4 To meet with, find, form; सख्यम् R. 5. 60; 14. 25; अपायम् Bk. 3. 26 suffering; केचिद् वेपथुमासेदुः 4. 43. -5 To encounter, attack. -6 To commence, undertake. -7 To place. -10 P. or -*Caus.* 1 (*a*) To meet with, find; मृत्युभयमासादितः Bhāg. (*b*) To get, obtain; अमरगणनालेख्यमासाद्य R. 8. 95; Ms. 4. 227; धनम्, सुखम् &c. -2 To approach, go to, reach; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति; ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकम् Bg. 9. 20.; Me. 36; Bk. 8. 37. -3 To overtake, come up with; अनेन रथवेगेन पूर्वप्रस्थितं वैनतेयमप्यासादयेयम् V. 1, Ve. 3. 9. -4 To encounter, attack; आसादितौ कथं व्रतं न गजैः कृत्स्नद्रुजैः Bk. 6. 95. -5 To effect, occasion, accomplish. -6 To make one sit down (Ved.). -7 To put on, wear; आसाद्य कवचं दिव्यं सहस्रार्कसमद्युति: Rām. 7. 6. 64.

आसत्तिः *f.* [आ-सद्-क्तिन्] 1 Meeting, junction. -2 Intimate union, nearness, close contact; किमपि किमपि मन्दं मन्दमासत्तियोगात् U. 1. 27. -3 Gain, profit, acquirement. -4 (In Logic) Proximity, the absence of interruption in the apprehension of what is said; relation between two or more proximate terms and the sense conveyed by them; कारणं सन्निधानं तु पदस्यासत्तिरुच्यते Bhāsā P. 83; वाक्यं स्याद् योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः S. D. 2. -5 Embarrassment, perplexity; न च ते कचिदासत्तिर्बुद्धेः प्रादुर्भविष्यति Mh. 12. 52. 17.

आसदनम् -1 Gain, profit. -2 Contact, union. -3 Nearness, proximity. -4 The act of sitting down. -5 A seat.

आसन्न *p. p.* 1 Drawn near, approached, near (in time, place or number); आसन्नविंशाः nearly or about 20; at hand, close by आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यम् Pt.; impending, imminent; पूर्वमासन्नशङ्का वै गाव इत्यनुशुश्रुम Mh. 13. 81. 13; आसन्नपतने कूले Ś. B.; °मरण °काल *q. v.* -2 Adjacent, adjoining. -3 Well-placed. -4 about to die. -5 Obtained, got; बाह्योरासन्नमानिमात्रं ननन्द Rām. 5. 63. 33. -न्नः The setting sun. -**Comp.** -कालः 1 the hour of death. -2 one whose death is near. -चर *a.* moving round about in the proximity; Ku.-परिचारकः,-चारिका personal attendant, body-guard; U. 1; Ś. 6. -प्रसव *a.* about to be confined or delivered; about to bring forth or lay eggs (as a hen &c.). -मृत्यु, -शरीरपात *a.* one whose death has drawn near; आसीनमासन्नशरीरपातत्रियम्बकं संयमिनं ददर्श Ku. 3. 44.

आसादः Ved. Cushion. समासाद उशीथे उपश्रयः Av.15.3.8.

आसादनम् 1 Putting or laying down. -2 Attacking. -3 Overtaking, meeting with, going towards. -4 Obtaining, attaining, accomplishing.

आसादयितव्य, आसाद्य *pot. p.* Attainable, to be attained &c.

आसादित *p. p.* 1 Obtained, got; कश्चिदासादितमीक्षितं श्रुतं वा Udb. -2 Reached, gone to. -3 Spread, extended. -4 Effected, completed. -5 Met with, attacked, overtaken.

आसन् *n.* Mouth; (a word optionally substituted for आस्य in all cases after acc. dual).

आसन्वत् *a.* Ved. Having a mouth.

आसन्य *a.* Ved. Being in the mouth. Bri. Up. 1.3.7.

आसन्दः [आसीदत्यस्मिन् प्रलयकाले: निपातः] Viṣṇu or Vāsudeva. -न्दी [आसद्यतेऽस्याम्] 1 A small couch or oblong chair; an arm-chair; K. 94; इयं वा आसन्दी अस्यां हीदं सर्वमासन्नम् Śat. Br. स आगच्छति विचक्षणामासन्दीम्: Kaus. Up. 1-5. -2 A raised seat in a hall or assembly.

आसन्दिका [स्वल्पार्थे कन्] A small chair; K. 219.

आसमुद्रान्तम् *ind.* As far as the shore of the ocean (including it); R.

आसव see under आसु.

आसा Ved. Proximity, nearness; आसया near, in the presence of.

आसाधनम् Accomplishment, attainment.

आसारः [आ-सृ-घञ्] 1 A hard or sharp-driving shower (of anything); आसारसिक्तक्षितिबाष्पयोगात् R.13.29; Me. 17; पुष्पासारैः 43; so तुहिन°, रुधिर° &c.; बाष्पासारा *M. 3. 20 flooded or suffused with tears;* धारासारैर्द्दिवृष्टिर्बभूव II. 3 it rained in torrents. -2 Surrounding an enemy. -3 Attack, incursion. -4 The army of an ally or king (whose dominions are separated by other intervening

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

states); पार्ष्णिग्राहासारौ अन्तःकोपं आटविकं वा समुत्थापयितुकामः Kau. A. 1. 16. -5 Provision, food; अज्ञातविविधासारतोय-शस्यो व्रजेत्तु यः Pt. 3. 41, 51.

आसिकः [असिः प्रहरणमस्य ठक्] A swordsman.

आसिका [पर्यायेण आसनम्, आस्-ण्वुल्] Turn or order of sitting, sitting.

आसिधारम् [असिधारा इव अस्त्यत्र अण्] N. of a particular vow; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; for explanation see असिधारा.

आसिच् 6 P. 1 To pour in or on, wet, water, sprinkle. -2 To fill with; तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः Ms. 8. 272. -*Caus.* To have anything poured in.

आसिच् *f.* An oblation which is poured out: पूर्णां विवष्ट्यासिचम् Rv. 7. 16. 11. a dish, vessel (?).

आसिक्त *a.* Poured in or on; sprinkled. Kaṭh. 4. 15.

आसेकः Wetting, watering, pouring in.

आसेक्यः A kind of eunuch or neuter man; पित्रोस्तु तुल्यवीर्यत्वादासेक्यः पुरुषो भवेत्.

आसेचन *a.* (-नी *f.*) 1 Charming, beloved; so आसेचनक. नयनयुगासेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् S. D. -नम् 1 Pouring into, wetting, sprinkling. -2 A vessel for fluids (Ved.); °वत् hollow, concave. -नी A small vessel.

आसेचनकः Soma Juice or butter poured out for the gods; कथं त्वयाऽऽसेचनकाङ्क्षि लुप्यते त्रपा न संप्रत्यपि दृष्टपारया Rām. Ch. 2. 54.

आसिध् 1 P. To arrest, keep in custody (only in *p. p.*).

आसेद्धृ *m.* One who arrests another.

आसेधः Arrest, custody, legal restraint, it is of four kinds: - स्थानासेधः कालकृतः प्रवासात् कर्मणस्तथा Nārada; *i. e.* (*a*) confinement to a place, (*b*) limitation of time, (*c*) prohibition against departure, and (*d*) restriction from doing anything. आसेधकाल आसिद्ध आसेधं यो निवर्तते Śukra 4. 616.

आसेधक *a.* Restraining, confining.

आसु 5 U. 1 To press out Soma juice, distill (mostly Ved.). -2 (P.) To excite, enliven (Ved.); Ch. Up. 5. 12.

आसवः [आ सु-अप्] 1 Distillation. -2 Decoction. -3 Any spirituous liquor (distilled from sugar, molasses &c.); अनासवाख्यं करणं मदस्य Ku. 1. 31; कुमारी°, द्राक्षा° &c; यद्च पक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः Bhāva. P. Mādhava, however, seems to differ and says, शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत्। मैरेयं धातकीपुष्पैर्गुडधानाम्लसंहितम्॥; आसवरागताम्रम् Ki. 16. 46. -5 A vessel for liquor. -6 Exciting. -Comp. -द्रुः [आसवस्य कारणं द्रुः शाक० त०] N. of the Palmyra tree (the juice of which, on fermenting, forms a spirituous liquor).

आसावः A presser, or one who extracts Soma juice.

आसुति *f.* 1 Distilling, distillation. -2 Decoction. -3 A drought so prepared. -4 Birth, production (प्रसव). -5 Exciting, enlivening (Ved.).

आसुतीवलः [आसुतिरस्त्यस्य वलच् दीर्घः P. V. 2. 112] 1 A sacrificing priest (who exracts Soma juice). -2 A sacrificer at the full and change of the moon. -3 A distiller. -4 A guardian of girls (कन्यापालक).

आसुर *a.* (-री *f.*) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras*. -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, demoniacal; आसुरं भावमाश्रिताः Bg. 7. 15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg. 16. 7-24). -4 Not performing sacrifices. -5 Divine, spiritual. -रः 1 A demon [स्वार्थे अण्]. - 2 One of the eight forms of marriage, in which the bridegroom purchases the bride from her father or other paternal kinsmen; (see उद्वाह); आसुरो द्रविणादानात् Y. 1. 61; Ms. 3. 31. -3 (pl.) The stars of the southern hemisphere. -4 A prince of the warrior-tribe Asura. -री 1 Surgery, curing by cutting by instruments. -2 A female demon, demoness; संभ्रमादासुरीभिः Ve. 1. 3. -3 N. of a plant Sinapis Ramosa Roxb. (Mar. मोहरी; राई) -रम् 1 Blood. -2 Black salt.

आसुरिः A pupil of Kapila. मुनिरासुरयेऽनुकम्पया प्रददौ Sān. K. 70. -कल्पः N. of a Kalpa.

आसुरीय *a.* Belonging to or coming from Āsuri.

आसुरायणः 1 A descendent of Āsuri; Bri. up. 2. 6. 3. -2 N. of a Vedic school.

आसूत्रित *a.* 1 Forming or wearing a garland. -2 Interwoven.

आसेव् 1 Ā. To carry out, practise, perform zealously; धर्मम्, व्रतम् &c. -2 To indulge in, enjoy; अप्रवातमासेवमाना M. 1; V. 4; Ku. 1. 15. -3 To accomplish, attend to.

आसेवा, -वनम् 1 Zealous practice, assiduous performance of any action. -2 Frequency, repetition; P. VIII. 3. 102; आसेवनं पौनःपुन्यम Sk. -3 Intercourse.

आसेवित *p. p.* 1 Performed, done. -2 Repeated. -तम् Performance.

आसेविन् *a.* Performing assiduously, indulging in.

आस्कन्द् 1 P. 1 To invade, attack; कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमास्कन्दति Mal. 9; आस्कन्दल्लक्ष्मणं बाणैः Bk. 17. 82. -2 To step over, tread; चयमास्कन्दति भस्मनां जनः Ki. 2. 20. -3 To depend or hang on (as the Vedāṅgas on the Vedas). -4 To jump, leap.

आस्कन्दः, -न्दनम् 1 An attack, assault; assailling; outraging; परवनिता °प्रगल्भस्य Ve. 2. विविधास्कन्दनाकाङ्क्षी...

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Śiva. B. 31. 68 **-2** Ascending, mounting; treading, stepping over; चरणास्कन्दनमामितान्धिन्द्रः Ki. 13. 18. **-3** Reproach, abuse. **-4** The walk of a horse. **-5** An assailant. **-6** Battle, war. **-7** Drying. **-8** Effacing destroying. आस्कन्दनं तिरस्कारे रणे संशोषणेऽपि च Medinī.

आस्कन्दितम्, -तकम् The walk of a horse, galloping at full speed. आस्कन्दिता च सा ज्ञेया गतिविद्भिस्तु वाजिनाम् Śukra. 4. 982.

आस्कन्दिन् *a.* **1** Jumping upon, assailing, attacking; न हि सिंहो गजास्कन्दी भयाद्गिरिगुहाशयः R. 17. 52. **-2** Causing to flow. **-3** Granting. **-4** Spending.

आस्क *a.* Attacking or assailing enemies, approaching. **-2** Joined or united.

आस्तावः [आ-स्तु-घञ्; P. III. 3. 120] **1** The place of reciting hymns in a sacrifice; तत्रोद्गातॄनास्तावे स्तोष्यमाणानुपोपविवेश Chān. Up. 1. 10. 8. **-2** Praise, hymn.

आस्तिक *a.* (**-की** *f.*) [अस्ति परलोकः इति मतिर्यस्य, ठक्] **1** One who believes in God and another world; यत्रास्त्येव तदस्ति वस्त्विति मृषा जल्पद्भिरेवास्तिकैः Prab. 2. **-2** A believer in sacred tradition. **-3** Pious, faithful, believing; आस्तिकः श्रद्दधानश्च Y. 1. 268. **-कः** or **आस्तीकः** N. of a Muni. cf. अगस्त्यो माधवश्चैव मुचकुन्दो महामुनिः। कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते सुखशायिनः॥

आस्तिकता, -त्व, आस्तिक्यम् **1** Belief in God and another world; आस्तिक्यशुद्धमवतः प्रियधर्म धर्मम् Ki. 18. 43. **-2** Piety, faith, belief; ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यम् Bg. 18. 42; आस्तिक्यं श्रद्दधानता परमार्थेष्वागमार्थेषु Śaṅkara.

आस्तीक *a.* Relating to, or treating of, the sage आस्तीक. **-कः** N. of an old saint, son of Jaratkāru; (at whose intercession King Janamejaya spared the Nāga Takṣaka from the destruction to which he had doomed the serpent race). Mb. gives the following etymology of the name; नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत। अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम्॥ cf. सर्पापसर्प भद्रं ते गच्छ सर्प बनान्तरम्। जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर॥ **-कम्** A section (पर्व) of the first book of the Mahābhārata. **-Comp.** **-अर्थदः** N. of Janamejaya.

आस्तृ,-स्तॄ 5, 9 U. To spread over, strew, cover, scatter over, bestrew, deck; दर्भानास्तीर्य, वसनमास्तीर्य &c.

आस्तरः [आ-स्तृ-अप्] **1** A covering, coverlet. दण्डिनीमजिनास्तराम् Bk. 6. 60. **-2** A carpet, bed, mat; वासो वल्कलमास्तरः किसलयानि Śānti. 2. 20. **-3** Spreading (clothes &c.).

आस्तरकः One who spreads the bed; Kau. A. 1. 12.

आस्तरण *a.* **1** Spreading, covering. **-णम्** **1** Spreading, strewing. **-2** A bed, layer; कुसुम° a bed of flowers; कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सौम्य गतस्त्वमावयोः Ku. 4. 35; सकुसुम° strewn with flowers Ś. 3; तमालपत्रास्तरणासु रन्तुम् R. 6. 64. **-3** A cushion, quilt, bed clothes; गत° without the bed clothes. **-4** A rug, carpet. **-5** An elephant's housings, painted cloth (thrown on his back). **-6** A layer of Kuśa grass spread out at a sacrifice. वेद आस्तरणं ब्रह्मोपबर्हणम् Av. 15. 3. 7.

आस्तरणिक *a.* (**-की** *f.*) [आस्तरणं प्रयोजनमस्य ठक्] **1** For spreading (as clothes &c.). **-2** Resting on a carpet.

आस्तारः [आ-स्तृ-घञ्] Spreading, strewing, scattering. **-Comp.** **-पङ्क्तिः** N. of a metre, see App.

आस्तीर्ण *a.* **1** Spread, scattered. **-2** Covered.

आस्तारकः A fore-receptacle, grate.

आस्त्र, -आस्त्रिक *a.* [अस्त्रस्येदं अण्] Belonging to a missile; चतुर्थमास्त्रिकबलम् Śukra. 4. 866.

आस्था I P. **1** To stand or remain on or by, to occupy. Śvet. 2. 5. **-2** To ascend, mount; रथम्, स्यन्दनम् &c. **-3** To use, have recourse to, resort to, practise, take, assume, follow; यथा यथा हि सद्वृत्तमातिष्ठन्त्यनसूयकाः Ms. 10. 128, 2. 133, 10. 101; समाधिमास्थाय Ku. 5. 2 practising concentration of mind; स्वरूपम् Ku. 5. 84. assuming his own form; तनुम् Mu. 7. 19; R. 6. 72; कूर्मसंकोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् Pt. 3. 21 contracting himself like a tortoise; पदमानस्थुषा Ku. 6. 72 taking a place among; व्रतम् Ve. 3. 21; so श्रीरूपम् Pt. 3. 31; आस्थितविषादविषः Ki. 6. 29 gloomy; तं तं नियममास्थाय Bg. 7. 20, 8. 12; K. 165; आस्थितविष्टरः R. 15. 79; सुहृदास्थितायां सभायाम् Ku. 7. 29; विषमेऽपि जले रज्जुमास्थास्ये तव कारणात् Mb. use; चिन्तामौनमिवास्थिता V. 4. 67 lost in moody abstraction. **-4** To do, perform, carry out. **-5** To recognise, acknowledge, own. **-6** To exhibit, aim at. **-7** To undertake, promise, agree. **-8** To behave. **-*Caus.*** **1** To cause to stand. **-2** To hold fast, cling to. **-3** To collect, obtain. **-4** To place in, infix. **-5** To show, represent, introduce; प्रविश्य स्थापकस्तद्रूपकाव्यमास्थापयेत्ततः S. D. 283; Mv. 1. 13. **-6** To step.

आस्था [आस्था-अङ्] **1** Regard, care, respect, consideration, care for (with loc.); न संभ्रमो न भीः काचिदास्था वा समजायत Mb. 12. 281. 12; मर्त्येष्वास्थापराङ्मुखः R. 10. 43; मय्यप्यास्था न ते चेत् Bh. 3. 30; 2. 98; see अनास्था also. **-2** Assent, promise. **-3** Prop, support, stay. **-4** Hope, confidence; जयलक्ष्म्यां बबन्धास्थाम् Rāj. 1. 5. 245. **-5** An effort. **-6** State, condition. **-7** An assembly. **-8** A place or means of abiding.

आस्थातृ *a.* Standing, mounting; आस्थाता ते जयतु जत्वानि Rv. 6. 47. 26.

आस्थानम् **1** A place, site. **-2** Ground, base. **-3** An assembly; आस्थानाध्यासनाश्रितः Bhāg. 6. 7. 5. **-4** Care, regard; see आस्था. **-5** A hall of audience; K. 8, 14. **-6** Recreation ground (विश्रामस्थानम्). **-नी** An assembly-room. आस्थानीं समये समं नृपजनः सायंतने संपतन् Ratna. निजामशाहमास्थानीमेत्य सिंहासने स्थितम् Śiva B. 3. 8. **-Comp.**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-गृहम्, -निकेतनम्, -मण्डपः an assembly-room; तदीयमास्थाननिकेतनाजिरम् Ki. 1. 16.

आस्थापनम् 1 Placing, fixing, causing to stay or remain. -2 A strengthening remedy. -3 An enema of oil or ghee.

आस्थापित *a.* Fixed, placed.

आस्थायिका An audience.

आस्थित *p. p.* (Used actively) 1 Dwelt, abiding; यत्नम् Pt. 1. 220 using efforts carefully; उपायमास्थितस्यापि Si. 2. 80, 9. 84; so नियमम्, ध्यानम्, धर्मम् &c. -2 Having recourse to, resorting to, using, practising, betaking oneself to; इत्येवं सा समाभाष्य भूयः संदिष्टुमास्थिता Rām. 5. 67. 40. सलिलाशयम् Pt. 2. -3 Having obtained or got, having reached to; ऐश्वर्यम्, कामवशम् &c. आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् Bg. 7. 18. -4 Occupied; enclosed (as a hunting ground); श्वगणिवागुरिकैः प्रथमास्थितम् R. 9. 53; दानवास्थितः शैलः Rām. -5 Engrossed, engaged. -6 Covered (व्याप्त); Ki. 9. 9; spread, overspread. -7 Got, obtained; कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः Bg. 3. 20.

आस्थितिः Condition.

आस्थेय *a.* 1 To be approached or seized, to be applied. -2 To be regarded or acknowledeged.

आस्नानम् 1 Purity. -2 Water for washing, bath; आस्नाने तां नि दध्मसि Av. 14. 2. 65.

आस्नेय *a.* Bloody (fr. असन्); being in the mouth (fr. आसन्).

आस्पदम् [आ-पद्-घ सुट् च] 1 A place, site, seat, room; तस्यास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञितम् R. 3. 36; ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश Ku. 3. 43, 5. 10, 48, 69; कथं तादृशानां गिरि वैतथ्यमास्पदं कुर्यात् K. 174; राजन्यास्पदमलभत Dk. 160 obtained a hold on the king. -2 (Fig.) An abode, subject, receptacle; निधनता सर्वापदामास्पदम् Mk.1.14; करिण्यः कारुण्यास्पदम् Bv.1.2. आस्पदं त्वमसि सर्वसंपदाम् Ki. 13. 39; so दोष°, उपहास° &c. -3 Rank, position, station; काव्यार्थभावनेनायमपि सभ्यपदास्पदम् D. -4 Dignity, authority, office; लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरोः M. 1. 17. -5 Business, affair. -6 Prop, support. -7 The tenth place from the लग्न (in Astrol.) q. v.

आस्पर्धा Emulation, rivalry.

आस्पर्धिन् *a.* Emulous, striving after.

आस्पृश्य *ind.* Having touched softly; Bhāg.

आस्फल्, -स्फुल् 10 P. or *Caus.* 1 To cause to flap, rock or shake; to strike or press against; आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैः R. 16. 13; पयोराशेरोघः प्रलयपवनास्फालित इव U. 5. 9. lashed, stirred; Nāg. 1.; शिलायामास्फालितः Pt. 1. -2 To twang; धनुरास्फालयन् U. 4. -3 To sound, play upon (as a lute), strike; वीणामास्फालयन्तीम् K. 131; Si. 1. 9. -4 To rend assunder, tear in pieces.

आस्फालः 1 Striking, rubbing, causing to move gently. -2 Flapping. -3 Particularly, the flapping motion of an elephant's ears.

आस्फालनम् 1 Rubbing, striking or pressing against, stirring (as water &c.); flapping; अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरपूर्वम् S. 2. 4; आसां जलास्फालनतत्पराणाम् R. 16. 62, 3. 55, 6. 73; Amaru. 54; कुचतट° K. 6, 14, 57; ऐरावत° कर्कशेन हस्तेन Ku. 3. 22 striking against. -2 Pride, arrogance.

आस्फुजित् *m.* N. of the planet Venus.

आस्फुट् 1 P. To agitate, shake; वृष्टमास्फोटयामास लङ्कां शब्देन पूरयन् Rām. 5. 43. 6.

आस्फोटः 1 The Arka plant. -2 The sound made by striking on the arms (Mar. छड्डू ठोकणें); कर° मिश्रेण K. 28. -3 Trembling, quivering. -4 Striking or rubbing against, blow; उच्छ्° Mv. 5. 63; लाङ्गूलास्फोटशब्दाच्च चलितः स महागिरिः Mb. -टा The नवमल्लिका plant, wild variety of Jasmin.

आस्फोटक Making a sound by striking on the arms. -कः = पर्वतजपीलुभेदः.

आस्फोटनम् 1 Flapping, moving to and fro. -2 Trembling, shaking. -3 Blowing, expanding. -4 Contracting, closing. -5 Slapping or clapping the arms, or the sound produced by it. -6 Disclosing, manifesting. -7 Winnowing, thrashing. -नी A gimlet.

आस्फोटितम् 1 Clapping; आस्फोटितनिनादांश्च Rām. 5. 43. 12. -2 Striking on the arms; तस्यास्फोटितशब्देन महता श्रोत्रघातिना । पेतुर्विहंगमास्तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः Rām. 5. 4. 7.

आस्फोतः, -तकः [आ-स्फुट् अच् पृषो॰ टस्य तत्वम्] N. of several trees; अर्क, कोविदार, भूपलाश. -ता, -तका N. of several plants; मल्लिका, अपराजिता, सारिवा.

आस्माक *a.* (-की *f.*), **आस्माकीन** *a.* [अस्मद्-अण्-खञ् अस्माकादेशः।] Our, ours; आस्माकदन्तिसान्निध्यात् Si. 2. 63, 8. 50.

आस्य *a.* Belonging to the mouth or face. **-स्यम्** [अस्यते ग्रासोऽत्र, अस्-ण्यत्] 1 The mouth, jaws; आस्यकुहरे, विवृतास्यः. -2 Face; आस्यकमलम्. -3 A part of the mouth used in pronouncing letters; तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् P. I. 1. 9; आस्ये भवमास्यं ताल्वादिस्थानम् Sk; षडास्यानि Pt. 5. 55; (the six parts being the throat, head or brain, palate, tooth, lip, and nose. -4 Mouth, opening; व्रणास्यं अङ्कास्यम् &c. -**Comp.** **-आसवः** spittle, saliva. **-पत्रम्** a lotus. **-लाङ्गलः** 1 a dog. -2 a boar. **-लोमन्** *n.* beard.

आस्यंधय *a.* [आस्यं धयति धे-खश् मुम्] Kissing.

आस्यन्दनम् Flowing, oozing.

आस्या See under आस्.

आस्युत *a.* Sewn together.

आस्रम् [असमेव स्वार्थेऽण्] Blood. -**Comp.** **-पः** 1 'blood-drinker', demon. -2 the 19th lunar mansion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आस्रवः [आ-स्रु-अप्] 1 Pain, affliction, distress. -2 Flowing, running. -3 Discharge, emission. -4 Fault, transgressing. -5 The foam on boiling rice. -6 (With Jainas) The impulse called योग or attention which the soul participates in the movement of its various bodies: it is defined as the 'action of the senses which impels the soul towards external objects'; it is good or evil according as it is directed towards good or evil objects.

आस्राव *a.* Flowing, running. **-वः** 1 A wound; कण्टको ह्यपि दुश्छिन्न आस्रावं जनयेच्चिरम् Mb. 1. 140. 9. -2 Flow, issue, discharge. -3 Spittle, saliva. -4 Pain, affliction. -5 A disease of the body; तदास्रावस्य भेषजं तदु रोगमनीनशन् Av. 2. 3. 3. **-Comp. -भेषजम्** medicament, medicine; श्रेष्ठमास्रावभेषजम् Av. 6. 44. 2.

आस्राविन् *a.* Flowing, emitting fluid or humour; an epithet of the elephant when ichor is issuing from its temples.

आस्रु *a.* Flowing or streaming in abundance. **-पयस्** *a.* One whose milk is streaming in abundance. (as a cow); अगाद्धुक्कृतैरास्रुपया जवेन Bhāg. 10. 13. 30.

आस्वद् 1 Ā. To taste. *-Caus.* To taste, enjoy; संभोगं Me. 89; R. 3. 54; (fig.) to plunder, defraud; नास्वादयसे भुजङ्गैः K. 109.

आस्वाद *a.* Tasting, eating. **-दः** 1 Tasting, eating; चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः Ku. 3. 32; काव्यामृतरसास्वादः H. 1. 132; मुखास्वादः Y. 3. 229 kissing. -2 Relish, flavour, taste; ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः Me. 43; मुखास्वादपरः H. 4. 77; चित्रास्वादकथैर्भृत्यैः Pt. 1. -3 Enjoying, experiencing; °वत् *a.* delicious in flavour, palatable; आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानाम् R. 2. 5.

आस्वादक *a.* Tasting, enjoying.

आस्वादनम् Tasting, eating.

आस्वादित *a.* Tasted. आस्वादितद्विरददशोणितशोणजिह्वः.

आस्वाद्य *pot. p.* To be tasted, delicious, sweet, palatable. आस्वाद्यतोयाः प्रवहन्ति नद्यः.

आस्वनित or **आस्वान्त** [आ-स्वन्-क्त] Sounded.

आह *ind.* 1 An interjection showing (*a*) reproof; (*b*) severity; (*c*) command; (*d*) casting, sending. -2 An irregular verbal form of the 3rd. pers. sing. Pres. of a defective verb meaning 'to say', or 'to speak' (supposed by Indian grammarians to be derived from ब्रू and by European scholars from अह्; the only forms of the root existing in the language are:- आत्थ, आहथुः, आह, आहतुः, and आहुः).

आहकः [आ-हन्-ड-कन्] A peculiar disease of the nose; तनुना रक्तशोथेन युक्तो नासापुटान्तरे। गात्रशूलज्वरकरः श्लेष्मणा ह्याहको ज्वरः ॥. -2 A crab; Gīrvāṇa.

आहंकार्यम् Conceitedness.

आहन् 2 P. 1 To strike, hit, beat; कुट्टिममाजघान K. 10; परस्य शिर आहन्ति Sk; Śi. 7. 17; दुर्जयान् करिणः ... आहन्यात् Kām. 19. 60; said to be Ātm. when the object is some limb of one's own body; आहते शिरः; but cf. आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः Ki. 17. 63; so आहत्वं मा रघूत्तमम्; Bk. 8. 15, 5. 102 (see Sk. on P. I. 3. 28 also). -2 To strike, ring, beat (as a bell, drum &c.) तुमुलकलनिनादं तूर्यमाजघ्नुरग्ये Bk. 1. 27, 17. 7; Me. 68; R. 17. 11. -3 To kill, slaughter.

आहत *p. p.* 1 Struck, beaten (as a drum &c.); हृदये दिग्धशरैरिवाहतः Ku. 4. 25, 30; R. 4. 23, 12. 77. -2 Trodden; पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति Śi. 2. 46; गजदन्ताहता वृक्षाः Rām. -3 Injured, killed. -4 Dispelled, destroyed, removed. -5 Multiplied (in Math.) सूर्याब्धिसंख्यया द्वित्रिसागरैरयुताहतैः Sūrya S.; एकैकमब्देषु नवाहतेषु Bṛi. S. 8. 22. -5 Known, understood. -6 Rolled (as dice). -7 Uttered falsely. **-तः** A drum. **-तम्** 1 A new cloth or garment. -2 An old garment. -3 A nonsensical or meaningless speech, an assertion of impossibility; *e. g.* एष वन्ध्यासुतो याति Subhāṣ. **-Comp. -लक्षण** *a.* = आहितलक्षण q. v. under आधा.

आहतिः *f.* 1 Killing. -2 A blow, hit, striking. -3 Coming (आगति). -4 Multiplication; अंशाहतिश्छेदवधेन भक्ता Līlā.

आहत्य *ind.* Having struck or beaten; striking, hitting. **-वचनम्, -वादः** An explicit or energetic explanation.

आहननम् 1 Striking at, beating. -2 A stick. (for beating a drum). Av. 20. 133. 1.

आहननीय *a.* Making oneself known by beating a drum.

आहनस् *a.* [आ-हन्-असुन्] 1 To be beaten or pressed out (as Soma). -2 Unchaste, wanton, profligate; य आहना दुहितुर्वक्षणासु Rv. 5. 42. 13.

आघातः [आ-हन्-घञ्] 1 Striking, striking against; अभ्यस्यन्ति तटाघातम् Ku. 2. 50; U. 5. 9. -2 A blow, stroke; तीव्राघातप्रतिहततरुस्कन्धलग्नैकदन्तः Ś. 1. 32; कठिनकुचतट° Amaru. 55; पवन°, पाद° &c. -3 A wound. -4 Killing; प्राणाघातान्निवृत्तिः Bh. 2. 26; Y. 3. 275. -5 One who beats or strikes. -6 A misfortune, distress. -7 Retention of urine (मूत्राघात). -8 A slaughter-house; आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे H. 4. 67.

आघातनम् 1 Striking, killing. -2 A slaughter-house.

आहव, आहाव, आहवन &c., See under आह्वे and आह्वे.

आहिकः [अहिरिव, कन्, स्वार्थे अण्] 1 The descending node (केतु). -2 An epithet of Pāṇini.

आहिण्ड् 1 A. To roam about, wander; आहिण्ड्यते अटव्या अटवीम् Ś. 2.

आहिण्डिकः A man of mixed origin, the son of a Niṣāda f ther and Vaidehī mother; आहिण्डिको निषादेन

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वैदेह्यामेव जायते Ms. 10. 37 (according to Kull., he was employed as a watchman on the outside of jails: and hence called आहिण्डिक).

आहितक A hireling; Kau. A. 2. 1.

आहितुण्डिकः [अहितुण्डेन दीव्यति ठक्] A juggler, a snake-catcher, conjuror; अहंखल्वाहितुण्डिको जीर्णविषो नाम Mu. 2.

आहीरणिन् *m.* A two-headed snake.

आहु 3 U. To sacrifice, offer an oblation, worship (as fire).

आहवः A sacrifice; तत्र नाभवदसौ महाहवे Śi. 14. 44. (for other meanings see under आह्वे).

आहवनम् 1 A sacrifice; बहुमाहवनमग्रजन्मनाम् Śi. 14. 38. −2 An oblation.

आहवनीय *pot. p.* To be offered as an oblation. **−यः** A consecrated fire taken from the house-holder's perpetual fire, one of the three fires (*i. e.* the eastern) burning at a sacrifice; गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तमुद्धरेत् । पिता वा एषोऽग्नीनां यद्दक्षिणः पुत्रो गार्हपत्यः पौत्र आहवनीयः Āśval.; see also अग्नित्रेता under अग्नि. अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास Chān. Up. 4. 13. 1.

आहवनीयक *a.* Fit for a burnt offering. **−कः** consecrated fire.

आहावः [आ-हु-आधारे घञ्] 1 Fire; see under आह्वे also. −2 A pond, a lake (आहावस्तु निपाने स्यादुपकूपजलाशये). प्राविशन्नाहवप्रज्ञा आहावमुपलिप्सवः Bk. 7. 60.

आहुत *p. p.* Offered to the gods, sacrificed. **−तम्** 1 An offering made to men; hospitality. −2 The nourishment of all created beings (भूतयज्ञ or मनुष्ययज्ञ), regarded as one of the five principal sacrifices of the Hindus cf. पञ्चमहायज्ञ.

आहुतिः *f.* 1 Offering an oblation to a deity, any solemn rite accompanied with oblations; होतुराहुतिसाधनम् R. 1. 82. −2 An oblation offered to a deity.

आहुतीकृ, −भू To offer, to become an oblation; Ratn.; B. R.

आहुकः N. of a prince, grand-father of Kriṣṇa. **−काः** N. of a people.

आहुल्यम् N. of a leguminous shrub (नगर, तरवट &c.)

आहृ 1 P. 1 To bring, fetch; यदेव वव्रे तदपश्यदाहृतम् R. 3. 6; पुष्पं फलं चार्तवमाहरन्त्यः 14. 77, 18. 8; प्रतिवाक्यम् to bring an answer; वार्ताम् bring news. −2 To bring near, give; चन्द्रगुप्ताय मदिराम् Kām. 1. 5; अयाचिताहृत Y. 1. 215. −3 To recover, bring back. −4 To obtain, get, receive; ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षम् Ms. 2. 183, 6. 27, 7. 80, 8. 151. (v. l.) 11. 12; Y. 1. 97. −5 To have, assume; आजह्रतुस्तच्चरणौ ... श्रियम् Ku. 3. 33. −6 To cause, produce, lead to; बलोपन्यम् K. 105; प्रीतिम्, क्रोधम् &c; जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता Rām. −7 To bring near (as wife), marry; स्त आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने Ku. 6. 28. −8 To wear, put on (as armour &c.); स वल्कवासांसि तवाधुनाहरन् Ki. 1. 35. −9 To offer in a sacrifice; to perform (as a sacrifice); स विश्वजितमाजह्रे R. 4. 86, 14. 87. −10 To take away, attract (as mind). −11 To separate, remove, draw off from. −12 To scare or frighten away, drive forth. −13 To use as food or drink, eat. −14 To speak, say, name, call. **−*Caus.*** 1 To make one fetch or bring, cause to give or pay; शस्त्रेण वैश्यान् रक्षित्वा धर्म्यमाहारयेद् बलिम् Ms. 10. 119. −3 To eat. −3 To bring together, collect; Pt. 3. 151. −4 To cause, produce. −5 To exact. −6 To show, exhibit.

आहर *a.* (at the end of comp.) Bringing, fetching taking, seizing समित्कुशफलाहरैः R. 1. 49. **−रः** 1 Taking, seizing. −2 Accomplishing, performing. −3 Offering a sacrifice. −4 Drawing in breath, inhaling. −5 The air so inhaled. −6 Inspiration, breath inspired. **−Comp. −करटा, चेला, निवपा, निष्किरा, वसना, वितना, सेना,** compounds of the class called: मयूरव्यंसकादि.

आहरण *a.* Taking away, robbing; as in असुनाहरणः. **−णम्** 1 Fetching, bringing (near); समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् Ś. 1. −2 Seizing, taking; को लम्बयेदाहरणाय हस्तम् R. 6. 75. −3 Removing, extracting. −4 Performing, accomplishing (as sacrifice); अश्वमेधस्य कौरव्य चकाराहरणे मतिम् Mb. −5 A dowry or present given to a bride (at the time of her marriage.); सत्वानुरूपाहरणीकृतश्रीः R. 7. 32. −6 Causing, inducing.

आहर्तृ *a.* 1 One who takes or seizes. −2 Bringing, fetching. −3 Performing; आहर्तैषोऽश्वमेधानां आहर्ता क्रतुनाम् K. 5. −4 Causing, bringing on; आत्मनो वधमाहर्ता क्वासौ विहगतस्करः V. 5. 1. *m.* (**−र्ता**) A copy-holder (in law).

आहार *a.* (**रा** or **री** *f.*) 1 Bringing near, procuring, getting; भाराहारः कार्यवशात् Sk. −2 Going to fetch; अयं गच्छति भर्ता मे फलाहारो महावनम् Mb. 3. 296. 23. **−रः** 1 Taking, fetching, or bringing near; निर्गतस्तु पुराद्वीरो भक्ष्याहारप्रचोदितः Rām. 7. 68. 2. −2 Employing, using. −3 Taking food. −4 Food; (आहरन्ति रसमस्मादित्याहारः Sk.); °त्रभिमकरोत् Pt. 1 took his dinner; फलाहार, °वृत्तिः means of livelihood; भैक्षाहारः living on alms; यवाहार, निराहार &c. **−Comp. −अर्थिन्** *a.* begging or seeking for food. **−तेजस्** Quicksilver. **−निःसरणमार्गः** the posterior part, passage of voiding excrements. **−पाकः** 1 cooking. −2 digestion (of food). **−विरहः** want of food, privation, starvation. **−संभवः** the juice of the body, chyle, lymph.

आहारक *a.* Going to fetch or bring; पुष्पानाहारको व्रजति Sk.

आहारिकम् (With the Jainas) One of the five bodies belonging to the soul; according to Colebrooke, it is 'a minute form issuing from the head of a meditative

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

sage to consult an omniscient saint and returning with the desired information.

आहार्य *pot. p.* 1 To be taken or seized. अनाहृथा गताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रियः Bhag. 10. 86. 14. -2 To be fetched or brought near. -3 To be extracted or removed. -4 To be pervaded (व्याप्य). -5 Artificial, adventitious, incidental, external, accessary; आहार्यशोभारहितैरमायैः Bk. 2. 14; न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणम् Ki. 4. 23; निसर्गसुभगस्य किमाहार्यकाडम्बरेण Malli. on Ku. 7. 20. -6 Purposed, intended (as for instance, the identification or आरोप of उपमान or उपमेय in रूपक of which the speaker is fully cognisant); अयं चन्द्रो मुखमित्यादौ चन्द्रभिन्ने मुखे चन्द्राभेदज्ञानं तच्चाहार्यमेव Tv. -7 Conveyed or effected by decoration or ornamentation, one of the 4 kinds of अभिनय q. v. -8 To be eaten. -9 To be worshipped (as Agni). **-र्यः** A kind of bandage (बन्ध). **-र्यम्** 1 Any disease to be treated by means of extracting. -2 Extraction. -3 A vessel. -4 The ornamentative part of the drama, such as dress, decorations &c. **-शोभा** Adventitious beauty (not natural).

आहृत *a.* 1 Brought near, fetched, procured. -2 Taken, seized. -3 Eaten. -4 Spoken, uttered.

आहेय *a.* [अहेरिदम् ढक्] pertaining to a serpent; प्रविशेन्मुखमाहेयम् Pt. 1. 111.

आहो *ind.* An interjection expressing (*a*) Doubt or alternative (or), and usually standing as a corelative of किम्; किम् वैखानसं व्रतं निषेवितव्यं...आहो निवत्स्यति समम् हरिणाङ्गनाभिः Ś. 1. 27; दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांसुलः Ś. 5. 29. (*b*) Interrogation. **-Comp.** **-पुरीषकम्** Officiousness, intrepidity, undue boldness of a man (against श्रुति). आहो पुरीषकं स्यात् MS. 12. 1. 6. **-पुरुषा -पुरुषिका** [अहो पुरुष वुञ् P. II. 1. 72 मयूरव्यंसकादि] 1 great self-conceit or pride; आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्संभावनात्मनि Ak.; आहोपुरुषिकां पश्य मम सद्रत्नकान्तिभिः Bk. 5. 27. -2 military vaunting, boasting. -3 vaunting of one's own prowess; निजभुजबलाहोपुरुषिकाम् Bv. 1. 84. अहो रणरसोत्साहादाहोपुरुषिकामधात् Śiva. B. 26. 4. **-स्वित्** *ind.* a particle implying doubt, 'or perhaps', or 'may...may it be' &c. (corr. of किम्); आहोस्वित्प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् Ś. 5. 9; किं द्विजः पचति आहोस्विद् गच्छति P. VIII. 1. 44 Sk.

आह्न *a.* (**-ह्नी** *f.*) Daily, performed in a day. **-ह्नम्** [अह्नां समूहः अञ्] A series of days, many days. **-आह्नीनैबुकम्** Some religious act performed by the Southerners (*i. e.* those that hail from South India). येऽपि श्यामा बृहन्तो लोहिताक्षास्तेऽपि न सर्वे आह्नीनैबुकादीन् कुर्वते ŚB. on MS. 1. 3. 18; ये दाक्षिणात्या इति समाख्यातास्ते आह्नीनैबुकादीन् करिष्यन्ति। ŚB. on. MS. 1. 3. 19.

आह्निक *a.* (**-की** *f.*) [अह्नि भवः, अह्ना निर्वृत्तः साध्यः ठञ्] 1 Daily, diurnal, performed every day or on a day; संग्रामाद्यपयानव्यमेतत्कर्म ममाह्निकम् Mb. 6. 109. 27. आह्निकः स्वाध्यायः daily course of study; °आचारः daily observances. -2 Employed or occurring every day (as a teacher, servant, or fever). **-कम्** 1 Any religious rite or duty which is to be performed every day at a fixed hour; अत्राह्निकं सुरश्रेष्ठो जपते Mb. -2 Anything to be performed daily, such as taking meals, bathing &c.; प्रभाते काल्यमुत्थाय कृत्वाह्निकमरिंदमः Rām. 7. 82. 5. कृताह्निकः संवृत्तः V. 4; समुद्रे कृताह्निकः Mv. 5. -3 Daily food. -4 Daily work or occupation, what may be read on one day. -5 A division of a work (such as that of the Mahābhāṣya). **-चन्द्रिका, -दीपिका, -प्रदीप, -मञ्जरी** &c. N. of works.

आल्हादः Delight, joy; साल्हादं वचनम् Pt. 4; °द्रुप *a.* conferring delight.

आल्हादन *a.* Giving delight. **-नम्** Gladdening, delighting.

आल्हादिन् *a.* 1 Delighted, glad. -2 Giving delight, gladdening.

आह्वृ 1 P. Ved. To make crooked, injure.

आह्वर्य *a.* 1 To be invoked. -2 To be bent down or brought near. -3 To be made favourable; जनं न शेव आह्वर्यः सन् Rv. 1. 69. 4.

आह्वृत *p. p.* Injured; °भेषज *a.* curing what is injured or bent; Av. 19. 2. 5.

आह्वरकः A low or expelled man (who, after having offered a sacrifice to the manes, takes the sacrificial food for himself); अन्नमपहर्तार आह्वरका भवन्ति श्राद्धे सिद्धे P. III. 2. 135. Com.

आह्वारकः A recension of the black Yajurveda.

आह्वृति *a.* Making crooked.

आह्वे 1 P. 1 To call, summon. -2 To invite, invoke (in a liturgical sense). -3 (Ā.) To provoke, challenge; कृष्णश्चाणूरमाह्वयते Sk.; आह्वत चेदिराण्मुरारिम् Śi. 20. 1; Bk. 6. 25, 8. 18, 15. 28, 42, 89. *-Caus.* 1 To send for, call; कविमाह्वाययामास प्रस्तुतप्रतिपत्तये R. 15. 75; Bk. 6. 121. -2 To cause to invite or summon.

आहवः [आहूयन्तेऽरयोऽत्र, आ-ह्वे-अप्] 1 Battle, war, fight; एवंविधेनाहववेष्टितेन R. 7. 67; हत्वा स्वजनमाहवे Bg. 1. 31. आहवः स तथाप्यासीद् भारताहवसोदरः Śiva. B. 25. 25. -2 Challenge, provoking, calling; °काम्या desire of fighting. **-भूमिः** *f.* Battle-field.

आहावः 1 A trough near a well for watering cattle. -2 War, battle. -3 Invoking, calling.

आहुतिः *f.* Calling, invoking, challenging.

आहूः Ved. Calling, invoking.

आहूत *p. p.* 1 Called, invoked, invited; यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम् Śi. 2. 1. -2 Named, called. **-तम्** Calling. **-Comp.** **-प्रपलायिन्** *m.* a defendant or witness not

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

appearing when summoned. **-संप्लवः** the time of universal destruction.

आहूतिः *f.* [आ-ह्वे-क्तिन्] Calling, invoking.

आह्व *a.* [आ-ह्वे-ड] **1** Who or what calls, a crier. **-2** Named, called. **-ह्वा** [आ-ह्वे-अङ्] **1** Calling, calling out. **-2** A name, appellation, oft. at the end of comp.; अमृताह्वः शताह्वा &c.

आह्वयः **1** A name, appellation (as last member of comp.); काव्यं रामायणाह्वयम् Ram.; चक्रसाह्वयम्, चरणाह्वयाः; वृद्धेरप्याह्वया इमे Ak. **-2** A law-suit arising from a dispute about games with animals, as cock-fighting &c.; (one of the 18 titles of law); पणपूर्वकपक्षिमेषादियोधनं आह्वयः Rāghavānanda on Ms. 8. 7.

आह्वयन *a.* Taking one's name. **-नम्** Name, appellation.

आह्वानम् **1** Calling, inviting. **-2** A call, invitation, summons (in general); सुहृदाह्वानं प्रकुर्वीत Pt. 3. 47. **-3** A legal summons (from court or govt. to appear before a tribunal); Mk. 9. **-4** Invocation of a deity; जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्रह्मण्यास्वपि स्मृतम् Ms. 9. 126. **-5** A challenge. **-6** A name, appellation. **-7** N. of a liturgical formula. **-Comp.** **-दर्शनम्** day of trial.

आह्वानयति Den. P. (In law) To summon.

आह्वायः **1** A summons. **-2** A name.

आह्वायक *a.* Calling, inviting. **-कः** A messenger, courier; आह्वायकान् भूमिपतेरयोध्याम् Bk. 2. 43.

इ

इ The third letter of the Devanāgarī alphabet.

इः [अ-इञ्] **1** N. of Kāmadeva; cf. Ki. 15. 45. **-2** the number 100; Gīrvaṇa. *ind.* An interjection of (1) anger; (2) calling; (3) compassion; (4) reproach; (5) wonder; (6) sorrow; (7) distress. cf. इः कामः स्थाणुरिन्द्रोऽर्को वरुणः पादपो द्विपः। शुचिः श्रीमानजो बालो विरिञ्चिः कृत्तिकासुतः॥ Enm.

इ I. 2 P. (In Dhātup. written as इण्) (एति, इयाय, अगात्, एतुम्, इत) **1** To go, go to or towards, come to or near; शर्विनं पुनरेति शर्वरी R. 8. 56; ईयुर्भरद्वाजमुनेर्निकेतम् Bk. 3. 40. **-2** To arrive at, reach, obtain, attain to, go to or be reduced to a particular state, fall into; निर्बुद्धिः क्षयमेति Mk. 1. 14 goes to (ruin, is ruined; so वशम्, शत्रुत्वम्, शूद्रताम् &c.). **-3** To return. **-4** To go away, retire; elapse, pass. **-5** To spring from, come or arise from. **-6** To undertake anything (with acc.); सत्रमायन् Vāj. **-7** To ask, beg. **-8** To be; to appear. **-9** To be employed in, go on with, be in a particular condition or relation, with a part. or instr.; कृषन्तो ह स्म वै वपन्तो यन्ति Śat. Br.; गवामयनेनेयुः Kāty. **-10** To thrive, prosper. II. 1 U. = अय् q. v. III. 4 Ā. **1** To come, appear. **-2** To run, wander. **-3** To go quickly or repeatedly. **-4** To ask, request. *-Caus.* To cause to go or come. [cf. L. *eo*; Gr. *eimi* with एमि].

इत् *a.* [इ-क्विप्] Going (at the end of a few comp.; as अर्थेत्).

इत *p. p.* [इ-क्त] **1** gone to; रुचिरं कमनीयत रागमिता Śi. 6. 71. **-2** Returned. **-3** Obtained. **-4** Remembered. **-5** Attended by; स खलु तुरगैः सप्तभिरितः K. P. 10. **-तम्** **1** Course, mode of going. **-2** A way. **-3** Knowledge.

इतिः *f.* Going, moving.

इत्य *a.* To be gone towards or approached; इत्यः शिष्येण गुरुवत्. **-त्या** **1** Going; way. अन्यमस्मादिच्छ सा तइत्या Vāj. 12. 62. **-2** A litter, palanquin.

इत्वन् *a.* [इ-क्वनिप्] Going.

इत्वर *a.* (**-री** *f.*) [इ-क्वरप्] **1** Going; Rv. 10. 88. 4. travelling, a traveller. **-2** Cruel, harsh, Śiva. B. 14. 106. **-3** Low, vile. **-4** Despised, contemned. **-5** Poor. **-रः** A eunuch. **-री** **1** A disloyal or unchaste woman. **-2** An abhisārikā q. v.

इष्यत् *a.* Future, to come; Ki. 1. 23; हरत्यघं संप्रति हेतुरेष्यतः Śi. 1. 26.

इकटः A sprout or stem of a reed.

इक्कटः A kind of reed or grass for mats.

इक्कबालः (In astr.) Good fortune, prosperity [cf. Pers. *iqbal*].

इक्षुः [इष्यतेऽसौ माधुर्यात्, इष्-क्सु Uṇ. 3. 157] **1** Sugarcane; परि त्वा परितत्नुनेक्षुणागामविद्विषे Av. 1. 34. 5. **-2** N. of another tree कोकिला. **-3** Wish, desire. **-Comp.** **-कन्दा** A pumpion gourd, Cucurbita Pepo. (Mar. कोहाळें). **-काण्डः,-ण्डम्** N. of two different species of sugarcane (काश and मुञ्जतृण). **-कान्तः** A class of the six storeyed buildings (Mānasāra 24. 55). **-कुट्टकः** a gatherer of sugar-cane. **-गन्धः** Saccharum Spontaneum (Mar. लघुगोखरू). **-गन्धिका** Convolvulus paniculatus (भूमिकूष्माण्ड). **-ज** *a.* produced from sugar-cane. **-तुल्या** = अनिक्षुः. **-दण्डः, -यष्टिः** *f.* the stem or cane of Saccharum Officinale. **-दर्भा** a kind of grass. **-दा** N. of a river.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-नेत्रम् 1 a kind of sugar-cane. -2 the eye of sugar-cane. (Mar. पेरावरील डोळा). **-पत्रः** a kind of grain (Mar. जोंधळे). **-पाकः** molasses. **-प्रः** N. of a tree (शरवृक्ष). **-बालिका** a kind of grass (काश). **-भक्षिका** 1 a meal of sugar and molasses. -2 A machine for crushing sugarcane. **-भक्षिती** a woman who eats a sugar-cane **-मती, -मालिनी, -मालवी** N. of a river. **-मूलम्** the root of sugar-cane; a kind of sugar-cane. **-मेहः** diabetes or *diabetes mellitus* (cf. मधुमेह). **-मेहिन्** *a.* diabetic. **-यन्त्रम्** a sugar-mill. **-योनिः** [इक्षोरिव योनिः यस्य] Saccharum Officinarum (पुण्ड्रकइक्षु). **-रसः** 1 the juice of sugar-cane. -2 molasses, unrefined sugar. -3 a kind of काश grass; **-रसोदः** One of the seas. °क्वाथः raw or unrefined sugar, molasses. **-वणम्** a sugar-cane wood. **-वल्लरी,-वल्ली** the common yellow cane. **-वारि** *n.*, **-समुद्रः** the sea of syrup, one of the seven seas. **-वालिका** (also इक्ष्वालिका) [इक्षुरिव वलति वल्-ण्वुल्] 1 N. of a tree (Mar. तालिमखाना.). -2 the काश grass. **-वाटिका, -वाटी** 1 a kind of sugar-cane (पुण्ड्रक). -2 a garden of sugar-canes. **-विकारः** 1 sugar, molasses. -2 any sweetmeat. **-शाकटम्, -शाकिनम्** a field fit for planting the sugar-cane. **-सारः** molasses, raw or unrefined sugar.

इक्षुकः Sugar-cane; see इक्षु.

इक्षुकीया A place abounding in sugar-cane.

इक्षुमती *f.* The name of a river in कुरुक्षेत्र.

इक्षुरः 1 Sugar-cane. -2 N. of a kind of grass (काश) cf. Mātaṅga L. 9. 21.

इक्ष्वाकुः 1 N. of the celebrated ancestor of the Solar kings who ruled in Ayodhyā; (he was the first of the Solar kings and was a son of Manu Vaivasvata; (cf. Bhāg. क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः); इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानाम् U. 1. 44. -2 (pl.) Descendants of Ikṣvāku; गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् R. 3. 70. **-कुः** *f.* A kind of bitter gourd, Cucurbita Lagenaria (Mar. कडू दुध्या).

इक्ष्वारि (लि) कः A kind of reed.

इख्, इङ्ख् 1 P. (एखति इङ्खति) To go, move; usually with प्र. q. v.

इङ्ग् 1 U. (इङ्गति-ते, इङ्गितुम्, इङ्गित) 1 To move, shake, be agitated; यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते Bg. 6. 19, 14. 23; त्वया सृष्टमिदं विश्वं यच्चेङ्ग यच्च नेङ्गति Mb. 3. 102. 20. -2 To go, move. *-Caus.* 1 To move, agitate, shake. -2 (In gram.) to separate the members of a compound; cf. इङ्ग्य below.

इङ्ग *a.* 1 Movable; त्वया सृष्टमिदं विश्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति Mb 3. 102. 20. -2 Wonderful, surprising. **-गः** 1 A hint or sign. -2 An indication of a sentiment by gesture. -3 Knowledge. **-ङ्गा** A kind of counting. **-ङ्गम्** the earth.

इङ्गनम् [इङ्ग्-ल्युट्] -1 Moving, shaking, causing to move. -2 Knowledge. -3 The operation of separating one member of a compound from another, as by an *Avagraha*.

इङ्गित *p. p.* Moved, shaken. **-तम्** [भावे-क्त] 1 Palpitation, shaking. -2 Internal thought, inward thought or secret aim, intention, purpose; °आकारवेदिभिः K. 7; Pt. 1. 42; अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया Ku. 5. 62; तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च R. 1. 20; Śi. 9. 69. -3 A hint, sign, gesture; आकारैरिङ्गितैर्गत्या Pt. 1. 44. -4 Particularly, the gesture or motion of the various limbs of the body indicating one's intentions; gesture suited to betray internal feelings; आकारैरिङ्गितैर्गत्या गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः Ms. 8. 26. cf. इङ्गितं हृद्गतो भावो बहिराकार आकृतिः । सज्जनः **-Comp.** **-कोविद, -ज्ञ** *a.* skilled in the interpretation of internal sentiments by external gestures, understanding signs.

इङ्ग्य *pot. p.* 1 Movable from its place. -2 (In the Prātiśākhyas) A term for those words or parts of a compound which in certain grammatical operations may be separated from the preceding parts; a word which in the Pada-Pāṭha is divided by the *Avagraha*.

इङ्गुः A disease.

इङ्गुदः, -दी, -इङ्गुलः N. of a medicinal tree, Terminalia Catappa (Mar. हिंगणबेट); इङ्गुदीपादपः सोऽयम् U. 1. 21; प्रस्निग्धाः क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः Ś. 1. 14. **-दम्** the nut of the tree.

इचिकिलः A pond; mud.

इच्छक, इच्छा See under इष्.

इच्छकः N. of a tree, the citron.

इज्जलः A small tree growing near water (हिज्जल, समुद्रफल).

इज्य *pot. p.* (of यज्) To be worshipped. **-ज्यः** 1 A teacher; हंसा य एकं बहुरूपमिज्यैर्मायामये वेद स वेद वेदम् Bhāg. 11. 12. 23. -2 An epithet of बृहस्पति, the teacher of the gods. -3 The Puṣya Nakṣatra. -4 The Supreme Being; स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः Bhāg. 10. 84. 13. -5 An epithet of Viṣṇu. **-ज्या** 1 A sacrifice; जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया R. 3. 48, 1. 68, 15. 2; Bg. 11. 53. भूतानि यान्ति भूतेज्याः 9. 25. -2 A gift, donation. -3 An image. -4 Worship, reverence. -5 Meeting, union. -6 A bawd or procuress. -7 A cow. **-Comp.** **-शीलः** a constant sacrificer.

इञ्चाकः A shrimp (जलवृश्चिक).

इट् 1 P. [एटति, इटित] 1 To go, go to or towards; त्वं त्यमिटतो रथमिन्द्र प्रावः सुतावतः Rv. 10. 171. 1. -2 To err. -3 To make haste (Ved.).

इटः Ved. 1 Cane or grass; अथो इट इव हायनोप द्राह्यवीरहा Av. 6. 14. 3. -2 A mat, a web made of cane or grass. **-Comp.** **-सूनम्** a mat (Ved).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इद्चरः [इषा कामेन चरति] A bull or steer allowed to go at liberty.

इडिमिका *f.* N. of a section of the Kāṭhaka recension of the Yajurveda.

इड् *f.* (also written इळ् in Veda). [इल्-क्विप् वा लस्य डः] 1 An offering or oblation, libation offered to the gods. -2 Prayer, flow of speech. -3 The earth. -4 Food. -5 The rainy season. -6 The third of the five *prayājas* (इडो यजति). -7 People or subjects. (pl.) The object of devotion. -**Comp.** -**देवता** a deity of libation.

इड (-ळ) स्पतिः N. of Vishṇu or of Pūṣan; आराध्यन्मन्त्रमिममभ्यस्यन्न इडस्पतिम् Bhāg. 6. 5. 27.

इडः An epithet of Agni.

इडविडा 1 A species of she-goat. -2 The bleating of a goat; सोऽपि नानुगतः स्त्रैणं कृपणस्तां प्रमादितुम् । कुर्वन्निडविडाकारं नाशक्नोत्पथि सन्धितुम् ॥ Bhāg. 9. 19.9.

इडा-ळा [इल्-अच्, वा लस्य डत्वम्] 1 The earth; प्रबुध्यते नूर्नमिडातलस्थः Mb. -2 Speech. -3 An offering, libation (coming between प्रयाज and अनुयाज); अमिश्चते योनिरिडा च देहः Mb. 3. 114. 28. -4 Refreshing draught. -5 (Hence) Food. -6 (Fig.) Stream or flow of praise or worship personified as the goddess of sacred speech; इडोपहूताः क्रोशन्ति कुञ्जरास्त्वङ्कुशेरिताः Mb. 12. 98. 26. -7 Libation and offering of milk. -8 A cow. इडेरन्ते &c. ŚB. on MS. 10. 3. 49. -9 N. of a goddess, daughter of Manu. (She is the wife of Budha and mother of Purūravas; she is also called मैत्रावरुणी as the daughter of मित्र and वरुण). -10 N. of Durgā -11 Heaven. -12 A tubular vessel (नाडीभेद), (being in the right side of the body).

इडावत् *a.* 1 Possessed of sacrificial food. -2 Refreshing.

इडाचिका A cell-buildig wasp (Mar. कुंभारीण). Vespa solitaria.

इडाजातः A fragrant gum, Bdellium.

इडिका The earth.

इडिक्कः A wild goat.

इड्डुरः see इद्चर.

इण्डीकः A pen-knife; Gīrvāṇa.

इण्ड्वः, -ण्ड्वम् (इण्ड्रवम्) (Dual) Two round small plates used as coverings for the hands in taking the fire-pans fromt he fire; अथैनमिण्ड्वाभ्यां परिगृह्णाति Śat. Br. (उखा याभ्यां गृह्णन्ते तौ इण्ड्वौ (Karka).

इतर *pron. a.* (-रा *f.*, -रत् *n.*) 1 Another, the other (of two), the remaining one of the two; इतरो दहने स्वकर्मणाम् R. 8. 20 v. l. -2 The rest or others (pl.). what is left. इतरदधिकार्थं० । MS. 7. 1. 16 (on which शबर writes इतरदधिकार्ये समानमितरत् समानमधिकमित्यर्थः ।). -3 Other than, different from (with abl.); इतरतापशतानि यथेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन Udb.; इतरो रावणादेष राघवानुचरो यदि Bk. 8. 106. -4 Opposite of, either used by itself as an adj. or at the end of comp.; जङ्गमानीतराणि च Rām.; विजयायेतराय वा Mb.; सुलभेतरसंप्रयोगम् M. 5.3 opposite of, other than easy, difficult; so दक्षिण° left; वाम° right &c. -5 Low, mean, vulgar, ordinary; इतर इव परिभूय ज्ञानं मन्मथेन जडीकृतः K. 154, 160, 203, 273. इतर-इतर the one-the other, this-that. -**Comp.** -**इतर** *pron. a.* respective, reciprocal, one with another (chiefly in oblique cases or in comp.); वियुक्ताविनेरेतरम् Ms. 9. 102; °काम्यया 3. 35; R. 7. 54. °आश्रयः mutual dependence, inter-connection. °योगः 1 mutual connection or union, मोदिनालिरितेरेनरयोगात् Śi. 10. 24. -2 a variety of the Dvandva compound (opp. समाहारद्वन्द्व) where each member of the compound is viewed separately; as प्लक्षन्यग्रोधौ छिनत्ति. -**जनाः** (pl.) 1 other men. -2 euphemistically said of certain beings considered as spirits of darkness of which Kubera is one. -**जातीय** *a.* Ordinary, common-place.

इतरतः, इतरत्र *ind.* Otherwise than, different from, elsewhere; see अन्यतः, अन्यत्र.

इतरथा *ind.* 1 In another manner, in a contrary manner. -2 Perversely. -3 On the other hand. यदि वा इतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् Jābāla Up. 4.

इतरेद्युः *ind.* P. V. 3. 22. On another day, the other day.

इतस् *ind.* [इदम्-तसिल् इशादेशः Tv.] 1 Hence, from here or hence. -2 From this person, from me; इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम् Ku. 2. 55. -3 In this direction towards me, here; इतो निषीदेति विसृष्टभूमिः Ku. 3. 2; प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् R. 2. 34; इतः स्वपिति केशवः &c. Bh. 2. 76; इतो गतमनुरागम् V. 2; °गतवृत्तान्तं न स्मरति Ś. 4 news of this place; इत इतो देवः this way, this way, my lord (in dramas). -4 Hence, for this reason, on this ground; इतश्च परमात्मैवेहात्मा भवितुमर्हति S. B. 1. 2. 10. -5 From this world. -6 From this time. **इतः -इतः** (*a*) on the one hand-on the other hand; इतस्तपस्विकार्यमितो गुरुजनाज्ञा Ś. 2; (*b*) in one place-in another place, here-there; K. 27; इतश्चेतश्च hither and thither; hence and thence, here and there, to and fro; इतश्चेतश्च धावताम्; now, therefore; इतस्ततः here and there, hither and thither, to and fro: लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिगौरैः Ku. 1. 13.

इति *ind.* 1 this particle is most generally used to report the very words spoken or supposed to be spoken by some one, as represented by quotation marks in English. The speech reported may be (1) a single word used merely to express what the form of the word is, when it is used as it is (शब्दस्वरूपद्योतक); कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् Rāmarakṣā. अत एव गवित्याह Bhartri.; (2) or a substantive, which must be put in the nominative case when its meaning is to be indicated

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(प्रातिपदिकार्थद्योतक); चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा ... क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः Śi. 1, 3.; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40; दिलीप इति राजेन्दुः R. 1. 12; sometimes with acc. कैवर्तमिति यं प्राहुः Ms. 10. 34.; Rg. 6. 2; (3) or a whole sentence when इति is merely used at the end of that sentence: (वाक्यार्थद्योतक); ज्ञास्यसि कियद् भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति Ś. 1. 13; तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरः कथयति अक्षमालामुपयाचितुमागतो-स्मीति K. 151. -2 Besides this general sense इति has the following senses:—(a) Cause, as expressed by 'because', 'since', 'on the ground that', in English; वैदेशिकोऽस्मीति पृच्छामि U.; पुराणमित्येव न साधु सर्वम् M. 1. 2, oft. with किम् q. v. (b) Purpose or motive, as expressed by 'that', 'in order that' शरीरस्य विनाशो मा भूदिति मयेदमु-क्तिरूप समानीतम् K. 320; R. 1. 37. (c) Thus, to mark the conclusion (opp. अथ); इति प्रथमोऽङ्कः thus or here ends the first Act. (d) It is often used to include under one head a number of separate objects grouped together; पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालो दिगात्मा मन इति द्रव्याणि T. S. (e) So, thus, in this manner; इत्युक्तवन्तं परिरभ्य दोर्भ्याम् Ki. 11. 80. (f) Of this nature or description: गौरश्वः पुरुषो हस्तीति जातिः. (g) As follows, to the following effect; रामाभिधानो हरिरित्युवाच R. 13. 1. (h) As for, in the capacity of, as regards, showing capacity or relation; पितेति स पूज्यः, अध्यापक इति निन्द्यः, शीघ्रमिति सुकरं, निभृतमिति चिन्तनीयं भवेत् Ś. 3. (i) It is often used with the name of an author to form an *Avyayībhāva* comp. इतिपाणिनि thus according to Pāṇini. (j) Illustration (*usually* with आदि); इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः Chandr.; गौः शुक्लश्चलो डित्थ इत्यादौ K. P. 2. (k) A quotation or an opinion accepted; इति पाणिनिः, इत्यापिशलिः, इत्यमरः, विश्वः &c. (l) It is often used by commentators after quoting a rule in the sense of 'according to such a rule'; शकि लिङ् च (P. III. 3. 172) इति शक्यार्थे लिङ् Malli. Other senses mentioned are:—(m) Manifestation. (n) Order. (o) Arrangement. (p) Identity. (q) Proximity. (r) Visibility. (s) Excess or superiority. (t) Requiring. (इति स्वरूपे सान्निध्ये विवक्षानियमे मते। हेतौ प्रकार-प्रत्यक्षप्रकाशेष्ववधारणे, एवमर्थे समाप्तौ च॥ Hem.). —Comp. —अर्थः sum and substance, meaning in short (often used by commentators). —अर्थम् *ind.* for this purpose, hence. —आदि *a.* having such a thing or things at the beginning, so forth, et cetera (&c.). इत्यादिप्रभुगः पुरातन-कथाः सर्वेभ्य एवं श्रुताः Udb. —उक्तम् information, report. —कथ *a.* 1 not fit to be believed, untrustworthy. -2 wicked, lost. (—था) a meaningless or nonsensical talk. —कर्तव्य, —करणीय, —कार्य, —कृत्य *a.* proper or necessary to be done according to certain rules. (कर्तव्यम्, —णीयम्) duty, obligation; श्रूयतामितिकर्तव्यं सर्वानेव ब्रवीमि वः Rām. 2. 68. 5. एवं सर्वं विधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः Ms. 7. 14 2, संसिद्धावितिकरणीयसंनिबद्धैरालापैः Ki. 7. 17. °ता, —कार्यता, —कृत्यता any proper or necessary duty, obligation; स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिश्चित्येतिकृत्यताम् Mb. 3. 36. 4. इति-कर्तव्यतामूढः wholly at a loss what to do, embarrassed, perplexed. —पाणिनि *ind.* Thus according to Pāṇini's very words. —मात्र *a.* of such extent or quality. —वृत्तम् 1 occurrence, event. -2 a tale, story.

इतिः 1 Knowledge. -2 Speed; Śabda Ch.

इतिक *a.* Having gait or speed.

इतिथ *a.* Ved. Such a one, such.

इतिवत् *ind.* In the same manner.

इतिशः Name of a sage.

इतिह *ind.* Thus indeed, quite in conformity to tradition; सुप्रसिद्धः प्रवादोऽयमितिहेतीह गीयते Mv. 2. 47.

इतिहासः [fr. इति-ह-आस (3rd. pers. sing. Perf. of अस् to be); so it has been] 1 History (legendary or traditional); धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् पूर्ववृत्तं कथा-युक्तमितिहासं प्रचक्षते; Mb. cf. also आर्यादिबहुव्याख्यानं देवर्षि-चरिताश्रयम्। इतिहासमिति प्रोक्तं भविष्याद्भुतधर्मयुक्॥ -2 Heroic histroy (such as the Mahābhārata). -3 Historical evidence, tradition (which is recognized as a proof by the Paurāṇikas). —Comp. —निबन्धनम् legendary composition or narrative; Ś. 3. —पुराणम् history and legendary stories; इतिहासपुराणानि पञ्चमो वेद उच्यते। —वादः historical story, legend; Māl. 3. 3.

इत्कटः A kind of grass (इक्कडी).

इत्किला N. of a perfume (Mar. गोरोचना).

इत्थम् *ind.* Thus, so, in this manner; इत्थं रतेः किमपि भूतमदृश्यरूपम् Ku. 4. 45; इत्थंगते under these circumstances, such being the case; इत्थंगते किमस्माभिः करणीयम् Ś. 4; R. 9. 81. —Comp. —कारम् *ind.* in this manner. —भूत *a.* 1 so circumstanced, being in this state, being thus; °आख्याने P. I. 4. 90; Me. 96; Ku. 6. 26; Ś. 3. 5; कथ-मित्थंभूता M. 5, K. 146. -2 true or faithful (as a story). —भावः being thus endowed, having these qualities. —विध *a.* 1 of such kind. -2 endowed with such qualities.

इत्थशालः N. of the third Yoga in Astronomy (Arabic origin).

इत्था *ind.* Ved. 1 In this manner, thus; क इत्थावेद यत्र सः Kath. 1. 2. 24. -2 A particle of affirmation used to lay stress on a following word, indeed. -3 Truly, really. °धी *a.* performing such or true works.

इत्थात् *ind.* Thus, in this way.

इत्वर *a.* 1 A traveller, -2 A poor person. -3 A wicked and a debaucherous man.

इद् *ind.* 1 A particle of affirmation, even, just, only; यथा वशन्ति देवास्तथेदसद् Rv. 8. 28. 4. especially in strengthening a statement; अर्थेन्न इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir. -2 It is often added to words expressing excess or exclusion; विश्व इत् एक इत् &c. -3 At the beginning of sentences it often adds emphasis to pronouns, prepositions &c. (its place is taken by एव in classical Sanskrit).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इदम् *pron. a.* [अयम् *m.*, इयम् *f.*, इदम् *n.*] **1** This, here, referring to something near the speaker; इदमस्तु संनिकृष्टं रूपम्); इदं तत्... इति यदुच्यते S. 5 here is the truth of the saying. **-2** Present, seen; the nominative forms are used with verbs in the sense of 'here': इयमस्मि here am I; so इमे स्मः; अयमागच्छामि here I come. **-3** It often refers to something immediately following, while एतद् refers to what precedes: अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः Ms. 3. 147 (अयम् = वक्ष्यमाणः Kull.): श्रुत्वैतादिदमूचुः **-4** It occurs connected with यत्, तत्, एतद्, अदस्, किम् or a personal pronoun, either to point out anything more distinctly and emphatically, or sometimes pleonastically; कोऽयमाचरत्यविनयम् S. 1. 25; सेयम्, सोऽयम्, this here; so इमास्ताः; अयमहं भोः S. 4 ho, here am I. *-ind.* Ved. **1** Here, to this place. **-2** Now. **-3** There. **-4** With these words, herewith. **-5** In this manner; नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे Rām. 2. 53. 30. **-Comp.** **-कार्या** The plant Hedysarum Alhagi (Mar. कांटे धमासा, यवासा). **-प्रथम** *a.* doing anything for the first time. **--प्रकारम्** *ind.* in this manner. **-युगम्** the present Yuga. **-रूप** *a.* of this shape. **-वसु** *a.* Ved. rich in this and that.

इदंतन *a.* (**-नी** *f.*) Of this time, present; momentary.

इदंता [इदमो भावः] Identity, sameness.

इदन्द्र *a.* One who sees this; तस्मादिदन्द्रो नामेदन्द्रो ह वै Ait. Up. 3. 14.

इदम्वरम् A blue lotus; Nigh.

इदंमय *a.* Made or consisting of this.

इदंयु *a.* Wishing this.

इदा *ind.* Now, at this (present) moment; oft. with अहन्; इदाचिदह्नः; इदा ह्यः only yesterday. **-Comp.-वत्सरः** so इदुवत्सरः or इद्वत्सरः one of the five years in which gifts of clothes and food are said to be productive of great rewards. cf. Bhāg. 5. **-वत्सरीय** or **इद्वत्सरीय** *a.* belonging to such year.

इदानीम् *ind.* [इदं-दानीं इश् च] **1** Now, at this moment, in this case, just now, even now; वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् S. 4; आर्यपुत्र इदानीमसि U. 3; इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि तदा G. L. इदानीमहः now-a-days; इदानीमेव just now; इदानीमपि now also, in this case also; तत इदानीम् thereupon, then, from that time. **-2** As a measure of time, it is equal to one fifteenth part of an एतर्हि; cf. यावन्त्येतर्हीणि तावन्ति पंचदशकृत्व इदानीनि Sat. Br.

इदानींतन *a.* (**-नी** *f.*) Present, momentary, of the present moment.

इद्धा *ind.* Explicit, manifest, apparent.

इध्म, इद्ध See under इन्ध. औदुम्बर इध्मः Bri up. 6. 3. 13.

इन् 6, 8 P. Ved. **1** To go. **-2** To advance or rush upon, press upon; drive. **-3** To invigorate. **-4** To force, compel. **-5** To drive away, remove. **-6** To take possession of, pervade, fill. **-7** To dispose. **-8** To be lord or master (of anything).

इन *a.* **1** Able, strong, powerful, mighty. **-2** Bold, determined. **-3** Glorious. **-नः** **1** A lord, master. लोके भवाञ्जगदिनः कलयावतीर्णः Bhāg. 10. 70. 27. **-2** The sun; तपस्विनः Si. 2. 65. भजति कल्पमिनः प्रतिपद्यम् Rām. Ch. 4. 21. (cf. इनो भागो धीमनिश्चिरंशुमाल्यब्जिनीपतिः Ak. **-3** A king; न न महीनमहीनपराक्रमम् R. 9. 5. **-4** The lunar mansion Hasta. **-Comp.** **-कान्तः** sunstone (सूर्यकान्त); Bh. 2. 37. यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः. **-सभम्** a royal court or assembly. P. II. 4. 23.

इनक्ष (Desid. of नक्ष्) Ved. To try to reach, strive to get.

इनानी *f.* A kind of tree (वटपत्री).

इन्थिहा An astronomical term taken from the Arabic (= मुथहा).

इन्द् 1 P. [इन्दति, इन्दितुम्] To be powerful (occurring in the etymology of इन्द्र q. v.)

इन्दुका A king of star remaining overhead in the मृगशीर्ष-नक्षत्र.

इन्दम्वरम् = इन्दीवर q. v.

इन्दिन्दिरः A large bee; लोभादिन्दिन्दिरेषु निपतत्सु Bv. 2. 183.

इन्दिरा [इन्द्-किरच्] N. of Lakṣmi, wife of Viṣṇu. **-Comp.** **-आलयम्** 'abode of Indirā', the blue lotus. **-मन्दिरः** an epithet of Viṣṇu. (**-रम्**) the blue lotus.

इन्दि (न्दी) वरम् [इन्दीर्लक्ष्मीस्तस्या वरं वरणीयम् Tv.] The blue lotus; बाले तव मुखाम्भोजे कथमिन्दीवरद्वयम् S. Til. 17. इन्दीवरदलश्यामः N. of Viṣṇu; इन्दीवरदलश्यामामिन्दिरानन्दकन्दलम्।

इन्दीवारिणी A group of blue lotuses.

इन्दीवारः A blue lotus.

इन्दुः [उनत्ति क्लेदयति चन्द्रिकया भुवनं उन्द्-उ आदेरिच्च Uṇ. 1. 12] **1** The moon; दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः क्षीरनिधाविव R. 1. 12 (इन्दु is said to mean in the Veda a drop of Soma juice, a bright drop or spark; सुतास इन्दवः Rv. 1. 16. 6). **-2** The मृगशिरस् Nakṣatra. **-3** (in Math.) The number 'one'. **-4** Camphor. **-5** The point on a die; तेभ्यो व इन्दवो हविषा विधेम Av. 7. 109. 6. **-6** Designation of the अनुस्वार. - (pl.) **1** The periodical changes of the moon. **-2** The time of moon-light, night. **-Comp.** **-कमलम्** the white lotus. **-कला** **1** a digit of the moon. (These are 16, each of which is mythologically said to be devoured by 16 deities in succession). **-2** N. of several plants; अमृता, गुडूची, सोमलता. **-कलिका** **1** N. of a plant (केतकी). **-2** a digit of the moon. **-कान्तः** the moon-stone. (**-ता**) **1** night. **-2** N. of a plant (केतकी). **-क्षयः** **1** waning or disappearance of the moon. **-2** the new moon day. Ms. 3. 122.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-जः, -पुत्रः the planet Mercury. (**-जा**) N. of the river Revā or Narmadā. **-जनकः 1** the ocean (the moon being produced amongst other jewels at the churning of the ocean) **-2** the sage अत्रि. **-दलः** a digit, crescent. **-पुष्पिका** N. of a plant (कलिकारी or जांगली). **-भम् 1** the sign called Cancer. **-2** the Nakṣatra called मृगशिरस्. **-भा** a kind of water-lily. **-भृत्, -शेखरः, -मौलिः** 'the moon-crested god, epithets of Śiva. **-मणिः 1** the moon-stone. **-2** a pearl. **-मुखी** A lotus-creeper. **-मण्डलम्** the orb or disc of the moon. **-रत्नम्** a pearl. **-ले (रे) खा 1** a digit of the moon. **-2** N. of several plants, especially, plant Flacourtia Sapida. Its seed is much used by women as a detergent to their oiled hair (Mar. बांवन्या). **-3** Ligusticum Ajwaen (Mar. ओंवा). see इन्दुकला. **-लोकः** the world of the moon. **-लोहकम्, लौहम्** silver. **-वदना** A moon-faced lady. N. of a metre; see Appendix. **-वल्ली** The Soma plant. **-वारः** a kind of yoga in Astrology. **-वासरः** Monday. **-व्रतम्** a religious observance depending on the age of the moon. It consists in diminishing the quantity of food by a certain portion daily, for a fortnight or a month; cf. चान्द्रायण. इन्दुव्रतसहस्रं तु यश्चरेत्कायशोधनम् Mb. 13. 26. 39. **-शफरिन** A tree, Bauhinia tomentosa (Mar. आपटा) **-सुतः** or **-सूनुः** N. of the planet Mercury.

इन्दुकः (कुः) see इन्दुशफरिन् above.

इन्दुमत् *m.* An epithet of Agni.

इन्दुमती 1 A day of full moon. **-2** The wife of अज and sister of भोज.

इन्दूरः A rat, mouse.

इन्द्रः [इन्द्-रन्; इन्दतीति इन्द्रः; इदि ऐश्वर्ये Malli.] **1** The lord of gods. **-2** The god of rain, rain; cloud; इन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः Tait. Vp. 1. 1. 1. Bri. Up. 1. 4. 11. **-3** A lord or ruler (as of men &c.). इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते Bri. Up. 2. 5. 19. first or best (of any class of objects), always as the last member of comp.; नरेन्द्रः a lord of men *i. e.* a king; so मृगेन्द्रः a lion; गजेन्द्रः the lord or chief of elephants; so योगीन्द्रः, कपीन्द्रः. **-4** A prince, king. **-5** The pupil of the right eye. **-6** N. of the plant कुटज. **-7** Night. **-8** One of the divisions of भारतवर्ष. **-9** N. of the 26th *Yoga*. **-10** The human or animal soul. **-11** A vegetable poison. **-12** The Yoga star in the 26th Nakṣatra. **-13** Greatness. **-14** The five objects of senses. **-द्रा 1** The wife of Indra, Indrāṇī. **-2** N. of a plant (मरुबक Mar. मरवा) [Indra, the god of the firmament, is the Jupiter Pluvius of the Indian Āryans. In the Vedas he is placed in the first rank among the gods; yet he is not regarded as an uncreated being, being distinctly spoken of in various passages of the Vedas as being born, and as having a father and a mother. He is sometimes represented as having been produced by the gods as a destroyer of enemies, as the son of Ekāṣṭakā, and in Rv. 10. 90. 13 he is said to have sprung from the mouth of Puruṣa. He is of a ruddy or golden colour, and can assume any form at will. He rides in a bright golden chariot drawn by two tawny horses. His most famous weapon is the thunderbolt which he uses with deadly effect in his warfare with the demons of darkness, drought and inclement weather, variously called Ahi, Vṛitra, Śambara, Namuchi &c. He storms and breaks through their castles, and sends down fertilizing showers of rain to the great delight of his worshippers. He is thus the lord of the atmosphere, the dispenser of rain, and governor of the weather. He is represented as being assisted by the Maruts or storm-gods in his warfare. Besides the thunderbolt he uses arrows, a large hook, and a net. The Soma juice is his most favourite food, and under its exhilarating influence he performs great achievements (cf. Rv. 10. 119), and pleases his devout worshippers, who are said to invite the god to drink the juice. He is their friend and even their brother; a father, and the most fatherly of fathers; the helper of the poor, and the deliverer and comforter of his servants. He is a wall of defence; his friend is never slain or defeated. He richly rewards his adorers, particularly those who bring him libations of Soma, and he is supplicated for all sorts of temporal blessings as cows, horses, chariots, health, intelligence, prosperous days, long life, and victory in war. In the Vedas Indra's wife is Indrāṇī, who is invoked among the goddesses.

Such is the Vedic conception of Indra. But in later mythology he falls in the second rank. He is said to be one of the sons of Kaśyapa and Dākṣāyaṇī or Aditi. He is inferior to the triad Brahmā, Viṣṇu and Maheśa (though in some places Viṣṇu is regarded as his younger brother, cf. R. 14. 59, 15. 40), but he is the chief of all the other gods, and is commonly styled Sureśa, Devendra &c. As in the Vedas so in later mythology, he is the regent of the atmosphere, and of the east quarter, and his world is called Svarga. He sends the lightning, uses the thunderbolt and sends down rain. He is frequently at war with Asuras, whom he constantly dreads, and by whom he is sometimes defeated. The Indra of mythology is famous for his incontinence and adultery, one prominent instance of which is his seduction of Ahalyā, the wife of Gautama (see Ahalyā), and for which he is often spoken of as Ahalyā-jāra. The curse of the sage impressed upon him a 1000 marks resembling the female organ, and he was therefore called Sayoni; but these marks were afterwards changed into eyes, and he is hence called Netra-yoni and Sahasrākṣa. In the Rāmāyana Indra is represented as having been defeated and carried off to Laṅkā by Ravaṇa's son called Meghanāda, who for this exploit received

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the title of 'Indrajit'. It was only at the intercession of Brahmā and the gods that Indra was released, and this humiliation was regarded as a punishment for his seduction of Ahalyā. He is also represented as being in constant dread of sages practising potent penances, and as sending down nymphs to beguile their minds (see *Apsaras*). In the Purāṇas he is said to have destroyed the offspring of Diti in her womb, and to have cut off the wings of mountains when they grew troublesome. Other stories are also told in which Indra was once worsted by Raja, grandson of Pururavas, owing to the curse of Durvāsas, and other accounts show that he and Krisna were at war with each other for the Pārijāta tree which the latter wanted to remove from Svarga, and which he succeeded in doing in spite of Indra's resistance. His wife is Indrāṇī, the daughter of the demon Puloman, and his son is named Jayanta. He is also said to be father of Arjuna. His epithets are numerous; mostly descriptive of his achievements, *e. g.* वृत्रहन्, बलभिद्, पाकशासन, गोत्रभिद्, पुरंदर, शतक्रतु, जिष्णु, नमुचिसूदन &c. (see Ak. I. 1. 44-47). The Heaven of Indra is Svarga; its capital, Amarāvatī; his garden, Nandana; his elephant, Airāvata; his horse, Uchchaiśravas; his bow, the rain-bow, and his sword, Paranja.]. **-Comp. -अग्निः** the fire produced from the contact of clouds; °धूमः frost, snow; °देवता the 16th lunar mansion. **-अनुजः, -अवरजः** an epithet of Viṣṇu and of Nārāyaṇa (उपेन्द्र); तस्थौ भ्रातृसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा Rām. 6. 91. 4. **-अरिः** an Asura or demon. **-अवसानः** a desert. **-अशनः 1** hemp (dried and chewed). **-2** the shrub which bears the seed used in jeweller's weight, (गुंजावृक्ष). **-आयुधम्** Indra's weapon, the rainbow; इन्द्रायुधद्योतिततोरणाङ्कम् R. 7. 4, 12. 79; K. 127. (**-धः**) **1** N. of the horse in Kādambarī (*i. e.* Kapiñjala changed into a horse). **-2** a horse marked with black about the eyes. **-3** a diamond. (**-धा**) a kind of leech. **-आसनम् 1** the throne of Indra. **-2** a throne in general. **-3** a foot of five short syllables. **-इज्यः** N. of बृहस्पति the preceptor of gods. **-ईश्वरः** one of the forms of Śiva-linga. **-उत्सवः** a festival honouring Indra. **-ऋषभ** *a.* having Indra as a bull, or impregnated by Indra, an epithet of the earth. इन्द्रऋषभा द्रविणे नो दधातु Av. 12. 1. 6. **-कर्मन्** *m.* an epithet of Viṣṇu (performing Indra's deeds). **-कान्तः** A class of the four-storeyed buildings. (Mānasāra 21. 60-68). **-कीलः 1** N. of the mountain मन्दर. **-2** a rock. (**-लम्**) **1** the banner of Indra. **-2** A pin, nail, bolt फलका भाजनोर्ध्वे तु तदूर्ध्वे चेन्द्रकीलकम् (Mānasāra 12. 126). cf. also Kau. A. 2. 3. **-कुञ्जरः** Indra's elephant, Airāvata. **-कूटः** N. of a mountain **-कृष्ट** *a.* 'ploughed by Indra', growing exuberantly or in a wild state. (**-ष्टः**) a kind of corn produced by rain-water. **-केतुः** Indra's banner. **-कोशः, -षः, -षकः,** **-ष्टः 1** a couch, sofa, which is generally made up of covering pieces of perforated wooden planks; cf. अट्टालकप्रतोलीमध्ये त्रिधानुष्काधिष्ठानं-इन्द्रकोशं कारयेत् Kau. A. 2. 3. **-2** a platform. **-3** a projection of the roof of a house. **-4** a pin or bracket projecting from the wall (नागदन्त). A projection of the roof of a house forming a kind of balcony; Kau. A. 24. **-गिरिः** the महेन्द्र mountain. **-गुरुः, -आचार्यः** the teacher of Indra; *i. e.* बृहस्पति. **-गोपः, -गोपकः** [इन्द्रो गोपो रक्षकोऽस्य, वर्षाभवत्वात्तस्य] a kind of insect of red or white colour; Śukra. 4. 157; K. 100. **-चन्दनम्** the white sandal wood. **-चापम्, -धनुस्** *n.* **1** a rainbow; विद्युत्वन्तं ललितवनिताः सेन्द्रचापं सचित्राः Me. 64; Śi. 7. 4. **-2** the bow of Indra **-चिर्भटा** A mild variety of Colocynth. The leaf is tripartite, rough and wrinkled. (Mar. कंवडळ, applied often as इन्द्रावण in the sense of vile, malignant, dark and hateful.) **-च्छदः** A necklace of pearls having 1008 strings. **-च्छन्दस्** *n.* [इन्द्र इव सहस्रनेत्रेण सहस्रगुच्छेन च्छाद्यते] a necklace consisting of 1000 strings. **-जः** N. of Vālī. **-जतु** *n.* Bitumen (Mar. शिलाजित). **-जननम्** Indra's birth. **-जननीय** *a.* treating of Indra's birth (as a work). **-जा** *a.* Ved. born or arising from Indra. Av. 4. 3. 7. **-जालम्** [इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जालं मायेव] **1** the net of Indra. तेनाहमिन्द्रजालेनामूंस्तमसाभि दधामि सर्वान् Av. 8. 8. 8. **-2** a weapon used by Arjuna; a stratagem or trick in war. **-3** deception, cheating. **-4** conjuring, jugglery, magical tricks; इन्द्रजालं च मायां वै कुहका वाऽपि भीषणा Mb. 5. 160. 55. स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः Śānti. 2. 2; K. 105. **-जालिक** *a.* [इन्द्रजाल-ठन्] deceptive, unreal, delusive. (**-कः**) a juggler, conjurer. **-जित्** *m.* 'conqueror of Indra', N. of a son of Rāvaṇa who was killed by Lakṣmaṇa. [Indrajit is another name of Meghanāda a son of Rāvaṇa. When Rāvaṇa warred against Indra in his own heaven, his son Meghanāda was with him, and fought most valiantly. During the combat, Meghanāda, by virtue of the magical power of becoming invisible which he had obtained from Śiva, bound Indra, and bore him off in triumph to Lankā. Brahmā and the other gods hurried thither to obtain his release, and gave to Meghanāda the title of Indrajit, 'conqueror of Indra'; but the victor refused to release his prisoner unless he were promised immortality. Brahmā refused to grant this extravagant demand, but he strenuously persisted, and achieved his object. In the Rāmāyaṇa he is represented to have been decapitated by Lakṣmaṇa while he was engaged in a sacrifice]. °हन्तृ or विजयिन् *m.* N. of Lakṣmaṇa. **-ज्येष्ठ** *a.* Ved. led by Indra. **-तापनः** the thundering of clouds. **-तूलम्, -तूलकम्** a flock of cotton. **-दमनः** the son of Bāṇāsura. **-दारुः** the tree Pinus Devadāru. **-द्युति** Sandal **-द्रुः, -द्रुमः 1** the plant Terminalia Arjuna (अर्जुन). **-2** The plant कुटज. **-द्वीपः, -पम्** one of the 9 Dvīpas or Divisions of the continent (of India). **-धनुः** N. of Indra's bow, the rainbow; स एकव्रात्योऽभवत्स धनुरादत्त तदेवेन्द्रधनुः Av. 15. 1. 6. **-ध्वजः 1** a flag

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

raised on the 12th day of the bright half of Bhādra. –2 Indra's weapon; विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिन्द्रध्वज इवापतत् Bhāg. 10. 44. 22. –नक्षत्रम् Indra's lunar mansion फल्गुनी. –नेत्रम् 1 the eye of Indra. –2 the number one thousand. –नीलः [इन्द्र इव नीलः श्यामः] a sapphire; परीक्षाप्रत्ययैर्यैश्च पद्मरागः परीक्ष्यते। त एव प्रत्यया दृष्टा इन्द्रनीलमणेरपि॥ Garuda. P.; R. 13. 54; 16. 69; Me. 48, 79. –नीलकः an emerald. –पत्नी Indra's wife, शची. –पर्णी, –पुष्पा N. of a medicinal plant (Mar. कळलावी). –पर्वतः 1 the महेन्द्र mountain. –2 a blue mountain –पुत्रा N. of अदिति. –पुरोगम, –पुरःसर, –श्रेष्ठ *a.* led or preceded by Indra, having Indra at the head. –पुरोहितः N. of बृहस्पति. (–ता) the asterism Puṣya. –प्रमतिः N. of the pupil of Paila and the author of some riks of the Rv. –प्रस्थम् N. of a city on the Yamunā, the residence of the Pāṇḍavas (identified with the modern Delhi); इन्द्रप्रस्थगमस्तावत्कारि मा सन्तु चेदयः Śi. 2. 63. –प्रहरणम् Indra's weapon, the thunderbolt. –भगिनी N. of Pārvatī. –भेषजम् dried ginger. –मखः a sacrifice in honour of Indra. –महः 1 a festival in honour of Indra. –2 the rainy season; °कामुकः a dog. –मादन *a.* animating or delighting Indra; ये वायव इन्द्रमादनासः Rv. 7. 92. 4. –मेदिन् *a.* Ved. whose friend or ally is Indra; इन्द्रमेदी सत्वनो नि ह्वयस्व Av. 5. 20. 8. –यज्ञः (See इन्द्रमह and इन्द्रमख) श्वोऽस्माकं घोषस्योचित इन्द्रयज्ञो नामोत्सवः भविष्यति Bālacharita I. –यवः, –वम् seed of the *Kuṭaja* tree. –लुप्तः, –प्तम्, –लुप्तकम् 1 excessive baldness of the head. –2 loss of beard. –लोकः Indra's world, Svarga or Paradise. –लोकेशः 1 lord of Indra's world, *i. e.* Indra. –2 a guest (who, if hospitably received, confers paradise on his host). –वंशा, –वज्रा N. of two metres, see Appendix. –वल्लरी, –वल्ली N. of a plant (पारिजात) or of इन्द्रवारुणी. –वस्तिः [इन्द्रस्य आत्मनः वस्तिरिव] the calf (of the leg). –वाततम *a.* Ved. desired by Indra. अस्मे ऊतीरिन्द्रवाततमाः Rv. 10. 6. 6. –वानकम् A variety of diamonds. Kau. A. 2. 11. –वायू (du.) Indra and Vāyu. इन्द्रवायू उभाविह सुहवेह हवामहे Av. 3. 20. 6. –वारुणी, –वारुणिका Colocynth, a wild bitter gourd cucumis colocynthis. (Mar. मोठी कंवडळ) किमिन्द्रवारुणी राम सितया कटुकीयते Laghu Yogavāsiṣṭha-sāra X. सौवर्चलं हरिद्रा च पिप्पली चेन्द्रवारुणि। मूत्रकृच्छ्रे प्रशंसन्ति पिण्डोऽयं वाजिनां हितः॥ शालिहोत्र of भोज 330. –वाह् *a.* carrying Indra. –वृक्षः the Devadāru tree. –वृद्धा a kind of abscess. –वैडूर्यम् a kind of precious stone. –व्रतम् Indra's rule of conduct; one of the duties of a king (who is said to follow इन्द्रव्रत when he distributes benefits as Indra pours down rain); वार्षिकांश्चतुरो मासान् यथेन्द्रोऽप्यभिवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन्॥ Ms. 9. 304. –शक्तिः *f.* Indrāṇī, the wife of Indra, or his energy personified. –शत्रुः 1 an enemy or destroyer of Indra (when the accent is on the last syllable), an epithet of प्रह्लाद; इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं जहि विद्विषम् Bhāg. 6. 9. 12. बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमिवेन्द्रशत्रुः R. 7. 35. –2 [इन्द्रः शत्रुः यस्य] one whose enemy is Indra, an epithet of वृत्र (when the accent is on the first syllable). (This refers to a legend in the Śat. Br., where it is said that Vritra's father intended his son to become the destroyer of Indra, and asked him to say इन्द्रशत्रुर्वर्धस्व &c. but who, through mistake, accented the word on the first syllable, and was killed by Indra; cf. Śik. 52; मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह। स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात्॥). –शलभः a kind of insect (इन्द्रगोप). –संजयम् N. of a sāman. Arṣeya Br. –संधा connection or alliance with Indra. तयाहमिन्द्रसंधया सर्वान् देवानिह हुव Av. 11. 10. 9. –सारथिः 1 N. of Mātali. –2 an epithet of Vāyu, driving in the same carriage with Indra; Rv. 4. 46. 2. –सावर्णिः N. of the fourteenth Manu. –सुतः, –सूनुः 1 N. of (*a*) Jayanta; (*b*) Arjuna; (*c*) Vāli, the king of monkeys. –2 N. of the अर्जुन tree. –सुरसः, –सुरा a shrub the leaves of which are used in discutient applications (निर्गुंडी). –सेनः N. of several men; of Bali; of a mountain; Bhāg. 8. 20. 23. –सेना 1 Indra's missile or host. –2 Indra's army; Rv. 10. 102. 2. –सेनानीः the leader of Indra's armies, epithet of Kārtikeya. –स्तुत् *m.* –स्तोमः 1 praise of Indra; N. of a particular hymn addressed to Indra in certain ceremonies. –2 a sacrifice in honour of Indra. –हवः invocation of Indra; भद्रान् कृण्वन्निन्द्रहवान्त्सखिभ्य Rv. 9. 96. 1. –हस्तः a kind of medicament.

इन्द्रकम् [इन्द्रस्य राज्ञः कं सुखं यत्र Tv.] An assembly room, a hall.

इन्द्रतम *a.* Ved. Most Indra-like, mighty, strong.

इन्द्रता, –त्वम् Power and dignity of Indra, kingship, might.

इन्द्रस्वत् *a.* Ved. Accompanied by Indra, possessed of power.

इन्द्रयु *a.* Longing to go to Indra.

इन्द्राणिका The plant निर्गुंडी.

इन्द्राणी [इन्द्रस्य पत्नी आनुक् ङीप् P. IV. 1. 49.] 1 The wife of Indra; आजगाम महेन्द्राण्या शक्रः सुरगणैर्वृतः Mb. 3. 14. 13. –2 N. of Durgā, considered as one of the eight mothers or divine energies. –3 A kind of coitus. –4 Large cardamoms. –5 N. of a tree (नीलसिंदुवार); also the plant निर्गुंडी.

इन्द्रिय *a.* Fit for or belonging to or agreeable to, Indra. –यः A friend or companion of Indra. –यम् [इन्द्र-घ; इन्द्रेण दुर्जयम्; by P. V. 2. 93 इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा] 1 Power, force, the quality which belongs to Indra. –2 An organ of sense, sense, or faculty of sense. (Indriyas are often compared to restive horses, which, if not properly checked, will lead one astray; cf. मा भुवन्नपथवरास्तवेन्द्रियाश्वाः Ki. 5. 50). There are two kinds of Indriyas:– (*a*) ज्ञानेन्द्रियाणि or बुद्धीन्द्रियाणि; श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी (also मनः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

according to some); and (*b*) कर्मेन्द्रियाणि: –पायूपस्थं हस्तपादं वाक् चैव दशमी स्मृता Ms. 2. 90. Ms. further adds एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन् जिते जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ॥ In the Vedanta मनः, बुद्धि, अहंकार and चित्त are said to be the four internal organs, the total number of organs being, therefore, 14, each presided over by its own ruler or नियन्तृ. In Nyāya each organ is connected with its own peculiar element; the eye, ear, tongue, nose, and skin being connected respectively with Light or fire, Ether, Water, Earth and Air. –**3** Bodily or virile power, power of the sense. –**4** Semen; गणिकान्नमथेन्द्रियम् Mb. 12. 36. 28. –**5** Symbolical expression for the number '5'. –**Comp.** –**अगोचर** *a.* imperceptible. –**अर्थः 1** an object of sense; these objects are: रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी Ak.; इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ Bg. 3. 34; Bh. 3. 5. 8; R. 14. 25. –**2** anything exciting these senses. –**असङ्गः** non-attachment to sensual objects, stoicism. –**आत्मन्** *m.* **1** an epithet of Viṣṇu. –**2** an organ of sense. –**आदिः** the principle called *ahaṅkāra* (in Sāṅ. Phil.). –**आयतनम् 1** the abode of the senses, *i. e.* the body. –**2** the soul. –**आराम** *a.* given to enjoying the objects of sense; अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16. –**ईशः** the soul. –**गोचर** *a.* perceptible to the senses. (–**रः**) an object of sense; पञ्च चेन्द्रियगोचराः Bg. 13. 5. –**ग्रामः**, –**वर्गः** the assemblage or collection of organs, the five organs of sense taken collectively; बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति Ms. 2. 215, 100, 175; निर्विचार मधुनीन्द्रियवर्गः Śi. 10. 3. –**ज** *a.* in one's presence, visible. –**ज्ञानम्** consciousness, the faculty of perception. –**धारणा** restraint of senses; स्थिरामिन्द्रियधारणाम् Kaṭh. 2. 6. 11. –**निग्रहः** restraint of senses. –**प्रसङ्गः** sensuality. –**बुद्धिः** *f.* perception by the senses, exercise of any organ of sense. –**बोधन** *a.* exciting power; stimulating or sharpening the senses. (–**नम्**) any excitement of senses, a stimulus. –**वधः** insensibility. –**विप्रतिपत्तिः** *f.* perversion of the organs, wrong preception. –**वृत्तिः** *f.* function of the organs. –**संप्रयोगः** Functioning of senses with reference to objects. –**सुख** sensual pleasures; एवमिन्द्रियसुखानि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः R. 19. 47. –**सन्निकर्षः** the contact of an organ of sense (either with its object or with the mind). –**स्वापः** insensibility, unconsciousness, stupor.

इन्द्रियवत् *a.* **1** One who has curbed his senses. –**2** One having the organs of sense.

इन्ध् 7 Ā. (इन्द्धे or इन्धे, इन्धाञ्चक्रे, ऐन्धिष्ट, इद्ध) To kindle, light, set on fire; वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम Av. 5. 3. 1. –*pass.* (इध्यते) To be lighted, blaze, flame.

इद्ध *p. p.* [इन्ध्–क्त] **1** Kindled, lighted; रामस्य त्रिपुरान्तकृद्दिविषदां तेजोभिरिद्धं धनुः Mv. 1. 53; क्रोध° Ratn. 1. 3; Mu. 1. 2; °राग Ś. 7. 16 whose glow or red colour has just broken out. –**2** Shining, glowing, blazing, bright; तन्वन्तमिद्धमभितो गुरुमंशुजालम् Ki. 2. 59; Śi. 1. 63; °बोधै Bk. 1. 5 (पटुबुद्धिभिः) sharp. –**3** Clean, clear. –**4** Wonderful. –**5** Obeyed, unresisted (as order); °शासनः Ki. 1. 22. –**द्धम् 1** Sunshine, heat. –**2** Refulgence, splendour. –**3** Wonder. –**Comp.** –**दीधितिः** fire; कुरुते न खलु स्वयेच्छया शलभानिन्धनमिद्धदीधितिः Śi. 16. 35. –**मन्यु** *a.* having the anger excited.

इध्मः [इध्यतेऽग्निरनेन इन्ध्–मक्] Fuel, especially that used for the sacred fire; ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः Rv. 10. 90. 6; तत्रेध्मानयने शक्रो नियुक्तः कश्यपेन ह Mb. 1. 31. 6; R. 14. 70. –**ध्मम्** Wood, fuel. –**Comp.** –**जिह्वः** fire; Bhāg. 5. 1. 25. –**प्रव्रश्चनः** a hatchet, an axe.

इध्या *f.* Kindling, lighting.

इन्ध *a.* [इन्ध्-अच्] Kindling, lighting. –**धः** [इन्ध्-घञ्] **1** Fuel. –**2** The Supreme Being; इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः Bri. Up. 4. 2. 2.

इन्धन *a.* [इन्ध्-णिच्-ल्युट्] Kindling, lighting. –**नम् 1** Kindling, lighting, –**2** Fuel, wood &c.; शोकानलेन्धनताम् K. 169. –**3** Expectation, desire (वासना); ये तु दग्धेन्धना लोके पुण्यपापविवर्जिताः Mb. 12. 348. 2.

इन्धनवत् *a.* Possessed of fuel.

इन्धन्वन् *a.* Ved. possessed of fuel.

इन्व् 6 P. **1** To go. –**2** To pervade, surround. –**3** To seize, take possession of. –**4** To invigorate, gladden; see इन् also.

इन्वकाः Stars in the head of Orion. (See इल्वकाः)

इभः [इ–भन्–किच्च Uṇ. 3. 151] **1** An elephant. –**2** Fearless power (Sāy.). –**3** Servants, dependents (Ved.) –**4** The number eight. –**भी** A female elephant. [cf. L. *ebur*]. –**Comp.** –**अरिः** a lion दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाहः Bhāg. 8. 11. 56. –**आख्यः**, –**केशरा** the plant नागकेशर Mesua ferrea. –**आननः** N. of Gaṇeśa; cf. गजानन. –**उषणा**, –**कणा** a kind of aromatic plant, Scindapsus officinalis गजपिप्पली (Mar. गजपिंपळी). –**कणकः** N. of a plant (Mar. तांबडा एरंड). –**गन्धा** N. of a plant (the fruit of which is poisonous). –**दन्ता** *f.* The plant Tiaridium Indicum (Mar. भुरुंडी, नागदवणा). –**निमीलिका 1** shrewdness, sagacity, sharpness. –**2** hemp (भङ्गा). –**पालकः** the driver or keeper of an elephant. –**पोटा** [पोटा पुंलक्षणा इभी] a hermaphrodite female elephant. –**पोतः** a young elephant, a cub. –**भरः** a collection of elephants. –**युवतिः** *f.* a female elephant.

इभमाचलः [इभमाचलयति] A lion.

इभया N. of the tree स्वर्णक्षीरी.

इभ्य *a.* [इभं गजमर्हति यत्] **1** Wealthy, opulent, rich; Dk. 41. –**2** Belonging to one's servants (Ved). श्रातेव स्वक्षामिभ्याय राजा Rv. 1. 65. 7. –**भ्यः 1** A king. Ch. Up. 1. 10. 1. –**2** An elephant-driver. –**3** An enemy or foe (Sāy.). –**भ्या 1** A female elephant. –**2** N. of the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Olibanum tree, Boswellia Serrata (Mar. कवठ्या ऊद). **-Comp. -तिल्वि (व) ल** *a.* wealthy, rich.

इभ्यक a Wealthy, rich.

इमथा *ind.* Ved. As here, as now, in this way or manner; तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा Rv. 5. 44. 1. cf. P. V. 3. 111.

इयक्षु *a.* Ved. Longing for, seeking to gain; इयक्षवे पूरवे प्रत्न राजन् Rv. 10. 4. 1.

इयत् *a.* **1** So much, so large, of this extent; इयत्तवायुः Dk. 93; इयन्ति वर्षाणि तया सहोग्रम् R. 13. 67 so many years; इयं नीतिरितीयती Si. 2. 30 this much; इयतो दिवसानुत्सव आसीत् U. 1. इयदिति गुरुजनसविधे विधृतश्चनिग्रापयोभरः पायात् Udb.

इयत्ता, इयत्त्वम् 1 (*a*) So much, fixed measure or quantity; ईदृक्तया रूपमियत्तया वा R. 13. 5; न...यशः परिच्छेत्तुमियत्तयालम् 6. 77; K. 129, 182. (*b*) Limited number, limitation; न गुणानामियत्तया R. 10. 32. **-2** Limit, standard.

इयत्तक *a.* So small, very small. इयत्तिका शकुन्तिका सका जघान ते विषम् Rv. 1. 191. 11. **-का** A bad limit.

इयस् *a.* Ved. Going.

इयसा Ved. Low spirits, dejection.

इर् 6 P. (इरति) To go.

इरज्य Ved. (इरज्यति-ते) **1** To grow. **-2** To be jealous. **-3** To order, prepare; arrange, dispose of. **-4** To be master of. **-5** To lead.

इरज्यु *a.* Ved. Engaged in preparations for the sacrificial rite; विश्वेषामिरज्यवो देवानां वार्महः Rv. 10. 93. 3.

इरणम् 1 A desert. **-2** Salt or barren ground; cf. इरिण.

इरम्मद *a.* [cf. P. III. 2. 37] Delighting in drinking, an epithet of Agni; इरम्मदं बृहदुक्थं यजत्रम् Vāj. 11. 76. **-दः 1** A flash of lightning, the fire attending the fall of a thunderbolt; इरम्मदमिव मेघमालासृत् K. 70. **-2** The submarine fire.

इरस्यति Ved. **1** To behave insolently, be angry. **-2** (With dat.) To be ill-affected towards.

इरस्या 1 Ill will, malevolence; इरस्या द्रुग्धो भियसा नि गारीत् Rv. 5. 40. 7. **-2** Wish for food.

इरा [इ-रन् Un. 2. 28; इं कामं राति रा-क वा Tv.] ('इरा तु मदिरावारिभारत्यशनभूमिषु' इति विश्वलोचनः) **1** The earth. **-2** Speech. **-3** The goddess of speech, Sarasvatī. **-4** Water. **-5** Food; इरावतीं धारिणीं भूधराणाम् Mb. 13. 26. 95. **-6** Spirituous liquor. **-7** Any drinkable fluid; a draught (especially of milk). **-8** Refreshment, comfort (Ved. in the last three senses). **-9** N. of one of the wives of Kaśyapa. **-Comp. -ईशः 1** N. of Varuṇa, of Viṣṇu, of Gaṇeśa and of Brahman; इरेरेशेऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके Bhāg. 10. 13. 57. **-2** a king, sovereign. **-क्षीर** *a.* Ved. whose milk is a refreshment or enjoyment; यज्ञपदीराक्षीरा स्वधाप्राणा महीलुका Av. 10. 10. 6. (**-रः**) the milk ocean. **-चर** *a.* earth-born, terrestrial. **-2** aquatic. (**-रम्**) hail; so इरावरम्. **-जः** N. of Kāma or Cupid. **-चेल्लिका** pimples on the head or, pimples on the face produced at the time of puberty (Mar. मुरुमाची पुटकुळी).

इरावत् *a.* **1** Granting drink or refreshment, satiating. **-2** Endowed with provisions, comfortable. आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी Ait. Br. VII. 13. *m.* (**-वान्**) **1** Ocean. **-2** A cloud. **-3** A king. **-4** N. of a son of Arjuna. **-ती 1** N. of a river in the Panjab (रावी). **-2** N. of a plant. **-3** N. of Durgā, Rudra's wife.

इरिका N. of a plant or tree. °वनम् a grove of such trees.

इरिणम् [ऋ-इनच्-किदिच्च Uṇ. 2. 51.] **1** A salt-ground, saline soil; यथेरिणे बीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् Ms. 3. 142; Y. 1. 151. **-2** Hence, a bare or barren soil, desert, dreary region. **-3** Non-support. **-4** A rivulet, well (Ved.). **-5** A hollow, hole. **-6** A dice-board; प्रवातेजा इरिणे वर्वृताना Rv. 10. 34. 1. **-णः** Calamus Scriptorious (Mar. बोरु), Mb. 2.

इरिण्य *a.* Belonging or relating to a desert.

इरिन् *a.* Ved. **1** Instigating. **-2** Powerful, violent, an instigator; न येषामिरी सधस्थ ईष्ट आँ Rv. 5. 87. 3. **-3** A proud or overbearing fellow.

इरिमेदः = अरिमेद q. v.

इरिम्बिठिः *m.* N. of a Ṛiṣi of the family of Kaṇva (author of several hymns of the Ṛigveda).

इरिविल्ला or **इरिविल्लिका** Pimples on the head.

इर्गलम्, -ला = अर्गल q. v.

इर्य *a.* Ved. **1** Instigating (प्रेरक). **-2** Destroying the enemies. **-3** A lord, master. **-4** Active, powerful, an epithet of Puṣan and of the Aśvins.

इर्वारु, -रू *a.* Destructive, carnivorous (हिंसक). **-रुः** *m., f.* A cucumber. **-Comp. -(रु) शुक्तिका** a kind of melon (Mar. खरबूज).

इर्वासकः An animal living in caves.

इल् 6 P. (इलति, इयेल, ऐलीत्, एलितुम्, इलित) or 10 U. (इलयति or एलयति, ऐलयीत् or ऐलिलत्) **1** To go, to move. **-2** To sleep. **-3** To throw, send, cast. **-4** To keep still, not to move. **-5** To become quiet. [cf. Germ. *Eile*, Gr. *elao*].

इलय *a.* Motionless.

इलव *a.* Ved. Loud, noisy. **-वः** A ploughman, boor; Ait. Br. 5. 2. 25.

इलविला N. of the wife of Viśravas and mother of Kubera; (hence the name ऐलविल for Kubera). See under इडविडा.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इल *a.* [इल्-क] Sleepy. **-ला 1** The earth; पृथिवीम इलां यजेत् Bhāg. 2. 3. 5. **-2** A cow; Bhāg. 3. 18. 19. **-3** Speech; Bhāg. 10. 13. 64. &c. see इडा. **-Comp. -गोलः, -लम्** the earth, the globe. **-तलम् 1** the fourth place in the circle of the zodiac. **-2** the surface of the earth. **-धरः** a mountain; गगनार्णवमन्तरा सुमेरोः कुलजानां गरुडैरिलाधराणाम् Śi. 20.54. **-वृत्तम्** one of the nine Varṣas or divisions of the known world; पश्चान्माल्यवतः प्राच्यां गन्धमादनशैलतः । इलावृतं नीलगिरेर्याम्यतो निषधादुदक् ॥

इलिः *f.* = इली.

इलिका 1 The earth. **-2** The middle arch of a niche; Gīrvāṇa.

इलिनी N. of the daughter of मेधातिथि.

इली [इल्-क ङीष्] A cudgel, a stick shaped like a sword, a short sword (करवाल).

इलीबिशः N. of a demon conquered by Indra: न्याविध्यदिलीबिशस्य दृळ्हा Rv. 1. 33. 12.

इलीशः, इलिशः A sort of fish, commonly hilsa or sable. इलीशोचितपीयूषो वाचा वाचामगोचरः Udb.

इल्यः N. of a mythical tree in the other world: स आगच्छतील्यं वृक्षम Kaus. Up. 1. 5.

इल्वकाः, -लाः (*pl.*) N. of the five stars in the head of Orion (मृगशिरस्).

इव *ind.* **1** Like, as (showing उपमा or comparison); वागर्थाविव संपृक्तौ R. 1. 1; वैनतेय इव विनतानन्दनः K. 5. **-2** As if, as it were (denoting उत्प्रेक्षा); पश्यामीव पिनाकिनम् Ś. 1. 6. लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः Mk. 1. 34. **-3** Little, somewhat, perhaps; कडार इवायम् G. M. **-4** (Added to interrogative words), 'Possibly', 'I should like to know', 'indeed'; विना सीतादेव्या किमिव हि न दुःखं रघुपतेः U. 6. 30; **क इव** of what sort, what-like; क इव कालः Māl. 2: what a long time has elapsed. **-5** इव is frequently used with adverbs, especially with such as involve restriction, by way of emphasis in the sense of even or just so, just, exactly, quite, indeed, very; मुहूर्तमिव but for a moment; किंचिदिव just a little bit; so ईषदिव, नाचिरादिव, &c.: (इव is considered by grammarians as forming compounds with the word after which it stands; इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च Vārt. on P. II. 4. 71. Sk.). **-Comp. -उपमा** *f.* A simile in which इव is used. Bk. 10. 41 is given as an illustration of इवोपमा.

इशीका A pupil in the elephant's eye.

इष् I. 6. P. (इच्छति, इयेष, ऐषीत्, एषितुम्-एष्टुम्, इष्ट) **1** To wish, desire, long for; इच्छामि संवर्धितमाज्ञया ते Ku. 3. 3; oft. with pot. or imperat. mood; इच्छामि भुञ्जीत or भुङ्क्तां भवान्; भुञ्जीयेतीच्छति Sk. **-2** To choose; मुत्रेण मौण्ड्यमिच्छेत् तु क्षत्रियो दण्डमेव वा Ms. 8.384. **-3** To endeavour to obtain, strive or seek for; भूतिमिच्छता, स्वर्गम् &c. **-4** To be willing, be about to do anything, mean or intend (with. inf.). **-5** To ask or expect anything (acc.) from any one (loc. or abl.); देवेषु यज्ञे भागमीषिरे Śat. Br. **-6** To acknowledge, regard. **-7** To request, ask. **-8** To be favourable. **-9** To try to make favourable. **-10** To assent or consent. *-pass.* **1** To be wished or liked. **-2** To be asked, or requested. **-3** To be prescribed or laid down; हस्तच्छेदनमिष्यते Ms. 8. 322; त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यते Y. 3. 18. **-4** To be approved, accepted, or regarded as जम्भो दन्तेऽपि चेष्यते Trik. -II. 4 P. (इष्यति इयेष एषिष्यति, एषितुम्) **1** To move; to cause to move: केनेषितं पतति प्रेषितं मनः Kena. Up. 1. येनेषिता वागसवश्चरन्ति Bhāg. 11. 28. 35. **-2** To let fly, cast, throw. **-3** To raise (as one's voice). **-4** To sprinkle. -III. 9 P. (इष्णाति) **1** To cause to move quickly, let fly, cast. **-2** To fly off, escape. **-3** To strike, smite; न वेद खं गां न परिश्रमेषितः Bhāg. 12. 9. 16. **-4** To impel, urge, incite, animate, promote. **-5** To perform frequently; इष्णाति वैष्णवो व्रतम् -IV. 1 U. (एषति-ते, ऐषीत्-एषिष्ट) To go, move.

इच्छक *a.* Wishing, desiring &c. **-कः 1** (In Arith.) The sum sought. **-2** N. of a tree: Shaddock, which is a large species of orange; citrus, Medica (Mar. महाळुंग).

इच्छत् *pres. p.* Wishing, desirous, willing; अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः Bg. 3. 36. अनिच्छतोऽपि तस्य against his will.

इच्छा [इष् भावे श] **1** Wish, desire, inclination of mind, will; इच्छया according to one's desire, at will. **-2** Willingness. **-3** (In Math.) A question or problem. **-4** (In gram.) The form of the Desiderative. **-Comp. -दानम्** fulfilment of a wish. **-निवृत्तिः** *f.* suppression of desire, indifference to worldly desires. **-फलम्** the solution of a question or problem. **-रतम्** desired sports, favourite pastimes; नीता रात्रिः क्षणमिव मया सार्धमिच्छारतैर्या Me. 89. **-रूपम्** Desire (personified). **-2** The first manifestation of divine power. **-वसु** *a.* 'possessing wealth according to wish', epithet of Kubera. **-संपद्** *f.* fulfilment of one's wishes.

इच्छु *a.* [बिन्दुरिच्छुः P. III. 2. 169.] Wishing, desirous; usually in comp. इच्छुः कामयितुं त्वं माम्... Bk. 5. 59.

इच्छुक *a.* Wishing &c.

इष् *a.* Speedy, going quickly. **-2** Wishing, desirous. *f.* Ved. **1** A draught, refreshment, food; वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः Bhāg. 6. 4. 8. **-2** Libation; नम ऊर्जे इषे त्रय्याः पतये यज्ञरेतसे Bhāg. 4. 21. 38. **-3** Strength, power, sap, freshness. **-4** Comfort; increase. **-5** Affluence. **-6** Refreshing waters of the sky. **-7** Wish.

इषः 1 One possessed of sap or strength. **-2** The month आश्विन; ... स्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रतः Śi. 6. 49.

इषणयते Den. A. To move, excite; इयानास इषणयन्त धीभिः Rv. 10. 67. 8.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इषणिः *f.* 1 Sending, despatching. -2 Wish, desire, impulse.

इषण्यति Den. P. To excite, drive, urge on: ऋतस्य बुध्न उषसामिषण्यन् Rv. 3. 61. 7.

इषण्या Impulse, desire: इषण्यया नः पुरुरूपमाभर Rv. 8. 60. 18.

इषयति Den. P. 1 To be juicy. -2 To swell, increase. -3 To be fresh or active. -4 To animate, strengthen.

इषव्य *a.* 1 (The object) of aim. -2 Skilled in archery.

इषि *a.* [इष्-कि] Wishing, desiring.

इषित *p. p.* (fr. इष् 4 cl.) 1 Moved, driven, sent, despatched. -2 Excited, animated. -3 Quick, speedy.

इषिर *a.* Ved. [इष्-गतौ-किरच्] 1 Juicy, succulent, refreshing, fresh. -2 Powerful, strong, quick, active. -3 Moving. -**रः** Fire. -**रम्** *ind.* Quickly. स्वश्वामिषिरां पर्यपश्यन् Rv. 10. 157. 5.

इष्ट *p. p.* [इष् इच्छायां कर्मणि क्त] 1 Wished, desired, longed for, wished for; उपपन्नो गुणैरिष्टैः Nala. 1. 1. -2 Beloved, agreeable, liked, favourite, dear; °आत्मजः Mu. 2. 8 fond of sons. -3 Worshipped, reverenced. -4 Respected. -5 Approved, regarded as good. -6 Desirable; see इष्टापूर्त. -6 Valid. -7 Sacrificed, worshipped with sacrifices. -8 Supposed (कल्पित); oft. used in Līlāvatī. -**ष्टः** 1 A lover, husband, beloved person; इष्टप्रवासजनितानि Ś. 4. 3. -2 A friend; इष्टानामिष्टकर्मकृत Pt. 1. 57; 2. 172. -3 N. of a tree (एरंड). -4 N. of Viṣṇu. -5 A sacrifice. -**ष्टा** N. of a tree (शमी). -**ष्टम्** 1 Wish, desire. -2 A holy ceremony or संस्कार. एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यम् Bhāg. 7. 15. 49. -3 A sacrifice; Bri. Up. 4. 1. 2; see इष्टापूर्त. *ind.* Voluntarily. -Comp. -**अर्थः** desired object. °उद्युक्त *a.* zealously engaged in gaining one's desired object. -**आपत्तिः** *f.* occurrence of what is desired: a statement by a debater which is favourable to his opponent also; इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह Jag. -**कर्मन्** *n.* (In Arith.) rule of supposition, operation with an assumed number. -**कापथः** the root of a fragrant grass (वीरणमूल; Mar. वाळा). -**कामदुह्** *a.* granting the desired objects, an epithet of the cow of plenty: एष वोऽस्त्विष्टकामधुक् Bg. 3. 10. -**गन्ध** *a.* fragrant. (-**न्धः**) any fragrant substance. (-**न्धम्**) sand. -**जनः** a beloved person (whether man or woman); U. 3. -**देवः, -देवता** a favourite god, one's tutelary deity. -**भागिन्** *a.* One who has attained his object; अपूजयन्राघवमिष्टभागिनम् Rām. 6. 67. 175. -**यामन्** *a.* going according to one's desire. वायुर्न यो नियुत्वाँ इष्टयामा Rv. 9. 88. 3. -**व्रत** *a.* 1 performing desired vows. -2 obeying one's wish. -3 (food &c.) for the fulfilment of a vow. -4 that by which good works succeed. इष इष्टव्रता अकः Rv. 3. 59. 9.

इष्टका N. of a deity (Nārāyaṇa Up. 8).

इष्टापूर्तम्, इष्टापूर्तिः *f.* [इष्टं च पूर्तं च तयोः समाहारः पूर्वपददीर्घत्वम्] Performance of pious or charitable deeds; performing sacrifices, and digging wells and doing other acts of charity; इष्टापूर्तविधेः सपत्नशमनात् Mv. 3. 1; cf. also इष्टापूर्तं पुत्रपशूंश्च सर्वान् Kaṭh. 1. 8. वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च। अन्नप्रदानमारामाः पूर्तमर्थ्याः प्रचक्षते ॥ एकाग्निकर्महवनं त्रेतायां यच्च हूयते। अन्तर्वेद्यां च यद्दानमिष्टं तदभिधीयते ॥

इष्टिः *f.* [इष्-क्तिन्] 1 Wish, request, desire. -2 Seeking, striving to get. -3 Any desired object. -4 A desired rule or desideratum; (a term used with reference to Patañjali's additions to Kātyāyana's Vārttikas; इष्टयो भाष्यकारस्य, इति भाष्यकारेष्टया &c.; cf. उपसंख्यान). -5 Impulse, hurry. -6 Invitation, order. -7 (यज्-क्तिन्) A sacrifice. Ms. 11. 2. 20. शबर seems to interpret the word especially in the sense of 'a दर्शपूर्णमास sacrifice'. इष्टिराजसूयचातुर्मास्येषु। &c. MS. 11. 2. 12. -8 An oblation consisting of butter, food &c. -9 Summary in verses (= संग्रहश्लोक). एभिर्यज्ञेभिस्तदभीष्टिमश्याम् Rv. 1. 166. 14. -Comp. -**अयनम्** a sacrifice lasting for a long time. -**पचः** 1 a miser. -2 a demon; an Asura; so °मुष्. -**पशुः** an animal to be killed at a sacrifice. -**श्राद्धम्** A particular funeral rite.

इष्टुः *f.* A wish, desire.

इष्म *a.* [इष्-इच्छायां कर्मणि मक्] Wishing. -**ष्मः** 1 Cupid, god of love. -2 The spring. -3 Course, going.

इष्मिन् *a.* Speedy, impetuous, an epithet of the winds.

इष्यः, -ष्यम् [इष्-क्यप्] The spring.

इषि (षी) का [इष् गत्यादौ क्वुन् अत इत्वम्] 1 Reed, rush, stalk of grass; कुशकाशशरेषिकाः Rām.; Kaṭh. 2. 6. 17. °अस्त्रम् R. 12. 23. -2 An arrow. -3 A sort of sugar-cane; Saccharum Spontaneum. -4 A small stick of wood or iron used to see whether gold in a crucible is melted or not. -5 A brush. -6 The eye-ball of an elephant. -7 A thorny plant; तेनिकर्णाद्रिपीकाभिर्मर्मोचितः परमाद्भुतात् Rām. 2. 8. 30. -Comp. -**तूलम्** also इषीकतूलम् the point or upper part of a reed; इषीकेषीकामालानां चित्रतूलमारिषु P. VI. 3. 35; यथेषीकातूलमग्नौ प्रोतम् Ch. Up. 5. 24. 3.

इषुः *m., f.* [इष्-उ; cf. also Uṇ. 1. 13] 1 An arrow; यामिषुं...हस्ते बिभर्षि Śvet. 3. 6; इषुभिः प्रतियोत्स्यामि Bg. 2. 4. -2 The number five. -3 (In Math.) A versed sine. -4 N. of a Soma ceremony. -Comp. -**अग्रम्, -अनीकम्** the point of an arrow; वायुरमित्राणामिष्वग्राण्याञ्चतु Av. 11. 10. 16. -**असनम्, -अस्त्रम्** the bow; रामामिष्वसनदर्शनोत्सुकम् R. 11. 37; °यन्त्रमुक्तो बाणः Dk. 9. -**आस** *a.* throwing arrows. (-**सः**) 1 a bow. -2 an archer, a warrior; अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि Bg. 1. 4, 17. -**कारः, -कृत्** *m.* an arrow-maker. -**धरः, -भृत्** *m.* an archer. -**पथः, -विक्षेपः** an arrow-shot, the range of an arrow. -**पातरामक्षेत्रम्** The holy place called Paraśurāma.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-पुङ्खा A particular plant (Mar. उन्हाळी); The indigo plant; Mātaṅga L. 10. 10. **-प्रयोगः** discharging an arrow; प्रयत्नवांश्चैनमिषुप्रयोगे R. 2. 42. **-मात्र** *a.* having the length of an arrow (about 5 short spans or three feet); cf. सदा हि द्विजवरस्येषुमात्रावलोकनानुगतेर्न समाहिता पुरुषगतिः Bhāg. 5. 10. 2. (**-त्रम्**) 1 the length of an arrow. -2 an altar (कुण्ड). **-हस्त** *a.* carrying arrows in the hand.

इषुत्रिकाण्डा 'The three-fold arrow', N. of a constellation. (Mar. तिकाटणें ?).

इषुक *a.* Arrow-like. **-का** Ved. An arrow. यथेषुका परापतदवसृष्टाऽधि धन्वनः Av. 1. 3. 9.

इषुधिः [इषवो धीयन्तेऽत्र धा-कि] A quiver. धन्वी खड्गी त्रेषुधिः Bhāg. 8. 15. 8.

इषुध्यति Den. P. 1 To contain arrows. -2 To implore, request, ask. -3 To desire oblations.

इषुध्या Imploring, request: इषुध्येव मरुतो रोदस्योः Rv. 1. 122. 1.

इषुध्यु *a.* 1 Going. -2 Requesting; इषुध्यव ऋतसापः पुरन्धीः Rv. 5. 41. 6.

इषूयति Den. P. 1 To long for food. -2 To request. -3 To strive for; ऋत्वा वेधा इषूयते Rv. 1. 128. 4.

इष्वः A spiritual teacher.

इष्कृ 8 U. 1 To arrange, set in order. -2 To prepare.

इष्कर्तृ *a.* Arranging &c.

इष्कृत *a.* Arranged &c. °आहव *a.* whose Soma vessel is prepared or ready; इष्कृताहावमवतं सुवरत्रं सुषेचनम् Rv. 10. 101. 6.

इष्कृतिः *f.* A mother. -2 Healing; इष्कृतिर्नाम वो माता Rv. 10. 97. 9.

इष्टका [इष्-तकन् टाप् Un. 3. 148] 1 A brick; Mk. 3. -2 A brick used in preparing the sacrificial altar &c. लोकादिमग्निं तमुवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा वा Kath. 1. 15. **-Comp. -गृहम्** a brick-house. **-चयनम्** collecting fire by means of a brick. **-चित** *a.* made of bricks; Dk. 84; also इष्टकचित; cf. P. VI. 3. 35. **-न्यासः** laying the foundation of a house. **-पथः** a road made of bricks. **-मात्रा** size of the bricks. **-राशिः** a pile of bricks.

इष्टिका A brick &c.; see इष्टका.

इस् *ind.* An interjection of anger, pain, or sorrow.

इह *ind.* [इदं-ह इशादेशः P. V. 3. 11 Sk.] 1 Here (referring to time, place or direction); in this place or case. नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति Bg. 2. 40. -2 In this world (opp. परत्र or अमुत्र); oft. with जगति; K. 35. -3 In this case: in this book or system. -4 Now, at this time. [cf. Zend. *idha*]. **-Comp. -अमुत्र** *ind.* in this world and the next world, here and there: cf. इहामुत्रार्थभोगविरागः। शाङ्करभाष्य on ब्रह्मसूत्र 1. 1. 1. **-आगत** *a.* come here. **-इह** *ind.* here and there, now and then, repeatedly. °मातृ *a.* 1 whose mother is here and there; that is, everywhere; समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा Rv. 6. 59. 2. -2 of whose mothers one is here and one there. **-कालः** this life. **-क्रतु, -चित्त** *a.* whose intentions or thoughts are centred in this world or place, इहैवैधि धनसनिरिहचित्त इहक्रतुः Av. 18. 4. 38. **-भव** or **-तन** *a.* belonging to this world. **-लोकः** this world or life; °के in this world: cf. श्रेयो भोक्तुंभैक्ष्यमपीह लोके Bg. 2. 5. **-समये** *ind.* here, now, at such a time as this. **-स्थ** *a.* standing here. **-स्थान** *a.* one whose residence is on the earth.

इहत्य *a.* [इह-त्यप्] Being here, of this place or world.

इहलः N. of a country (चेदि).

ई

ईः (*m.*) N. of Kāmadeva, Cupid. *f.* N. of Lakṣmī. -*ind.* An interjection of (1) dejection; (2) pain; (3) sorrow; (4) anger; (5) compassion; (6) perception or consciousness; (7) calling: cf. also ईरीश्वरो भवेच्चक्षुः पुरुषः करणोऽरणः। अप्रजाः सुप्रजाः शङ्कुर्मुकुरो नकुलोऽकुलः॥ Ek.

ई I. 4 Ā. (ईयते) To go. -II. 2 P. 1 To go. -2 To shine. -3 To pervade. -4 To desire, wish. -5 To throw. -6 To eat. -7 To beg (Ā). -8 To become pregnant.

ईक्ष् 1 Ā. (ईक्षते, ईक्षाञ्चक्रे, ऐक्षिष्ट, ईक्षितुम्, ईक्षित्वा, ईक्षित) 1 To see, behold, view, perceive, observe, look or gaze at. -2 To regard, consider, look upon; सर्वभूतस्थमात्मानम्... ईक्षते योगयुक्तात्मा Bg. 6. 29. -3 To take into account, care for; नाभिजनमीक्षते K. 104; न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते Ku. 5. 82. -4 To think, reflect; स ऐक्षत लोकान्नु सृजै Ait. Up. 1. 1. तत्तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेय Ch. Up. 6. 2. 3. -5 To require: नाभ्यासक्रममीक्षते Pt. 1. 151. -6 To look to, or to investigate, the good or bad luck of any one (with dat. of the person); कृष्णाय ईक्षते गर्गः Sk. (शुभाशुभं पर्यालोचयति) Bk. 8. 76. -With अधि to suspect: सत्येऽप्यपायमधीक्षते H. 4. 102 v.l. **-अन्वव** 1 to see, behold. -2 to consider. -3 to care for, take into account.

ईक्षकः [ईक्ष्-ण्वुल्] A spectator, beholder.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ईक्षणम् [ईक्ष्-ल्युट्] 1 Seeing, beholding &c. -2 A look, sight, aspect, view. -3 An eye; अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. इत्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन R. 2. 27; so अलसेक्षणा. -4 Regarding, looking after, caring for. **-श्रवस्** *m.* A serpent; एषा नो नैष्ठिका बुद्धिः सर्वेषामीक्षणश्रवः Mb. 1. 37. 29.

ईक्षणिकः [ईक्षण-ठन्] A fortune-teller; मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह Ms. 9. 258. **-का** A female fortune-teller.

ईक्षतिः [ईक्ष्-शतिप्] Looking, sight; ईक्षतेर्नाशब्दम् Br. Sūt. 1. 1. 5.

ईक्षा [ईक्ष्-अ टाप्] 1 Sight. ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा Bhāg. 8. 6. 37. -2 Viewing, considering; Bhāg. 7. 11. 8. -3 Knowledge of soul (आत्मविद्या); Bhāg. 7. 6. 26.

ईक्षिका 1 An eye. -2 A glance, look; Pt. 5.

ईक्षित *p. p.* Seen, beheld, regarded &c. **-तम्** 1 A look, sight. -2 An eye; अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम् Ś. 2. 12.

ईक्षितृ *a.* [ईक्ष्-तृच्] Seeing, beholding, a beholder.

ईक्षेण्य *a* Ved. Deserving to be seen; curious. ईक्षेण्यासो अह्यो न चारवो Rv. 9. 77. 3.

ईख्-ईङ्ख् 1 P. (ईखति, ईङ्खाञ्चके, ईखितुम्, ईखित) To go, move, vacillate. *-Caus.* 1 To move backwards and forwards, swing, oscillate. -2 To shake, cause to tremble.

ईज्-ईञ्ज् 1 Ā. 1 To go. -2 To censure, blame.

ईजान *a.* [यज् कानच्] Performing sacrifices. One who has sacrificed; यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् Kaṭh. 1. 3. 2.

ईजिकाः N. of a people; Mb.

ईड् 2 Ā. (ईट्टे, इडाञ्चके, ऐडिष्ट, ईडितुं, ईडित) 1 To praise; अग्निमीडे पुरोहितम् Rv. 1. 1. 1; शालीनतामव्रजदीड्यमानः R. 18. 17; नेडिषे यदि काकुत्स्थम् Bk. 9. 57, 18. 15. -2 To implore, request, ask for (with two acc.); उपस्थाय मातरमन्नमीडे Rv. 3. 48. 3. *-Caus.* 1 To ask. -2 To praise.

ईड् *f.* 1 Refreshment, libation. -2 Praise, extolling; Rv. 8. 39. 1.

ईडनम् [ईड्-ल्युट्] Praising.

ईडा [ईड्-अ-टाप्] Praise, commendation.

ईडे (ळे) न्य Ved. = ईड्य.

ईड्य *pot. p.* To be praised or glorified, praiseworthy, laudable; ब्रह्मजज्ञं देवमीड्यं विदित्वा Kaṭh. Up. 1. 17. भवन्तमीड्यं भवतः पितेव R. 5. 34; प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम Bg. 11. 44.

ईण्मत् *a.* [ईट्-अस्त्यस्य मतुप्] Having a lord or master.

ईति *a.* [ई-क्तिच्] 1 Produced, effected. **-तिः** *f.* Plague, distress, a calamity of the season. The *itis* are usually said to be six :-(1) excessive rain; (2) drought; (3) locusts; (4) rats; (5) parrots; and (6) foreign invasions; अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा मूषकाः शुकाः । प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः ॥ (some read for the second line स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः ॥ making the total number seven); आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानाम् M. 5. 20; Mv. 7. 42; निरातङ्का निरीतयः R. 1. 63. -2 An infectious disease. -3 Travelling (in a foreign country), sojourning (प्रवास). -4 An affray.

ईदृक्ष-श *a.* (**-क्षी-शी** *f.*), also ईदृश् Such, of this kind, of this aspect, endowed with such qualities. **-क्** *n.* Such a condition; such occasion; लभन्ते युद्धमीदृशम् Bg. 2. 32; 6. 42; 11. 49.

ईदृक्ता Quality (Opp. इयत्ता); विष्णोरिवस्यानवधारणीयं ईदृक्तया रूपमियत्तया वा R. 13. 5; मामीदृक्तया जानाति knows me to be so.

ईन्त् 1 P. To bind; cf. अन्त्.

ईप्सनम्, ईप्सा [आप्तुमिच्छा आप्-सन्-अ] 1 Desire to obtain. -2 A wish, desire.

ईप्सित *a.* Desired, wished for, dear to; अपीप्सितं क्षत्रकुलाङ्गनानाम् R. 14. 4; Ś. 3. 14. **-तम्** Desire, wish. **-फलम्** A kind of sweet Cocoanut (Mar. मोहाचा नारळ).

ईप्सु *a.* Striving to obtain, wishing or desiring to get (with acc. or inf. but usually in comp.); सौरभ्यमीप्सुरिव ते मुखमारुतस्य R. 5. 69. कर्म° Bg. 18. 24. धन° &c. **-Comp. -यज्ञः** a particular Soma sacrifice.

ईम् *ind.* [ई-बा० मुच्] Ved. 1 A particle of affirmation or restriction; usually after short words at the beginning of a sentence, after यद्, relative pronouns prepositions and particles like उत, अथ &c.; प्र यदीमुवाचेति Bṛi. Up. 2. 5. 16. -2 Now. -3 This, here (एनम्).

ईय [ई-बा० क्यप्] Pervading; °चक्षस् of pervading sight.

ईर् 2 Ā. (ईर्ते, ईराञ्चक्रे, ऐरिष्ट, ईरितुम्, ईर्ण); also 1 P. (*p. p.* ईरित) 1 To go, move, shake (trans. also). -2 To rise, arise or spring from. -3 To go away, retire. -4 To agitate, elevate; raise one's voice. -10 U. or *-Caus.* (ईरयति, ईरित) 1 To agitate, throw, cast; Śi. 8. 39; discharge, dart, hurl; ऐरिरच्च महाद्रुमम् Bk. 15. 52; R. 15. 20. -2 To excite, prompt, urge; क्षेमंकरेऽर्थे मुहुरीर्यमाणः Bk. 12. 6. -3 To cause to rise, produce. -4 To utter, pronounce, proclaim, say, repeat; Māl. 1. 25; इतीरयन्तीव तया निरैक्षि N. 14. 21; Śi. 9. 69; Ki. 1. 26; R. 9. 8; निबोध चेमां गिरमीरितां मया. -5 To cause to go, set in motion, move, shake; वातेरितपल्लवाङ्गुलिभिः Ś. 1; अपरागसमीरणेरितः Ki. 2. 50; Śi. 8. 20. -6 To draw towards, attract; उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्युभयतः कुचकुम्भैः Śi. 10. 32. -7 To employ, use. -8 To bring to life, revive. -9 To elevate. -To raise oneself (Ā).

ईरः Wind. **-जः, पुत्रः** N. of Hanūmat.

ईरण *a.* [ईर्-ल्युट्] Agitating, driving. **-णः** The wind. **-णम्** 1 Agitating, moving, driving. -2 Going. -3 = इरण q. v.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ईरित *p. p.* 1 Sent, despatched. -2 Said, uttered &c.; °आकृतम् declared purpose or intention.

ईरिन् *a.* [ईर्-णिनि] 1 Moving, agitating. -2 Going.

ईर्य *a.* To be excited. **-र्या** Wandering about as a religious mendicant. **-Comp. -पथः** 1 the observances of a religious mendicant to obtain knowledge. -2 the four positions of the body, *i. e.* going, standing upright, sitting and lying down.

ईरिण *a.* [ईर्-इनन्] Desert, barren. **-णम्** A desert, barren soil: मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभम Rām. 1.55.21.

ईर्क्ष्य् See ईर्ष्य् .

ईर्म *a.* [ईर्-मक्] 1 Agitated. -2 Going constantly or instigating everything (Sāy.) *-ind.* Here, in or to this place. **-र्मः** The arm; the fore-quarter of an animal; ईर्माभ्यामयनं जातम् Av. 10. 10. 21; तस्य प्राची दिक्छिरोऽसौ चासौ चेर्मौ Bri. Up. 1. 2. 3. **-र्मम्** A wound, sore (*m.* also).

ईर्मान्त *a.* Ved. Full-haunched, or thin-haunched. N. of a team of horses (of the sun's car); ईर्मान्तासः सिलिकमध्यमासः Rv. 1. 163. 10.

ईर्वारुः *m., f.* A cucumber.

ईर्षा = ईर्ष्या q. v.

ईर्ष्य्, ईर्क्ष्य् 1 P. (ईर्ष्यति, ईर्ष्याञ्चकार, ईर्ष्यितुम्, ईर्ष्यित) To envy, be jealous of, be impatient of the success of (with dat. of person); हरये ईर्ष्यति Sk.; ईर्ष्यन्त्या वदनमसिक्तमपि Si. 8. 36.

ईर्ष्य, ईर्ष्यु, ईर्ष्यक *a.* Envious, jealous.

ईर्ष्या, -र्षा [ईर्ष्य्-अप्] Envy, jealousy, envy of another's success, spite, malice.

ईर्ष्या (-र्षा) लु, ईर्ष्यु (र्षु) *a.* Envious, impatient. ईर्ष्योर्मुतं मनः Av. 6. 18. 2.

ईलिः (-ली *f.*) 1 A weapon, a cudgel or a short sword. -2 A stick shaped like a sword (Mar. गुप्ति). (करवालिका).

ईलिनः N. of a son of Tamsu and father of Dusyanta. **-नी** *f.* N. of a daughter of Medhātithi; Hariv.

ईवत् *a.* 1 Going. -2 So large, so stately or magnificent.

ईश् 2 Ā. (ईष्टे, ईशाञ्चक्रे, ऐशिष्ट, ईशिता, ईशितुम्, ईशित) 1 To rule, be master of, govern, command (with gen.): नायं गात्राणामीष्टे K. 312 v.l.; अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्महे यावदर्थम् Bh. 3. 30; sometimes with acc.: इमाँल्लोकानीशत ईशनीभिः Svet. Up. 3.1 (also used in the Veda with gen. of an infinitive or loc. of an abstract noun). -2 To be able, have power; expressed by 'can': माधुर्यमीष्टे हरिणान् ग्रहीतुम् R. 18. 13, 14. 38; कमिवेशते रमयितुं न गुणाः Ki. 6. 24; U. 7. 4; Si. 1. 38; Māl. 10. 13. -3 To act like a master, allow. -4 To own, possess. -5 To belong to.

ईश् *m.* A master, lord, the Supreme Spirit. ईशावास्यमिदं सर्वम् Īśop. 1.

ईश *a.* [ईश्-क] 1 Owning, possessing, sharing, master or lord of; see below. -2 One who is completely master of anything. -3 Capable of (with gen.) -4 Powerful, supreme. **-शः** 1 A lord, master; with gen. or in comp.: कथंचिदीशा मनसां बभूवुः Ku. 3. 34 with great difficulty controlled (were masters of) their minds; so वागीश, सुरेश &c. -2 A husband. -3 A Rudra. -4 The number 11 (derived from the eleven Rudras). -5 N. of Siva (as regent of the north-east quarter. -6 The Supreme god (परमेश्वर); व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशः Svet. Up. 1. 8; प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् Bg. 11. 44. श्रीवत्सधामापरराह ईशः Bhāg. 6. 8. 22. **-शा** 1 Supremacy, power, dominion, greatness. Svet. Up. 4. 7. -2 N. of Durgā. -3 A woman having supremacy; a rich lady. **-Comp. -कान्तः** A class of the eleven-storeyed buildings. (Mānasāra 21. 10-11). **-कोणः** the north-east quarter. **-गीता** *f.* N. of a section of the Kurma Purāṇa. **-दण्डः** Axle-pole of a car. **-पुरी, -नगरी** N. of Benares. **-बलम्** the missile पाशुपत. **-सखः** an epithet of Kubera.

ईशावास्यम् N. of the ईशावास्योपनिषद्, also called ईशोपनिषद्; the only instance of an upaniṣad included in a Samhitā (Vāj. 40. 1).

ईशनम् [ईश्-ल्युट्] Commanding, reigning &c. -2 Greatness, glory; एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः Bhāg. 1. 11. 38.

ईशान *a.* [ईश् ताच्छील्ये चानश्] 1 Owning, possessing, master or lord. -2 Reigning, ruling. -3 Wealthy, rich. **-नः** 1 A ruler, master, lord; ईशानो भूतभव्यस्य Kath. Up. 4. 12. -2 N. of Siva; ईशानसंदर्शनलालसानाम् Ku. 7. 56; K. 10. -3 The Ārdrā Nakstra. -4 One of the Rudras. -5 The number 'eleven'. -6 The sun as a form of Siva. पर्जन्यो यमो मृत्युरीशानः Bri. Up. 1. 4. 11. -7 A Sādhya. -8 N. of Viṣṇu. **-नी** N. of Durgā. **-नी, -नः** The silk-cotton tree (शाल्मली: Mar. सांवरी). **-नम्** Light, splendour. **-Comp. -आदिपञ्चमूर्तिः** *f.* one of the five forms of Siva. **-कल्पः** N. of a Kalpa. **-कृत्** *a.* 1 making one a master or able. -2 acting like a competent person.

ईशितृ *a.* [ईश्-तृच्] An owner, a master, proprietor. *m.* The lord of the Universe: न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् Svet. Up. 6. 9. अव्यक्तोऽभूदीशितेव प्रणादः Si. 18. 3.

ईशितव्य *a.* To be reigned or ruled over; ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद्विडम्बनम् Bhāg. 10. 23. 45.

ईशितव्यम् Power, superiority.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ईशिता, -त्वम् Superiority, greatness, one of the eight *Siddhis* or attributes of Śiva. See अणिमन्.

ईशिन् *a.* [ईश्-णिनि] Commanding, reigning &c. *m.* **1** A god. **-2** A husband. **-3** A lord, master. **-नी** Supremacy; ईशत ईशिनीभिः Śvet. 3. 1.

ईश्वर *a.* (**-रा,-री** *f.*) [ईश्-वरच् P.III.2.175] **1** Powerful, able, capable of (with inf.); वसति प्रिय कामिनां प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः Ku.4.11; R.15.7. **-2** Rich, wealthy Pt. 2. 67. **-रः 1** A lord, master; ईश्वरं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1.14: so कपीश्वरः, कोशलेश्वरः, हृदयेश्वरः &c. **-2** A king, prince, ruler; राज्यमस्तमितेश्वरम् R. 12. 11; Ms. 4. 153, 9. 278. **-3** A rich or great man; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt. 1. 71; R. 3. 46; Bh. 3. 50; मा प्रयच्छेश्वरे धनम् H. 1. 14; cf. "To carry coals to Newcastle." **-4** A husband; नेश्वरे परुषता सखि साध्वी Ki. 9. 39. **-5** The Supreme God (परमेश्वर): ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे। ददामि च सदैश्वर्यमीश्वरस्तेन कीर्तितः॥ Skanda P.: cf. also ईश्वरस्तु पर्जन्यवद् द्रष्टव्यः Brahmasutra-Śaṅkarabhāṣya. **-6** N. of Śiva; यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः V. 1. 1. **-7** The god of love, cupid. **-8** The Supreme Soul; the soul. **-9** The eleventh year (संवत्सर) of the Śālivāhana era. **-रा, -री** N. of Durgā; of Lakṣmī; or of one of the śaktis; ईश्वरीं सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् (श्रीसूक्तम्); **-री 1** N. of several plants and trees; लिङ्गिनीलता, वन्ध्याकर्कटी, क्षुद्रजटा and नाकुलीवृक्ष. **-2** A rich woman. **-Comp. -अधीन** *a.* subject to a lord or king, dependent on a a lord or god. **-कान्तम् 1** A class of buildings. **-2** A ground plan in which the whole area is divided into 961 equal squares (एकषष्टिसमाधिक्यं पदं नवशतायुतम्। एवमीश्वरकान्तं स्यात् ......Mānasāra 7. 46-48. **-कृष्णः** N. of the author of Sāṅkhya Kārikā. **-निषेधः** denial of the existence of god, atheism. **-निष्ठ** *a.* trusting in god. **-पूजक** *a.* pious, devout. **-पूजा** worship of god. **-प्रसादः** divine favour. **-भावः** royal or imperial state; दानमीश्वरभावश्च Bg. 18. 43. **-विभूतिः** *f.* the several forms of the Supreme god: for a full enumeration see Bg. 10. 19-42. **-सद्मन्** *n.* a temple. **-सभम्** a royal court or assembly. सभा राजामनुष्यपूर्वा P. II. 4. 23. **-सेवा** worship of god.

ईश्वरता, -त्वम् Superiority, supremacy.

ईष् 1 U. (ईषति-ते, ऐषीत्, ईषितुम्, ईषित) **1** To fly away escape. **-2** To creep along. **-3** To glean, collect a few grains. **-4** To look, see. **-5** To give. **-6** To attack, hurt, kill.

ईषः [ईष्-क] **1** The month Āśvina; cf. इष्. **-2** A servant of Śiva.

ईषण, ईषणिन् *a.* Hastening. **-णा** Haste, speed.

ईषत् *ind.* [ईष्-अति] **1** Slightly, to some extent, a little; ईषत् चुम्बितानि Ś. 1. 4; ईषच्च कुरुते सेवाम् Pt. 1. 141. Easily done, with very little exertion; ईषत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संशयः Rām. 5. 55. 10. **-Comp. -उष्ण** *a.* tepid, slightly warm. **-ऊन** *a.* not quite complete, a little less than; ईषदूनार्थे कल्पप्. **-कर** *a.* **1** doing little. **-2** easy to be accomplished; Mv. 4. (**-रम्**) very little. **-कार्य** *a.* very easy, connected with slight effort; ईषत्कार्यो वधस्तस्य Mb. 5. 74. 26. **-गुण** *a.* of little merit. **-जलम्** shallow water, a little water. **-दर्शनम्** a glance, sight, view, glimpse. **-दीर्घः** An almond. **-नाद** *a.* slightly sounding (a term applied to unaspirated soft consonants). **-निमय** *a.* exchanged for a little. **-पाण्डु** *a.* a little white or pale, whitish. (**-ण्डुः**) a pale or light-brown colour. **-पान** *a.* that of which a little is drunk. ईषत्पानः सोमो भवता Sk. आनेशुच् P. III. 3. 128. (**नम्**) a small draught. **-पुरुषः** a mean or contemptible person. **-बीजा** Quince-seed, Pyrus Cydonia (Mar. बेदाणा). **-रक्त** *a.* pale red. (**-क्तः**) **1** pale-red colour. **-2** undistinguishable colour. **-लभ, -प्रलाभ** *a.* to be got for little. **-विवृत** *a.* slightly open. **-वीर्यः** Almond tree. **-श्वास** *a.* slightly resounding. **-स्पृष्ट** *a.* slightly touched (applied to the semivowels) ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् Sk. **-हासः** slight laughter, a smile.

ईषा [ईष्-क] **1** The pole or shafts of a carriage or a plough. ईषा चक्रादिसंनिधाने चेदक्षमानयेत्युच्यते तदा यानाक्षमधिकृत्य ब्रूते इति गम्यते। ŚB. on MS. 6. 8. 35. ईषाम् (रथम्) Bhāg. 4. 26. 1. 'ईषा लाङ्गलदण्डः स्यात्' इत्यमरः **-2** A part of a chariot. **-षे** (du.) The double or fork-shaped pole. **-Comp. -दण्डः** the handle of a plough; ईषादण्डौ मृत्युशय्यानलस्य Śi. 18. 43. **-दन्त** *a.* with projecting teeth. (**-न्तः**) **1** an elephant with a large tusk or tooth. **-2** the handle of a plough; ईषादन्तः कुञ्जरं शात्रवीयम् Śi. 18. 38. **-3** the tusk of an elephant.

ईषिका 1 An elephant's eye-ball. Edgerton, the author of Mātaṅga L., however, says that this meaning is wrong and points out that it means, 'The under surface of the top of the eye-socket of an elephant. ईषिका त्वक्षिकूटकम् Mātaṅga L. 6. 9. **-2** A painter's brush. **-3** A weapon, arrow, dart. **-4** A kind of missile.

ईषिरः [ईष्-किरच्] Fire.

ईषीका 1 A painter's brush. **-2** An ingot-mould. **-3** = इषीका q. v.

ईष्म, -ष्वः See इष्मः, इष्वः

ईसराफः N. of the fourth yoga in Astrology.

ईह् 1 Ā. (ईहते, ईहांचक्रे, ऐहिष्ट, ईहिष्यते, ईहितुम्, ईहित) **1** To wish, desire, long for; have in mind, think of with acc. or inf.; ईहन्ते...अर्थसंचयान् Bg. 16. 12, 7. 22; Ms. 4. 15, 3. 126; ऐहिष्ट तं कारयितुं कृतात्मा Bk. 1. 11. **-2** To endeavour to obtain. **-3** To aim at or attempt, endeavour, strive; माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते Bh. 2. 6; Y. 2. 116. **-2** To take care of. *-Caus.* To impel, urge.

ईहः Attempt; as in ऊर्ध्वेहः

ईहा [ईह्-अ] **1** Wish, desire; जलनिधिमकरोत्तरीतुमीहाम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rām.; cf. also इन्तुं कोश्रवशादीहां चक्राते नौ परस्परम् Ki. see अनीह also. -2 An undertaking, act. -3 Effort, exertion, activity; ईहातश्चेद्धनं भवेत् Ms. 9. 205; प्रजागरांचकारारेरीहास्वविश्रमादरात् Bk. 6. 2. -Comp. -अर्थिन् *a.* aiming at any object, seeking wealth; वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे (कार्यम्) Ms. 2. 37. -मृगः [ईहाप्रधानो मृगः] 1 a wolf: सुक्रनेहामृगाकीर्णम् Rām. 2. 15. 35. -2 an artificial deer. -3 a division of the drama consisting of four acts; for definition &c. see S. D. 518 = वृकः a wolf.

ईहित *p. p.* [ईह्-क्त] 1 Wished, desired; शिरसीहितः Ratn. 1. 1. -2 Attempted, sought, striven for; यद् विस्मर्तुमपीहितं शमवता Ve. 1. 21. -तम् 1 A wish, desire; -2 Effort, exertion. -3 An undertaking, deed, act; प्रतीयते धातुरिवेहितं फलैः Ki. 1. 20, 8. 46, 11. 43, 18. 31; Śi. 9. 62.

उ

उ I. 1 Ā. (अवते, ऊवे, औष्ट, ओतुम्, उत) 1 To sound, make a noise. -2 To roar, bellow (as a bull &c.). -II 5 P. (उनोति) Ved. To ask, demand.

उः 1 N. of Śiva, the second of the three syllables in ओम्; see अ. -2 N. of Brahmā. -3 The orb of the moon; cf. also उर्गौरीपतिरुः कालः सेतुर्नाथः परायणः। नारदोऽर्कोऽनिलः पार्श्वो मार्कण्डेयोऽथ रावणः॥ Ek. -*ind.* 1 As a particle used expletively; उ उमेशः Sk. -2 An interjection of :— (*a*) calling; उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; (*b*) anger; (*c*) compassion; (*d*) command; (*e*) acceptance; (*f*) interrogation; उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा Ku. 1. 26. (*g*) wonder; यत्सन्निधावहमु खाण्डवमग्नयेऽदाम् Bhāg. 1. 15. 8. or used merely as an expletive. In the Veda used as an enclitic copula implying restriction and emphasis (and, but, on the other hand, now, I ask &c.); in classical literature used chiefly with अथ (अथो), न (नो) and किम् (किमु); see these words. उ-उ or उत on the one hand-on the other hand, partly-partly.

उका Residue.

उकारः 1 The vowel उ; अकार उकारो मकारः Māṇḍ. Up. 8. -2 The god Śiva.

उकानहः A horse of a red and yellow (or red and black) colour, a bay or chestnut horse.

उ (उं) कुणः A bug.

उक्त, उक्ति See under वच्.

उक्थम् [वच्-थक्] 1 A saying, sentence, verse, hymn (स्तोत्रम्); यं बृहन्तं बृहत्युक्थे Mb. 12. 47. 41. -2 Eulogy, praise. -3 N. of the Sāmaveda (Trik.); a variety of Sāma; (साममेदः सामविशेषः). -4 (In ritual) A kind of recitation or certain recited verses (opp. सामन् chanted, and यजुस् muttered verses). -5 The उक्थ sacrifice; Bhāg. 3. 12. 40. -6 Life; उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा Bhāg. 1. 15. 6. -7 A proximate cause (उपादानकारण); एतदेषामुक्थमतो हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्ति Bri. Up. 1. 6. 1. -क्थः N. of Agni; उक्थो नाम महाभाग त्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः Mb. 3. 219. 25. -क्था N. of a metre, see Appendix. -Comp. -पत्रः 1 a sacrifice (having verses as its vehicle or leaves); Vāj. 17. 55. -2 a sacrificer (यजमान). -पात्रम् 1 a sacrificer. -2 vessels or libations offered during the recitation of an उक्थ. -भृत् *m.* a sage who offers or divides Ukthas; उक्थभृतं सामभृतं बिभर्ति Rv. 7. 33. 14. -वर्धन *a.* to be magnified or celebrated in praise, an epithet of Indra; त्वं हि स्तोमवर्धन इन्द्रास्युक्थवर्धनः Rv. 8. 14. 11. -वाहस् *a.* offering verses; or one to whom verses are offered; यं विप्रा उक्थवाहसो Rv. 8. 12. 13. -शंसिन् *a.* praising, uttering the Ukthas. कृणोष्युक्थशंसिनः Rv. 6. 45. 6. (*m.*) a kind of priest. -शस्, -शास्, -शस *a.* Ved. uttering a verse, praising. -शुष्म *a.* whose strength is praise. -2 loudly resonant with verses. (-क्था) -वी *a.* fond of or reciting verses.

उक्थिन् *a.* [उक्थ-इनि] 1 Uttering verses, praising. -2 Accompanied by praise or Ukthas. *m.* Indra and others.

उक्थ्य *a.* [उक्थमर्हति यत्] 1 Accompanied by praise. -2 Deserving praise or verses. -3 Generator: नाना गोत्री विहिता एकदोहनास्तावश्विनौ दुहतो धर्ममुक्थ्यम् Mb. 1. 3. 60. -क्थ्यः 1 A libation at the morning and mid-day sacrifices. -2 N. of a sacrifice forming part of the ज्योतिष्टोम sacrifice. -3 A Soma sacrifice.

उक्ष् I, 6 U. (उक्षति, उक्षांचकार, ववक्ष-क्षे Ved., औक्षीत्, उक्षितुम्, उक्षित) 1 To sprinkle, wet, moisten, pour down upon; औक्षन् शोणितमम्भोदाः Bk. 17. 9, 3. 5; उक्षांचक्रुरभिनो वपुरम्बुवर्षैः Śi. 5. 30; R. 11. 5. 20; Ku. 1. 54. -2 To emit, send forth. -3 To scatter, throw out (as sparks). -4 To clean, purify. -5 To grow up, become strong (Ved.); मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् Rv. 1. 114. 7.

उक्ष *a.* [उक्ष्-अच्] 1 Sprinkling. -2 Sprinkled. -3 Large.

उक्षणम् [उक्ष्-ल्युट्] 1 Sprinkling. -2 Consecrating as by sprinkling; वसिष्ठमन्त्रोक्षणजात् प्रभावात् R. 5. 27.

उक्षण्यति Den. P. To desire one who sends down riches. वयं हि वां हवामह उक्षण्यन्तो व्यश्ववत् Rv. 8. 26. 9

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उक्षण्यु *a.* Desirous of one who sends down riches; व्यश्वस्त्वा वसुविदमुक्षण्युरप्रीणादृषिः Rv. 8. 23. 16.

उक्षन् *a.* 1 Large. -2 Sprinkling. *m.* (-क्षा) [उक्ष् कनिन् Un. 1. 156] 1 An ox or bull; Ku. 7. 70; cf. also विदलितमहाकूलामुक्ष्णां विषाणविघट्टनैः Si. 12. 77; (changed to उक्ष in some comp. महोक्षः, वृद्धोक्षः &c.) P. V. 4. 77. -2 An epithet of Soma; the Maruts, the Sun and the Agni. -3 One of the eight chief medicaments (ऋषभौषधि). -Comp. -अन्न *a.* one whose food is oxen. (Ved.); उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे Rv. 8. 43. 11. -तरः a small bull or ox; अनुक्षणं नोक्षतरः प्रतीच्छति Si. 12. 10; cf. वत्सतर. -वशा *a.* dependent on a bull (यदि वशां न विन्देद्युक्षवशा एव स्यात्); male calf (?)

उक्षाल *a.* Swift, terrible, high; large, excellent. -लः A monkey.

उक्षित *p. p.* [उक्ष्-क्त] 1 Sprinkled, moistened. अश्वो यमस्य यः श्यावस्तस्य हास्नास्युक्षिता Av. 5. 5. 8. -2 Cleansed, perfumed. -3 Adult, of full growth. -4 Old.

उख्, उङ्ख् 1 P. (ओखति, उङ्खति, उवोख or उङ्खांचकार, उखित) To go, move.

उखः A boiler, pot, vessel. घर्मं पञ्चबिलमुखं घर्मोऽभीन्धे Av. 11. 3. 18. -खा 1 A boiling vessel, a boiler or cooking pot (such as a sauce-pan: Mar. शेगडी). अन्यो ह्यमिरुखाप्यन्या नित्यमेवमवेहि भोः Mb. 12. 315. 15. -2 A fire-place at a sacrifice. -3 A part of the body. -Comp. उखासंभरणम् N. of the sixth book of the Śatapatha Brāhmaṇa.

उख्य *a.* [उखायां संस्कृतं यत्] 1 Dressed or boiled in a pot (as flesh &c.); शूल्यमुख्यं च होमवान् Bk. 4. 9. -2 Being in a boiler (Ved.). -ख्यः N. of a grammarian.

उखरम् Salt extracted from saline earth (Mar. सांबरलोण).

उखर्वलः, उखलः A kind of grass (भूरिपत्रः तृणभेदः)

उगण *a.* Ved. Consisting of troops with uplifted or ready weapons (उद्यायुधगणोपेत).

उग्र *a.* [उच्-रन् गश्चान्तादेशः Un. 2. 28] 1 Fierce, cruel, ferocious, savage (as a look &c.); °दर्शनः having a fierce or cruel look. -2 Formidable, terrific, frightful; सिंहनिपातमुग्रम् R. 2. 59; Bg. 11. 30; Ms. 6. 75, 12. 75; °दन्तः, °नासिक &c. -3 Powerful, mighty, strong, violent, intense; उग्रातपां वेलाम् S. 3 intensely hot; उग्रशोकाम् Me. 115 v. l.; निखिलरसायनराजो गन्धेनोग्रेण लशुन इव Bv. Sharp, pungent, hot, -5 High, noble यत्र भगवानास्ते वाल्मीकिरुग्रधीः Rām. 7. 49. 1. -6 Angry, passionate, wrathful. -7 Ready to do any work, industrious. -ग्रः 1 N. of Śiva or Rudra; जघ्नेऽद्रमुग्रेणवपुषाऽऽश्रमेऽ-पकृष्टे मार्गणमाशु विशिखेन यथा कमुग्रः Bhāg. 9. 10. 10. -2 N. of a mixed tribe, descendant of a Kṣatriya father and Śūdra mother (his business being to catch or kill animals dwelling in holes, such as snakes: cf. क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां क्रूराचारविहारवान्। क्षत्रशूद्र-वपुर्जन्तुरुग्रो नाम प्रजायते॥ Ms. 10. 9, 13, 15.). -3 N. of a tree शोभाञ्जनवृक्ष (Mar. शेवगा). -4 A group of five asterisms; their names are:- पूर्वाफाल्गुनी, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, मघा and भरणी. -5 N. of a country called Kerala (Modern Malabar). -6 The sentiment called रौद्र. -7 Wind. -8 A royal attendant (like उग्र tribe); उग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्यः Bri. Up. 4. 3. 37. -ग्रा 1 N. of different plants; वचा, यवानी, धन्याक. (Mar. वेखंड, ओवा, मेथी). -2 A cruel woman. -ग्री A kind of being belonging to the class of demons; य उग्रीणामुग्रबाहुर्ययुः Av. 4. 24. 2. -ग्रम् 1 A certain deadly poison, the root of Aconitum Ferox (वत्सनाभविषम्; Mar. बचनाग). -2 Wrath, anger. -Comp. -ईशः the mighty or terrible lord, N. of Śiva. -कर्मन् *a.* fierce in action, cruel. -काण्डः a sort of gourd (कारवेल). -काली form of Durgā. -गन्ध *a.* strong-smelling. (-न्धः) 1 the Champaka tree. -2 N. of other trees also; कट्फल, अर्जकवृक्ष. -3 garlic. (-न्धा) 1 Orris root. -2 a medicinal plant. -3 N. of various plants: यवानी, वचा, अजमोदा. (-न्धम्) Asafœtida. -गन्धिन् *a.* strong-smelling. -चयः a strong desire. -चारिणी, -चण्डा N. of Durgā. -जाति *a.* base-born. -तारा N. of a goddess. -तेजस् *a.* endowed with powerful or terrible energy. -दंष्ट्र *a.* having terrific teeth. -दण्ड *a.* ruling with a rod of iron, stern, cruel, relentless; Pt. 3. -ण्डः Stern rule; तस्योग्रदण्डसंविग्नाः सर्वे लोकाः सपालकाः। अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतम्॥ Bhāg. 7. 4. 21. -दर्शन, -रूप *a.* frightful in appearance, fierce-looking, grim, terrible. -दुहितृ *f.* the daughter of a powerful man. -धन्वन् *a.* having a powerful bow. (*m.*) N. of Śiva and Indra; पिङ्गस्तमुग्रधन्वा कृणोतु हृदयाविधम् Av. 8. 6. 18. -नासिक *a.* large-nosed. -पीठम् A ground plan in which the whole area is divided into 36 equal parts (Mānasāra 7. 7). -पुत्र *a.* born in a mighty family. (-त्रः) N. of Kārttikeya. -पूति *a.* horribly stinking; Māl. 5. 16. -रेतस् *m.* a form of Rudra. -वीर *a.* having powerful men. -वीर्यः Assafœtida (Mar. हिंग). -शासन *a.* strict in orders, severe in commands. -शेखरा 'crest of Śiva', N. of the Ganges. -शोक *a.* sorely-grieving, deeply afflicted. -श्रवस् (see वृद्धश्रवस्) N. of the son of रोमहर्षण. उग्रश्रवाः पुरा सूतो रोमहर्षणसंभवः Bm. 1. 2. -श्रवणदर्शन *a.* terrible to hear and see. -सेनः 1 N. of a son of Dhṛitarāṣṭra. -2 N. of a king of Mathurā and father of Kaṁsa. He was deposed by his son; but Kṛiṣṇa after having slain Kaṁsa restored him to the throne. (-ना) N. of the wife of Akrūra; °जः N. of Kaṁsa, the uncle and enemy of Kṛiṣṇa.

उग्रक *a.* Brave, powerful &c.

उग्रता, -त्वम् Violence, fearfulness, passion, anger, pungency, acrimony.

उग्रंपश्य *a.* [उग्रं पश्यति, उग्र-दृश्, खश्-मुम् P. III. 2. 37] 1 Fierce-looking, frightful, hideous. -2 Malignant, wicked.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उङ्कुणः A bug.

उच् 4 P. (उच्यति, उवोच, औचीत्, उचिष्यति, उचितुम्, उचित or उग्र mostly used in *p. p.*) 1 To collect, to gather together. –2 To take pleasure in, delight in, be fond of. –3 To be accustomed or used to. –4 To be suitable, suit, fit.

उचित *p. p.* 1 Fit, proper, right, suitable; उचितस्तदुपालम्भः U. 3; usually with inf.; उचितं न ते मङ्गलकाले रोदितुम् S. 4. –2 Usual, customary; उचितेषु करणीयेषु S. 4. 7. 12; K. 64; M. 3. 3. –3 Accustomed or used to, in comp.; नीवारभागधेयोचितैः R. 1. 50, 2. 25; 3. 54, 60; 11. 9; चन्दनोचितः Ki. 1. 34. –4 Praiseworthy. –5 Delightful, agreeable, pleasurable. –6 Known, understood. –7 Entrusted, deposited. –8 Measured, accurate, adjusted (मित). –9 Acceptable (ग्राह्य). –10 Natural (स्वभावसिद्ध); उचितं च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान् Rām. 2. 19. 37 –ज्ञ *a.* Knowing what is becoming, proper or convenient.

उचथम् [उच्यते स्तूयतेऽनेन वच्-कथन्] Praise, verse (स्तोत्रम्).

उचथ्य *a.* [उचथ-यत्] Deserving praise; उचथ्ये वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः Rv. 8. 46. 28.

उच्च *a.* 1 High (in all senses); tall; क्षितिधारणोच्चं Ku. 7. 63; elevated, superior, exalted (family &c.) –2 Loud, high-sounding; उच्चाः पक्षिगणाः Si. 4. 18. –3 Intense, violent, strong. –4 (In astr.) Ascendant; see उच्चसंश्रय below. –च्चः 1 The apex of the orbit of a planet. –2 Height, high place; ज्वरश्च मरणं जन्तोरुच्चाच्च पतनं यथा Mb. 12. 28. 25. –**Comp.** –**अवच** *a.* High and low, great and small; see उच्चावच. –**गिर** *a.* Having a loud voice; स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः Si. 16. 29. –**तरुः** 1 the cocoanut tree. –2 a lofty tree in general. –**तालः** (heightened) music, dancing &c. at a tavern. –**देवः** N. of Viṣṇu or kṛiṣṇa. –**देवता** time personified, chronos. –**ध्वजः** N. of Śākyamuni. –**नीच** *a.* 1 high and low. –2 various, multiform. (–**चम्**) 1 the upper or lower stations of planets. –2 change of accent. –**भाषणम्** speaking aloud, vociferous. –**भाषिन्** *a.* shouting, bawling. –**ललाटा, –टिका** a woman with a high or projecting forehead. –**संश्रय** *a.* occupying a high station (said of a planet); ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैः R. 3. 13; see Malli. thereon.

उच्चटम् Tin.

उच्चता, –त्वम् Height, superiority.

उच्चकैः *ind.* 1 High, above, lofty (fig. also); श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैः Si. 1. 16, 16. 46; Ki. 2. 57. –2 Pre-eminently; युवा कराक्रान्तमहीभृदुच्चकैः Si. 1. 70. –3 Loud.

उच्चा *ind.* High, above, upwards, aloft; उच्चा पतन्तमरुणं सुपर्णम् Av. 13. 2. 36. °चक्र, °बुध्न; Rv. 8. 61. 10; Rv. 1. 116. 9.

उच्चैः *ind.* [cf. Up. 5. 12] 1 Aloft, high, on high, above, upwards (opp. नीचम्–चैः); पश्चादुच्चैर्भवति हरिणः S. 4. v. l.; विपदुच्चैः स्थेयम् Bh. 2. 28; उच्चैरुदात्तः P. I. 2. 29. –2 Loudly, with a loud noise; उच्चैर्विहस्य; R. 2. 12, 51; Bg. 1. 12. –3 Powerfully, intensely, very much, greatly; विदधति भयमुच्चैर्वीक्ष्यमाणा वनान्ताः Rs. 1. 22; आश्लेषमर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैः Amaru. 133. –4 (Used as an adj. in comp. or by itself) (*a*) high, noble; जनोऽयमुच्चैः पदलङ्घनोत्सुकः Ku. 5. 64, 6. 75; °कुलं चात्मनः S. 4. 17; किं पुनर्यस्तथोच्चैः Me. 17; Ratn. 4. 16. (*b*) distinguished, pre-eminent, famous; उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन Ku. 2. 47, M. 5. 17. –**Comp.** –**कर** *a.* making acutely accented. –**घुष्टम्** 1 clamour, great uproar. –2 loud proclamation. –**घोष** *a.* boisterous, crying, roaring; वधोधा उच्चैर्घोषाभ्येति या व्रतम् Av. 9. 1. 8. (–**षः**) 1 loud noise. –2 a form of Rudra –**द्विष्** *a.* having strong or powerful enemies; निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमेतदेव Ku. 3. 14. –**भुजतरु** *a.* having trees like outstretched arms; Me. 38. –**वादः** high praise; जामदग्न्यस्य दमन इति कोऽयमुच्चैर्वादः U. 5. –**शिरस्** *a.* high-minded, one of high rank, magnanimous; क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां सतीव Ku. 1. 12. –**श्रवस्–स** *a.* 1 long-eared. –2 deaf. (*m.*) 1 N. of the horse of Indra (said to be churned out of the ocean); उच्चैःश्रवसमश्वानाम् Bg. 10. 27; उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन हयरत्नमहारि च Ku. 2. 47. –2 N. of a horse of the god sun. –**स्वर** *a.* high-sounding. (–**रः**) a loud sound or voice.

उच्चैस्तम *a.* Highest, tallest, loudest.

उच्चैस्तमाम् *ind.* 1 Exceedingly high. –2 Very loudly

उच्चैस्तर *a.* Higher, taller, louder.

उच्चैस्तरम्, –राम् *ind.* 1 Very loud; Bhāg. 5. 9. 18. –2 Exceedingly high, on high; उच्चैस्तरां वक्ष्यति शैलराजः Ku. 7. 68.

उच्चक् 1 P. To look up steadfastly or dauntlessly; यं चेकितानमनु चित्तयीमुच्चकन्ति Bhāg. 6. 16. 48.

उच्चकित *a.* Looking up perplexedly.

उच्चक्षुस् *a.* 1 With the eyes directed upwards, looking upwards; सर्वा उच्चक्षुषः पश्यन्ति V. 1. –2 With the eyes taken out, blind.

उच्चग्घनम् A secret smile, a laughter in the mind not expressed in the countenance.

उच्चट् 1. P. To go away, disappear. –*Caus.* 1 To scare or drive away, expel; मोहतिमिरप्राग्भारमुच्चाटयन् –2 To destroy, root out; Bh. 3. 129; उच्चाटनीयः करतालिकानाम् N. 3. 7.

उच्चाटनम् 1 Driving away, expulsion, removal from a place; उच्चाटनं त्वमपि लम्भयसे तदेव Kuval. –2 Separation. –3 Eradication; तापत्रयोच्चाटनम् Viś. Guṇa. 533; extirpation (of a plant). –4 A kind of charm or magical incantation. –5 Working this charm,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ruining one's enemy, making a person leave his business by magical spells by making him disgusted with it. **-नः** N. of one of the five arrows of Kāma.

उच्चाटित *a.* Driven away; येनावधूतेन पदा दशकन्धरो योजनायुतायुतम् दिग्विजय उच्चाटितः Bhāg. 5. 24. 27.

उच्चटा 1 Pride, arrogance. -2 Habit, usage. -3 A kind of garlic. -4 N. of different plants; गुञ्जा, चूडाला, भूम्यामलकी, नागरमुस्ता.

उच्चण्ड *a.* 1 Fierce, terrible, formidable; U. 6. -2 Quick, expeditious. -3 Loud. -4 Angry, irascible, violent; बृहत्खण्डमुच्चण्डरोचिः Mv. 1. 45. -5 Hanging down.

उच्चन्द्रः [उत्क्रिष्टः चन्द्रो यत्र] The last watch of the night.

उच्चर् 1 P. 1 To go upwards, to rise; बाष्पमुच्चरति Mbh.; K. 14. -2 To ascend (as the sun); issue or go forth, go up; बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरद्घनावलीः Śi. 17. 52; Māl. 5. 21. -3 To arise, appear forth, rise (as a voice), to be heard; उच्चचार निनदोऽम्भसि तस्याः R. 9. 73; 15. 46; 16. 87; कोलाहलध्वनिरुदचरत् K. 27; U. 2; Ratn. 1. -4 To empty the body by evacuations, void one's excrement; तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्ठपत्रतृणादिना Ms. 4. 49. -5 To emit (sounds), utter, pronounce; शब्द उच्चरित एव मामगात् R. 11. 73. -6 (Used in the Ātm.) (*a*) To quit, leave. (*b*) To sin against, be unfaithful (to a husband or wife), transgress against; धर्ममुच्चरते Sk. (*c*) To violate or transgress in general, stray or deviate from; पानशौण्डाः पथः क्षीबा उदैरुदचरन्त च Bk. 8. 31. (*d*) To rise up to, ascend (trans.); यो मघोनि दिवमुच्चरमाणे N. 5. 48; Śi. 17 52. -*Caus.* 1 To cause to issue. -2 To utter, pronounce, declare. -3 To void one's excrement. -4 To emit.

उच्चरणम् 1 Going up or out. -2 Utterance, pronunciation.

उच्चरित *p. p.* 1 Gone up or out, risen. -2 Uttered, pronounced &c. **-तम्** Excrement, faces.

उच्चारः 1 Utterance, pronunciation, declaration; वर्ण°, काम°. -2 Excrement, dung, faces; मातुरुच्चार एव सः H. Pr. 16; मूत्रोच्चारसमुत्सर्गम् Ms. 4. 50. -3 Discharge (in general). -4 Passage (of heavenly bodies) to another zodiacal sign or asterism. **-Comp. -प्रस्त्रवणम्** Excrement (Jains). **-प्रस्त्रावस्थानम्** A privy.

उच्चारणम् 1 Pronunciation, utterance; वाचः Śik. 2; वेद°. -2 Declaration, announcement, enunciation. -3 Lifting up; स्कन्धोच्चारणनम्यमानवदनप्रच्योतितोये घटे Pratima I. 5. **-Comp. -अर्थ** *a.* 1 useful for pronunciation. -2 necessary for pronunciation, such as a redundant letter only used to facilitate pronunciation. **-ज्ञः** a linguist. उच्चारणज्ञोऽथ गिरां दधानम् Śi. 4. 18. **-स्थानम्** the part of the throat from which certain sounds (such as nasals, gutturals &c.) issue.

उच्चारित *p. p.* 1 Pronounced, uttered. -2 Having excrement. **-तम्** Evacuation of the bowels.

उच्चारक *a.* Pronouncing, uttering.

उच्चार्यमाण *a.* Which is being pronounced. कस्मैचित् कार्यायोच्चार्यमाणो वर्णो इत्संज्ञः । मुग्धबोधः

उच्चल् 1 P. 1 To start, set out; स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयाताम् R. 2. 6; उच्चचाल बलभित्सखो वशी 11. 51; sometimes with dat. of place; नगरायोदचलम् Dk. -2 To go or remove away or fly away (from one's place), fly away from; स्थानादनुच्चलन्नपि Ś. 1. 28; पुष्पोच्चलितषट्पदम् R. 12. 27. -3 To free or extricate oneself from.

उच्चल *a.* Moving. (**-लम्**) Mind, understanding.

उच्चलनम् Moving away, setting out.

उच्चलित *p. p.* 1 On the point of going, setting out. -2 Gone up or out; winnowed (as grain).

उच्चावच *a.* [मयूरव्यंसकादिगण] P. II. 1. 72. 1 High and low, uneven, irregular, undulating; Ms. 6. 73. -2 Great and small, variegated, heterogeneous. -3 Various, multiform, of various kinds, diverse; उच्चावचाश्च पदार्थां भवन्तीति गार्ग्यः Nir; Ms. 1. 38; Śi. 4. 46; Dk. 48, 104, 156.

उच्चि 5 U. To collect, gather, accumulate. उच्चिक्यिरे पुष्पफलं वनानि Bk. 3. 38.

उच्चयः 1 A collection, heap, multitude; रूपोच्चयेन Ś. 2. 10; पदोच्चयः S. D. 2; cf. शिलोच्चय also. -2 Gathering, collecting (flowers &c.); पुष्पोच्चयम् नाटयति Ś. 4; Ku. 3. 61. -3 The knot of a woman's (wearing) garment (नीवीबन्ध); 'नारीकट्यंशुकग्रन्थौ नीवी स्यादुच्चयोऽप्यथ' इति मार्तण्डः Ki. 8. 15, सखीव काञ्ची पयसा घनीकृता बभार वीतोच्चयबन्धमंशुकम् 51. -4 Nīvāra rice (collected by winnowing). -5 Prosperity, rise; उच्चयापचयौ H. 3. 126. -6 The opposite side of a triangle. **-Comp. -अपचयौ** Prosperity and decline, rise and fall.

उच्चिङ्गटः 1 A passionate or angry man. -2 A kind of crab. -3 A kind of cricket; cf. उच्चिङ्गटस्तृणगडमत्स्यकोपनयोः पुमान् Medinī.

उच्चिट (टि) ङ्गः A crab.

उच्चित्र *a.* With the pictures prominently appearing; उच्चित्रचीनांशुक Māl. 6. 5.

उच्चुम्ब्य *ind.* Having lifted up and kissed; K.

उच्चूडः, -लः 1 The flag of a banner, or the banner itself. -2 An ornament fastened on the top of a banner.

उच्छन्न *a.* [उद्-छद्-क्त] 1 Destoryed, cut down (perhaps for उत्सन्न); see उच्छिन्न. -2 Extinct (as a work).

उच्छल् 1 U. To fly upwards or away, move onwards, wave.

उच्छलत् *pres. a.* 1 Shining, moving about; Śi. 3. 37; Māl. 3; स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छटा K. P.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 Appearing, bursting forth: Māl. 7. -3 Moving, going on; *ibid.* -4 Flying up or away, going up high.

उच्छलनम् Going or moving upwards.

उच्छलित *p. p.* 1 Moved, waved above निर्झरोच्छलितशीतलशीकरासारवाहीं... । नागानन्द 1. -2 Shaken. -3 Gone.

उच्छादनम् 1 Covering. -2 Rubbing the body with perfumes: cf. स्नापनोच्छादनेन च Rām. 2. 111. 10. 'उच्छादनं समुच्छेखोद्वाहनोद्वर्तनेषु च।' इति विश्वकोषः.

उच्छासन *a.* [उत्क्रान्तः शासनम्] Not amenable to rule or command, ungovernable, unruly.

उच्छास्त्र, °वर्तिन् *a.* 1 Contrary or opposed to शास्त्र (civil or religious law-books). -2 Deviating from or transgressing the law-books; न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः Y. 1. 140; Ms. 4. 87.

उच्छिख *a.* [उद्गता शिखा यस्य] 1 Crested, with erected crest: मणिमुकुट इवोच्छिखः U. 3. 18. -2 Having the flame pointed upwards, flaming, blazing up; कथं न मन्युर्ज्वलयत्युदीरितः शमीतरुं शुष्कमिवाग्निरुच्छिखः Ki. 1. 32; K. 127; R. 16. 87. -3 Radiant, bright.

उच्छिखण्ड *a.* Having an upright tail (as a peacock); Māl.

उच्छिङ्घनम् Breathing through the nostrils, snoring.

उच्छिद् 7 U. 1 (*a*) To cut off, extirpate, eradicate, destroy; नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलं परेषां चातितृष्णया Mb.; किं वा रिपूंस्तव गुरुः स्वयमुच्छिनत्ति R. 5. 71, 2. 23; Pt. 1. 47, 385. (*b*) To dispel, snap, chase away; उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न सप्तसप्तिः S. 6. 30; (*c*) To snap (thread); आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः Māl. 9. 26. -2 To interfere with, interrupt, stop; न्यायानुच्छिद्य Mb.; तैस्तैर्भावैरनुच्छिन्नाः S. D. - *pass.* 1 To be cut or snapped. -2 To be stopped or interrupted, cease; उच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वाः ग्रीष्मे कुसरितो यथा Pt. 2. 89. -3 To waste away, fail, be wanting or deficient; एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन Ms. 3. 101.

उच्छित्तिः *f.* Extirpation, destruction; परोच्छित्त्या लभ्यामभिलषति लक्ष्मीं हरिसुते Ki. 10. 63. कोसल° Ratn. 4.

उच्छिन्न *p. p.* 1 Extirpated, destroyed, cut down or off; उच्छिन्नाश्रयकातरेव कुलटा गोत्रान्तरं श्रीर्गता Mu. 6. 5. -2 Abject, vile. -न्नः Peace obtained by ceding valuable lands.

उच्छेत्तृ *a.* An extirpator, destroyer.

उच्छेदः, -दनम् 1 Cutting off. -2 Extirpation, eradication, destruction, putting an end to; सतां भवोच्छेदकरः पिता ते R. 14. 74. -3 Excision.

उच्छेदिन् *a.* Destroying.

उच्छिरस् *a.* [उन्नतम् शिरोऽस्य] 1 With the neck raised (lit.). -2 High, lofty. -3 (Hence) Noble, great, exalted; शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषम् Ku. 3. 75, 6. 70.

उच्छिलीन्ध्र *a.* Full of mushrooms (shot up); कर्तुं यच्च प्रभवति महीमुच्छिलीन्ध्रामवन्ध्याम् Me. 11. -न्ध्रम् A mushroom: उच्छिलीन्ध्रकृतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत् Bhāg. 10. 20. 11.

उच्छिष् 7 P. (chiefly in *pass.*) To leave (as a remainder), reject.

उच्छिष्ट *p. p.* 1 Left as a remainder. -2 Rejected, abandoned; अन्° R. 12. 15. -3 Stale; °कल्पना stale idea or invention. -4 Unholy, impure; उच्छिष्टं तु यवक्रीतमपकृष्टकमण्डलुम् Mb. 3. 136. 14. -5 (Used actively). One who has not washed his mouth and hands after meals, and hence considered impure; न चोच्छिष्टः क्वचिद् व्रजेत् Ms. 2. 56; -ष्टम् 1 Leaving, fragments remainder, (especially of food or sacrifice); उच्छिष्टमपि चामेध्यम् Bg. 17. 10; नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यात् Ms. 2. 56.; so द्विज°, गृध्र°. -2 Honey. -Comp. -अन्नम् leavings, offal. -गणपतिः (or गणेशः) (opposed to शुद्ध गणपति) Gaṇesa as worshipped by the उच्छिष्टs (or men who leave the remains of their food in their mouth during prayer). -चाण्डालिनी a form of the goddess मातङ्गी. -भोजन, -भोजिन्, -भोक्तृ *a.* one who eats the leavings of another or eats the leavings of offerings to gods (as an attendant upon an idol). चिकित्सिकस्य क्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः Ms. 4. 212. -भोजनम् eating the leavings of another. -मोदनम् Wax.

उच्छेषः, -षणम् 1 Rest, remainder; Ms. 3. 246. सरसवर्णमुखग्रहणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बितुम् Dk. 27. -2 Leavings (of food).

उच्छीर्षक *a.* Having the head raised. -कम् [उत्थापितं शीर्षं यस्मिन्] 1 A pillow. -2 The head; उच्छीर्षके श्रियै कुर्यात् Ms. 3. 89.

उच्छुष् To dry up; यदाप उच्छुष्यन्ति वायुमेवापियन्ति Ch. Up. 4. 3. 2. -*Caus.* To cause to dry up, make dry, wither up.

उच्छुष्क *a.* Dried up, withered.

उच्छोषण *a.* 1 Making dry, withering up; यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् Bg. 2. 8. -2 Burning, parching. -णम् Drying up; parching, withering.

उच्छोषुक *a.* Making dry, drying up, withering.

उच्छुष्मम् Confusion. -Comp. -कल्पः N. of a section of the Atharvaveda-Pariśiṣṭa. -रुद्राः N. of a class of demons.

उच्छूडा = उच्चूड q. v.

उच्छून *a.* [उद्-श्वि-क्त] 1 Swollen; प्रबलरुदितोच्छूननेत्रं प्रियायाः Me. 86; उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभम् K. P. 7; अनवरतरुदितोच्छूनताम्रदृष्टिम् Dk. 95; स्वर्गग्रामटिकाविलुण्ठनवृथोच्छूनैः किमेभिर्भुजैः S. D. -2 Fat, bulky. -3 High, lofty.

उच्छृङ्खल *a.* 1 Unbridled, unrestrained, uncurbed; °वाग् Pt. 3; अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् Śi. 2. 62;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 Self-willed, perverse. -3 Irregular, desultory, unsystematic.

उच्छृङ्गित *a.* Having erected horns; उच्छृङ्गितान्यवृषभाः Śi. 5. 63.

उच्छोचनम् Burning (Ved.).

उच्छोफः Swelling; पृथूच्छोफभूयांसि मांसानि (जग्ध्वा) Māl. 5. 16.

उच्छ्रावणम् Making one hear loudly.

उच्छ्रि [उद्-श्रि] U. 1 To rise, be erected. (Ā.) -2 To raise, erect, lift up. -3 To praise, extol. -*Caus.* 1 To increase; विजयसहजमस्त्रैर्वार्यमुच्छ्राययिष्यन् Mv. 1. 8. -2 To raise, erect; उर्ध्वमेनामुच्छ्रापय Vaj. 23. 26.

उच्छ्र (च्छ्रा) यः [उद्-श्रि अच् घञ् वा] 1 Rising (of a planet &c.); शक्रपाते तथोच्छ्रये Y. 1. 147. -2 Raising, erecting. -3 Height, elevation (physical and moral); शृङ्गोच्छ्रायैः कुमुदविशदैर्यो वितत्य स्थितः खम् Me. 60; K. 105; Ki. 7. 27; 8. 23, 17. 61; Śi. 4. 10, 8. 22. -4 Growth, increase, intensity; गुण° Ki. 8. 21, 16. 10; नीलोच्छ्रायम् 5. 31, 14. 21. -5 Pride. -6 The upright side of a triangle. -7 A kind of pillar (Junāgadh Rock Inscription of Rudradāman, Ep. Ind. Vol. III). -**यी** (उच्छ्रायी) Plank. -**Comp.** -**उपेत** *a.* possessing height, high, lofty, elevated.

उच्छ्रयण *a.* Raised, erected. -**णम्** Raising, elevation.

उच्छ्रयिन् *a.* High, raised, lofty; Śi. 5. 21.

उच्छ्रित *p. p.* 1 Raised, lifted up; नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् Bg. 6. 11. H. 2. 123; R. 17. 33. -2 Gone up, risen; °सितांशुकर Śi. 4. 25; K. 206 -3 High, tall, lofty, exalted; अभिययौ स हिमाचलमुच्छ्रितम् Ki. 5. 1; Bg. 6. 11; 9. 19; पञ्चयोजनमुच्छ्रिता Mb. -4 Produced, born. -5 Increasing, growing, Prosperous; अत्युच्छ्रितम् तथात्मानम् (मन्येन) Ms. 7. 170; उच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः Rām. 1. 15. 8; increased (in size or bulk); grown. -6 Proud.

उच्छ्रितिः = उच्छ्रय q. v.

उच्छ्रेय *a.* High, lofty, tall.

उच्छ्लङ्खः Ved. A part of the human body (used only in dual). केनोच्छ्लङ्खौ मध्यतः कः प्रतिष्ठाम् Av. 10. 2. 1.

उच्छ्लङ्कः Ved. Gaping; cleaving open; Śat. Br. 5. 4. 1, 9.

उच्छ्वस् 2 P. 1 To breathe, live; आत्मेच्छया न शक्यमुच्छ्वसितुमपि K. 175; Ve. 5. 15; Ms. 3. 72; अनुच्छ्वस्य without breathing, in one breath. -2 To take heart or courage, cheer up, revive, breathe a sigh of relief; नाद्याप्युच्छ्वसिति U. 3, 7; त्वत्संभिधावुच्छ्वसितीव चेतः Ki. 3. 8 is delighted; Śi. 18. 58; Ratn. 4; द्विषन्तः Ki. 9. 21. -3 To open, bloom (as a lotus); नोच्छ्वसिति तपनकिरणैः (कुमुदम्) V. 3. 16; M. 2. 11; Śi. 10. 58, 11. 15. -4 To take a deep breath, pant, sigh deeply; निःश्वस्य. कौष्ण-मुच्छ्वसन् Bk. 6. 120, 14. 55. -5 To throb, heave, palpitate. -6 To be loosened or relaxed. -*Caus.* 1 To cause to breathe. -2 To console, cheer up, delight, give rest; उच्छ्वासयन्त्यः श्लथबन्धनानि; Rs. 6. 8; U. 3; Śi. 9. 34. -3 To loosen, relax, disjoin; दयामुरसमुजोच्छ्वासितप्रथमग्रिथः Me. 60.

उच्छ्वसनम् 1 Breathing, sighing. -2 Taking a deep breath, heaving. -3 Loosening; नीवीबन्धोच्छ्वसनम् Māl. 2. 5.

उच्छ्वसित *p. p.* (Used actively). 1 Heaving, breathing; U. 3. -2 Emitting or sending out vapour (refreshed); V. 4. -3 Full blown, opened, expanded; Māl. 4; °मूर्तिः K. 92 raised up, Ch. P. 13. -4 (*a*) Enlivened, gladdened, refreshed; त्वन्निष्यन्दोच्छ्वसितवसुधागन्धसंपर्करम्यः Me. 44. (*b*) Inspired or animated with hope; कामस्योच्छ्वसितं मनः Ku. 6. 14. -5 Breathing a sigh of relief; हृदयमुच्छ्वसितं मम विक्लवम् M. 3. 6; R. 10. 73; K. 181. -6 Consoled; उत्कण्ठोच्छ्वसितहृदया Me. 102. -7 Waving, dishevelled; °अलकम् R. 8. 55. -8 Effaced; (सम्°) किंचित्समुच्छ्वासितपत्रलेखनम् Ku. 3. 38. -**तम्** 1 Breath, the (very) life; सा कुलपतेरुच्छ्वसितमिव S. 3; Ku. 7. 4. -2 Blooming, blowing. -3 Exhalation; विशदोच्छ्वसितेन मेदिनी कथयामास कृतार्थतामिव R. 8. 3. -4 Heaving upheaval, throbbing; केयूरबन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद R. 6. 68; V. 1. -5 Becoming loose or relaxed. -6 Sighing. -7 The vital airs of the body.

उच्छ्वासः 1 Breath, exhalation, breathing out; मुखोच्छ्वासगन्धम् V. 4. 22; Rs. 1. 3; Me. 104. -2 Support of life, being alive; तदद्याप्युच्छ्वासो भवति U. 3. 30; R. 158. -3 A sigh. -4 Consolation, encouragement: Amaru. 13. -5 Expiring, dying. -6 An air-hole. -7 A division or chapter of a book, as of the Harṣa-charita; cf. अध्याय. -8 Froth, foam; सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षणम् Rv. 9. 86. 43. -9 Swelling up, rising, increasing.

उच्छ्वासित *p. p.* 1 Breathless, out of breath. -2 Much, excessive. -3 Loosened, released. -4 Detached, separated, divided. -5 Consoled.

उच्छ्वासिन् *a.* Breathing, inhaling air. -2 Heaving, throbbing; स्तनमध्योच्छ्वासिना कथितः V. 1. 8; Me. 104. -3 Sighing. -4 Expiring, dying. -5 Vanishing, fading away; उच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः Ku. 7. 82. -6 Pausing, stopping. -7 Rising, coming forward. -8 Disjointed, divided.

उच्छ् 6 P. (उच्छति, औच्छीत्, उच्छितुम्, उष्ट) 1 To finish. -2 To bind. -3 To abandon, transgress. -4 To cease, stop.

उज्जस् 4. P. *Caus.* 1 To kill, destroy, extirpate (with gen.); बिडौजसो ज्जासयितुं जगद् द्रुहाम् Śi. 1. 37. ... मन्योरुज्जासयात्मनः Bk. 8. 120. -2 Cause to run away. सद्यस्तद् येदिलस्थाप्यतुलमयोज्जासयित्वा जवेन Śiva. B. 4. 8.

उज्जासनम् Killing, slaughter; चोरस्योज्जासनम् Sk. उज्जासनाय परितः परिवेपकर्ता द्विषाम् Śiva. B. 26. 64.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उज्जय (यि) नी N. of a city, the modern Ujjain in Mālvā, the capital of Vikramāditya. It is one of the seven sacred cities of the Hindus (cf. अवन्ति), and the first meridian of their geographers from which they calculate longitude; सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्या: Me. 27.

उज्जागर *a.* Excited, irritated.

उज्जानकः N. of a province in the North.

उज्जि 1 P. 1 To win, acquire by conquest, conquer. -2 To be victorious, triumph. -*Caus.* (जापयति) 1 To cause to conquer. -2 To help one in winning.

उज्जितिः *f.* Ved. 1 Victory. -2 N. of certain verses in the Vājasaneyī Saṁhitā.

उज्जेष *a.* Victorious. ईशानां त्वा भेषजानामुज्जेष आरभामहे Av. 4. 17. 1. -**षः** Obtaining prosperity.

उज्जिहान *a.* See under उद्धा (2).

उज्जिघ्र *a.* [उद्-घ्रा-श] Smelling.

उज्जीव् 1 P. To revive, return to life. -*Caus.* To restore to life.

उज्जीवनम् Revival.

उज्जीविन् Reviving, coming to life again.

उज्जूटित *a.* One who wears the hair twisted together and coiled upwards.

उज्जृम्भ् 1 Ā. 1 To gape, open. -2 To part asunder. -3 To become visible, come or break forth, expand, rise, go up; वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते Ratn. 3. 13; K. 290. -4 To revive, come to senses; तथा संभाव्यैतौ हनुमदुपनीतान्द्रिमरुतं झटित्युज्जृम्भेते Mv. 6. 52. -*Caus.* 1 To display, show. -2 To produce; ज्यानिर्घोषं उज्जृम्भयन् U. 5. 6.

उज्जृम्भ *a.* 1 Blown, expanded; उज्जृम्भवदनाम्भोजा भिनत्त्यङ्गानि साङ्गना S. D. -2 Gaping, open. -**म्भः** 1 Opening, expansion, blowing. -2 Gaping of the mouth. -3 Breaking asunder, parting.

उज्जृम्भा, -म्भणम् 1 The act of gaping, opening the mouth, yawning. -2 Spreading, increase; निर्यद्विषज्योतिरुज्जृम्भणोड्डामरः Māl. 5. 23. -3 Flurry, agitation; U. 3. 36.

उज्जृम्भित *a.* Opened, stretched, expanded, blown. -**तम्** 1 The act of gaping. -2 Effort, exertion.

उज्ज्य *a.* [उद्गता ज्या यस्य] Having the bow-string loosened. -**उज्यम्** A bow with the string fastened to it.

उज्ज्वल् 1 P. To blaze up, shine. या हुता उज्ज्वलन्ति Bri. Up. 3. 1. 8. -*Caus.* (ज्वलयति) To light up, illuminate, irradiate; ककुभां मुखानि सहसोज्ज्वलयन् Si. 9. 42; Git. 12.

उज्ज्वल *a.* 1 Bright, shining, luminous, splendid; उज्ज्वलकपोलं मुखम् Si. 9. 48, 47; -2 Burning. -3 Clean, clear, white; उज्ज्वलकाञ्चनकान्तिः Si. 6. 5. -4 Lovely, beautiful; सर्गो निसर्गोज्ज्वलः N. 3. 136. -5 Mixed with, seasoned; हिङ्गुज्ज्वला जीरकभद्रमुस्ता Mk. 8. 13. -6 Blown, expanded. -7 Unrestrained, full; स्वातन्त्र्यमुज्ज्वलमवाप Si. 5. 48. -**लः** Love, passion. -**ला** 1 Splendour, brightness. -2 Clearness. -3 A form of the Jagatī metre. -**लम्** Gold. -**Comp.** -**अक्षी** N. of a bird (Mar. साळुंखी). -**दत्तः** N. of the author of a commentary on the Uṇādi Sūtras.

उज्ज्वलनम् 1 Burning, shining. -2 Splendour, brilliance. -3 Fire. -4 Gold.

उज्ज्वलित *p. p.* Lighted, shining, brilliant.

उज्झ् 6 P. (उज्झति, उज्झाञ्चकार, उज्झितुम्, उज्झित) 1 To abandon, leave, quit; सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झाञ्चकार R. 5. 75; तत्क्षणोज्झितवृक्षकम् R. 1. 40, 51; आतपायोज्झितं धान्यम् Mb. exposed to the sun. -2 To avoid, escape from; उदये मदवाच्यमुज्झता R. 8. 84; Si. 1. 63. -3 To omit, give out, drop or pour down; अविरतोज्झितवारिविपाण्डुभिः Ki. 5. 6; Si. 4. 63.

उज्झ *a.* [उज्झ्-अच्] Leaving, quitting.

उज्झकः 1 A cloud. -2 A devotee.

उज्झनम् [उज्झ्-ल्युट्] Abandoning, removing, leaving.

उज्झित *a.* 1 Left, abandoned. -2 Emitted, discharged (as water); अविरतोज्झितवारि Ki. 5. 6.

उज्झटा A shrub, Phyllanthus Niruri or Flacourtia cataphracta (Mar. भुईआंवळा).

उज्झटित *a.* Perplexed, bewildered, confounded.

उञ्छ् 6 P. (उञ्छति, उञ्छितुम्, उञ्छित) To glean, gather (bit by bit); शिलानप्युञ्छतः Ms. 3. 100.

उञ्छः [उञ्छ्-घञ्] Gleaning or gathering grains; तान्युञ्छषष्ठाङ्कितसैकतानि R. 5. 8; Ms. 10. 112. तस्मादुञ्छषड्भागमारण्यका अपि निवपन्ति Kau. A. 1. 13. -**ञ्छम्** Gleaning. -**Comp.** -**वर्तिन्, -वृत्ति, -शील** *a.* one who lives by gleaning grains, a gleaner.

उञ्छनम् Gleaning grains of corn in market-places &c.

उटम् 1 A leaf. -2 Grass. -**Comp.** -**जः, -जम्,** [उटेभ्यो जायते] a hut, cottage, the residence of hermits, or saints, a hermitage (being mostly made of grass or leaves); उटजद्वारविरूढं नीवारबलिं विलोकयतः Ś. 4. 20; मृगैर्वर्तितरोमन्थमुटजाङ्गनभूमिषु R. 1. 52, 50.

उट्टङ्कनम् The act of stamping, characterizing.

उठ् = ऊठ् 1 P. (ओठति, उवोठ, ओठित, उठितुम्, उठित) 1 To go. -2 To strike or knock down.

उडुः *f.*, **उडु** *n.* [उड्-वा॰कु] 1 A lunar mansion; a star; इन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्याः R. 16. 65. -2 Water (said to be *n.* only). -**Comp.** -**गणाधिपः** The moon. °**पं** The constellation मृगशिरस्. -**चक्रम्** zodiacal circle. -**पः, -पम्,** [उडुनि जले पाति] 1 raft, boat; नितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सागरम् R. 1. 2; केनोडुपेन परलोकनदीं तरिष्ये Mk. 8. 23. –2 A kind of drinking vessel covered with leather; comm. on R. 1. 2. (–पः) the moon; गुणप्रकर्षोडुपेन शम्भोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् Mk. 4. 23. –पतिः, –राज् 1 the moon; जितमुडुपतिना Ratn. 1. 5; रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः Ku. 5. 22. –2 Varuṇa, regent of waters. –पथः the sky, the firmament.

उडुम्बरः 1 N. of a tree; Ficus Glomerata (Mar. औदुम्बर).–2 The threshold of a house. उच्छ्रायात् पादविस्तीर्णा शाखा तदुडुम्बरः Bri. S. 53. 26. –3 A eunuch. –4 A part of a sacrifice. –5 A kind of leprosy with copper spots (–रम् also). –6 A kind of worm said to be produced in the blood and to cause leprosy. –रम् 1 The fruit of the उडुम्बर tree. –2 Copper. –3 A *Karṣa*, a measure of two tolās. –Comp. –दला, –पर्णी the plant Croton Polyandra (दन्ती).

उडूपः = उडुपः q. v. –प्रिया A lotus-creeper.

उड्डामर *a.* Agreeable, excellent, respectable. –2 Formidable, terrific: उड्डामरव्यस्तविस्तारिदोःखण्डपर्यासितक्ष्माधरम् Mal. 2. 23. –तन्त्र N. of a Tantra.

उड्डामरिन् *a.* One who makes an extraordinary noise.

उड्डियानम् A particular position of the fingers.

उड्डी 1, 4. Ā. To fly up, soar, –*Caus.* To scare away.

उड्डयनम् Flying up, soaring; गतो विहत्योड्डयने निराशताम् N. 1. 125.

उड्डीन *p. p.* Flown up, flying up. –नम् 1 Flying up, soaring; उड्डीनमूर्ध्वगमनमवडीनमधोगतिः Mb. 8. 41. 26. –2 A particular flight of birds.

उड्डीयनम् Flying up.

उड्डीशः 1 N. of a Tantra work containing charms and incantations; उड्डीशो ग्रन्थभेदे स्यात् Medinī. –2 N. of Śiva.

उड्रः N. of a country; the modern Orissa; see ओड्र.

उणक *a.* (–की *f.*) Removing, driving out.

उणादिः A class of terminations beginning with उण् *m.* pl. The class of कृत् affixes which begin with उण्. –Comp. –सूत्राणि The सूत्रs (Pāṇini iii. 3, I. 4. 75) treating of the उणादि affixes. °वृत्ति *f.* a commentary on the उणादि Sutras.

उण्डुकः 1 A species of leprosy. –2 A texture, net. –3 A part of the body (stomach).

उण्डेरकः A ball of flour, roll-loaf; तथैवोण्डेरकस्रजः Y. 1. 288.

उण्ड्रपुष्पम् The shoe-flower, Hibiscus Rosa Sinensis (Mar. जास्वंदी).

उद्रुम् 1 The shoe-flower. –2 Water.

उत् *ind.* A particle of (*a*) doubt; (*b*) interrogation; (*c*) deliberation; (*d*) intensity.

उत *ind.* 1 A particle expressing (*a*) doubt, uncertainty, guess (*or*): तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि वर्तते Ś. 3; स्थाणुरयमुत पुरुषः G. M. वीरो रसः किमयमित्युत दर्प एषः Veeracharitam. (*b*) alternative; usually a correlative of किं (whether, or); किमिदं गुरुभिरुपदिष्टमुत धर्मशास्त्रेषु पठितमुत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् K. 155; किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन बिभर्षि तत् Ku. 6. 23: the place of उत is also taken by आहो or आहोस्वित्; sometimes आहो, आहोस्वित् or स्वित् are joined to उत. (*c*) association, connection, (having a cumulative force, 'and', 'also'); उत बलवानुताबलः; (*d*) interrogation: उत दण्डः पतिष्यति; (*e*) deliberation; (*f*) intensity; (*g*) wishing (especially at the beginning of a sentence followed by a potential 'would that'); (*h*) sometimes used as an expletive; (*i*) oft. used for the sake of emphasis especially at the end of a line after इति or a verb; तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत Bg. 14. 11; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत 1. 40. –2 With a preceding प्रति = on the contrary, on the other hand; but; सामवादाः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi. 2. 55; न केवलं प्रियते प्रत्युत पर्युपास्यमानस्तिष्ठति Nāg. 5. –3 With a preceding किं = how much more or how much less; see किम्. उत,–उत Either-or; एकमेव वरं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः G. M. उत वा or else, and; वा-उतवा, उताहोवा वि-वा either-or; –आहो, –आहोस्वित् Used for the sake of emphasis; उताहो हतवीर्यास्ते बभूवुः पृथिवीक्षितः Rām. 7. 31. 4. शालिहोत्रः किं नु स्याद् उताहोस्विद् राजा नलः.

उत (*p. p.* of वे) Woven, sewn.

उतथ्यः N. of a son of Aṅgiras and elder brother of Bṛihaspati. –Comp. –अनुजः, –अनुजन्मन् *m.* Brihaspati, teacher of the gods; तथ्यमुतथ्यानुजवज्जगादाग्रे गदाग्रजम् Śi. 2. 69. –तनयः N. of Gautama. शूद्रावेदी पतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्य च। Ms. 3. 16.

उतूलाः N. of a people; Mb., Vāyu. P.

उत्क *a.* [उद्-स्वार्थे कन्; उत्कः=उत्कण्ठितः; उत्क उन्मनाः P. V. 2. 80. Sk.] 1 Desirous of, longing for, anxiously wishing for (in comp.); अद्रिसुतासमागमोत्कः Ku. 6. 95; मानसोत्काः Me. 11; sometimes with an inf.; उत्कन्धरं द्रष्टुमवेक्ष्य शौरिम् Śi. 4. 18. –2 Regretting, sad, sorrowful. –3 Absent-minded. –त्कः 1 Desire. –2 Opportunity.

उत्कता 1 A state of longing or regret, anxiety. –2 N. of a plant having aromatic seeds (गजपिप्पली).

उत्कायते Den. Ā. To long for.

उत्कयति Den. P. To make uneasy; मनस्विनीरुत्कयितुं पटीयसा Śi. 1. 59.

उत्कच *a.* 1 Having the hair erect; as in घटोत्कच. –2 Having no hair. –3 Full blown; बभ्राज उत्कचकुमुद्गणवानपांपतिः Bhāg. 3. 23. 38.

उत्कचय् To coil the hair upwards.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्कच्छा A metre of six lines, each line containing eleven syllabic instants.

उत्कञ्चुक *a.* **1** Without bodice or jacket. **-2** Without a coat of mail.

उत्कट् 1 P. To start or burst out; टङ्कारोत्कटमुच्चरन्ति नलकाः Mv. 5. 33.

उत्कट *a.* Large, spacious; ज्याजिह्वया वलयितोत्कटकोटिदंष्ट्रम् U. 4. 29. **-2** Powerful, mighty, extraordinary, fierce; अत्युत्कटे च रौद्रे च शत्रौ यस्य न हीयते Pt. 1. 103; Mv. 1. 30, 5. 33. **-3** Excessive, much; अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते H. 1. 85. **-4** Prominently visible, conspicuous; °लाञ्छनस्य U. 35. **-5** Abounding in, richly endowed with; पादपान् कुसुमोत्कटान् Rām. **-6** Drunk, mad, furious; मदोत्कटः. **-7** Superior, high. **-8** Proud, haughty. **-9** Uneven. **-10** Difficult. **-टः 1** A fluid (ichor) dropping from the temples of an elephant in rut. **-2** An elephant in rut. **-3** The plant Saccharum Sara (इक्षुतृण). **-4** Pride, intoxication. **-टा** The plant Laurus Cassia (सैंहीलता; Mar. उटकटारी, पिंढपिंपळी). **-टम्** The fragrant bark of Laurus Cassia (Mar. दालचिनी)

उत्कटिका, उत्कटुकासनम् Sitting on the hams, squatting, the manner of sitting of yogis (the legs being outstretched and forming a right angle).

उत्कणिका 1 A raised particle. **-2** Desire, longing; Mārk. P. (v. l. for उत्कलिका).

उत्कण्ठ *a.* [उन्नतः कण्ठो यस्य] **1** Having the neck uplifted, ready, on the point of (doing anything), in comp.; आज्ञावचनोत्कण्ठः Ś. 2; रथस्वनोत्कण्ठमृगे वाल्मीकीये तपोवने R. 15. 11. **-2** (Hence) Anxious, eager. **-ण्ठः, -ण्ठा** A mode of sexual enjoyment.

उत्कण्ठते Den. Ā. **1** To be anxious, pine or be sorry for; Ś. 4; Śi. 9. 54. **-2** To yearn, be eagerly desirous of (with gen. or dat.); स्वर्गाय नोत्कण्ठते V. 3, 4; Mv. 6; उत्कण्ठते च युष्मत्संनिकर्षस्य U. 6; 6. 21; Māl. 4; Bk. 5. 75. -*Caus.* (उत्कण्ठयति) To create anxiety or longing, inspire with tender emotions: Bh. 1. 35; Ghaṭ. 5.

उत्कण्ठा 1 Anxiety, uneasiness (in general); यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया Ś. 4. 5; अत्रास° Māl. 2. 12. seized with fright, suddenly startled. **-2** Longing for a beloved person or thing; दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्वीक्षते Amaru. 28. **-3** Regret, sorrow, missing any thing or person; गाढोत्कण्ठा Māl. 1. 15; Me. 85.

उत्कण्ठित *p. p.* **1** Anxious, uneasy. **-2** Regretting, grieving for, sorrowful. **-3** Longing for a beloved person or thing. **-ता** A mistress longing for her absent lover or husband, one of the eight heroines; she is thus defined—आगन्तुं कृतचित्तोऽपि दैवान्नायाति यत्प्रियः। तदनागमदुःखार्ता विरहोत्कण्ठिता तु सा॥ S.D. 121. उत्कण्ठितासि तरले, न हि न हि सखि पिच्छिलः पन्थाः।

उत्कन्धर *a.* [उन्नतः कन्धरोऽस्य] Having the neck uplifted; उत्कन्धरं दारुकमित्युवाच Śi. 4. 18. **-रम्** Bending back the neck.

उत्कम्प् 1 Ā. To tremble, quiver, shake. -*Caus.* To cause to tremble, shake, agitate.

उत्कम्प *a.* Trembling; इमां हरिणशावाक्षीं त्रासोत्कम्पपयोधराम् Rām. 5. 24. 37. श्वास° कुचम् Amaru. 90. **-म्पः, -म्पनम्** Trembling, tremor, agitation; किमधिकत्रासोत्कम्पदिशः समुद्वीक्षसे Amaru. 31; Me. 72.

उत्कम्पिन् 1 Trembling. **-2** Agitating.

उत्करः See under उत्कॄ.

उत्कर्करः A kind of musical instrument.

उत्कर्ण *a.* Having the ears erect. **-र्णः** An erect ear.

उत्कल *a.* Excessive, piteous; K. 306. **-लः 1** N. of a country, the modern Orissa, or the inhabitants of that country (pl.); जगन्नाथप्रान्तदेश उत्कलः परिकीर्तितः; see ओड्र; उत्कलादर्शितपथः R. 4. 38. **-2** A fowler, bird-catcher. **-3** A porter (carrying a load with him). **-4** A subdivision of Brāhmaṇas.

उत्कलित *a.* Unbound, loosened; स तस्य हस्तोत्कलितस्तदाऽसुरः Bhāg. 7. 8. 26. **-2** Regretting, sorry for. **-3** Opened, blossomed (as flowers); प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः Bhāg. 10. 43. 20. **-4** Rising, prosperous; पास्यन्त्यपाङ्गोत्कलितस्मितासवम् Bhāg. 10. 30. 23.

उत्कलाप *a.* Having the tail erect and expanded; तीरस्थलीबर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभिनन्द्यमानम् R. 16. 64.

उत्कलापयति Den. P. **1** To ask (one) permission to go, take leave of; Pt. 5. **-2** To cause the peacock to spread its plumage. **-3** To cause (one) to be proud, produce conceit by an acknowledgment of merit. **-4** To bring one's wife home from her father's house; to marry; Ved.

उत्कलिका 1 Anxiety in general, uneasiness; जाता नोत्कलिका Amaru. 84; K. 138, 205, 210, 234; Dk. 17, 20. **-2** Longing for, regretting, missing anything or person. **-3** Wanton sport, dalliance (हेला). **-4** A bud. **-5** A wave; वनाब्धीरुत्कलिकासहस्र° Śi. 3. 70; क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः ruffled by waves. Māl. 3. 10 (where उत्कलिका also means anxiety); K. 161; cf. also जलयन्त्रजलाकारकीलालोत्कलिकाकुल्याः Śiva. B. 14. 33. **-Comp. -प्रायम्** a variety of prose-composition abounding in compound words and hard letters; भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाक्षरम् Chand. M. 6.

उत्कषणम् 1 Tearing, pulling up. **-2** Ploughing, drawing through (as a plough); सद्यः सीरोत्कषणसुरभि क्षेत्रमारुह्य मालम् Me. 16.

उत्काका A cow calving every year.

उत्काशनम् Ordering, commanding.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्कासः, -सनम्, उत्कासिका Hemming, clearing the throat of mucus.

उत्कीलित *a.* Nailed up.

उत्कुञ्चिता, -का The plant Nigella Indica (Mar. कोळिंजन).

उत्कुटम् [उत्तानः कुटो यत्र] Lying down or sleeping with the face (or head) upwards, stretching out on the back.

उत्कुटक *a.* Stretched on the back with the face upwards. **-Comp. -आसनम्** a posture with the face upwards.

उत्कुणः 1 A bug. -2 A louse.

उत्कुल *a.* [उत्क्रान्तः कुलात्] Fallen from the family, disgracing or dishonouring one's family; यदि यथा वदति क्षितिपस्तथा । त्वमसि किं पितुरुत्कुलया त्वया ॥ Ś. 5. 27.

उत्कूजः The singing (of the cuckoo).

उत्कूटः [उन्नतं कूटमस्य] A parasol or umbrella.

उत्कूर्चक *a.* With a कूर्च in hand; Heh. 4.

उत्कूर्दनम् Jumping up, springing upwards; °शक्तिर्नास्ति Pt. 2.

उत्कूल *a.* [उत्क्रान्तः कूलात्] 1 Going up-hill (as rivers) (Ved.). -2 Reaching the bank. -3 Overflowing the bank; K. 303. **-लम्** into up-hill; Av. 19. 25. 1. **-Comp. -निकूल** *a.* going up and down.

उत्कूलित *a.* Brought to the bank or shore, reaching the bank; प्रतिक्षणोत्कूलितशैवलाभाः Śi. 3. 70.

उत्कृ 8 Ā. To inform against.

उत्कृतिः *f.* N. of a class of metres having 104 syllables.

उत्कृत् 6 P. 1 To cut out or off, tear out or off; तस्मिन् रामशरोत्कृत्ते बले R. 12. 49; Ms. 11. 104; Y. 3. 259. -2 To cut to pieces, cut up, hack, butcher; उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिम् Māl. 5. 16.

उत्कर्तनम् 1 Cutting off, tearing out, cutting to pieces. -2 Rooting out, eradication.

उत्कृष् 1 P. 1 To draw or pull up, raise or lift up; उदकर्षि Śi. 13. 60; to draw or take out, extract, extricate; अङ्गदकोटिलग्नं प्रालम्बमुत्कृष्य R. 6. 14. -2 To draw, attract; Śi. 17. 42. -3 To pull or put off. -4 To increase, enhance (opp. अपकृष्). -5 To bend (as a bow). -6 To tear asunder. *-Caus.* To elevate, raise, increase. *-pass.* 1 To be lifted, raised. -2 To rise, be supreme or eminent.

उत्कर्ष *a.* 1 Superior, eminent. -2 Much, abundant -3 Exaggerated, boastful. -4 Attractive. **-र्षः** 1 Pulling off or upwards, drawing or pulling up; चरणोत्कर्षैर्दारयन्निव मेदिनीम् Rām. 3. 56. 29.-2 Elevation, eminence, rise, prosperity; निनीषुः कुलमुत्कर्षम् Ms. 4. 244, 9. 24. -3 Increase, abundance, excess; पञ्चानामपि भूतानामुत्कर्षं पुपुषुर्गुणाः R. 4. 11. -4 Excellence, highest merit, glory; उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले Ś. 2. 5. -5 Self-conceit, boasting. -6 Joy, pleasure. -7 Postponement (of some detail or details at a विकृतियाग) *i. e.* performing them at a later stage; तदादि उत्कर्षे तदन्तमपकर्षे स्यात् ŚB. on MS. 5. 1. 24. **-Comp. -समः** A kind of fallacy attributing similar qualities to two objects because they have one quality in common; *e. g.* affirming that a sound has a shape like a jar because both are perishable.

उत्कर्षक *a.* Drawing upwords, raising, elevating, increasing &c.

उत्कर्षणम् 1 Drawing upwards. -2 Taking or pulling off. **-णी** N. of a Śakti.

उत्कर्षिन् *a.* Drawing or pulling up.

उत्कृष्ट *p. p.* 1 Drawn up or out, raised, elevated; दस्यूत्कृष्टा जनपदाः Bhāg. 12. 3. 32. -2 Extracted. -3 Excellent, eminent, superior, best, highest; Ms. 5. 163, 7. 126, 8. 281; बल° Pt. 3. 36 superior in strength; so ज्ञान° गुण°, &c. -4 Much, excessive, very great, increased; जिह्वालौल्य° Pt. 1. -5 Tilled; ploughed. -6 Scratched; ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् Rām. 6. 40. 5. -7 Plucked, cut out; उत्कृष्टपर्णकमला Rām. 5. 19. 15 ('उत्कृष्टानि त्रुटितानि पर्णानि यस्याः सा' इति टीका). -8 Attracted; Mb. 14. 59. 10. **-Comp. -उपाधिता** state of high illusion **-भूमः** a good soil. **-वेदनम्** marrying a man of a higher caste; वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने Ms. 3. 44.

उत्कृष्टता, -त्वम् Excellence, eminence; greatness.

उत्कॄ 6 U. 1 To scatter upwards, throw up, pile up or heap; रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैः R. 1. 42. -2 To dig up, excavate. -3 To engrave, carve, sculpture; उत्कीर्णा इव वासयष्टिषु निशानिद्रालसा बर्हिणः V. 3. 2; R. 4. 59; see उत्कीर्ण also.

उत्कर *a.* (**-रा, -री** *f.*) [कॄ-अप्] That which piles or throws up or raises. **-रः** 1 A heap, multitude; नखांशूत्करः Ki. 8. 5. -2 A pile, stack. -3 Rubbish, what is thrown up (मूषिकोत्कर) Mk. 3. -4 A bunch (as of flowers); पादपान्कुसुमोत्करान् Rām. 2. 55. 30.; Bhāg. 7. 10. 69.

उत्करिका A sort of sweetmeat made with milk, treacle, and ghee.

उत्करीय *a.* Belonging to a heap.

उत्कारः [कॄ-घञ् कॄ धान्ये P. III. 3. 30] 1 Winnowing corn. -2 Piling up corn. उत्कारेण धान्यानामनभीष्टपरिग्रहाः Bk. -3 One who sows corn.

उत्कारिका [कॄ-ण्वुल्] Poultice.

उत्किर *a.* [कॄ-कर्तरि श] Carrying or bearing away, wafting, scattering upwards (at the end of comp.);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुष्परेणूत्किरैः R. 1. 38; निनाय नात्यन्तहिमोत्किरानिलाः Ku. 5. 26; 6. 5.

उत्कीर्ण *p. p.* 1 Thrown or piled up, scattered. -2 Engraven, carved, sculptured; Māl. 5. 10; K. 17, 36, 79, 106, 129, 133, 141, 186, 206; °नामधेयम् engraven with a name. -3 Bored, perforated; घुण° Pt. 3. 139.

उत्कृत् 10 P. To proclaim, celebrate, praise, extol; महिमानं यदुत्कीर्त्य R. 10. 32.

उत्कीर्तनम् 1 Crying out, proclaiming. -2 Praising, celebrating, extolling; S. D. 495.

उत्कीर्तित *p. p.* 1 Proclaimed, promulgated. -2 Praised, celebrated, renowned.

उत्कोचः [उत्कुच्-अच्] 1 A bribe (lit. bending one from the right path); Śukra. 1. 297; उत्कोचमिव ददती K. 232; Dk. 155; उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवासयेत् Y. 1. 339. संगम्योत्कोचदानादि दत्वा गैन्यं प्रयाच्यताम् Parṇal. 5. 44. -2 Receiving a bribe; उत्कोचैर्वञ्चनाभिश्च कार्याण्यनुविहन्ति च Mb. 12. 56. 51. -3 Penalty, tribute; Heh. 4. (Gīrvāṇa.)

उत्कोचक *a.* Bribed. **-कः** 1 A bribe. -2 The receiver of a bribe; Ms. 9. 258.

उत्कोचिन् To be bribed, corruptible. उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः Mb. 7. 73. 32.

उत्कोटि *a.* Pointed.

उत्कोठः A Kind of leprosy. Bhāva. P.

उत्क्रम् 1 U., 4 P. 1 To go up, step up, ascend; उत्क्रामन्तं स्थितं वापि Bg. 15. 10. -2 To step beyond; उत्क्रान्तशैशवौ R. 15. 33; past childhood. -3 To step out, go out or away, depart; ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति Ms. 2. 120; Mv. 1. -4 To pass away, die; यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः Bg. 15. 8. -5 To go or pass over, omit. -6 To disregard, not to notice, neglect; आर्षं प्रमाणमुत्क्रम्य, धर्ममुत्क्रम्य Mb. -7 To transgress, violate; उत्क्रान्तसीमा Dk. 101, 97. *-Caus.* (क्रामयति) To cause to go up or ascend.

उत्क्रमः 1 Going up or out, departure. -2 Progressive increase. -3 Going astray, deviation, transgression, violation. **-Comp. -ज्या** (in Geometry) The versed sine; Sūrya.

उत्क्रमणम् 1 Going up or out, departure. -2 Ascent, soaring aloft. -3 Surpassing, exceeding. -4 The flight or passage of the soul (out of the body), *i. e.* death (= प्राणोत्क्रमणम्) देहादुत्क्रमणं चास्मात्पुनर्गर्भे च संभवम् Ms. 6. 63; विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति Kath 2. 6. 16; Ch. Up. 8. 6. 6.

उत्क्रमणीय *pot. p.* To be transgressed, to be given up or abandoned.

उत्क्रान्त *p. p.* 1 Gone forth or out, departed; उत्क्रान्तमिवासुभिः K. 33; R. 7. 53. -2 Faded, effaced (as colour); उत्क्रान्तवर्णक्रमधूसराणाम् R. 16. 17. -3 Gone over or beyond, passed, surpassed. -4 Dead. -5 Trespassing, exceeding, surpassing (actively used).

उत्क्रान्ति *f.* 1 Going up or out, departure. योगधारणयोत्क्रान्तिः संवादो नारदाजयोः Bhāg. 12. 12. 7. -2 The flight or passage of the soul (out of the body), death; उत्क्रान्तिगत्यागतीनाम् Br. Sūtra. 2. 3. 19. **-Comp. -धेनुः** A cow gifted at the time of one's death.

उत्क्रान्तिन् *a.* passing away, gone, departed.

उत्क्रामः 1 Going out or up, departure. -2 Surpassing, excelling. -3 Violation, transgression. -4 Opposition, contrariety.

उत्क्रुश् 1 P. 1 To cry out, exclaim, cry aloud. -2 To call out to; उदक्रोशत् स पाण्डवान् Mb. -3 To proclaim.

उत्क्रुष्ट *p. p.* Crying out, exclaiming. **-ष्टम्** 1 Crying out, calling, exclaiming. क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः Mb. 7. 36. 17. -2 Loud speaking or conversation.

उत्क्रोशः 1 Clamour, outcry, loud noise. -2 Proclamation. -3 An osprey (कुररी). **-Comp. -पातः** A kind of dance; श्येनपातोत्क्रोशपातादीनि दर्शयन् Dk. 2.

उत्क्रोदः Ved. Exultation, joy. यथा बन्धान्मुमुचाना उत्क्रोदं कुर्वत Ts. 7. 5. 9. 2.

उत्क्लिश् 9 P. To feel uneasy or distressed. *-Caus.* 1 To excite, stir up, agitate, torment. -2 To expel, drive away.

उत्क्लेशः 1 Excitement, disquietude, agitation. -2 Disorder of the humours (of the body). -3 Sickness; particularly, sea-sickness, nausea.

उत्क्लेशक *a.* Causing the disorder of the humours **-कः** A kind of poisonous insect.

उत्क्लेशन, -शिन् *a.* Exciting, stirring up, producing disorder; as in कफ° exciting phlegm.

उत्क्लेदः Becoming wet or moist; महानदी चर्मराशेरुत्क्लेदात्ससृजे यतः Mb. 12. 29. 123.

उत्क्लेदिन् *a.* 1 Wet. -2 Making wet or moist.

उत्क्वथ P. To boil out, to extract by boiling. *-pass.* to be boiled, to be consumed (by love); K.

उत्क्षिप् 6 P. To throw or toss up, raise, set up, erect; उत्क्षिप्तगात्रः Śi. 12. 5, 8. 14; बलिमाकाश उत्क्षिपेत् Ms. 3. 90; Ṛs. 1. 22; so बाहुम् भ्रुवम् &c.; R. 6. 14. -2 To throw away, reject, get rid of. -3 To emit, vomit up.

उत्क्षिप्त *p. p.* 1 Thrown upwards, tossed raised. -2 Held up, supported; तत्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासन निषेदुषी R. 15. 83. -3 Seized or overcome with, distracted by, struck with; विस्मय° Ratn. 1; so लोभ°, अनुराग°. -4 Demolished, destroyed. -5 Thrown out, rejected, dismissed. **-मः**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

The thorn apple, the Dhattūra plant क्षणं क्षणोत्क्षिप्तगजेन्द्रकृत्तिना Śi.

उत्क्षिप्तिका A crescent-shaped ornament worn in the upper part of the ear.

उत्क्षेप *a.* Throwing up, tossing. **–पः 1** Throwing or tossing up; पक्ष्मोत्क्षेप Me. 49. **–2** That which is thrown or tossed up; बिन्दूत्क्षेपान् पिपासुः M. 2. 13. **–3** Sending, despatching. **–4** Throwing away, rejecting. **–5** Vomiting. **–6** The region above the temples (dual).

उत्क्षेपक *a.* One who throws or tosses up, who or what elevates or raises; उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसंदंशहीनकौ Y. 2. 274. **–कः 1** A stealer of clothes &c.; वस्त्राद्युत्क्षिप्य-पहरतीत्युत्क्षेपकः Mitā. **–2** One who sends or orders.

उत्क्षेपणम् 1 Throwing upwards, lifting or tossing up; अतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोत्क्षेपणात् Ś. 1. 29. **–2** Throwing upwards, regarded by the Vaiśeṣikas as one of the five *karmans* q. v. **–3** Vomiting. **–4** Sending away, despatching. **–5** A kind of basket for cleaning corn; a kind of stick for threshing corn. **–6** A fan. **–7** A measure of sixteen Paṇas.

उत्खचित *a.* Intermixed, interwoven, set or inlaid with; कुसुमोत्खचितान् वलीभृतः R. 8. 53, 13. 54.

उत्खन् 1 P. **1** To dig up or out, excavate; उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलम् Bh. 3. 4. **–2** To tear up by the roots, eradicate; वङ्गानुत्खाय तरसा R. 4. 36, 33; 14. 73; 18. 22; Me. 54; Bk. 12. 5, 15. 55. **–3** To draw or tear out (eye &c.); उच्चखनाते नखेनाऽऽजौ स्फुरत्प्रवपनाऽक्षिणी Bk. 14. 32. **–4** To draw or pull out; Śi. 5. 59, 18. 37; उत्खातखड्गः Ve. 3 unsheathed.

उत्खात *p. p.* **1** Excavated, dug up. उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवः Bh. 3. 4. **–2** Extracted, drawn out; उत्खातं परित्यागशल्यम् U. 3. **–3** Uprooted, plucked up by the roots (lit.); लीला° uprooted in sport U. 3. 16; Māl. 9. 34. **–4** (fig.) (*a*) Eradicated, totally destroyed, annihilated; किमुत्खातं नन्दवंशस्य Mu. 1; °लवणो मधुरेश्वरः प्राप्तः U. 7. (*b*) Deposed, deprived of power or authority; फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः R. 4. 37 (where उत्खात means 'uprooted' also). **–तम्** A hole, cavity, hollow, uneven ground; अनुत्खातस्तिमितं not stopped by uneven ground; Ś. 7. 33. **–Comp.** **–केलिः** *f.* digging out earth in sport (by means of horns, tusks &c.); उत्खातकेलिः शृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडा निगद्यते.

उत्खातिन् (उत्खात-इनि) **1** Uneven, having ups and downs, rugged (opp. सम). उत्खातिनी भूमिरिति मया रश्मिसंयमनाद्रथस्य मन्दीकृतो वेगः Ś. 1. **–2** Destructive.

उत्खला A kind of perfume. (See. मुरा).

उत्खिद् 6 P. To draw out, extract.

उत्खेदः Cutting out; drawing out.

उत्त See उन्द्.

उत्तंस *a.* Sharpening, whetting (as जिह्वाजाड्य); नवाम्लवणोत्तंसैर्विविधैः रागषाडवैः Rām. 5. 11. 18.

उत्तंसः [उद् तंस् अच्] **1** A crest, chaplet, an ornament worn on the crown of the head; उत्तंसानहरत वारि मूर्धजेभ्यः Śi. 8. 57; सुधांशुकलितोत्तंसस्तापं हरतु वः शिवः Chandr. 5. 59; cf. कर्णोत्तंस. **–2** An ear-ring; Māl. 5. 18; Rv. 2. 55. नोत्तंसं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः S. D.

उत्तंसयति Den. P. **1** To cause to serve as a crest, to deck, adorn. **–2** To tie or bind up (as hair); उत्तंसयिष्यति कचांस्तव देवि भीमः Ve. 1. 21.

उत्तंसित *a.* **1** Having ear-rings. **–2** Put or worn on the crest; चूडोत्तंसितचारुचन्द्रकलिका Bh. 3. 123; अञ्जलिकमलय° Dk. 99.

उत्तट *a.* [उत्क्रान्तः तटम्] Overflowing the bank; उत्तटा इव नद्यस्याः स्थलंसम R. 11. 58.

उत्तन् 8 U. **1** To stretch upwards or out. **–2** To try to rise.

उत्तान *a.* **1** Stretched out, spread out, expanded, dilated; उत्ताननारकस्य लोचनयुगलस्य K. 143; U. 3. 23. **–2** (*a*) Lying on the back, with the face upwards, supine; Māl. 3; उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे K. P. 7; पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान्विसर्जयेत् Y. 1. 248. (*b*) Upright, erect. **–3** Open, turned upwards; उत्तानं आस्येन हविर्जुहोति Mb. 12. 245. 27. उत्तानपाणिद्वयसंनिवेशात् Ku. 3. 45; °रश्मिषु Pt. 3. 151. **–4** Open, unreserved, frank, candid; स्वभावोत्तानहृदयम् Ś. 5; frank-minded. **–5** Elevated; Māl. 7. **–6** Concave; having the mouth upwards. **–7** Shallow **–Comp.** **–अर्थ** *a.* Superficial, shallow. **–कूर्मकम्** a particular posture in sitting. **–पट्टम्** A pavement; व्यूढं चोत्तानपट्टं सकलकलखले ... यश्चकार ... (An Abu inscription in the reign of Bhūmadeva, Ind. Ant. Vol. XI). **–पत्रकः** *a.* species of Ricinus (रक्तैरण्ड). **–पद् *f.* 1** vegetation, the whole creation of upward germinating plants (Sāy.). **–2** One whose legs are extended (in parturition). **–पाद** *a.* with extended legs (children). (**–दः**) **1** N. of a king, father of Dhruva. **–2** the Supreme Spirit. °जः N. of Dhruva, the polar star. **–शय** *a.* sleeping supinely or on the back, lying with the face upwards; कदा उत्तानशयः पुत्रकः जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् K. 62. (**–यः, –या**) a little child, suckling, infant. **–शीवन** *a.* lying extended; stagnant. आप उत्तानशीवरीः Av. 3. 21. 10. **–हस्त** *a.* having the hands stretched out in prayers. (**–स्तौ**) (du.) the two hands with the fingers stretched out and with the backs turned towards the ground. **–हृदय** Open-hearted.

उत्तानकः A species of the Cyperus grass (उच्चटा).

उत्तानिका N. of a river.

उत्तानित *a.* **1** Raised, up-lifted; K. 38, 200, 208. **–2** Dilated, expanded; K. 82, 84. **–3** Wide open (the mouth); K.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्तप् 1 P. **1** To warm, make hot, heat thoroughly, scorch, burn, sear; उत्तप्तनागचर्मलम् Śi. 11. 50; उत्तपति सुवर्ण सुवर्णकार: Mbh. melts; so चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति. (Used in the Ā. when used intransitively 'to shine', or when it has a limb of the body for its object; उत्तपमानः आतपः Bk. 8. 15 scorching heat; Śi. 20. 40; उत्तपते पाणी Mbh.). **-2** To pain, torment, torture by heat; कुसुमेषुरुत्तपति यद्विशिखैः Śi. 9. 67. **-3** To excite, urge on, press hard. *-Caus.* To warm, heat.

उत्तपनः A particular kind of fire.

उत्तप्त *p. p.* **1** Burnt, heated, seared, made red-hot. °कनक K. 43, 36; U. 5. 14. **-2** Bathed, washed. **-3** Anxious. **-4** Enraged, inflamed, tired; Ve. 2. **-प्तम्** **1** Dried flesh. **-2** Great heat.

उत्तापः 1 Great heat, inflammation. **-2** Affliction, torment, distress. **-3** Excitement, passion; प्रत्यूहः सर्वसिद्धानामुत्तापः प्रथमः किल H. 3. 28. **-4** Anxiety, ardour. **-5** Energy, effort.

उत्तापिन *a.* **1** Heated, made hot. **-2** Tormented, distressed. **-3** Excited, urged, roused.

उत्तम् 4 P. **1** To be afflicted or distressed, lose heart, faint. **-2** To be uneasy or impatient, be anxious; हृदय मा उत्ताम्य Ś. 1; K. 85, 231, 268, 275; Māl. 3.

उत्तमनम् Losing heart, impatience.

उत्तम *a.* [उद्-तमप्] **1** Best, excellent (oft. in comp.); उत्तमे शिखरे देवी Mahānār. Up. 15. 5. स उत्तमः पुरुषः Ch. Up. 8. 12. 3. उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः Bg. 15. 17. द्विजोत्तमः the best of Brāhmaṇas; so सुर°, नर° &c.; प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते Bh. 2. 67. **-2** Foremost, uppermost, highest (opp. हीन, जघन्य). **-3** Most elevated, chief, principal. **-4** Greatest, first; स गच्छत्युत्तमस्थानम् Ms. 2. 249. **-मः** **1** N. of Viṣṇu. **-2** The third person (= first person according to English phraseology). (pl.) N. of a people; Mb. **-मा 1** An excellent woman. **-2** A kind of pustule or pimple. **-3** The plant Asclepias Rosea Roxb. (दुग्धिका; Mar. दुई-आंबळी, अळिता). **-Comp. -अङ्गम्** 'the best limb of the body', the head; कश्चिद् द्विषत्खड्गहृतोत्तमाङ्गः R. 7. 51; Ms. 1. 93, 8. 300; Ku. 7. 41; Bg. 11. 27. the back; तान् क्षिप्रं व्रज सत्ताभिद्रोहंत्रयाजिन् । मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयानः ॥ Mb. 7. 143. 48. **-अधम** *a.* high and low; °मध्यम good, middling, and bad; high, low, and middling; (the order is often reversed); cf. मध्यमित्वा बहून्मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् Pt. 1. 210. **-अम्भस्** *n.* a sort of satisfaction (acquiescence) one of the nine kinds of तुष्टि in Sāṅ. Phil. **-अरणी** the plant Asparagus Racemosus (इन्दीवरी शतावरी). **-अर्धः 1** the best half. **-2** the last half or part. **-अर्घ्य** *a.* pertaining to the best half. **-अहः** the last or latest day; a fine or lucky day. **-उपपद** *a.* one to whom the best term is applicable, best, excellent. **ऋणः, ऋणिकः** (उत्तमर्णः) a creditor (opp. अधमर्णः) धारेरुत्तमर्णः P. I. 4. 35; अधमर्णार्थसिद्धयर्थमुत्तमर्णेन चोदितः Ms. 8. 47, 50; Y. 2. 42. Śukra. 4. 831. (pl.) N. of a people; V. P., Mark. P. **-ओजस्** *a.* of excellent valour; N. of one of the warriors of the Mahābhārata; उत्तमौजाश्च वीर्यवान् Bg. 1. 6. **-गन्धाढ्य** *a.* possessing copiously the most delicious fragrance. **-गुण** *a.* of the best qualities, best, highest; विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारभ्यमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति Mu. 2. 17. (v. l.) **-दशतालम्** A sculptural measurement in which the whole height of an image is generally divided into 120 equal parts. The same measurement in 112 equal parts is called उत्तमनवताल. **-पदम्** a high office. **-पु (पू)-रुषः 1** the third person in verbal conjugation; (= first person according to English phraseology; in Sanskrit, verbs are conjugated by putting the English 1 st person last and 3 rd person first). **-2** the Supreme Spirit. **-3** an excellent man. **-फलिनी** *f.* The plant Oxystelma Esculentum (Mar. दुधी, दुधाणी). **-लाभः** an excellent profit. **-वयसम्** The last period of life; Śat. Br. 12. 9. 1. 8. **-व्रता** A wife devoted to the husband; हृदयस्येव शोकाग्निसंतप्तस्योत्तमव्रताम् Bk. 9. 87. **-वेशः** N. of Śiva. **-शाखः 1** a tree having excellent branches. **-2** N. of a region **-श्रुत** *a.* Possessing the utmost learning. Rām. **-श्लोक** *a.* of excellent fame, illustrious, glorious, well-known, famous. **-कः** N. of Viṣṇu, क उत्तमश्लोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विना पशुघ्नात् Bhāg. 10. 1. 4. **-संग्रहः** (°स्त्री°) intriguing with another man's wife, *i. e.* speaking with her privately, looking amorously at her &c. **-साहसः, -सम् 1** the highest (of the fixed) pecuniary punishments; a fine of 1000 (or according to some 80,000) paṇas; Ms. 9. 240; Y. 1. 366; पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहसः स्मृतः । मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥ Capital punishment, banishment, confiscation, and mutilation are also regarded as forms of this punishment.

उत्तमता, -त्वम् 1 Excellence. **-2** Goodness, good quality.

उत्तमर *a.* Excellent.

उत्तमाय्य *a.* Ved. Made excellent.

उत्तमीय *a.* Uppermost, highest, best, principal.

उत्तम्भ् 5, 9, P. [उद्-स्तम्भ्] To stay, prop, support, hold up; K. 281, Ve. 6; स्कन्धोत्तम्भितर्तिर्थवारिकलशाः Ve. 6; Śi. 4. 25; प्राणेन हीदं सर्वमुत्तब्धम् Bri. Up. 1. 3. 23. *-Caus.* **1** To increase, heighten, rouse; प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः Ki. 2. 48. **-2** To bind up.

उत्तम्भः -म्भनम् [P. VIII. 4. 61. उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य] **1** Upholding, propping, supporting; भुवनोत्तम्भनस्तम्भान् K. 260; Śi. 18. 46. **-2** A prop; stay, support. **-3** Stopping, arresting, **-4** A Kind of rectangular building (Garuḍa P. 47. 21-22)

उत्तर *a.* [उद्-तरप्] **1** Being or produced in the north, northern (declined like a pronoun). **-2** Upper, higher

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

P. I. 1. 34 (opp. अधर); उत्तरे-अधरे दन्ताः Śat. Br.; अवनतोत्तरकायम् R. 9. 60; P. II. 2. 1. **-3** (*a*) Later-latter, following, subsequent (opp. पूर्व); पूर्वमेघः, उत्तरमेघः, °मीमांसा; उत्तरार्धः &c. °रामचरितम् later adventures of Rāma U. 1. 2; पूर्वः उत्तरः former-latter H. 1. 9; एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् Ms. 2. 136. (*b*) Future; concluding; °कालः subsequent time; °फलम्; °वचनम् a reply. **-4** Left (opp. दक्षिण). **-5** Superior, chief, excellent; dominant, powerful. आनयैङ्गुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम् Ram. 2. 103. 20; वाद्यमानेषु तूर्येषु मङ्गलारोत्तरेषु च Bhag. 10. 42. 36. **-6** Exceeding, transgressing, beyond; तर्कोत्तराम् Mv. 2. 6. **-7** More, more than (generally as the last member of a comp. with numerals); षडुत्तरा विंशतिः 26; अष्टोत्तरं शतं 108; दशनागबलाः केचित् केचिद्दशगुणोत्तराः Ram. 5. 43. 22. **-8** Accompanied or attended with, full of, consisting chiefly of, followed by (at the end of comp.); राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव Ś. 5; चपकोत्तरा R. 7. 49; अस्रोत्तरमीक्षिताम् Ku. 5. 61; उत्सवोत्तरो मङ्गलविधिः Dk. 39, 166; K. 311; H. 1. 150; प्रवाल °पुष्पशय्ये R. 6. 50 over spread with; धर्मोत्तरम् 13. 7 rich in; 18. 7; कम्प °13. 28; 17. 12; 19. 23. **-9** To be crossed over. **-रः 1** Future time, futurity. **-2** N. of Viṣṇu. **-3** N. of Śiva. **-रा 1** The north; अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा Ku. 1. 1. **-2** A lunar mansion. **-3** N. of the daughter of Virāṭa and wife of Abhimanyu. **-4** N. of a plant (Mar. पिंपरी). **-रम् 1** An answer, reply; प्रचक्रमे च प्रतिवक्तुमुत्तरम् R. 3. 47; उत्तरादुत्तरं वाक्यं वदतां संप्रजायते Pt. 1. 60; a reply is suggested to a reply वचस्तस्य सपदि क्रिया केवलमुत्तरम् Śi. **-2** (In law) Defence, a rejoinder. **-3** The last part or following member of a compound. **-4** (In Mīm.) The fourth member of an अधिकरण q.v. the answer. **-5** The upper surface or cover. **-6** Conclusion. **-7** Remainder, rest, what followed or took place next; शान्तमथवा किमिहोत्तरेण U. 3. 26. **-8** Superiority, excellence. **-9** Result, the chief or prevalent result or characteristic. **-10** Excess, over and above; see above (उत्तर *a*. 8). **-11** Remainder, difference (in arith.). **-12** A rectangular moulding (Mānasāra 13. 67.) **-13** The next step, further action; उत्तरं चिन्तयामास वानरो मरुतात्मजः Rām. 5. 13. 59 **-14** A cover (आच्छादन); सूपस्करं सोत्तरबन्धुरेषम् Mb. 6. 60. 9. **-रम्** *ind.* **1** Above. **-2** Afterwards, after; तत उत्तरम्, इत उत्तरम् &c. शापं तं तेऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरम् Mb. 1. 36. 1. **-Comp.** **-अगारम्** An upper room, garet. **-अधर** *a*. higher and lower (fig. also). (**-रौ** du.) the upper and under lip, the two lips; पुनर्विवक्षुःस्फुरितोत्तराधरः Ku. 5. 83 (स्फुरणभूयिष्ठोऽधरो यस्य Malli.). **-अधिकारः, -रिता, -त्वम्** right to property, heirship, inheritance. **-अधिकारिन्** *m*. an heir or claimant (subsequent to the death of the original owner). **-अपरा** north-west. **-अभिमुख** *a*. Turned towards the north. **-अयनम्** (°यणं. न being changed to ण) **1** the progress of the sun to the north (of the equator); अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् Bg. 8. 24. cf. भानोर्मकरसंक्रान्तेः षण्मासा उत्तरायणम्। कर्कादेस्तु तथैव स्यात् षण्मासा दक्षिणायनम् ॥ **-2** the period or time of the summer solstice. **-अरणिः, -णी** *f*. the upper अरणि (which by cutting becomes the मन्थ or churner); दारुपात्राणि सर्वाणि अरणिं चोत्तरारणिम् (दत्वा) Rām. 6. 111. 116. **-अर्थ** *a*. for the sake of what follows. **-अर्धम् 1** the upper part of the body. **-2** the northern part. **-3** the latter half (opp. पूर्वार्ध). **-4** the further end. **-अर्ध्य** *a*. being on the northern side. **-अहः** the following day. **-आभासः** a false reply, an indirect, evasive, or prevaricating reply. °ता, **-त्वम्** the semblance of a reply without reality. **-आशा** the northern direction. °अधिपतिः, -पतिः the regent of the northern direction, an epithet of Kubera. **-आषाढा 1** the 21st lunar mansion consisting of three stars. **-2** N. of bread-fruit or Jak tree (Mar. फणस). **-आसङ्गः 1** an upper garment; कृतोत्तरासङ्गम् K. 43; Śi. 2. 19; Ku. 5. 16. **-2** contact with the north. **-इतर** *a*. other than उत्तर *i. e*. southern. (**-रा**) the southern direction. **-उत्तर** *a*. [उत्तरस्मादुत्तरः] **1** more and more, higher and higher, further and further. **-2** successive, ever increasing; °स्नेहेन दृष्टः Pt. 1; Y. 2. 136. (**-रम्**) **1** a reply to an answer, reply on reply; अलमुत्तरोत्तरेण Mu. 3. **-2** conversation, a rejoinder. **-3** excess, exceeding quantity or degree. **-4** succession, gradation, sequence. **-5** descending. (**-रम्**) *ind*. higher and higher, in constant continuation, more and more. उत्तरोत्तरमुत्कर्षः K. P. 10; उत्तरोत्तरं वर्धते H. 1. **-उत्तरिन्** *a*. **1** ever-increasing. **-2** one following the other. **-ओष्ठः** the upper lip (उत्तरो-रौ-ष्ठः). Vārt. on P. VI. 1. 94. ओत्वोष्ठयोस्समासे वा **-काण्डम्** the seventh book of the Rāmāyaṇa. **-कायः** the upper part of the body; तं वाहनादवनतोत्तरकायमीषत् R. 9. 60. **-कालः 1** future time. **-2** time calculated from one full moon to another. **-कुरु** (*m*. pl.) one of the nine divisions of the world, the country of the northern Kurus (said to be a country of eternal beatitude). **-कोसलाः** (*m*. pl.) the northern Kosalas; पितुरनन्तरमुत्तरकोसलान् R. 9. 1. **-कोशला** the city of Ayodhyā; यदुपतेः क्व गता मथुरा पुरी रघुपतेः क्व गतोत्तरकोशला ॥ Udb. **-क्रिया** funeral rites, obsequies. **-खण्डम्** the last section of book. **-खण्डनम्** refutation. **-गीता** N. of a section of the sixth book of the Mahābhārata. **-ग्रन्थः** supplement to a work. **-च्छदः** a bed-covering, covering (in general); शय्योत्तरच्छदविमर्दकृशाङ्गरागम् R. 5. 65, 17. 21; नागचर्मोत्तरच्छदः Mb. **-ज** *a*. born subsequently or afterwards; चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् Y. 1. 59. **-ज्या** the versed sine of an arc (Wilson); the second half of the chord halved by the versed sine (B. and R.). **-ज्योतिषाः** (*m*. pl.) the northern Jyotiṣas. **-तति:** *f*. Ectype (lit. subsequent proceedings) उत्तरस्यां ततौ तत्प्रकृतित्वात् MS. 10. 4. 25. शबर explains उत्तरस्यां ततौ as विकृतौ), **-तन्त्रम्** N. of a supplementary section in the medical work of Suśruta. **-तापनीयम्** N. of the second part of the नृसिंहतापनीयोपनिषद्. **-दायक** *a*. replying, disobedient, pert, impertinent; दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः H. 2. 110.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-दिश् *f.* the north. °ईशः, **-पालः** 1 Kubera, the regent of the north. -2 the planet बुध. °बलिन् 1 the planet Venus. -2 the moon. **-देशः** the country towards the north. **-धेय** *a.* to be done subsequently. **-नारायणः** the second part of the नारायणसूक्त or पुरुषसूक्त (Rv. 10. 90.). **-पक्षः** 1 the northern wing or side. -2 the dark half of a lunar month. -3 the second part of an argument, *i. e.* a reply, the reason *pro.* (opp. पूर्वपक्ष); प्रापयन् पवनव्याधेर्गिरमुत्तरपक्षताम् Śi. 2. 15. -4 a demonstrated truth or conclusion. -5 the minor proposition in a syllogism. -6 (in Mīm.) the fifth member of an *Adhikaraṇa*, q. v. **-पटः** 1 an upper garment. -2 a bed-covering (उत्तरच्छदः). **-पथः** the northern way, way leading to the north; the northern country; P.V.1 77. उत्तरपथेनाहृतं च. **-पथिक** *a.* travelling in the northern country. **-पदम्** 1 the last member of a compound. -2 a word that can be compounded with another. **-पदिक, -पदकीय** *a.* relating to, studying, or knowing the last word or term. **-पर्वतकम्** A variety of hides. Kau. A. 2. 11. **-पश्चार्धः** the northwestern half. **-पश्चिम** *a.* northwestern. (**-मः**) the north-western country. (**-मा**) [उत्तरस्याः पश्चिमायाश्च दिशोऽन्तरालम्] the north-west: आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन Mb. 12. 335. 8. **-पादः** the second division of a legal plaint, that part which relates to the reply or defence; पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः। क्रियापादस्तृतीयः स्याच्चतुर्थो निर्णयः स्मृतः ॥ **-पुरस्तात्** *ind.* north-eastward (with gen.). **-पुराणम्** N. of a Jaina work. **-पुरुषः** = उत्तमपुरुषः q. v. **-पूर्व** *a.* north-eastern. (**-र्वा**) the north-east. **-प्रच्छदः** a cover lid, quilt. **-प्रत्युत्तरम्** 1 a dispute, debate, a rejoinder, retort. -2 the pleadings in a law-suit. **-फ (फा) ल्गुनी** the twelfth lunar mansion consisting of two stars (having the figure of a bed). **-भागः** The second part. **-भाद्रपद्,-दा** 1 the 26 th lunar mansion consisting of two stars (figured by a couch). -2 N. of a plant (Mar. कडुनिंब). **-मन्द्रा** a loud but slow manner of singing. °मन्द्राद्या *a.* particular मूर्च्छना in music **-मात्रम्** a mere reply. **-मीमांसा** the later Mīmāṁsā, the Vedānta Philosophy, an inquiry into the nature of Brahman or Jñāna Kāṇḍa (distinguished from मीमांसा proper which is usually called पूर्वमीमांसा). **-युगम्** A particular measure (=13 Aṅgulas). **-रहित** *a.* without a reply. **-रामचरितम् -त्रम्** N. of a celebrated drama by Bhavabhūti, which describes the later life of Rāma. **-रूपम्** The second of two combined vowels or consonants. **-लक्षणम्** the indication of an actual reply. **-लोमन्** *a.* having the hair turned upwards. **-वयसम्, -स्** *n.* old age, the declining period of life. **-वस्तिः** a kind of small syringe. **-वल्ली** *f.* N. of the second section of the काठकोपनिषद् when divided into two अध्यायs. **-वस्त्रम्, -वासस्** *n.* an upper garment, mantle, cloak; जग्राह नामुत्तरवस्त्रदेशे Mb. 3. 268. 24. **-वादिन्** *m.* 1 a defendant, respondent; (Opp. पूर्ववादिन्.) साक्षिपूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः। पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ Y. 2. 17. -2 one whose claims are of later date than another's. **-विद् -वेदन** or **वेदिन्** An elephant sensitive to slight stimuli (Mātaṅga L. 1. 29; 9. 39). **-वीथिः** *f.* The northern orbit; Bṛi. S. **-वेदिः** 1 the northern altar made for the sacred fire. -2 N. of a Tīrtha near the कुरुक्षेत्र. **-सक्थम्** the left thigh. **-संज्ञित** *a.* denoted or named in reply (as a witness). (**-तः**) hearsay-witness. **-साक्षिन्** *m.* 1 a witness for the defence. -2 a witness deposing to facts from the reports of others. **-साधक** *a.* 1 finishing what remains or follows, assisting at a ceremony. -2 who or what proves a reply. (**-कः**) an assistant, helper. **-हनुः** Ved. the upper jaw-bone.

उत्तरङ्गम् [उत्तरमङ्गं शकन्ध्वा° गण] A wooden arch surmounting the door-frame.

उत्तरतर *a.* Still further, or higher, remote, distant.

उत्तरतः, रात् *ind.* 1 From the north; to the north: -2 To the left (opp. दक्षिणतः). -3 At the top, above. -4 Behind. -5 Afterwards.

उत्तरत्र *ind.* 1 Subsequently, later or further on, below (in a work), in the sequel. -2 In the second case (opp. पूर्वत्र in the first case). -3 Northward.

उत्तराहि *ind.* [उत्तर-आहि] उत्तराश्च P. V. 3. 38. Northerly, to the north of (with abl.); उत्तराहि वसन् रामः समुद्रात्... Bk. 8. 107.

उत्तरिन् *a.* Superior. -2 Increasing, becoming more and more intensive.

उत्तरीय, -यकम् [उत्तर-छ-वा-कप्] An upper garment: स्तनोत्तरीयाणि भवन्ति सङ्गान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः R.16.17.43.

उत्तरेण *ind.* [उत्तर-एनप्] (with gen., acc. or at the end of comp.) Northward, on the north side of; तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयम् Me. 77. v. l., K. 120; निषधस्योत्तरेण तु V. P., Mal. 9. 24.

उत्तरेद्युः *ind.* P. V. 3. 22. On a subsequent day, on the day following, to-morrow.

उत्तरङ्ग *a.* 1 Ruffled or washed by waves, inundated; trembling, tremulous; कशाप्रहारभयेन जातकम्पोत्तरङ्गाः (तुरङ्गाः) Mu. 6. 3. -2 With surging waves; प्रत्यग्रहीत् पार्थिववाहिनीं तां भागीरथीं शोण इवोत्तरङ्गः R. 7. 36; Ku. 3. 48. -3 Bouncing; Dk. 1. **-रः** A high wave. Ks. 123. 196.

उत्तराङ्गि *a.* Heaving, panting; Māl. 7.

उत्तर्जनम् [उच्चैस्तर्जनम्] Violent threatening.

उत्तलित Thrown or cast upwards.

उत्तान see under उत्तन्.

उत्ताल *a.* 1 Great, strong; अनुत्तालतालवृन्तवात K. 251. -2 (*a*) Violent, loud (as sound); Māl 1; उत्तेरुस्ताल-वृत्तवं द्रुताः Śi 12. 31. (*b*) Roaring, gusty (wind): उत्तालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाः Māl. 5. 4.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-3 Formidable, terrific, fierce; उत्तालास्त इमे गभीरपयसः पुण्याः सरित्संगमाः U. 2. 30; °तुमुल U. 6; Śi. 20. 68; Māl. 5. 11, 23. -4 Huge, of monstrous shape; °ताडका Mv. 1. 37. शिवश्चोत्तालकुन्ताग्रः Śiva. B. 13. 53. -5 Arduous, difficult. -6 Manifest, distinctly visible; तूर्यारावैराहितोत्तालतालैः Śi. 18. 54-7. Speedy, swift. -8 Best, excellent; Śi. 12. 31. -9 Elevated, lofty, tall; उत्तालतालीवनम् Śi. 3. 80. -लः An ape. -लम् A particular number.

उत्तावल *a.* Impatient, hurrying Mk. 9.

उत्तिज् *Caus.* P. To excite, stimulate, instigate, stir up, animate, provoke.

उत्तेजक *a.* 1 Instigating, stirring up. -2 Exciting, stimulating; क्षुध°, काम° &c.

उत्तेजनम्, -ना 1 Excitement, instigation, animating, stirring up; °समर्थः श्लोकैः Mu. 4; Mv. 2. -2 Urging on, driving. -3 Sending, despatching. -4 Whetting, sharpening, furbishing, polishing (weapons &c.); मन्दरकूटकोटिव्याघट्टनोत्तेजना Śi. 3. 6. -5 An exciting speech. -6 An inducement, incentive, stimulant.

उत्तेजित *p. p.* 1 Instigated, excited. -2 Animated. -3 Sent. -4 Sharpened, polished &c. -तम् 1 An inducement. -2 One of the five paces of a horse, sidling; moderate velocity in a horse's pace; उत्तेजितं मध्यवेगं योजनं श्वश्ववल्गया।

उत्तुङ्ग *a.* 1 Lofty, high, tall; करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रथीयसीम् Śi. 2. 89; °हेमपीठानि 2. 5. -2 Swollen, increased (as a stream).

उत्तुण्डितम् The head of a thorn (which enters the skin).

उत्तुल् 10 P. 1 To raise up (by means of a balance). -2 To raise, erect, lift up. -3 To weigh.

उत्तोलनम् Lifting up, raising (by means of a balance).

उत्तुषः [उद्गतः तुषोऽस्मात्] 'Freed from husks', fried grain.

उत्तॄ 1 P. 1 To pass out of (water), disembark, come out of; उत्तेरे तरलतरङ्गरङ्गलीलानिष्णातैरथ सरसः प्रियासमूहैः Śi. 8. 63, 64; to get or jump out of, rise from; 12. 31; पल्वलोत्तीर्ण R. 2. 17; अभिषेकोत्तीर्णाय, स्नानोत्तीर्णः Ś. 4. -2 To cross, pass or get over (a river &c.); उदतारिषुरम्भोधिम् Bk. 15. 33, 10; शोकसागरमुत्तीर्य Ve. 3; तेनोत्तार्य पथा R. 12. 71, 16. 33; Me. 49. -3 To vanquish, overcome, get out of, escape from (a difficulty); व्यसनमहार्णवादपारादुत्तीर्णम् Mk. 10. 49. -4 To descend, alight; तद्गृहे उत्तीर्णौ Vet. -5 To give up, leave, quit. -6 To raise, strengthen, increase. -*Caus.* 1 To cause to come out, deliver, lift up, rescue; जलनिधिजलमध्यादेष उत्तारयितेऽर्कः Śi. 11. 44.; Bk. 30, 77. -2 To take down, to take off (as ornaments); let down, place down. -3 To cause to cross over, convey, transport across. -4 To land, disembark. -5 To vomit up, emit.

उत्तर *a.* 1 Crossing over. -2 To be crossed over, as in दुरुत्तर.

उत्तरण *a.* Coming out of, crossing. -णम् 1 Coming forth or out of (water &c.). -2 Landing, disembarking. -3 Crossing, passing over; संसारसमुद्र°; सज्जनदुःखानामुत्तरणसेतुः Mk. 10. 14.

उत्तार *a.* 1 Surpassing others, excellent, preeminent. -2 Having the eye-balls turned up (as eyes). -रः 1 Transporting over, conveying. -2 Fording, crossing; सुखोत्तारताम् K. 326. -3 Landing, disembarking. -4 Delivering, rescuing. -5 Getting rid of. -6 Vomiting. -7 Instability.

उत्तारकः 1 A deliverer, saviour. -2 N. of Śiva.

उत्तारण *a.* Transporting or bringing over, conveying; rescuing, delivering. -णः N. of Viṣṇu. -णम् 1 The act of landing, delivering or rescuing. -2 Transportation, conveying across.

उत्तारिन् 1 Transporting over. -2 Unsteady, unstable, changeable. -3 Sick.

उत्तार्य *pot. p.* 1 To be vomited; अज्ञानभुक्तं तूत्तार्यं शोध्यं वाप्याशु शोधनैः Ms. 11. 160. -2 To be made to land. -3 To be crossed over.

उत्तीर्ण *p. p.* 1 Landed, crossed, passed over. -2 Rescued, delivered. -3 Released from obligation. -4 One who has finished his course of studies; experienced, clever.

उत्तेरितम् One of the five paces of a horse.

उत्तोरण *a.* [उन्नतं तोरणमत्र] Adorned with raised or upright arches; उत्तोरणं राजपथं प्रपेदे Ku. 7. 63; उत्तोरणामन्वयराजधानीम् R. 14. 10.

उत्त्यक्त *a.* 1 Abandoned, left. -2 Thrown, tossed. -3 Free from passion or attachment.

उत्त्यागः 1 Abandonment, leaving. -2 Throwing, throwing up, tossing. -3 Renunciation of all worldly attachments.

उत्त्रस् 1, 4 P. To be afraid. -*Caus.* To frighten, alarm.

उत्त्रस्त *a.* Frightened.

उत्त्रासः Extreme fear, terror, alarm.

उत्त्रिपदम् An upright tripod.

उत्त्रुटित *a.* Torn, broken.

उत्था 1 P. [उद्-स्था] 1 To get up, stand, rise, raise oneself; उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य Ms. 2. 194; R. 9. 59; Śi. 9. 39. -2 To get up from, leave, give up or cease from; अनाशनादुत्तिष्ठन्ति Pt. 4 -3 To rise, come up (as the sun

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

&c.). -4 To rebound (as a ball); कराभिघातोत्थितकन्दुकेयम् R. 16. 83. -5 To come forth, arise, spring or originate from, accrue from; ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति Mbh; यदुत्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् Ś. 2. 14; अन्यद्मृतादुत्थितम् K. 136; उदतिष्ठन् प्रशंसावाचः Dk. 49 shouts of applause burst forth (were heard); असंशयं सागरभागुदस्थात् N. 22. 44. -6 To rise, increase in strength or power, grow, (as an enemy, disease &c.); (Ātm.) उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता Śi. 2. 10 (= Pt. 1. 284.) -7 To become animated, rise (from the dead) मृतोत्थिता; Ku. 7. 4. -8 To be active or brave, rise up; हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ Bg. 2. 3, 37; Mv. 2; Pt. 3. 21. -9 To make efforts; take pains, strive, try; उत्तिष्ठमाने मित्रार्थे कस्त्वां न बहु मन्यते Bk. 8. 12; 20. 18; Mv. 4. 6; मुक्तावुत्तिष्ठते जनः Ki. 11. 13; उदस्थित क्रतौ Śi. 14. 17. -10 To excel, surpass. -*Caus.* (उत्थापयति) 1 To cause to stand up, raise, lift up; उत्थाप्यते प्रावा H. 3. 35; R. 14. 59; raise or throw up (as dust); R. 7. 39. -2 To instigate, excite, rouse to action; त्वामुत्थापयति द्वयम् Śi. 2. 57, 102; Kām. 5. 40; H. 3. 85; Dk. 107. -3 To arouse, awaken, raise to life, make alive; प्राणो हीदं सर्वमुत्थापयति Śat. Br. -4 To support, feed, aid; अत्र परिकरोत्थापितोऽर्थान्तरन्यासालङ्कारः Malli. on Ki. 8. 4.

उत्थ *a.* [उद्-स्था-क] (Used only at the end of comp.) 1 Born or produced from, arising, springing up, or originating from; दरीमुखोत्थेन समीरणेन Ku. 1. 8; भवत्संभावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते 6. 59; R. 12. 82; आनन्दोत्थं नयनसलिलम् Me. v. 1; Pt. 1. 274. -2 Standing up, coming up or forth. -त्थः Arising, coming forth.

उत्थातृ *a.* Ved. 1 One who rises or gets up; निद्रालस्यप्रमादोत्थम् Bg. 18. 39; यदा बली भवत्यथोत्थाता भवति Ch. Up. 7. 8. 1. -2 Resolving; उत्थातुरब्रुवन् पदः Av. 9. 4. 14.

उत्थान *a.* Causing to arise or spring up. -नम् 1 The act of rising or standing up, getting up; शनैर्यष्ट्युत्थानम् Bh. 3. 9. -2 Rising (as of luminaries); इन्दुं नवोत्थानमिवेन्दुमत्यै R. 6. 31 newly risen. -3 Rise, origin. -4 Resurrection. -5 (*a*) Effort, exertion, activity; मेदच्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः Ś. 2. 5; °शीलः Dk. 153 disposed to work; Mv. 6. 23; यच्चुत्थानं भवेत्सह Ms. 9. 215, effort (for money), acquisition of property. (*b*) Manly exertion, manhood, Mb. 10. 2. 6; राज्ञो हि व्रतमुत्थानम् Kau. A. 1. 19. also अर्थस्य मूलमुत्थानम् -5 Energy. उत्थानेन सदा पुत्र प्रयतेथा युधिष्ठिर । न ह्युत्थानमृते दैवं राज्ञामर्थं प्रसाधयेत् ॥ Mb. 12. 56. 14. -6 Joy, pleasure. -7 War, battle. -8 An army. -9 Evacuating (by stool &c.). -10 A book. -11 A court-yard. -12 A shed where sacrifices are offered. -13 A term, limit, boundary. -14 Business (cares &c.) of a family or realm. -15 Reflection. -16 Proximate cause of a disease. -17 Awakening. -18 A monastery. -19 Readiness of the army for fight; युद्धानुकूलव्यापार उत्थानमिति कीर्तितम् Śukra. 1. 325. -**Comp.** -**एकादशी** the eleventh day in the light fortnight of Kārttika when Viṣṇu rises from his four months' sleep (also called प्रबोधिनी) -**वीरः** A man of action, one who makes effort; Mb. -**शीलिन्** *a.* Industrious; Mb. 2.

उत्थापक *a.* 1 Raising up, causing to get up. -2 Exciting, instigating, animating. -**कः** 1 Awaiting man; Charaka. -2 A particular composition.

उत्थापनम् 1 Causing to rise, come up, or get up. -2 Raising, elevating. -3 Causing to leave (a house). -4 Exciting, instigating. -5 Awakening, rousing (fig. also). -6 Vomiting. -7 Finishing, completing. -8 Bringing about. -9 Bringing forth. -10 (In Math.) Finding the quantity sought, an answer to the question, substitution of a value (Colebr.). -**नी** The concluding verse (ऋच्).

उत्थाप्य *pot. p.* 1 To be raised or lifted. -2 To be excited or animated. -3 To be mixed. -4 (In math.) To be brought out by substitution; Big. 45.

उत्थायिन् *a.* 1 Rising (fig. also); coming forth, becoming visible; चन्द्रगुप्तसहोत्थायिनाम् Mu. 3; Pt. 3. 153. -2 Exerting one's self, active.

उत्थित *p. p.* 1 Risen or rising (as from a seat); वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् R. 2. 61, 7. 10, 3. 61; Ku. 7. 61; बिल्वोत्थितां भूमिमिवोरगाणाम् Śi. 1. 15. -2 Raised, gone up; पांशुः Śi. 5. 11; R. 6. 33; Śi. 4. 1, 17. 7. -3 Rescued, saved, Ratn. 4. -4 Born, produced, sprung up, arisen; वचः R. 2. 61, 12. 49; broken out (as fire); अग्निः Ratn. 4. 14; हृदयेऽग्निरिवोत्थितः R. 4. 2. burst into a flame. -5 Striving, active, diligent; Kām. 1. 17; 8. 49. -6 Increasing, growing (in strength), advancing. -7 Bounded up, rebounded; पतिता उत्थिता Mu. 1. -8 Occurring. -9 High, lofty, eminent. -10 Extended, stretched; आपर्वभाग° Ś. 4. 5. -11 An epithet of a Pragātha consisting of ten Pādas. -**तम्** Rising, arising; शुनं नो अस्तु चरितमुत्थितं च Av. 3. 15. 4. -**Comp.** -**अङ्गुलिः** the palm of the hand with the fingers extended.

उत्थितिः *f.* Elevation, rising up.

उत्पक्ष्मन्, -उत्पक्ष्मल *a.* With up-turned eye lashes; उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिम् Ś. 4. 15; V. 2.

उत्पचनिपचा *f.* Any act in which it is said 'उत्पच, निपच, (*i. e.* cook thoroughly and well!) मयूरव्यंसकादयश्च P. II. 1. 72.

उत्पचित *a.* Boiled or heated thoroughly.

उत्पचिष्णु *a.* Apt to ripen or cook.

उत्पद् 10 P. 1 To root up, extirpate, eradicate, pull up by the roots; R. 15. 19; Ku. 2. 43. -2 To tear up or out, draw out; दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् Ms. 4. 69; कीलमुत्पाटयन् Pt. 1. -3 To remove, dispel; भयम्, रुषम्, कोपम् &c.; राज्यात् to depose.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्पटः Sap issuing from the cleft of a tree. त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः Bri. Up. 3. 9. 28.

उत्पाटः 1 Uprooting, eradication, destroying root and branch. -2 A disease of the external ear. -**Comp.** -**योगः** A particular *yoga* (in Astrology).

उत्पाटकः 1 One who roots out. -2 A disease of the external ear.

उत्पाटनम् Uprooting, eradicating, destroying root and branch. स्कन्दः शमरे नाथमाकर्षोत्पाटनं शुभम् Rām. 6. 76. 32.

उत्पाटिका The external bark of a tree; त्वगस्योत्पाटिका बहिः Bri. Up. 3. 9. 28.

उत्पाटिन् *a.* (oft. at the end of comp.) Eradicating, tearing out; कीलोत्पाटीव वानरः Pt. 1. 21.

उत्पत् 1 P. 1 (*a*) To fly or jump up; मद्धुदपाति परितः पटलैरलीनाम् Śi. 5. 37, 3. 77; oft. with acc. or dat. of place. पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती V. 1. 19; उत्पतोदङ्मुखः खम् Me. 14; Bk. 5. 30, 6. 89; Ku. 6. 36; K. 46, 132; V. 4; स्वर्गायोत्पतिता भवेत् V. 4. 2. (*b*) To go or rush towards; R. 9. 63. (*c*) To start up, emerge into view; मातङ्गनक्रैः सहसोत्पतद्भिः R. 13. 11. -2 To rebound (as a ball); पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः Bh. 2. 85. -3 To rise, be produced or originated; निष्पेषोत्पतितानलम् R. 4. 77; रसात्तस्माद्दरश्चिय उत्पेतुः Rām.; Ṛs. 1. 26. -4 To be born (as from the womb).

उत्पतः A bird.

उत्पतनिपता *f.* Any act in which it is said 'उत्पत, निपत' (*i. e.* fly up and down). P. II. 1. 72.

उत्पतनम् 1 Flying up, a leap, spring. -2 Rising or going up, ascending. -3 Throwing up. -4 Birth, production.

उत्पतित *a.* Ruined, destroyed; भाग्यमुत्पतितपद्माभः सनाल इव हृदः Rām. 4. 15. 4.

उत्पतिष्णु *a.* Flying, going up, springing up; R. 4. 47; Pt. 3. उत्पतिष्णू सहिष्णू च चेरतुः खरदूषणौ Bk. 5. 1.

उत्पातः 1 Flying up, a spring, jump; एकोत्पातेन at one jump; एकोत्पातेन ते लङ्कामेष्यन्ति हरियूथपाः Rām. 5. 39. 40. -2 Rebounding, rising up (fig. also); करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् H. 1. v. l. Upward jolt; विचलन् प्रथमोत्पाते हयानां भरतर्षभ Mb. 3. 168. 40. -3 portent, any portentous or unusual phenomenon boding calamity; उत्पातेन ज्ञापिते च Vārt. on P. I. 4. 44. Sk. °जलधरः K. 111, 287; Ve. 1. 22; सापि सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरंपरा केयम् K. P. 10; Mv. 1. 37. -4 Any public calamity (as an eclipse, earthquake &c.); a calamity (in general); अधर्मात्तु महोत्पातो भविष्यति हि सांप्रतम् Rām. 5. 26. 32. °केतु K. 5; °धूमलेखा Ketu; Māl. 9. 48. -**Comp.** -**पवनः**, -**वातः**, -**वातालिः** portentous or violent wind, whirlwind, a hurricane; R. 15. 23; Mv. 1. ओपामाने मत्सरोत्पातवातः Śi. 18. 35; उत्पातवातलग्नीकृतनाटकामम् Nāg. 5. 8. -**प्रतीकारः** provision made to counteract the evil portents; Kau. A. 2. 7.

उत्पातक *a.* 1 Causing a calamity. -2 Flying up. -**कः** = उत्पादकः q. v.

उत्पातिक *a.* Supernatural; Jaina.

उत्पताक *a.* [उत्तोलिता पताका यत्र] With uplifted banners, where flags are hoisted; पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकम् R. 2. 74,

उत्पथः [उत्क्रान्तः पन्थानम्] A wrong road (fig. also); गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः। उत्पथप्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम् Mb. (परित्यागो विधीयते Pt. 1. 306); Ms. 2. 214; क्षितिनाथरेवाङ्गनमुत्पथेन गाम् Śi. 12. 24; a mistaken path, (wrong guess), error; U. 4. 22. -**थम्** *ind.* Astray, on the wrong road.

उत्पद् 4 Ā. 1 To be born or produced, arise, originate, spring up; उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा Māl. 1. 6; वायोर्ज्योतिरुत्पद्यते Ms. 1. 77. -2 To occur, happen; उत्पादि न्यास्य मनसि K. 132 it occurred to his mind; युद्धमुत्पत्स्यते महत् Mb.; उत्पन्नावसरसार्थिवम् M. 3. for which an occasion has presented itself; Ms. 5. 48. -*Caus.* 1 To produce, beget, cause, effect, bring about, prepare; अस्माणि सदेवोत्पादयति Pt. 2; Ms. 1. 63, 2. 147, 9. 60; so दुःखम्, दोषम्, भयम्, शङ्काम् &c. -2 To bring forward.

उत्पत्तिः *f.* 1 Birth; विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता R. 8. 83. -2 Production; कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न तु दृश्यते Ś. Til. 17. -3 Source, origin; उत्पत्तिः साधुतायाः K. 45. -4 Rising, going up, becoming visible, coming into existence. -5 Profit, productiveness, produce; स्वल्पोत्पत्तिदेशः Raj T. 5. 68. -6 Producing as a result or effect. -7 Resurrection. -8 A sacrifice; उत्पत्तिरिति यज्ञि ब्रूमः। ŚB. on MS. 7. 1. 3, 7. -9 An original injunction, a scriptural text enjoining (a particular matter), also called उत्पत्तिश्रुति or उत्पत्तिविधि. उत्पत्तेश्चातत्प्रधानत्वात्। MS. 4. 3. -**Comp.** -**अर्थः** The अपूर्व resulting from a sacrifice; उत्पत्त्यर्थाविभागाद्वा सत्त्ववदैकधर्म्यं स्यात्। MS. 7. 1. 2. °अविभागः Non-separation of याग and its अपूर्व. -**कालीन** *a.* taking place at the time of birth. -**क्रमः** order of birth. -**नामधेयत्वम्** Being a name inherent in the verse; उत्पत्तिनामधेयत्वात् भक्त्या पृथक् सतीषु स्यात्। MS. 8. 3. 22. -**प्रयोगः** 1 production by the combined action of cause and effect. -2 purport, meaning. -**वाक्यम्** a sentence quoted from the Veda, an authoritative sentence. -**व्यञ्जकः** a type of birth (as investiture with the sacred thread); a mark of the twice-born; उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः Ms. 2. 68. -**शिष्ट** *a.* taught authoritatively (by a passage occurring in the Veda).

उत्पन्न *p. p.* 1 Born, produced, arisen. -2 Risen, gone up. -3 Acquired, gained. -4 Effected, accomplished. -5 Occurred. -6 Known, ascertained. -**Comp.** -**अधिकारः** remention, restatement; समाने पूर्ववत्त्वादुत्पन्ना-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विकारः स्यात् । MS. 7. 1. 13. (where शबर explains उत्पत्ति-विकार as अनुवाद): Also 7. 3. 9. **-तन्तु** *a.* having a line of descendants. **-भक्षिन्** *a.* living from hand to mouth, (eating what is earned). **-विनाशिन्** *a.* perishing as soon as born.

उत्पाद *a.* With the feet up-lifted. **-दः** Birth, production, appearance; उत्पादस्याप्रसिद्धत्वात् Gauḍ. 4. 38: Sarva. S. 3. 28. दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा Y. 2. 225; °भङ्गुरम् Pt. 2. 177. **-Comp. -पूर्वम्** N. of the first fourteen Pūrvas (ancient writings of the Jainas). **-शयः, -शयनः 1** a child. **-2** a kind of partridge.

उत्पादक *a.* (**-दिका** *f.*) Productive, effective, bringing about; अर्थस्योत्पादकं मन्त्रिणम् H. 3. 17; acquiring. **-कः 1** A producer, generator, a father; उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता Ms. 2. 146; 9. 32. **-2** A fabulous animal with eight feet, called शरभ. **-कम्** Origin, cause.

उत्पादन *a.* Bringing forth, producing. **-नम्** Giving birth, production, generating; उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् Ms. 9. 27.

उत्पादिन् *a.* Produced, born: सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् H. 1. 208. **-2** Bringing forth, causing, producing (in comp.).

उत्पादिका 1 N. of a certain insect, the white ant. **-2** A mother. **-3** A vegetable हेलंची (Mar. चाकवत) **-4** The herb पूतिका (Mar. थोर मयाळ).

उत्पादित *a.* Produced; अभ्यनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः Śi. 2. 91.

उत्पाद्य *a.* Which was to be brought about; लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः Ku. 1. 35.

उत्पल *a.* [उत्क्रान्तः पलं मांसम्] Fleshless, emaciated, lean. **-ली** A kind of cake made with unwinnowed corn. **-लम् 1** A blue lotus, any lotus or water lily; नवावतारं कमलादिवोत्पलम् R. 3. 36, 12. 86; Me. 26; नीलोत्पलपत्रधारया Ś. 1. 18; so रक्त°. **-2** The plant Costus Speciosus (कोष्ठ). **-3** A plant in general. **-Comp. -अक्ष, -चक्षुस्** *a.* lotus-eyed. **-आभ** *a.* lotus-like. **-कोष्ठम्** N. of a plant (Mar. कोष्ठकोळिंजन). **-गोपा** N. of a plant (Mar. श्वेत उपळसरी), the प्रियंगु creeper. **-गन्धिकम्** a variety of sandal of the colour of brass (which is very fragrant). **-पत्रम् 1** a lotus-leaf. **-2** a wound on the breast caused by a female's finger-nail, (generally made by lover's finger-nail): nail-print. **-3** a Tilaka or mark on the forehead made with sandal. **-4** a broad-bladed knife or lancet. **-पत्रकम्** a broad-bladed knife or lancet. **-भेद्यकः** a kind of bandage. **-माला** N. of a lexicon compiled by Utpala. **-राजः** N. of a poet. **-शारिवा** see **उत्पलगोपा** (= श्यामा Ichno Carpus Frutescens (Mar. काळी उपळसरी). **-श्रीगर्भः** N. of a Bodhisattva.

उत्पलिन् *a.* Abounding in lotus flowers. **-नी 1** An assemblage of lotus flowers. **-2** A lotus plant having lotuses. **-3** A species of the Atijagatī metre (चन्द्रिका q. v.). **-4** N. of a Dictionary.

उत्पवनम् See under उत्पू.

उत्पश्य *a.* P. III. 1. 137 Looking upwards.

उत्पारणम् Ved. Conveying over, transportation.

उत्पाली Health.

उत्पिञ्जर, -ल *a.* **1** Unconfined, uncaged. **-2** Out of order, excessively confused, disordered; कुर्वाणमुत्पिञ्जलजातपत्रैः Śi. 4. 6.

उत्पिष् 7 P. **1** To rub together. **-2** To crush, grind, reduce to powder.

उत्पिष्ट *a.* Ground, rubbed. **-ष्टम्** A disease, a grating of the bones or of the joints upon each other.

उत्पीड् 10 P. **1** To press against, strike or rub against; अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः Ku. 1. 40; Śi. 3. 66. **-2** To throw or strike upwards; press out, propel, urge; पुनः करोत्पीडितवारिधाराः R. 16. 66, 5. 46. **-3** To onerwhelm, overpower, trouble; K. 242. **-4** To fasten, make tight; इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धः कक्ष्यामुत्पीड्य पाण्डवः Mb. 3. 11. 42.

उत्पीड *a.* Pressing out. **-डः 1** Pressing out. **-2** (*a*) Gush, gushing flow, rushing column or mass; बाष्पोत्पीडः K. 296; उत्पीड इव धूमस्य मोहः प्रागावृणोति माम् U. 3. 9; नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् Me. 92; cf. also आपातोत्पीडहेलाहतकुसुमरजःपिञ्जरोऽयं जलौघः Nag. 3. 7. आदावुत्पीडपृथ्वी प्रविरलपतितस्थूलबिन्दु ततोऽग्रे *ibid.* 5. 18. (*b*) Overflow, excess; पूरोत्पीडे तडागस्य (v.l. तटाकस्य) परीवाहः प्रतिक्रिया U. 3.29; Mal. 6. 7. **-3** Froth, foam, पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः Ram. 1. 43. 22.

उत्पीडनम् 1 Pressing out. **-2** Pressing or striking against: K. 82. **-3** Foam.

उत्पुच्छ *a.* With the tail erect, P. VI. 2. 196; विभाषोत्पुच्छे and Vārt. on P. III. 1. 20.

उत्पुच्छयते Den. Ā. **1** To raise the tail. **-2** (P.) To make one raise the tail.

उत्पुट *a.* Blown, expanded.

उत्पुटकः A sort of disease in the lobe of the ear.

उत्पुलक *a.* **1** Thrilled, bristling. **-2** Joyful, delighted **-कम्** Erection of the hairs of the body (through rapture).

उत्पू 9 U. **1** To cleanse, purify; पवित्रेण पृथिवि मोत् पुनामि Av. 12. 1. 30. सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण Vāj. 1. 12. **-2** To extract anything that has been purified.

उत्पवनम् 1 Cleansing, purifying; द्रव्याणां चैव सर्वेषां शुद्धिरुत्पवनं स्मृतम् Ms. 5. 115. **-2** Straining liquids for

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

domestic or religious purposes. -3 Any instrument for cleansing. -4 Sprinkling ghee (or other fluids) on the sacrificial fire with two blades of Kuśa grass, the ends of which are held in either hand and the centre dipped into the liquid; अप्रच्छिन्नाग्रावनन्तर्गर्भौ प्रादेशमात्रौ कुशौ नानान्तयोर्गृहीत्वा अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां प्रागुत्पुनाति सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् Āśval.

उत्पवितृ *a.* Purifying, a purifier.

उत्पावः [पू-घञ्] Purifying ghee.

उत्प्रबन्ध *a.* Continuous, unceasing; स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पः Māl. 2. 5.

उत्प्रभ *a.* Flashing forth or diffusing light, bright. -**भः** Blazing fire.

उत्प्रसवः Abortion.

उत्प्राशनम् Eating by lifting up anything.

उत्प्रासः, -सनम् 1 Hurling, flinging away. -2 Jest, joke. -3 Violent burst of laughter. -4 (*a*) Ridicule. derision. (*b*) Satire, irony; Ratn. 3; Mv. 6; S. D. 478. -5 Excess.

उत्प्रुष् *f.* Ved. A bubble.

उत्प्रेक्ष् 1 Ā. [उत्प्र-ईक्ष्] 1 To look up to; Pt. 1. to expect; K. 35, 229; to anticipate, see in prospect; उत्प्रेक्षमाणा जघनाभिघातम् Mu. 2. -2 To see, perceive, behold -3 To guess, conjecture; भगवति किमुत्प्रेक्षसे कुतस्त्योऽयमिति U. 4, 6; K. 67, 121, 198-9. -4 To believe, fancy; K. 108; Ve. 2. 10; उत्प्रेक्षामो वयं तावन्मतिमन्तं बिभीषणम् Rām. -5 To remember, think of; तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्तांश्च दिवसान् Amaru. 43; U. 6. 37. -6 To transfer (with loc.). -7 To illustrate by a supposed simile; see उत्प्रेक्षा below.

उत्प्रेक्षणम् 1 Looking into, perceiving. -2 Looking upwards. -3 Guess, conjecture. -4 Comparing.

उत्प्रेक्षा 1 Conjecture, guess. -2 Disregarding, carelessness, indifference. -3 (In Rhet.) A figure of speech, 'Poetical fancy', which consists in supposing उपमेय and उपमान as similar to each other in some respects and in indicating, expressly or by implication, a probability of their identity based on such similarity; it is the imagining of one object under the character of another; संभावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य परेण यत् K. P. 10; *e. g.* लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः Mk. 1. 34; स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः Ku. 1.1. It is usually expressed by इव, or by words like मन्ये, शङ्के, ध्रुवम्, प्रायः, नूनम् &c. (see Kāv. 2. 234); cf. S. D. 686-692 and R. G. under उत्प्रेक्षा also. -4 A parable. -5 An ironical comparison. -**अवयवः** A kind of simile -**Comp.** -**वल्लभः** N. of a poet.

उत्प्रेक्षित *a.* Compared (as in a simile). -**Comp.** -**उपमा** A kind of उपमा.

उत्प्लु 1 Ā. 1 To jump or leap up, bound, bound away; दुर्दान्तमुत्प्लुत्य निरस्तसादिनम् Śi. 12. 22, 5. 5; leap out of; सपङ्कतोयात्सरसोऽभिनापितः उत्प्लुत्य भेकः Ṛs. 1. 18. -2 To spring or jump upon; यामुत्प्लुत्य वृको हन्यात् Ms. 8. 236. -3 To float; K. 42. -4 To be fluctuating; K. 296.

उत्प्लवः A jump, leap, bound. -**वा** A boat.

उत्प्लवनम् 1 Jumping or leaping up, springing upon. -2 Skimming off impure oil or ghee or any dirt floating upon a liquid by passing a blade of Kuśa grass over it.

उत्प्लुत *a.* Jumped up, upon or over; sprung upon suddenly.

उत्फण *a.* Having an expanded hood (as a snake).

उत्फल् 1 P. 1 To spring, leap. -2 To part asunder, expand, open (as a flower). -*Caus.* To open, cause to expand.

उत्फालः 1 A jump, spring, leaping up; rapid motion; Mk. 6. -2 Shuffling of feet. -3 The jumping attitude.

उत्फुल्ल *p. p.* [उद्-फल्-क्त] Vārt. on P. VII. 4. 89. उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानम्. 1 Opened, full blown (as flowers); उत्फुल्लनीलनलिनोदरतुल्यभासः Śi. 11. 36. -2 Widely opened, expanded, dilated (eyes); विस्मय °नयनः Pt. 1. -3 Swollen, increased in bulk. -4 Sleeping supinely or on the back; cf. उत्तान. -5 Insolent, impudent. -**ल्लम्** 1 The female organ of generation (स्त्रीकरणम्) -2 A kind of coitus; cf. उत्फुल्लं करणे स्त्रीणामुत्तानेऽपि विकस्वरे Medinī.

उत्फलम् An excellent fruit.

उत्फुलिङ्ग (for उत्स्फुलिङ्ग) Emitting sparks, sparkling.

उत्सः [उनत्ति जलेन, उन्द्-स किच्च नलोपः Uṇ. 3. 68] 1 A spring, fountain; विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः Rv. 1. 154. 5; यथारण्यान्यामुत्साश्चरन्तः Śat. Br. -2 A watery place. -**Comp.** -**धिः** Ved. a well. नुनुद्र उत्सधिं पिबध्यै Rv. 1. 88. 4.

उत्सक्थ *a.* Opening the thighs (Ved.); Vāj. 23. 21.

उत्संकलित Permittted; अनुत्° K. 260. 275.

उत्सङ्गः [उद्-सञ्ज्-आधारे घञ्] 1 The lap; पुत्रपूर्णोत्सङ्गा with a boy seated in the lap U. 1; उत्सङ्गवर्धितानां गुरुषु भवेत्कीदृशः स्नेहः V. 5. 10; न केवलमुत्सङ्गश्चिरान्मनोरथोऽपि मे पूर्णः U. 4: Me. 88: cf. also विशालतरमुत्सङ्गं कुरु (spread out the garment on the lap Pratimā Act. I.). -2 Embrace, contact, union; विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन संभाविता (माला) Māl. 8. 6; -3 Interior, vicinity; दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः Ku. 1. 10; कर्ण° K. 15; शय्योत्सङ्गे Me. 95. -4 Surface, side, slope; दृषदो वासितोत्सङ्गाः R. 4. 74; 14. 76. -5 The haunch or part above the hip (नितम्ब). -6 The upper part, top; सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः Me. 27; K. 52. -7 (*a*) The acclivity or edge of a hill; तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवारुरोह R. 6. 3; (*b*) Peak, summit; उत्सङ्गे महाद्रेः Ki. 7. 21. -8 The roof of a house. -9 Vault, canopy (as of sky); अपिहितगगनोत्सङ्ग-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मङ्गं धुनोति Mv. 5. 53. –10 The bottom or deep part of an ulcer. –11 A high number (= 100 Vivāhas). –12 An ascetic (उत्क्रान्तः सङ्गम्). –गम् A high number.

उत्सल्लाकः A particular position of the hand.

उत्सङ्गित *a.* 1 Associated, joined, brought in contact with; उत्सङ्गिताम्भःकणिको नभस्वान् Śi. 3. 79 wafting sprays. –2 Taken in the lap; °एकैकदारकाभ्याम् U. 7.

उत्सङ्गिन् *a.* 1 Associating with, an associate, partner. –2 Deep-seated (as an ulcer). *m.* An ulcer, a deep sore. –नी Pimples on the inner edge of the eye-lids (Mar. रांजणवाडी).

उत्सञ्जनम् Throwing upwards, lifting up; P. I. 3. 36.

उत्सक्त *a.* Prospering, going on progressingly; उत्सक्ताः पाण्डवा नित्यम् Mb. 1. 140. 3.

उत्सद् 1 P. 1 To sink (fig. also), fall into ruin or decay; उत्सीदेयुरिमे लोकाः Bg. 3. 24. –2 To leave off, quit. –3 To rise up. –*Caus.* 1 To destroy, annihilate, bring to ruin; उत्साद्यन्ते जातिधर्माः Bg. 1. 43; Ms. 9. 267. –2 To overturn, upset (pots &c.). –3 To rub in, anoint (as with oil, perfumes &c.); गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च Y. 1. 277.

उत्सत्तिः Ruin, destruction, decay.

उत्सन्न *p. p.* 1 Decayed. –2 Destroyed, ruined; uprooted, left off; उत्सन्नोऽस्मि K. 164 undone; मकरध्वज इवोत्सन्नविग्रहः K. 54; उत्सन्नकुलधर्माणाम् Bg. 1. 44; °निद्रा K. 171; उत्सन्नो युधिष्ठिरः Ve. 2 extirpated. –3 Cursed, wretched; K. 198. –4 Fallen into disuse, extinct (as a book). –5 Finished, completed. –6 Risen, increased (opp. अवसन्न). –7 Accomplished easily (Ved.) –Comp. –यज्ञः An interrupted or suspended sacrifice.

उत्सादः 1 Destruction, decay, ruin, loss; सकलरिपुकुलोत्साददीर्घा प्रतिज्ञा Mu. 3. 27. गीतमुत्सादकारि मृगाणाम् K. 32. –2 A particular part of the sacrificial animal (Ved.). Vāj.

उत्सादक *a.* Destroying.

उत्सादनम् 1 Destroying, overturning; उत्सादनार्थं लोकानाम् Mb.; Bg. 17. 19. –2 Suspending, interrupting. –3 Cleaning the person with perfumes, chafing the limbs; उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने। न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम्॥ Ms. 2. 209, 211. अथ गन्धोत्सादने (v. l. त्सदने) वाससी। मानवगृह्यसूत्र of मैत्रायणीय शाखा and the commentator says; गन्धश्चन्दनादि। उत्सादनं उद्वर्तनं पक्वतैलादिना। उद्वर्तनोत्सादने द्वे समे। Ak. cf. also अभ्यङ्गोत्सादनं मूर्ध्नि तैलं जेन्ताकमातपं भजेत् &c. चरकसंहिता, सूत्रस्थान, chap. 6, verse 14. वात्स्यायन mentions it as one of the 64 Arts in his कामसूत्र. यशोधर says पादाभ्यां यन्मर्दनं तदुत्सादनमुच्यते। –4 Healing a sore. –5 Going up, ascending, rising. –6 Elevating, raising. –7 Ploughing a field twice (or thoroughly).

उत्सादनीय *pot. p.* To be destroyed, effected or ascended &c. –यम् Any application to a sore that produces granulations.

उत्सादित *p. p.* 1 Destroyed. –2 Cleansed, purified with oil or perfumes &c. उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः। आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना॥ Mb. 7. 82. 10. –3 Risen, ascended. –4 Raised.

उत्सवः [उद्-सू-अप्] 1 A festival, joyous or festive occasion, jubilee; रत° Ś. 6. 20; ताण्डव° festive or joyous dance. U. 3. 18 (v. l.); Ms. 3. 59. –2 Joy, merriment, delight, pleasure; स कृत्वा विरतोत्सवान् R. 4. 78, 16. 10; Mv. 3. 41; Ratn. 1. 23; Śi. 2. 61; पराभवोऽप्युत्सव एव मानिनाम् Ki. 1. 41. –3 Height, elevation. –4 Wrath, –5 Wish, rising of a wish. तावुभौ नरशार्दूलौ त्वद्दर्शनकृतोत्सवौ Rām. 5. 35. 23. –6 A section of a book. –7 Enterprise. –8 An undertaking, beginning. –Comp. –उदयम् The height of the vehicle animal in comparison with that of the principal idol; मूलबेरवशं मानमुत्सवोदयमीरितम् (Mānasāra. 64. 91-93). –विग्रहः Image for procession (Kondividu Inscription of Krisnarāya). –सङ्केताः (*m.* pl.) N. of a people, a wild tribe of the Himālaya; शरैरुत्सवसङ्केतान् स कृत्वा विरतोत्सवान् R. 4. 78.

उत्सह् 1 Ā. 1 To be able, have power or energy; (expressed by 'can'); dare, venture (with inf.); तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे Ku. 5. 65; Ś. 5; Mu. 4. 14; Śi. 14. 83; Bk. 3. 54, 5. 59, 14. 89, sometimes with acc. and dat. also; Pt. 1. –2 To attempt, be prompted or incited; Ki. 1. 36; to cheer up, not to sink or give way; अज्ञवन्नोत्सहेथास्त्वम् Bk. 19. 16. –3 To feel at ease, enjoy pleasure; क्षणमप्युत्सहते न मां विना Ku. 4. 36. –4 To go forward, march on; K. 249. –*Caus.* To encourage, excite, instigate, incite; वरुणोत्साहितेन वेधसा K. 22; Bk. 9. 69.

उत्साहः [उद्-सह्-घञ्] 1 Effort, exertion; धृत्युत्साहसमन्वितः Bg. 18. 26. –2 Energy, inclination, desire; त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ Rām. 5. 67. 28. मन्दोत्साहः कृतोऽस्मि मृगयापवादिना माठव्येन Ś. 2; ममोत्साहभङ्गं मा कृथाः H. 3. do not damp my energy. –3 Perseverance, strenuous effort, energy, one of the three Śaktis or powers of a ruler (the other two being मन्त्र and प्रभाव); नीताविवोत्साहगुणेन सम्पद् Ku. 1. 22. –4 Determination, resolution; हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचितः Amaru. 10. –5 Power, ability; सौराज्मन्त्रान् यथोत्साहम् (जपेत्) Ms. 5. 86. –6 Firmness, fortitude, strength. –7 (In Rhet.) Firmness or fortitude, regarded as the feeling which gives rise to the वीर or heroic sentiment; कार्यारम्भेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते S. D. 3; परपराक्रमदानादिस्मृतिजन्मा औन्नत्याख्य उत्साहः R. G. –8 Happiness. –9 A thread. –10 Rudeness. –Comp. –योगः Bestowing one's energy, exercising one's strength; चारेणोत्साहयोगेन (विद्यान्महीपतिः) Ms. 9. 298. –वर्धनः the heroic sentiment (वीररस). (-नम्) increase of energy, heroism. –वृत्तान्तः plan or scheme of encouraging or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

exciting; S. 2. **–शक्तिः** *f.* firmness, energy: see (3) above. **–सम्पन्न** *a.* active, energetic, persevering. **–हेतुक** *a.* one who encourages or excites to exertion: अपि हि रे उत्साहहेतुकः S. 2.

उत्साहक *a.* Persevering, active.

उत्साहनम् 1 Effort, perseverance. –2 Encouraging, exciting.

उत्साहिन् *a.* Active, persevering.

उत्सिच् 6 P. To sprinkle, spread, pour down. –2 To make proud. –*Pass.* 1 To spout or foam up; उत्सिच्यमाने पयसि Bhāg. –2 To be puffed up or proud, be elated: न तस्योत्सिषिचे मनः R. 17. 43; स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते K. 329. –3 To overflow, increase.

उत्सिक्त *p. p.* 1 Sprinkled; रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव Rām. 6. 67. 89. –2 Proud, haughty, puffed up; अर्थवन्तो न चोत्सिक्ताः Mb. 7. 144. 26. –3 Flooded, overflowing, excessive. –4 Enlarged, increased. –5 Raised, elevated. –6 Fickle, disturbed (in mind); जानीयादस्थिरां वाचमुत्सिक्तमनसां तथा Ms. 8. 71.

उत्सेकः 1 Sprinkling, pouring. –2 Spouting out or over, showering. –3 Overflow, increase, excess; रुधिरोत्सेकाः Mv. 5. 33 streams of blood; Me. 55 v. l.; दर्प°, बल° &c. –4 Pride, haughtiness, insolence; उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोसलेश्वरम् R. 4. 70; अनुत्सेको लक्ष्म्याम् Bh. 2. 64; Kau. A. 1. 15. –5 Exuberance; मामकस्यास्य सैन्यस्य हृष्टोत्सेकस्य सञ्जय। अवशेषं न पश्यामि ... Mb. 8. 7. 1.

उत्सेकिन् *a.* 1 Overflowing, excessive; उत्सेकिना मदबलेन विगाह्यमानम् Ma. 26. –2 Proud, haughty, puffed up; भाग्येष्वनुत्सेकिनी S. 4. 18.

उत्सेचनम् The act of showering or spouting upwards.

उत्सु 5 U. To stir up, agitate; उत्सुनोषीक्षमाणानां कन्दुकक्रीडया मनः Bhāg. 3. 20. 35.

उत्सुक *a.* 1 Anxiously desirous, eagerly expecting; striving for (any object) (with instr. or loc. or in comp.); P. II. 3. 44. निद्रया निद्रायां वोत्सुकः Sk.; मनो नियोगक्रिययोत्सुकं मे R. 5. 11; सोत्सुका सुतजन्मनि Ks. 21. 150; R. 2. 45; Me. 99; संगम° S. 3. 13; so रण°, गमन°, जय° &c. –2 Restless, uneasy, anxious; आशङ्कयोत्सुकसारङ्गां चित्रकूटस्थलीं जहौ R. 12. 24. –3 Fond of, attached to; वत्सोत्सुकापि R. 2. 22. –4 Regretting, repining, sorrowing for. **–कः** Longing for, anxious desire; प्रकुर्वते कस्य मनो न सोत्सुकम् Rs. 1. 6.

उत्सुकता, –त्वम् 1 Restlessness, uneasiness. –2 Zeal, ardent desire. –3 Attachment, affection. –4 Sorrow, regret.

उत्सुकयति Den. P. To make uneasy; परिणामाभिमुखमुत्सुकयति यौवनं चेतः M. 5. 4.

उत्सुकायते Den. Ā. To become uneasy or anxious.

उत्सूत्र *a.* [उत्क्रान्तः सूत्रम्] 1 Unstrung, loose, detached (from the string); °मणिभिः Śi. 8. 53. –2 Irregular. –3 Deviating from the rule (सूत्र) of Pāṇini; यो ह्युत्सूत्रं कथयेन्नादो गृह्येत Mbh. on P. I. 1. 1. अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Śi. 2. 112.

उत्सूरः [उत्क्रान्तः सूरं सूर्यम्] Evening, twilight.

उत्सूर्यशायिन् *a.* One who sleeps even at sunrise; Mb. 12. 228. 64.

उत्सृ *Caus.* 1 To expel, turn out, drive away; वेत्रदण्डैरुत्सार्यन्ते गुणाः K. 106; Mv. 4. 39. –2 To remove, keep or put aside; K. 204; to push far; R. 4. 53; परमेश्वरस्य चार्वाकेण दूरोत्सारितत्वात् Sar. S. 1.

उत्सृतिः *f.* A higher caste; यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः (v. l. उत्कृतीः) पुनः Ms. 5. 40.

उत्सरः 1 A variety of the अतिशक्वरी metre having 15 syllables. –2 N. of the month Vaiśākha.

उत्सर्या [उद्-सृ-यत्] A cow when she is fit to take the bull (गर्भग्रहणयोग्यावस्थापन्ना गौः).

उत्सारकः 1 A policeman, (one who drives away men and makes room for others.) –2 A guard. –3 A porter, door-keeper.

उत्सारणम् 1 Removing, keeping at a distance, driving out of the way; तूर्णमुत्सारणं तत्र कारयामास धर्मवित् Rām. 6. 114. 20. °वेत्रलता K. 106, 112. –2 Helping out to step out (of a palanquin &c.). –3 Reception of a guest.

उत्सृज् 6 P. 1 to pour out, emit, send forth or down; स्थलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज Ku. 3. 25; सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः R. 1. 18 to give back; Bg. 9. 19; so बाष्पम्, वारि. –2 (*a*) To quit, leave, abandon, give up. मातापितृभ्यामुत्सृष्टम् Ms. 9. 171; नियतमात्मानमुत्स्रक्ष्यामि K. 177, 191, 194; R. 5. 51, 6. 46, 7. 7; Ku. 2. 36, 5. 86; kill; so तनुम्, प्राणान्, रणम् &c. परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् H. 1. 41. (*b*) To put off, lay aside; भयोत्सृष्टविभूषाणाम् R. 4. 54, 3. 60. –3 To let loose, allow to roam at liberty; तुरङ्गम् R. 3. 39. –4 To avoid, escape. –5 To cast forth or away, discharge, throw (as arrows); उत्ससर्ज शरान् Bk. 14. 45. –6 To let fall down, sow, scatter (as seed &c); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71. –7 To present, give; मित्राय...अस्मानिहोत्सृजन्ति Māl. 10. 23. –8 To widen, stretch out, extend. –9 To abolish (as a rule), restrict or limit the scope of a rule. –10 To send one to a place. –11 To permit to go, discharge, dismiss. –12 To adjourn. –13 To hear to the end. –14 To make, form, shape (Ved.). –15 To erect, fix (उच्छ्रि); आत्मानं यूपमुत्सृज्य स यज्ञोऽनन्तदक्षिणः Mb. 12. 97. 10. –16 To make a sound or noise; तद्यथा नः सुसमाहितमुत्सर्जयायात् Bri. Up. 4. 3. 35.

उत्सर्गः 1 Laying or leaving aside, abandoning, suspension; श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेषाः Ku. 7. 45. –2 Pouring

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

out, dropping down, emission; नीयोत्सर्गद्रुततरगतिः Me. 19, 39; so शुक्र°. -3 A gift, donation, giving away; (धनस्य) उत्सर्गेण शुध्यन्ति Ms. 11. 193. -4 Spending; अर्थ° Mu. 3. -5 Loosening, letting loose; as in वृषोत्सर्गः -6 An oblation, libation. -7 Excretion, voiding by stool &c.; पुरीष°, मलमूत्र°. -8 Completion (as of study or a vow): cf. उत्सृष्टा वै वेदाः (opp. उपाकृता वै वेदाः). -9 A general rule or precept (opp. अपवाद a particular rule or exception); अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः Ku. 2. 27, अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः R. 15. 7. -10 Offering what is promised (to gods, Brāhmaṇas &c.) with due ceremonies. -11 The anus: मित्रमुत्सर्गे Ms. 12. 121. -12 A heap, mass: अन्नस्य सुबहून् राजन्नुत्सर्गान्पर्वतोपमान् Mb. 14. 85. 38. -13 Dedication, securing the services (of priests). उत्सर्गे तु प्रधानत्वात् etc. MS. 3. 7. 19. (where शबर paraphrases उत्सर्ग by परिक्रय). -Comp. -समितिः carefulness in the act of excretion so that no living creature be hurt (Jaina).

उत्सर्गतः *ind.* Generally, without any exception.

उत्सर्गिन् *a.* 1 Leaving out or off. -2 Omitting, abandoning.

उत्सर्जनम् 1 Leaving, abandoning, letting loose, quitting &c. -2 A gift, donation. -3 Suspension of a Vedic study. -4 A ceremony connected with this suspension (to be performed half yearly); पुष्ये तु च्छन्दसां कुर्याद् बहिरुत्सर्जनं द्विजः Ms. 4. 96; वेदोत्सर्जनाख्यं कर्म करिष्ये Srāvaṇī Mantra.

उत्सृष्ट *p. p.* 1 Left, cast, thrown. -2 Used, employed; बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् Pt. 1. 206. -3 Given, offered. -4 Poured forth, cast into or upon. -Comp. -पशुः a bull set at liberty upon particular occasions.

उत्सृष्टिः *f.* Abandonment, leaving, emission. -Comp. -कारिकः A drama in a single act.

उत्सृष्टुकाम *a.* Wishing to let go or put down.

उत्सृप् 1 P. 1 To go upwards, glide or soar upwards; अधरोधर उत्तरेभ्यो गूढः पृथिव्या मोत्सृपन् Av. 6. 131. 2. -2 To go up to, approach; सरित्प्रवाहस्तटमुत्ससर्प R. 5. 46. -3 To spread out. -4 To rise (as the sun). -5 To wish to get up; मायाभिरुत्सिसृप्सत इन्द्र द्यामारुरुक्षतः Rv. 8. 14. 14.

उत्सर्पः, -र्पणम् 1 Going or gliding upwards; उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यं प्रत्युरुन्धताम् Bhāg. 10. 44. 4. -2 Swelling, heaving, undulating. -3 Sun-rise.

उत्सर्पिन् *a.* 1 Moving or gliding upwards, rising; पयोधरोत्सर्पिषु (शीकरेषु) R. 16. 62. -2 Soaring, towering; उत्सर्पिणी खलु महतां प्रार्थना Ś. 7. -3 Causing to increase or rise. -4 Transcendental. -णी *f.* A division of time (with the Jainas), a long period said to be = ten crores of crores of oceans of years: cf. अवसर्पिणी.

उत्सेध *a.* High, tall. -धः 1 A height, elevation; (fig. also); पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति (वल्कलम्) Ku. 5. 8, 24. cf. also Kau. A. 1. 3; Śukra. 4. 495; high or projecting breasts; गोत्सेधैः स्कन्धदेशैः Mu. 4. 7. raised high up. -2 Thickness, fatness. -3 Intumescence, swelling. -4 The body. -5 Sublimity, greatness; prosperity; मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य सञ्जय। अवशेषं न पश्यामि Mb. 8. 9. 93. -धम् 1 Killing, slaughter. -2 The height from the basement to the top; उत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तम्। Mānasāra 35. 26. The different technical names of the heights of the idols are शान्तिक, पौष्टिक, जयद, सार्वकामिक, धनद and अद्भुत. Their lengths are respectively $1\frac{1}{4}$ th, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{3}$ rd of their breadths.

उत्स्नात *a.* One who has emerged from the water.

उत्स्नेहनम् Sliding, slipping, deviating.

उत्स्मि 1 Ā. To smile at, deride; उत्स्मयित्वा महाबाहुः Rām. 1. 1. 65. -*Caus.* To ridicule, make a fool of one.

उत्स्मयः Smile. -*a.* Open, blooming.

उत्स्मितम् Smile; Bhāg.

उत्स्य *a.* Coming from a well or fountain (as water): Av. 19. 2. 1.

उत्स्रोतस् *a.* Having the flow (of life) upward; opposed to अवस्रोतस्.

उत्स्वन *a.* High-sounding. -नः A loud sound.

उत्स्वप्नायते Den. Ā. To talk in one's sleep, dream through uneasiness; सीतोत्स्वप्नायते U. 1; साम्प्रतं मालविकामुत्स्वप्नायते M. 4.

उद् *ind.* A prefix to verbs and nouns. G. M. gives the following senses with illustrations:- (1) Superiority in place, rank or power; up, upwards, upon, on, over, above (उद्बल). (2) Separation, disjunction उत्कण्ठकः: out, out off, from, apart &c.; उद्गच्छति. (3) Motion upwards (उत्कन्धरः, उत्पताक, उत्तिष्ठति) पुरन्दरश्रीः परमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः R. 2. 74. (4) acquisition, gain; उपार्जति. (5) Publicity; उच्चरति. (6) Wonder; anxiety; उत्सुक. (7) Liberation; उद्गत. (8) Absence; उत्पथ. (9) Blowing, expanding, opening; उत्फुल्ल. (10) Pre-eminence; उद्दिष्ट. (11) Power; उत्साहः; उत् प्राबल्यवियोगोर्ध्वकर्मलाभप्रकाशाश्चर्यमोक्षणाभावदलप्राधान्यशक्तिषु. With nouns it forms adj. and adv. compounds; उदर्चिस्, उच्छिख, उद्बाहु, उन्निद्रम्, उत्पथम्, उद्दामम् &c. It is sometimes used in the Veda as an expletive simply to fill out the verse.

उद् = उन्द् q. v.

उदम् Water.

उदकम् [उन्द्-ण्वुल् नि °नलोपश्च Uṇ. 2. 39] Water; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi. 2. 34. उदकं दा, -प्रदा or कृ To offer a libation of water to a dead person: इत्येवमुक्तो मारीचः कृत्वोदकमथात्मनः Mb. 3. 278. 14. उदकं उपस्पृश् to touch certain parts of the body with water,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

bathe; [cf. Gr. *hudor*; L. *unda* 'a wave']. **-Comp.** **-अञ्जलिः** 1 A handful water. -2 See उदककर्मन्. **-अन्तः** margin of water, bank, shore; ओदकान्तात्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्य इति श्रूयते Ś. 4. **-अर्थिन्** *a.* desirous of water, thirsty. **-आत्मन्** *a.* chiefly consisting of water; अवकोल्बा उदकात्मान ओषधयः Av. 8. 7. 9. **-आधारः** a reservoir, a cistern, well. **-उदञ्जनः** a water-jar. **-उदरम्** dropsy. **-उदरिन्** *a.* dropsical. **-ओदनः** rice boiled with water. **-कर्मन्, -कार्यम्, -क्रिया, -दानम्** presentation of (a libation of) water to dead ancestors or the manes; लुप्तपिण्डोदकक्रियाः Bg. 1. 42. वृकोदरस्योदकक्रियां कुरु Ve. 6; Y. 3. 4. **-कार्यम्** Ablution of the body; Rām. **-कुम्भः** a water-jar. **-कृच्छ्रः** a kind of vow. **-क्ष्वेडिका** *f.* sprinkling water on each other, a kind of amorous play; Vātsyāyana. **-गाहः** entering water, bathing; P. VI. 3. 60. **-गिरिः, -पर्वतः** mountain abounding in streams of water. **-ग्रहणम्** drinking water; Pt. 1. **-चन्द्रः** a kind of magic. **-द, -दातृ, -दायिन्, -दानिक** *a.* giver of water; (विशुध्यन्ति) त्र्यहादुदकदायिनः Ms. 5. 64. (**-दः**) 1 a giver of water to the manes. -2 an heir, near kinsman. **-दानम्** =°कर्मन् q. v. **-धरः** a cloud. **-परीक्षा** a kind of ordeal. **-पूर्वकम्** *ind.* preceded by the pouring of water, by pouring water on the hand as preparatory to or confirmatory of a gift or promise. **-प्रतीकाश** *a.* watery, like water. **-प्रवेशः** A water burial (जलसमाधि); Mb. 3. **-भारः, -वीवधः** *a.* yoke for carrying water. **-भूमः** water or moist soil. **-मञ्जरी** N. of a work on medicine. °**रसः** A particular decoction used as a febrifuge. **-मण्डलुः** a water-pitcher (Ved.) **-मन्थः** a kind of peeled grain. **-मेहः** a sort of diabetes (passing watery urine). **-मेहिन्** *a.* suffering from this disease. **-वज्रः** 1 a thunder-shower. -2 thunderbolt in the form of shower; see उदवज्रः. **-वाद्यम्** 'water music' (performed by striking cups filled with water; cf. जलतरङ्ग), one of the 64 Kalās; Vātsyāyana. **-शाकम्** any aquatic herb. **-शान्तिः** *f.* sprinkling holy or consecrated water over a sick person to allay fever; cf. शान्त्युदकम्. **-शील** *a.* Practising the उदक ceremony; जपेदुदकशीलः स्यात् Mb. 12. 123. 22. **-शुद्ध** *a.* bathed, purified by ablutions. **-सक्तुः** ground rice moistened with water. **-स्पर्शः** 1 touching different parts of the body with water. -2 touching water preparatory to or in confirmation of an oath, gift, or promise. **-हारः** a water-carrier.

उदकीर्यः N. of a tree, करंज; Galedupa arborea, and its fruit.

उदकेचरः An aquatic animal.

उदकेविशीर्ण *a.* Dried in water; figuratively used for anything unheard of or impossible; उदकेविशीर्णं न एतत् Mbh. on P. I. 4. 13.

उदक(कि)ल *a.* [cf. P. V. 2. 97] Watery, containing water.

उदक्य *a.* [उदकमर्हति दण्डा॰ यत्] 1 Requiring water. -2 Being in water. **-क्या** A woman in her courses (requiring water for purification). नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः Ms. 4. 57; 5. 85. (न) भुञ्जीतोदक्यया दृष्टम् Bhāg. 6. 18. 49.

उदग्र *a.* [उद्गतमग्रं यस्य] 1 With elevated top, projecting, pointing upwards; as in °दन्त. आवर्तनाभिरोजस्वी काञ्चनोरुरुदग्रपात् Bhāg. 4. 21. 16. -2 Tall, lofty, high, elevated, exalted (fig. also); स वृक्षशिखरोदग्रः प्रविवेश रसाजलम् Rām. 5. 56. 49 उदग्रदशनांशुभिः Śi. 2. 21, 4. 19; उदग्रः क्षत्रस्य शब्दः R. 2. 53; उदग्रप्लुतत्वात् Ś. 1. 7 high leaps; Śi. 12. 65; °ग्रावन् Dk. 6; विक्रमोदग्रं शिरः R. 15. 27 exalted; गन्धोदग्रं पुष्पम् 16. 87 rich in odour. -3 Large, broad, vast, big; अवन्तिनाथोयमुदग्रबाहुः R. 6. 32; Mu. 6. 12. -4 Noble, good-looking (उदार); हरिन्मणिश्याममुदग्रविग्रहम् Ki. 14. 41. -5 Advanced in age. -6 Conspicuous, distinguished, exalted, magnified, increased; स मङ्गलोदग्रतरप्रभावः R. 2. 71, 9. 64, 13. 50. -7 Intense, unbearable (as heat); अखिद्यतासन्नमुदग्रतापम् (रविम्) Śi. 4. 12. -8 Fierce, fearful; संदधे दृशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69. -9 Excited, furious, enraptured; मदोदग्राः ककुद्मन्तः R. 4. 22. -10 Mighty, strong; तत उदग्र इव द्विरदे Ki. 18. 1; वेगोदग्रं विषम् V. 5. 18 strong or sharp (deadly). **-Comp.** **-दत्** *a.* having projecting teeth, large toothed. (*m*) A tusked elephant. **-प्लुतत्वम्** A lofty bounding. पदयोदग्रप्लुतत्वाद् वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति। Ś. 1. 7. **-नखः** Folded hand (अञ्जलि); कायेन विनयोपेता मूर्ध्नोदग्रनखेन च Mb. 7. 54. 6.

उदग्रयति Den. P. To display prominently; अन्तः शरीरपरिशोषमुदग्रयन्तः (वृक्षाः) Mu. 6. 13.

उदज् 1 U. [उद्-अज्] 1 To drive out, expel, pull off. -2 To take away; ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः स एता गा उदजताम् Bri. Up. 3. 1. 2.

उदजः Driving out or forth (of cattle &c.); P. III. 3. 69. समुदोरजः पशुषु.

उदाजः उदजः पशूनाम्। उदाजः क्षत्रियाणाम् Sk. Leading out (soldiers to war); marching out; Maitrā. S. 1. 10. 16.

उदञ्च् 1 U. [उद्-अञ्च्] 1 To raise, elevate, lift or throw up, draw up (as water); एकैकमेव पादमुदच्य तिष्ठन्ति अश्वाः Śat. Br.; उदाञ्चिताक्षः Bk. 2. 31; उदञ्चय मुखं मनाक् Vb. 3. 27. -2 To utter, send forth, cause to sound; हरिमनुगायति काचिदुदञ्चितपञ्चमरागम् Gīt. 1. -3 (Intrans.) (*a*) To go up; (*b*) to rise, rise forth; उदञ्चन्मात्सर्य G. L. 6; Bv. 2. 76; K. 221; welter up; मूर्धच्छेदादुदञ्चत् Mv. 3. 32.

उदक्त *p. p.* 1 Raised or lifted up (as water from a well); उदक्तमुदकं कूपात् Sk. -2 Risen, ascended. -3 Sent forth, uttered.

उदङ्कः [अञ्च्-घञ् P. III. 3. 123.] 1 A leathern vessel (for oil &c.).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उदच्, -उदञ्च् *a.* (*m.* उदङ्, *n.* उदक्, *f.* उदीची) 1 Turned or going upwards. -2 Upper, higher; °कूलः; °तीरः &c. -3 Northern, turned towards the north. -4 Subsequent. **-क्** *ind.* 1 Above. -2 Northward, to the north of (with abl.); आवम्थादक् परावृत्य Ms. 3. 217. -3 Subsequently. **-Comp. -अद्रिः** the northen mountain, Himālaya. **-अयनम्** the sun's progress north of the equator (= उत्तरायणम् q. v). **-आवृत्तिः** *f.* return from the north; उदगावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33. **-दश** *a.* having its skirts or border turned upwards or towards the north (as a garment) **-पथः** a northern country. **-प्रवण** *a.* 1 inclining or sloping towards the north. -2 proceeding well (as a sacrifice). **-भूमः, -भूमिः** 1 good or fertile soil. -2 a land sloping towards the north. **-मुख** *a.* facing the north; उत्पतोदङ्मुखः खम् Me. 14.

उदक्तात् *ind.* Towards the north, northwards.

उदञ्चनम् [अञ्च् करणे-ल्युट्] 1 A bucket, a pail for drawing water out of a well; उदञ्चनं सरज्जुं पुरः चिक्षेप Dk. 130. -2 Throwing upwards. -3 Rising, ascending. -4 A cover or lid. -5 A big water pot, pitcher; स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके। तत्र क्षिप्ता मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत॥ न म एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदञ्चनम्। Bhāg. 8. 24. 19-20.

उदञ्चु *a.* [अञ्च्-उन्] Turned or going upwards.

उदीची The north; तेनोदीचीं दिशमनुसरेः Me. 59

उदीचीन *a.* 1 Turned towards the north. -2 Northern.

उदीच्य *a.* Situated or living in the north. **च्यः** 1 The country to the north and west of the river Sarasvatī; northern country. -2 (pl.) The inhabitants of the north; R. 4. 66. **-च्यम्** A kind of perfume. **-Comp. -वृत्तम्** a kind of Vaitālīya metre.

उदञ्जलि *a.* One who hollows the palms and then raises them, folding the hands in supplication.

उदण्ड *a.* Breeding many eggs (fish, snake &c.); Gīrvāṇa.

उदण्डपालः 1 a fish. -2 A kind of snake.

उदधिः See under 2. उदन्.

1. **उदन्** 2 P. (उद्-अन्) To breathe upwards, send out the breath in an upward direction (opp. अपान्): य उदानेन उदानिति स आत्मा सर्वान्तरः Bri. Up. 3. 4. 1.

उदानः [अन्-घञ्] 1 Breathing upwards. -2 Breathing, breath in general. -3 One of the five vital airs or life-winds which rises up the throat and enters into the head); the other four being प्राण, अपान, समान and व्यान; स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं गात्रनेत्रप्रकोपनः। उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः॥ -4 (With Buddhists) An expression of praise or joy. -5 The navel. -6 An eye-lash. -7 A kind of snake.

2. **उदन्** *n.* [उन्द्-कनिन् P. VI. 1. 63] Water (usually occurring in compounds either at the beginning or at the end, and as an optional substitute for उदक after the acc. dual. It has no forms for the first five inflections. In comp. it drops its न्); *e. g.* उदधि, अच्छोद, क्षीरोद &c. **-Comp. -आशयः** A lake, tank; शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषा दृशा Bhāg. 10. 31. 2. **-ओदनः** water-meal. **-कीर्णः -र्यः** N. of a tree (महाकरंज) the bark of which is rubbed and thrown in water to stun the fishes). **-कुम्भः** a water-jar; Ms. 2. 182, 3. 68. तपःकृशः शान्त्युदकुम्भहस्तः Bk. **-ग्राभः** Holding water, a cloud (Ved.) उदग्राभस्य नमयन् वधस्नैः Rv. 9. 97. 15. **-कोष्ठः** A water-jar. **-ज** *a.* aquatic, watery, produced in or by water. **-जम्** A lotus; एतद्ध्रुवांकचषकैरसकृत्पिबामः शर्वादयोऽङ्घ्र्युदजमध्वमृतासवं ते Bhāg. 10. 14. 33. **-धानः** [उदकं धीयते अत्र] 1 a water-jar. -2 a cloud. **-धिः** [उदकानि धीयन्तेऽत्र धा-कि उदादेशः] 1 the receptacle of waters, ocean; उदधेरिव निम्नगाशतेष्वभवन्नास्य विमानना क्वचित् R. 8. 8. -2 a cloud. -3 a lake, any large reservoir of water. -4 a water-jar. -5 a symbolical expression for the number 4 or 7. °कन्या, तनया, सुता Lakṣmī, the daughter of the ocean (produced from the ocean among the 14 jewels). °क्रमः, -कः *m.* a voyager, mariner. °मलः 1 cuttle-fish-bone. -2 the foam of the ocean. °मेखला or °वस्त्रा the earth (girdled by the ocean, sea-girt). °राजः the king of waters, *i. e.* the chief ocean. °संभवम् sea-salt. °सुता N. of Lakṣmī; and of Dvārakā, the capital of Kriṣṇa (said to have been reclaimed from the ocean). **-नेमि** *a.* Rimmed by the ocean. **-प** *a.* crossing the water (as a boat). **-पात्रम्, -त्री** a water-jug, vessel; Ms. 3. 96. **-पानः, -नम्** a small pool or pond near a well, or the well itself; K. 50. यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके Bg. 2. 46. °मण्डूकः (lit.) a frog in a well; (fig.) one who has had no experience of the world at large, a man of limited ideas who knows only his own neighbourhood; cf. कूपमण्डूक. **-पीतिः** *f.* A place for drinking water. **-पेषम्** a paste, anything ground with water. (**-षम्**) *ind.* P. III. 4. 38 and P. VI. 3. 28. by grinding in water. **-प्रुत्** *a.* Ved. causing water to flow; swimming or splashing in water (?). **-प्लवः** Waterflood (जलप्रलय); Bhāg 12. 4. 13. (v. l. for उपप्लव). **-प्लुत** *a.* swimming in water. उदप्लुतमिव दार्वहीनाम् Av. 10. 4. 3. **-बिन्दुः** a drop of water; (प्रवेदिरे) चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः Ku. 5. 24. **-भारः** 1 a water-carrier, *i. e.* a cloud. -2 Water current (पूर); यमस्वसुश्चित्र इवोदभारः (रराज) Si. 3. 11. **-मन्थः** barley-water; a particular mixture; Mb. 13. 64. 26. **-मानः, -नम्** a fiftieth part of an आढक q. v. **-मेघः** 1 a watery cloud. -2 a shower of rain: तुग्रो ह भुज्युमश्विनोदमेघे Rv. 1. 116. 3. **-मेहिन्** *a.* Having watery urine or diabetes. **-लावणिक** *a.* salted, prepared with brine, briny. **-वज्रः** 1 a thunder shower; water-spout. -2 thunderbolt in the form of water; भिन्दानो हृदयमसाहि नोदवज्रः Si. 8. 39. **-वापः**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

one who offers waters to the manes. **-वासः** standing or residence in water; सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा Ku. 5. 26. (**-सम्**) a house on the borders of a stream or pond. **-वासिन्** *a.* standing in water; K. 23. **-वाह** *a.* bringing water: दिवा चित् तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन Rv. 1. 38. 9. (**-हः**) a cloud. **-वाहनम्** 1 a water-vessel. -2 A cloud. **-वीवधः** a yoke for carrying water. **-शरावः** a jar filled with water; उदशराव आत्मानवेक्ष्य. **-शुद्धः** a water-jar. **-श्वित्** *a.* [उदकेन जलेन श्वयति] butter-milk containing fifty per cent water (*i. e.* 2 parts of butter-milk and 1 part of water); श्रेयस्तैलं हि पिण्याकाद् घृतं श्रेय उदश्वितः Mb. 12. 167. 35. **-स्थानम्** 1 a place full of water. -2 residence in water. **-स्थाली** a kettle, vessel for holding water. **-हरणः** a vessel for drawing water. **-हार** *a.* fetching or carrying water. (**-रः**) a cloud (water-carrier).

उदन्वत् *a.* Wavy, watery, abounding in water (Ved.); उदन्वता परिदीया रथेन Rv. 5. 83. 7; Av. 18. 2. 48. *m.* The ocean; P. VIII. 2. 13. उदन्वानुदधौ च उदन्वच्छन्ना मः B. R. 1. 8; R. 4. 52, 58, 10. 6; नवैरुदन्वानिव चन्द्रपादैः Ku. 7. 73. उदन्वदम्भः परिवीतमूर्तिः Si. समाजो नागानां विहरतु महोदन्वति सुखम् Nag. 5. 26; तै न प्रापदुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः R. 10. 6.

उदन्य *a.* 1 Thirsty. -2 Watery. धारा उदन्या इव Rv. 2. 7. 3. **-न्या** Thirst; निर्वर्त्यतामुदन्याप्रतीकारः Ve. 6; व्यस्यन्नुदन्यां शिशिरैः पयोभिः Bk 3. 40. **-Comp. -ज** *a.* Ved. born or living in water. उदन्यजेव जेमना मदेरू Rv. 10. 106. 6.

उदन्यति Den. P. P. VII. 4. 34. 1 To be thirsty. -2 To irrigate. दिशमिव दाहवतीं मरावुदन्यन् Bk. 4. 44.

उदन्यु *a.* P. III. 2. 170. 1 Thirsty, seeking water; न दिव उस्रा उदन्यवे Rv. 5. 57. 1. -2 Walking in water.

उदक् See under उदञ्च्.

उदन्त *a.* [उद्गतोऽन्तो यस्य] Reaching to the end or border of anything. **-न्तः** [उद्गतोऽन्तो निर्णयो यस्मात्] 1 News, intelligence, report, full tidings, account, history; श्रुत्वा रामः प्रियोदन्तनम् R. 12. 66; आत्मोदन्तं कथयिष्यति K. 132; कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमात्किंचिदूनः Me. 102. -2 A pure and virtuous man (साधु). -3 Supporting oneself by sacrificing for others (वृत्तियाजनम्). -4 One who gets a livelihood by a trade, agriculture (वृत्तियोजने); see also (Wilson).

उदन्तकः News, intelligence.

उदन्तिका Satisfaction, satiety.

उदन्त्य *a.* Living beyond a limit or boundary.

उदन्य See under उदन्.

उदपास् 4. P. [उद् - अप - अस्] To throw away, give up entirely; ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव Bhāg. 10. 14. 3.

उदम्भस् *a.* Full of water; R. 4. 31.

उदयः, उदयनम् See under उदि.

उदरम् [उद्-ऋ-अप्] 1 The belly; दुष्पूरोदरपूरणाय Bh. 2. 119; cf. कृशोदरी, उदरभरणम्, उदरंभरि &c. -2 The interior or inside of anything, cavity; तडाग° Pt. 2. 150; R. 5. 70; U. 2. 16, 4. 29; त्वां कारयामि कमलोदरबन्धनस्थम् S. 6. 20; Śānti. 1. 5; S. 1. 19; Amaru. 88; जलदोदरेभ्यः Mk. 5; Rs. 3. 12; घनानां वारिगर्भोदराणाम् S. 7. 7. -3 Enlargement of the abdomen from dropsy or flatulence; तस्य होदरं जज्ञे Ait. Br. -4 Any morbid abdominal affection, such as liver, spleen &c. (said to be of 8 kinds वात°, पित्त°, कफ°, त्रिलिङ्ग° or दूषी°, प्लीह°, बद्धगुद°, आगन्तुक° and जल°). -5 Slaughter [cf. L. *uterus*; Zend. *udara*]. -6 Battle. **-Comp. -अग्निः** The digestive faculty. **-आध्मानः** flatulence of the belly. **-आमयः** disease of the belly, dysentery, diarrhœa. **-आमयिन्** *a.* suffering from dysentery. **-आवर्तः** the navel. **-आवेष्टः** the tape-worm. **-ग्रन्थिः,-गुल्मः** disease of the spleen. **-त्राणम्** 1 a cuirass, armour covering the front of the body. -2 a belly-band. **-पिशाच** *a.* [उदरे तत्पूर्तौ पिशाच इव] gluttonous, voracious (having a devilish appetite). (**-चः**) a glutton. **-पूरम्** *ind.* till the belly is full; P. III. 4. 31. उदरपूरं भुङ्क्ते Sk. eats his fill. **-पोषणम्, -भरणम्** feeding the belly, support of life (cf. उदरंभरि). **-शय** *a.* अधिकरणे शेतेः P. III. 2. 15; sleeping on the face or the belly. (**-यः**) fœtus. **-सर्वस्वः** a glutton, an epicure (one to whom the belly is all-in-all.

उदरक *a.* Abdominal.

उदरंभरि *a.* [उदरं बिभर्ति, भृ खि मुम् च P. III. 2. 26] 1 Nourishing one's own belly, selfish. -2 Gluttonous, voracious.

उदरवत्, उदरिक,-ल *a.* Having a large belly, corpulent, fat.

उदरिन् *a.* [उदर-इनि] 1 Having a large belly, fat, corpulent; उदरिणी कन्या Mbh. 5. 2. 94. -2 Abdominal. **-णी** A pregnant woman.

उदर्य *a.* [उदर-यत्] Belonging to the belly. **-र्यम्** Contents of the belly; Vāj. 25. 8.

उदराटः A species of worm.

उदरथिः (-थिन्) [उद-ऋ-थिन् Uṇ. 4. 88] 1 The ocean. -2 The sun.

उदर्कः [Said to be fr. ऋच्] 1 (*a*) End, conclusion; °स्वादुनः कर्मणः Dk. 70; सुखोदर्कम् K. 328. (*b*) Result, consequence, future result of an action; उदर्कस्तव कल्याणो भविता Nala. 12. 67; किंतु कल्याणोदर्कं भविष्यति U. 4; प्रयत्नः सफलोदर्क एव Mal. 8; Ms. 4. 176, 11. 10, 9. 25, 12. 18; यो लौल्यात्कुरुते कर्म नैवोदर्कमवेक्षते Pt. 5. 73. -3 Remote consequence, reward. -4 Future time, futurity. -5 Elevation of a building (as a tower). -6 Surpassing. sometimes used as an adjective in this sense; तेन हि उदर्केण गुणेनात्र भवितव्यम् Pratima 1. -7 N. of a tree

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Vanguiera Spinosa Roxb (मदनवृक्ष). -8 Increase; सर्वेदर्युपनयोदर्कम् Bhāg. 3. 23. 13.

उदर्चिस् *a.* [ऊर्ध्वमर्चिः शिखाऽस्य] Shining or blazing upwards, resplendent, radiant, glowing; स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्ष्णः कृशानुः किल निष्पपात Ku. 3. 71, 7. 79; R. 7. 24, 15. 76. *m.* 1 Fire; प्रदीप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् Śi. 2. 42, 20. 75. -2 The god of love. -3 N. of Śiva.

उदर्दः [अर्द्-अच्] (In Medic.) Erysipelas (विसर्प).

उदर्धः Scarlet fever.

उदवग्रहः A Svarita accent depending on an Udātta which stands in the Avagraha q. v.

उदवसानीय *a.* Ved. Last, final.

उदवस्य *a.* Last, final, concluding; उदवस्यःमहर्त्विग्भिः सस्नावभृथं ततः Bhāg. 4. 7. 56.

उदवसितम् [उद्-अव-सो-क्त] A house, dwelling; जानीषे रेभिलस्योदवसितम् Mk. 1; Śi. 11. 18.

उदश्रु *a.* [उद्गतान्यश्रूणि यस्य] Bursting into tears, one whose tears gush forth, weeping; तस्य पश्यन् सस्रौमित्रेरुदश्रुर्वसतिद्रुमान् R. 12. 14; Amaru. 11.

उदश्रयणम् The act of causing to weep.

उदस् 4 P. [उद्-अस्] 1 To cast up, throw up; नयिनाय सारवमुदस्तमपनदवसादिनः करान् Śi. 15. 81; to raise, lift up, elevate, erect; स्वयमिति मुग्धवधूमुदास दोर्भ्याम् Śi. 7. 49; पच्छमुदस्यति Sk. -2 To throw down; उदस्तश्चोरण: Dk. 35. -3 To throw out, expel, drive away, leave, quit; उदस्य धैर्यं दयितेन सादरम् Ki. 8. 50. -4 To destroy, dispel; रिपुतिमिरमुदस्य Ki. 1. 46. -5 To drive, propel; इत्थं विहृत्य वनितभिरुदस्यमानम् Ki. 8. 55. -6 To turn away. -7 To take pains, make efforts. -*pass.* To be driven off, fall off, deviate from; अनिमृद उदस्यते नयात् Ki. 2. 49.

उदसनम् 1 Throwing, raising, erecting; उच्छ्रयदसने व्यसने पर्यसने न Mbh. 3. 1. 20. -2 Expelling, turning out.

उदस्त *p. p.* 1 Thrown or cast up, raised, erected. -2 Turned out, expelled. -3 Removed, scattered. -4 Shamed, humbled, humiliated. -5 Come out, bulged out; परिभ्रमद्गात्र उदस्तलोचनः Bhāg. 3. 19. 26.

उदस्तात् *ind.* On, above विश्नुतकल्कोऽथ हरेरुदस्तात्प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् Bhāg. 2. 2. 24.

उदासः [उद्-अस्-घञ्] 1 Throwing upwards, elevation, raising. -2 Expulsion.

उदाजः Encouragement to the army.

उदात्त *a.* [उद्-आदा-क्त] 1 High, elevated, lofty, exalted, noble; इतश्चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम् Rām. 2. 99. 11. उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजनः सदा Mb. 13. 145. 31. °अन्वयैः K. 92; Ratn. 4; sublime; Ve. 1. -2 Noble, dignified; अत्युदात्तसुजनश्चन्द्रकेतुः U. 6. -3 Generous, bountiful, donor. -4 Famous, illustrious, great; Śi. 20. 82; ललितोदात्तमहिमा Bv. 1. 79. -5 Dear, beloved. -6 Highly or acutely accented (as a Svara), see below. -त्तः 1 The acute accent, a high or sharp tone; उच्चैरुदात्तः P. I. 2. 29; ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽनुदात्तः Sk.; see under अनुदात्त also; निहन्त्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव Śi. 2. 95. -2 Gift, donation. -3 A kind of musical instrument, a large drum. -4 A variety of the hero; see धीरोदात्त. -त्तम् (In Rhet.) A figure of speech which describes supermundane prosperity, or an action of one that is great represented collaterally to the subject in hand; लोकातिशयसंपत्तिवर्णनोदात्तमुच्यते। यद्वापि प्रस्तुतस्याङ्गं महतां चरितं भवेत् ॥ S. D. 752; cf. also K. P. 10; उदात्तं वस्तुनः संपन्महतां चोपलक्षणम्. -Comp. -राघवः N. of drama. -श्रुति *a.* pronounced with the acute accent.

उदात्ततर *a.* More elevated, more acute.

उदात्त्यूहः A kind of water-crow.

उदान See under 1. उदन्.

उदानी Ā. To raise, elevate; विनेष्ये वा प्रियान प्राणानुदानेष्येऽथवा यशः Bk. 8. 21.

उदाप्यम् *ind.* Ved. Against the stream; Av. 10. 1. 7. (v. l.).

उदायुध *a.* With uplifted weapon, upraising weapons; मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः Ve. 3. 22; उदायुधानापततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः R. 12. 44.

उदार *a.* 1 Generous, liberal, munificent. -2 (*a*) Noble, exalted, dignified; स तथेति विनेतुरुदारमतेः R. 8. 91, 5. 12; वाचः 65; उदाराः सर्व एवैते Bg. 7. 18. (*b*) High, lofty, great, best, illustrious, distinguished; °कीर्तेः Ki. 1. 18; °नपमः Bh. 3. 51. -3 Honest, sincere, upright. -4 good, nice, fine; कृतः करोमीष्म उदारः शोभनः Mbh. 2. 3. 1; उदारः कल्पः S. 5. -5 Proper, right. -6 Eloquent. -7 Kind, soft, agreeable; °वाचः कन्यकाः R. 14. 77. -8 Rich, plentiful; उदारा श्रीः स्थिरता ह्रस्वाम् Rām. 4. 22. 16. उदारमभ्यवहारविधिम् Dk. 49; Mu. 3. 8. -9 Large, extensive, grand, splendid; साकेतोपवनमुदारमध्युवास R. 13. 79; उदारनेपथ्यभृताम् 6. 6 richly dressed. -10 Beautiful, charming, lovely; Ku. 7. 14; Śi. 5. 21; see उदारदर्शन below; R. 16. 26, 51. -11 Unperplexed. -12 Exciting, driving forth (Ved.). श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम् Rv. 10. 45. 5. -रम् *ind.* 1 Loudly; प्रगीयते सिद्धगणैश्च योषितामुदारमन्तै कलभाविकस्वरैः Śi. 4. 33. -2 By means of arguments; इति तानुदारमनुनीय Ki. 12. 40. -रः Ved. 1 A rising fog or vapour. -2 A sort of grain with long stalks. -3 A figure in Rhetoric which attributes greatness to inanimate objects. -Comp. -आत्मन्, -चेतस्, -चरित, -मनस्, -सत्त्व *a.* noble-minded magnanimous; उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् H. 1. 68. -धी *a.* 1 of sublime genius, highly intelligent; धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः R. 3. 30. -2 noble-minded. (*m.*) N. of Viṣṇu. (*f.*) good abilities. -दर्शन *a.* good-looking

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(having large-eyes); तथा हि ते शीलमुदारदर्शने Ku. 5. 36. **–रमणीय** *a.* grand and lovely, transcendental; S. 7. **–वीर्य** *a.* of great power. **–वृत्तार्थपद** *a.* of excellent words and meaning and metre; उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् Rām. 1. 2. 42. **–सत्त्वाभिजन** *a.* Of noble character and descent; उदारसत्त्वाभिजनो हनूमान् Rām. 4. 47. 14.

उदारता 1 Liberality, generosity. –2 Richness (as of expression); वचसाम् Māl. 1. 7; S. 6; (as applied to words) उदारता = कठिनवर्णघटनारूपविकटत्वलक्षणा R. G.; (as applied to the sense) चुम्बनं देहि मे भार्ये कामचाण्डालतृप्तये इत्यादिग्राम्यार्थपरिहारः *ibid.*

उदारधि *a.* 1 Going upwards. –2 Rising, enlightening the organs of sense. –3 Steaming (as a hot dish). **–धिः** N. of Viṣṇu.

उदावत्सरः A year, one of the five years forming a period.

उदावर्तः A disease of the bowels, 'iliac passion' (characterized by the retention of excrements). **–र्ता** A painful menstruation with foamy blood; सफेनिलमुदावर्ता रजः कृच्छ्रेण मुञ्चति Suśr.

उदावसुः N. of a son of Janaka (king of Videha).

उदास् 2 Ā. [उद्-आस्] To be indifferent or unconcerned, be careless or apathetic; to be passive or inactive; तत्किमित्युदासते भरताः Māl. 1; विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते Śi. 2. 42; Bg. 9. 9; Sāṅ. K. 20; not to share in; show no interest in; Mu. 1.

उदास, –सिन् *a.* Indifferent, apathetic, unconcerned. **–सः, –सिन्** *m.* 1 A stoic, philosopher. –2 One who has no passion for anything, a religious mendicant in general. –3 Indifference, apathy; stoicism.

उदासित् *a.* 1 Indifferent, apathetic, stoical; उदासितारं निगृहीतमानसैर्गृहीतमध्यात्मदृशा कथंचन Śi. 1. 33.

उदासीन *pres. p.* 1 Indifferent, unconcerned, apathetic, passive; उदासीनवदासीनम् Bg. 9. 9. तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः Ku. 2. 13. (taking no part in the creation of the material universe); see साङ्ख्य; Pt. 1. –2 (In law) Not involved in any dispute. –3 Neutral (as a king or nation). **–नः** 1 A stranger. –2 A neutral, an indifferent person; अरिमित्रोदासीनव्यवस्था Mu. 5; Ms. 7. 158; Y. 1. 345; Bg. 6. 9. –3 A common acquaintance.

उदास्थित *a.* Set over, appoined to. **–तः** 1 A superintendent. –2 A door-keeper. –3 A spy, an emissary; com. on Ms. 7. 154. –4 An ascetic who has given up his vow. Kau. A. 1. 11

उदाहित *a.* Elevated, raised.

उदाहृ 1 P. 1 To relate, narrate, declare, announce. –2 To say, speak, utter; उदाजहार द्रुपदात्मजा गिरः Ki. 1. 27; Mk. 9. 4; Pt. 2.; चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति M. 2; Māl. 1; त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति V. 4. 11; mutter, repeat; धर्मशास्त्राणि Mk. 8. –3 To cite as an instance or illustration, illustrate; त्वमुदाहियस्व कथमन्यथा जनैः Śi. 15. 29.

उदाहरणम् 1 Relating, declaration, saying, utterance. –2 Narration, recital, opening a conversation; अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु Ku. 6. 65; अद्भुतोदाहरणानि Mv. 5 stories or narrations. –3 A declaratory song or poem, a sort of panegyric beginning with words like जयति and full of alliteration; पत्रे निवेशितमुदाहरणं प्रियायाः V. 2. 14; चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा V. 1; जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् R. 4. 78; (येन केनापि तालेन गद्यपद्यसमन्वितम् । जयत्युपक्रमं मालिन्यादिप्रासविचित्रितम् ॥ तदुदाहरणं नाम विभक्त्यष्टाङ्गसंयुतम् । Pratāparudra.) –4 An instance, example, illustration; समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः । प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ Śi. 2. 33; किमुदाहरणम् Kāśi. पुराणमितिवृत्तामाख्यायिकोदाहरणम् ... Kau. A. 1. 5. –5 (In Nyāya) The third member of an Indian syllogism (which has five members). –6 Beginning, commencement, introduction. –7 Exhibition, illustration; U. 1. –8 (In Rhet.) An illustration reckoned as a figure of speech by some rhetoricians. It resembles अर्थान्तरन्यास; *e. g.* अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनराजो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ R. G. (For a clear distinction between the two figures see R. G., under उदाहरण).

उदाहारः 1 An example or illustration. –2 The beginning of a speech.

उदाहृत *p. p.* 1 Said, uttered; तत्तामसमुदाहृतम् Bg. 17. 19. –2 Named, called; शुभान्वितो दशरथ इत्युदाहृतः Bk. 1. 1. –3 Illustrated. –4 Stipulated; वनवासं त्वयाऽज्ञप्तः शुल्केयेनदुदाहृतम् Pratimā 3. 20.

उदाहृतिः *f.* An example, illustration.

उदि 2 P. 1 To rise (as a star, cloud &c.) (fig. also); come up; उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलम् S. 7. 30; उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च Subhās; Māl. 2. 10; Ki. 2. 36; Bk. 6. 110, 8. 35, 18. 20; to be seen, appear. –2 To be produced, come out or arise from, spring or proceed from; उदितवदयः Dk. 13; पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः R. 7. 26; उदितश्रियम् 1. 93 v. l.; S. 1. 25. –3 To go out, escape. –4 To start up; एकमुदयत्प्रभाविण R. 17. 77. –5 To rise up against; संयुगे सांयुगीनं तमुद्यन्तं प्रसहेत कः Ku. 2. 57; य एनमुदीयाद्रथी Mb.

उदय *a.* (In gram.) Following, coming after or upon (as a letter, accent &c.); उदयशब्दः परशब्दसमानार्थः प्रातिशाख्येषु प्रसिद्धः. **–यः** 1 Rise (fig. also); चन्द्रोदय इवोदधेः R. 12. 36, 2. 73; going upwards, ascending (as of the sun, stars &c.). –2 (*a*) Rising up, coming forth; द्रविण° acquisition of wealth; Pt. 2; so भाग्य° dawn of fortune; Amaru. 25; स्वगुणोदयेन Pt. 1. 94. (*b*) Appear-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ance, becoming visible, production: घनोदयः प्राक् Ś. 7. 30; मेघ° Ku. 6. 54; हसितमन्यनिमित्तकृतोदयम् Ś. 2. 12 raised from some other cause; Amaru. 88; Ś. 7. 8; फलोदय R. 1. 5; rising or accomplishment of the fruit; Ms. 3. 169; Ku. 3. 18. -3 Creation (opp. प्रलय): यः सिन्धूनामुपोदये Rv. 8. 41. 2. यौ तौ स्वप्नावबोधौ तौ भूतानां प्रलयोदयौ Ku. 2. 8. -4 The eastern mountain (behind which the sun is supposed to rise); ददर्श पिङ्गाधिपतेरमात्यं वाताત્मजं सूर्यमिवोदयस्थम् Rām. 5. 31. 18. यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्स तेषामुदयः स्मृतः; उदयगूढशशाङ्कमरीचिभिः V. 3. 6. -5 Advancement, prosperity, rise; (opp. व्यसन), तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनोदयाभ्याम् Ś. 4. 2; उदये मदवाच्यमुज्झता R. 8. 84; K. 5; importance, celebrity; °उन्मुखे त्वयि R. 11. 73. -6 Elevation, exaltation, rise, growth; उदयमस्तमयं च रघूद्वहात् R. 9. 9; तमुदयाय नवा नवयौवना 7; आत्मोदयः परग्लानिः Śi 2. 30, 11. 60. -7 Result, consequence; असुखोदयं कर्म Ms. 4. 70; Amaru. 47; following; नोदात्तस्वरितोदयम् P.VIII.4.67. -8 Accomplishment, fulfilment: उपस्थितोदयम् R. 3. 1; प्रारम्भसदृशोदयः 1. 15. -9 Profit, advantage. -10 Income, revenue: Ms. 7. 55; Y. 2. 43. -11 Interest, consideration paid for the use of money; Y. 2. 67, 146. -12 Light, splendour. -13 Outlet, exit. -14 Beginning; अभिगम्योदयं तस्य कार्यस्य प्रत्यवेदयन् Mb. 3. 282. 22. -15 Efficacy, influence; पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः Rām. 5. 56. 11. -16 Birthday celebration; हस्ते गृहीत्वा सहराममच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयम् Bhāg 10. 11. 20. -17 The first lunar mansion; the orient sine. -Comp. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -पर्वतः, -शैलः the eastern mountain behind which the sun, moon &c. are supposed to rise; उदयगिरिवनालीबालमन्दारपुष्पम् Udb.; श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैः Śi. 1. 16; तत उदयगिरेरिवैक एव Māl. 2. 10. -इन्दुः The town इन्द्रप्रस्थ; पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि Mb. 7. 23. 29. -उन्मुख a. About to rise, expecting prosperity. -क्रमः Gradual rise; नाडीनाम् Māl. 5. 2. by gradually inflating or filling with wind the Nāḍīs, (as in the act of restraining the wind). -ज्या f. See उदय (17). -पुरम् N. of the capital of Mārwār. -प्रस्थः the plateau of the mountain behind which the sun is supposed to rise. -प्राणः (pl.) A particular measure of time. -राशिः The constellation in which the planet is seen when on the horizon.

उदयनम् 1 Rising, ascending, going up; सूर्यस्योदयनादधि Rv. 1. 48. 7. -2 Result, consequence. -3 End, conclusion. -नः 1 N. of Agastya. -2 N. of the king Vatsa; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30. [A celebrated Prince of the lunar race, who is usually styled Vatsarāja. He reigned at Kauśāmbī. Vāsavadattā, Princess of Ujjayinī, saw him in a dream and fell in love with him. He was decoyed to that city and there kept in prison by Chaṇḍamahāsena, the king. But on being released by the minister, he carried off Vāsavadattā from her father and a rival suitor. Udayana is the hero of the play called Ratnāvalī and his life has been made the subject of several other minor compositions. See Vatsa also]. -Comp. -आचार्यः N. of a philosopher and author of several works.

उदयनीय a. Belonging to the end or conclusion, concluding (as a ceremony); त्वं प्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः Bhāg. 3. 13. 37. -या A concluding sacrifice.

उदयिन् a. 1 Rising or ascending. -2 Streaming or flowing forth; एते निष्कुष्य जम्बूघानलकमुदयिनीर्मज्जधाराः पिबन्ति Māl. 5. 17. -3 Prosperous, flourishing.

उदित p. p. 1 Risen, ascended; उदितभूयिष्ठः Māl. I mostly risen; Bv. 2. 85; नित्योदितः Bh. 3. 80: ever-existing. -2 High, tall, lofty. -3 Grown, augmented; संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः Rām. 1. 16. 30. -4 Born, produced. -5 Spoken, uttered (fr. वद्). -6 Renowned, reputed; चित्रयोधी समाख्यातो बभूवातिरथोदितः Mb. 1. 139. 19. -7 Begun, started; प्रभुभिरुदितक्षत्यै क्षित्यै बुधः स्पृहयेत कः Viś. Guṇā. 26. -3 Awaken, got up; तां रात्रिमुषितं रामं सुखोदितमरिन्दमम् Rām. 6. 121. 1. -9 Ready; अयमनघ तवोदितः प्रियार्थम् Rām. 6. 83. 44. -तम् A kind of perfume. -2 A kind of accent. -Comp. -उदित a. Well grounded in the Śāstras, highly spoken of; पुरोहितमुदितोदितकुलशीलम् Kau. A. 1. 9. -होमिन् a. Sacrificing after sunrise.

उदितिः f. 1 Ascending, rising (of the sun); पश्येम तदुदितौ सूर्यस्य Av. 7. 5. 3. -2 Setting, मध्यन्दिन उदिता सूर्यस्य Rv. 5. 69. 3; 76. 3. -3 Speech.

उदित्वर a. 1 Going up, rising; अविहतगतिर्दैवोद्रेकादुदित्वरविक्रमः Śiva. B. 14. 106. -2 Exceeding, extra-ordinary; गोप्तुं शौरिरुदित्वरत्वर उदैद् ग्राहग्रहार्तं गजम् Viś. Guṇā. 18.

उदेष्यत् a. Increasing, rising; तौ हि मूलमुदेष्यन्त्या जिगीषोरात्मसम्पदः Śi. 2. 76.

उदीक्ष् 1 Ā. 1 To look up to, look at, view, behold; तमुदीक्ष्याभ्युवाद Bri. Up. 6. 2. 1; सप्रणाममुदीक्षिताः Ku. 6. 7, 7. 67; Amaru. 71. -2 To expect, look out for, wait for, शत्रुव्यसनम् Ms. 4; त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती Ms. 9. 90.

उदीक्षणम् 1 Looking up to. -2 Seeing, beholding; seeking. द्विपद्वीपिशरण्यानामरण्यानामुदीक्षणम् Śiva. B. 19. 18.

उदीचीन, उदीच्य See under उदञ्च्.

उदीप a. [उद्गता आपो यत्र, अप् ईप्] P. VI. 3. 97 Flooded. -पः High water, inundation, flood.

उदीर् 2 A. [उद्-ईर्] 1 To rise (sound &c.); उदैरत रणितानि Dk. 123 were heard. -2 To start (to go or come). -3 To move upwards, ascend, go up. -4 To arise, originate. -Caus. 1 To cause to rise or move. -2 To utter, pronounce, speak; गिरमुदीरयति K. 13; U. 5, 6; उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते Pt. 1. 43; so आलोकशब्दम् R. 2. 9. -3 To call, name; स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते Ku. 5. 77. -4 To put forth; यदशोकोयमुदीरयिष्यति R. 8. 62. -5 To cast, throw, roll down (as dice); उदीरयामास सलीलमक्षान् R. 6. 18; to discharge, drive forward. -6 To raise, throw up; उदीरितं रजः Śi. 12. 8; उदैरयच्छिः

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Dk. 103 expanded its hood. **-7** To display, manifest, make visible, cause; निम्नभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् Ku. 2. 6; Śi. 11. 7. **-8** To bring about, effect; विधिनेवार्थमुदीरितं प्रयत्नः Ki. 13. 28. **-9** To rouse, excite, stimulate; उदीरितेन्द्रियः Ku. 4. 41; समुत्पपाताथ सदस्युदीरितो द्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः Rām. 5. 47. 2; लोभात्क्रोधः प्रभवति परदोषैरुदीर्यते Mb. 12. 163. 7. *-pass.* **1** To be cast or thrown upwards, excited, uttered &c. **-2** To sound. **-3** To issue forth.

उदीरणम् **1** Utterance, pronunciation, expression; उद्घातः प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम् Ku. 2. 12. **-2** Speaking, saying. **-3** Throwing, discharging (as a missile).

उदीर्ण *p. p.* [ईर्-क्त] **1** Grown, ascended, risen, produced, caused; नारोदीर्णग्रैवनादं व्रजन्तः Śi. 18. 37. **-2** Puffed up, elated, grown haughty; स हि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभिः। भवत्स्वध्वर्गोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः॥ Ku. 2. 32. **-3** Excited, stimulated, roused: उदीर्णरागप्रतिरोधकं जनैः Śi. 1. 32; Dk. 43, 47. **-4** Increased, intense. **-5** Generous, great; excellent. **-6** Uttered, pronounced; अनुदीर्णवर्णनिभृतार्थमाह्वयत् Śi. 13. 42. **-7** Ready, strung; °धन्वा U. 5. 11. **-र्णः** N. of Viṣṇu. **-Comp. -दीधिति** *a.* intensely bright. **-वेग** *a.* violent, impetuous in its course (as a torrent): महीतलात्केचिदुदीर्णवेगाः Rām. 5. 61. 18.

उदीषित *a.* Risen, elevated.

उदुम्बरः See उडुम्बर. Threshold; विद्रुमोदुम्बरद्वारैर्वैदूर्यस्तम्भपङ्क्तिभिः Bhāg. 9. 11. 32. °मशक = कूपमण्डूक q. v.

उदुम्बल *a.* Ved. Mighty, of extended power (उरुबल). उपेषन्तमुदुम्बलम् Av. 8. 6. 17. **-लः** The fig-tree.

उदुष्ट *a.* Ved. Red.

उदूखल = उलूखल q. v.

उदृच् *f.* [उत्कृष्टा ऋक्] **1** An excellent Ṛik. **-2** Future time. **-3** Remainder, conclusion, end. **-4** Prosperity, rise.

उदे P. [उद्-आ-इ II. P.] To go up, rise, arise from, come up; Rv. 6. 51. 1; स ह प्रातः सभाग उदेयाय Ch. Up. 5. 3. 6.

उदेयिवस् *a.* Produced, originated, born; सत्त्व उदेयिवान्सात्वतां कुले Bhāg. 10. 31. 4.

उदेजय *a.* Shaking, causing to tremble, terrifying; उदेजयान् भूतगणान् न्यषेधीत् Bk. 1. 15. **-या** *f.* Perturbance; न तं पश्यामि यस्यासौ भवेन् नोदेजया मतेः Bk. 5. 21.

उदोजस् *a.* Very powerful, violent (Ved.). स्तनयदमा रभसा उदोजसः Rv. 5. 54. 3.

उद्गद्गदिका *f.* Sobbing; K.

उद्गन्धि *a.* [P. V. 4. 135.] **1** Fragrant; विजृम्भणोद्गन्धिषु कुड्मलेषु R. 16. 47. **-2** Having a strong smell (good or bad).

उद्गम् 1 P. **1** To rise or go up, ascend (as a star &c.); असह्यवातोद्गतरेणुमण्डला Rs. 1. 10. v. l. **-2** To shoot up, dart upwards, appear; अचिरोद्गतपल्लवम् V. 4. 23; Rs. 6. 18; so उद्गतशृङ्गो वत्सः वयोतिपातोद्गतवातवेपिने Ki. **-3** To rise or spring from, proceed, originate, arise; इत्युद्गताः पौरवधूमुखेभ्यः शृण्वन् कथाः R. 7. 16; Amaru. 96. **-4** To go out, break out, depart (as life &c.). **-5** To be famous or wellknown, spread; उवाम इत्युद्गतनामधेयः R. 18. 20.

उद्गत *p. p.* **1** Gone up, risen, ascended. **-2** Proceeded forth or from. **-3** Gone, departed. **-4** Vomited. **-ता** N. of a metre. **-Comp. -असु** *a.* deceased, dead.

उद्गतिः *f.* **1** Going up, rising, ascent. **-2** Appearance; कुसुम° K. 59; rise, origin. **-3** Vomiting.

उद्गमः **1** Going up, rising (of stars); ascent; आज्यधूमोद्गमेन Ś. 1. 15. **-2** Standing erect (of hair); रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः Ku. 7. 77; व्यक्तरोमोद्गमत्वात् M. 4. 1; Amaru. 40. **-3** Going out, departure, expiry; as in प्राण°. **-4** Birth, production, creation; पारिजातस्योद्गमः Māl. 2; हरिततृणोद्गमशङ्कया मृगीभिः Ki. appearance; फलेन सहकारस्य पुष्पोद्गम इव प्रजाः R. 4. 9; V. 4. 38; भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः Bh. 2. 70; कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20; so मांस°, पक्ष°, ग्रन्थि° &c.; Amaru. 81; origin, parentage; Māl. 2. **-5** Action, vision (of eyes); वारंवारं तिरयति दृशोरुद्गमं बाष्पपूरः Māl. 1. 35. **-6** Projection, elevation; पयोधरोद्गमाम् Māl. 7. **-7** A shoot (of a plant); हरिततृणोद्गमशङ्कया मृगीभिः Ki. 5. 38. **-8** Vomiting, casting up.

उद्गमनम् Rising, becoming visible. आङ् उद्गमने Vārt. ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यम् P. I. 3. 40.

उद्गमनीय *pot. p.* To be gone up or ascended. **-यम्** A pair of bleached or washed clothes (तत्स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम्); धौतोद्गमनीयवासिनी Dk. 42; गृहीतपत्युद्गमनीयवस्त्रा Ku. 7. 11 (where Malli. renders उ° by धौतवस्त्रम्, and says युगग्रहणं तु प्रायिकाभिप्रायम् &c; see *ad loc.*).

उद्गल *a.* Raising the neck.

उद्गाढ *a.* Deep, intense, violent, strong, excessive, much; उद्गाढरागोदयाः Māl. 5. 7. 6. 6. **-ढम्** Excess. *-ind.* Excessively, extremely.

उद्गातृ, उद्गार &c. See under उद्गै, उद्गॄ.

उद्गारकमणिः coral.

उद्गुर् 6 Ā. To raise the voice in a menacing manner, to raise (a weapon, &c.), lift up; Bk.

उद्गूर्ण *p. p.* [गुर्-क्त] **1** Raised, uplifted, held up; चित्रेष्वप्युद्गूर्णा निपतिताश्च प्रहारा दृश्यन्ते Mbh. on P. III. 1. 26. क्रोधोद्गूर्णगदस्य Ve. 6. 12; Śi. 5. 25. **-2** Erected, excited. **-3** The act of raising a weapon, threatening; उद्गूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्धिकः Y. 2. 215.

उद्गॄ 6 P. **1** To eject, spit out, vomit; उद्गिरतो यद्गरलं फणिनः पुष्णासि परिमलोद्गारैः Bv. 1. 11; उद्गिरन्निव स्नेहम् Śi. 14. 1.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 (*a*) To emit, send or put forth, pour down or out, discharge, belch out: महाम्भसोचापदमुद्गिरन्ति Pt. 5. 67: निक्षेपणात् रागमिवोद्गिरन्तौ Ku. 1. 33. (*b*) To send out of the mouth, speak, utter (as words); महीपतेः शासनमुज्जगार R. 14. 53; Ve. 5. 14; यदुद्गिरन्ति भ्रमरः Mu. 2. 11 (where it also means 'vomits' or 'emits'). **-3** To breathe out. **-4** To rise from. *-Caus.* To cause to pour forth, raise (as sound).

उद्गारः [उद्-गॄ-घञ् P. III. 3. 29] उन्मेषोर्ध्वः **1** (*a*) Ejection, spitting out, vomiting, giving out, emitting; खर्जूरीस्कन्धनद्धानां मदोद्गारसुगन्धिषु R. 4. 57; Bh. 2. 36; सलिलोद्गारमुच्चैर्विमानाः Me. 65, धूमोद्गारानुकृतिनिपुणा जर्जरा निष्पतन्ति Me. 71; Si. 12. 9. (*b*) Oozing, flowing out, stream, issuing out; समिद्धरोद्गार इवाद्रिराजः R. 6. 60; रुधिर°दिग्धाखिलाङ्गः Mv. 6. 33. **-2** Repeating, narration, citing repeatedly; पुराणोद्गारैरपि न कथिता कार्यपदवी Mal. 2. 13; साम° K. 42; H. 3. 99; राजन्य° Mv. 4 expression of goodness. **-3** Quantity, mass (thrown out); Mu. 3. **-4** Spittle, saliva. **-5** Eructation, belching. दृष्ट्वोद्गारान् साभ्ररसांस्तृप्त्या परमया युताः Mb. 3. 263. 21. **-6** Sound, roaring, echo, hissing sound (शब्दः, कण्ठगर्जनं नागवायुकर्म); Santi. 1. 21: गम्भीरगह्वर° Mal. 9. **-7** Overflow, swelling; पश्चिमेन तु तं दृष्ट्वा सागरोद्गारसंनिभम् Ram. 7. 32. 9: 32. 19. **-Comp.** **-चूडकः** A species of bird.

उद्गारिन् **1** Going up, rising, being sent forth; उद्गारिघोरघनघर्घरघोषमेतत् Mv. 5. 29; U. 4. 29. **-2** Emitting, sending forth, pouring down; धारास्वनोद्गारिदरीमुखोऽसौ R. 13. 47; Mk. 5. 27. **-रिः** (*m.*) The 57th year of the Jupiter cycle: उद्गारिसंज्ञं नदनु क्षयाय नरेश्वराणां विषमा च वृष्टिः Bri. S. 8. 50.

उद्गिरणम् **1** Vomiting. **-2** Ejecting anything (as saliva) from the mouth, slavering. **-3** Eructation, belch. **-4** Extermination.

उद्गीर्ण *a.* **1** Vomited; Sukra. 1. 163; उद्गीर्णस्य चावगीर्णस्य वा मन्थो रोमन्थः Mbh. on P. III. 1. 15. **-2** Fallen out, ejected; क्षुद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतास्त्विवतस्ततः Bhag. 10. 12. 31. **-3** Caused, effected; कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः Git. 1. 36.

उद्गै 1 P. **1** To sing in a loud tone, sing aloud; उद्गास्यतामिच्छति किन्नराणाम् Ku. 1. 8; गेयमुद्गातुकामा Me. 88; to sing (in general); उद्गीयमानं वनदेवताभिः R. 2. 12; निभृताक्षरमुज्जगे Si. 6. 20. **-2** To begin to sing; त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वागुदगायत् Bri. Up. 1. 3. 2. **-3** To sing or chant (applied to the singing of Samaveda); साम सामविदसङ्गमुज्जगौ Si. 14. 21; cf. उद्गातृ. **-4** To announce, to celebrate in song. **-5** To sing before one (with acc.). **-6** To fill or make resonant with song.

उद्गातृ *m.* One of the four principal priests at a sacrifice, one who chants the hymns of the Sāmaveda. उद्गातेव शकुने साम गायसि Rv. 2. 43. 2. Bri. Up. 1. 3.

उद्गाथा A variety of the Ārya measure, the same as Giti. *q. v.*

उद्गानम् A phase of the साम chant. हिंकारम् (*i. e.* उद्गानम्) साम्नः पर्व उत्पूर्वस्य गायतेरभिधेयं प्रसिद्धम् SB. on MS. 3. 5. 26.

उद्गीतिः *f.* Singing aloud. **-2** Chanting of the Sāmaveda. **-3** A variety of the Aryā metre; see Appendix.

उद्गीतक *a.* One who sings loudly.

उद्गीथः [उद्-गै-थक्] **1** Chanting of the Sāmaveda (the office of an Udgatri). सामात् उद्गीथोऽपश्रयः Av. 15. 3. 8. SB. on MS. 10. 4. 41. **-2** (The second part of the Sāma veda; एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत्प्राणेन हीदं सर्वमुत्तब्धं वागेव गीथोच्चगीथा चेति स उद्गीथः Bri. up. 1. 3. 23.) भूयांस उद्गीथविदो वसन्ति U. 2. 3. **-3** Designation of ओम् the three syllabled name of God; ओमित्येदक्षरमुद्गीथमुपासीत Ch. Up. 1. 1. 1.

उद्ग्रथ् 1, 9. U. **1** To bind up, tie into bundles. **-2** To tie up, put or sew together (as garlands &c.); इयमुद्ग्रथ्यते स्रजो विचित्राः Mu. 1. 4; tie or fasten, intertwine; लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैः R. 2. 8. **-3** To unbind, loosen (as a knot &c.). *-Caus* कर्माशयं ग्रथितमुद्ग्रथयन्ति सन्तः Bhag. 4. 22. 39; ग्रन्थिमुद्ग्रथयितुं हृदयेश वाससः स्पृशति मानधनायाः Si. 10. 63.

उद्ग्रन्थ *a.* Unbound, loosened. **-थः** A section, chapter.

उद्ग्रथनम् The act of winding, binding; साभिवीक्ष्य दिशः सर्वा वेण्युद्ग्रथनमुत्तमम् (मणिम्) Ram. 5. 67. 30.

उद्ग्रन्थि *a.* **1** Untied (fig. also). **-2** Free from worldly ties or attachments.

उद्ग्रह् 9 P. **1** To take up, lift up; शक्तिं चोग्रामुदग्रहीत् Bk. 15. 52; elevate, erect, raise; उद्गृहीतालकान्ताः Me. 8. **-2** To take or draw out, take away. स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योद्ग्रहणायेव स्यात् Bri. Up. 2. 4. 12. **-3** To deposit. **-4** To preserve. **-5** To cease (to rain). यद् गृह्णाति तन्निधनम् Ch. Up. 2. 3. 2. **-6** To break off, discontinue (speaking); उद्गृह्णन् निधनम् Av. 9. 6. 47. **-7** To concede, grant, allow; मायां मदीयामुद्गृह्य वदतां किं नु दुर्घटम् Bhag. 11. 22. 4. *-Caus.* **1** To cause to take up or out; cause to pay. **-2** To state, place before, adduce; विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राह्यते पुरः Si 2. 75. **-4** To extol, laud up.

उद्ग्रभणम्, -उद्ग्राभः [उद् - ग्रह् - अन् or अ 'ग्रहोर्भश्छन्दसि' Sk. on P. III. 1. 84. Vart.] **1** Ved. Taking up, raising; उद्ग्राभं च निग्राभं ब्रह्मदेवा अवीवृधन् Ts. 1. 1. 13. **-2** Giving, donation.

उद्ग्रहणम् **1** Taking up, raising. **-2** An object that can be accomplished by religious or other acts. **-3** Eructation.

उद्ग्राहः उदि ग्रहः P. III. 3. 35. **1** Lifting or taking up. **-2** (In the Pratiśakhyas) The rule of Sandhi

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

which causes the change of the terminations अः, ए and ओ to अ before a following vowel. -3 Replying in argument; rejoinder. -4 An objection. **-Comp.** **-पदवृत्तिः** *f.* the Sandhi called Udgrāha; see above.

उद्ग्राहणिका Replying in argument.

उद्ग्राहित *p. p.* 1 Lifted or taken up. -2 Taken away. -3 Excellent; exalted. -4 Deposited, delivered. -5 Bound, tied. -6 Recalled, remembered.

उद्ग्रीव, उद्ग्रीविन् *a.* With the neck uplifted; उद्ग्रीवैर्मयूरैः M. 1. 21; Amaru. 99.

उद्घः [उद्-हन् अप् निपात° P. III. 3. 86.] 1 Excellence, eminence; (at the end of comp.); ब्राह्मणोद्घः = an excellent or superior Brāhmaṇa; उद्घादयश्च नियतलिङ्गा न तु विशेष्यलिङ्गाः Sk.; cf. मतल्लिकामचर्चिका प्रकाण्डमुद्घतल्लजौ। प्रशस्तवाचकान्यमूनि Ak.; cf. ...उदघान् संघसमागतान् Bk. 7. 64 where उद्घ is used as an adjective. -2 Happiness. -3 The hollow hand. -4 Fire. -5 A model. -6 Organic air in the body.

उद्घनः P. III. 3. 80. A carpenter's bench (the plank on which he works); लौहोद्घनघनस्कन्धां ललितापघनां स्त्रियम् Bk. 7. 62.

उद्घातिन् *a.* Uneven, rough.

उद्घट् 1 Ā. To open; द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने Ku. 7. 53. *-Caus.* (-घाटयति) 1 To open, unlock; निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती Bh. 1. 63; कपाटमुद्घाटयामि Mk. 3. -2 To peel off, shell. -3 To reveal, expose, make known. -4 To undertake, commence. -5 To rub over, stroke gently, tickle.

उद्घटितम् A hint.

उद्घाटः 1 A watch or guard-house. -2 The act of exposing or showing (the teeth).

उद्घाटकः 1 A key; उद्घाटको भवति यन्त्रदृढे कपाटे Mk. 3. 16. -2 The rope and bucket of a well. (**-कम्** also).

उद्घाटन *a.* (**-नी** *f.*) 1 Opening, unlocking; धर्मं यो न करोति निन्दितमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनम् H. 1. 133. -2 Revealing, manifesting; Mārk. P. **-नम्** 1 Opening; Ve. 1. -2 Raising, lifting up, hoisting. -3 A key, any means of opening. -4 The rope and bucket of a well; a water-wheel.

उद्घाटित *p. p.* 1 Opened, manifested. -2 Undertaken; commenced. -3 Raised, lifted up. **-Comp.** **-अङ्ग** *a.* 1 Naked. -2 Intelligent, wise. **-ज्ञ** *a.* Wise, intelligent.

उद्घट्टकः A kind of time (in music).

उद्घट्टनम्, -ना 1 Friction, striking against; तत्रावश्यं वलयकुलिशोद्घट्टनोद्गीर्णतोयम् Me. 63. -2 Opening upwards (as a lid). -3 Outbreak (of violence or passion); Ks.; B. R.

उद्घट्टित *a.* 1 Opened, unlocked. -2 Separated; अनुकृतिमनुवेलं घट्टितोद्घट्टितस्य Śi. 11. 42.

उद्घसम् Flesh.

उद्घातः 1 P. VII. 3. 54. Beginning, commencement; उद्घातः प्रणवो यासाम् Ku. 2. 12; आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः R. 4. 20. -2 Allusion, reference; कथोद्घाताः U. 2. -3 Striking, wounding, inflicting an injury. -4 A stroke, blow, wound. -5 Tripping, slipping, jolting, shaking (as of a carriage); यथावनुद्घातसुखेन सोऽध्वना Śi. 12. 2; R. 2. 72; Ve. 2. 28; चक्र° V. 1; U. 5. 1. v. l. -6 Rising, elevation. -7 A club, mallet. -8 A weapon (in general). -9 Breathing through the nostrils as a religious exercise (Wilson). -10 A division of a book, chapter; section.

उद्घातिन् *a.* Having ups and downs. उद्घातिनी भूमिरिति मया संयमिता अश्वाः Ś. 1.

उद्घुष् 1 P. To sound, cry out or shout. -10 P. or *-Caus.* 1 To proclaim, declare aloud. -2 To fill with cries.

उद्घुष्ट *p. p.* Sounded out, proclaimed; वाग्भिः स्वबद्भिरुद्घुष्टे निर्विन्ध्यायाः समन्ततः Bhāg. 4. 1. 18. **-ष्टम्** A sound, noise; उद्घुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निःस्वनम् Rām. 6. 75. 37.

उद्घोषः 1 Announcing aloud, proclaiming. -2 Popular talk, general report.

उद्घृष् 1 P. 1 To rub; lessen by rubbing. -2 To rub over, strike against.

उद्घर्षणम् 1 Rubbing, rubbing up; यस्योद्घर्षणलोष्टकैरपि सदा पृष्ठे न जातः किणः Mk. 2. 11. -2 Rubbing the skin with hard substances. -3 A cudgel.

उद्घृष्टम् A peculiar fault in pronunciation.

उद्घोण *a.* With swelling upturned nostrils, or erected nose (as a boar); ... स्फुरदुद्घोणवदनः ... Śiva. B. 22. 13.

उद्दंशः 1 A bug. -2 A louse. -3 A mosquito, gadfly.

उद्दण्ड *a.* 1 With the stalk, stem, or staff raised or rising up; उद्दण्डपद्मं गृहदीर्घिकाणाम् R. 16. 46; °धवलातपत्राः Māl. 6 long; H. 2. 29. -2 Formidable, terrific. **-ण्डः** A kind of time (in music). **-Comp.** **-पालः** 1 a punisher (whether king or magistrate). -2 a kind of fish. -3 a kind of serpent; cf. (उदण्डपाल).

उद्दण्डित *a.* Raised, devoted; Ks.

उद्दन्तुर *a.* 1 Large-toothed or having projecting teeth. -2 High, tall (उत्तुङ्ग). -3 Terrific, formidable (कराल).

उद्दमः Subduing, overpowering.

उद्दान्त *a.* 1 Energetic. -2 Humble.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्दानम् [दो बन्धने ल्युट्] 1 Binding, confinement; उद्दाने क्रियमाणे तु मत्स्यानां तत्र रज्जुभिः Mb. 12. 137. 14. -2 Taming, subduing. -3 The middle, the waist. -4 A fire-place. -5 The submarine fire. -6 Entrance of the sun into a zodiacal sign (संक्रान्त).

उद्दानकः N. of a tree (शिरीष), Gīrvāṇa.

उद्दाम *a.* 1 Unbound, unrestrained, unchecked, free, bold; भवन्ति नोद्दामगिरः कवीनाम् Śi. 4. 10. -2 (*a*) Strong, powerful, violent; कर्मणोद्दामदण्डानामिव स्याद्वशवर्तिनी (लक्ष्मीः) Pt. 3. 148; Māl. 3, 7; °देहपरिदाहमहाज्वराणि 6. 13. (*b*) Furious, intoxicated; स्रोतस्युद्दामदिग्गजे R. 1. 78; Śi. 11. 19; U. 3. 6. -3 Dreadful, formidable; °शरीरसंनिवेशः Māl. 3. -4 Self-willed. -5 Luxuriant, large, great, excessive; उद्दामानि प्रथयति शिलावेश्मभिर्यौवनानि Me. 25; उद्दामोत्कलिकाम् Ratn. 2. 4, 4. 22; गन्धोद्दामा धरा exhaling great smell; Mk. 5. 22. -6 Proud, haughty; पौलस्त्यविजयोद्दाम Mv. 3. 45 elated. -7 Unlimited, extra-ordinary. -मः 1 N. of Yama. -2 N. of Varuṇa. -मम् *ind.* Violently, fiercely, strongly; अद्योद्दामं ज्वलिष्यतः U. 3. 9.

उद्दित *a.* [उद्-दो-क्त] Tied, bound.

उद्दलन *a.* Tearing out. -नः The act of splitting, causing to burst (Jaina).

उद्दालः 1 N. of a plant, Cordia Myxa or Latifolia (बहुवारक; Mar. भोंकरी). -2 The sage उद्दालक.

उद्दालकः = 1 उद्दाल q. v. -2 N. of a sage; उद्दालक आरुणिः Bri. Up. 3. 7. 1. -कम् A kind of honey. -Comp. -पुष्पभञ्जिका [उद्दालकानां पुष्पाणि भज्यन्ते यत्र क्रीडायां ण्वुल्] a sort of game played by the people in the eastern districts (in which Uddālaka flowers are broken or crushed).

उद्दालकायनः A descendant or son of उद्दालक *i. e.* श्वेतकेतु; गार्ग्यायण उद्दालकायनात् Bri. Up. 4. 6. 2.

उद्दिनम् Midday.

उद्दिश् 6 U. 1 To point out, signify, declare, denote, mention, tell; प्रथमोद्दिष्टमास्पदम् Ku. 6. 35; Ms. 8. 52, 3. 182; Me. 30; यथोद्दिष्टव्यापारा Ś. 3; अनेडमूक उद्दिष्टः शठे Med. denotes or signifies. -2 To enunciate, prophesy; त्वं साधुभिरुद्दिष्टः Ś. 5. -3 To refer or allude to, have reference to; स्मरमुद्दिश्य Ku. 4. 38; Ś. 6, see उद्दिश्य below. -4 To mean, intend, aim at, direct towards, destine for, assign to, dedicate to; K. 40; उद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् Māl. 5. 25; फलमुद्दिश्य Bg. 17. 21. -5 To explain, teach, advise; सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् Bh. 2. 28.

उद्दिश्य *ind.* 1 With reference to, aiming at, in the direction of, towards; वध्यशिलामुद्दिश्य प्रस्थितः Pt. 1. -2 For, for the sake of, on account of, in the name of; त्वां° Ś. 3 on thy account; किं° for what purpose, on what account; निमित्तम्° Pt. 1. 283 for some cause; त्वामुद्दिश्य सभाजनाक्षराणि M. 5. in your name. -3 Demanding, stipulating for.

उद्दिष्ट *p. p.* 1 Mentioned, particularized, specially told. -2 Desired, wished for. -3 Explained, taught &c. -4 Renowned, famous; पलायनेन चोद्दिष्टाः प्राणान्रक्षामहे वयम् । एकेन बहवो भग्ना यशोनाशं गमिष्यति ॥ Rām. 6. 66. 27.

उद्देशः 1 Pointing to or at, directing; सूर्योद्देशेन तिला दातव्याः Pt. 2 in the name of. -2 Mention, specification; सार्धप्रहरद्वयोद्देशे Pt. 5; स्वरसंस्कारोद्देशः Nir. -3 Illustration, explanation, exemplification. -4 Ascertainment, determination, inquiry, investigation, search. -5 A brief statement or account; एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया Bg. 10. 40; Mb. 8. 69. 54. -6 Assignment, allotment. -7 Stipulation, bargain. -8 Object, motive; कृतोद्देशः स बीभत्सुः Mb. 3. 158. 3. -9 A spot, region, place; अहो प्रवातसुभगोऽयमुद्देशः Ś. 3; M. 3; वन° a part of the forest. -10 Upper region, high position. -11 (In phil.) The enunciation of a thing by its name (which is to be further discussed and explained), the other two processes being लक्षण and परीक्षा. -Comp. -पदम् The term (or terms) which form the subject; नात्रैषा वचनव्यक्तिः ये यजमाना इत्युद्देशपदम्, ऋत्विजः इति विधेयपदम् । ŚB. on MS. 6. 6. 20.

उद्देशक *a.* Illustrative. -कः 1 An illustration, example. -2 An illustrator, a guide. -3 (In Math.) A question, problem; अत्रोद्देशकः (frequently occurring in Līlāvatī).

उद्देशतः *ind.* Pointedly, distinctly; एष तूद्देशतः प्रोक्तः Bg. 10. 40.

उद्देश्य *pot. p.* 1 To be illustrated or explained. -2 To be intended or aimed at. -3 That to which one refers or which one has in view. -श्यम् 1 The object in view, an incentive. -2 The subject of an assertion (opp. विधेय); see the word अनुवाद्य also.

उद्देश्यक *a.* Pointing at or to.

उद्देष्टृ *a.* 1 Pointing out. -2 One who acts with a certain object in view.

उद्दीप् 4 Ā. To flame, blaze up, be kindled; बाणवदनमुददीपि भिये Śi. 15. 48; उद्दीप्यस्व जातवेदः Mahānār. 2. 8. Kauṣ. -*Caus.* 1 To light up, inflame, illuminate, kindle; पुनस्त्वोद्दीपयामसि Av. 12. 2. 5. उद्दीपितकोपानलाः Ve. 2. -2 To excite, animate, fire; पुत्रवधामर्षोद्दीपितेन Ve. 2; न वैरमुद्दीपयति प्रशान्तम् Mb.

उद्दीपः 1 Inflaming, lighting. -2 An inflamer. -3 That which animates or excites. -पम् Bdellium.

उद्दीपक *a.* 1 Exciting, rendering more intense; गरलस्योद्दीपकतया Dk. 9 virulence. -2 Lighting, inflaming. -कः A kind of bird. -का A kind of ant.

उद्दीपनम् 1 Inflaming, exciting; क्रोध°, अग्नि°. -2 (In Rhet.) That which excites or feeds (a sentiment or *rasa*), any aggravating or attendant circumstance

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

which gives poignancy to a feeling or passion; उद्दीपनविभावास्ते रसमुद्दीपयन्ति ये S. D. 160; see आलम्बनम् also. **-3** Illuminating, lighting, setting fire to, burning; जतुमयशरणोद्दीपनः Ve. 5. 26. **-4** Burning of a body.

उद्दीप्त *p. p.* **1** Lighted, set on fire. **-2** Shining, bright. **-3** Inflamed, excited, aggravated (as passion).

उद्दीप्र *a.* [दीप्-रन्] P. III. 2. 147. Shining, blazing. **-प्रः, -प्रम्** Bdellium (Mar. गुग्गुळ).

उद्दूष्य *ind.* Having publicly calumniated or discredited; Śi. 2. 113.

उद्दृश् 1 P. **1** To see above, look upwards (lit.) **-2** To look into the future; expect; look up to; Mv. 6: उत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् R. 2. 60. **-3** To doubt. **-4** To be aware of. *-Caus.* To make visible.

उद्दर्शनम् Making visible.

उद्दीर्ण *a.* Torn out.

उद्देहिका The white ant.

उद्द्युत् 1 Ā. To blaze up, shine; उदु ष्टुतः समिधा यह्वो अद्यौद् Rv. 3. 5. 9. *-Caus.* **1** To cause to shine; (hence) adorn, grace; जाते पुनरप्युद्द्योतयोस्संगम् U. 4; अलमुद्द्योतयामासुर्देवारण्यमिवर्तवः R. 10. 80.

उद्द्योत *a.* Shining, blazing; दर्परश्मिभिरुद्द्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ Rām. 1. 16. 25. **-तः** Light, lustre (lit. and fig.); देहोद्द्योतैर्दशाशाः कपिशयति मुहुर्द्वादशादित्यदीप्तिः Nāg. 1. 22. त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्द्योतम् Mb.; कुलोद्द्योतकरी तव Rām. adorning or gracing. **-2** Revelation. **-3** A division of a book, chapter, section. **-4** N. of the commentary on Ratnāvalī, on Kāvyapradīpa, and on महाभाष्यप्रदीप.

उद्द्योतनम् The act of enlightening, illumination.

उद्द्राव *a.* Running away; स्वाहोद्द्रावाय Vaj. 22. 8. **-वः** Flight, retreat; P. III. 3. 49.

उद्धन् 2 P. [उद्-हन्] To raise up, elevate (fig. also) Rv. 10. 102. 7. Ā. To kill one's self; Rām.; Pt. see उद्धन्.

उद्धत *p. p.* **1** Raised up, elevated, lifted up: लाङ्गूलमुद्धतं धुन्वन् Bk. 9. 7; आत्मोद्धतैरपि रजोभिः Ś. 1. 8. raised; मृद्° R. 9. 50, heaved; Ki. 8. 53. **-2** Excessive, very much, exceeding. **-3** Haughty, vain, puffed up; प्रहितो रावणेनैव सह वीरैर्मदोद्धतैः Rām. 5. 58. 130. अक्षयप्रोद्धतः R. 12. 63. **-4** Harsh; वचनैः रसतां महीयसो न खलु व्येति गुरुत्वमुद्धतैः Śi. 16. 27. **-5** Excited, inflamed, intensified; °मनोभवरागा Ki. 9. 68, 69; मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुः Ku. 3. 31, **-6** Majestic, stately; ill-mannored. **-7** Abounding in, full; ततस्तु धारोद्धतमेघकल्पम् Rām. 6. 67. 142. **-8** Eager, ready; युद्धोद्धतकृतोत्साहः संग्रामं सम्प्रपद्यत Rām. 5. 48. 16. **-9** Shining, glittering; अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धतपाण्डुना Rām. 6. 55. 19. **-तः** A king's wrestler. **-Comp. -मनस्, -मनस्क** *a.* high-minded, haughty, proud. °त्वम् Pride.

उद्धतिः *f.* **1** Elevation. **-2** Pride, haughtiness; नैवोद्धतिमाजगाम Śi. 3. 28. **-3** Rudeness, insolence; नयति द्रुतमुद्धतिश्रितः 16. 72. **-4** A stroke, shaking.

उद्धम See under उद्ध्मा.

उद्धर, -उद्धार See under उद्धृ.

उद्धर्ष *a.* Delighted, glad; पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्षोद्भिसम्भ्रमा Bhāg. 10. 81. 25. **-र्षः 1** Great joy or delight. **-2** Courage or energy to undertake a thing; अमर्षजनितोद्धर्षाश्चकुः कर्माण्यभीतवत् Rām. 6. 52. 6. **-3** A festival (especially a religious one). **-4** Excess, abundance; (उद्रेक); आपूर्यत बलोद्धर्षैर्वायुवेगैरिवार्णवः Rām. 6. 74. 35.

उद्धर्षण *a.* Animating, encouraging, exciting; हितमुद्धर्षणं चैव उवाच प्रथितं वचः Rām. निदर्शनान्युपायांश्च बहून्युद्धर्षणानि च Mb. 5. 135. 32. **-णम् 1** Animating. **-2** Erection of the hair (on the body), thrill.

उद्धर्षिन् *a.* **1** Encouraging. **-2** (Ved.) One whose hair is erect.

उद्धवः **1** A sacrificial fire. **-2** A festival, holiday. -3 N. of a Yādava, uncle and friend of Kṛiṣṇa.[When Kṛiṣṇa was taken by Akrūra to Mathurā, Uddhava was implored by the citizens of Gokula to go and fetch him. He was very much attached to Kṛiṣṇa. On seeing the destruction of the Yādavas to be inevitable, he went to Kṛiṣṇa and asked him what to do; whereupon he was told to go to Badarikāśrama to practise penance and to secure heaven. He is the subject of two short poems, उद्धवदूत and उद्धवसंदेश.

उद्धस्त *a.* Extending or raising the hands.

उद्धा I, 3 P. Ved. **1** To abandon or expose (an infant). -**2** To set up, erect, build. II. 3 Ā. **1** To go or move upwards, rise (as the sun, dust &c.); यतो रजः पार्थिवमुज्जिहीते R. 13. 64; Mu. 1. 21; Bk. 18. 27; N. 22. 45, 55. **-2** To go away from, depart; उज्जिहानजीवितेनाम् Māl. 10. -3 To raise; शिरसा युपमुज्जिहीते Katy. **-4** To throw up, knit (as eyebrows); सौमित्रिरक्षिभ्रुवमुज्जिहानः Bk. 3. 47.

उज्जिहाना N. of a town; उद्यानमुज्जिहानायाः प्रियका यत्र पादपाः Rām. 2. 71. 12.

उद्धान *a.* **1** Ejected, vomited. **-2** Inflated, corpulent, fat. **-3** Gone up, ascended, risen. **-नम् 1** A fireplace. **-2** Ejecting, vomiting. **-3** Abandonment, leaving.

उद्धिः [उद्-धा-कि] उपसर्गे घोः किः P. III. 3. 92. Ved. **1** A particular part of a carriage (the part which rests on the axles). **-2** An earthen stand on which the Ukhā rests.

उद्धित *p. p.* Set up, erected.

उद्धान्त *a.* Ejected, vomited. **-तः** An elephant out of rut (from whose temples ichor ceases to flow).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्धुर *a.* [उद्गता धूरस्मात्] 1 Freed from a burden or yoke, unrestrained, unchecked, free. *cf.* सैन्धवाः समरोद्धुराः Shiva. B. 9. 65; also समरोद्धुराः *ibid.* 25. 19. -2 Firm, intrepid, bold; अभियोग° Mv. 6. -3 Victorious, conquering. -4 High, loud (voice &c.); पितरमुद्धुरध्वनिमहाजनानुयातमानीय Dk. 104. -5 Heavy, full of; जम्मे जयोद्धुरविशालविषाणमुग्णा Śi. 5. 64. -6 Thick, gross. -7 Lively, cheerful. -8 Able, competent; मृद्वीकामधुमाधुरीमदपरीहारोद्धुराणां गिराम् Bv. 4. 40.

उद्धू 5, 9 U. 1 To shake, move up, raise, throw up, wave (as a *chamari*); कैर्नोद्धूतानि चामराणि K. 117, 200; Ku. 2. 29; उद्धूनीयान सत्केतून् Bk. 19. 8; Ki. 5. 39. -2 To shake or throw off; संमार्जन्यो नूनमुद्धूयमाना भान्ति स्मोच्चैः केतनानां पताकाः Śi. 18. 8 dispel, destroy (fig.); उद्धूतपापाः Mo. 57. -6 To disturb, excite, rouse up.

उद्धूत *p. p.* 1 Shaken off, fallen from; raised or thrown up; मारुतभरोद्धूतोऽपि धूलिव्रजः Dhan. V.-2 Exalted, high, loud. -3 Ruffled, tossed up; उद्धूतमिव सागरम् Mb. 5. 193. 4. -4 Blossomed, cheerful; आसीद्वनमिवोद्धूत स्त्रीवनं रावणस्य तत् Rām. 5. 9. 66. -5 High, gone up (उन्नत); देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिव स्थितम् Rām. 5. 56. 29.-**तम्** 1 Stamping. -2 Throwing up. -3 Turning up; digging.

उद्धूननम् 1 Throwing upwards, raising. -2 Shaking.

उद्धूपनम् Fumigating.

उद्धूलनम् 1 Powdering, sprinkling with dust or powder; भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु भवते K. P. 10; K. 129. -2 An article used to season food.

उद्धूलयति Den. P. To powder, sprinkle with powder or dust.

उद्धूरणम् Erection of the hair (on the body), thrill, horripilation.

उद्धूषित *a.* Having the hairs erect (through joy); Pt. I.

उद्धृ 1. 1. 10 P. 1 To draw out, raise up. -2 To save, deliver; भगवति तव स्पृष्ट्वानीद्धिरिवाद्गुर्दीषसर्गत् U. I. 23. II. [उद्-हृ] 1 To draw or take out, extract, extricate; शरं... उद्धर्तुमैच्छत् R. 2. 30; 3. 64; to deliver from, relieve of, save, rescue, protect (with abl.); मां नावदुद्धर शुन्ये दयिता-प्रवृत्त्या V. 4. 31; Pt. I. 358; Bg. 6. 5. -2 To uproot, extirpate, eradicate; tear or pull out; नमयामास नृपाननु-द्धरन् R. 8. 9, 4. 66; त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् Ś. 7. 3; Mv. 3. 13; Māl. 9. 22; उद्धरणीये चक्षुषी Dk. 102. -3 To pluck up (flowers &c.); K. 21, 144. -4 To raise, lift up, elevate, extend (as hands); पातयितुमेव शक्तिर्नोत्पिद-मुद्धर्तुम् Pt. 1. 363; Ms. 4. 62; V. 4. 34. -5 To take up, absorb (water); उद्धरिष्यन्रसानिव R. 4. 66; उद्धृत्य मेघैस्तत एव तोयम् Śi. 3. 75. -6 To sustain, bear up; राज्य-धुरमुद्धर्तुम Pt. 1. -7 To separate, abstract. -8 To remove, put away. -9 To deduct, subtract. विंदूपण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् Ms. 10. 85. -10 To select, pick out; एवं समुद्धतोद्धारे समानंशान्प्रकल्पयेत् Ms. 9. 116. -11 To present, offer; Y. 1. 159. -12 To prove; आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् Y. 2. 28. -13 To divide (as with partners). -14 To publish, make known. -15 To undo, destroy; एष त्वां सजनामात्यमुद्धरामि स्थिरो भव Mb. 5. 180. 23. -*Caus.* To cause to extract or draw out; शल्यं निखात-मुदहारयतामुरस्तः R. 9. 78.

उद्धरणम् 1 Drawing or taking out, taking off (clothes &c.). -2 Extraction, pulling or tearing out; कण्टक° Ms. 9. 252; चक्षुषोरुद्धरणम् Mitā.; so शल्य°. -3 Extricating, deliverance, rescuing (from danger); दीनोद्धरणो-चितस्य R. 2. 25; स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः H. 1. 29. -4 Destruction, eradication, extermination, deposition, dethronement; चन्द्रगुप्तस्योद्धरणात् Mu. 4. -5 Lifting, raising. -6 Taking a part or share. -7 Taking from the Gārhapatya fire to supply the other sacred fires. -8 Vomiting; जग्धस्य मोहाद्धि विशुद्धिमन्धसो जुगुप्सितस्योद्धरणं प्रचक्षते Bhāg. 4. 4. 18. -9 Anything vomited. -10 Final emancipation. -11 Acquittance of debt. -12 Hoping, expecting; अपि ते ब्राह्मणा भुक्त्वा गताः सोद्धरणान् गृहान् Mb. 13. 60. 14.

उद्धर्तृ, उद्धारक *a.* 1 One who raises or lifts up. -2 A sharer, co-heir. -3 One who recovers property. *m.* 1 A destroyer, exterminator; Y. 2. 271. -2 A saviour, deliverer.

उद्धारकविधिः *m.* Mode of giving or paying; तत्कथय कथमस्योद्धारकविधिर्भविष्यति Pt. 2.

उद्धारः 1 Drawing out, extraction. -2 Deliverance, redemption, saving, rescuing, extrication. -3 Raising, lifting up. -4 Deduction, a part to be set aside. -5 (In law) A part to be set aside from the paternal property for the benefit of the eldest son: the surplus allowed by law to the eldest beyond the shares of the younger brothers; ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् Ms. 9. 112. -6 The sixth part of booty taken in war which belongs to the king; राज्ञश्च दद्युरुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः Ms. 7. 97. -7 An obligation. -8 Debt, particularly such as bears no interest. -9 Recovering property. -10 Marching out. -11 Citing (a passage), quoting. -12 Final beatitude. -13 Prosperity, elevation. -14 Compilation. -15 Leavings of dishes. -**रा** The plant गुडूची. -**रम्** A fire-place. -**Comp.** -**कोशः** N. of a work. -**विभागः** Division of shares, partition.

उद्धारणम् 1 Raising, elevating. -2 Rescuing, drawing out of (danger), delivering. -3 Sharing, dividing.

उद्धारित *a.* Taken out, drawn forth, extricated, released.

उद्धृत *p. p.* 1 Drawn up or out (water), extracted &c. -2 Raised, elevated, lifted up, thrown up or upwards; निक्षेपणाय पदमुद्धृतमुद्वहन्ती Ku. 5. 85. -3 Uprooted, eradicated; उद्धृतारिः R. 2. 30. -4 Separated, set

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

apart. -5 Divided, partitioned; ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः Bhāg. 1. 4. 20. -6 Selected. -7 Dispersed, scattered. -8 Holding, containing. -9 Uncovered. -10 Vomited, cast up. -Comp. -उद्धार *a.* 1 one who has received his share of the patrimony. -2 that from which the proper part has been deducted; Ms. 10. 85. -स्नेह *a.* skimmed (as milk): न भुञ्जीतोद्धृतस्नेहम् Ms. 4. 62.

उद्धृतिः *f.* 1 Drawing or pulling out, extracting. -2 An extract, passage selected. -3 Delivering, rescuing. -4 Especially, delivering or purifying from sin, final liberation; त्रपन्ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धृतिविधौ G. L. 28.

उद्ध्मा 1 P. 1 To breathe out, puff, blow. -2 To inflate, to make known by blowing (a trumpet).

उद्धम *a.* [उद्-ध्मा-श] Sounding, blowing. -मः 1 Sounding, blowing. -2 Breathing hard, panting.

उद्ध्मानम् A fire-place, stove.

उद्धयः [P. III. 1. 115; cf. उज्झत्युदकमिति उद्धयः Malli.] N. of a river; तोयदागम इवोद्धयभिद्ययोः R. 11. 8.

उद्ध्वंसः Hoarseness (of sound).

उद्बन्ध् 9 P. To hang, tie up; कण्ठमुद्बध्नाति Mu. 6; पादपे आत्मानमुद्बध्य व्यापादयामि Ratn. 3; Pt. 2.

उद्बद्ध *a.* 1 Tied up, hung up. -2 Checked, interrupted; केचनोद्बद्धवैरेण Bhāg. 10. 85. 43. -3 Compact, firm.

उद्बन्ध *a.* Loosened; उद्बन्धकेशः R. 16. 67. -न्धः, -न्धनम् 1 Tying up, hanging; Rām. 5. 13. 34. -2 Hanging oneself. -न्धनी A hook, or a hanging rope; अज्ञानादुपसंपन्ना रज्जुरुद्बन्धनी यथा Rām. 2. 12. 80.

उद्बन्धकः N. of a mixed tribe (doing the duty of washermen); cf. Uśanas :- आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः। तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते॥ सूनिकस्य नृपायां तु जाता उद्बन्धकाः स्मृताः। निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः॥

उद्बन्धुकः One who hangs up (Ved.).

उद्बल *a.* Strong, powerful.

उद्बाष्प *a.* Filled or suffused with tears; हृदयानि समाविवेश स क्षणमुद्बाष्पदृशां तपोभृताम् Ki. 3. 59; न... मम नयनयोरुद्बाष्पत्वं सखे न भविष्यति V. 2. 10 tears will gush up in the eyes.

उद्बाहु *a.* 1 Having the arms raised, stretching or extending the arms; प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः R. 1. 3. -2 Having the trunk upraised (as an elephant).

उद्बिल *a.* Out of the hole (an animal).

उद्बुध् 1 P. 1 To awaken, remind; उद्बुध्यध्वं समनसः सखायः Rv. 10. 101. 1. -2 To arouse, animate, excite.

उद्बुद्ध *p. p.* 1 Awakened, aroused, excited; मनसि उद्बुद्धमात्रो विकारो भावः S. D. -2 Opened, expanded, full-blown; °कनकाब्ज Mal. 1. 40. -3 Reminded, made to think of. -4 Recalled to memory (as an object seen before). -Comp. -संस्कारः association of ideas, calling anything to mind.

उद्बोधः, -धनम् 1 Awakening, reminding. -2 Recalling to memory, rousing up; ननु कथं रामादिरत्याद्युद्बोधकारणैः सीतादिभिः सामाजिकानां रत्युद्बोधः S. D. 3; so रस°.

उद्बोधक *a.* 1 Reminding, that which reminds or calls to remembrance. -2 Exciting, rousing. -3 Discovering, exhibiting, showing. -कः N. of the sun.

उद्बृंहण *a.* Increasing, strengthening; Bhāg.

उद्भङ्गः Breaking off, leaving off.

उद्भट *a.* Excellent, pre-eminent; पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटाः N. 1. 132. -2 Exalted, magnanimous. -टः 1 A fan for winnowing corn. -2 A tortoise -त्वम् weight, importance.

उद्भव, उद्भावना &c. See under उद्भू.

उद्भास् 1 Ā. To shine. -*Caus.* 1 To light up, illuminate, render beautiful, decorate; ornament; उद्भासितं मङ्गलसंविधाभिः R. 7. 16; काले घनोद्भासिते Mk. 5. 35. -2 (fig.) To bring into prominence, elevate, exalt; उद्भासिताखिलखलस्य Bh. 2. 59.

उद्भासः Radiance, splendour.

उद्भासिन्, उद्भासुर *a.* Shining, radiant, splendid; विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा Ku. 5. 78; क्रीडारसोद्भासिनि Mk. 8. 38; Bh. 1. 80; Amaru. 81.

उद्भिद् 7 U. To break up. -*pass.* To break out, burst forth, become visible, be produced; अद्यापि पक्षावपि नोद्भिद्येते K. 347; उद्भिद्यमानपर्क्षतिः 33, 29, 46; उद्भिन्नपयोधरया K. 100 developed; Ve. 4. 10. -*Caus.* To bring out, develop, unfold; बीजानां गर्भितानां फलमतिगहनं गूढमुद्भेदयंश्च Mu. 4. 3.

उद्भिद् *a.* [उद्-भिद्-क्विप्] 1 Sprouting, germinating, shooting forth. -2 Penetrating. -3 Destroying. -4 Causing to come forth. *m.* 1 A sprout or shoot (of a plant): अङ्कुरोऽभिनवोद्भिदि Ak. -2 A plant; उद्भिदस्तरुगुल्माद्याः Ak. -3 A spring, fountain. -Comp. -ज *a.* (उद्भिज्ज) sprouting, germinating (as a plant). (-ज्जः) a plant; उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिणः Ms. 1. 46. -विद्या the science of Botany.

उद्भिद *a.* Sprouting, germinating. -दम् Culinary salt.

उद्भिन्न *p. p.* 1 Produced, generated, developed; formed; स्वयमेव ब्रह्मबन्धनोद्भिन्नो दुर्गप्रयोगः M. 4; R. 13. 21; रविप्रभोद्भिन्नशिरोमणिप्रभः Rs. 1. 20. -2 Shot forth, germinated; नीनिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् M. 1; Ku. 1. 24. -3 Opened, expanded, budded; as in यौवनोद्भिन्नशैशवा. -4 Breaking out, appearing: °रोमपुलकैः Ch. P. 34; S. 6. -5 Betrayed; उद्भिन्नास्मि सहवासिन्या विस्रम्भेण Mal. 7; Kām. 17. 45.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्भेदः, -दनम् 1 Breaking through or out, becoming visible, appearance, display, manifestation, growth, development; किसलयोद्भेदप्रतिद्वन्द्विभिः Ś. 4. 5; उमास्तनोद्भेदमनु प्रवृद्धः Ku. 7. 24; तं यौवनोद्भेदविशेषकान्तम् R. 5. 38; Śi. 18. 26; Mu. 5. 3. पुष्पोद्भेदं शरकिसलयैर्भूषणानां विशेषात् । Me; 76. -2 Breaking, splitting; प्रस्तरोद्भेदयोग्यः U. 3. 25. -3 A spring, fountain. -4 Horripilation; as in पुलकोद्भेद, रोमोद्भेद. -5 Treason, betrayal.

उद्भू 1 P. 1 To arise, spring up, be produced from; उदभून्मुरजध्वनिः, अन्तरीक्षात्सरस्वती &c. see उद्भव below. -2 To occur, take place; उदभवत्तावी दुर्भिक्षः Ks. 27. 94. -3 To ascend, go up, mount. -4 To suffice. -5 To rise in arms, revolt, rebel. -*Caus*. 1 To cause to exist, create, produce; मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोसि R. 2. 62. -2 To proclaim; माहात्म्यम् K. 109. -3 To use, employ. -4 To raise, elevate. -5 To consider, think; Vikra. 9. 19.

उद्भवः 1 Production, creation, birth, generation (lit. and fig.); इति हेतुस्तदुद्भवे K. P. 1; Y. 3. 80; the place or object of origin; मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् Bg. 10. 34; oft. at the end of comp. in the sense of 'springing or arising from', 'produced from'; ऊरुद्भवा V. 1. 3; मणिराकरोद्भवः R. 3. 18. -2 Source, origin; उद्भवो यशसः K. 54. -3 N. of Viṣṇu; उद्भवः क्षोभणो देवः V. Sah. -**Comp.** -**कर** *a*. productive. -**क्षेत्रम्** birth-place.

उद्भावः 1 Production, generation. -2 Magnanimity.

उद्भावनम् 1 Thinking, thinking over. -2 Production, generation, creation; Mb. 13. -3 Speaking, saying. -4 Inattention, neglect, disregard.

उद्भावयितृ *a*. Raising upwards, lifting up, exalting (fig. also); उद्भावयिता बन्धून् Dk. 153.

उद्भूत *p. p.* 1 Born, produced, generated. -2 Lofty (lit. and fig.). -3 Visible, perceptible, capable of being perceived by the senses; as a गुण. -**Comp.** -**रूपम्** Visible form or shape. -**स्पर्शवत्** *a*. Tangible; Bhāṣā. P.

उद्भूतिः *f*. 1 Generation, production. -2 Elevation, exaltation, prosperity; वरः शंभुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः Ku. 6. 82.

उद्भ्रम् 1, 4. P. To wander, roam about; धावत्युद्भ्रमति प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्छत्यपि Gīt. 4.

उद्भ्रमः 1 Whirling, turning round, flourishing (as of a sword). -2 Wandering. -3 Regret. -4 N. of a class of beings attending on Śiva; Skanda. P.

उद्भ्रमणम् 1 Moving or wandering about. -2 Rising.

उद्भ्रान्त *p. p.* 1 Agitated, bewildered, distracted; विमूढसंज्ञो दुष्टाश्वैरुद्भ्रान्तैरिव सारथिः Mb. 3. 2. 66. °चेतनाम् R. 12. 74; gone mad; Mv. 4. -2 Terrified, frightened; मारीचोद्भ्रान्तहारीताः R. 4. 46; U. 6. -3 Whirled, flourished, waved (as a sword). -4 Come on by breaking (the earth); स तमभ्रमिवाविष्टमुद्भ्रान्तमिव मेदिनीम् Rām. 7. 31. 14. -5 Wandering upwards. -**न्तम्** 1 Flourishing a sword. -2 (-°**न्तकम्**) Rising (in the air). -3 Excitement, agitation.

उद्मन् *n*. Ved. Flooding.

उद्यन्धा An ant infesting wild and dry wood. It is small, blackish and a sharp biter (Mar. तेलमुंगी).

उद्यम् 1 Ā. (P. in some cases) 1 To raise, elevate, lift up; बाहू उद्यम्य Ś. 1; परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् Ms. 4. 164, 8. 280; धनुरुद्यम्य पाण्डवः Bg. 1. 20; R. 15. 23, 11. 17; भारमुद्यच्छते Sk.; Bk. 4. 31, 17. 92. -2 To offer, give. -3 To prepare, become ready for, begin, set about (with dat., loc. or inf.); उद्यच्छमाना गमनाय पश्चात् R. 16. 29; Bk. 8. 47; see उद्यत. -4 To strive, be diligent, strive hard for; उद्यच्छति वेदम् Sk. -5 To reign, manage, govern. -6 To keep back, stop, hinder. -7 To rise. -*Caus*. To prompt, stimulate; मधुमदोद्यमिता वनिता Ki 9. 66.

उद्यत *p. p.* 1 Raised, lifted up; महद्भयं वज्रमुद्यतम् Kaṭh. 2. 6. 2; उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु H. 3. 15; so °असिः, °पाणिः &c. -2 Persevering, diligent, active. -3 Bent, drawn (as a bow); न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः Ki. 1. 21. -4 Ready, prepared, on the point of, eager, bent or intent on, engaged in; with dat., loc., inf., or usually in comp.; अनर्थायोद्यता Rām.; उद्यतः स्वेषु कर्मसु R. 17. 61; हन्तुं स्वजनमुद्यताः Bg. 1. 45; पक्षच्छेदोद्यतं शक्रम् R. 4. 40; जय°, वध° &c. -5 Trained, disciplined. -6 Commenced, begun; शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता Rām. 6. 110. 25. -7 Harsh, severe; अभिप्रायमिदं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनम् Mb. 12. 32. 20. -**तः** 1 Time (in music). -2 A section, chapter, or any such division of a book. -**Comp.** -**आयुध, -शस्त्र** *a*. Having an uplifted weapon.

उद्यत् *a*. Rising. *m*. A star. -**Comp.** -**पर्वतः, -गिरिः** The Eastern mountain (उदयगिरि).

उद्यतिः *f*. 1 Raising, elevation. उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च Rv. 1. 190. 3. -2 Effort, exertion. अकल्पयदुद्यतिः सर्वां हनूमानियचिन्तयत् Bk. 8. 69.

उद्यन्तृ *a*. Raising, elevating; उद्यन्ता गिरो यदि च त्मना भूत् Rv. 1. 178. 3.

उद्यमः 1 Raising, elevation. -2 Strenuous or assiduous effort, exertion, diligence, perseverance; निशम्य चैनां तपसे कृतोद्यमाम् Ku. 5. 3; शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् 5, firm resolve; उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः Pt. 2. 135. -3 Readiness, preparation; गन्तुमुद्यमो विहितः became ready to go Pt. 1. -**Comp.** -**भङ्गः** discouragement. -**भृत्** *a*. undergoing exertions, striving hard; सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये Bh. 2. 74.

उद्यमनम् 1 Raising, elevation; यत्समाने उद्यमने निपातयेत् च Mbh. on P. I. 4. 23. -2 Effort, exertion; भुव्यस्यमम्बूद्यमेन च वृत्तिम् Bhāg. 8. 6. 12. -3 Example, experiment; आवर्जयत वैदेहीं दण्डस्योद्यमनेन च Rām. 5. 22. 38.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्यमित *a.* Instigated to action. आत्मनो मधुमदोद्यमितानाम् Ki. 9. 66.

उद्यमिन् *a.* Diligent, persevering, active, making effort.

उद्यामः 1 Erecting, stretching out, elevation. -2 A rope, a cord.

उद्या 2 P. 1 To go up, rise, ascend; क्रमशस्ते पुनस्तस्य चापात्सममिवोद्ययुः R. 12. 47; पतत्युद्याति Git. 4. -2 To originate, spring, arise; इति मतिरुदयासीत् पक्षिणः प्रेक्ष्य भैमीम् N. 2. 109.

उद्यानम् (-नः also) 1 Going or walking out. उद्यानं ते पुरुष नावयानम् Av. 8. 1. 6. -2 A garden, park, pleasure garden: बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या Me. 7, 26, 35; oft. opp. to वन; cf. दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः Ś. 1. 17. -3 Purpose, motive. -4 N. of a country to the North of India. -Comp. -पालः, -पालकः, -रक्षकः a gardener, superintendent or keeper of a garden; उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते Ku. 2. 36.

उद्यानकम् A garden, park.

उद्यापनम् Bringing to a conclusion, completing, finishing (as व्रतोद्यापन).

उद्यापनिका Return home from a journey.

उद्यापित *a.* Brought to a conclusion, accomplished.

उद्यावः [उद्-यु-घञ्] Mixing, joining; blending.

उद्यासः [उद्-यस्-घञ्] Effort, exertion (Ved.) उद्यासाय स्वाहा Vaj. 39. 11.

उद्युज् 7 U. (Usually Ā. only) 1 To excite, make active or quick, stimulate to exertion. -2 (intrans.) To exert, attempt, strive (with inf.); भवन्तमभियोक्तुमुद्युङ्क्ते Dk. 3. -3 To prepare. -4 To join, be in contact with; यथा हस्ती हस्तिन्याः पदेन पदमुद्युजे Av. 6. 70. 2.

उद्युक्त *p. p.* Zealously active, persevering, diligent, industrious; engaged, ready.

उद्योगः 1 Effort, exertion, industry; तद्दैवमिति संचिन्त्य यजेन्नोद्योगमात्मनः Pt. 2. 144; उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद् भवेत्. -2 Work, duty, office; तुल्योद्योगस्तव दिनकृतश्चाधिकारो मतो नः V. 2. 1. -3 Perseverance, diligence. -Comp. -पर्वन् *n.* title of the 5th book of the Mahābhārata; also a section of the 5th book (chapters 45-47) of the Rāmāyaṇa.

उद्योगिन् *a.* Active, diligent, persevering, industrious; उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति Pt. 1. 361, 2. 134.

उद्योजित *a.* Raised, gathered (as clouds); Prab.

उद्योतः Lustre, brightness. तद्दृशौ दशनोद्योतैर्दीपयंस्तमबोचत 1 Śiva B. 9. 13.

उद्रः A kind of aquatic animal. (Mar. जल्मांजर). -द्रम् Water.

उद्रिन् *a.* Springing; abounding in water.

उद्रङ्कः, -गः 1 N. of the town of हरिश्चंद्र (floating in the air). -2 Probably a tax on permanent tenants; GI. III. 126 ff.

उद्रथः [उद्गतो रथो यस्मात्] 1 The pin of the axle of a carriage. -2 A cock.

उद्रावः A loud noise, uproar.

उद्रिच् (chiefly used in *pass.*) 1 To excel, surpass (with abl.); मत्तैवोद्रिच्यते जन्म...नत्र जन्मनः Mb. -2 To increase, exceed, preponderate. उत् सद्मनाद् रिरिचे क्षुद्रिषु भवः Rv. 1. 102. 7. -3 To abound in.

उद्रिक्त *p. p.* 1 Increased, excessive, abundant. -2 Distinct, evident. -Comp. -चित्तम् A mind abounding in (goodness &c.): Pañch. 1. 6. 12. -चेतस् *a.* 1 High-minded; Ks. -2 Intoxicated.

उद्रिक्तिः *f.* Excess, abundance; Śivamahimna Stotra 30.

उद्रेकः 1 Increase, excess, preponderance, abundance; ज्ञानोद्रेकाद्विघटिततमोग्रन्थयः सत्त्वनिष्ठाः Ve. 1. 23; गात्रोद्रेकं जघनपुलिने Śi. 7. 74; so मोह°, धन°, मद°; सुकृतोद्रेकः Bh. 3. 87. -2 Commencement, outset. -3 Prosperity (ऐश्वर्य); Mb. 12. 313. 17. -का The plant (महानिंब). -Comp. -भङ्गः discouraging a thing at the very beginning.

उद्रेकिन् *a.* Abounding in, increasing.

उद्रेचक *a.* Enhancing or augmenting exceedingly; Rāj. T. 4.

उद्रुज *a.* 1 Destroying, breaking down. -2 Undermining (as a bank); as in कूलमुद्रुज q. v.

उद्रोधनम् Rising, growth; Ait. Br. 4. 14. 5.

उद्वंशीयम् N. of a Sāman.

उद्वत् *a.* 1 Excellent. -2 Raised, elevated. -*f.* An elevation, hill; स उद्वतो निवतो याति वेविषत् Rv. 3. 2. 10 उद्वती Mbh. on P. V. 2. 109.

उद्वत्सरः A year.

उद्वप् 1 P. 1 To pour out, send forth. -2 To raise, elevate.

उद्वपनम् 1 A gift, donation. -2 Pouring or shaking out.

उद्वापः 1 Ejection, throwing out. -2 Shaving. -3 (In logic) Non-existence of a subsequent consequent on the absence of an antecedent (Wilson). -4 Rooting up. -5 Raising, elevating.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्वम् 1 P. To throw up, eject, vomit (fig. also): उद्ववाम वर्गं R. 12. 5 spoke out or uttered; shed (tears &c.); कण्ठस्तनमृतिभिरस्त्रमिवोद्वमन्तः Mu. 6. 13

उद्वमनम्, उद्वान्तिः *f.* Vomiting, ejecting.

उद्वान्त *p. p.* 1 Vomited. -2 Out of rut (as an elephant). -3 Dropped down; Ś. 6.

उद्वामिन् *a.* Vomiting out.

उद्वयस् *a.* Throwing down food (as wind). (अन्नापातक).

उद्वर्धनम् 1 Increase. -2 Sly or suppressed laughter.

उद्वस् *Caus.* To banish, expel, drive away: कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्वासयेत्ततः Bhāg. 8. 16. 43.

उद्वासः 1 Banishment. -2 Abandonment. -3 Killing.

उद्वासनम् 1 Expelling, banishing. -2 Abandoning. -3 Taking out of or away (from the fire). -4 Killing, slaughter.

उद्वास्य *a.* 1 Relating to the killing of a sacrificial animal. -2 To be raised or lifted up. -3 To be taken out or extracted.

उद्वस *a.* 1 From which honey has been extracted (as a bee-hive); Vb. 1. 11. -2 Uninhabited, empty. -3 Disappeared, gone. **-सम्** Solitude.

उद्वह् 1 P. 1 To marry, lead home (as a bride); पार्थिवीमुदवहद्रघूद्वहः R. 11. 54; नोद्वहेत्कपिलां कन्याम् Ms. 3. 8, 10, 15; अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् Y. 1. 52; Bk. 2. 48; Bhāg. 10. 52. 41. -2 To bear up, raise up, elevate. -3 To hold up, sustain, support; पदमुद्वहन्ती Ku. 5. 85; उद्वह धुरम् K. 10; Ku. 6. 30; आत्मानमुद्धर्तुमशक्नुवन्त्यः R. 16. 60, 11. 66; Śi. 9. 73; Bk. 9. 7; भारम् &c. -4 To suffer, experience, feel; वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्वहामि Māl. 6. 9; स्वाम्यर्थमुद्वहन् Mu. 2. 21. Adhering to his master's cause. -5 To possess, have, assume, be endowed with; पुरुषाभिमानमुद्वहद्भिः Mu. 4; यौवनमुद्वहन्त्या Ku. 1. 19; श्रियमुद्वहति मुखं न बालातपरक्तकमलस्य V. 4. 73; M. 5. 14; so सन्देम, अङ्गुलिम्, पाणिम्, ज्ञानम्, गर्वम्, प्रमोदम् &c. -6 To carry off or away, take or lead away; तमुद्वहन्तं पथि भोजकन्याम् R. 7. 35, 70. -7 To lead to termination, finish; प्रारब्धमुत्तमजनास्त्वमिवोद्वहन्ति Mu. 2. 17 v. l. -8 To respect, honour, uphold; स्वयंभुवो वाक्यमथोद्वहन्तो Rām. 6. 74. 3. -*Caus.* 1 To cause to marry. -2 To spread above; उत्कर्णमुद्वाहितयौवकन्धरैः Śi 12. 73.

उद्वूढ *p. p.* 1 Married. -2 Coarse, gross. -3 Acquired, obtained; हृदयमरिवधोदयादुदूढद्रढिम दधातु पुनः पुरंदरस्य Śi. 1. 74. -4 Tall, protuberant, high; उद्वूढवक्षःस्थगितैकदिङ्मुखः Ki. 14. 31. -5 Heavy, fat. -6 Material, substantial. -7 Excessive.

उद्वह *a.* 1 Carrying, leading up; Av. 19. 25. 1. taking up or away. -2 Continuing, perpetuating (as a family); कुल॰ U. 4; so रघु॰ 4. 23; R. 9. 9; 11. 54. -3 Eminent, head, principal, best, foremost. दिवं पर्यन्ति तामेव यया यातो रघूद्वहः। Pratimā. 2. 3. **-हः** 1 A son; किमियं वक्ष्यतीत्येवं विममर्श भृगूद्वहः Mb. 5. 177. 20. -2 One (*i. e.* the 4th) of the seven courses of air. -3 The vital air which conveys nourishment upwards. -4 One of the seven tongues of fire. -5 Marriage. -6 A chief or head of the family; रघूद्वहः R. 9. 9. **-हा** A daughter.

उद्वहनम् 1 Marrying; श्वो भाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् Bhāg. 10. 52. 41. -2 Supporting, holding or lifting up, bearing, carrying; भुवः प्रयुक्तोद्वहनक्रियायाः R. 13. 8; कैलासनाथोद्वहनाय भूयः 14. 20; Māl. 10; R. 2. 18; Ku. 3. 13. -3 Being carried on, riding; खरेणोद्वहनं तथा Ms. 8. 370. -4 Possessing, having; लज्जा॰, विनय॰ &c. -5 Protection; सन्दह्यमानसर्वाङ्गः एषामुद्वहनाधिना Bhāg. 3. 30. 7.

उद्वाहः 1 Bearing up, supporting. -2 Marriage, wedding; असवर्णास्वयं ज्ञेयो विधिरुद्वाहकर्मणि Ms. 3. 43. उद्वाहस्नानवेलां कथयति भवतः सिद्धये सिद्धलोकः Nāg. 2. 13. (The Smritis mention 8 forms of marriage:— ब्राह्मो दैवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः। गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः॥ **-Comp. -ऋक्षम्** A Nakṣatra auspicious for a marriage. उद्वाहर्क्षं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः Bhāg. 10. 53. 4. **-तत्त्वम्** N. of a work of Raghunandana on marriage ceremonies.

उद्वाहन *a.* That which raises or draws up (in comp.) घटीयन्त्रं सलिलोद्वाहनं प्रहैः Ak. **-नम्** 1 Lifting up. -2 Ploughing a field twice. -3 Marriage. -4 Anxiety, anxious regret. **-नी** 1 A cord, rope. -2 A small shell, *cowrie* (वराटिका).

उद्वाहिक *a.* [उद्वाह-ठक्] Relating to marriage, matrimonial (as a Mantra); नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् Ms. 9. 65.

उद्वाहित *p. p.* 1 Raised, lifted up. -2 Married. -3 Eradicated, pulled up.

उद्वाहिन् *a.* 1 Raising, drawing up. -2 Marrying. **-नी** A rope, cord.

उद्वह्नि *a.* Emitting sparks or gleams (as an eye); उद्वह्निलोचनम् Śi. 4. 28.

उद्वोढृ *m.* A husband.

उद्वादनम् Crying aloud.

उद्वान *a.* Vomited, ejected. **-नम्** 1 Ejecting, vomiting. -2 A stove.

उद्वाश् To call in lamentation, in weeping उद्वाश्यमानः पितरं सरामम् Bk. 3. 32.

उद्वाष्प *a.* Shedding tears; M. W.

उद्वास, -सस् *a.* One who has put off one's clothes, (said of a woman after her period of impurity).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्विज् 6 Ā. (P. epic.) 1 To be grieved or afflicted, be agitated; नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् Bg. 5. 20; tremble, shake (lit. and fig.). -2 To fear, be afraid of, shrink from, abhor (with abl.); तीक्ष्णादुद्विजते Mu. 3. 5; Bg. 12. 15; लोकापवादाद्विग्नम् K. 197; नायमुद्विजितुं कालः स्वामिकार्यात् Bk. 7. 92. -3 To be tired or sick of, be disgusted with; जीवितादुद्विजमानेन Māl. 3; sometimes with gen. या ममोद्विजते नित्यं साद्य मामवगूहते Pt. 4. 76. -4 To grieve, afflict, frighten. -*Caus.* 1 To trouble, harass, afflict, oppress; उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिभागान् Ku. 1. 11.; उद्वेजिता वृष्टिभिः 5; म्लेच्छैरुद्वेज्यमाना Mu. 7. 19. -2 To terrify, frighten; उद्वेजिताः कूजितैः U. 2. 29. -3 To produce disgust or abhorrence; रमणीयाप्युद्वेजयति K. 12; साधुपानोद्वेजितस्य M. 3; Ś. 2. -4 To revive a fainting person (by sprinkling water) Suśr.

उद्विग्न *p. p.* 1 Grieved, afflicted, sorrowful, anxious (as for any absent lover); °**चित्त, -चेतस् -मनस्-हृदय** depressed in mind, sorry, anxious. -2 Alarmed, frightened; U. 4. -**दृश्** *f.* -**लोचनम्** A frightened glance.

उद्वेग *a.* [उद्गतो वेगोऽस्मात्] 1 Going swiftly (as an express messenger), courier. -2 Steady, calm, tranquil. -3 Ascending, mounting. -4 One whose arms by long practice continue always raised above the head (as an ascetic). -**गः** 1 Trembling, shaking, waving. -2 Agitation, excitement; हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः Bg. 12. 15. -3 Alarm, fear; शान्तोद्वेगस्तिमितनयनं दृष्टभक्तिर्भवान्या Me. 38; सहसोद्वेगमियं व्रजेदिति R. 8. 7. -4 Anxiety, regret, sorrow, distress (caused by separation from one's favourite object). निवसन्त्यत्र राजेन्द्र गतोद्वेगा निरुत्सुकाः Mb. 3. 173. 14. -5 Admiration, astonishment. -**गम्** A betelnut (fruit). -**Comp. -कर, -कारक, -कारिन्** *a.* Causing anxiety, agitation or distress; Pt.

उद्वेजि (गि) न, -जक *a.* 1 Agitating, distressing, causing pain or distress. -2 Suffering distress, anxious, unhappy.

उद्वेजन *a.* Causing to tremble (with fear); hurting the feelings. -**नम्** 1 Agitation, anxiety. -2 Infliction of pain, torture, affliction; उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वा प्रवासयेत् Ms. 8. 352 painful. -3 Regret, sorrow for one's absence. -4 Shudder, shuddering; Suśr.

उद्वेजयितृ *a.* Terrifying; अत्यर्थमुद्वेजयिता परेषाम् Śi. 3. 19.

उद्विबर्हणम् Rescuing, lifting; plucking up; Bhāg. 3. 13. 43. रसां गताया भुव उद्विबर्हणम् (v. l. उद्विबर्हणम्).

उद्वीक्ष् [उद्-वि-ईक्ष्] 1 Ā. To look up, view, see, perceive; दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्वीक्षते Amaru. 28; प्रियस्य पदवीमुद्वीक्ष्य 76 looking at (waiting for); R. 13. 68. -2 To examine, consider; आत्मनः शक्तिमुद्वीक्ष्य Pt. 1. 236.

उद्वीक्षणम् 1 Looking up or upwards. -2 Sight, an eye; seeing, looking at; सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् R. 3. 1.

उद्वीज् 10 P. 1 To fan. -2 To blow upon or towards.

उद्वीजनम् Fanning.

उद्वृंहणम् Increase, growth; M. W.

उद्वृत् 1 Ā. 1 To go upwards, ascend. -2 To fly asunder, burst out; उद्वर्तमानमूलबन्धनम् U. 4 the strings of which are giving way or being snapped. -3 To tumble over, fall down. -4 To go out, depart. -5 To rise, swell, increase. -6 To be puffed up with pride, be haughty. -*Caus.* 1 To extirpate, eradicate, destroy; उद्वर्तितं रसान्तरेण लज्जालुत्वम् Mv. 2. -2 To throw up, elevate. -3 To turn round, roll (as eyes). -4 To anoint, smear. -5 To beat to pieces, split, burst; अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः Rv. 8. 14. 13.

उद्वर्त *a.* 1 Superfluous, redundant, plentiful. -2 Left over as a remainder, surplus. -**र्तः** 1 A remainder, surplus. -2 Excess, preponderance. -3 Rubbing or smearing the body with perfumes. -4 The time of destruction of the world (प्रलयकाल); उद्वर्त इव सत्त्वानां समुद्राणामभूत्स्वनः Rām. 6. 44. 18.

उद्वर्तक *a.* 1 Causing to rise. -2 Rubbing and cleaning the body. -**कः** (In Math.) The quantity assumed for the purpose of the operation (Colebrooke).

उद्वर्तनम् 1 Going up, rising. -2 Springing up, growth (of plants, grain &c.) -3 Prosperity, elevation. -4 Turning from side to side; springing up, popping the head; चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि Me. 42. -5 Grinding, pounding. -6 Drawing out metal, wire-drawing. -7 Anointing, smearing; करोद्वर्तनार्थं चन्दनं समर्पयामि; cf. also सायण's commentary on the Śatapatha Brāhmaṇa 12. 8. 3. 16. - सर्वसुरभिचन्दनादि उन्मर्दनं उद्वर्तनं यजमानस्य भवति। -8 Particularly, rubbing and cleaning the body with perfumes or fragrant unguents, or the unguents used for this purpose or to relieve pain; नाकामेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्तनादि च Y. 1. 152; Ms. 4. 132 (अभ्यङ्गमलापकर्षणपिष्टकादि Kull.). In this connection the meaning 'vomiting' seems appropriate, along with other filthy objects; cf. उद्वृत्त = vomited. -9 Bad behaviour or conduct, rudeness.

उद्वर्तित *a.* 1 Risen, elevated. -2 Sprung up, drawn out. -3 Perfumed, scented, rubbed, kneaded.

उद्वृत्त *p. p.* 1 Raised, elevated (स्तन, दन्त, मेघ &c.). गर्जन्तमुद्वृत्तशिताग्रदंष्ट्रम् Rām. 6. 59. 95. -2 Flowing out, not contained in, swollen, overflowing; हृदयभरितोद्वृत्तविस्मय Māl. 4; अपामुद्वृत्तानाम् Mu. 3. 8 overflowing; उद्वृत्तः क इव सुखावहः परेषाम् Śi. 8. 18. (where उ° means also 'gone astray, ill-behaved'). -3 Grown, increased. -4 Exalted, prosperous. -5 Proud, furious, haughty; परित्यक्त किमुद्वृत्ता राजद्रव्याण्यभीप्सथ Bhāg. 10. 41. 35. °मृगपति K. 90. -6 Vomited up. -7 Left as a remainder. -8 Ill-conducted, ill-mannered, rude. -9 Agitated;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उद्वृत्तनक्रात् सहसोन्ममज्ज R. 16. 79. -10 Turned up, opened wide (as eyes). -त्तः A particular position of the hands in dancing. -त्तम् (in astronomy) The east and west hour circle or six o'clock line.

उद्वृषभयज्ञः A religious act performed by the persons that hail from North India; ये उदीच्या इति समाख्यातास्ते उद्वृषभयज्ञादीन् (करिष्यन्ति) SB. on MS. 1. 3. 19.

उद्वृह् 6 P. 1 raise up, elevate. -2 To draw up, eradicate, uproot. उद्वृह रक्षः सहमूलमिन्द्र Rv. 3. 30. 17. -3 To draw out (a sword from the scabbard).

उद्बर्हित *a.* Drawn up; eradicated.

उद्वेग See under उद्विज्.

उद्वेदि *a.* [उन्नता वेदिर्यत्र] Having a raised seat or throne in it; विमानं नवमुद्वेदि चतुःस्तम्भप्रतिष्ठितम् R. 17. 9.

उद्वेपः Shaking, trembling, excessive tremor.

उद्वेल *a.* [उत्क्रान्तो वेलाम्] 1 Overflowing its banks (as a river); भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैर्ऋतोदधेः R. 10. 34; K. 333. नै ततोऽस्यर्थमुद्वेले स्वनन्त्यौ भृशभीषणे Śiva. B. 24. 57. -2 Transgressing the porper limits. -3 Excessive; K. 138. -लः Growth; Mb. 5. 160. 121.

उद्वेल्ल् 1 P. 1 To shake, wave; Māl. 2, 6; उद्वेल्लद्बालकदली Ratn. 2. -2 To roll or move about, turn round; उद्वेल्लन्ति पुराणचन्दनतरुस्कन्धेषु कुम्भीनसाः U. 2. 29; Mv. 5. 2; Māl. 8. 9.

उद्वेल्लित *p. p.* Shaken, tossed up. -तम् Shaking.

उद्वेष्ट *a.* Investing, surrounding, covering on all sides. -ष्टः 1 Surrounding. -2 Investing or besieging (as a town &c.). -3 Devastating. -4 Overcoming in battle.

उद्वेष्टन *a.* 1 Loosened; कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः R. 7. 6; Ku. 7. 57. -2 Freed from bonds, unfettered, unbound. -नम् 1 The act of surrounding or enclosing. -2 An enclosure, fence. -3 A pain in the buttocks or back of the body; हृदय° convulsive pain in the heart.

उद्वेष्टनीय *a.* To be unbound, unfastened; आद्ये बद्धा विरहदिवसे या शिखा दाम हित्वा, शापस्यान्ते विगलितशुचा तां मयोद्वेष्टनीयाम् Me. 93.

उद्वेष्टयति Den. P. To open, unfasten, untie.

उद्वेष्टित *a.* Surrounded, invested.

उद्व्युदस् 1 P. [उद्-वि-उद्-अस्] To give up wholly or completely; युष्मत्कर्यामृतानिषेवक उद्व्युदस्येत् Bhāg. 4. 7. 44.

उधस् An udder; see ऊधस्.

उध्रस् 9., 10. P. उध्रस्नाति, उध्रासयति) 1 To glean or gather little by little at a time. -2 To throw or cast upwards.

उन्द् 7 P. [उनत्ति, उन्दाञ्चकार, औन्दीत्, उन्दितुम्, उत्त-उन्न; P. III. 3. 56] 1 To wet, moisten, bathe; याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति. -2 To flow or issue out, spring (as water). -*Caus.* (aor. औन्दिदत्) To wet. -*desid.* (उन्दिदिषति) [cf. L. *unda*].

उन्दनम् Moistening, wetting, Bhāg. 3. 26. 43.

उन्न *p. p.* 1 Wet, wetted, moist. -2 (fig.) Kind, moved to pity.

उन्दरुः, उन्दुरः, उन्दुरुः, उन्दूरः [उन्द्-उर-उरु वा] A mouse, rat. -Comp. -कर्णी, -कर्णिका the plant Salvinia Cucullata. (Mar. उन्दीरकानी).

उन्नद् 1 P. To roar or bellow aloud, sound, roar (in general); असोढसिंहध्वनिरुन्ननाद Ku. 1. 56; कालमेघ इवोन्नदत् Mb.

उन्नादः 1 Crying out, roar, humming, chirping &c. -2 N. of a son of Kriṣṇa; Bhāg.

उन्नम् 1 P. 1 (*a*) To rise, appear; उन्नम्योन्नम्य लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः Pt. 2. 95. (*b*) To hang over, arise, impend; उन्नमत्यकालदुर्दिनम् Mk. 4, 5 an untimely storm impends; बहलोन्नमदम्बुधराः Māl. 9. 18. (*c*) To rise, ascend, go up (fig. also); उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः Mk. 5. नम्रत्वेनोन्नमन्तः Bh. 2. 69. -2 To bend up, raise, elevate, erect; यौरुन्ननामेव दिशः प्रसेदुः Ki. 16. 35. -*Caus.* (नमयति) 1 To bend upwards, raise, erect; मुखमुन्नमय्य Ku. 7. 23; Ś. 3. 25; R. 1. 41. -2 (fig.) To elevate, raise to eminence; उन्नमय बन्धुवर्गम् K. 109.

उन्नत *p. p.* 1 Raised, elevated, uplifted (fig. also); त्रिरुन्नतं स्थाप्य समं शरीरम् Śvet. Up. 2. 8; उपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः Bh. 3. 24; Śi. 9. 79; नतोन्नतभूमिभागे Ś. 4. 15. -2 High (fig. also), tall, lofty; great, eminent; स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R. 1. 14; V. 5. 22; Ki. 5. 15, 14. 23; Pt. 1. 29; °इच्छः R. 6. 71; Śi. 7. 27; °चेतस् *a.* noble-minded; Pt. 1. 122. -3 Projecting, plump, full (as breasts); निबिडोन्नतस्तनम् M. 2. 3; Ṛs. 1. 7. -4 Pleased, in high spirit; समाधाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः Rām. 5. 61. 5. -तः A boa (अजगर). -तम् 1 Elevation. 2 Ascension, altitude. -Comp. -आनत *a.* elevated and depressed, uneven, high and low; बन्धुरं तून्नतानतम् Ak. -कालः A method of determining the time from the shadow. -कोकिला A kind of musical instrument. -चरण *a.* with uplifted paws, rampant. -नाभि *a.* having a projecting navel, *i. e.* corpulent, fat. -शिरस् *a.* carrying the head high, holding up the head, proud.

उन्नतत्वम् Height, sublimity, majesty; तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वम् R. 5. 37.

उन्नतिः *f.* 1 Elevation, height (fig. also); see उन्नतिमत् below. -2 Exaltation, dignity, rise, prosperity, increase; स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् Pt. 1. 150; ध्वजानामुन्नतिः K. 55; Śi. 16. 22, 72; Bv. 1. 40; महाजनस्य संपर्कः कस्य नोन्नतिकारकः H. 3. v. l.; मान° Bh. 2. 23. -3 Raising. -4 The wife of Garuḍa. -5 N. of a daughter of दक्ष and wife of धर्म. -Comp. -ईशः N. of Garuḍa (Lord of उन्नति).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उन्नतिमत् *a.* 1 Elevated, projecting, plump (as breasts); सा पीनोन्नतिमत्पयोधरयुगं धत्ते Amaru 34; Śi. 9. 72. -2 High, sublime.

उन्नमनम् 1 Raising, lifting up. -2 Height, elevation.

उन्नमित *p. p.* 1 Raised, lifted up. प्रयत्नोन्नमिता नमत्फणैः K. -2 Heightened, increased, proved to be superior; °उपदेशः M. 3.

उन्नम्र *a.* Erect, upright, lofty, high (fig. also); उन्नम्रताम्रपटमण्डपमण्डितं तत् Śi. 5. 68; °ता erectness, uprightness (of the body).

उन्नामः Raising, lifting up; शनवृद्धिः कृतोन्नामः Pt. 5. 45 lifted up.

उन्नय, -यनम् See under उन्नी.

उन्नस *a.* [उन्नता नासिका अस्य] P. V. 4. 119 Having a prominent nose; सुकपोलोन्नसाननम् Bhāg. 8. 8. 42. उन्नसं दधती वक्त्रम् Bk. 4. 18.

उन्नह् 4 P. 1 To tie up, bind up, fasten round. -2 To draw out, pull out. -3 To come out of, rise from.

उन्नद्ध *p. p.* 1 Tied or bound up, fastened; तेऽस्य मुक्तागुणोन्नद्धं मौलिमन्तर्गतस्रजम् R. 17. 23; 18. 50; Ku. 3. 46. -2 Swelled, increased, heaving; आगोन्नद्धपयोधर Gīt. 12. -3 Unbound. -4 Elated, flushed with; वीर्य°, मद°, बल° &c.

उन्नहन Unfettered, unbound; नैवान्यतः परिभवोऽस्य भवेत्कथंचिन्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यम् Bhāg. 11. 1. 4.

उन्नाहः 1 Projection, protuberance; स्तन° Māl. 9; rise; बलाहक° K. 26. -2 Tying up. -3 Excess, abund.; मदवत्स्मदुन्नाहो Bhāg. 11. 19. 43. -4 Impudence, haughtiness; N. -हम् Sour gruel made from the fermentation of rice.

उन्नाभ *a.* 1 Having a projecting navel, corpulent. -भः N. of a king of the Solar race.

उन्नाल *a.* With the stalk prominently appearing; Māl. 9. 13.

उन्निद्र *a.* [उद्गता निद्रा यस्य] 1 Sleepless, awake, without one wink of sleep; नामुन्निद्रामवनिशयनां सौधवातायनस्थः Me. 90; त्रियामयन्युन्निद्र एव क्षपाः Ś. 6. 5; Mu. 4. 2; Māl. 3. -2 Expanded, full-blown, budded (as lotuses); °अरविन्दम् K. 22; उन्निद्रपद्माभिमहसभाजा Śi. 4. 13, 31; 8. 28. -3 Shining (as the moon). -4 Bristling (as hair).

उन्निद्रकम्, उन्निद्रता *f.* Sleeplessness.

उन्नी 1 P. 1 To lead upwards, bring up; ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयति Kath. 2. 5. 3; ब्रह्मादित्यं मुन्नयति Mb. 3. 313. 46. -2 To raise, erect, lift up; (Ā.) दण्डमुन्नयते Sk.; स्वदंष्ट्रयोन्नतधरो वराहः Bhāg. -3 To bring out of, free from, help, rescue, redeem; रसाया लीलयोन्नीतां उर्वीम् Bhāg. -4 To draw up (as water); वने निपुने वन उन्नयध्वम् Rv. 2. 14. 9. -5 To stroke; straighten out. -6 To lead out or aside, lead away; एकान्तमुन्नीय Mb. -7 To press out, extract. -8 To infer, ascertain, guess, conjecture; कथमपि स इयुत्रेनव्यस्तथापि दशोः प्रियः U. 3. 22, 1. 29, 6. 26; V. 4; प्रकृतिप्रत्ययाद्यर्थैः संकीर्णे लिङ्गमुन्नयेत् Ak. -9 To fill completely. -10 To lead off (in singing), काश्चित्समं मुकुन्देन स्वरजातीरमिश्रिताः। उन्निन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु-साध्विति॥ Bhāg. 10. 33. 10. -11 To lead aside, separate; दैवैनैकत्र नीतानामुन्नीतानां स्वकर्मभिः Bhāg. 7. 2. 21.

उन्नयः, उन्नायः P. III. 3. 26. अवोदोन्नयः 1 Raising, elevating. -2 Height, elevation. -3 Analogy, resemblance. -4 Inference, induction, conclusion. -5 A heap. उन्नायानधिगच्छन्तः प्रद्रावैर्वसुधाभृताम् Bk. 7. 37.

उन्नयन *a.* With the eyes raised upwards; पुरुहूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपङ्क्तयः R. 4. 3. -नम् 1 Raising, elevating, lifting up. -2 Drawing up water. -3 The vessel out of which a fluid is taken. -4 Leading away, extracting. -5 Making straight, smoothing; सीमन्त°. -6 Deliberation, discussion. -7 Inference; श्रवणादनु पश्चादीक्षा अन्वीक्षा उन्नयनम्.

उन्नायक *a.* 1 Raising, lifting up. -2 What leads to an inference or conclusion.

उन्नेतृ *a.* 1 Raising, leading up. -2 Leading to an inference. *m.* One of the 16 priests at a sacrifice.

उन्नेत्रम् The office of the उन्नेतृ.

उन्नेय *a.* To be inferred or ascertained by analogy; Śivamahimna Stotra 17; परेषामुन्नेयो भवति U.

उन्मज्ज् (मस्ज्) 6 P. To emerge, rise up; वन्यः सरितो गज उन्ममज्ज R. 5. 43, 16. 79; उन्ममज्ज वनकेसतुहिनांशुः Ki. 9. 23; Ś. 7. 8; Śi. 9. 30.

उन्मज्जक *a.* Emerging, rising up. -कः A kind of ascetic; कण्ठदघ्ने जले स्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते। उन्मज्जकः स विज्ञेयस्तापसो लोकपूजितः॥; दन्तोलूखलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे Rām. 3. 6. 3.

उन्मज्जनम् Emerging, coming out of water. गलितोन्मज्जनमुन्नति स्फुटम् N. -नः An attendant of Śiva.

उन्मणिः *m.* A gem lying on the surface; अकृष्टपच्यौ-पध्यो गिर्यो बिभ्रदुन्मणीन् Bhāg. 10. 27. 26.

उन्मण्डलम् An imaginary circle going from South to North and meant for measuring the day; the east and west circle; Surya.

उन्मथ्, उन्मन्थ् 1, 9. P. 1 To shake up, disturb, excite, stir; pain. -2 To strike, kill, destroy; मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् Pt. 2. 34; धैर्यमुन्मथ्य Māl. 1. 18; विकल्पनिद्रामुन्मथ्य Prab. -3 To tear, cut off, peel off; वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य R. 2. 37. -4 To mix.

उन्मथन *a.* Tearing, disturbing, paining. -नम् 1 Shaking off, throwing off or down. -2 Killing, slaughter; अन्योन्यसूतोन्मथनात् R. 7. 52.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उन्मन्थः 1 Agitation, disturbance. -2 Killing, slaughter. -3 A disease of the outer ear.

उन्मन्थक *a.* 1 Shaking off, agitating, stirring. -2 Throbbing, beating. **-कः** Inflammation of the outer ear.

उन्मन्थनम् 1 Shaking off, agitating. -2 Killing, slaughter; अन्योन्यसूतोन्मथनादभूताम् R. 7. 52; hurting; मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च Rām. 6. 124. 11. -3 Beating (with a stick). -4 Probing, stirring a dart lodged in the body. -5 The instrument used for this purpose. -6 Churning up: कौर्मे धृतोऽद्रिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे Bhāg. 11. 4. 18.

उन्माथ *a.* Destroying or Killing. **-थः** 1 Torment, pang, deep pain: °वेगः Māl. 9. 45. -2 Shaking, agitation. -3 Killing, slaughter. -4 A snare or trap; प्रयोजयति चोन्माथं नित्यमस्ते गते रवौ Mb. 12. 138. 23.

उन्माथिन् *a.* 1 Shaking, agitating. -2 Tormenting, excruciating; चिरमविरतोन्माथी (अनङ्गमहाज्वरः) Māl. 9. 10.

उन्मद् 4 P. 1 To be or become mad. -2 To delight, gratify. -*Caus.* (°म-न्मा-दयति) 1 To madden, inebriate, render drunk (lit. and fig.); लक्ष्म्योन्मादिताः K. 107; Ki. 4. 16. -2 To excite, agitate: उन्मादयन्त मरुत उदन्वन्तं मादय Av. 6. 130. 4.

उन्मत्त *p. p.* 1 drunk, intoxicated. -2 Insane, frantic, mad; द्रावयोन्मत्तौ V. 2; अहो उन्मत्तास्मि संवृत्ता U. 3, 5. 30; Ś. 6; Ms. 9. 79. -3 (*a*) Puffed, elevated. (*b*) Furious, wild; मदोन्मत्तस्य भूपस्य कुञ्जरस्य च गच्छतः Pt. 1. 161; U. 2; Śi. 6. 31. -4 Possessed by a ghost or an evil-spirit; Y. 2. 32; Ms. 3. 161 (वातपित्तश्लेष्मसंनिपातग्रहसंभवेनोपसृष्टः Mitā.). -5 Very great, abnormal. उन्मत्तवेगाः प्लवगा मधुमत्ताश्च हृष्टवत् Rām. 5. 62. 12. **-त्तः** 1 the thorn apple (धत्तूर); N. of another tree (मुचकुन्द). -2 N. of one of the eight forms of Bhairava. -**Comp.** **-कीर्तिः, -वेशः** N. of Śiva. **-गङ्गम्** N. of a country (where the Gaṅgā roars furiously along). **-दर्शन, -रूप** *a.* maniac-like, mad in appearance. **-प्रलपित** *a.* spoken in drunkenness or madness. (**-तम्**) the words of a madman. **-भैरवः** A form of Bhairava. °वी A form of Durgā. **-लिङ्गिन्** *a.* pretending to be mad.

उन्मत्तक *a.* 1 Insane, mad. -2 Drunk, intoxicated.

उन्मद *a.* 1 Intoxicated, drunk: उदीरयामासुरिवोन्मदानाम् R. 2. 9, 16. 54. -2 Mad, furious, extravagant; Śi. 10. 4; उन्मदसारसारवः 12. 44, 77; 16. 59. -3 Causing intoxication, intoxicating; मधुकराङ्गनया मुहुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे Śi. 6. 20. **-दः** 1 Insanity. -2 Intoxication, ecstacy; कृतमनुकृतवत्य उन्मदान्धाः प्रकृतिमगन्किल यस्य गोपवध्वः Bhāg. 1. 9. 40.

उन्मदन *a.* [उद्भूतो-मदनोऽस्य] Affected or inflamed with love: तदाप्रभृत्युन्मदना बभूव Ku. 5. 55.

उन्मदिष्णु *a.* 1 Mad, insane. -2 Intoxicated, drunk. -3 In rut (as an elephant); व्यालद्विपा यन्तृभिरुन्मदिष्णवः कथंचिदारादपथेन निन्यिरे Śi. 12. 28.

उन्माद *a.* 1 Mad, insane. -2 Extravagant. **-दः** 1 Madness, insanity; अहो उन्मादः U. 3; Māl. 9. -2 Intense passion, intoxication or extravagance of love; Māl. 3, 2. 11; वीररभसोन्मादः Mv. 2. 22 rapturous joy. -3 Lunacy, mania (considered as a disease of the mind): मदयन्त्युद्गता दोषा यस्मादुन्मार्गमाश्रिताः । मानसोऽयमतो व्याधिरुन्माद इति कीर्तितः ॥ Suśr. -4 (In Rhet.) Madness considered as one of the 33 subordinate feelings; चित्तसंमोह उन्मादः कामशोकभयादिभिः S. D. 3; or according to R. G. विप्रलम्भमहापत्तिपरमानन्दादिजन्माऽन्यस्मिन्नन्यावभास उन्मादः. -5 Bloom; उन्मादं वीक्ष्य पद्मानाम् S. D. 2. -6 A kind of पिशाच; Bhāg. 2. 10. 39.

उन्मादकः N. of the plant धत्तूर.

उन्मादन *a.* Maddening, exciting, intoxicating. **-नः** One of the five arrows of Cupid.

उन्मादयितृक *a.* Intoxicating, enrapturing; Ś. 1.

उन्मादिन् *a.* Mad, intoxicated. उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथं गहामो वनकष्टकिल्बम् Udb.

उन्मादुक *a.* Fond of drinking (Ved.).

उन्मनस्, -नस्क *a.* [उद्भ्रान्तं मनोऽस्य] 1 Excited or disturbed in mind, perplexed, agitated, uneasy; उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरत्नपि बभूव राघवः R. 11. 22; Ki. 14. 45. -2 Regretting, repining for a lost or departed friend. -3 Anxious, eager, impatient; गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवत् Bh. 2. 75. -4 Proud (मनस्विन्); मुहुमायातु नितान्तमुन्मनाः Śi. 16. 3 (where it also means "anxious").

उन्मनायते Den. Ā., **उन्मनीभू** 1 P. To become excited or disturbed in mind, be uneasy, regret; अस्मद्विना मा भृशमुन्मनीभूः Ki. 3. 39.

उन्मनी अस् 1 To become perplexed, excited. -2 To become absent-minded: Kāśi. on P. V. 4. 51. -3 To be one with god.

उन्मनीकृ 8 U. To make excited, disturb; नमुतुगणः क्षणमुन्मनीचकार Ki. 10. 37.

उन्मनीभू To be excited, disturbed.

उन्मनीभावः Absence of mind: यद्वा यात्युन्मनीभावम् Brahmamet. Up. 4.

उन्मयूख *a.* Shining, radiant; प्राप्येन्द्रनीलं किमुतोन्मयूखम् R. 16. 69.

उन्मर्दनम् 1 Rubbing, kneading. -2 A fragrant essence used for the purpose of rubbing. -3 Act of purifying air.

उन्मा Ved. A measure.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उन्मानम् 1 Weighing, measuring upwards; ऊर्ध्वमानं किलोन्मानम्: Mbh. V. 1. 19 Vart. -2 A measure of size or quantity. -3 Price. -4 Measurement of thickness or diameter.

उन्मित *a.* Measured.

उन्मितिः *f.* Measure; price.

उन्मेय *a.* To be weighed; what is weighed. **-यम्** Weight, burden.

उन्मार्ग *a.* [उत्क्रान्तः मार्गात्] Going to a wrong path. **-र्गः** 1 A wrong road, deviation from the right road (fig. also); नियमुन्मार्गगामिनाम् Pt. 1. -2 An improper conduct, evil course, moral turpitude; उन्मार्गप्रस्थितानि इन्द्रियाणि K. 155; °प्रवर्तकः 103. **-र्गम्** *ind.* Astray, by a wrong way; उन्मार्गं गच्छतः सदोन्मत्तस्य भूपस्य Pt. 1. 161. **-Comp. -गत** *a.* going wrong. **-गमनम्** following evil courses. **-गामिन्, -वर्तिन्** *a.* going wrong, erring, taking a wrong road.

उन्मार्गिन् *a.* Going astray; finding an outlet (as water).

उन्माल्कम् The offer of a gift as a mark of complete gratification. शरीरं उन्मालकायेव निजं मुमोच: Srikanthacharitam 1. 3.

उन्मिश्र *a.* Mixed with, variegated.

उन्मिष् 6 P. 1 To open the eyes; उन्मिमेष तदा मुनिः Bhāg; Bg. 5. 9; Dk. 111. -2 To open (as the eyes); प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने Ku. 4. 2. -3 To open, bloom, be expanded (as lotuses); उन्मिषदुत्पलवन K. 22. -4 To rise, peep up (as stars); उन्मिषत्सु ग्रहग्रामणीषु K. 176. -5 To shine, glitter, flash; as तेजस् -6 To arise, originate; उन्मिषद्रोमहर्ष, उन्मिषत्तोषम् &c.

उन्मिष *a.* Blown, opened. **-षः** Opening of the eyes.

उन्मिषित *p. p.* Opened (as eyes), blown, expanded &c. **-तम्** 1 A look, glance; व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैः Ku. 5. 25; K. 72. -2 Opening: तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत् R. 5. 68.

उन्मेषः, -षणम् 1 Opening (of the eyes), winking, twinkling (of the eyes); प्रत्यग्रोन्मेषजिह्मा Mu. 3. 21. -2 Blowing, opening, expansion; उन्मेषं यो मम न सहते जातिवैरी निशायाम् K. P. 10; दीर्घिकाकमलोन्मेषः Ku. 2. 33. -3 Light, flash, brilliancy; सतां प्रज्ञोन्मेषः Bh. 2. 114 light or flash; विद्युदुन्मेषदृष्टिम् Me. 83. -4 Awakening, rising, becoming visible, manifestation; ज्ञान° Śānti. 3. 13. -5 The act of increasing, supporting, making strong; addition, expansion; इतिहासपुराणानामुन्मेषं निर्मितं च यत् Mb. 1. 1. 63.

उन्मेषिन् *a.* Flying about, glittering about; उन्मेषिचाषच्छदः Mal. 6. 5.

उन्मील् 1 P. 1 To open (as the eyes); उदमीलीच्च लोचने Bk. 15. 102; 16. 8. -2 To be awakened or roused, be excited; उन्मिमील विशदं विषमेषुः Śi. 10. 72; Bk. 1. 33. -3 To expand, blow (as lotuses); सरोभिरुन्मीलितपद्मलोचनैः Ki. 4. 3; Māl. 1. 38, 9. 15. -4 To be diffused or spread, cluster round; प्राग्नोन्मीलन्मनोहरकुन्तलैः U. 1. 20; उन्मीलन्मधुगन्ध Gīt. 1. -5 To appear, become manifest; खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्यमुन्मीलति Prab. 1. 2. -6 To break forth, burst out; U. 4. -*Caus.* 1 To open (eyes, lotuses &c.); तदेतदुन्मीलय चक्षुरायतम् V. 1. 6; Mk. 1. 33. -2 To display, show; त्वयाद्य साधुनोन्मीलिता.

उन्मीलः, -लनम् 1 Opening (of the eyes), awaking; ज्ञानाञ्जनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकः Mb. -2 Unfolding, opening (in general); प्रियागुणसहस्राणामेकोन्मीलनपेशलः U. 6. 34. -3 Touching up, painting; आलेख्य° K. 267. -4 Expanding, blowing. -5 Action, working; परं निर्वेदमागम्य न हि नोन्मीलनं क्षमम् Rām. 4. 49. 8.

उन्मीलित *p. p.* 1 Opened; अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः ॥ Śik. 58; Ki. 16. 12. -2 Blown, expanded; ते चोन्मीलितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः; K. P. 1; awakened; अटित्युन्मीलितप्रज्ञम् Mv. 1. 48; K. 110. -3 Touched up, painted; उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रम् Ku. 1. 32. **-तम्** (In Rhet.) An open reference (to anything).

उन्मुख *a.* (**-खी** *f.*) [उद्-ऊर्ध्वं मुखं यस्य] 1 Raising the face, looking up; °दर्शन looking upwards; अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विदित्युन्मुखीभिः Me. 14, 105; R. 1. 39, 11. 26; आश्रम° 1. 53. -2 Ready, intent on, on the point of, about to, prepared for; तमरण्यसमाश्रयोन्मुखम् R. 8. 12 about to retire to the woods; 16. 9, 3. 12; उदयोन्मुखचन्द्रिका M. 5. 7; भेदोन्मुखम् V. 2. 7; Ku. 6. 48. -3 Eager, waiting for, expecting, looking up to; तस्मिन् संयमिनामाद्ये जाते परिणयोन्मुखे Ku. 6. 34; लक्ष्मीरिव गुणोन्मुखी R. 12. 26, 6. 21, 11. 23. -4 Sounding, speaking or making a sound; परभृतोन्मुखी Ku. 6. 2 speaking through the cuckoo. -5 Coming from the mouth (मुखोत्पन्न); यस्तून्मुखत्वाद्वर्णानां मुख्योऽभूद् ब्राह्मणो गुरुः Bhāg. 3. 6. 30.

उन्मुखता 1 The state of having the face raised. -2 The state of expectancy; Ks.

उन्मुखर *a.* Loud-sounding, noisy.

उन्मुच् 6 U. 1 To unfasten, pull off; उन्मुच्य सूत्रेण विनैव हाराः R. 6. 28; take off (clothes &c.); आत्मकण्ठादुन्मुच्य K. 147, 67; Bk. 3. 22. -2 To loosen, liberate, free from (as a bond); ऋणमुन्मुच्य देवानाम् Mb.; open (as a letter); लेखमुन्मुच्य Raj. T. 3. 235; K. 221. -3 To raise, elevate, send forth (as sound); आर्तनादो हि यः पौरैरुन्मुक्तः Rām. -4 To fling, hurl (as a missile). -*Caus.* 1 To extricate, loosen, free; उन्मोच्य सोऽपि निपुणः Mv. 6. 46. -2 To deliver.

उन्मुक्त *p. p.* Pulled off, loosened &c.; °कण्ठम् bitterly.

उन्मोचनम् Unfastening, loosening. **-Comp. -प्रमोचनम्** (du.) unfastening completely; उन्मोचनप्रमोचने उभे वाचा वदामि ते Av. 5. 30. 2-4.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उन्मुद्र *a.* [उद्गता मुद्रा यस्मात्] 1 Unsealed. -2 Opened, blown, expanded (as a flower).

उन्मुग्ध *a.* 1 Confounded, confused. -2 Silly, stupid. या पूर्वा सोत्तरास्य उन्मुग्धस्य सेयं पूर्वोत्तरा उन्मुग्धः Mbh. 1. 1. 28.

उन्मूल् 10 P. To eradicate, pluck up by the roots, exterminate; समूलमुन्मूलयतीव मे मनः Ki. 1. 41; उन्मूलिता हलधरेण पदावघातैः Udb.

उन्मूल *a.* Plucked, destroyed. तमिमं शैलमुन्मूलं करोमि तव गोपते Rām. 7. 16. 23.

उन्मूलनम् 1 Plucking up by the roots, eradication, destroying, uprooting; न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः R. 2. 34.

उन्मृज् 2 P. 1 To rub or wipe off, clean by washing; त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् Y. 1. 20. -2 To efface, blot out, obliterate. यौ ते मातोन्ममार्ज जातायाः पतिवेदनौ Av. 8. 6. 1. -3 To receive, accept (Ved.); उद् राधो गव्यं मृजे Rv. 5. 52. 17.

उन्मार्जनम् Rubbing, wiping off, removing; मनःशल्य° Dk. 161.

उन्मृजावमृजा Repeatedly rubbing up and down. P. II. 1. 72.

उन्मृष्ट *p. p.* Blotted out, effaced, cleared, removed, wiped off; स तौ कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ R. 15. 32; Y. 2. 91.

उन्मृद् 9 P. To rub, to do massage.

उन्मर्दनम् A rubbing down of the sacrificer with sweet-smelling substances before sprinkling him with fat. cf. सर्वसुरभ्युन्मर्दनं भवति Śat. Br. 12. 8. 3. 16. and Sāyaṇa says उन्मर्दनं उद्वर्तनं भवति । (For details read Dr. Gode's paper on, 'Massage in Ancient and Medieval India', Annals of Bhandarkar Oriental Research Institute XXXVI, parts I-II, pp. 85. 113).

उन्मेदा *f.* Corpulence, fatness.

उप *ind.* 1 As a prefix to verbs and nouns it expresses towards, near to, by the side of, with, under, down (opp. अप). According to G. M. the following are its senses :- उप सामीप्यसामर्थ्यव्याप्त्याचार्यकृतिमृतिदोषदानक्रियावीप्सारम्भाध्ययनपूजनेषु :— (1) nearness, contiguity उपविशति, उपगच्छति goes near; (2) power, ability उपकरोति; (3) pervasion उपकीर्ण; (4) advice, instructing as by a teacher उपदिशति, उपदेश; (5) death, extinction, उपरत; (6) defect, fault उपघात; (7) giving उपनयति, उपहरति; (8) action, effort उप त्वानेष्ये; (9) beginning, commencement उपक्रमते, उपक्रम; (10) study उपाध्यायः; (11) reverence, worship उपस्थानम्, उपचरति पितरं पुत्रः. It is also said to have the senses of disease, ornament, command, reproof, killing, wish, resemblance &c. -2 As unconnected with verbs and prefixed to nouns, it expresses direction towards, nearness, resemblance, relationship, contiguity in space, number, time, degree &c., but generally involving the idea of subordination or inferiority; उपकनिष्ठिका the finger next to the little finger; उपपुराणम् a secondary Purāṇa; उपगुरुः an assistant master; उपाध्यक्षः a vice-president. It usually, however, forms Avyayī. comp. in these senses; उपगङ्गम् = गङ्गायाः समीपे; उपकूलम्, °वनम् &c.; these are again compounded with other words; उपकूपजलाशयः; उपकण्ठनिवासिनी. Prefixed to proper nouns it means a 'younger brother'; उपेन्द्रः. -3 With numerals it forms संख्याबहुव्रीहि and means 'nearly', 'almost'; उपत्रिंशाः nearly thirty; उपविंशाः about twenty &c. -4 As a separable preposition (*a*) with acc. when it means inferiority उपोऽधिके च (P. I. 4. 87) उपहरिं सुराः Sk. the gods are under *i. e.* are inferior to Hari; शक्रादय उपाच्युतम् Vop. (*b*) With loc. it expresses (1) over, above, superior to; उपनिष्के कार्षापणम्, उपपरार्धे हरेर्गुणाः; (2) addition; (3) near to, towards, in the direction of, under; (4) at, on, upon; (5) upto, in, above; *e. g.* उप सानुषु on or above the peaks; वयो न वसतीरुप; or sometimes (*c*) with the instr.; with, at the same time with, according to. -5 As a separable adverb it is rarely used in the senses of further, moreover. उपासन्नेऽधिके हीने सादृश्यप्रतियत्नयोः । तद्योगव्याप्तिपूजासु शक्त्यारम्भदानयोः ॥ दक्षिणाचार्यकरणदोषाख्यानात्ययेषु च । [cf. Gr. *hupo*; L. *sub*; Goth. *up*; Germ. *ob.*].

उपकक्ष *a.* Ved. Reaching to the shoulder; आदघ्नास उपकक्षास उ त्वे Rv. 10. 71. 7. -क्षम् The hair under the armpit; Gopath. Br. 1. 3. 9.

उपकण्ठ *a.* Near, proximate. -ण्ठः; -ण्ठम् 1 Proximity, vicinity, neighbourhood; प्राप तालीवनश्याममुपकण्ठं महोदधेः R. 4. 34; 13. 48; Ku. 7. 51; Māl. 9. 2; आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे Ś. 3. 5. to the very ear. तस्योपकण्ठे घननीलकण्ठः Ku. -2 Space near a village or its boundary. -3 One of a horse's paces. *-ind.* 1 Upon the neck, near the throat; प्रेम्णोपकण्ठं मुहुरङ्कभाजः Śi. 3. 36. -2 In the vicinity of, near.

उपकथा A short story or tale.

उपकनिष्ठिका [उपगता कनिष्ठिकाम्] The finger next to the little finger, the last but one finger (अनामिका); Śik. 44.

उपकन्या The friend of one's daughter; P. VI. 2. 194; °पुरम् near the women's apartments.

उपकर्ण् 10 U. To hear; शितिकण्ठैरुपकर्णयाम्बभूवे Śi. 20. 5.

उपकर्णम् *ind.* Close to the ear, into the ear.

उपकर्णनम् Hearing.

उपकर्णिका Rumour, report.

उपकर्मन् *n.* A rite in which the head of the boy (बटुः) is smelt at the उपनयन ceremony; जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि Mb. 12. 266. 16.

उपकल्पः An ornament, तपनीयोपकल्पम् Bhāg. 3. 18. 9.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपकान्तः A class of six-storeyed buildings (Mānasāra 24. 16.).

उपकालिका Smaller variety of cardamom, or Fennel-flower-seed, Nigella Indica (Mar. काळें जिरें).

उपकिरण See under उपकृ.

उपकीचकः 1 A relation or follower of Kīchaka. –2 The army of Virāṭa under Kīchaka. –3 A sub-branch of a Bamboo tree; cf. the paronomastic quotation विराटनगरे राजन् कीचकादुपकीचकम् (where विराट can be separated as विः + अट, meaning a bird wandered).

उपकुञ्चिः, –ञ्चिका 1 The plant Nigella Indica (कृष्णजीरक). –2 Small cardamom.

उपकुम्भ *a.* 1 Near, proximate. –2 Solitary, retired, secluded. **–म्भम्** *ind.* Near a jar.

उपकुल्या 1 The plant Piper Longum (Mar. पिंपळी). –2 A canal, trench.

उपकुशः Gum-boil; a disease of the mouth.

उपकूज् 1 P. To fill with cooing.

उपकूजित *p. p.* Made to resound (with cooing). **–तम्** Filling with cooing.

उपकूपम्, –पे *ind.* Near a well; °जलाशयः a trough near a well for watering cattle; also **–पः** A small cistern made of stone (Mar. टाकें, डोणी).

उपकूलम् *ind.* On the shore; उपकूलं स कालिन्द्याः पुरीं पौरुषभूषणः (निर्ममे) R. 15. 28.

उपकृ 8 U. (*a*) उपकरोति–कुरुते. 1 To place or bring near, furnish or provide with, do or render; किं ते भूयः प्रियमुपकरोतु पाकशासनः V. 5; Ms. 2. 149, 245; 5. 32. –2 To assist, serve, befriend, oblige, favour, benefit, help; प्राणैरप्युपकुर्वते Pt. 1. 83; Bk. 8. 18; (oft. with gen. of person); सा लक्ष्मीरुपकुरुते यया परेषाम् Ki. 7. 28, 8. 13; आत्मनश्चोपकर्तुम् Me. 103; Śi. 20. 74; K. 174; न हि दीपौ परस्परस्योपकुरुतः Ś. B.; sometimes with loc. also; Ms. 8. 394. –3 To foster, take care of. –4 To render homage, serve, wait or attend upon (with acc.), हरिमुपकुरुते Sk. –5 To begin, set about anything (with dat.). –6 To subdue, overcome. (*b*) उपस्करोति, –स्कुरुते. 1 To add, supply (वाक्याध्याहारे); उपस्कृतं ब्रूते P. VI. 1. 139. Sk. –2 To provide or furnish with; मितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः Bhag. –3 To attend or wait on, serve. –4 To adorn, decorate, elaborate, refine, polish, prepare, perfect; राजतं चानुपस्कृतम् Ms. 5. 112; उपस्कृता कन्या Sk.; शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः Bh. 2. 15. –5 (*a*) To care for, take care of (with acc. of person); P. I. 3. 32, VI. 1. 139. (*b*) To make efforts (with gen. of thing); एधोदकस्योपस्कुरुते, मा कस्यचिदुपस्कृथाः Bk. 8. 19, 119. –6 To furnish badly, deform; मांसं यच्चानुपस्कृतम् Ms. 3. 257. –7 To corrupt, defile, censure; एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो योधधर्मः सनातनः 7. 98. –8 To bring or call together; उपस्कृता ब्राह्मणाः (= समुदिताः Sk.).

उपकार्या A palace. also उपकार्या.

उपकरणम् 1 Doing service or favour, helping, assisting. –2 Material, implement, instrument, means; यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यात् Bri. Up. 2. 4. 2.; स्वेदूपकरणेषु U. 5; °द्रव्यम् Mk. 3; उपकरणीभावमायाति U. 3. 3 serve as helping instruments, or assistants; परोपकारोपकरणं शरीरम् K. 207; so स्नान° bathing materials; Pt. 1; व्यायाम° athletic materials; आत्मा परोपकरणीकृतः H. 2. 24; K. 80, 102, 198, 204; Y. 2. 276, Ms. 9. 270. –3 An engine, machine, apparatus, paraphernalia (in general). –4 Means of subsistence, anything supporting life. –5 A means or expedient; कर्म°, वेद°, यज्ञ° &c. –6 Fabricating, composing, elaborating. –7 The insignia of royalty. –8 The attendants of a king. –Comp. **–अर्थ** *a.* Suitable, requisite.

उपकर्तृ *a.* One who does a service or favour, useful, friendly; आपत्सूपकर्ता Dk. 160; हीनान्यनुपकर्तॄणि प्रवृद्धानि विकुर्वते R. 17. 58; उपकर्त्री रसादीनाम् S. D. 624; Śi. 2. 37.

उपकारः 1 Service, help, assistance, favour, kindness, obligation (opp. अपकार); अशक्यो द्रव्यपदार्थिकेन द्रव्यस्य गुणकृत उपकारः प्रतिज्ञातुम् Mbh. on P. II. 1. 1. उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः Śi. 2. 37; शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः Ku. 2. 40, 3. 73; Y. 3. 284; Pt. 1. 22; उपकारे वृत् to be of service or useful (to another); –2 Preparation. –3 Ornament, decoration. –4 Particularly, flowers, garlands &c. suspended at gate-ways as embellishments on festive occasions. **–री** 1 A royal tent, palace. –2 Caravansera.

उपकारक *a.* Doing service or favour, helping, contributing to, assisting, productive (of good results); उपकारकमायतेर्भृशम् Ki. 2. 43.

उपकारिका (also **उपकारी**) 1 Protectress, a female assistant. –2 A palace. –3 A tent, a caravansera. –4 A kind of cake.

उपकारिन् *a.* Helping, serving, beneficial &c.; subservient, benefactor.

उपकार्य *a.* 1 Deserving assistance or favour, fit to be assisted. **–र्या** A royal house, palace; रम्यां रघुप्रतिनिधिः स नवोपकार्यां बाल्यात्परामिव दशां मदनोऽध्युवास R. 5. 63; a royal tent; तस्योपकार्यारचितोपचाराः 5. 41. 11. 93, 13. 79, 16. 55, 73.

उपकुर्वाण *a.* Doing service &c. **–णः** A Brāhmaṇa in a state of pupilage (ब्रह्मचारिन्) who wishes to pass on to the state of a householder (गृहस्थ).

उपकृत *p. p.* Assisted, benefited, served &c. **–तम्** Aid, favour, obligation; गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने Mk. 5. 25.

उपकृतिः *f.*, **उपक्रिया** Favour, obligation.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपकॄ 6 P. To bestrew, scatter or throw down, scatter or pour upon; रत्नोपकीर्णां वसुधाम् Mb. -2 (उपस्कॄ) (*a*) To cut up, split, lop. (*b*) To hurt, strike.

उपकिरणम् 1 Scattering or throwing over, covering up; burying. -2 Pervasion. *-ind.* Near the rays.

उपकीर्ण *a.* Covered, strewed with: पुष्पोपकीर्णानि महाचलस्य (शृङ्गाणि) Mb. 3. 164. 4.

उपकॢप् 1 Ā. 1 To be fit for; नत्रेदमुपकल्पते Bhāg. -2 To be prepared or ready (at hand); आमन्त्रेषूपकल्पते Ms. 3. 208, 8. 33. -3 To result in, serve as, lead to (with dat.): श्राद्धे श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते Ms. 3. 202. -4 To become, take a (particular) form or shape. *-Caus.* 1 To prepare, get ready, equip; रथम् Ve. 2. -2 To appoint, assign, allot; उपकल्पितं पशुम् Pt. 1; U. 2; Y. 1. 109. -3 To vow, promise; देवतोपकल्पित Pt. 4. -4 To set up, exhibit; इति मतिरुपकल्पिता वितृष्णा Bhāg. 1. 9. 32. -5 To render (homage), communicate. -6 To bring near, fetch. -7 To assume, take.

उपकल्पः An appurtenance; Bhāg.

उपकल्पनम्, -ना 1 Preparation; एवं विज्ञाय मतिमान् भोजनस्योपकल्पनाम् Suśr. -2 Fabricating, making &c.

उपकल्पित *p. p.* 1 Prepared, made &c. -2 Secondary, substituted.

उपक्लृप्त *p. p.* 1 Brought near, at hand. -2 Ready, prepared. -3 Fitted for, adapted to. -4 Formed, produced.

उपकोशा N. of a daughter of उपवर्ष and wife of वररुचि Ks.

उपक्रम् 1 Ā., 4 P. 1 To go near, approach, come to, advance towards: राज्ञस्तस्याज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे Mb.; Bk. 8. 25. कुमारं विविधैस्तैस्तैरुपचक्रमिरे नयैः Bu. Ch. 4. 53. -2 To do, perform, set about; यथोक्तं निपुणमुपक्रान्तवान् Dk. 120; साश्रवसमक्षमुत्तरमुपक्रमिष्ये Māl. 3, 2. 7; Y. 3. 200. -3 To begin, commence (with inf. or dat.); (Ātm.); प्रगमं वक्तुमुपक्रमेत कः Ki. 2. 28; प्रतिग्रहीतुम् ... त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च Ku. 3. 66; R. 17. 13. -4 To go against, attack, assail, उपचक्रमाते बाणैः Rām. -5 To make advances (of love) to; सर्वोपायैरुपक्रम्य सीताम् Rām. win over; Dk. 65. -6 To step over, stride, traverse. -7 To treat, act towards, attend on (as a physician), cure or heal (as wounds): अस्मादुपक्रम्यताम् S. 3. v. l.; सर्वथोपक्रान्तः Dk. 68; °व्रणा 75.

उपक्रन्तृ A beginner, one who undertakes: प्रक्रन्ता उपक्रन्ता Mbh. on P. VII. 2. 36.

उपक्रमः 1 Beginning, commencement; रामोपक्रममाचख्यौ रक्षःपरिभवं नवम् R. 12. 42 begun by Rāma; किमुपक्रमो रावणः Mv. 2. -2 Approach, advance; साहस° forcible advance Māl. 7; so यौवनः सुकुमारोपक्रमाः *ibid.* -3 An undertaking, work, enterprize. -4 A plan, contrivance, means, expedient, stratagem, remedy; सामादिभिरुपक्रमैः Ms. 7. 107, 159; M. 3; R. 18. 15; Y. 1. 345; Śi. 20. 76. -5 Attendance on a patient, treatment, practice of medicine, physicking. -6 A test of honesty, trying the fidelity of a friend &c.; see उपधा. -7 A kind of ceremony preparatory to reading the Vedas. -8 Heroism, Courage. -9 Flight. -10 Behaviour, action; यद्यप्युक्तकृत्यानामादद्यः स्यादुपक्रमः Rām. 5. 64. 30. -11 The rim of a wheel: Hch.

उपक्रमणम् 1 Approaching. -2 Undertaking. -3 Commencement. -4 (Medic.) Treatment, physicking.

उपक्रमणिका A preface, introduction.

उपक्रमणीय *a.* 1 To be gone to, approached, commenced &c. -2 Relating to the attendance (on a patient). **-यम्** A work on medicine.

उपक्रमितव्य, उपक्रम्य *pot. p.* 1 To be commenced or undertaken. -2 Curable; अनुपक्रम्य आतङ्कः V. 2.

उपक्रमितृ *a.* (P. VII. 2. 36.) One who begins &c.

उपक्रान्त *a.* 1 Commenced, undertaken. -2 Approached. -3 Treated, attended on.

उपक्रीडा A play-ground, a place for playing.

उपक्रुश् 1 P. To blame, chide, revile. *-Caus.* To cause to cry, lament.

उपक्रोशः, -शनम् Censure, reproach, ignominy; प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा R. 2. 53; वाक्संतक्षणैर्लोकोपक्रोशनैः Dk. 41. 60.

उपक्रोष्टृ *a.* Censuring, blaming. *m.* An ass (braying aloud).

उपक (क्वा) णः [उप-क्वण्-शब्दे, अप्-घञ् वा] The sound of a lute or of Kinnaras.

उपक्वसः Ved. A kind of worm or insect. नहि ते पतङ्गं जभ्यु हा उपक्वस Av. 6. 50. 2.

उपक्षि 1 P. or *pass.* 1 To waste away, decay, be exhausted, disappear. -2 (2, 6. P.) To dwell near (Ved.).

उपक्षय *a.* Decayed, wasted. **-यः** 1 Waste, decay, loss. -2 Expenditure. -3 N. of Śiva; Mb. 12. **-यम्** *ind.* Near the abode.

उपक्षित् *a.* Ved. 1 Dwelling near. -2 Clinging or attached to; उपक्षितो वया इव Rv. 8. 19. 33.

उपक्षीण *p. p.* 1 Decayed, exhausted, consumed. -2 Disappeared; vanished. -3 Powerless.

उपक्षेतृ *a.* One who draws near; or one who dwells near, attached to (उपक्षेतारस्तव) सुप्रणीते Rv. 3. 1. 16.

उपक्षिप् 6 P. 1 To throw at, cast on, hurl against: वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः Māl. 5. 31; to direct; त्वयि उपक्षिप्त आत्मा M. 2; to entrust, assign: M. 3. -2 To

सं. इं. को....५६

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

insult, upbraid, accuse, charge with; परस्परं वाग्भिरुपक्षिपन्ति Rām. -3 To throw out (a hint), hint, indicate, put forth, adduce; छन्नं कार्यमुपक्षिपन्ति Mk. 9. 3; इति उपक्षिप्तमनेन Mu. 1; Māl. 1. -4 To throw down. -5 To commence, introduce, set on foot, begin; उपक्षिप्तमनेन किमपि Mu. 1; K. 162; Dk. 59; उपक्षिप्तो भित्तिबन्धः M. 5.

उपक्षेपः 1 Throwing at, hurling. -2 Mention, allusion, hint, suggestion; कार्योपक्षेपमादौ तनुमपि रचयन् Mu. 4. 3; दारुणः खल्पक्षेपः पापस्य Ve. 5. -3 A threat, specific mention or charge; कर्णनासाच्छेदोपक्षेपभीषिताभ्याम् Dk. 61. -4 Commencement; उपाय° M. 3. -5 Poetical or figurative style in composition (Wilson).

उपक्षेपक *a.* Alluding, suggesting.

उपक्षेपणम् 1 Throwing or casting down. -2 Accusing; Charging; °धर्मः = शूद्रस्वामिकामात्रस्य पाकार्थं ब्राह्मणगृहे समर्पणम् Sabdak. -3 Disregard, negligence; उपक्षेपणजोऽधर्मः सुमहान्स्यान्महीपतेः Mb. 1. 213. 16.

उपखिलम् Supplement to a supplement, sub-supplement.

उपगण *a.* Forming a small or subordinate class. -णः 1 A small or subordinate class. -2 A small number less than a troop.

उपगन्धः Perfume, scent.

उपगम् 1 P. 1 To go to, approach; attain, reach (fig. also), arrive at, visit; शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तम् R. 6. 85; so दैवादुपगतं तृणम् Pt. 4; पदमुपगता Bh. 2. 10; Bk. 1. 1; तदुपगतम् Mu. 5 duly received. -2 To enter into, penetrate; अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुदतिप्रदिन्दुकिरणान्मदनः Śi. 9. 39. -3 To undergo, suffer; नमो घोरमुपागतम् Rām. -4 To go to the state of, attain, acquire; तानप्रद्यायित्वमिवोपगन्तुम् Ku. 1. 8; प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ Śi. 9. 6; so निद्रावशम्, हर्षम्, तृप्तिम्, शान्तिम्, विषादम् &c. -5 To approach a woman (for sexual intercourse); सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति Ms. 3. 34, 4. 40. -6 To come upon, attack. -7 To occur, happen, present itself; कस्यात्यन्तं सुखमुपगतम् Me. 109. v. l. -8 To undertake, begin. -9 To suffer, share in. -10 To admit, agree to, consent, allow; वेदान्तोपगतं फलम् Ms. 2. 160. -11 To worship; सहपत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् Rām. 2. 6. 1. -*Caus.* To cause to come near or approach.

उपग *a.* (At the end of comp. only) 1 Approaching, following, joining. -2 Receiving; ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः Ms. 1. 46; Śi. 16. 68. -3 Fit for, conducive; Mb. -4 Covered (as a female).

उपगत *p. p.* 1 Gone to, approached, arrived. -2 Occurred, happened. -3 Near, at hand. -4 Got, obtained. -5 Undergone, experienced. -6 Furnished with; (सहित, युक्त); जहार स शिरस्त्राणं कुण्डलोपगतं शिरः Rām. 6. 97. 32. -7 Gone to, become. -8 Promised, agreed. -9 Passed away, dead. -10 Feeling, suffering (actively used). -तम् 1 Wealth acquired. -2 Receipt; धनी वोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् Y. 2. 93.

उपगतिः *f.* 1 Approach, going near; कररुद्धनीवि दयितोपगतौ Śi. 9. 75. -2 Knowledge, acquaintance. -3 Acceptance, receipt. -4 Attainment, acquirement.

उपगन्तृ *a.* 1 Approaching. -2 Getting, acquiring. -3 Knowing. -4 Accepting, receiving.

उपगमः, -मनम् 1 Going to, drawing towards, approach; सीमन्ते च त्वदुपगमजं यत्र नीपं वधूनाम् Me. 67 your advent; व्यावर्तितान्योपगमात्कुमारी R. 6. 69, 9. 50. -2 Knowledge, acquaintance. -3 Attainment, acquiring; विश्वासोपगमादभिन्नगतयः Ś. 1. 14. -4 Intercourse (as of the sexes). -5 Society, company; न पुनर्धमानामुपगमः H. 1. 117. -6 Undergoing, suffering, feeling. -7 Acceptance, receipt. -8 An agreement, promise. -9 A particular high number. -10 -नम् Assumption, accepting, taking up; अप्राप्तस्य हि प्रापणमुपगमनम् । ŚB. on MS. 12. 1. 21. -11 Performing, observing (आचरण); चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमः Bhāg. 10. 70. 6.

उपगामिन् *a.* Coming near; Ks.

उपजिगमिषु *a.* Wishing or desiring to go near; नीचैर्वास्यत्युपजिगमिषोर्देवपूर्वं गिरिं ते Me. 44.

उपगाह् P. To penetrate or force one's way into.

उपगिरि, -रम् *ind.* [गिरेश्च सेनकस्य P. V. 4. 112] Near a mountain. -रिः N. of a country situated near a mountain in the north.

उपगु *ind.* Near a cow. -गुः A cowherd.

उपगुप्त *a.* Hidden, concealed; °वित्त whose wealth is concealed.

उपगुरुः An assistant teacher. -रु *ind.* Near a teacher.

उपगुह् 1 U. 1 To clasp, embrace; तरङ्गहस्तैरुपगूहतीव R. 13. 63, 18. 47; Bk. 14. 52; Śi. 9. 38. -2 To hide, conceal, cover, encircle, gird round; वनमालोपगूढः K. 24, 38.

उपगूढ *p. p.* 1 Hidden, concealed; उपान्तवानीरवनोपगूढानि R. 13. 30. -2 Embraced, clasped. -3 Held, supported; कश्चित्कराभ्यामुपगूढनालम् R. 6. 13. -4 Suppressed. -5 Seized, harassed; कन्योपगूढो नष्टश्रीः कृपणो विषयात्मकः Bhāg. 4. 28. 6. -6 Filled with, covered; लताभिः पुष्पिताग्राभिरुपगूढानि सर्वतः Rām. 4. 1. 9. -ढम् An embrace; उपगूढानि सवेपथूनि च Ku. 4. 17; विश्रमार्थमुपगूढमजस्रम् । Śi. 10. 88; कण्ठाश्लेषोपगूढम् Bh. 3. 82; गाढोपगूढम् Me. 97.

उपगूहनम् 1 Hiding, concealing. -2 An embrace. -3 Astonishment, surprise; (in drama) an occurance of any wonderful event.

उपगोह्य *pot. p.* 1 To be embraced. -2 To be taken or seized. -ह्यः 1 An embrace. -2 A kind of fire regarded as impure (and therefore to be hidden).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपगॄ P. To swallow down; Suśr. 2.

उपगै 1 P. **1** To sing to any one (with dat. or acc.); साम्नैनमुपागात् Ch. Up. **-2** To join in singing. **-3** To praise in song, celebrate, extol; नपोलक्ष्म्या दीप्तं दिनकृत-मिवोच्चैरुपजगुः Ki. 18. 47.

उपगा m. (**गाः**) A priest in a sacrifice who sings the hymns. *f.* Accompaniment of a song.

उपगातृ a. Singing near. *m.* One who accompanies the song of the Udgātṛi priest, a chorister.

उपगानम् Accompanying music; किं गानेोपगानमेतत् उत वादित्रोपगानम् । ŚB. On. MS. 10. 4. 8.

उपगायनम् Singing.

उपगीत p. p. **1** Celebrated, sung by bards. **-2** Commencing to sing; नात्र कान्तमुपगीतया तया Śi. 4. 57.

उपगीतिः f. A variety of the Āryā metre; see App.

उपगेयम् Song; Bhāg. 5. 26. 38.

उपग्रन्थः A subsidiary writing or a class of such writings.

उपग्रस् 1 P. To swallow down, devour, eclipse; Mb. 2.

उपग्रह् 9 U. **1** To hold under, seize or collect from below; as रसम्. **-2** To seize, take, take possession of; तवैव पादावुपगृह्य Rām.; उपगृह्यास्पदं चैव Ms. 7. 184. **-3** To meet with, obtain; स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा Chāṇ. 19. **-4** To subdue, vanquish. **-5** To provide. **-6** To conciliate, take as one's ally, favour, support; तदुपगृहीतेन म्लेच्छराजबलेन Mu. 1. **-7** To conceive with one's mind, grasp mentally; धियोपगृह्णन्स्मितशोभितेन Bhāg. 3. 22. 21. **-8** To decide, determine. **-9** To accept, approve.

उपग्रहः **1** Confinement, seizure. **-2** Defeat, frustration; अपि न विहिते मत्कृत्यानां निकाममुपग्रहे Mu. 4. 2. **-3** A prisoner. **-4** Joining, addition. **-5** (*a*) Favour, encouragement, assistance, conciliation; सोपग्रहम् K. 156. परविषये कृत्याकृत्यपक्षोपग्रहः । Kau. A. 1. अमित्रोपग्रहं चास्य ते कुर्युः क्षिप्रमापदि Mb. 12. 96. 14. (*b*) Favourableness, kindness, complacence; सोपग्रहं K. 264. **-6** Use. **-7** A kind of peace purchased by giving over every thing; cf. क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः H. 4. 121. **-8** The voice or pada of a verb; सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां Mbh. III. 1. 85; 1. 40; and 2. 127. **-9** A pile or heap of kuśa grass. **-10** The presiding spirit or cause which directs a planet's motion. **-11** A minor planet (राहु, केतु &c.), a secondary heavenly body, such as a comet, meteor.

उपग्रहणम् **1** Seizing (from below); taking hold of; as in पादोपग्रहणम्. **-2** Seizure, capture, taking one prisoner. **-3** Supporting, furthering, promoting. **-4** Holy study, study of the Vedas (after being initiated into them); वेदोपग्रहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः Rām.

उपग्राहः 1 Making a present. **-2** A present; उच्चावचानुपग्राहान् राजभिः प्रापितान् बहून् Mb. 2.

उपग्राह्य pot. p. To be favoured or retained in service; Mu. 5. **-ह्यः** 1 An offering or present. **-2** Particularly, a present or offering to a great man or king; the modern *Nazarāṇā*.

उपघात See under उपहन्.

उपघातकः A smaller variety of a plant Cassia fistula (Mar. लघुबाहवा).

उपघुष् 1, 10 P. To fill with noise, make resonant.

उपघुष्ट p. p. **1** Resounding with, noisy. **-2** Resonant. **-3** Sounding.

उपघोषणम् Proclaiming, publication, making known.

उपघ्नः [उप-हन्-क] P. III. 3. 85 उपघ्न आश्रये. **1** Contiguous support; पर्वतोपघ्नः Sk.; छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ R. 14. 1. **-2** Shelter, support, stay, protection. (स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये ।) विप्राद्याद्रि-गुहोपघ्नान् ... । Bk. 7. 64; cf. also अपश्यतां दाशरथी जनन्यौ छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ । R. 14. 1. **-3** That which rests upon or is supported by.

उपघ्रा P. To smell, to touch with the mouth; पर्यश्रुरस्वजत मूर्धनि चोपजघ्रौ R. 13. 70.

उपचक्रः [उपगतः चक्रं चक्रवाकम्] A variety of the ruddy goose. Mb. 3. 178. 7.

उपचक्षुस् n. [उपगतं चक्षुरिव] **1** An eye-glass, spectacles cf. उपनेत्रम्. **-2** A superhuman or divine eye.

उपचतुर a. (P. V. 4. 77 Vārt. 1) About four.

उपचर् 1 P. **1** (*a*) To serve, wait or attend upon; गिरिशमुपचचार Ku. 1. 60; निमित्तज्ञान् K. 64; Ms. 3. 193, 4. 254; सममुपचर भद्रे सुप्रियं चाप्रियं च Mk. 1. 31; K. 326. (*b*) To honour, worship; प्रतिमाः पूजासत्कारेणोपचर्यन्ते K. 40, 323; V. 3. **-2** To treat, deal with, act towards; entertain; मित्रत्वेन उपचरितस्य Dk. 71 treated as a friend; भोजनादिना मामुपाचरत् 77, 117; तां प्रियसखीमिवोपाचरत् 134; उपाचरत् कृत्रिमसंविधाभिः R. 14. 17 honoured or entertained; 5. 62; स्थाने इयं देवीशब्देनोपचर्यते V. 3. honoured with the title of queen. नत्रभवन्तो युक्तवेनोपचर्यमाणाः प्रीता भवन्ति Mbh. IV. 1. 103. **-3** To attend on (as a patient), treat, tend, nurse; यत्नादुपचर्यताम् Ś. 3; मन्त्रवादिभिरुपचर्यमाणः Pt. 1. **-4** To approach, go towards. **-5** To undertake, begin (mostly Vedic in these senses). *-pass.* To be used figuratively or metaphorically, be applied figuratively to any one (with loc.); तस्माचेतनवदुपचर्यते S. B.; पर एवात्मा बाह्यैः शारीर इत्युपचर्यते *ibid*; कालोऽयं द्विपरार्धाख्यो निमेष उपचर्यते Bhāg.; भुक्ता ब्राह्मणा इत्यत्र अन्नस्य भुक्तत्वं ब्राह्मणेषूपचर्यते Malli. on Ki. 1. 1.; Bṛi. S. 5. 15; प्रत्यासत्त्या उपचर्य योज्यते K. P.

उपचर a. Accessory, supplementary. **-रः** **1** Access, approach. **-2** Cure, treatment; त्वग्भेदी व्रणः सूपचरः easily curable. **-3** **उपचरणम्** Approach.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपचरितम् A particular rule of Sandhi.

उपचर्य *pot. p.* [P. III. 1. 100] **1** To be served or waited upon; to be honoured or worshipped; उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः Ms. 5. 154; अनुपचर्य (भृत्ये) Pt. 1. 101 not requiring flattery, unassuming; दुरुप° Mu. 3. 5 difficult to serve. **-र्या 1** Service, attendance. **-2** Physicking, treating, curing.

उपचारः 1 Service, attendance; honouring worshipping, entertaining; Mk. 4; अस्खलितोपचाराम् R. 5. 20; K. 344. **-2** Civility, politeness, courtesy, polite behaviour, (external display of courtesy); °परिभ्रष्टः H. 1. 114. devoid of civility, uncourteous; °विधिर्मनस्विनीनाम् M. 3. 3; उपचारैरुपाचरत् Ks. 16. 20; मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् H. 1. 75; नोपचारेण ब्रूयाः Ram.; °पदं न चेदिदम् Ku. 4. 9. a merely complimentary saying, a flattering compliment; °मात्रमधुरम् K. 222, 207; M. 4; °क्रिया Ms. 8. 357 showing marks of favour, courting, (sending perfumes &c.). **-3** Salutation, usual or customary obeisance, homage; नोपचारमर्हन्ति Ś. 3. 17; °यन्त्रणया M. 4; °अतिक्रमम् 4, 5; °अञ्जलिः R. 3. 11 folding the hands in salutation. **-4** A form or mode of address or salutation; तेन वाक्योपचारेण विस्मिताः राजसत्तमाः Mb. 5. 162. 45; रामभद्र इत्येव मां प्रत्युपचारः शोभते तातपरिजनस्य U. 1; यथा गुरुस्तथोपचारेण 6; V. 5; Śi. 9. 78. **-5** External show or form, ceremony; प्रावृषेण्यैरेव लिङ्गैर्मम राजोपचारः V. 4 royal service, pomp or state of royalty; भूषणाद्युपचारेण Mu. 3. 23. v. l. **-6** A remedy, physicking, application of cure, of remedy; शिशिर° Dk. 15; शीत° Pt. 1; Dk. 23; K. 102. **-7** Practice, performance, art, conduct, management, procedure; व्रतचर्या° Ms. 1. 111; प्रमाथन° 10. 32, 9. 259; कामोपचारेषु Dk. 81 in the conduct of love-affairs; समन्त्रं सोपचारम् (अस्त्रम्) Mb.; अवेशमद्दप्रणयोपचाराम् Mk. 8. 23 course of love &c.; वाक्योपचारे कुशलः Ram. 2. 44. 30 skilled in the employment of words; use, usage; यत्र लौकिकानामुपचारः v. l. for व्यवहारः in U. 6. **-8** Means of doing homage or showing respect; प्रकीर्णाभिनवोपचारम् (राजमार्गम्) R. 7. 4 (hanging garlands &c.); 5. 41. **-9** Hence, any necessary or requisite article (of worship, ceremony, decoration, furniture &c.); presenting flowers, perfumes &c.; सन्मङ्गलोपचाराणाम् R. 10. 77; क्लृप्तोपचारां चतुरस्रवेदीम् Ku. 7. 88; कुसुमैः कृतोपचारः V. 2; so °रमणीयतया Ś. 6; °क्लृप्तये R. 6. 1 the necessary decorations (canopy &c.); (the Upachāras or articles of worship are variously numbered, being 5, 10, 16, 18 or 64). **-10** Behaviour, conduct, demeanour; वैश्यशूद्रोपचारं च Ms. 1. 116; (religious) conduct in life; साधूनामुपचारज्ञः Rām.; परिजन° Mk. 1. **-11** Use, employment; K. 183. **-12** Any religious performance, a ceremony; प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ Ku. 7. 86; Mv. 1. 24. **-13** (*a*) Figurative or metaphorical use, secondary application (opp. मुख्य or primary sense); अचेतनेऽपि चेतनवदुपचारदर्शनात् Ś. B; कूलं पिपतिषतीत्यचेतनेऽपि कूले चेतनवदुपचारो दृश्यते Mbh. on P. IV. 3. 86 personification; so छत्रिणो गच्छन्तीत्येकेनापि छत्रिणा बहूनां छत्रित्वोपचारदर्शनात् Ś. B.; करणे कर्तृत्वोपचारात् *ibid.*; न चास्य करभूतत्वं तत्त्वेनोऽस्तीति मुख्येऽपि उपचार एव शरणं स्यात् K. P. 10. (*b*) Supposed or fancied identification founded on resemblance; उभयरूपा चेयं शुद्धा उपचारेणामिश्रितत्वात् K. P. 2. (S. D. explains उपचार by अत्यन्तं विशकलितयोः सादृश्यातिशयमहिम्ना भेदप्रतीतिस्थगनमात्रम्). **-14** A bribe. **-15** A pretext; Śi. 10. 2. **-16** A request, solicitation. **-17** Occurrence of स् and ष् in the place of Visarga. **-18** N. of a परिशिष्ट of the Sāmaveda. **-Comp. -च्छलम्** A kind of fallacious inference to be refuted by reference to the real sense of a word used metaphorically, *e. g.* if any one from the sentence मञ्चाः क्रोशन्ति were to conclude that the मञ्च (platform) really cries and not persons on the platform. Nyāyadarśana. **-पदम्** A courteous or polite word, a mere compliment. उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः । Ku. 4. 9.

उपचारिक *a.* Serving for, belonging to; युद्धोपचारिकं यत्तु तच्छीघ्रं प्रविधीयताम् Mb. 4. 52. 15.

उपचारिन् *a.* Attending, serving.

उपचार्य *pot. p.* To be served or waited upon; to be worshipped &c. **-र्यः** Practice of medicine. **-र्यम्** Treatment.

उपचर्म, -र्मम् *ind.* On the skin, near the skin.

उपचि 5 U. **1** To gather together, heap up, accumulate, collect; शष्पासिद्धैरुपचितबलिम् Me. 57. (v. l.) **-2** To add, increase, strengthen; उपचिन्वन् प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्वरः Ku. 6. 25; चेतःपीडामुपचिनोति Mu. 2; अथोत्थः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते H. 2. 2; Bk. 6. 33; Śi. 4. 10; 8. 6; उपचीयमानगर्भा K. 66 being developed; बलेनैव महोपचीयते मदः K. 200; क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः Bh. 2. 87 waxes. **-3** To cover over with; स्मरजन्मघर्मपयसोपचिताम् Śi. 9. 35; Ms. 6. 41. *-pass.* **1** To be collected or accumulated; to increase, become strong, to be covered with &c.; see above. **-2** To be prosperous, succeed, thrive, be better off; चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ् नृपः Ms. 8. 169.

उपचयः 1 Accumulation, addition, accession; येन मूर्तीनामुपचयापचयाश्च लक्ष्यन्ते तं कालमाहुः Mbh. on II. 2. 5. **-2** Increase, growth, excess; बल° K. 105; स्वशक्त्युपचये Śi. 2. 57; अम्भसामुपचयाय 9. 32; भाग्य° Ratn. 1. 6 dawn of good fortune; so ज्ञान°, मांस°. **-3** Quantity, heap. **-4** Prosperity, elevation, rise. शिवस्योपचयं दृष्ट्वा तथापचयमात्मनः । Śiva B. 25. 32. **-5** The third, sixth, tenth and eleventh house or position from the first of a zodiacal sign (or a *lagna* q. v.). **-Comp. -अपचय** (du.) rise and fall, prosperity and decay. **-भवनम्** a species of the Daṇḍaka metre.

उपचायिन् *a.* **1** Increasing, growing. **-2** Thriving, prosperous.

उपचाय्यः [उपचीयतेऽस्मिन्नत्र आधारे ण्यत् P. III. 1. 131] **1** A kind of sacred fire. **-2** A place for holding sacrificial fire, altar, hearth.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपचित *p. p.* 1 Collected, gathered together, accumulated; अभ्रैरुपचितैः Me. 107. -2 Increased, grown; U. 6. 28; R. 9. 27; °अवयवा मञ्जरी 9. 44 full-grown. -3 Grown in power, strengthened: Śi. 6. 63; R. 17. 54; °महामोहगहनः Mal. 1. 30; °वपुः Me. 34; लोकप्रसिद्धिः उपचिता Mn. 2 the popular idea was strengthened. -4 Full of, abounding in, covered over with; R. 9. 53; वियदुपचितमेघम् Bh. 1. 35. -5 Abundantly furnished with, plastered, smeared.

उपचितिः *f.* 1 Accumulation, collection, growth, increase; सहायोपचितिम् कृत्वा Mb. 5. 134. 5. -2 honour, gain; लब्धोपचितयः सर्वे Bhāg. 1. 12. 29.

उपचित्र *a.* Variegated, Coloured.

उपचित्रा 1 N. of a tree (चित्रा). Salvinia Cucullata (Mar. उन्दीरकानी, थोरदान्ती); also उपचित्रका. -2 N. of a lunar mansion स्वाति; also हस्त. -3 A particular metre.

उपचिल्ली A species of Chenopodium (Mar. चन्दनबटवा).

उपचूलनम् Heating, burning; also उपचूडन.

उपच्छदः A coverlet, cover in general.

उपच्छन्न *a.* Covered, concealed, hidden, secret.

उपच्छन्द् 10 P. 1 To wheedle, flatter, coax, entice, invite; जलेनोपच्छन्दितः Ś. 5. coaxed to drink water; परदारानुपच्छन्दयति Sk. -2 To conciliate. -3 To beseech, request; R. 5. 58. -4 To persuade one to do a thing. -5 To give one something.

उपच्छन्दः 1 A requisite, apparatus; पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च जायते Mb. 13. 65. 12. -2 Cover. -3 Request, coaxing.

उपच्छन्दनम् 1 Coaxing, persuading; उपच्छन्दनैरेव त्वं ने दापयितुम् प्रयतिष्यते Dk. 65. -2 Inviting; उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् Sk.

उपच्यवः Passing into the chamber (from the house); यत्र नार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते Rv. 1. 28. 3; passing close to (in sexual intercourse?).

उपच्छल् *p.* To decline, overreach; Prab.

उपजगती A variety of the Triṣṭubh metre in which three Pādas contain twelve instead of eleven syllables.

उपजन् 4 Ā. 1 To be born or produced, originate, arise, grow; उष्मणश्चोपजायन्ते Ms. 1. 45; H. Pr. 38; संगात्संजायते Bg. 2. 62; 14. 11. -2 To happen, take place, become visible, appear; प्राणविपत्तिरुपजायते K. 160. -3 To be or become, be or exist; सतीत्वमुपजायते Pt. 1. 138. -4 To be born again; सर्गेऽपि नोपजायन्ते Bg. 14. 2; Y. 3. 256. *-Caus.* (जनयति) To produce, cause, rouse; उत्तराप्रलापोपजनितकृपः K. 175.

उपज *a.* Increased, being produced in addition.

उपजनः 1 Addition, increase. -2 Appendage. -3 Rise, origin. -4 Addition of a letter in the formation of words; उपजन आगमः Mbh. on Śiv. Sū. 5. वर्ण° Nir. -5 Any letter, syllable or affix so added; अनर्थका उपजनाः Nir. **-नम्** The body.

उपजा Ved. Remote posterity. पितामहाः पितरः प्रजोपजाहम् Av. 11. 1. 19.

उपजात *p. p.* 1 Produced, caused; °कोप, °क्रोध excited, moved to anger. -°**खेद** Suffering from exhaustion, faint, feeble; °विश्रास confiding, believing, trusting. -2 Happened, taken place; U. 4.

उपजातिः *f.* A mixed metre (see App.).

उपजप् 1 P. 1 To whisper into the ears of (another), win over to one's party by secretly suggesting anything in the ear; अङ्गारवर्षं राजवधायोपजप्य Dk. 104; क्षत्तारं कुरुराजस्तु शनैः कर्णमुपाजपत् Mb. -2 (Hence) to instigate to rebellion or treachery, conspire with; उपजप्यानुपजपेत् Ms. 7. 197. -3 To commit mischief.

उपजप्य *a.* To be brought over or instigated to rebellion by whispering into the ear; उपजप्यानुपजपेत् Ms. 7. 197.

उपजापः 1 Secretly whispering into the ear or communicating; परकृत्य° Mu. 2. -2 Secret overtures or negotiations (with the enemy's friends), sowing the seeds of dissension, treachery, treason instigating to rebellion; उपजापः कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वयि Śi. 2. 99; उपजापसहान् विलङ्घयन् स विधाता नृपतीन्मदोद्धतः Ki. 2. 47, 16. 42; अपि सहन्ते अस्मदुपजापं प्रजाः Mu. 2. -3 Disunion, separation. उपलब्धस्य उपजापमुपेयात् Kau. A. 1. 16.

उपजापक *a.* 1 Whispering into the ears of, instigating to rebellion; घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणां चोपजापकान् Ms. 9. 275. -2 Treacherous, traitor.

उपजरस् *ind.* Towards old age or in old age; P. V. 4. 107; Vārt. जराया जरस् च.

उपजल्प् 1 P. 1 To talk to, converse with, chatter. -2 To advise.

उपजल्पनम्, उपजल्पितम् A talk; इदमेव स्मराम्यस्याः सहसैवोपजल्पितम् Rām. 2. 60. 14.

उपजल्पिन् *a.* Giving advice.

उपजानु *a.* Near the Knee; उपजानुभवं गडु Mbh. on IV. 3. 39.

उपजिह्वा, -ह्विका 1 The uvula or soft palate; epiglottis; Y. 3. 97. -2 Enlargement of the under side of the tongue. -3 A kind of ant; यदस्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति। सर्वं तदस्तु ते घृतम् Rv. 8. 102. 21.

उपजीक *a.* Living upon, subsisting by. **-कः** Ved. A water-deity; उपजीका उद्भरन्ति समुद्रादधि भेषजम् Av. 2. 3. 4.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपजीव् 1 P. 1 To live upon, subsist by, derive livelihood from, be supported by; उपजीव्यमानपादच्छायः K. 5; कां वृत्तिमार्य उपजीवसि Mk. 2; संवाहकस्य वृत्तिम् *ibid.*; शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा Ms. 9. 105; Y. 2. 301. -2 To live under, be dependent on, serve; अम्भसामुपचयाय उपजीवति स्म Si. 9. 32. -3 To make use of, derive materials (for writing from); तदेतद्भारतं नाम कविभिस्तूपजीव्यते Mb. -4 To practise; ते (ब्राह्मणाः) सम्यगुपजीवेयुः षट् कर्माणि यथाक्रमम् Ms. 10. 74. -*Caus.* To use, to make the most of; Ks.

उपजीव *a.* Ved. Living on &c. **-वा** Subsistence; T. Br. 1. 5. 6. 4.

उपजीवक, -विन् *a.* 1 Living upon, subsisting by (instr. or in comp.); जालिमात्रोपजीविनाम् Ms. 12. 114, 8. 20, नानापण्योपजीविनाम् 9. 257; द्यूतोपजीव्यस्मि Mk. 2. -2 Living under, depending upon, subject to, a dependant, servant (*m.*); भीमकान्तैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनाम् R. 1. 16; अस्मद्° K. 61. **-कम्** Means of subsistence, profession.

उपजीवनम्, -जीविका 1 Living. -2 Subsistence, livelihood; निन्दितार्थोपजीवनम् Y. 3. 236; क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्मं कृष्णोपजीवनम् Mb. -3 A means of living, such as property; किंचिद्दत्त्वोपजीवनम् Ms. 9. 207.

उपजीव्य *pot. p.* 1 Affording a livelihood; उपजीव्यद्रुमाः Y. 2. 227. -2 Giving patronage, patronizing (as a king &c.). -3 (fig.) Supplying materials for writing, that from which one derives his materials; सर्वेषां कविमुख्यानामुपजीव्यो भविष्यति Mb. **-व्यः** 1 A patron. -2 A source or authority (from which one derives his materials); इत्यलमुपजीव्यानां मान्यानां व्याख्यानेषु कटाक्षनिक्षेपेण S. D. 2. **-व्यम्** A means of subsistence, अन्तपालाश्च यास्यन्ति सदारो यत्र राघवः। सहोपजीव्यं राष्ट्रं च पुरं च सपरिच्छदम् Rām. 2. 37. 26.

उपजुष्ट *a.* 1 Approached, received with courtesy; इत्याचारार्हसि यदि मया प्रश्रयेणोपजुष्टः Mv. 3. 26. -2 Frequented, resorted to; Mv. 4.

उपजोषः, -षणम् 1 Affection. -2 Enjoyment; Bhāg. 5. 16. 18. -3 Frequenting, resorting to. -4 Desire. **-षम्** *ind.* 1 According to one's desire or pleasure; यथोपजोषं भुञ्जानो नातृप्यदजितेन्द्रियः Bhāg. 7. 4. 19. -2 Silently. Mb. 2.

उपज्ञा 9 Ā. 1 To ascertain; to know. -2 To invent, find out, hit upon. (उपज्ञातम् = विनोपदेशेन ज्ञातम्); न पापमुपजानते Av. 4. 36. 8. see उपज्ञा below.

उपज्ञा [उपज्ञायते इत्युपज्ञा कर्मण्यङ्] 1 Knowledge acquired by oneself and not handed down by tradition, invention, primitive or untaught knowledge; usually in comp. which is treated as a neuter noun (P. II. 4. 21); पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं ग्रन्थः Sk.; प्राचेतसोपज्ञं रामायणम् R. 15. 63. -2 Undertaking or commencing a thing not done before; लोकेऽभूद्यदुपज्ञमेव विदुषां सौजन्यजन्यं यशः Malli. on Raghuvaṁśa.

उपज्ञात *a.* Invented.

उपज्मन् *a.* Ved. Striding or stepping upon, यं शूरसातौ यमपामुपज्मन्यं विप्रासो वाजयन्ते स इन्द्रः Sv. 1. 4. 1. 5. 6.

उपज्योतिषम् A Compendium on astronomy.

उपज्वलित *a.* Lighted, inflamed; Śat. Br. 11. 8. 3. 7.

उपढौक् *Caus.* 1 To present (as an offering), make a respectful offering; एकैकं पशुमुपढौकयामः H. 2. -2 To carry out, accomplish.

उपढौकनम् A respectful offering or present, *Nazarāṇā*.

उपतटः The skirt or border; Me. 59 **-टम्** *ind.* Near the skirt.

उपतप् 1 P. 1 To make warm, heat; उपतप्तोदका नद्यः Rām.; Śi. 9. 65 (where it means to pain also). -2 To feel pain, become sick; आहिताग्निश्चेदुपतपेत् Āśval. -3 To afflict, befall (as a sickness); sometimes used impersonally. -*pass.* 1 To be pained, become ill, be afflicted with; इत्यपूर्वमुपतप्यतेऽस्माभिः Mv. 2; so दुःखेनोपतप्यते &c. -2 To be emaciated with penance, practise penance; उपतप्यामहे तपः Av. -*Caus.* 1 To kindle, ignite, burn; न नो गृहाणामुप तीतपासि Av. 6. 32. 1. -2 To torment, hurt, pain. -3 To offend, oppress. -4 To mortify the body by penance.

उपतपत् *m.* Interior heat, disease (Ved.). जरया वोपतपता वाणिमानं निगच्छति Bṛi. Up. 4. 3. 36.

उपतपन *a.* Paining, afflicting; नृपरिन्द्रियोपतपनेषु सततमसुखेषु पाण्डवः (स्थिरतां व्याप) Ki. 12. 3.

उपतप्त *p. p.* 1 Heated, parched; consumed. -2 Distressed, pained, tormented.

उपतप्तृ *a.* Burning, heating. *m.* 1 Morbid or extra-ordinary heat. -2 Any cause of heat, burning or inflammation. -3 A kind of disease.

उपतापः 1 Heat, warmth. -2 Trouble, distress, pain, sorrow; सर्वथा न कंचन न स्पृशन्त्युपतापाः K. 135, 177; शरीरोपतापेन Māl. 3. -3 Calamity, misfortune. -4 Sickness, disease, injury. -5 Haste, hurry.

उपतापक *a.* Heating, igniting.

उपतापनम् 1 Heating. -2 Distressing, tormenting.

उपतापिन् *a.* 1 Heating, inflaming; causing pain. -2 Suffering heat or pain, being sick; गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः Ms. 11. 1; cf. also पुरुषं सोम्योपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते Ch. Up. 6. 15. 1.

उपतल्पः An upper story, a room on the top of a house. -2 A kind of wooden seat or stool.

उपतारक *a.* Overflowing (as water).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपतिष्यम् 1 N. of the lunar mansion or asterism called आश्लेषा. -2 N. of another asterism called पुनर्वसु.

उपतीर्थम् 1 Bank, a landing place on a bank of a river; Mb. 3. 153. 3. -2 The country in the vicinity; Mb. 5. 152. 7.

उपतुला A part of the column (Bṛi. S. 5. 53. 30).

उपतृण्यः Ved. A serpent (lurking in the grass); Av. 5. 13. 5.

उपत्य *a.* Situated under or below.

उपत्यका [उप-त्यकन् P. V. 2. 34.; पर्वतस्यासन्नं स्थलं उपत्यका Sk. उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः] 1 A land at the foot of a mountain, low land; मलयाद्रेरुपत्यकाः R. 4. 46; एते खलु हिमवतो गिरेरुपत्यकारण्यवासिनं संप्राप्ताः Ś. 5. जलनीली-मिलत्पङ्कपिच्छलोपत्यकानलान् Śiva B. 26. 52. -2 A vale, valley.

उपदंश् 1 P. To bite or eat anything (as a relish or condiment).

उपदंशः 1 Anything which excites thirst or appetite, a relish, condiment &c.; मूलकेनोपदंशं भुङ्क्ते Mbh. on P. IV. 1. 48; cf. P. III. 4. 47. द्वित्रानुपदंशानुपपाद्य Dk. 133; अग्रमांसोपदंशं पिब नवशोणितासवम् Ve. 3. -2 Biting, stinging. -3 The venereal disease, chancre. -4 (*a*) A tree the root of which is used for horse-radish (शिग्रु). (*b*) N. of another plant (समष्ठिल). **-नम्** Context; छागोपकरण-मस्योपदंशितं यदुपदंशने पशुशब्दश्छागाभिप्राय इति गम्यते। ŚB. on MS. 6. 8. 35.

उपदंशितम् Context, mention of a thing by way of context: छागोपकरणमस्योपदंशितम्। ŚB. on MS. 6. 8. 35; युगवरत्रे उपदंशिते ईषाचक्रादिसन्निधाने चेदक्षमानय इत्युच्यते &c. ŚB. on MS. 6. 8. 35.

उपदंशिन् *a.* Afflicted with chancre.

उपदश *a* (pl.) About or nearly ten; अथोपदशा इति कोऽयं समासः बहुव्रीहिरित्याह Mbh. on P. II. 2. 25.

उपदस् 4 P. To fail, be wanting, dry up or be consumed. -*Caus.* To cause to fail or cease, extinguish; अनुगच्छन्ती प्राणानुप दासयति ब्रह्मगवी ब्रह्मज्यस्य Av. 12. 5. 27.

उपदासुक *a.* Ved. Wanting.

उपदा 3 U. 1 To give in addition. -2 To offer, give, grant (in general). उपेद् ददाति न स्वं मुषायति Rv. 6. 28. 2. -3 To add. -4 (1 Ā.) (Ved.) (*a*) To take upon oneself. (*b*) To erect, raise, support.

उपदा *a* Ved. Giving a present; Vāj. 30. 9. **-दा** (cf. आतश्चोपसर्गे P. III. 3. 106) 1 A present, an offering to a king or a great man, a *Nazarāṇā*; पञ्च उपदा दीयन्तेऽस्मै पञ्चकः Mbh. V. 1. 47. उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोसलेश्वरम् R. 4. 70, 5. 41, 7. 30; P. V. 1. 47. cf. also प्रीणयित्वोपदाभिः Śiva B. 15. 53. -2 A bribe.

उपदातृ *a.* One who gives, or grants: उपदेशोपदातॄणां नराणाम् Pt. 4. 107.

उपदीकृ 8 U. To offer as a present; तस्य रत्नमुपदीकृतं नृपाः Śi. 14. 39.

उपदानम्, -नकम् 1 An oblation, a present (in general). -2 A gift made for procuring favour or protection, such as a bribe.

उपदानवी 1 N. of the daughter of the demon Vṛiṣaparvan and mother of Duṣyanta. -2 N. of a daughter of Vaiśvānara; Bhāg.

उपदिग्ध *a.* 1 Smeared, covered, anointed. -2 Spotted over.

उपदेहः 1 An ointment, liniment. -2 A cover. -3 A minor or secondary body (such as that which grows on diseased parts of the body).

उपदिश् 6 U. 1 To instruct, teach, explain, advise; यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्य...तत्तत्प्रत्युपदिशतीव मे बाला M. 1. 5; सुखमुपदिश्यते परस्य K. 156 it is easy to advise others; ज्ञानमुपदिश् Bg. 4. 34; R. 16. 43. -2 To point, indicate, refer to: गुणशेषामुपदिश्य भामिनीम् R. 8. 73; सुवर्णपुरमार्गमुपदेक्ष्यति K. 120, 92 point out or tell. -3 To assign the right place to a thing, arrange. -4 (*a*) To mention, specify, tell; किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् Mk. 9. 7; पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् P. VI. 3. 109. (*b*) To inform, announce. -5 To prescribe, settle, sanction, lay down; न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद् भर्तोपदिश्यते Ms. 5. 162, 2. 190, 3. 14, 43. -6 To rule over, govern, command. -7 To name, call; द्रुतविलम्बितमित्युपदिश्यते Śrut. 28; Ms. 12. 89.

उपदिश् *f.*, **उपदिशा** An intermediate quarter, such as ऐशानी, आग्नेयी, नैर्ऋती and वायवी. चतस्रो दिशश्चतस्र उपदिशः Maitrī Up. 6. 2.

उपदिश्य *a.* Being in an intermediate quarter.

उपदिष्ट *p. p.* 1 Specified, pointed out, particularized; पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम् Ku. 1. 2. पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् P. VI. 3. 109. -2 Taught, instructed, advised. -3 Put forward as a plea or reason. -4 Initiated. **-ष्टम्** Advice, counsel; (in drama) a persuasive speech; S. D. 449.

उपदेशः 1 Instruction, teaching, advice, prescription; एष आदेशः, एष उपदेशः Tait. Up. 1. 11. 4. सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन निपुणो भवति M. 1 (see the act *inter alia*); स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रपेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः Ku. 1. 30; अचिरप्रवृत्तोपदेशं नाट्यम् M. 1, 2. 10; Ś. 2. 3; Ms. 8. 272; Amaru. 29; R. 12. 57; K. 26; M. 6; परोपदेशे पाण्डित्यम् H. 1. 99. -2 Pointing out or referring to; शब्दानामितरे-तरोपदेशः Nir. -3 Specification, mentioning, naming. -4 A plea, pretext. -5 Initiation, communication of an initiatory Mantra or formula; चन्द्रसूर्यग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये। मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यते॥ -6 (In gram.) A form in a rule, an indicatory form (any word or part of a word, such as an affix, augment &c. with its *anubandhas* which show what particular grammatical

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

rules are to be applied. उपदेश आद्योच्चारणम् Sk. –Comp. –अर्थवाक्यम्, –वचनम् a parable, moral fable.–साहस्री N. of a philosophical work by Śaṅkarāchārya.

उपदेशक *a.* Giving instruction, teaching. –कः An instructor, a guide, preceptor.

उपदेशता 1 The state of being a precept or rule; तपस्विनामयुपदेशतां गतम् Ku. 5. 36. –2 Instruction, teaching. –3 Doctrine.

उपदेशनम् Advising, instructing; किं पुनरुपदेशनम् शास्त्रम् Mbh. on P. I. 3. 2. –ना Information, doctrine.

उपदेशिन् *a.* Advising, instructing. *m.* 1 A teacher, adviser. –2 A word or affix &c. in the form in which it appears in grammatical rules.

उपदेष्टृ *a.* Giving instruction or advice. *m.* (ष्टा) A teacher, preceptor; especially a spiritual preceptor; चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्कर्मोपदेष्टा हरिः Ve. 1. 25.

उपदी N. of a plant (वंदाक).

उपदीका A kind of ant.

उपदीक्षिन् *a.* 1 Partaking in an initiatory or other religious rites. –2 A near relation.

उपदृश् 1 P. 1 To see, behold, look at, perceive. –*pass.* 1 To be or become visible. –*Caus.* 1 To cause to see, show or exhibit. –2 To place before, show up, communicate, make (one) acquainted (with); राज्ञः पुरो मामुपदर्श्य H. 3; नयविद्भिर्नवे राज्ञि सदसच्चोपदर्शितम् R. 4. 10. –3 To present a false appearance, deceive a person by a false appearance, illude. –4 To explain, illustrate; चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषूपदर्शितः Y. 2. 8.

उपदर्शक *a.* Showing. –कः 1 One who shows the way, a guide. –2 A door-keeper. –3 A witness.

उपदर्शनम् 1 Exhibiting, representing. –2 A commentary.

उपदृश् *a.* Seeing, witnessing (as the sun and moon). *f.* Aspect, view (Ved.).

उपदृष्टिः *f.* Show, view, appearance.

उपद्रष्टृ *a.* Seeing, overlooking. *m.* 1 A supervisor, inspector; आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यस्ततः परम् Bhāg. 9. 16. 22. –2 A witness; उपद्रष्टानुमन्ता च Bg. 13. 22; त्रिभिः साक्षाद् दृष्टं भवति यश्च ददाति यस्मै च दीयते यश्चोपद्रष्टा Mbh. on V. 2. 91.

उपदेवः, –देवता A minor or inferior god (as the Yakṣas, Gandharvas and Apsarasas).

उपदेहिका A kind of insect, white ant (Mar. वाळवी).

उपदोहः 1 A nipple of the udder of a cow. –2 A milking vessel, also उपदुहः.

उपद्रु 1 P. 1 To run near to, run towards; स व्रीहिणां यावदपासितुं गताः शुकान्मृगैस्तावदुपद्रुतश्रियाम् Śi. 12. 42. –2 To attack, assault, rush at; तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः R. 15. 23; प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवन् Mb.

उपद्रवः 1 An unhappy accident, misfortune, calamity. –2 Injury, trouble, harm; पंगामसमर्थानामुपद्रवाया-त्मनो भवेत्कोपः Pt. 1. 324; निरुपद्रवं स्थानम् Pt. 1. –3 Outrage, violence. –4 A national distress (whether caused by the king or famine, seasons &c.). –5 A national disturbance, rebellion. –6 A symptom, a supervenient disease (one brought on whilst a person is suffering from another). –7 The sixth part of a Vedic sāman consisting of seven limbs. अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधं सामोपासीत...... यदुपेति स उपद्रवः Ch. Up. 2. 8. 2. –8 A servant; अनृश्यजुरसामा च प्राजापत्य उपद्रवः Mb. 12. 60. 44. –9 Loss, waste; अष्टकापितृदेवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः। अनस्योपद्रवं पश्य मृतो हि किमशिष्यति ॥ Rām. 2. 108. 14.

उपद्रविन् *a.* 1 Attacking, oppressive, tyrannical, factious. *m.* 1 A tyrant, an oppressor. –2 A rebel.

उपद्रुत *p. p.* 1 Visited by calamities, oppressed, attacked, infested; वेदनाभिरुपद्रुतम् H. 4. 88. –2 (In astr.) Eclipsed. –3 Boding evil, inauspicious. –तम् A term used by the Bāṣkalas for a kind of Sandhi, also called उद्ग्राहवत् q. v.

उपद्वारम् A side-door.

उपद्वीपः An adjacent small island, minor island.

उपधर्मः A bylaw, a secondary or minor religious precept (opp. पर); एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते Ms. 2. 237, 4. 147. –2 A heretic, false faith.

उपधा 3 U. 1 To place or lay upon, place under or in; अधिजानु बाहुमुपधाय Śi. 9. 54; उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके R. 9. 31; Bk. 15. 47; Ku. 1. 44; हृदि चैनामुपधातुमर्हसि R. 8. 77 treasure up-lay to heart; Ms. 4. 54; उपहितसूक्ष्मग्रन्थिना Ś. 1. 19. –2 To place, lay; वामहस्तोपहितवदना Ś. 4 resting on. –3 (*a*) To place near; अङ्गणीमुखेन्दुमुपधेहि Mv. 4. 56. (*b*) To put to or yoke (as a horse to a carriage &c.); उप त्मनि दधानो धुर्याशून्. –4 To cause, bring on or produce; नरः कृतान्तोपहितां (दशां) प्रपद्यते Mk. 1. 53. –5 To impose, entrust with, charge with (as a duty); तदुपहितकुटुम्बः R. 7. 71. –6 To lay a command upon, enjoin, instruct in (with acc.); स्त्रीषु नृत्यमुपधाय शिक्षयन् R. 19. 36. –7 To lie down upon, use as a pillow; उपधाय वामभुजमशयिषि Dk. 111. –8 To apply, employ, lay or bestow upon, क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति R. 3. 29. –9 To place over, cover, conceal. –10 To add, place in addition. –11 To communicate, impart, give, bestow; उपहितशोभा Bk. 2. 55. –12 To locate; एतदुपहितं चैतन्यम् Vedānta S. –13 (In gram.) To precede without the intervention of another syllable. –14 To deceive (वञ्च्); स्वयं चापहृता भृत्या ये चाप्युपहिताः परैः Mb. 12. 111. 77.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपधा 1 Imposition, forgery, fraud, deceit, trick, pretence; उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः Ms. 8. 193. **-2** Trial or test of honesty, (भेदोपजापौ उपधा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम्); (said to be of 4 kinds:- 1 loyalty, 2 disinterestedness, 3 continence, 4 courage *i. e.* धर्मोपधा Religious allurement, अर्थोपधा Monetary allurement, कामोपधा Love allurement, भयोपधा Allurement under the pressure of fear. ' भिया धर्मार्थकामैश्च परीक्षा या तु सोपधा ' इत्यभिधानचिन्तामणिः); (शौचयेत्) धर्मोपधाभिर्विप्रांश्च सर्वाभिः सचिवान् पुनः Kalika P. उपधाभिः शौचाशौचज्ञानममात्यानाम् । Kau. A. 1. 10; अमात्यानुपधातीतान् Mb. 15. 5. 14. **-3** A means or expedient; अयशोभिदुरा लोके कोपधा मरणादृते Si. 19. 58. **-4** (In gram.) A penultimate letter (अन्त्याद्वर्णात्पूर्वं उपधा). अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा P. I. 1. 65. **-Comp. -भृतः** a servant who has been guilty of dishonesty. **-लोपः** Elision of the penultimate letter (*e. g.* in the case of a बहुव्रीहि compound ending in अन्) P. IV. 1. 28. **-शुचि** *a.* tried, of approved loyalty.

उपधान *a.* Used (as a Mantra) in the putting up of the sacrificial bricks; P. IV. 4. 125. **-नम् 1** Placing or resting upon. **-2** A pillow, cushion; रामबाहूपधानमेष U. 1. विपुलमुपधानं भुजलता Bh. 3. 79. **-3** Peculiarity, individuality (विशेषम्); फलोपाधानाभावात् P. VI. 3. 39. Sk. **-4** Affection, kindness. **-5** A religious observance among especially the Jainas for preparing the ground for future monkhood. **-6** Excellence or excellent quality; सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयन्ति ये Si. 2. 77. (where उ° also means a pillow). **-7** Poison. **-8** A small wooden pin of a stringed musical instrument; पार्श्वोपधानां ज्यातन्त्रीं चापदण्डां महास्वनाम् Mb. 4. 35. 16. **-नी 1** A pillow, cushion. **-2** A foot-stool.

उपधानकम् A pillow, cushion; Hemadri.

उपधानीय *a.* To be placed near. **-यम्** A pillow; अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः पादोपधानीयकृता कुशेषु Mb. 1. 192. 10.

उपधायिन् *a.* Using as a pillow; अशेत सा बाहुलतोपधायिनी Ku. 5. 12.

उपधिः [उप-धा-कि] उपसर्गे घोः किः P. III. 3. 92. **1** Fraud, dishonesty; निरुपधि विशुद्धं विजयते U. अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि सन्धिदूषणानि Ki. 1. 45, also Mb. 12. 57. 17; see अनुपधि also. **-2** (In law) Suppression of the truth, a false suggestion; यत्र वाप्युपधिं पश्येत्तत्सर्वं विनिवर्तयेत् Ms. 8. 165. **-3** Terror, threat, compulsion, false inducement; बलोपधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान्निवर्तयेत् Y. 2. 31, 89. **-4** The part of a wheel between the nave and the circumference, or the wheel itself; नभ्येव न उपधीव प्रधीव Rv. 2. 39. 4. **-5** Foundation (with the Buddhists).

उपधिकः A cheat, knave, one who imposes by threats, fraud &c.; see औपधिक, the more correct form. उत्कोचकाश्चौपधिका वञ्चकाः कितवास्तथा Ms. 9. 258.

उपहित *p. p.* **1** Placed in or upon, deposited; S. 1; °मध्यमस्वर M. 1. 21 taken as a basis. **-2** Preceded by. **-3** Joined, mixed, connected with. **-4** Possessed of; अर्थोपहितया वाचा मधुरं रघुनन्दनः (अब्रवीत्) Ram. 6. 128. 43; विनयोपहितः Si. 16. 7. **-5** Ready; deputed to act as a spy. **-6** Given, bestowed. **-7** Brought over, instigated to rebellion (उपजप्त); व्यक्तं त्वमप्युपहितः पाण्डवैः पापदेशज Mb. 8. 40. 46. **-8** Somewhat good; Mb. 12.

उपहितिः *f.* **1** The putting or placing upon. **-2** Devotedness to; Yv. Ts 2.

उपधातुः An inferior metal, semi-metal. They are seven; सप्तोपधातवः स्वर्णं माक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यं च रातिश्च सिन्दूरं च शिलाजतु ॥ **-2** A secondary secretion of the body (six in number); *e. g.* milk, menses, adeps, sweat, teeth, hair, and lymph; स्तन्यं रजो वसा स्वेदो दन्ताः केशास्तथैव च । औजस्यं सप्तधातूनां क्रमात्सप्तोपधातवः ॥

उपधाव् 1 U. **1** To run towards, approach hastily; येन साम्ना स्तोष्यन् स्यात् तत्सामोपधावेत् Ch. Up. 1. 3. 8. **-2** To resort to; to have recourse to for assistance; तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत Bhag. 8. 1. 11. **-3** To run, glide (A.); Rv. 8. 3. 21. **-4** To worship.

उपधावनः A follower. **-नम् 1** Going after, following. **-2** Meditating upon. **-3** Worship; Bhag. 7. 1. 6.

उपधिः See under उपधा.

उपधूपित *a.* **1** Fumigated. **-2** Being at the point of death; **-3** Suffering extreme pain. **-तः** Death. **-ता, उपधूमिता** The quarter of the heavens to which the sun is proceeding.

उपधृ 1, 10 P. **1** To hold up, support, sustain. **-2** To bear, carry. **-3** To hold as, consider or regard as; सत्त्वं तदुपधारयेत् Ms. 12. 27; एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय Bg. 7. 6, 9. 6. **-4** To comprehend, perceive, hear, experience, observe; पुरुषो रामचरितश्रवणैरुपधारयन् Bhag. **-5** To reflect or meditate upon.

उपधारणम् 1 Consideration, reflection. **-2** Drawing, pulling (as by a hook).

उपधृतिः *f.* **1** A ray of light. **-2** Holding up.

उपध्मा 1 P. To blow or breathe out; excite by blowing, fan; नाग्निं मुखेनोपधमेत् Ms. 4. 53.

उपध्मा 1 Blowing upon, breathing. **-2** The effort of the voice which gives rise to the sound उपध्मानीय q. v. below.

उपध्मानः A lip. **-नम्** Blowing upon, breathing. (*a.*) पूतिरज्जुरुपध्मानी Av. 8. 8. 2.

उपध्मानिन् *a.* Blowing upon, fanning.

उपध्मानीयः The aspirate Visarga before the letters प् and फ्; उपूपध्मानीयानामोष्ठौ Sk.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपध्वस्त *a.* 1 Destroyed. -2 Mixed.

उपनक्षत्रम् A subordinate constellation, secondary star (their number is said to be 729); सप्तविंशतिः सप्तविंशतिर्होपनक्षत्राण्येकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठन्ते Śat. Br.

उपनखम् A disease of the finger-nails, whitlow. (Mar. नखुरडें).

उपनगरम् A suburb.

उपनम् 1 P. 1 To come to, arrive at, approach, bend or tend towards. -2 To befall, fall to the lot of, occur, happen (used by itself or with gen., dat., or acc. of person); मत्संभोगः कथमुपनमेत् स्वप्नजोऽपि Me. 92; तत्तस्योपनमेत् Bh. 2. 121; अन्य आत्मने नोपनमति Bhāg.; उपैनं सहस्रं नमति Ait. Br. -3 To share in. -*Caus.* 1 To lead towards, introduce (with gen.). -2 To offer, give.

उपनत *p. p.* 1 (*a*) Come near, brought, arrived, approached, brought near to; Ś. 5. 19; R. 12. 102; (*b*) Got, obtained; अचिरोपनतां स मेदिनीम् R. 8. 7, 5. 52. चिन्तितोपनताम् K. 129; V. 3. 22; V. 2. -2 Presenting itself, fallen to the lot of, befallen, occurred; कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा Me. 111; यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् V. 3. 21; अनुपनतमनोरथस्य 22; 4. 3; so सुहृदुपनतः Me. 102; Māl. 10; K. 33, 132, 348; सुख° that readily or without efforts presented itself Ś. 3; अकामोपनतम् R. 10. 39 unconsciously committed. -3 Formed, brought about, effected. -4 Presented to, offered, given; परलोकोपनतं जलाञ्जलिम् R. 8. 68. -5 Bent down, humbled, subjected, surrendered; दण्डोपनतचरितम् R. 17. 81; 8. 81; दण्डोपनतं शत्रुम् Mb. -6 Dependent on (for protection). -7 Approximate, near (in time or space.)

उपनतिः *f.* 1 Approach. -2 Bending, bow, salutation. -3 Inclination, affection; Vāj. 20. 13. -4 The falling to one's share; Ks.

उपनम्र *a.* Coming to, being present; N.

उपनामुक *a.* Ved. Bending towards.

उपनह् 4 P. 1 To tie up, tie together. -2 To form into a bundle, bind together. -3 To inlay, set with; as चर्मोपनद्ध.

उपनद्ध *a.* Covered with, inlaid.

उपनहनम् 1 A cloth in which anything is bound up. -2 Binding, tying together.

उपनाहः 1 A bundle; देवानां भाग उपनाहः Av. 9. 4. 5. -2 An unguent applied to a wound or sore, a plaster, poultice; शोफयोरुपनाहं कुर्यात् Suśr. -3 The tie of a lute, a peg to which the strings of a lyre are attached and by which they are tightened. -4 Inflammation of the ciliary glands, stye.

उपनाहनम् 1 Applying an unguent. -2 Anointing, plastering.

उपनागरः A particular Prākrit dialect.

उपनागरिका A variety of वृत्यनुप्रास. It is formed by sweet-sounding letters (माधुर्यव्यञ्जकवर्ण); *e. g.* cf. the example cited in K. P. 9; अपसारय घनसारं कुरु हारं दूर एव किं कमलैः। अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला ॥

उपनामन् *n.* A surname, nickname.

उपनासिकम् The part which is near the nose.

उपनिक्षिप् 6 U. 1 To throw or place down विप्रान्तिके पितॄन् ध्यायन् शनकैरुपनिक्षिपेत् Ms. 3. 224. -2 To deposit = निक्षिप् q. v.

उपनिक्षेपः 1 The act of depositing or placing down. -2 An open deposit, any article given in another's charge by letting him know its form, quantity &c. Y. 2. 25; (on which Mitā. says:- उपनिक्षेपो नाम रूपसंख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहितं द्रव्यम्). -3 A deposit sealed or covered up (?).

उपनिधा 3 U. 1 To put or place near; to bring or lead near to; कर्णयोरुपनिधाय (मुखम्) Āśval.; वहति समीरे मदनमुपनिधाय Gīt. 5. -2 To produce, cause; भयमुपनिदधे स राक्षसानाम् Bk. 4. 45. -3 To present; उद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् Māl. 5. 25. -4 To deposit, entrust दृष्ट्वा पूर्वोपनिहितं निधिम् Ms. 8. 37, 196.

उपनिधातृ, -धायक *a.* Depositing, placing near.

उपनिधानम् 1 Placing near. -2 Depositing, entrusting to one's care. -3 A deposit.

उपनिधिः 1 A deposit, pledge, property entrusted to another. प्रादायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः Mb. 1. 126. 3. -2 (In law) A sealed deposit; Y. 2. 25; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः Ms. 8. 145, 149; cf. Medhātithi:- यत् प्रदर्शितरूपं सचिह्नवस्त्रादिना पिहितं निक्षिप्यते; also cf. Y. 2. 65 and Nārada quoted in Mit. -3 Pretext, guise; उपनिधिभिरसुखकृत्स परमनिरयगो भृशमसुखमनुभवति दुष्कृतकर्मा Mb. 12. 321. 31.

उपनिहित *p. p.* 1 Deposited with. प्रीत्योपनिहितस्य (धनस्य) Ms. 8. 196. -2 Placed near to; य म इम उपनिहिता इति Ch. Up. 1. 10. 2. -3 Presented, offered, Māl. 5. 25.

उपनिपत् 1 P. 1 To fly down to. -2 To take place in addition. -3 To be stated incidentally or casually.

उपनिपातः 1 Approaching, coming near. -2 A sudden and unexpected attack or occurrence. उपनिपातप्रतीकारः Kau. A. 4.

उपनिपातिन् *a.* Coming (unexpectedly); रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः Ś. 6.

उपनिबन्ध् 9 P. 1 To compose, write; -2 To explain.

उपनिबद्ध *a.* 1 Written, composed. -2 Discussed. निःशेषविद्युपनिबद्ध U. 7.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपनिबन्धनम् 1 A means of accomplishment. -2 Binding. -3 Description.

उपनिमन्त्रणम् Invitaion, inauguration.

उपनिम्रेड् 1 P., Ā. To make happy, gladden; साधवो घोषाआ च गच्छेशुरुप च निम्रेडेरन् Ch. Up. 3. 19. 4.

उपनिर्गमः A main or royal road.

उपनिर्गमनम् A way to go out; Heb. 3.

उपनिर्हारः An attack, assault; नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुमर्हति Rām. 6. 75. 2.

उपनिवपनम् The act of scattering or pouring down upon.

उपनिविष्ट *a.* 1 Besieging. -2 Occupying, inhabiting.

उपनिवेशः A suburb; Hariv.

उपनिवेशित *a.* Placed, established, colonized; स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशितम् Ku. 6. 37; R. 15. 29.

उपनिवेशिन् *a.* Attached to, inherent.

उपनिषद् *f.* [said to be from उपनि-सद् 'knowledge derived from sitting at the feet of the preceptor'; but, according to Indian authorities, it means 'to destroy ignorance by revealing the knowledge of the Supreme Spirit and cutting off the bonds of worldly existence'; यथा य इमां ब्रह्मविद्यामुपयन्त्यात्मभावेन श्रद्धाभक्तिपुरःसराः सन्तस्तेषां गर्भजन्मजरारोगाद्यनर्थपूगं निशातयति परं वा ब्रह्म गमयति अविद्यादिसंसारकारणं चात्यन्तमवसादयति विनाशयतीत्युपनिषद्। उपनिपूर्वस्य सदेरेवमर्थस्मरणात्; Śaṅkara] 1 N. of certain mystical writings attached to the Brāhmaṇas, the chief aim of which is to ascertain the secret meaning of the Vedas; Bv. 2. 40; Māl 1. 7; (other etymologies also are given to explain the name:- (1) उपनीय तमात्मानं ब्रह्मापास्तद्वयं यतः। निहन्त्यविद्यां तज्जं च तस्मादुपनिषद्भवेत्॥ or (2) निहत्यानर्थमूलं स्वाविद्यां प्रत्यक्तया परम्। नयत्यपास्तसंभेदमतो वोपनिषद्भवेत्॥ or (3) प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मूलोच्छेदकत्वतः। यतोऽवसादयेद्विद्या तस्मादुपनिषद्भवेत्॥ In the मुक्तकोपनिषद् 108 Upaniṣads are mentioned, but some more have been added to this number. They are said to have been the source of the six Darśanas or systems of philosophy, particularly of the Vedānta Philosophy. The more important Upaniṣads are:- ईशकेनकठप्रश्नमुण्डमाण्डूक्यतित्तिरः। ऐतरेयं च छान्दोग्यं बृहदारण्यकं तथा॥. -2 (*a*) An esoteric or secret doctrine, mystical meaning, words of mystery; साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्याः प्रदीयताम् Rām. 1. 55. 16. (*b*) Mystical knowledge or instruction; मन्त्रपारायण° U. 6; दिव्यामस्त्रोपनिषदमृषेयः कृशाश्वस्य शिष्यात् Mv. 2. 2. -3 True knowledge regarding the Supreme Spirit. -4 Sacred or religious lore. -5 Secrecy, seclusion. -6 A neighbouring mansion. -7 A lonely place. -8 A religious observance. -9 Meditation, यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति Ch. Up. 1. 1. 10 -10 One that takes to (like a boat); तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति Bri. Up. 2. 1. 20.

उपनिषादिन् *a.* 1 Sitting at the feet (of another, such as a preceptor). -2 Subjected.

उपनिषेव् Ā. To devote one's self to; Mb.

उपनिष्करः A street, a principal road, high way. (about 40 cubit width).

उपनिष्क्रमणम् 1 Going out, issuing. -2 One of the Saṁskāras or religious rites, *i. e.* taking out a child for the first time into the open air (which is usually performed in the fourth month of its age); cf. चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् Ms. 2. 34. -3 A main or royal road.

उपनी 1 P. 1 To bring near, fetch; उपनयति मुनिकुमारकेभ्यः फलानि K. 45, 62; विधिनैवोपनीतस्त्वम् Mk. 7. 6; अन्नम् Ms. 3. 225; M. 2. 5; Y. 3. 122; तेन ह्युपनय शरम् V. 5; R. 10. 52; Ku. 7. 72. -2 (*a*) To offer, present to; हरये स्वदेहमुपानयत् R. 2. 59; Bk. 6. 70; Ku. 3. 65; आर्यस्यासनमुपनय Mk. 9; M. 3. (*b*) To hand over, give over; अन्तःपुरपरिचारिकामध्यमुपनीता K. 101; Māl. 1; Ś. 1; U. 2; अचिरोपनीता वः शिष्या M. 1 recently made over (for instruction). -3 To bring to, subject, expose or put to; आत्मा क्लेशस्य पदमुपनीतः Ś. 1; R. 13. 39; K. 173. -4 To bring about, cause, produce, accomplish; उपनयन्नर्थान् Pt. 3. 180; उपनयन्नङ्गैरनङ्गोत्सवम् Gīt. 1; K. 171. -5 To bring information, communicate. -6 To bring into any state, lead or reduce to; अयोऽभेद्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते Kām. 11. 47. -7 To take into one's possession, lead away, lead; K. 169. -8 To bring near to oneself, *i. e.* invest with the sacred thread (Ātm. P. I. 3. 36); उप त्वा नेष्ये Ch. Up. 4. 4. 5. क्षात्रेण कल्पेनोपनीय U. 2; माणवकमुपनयते Sk.; R. 3. 29; Bk. 1. 15; Ms. 2. 49, 69, 140. -9 To hire, employ as hired servants; कर्मकरानुपनयते Sk. -*Caus.* To cause (a master) to receive (a pupil), cause to invest with the sacred thread. गांश्चाग्नित्वा श्रीन्कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् Ms. 11. 191.

उपनयः 1 Bringing near, fetching. -2 Gaining, attaining, procuring. नान्यं तत्त्वाद्गृह्णपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेमं जनस्य परितो भिय ईश विद्मः Bhāg. 12. 8. 43. -3 Employing -4 Investiture with the sacred thread, initiation into sacred study, handing a youth of the first three castes to a teacher; गृह्योक्तकर्मणा येन समीपं नीयते गुरोः। बालो वेदाय तद्योगात् बालस्योपनयं विदुः॥ (By this ceremony spiritual birth is conferred upon the youth, and he becomes a द्विजन्मन्; the ages at which the ceremony may be performed by the three castes are respectively 8-16, 11-22 and 12-24; (see Ms. 2. 36-38; of what materials &c. the cords should be, is mentioned in 2. 41-46). -5 The fourth member of the five-membered Indian syllogism (in logic), the application to the special case in question; व्याप्तिविशिष्टस्य हेतोः पक्षधर्मताप्रतिपादकं वचनमुपनयः Tarka K. -6 Introduction, initiation (into any science); see next.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपनयनम् 1 Leading to or near. -2 Presenting, offering; भागसारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः V. 4. 13. -3 Investiture with the sacred thread; गर्भाष्टमे ब्राह्मण उपनेय इत्युपनयनं संस्कारार्थम् Mbh. 6. 6. 84. आसमावर्तनात्कुर्यात् कृतोपनयनो द्विजः Ms. 2. 108, 173. -4 Employment, application. -5 Introduction (into any science).

उपनायः, -नायनम् = उपनय q. v.

उपनायक *a.* Leading to. **-कः** 1 (उप गौणो नायकः) A character in a dramatic or any other work of art next in importance to the hero; (नायकस्य गुणोत्कर्षकथका उपनायकाः); *e. g.* Lakṣmaṇa in Rāmāyaṇa; Makaranda in Mālatimādhava &c. &c. -2 A paramour.

उपनायिका A character in a dramatic or any other work of art next in importance to the heroine; *e. g.* Madayantikā in Mālatimādhava.

उपनीत *p. p.* 1 Brought near. -2 Known. -3 Obtained, attained. -4 Presented, given. -5 Adduced. -6 Married (?), led to a man; भीमा जाया ब्राह्मणस्योपनीता Rv. 10. 109. 4. -7 Initiated; भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः Ms. 2. 49. **-तः** A youth led to the teacher and invested with the sacred thread.

उपनीतिः *f.* see उपनयन.

उपनेतव्य *pot. p.* 1 To be brought near; एष स चिरदृष्टः कथमुपनेतव्यः M. 2. 4. -2 To be employed or observed &c.

उपनेतृ *a.* One who leads or brings near, fetching; नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री Ku. 1. 60; माल्यभिज्ञानस्योपनेत्री Māl. 9. *m.* (**-ता**) A preceptor who performs the उपनयन ceremony, an *Āchārya;* जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति। अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः॥ Pt. 4. 66.

उपनुन्न *a.* Driven, wafted; द्रुतमरुदुपनुन्नैरुन्नमद्भिः सहेलम् Śi. 4. 68.

उपनृत् 4 P. To dance before somebody; dance with insulting gestures.

उपनृत्यम् A place for dancing.

उपनेत्रम् Spectacles.

उपन्यस् 4 P. 1 To lay upon, place or put down, put near, place before. -2 To entrust any one with, commit to the care of. -3 To explain, describe minutely. -4 To propose, suggest, hint, point out, state; मयोपन्यस्तेषु मन्त्रेषु H. 3; इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तं Māl. 2 spoken; सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः Ki. 2. 3 tells or points out; किमिदमुपन्यस्तम् Ś. 5 what is this that is proposed or said. -5 To prove, establish argumentatively; भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः Y. 2. 19.

उपन्यस्त *p. p.* 1 Placed near, deposited. -2 Said, proposed, spoken. -3 Pledged, entrusted. -4 Given, communicated; पितामहेनोपन्यस्तम् (आसनम्) Bhāg. 1.17.43. -5 Brought forward as an example, adduced, hinted. **-स्तम्** The holding of hands to the chest (a skilful move in fighting); उपन्यस्तमपन्यस्तं युद्धमार्गं विशारदैः। तौ विचेरतुरन्योन्यं वानरेन्द्रश्च रावणः॥ Rām. 6. 40. 26.

उपन्यासः 1 Placing near to, juxta-position. -2 A deposit, pledge. -3 (*a*) Statement, suggestion, proposal; विषम उपन्यासः Mbh. on 1. 1. 1, 1. 1. 21, 46 etc. = This is a misstatement (a favourite remark of the महाभाष्यकार). पावकः खलु एष वचनोपन्यासः Ś. 5; Māl. 1, 3, 8. (*b*) Preface, introduction; निर्यातः शनकैरलीकवचनोपन्यासमालीजनः Amaru. 27; चतुरो मधुरश्चायमुपन्यासः Ak.; so शम° Ve. 5 overtures of peace. (*c*) Allusion, reference, hinting at; आत्मन उपन्यासपूर्वम् Ś. 3; M. 4; S. D. 363. -4 A precept, law. -5 A kind of peace; आत्मकार्यस्य सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः। स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः H. 4. 114. -6 Propitiating (प्रसादनम्).

उपपक्षः Ved. The shoulder, arm-pit or the hair under the arm-pit; T. Br.

उपपक्ष्य *a.* Near the shoulder, being on the shoulder; या उपपक्ष्याः (स्वयं स्वसः) Av. 7. 76. 2.

उपपतिः [उपमितः पत्या, उप गौणः पतिः] A paramour; उपपतिरिव नीचैः पश्चिमान्तेन चन्द्रः Śi. 11. 65, 15. 63; Ms. 3. 155; 4. 216, 217; Vāj. 30. 9.

उपपातित *a.* One guilty of an उपपातक *i. e.* a minor sin (Dānasāgara, Bibliotheca Indica 274, Fascicule I, P. 30.

उपपथम् *ind.* Near the road.

उपपद् 4 Ā. 1 To reach, come to, approach, go near; यमुनातटमुपपेदे Pt. 1; उपपद्यस्व स्वकर्मोचितां गतिम् Dk. 93. -2 To be got or obtained, fall to one's share; त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते Bg. 6. 39; 13. 18. -3 To take place, occur, happen, be produced; देवि एवमुपपद्यते M. 1 even as you say, just so; अर्थास्तस्योपपत्स्यन्ते Mb.; उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी Ś. 5. 26. -4 To be possible; कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोपपद्यते Ku. 6. 61; Ms. 9. 121, 40; 10. 102; नेश्वरो जगतः कारणमुपपद्यते Ś. B. -5 To be suitable, be fit for, be adequate for, fit, suit (with loc.); क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते Bg. 2. 3; 18. 7; उपपद्यते it is fit; ते गुणाः परस्मिन् ब्रह्मण्युपपद्यन्ते Ś. B. -6 To go against, attack. -7 To put in a word or statement; इति ह विश्वामित्र उपपपाद Ait. Br. -*Caus.* 1 To bring into any state, cause to arrive or be obtained; विश्वासमुपपादिता Rām. inspired with confidence; get ready; रथमुपपादय Ve. 2. -2 To offer, present any one with (acc.), bring to; दिष्ट्या त्वमसि मे धात्रा भीतेनेवोपपादितः R. 15. 18, 14. 8; 16. 32; Ms. 9. 72, 73; 3. 96; sometimes with dat.; सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् Ms. 11. 76; 9. 244; or with loc.; अक्षय्योऽयं निधी राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् Y. 1. 315. -3 (*a*) To cause to happen or occur, bring about; मरणमुपपादयेत् K. 36. (*b*) To accomplish, effect, cause, do, perform; यावत्तु मानुष्यके शक्यमुपपादयितुम् K. 62, 113, 120, 134; देवकार्यम् R. 11. 91; 17. 55; Me. 29. -4 (*a*) To make a

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

statement, adduce, put forward. (*b*) To justify. -5 To make good, establish, prove; कथमीश्वरं विनाशधर्मिणमुपपादयसि Prab. -6 To pronounce, declare. -7 To make fit or adequate for; कालोपपादिते क्षेत्रे Ms. 9. 36. -8 To furnish with, endow with; Kām. 11. 57; K. 2; आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् Subhāṣ. -9 To find out, ascertain; दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् Ms. 3. 206. -10 To examine.

उपपत्तिः *f.* 1 Happening, occurring, becoming visible, appearance, production, birth; अथोपपत्तिं छलनापरोऽपराम् Śi. 1. 69 (जन्म); इष्टानिष्टोपपत्तिषु Bg. 13. 9. -2 Cause, reason, ground; प्रियेषु यैः पार्थ विनोपपत्तेः Ki. 3. 52. -3 Reasoning, argument; उपपत्तिमदूर्जितं वचः Ki. 2. 1; देवि सोपपत्तिकमभिहितम् । Nāg. 5 argumentative; giving a reason for the establishment of a matter; S. D. 482. -4 Fitness, propriety. -5 Termination, end. -6 Association, connection. -7 Acceptance, adoption; Mv. 5. -8 Ascertainment, demonstration, demonstrated conclusion; उपपत्तिरुदाहृता बलात् Ki. 2. 28. -9 (In Arith. or Geom.) Proof, demonstration. -10 A means, an expedient. -11 Assistance, support, help; ततः प्रजह्रे सममेव तत्र तैरपेक्षितान्योन्यबलोपपत्तिभिः Ki. 14. 44. -12 Doing, effecting, gaining; accomplishment; स्वार्थोपपत्तिं दुर्बलाशः R. 5. 12; तात्पर्यानुपपत्तितः Bhāṣā P.; II. 3. 111; see अनुपपत्ति. -13 Attainment, getting; अगंशयं प्राक् तनयोपपत्तेः R. 14. 78; Ki. 3. 1. -14 Religious abstraction (समाधि). -15 Accident, chance; उपपत्त्योपलब्धेषु लोकेषु च समो भव Mb. 12. 288. 11. -16 Suitability, expediency; उपपत्तिमदूर्जिताश्रयं नृपमूचे वचनं वृकोदरः Ki. 2. 1; Bhag. 4. 28. 68. -Comp.-**समः** (in logic) a kind of contradiction in which both the contradictory ascertions are supposed to be demonstrable (*e. g.* sound is eternal because it is produced; it is eternal because it is not tangible). Nyāyadarśana. -**परित्यक्त** *a.* Unproved, unreasonable, destitute of argument or proof; Raj. T.

उपपन्न *p. p.* 1 Obtained; secured; अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनः R. 3. 41; V. 5. 15; R. 1. 60. -2 Accompanied or attended by, in company with; श्रद्धेव साक्षाद्विधिनोपपन्ना R. 2. 16, 22. -3 Coming, presenting itself; कुमारी अपूर्वपतिः पतिमुपपन्ना कौमारी भार्या Mbh. 4. 2. 13. उपपन्नाश्च सन्ध्ये द्वे व्याहरन्त्यशिवं शिवाः Rām. 6. 10. 20 -4 Right, fit, proper, suitable (with gen. or loc.); उपपन्नस्ते तर्कः V. 2; उपपन्नमिदं विशेषणं वायोः *ibid* this epithet befits the wind; उपपन्नमेतदस्मिन् राजनि Ś. 2. -5 Possible; उभयमप्यनुपपन्नम् V. 2; Ku. 3. 12. -6 Full of, endowed with, possessed of, furnished with; उपपन्नो गुणैरिष्टैः N. 1. 1; Ms. 9. 141, 244; तल्लक्षणोपपन्नः Ś. 5. -7 Demonstrated, proved. -8 Offered, presented. -9 Cured. -10 Allowed, agreed (संमत); कामकारो महाप्राज्ञ गुरूणां सर्वदानघ । उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते ॥ Rām. 2. 101. 18. -11 One who has approached a teacher (as a pupil), approched for protection.

उपपादक *a.* 1 Producing, effecting. -2 Well reasoned.

उपपादनम् 1 Effecting, accomplishing, doing. सामान्यतः किं विषयोपपादनैः. -2 Giving, delivering, presenting. -3 Proving, demonstration, establishing by arguments; अपि त्वां न लभेत् कर्ण राज्यलम्भोपपादनम् Mb. 5. 142. 2. -4 Examination, ascertainment, exposition (of a subject).

उपपाद्य *a.* 1 To be effected or done. -2 To be proved or shown. -3 Coming into existence.

उपपादुक *a.* Self-produced. -**कः** A superhuman being, God; दिव्योपपादुका देवाः Ak.

उपपदम् 1 A word prefixed or previously uttered; धनुरुपपदं वेदम् Ki. 18. 44 (धनुर्वेदम्); तस्याः स राजोपपदं निशान्तम् R. 16. 40. -2 A title, a degree; epithet of respect, such as आर्य, शर्मन्; कथं निरुपपदमेव चाणक्यमिति न आर्यचाणक्यमिति Mu. 3. -3 A secondary word of a sentence, a preposition, particle &c. prefixed to a verb or a noun derived from a verb which determines or qualifies the sense of the verb; उपपदमतिङ् P. II. 2. 19; (see Sk. thereon). °तत्पुरुषः a kind of Tat. comp. in which the last member is some form of a verbal character; *e. g.* वेदविद्, ग्रामणी, आकर्णलम्बिन् &c.

उपपरीक्षा, -क्षणम् Investigation, examination.

उपपर्चन, उपपृच् *a.* Closely touching. -**नम्** Impregnation or admixture (Ved.). उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यताम् Rv. 6. 28. 8.

उपपर्वन् *n.* The day before the Parvan or change of the moon.

उपपर्शुका false ribs.

उपपातः 1 An unexpected occurrence. -2 A calamity, misfortune, accident. उपपातो हि आर्त्विसम्बद्धं द्रव्यम् । ŚB. on MS. 6. 4. 23. -3 Destruction.

उपपातकम् A minor sin, crime or sin of the second degree; महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु । तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनमुपपातकम् ॥ Y. 2. 210; Ms. 11. 66.

उपपातकिन् *a.* One who has committed an उपपातक. उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः Ms. 11. 107, 117.

उपपादः The upper or dwarf pillar subordinate to a larger column.

उपपादुक *a.* Having shoes, shod (as a horse).

उपपापम् = उपपातकम् q. v. Y. 3. 285.

उपपार्श्वः- र्श्वम् 1 A shoulder. -2 A flank, side, -3 The opposite side. -4 The lesser ribs.

उपपीड् 10 P. 1 (*a*) To press down or against, hurt, injure, pain; स्तनोपपीडं परिरब्धुकामा Ki. 3. 54, 8. 16; Śi. 10. 47; पार्श्वोपपीडम्, पार्श्वयोरुपपीडम्, पार्श्वाभ्यामुपपीडम् Sk. (*b*) To oppress, devastate, lay waste; क्षुत्तृष्णोपपीडित troubled; Ms. 8. 67, 7. 195; Kām. 8. 72. -2 To eclipse.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपपीडनम् 1 Pressing down, devastating, laying waste. -2 Inflicting pain, injuring; व्याधिभिश्चोपपीडनम् Ms. 6. 62, 12. 80. -3 Pain, agony.

उपपुरम् A suburb. **-री** The environs of a city; इमामुपपुरीं भीरु किं चिकीर्षसि शंस मे Bhāg. 4. 25. 26.

उपपौरिक *a.* (**-की** *f.*) Belonging to a suburb, suburban.

उपपुराणम् A secondary or minor Purāṇa (for an enumeration of their names, see under अष्टादशन्).

उपपुष्पिका Yawning, gaping.

उपपौर्णमासि, -मासम् *ind.* just preceding or at the time of the full-moon day.

उपप्रदर्शनम् Pointing out, indication.

उपप्रदानम् 1 Delivering over, entrusting. -2 A bribe, present; Rām. 6. 13. 7. उपप्रदानैर्मार्जारो हितकृत्प्रार्थ्यते जनैः Pt. 1. 95. -3 A tribute.

उपप्रलोभनम् 1 Seducing, alluring. -2 A bribe, an inducement, allurement; उच्चावचान्युपप्रलोभनानि Dk. 48.

उपप्राणः A secondary life-wind (belonging to the body).

उपप्रेक्ष् = उपेक्ष्. q. v.

उपप्रेक्षणम् Overlooking, disregarding.

उपप्रैषः Invitation, summons.

उपप्लु 1 Ā. 1 To float, swim; यदुपप्लवते तदृत्‌ Sk. -2 To overwhelm, cover with; उपप्लुतमघौघेन Rām. -3 To assault violently, assail: to trouble, oppress, distress; पौलस्त्योपप्लुता हरिम् R. 10. 5, 11. 64; Ms. 4.118. -4 To jump or spring upon. -5 To depart from. *-Caus.* To water.

उपप्लवः 1 Misfortune, evil, calamity, distress, adversity; अथ मदनवधूरुपप्लवान्तं...परिपालयाम्बभूव Ku. 4. 46; जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः पासि R. 2. 48; -2 (*a*) An unluky accident, injury, trouble; कच्चिन्न वाय्वादिरुपप्लवो वः R. 5. 6; Me. 17. (*b*) An obstacle, impediment; तौ (अर्थकामौ) हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ Ki. 11. 20. -3 Oppression, harassing, troubling; उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः Ku. 2.32. -4 Danger, fear; see उपप्लविन् below. -5 Agitation, perturbation; इन्द्रिय° K. 146. -6 A portent or natural phenomenon foreboding evil. -7 Particularly, an eclipse of the sun or moon; चन्द्रमिवोपप्लवान्मुक्तम् V. 1. 11. -8 N. of Rāhu, the ascending node, केतूपप्लवभौममन्दगतयः षष्ठे तृतीये शुभाः. -9 Anarchy. -10 N. of Śiva. -11 Doubt, scepticism (with Buddhists). -12 Loss, absence; मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् Bhāg. 10. 84. 25.

उपप्लविन् *a.* One who has suffered a calamity, distressed, troubled; K. 208. -2 Suffering oppression; नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यः R. 13. 7.

उपप्लव्यम् N. of the capital of the Matsyas; Mb.

उपप्लुत *p. p.* 1 Violently attacked, beset, distressed, pained &c. -2 Harassed (by Rāhu), eclipsed. -3 Marked by prodigies. -4 Moistened, watered; °**अक्ष, -नयन** weeping; कामानुजेन सहसा त उपप्लुताक्षः Bhāg. 3. 15. 31. -5 Pressed, squeezed; उपप्लुतास्तत्क्षणशोचनीयतां च्युताधिकाराः सचिवा इवाययुः Ki. 8. 30. **-ता** Morbid sensibility of the uterus, a particular disease.

उपबन्धः 1 Connection. -2 An affix. -3 A particular mode of sexual enjoyment; Ch. P. 44.

उपबर्हः, -र्हणम् 1 A pillow; चित्तिरा उपबर्हणम् Rv. 85. 7. -2 Pressing down, oppressing.

उपबृंहणम् Increase; A. Rām. 7. 6. 29.

उपबृंहित *a.* 1 Increased, magnified; य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् (कीर्तयेत्) Bhāg. 7. 10. 46, K. 27. 136; Dk. 42. -2 Accompanied by; तस्य त्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्युपबृंहिता Bhāg. 11. 15. 28.

उपबृंहिन् *a.* Supplementary, additional.

उपबहु *a.* A few, a tolerable number.

उपबाहुः The lower arm.

उपब्दः, -ब्दि Sound produced at the sprinkling of Soma; noise, sound in general; ग्रावाणो घ्नन्तु रक्षस उपब्दैः Rv. 7. 104. 17 (=Av. 8. 4. 17). **-उपब्दिः** *m.* A particular venomous animal; उपब्दे पुनर्वो यन्तु Av. 2. 24. 6.

उपभङ्गः 1 Fleeing away, retreat. -2 A division (of a verse).

उपभाषा A secondary dialect

उपभुज् 7 U. 1 To enjoy, taste (in all senses); तपसामुपभुञ्जानाः फलानि Ku. 6. 10; नोपभुज्यते is not enjoyed, Pt. 2. 142; Ms. 12. 8. -2 To eat, drink; पयः R. 2.65, 1. 67; Bk. 8. 40; अर्धोपभुक्तेन Ku. 3. 37; Y. 3. 325. -3 To possess; स्त्रीरत्नमुपभुङ्क्ष्व Hariv. -4 To use, make use of, receive; मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्ते शुभाशुभम् Ms. 12. 8. -5 To be useful; उप वयं नं भुञ्जामः Ch. Up. 4. 11. 2.

उपभुक्तिः *f.* 1 Enjoyment, use. -2 (in astr.) The daily course of a star.

उपभोक्तृ *a.* Enjoying, an enjoyer; Possessing, Possessor.

उपभोगः 1 (*a*) Enjoyment, eating, tasting; न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति Ms. 2. 94, 8. 285; Y. 2. 171. कामोपभोगपरमाः Bg. 16. 11; प्रियोपभोग R. 12. 22. (*b*) Use, application; चरणोपभोगसुलभः S. 4. 4. -2 Enjoyment (of a woman), cohabitation; उपस्थितश्चारु वपुस्तदीयं कृत्वोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या R. 14. 24. -3 Usufruct. -4 Pleasure, satisfaction.

उपभोगिन् *a.* Enjoying, using.

उपभोग्य, -भोक्तव्य, -भोज्य *pot. p.* To be enjoyed, used or eaten; असूत सा नागवधूपभोग्यम् Ku. 1. 20;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च Pt. 2. 117; अस्माकमुपभोग्यो भविष्यति Pt. 1. will become our prey. **–ग्यम् 1** Any object of enjoyment. **–2** Food. **–3** Expense incurred for protection (on food, clothing, education &c.); व्ययीकृतं रक्षणार्थमुपभोग्यं तदुच्यते Śukra. 2. 335.

उपभोगिन् *a.* Eating, enjoying.

उपभूषणम् A minor or inferior ornament; implement.

उपभृ 3 U. To bear; अविचलं शिखरैरुपबिभ्रतं ध्वनितसूचितमम्बुमुचां चयम् Ki. 5. 12.

उपभृत् *f.* [उप-भृ-आधारे क्विप्] A round cup used in sacrifices, made of the wood of the Banian tree; a sacrificial vessel: जुहूर्दाधार द्यामुपभृदन्तरिक्षम् Av. 18. 4. 5.

उपभृत *a.* Procured for, brought near; शिष्याग्रोपभृतं तेजो यत एतत्समुद्यमः Bhāg. 8. 15. 29.

उपभेदः subdivision.

उपम *a.* Ved. **1** Highest, uppermost. **–2** Most excellent, best, eminent, first. **–3** Nearest.

उपमश्रवस् *a.* **1** Of highest fame, **–2** *m.* N. of a son of Kuruśravaṇa and grandson of Mitrātithi; कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् Rv. 2. 23. 1.

उपमन्त्र् 10 Ā. **1** To invoke, call, invite. **–2** To address, call to; उपमन्त्रयते स हिंकारः Ch. Up. 2. 13. 1. स्त्री पुंसोपमन्त्रिता. **–3** To persuade, conciliate. प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुपमन्त्रयन् Bhāg. 9. 18. 35.

उपमन्त्रणम् 1 The act of addressing, inviting, calling. **–2** Persuading, coaxing (उपच्छन्दनम्); P. I. 3. 47.

उपमन्त्रिन् *a.* Inviting, persuading; अश्वो वोळ्हा सुखं रथं हसनामुपमन्त्रिणः Rv. 9. 112. 4. *m.* **1** A messenger; स्मररुज उपमन्त्रिन्भण्यतामन्यवार्ता Bhāg. 10. 47. 19. **–2** A subordinate counsellor; Bhāg. 10. 71. 29.

उपमन्थनी A staff for stirring; औदुम्बर्यां उपमन्थन्यौ Bṛi. Up. 6. 3. 13.

उपमन्थितृ *a.* Ved. Stirring; Vāj. 30. 12.

उपमन्यु *a.* Ved. **1** Understanding, intelligent. **–2** Zealous, striving after. **–3** (*m.*) N. of the pupil of Āyoda-dhaumya, who aided Śiva in the propagation of his doctrine and received the ocean of milk from him.

उपमा 2 P., 3, 4. Ā. **1** To compare, liken; तेनोपमीयेत तमालनीलम् Śi. 3. 8; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20. **–2** To give, grant (Ved.).

उपमा 1 Resemblance, similarity, equality; स्फुटोपमं भूतिसितेन शम्भुना Śi. 1. 4, 17. 69; Ki. 6. 23; इहोपमा सताम् Pt. 2. 8 the same is the case with the good. **–2** (In Rhet.) Comparison of two objects different from each other, simile, comparison; साधर्म्यमुपमा भेदे K. P. 10; or सादृश्यं सुन्दरं वाक्यार्थोपस्कारकमुपमालंकृतिः R. G.; or उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः। हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते॥ Chandr. 5. 3; Kāv. 2. 14; उपमा कालिदासस्य Subhāṣ. (Daṇḍin mentions 32 varieties of उपमा; see Kāv. 2. 15–50; as to words expressive of उपमा see 2. 57–65); see K. P. 10 *ad loc.* also. **–3** The standard of comparison (उपमान); यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता Bg. 6. 19; (आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् Rām. 5. 21. 8; see °द्रव्य below; mostly at the end of comp., 'like', 'resembling'; चुचुम्बे न चुम्बोपमः R. 1. 47; so स्वर्गोपम, अमरोपम, अनुपम &c. **–4** A likeness (as a picture, portrait &c. **–5** Heresy, irreligious doctrine; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः। अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत्॥ Bhāg. 7. 15. 12. **–Comp. –द्रव्यम्** any object used for a comparison; सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन Ku. 1. 49. **–रूपकम्** a figure in Rhetoric being a mixture of simile and metaphor. **–व्यतिरेकः** A particular figure combining comparison and contrast.

उपमातृ *m.* An image-maker, a portrait-painter.

उपमानम् 1 Comparison, resemblance; जातास्तदूर्वोरुपमानबाह्याः Ku. 1. 36. **–2** The standard of comparison, that with which anything is compared; one of the four requisites of an उपमा; उपमानमभूद्विलासिनां Ku. 4. 5; उपमानस्यापि सखे प्रत्युपमानं वपुस्तस्याः V. 2. 3; Śi. 20. 49. **–3** (In Nyāya Phil.) Analogy, recognition of likeness, considered as one of the four kinds of pramāṇas or means of arriving at correct knowledge. It is defined as प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनम्; or उपमितिकरणमुपमानं तच्च सादृश्यज्ञानात्मकम् Tarka. K. तव विश्वसनीयं यो राक्षसानां रणाजिरे। एतेनैवोपमानेन नित्यं जिह्मा हि राक्षसाः॥ Rām. 6. 50. 54. **–4** A particle of comparison. **–Comp. उपमेयभावः** relation between the subject of comparison and the standard of comparison. **–चिन्तामणिः** *m.* N. of a philosophical work.

उपमित *p. p.* P. II. 1. 56. Compared, likened, similar &c.

उपमितिः *f.* **1** Resemblance, comparison, similarity; पल्लवोपमितिसाम्यसपक्षम् S.D.; तदाननस्योपमितौ दरिद्रता N. 1. 24. **–2** (In Nyāya Phil.) Analogy, inference, deduction, knowledge of things derived from analogy, a conclusion deduced by means of an उपमान; प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे Bhāṣā P. 52. **–3** A figure of speech = उपमा q. v. **–4** A likeness, picture.

उपमेय *pot. p.* Fit to be likened or compared, comparable with; (with instr. or in comp.); भूयिष्ठमासीदुपमेयकान्तिः मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन R. 6. 4; 18. 34, 37; अन्तःपुरं चैककुलोपमेयम् Ku. 7. 2; Ch. P. 29 v. l. **–यम्** The subject of comparison, that which is compared उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः Chandr. 5. 7, 9. **–Comp. –उपमा** a figure of speech in which the उपमान and उपमेय are compared to each other with a view to imply that the like of them does not exist; reciprocal comparison;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विपर्यास उपमेयोपमानयोः K. P. 10; *e. g.* कमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनुरिव विभा विभेव तनुः । &c.

उपमातिः *f.* 1 Comparison. -2 Killing. -3 Approaching with a prayer, addressing. **-तिः** *m.* Granting wealth (Sāy.), approaching in a friendly way; affable, an epithet of Agni (B. and R.). **-Comp. -वनि** *a.* destroyer of an enemy (Sāy.); मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः Rv. 5. 41. 16. one who receives addresses in a friendly way (?).

उपमीमांसा Ved. Deliberation, investigation, consideration.

उपमातृ *f.* [उपमिता माता उप गौणे वा | 1 'A second mother', wet nurse. -2 A near female relative; मातृष्वसा मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्वजपत्नी च मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः Śabdak.

उपमाद *a.* Giving delight. **-दः** Enjoyment, delight.

उपमारणम् Ved. Submerging (in water).

उपमास्य *a.* Occurring every month, monthly (Ved.); तस्मान् पितृभ्यो मास्युपमास्यं ददति Av. 8. 10. 19. **-स्यम्** The Śrāddha ceremony to be performed every month.

उपमित् *a.* Ved. 1 Dug up, excavated. -2 Placing near. *-f.* A prop, stay, pillar (स्थूणा); स्थूणेव जनाँ उपमिद् ययन्थ Rv. 1. 59. 1.

उपमृद् 9 U. 1 To crush, bruise, dash to pieces, destroy, kill; पिण्डाकृतिमुपमृद्य घटिकाः क्रियन्ते Mbh. 1. 1. 1; यामिकाननुपमृद्य N. 5. 110. -2 To rub down. -3 To pass through.

उपमर्दः 1 Friction, rubbing or pressing down, crushing under one's weight; अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृङ्ग लोलं विनोदय मनः सुमनोलतासु S. D. (where उ° also means rough handling or enjoyment). -2 Destruction, injury, killing. -3 Reproach, abuse, insult, harsh or insulting treatment; Mk. 1. -4 Unhusking. -5 Refutation of a charge. -6 Stirring, shaking.

उपमर्दक *a.* Crushing, destroying. **-कः** Refutation of a charge.

उपमर्दनम् Suppression, oppression.

उपमेखलम् *ind.* On the slope or side; Ki. 7. 23

उपमेतः The tree Vatica Robusta, Śāla tree (Mar. साग).

उपयज् *m.* (P. III. 2. 73) N. of eleven additional formulas (enumerated in Vāj. 6. 21.) at a sacrifice; एकादशोपयजः यदुपजन्तमुपयजति तस्मादुपयजो नाम Śat. Br.

उपयष्टृ *m.* The priest who utters the above formulas; Śat. Br. 3. 8. 5. 5.

उपयाजः Additional formulas at a sacrifice; Mb. 2.

उपयन्त्रम् A minor surgical instrument, a secondary application of any kind.

उपयम् 1 U. 1 To marry, take a wife (Ā. in this sense); भवान् मिथः समयादिमामुपायंस्त S. 5; आत्मानुरूपां विधिनोपयेमे Ku. 1. 18; R. 14. 87; Śi. 15. 27; Ms. 3. 11; Bk. 4. 20, 28; 7. 101. -2 (*a*) To seize, hold; उपयच्छ शूर्पम् Av.; उपायंस्त महास्त्राणि Bk. 15. 21; शस्त्राण्युपायंसत जित्वराणि 1. 16. (*b*) To take, receive, accept; कोपात्काश्चित्प्रियैः प्रत्तमुपायंसत नासवम् Bk. 8. 33. -3 To show, indicate (सूच्); मोपयच्छं भयम् Bk. 7. 101. -4 To lie under, support, prop up (Ved.). -5 To go to (a woman); एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् Ms. 11. 172. -6 To curb, restrain.

उपयन्तृ *m.* A husband; अथोपयन्तारमलं समाधिना Ku. 5. 45; R. 7. 1; Śi. 10. 45.

उपयमः 1 Marriage, marrying; कन्या स्वजातोपयमा सलज्जा नवयौवना S. D. -2 Restraint. -3 A support; stay.

उपयमनम् 1 Marrying, taking a wife; P. I. 2. 16. विभाषोपयमने. -2 Restraining, curbing. -3 Placing down the fire -4 Support. **-नी** 1 Any support of stone for holding fire-wood; उपयमनीरुपकल्पयन्ति Śat. Br. -2 A sacrificial ladle.

उपयामः 1 A kind of vessel in a sacrifice. -2 The formulas uttered in taking out the Soma juice by means of a ladle (Vaj. 7. 4 seqq.) -3 Marriage (see उपयम).

उपया 2 P. 1 To approach, go towards, reach; उपयामगृहीतोऽसि Ts. 1. 4. 15. येन मामुपयान्तिते Bg. 10. 10. so पुरम्, गतिम्, नयनम्, पदवीम्; दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः H. 3. 110. -2 To attain to a particular state, meet with &c.; तनुताम्, मृत्युम्, रुजम्, पाकम्, प्रसादम् &c.

उपयात *p. p.* Come, arrived. **-तम्** Arrival, return.

उपयानम् 1 Approaching, coming near; उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम् । सर्वमेतद्रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना ॥ Rām. 6. 104. 20. -2 Acquisition, obtaining; हरोपयाने त्वरिता बभूव Ku. 7. 22.

उपयायिन् *a.* Coming towards.

उपयाच् 1 U. To wish or ask for, solicit; अक्षमालामुपयाचितुम् K. 151.

उपयाचक *a.* One who asks or solicits, suitor, beggar.

उपयाचनम् Soliciting, begging, approaching with a request or prayer.

उपयाचित *p. p.* Begged, requested, solicited. त्वया पुरस्तादुपयाचितो यः R. 13. 53. **-तम्** 1 A request or prayer in general. -2 A present promised to a deity for the fulfilment of a desired object and generally to propitiate her, (the present may be an animal or even a human being); निक्षेपी म्रियते तुभ्यं प्रदास्याम्युपयाचितम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Pt. 1. 14; 2. 50; अद्य मया भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम् Mal. 5; दीयते यत्तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये। उपयाचितकं दिव्यं दोहदं तद्विदुर्बुधाः॥ -3 A request or prayer to a deity for the accomplishment of a desired object; K. 330.

उपयाचितकम् = उपयाचित above; सिद्धायतनानि कृतविविधदेवतोपयाचितकानि K. 64.

उपयापनम् 1 The act of causing to come near, leading near. -2 A marriage; पुत्राणां दुहितॄणां च काले विध्युपयापनम्। दारैर्वरैस्तत्सदृशं कल्पयन्तं विभूतिभिः Bhāg. 10. 69. 32.

उपयुज् 7 Ā. 1 To use, employ, apply; षाड्गुण्यमुपयुञ्जीत Śi. 2. 93; षडुपायुङ्क्त समीक्ष्य तत्फलम् R. 8. 21; M. 5. 12; अनुपयुज्यमान useless, good for nothing, Ś. 7; U. 4. -2 To enjoy, taste; पय उपयुज्य Me. 13 v. l.; फलान्युपायुङ्क्त स दण्डनीतेः R. 18. 46; Bk. 8. 39; -3 To devote or attach oneself to; न मूर्खैरुपयुज्यते is not loved Pt. 2. 23; न वै प्राज्ञा गतश्रीकं भर्तारमुपयुञ्जते Subhāṣ. -4 To yoke or harness (as horses to a carriage); यामन्यामन्नुपयुक्तं वहिष्ठम् Av. 4. 23. 3. -5 To appropriate, consume, eat; राजा तत् (धनम्) उपयुञ्जानश्चौरस्याप्नोति किल्बिषम् Ms. 8. 40. -*pass.* 1 To be used or applied. -2 To be fit or proper; तस्येयमुपयुज्यते Bhāg. -3 To be of use, be taken into account; तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते Pt. 1. 328.

उपयुक्त *p. p.* 1 Attached &c. -2 Suited, appropriate, fit, right, proper. -3 Worthy, serviceable, useful. -4 Eaten, consumed. -**क्तः** A subordinate officer; Kau. A. 2. 5; Bhāg. 9. 2. 14; उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपां निपतितामिव Rām. 2. 114. 15.

उपयोगः 1 Employment, use, application, service; ओषधाश्वविहाराणामुपयोगः सुखावहः Madh. N. उपयोगं गम् or व्रज् to be used or employed, serve; व्रजन्ति ... अनङ्गलेखक्रिययोपयोगम् Ku. 1. 7. -2 Administration of medicines, or their preparation. -3 Fitness, suitableness, propriety. -4 Contact, proximity. -5 Any act contributing to the fulfilment of a desired object. -6 Good conduct, observing established customs. -7 Food; गते च दुर्वाससि सोऽम्बरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् Bhāg. 9. 5. 24.

उपयोगिन् *a.* 1 Employing, using. -2 Conducive or contributing to, serviceable, useful. -3 Appropriate, fit, proper. -4 Favourable, propitious. -5 Touching.

उपयोगिता or °**त्वम्** 1 Usefulness, utility. -2 Fitness, propriety. -3 Occasion, need. -4 Favour.

उपयोजनम् 1 Harnessing a horse, Ait. Br. 5. 30. 6. -2 A team.

उपयोज्य *a.* To be employed, used or applied.

उपर *a.* Ved. 1 Being below, under. -2 Posterior, later. -3 Nearer. -**रः** 1 The lower stone on which the Soma plant is laid that it may be ground by means of other stones (ग्रावन्); त्वचं पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ Rv. 1. 79. 3. -2 The lower part of the sacrificial post. -3 A cloud. -4 A region, direction.

उपरताति *ind.* In the proximity, near to; विश्वां अर्य उपरताति वन्वन् Rv. 7. 48. 3; 1. 151. 5.

उपरञ्ज् 4 U. or in *pass.* To be red; to be eclipsed; उपरज्यते भगवान् चन्द्रः Mu. 1. —*Caus.* 1 To colour, tint, dye. -2 To affect, grieve, distress.

उपरक्त *p. p.* 1 Afflicted, overtaken by calamity, distressed. -2 Eclipsed; K. 314. -3 Tinged, coloured; द्विषद्विद्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिनीः Śi. 2. 18. -**क्तः** 1 The sun or moon in eclipse. -2 Rāhu.

उपरज्य *ind.* Darkening, obscuring; तमश्चन्द्रमसीवेदमुपरज्यावभासते Bhāg. 4. 29. 70.

उपरञ्जक *a.* 1 Dyeing. -2 Affecting, influencing.

उपरागः 1 An eclipse of the sun or moon; उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् Ś. 7. 22; Śi. 20. 45. -2 Hence, Rāhu or the ascending node. -3 Redness, red colour, colour; कोपोपरागजनिताम् Ratn. 3. 14; Mk. 4; कलहकोप° Mal. 9. -4 A calamity, affliction, injury; blighting influence; मृणालिनी हैममिवोपरागम् R. 16. 7. -5 Misbehaviour, ill-conduct. -6 Reproach, blame, abuse.

उपरक्षः A body-guard.

उपरक्षणम् A guard, an out-post.

उपरत्नम् [उपमितं रत्नेन उप गौणे वा] A secondary or inferior gem; उपरत्नानि काचश्च कर्पूरोश्मा तथैव च। मुक्ताशुक्तिस्तथा शङ्ख इत्यादीनि बहून्यपि॥ गुणा यथैव रत्नानामुपरत्नेषु ते तथा। किं तु किंचित्ततो हीना विशेषोऽयमुदाहृतः॥

उपरथ्या A bye-road, minor road; तथा रथ्योपरथ्याश्च Rām. 5. 53. 21.

उपरम् 1 P. (Sometimes Ā. also) 1 To cease, end, terminate; संगतावुपरराम च लज्जा Ki. 9. 44, 13. 69; इत्युक्त्वोपरराम; युद्धमुपारमत् ceased &c. -2 To cease or desist from, stop (oft. with pres. part.); व्यापादयन्नोपरराम Pt. 1; or with abl.; Bg. 2. 35; Bk. 8. 54; 9. 51; or with inf.; Ki. 4. 17; or by itself; Bk. 8. 55. -3 To be quiet or calm; यत्रोपरमते चित्तम् Bg. 6. 20. -4 To await, wait for; Śat Br. 2. 2. 1-2; 3. 8. 2-29. -5 To make quiet (= *Caus*). -*Caus.* To cause to cease, stop, make quiet or still.

उपरत *p. p.* 1 Stopped, ceased; उपरतान्यस्मिन् कुले व्रतानि Mbh. on P. I. 4. 110; रजस्युपरते Ms. 5. 66. -2 Dead; अद्य दशमो मासस्तातस्योपरतस्य Mu. 4. -3 Withdrawn or retired from; रणात्, कलहात् &c. भयाद्रणादुपरतम् Bg. 2. 34. -4 One who is disgusted with the world and has retired from it. -**Comp.** -**अरि** *a.* having no foe. -**कर्मन्** *a.* ceasing from works, not relying on worldly acts. -**विषयाभिलाष** *a.* one who has renounced all desire for worldly things.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-शोणिता (a woman) whose menses have ceased. **-स्पृह** *a.* void of desire, indifferent to worldly attachments or possessions.

उपरतिः *f.* 1 Ceasing, stopping. -2 Death. -3 Abstaining from sexual enjoyment. -4 Indifference. -5 Abstaining from prescribed acts; the conviction that ceremonial acts are futile and ceasing to rely on them. -6 Intellect.

उपर (रा) मः 1 Ceasing, stopping; ending; भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् Bhāg. 1. 8. 36. -2 Abstaining from, giving up. -3 Death.

उपरमणम् 1 Abstaining from sexual pleasures. -2 Refraining from ceremonial acts. -3 Ceasing, stopping.

उपरम्भ् P. To cause to resound; जातहर्ष उपरम्भति विश्वम् Bhāg. 10. 35. 12.

उपरवः A sort of hole used in the extraction of Soma juice (सोमाभिषवाङ्गो गर्ताकारो देशभेदः); name of certain holes which increase the sound of the stones when Soma juice is being extracted); cf. also पीठपादचतुष्टयाकारो बाहुमात्रो गर्तभेद उपरवः। ŚB. on MS. 11. 4. 52.

उपरावः A near sound; P. III. 3. 22. उपसर्गे रुवः.

उपरसः 1 A secondary mineral, (red chalk, bitumen, माक्षिक, शिलाजित &c). -2 A secondary passion or feeling. -3 A subordinate flavour.

उपराजः A viceroy, one inferior to the ruling authority; P. IV. 2. 116. उपराजेव राजर्द्धिं ज्ञातिर्न सहते सदा Mb. 12. 80. 32.

उपरि *ind.* 1 As a separable preposition (usually with gen., rarely with acc. or loc.) it means (*a*) Above, over, upon, on, towards; (opp. अधः) (with gen.); गतमुपरि घनानाम् Ś. 7. 7; अवाङ्मुखस्योपरि वृष्टिः पपात R. 2. 60; अर्कस्योपरि Ś. 2. 9; प्रासादानाम् Māl. 7. 5; U. 5. 2; Śi. 16. 9. 12. 37; so °स्थापनम्, °स्थित &c.; with loc. उपर्येव स लङ्कायाम् Rām.; or acc. यन्त्राण्युपरि यन्त्राणि *ibid*; oft. at the end of comp.; रथ°, तरुवर°, तद्°. (*b*) At the end of, at the head of; सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना K. 158. (*c*) Beyond, in addition to; पणस्योपरि संस्थाप्य व्ययम् Y. 2. 253; भुक्तस्योपरि Suśr. (*d*) In connection with, with regard to, towards, upon; परस्परस्योपरि पर्यचीयत R. 3. 24; Śānti. 3. 23; तस्योपरि क्रुद्धः, ममोपरि दुष्टबुद्धिः &c.; तवोपरि प्रायोपवेशनं करिष्यामि on your account. (*e*) After; मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् P. III. 3. 9 Sk. उपरि joined to उपरि (with acc. or gen. or by itself) means (*a*) Just above; लोकानुपर्युपर्यास्ते माधवः Vop. (*b*) higher and higher, far high, high above; उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा Mb. -2 (As a separable adverb) It means (*a*) high above, upon, towards the upper side of (opp. अधः); त्रिदशानिवनिहत्याशु स्वयं स्थास्याम्यथोपरि Rām. 7. 29. 6. उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति H. 2. 2; so उपरि या; °स्थापन, °स्थित &c.; oft. in comp. स्वमुद्रोपरिचिह्नितम् Y. 1. 319. (*b*) Besides, in addition, further, more; शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः Mb. (*c*) Afterwards; यदा पूर्वं नासीदुपरि च तथा नैव भविता Śānti. 2. 7; सर्पिः पीत्वोपरि पयः पिबेत् Suśr.; उपर्युपरि more and more, repeatedly, continuously. [cf. Zend *upairi*, *upara*; Gr. *huper*; L. *super*; Old Germ. *obar*; Germ. *uber*; Eng. *over*; Hind. *upar*]. -**Comp.** **-आसनम्** sitting on high. **-करः** A tax paid by temporary tenants. **-काण्डम्** The third division of the Maitrāyaṇī Saṁhitā. **-गत** *a.* gone up, ascended. **-चर** *a.* moving above (as a bird). **-रः** N. of the king Vasu. **-चित** *a.* piled over or above. **-ज** *a.* produced above, elevated, high. **-तन, स्थ** *a.* upper, higher. **-तलम्** Upper part; उपरितलनिपातितेष्टकः Mk. 3. 22. **-प्रुत** *a.* Ved. coming from above; Vāj. 7. 3. **-बुध्न** *a.* Ved. raised above the ground; Rv. 10. 73. 8. **-बृहती** A variety of बृहती metre. **-भागः** the upper portion or side. **-भावः** being above or higher. **-भूमिः** *f.* the ground above. **-मर्त्यम्** *ind.* Ved. above men; अवो देवमुपरिमर्त्यं कृधि Rv. 8. 19. 12. **-शयनम्** a place of rest. यदुपरिशयनमाहरन्ति स्वर्गमेव तेन लोकमवरुन्द्धे Av. 9. 6. 9. **-श्रेणिक** *a.* being in the upper line or series. **-ष्ठ (स्थ)** *a.* Above, staying up; पर्वतस्योपरिष्ठस्य कर्मेदं कस्यचिद्भवेत् Rām. 7. 16. 5. **-सद्** *a.* lying or sitting above; Vāj. 9. 35. (*m.*) a class of gods. **-सद्म** sitting above. **-स्थायिन्** a. Standing higher, prominent. **-स्पृश्** Reaching above, elevated; वसवो रुद्रा आदित्या उपरिस्पृशम् Rv. 10. 128. 9. **कः** A provincial governor.

उपरिष्टात् *ind.* [cf. उपर्युपरिष्टात् P. V. 3. 31] 1 As an adverb it means (*a*) Over, above, from above, on high; परहितकरणे नोपरिष्टान्न चाधः Bh. 3. 131; Y. 1. 106. (*b*) Further or later on, afterwards; कल्याणावतंसा हि कल्याणसंपदुपरिष्टाद् भवति Māl. 6; इदमुपरिष्टाद् व्याख्यातम् in the sequel. (*c*) Behind (opp. पुरस्तात्); पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च अद्भिः परिदधाति Ch. Up. 5. 2. 2. -2 (As a preposition) it means (*a*) Over, upon (with gen., rarely acc.); स्फुटतरमुपरिष्टादल्पमूर्तेर्ध्रुवस्य स्फुरति सुरमुनीनां मण्डलं व्यस्तमेतत् Śi. 11. 3. (*b*) Down upon. (*c*) Behind (with gen.) -**Comp.** **-ज्योतिष्मती** N. of a Vedic metre consisting of 43 or 44 syllables. **-ज्योतिः** *f.* a verse of the Triṣṭubh metre, the last line of which consists of eight syllables. **-बृहती** N. of a Vedic metre having four Pādas, the first of which contains 12 syllables, each of the three others having only eight.

उपरीतकः A particular mode or posture of sexual enjoyment; (also called विपरीतक).

उपरुध् 7 U. 1 To obstruct, hinder, interrupt, stop; मा मोपरोत्सीरिति मा सृजैनम् Kaṭh. Up. 1. 21. उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिम् Ś. 4. 15. Ve. 3. 8; उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् Ś. 4; V. 5; पथ्यमुपरुन्धताम् Y. 2. 250; to detain; अन्याय्यमुपरोद्धुम् V. 5. -2 (*a*) To disturb, trouble; पौरास्तपोवनमुपरुन्धन्ति Ś. 1. (*b*) To press, trouble

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

with a request; अस्युत्सेह संप्रति नोपरोद्धुम् R. 5. 22. -3 To overcome, subdue; भेजे भिन्नकटैर्नागैरन्यानुपरुरोध यैः R. 4. 83. -4 To besiege (an enemy, town &c.); उपरुध्यारिमासीत Ms. 7. 195; Kām. 13. 67; उपरुद्धं कुसुमपुरम् Mu. 2. -5 To lock up, pen, confine; व्रजोपरोधं गाः स्थापयति Sk. -6 To conceal, hide; नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् R. 7. 39. -7 To cast off, repudiate, reject; ज्येष्ठपुत्रमुपारुधत् Rām.

उपरुद्ध *p. p.* 1 Obstructed, impeded, stopped, confined, captive; वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तम् R. 18. 18. -2 Covered, spread, concealed. -3 Protected, favoured. -4 Besieged, locked up. **-द्धः** A captive; R. 18. 18.

उपरोधः 1 Obstruction, impediment, obstacle; शरत्प्रमृष्टाम्बुधरोपरोधः R. 6. 44; Śi. 20 74; सकौतुक° विनयम् U. 4. -2 Disturbance, trouble, molestation; तपोवननिवासिनामुपरोधो मा भूत् Ś. 1. 5, 6; अनुग्रहः खल्वेष नोपरोधः V. 3; उपरोधःसह्यताम् *ibid.*; detention; किं राजर्षेरुपरोधेन Ś. 3. -3 Opposition, refusal, check, restraint. -4 Covering, surrounding, blocking up. -5 Binding, tying, seizing. -6 Protection, favour. बलवता विगृह्योपरोधहेतवः Measures conducive to peace; Kau. A. 7. -7 sublation, dropping; आनर्थक्याद्धि प्राकृतस्योपरोधः स्यात् । MS. 8. 4. 15. **-Comp. -कारिन्** *a.* impeding, obstructing.

उपरोधक *a.* 1 Obstructing, obstructor; रामोऽभ्येति पुरीं लङ्कामस्माकमुपरोधकः Rām. 6. 6. 16. -2 Covering, surrounding -3 Favouring. **-कम्** An inner room, a private apartment.

उपरोधनम् Obstruction, impediment &c.; see उपरोध.

उपरोधिन् *a.* Obstructing, impeding; सुखानि सोऽभुङ्क्तसुखोपरोधि R. 18. 18.

उपरूपकम् [उपगतं रूपकं दृश्यकाव्यं सादृश्येन] A drama of an inferior class, of which 18 kinds are enumerated; नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् । प्रस्थानोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकं च विलासिका । दुर्मल्लिका प्रकरणी हल्लीशो भाणिकेति च ॥ S. D. 276.

उपलः 1 A stone, rock; उपलशकलमेतद् भेदकं गोमयानाम् Mu. 3. 15; कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः Ś. Til. 3; Me. 19; Ś. 1. 14. -2 A precious stone, jewel. Y. 3. 36. 'उपलः प्रस्तरे मणौ' इति विश्वः. -3 Sand (Ved.). -4 A cloud. -5 A ball thrown from some artifice (as gun); कपाटयन्त्रदुर्धर्षा बभूवुः सगुडोपलाः Mb. 3. 284. 4. **-ला** 1 Refined sugar, (उपलसिता Sugarcandy). -2 The upper and smaller millstone which rests on the Driṣad. [cf L. *opalus.*] **-Comp. -प्रक्षिन्** *a.* Grinding grain upon millstones; कारुरहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणी नना Rv. 9. 112. 3.

उपलकः A stone.

उपलक्ष् 10 P. 1 To look at, observe, behold, mark; आसन्नवर्तिजन उपलक्षयति K. 197; सम्यगुपलक्षितं भवत्या Ś. 1. -2 To regard or consider; लोकप्रवादः सत्योऽयं पण्डितैरुपलक्षितः Rām. -3 To mark, put a sign upon; आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता Y. 1. 30; 2. 151; Kām. 7. 47. -4 To denote, designate, describe. -5 To imply in addition; नक्षत्रशब्देन ज्योतिःशास्त्रमुपलक्ष्यते Kull. on Ms. 3. 162. -6 To mind, have in view; Kām. 16. 40.

उपलक्षक *a.* 1 Observing; marking; परचित्त° -2 Designating, indicating (as a word).

उपलक्षणम् 1 Looking at, beholding, observing, marking, ascertainment; वेलोपलक्षणार्थम् Ś. 4. -2 A mark, characteristic or distinctive feature; उपलब्धमुपलक्षणम् V. 4, 4. 33; उपलक्षणे तृतीया Sk. -3 Designation; प्राद्युपलक्षणम् Sk. -4 Implying something that has not been actually expressed, implication of something in addition or any similar object where only one is mentioned; synecdoche of a part for the whole, of an individual for the species, or of a quality for that in which the quality exists (स्वप्रतिपादकत्वे सति स्वेतरप्रतिपादकत्वं); मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् P. II. 4. 80 Sk.; so अस्ति नास्तेरुपलक्षणम् &c.

उपलक्षित *p. p.* 1 Observed, marked, comprehended, implied, metaphorically expressed &c. -2 Understood, comprehended. -3 Characterized.

उपलक्ष्य *pot. p.* 1 Inferable. -2 To be described, designated &c. **-क्ष्यः** 1 A prop, stay, support. -2 An asylum, shelter. -3 An inference.

उपलधिप्रियः [बालधिः प्रियोऽस्य पृषो॰] A kind of antelope (चमर).

उपलभ् 1 Ā. 1 To know, understand, see, perceive (directly); सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते Pt. 1. 76; अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते K. 152. -2 To ascertain, find out, learn, know; ब्रूहि यदुपलब्धम् U. 1; तत्त्वत एनामुपलप्स्ये Ś. 1; Mv. 7. 30; R. 12. 60; Bk. 3. 27; K. 159; M. 41, 3. 6, 4. 6. -3 To get, obtain, acquire, enjoy, experience (happiness &c.); उपलब्धसुखः Ku. 4. 42. experiencing; कथमुपलभे निद्राम् V. 2. 10 enjoy; इदानीं स्मृतिरुपलब्धा Mu. 2 now I recollect; Ms. 11. 17; R. 8. 82, 10. 2, 18. 21. -4 To conceive, become pregnant. -*Caus.* 1 To cause to get; बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलम्भिताम् Bhāg. 8. 15. 37. -2 To produce, bring about.

उपलब्ध *p. p.* 1 Gained, obtained. -2 Conceived. -3 Perceived, understood, known, guessed. **-Comp. -अर्थ** *a.* having the meaning understood. (**-ब्धार्था** *f.*) a tale, a true or probable story.

उपलब्धिः *f.* 1 Getting, obtaining, acquisition; उपलब्धौ यत्नः क्रियताम् Mbh. on 1. 1. 1. वृथा हि मे स्यात्स्वपदोपलब्धिः R. 5. 56, 8. 17. -2 Observation, perception, knowledge (ज्ञान); बुद्धिरुपलब्धिर्ज्ञानं प्रत्यय इत्यनर्थान्तरम् Nyāya Sūtra, नाभाव उपलब्धेः Brahma Sūtra 2. 2. 28; भावे चोपलब्धेः 2. 1. 15. cf. Nyāya S. 2. 28, 30. -3 Understanding, mind (मति). -4 A conjecture, guess. -5 Perceptibility appearance (recognized as a kind of proof by the Mīmāṁsakas); तत्र वेदविधिः स स्याज्ज्ञानं चेत्पुरुषं प्रति ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपपत्त्युपलब्धिभ्याम् Mb. 12. 238. 3. see अनुपलब्धि. **-Comp.** **-समः** (in logic) A kind of sophistical refutation of an argument (*e. g.* the argument 'sound is uneternal because it is produced by some effort-' is refuted by saying that sound is also produced by wind); Nyāyadarśana.

उपलब्धृ *a.* **1** Gaininig, acquiring. **-2** Knowing, perceiving. *m.* Soul, self.

उपलम्भः [लभ्-घञ्-मुम् च P. VII. 4. 64] **1** Acquisition; अस्मादङ्गुलीयोपलम्भात्स्मृतिरुपलब्धा Ś. 7. **-2** Direct perception or recognition, comprehension otherwise than from memory) same as अनुभव q. v.); प्राक्तनोपलम्भ Māl. 5; ज्ञातौ सुतस्पर्शसुखोपलम्भात् R. 14. 2. **-3** Ascertaining, knowing; अविघ्नक्रियोपलम्भाय Ś. 1. **-4** Seeing, looking at (दर्शन); लावण्यधाम्नो भवितोपलम्भनम् Bhāg. 10. 38. 10.

उपलम्भक *a.* Causing to observe, reminding.

उपलम्भनम् Apprehension &c.

उपलभ्य *pot. p.* **1** Obtainable. **-2** Respectable, commendable, praise-worthy. आरम्भमिद्धौ समयोपलभ्यम् R.

उपलिप्सा A desire to obtain.

उपलल् 10 P. To fondle, coax, flatter; नताङ्गीमुपलालयन् Dk. 29; Ś. 7; M. 3.

उपलालनम् Fondling.

उपलालिका **1** Thirst. **-2** Tyranny.

उपलिङ्गम् A portent, natural phenomenon, considered as boding evil.

उपलिप् 6 P. **1** To anoint, smear, besmear. **-2** To defile, pollute; तथात्मा नोपलिप्यते Bg. 13. 32. **-3** To stick or adhere to; यो वक्त्रमुपलिम्पति Vāgb. *-Caus.* To besmear (esp. with cow-dung; शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् Ms. 3. 206.

उपलेपः **1** Anointing, smearing. Bhāg. 11. 11. 39. **-2** Cleaning, white-washing. **-3** Obstruction, being concealed. **-4** Becoming deadened or dull (said of senses), bluntness, dullness.

उपलेपनम् **1** Smearing, anointing, plastering. **-2** An ointment, unguent.

उपलेपिन् **1** Serving as an ointment. **-2** Anointing, smearing. **-3** Obstructing.

उपली + Ā. To lie close to, cling to; Mb. 8.

उपलेखः N. of a grammatical work connected with the Prātiśākhyas. **-Comp.** **-पञ्जिका** *f.*, **-भाष्यम्** Names of Commentaries on the above work.

उपलोहम् A secondary metal.

उपवक्तृ *m.* **1** A priest at a sacrifice **-2** One who animates (by his words).

उपवञ्चनम् The act of crouching or lying close to.

उपवञ्चित *a.* Deceived, disappointed; वयं खलु हता राम यत्त्वया उपवञ्चिताः Rām. 2. 52. 19.

उपवटः The tree Buchanania Latifolia (प्रियासाल).

उपवद् 1 Ā. **1** To talk over, conciliate. **-2** To flatter, cajole, coax; भृत्यानुपवदते Sk.; दानारम् Bk. 8. 28.

उपवादः Censure, blame (Ved.).

उपवादिन् *a.* Censuring, blaming; अल्पाः कलहिनः पिशुना उपवादिनः Ch. Up. 7. 6. 1.

उपवनम् [उपमितं वनेन] A garden, grave, a planted forest; पाण्डुच्छायोपवनवृतयः केतकैः सूचिभिन्नैः Me. 23; R. 8. 73. 13. 79; °लता a garden creeper. **-Comp.** **-विनोदः** N. of a work on gardening.

उपवर्ण् 10 P. To describe in detail; उपवर्णयेदानीं कुसुमपुरवृत्तान्तम् Mu. 1.

उपवर्णः Minute or detailed description.

उपवर्णनम् Minute description, delineation in detail; अतिशयोपवर्णनं व्याख्यानम् Suśr.; Y. 1. 320.

उपवर्षः N. of a son of Śaṅkara Svāmin, author of several writings on the Mīmāṁsā philosophy.

उपवल्गित *a.* Swollen or dimmed with tears (as eyes).

उपवल्लिका N. of a plant (अमृतस्रवा).

उपवल्हः Ved. Emulation, rivalry.

उपवस् 1 P. **1** To dwell in or at, inhabit (with acc.); तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये Mund. Up. 1. 2. 11. वैकुण्ठं उपवसति Sk. **-2** To be in a state of abstinence, abstain from food, fast; उपवसेद्दिनम् Ms. 2. 220, 5. 20; Y. 3. 202, 64; (fig. also); उपोषिताभ्यामिव नेत्राभ्यां पिबन्ती Dk. 4. **-3** To go to (a master). **-4** To enter upon, learn, take to, begin. *-Caus.* To cause to fast.

उपवसथः [उप-वस्-आधारे अथ] **1** A village. **-2** The day preceding a Soma sacrifice; or a day of preparation for this sacrifice; a fast-day.

उपवसथीय, उपवसथ्य *a.* Selected for an उपवसथ (as a day).

उपवस्तम् A fast.

उपवसनम् A fast, fasting. **-2** The state of being near.

उपवस्तिः *f.* Support of life (as food, sleep &c.).

उपवस्तृ *a.* One who fasts.

उपवास *a.* Staying near; तेषूपवासान्विबुधानुपोष्य Mb. 3. 118. 14. **-सः** **1** A fast; सोपवासस्त्र्यहं वसेत् Y. 1. 175, 3. 190; Ms. 11. 196 (a fast is a religious act and consists in abstaining from every kind of sensual gratification). **-2** Kindling a sacred fire. **-3** A fire-altar.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपवासक *a.* Fasting, observing a fast. **-कम्** A fast.

उपवासिन् *a.* Fasting. दिनोपवासी तु निशामिषाशी जटाधरः सन् कुलटाभिलाषी । हास्यार्णवः.

उपोषणम् A fast, fasting; नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् Ms. 3. 155.

उपोषित *a.* One who has fasted. **-तम्** A fast, fasting.

उपवह् 1 P. 1 To bear or lead near, lead towards. -2 To bring about, commence. -3 To gather together; कृत्स्नगोधनमुपोह्य दिनान्ते Bhāg. 10. 35. 22.

उपोढ *p. p.* 1 Collected, accumulated, increased, stored up; उपोढतपसाम् Ś. 5. 7; °बलस्य ते M. 5. 1; V. 2. 7; so °मदः, °हर्षः &c. -2 Brought near, proximate, near; उपोढकल्याणफलोऽभिरक्षन् Ki. 17. 51, 13. 23. -3 Arrayed for battle (as an army). -4 Begun, commenced; तदुपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः Rām. 6. 106. 18. उपोढशब्दा न रथाङ्गनेमयः Ś. 7. 10 causing sound. -5 Married. -6 A battle-array. **-ढा** A second, favourite wife; cf. वावाता in Rām. 1. 14. 35.

उपवहम् Ved. Anything placed on the neck of an ox under the yoke, to raise it to the right level for a yoke-fellow of greater height; M. W. cf. Śat. Br. 1. 4. 4. 7.

उपवहनम् (In music) Preliminary singing, humming a tune before beginning to sing it aloud; M. 2.

उपवाहनम् Carrying to, bringing near; कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् Rām. 1. 11. 29.

उपवाहिन् *a.* Flowing towards.

उपवाह्यः, -ह्या 1 A king's riding elephant (male or female); चन्द्रगुप्तोपवाह्यां गजवशाम् Mu. 2. -2 A royal vehicle (in general); देवोपवाह्यमक्षय्यं सदा दृष्टिमनःसुखम् Rām. 7. 15. 38.

उपवा Ved. Blowing at; वातस्य प्रवामुपवामनु वात्यर्चिः Av. 12. 1. 51.

उपवाकः 1 Addressing, speaking to, conversing. -2 Praising. -3 Indra-grain (इन्द्रयव).

उपवाजनम् A fan.

उपवासनम् A dress, garment (Ved.); यावतीः कृत्याः उपवासने Av. 14. 2. 49.

उपविचारः Environs, neighbourhood.

उपविद् *a.* 1 Gaining, obtaining. -2 Knowing. *-f.* 1 Acquisition. -2 Investigating, inquiring into, knowledge, practical knowledge.

उपविद्या 1 Profane science, inferior kind of knowledge. -2 Practical knowledge.

उपवेदः 'Inferior knowledge', a class of writings subordinate to the Vedas. There are four such *Upavedas*, one being attached to each of the four Vedas:— thus आयुर्वेद or Medicine to ऋग्वेद; (according to some authorities such as Suśruta it is a part of the Atharvaveda); धनुर्वेद or military science to यजुर्वेद; गान्धर्ववेद or Music to सामवेद, and स्थापत्य-शास्त्र-वेद or Architecture to अथर्ववेद.

उपविश् 6 P. 1 To sit down, take a seat; एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47. -2 To sit near to, wait upon. -3 To pitch a camp, encamp. -4 To go down, set (as the sun). -5 To enter upon, practise; as प्रायम् उपविशति; so अनशनोपविष्ट. -6 To abstain from food, fast; सोऽप्युक्त्वैवमुपाविशत् Bk. 7. 75. -7 To seize, take possession of. *-Caus.* To cause to sit down, place or set down.

उपविष्ट *a.* 1 Seated, come to, arrived. -2 Occupied with, engaged. **-क** *a.* Firmly settled (said of a foetus which remains in the womb beyond the usual time).

उपवेशः,-शनम् 1 Sitting, sitting down; as in प्रायोपवेशन. -2 Directing one's mind to, being attached to. -3 Voiding by stool. -4 Placing down. -5 Surrendering; सागरस्योपवेशनम् Rām. 6. 19. 33.

उपवेशिन् *a.* 1 Sitting. -2 Devoting oneself to.

उपविश्रम्भय्य *ind.* Having inspired with confidence; वैश्रम्भकैरुपसृतानुपविश्रम्भय्य Bhāg. 5. 26. 32.

उपवेष्टृ *a.* One who sits, sitting down.

उपविषः -षम् 1 An artificial poison. -2 A narcotic, any poisonous drug; अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैव कलिहारिका । धत्तूरः करवीरश्च पञ्च चोपविषाः स्मृताः ॥ **-षा** N. of a plant (अतिविषा) It is a plant used in medicine. The bark is employed in dying. It is white, red and black (Atis or Betula). It is also referred to as उपविषाणिका.

उपवीक्ष् [उप-वि-ईक्ष्] Ā. 1 To look at or towards. -2 To regard as fit or proper.

उपवीणयति Den. P. [P. III. 1. 25] To play on the Vīṇā or lute (before a deity &c.); उपवीणयितुं ययौ रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33; N. 6. 65; K. 131.

उपवीणितम् Singing on a lute; श्रुतिसुखमुपवीणितं सहायैः Ki. 10. 38.

उपवीतम् [उप-वे-क्त] 1 Investiture with the sacred thread. -2 The sacred thread worn by the first three classes of the Hindus; पित्र्यमंशमुपवीतलक्षणं मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् R. 11. 64; मुक्तायज्ञोपवीतानि Ku. 6. 6; Śi. 1. 7; Ki. 12. 23; Ms. 2. 44, 64, 4. 36, 66.

उपवीतकम् The sacred thread.

उपवीतिन् *a.* Wearing the sacred thread. उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः Ms. 2. 63.

उपवीरम् A kind of demon.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपवृंह, -हणम् &c. See उपबृंह् &c.

उपवृत् 1 Ā. 1 To go towards, approach. -2 To return.

उपवर्तः A particular high number.

उपवर्तनम् 1 A place for exercise. -2 A place whether inhabited or not. -3 A district or *Pargaṇā*. -4 A kingdom (राज्य) उपवर्तनमाहर्तुमुद्यतोऽस्म्यहमञ्जसा Śiva. B. 31. 11. -5 A bog, marshy place.

उपवृत्तिः Motion towards, approaching.

उपवेद See under उपविद्.

उपवेषः Ved. A stick (of green wood) used for stirring the sacrificial fire; स उपवेषमादत्ते Śat. Br.

उपवैणवम् The three periods of the day; *i. e.* morning, midday, and evening (त्रिसंध्यम्).

उपव्याख्यानम् A supplementary explanation or interpretation; तस्योपव्याख्यानम् Ch. Up. 1. 1. 1.

उपव्याघ्रः A small hunting leopard.

उपव्रजम् *ind.* Near a cattle pen.

उपशक् 4 U. 1 To endeavour, help, serve. -2 To learn, enquire into. -3 5. P. To be able.

उपशम् 4. P. 1 To become calm or quiet, be assuaged; उपशाम्यतु ते बुद्धिः Bk. 20. 5. -2 To cease, stop; अग्निः, शब्दः, कोपः &c.; cease to speak; K. 110. -*Caus.* 1 To calm, tranquillize. -2 To appease, pacify, assuage, mitigate. -3 To extinguish, kill.

उपशमः 1 Becoming quiet, assuagement, pacification; कुतोऽस्या उपशमः Ve. 3; मन्युर्दुःसह एष यात्युपशमं नो सान्त्ववादैः स्फुटम् Amaru. 6; cessation, stopping, extinction. -2 Relaxation, intermission. -3 Tranquility, calmness, patience; उपशमशीलाः परमर्षयः Bhāg. 5. 4. 27. उपशमायनेषु स्वतनयेषु Bhāg. 5. 1. 29. ज्ञानस्योपशमः Bh. 2. 82. -4 Control or restraint of the senses. -5 (in Astrono.) N. of the twentieth Muhūrta. -Comp. -**क्षयः** (with Jainas) the destruction of activity &c. through quietism.

उपशमक *a.* Appeasing, pacifying, affording repose, making patient.

उपशमनम् 1 Quieting, calming, appeasing. -2 Mitigation, assuagement. -3 Extinction, cessation.

उपशान्त *p. p.* 1 Calmed, appeased, pacified. -2 Calm, tranquil. -3 Lessened, diminished.

उपशान्तिः *f.* 1 Cessation, allaying, quieting, alleviation; आर्तभयोपशान्तये R. 8. 31; Amaru. 65. -2 Appeasing, assuaging, pacification, satisfaction (of desires); स्त्रीषु कामोपशान्तिः (केन दृष्टं श्रुतं वा) Pt. 1. 147.

उपशान्तिन् *a.* 1 Appeased, pacified. -2 Calm, tranquil. *m.* A tame elephant.

उपशाय See under उपशी.

उपशल्यम् An open place in the vicinity of a town or village, suburb; अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्यः R. 16. 37, 15. 60; Śi. 5. 8; K. 50. -**ल्यः** A spear, nail (to a door); Mb. 3. 15. 6.

उपशाखा A secondary branch, title branch; यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्यन्ति तत्स्कन्धभुजोपशाखाः Bhāg. 4. 31. 14.

उपशान्त्वनम् Appeasing (see उपसान्त्वन).

उपशायिता Means to cure some disease like the prescribed diet etc.

उपशालम् A place near a house, a court before a house. -**लम्** *ind.* Near a house.

उपशास्त्रम् A minor science or treatise. (medicine, music &c.)

उपशिक्षा, -क्षणम् Learning, training.

उपशिङ्घ(ह)नम् 1 Smelling. -2 Anything given to smell at.

उपशिष्यः The pupil of a pupil; शिष्योपशिष्यैरुपगीयमानमवेहि तन्मण्डनमिश्रधाम Udb.

उपशी 2 Ā. 1 To lie near. गतासुमेतमुपशेष एहि Rv. 10. 18. 8. -2 To cohabit. -3 To do good to, agree with; यन्ममोपशेते Charaka.

उपशय *a.* 1 Lying by the side of -2 Productive of happiness or rest. -**यः** 1 Lying by the side of. -2 A lair, ambush; हन्ति नोपशयस्थोऽपि शयालुर्मृगयुर्मृगान् Śi. 2. 80. -3 Diagnosis by the effect of certain articles of food, or medicine (one of the five elements of निदान). -4 Allaying disease by diet, regimen &c. -**या** A prepared piece of clay. -**स्थ** *a.* Lying in ambush (as a hunter); see उपशयः (2).

उपशायः Sleeping in turn, rotation for sleeping with (another who keeps watch at night). 'उपशायोपशायश्च पर्यायशयनार्थकाः'; cf. निशोपशायः कर्तव्यः फलोच्चायश्च संहतैः Bk. 7. 41.

उपशायिन् *a.* 1 Lying near to. -2 Sleeping, going to bed. -3 Allaying, calming. -4 Composing or narcotic (in medicine); °**ता, -त्वम्** tranquilling; calming, secondary means of cure (as diet &c.). -5 One who keeps watch; रावणस्योपशायिन्यो ददर्श हरिसत्तमः Rām. 5. 6. 29.

उपशीर्षकम् 1 A kind of disease of the head. -2 A necklace of pearls with five big pearls uniform in size at the centre; Kau. A. 2. 11.

उपशुभ् Ā. To be beautiful, brilliant; उपशुम्भमान Bhāg. 5. 17. 13. -*Caus.* P. To adorn, ornament, decorate.

उपशोभनम्, -शोभा Adorning, ornamenting; विहितोपशोभमुपयाति माधवे (नगर) Śi. 13. 36.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपशूर *a.* Inferior to the brave; उपशूरं न ते वृत्तं कथं रात्रिचराधम Bk. 8. 87.

उपशोषः, उपशोषणम् Drying up, withering; शत्रु-रक्षोमयं तोयमुपशोषं नयिष्यति Rām. 5. 37. 18.

उपश्री *f.* Covering, anything thrown above or upon.

उपश्रु 5 P. (1. P. also) 1 To hear, listen; यावदस्या गोप-तिर्नोपशृणुयाद्वचः स्वयम् Av. 12. 4. 27; तदु ह जानश्रुतिः पौत्रायण उपशुश्राव Ch. Up. 4. 1. 5. वचः, गिरः &c. -2 To promise.

उपश्रुत् *m.* A sacrifice.

उपश्रुत *a.* 1 Heard; तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलङ्करिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाचः Bhāg. 4. 15. 23. -2 Promised, agreed.

उपश्रुतिः *f.* 1 Hearing, listening. -2 Range of hearing. -3 A supernatural voice heard at night, and personified as a nocturnal deity revealing the future; नक्तं निर्गत्य यत्किंचिच्छुभाशुभकरं वचः । श्रूयते तद्विदुर्धीरा देवप्रश्नमुप-श्रुतिम् ॥ Harāvali; परिजनोऽपि चास्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जगाम K. 65. -4 Aspect of the stars, fortune-telling. -5 Promise, assent. -6 Rumour, report; नोपश्रुतिं कटुकां नोत मुक्ताम् Mb. 5. 30. 5. -7 Inclusion, incorporation (अन्तर्भाव); यथा त्रयाणां वर्णानां संख्यातोपश्रुतिः पुरा Mb. 12. 64. 6. -8 N. of a deity; अनेनैव व्रतेन तपसा चान्विता देवीं वरदामुपश्रुतिमाह्वय Mb. 12. 342. 48.

उपश्रोतृ *a.* Listening, hearing; उपश्रोता म ईवतो वचांसि Rv. 7. 23. 1.

उपश्लिष् 4 P. 1 To embrace. -2 To draw near, approach. -*Caus.* To bring near, place at hand; उपश्लेषय रथम् V. 1; -शरम् V. 5.

उपश्लिष्ट *p. p.* Placed near, contiguous, adjoining.

उपश्लेषः, -षणम् 1 Juxta-position, contact. -2 An embrace.

उपश्लोकः N. of the father of the tenth Manu; दशमो ब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतो महान् Bhāg. 8. 13. 21.

उपश्लोकयति Den. P. [P. III. 1. 25.] To extol or praise in verses; समुत्तेजनसमर्थैः श्लोकैरुपश्लोकयितव्यः Mu. 4.

उपश्वस *a.* Ved. Sounding, roaring; -**सः** Breeze, draught of air; उपश्वसे द्रुवये सीदता यूयम् Av. 11. 1. 12.

उपष्टम्भक *a.* Strengthening. उपष्टम्भकं चलं च रजः Sān. K. 13.

उपष्टुत् *ind.* Ved. (Ready) At one's call.

उपसंयत *a.* Closely joined, wedged in; Suśr.

उपसंयमः 1 Curbing, restraining, binding. -2 The end of the world, universal destruction; यां विलोक्य प्रजास्त्रस्ता मेनिरेऽस्योपसंयमम् Bhāg. 3. 19. 17.

उपसंयमनम् Binding. -2 A means of fastening together.

उपसंयोगः A secondary connection; modification; नामाख्यातयोः कर्मोपसंयोगद्योतकाः Nir.

उपसंरोहः Growing together or over, cicatrizing; शल्यमार्गानुपसंरोहः Suśr.

उपसंवादः An agreement, a contract.

उपसंव्यानम् An under garment; अन्तरं बहिर्योगोप-संव्यानयोः P. I. 1. 36.

उपसंव्रज् P. To step into, enter; अगारमुपसंव्रजेत् Ms. 6. 51.

उपसंस्कृ 8 U. 1 To prepare (as a meal). -2 To ornament. -3 To consecrate, purify; K. 40.

उपसंस्करणम् Preparing, purifying.

उपसंसृष्ट *a.* 1. United with, joined together. -2 Afflicted, blasted (by curse); ब्रह्मशापोपसंसृष्टे स्वकुले Bhāg. 11. 30. 2.

उपसंस्कृत *a.* 1 Prepared, dressed, cooked. -2 Adorned, filled with; अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरुपसंस्कृताः Rām 5. 14. 25.

उपसंहृ 1 P. 1 To draw or bring together, collect. -2 To sum or wind up, conclude; इदानीमुपसंहरति; प्रकृत-मुपसंहरति Kull. on Ms. 1. 57. - 3 To contract; as कूर्मोऽङ्गानि. -4 To withdraw, take away, withhold; छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः H. 1. 59. -5 To check, stop, curb. -6 To absorb, destroy, annihilate.

उपसंहरणम् 1 Withdrawing, taking away or back. -2 Refusing, withholding. -3 Excluding. -4 Attacking, invading.

उपसंहारः 1 Drawing in or together, contracting; क्रियतामुपसंहारो गुर्वर्थं द्विजसत्तम Mb. 5. 116. 13. -2 Drawing away, withdrawing, excluding, withholding. अजान-न्नुपसंहारं प्राणकृच्छ्रमुपस्थिते Bhāg. 1. 7. 20. -3 A collection, assemblage; न तु धर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम् Rām. 5. 51 28. -4 Summing up, winding up, conclusion (opp. उपक्रम). -5 A preparation (of a speech &c.). -6 A compendium, resume. -7 Brevity, conciseness. -8 Perfection. -9 Destruction, death, end. -1 Attacking, invading. -11 (In logic) Refutation. -12 N. of the concluding chapters in several books.

उपसंहारिन् *a.* 1 Comprehending. -2 Exclusive. -*m.* A *hetu* (हेतु) which is not exclusive; see अनुप-संहारिन्.

उपसंहृतिः *f.* 1 Comprehension. -2 Seizing, taking. - 3 End, conclusion. -4 The catastrophe.

उपसंक्लृप्त *a.* Put above, being above; तत्र तत्रोपसंक्लृप्तै-र्लसन्मकरतोरणैः Bhāg. 4. 9. 55.

उपसंक्रान्त *a.* 1 Handed down. -2 Turned to, changed into.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपसंक्षेपः An abstract, summary, resume.

उपसंख्यानम् 1 Addition. -2 Supplementary addition, further or additional enumeration (a term technically applied to the *Vārtikas* of Kātyāyana which are intended to supply omissions in Pāṇini's Sūtras and generally to supplement them); *e. g.* जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानम्; cf. इष्टि. -3 (In gram.) A substitute in form or sense.

उपसंग्रह् 9 P. 1 To take upon oneself, experience, feel, suffer. -2 To receive, accept. -3 To seize, catch hold of; पाणिभ्यां तूपसंगृह्य Ms. 3. 224. -4 To take into custody or possession. -5 To win over, conciliate, make favourable; पिण्डदानादिनोपसंगृह्य Dk. 58. -6 To clasp, embrace.

उपसंग्रहः, -हणम् 1 Keeping pleased, supporting, maintaining; तीक्ष्णरसदायिनामुपसंग्रहार्थम् Mu. 2. -2 Respectful salutation (as by touching the feet of the person saluted); स्फुरति रभसात्पाणिः पादोपसंग्रहणाय च Mv. 2. 30. -3 Accepting, adopting; Br. Sūt. 1. 4. 41. -4 Polite address, obeisance. -5 Collecting, joining. -6 Taking, accepting (as a wife); दारोपसंग्रहः Y. 1. 56. -7 (An external) appendage, any necessary article either for use or decoration (उपकरण). -8 A pillow, cushion; Mb. 4.

उपसंग्राह्य *a.* To be respectfully saluted, respectable, venerable.

उपसञ्ज् 6 Ā. To be attached to, fond of; अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवित् Bhāg. 11. 26. 22.

उपसक्त *a.* Attached to (worldly desires); Rām. 6.

उपसद् 1, 6 P. 1 To sit near to, go near, approach; अथ हैनं प्रस्तोता उपससाद Ch. Up. 1. 11. 4. उपसेदुर्दशग्रीवम् Bk. 9. 92, 3. 12, 6. 135. -2 To sit at the feet of; उपाध्यायमुपासदम् Ks. 108. 21. -3 To wait upon, serve; (तं) आकल्पसाधनैस्तैस्तैरुपसेदुः प्रसाधकाः R. 17. 22; Śi. 13. 21. -4 To march against. -5 To try to get or obtain. -6 To sink down. *-Caus.* 1 To place near. -2 To lead towards. -3 To get, find.

उपसत्तिः *f.* 1 Connection, union. -2 Service, worship, attendance upon. -3 Gift, donation. -4 Informing.

उपसद् *a.* Serving, waiting upon.*-f.* 1 Siege, assault, attack. -2 Laying up, accumulating. -3 Service, worship. -4 N. of a ceremony, forming part of the ज्योतिष्टोम ceremony, and lasting for several days. दीक्षानुजन्मोपसदः शिरोधरम् Bhāg. 3. 13. 37. -5 N. of a sacrificial fire. **-Comp. -व्रतिन्** *a.* observing the rules of the *Upasad, i. e.* drinking milk in certain quantities, sleeping on the bare earth, keeping silence &c. द्वादशाहमुपसद्व्रती भूत्वा Bṛi. Up. 6. 3. 1.

उपसद *a.* Going near to, serving. **-दः** 1 Approach. -2 A gift, donation. -3 The उपसद् sacrifice.

उपसदनम् 1 Going near to, approaching. -2 Sitting at the feet of a teacher, becoming a pupil; Mb. 1. 132. 5; तत्रोपसदनं चक्रे द्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि Mb. -3 Neighbourhood. -4 Service. -5 Partaking of. -6 An abode, place; यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह Rām. 1. 50. 15.

उपसदी Ved. 1 A body of attendants (collectively). -2 Continuity.

उपसन्न *p. p.* 1 Approached; अङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः Muṇḍ Up. 1. 1. 3; 1. 2. 13; Praśna. Up. 1. 1. 13; स्वा गुहाः किमजितोऽवति नोपसन्नान् Bhāg. 2. 2. 5; near, approximate. -2 Worshipped, served. -3 Serving, waiting upon. -4 Easily obtainable; got, obtained.

उपसादनम् Approaching respectfully, reverence, respect; Bhāg.

उपसंतानः 1 Immediate connection. -2 A descendant.

उपसंधा 3 U. 1 To put together, add, increase. -2 To join, connect; त्रिवर्गेणोपसंधत्ते Kām. 1. 13. -3 To aim at, direct towards.

उपसंहित *p. p.* 1 Connected with, furnished or endowed with; श्रुतवृत्तोपसंहितः Mb. -2 Accompanied or surrounded by; regarding, referring to. -3 Attached to, devoted.

उपसंधानम् Adding, joining.

उपसंध्यम् *ind.* About twilight; उपसंध्यमास्त तनु सानुमतः Śi. 9. 5.

उपसंन्यासः Laying down, giving up, resignation.

उपसमाधा 3 U. 1 To put on (as fuel on fire). -2 To arrange.

उपसमाधानम् Gathering together, heaping; उपसमाधानं राशीकरणम् Sk.

उपसमाहार्य *a.* To be brought together; or arranged.

उपसंपद् 4 Ā. 1 To come to, arrive at; गान्धारानेवोपसंपद्येत Ch. Up. 6. 14. 2; परं ज्योतिरुपसंपद्य Ch. Up. 8. 3. 4. तं देशमुपसंपेदे Mb. -2 To get, obtain. *-Caus.* 1 To bring or lead near. -2 To give, grant. -3 To receive into the order of priests, ordain. (Buddh.)

उपसंपत्तिः *f.* 1 Approaching, arriving at. -2 Entering into any condition.

उपसंपन्न *p. p.* 1 Gained, obtained. भ्रातृत्वमुपसंपन्नौ परिष्वज्य परस्परम् Rām. 7. 35. 42. -2 Arrived at. -3 Furnished with, possessing; कुसुमैरुपसंपन्ना नदी Rām. -4 Familiar with. -5 Enough, sufficient. -6 Killed at a sacrifice (as an animal), immolated. -7 Dead, deceased. -8 Cooked, dressed (as food). -9 Staying or dwelling in the same house; श्रोत्रिये तूपसंपन्ने M. 5. 81. **-न्नम्** Condiment.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपसंभाषः, -षा 1 Conversation; कृतोपसंभाषमिवेक्षितेन Ki. 3. 3. -2 Friendly persuasion; उपसंभाषा उपसान्त्वनम् P. I. 3. 47 Sk.

उपसर, उपसर्ग, उपसर्पण See under उपसृ, -सृज्, -सृप्.

उपसाध *Caus.* P. 1 To subdue.-2 To prepare, dress, cook; कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् Bhāg. 11. 27. 20.

उपसान्त्व् 10 P. To appease, conciliate, pacify; उपसान्त्वयितुं महीपतिर्द्विरदं दुष्टमिवोपचक्रमे Ki. 2. 25.

उपसान्त्वनम् Appeasing, pacifying.

उपसि *ind.* Ved. In the lap, on the hip; near, at hand; पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः Rv. 5. 4. 3. 7.

उपसीरः A plough.

उपसुन्दः N. of an Asura, son of Nikumbha and younger brother of Sunda.

उपसूर्यकम् The disc of the sun or its halo. **-कः** A fire-fly.

उपसृ 1 P. 1 To go towards, approach, draw near; वरुणं पितरमुपससार Tait. Up. 3. 1. 1. etc. राजानं...दुर्गं... उपसृत्य &c. वत्सभाभिरुपसृत्य चक्रिरे साभिभुक्तविधयाः समागमाः R. 19. 16. -2 To go against, attack. -3 To have intercourse (as of a woman with a man); Mb. 3.

उपसर *a.* P. III. 3. 71 Approaching. **-रः 1** Approaching (as a cow). प्रजनः स्यादुपसरः cf. also उपसरो हि स्त्रीगवीषु पुंगवानामभिगमनमुच्यते स च नैरन्तर्येण भवति. -2 The first pregnancy of a cow; गवामुपसरः Sk. -3 A continuous line. श्रीनामुपसरं दृष्ट्वा ...... Bk. 7. 66.

उपसरणम् 1 Going towards. -2 Rapid flowing of the blood towards the heart (as in sickness). -3 That which is approached as a refuge.

उपसर्या A cow fit for a bull (cf. P. III. 1. 104). उपसर्या काल्या प्रजने वृषो यश्चोपसर्याया गोष्ठे गोर्दण्डताडितः Bk. 6. 52.

उपसृज् 6 P. 1 To pour out or on, offer (water &c.). -2 To add to, annex; to join, attach, connect with, bring to; एता देवताः पाप्मभिरुपासृजन् Bṛi. Up. 1. 3. 6. -3 To beset with, oppress, infest; नैनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत Y. 1. 272; Ms. 4. 61; see उपसृष्ट below; रोगेण, व्याधिना &c. -4 To eclipse; Ms. 4. 37. -5 To come in contact with. -6 To produce, effect, create; उपसृज्य तमस्तीव्रं जहाराश्वं पुनर्हरिः Bhāg. 4. 19. 19. -7 To destroy.

उपसर्गः 1 Sickness, disease, change occasioned by a disease; also a disease superinduced on another; क्षीणं हन्युश्चोपसर्गाः प्रभूताः Suśr. -2 Misfortune, trouble, calamity, injury, harm; प्रशमिताशेषोपसर्गाः प्रजाः Ratn. 1. 10; सोपसर्गं वो नक्षत्रम् M. 4. sorrow; आपेदे उपसर्गस्तं तमः सूर्यमिवासुरम् Rām. 2. 63. 2. -3 Portent, natural phenomenon foreboding evil. -4 An eclipse. -5 An indication or symptom of death. -6 Addition. -7 Possession by an evil spirit. -8 A preposition prefixed to roots; निपाताश्चादयो ज्ञेयाः प्रादयस्तूपसर्गकाः। द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगता इमे ॥ उपसर्गास्तु विज्ञेयाः क्रियायोगेन विंशतिः। विवेचयन्ति ते ह्यर्थं नामाख्यातविभक्तिषु ॥ बृहद्देवता; आख्यातमुपगृह्यार्थविशेषमिमे तस्यैव सृजन्तीत्युपसर्गाः। Durga under Nirukta 1. 3. उपेत्य नामाख्यातयोरर्थस्य विशेषं सृजन्त्युत्पादयन्तीत्युपसर्गाः। Skanda. The नाट्यशास्त्र defines उपसर्ग thus: प्रातिपदिकार्थयुक्तं धात्वर्थमुपसृजन्ति ये स्वार्थैः। उपसर्गा उपदिश्यन्तस्मात् संस्कारशास्त्रेऽस्मिन् ॥ A poetaster has framed the following समस्यापूरण stanza with the rule उपसर्गाः क्रियायोगे (Pāṇini I. 4. 59): उपसर्गाः क्रियायोगे पाणिनेरपि संमतम्। निष्क्रियोऽपि नवारातिः सोपसर्गः सदा कथम् ॥ *Upasargas* are 20 in number: प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस् or निर्, दुस् or दुर्, वि, आ (ङ्), नि, अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप; or 22 if निस्-निर् and दुस्-दुर् be taken as separate words. There are two theories as to the character of these prepositions. According to one theory roots have various meanings in themselves (अनेकार्था हि धातवः); when prepositions are prefixed to them they simply bring to light those meanings already existent but hidden in them, but they do not *express* them, being meaningless themselves; cf. Śi.10. 15:-सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे। विभ्रमं मधुमदः प्रमदानां धातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥ According to the other theory prepositions *express* their own independent meanings; they modify, intensify, and sometimes entirely alter, the senses of roots; cf. Sk.:- उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते। प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ cf. also धात्वर्थं बाधते कश्चित्कश्चित्तमनुवर्तते। तमेव विशिनष्ट्यन्य उपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ (The latter theory appears to be more correct. For a fuller exposition see Nirukta). -9 An obstacle; ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने सिद्धयः। योगसूत्र 3. 39.

उपसर्जनम् 1 Pouring on. -2 A misfortune, calamity (as an eclipse), portent; ज्योतिषां चोपसर्जने (अनध्यायान्) Ms. 4. 105. -3 Leaving. -4 Eclipsing. -5 Any person or thing subordinate to another, a substitute. -6 (In gram.) A word which either by composition or derivation loses its original independent character, while it also determines the sense of another word (opp. प्रधान); *e. g.* in पाणिनीयः a pupil of पाणिनि, पाणिनि becomes उपसर्जन; or in राजपुरुषः, राजन् is उपसर्जन, having lost its independent character; P. I. 2. 43, 48, 57; II. 2. 30; IV. 1. 14, 54; VI. 3. 82; आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी. -7 A kind of war-manoeuvre; तथा प्रसवनं चापसरणं तूपसर्जनम् Śuka. 4. 1105.

उपसर्जित *a.* Sent off or out; तक्षकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितात् Bhāg. 1. 12. 27.

उपसृष्ट *p. p.* 1 Joined, connected with, accompanied by; किं क्षत्रबन्धून्कलिनोपसृष्टान् Bhāg. 1. 16. 23. -2 Seized or possessed by (a demon or evil spirit); उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठितभवनाः K 107. -3 Troubled, affected, injured; (उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया हतः Bhāg. 10. 76. 33; रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः R. 8. 94; K. 289. -4 Eclipsed:

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Mb. 13. 104. 18; Ms. 4. 37. -5 Furnished with an उपसर्ग (as a root); कुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म P. I. 4. 38. -6 Let loose, thrown off; अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा। उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः Bhag. 1.12.1. -8 Ruined; कालोपसृष्टनिगमावन आत्तयोगमायाकृति परमहंसगतिं नताः स्म Bhāg. 10. 83. 4. -ष्टः The sun or moon when eclipsed. -ष्टम् Sexual union.

उपसृप् 1 P. 1 To approach, move towards, draw near to; समीपान्तिकमुपसर्पन् M. 1; 1. 12. -2 To meet unexpectedly. -3 To move, go; प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति Pt. 3. 23; so प्रलयम्, दुःखम् &c. -4 To begin (with inf.); to become ready; अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासर्पद् बुभुक्षितः Ms. 10. 105. -5 To attack.

उपसर्पः 1 Approach, access. -2 Following a person. -3 An elephant in the third year; दृढतररदपङ्क्तिश्चोपसर्पस्तृतीये Mātaṅga L. 5. 4.

उपसर्पणम् Going near, approaching, advancing towards.

उपसर्पिन् *a.* Going near, approaching.

उपसेक्तृ *a.* One who sprinkles or pours down.

उपसेचन *a.* Pouring, sprinkling. -नम्, उपसेकः 1 Pouring or sprinkling upon, watering; मृत्युर्यस्योपसेचनम् Kaṭh. Up. 2. 25. -2 Infusion; juice. -नी A ladle or cup for pouring.

उपसेव् 1 Ā. 1 To serve, worship, honour; वैरिणं नोपसेवते Ms. 4. 133. -2 To practise, follow, pursue, cultivate; as a vow; तान् सर्वानेवोपसेवेत Ch. Up. 2. 22. 1. -3 To make use of. -4 To be addicted to, enjoy; अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते Bg. 15. 9; so सुखम्, संधिम्, विग्रहम् &c. -5 To frequent, inhabit. -6 To rub or anoint with (sandal &c.). -7 To have sexual intercourse with.

उपसेवक *a.* 1 Worshipping, serving. -2 Following, practising. -3 Enjoying (carnally); परदारोपसेवकः Y. 3. 136.

उपसेवनम्, -सेवा 1 Worshipping, honouring, adoring. -2 Service; राज° Ms. 3. 64. -3 Addiction to; विषय° Ms. 12. 7. -4 Using, enjoying (carnally also); छाया°; परदार° Ms. 4. 134. -5 Experiencing, suffering.

उपसेविन् *a.* Serving, practising; Rām. 5. 20. 1.

उपस्कन्न *a.* Agitated, afflicted; स्नेहोपस्कन्नहृदया तदा मोहमुपागमत् Rām. 6. 111. 87.

उपस्कृ 8 U. To prepare, elaborate, perfect, adorn; (see उपकृ).

उपस्करः 1 Any article which serves to make anything complete, an ingredient; यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह। इच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया नृणाम्॥ Bhāg. 1. 13. 43; Rām. 2. 30. 44. -2 (Hence) Condiment or seasoning for food (as mustard, pepper &c.) -3 Furniture, appurtenance, apparatus, instrument (उपकरण); उपस्करो रथस्यासीत् Mb.; Śi. 18. 72. -4 Any article or implement of household use (such as a broomstick); संयतोपस्करा दक्षा Y. 1. 83; 2. 193; Ms. 3. 68, 12. 66, 5. 150. -5 An ornament. -6 Censure, blame.

उपस्करणम् 1 Killing, injuring. -2 A collection. -3 A change, modification. -4 An ellipsis. -5 Blame, censure.

उपस्कारः 1 Anything additional, a supplement. -2 (Supplying) An ellipsis; यानप्रस्थानां च द्रव्योपस्कार इति Mb. 12. 191. 11. साकाङ्क्षमनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् Ki. 11. 38. -3 Beautifying, ornamenting by way of adding grace; उक्तमेवार्थं सोपस्कारमाह Malli. on R. 11. 47. -4 An ornament; सोपस्काराः प्रावहन्नस्नतोयाः Śi. 18. 72. -5 A stroke. -6 A collection. -7 Condiment, seasoning material; उपस्कारैः स्कारैरुपचितरसामोदभरणम् Viś. Guṇa. 472.

उपस्कृत *p. p.* 1 Prepared, perfected; तत्स्पर्शनाद् भूय उपस्कृताकृतिः Bhāg. 10. 88. 19. -2 Censured, blamed. -3 Killed, injured. -4 Collected. -5 Beautified, ornamented. -6 Supplied (as ellipsis). -7 Modified.

उपस्कृतिः *f.* Supplement.

उपस्तम्भ् 5, 9 P. To prop, support (fig. also).

उपस्तब्ध *a.* Supported, stayed.

उपस्तम्भः, -म्भनम् 1 Stay, support. -2 Support of life (as food, sleep &c.). -3 Encouragement, incitement, aid; मन्त्रोपस्तम्भेन H. 3. -4 Basis, ground, occasion; मूषकबलोपस्तम्भेन कारणेन भवितव्यम् H. 1.

उपस्तम्भक *a.* Supporting, aiding, encouraging. -ता Abundance, excess.

उपस्तरणम् See under उपस्तृ.

उपस्तिः Ved. 1 A tree. -2 An attendant, a follower, servant.

उपस्तु 2 U. 1 To praise, extol; उप त्वा नमसा वयं होतर्वैश्वानर स्तुमः Av. 3. 15. 7. -2 To invoke.

उपस्तुत् *f.* Ved. Praise, invitation.

उपस्तवः, उपस्तुतिः *f.* Invocation, praise.

उपस्तृ, -स्तॄ 5, 9 U. 1 To spread out (for another); spread under; उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना Rv. 8. 73. 3. -2 To strew or cover with. -3 To arrange, set in order.

उपस्तरणम् 1 Spreading out, scattering. -2 A covering, garment; तद् वै ब्रह्मज्य ते देवा उपस्तरणमब्रुवन् Av. 5. 19. 12. -3 A bed. -4 Anything spread out (as a covering), a substratum (said of the water which is sipped before taking food) अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा. Scattering grass (around sacred fire).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपस्तिर् *f.* Ved. 1 Spreading. -2 A covering, what is spread; अभि शुक्रामुपस्तिरम् Rv. 9. 62. 28.

उपस्तीर्ण *a.* 1 Spread; scattered over. -2 Clothed, wrapped. -3 Poured.

उपस्त्री *f.* [गौणी स्त्री] A concubine.

उपस्था 1 U. (cf. P. I. 3. 25-6. and Vārt. 1) 1 To stand near; fall to one's share; नादत्तमुपतिष्ठति Pt. 2. 127 remain; विघ्नस्य पादावुपतिष्ठते श्रीः Mu. 4. 13. -2 To come near, approach; मामुपतिष्ठस्व Mu. I come to me; रामं मुनिरुपस्थितः R. 15. 76; Ku. 2. 64; Pt. 1. राजद्वारम् U. 1; R. 1. 45, 87; 2. 39, 15. 15. -3 To wait or attend upon, serve; नाटकेनोपस्थातव्यास्माभिः Ś. 1. We must wait upon (serve) (the audience) with a play; Ms. 2. 48, 3. 189; पुरा शक्रमुपस्थाय R. 1. 75, 14. 24; U. 1. -4 To approach with prayers, worship (said to be Ātm. only in this sense); ये सूर्यमुपतिष्ठन्ते मन्त्रैः Bk. 8. 13; न त्र्यम्बकादन्यमुपास्थितासौ 1. 3; Ku. 2. 3; R. 4. 6, 10. 63, 17. 10, 18. 22; Māl.; U. 2, 3, 7; सख्येन मामुपतिष्ठते treats me as a friend. -5 To be or remain near, stay with. -6 To go to with the desire of getting (P. or Ā.); प्रभुमुपतिष्ठति-ते Sk. -7 To approach for intercourse; किं रहस्युपतिष्ठसे Bk. 5. 68; पतिमुपतिष्ठते नारी Vop. -8 To meet, join (as a river) (Ā.); गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते Sk. -9 To form friendship with, make a friend of; रथिकानुपतिष्ठते Sk.; उपास्थितैवमुक्ते तं सखायं राघवः पितुः Bk. 6. 42; सन्तमुपतिष्ठते साधुः Vop. -10 To approach with hostile intentions. -11 To lead to, go to or reach (Ā.) (as a way); पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते Sk. (प्राप्नोति); Ms. 3. 76. -12 To pass over to, devolve upon, fall to the share of; मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति Ś. 6; Ki. 13. 69; वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयात्त्वामुपस्थितः M. 5. 16, applies to you; R. 8. 2; विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता 8. 83 awaits or falls to the lot of. -13 To occur, arise; be got; अहोऽस्माकं भोजनमुपस्थितम् H. 1. -14 To be present (Ā.); स्मृत्युपस्थितौ श्लोकौ U. 6; भोजनकाले उपतिष्ठते Sk. -15 To stand under for support. -16 To resort to; वेशमुपतिष्ठन्ति Dk. 60. -17 To conciliate. -*Caus.* (-स्थापयति) 1 To provide, present with, furnish with; to get ready, prepare; अस्खलितसुखसंपातं रथमुपस्थापय U. 1; मन्नाणासनं रथम् Ś. 2. -2 To place upon or near. -3 To produce.

उपस्थ *a.* Near, approximate. -स्थः 1 The lap; उपस्थं कृ to make a lap; °स्थे कृ to take on the lap. -2 The middle part in general. तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आस्थितः Bhāg. 1. 6. 16. -स्थः, -स्थम् 1 The organ of generation (of men and women, particularly of the latter); स्नाने मौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः Y. 3. 313 (male); स्थूलोपस्थस्थलीषु Bh. 1. 37 (female); हस्तौ पायुरुपस्थश्च Y. 3. 92 (where the word is used in both senses). -2 The anus. -3 The haunch or hip. -4 A sheltered place, seat. एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47. -5 Surface, ground; तं शयानं धरोपस्थे Bhāg. 7. 13. 12. -Comp. -दघ्न *a.* reaching to the lap. -निग्रहः restraint of sensual passions, continence; स्नाने मौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः Y. 3. 313. -पत्रः, -दलः the Indian fig-tree (so called because its leaves resemble in shape the female organ of generation). -पदा *f.* A particular artery leading to the generative organs (of a male); Sāyaṇa on Ait. Br. 3. 37. 6. -पाद *a.* Sitting with the legs bent down so as to form a lap; Sāṅkhyāyana Gr. Sūtra 4. -सद् *a.* sitting in the lap. प्रेष्ठः श्रेष्ठ उपस्थसत् Rv. 10. 156. 5.

उपस्थातृ *a.* 1 Dependent on, humbled (उपनत). -2 Not late, come in time. -*m.* 1 An attendant, a servant. -2 A sacrificial priest.

उपस्थानम् 1 Presence, proximity, nearness. -2 Approaching, coming, appearance, coming into the presence of; युगपदाचार्ययोरुपस्थानम् M. 1. -3 (*a*) Worshipping, waiting upon (with prayers); attendance, service; सूर्योपस्थानात्प्रतिनिवृत्तं पुरूरवसं मामुपेत्य V. 1; सूर्यस्योपस्थानं कुर्वः V. 4; Y. 1. 22, 3. 282. (*b*) Obeisance; greeting; °स्तोत्रपद्धतिम् U. 1 a form of congratulatory panegyric. (*c*) Accepting, agreeing (as a lover &c); सोऽयं मामनुपस्थाने व्यक्तं नैराश्यमागतः Rām. 6. 92. 47. -4 Attending to, guarding; रावणाहित° Mv. 5. -5 An abode, abode of wrestling; चाणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च । त आसेदुरुपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ॥ Bhāg. 10. 42. 37. -6 The sanctuary, any sacred place (approached with respect). -7 An appeal, application; यदि कुर्युरुपस्थानं वादे तत्र प्रवर्तयेत् Śukra. 4. 630. -8 Remembrance, recollection, memory; तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् (योगः प्रवर्तते) Y. 3. 160. -9 Obtaining, getting; दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः Rām. 6. 64. 21. -10 A reception room; assembly; palace; a court; उपस्थानगतः कार्यार्थिनामद्वारासङ्गं कारयेत् Kau. A. 1. 14; Rām. 2. 15. 1. -11 A particular part of the संध्या. -Comp. -शाला An assembly-room (in monastery); Buddha.

उपस्थानीय *pot. p.* To be stayed with, be kept near. -2 To be waited upon or served.

उपस्थापक *a.* 1 Placing or bringing near. -2 Explaining, teaching. -3 Causing to remember.

उपस्थापनम् 1 Placing near, getting ready. -2 The awakening of memory. -3 Attendance, service. -ना The act of ordaining (a monk); Jaina.

उपस्थायकः 1 A servant. -2 A follower of Buddha.

उपस्थायिन् *a.* Standing near, waiting upon, approaching &c.

उपस्थित *p. p.* 1 Approached, arrived, come (person or thing); तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः M. 1; °श्रेयोऽवमानिनम् Ś. 6; K. 157; Ms. 3. 243; Y. 2. 62; उपस्थिता शोणितपारणा मे R. चिन्तित° Ku. 6. 24 come as soon as thought of. -2 Close or near, at hand, impending, drawing near; उपस्थिता रजनी Ś. 3 the night is at hand (arrived);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

°संप्रहारः V. 1; °उदयम् R. 3. 1 approaching its fulfilment; Māl. 10; Ratn. 1; R. 14. 39; ready for; उपस्थितमसंहार्यैर्ह्यैः स्यन्दनमायिभिः Rām. 5. 6. 5. **-3** Worshipped or waited upon, served. **-4** Got, obtained, received; अयाचित° Ku. 5. 22 got without solicitation; अचिन्तित° Pt. 2. **-5** Taken place, happened, occurred, fallen to the lot; ग्रक्षस्य वैशुन इवाग्रिरुपस्थितोऽयम् V. 5. 16. **-6** Caused, occasioned, produced, felt. **-7** Known. **-8** Cleansed, clean. **-9** Followed by the particle इति in the Pada text. **-तः** A door-keeper. **-तम्** 1 The particle used in this manner. -2 The position of words before and after इति so used. -3 Service, worship. -4 A particular pose (आसन); उपस्थितकृतौ तौ च नासिकाग्रमथो भ्रुवोः Mb. 12. 200. 18. **-Comp.** **-वक्तृ** *m.* A ready speaker, an eloquent man.

उपस्थितिः *f.* 1 Approach. -2 Proximity, presence. -3 Obtaining, getting. -4 Accomplishing, effecting. -5 Remembrance, recollection, -6 Service, attendance.

उपस्नेहः Moistening. उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् Rām. 6. 5. 11. **-ता** Moistness, humidity; Pratimā 3.

उपस्नेहयति Den. P. To melt (to love); U. 2. 6.

उपस्नुत *a.* Streaming forth; स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता Ki. 1. 18.

उपस्पृश् 6 P. 1 To touch (water), bathe; स्नानमुपस्पृशन्तीं K. 172; तथेत्युपस्पृश्य जलं पवित्रम् R. 5. 59, 18. 31; उपस्पृश्य मणिकर्णिकायाम् Dk. 95, 110; Ms. 11. 133. -2 To wash or rinse the mouth (or teeth); to sip water (and eject it); स नद्यवस्कन्दमुपास्पृशच्च Bk. 2. 11; K. 100; Ms. 2. 53, 58; 5. 63; Y. 3. 30, 1. 18. नदीमुपस्प्रष्टुमिवावतीर्णः Pañcharātram 1. 15. -3 To sprinkle; अद्भिः प्राणानुपस्पृशेत् Ms. 4. 143.

उपस्पर्शः,-र्शनम् 1 Touching, contact. -2 Bathing, ablution, washing oneself; Mb. 12. 192. 1. -3 Rinsing the mouth, sipping and ejecting water as a religious act. त्रिर्द्विरथगमाभिरद्भिरशब्दाभिरस्पृशेदित्युपस्पर्शनं शौचार्थम् Mbh. VI. 1. 84. -4 A gift (दान); उपस्पर्शनषड्भागं लभते पुरुषः सदा Mb. 13. 65. 13.

उपस्पर्शिन् *a.* 1 Touching. -2 Sipping water.

उपस्मृतिः *f.* A minor law-book. (They are 18 in all *e. g.* जाबालि, नाचिकेत, स्कन्द, लौगाक्षिन्, कश्यप, व्यास, सनत्कुमार, शतर्जु, जनक, व्याघ्र, कात्यायन, जातूकर्ण्य, कपिञ्जल, बौधायन, कणाद, विश्वामित्र. &c. Heh. 1. 528. 21. ff.

उपस्रवणम् 1 The periodical flow of a woman, menses. -2 Flow (in general).

उपस्वत्वम् Revenue, profit (derived from land or capital).

उपस्वेदः 1 Moisture, sweat. -2 Heat; सोपस्वेदेषु भाण्डेषु Mb. 1. 16. 15.

उपहन् 2 P. 1 To strike, smite; दण्डेोपघातं गाः कालयति Sk. -2 To waste, injure, destroy, kill; अनुपघ्नन् पितृद्रव्यम् Ms. 9. 208; लङ्का नोपहानिष्यते Bk. 16. 12, 5. 12; Bg. 3. 24. -3 To thrust in or into. -4 To err, mistake in reciting.

उपहत *p. p.* 1 Injured, struck, impaired; अनुपहतविधिः पन्थाः Bh. 2. 26; pained, hurt; Ku. 5. 76. -2 Affected by, smit, injured, struck with, overpowered; भूत° K. 167; दारिद्र्य°, लोभ°, दर्प°, काम°, शोक° &c.; Mu. 7. -3 Struck by lightning &c. -4 Doomed (to destruction); कथमत्रापि दैवेनोपहता वयम् Mu. 2; दैवेनोपहतस्य बुद्धिरथवा पूर्वं विपर्यस्यति Mu. 6. 8. -5 Censured, rebuked, disregarded. -6 Vitiated, polluted, made impure; शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम् Viṣṇu. **-Comp.** **-आत्मन्** *a.* agitated in mind, mentally affected. **-दृश्** *a.* dazzled, blinded शेमुमुपहतदृशः (महर्षयः) Ki. 12. 18. **-धी** *a.* infatuated.

उपहतक *a.* Ill-fated, unfortunate.

उपहतिः *f.* 1 Stroke. -2 Killing, injuring.

उपहत्नु *a.* Ved. Attacking, biting, hurting; मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् Rv. 2. 33. 11.

उपहत्या Dazzling of the eyes; morbid affection (as of the eyes); उपहत्यामक्ष्योः Av. 5. 4. 10.

उपहन्तृ *a.* Ved. 1 Having a contrary effect, disturbing, exciting. -2 destroyer; cf. Rv. 2. 33. 11.

उपघातः 1 A stroke, injury, insult; Ms. 2. 179; राजदैवोपघातेन पण्ये दोषमुपागते Y. 2. 256. -2 Destruction, ruin. -3 Touch, contact (with an intention to hurt). -4 Personal violence, assault. मैत्रेय भोः किमिदमद्य ममोपघातो Mk. 9. 29. -5 Disease, sickness. -6 Sin.

उपघातक, -घातिन् *a.* Injuring, hurting, offending.

उपघातकः See आरग्वधु (Mar. लघु बाहवा).

उपहस् 1 P. 1 To ridicule, deride, laugh at; (fig.) to excel, surpass; अमरगुरुमपि प्रज्ञयोपहसद्भिः K. 7; Dk. 10. -2 To couple oneself with.

उपहसित *p. p.* Ridiculed, derided. **-तम्** Satirical laughter, ridicule.

उपहासः 1 Ridicule, derision; फलमस्योपहासस्य सद्यः प्राप्यसि पश्य माम् R. 12. 37. -2 Satirical laughter. -3 Fun, play; एवंविच्छ्रोत्रियस्य दारेण नोपहासमिच्छेत् Bri. Up. 6. 4. 12. **-Comp.** **-आस्पदम्, -पात्रम्** laughing-stock, butt of ridicule. **-गिर्** *f.* A joke, jest; क्वचिच्च दर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः Bhāg. 10. 18. 15.

उपहासक *a.* Ridiculing others. **-कः** A jester. **-कम्** Drollery, fun.

उपहास्य *pot. p.* Ridiculous; °ता ridiculousness; °तां गम् or या become an object of ridicule, be exposed to derision; गमिष्याम्युपहास्यताम् R. 1. 3; सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति K. 108.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपहस्तिका [उपगता हस्तं अत इत्वम्] A small purse (or box) containing the ingredients necessary for betel-chewing (*e. g.* leaves, chunam, catechu, betel &c.) (Mar. चंची, चटवा, झोळणा); उपहस्तिकायास्ताम्बूलं कर्पूरसहितमुद्धृत्य Dk. 116.

उपहा 3 Â. To descend, come down upon; निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजिहीथा न महीतलं यदि Śi. 1. 37.

उपहालकः N. of the Kuntala country, q. v.

उपहृ 1 P. 1 To fetch, bring near, भक्त्युपहृत Bg. 9. 26; फलमिश्रमर्घमुपहर Ś. 1; तमस्योपहर Ś. 7; so बलिम्, अन्नम् &c. -2 To offer, present, give (with dat. or gen.); विमानप्रतिमां तत्र मयेन सुकृतां सभाम्। पाण्डवानामुपहृतां स दृष्ट्वा पर्यतप्यत॥ Mb. 1. 1. 135. तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रभुत्वमुपहरति M. 1 invests with importance; मातृभ्यो बलिमुपहर Mk. 1; नीवारभागधेयमस्माकमुपहरन्तु Ś. 2; दर्भान् ऋत्विग्भ्य उपहरामि Ś. 3; Mv. 6. 22; K. 40, 65; R. 14. 19, 16. 86, 19. 12; उपहर पादम् M. 3 give. -3 To serve out or distribute (food). -4 To offer as a victim, sacrifice; प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम् Māl. 5; मालतीमुपहरन् 9. -5 To put down, throw. -6 To collect, gather together. -7 To take away, destroy. -8 To employ, apply, use. *-Caus.* To cause to offer or bring; मां प्रियाण्युपहारय Bk. 8. 84.

उपहरणम् 1 Bringing near, fetching. -2 Taking, seizing. -3 Offering gifts to superiors, deities &c. -4 Offering victims. -5 Serving out food or distributing it.

उपहर्तृ *a.* One who offers, presents; Server (of food &c.); a host; Ms. 5. 51.

उपहारः 1 An oblation. -2 A gift, present (In general); रत्नपुष्पोपहारेण छायामानर्च पादयोः R. 4. 84; नृत्योपहारः Me. 34; K. 17, 41, 130, 183. -3 A victim, sacrifice, an offering to a deity; सपर्यां सपशूपहाराम् R. 16. 39; Māl. 1; उपहारीकृतास्मि Māl. 2; Ve. 4. 7. -4 A complimentary gift, present to a superior &c. -5 (*a*) Offering of flowers &c.; flowery gifts; collection of flowers; म्लानपुष्पोपहारः R. 5. 74; Ku. 6. 42. (*b*) Presents (to gods) of flowers &c.; materials of worship; गन्धैर्माल्यैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः। उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतण्डुलैः॥ Bhāg. 10. 22. 3. V. 3; Śi. 11. 36. -6 Honour. -7 Indemnity, presents given as the price of peace; कपालसन्धिर्विज्ञेयः केवलं समसन्धितः। संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते॥ H. 4. 110. -8 Food distributed to guests. -9 Exultation, mirth (consisting of laughter, dance, singing &c.); कृतपुष्पोपहारा भूरथिकां पुष्यति श्रियम् Rām. 5. 11. 20.

उपहारकः, उपहारिका 1 An offering, oblation. -2 Gift, present; Bhāg.

उपहारिन् *a.* 1 Giving, presenting, bringing on; परिभवोपहारिणः M. 5. -2 Sacrificing.

उपहार्यम् An offering, oblation; अथ कृत्वोपहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः Mb. 13. 91. 8.

उपहृत *p. p.* 1 Offered, presented. -2 Immolated, offered as a victim. -3 Served out (as a food). -4 Taken, collected.

उपहोमः A supplementary sacrifice.

उपह्वरः 1 A solitary or lonely place, privacy; उपह्वरे पुनरित्यशिक्षयं धनमित्रम् Dk. 54 in secret. -2 Proximity; गत्वैका कथयामास क्षत्रियाणामुपह्वरे Mb. 1. 179. 23. उपह्वरे समानाय्य Śiva. B. 15. 27. (रहोऽन्तिकमुपह्वरे). -रः Ved. 1 Bend, curve, slope. -2 Declivity; उपह्वरे यद् परा अपिन्वन्, Rv. 1. 62. 6. -3 The curved form of the Soma vessel. -4 A car.

उपह्वे 1 Â. (P. also) 1 To invoke, call near to (in a liturgical sense); (with acc., dat. or loc.); तामिहोपह्वये श्रियम्. -2 To call; त्वयोपहूतः U. 5. 8. Śi. 7. 58.

उपहवः 1 Calling to, invitation. -2 Summoning, invoking; वीनामुपसरं दृष्ट्वा तेऽन्योन्योपहवा गृहाम् Bk. 7. 60.

उपहव्यः A kind of sacrifice.

उपहूत *a.* 1 Summoned, invoked, called उपहूता भूरिधनाः सखायः स्वादुसंमुदः Av. 7. 60. 4. -2 Called near; अविरतमेवितभावनोपहूतः Bhāg. 4. 31. 20.

उपहूतिः *f.* Calling, inviting; उपहूतिषु पत्रिषु Śi. 14. 30; 17. 49.

उपह्वानम् 1 Calling, inviting. -2 Invoking with prayers.

उपांशु *ind.* 1 In low voice or whisper; ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः Bhāg. 10. 3. 50. -2 Secretly, in secret or private; परिचेतुमुपांशु धारणाम् R. 8. 18; cf. also तस्मात् यत् किंचित् प्राजापत्यं क्रियते उपांश्वेव तत् क्रियते इति। ŚB. on MS. 10. 8. 57. °व्रतम् a vow observed in secret; भिन्द्यामहं तस्य शिर इत्युपांशुव्रतं मम Mb. 8. 69. 10. -शुः 1 A prayer uttered in a low voice, muttering of prayers; जिह्वोष्ठौ चालयेत् किंचिद् देवतागतमानसः। निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः स जपः स्मृतः॥; विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः। उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः॥ Ms. 2. 85. -2 (Hence) silence itself. -3 N. of a Soma offering. -त्वम् Silence. उपांशुत्वं प्रजापतेर्धर्मः। ŚB. on MS. 10. 8. 52. -Comp. -क्रीडित *a.* made the companion of; (a king's) private amusements. -ग्रहः The first ladle full of soma pressed at the sacrifice. -दण्डः A punishment inflicted in secret; विद्विष्टानुपांशुदण्डेन जनपदकोपेन वा साधयेत् Kau. A. 1. 13. -याजः a kind of sacrifice. -वधः A clandestine murder; °वधमाकलय्य Mu. 2; Śi. 13. 54.

उपाक *a.* Ved. Joined together, near. -के (du.) An epithet of night and morning; आ भन्दमाने उपाके Rv. 1. 142. 7. *-ind.* In the immediate neighbourhood, before or in the presence of.

उपाकृ 8 U. 1 To fetch, bring near; तेभ्य इमं बलिमुपाकरोति Āśval. -2 To summon, invite. -3 To deliver, offer, grant, bestow, give (to another); गोसहस्रमुपाकुरु

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rām. –4 To acquire, obtain (as fame) –5 To bring about, make preparations for a sacred rite; perform a rite; श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाऽप्युपाकृत्य यथाविधि Ms. 4. 95, 5. 7; Y. 1. 171. –6 To undertake, begin, enter upon. –7 To learn, teach; उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः Mb. 7. 147. 21, 24.

उपाकरणम् 1 An invitation to begin, bringing near; पवमान°, प्रातरनुवाक° &c. –2 A term given to certain sentences called *Praiṣas* (with which one priest calls another to perform a sacrifice). –3 Immolation, sacrifice of an animal consecrated according to rites. –4 Preparation, beginning, commencement. –5 Commencement of reading the Veda after the performance of the preparatory rite; cf. उपाकर्मन्; वेदोपाकरणाख्यं कर्म करिष्ये Srāvaṇī-mantra.

उपाकर्मन् *n.* 1 Preparation, beginning, commencement; अध्याय°. –2 A ceremony performed before commencing to read the Veda after the monsoons (cf. श्रावणी); अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा। हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु॥ Y. 1. 142; Ms. 4. 119.

उपाकृत *p. p.* 1 Brought near; उपाकृतं शशमानं यदस्थात्प्रियं देवानामप्येतु पाथः Av. 2. 34. 2. –2 Invited, called with प्रैष sentences. –3 Killed at a sacrifice (an animal). –4 Begun, commenced. –5 Ominous, disastrous, calamitous. –6 Consecrated with mantras; इति बालकमादाय सामर्ग्यजुरुपाकृतैः Bhāg. 10. 7. 14. –7 Prepared, used for; यज्ञेषूपाकृतं विश्वं प्राहुरुत्तमसंज्ञितम् Mb. 12. 268. 22. –**तः** 1 A sacrificial animal killed during the recitation of prescribed prayers. –2 A misfortune, portent. –**तम्** 1 Beginning, commencement. –2 The performance of the usual rites (संस्कार) over the sacrificial animal. –3 Invitation.

उपाक्रम् 1 P. To fall upon, attack.

उपाक्षम् *ind.* [अक्ष्णोः समीपम्] Before the eyes, in the presence of.

उपाख्या 2 P. To tell, narrate, relate, give an account of (with acc.). यथासीत्तदुपाख्यास्ये प्रश्नानन्यांश्च कृत्स्नशः Bhāg. 2. 9. 45.

उपाख्या 1 Observing with one's own eyes; द्वितीये चानुपाख्ये P. VI. 3. 80 (उपाख्यायते प्रत्यक्षत उपलभ्यते). –2 Describing in words. –3 A secondary name, surname, epithet; कामं न्ययुङ्क्त सगणं स बदर्युपाख्यम् Bhāg. 11. 4. 7.

उपाख्यानम्, –नकम् 1 A short tale or narrative, an episode; नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम् Kath. Up. 1. 3. 16. उपाख्यानैर्विना तावद् भारतं प्रोच्यते बुधैः Mb. 1. 1. 103. –2 Repetition of a story already heard from others.

उपागम् 1 P. 1 To come, approach, go or draw near (a person or place); ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रापोषं सुभगे रराणा Av. 7. 48. 2. –2 (*a*) To go to, go to the state of; पञ्चत्वमुपागतः or परां तृप्तिमुपागतः; so क्रोधम्, मोहम्, क्षयम् &c. (*b*) To undergo, suffer, endure. –3 To obtain, get; दायादुपागतो दासः Mitā.; Y. 2. 143. –4 To occur, fall to the lot of. –5 To come back, return; Ks.

उपागत *p. p.* 1 Come, approached; तपोवनं वेत्सि न मामुपागतम् Ś. 4. 1. v. l. –2 Occurred, happened. –3 Promised. –4 Suffering, feeling, enduring.

उपागमः 1 Approach, arrival. –2 Occurrence. –3 A promise, agreement. –4 Acceptance. –5 Suffering, feeling.

उपाग्निका A properly married wife; Mb. 13.

उपाग्रम् 1 The part next to the end or top. –2 A secondary member.

उपाग्रहणम् Reading the Vedas after being initiated to them.

उपाघ्रा P. 1 To smell at. –2 To kiss, apply the lips to; Mb; Rām; R.

उपाङ्गः A mark of sandal on the forehead. –**गम्** 1 A subdivision, a sub-head. Mb. 1. 100. 38 –2 Any minor limb or member (of anything); वर्गाः...साङ्गोपाङ्गैरिहोदिताः Ak. –3 A supplement of a supplement. –4 A supplementary work (of inferior value). –5 A secondary portion of science; a class of writings supplementary to the Vedāngas; (these are four: पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणि). –6 N. of the class of sacred writings of the Jainas. –**Comp.** –**गीतम्** A kind of song; Raj. T. –**ललिता** A deity, whose व्रत is observed on the fifth of bright half of Āświna month.

उपाचर् 1 P. 1 To approach, युवोरुषा अनु श्रियं परिज्मनोरुपाचरत् Rv. 1. 46. 14. –2 To attend or wait upon, serve, be attached to. –3 To be obedient or humble. –4 To treat (in medic. also); उपचार &c.

उपाचरित *p. p.* Attached to any one's service, obedient. –**तः** (In gram.) That rule of Sandhi by which the sound Visarga becomes स् before क् and प्.

उपाचारः 1 Position (of a word in a sentence). –2 Procedure. –3 Same as उपाचरित q. v. above.

उपाजे *ind.* (Used only with the root कृ) Supporting; उपाजेकृत्य or कृत्वा having supported; उपाजेऽन्वाजे P. I. 4. 73 Sk.

उपाञ्जनम् Anointing, plastering the ground with cow-dung, chunam &c.; Ms. 5. 105, 122, 124; (मठादेः सुधागोमयादिना संमार्जनानुलेपनम् Medhātithi).

उपातङ्क्यम् Runnet for coagulating milk; T. Br. 3. 7. 4. 2.

उपात्ययः 1 Transgression of, deviation from, established customs. –2 Disorderly conduct, rudeness.

उपादा 3 Ā. (*p. p.* उपात्त) 1 To receive, accept, take. –2 To acquire, obtain; भार्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव च

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Y. 2. 121. **-3** To give to, furnish with; उपाददे तस्य सहस्ररश्मिः Ku. 7. 41. **-4** To take, appropriate to oneself, assume; मदलौल्यमुपाददे Si. 6. 23. **-5** To take away or off, carry away; steal. **-6** To seize, attack; Pt 3. 154. **-7** To take, lay hold of; धनुरधिज्यमनाधिरुपाददे R. 9. 54; to draw (water) **-8** To assume a form. **-9** To feel, perceive, experience; उपात्तहर्षैः पुंस्कोकिलैः Rs. 6. 21. **-10** To consider, regard. **-11** To take in addition, include, comprise; अत्र तैलशब्दस्तिलभवस्नेहरूपमुख्यार्थमुपादाय सार्षपादिस्नेहेषु वर्तते S. D. 2. **-12** To employ, apply, use; यत्परस्य कुत्सार्थमुपादीयते Mbh. **-14** To undertake, begin; as in उपात्तयज्ञः; प्रजासर्गमुपादाय Mb. 12. 228. 49. **-15** To mention, enumerate; इति पूर्वसूत्रोपात्तानाम् Sk. *-Caus.* **1** To cause to use, apply or employ. **-2** To make use of.

उपात्त *p. p.* **1** Got, received, acquired, obtained; °विद्यः R. 5. 1; जन्मान्तर° K. 96, 166, 334, 346. **-2** Appropriated. **-3** Taken away, seized. **-4** Felt, perceived, regarded. **-5** Employed, used; न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्ध्या कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम् Ku. 7. 20. **-6** Comprised. **-7** Begun, commenced. **-8** Mentioned. **-9** Allowed in argument, granted, conceded. **-त्तः** An elephant out of rut. **-Comp. -रंहस्** *a.* Speedy, quick, fleet. **-वर्ण** *a.* Celebrated in song; उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः Ku. 5. 56. **-शस्त्र** *a.* taking up arms, armed.

उपादानम् **1** Taking, receiving, acquisition, obtaining; विश्रब्धं ब्राह्मणः शूद्राद् द्रव्योपादानमाचरेत् Ms. 8. 417; 12. 7; विद्या° K. 75. **-2** Taking away, appropriating to oneself. **-3** Employment, using; becoming familiar with. **-4** Mention, enumeration; किमास्योपादानं प्रयोजनम् Mbh. I. 1. 9. **-5** Saying, speaking. **-6** Including, containing. **-7** Withdrawing the organs of sense and perception from the external world and its objects. **-8** A cause; motive, natural or immediate cause; पाटवोपादानः श्रमः U. 3. v. 1.; प्रकृष्टपुण्यपरिपाकोपादानो महिमा स्यात् U. 6. **-9** The material out of which anything is made, the material cause; निमित्तमेव ब्रह्म स्यादुपादानं च वेक्षणात् Adhikaraṇamālā. **-10** A mode of expression in which a word used elliptically, besides retaining its own primary sense, conveys another (in addition to that which is actually expressed); स्वसिद्धये पराक्षेपः ...उपादानम् K. P. 2. **-11** (With Buddhists) conception; grasping at or clinging to existence (caused by तृष्णा and causing भव). (With Rāmānujas) preparation (of perfumes, flowers &c. as one of the five elements of worship). **-12** Effort of body or speech. **-13** N. of the four contentments mentioned in सांख्यकारिका as प्रकृत्युपादानकालभागाख्याः Sān. K. 50. **-Comp. -कारणम्** a material cause; प्रकृतिश्चोपादानकारणं च ब्रह्माभ्युपगन्तव्यम् S. B. **-लक्षणा** = अजहत्स्वार्था q. v.; see K. P. 2; S. D. 14.

उपादेय *pot. p.* **1** Capable of being taken. **-2** Capable of being endured; Māl. 10. **-3** Acceptable, admissible. **-4** To be chosen or selected. **-5** Excellent, admirable.

उपादिकः A sort of insect. **-का** N. of plant पूतिका (Mar. घोर मयाळ).

उपाधा 3 U. **1** To place near or upon. **-2** To offer, give, impart. अपि नः स्वर्गतिं सूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः Bhāg. 10. 28. 11. **-3** To put on, wear. **-2** To create, cause, produce; कोपोपाहितबाष्प Bh. 3. 85; Gīt. 10. **-5** To render, make, effect. **-6** To keep, hold. **-7** To seduce (a woman); Rām.

उपाधिः **1** Fraud, deceit, trick. **-2** Deception, disguise (in Vedānta). **-3** Discriminative or distinguishing property, attribute, peculiarity; तदुपाधावेव संकेतः K. P. 2. It is of four kinds:--जाति, गुण, क्रिया, संज्ञा. **-4** A title, nick-name; (भट्टाचार्य, महामहोपाध्याय, पण्डित &c.); बी. ए. इत्युपाधिधारिणः (modern use). **-5** Limitation, condition (as of time, space &c.); न ह्युपाधेरुपाधिर्भवति विशेषणस्य वा विशेषणम् Mbh. I. 3. 2 अनुपाधिरमणीयो देशः Prob. a country altogether (or naturally) beautiful; (oft. occurring in Vedānta Phil.); देहाद्युपाधिरचितो भेदः Ś. B.; न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते U. 6. 12; Māl. 1. 24. **-6** A trace, mark; भौमा उपाधयः Mv. 7. 22. **-7** A purpose, occasion, object. **-8** (In logic) A special cause for a general effect; साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापक उपाधिः; as आर्द्रेन्धनम् (wet fuel) is the उपाधि of the *hetu* वह्निमत्त्व in the inference पर्वतो धूमवान् वह्नेः. **-9** Reflection on duty or a virtuous reflection. **-10** A man who is careful to support his family. **-11** An incidental purpose, an additional adjunct (which does not modify the original idea to which it is added). काष्ठाहरणे शाकाहरणमुपाधिः क्रियते इति। किमिदमुपाधिः क्रियत इति। काष्ठाहरणाधिकारसमीपे द्वितीयं कर्मोपाधीयते। सति काष्ठाहरणे इदमपरं कर्तव्यमिति। ŚB. on MS. 4. 3. 20; also ŚB. on MS. 12. 4. 13. **-Comp. -कर** *a.* That which comes only incidentally adding another adjunct or उपाधि. उपाधिकरः एषः। यथा काष्ठान्याहर्तुं प्रस्थित उच्यते भवता शाकमप्याहर्तव्यमिति। ŚB. on MS. 4. 3. 20. **-12** A substitute, substitution; उपाधिर्न मया कार्यो वनवासे जुगुप्सितः Rām. 2. 111. 29.

उपाधिक *a.* Exceeding, supernumerary, additional.

उपाहित *p. p.* **1** Deposited, placed. **-2** Put on, worn. **-3** Connected, joined, °श्यामरुचश्च चन्दनाः Ki. 8. 12 showing. **-4** Ascribed or attributed to (आरोपित). **-5** Agreed upon, done by mutual agreement. **-तः** A fiery portent, danger or destruction from fire.

उपाध्यायः [उपेत्याधीयते अस्मात्, उप-अधि-इ-घञ्] **1** A teacher or preceptor in general. **-2** Particularly, a spiritual teacher, religious preceptor; य उदात्ते कर्तव्ये ऽनुदात्तं करोति खण्डिकोपाध्यायस्तस्मै चपेटां ददाति Mbh. I. 1. 1. (by Y. 1. 35 a sub-teacher who instructs for wages only in a part of the Veda and is inferior to an आचार्य; एकदेशमुपाध्यायः); cf. Ms. 2. 141; एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वा पुनः । योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ see अध्यापक, and under आचार्य also. **–या** A female preceptor. **–यी** 1 A female preceptor. उपेत्य अधीयते तस्या उपाध्यायी, उपाध्याया and Vārt. या तु स्वयमेवाध्यापिका तत्र वा ङीष् वाच्यः on P. IV. 1. 49 Sk. –2 The wife of a preceptor. **–Comp. –सर्वस्वम्** N. of a grammar frequently referred to by the commentary on the Uṇādi Sūtras.

उपाध्यायानी The wife of a preceptor. Vārt. मातुलोपाध्याययोरानुग्वा । on P. IV. 1. 49

उपाध्वर्युः A second अध्वर्यु; Mb. 13.

उपानस् *a.* [उपगतमनः शकटं पितरं वा] 1 Like a cart, being in a cart; सचायोरिन्द्रश्चर्कृष आँ उपानसः सपर्यन् Rv. 10. 105. 4. –2 Like a father (uncle &c). *n.* 1 The space in a carriage; निरक्षाविरुपानसान् Av. 2. 14. 2. –2 Anything placed in a carriage, carriageload.

उपानह् *f.* [उप-नह्-क्विप् उपसर्गदीर्घः] A sandal, shoe; उपानद्गूढपादस्य सर्वा चर्मावृतेव भूः H. 1. 122; Ms. 2. 246; श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् H. 3. 51; cf. 'What is bred in the bones cannot go out of flesh', or 'Habit is second nature'.

उपानयनम् The act of leading near or home (a wife); Bhāg.

उपान्त *a.* Near to the end, last but one. **–न्तः** 1 Border, edge, margin, skirt, point (of anything); उपान्तयोर्निष्कुषितं विहङ्गैः R. 7. 50. Ku. 3. 69, 7. 32; Amaru. 27; U. 1. 26; वल्कल° K. 136. –2 The corner or angle of the eye; विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते Ku. 5. 74; नयनोपान्तविलोकितं च यत् 4. 23; R. 3. 26. –3 Immediate proximity, vicinity; तयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकम् R. 3. 57, उपान्तवानीरगृहाणि दृष्ट्वा R. 7. 24, 16. 21; Me. 24. –4 Side or slope (नितम्ब); Me. 18. –5 The last letter but one.

उपान्तिक *a.* Near, proximate, neighbouring. **–कम्** Vicinity, proximity; Mb. 3.

उपान्तिम *a.* Proximate, near.

उपान्त्य *a.* Last but one; उत्तमपदमुपान्त्यस्योपलक्षणार्थम् Sk. **–न्त्यः** The corner of the eye. **–न्त्यम्** Vicinity.

उपाप्तिः *f.* 1 Reching to. –2 Obtaining, getting.

उपाभृत् *f.* Bringing near or taking away (उपाहरण); स न ऊर्जामुपाभृत्यया कृपा न जूर्यति Rv. 1. 128. 2. (Monier Williams gives as उपाभृतिः *f.* which appears to be wrong).

उपायः, उपायन See under उपे.

उपायात *a.* Approached, come near. **–तम्** 1 Arrival. –2 An event, incident.

उपारः [उप-ऋ-कर्मणि घञ्] 1 Proximity. –2 A mistake, offence, sin; अस्ति ज्यायान् कनीयस उपारे Rv. 7. 86. 6.

उपारम् 1 P. 1 To sport, amuse oneself, delight in. –2 To cease, desist (from); दानप्रवृत्तेरनुपारतानाम् R. 16. 3; Ku. 3. 58; to rest, come to a stand-still वातवर्षमुपारतम् Rām.

उपारत *p. p.* 1 Delighted. –2 Returned; Ki. 4. 10. –3 Engaged in, occupied with. –4 Frequenting, resorting to. –5 Leaving off, giving up, free from; A. Rām. 7. 5. 46.

उपारमः The act of ceasing.

उपारम्भः Beginning, commencement.

उपारुद् 2 P. To weep for; उपारुरोदेव नदत्पतङ्गः Bk. 2. 4.

उपारूढ *a.* Grown, increased, attained to; °यौवन attained to majority; °स्नेह K. 173 whose affection has increased.

उपार्ज् 1 P. To bring near to. –*Caus.* To gain, earn, acquire.

उपार्जक *a.* Acquiring, earning.

उपार्जन, –ना Acquiring, gaining.

उपार्जित *a.* Procured, acquired. तदर्थं च क्षेत्रमुपार्जितम् Mbh. 11. 3. 19

उपार्थ *a.* Of little worth.

उपालभ् 1 Ā. 1 To censure, blame, revile, scold, taunt; पयोधरविस्तारयितृकमात्मनो यौवनमुपालभस्व मां किमुपालभसे Ś. 1; रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः Ku. 5. 58; R. 7. 44; Śi. 9. 60; Bk. 3. 30, 6. 125. –2 To obtain (Ved.). –3 तं यदि स्वरेषूपालभेत Ch. Up. 2. 22. 3. –3 To lay hold of, seize (a sacrificial animal).

उपालम्भः, –म्भनम् 1 Abuse, taunt, censure; अस्या महदुपालम्भनं गतोऽस्मि Ś. 5; तवोपालम्भे पतितास्मि M. 1 laid myself open to your censure; उचितस्तदुपालम्भः U. 3. –2 Delaying, putting off. –3 Escorting, conducting; केचिदस्मदुपालम्भे मतिं चक्रुर्हि तापसाः Mb. 5. 176. 2.

उपालिः N. of one of the Buddha's most eminent pupils; he was formerly a barber.

उपावसायिन् *a.* Ved. Submissive, compliant, obedient.

उपावसु *a.* Ved. Bringing or granting wealth. देवानां सुम्न इषयन्नुपावसुः Rv. 9. 84. 3.

उपावहरणम् Bringing down, taking down.

उपाविश् P. To enter, enter into any state.

उपावृत *a.* Covered, veiled.

उपावृत् 1 Ā. 1 To turn or go towards, approach. –2 To turn away from, return. –3 To give. –4 To roll on the ground; उपावृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहिताम् Rām. 2. 20. 34. –*Caus.* 1 To win over, induce; Māl. 8. –2 To cause to turn; lead or bring back; M. 5. –3 To give to. –4 To cause, produce. –5 To stretch out more and more.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपावर्तनम् 1 Coming or turning back, return; त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः (करोति) R. 8. 53. -2 Revolving, turning round. -3 Approaching. -4 Ceasing.

उपावृत् *f.* Ved. Return. सहस्रं त उपावृतस्ताभिर्नः पुनरा कृधि Av. 6. 77. 3.

उपावृत्त *p. p.* 1 Returned, come, arrived. ततः काल उपावृत्ते Bhāg. 9. 6. 30. -2 Ceased, refraining. -3 Fit, proper. -4 Turned round; rolling or wallowing on the ground. **-त्तः** A horse rolling on the ground (to remove his fatigue).

उपाव्याधः A vulnerable or unprotected place. तेषां न कुतश्चनोपाव्याधोऽभवत् Yv. Ts. 7. 2. 5. 4.

उपाशंसनीय *a.* To be expected.

उपाश्रि 1. U. To have recourse to, resort to इदं ज्ञानमुपाश्रित्य Bg. 14. 2, 18. 57 हाराणां मणिभिरुपाश्रितौ समन्तात् (रेजाते) Śi. 8. 53.

उपाश्रयः 1 Recourse (for aid), asylum, support; कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण Bh. 2. 48; पर्यङ्कस्योपाश्रये K. 186 resting-place. -2 Receptacle, recipient; ईप्सितस्य न भवेदुपाश्रयः Ki. 18. 40. -3 Reliance, dependence upon. -4 A cushion, pillow or reclining bolster (Mar. लोड): महत्सोपाश्रयं भेजे रावणः परमासनम् Rām. 6. 11. 17.

उपाश्रित *a.* 1 Relying or depending upon. -2 Supporting (fig. also), bearing, holding, protecting. चिन्तामपरिमेयां तां प्रलयान्तामुपाश्रिताः Bg. 16. 11. -3 An indirect dependent; (as against संश्रित direct. dependent); संश्रितोपाश्रितांस्तथा यथाशक्त्यनुकम्पेत Mb. 12. 87. 24. -4 See उपाश्रय (4).

उपाश्लिष्ट *a.* One who has clasped or laid hold of; Mb.

उपास् 2 Ā. 1 To sit near to (with acc.), sit at the side of (as a mark of submission and respect); wait upon, serve, worship; ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत Ch. Up. 1. 1. 1 &c. मां ध्यायन्त उपासते Bg. 12. 6; 9. 14, 15. उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते Ku. 2. 36; अम्बामुपास्व सदयाम् Aśvad. 13; Śi. 16. 47; Ms. 3. 189. -2 To use, occupy, abide in, reside; ऐन्द्रं स्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदा Rām. 1. 35. 1. Ms. 5. 93. -3 To pass (as time); उपास्य रात्रिशेषं तु Rām. -4 To approach, go to or towards; उपासाञ्चक्रिरे द्रष्टुं देवगन्धर्वकिंनराः Bk. 5. 107; परलोकमुपास्महे 7. 89. -5 To invest or blockade (as an enemy's town). -6 To be intent upon, be engaged in, take part in, (perform as a sacred rite); उपास्य पश्चिमां सन्ध्याम् K. 176, 179; तेऽप्युपासन्तु मे मखम् Mb.; Ms. 2. 222, 3. 104, 7. 223, 11. 42. -7 To undergo, suffer; अलं ते पाण्डुपुत्राणां भक्त्या क्लेशमुपासितुम् Mb.; Ms. 11. 184. -8 To remain or continue in any state or action; oft. with a *pres. p.*; अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते Bg. 12. 6. -9 To expect, wait for; दिष्टमुपासीनः Mb. -10 To attach oneself to, practise; उपासते द्विजाः सत्यम् Y. 3. 192. -11 To resort to, employ, apply, use; लक्षणोपास्यते यस्य कृते S. D. 2; बस्तिरुपास्यमानः Suśr. -12 To respect, recognize, acknowledge. -13 To practise archery.

उपासकः 1 One who waits upon, a worshipper. -2 A servant, follower. -3 A Śūdra, a low fellow. -4 A worshipper of Buddha as distinguished from the *Bhikṣu*. **-Comp. -दशाः** N. of one of the Aṅgas or chief Jaina sacred writings.

उपासनम्, -ना 1 Service, serving, attendance, waiting upon; शीलं खलोपासनात् (विनश्यति); उपासनामेत्य पितुः स्म सृज्यते N. 1. 34; Pt. 1. 169; Ms. 3. 107; Bg. 13. 7; Y. 3. 156; Bh. 2. 42. -2 Engaging in, being intent on, performing; संगीत° Mk. 6; सन्ध्या° Ms. 2. 69. -3 Worship, respect, adoration. -4 Practice of archery. -5 Regarding as, reflecting upon. -6 Religious meditation. न कर्मसांख्ययोगोपासनादिभिः Mukti Up. 1. 1. -7 The sacred fire. वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत्. Y. 3. 45. -8 Injuring, hurting; (fr. अस् 2). **-Comp. -उपासनाखण्डः,** N. of the first section of the Gaṇeśa Purāṇa.

उपासा 1 Service, attendance. -2 Worship, adoration; सात्त्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्मः प्रवर्तते Bhāg. 11. 13. 2. -3 Religious meditation. शरं ह्युपासानिशितं संदधीत Muṇḍ. Up. 2. 2. 3.

उपासीन *a.* 1 Sitting near to; उपासीनेषु विप्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु Mb. 3. 233. 1. -2 Attending on, serving; Mb. 4.

उपासितृ *a.* A worshipper.

उपास्तिः *f.* 1 Service, attendance upon (especially a deity). -2 Worship, adoration; सन्ध्योपास्त्यादिकर्माणि Bhāg. 11. 27. 11. स्वर्गापवर्गयोर्मार्गमामनन्ति मनीषिणः। यदुपास्तिमसावत्र परमात्मा निरूप्यते॥ Kusum.

उपास्य *pot. p.* 1 To be served or worshipped. -2 To be performed or accomplished. -3 To be respected; **-ता, -त्वम्** respectability.

उपासङ्गः 1 Proximity, vicinity. -2 A quiver, (borne by elephants and horses); Mb. 5. 155. 3. -3 Collection, heap; उपासङ्गानाचरद्दक्षिणेन वराङ्गानां नकुलश्चित्रयोधी Mb. 5. 48. 24.

उपास्तमनम् Sunset; Mb. 10. 1.

उपास्तमयम् *ind.* About sunset.

उपास्त्रम् A secondary or minor weapon.

उपास्थित *a.* 1 Mounting, standing. -2 Devoted to oneself. -3 Satisfying; Mb. 4.

उपास्नात N. of a sacred place उपास्नातं स्थूलसिकतं तूष्णीगङ्गं महाह्रदम् Mbh. 2. 2. 29.

उपाहृ 1 U. 1 To offer, give. -2 To cause, produce; स्पर्शसुखम् K. 124. -3 To make, prepare. -4 To seize. -5 To propitiate; Bhāg. 10.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपाहारः Slight refreshment (fruits, sweetmeats &c.).

उपे 2 P. [उप-इ] 1 To approach, come near, arrive at, reach (a place, person &c.); परमं साम्यमुपैति Muṇḍ. Up. 3. 1. 3. लतामुपेत्य Ś. 1; so राजानम्, दुर्गम् &c. योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् Bg. 8. 28, 10. 15, 9. 28. -2 To go to (a master), become a pupil. उपेत्य पप्रच्छ Praśna. Up. 1. 2; 6. 1. -3 To have intercourse with (a woman), cohabit; वाच्यश्चानुपयन् पतिः Ms. 9. 4. -4 To undergo, perform, undertake, practise; तपः, सत्रम् &c. -5 To go to or pass into any state; योगम् R. 16. 84; भेदम् Ku. 2. 4; to fall into (misfortune &c.); क्षयम्, मत्युम्, सुखम्, दुःखम्, निद्राम् &c. -6 To obtain, attain to; तस्य प्रिया ज्ञातयः सुकृतमुपयन्ति Kauṣ. Up. 1. 1; उपैति शस्यं परिणामरम्यताम् Ki. 4. 22. -7 To incur, be present at. -8 To fall to one's lot or share, befall; उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः Pt. 1. 361; Bg. 6. 27. -9 To consider as, admit, acknowledge.

उपायः 1 (*a*) Means, an expedient, remedy; शक्योऽवाप्तुमुपायतः Bg. 6. 36. उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत् Pt. 1. 406; मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैकशरणे Amaru. 25; Bhāg. 10. 48. 2; Ms. 8. 48, 7. 177. (*b*) A plan, contrivance; °निलया Mu. 1. 5. (*c*) A mode, way, stratagem. उपायेन तु यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः। H. -2 A fact, circumstance; U. 7. -3 Beginning, commencement. -4 Effort, exertion; वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः (योगः) Bg. 6. 36; Ms. 9. 248; 10. 2. -5 A means of success against an enemy; (these are four:- सामन् conciliation or negotiation, दानम् bribery; भेदः sowing dissensions; and दण्डः punishment (open attack); some authorities add three more:- माया deceit; उपेक्षा trick, deceit or neglect; इन्द्रजाल conjuring, thus making the total number 7); चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया Śi. 2. 54; सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः Ms. 7. 109. -6 Joining (as in singing). -7 Approach. -8 Initiation, thread ceremony (=उपनयन); अपि वा वेदतुल्यत्वाद् उपायेन प्रवर्तेरन् MS. 6. 2. 22 (where शबर explains उपायेन प्रवर्तेरन् as उपनयनेन सह प्रवर्तेरन्।). -Comp. -**आक्षेपः** (In Rhet.) Deprecatory speech making mention of the remedy; Kāv. 2. 151. -**चतुष्टयम्** the four expedients against an enemy; see above (5). -**चिन्ता** devising an expedient or scheme. -**ज्ञ** *a.* fertile in expedients. -**तुरीयः** the 4th expedient, *i. e.* दण्ड or punishment. -**योगः** application of means or remedy; एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् Ms. 9. 10. -**विकल्पः** Alternative strategic means; Kau. A. 9.

उपायनम् 1 Going near, approach. -2 Becoming a pupil of. -3 Engaging in any religious rite. -4 Undertaking, beginning; व्रत°. -5 A present, gift; मालविकोपायनं प्रेषिता M. 1; तस्योपायनयोग्यानि वस्तूनि सरितां पतिः Ku. 2. 37; R. 4. 79; शरीरिणां श्रेय उपायनं वपुः Bhāg. 10. 2. 34.

उपायिक *a.* Conducive to.

उपायिन् *a.* 1 Skilled in the use of means, having means. -2 Approaching. -3 Having sexual intercourse with.

उपायु *a.* Ved. Approaching.

उपेत *p. p.* 1 Come near, approached, arrived at; लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते Bhāg. 10. 23. 32. -2 Present. -3 Endowed with, possessed of, having; with instr. or in comp.; पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12. -4 Blockaded. -5 Fallen into. -6 Approached for sexual gratification.

उपेतिः *f.* Arrival, approach.

उपेतृ *a.* 1 Approaching near to. -2 Contriving, one who uses expedients; Ms. 7. 215.

उपेय *pot. p.* 1 To be gone to or approached. -2 To be effected by means; °उपायदर्शने M. 1. -3 Assailable. -4 To be sought; Ms. 7. 215. -5 To be obtained. -6 To be approached sexually; -**यः** A thing to be obtained; अवरः श्रद्धयोपेत उपेयान्विन्दतेऽञ्जसा Bhāg. 4. 18. 4.

उपेयिवस् *a.* (उप इण् क्वसु P. III. 2. 109) One who has gone near उपेयिवांसि कर्तारः पुरीमाजानशात्रवीम् Śi. 2. 114.

उपेक्ष् 1 Ā. 1 To neglect, overlook, disregard, connive at; किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे R. 14. 34; उपेक्षते यः श्लथलम्बिनीर्जटाः Ku. 5. 47. -2 To let escape or let go; नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् Ms. 8. 344. -3 To quit, abandon. -4 To despise, slight. -5 To notice, consider, have regard to; एवमुच्चावचानर्थान् प्राहुः ते उपेक्षितव्याः Nir. -6 To look at, regard, perceive; प्रासादस्था ह्युपैक्षत Nala. 22. 5.

उपेक्षक *a.* 1 Disregarding, neglecting. -2 Patient, enduring.

उपेक्षणम् = उपेक्षा.

उपेक्षणीय *a.* To be overlooked, disregarded; object of indifference

उपेक्षा 1 Overlooking, disregard, neglect. -2 Indifference, contempt, disdain; कुर्यामुपेक्षां हतजीवितेऽस्मिन् R. 14. 65. -3 Leaving, quitting. -4 Endurance, patience. -5 Dissent. -6 Neglect, trick or deceit (one of the 7 expedients in war). -7 A sort of भावना in Yoga, q. v. -8 Regard, consideration.

उपेडकीय् Den. P. (उप-एडक) To behave as a sheep towards; Kāśikā on Pāṇini VI. 1. 94.

उपेनित *a.* Driven or pressed in. Śat. Br.

उपेन्द्रः [उपगत इन्द्रं अनुजत्वात्] N. of Viṣṇu or Kṛiṣṇa as the younger brother of Indra in his 5th or dwarf incarnation; see इन्द्र; उपेन्द्रवज्रादपि दारुणोऽसि Git. 5; यदुपेन्द्रस्त्वमतीन्द्र एव सः Śi. 16. 70. -Comp. -**वज्रा** *f.* N. of a metre; see App. -**शपत्यम्** Madana, God of love. ...उद्धटोपेन्द्रापत्यपराक्रमैकनिधयो भद्राणि संतन्वते Chola-Champu P. 27, verse 61.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपोढ See under उपवह्.

उपोती = उपोदिका q. v.

उपोत्त *a.* Moistened, wet; Yv. Ts. 4.

उपोत्तम *a.* Last but one. **-मम्** (अक्षरम्) The last letter but one; cf. उपोत्तमं रिति P. IV. 1. 217.

उपोदक *a.* Near water. **-कः** proximity of water. **-कम्** *ind.* Near water. **-का, -दिका, -दीका** The plant Basella Rubra (पूतिका; Mar. थोर मयाळ).

उपोद्ग्रहः Knowledge.

उपोद्घातः 1 A beginning, commencement. **-2** An introduction, a preface. **-3** An example, an apposite argument or illustration. **-4** An occasion, medium, means; तत्प्रतिच्छन्दकमुपोद्घातेन मात्रबान्निकमुपेयात् Mal. 1. **-5** Analysis, ascertaining the elements of anything. **-6** Alluding to, mentioning; Mu. 3. **-Comp. -पादः** N. of the third part of the Vāyu P.

उपोद्बलयति Den. P. To confirm, strengthen.

उपोद्बलक *a.* Confirming; तस्य पक्षस्योपोद्बलकानि S. B. तस्यैवोपोद्बलकमेतत् 1. 2. 64.

उपोद्बलनम् Confirmation, corroboration.

उपोषणम्, -उपोषितम् A fast.

उपोह् 1 P. (उप-ऊह्) **1** To propel, push or impel towards; उपोह्य रुचिरां नावम् Rām.; so धनुः. **-2** To push under, insert; कूर्चाग्रस्तादुपोह्य Kātyāyana. **-3** To bring near, produce; connected with उपवह् in this sense; q. v. **-4** To accumulate, collect. *-pass.* **1** To be brought about. **-2** To advance, begin.

उपोढ *p. p.* See under उपवह्.

उपोहः Ved. Adding, accumulating; उपोहश्च समूहश्च क्षत्तारौ ते प्रजापते Av. 3. 24. 7.

उप्त, उप्तिः See under वप्.

उब्ज् 6 P. (उब्जति, उब्जाञ्चकार, औब्जीत्, उब्जित) **1** To press down, subdue, keep under or check. इन्द्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतम् Av. 8. 4. 1. **-2** To make straight.

उभ्, उम्भ् 6, 7, 9. P. (उभति or उम्भति, उनत्ति, उभ्नाति, उम्भित) **1** To confine. **-2** To compact together. **-3** To fill with; जलकुम्भमुम्भितरसं सपदि सरस्याः समानयन्त्यास्ते Bv. 2. 144. **-4** To cover or overspread with; सर्वमर्मसु काकुत्स्थमौम्भत्तीक्ष्णैः शिलीमुखैः Bk. 17. 88.

उभ *pron. a.* (Used only in the dual) Both; उभौ तौ न विजानीतः Bg. 2. 19; सूर्याचन्द्रमसावुभौ Ch. Up. 7. 12. 1. Ku. 4. 43; Ms. 2. 14; Śi. 3. 8. [cf. Zend. *uba.*; Gr. *amphi*; L. *ambo*].

उभय *pron. a.* (**-यी** *f.*) (Though dual in sense, it is used in the singular and plural only; according to some grammarians in the dual also) Both (of persons or things); यस्तद्वेदोभयं सह Īśa. Up. 11 उभयमप्यपरितोषं समर्थये Ś. 7; उभयमानशिरे वसुधाधिपाः R. 9. 9; उभयीं सिद्धिमुभाववापतुः 8. 23. 17. 38; Amaru. 60; Ku. 7. 78; Ms. 2. 55, 4. 224, 9. 34. **-Comp. -अन्वयिन्** *a.* Tending towards both, keeping connection with both. **-अलंकारः** (in Rhet.) A figure of speech, which sets off both the sense and sound. **-अर्थम्** *ind.* for a double object (for earthly prosperity and heavenly happiness also). **-आत्मक** *a.* belonging to both. **-चर** *a.* living in water and on land or in the air, amphibious. Mātanga L. 1. 28. (**-रः**) a class of birds who live both on land and in the air. **-च्छन्ना** (in Rhet.) A kind of enigma. **-द्युः** *ind.* **1** on both days. **-2** the day past and to come. **-पदिन्** *a.* Having both Parasmai and Atmane pada. **-भागहर** *a.* **1** applicable to two objects. **-2** taking two shares. (**-रम्**) a medicine that acts in two ways (both as an emetic and a purgative). **-मुख** *a.* two faced; a pregnant female. **-विद्या** two-fold sciences; *i. e.* religious knowledge and knowledge about worldly affairs. **-विध** *a.* of both kinds. **-विपुला** *f.* N. of a metre. **-विभ्रष्ट** *a.* losing both कच्चिन्नोभयविभ्रष्टः Bg. 6. 38. **-वेतन** *a.* receiving wages from both (parties), serving two masters, treacherous, perfidious; उभयवेतनो भूत्वा Pt. 1; Śi. 2. 113. Kau. A. 1. 16. **-व्यञ्जन** *a.* having the marks of both sexes, hermaphrodite. **-संभवः** *a.* dilemma. **-स्नातक** *a.* one who has performed the prescribed ablutions after finishing both his time of studying and his vow. See Kullūka on Ms. 4. 31.

उभयतः *ind.* **1** From both sides, on both sides, to both sides (with acc.) एतदनृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतम् Br. Up. 5. 5. 1 उभयतः कृष्णं गोपाः Sk. तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् Y. 1. 58; Ms. 8. 315. **-2** In both cases. **-3** In both ways; पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः Ms. 1. 47. **-Comp. -क्षुत्** *a.* two-edged (Ved.). **-दत्, -दन्त** *a.* having a double row of teeth; पशून् मृगान् मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतोदतः Ms. 1. 43. **-पाश** *a.* having trap on both sides. lit. and fig. सैषोभयतस्पाशा रज्जुर्भवति Mbh. on P. VI. 1. 68. **-प्रज्ञ** *a.* one whose cognizance is directed both inwards and outwards. नान्तःप्रज्ञं न बहिःप्रज्ञं नोभयतः प्रज्ञं Māṇḍū. **-भाष** *a.* occurring both in parasmaibhāṣā and Ātmanebhāṣā. **-मुख** *a.* **1** looking either way. **-2** two-faced (as a house &c). **-2** Two-edged (a sword) पट्टीशान्मुसमोहस्तबुध्नश्चोभयतो मुखः Śukra. 4. 1044. (**-खी**) a cow; ('यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योऽन्यां च दृश्यते' तत्काले उभयतो मुखी) Y. 1, 206-7. **-ह्रस्व** *a.* (an accented vowel) produced by two short vowels.

उभयत्र *ind.* **1** In both places. **-2** On both sides; भ्रातरुभयत्रा ते अर्थम् Rv. 3. 53. 5. °उदात्त having an Udātta accent on both sides. **-3** In both cases; Ms. 3. 125, 167.

उभयथा *ind.* **1** In both ways; उभयथापि घटते V. 3. **-2** In both cases.

उभया *ind.* Ved. In both ways; बृहस्पतिर्वं उभया न मृळात् Rv. 10. 108. 6. **-Comp. -दत्** *a.* having teeth on

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

both sides. **-विन्** *a.* being on both sides, partaking of both. **-हस्ति** *ind.* as much as may be grasped with both hands; उभयाहस्त्या भर Rv. 5. 39. 1. **-हस्त्य** *a.* filling both hands.

उभयायिन् *a.* Tending towards or fit for both (worlds); Bhāg.

उभयीय *a.* Belonging to both.

उभये (य) द्युस् *ind.* **1** On both days. **-2** On two subsequent days. उभयोरह्नोरुभयेद्युः Mbh. on P. V. 3. 22.

उम् *ind.* An interjection of (1) anger; (2) interrogation; (3) promise or assent; (4) cordiality or pacification.

उमः **1** A town. **-2** A wharf.

उमा [ओः शिवस्य मा लक्ष्मीरिव, उं शिवं माति मन्यते पतित्वेन मा-क वा Tv.] **1** N. of the daughter of Himavat and Menā, and wife of Śiva; Kālidāsa thus derives the name:- उ मेति (oh do not, *scil.* practise penance) मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; उमावृषाङ्कौ R. 3. 23. **-2** Light, splendour. **-3** Fame, reputation. **-4** Tranquility, calmness. **-5** Night. **-6** Turmeric (हरिद्रा). **-7** Flax (अतसी). **-Comp. -कटः, -टम्** उमा + कटच् P. V. 2. 29 Vārt. 1 the pollen of flax. **-कान्तः** N. of Śiva; Mb. 13. **-गुरुः, -जनकः** N. of the Himālaya (as the father of उमा). **-चतुर्थी** *f.* The fourth day in the light half of the month of Jyeṣṭha. **-पतिः** N. of Śiva; मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः Ki. 5. 14; so °ईशः, °वल्लभः, °सहायः &c. **-महेश्वरव्रतम्** N. of a particular observance. **-वनम्** N. of the town Vanapura or Devikoṭa (शोणितपुर). **-सुतः** N. of Kārttikeya or of Gaṇeśa.

उम्यम् A field of linseed or of Curcuma (उमायाः क्षेत्रम्).

उम्ब (बु) रः The upper timber of a door-frame.

उम्बी *f.* The stalks of wheat or barley fried over a fire of wet grass (considered as a tonic); मञ्जरी त्वर्धपक्वा या यवगोधूमयोर्भवेत्। तृणानलेन संप्लुष्टा बुधैरुम्बीति सा स्मृता॥ Bhāva P.

उम्लोचा *f.* N. of an Apsaras; Mb.

उर् To go (a Sautra root).

उर *a.* Going (Ved.). **-रः** A sheep.

उरगः, (-गी *f.*) [उरसा गच्छति, उरस् -गम्-ड; सलोपश्च P. III. 2. 48 Vārt.] **1** A serpent, snake; अङ्गुलीवोरगक्षता R. 1. 28, 12. 5, 91. उरगांश्च दिव्यान् Bg. 11. 15. **-2** A Nāga or semi-divine serpent usually represented in mythology with a human face; देवगन्धर्वमानुषोरगराक्षसान् Nala. 1. 28; Ms. 3. 196. **-3** (पुं. न.) Lead. **-गा** N. of a city; अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथम् R. 6. 59. **-गी** A female snake. **-Comp. -अरिः -अशनः, -शत्रुः 1** N. of Garuḍa (enemy of snakes); Śi. 5. 13. **-2** peacock. **-आस्यम्** a kind of spade (serpent-shaped hoe); **-इन्द्रः, -राजः** N. of Vāsuki or Śeṣa. **-प्रतिसर** *a.* having a serpent for a wedding ring. **-बन्धः** A class of bases (of columns &c.) shaped like the face of a snake. **-भूषणः** N. of Śiva (decked with serpents). **-सारचन्दनः, -नम्** a kind of sandal-wood. **-स्थानम्** the abode of the Nāgas, *i. e.* Pātāla.

उरङ्गः, -गमः A snake.

उरणः [Uṇ. 5. 17.] (**-णी** *f.*) **1** A ram, sheep; वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति Mb., Bhāg. 9. 14. 27. **-2** A certain demon killed by Indra. **-णी** A ewe. **-Comp. -अक्षः, -क्षकः, -आख्यः** the plant Cassia Alata or Tora. An esculent and medicinal plant (Mar. टाकळा). **-णम्** Silver.

उरणकः **1** A ram. उरणका इमे बर्करा इमे Mbh. on P. I. 2. 73 एतावुरणकौ राजन्यासौ रक्षस्व मानद Bhāg. 9. 14. 21. **-2** A cloud.

उरभ्रः **1** A ram, देवि पश्याम उरभ्रसंवादं किं मुधा वेतनदानेन M. 1. **-2** The plant Cassia Alata (Mar. टाकळा) **-3 -सारिका** A kind of poisonous insect.

उररी *ind.* [ऊर्यादिच्विडाचश्च P. I. 4. 61] A particle implying (1) assent, admission or acceptance. (In this sense it is usually used with the roots कृ, भू, or अस् and it has the force of a गति or preposition; उररीकृत्य not उररीकृत्वा. Other forms of the word are उरी, उररी, ऊरी and ऊररी.); (2) Extension.

उररीकृ 8 U. To consent, allow, accept; गिरं न कां कामुररीचकार Bv. 2. 13; M. 5; Dk. 12; Śi. 10. 14.

उररीकारः Promise, agreement, admission.

उररीकृत *p. p.* **1** Promised, agreed, accepted. **-2** Spread, extended.

उरल *a.* Moving (Ved.).

उरशः N. of a country inhabited by a warrior tribe.

उरस् *a.* Best, excellent. *n.* (**उरः**) The breast, bosom; व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः R. 1. 13; Ku. 6. 51; उरसि कृ to clasp to the bosom. **-Comp. -कटः 1** the sacrificial thread hung round the neck and upon the breast. **-2** an upper garment (for boys). **-कपाटः** A broad strong chest. **-क्षतम्** injury to the chest. **-क्षयः** Consumption, a disease in the chest. **-गामिन्** *a.* going on the breast (as a reptile), creeping, crawling. **-ग्रहः, -घातः** a disease of the chest, pleurisy. **-छदः, -त्राणम्** a cuirass, breast-plate; Śi. 15. 80. cf. also उरच्छदमनिर्भिद्य द्रुतमुत्पतिताः शराः Śiva. B. 13. 10. 6. **-जः, -भूः, उरसिजः, उरसिरुहः** the female breast; रेजाते रुचिरदृशामुरोजकुम्भौ Śi. 8. 53, उरसिरुहेण हारलीलाम् 25, 59. **-भूषणम्** an ornament of the breast. **-सूत्रिका** a necklace of pearls hanging over the breast. **-स्तम्भः** Oppression of the chest, asthma. **-स्थलम्** the breast, bosom.

उरसिलोमन् *a.* Having hair on the breast.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उरस्तस् *ind.* From the breast, towards the bosom.

उरस्वत्, उरसिल *a.* Broad-chested, full-breasted.

उरस्य *a.* [उरस्-यत्] 1 Being in the breast. -2 Pectoral. -3 Requiring an effort of the chest (as any exertion). -4 Legitimate (a son or daugher); born from a married couple of the same tribe or caste. -5 Excellent. **-स्यः** 1 A son. -2 The female breast; Bri. S.

उरस्यति Den. P. To be strong.

उरा Ved. A ewe. अवीरे क्रतौ वि दविद्युतन्नोरा न मायुं Rv. 10. 95. 3

उराहः A horse of a pale colour with dark legs.

उरी A particle of assent; see उररी.

उरीकृ 8 U. 1 To allow, admit, accept; दक्षेणोरीकृतं त्वया Bk. 8. 11; R. 15. 70. -2 To follow, have recourse to; अपि रोषमुरीकरोषि नो चेत् Bv. 1. 44, 1. 12, 2. 84.

उरीकार = उररीकार q. v.

उरु *a.* [उर्णु-कु नुलोपो ह्रस्वश्च Uṇ. 1. 31] (-रु-र्वी *f.*; compar. वरीयस्; super. वरिष्ठ) 1 Wide, spacious. -2 Great, large; जातः कुले तस्य किलोरुकीर्तिः R. 6. 74. -3 Excessive, much, abundant; धनान्युरूणि Śi. 3. 76. -4 Excellent, precious, valuable. *n.* Ved. Wide space, space or room. -*ind.* Far, far off (Ved.). -**Comp.** -**अङ्कः** 1 a mountain. -2 the ocean. **-कालः, -कालकः** the creeper Cucumis Colocynthis (इन्द्रवारुणी). **-कीर्ति** *a.* renowned, well-known; तत्रोरुकीर्तिः श्वशुरः सखा मे R. 14. 74. **-कृत्** *a.* making room, granting space; increasing; उरुकृदुरु णस्कृधि Rv. 8. 75. 11. **-क्रम** *a.* Ved. 1 taking wide strides. शं नो विष्णुरुरुक्रमः Tait. Up. 1. 1. 1. -2 of high rank. (**-मः**) an epithet of Viṣṇu in the dwarf incarnation; उरुक्रमस्याखिलबन्धमुक्तये समाधिनानुस्मर तद्विचेष्टितम् Bhāg. 1. 5. 13. **-क्षय** *a.* having spacious dwellings. (**-यः**) a spacious dwelling. उरुक्षयेषु दीद्यत् Rv. 10. 118. 8. **-क्षितिः** *f.* Ved. a spacious dwelling; उरुक्षितिं सुजनिमा चकार Rv. 7. 100. 4. **-गाय** *a.* 1 sung or praised by the great; Aśvad. 16. एष पन्था उरुगायः सुशेवः Ait. Br. 7. 13, उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीनां कुतः पुनः Bhāg. 10. 90. 26. -2 offering wide scope for movement. (**-यः**) 1 N. of Viṣṇu, the Aśvins, Soma and Indra. -2 wide space or space; (**-यम्** also). -3 praise. **-ग्राहः** Great restraint; उरुग्राहगृहीतानां गदां बिभ्रद् वृकोदरः Mb. 5. 51. 7. **-चक्रि** *a.* granting ample assistance, or allowing unrestrained motion; अंहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः Rv. 2. 26. 4. **-चक्षस्** *a.* Ved. far-seeing; समख्ये देव्या धिया संदक्षिणयोरुचक्षसा Vaj. 4. 23. **-जन्मन्** *a.* nobly born; वहेरपां दग्धुरिवोरुजन्मा M. 5. 17. **-ज्मन्** *a.* having a wide path or range; न उरुष्या ण उरुज्मन्नप्रयुच्छन् Av. 6. 4. 3. **-ज्रयस्,-ज्रि** *a.* of great speed, of mighty impetus. **-तापः** great heat. **-धार** *a.* Ved. giving a broad stream (of milk, as a cow). **-प्रथस्** *a.* wide-spreading, far-spread. **-माणः** N. of a plant, Crataeva Religiosa (Mar. वायवरणा). **-मार्गः** a long road. **-लोक** *a.* widely illuminating; or widely extended; ममान्तिरिक्षमुरुलोकमस्तु Rv. 128. 2. (**-कः**) the best world. (**-कम्**) the intermediate region between earth and heaven. **-विक्रम** *a.* valiant, mighty. **-व्यचस्** *a.* P. VI. 1. 17 Vārt. 4. widely extended, extensive. उरुव्यचाः कण्टकः Mbh. on P. VI. 1. 17. -*m.* a malignant spirit, an imp. **-व्यञ्च्** *a.* Ved. 1 far-reaching, capacious. -2 perceived in a distant place (as a sound); तुविक्षत्रामजरन्तीमुरूचीम् Vāj. 21. 5. **-शंस** *a.* 1 to be praised by many. -2 reigning over a wide region. -3 praising aloud. **-शर्मन्** *a.* Ved. widely pervading; Vāj. 10. 9. **-षा** *a.* granting much, or granting wide or free scope; महीमस्मभ्यमुरुषामुरु ज्रयो Rv. 5. 44. 6. **-सत्त्व** *a.* of mighty or great strength, powerful; सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः R. 2. 33; magnanimous, of a noble nature. **-स्वन** *a.* having a loud voice, stentorian. **-हारः** a valuable necklace.

उरुता, -त्वम् Greatness, magnitude, vastness.

उरुधा *ind.* In many ways; अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य तं माययोरुधा Bhāg. 1. 13. 47.

उरुवुः, -वुकः, -वूकः The plant Ricinus Communis. (Mar. एरण्ड).

उरुञ्जिरा *f.* N. of the river Vipāś; Nirukta.

उरुष्यति Den. P. 1 To protect, guard, defend; उषासानक्तोत न उरुष्यताम् Av. 6. 3. 3. -2 To desire wide scope or freedom. -3 To escape from (with acc.).

उरुष्या A desire to protect. उरुष्या पायुरभवत् सखिभ्यः Rv. 6. 44. 7.

उरुष्यु *a.* Desirous of protecting. इमे मा पिता यशस उरुष्यवो Rv. 8. 48. 5.

उरूल *a.* 1 Liking space. -2 Fond of expatiating. -3 Free, unrestrained, self-willed.

उर्विया *ind.* Far, far off, far and near; widely.

उर्वी 1 'Wide region', the earth; स्तोकमुर्व्यां प्रयाति Ś. 1. 7; जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् R. 2. 3, 1. 14, 30, 75, 2. 66; Me. 21. -2 Land, soil. -3 The open space or expanse (comprising six spaces; *i. e.* the four quarters of the sky with the upper and lower spaces). -4 A river. -5 (du.) Ved. the two worlds, or the heaven and earth. आ यः पप्रौ जायमान उर्वी Rv. 6. 10. 4. **-Comp.** **-ईशः, -ईश्वरः, -पतिः, -धवः** a king. **-धरः** 1 a mountain. -2 the serpent Śeṣa. **-भृत्** *m.* 1 a king. -2 a mountain. **-रुहः** a tree; Śi. 4. 7, 5. 69.

उर्व्या 1 Greatness. -2 Protection, security. -3 Amplitude, vastness.

उर्व्यूति *a.* 1 Yielding great protection. श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः Rv. 6. 24. 2. -2 Able to help far and near.

उलरी = उररी q. v.

उरूकः = उलूक q. v.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उर्ज् 1, 10 P. To leave.

उर्जित *p. p.* 1 Aged, strong, powerful. -2 Abandoned, left.

उर्णनाभः A spider; cf. ऊर्णनाभ.

उर्णा 1 Wool, felt. -2 A circle of hair between the eye-brows; see ऊर्णा.

उर्द् 1 Ā. (उर्दते, उर्दित) 1 To taste. -2 To give, grant. -3 To play. -4 To measure. -5 To be easy or cheerful. see ऊर्द्.

उर्द्रः An otter (Mar. पाणमांजर).

उर्व् 1 P. (उर्वति, और्वीत्, उर्वित) To kill or hurt.

उर्वटः 1 A calf. -2 A year.

उर्वरा [उरु शस्यादिकस्त्स्मृति, ऋ-अच्] 1 Fertile soil (yielding every kind of crop); पततां गणैः पिबतु सार्धमुर्वरा Śi. 15. 66. also बीजानामिव चोर्वरा 7. 4. 2. -2 Land in general. -3 A mixed mass of fibres, wool &c. -4 A humorous term for curled hair.

उर्वरित *a.* 1 Much, excessive. -2 Remaining after; भुक्त° Pt. 5.

उर्वर्य *a.* [उर्वरायां भवः यत्] Belonging to a field sown with corn.

उर्वरी 1 A superior woman. -2 Tow, fibres drawn out of the distaff. -3 A wife presented together with many others for choice (Tv.); ओषधीनामहं वृण उर्वरीरिव साधुया Av. 10. 4. 21.

उर्वशी [उरून् महतोऽपि अश्नुते वशीकरोति, उरु-अश्-क गौरा० ङीष् Tv.] 1 N. of a famous Apsaras or nymph of Indra's heaven who became the wife of Purūravas. [Urvaśī is frequently mentioned in the Ṛigveda; at her sight the seed of Mitra and Varuṇa fell down, from which arose Agastya and Vasiṣṭha; (see Agastya). Being cursed by Mitra and Varuṇa she came down to the world of mortals, and became the wife of Purūravas, whom she chanced to see while descending, and who made a very favourable impression upon her mind. She lived with him for some time, and went up to heaven at the expiration of her curse. Purūravas was sorely grieved at her loss, but succeeded in securing her company once more. She bore him a son named Āyus, and then left him forever. The account given in the Vikramorvaśīyam differs in many respects, where Indra is represented to have favoured Purūravas with her lifelong company though he had himself cursed her. Mythologically she is said to have sprung from the thigh of the sage Nārāyaṇa, q. v.]. उर्वशी वै रुपिण्यप्सरसाम् Mbh. 5. 2. 95; मर्त्तासश्चिदुर्वशीरकृप्रन् Av. 18. 3. 23; स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा V. 4. 47. -2 Wish, ardent desire. -Comp. -तीर्थम् N. of a sacred place referred to in Bhārata. -नाममाला N. of a lexicon. -रमणः, -सहायः, -वल्लभः N. of Purūravas.

उर्वारुः A kind of cucumber; see इर्वारु.

उर्वारुकम् The fruit of the above. उर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् Rv. 7. 59. 12.

उल् (A Sautra root) To burn.

उलः 1 A kind of wild animal; Av. 12. 1. 49. -2 Half ripe pulses fried over a slight fire; Nigh. (Mar. हुळा).

उलड् 10 P. (उलण्डयति) To throw out, to eject; Dhātupāṭha.

उलपः 1 A creeping plant, a spreading creeper. -2 Soft grass (कोमलतृणम्), the grass or reed Saccharum Cylindricum; गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारिसेव्योपकण्ठविपिनावलयो भवन्ति Māl. 9. 2; Ki. 10. 3; Śi. 4. 8. -3 A shrub or bush; a wick (Ved.); Rv. 10. 142. 3.

उलप्य *a.* Belonging to this grass. -प्यः N. of Rudra.

उलिः, उली *f.* 1 A species of Arum. -2 White onion; Nigh.

उलिन्दः 1 N. of a country. -2 N. of Śiva.

उलुप = उलप q. v.

उलुपिन् *m.* A guinea pig, porpoise; so उल (-लू)-पिन्.

उलुलिः Ved. Howling, a howl; an outcry indicative of prosperity; पृथग् घोषा उलुलयः केतुमन्त उदीरताम् Av. 3. 19. 6.

उलूकः 1 An owl; नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः Śi. 11. 64. cf. also कथमुलूकशब्द उलूकवचनः। रलयोः समानश्रुतित्वात् । ŚB. on MS. 9. 4. 22. -2 N. of Indra. -3 N. of a Muni (perhaps identical with कणाद, whose वैशेषिकदर्शन is called औलूक्य-दर्शन). -4 (pl.) N. of a country and its king who was an ally of the Kurus. -कम् 1 N. of the reed Saccharum Cylindricum; see उलप. -2 Fat; वनिष्ठुसन्निधानादुलूकेण वपाभिधानम्। (v. l.) MS. 9. 4. 22. -जित् A crow. -यातुः A demon in the shape of an owl; उलूकयातुं शुशुलूकयातुम् Rv. 7. 104. 22.

उलूखलः A staff of Udumbara wood. -लम् A wooden mortar used for cleansing rice (from the husk &c.); Rv. 1. 28. 6. अवहननायोलूखलम् Mbh.; वनस्पतिभ्य इत्येवं मुषलोलूखले हरेत् Ms. 3. 88, 5. 117. -2 A kind of weapon; Mb. 7. 178. 23. -Comp. -सुतः the Soma juice pressed out in a (wooden) mortar; Rv. 1. 28. 1-4.

उलूखलकम् 1 A mortar; Rv. 1. 28. 5. -2 Bdellium, a gummy substance or the plant which yields it. (Mar. गुग्गुळ).

उलूखलिक *a.* 1 Pounded in a mortar. -2 (At the end of comp.) Using as a mortar; दन्त° using the teeth as a mortar; Ms. 6. 17; Y. 3. 49.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उलूतः A large snake, the Boa (अजगर).

उलूप, -पिन् See उलप, उलुपिन्.

उलूपी A Nāga princess. [She was the daughter of the serpent Kauravya. While one day she was bathing in the Ganges, she happened to see Arjuna, and being enamoured of his handsome form, she managed to have him conveyed to her home, the Pātāla, and there induced him to take her as his wife, which he, after considerable hesitation, consented to do. She bore him a son named Irāvat. When Arjuna's head was cut off by Babhruvāhana's arrow, it was with her assistance that he was restored to life; see Arjuna.]

उल्ललि, -उल्ललु *a.* Crying aloud, noisy (while joyous); तं जायमानं घोषा उलूलवोऽनूदतिष्ठन् Ch. Up. 3. 19. 3; Lātyāyana 4. 2. 9.

उल्ललुध्वनिः The noise of melodious chorus, especially of women, on happy occasions like the marriage festival; cf. उच्चैरुल्लुध्वनिमुच्चचार N. See उलुलिः.

उल्का [Uṇ. 3. 42] 1 A fiery phenomenon in the sky, a meteor; विरराज कांचन समं महोल्कया Śi. 15. 92; Ms. 1. 38, 4. 103; Y. 1. 145. -2 A fire-brand, torch; न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया H. 1. 83. -3 Fire, flame; बाधेतोल्काक्षपितचमरीबालभारो दवाग्निः Me. 55. -4 N. of a grammar. -**Comp.** -**धारिन्** *a.* a torch-bearer. -**नवमी** *f.* The ninth day of the light half of the month of Āśvina; (a व्रत is observed on this day.) -**पातः** the fall of a meteor. -**मालिन्** *m.* N. of one of Śiva's attendants. -**मुखः** a demon or goblin (having a mouth of fire); वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतो विप्रो धर्मात्स्वकाच्च्युतात् Ms. 12. 71; Māl. 5. 13.

उल्कुषी 1 A meteor. -2 A firebrand.

उल्बम्, -उल्वम् 1 The bag which surrounds the embryo, यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् Bg. 3. 38; foetus. -2 The vulva -3 The womb; Vāj. 19. 76. -4 A cave.

उल्व्यम् 1 Excess and vitiation of any one of the three humours of the body; *i. e.* phlegm, bile, or wind (त्रिदोष). -2 Any calamity.

उल्मुकः A firebrand, torch. प्रकाशिताग्राः पार्श्वेन ज्वलदुल्मुकपाणिना Bm. 1. 890.

उल्ब (ल्व) ण *a.* 1 Thick, clotted, copious, abundant (blood &c.); स्यन्नस्वेदकणोल्बणः Bk. 5. 83. °रुधिरम् Mv. 6. 33. -2 Much, excessive, intense; प्रववर्ष च तत्रैव सहसा तोयमुल्बणम् Mb. 3. 9. 18. केनचिन्मधुरमुल्बणरागम् Śi. 10. 54, 68, 12. 37; Ku. 7. 84. -3 Strong, powerful, great; आम्लादिभिरुल्बणैः Bhāg. 3. 31. 7. रिपुरुल्बणभीमभोगभाजां भुजगानां जननीं जजाप विद्याम् Śi. 20. 41; °रसः U. 5. 26 the heroic sentiment; Dk. 23, 25; K. 209, 302. तैनैवात्युल्बणं तेषां कटकं घटिकात्रयम् (विहितम्) Parṇāl. 5. 71. -4 Manifest, clear; तस्यासीदुल्बणो मार्गः पादपैरिव दन्तिनः R. 4. 33. विनिशश्वसुरुल्बणं शयाना विकृताक्षिप्तभुजा जजृम्भिरे च Bu. Ch. 5. 59. -5 Gaudy, showy; मृगैर्मयूरैश्च समाकुलोल्बणम् Rām. 2. 15. 41; अनुल्बणवेषेण K. 66. -6 Dreadful; मया सह दहन्तीभिर्दिशश्चक्षुर्भिरुल्बणैः Bhāg. 3. 12. 17. -7 Sinful; भवत्यल्पफलं कर्म सेवितं नित्यमुल्बणम्। अबुद्धिपूर्वं धर्मज्ञ कृतमुग्रेण कर्मणा ॥ Mb. 12. 291. 16. -**णः** A particular position of hands in dancing. -**णम्** *ind.* Much, heavily (as sighing). -**Comp.** -**रसः** Valour (वीररस); विकच विकरालोल्बणरसः U. 5. 26.

उल्लः An esculent root, Arum Campanulatum (Mar. श्वेतसुरण). cf. उल्लिः

उल्लकः A particular kind of liquor (Hch. 7).

उल्ल(लु)कसनम् Horripilation, erection of the hair of the body.

उल्लङ्घ् 1 Ā., 10 P. 1 To leap over, pass over or beyond; उल्लङ्घ्योच्चैःकुचतटभुवम् Śi. 7. 74, 12. 77. -2 To transgress, violate, disregard, exceed; Śi. 12. 57; Mu. 1. 10; गौरवमुल्लङ्घयिष्यति Mu. 4; K. 160; Śi. 3. 29.

उल्लङ्घनम् 1 Leaping or passing over. -2 Transgression, violation. -3 Offence, sin; Ks.

उल्लङ्घित *p. p.* 1 Jumped over or across, passed over or beyond; °अध्वन्. -2 Transgressed, violated; °शासन disobedient.

उल्लम्बित *a.* Erected, elevated.

उल्लल *a.* 1 Shaking, tremulous. -2 Covered with thick hair, shaggy. -3 Affected by many diseases.

उल्ललत् *a.* 1 Shaking, trembling. -2 Moving irregularly or convulsively.

उल्ललित *p. p.* 1 Shaken, trembling, agitated. -2 Raised up, elevated.

उल्ललयति Den. P. To jump; spring (shake the body up); तावत्खरः प्रखरमुल्ललयाञ्चकार Śi. 5. 7; Pt. 4.

उल्लस् 1 P. 1 To jump up, sport, play, wave, flutter; उल्लसितासितपताकासहस्रम् K. 96; Śi. 5. 47, 53. -2 To flash, shine, glitter, sparkle; उल्लसत्काञ्चनकुण्डलाग्रम् Śi. 3. 5, 33; 5. 55; 16. 61; 20. 56; (fig.) to brighten or cheer up; K. 189. -3 To rise, appear forth; अर्कोपलोल्लसितवह्निभिरह्नि तप्ताः Śi. 4. 58, 6. 51, 16. 51; यदुल्लसितविस्मयाः Māl. 9. 38. -4 To be reflected; ... उल्लसन्त्यः विदधति दशनानां सीत्कृताविष्कृतानामभिनवरविभासः पद्मरागानुकारम् Śi. 11. 54. -5 To blow, open, be expanded. -*Caus.* 1 To cause to jump up or play. -2 To brighten, illuminate, grace; कोधोल्लासितशोणितारुणगदस्योच्छिन्दतः कौरवानद्यैकं दिवसं ममासि न गुरुर्नाहं विधेयस्तवः ॥ Ve. 1. 12; U. 4. -3 To divert, delight; -4 To shake, move K. 22; जिह्वाशतान्युल्लसयन्त्यजस्रम् Ki. 16. 37.

उल्लस *a.* 1 Bright, shining. -2 Merry, happy. -3 Going out, issuing, appearing; °ता splendour, brilliancy; mirth, happiness, issuing &c.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उल्लसत् *a.* Shinning forth. **-Comp.** **-फलः** poppy.

उल्लसनम् 1 Happiness, joy. -2 Horripilation.

उल्लसित *p. p.* 1 Shining, brilliant, splendid. -2 Happy, delighted. -3 Drawn up, uplifted, brandishing (as a sword.) दद्दशुरुल्लसितासिलतासिताः Śi. 6. 51. -4 Gleaming, fluttering: °हरिणकेतनः रथः V. 1.

उल्लासः 1 Joy, delight; सोल्लासम् U. 6; सकौतुकोल्लासम् U. 2; उल्लासः फुल्लपङ्केरुहपटलपतन्मत्तपुष्पंधयानाम् S. D. -2 Light, splendour. -3 (In Rhet.) A figure of speech in which a reference is made to the merits or demerits of one thing by comparing or contrasting the merits or demerits of another; अन्यदीयगुणदोषप्रयुक्तमन्यस्य गुणदोषयोराधानमुल्लासः R. G. for example see R. G. *ad. loc.*; cf. Chandr. 5. 131. 133. -4 A division of a book, such as chapter, section &c.; as the ten Ullāsas of the Kāvyaprakāśa. -5 Beginning, commencement. -6 Growth, increase; न तेषां युगपद्राजन् ह्रास उल्लास एव वा Bhāg. 7. 1. 7. -*a.* Pleasing, delightful; मुक्ताफलैश्विदुल्लासैः Bhāg. 9. 11. 33.

उल्लासन *a.* Causing to leap or dance. **-नम्** Splendour **-ना** Causing to come forth or appear; B. R.

उल्लासित *a.* Delighted, rejoicing.

उल्लासिन् *a.* 1 Delighted सुमनसामुल्लासिनि मानसे Chandr. -2 Bright, splendid.

उल्लाघ *a.* [P. V. III. 2. 55] 1 Recovered from sickness convalescent. -2 Dexterous, clever, skilful. -3 Pure. -4 Happy, delighted. -5 Wicked. -6 Black. **-घः** Black pepper.

उल्लाघता Wholesomeness, health.

उल्लप् 1 P. To remove, allay; दीर्घदारुणमपि संतापं झटित्युल्लपता U. 4.

उल्लापः 1 Speech, words; श्रुता मयार्यपुत्रस्योल्लापाः U. 3. जीवितनिरपेक्ष इव अस्या उल्लापः Nāg. 2. -2 Insulting words, taunting speech, taunt; खलोल्लापाः सोढाः Bh. 3. 6. -3 Calling out in a loud voice. -4 Change of voice by emotion, sickness &c. -5 A hint, suggestion.

उल्लापिक *a.* Betraying, indicating; लाजोल्लापिकधूमाढ्यं Mb. 5. 191. 21. **-कः** An upper layer; लाजोल्लापिकभूषिताः Mb. 13. 98. 61.

उल्लापिन् *a.* Calling out; indicating.

उल्लाप्यम् A kind of drama; see S. D. 545.

उल्लिख् 6 P. 1 To scratch, cut up, scrape, tear or rip up, scarify; जलदसंहतिमुल्लिखन्त्यः Śi. 5. 20: K. 30; to furrow (as ground); Mv. 1. 20. -2 To rub or grind against; विषाणोल्लिखितस्कन्धम् H. 3. 139; K. 14. -3 To grind down; polish; संस्कारोल्लिखितो महामणिः Ś. 6. 5; R. 6. 32; त्वष्टा विवस्वन्तमिवोल्लिलेख Ki. 17. 48. -4 To carve. -5 To paint, write, draw in a picture; इति स्वहस्तोल्लिखितश्च मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः Ku. 5. 58. -6 To bear, raise.

उल्लिखित *p. p.* 1 Scratched, scraped &c. -2 Thrown up, tossed. -3 Written over or above. -4 Pared, made thin.

उल्लेखः 1 Allusion, mention. -2 Description, utterance, pronunciation. -3 Boring or digging out. -4 (In Rhetoric) A figure of speech in which an object is described according to the different impressions caused by its appearance; बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते। स्त्रीभिः कामोऽर्थिभिः स्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः Chandr. 5. 19; cf. S. D. 682. -5 Rubbing, scratching, tearing up; खुरमुखोल्लेख K. 191; कुट्टिम° 232.

उल्लेखनम् 1 Rubbing, scratching, scraping &c. -2 Digging up; Y. 1. 188; उल्लेखनेन भूमिः शुध्यति Ms. 5. 124. -3 Vomiting. -4 Mention, allusion, utterance. -5 Raising up, elevating. -6 Writing, painting. -7 Marking out by lines (the स्थण्डिल &c. in a sacrifice).

उल्लेखिन् *a.* Tearing; K. 50.

उल्लिङ्गित *a.* 1 Famous, known. -2 Made manifest (by marks or characteristics); सलेशमुल्लिङ्गितशात्रवेङ्गितः Ki. 14. 2.

उल्ली An onion.

उल्लीढ *a.* Rubbed, polished; मणिः शाणोल्लीढः Bh. 2. 44.

उल्लुञ्चनम् 1 Plucking out, cutting; पादकेशांशुककरोल्लुञ्चनेषु पणान् दश (दमः); Y. 2. 217. -2 Plucking or pulling out the hair.

उल्लुण्ठनम्, उल्लुण्ठा 1 Rolling, wallowing. -2 Irony; धीराधीरा तु सोल्लुण्ठभाषणैः खेदयेदमुम् S. D. 105; सोल्लुण्ठम् ironically, often occurring as a stage-direction in plays.

उल्लुण्ठित *a.* Rubbed against.

उल्लु *a.* Cutting up.

उल्लोचः A canopy, an awning. न मञ्चको न चोल्लोचो न पताका न च ध्वजः Śiva. B. 12. 117.

उल्लोलः *a.* Violently moving, excessively tremulous; °स्खलित Māl. 5. 3; °कल्लोल K. 302 high or surging; Mv. 5. 2; लोल° violently agitated or exercised; U. 3. 36. **-लः** A large wave or surge. उल्लोलसंक्रान्तविलोलमूर्तिरुद्याति सिन्धोरुडुचक्रवर्ती Rām. ch. 6. 53.

उल्व, उल्वण See उल्ब, उल्बण.

उवटः N. of a commentator on ऋग्वेद प्रातिशाख्य.

उवरकः A kind of dwelling for the ascetics, a kind of store-room; (cf. Pāli ओवरक, Mar. ओवरी?). (Ind. Ant. Vol. VII, Kuḍā inscriptions No. 8.).

उशत् *a.* 1 Beautiful; तेनायं स उशत्तमः Bhāg. 1. 3. 14. जायेव पत्य उशती सुवासाः Mbh. 1. 1. 1. -2 Dear, beloved; बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेऽङ्घ्रिमूलम् Bhāg. 7. 9. 16. -3 Pure, sinless; विवेकेनोशतात्मना Bhāg. 7. 7. 24; उशतीं गिरम् 4. 2. 13.-4 Impure, obscene; वर्जयेदुशतीं वाचम् Mb. 12. 235. 10.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उशनस् *m.* [वश्-कनसि संप्र० Un. 4. 238] (Nom. sing. उशना; Voc. sing. उशनन्, उशन, उशनः) N. of Śukra, regent of the planet Venus, son of Bhrigu and preceptor of the Asuras. In the Vedas he has the epithet (or patronymic name) *Kāvya* given to him, probably because he was noted for his wisdom; मित्रावरुणावुशनां काव्यम् (अवथः) Av. 4. 29. 6. cf. कवीनामुशना कविः Bg. 10. 37; He is also known as a writer on civil and religious law (Y. 1. 4). and as an authority on civil polity; शास्त्रमुशनसा प्रणीतम् Pt. 5; अध्यापितस्योशनसापि नीतिम् Ku. 3.6. **-Comp. -प्रियम्** A kind of gem called गोमेद (वैडूर्य ?)

उशना *ind.* Ved. Joyfully, willingly.

उशाना Ved. **1** Wish, desire, **-2** The plant from which Soma juice is produced. **-3** N. of a wife of Rudra.

उशिज् Ved. **1** Desiring, striving earnestly. **-2** Devoted to, willing. *-m.* **1** Fire. **-2** Ghee or clarified butter.

उशिजः N. of the father of Kakṣivat.

उशी Wish, desire.

उशेन्य Ved. To be wished for or desired.

उशती **1** Injurious talk. **-2** Cutting speech.

उशीनराः (pl.) N. of a country (Central India ? M. W.) and its inhabitants. सोवसदुशीनरेषु Kauṣ. Up. 4. 1. *-f.* A queen of that people; य आवहदुशीनराण्या अनः Av. 10. 59. 10.

उशी (षी) रः, -रम्, उशी (षी) रकम् The fragrant root of the plant Andropogon Muricatus (वीरणमूल, Mar. काळावाळा); स्तनन्यस्तोशीरम् Ś. 3. 9. **-री** A sort of grass, a small sort of Saccharum.

उशीरिक *a.* Trading in or selling Uśīra.

उष् 1 P. (ओषति, उवोष, ओषांचकार, ओषित-उषित उष्ट) **1** To burn, consume; ओषांचकार कामाग्निर्दशवक्त्रमहर्निशम् Bk. 6. 1, 14. 62; Ms. 4. 189. **-2** To punish, chastise; दण्डेनैव तमप्योषेत् Ms. 9. 273. **-3** To kill, injure.

उष *a.* Burning. **-षः** **1** Early morning, dawn, daybreak. **-2** A libidinous man, **-3** Saline earth. **-4** Bdellium.

उषणम् **1** Black pepper. **-2** Ginger. **-3** The root Piper Longum. **-णा** Piper Longum. **-2** Piper Chaba (चविक). **-3** Dried ginger.

उषपः **1** Fire. **-2** The sun.

उषित *p. p.* **1** Burnt, consumed. **-2** (fr. वस्) Dwelt, fixed, remaining in or on; stale. **-3** Quick, expeditious. **-नम्** Habitation. °नवीन (= आशितंगवीन).

उष्ण *a.* [उष्-नक् Un. 3. 2.] **1** Hot, warm; °अंशुः, °करः &c. **-2** Sharp, strict, active; आदद्रे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः; R. 4. 8 (where उष्ण has sense **1** also). **-3** Pungent, acrid (as a रस). **-4** Clever, sharp. **-5** Choleric, warm, passionate. **-ष्णः, -ष्णम्** **1** Heat, warmth. **-2** The hot season (ग्रीष्म); उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम्। न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः॥ Ms. 11. 113. **-3** Sunshine. **-4** A deep or feverish sigh. तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् Rām. 5. 19. 17. **-5** Sorrow, distress (of separation, bereavement &c.); उष्णार्दितां (सोत्कण्ठीमिव) Rām. 5. 5. 25. **-ष्णः** An onion. **-ष्णा** **1** Warmth, heat. **-2** Consumption. **-3** Bile. शीतोष्णे चैव वायुश्च त्रयः शारीरजाः गुणाः Mb. 12. 16. 11. °अङ्गत्वम्, °मलत्वम् Bile, disease. **-Comp. -अंशुः, -करः, -गुः, -दीधितिः, -रश्मिः, -रुचिः** 'hot-rayed', the sun; लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः R. 5. 4. परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः R. 8. 90; Ku. 3. 25. **-अभिगमः, -आगमः, -उपगमः** approach of heat, hot season. **-असहः** the cold season. **-उदकम्** **1** warm or hot water. **-2** a body-shampooer (अङ्गमर्दक); cf. Rām. 2. 83. 14. 'उष्णोदकं समुल्लेखोद्वाहनोद्वर्तनेषु च' **-उष्ण** *a.* Very hot; उष्णोष्णशीकरसृजः Śi. 5. 45. **-कालः, -गः** **1** the hot season; चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे Rām. 2. 7. 15. **-2** The rainy season; गङ्गावेगमिवोष्णगे Mb. 5. 139. 11 (according to the नीलकण्ठ-भाष्य). **-करण** *a.* heating. **-गन्धा** N. of a plant (Mar. कोळिंजन). **-गुः** The sun; क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः Bhāg. 10. 76. 17. **-नदी** the hot river वैतरणी or the river of hell. **-बाष्पः** **1** tears. **-2** hot vapour. **-वारणः, -णम्** an umbrella, parasol; यदर्थमम्भोजमिवोष्णवारणम् Ku. 5. 52. **-वीर्यः** Delphinus Gangeticus (शफरी मत्स्य).

उष्णक *a.* **1** Sharp, smart, active; य पुनराशु कर्तव्यानर्थानाश्वेव करोति स उच्यते उष्णक इति Mbh. on P. V. 2. 72. **-2** Sick with fever, suffering pain. **-3** Warming, heating. **-4** Bent, stooping. **-कः** **1** Fever. **-2** The hot season, summer. **-3** Revolving, turning round. **-4** The betel-nut; Nigh.

उष्णता, -त्वम् Heat, warmth.

उष्णालु *a.* [उष्णं न सहते, आलु Vārt. on P. V. 2. 122.] Not being able to bear heat, scorched by, suffering from, heat; उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी V. 2. 23.

उष्णिका Rice-gruel.

उष्णिमन् *m.* Heat; संस्पर्शेनोष्णिमानं विजानाति Ch. Up. 3. 13. 7.

उष्णीगङ्गा The hot Gaṅgā *i. e.* the Badari (having hot sources).

उष्मः, -उष्मकः [उष्-मक्] **1** Heat. **-2** The hot season, summer. **-3** Spring. **-4** Anger, warmth of temper. **-5** Ardour, eagerness, zeal. **-Comp. -अन्वित** *a.* enraged. **-आगमः, -उपगमः** the hot season. **-पः** **1** the son of Bhrigu. **-2** the manes; a deceased ancestor. **-भास्** *m.* the sun. **-स्वेदः** a vapour bath.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उष्मन् *m*. [उष्-आधारे मनिन्] 1 Heat, warmth; अर्थोष्मन् Bh. 2. 40; Ms. 9. 231, 2. 23, Ku. 5. 46, 7. 14; -2 The hot season. -3 Anger, wrath. -4 Ardour, eagerness. -5 The letters श्, ष्, स् and ह् (in gram.); see ऊष्मन्. ऊष्माणमिन्द्रियाण्याहुरन्तस्था बलमात्मनः Bhāg. 3. 12. 47.

उष्मायणः The hot season.

उषस् *f*. 1 Dawn, morning; मधु नक्तमुतोषसः Bṛi. Up. प्रदीपार्चिरिवोषसि R. 12. 1; उषसि उत्थाय rising at day-break. -2 Morning light; cf. Aurora; (personified as the daughter of heaven and sister of the Ādityas). -3 The deity that presides over the morning and evening twilights (used in dual); उषसौ or उषासौ. -4 The outer passage of the ear. -5 The Malaya range. -6 Evening. **-सी** The end of the day, evening twilight. **-Comp.** **-करः** The moon. **-कलः** A cock. **-पतिः** Aniruddha. **-बुध्** *a*. awakening with the morning light, early awaked. **-बुध** *a*. awakening early; केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम् Rv. 3. 2. 14. (**-धः**) 1 fire; U. 6. -2 a child. -3 N. of a tree (चित्रक).

उषासानक्तम् Ved. Dawn and night; उषासानक्ता वुरुधा विदाने Rv. 1. 122. 2.

उषस्य *a*. Sacred to the dawn. Vāj. 24. 4.

उषा [ओषत्यन्धकारम् उष्-क] 1 Early morning, dawn; उषामुषां श्रेयसीं धेह्यस्मै Av. 12. 2. 45. -2 Morning light. -3 Twilight. -4 Saline earth. -5 A cow. -6 Night. -7 A boiler, cooking vessel (स्थाली); cf. उखा. -8 N. of a wife of Bhava (who was a manifestation of Rudra). -9 N. of a daughter of the demon Bāṇa and wife of Aniruddha. [She beheld Aniruddha in a dream and became passionately enamoured of him. She sought the assistance of her friend Chitralekhā, who advised her to have with her the portraits of all young princes living round about her. When this was done, she recognized Aniruddha and had him carried to her city, where she was married to him; see अनिरुद्ध also]. *-ind*. Early in the morning. -2 At night. **-Comp.** **-कलः** a cock. **-पतिः, -रमणः, -ईशः** N. of Aniruddha, husband of Uṣā.

उषङ्गुः N. of Śiva.

उषती = उशती q. v.

उषीर = उशीर q. v.

उष्ट्रः [उष्-ष्ट्रन्-किच्च Uṇ. 4. 161.] 1 Camel; अश्वोष्ट्रवामीशतवाहितार्थम् R. 5. 32; Ms. 3. 162, 4. 120, 11. 202. -2 A buffalo. -3 A bull with a hump. -4 A cart or carriage. **-ष्ट्री** 1 A she-camel. -2 An earthen vessel in the shape of a camel. -3 Bignonia Spathacea (Mar. मेडशिंगी). [cf. Pers. *ushtar*; Zend *ustra*.] **-Comp.** **-अक्षः** A camel-eyed (horse) उष्ट्राक्षाः प्रियदर्शनाश्च सुभगाः श्वासैः सुगन्धैश्च ये; Bhoja's Sālihotra. **-कर्णिका** (pl.) N. of a country or its inhabitants, in the south. **-काण्डी** A thistle dear to camels, Echinops echinatus (Mar. उंटकटारी). **-क्रोशिन्** *a*. making a noise like a camel. **-गोयुगम्** a couple of camels; यथा गोस्तद्वदुष्ट्रस्य युगं उष्ट्रगोयुगम् Mbh. on P. V. 2. 29. **-ग्रीवः, -शिरोधरः** piles. **-निषदनम्** A particular posture among Yogins. **-पादिका** Jasminum Zambac (Mar. मोगरा). **-प्रमाणः** A kind of fabulous eight-footed animal शरभ. **-यानम्** camel-litter.

उष्ट्रिका 1 A she-camel. -2 An earthen wine-vessel of the shape of a camel; पश्चानामुष्ट्रिकाणां पूरणो घटः Mbh. on P. V. 2. 48. धूर्भङ्गसंक्षोभविदारितोष्ट्रिका Śi. 12. 26.

उष्ण, उष्णक, उष्मन् see under उष्.

उष्णिह् *f*. also उष्णिहा [Mbh. on P. IV. 1. 1.] (Nom. उष्णिक् P. III. 2. 59.) 1 A Vedic metre of 3 Pādas, the first two containing 8 syllables each, and the third 12. -2 A classical metre of 4 Pādas with 7 syllables in each. -3 A brick sacred to उष्णिह्.

उष्णीषः, -षम् [उष्णमीषते हिनस्ति ईष् क Tv.] 1 Anything wound round the head. रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः Rām. 6. 80. 6. उष्णीषबन्धस्थाने ललाटोपरि पट्टबन्धरेखा. -2 Hence, a turban, diadem, crownet; बलाकापाण्डुरोष्णीषम् Mk. 5. 19. हेमासने कृतोष्णीषमभिषिच्य नृपं व्यधात् Bm. 1. 678. उष्णीषिणैव शुचिना व्यभाद्गुत्तंसधारिणा Śiva. B. 21. 29. and 22. 8. °पट्ट K. 106; Ratn. 1. 4. -3 A distinguishing mark. -4 A characteristic mark (of hair) on the head of a Buddha which indicates his future sanctity उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णेयमन्तर्भ्रुवोः Nāg. 1. 17. -5 The top of a building.

उष्णीषिन् *a*. [उष्णीष-इनि] Wearing a diadem; नम उष्णीषिणे गिरिचराय Vāj. 16. 22. K. 22). *-m*. 1 N. of Śiva. -2 A type of round building.

उष्मम्, उष्प &c. See under उष्.

उस्र *a*. 1 Relating to, or seen in, the morning. -2 Bright, shining. **-स्रः** 1 A ray (of light), beam; सर्वैरुस्रैः समग्रैस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः M. 2. 13; R. 4. 66; Ki. 5. 31, 34. शीर्णपुष्पोच्छ्रितैरुस्रैरुत्तंसितशिरोरुहाम्; Parṇāl. 4. 36. -2 A bull; Rv. 6. 12. 4. -3 A god. -4 The sun. -5 A day. -6 The two Aśvinīkumāras; Rv. 2. 39. 3. **-स्रा** 1 Morning, dawn. -2 Light; bright sky. -3 A cow; स्वयमुस्राश्च दुह्यन्ते Mb. 12. 263. 31. -4 The earth. **-Comp.** **-धन्वन्** *a*. having a bright bow. *-m*. N. of Indra. **-यामन्** *a*. going out early in the morning (as the Aśvins); Rv. 7. 74. 1.

उस्रि *a*. Going (Ved.); Rv. 9. 65. 1.

उस्रिकः [अल्पार्थे कन्] 1 A small ox; Rv. 1. 190. 5. -2 An old ox. **-का** A cow.

उस्रिय *a*. Belonging to or coming from, an ox or cow. **-यः** 1 An ox. -2 A god; **-या** 1 A cow. -2 Brightness, light. -3 A calf. -4 Milk.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उस्वित् *ind.* Or तत्रेमं क उपासीरन् क उस्विदनुशेरते Bhāg. 3. 7. 37.

उह् I P. (ओहति, उवोह, उहित) To hurt or give pain. **-2** To kill, destroy; see ऊह्.

उह, उहह *-ind.* An interjection of calling.

उ(ऊ)हापोहः An additional moulding; तस्मात्तु शिल्पिभिः प्राज्ञैरूहापोहान् न योजयेत् (Mānasāra 7. 268-9)

उहारः A tortoise.

उहूः *f.* [ऊह्-कू] A word expressive of sorrow or dejection.

उह्नः A bull.

ऊ

ऊः [अवतीति, अव-क्विप् ऊठ्] **1** N. of Śiva. **-2** The moon. **-3** A protector; cf. ऊः पातोऽव्ददजस्त्वष्टा विवस्वानभिसारथिः । वह्निर्निशाकरः पूर्णो दरिद्री सरमाधिपः ॥ Ek. *-ind.* **1** A particle used to introduce a subject. **-2** An interjection of (*a*) calling; (*b*) of compassion; (*c*) protection.

ऊखराः (pl.) N. of a Śaiva sect.

ऊखरजम् **1** Salt prepared from saline earth. **-2** Nitre or saltpetre.

ऊढ See under वह्.

ऊत See under अव्.

ऊतिः *f.* [अव्-क्तिन् P. III. 3. 97] **1** Weaving, sewing (fr. वे). **-2** Protection; मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः Mahānār. Up. 20. 4. **-3** Enjoyment. **-4** Sport, play अवैति जन्तुः कुमनीष ऊतीः Bhāg. 1. 3. 37; 8. 5. 44. **-5** Favour, kindness. **-6** Aid, assistance, help. **-7** The money given to a tailor for sewing. **-8** Wish, desire; मन्वन्तराणि सद्धर्मऊतयः कर्मवासनाः Bhāg. 2. 10. 4. **-9** Red texture; tissue; अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः Bhāg 2. 10. 1.

ऊधस् *n.* An udder (changed to ऊधन् in Bah. Comp. ऊधसोऽनङ् P. V. 4. 131.) सुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84. **-2** A covered secret place to which only friends are admitted. **-3** The bosom. **-4** The breast of a cattle. **-Comp. -वती** (a female, female animal) with full udders; Bhāg.

ऊधन्यम् or **ऊधस्यम्** Milk (produced from the udder); ऊधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुम् R. 2. 66.

ऊन् 10 P. To decrease.

ऊन *a.* [ऊन्-हानौ अच् Uṇ. 3. 2] **1** Wanting, deficient, defective; किंचिदूनमनूनर्धेः शरदामयुतं ययौ R. 10. 1; incomplete, insufficient. **-2** Less than (in number, size or degree); ऊनद्विवर्षं निखनत् Y. 3. 1 less than two years old; ऊनं वाभ्यधिकं वापि Y 2. 295. **-3** Fewer, smaller. **-4** Weaker, inferior; ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे R. 2. 14; Ms. 9. 123. **-5** Minus (in this sense used with numerals); एकोन less by one; °विंशतिः 20 minus 1 = 19; so °त्रिंशत् 29; °पञ्चाशत् 49; अष्टोनं शतम् 100 minus 8 = 92. **-Comp. -अतिरिक्त** *a.* Too little or too much. **-अब्दिकम्** The श्राद्ध ceremony on the previous day before the anniversary ceremony. **-रात्रः, -रात्रिः** N. applied to a particular lunar day (which is omitted if two lunar days end in one solar day); Sūrya 1. 40.

ऊनक *a.* Less, inferior.

ऊनयति Den. P. **1** To leave deficient or unfinished; मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः Rv. 1. 53. 3. **-2** To deduct, lessen, diminish. **-3** To measure. **-4** To deal out in small quantities.

ऊनित *p. p.* Lessened by subtraction, less, fewer &c.

ऊम् *ind.* An interjection of (*a*) interrogation; (*b*) anger; (*c*) reproach, abuse; (*d*) arrogance; (*e*) envy.

ऊम *a.* Protecting, **-मः** Ved. A good friend, an affectionate companion.

ऊय् 1 Ā. [ऊयते, ऊत] To weave, sew.

ऊररी = उररी q. v.

ऊरव्यः Born from the thighs, hence a वैश्य, a merchant; विप्राश्च बाहुजास्तद्वदूरव्याश्च जघन्यजाः Śiva. B. 31. 17.

ऊरी = उररी q. v.; तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतन्यते Śi. 2. 30.

ऊरुः *m.* [ऊर्णु-कर्मणि कु नुलोपश्च Uṇ. 1. 30] **1** The thigh; ऊरू तदस्य यद्वैश्यः Rv. 10. 90. 12; Ms. 1. 31, 87; R. 12. 88; (at the end of *fem.* compounds the form is °रुः or °रूः, but more usually the latter; रम्भोरूः, वामोरूः करभोरु Voc.). **-Comp. -अङ्गम्** Fungus, mushroom. **-अष्ठीवम्** [ऊरू च अष्ठीवन्तौ च P. V. 4. 77] thigh and knee. **-उद्भव** *a.* born or sprung from the thigh; ऊरूद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री V. 1. 4. **-ग्लानिः** *f.* weakness of the thigh. **-ग्रहः, -ग्राहः** = °स्तम्भः q. v. **-ज, -जन्मन्, -संभव** *a.* sprung from the thigh. *-m.* a Vaiśya. **-दघ्न, -द्वयस, -मात्र** *a.* as high as or reaching the thighs,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

knee-deep; P. 5. 2. 37. **-पर्वन्** *m., n.* the knee. **-फलकम्** the thigh-bone, hip-bone; Y. 3. 87. **-भिन्न** *a.* having a rent in the thigh: see **-घ्नी** *f.* P. IV. 1. 52. **-स्कम्भः, -स्तम्भः** paralysis of the lower extremities, rheumatism of the thigh. करिणीवोरुस्तम्भविघ्ना K. (**-म्भा**) the plantain tree.

ऊरव्यः (-व्या *f.*) [ऊरु-यत्] A Vaiśya, a man of the third tribe (as born from the thighs of Brahmā or Puruṣa); cf. Ms. 1. 31, 87.

ऊररी = उररी q. v.

ऊर्ज् 10 P., Ā. To be strong; powerful, be happy; अदन् पिबदूर्जयमानमाशितम् Rv. 10. 37. 11.

ऊर्ज् *f.* [P. III. 2. 177] **1** Strength, vigour. **-2** Sap, juice. **-3** Water. **-4** Food; स देवानपि गच्छति स ऊर्जमुपजीवति Bri. Up. 1. 5. 1. oft. with इषु; इषे त्वा ऊर्जे त्वा Ts. 1. 1. 1; इषमूर्जं सुक्षितिम् &c. नम ऊर्ज इषे Bhāg. 4. 24. 38.

ऊर्जः **1** N. of the month Kārtika (as giving vigour and energy); 'बाहुलोर्जौ कार्तिकिकः' इत्यमरः; ऊर्जमनङ्गजम् Śi.6.50. **-2** Energy. **-3** Power, strength. **-4** Procreative power. **-5** Life, breath. **-6** N. of the sons of हिरण्यगर्भ (reckoned among the seven Ṛiṣis of the third Manvantara). **-र्जा** **1** Food ऊर्जावती (गङ्गा). Mb. 13. 26. 84. **-2** Energy. **-3** Strengh, sap. नाप्यूर्जां बिभरामास वैदेह्यां प्रसितो भृशम् Bk. 6. 3. **-4** Growth. **-5** N. of a daughter of Dakṣa and wife of Vasiṣṭha. **-र्जम्** Water. **-Comp.** **-मासः** The month कार्तिक; Bhāg. 12. 11. 44. **-मेध** *a.* Eminent intelligence, very wise; Hch.

ऊर्जयति Den. P. **1** To feed, strengthen, nourish. **-2** (Ā.) To become strong or powerful.

ऊर्जव्य *a.* Ved. Abounding in food or strength. सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः Rv. 5. 41. 20.

ऊर्जस् *n.* [ऊर्ज्-असुन्] **1** Vigour, energy. **-2** Food

ऊर्जस्वत् *a.* **1** Rich in food; juicy, succulent; ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः प्रजावतीः Ts. 1. 1. 1.-**2** Powerful, strong, vigorous.

ऊर्जस्वल *a.* [ऊर्जस्-वलच्] **1** Great, powerful, strong mighty: तद्रक्ष...ऊर्जस्वलमात्मदेहम् R. 2. 50; Bk. 3. 55; Mv. 4. 35; Māl. 2. 9. **-2** Excellent, pre-eminent; U. 4.

ऊर्जस्विन् *a.* Mighty, strong, great; U. 5. 27. v. l. **-नी** A figure of Rhetoric, speaking of anything with contempt, description of violence.

ऊर्जित *a.* **1** (*a*) Powerful, strong, mighty; श्रीमदूर्जितमेव वा Bg. 10. 41; मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् R. 11. 64; cf. also बाणाक्षरैरेव परस्परस्य नामोर्जितं चापभृतः शशंसुः vigorous, strong (speech): Śi. 16. 38; ऊर्जितं क्षात्रं तेजः Ve. 1. 13. (*b*) Great, large, exceeding, much; धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिःस्वनम् Rām. 5. 48. 25; Mv. 2. 13. **-2** Distinguished, glorious, superior; excellent, beautiful; °श्रीः Śi. 16. 85; मकरोर्जितकेतनम् R. 9. 39; 1. 93; Māl. 7. 4. **-3** High, noble, spirited; ऊर्जितः खलु ते कामः Rām. 2. 85. 2. °आश्रयं वचः Ki. 2. 1 spirited or noble.**-4** Increased; deep, grave; अलङ्घ्यत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभितोदन्वदूर्जितम् Ki. 11. 40. **-तम्** **1** Strength, might. **-2** Energy.

ऊर्जिन् *a.* Abounding in food.

ऊर्णम् [ऊर्णु-ड Uṇ. 5. 47] **1** Wool. **-2** A woollen cloth. **-Comp.** **-नाभः, -नाभिः -भी, -पटः, -वाभिः** a spider; यस्तूर्णनाभ इव तन्तुभिः Śvet. 6. 10; यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च Muṇḍ. Up. 1. 1. 7. विश्वं सृजसि पास्यत्सि क्रीडन्नूर्णपटो यथा Bhāg. 4. 6. 43. **-म्रद -दस्** *a.* soft as wool. ऊर्णम्रदाः पृथिवी दक्षिणावते Av. 18. 3. 49.

ऊर्णा **1** Wool; कम्बलीया ऊर्णाः Mbh. on P. V. 1. 3. माङ्गल्योर्णावलयिनि (हस्ते) R. 16. 87. **-2** A circle of hair between the eyebrows. सोर्णभ्रुवं वारणबस्तिकोशम् Bu. Ch. 1. 66; cf. (आवर्ते चान्तरा भ्रुवौ Amar.) ... ऊर्णयमन्तर्भ्रुवोः Nāg. 1. 17. **-3** N. of the wife of Chitraratha. **-Comp.** **-पिण्डः** a ball of wool. **-वल, -वत्** *a.* woollen. **-सूत्रम्** a thread of wool. **-स्तुका** Ved. a tuft of wool.

ऊर्णायु *a.* Woollen. **-युः** **1** A ram, **-2** Spider; विवराणि मुष्णन् द्रागूर्णायुरिव सज्जनो जयति Bv. 1. 90. **-3** A woollen blanket.

ऊर्णु 2 U. [ऊर्णो (र्णौ) ति, ऊर्णुते, और्णोत्-और्णुत, ऊर्णुनाव-नुवे, और्ण-र्णा-र्णु-वीत्, ऊर्ण-र्णु-विष्यति-ते, ऊर्ण-र्णु-वितुम्, ऊर्णित] **1** To cover, surround, hide; ऊर्णुनाव स शस्त्रौघैर्वानराणामनीकिनीम् Bk. 14. 103, 3. 47; Śi. 20. 14. **-2** To cover oneself. *-Caus.* ऊर्णावयति. *-Desid.* ऊर्णुनूषति, ऊर्णुन-नु-विषति.

ऊर्द् = उर्द् q. v.

ऊर्दरम् A vessel for measuring corn (such as a bushel); a granery तमूर्दरं न पृणता यवेन Rv. 2. 14. 11. **-रः** A hero. **-2** A Rākṣasa or goblin.

ऊर्ध्व *a.* Erect, upright, above; °केश &c.; rising or tending upwards. **-2** Raised, elevated, erected; हस्तः, °पादः &c. **-3** High, superior, upper. **-4** Not sitting (opp. आसीन). **-5** Torn (as hair). **-6** Thrown up. **-र्ध्वम्** Elevation, height. **-र्ध्वम्** *-ind.* **1** Upwards, aloft, above. अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतम् Muṇḍ. Up. 2. 2. 11; अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखाः Bg. 15. 1. **-2** In the sequel (= उपरिष्टात्). **-3** In a high tone, aloud. **-4** Afterwards, subsequent to (with abl.); शरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्य पुनः Ait. Up. 4. 6. ते व्यहादूर्ध्वमाख्याय Ku. 6. 93; ऊर्ध्वं संवत्सरात् Ms. 9. 77; Y. 1. 53; R. 14. 66; Bk. 18. 36; पितुरूर्ध्वम् Ms. 9. 104 after the father's death; अत ऊर्ध्वम् hence forward, hereafter. **-Comp.** **-अङ्गुलि** *a.* with uplifted finger. **-अयन** *a.* going upwards. (**-नम्**) motion above. **-आवर्तः** rearing of a horse. **-आसितः** the plant Momordica Charantia (कारवेल्ल; Mar. कारलें) **-ईहः** motion or tendency upwards. **-कच, -केश** *a.* **1** having the hair erect. **-2** one whose hair is torn. **-कचः** **1** The descending node. **-2** N. of Ketu. **-केशी** N. of a goddess; ऊर्ध्वकेशी विरूपाक्षी मांसशोणितभोजने Sandhyā. **-कण्ठ** *a.* with the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

neck upraised. (**-ष्ठी**) N. of a plant (महाशतावरी). **-कर्ण** *a.* with the ears pricked up or erect; निष्कम्पोर्ध्वकर्णाः Ś. 1. 8. **-कर्मन्** *n.* **-क्रिया** 1 motion upwards. -2 action for attaining a high place. *-m.* N. of Viṣṇu. **-कायः, -यम्** the upper part of the body. **-कृशन** *a.* having the sharp qualities stirred up (Soma) effervescing (?); अयं बिभर्त्यूर्ध्वकृशनं मदम् Rv. 10. 144. 2. **-ग, -गामिन्** *a.* 1 going upwards, ascended, rising; भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् Ku. 5. 23. -2 being on high. -3 virtuous, pious. (**-गः**) 1 a kind of disease. -2 N. of of Viṣṇu; °पुरम् the city of Hariśchandra. **-गत** *a.* gone up, risen, ascended. **-गति** *a.* going upwards. (**-तिः** *f.*) **-गमः, -गमनम्** 1 ascent, elevation. -2 going to heaven. -3 going above (as life). -4 Fire. **-चरण, -पाद** *a.* having the feet upwards. (**-णः**) 1 A kind of ascetic or devotee. -2 a fabulous animal called Śarabha. (**-पादम्**) A kind of dance; Dk. 2. 8. **-चित्** *a.* Ved. collecting, piling or heaping up. **-जानु, -ज्ञ, -ज्ञु** *a.* [ऊर्ध्वमुच्चे जानु यस्य] 1 raising the knees, sitting on the hams; क्षणमयमनुभूय स्वप्नमूर्ध्वज्ञुरेव Śi. 11. 11. -2 long-shanked. **-तालः** A kind of time (ताल in music). **-तिलकिन्** *a.* having a sectarian mark on the forehead. **-दंष्ट्र (ष्ट्रा) केश** N. of Śiva (whose teeth and hair are erect). **-दृश्** *m.* A Crab. **-दृष्टि, -नेत्र** *a.* 1 looking upwards. -2 (fig.) aspiring, ambitious. (**-ष्टिः** *f.*) concentrating the sight on the spot between the eyebrows (in Yoga Phil.) **-द्वारम्** The gate opening into heaven. **-देवः** a superior deity, *i. e.* Viṣṇu. **-देहः** a funeral ceremony; °निमित्तार्थमहं दातुं जलाञ्जलिम् Rām. **-नभस्** *a.* being above in the clouds. **-पथः** the upper region, the ether. **-पातनम्** causing to ascend, sublimation (as of mercury). **-पात्रम्** a sacrificial vessel; सौवर्णराजताब्जानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् Y. 1. 182. **-पुण्ड्रः, -पुण्ड्रकः** a perpendicular sign of sandal on the forehead of a Brāhmaṇa. **-पूरम्** *ind.* full to the brim, full to overflowing; °रं पूर्यते Sk. **-पृश्नि** *a.* Ved. spotted above. (**-श्निः**) a sacrificial beast. **-प्रमाणम्** Height altitude. **-बर्हिस्** *a.* Ved. being above the sacrificial grass. *-m.* a kind of manes called सोमप. **-बाहुः** a devotee who constantly holds his arms above his head till they are fixed in that position. ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चित् शृणोति माम् Mb. **-बुध्न** *a.* Ved. upside-down, topsy-turvy; अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नः Bri. Up. 2. 2. 3. **-भागः** 1 the upper part. -2 any part of a word coming after another part. **-भाज्** *a.* 1 being upwards. -2 enjoying the upper part. (*-m.*) the submarine fire. **-मन्थिन्** *a.* living in perpetual chastity, a Brahmachārin; वाताशना य ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः Bhāg. 11. 6. 48. **-मानम्** an instrument for measuring altitudes; ऊर्ध्वमानं किलोन्मानं परिमाणं तु सर्वतः Mbh. on P. V. 1. 19. **-मायु** *a.* sending forth a loud noise. **-मारुतम्** pressure of the wind (of the body) upwards. **-मुख** *a.* having the mouth or opening upwards; cast or directed upwards; प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः Ku. 1. 16; R. 3. 57. (**-खम्**) the upper part of the mouth. **-मूल** *a.* having the roots upwards. ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम्। छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित्॥ Bg. 15. 1. 9. **-मौहूर्तिक** *a.* happening after a short time. **-रेत, -रेतस्** *a.* [ऊर्ध्वमूर्ध्वगं नाधः पतत् रेतो यस्य] one who lives in perpetual celibacy or abstains from sexual intercourse; यतीनामूर्ध्वरेतसाम् Mb. 3. 233. 44. (*-m.*) 1 N. of Śiva. -2 Bhīṣma. **-लिङ्गः, -लिङ्गिन्** N. of Śiva. (Having the membrum virile above, *i. e.* chaste) **-लोकः** the upper world, heaven. **-वक्त्रः** (pl.) N. of a class of deities. **-वर्त्मन्** *m.* the atmosphere. **-वातः,-वायुः** the wind in the upper part of the body (उदान). **-वालम्** Yak-tail (चमरीपुच्छ); परिधायोर्ध्ववालं तु Mb. 12. 165. 72. **-वृत** *a.* put on above, put over the head or shoulder (as the sacred thread of a Brāhmaṇa.); कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् Ms. 2. 44. **-शायिन्** *a.* sleeping with the face upwards (as a child). (*-m.*) N. of Śiva. **-शोधनम्** vomiting. **-शोधनः** Soap-nut tree and fruit, Sapindus Emarginatus (Mar. रिठा). **-शोषम्** *ind.* so as to dry (anything) above; यद्वोर्ध्वशोषं तृणवद् विशुल्कः Bk. 3. 14. **-श्वासः** expiration; a kind of asthma. **-सानु** *a.* rising higher and higher; surpassing; कनिक्रदत् पतयदूर्ध्वसानुः Rv. 1. 152. 5. (*-m.*, *-n.*) the top of a mountain. **-स्थ** *a.* being above, superior. **-स्थितिः** *f.* 1 the rearing of a horse. -2 a horse's back. -3 elevation, superiority. **-स्रोतस्** *m.* 1 an ascetic who abstains from sexual intercourse; cf. ऊर्ध्वरेतस्. -2 N. of a creation of beings whose stream of life or current of nutriment tends upwards. -3 a plant.

ऊर्ध्व(र्द्ध)कः A kind of drum (Mar. तबला).

ऊर्मिः *m., f.* [ऋ-मि अर्तेरुच्च Uṇ. 4. 44.] 1 A wave, billow; पयो वेत्रवत्याश्चलोर्मि Me. 24; R. 5. 61, 12. 85. -2 Current, flow. -3 Light. -4 Speed, velocity. -5 A fold or plait in a garment. -6 A row, line. -7 A human infirmity (Wilson); शोकमोहौ जरामृत्यू क्षुत्पिपासे षडूर्मयः; प्राविशद्यन्निविष्टानां न सन्त्यस्य षडूर्मयः Bhāg. 10. 70. 17. -8 Distress, uneasiness, anxiety. -9 The course of a horse. -10 Missing, regretting. -11 Association, number, quantity. -12 Desire (संकल्प); इन्द्रियाणि मनस्यूर्मौ वाचि वैकारिकं मनः Bhāg. 7. 15. 53. **-Comp. -मालिन्** *a.* wreathed or adorned with waves. *-m.* the ocean; चन्द्रे प्रवृद्धोर्मिरिवोर्मिमाली R. 5. 61.

ऊर्मिमत् *a.* 1 Wavy, undulating. -2 Crooked. -3 Plaited, curled (as hair).

ऊर्मिका 1 A wave. -2 A finger-ring (shining like a wave); Hch. 1; cf. also......ऊर्मिकाश्चापि चित्ररत्नचयाङ्किताः Śiva. B. 17. 44. -3 Regret, sorrow for anything lost. -4 The humming of a bee. -5 A plait or fold in a garment. -6 Anxiety.

ऊर्मिन् *a.* Wavy, undulating.

ऊर्मिला N. of the wife of Lakṣmaṇa; पार्थिवीमुदवहद् रघूद्वहो लक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलाम् R. 11. 54.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऊर्म्य *a.* Wavy, undulating; नमऽऊर्म्याय च Vaj. 16. 31. **-र्म्या** Night.

ऊर्व *a.* Extensive, great. **-र्वः 1** Submarine fire. **-2** A receptacle of water; the ocean. **-3** A cloud. **-4** A stable for cattle. **-5** An epithet of a class of the manes or Pitris.

ऊर्व्य *a.* Ved. Being in lakes, reservoirs &c. **-र्व्यः** N. of Rudra.

ऊर्वरा Fertile soil.

ऊर्षा A kind of grass (देवताड).

ऊलुपिन् A porpoise; see उलुपिन्.

ऊलूक = उलूक q. v.

ऊवध्यम् Half digested food; Bri. Up. 1. 1. 1. ऊवध्य-गोहं पार्थिवं खननात् T. Br.

ऊष् 1 P. (ऊषति, ऊषित) To be diseased or disordered; be ill.

ऊषः [ऊष्-रुजायाम्-क] **1** Salt ground; saline earth; कौशेयाविकयोरूषैः (शौचं विधीयते) Ms. 5. 120. **-2** An acid. **-3** A cleft, fissure. **-4** The cavity of the ear. **-5** The Malaya mountain. **-6** Dawn, daybreak (**-षम्** according to some). **-7** Semen. **-षी** Saline earth; भस्मन्हुतं कुहकराद्धमिवोषमूष्याम् Bhāg. 1. 15. 21.

ऊषकम् **1** Dawn, day-break. **-2** Salt; pepper.

ऊषणः The plant Plumbago Zeylanica (चित्रक). **-णम्, -णा** **1** Black pepper. **-2** Ginger.

ऊषर *a.* [ऊष-मत्वर्थीयो रः P. V. 2. 107] Impregnated with salt or saline particles. **-रः, -रम्** A barren spot with saline soil; न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव Pt. 1. 47; Śi. 14. 46. **-Comp. -जम्** **1** Salt produced from salt soil. **-2** a kind of magnet.

ऊषरायते Den. Ā. To act like a salt desert (to allow no scope for the production of desires &c.); आजन्मनः स्मरोत्पत्तौ मानसेनोषरायितम् Pt. 5. 12.

ऊषवत् = ऊषर *a.* q. v.

ऊषा = उषा q. v.

ऊष्म *a.* Hot. **-ष्मः 1** Heat. **-2** Summer.

ऊष्मन् *m.* **1** Heat, warmth. **-2** The hot season, summer. **-3** Steam, vapour, exhalation. **-4** Ardour, passion, violence. **-5** (In gram.) The sounds श, ष, स and ह; applied also to ×क्, ×प्, अं and अः. **-Comp. -अन्त** ending in an Ūsman. **-अन्तस्थाः** (*m.* pl.) the sounds called Ūsman and semivowels. **-उपगमः** approach of summer. **-पः** *a.* drinking the steam of hot food; Mb. 12. 284. 8. (**-पः**) **1** fire; गुणाग्निच्छन्न-चिदूष्मपाय Bhāg. 8. 3. 16. **-2** a class of manes (pl.). Rg. 11. 22; अत्रोष्मपाणां देवानां निवासः श्रूयते द्विज Mb. 5. 109. 2. (' ऊष्मपाणां उष्णान्नभोजिनाम् ' इति भाष्यकारः.)

ऊष्मण, -ण्य *a.* Ved. Hot, steaming; Rv. 1. 162. 13.

ऊष्माणम् Steam, vapour; ' ग्रीष्मोष्मबाष्पमूष्माणम् ' इति यादवः; भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् Śi. 5. 23.

ऊष्मायणम् The hot season.

ऊष्मायते Den. Ā. To emit heat or steam; perspire.

ऊह् I. 1 U. [ऊहति-ते, ऊहाञ्चकार-चक्रे, ऊहितुम्, ऊहित] **1** To note, mark, observe; Av. 20. 131. 10. **-2** To guess, conjecture, infer; अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः Pt. 1. 43. दूतश्रुतलिपिविदं वीक्ष्य वैलक्ष्यमूहे Śiva. B. 9. 74. **-3** To comprehend, conceive, perceive, expect; ऊहांचक्रे जयं न च Bk. 14. 72, 3. 48, 15. 123. **-4** To reason, deliberate about. **-5** To reckon upon (with loc.) **-6** To wait for. **-7.** To be regarded as. **-II. 1 P. 1** To change or modify. **-2** To push, thrust, remove (with a prep.). *-Caus.* To cause to reason, think, infer, conjecture; प्रच्छन्नमप्यूहयते हि चेष्टा Ki. 16. 19.

ऊह *a.* Observed, perceived. **-हः** [ऊह्-घञ्] **1** A change, modification. ऊहदर्शनं च विवक्षितार्थानामेव भवति। ŚB. on MS. 1. 2. 52. ऊह forms the subject-matter of जैमिनि's मीमांसासूत्र, अध्याय IX. It is said to be of three varieties; cf. त्रिविधश्च ऊहः मन्त्रसामसंस्कारविषयः ŚB. on MS; 9. 1. 1. **-2** A guess, conjecture; Mb. 5. 33. 28. **-3** Examination and determination. **-4** Understanding. **-5** Reasoning, arguing. **-6** Supplying an ellipsis. **-7** Attributing, ascribing. **-8** Collection. **-Comp. -अपोहः** full discussion, consideration of the *pros* and *cons*; इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः Mb. 13. 145. 43; ऊहापोहमिमं सरोजनयना यावद्विधत्तेतराम् Bv. 2. 74; see अपोह. **-गानम्** N. of the third Gāna or hymn-book of the Samaveda. **-च्छला** *f.* N. of a chapter of the Sāmaveda Chchhalā.

ऊहनम् Inferring, guessing.

ऊहनी A broom.

ऊहा Supplying an ellipsis.

ऊहिन् *a.* Who or what reasons; inferring; Conjecturing. **-नी 1** An assemblage, collection. **-2** Arrangement, a multitude reduced to order (cf. अक्षौहिणी).

ऊह्य *Pot. p.* **1** Inferable, to be investigated. **-2** To be supplied, elliptical.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऋ

ऋ *ind.* An interjection of (1) calling; (2) ridicule; (3) censure or abuse; (4) used at the beginning of a sentence. **–ऋः** cf. ऋनिर्ऋतिर्नलो नाकः खगराडथ वासुकिः । शालः पितृस्वसुः पुत्रोऽदितिर्दितिरमा रमा ॥ Ek.

ऋ I. 1 P. [ऋच्छति, आर, आर्षीत्, अरिष्यति, ऋत; *caus.* अर्पयति; *desid.* अरिरिषति; अरार्यते reduplicative (अत्यर्थमृच्छति) cf. किमभीरुररार्यसे Bk. 4. 21.] **1** To go, move; अम्भच्छायामच्छामृच्छति Si. 4. 44. यथास्मानमृत्वा लोष्टो विध्वंसेत Bri. Up. 1. 3. 7. **–2** To rise, tend towards. **–II.** 3 P. (इयर्ति, आरत्, ऋत Mostly used in the Veda.) **1** To go. **–2** To move, shake. **–3** To obtain, gain, acquire, reach, meet with. **–4** To move, excite, raise (as voice, words &c.) वाचमियर्ति. **–5** To display. **–III.** 5 P. (ऋणोति, ऋण) **1** To injure, hurt. **–2** To attack. –*Caus.* (अर्पयति, आर्पिपत्, अर्पित) **1** To throw, cast, fling; fix or implant in; हृदि शल्यमर्पितम् R. 8. 87. **–2** To put or place on, fix upon, direct or cast towards (as the eye &c.); वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः Ku. 3. 41; Ś. 6. 5, 17, 3. 26; R. 17. 79; Ś. 6. 8; Bk. 5. 90; Ku. 6. 11; R. 15. 77; Bg. 8. 7, 12. 14; करपल्लवार्पित Śi. 9. 54. **–3** To place in, insert, give, set or place; अपथे पदमर्पयन्ति हि R. 9. 74, 78; चित्रार्पिताम् Ś. 6. 15 drawn in a picture; R. 2. 31; द्वारदेशे Amaru. 62; V. 4. 35; Mu. 7. 6; Bh. 3. 18; लोकोत्तरं चरितमर्पयति प्रतिष्ठाम् R. G. **–4** To hand or make over; give to, give in charge of, consign, deliver; इति सूतस्याभरणान्यर्पयति Ś. 1, 4. 19; Bk. 8. 118; Y. 2. 65. **–5** To give up, sacrifice (as the inherent sense); अत्र कलिङ्गगङ्गाशब्दौ आत्मानमर्पयतः S. D. 2. **–6** To give back, restore; अर्पितप्रकृतिकान्तिभिर्मुखैः R. 19. 10; Bk. 15. 16; Amaru. 94; Ms. 8. 191; Y. 2. 169. **–7** To pierce through, perforate, penetrate.

ऋकण *a.* Wounded, injured, hurt.

ऋक्थम् [ऋच्-थक्] **1** Wealth. **–2** (Especially) property, possessions, effects (left at death); see रिक्थ. **–3** Gold. **–Comp. –आदानः** an inheritor, heir. **–ग्रहणम्** receiving or inheriting property. **–ग्राहः** an inheritor or receiver of property. **–भागः 1** division of property, partition. **–2** a share, inheritance. **–भागिन्, –हर –हारिन्** *m.* **1** an heir. **–2** a co-heir.

ऋक्क, ऋक्कन् *a.* Ved. Praising, rejoicing; बृहस्पतिः साममिर्ऋक्को अर्चतु Rv. 10. 36. 5.

ऋक्ष् 5 P. To kill (ऋक्ष्णोति accorging to some).

ऋक्षः [ऋष्-स किच्च Un. 3. 66] **1** A bear; खरो (हत्वा) ऋक्षः (भवति) Ms. 12. 67. **–2** A species of ape; A. Rām. 7. 3. 6 **–3** A kind of deer; प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तद्रूपधर्षितः। रोहिद्भूतां सोऽन्वधावदृक्षरूपी हतत्रपः ॥ Bhāg. 3. 31. 36. **–4** N. of a mountain. **–5** N. of a plant (भल्लक Mar. दिडा) **–क्षः, क्षम् 1** A star, constellation, lunar mansion; पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनात् Ms. 2. 101; 3. 9; 6. 10. **–2** A sign of the zodiac. **–3** A star under which a man happens to be born. **–क्षाः** (*m.* pl.) The seven stars called Pleiades; afterwards the seven Ṛisis; दक्षिणां दिशमृक्षेषु वार्षिकेष्विव भास्करः (प्रययौ) R. 12. 25. **–क्षा** The north. **–क्षी** A female bear. [cf. Gr. *arkos*, L. *ursus*]. **–Comp. –इष्टिः** Offering to the stars (ग्रहमख); ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् Ms. 6. 10. **–गन्धा** the plant Argyreia Argentea (जांगली, महाश्वेता, क्षीरविदारी). **–गन्धिका** the plant Batatas Paniculata. **–चक्रम्** the circle of stars. **–जिह्वम्** A kind of leprosy. **–नाथः, –ईशः** 'lord of stars' the moon. **–नायकः** A kind of round building. (Agnipurāṇa ch. 104; V. 19-20). **–नेमिः** N. of Viṣṇu. **–प्रियः** An ox. **–राज्, –जः 1** the moon. **–2** Jāmbuvat, the king of bears. **–विडम्बिन्** *m.* A fraudulent astrologer. **–हरीश्वरः** the lord of bears and apes; an epithet of Sugrīva; दुर्जातबन्धुरयमृक्षहरीश्वरो मे R. 13. 72.

ऋक्षवत् *m.* N. of a mountain near the Narmadā; वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु R. 5. 44; ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन् Rām.

ऋक्षीक *a.* Carnivorous like a bear. **–का** N. of evil deity; ऋक्षीकां रक्षो अप बाधयास्मत् Av. 12. 1. 49.

ऋक्षरः [ऋष्-क्सरन् Un. 3. 75.] **1** A priest (ऋत्विज्). **–2** A thorn. **–रा, –रम्** shower of rain; stream.

ऋक्षला Ved. **1** A fetter. **–2** The part of an animal's leg between the fetlock joint and the hoof; Vāj. 25. 3.

ऋघायति Den. U. **1** To tremble; सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतः Rv. 2. 25. 3. **–2** To tremble with anger, rage, rave.

ऋघावत् *a.* Ved. Raging, Violent.

ऋच् 6 P. (ऋचति, आनर्च, आर्चीत्, अर्चितुम्) **1** To praise, extol, celebrate; यार्म्यां गायत्रमृच्यते Rv. 8. 38. 10. **–2** To cover, screen **–3** To shine.

ऋच् *f.* [ऋच्यते स्तूयतेऽनया, ऋच् करणे क्विप्] **1** A hymn (in general). **–2** A single verse, stanza, or text; a verse of the Ṛigveda (opp. यजुस् and सामन्); त्रेधा विहिता वागृचो यजूंषि सामानि Śat. Br. **–3** The collective body of the Ṛigveda (pl.), ऋचः सामानि जज्ञिरे Rv. 10. 90. 9. ऋक्साम यजुरेव च Bg. 9. 17. **–4** Splendour (for रुच्). **–5** Praise. **–6** worship. **–Comp. –अयनम्** [ऋचामयनम्] N. of a book; ऋक्पारायण, °आदि N. of a collection of words in Pāṇini. **–आवानम्** the time for reciting the Vedas. **–गाथा** N. of a certain song consisting of *rik*-like stanzas; ऋग्गाथा पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिका Y. 3. 114. **–तन्त्रम्,**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-व्याकरणम् N. of the Pariśiṣṭas of the Sāma Veda. **-ब्राह्मणम्** The Aitareya Brāhmaṇa. **-भाज्** *a.* partaking of a Ṛik. (as a deity who is addressed with it). **-विधानम्** the performance of certain rites, by reciting verses of the Ṛigveda. **-वेदः** the oldest of the four Vedas, and the most ancient sacred book of the Hindus. [The Ṛigveda is said to have been produced from fire; cf. Ms. 1. 23. This Veda is divided, according to one arrangement, into 8 Aṣṭakas, each of which is divided into as many Adhyāyas; according to another arrangement into 10 Maṇḍalas, which are again subdivided into 1000 Anuvākas, and comprises 1000 sūktas. The total number of verses or *Ṛiks* is above 10000]. **-संहिता** the arranged collection of the hymns of Ṛigveda. **-साम** (°मे dual) the verses Ṛik and Sāman. °शृङ्गः N. of Viṣṇu.

ऋग्म *a.* Having the character of a Ṛik.

ऋग्मत्, ऋग्मिन् *a.* 1 Praising, jubilant with praise; ऋग्मिभिर्ऋग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो Rv. 1. 100. 4, -2 Worshipping, honouring.

ऋग्मिय *a.* Praiseworthy.

ऋचस् *a.* Praising.

ऋचीकः [ऋच्-ईकक्] 1 The father of Jamadagni. -2 N. of a country.

ऋचीषः A particular hell. **-षम्** A frying pan.

ऋच्छ् 6 P. (ऋच्छति, आर्च्छीत्, आनर्च्छ, अर्च्छितुम्). 1 To become hard or stiff. - 2 To go, move; -3 1 To fail in faculties.

ऋच्छका Wish, desire.

ऋच्छरा Ved. 1 A fetter. -2 The part of an animal's leg between the fetlock joint and the hoof; Av. 10. 9. 23. -3 A harlot.

ऋज् I. Ā. (अर्जते, आर्जिष्ट, अर्जितुम्, ऋजित) I. 1 To go. -2 To obtain, acquire. -3 To stand or be firm. -4 To be healthy or strong. -II. I P. To acquire, earn; cf. अर्ज्.

ऋजिप्य *a.* Ved. Going quick, striving upwards. Rv. 4. 27. 4; 38. 7

ऋजिश्वन् *m.* N. of a king protected by Indra; Rv. 5. 29. 11

ऋजीक *a.* [ऋज्-गतौ ईकन् किच्च Uṇ. 4. 22] Ved. 1 Coloured, variegated. -2 Mixed with. -3 Polluted, defiled **-कः** 1 Smoke. -2 N. of Indra. -3 N. of a mountain. **-कम्** A means, expedient; आविर्ऋजीको विदथा निचिक्यत् Rv. 4. 38. 4.

ऋजीतिः *f.* Ved. Burning, sparkling.

ऋजीष *a.* 1 Ved. Seizing, driving away, hastening towards (epithet of Indra). -2 Wet; शश्वत्तच्छ्रीकराजीष-द्रुममण्डलमण्डितम् Bhāg. 10. 18. 4. (Gīrvāṇa). **-षम्** 1 A frying pan. -2 A particular hell. Ms. 4. 90. -3 The residue of Soma. -4 Water (Sāy.)

ऋजीषिन् *a.* Ved. 1 Hastening towards, seizing. -2 Consisting of or receiving the sediment of Soma. अग्ने प्रयन्धि मघवन्नृजीषिन् Kaus. Up. 2. 11.

ऋजु, -ऋजुक *a.* [अर्जयति गुणान्, अर्ज्-उ Tv.] (जु or ज्वी *f.*) (compar. ऋजीयस्, superl. ऋजिष्ठ) 1 Straight (fig. also); उमां स पश्यन् ऋजुनैव चक्षुषा Ku. 5. 32; Śi. 10. 13, 12. 18, 20. 77; °प्रणाम R. 6. 25. -2 Upright, honest, straight-forward; ऋजुनतुजवः Pt. 1. 415. -3 Simple-minded, plain; Mk. 5; Ratn. 2, 3. -4 Favourable, beneficial, good. *ind.* In the right manner, Correctly; Rv. 2. 3. 7. **-Comp. -आयत** *a.* sitting or being upright and stretched up or distended; ऋज्वायतं संनमितोभयांसम् Ku. 3. 45; M. 2. 7. **-कायः** The sage कश्यप. **-क्रतु** *a.* acting righteously; N. of Indra; वृथा गवामृजुक्रतुः Rv. 1. 81. 7. **-गः** 1 one who is honest in his dealings; स नो मृडाति तन्व ऋजुगः Av. 1. 12. 1. -2 an arrow. **-गाथ** *a.* Ved. singing correctly; धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे Rv. 5. 44. 5. **-नीतिः** *f.* Ved. right conduct; guidance; ऋजुनीती नो वरुणो Rv. 1. 90. 1. **-मिताक्षरा** N. of a commentary on Yājñavalkya's law-book, generally called Mitākṣarā. **-रोहितम्** the straight red bow of Indra. **-लेख** *a.* Rectilinear. **-खा** Straight line. **-वनि, -हस्त** *a.* granting auspicious gifts; स्मत् सूरिभिर्ऋजुहस्त ऋजुवनिः Rv. 5. 41. 15.

ऋजुता, -त्वम् Straight direction, straightness, honesty, sincerity; ऋजुताफलशुद्धियोगभाजाम् Śi. 20. 9; Ku. 4. 23.

ऋजुधा *ind.* Straight, right.

ऋजूकृ 8 U. To straighten, rectify.

ऋजूयति Den. P. To be on the right way, walk straight-forward; ऋजूयमानो अतपन्महित्वा Rv. 10. 88. 9.

ऋजूया *ind.* In a straight line; दिवो न दिद्युमृजूयेव यन्ता Rv. 1. 183. 5.

ऋजूयु *a.* Honest, upright; सत्यमन्त्रा ऋजूयवः Rv. 1. 20. 4.

ऋज्रः A leader. दिवा हरिर्ददृशे नक्तमृज्रः Rv. 9. 97. 9.

ऋज्वच् *a.* Going straight-forward.

ऋज्वी 1 A straight-forward or plain woman. -2 A particular gait (of the planets).

ऋञ्ज् I. 6 U. 1 To spring forward, run. -2 To strive or long for. -3 To decorate. -II. 1 Ā. To fry.

ऋञ्जसान *a.* 1 Running towards. -2 Striving after. **-नः** A cloud.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऋण् 8 P. To go (ऋणोति).

ऋण *a.* [ऋ-क्त] **1** Going. **-2** Guilty. **-णम्** **1** Debt; (as to the three kinds of debt, see अनृण; cf. जायमानो ह वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते, यज्ञेन देवेभ्यः ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः प्रजया पितृभ्यः इति। स वै तर्हि अनृणो भवति यदा यज्वा, ब्रह्मचारी, प्रजावानिति। ŚB. on MS. 6. 2. 31. ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् Ms. 6. 35. देवानां च पितृणां च ऋषीणां च तथा नरः। ऋणवाञ् जायते यस्मात्तन्मोक्षे प्रयतेत् (त?) सदा॥ देवानामनृणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानवः। अल्पवित्तश्च पूजाभिरुपवासव्रतैस्तथा॥ श्राद्धेन प्रजया चैव पितृणामनृणो भवेत्। ऋषीणां ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा॥ (विष्णुधर्मोत्तरम्); ऋणं कृ to incur debt; ऋणं दा to pay off or discharge debt; अन्त्यं ऋणं (पितृणम्) the last debt to be paid to the manes; *i. e.* creation of a son. **-2** An obligation in general. cf. ऋणसंस्तवो हि अवश्यकर्तव्यानां भवति। ŚB. on MS. 6. 2. 31. **-3** (In alg.) The negative sign or quantity, minus (opp. धन). **-4** A fort, strong-hold. **-5** Water. **-6** Land. **-Comp.** **-अन्तकः** the planet Mars. **-अपनयनम्**, **-अपनोदनम्**, **-अपाकरणम्**, **-दानम्**, **-मुक्तिः**, **-मोक्षः**, **-शोधनम्** paying off debt, discharge or liquidation of debt. **-आदानम्** 'recovery of debt' Kau. A. 3; receipt of money lent &c. (one of the 18 titles or subjects of litigation). **-उद्ग्रहणम्** recovering a debt in any way from the creditor (by friendly or legal proceedings). **-ऋणम्** (**ऋणार्णम्**) debt for a debt, debt incurred to liquidate another debt. ऋणस्य अपनयनाय यदन्यदृणं क्रियते तत् ऋणार्णम् Sk. 73; Vārt. on P. VI. 1. 89. **-कर्तृ** *a.* one who gets into debt; Mb. 13. 23. 21. **-कातिः** *a.* one to whom praise is due as a debt; or one who receives praise as a debt to be repaid in benefits (Sāy.) **-ग्रस्त** *a.* indebted, involved in debt. **-ग्रहः** **1** borrowing (money). **-2** a borrower. **-ग्राहिन्** *a.* borrowing. *-m.* a debtor, borrower. **-चित्** *a.* acknowledging (praise) as a debt to be paid for. N. of ब्रह्मणस्पति; Rv. 2. 27. 17. **-च्छेदः** Payment of a debt. **-(णम)चयः** N. of a king; Rv. 5. 30. 12, 14. **-दातृ**, **-दायिन्** *a.* one who pays a debt. **-दासः** [ऋणात् मोचनेन कृतो दासः] one who is bought as a slave by paying off his debts; ऋणमोचनेन दास्यत्वमभ्युपगतः ऋणदासः Mita. **-निर्णयपत्रकम्**, **-पत्रम्** A note of acknowledgement of debt; Śukra. 1. 303. **-निर्मोक्षः** Discharge or acquittance of debt (to ancestors &c.); न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनम् R. 10. 2. **-प्रदातृ** money-lender. **-मत्कुणः**, **-मार्गणः** security, bail. **-मुक्तः** released from debt. **-मुक्तिः** &c. see ऋणापनयनम्. **-लेख्यम्** 'debt-bond' a bond acknowledging a debt (in law; Mar. कर्जरोखा).

ऋणवत्, **-वन्**, or **ऋणावत्** *a.* One who is in debt, indebted.

ऋणिकः [ऋणमस्त्यस्य-ठन्] A debtor; Y. 2. 56, 93.

ऋणिन् *a.* A debtor, one indebted to another (on any account).

ऋत् *I.* ऋतीयते (a Sautra root) **1** To reproach, contemn. **-2** To pity. **-3** To go. **-4** To rival; have power.

ऋत *a.* [ऋ-क्त] **1** Proper, right. **-2** Honest, true; सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव Bg. 10. 14; Ms. 8. 82. **-3** Worshipped, respected. **-4** Bright, luminous (दीप्त) **-5** Gone, risen, moved, affected by; सुखेन ऋतः = सुखार्तः ऋते च तृतीयासमासे Vārt. on P. VI. 1. 89; so दुःख°, काम°. **-तम्** *ind.* Rightly, properly. **-तः** **1** A sacrifice. **-2** The sun (*n.* also). **-तम्** (Not usually found in classical literature) **1** A fixed or settled rule, law (religious). **-2** Sacred custom, pious action. यस्तनोति सतां सेतुमृतेनामृतयोनिना Mb. 12. 47. 49. **-3** Divine law, divine truth. **-4** Absolution. मर्त्यानामृतमिच्छताम् Bhāg. 1. 16. 7. **-5** Water; सत्यं त्वा ऋतेन परिषिञ्चामि. **-6** Truth (in general), right; ऋतं वदिष्यामि T. Up. 1. 1. 1. ऋतानृते Ms. 1. 29, 2. 52, 8. 61, 104. **-7** Truth (personified as an object of worship; in later Sanskrit regarded as a child of Dharma). **-8** Livelihood by picking or gleaning grains in a field (as opposed to the cultivation of ground); ऋतमुञ्छशिलं वृत्तम् Ms. 4. 4. **-9** The fruit of an action; एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं षण्णाभिमेकाक्षमृतस्य धारणम् Mb. 1. 3. 62. **-10** Agreeable speech; ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता Bhāg. 11. 19. 38. **-11** N. of an Āditya. **-12** The Supreme Spirit. (In the Vedas ऋत is usually interpreted by Sāyaṇa to mean 'water', 'sun' or 'sacrifice', where European scholars take it in the sense of 'divine truth', 'faith' &c.). **-Comp.** **-जा**, **-जात** *a.* Ved. **1** of a true nature, sprung from sacred truth; अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 40. 5. **-2** Well-made, excellent; Rv. 3. 58. 8. **-जातसत्य** *a.* (Sāy.) born for the sake of sacrifice and having true result. **-जित्** *a.* Ved. gaining the right; Vāj. 17. 83. **-ज्ञ** *a.* (Sāy.) knowing the sacrifice, familar with the sacred law. **-द्युम्न** *a.* shining with truth; Rv. 9. 113. 4. **-धामन्** *a.* **1** of a true or pure nature. **-2** having an imperishable place. *-m.* N. of Viṣṇu. **-धीति** *a.* Ved. of true disposition; or receiving true praise. **-ध्वजः** N. of Śiva. **-नी** *a.* leading in the right way; Rv. 2. 27. 12. **-पर्णः** = ऋतुपर्णः q. v. **-पेयः** a sacrifice lasting one day. **-पेशस्** *a.* Ved. having a perfect shape; Rv. 5. 66. 1. *-m.* one whose form consits of water; *i. e.* Varuṇa. **-प्सुः** **1** a god who consumes sacrificial food; Rv. 1. 180. 3. **-2** one whose form is truth. **-युक्तिः** *f.* true application of a hymn; Rv. 10. 61. 10. **-युज्** *a.* going to sacrifice. **-वाकः** Ved. true speech; Rv. 9. 113. 2. **-सद्** *a.* dwelling in the sacrifice or truth; Rv. 4. 40. 5. *-m.* fire, **-सदनम्** **-नी** the right or usual alter. **-साप्** *a.* pervading truth; steady in religious belief. **-सामन्** *n.* N. of a Sāman; Ārṣeya Br. **-स्था** *a.* standing right; स हि दिवः स पृथिव्या ऋतस्था. Av. 4. 1. 4.

ऋतंभरः God, upholder of truth. ऋतंभरध्यानविभाविताघः Bhāg. 6. 13. 17. **-रा** Intellect (Pātañjala Yogadarśana 1. 47).

ऋतयति To desire sacrifice; Rv. 8. 3. 14.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऋतया *ind.* Through desire of reward; धियं वनेम ऋतया सपन्तः Rv. 2. 11. 12.

ऋतस्पतिः Lord of sacrifices or of divine truth.

ऋतावन् *a.* Ved. 1 Bestowing food; ऋतावरनं मघवानमीमहे Mbh. on P. V. 2. 109. -2 Possessed of sacrifice. -3 Of true nature or character; according to fixed order, pious.

ऋतावृध् *a.* Increaser of sacrifice, water, or of truth; holy-minded (?).

ऋत(ता)यु *a.* Desirous of sacrifice; त्वं न इन्द्र ऋतयुः Rv. 8. 70. 10.

ऋतेन *ind.* Duly, rightly, truly, honestly, justly.

ऋतिः [ऋ-क्तिन्] An army. -*f.* 1 Going, motion. -2 Assault, combat; ऋतिर्हन्यमाना Av. 12. 5. 25. -3 Abuse, censure. -4 Emulation, envy. -5 A road. -6 Manner of proceeding. -7 Prosperity. -8 Fitness, truth. -9 Remembrance. -10 Misfortune. -11 Protection. -12 Auspiciousness (most of these meanings are found only in lexicons).

ऋतिकर *a.* 1 Injuring, giving pain. -2 Unfortunate.

ऋतीयति Den. P. 1 To quarrel, fight. -2 To be ashamed.

ऋतीया 1 Censure, reproach. -2 Shame.

ऋतीषह् *a.* Able to resist, enduring; overpowering an assailant.

ऋतुः [ऋ-तु-किच्च Uṇ. 1. 71] 1 A season, period of the year, commonly reckoned to be six; शिशिरश्च वसन्तश्च ग्रीष्मो वर्षाः शरद्धिमः; sometimes only five; शिशिर and हिम or हेमन्त being counted together; cf. पञ्चर्तवो हेमन्तशिशिरयोः समासेन Ait. Br. वसन्तश्चैत्रवैशाखौ ज्येष्ठाषाढौ च ग्रीष्मकौ। वर्षा श्रावणभाद्राभ्यां शरदश्विनकार्तिकौ॥ मार्गपौषौ च हेमन्तः शिशिरो माघफाल्गुनौ॥ गोरक्षसंहिता. -2 An epoch, a period, any fixed or appointed time. -3 Menstruation, courses, menstrual discharge. -4 A period favourable for conception; वरमृतुषु नैवाभिगमनम् Pt. 1; ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः Ms. 3. 46, 9. 70; Y. 1. 11, 79. -5 Any fit season or right time. -6 Fixed order or rule; द्वा यन्तारा भवतस्तथ ऋतुः Rv. 1. 162. 19. -7 Light, splendour. -8 A month. -9 N. of Viṣṇu. -10 A symbolical expression for the number 'six'. -11 A kind of collyrium. -**Comp.** -अन्तः 1 the close of a season. -2 termination of menstruation. -कालः, -समयः, -वेला 1 the time of menstruation, time favourable for conception, *i. e.* 16 nights from menstrual discharge; see ऋतु above. -2 the duration of a season. -गणः the seasons taken collectively. -गामिन् *a.* having intercourse with a wife (at the time fit for conception, *i. e.* after the period of menstruation). -ग्रहः a libation offered to the seasons, a kind of sacrifice. -चर्या *f.* seasonal proceeding; अथातः संप्रवक्ष्यामि ऋतुचर्यास्तु वाजिनाम् Bhoja's Sālihotra 92. -जुष् *f.* A woman enjoying intercourse at the time fit for procreation; Ks. -धामन् *m.* N. of Viṣṇu -पतिः 1 the lord of seasons, *i. e.* the spring. -2 N. of Agni; Rv. 10. 2. 1. -3 N. of other deities; Av. 3. 10. 9. -पर्णः N. of a king of Ayodhyā; son of Ayutāyu, a descendant of Ikṣvāku. [Nala, king of Niṣadha, entered into his service after he had lost his kingdom and suffered very great adversity. He was 'profoundly skilled in dice'; and he exchanged with Nala this skill for his skill in horsemanship; and by virtue of it the king succeeded in taking Nala to Kuṇḍinapura before Damayantī had put into execution her resolve of taking a second husband]. -पर्यायः, -वृत्तिः the revolution of the seasons; cf. Ms. 1. 29. -पशुः An animal to be sacrificed at a particular season. -पाः *m.* N. of Indra. -पात्रम् the cup in which the libation is offered. -प्राप्त *a.* fertile, fruitful. -प्रैषः N. of particular invocations spoken before the sacrifice to the seasons. Ait. Br. 5. 9. 3, 4. -मुखम् the beginning or first day of a season. -याजः a sacrifice offered to the seasons. -राजः the spring. -लिङ्गम् 1 a characteristic or sign of the season (as the blossom of the mango tree in spring); यथर्तुलिङ्गान्यृतवः स्वयमेवर्तुपर्यये Ms. 1. 30. -2 a symptom of menstruation. -लोका *f.* N. of particular bricks; Sat. Br. 10. -ष्ठा (-स्था) *a.* fixed at the proper seasons; Vāj. 17. 3. -संहारः 'collection of the seasons, N. of Kālidāsa's work on the six seasons. -सन्धिः 1 the junction of two seasons. -2 the last day in the bright fortnight (पौर्णमासी) and in the dark one (दर्श). -सात्म्यम् diet &c. suited to the season. -स्तोमः a kind of sacrifice. -स्नाता a woman who has bathed after menstruation and who is, therefore, fit for sexual intercourse; धर्मलोपभयाद्राज्ञीमृतुस्नातामिमां स्मरन् R. 1. 76. -स्नानम् bathing after menstruation.

ऋतुमत् *a.* Ved. 1 Coming regularly; अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे Vāj. 19. 61. -2 Enjoying the seasons. -ती 1 A woman during her courses. -2 A girl at the age of puberty, marriagable girl; काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि Ms. 9. 89. ft.

ऋतव्य *a.* 1 Seasonable, relating to the season. -2 Devoted to or worshipping the season (as divinities).

ऋतुथा *ind.* 1 In order, duly. -2 Precisely, exactly. -3 At the right or fixed time.

ऋत्विय, ऋत्व्य (cf. P. VI. 4. 175.) *a.* 1 Due, regular. अयं ते योनिर्ऋत्वियः Jab. Up. 4. Mbh. on P. I. 4. 1. VI. 1. 127. -2 Conforming to, or familiar with, ceremonial rules. -3 Menstruating. -4 Being in the period most favourable to conception. -*n.* Menstruation.

ऋते *ind.* Except, without, with the exception of (usually with abl.); ऋते कौर्यात्समायातः Bk. 8. 105;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवेहि मां प्रीतमृते तुरङ्गमात् R. 3. 63; पापादृते Ś. 6. 22; Ku. 1. 51; 2. 57; sometimes with acc. ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे Bg. 11. 32; rarely with instr.

ऋत्विज् *a*. Ved. Sacrificing at the proper season or regularly; -*m*. A priest who officiates at a sacrifice; यज्ञस्य देवमृत्विजम् Rv. 1. 1. 1; ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते Y. 1. 35; cf. Ms. 2. 143 also; the four chief Ṛitvijas are होतृ, उद्गातृ, अध्वर्यु and ब्रह्मन्; at grand ceremonies 16 are enumerated.

ऋदूदर *a*. Ved. Mild, kind. ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै Rv. 2. 33. 5.

ऋध् 4, 5 P. (ऋध्यति, ऋध्नोति, आनर्ध, आर्धीत्, अर्धितुम्, ऋद्ध); sometimes 7 P. (ऋणद्धि) 1 To prosper, flourish, thrive, succeed; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति Ms. 9. 322. -2 To grow, increase (fig. also). -3 To cause to succeed, make prosperous. -4 To satisfy, gratify, please, propitiate; सोऽहं प्राग्भवतैव भूतजननीमृध्नोमि Māl. 5. 21. -5 To accomplish. -*Desid*. ईर्त्सति or अर्दिधिषति.

ऋद्ध *p. p*. 1 Prosperous, thriving, rich; अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं Bg. 2. 8; ऋद्धापणं राजपथं स पश्यन् R. 14. 30, 85; 2. 50, 5. 40, 8. 6; splendidly furnished: मन्दिरम् Ku. 7. 55. -2 Increased, growing. -3 Stored (as grain). -**द्धः** N. of Viṣṇu. -**द्धम्** 1 Increase, growth. -2 A demonstrated conclusion; distinct result. -3 Collection of grain after beating it out.

ऋद्धिः *f*. [ऋध्-भावे क्तिन्] 1 Growth, increase. नियमर्द्धये Bhāg. 12. 8. 9. -2 Success, prosperity; affluence, good fortune. तेषामृद्धिरनीवात्र Bhāg. 3. 130. 8. -3 Elevation, exaltation, greatness. संजीवितः शिशुरसौ मम चेयमृद्धिः U. 2. 11. -4 (*a*) Extent, magnitude, excellence; परिच्छिन्नप्रभावर्द्धिर्न मया न च विष्णुना Ku. 2. 58. (*b*) Grandeur, magnificence; व्यक्तर्धि वः क्रीडितम् Māl. 5. 22. -5 Supernatural power or supremacy, perfection. -6 Accomplishment. -7 Prosperity personified as the wife of Kubera. -8 N. of Pārvatī, and of Lakṣmī. -9 N. of a medicinal plant; (Mar. केवणी, मुरुडशेंग) -10 magic; M. W. -**Comp.** -**काम** *a*. desiring increase or prosperity. -**साक्षात्क्रिया** manifestation of supernatural power.

ऋद्धित *a*. Made to prosper; राजसूयजितॉंल्लोकान् स्वयमेवासि ऋद्धितान् Mb. 18. 3. 25.

ऋद्धिमत् *a*. Prosperous, wealthy, respectable, rich; ऋद्धिमन्तमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः R. 19. 5.

ऋधत् *a*. Ved. Prospering thriving. -2 Exceedingly swift (as horses); दश श्यावा ऋधद्रयो Rv. 8. 46. 23. °**चार** having abundant wealth; ऋधद्वारा यामेव ददाश Rv. 6. 3. 2.

ऋधक् (**क्**) *ind*. 1 Separately. -2 Aside, apart. -3 Singly, one by one. -4 Particularly. -5 Truly.

ऋफ्, ऋम्फ्, ऋन्फ् 6 P. To kill, injure.

ऋबीसम् Ved. 1 Warmth of the earth; fire. -2 A fissure, rent, abyss.

ऋभु *a*. Ved. 1 Skilful, clever, prudent (as an epithet of Indra, Agni, Ādityas, property and wealth) ऋभुमृभुक्षणो रयिम् Rv. 4. 37. 5. -2 Handy (as a weapon). -3 Shining far. -**भुः** 1 A deity, divinity; a god (dwelling in heaven). -2 The god who is worshipped by the gods; ऋभवो नाम तत्रान्ये देवानामपि देवताः Mb. 3. 261. 19. -3 A class of the attendants of gods. -4 An artist, smith, especially a coach-builder (रथकार). -5 N. of three semi-divine beings called Ṛibhu, Vibhvan and Vāja, sons of Sudhanvan, a descendant of Aṅgiras, who were so called from the name of the eldest son. [Through their performance of good works they obtained divinity, exercised superhuman powers, and became entitled to worship. They are supposed to dwell in the Solar sphere, and are the artists who formed the horses of Indra, the carriage of the Aśvins, and the miraculous cow of Brihaspati. They made their aged parents young, and constructed four cups at a sacrifice from the one cup of Tvaṣṭri, who as the proper artificer of the gods, was in this respect their rival. They appear generally as accompanying Indra at the evening sacrifices. M. W.].

ऋभुक्षः 1 N. of Indra. -2 Heaven (of Indra) or paradise. -3 The thunderbolt of Śiva.

ऋभुक्षिन् *m*. [ऋभुक्षः वज्रं स्वर्गो वा अस्यास्ति इनि] (Nom. ऋभुक्षाः, acc. pl. ऋभुक्षः) 1 N. of Indra. -2 N. of the Maruts; इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः Rv. 8. 7. 9. -3 A Ṛibhu in general. -4 Governing far; reigning over Ṛibhus.

ऋभुमत् *a*. Skilful, prudent; आ नो यज्ञाय तक्षत ऋभुमद्वयः Rv. 1. 111. 2.

ऋभ्व, ऋभ्वन् *a*. Ved. 1 Attacking. -2 Courageous, determined. -3 Spreading far. -4 Clever, skilful; स्तुष्व वर्ष्मन् पुरुवर्त्मानं समृभ्वाणम् Av. 5. 2. 7.

ऋभ्वन् *a*. Shining far.

ऋल्लकः A player on a kind of musical instrument. (probably wrong reading for झल्लक; M. W.).

ऋल्लरी A kind of musical instrument; cf. झल्लरी.

ऋश् (A Sautra root) 1 To go. -2 To kill.

ऋश्य *a*. [ऋश्-कर्मणि-क्यप्] To be killed. -**श्यः** A white-footed antelope; ऋश्यो न तृष्यन्नवपानमा गहि Rv. 8. 4. 10. वराहमृश्यं पृषतं महारुरुम् Rām. 2. 52. 102. -**श्यम्** Killing, hurt, violation. -**Comp.** -**केतुः**, -**केतनः** 1 N. of Aniruddha, son of Pradyumna. -2 N. of the god of love. -**दः** a pit for catching antelopes. -**पद** *a*. having the feet of an antelope. -**मूकः** N. of a mountain.

ऋष् I. 6 P. (ऋषति, आर्षीत्, आनर्ष, अर्षितुम्, ऋष्ट) 1 To go, approach.; नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत् Īśa. Up. 4. -2 To

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

kill, injure, pierce; शृङ्गाभ्यां रक्ष ऋषति Av. 9. 4. 17. –3 To push. –II. 1 P. (अर्षति) 1 To flow. –2 To glide.

ऋषभः [ऋष्–अभक्; Uṇ 3. 123] 1 A bull. –2 (With names of other animals) the male animal, as अजर्षभः a goat. –3 The best or most excellent (as the last member of a comp.); as पुरुषर्षभः, भरतर्षभः &c. –4 The second of the seven notes of the gamut; (said to be uttered by cows; गावस्त्वृषभभाषिणः); श्रुतिसमधिकमुच्चैः पञ्चमं पीडयन्तः सततमृषभहीनं भिन्नकीकृत्य षड्जम् Śi. 11. 1; ऋषभोऽत्र गीयत इति Ārya S. 141. –5 The hollow of the ear. –6 A boar's tail –7 A crocodile's tail. –8 A dried plant, one of the 8 principal medicaments. (Mar. बैलघाटी, काकडशिंगी) –9 N. of an antidote. –10 An incarnation of Viṣṇu; नाभेरसावृषभ आस सुदेविसूनुः Bhāg. 2. 7. 10. –11 A sacrifice (to be performed by kings). **–भाः** *m.* The inhabitants of क्रौञ्चद्वीप; Bhāg. 5. 20. 22. **–भी** 1 A woman with masculine features (as a beard &c.). –2 A cow. –3 A widow. –4 The plant Carpopogon Pruriens (शूकशिंबी); also another plant (शिराला) (Mar. कुयली) **–Comp. –कूटः** N. of a mountain. **–द्वीपः, पम्** N. of a country. **–ध्वजः** N. of Śiva.

ऋषभकः 1 N. of a medicinal plant. –2 A bull –3 N. of a mountain; Ks.

ऋषभतरः A small or young bull.

ऋषिः [cf. Uṇ. 4. 119] 1 An inspired poet or sage, a singer of sacred hymns, (*e. g.* कुत्स, वसिष्ठ, अत्रि, अगस्त्य &c.). (These Ṛiṣis form a class of beings distinct from gods, men, Asuras &c. (Av. 10. 10. 26). They are the authors or *seers* of the Vedic hymns; ऋषयो मन्त्रद्रष्टारो वसिष्ठादयः; or, according to Yāska, यस्य वाक्यं स ऋषिः, *i. e.* they are the persons to whom the Vedic hymns were revealed. In every Sūkta the ऋषि is mentioned along with the देवता, छन्दस् and विनियोग. The later works mention seven Ṛiṣis or *saptarṣis* whose names, according to Śat. Br., are गौतम, भरद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि; according to Mahābhārata, मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ; Manu calls these sages Prajāpatis or progenitors of mankind, and gives ten names, three more being added to the latter list, *i. e.* दक्ष or प्रचेतस्, भृगु and नारद. In astronomy the seven Ṛiṣis form the constellation of "the Great Bear"); यत्रा सप्त ऋषीन् पर एकमाहुः Rv. 10. 82. 2. –2 A sanctified sage, saint, an ascetic, anchorite; (there are usually three classes of these saints: देवर्षि, ब्रह्मर्षि and राजर्षि; sometimes four more are added: महर्षि, परमर्षि, श्रुतर्षि and काण्डर्षि. –3 A ray of light. –4 An imaginary circle. –5 A hymn (मन्त्र) composed by a Ṛiṣi; एतद्वोऽस्तु तपोयुक्तं ददामीत्यृषिचोदितम् Mb. 12. 11. 18; –6 The Veda; P. III. 2. 186. –7 A symbolical expression for number seven. –8 Life; Bhāg. 10. 87. 50. –9 The moon. **–Comp. –ऋणम्** A debt due to Ṛiṣis. **–कुल्या** 1 a sacred river. –2 N. of महानदी, N. of सरस्वती; अथ तस्योशतीं देवीमृषिकुल्यां सरस्वतीम् Bhāg. 3. 16. 13. **–कृत्** *a.* making one's appearance; Rv. 1. 31. 16. **–गिरिः** N. of a mountain in Magadha. **–चान्द्रायणम्** N. of a particular observance. **–च्छन्दस्** *n.* the metre of a Ṛiṣi, **–जाङ्गलः, –जाङ्गलिका** the plant ऋक्षगन्धा. (Mar. म्हैसवेल). **–तर्पणम्** libation offered to the Ṛiṣis. **–धान्यम्** The grain Coix barbata (Mar. वरी). **–पञ्चमी** N. of a festival or ceremony on the fifth day in the first half of Bhādrapada (observed by women). **–पुत्रकः** Southern wood, Artemisia abrotanum (Mar. दवणा). **–प्रोक्ता** the plant माषपर्णी (Mar. रानउडीद). **–बन्धु** *a.* connected or related to the Ṛiṣi; Rv. 8. 100. 6. **–मनस्** *a.* inspired; far-seeing, enlightened; Rv. 9. 96. 18. **–मुखम्** the beginning of a Maṇḍala composed by a Ṛiṣi. **–यज्ञः** a sacrifice offered to a Ṛiṣi (consisting of a prayer in low voice). Ms. 4. 21. **–लोकः** the world of the Ṛiṣis. **–श्राद्धम्** Funeral oblations for the Ṛiṣis. a figurative expression for insignificant acts which are preceded by great preparation. **–श्रेष्ठः (ष्ठम्)** The pod of Helicteres isora: also the shrub of tree (Mar. मुरुडशेंग). **–स्तोमः** 1 praise of the Ṛiṣis. –2 a particular sacrifice completed in one day.

ऋषीतत *a.* Celebrated by the (sacred) sages.

ऋषीवत् *a.* Praising Ṛiṣi; associated with Ṛiṣis; शिप्रिन्नृषीवः शचीवो Rv. 8. 2. 28.

ऋषीवन् *a.* Ved. Accompanied by sages.

ऋषि (षी) कः 1 A Ṛiṣi of a lower degree. –2 N. of a country or its inhabitants (pl.).

ऋषिका *f.* A female author composing the Ṛiks *e. g.* Viśvavārā, Romaśā &c.

ऋषु *a.* (ऋष्-गतौ-कु) 1 Going. –2 Great, powerful, strong. –3 Wise. **–षुः** 1 A ray of the sun. –2 A firebrand. –3 Glowing fire. –4 A Ṛiṣi (who sees the Mantras).

ऋष्टिः *m. f.* [ऋष्-करणे-क्तिन्] 1 A double-edged sword. Mb. 1. 191. 7. –2 A sword (in general). Bhāg. 8. 10. 36. –3 Any weapon (as a spear or lance &c). –4 A kind of musical instrument; सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः Bhāg. 3. 15. 21. **–Comp. –विद्युत्** *a.* shining with weapons.

ऋष्टिमत् *a.* Furnished with spears (as the Maruts).

ऋष्यः [ऋष्-क्यप्] 1 A white-footed antelope. see ऋश्य. **–ष्यम्** A kind of leprosy. **–Comp. –अङ्कः, –केतनः, –केतुः** N. of Aniruddha. **–गता** the plant Asparagus Racemosus (= ऋष्यप्रोक्ता). **–गन्धा** the plant ऋक्षगन्धा. **–जिह्वम्** a kind of leprosy. **–प्रोक्ता** N. of several plants; शूकशिंबी, अतिबला, शतावरी. **–मूकः** a mountain near the lake Pampā which formed the temporary abode of Rāma with the monkey-chief Sugrīva; ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः. **–शृङ्गः** N. of a sage. [He

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

was the son of Vibhāṇḍaka. According to mythical account he was born of a female deer, and had a small horn on his forehead, and hence called 'Ṛiśya-śṛiṅga', or 'deerhorned'. He was brought up in the forest by his father, and he saw no other human being till he nearly reached his manhood. When a great drought well nigh devastated the country of Aṅga, its king Lomapāda, at the advice of Brāhmaṇas, caused Ṛiśyaśṛiṅga to be brought to him by means of a number of damsels, and gave his daughter Śāntā (adopted by him, her real father being Daśaratha) in marriage to him, who being greatly pleased caused copious showers of rain to fall in his kingdom. It was this sage that performed for king Daśaratha the sacrifice which brought about the birth or Rāma and his three brothers].

ऋष्यकः A painted or white-footed antelope.

ऋष्व *a.* Ved. Great, high, noble. **–ष्वः** N. of Indra and Agni.

ऋहत् *a.* Ved. Small, weak; Rv. 10. 28. 9.

ॠ

ॠ *ind.* An interjection of (1) terror; (2) warding off; (3) reproach or censure; (4) compassion; (5) remembrance; (6) Commencement of speech; (7) protection; (8) pride; (9) looking up. *–m.* (**ॠः**) **1** N. of Bhairava. **–2** A Dānava or demon. *–f.* **1** The mother of the gods; also of the demons. **–2** Recollection. **–3** Motion, going. *–n.* The breast. (cf. also ॠर्निषेधो भवः पूषा वरुणोऽमरराडजः । करी तदर्नरः पाप्मा विद्वानथ रमापतिः ॥ Enm.)

ॠ 9 P. (ॠणाति, ईर्ण) To go, move.

ऌ ॡ

ऌ *ind.* **1** The earth. **–2** A mountain. **–3** The mother of the gods. **–4** The female nature. **–5** A mystical letter. (*N. B.* –No Sanskrit word begins with ऌ or ॡ, except some of the technical names of Pāṇini for tenses and moods; *e. g.* लृङ् and लृट्). cf. also ऌर्म्लेच्छोऽ स्तवर्णः स्यादक्लीबः पापी पराजितः । वीतरागोऽथ पाखण्डी कमलं मरणं च ऌ ॥ Enm.

ॡ *f.* A mother, a divine female. *–m.* Śiva. *–f.* = ऌ. cf. ॡर्महात्मा सुरो बालो भूपः स्तोमः कथानकः (वक्ता) । मूर्खो शिश्नो गुदः कक्षा केशः पापरतो नरः ॥ Enm.

ए

ए 2 P. (आ + इ) **1** To come, approach &c.; आमायन्तु ब्रह्मचारिणः Tait. Up. 1. 4. 2. **–2** To reach, attain, come into (a state or position) स सर्वसमतामेत्य Ms. 12. 125. **–3** To submit; fall to one's share; तस्मात्त्वां पृथग्बलय आयन्ति Ch. Up. 5. 14. 1. (आययन्ति ?). (See इ).

एः *m.* **1** N. of Viṣṇu. **–2** The number सर्व; cf. also एः कुमारोऽसुरोऽरातिर्ज्ञातीयोऽहिन उद्धतः । आत्मा शेषो विवस्वांश्च कृतार्थो मध्वरिः शरः ॥ Enm. *–ind.* An interjection of (1) remembering; (2) envy; (3) compassion; (4) calling; (5) contempt or censure.

एक *pron. a.* [इ–कन्] **1** One, single, alone, only; वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो ... एकस्तथा ... Kath. Up. 2. 5. 10. Mb. 4. 49. 5, 6; बलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ Bh. 3. 14. **–2** Not accompanied by anyone; एकः संप्रति नाशितप्रियतमस्तामद्य रामः कथम् U. 2. 28. **–3** The same, one and the same, identical; एकान्वयो मम S. 7; मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् H. 1. 197. **–4** Firm, unchanged; एको ग्रहस्तु Pt. 1. 260. **–5** Single of its kind, unique, singular. **–6** Chief, supreme, prominent, sole; ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्र एकांशं वै पितुर्धनात् Mb. 13. 47. 11. °पार्थिव, °धनुर्धरः, °ऐश्वर्य M. 1. 1 sole sovereignty; एको रागिषु राजते Bh. 3. 121. **–7** Peerless, matchless. **–8** One of two or many; Me. 30. एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी Me. 80. **–9** Oft. used like the English indefinite article 'a' or 'an'; ज्योतिरेकम् S. 5. 30. **–10** True. **–11** Little. Oft. used in the middle of comp. in the sense of 'only', with an adjectival or adverbial force; दोषैकदृक् looking only to faults; त्वदेकेषु Ku. 3. 15 your arrow only; so मौर्वीकबद्धस्पृहः. एकः–अन्यः, or अपरः the one-the other; अजामेकां लोहित ... नमामः । अजो ह्येको ... अजोन्यः Śvet. Up. 4. 5; it is used in the plural in the sense of some, its correlative being अन्ये or अपरे (others); एके समूहुर्बलरेणुसंहतिं शिरोभिराज्ञामपरे महीभृतः ॥ Śi. 12. 45; see अन्य, अपर also. **–कः** N. of Viṣṇu. the Supreme Being or

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Prajāpati; एक इति च प्रजापतेरभिधानमिति। ŚB. on MS. 10. 3. 13. (**-कम्**) **1** The mind; एकं विनिन्ये स जुगोप सप्त सप्तैव तत्याज ररक्ष पञ्च Bu. Ch. 2. 41. **-2** unity, a unit; Hch. **-का** N. of Durgā. [cf. Persian *yak*; L. *aequus*]. **-Comp.-अंशः** a separate part, part in general. विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् Bg. 10. 42. एकांशश्च प्रधानतः Ms. 9. 150. **-अक्ष** *a.* **1** having only one axle. द्विचक्रमेकाक्षम् (रथम्) Bhāg. 4. 26. 1. **-2** having one eye. **-3** having an excellent eye. (**-क्षः**) **1** a crow. **-2** N. of Śiva. **-अक्षर** *a.* monosyllabic. ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म Bg. 8. 13. (**-रम्**) **1** a monosyllable. **-2** the sacred syllable; ओम्; एकाक्षरं परं ब्रह्म Ms. 2. 83. **-3** The sole imperishable thing; एकाक्षरमभिसंभूय Av. 5. 28. 8. **-4** N. of an Upaniṣad. °कोशः a vocabulary of monosyllabic words by Puruṣottamadeva. °रीभावः the production of only one syllable, contraction. **-अग्नि** *a.* Keeping only one fire; Āpastamba Dharma Sūtra 2. 21. 21. (**-कः**) One and the same fire. **-अग्र** *a.* **1** fixed on one object or point only. **-2** closely attentive, concentrated, intent; तद्गीतश्रवणैकाग्रा R. 15. 66; K. 49; कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा Bg. 18. 72; मनुमेकाग्रमासीनम् Ms 1. 1. **-3** unperplexed. **-4** known, celebrated. **-5** single-pointed. (**-ग्रः**) (in Math.) the whole of the long side of a figure which is subdivided. °चित्त, °मनस् *a.* with a concentrated mind, with undivided attention. °चित्तम्, °चित्तता intentness of purpose, concentration of mind; तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा Bg. 6. 12; 18. 72. °दृष्टि *a.* fixing one's eye on one spot. **-अग्र्य** = °अग्र. (**-ग्र्यम्**) concentration. **-अङ्गः** **1** a body-guard. **-2** the planet Mercury or Mars. **-3** N. of Viṣṇu. °वधः Mutilation of a limb; Kau. A. 4. **-4** Having a unique or beautiful shape. (**-अङ्गम्**) **1** a single member or part. **-2** sandal wood. **-3** the head. (**-ङ्गौ**) a married couple. (**-ङ्गी**) Incomplete; °रूपक incomplete, simile. **-अञ्जलिः** A handful. **-अङ्गिका** preparation made with sandal-wood. **-अण्डः** a kind of horse. **-अधिपतिः** a sole monarch or sovereign. **-अनंशा** the only (day) receiving no part of the moon, an epithet of Kuhū or day of new moon (born together with Kriṣṇa and worshipped with Kriṣṇa and Baladeva and identified with Durgā). **-अनुदिष्ट** *a.* **1** left as a funeral feast or one who has recently partaken in it. (**-ष्टम्**) a funeral ceremony performed for only one ancestor (recently dead); see एकोद्दिष्ट; यावदेकानुदिष्टस्य गन्धो लेपश्च तिष्ठति Ms. 4. 111. **-अन्त** *a.* **1** solitary, retired. **-2** aside, apart. **-3** directed towards one point or object only. **-4** excessive, great; °शैत्यान्कदलीविशेषाः Ku. 1. 36. **-5** worshipping only one; devoted to only one (एकनिष्ठ); एकान्तजनप्रियः Bhāg. 8. 24. 31. **-6** absolute, invariable, perpetual; स्वायत्तमेकान्तगुणम् Bh. 2. 7; कस्यैकान्तं सुखमुपनतम् Me. 111. (**-तः**) **1** a lonely or retired place, solitude; तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे Rām. 5. 10. 50. व्योम° विहारिणः Pt. 2. 20; H. 1. 49. **-2** exclusiveness. **-3** an invariable rule or course of conduct or action; तस्मादेकान्तमासाद्य Pt. 3. 7. **-4** exclusive aim or boundary. (**-तम्**) an exclusive recourse, a settled rule or principle; तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः Śi. 2. 83. (**-तम्, -तेन, -ततः, -ते**) *ind.* **1** solely, exclusively, invariably, always, absolutely, युद्धे नैकान्तेन भवेज्जयः Mb. 5. 64. 27. **-2** exceeding, quite, wholly, very much; वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः Bh. 3. 24; दुःखमेकान्ततो वा Me. 111; oft. in comp.; °विध्वंसिन् sure or destined to perish; R. 2. 57; °भीरु Mu. 3. 5 always timid; so एकान्तकरुण very weak &c. **-3** alone, apart, privately. °भूत being alone or solitary; त्रिलोक्यैकान्तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः Bhāg. 6. 18. 3. °मति *a.* devoted to one object only. °विहारिन् *a.* a solitary wanderer. °सुषमा 'containing exclusively good years', a division of time with Jainas. °स्थित *a.* staying or remaining apart. **-अन्तर** *a.* next but one, separated by one remove; द्वन्द्वं दक्षमरीचिसंभवमिदं तत्स्रष्टुरेकान्तरम् Ś. 7. 27; V. 1. (**-रः**) a kind of fever. **-अन्तिक** *a.* final, conclusive. **-अन्तित्वम्** devotion to one object. **-अन्तिन्** *a.* devoted to one object only; अहो अत्यद्भुतं ह्येतद् दुर्लभैकान्तिनामपि Bhāg. 7. 1. 15. *-m.* a worshipper of Viṣṇu. **-अन्नम्** one and the same food. (**-न्नः**), **-°आदिन्** **1** a mess-mate. **-2** One who lives on the alms from only one house; नैकान्नादी भवेद् व्रती Ms. 2. 188. **-अपचयः, अपायः** Diminution by one. **-अब्दा** a heifer one year old. **-अयन** *a.* **1** passable for only one (as a foot-path) Mb. 3. **-2** fixing one's thoughts on one object, closely attentive, intent; see एकाग्र. (**-नम्**) **1** a lonely or retired place; एकायनगतः पथि Mb. 1. 176. 5; Rām. 3. 67. 23. **-2** a meeting-place, rendezvous. सर्वासामपां समुद्र एकायनम् Bṛi. Up. 2. 4. 11. **-3** union of thoughts. **-4** monotheism. **-5** the sole object; सा स्नेहस्य एकायनीभूता M. 2. 14; एकायनीभूय Mv. 4 with one accord, unanimously. **-6** One and the same way, similarity; एकमेवायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरम् Rām. 4. 2. 9. **-7** Worldly wisdom (नीतिशास्त्र); नाम वै एकायनम् Ch. Up. 7. 1. 2. °गत = एकायन q. v. तरुणः सुकुमारैर्युक्त एकायनगतश्च ह Mb. 7. 12. 22. °स्थः With only one resource open, driven to extremity; शूरश्चैकायनस्थश्च किमन्यत्प्रतिपद्यते Pratijña. 1. 7. **-अर्णवः** general flood, universal deluge; अयं स्वसदने कुद्धः कर्तुमेकार्णवं जगत् Rām. 5. 49. 20. **-अर्थ** *a.* **1** having one and the same meaning, having the same object in view; राजन्यकान्युपायज्ञैरेकार्थानि चरैस्तव Śi. 2. 114. **-2** (Rhet.) Tautological (as a sentence); Kāvyālankāravritti. 2. 1. 11. (**-र्थः**) **1** the same thing, object, or intention. **-2** the same meaning. **-3** N. of a glossary (of synonymous words); cf. एकार्थनाममाला. **-अवम** *a.* inferior or less by one. **-अवयव** *a.* made up of the same components. **-अशीत** or °तितम *a.* eighty-first. **-अशीतिः** *f.* eighty-one. **-अष्टका** **1** the first or chief Aṣṭakā after the full moon; एकाष्टके सुप्रजसः सुवीरा Av. 3. 10. 5. **-2** the eighth day of the dark fortnight in the month of Māgha (on which a श्राद्ध is to be performed). **-अष्ठीका (ला)** The root of the trumpet-flower (Mar. पहाडमूळ). **-अष्ठील** *a.* having one kernel. (**-लः**) N. of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

a plant (वकवृक्ष); A white variety of Gigantic swallow-wort (Mar. रुईमांदार). **-अहन्** (**हः**) 1 the period of one day. -2 a sacrifice lasting for one day. °गमः, °अध्वा a day's journey. **-आतपत्र** *a.* characterized by only one umbrella (showing universal sovereignty); एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वम् R. 2. 47. °त्रां भुवम् 18. 4; K. 206; Śi. 12. 33; V. 3. 19. **-आत्मन्** *a.* depending solely on one-self, solitary. **-आदेशः** cf. Sk. on P. VI. 1. 101. one substitute for two or more letters (got by either dropping one vowel, or by the blending of both); as the आ in एकायन. **-आयु** *a.* 1 providing the most excellent food. -2 the first living being. एकायुरग्रे विश आविवासीस Rv. 1. 31. 5. **-आवलिः, -ली** *f.* 1 a single string of pearls, beads &c.; सूत्रमेकावली शुद्धा Kau. A. 2. 11. एकावली कण्ठविभूषणं वः Vikr. 1. 30; लताविटपे एकावली लग्ना V. 1. -2 (in Rhetoric) Necklace—a series of statements in which there is a regular transition from a predicate to a subject, or from a subject to a predicate; स्थाप्यतेऽपोह्यते वापि यथापूर्वं परस्परम्। विशेषणतया यत्र वस्तु सैकावली द्विधा॥ K. P. 10; cf. Chandr. 5. 103-4; नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते कर्णौ दोःस्तम्भदोलिनौ &c. and Bk. 2. 19. **-आहार्य** *a.* having the same food; making no difference between allowed and forbidden food; एकाहार्यं युगं सर्वम् Mb. 3. 190. 41. **-उक्तिः** *f.* a single expression or word. **-उत्तर** *a.* greater or increasing by one. **-उदकः** (a relative) connected by the offering of funeral libations of water to the same deceased ancestor; जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते Ms. 5. 71. **-उदरः,-रा** uterine, (brother or sister). **-उदात्त** *a.* having one Udātta accent. **-उद्दिष्टम्** a Śrāddha or funeral rite performed for one definite individual deceased, not including other ancestors; see एकानुदिष्ट. **-ऊन** *a.* less by one, minus one. **-ऋच्** *a.* consisting of one verse (ऋच्). (**-चम्**) A Sūkta of one verse only; Av. 19. 23. 20. **-एक** *a.* one by one, one taken singly, a single one; एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् H. Pr. 11; R. 17. 43. (**-कम्**), **-एकैकशः**, *ind.* one by one, singly, severally; एकैकमत्र दिवसे दिवसे Ś. 6. 11; °कं निर्दिशन् Ś. 7 pointing to each severally. **-श्यम्** (एककश्यम्) Single state, severally एकैकश्येनानुपूर्वं भूत्वा भूत्वेह जायते Bhāg. 7. 15. 51. **-°श्येन** (instrumental used as an adv.) individually, singly, one by one. ते यदि एकैकश्येनापि कुर्वन्ति तथापि सत्रक्रियामभिसमीक्ष्य बहव एव कुर्वन्तीति बहुवचनं भविष्यति। ŚB on MS. 10. 6. 45. **-ओघः** 1 a continuous current. -2 A single flight (of arrows); एकौघेन स्वर्णपुङ्खैर्द्विषन्तः (आकिरन्ति स्म) Śi. 18. 55. **-कपाल** *a.* consisting of or contained in one cup. **-कर** *a.* (**-री** *f.*) 1 doing only one thing. -2 (**-रा**) one-handed. -3 one-rayed. **-कार्य** *a.* 1 acting in concert with, co-operating, having made common cause with; co-worker; अस्माभिः सहैककार्याणाम् Mu. 2; R. 10. 40. -2 answering the same end. -3 having the same occupation. (**-र्यम्**) sole or same business. **-कालः** 1 one time. -2 the same time, (**-लम्,-ले**) *ind.* at one time, at one and the same time; एककालं चरेद्भैक्षम् Ms. 6. 55. °भोजनम् eating but one meal in any given time. **-कालिकम्** Once a day; तेभ्यो लब्धेन भैक्ष्येण वर्तयन्नेककालिकम् Ms. 11. 123. **-कालीन** *a.* 1 happening once only; -2 Contemporary, coeval. **-कुण्डलः** (**लिन्**) N. of Kubera; of Balabhadra and Śeṣa; गर्गस्रोतो महातीर्थमाजगामैककुण्डली Mb. 9. 37. 14. cf. एककुण्डल आख्यातो बलरामे धनाधिपे Medini. **-कुष्ठम्** a kind of leprosy; कृष्णारुणं येन भवेच्छरीरं तदेककुष्ठं प्रवदन्त्यसाध्यम् Suśr. **-क्षीरम्** the milk of one (nurse &c.). **-गम्यः** the supreme spirit. **-गुरु, -गुरुक** *a.* having the same preceptor. (**-रुः, -रुकः**) a spiritual brother (pupil of the same preceptor). **-ग्राम** *a.* living in the same village. (**-मः**) the same village. **-ग्रामीण** *a.* Inhabiting the same village; नैकग्रामीणमतिथिम् Ms. 3. 103. **-चक्र** *a.* 1 having only one wheel. (said of the sun's chariot); सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम् Rv. 1. 164. 2. -2 governed by one king only. (**-क्रः**) the chariot of the sun. °वर्तिन् *m.* sole master of the whole universe, universal monarch. (**-क्रा**) N. of the town of Kichakas. **-चत्वारिंशत्** *f.* forty-one. **-चर** *a.* 1 wandering or living alone, alone; अयमेकचरोऽभिवर्तते माम् Ki. 13. 3; 3. 53. Kau. A. 1. 18. स्वच्छन्दमेकचरं Mudrā. -2 having one attendant. -3 living unassisted. -4 going together or at the same time. -5 gregarious. -6 (Said of certain animals); न भक्षयेदेकचरान् Ms. 5. 17; Bhāg. 5. 8. 18. (**-रः**) 1 a rhinoceros. -2 An ascetic (यति); नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी Rām. 2. 67. 23. **-चरण** *a.* having only one foot. **-चारिन्** *a.* 1 living alone, solitary. -2 going alone or with one follower only. -3 An attendant of Buddha. (**-णी**) a loyal wife. **-चित्त** *a.* thinking of one thing only, absorbed in one object. (**-त्तम्**) 1 fixedness of thought upon one object. -2 unanimity एकचित्तीभूय H. 1 unanimously; °ता fixedness of mind, agreement, unanimity. **-चिन्तनम्** thinking of only one object. **-चिन्मय** *a.* Consisting of intelligence; Rāmt. Up. **-चेतस्, -मनस्** *a.* unanimous; see °चित्त. **-चोदन** *a.* Resting upon one rule. (**-नम्**) referring to in the singular number. **-च्छत्र** *a.* Ruled by one king solely. **-च्छायाश्रित** *a.* Involved in similarity (of debt) with one debtor (said of a surety); Y. 2. 56. **-ज** *a.* 1 born alone or single. -2 growing alone (a tree); महानप्येकजो वृक्षो बलवान्सुप्रतिष्ठितः Pt. 3. 54. -3 alone of its kind. -4 uniform, unchanging. **-जः, -जा** a brother or sister of the same parents. **-जटा** N. of a goddess उग्रतारा. **-जन्मन्** *m.* 1 a king. -2 a Śūdra; see °जाति below. **-जात** *a.* born of the same parents; Ms. 9. 148. **-जाति** *a.* 1 once born. -2 belonging to the same family or caste. (**-तिः**) a Śūdra (opp. द्विजन्मन्); ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः। चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः॥ Ms. 10. 4; 8. 270. **-जातीय** *a.* of the same kind, species or family. °अनुसमयः performance of one detail with reference to all things or persons, then doing the second, then the third and so on (see पदार्थानुसमय) Ms. 5. 2. 1-2. **-जीववादः** (in phil.) the assertion of a living soul only. **-ज्या** the chord of an

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

are; sine of 30°. **-ज्योतिस्** *m*. N. of Śiva. **-तान** *a*. concentrated or fixed on one object only, closely attentive; ब्रह्मैकतानमनसो हि वसिष्ठमिश्राः Mv. 3. 11. (**-नः**) 1 attention fixed on one object only; A. Rām. 6. 2. 20. -2 musical harmony, =°तालः **-ताल** *a*. Having a single palm tree; एकताल इवोत्पातपवनप्रेरितो गिरिः R. 15. 23. **-तालः** harmony, accurate adjustment of song, dance, and instrumental music (cf. तौर्यत्रिकम्). **-त्म्** A kind of sculptural measurement. (**-ली**) an instrument for beating time, any instrument having but one note. **-तीर्थिन्** *a*. 1 bathing in the same holy water. -2 belonging to the same religious order; क्रमेणाचार्यसच्छिष्य-धर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः Y. 2. 137. -*m*. a follow student, spiritual brother. **-तेजन** *a*. Ved. having only one shaft (an arrow). **-त्रिंशत्** *f*. thirty-one; °त्रिंश 31st. **-त्रिकः** a kind of sacrifice performed in or lasting for a day. **-दंष्ट्रः, -दन्तः** "one-tusked", epithets of Gaṇeśa (एकदंष्ट्रः) A kind of fever. **-दण्डिन्** *m*. 1 N. of a class of Sannyāsins or beggars (otherwise called हंस). They are divided into four orders :- कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः। चतुर्थः परहंसश्च यो यः पश्चात्स उत्तमः॥ Hārita. -2 N. of a Vedantic school. **-दलः, -पत्रः** N. of a plant (चन्डालकन्द). **-दिश्** *a*. living in the same region or quarter. **-दुःखसुख** *a*. sympathising, having the same joys and sorrows. **-दृश्, -दृष्टि** *a*. one-eyed. -*m*. 1 a crow. -2 N. of Śiva. -3 a philosopher. **-दृश्य** *a*. the sole object of vision, alone being worthy of being seen. तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो Ku. 7. 64. **-दृष्टिः** *f*. fixed or steady look. **-देवः** the Supreme god. **-देवत, -दे(दै)वत्य** *a*. devoted, directed or offered to one deity. **-देश** *a*. occupying the same place. (**-शः**) 1 one spot or place. -2 a part or portion (of the whole), one side; °अवतीर्णा K. 22; तस्यैकदेशः U. 4; Mv. 2; विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 33 'what is claimed should be given by one who is proved to have got a part of it'; (this is sometimes called एकदेशविभावितन्याय) °क्षाण *a*. partly burnt. एकदेशक्षाणमपि क्षाणमेव। SB. on MS. 6. 4. 18. **-देशिन्** *a*. consisting of parts or portions divided into parts. -*m*. A disputant knowing only part of the true state of the case. **-देह, -देहिन्** *a*. 1 having only one body. -2 elegantly formed. (**-हः**) 1 the planet Mercury. -2 (du.) Husband and wife. **-धनः** a kind of jar with which water is taken up at certain religious ceremonies. (**-नम्**) 1 an excellent gift. -2 honorific offering. **-धनिन्** *a*. obtaining an honorific offering. **-धर्मन्, -धर्मिन्** *a*. 1 possessing the same properties of the same kind. -2 professing the same religion. **-धुर, -धुरावह, -धुरीण** *a*. 1 fit for but one kind of labour. -2 fit for but one yoke (as cattle for special burden; P. IV. 4. 79). **-धुरा** a particular load or conveyance. **-नक्षत्रम्** a lunar mansion consisting of only one star. **-नटः** the principal actor in a drama, the manager (सूत्रधार) who recites the prologue. **-नयनः** The planet Venus. **-नवतः** ninety-first. **-नवतिः** *f*. ninety-one. **-नाथ** *a*. having one master. (**-थः**) 1 sole master or lord. -2 N. of an author. **-नायकः** N. of Śiva. **-निश्चय** *a*. come to the same conclusion or resolution, having the same aim. (**-यः**) general agreement or conclusion, unanimity. **-निपातः** A particle which is a single word. **-निष्ठ** *a*. 1 intently devoted or loyal (to one thing). -2 intently fixed on one object. **-नेत्रः** 1 N. of Śiva; (one-eyed). -2 (With Śaivas) One of the eight forms of Vidyeśvara. **-पक्ष** *a*. 1 of the same side or party, an associate. -2 partial. (**-क्षः**) one side or party; °आश्रयविक्लवत्वात् R. 14. 34; °क्षे in one point of view, in one case. **-पक्षीभावः** The state of being the one alternative. **-पञ्चाशत्** *f*. fifty-one. **-पतिक** *a*. having the same husband. **-पत्नी** 1 a faithful wife (perfectly chaste); तां चावश्यं दिवसगणनातत्परामेकपत्नीम् Me. 10. -2 the wife of a man who has no other wives; यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् Ms. 5. 158. -3 the wife of the same man; a co-wife; सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् Ms. 9. 183. °व्रतम् a vow of perfect chastity; कामैकपत्नीव्रतदुःख-शीलाम् Ku. 3. 7. **-पत्रिका** the plant Ocimum Gratissimum (गन्धपत्रा; Mar. नागदवणी) **-पद्, -पाद्** *a*. 1 one-footed, limping, lame. -2 incomplete. (**-पाद्**) *m*. N. of Śiva or Viṣṇu. (**-पदी**) a foot-path (for a single man to walk on). एकपद्या तया यान्ती नलिकायन्त्रतुल्यया Śiva. B. 28. 66 **-पद** *a*. 1 one-footed. -2 consisting of or named in one word. (**-दम्**) 1 a single step. -2 single or simple word. -3 the time required to pronounce a single word. -4 present time, same time; (**-दः**) 1 a man having one foot. -2 a kind of coitus (रतिबन्ध). (**-दे**) *ind*. suddenly, all at once, abruptly; निहन्त्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव Śi. 2. 95; R. 8. 48; K. 45; V. 4. 3. (**-दा**) a verse consisting of only one Pāda or quarter stanza. (**-दी**) 1 a woman having one foot. -2 a Gāyatrī consisting of one Pāda. गायत्र्यस्येकपदी Bri. Up. 5. 14. 7. -3 Foot-path (Mar. पाऊलवाट); इयमेकपदी राजन्यतो मे पितुराश्रमः Rām. 2. 63. 44. **-पर** *a*. Ved. an epithet of the dice in which one is decisive or of pre-eminent importance. **-परि** *ind*. one over or under, (a term at dice; cf. अक्षपरि). अक्षस्याह-मेकहरस्य हेतोः Rv. 10. 34. 2. **-पर्णा** 1 N. of a younger sister of Durgā. -2 N. of Durgā. -3 a plant having one leaf only. **-पलाशः** a single Butea Frondosa. **-पाटला** N. of a younger sister of Durgā; N. of Durgā. **-पाणः** a single wager. **-पात** *a*. happening at once, sudden. **-तः** The first word of a Mantra (प्रतीक). **-पतिन्** *a*. 1 sudden. -2 standing alone or solitary. (**-नी**) *i. e*. ऋक् a verse to be taken by itself or independently of the hymn to which it belongs. **-पाद** *a*. 1 having only one foot; तत्र शिश्रियेऽज एकपादः Av. 13. 1. 6. -2 using only one foot. (**-दः**) 1 one or single foot. -2 one and the same Pāda. -3 N. of Viṣṇu and Śiva. **-पादिका** a kind of posture of birds. **-पार्थिवः** Sole ruler or king; न केवलं तद्गुरुरेक-पार्थिवः R. 3. 31. **-पिङ्गः, -पिङ्गलः** N. of Kubera; having a yellow mark in place of one eye; (his eye was so made on account of a curse uttered by Pārvatī when

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

he cast an evil eye at her;) Dk. 2. 4. **–पिण्ड** *a.* united by the offering of the funeral rice-ball; °**ता, –त्वम्** consanguinity. **–पुत्र** *a.* having only one son. **–पुरुषः 1** the Supreme Being; वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषम् V. 1. 1; **–2** the chief person. *–a.* Consisting of only one man. तथैकपुरुषं राष्ट्रम् Bhāg. 6. 5. 7. **–पुष्कलः (रः)** N. of a musical instrument (Mar. काहल); ततः प्रयाते दाशार्हे प्रावाद्यन्तैकपुष्कराः Mb. 5. 94. 21. **–प्रकार** *a.* of the same kind. **–प्रख्य** *a.* singularly like. **–प्रभुत्वम्** sole sovereignty. **–प्रयत्नः** one effort (of the voice). **–प्रस्थः** a measure. **–प्रहारिक** *a.* killed by one blow. Mk. 8. **–प्राणयोगः** union in one breath. **–बुद्धि** *a.* having only one thought. **–भक्त** *a.* **1** serving one master only. **–2** worshipping one deity. **–3** eating together. (**–भुक्तम्**) N. of a religious ceremony; eating but one meal (a day) Mb. 3; Y. 3. 318. °व्रतम् eating but once a day as a religious observance. **–भक्ति** *a.* **1** believing in one deity. **–2** firmly devoted; तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते Bg. 7. 17. *–f.* eating but one meal a day. **–भार्या** a faithful or chaste wife. तामेकभार्यां परिवादभीरोः R. 14. 86 (**–र्यः**) one having one wife only. **–भाव** *a.* of the same or one nature. **–2** sincerely devoted. **–3** honest, sincerely disposed. (**–वः**) **1** one feeling, the same or unchanged devotion; दुर्ग्राह्यत्वान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां सेवाधर्मः परमगहनः Pt. 1. 285; 3. 65. स्वतेजसा सत्त्वगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजन्त्वमद्धा Bhāg. **–2** oneness, agreement. cf. एको भावः सदा शस्तो यतीनां भवितात्मनाम्. **–भूत** *a.* **1** being one, undivided **–2** concentrated, closely attentive. **–भूमः** a palace having one floor. **–भोजन, –भुक्त** *a.* **1** eating but one meal. **–2** eating in common. **–मति** *a.* **1** fixed on one object. **–2** unanimous, thinking in the same way. **–मनस्** *a.* **1** thinking with another, of one thought; ते निर्यान्तु मया सहैकमनसो येषामभीष्टं यशः Mu. 2. 13. **–2** fixing the mind upon one object, closely attentive; गच्छन्तमेकमनसम् Mb. 1. 42. 36. एकमनाः श्रोतुमर्हन्ति देवः M. 2. **–मात्र** *a.* of one syllable. **–मुख** *a.* **1** having the face directed towards one place, direction or object; सहस्रं स एकमुखो ददाति Av. 9. 4. 9. **–2** having the same aim. **–3** having one chief or head; चूनमेकमुखं कार्यम् Y. 2. 203. **–4** having one door or entrance (as a मण्डप). (**–खम्**) **1** gambling. **–2** a kind of fruit (रुद्राक्षफल). **–मूर्धन्** = °मुख q. v. Av. 8. 9. 15. **–मूला** = अतसी q. v. **–यष्टिः, –यष्टिका** a single string of pearls. **–योनि** *a.* **1** uterine. **–2** of the same family or caste; एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैकयोनिषु Ms. 9. 148. **–रजः** the plant भृङ्गराज (Mar. माका). **–रथः** An eminent warrior; Mb. 3. **–रश्मि** *a.* Lustrous Mb. 4. **–रस** *a.* **1** finding pleasure only in one thing, of one flavour; रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते R. 10. 17. **–2** of one feeling or sentiment only; साहस° U. 5. 21 influenced only by rashness; विक्रम° K. 7; भावैकरसं मनः Ku. 5. 82; M. 3. 10; Bv. 2. 155; Śi. 6. 26; V. 1. 9. **–3** of one tenor, stable, equable; Māl. 4. 7; U. 4. 15. **–4** solely or exclusively devoted (to one); अभवैकरसाः R. 9. 43, 8. 65. (**–सः**) **1** oneness of aim or feeling. **–2** the only flavour or pleasure. (**–सम्**) a drama of one sentiment. **–राज्, –राजः** *m.* an absolute king; प्राक् विशाम्पतिरेकराड् त्वं वि राज Av. 3. 4. 1. *–a.* Shining alone, alone visible; स वा एष तदा द्रष्टा नापश्यद् दृश्यमेकराट् Bhāg. 3. 5. 24. **–रात्रः** a ceremony lasting one night. (**–त्रम्**) one night; एकरात्रं तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः Ms. 3. 102. **–रात्रिक** *a.* lasting or sufficient for one night only. **–राशिः 1** a heap, crowd. **–2** a sign of the zodiac. °भूत *a.* collected or heaped together. **–रिक्थिन्** *m.* a coheir; यद्येकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ Ms. 9. 162. **–रूप** *a.* **1** of one form or kind, like, similar; आसवः प्रतिपदं प्रमदानां नैकरूपरसतामिव भेजे Ki. 9. 55. **–2** uniform, one-coloured; Rv. 10. 169. 2. (**–पम्**) **1** one form or kind; **–2** The knowledge of reality. विमोचयत्येकरूपेण Sān. K. 63. °ता uniformity, invariableness; क्षणयुतीनां दधुरेकरूपताम् Ki. 8. 2. **–रूप्य** *a.* formed or arising from one. **–लिङ्गः 1** a word having one gender only. **–2** N. of Kubera. (**–ङ्गम्**) a place in which for five krośas there is but one लिङ्ग (Phallus); पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते । तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमा ॥ Śabdak. **–वचनम्** the singular number. **–वर्ण** *a.* **1** of one colour. **–2** identical, same. **–3** of one tribe or caste. **–4** involving the use of one letter (°समीकरण). (**–र्णः**) **1** one form. **–2** a Brāhmaṇa. **–3** a word of one syllable. **–4** a superior caste. (**–र्णी**) beating time, the instrument (castanet); °समीकरणम् an equation involving one unknown quantity. **–वर्णिक** *a.* **1** of one colour. **–2** of one caste. **–वर्षिका** a heifer one year old. **–वस्त्र, –वसन** *a.* having only one garment, in one dress (without उत्तरीय). (**–स्त्रम्**) a single garment. **–वाक्यम्** one or unanimous opinion; एकवाक्यं विवव्रुः R. 6. 85 raised a unanimous cry; °ता consistency in meaning, unanimity, reconciling different statements, syntactical unity; प्रकरणाच्च ज्योतिष्टोमेनैकवाक्यता स्यात् । ŚB. on MS. 10. 5.37. **–वाक्यकृ** 8 U. To effect syntactical unity, to construe as one sentence. तस्मात् प्रकृतानां ... देवतानामन्यतमया देवतया प्रकृतत्वादेकवाक्यतां कृत्वा देवतामवगमिष्यामः । ŚB. on MS. 10. 8. 50. **–वाक्यया** 2 P. (with instrumental) To form one sentence with, to be syntactically connected with; न वै कृतं कर्म प्राकृतैरङ्गपदार्थैः सहैकवाक्यतां याति । ŚB. on MS. 10. 1. 2. °त्वम् syntactical unity. The state of forming or being one sentence; एकवाक्यत्वाच्च । Ms. 10. 1. 8. **–वाचक** *a.* Synonymous. **–वादः 1** a kind of drum or tabor (Mar. डफ). **–2** the unitarian doctrine, monotheism. **–वारम्, –वारे** *ind.* **1** only once. **–2** at once, suddenly. **–3** at one time. **–वासस्** *a.* Clothed in only one garment. **–वासा** A woman; Nigh. **–विंश** *a.* twenty-first; consisting of twentyone. (**–शः**) the Ekaviṁśa-stoma; Av. 8. 9. 20. **–विंशक** *a.* The twentyfirst; दश पूर्वान्परान् वंश्यानात्मानं चैकविंशकम् । ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयेदेनसः पितॄन् ॥ Ms. 3. 37. **–कम्** The number twentyone; Y. 3. 224. **–विंशतिः** *f.* twentyone. **–विजयः** Complete victory; Kau. A. 12. **–विध** *a.* of one kind; simple.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-विलोचन *a.* one-eyed; see एकदृष्टि. **-विषयिन्** *m.* a rival (having a common object or end in view). **-वीरः** a pre-eminent warrior or hero; धर्म° Mv. 5. 48. **-रा** N. of a daughter of Śiva, a deity. **-वृक्षः 1** one tree. **-2** a district in which but one tree is seen for 4 Krośas. **-वृत** *f.* heaven. **-वृन्दम 1** a peculiar disease of the throat. **-2** one heap or collection. **-वृषः** Ved. the chief bull; the best or most excellent of a number. **-वेणिः, -णी** *f.* a single braid of hair (worn by a woman as a mark of her separation from her husband &c.); गण्डाभोगात्कठिनविषमामेकवेणीं करेण Me. 93; °धरा Ś. 7; धृत° Ś. 7. 21. **-वेश्मन्** *n.* a solitary house or room; विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि Ms. 11. 176. **-व्यवसायिन्** *a.* following the same profession. **-व्यावहारिकाः** N. of a Buddhist school. **-शत** *a.* 101 st. (**-तम्**) 101; अत्रैतदेकशतं नाडीनां Praśna. Up. 3. 6. **-शफ** *a.* whole-hoofed. (**-फः**) an animal whose hoof is not cloven (as a horse, ass &c.); अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् Ms. 9. 119. **-शरणम्** the sole recourse or refuge (especially applied to a deity). **-शरीर** *a.* of one body or blood, consanguineous. °अन्वयः consanguineous descent. °अवयवः a descendant in a right line, blood-kinsman. °आरम्भः commencement of consanguinity by the union of father and mother. **-शल्यः** A kind of fish; Rām. 5. 11. 17. **-शाख** *a.* having one branch. (**-खः**) a Brāhmaṇa of the same branch or school. **-शायिन्** *a.* Sleeping alone, chaste; Mb. 13. **-शाला** A single hall or room; (**-लम्** A house consisting of one hall; Matsya P. **-शीर्षन्** = °मुख q. v. Av. 13. 4. 6. **-शुङ्ग** *a.* having one sheath. (**-ङ्गा**) N. of a medicinal plant. **-शुल्कम्** One and the same purchase money (given to the parents of a bride); अन्यां चेद्दर्शयित्वाऽन्या वोढुः कन्या प्रदीयते। उभे ते एकशुल्केन वहेदित्यब्रवीन्मनुः॥ Ms. 8. 204. **-शृङ्ग** *a.* having only one horn. (**-ङ्गः**) **1** a unicorn; rhinoceros. **-2** N. of Viṣṇu. **-3** a class of Pitṛis. **-4** a mountain having one top. **-शेपः** a tree having one root. **-शेषः** 'the remainder of one', a species of Dvandva compound in which one of two or more words only is retained; *e. g.* पितरौ father and mother, parents, (= मातापितरौ); so श्वशुरौ, भ्रातरः &c. **-श्रुत** *a.* once heard. °धर *a.* keeping in mind what one has heard once. **-श्रुतिः** *f.* **1** monotony. **-2** the neutral accentless tone. (**-ति**) *ind.* in a monotonous manner. **-श्रुष्टि** *a.* Ved. obedient to one command. **-षष्ट** *a.* sixty-first. **-षष्टिः** *f.* sixty-one. °तम *a.* sixty first. **-संस्थ** *a.* dwelling in one place; R. 6. 29. **-सप्तत,** °तितम् *a.* seventy-first. **-सप्ततिः** *f.* seventy-one. **-सभम्** a common place of meeting. **-सर्ग** *a.* closely attentive. (**-र्गः**) concentration. **-सहस्रम** 1001 or one thousand; ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात्सुचरितव्रतः Ms. 11. 127. **-साक्षिक** *a.* witnessed by one. **-सार्थम्** *ind.* together, in one company. **-सूत्रम्** N. of a small double drum played by a string and ball attached to the body of it (Mar. डमरू). **-स्तोमः** N. of Soma ceremony. **-स्थ** *a.* **1** being or centred in one place; in one man; ज्ञानमेकस्थमाचार्ये......शौर्यमेकस्थमाचार्ये Mb. 7. 188. 45. Ku. 1. 49; हन्तैकस्थं क्वचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति Me. 106. **-2** close-standing, standing side by side. **-3** collected, combined. **-स्थानम्** one or the same place; एकस्थाने प्रसूते वाक् Pt. 4. 5. **-2** Standing closely; विपक्षेणापि मरुता यथैकस्थानवीरुधः Pt. 3. 53. **-हंसः** the chief or highest Haṁsa (an allegorical designation of the soul). हिरण्मयः पुरुष एकहंसः Bṛi. Up. 4. 3. 11. **-हायन** *a.* one year old; त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टिः Mal. 4. 8; U. 3. 28. (**-नी**) a heifer one year old. (**-नम्**) the period of one year.

एकक *a.* Single, alone, solitary, without a coadjutor; अयं हि शिशुरेकको U. 5. 5, Dk. 111. **-2** Same, identical. **-शतम्** one percent.

एकतम *a.* (*n.* °मत् *f.* °मा) **1** One of many. **-2** One (used as an indefinite article).

एकतर (*n.* °तरम्) **1** One of two, either; P. VII. 1. 26, Vart. **-2** Other, different. **-3** One of many.

एकतस् *ind.* **1** From one side, on one side. **-2** Singly, one by one; एकतः—अन्यतः on one side-on the other side; प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमण्डलमन्यतो वितानम् R. 6. 85; Ki 5. 2. **-एकतः-एकतः** on the one side-on the other side; यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनामाविष्कृतोऽरुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2. **-दत्** (एकतोदत्) Having teeth in only one jaw; Ms. 5. 18.

एकता, -त्वम् Oneness, unity, union, identity. व्रजतोरपि प्रणयपूर्वमेकताम् Śi. 13. 6.

एकत्र *ind.* [एक-त्रल्] **1** In one place, in close connection. **-2** Together, all taken together; एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कुलानि K. 136; एकत्र-अपरत्र or एकत्र on one side-on the other, here-there.

एकदा *ind.* **1** Once, once upon a time, at one time. **-2** At the same time, all at once, simultaneously; एकदा न विगृह्णीयाद् बहून्राजाभिघातिनः H. 4. 93.

एकधा *ind.* **1** In one way. **-2** Singly. **-3** At once, at the same time. **-4** Together. **-5** Once, sometimes; cf. यः सकृद् गाः प्रापयति स एकधा प्रापयतीत्युच्यते। योऽपि सह प्रापयति सोऽप्येकधा प्रापयतीति ŚB. on MS. 10. 2. 17.

एकल *a.* Alone, solitary; एकल एव मध्ये स्थाता Ch. Up. 3. 11. 1; U. 4; (in music) a solo singer.

एकशस् *a.* *ind.* One by one, singly.

एकाकिन् *a.* Alone, solitary. एकाकी यतचित्तात्मा धुरमेकाकिना न्यस्तां ऋषभेण बलीयसा Ram. 6. 128. 3.

एकादशन् *num. a.* Eleven.

एकादश *a.* (**-शी** *f.*) **1** Eleventh. आत्मैकादशः Bṛi. Up. 3. 9. 4. **-2** Consisting of eleven. **-3** Lasting for eleven

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

months. **–शी 1** The eleventh day of every fortnight of a lunar month, sacred to Viṣṇu; (when fasting is enjoined and is considered to be productive of great religious merit).–**2** Presentations of offerings to deceased ancestors or Pitris on the eleventh day after decease. **–शम्** The number eleven. **Comp. –अहः 1** a collection of 11 days. **–2** a sacrifice lasting for eleven days. **–उत्तमः** N. of Śiva (the chief of the 11 Rudras). **–द्वारम्** the eleven holes of the body; पुरमेकादशद्वारम् Kaṭh. Up. 5. 1: see ख. **–रुद्राः** (pl.) the eleven Rudras; see रुद्र.

एकादशक *a.* Consisting of 11 parts; *viz.* eleven sense-organs; एकादशकश्च गणः Sān. K. 24.

एकादशिन् *a.* Consisting of eleven.

एकादशिनी 1 Eleven repetitions of a Mantra. **–2** A kind of sacrifice.

एकाष्टका *f.* The eighth day of माघ; तस्मान्माघ्यष्टमी एकाष्टका इति ŚB. on MS. 6. 5. 37.

एकाष्ठी A seed of the cotton tree.

एकिक *a.* Alone; सीतां सौमित्रिणा त्यक्तां सध्रीचीं त्वमृतेमेकिकाम् Bk. 6. 7.

एकीकृ 8 U. **1** To collect. **–2** To unite, join together, combine. एकीकृतस्त्वचि निषिक्तः U.

एकीभू 1 P. **1** To become one, blend, combine, be-mingled. परेऽव्यये सर्व एकीभवन्ति Muṇḍ. 3. 2. 7.

एकीभावः 1 Combination, association. **–2** Common nature or property.

एकीय *a.* Belonging to, or proceeding from, one. **यः** A partisan, an associate.

एज् 1 Ā. (epic. P.) (एजते, एजांचक्रे, एजिष्ट, एजितुम्, एजित) **1** To tremble, shake. **–2** To move, stir; धृतराष्ट्रोऽयमेजति Mb. **–3** To shine (P.) –With अप to drive away. **–उद्** to rise, go upwards.

एजक *a.* Shaking.

एजत् *a.* Trembling, shaking; movable (thing); Bhāg. 7. 3. 33.

एजत्क *a.* Trembling. वलीपलित एजत्कः Bhāg.

एजथुः *m.* Ved. Trembling, shaking (of the earth.) महान्वेग एजथुर्वेपथुष्टे Av. 12. 1. 18.

एजनम् Trembling, shaking.

एजित *p. p.* Shaken, agitated.

एजि *a.* Affected by wind.

एठ् 1 Ā. (एठते, एठितुम्, एठित) To annoy, resist, oppose.

एड *a.* Deaf. **–डः** A kind of sheep. **–Comp. –गजः** the medicinal plant Cassia Tora or Alata (उरण) used for curing ringworms (Mar. टाकळा). **–मूक** *a.* **1** deaf and dumb; cf. अनेडमूक. **–2** wicked, perverse.

एडकः 1 A ram; वर्धन्ते पक्षिसंघाश्च तथा पशुगवेडकम् Mb. 3. 142. 37. **–2** A wild goat. **–3** A kind of medicinal plant. **–का** A ewe.

एडु (डू or **डो) कः, –कम् 1** A building constructed of rubbish, bones &c., or of hard substances resembling bones. **–2** A tomb, a wall round bones. 'भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम्' इत्यमरः; एडूकान् पूजयिष्यन्ति वर्जयिष्यन्ति देवताः Mb. 3. 190. 65. **–3** (With Buddhists) A sanctuary filled with relics.

एणः, एणकः 1 A kind of black antelope; कांश्चिदेणान्समाजघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः Mb. 1. 69. 22; तस्य स्तनप्रणयिभिर्मुहुरेणशावैः the several kinds of deer are given in this verse:— अनूचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः । रुरुर्गौरमुखप्रोक्तः शम्बरः शोण उच्यते ॥. **–2** (In Astr.) Capricorn. **–Comp. –अजिनम्** deer-skin. **–तिलकः, –भृत्** the moon; so °अङ्कः, –°लाञ्छनः &c. व्यरोचतैणाङ्क इवोडुभिर्वृतः Bhāg. 10. 29. 43. **–एणाङ्क–चूडः** The god Śiva; एणाङ्कचूडस्य ततः प्रसादात् Sahendravilās 1. 62. **–दृश्** *a.* one having eyes like those of a deer. *–m.* Capricorn. **–नाभिः, –मदः** Musk.

एणी 1 A female black deer. **–2** A kind of poisonous insect. **–Comp. –पद** *a.* having feet like those of a deer. (**–दः**) a kind of snake.

एत *a.* (**एता, एनी** *f.* P. IV. 1. 39.) Of a variegated colour; shining. **–2** Come, arrived. **–3** Going, flowing. **–तः 1** A deer or antelope; **–2** The hide of a deer. **–3** A variegated colour. **–ता** A hind; Mb. 3.

एनी A river, flowing stream.

एतग्व *a.* **1** Going on their way (said of the horses of gods). **–2** Variegated. **–ग्वः** A horse of a variegated colour.

एतश *a.* Ved. Of a variegated colour, shining; येन वृश्चादेतशो ब्रह्मणस्पतिः Rv. 10. 53. 9. **–शः** A dappled horse (particularly the horses of the sun).

एतशस् *m.* **1** A Brāhmaṇa. **–2** A horse.

एतिः *f.* Ved. Arrival, approach.

एतद् *pron. a.* (*m.* **एषः**, *f.* **एषा**, *n.* **एतद्**) **1** This, this here, yonder (referring to what is nearest to the speaker (समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्); एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम् K.; the Nom. forms are used like those of इदम् the sense of 'here'; एष पृच्छामि, एष कथयामि Mu. 3. here I ask &c.; कदा गमिष्यसि–एष गच्छामि Sk.; एषोऽस्मि कामन्दकी संवृत्तः Māl. 1; एते नवीकृताः स्मः Ś. 5. In this sense एतद् is sometimes used to give emphasis to the personal pronouns; एषोऽहं कार्यवशादायोध्यिकस्तदानींतनश्च संवृत्तः U. 1. **–2** As the subject of a sentence it agrees in gender and number with the predicate without reference to the noun to which it refers; एतद् (शबला) मे धनम्; but may sometimes remain in the neuter; एतदेव गुरुषु वृत्तिः Ms. 2. 206. **–3** It often refers to what

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

precedes, especially when it is joined with इदम् or any other pronoun; एष वै प्रथमः कल्पः Ms. 3. 147; इति यदुक्तं तदेतच्चिन्त्यम्; एतानीमानि, एते ते &c. -4 It is used in connection with a relative clause, in which case the relative generally follows; प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये स्तेनाटविकादयः Ms. 9. 257. *-ind.* In this manner, thus, so, here, at this time, now. *Note*:- एतद् appears as the first member of compounds which are mostly self-explaining; *e. g.* °अतिरिक्त Besides this. °अनन्तर immediately after this; °अन्त ending thus; °अर्थः this matter; °अर्थे on this account, therefore; °अवधि to this limit, so far; °अवस्थ *a.* of such a state or condition. **-Comp. -कालः** the present time. **-कालीन** *a.* belonging to the present time. **-क्षणात्** *ind.* hence-forth. **-द्वितीय** *a.* one who does anything for the second time. **-पर** *a.* Intent on or absorbed in this. **-प्रथम** *a.* one who does anything for the first time. **-योनिन्** *a.* having one's origin in that. एतद्योनीनि भूतानि Bg. **7. 6.**

एतदीय *a.* Belonging to this.

एतनः 1 Breath. -2 A species of fish. (Silurus Pebrius)

एतर्हि *ind.* 1 Now, at this time, at present, now-a-days; Bri. Up. 1. 4. 1. Ki. 1. 32. एतर्हि द्युमणिमणीमयीं हसन्तीम्। सेवन्ते किमु ककुभः ......Rām. Ch. 7. 53. -2 Then (correlative to यर्हि). -3 A certain measure of time = 15 idānims or one-fifteenth of a *Kṣipra*; cf. इदानीम्.

एतादृश्, -दृक्ष, -दृश (**-शी, -क्षी**) *a.* 1 Such, such like; सर्वेऽपि नैतादृशाः Bh. 2. 51. अस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद् गतिः। Udb. -2 Of this kind, similar to this.

एतावत् *a.* So much, so great, so many, of such extent, so far, of such quality or kind; एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे R. 2. 51; Ku. 6. 89; एतावान्मे विभवो भवन्तं सेवितुम् M. 2 so far; oft. used in connection with a relative pronoun which generally follows; एतावता नन्वनुमेयशोभि ... आरोपितं यद् गिरिशेन पश्चादनन्यनारीकमलाङ्कम् Ku. 1. 37. *-ind.* So far, so much, in such a degree, thus; नैतावदन्ये मरुतो यथेमे Rv. 7. 57. 3.

एतावत्त्वम् 1 Quantity or number. -2 Greatness; such a state or condition; such extent.

एतावन्मात्र *a.* Of this measure, so great, such; Mb.

एतृ *a.* Ved. 1 Going. -2 Asking, requesting; गृणाति अभिरेतरो न शूषैः Rv. 5. 41. 10.

एदिधिषुः पतिः The husband of a younger sister whose elder sister has not been married; cf. अग्रेदिधिषुः Vāj. 30. 9.

एध् 1 Ā (एधते, एधांचक्रे, ऐधिष्ट, एधितुम्, एधित) 1 To grow, increase; विनापि संगमं स्त्रीणां कवीनां सुखमेधते Pt. 2. 164. -2 To prosper, become happy, live in comfort; द्वावेतौ सुखमेधेते Pt. 1. 318. -3 To grow strong, become great. -4 To extend. -5 To swell, rise. *-Caus.* To cause to grow or increase; to greet, celebrate, honour; नैदिधः स्वपराक्रमम् Bk. 15. 19; (तां) आशीर्भिरेधयामासुः Ku. 6. 90. *-Desid.* एदिधिषते.

एधः Fuel; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधापेक्ष इव स्थितः Ś. 7. 15; Śi. 2. 99; R. 9. 81.

एधतु *a.* Increased, grown. **-तुः** 1 A man. -2 Fire. -3 Prosperity, happiness (Ved.). युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुम् Rv. 8. 86. 3.

एधमान *a.* Prospering, increasing; °द्विष् hating the impious who prosper (Sāy.).

एधस् *n.* 1 Fuel; यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन Bg. 4. 37; अनलायागुरुचन्दनैधसे R. 8. 71; Ms. 11. 71; Y. 2. 166. -2 Prosperity (in comp.).

एधा Prosperity, happiness.

एधित *p. p.* 1 Grown, increased; उद्धतानधिकमेधितौजसो Śi. 14. 31. -2 Brought up; मृगशावैः सममेधितो जनः Ś. 2. 19. -3 Filled; बन्दीभिरेधिताः काराः Mv. 7. 6.

एनस् *n.* [इ-असुन् नुट् Uṇ. 4. 197] 1 Sin, offence, fault; मुच्यन्ते ह्येनसोऽखिलात् Bhāg. 8. 4. 24. आत्मघातिन एनसा संयुज्यते K. 171; Śi. 14. 35; 16. 8. -2 Mischief, crime. -3 Unhappiness. -4 Censure, blame.

एनस्य *a.* 1 Caused by crime. -2 Sinful, wicked, wrong; यदि जाग्रद् यदि स्वपन्नेन एनस्योकरम् Rv. 6. 115. 2.

एनस्वत्, एनस्विन् *a.* Wicked, sinful.

एना *ind.* Ved. Thus, then, at that time परो दिवा पर एना पृथिव्या Rv. 10. 125. 8.

एम *a.* To be obtained. **-मः, एमन्** *n.* Ved. A course, way.

एरका A kind of grass (said to have turned to clubs when plucked by Krshna and his family; cf. Mb. मौसलपर्वन्), ददार करजैर्वक्षस्येरकां कटकृद्यथा Bhāg. 1. 3. 18. **-कम्** A woollen carpet.

एर (ल) कः A kind of fish.

एरण्डः The castor-oil plant; (a small tree with a scanty number of leaves); and hence the proverb: निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते. **-ण्डा** Long pepper. **-Comp. -पत्रिका, -फला** the plant Croton Polyandrum (दन्तीवृक्ष).

एरण्डकः = एरंड.

एरु *a.* Ved. Going.

एर्वारुः, एर्वारुकः A species of cucumber. कर्दुवैर्वारौ यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न Y. 3. 142. q. v. उर्वारुक and उर्वारु.

एलकः A ram; see एडक.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एलवालु *n.*, **एलवालुकम्** The fragrant bark of कपित्थ (Feronia Elephantum). -2 A granular substance (used as a drug and perfume).

एलविलः N. of Kubera : see ऐलविल.

एला 1 Cardamom plant; एलानां फलरेणवः R. 4. 47, 6. 64. -2 Cardamoms (the seed of the plant). -**Comp.** -**पर्णी** the plant Mimosa Octandra. (Mar. रास्ना, कोळिंजन).

एलानः An orange.

एलीका Small cardamoms.

एलायति Den. P. 1 To be merry or frolicsome. -2 To be wantonly mischievous in behaviour.

एलुकम् 1 A kind of perfume. -2 A medicinal substance or plant.

1. **एव** *a.* Ved. 1 Going, moving. -2 Speedy, quick; एवो गन्ता; ये च एवा मरुतः Un. 1. 150. -**वः** 1 A course, way; or a courser, a fleet horse; स्वेभिरेवैश्वरतः Rv. 1.62.8; (pl.) mode of proceeding, custom, habit; or according to Sāyaṇa a desire or hymn. -**Comp.** -**या** *a.* granting protection; or going in ways or courses. -**यावन्** *a.* going with horses or granting desires, going quickly. -*m.* N. of Viṣṇu.

2. **एव** *ind.* This particle is most frequently used to strengthen and emphasize the idea expressed by a word:—(1) Just, quite, exactly; एवमेव quite so, just so; (2) same, very, identical; अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव Bh. 2. 40 that very man; (3) only, alone, merely, (implying exclusion); सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन Ku. 3. 63 only the truth, nothing but the truth; so नाम्नैव, स एव वीरः he alone (and not others); (4) already; गत एव न ते निवर्तते Ku. 4. 30; (5) scarcely, the moment, as soon as; chiefly with participles; उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् R. 1. 87 as soon as the name was uttered; इति चिन्तयन्नेव while just thinking &c; (6) also, likewise; तथैव so also; (7) like, as (showing similarity); श्रीस्त एव मेस्तु G. M. (= तव इव); and (8) generally to emphasize a statement; भवितव्यमेव तेन U. 4 it *will* (surely) take place. It is also said to imply the senses of (9) detraction; (10) diminution (11) command; (12) restraint; or (13) used merely as an expletive. (This particle is used in the Vedas in the senses of so, just so, like, indeed, truly, really) (14) Again; एवशब्दश्च पुनरित्यस्मिन्नर्थे भविष्यति। यथा क्षीरेण भुक्त्वा देवदत्तः क्षीरेणैव भुङ्क्तेनिति। भुङ्क्तेवेति पुनरिति गम्यते। ŚB. on MS. 10. 8. 36.

एवम् *ind.* 1 Thus, so, in this manner or way; (referring to what precedes as well as to what follows); अस्त्येवम् Pt. 1 it is so; एवंवादिनि देवर्षौ Ku. 6. 84; ब्रूया एवम् Me. 103 (what follows); एवमस्तु be it so, amen; यद्येवम् so: किमेवम् why so; मैवम्, मा मैवम् oh, not so, (do not do so) एवम् has sometimes an adjectival force; एवं वचनम् such words. -2 Yes, quite so (implying assent); सीता -अहो जाने तास्मिन्नेव काले वर्ते। राम- एवम् U. 1; एवं यदात्थ भगवन् Ku. 2. 31. It is also said to have the senses of. -3 likeness. -4 sameness of manner; -5 affirmation or determination; -6 command; or it is often used merely as an expletive. (In the Vedas एवम् occurs very rarely; its place being usually taken up by एव). -**Comp.** -**अवस्थ** *a.* so situated or circumstanced. -**आदि, -आद्य** *a.* of such qualities or kind, such and the like; एवमादिभिः Ś. 5; Ku. 5. 29. -**कान्तम्** A column connected with one, two or three minor pillars and having a lotus-shaped base; एकोपपादसंयुक्तं द्विव्युपपादेन संयुतम्। एवंकान्तमिति प्रोक्तं मूले पद्मासनान्वितम्॥ Mānasāra 15. 242-3. -**कारम्** *ind.* in this manner. -**काल** *a.* containing so many syllabic instants. -**क्रतु** *a.* Ved. thus minded. -**गत** *a.* being in this condition or so circumstanced; एवं गते under these circumstances. -**गुण** *a.* possessing such virtues: पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12. -**नामन्** *a.* so called, bearing this name. -**प्रकार, -प्राय** *a.* of such a kind; वयमपि न खल्वेवंप्रायाः क्रतुप्रतिघातिनः U. 5. 29; Ś. 7. 24. -**भत** *a.* of such quality or description, so, such. -**रूप** *a.* of such a kind or form. -**वादः** such an expression. एवंवादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी K. -**विद्, -विद्वस्** *a.* knowing so or such, well-informed. -**विध** *a.* of such a kind, such. -**वीर्य** *a.* possessing such a power. -**वृत्त, -वृत्ति** *a.* behaving such; of such a kind.

एवावद *a.* Ved. So speaking, true. -**दः** N. of a Ṛiṣi; Rv. 5. 44. 10.

एष् 1 U. (एषति-ते, एषितुम्, एषित) 1 To go or approach. -2 To hasten towards, fly at, attack any one. -3 To endeavour to reach or gain. -4 To request. -5 To desire. -6 To creep or glide; पराङ्मित्र एषतु Av. 6. 67. 3. -7 To know; एषितुं प्रेषितो यातो मया तस्यानुजो वनम् Bk. 5. 82.

एष *a.* 1 Desirable, to be desired. -2 Gliding, running; epithet of Viṣṇu. -**षः** 1 Running or hastening towards. -2 Seeking. -3 Wish, choice. -**षा** Wish, desire. -**Comp.** -**वीरः** N. of a despised Brāhmaṇa family.

एषण *a.* Seeking. -**णः** An iron-arrow. -**णम्** 1 Seeking. -2 Wish, desire. -3 Driving, pressing. -4 Probing. -**णा** 1 Seeking; wish, desire; अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः Bhāg. 4. 31. 20. -2 Begging, request. °समितिः Correct behaviour when eating food, one of the पञ्चसमितिs or five rules of careful Conduct (Jainism). -**णी** 1 A goldsmith's balance. 2 A probe (of iron or steel).

एषणिका A goldsmith's balance.

एषाणिन् *a.* Seeking, striving to get.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एषणीय *pot. p.* **1** To be desired or desirable; जायापतीलौकिकमेषणीयम् Ku. 7. 88; Ki. 13. 28. **–2** To be aimed at or sought. **–3** To be approached. **–4** (At the end of comp.) Relating to medical examination.

एषिका The iron beam without a ring or a cap (Mar. गळई).

एषितृ *a.* Wishing, desirous.

एषिन् *a.* **1** Driving, impelling. **–2** Desiring, desirous of, wishing (at the end of comp.); यौवने विषयैषिणाम् R. 1. 8.

एष्टव्य *a.* To be striven after, wished for; एष्टव्या बहवः पुत्रा गुणवन्तो बहुश्रुताः Rām. 2. 107. 13. **–व्यम्** Desire; एष्टव्ये सति चिन्त्योऽहम् Mb. 14. 55. 14.

एष्टिः *f.* Wish, desire; शश्वद् बभूथ सुहव एष्टौ Rv. 6. 21. 8.

एष्य *a.* **1** To be desired or sought; ब्रह्मैव विद्वानेष्यः Av. 12. 2. 39. **–2** To be approached. **–3** To be probed, examined medically.

एह Ved. **1** Desirous. **–2** Striving well.

एहस् *n.* **1** Anger. **–2** Emulation, rivalry.

एहिमाय *a.* Ved. Of all-pervading intellect, an epithet of the Viśvedevas; cf. एहिमायासो अद्रुहः Rv. 1. 3. 9.

ऐ

ऐ (निपातोऽभिमुखीकरणे) An interjection to attract attention; ऐ यान्तं देहि...... Bk. 6. 18.

ऐः *m.* N. of Śiva. *–ind.* An interjection of (1) calling (= Hallo, ho); (2) remembrance; (3) inviting. cf. also ऐः कुरो धरणीनाथः पुरो मार्गोऽमरोऽसुरः। कुल्लो राघवः प्राज्ञो मन्दः पुत्रोऽथवा नरः॥ Enm.

ऐक *a.* Belonging to one.

ऐककर्म्यम् **1** Unity of action (Jaina.). **–2** The state of having one fruit; ऐककर्म्यमिति। कर्मशब्देनात्र फलमुच्यते। क्रियते इति। तद् येषामेकं तानि एककर्माणि। तेषां भाव ऐककर्म्यम् एकफलमित्यर्थः। ŚB. on MS. 11. 1. 1.

ऐककाल्यम् (see सद्यस्काल्ता). वचनादैककाल्यं स्यात्। Ms. 5. 4. 24. unity of time (Jaina).

ऐकगुण्यम् The value of single unit, simple unity; Mb.

ऐकद्यम् *ind.* At once, together.

ऐकध्यम् Singleness of time or occurrence.

ऐकपत्यम् **1** Sole sovereignty, supreme power. **–2** Absolute monarchy.

ऐकपदिक *a.* (**–की** *f.*) **1** Belonging to a simple word. **–2** Consisting of single words. **–कम्** The name given to the Naigama section of Yāska's commentary on the Nighaṇṭavas.

ऐकपद्यम् **1** Unity of words. **–2** Being formed into one word.

ऐकभाव्यम् Singleness of nature or purpose.

ऐकमत्यम् Unanimity, agreement, sameness of opinion; ऐकमत्यादमात्यवर्गः साकेतनाथं विधिवच्चकार R. 18. 36; अत्र सर्वेषामैकमत्यम् H. 1 all are unanimous on this point.

ऐकमुख्यम् **1** Complete ownership (Gīrvāṇa.). **–2** Subordination; नीतं चास्मान्प्रति शिथिलतामैकमुख्यं सुराणाम् Mv. 2. 4.

ऐकराज्यम् Sole Monarchy.

ऐकशतिक *a.* (**–की** *f.*) Provided with 101.

ऐकशफ *a.* (**–फी** *f.*) Produced by or relating to animals with uncloven hoofs (as milk &c.); Ms. 5. 8; Y. 1. 170.

ऐकशब्द्यम् **1** The state of having the same term (to express them), the state of being expressed or referred to by the same term; सर्वस्य चैकशब्द्यात्। MS. 7. 1. 18. **–2** Sameness or identity of words (Jaina.).

ऐकश्रुत्यम्, ऐकस्वर्यम् The one accentless-monotonous tone, monotony.

ऐकसहस्रिक *a.* (**–की** *f.*) Provided with 1001.

ऐकागारिकः (P. IV. 1. 113.) **1** A thief (breaking into lonely houses); केनचित्तु हस्तवनैकागारिकेण Dk. 67; Śi. 19. 111. **–2** The owner of a single house.

ऐकाग्र *a.* Intent on one object.

ऐकाग्र्यम् Intentness on one object.

ऐकाङ्गः A soldier who serves as the bodyguard; Rāj. T. 5. 249.

ऐकात्म्यम् **1** Unity, unity of soul; यथैकात्म्यानुभावानां विकल्परहितः स्वयम् Bhāg. 6. 8. 32. **–2** Identity, sameness. **–3** Oneness with the Supreme Soul.

ऐकाधिकरण्यम् **1** Oneness of relation. **–2** Existence in the same subject; co-extension (in Logic); साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यं व्याप्तिरुच्यते Bhāṣā. P. 69.

ऐकान्तिक *a.* (**–की** *f.*) **1** Absolute, complete, perfect; Bg. 14. 27. **–2** Assured, certain; ऐकान्तिकमात्यन्तिकमुभयम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Sāṅ. K. 68; Mu. 4. -3 Exclusive. -के In private, apart from others; Pt. 1.

ऐकान्त्यम् 1 Absoluteness, exclusiveness. -2 Friendship (सख्य); तन्मन्यसे यत्र नैकान्त्यमस्ति Mb. 8. 42. 31.

ऐकान्यिकः A pupil who commits one error in reading or reciting (the Vedas). ऐकान्यिकोऽपि न बभूव यतो; न तेन प्रापाभिधा नामिह बालसरस्वतीति।

ऐकार्थ्यम् 1 Sameness of aim or purpose. -2 Consistency in meaning.

ऐकाहिक *a.* (-की *f.*) 1 Ephemeral. -2 Of one or the same day, quotidian. -3 Lasting for one day (as a sacrifice, fever, festival &c.).

ऐक्यम् 1 Oneness, unity, harmony; तेषां द्वयोर्द्वयोरैक्यं बिभिदे न कदाचन R. 10. 82; U. 6. 33. -2 Unanimity. -3 Identity, sameness. -4 Especially, the identity of the human soul or of the universe with the Deity. -5 An aggregate, whole. -6 (In alg.) The product of the length and depth of the portions or little excavations differing in depth (Colebrooke). -**Comp.** -**आरोपः** Equalization; Kuval.

ऐक्षव *a.* (-वी *f.*) [इक्षु-अण्] Made of, or produced from, sugarcane, sugary. -वम् 1 Sugar. -2 A kind of spirituous liquor.

ऐक्षव्य *a.* Made of sugar-cane.

ऐक्षुक *a.* [इक्षु-ठञ्] 1 Suitable for sugar-cane. -2 Bearing sugar-cane. -कः A carrier of sugar-cane.

ऐक्षुभारिक *a.* [इक्षुभार-ठञ्] Carrying a load of sugar-canes.

ऐक्ष्वाक *a.* [इक्ष्वाकु-अण्] Belonging to Ikṣvāku. -कः, -कुः 1 A descendant of Ikṣvāku; सत्यमैक्ष्वाकः खल्वसि U. 5. -2 The country ruled by the Aikṣvākus.

ऐङ्गुद *a.* (-दी *f.*) [इङ्गुदी-अण्] Produced from the इङ्गुदी tree; ऐङ्गुदं बदरैर्मिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे Rām. 2. 103. 29. -दम् The nut of the इङ्गुदी tree.

ऐच्छिक *a.* (-की *f.*) [इच्छा-ठञ्] 1 Optional, voluntary; विकल्पो व्यवस्थितो न त्वैच्छिकः Day. B. -2 Arbitrary.

ऐड *a.* Ved. [इडा-अण्] 1 Containing anything refreshing; Vaj. 15. 7. -2 Containing the word (इडा) (such as a chapter). -3 Belonging to a sheep. -डः N. of Purūravas (इडाया अपत्यम्); cf. Rv. 10. 95. 18 (ऐळ).

ऐडक *a.* (-की *f.*) Belonging to a sheep. -कः A species of sheep.

ऐड (ल) विडः (लः) 1 N. of Kubera. अवलम्बितैलविलपाणिपल्लवः Śi. 13. 18. -2 The planet Mars (मङ्गल).

ऐड (डू) कम् A wall &c. of bones and rubbish.

ऐण *a.* (एण-अण्) (-णी *f.*) Of or belonging to an antelope (as skin, wool &c.); Y. 1. 259.

ऐणिक *a.* (-की *f.*) Hunting black antelopes, a deer-killer.

ऐणेय *a.* (-यी *f.*) [एणी-ढक्] Produced from the black doe or from anything connected with her. ऐणेयचर्माम्बरमर्कधामभिर्युतं जटाभिर्ददृशे पुरीं विशन् Bhāg. 9. 15. 29. -यः A black antelope; a little doe (हरिणशाव); ते नानावारयिष्यन्ति ऐणेयानिव तन्तुना Mb. 5. 57. 41. -यम् A kind of coitus (रतिबन्ध).

ऐतदात्म्यम् The state of having this property or peculiarity; स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यम् Ch. Up. 6. 9. 4.

ऐतरेय *a.* [इतरा-ढक्] Originating from Aitareya. -यः, -यम् A descendant of Itarā (or Itara, a sage) to whom the Aitareya Brāhmaṇa and Āraṇyaka were revealed. -**Comp.** °आरण्यकम् N. of the Āraṇyaka composed by Aitareya. -उपनिषद् N. of an Upaniṣad. -ब्राह्मणम् N. of the Brāhmaṇa composed by Aitareya (attached to the Ṛigveda and prescribing the duties of the Hotṛi priest) It is divided into forty Adhyāyas or eight Pañchikās.

ऐतरेयिन् *m.* A reader of the Aitareya Brāhmaṇa.

ऐतशः N. of a Muni. -**Comp.** -प्रलापः N. of a section of the Atharvaveda by the above Muni (Coming after the Kuntāpa hymns).

ऐतिहासिक *a.* (-की *f.*) [इतिहास-ठक्] 1 Traditional. -2 Historical -कः 1 An historian. -2 One who knows or studies ancient legends.

ऐतिह्यम् Traditional instruction, legendary account; ऐतिह्यमनुमानं च प्रत्यक्षमपि चागमम् Rām.; किलेत्यैतिह्ये (ऐतिह्य is regarded as one of the Pramāṇas or proofs by the Paurāṇika as and reckoned along with प्रत्यक्ष अनुमान &c.; see अनुभव). प्रत्यक्षं ह्येतयोर्मूलं कृतान्तैतिह्ययोरपि Mb. 12. 218. 27; श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम्। प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्स विरज्यते॥ Bhāg. 11. 19. 17. -2. Tradition -a figure of speech; Kuval. 123.

ऐदंपर्यम् Substance, scope, bearing (lit. state of being इदंपर, *i. e.* having this meaning, purport or scope); इदं त्वैदंपर्यम् Māl. 2. 7.

ऐदंयुगीन *a.* Fit for this yoke.

ऐन *a.* (इनः सूर्यः, तस्य इदम्) Of the sun. निर्वर्ण्य वर्णेन समानमैनं बिम्बेन बिम्बं च्युतमस्तशृङ्गात् Rām. Ch. 6. 25.

ऐनसम् Sin.

ऐन्दव *a.* (-वी *f.*) [इन्दु-अण्] Lunar; ऐन्दवः प्राकप्रकाशः Māl. 8. 1; U. 1. 34. -वः A lunar month. -वी The plant सोमराजी. -वम् 1 The asterism Mṛigaśiras. -2 The *Vrata* called चान्द्रायण q. v.; संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् Ms. 11. 126.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऐन्दुमतेयः A descendant of Indumatī. N. of Daśaratha.

ऐन्द्र *a.* (**-न्द्री** *f.*) [इन्द्र-अण्] Belonging or sacred to Indra; ऋद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः R. 2. 50; 6. 27. **-न्द्रः 1** N. of Arjuna and of Vāli (who are regarded as sons of इन्द्र). **-2** N. of a Saṁvatsara. **-3** The part of a sacrifice offered to Indra. **-न्द्री 1** N. of a Ṛik addressed to Indra; इत्यादिका काचिदैन्द्री समाम्नाता J. N. V. **-2** The east, eastern direction (presided over by Indra); अयमैन्द्रीमुखं पश्य रक्तश्चुम्बति चन्द्रमाः Chandr. 5. 58; Ki. 9. 18. **-3** The eighteenth lunar mansion. **-4** The eighth day in the second half of the months of मार्गशीर्ष and पौष. **-5** Indra's energy (personified as his wife Śachī). **-6** Misfortune, misery. **-7** A kind of cucumber. **-8** An epithet of Durgā. **-9** Small cardamom; यष्ट्याह्वमैन्द्रीनलिनानि दूर्वा Charak. **-न्द्रम् 1** The eighteenth lunar mansion (ज्येष्ठा). **-2** Wild ginger.

ऐन्द्रजालिक *a.* (**-की** *f.*) [इन्द्रजालेन चरति ठक्] **1** Deceptive, magical; illusive. **-2** Familiar with magic. **-कः** A juggler; छलयन्प्रजास्त्वमनृतेन कपटपटुरैन्द्रजालिकः Śi. 15. 25.

ऐन्द्रतुरीयः The fourth part of a libation to Indra.

ऐन्द्रलुप्तिक *a.* (**-की** *f.*) Affected with morbid baldness of the head.

ऐन्द्रशिरः A species of elephant; Rām. 2. 70. 23.

ऐन्द्राग्न *a.* Relating to Indra and Agni; so ऐन्द्रवारुण, ऐन्द्रसौम्य &c. ऐन्द्राग्नेन विधानेन दक्षिणामिति न श्रुतम् Mb. 12. 60. 39.

ऐन्द्रिः [इन्द्रस्यापत्यं-इञ्] **1** N. of Jayanta, Arjuna, or Vāli, the monkey-chief. **-2** A crow; ऐन्द्रिः किल नखैस्तस्या विददार स्तनौ द्विजः R. 12. 22.

ऐन्द्रिय, -यक *a.* [इन्द्रिय-अण्, वुञ् वा] **1** Belonging to the senses, sensual. यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैन्द्रियकं मृषा Bhāg. 7. 2. 48. मूढमैन्द्रियकं लुब्धमनार्यचरितं शठम् Mb. 12. 93. 16. **-2** Present, perceptible to the senses. **-यम्** The world of the senses.

ऐन्द्रियेधी *a.* Thinking only of sensual pleasures. मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः Bhāg. 5. 18. 22.

ऐन्धन *a.* (**-नी** *f.*) [इन्धन-अण्] Consisting of fuel. produced from fuel (fire); Mb. 3. **-नः** N. of the sun.

ऐन्य *a.* [इन्य-ण्य] Belonging to a master or the sun. **-न्यः** N. of a Sāman: Ārṣeya Br.

ऐन्वकम् N. of a Sāman Ārṣeya Br.

ऐभ *a.* (**भी** *f.*) [इभ-अण्] Belonging to an elephant; शीतांशोरंशुजालैर्जलधरमलिनां क्लिश्नती कृत्तिमैभीम् Mu. 3. 20. **-भी** A kind of pumpkin.

ऐयत्यम् [इयत्-ष्यञ्] Quantity, number, value.

ऐरम् A heap.

ऐरावणः (see ऐरावत below): Indra's elephant (produced at the churning of the ocean), मागधोऽथ महापालो गजमैरावणोपमम् Mb. 6. 62. 46. See ऐरावत.

ऐरावतः [इरा आपः तद्वान् इरावान् समुद्रः तस्मादुत्पन्नः अण्] **1** N. of the elephant of Indra. ऐरावतं गजेन्द्राणाम् Bg. 10. 27. **-2** An excellent elephant; a species of elephant; ऐरावतानैन्द्रशिरान्नागान्वै प्रियदर्शनान् Rām. 2. 70. 23. **-3** One of the chiefs of the Nāgas or serpent-race (inhabiting Pātāla); अहमैरावत ज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः Mb. 1. 3. 139. **-4** The elephant presiding over the east. **-5** A kind of rainbow. **-6** A kind of lightning; (said to be *n.* also in these two senses). **-7** The orange tree. **-तम् 1** A vast and waterless region. **-2** (pl.) N. of a Varṣa. **-3** N. of the northern path of the moon. **-4** A kind of cloud; 'मेघस्योपरि मेघो यः स ऐरावत उच्यते' इति दक्षिणावर्तः (Commentator of मेघदूत). **-ती 1** The female of Indra's elephant. **-2** Lightning. **-3** N. of a plant (वटपत्री) **-4** N. of river Rāvī in the Panjab (= इरावती). **-5** N. of a particular portion of the moon's path.

ऐरिणम् [इरिणे भवं अण्] **1** Fossil or rock salt. **-2** Saline earth (Mar. उखर); खातकण्टकपाषाणैर्दुष्पथं दुर्गमैरिणम् (Śukra. 4. 848).

ऐरेयम् [इरायाम् अन्ने भवं ढक्] Spirituous liquor (prepared from food).

ऐर्म्यम् [ईर्म-ष्यञ्] A plaster good for healing wounds; Suśr. 2. 86. 2.

ऐलः [इलाया अपत्यं अण्] **1** N. of Purūravas (son of Ilā and Budha). **-2** The planet Mars. **-लम् 1** Food, a quantity of food. **-2** A particular number.

ऐलविल N. of Kubera अवलम्बितैलविलपाणिपल्लवः श्रयति स्म मेघमिव मेघवाहनः Śi. 13. 18. See एलविल.

ऐलवः Ved. Noise, cry; तौविलिकेऽवेलयावायमैलव ऐलयीत् Av. 6. 16. 3. °कारः Rudra's dog; Av. 11. 2. 30.

ऐलवालुकः N. of a perfume. see. एलवालु.

ऐलूषः Descendant of Ilūṣa, N. of Kavaṣa (author of a Vedic hymn. Ait. Br. 2. 19. 1.)

ऐलेयः 1 A kind of perfume. **-2** Mars.

ऐश *a.* (**-शी** *f.*) [ईश-अण्] **1** Belonging to Śiva; सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशम् R. 2. 75. हास्यश्रीराजहंसा हरतु तनुरिव क्लेशमैशी शरद्वः Mu. 1. **-2** Supreme, regal. (ऐशी) N. of the Nakṣatra रोहिणी.

ऐशान *a.* [ईशान-अण्] Belonging to Śiva. **-नी 1** The north-eastern direction. **-2** N. of Durgā.

ऐश्य *a.* Belonging to ईश; **-श्यम्** Supremacy, power; महतीतरमायैश्यं निहन्त्यात्मनि युञ्जतः Bhāg. 10. 13. 45.

ऐश्वर *a.* [ईश्वर-अण्] (री *f.*) **1** Belonging to or produced by a lord or the Supreme Being, majestic.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पश्य मे योगमैश्वरम् Bg. 9. 5, 11. 3, 9. -2 Powerful, mighty. -3 Belonging to Śiva; ऐश्वरं धनुरभाजि यत्त्वया R. 11. 76. -4 Supreme, royal. -5 Divine. -रम् Supremacy, power; एकान्तधाम यशसः श्रिय ऐश्वरस्य Bhāg. 10. 44. 13. -री N. of Durgā. -Comp. -कारणिकः A Naiyāyika; Hch. 8.

ऐश्वरिकः (With Buddhists) Atheist.

ऐश्वर्यम् [ईश्वर-ष्यञ्] 1 Supremacy, sovereignty; एकैश्वर्यस्थितोऽपि M. 1. 1; निशाचर°. -2 Might, power, sway. -3 Dominion. -4 Affluence, wealth, greatness; °मत्तेषु Ś. 5. 18. -5 Super-human power. -6 The divine faculties of omnipotence, omnipresence &c. cf. अणिमा लघिमा व्याप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा । ईशित्वं च वशित्वं च तथा कामावसायिता ॥ -7 Pervasion, comprehensiveness; एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशसम्भवः । ऐश्वर्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु Mb. 12. 184. 40.

ऐषमस् [Vārt. on P. V. 3. 22.] *ind.* During this year, in the present year.

ऐषमस्तन-मस्त्य *a.* Belonging to the present year.

ऐषावीर *a.* Ved. Weak, powerless.

ऐषीक *a.* Consisting of stalks; made of reeds or canes; ऐषीकं पर्व a section of the सौप्तिक पर्व of Mb.

ऐष्टकम् Ved. Sacrificial bricks collectively. *a.* built of bricks; Kau. A. 2. 5.

ऐष्टिक *a.* (-की *f.*) [इष्टि-ठक्] 1 Sacrificial, ceremonial. -2 Treating of इष्टि or sacrifice (as a work). -Comp. -पूर्तिक, पौर्तिक *a.* belonging to इष्टापूर्त (belonging to sacrifices or charitable works); दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिक-पौर्तिकम् Ms. 4. 227.

ऐहलौकिक *a.* (-की *f.*) [इहलोक-ठञ् P. IV. 3. 60 Vārt.] Happening in or belonging to this world, temporal, sublunary (opp. पारलौकिक); ऐहलौकिकपारक्यं कर्म पुम्भि-र्निषेव्यते Rām. 6. 64. 9.

ऐहिक *a.* (-की *f.*) [इह-ठञ्] 1 Of this world or place, temporal, secular, worldly. -2 Local, of this place. -कम् Business (of this world). -Comp. -दर्शिन् *a.* worldly-minded.

ओ

ओ *m.* (औः) N. of Brahmā. -*ind.* 1 A Vocative particle (oh). -2 An interjection of (1) calling; (hallo, ho); (2) remembrance; (3) compassion (ah !). -3 The number महापद्म. cf. also ओर्वेधा ज्ञो ध्रुवोऽगस्त्यो गरुडोऽगोऽक्षयोऽसुरः । आखुः काणोऽथ मार्जारः साधुः सङ्घः पराशरः ॥ Enm.

ओकः 1 A house. -2 A refuge, shelter. -3 A bird. -4 A Śūdra. -Comp. -ज *a.* Born in the house; bred at home (as cows); Hch.

ओकस् *n.* 1 A house, residence; as in दिवौकस् or स्वर्गौकस् a god. -2 An asylum, refuge. -3 A resting place. -4 Pleasure, gratification. [cf. Gr. *oikos*]. -5 Beauty or form. ग्रन्थान्हृदय्यान्वित्रणु स्वमोकः Bhāg. 8. 24. 53. -Comp. -निधनम् N. of a Sāman.

ओकिवस् *a.* 1 Meeting together, united (समवेत). -2 Accustomed to; having a liking for; ओकिवांसा सुते सचाँ Rv. 6. 59. 3.

ओक्य *a.* 1 Favourable to the house; *i. e.* to its inmates. -2 Good for a house, kind to a household, belonging to a house; ज्योतीरथः पर्वते राय ओक्यः Rv. 9. 86. 45. -क्यम् 1 Gratification, pleasure. -2 A comfortable place. -3 A resting place, house (in general).

ओकणः (णिः) A bug; so ओकोदनी, ओक्कणी.

ओकणी A boundary-forest.

ओकुलः A cake of flour; wheat slightly fried. -ली An ear of wheat.

ओख् 1 P. (ओखति, ओखाञ्चकार, ओखितुम्, ओखित) 1 To be dry. -2 To be able; be sufficient. -3 To adorn or grace. -4 To refuse. -5 To ward off, prevent.

ओगण *a.* 1 United; महि व्राधन्त ओगणास इन्द्र: Rv. 10. 89. 15. -2 Solitary; despised, cast off by one's friends.

ओगीयस् *a.* Vigorous, powerful; बलं सत्यादोगीयः Bri. Up. 5. 14. 4.

ओघः [उच्-घञ् पृषो° घ] 1 A flood, stream, current; नायं शक्यस्त्वया बद्धुं महानोघस्तपोधन Mb. 3. 135. 37; पुनरोघेन हि युज्यते नदी Ku. 4. 44; so रुधिर°, बाष्प° &c. -2 An inundation. -3 A heap, quantity, mass, multitude; सन्ति चौघबलाः केचित् Rām. 5. 43. 23. दीपयन्नथ नभः किरणौघैः Ki. 9. 23. बाण°, अघ°, जन° &c. -4 The whole. -5 Continuity. -6 Quick time in music. -7 Tradition, traditional instruction. -8 A kind of dance. -9 One of the three वाद्यविधिs, the other two being तत्त्व and अनुगत (cf. तत्त्वं भवेदनुगतमोघश्चेति निरूपितम् । गीतानुगं त्रिप्रकारं वाद्यं लक्ष्म कथ्यते ॥ त्रिविधं गीते कार्यं वादित्रं वैणमेव वाद्यज्ञैः । तत्त्वं तथाप्यनुगतमोघो वा नैकरूपं तु ॥) तत्त्वौघानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक् त्रयो दर्शिताः Nāg. 1. 14. -Comp. -निर्युक्तिः N. of some Buddhist and Jaina works

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ओङ्कारः See under ओम्.

ओज् 1, 10 U. (ओजति, ओजयति, ओजायितुम्, ओजित) 1 To be strong or able. -2 To increase, grow.

ओज *a*. Odd, uneven. **-जम्** = ओजस् q. v.

ओजस् *n*. 1 Bodily strength, vigour; energy, ability. -2 Vitality; Ms. 1. 16. -3 Virility, the generative faculty. The writers on Āyurveda, however, distinguish between ओजस् and शुक्रम्; cf. क्षीरस्थघृतमिव भिन्नमोजः शुक्रेण Dalhaṇa. रसादीनां शुक्रान्तानां धातूनां यत् परं तेजस्तत् खलु ओजः Suśr. ओजोविवृद्धौ देहस्य तुष्टि-पुष्टिबलोदयाः Aṣṭāṅga. -4 Splendour, light; Bhāg. 7. 3. 23. -5 (In Rhet.) An elaborate form of style, abundance of compounds; (considered by Daṇḍin to be the 'soul of prose'); ओजः समासभूयस्त्वमेतद्गद्यस्य जीवितम् Kāv. 1. 80; see K. P. 8 also; said to be of 5 kinds in R. G. 6 (In Astr.) Each alternate sign of the zodiac (as the first, third &c.). -7 Water. -8 Metallic lustre. -9 Manifestation, appearance. -10 Skill in the use of weapons. -11 Speed; एष ह्यतिबलः सैन्ये रथेन पवनौजसा Rām. 7. 29. 12.

ओजसीन, ओजस्य *a*. Ved. Strong, powerful.

ओजस्वत्, ओजस्विन् *a*. 1 Strong, vigorous, energetic, powerful; रूपं तदोजस्वि तदेव वीर्यम् R. 5. 37; Śi. 12. 35. -2 Splendid, bright. -3 See ओजस् (5); प्रसादरम्यमोजस्वि Ki. 11. 38.

ओजायते 10 Den. Ā. [Vārt. on P. III. 1. 11.] To show strength or vigour, exhibit one's heroism; ओजायमानं यो अहिं जघान Rv. 2. 12. 11, ओजायमाना तस्याध्यै प्रणीय जनकात्मजा Bk. 5. 76; U. 5. 31.

ओजायितम् Stout-hearted, courageous behaviour.

ओजिष्ठ *a*. (Super. of उग्र also) Most strong, vehement.

ओजीयस् *a*. More vehement, stronger.

ओज्मन् *a*. An instigator. *-m*. 1 Speed; velocity; अपामोज्मानं परि गोभिरावृतम् Rv. 6. 47. 27. -2 Strength.

ओडक, -डवः A musical mode which omits two of the notes of the scale (रि and प).

ओडिकाः, -ओडी Wild rice.

ओड्रः, -औण्ड्रः (*m*. pl.) N. of a people and their country (the modern Orissa); Ms. 10. 44. **-ड्रः** The China-rose. **-ड्रम्** The *Java*-flower, **-Comp. -आख्या** the China-rose. **-पुष्पम्** the *Java*-flower; Hibiscus Rosa Sinensis and its flowers (Mar. जास्वंद).

ओण् 1 P. (ओणति, ओणितुम्) To remove, take or drag along.

ओणि *a*. Removing. **-णी** (du.) 1 Heaven and earth. प्र ते सोतार ओण्यो रसं मदाय घृष्वये Rv. 9. 16. 1. -2 Vessel used in the preparation of Soma. -3 Preserving power, protection.

ओत *a*. [आ-वे-क्त] Woven, sewn with threads across. **-Comp. -प्रोत** *a*. 1 sewn crosswise and lengthwise. -2 extending in all directions Mb. 5. (**-तम्**) *ind*. crosswise and lengthwise, vertically and horizontally.

ओतुः 1 The woof or cross threads of a web; नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुम् Rv. 6. 9. 2. -2 A cat (*f*. also); as in स्थूलो (लौ) तुः. [Vārt. ओत्वोष्ठयोः समासे वा on P. VI. 1. 94], Śukra. 4. 161.

ओदती Issuing out, rising upwards; epithet of the Dawn; नदं व ओदतीनाम् Rv. 8. 69. 2.

ओदनः, -नम् [उन्द्-युच् Uṇ. 2. 76] 1 Food, boiled rice; *e. g.* दध्योदनः, घृत°, गुड°, मांस° &c. -2 Grain mashed and cooked with milk. -3 A cloud. (Sometimes ओदन is prefixed to the names of pupils to denote that the pupil's object is more to be fed by his master than be taught; *e. g.* ओदनपाणिनीयाः P. VI. 2. 69 Sk. Mbh. on P. I. 1. 73. **-नी** The plant (बला) Sida Cordifolia (Mar. चिकणा). **-Comp. -आह्वया, -आह्वा, -ओदनिका** N. of a medicinal plant (महासमंगा).

ओदनीयति Den. P. To wish to make mashed food of anything; पुरोडाशं यवोदनीयन्ति.

ओद्मः, -ओद्मन् *n*. 1 Flowing; flooding; Vāj. 13. 53. -2 Wetting; P. VI. 4. 29.

ओधस् *n*. An udder.

ओपशः Ved. 1 Pillow, cushion; हरिरोपशं कृणुते नभस्पयः Rv. 9. 71. 1. -2 Support, stay, pillar; चक्राण ओपशं दिवि Rv. 8. 14. 5. -3 An ornament of the head; curl; a horn (Sāy.).

ओपशिन् *a*. Lying upon cushions; effeminate; इमं मे अद्य पूरुषं क्लीबमोपशिनं कृधि Av. 6. 138. 1.

ओम् *ind*. 1 The sacred syllable *om*, uttered as a holy exclamation at the beginning and end of a reading of the Vedas, or previous to the commencement of a prayer or sacred work. -2 As a particle it implies (*a*) solemn affirmation and respectful assent (so be it, amen!); (*b*) assent or acceptance (yes, all right); ओमित्युच्यतामसात्यः Māl. 6; ओमित्युक्तवतोऽथ शार्ङ्गिण इति Śi. 1. 75; द्वितीयश्चेदोमिति ब्रूमः S. D. 1; (*c*) command; (*d*) auspiciousness; (*e*) removal or warding off. -3 Brahman. [This word first appears in the Upaniṣads as a mystic monosyllable, and is regarded as the object of the most profound religious meditation. In the Māṇḍukya Upaniṣad it is said that this syllable is all what has been, that which is and is to be; that all is *om*, only *om*. Literally analysed, *om* is taken to be made up of three letters or quarters; the letter *a* is Vaiśvānara, the spirit of waking souls in the waking world; *u* is Taijasa, the spirit of dreaming souls in the world of dreams; and *m* is Prajña, the spirit of sleeping and undreaming souls; and the whole *om* is said

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

to be unknowable, unspeakable, into which the whole world passes away, blessed above duality; (for further account see *Gough's Upaniṣads* pp. 69-73). In later times *om* came to be used as a mystic name for the Hindu triad, representing the union of the three gods *a* (Viṣṇu), *u* (Śiva), and *m* (Brahmā). It is usually called Praṇava or Ekākṣaram; cf. अकारो विष्णुरुद्दिष्ट उकारस्तु महेश्वरः। मकारेणोच्यते ब्रह्मा प्रणवेन त्रयो मताः॥ **-Comp. -कारः 1** the sacred syllable ओम्; त्रिमात्रमोंकारं त्रिमात्रमोंकारं वा विदधति Mbh. VIII. 2. 89. **-2** the exclamation ओम्, or pronunciation of the same; प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओंकारमर्हति Ms. 2. 75. **-3** (fig.) commencement; एष तावदोंकारः Mv. 1; B. R. 3. 78. **-रा** N. of a Buddhist śakti (personification of divine energy).

ओमः Ved. **1** A protector; ओमासश्चर्षणीधृतो Rv. 1. 3. 7. **-2** One who is favourably disposed (towards another) **-3** Any one fit to be protected or favoured.

ओमन *m.* **1** Protection. **-2** Favour, kindness. **-3** A kind person. **-ना** A friend, helper, protector; परि प्रंसमोमना वां वयो गात् Rv. 7. 69. 4.

ओमन्वत् *a.* **1** Friendly; helping, useful; ओमन्वन्तं चक्रथुः सप्तवध्रये Rv. 10. 39. 9. **-2** Favourable, kind. **-3** Satiating, pleasing.

ओमात्रा Protection, kindness, assistance; महीं न ओमात्रां कृष्टयो विदुः Rv. 10. 50. 5.

ओम्या Ved. Favour, protection.

ओरम्फः A hard scratch; Māl. 7.

ओरिमिका *f.* N. of a section of the Kāṭhaka recension of the Yajurveda.

ओल *a.* Wet, damp. **-लः** An esculent root (सूरण; Mar. सुरण).

ओलज् 1 P. (ओलजति) To cast or throw up.

ओलण्ड् 1 P., 10 U. (ओलण्डति, ओलण्डयति, ओलण्डित) To cast or throw upwards, throw up.

ओल्ल *a.* Wet, damp. **-ल्लः 1** hostage. **-2** The esculent root (Mar. सुरण). °आगतः come or received as a hostage (this word occurs once or twice in Viddhaśālabhañjikā).

ओषः 1 Burning, combustion; ओषमित् पृथिवीमहम् Rv. 10. 119. 10. **-2** Cooking, baking.

ओषणः Pungency, sharp flavour. **-णी** A pot-herb.

ओषधिः, -धी *f.* [ओषः पाको धीयते अत्र-धा-कि Tv.] **1** A herb, plant (in general); ओषध्यः फलपाकान्ताः Ms. 1. 46; cf. संजीवन°. **-2** A medicinal plant or drug. **-3** An annual plant or herb which dies after becoming ripe. **-Comp. -ईशः, -गर्भः, -नाथः** the moon (as presiding over and feeding plants); cf. पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः Bg. 15. 13; R. 2. 73; Ku. 7. 1; Ś. 4. 2. **-ज** *a.* produced from plants. (**-जः**) fire; ज्वलयतौषधिजेन कृशानुना Ki. 5. 14. **-धरः, -पतिः 1** a dealer in medicinal drugs. **-2** a physician. **-3** the moon; अमृतद्रवैर्विदधदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स्म करैः Śi. 9. 36 (where it means 'physician' also). **-4** The Soma plant. **-5** Camphor. **-प्रस्थः** the capital of Himālaya; तत्प्रयातौषधिप्रस्थं स्थितये हिमवत्पुरम् Ku. 6. 33, 36. **-वनस्पतिम्** Herbs and trees.

ओषम् *ind.* Immediately, quickly.

ओष्ठविन् *a.* Burning.

ओष्ठः [उष्यते उष्णाहारेण, उष्-कर्मणि थन् Uṇ. 2. 4.] A lip (lower or upper); द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः Ms. 8. 282; अधर°, बिम्ब°. **-ष्ठी** A creeper bearing a red fruit to which the lip is commonly compared (बिम्बफल; Mar. तोण्डली). (In comp. the अ or आ of words before ओष्ठ may be optionally dropped, and the fem. may end in आ or ई as बिम्बो (म्बौ) ष्ठा-ष्ठी. [Vārt. ओत्वोष्ठयोः समासे वा Sk. on P. VI. 1. 94.] [cf. L. *ostium*]. **-Comp. -अधरौ, -रम्** the upper and lower lip. **-अवलोप्य** *a.* Which could be eaten with lips; मांसान्योष्ठावलोप्यानि स्वादनीयानि, देवताः। अश्नन्ति...॥ Bk. 5. 14. **उपमफला, -भा -फला** the creeper Bryonia Grandis (whose fruit resembles a lip. Mar. तोंडली). **-कोपः, -प्रकोपः** a disease of the lips. **-ज** *a.* labial (produced by the lips). **-जाहम्** the root of the lip. **-पल्लवः, -वम्** a sprout-like or tender lip. **-पाकः** The cracking of lips due to cold &c. **-पुटम्** the cavity made by opening the lips. **-पुष्पः -पुष्पम्** the tree बन्धुक (Mar. दुपारी). **-रोगः** any disease of the lips.

ओष्ठक *a.* (At the end of comp.) Taking care of the lips. **-कः** A lip.

ओष्ठ्य *a.* [ओष्ठ-यत् Vārt. on P. IV. 2. 104.] **1** Being at the lips. **-2** Belonging to the lips, labial (as the sounds). **-Comp. -योनि** *a.* Produced from labial sounds. **-स्थान** *a.* Pronounced with lips.

ओष्ण *a.* [आ-उष्ण] A little warm, tepid (ईषदुष्ण).

ओहः Ved. **1** Bringing, performing; ऋच्यामा न ओहैः Rv. 4. 10. 1. **-2** Reaching. **-3** Meditation. **-4** A vehicle, means; गोरोहेण तौग्र्यो न जिव्रिः Rv. 1. 180. 5. **-Comp. -ब्रह्मन्** *a.* one who has sacred knowledge. ओहब्रह्माणो वि चरन्त्यु त्वे Rv. 10. 71. 8.

ओहस् *n.* **1** Praise; idea, true notion (?). **-2** A vehicle, means; न ये देवास ओहसा न मर्ताः Rv. 6. 67. 9.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औ

औ *m.* 1 A sound. -2 N. of Śesa or Ananta. -3 The number जलधि; cf. also औः श्वा युवा नरो नारी भावः सूक्ष्मः प्रजापतिः । स्थूलो जारः कलावांश्च सुखी दुर्गा रतिः कविः ॥ Enm. -4 The sacred syllable of the Śūdras; Kālikā P. -*f.* The earth. -*ind.* An interjection of (1) calling (ho, hallo); (2) addressing (oh!); (3) opposition; (4) asseveration or determination.

औक्थिकः [उक्थ-ठक्] P. IV. 2. 60. A Brāhmaṇa who knows or studies or recites the *ukthas*. औक्थिक्यमधीते उक्थान्यधीते औक्थिकः Mbh. 4. 2. 60.

औक्थिक्यम् The text of the Ukthas; Sāmaveda.

औक्थम् A peculiar mode of recitation.

औक्षकम्, औक्षम् A multitude of oxen; चक्रे निमीलदलसेक्षणमौक्षकेण Śi. 5. 62.

औख्य *a.* [उखायां संस्कृतं ष्यञ्] Boiled in a pot (उखा).

औग्रसेनः Kaṁsa, the son of उग्रसेन.

औग्र्यम् [उग्र ष्यञ्] Formidableness, fierceness, dreadfulness, cruelty &c.

औघः [ओघ-स्वार्थे अण्] Flood.

औचित्यम्, औचिती [उचित-ष्यञ् यलोपे ङीष्] 1 Aptness, fitness, propriety, suitableness. -2 Congruity or fitness, as one of the several circumstances which determine the exact meaning of a word in a sentence (such as संयोग, वियोग &c.); सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः S. D. 2; in the example पातु वो दयितामुखम् there is औचिती or fitness in taking मुख to mean सांमुख्यम् (meeting) instead of आननम्. -3 Habituation. -Comp. -अलङ्कारः N. of a work.

औच्चयम् Height, distance (of a planet); औच्चयं तु मुखमानेन त्रिगुणं परिकीर्तितम् Śukra 4. 906.

औच्चैःश्रवसः N. of Indra's horse.

औजसम् Gold.

औजसिक *a.* (-की *f.*) [ओजसा वर्तते ठक्] Energetic, vigorous, acting with strength. -कः A hero.

औजस्य *a.* Conducive to vigour or energy. -स्यम् Strength, vigour of life, energy.

औज्ज्वल्यम् [उज्ज्वल-ष्यञ्] Brightness, brilliancy.

औड *a.* Wet, moist.

औडव *a.* (-वी *f.*) [उडु-अण्] Belonging to stars; K. 178. -वः A kind of *Rāga* (in Music). -वा A particular Rāgiṇī

औडुप *a.* [उडुप-अण्] Performed by means of the moon or raft.

औडुपिक *a.* (-की *f.*) [उडुपेन तरति ठक्] Crossing in a boat. -कः A passenger in a boat or raft.

औडुम्बर = औदुम्बर q. v.

औडुलोमिः N. of a philosopher; Bādarāyaṇa Sūtras.

औड्रः [ओड्र-अण्] An inhabitant, or the king, of the Odra country, q. v.

औतथ्य, औचथ्य *a.* Belonging to the family of उतथ्य; अहल्या नाम गौतमस्य महर्षेरौचथ्यस्य धर्मपत्नी Mv. 1.

औत्कण्ठ्यम् [उत्कण्ठा-ष्यञ्] 1 Desire, longing for. -2 Anxiety. -3 Intensity; व्रजस्य रामः प्रेमर्धेर्वीक्ष्यौत्कण्ठ्यमनुक्षणम् Bhāg. 10. 13. 35.

औत्क्यम् Desire, longing for.

औत्कर्ष्यम् [उत्कर्ष-ष्यञ्] Excellence; superiority.

औत्तङ्क *a.* of उत्तङ्क; औत्तङ्कीं गुरुवृत्तिं वै प्राप्तुयामेति भारत Mb. 14. 56. 3.

औत्तमर्णिकम् Debt; सवृद्धिकं गृहीतं यदृणं तच्चौत्तमर्णिकम् Śukra. 2. 317.

औत्तमिः N. of the third of the fourteen Manus; Ms. 1. 62.

औत्तमिक *a.* (-की *f.*) Referring to the gods who are in the highest place.

औत्तर *a.* (-री-रा) [उत्तर-अण्] Northern, living in the north. -Comp. -अह *a.* belonging to the following day. -पथिक *a.* going in the north direction. -पदिक *a.* comprehended in the last word or term. -भक्तिक *a.* Taken after meal; Charaka.

औत्तरेयः [उत्तरायाः अपत्यं ढक्] N. of Parikṣit, son of Abhimanyu and Uttarā; औत्तरेयेण दत्तानि न्यवमत्तन्निदेशकृत् Bhāg. 1. 17. 40.

औत्तानपादः, -दिः [उत्तानपाद-अण् इञ् वा] 1 N. of Dhruva; यत्ते हि वः प्राणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि सङ्गतात्मा Bhāg. 4. 8. 82. -2 The polar star.

औत्थितासनिकः An officer in charge of arranging seats; Rāmganj Copper-plate of Īśvaraghoṣa (Inscription of Bengal, P. 149.).

औत्पत्तिक *a.* (-की *f.*) [उत्पत्ति-ठक्] 1 Inborn, innate, natural; तन्निशम्याथ हर्यश्वा औत्पत्तिकमनीषया Bhāg. 6. 5. 10. -2 Produced at the same time. -3 Eternal; औत्पत्तिको हि नामिनाम्नोः सम्बन्धः ŚB. on MS. 6. 8. 40. cf. also

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धः MS. 1. 1. 5. (औत्पत्तिकमिति नित्यं ब्रूमः ŚB. on MS. 1. 1. 5); Bhāg. 3. 15. 45. **-कम्** Nature, temperament ; औत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः Bhāg. 5. 2. 21.

औत्पात *a.* (**-ती** *f.*) [उत्पात-अण्] Treating of portents (such as a work).

औत्पातिक *a.* (**-की** *f.*) Protentous, prodigious, calamitous ; औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षम् R. 14. 53. **-कम्** A portent. औत्पातिकं नदिह देव विचिन्तनीयम् Udb.; Rām. 3. 24. 1.

औत्पाद *a.* (**-दी** *f.*) [उत्पाद-अण्] Relating to or treating of birth (उत्पाद q. v.).

औत्पुटिक *a.* (**-की** *f.*) [उत्पुट-ठक्] Receiving anything with उत्पुट (the mouth or beak turned upwards).

औत्र *a.* Gross, rough, inexact (in Math.).

औत्स *a.* (**-त्सी** *f.*) [उत्स-अञ्] P. IV. 1. 86. Born or produced in a fountain.

औत्सङ्गिक *a.* (**-की** *f.*) [उत्सङ्ग-ठक्] Born or placed upon the hip.

औत्सर्गिक *a.* (**-की** *f.*) [उत्सर्ग-ठञ्] 1 That which is liable to be abolished in exceptional cases, though generally valid (as a rule of grammar). -2 General (opp. to particular), not restricted -3 Terminating, concluding. -4 Leaving, quitting. -5 Natural, inherent. -6 Produced naturally or directly -7 Derivative.

औत्सुक्यम् [उत्सुक-ष्यञ्] 1 Anxiety, uneasiness ; हृदयं नैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्षये। औत्सुक्यं परमं चापि Rām. 7. 46. 15. -2 Ardent desire, eagerness, zeal; औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś. 5. 6 ; अवसाययति v. l. औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया Ratn. 1. 2.

औदक *a* (**-की** *f.*) [उदक-अण्] Aquatic, watery, referring to water ; औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् Rām. 2. 33. 13 ; Ms. 1. 44. °ज produced by aquatic plants. **-का** A town surrounded by water ; Hariv.

औदञ्चन *a.* (**-नी** *f.*) [उदञ्चन-अण्] Contained in a bucket or pitcher ; स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके Bhāg. 8. 24. 19.

औदनिकः [ओदनाय प्रभवति ठञ्] 1 A cook, (one who knows how to cook). -2 One to whom rice or mashed grain is given at regular times.

औदपान *a.* (**-नी** *f.*) [उदपानादागतः अण्] Raised from wells or drinking fountains (as a tax).

औदयकाः (pl.) A school of astronomers who reckoned the first motion of the planets from sunrise (उदय).

औदयिक *a.* (**-की** *f.*) [उदय-ठञ्] One of the five different states of the soul (with Jainas), when actions arise and exert an inherent influence on the future.

औदरिक *a.* (**-की** *f.*) [उदरे एव प्रसितः ठक्] 1 Voracious, gluttonous, glutton ; सर्वत्रौदरिकस्याभ्यवहार्यमेव विषयः V. 3 ; M. 4. also Mb. 7. 139. 95. -2 Dropsical ; Hch.

औदर्य *a.* [उदरे भवः यत्] 1 Being in the womb ; अल्पाहारतया त्वयि शमयौदर्यमुत्थितम् Mb. 12. 17. 5. -2 Entered into the womb. **-र्यः** A son ; Bhāg. 3. 24. 4.

औदश्वित, -श्वित्क *a.* (**-ती, की** *f.*) [उदश्वित् अण् ठक् वा] P. IV. 2. 19 ; and VII. 3. 51. Made of, or seasoned with, butter-milk. **-तम्** Butter-milk with an equal proportion of water.

औदस्थान *a.* (**-नी** *f.*) [उदस्थान-ण] Accustomed to stand in water.

औदारिकम् (With Jainas) The gross body which envelopes the soul.

औदार्यम् [उदार-ष्यञ्] 1 Generosity, nobility, magnanimity अग्राम्यशब्दाभिधानमौदार्यम् Kau. A. 2. 10. -2 Greatness, excellence ; sublimity, elevation ; औदार्येणावगच्छामि निधानं तपसामिदम् Rām. 3. 12. 23. -3 Depth of meaning (अर्थसंपत्ति) ; स सौष्ठवौदार्यविशेषशालिनीं विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे Ki. 1. 3 ; see Malli. on Ki. 11. 40 ; and उदारता also under उदार.

औदासीन्यम्, औदास्यम् [उदासीन or उदास-ष्यञ्] 1 Indifference, apathy ; पर्याप्तोऽसि प्रजाः पातुमौदासीन्येन वर्तितुम् R. 10. 25 ; इदानीमौदास्यं यदि भजसि भागीरथि G. L. 4. -2 Solitariness, loneliness. -3 Perfect indifference (to worldly affairs), stoicism.

औदीच्य *a.* Coming from or relating to the northern country.

औदुम्बर *a.* (**-री** *f.*) [उदुम्बर-अञ्] 1 Made of, or coming from, the Udumbara tree. -2 Made of copper ; पात्रमौदुम्बरं गृह्य Mb. 13. 125. 82. **-रः** [P. IV. 2. 67.] 1 N. of a region abounding in Udumbara trees. -2 A form of Yama, the god of death. -3 Made of copper. -4 A class of ascetics solely living on whatever fruits they see first early in the morning ; Bhāg. 3. 12. 43. **-री** A branch of the Udumbara tree. **-रम्** 1 The wood of the Udumbara tree. -2 The Udumbara fruit. -3 A kind of leprosy. -4 Copper or a copper-vessel ; Mb. 5. 40. 10.

औदुम्बरकः A place full of Udumbara trees.

औदुम्बरायणः N. of a grammarian. इन्द्रियनित्यं वचनमौदुम्बरायणः Nir.

औद्गात्रम् [उद्गातृ-अञ् अण् वा] The office of the Udgātṛi priest.

औद्दालकम् [उद्दालेन निर्वृत्तं अण् संज्ञायां कन्] A bitter and acrid substance like honey ; प्रायो वल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः । कुर्वन्ति कपिलं स्वल्पं तत्स्यादौद्दालकं मधु ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औद्देशिक *a.* (-की *f.*) [उद्देश-ठक्] 1 Showing, indicative of. -2 Enumerating.

औद्धत्यम् [उद्धत-ष्यञ्] 1 Arrogance, insolence. -2 Boldness, bold or adventurous deeds; औद्धत्यमायोजितकामसूत्रम् Mal. 1. 4.

औद्धारिक *a.* (-की *f.*) [उद्धार-ठञ्] Deducted from patrimony, portionable, heritable. **-कम्** A portion or inheritance (deducted from patrimony). -2 A part to be set aside: Ms. 9. 150.

औद्बिल्यम् Excessive joy; Buddha.

औद्भिज्ज *a.* Coming forth from the earth. **-ज्जम्** [उद्भिज्ज अण्] Fossil salt.

औद्भिद *a.* (-दी *f.*) [उद्भिद्-अण्] 1 Issuing (as from a well). -2 Victorious. **-दम्** 1 Spring water. -2 Fossil salt, rock salt

औद्भिद्यम् 1 Victoriousness: Vāj. 18. 9. -2 Production of plants.

औद्रङ्गिकः Collector of the tax called उद्रङ्ग which is probably a tax on permanent tenants: Ghoṣal's Revenue System, p. 210; EI, XXIII, p. 159.

औद्वाहिक *a.* (-की *f.*) [उद्वाह-ठञ्] 1 Relating to marriage. -2 Obtained in marriage; मैत्रमौद्वाहिकं चैव दायादानां न तद् भवेत् Y. 2. 118; Ms. 9. 206. **-कम्** A gift made to a woman at her marriage.

औधस *a.* (-सी *f.*) [ऊधसः इदं अण्] Being or contained in the udder (as milk); यवसं जग्ध्यनुदिनं नैवं दोग्ध्यौधसं पयः Bhāg. 4. 17. 23.

औधस्यम् Milk (produced from the udder); R. 2. 66. v. l.

औन्नत्यम् [उन्नत-ष्यञ्] Height, elevation (moral also).

औन्नेत्रम् The office of the Unnetri, q. v. **-औन्मुख्यम्** Expectancy; Rāj. T.

औपकर्णिक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपकर्ण-ठक्] Being near the ears.

औपकार्यम्, -र्या [उपकार्य-अण्] A residence, a tent; औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् Rām. 1. 70. 12.

औपकुर्वाणक *a.* Pertaining to a ब्रह्मचारी of a stipulated period; Bhāg. 5. 9. 6.

औपगविः Uddhava; Bhāg. 3. 4. 27.

औपग्रस्तिकः, -ग्रहिकः [उपग्रस्त-ग्रह-ठञ्] 1 An eclipse. -2 The sun or moon in eclipse.

औपचारिक *a.* (-की *f.*) [उपचार-ठक्] 1 Metaphorical, figurative; secondary (opp. मुख्य). -2 Honorific, complimentary. **-कम्** Figurative application.

औपच्छन्दसिकम् N. of a metre; see App.

औपजानुक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपजानु-ठक्] Being near the knees.

औपदेशिक *a.* (-की *f.*) [उपदेश-ठक्] 1 Living by उपदेश or teaching. -2 Got by instruction (as wealth).

औपद्रविक *a.* (-की *f.*) [उपद्रव ठक्] Relating to, or treating of, symptoms (of diseases).

औपद्रष्ट्र्यम् [उपद्रष्टृ-ष्यञ्] 1 Superintendence. -2 The state of being an eye-witness.

औपधर्म्यम् [उपधर्म-ष्यञ्] 1 A false doctrine, heresy वेदं विश्राय बहुभाष्यत औपधर्म्यम् Bhāg. 2. 7. 37. -2 Inferior virtue, or a degraded principle of virtue.

औपधिक *a.* (-की *f.*) Deceitful, deceptive. **-कः** An extortioner of money: Ms. 9. 258.

औपधेय *a.* (-यी *f.*) [उपधि-ठञ्] Serving for the part of the wheel of a carriage called उपधि, q. v. **-यम्** The wheel of a carriage (रथाङ्गम्). यदि तद्रथाङ्गे तदौपधेयमित्युच्यते Mbh. V. 1. 13.

औपनायिक *a.* Belonging to, or serving for an offering.

औपनायनिक *a.* (-की *f.*) [उपनयन-ठक्] Relating to or serving for उपनयन (the rite of investiture with the sacred thread); एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः Ms. 2. 68. Y. 1. 37.

औपनासिक (-की *f.*) [उपनास-ठञ्] Being near the nose.

औपनिधिक *a.* (-की *f.*) [उपनिधि ठक्] Forming or relating to, a deposit; Kau. A. 3. **-कम्** A deposit or pledge; anything pledged or deposited; वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्प्यते । द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ Y. 2. 65; Śukra. 2. 316.

औपनिध्य *a.* See औपनिधिक; Śukra. 2. 316.

औपनिषत्क *a.* (-की *f.*) [उपनिषदा जीवति ठक्] Living by (teaching) the Upaniṣads.

औपनिषद *a.* (-दी *f.*) [उपनिषद्-अण्] 1 Contained or taught in an Upaniṣad; scriptural, theological. तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि Bṛi. Up. 3. 9. 26. -2 Based or founded on, derived from, the Upaniṣads; धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रम् Muṇḍ. Up. 2. 2. 3. औपनिषदं दर्शनम् (another name for Vedānta Phil.). **-दः** 1 The supreme soul, Brahman. -2 A follower of the doctrines of the Upaniṣads.

औपनीविक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपनीवि-ठक्] Being or placed near नीवि (the knot of the wearing garment of males or females); बद्धो दुर्बलरक्षार्थमसियैनौपनीविकः Bk. 4. 26; औपनीविकमरुन्द्ध किल स्त्री (करम्) Śi. 10. 60.

औपपक्ष्य [उपपक्ष-ष्यञ्] Being in the arm pit.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औपपत्तिक *a.* (**-की** *f.*) [उपपत्ति-ठक्] **1** Ready at hand within reach. **-2** Fit, proper; औपपत्तिकमाहारं प्रयच्छस्वेति भारत Mb. 13. 52. 27. **-3** Theoretical.

औपपत्यम् Happiness occurring from a paramour; adultery; जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं कुलस्त्रियाः Bhāg. 10. 29. 26.

औपपातिक *a.* (**-की** *f.*) [उपपात-ठक्] One who has committed an Upapātaka, q. v. **-कम्** N. of the first Jaina Upāṅga.

औपपादिकः An upstart (?) Kau. A. 1. 10.

औपभृत *a.* (**-ती** *f.*) [उपभृत्-अल्] Being in the ladle (as an offering).

औपमिक *a.* (**-की** *f.*) [उपमा-ठक्] **1** Serving for a simile or comparison. **-2** Shown by a simile.

औपम्यम् [उपमा-ष्यञ्] Comparison, resemblance, analogy; आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः H. 1. 12; करका °सुभगः U. 3. 40. v. l.

औपयज *a.* (**-जी** *f.*) [उपयज्-अण्] Belonging to the sentences called उपयज्, q. v.

औपयिक,-औपायिक *a.* (**-की** *f.*) [उपाय-ठक्] **1** Proper, fit, right; नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे Rām. 2. 53. 30; Bhāg. 3. 2. 12. न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथाः Mb. 1. 193. 11. **-2** Obtained by efforts. **-कः -कम्** A means, an expedient, remedy; शिवमौपयिकं गरीयसीम् Ki. 2. 35.

औपयौगिक *a.* (**-की** *f.*) [उपयोग-ठञ्] Relating to the employment or application (of anything).

औपराजिक *a.* [उपराज-ठक्] Relating or belonging to a viceroy.

औपरिष्ट *a.* (**-ष्टी** *f.*) [उपरिष्ट-अण्] Being or produced above. **-कम्** A kind of coitus; Vātsy.

औपरैधिकः A staff made of the wood of the Pilu tree.

औपरो (रौ) धिक (**-की** *f.*) [उपरोध-ठक्] **1** Proceeding from or relating to favour or kindness. **-2** Opposing, impending. **-कः** A staff of the wood of the Pilu tree.

औपल *a.* (**-ला, -ली** *f.*) [उपल-अण्] **1** Stony, of stone; यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् Ms. 4. 194. v. l. **-2** Raised from stones (as a tax). पाहि औपलामम्बिकाम् Nri. P. Up. 3. 1.

औपवस्तम् Fasting, a fast.

औपवस्त्रम् [उपवस्त्र-अण्] **1** Food suitable for a fast. **-2** Fasting. उपवस्ता प्राशीस्योपवस्त्रम् Mbh. V. 1. 97.

औपवास *a.* (**-सी** *f.*) [उपवास-अण्] Given during fasting (money); to be done during fast.

औपवासिक *a.* (**-की** *f.*) [उपवास-ठञ्] Fit for fasting, able to fast.

औपवास्यम् Fasting. औपवास्यं तदाकार्षीद्राघवः सह सीतया Rām. 2. 87. 18.

औपवाह्य *a.* [उपवाह्य स्वार्थे अण्] **1** Serving for riding on; औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोत्तमैः Rām. 2. 39. 10. **-2** Drawn for pleasure (as a carriage). **-ह्यः 1** A king's elephant. **-2** Any royal vehicle. औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः Rām. 4. 43. 34.

औपवीतिकम् Investiture with the sacred thread.

औपवेषिक *a.* (**-की** *f.*) [उपवेष-ठञ्] Getting livelihood by entire devotion to any employment.

औपशिविः N. of a grammarian.

औपश्लेषिक *a.* (**-की** *f.*) [उपश्लेष-ठक्] Relating to close or immediate contact; अधिकरणं नाम त्रिप्रकारं व्यापकमौपश्लेषिकं वैषयिकमिति Mbh. VI. 1. 12.

औपसंक्रमण *a.* (**-णी** *f.*) (Anything) proper to be done at the Upasaṅkramaṇa.

औपसंख्यानिक *a.* (**-की** *f.*) [उपसंख्यान-ठक्] **1** Mentioned in a supplementary addition. **-2** Supplementary.

औपसदः [उपसद्-अण्] **1** An अध्याय or अनुवाक containing the word उपसद्. **-2** N. of a ceremony lasting for one day.

औपसंध्य *a.* Relating to dawn; N.

औपसर्गिक *a.* (**-की** *f.*) [उपसर्ग-ठञ्] **1** Able to cope with adversity. **-2** Portentous. **-3** Relating to change &c. **-4** Superinduced (as a disease). **-5** Connected with a preposition, prepositive. **-कः** Irregular action of the humours of the body, producing cold sweats &c. (वातादिसंनिपात).

औपस्थान (**-नी** *f.*) [उपस्थान-ण] One whose business is to serve, wait on, or worship.

औपस्थानिक *a.* (**-की** *f.*) [उपस्थान-ठक्] Living by waiting on or worshipping.

औपस्थ्यम् [उपस्थ-ष्यञ्] Cohabitation, sexual intercourse; औपस्थ्यजैह्व्यं बहु मन्यमानः कथं विरज्येत दुरन्तमोहः Bhāg. 7. 6. 13.

औपस्थिक *a.* [उपस्थ-ठक्] Living by fornication.

औपस्थितिकः An attendant; एष भर्तृपादमूलादौपस्थितिको हंसकः आगतः Pratijñā. 1.

औपहारिक *a.* (**-की** *f.*) [उपहार-ठक्] Serving as an oblation or offering. **-कम्** An offering or oblation; परमान्नेन यो दद्यात् पितॄणामौपहारिकम् Mb. 13. 126. 35.

औपाधिक *a.* (**-की** *f.*) [उपाधि-ठञ्] **1** Conditional. **-2** Pertaining to attributes or properties; an effect produced.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औपाध्यायक *a.* (**-की** *f.*) [उपाध्याय-वुञ् P. IV. 3. 77] Coming or obtained from a teacher.

औपानह्य *a.* [उपानह्-ञ्य] 1 Used for making shoes. -2 To be tied or bound on (as leather &c.).

औपायिक = औपयिक q. v.

औपासन *a.* (**-नी** *f.*) [उपासन-अण्] 1 Ralating to गृह्याग्नि or household fire. -2 Belonging to worship or service; holy, sacred. **-नः** 1 A fire used for domestic worship. -2 A small rice-ball (पिण्ड) offered to the manes.

औपेन्द्र *a.* Belonging to Upendra; नरेन्द्रैरौपेन्द्रं वपुरथ विशद्धाम वीक्षांबभूवे Śi. 20. 79.

औम् *ind.* The sacred syllable of the Śūdras (for ओम् which is forbidden to be uttered by them).

औम *a.* Relating to the goddess Umā.

औम, औमिक, औमक (**-मी, -की** *f.*) [उमा-अण्-वुञ् वा] Flaxen.

औमीनम् (**-यम्**) [उमानां क्षेत्रं खञ्] A field of flax.

औरग *a.* (**-गी** *f.*) [उरग-अण्] Serpentine, relating to a serpent. **-गम्** The constellation आश्लेषा.

औरभ्र *a.* (**-भ्री** *f.*) [उरभ्र-अण्] Belonging to or produced from a ram; Ms. 3. 268. **-भ्रम्** 1 Mutton; औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति Mb. 13. 64. 32. -2 Woollen cloth, coarse woollen blanket (°भ्रः also).

औरभ्रकम् [उरभ्राणां समूहः वुञ्] A flock of sheep, *a.* free from a wolf (in the midst of) a flock of sheep (?) Kau. A 1. 17.

औरभ्रिक *a.* [उरभ्र-ठञ्] (**-की** *f.*) Belonging to sheep. **-कः** A shepherd; Ms. 3. 166.

औरस *a.* (**-सी** *f.*) [उरसा निर्मितः अण्] 1 Produced from the breast, born of oneself, legitimate; Ś. 7; V. 5; इत्थं नागस्त्रिभुवनगुरोरौरसं मैथिलेयम् R. 16. 88. -2 Physical, bodily; विद्याबलमुपाश्रित्य न ह्यस्त्यस्यौरसं बलम् Mb. 3. 11. 31. -3 Natural; निदर्शयन् वै सुमहच्छिक्ष्यौरसकृतं बलम् Mb. 7. 37. 20. -4 Manly, virile; Mb. 12. 65. 5. **-सः, -सी** A legitimate son or daughter; औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः Y. 2. 128.

औरस्क *a.* Excellent, distinguished.

औरस्य = औरस q. v.

और्जित्यम् [ऊर्जित-ष्यञ्] Greatness; कैलासोद्धारसारत्रिभुवनविजयौर्जित्यनिष्णातदोष्णः Mv. 2. 16.

और्ण, और्णक, और्णिक *a.* (**-र्णी, -की** *f.*) [ऊर्णा-अञ्, वुञ् वा] Woollen. राङ्कवाणि तथौर्णानि...... | Śiva. B. 30. 21. **-Comp. -स्थानिकः** An officer in charge of woollen articles; EI, XXIII, P. 159.

और्ध्वकालिक *a.* (**-की** *f.*) [ऊर्ध्वकाल-ठञ्] Relating to subsequent or later time.

और्ध्वदेहम् [ऊर्ध्वदेह-अण्] A funeral ceremony; और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्योदकं नदीम् Rām. 2. 83. 24.

और्ध्वदे (दै) हिक *a.* (**-की** *f.*) [ऊर्ध्वदेहाय साधु ठञ् P. IV. 3. 60 Vārt. 1] 1 Relating to a deceased person, funeral, performed in honour of the dead (as a rite); °क्रिया obsequies, funeral rites; Pt. 1. -2 Pertaining to ब्रह्म; जनको जनदेवस्तु मिथिलायां जनाधिपः। और्ध्वदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो विचिन्तने॥ Mb. 12. 218. 3. **-कम्** Funeral rites, obsequies. भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकम् Ms. 11. 10. -2 Requisite for future world (such as यज्ञ, दान); अधर्मोपार्जितैरर्थैः करोत्यौर्ध्वदैहिकम् Mb. 5. 39. 67.

और्ध्वस्रो (स्रो) तसिकः = शैवः, a Śaiva or an adherent of the sect.

और्व *a.* (**-र्वी** *f.*) [ऊरु-अण्] 1 Relating to Aurva. -2 Produced from the thigh. -3 Relating to the earth. **-र्वः** 1 N. of a celebrated Ṛiṣi. [He was a descendant of Bhṛigu, (the son of Chyavana by his wife Āruṣī, and grandson of Bhṛigu). The Mahābhārata relates that the sons of Kārtavīrya, with the desire of destroying the descendants of Bhṛigu, killed even the children in the womb. One of the women of the family, in order to preserve her embryo, secreted it in her thigh (*ūru*), whence the child at its birth was called Aurva. Beholding him, the sons of Kārtavīrya were struck with blindness, and his wrath gave rise to a flame which threatened to consume the whole world, had he not, at the desire of his Pitṛis, the Bhārgavas, cast it into the ocean, where it remained concealed with the face of a horse; cf. Vaḍavāgni. Aurva was afterwards preceptor to king Sagara of Ayodhyā]. ऊरोर्यथौर्वस्य पृथोश्च हस्तान् मान्धातुरिन्द्रप्रतिमस्य मूर्ध्नः Bu. Ch. 1. 29. -2 Submarine fire; त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ Ś. 3. 3; Ve. 3. 7. so °अनलः **-र्वम्** Fossil salt.

और्वर *a.* Earthly; किमपैति रजोभिरौर्वरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता Śi. 16. 27.

औलानम् 1 Support. -2 Reservoir of water.

और्वशेयः [उर्वश्याः अपत्यं ठक्] N. of Agastya.

औलूकम् [उलूकानां समूहः अञ्] A collection of owls.

औलूक्यः [उलूकस्यापत्यं, यञ्] N. of Kaṇāda, the propounder of the Vaiśeṣika philosophy; (see औलूक्यदर्शन in Sarva. S.).

औलूखल *a.* (**-ली** *f.*) [उलूखले क्षुण्णं अण्] Coming from, pounded or ground in, a mortar; औलूखलो यावकः Mbh. IV. 3. 25.

औल्बण्यम् [उल्बण-ष्यञ्] Excess, superabundance, virulence.

औवेणकम् A kind of song; Y. 3. 113.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औशन, औशनस *a.* (–नी, –सी *f.*) [उशनस्-अण्] Belonging or peculiar to Uśanas; originating from Uśanas, or taught by him; पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं धनम् Rām. 4. 51. 13. **–सम्** 1 The law-book of उशनस् (a treatise on civil polity). –2 N. of an Upapurāṇa. **–साः** N. of a school of writers on the science of government mentioned by Kauṭilya; Kau. A. 1. 15. **–सी** N. of Devayānī; तं वीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा Bhāg. 9. 18. 20.

औशिज *a.* (–जी *f.*) [उशिज्-अण्] Desirous, zealous, wishing; कक्षीवन्तं च औशिजः Mbh. VI. 1. 37.

औशीनरः [उशीनरस्यापत्यं अण्] The son of Uśīnara. **–री** N. of the wife of king Purūravas.

औशीरम् [उशीरं-अण्] 1 The handle of a fan or Chowri. –2 A bed; औशीरे कामचारः कृतोऽभूत् Dk. 72 at liberty to sleep or sit. –3 A seat (chair, stool &c.). –4 An unguent made of Uśīra; अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् Mk. 10. 23. –5 The root of the fragrant grass उशीर q. v. –6 A fan. –*a.* made from उशीर; छत्रं वेष्टनमौशीरम् Mb. 12. 60. 32.

औशीरिका 1 The shoot (of a plant). –2 A basin.

औषणम् [उषण-अण्] 1 Pungency. –2 Black pepper. **–Comp.** **–शौण्डी** dried ginger; black pepper.

औषध *a.* (–धी *f.*) [ओषधि-अण्] Consisting of herbs. **–धम्** 1 A herb; herbs taken collectively. –2 A medicament, medicinal drug, medicine in general. –3 A vessel for herbs. –4 A mineral. –5 N. of Viṣṇu. –6 Counter-action, prevention; अतिकुर्वं निषधमनौषधं जनः Śi. 17. 7. **–Comp.** **–पेषकः** One who grinds or pounds medicaments.

औषधिः, –धी *f.* 1 A herb, plant (in general); Y. 3. 276 v. l.; see ओषधि. –2 A medicinal herb; अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः Ratn. 2. –3 An herb which emits fire; विरमन्ति न ज्वलितुमौषधयः Ki. 5. 24 (तृणज्योतींषि Malli.); cf. Ku. 1. 10. –4 An annual or deciduous plant; °धीपतिः N. of Soma, the lord of plants. **–पञ्चप्रकाराः** (1) Juice of a green herb (रस). (2) Powder of dry medicinal billets चूर्ण. (3) Decoction of medicinal herbs (कषाय). (4) Decoction mixed with medicinal powder (अवलेह). (5) A medicine to be pounded like condiment (कल्क). –पञ्चामृतं गुडूची, गोक्षुर, मुसली, मुण्डी, शतावरी. **–प्रतिनिधिः** A substitute for a herb which cannot be secured.

औषधीकृ 8 U. To reduce to a medicament.

औषधीय *a.* Medicinal, consisting of herbs.

औषरम्, –रकम् [उषरे भवं अण्, ततः कन्] 1 Rock-salt. –2 Iron stone.

औषस *a.* (–सी *f.*) [उषस्-अण्] Relating to dawn, early; °आतप Ki. 9. 11. **–सी** Day-break, morning.

औषस्य *a.* Sacred to Uṣas or the dawn.

औषसिक, औषिक *a.* (–की *f.*) 1 Walking out at day-break. –2 Early born or produced at dawn.

औष्ट्र *a.* (–ष्ट्री *f.*) [उष्ट्र-अण्] 1 Relating to, or produced from, a camel; Ms. 5. 8. –2 Abounding in camels. **–ष्ट्रम्** 1 The milk of a camel. –2 Camel-nature. –3 The skin of a buffalo.

औष्ट्रक *a.* (–की *f.*) [उष्ट्र-वुञ्] Relating to a camel. **–कम्** A multitude of camels; लोलोष्ठमौष्ट्रकमुदग्रमुखं तरुणाम् Śi. 5. 65.

औष्ट्ररथ *a.* (–थी *f.*) Belonging to a carriage drawn by camels.

औष्ट्रिक *a.* Coming from a camel (as milk); Mb. 8. 44. 28; **–कः** An oil-miller; मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानामौष्ट्रिका मलम्। औष्ट्रिकाणां मलं षण्ढाः षण्ढानां राजयाजकाः॥ Mb. 8. 45. 25.

औष्ठ्य *a.* [ओष्ठ-यत्] Relating to the lip, labial. **–Comp.** **–वर्णः** a labial letter; *i.e.* उ, ऊ, प्, फ्, ब्, भ्, म् and व्. **–स्थान** *a.* pronounced with the lips. **–स्वरः** a labial vowel.

औष्णम् [उष्ण-अण्] Heat, warmth.

औष्ण्यम्, औष्म्यम् [उष्ण-उष्म-ष्यञ्] Heat; पूर्वराजवियोगौष्म्यं कृत्स्नस्य जगतो हृतम् R. 17. 33.

क

क् The first consonant of the alphabet, and first letter of the guttural class (क वर्ग).

ᳵ क Jivhāmūlīya letter occurring before the guttural क् or ख् and written as ᳵ (ᳵ क्, ᳵ ख्).

ᳶ प Upadhmānīya letter occurring before the labial प् or फ् and written also ᳶ (ᳶ प्, ᳶ फ्); These are called अर्धविसर्ग.

कः 1 Brahman. प्रजाः सिसृक्षुः क इवादिकाले Bu. Ch. 2. 51. यावद्दमं रुद्रभयाद्यथा कः Bhāg. 1. 7. 18. –2 Viṣṇu. –3 Kāmadeva. –4 Fire. –5 Wind or air. –6 Yama. –7 The sun. –8 The soul. –9 A king or prince. –10 Knot or joint. –11 A peacock. –12 The king of birds. –13 A bird. –14 The mind. –15 Body. –16 Time. –17 A cloud. –18 A word, sound. –19 Hair. –20 Light.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

splendour. -21 Wealth, property. -22 Dakṣa Prajāpati. **-कम्** 1 Happiness, joy, pleasure (as in नाक which is explained thus; न कं (सुखम्) = अकं न अकं दुःखं यत्र) नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् (कम् + अलम्) Subhāṣ.; Ch. Up. 4. 10. 5. -2 Water; सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् Y. 2. 108; के शवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवा हर्षनिर्भराः Subhāṣ. (where a pun is intended on केशव, the apparent meaning being Keśava.) -3 The head; as in **-कन्धरा** (= कं शिरो धारयतीति). वलीपलित एजत्क इत्यहं प्रत्युदाहृतः Bhāg. 9. 6. 41. -4 Hair. -5 An act of a woman. -6 Flock of hair. -7 A collection of woman's acts (कं केशे कं च नारीणां करणे च तयोर्गणे). -8 milk. -9 Misery. -10 Poison. -11 Fear; cf. कं शिरः कं सुखं तोयं पयो दुःखं विषं भयम् Enm. **-Comp.** **-ज** *a.* watery, aquatic. **-जम्** A lotus. **-दः** a cloud (giving water).

क A Taddhita affix added to nouns and adjectives, mostly to the former, in the sense of diminution, deterioration, similarity, endearment, or sometimes to express the original meaning of the word itself; *e. g.* वृक्षकः small tree; बालकः a chap; पुत्रकः dear boy; अश्वकः a bad horse, or like a horse, or a horse itself (स्वार्थे कन्)

कंयु *a.* Happy, prosperous.

कम्बूलम् N. of the eighth Yoga.

कंशः A drinking vessel. (कं जलं शेते अत्र.)

कंस् 2 Ā (कंस्ते) 1 To go. -2 To command. -3 To destroy; see कस्.

कंसः, -सम् 1 A drinking vessel, cup, can, goblet; उदुम्बरे कंसे चमसे वा सर्वौषधं फलानीति संभृत्य Bri. Up. 6. 3. 1. -2 Bell-metal, white copper. किं यत्तद्देवदत्तः कंसपात्र्यां पाणिनौदनं भुङ्क्ते Mbh. on P. I. 3. 1. -3 A particular measure known as आढक, q. v. **-सः** 1 N. of a king of Mathurā, son of Ugrasena and enemy of Kriṣṇa. [He is identified with the Asura Kālanemi, and acted inimically towards Kriṣṇa and became his implacable foe. The circumstance which made him so was the following. While, after the marriage of Devakī with Vasudeva, he was driving the happy pair home, a heavenly voice warned Kaṁsa that the eighth child of Devakī would kill him. Thereupon he threw both of them into prison, loaded them with strong fetters, and kept the strictest watch over them. He took from Devakī every child as soon as it was born and slew it, and in this way he disposed of her first six children. But the 7th and 8th, Balarāma and Kriṣṇa, were safely conveyed to Nanda's house in spite of his vigilance, and Kriṣṇa grew up to be his slayer according to the prophecy. When Kaṁsa heard this, he was very much enraged and sent several demons to kill Kriṣṇa, who killed them all with ease. At last he sent Akrūra to bring the boys to Mathurā. A severe duel was fought between Kaṁsa and Kriṣṇa, in which the former was slain by the latter.] cf. कंसं जघान कृष्णः which is an answer to the query कं संजघान कृष्णः। -2 Anything metallic. -3 Fire. **-सा** N. of a daughter of Ugrasena and sister of Kaṁsa. **-Comp.** **-अरिः, अरातिः, जित्, कृष्, द्विष्, हन्** *m.* 'slayer of Kaṁsa, *i. e.* Kriṣṇa; स्वयं संनिधकारिणा कंसारिणा दूतेन Ve. 1; **-अस्थि** *n.* Bell mental. **-उद्भवा** A fragrant earth. **-कारः** (**-री** *f.*) 1 a mixed tribe; कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्संबभूवतुः Śabdak. -2 a worker in pewter or whitebrass, a bell-founder, **-कृषः** Vāsudeva Śrikrṣṇa; निषिदिवान् कंसकृषः स विष्टरे Śi. 1. 16. **-माक्षिकम्** a metallic substance in large grains; a sort of pyrites. **-वणिक्** *m.* a brazier or seller of brass vessels. **-वधः, -हननम्** the slaying of Kaṁsa. कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति Mbh. on P. III. 1. 26. **-वधम्** N. of a drama by Śeṣakriṣṇa

कंसकम् 1 Bell-metal. -2 Green sulphate of iron (an eye-cure).

कंसवती N. of a daughter of उग्रसेन.

कंसिक *a.* (**-की** *f.*) Made of bell-metal &c.

कंसीय *a.* Fit for, or relating to, a cup. **-यम्** Bell-metal.

कंसारम् Ved. 1 A bone. -2 Rice, the grain of which becomes hard in the middle.

कक् 1 Ā. (ककते, चकके) 1 To wish. -2 To be proud -3 To be unsteady; see कक्क्.

ककजाकृत *a.* Ved. Mutilated; विविद्धा ककजाकृता Av. 11. 10. 25.

ककन्दः Gold.

ककरः A kind of bird (Ved.); Vāj. 24. 20.

ककर्दुः Destruction of happiness or of enemies; ककर्दवे वृषभो युक्त आसीत् Rv. 10. 102. 6.

ककाटिका A part of the back of the head (घाटा); Av. 10. 2. 8.

ककुञ्जलः The Chātaka bird.

ककुद् *f.* 1 A summit, peak. -2 Chief, head; see ककुद below; अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् Rv. 8. 44. 16. -3 The hump on the shoulders of the Indian bull; ककुद्दोषणी याचते महादेवः Mbh. on VI. 1. 63. ककुद्मे वृषस्य कृतबाहुम Ki. 12. 20; R. 4. 22. -4 A horn. -5 An ensign or symbol of royalty (as the छत्र, चामर &c.); 'ककुद्मकुदं श्रेष्ठे वृषाङ्के राजलक्ष्मणि' इति विश्वः; नृपतिककुदं दत्वा यूने सितातपवारणम् R. 3. 70. -6 Any projecting corner; Bhāg. 5. 25. 7. -7 N. of a daughter of Dakṣa and wife of Dharma. According to Pāṇini V. 4. 146-147 ककुद् is the form to be substituted for ककुद in adj. or Bah. comps.; *e. g.* त्रिककुद्. **-Comp.** **-स्थः** [ककुदि तिष्ठतीति] an epithet of Purañjaya, son of Śaśāda,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

a king of the solar race, and a descendant of Ikṣvāku; इक्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणां ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोऽभूत् R. 6. 71. [Mythology relates that, when in their war with the demons, the gods were often worsted, they, headed by Indra, went to the powerful king Purañjaya, and requested him to be their friend in battle. The latter consented to do so, provided Indra carried him on his shoulders. Indra accordingly assumed the form of a bull, and Purañjaya, seated on its hump, completely vanquished the demons. Purañjaya is, therefore, called *Kakutstha* 'standing on a hump'].

ककुदः, -दम् 1 The peak or summit of a mountain. -2 A hump (on the shoulders of an Indian bull). किं यत्तत्सास्नालाङ्गूलककुदखुरविषाण्यर्थरूपं स शब्दः Mbh. I. 1. 1. -3 Chief, foremost, pre-eminent; ककुदं वेदविदां तपोधनश्च Mk. 1. 5; इक्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणाम् R. 6. 71. -4 A sign or symbol of royalty; नृपतिककुदम् R. 3. 70, 17. 27. -5 A species of serpent.

ककुदिन् *a.* Chief, superior: आस्यं विवृत्य ककुदी पाणिना प्राक्षिपच्छनैः Mb. 12. 289. 19.

ककुद्मत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Furnished with a hump: अरंहन् पद्याभिः ककुद्मान् Rv. 10. 102. 7. Pt. 1. -2 Running high (as a wave). *-m.* 1 A mountain (having peaks). -2 A buffalo; मदोदग्राः ककुद्मन्तः R. 4. 22; a humped bull: 13. 47; तुषारसंघातशिलाः खुराग्रैः समुल्लिखन् दर्पकलः ककुद्मान् Ku. 1. 56. -3 N. of a medicinal plant (ऋषभ). **-ती** The hip and the loins.

ककुद्वत् *m.* A buffalo with a hump on his shoulders.

ककुद्मिन् *a.* 1 Peaked; furnished with a hump &c. *-m.* 1 A bull with a hump on his shoulders; एवं ककुद्मिनं हत्वा Bhāg. 10. 36. 15. -2 A mountain. -3 N. of Viṣṇu; and of king रैवतक. °कन्या-सुता N. of Revatī and wife of Balarāma; ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया Śi. 2. 20.

ककुन्दरम् The cavities of the loins; Y. 3. 36 (जघनकूप).

ककुभ् *f.* 1 A direction, quarter of the compass; वियुक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः Mk. 5. 26; Śi. 9. 25, 3. 33. -2 Splendour, beauty. -3 A wreath of Champaka flowers. -4 A sacred treatise or Śāstra. -5 A peak, summit. -6 A Rāgiṇī or personified mode of music. -7 The personified quarter of the sky. -8 Breath, animation. -9 Unornamented hair; or hair hanging down as a tail.

ककुभ *a.* Ved. Distinguished, superior. **-भः** 1 A crooked piece of wood at the end of the lute. -2 The tree Arjuna; ककुभसुरभिः शैलः U. 1. 33. -3 A kind of goblin or evil spirit. -4 One of the Rāgas or personified musical modes. **-भा** 1 Space; quarter. -2 One of the Rāgiṇīs. **-भम्** A flower of the Kuṭaja tree; कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते (उत्पश्यामि) **-Comp. -अदनी** 'food of the sky, a kind of fragrance or perfume.

ककुह *a.* Ved. Eminent; excellent. **-हः** A part of a carriage.

ककेरुकः A worm in the stomach.

कक्क् 1 P. To laugh.

कक्कटः A kind of animal; Vāj. 24. 32.

कक्कुलः The Bakula tree.

कक्कोलः, -ली N. of a plant bearing a berry; कक्कोलीफलजम्भि Māl. 6. 19. v. l. **-लम्, -लकम्** 1 A berry of this plant. -2 A perfume prepared from its berries.

कक्ख् 1 P. To laugh.

कक्खट *a.* 1 Hard, solid. -2 Laughing. **-Comp. -पत्रकः** The plant शाणि whose fibre is jute.

कक्खटी Chalk.

कक्षः 1 A lurking or hiding place; क्रोष्टा वराहं निरतक्त कक्षात् Rv. 10. 28. 4. -2 The end of the lower garment; see कक्षा. -3 A climbing plant, creeper. -4 Grass, dry grass; यतस्तु कक्षस्तत एव वह्निः R. 7. 55, 11. 75; यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति Ms. 7. 110. -5 A forest of dead trees, dry wood; Bṛī. Up. 2. 9. 7. -6 The arm-pit; °अन्तर Pt. 1 the cavity of the armpit; प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् Śi. 2. 42. -7 The harem of a king. -8 The interior of a forest; आशु निर्गत्य कक्षात् Rs. 1. 27; कक्षान्तरगतो वायुः Rām. -9 The side of flank (of anything); ते सरांसि सरित्कक्षान् Rām. 4. 47. 2. -10 A woman's girdle; as in आबद्धनिबिडकक्षैः. -11 A surrounding wall. -12 A part of a boat. -13 The orbit of a planet. -14 A buffalo. -15 A gate; उपेत्य स यदुश्रेष्ठो बाह्यकक्षाद्विनिर्गतः Mb. 2. 2. 12. -16 The Beleric Myrobalan or Terminalia Belerica (Mar. गुग्गुळ, बेहडा). -17 A marshy ground. **-क्षा** 1 Painful boils in the arm-pit. -2 An elephant's rope; also his girth. -3 A woman's girdle or zone; a girdle, waist-band (in general); 'कक्षा बृहतिकायां स्यात्काञ्च्यां मध्येभबन्धने' इति विश्वः; युधे परैः सह दृढबद्धकक्षया Śi. 17. 24. -4 A surrounding wall; a wall, -5 The waist, middle part; एते हि विद्युद्गुणबद्धकक्षा Mk. 5. 21. -6 A courtyard; area, Rām. 4. 33. 19 (सप्तकक्षा); त्रीणि गुल्मान्यतीयाय त्रिभिः कक्षाश्च स द्विजः Bhāg. 10. 80. 16. -7 An enclosure. -8 An inner apartment, a private chamber; room in general; 'कक्षा कच्छे वस्त्रार्धे काञ्च्यां गेहे प्रकोष्ठके' इति यादवः; Ku. 7. 70; Ms. 7. 224; गृहकलहंसकाननुसरन् कक्षान्तरप्रधावितः K. 63, 182; कक्षासु रक्षितैर्दक्षैस्ताक्ष्यैः सर्पैर्विवापतन् Parṇāl. 3. 38. -9 A harem. -10 Similarity. -11 An upper garment; दुर्योधनो हस्तिनं पद्मवर्णं सुवर्णकक्षम् Mb. 6. 20. 7. -12 Objection or reply in argument (in Logic &c.). -13 Emulation or rivalry. -14 A secluded part of an edifice; गत्वा कक्षान्तरं त्वन्यत् Ms. 7. 224. -15 A particular part of a carriage. -16

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

The jeweller's weight, *Rati*. **-17** The end of the lower garment which, after the cloth is girt round the lower part of the body, is brought up behind and tucked into the waistband (Mar. कांसोटा) **-18** Tying up the waist. **-19** The wrist. **-20** Border or lace; स्वर्णकक्षपताकाभिः Bhāg. 9. 10. 37. **-21** The basin of a balance (कक्षः also). **-क्षम् 1** A star. **-2** Sin. **-Comp. -अग्निः** wild fire, conflagration; कक्षाग्निलङ्घिततरोरिव वृष्टिपातः R. 11. 92. **-अन्तरम्** inner or private apartment. **-अवेक्षकः 1** a superintendent of the harem. **-2** a keeper of a royal garden. **-3** a door-keeper. **-4** a poet. **-5** a debauchee. **-6** a player; painter. **-7** an actor. **-8** a paramour. **-9** strength of feeling or sentiment (Wilson). **-उत्था** a fragrant grass, (भद्रमुस्ता Cyperus, Mar. नागरमोथा). **-धरम्** the shoulder-joint. **-पः 1** a tortoise. **-2** one of the 9 treasures of Kubera. **-(क्षा) पटः** a cloth passed between the legs to cover the privities. **-पुटः 1** the arm-pit. **-2** N. of a work on magic. **-रुहा** = नागरमुस्ता q. v. **-शायः, -युः** a dog. **-स्थ** *a.* seated on the hip or the flank.

कक्षीकृत *a.* Agreed to, promised.

कक्षायते Den. **Ā 1** To lie in ambush. **-2** To intend anything wicked.

कक्षीवत् *m.* [कक्ष्या-मत् Mbh. on P. VI. 1. 37] N. of a renowned Ṛiṣi, sometimes called Pajriya; author of several hymns of the Ṛigveda; कक्षीवन्तं य औशिजः Rv. 1. 18. 1.

कक्ष्य *a.* Ved. **1** Consisting of shrubs or dry grass. **-2** Secreet. मधु प्रवोचदृतायन्त्वाष्ट्रं यद्दस्रावपि कक्ष्यं वामिति Bri. Up. 2. 5. 17. **-3** Filling the girth (Sāy). **-क्ष्या 1** The girth of an elephant or horse. यो हि दत्त्वा द्विपश्रेष्ठं कक्ष्यायां कुरुते मनः Rām. 2. 37. 3. **-2** A woman's girdle or zone; सिन्दूरैः कृतरुचयः सहेमकक्ष्याः Ki. 7. 8; Śi. 10. 62. **-3** Fingers. **-4** The upper garment. **-5** The border of a garment. **-6** The inner apartment of a palace. गृहकक्ष्यां प्रथमं विनिर्जगाम Bu. ch. 5. 67. कक्ष्यां द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु नृपवेश्मनः Rām. 2. 3. 18. **-7** A wall, enclosure; हेमकक्ष्या पुरी रम्या Rām. 3. 48. 11. **-8** Similarity. **-9** A shrub yielding the black and red berry that serves as a weight. **-10** A military girdle. **-11** Rivalry. **-12** Promise. **-13** A balance. **-14** See कक्षा (17, 18); द्व्युक्तवैनगतिक्रुद्धः कक्ष्यामुत्पीड्य पाण्डवः Mb. 3. 11. 42. **-क्ष्यम् 1** The cup or receptacle of a balance. **-2** A part of a carriage. **-3** The hinder part. **-4** A shrub or dry grass forest; प्रधक्ष्यति यथा कक्ष्यं चित्रभानुर्हिमात्यये Rām. 2. 24. 8. **-Comp. -अवेक्षक** = कक्षावेक्षक q. v.

कख् 1 P. [कखति] To laugh at, deride.

कख्या An enclosure; division of a large building.

कग् 1 P. To act, perform.

कङ्क् 1 Ā. To go.

कङ्कः 1 A heron; Mb. 11. 16. 7. **-2** A variety of mango. **-3** N. of Yama. **-4** A Kṣatriya. **-5** A Vriṣṇi. **-6** A false or pretended Brāhmaṇa. **-7** Name assumed by Yudhiṣṭhira in the palace of Virāṭa. **-8** One of the 18 divisions of the continent. **-9** N. of a people (pl.); cf. कङ्कस्तरङ्गे गुप्ते च गृध्रे काके युधिष्ठिरे। कुले मधुरिपौ कोके पिके वैवस्वतेऽप्यथ॥ Nm. **-ङ्का 1** A sort of sandal. **-2** Scent of the lotus. **-Comp. -त्रोटः -टिः** a kind of fish. **-पत्र** *a.* furnished with the feathers of a heron. (**-त्रः**) an arrow furnished with a heron's feathers; नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे R. 2. 31; U. 4. 20; Mv. 1. 18. (**-त्रम्**) a heron's feather fixed on an arrow. **-पत्रिन्** *m.* = कङ्कपत्रः. **-माला 1** a kind of musical instrument. **-2** beating time by the clapping of hands. **-मुख, -वदन** *a.* shaped like a heron's mouth. (**-खः, -खम्**), **-वदनम्** a pair of tongs; शल्यानि व्यपनीयकङ्कवदनैरुन्मोचिते कङ्कटे Ve. 5. 1. **-वासस्** *m.* An arrow (कङ्कपत्र); असंपातं करिष्यन्ति पतन्तः कङ्कवाससः Rām. 5. 21. 26. **-शायः** a dog (sleeping like a heron).

कङ्कटः, कङ्कटकः 1 Mail; defensive armour; military accoutrements; कङ्कटोन्मुक्तदेहैः Ve. 2. 27, 5. 1; R. 7. 59; Śi. 18. 20; उरश्छदः कङ्कटको जगरः कवचोऽस्त्रियाम् Amar. ...व्यूढकङ्कटको युवा Śiva. B. 24. 33. **-2** An iron hook to goad an elephant (अङ्कुश). **-Comp. -शत्रुः** N. of a plant (Mar. सालवण).

कङ्कटेरी Turmeric.

कङ्कणः, -णम् 1 A bracelet; दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन विभाति Bh. 2. 71; इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् H. 1. **-2** The marriage-string (fastened round the wrist); अयमागृहीतकमनीयकङ्कणः. (**-करः**) U. 1. 18; Māl. 9. 9; देव्यः कङ्कणमोक्षणाय मिलिता राजन् वरः प्रेष्यताम् Mv. 2. 50. **-3** An ornament in general. **-4** A crest. **-णः** Water-spray; नितम्बे हारालो नयनयुगले कङ्कणभरम् Udb. **-णी, कङ्कणीका 1** A small bell or tinkling ornament. **-2** An ornament furnished with bells. **-Comp. -धरः, -रा** A bridegroom; bride. **-भूषण** *a.* adorned with tinkling ornaments. **-मणी** *f.* the jewel in a bracelet.

कङ्कणिन् *a.* Adorned with a bracelet.

कङ्कतः, -तम्, कङ्कती, -तिका A comb, haircomb; Rām. 2. 91. 77; शिरसीव कङ्कतमपेतमूर्धजे Śi. 15. 33. **-तः 1** A kind of tree (अतिबला). **-2** A poisonous animal.

कङ्कर *a.* [के सुखं किरति क्षिपति कृ-अच्] Bad, vile, despicable. **-रम् 1** Butter-milk (mixed with water). **-2** A high number (=100 niyutas).

कङ्करोलः The plant Alangium Hexapetalum (निकोचक; Mar. पिस्ता).

कङ्कलोड्यम् A kind of drug.

कङ्कालः, -लम् A skeleton; जरत्कङ्कालमालोक्यते Māl. 5. 14. किं न पश्यति भवान् विपन्नपन्नगानेककङ्कालसंकुलं महाश्मशानम्। Nāg. 4. कङ्कालकीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः Udb.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-लः A particular mode in music. **-Comp. -मालिन्** *m.* N. of Śiva. **-शेष** *a.* reduced to a skeleton (remaining in the form of a skeleton); नै चैनं पुरतः पिशाचवदनाः कङ्कालशेषाः स्वयः U. 3. 43.

कङ्कालयः *Body.*

कङ्कुः (also कङ्गुः) A kind of corn.

कङ्कु(गु)ष्ठः, -ष्ठम् A kind of medicinal earth (described as of two colours, one of a silvery and one of a gold colour, or one of a light and one of a dark yellow).

कङ्कूषः The inner body (आभ्यन्तरदेह).

कङ्केरुः A kind of crow.

कङ्केलिः (वृक्षविशेषः) Kālidāsa mentions the tree only once in his literature and says that it flowers only in Śarad (cf. Ṛs. 3. 18).

कङ्केलः, -लिः The Aśoka tree.

कङ्केसिका *f.* Bathing by dipping the head only.

कङ्कोली = कक्कोली q. v.

कङ्खम् Enjoyment, fruition.

कङ्गु *n.* (**-गू** *f.*) **कङ्गुनी** A kind of Panic seed (four kinds of it are mentioned in Bhāva P.). (Mar. राळा.)

कङ्गुलः The hand.

कच् I. 1 P. (कचति, कचित) To sound, cry. -II. 1 U. **1** To bind, fasten (with आ); स्वकत्रं चाचकचे वरम् Bk. 14. 94. **-2** To shine.

कचः [कच्यते बध्यते इति कचः, कच्-अच्] **1** Hair (especially of the head); कचेषु च निगृह्यैनान् Mb.; see °ग्रह below; अभिनीजिष्णुः कचानां चयः Bh. 1. 5. **-2** A dry or healed sore, scar. **-3** A binding, band. **-4** The hem of a garment. **-5** A cloud. **-6** N. of a son of Bṛihaspati. [In their long warfare with the demons, the gods were often times defeated, and rendered quite helpless. *But such of the demons as would be slain in battle were restored to life by* Śukrāchārya, their preceptor, by means of a mystic charm which he alone possessed. The gods resolved to secure, if possible, this charm for themselves, and induced Kacha to go to Śukrāchārya and learn it from him by becoming his disciple. So Kacha went to the preceptor, but the demons killed Kacha twice lest he should succeed in mastering the lore; but on both occasions he was restored to life by the sage at the intercession of Devayānī, his daughter, who had fallen in love with the youth. Thus discomfited the Asuras killed him a third time, burnt his body, and mixed his ashes with Śukra's wine; but Devayānī again begged her father to restore to life the youth. Not being able to resist his daughter's importunities, Śukra once more performed the charm, and, to his surprise, heard the voice of Kacha issuing from his own belly. To save his own life the sage taught him the much-coveted charm, and, on the belly of Śukra being ripped open, Kacha performed the charm and restored his master to life. Devayānī thence forward began to make stronger advances of love to him, but he steadily resisted her proposals, telling her that she was to him as a younger sister. She thereupon cursed him that the great charm he had learnt would be powerless; he, in return, cursed her that she should be sought by no Brāhmaṇa, but would become a Kṣatriya's wife.] **-चा 1** A female elephant; करिण्यां तु कचा स्त्रियाम् । मेदिनी. **-2** Beauty, splendour. **-Comp. -अग्रम्** curls, end of hair. **-आचित** *a.* having dishevelled hair; कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36. **-आमोदः** *a.* fragrant ointment of the hair (वाळा). **-ग्रहः** seizing the hair, seizing (one) by the hair; Mb. 5. 155. 5; R. 10. 47, पलायनच्छिन्नान्यस्त्रेति रुरुधुः कचग्रहैः R. 19. 31. **-पः 1** 'cloud drinker', grass. **-2** a leaf. (**-पम्**) a vessel for vegetables. **-पक्षः, -पाशः, -हस्तः** thick or ornamented hair; (according to Ak. these three words denote a collection: पाशः, पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे). **-मालः** smoke.

कचाकचि *ind.* 'Hair against hair', (fighting by) pulling each other's hair.

कचङ्गनम् A free market (where no duty or custom, has to be paid).

कचङ्गलः The ocean.

कचाकु *a.* **1** Ill-disposed, wicked, vile. **-2** Intolerable, unbearable. **-3** Difficult to be attained. **-कुः** A snake.

कचाटुरः A gallinule.

कचुः *f.* An esculent root; see कच्वी.

कचेलम् A string or cover containing and keeping together the leaves of a manuscript.

कचटम् An aquatic plant.

कच्चर *a.* **1** Bad, dirty. **-2** Wicked, vile, debased. **-रम्** Buttermilk diluted with water.

कच्चित् *ind.* A particle of (1) interrogation (often translatable by 'I hope'); कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ Bg. 18. 72. कच्चित् अहमिव विस्मृतवानसि त्वम् Ś. 6; कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः R. 5. 7; also 5, 6, 8, 9. (*b*) joy; (*c*) auspiciousness.

कच्छः, -च्छम् 1 Bank, margin, skirt, bordering region (whether near water or not); यमुनाकच्छमवतीर्णः Pt. 1; गन्धमादनकच्छोऽध्यासितः V. 5; Śi. 3. 80; Māl. 9. 16. **-2** A marsh, morass, fen. 'जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविधः' Nm. **-3** The hem of the lower garment tucked into

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the waistband; see कक्षा. -4 A part of boat. -5 A particular part of a tortoise (in कच्छप). -6 A tree, the timber of which is used for making furniture of (तुन्न, Mar. नांदुरकी); Mb. 1. 70. 21. -7 A populous region. -च्छा 1 A cricket. -2 The plant Lycopodium Imbricatum (वाराही). -Comp. -अन्तः the border of a lake or stream: marshy place; Ki. 7. 30; कच्छान्ते सुरसरितो निधाय सेनाम् 12. 54. -देशः N. of a place in the South. पः (-पी f.) 1 a turtle, tortoise; केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे Gīt. 1; Ms. 1. 44, 12. 42 (thus explained by Durga; कच्छं आत्मनो मुखसंपुटं पाति स हि किंचित् दृष्ट्वा शरीर एव मुखसंपुटं प्रवेशयति). -2 a tumour on the palate. -3 an apparatus used in the distillation of spirituous liquor. -4 an attitude in wrestling. -5 the tree Cedrela Toona (Mar. नांदुरकी) -6 one of the nine treasures of Kubera. (-पी) 1 a female tortoise. -2 a cutaneous disease, wart or blotch. -3 a kind of lute; also the lute of Sarasvatī. -भूः f. marshy ground, morass. -रुहा a kind of grass (दूर्वा).

कच्छ (च्छा) टिका, कच्छाटी The end or hem of a lower garment which, after being carried round the body, is gathered up behind and tucked into the waist-band.

कच्छटिका 1 Pimple, blotch. -2 A wart accompanying gonorrhœa. -3 The borderline of a water-course, where people get down to draw water (दण्डविवेक, G. O. S. 52, P. 297).

कच्छोटिका = कच्छटिका q. v.

कच्छुः,-कच्छूः f. Itch, scab. -Comp. -घ्नी the plant (पटोल; Mar. कडू पडवळ); another plant (हपुषाभेद).

कच्छुमती The plant Carpopogon Pruriens शूकशिम्बी (said to cause itching on being applied to the skin).

कच्छुर a. [कच्छु-र ह्रस्वश्च P. V. 2. 107 Vārt.] 1 Scabby, itchy. -2 Unchaste, libidinous. -3 Poor, wretched -रा N. of several plants; शटी, शूकशिम्बी (Mar. धमासा, कुयली, वायटी).

कच्छुरालः A kind of plant (Mar. भोंकर).

कच्छोरम् A kind of turmeric Curcuma (शटी).

कच्वी A plant with an esculent root (Arum Colocasia) cultivated for food.

कज् 1 P. (कजति) 1 To be happy. -2 To be confused with joy, pride, or sorrow. -3 To grow (in the last sense a Sautra root.).

कज See under के.

कज्जलम् [कुत्सितं जलमस्मात्प्रभवति, कोः कदादेशः] 1 Lampblack or soot, considered as a collyrium and applied to the eyelashes or eyelids medicinally, or sometimes as an ornament; यथा यथा चेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्वमति K. 105; अद्यापि तां विभ्रमकज्जलोलनेत्राम् Ch. P. 15; °कालिमा Amaru. 88. -2 Sulphuret of lead or antimony (used as a collyrium.) -3 (fig.) Dregs; धिङ् मां विगर्हितं साङ्ख्यैकुले कज्जलम् Bhāg. 6. 2. 27. -4 Ink. -ला (-ली) A kind of fish. -ली 1 Sulphuret of mercury, æthiop's mineral. -2 Ink. -Comp. -ध्वजः a lamp. -रोचकः, -कम् the wooden stand on which a lamp is placed.

कज्जलिका Powder (esp. made of mercury).

कज्जलित a. 1 Covered with lampblack or with a collyrium prepared from it. -2 Blackened, soiled; Hch.

कज्ज्वलम् Lamp-black (especially considered as an application to the eyes).

कञ्च् 1 Ā. 1 To bind. -2 To shine.

कञ्चटः, -डः N. of an acquatic plant.

कञ्चारः 1 The sun. -2 The Arka plant.

कञ्चिका 1 A small boil. -2 The branch of a bamboo.

कञ्चुकः 1 An armour, mail; घनाश्च कञ्चुकाः Śi. 1. 45. The skin of a snake, slough; भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः Pt. 1. 65. -2आस्तां स्वस्तिकलक्ष्म वक्षसि, तनौ नालोक्यते कञ्चुकः Nāg. 5. 17. -3 A dress, garb, cloth (in general); धर्म° प्रवेशिनः Ś. 5; कपटधर्म° Dk. 29. -4 A dress fitting close to the upper part of the body, robe; अन्तःकञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः Ratn. 2. 3; सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्चकञ्चुकम् Pt. 2. 1. 68.-5 A bodice, jacket; कचिदिवेन्द्रगजाजिनकञ्चुकाः Śi. 6. 51, 12. 20; Amaru. 81; (Phrase:- निर्दुति कञ्चुककारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी; cf. "a bad workman quarrels with his tools"). -6 A kind of drawers or short breeches. -7 A strap of leather. -8 Husk.

कञ्चुकालुः A snake.

कञ्चुकित a. 1 Furnished with armour, mailed. -2 Having a garment; कन्थाकञ्चुकिताः प्रविश्य भवनद्वाराणि Bh. 3. 130. -3 (A pearl) having several coatings; Kau. A. 2. 11.

कञ्चुकिन् a. Furnished with armour or mail. -m. 1 An attendant on the women's apartments, a chamberlain; (an important character in dramas); अन्तःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः। सर्वकार्यार्थकुशलः कञ्चुकीत्यभिधीयते॥ (he must be a Brāhmaṇa, very old, &c.; cf. V. 3. and Ś. 5. 3). -2 A libidinous man, debauchee. -3 A serpent. -4 A door-keeper. -5 Barley. -Comp. -वरः The head कञ्चुकिन्, आकर्ण्य कञ्चुकिवरस्य वचः क्षितीशः। Bil. Ch. 53.

कञ्चुकीयः A Chamberlain; Nātyaśāstra.

कञ्चुलिका, कञ्चुली A bodice; त्वं मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणीं लक्ष्मीम् Amaru. 27. ...नीलकञ्चुलिकावृताम्। Śiva. B. 20. 8.

कञ्चूलम् An article of female dress, i. e. a bodice.

कञ्चुकी f. N. of a medicinal plant.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कञ्जः 1 The hair. -2 N. of Brahma. **-ञम्** 1 A lotus; कञ्जकिञ्जल्कसंनिभः Rām. 3. 42. 17; दाध्मायमानः करकञ्जसंपुटे Bhāg. 1. 11. 2. -2 Ambrosia, nectar; cf. कञ्जः कशविरिञ्चयोः। पीयूषपद्मयोः क्लीबम्... Nm. **-Comp.** **-जः** N. of Brahmā. **-नाभः** N. of Viṣṇu; व्यज्येदं स्वेन रूपेण कञ्जनाभस्तिरोदधे Bhāg. 3. 9. 44.

कञ्जकः, -का A kind of bird, Gracula Religiosa.

कञ्जनः 1 The god of love. -2 A kind of bird (the bird of Kandarpa).

कञ्जरः, कञ्जारः 1 The sun. -2 An elephant. -3 The belly. -4 An epithet of Brahmā. -5 A peacock. -6 A hermit.

कञ्जलः A kind of bird.

कञ्जिका The plant Siphonanthus Indica (ब्राह्मणयष्टिका).

कञ्जिनी A Courtezan.

कट्, कण्ट् 1 P. (कटति or कण्टति) To go.

कट् 1 P. (कटति, अकटीत्, कटितुम्) 1 To rain. -2 To surround. -3 To encompass, cover or screen.

कटः 1 A straw mat; Ms. 2. 204. -2 The hip; Mb. 13. 53. 42. -3 Hip and loins; the hollow above the hips. -4 The temples of an elephant; कण्डूयमानेन कटं कदाचित् R. 2. 37, 3. 37, 4. 47. -5 A particular throw of the dice in hazard; नर्दितदर्शितमार्गः कटेन विनिपातितो यामि Mk. 2. 8. -6 A kind of grass; दग्धव्यौ वा कटाग्निना Ms. 8. 377. -7 Excess (as in उत्कट). -8 A corpse; कटधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय व्रजौकसः Bhāg. 10. 6. 41. -9 A hearse, bier. -10 An arrow. -11 A custom. -12 A cemetery, burial ground. -13 A time or season. -14 The plant Saccharum Sara (शर). -15 An annual plant. -16 Grass (in general). -17 A thin piece of wood, plank. -18 See कटाक्ष; ग्रन्वीक्षत्कटाक्षेपैः Bhāg. 10. 32. 6. **-टी** Long pepper. **-टम्** Dust of flowers. **-Comp.** **-अक्षः** a glance, a side-long look, leer; गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः Māl. 1. 29; also 25, 28; Me. 37. °मुष्ट *a.* caught by a glance. °विशिखः an arrow-like look of love. **-अग्निः** a fire kept up with dry grass or straw; the straw placed round a criminal to be burnt. दग्धव्यौ वा कटाग्निना Ms. 8. 377; Y. 2. 282. **-अन्तः** the extremity of the temples; आताम्राभा रोषभाजः कटान्तात् Śi. 18. 42. **-उदकम्** 1 water for a funeral libation; कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातुःपुत्रानसान्त्वयत् Bhāg. 7. 2. 17, -2 rut, ichor (issuing from an elephant's temples). **-कारः** a mixed tribe (of low social position); (शूद्रायां वैश्यतश्चौर्यात् कटकार इति स्मृतः Uśanas). **-कुटिः** *m.* A straw hut; स्वलंकृताः कटकुटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः Bhāg. 10. 71. 16. **-कृत्** *m.* A plaiter of straw mats; ददार करजैर्वक्षस्येरकां कटकृद्यथा Bhāg. 1. 3. 18. **-कोलः** a spitting-pot. **-खादक** *a.* eating much, voracious. (**-कः**) 1 a jackal. -2 a crow. -3 a glass vessel, a tumbler or bowl. **-घोषः** a hamlet inhabited by herdsmen. **-पूतनः, -ना** a kind of departed spirits; अमेध्यकुणपाशी च क्षत्रियः कटपूतनः Ms. 12. 71; उत्तालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते Māl. 5. 11. (पूतन v. l.); also 23. **-पूर्णः** Designation of an elephant in the first stage of must; Mātaṅga. L. **-प्रभेदः** opening of the temples, appearance of rut; बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभेदेन करीव पार्थिवः R. 3. 37. **-प्रू** *a.* acting by will. (**-प्रूः**) 1 Śiva. -2 an imp or goblin. -3 one who gambles or plays with dice. -4 a worm. -5 a kind of demi-god, (of the class of Vidyādharas). **-प्रोथः, -थम्** the buttocks. **-भङ्गः** 1 gleaning corn with the hands. -2 any royal calamity or misfortune. -3 To break through a close rank of the army; 'कटभङ्गस्तु सस्यानां हस्तच्छेदे नृपात्यये' इति मेदिनी. **-भीः** N. of several plants ज्योतिष्मती, अपराजिता &c. **-भू** *f.* The cheek of an elephant; कण्डूयनैः कटभुवं करिणो मदेन Śi. 5. 46. **-मालिनी** wine or any vinous liquor. **-व्रणः** N. of Bhīmasena. **-शर्करा** 1 a fragment of a mat broken off or of straw. -2 N. of a plant, (गाङ्गेष्टी). **-स्थलम्** 1 the hips and loins. -2 an elephant's temples. **-स्थालम्** A corpse.

कटंभर N. of the कटभी tree. **-रा** 1 N. of several plants:— 1. नागबला; 2. प्रसारिणी; 3. रोहिणी; 4. हस्तिनी; 5. कलम्बिका; 6. मूर्वा. -2 A female elephant.

कटकः, -कम् 1 A bracelet of gold; कटकाकृतिमुपमृद्य स्वस्तिकः क्रियन्ते Mbh. on I. 1. 1. आबद्धहेमकटकां रहसि स्मरामि Ch. P. 15; Śi. 16. 77; कटकान्यूर्मिकाश्चापि चित्ररत्नचयाङ्किताः Śiva. B. 17. 44. -2 A zone or girdle. -3 A string. -4 The link of a chain. -5 A mat. -6 Sea-salt. -7 The side or ridge of a mountain; प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः Ku. 7. 52; R. 16. 31. -8 Table-land; स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष शैलः Śi. 4. 65. -9 An army, a camp; आकुल्यकारि कटकस्तुरगेण तूर्णम् Śi. 5. 59; Mu. 5. -10 A royal capital or metropolis (राजधानी). -11 A house or dwelling. -12 A circle or wheel. -13 A ring placed as an ornament upon an elephant's tusk. -14 N. of the capital of Orissa. **-Comp.** **-गृहः** A lizard.

कटकिन् *m.* A mountain.

कटजकः *m.* N. of a man or a class of men; लोके गोपालकमानय कटजकमानयेति यस्यैषा संज्ञा भवति स आनीयते Mbh. I. 1. 23.

कटसी A cemetery.

कटायनम् The plant Andropogon Muricatus (वीरणमूल).

कटिन् *a.* 1 Matted, screened. -2 Having handsome loins &c. *-m.* An elephant.

कटकट *a.* Excellent, best. **-टः** N. of Śiva.

कटकटा An onomatopoetic word supposed to represent the noise of rubbing together.

कटकटापयति Den. P. To rub together, make a creaking or grating sound.

कटंकटः 1 Fire. -2 Gold. -3 N. of Gaṇeśa; Y. I. 285. -4 N. of Śiva. -5 The चित्रक tree.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कटंकटेरी 1 Turmeric. -2 Yellow saunders; cf. दारुहरिद्रा ; नीलोत्पलोशीरकटंकटेरी Suśr.

कटनम् The roof (or thatch) of a house.

कटफलः A bribe; उत्कोचेऽस्त्री कटफलः Nm.

कटम्बः 1 A kind of musical instrument. -2 An arrow.

कटा (ठा) कुः A bird.

कटाटङ्कः N. of Śiva.

कटारः 1 A libidinous man, a lecher. -2 A citizen.

कटारिका A Small dagger (Mar. कट्यार); गुप्तामात्म-कटारिकां तदुदरे गाढं निखाय स्वयम् Śiva. B. 20. 64.

कटाहः [कटमाहन्ति, आ-हन्-ड Tv.] 1 A frying-pan, a shallow boiler for oil or butter (of a semisphericdal shape and furnished with handles; Mar. कढई); तदैव तस्मिन्निनदोऽतिभीषणो बभूव येनाण्डकटाहमस्फुरत् Bhāg. 7. 8. 16. -2 A turtle's shell. -3 A well. -4 A hill or mound of earth. -5 A fragment of a broken jar; 'कटाहः खर्प-रस्तूपः' इति वैजयन्ती; यद्दन्तिनः कटकटाहतटान्मिमङ्क्षोः Śi. 5. 37; N. 22. 32. -6 A winnowing basket. -7 Hell, the infernal regions. -8 A young female buffalo whose horns are just appearing. -9 A Dvīpa or division of a known continent. -10 A heap or pile.

कटाहकम् A pan, pot.

कटिः, -टी *f.* [कट्-इन्] 1 The hip. -2 The buttocks (considered by rhetoricians as vulgar and colloquial in these senses; the word कटि in कटिस्ते हरते मनः is said to be ग्राम्य.) -3 An elephant's cheek. -टी Long pepper. -**Comp.** -**कुष्ठम्** A kind of leprosy. -**कूपः** the hollow above the hip, the loins. -**तटम्** the loins; कटीतटनिवेशितम् Mk. 1. 27. -**त्रम्** 1 a cloth girt round the loins. -2 a zone, girdle; किरीटिकेयूरकटित्रकङ्कणम् Bhāg 6. 16. 30. -3 an ornament of small bells worn round the loins. -4 an armour of the hip or the loins. -**देशः** the loins. -(**टि** or **टी**) **प्रोथः** the buttocks. -**मालिका** a woman's zone or girdle. -**रोहकः** the rider of an elephant (who sits upon the hinder parts of the elephant as distinct from the driver). -**शीर्षकः** the loins. -**शूलः** Sciatic pain. -**शृङ्खला** a girdle furnished with small bells. -**सूत्रम्** a zone or waistband.

कटिका The hip; गुह्यं तु फाल्गुनी विद्यात्कृत्तिका कटिकास्तथा Mb. 13. 110. 4.

कटिनी *m.* An elephant.

कटिल्लः A kind of gourd.

कटिल्लकः A species of the Balsam apple.

कटीतलः A crooked sword.

कटीरः, -रम् 1 A cave, hollow. -2 The cavity of the loins, -**रम्** A hip.

कटीरकम् The posteriors, hips; व्यन्तलन्विशङ्ककटकटीर-कस्थली Śi. 13. 34.

कटु *a.* (**टु** or **ट्वी** *f.*) 1 Pungent, acrid; (said of a *rasa* or flavour; the *rasas* are six; मधुर, कटु, अम्ल, तिक्त, कषाय, and लवण); कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः । आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ Bg. 17.9. -2 Fragrant, exhaling strong odour; सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहम् R. 5. 48. -3 Ill-smelling, having a bad smell. -4 (*a*) Bitter. This sense is found given to the words कटु and कटुक in Prākrit and later Sanskrit works; cf. अतिकटुः कारवेल्लादिः अतितीक्ष्णो मरिचादिः; अमृततरङ्गिणी on Bg. 17. 9, नीलकण्ठ gives the same sense. -5 caustic (words); Y. 3. 142. (*b*) Disagreeable, unpleasant; श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवव्रुः R. 6. 85. -6 Envious. -7 Hot, impetuous. -**टुः** 1 Pungency, acerbity (one of the six flavours). -2 N. of several plants. -**टुः** *f.* A medical plant (कटुरोहिणी). -**टु** *n.* 1 An improper action. -2 Blaming, reviling, scandal. -**Comp.** -**अङ्गः** 1 the श्योनाक tree (Mar. टेंटू). -2 N. of the king Dilīpa. -**उत्कटम्** ginger. -**उदरी** N. of a plant (Mar. वाघांटी). -**कन्दः, -दम्** 1 ginger, the fresh root or the plant. -2 garlic. -**कीटः, -कीटकः** a gnat, mosquito. -**क्वाणः** the टिट्टिभ bird. -**ग्रन्थिः, -थि** *n.* dried ginger; so °भद्रः, °भद्रम् dried ginger or ginger. -**चातुर्जातकम्** an aggregate of four pungent substances, as of cardamoms, the bark and leaves of Laurus Cassia and of black pepper. -**छदः** the तगर tree. -**ज** *a.* prepared from acid substances. -**तिक्तकः** 1 the भूनिंब tree. -2 the शण tree. -**तिक्ता**= कटुतुम्बी. -**तुम्बी** a kind of bitter gourd. -**तैलः** White mustard; अभ्यङ्गः कटु तैलेन निर्वातस्थानबन्धनम् । Śālihotra of Bhoja 260. -**त्रयम्** a compound substance of ginger, black and long pepper. -**दला** = कर्कटी plant. -**निष्पावः** grain not inundated; (Mar. कडवा वाल). -**पत्रः** 1 N. of a medicinal plant (Mar. पित्तपापडा). -2 सितार्जक tree. -**पत्रिका** N. of a tree कारी. -**पाक, -पाकिन्** *a.* producing acid humors in digestion. -**फलः** a sort of cucumber. (-**ला**) N. of two plants, पटोल and श्रीवल्ली. -**बीजा** long pepper. -**भङ्गः -भद्रः** Dry ginger. -**मञ्जरिका** the अपामार्ग tree. -**मोदम्** a certain perfume. -**रव** *a.* having a harsh sound. (-**वः**) 1 a frog. -2 a harsh word or sound. -**रोहिणी** the कटुकी plant. -**विपाक** *a.* producing acid humors in digestion -**स्नेहः** the mustard seed plant.

कटुक *a.* 1 Sharp, pungent; मधुरो गुडः कटुकं शृङ्गबेरम् Mbh. on P. II. 1. 1. -2 Impetuous, hot; Rv. 10. 85. 34. -3 Disagreeable, unpleasant. -4 Fierce. स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः Mb. 6. 70. 12. -5 Harsh; यदा ह्यस्य गिरो रूक्षाः शृणोमि कटुकोदयाः Mb. 12. 1. 40. -**कः** 1 Pungency, acerbity. -2 N. of several plants:—पटोल, सुगन्धितृण, कुटज, अर्क, राजसर्षप. -**का** N. of several plants:- कटुरोहिणी, ताम्बुली, राजिका, तिक्तालाबुक. -**की** = कटुरोहिणी. -**कम्** 1 Pungency; (at the end of comp. in a bad sense; as दधिकटुकम् 'bad curds'). -2 A compound of ginger, black and long pepper. -3 unpleasant works, speech;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षमिणं तादृशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि Mb. 3. 28. 13. **–Comp.** **–आलाबु (–बू)** *f.* a kind of bitter gourd. **–त्रयम्** a compound of ginger, black and long pepper. **–फलः** = कक्कोल (Mar. कंकोळ). (**–लम्**) N. of a perfume prepared from the berries of this plant. **–बदरी** N. of a plant, as also of a town. कटुबदर्यां अदूरभवं नगरं कटुबदरी Mbh. on P. I. 2. 51. **–रोहिणी** = कटुरोहिणी. **–वल्ली** = कटी.

कटुकत्वम् Pungency.

कटुका *f.* N. of plant, Picrorrhiza Kurroa (Mar. कुटकी, बाळकडू).

कटुकता Rough manners, rudeness.

कटुरः Buttermilk mixed with water. *–a.* Mean, vile.

कटोरम् An earthen vessel.

कटोरा A shallow cup.

कटोल *a.* Pungent. **–लः 1** A pungent flavour. **–2** A man of an inferior and degraded tribe, a Chāṇḍāla. **–Comp. –वीणा** a kind of lute played by the Chāṇḍālas.

कट्ट् 10 P. To heap, cover with earth; Kṛiṣisaṁgraha.

कट्टरिनृत्यम् A kind of dance.

कट्टारः A weapon, dagger.

कट्टारिका *f.* A butcher's cleaver.

कट्फलः N. of a tree, commonly called कायफळ.

कटर *a.* Despised. **–रम् 1** The skim or whey of curds. **–2** Buttermilk with water. **–3** A sauce, condiment.

कठ् 1 P. (कठति, अकठीत्, कठित) To live in distress; see कण्ठ्.

कठः 1 N. of a sage, pupil of Vaiśampāyana, teacher of that branch of Yajurveda which is called after him. **–2** A Brāhmaṇa. **–3** A note or simple sound. **–4** A kind of *ṛik*. **–ठाः** The followers of that sage. के सब्रह्मचारिणोऽस्येति । कठाः । Mbh. on P. II. 2. 24. **–ठी 1** A female follower of Kaṭha. कठी वृन्दारिका कठवृन्दारिका Mbh. on P. VI. 3. 42. **–2** The wife of a Brāhmaṇa. **–Comp. –अध्यापकः** a teacher of the Kaṭha branch of the Yajurveda. **–उपनिषद्** N. of an Upniṣad (generally said to belong to अथर्ववेद). **–कालापाः** P. II. 4. 3. Schools of कठ and कालाप; नन्दन्तु कठकालापाः वर्धन्तां कठकौथुमाः Mbh. on II. 4. 3. ये च मे कठकालापा बहवो दण्डमाणवाः Rām. 2. 32. 18. **–धूर्तः** a Brāhmaṇa well-versed in the कठ branch of the Yajurveda. **–श्रोत्रियः** P. V. 2. 84. a Brāhmaṇa who has mastered the कठ branch of the Yajurveda.

कठमर्दः An epithet of Śiva.

कठर *a.* Hard, stiff.

कठल्यः, –कठल्लः Gravel.

कठाकुः A bird.

कठाहकः A gallinule.

कठिका Chalk.

कठिञ्जरः N. of a tree commonly called तुलसी.

कठिन *a.* 1 Hard, stiff; कठिनविषमामेकवेणीं सारयन्तीम् Me. 93; Amaru. 72; Mu. 2. 20; so °स्तनौ. **–2** Hardhearted, cruel, ruthless; न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः Ku. 4. 5; Pt. 1. 64; विसृज कठिने मानमधुना Amaru. 7; so °हृदय; °चित्त **–3** Inexorable, inflexible. **–4** Sharp, violent, intense (as pain &c.). नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद सा मानसीम् V. 2. 11. **–5** Giving pain. **–नः** A thicket. **–ना 1** A sweetmeat made with refined sugar. **–2** An earthen vessel for cooking; (*n.* also in this sense). **–नी** Chalk. See कठिनिका. **–नम् 1** A Shovel, scoop; खनित्रं कठिनकाजं च रामधके समाहितः Rām. 2. 55. 17. **–2** An earthern vessel for cooking (स्थाली); कठिनं पूरयामास Mb. 3. 297. 1. **–3** A strap or pole for carrying burden; P. IV. 4. 72. **–Comp. –पृष्ठः, –कः** a tortoise.

कठिनता, –त्वम् 1 Hardness, firmness. **–2** Severity. **–3** Cruelty, hard-heartedness; जहिहि कठिनतां प्रयच्छ वाचम् Ki. 10. 51. **–4** Difficulty, obscurity.

कठिनिका, –कठिनी 1 Chalk. **–2** The little finger. गुणिगुणगणनारम्भे न पतति कठिनी सुसंभ्रमाद्यस्य H.

कठिल्लः The Balsam apple (Mar. कारलें).

कठिकल्लः 1 The Balsam apple. **–2** The hog-weed. **–3** N. of a plant.

कठुर *a.* Hard, cruel.

कठेर *a.* Living in distress. **–रः** A needy or distressed man, a pauper.

कठोर *a.* **1** Hard (fig. also); solid, stiff, कठोरास्थिग्रन्थि Māl. 5. 34. **–2** Cruel, hard-hearted, ruthless; अयि कठोर यशः किल ते प्रियम् U. 3. 27; so °हृदय, °चित्त. **–3** Sharp, piercing; °अङ्कुश Śānti. 1. 22. **–4** Full, developed, complete, fullgrown, of mature age; कठोरगर्भां जानकीं विमुच्य U. 1, 1. 49, 6. 25; Māl. 6. 19; so कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः Śi. 1. 20; so अ° now, young; Māl. 1. 2. **–5** (Fig.) Matured, refined; कलाकलापालोचनकठोरमतिभिः K. 7; °रंभूतः दिवसः U. 2 it is noon-time. **–Comp. –गर्भ** *a.* far advanced in pregnancy; आतङ्कस्फुरितकठोरगर्भगुर्वीम् U. 1. 49. **–गिरिमाहात्म्यम्** a portion of the Brahmāṇḍa Purāṇa.

कठोरता, –त्वम् Hardness, firmness, severity.

कठोरयति Den. P. To furnish with buds, expand the blossoms of; कठोरय केतकान् Māl. 9. 42.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कठोरित *a.* made to strive, strengthened; Hch.

कठोल *a.* Hard, resisting.

कड् I. 1 U. (कडति-ते, कडित) 1 To be proud. -2 To unhusk; cf. कण्ड्. -3 To be disturbed or confused. -II. 6 P. To eat, consume. -III. 10 U. 1 To protect. -2 To remove the chaff or husk of grain. -3 To break off a part, separate or detach, tear.

कड *a.* 1 Dumb. -2 Hoarse. -3 Ignorant, foolish.

कडकम् (-कडकञ्चि *n.* ?) Sea-salt obtained by evaporation.

कडङ्गः A spirituous liquor, a kind of rum.

कडङ्ग (-क) **रः** 1 Straw, the stalks of various sorts of pulse &c. -2 A kind of weapon (club); Mb. 7. 25. 58.

कडङ्ग (-क) **रीय** *a.* To be fed with straw. -**यः** An animal fed with straw, such as a cow or buffalo; नीवारपाकादि कडङ्गरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित् R. 5. 9.

कडत्कारः A noise; B. R.

कड (-ल) **त्रम्** 1 A kind of vessel. -2 A wife. -3 Hip.

कडन्दिका Science (कलण्डिका).

कड (ल) **म्बः** (**म्बी**) 1 The stem or stalk (of a pot-herb). -2 The end or point, angle.

कडवकम् A section of a great poem written in an अपभ्रंश dialect; S. D.

कडार *a.* 1 Tawny; कडार इवायम् G. M.; मीलन्मेघतडित्कडारकुहरैः U. 5. 14; U. 6. -2 Proud, haughty, impudent. -**रः** 1 The tawny colour. -2 A servant.

कडितुलः 1 A sword, scimitar. -2 A sacrificial knife.

कडुली A kind of drum.

कडेर N. of a country चोडः, कडेरः, केरलः Mbh. on P. IV. 1. 175.

कड्ड् 1 P. 1 To be hard or rough. -2 To be harsh or severe.

कण् I. 1 P. (कणति, कणित) 1 To sound or cry (as in distress); moan. कणिता श्वः, रणिता श्वः Mbh. on P. -2 To become small. -3 To go or approach. -II. 10 P. or -*Caus.* 1 To wink, to close the eye with the lids or lashes. -2 To sigh, sound.

कणितम् Crying out with pain.

कणः 1 A grain, a single seed; तण्डुलकणान् H. 1; कणान् वा भक्षयेदब्दम् Ms. 11. 93. -2 An atom or particle (of anyting). -3 A very small quantity; द्रविण° Śānti. 1. 19; 3. 5. -4 A grain of dust. रजःकणैः खुरोद्धूतैः R. 1. 85; or of pollen; ईषद्बद्धरजःकणाग्रकपिशा V. 2. 7. -5 A drop (of water) or spray; कणवाही मालिनीतरङ्गाणाम् Ś. 3. 7; अम्बु°, अश्रु°: उद्यानानां नवजलकणैर्यूथिकाजालकानि Me. 26, 47, 71; Amaru. 54. -6 An ear of corn. -7 Spark (as of fire). -8 The spark or facet of a gem. -9 Flake (of snow). -10 श्वेतजीरक; cf. 'कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे पिप्पल्यां जीरके शरे' Nm. -**णा** 1 A kind of fly. -2 Long pepper. -3 Cumin seed. -**णी** 1 An atom, a drop. -2 A kind of corn. -3 The plant Premna Spinosa or Longifolia. -4 A crocodile; Gīrvāṇa. -**Comp.** -**अदः**, -**भक्षः**, -**भुज्** *m.* a nickname given to the philosopher who propounded the Vaiśeṣika system of philosophy (which may be said to be a 'doctrine of atoms'). -**अन्न** *a.* one whose food consists of grains. °ता the state of one who is made to live on grains; द्वादशाहं कणान्नता Ms. 11. 167. -**गुग्गुलः** a kind of plant. -**जीरः** a white kind of cumin seed. -**जीरकम्** small cumin seed. -**धूमः** A kind of penance; Matsya P. -**प्रियः** A sparrow. -**भक्षः**, -**भक्षकः**, -**भुज्** *m.* N. of Kaṇāda. -**भक्षकः** a kind of bird. -**लाभः** a whirlpool. -**वीरकः** A kind of arsenic (Mar. मनशीळ); Gīrvāṇa.

कणशः *ind.* In small parts or minute particles, grain by grain, little by little, drop by drop &c.; तदिदं कणशो विकीर्यते (भस्म) Ku. 4. 27.

कणिकः, **कणीकः** 1 A grain. -2 A small particle. -3 An ear of corn. -4 A meal of parched wheat. -5 An enemy. -6 N. of a purificatory ceremony, *i. e.* waving round lamps at sacrificial rites. -7 An enemy. -**का** 1 An atom, a small or minute particle; यथाऽश्वत्थकणीकायामन्तर्भूतो महाद्रुमः Mb. 12. 211. 2. -2 A drop (of water); तासुत्पाद्य स्वजलकणिकाशीतलेनानिलेन Me. 98. -3 A kind of corn or rice. -4 Cumin seed. -5 The अग्निमन्थ tree (Mar. नरवेल).

कणिशः, -**शम्** An ear or spike of corn.

कणिष्ठ *a.* The smallest, the most minute.

कणीक *a.* Small, diminutive.

कणपः A kind of iron lance or bar; लोहस्तम्भस्तु कणपः Vaijayantī; चापचक्रकणपकर्पण &c. Dk. 35. -2 A weapon (like bomb). 'अयःकणान् लोहगुलिकाः पिबन्तीति तथाविधं आग्नेयौषधबलेन गर्भसंभृता लोहगुलिकास्तारका इव विकीर्यन्ते येन तद्यन्त्रमयः कणपं लोहमयम्' इति नीलकण्ठः. Mb. 1. 227. 25.

कणभः A kind of fly with a sting.

कणाटीनः, -**टीरः**, -**टारकः** A wagtail.

कणादः 1 N. of a philosopher; see under कण. -2 A goldsmith.

कणीचिः, -**ची** *f.* 1 A sound. -2 A tree. -3 A creeper in flower.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कणे *ind.* A particle expressing the satisfaction of a desire (श्रद्धाप्रतीघात): कणेहत्य पयः पिबति Sk. P. I. 4. 66. 'he drinks milk to his heart's content or till he is satisfied.'

कणेरः, -रुः The कर्णिकार tree (Mar. कण्हेर). **-रा, -रूः** *f.* 1 A she-elephant. -2 A courtezan, harlot.

कण्ट् I P. (कण्टति, कण्टित) To go or move.

कण्ट *a.* Thorny. **-Comp. -पत्रः** N. of a plant (स्थलशृङ्गाटक).

कण्टकः, -कम् 1 A thorn; पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकं (उद्धरेत्) Chāṇ. 22; कण्टकेनैव कण्टकम् (उन्मूलयेत्) Pt. 4.18 -2 A prickle, a sting; यः कण्टकैर्वितुदति Y. 3. 53. -3 The point of anything. -4 (Fig.) Any troublesome fellow who is, as it were, a thorn to the state and an enemy of order and good government; उत्खातलोकत्रयकण्टकेऽपि R. 14. 73; त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् Ś. 7. 3; Ms. 9. 260; Mv. 7. 8. -5 (Hence) Any source of vexation or annoyance, nuisance; कण्टकानां च शोधनात् Ms. 9. 253. -6 Horripilation, erection of hair, thrill. -7 A finger-nail. -8 A vexing speech. -9 A fish-bone; अन्धो मत्स्यानिवाश्नाति स नरः कण्टकैः सह Ms. 8. 95. -10 A sharp stinging pain, symptom of a disease. -11 (In Nyāya philosophy) Refutation of arguments, detection of error. -12 Impediment, obstacle. -13 The first, fourth, seventh, and tenth lunar mansions. -14 A vexing or injurious speech; Mb. 1. **-कः** A bamboo; some other tree (Mar. बेल, बाभळ, हिंगणबेट) फलकं परिधानश्च तथा कण्टकवस्त्रभृत् Mb. 12. 303. 14; see कण्टकद्रुम. -2 A work-shop, manufactory. -3 Fault, defect; निर्धूतवाक्यकण्टकम् Mb. 12 167. 50. -4 N. of Makara or the marine monster, the symbol of the god of love. **-की** A kind of वार्ताकी. **-फलः** See कण्टकफल. **-Comp. -अग्रः** a kind of lizard. **-अशनः, -भक्षकः, -भुज्** *m.* a camel. **-अष्ठीलः** a kind of fish (having many bones). **-आगारः** a kind of worm. **-आढ्यः** a kind of tree. **-उद्धरणम्** 1 (lit.) extracting thorns, weeding. -2 (fig.) removing annoyances, extirpating thieves and all such sources of public annoyance; कण्टकोद्धरणे नित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् Ms. 9. 252. **-द्रुमः** 1 a tree with thorns, a thorny bush; भवन्ति नितरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकद्रुमाः Mk. 9. 7. -2 the Sālmali tree or silk-cotton-tree (Mar. सांवरी). **-प्रावृटा** Aloe Perfoliata (Mar. कोरफड). **-फलः** 1 the bread-fruit tree, Panasa tree. -2 the गोक्षुर plant. -3 the castor-oil tree. -4 the Dhattūra tree. -5 a term applicable to any plant the fruit of which is invested with a hairy or thorny coat. **-मर्दनम्** suppressing disturbance. **-युक्त** *a.* having thorns, thorny. **-विशोधनम्** extirpating every source of disturbance or trouble; राज्यकण्टकविशोधनोद्यतः Vikr. 5. 1. **-वृन्ताकी** a species of nightshade with thorny leaves (वार्ताकी). **-श्रेणिः, -णी** *f.* 1 the Solanum Jacquini. -2 a porcupine.

कण्टकारः N. of a tree (शाल्मली); also विकङ्कत. **-री** N. of several plants:— Solanum Jacquini, the silk-cotton tree.

कण्टकारिका Solanum Jacquini; also the fruit of this tree.

कण्टकालः = कण्टकफल q. v.

कण्टकिलः Bamboo.

कण्टकाह्वयम् The tuberous root of the lotus.

कण्टकित *a.* 1 Thorny. -2 Covered with erect hair, thrilled; horripilated; प्रीति °त्वचः Ku. 6. 15; R. 7. 22; कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन Ś. 3. 15.

कण्टकिन् *a.* (**-नी** *f.*) 1 Thorny, prickly; कण्टकिनो वनान्ताः Vikr. I. 116. -2 Vexatious, troublesome. *-m.* A fish. *-m., f.* N. of several plants:- खदिर, मदन, गोक्षुर, वंश, बदर. **-Comp. -ज** *a.* 1 produced from a fish. -2 produced by the Mimosa tree. **-फलः** the bread-fruit tree (पनस). (**-ला**) मधुखर्जुरी plant.

कण्टकिलः A thorny kind of bamboo.

कण्टलः 1 N. of a plant (बर्बुर; Mar. बाभूळ.). -2 A tree yielding a species of Gum Arabic.

कण्टाफलः The bread-fruit tree, The Panasa tree.

कण्टालुः *f.* N. of several plants:— वार्ताकी, वंश, बर्बुर, बृहती.

कण्टिन् *a.* Thorny. *-m.* N. of several trees:— खदिर, अपामार्ग, गोक्षुर.

कण्ठ् 1, 10 U. (कण्ठति-ते, कण्ठयति-ते, कण्ठित) 1 To mourn, grieve for. -2 To miss, be anxious or long for, remember with regret; (in this sense generally used with the preposition उद् and a noun in the gen., loc. or dat. case).

कण्ठः, -ण्ठम् 1 Throat; कण्ठे निपीडयन् मारयति Mk. 8. कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः Ś. 4. 6; कण्ठेषु स्खलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतम् 6. 4. -2 The neck; अयं कण्ठे बाहुः U. 1. कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलता Pt. 4. 6; कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे Me. 3, 93, 114; Amaru. 19, 57; Ku. 5. 57. -3 Sound, tone, voice; सा मुक्तकण्ठं चक्रन्द R. 14. 68; किमिदं किन्नरकण्ठि सुप्यते S. 64; आर्यपुत्रोऽपि प्रमुक्तकण्ठं रोदिति U. 3. -4 The neck or brim of a vessel &c. -5 Vicinity, immediate proximity (as in उपकण्ठ). -6 The opening of the womb. -7 A bud on a stalk. -8 The space of an inch from the edge of the hole in which sacrificial fire is deposited. -9 The मदन tree. -10 Guttural sound. **-Comp. -अग्निः** a bird (digesting in the throat or gizzard). **-अवसक्त** *a.* clinging to the neck. **-आगत** *a.* come to the throat (as the breath or soul of a dying person). **-आभरणम्** a neck-ornament, necklace; परीक्षितं काव्यसुवर्णमेतल्लोकस्य कण्ठाभरणत्वमेतु Vikr. 1. 24; cf. names like सरस्वतीकण्ठाभरण. **-आश्लेषः** neck-embrace;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Me. 3; कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलता Pt. 4. 6; °उपगूढ Bh. 3. 28. **–उक्तम्** personal testimony. **–कुब्जः** a kind of fever. **–कूणिका** the Indian lute. **–ग** *a.* reaching or extending to the throat; हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः Ms. 2. 62. **–गत** *a.* 1 being at or in the throat, coming to the throat; *i. e.* on the point of departing; न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि Subhāṣ; Pt. 1. 296. –2 approaching or reaching the throat. **–तटः, –तटम्, –टी** the side of the neck. **–तलासिका** the leather or rope passing round the neck of a horse. **–त्रः** A necklace; शुक्लकेयूरकण्ठत्राः Mb. 5. 143. 39. **–दघ्न** *a.* reaching to the neck. **–नालम्** Stalklike throat, a throat, neck; कण्ठनालादपातयत् R. 15. 52. also. **–नाली, –नडिकः** a kite. **–नीलकः** a large lamp or torch, a whisp of lighted straw &c. (Mar. मशाल). **–पाशः,–पाशकः** 1 a rope tied round an elephant's neck. –2 a halter in general. **–बन्धः** a rope for an elephant's neck. **–भूषणम्, –भूषा** a short necklace; विदुषां कण्ठभूषात्वमेतु Vikr. 18. 102. **–भङ्गः** Stammering. **–मणिः** 1 a jewel worn on the neck. –2 (fig.) a dear or beloved object. –3 Thyroid Cartilage. **–रोधम्** Stopping or lowering the voice. **–लग्न** *a.* 1 clinging to the throat. –2 suspended round the neck. –3 throwing the arms round the neck (in embraces); कण्ठेलग्ना. **–लता** 1 a collar. –2 a horse's halter. **–वर्तिन्** *a.* being at or in the throat, *i. e.* on the point of departing; °प्राणैः R. 12. 54. **–शालुकम्** a hard tumour in the throat. **–शुण्डी** swelling of the tonsils. **–शोषः** (lit.) 1 drying up or parching of the throat. –2 (fig.) fruitless expostulation. **–सज्जनम्** banging on, by, or round the neck. **–सूत्रम्** a kind of embrace; (thus defined:—यत्कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निबिडोपगूहात्। परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्ति सन्तः ॥); कण्ठसूत्रमपदिश्य योषितः R. 19. 32. **–स्थ** *a.* 1 being in the throat. –2 guttural (as a letter). –3 being in the mouth, ready to be repeated by rote. –4 learnt and ready to be repeated.

कण्ठतः *ind.* 1 From the throat. –2 Distinctly, explicitly.

कण्ठिका A necklace of a single string or row.

कण्ठिन् *a.* Belonging to the throat.

कण्ठी 1 Neck, throat. –2 A necklace, a collar. –3 A rope round the neck of a horse. **–Comp. –रवः** 1 a lion. –2 an elephant in rut; कण्ठीरवो महाग्रहेण न्यपतत् Dk. 7. –3 a pigeon. –4 explicit declaration or mention; इति कण्ठीरवेणोक्तम्).

कण्ठेकालः N. of Śiva (blue on the neck). कण्ठेकालेन कैलासः ...... । Śiva. B. 16. 59.

कण्ठ्य *a.* 1 Relating or suitable to, or being at, the throat. –2 Guttural. **–Comp. –वर्णः** a guttural letter; namely अ, आ, क्, ख्, ग्, घ्, ङ् and ह्. **–स्वरः** a guttural vowel (अ and आ).

कण्ठला A basket made of canes.

कण्ठालः 1 A boat. –2 A spade, hoe. –3 War. –4 A camel. –5 An esculent root. –6 A churning vessel. –7 A bag. **–ला** A churning vessel.

कण्ठीलः A camel. **–लः, –ला** A churning vessel.

कण्ड् I. 1 U. (कण्डति-ते, कण्डित) 1 To be glad or satisfied. –2 To be proud. –3 To unhusk. –II. 10 U. (कण्डयति-ते, कण्डित) 1 To thresh (corn, grain &c.), unhusk. –2 To protect, defend.

कण्डनम् 1 Threshing, separating the chaff from the grain; अजानतार्थं तत्सर्वं (अध्ययनं) तुषाणां कण्डनं यथा. –2 Chaff. **–नी** 1 A wooden mortar in which the threshing of corn or grain is performed. –2 A pestle; Ms. 3. 68.

कण्डित *a.* Dislocated.

कण्डरा 1 A sinew (of which 16 are considered to be in the human body). –2 A principal vessel of the body, a large artery, vein &c.

कण्डानकः N. of a servant of Śiva.

कण्डिका 1 A short section, shortest subdivision; (as in the शुक्लयजुर्वेद). –2 N. of a country.

कण्डिल *a.* 1 Drunken. –2 Saucy. कण्डिललड्डुका मे प्रतीज्ञाः Pratijñā. 3.

कण्डुः *m., f.,* **–कण्डूः** *f.* 1 Scratching. –2 Itching, itching sensation; कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुम् Ku. 1. 9; Śānti. 4. 17. **–Comp. –आदि** *m.* (pl.) the nominal verbs. P. III. 1. 27; mentioned separately with the root कण्डू given as the frist root. **–करी** N. of a plant शूकशिम्बी. **–घ्नः** 1 N. of a plant (Mar. बाहवा). –2 white mustard.

कण्डुर *a.* Scratching. **–रः** A species of reed.

कण्डूतिः *f.* 1 Scratching. –2 Itching, itch; सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णौ कण्डूतिलालसा S. D.

कण्डूमत् *a.* 1 Scratching. –2 Itching.

कण्डूयति–ते Den. U. (*p. p.* कण्डूयित) 1 To scratch, rub gently; कण्डूयमानेन कटं कदाचित् R. 2. 37; शृङ्गे कृष्णसारः Ku. 3. 36; so शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् Ś. 16; Ms. 4. 82.

कण्डूयन, –नक *a.* Scratching. **–नम्** Scratching, rubbing; कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च R. 2. 5. **–नी** A brush for rubbing. **–कः** A tickler; कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि (तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम्) Pt. 1. 71.

कण्डूया 1 Scratching. –2 Itching.

कण्डूयितम् Scratching.

कण्डूयितृ *a.* Scratching, a scratcher; कण्डूयितारं कुशसूचिलावम् (भुजम्) R. 13. 43.

कण्डूरा N. of a plant causing itch (Mucana Pruritus Mar. खाजकुयली).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कण्डूल *a.* 1 Having an itchy sensation, feeling the itch, itchy; कण्डूलद्विपगण्डपिण्डकषणोत्कम्पेन संपातिभिः U. 2. 9. -2 Causing itch. -लः An esculent root; (Mar. खाजरा-सुरण).

कण्डोघः A catterpillar.

कण्डोलः 1 A basket for holding grain (made of cane or bamboo). -2 A safe, store-room. -3 A camel (also *f.*). -ली The lute of a Chāṇḍāla. -**Comp.** -**वीणा** The lute of a Chāṇḍāla.

कण्डोलकः 1 A basket. -2 A safe, store-room.

कण्डोषः 1 A catterpillar -2 A scorpion; M. W.

कण्व *a.* [कण् क्वन्] Ved. 1 Talented, intelligent. -2 Praising; प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता Rv. 5. 41. 4. -3 Fit to be praised or honoured; Rv. 10. 115. 5. -4 Deaf. -**ण्वः** 1 N. of a renowned sage, foster-father of Śakuntalā and progenitor of the line of काण्व Brāhmaṇas. He was the author of several hymns of the Ṛigveda. -2 (Ved.) A peculiar class of evil spirits against whom charms or hymns (Av. 2. 25) are used; गर्भादं कण्वं नाशय Av. 2. 25. 3. -3 A praiser. -4 The founder of Vedic schools. -**ण्वम्** Sin, evil. -**Comp.** -**उपनिषद्** N. of an upaniṣad. -**जम्भन** *a.* consuming or destroying the evil spirits called Kaṇvas (?). -**दुहितृ,** -**सुता** Śakuntalā, Kaṇva's daughter. -**सखिन्** *a.* Ved. a friend of the Kaṇvas, friendly disposed to them; स इद्भिः कण्वतमः कण्वसखा Rv. 10. 115. 5. -**होतृ** *a.* one whose priest is a Kaṇva; प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता Rv. 5. 41. 4.

कण्वतम *a.* Ved. 1 Very wise; -2 A real कण्व; स इद्भिः कण्वतमः कण्वसखा: Rv. 10. 115. 5.

कण्वमत् *a.* United with a praiser or with the Kaṇvas (as Indra); आ तू षिञ्च कण्वमन्तम् Rv. 8. 2. 22.

कतः, -**कतकः** [के जलं शुद्धं तनोति तन् -ड Tv.] The clearing-nut plant, (Mar. निवळी) (the nut of which is said to clear muddy water); फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादनम् । न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ Ms. 6. 67. -**तम्,** -**तकम्** The nut of this tree, see अम्बुप्रसादन also.

कतफलः The clearing nut plant.

कतम *pron. a.* [किम्-डतम्] (°मत् *n.*) P. II. 1. 63. Who or which of many; अपि ज्ञायते कतमेन दिग्भागेन गतः स जाल्म इति V. 1; अथ कतमं पुनर्ऋतुमधिकृत्य गास्यामि Ś. 1; कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्यार्यमिश्राः Mal. 1; G. L. 22; Ki. 6. 40. (sometimes it is used merely as a strengthened substitute for किम्). When followed by च and preceded by यतम it means 'any whosoever', 'whatsoever'. In negative sentences कतम with चन or अपि means 'not even one', 'none at all'. It also means 'best or excessively good-looking.'

कतर *pron. a.* (°रत् *n.*) Who or who or which of two; नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः Bg. 2. 6. कतरः स आत्मा Ait. Up. 5. 1.

कतरतः On which of the two sides?

कति *pron. a.* [किम्-डति] (always declined in the plural only; कति, कतिभिः &c.) 1 How many; कत्यग्नयः कति सूर्यासः Rv. 10. 88. 18; एभिर्भूतैः स्मर कति कृताः स्वान्त ते विप्रलम्भाः Śānti. 3. 18; -2 Some. When followed by चित्, चन or अपि, कति loses its interrogative force and becomes indefinite in sense, meaning 'some', 'several', 'a few'; तन्वी स्थिता कतिचिदेव पदानि गत्वा Ś. 2. 12; कत्यपि वासराणि Amaru. 25; तस्मिन्नद्रौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी नीत्वा मासान् Me. 2.

कतिकृत्वस् *ind.* How many times.

कतिधा *ind.* 1 How often -2 In how many places or parts. -**Comp.** -**चिद्** Everywhere; द्विमाता शयुः कतिधा चिदायवे Rv. 1. 31. 2.

कतिपय *a.* [कति-अयच् पुक् च] 1 Some, several, a certain number; कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20; Me. 23; कतिपयदिवसापगमे some days having elapsed; वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव Śi. 2. 72; कतिपयेन or कतिपयात् with some effort.

कतिपयथ *a.* Advanced to a certain place or degree.

कतिविध *a.* How many kinds; राम वेदाः कतिविधाः Mukti Up. 1. 10.

कतिशस् *ind.* How many at a time.

कतमालः [कस्य जलस्य तमाय शोषणायालति पर्याप्नोति अल्-अच् Tv.] Fire; cf. खतमाल.

कत्ताशब्दः The rattling sound of dice; अरे कत्ताशब्दो निर्णाणकस्य हरति हृदयं मनुष्यस्य Mk. 2. 5.

कत्थ् 1 Ā. (कत्थते, कत्थित) 1 To boast, swagger; कृत्वा कत्थिष्यते न कः Bk. 16. 4; कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कत्थेथाः Mb. -2 To praise, celebrate. -3 To flatter or coax -4 To abuse, revile.

कत्थन *a.* Boasting, praising. -**नम्,** -**ना** Bragging, boasting; इक्ष्वाकूणां विशेषेण बाहुवीर्ये न कत्थनम् Mb. 3. 99. 48.

कत्पय *a.* Ved. Swelling, rising; त्यं चिदित्था कत्पयं शयानम् Rv. 5. 32. 6. -**यम्** Water causing happiness.

कत्र् 10 P. (कत्रयति, कत्रित) To loosen, slacken, remove.

कत्सवरम् The shoulder.

कथ् 10 U. (कथयति-ते, कथित) 1 To tell, relate, narrate, communicate (usually with dat. of person); रामभिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयांबभूव सः R. 11. 37. -2 To declare, state, mention; अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् Bg. 2. 34; R. 11. 15. -3 To converse, talk with, hold conversation with; कथयित्वा सुमन्त्रेण सह

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rām. -4 To indicate, betray, bespeak, show; V. 1. 6; Māl. 8. 10: आकारसदृशं चेष्टितमेवास्य कथयति Ś. 7. -5 To describe, relate: किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य Ku. 7. 78; कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते H. Pr. 8; Pt. 4. 37. -6 To inform, give information about, complain against: Mk. 3. -7 To denounce. -8 To suppose. -9 To praise, narrate devotedly; भुवि त्वां कथयन्तो हि सिद्धिमेष्यन्ति राघव Rām. 7. 82. 12. -*Pass.* (कथ्यते) 1 To be called. -2 To be regarded or considered as.

कथक *a.* [कथ्-ण्वुल्] A narrator, a relator. **-कः 1** A chief actor, speaker of a prologue. **-2** A disputant. **-3** A story-teller.

कथन्ता Indescribable uneasiness; Mbh. 2. 39.

कथन *a.* Telling, talkative. **-नम्** Narration, relation, description.

कथनिकः A narrator, story-teller; Hch.

कथनीय *a.* 1 To be said or told or declared. **-2** Worthy of relation, to be named.

कथयान *a.* Telling, speaking.

कथा [कथ् नि० अ] A tale, story; °प्रावीण्यम् U. 4. historical knowledge. **-2** A fable, feigned story; कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते H. Pr. 8. **-3** An account, allusion, mention; कथापि खलु पापानामलमश्रेयसे यतः Śi 2. 40. **-4** Talk, conversation, speech; प्रथमं कृतां कथाम् Ś. 4. 1. **-5** A variety of prose composition, often distinguished from आख्यायिका; (प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परंपराश्रया या स्यात् सा मताख्यायिका बुधैः ॥); see under आख्यायिका also. **-6** (In phil.) Disputation. का कथा or कथा with प्रति (what mention) is often used in the sense of 'what need one say of', 'not to mention', 'to say nothing of', 'how much more', or 'how much less'; का कथा बाणसंधाने ज्याशब्देनैव दूरतः । हुंकारेणेव धनुषः स हि विघ्नानपोहति Ś. 3. 1; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43; आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा 10. 28; Ve. 2. 25. **-Comp. -अनुरागः** taking pleasure in conversation, attention. **-अन्तरम् 1** the course of conversation; स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता Mk. 7. 7. **-2** another tale. **-अवशेष** or कथाशेष *a.* one of whom only the narrative remains, *i. e.* deceased, dead. **-आक्रमः** the commencement of a conversation. **-आरम्भः** commencement of a tale. **-आरामः** garden of fable. **-आलापः** speech, conversation. **-उदयः** the beginning of a tale. **-उद्घातः 1** the second of the five kinds of प्रस्तावना, where the first character enters the stage after overhearing and repeating either the words of the manager (सूत्रधार) or their sense; see S. D. 290; *e. g.* in Ratn., Ve. or Mudrārākṣasa. **-2** commencement of a tale or narration; आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः R. 4. 20. **-उपकथनम्, -उपाख्यानम्** narration, relation, telling a story. **-छलम् 1** the guise of a fable. **-2** giving a false account. **-नायकः, -पुरुषः** the hero or leading character of a story; रामायण° U. 4, 6. **-पीठम् 1** the introductory part of a tale or story. **-2** N. of the first लम्बक or book of the कथासरित्सागर. **-प्रबन्धः** a tale, fiction, fable. **-प्रसङ्ग** *a.* **1** talkative, talking much and foolishly. **-2** mad, foolish. (**-ङ्गः**) **1** conversation, talk or course of conversation; नानाकथाप्रसङ्गावस्थितः H. 1; कथाप्रसङ्गेन विवादं किल चक्रतुः Ks. 23. 181; N. 1. 35. **-2** a curer of poisons (विषवैद्य); कथाप्रसङ्गो वार्तायां विषवैद्येऽपि वाच्यवत् Viśvakosa. कथाप्रसंगेन जनैरुदाहृताम् Ki. 1. 24 (where the word is used in sense 1 also). **-प्राणः 1** an actor. **-2** a professional story-teller. **-मात्र** *a.* One of whom nothing but the narrative is left; deceased, dead. कालेन ते कृताः सर्वे कथामात्राः कथासु च Bhāg. 12. 2. 44. **-मुखम्** the introductory portion of a story; Pt. 1 **-योगः** course of conversation, talk, discourse. **-विपर्यासः** changing the course of a story. **-विरक्त** *a.* reserved, taciturn, disliking conversation. **-शेष** *a.* see कथावशेष.

कथानकम् A small tale; *e. g.* Vetālapañchaviṁśati.

कथापयति Den. P. To tell, relate &c.

कथिकः 1 A narrator. **-2** A story-teller.

कथित *p. p.* **1** Told, described, narrated; प्रत्येकं कथिता होताः Ms. 7. 157. **-2** Expressed. **-तः** The supreme being. **-तम्** A conversation, discourse; पूर्ववृत्तकथितैः पुराविदः R. 11. 10. **-Comp. -पदम् -पदता** tautology, repetition, considered as a fault of composition relating to a sentence, where a word is used without any specific purpose; see K. P. 7; and S. D. 575 *ad loc.*

कथीकृ 8 U. **1** To reduce to a tale. **-2** To cause to remain only in narration.

कथीकृत *a.* Remaining in narration (only), dead, deceased; अवगम्य कथीकृतं वपुः Ku. 4. 13.

कथम् *ind.* [किम्-प्रकारार्थे थमु कादेशश्च] **1** How, in what way, in what manner, whence; कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः H. 1; अथ स वैद्यः कथम् Mu. 2 'well, how did the physician fare'; मानुबन्धाः कथं न स्युः संपदो मे निरापदः R. 1. 64, 3. 44; कथमात्मानं निवेदयामि कथं वाऽऽत्मापहारं करोमि Ś. 1 (where the speaker is doubtful as to the propriety of what he says). **-2** Oh what indeed! (expressing surprise); कथं मामेवोद्दिशति Ś. 6. **-3** It is often connected with the particles इव, नाम, नु, वा, or स्वित् in the sense of, 'how indeed', 'how possibly', 'I should like to know', (where the question is generalized); कथं वा गम्यते U. 3; कथं नामैतत् U. 6. **-4** When connected with the particles चित्, चन or अपि it means 'in every way', 'on any account', 'somehow', 'with great difficulty', 'with great efforts'; तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः Me. 3; कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तु Ś. 3. 24; न लोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन Ms. 4. 11, 5. 143; कथंचिदीशा मनसां बभूवुः Ku. 3. 34; कथं कथमपि

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उत्थितः Pt. 1; विसृज्य कथमप्युमाम् Ku. 6. 3; Me. 22; Amaru. 12, 39, 50, 73; Pt. 1. -5 Scarcely, hardly; कथमपि भुवनेऽस्मिंस्तादृशाः संभवन्ति Māl. 2. 9. -**Comp.** -**कथिकः** an inquisitive person. -**कारम्** *ind.* in what manner, how; कथंकारमनालम्ब्या कीर्तिर्द्यामधिरोहति Si. 2. 52; कथंकारं भुङ्क्ते Sk; N. 17. 126. सोऽहंकारं कथंकारं न करिष्यति मय्यरौ Śiva. B. 15. 17. -**प्रमाण** *a.* of what measure. -**भावः** what state. -**भूत** *a.* 1 how being. -2 of what nature or kind (oft. used by commentators). -**रूप** *a.* of what shape. -**वीर्य** *a.* of what power; Rām. 3.

कथंता What sort or manner. -2 Inquiry, question, demand.

कद् I. 4 Ā. (कद्यते) To be confounded or confused, to suffer mentally. -II. 1 Ā. (कदते) also 1 P. 1 To cry, to weep or shed tears. -2 To grieve. -3 To call. -4 To kill or hurt; see क्रन्द्.

कदनम् 1 Slaughter, havoc, destruction; नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् Mb. 1. 2. 351; 3. 178. 2; U. 5. 10. -2 War. -3 Sin.

कद् *ind.* [कद्-क्विप्] Ved. A particle of interrogation, 'where'. This particle which is a substitute for the word कु is often used as the first member of a comp. and expresses the senses of badness, littleness, deterioration, uselessness, defectiveness &c. of anything; नियच्छ मन्युं कददाः स्म मानः Bhāg. 7. 5. 28. -**Comp.** -**अक्षरम्** 1 a bad letter. -2 bad writing. -**अग्निः** a little fire. -**अध्वन्** a bad road. -**अन्नम्** bad food. -**अपत्यम्** a bad child, bad posterity. -**अभ्यासः** a bad habit or custom. -**अर्थ** *a.* 1 useless, unmeaning. -2 having what purpose or aim? कदर्था न आ गृहम् Rv. 10. 22. 6. (-**र्थः**) a useless thing. -**अर्थनम्, -ना** troubling, tormenting, torture. -**अर्थयति** Den. P. 1 to despise, slight. -2 to trouble, torment; रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारितैः Bh. 3. 100; N. 8. 75. -**अर्थित** *a.* 1 despised, disdained, slighted; कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् Bh. 2. 106. -2 tormented, teased; आः कदर्थितोऽहमेभिर्वारंवारं वीरसंवादविघ्नकारिभिः U. 5. -3 insignificant, mean. -4 bad, vile. -**अर्थीकृ** 8. U. to disdain, despise. -**अर्थीकृत** *a.* 1 despised, disdained. क्लेशैः कदर्थीकृतवीर्यसारः Ki. 3. 47. -2 rendered useless and unavailing. -**अर्य** *a.* 1 avaricious, miserly. -2 little, insignificant, mean. -3 bad, disagreeable; जनपदे न कदर्यो न मद्यपः Ch. Up. 5. 11. 5. निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीरकदर्यया Rām. 2. 43. 17. (-**र्यः**) a miser; Bhāg. 11. 23. 6. Ms. 4. 210, 224; Y. 1. 161. °ता, त्वम् 1 avarice. -2 insignificance. -3 badness. °भावः avarice, stinginess. -**अश्वः** a bad horse. -**आकार** *a.* deformed, ugly. -**आख्यम्** A medicinal plant (कुष्ठ). -**आचार** *a.* following evil practices, wicked, depraved. (-**रः**) bad conduct. -**इन्द्रियम्** a bad organ of sense; कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने Bhāg. 8. 3. 28. -**उष्ट्रः** a bad camel. -**उष्ण** (also कोष्ण) *a.* 1 tepid, lukewarm; श्वसन् कदुष्णं पुरमाविवेश Bk. 3. 17. -2 Harsh, sharp (as a word); प्रियोक्तिरप्याह कदुष्णमक्षरम् N. 9. 38. (-**ष्णम्**) lukewarmness. -**तृणम्** 1 a fragrant grass. -2 the plant कुम्भिका. -**तोयम्** an intoxicating drink, wine. -**त्रि** *m.* (pl.) three inferior articles. -**रथः** a bad chariot or carriage; युधि कद्रथवद्भीमं बभञ्ज ध्वजशालिनम् Bk. 5. 103. -**वद** *a.* 1 speaking ill or inaccurately or indistinctly; येन जातं प्रियापाये कद्वदं हंसकोकिलम् Bk. 6. 75; वाग्मिनां वरमकद्वदो नृपः Si. 14. 1. -2 vile, contemptible.

कद *a.* 1 Giving water. -2 Giving happiness. -**दः** A cloud.

कदकम् A canopy, awning.

कदनम् See under कद्.

कदम्बः, -कदम्बकः [कद् करणे अम्बच् Tv.] 1 A kind of tree [Stephegyne Parviflora Korth] (said to put forth buds at the roaring of thunder-clouds); कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20, 42; Māl. 3. 7; Me. 25; R. 12. 99; मुक्त्वा कदम्ब-कुटजार्जुन-सर्ज-नीपान् Rs. 3. 13. The tree is common throughout India except in Konkan. Its fruit is hard and inedible. -2 A kind of grass. -3 Turmeric. -4 The mustard-seed plant. -5 A particular mineral substance. -6 Dust. -7 Fragrance; cf. कदम्बः पुंसि नीपे स्यात्तिनिशे वरुणद्रुमे। धूल्यां समूहे गन्धे च ... Nm. -**म्बी** N. of a plant (देवदाली). Ś. 6; U. 5. 18. -**म्बम्** A multitude. -**कम्** 1 A multitude, group; छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6. -2 The flower of the Kadamba tree; पृथुकदम्बकदम्बकराजितम् Ki. 5. 9. -3 A kind of grass (देवताड). -**Comp.** -**अनिलः** 1 a fragrant breeze (charged with the odour of Kadamba flowers); ते चोन्मीलितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः K. P. 1. -2 Autumn (वर्षर्तु); इदं कदम्बानिलभर्तुरत्यये Ki. 4. 24. -**कोरकन्यायः** see under न्याय. -**पुष्पा, -ष्पी** a plant the flowers of which resemble those of Kadamba. -**ब्रह्ममण्डलम्** (in Astro.) The polar circle of the ecliptic. -**युद्धम्** A kind of amorous play; Vātsyā. -**वायुः** a fragrant breeze; = °अनिल.

कदम्बदः The mustard seed plant.

कदरः 1 A saw. -2 An iron goad for driving an elephant. -3 N. of a tree sometimes substituted for Khadira as a sacrificial post. -**रः, -रम्** A corn, a callosity of the feet caused by external friction. -**रम्** coagulated milk.

कदलः, -कदलकः The plantain tree; ऊरुद्वयं मृगदृशः कदलस्य काण्डौ Amaru. 95. -**ला** N. of several plants:— पृश्नि, डिम्बिका, and शाल्मलि. -**ली** 1 The plantain tree; किं यासि बालकदलीव विकम्पमाना Mk. 1. 20; यास्यत्यूरुः सरसकदलीस्तम्भगौरश्चलत्वम् Me. 98, 79; Ku. 1. 36; R. 12. 96; Y. 3. 8. -2 A kind of deer. -3 A flag carried by an elephant. -4 A flag or banner; कदली वैजयन्त्यां च रम्भायां च मृगेऽपि च Nm. -**Comp.** -(**ली**) **कुसुमम्** the flower of the कदली plant. -(**ली**) **क्षता** 1 A sort of cucumber (Mar. पडवळ). -2 A fine woman. -(**ली**) **गर्भः** the pith of the plantain. -**दण्डः, -स्कन्धः** a kind of illusion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कदलिका 1 A banner, flag; Māl. 6. -2 Kadala tree; अभ्युल्लसत्कदलिकावनराजिम् Śi. 5. 2.

कदलिन् *m.* A kind of antelope.

कदलीक्षता 1 A sort of cucumber. -2 A beautiful woman.

कदा *ind.* When, at what time; कदा गमिष्यसि-एष गच्छामि; कदा कथयिष्यसि &c.; when connected with a following अपि it means 'now and then', 'at times', 'sometimes', 'at some time'; न कदापि never; with a following चन it means 'at some time', 'one day', 'at one time or another', 'once'; आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कदाचन; Ms. 2. 54, 144; 3. 25, 101; with a following चित् it means 'at one time', 'once upon a time', 'at some time or other'; अथ कदाचित् once upon a time; R. 2. 37, 12. 21; नाक्षैः क्रीडेत्कदाचित्तु Ms. 4. 74, 65, 169; कदाचित्-कदाचित् 'now-now'; कदाचित् कानने जगाहे कदाचित् कमलवनेषु रेमे K. 58 *et seq.* [cf. L. *quando*].

कद्रु *a.* [कद्-रु] (द्रु or द्रू *f.*) 1 Tawny. -2 Variegated, spotted. -द्रुः 1 The tawny colour. -2 The variegated colour. -द्रुः, -द्रूः *f.* Wife of Kaśyapa and the mother of the Nāgas. -**Comp.** -पुत्रः, -सुतः a serpent.

कद्रुण *a.* Reddish-brown, tawny.

कद्वरम् 1 Whey. -2 Buttermilk mixed with water.

कधप्रिय, -कधप्री *a.* Ved. Fond of praise; कस्त उषः कधप्रिये Rv. 1. 30. 20.

कन् 1 P. Ved. (कनति, कन्तुम्) 1 To be satisfied or contented; भूयसा वस्नमचरत् कनीयो Rv. 4. 24. 9. -2 To love, wish. -3 To shine. -4 To go.

कनकम् Gold; कनकवलयं स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते Ś. 3.12; Me. 2, 39, 67. -कः 1 The Palāśa tree. -2 The Dhattūra tree (several other plants as गुग्गुळ, चन्दन, चम्पक &c.) -3 Mountain ebony. -**Comp.** -अङ्गदम् a gold bracelet. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -शैलः epithets of the mountain Sumeru; अधुना कुचौ ते स्पर्धेते किल कनकाचलेन सार्धम् Bv. 2. 9. -अध्यक्षः the treasurer. -आह्वः the धत्तूर tree. (-ह्वम्) = नागकेशर. -आलुका a golden jar or vase. -आह्वयः the Dhattura tree. (-यम्) a flower. -कदली A species of plantain; क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः Me. 79. -कारः A goldsmith. -क्षारः borax. -टङ्कः a golden hatchet. -दण्डम्, -दण्डकम् (golden-sticked) the royal parasol. -दण्डिका a golden sheath for a sword &c.; Mu. 2. -निकषः a streak of gold (rubbed on a touch-stone). -पट्टम् Gold brocade cloth; पीतं कनकपट्टाभं स्रस्तं तद्वसनं शुभम् Rām. 5. 15. 45. -पत्रम् an ear-ornament made of gold; जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात् कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या Ch. P.10. -परागः gold-dust. -पर्वतः The mountain Meru; Mb. 12. -पलः a kind of fish. (-लम्) a weight of gold (equal to 16 Maṣakas or about 280 grains). -प्रभ *a.* bright as gold. (-भा) the महाज्योतिष्मती plant. -प्रसवा the स्वर्णकेतकी plant. -भङ्गः a piece of gold. -रम्भा the स्वर्णकदली plant. -रसः 1 a yellow orpiment. -2 fluid gold. -शक्तिः N. of Kārttikeya. -सूत्रम् a gold necklace; काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो विनाशितः Pt. 1. 207. -स्थली 'a land of gold', gold mine.

कनकमय *a.* Made of gold, golden.

कनखलम् N. of a Tīrtha or sacred place and the hills adjoining it; (तीर्थं कनखलं नाम गङ्गाद्वारेऽस्ति पावनम्); तस्माद्गच्छेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णां जह्नोः कन्याम् Me. 50.

कनटी Red arsenic.

कनन *a.* One-eyed; cf. काण.

कनपः (कनो दीप्तिर्गतिः शोभा वा पाति सः) A kind of missile (शक्ति); असयः शक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाः शराः Mb. 3. 20. 34.

कनयति Den. P. To lessen, reduce in size, make small, diminish; कीर्तिं नः कनयन्ति च Bk. 18. 25.

कना Ved. A girl; the youngest girl; पुनस्तदा वृहति यत् कनाया Rv. 10. 61. 5.

कनिक्रद *a.* Ved. Neighing, crying very much; कनिक्रदं वाजिनं वाजिनेषु Vāj. 13. 48.

कनिष्कः N. of a celebrated ancient king in India in the first century A. D.

कनिष्ठ *a.* (Superl. of अल्प or युवन्) 1 The smallest, least. -2 The youngest; पुत्र एषामुतैषां ज्येष्ठ उत वा कनिष्ठः Rv. 10. 8. 28. -3 Lower. -4 Having the feet downwards. -ष्ठः N. of Śiva. -ष्ठा 1 The little finger. -2 A kind of heroine. -3 The wife of a younger brother. -4 A younger wife, one married later (than another); पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठायां कनिष्ठायां च पूर्वजः Ms. 9. 122. -**Comp.** -पदम्,-मूलम् the least or first root. -प्रथम *a.* Having the youngest as the first.

कनिष्ठक *a.* The smallest; कनिष्ठिका च तिष्ठति Av. 1. 17. 2. -ष्ठिका The little finger; कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा Subhāṣ. -कम् A kind of grass.

कनी A daughter or girl.

कनीक *a.* See. कणीक.

कनीन *a.* Ved. Young. -नी 1 The little finger. -2 The pupil of the eye.

कनीनकः 1 A boy, youth; जनिष्ट योषा पतयत् कनीनको Rv. 10. 40. 9. -2 The pupil of the eye. -का 1 maiden, girl; कनीनकेव विद्रधे Rv. 4. 32. 23. -2 The pupil of the eye; या कनीनका तयादित्यो Bri. Up. 2. 2. 2. -निका 1 The little finger. -2 The pupil of the eye. -निकम् N. of several Sāmans.

कनीयस् *a.* (-सी *f.*) (Compar. of अल्प or युवन्) 1 Smaller, less; तन्मे भूयो भवतु मा कनीयो Av. 3. 15. 5. -2 Younger; कनीयान् भ्राता, कनीयसी भगिनी &c. -*m.* 1 A younger brother; कलत्रवानहं बाले कनीयांसं भजस्व मे R. -2 The lover excited by passions; cf. कनीयाननुजाल्पयोः... अतियूनि स्त्रियां कामिन्युक्ते मैथुनिभूतयोः । Nm.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कनीयस *a.* 1 Smaller, less. -2 Younger. **-सम्** Copper.

कनीचिः *f.* 1 A cart. -2 A creeping plant. -3 The Guñjā plant.

कनूज = कन्याकुब्ज q. v.

कनेरा 1 A harlot. -2 A female elephant; (cf. कणेरा).

कन्त *a.* Happy.

कन्तु *a.* Happy. **-तुः** 1 Cupid, the god of love. -2 Heart (seat of thought and feeling). -3 Granary. -4 A lover.

कन्था 1 A patched garment, wallet (worn by ascetics); जीर्णा कन्था ततः किम् Bh. 3. 74, 19, 86; Śānti. 4. 4, 19. -2 A wall. -3 A town. **-Comp.** **-धारणम्** wearing a patched garment, as practised by some Yogins. **-धारिन्** *-m.* a religious mendicant, Yogin; क्वचिन् कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरः Bh.

कन्द् 1 P. (कन्दति, कन्दित) 1 To cry, lament. -2 (Ā.) To be confounded or perplexed. -3 To confound.

कन्दः, -दम् 1 A bulbous root. -2 A bulb; किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगताः Bh. 3. 69; (fig. also); ज्ञानकन्द. -3 Garlic. -4 A knot, swelling. -5 An affection of the male or female organ. **-दः** 1 A cloud. -2 Camphor. **-Comp.** **-अशः** An ascetic subsisting on roots; कन्दाशैस्त्रिदशैश्च यत्पदरजो वन्द्यं मुकुन्दादिभिः। Chola Champu ed. by Dr. V. Raghavan (V. 1, p. 1). **-मूलम्** a radish. **-संज्ञम्** prolapsus uteri. **-सारम्** the garden of Indra.

कन्दिन् *a.* Having a bulbous root. *-m.* An esculent root.

कन्दकः A palanquin.

कन्दट्टम् The white water-lily; cf. कन्दोट.

कन्दरः, -रम् A cave, a valley; नगमिव चारुकन्दरम् (अभिगम्य) Rām. 5. 7. 15; किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगताः Bh. 3. 69; वसुधाधरकन्दराभिसर्पी V. 1. 18; Me. 58. **-रः** A hook for driving an elephant. **-रा, -री** A cave, valley, hollow. **-रम्** Dry ginger. **-Comp.** **-आकरः** a mountain.

कन्दरालः A walnut tree, its nut (Mar. अक्रोड); राजादनं कन्दरालम्...। Śiva. B. 30. 15.

कन्दर्पः 1 N. of Cupid, the god of love; प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः Bg. 10. 28; कन्दर्प इव रूपेण Mb. -2 Love. (कन्दर्प is thus derived: कं दर्पयामीति मदाजातमात्रो जगाद च। तेन कंदर्पनामानं तं चकार चतुर्मुखः॥) **-Comp.** **-कूपः** pudenda muliebre. **-ज्वरः** fever of love, passion, vehement desire. **-दहनः, -मथनः** N. of Śiva. **-मुषलः, -मुसलः** the male organ of generation. **-शृङ्खलः** 1 membrum virile. -2 a particular mode of sexual enjoyment or coitus (रतिबन्ध).

सं. ई. को... ६७

कन्दलः, -लम् 1 A new shoot or sprout; मयालब्धः पाणिर्ललितलवलीकन्दलनिभः U. 3. 40. -2 Reproach, censure. -3 The cheek, or the cheek and temple. -4 A portent. -5 Sweet sound. -6 The plantain tree; कन्दलदलोल्लासाः पयोबिन्दवः Amaru. 48. -7 Collection; U. 3. 11. **-लः** 1 Gold. -2 War, battle. -3 (Hence) War of words, controversy. **-लम्** A Kandala flower; विदलकन्दलकम्पनलालितः Śi. 6. 30; R. 13. 29.

कन्दली 1 The plantain (or the Banana) tree; आरक्तराजिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दलीसलिलगर्भैः। कोपादन्तर्बाष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः॥ V. 4. 5; Me. 21; Ṛs. 2. 5. -2 A kind of deer. -3 A flag. -4 Lotus-seed. **-Comp.** **-कुसुमम्** 1 a mushroom. -2 the flower of the plantain tree.

कन्दलित *a.* 1 Budded, blown. -2 Put forth, emitted.

कन्दिरी N. of a plant (Mar. लाजाळू).

कन्दुः *m., f.* [Uṇ. 1. 14] A boiler, oven. **-Comp.** **-पक्व** *a.* parched, roasted (as grain).

कन्दुकः, -कम् A ball for playing with; पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः Bh. 2. 83; Ku. 1. 29, 5. 11, 19; R. 16. 83. **-कम्** A pillow; भुः पर्यङ्को निजभुजलता कन्दुकं खं वितानम् Bh. 3. 145. **-Comp.** **-लीला** any game with a ball.

कन्दोटः (-ट्टः) 1 The white lotus. -2 The blue lotus (a provincial form for नीलोत्पल); मोहमुकुलायमानेनेत्रकन्दोटयुगुलः Mal. 7. **-टम्** A blue lotus.

कन्दोतः The white lotus.

कन्धः 1 A cloud. -2 A kind of grass.

कन्धरः [कं शिरो जलं वा धारयति] 1 The neck. -2 'The holder of water', a cloud. -3 A kind of grass. -4 N. of a vegetable (मारिष). **-रा** The neck; कन्धरां समपहाय कंधरां प्राप्य संयति जहास कश्चन; Y. 2. 220; Amaru. 16; see उत्कन्धर also.

कन्धिः [कं शिरो जलं वा धीयतेऽत्र] The ocean. *-f.* The neck.

कन्नतु N. of a town; कन्नतु कान्नतवम् Mbh. on P. IV. 2. 71.

कन्नम् [कन्-क्त] 1 Sin. -2 A swoon, a fainting fit.

कन्यका 1 A girl; संबद्धवैखानसकन्यकानि R. 14. 28; 11. 53. -2 An unmarried girl, virgin, maiden; गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्वहन्ति Mal. 7; Y. 1. 105. -3 A technical name for a girl ten years old; (अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी। दशमे कन्यका प्रोक्ता अत ऊर्ध्वं रजस्वला Śabdak.) -4 (In Rhet.) One of the several kinds of heroines; an unmarried girl serving as a chief character in a poetical composition; see under अन्यस्त्री. -5 The sign *Virgo*. -6 N. of Durgā; Bhāg. 10. 2. 12. **-Comp.** **-छलः** seduction; पैशाचः कन्यकाच्छलात् Y. 1. 61. **-जनः**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

a maiden; विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः Mal. 7. 1. **-जातः** the son of an unmarried girl; कानीनः कन्यकाजातः Y. 2. 129 (= कानीन); for instance व्यास, कर्ण &c.

कन्यना Ved. Calling a girl (कन्याह्वान); a girl (?).

कन्यला Ved. A girl.

कन्यस् *a.* 1 Younger, smaller; कन्यसी स्वसा Mb. 3. 230. 8. -2 Lower; कन्यसीं वृत्तिमास्थितः Mb. 12. 214. 10.

कन्यसः The youngest brother. **-सा** The little finger **-सी** The youngest sister.

कन्या [Uṇ. 4. 111] 1 An unmarried girl or daughter; R. 1. 51. 2. 10, 3. 33; Ms. 10. 8. -2 A girl ten years old. -3 A virgin, maiden; Ms. 8. 367, 3. 33. -4 A woman in general. -5 The sixth sign of the zodiac, *i.e.* Virgo. -6 N. of Durgā; Mb. 3. -7 Large cardamoms. -**Comp.** **-अन्तःपुरम्** the women's apartments; सुरक्षितेऽपि कन्यान्तःपुरे कश्चित्प्रविशति Pt. 1; Mv. 2. 50. **-आट** *a.* following after or hunting young girls. (**-टः**) 1 the inner apartments of a house. -2 a man who hunts or goes after young girls. **-कुब्जः** N. of a country. (**-ब्जम्**) N. of an ancient city in the north of India, situated on a tributary of the Ganges, now called Kanoja. **-कुमारि** *f.*, **-री** also कन्यकुमारी N. of Durgā; कन्यकुमारि धीमहि Mahānār 3. 12. **-गतम्** the position of a planet in the sign Virgo. **-ग्रहणम्** taking a girl in marriage. **-दानम्** giving away a girl in marriage; अद्भिरेव द्विजाग्र्याणां कन्यादानं विशिष्यते Ms. 3. 35. **-दूषकः** The violator of a virgin; Ms. 3. 164. **-दूषणम्** defilement of a virgin. **-दोषः** a defect or blemish in a girl, bad repute (such as a disease &c.)-**धनम्** dowry; a girl's property. **-पतिः** 'daughter's husband', a son-in-law. **-पालः** a dealer in slave girls. **-पुत्रः**, **-गर्भः** the son of an unmarried daughter (called कानीन); संघर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भो विनिर्मितः Mb. 12. 2. 4. **-पुरम्** the women's apartments. **-प्रदानम्** Giving a daughter in marriage; Ms. 3. 29-31. **-भर्तृ** *-m.* 1. a son-in-law. -2 N. of Kārttikeya. **-भैक्ष्यम्** Begging for a girl; Mb. **-रत्नम्** a very fine girl; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते Mv. 1. 30. **-राशिः** the sign *Virgo*. **-वेदिन्** *-m.* a son-in-law (marrying one's girl); Y. 1. 262. **-व्रतस्था** A woman in her monthly state; मयि कन्याव्रतस्थायां जज्ञुर्मन्दाकिनीतटम् Ks. 26. 56. **-शुल्कम्** money given to the bride's father as her price, purchase-money of a girl. **-समुद्भव** *a.* Born from an unmarried woman; Ms. 9. 172. **-स्वयंवरः** the choice of a husband by a maiden. **-हरणम्** ravishment or seduction of a maiden; प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते Ms. 3. 33.

कन्यका, कन्यिका 1 Young girl. -2 A virgin. According to पराशरसंहिता, a कन्यका is a ten years old girl दशमे कन्यका प्रोक्ता; कन्यका हि निर्दोषदर्शना भवन्ति Nāg. 1.

कन्याका (= कन्यका).

कन्यामय *a.* Consisting of, or in the form of, a young girl; कन्यामये नेत्रशतैकलक्ष्ये R. 6. 11, 16. 86. **-यम्** The harem (consisting mostly of girls).

कन्युषम् The hand below the wrist.

कप् 1 P. To move; see कम्प्.

कप 1 N. of वरुण. -2 A class of demons; च्यवनेन हता भूमिः कपैश्चैव दिवं प्रभो Mb. 13. 157. 4.

कपटः, **-टम्** Fraud, deceit, trick, cheating; कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191; कपटानुसारकुशला Mk. 9. 5. **-टी** A measure equal to the capacity of the hollows of the two hands joined together. **-Comp.** **-तापसः** one who pretends to be an ascetic, pseudo ascetic. **-पटु** *a.* adept in deceit, deceitful, crafty; छलयन् प्रजास्त्वमनृतेन कपटपटुरैन्द्रजालिकः Śi. 15. 35. **-प्रबन्धः** a fraudulent contrivance. H. 1. **-लेख्यम्** a forged document. **-वचनम्** deceitful talk. **-वेश** *a.* disguised, masked. (**-शः**) disguise, false dress.

कपटिकः A rogue, cheat.

कपटिन् *a.* Fraudulent, dishonest. *-f.* A kind of perfume (चिडा).

कपनः Shaking. **-नः**, **-ना** Ved. A worm, caterpillar (घुण); मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः Rv. 5. 54. 6.

कपर्दः, कपर्दकः 1 A small shell or cowrie (used as a coin). -2 Braided or matted hair especially of Śiva; G. L. 22.

कपर्दिका A small shell or cowrie (used as a coin); मित्राण्यमित्रतां यान्ति यस्य न स्युः कपर्दि (र्दं) काः Pt. 2. 98.

कपर्दिन् *a.* [कपर्द-इनि] 1 Shaggy. -2 Wearing braided and matted hair. *-m.* N. of Śiva; पुष्पोपहारं शनकैः करिष्यामि कपर्दिनः Rām. 7. 31. 34.

कपलम् Ved. A half, a part.

कपाटः, **-टम्** [कं वातं पाटयति तद्गतिं रुणद्धि Tv.] 1 Leaf or panel of a door; कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः R. 3. 34; स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः Bh. 3. 11. -2 A door; दलितदलकपाटः षट्पदानां सरोजे Śi. 11. 60. **-Comp.** **-उद्घाटनम्** 1 the opening of a door. -2 A door key. **-घ्नः** *a.* house-breaker, thief. **-वक्षस्** *a.* broad chested; कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः R. 3. 34. **-संधिः** 1 The junction of the leaves of a door. -2 A manner of multiplying. **-संधिकः** a disease of the ear.

कपाटिका A door (कपाट); हठाद्विदधते सत्पुरकपाटिकोद्घाटनम् Viś. Guṇa. 164.

कपालः, **-लम्** [कं शिरो जलं वा पालयति] 1 The skull, skull bone; चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयः Mal 1. 2; रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः Bh. 2. 95. -2 A piece of a broken jar; potsherd; कपालेन भिक्षार्थी Ms. 8. 93. -3 A multitude, collection. -4 A beggar's

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

bowl; Ms. 6. 44. –5 A cup, jar in general; पञ्चकपाल. –6 A cover or lid. –7 A treaty of peace on equal terms; H. 4. 107; Kām. 9. 2. –लम् 1 The shell of an egg. –2 The cotyla of the leg of a man, any flat bone. –3 A kind of Leprosy. –ली A beggar's bowl [cf. L. *caput*; Gr. *Kephale*]. -**Comp.** –**नलिका** A sort of pin or spindle for winding cotton &c. –**पाणिः**, –**भृत्**, –**मालिन्**, –**शिरस्** *m.* epithet of Śiva; तपसा दिवमारूढाः कपालशिरसा सह Rām. 2. 54. 31. –**मालिनी** N. of Durgā –**संधिः** a peace on equal terms. कपालसंधिर्विज्ञेयः केवलं समसंधितः H. 4. 110.

कपालिः N. of Śiva.

कपालिका 1 A potsherd; मही घटत्वं घटतः कपालिका कपालिका चूर्णरजस्ततोऽणवः Subhāṣ. Ms. 4. 76, 8. 250. –2 The tartar of the teeth.

कपालिन् *a.* 1 Furnished with or having a skull; Y. 3. 243. –2 Wearing skulls. कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरम् (वपुः) Ku. 5. 78. –*m.* 1 An epithet of Śiva; करं कर्णे कुर्वन्नपि किल कपालिप्रणतयः G. L. 28. –2 A man of low caste (offspring of a Brāhmaṇa mother to fisherman father.). –**नी** N. of Durgā.

कपिः [कम्प्-इन् नलोपः; Uṇ. 4. 143.] 1 An ape, a monkey; कपेरत्रासिपुर्नादात् Bk. 9. 11. –2 An elephant. –3 A species of Karañja. –4 Incense, storax or impure benzoin (शिलारस). –5 The sun. –6. N. of Viṣṇu. –**पिः** *f.* –**पी** A female monkey. -**Comp.** –**आख्यः** Incense. –**इज्यः** an epithet of (1) Rāma; (2) Sugrīva. –**आसम्** The buttocks of an ape; यथा कप्यासं पुण्डरीकमेव Ch. Up. 1. 6. 7. –**इन्द्रः** (the chief of monkeys) an epithet of (1) Hanūmat; नदयन्ति ददर्श वृन्दानि कपीन्द्रः Bk. 10. 12; (2) of Sugrīva; व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे U. 3. 45; (3) of Jāmbuvat. –**कच्छुः** *f.* N. of a plant. –**कन्दुकम्** the skull. –**केतन**, –**ध्वजः** N. of Arjuna; Bg. 1. 20. –**चूडा**,–**चूतः** the hog plum tree (Mar. अंबाडा) –**जः**, –**तैलम्** –**नामन्** *n.* storax or benzoin. –**प्रभुः** 1 An epithet of Rāma. –2 of Sugrīva. –**रथः** an epithet of (1) Rāma; (2) Arjuna. –**लोमन्** *f.* a kind of perfume. –**लोहम्** Brass. –**वक्त्रः** N. of Nārada. –**शाकः**, –**कम्** a cabbage. –**शीर्षम्** the upper part (coping) of a wall. having a sphere like the head of a monkey; Kau. A. 1. 3. –**शीर्षकम्** vermilion (Mar. हिंगूळ). –**शीर्ष्णी** a kind of musical instrument.

कपिञ्जलः 1 The Chātaka bird; सोमपीथं तु यत्तस्य शिर आसीत्कपिञ्जलः Bhāg. 6. 9. 5. –2 The Tittiri bird.

कपित्थः The wood apple tree; Bhāg. 8. 2. 14. –**त्थम्** 1 The fruit of the above tree. –2 A particular position of hands and fingers. –3 Butter-milk (तक्र) यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः Rām. 2. 91. 72. -**Comp.** –**आस्यः** a kind of monkey.

कपिल *a.* [कपि-ल्च्] 1 Tawny, reddish; वाताय कपिला विद्युत् Mbh. on P. II. 3. 13. –2 Having tawny hairs; नोद्वहेत्कपिलां कन्याम् Ms. 3. 8. (Kull. = कपिलकेशा). –**लः** 1 N. of a great sage. [He reduced to ashes 60000 sons of Sagara, who while searching for the sacrificial horse of their father taken away by Indra, fell in with him and accused him of having stolen it (see U. 1. 23). He is also said to have been the founder of the Sāṅkhya system of philosophy.] ऋषिं प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्बिभर्ति Sāṅk Bhāṣ. on Bād. Sūtras 2. 1; सिद्धानां कपिलो मुनिः Bg. 10. 26. –2 A dog. –3 Benzoin. –4 Incense. –5 A form of fire. –6 The tawny colour. –7 Impure benzoin. –8 N. of the sun. –9 N. of a country. –10 One of the incarnation of Viṣṇu. –**ला** 1 A brown cow; कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम् Y. 1. 205. –2 A kind of perfume. –3 A kind of timber. –4 The common leech. –5 N. of the female elephant of the south east. –**Comp.** –**अक्षी** a kind of deer. –**अञ्जनः** N. of Śiva. –**अश्वः** an epithet of Indra. –**आचार्यः** Viṣṇu. –**द्युतिः** the sun. –**द्राक्षा** A vine with brown grapes. –**द्रुमः** A kind of perfume. –**धारा** N. of the Ganges. –2 A holy place. –**वस्तु** N. of the town in which Buddha was born. (**कपिला**) **षष्ठी** The sixth day in the dark half of भाद्रपद. –**संहिता** N. of an Upa-purāṇa. –**स्मृतिः** *f.* Sāṅkhya Sūtras of Kapila.

कपिश *a.* [कपि-मत्वर्थे श] 1 Brown, reddish brown. –2 Reddish; (छायाः) संध्यापयोदकपिशाः पिशिताशनानाम् Ś. 3. 26; तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे 7. 12; V. 2. 7; Me. 21; R. 12. 28. –**शः** 1 The brown colour. –2 A compound of red and black colour. –3 Storax or coarse benzoin. –4 A kind of arrow; न सूचीकपिशो नैव न गवास्थिर्गजास्थिजः (इषुः) Mb. 3. 189. 12. –**शा** 1 The Mādhavī creeper. –2 N. of a river, –**शा**, –**शी**, –**शम्** A spirit, a kind of rum. -**Comp.** –**अञ्जनः** N. of Śiva. –**अयनः** 1 spirit, a kind of rum. –2 a deity.

कपिशित *a.* Embrowned; कपिशितं पिशितं मदनाग्निना Śi. 6. 5.

कपिशीका A kind of liquor.

कपिष्ठल N. of a sage, originating a line of descendants कपिष्ठलो गोत्रे P. VIII. 3. 91.

कपीतनः N. of several plants:– such as the holy fig-tree, the betel-nut tree &c.

कपुच्छलम्, कपुष्टिका 1 The ceremony of tonsure (of a child). –2 A patch of hair on each side of the head.

कपूय *a.* Mean, worthless, abject, low; य इह कपूयचरणा अभ्याशो ह यत्ते कपूयां योनिमापद्येरन् Ch. Up. 5. 10. 7.

कपोतः [को वायुः पोत इव यस्य Tv.] 1 A dove, pigeon. –2 A bird in general. –3 A particular position of the hands. –4 The grey colour of a pigeon. –**Comp.** –**अङ्घ्रिः** *f.* a sort of perfume. –**अञ्जनम्** antimony. –**अरिः** a hawk, falcon. –**आभ** *a.* of the colour of a pigeon. (–**भः**) a pale of dirty white colour. –**चरणा** a

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

sort of perfume. **-पालिका, -पाली** *f.* an aviary, a pigeon-house, dove-cot. **-राजः** the king of pigeons. **-वर्णी** Small cardamoms. **-वाणा** a kind of perfume. **-वृत्तिः** *f.* to be very frugal, gathering very little for maintenance; कपोतवृत्त्या पक्षेण व्रीहिद्रोणमुपार्जयत् Mb. 3. 260. 5. **-सारम्** antimony. **-हस्तः** a mode of folding the hands in supplication, fear &c.; कपोतहस्तकं कृत्वा Ś. 6.

कपोतकः 1 A small pigeon; Bhāg. 11. 7. 72. -2 A mode of folding the hands together. **-कम्** Antimony.

कपोतकीया A place abounding in pigeons.

कपोती 1 A female pigeon. -2 A kind of sacrificial post.

कपोलः [Uṇ. 1. 66] A cheek; क्षामक्षामकपोलमाननम् Ś. 3. 9, 6. 15; R. 4. 68. **-ली** The knee-cap. **-Comp. -काषः** any object against which anything (especially the cheeks) is rubbed; लीनालिः सुरकरिणां कपोलकाषः Ki. 5. 26. **-ताडनम्** Striking the cheeks (in confession of fault). **-पत्रम्** A mark painted on the cheek; कपोलपत्रान्मकरात्सकेतुः N. 7. 60. **-पालिः, -ली** *f.* The side of a cheek; कपोलपालिं तव तन्वि मन्ये Bv. 2. 10. **-फलकः** the (broad) cheeks. **-भित्तिः** *f.* the temples and cheeks; or excellent (*i. e.* broad) cheeks; cf. गण्डभित्ति. **-रागः** the flush in the cheek.

कफः [केन जलेन फलति फल्-ड Tv.] 1 Phlegm, one of the three humours of the body (the other two being वात and पित्त); कफापचयादारोग्यैकमूलमाशयामिदीप्तिः Dk. 160; प्राणप्रयाणसमये कफवातपित्तैः कण्ठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते Udb. -2 A watery foam or froth in general. **-Comp. -अरिः** dry ginger. **-कूर्चिका** saliva, spittle. **-क्षयः** pulmonary consumption. **-घ्न, -नाशन, -हर** *a.* removing phlegm, antiphlegmatic; *-m.* N. of a plant (Mar. लघु शेरणी). **-ज्वरः** fever caused by excess of phlegm. **-वर्धनः** N. of a plant (Mar. पिंडी तगर). **-विरोधिन्** *m.* pepper.

कफल *a.* Phlegmatic.

कफिन् *a.* (**-नी** *f.*) [कफ-इनि] Affected with excess of phlegm, phlegmatic. *-m.* An elephant (?).

कफणिः, कफोणिः (**-णी** *f.*) The elbow; छिन्नत्रिकास्तथा केचित् केचित् छिन्नकफोणयः Śiva. B. 13.126. **-Comp. -गुडः** A ball on the elbow (a sign of unsteadiness, uncertainty).

कफेलु *a.* Phlegmatic. *-m.* N. of a plant (Mar. भोंकर).

कफौडः Ved. The elbow; कः कफोडौ Av. 10. 2. 4.

कब् 1 P. (कबति, कबित) 1 To colour. -2 To praise.

कबन्धः, -न्धम् A headless trunk (especially when it retains life); (स्वं) नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श R. 7. 51, 12. 49; शिवातूर्यनृत्यत्कबन्धे Ve. 1. 27. यस्य नेष्यति वपुः कबन्धताम् Śi. **-न्धः** 1 The belly; a large belly-like vessel; वर्चोः कबन्धमृषभो बिभर्ति Av. 9. 4. 3. -2 A cloud. -3 A comet. -4 N. of Rāhu. -5 Water (said to be *n.* also in this sense); Śi. 16. 67. -6 N. of a mighty demon mentioned in the Rāmāyaṇa. [While Rāma and Lakṣmaṇa lived in the Daṇḍakā forest, Kabandha attacked them and was slain by them. It is said that, though at first a heavenly being, he was cursed by Indra to assume the form of a demon and to be in that state till killed by Rāma and Lakṣmaṇa. He advised Rāma to form friendship with Sugrīva; see Rām. 3. 69. 27 ff.; वधनिर्धूतशापस्य कबन्धस्योपदेशतः । मुमूर्छ सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ ॥ R. 12. 57].

कब (व) न्धिन् *a.* 'Endowed with water', epithet of the Maruts; अर्यमणो न मरुतः कबन्धिनः Rv. 5. 54. 8. *-m.* N. of Kātyāyana. कबन्धी कात्यायनः पप्रच्छ Praśna. Up. 1. 1.

कबर, -री Usually written कवर, **-री** q. v.; स्विन्नं वक्त्रं कबरविगलन्मालती निर्ममन्थ Bhāg. 10. 9. 3. दधती विलोलकबरीकमाननम् U. 3. 4.

कबलम् A kind of natural fodder (fed to elephants), consisting of branches and leaves of certain trees; Mātaṅga L. 11. 27. The word occurs sometimes in a 'Dvandva compound' with 'kubala' which also means the fodder which reduces phlegm and gall. cf. कबलं नामतस्तत्तु वातलं कफपित्तहृत् ।

कबित्थः The wood-apple tree.

कबिल *a.* Tawny. **-लः** The tawny colour.

कबुलिः *f.* The hinder part of an animal.

कम् *ind.* Ved. A particle used as an expletive or enclitic.

कम् 1, 10. Ā. (कामयते, कामित, चकमे-कामयाञ्चके, कान्त) 1 To love, be enamoured of, be in love with; कन्ये कामयमानं मां न त्वं कामयसे कथम् Kāv. 1. 63 (an instance of ग्राम्यता); कलहंसको मन्दारिकां कामयते Māl. 1. -2 To long for, wish, desire; न वीरसूशब्दमकामयेताम् R. 14. 4.; निष्क्रष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् 5. 26; 4. 48; 10. 53; Bk. 14. 82. -3 To have intercourse with; त्वं न मा वरुण कामयासे Rv. 10 124. 5. -4 To value highly.

कमन *a.* [कम्-युच्; *f.* कमना] 1 Lustful, libidinous. -2 Wishing for, desirous; Śi. 6. 74. -3 Lovely, beautiful. त्रिभुवनकमनं तमालवर्णं रविकरगौरवराम्बरं दधानम् Bhāg. 1. 9. 33. **-नः** 1 Cupid, the god of love. -2 The Aśoka tree. -3 N. of Brahmā. -4 A Brāhmaṇa. -5 A lover, a lord, a husband. उदयाचलशृङ्गसंगतं कमलिन्याः कमनं व्यभावयत् Sāhendra 2. 101. **-Comp. -च्छदः** a heron (having beautiful plumage).

कमनीय *a.* 1 To be desired, desirable; अनन्यनारीकमनीयमङ्कम् Ku. 1. 37. -2 Lovely, charming, beautiful; शाखावसक्तकमनीयपरिच्छदानाम् Ki. 7. 40; तदपि कमनीयं वपुरिदम् Ś. 3. 8. v. l.

कमर *a.* [कम्-अरच्] Lustful, desirous.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कमा Beauty, loveliness, radiance.

कमितृ *a.* (-त्री *f.*) Lustful, libidinous, desirous, cupidinous. *m.* The male, husband; Hch.

कम्र *a.* [कम्-र; नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः P. III. 2. 167] 1 Desirous. -2 Beautiful.

कमठः [Uṇ. 1. 100] 1 A tortoise; संप्राप्तः कमठः स चापि नियतं नष्टस्तवादेशतः Pt. 2. 192. -2 A bamboo -3 A water-jar. -ठी A female tortoise or a small tortoise. -Comp. -पतिः a king of tortoises.

कमण्डलुः, -लु *n.*, **लू** *f.* A water-pot (earthen or wooden) used by ascetics; कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः H. 2. 89. कमण्डलूनोदकम् सिक्त्वा; Ms. 2. 64; Y. 1. 133. -Comp. -तरुः the tree of which Kamaṇḍalus are made. -धरः an epithet of Śiva. कमण्डलुधराय धीमहि Māhānār. 2. 18.

कमल *a.* 1 Desirous. -2 Palered. -लः 1 The Sārasa bird. -2 A kind of deer. -3 N. of Brahmā. -ली A collection of lotuses. -लम् [कम्-कलच्] 1 A lotus; कमलमनम्भसि कमले च कुवलये तानि कनकलतिकायाम् K. P. 10; so हस्त°, नेत्र°, चरण°, &c. -2 Water; N. 1. 130; सकमलं कमलम् Ki. 5. 25. कमलासन-कमलेक्षण-कमलारिकिरीट-कमलभृद्वाहैः Subhāṣ. (लक्ष्मीप्रशंसा). -3 Copper. -4 A medicament, drug. -5 The Sārasa bird. -6 The bladder, the right lobe of the lungs. -Comp. -अक्षः 1 The lotus-seed. -2 Viṣṇu; कमलाक्षः पद्मबीजे विष्णावपि पुमान् भवेत् Nm. -अक्षी a lotus-eyed lady. -आकरः 1 an assemblage of lotuses. हरिदश्वः कमलाकरान्. -2 a lake full of lotuses. -आलया an epithet of Lakṣmī; Mu. 2. -आसनः 'lotus-seated', N. of Brahmā; कान्तानि पूर्वं कमलासनेन Ku. 7. 70. -ईक्षणः N. of Viṣṇu. -ईक्षणा a lotus-eyed lady. -उत्तरम् safflower. -खण्डम् an assemblage of lotuses. -जम् 1 an epithet of Brahmā. -2 the lunar asterism called Rohiṇī. -जन्मन् *m.*, -पत्राक्ष N. of Kriṣṇa त्वत्तः कमलपत्राक्ष Bg. 11. 2. -भवः, -योनिः, -संभवः 'lotus-born', epithets of Brahmā. -भृत् A cloud. Hence कमलभृद्वाहः (=मेघवाहनः=इन्द्रः) cf. कमलासन-कमलेक्षण-कमलारिकिरीट-कमलभृद्वाहैः । नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ Subhāṣ.

कमलकम् A small lotus.

कमला 1 An epithet of Lakṣmī. -2 An excellent woman. -3 An orange. -Comp. -पतिः, -सखिः an epithet of Viṣṇu.

कमलिनी 1 A lotus-plant; साभ्रेऽह्नीव स्थलकमलिनीं न प्रबुद्धां न सुप्ताम् Me. 91; रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभिः Ś.4.11; R. 9. 30, 19. 11. -2 An assemblage of lotuses. -3 A place abounding with lotuses. -Comp. -कान्तः, -बन्धुः N. of the sun.

कमलीका A small lotus.

कम्प् 1 Ā (कम्पते, चकम्पे, कम्पित) To shake, tremble, move about; (fig. also); चकम्पे तीर्णलौहित्ये तस्मिन् प्राग्ज्योतिषेश्वरः R. 4. 81; Mk. 4. 8; Bk. 14. 31, 15. 70. -*Caus.* 1 To shake, cause to tremble. -2 To utter with a thrill or shake.

कम्पः [कम्प्-घञ्] 1 Shaking, tremor; कम्पेन किंचित्प्रतिगृह्य मूर्ध्नः R. 13. 44 with a gentle nod or bend of the head; 13. 28; Ku. 7. 46; भयकम्पः, विद्युत्कम्पः &c. -2 A modification of the Svarita accent. -पा Shaking, moving, tremor. -Comp. -अन्वित *a.* tremulous, agitated. -द्वारम् a side-door, a private entrance. कम्पद्वारं तु वा कुर्यान्मध्यपार्श्वद्वयोस्तथा Kāmikāgama 35. 49. -लक्ष्मन् *m.* wind.

कम्पन *a.* [कम्प्-युच्] Trembling, shaking. -नः 1 Śiśira season (November-December). -2 A kind of missile. -3 A kind of fever (सान्निपातिक). -नम् 1 Shaking, tremor. -2 Quivering pronunciation.

कम्पाकः Wind.

कम्पिल्ल = काम्पिल्ल q. v. (also कम्पिल्लः कम्पीलः and काम्पीलः).

कम्पित *p. p.* 1 Trembling, shaking. -2 Shaken, swung. -तम् 1 Trembling, tremor. -2 Causing to shake.

कम्प्र *a.* [कम्प्-र नमिकम्पिस्म्य जसकमहिंसदीपो रः P. III. 2. 167] 1 Shaking, tremulous, moving, agitating; विधाय कम्प्राणि मुखानि कं प्रति N. 1. 142; कम्प्रा शाखा Sk. -2 Agile, quick.

कम्ब् 1 P (कम्बति, कम्बित) To go, move.

कम्बर *a.* Variegated. -रः Variegated colour.

कम्बलः [Uṇ. 1. 106] 1 A blanket (of wool); कम्बलवन्तं न बाधते शीतम् Subhāṣ.; कम्बलात्रेनेन तेन H. 3; Rām. 7. 100. 3. -2 A dew-lap. -3 A sort of deer. -4 An upper garment of wool. -5 A wall. -6 A small worm. -7 N. of a serpent-king. -8 Covering of an elephant. cf. कम्बलो नागराजे च सास्नायां मृगरोमजे । गजप्रावरणे चैव ...... Nm. -लम् Water. -Comp. -वाह्यकम् a kind of carriage covered with a coarse blanket, and drawn by oxen.

कम्बलकः,-कम् A woollen cloth, blanket.

कम्बलिका 1 A small blanket. -2 A kind of female deer.

कम्बलिन् *a.* Covered with a blanket. -*m.* A bullock, ox. -Comp. -वाह्यक a carriage covered with blankets and drawn by oxen, a bullock-cart.

कम्बिः, -म्बी *f.* 1 A ladle or spoon. -2 A shoot. -3 A branch or joint of a bamboo.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कम्बु *a.* (**-म्बु** or **-म्बी** *f.*) Spotted, variegated. **-म्बुः -म्बु** (*m.*, *n.*) A conch-shell; स्मरस्य कम्बुः किमयं चकास्ति दिवि त्रिलोकीजयवादनीयः N. 22. 22; Śi. 18. 54. **-म्बुः 1** An elephant. **-2** The neck. **-3** The variegated colour. **-4** A vein of the body. **-5** A bracelet; कम्बुकेयूरधारिण्यः Mb. 3. 233. 46. **-6** A tube-shaped bone. **-Comp. -आतायिन्** *m.* a kind of kite. **-कण्ठी** a lady having the neck like a conch-shell. **-ग्रीवा 1** a conch-shaped neck, (*i. e.* a neck marked with three lines like a shell and considered as a sign of great fortune). **-2** a lady having the neck like the conch-shell.

कम्बुकः 1 A conch-shell. **-2** A mean or contemptible person.

कम्बू *a.* Stealing. **-m. 1** A thief, plunderer. **-2** A bracelet; cf. Un. 1. 93.

कम्बोजः 1 A shell. **-2** A kind of elephant. **-3** (pl) N. of a country and its inhabitants; शवतिर्गतिकर्मा कम्बोजेष्वेव भाष्यते Mbh. on P. I. 1. 1. कम्बोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः R. 4. 69. v. l.

कम्भ *a.* **1** Watery. **-2** Happy.

कम्भारी (= कट्फल).

कम्भु *n.* The fragrant root (उशीर).

कया(धुः), -धूः *f.* The wife of Hiraṇyakaśipu and mother of Prahlāda; हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दानवी Bhāg. 6. 18. 12.

कर *a.* (**-रा** or **-री**) [करोति, कीर्यते अनेन इति, कृ-कॄ-अप्] (Mostly at the end of comp.) Who or what does, makes or causes &c.; दुःख°, सुख°, भय° &c. **-रः 1** A hand; करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरम् Ś. 1. 24. **-2** A ray of light, beam; यमुद्दर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः V. 4. 34; also प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता। अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि Śi. 9. 6 (where the word is used in sense 1 also). **-3** The trunk of an elephant; सेकः सीकरिणा करेण विहितः U. 3. 16; Bh. 3. 20. **-4** A tax, toll, tribute; युवा कराक्रान्तमहीभृदुच्चकैरसंशयं संप्रति तेजसा रविः Śi. 1. 70; (where कर means 'ray' also) (ददौ) perhaps in this sense the word is used in neuter gender also. निर्लज्जो मम च करः कराणि मुङ्क्ते Pañch. 2. 3. अपरान्तमहीपालव्याजेन रघवे करम् R. 4. 58; Ms. 7. 128. **-5** Hail. **-6** A particular measure of length equal to 24 thumbs. **-7** The asterism called हस्त. **-8** A means or expedient. **-9** A doer. **-Comp. -अग्रम् 1** the forepart of the hand; कराग्रे वसते लक्ष्मीः. **-2** the tip of an elephant's trunk. **-आघातः** a stroke or blow with the hand. **-आमर्दः, -आमलकः** Myrobalan (Mar. करवंद). **-आरोटः** a finger-ring. **-आलम्बः** supporting with the hand, giving a helping hand. **-आस्फोटः 1** the chest. **-2** a blow with the hand. **-3** slapping the hands together. **-ऋद्धिः** *f.* **1** a cymbal. **-2** a small musical instrument. **-कच्छपिका** *f.* कूर्ममुद्रा in yoga. **-कण्टकः, -कम्** a finger-nail. **-कमलम्, -पङ्कजम्, -पद्मम्** a lotus-like hand, beautiful hand; करकमलवितीर्णैरम्बुनीवारशष्पैः U. 3. 25. **-कलशः,-शम्** the hollow of the hand (to receive water). **-किसलयः, -यम् 1** 'sprout-like hand', a tender hand; करकिसलयतालैर्मुग्धया नर्त्यमानम् U. 3. 19; Rs. 6. 30. **-2** a finger. **-कुड्मलम्** the finger. **-कृतात्मन्** (Living from hand to mouth) destitute; Mb. 13. **-कोषः** the cavity of the palms, hands hollowed to receive water; °पेयमम्बु Ghat. 22. **-ग्रहः, -ग्रहणम् 1** levying a tax. **-2** taking the hand in marriage. **-3** marriage. **-ग्राहः 1** a husband. **-2** a tax-collector. **-घर्षणः, -घर्षिन्** *m.* the churning-stick. **-च्छदः** the teak tree. **-च्छदा** N. of a tree (सिन्दूरपुष्पी; Mar. शेंदी). **-जः** a fingernail; तीक्ष्णकरजक्षुण्णात् Ve. 1. 1; Śi. 11. 37; Bv. 1. 105; Amaru. 85. (**-जम्**) a kind of perfume. **-जालम्** a stream of light. **-तलः** the palm of the hand; वनदेवताकरतलैः Ś. 4. 5; करतलगतमपि नश्यति यस्य तु भवितव्यता नास्ति Pt. 2. 128. °आमलकम् (lit.) an *āmalaka* fruit (fruit of the Myrobalan) placed on the palm of the hand; (fig.) ease and clearness of perception, such as is natural in the case of a fruit placed on the palm of the hand; करतलामलकफलवदखिलं जगदालोकयताम् K. 43. °स्थ *a.* resting on the palm of the hand. **-तलीकृ** To take in the palm of the hand; ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषम् Bhāg. 8. 7. 43. **-तालः, -तालकम् 1** clapping the hands; स जहास दत्तकरतालमुच्चकैः Śi. 15. 39. **-2** a kind of musical instrument, perhaps a cymbal. **-तालिका,-ताली 1** clapping the hands; उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीं भवतीभिरेषः N. 3. 7. **-2** beating time by clapping the hands. **-तोया** N. of a river. **-द** *a.* **1** paying taxes. **-2** tributary; करदीकृताखिलनृपां मेदिनीम् Ve. 6. 18. **-3** giving the hand to help &c. **-दक्ष** *a.* handy, dexterous. **-पत्रम् 1** a saw; तत्क्रूरदन्तकरपत्रनिकृत्तसत्त्वम् Mv. 5. 29. **-2** playing in water. °वत् *m.* the palm tree. **-पत्रकम्** a saw. **-पत्रिका** splashing water about while bathing or sporting in it. **-पल्लवः 1** a tender hand. **-2** a finger. cf. °किसलय. **-पालः, -पालिका 1** a sword. **-2** a cudgel. **-पात्रम् 1** splashing water about while bathing. **-2** the hand hollowed to hold anything. **-पात्री** A cup made of leather. **-पीडनम्** marriage; cf. पाणिपीडन. **-पुटः 1** the hands joined and hollowed to receive anything. **-2** A box, chest with a lid; तेषां रक्षणमन्यासीन्महान्करपुटस्तथा Mb. 14. 65. 16. **-पृष्ठम्** the back of the hand. **-बालः, -वालः 1** sword; अघोरघण्टः करवालपाणिर्व्यापादितः Māl. 9; म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालम् Gīt. 1, Śi. 13. 60. **-2** a finger-nail. **-भारः** a large amount of tribute. **-भूः** a finger-nail. **-भूषणम्** an ornament worn round the wrist, such as a bracelet. **-मर्दः, -मर्दी, -मर्दकः** N. of a plant (Carissa carandus; Mar. करवंद) **-मालः** smoke. **-मुक्तम्** a kind of weapon; see आयुध. **-रुहः 1** a finger-nail; अनाघ्रातं पुष्पं किसलयमलूनं कररुहैः Ś. 2. 11; Me. 98. **-2** a sword. **-वालिका** a small club. **-वीरः, -वीरकः 1** a sword or scimitar. **-2** a cemetery. **-3** N. of a town in the S. M. country. **-4** a kind of tree. (Mar.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कण्हेर, अर्जुनसादश); Rām. 5. 2. 10. Māna. 18. 242. 3. (**-रा**) red arsenic. (**-री**) 1 a woman who has borne a son, a mother. -2 N. of Aditi. -3 a good cow. (**-रम्**) the flower of the tree. मल्लिका, करवीरम्, बिसम्, मृणालम् Mbh. on P. IV. 3. 166. **-शाखा** a finger. **-शीकरः** water thrown out by an elephant's trunk. **-शूकः** a finger-nail. **-शोथः** swelling of the hands. **-सादः** 1 weakness of the hand. -2 the fading of rays. **-सूत्रम्** a marriage string worn round the wrist. **-स्थालिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-स्वनः** clapping of the hands.

करकः, -कम् [किरति करोति वा जलमत्र, कृ-कृ-वुन् Tv.] 1 The water-pot (of an ascetic); K. 41. एष पार्श्वतः करकः नमानय Mbh. on P. VIII. 2. 84. अजिनानि विधुन्वन्तः करकांश्च द्विजर्षभाः Mb. 1. 190. 1. त्रिपदैः करकैः स्थालैश्चषकैश्च पतद्ग्रहैः Śiva. B. 22. 62. -2 The shell of the cocoa-nut (used as a pot). **-कः** 1 The pomegranate tree. -2 Hand. -3 Tax. -4 A kind of bird -5 A loud cry. **-कः, -का, -कम्** Hail; तान्कुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिपातावकीर्णान् Me. 56; Bv. 1. 35; U. 3. 40; **-Comp. अम्भस्** *m.* the cocoa-nut tree. **-आसारः** a shower of hail. **-चतुर्थी** The fourth day in the dark half of आश्विन. **-जम्** water. **-तोयः** The cocoanut tree. **-पात्रिका** a water-pot used by ascetics. **-वारि** Hail-water; Kau. A. 1. 20.

करकचः A yoga in Astronomy.

करङ्कः 1 A skeleton. -2 The skull; प्रेतरङ्कः करङ्का-दङ्कस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति Māl. 5. 16; also 5. 19; प्रेतरङ्कोऽङ्कमारोप्य करङ्कमकुतोभयः Śiva. B. 14. 79. -3 A small pot (of cocoa-nut); a small box, as in ताम्बूलकरङ्कवाहिनी (used in Kādambarī); cf. also रौप्यान् रौक्मांश्च पर्यङ्कान्, करङ्कांश्च पतद्ग्रहान् Śiva. B. 17. 13. -4 A kind of sugar-cane. -5 Any bone of the body. **-Comp. -शालिः** A sort of sugar-cane.

करञ्जः [कं शिरः जलं वा रञ्जयति Tv.] N. of a tree (used in medicinal preparations); Bhāg. 3. 21. 42.

करटः [किरति मदं, कृ-अटन् Uṇ. 4. 81.] 1 An elephant's cheek; प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ Mb. 1. 210. 20. -2 Safflower. -3 A crow; Śānti. 4. 19. -4 An atheist, unbeliever. -5 A degraded Brāhmaṇa. -6 A man of a low profession. -7 A musical instrument. -8 The first Śrāddha ceremony perfomed in honour of a dead man; करट त्वं रट कस्तवापराधः Udb. **-टम** Hard. (a variety of coral); Kau. A. 2. 11. **-टा** 1 An elephant's cheek. -2 A cow difficult to be milked. **-मुखम्** A spot where an elephant's temple bursts; Mb.

करटकः 1 a crow; Mk. 7. -2 N. of कर्णीरथ the propounder of the science and art of theft. -3 N. of a jackal in H. and Pt.

करटिन् *m.* An elephant; दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः Bv. 1. 2. निघ्नन् करटिकदम्बदुर्गदेशे Śiva. B. 24. 67.

कर (रे) ट्टुः A kind of bird (crane).

करण *a.* [कृ-ल्युट्] 1 Making, doing, effecting, producing. -2 (Ved.) Clever, skilled; रथं न दस्रा करणा समिन्वथः Rv. 1. 119. 7. **-णः** 1 (Ved.) An assistant. यमस्य करणः Av. 6. 46. 2. -2 A man of a mixed tribe. -3 A writer, जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप Mb. 1. 115. 43; Ms. 10. 22. -4 A child. cf. ...... करणः शिशौ। शूद्राविशोः सुतेऽपि स्यात् Nm. **-णम्** 1 Doing, performing, accomplishing, effecting; परहित°, संध्या°, प्रिय° &c. -2 Act, action. -3 Religious action; Y. 1. 251. -4 Business, trade. -5 An organ of sense; वपुषा करणोज्झि-तेन सा निपतन्ती पतिमप्यपातयत् R. 8. 38, 42; पटुकरणैः प्राणिभिः Me. 5; R. 14. 50. -6 The body; उपमानमभूद्विलासिनां करणं यत्तव कान्तिमत्तया Ku. 4. 5. -7 An instrument or means of an action, न तस्य कार्यं करणं न विद्यते Śvet. 6. 8; करणं च पृथग्विधम् Bg. 18. 14. 18. उपमितिकरणमुपमानम् T. S.; तस्य भोगाधिकरणे करणानि निबोध मे Mb. 3. 181. 19. -8 (In Logic) The instrumental cause which is thus defined:– व्यापारवद-साधारणं कारणं करणम्. -9 A cause or motive (in general). -10 The sense expressed by the instrumental case (in gram.); साधकतमं करणम् P. 1. 4. 42; or क्रियायाः परिनिष्पत्तिर्यद्-व्यापारादनन्तरम्। विवक्ष्यते यदा यत्र करणं तत्तदा स्मृतम्॥ -11 (In law) A document, a bond, documentary proof; Ms. 8. 51, 52, 154. -12 A kind of rhythmical pause, beat of the hand to keep time; अनुगर्जितसंदिग्धाः करणै-र्मुरजस्वनाः Ku. 6. 40. -13 (In Astrol.) A Division of the day; (these Karaṇas are eleven). **-बव, बालव, कौलव, तैतिल, गर, वणिज, विष्टि, शकुनि, चतुष्पाद, नाग** and **किंस्तुघ्न**. -14 The Supreme Being. -15 Pronunciation. -16 The posture of an ascetic. -17 A posture in sexual enjoyment. बोभुज्यते स्म करणेन नरेन्द्रपुत्री Bil. ch. 42. वात्स्यायनोक्तकरणैर्निखिलैर्मनोज्ञैः। संभुज्यते कविवरेण नरेन्द्रपुत्री॥ Ibid. 45. -18 A field. -19 Plastering with the hand. -20 The usage of the writer caste. -21 The Principle of intelligence, दृष्टाः करणाश्रयिणः Sān. K. 43. -22 (In Astron.) N. of a treatise of Varāhamihira on the motion of planets. **-णी** 1 A woman of a mixed caste. माहिष्येण करण्यां तु रथकारः प्रजायते Y. 1. 95. -2 Absurd or irrational number. **-सुता** *f.* An adopted daughter. **-Comp. -अधिपः** the soul, स कारणं करणाधिपाधिपः Śvet. 6. 9. **-कुतूहलम्** N. of a work on practical astronomy by Bhāskara. **-ग्रामः** the organs of sense taken collectively. **-त्राणम्** the head. **-विभक्तिः** *f.* The instrumental case; सूक्तवाकेनेति करणविभक्तिसंयोगात्। ŚB. on MS. 3. 2. 12. **-विन्ययः** manner of pronunciation.

करण्डः [कृ-अण्डन् Uṇ. 1. 126] 1 A small box or basket (of bamboo); करण्डपीडिततनोः भोगिनः Bh. 2. 84; सर्वमायाकरण्डम् 1. 77. -2 A bee-hive. -3 A sword. -4 A sort of duck (कारण्डव). -5 Liver. -6 A crest; cf. करण्डो मुकुटे पत्रे Nm.

करण्डकः, -करण्डिका, करण्डी *f.* A small box made of bamboo, एतां दोषकरण्डिकाम् Mk. 8. 36.

करण्डिन् *m.* A fish.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

करतोया *f.* A river in Bengal (called सदानीरा).

करन्धय *a.* Kissing the hand.

करभः [कृ-अभच् Uṇ. 3. 122; करे-भाति भा-क Tv.] 1 The back of the hand from the wrist to the root of the fingers; metacarpus, as in करभोपमोरुः R. 6. 83; see करभोरु below. -2 The trunk of an elephant. -3 A young elephant. -4 A young camel; उष्ट्री च करभश्चेति Mbh. on P. I. 2. 66. पृथ्वीरजः करभकण्ठकडारमाशाः (संविव्युः) Śi. 5. 3. -5 A camel in general. -6 A kind of perfume. -7 The hip -भी A she camel. -Comp. -ऊरूः *f.* a lady whose thighs resemble the back of the fore-arm; अङ्के निधाय करभोरु यथासुखं ते Ś. 3. 20; Śi. 10. 69; Amaru. 71; or (according to another explanation), whose thighs resemble the trunk of an elephant; cf. Ku. 1. 36.

करभकः A camel.

करभिन् *m.* An elephant.

करभीरः A lion.

करमट्टः The betel-nut tree.

करमरिन् *m.* A prisoner.

करम्ब, करम्बित *a.* [कृ-अम्बच्; Uṇ. 4. 82.] Mixed, intermingled, variegated; प्रकाममादित्यमवाप्य कण्टकैः करम्बितामोदभरं विवृण्वती N. 1. 115, 85; स्फुटतरफेनकदम्बकरम्बितमिव यमुनाजलपूरम् Gīt. 11. करम्बितं चन्द्रिकया हिमाम्भः Rām. Ch. 6. 9. -2 Set, inlaid.

करम्भ *a.* 1 mixed as an odour; करम्भपूतिसौरभ्य Bhāg. 3. 26. 45. -2 Roasted; कामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्भबीजानि Bhāg. 6. 16. 39.

करम्भः (**म्बः**) 1 Flour or meal mixed with curds. सक्तुधानाकरम्भाणां नोपभोग्याश्चिरस्थिताः Mb. 12. 36. 33; 7. 64. 7. -2 Mud; करम्भवालुकातापान् Ms. 12. 76 (where the word is variously interpreted; but Medhātithi takes it to mean 'mud'). -3 Groats or coarsely ground oats. -4 A mixed odour. -म्भा 1 N. of a plant (Asparagus Racemosus; Mar शतावरी ! वाघांटी) -2 A vessal for churning curds; Rām. 2. 91. 72. -वालुका Hot sand (punishment in hell); करम्भवालुकास्तप्ता Mb. 18. 2. 24.

करम्भकाम् 1 Groats. -2 Flour mixed with curds. -3 A document drawn up in different dialects; S. D.

करहाटः N. of a country; (perhaps the modern Karad in Satara district); करहाटपतेः पुत्री त्रिजगन्नेत्रकार्मणम् Vikr. 8. 2. -2 The fibrous root or stem of a lotus. -कः (= करहाटः) अचिरशैशिरविक्लमशोषिता कमलिनी करहाटकशेषिता Rām. Ch. 4. 6. -3 A group of lotuses.

कराङ्गणः 1 A market or fare. -2 A place where revenue is collected.

करायिका A bird (a small kind of crane).

कराल *a.* 1 Dreadful, formidable, frightful, terrible; U. 5. 5, 6. 1; Māl. 3; Bg. 11. 23, 25, 27; वपुर्महोरगस्येव करालफणमण्डलम् R. 12. 98; Mv. 3. 48. -2 Gaping, opening wide; करालवक्त्र U. 5. 6. -3 Great, large, high, lofty. -4 Uneven, jagged; pointed; प्रालेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः (पुष्पैः) Ve. 2. 6; Māl. 1. 38. -5 Harsh; क्वणितकरालकिंकिणीकः Māl. 5. 3. -6 Wide, spacious; सन्धिः कराले भवेत् Mk. 3. 12. -7 Deformed. -8 Having projecting teeth; करालो दन्तुरे तुङ्गे विकृतोऽज्ज्वलयोरपि। विग्रहे भीषणे...॥ Nm. -लः 1 Resin, pitch. -2 A disease of the teeth. -3 Black Tulasī. -ला A terrific form of Durgā; °आयतनम्; न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते Māl. 5. 33. -ली One of the seven tongues of fire. काली कराली च मनोजवा च Muṇḍ. 1. 2. 4. -लम् A particular condiment. -Comp. -दंष्ट्र *a.* having terrific teeth. -वदना an epithet of Durgā.

करालिकः 1 A tree. -2 A sword. -का N. of Durgā.

करालित *a.* 1 Tormented; एकस्यास्तपनकरैः करालितायाः Śi. 8. 4. -2 Magnified, intensified.

करालिन् *m.* A kind of horse having a gaping mouth and projecting teeth; हीनदन्तोऽधिकश्चैव कराली कृष्णतालुकः। मुशली च तथा शृङ्गी षडेते स्वामिघातकाः॥ Salihotra of भोज.

करिका Scratching, a wound caused by a fingernail. 'दिग्दष्टे वर्तुलाकारे करिका नखरेखिका' इति वैजयन्ती; Śi. 4. 29.

करिन् *m.* [कर-इनि] 1 An elephant. -2 The number '8' (in Math.) -Comp. -इन्द्रः, -ईश्वरः, -वरः a large elephant, a war or state elephant, lordly elephant; सदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः Pt. 2. 75; दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्धया Nītipr. 2. -कुम्भः the frontal globe of an elephant; करिकुम्भतुलामुरोजयोः क्रियमाणां कविभिर्विशृङ्खलैः Bv. 2. 177. -कुसुम्भः a fragrant powder of नागकेसर. -कृष्णा Piper Chaba (Mar. गजपिंपळी.) -गर्जितम् the roaring of an elephant (बृंहितं करिगर्जितम् Ak.) -दन्तः ivory. -दारकः, -माचलः a lion. -नासिका a musical instrument. -पः an elephant-driver. -पोतः, -शावः -शावकः a cub, young elephant. -बन्धः A column to which an elephant is tied. -मुक्ता A pearl. -मुखः an epithet of Gaṇeśa. -यादस् *n.* a water-elephant. -रतम् A kind of posture in sexual enjoyment; भुग्नस्तनभुजास्यमस्तकामुन्नतस्फिजमधोमुखीं स्त्रियम्। क्रामति स्वकरकृष्टमेहने नागरैः करिरतं तदुच्यते॥ इति रतिरहस्ये; cf. Ki. 5. 23. com. -वर °इन्द्र q. v. -वैजयन्ती a flag carried by an elephant. -सुन्दरिका A gauge, watermark. -स्कन्धः a herd or troop of elephants.

करिणी 1 A female elephant; कथमेत्य मतिर्विपर्ययं करिणी पङ्कमिवावसीदति Ki. 2. 6; Bv. 1. 2. आरोप्य करिणीं हृष्टःस्तूयमानोऽविशत् पुरम् Bhāg. -2 A plant called हस्तिपिप्पली (Mar. गजपिंपळी)

करीरः [कृ-ईरन् Uṇ. 4. 30] 1 The shoot of a bamboo; जितकरीरशरीरमरीरमत्। स्वकमिता कमितारमवामताम्॥ Rām. Ch. 4. 84. -2 A shoot in general; आनिन्यिरे वंशकरीरनीलैः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Śi. 4. 14. N. 5. 14. **-3** A thorny plant growing in deserts and eaten by camels; पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किम् Bh. 2. 93; cf. also किं पुष्पैः किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः। येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः Subhāṣ. **-4** A water-jar. **-रा, -री 1** The root of an elephant's tusk. **-2** A cricket, a small grass-hopper. **-Comp. -विशेषः** A kind of flower; 'करवीरं करीरं तु' Ak.

करीरिका The root of an elephant's tusk.

करीरकम् Battle, fight.

करीरु (-रू) *f.* **1** A cricket. **-2** The root of an elephant's tusk; करीरुश्चीरिकायाम्

करीषः, -षम् [कृ-ईषन् Uṇ. 4. 26] Dry cow-dung; Ms. 8. 250. **-Comp. -अग्निः** fire of dry cow-dung.

करीषंकषा A strong wind or gale.

करीषिणी The goddess of wealth. गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। इति श्रीसूक्तम्; also Mahānār. 4. 8.

करुण *a.* [करोति मनः आनुकूल्याय, कृ-उनन् Tv.] Tender, pathetic, pitiable, exciting pity, mournful; करुणध्वनिः V. 1; Śi. 9. 67; विकलकरुणैरार्यचरितैः U. 1. 28. **-णः 1** Pity, compassion, tenderness. **-2** Pathetic sentiment, grief, sorrow (as one of the 8 or 9 sentiments); पुटपाकप्रतीकाशो रामस्य करुणो रसः U. 3. 1, 13; 7. 12; विलपन्... करुणार्थग्रथितं प्रियां प्रति R. 8. 70. **-3** The Supreme Being. **-4** A Jaina saint. **-णम्** Ved. An action, a holy or sacred rite. स विश्वस्य करुणस्येश एको Rv. 1. 100. 7; ममेदुकर्मन् करुणेऽधि जाया Av. 12. 3. 47. *-ind.* mournfully, woefully; अधस्ताच्छिंशपामूले साध्वी करुणमास्थिता Rām. 5. 59. 21. **-Comp. -मल्ली** the Mallikā plant. **-विप्रलम्भः** (in Rhet.) the feeling of love in separation.

करुणा Compassion, pity, tenderness; प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा Me. 93; so सकरुण kind; अकरुण unkind. **-Comp. -आत्मन्** *a.* tender-hearted. **-आर्द्र** *a.* tender-hearted, moved with pity, sensitive. **-निधिः** store of mercy. **-पर, -मय** *a.* very kind. काकुत्स्थं करुणामयं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम् Mahānār. **-विमुख** *a.* merciless, cruel: करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् R. 8. 67. **-स्वनः, -ध्वनिः** a cry of distress, a piteous tone, wail.

करुणिन् *a.* Pitiable, distressed.

करूषः Dryness (?). निर्मलो निष्करूषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् Rām. 1. 24. 21.

करूषजः N. of Dantavaktra; Bhāg. 7. 10. 38.

करेटः A finger-nail.

करेणुः [कृ-एणु Uṇ. 2. 1; के मस्तके रेणुरस्य Tv.] An elephant in general; करेणुरारोहयते निषादिनम् Śi. 12. 5, 5. 48. **-2** The Karṇikāra tree. **-णुः, -णूः** *f.* **1** A female elephant; स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिः Bhāg. 8. 2. 23; ददौ रसात्पङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजलं करेणुः Ku. 3. 37; R. 16. 16. **-2** N. of the mother of Pālakāpya. **-3** N. of a medicinal plant. **-Comp. -भूः, -सुतः** N. of Pālakāpya the founder of the science of elephants.

करेणुकम् The poisonous fruit of the plant Kareṇu. **-का** A female elephant.

करेणू *f.* A female elephant.

करेन (व)रः 1 Storax, benzoin. **-2** Olibanum (Mar. धूप).

करोटम्, -करोटिः *f.* **1** The skull; Mv. 5. 19. वपुषि भटकरोटिन्यस्तकीलालसिन्धुः Dhan. V. **-2** A cup or basin.

कर्क् 1 P. To laugh (a Sautra root).

कर्क *a.* [कृ-क Uṇ. 3. 40] **1** White; गौः श्वेत इति भवति, अश्वः कर्क इति Mbh. on P. I. 2. 71. कर्कां वत्सामिह रक्ष वाजिन् Av. 4. 38. 6. **-2** Good, excellent. **-र्कः 1** A crab. **-2** Cancer, the fourth sign of the zodiac. **-3** Fire. **-4** A water-jar. **-5** A mirror. **-6** A white horse. Mb. 7. 132. 30. **-7** A kind of gem. **-8** A vessel made out of a cocoanut shell. **-9** A niggard. cf.... कर्कस्तु मल्लके। घटभेदाग्निमुकुरसिताश्वकृपणेष्वपि। Nm. **-र्की** A white mare; Ks. 121. 278. [cf. Pers. *kark*; L. *cancer*; Gr. *karkinos*]. **-Comp. -चिर्भटी** small cucumber.

कर्कटः 1 A crab. **-2** Cancer, the fourth sign of the zodiac. **-3** A kind of crane. **-4** The fibrous root of a lotus. **-5** A thorn. **-6** The curved end of the beam of a balance. **-7** A kind of coitus (रतिबन्ध). **-8** The radius of a circle. **-9** Compass, circuit. **-10** A kind of pin or wedge. **-टी 1** A female crab. **-2** A kind of cucumber. **-3** The curved end of a balance. **-4** A small water-pot.

कर्कटकः 1 A crab. कर्कटकसधर्माणो हि जनकभक्षाः राजपुत्राः Kau. A. 1. 17. **-2** Cancer, the fourth sign of the zodiac. **-3** Compass, circuit. **-4** A kind of sugarcane. **-5** A hook. **-की** A female crab. **-कम् 1** A poisonous root. **-2** A particular fracture of the bones. **-Comp. -अस्थि** *n.* the shell or crust of a crab. **-रज्जुः** a rope with a hook.

कर्कटिः, -टी *f.* A sort of cucumber.

कर्कटिका 1 A plant and its fruit, a species of cucumber; तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमात् Bhāg. 10. 37. 8. Pt. 5. **-2** A kernel.

कर्कटुः A kind of crane.

कर्कन्धुः, -न्धूः *f.* [कर्कं कण्टकं दधाति धा-कु Uṇ. 1. 93.] **1** The jujube tree; अलाबुकर्कन्धुदन्भुफलमिति Mbh. on P. IV. 3. 61. कर्कन्धूफलपाकमिश्रपचनामोदः परिस्तीर्यते U. 4. 1; कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसंध्या Ś. 4. v. 1; कर्कन्धूफलमुच्चिनोति शबरी मुक्ताफलाशङ्कया S. D. **-2** The fruit of this tree, यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान्पिण्डान्यवैः क्रियाः Y. 1. 250. **-3** A term applied to a fetus of ten days old; दशाहेन तु कर्कन्धूः Bhāg. 3. 31. 2. **-m.** (**न्धुः**) A well without water; comm. on. Uṇ. 1. 28.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कर्करः *a.* 1 Hard, solid. -2 Firm. **-रः** 1 A hammer. -2 A mirror. -3 A bone, broken piece (of skull); fragment; अन्तःशीर्णकरङ्ककर्करपयः Mal. 5. 19. -3 *m.*, *n.* Stone, limestone (Mar. कंकर). -4 A strap or rope of leather. **-Comp. -अक्षः** a wag-tail. **-अङ्गः** the Khañjana bird. **-अन्धुकः** a blind well; cf. अन्धकूप.

कर्करादुः A side-long look, a glance, leer.

कर्करालः A curl of hair, ringlet.

कर्करी (**-रिः**) A water-jar with small holes at the bottom, as in a sieve. -2 A kind of lute; यदुत्पतन् वदसि कर्करिर्यथा Rv. 2. 43. 3.

कर्करेटम् Seizing by the neck (= अर्धचंद्र)?

कर्करेटुः (= कर्कटुः).

कर्कश *a.* [कर्क-श] 1 Hard, rough (opp. कोमल or मृदु); सुरद्विपास्फालनकर्कशाङ्गुलौ R. 3. 55, 12. 41, 13. 73; ऐरावतास्फालनकर्कशेन हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः Ku. 3. 22, 1. 36; Śi. 15. 10, 16. 18, 63. -2 Harsh, cruel, merciless (words, conduct &c.); तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः Rām. 3. 53. 6. -3 Violent, strong, excessive; तस्य कर्कशविहारसंभवम् R. 9. 68. -4 Hardy, strong, muscular, robust. -5 Strict, imperative, peremptory; प्रभुरिव पुनः कार्ये कार्ये भवत्यतिकर्कशः Mv. 2. 11. -6 Desperate. -7 Ill-conducted, unchaste, unfaithful (as a woman). -8 Incomprehensible, difficult to comprehend; तर्के वा सुशकर्कशे मम समं लीलायते भारती P. R. -9 Niggardly. -10 Greatly addicted to (अत्यासक्त); नानागन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः Rām. 4. 67. 45. **-शः** 1 A sword. -2 A substance in आयुर्वेद. -3 A black sugarcane; cf. Nm. **-Comp. -वेदन** *a.* of harsh sensitivity (Mātaṅga L. 8. 24.)

कर्कशिका, कर्कशी Wild jujube.

कर्कारुकः A gourd; Mk. 1. 51.

कर्किः Cancer, the fourth sign of the zodiac.

कर्केतनः -नम् A kind of gem or precious stone.

कर्कोटः, -टकः One of the eight principal cobras. [When king Nala, being persecuted by Kali, was made to undergo many hardships, Karkoṭa, who was once saved by him from fire, so deformed him that none might recognise him during his days of adversity.] -2 The sugar-cane. -3 The बिल्व tree.

कर्चरिका A sort of wheat cake stuffed with pulse-paste. (a sanskritisation of कचोरी).

कर्चूरः A kind of fragrant tree. (Mar. कापूरकाचरी). कालागुरुं च कर्चूरं कङ्कोलं रक्तचन्दनम् Śiva. B. 30. 13. **-रम्** 1 Gold; रराज कर्चूरपिशङ्गवासाः Śi. 3. 11. -2 Orpiment.

कर्चूरकः Turmeric.

कर्ज् 1 P. (कर्जति, कर्जित) To pain, make uneasy, distress.

कर्ण् 10 U. (कर्णयति, कर्णित) 1 To pierce, to bore. -2 To hear; usually with the preposition आ. q. v.

कर्ण *a.* Ved. 1 Having long ears. -2 Furnished with chaff (as grain). **-र्णः** 1 The ear; अहो खलभुजङ्गस्य विपरीतवधक्रमः। कर्णे लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ Pt. 1. 305, 304 also; **कर्णं दा** to listen; **कर्णमागम्** to come to the ear, become known; तद्गुणैः कर्णमागत्य R. 1. 9; **कर्णे कृ** to put round the ear; Ch. P. 10; कर्णे कथयति whispers in the ear; cf. षट्कर्ण, चतुष्कर्ण &c. also. -2 The handle or ear of a vessel; उभा कर्णा हिरण्यया Rv. 8. 72. 12. -3 The helm or rudder of a ship; सेना भ्रमति संख्येषु हतकर्णेव नौर्जले Rām. 6. 48. 26. -4 The hypotenuse of a triangle. -5 The diameter of a circle; Sūrya. -6 An intermediate region or quarter (उपदिग्भाग); Mb. 6. 60. 10. -7 (In prosody) A spondee. -8 N. of a tree (Mar. बाहवा, हडमांदार); Rām. 5. 56. 34. -9 N. of a celebrated warrior on the side of the Kauravas mentioned in the Mahābhārata. भवान् भीष्मश्च कर्णश्च Bg. 1. 8; 11. 34. [He was the son of Kuntī begotten on her by the god Sun while she was yet a virgin residing at her father's house (see Kuntī). When the child was born, Kuntī, afraid of the censure of her relatives and also of public scandal, threw the boy into the river where he was found by Adhiratha, charioteer of Dhritarāṣṭra, and given over to his wife Rādhā, who brought him up like her own child; whence Karṇa is often called *Sūtaputra, Rādheya* &c. Karṇa, when grown up, was made king of Aṅga by Duryodhana, and became by virtue of his many generous acts a type of charity. On one occasion Indra (whose care it was to favour his son Arjuna) disguised himself as a Brāhmaṇa and cajoled him out of his divine armour and ear-rings, and gave him in return a charmed javelin. With a desire to make himself proficient in the science of war, he, calling himself a Brāhmaṇa went to Paraśurāma and learnt that art from him. But his secret did not long remain concealed. On one occasion when Paraśurāma had fallen asleep with his head resting on Karṇa's lap, a worm (supposed by some to be the form assumed by Indra himself to defeat Karṇa's object) began to eat into his lap and made a deep rent in it; but as Karṇa showed not the least sign of pain, his real character was discovered by his preceptor who cursed him that the art he had learnt would avail him not in times of need. On another occasion he was curse by a Brāhmaṇa (whose cow he had unwittingly slain in chase) that the earth would eat up the wheel of his chariot in the hour of trial. Even with such disadvantages as these, he acquitted himself most valiantly in the great war between the Pāṇḍavas and Kauravas, while acting as generalissimo of the Kaurava forces after Bhīṣma and Droṇa had fallen. He maintained

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the field against the Pāṇḍavas for three days, but on the last day he was slain by **Arjuna** while the wheel of his chariot had sunk down into the earth. Karṇa was the most intimate friend of Duryodhana, and with Śakuni joined him in all the various schemes and plots that were devised from time to time for the destruction of the Pāṇḍavas.] **-Comp. -अञ्चलः (लम्)** Ear-lobe; (Mātaṅga L. 5. 12.) **-अञ्जलिः 1** The auditory passage of the outer ear. **-2** The ears pricked up; आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहाम् Bhāg. 3. 13. 50. **-अनुजः** Yudhiṣṭhira. **-अन्तिक** *a.* close to the ear; स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः Ś. 1. 23. **-अन्दुः, -न्दू** *f.* an ornament for the ear, ear-ring. **-अर्पणम्** giving ear, listening. **-आरा (= -वेधनी).** **-आस्फालः** the flapping of the elephant's ears. **-इन्दुः** *f.* a semicircular ear-ring. **-उत्तंसः** an ear-ornament or merely an ornament (according to some authorities). (Mammaṭa says that here कर्ण means कर्णस्थितत्व; cf. also his remark *ad loc*:– कर्णावतंसादिपदे कर्णादिध्वनिनिर्मितिः । सन्निधानार्थबोधार्थं स्थितेष्वेतत्समर्थनम् ॥ K. P. 7). **उपकर्णिका** rumour; (lit. 'from ear to ear'). प्रागेव कर्णोपकर्णिकया श्रुतापवादक्षुभितहृदयः Pt. **-ऊर्णः** a kind of deer; कर्णोर्णिकवदं चास्मै निर्जुष्टं श्रुकनाभिभिः Bhāg. **-कषायः** Dirt in the ears; आपायितां कर्णकषायशोषाननुक्रमिष्ये न इमान्सुपेशान् Bhāg. 2. 6. 46. **-कीटा, -टी 1** a worm with many feet and of a reddish colour, **-2** a small centipede. **-कुमारी** N. of Bhavānī. **-कूटः** The tower at the corner of the roof; Māna. 19. 54-55. **-क्ष्वेडः** (in Medic.) a constant noise in the ear. **-गूथम्** ear-wax. **(-थः) -गूथकः** hardening of the wax of the ear. **-गोचर** *a.* audible. **-ग्राहः** a helmsman. **-चूलिका** *f.* An ear-ring; उत्कृत्तकर्णचूलिकेन मुखेन......Svapna. 2. **-जप** *a.* (also कर्णेजप) a secret traducer, talebearer, informer. कर्णजपः सूचकः Mbh. on P. III. 2. 13. **-जपः, -जापः** slandering, tale-bearing, calumniating. **-जलूका** a small centipede. (also **-जलौकस्, -जलौका**) **-जाहम्** the root of the ear; cf. तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ Pāṇ. V. 2. 24. अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः Māl. 5. 8. **-जित्** *m.* 'conqueror of **Karṇa**', epithet of Arjuna, the third Pāṇḍava prince. **-ज्वरः** pain to the ear; U. 5. 6. **-तालः** the flapping of the elephant's ears, the noise made by it; विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैः R. 7. 39, 9. 71; Śi. 17. 37. **-दर्पणः** an ear-ring. **-दुन्दुभिः** = कर्णकीटा. **-धारः** a helmsman, a pilot; अकर्णधारा जलधौ विप्लवेवेह नौरिव H. 3. 2; अविनयनदीकर्णधारकर्ण Ve. 4. **-धारिणी** a female elephant. **-पत्रकः** The lobe of the ear; Y. 3. 96. **-पथः** the range of hearing. **-परम्परा** from ear to ear, hearsay; इति कर्णपरंपरया श्रुतम् Ratn. 1. **-पर्वन्** *n.* the eighth (*i. e.* Karṇa) section of the Mahābhārata. **-पाकः** inflammation of the outer ear. **-पालिः, -ली** *f.* **1** the lobe of the ear. **-2** the outer edge of the ear. **(-ली)** an ornament of the ear. **-पाशः** a beautiful ear; U. 6. 27. **-पिशाची** *f.* a type of goddess. **-पुटम्** the auditory passage of the ear. **-पूरः 1** an ornament (of flowers &c.) worn round the ear, an ear-ring; इदं च करतलं किमिति कर्णपूरतामारोपितम् K. 60. प्रचुरसमरशोभासुभ्रुवः कर्णपूरः Śiva. B. 30. 46. **-2** the Aśoka tree. **-3** the Śirīṣa tree. **-4** the blue lotus. **-पूरकः 1** an ear-ring. **-2** the Kadamba tree. **-3** the Aśoka tree. **-4** the blue lotus. **-प्रणादः, -प्रतिनाहः** a disease of the ear. **-प्रान्तः** the lobe of the ear. **-फलः** a kind of fish. **-भूषणम्, -भूषा** an ear-ornament. **-मुकुरः** an ear-ornament. **-मूलम्** the root of the ear; तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति R. 12. 2. **-मोटी** a form of Durgā. **-योनि** *a.* having the ear as a source. तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः Rv. 2. 24. 8. **-लता, -लतिका** the lobe of the ear; मन्येऽमुना कर्णलतामयेन N. 7. 64. **-वंशः** a raised platform or *dais* of bamboo. **-वर्जित** *a.* earless. **(-तः)** a snake. **-विवरम्, -छिद्रम्, -पुरम्, -रन्ध्रम्** the auditory passage of the ear. **-विष्** *f.* ear-wax; Ms. 5. 135. **-विषम्** 'poisoning the ear', slandering, backbiting. **-वेधः** piercing the ears to put ear-rings on; a religious ceremony (संस्कार). **-वेधनी, -वेधनिका** an instrument for piercing the ear. **-वेष्टः, -वेष्टनम्** an ear-ring; सुकृतौ कर्णवेष्टौ च Rām. 5. 15. 42. **-शष्कुली** the outer part of the ear (leading to the auditory passage); Av. 9. 8. 1. अवलम्बितकर्णशष्कुलीकलशीकं रचयन्नवोचत N. 2. 8. **-शूलः, -लम्** ear-ache. **-श्रव** *a.* audible, loud; कर्णश्रवेऽनिले Ms. 4. 102. **-स्रावः, -संस्रवः** 'running of the ear', discharge of pus or ichorous matter from the ear. **-सूः** *f.* Kuntī, mother of Karṇa. **-स्रोतस्** *n.* excretion of the ear (कर्णमल) कर्णस्रोतोभवं चापि मधुं नाम महासुरम् Mb. 6. 67. 14. **-हर्म्यम्** a tower, a side-tower. **-हीन** *a.* earless. **(-नः)** a snake.

कर्णकः Ved. **1** A prominence; handle. **-2** The leaves and branches &c. of trees. **-3** A tendril. **-4** White hair; तं त्वां पुनः पलितकर्णकभाजमेनम् Bh. 3. 126. **-5** A kind of fever.

कर्णलः *a.* Having ears.

कर्णवत् *a.* **1** Having ears; अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायो Rv. 10. 71. 7. **-2** Long-eared. **-3** Having tendrils or hooks.

कर्णाकर्णि *ind.* From ear to ear. कर्णाकर्णि हि कपयः कथयन्ति चलत्कथाम् Rām.

कर्णिक *a.* **1** Having ears. **-2** Having a helm. **-कः** A steersman. **-का 1** An ear-ring; रत्नरञ्जितकर्णिकाम् Śiva. B. 20. 5; वदनेनाकुलकर्णिकोज्ज्वलेन Bu. Ch. 5. 55. **-2** A knot, round protuberance. **-3** Pericarp of a lotus. **-4** A small brush or pen. **-5** The middle finger. **-6** A fruit-stalk. **-7** The tip of an elephant's trunk. **-8** Chalk. **-9** A trowel. **-10** A bawd. **-Comp. -अचलः** N. of the mountain सुमेरु.

कर्णिन् *a.* **1** Having ears; Av. 10. 1. 2. **-2** Long-eared. **-3** Barbed (as an arrow). **-m. 1** An ass. **-2** A helmsman. **-3** An arrow furnished with knots &c. **-4** A disease of the uterus.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कर्णिकिन् *m.* An elephant.

कर्णिल *a.* Long-eared.

कर्णोलवाद्यम् A semi-circular ear-like wind-instrument; तूर्णं कर्णोलवाद्यस्य शब्दं चक्रुः समन्ततः Parṇāl. 3. 33; 5. 35.

कर्णाटः, कर्णाटकः (pl.) N. of a country in the south of the Indian Peninsula; (कार्ण्यम्) कर्णाटेन्द्रोर्जगति विदुषां कण्ठभूषत्वमेतु Vikr. 18. 102 **-टी** *f.* **1** A woman of the above country; कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशादोलनस्पन्दमन्दः Udb. कर्णाटीचिकुराणां ताण्डवकरः Vb. 1. 29. **-2** The हंसपदी plant. **-3** One of the Rāgiṇīs or musical modes.

कर्णिकारः 1 N. of a tree; Cassia fistula. The golden yellow flower of this tree has its petals bending inwards so that the flower looks like a saucer. Its stamens and style are longer than the petals and looks like so many wicks jutting out of an oil lamp. cf. Vikra. 3. 3. निर्भिद्योपरि कर्णिकारमुकुलान्यालीयते षट्पदः V. 2. 23; Ṛs. 6. 6, 20. **-2** The pericarp of a lotus. **-रम्** A flower of the Karṇikāra tree. (This flower, though it has an excellent colour, has no smell and hence it is not liked; cf. Ku. 3. 28. :—वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्म चेतः। प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥). **-Comp. -प्रियः** An epithet of Śiva.

कर्णी 1 An arrow of a particular shape (barbed arrow). **-2** N. of the mother of Mūladeva, the father of the science and art of thieving. **-Comp. -रथः** a covered litter; a lady's vehicle, palanquin; कर्णीरथस्थां रघुवीरपत्नीम् R. 14. 13. **-सुतः** Mūladeva, father of the science and art of thieving; कर्णीसुतकथेव संनिहितविपुलाचला K. 19; कर्णीसुतप्रहिते च पथि मतिमकरवम् Dk.

कर्णेचुरचुरा *f.* A secret whispering in the ear.

कर्णेजपः [कर्णे-जप्-अच् अलुक् समासः cf. P. III. 2. 13.] A secret tale-bearer, An informer (Mar. कानाशी लागणारा); पुरा कर्णेजपीभूय पुनः पनरुपेयुषा Śiva. B. 23. 37. कर्णेजपैराहितराज्यलोभा Bk. 3. 7.

कर्णेटिरिटिरा *f.* (cf. कर्णेचुरचुरा above)

कर्त् 10 P. (कर्तयति-कर्तित) **1** To slacken, unloose. **-2** To remove.

कर्त *a.* Ved. Cutting. **-र्तः 1** A hole, cavity; यदि कर्तं पतित्वा संशश्रे Av. 4. 12. 7. **-2** Rending, tearing; गतो मुकुन्दं परिहृत्य कर्तम् Bhāg. 11. 5. 41.

कर्तक *a.* (A pearl) having scratches. Kau. A. 2. 11.

कर्तन *a.* Cutting. **-नम् 1** Cutting, lopping off; Y. 2. 229, 286. **-2** Spinning cotton or thread (तर्कुः कर्तनसाधनम्).

कर्तनी Scissors.

कर्तरिका, कर्तरी 1 Scissors. **-2** A knife. **-3** Cutlass, small sword. **-4** (कर्तरी) A kind of dance. **-Comp. -मुखः** A particular position of the hands.

कर्तव्य *a.* What ought to be cut or lopped, fit to be destroyed or put down; पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः। रिपुस्थानेषु वर्तन्तः कर्तव्या भूतिमिच्छता ॥ Mb.

कर्तृका A small sword, a knife.

कर्त्रिका-कर्त्री 1 Knife. **-2** Scissors.

कर्तव्य *pot. p.* What is fit or ought to be done; हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः H. 3. 11; मया प्रातर्निःसत्वं वनं कर्तव्यम् Pt. 1. **-व्यम्, कर्तव्यता** What ought to be done, a duty, obligation; कर्तव्यं वो न पश्यामि Ku. 6. 61, 2. 62; Y. 1. 331.

कर्तृ *a.* or *s.* [कृ-तृच्] कर्ताहमिति मन्यते Bg. 3. 27. **1** A doer, one who does, makes, performs &c., an agent; वंशस्य° R. 2. 64; व्याकरणस्य कर्ता author of Grammar ऋणस्य कर्ता one who incurs debt; हितकर्ता a benefactor; सुवर्णकर्ता a goldsmith &c. **-2** (In gram.) An agent (the meaning of the instrumental case). **-3** The Supreme Spirit. **-4** An epithet of Brahmā. **-5** N. of Viṣṇu and Śiva also. **-6** A priest. **-Comp. -अभिप्राय** *a.* (P. I. 3. 72) accruing to the agent. **-वाच्यः** the active voice.

कर्तृक *a.* An agent, one who does anything.

कर्त्र्, कर्त् (= कत्र्) 10 P. To dissolve (कर्त्रयति सिन्दूरं तैलेन).

कर्त्रम् Ved. A spell, charm; वैरं त्सार्यन्वविदाम कर्त्रम् Av. 10. 1. 19.

कर्त्व *a.* Ved. To be done. **-त्वम् 1** Obligation, duty. कृतानि या च कर्त्वा Rv. 1. 25. 11. also 1. 161. 3 **-2** Task.

कर्द् 1 P. (कर्दति, कर्दित) **1** To rumble (as the bowels). **-2** To caw (as a crow).

कर्दनम् Rumbling of the bowels. **-नी** The day of full-moon in the month of चैत्र.

कर्दः, -कर्दटः 1 Mud. **-2** Clay. **-3** The fibrous root of the lotus. **-4** Any aquatic weed.

कर्दमः [Uṇ. 4. 85] **1** Mud, slime, mire; पादौ नूपुरलग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता Mk. 5. 35; पथश्चाश्यानकर्दमान् R. 4. 24. **-2** Dirt, filth. **-3** (Fig.) Sin. **-4** N. of a Prajāpati. **-मम्** Flesh. **-Comp. -आटकः** a receptacle for filth, sewer &c.

कर्दमकः 1 A kind of granulous fruit. **-2** A kind of serpent.

कर्दमित *a.* **1** Muddy. **-2** Made clotty; Māl. 3. 9.

कर्पटः, -टम् 1 Old, ragged or patched garment. **-2** A piece of cloth, strip. **-3** A soiled garment; or a red coloured garment. **-4** A cloth; Pt. 5.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कर्पटिक, -न् *a.* Covered with ragged garments.

कर्पणः A kind of weapon; चापचक्रकणपकर्पणप्रासपट्टिश &c.; Dk. 35.

कर्परः 1 An iron sauce-pan, a frying-pan. -2 A pot or vessel in general (as of a potter). -3 A pot-sherd, piece of a broken jar; as in घटकर्पर; जीयेय येन कविना यमकैः परेण तस्मै वहेयमुदकं घटकर्परेण Ghat. 22. -4 The skull. -5 A kind of weapon. -6 A back-bone; न्यञ्चत्कर्परकूर्म Māl. 5. 22. **-रम्** A pot, pot-sherd.

कर्परालः The Pilu tree.

कर्परी, कर्परिका A kind of collyrium.

कर्पासः, -सम्, -सी The cotton tree.

कर्पूरः, -रम् [Uṇ. 4. 90.] Camphor. **-Comp. -अश्मन्** Crystal. **-केलिः** N. of a flamingo; H. **-खण्डः** 1 a field of camphor. -2 a piece of camphor. **-तैलम्** camphor liniment. **-नालिका** a kind of food. **-मञ्जरी** N. of a drama by Rājaśekhara. **-मणिः** 1 a kind of jewel. -2 a white mineral (used in medicine) **-रसः** Quick-silver. **-स्तवः** a reputed panegyric in तन्त्रशास्त्र.

कर्पूरकः Zedoary.

कर्फरः A mirror.

कर्ब् 1 P. (कर्बति) To go, move, approach.

कर्बु *a.* Variegated, spotted; कर्बुरूपाः (नीलाः) Y. 3. 166.

कर्बु (-र्बु) र *a.* 1 Variegated, or spotted; क्वचिल्लसद्घननिकुरम्बकर्बुरः Śi. 17. 56. -2 Of the colour of pigeons, whitish, grey; पवनैर्भस्म कपोतकर्बुरम् Ku. 4. 27. **-रः** 1 The variegated colour. -2 Sin. -3 An evil spirit, demon. -4 The Dhattūra plant. -5 Rice growing amidst inundation. **-रा** N. of a plant (बर्बरी). **-री** An epithet of Durgā. **-रम्** 1 Gold. -2 Water. -3 The Dhattura plant.

कर्बु (र्बु) रित *a.* Variegated: अवदग्धकर्बुरितकेतुचामरैः U. 6. 4; Śi. 5. 68.

कर्बू (र्बू) र *a.* Variegated. **-रः** 1 A demon. -2 N. of a plant. -3 The variegated colour. **-रा** A leech. **-रम्** 1 Gold. -2 Yellow orpiment.

कर्मन् *-m.* Viśvakarmā; शक्रस्य नु सभा दिव्या भास्वरा कर्मनिर्मिता Mb. 2.7.1. *-n.* [कृ-मनिन् Uṇ. 4. 144] 1 Action, work, deed. -2 Execution, performance; प्रीतोऽस्मि सोऽहं यद् भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः Rām. 5. 63. 30. -3 Business, office, duty; संप्रति विषवैद्यानां कर्म M. 4. -4 A religious rite (it may be either नित्य, नैमित्तिक or काम्य). -5 A specific action, moral duty. -6 (*a*) Performance of religious rites as opposed to speculative religion or knowledge of Brahman (opp. ज्ञान); अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते R. 8. 20. (*b*) Labour, work. -7 Product, result. -8 A natural or active property (as support of the earth). -9 Fate, the certain consequence of acts done in a former life; कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी Bh. 2. 89, 94. -10 (In gram.) The object of of an action; कर्तुरीप्सिततमं कर्म P. I. 4. 49. -11 (In Vaiś. Phil.) Motion considered as one of the seven categories of things; (thus defined:- एकद्रव्यमगुणं संयोगविभागेष्वनपेक्षकारणं कर्म Vaiś. Sūtra. (It is five-fold:--उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा। प्रसारणं च गमनं कर्माण्येतानि पञ्च च ॥ Bhāṣā P. 6.) -12 Organ of sense. प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे Bṛi. Up. 1. 5. 21. -13 Organ of action; कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् Bhāg. 11. 3. 6. -14 (In Astr.) The tenth lunar mansion. -15 Practice, training; सर्वेषां कर्मणा वीर्यं जवस्तेजश्च वर्धते Kau A. 2. 2. **-Comp. -अक्षम** *a.* incapable of doing anything. **-अङ्गम्** part of any act; part of a sacrificial rite (as प्रयाज of the Darśa sacrifice). **-अधिकारः** the right of performing religious rites. **-अनुरूप** *a.* 1. according to action or any particular office. -2 according to actions done in a previous existence. **-अनुष्ठानम्** practising one's duties. **-अनुसारः** consequence of, or conformity to, acts. **-अन्तः** 1 the end of any business or task. -2 a work, business, execution of business. -3 a barn, a store of grain &c. Ms. 7. 62 (कर्मान्तः इक्षुधान्यादिसंग्रहस्थानम् Kull.) -4 cultivated ground. -5 a worker: कश्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः Rām. 2. 100. 52. **-अन्तरम्** 1 difference or contrariety of action. -2 penance, expiation. -3 suspension of a religious action. -4 another work or action; कर्मान्तरनियुक्तासु निर्ममन्थ स्वयं दधि Bhāg. 10. 9. 1. **-अन्तिक** *a.* final. **(-कः)** a servant, workman, Rām. 1. 13. 7. **-अपनुत्तिः** *f.* removing, sending away of कर्म; जन्मकर्मापनुत्तये Bhāg. 12. 2. 17. **-अर्ह** *a.* fit or suitable to an act or the rite. **(-र्हः)** a man. **-आख्या** *f.* Name received from the act performed; तस्मात् छिन्नगमनोऽश्वोऽपि छाग इति कर्माख्या भविष्यति। ŚB. on MS. 6. 8. 37. **-आजीवः** one who maintains himself by some profession (as that of an artisan &c.) **-आत्मन्** *a.* endowed with the principles of action, active; कर्मात्मनां च देवानां सोऽसृजत्प्राणिनां प्रभुः Ms. 1. 22. (*-m.*) the soul. **-आयतनम्** see कर्मेन्द्रियम्; शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः। गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानि कर्मायतनसिद्धयः Bhāg. 11. 22. 16. **-आशयः** receptacle or accumulation of (good and evil) acts; निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति परां गतिम् Bhāg. 10. 46. 32. **-इन्द्रियम्** an organ of action, as distinguished from ज्ञानेन्द्रिय; (they are :- वाक्पाणिपादपायूपस्थानि; Ms. 2. 99; see under इन्द्रिय also) कर्मेन्द्रियाणि संयम्य Bg. 3. 6, 7. **-उदारम्** any valiant or noble act, magnanimity, prowess. **-उद्युक्त** *a.* busy, engaged, active, zealous. **-करः** 1 a hired labourer (a servant who is not a slave); आ तस्य गोः प्रतिदानात् कर्मकारी आगवीनः कर्मकरः Mbh. on P. V. 2. 14. कर्मकराः स्थपत्यादयः Pt. 1; Śi. 14. 16. -2 Yama. **-कर्तृ** *m.* (in gram.) an agent who is at the same time the object of the action; *e. g.* पच्यते ओदनः, it is thus defined:- क्रियमाणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति। सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्तुः कर्मकर्तेति तद्विदुः ॥ न चान्तरेण कर्मकर्तारं सकर्मका अकर्मका भवन्ति Mbh. on P. I. 3. 27 **-काण्डः,**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–काण्डम् that department of the Veda which relates to ceremonial acts and sacrificial rites and the merit arising from a due performance thereof. **–कारः** **1** one who does any business, a mechanic, artisan (technically a worker not hired). **–2** any labourer in general (whether hired or not). **–3** a black-smith; हरिणाक्षि कटाक्षेण आत्मानमवलोकय । न हि खड्गो विजानाति कर्मकारं स्वकारणम् ॥ Udb. **–4** a bull. **–कारिन्** *m.* a labourer, artisan, workman. **–कार्मुकः, –कम्** a strong bow. **–कीलकः** a washerman. **–कृत्यम्** activity, the state of active exertion; यः प्रथमः कर्मकृत्याय जज्ञे Av. 4. 24. 6. **–क्षम** *a.* able to perform any work or duty; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. 1. 13. **–क्षेत्रम्** the land of religious acts, *i. e.* भरतवर्ष; Bhāg. 5. 17. 11; cf. कर्मभूमि. **–गतिः** *f.* the course of fate; अथ कर्मगतिं चित्रां दृष्ट्वाऽस्य हसितं मया Ks. 5.4. 159. **–गृहीत** *a.* caught in the very act (as a thief.). **–ग्रन्थिः** *f.* a term in Jaina metaphysics connoting 'weakness in the form of वासनाs produced by अज्ञान'. **–घातः** leaving off or suspending work. **–च (चा)ण्डालः** **1** 'base in deed', a man of very low acts or deeds: Vasiṣṭha mentions these kinds :— असूयकः पिशुनश्च कृतघ्नो दीर्घरोषकः । चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥ **–2** one who commits an atrocious deed; अपूर्वकर्मचण्डालमयि मुग्धे विमुञ्च माम् U. 1. 46. **–3** N. of Rāhu. **–चेष्टा** active exertion, action. कर्मचेष्टास्वहः Ms. 1. 66. **–चोदना** **1** The motive impelling one to ritual acts. ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना Bg. 18. 18. **–2** any positive rule enjoining a religious act. **–च्छेदः** The loss caused by absence on duty; Kau. A. 2. 7. **–जः** *a.* resulting from an act; सिद्धिर्भवति कर्मजा Bg. 4. 12. कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः Ms. 12. 3. (**–जः**) **1** the holy fig-tree. **–2** the Kali age. **–3** the banian tree. **–4** the effect arising from human acts :— संयोग, विभाग &c. **–5** heaven. **–6** hell. **–ज्ञ** *a.* one acquainted with religious rites. **–त्यागः** renuciation of worldly duties or ceremonial acts. **–दुष्ट** *a.* corrupt in action, wicked, immoral, disrespectable. **–देवः** a god through religious action; ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दः Bri. Up. 4. 3. 33. **–दोषः** **1** sin, vice; अवेक्षेत गतीर्नृणां कर्मदोषसमुद्भवाः Ms. 6. 61, 95. **–2** an error, defect, or blunder (in doing an act); कर्मदोषैर्न लिप्यते Ms. 1. 104. **–3** evil consequence of human acts. **–4** discreditable conduct. **–धारयः** N. of a compound, a subdivision of Tatpuruṣa, (in which the members of the compound are in apposition) तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः P. I. 2. 42; तत्पुरुष कर्म धारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः Udb. **–ध्वंसः** **1** loss of fruit arising from religious acts. **–2** disappointment. **–नामन्** (in gram.) a participal noun. **–नामधेयम्** N. of an act or sacrifice. These names are not arbitrary or technical such as गुण and वृद्धि but are always significant; सर्वेष्वेव कर्मनामधेयेषु अर्थसमन्वयेनानुवादभूतो नामशब्दो वर्तते, न लौकिकार्थतिरस्कारेण परिभाषामात्रेण वृद्धिगुणवत् ŚB. on MS. 10. 6. 41. **–नाशा** N. of a river between Kaśī and Bihar. **–निश्चयः** a decision of action; न लेभे कर्मनिश्चयम् Bm. 1. 648. **–निषद्या** a manufactory; Kau. A. 2. 4. **–निष्ठ** *a.* devoted to the performance of religious acts; अग्निर्वीरं श्रुत्यं कर्मनिष्ठाम् Rv. 10. 80. 1; Ms. 3. 134. **–न्यासः** renunciation of the result of religious acts. **–पथः** **1** the direction or source of an action. **–2** the path of religious rites (opp. ज्ञानमार्ग). **–पाकः** ripening of actions, reward of actions done in a former life; Pt. 1. 372. **–प्रवचनीयः** a term for certain prepositions, particles, or adverbs when they are not connected with verbs and govern a noun in some case; literally the term means, 'Concerned with the setting forth of an action'. According to Indian grammarians it means 'that which spoke of an action (क्रियां प्रोक्तवन्तः)' *e. g.* आ in आ मुक्तेः संसारः is a कर्मप्रवचनीय; so अनु in जपमनु प्रावर्षत् &c; कर्म प्रोक्तवन्तः कर्मप्रवचनीया इति Mbh. on P. 1. 4. 83. cf. उपसर्ग, गति and निपात also. **–फलम्** **1** fruit or reward of actions done in a former life; (pain, pleasure); न मे कर्मफले स्पृहा Bg. 4. 14; 5. 12; 6. 1; °फलत्याग Bg. 12. 11, 18. 2; °फलत्यागिन् Bg. 18. 11; °फलप्रेप्सुः Bg. 18. 27; °फलसंयोग Bg. 5. 14; °फलहेतु Bg. 2. 47. एवं संचिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् Ms. 11. 231. **–2** the fruit of Averrhoa Carambola (Mar. कमर); also कर्मरङ्ग. **–बन्धः, –बन्धनम्** confinement to repeated birth, as the consequence of religious acts, good or bad (by which the soul is attached to worldly pleasures &c.); बुद्ध्या युक्तो यथा पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि Bg. 2. 39. **–भूः, –भूमिः** *f.* **1** the land of religious rites, *i. e.* भरतवर्ष, this world (a place for man's probation); प्राप्येमां कर्मभूमिम् Bh. 2. 100; K. 174, 319. **–2** ploughed ground. **–मासः** the Calendar month of thirty days. **–मीमांसा** the Mīmāṁsā of ceremonial acts; see मीमांसा. **–मूलम्** a kind of sacred grass called कुश. **–युगम्** the fourth (the present) age of the world, *i. e.* the Kaliyuga. **–योगः** **1** performance of actions, worldly and religious rites; कर्मयोगेन योगिनाम् Bg. 3. 3; 3. 7; 5. 2; 13. 24. **–2** active exertion, industry; Ms. 10. 115. **–वचनम्** (with Buddhists) the ritual. **–वज्रः** an epithet of a Śudra. **–वशः** fate considered as the inevitable result of actions done in a former life. **–वाटी** a lunar day (तिथि). **–विपाक** = कर्मपाक. **–शाला** a work-shop. **–शील, –शूर** *a.* assiduous, active, laborious; cf. कर्मशीलस्तु कर्मठे । Nm. **–शौचम्** humility. **–श्रुतिः** *f.* The word expressive of the act; कर्मश्रुतेः परार्थत्वात् MS. 11. 2. 6. (read या अत्र कर्मश्रुतिः दर्शपूर्णमासाभ्यामिति सा परार्था तृतीया–योगात् &c. शबर). **–सङ्गः** attachment to worldly duties and their results. तन्निबध्नाति...कर्मसङ्गेन Bg. 14. 7. **–सचिवः** a minister. **–संन्यासिकः, –संन्यासिन्** *m.* **1** a religious person who has withdrawn from every kind of worldly act. **–2** an ascetic who performs religious deeds without looking to their reward. **–साक्षिन्** *m.* **1** an eyewitness; वह्निर्विवाहं प्रति कर्मसाक्षी Ku. 7. 83. **–2** one who witnesses the good or bad actions of man; आदित्य भो लोककृताकृतज्ञ लोकस्य सत्यानृतकर्मसाक्षिन् Rām. 3. 63. 16. (There are nine divinities

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

which are said to witness and watch over all human actions; सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च। एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः॥) **-सिद्धिः** *f.* accomplishment of any business or desired object; success. स्वकर्मसिद्धिं पुनराशशंसे Ku. **-स्थानम्** a public office, a place of business.

कर्मठ *a.* [कर्मन्-अठच् P. V. 2. 35]. **1** Proficient in any work, clever. skilful. पटुसंगरकर्मकर्मठम् ...... Śiva. B. 32. 2. ज्ञानाशयस्तस्य ततो व्यतानीत्स कर्मठः कर्म सुतानुबन्धम् Bk. I. 11. **-2** Working diligently. **-3** Exclusively devoted to the performance of religious rites. **-ठः** The director of a sacrifice.

कर्मण्य *a.* [कर्मन-यत्] Skilful, clever. यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षः Nr. P. 2. 4. **-ण्या** Wages. **-ण्यम्** Activity.

कर्मिन् *a.* **1** Working, active, busy. **-2** Engaged in any work or business. **-3** One who performs religious deeds with the expectation of reward or recompense; यत् कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात् Muṇḍ. Up. 1. 2. 9. कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन Bg. 6. 46. **-m.** A mechanic, artisan; अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्मिणाम् Y. 2. 265.

कर्मिष्ठ *a.* Skilled in business, clever, diligent.

कर्मन्दिन् *m.* P. IV. 4. 111 An ascetic, a religious mendicant.

कर्मरी The manna of the bamboo (वंशलोचन).

कर्मारः **1** A blacksmith; Y. 1. 163; Ms. 4. 215; a polisher of tools and weapons (Mar. शिकलगार); ततः संधाय विमलान् भल्लान् कर्मारमार्जितान् Mb. 6. 94. 34. **-2** A bamboo...कर्मारकुलसंकुला Śiva. B. 19. 32.

कर्मीर *a.* Variegated; spotted.

कर्व् 1 P. (कर्वति, कर्वित) To be proud, boast.

कर्वः **1** Love, desire. **-2** A rat.

कर्वटः **1** The market-town or capital of a district (of two hundred villages). **-2** Declivity of a mountain; (also कर्वटक in this sense). **-टम्** A city. See खर्वट.

कर्वुदारः The कोविदार tree.

कर्वूरकः Zedoary (A kind of aromatic gingerlike substance used in medicine, perfumery, and dying.) (Mar. कचोरा).

कर्व (र्ब) र *a.* Variegated. **-रः** **1** Sin. **-2** Tiger. **-3** A demon. **-4** A sort of medicament. **-री** **1** An epithet of Durgā. **-2** Night. **-3** A Rākṣasī. **-4** A tigress. **-रम्** Red lead.

कर्शन *a.* **1** Rendering lean. **-2** troubling, hurting; यदाश्रौषमसुराणां वधार्थे किरीटिनं यान्तममित्रकर्शनम् Mb. 1. 1. 165. **-नः** Fire.

कर्षः [कृष्-अच् घञ् वा] **1** Drawing, dragging, pulling; Y. 2. 217. **-2** Attracting. **-3** Ploughing **-4** A furrow, a trench. **-5** A scratch. **-6** Terminalia Bellerica (Mar. बिब्बा, बेहडा). **-र्षः, -र्षम्** A weight of gold or silver equal to 16 Māṣas. **-Comp.** **-आपण** = कार्षापण q. v.

कर्षक *a.* [कृष्-ण्वुल्] Who or what draws, attracts &c. **-कः** A cultivator, husbandman; Y. 2. 265. त्वं समीरण इव प्रतीक्षितः कर्षकेण बलजान्पुपूषता Śi. 14. 7.

कर्षण *a.* **1** Dragging. **-2** Injuring. **-3** Extending (in time), see below. **-णम्** [कृष् भावे ल्युट्] **1** Drawing, dragging, pulling, bending (as of a bow); भज्यमानमतिमात्रकर्षणात् R. 11. 46, 7. 62. **-2** Attracting. **-3** Ploughing, tilling; प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् Ms. 4. 5. **-4** Injuring, tormenting; emaciation; तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् Ms. 7. 112. **-5** Cultivated land; पुत्रस्य ते पशवः कर्षणं च Mb. 3. 113. 13. **-6** a weapon; इषुभिस्तोमरैः प्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्षणैः Rām. 7. 32. 34.

कर्षणिः *f.* An unchaste woman.

कर्षित *a.* **1** Drawn, attracted. **-2** Tormented. harassed &c. **-3** Worn out, decayed; अर्जुनं कथयामास बहुसंग्रामकर्षितम् Mb. 14. 86. 7. **-4** Ploughed.

कर्षिन् *a.* **1** Who or what draws &c. स्तम्बेरमा मुखरशृङ्खलकर्षिणस्ते R. **-2** Attractive. घ्राणकान्तमधुगन्धकर्षिणीः R.19.11. **-m.** A ploughman. **-णी** **1** The bit of a bridle. **-2** A medicinal moon-plant (Mar. खिरणी).

कर्षूः *f.* **1** A furrow, trench. **-2** A river. **-3** Canal. **-4** A pit; कर्षूं खात्वा ... बिभरासि। Śat. Br. (मत्स्योपाख्यान); कर्षूर्वार्तीकरीषाग्निलेखनेषु च खातने कुल्यायां तु कर्षूः ...Nm. **-m.** **1** A fire of dried cow-dung. **-2** Agriculture, cultivation. **-3** Livelihood.

कर्हि *ind.* Ved. When, at what time? with अपि चिद् and स्विद् = at any time; यच्चिमिनां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीम् Bhāg. 5. 17. 24.

कर्हिचित् *ind.* At any time, usually with न; अकामस्य क्रिया काचित् दृश्यते नेह कर्हिचित् Ms. 2. 4, 40, 97; 4. 77; 6. 50.

कल् I. 1 Ā. (कलते, कलित) **1** To count. **-2** To sound. **-II.** 10 U. (कलयति-ते, कलित) **1** To hold, bear, carry, wield, have, put on; करालकरकन्दलीकलितशस्त्रजालैर्बलैः U. 5. 5; म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालम् Gīt. 1; कलितललितवनमालः; हलं कलयते *ibid.*; कलय वलयश्रेणीं पाणौ पदे कुरु नूपुरौ 12; Mb. 12. 4. 18. **-2** (*a*) To count, reckon; कालः कलयतामहम् Bg. 10. 30. (*b*) To measure; सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति Bh. 2. 114. **-3** To assume, take, have, possess; कलयति हि हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीम् Māl.1.22. Śi. 4. 36, 9. 59. **-4** To know, understand, observe, take notice of, think of; कलयन्नपि सव्ययोऽवतस्थे Śi. 9.83; कोपितं विरहखेदितचित्ता कान्तमेव कलयन्त्यनुनिन्ये 10. 29; N. 2. 65,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3. 12, Māl. 2. 9. -5 To think, regard, consider; कलयेदमानमनसं सखि माम् Śi. 9. 58, 6. 54, 15. 55, 16. 64; Mb. 12. 4. 15; व्यालनिलयमिलनेन गरलमिव कलयति मलयसमीरम् Gīt. 4, 7; cf. कलयति स कथं ते पाशमुद्वन्धनाय Nag. 2. 11. -6 To undergo, be influenced by; मदलीलाकलितकामपाल Māl. 8; धन्यः कोऽपि न विक्रियां कलयति प्राप्ते नवे यौवने Bh.1.72. -7 To do, perform. -8 To go. -9 To attach to, tie on; furnish with. -10 To urge on, impel, incite; कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् Māl. 9. 42. -11 To utter a sound, murmur. -12 To take hold of the die called Kali. -III. 10 P. (कालयति, कालित) 1 To push on, urge, drive forward; गावो न कालयन्त इदं कुतो रजः Bhāg. 4. 5. 8. -2 To carry off. -3 To collect. -4 To throw, cast. -5 To proclaim the time.

कल *a.* [कल्-घञ्] 1 Sweet and indistinct (अस्पष्टमधुर); कर्णे कलं किमपि रौति H. 1. 78; सारसैः कलनिर्ह्रादैः R. 1. 41, 8. 59; M. 5. 1. वाग्भिः कलाभिर्ललितैश्च हावैः Bu. Ch. 2. 30. (Hence -2 Low, soft, sweet (note &c.): melodious, pleasing, निशम्य भास्वत्कलनूपुराणाम् R. 16. 12. -3 Making noise, jingling, tinkling &c.; भास्वत्कलनूपुराणाम् R. 16. 12; कलकिङ्किणीरवम् Śi. 9. 74, 82; कलमेखलाकलकलः 6. 14, 4. 57; -4 Weak. -5 Crude; undigested. -6 Vigorous.-7 Full; दीनस्य ताम्राश्रुकलस्य राज्ञः Rām. 2. 13. 24. **-लः** 1 A low or soft and inarticulate tone. -2 (In poetry) Time equal to four Mātrās. -3 (*-m. pl.*) A class of manes. **-लम्** Semen. **-Comp. अङ्कुरः** the Sārasa bird. **-अनुवादिन्** *m.* 1 a sparrow. -2 a bee. -3 the Chātaka bird. **-अविकलः** a sparrow. **-आलापः** 1 a sweet humming sound. -2 sweet and agreeable discourse; स्फुरत्कलालापविलासकोमला करोति रागं हृदि कौतुकाधिकम् K. 2. -3 a bee. **-उत्ताल** *a.* high, sharp. **-कण्ठ** *a.* having a sweet voice. (**-ण्ठः**) (**ण्ठी** *f.*) 1 the (Indian) cuckoo. -2 a goose, swan. -3 a pigeon. **-कलः** 1 murmuring or hum of a crowd. -2 indistinct or confused noise; चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्यया Śi. 6. 14; नेपथ्ये कलकलः (in dramas); Bh. 1. 27, 37; Amaru. 31. -3 N. of Śiva. -4 resin, pitch. **-कूजिका, -कूणिका** a wanton woman. **-घोषः** the (Indian) cuckoo. **-चु(चू)रिः** N. of a royal family; B. R. **-तूलिका** a wanton or lascivious woman. **-धूतम्** silver. **-धौतम्** 1 silver; कलधौतधौतशिलवेश्मनां रुचौ Śi. 13. 21, 4. 41. -2 gold; विमलकलधौतत्सरुणा खड्गेन Ve. 3. कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः कीर्तिस्तु नातः परा Mahār. -3 a low or pleasing tone. °लिपि *f.* 1 illumination of a manuscript with gold. -2 characters written in gold; मरकतशकलकलितकलधौतलिपेरिव रतिजयलेखम् Gīt. 8. **-ध्वनिः** 1 a low sweet tone. -2 a pigeon. -3 a peacock. -4 the (Indian) cuckoo. **-नाद** *a.* having a low and sweet tone. (**-दः**) a swan; see कलध्वनि. **-भाषणम्** lisping, the prattle of childhood. **-रवः** 1 a low sweet tone. -2 a dove. -3 the (Indian) cuckoo. **-विशुद्ध** *a.* soft and clear; Ś. 5. **-व्याघ्रः** a mongrel breed between a tigress and panther. **-हंसः** 1 a gander, a swan; बधूदुकूलं कलहंसलक्षणम् Ku. 5. 67. -2 a duck, drake; Bk. 2. 18; कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसीषु मदालसं गतम् R. 8. 59. -3 the supreme soul. -4 an excellent king.

कलङ्कषः 1 A lion. -2 A musical instrument, cymbal.

कलङ्कुरः A whirlpool, eddy.

कलन *a.* (at the end of comp.) Causing, effecting. **-नः** A sort of cane. **-नम्** 1 A spot, mark. -2 A defect, an offence, fault. -3 Taking, seizing, grasping; कलनात्सर्वभूतानां स कालः परिकीर्तितः. -4 Knowing, understanding, apprehension. -5 Sounding. -6 An embryo at the first stage after conception. **-ना** 1 Taking, seizing, grasping; कालकलना A. L. 29. -2 Doing, effecting. -3 Subjection. -4 Understanding, comprehension. -5 Putting on, wearing; also letting loose; चूडाकलनाम् Śi. 3. 5.

कलित *p. p.* 1 Held, seized, taken; U. 5. 5. v. l. -2 Broken; Pt. 1. -3 Plucked, gathered; सीतादेव्याः स्वकरकलितैः U. 3. 6. -4 Arisen, produced; U. 5. 2; कलितकुलिशघाताः केपि खेलन्ति वाताः R. G. -5 Influenced; Māl. 8. -6 Mixed; अमलस्फुलिङ्गकलितः किमयमनभ्रः सुधावर्षः Māl. 10. 10. -7 Known, understood; कलयसि कलितोऽहम् Māl. 8. 13, 2. 9. -8 Furnished, endowed, Māl. 6. 6; कलितान्योन्यसामर्थ्यैः Ku. 6. 76. -9 Gained, obtained. -10 Reckoned, counted. -11 Separated, divided. -12 Sounded indistinctly, murmured. -13 Made, formed; लवङ्गमालाकलितावतंसाः Śi. 3. 81.

कलकः 1 A kind of fish. -2 A kind of prose.

कलङ्कः 1 A spot, a mark, a dark spot (lit.); धारानिबद्धेव कलङ्करेखा R. 13. 15. -2 (Fig.) A stain, stigma, obloquy, disrepute; व्यपनयतु कलङ्कं स्वस्वभावेन सैव Mk. 10. 34; R. 14. 37; so कुल°. -3 A fault, defect; विद्या नाधिगता कलङ्करहिता Bh. 3. 48. -4 Rust of iron. -5 A sectarial mark on the forehead; 'कलङ्कः कृष्णवर्णे स्यात् तमाले तिलकेऽपि च' Nm. **-Comp. -हृत्** *m.* an epithet of Śiva.

कलङ्कयति Den. P. To defame, stain with stigma, sully.

कलङ्कित *a.* Spotted, stained, defamed; अकुङ्कुमकलङ्किनोज्ज्वलकपोलमुत्प्रेक्ष्यते U. 6. 37.

कलञ्जः 1 A bird. -2 A deer or any other animal struck with a poisoned weapon. -3 Tobacco. -4 A particular weight (=10 Rūpakas). **-ञ्जम्** Flesh of such an animal. **-Comp. -न्यायः** the rule according to which a negation connected with an act constitutes prohibition of that act. This is discussed and established by जैमिनि (6. 2. 19) and शबर in connection with texts like न कलञ्जं भक्षयेत् in MS. 6. 2. 19-20. ŚB. 1. 1. 4.

कलटम् The thatch of a house.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कलत *a.* Bald-headed.

कलत्रम् 1 A wife; वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः R. 8. 83; 1. 32; 12. 34; यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् Bh. 2. 68. –2 The female of an animal. –3 The hip and loins; इन्दुमूर्तिमिवोद्दामगन्मथविलासगृहीतगुरुकलत्राम् K. 189 (where क° has both senses); Ki. 8. 9, 17. –4 Any royal citadel. –5 The seventh lunar mansion.

कलन्दरः A man of a mixed tribe.

कलन्दिका Wisdom, intelligence (सर्वविद्या).

कलभः (**भी** *f.*) [कल्-अभच् Uṇ. 3. 122; करेण शुण्डया भाति; भा-क, रस्य लत्वम् Tv.] 1 A young elephant, cub; ननु कलभेन यूथपतेरनुकृतम् M. 5; द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव R. 3. 32; 11. 39; 18. 38. Bhāg. 8. 2. 23. –2 An elephant 30 years old. –3 A young camel; the young of any other animal. –4 A particular fragrant substance used as an unguent, कलभः करिपोतके। अङ्गलेपन वस्तूनां विशेषेऽपि पुमान् भवेत्। Nm.

कलमः [Uṇ. 4. 84] 1 Rice which is sown in May-June and ripens in December-January; प्रसूतं कलमक्षेत्रं वर्षेणेव शतक्रतुः Rām. 4. 14. 16. सुतेन पाण्डोः कलमस्य गोपिकाम् Ki. 4. 9, 34; Ku. 5. 47; आपादपद्मप्रणता कलमा इव ते रघुम्। फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः॥ R. 4. 37. कलयता कलमावनकामिनीकलमनोहरगानममन्यत Rām. Ch. 4. 72. –2 A pen, a reed for writing with. –3 A thief. –4 A rogue, rascal. –**Comp.** –**गोपवधू,** –**गोपी** a woman employed to guard a rice-field; Śi. 6. 49.

कलम्बः 1 An arrow. –2 The Kadamba tree.

कलम्बिका 1 The nape of the neck. –2 An aquatic pot-herb.

कलम्बुट (Fresh) Butter.

कलम्बूः An aquatic pot-herb.

कललः, –**लम्** 1 The foetus, uterus. –2 A term for the embryo a short time after conception. कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः Sāṅ. K. 43. कललं त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्बुदम् Bhāg. 3. 31. 2.

कललजः 1 The resinous exudation of the Shorea Robusta. –2 Womb.

कलविङ्कः, –**गः** 1 A sparrow; Ms. 5. 12; Y. 1. 174. कलविङ्कस्वर उत्तरं प्रभाषे Bu. Ch. 5. 34. –2 A spot, stain.

कलशः, –**सः** (–**शम्,** –**सम्**) [केन जलेन लश-स-ति Tv.] 1 A pitcher, water-pot, a jar, dish; हिरण्मयं कलशं बिभर्ति Mbh. on P. VI. 4. 174; Śi. 11; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20, 1. 97; Amaru 54. °जन्मन्, °उद्भवः N. of Agastya. –2 A churn. –3 A kind of measure. –4 A rounded pinnacle on the top of a temple –5 The ocean; क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् Mb. 1. 18. 32. –**Comp.** (**स**) –**अम्भोधिः,** –**अर्णवः,** –**उदधि** 1 the ocean. –2 Kṣīrasāgara (Note on शाहेन्द्रविलास 2. 68.). ककुत्स्थकुलपर्यायकलशार्णवकौस्तुभः Viś. Guṇa. 50.

कलशी, –**शिः** (–**सी,** –**सिः** *f.*) 1 A pitcher, a jar. –2 A churn; कलशिमुदधिगुर्वीं बल्लवा लोडयन्ति; Śi. 11. 8–3 Hemionitis Cordifolia (Mar. रिंगणी); –**Comp.** –**सुतः** N. of Agastya.

कलहः, –**हम्** [कलं कामं हन्ति हन्-ड Tv.] 1 Strife, quarrel; ईर्ष्याकलहः Bh. 1. 2; लीला° Ś. Til. 8; so शुष्ककलहः, प्रणयकलहः &c. –2 War, battle. –3 Trick, deceit, falsehood. –4 Violence, kicking, beating &c. Ms. 4. 121; (where Medhātithi and Kullūka explain कलह by दण्डादिनेतरेतरताडनम् and दण्डादण्डयादि respectively). –5 A road, way. –6 The sheath of a sword. –7 A cry, sound; मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः Māl. 9. 18. –8 A part of west Bengal named Rāḍha. –**Comp.** –**अन्तरिता** a woman separated from her lover in consequence of a quarrel with him (one who is angry and yet sorry for it); she is thus defined in S. D. 117. —चाटुकारमपि प्राणनाथं रोषादपास्य या। पश्चात्तापमवाप्नोति कलहान्तरिता तु सा॥ –**अपहृत** *a.* taken by main force or violence. –**कारः,** –**कारिन्** *a.* quarrelsome, turbulent. –**नाशनः** Guilandina Bonduc (Mar. कुडा, करंज). –**नाशनः** A kind of करंज tree. –**प्रिय** *a.* fond of (promoting) quarrels; ननु कलहप्रियोऽसि M. 1. (–**यः**) an epithet of Nārada. (–**या**) a bird (सारिका).

कला [कल्-कच्] A small part of anything; स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलास्तस्य Bṛi. Up. 1. 5. 14; विन्देम देवतां वाचममृतामात्मनः कलाम् U. 1. 1; a bit, jot; कलामात्रकृतपरिलम्बः K. 304; सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् Pt. 2. 59; Ms. 2. 86, 8. 36; a sixteenth part; यथा कलं यथा शफं यथा ऋणं संनयामसि Rv. 8. 47. 17; a symbolic expression of the number sixteen; Hch. –2 A digit of the moon (these are sixteen); जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः Māl. 1. 36; Ku. 5. 71; Me. 91. –3 Interest on capital (consideration paid for the use of money); घनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिरम्भसामुपचयाय कलाः Śi. 9. 32. (where कला means 'digits' also). –4 A division of time variously computed; one minute, 48 seconds, or 8 seconds. Mb. 1. 25. 14; 12. 137. 21. –5 The 60th part of one thirtieth part of a zodiacal sign, a minute of a degree. –6 Any practical art (mechanical or fine); there are 64 such arts, as music, dancing &c. मातृवदस्याः कलाः Mbh. on P. IV. 1. 90. (See कामधेनु टीका on काव्यालङ्कारसूत्र 7.) –7 Skill, ingenuity. –8 Fraud, deceit. –9 (In Prosody) A syllabic instant. –10 A boat. –11 The menstrual discharge. –12 A term for the seven substrata of the elements of the human body; (they are:– आद्या मांसधरा प्रोक्ता द्वितीया रक्तधारिणी। मेदोधरा तृतीया तु चतुर्थी श्लेष्मधारिणी॥ पञ्चमी च मलं धत्ते षष्ठी पित्तधरा मता। रेतोधरा सप्तमी स्यात् इति सप्त कलाः स्मृताः॥ –13 An atom. –14 A term

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

for the embryo. **-15** A fleshy part near the tail of the elephant (also कलाभागः); Mātanga L. 3. 2. **-16** Enumeration. **-17** A form (स्वरूप); लीलया दधतः कलाः Bhāg. 1. 1. 17. **-18** Prowess (शक्ति); संहृत्य कालकलया कल्पान्त इदमीश्वरः Bhāg. 11. 9. 16. **-Comp. -अन्तरम् 1** another digit. **-2** interest, profit; मासे शतस्य यदि पञ्च कलान्तरं स्यात् Lilā. **-अयनः** a tumbler, a dancer (as on the sharp edge of a sword). **-आकुलम्** deadly poison. **-केलि** *a.* gay, wanton. (**-लिः**) an epithet of Kāma. **-क्षयः** waning (of the moon); R. 5. 16. **-धरः, -निधिः, -पूर्णः** the moon; अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः। यथास्यमध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचयं ददाति॥ Udb. **-न्यासः** a tattooing person's body with particular mystical marks. **-भृत्** *m.* **1** the moon. कला च सा कान्तिमती कलाभृतः Ku. 5. 71. **-2** an artist &c.

कलावत् *a.* Versed in the (64) arts; स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् Māl. 2. 10. *-m.* the moon (having digits); कला च सा कान्तिमती कलावतः Ku. 5. 71, Māl. 2. 10.

कलिका 1 A digit of the moon. **-2** A division of time.

कलाङ्कुरः 1 The Sārasa bird, crane. **-2** N. of Kaṁsa.

कलाचिक, -कलाची 1 A ladle or a kind of pot; दधत्कलाचीमितरः परोऽनिलम्। Sahendravilās 3. 11. **-2** The fore-arm.

कलाटीनः The white water wag-tail.

कलादः,-दकः A goldsmith. कांस्यकाराः कलादाश्च ...... Śiva. B. 31. 17.

कलाधिकः A cock.

कलापः 1 A band, bundle; समित्कलापमादाय प्रविवेश स्वमाश्रमम् Mb. 3. 137. 1. मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य Ku. 1. 42 a round necklace of pearls; रशनाकलापः a zone of several strings. **-2** A group or whole collection of things; अखिलकलाकलापालोचन K. 7. **-3** A peacock's tail; तं मे जातकलापं प्रेषय मणिकण्ठकं शिखिनम् V. 5. 13; Pt. 2. 80. Rs. 1. 16, 2. 14. **-4** A woman's zone or girdle; (oft. with काञ्ची or रशना &c.) जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः Bh. 1. 11. श्रोणीतटं सुविपुलं रशनाकलापैः Rs. 3. 20; Mk. I. 27. **-5** An ornament in general; Mb. 8. 19. 29. 'कलापः संहते बर्हे तूणीरे भूषणे हरे' इति विश्वः **-6** The rope round an elephant's neck. **-7** A quiver. **-8** An arrow. **-9** The moon. **-10** A shrewed and intelligent man. **-11** A poem written in one metre. **-12** A tuft (जटा°) or knot of braided hair. **-पी** A bundle of grass.

कलापकम् 1 A series of four stanzas on the same subject and forming one grammatical sentence (चतुर्भिस्तु कलापकम्); for an illustration see Ki. 3. 41, 42, 43, 44. **-2** A debt to be paid when the peacocks spread their tails. **-कः 1** A band or bundle in general. **-2** A string of pearls; a kind of ornament; कलापकाक्षमाला यथेयम् Mb. 3. 112. 5. **-3** The rope round an elephant's neck. **-4** A zone or girdle (= कलाप); रशनाकलापकगुणेन बधूर्मकरध्वजद्विरदमाकलयत् Śi. 9. 45. **-5** A sectarian mark on the forehead (विशेषक).

कलापिन् *a.* **1** Having a quiver; कलापिनौ धनुष्पाणी शोभमानौ दिशो दश Rām. 1. 22. 7. **-2** Spreading its tail (as a peacock). *-m.* **1** A peacock; कलविलापि कलापिकदम्बकम् Śi. 6. 31; Pt. 2. 80; R. 6. 9. **-2** The (Indian) cuckoo. **-3** The Indian fig-tree (प्लक्ष). **-4** The time (when peacocks spread their tails).

कलापिनी The night.

कलाम्बिः, -का *f.* **1** Lending, loan. **-2** Usury.

कलामकः A kind of rice ripening in the cold season.

कलायः N. of a leguminous seed (Mar. वाटाणा); कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः (हयश्रेष्ठाः) Mb. 7. 23. 62. विकसितकलायकुसुमासितद्युतेः Śi. 13. 21. कलायं शाकेषु ...... Pratimā. 5. **-Comp. -पुष्पकः** A variety of gems; Kau. A. 2. 11.

कलावती A kind of lute.

कलाविकः A cock.

कलाविकलः The sparrow.

कलाहकः A kind of musical instrument (काहल).

कलिः [कल्-इनि] **1** Strife, quarrel, dissension, contention; शठ कलिरेष महांस्त्वयाद्य दत्तः Śi. 7. 55; कलिकामजित् R. 9. 33, Amaru. 23. **-2** War, battle. अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षिपन्संजनयन् कलिम्। Bhāg. 10. 55. 17. **-3** The fourth age of the world, the iron age (consisting of 432,000 years of men and beginning from the 13th of February 3102 B. C.); दानमेकं कलौ युगे Ms. 1. 86, 9. 301; कलिवर्ज्यानि इमानि &c. **-4** Kali age personified (this Kali persecuted Nala). **-5** The worst of any class. **-6** The Bibhītaka tree. **-7** The side of a die which is marked with one point. घृतेन कलिं शिक्षामि Av. 7. 109. 1. **-8** A hero. **-9** An arrow. *-f.* A bud. **-Comp. -कारः, -कारकः, -क्रियः 1** an epithet of Nārada. **-2** the karanja tree. **-3** a kind of bird. **-द्रुमः, -वृक्षः** the Bibhītaka tree. **-प्रिय** *a.* quarrelsome. (**-यः**) **1** N. of Nārada. **-2** a monkey, ape; Ms. 1. 85. **-मारकः** a kind of karanja tree. **-युगम्** the Kali age; Ms. 1. 85. **-संतरणम्** N. of an Upaniṣad. **-हारी** *f.* a kind of medicine (विषलाङ्गली).

कलिकः Curlew.

कलिका, -कालिः *f.* **1** An unblown flower; a bud; चूतानां चिरनिर्गताऽपि कलिका बध्नाति न स्वं रजः Ś. 6. 4; किमारकलिकाभङ्गमारभसे Ś. 6; Rs. 6. 17; R. 9. 33. **-2** A digit, streak. **-3** The bottom or peg of the Indian lute. **-4** A king of poetic composition (akin to बिरुद).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कलिङ्ग *a.* 1 Clever. -2 Cunning. **-गाः** (pl.) N. of a country and its inhabitants; (a district on the Coromandel coast); नो वङ्गिकाञ्जगाम नो कलिङ्गाञ्जगाम Mbh. on P. III. 2. 115. उत्कलादर्शितपथः कलिङ्गाभिमुखो ययौ R. 4. 38; (its position is thus described in Tantras :— जगन्नाथात्समारभ्य कृष्णातीरान्तगः प्रिये । कलिङ्गदेशः संप्रोक्तो वाममार्गपरायणः ॥). **-ङ्गः** 1 The fork-tailed shrike. -2 N. of several plants; (as शिरीष, प्लक्ष &c.) **-ङ्गा** A beautiful woman. **-ङ्गम्** Indra grain (इन्द्रयव).

कलिञ्जः A mat, a screen. **-ञ्जम्** Wood.

कलित see under कल्.

कलिन्दः 1 N. of the mountain on which the Yamunā rises. -2 The sun. -3 The Bibhītaka plant. **-Comp. -कन्या, -जा, -तनया, -नन्दिनी, -सुता** epithets of the river Yamunā; कलिन्दकन्या मथुरां गतापि R. 6. 48; कलिन्दजानीर Bv. 2. 120, Gīt. 3. **-गिरिः** the Kalinda mountain. °जा, °तनया, °नन्दिनी epithets of the river Yamunā; Bv. 4. 3, 4.

कलिल *a.* [कल-इलच्] Uṇ. 1. 54] 1 Covered with, full of. बराङ्गनागणकलिलं नृपात्मजः ततो बलाद् वनमभिनीयते स्म तत् Bu. Ch. 3. 65. -2 Mixed, blended with; नत गवाकन्दकलिलः कलकलः Mv. 1. -3 Affected by, subject to; अकल्ककलिलः Śi. 19. 98. -4 Impervious, impenetrable. -5 Contaminated, defiled; तदा वृषध्वजद्वेषकलिलात्मा प्रजापतिः Bhāg. 4. 7. 10, Śi. 19. 98. -6 Doubtful, suspicious; एतस्मात्कारणाच्छ्रेयः कलिलं प्रतिभाति मे Mb. 12. 287. 11. **-लम्** A large heap, confused mass; विशसि हृदय क्लेशकलिलम् Bh. 3. 34; confusion; यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति Bg. 2. 52.

कलुकः A cymbal. **-का** 1 A tavern. -2 A meteor.

कलुष *a.* [कल्-उषच् Uṇ. 4. 75] 1 Turbid, dirty, muddy, foul; गङ्गारोधःपतनकलुषा गृह्णतीव प्रसादम् V. 1. 9; Ki. 8. 32; Ghaṭ. 13; -2 Choked, hoarse, husky; कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः Ś. 4. 6. -3 Bedimmed; full of; Ś. 6. 9. -4 Angry, displeased, excited; U. 3. 13; भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ R. 5. 64 (Malli. takes कलुष to mean ' unable ', ' incompetent '). -5 Wicked, sinful, bad. -6 Cruel, censurable; त्वां प्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृत्तौ R. 14. 73. -7 Dark, opaque. -8 Idle, lazy. -9 Perverted; °भूतायां बुद्धौ Pt. 3. 185; कालुष्यमुपयाति बुद्धिः &c. **-षः** A buffalo. **-षम्** 1 Dirt, filth, mud; विगतकलुषमम्भः Rs. 3. 22. -2 Sin; कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिसुच्यताम् Rām. 2. 96. 27 -3 Wrath. **-Comp. -मानस** *a.* evil-minded; अथाब्रवीत्सुतान् कद्रूर्नागान् कलुषमानसा Bm. 1. 110 **-योनिज** *a.* illegitimate, of impure origin; Ms. 10. 57, 58.

कलुषित *a.* 1 Turbid or muddy. -2 Offended, displeased; भर्तुस्तथा कलुषितां बहुवल्लभस्य Mu. 3. 9. -3 wicked.

कलुषीकृ 8 U. 1 To make turbid or unclean. -2 To obscure, taint, sully; विपदामाश्रयः शश्वद्दौर्गत्यकलुषीकृतः Pt. 2. 97.

कलेवरः -रम् The body; यावत्स्वस्थमिदं कलेवरगृहम् Bh. 3. 88; H. 1. 44; अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् Bg. 8. 5; Bv. 1. 103, 2. 43.

कल्क *a.* [कल्-क Uṇ. 3. 40] Sinful, wicked. **-ल्कः, -ल्कम्** 1 The viscous sediment deposited by oily substances when ground. -2 A kind of tenacious paste; गौरसर्षपकल्केन (स्नपनम्) Y. 1. 277. An unguent paste; कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्नानानि विविधानि च Rām. 2. 91. 74; a paste used as plaster or cement also called Yoga (mixture). -3 (Hence) Dirt, filth (in general). -4 Ordure, fæces. -5 Meanness, deceit, hypocrisy; Śi 19. 98. -6 Sin. तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः। प्रसह्य वित्ताहरणं न कल्कस्तान्येव भावोपहतानि कल्कः (दीनदण्डरेषा) Mb. 1. 1. 275. -7 Levigated powder; तां लोध्रकल्केन हृताङ्गतैलाम् Ku. 7. 9. -8 Incense. -9 The wax of the ear. **-Comp. -फलः** the pomegranate plant.

कल्कनम् 1 Deceiving, over-reaching, falsehood. -2 Meanness, wickedness; Bhāg. 1. 14. 4.

कल्किः The tenth and last incarnation of Viṣṇu in his capacity of the destroyer of the wicked and liberator of the world from its enemies; (Jayadeva, while referring to the several *avatāras* of Viṣṇu, thus refers to the last or *Kalki* avatāra:— म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं धूमकेतुमिव किमपि करालम् । केशवधृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे ॥ Gīt. 1. 10.) **-पुराणम्** N. of a Purāṇa.

कल्किन् *a.* 1 Foul, turbid, dirty. -2 Wicked. *-m.* see कल्कि above.

कल्प *a.* [क्लृप्-घञ्] 1 Practicable, feasible, possible, -2 Proper, fit, right. -3 Strong, vigorous; चरन्तं ब्राह्मणं कश्चित्कल्पचित्तमनामयम् Mb. 12. 179. 3. -4 Able, competent (with a gen., loc.; inf. or at the end of comp.); धर्मस्य, यशसः, कल्पः Bhāg. able to do his duty &c.; स्वक्रियायामकल्पः *ibid.* not competent to do one's duty; अकल्प एषामधिरोढुमञ्जसा पदम् *ibid.*, so स्वभरणाकल्प &c. **-ल्पः** 1 A sacred precept or rule, law, ordinance. -2 A prescribed rule, a prescribed alternative, optional rule; प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते Ms. 11. 30 'able to follow the prescribed rule to be observed in preference to all others'; प्रथमः कल्पः M. 1; cf. also Pratimā 4, and Abhiṣekanāṭakam 6 and Ś. 4. a very good (or best) alternative; एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः Ms. 3. 147. -3 (Hence) A proposal, suggestion, resolve, determination; एष मे प्रथमः कल्पः Rām. 2. 52. 63; उदारः कल्पः Ś. 7. -4 Manner of acting, procedure, form, way, method (in religious rites); श्रूयते हि पुराकल्पे Mb. 6. 43. 23; क्षात्रेण कल्पेनोपनीय U. 2; कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधाम् R. 1. 94; Ms. 7. 185. -5 End of the world, universal destruction. -6 A day of Brahmā or 1,000 Yugas, being a period of 432 million years of mortals and measuring the duration of the world; cf. Bhāg. 3. 11; श्रीश्वेतवाराहकल्पे [the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

one in which we now live]; कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः क्रम् Śānti. 4. 2. Hence काल्पिक means 'born in the primeval age' Bu. Ch. 2. 48. **-7** Medical treatment of the sick. **-8** One of the six Vedāṅgas, *i. e.* that which lays down the ritual and prescribes rules for ceremonial and sacrificial acts; शिक्षा कल्पो व्याकरणम् Muṇḍ. 1. 1. 5 see under वेदाङ्ग. **-9** A termination added to nouns and adjectives in the sense of 'a little less than', 'almost like', 'nearly equal to', P. V. 3. 67 [denoting similarity with a degree of inferiority]; कुमारकल्पं सुषुवे कुमारम् R. 5. 36; उपपन्नमेनदस्मिन्नृषिकल्पे राजनि Ś. 2; प्रभातकल्पा शशिनेव शर्वरी R. 3. 2; so मृतकल्पः, प्रतिपन्नकल्पः &c. **-10** The doctrine of poisons and antidotes. **-11** One of the trees of paradise; cf. कल्पद्रुम. **-12** Vigour, strength; लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः Rām. 2. 1. 22. **-ल्पा, -ल्पम्** A kind of intoxicating liquor. **-Comp.** **-अन्तः** end of the world, universal destruction; कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनम Bh. 2. 16. कल्पान्तक्रूरकेलिः क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः Udb. °स्थायिन् *a.* lasting to the end of a कल्प; शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः H. 1. 46. **-आदिः** renovation of all things in the creation; कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् Bg. 9. 7; **-उपनिषद्** pharmacology; Charak 1. 4. **-कारः 1** author of Kalpasūtra, q. v. **-2** a barber. **-क्षयः** end of the world, universal destruction; *e. g.* कल्पक्षये पुनस्तानि Bg. 9. 7. पुरा कल्पक्षये वृत्ते जातं जलमयं जगत् Ks. 2. 10. **-तरुः, -द्रुमः, -पादपः, -वृक्षः 1** one of the trees of heaven or Indra's paradise, fabled to fulfill all desires; आसीत्कल्पतरुच्छायामाश्रिता सुरभिः पथि R. 1. 75; 17. 26; Ku. 2. 39; 6. 41. **-2** a tree supposed to grant all desires; 'wish-yielding tree'; नाबुद्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षम् R. 14. 48; मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः N. 1. 15. **-3** any productive or bountiful source; निगमकल्पतरोर्गलितं फलम् Bhāg. 1. 1. 3. **-4** (fig.) a very generous person; सकलार्थिसार्थकल्पद्रुमः Pt. 1. **-नृत्यम्** a particular kind of dance. **-पालः 1** a protector of order. **-2** a seller of spirituous liquors. **-लता, -लतिका 1** a creeper of Indra's paradise; Bh. 1. 90. **-2** a creeper supposed to grant all desires; नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः Bh. 2. 46; cf. कल्पतरु above. **-वल्ली** see कल्पलता; Ks. 1. 66; कल्पवल्लीगृहेषु 52. 21. **-विद्** *a.* conversant with sacred precepts; कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधाम् R. 1. 94. **-स्थानम् 1** the art of preparing drugs; Charak 7. **-2** the science of poisons and antidotes; Suśr. **-सूत्रम्** a manual of ritual in the form of Sūtras. Mb. 14. 54. 9. N. of a sacred Jaina book written by भद्रबाहु sketching the life of महावीर.

कल्पकः [क्लृप्-ण्वुल्] **1** A rite. **-2** A barber, Kau. A. 1. 12. **-3** See कल्पवृक्षः; कल्पकप्रसवोदयः Viś. Guṇa. 50. **-4** A kind of tree, Curcurna (Mar. कचोरा). *-a.* conforming to a settled rule or standard; याजयित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरुत्तमकल्पकैः Bhāg. 1. 8. 6.

कल्पनम् [क्लृप्-ल्युट्] **1** Forming, fashioning, arranging. **-2** Performing, doing, effecting. **-3** Clipping, cutting. **-4** Fixing. **-5** Anything placed upon another for decoration. **-ना 1** Fixing, settlement; अनेकपितृकाणां तु पितृतो भागकल्पना Y. 2. 120; 247; Ms. 9. 116. **-2** Making, performing, doing. **-3** Forming, arranging; विषमासु च कल्पनासु Mk. 3. 14; केश° Mk. 4. **-4** Decorating, ornamenting. **-5** Composition. **-6** Invention. **-7** Imagination, thought; कल्पनापोढः Sk. P. II. 1. 38 = कल्पनाया अपोढः. **-8** An idea, fancy or image (conceived in the mind); Śānti. 2. 8. **-9** Fabrication. **-10** Forgery. **-11** A contrivance, device. **-12** (In Mīm. phil.) = अर्थापत्ति q. v. **-13** Decorating an elephant. **-Comp.** **-शक्तिः** *f.* the power of forming ideas; MW.

कल्पनी Scissors.

कल्पनीय *a.* **1** To be made, fashioned or contrived. **-2** Feasible. **-3** To be substituted or supplied.

कल्पिक *a.* Fit, proper.

कल्पित *a.* Arranged, made, fashioned, formed; उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणम् Ś. 3. 21; see क्लृप् caus. **-तः** An elephant armed or caparisoned for war.

कलमन् = कर्मन् q. v. विपरीतं तु यत्कर्म तत्कलम कवयो विदुः Mbh. on P. I. 4. 51. also अपरिसमाप्तं कर्म कलम Mbh. on P. I. 4. 51.

कल्मलिः Ved. Splendour; Av. 15. 2.

कल्मलीकम् Brightness, lustre.

कल्मष *a.* **1** Sinful, wicked. **-2** Foul, dirty; व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् Rām. 1. 43. 26. **-षः, -षम् 1** Stain, dirt, dregs. **-2** The hand below the wrist. **-3** Sin; स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी H. 1. 19; Bg. 4. 30; 5. 16; Ms. 4. 260, 12. 18, 22. **-षः** Hell.

कल्माष *a.* (**-षी** *f.*) **1** Variegated, spotted; आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषाम् Rām. 1. 52. 20. **-2** Black and white; अश्वांस्तित्तिरकल्माषान् Mb. 12. 124. 12. **-षः 1** The variegated colour. **-2** A mixture of black and white. शुक्लगुणः शुक्लः । कृष्णगुणः कृष्णः । य इदानीमुभयगुणः स तृतीयामाख्यां लभते कल्माष इति वा सारङ्ग इति वा Mbh. on P. I. 2. 31. **-3** A demon, goblin. **-4** The black colour. **-5** A form of Agni. **-6** A kind of fragrant rice. **-षी** N. of the river Yamunā; असितः सोऽथ कल्माषीं गङ्गाकूले परिभ्रमन् Mb. 1. 167. 5. **-2** The spotted cow of Jamadagni. **-षम्** Stain. **-Comp.** **-कण्ठः** an epithet of Śiva. **-पादः** N. of a king (सौदास), belonging to the solar dynasty.

कल्माषता Spottedness; राक्षसं भावमापन्नः पादे कल्माषतां गतः Bhāg. 9. 9. 25.

कल्य *a.* [कलयति चेष्टामत्र, कल्-यक्; कल् कर्मणि यत्, कलासु साधु कला-यत् वा Tv.] **1** Sound, free from sickness, healthy; सर्वः कल्ये वयसि यतते लब्धुमर्थान्कुटुम्बी V. 3. 1;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Y. 1. 28; यावदेव भवेत्कल्यस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् Mb. **-2** Ready, prepared; कथयस्व कथामेतां कल्याः स्मः श्रवणे तव Mb. 1. 5. 3. **-3** Clever. **-4** Agreeable, auspicious (as a discourse); स स्नुषामब्रवीत्काले कल्यवादी महातपाः Mb. 11. 14. 6. **-5** Deaf and dumb. **-6** Instructive. **-7** Perfect in arts; कल्यौ निरामये सज्जे दक्षे साध्वौ कलासु च Nm. **-ल्यम्** 1 Dawn, day-break; य इदं कल्य उत्थाय महापुरुषलक्षणम् Bhāg. 12. 11. 26. **-2** To-morrow. **-3** Spirituous liquor. **-4** Congratulation, good wishes. **-5** Good news. **-ल्याः 1** means; सामदानादिभिः कल्यैः (आनय) Rām. 4. 37. 9. **-2** Hurling, casting (of missiles); Mb. 7. 195. 30. **-Comp. -आशः, -जग्धिः** *f.* the morning meal, breakfast. **-पालः, -पालकः** a distiller. **-वर्तः** morning meal, breakfast. भोः सुखं न आमयपरिभूतमकल्यवर्तं च Ś. 3. (**-तम्**) (hence) anything light, trivial, or unimportant; a trifle; ननु कल्यवर्तमेतत् Mk. 2 but a trifle; स्त्रीकल्यवर्तस्य कारणेन 4; स इदानीमर्थकल्यवर्तस्य कारणादिदमकार्यं करोति 9.

कल्या 1 Spirituous liquor. **-2** N. of a plant (हरीतकी). **-3** Congratulation. **Comp. -पालः, -पालकः** a distiller.

कल्याण *a.* (**-णा** or **-णी** *f.*) [कल्ये प्रातः अण्यते शब्द्यते, अण्-घञ्] **1** Blessed, happy, lucky, fortunate; त्वमेव कल्याणि तयोस्तृतीया R. 6. 29; Me. 111. **-2** Beautiful, agreeable, lovely. **-3** Excellent, illustrious; यत् कल्याणं जिघ्रति तदात्मने Bri. Up. 1. 3. 3; Mu. 1. 4. **-4** Auspicious, salutary, propitious, good; U. 2. 2; कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ते Māl. 1. 3. **-5** True, authentic; कल्याणी बत गाथेयम् Rām. 5. 34. 6. **-णम् 1** Good fortune, happiness, good, prosperity; कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिः H. 1. 185; तद्रक्ष कल्याणपरंपराणां भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहम् R. 2. 50; 17. 11; Ms. 3. 60; so °अभिनिवेशी K. 104. **-2** Virtue. **-3** Festival. **-4** Gold. **-5** Heaven. **-6** A class of five-storeyed buildings; Māna. 23. 30. 32. **-णः 1** An elephant in the fourth decade. Mātaṅga L. 5. 14, 6. 6, 9. 26. **-2** A particular Rāga. **-णी 1** A cow. **-2** Holy or sacred cow; उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् R. 1. 87. **-3** A young cow, heifer; U. 4. **-4** A Particular Rāginī. **-Comp. -कृत्** *a.* **1** doing good, beneficial, good; न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति Bg. 6. 40. **-2** propitious, lucky (also कल्याणचारः). **-3** virtuous. **-धर्मन्** *a.* virtuous. **-पञ्चकः** *a.* horse with white feet and white mouth, a kind of horse; यस्य पादाः सिताः सर्वे तथा वक्त्रे च मध्यमः। कल्याणपञ्चकः प्रोक्तः सर्वकल्याणकारकः ॥ Śalihotra of भोज. 7. **-बीजम्** a kind of pulse (Mar. मसुर). **-मल्लः** N. of the author of Anaṅgaraṅga. **-योगः** *a.* kind of astrological योग. **-वचनम्** a friendly speech, good wishes. **-वाचनम्** Giving of blessings after the completion of an auspicious कर्म.

कल्याणक *a.* (**-णिका** *f.*) Auspicious, prosperous, blessed. **-णिका** Red arsenic.

कल्याणिन् *a.* (**-नी** *f.*) **1** Happy, prosperous. **-2** Lucky, fortunate, blessed. **-3** Propitious, auspicious. कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला Udb. (**-नी**) A kind of plant (Mar. रानउडीद).

कल्ल् 1 Ā. (कल्लते, कल्लित) **1** To sound indistinctly. **-2** To sound. **-3** To be mute.

कल्ल *a.* Deaf; °**ता, -त्वम् 1** Deafness. **-2** Indistinctness of articulation.

कल्लि *ind.* To-morrow.

कल्लोल *a.* Inimical, hostile. **-लः 1** A large wave, billow; आयुः कल्लोललोलम् Bh. 3. 82; कल्लोलमालाकुलम् Bv. 1. 59. **-2** An enemy. **-3** Joy, happiness.

कल्लोलिनी A river; स्वर्लोकस्य कल्लोलिनि त्वं पापं तिरयाधुना मम भवव्यालावलीढात्मनः G. L. 50; so विपुलपुलिनाः कल्लोलिन्यः

कल्हणः N. of the author of Rājataraṅgiṇī.

कल्हारम् A white water-lily.

कव् 1 Ā. (कवते, कवित) **1** To praise. **-2** To describe, compose (as a poem). **-3** To paint, picture.

कवकः A mouthul. **-कम्** A mushroom; विड्जानि कवकानि च Y. 1. 171; Ms. 5. 5; 6. 14.

कवचः, -चम् [cf. Un. 4. 2] **1** An armour, coat of mail, a mail. **-2** An amulet, a charm, a mystical syllable (**हुम्-हूम्**) considered as a preservative like armour. **-3** A kettle-drum. **-Comp. -पत्रः** the birch tree. **-हर** *a.* **1** wearing armour. **-2** old enough to wear an armour; कवचहरः कुमारः Sk. on P. III. 2. 10. cf. वर्महर in R. 8. 94. (**-रः**) a boy, child.

कवटी The leaf or panel of a door.

कवडः Water for washing the mouth.

कवत्नु *n.* A bad deed. *-a.* Avaricious, stingy; न देवासः कवत्नवे Rv. 7. 32. 9.

कवनम् Water.

कवयी A kind of fish.

कव (ब) र *a.* [Uṇ 4. 154.] (**-रा, -री** *f.*) **1** mixed, intermingled; व्याकीर्णमाल्यकबरां कबरीं तरुण्याः Śi. 5. 19. **-2** Set, inlaid. **-3** Variegated. 'कबरः कबुरः शारः' इति हलायुधः। **-रः, -रम् 1** Salt. **-2** Sourness or acidity. **-रः 1** A braid or fillet of hair. **-2** A lecturer (पाठक). **-रा, -री** A kind of vegetable (हिंगुपत्र).

कव (ब) री A braid or fillet of hair; दधती विलोलकबरीकमाननम् U. 3. 4; Śi. 9. 28; Amaru. 59. **-Comp. -भरः, -भारः** a fine head of hair; घटय जघने काञ्चीमञ्च स्रजा कबरीभरम् Gīt. 12; Bhāg. 5. 2. 6; अमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतम् Kuval. 1.

कवरकी A prisoner.

कवलः, -लम् [केन जलेन वलते चलति, वल्-अच् Tv.] **1** A mouthful; आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानाम् R. 2. 5; 9. 59; कवलच्छेदेषु संपादिताः U. 3. 16. **-2** A gargle.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कवलयति Den. P. To eat, devour; Pt. 4; Māl. 7.

कवलिका A bandage.

कवलित *a.* 1 Eaten, swallowed up (as a mouthful). -2 Chewed. -3 (Hence) Taken, seized; as in मृत्युना कवलिता.

कवष, -कवष् *a.* Ved. Sounding, creaking (as the door). -षः 1 A shield. -2 N. of a Ṛiṣi (कवष ऐलूष); Rv. 7. 18. 12.

कवसः 1 An armour. -2 A prickly shrub.

कवाट (-टी) See कपाट. पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्याम् Rām. 6. 39. 27. कवाटदुर्धर्षैतिरःप्रसारिता N. -Comp. -योगः door panel; Kau. A. 2. 3.

कवारम् A lotus.

कवारी *a.* Ved. Selfish, stingy; a mean or contemptible enemy; न कवारिभ्यो न हि ते पृणन्ति Rv. 10. 107. 3.

कवि *a.* [कु-इ Uṇ. 4. 138] 1 Omniscient; Mb. 1. 5. 27; कविं पुराणमनुशासितारम् Bg. 8. 9; Ms. 4. 24. -2 Intelligent, clever, wise; कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम् Bhāg. 7. 13. 10, 18. -3 Thinking, thoughtful. -4 Praiseworthy. -विः 1 A wise man, a thinker, a sage; कवीनामुशना कविः Bg. 10. 37; Ms. 7. 49, 2. 151. -2 A poet; तद् ब्रूहि रामचरितं आद्यः कविरसि U. 2; मन्दः कवियशः-प्रार्थी R. 1. 3; इदं कविभ्यः पूर्वेभ्यो नमोवाकं प्रशास्महे U. 1. 1; Śi. 2. 86. -3 An epithet of Śukra, the preceptor of the Asuras; कविरिव वृषपर्वणः K. 56. -4 Vālmīki, the first poet. -5 Brahmā; Bhāg. 5. 18. 6. -6 The sun. -*f.* The bit of a bridle; see कविका. -Comp. -ज्येष्ठः an epithet of Vālmīki, the first poet. -पुत्रः an epithet of Śukra. -राजः 1 a great poet; श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतम् occurring in the last verse of every canto of Naiṣadha Charita. -2 N. of a poet, author of a poem called राघवपाण्डवीय. -रामायणः an epithet of Vālmīki. -समयः convention of Poets.

कविकः, -का The bit of a bridle. खरतरकविकाकर्षणात्यर्थभुग्नैः (स्कन्धदेशैः) Mu. 4. 7.

कविता Poetry; सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् Bh. 2. 21; यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः। हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ P. R. 1. 22.

कवित्वम् 1 Intelligence; कविः कवित्वा दिवि रूपमासजत् Rv. 10. 124. 7. -2 Poetic skill.

कवि (वी) यम् The bit of a bridle.

कवेलम् A lotus.

कवोष्ण *a.* Slightly warm, tepid; पयः पूर्वैः स्वनिःश्वासैः कवोष्णमुपभुज्यते। R. 1. 67. महुर्मुहुर्न्यश्वसिषुः कवोष्णम् Bk. 3. 17.

कव्यम् (opp. हव्य) An oblation of food to deceased ancestors; एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः Ms. 3. 147, 97, 128. -व्यः A class of manes. कव्योऽसि हव्यसूदन Mbh. on P. VI. 4. 30. -Comp. -वालः 1 fire. -2 a class of manes. -वाह् *m.*, वाहः, -वाहनः fire. cf. कव्यवाहनः

कश् 1 P. To sound.

कशः A whip (usually in pl.). -शा A whip; इदानीं सुकुमारेऽस्मिन् निःशङ्कं कर्कशाः कशाः। तव गात्रे पतिष्यन्ति सहास्माकं मनोरथैः ॥ Mk. 9. 35 (where the word may be *m.* or *f.*) -2 Flogging. -3 A string, rope. -4 The mouth. -5 A quality. -6 Fat; कशशब्दो मेदसि प्रसिद्धः। यथा कशवाहिनो रथाः मेदोवाहिन इति गम्यते। ŚB. on MS. 9. 4. 22. -Comp. -त्रयम् the three modes of flogging a horse; सम्यक् कशात्रयविचारवता नियुक्तः Śi.

कश्य *a.* [कशामर्हति, कशा-यत्] Fit to be whipped or flogged. -श्यम् 1 Spirituous liquor. -2 A horse's flank.

कशस् *n.* Water.

कशिकः A mungoose.

कशिपु *m.* or *n.* 1 A mat. -2 A pillow. -3 A bed. सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैः Bhāg. 2. 2. 4. -पुः 1 Food. -2 Clothing. -3 Food and clothing (according to विश्व).

कशे (से) रु *m.*, *n.* 1 The backbone. -2 A kind of grass. -रुः One of the nine divisions of Jambudvīpa.

कशेरुकः, कसेरुक -काः A sort of grass. -का The backbone.

कश्मल *a.* [Uṇ 1. 106.] Foul, dirty, disgraceful, ignominious; मत्सबंधात्कश्मला किंवदन्ती स्याच्चेदस्मिन्हन्त धिङ् मामधन्यम् U. 1. 42. -लम् 1 Dejection of mind, lowness or depression of spirits; delusion (मोह); यदाश्रौषं कश्मलेनाभिपन्ने Mb. 1. 1. 181. कश्मलं महदाविशत Mb; कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् Bg. 2. 2. -2 Sin. -3 A swoon. शोचन्विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम् Bhāg. 5. 13. 7. -4 Consternation, alarm.

कश्मीरः (pl.) N. of a country, the modern Kaśmir. अभिजानासि देवदत्त यत्कश्मीरेषु वत्स्यामः Mbh. on I. 1. 44. also on III. 2. 114. (Its position is thus described in Tantras:- शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकः। तावत्कश्मीरदेशः स्यात् पञ्चाशद्योजनात्मकः) -Comp. -जः, -जम्, -जन्मन् *m.*, *n.* saffron; कश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या Bv. 1. 71. v. l.

कश्यपः *a.* Having black teeth. -पः 1 A tortoise. -2 A sort of fish. -3 A kind of deer. -4 N. of a Ṛiṣi, the husband of Aditi and Diti, and thus the father both of gods and demons, (so called because he drank कश्य 'liquor'; cf. कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत कश्यपानात् स कश्यपः। Mārk. P.) [He was the son of Marīchi, the son of Brahmā. He bears a very important share in the work of creation. According to Mahābhārata

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

and other accounts, he married Aditi and 12 other daughters of Dakṣa, and begot on Aditi the twelve Ādityas. By his other twelve wives he had a numerous and very diversified progeny: serpents, reptiles, birds, demons, nymphs of the lunar constellation. He was thus the father of gods, demons, men, beasts, birds and reptiles-in fact of all living beings. He is therefore often called Prajāpati]. **-Comp.** **-नन्दनः** an epithet of Garuḍa.

कष् I. 1 U. (कषति-ते, कषित) 1 To rub, scratch, scrape; समूलकाषं कषति Sk; Bk. 3. 49. -2 To test, try, rub on a touch-stone (as gold); छदहेम कषभिवालसत्कषपाषाणनिभे नभस्तले N. 2. 69. -3 To injure, destroy. -4 To itch. -5 To leap. -II. 10 P. (काषयति) To hurt.

कष a. [कष्-अच्] Rubbing, scratching. **-षः** 1 Rubbing. -2 A touch-stone; छदहेम कषभिवालसत्कषपाषाणनिभे नभस्तले N. 2. 69; सुवर्णरेखेव कषे निवेशिता Mk. 3. 17.-**Comp.** **-पट्टिका, -पाषाणः** a touch-stone; Vikr. 1. 3, 24.

कषण a. [कष्-ल्युट्] 1 Unripe, immature. -2 Removing, destroying; adopting one's self to कर्माणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य Bhāg. 10. 90. 49. **-णम्** 1 Rubbing, marking, scratching; कण्डूलद्विपगण्डपिण्डकषणोत्कम्पेन संपातिभिः U. 2. 9; कषणकम्पनिरस्तमहाहिभिः Ki. 5. 47. -2 Test of gold by the touch-stone.

कषा = कशा q. v. कृच्छ्रेण पृष्ठे कषयाभिताडितः। Bhāg.

कषाणः Rubbing, scratching; निद्राक्षणोऽद्रिपरिवर्तकषाणकण्डूः Bhāg. 2. 7. 13.

कषाकुः 1 Fire. -2 The sun.

कषि a. Injurious, harmful, hurtful.

कषित a. 1 Rubbed, tested. -2 Hurt, injured.

कषिः f. 1 Test, trial. -2 Injury, trouble, pain.

कषाय a. 1 Astringent, Ś. 2. -2 Fragrant, स्फुटितकमलामोदमैत्रीकषायः Me. 31; U. 2. 21; Mv. 5. 41. -3 Red, dark-red; चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः Ku. 3. 32. -4 (Hence) Sweet-sounding, Māl. 7; cf. also सगद्गदं बाष्पकषायकण्ठः Bu. Ch. 1. 68. -5 Brown. -6 Improper, dirty. **-यः, -यम्** 1 Astringent flavour or taste (one of the six *rasas*): see कटु; यो वक्त्रं परिशोषयति जिह्वां स्तम्भयति कण्ठं बध्नाति हृदयं कषति पीडयति च स कषायः Suśr. cf. also 'बध्नातीव च यः कण्ठं कषायः स विकारयपि'। *Ibid.* -2 The red colour. -3 A decoction with one part of a drug mixed with four, eight, or sixteen parts of water (the whole being boiled down until one quarter is left); Ms. 11. 153. -4 Plastering, smearing; कर्णार्पितो लोध्रकषायरूक्षे Ku. 7. 17; anointing. -5 Perfuming the body with unguents; शिरोरुहैः स्नानकषायवासितैः Rs. 1. 4. -6 Gum, resin, extract or exudation from a tree. -7 Dirt, uncleanness. -8 Dulness, stupidity; विगतभयकषायलोभमोहः Mb. 12. 179. 26. -9 Attachment to worldly objects; Ch. Up. 7. 26. 2; भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः Bhāg. 1. 15. 29. -10 Decay, ruin. **-यः** 1 Passion, emotion. -2 Kaliyuga. **-Comp.** **-कृत्** m. the लोध्र tree (Symplocos racemosa) **-वसनम्** The yellowish-red garment of monks, mendicants.

कषायित a. 1 Tinged, reddened, coloured; अमुनैव कषायितस्तनी Ku. 4. 34; Śi. 7. 11. -2 Affected.

कषायिन् a. Yielding a resinous exudation, astringent -2 Dyed of a red colour. -3 Worldly-minded. -m. N. of several plants:—खर्जूर, शाल &c.

कषिका A bird in general.

कषीका A kind of bird; Uṇ. 4. 16.

कषे (से) रुका The backbone, the spine.

कष्कषः A kind of poisonous insect.

कष्ट a. [कष्-क्त] 1 Bad, evil, ill, wrong; रामहस्तमनुप्राप्य कष्टात् कष्टतरं गता R. 15. 43. 'gone from bad to worse', (reduced to a wretched condition). -2 Painful, grievous; मोहादभूत्कष्टतरः प्रबोधः R. 14. 56; कष्टोऽयं खलु भृत्यभावः Ratn. 1. full of cares; Ms. 7. 50; Māl. 9. 37; Y. 3. 29; कष्टा वृत्तिः पराधीना कष्टो वासो निराश्रयः। निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ Chāṇ. 59 -3 Difficult; स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः V. 3. 1; U. 7. -4 Hard to subdue (as an enemy); स हि कष्टतरो रिपुः Ms. 7. 186; कष्टमाहुररिं बुधाः 210. -5 Mischievous, hurtful, injurious; कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम् Bhāg. 5. 2. 14. -6 Boding evil. -7 Sorrowful, miserable. **-ष्टम्** 1 Evil, difficulty, misery, suffering, hardship, pain; कष्टं खल्वनपत्यता Ś. 6; धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163 v. l. -2 Sin, wickedness. -3 Difficulty, effort; कष्टेन somehow or other. **-ष्टम्** *ind.* Alas! Ah! हा धिक् कष्टम्; हा कष्टं जरयाभिभूतपुरुषः पुत्रैरवज्ञायते Pt. 4. 78. **-Comp.** **-आगत** a. arrived or got with difficulty. **-कर** a. giving pain, troublesome. **-कारः** **-कारकः** the world (as the scene of miseries). **-तपस्** a. one who practises hard penance; Ś. 7. **-भागिनेयः** a wife's sister's son. **-मातुलः** a brother of a stepmother. **-संश्रय** a. attended with troubles; आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163; 2. 121. **-साध्य** a. to be accomplished with difficulty. **-स्थानम्** a bad station, a difficult or disagreeable place.

कष्टाय Den. Ā. from कष्ट. कष्टाय कर्मणे क्रामति कष्टायते Mbh. on P. III. 1. 14.

कस् I. 1 P. (कसति, कसित) To move, go, approach. -II. 2. Ā. (कस्ते or कंस्ते) To go. -2 To destroy.

कसः A touch-stone; cf. कष.

कसनः Cough (कास). **-Comp.** **-उत्पाटनः** 'cough relieving', the plant Gendarussa vulgaris (Mar. अडुळसा)

कसना A poisonous spider.

कसा = कशा q. v.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कसिपुः Food, boiled rice.

कसेरुः A kind of grass.

कस्तम्भी Ved. The prop of a carriage-pole; (Mar. शिपायी): Sat. Br. 1. 1. 2. 9.

कस्तीरम् Tin.

कस्तु(स्तू)रिका, कस्तूरी Musk; कस्तूरिकातिलकमालि विधाय सायम् Bv. 2. 4; 1. 121; Ch. P. 7. **–Comp. –कुरङ्गः, –मृगः** the musk-deer. **–मल्लिका** (कस्तूरी) **1** a species of jasmine. **–2** the navel of the musk-deer; Gīrvāṇa.

कस्थूलिका *f.* (निशाहिमजलम् (Dow) स्य जलस्य स्थूलिका बृंहणम्). कस्थूलिकाफेन पाण्डुराणि ...... मोदकानि Pratijña. 3.

कस्मल = कश्मल q. v.

कस्वर *a.* **1** Going. **–2** Injuring.

कहाहः A buffalo.

कहिक Dimu. form of कहोड. Small Kahoḍa; Mbh. on P. V. 3. 83.

कल्हारम् The white lotus, कल्हारपद्मकुसुमानि मुहुर्विधुन्वन् Rs. 3. 15. धन्याः खलु वने वाताः कल्हाराः सुखशीतलाः.

कह्वः A kind of cane.

का **1** The earth. **–2** The goddess दुर्गा; Enm.

कांशि A cup (कंसपात्र).

कांसीयम् White copper.

कांस्य *a.* [कंसाय पानपात्राय हितं कंसीयं तस्य विकारः यञ् छलोपः cf. P. IV. 3. 168] Made of white copper or bell-metal; न पादौ धावयेत्कांस्ये Ms. 4. 65. **–स्यम् 1** Bell-metal or white copper; Ms. 5. 114; Y. 1. 190. **–2** A gong of bell-metal; Mb. 4. **–3** A kind of measure. **–स्यः –स्यम्** A drinking vessel (of brass), a goblet; Si. 15. 81. **–Comp. –उपदोह** *a.* giving a vesselful milk (a cow); Mb. 3. 186. 11, 13. **–कारः** (**–री** *f.*) a brazier, a worker in the bell-metal. कांस्यकाराः कलादाश्च Śiva. B. 31. 17. **–तालः** a cymbal. **–दोह, –न** *a.* giving a copper-pail of milk दत्वा धेनुं सुव्रतां कांस्यदोहाम् Mb. 13. 71. 33. सुवर्णशृङ्ग्यः सम्पन्नाः सवत्साः कांस्य–दोहनाः Rām. 1. 72. 23. **–नीलम्, –ली** blue vitriol (as collyrium); Suśr. 2. 380. 4. **–पात्रम्, –पात्री, –भाजनम्** a brass vessel, पुत्रा मे बहुक्षीरघृतमोदनं कांस्यपात्र्यां भुञ्जीरन् Mbh. on P. VIII. 2. 3. **–मलम्** verdigris.

कांस्यकम् Brass. **–कोशी** a. kind of musical instrument; Hch.

काकः [कै शब्दकरणे-कन् Uṇ 3. 43] **1** A crow; काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते Pt. 1. 24. **–2** (Fig.) A contemptible fellow, base or impudent person. **–3** A lame man. **–4** Bathing by dipping the head only into water (as crows do). **–5** A sectarial mark (तिलक). **–6** A kind of measure. **–7** N. of a Dvīpa. **–का** N. of several plants काकनासा, काकोली &c. **–की 1** A female crow. **–काकी** see Mbh. on IV. 1. 63. **–कम् 1** A multitude of crows. **–2** A modus coeundi. **–Comp. –अक्षिगोलकन्याय** see under न्याय. **–अङ्घ्री** = काकजङ्घा q. v. **–अदनी** The Gunja plant. **–अरिः** an owl. **–इक्षुः** A reed. **–उडुम्बरः,** (**–रिका**) The fig-tree. **–उदरः** a snake; काकोदरो येन विनीतदर्पः Kavirāja; काकोदरसोदरः खलो जगति Bv. 1. 76. **–उलूकिका, –उलूकीयम्** the natural enmity of the owl and the crow; Mbh. on IV. 2. 104; Vārt 2. (काकोलूकीयम् is the name of the third Tantra in the Pañchatantra). **–कङ्गुः–कङ्गुनी** *f.* A kind of corn. **–Comp.–कला** N. of a plant. **–चिञ्चा, –जङ्घा** the Gunja plant. **–चरित्रम्** A part of the science of Omens based on the sound of crows. **–च्छदः, –च्छदिः 1** a wag-tail. **–2** a side-lock of hair; see काकपक्ष below. **–जम्बुः** A kind of rose-apple tree. **–जातः** the (Indian) cuckoo. **–तालीय** *a.* [काकताल-छ Mbh. on V. 3. 106] (anything) taking place quite unexpectedly and accidentally, an accident; अहो नु खलु भोः तदेतत् काकतालीयं नाम Māl. 5; काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वाऽपि निधिमग्रतः H. Pr. 30; sometimes used adverbially in the sense of 'accidentally'; फलन्ति काकतालीयं तेभ्यः प्राज्ञा न बिभ्यति Ve. 2. 15. °न्याय see under न्याय. **–तालुकिन** *a.* contemptible, vile. **–तिक्ता, –तिन्दुका, –तुण्डिका** different kinds of trees. **–तुण्डम्** A kind of head of an arrow (see फलम्). काकतुण्डेन वेध्यानां वेधं कुर्यात् Dhanur. 66. **–दन्तः** (lit.) the tooth of a crow; (fig.) anything impossible or not existing; °गवेषणम् searching after impossibilities (said of any useless and unprofitable task). **–ध्वजः** the submarine fire; cf. और्व. **–नासा, –नासिका, –नासिकी** different kinds of trees. **–निद्रा** a light slumber (easily broken). **–पक्षः, –पक्षकः** side-locks of hair on the temples of boys and young men (especially of the Kṣatriya caste); काकपक्षधरमेत्य याचितः R. 11. 1, 31, 42; 3. 28; U. 3. **–पदम् 1** the sign (^) in Mss. denoting that something has been left out. **–2** an incision in the skin. (**–दः**) a particular mode of sexual intercourse. **–पुच्छः, –पुष्टः** the [Indian] cuckoo. **–पेय** *a.* shallow; काकपेया नदी Sk. **–भीरुः** an owl. **–मद्गुः** a gallinule water-hen, घृतं हृत्वा तु दुर्बुद्धिः काकमद्गुः प्रजायते Mb. 13. 111. 22. **–मर्दः, –मर्दकः** a kind of gourd [Mar. कवंडळ]. **–माची, –चिका** a kind of tree (Mar. कावळी) **–मृगगोचरित** *a.* following the manner of the crow in drinking, of the deer in eating and of the cow in making water; एवं गोमृगकाकचर्यया व्रजंस्तिष्ठन्नासीनः शयानः काकमृगगोचरितः पिबति खादत्यवमेहति स्म Bhāg. 5. 5. 34. **–यवः** barren corn (the ear of which has no grain); यथा काकयवाः प्रोक्ता यथारण्यभवास्तिलाः। नाममात्रा न सिद्धौ हि धनहीनास्तथा नराः॥ Pt. 2. 90. तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा इव Mb; (काकयवाः = निष्फलतृणधान्यम्). **–रुतम्** the shrill sound of a crow (considered as a sign of future good or evil under different circumstances); **–रुहा** *a.* kind

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

of tree (Mar. थांडगूळ). **–वन्ध्या** a woman that bears only one child. **–स्नानम्** Bathing like a crow. **–स्पर्शः** 1 The touching of a crow. –2 A ceremony performed on the tenth day after a death, consisting in the offering of rice to crows. **–स्वरः** a shrill tone (as that of a crow).

काकणम् Leprosy with black and red spots.

काकणिः A kind of small coin.

काकरु (रू) क *a.* 1 Timid, cowardly. –2 Naked. –3 Poor, indigent. **–कः** 1 A hen-pecked husband. –2 (**–की** *f.*) An owl. –3 Fraud, deceit, trick.

काक (का) लः 1 A raven. –2 The thyroid cartilage. **–लम्** A jewel worn upon the neck.

काकलकः 1 The top of the windpipe. लौकिकमास्यं ओष्ठात्प्रभृति प्राक् काकलकात् Mbh. on P. I. 1. 9. –2 The thyroid cartilage. **–कः** 1 An ornament of the neck. –2 A kind of rice.

काकलिः, –ली *f.* 1 A low and sweet tone; अनुबद्धमुग्धकाकलीसहितम् U. 3; Rs. 1. 8. प्रमदकोकिलकोमलकाकली Rām. Ch. 4. 2. काकलीप्रधानं च गीयते, तथा तर्कयामि Nāg. 1. कीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः S. D. –2 A musical instrument with a low tone used by thieves to ascertain whether a person is asleep or not; फणिमुखकाकलीसंदंशक...प्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तः Dk. 49. छेदात्समासु सकृदर्पितकाकलीषु Chārudattam 3. 10. –3 Scissors. –4 the Gunjā plant. **–Comp. –रवः** the (Indian) cuckoo.

काकलीकः A low sweet tone.

काकार *a.* Scattering water (कं जलमाकिरति).

काकाष्टम् A synonym of पर्यङ्क or bed-stead; Māna. 3. 11-12.

काकिणि, काकिणिका also **काकणी** 1 A shell or *cowrie* used as a coin. –2 A sum of money equal to 20 *cowries* or to a quarter of a Paṇa. एका त्रिधाः काकिणिना सद्यः सर्वेऽरयः कृताः Bhāg. 11. 23. 20. –3 A weight equal to a quarter of a Māṣa. –4 A part of a measure. –5 The beam of a balance. –6 A cubit. –7 A kind of jewel.

काकिणिक also **काकिणीक** [Mbh. on P. V. 1. 33.] *a.* worth a काकिणी; कलौ काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः Bhāg. 12. 3. 41.

काकिनी 1 A small coin (equal to twenty cowries), quarter of a Paṇa q. v. –2 A part of a measure. –3 cowrie; यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् H. 3. 123. न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते। ŚB. on MS. 4. 3. 39.

काकिलः 1 A jewel worn upon the neck. –2 The upper part of the neck.

काकुः *f.* 1 Change of the voice under different emotions, such as fear, grief, anger; ' काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः ' Ak. भिन्नकण्ठध्वनिर्धीरैः काकुरित्यभिधीयते S. D. अलीककाकुकरणकुशलताम् K. 222; कामे कान्ते सारसिकाकाकुरुतेन Śi. 6. 76. (Hence) –2 A word of negation used in such a manner that it implies the contrary (affirmative), as in questions of appeal (in such cases intended meaning is suggested by a change of the voice.); cf. Pt. 1. 146. –3 Muttering, murmuring. –4 Tongue काकुर्जिह्वा सास्मिन्नुद्यत इति काकुदम् Mbh. on P. I. 1. 1. –5 Stress, emphasis.

काकुत्स्थः [ककुत्स्थस्यापत्यं, ककुत्स्थ–अण्] A descendant of ककुत्स्थ, an epithet of the kings of the solar dynasty; काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणाम् R. 6. 2; 12. 30, 46; see ककुत्स्थ.

काकुदम् The palate अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव Mbh. on P. I. 1. 1.

काकेची *f.* **काकोचिकः** A kind of fish.

काकोलः 1 A raven; Y. 1. 174; Mb. 11. 16. 7. –2 A snake. –3 A boar. –4 A potter. –5 A division of the infernal regions or hell; महानरककाकोलं संजीवनमहापथम् Y. 3. 223. –6 A poisonous substance. **–ली** A drug prepared through अष्टवर्ग.

काक्षः [कुत्सितमक्षं अत्र, कोः कादेशः; Sk. on P. VI. 3. 104] A side-long look, a glance. **–क्षम्** Frown, look of displeasure, malicious look; काक्षेणानादरेक्षितः Bk. 5. 24. काक्षेण पश्यति लिखत्यभिख्यां नयज्ञः Dūtavākyam 1. 12.

काक्षी A perfume, a kind of fragrant earth.

काक्षीवः, –काक्षीवकः N. of a tree (शोभाञ्जन).

कागः A crow; cf. काक.

काङ्क्ष् 1 P. (काङ्क्षति, काङ्क्षित) (epic Ātm. also). 1 To wish, desire, long for; यत्काङ्क्षन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिंस्तपस्यन्त्यमी Ś. 7. 12; न शोचति न काङ्क्षति Bg. 12. 7; न काङ्क्षे विजयं कृष्ण Bg. 1. 32; R. 12. 58; Ms. 2. 242. –2 To expect, wait for.

काङ्क्षा [काङ्क्ष्–अ] 1 Wish, desire. –2 Inclination, appetite; as in भक्तकाङ्क्षा. प्रेषितो चाऽपि रामेण सीतान्वेषणकाङ्क्षया Rām. 5. 42. 15.

काङ्क्षित *p. p.* 1 Wished, desired. –2 Expected. **–ता, –तम्** A wish, desire; अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे राज्यस्य काङ्क्षिता Rām. 2. 34. 28.

काङ्क्षिन् *a.* (**–णी** *f.*) [काङ्क्ष्–णिनि] Wishing for, desirous; दर्शन°, जल° &c.; देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः Bg. 11. 52.

काङ्क्षोरुः A heron.

काचः 1 Glass, crystal; आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः H. Pr. 38; काचमूल्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया Śānti. 1. 12; मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते। यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः॥ H. 2. 67. –2 A loop, a swinging shelf, a string so fastened to the yoke as to support burdens. –3 An eye-disease, an affection of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

the optic nerve, producing dimness of sight. -4 Alkaline ashes. -5 The string of the balance. -6 A house with a southern and a northern hall; पूर्वापरे तु शाले गृहचुल्ली दक्षिणोत्तरे काचम् Bri. S. 53. 40. **-चम्** 1 Alkaline salt. -2 Wax. -**Comp.** **-अक्षः** N. of an aquatic bird (बक). **-कामलम्** a kind of disease of the eyes, (काचबिन्दु) **-घटी** a glass ewer. **-भाजनम्** a glass vessel. **-मणिः** 1 crystal, quartz. -2 Metallic beads. शेषाः काचमणयः Kau. A. 2. 11. **-मलम्, -लवणम्, -संभवम्, -सौवर्चलम्** black salt or soda. **-स्थाली** N. of a tree (Mar. सागरगोटी).

काचकः 1 A glass, stone. -2 Alkaline ashes &c.

काचित *a.* Suspended in a loop or by a swing.

काचन, काचनकम् A string or tape which ties a parcel or bundle of papers or the leaves of a manuscript; cf. कचेल.

काचनकिन् *m.* A manuscript, writing.

काचा A condition of having crystalline colour (especially of the teeth of the horses) दन्तेषु व्यञ्जनं यद्यत् तेन ज्ञेयो वयःक्रमः। कालिका हरिणी शुक्रा काचा मक्षिकया सह॥ Sālihotra of Bhoja, Appendix II, 29.

काचिघः 1 A rat, mouse. -2 Gold. -3 A vegetable.

काचिमः A sacred tree (growing near a temple.).

काचूकः 1 A cock. -2 The Chakravāka bird.

काच्छप *a.* Relating or belonging to a tortoise; कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् Bhāg. 8. 7. 8.

काच्छिक *a.* A preparer of perfumes; Bri. S.

काजम् A wooden hammer; प्लवे कठिनकाजं च रामश्चक्रे समाहितः Rām. 2. 55. 17.

काजलम् 1 A little water. -2 Bad water.

काञ्च् 1 Ā. (काञ्चते, काञ्चित) 1 To shine. -2 To bind.

काञ्चन *a.* (**-नी** *f.*) [काञ्च्-ल्युट्] Golden, made of gold; तन्मध्ये च स्फटिकफलका काञ्चनी वासयष्टिः Me. 81; काञ्चनं वलयम् Ś. 6. 8; Ms. 5. 112. **-नम्** 1 Gold; समलोष्टाश्मकाञ्चनः Bg. 14. 24. (ग्राह्यम्) अमेध्यादपि काञ्चनम् Ms. 2. 239. -2 Lustre, brilliancy. -3 Property, wealth, money. -4 The filament of a lotus. -5 Yellow orpiment. -6 A binding. **-नः** 1 The Dhattūra plant. -2 The Champaka tree. **-नी** 1 Turmeric. -2 Yellow orpiment. -**Comp.** **-अङ्गी** a woman with a golden (*i. e.* yellow) complexion; त्वं चेदच्चसि काञ्चनाङ्गि वदनाम्भोजे विकासश्रियम् Bv. 2. 72. **-कन्दरः** a gold-mine. **-गिरिः** N. of the mountain Meru; Bhāg. 5. 16. 28. **-भूः** *f.* 1 golden (yellow) soil. -2 gold-dust. **-सन्धिः** a treaty of alliance between two parties on terms of equality; cf. संगतः सन्धिरेवायं प्रकृष्टत्वात्सुवर्णवत्। तथान्यैः सन्धिकुशलैः काञ्चनः स उदाहृतः॥ H. 4. 113.

काञ्चनकः The fruit of rice or grain. **-कम्** Yellow *orpiment*.

काञ्चनारः (**-लः**) The Kovidāra tree.

काञ्चनी 1 Turmeric; ग्रन्थिकं च पलं चव्यं काञ्चनीमथ सैन्धवम् Śiva. B. 30. 16. -2 A kind of tree (स्वर्णक्षीरी); (Mar. सोनटका). -3 A yellow pigment (Mar. पिवडी).

काञ्चनीय *a.* Golden. **-या** Yellow orpiment (गोरोचना).

काञ्चिः, -ञ्ची *f.* [काञ्च् बन्धने इनि] 1 A woman's girdle or zone furnished with small tinkling bells or other ornaments; एतावता नन्वनुमेयशोभि काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः Ku. 1. 37, 3. 55; Me. 28. Śi. 9. 82; R. 6. 43. -2 N. of an ancient city in the south of India, regarded as one of the sacred cities of the Hindus; (for the names of seven cities see अवन्ति). -**Comp.** **-कलापः, कलापा** *a.* girdle; जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः Bh. 1. 71. **-गुणस्थानम्** The hips, haunches; Ku. 1. 37. **-पुरी, -नगरी** the same as काञ्ची (2). **-पदम्** the hips and loins. **-यमकम्** a kind of paronomasia or punning; cf. Bk. 10. 8.

काञ्जिकम् Sour gruel.

काञ्जिक, काञ्जिका, काञ्जी, काञ्जीकम् Sour gruel.

काटः A well, hole, ditch; Rv. 1. 106. 6; श्रोणया काटमर्दति Av. 12. 4. 3.

काटुकम् Acidity.

काठः A rock, stone.

काठक *a.* Relating to Kaṭha (a recension of the कृष्णयजुर्वेद); ग्रामे ग्रामे काठकं कालापकं च प्रोच्यते Mbh. on P. IV. 3. 101. according to the Kaṭhaka school of the कृष्णयजुर्वेद. -**Comp.** **-उपनिषद्** the Kaṭhopaniṣad.

काठिनम्, -न्यम् 1 Hardness, tightness; काठिन्यमुक्तस्तनम् Ś. 3. 9. -2 Sternness, hard-heartedness, cruelty. -3 Difficulty, obscurity (of style). (**-नः**) The date fruit.

काण *a.* [कण् निमीलने कर्तरि घञ् Tv.] 1 One-eyed; अक्ष्णा काणः Sk; काणेन चक्षुषा किं वा H. Pr. 12; Ms. 3. 155. -2 Perforated, broken (as a cowrie); प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् Bh. 3. 4; अक्षि काणमकय Mbh. on II. 3. 20. (Mar. फुटकी कवडी). **-णः** A crow.

काणूकः 1 A crow. -2 A cock. -3 A kind of goose. -4 The bird which makes a hanging nest on the Tāla tree.

काणेयः, -रः Son of a one-eyed woman.

काणेली 1 An unchaste or faithless woman. -2 An unmarried woman. -**Comp.** **-मातृ** *m.* one whose mother is an unmarried woman; son of an unmarried woman; (a term of reproach occurring usually in the voc. case only); काणेलीमातः अस्ति किंचिच्चिह्नं यदुपलक्षयसि Mk. 1.

काण्डः, -ण्डम् 1 A section, a part in general. -2 The portion of a plant from one knot to another. काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती Mahānār. 4. 3. -3 A stem, stock, branch;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदे U. 3. 16; Amaru. 95; Ms. 1. 46, 48, Māl. 3. 34. -4 Any division of a work, such as a chapter of a book; as the seven Kāṇḍas of the Rām. -5 A separate department or subject; *e. g.* कर्म° &c. -6 A cluster, bundle, multitude. -7 An arrow. मनो दृष्टिगतं कृत्वा ततः काण्डं विसर्जयेत् Dhanur. 30; Mb. 5. 155. 7. -8 A long bone, a bone of the arms or legs. -9 cane, reed. -10 A stick, staff. -11 Water. निवृत्ताः काण्डचित्राणि क्रियन्ते दाशबन्धुभिः Rām. 2. 89. 18. -12 Opportunity, occasion. -13 Private place. -14 A kind of measure. -15 Praise, flattery. -16 A horse. -17 Vile, bad, sinful (at the end of comp. only). **-ण्डी** A little stock or stem; Rāj. T. 7. 117. **-Comp. -अनुसमयः** Performance of all the details with reference to one thing or person first, then doing them with reference to the second, and so on (see अनुसमय). **-ऋषिः** A class of sages including Jaimini. **-कारः** (**-रिन्**) a maker of arrows कुसीदवृत्तयः काण्डकारिणश्चाहितुण्डिकाः Śiva. B. 31. 22. (**-रम्**) the betel-nut. **-गोचरः** an iron arrow. **-तिक्तः, -तिक्तकः** N. of a tree (Mar. काडेचिराईत). **-पटः, -पटकः** a screen surrounding a tent, curtain (Mar. कनात); उल्लिप्तकाण्डपटकान्तरलीयमानः Śi. 5. 22; उच्चैरुच्चैः काण्डपटकैः अनेकैः पटमण्डपैः Śiva. B. 22. 61. ततः स्वमेवागारमानीय काण्डपटपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे Dk. 'अपटः काण्डपटी स्यात्' इति वैजयन्ती. **-पातः** an arrow's flight, range of an arrow. **-पुष्पम्** The कुन्द flower. **-पृष्ठः 1** one of the military profession, a soldier; cf. काण्डस्पृष्टः. -2 the husband of a Vaiśya woman. -3 an adopted son, any other than one's own son. -4 (as a term of reproach) a base-born fellow, one who is faithless to his family, caste, religion, profession &c. In Mv. 3 Jāmadagnya is styled by शतानन्द as काण्डपृष्ठ. (स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा यो वै परकुलं व्रजेत्। तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ठ इति स्मृतः ॥). **-पृष्ठम्** the bow of Karṇa & Kāma. **-भङ्गः, -भग्नम्** a fracture of the bone or limbs. **-वीणा** the lute of a Chāṇḍāla. **-सन्धिः** a knot, joint (as of a plant). **-स्पृष्टः** one who lives by arms, a warrior, soldier. **-हीनम्** a kind of grass.

काण्डमायनः N. of a grammarian.

काण्डवत् *m.* An archer.

काण्डारः A kind of mixed caste.

काण्डालः A reed-basket.

काण्डिका 1 A kind of corn (Mar. लांक). -2 A kind of gourd. -3 A part or division of a book.

काण्डीरः [काण्ड-इरन् ईरच् वा P. V. 2. 111.] An archer (this word also is sometimes used like काण्डपृष्ठ as a term of reproach; cf. Mv. 3.)

काण्डेरी The Mañjiṣṭhā plant.

काण्डोलः A basket of reed; see कण्डोल.

काण्वः A descendant or follower of Kaṇva. **-ण्वाः** *m.* pl. The school of Kāṇvas.

कात् *ind.* An exclamation of abuse or insult, usually in combination with कृ; कात्कृ to insult, dishonour; यन्मयैश्वर्यमत्तेन गुरुः सदसि कात्कृतः Bhāg. 6. 7. 11.

कातन्त्रम् N. of a grammar (said to have been written by Śarvavarman through the favour of Kārttikeya).

कातर *a.* [ईषत्तरति स्वकार्यसिद्धिं गच्छति तृ-अच् कोः कादेशः Tv.] **1** Cowardly, timid, discouraged; वर्जयन्ति च कातरान् Pt. 4. 42; Amaru. 8, 34, 77; R. 11. 78; Me. 79. -2 Distressed, grieved, afraid; किमेवं कातरासि Ś. 4. -3 Agitated; perplexed, confused; उन्मत्तप्रेमसंरम्भादारभन्ते यदङ्गनाः। तत्र प्रत्यूहमाधातुं ब्रह्मापि खलु कातरः ॥ Bh. 1. 60. -4 Tremulous through fear (as eyes); R. 2. 52; Amaru. 79. -5 Eager; सन्तं वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् Bhāg. 3. 28. 17. **-रः 1** A large kind of fish. -2 A boat, raft.

कातर्यम् Cowardice; कातर्यं केवला नीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितम् R. 17. 47.

कातलः A large species of fish.

काति *a.* Wishing, desiring.

कातीय *a.* Belonging to Kātyāyana. **-यः** A pupil of the sage.

कात्यायनः 1 N. of a celebrated writer on grammar who wrote Vārtikas to supplement the Sūtras of Pāṇini; न स्म पुराद्यतन इति ब्रुवता कात्यायनेनेह Mbh. on P. III. 2. 118; Rām. 2. 67. 3. -2 N. of a sage who is a writer on civil and religious law; Y. 1. 4. **-Comp. -सूत्रम्** the Śrauta sūtras of Kātyāyana.

कात्यायनी 1 An elderly or middle aged widow (dressed in red clothes). -2 N. of a wife of Yājñavalkya मैत्रेयी च कात्यायनी च Bṛi. Up. 4. 5. 1. -3 N. of Pārvatī; cf. उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी Ak. **-Comp. -तन्त्रम्** *n.* a Tantra containing the description of the methods of दुर्गापूजा and said to have been composed by Śiva. **-पुत्रः, -सुतः** N. of Kārttikeya.

कात्यायनीय *a.* Composed by Kātyāyana. **-यः** A pupil of the sage.

कातुः A well.

कार्थचित्क *a.* (**-त्की** *f.*) Accomplished with difficulty. यथैव तस्य कार्थचित्कः प्रयोगः एवं वृत्तिरपि भविष्यति Mbh. on P. V. 1. 119.

काथिकः [कथायां साधुः, कथा-ठक्] A narrator of stories; also a writer of stories.

कादम्बः [cf. Uṇ. 4. 83] **1** A kind of goose (कलहंस); क्वचित्खगानां प्रियमानसानां कादम्बसंसर्गवतीव भूमिः R. 13. 55; Rs. 4. 9. -2 An arrow; कादम्बानामेकपातैरसीव्यत् Śi 18. 29; cf. कादम्बमार्गणशराः Ak. -3 A sugar-cane. -4 The Kadamba tree. **-म्बम्** Flower of the Kadamba tree; कादम्बमर्धोद्गतकेसरं च R. 13. 27.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कादम्बकः An arrow.

कादम्बिनी A long line of clouds, Māl. 9. 16; मदीयमतिचुम्बिनी भवतु कापि कादम्बिनी R. G.; Bv. 4. 9.

कादम्बरम् 1 A spirituous liquor distilled from the flowers of the Kadamba tree; निषेव्य मधु माधवाः सरसमत्र कादम्बरम् Śi. 4. 66. **–री** 1 A spirituous liquor distilled from the flowers of the कदम्ब tree. –2 Spirituous liquor or wine in general; कादम्बरीसाक्षिकं प्रथमसौहृदमिष्यते Ś. 6; or कादम्बरीमदविघूर्णितलोचनस्य युक्तं हि लाङ्गलभृतः पतनं पृथिव्याम् Udb.; °रसभरेण K. 240. –3 The fluid issuing from the temples of a rutting elephant. –4 An epithet of Sarasvatī, the goddess of learning. –5 A female cuckoo. –6 The rain-water collected into clefts or hollow places. –7 A female bird (सारिका). –8 N. of a celebrated story by Bāṇa; the heroine is of the same name, being a daughter of Chitraratha Gandharva. **–Comp. –बीजम्** a ferment, yeast.

कादल *a.* Belonging or relating to the kadali kind of deer; Rām. 3. 43. 36. (मृदूच्चकर्बुरनीलाग्ररोमा मृगविशेषः कदली).

कादाचित्क *a.* (–त्की *f.*) Incidental, occasional; Bhāg. 12. 10. 41.

कादिक्षान्तः (क–आदि–क्ष–अन्त) A consonant.

काद्रवेयः (कद्रू ढक्) 1 A kind of snake; अमृताग्रभुवः पुरेव पुच्छं वडवाभर्तुरवारि काद्रवेयैः Śi. 20. 43. –2 N. of certain Nāgas (serpent-demons) supposed to people the lower regions. –3 Son of कद्रू काद्रवेयो मन्त्रमपश्यत् Mbh. on P. I. 4. 1.

कानक *a.* [कनक-अण्] Golden. **–कम्** The seed of a plant (जयपाल-बीज).

काननम् 1 A forest, a grove; R. 12. 27, 13. 18; छन्नोपान्तः परिणतफलज्योतिभिः काननाम्रैः Me. 18, 44; काननावनि forest-ground. –2 The mouth of Brahmā. –3 A house. cf. काननं विपिने गेहे परमेष्ठिमुखेऽपि च Med. **–Comp. –अग्निः** wild fire, conflagration. **–अरिः** a species of the mimosa tree (शमी). **–ओकस्** *m.* 1 an inhabitant of a forest. –2 a monkey.

कानिष्ठिकम् **–का** The little finger; Mb. 12. 127. 8.

कानिष्ठिनेयः, –यी [कनिष्ठा-अपत्यार्थे ठक् इनङ् च] The offspring of the youngest child or wife; कृते कानिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम् Bk. 5. 84; cf. com. on Ms. 9. 123.

कानिष्ठ्यम् The position of the youngest.

कानीनः [कन्याया अनूढाया अपत्यं अण् कनीनादेशः P. IV. 1. 116] The son of an unmarried woman; कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः Y. 2. 129; see also the definition given in Ms. 9. 172. –2 N. of Vyāsa. –3 N. of Karṇa. *–a.* Suitable to or designed for the eye-ball; Suśr. 2. 353. 13.

कानीयस *a.* younger ततः कानीयसा एव देवाः Bṛi. Up. I. 3.1.

कान्त *p. p.* [कम्–क्त] 1 Desired, favourite, loved, dear; कान्तं क्रतुं चाक्षुषम् M. 1. 4. –2 Pleasing, agreeable; भीमकान्तैर्नृपगुणैः R. 1. 16. –3 Lovely, beautiful; सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति Ś. 2. **–तः** 1 A lover. –2 A husband; कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमात् किंचिदूनः Me. 102; Śi. 10. 3, 29. –3 Any beloved person. –4 The moon. –5 The spring. –6 A kind of iron. –7 A precious stone (in comp. with सूर्य, चन्द्र and अयस्). –8 An epithet of (1) Kārttikeya, (2) Kṛṣṇa. **–तम्** 1 Saffron. –2 A kind of iron. **–Comp. –अयसम्** the loadstone. **–नावकम्** *a.* Variety of hides; Kau. A 2. 11. **–पक्षिन्** *m.* a peacock (of iron). **–पुष्पः** a kind of tree (कोविदारवृक्ष). **–लोहम्** the loadstone. **–लौहम्** steel.

कान्ता 1 A beloved or lovely woman. –2 A mistress, wife in general; कान्तासखस्य शयनीयशिलातलं ते U. 3. 21; Śi. 10. 73. –3 The Priyangu creeper. –4 Large cardamoms. –5 A kind of perfume. –6 The earth. **–Comp. –अङ्घ्रिदोहदः** the Aśoka tree; see अशोक. (cf. also कान्ताचरणदोहदः.)

कान्तारः, –रम् 1 A large or dreary forest; गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते Pt. 4. 81; Bh. 1. 86; Y. 2. 38. –2 A bad road. –3 A hole, cavity. **–रः** 1 A red variety of the sugar-cane. –2 Mountain ebony. –3 A bamboo. **–री** A kind of sugar-cane **–रम्** 1 A symptom. –2 A lotus. –3 A class of the six-storeyed buildings. Māna. 24. 13–14

कान्तारकः A kind of sugur-cane.

कान्तिः [कम् भावे क्तिन्] 1 Loveliness, beauty, Me. 15; अक्लिष्टकान्ति Ś. 5. 19. –2 Brightness, lustre, brilliance; Me. 84. –3 Personal decoration or embellishment. –4 Wish, desire. –5 (In Rhet.) Beauty enhanced by love; (S. D. thus distinguishes कान्ति from शोभा and दीप्तिः—रूपयौवनलालित्यं भोगाद्यैरङ्गभूषणम्। शोभा प्रोक्ता सैव कान्तिर्मन्मथाप्यायिता द्युतिः। कान्तिरेवातिविस्तीर्णा दीप्तिरित्यभिधीयते 130, 131). –6 A lovely or desirable woman. –7 An epithet of Durgā. –8 A digit of the moon. –9 N. of Lakṣmī; भूषणानि महार्हाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजम् Bhāg. 10. 65. 29. **–Comp. –कर** *a.* beautifying, illuminating, brightening. **–द** *a.* beautifying, adorning. (**–दम्**) 1 bile. –2 clarified butter. **–द, –दायक, –दायिन्** *a.* adorning. **–भृत्** *m.* the moon.

कान्तिमत् *a.* Lovely, beautiful, splendid; कला च सा कान्तिमती कलावतः Ku. 4. 5, 5. 71; Me. 30. *–m.* The moon. –2 N. of Cupid.

कान्दवम् Anything roasted or baked in an iron pan or oven; "वारिणा कोमलं कृत्वा समितां लवणान्विताम्। विनीय सन्धानं किञ्चित् स्थापयेद् भाजने नवे॥ चण्डातपे तावद्रक्षेद् यावदम्लत्वमाप्नुयात्। उद्धृत्य च पुनः पश्चात् सन्नयेद् दृढपाणिना॥ ततोऽपूपाकृतिं कुर्याद् घनमूर्च्छितया तया। भूयङ्गारप्रतप्ते तु कन्दुगर्भे निवेश्य च। पङ्केन रन्ध्रमालिप्य स्वेदयेत्तां यथाविधि॥ कान्दवं मलकृद् वृष्यं त्रिषु दोषेषु पूजितम्। सद्यो रुचिकरं हृद्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम्॥" (वृन्दग्रन्थस्थ कृतान्नवर्गः.)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कान्दविकः A baker, a confectioner (Mar. हलवाई); गान्धिकाश्च तथा कान्दविकाः काम्बविकाः पुनः Śiva. B. 31. 20.

कान्दिश् *a.* [काम् दिशम्] Put to flight, running away, flying; Mb. 12.

कान्दिग्भूत *a.* Runaway, frightened; कान्दिग्भूतं छिन्नगात्रं विसंज्ञं, दुर्योधनो द्रक्ष्यति सर्वसैन्यम् Mb. 5. 48. 62.

कान्दिशीक *a.* 1 Put to flight, running away, fugitive; मृगजनः कान्दिशीकः संवृत्तः Pt. 1. -2 (Hence) Terrified, afraid; Bv. 2. 178; येदिलस्यापि पृतना कान्दिशीकतमाऽभवत् Śiva. B. 4. 52.

कान्यकुब्जः N. of a city; see कन्याकुब्ज.

कापट, कापटिक *a.* (-की *f.*) [कपट-ठक्] 1 Fraudulent, dishonest. -2 Wicked, perverse. -कः 1 A flatterer, parasite. -2 A student, scholar.

कापट्यम् Wickedness, fraud, deceit.

कापथः [कुत्सितः पन्थाः] A bad road; (lit. and fig.) आस्थातुं कापथं दुष्टं विषमं बहुकण्टकम् Rām. 2. 108. 7. -थम् N. of a fragrant root (उशीर).

कापाल, कापालिक *a.* [कपाल-अण्-ठक्-वा] 1 Relating to skulls; कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ किङ्किणीम् Rām. 1. 27. 12. -2 like a beggar; of a beggar कापालीं नृप पापिष्ठां वृत्तिमासाद्य जीवितः Mb. 12. 8. 7. -लः, -लिकः A follower of a certain Śaiva sect (the left-hand order) characterized by carrying skulls of men in the form of garlands and eating and drinking from them; भस्मास्थिशकलकीर्णा कापालमिव व्रतं धत्ते Pt. 1. 212. -लम् A kind of leprosy. -ली 1 A wreath of skulls; कापालीमुद्वहन्तीं स्रजमिव धवलां कौमुदीम् Mu. 3. 20. -2 A clever woman. -3 The Embelia Ribes (Mar. वावडिंग).

कापालिकत्वम् Cruelty, brutality; Māl. 4.

कापालिन् *m.* N. of Śiva; रुद्राणामिव कापाली Mb. 7. 6. 5.

कापिक *a.* (-की *f.*) Shaped or behaving like a monkey.

कापिल *a.* (-ली *f.*) 1 Peculiar or belonging to Kapila. -2 Taught by, or derived from, Kapila; योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव भारत Mb. 12. 325. 4. -लः 1 A follower of the Sāṅkhya system of philosophy propounded by Kapila. -2 Tawny colour.

कापिशम् A spirituous liquor.

कापिशायनम् 1 Liquor; 'कद्यं कल्पं तथा मद्यं मैरेयं कापिशायनम्' इति वैजयन्ती; कापिशायनसुगन्धि विघूर्णन् Śi. 10. 4. कपिरपि च कापिशायनमदमत्तः Kuv. 148. -2 A deity.

कापिशेयः An imp, goblin.

कापुरुषः A mean contemptible fellow, coward, wretch; तां कापुरुषदुस्तरां युद्धभूमिमयीं नदीम् Rām. 6. 58. 32. सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति Pt. 1. 25, 361.

कापेय *a.* Belonging or peculiar to a monkey; कच्चिन्न खलु कापेयी सेव्यते चलचित्तता Rām. 6. 127. 23; Mv. 5. 63. -यम् monkey tricks; P. V. 1. 127. **कापेयम्** [कपेर्भावः कर्म वा ढक्] 1 The monkey species. -2 Monkey-like behaviour, monkey tricks. एतदाप्यस्य कापेयं यदर्कमुपतिष्ठति Mbh. on P. I. 3. 25. -3 N. of a sage, the son of कपिः शौनकः कापेयः Ch. Up. 4. 3. 7.

कापोत *a.* (-ती *f.*) [कपोत-अण्] 1 grey, of a dirty white colour. -2 Not hoarding much, very frugal; ऋतुवन्वृत्तिं च कापोतीं दुहित्रा स ययौ पुरान् Bhāg. 9. 18. 25. -तम् 1 A flock of pigeons. -2 Antimony. -3 Natron. -4 Fossil. -तः The grey colour. -Comp. -अञ्जनम् antimony applied to the eyes as collyrium.

काप्य N. of a sage, son of कपि, पतञ्चलः काप्यः Bri. Up. 3. 7. 1.

काप्यकरः, -कारः A penitent.

काप्यकारः Avowal or confession of sin.

काफलः A bitter seed (Mar. कायफळ).

काबन्ध्यम् The state of being a trunk; इन्द्रास्त्रकृतकाबन्ध्यः पूतोऽस्मि भवदाश्रयात् Mv. 5. 34.

काम् *ind.* An interjection used in calling out to another.

कामः [कम्-घञ्] 1 Wish, desire; संतानकामाय R. 2. 65, 3. 67; oft. used with the inf. form; गन्तुकामः desirous to go; संगात्संजायते कामः Bg. 2. 62; Ms. 2. 94. -2 Object of desire; सर्वान् कामान् समश्नुते Ms. 2. 5; Bri. Up. 1. 3. 28. Kaṭh. Up. 1. 25. -3 Affection, love. -4 Love or desire of sensual enjoyments, considered as one of the ends of life (पुरुषार्थ); cf. अर्थ and अर्थकाम. -5 Desire of carnal gratification, lust; Ms. 2. 214; न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते Bhāg. 10. 22. 26. -6 The god of love. -7 N. of Pradyumna. -8 N. of Balarāma. -9 A kind of mango tree. -10 The Supreme Being. -मा Desire, wish; उवाच च महासर्प कामया ब्रूहि पन्नग Mb. 3.179. 2. -मम् 1 Object of desire. -2 Semen virile. [Kāma is the Cupid of the Hindu mythology—the son of Kṛiṣṇa and Rukmiṇī. His wife is Rati. When the gods wanted a commander for their forces in their war with Tāraka, they sought the aid of Kāma in drawing the mind of Śiva towards Pārvatī, whose issue alone could vanquish the demon. Kāma undertook the mission; but Śiva, being offended at the disturbance of his penance, burnt him down with the fire of his third eye. Subsequently he was allowed by Śiva to be born again in the form of Pradyumna at the request of Rati. His intimate friend is Vasanta or the spring; and his son is Aniruddha. He is armed with a bow and arrows—the bow-string being a line of bees, and arrows of flowers of five different plants]. -Comp. -अग्निः 1 a fire of love, violent or ardent love. -2 violent desire, fire of passion. °संदीपनम् 1 inflaming fire of love. -2 an aphrodisiac. -अङ्कुशः 1 a finger-nail (which plays an important part in erotic acts).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 the male organ of generation. **-अङ्गः** the mango tree. **-अधिकारः** the influence of love or desire. **-अधिष्ठित** *a.* overcome by love. **-अनलः** see कामाग्नि. **-अन्ध** *a.* blinded by love or passion. (**-न्धः**) the (Indian) cuckoo. **-अन्धा** musk. **-अन्निन्** *a.* getting food at will. **-अभिकाम** *a.* libidinous, lustful. **-अरण्यम्** a pleasant grove. **-अरिः** 1 an epithet of Śiva; ते समेत्य तु कामारिं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम् Rām. 7. 6. 3. -2 a mineral substance. **-अर्थिन्** *a.* amorous, lustful, lascivious. **-अवतारः** N. of Pradyumna. **-अवशा(सा) यिता** *f.* 1 Self-control. -2 a kind of Yogic power. **-अवसायः** suppression of passion or desire, stoicism. **-अशनम्** 1 eating at will. -2 unrestrained enjoyment. **-आख्या, -अक्षी** N. of Durgā. **-आतुर** *a.* love-sick, affected by love; कामातुराणां न भयं न लज्जा Subhāṣ. **-आत्मजः** an epithet of Aniruddha, son of Pradyumna. **-आत्मन्** *a.* lustful, libidinous, enamoured. कामात्मानः स्वर्गपराः Bg. 2. 43. Mb. 1. 119. 3 4. Ms. 7. 27. **-आयुधम्** 1 arrow of the god of love. -2 membrum virile. (**-धः**) the mango-tree. **-आयुस्** *m.* 1 a vulture. -2 Garuḍa. **-आर्त** *a.* love-stricken, affected by love; कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु Me. 5. **-आश्रमः** the hermitage of the god of love: Rām. 1. **-आसक्त** *a.* overcome with love or desire, impassioned, lustful. **-इष्टः** the mango tree. **-ईप्सु** *a.* striving to obtain a desired object, यत्तु कामेप्सुना कर्म Bg. 18. 24. **-ईशः, -ईश्वरः** 1 an epithet of Kubera; -2 the Supreme soul. -3 a person possessing all wealth. अपास्य कामान्कामेशो वसेत्तत्राविचारयन् Mb. 12. 287. 56. **-उदकम्** 1 voluntary libation of water. -2 a voluntary libation of water to deceased friends exclusive of those who are entitled to it by law; कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम् Y. 3. 4. **-उपहत** *a.* affected by or overcome with passion. **-कला** N. of Rati, the wife of Kāma. **-काम, -कामिन्** *a.* following the dictates of love or passion, गतागतं कामकामा लभन्ते Bg. 9. 21; स शान्तिमाप्नोति न कामकामी Bg. 2. 70. **-कार** *a.* acting at will, indulging one's desires. (**-रः**) 1 voluntary action, spontaneous deed; Rām. 2. 101. 18; Ms. 11. 41, 45. -2 desire, influence of desire; अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते Bg. 5. 12. **-कूटः** 1 the paramour of a harlot. -2 harlotry. **-कृत्** *a.* 1 acting at will, acting as one likes. -2 granting or fulfilling a desire. (*-m.*) the Supreme soul. **-केलि** *a.* lustful. (**-लिः**) 1 a paramour. -2 amorous sport. -3 copulation. **-क्रीडा** 1 dalliance of love, amorous sport. -2 copulation. **-ग** *a.* going of one's own accord, able to act or move as one likes. (**-गा**) 1 an unchaste or libidinous woman; Y. 3. 6. -2 a female Kokila. **-गति** *a.* able to go to any desired place; अध्यास्त कामगति सावरजो विमानम् R. 13. 76. **-गुणः** 1 the quality of passion, affection. -2 satiety, perfect enjoyment. -3 an object of sense. **-चर, -चार** *a.* moving freely or unrestrained, wandering at will; सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवति Bṛi. Up. 7. 25. 2; नारदः कामचरः Ku. 1. 50. **-चार** *a.* unchecked, unrestrained. (**-रः**) 1 unrestrained motion. -2 independent or wilful action, wantonness; न कामचारो मयि शङ्कनीयः R. 14. 62. -3 one's will or pleasure, free will; अव्ययत्वके कामचारः Mbh. on Śiva Sūtra 3. 4. कामचारानुज्ञा Sk.; Ms. 2. 220. -4 sensuality. -5 selfishness. **-चारिन्** *a.* 1 moving unrestrained; Me. 65. -2 libidinous, lustful. -3 self-willed. (*-m.*) 1 Garuḍa. -2 a sparrow. **-ज** *a.* produced by passion or desire; Ms. 7. 46, 47, 50. **-जः** anger; रथी वेदी कामजो युद्धमत्तिः Mb. 12. 24. 27. **-जननी** betel-pepper (नागवेली). **-जानः,-निः** See कामतालः. **-जित्** *a.* conquering love or passion; R. 9. 33. (*-m.*) 1 an epithet of Skanda. -2 of Śiva. **-तन्त्रम्** N. of a work. **-तालः** the (Indian) cuckoo. **-द** *a.* fulfilling a desire, granting a request or desire. (**-दः**) an epithet of Skanda and of Śiva. **-दहनम्** a particular festival on the day of full moon in the month फाल्गुन (Mar. होलिकोत्सव). **-दा-** कामधेनु q. v. **-दर्शन** *a.* looking lovely. **-दानम्** 1 a gift to one's satisfaction. -2 a kind of ceremony among prostitutes; B. P. **-दुघ** *a.* 'milking one's desires', granting every desired object; प्रीता कामदुघा हि सा R. 1. 81, 2. 63; Māl. 3. 11. **-दुघा, -दुह्** *f.* a fabulous cow yielding all desires; आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् Bg. 10. 28. स्वर्गे लोके कामधुग्भवति Mbh. on P. VI. 1. 84. **-दूती** the female cuckoo. **-दृश्** *f.* a woman; विमोचितुं कामदृशां विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः Bhāg. 7. 6. 17. **-देव** 1 the god of love. -2 N. of Śiva. -3 N. of Viṣṇu. **-दोहिन्** *a.* granting desires. **-धर्मः** amorous behaviour. **-धेनुः** *f.* the cow of plenty, a heavenly cow yielding all desires; कलतिवलती कामधेनूः; or कलिवल्ली कामधेनू Vyākaraṇa Subhāṣita. **-ध्वंसिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-पति, -पत्नी** *f.* Rati, wife of Cupid. **-पालः** N. of Balarāma; also of Śiva. **-प्रद** *a.* granting desires. (**-दः**) 1 a kind of coitus. -2 the Supreme Being. **-प्रवेदनम्** expressing one's desire, wish or hope; कच्चित् कामप्रवेदने Ak. **-प्रश्नः** an unrestrained or free question; स ह कामप्रश्नमेव वव्रे Bṛi. Up. 4. 3. 1. **-फलः** a species of the mango tree. **-ला** the plantain tree. **-भाज्** *a.* partaking of sensual enjoyment; कामानां त्वा कामभाजं करोमि Kaṭh. 1. 24. **-भोगाः** (pl.) sensual gratifications; प्रसक्ताः कामभोगेषु Bg. 16. 16. **-महः** a festival of the god of love celebrated on the full-moon day in the month of Chaitra. **-मालिन्** *m.* N. of Gaṇeśa. **-मूढ, -मोहित** *a.* influenced or infatuated by love; यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् U. 2. 5. **-रसः** 1 seminal discharge. -2 the spling **-रसिक** *a.* lustful, libidinous; क्षणमपि युवा कामरसिकः Bh. 3. 112. **-रूप** *a.* 1 taking any form at will; जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः Me. 6. -2 beautiful, pleasing. (**-पाः**) (pl.) a district lying in the east of Bengal (the western portion of Assam); तमीशः कामरूपाणाम् R. 4. 83, 84. **-रूपिन्** *a.* 1 taking any form at will; कामार्थी कामरूपी Tait. Up. 3. 10. 5. -2 beautiful. *-m.* 1 a pole-cat. -2 a boar. -3 a Vidyādhara. **-रेखा, -लेखा** a harlot, courtezan. **-लता** membrum virile. **-लोल** *a.* overcome with passion, love-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

stricken. **-वरः** a gift chosen at will. **-वल्लभः** 1 the spring. -2 the moon. -3 the mango tree. (**-भा**) moonlight. **-वश** *a.* influenced by love. (**-शः**) subjection to love. **-वश्य** *a.* subject to love. **-वाद** *a.* saying anything at will. **-विहन्तृ** *a.* disappointing desires. **-वीर्य** *a.* 'showing heroism at will,' an epithet of Garuḍa. **-वृक्षम्** *a.* paracitical plant. **-वृत्त** *a.* addicted to sensual gratification, licentious, dissipated; विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः । उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः ॥ Ms. 5. 154. **-वृत्ति** *a.* acting according to will, self-willed, independent; न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते Ku. 5. 82. (**-त्तिः**) *f.* 1 free and unrestrained action. -2 freedom of will. **-वृद्धिः** *f.* increase of passion. **-वृन्तम्** the trumpet flower. **-शर** 1 a love shaft. -2 the mango tree. **-शास्त्रम्** the science of love, erotic science. **-संयोगः** attainment of desired objects. **-सखः** 1 the spring. -2 the month of Chaitra. -3 the mango tree. **-सू** *a.* fulfilling any desire. किमत्र चित्रं यदि कामसूर्भूः R. 5. 33. *-m.* N. of Vāsudeva. *-f.* N. of Rukmiṇī; **-सूत्रम्** 1 N. of an erotic work by Vātsyāyana. -2 'thread of love', love-incident; औदात्यमायोजितकामसूत्रम् Māl. 1. 4. **-हैतुक** *a.* produced by mere desire without any real cause; Bg. 16. 8.

कामतः, कामेन *ind.* 1 Of one's own accord, willingly. -2 Voluntarily, knowingly, intentionally, wilfully; Ms. 4. 130; पदा स्पृष्टे च कामतः Y. 1. 168. -3 From passion or feeling, lustfully; भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः Ms. 3. 173. -4 At will, freely, unrestrained.

कामन *a.* Lustful, libidinous. **-नम्** Desire, wish. **-ना** Wish, desire.

कामनीयकम्, कामनीयम् Beauty, attractiveness.

कामन्धमिन् *m.* Brazier.

कामम् *ind.* 1 According to wish or inclination, at will; कामंगामी. -2 Agreebly to desire; ये तिष्ठन्ति भवन्तु तेऽपि गमने कामं प्रकामोद्यमाः Mu. 1. 25. -3 To the heart's content, U. 3. 16. -4 Willingly, joyfully; Śānti. 4. 4. -5 Well, very well (a particle of assent), it may be that; मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Śi. 2. 43. -6 Granted or admitted (that), true that, no doubt, (generally followed by तु, तथापि, yet, still); कामं न तिष्ठति मदाननसंमुखी सा भूयिष्ठमन्यविषया न तु दृष्टिरस्याः Ś. 1. 30; 2. 1; कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने R. 4. 13; कामं जीवति मे नाथः R. 12. 75; कामं नृपाः सन्तु सहस्रशोऽन्ये R. 6. 22; Māl. 9. 34. -7 Indeed, forsooth, really; R. 2. 43; (often implying unwillingness or contradiction). -8 Better, rather (usually with न); काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि । न चैवेनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ Ms. 9. 89; H. 1. 112.

कामयमान, कामयान, कामयितृ, *a.* Lustful, libidinous; स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानाम् Bhāg. 10. 47. 17. R. 19. 50; Ś. 3.

कामल *a.* Lustful, libidinous. **-लः** 1 The spring. -2 A desert. -3 Excessive obstruction of bile.

कामलिन् *a.* Suffering from jaundice.

कामलिका Spirituous liquor.

कामवत् *a.* 1 Desirous, wishing. -2 Lustful.

कामिः A libidinous man, lecher. *-f.* N. of Rati.

कामिक *a.* Desired, wished for. **-कः** A wild duck.

कामित *a.* Wished, desired. **-तम्** A desire, wish, love; दरिद्रस्येव कामितम् Mb. 8. 9. 19. वदति हि संवृत्तिरेव कामितानि Ki. 10. 44.

कामिन् *a.* (**-नी** *f.*) [कम्-णिनि] 1 Lustful. -2 Desirous. -3 Loving, fond. *-m.* 1 A lover, a lustful person (paying particular attention to ladies); त्वया चन्द्रमसा चातिसन्धीयते कामिजनसार्थः Ś. 3; त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति V. 4. 11; Amaru. 2; M. 3. 14. -2 A luxurious husband. -3 The ruddy goose or चक्रवाक bird. -4 A sparrow. -5 An epithet of Śiva. -6 The moon. -7 A pigeon. -8 The Supreme Being. **-नी** 1 A loving, affectionate, or fond woman; Ms. 8. 112. -2 A lovely or beautiful woman; उदयति हि शशाङ्कः कामिनीगण्डपाण्डुः Mk. 1. 57; केयं नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय P. R. 1. 22. -3 A woman (in general); मृगया जहार चतुरेव कामिनी R. 9. 69; Me. 65; Ṛs. 1. 28. -4 A timid woman. -5 Spirituous liquor.

कामुक *a.* (**-का,** or **-की** *f.*) [कम्-उकञ् P. III. 2. 154.] 1 Wishing, desirous. दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् Mb. 8. 8. 17. -2 Lustful, libidinous. **-कः** 1 A lover, a libidinous man. दास्याः कामुकः, वृषल्याः कामुकः Mbh. on P. II. 3. 69. कामुकैः कुम्भीलकैश्च परिहर्तव्या चन्द्रिका M. 4; R. 19. 33; Ṛs. 6. 9. -2 A sparrow. -3 The Aśoka tree. °कान्ता *f.* N. of Mādhavī creeper. **-का** A woman desirous of wealth. **-की** A libidinous or lustful woman.

काम्य *a.* [कम्-ण्यत्] 1 To be desired, desirable; सुधा विद्या च काम्याशनम् Śānti. 2. 8. -2 Optional, performed for some particular object (opp. नित्य); अन्ते काम्यस्य कर्मणः R. 10. 50; Ms. 2. 2; 12. 89; Bg. 18. 2. -3 Beautiful, lovely, charming, handsome; नासौ न काम्यः R. 6. 30; U. 5. 12. **-म्यम्** A class of buildings (Māna. 31. 2. 3). **-म्या** 1 A wish, desire, intention, request; ब्राह्मणकाम्या Mk. 3; R. 1. 35; Bg. 10. 1. -2 A cow; ŚB. on MS. 10. 3. 49. **-Comp.** **-अभिप्रायः** a self-interested motive or purpose. **-कर्मन्** *n.* a rite performed for some paticular object and with a view to future fruition. **-गिर्** *a.* sweet-voiced, having a pleasing voice; प्रियसखीसदृशं प्रतिबोधिताः किमपि काम्यगिरा परपुष्टया Śi. 6. 8. (*-f.*) an agreeable speech. **-दानम्** 1 an acceptable gift. -2 a free-will offering; voluntary gift. **-मरणम्** voluntary death, suicide. **-वृत्तम्** voluntary vow.

काम्यकः N. of a forest, of a lake; Mb.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कामठ *a.* [कमठ-अण्] Peculiar or belonging to the tortoise. इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः Rām. 1. 45. 29. ......कामठीं तनुमाददे Śiva. B. 13. 17.

कामठक 1 N. of धृतराष्ट्र. -2 N. of one of the serpents burnt in the सर्पसत्र.

कामण्डलुक *a.* (A pearl) shaped like a कमण्डलु; Kau. A. 2. 11.

कामन्दकिः N. of the author of a नीतिसार.

कामातुः N. of a plant (रक्तकाञ्चन).

कामालिका Spirituous liquor.

कामिनीशः The शोभाञ्जन tree.

कामीलः A kind of betel-nut tree.

कामुकायनः N. of an old authority quoted in the MS. by Jaimini (MS. 11. 1. 56, 61).

कामोदा A musical note.

काम्पिलः, काम्पिल्लः, काम्पिल्लकः 1 N. of a tree; काम्पिल्लकप्रसवपाटलगण्डपालि Māl. 9. 31. -2 A perfume (शुण्डारोचनी).

काम्बलः [कम्बल-अण्] A carriage covered with a woollen cloth or blanket.

काम्बलिकः Gruel, barley-water.

काम्बविकः [कम्बु-ठक्] 1 A vendor of shell ornaments, dealer in shells. गान्धिकाश्च तथा कान्दविकाः काम्बविकाः पुनः Śiva. B. 31. 20.

काम्बोजः [कम्बोज-अण्] 1 A native of the Kambojas; Ms. 10. 44. -2 A king of the Kambojas. -3 The Punnāga tree. -4 A species of horse from the Kamboja country. शतं वै यस्तु काम्बोजान्ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति Mb. 12. 35. 14. -5 A conch. -6 A kind of plant (सोमवल्क); काम्बोजो हस्तिभेदे च शङ्खदेशविशेषयोः । अश्वे पुंनागवृक्षे च सोमवल्के नदिष्यते ॥ Nm. -Comp. -आस्तरणम् a blanket; Mb. 11. 25. 1.

काम्बोजी *f.* A kind of plant (माषपर्णी, हिंगुपर्णी).

काम्ल [ईषदम्लम्] Slightly acid, aciduous.

कायः, -यम् [चीयतेऽस्मिन् अस्थ्यादिकमिति कायः; चि-घञ् आदेः ककारः P. III. 3. 41. Sk.] 1 The body; विभाति कायः करुणापराणां परोपकारैर्न तु चन्दनेन Bh. 2. 71; कायेन मनसा बुद्ध्या Bg. 5. 11; so कायेन, वाचा, मनसा &c. -2 The trunk of a tree. -3 The body of a lute (the whole lute except the wires). -4 A multitude, assemblage, collection. -5 Principal, capital. -6 Home, residence, habitation. -7 A butt, a mark. -8 Natural temperament. -यम् (with or without तीर्थ) The part of the hand just below the fingers, especially the litle finger, or the last two fingers (this part being considered sacred to Prajāpati is called प्रजापतितीर्थ; cf. Ms. 2. 58-59). -यः One of the eight forms of marriage, generally known as प्राजापत्य q. v.; स कायः पावयेत्तज्जः Y. 1. 60; Ms. 3. 38. -Comp. -अग्निः the digestive faculty. मनः कायाग्निमाहन्ति Maitri. Up. 7. 11. -क्लेशः bodily suffering or pain; कायक्लेशभयात्त्यजेत् Bg. 18. 8.-उत्सर्गः a kind of religious austerity in Jainas. -चिकित्सा the third of the eight departments of medical science, treatment of diseases affecting the whole body. -दण्डः a complete command over one's body; वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च । यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते ॥ Ms. 12. 10. -मानम् measurement of the body. -बन्धनम् 1 girdle. -2 the union of semen virile and blood. -वलनम् an armour. -स्थः 1 the Supreme Being. -2 the writer-caste (born from a क्षत्रिय father and a शूद्र mother). कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसं न भक्षितम् । दयाप्रतिर्न चैवात्र दन्ताभावो हि कारणम् ॥ Subhāṣ. -3 a man of that caste; कायस्थ इति लघ्वी मात्रा Mu. 1; Y. 1. 336; Mk. 9. (-स्था) 1 a woman of that caste. -2 the Myrobalan tree (Mar. हिरडा). (-स्थी) the wife of a कायस्थ. -स्थित *a.* corporeal, bodily.

कायक (-यिका *f.*), **कायिक** (-की *f.*) *a.* [काय-ठक्] Relating to the body, bodily, corporeal; कायिकतपः Ms. 12. 8. -का Interest (whatever is given for the use of money); Ms. 8. 153. -Comp. -वृद्धिः *f.* 1 interest consisting in the use of any animal or capital stock pawned. -2 interest of which the payment does not affect the principal, or the use of the body of an animal pledged by the person to whom it is pledged.

कायवत् *a.* Having a body, embodied; त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः U. 6. 9.

कायिन् *a.* large bodied; समूलशाखान्पश्यामि निहतान्कायिनो द्रुमान् Mb. 12. 113. 4.

कायमानम् A hut made of thatch.

कायाधवः N. of Prahlād (son of कयाधु); बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः Bhāg. 11. 12. 5.

कार *a.* (-री *f.*) [कृ-घञ्] (At the end of comp.) Making, doing, performing, working, maker, doer, author; ग्रन्थकारः author; कुम्भकारः, सुवर्णकारः &c. &c. -रः 1 Act, action; as in पुरुषकार. -2 A term denoting a sound or a word which is not inflected; as अकार Ms. 2. 76, 125; ककार, फूत्कार &c. -3 Effort, exertion; 'कारो वधे निश्चये च बले यत्ने स्तावपि' इति विश्वः. Śi. 19. 27. -4 Religious austerity. -5 A husband, lord; master. -6 Determination. -7 Power, strength. -8 A tax or toll. -9 A heap of snow. -10 The Himālaya mountain. -11 Water produced by hail. -12 Killing, slaughter. -Comp. -अवरः a man of a mixed and low caste, born from a Niṣāda father and Vaidehi mother; a shoemaker; कारावरो निषाद्यां तु चर्मकारः प्रसूयते Mb. 13. 48. 26; cf. Ms. 10. 36. -कर *a.* working, acting as agent. -भूः a toll-station.

कारक *a.* (-रिका *f.*) [कृ-ण्वुल्] (Usually at the end of comp.) 1 Making, acting, doing, performing, creating, doer &c. स्वप्नस्य कारकः Y. 3. 150; 2. 156; वर्णसंकर-

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कारकैः Bg. 1. 42; Ms. 7. 204; Pt. 5. 36. कारका मित्रकार्याणि सीतालाभाय सोऽव्रवीत् Bk. 7. 29. -2 An agent. -3 Intending to act or do. **-कम्** 1 (In Gram.) The relation subsisting between a noun and a verb in a sentence, (or between a noun and other words governing it); there are six such Kārakas, belonging to the first seven cases, except the genitive: (1) कर्तृ; (2) कर्मन्; (3) करण; (4) संप्रदान; (5) अपादान; (6) अधिकरण. -2 That part of grammar which treats of these relations; *i. e.* syntax. -3 Water produced from hail. -4 An organ (इन्द्रिय); जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् Bhāg. 8. 6. 16. **-Comp. -गुप्तिः** *f.* *a.* sentence with a hidden meaning. **-Comp. -दीपकम्** (in Rhet.) Case illuminator, a figure of speech in which the same Kāraka is connected with several verbs in succession; *e. g.* निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चलति कचभरं शोषयत्यन्तरास्ते दीव्यत्यक्षैर्न चायं गदितुमवसरो भूय आयाहि याहि । इत्युद्दण्डैः प्रभूणामसकृदधिकृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् अस्मान् पश्याब्धिकन्ये सरसिरुहरुचामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ -- रिंखयति कूणति वेल्लति विचलति निमिषति विलोकयति तिर्यक् । अन्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिणया वधूः शयने ॥ K. P. 10. **-हेतुः** the active or efficient cause (opp. ज्ञापकहेतु).

कारकवत् *a.* 1 Relating to one who is busy with anything. -2 Instrumental, causal, शब्दो न यत्र पुरुकारकवान्क्रियार्थः Bhāg. 2. 7. 47.

कारकुक्षीयः N. of the शाल्व country.

कारज *a.* Relating to the fingernail.

कारणम् [कृ-णिच् ल्युट्] 1 A cause, reason; कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः M. 1. 18; R. 1. 74; Bg. 13. 21; oft. with loc. of the effect; Bh. 2. 84. -2 Ground, motive, object; प्रव्राज्य चीरवसनं किं नु पश्यसि कारणम् Rām. 2. 73. 12. किं पुनः कारणम् Mbh.; Y. 2. 203; Ms. 8. 347; कारणमानुषीं तनुम् R. 16. 22. -3 An instrument, means; गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् Y. 3. 20, 65. -4 (In Nyāya phil.) A cause, that which is invariably antecedent to some product and is not otherwise constituted; or, according to Mill, 'the antecedent or concurrence of antecedents on which the effect is invariably and unconditionally consequent'; according to Naiyāyikas it is of three kinds; (1) समवायि (intimate or inherent); as threads in the case of cloth; (2) असमवायि (non-intimate or non-inherent), as the conjunction of the threads in the case of cloth; (3) निमित्त (instrumental) as the weaver's loom. -5 The generative cause, creator, father; Ku. 5. 81. -6 An element, elementary matter; Y. 3. 148; Bg. 18. 13. -7 The origin or plot of a play, poem &c. -8 An organ of sense; हित्वा तनुं कारणमानुषीं ताम्. -9 The body. -10 A sign, document, proof or authority; प्रमाणं चैव लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम् Ms. 11. 84. -11 That on which any opinion or judgment is based. -12 Action; आत्मना कारणैश्चैव समस्येह महीक्षितः Mb. 12. 59. 130. -13 A legal instrument or document. -14 Agency, instrumentality. -15 A deity (as the proximate or remote cause of creation). -16 Killing, injuring. -17 A desire (वासना) created formerly (as पूर्ववासना); पूर्वं नित्यं सर्वगतं मनोहेतुमलक्षणम् । अज्ञानकर्मनिर्दिष्टमेतत्कारणलक्षणम् ॥ Mb. 12. 211. 6. **-णा** 1 Pain, agony. -2 Casting into hell. -3 Urging, instigation. (**-कारणात्** for the reason that; द्वेष° on account of hatred; मत्कारणात् for my sake; Pt. 1. 22.) -4 Action; निमित्ते कारणात्मके Mb. 12. 289. 7. **-Comp. -अन्तरम्** 1 a particular reason; प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे Rām. 4. 10. 28; -2 instrumental cause; येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्रः कारणान्तरे Rām. 3. 48. 4. **-अन्वित** *a.* having a cause or reason. **-आख्या** *a.* N. of the organ of perception and action, of बुद्धि, अहंकार and मनस्. **-उत्तरम्** a special plea, denial of the cause of complaint; admission of the charge generally, but denial of the actual issue (in law). **-कारणम्** an elementary or primary cause; an atom; त्वं कारणं कारणकारणानाम् Ki. 18. 35. **-कारितम्** *ind.* in consequence of: यदि प्रव्राजितो रामो लोभकारणकारितम् Rām. 2. 58. 28. **-गत** *a.* referred to its cause, resolved into its principles. **-गुणः** a quality of the cause; Sāṅ. K. 14. **-बलवत्** *a.* strong by motives; Pt. 5. 29. **-भूत** *a.* 1 caused. -2 forming the cause. **-माला** a figure of speech, 'a chain of causes'; यथोत्तरं चेत् पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता । तदा कारणमाला स्यात् K. P. 10; *e. g.* Bg. 2. 62, 63; also S. D. 728. **-मूलम्** (in Rhet.) a law of causation. **-वादिन्** *m.* a complainant, plaintiff. **-वारि** *n.* the original water produced at the beginning of the creation. **-विहीन** *a.* without a cause. **-शरीरम्** (in Vedānta phil.) the inner rudiment of the body, causal frame.

कारणक (At the end of comp.) Cause, reason &c.

कारणता Causality, causation; प्रलयस्थितिसर्गाणामेकः कारणतां गतः Ku. 2. 6.

कारणिक *a.* (**-का** or **-की** *f.*) 1 An examiner, a judge. -2 Causal, causative. -3 A teacher; कच्चित्कारणिका धर्मे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः Mb. 2. 5. 34.

कारयितव्य *a.* To be caused or performed; °दक्षा Ku. 7. 27.

कारयितृ, कारयिष्णु Causing to do, perform, effect &c. योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते Ms. 12. 12.

कारापकः A person appointed to look after the construction of a temple or a building.

कारिः *f.* Action, act, work; यां कारिं राजपुत्रोऽयमनुतिष्ठति... Bk. 7. 75. *-m.* An artist, a mechanic.

कारित *a.* Caused to be done or effected. **-ता** Interest, the amount of which is fixed by the debtor (being forced to do so by the creditor). **-तम्** The causal form of a verb. कारितार्थ causal sense शेत्यर्थः कारितार्थो वा निर्देशोऽयं समाश्रितः Mbh. on P. V. 3. 55.

कारिन् *a.* Making, doing, causing, bringing about (at the end of comp.). *-m.* A mechanic, artist, preparer न कारिसोमं प्रपपौ अस्रे Mbh. on III. 2. 115.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कारण्डः, कारण्डवः A sort of duck; Rām. 7. 31. 21. Bhāg. 8. 2. 16; तप्तं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते V. 2. 23.

कारन्धमिन् *m.* 1 Brazier. -2 A mineralogist.

कारभ *a.* Produced or coming from a camel.

कारामिहिका Camphor.

कारम्भा N. of a tree (प्रियङ्गु).

कारवः A crow.

कारवी N. of many plants. (Mar. शोप, ओवा, जिरें इ.)

कारवेलः, -ल्लकः 1 N. of a bitter vegetable (Mar. कारलें?) -2 A missile of the shape of कारवेल, covered all over with sharp edges; गण्डशैलैः कारवेलैः लोहकण्टकवेष्टितैः Parṇal 4. 75.

कारस्करः [कार-सृ-कर P. VI. 1. 56.] N. of a tree (किंपाक; Mar. कुचला) Bhāg. 5. 14. 12; कारस्करो वृक्षः.

कारस्कराटिका A small centipede.

कारा 1 Imprisonment, confinement. -2 A prison-house, a jail; Mv. 6. 25. -3 Part of a lute below the neck. -4 Pain, affliction. -5 A female messenger. -6 A female worker in gold. -7 A sound. -8 An instrument for drawing the sound of the lute. **-Comp.** **-अगारम्, -गृहम्, -वेश्मन्** *n.* a prison-house, a jail; कारागृहे निर्जितवासवेन लङ्केश्वरेणोषितमा प्रसादात् R. 6. 40, Śānti. 4. 10. **-गुप्तः** a prisoner. **-पालः** a guard of a prison, jailor.

काराधुनी A musical instrument (as a conch) काराधुनीव चितयत् सहस्रैः Rv. 1. 180. 8.

कारायिका A female crane.

कारिका 1 A female dancer. -2 A business, or trade -3 A memorial verse, or a collection of such verses, on grammatical, philosophical, or scientific subjects, *e. g.* Bhaṭṭojī Dīkṣita's Kārikās on grammar; called वैयाकरणसिद्धान्तकारिका; सांख्यकारिका. -4 Torment, torture. -5 Interest.

कारीर *a.* [करीर-अञ्] Made of the shoots of reed or bamboo; दुर्गतीर्थां बृहत्कूला कारीरा वेत्रसंयुता Mb. 12. 82. 46.

कारीषम् [करीषाणां समूहः अण्] A heap of dried cow-dung; *-a.* Poduced from dried cow-dung; कारीषैरग्निभिरध्यापयति Mbh. on P III. 1. 26.

कारु *a.* (**-रू** *f.*) [कृ-उण् Uṇ. 1. 1] 1 A maker, doer, an agent, servant; राघवस्य ततः कार्यं कारुर्वानरपुङ्गवः Bk. 7. 28. -2 An artisan, mechanic, artist; कारुभिः कारितं तेन कृत्रिमं स्वग्रहेतवे Vb. 1. 13; इति स्म सा कारुतरेण लेखितं नलस्य च स्वस्य च सख्यमीक्षते N. 1. 38; Y. 2. 249, 1. 187; Ms. 5. 129; 10. 12. (They are :— तक्षा च तन्त्रवायश्च नापितो रजकस्तथा। पञ्चमश्चर्मकारश्च कारवः शिल्पिनो मताः॥) -3 Terrible, horrible; जरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम् Mb. 1. 40. 3. **-रुः** 1 An epithet of विश्वकर्मन् the architect of the gods. -2 An art, a science. **-Comp.** **-चौरः** one who commits burglary, a dacoit. **-जः** 1 a piece of mechanism, any product of manufacture. -2 a young elephant. -3 a hillock, an ant-hill. -4 froth. -5 sesamum growing spontaneously. -6 red orpiment. **-शिल्पिगणः** *a.* corporation of artisens and handicraftsmen; Kau. A. 2. 6. **-हस्तः** the hand of an artisan; नित्यं शुद्धः कारुहस्तः Ms. 5. 129.

कारु (रू) कः, -का An artisan; कारुकान् शिल्पिनश्चैव Ms. 7. 138. कारुकान्नं च शोणितम् Mb. 13. 135. 14...... कारुकाश्च कुशीलवाः Śiva. B. 31. 18.

कारुणिक *a.* (**-की** *f.*) [करुणा-ठक्] Compassionate, kind, tender; Nāg. 1. 1.

कारुण्यम् 1 Compassion, kindness, pity; कारुण्यमातन्वते Gīt. 1; करिण्यः कारुण्यास्पदम् Bv. 1. 2. -2 Sentiment of Pathos कारुण्यं भवभूतिरेव तनुते।

कारुण्डिकाः, कारुण्डी A leech.

कारूषाः (pl.) 1 N. of a country. -2 A man of an intermediate caste (father व्रात्यवैश्य and mother वैश्य); Ms. 10. 23. **-षम्** Hunger; इह भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारूषमेव च Rām. 1. 24. 20.

कारेणव *a.* Belonging to a female elephant.

कारोत (त्त) मः, -रः (Ved.) 1 A filtering vessel; कारोतराच्छफादश्वस्य वृष्णः Rv. 1. 116. 7. -2 Yeast, barm. -3 A well.

कार्कण *a.* Belonging to a peasant.

कार्कलास्यम् The state of being a lizard; न कालेन विना कार्कलास्यान्मुक्तो नृगो नृपः Śiva. B.

कार्कवाकव *a.* Relating to a cock (कृकवाकु); उच्चकर्कशकार्कवाकवरवत्रस्यत्...... Rām. Ch. 7. 81.

कार्कश्यम् 1 Hardness, roughness. -2 Firmness. -3 Solidity; आश्लेषलोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् Śi. 2. 17; Pt. 1. 190. -4 Hard-heartedness, sternness, cruelty; कार्कश्यं गमितेऽपि चेतसि Amaru. 28. -5 Rough labour; अवाप्य प्राणसन्देहं कार्कश्येन समार्जितम् Mb. 13. 112. 20.

कार्कीक *a.* [कर्कः शुक्लोऽश्वः स इव इति ईकक् SK. on P. V. 3. 110] Like a white horse.

कार्ण *a.* Relating to an ear. **-र्णम्** 1 The wax of the ear. -2 An ear-ring. **-र्णः** N. of Vṛiṣaketu. **-Comp.** **-छिद्रकम्** a sort of well. **-वेष्टकिक** *a.* fit for ear-rings.

कार्णाटभाषा The language of Karnāṭa (Canarese).

कार्तयुग *a.* Relating to the कृतयुग; Mb. 12.

कार्तवीर्यः The son of Kritavīrya and king of the Haihayas, who ruled at Māhiṣmatī. [Having worshipped Dattāttreya, he obtained from him several boons, such as a thousand arms, a golden chariot that went wheresoever he willed it to go, the power of

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

restraining wrong by justice, conquest of earth, invincibility by enemies &c.; (cf. R. 6. 39). According to the Vāyu Purāṇa he ruled justly and righteously for 85,000 years and offered 10,000 sacrifices. He was a contemporary of Rāvaṇa whom he once captured and confined like a beast in a corner of his city; cf. R. 6. 40. Kārtavīrya was slain by Paraśurāma for having carried off by violence the Kāmadhenu of his revered father Jamadagni. Kārtavīrya is also known by the name Sahasrārjuna.]

कार्तस्वरम् Gold; स तप्तकार्तस्वरभासुराम्बरः Śi. 1. 20; °दण्डेन K. 82. कार्तस्वरपरिच्छदम् (रथम्) Bhāg. 1. 17. 4; a kind of gold (or silver?); ईहामृगसमायुक्तैः कार्तस्वरहिरण्मयैः Rām. 5. 9. 13.

कार्तान्तिकः [कृतान्तं वेत्ति ठक् P. IV. 2. 59] An astrologer, fortuneteller; कार्तान्तिको नाम भूत्वा भुवं बभ्राम Dk. 130.

कार्तिक *a.* (**-की** *f.*) [कृत्तिका-अण्] Belonging to the month of Kārtika; कार्तिकीषु सवितानहर्म्यभाक् R. 19. 39. **-कः** 1 N. of the month in which the full moon is near the कृत्तिका or Pleiades (corresponding to October-November). -2 An epithet of Skanda. **-की** The full moon day in the month of Kārtika (Mar. त्रिपुरी पौर्णिमा). कार्तिक्याः प्रभृति आग्रहायणी मासे Mbh. on P. II. 3. 28. **-Comp. -उत्सवः** a festival on the full-moon day of the month of कार्तिक.

कार्तिकिकः The month of Kārtika.

कार्तिकेयः [कृत्तिकानामपत्यं ढक्] N. of Skanda (so called because he was reared by the six Kṛittikās). [Kārtikeya is the Mars or the god of war of the Indian mythology. He is the son of Śiva (but born without the direct intervention of a woman). Most of his epithets have reference to the circumstances of his birth. Śiva cast his seed into Agni (who had gone to the god in the form of a dove, while he was enjoying Pārvatī's company), who being unable to bear it cast it into the Ganges; (hence Skanda is called Agnibhū, Gaṅgāputra). It was then transferred to the six Krittikās (when they went to bathe in the Ganges), each of whom therefore conceived and brought forth a son. But these six sons were afterwards mysteriously combined into one of extraordinary form with six heads and twelve hands and eyes, (hence he is called Kārtikeya, Ṣaḍānana, Ṣaṇmukha &c.). According to another account the seed of Śiva was cast by the Ganges into a thicket of reeds (Śara); whence the boy was called Śaravaṇabhava, or Śarajanman. He is said to have pierced the mountain Krauñcha, whence his name Krauñchadāraṇa. He was the commander of the army of the gods in their war with Tāraka, a powerful demon (q. v.) whom he vanquished and slew; and hence his names Senānī and Tārakajit. He is represented as riding a peacock.] **-Comp. -प्रसूः** *f.* Pārvatī, mother of Kārtikeya.

कार्त्स्न्यम् Totality; entirety; तान्निबोधत कार्त्स्न्येन द्विजाग्र्यान् पङ्क्तिपावनान् Ms. 3. 183. ताः क्रियाः कश्चित् कार्त्स्न्येन करोति कश्चिदकार्त्स्न्येन Mbh. on P. III. 1. 22; of अन्यथाभाव P. 131.

कार्दम (**-मी** *f.*), **-कार्दम** (**-मि**) **क** *a.* (**-की** *f.*) [कर्दम-अण्-ठक् वा P. IV. 2. 2. Vārt.] 1 Muddy, soiled or covered with mud.-2 A pearl produced in Kardama, a river in Persia; Kau. A. 2. 11. -3 Belonging to Prajāpati Kardama; कार्दमं वीर्यमापन्नो जज्ञेऽग्निरिव दारुणि Bhāg. 3. 24. 6.

कार्पटः [कर्पट-अण्] 1 A petitioner, a suitor, a candidate. -2 A rag. -3 Lac.

कार्पटिकः [कर्पट-ठक्] 1 A pilgrim. -2 One who maintains himself by carrying water from holy rivers. -3 A caravan of pilgrims. -4 An experienced man. -5 A parasite. -6 A deceiver, rogue; B. P. -7 A trusty follower; Hch.

कार्पणी Gladness (Nighaṇṭu Prakāśa).

कार्पण्यम् 1 Poverty, indigence, wretchedness; व्यक्तकार्पण्या Dk. -2 Compassion; pity; कार्पण्यात्स्कन्धेनोद्वहति Bhāg. 5. 8. 13. -3 Niggardliness, imbecility; कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः Bg. 2. -4 Levity, lightness of spirit.

कार्पाणम् Ved. Combat, battle; कार्पाणे शूर वज्रिवः Rv. 10. 22. 10.

कार्पास *a.* (**-सी** *f*) [कर्पास्याः अवयवः अण्] Made of cotton; वेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः Rām. 5. 53. 6. **-सः, -सम्** 1 Anything made of cotton; कौशं कार्पासिकं हृत्वा मृतो जायति मानवः Mb. 13. 111. 106. Ms. 8. 326. अयमपि विधिर्न मृदुनामिव कार्पासानां कृतः मतिपेषविषय आरभ्यते Mbh. on P. IV. 1. 55. -2 Paper. **-सी** The cotton plant. **-Comp. -अस्थि** *n.* the seed of the cotton plant; Ms. 4. 78.**-तान्तवम्** Texture made of cotton; Ms. 12. 64. **-नासि (लि) का** a spindle. **-सौत्रिक** *a.* made of cotton thread; Y. 2. 179.

कार्पासिक *a.* (**-की** *f.*) Made of or from cotton.

कार्पासिका The cotton plant.

कार्म *a.* [कर्म न्-ण] Laborious, industrious.

कार्मण *a.* (**-णी** *f.*) [कर्मन्-अण्] 1 Finishing a work, -2 Doing any work well or completely. **-णम् -कर्मन्** Magic, witchcraft; निखिलनयनाकर्षणे कार्मणज्ञा Bv. 2. 79; Vikr. 2. 14 8. 2.

कार्मणत्वम् Magic, sorcery (वशीकरण); कार्मणत्वमगमन् रमणेषु Śi. 10. 37.

कार्मान्तिकः A superintendent of manufactures; Kau. A. 1. 12. **-कम्** A manufactory.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कार्मारः An artist, mechanic, smith; Rv. 9. 112. 2.

कार्मारकम् A smith's work.

कार्मारिकः A spear? कार्याः कार्मारिकाः शूलावेधनाग्राश्च वेणवः Kau. A. 2. 3.

कार्मिक *a.* (-की *f.*) [कर्मन्-ठक्] **1** Manufactured, made. **-2** Embroidered, intermixed with coloured thread (as cloth). **-3** Any variegated texture; Y. 2. 180.

कार्मिक्यम् Activity, industry.

कार्मुक *a.* (-की *f.*) [कर्मणे प्रभवति इति उकञ् P. V. 1. 103.] Fit for or able to do a work, doing it well and completely. **-कम्** [कृमुकशब्दात् काष्ठविशेषवाचिनः, अनुदात्तादेश्च इति सूत्रस्यापवादेन, कोपधाच्च इति सूत्रेणाण् प्रत्ययेन निष्पन्नः] **1** A bow; तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य शक्तिः Ki. 3. 48; त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś. 1. 6. **-2** A bamboo. **-3** The ninth sign of the zodiac. **-4** A kind of machine or instrument shaped like a bow. **-5** A kind of village situated on the bank of a river or sea; Māna. 9. 3. 459. **-Comp.** **-उपनिषद्** *f.* the secret of the art of shooting; B. R. **-भृत्** *m.* **1** the archer or the sign Sagittarius of the zodiac. **-2** an archer in general.

कार्य *pot. p.* [कृ-कर्मणि ण्यत्] What ought to be done, made, performed, effected &c. कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी Ś. 6. 17; साक्षिणः कार्याः Ms. 8. 61; so दण्डः, विचारः &c. **-र्यम्** 1 (*a*) Work, action, act, affair, business; कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम् Ku. 3. 14; Ms. 5. 150. (*b*) A matter, thing. **-2** Duty; अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः Śi. 2. 1. **-3** Occupation, enterprize, emergent business. **-4** A religious rite or performance. **-5** A motive, object, purpose; कार्यमत्र भविष्यति Pt. 2. 70 (v. l.); 116; Śi. 2. 36; H. 4. 61. **-6** Want, need, occasion, business (with instr.); किं कार्यं भवतो हृतेन दयिता-स्नेहस्वहस्तेन मे V. 2. 20; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt. 1. 71, 1. 27; Amaru. 73. **-7** Conduct, deportment. **-8** A law-suit, legal business, dispute &c.; बहिर्निष्क्रम्य ज्ञायतां कः कः कार्यार्थीति Mk. 9; Ms. 8. 43. **-9** An effect, the necessary result of a cause (opp. कारण). **-10** (In Gram.) Operation; विभक्तिकार्यम् declension. **-11** The denouement of a drama; कार्योपक्षेपमादौ तनुमपि रचयन् Mu. 4. 3. **-12** Healthiness (in medicine). **-13** Origin. **-14** A body; कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः (कार्यं शरीरम्) Sāṅ. K. 43. [cf. Germ. *kara*; Pers. *kar*; Prāk. *kajja*; Mar. *kāja*] **-Comp.** **-अक्षम** *a.* unable to do one's duty, incompetent. **-अकार्यम्** to be done and not to be done, right and wrong (action); कार्याकार्यमजानतः गुरोः (परित्यागो विधीयते) Pt. 1. 306. **-अकार्यविचारः** discussion as to the propriety or otherwise of anything, deliberation on the arguments for and against any proceeding. **-अधिपः** **1** the superintendent of a work or affair. **-2** the planet that decides any question in astrology. **-अपेक्षिन्** pursuing a particular object; कुर्वन्त्यकालेऽभिव्याप्तिं न कार्यापेक्षिणो बुधाः Ks. 56. 133. **-अर्थः** **1** the object of any undertaking, a purpose; बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये Ms. 7. 167. **-2** an application for employment. **-3** any object or purpose. **-अर्थिन्** *a.* **1** making a request. **-2** seeking to gain one's object or purpose; मनस्वी कार्यार्थी गणयति न दुःखं न च सुखम् Bh. 2. 81. **-3** seeking an employment. **-4** pleading a cause in court, going to law; Mk. 9. **-आश्रयिन्** *a.* Resorting to the body; कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः Sāṅ. K. 43. **-आसनम्** seat of transacting business. **-ईक्षणम्** superintendence of public affairs; स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्येक्षणे नृणाम् Ms. 7. 141. **-उद्धारः** discharge of a duty. **-उद्योगः** active engagement in any business. **-कर** *a.* efficacious. **-कर्तृ** *m.* **1** an agent, a workman. **-2** a friend, benefactor; नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता Pt. 1. 131. **-कारणे** (dual) **1** cause and effect; object and motive; °वर्जितः Pt. 1. 413. **-2** some special cause of an act; न भक्त्या कस्यचित्कोऽपि प्रियं प्रकुरुते नरः। मुक्त्वा भयं प्रलोभं वा कार्यकारणमेव वा॥ Pt. 1. 412 °भावः the relation of cause and effect. °संबन्धः The relation of cause and effect. In मीमांसा this is established by the rule of अन्वयव्यतिरेक (*i. e.* तद्भावे भावः तदभावे अभावः) The earliest exposition of this expression is found in the शाबरभाष्य on MS. 4. 3. 2; cf. कार्यकारणसम्बन्धो नाम स भवति, यस्मिन् सति यद् भवति यस्मिन्नसति यन्न भवति, तत्रैव कार्यकारणसंबन्धः। This should be contrasted with the नैयायिक view of अन्वय-व्यतिरेक which they use for establishing व्याप्ति. **-कालः** time for action, season, fit time or opportunity; Rām. 1. (-*n*) कार्यकाले संज्ञापरिभाषम् परिभाषेन्दुशेखर pari. 2 and 3. **-गौरवम्** importance of the act, deed, or occasion; respect for the performance; U. 7. कार्यगौरवाद्भयाद्विकवशेन वा Kau. A. 1. 19. **-चिन्तक** *a.* **1** prudent, cautious, considerate. (-**कः**) manager of a business, executive officer; धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः Y. 2. 191. **-च्युत** *a.* out of work, out of employ, dismissed from an office. **-ज्ञातम्**, **-दर्शनम्** **1** inspection of a work; Ms. 8. 9, 23. **-2** inquiry into public affairs. **-निर्णयः** settlement of an affair; उभयः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये Y. 2. 10. **-पदवी** line of conduct, course of action; पुरावृत्तोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी Mal. 2. 13. **-पुटः** **1** a man who does any useless thing. **-2** a mad, eccentric or crazy man. **-3** an idler. **-प्रद्वेषः** dislike to work, idleness, laziness. **-प्रेष्यः** an agent, a messenger. **-भाजनम्**, **-पात्रम्** any one engaged in active life. **-वस्तु** *n.* an aim or object. **-विपत्तिः** *f.* a failure, reverse, misfortune. **-व्यसनम्** failure of an affair. **-शेषः** **1** the remainder of a business; Ms. 7. 153. **-2** completion of an affair. **-3** part of a business. **-सिद्धिः** *f.* success, fulfilment of an object. **-स्थानम्** a place of business, office. **-हन्तृ** **1** obstructing or marring another's work; H. 1. 77. **-2** opposed to another's interests.

कार्यतः *ind.* **1** Through some object or motive. **-2** Consequently, necessarily.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कार्यवशात् *ind.* For some reason; Pt.

कार्यिक *a.* 1 Having business. -2 Engaged in a suit; Ms. 7. 124.

कार्यिन् *a.* 1 Active, assiduous. -2 Seeking for some business. -3 Having an object in view. -4 A party to a suit. -5 (In Gram.) Subject to a rule. कार्यमनुभवन् हि कार्यी निमित्ततया नाश्रीयते Paribhāṣendu. 10.

कार्शानव *a.* Fiery, hot; कार्शानवं धाम Śi. 4. 16.

कार्श्यम् 1 Thinness, emaciation, leanness; कार्श्यं येन त्यजति विधिना स त्वयैवोपपाद्यः Me. 29. -2 Smallness, littleness, scantiness; अर्थकार्श्यम् poverty; R. 5. 21.

कार्षः, -र्षकः, -र्षिकः A husbandman, cultivator.

कार्षापणः, -णम् (or **पणकः**) A coin or weight of different values; पुराकल्प एतदासीत् षोडश माषाः कार्षापणं Mbh. on P. I. 2. 64. कार्षापणं तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः Ms. 8. 136, 336; 9. 282. (= कर्ष). न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते ŚB. on MS. 4. 3. 30. **-णम्** Money, gold and silver.

कार्षापणिक *a.* (**-की** *f.*) [P. V. 1. 25. Vārt.] Worth one कार्षापण.

कार्षि *a.* Ved. 1 Attracting, drawing. -2 Ploughing. **-र्षिः** Fire. *-f.* 1 Drawing. -2 Cultivation.

कार्षीवणः Ved. A husbandman; निखनन्तो अग्रे कार्षीवणाः Av. 6. 116. 1.

कार्ष्मन् Ved. The goal of a racecourse; कार्ष्मन् वाजी न्यक्रमीत् Rv. 9. 36. 1.

कार्षिक = कार्षापण q. v.

कार्ष्ण *a.* (**-ष्णी** *f.*) [कृष्ण-अण्] 1 Belonging to Kṛiṣṇa or Viṣṇu; कार्ष्णेन पत्रिणा शत्रुः स भिन्नहृदयः पतन् R. 15. 24. -2 Belonging to Vyāsa. -3 Belonging to the black antelope; Ms. 2. 41. -4 Black. **-र्ष्णम्** Ved. The skin of the black antelope.

कार्ष्णाजिनिः N. of an old authority quoted by Jaimini; MS. 6. 7. 35.

कार्ष्णायस *a.* (**-सी** *f.*) [कृष्णायस-अण्] Made of black iron; कार्ष्णायसोऽग्रे रथः U. 3. 43. **-सम्** Iron; एकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातं भवति Ch. Up. 6. 1. 6. ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्याद्देवाभिजायते Rām. 1. 37. 19. कार्ष्णायसमलङ्कार Ms. 10. 52.

कार्ष्णिः [कृष्णस्यापत्यं-इञ्] An epithet of the god of love, of Kṛiṣṇa's son प्रद्युम्न; Śi. 19. 10; cf. अभिमन्यु Mb: of शुकाचार्य; Mb. 12. 325. 44.

कार्ष्ण्यम् काकस्य कार्ष्ण्यम् Mbh. on II. 2. 8. 1 Blackness, darkness. -2 Iron filings.

कार्ष्यः The tree Shorea robusta (शाल).

काल *a.* (**-ली** *f.*) 1 Black, of a dark or dark-blue colour; Rām. 5. 17. 9. Mb. 8. 49. 48. -2 Injuring, hurting. **-लः** 1 The black or dark-blue colour. -2 Time (in general); विलम्बितफलैः कालं निनाय स मनोरथैः R. 1. 33; तस्मिन्काले at that time; काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् H. 1. 1 the wise pass their time &c. -3 Fit or opportune time (to do a thing), proper time or occasion; (with gen., loc., dat., or inf.); R. 3. 12, 4. 6, 12. 69; पर्जन्यः कालवर्षी Mk. 10. 60; काले वर्षतु पर्जन्यः &c. -4 A period or portion of time (as the hours or watches of a day); षष्ठे काले दिवसस्य V. 2. 1. Ms. 5. 153. -5 The weather. -6 Time considered as one of the nine *dravyas* by the Vaiśeṣikas. -7 The Supreme Spirit regarded as the destroyer of the Universe, being a personification of the destructive principle; कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिशारैः Bh. 3. 39. -8 (*a*) Yama, the god of death; कः कालस्य न गोचरान्तरगतः Pt. 1. 146. (*b*) Death, time of death; स हि कालोऽस्य दुर्मतेः Rām. 7. 64. 10. -9 Fate, destiny. -10 The black part of the eye. -11 The (Indian) cuckoo. -12 The planet Saturn. -13 N. of Śiva; N. of Rudra; उग्ररेता भवः कालो वामदेवो धृतव्रतः Bhāg. 3. 12. 12. -14 A measure of time (in music or prosody). -15 A person who distils and sells spirituous liquor. -16 A section, or part. -17 A red kind of plumbago. -18 Resin, pitch. -19 N. of an enemy of Śiva. -20 (with the Jainas) One of the nine treasures. -21 A mystical name for the letter म्. -22 N. of the one of four contentments mentioned in साङ्ख्यकारिका; प्रकृत्युपादानकालभागाख्याः Sān. K. 50. **-ला** 1 N. of several plants. -2 N. of a daughter of Dakṣa. -3 An epithet of Durgā. **-ली** 1 Blackness. -2 Ink, black ink. -3 An epithet of Pārvatī, Śiva's wife. -4 A row of black clouds. -5 A woman with a dark complexion. -6 N. of Satyavatī, mother of Vyāsa. जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात् Mb. 1. 60. 2; Bu. ch. 4. 76. -7 Night. -8 Censure, blame. -9 One of the seven tongues of Fire; काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा। स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्तजिह्वाः॥ Muṇḍ. 1. 2. 4. -10 A form of Durgā काली काली महाकाली सीधुमांसपशुप्रिये Mb. 4. 6. 17. कालीतनयः a buffalo. -11 One of the Mātris or divine mothers. -12 N. of a wife of Bhīma. -13 A sister of Yama. -14 A kind of learning (महाविद्या) -15 A small shrub used as a purgative. -16 A kind of insect. **-लम्** 1 Iron. क्षुरो भूत्वा हरेत्प्राणान्निशितः कालसाधनः Mb. 1. 140. 89. -2 A kind of perfume. **-Comp. -अयसम्** iron. **-अक्षरिकः** a scholar, one who can read and decipher. **-अगरु** *n.* a kind of sandal tree, black kind of aloe; कालागुरुर्दहनमध्यगतः समन्तालोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति Bv. 1. 70, R. 4. 81. (*-n.*) the wood of that tree. शिरांसि कालागुरुधूपितानि Rs. 4. 5; 5. 5. **-अग्निः, -अनलः** 1 the destructive fire at the end of the world. -2 an epithet of Rudra. -3. a kind of bead (रुद्राक्ष). **-अङ्ग** *a.* having a dark-blue body (as a sword with a dark-blue edge) Mb. 4. 8. 1.; **-अजिनम्** the hide of a black antelope. **-अञ्जनम्** a sort of collyrium; न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्धया कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Ku. 7. 20, 82. (**-ली**) a small shrub used as a purgative (Mar. काळी कापशी). **-अण्डजः** the (Indian) cuckoo. **-अतिक्रमः, -क्रमणम्** delay, being late; कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वति भूपतिः Pt. 1. 151. **-अतिपातः, -अतिरेकः** loss of time, delay; Māl 2. **-अतीत** *a.* elapsed, passed by. **-अत्ययः** 1 delay, lapse of time. -2 loss by lapse of time. **-अध्यक्षः** 1 'presiding over time', epithet of the sun. -2 the Supreme Soul. **-अनुनादिन्** *m.* 1 a bee. -2 a sparrow. -3 the Chātaka bird. **-अनुसारकः** 1 Tagara tree. -2 yellow sandal. **-अनुसारिः, -अनुसारिन्, -अनुसारिवा, -अनुसार्यः, -र्यकः** benzoin or benjamin. (**-र्यम्**) 1 a yellow fragrant wood (पीतचन्दन). -2 Sissoo wood. **-अन्तकः** time, regarded as the god of death, and the destroyer of every thing. **-अन्तरम्** 1 an interval. -2 a period of time. -3 another time or opportunity. °आवृत *a.* hidden or concealed in the womb of time. °क्षम *a.* able to bear delay; अकालक्षमा देव्याः शरीरावस्था K. 263; Ś. 4. °प्रेक्षिन् Pt. 3. 172. °विषः an animal venomous only when enraged, as a rat. **-अभ्रः** a dark, watery cloud. **-अयनम्** See कालचक्र Bhāg. 5. 22. 11. **-अवधिः** appointed time. **-अवबोधः** knowledge of time and circumstances; Māl. 3. 11. **-अशुद्धिः** *f.* **-अशौचम्** period of mourning, ceremonial impurity caused by the birth of a child or death of a relation in the family; see अशौच. **-अष्टकम्** 1 first to eighth days of the dark half of the month आषाढ (festival period of कालभैरव) -2 a stotra of कालभैरव by Śhankarāchārya. **-आकृष्ट** *a.* 1 led to death. -2 produced or brought by time. **-आत्मक** *a.* depending on time or destiny. **-आत्मन्** *m.* the Supreme Spirit. **-आदिकः** The month चैत्र. **-आम्रः** 1 a mango-kind; कालाम्ररसपीतास्ते नित्यं संस्थितयौवनाः Mb. 6. 7. 18. -2 N. of a Dvīpa; Hariv. **-आयसम्** iron. *-a.* made of iron; ततः कालायसं शूलं कण्टकैर्बहुभिश्च तम् Rām. 7. 8. 15. **-उप्त** *a.* sown in due season. **-कञ्जम्** a blue lotus. **-कटम्, -कटः** an epithet of Śiva; Mb. 13. **-कण्ठः** 1 a peacock. -2 a sparrow. -3 a wagtail. -4 a gallinule. -5 an epithet of Śiva; कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिको नः Udb.; U. 6. **-कण्ठी** Pārvatī, the wife of कालकण्ठ *i. e.* शिव. नृत्यन्तीमिव रजनीं नटीं प्रतीमो गानश्रीविलसति नाथ कालकण्ठी Rām Ch. 7. 23. **-कण्टक, -कण्ठकः** a gallinule. **-कण्डकः** a water-snake. **-करणम्** appointing or fixing time. **-कर्णिका, -कर्णी** misfortune. **-कर्मन्** *n.* 1 death. -2 destruction; त्रैलोक्यं तु करिष्यामि संयुक्तं कालकर्मणा Rām. 3 64. 62. **-कलायः** dark pulse. **-कल्प** *a.* fatal, deadly. **-कल्कः** A water-snake. **-कालः** Supreme Being. **-कीलः** noise. **-कुण्ठः** Yama. **-कुष्ठः** a myrrh. **-कूटः, -टम्** (*a*) a deadly poison; अहो बकी यं स्तनकालकूटं अपाययत् Bhāg. 3. 2. 23; Ś. 6. (*b*) the poison churned out of the ocean and drunk by Śiva; अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटम् Ch. P. 50. कालकूटस्य जननीं तां स्तुवे वामलोचनाम् Vb. **-कूटकः** a poison; Mb. 1. **-कृत्** *m.* 1 the sun. -2 a peacock. -3 Supreme Spirit. **-कृत** 1 produced by time. -2 fixed, appointed. -3 lent or deposited. -4 done for a long time. (**-तः**) the sun. **-क्रमः** lapse of time, course of time; कालक्रमेण in course or process of time; Ku. 1. 19. **-क्रिया** 1 fixing a time. -2 death. **-क्षेपः** 1 delay, loss of time; कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते (उत्पश्यामि) Me. 22; मरणे कालक्षेपं मा कुरु Pt. 1. -2 passing the time. **-खञ्जम्, -खञ्जनम् -खण्डम्** the liver; स्वादुकारं कालखण्डोपदंशम् Śi. 18. 77. **-गङ्गा** the river Yamunā. **-ग्रन्थिः** a year. **-घातिन्** *a.* killing by degrees or slowly (as a poison). **-चक्रम्** 1 the wheel of time (time being represented as a wheel always moving). -2 a cycle. -3 (hence fig.) the wheel of fortune, the vicissitudes of life. (**-क्रः**) an epithet of the sun. **-चिह्नम्** a symptom of approaching death. **-चोदित** *a.* summoned by the angel of death. **-जोषकः** One who is satisfied with sparse food at the proper time. **-ज्येष्ठः** *a.* senior in years, grown up; U. 5. 12. **-ज्ञ** *a.* knowing the proper time or occasion (of any action); अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33; Śi. 2. 83. (**-ज्ञः**) 1 an astrologer. -2 a cock. **-ज्ञानिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-तिन्दुकः** a kind of ebony. **-त्रयम्** the three times; the past, the present, and the future; °दर्शी K. 46. **-दण्डः** death; श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः Dk. **-दमनी** an epithet of Durgā. **-दृष्ट** *a.* doomed to death; कालदृष्टं नृपं ज्ञात्वा Bm. 1. 180. **-धर्मः, -धर्मन्** *m.* 1 the line of conduct suitable to any particular time. -2 the law or rule of time. -3 effects proper to the time. -4 fated time, death; कालधर्मं गते सगरे Rām. 1. 42. 1 न पुनर्जीवितः कश्चित्कालधर्ममुपागतः Mb.; परीताः कालधर्मणा &c. **-धारणा** prolongation of time. **-नरः** (in astrology) the figure of a man's body. **-नाथः; -निधिः** Śiva. **-नियोगः** decree of fate or destiny; लङ्घ्यते न खलु कालनियोगः Ki. 9. 13. **-निरूपणम्** determination of time, chronology. **-निर्यासः** Bdellium (Mar. गुग्गुळ). **-नेमिः** 1 the rim of the wheel of time. -2 N. of a demon, uncle of Rāvaṇa, deputed by him to kill Hanūmat. -3 N. of a demon with 100 hands killed by Viṣṇu. °अरिः, रिपुः, हरः, हन् *m.* epithets of Kriṣṇa. **-पक्व** *a.* ripened by time, *i. e.* spontaneously; Ms. 6. 17, 21; Y. 3. 49. **-परिवासः** standing for a time so as to become stale. **-पर्णः** the flower plant (Mar. तगर). **-पर्ययः** a delay (कालातिक्रम); वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये Rām. 4. 31. 8. **-पर्यायः** the revolution or course of time; मन्ये लोकविनाशोऽयं कालपर्यायनोदितः Mb. II. 15. 41. **-पाशः** the noose of Yama or death. **-पाशिकः** a hangman. **-पु (पू) रुषः** an attendant of Yama. **-पृष्ठम्** 1 a species of antelope. -2 a heron. (**-कम्**) 1 N. of the bow of Karṇa; Ve. 4. -2 a bow in general. **-प्रभातम्** autumn or Śarad; (the two months following the rainy season considered as the best time). **-बन्धन** *a.* being under control of death (काल); प्रत्यक्षं मन्यसे कालं मर्त्यः सन् कालबन्धनः Mb. 3. 35. 2. **-भक्षः** an epithet of Śiva. **-भृत्** *m.* the sun. **-भैरवः** an epithet of Śiva. **-मल्लिका, -मान** (**लः**) the plant ocimum (Mar. तुळस). **-मालम्** a measure of time. **-मुखः** a species of ape; Mb. 3. 282. 12. **-मेषी, -मेशिका,**

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–मेषिका *f.* the Manjiṣṭha plant. **–यवनः** a kind of yavanas and enemy of Kriṣṇa and an invincible foe of the Yādavas. Kriṣṇa, finding it impossible to vanquish him on the field of battle, cunningly decoyed him to the cave where Muchakunda was sleeping who burnt him down. **–यापः, –यापनम्** procrastination, delay, putting off. **–योगः** fate, destiny. **–योगतः** according to the requirements of the time; Pt. 1. 184. **–योगिन्** *m.* an epithet of Śiva. **–रात्रिः, –रात्री** *f.* **1** a dark night. **–2** a sister of Yama. **–3** the Amāvasyā on which lamps are lighted (in the Divali holidays). **–4** the night of destruction at the end of the world (identified with Durgā); कालरात्रीति तां (सीतां) विद्धि सर्वलङ्काविनाशिनीम् Rām. 5. 51. 34. **–5** a particular night in the life of man, on the 7th day of the 7th month of the 77th year. **–रुद्रः** Rudra regarded as the fire that is to destroy the world. **–लवणम्** the बिड salt. (Mar. संचळखार) **–लोहम्, –लौहम्** steel. **–वलनम्** the armour. **–विप्रकर्षः** prolongation of time. विषयबाहुल्यं कालविप्रकर्षश्च स्मृतिं प्रमुष्णाति Mv. 5. 9. **–विभक्तिः** *f.* a section or part of time; Ms. 1. 24. **–वृद्धिः** *f.* periodical interest (payable monthly, quarterly, or at stated times); Ms. 8. 153. **–वृन्तः** a kind of pulse (कुलत्थ). **–वेला** the time of Saturn, *i.e.* a particular time of the day (half a watch every day) at which any religious act is improper. **–संकर्षा** a girl nine years old personating Durgā at a festival. **–संकर्षिन्** *a.* shortening time (as a mantra); कालसंकर्षिणीं विद्यां दीक्षापूर्वमुपादिशन् Ks. 68. 65. **–संगः** *a.* delay; जानामि कार्यस्य च कालसंगम् Rām. 4. 33. 53. **–संरोधः 1** keeping back for a long time; Ms. 8. 143. **–2** lapse of a long period of time. **–सदृश** *a.* opportune, timely. **–समन्वित, –समायुक्त** *a.* dead; Rām. 2. 65. 16. **–संपन्न** *a.* dated, bearing a date. **–सर्पः** the black and most poisonous variety of the snake; Gīt. 10. 12. **–सारः** the black antelope. (**–रम्**) a yellow sort of sandal wood. *–a.* having a black centre or pupil; न कालसारं हरिणं तदक्षिद्वयं प्रभुर्बद्धुमभून्मनोभूः N. 6. 19. **–सूत्रम्, –सूत्रकम् 1** thread of time or death. **–2** N. of a particular hell; Y. 3. 222; Ms. 4. 88. **–स्कन्दः** the Tamāla tree. **–स्वरूप** *a.* terrible as death, (deathlike in form). **–हरः** an epithet of Śiva. **–हरणम्** loss of time, delay; Ś. 3; U. 5; यात्वन्येन (वरेण) विहाय कालहरणं रामो वनं दण्डकाम् Mv. 4. 41. **–हानिः** *f.* delay; मामक्षमं मण्डनकालहानेर्वेत्तीव बिम्बाधरबद्धतृष्णम् R. 13. 16.

कालक *a.* Black, dark-blue. **–कः 1** A mole, freckle, mark. **–2** A water-snake. **–3** The black part of the eye. **–4** A kind of grain. **–का** Ved. **1** A kind of bird. **–2** A daughter of Dakṣa. **–कम् 1** The liver. **–2** An unknown quantity (in Alg.). **–Comp. –आचार्यः** N. of a Jaina teacher and astronomer.

कालङ्कतः (कासमर्दः) A cure for the cough.

कालन *a.* Destroyer; कलिमलसंहतिकालनोऽखिलाशः Bhāg. 12. 12. 66.

कालायनी N. of Durgā.

कालिक *a.* (**–की** *f.*) [काल-ठन्-ठक् वा] **1** Relating to time. **–2** Depending on time; विशेषः कालिकोऽवस्था Ak. **–3** Seasonable, timely. **–कः 1** A crane. **–2** A heron. **–का 1** Blackness, black colour. **–2** Ink, black ink. **–3** Price of an article to be paid by instalments. **–4** Periodical interest paid at stated times. **–5** A multitude of clouds, a dark cloud threatening rain; कुतस्त्रपा नश्यति न त्वदाननक्षपाकरादर्शनकारिकालिका Rām. Ch. 2. 55; कालिकेव निबिडा बलाकिनी R. 11. 15. **6–** Flaw (alloy &c.) in gold. **–7** The liver. **–8** A female crow. **–9** A scorpion. **–10** A spirituous liquor. **–11** N. of Durgā; व्यभाव्यत प्रलयजकालिकाकृतिः Śi. 17. 44. **–12** A particular blood-vessel in the ear. **–13** A line of hair extending from the pudenda to the navel. **–14** A small singing bird. **–15** A kind of fragrant earth. **–16** A girl four years old personating Durgā at a festival. **–17** N. of a Yoginī. **–18** A kind of vegetable. **–19** A kind of cucumber. **–20** The Indian spikenard. **–21** Mist. **–22** An oil-woman. **–कम् 1** Black sandal wood. **–2** Hostility.

कालित *a.* Dead; नाधुना सन्ति कालिताः Bhāg. 10. 51. 18.

कालिनी N. of the sixth lunar mansion.

कालकुञ्जः N. of Viṣṇu.

कालञ्जरः 1 N. of a mountain and adjacent country (modern Kallinjar); तस्मात्कालञ्जरगिरौ गत्वा Ks. 111. 70. **–2** An assembly of religious mendicants. **–3** An epithet of Śiva. **–रा** or **री** An epithet of Durgā.

कालधौतम् (= कलधौतम्) Silver or gold. स कालधौतातनुदुग्धपूर्णतत्कटाहमध्यास्थितनूतनाज्यवत् Rām. Ch. 2. 17.

कालशे(से)यम् Buttermilk (produced in a jar by churning).

कालापः 1 The hair of the head. **–2** A serpent's hood. **–3** A demon, an imp, a goblin. **–4** A student of the Kalāpa grammar. कलापिना प्रोक्तमधीयते इति अण् P. IV. 3. 108. **–5** One who knows this grammar.

कालापकम् 1 An assemblage of the pupils of Kalāpa. **–2** The doctrines or teachings of Kalāpa. **–3** N. of the Kātantra grammar; अधुना स्वल्पतन्त्रत्वात्कातन्त्राख्यं भविष्यति । मद्वाहनकलापस्य नाम्ना कालापकं तथा ॥ Ks. 7. 13.

कालिङ्ग *a.* (**–ङ्गी** *f.*) [कलिङ्ग-अण्] Produced in, or belonging to, the Kaliṅga country. **–ङ्गः 1** A king of that country; प्रतिजग्राह कालिङ्गस्तमस्त्रैर्गजसाधनः R. 4. 40. **–2** A snake of that country. **–3** An elephant. **–4** A species of cucumber. **–5** A poisonous plant. **–6** A sort of iron. **–ङ्गाः** (pl.) N. of a country; see कलिङ्ग. **–ङ्गम्** A water-melon.

कालिदासः 1 N. of a celebrated poet (author of many works like Śākuntala, Raghuvaṁśa &c.).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 N. of two other poets (authors of Nalodaya and Śrutabodha).

कालिन्द *a*. (**-न्दी** *f*.) [कलिन्द-अण्] Connected with or coming from the mountain Kalinda or the river Yamunā. **-न्दी 1** The river Yamunā; कालिन्द्याः पुलिनेषु केलिकुपिताम् Ve. 1. 2; R. 15. 28; Śānti. 4. 13. **-2** A sort of vessel. **-3** N. of a wife of Kriṣṇa. (a daughter of Sūrya). **-न्दम्** A water melon. **-Comp.-कर्षणः,-भेदनः** an epithet of Balarāma q. v. **-सूः** *f*. Saṃjñā (**-संज्ञा**), a wife of the sun. (*-m*.) the sun. **-सोदरः** Yama, the god of death.

कालिमन् *m*. **1** Blackness; Amaru. 88; Śi. 4. 57. **-2** Paleness; Śi. 8. 43.

कालिय Relating to time, timely. **-यः** The Kaliyuga.

कालियः N. of a tremendously large serpent who dwelt at the bottom of the Yamunā (which was a ground forbidden to Garuḍa, the enemy of serpents, owing to the curse of the sage Saubhari). He was crushed to death by Kriṣṇa when he was but a boy; R. 6. 49; Śi. 17. 69. **-याः** (pl.) The family of black serpents; Śi. 19. 28. **-Comp. -दमनः, -मर्दनः** epithets of Kriṣṇa.

कालीकः A heron.

कालीची The judgment hall of Yama.

कालीन *a*. [काल-ख] **1** Belonging to a particular time. **-2** Seasonable.

कालीयम् [काल-छ] A kind of sandal-wood; also कालीयक.

कालीयकः, -कम् A species of aloe wood. **-2** A kind of turmeric. **-3** Yellow sandal. ...गात्राणि कालीयकचर्चितानि Rs. 4. 5. Here comm. मणिराम says, 'कालीयकेन जायकेन. **-4** A dark kind of sandal wood. **-5** Saffron; कालीयकक्षोदविलेपनश्रियम् Śi. 12. 14.

कालुष्यम् 1 Foulness, dirtiness, turbidness, muddiness (fig. also); चोलकेश्वरकीर्तिश्च कालुष्यं ययतुः समम् Ks. 19. 95. कालुष्यमुपयाति बुद्धिः K. 103 becomes muddy or defiled. **-2** Opacity. **-3** Disagreement.

कालेय *a*. Belonging to the Kali age. **-यम् 1** The liver. **-2** Black sandal-wood; आरयानकालेयकृताङ्गरागाम् Ku. 7. 9. **-3** Saffron. **-याः** (*-m*. pl.) N. of a school of the black Yajurveda.

कालेयकः A kind of aloe wood. **-कम् 1** A fragrant wood. **-2** The black sandal wood; मधुकरकुलकलङ्ककालीकृतकालेयककुसुमकुड्मलेषु K. **-3** A disease like jaundice. **-कः** A dog, hound.

कालेयरुः 1 A dog. **-2** A species of sandal.

कालोलः A crow.

काल्प *a*. [कल्प-अण्] **1** Preceptive, laying down a rule, ritual. **-2** Relating to Kalpa.

काल्पः,-ल्पकः Zedoary.

काल्पनिक *a*. (**-की** *f*.) [कल्पना ठक्] **1** Existing only in fancy, fictitious; काल्पनिकी व्युत्पत्तिः **-2** Counterfeit, fabricated.

काल्य *a*. [काल-यत्] **1** Timely, seasonable. **-2** Agreeable, pleasant, auspicious. **-3** Of the morning time; प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् Rām. 1. 72. 21. **-ल्या 1** A cow fit for the bull. **-2** A woman arrived at puberty or maturity (who has reached the time favourable to conception). उपसर्या काल्या प्रजने P. III. 1. 104. **-ल्यम्** Day-break; Rām. 2. 7. 26; काल्यं विषादविमुखः प्रनिवेशवर्गः। दोषाश्च मे वदतु कर्मसु कौशलं च ॥ Chārudattam 3. 10. काल्याग्नौ द्विजकुलनादसन्नवादैरहुत्वा तिमिरतिलाहुतिं विधाय... Rām. Ch. 7. 61.

काल्याणकम् Auspiciousness.

कावचिक *a*. (**-की** *f*.) [कवच-ठञ् ठञ् कवचिनश्च P. IV. 2. 41.] Armorial. **-कम्** A multitude of men in armour.

कावारम् Moss. **-री** An umbrella without a stick.

कावृकः 1 A cock. **-2** The Chakravāka bird; 'कावृकः कृवाकौ स्यात्पीतमस्तककोकयोः Medinī.

कावेरम् Saffron.

कावेरी 1 N. of a river in the south of India; कावेरीं सरितां पत्युः शङ्कनीयामिवाकरोत् R. 4. 45. **-2** A harlot, courtezan. **-3** Turmeric.

काव्य *a*. [कवि-यण्] **1** Possessed of the qualities of a sage or a poet. **-2** Praiseworthy, fit to be described **-3** Prophetic, inspired, poetical; अशंसीत् काव्यः कविः Rv. 8. 8. 11. **-व्यः** N. of Śukra, preceptor of the Asuras; Mb. 1. 76. 6; दानवेन्द्रैर्हृतं दूरात् काव्यः कचमजीवयत् Bm. 1. 289. **-व्या 1** Intelligence. **-2** A female fiend; **-व्याः** *m*. (pl.) A class of manes; Ms. 3. 199. **-व्यम् 1** A poem; महाकाव्यम्; मेघदूतं नाम काव्यम् &c. **-2** Poetics, poetry, poetical composition. (काव्य is defined by writers on Poetics in different ways; तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलङ्कृती पुनः क्वापि K. P. 1; वाक्यं रसात्मकं काव्यम् S. D. 1; रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः काव्यम् R. G.; शरीरं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली Kāv. 1. 10; निर्दोषा लक्षणवती सरीतिर्गुणभूषिता। सालङ्काररसाऽनेकवृत्तिर्वाक् काव्यनामभाक् ॥ Chandr. 1. 7.) **-3** Happiness, welfare. **-4** Wisdom; काव्यानि वदतां तेषां संयच्छामि वहामि च Mb. 12. 124. 34. **-5** Inspiration. (The purposes of a Kāvya as mentioned by Mammaṭa are:—काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये। सद्यःपरनिर्वृतये कान्तासंमिततयोपदेशयुजे ॥ K. P. 1.) **-Comp. -अर्थः** a poetical thought or idea. °**आपत्तिः** Necessary conclusion; a figure of speech; Kuval. 59. °**चौरः** a robber of the ideas of another poet, a plagiarist; यदस्य दैत्या इव लुण्ठनाय काव्यार्थचौराः प्रगुणीभवन्ति Vikr. 1. 11. **-अलङ्कारः** N. of a work on poetics by Vāmana. **-आदर्शः** N. of a work on poetics by Daṇḍin. **-चौरः** a

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

stealer of other men's poems. **-प्रकाशः** N. of a work on Rhetorics by Mammaṭa. **-मीमांसकः** a rhetorician, critic. **-मीमांसा** N. of a work on Rhetorics by Rājaśekhara. **-रसिक** *a.* one who has a taste for and can appreciate the beauties of poetry. **-लिङ्गम्** Poetic Reason, a figure of speech; thus defined:- काव्यलिङ्गं हेतोर्वाक्यपदार्थता K. P. 10; *e. g.* जितोऽसि मन्द कन्दर्प मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचनः Chandr. 5. 119. **-हास्यम्** a farce.

काश् 1, 4 Ā. (काशते-श्यते, काशित) **1** To shine, look brilliant or beautiful; पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः R. 10. 86, 7. 24; Ku. 1. 24; Bk. 2. 25; Śi. 6. 74. **-2** To appear, be visible; नैव भूमिर्न च दिशः प्रदिशो वा चकाशिरे Mb. **-3** To appear, or look like.

काशः -शकः, -शम् [काश्-अच्] A kind of grass used for mats, roofs, &c. **-शम्** A flower of that grass; Ku. 7. 11; R. 4. 17; Ṛs. 3. 1, 2, 28. चरति पुलिनेषु हंसी काशांशुकवासिनी सुसंहृष्टा Pratimā. 1. 2. **-शः 1** = कास q. v. **-2** Appearance. **-3** Splendour. अन्मायर्यापि विबुधा मुह्यन्ति ज्ञानकाशया Bhāg. 12. 10. 2. **-Comp. -कृत्स्नः** N. of a Grammarian.

काशि *m.* (pl.) N. of a country.

काशिन् *a.* (**-नी** *f.*) (Usually at the end of comp.) Shining, appearing or looking like, having the semblance of; जितकाशिन् *e. g.* one who behaves like a conqueror; see the word.

काशिल *a.* Made of Kāśa grass.

काशिष्णु *a.* Shining, brilliant.

काशिः,-शी *f.* N. of a celebrated city on the Ganges, the modern Benares and one of the seven sacred cities; काशी काशीति काशीति त्रिवारं यः पठेत् नरः। सोऽपि देशान्तरेवासी काशीवासफलं लभेत् ॥ see काशी. **-शिः 1** The clenched hand, fist. **-2** A handful; आप इव काशिना संगृभीता Rv. 7. 104. 8. **-3** The sun. **-4** Light, splendour; **-Comp. -पः** an epithet of Śiva. **-राजः** N. of a king, father of अम्बा, अम्बिका and अम्बालिका, q. v.

काशिक *a.* A product of Kāśī; silken; (*n.*) A silken garment. Kau. A. 2. 11.

काशिका 1 The city of Benares. **-2** N. of a commentary on Pāṇini's Sūtras (called काशिकावृत्ति). **-Comp. -प्रियः** N. of Dhanvantari.

काशी See काशि. **-Comp. -नाथः** an epithet of Śiva. **-यात्रा** pilgrimage to Benares.

काशेय *a.* Belonging to, born in Kāśī; तद्गच्छ काशेयपुरीं वाराणसीं व्रज Rām. 7. 38. 17.

काश्मकगम्रक *a.* A variety of diamonds; Kau. A. 2. 11.

काश्मरी (also **काश्मर्यः -र्यम्**) A plant commonly called गाम्भारी; Rām. 2. 94. 9. काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते Māl. 9. 7. The word appears sometimes as काश्मरी.

काश्मीर *a.* (**-री** *f.*) Born in, belonging to, or coming from, Kāśmīra. **-राः** (pl.) N. of a country or its inhabitants; see कश्मीर also. **-रः** A sort of grape; see कश्मीर also. **-रम् 1** Saffron; काश्मीरगन्धमृगनाभिकृताङ्गरागाम् Ch. P. 8; Bh. 1. 41, काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणाम् Gīt. 11; also 1; cf. also कस्तूरिकां च काश्मीरं पाटीरं हिमवालुकाम् Śiva. B. 30. 13. काश्मीरद्रवसान्द्रदिग्धवपुषः Bhāg. **-2** Root of a tree. **-Comp. -जम्, जन्मन्** *n.* saffron; काश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या Bv. 1. 71; Śi. 11. 53. **-पङ्कः** Musk; काश्मीरपङ्ककृतनाभिकृताङ्गरागाम् (स्मरामि)... Bil. Ch. 2. 30.

काश्मीर (रि) क *a.* Born or produced in Kaśmīra. काश्मीरकः कविरयं गुणिनं दिदृक्षुः Bil. Ch. 11.

काश्मीर्यम् Saffron.

काश्मल्यम् Dejection of mind, despair; Mv. 5.

काश्यम् Spirituous liquor. **-Comp. -पम्** flesh.

काश्यपः 1 N. of a celebrated sage. **-2** N. of Kaṇāda. **-3** An epithet of Aruṇa. **-पी** The earth; Mb. 13. 62. 62. तानपि दधासि मातः काश्यपि यातस्तवापि च विवेकः Bv. 1. 68. **-पम्** Flesh. **-Comp. -नन्दनः 1** an epithet of Garuḍa. **-2** N. of Aruṇa. **-3** a god. **-4** a demon.

काश्यपिः An epithet of Garuḍa and of Aruṇa.

काश्यपेयः 1 An epithet of the twelve Ādityas. **-2** Of the sun. **-3** Garuḍa. **-4** Dāruka; सारथेस्तु रथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः Mb. 7. 147. 55. **-5** Gods and demons.

काश्वरी (= काश्मरी q. v.)

काषः [कष्-घञ्] **1** Rubbing, scratching; पथिषु विटपिनां स्कन्धकाषैः सधूमः Ve. 2. 18. **-2** That against which anything is rubbed (as the stock of a tree); लीनालिः सुरकरिणां कपोलकाषः Ki. 5. 26; see कपोलकाष also.

काषण *a.* Unripe.

काषाय (**-यी** *f.*) [कषायेण रक्तं अण् नेव रक्तं रागात् P. IV. 2. 1.] Red, dyed of a reddish colour; काषायवसनाधरा Ak. **-यम्** A red cloth or garment; सीता काषायवासिनी Rām. 7. 97. 13. इमे काषाये गृहीते M. 5; R. 15. 77; न काषायैर्भिक्षुर्भवति 'it is not the hood that makes a monk.' **-Comp. -वसना** a widow.

काष्ठम् [काश्-क्थन् Uṇ. 2. 2] **1** A piece of wood, especially one used as fuel; Ms. 4. 49, 241; 5. 69. **-2** Wood or timber, a piece or log of wood in general; यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ H. 4. 69; Ms. 4. 40. **-3** A stick; शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः Y. 2. 218. **-4** An instrument for measuring length. **-Comp. -आगारः,**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

–रम् a wooden house or enclosure. **–अधिरोहणम्** ascending the funeral pile. **–अम्बुवाहिनी** a wooden bucket. **–कदली** the wild plantain (Mar. चवई). **–कीटः** a small insect found in decayed wood. **–कुटः, –कूटः –भङ्गिन्** a wood-pecker; Pt. 1. 332 (a worm generally found in wood). **–कुद्दालः** a kind of wooden shovel used for baling water out of a boat or for scraping and cleaning its bottom. **–चिता** *a.* funeral pile. **–तक्ष्** *m.*, **–तक्षकः** a carpenter. **–तन्तुः** a small worm found in timber. **–दारुः** the Indian pine tree; also called देवदारु. **–द्रुः** the Palāśa tree. **–पुत्तलिका** a wooden statue or image. **–पूलकः (कम्)** a bundle of sticks or faggots; न हि अबद्धे काष्ठपूलके एकस्मिन्नाकृष्यमाणे काष्ठान्तराणि कृष्यन्ते। ŚB. on MS. 9. 1. 26. **–प्रदानम्** piling up wood, forming a funeral pile. **–भारः** a particular weight of wood; Rām. 1. 4. 24. **–भारिकः** wood-carrier; काष्ठभारिकसंघाय सप्रश्रयमदामहम् Ks. 6. 42. **–मठी** a funeral pile. **–मल्लः** a bier, a wooden frame on which dead bodies are carried. **–लेखकः** a small worm found in wood (= काष्ठकूट). **–लोहिन्** *m.* a cudgel armed with iron. **–वाटः, –टम्** a wall made of wood.

काष्ठकम् Aloe-wood.

काष्ठिकः A bearer of wood.

काष्ठिका A small piece of wood.

काष्ठा 1 A quarter or region of the world, direction, region; काष्ठा (दिश) मुदीचीमिव तिग्मरश्मिः (दिदीपे) Ki. 3. 55; cf. also पूर्वा तु काष्ठा तिमिरानुलिप्ता Avimārkam 2. 12. **–2** A limit, boundary; स्वां काष्ठामधुनोपेते Bhāg. 1. 1. 23; स्वयं विशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसः Ku. 5. 28. **–3** The last limit, extremity, pitch, climax, excess; काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धम् Ku. 3. 35. **–4** Race ground, course. **–5** A mark, goal. **–6** The path of the wind and clouds in the atmosphere. **–7** A measure of time = A Kalā; शुक्लस्त्वं बहुलस्त्वं च कला काष्ठा त्रुटिस्तथा Mb. 1. 25. 14. **–8** Water. **–9** The sun. **–10** A fixed place of a lunar mansion. **–11** N. of a wife of Kaśyapa and daughter of Dakṣa. **–12** The yellow colour or the कदम्ब tree; cf. काष्ठा दिक्कालहारिद्रस्थित्युत्कर्षेषु तु स्त्रियाम् Nm. **–13** A form, form of appearance; काष्ठां भगवतो ध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः Bhāg. 3. 28. 12.

काष्ठीला The plantain tree.

कास् 1 Ā. (कासते, कासित) 1 To shine; see काश्. **–2** To cough, make a sound indicating any disease.

कासः, –सा [कास्-घञ्] **1** Cough, catarrh. मुञ्च शीर्षक्त्या उत कास एनम् Av. 1. 12. 3; कासश्वासकृतायासः कण्ठे घुरघुरायते Bhāg. 3. 30. 16. **–2** Sneezing. **–Comp. –कुण्ठ** *a.* afflicted with cough. (**–ण्ठः**) an epithet of Yama. **–घ्न, –हृत्** *a.* removing cough, pectoral. (**–घ्नः**) a medical plant (Mar. बेहडा) (**–घ्नी**) a sort of prickly nightshade, Solanum Jacquini (Mar. रिंगणी). **–नाशिनी** N. of medicinal plant. **–मर्दः 1** a cure of cough. **–2** an acid preparation (कासुंदी).

कासिका Cough. तक्मन् भ्रात्रा बलासेन स्वस्रा कासिकया सह Av. 5. 22. 12.

कासिन् *a.* Having cough.

कासरः (**–री** *f.*) A buffalo. व्यारोपं मानिन्यास्तमोदिवः कासरं कलमभूमेः Āryā S.

कासारः, –रम् A pond, pool, lake; शुष्के नीरे कः कासारः Charpaṭapañjarī; Bv. 1. 43; Bh. 1. 32. विकाशः कासारोपवनपवनोऽपि व्यथयति Gīt. 2.

कासीसम् Green vitriol, green sulphate of iron; (Mar. हिराकस). कासीसकटुरोहिण्योर्जातिकन्दहरिद्रयोः Suśr.

कासू (शू) *f.* [Uṇ. 1. 85] **1** A sort of lance. **–2** Indistinct speech. **–3** Light, lustre. **–4** Disease. **–5** Devotion. **–6** Understanding.

कासृतिः *f.* A by-way a secret path.

काहका A kind of musical instrument.

काहन् *n.* A day of Brahmā (or one thousand Yugas).

काहल *a.* **1** Dry, withered. **–2** Mischievous. **–3** Excessive, spacious, large. **–लः 1** A cat. **–2** A cock. **–3** A crow. **–4** A sound in general. **–लम् 1** Indistinct speech. **–2** A kind of musical instrument; गायन्तीभिः काहलं काहलाभिः Śi. 18. 54. **–लम्** *ind.* Very much, excessively; Śi. 18. 54. **–ला** A large drum (military). **–ली** A young woman. **–लः, –ला, –लम्** A horn.

काहलिः An epithet of Śiva.

काहारकः N. of a caste whose duty is to carry people in palanquins.

किंवत् *a.* Poor, mean, insignificant.

किंशारुः 1 The beard of corn. **–2** A heron. **–3** An arrow. किंशारुर्ना सस्यशूके विशिखे कङ्कपक्षिणि Medinī.

किंशुकः [किंचित् शुक इव शुकतुण्डसदृशपुष्पत्वात्तथात्वम्] A kind of tree having beautiful red blossoms, but without any odour; तत्राम्बरादग्निरतिप्रवृद्धो रुक्षप्रभः किंशुकपुष्पचूडः Rām. 5. 54. 34. विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः Chāṇ. 7; Ṛs. 6. 20; R. 9. 31. **–कम्** The blossom of this tree; किं किंशुकैः शुकमुखच्छविभिर्न दग्धम् Ṛs. 6. 21.

किंशु (ल) लुकः The Palāśa tree; see किंशुक.

कि 3 P. (चिकेति) To know.

किकिः 1 The cocoanut tree. **–2** The blue jay. **–3** The Chātaka bird; (the bird is also named as किकिन्, किकीदिव, किकिदिवि, किकीदिवि *m.*)...किकीदिवि-कृत-स्वराम् Śiva. B. 31. 63.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

किकिशः A kind of worm, (said to be injurious to the hair, nails and teeth).

किखिः A monkey, an ape. -*f.* A jackal; fox.

किङ्कणी, किङ्किणिका, किङ्किणी, किङ्कणीका A small bell or tinkling ornament; क्वणत्कनककिङ्किणीझणझणा-यितस्यन्दनैः U. 5. 5; 6. 1; Śi. 9. 74; Ku. 7. 49. -2 N. of an acid sort of grape.

किङ्किरः 1 A horse. -2 The (Indian) cuckoo. -3 A large black bee. -4 N. of Cupid, the god of love. -5 The red colour. **-रम्** The frontal sinus of an elephant. **-रा** Blood.

किङ्किरातः 1 A parrot. -2 The (Indian) cuckoo. -3 Cupid. -4 The Aśoka tree. -5 A species of amaranth; हेमालङ्कारभाभिर्भरनमितशिखैः शेखरैः कैङ्किरातैः Ratn. 1. 10.

किङ्किरिन् *m.* N. of a tree (विकङ्कतवृक्ष)

किङ्किरिः *f.* A cuckoo.

किञ्चन्यम् property; आकिञ्चन्ये न मोक्षोऽस्ति किञ्चन्ये नास्ति-बन्धनम् Mb. 12. 320. 50.

किञ्चिलि (लु) कः An earth worm.

किञ्जम्, -किञ्जलः, -किञ्जल्कः The filament or blossom of a lotus or any other plant; आकर्षद्भिः पद्मकिञ्ज-ल्कगन्धान् U. 3. 2; R. 15. 52.

किट् 1 P. (केटति) 1 To go or approach. -2 To frighten, terrify. -3 To fear, dread.

किटिः A hog.

किटिभः 1 A louse. -2 A bug.

किटिमः A kind of leprosy.

किट्टम्, -किट्टकम् Secretion, excrement, sediment, dirt; अनौ विवर्णं परितप्यमानं किट्टं यथा राघव जातरूपम् Rām. 4. 24. 38. अभ्र°. **-Comp.** cf. स्थान् किट्टं केशलोमास्थ्नोर्मज्जः स्नेहोऽक्षिविट्त्वचाम् charak. **-वर्जितम्** semen virile.

किट्टालः 1 A copper vessel. -2 Rust of iron.

किट्टिमम् unclean water.

किणः 1 A corn, callosity, a scar. त्रास्यसि कियद्भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति Ś. 1. 13; Mk. 2. 11. R. 16. 84; 18. 47; Gīt. 1. -2 A wart, a mole. -3 An insect found in wood.

किण्वम् Sin. **-ण्वः, -ण्वम्** A drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits; Ms. 8. 326.

किण्विन् *m.* A horse.

कित् I. 1 P. (केतति) 1 To desire. -2 To live. -3 (चिकित्सति) To heal, cure. -4 To doubt, suspect. -II. 3 P. Ved. (चिकेत्ति) To know.

कितवः (-वी *f.*) 1 A rogue, liar, cheat; अर्हति किल कितव उपद्रवम् M. 4; Amaru. 20, 46; Me. 113. -2 The Dhattūra plant. -3 A kind of perfume (commonly रोचन). -4 A gamester, gambler; Ms. 3. 159. -5 A mad or crazy person.

किनाटम् The inner bark of a tree; किनाटं स्नाव तास्थिरम् Bri. Up. 3. 9. 28.

किन्धिन् *m.* A horse.

किन्नर See under किम्.

1 **किम्** *ind.* Used for कु only at the beginning of comp. to convey the senses of 'badness', 'deterioration', 'defect', 'blame' or 'censure'; *e. g.* किंसखा a bad friend; किन्नरः a bad or deformed man &c.; see comp. below. **-Comp. -ज** *a.* born somewhere (not in a noble family) मन्ये किंजमहं भ्रन्तं त्वामक्षत्रियजे रणे Bk. 6. 133. **-दासः** a bad slave, or servant. **-नरः** a bad or deformed man; a mythical being with a human figure and the head of a horse (अश्वमुख); जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् R. 4. 78; उद्गास्य-तामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् Ku. 1. 8. °ईशः, °ईश्वरः 1 an epithet of Kubera. -2 a kind of musical instrument. (**-री** *f.*) 1 a female Kinnara; Me. 58. -2 a kind of lute. **-पुरुषः** 'a low or despicable man', a mythical being with a human head and the form of a horse; Ku. 1. 14; किंपुरुषाणां हनुमान् Bhag. 11. 16. 29. °ईश्वरः an epithet of Kubera. **-प्रभुः** a bad master or king; हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः Ki.1.5. **-राजन्** *a.* having a bad king. (*-m.*) a bad king. **-विवक्षा** Slandering; Rām. 5. **-सखि** *m.* (nom. sing. किंसखा) a bad friend; स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपम् Ki. 1. 5.

2. **किम्** *pron. a.* (nom. sing. कः *m.*, का *f.*, किम् *n.*) 1 Who, what, which used interrogatively); प्रजासु कः केन पथा प्रयातीत्यशेषतो वेदितुमस्ति शक्तिः Ś. 6. 26; करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् R. 8. 67; का खल्वनेन प्रार्थ्यमानास्मना विकत्थते V. 2; कः कोऽत्र भोः, कः कौ के कं कौ कान् हसति न हसतो हसन्ति हरणाक्ष्यः Udb. The pronoun is often used to imply 'power or authority to do a thing'; *i. e.* के आवां परित्रातुं दुष्यन्तमाक्रन्द Ś. 1; 'who are we &c.', *i. e.* what power have we &c.; नृपसद्मनि नाम के वयम् Bh. 3. 27; who are we, *i. e.* what position have we &c. Sometimes किम् means 'long' as applied to time especially in combination with खलु or अपि or इव; का खलु वेला तत्रभवत्याः प्राप्तायाः Ve. 1; 'what a time' *i. e.* a long time has elapsed, &c.; so कोऽपि कालस्तस्या आगताय गतायाः Ratn 3; or क इव कालः Māl. 3. -2 The neuter (किम्) is frequently used with instr. of nouns in the sense of 'what is the use of'; किं स्वामिचेष्टानिरूपणेन H. 1; लोभश्चेदगुणेन किम् &c. Bh. 2. 55; किं तया दृष्टया Ś. 3; किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् Mk. 9. 7. अपि, चित्, चन, चिदपि or स्वित् are often added to किम् to give it an indefinite sense; किंचिद कश्चिज्जटिलस्तपोवनम् Ku. 5. 30. a certain ascetic; दम्घोपसुनेन

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कश्चन प्रतिशिष्टः प्रतिभानवानथ Śi. 16. 1; कश्चित्कान्ताविरहगुरुणा स्वाधिकारात्प्रमत्तः Me. 1. &c.; काऽपि तत एवागतवती Māl. 1; a certain lady; कस्याऽपि कोऽपीति निवेदितं च 1. 33; किमपि किमपि... जल्पतोरक्रमेण U. 1. 27; कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजन्मनि मन्मथविकारमुपलक्षितवानस्मि Māl. 1; किमपि, किंचित् 'a little', वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किंचित् कर्मकोटिभिः Vivekachūdāmaṇi; 'somewhat' Y. 2. 116; U. 6. 35. किमपि also means 'indescribable'; see अपि. इव is sometimes added to किम् in the sense of 'possibly', 'I should like to know'; (mostly adding force and elegance to the period); विना सीतादेव्या किमिव हि न दुःखं रघुपतेः U. 6. 30; किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् Ś. 1. 20; see इव also. -*ind.* 1 A particle of interrogation; जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् H. 1. 55 'is any one killed or worshiped' &c.; ततः किम् what then. -2 A particle meaning 'why', 'wherefore'; किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते Ku. 4. 7. -3 Whether (its correlatives in the sense of 'or' being किं, उत, उताहो, आहोस्वित्, वा, किंवा, अथवा; see these words). -Comp. -**अपि** *ind.* 1 to some extent, somewhat, to a considerable extent. -2 inexpressibly, indescribably (as to quality, quantity, nature &c.). -3 very much, by far; किमपि कमनीयं वपुरिदम् Ś. 3; किमपि भीषणम्, किमपि करालम् &c. -**अर्थ** *a.* having what motive or aim; किमर्थोऽयं यत्नः. -**अर्थम्** *ind.* why, wherefore. -**आख्य** *a.* having what name; किमाख्यस्य राजर्षेः सा पत्नी. Ś. 7. -**इति** *ind.* why, indeed, why to be sure, for what purpose (emphasizing the question); तत्किमित्युदासते भरताः Māl. 1; किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44. -**उ,-उत** 1 whether-or (showing doubt or uncertainty); किमु विषविसर्पः किमु मदः U. 1. 35; Amaru. 12. -2 why (indeed) कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः Rām. 1. 18. 52. प्रियसुहृत्सार्थः किमु त्यज्यते. -3 how much more, how much less; यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता। एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम्॥ H. Pr. 11; सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनं किमुत समवायः K. 103; R. 14. 35; Ku. 7. 65. -**कथिका** *f.* A doubt or hesitation; यत्र कर्मणि क्रियमाणे किंकथिका न भवति तत्कर्तव्यम्। यत्र तु हृदयं न तुष्यति तद्वर्जनीयम्॥ Medhātithi's gloss on Ms. 4. 161. -**करः** a servant, slave; अवेहि मां किंकरमष्टमूर्तेः R. 2. 35. (-**रा**) a female servant. (-**री**) the wife of a servant. -**कर्तव्यता,-कार्यता** any situation in which one asks oneself what should be done; यथा किंकार्यतामूढा वयस्याऽन्तस्य जज्ञिरे Ks. 10. 101. किंकर्तव्यतामूढः 'being at a loss or perplexed what to do'. -**कारण** *a.* having what reason or cause, -**किल** *ind.* what a pity (expressing displeasure or dissatisfaction न संभावयामि न मर्षयामि तत्रभवान् किंकिल वृषलं याजयिष्यति Kāshika on P. III. 3. 146. -**कृते** *ind.* what for? कामस्य किंकृते पुष्पकार्मुकारोपणग्रहः Ks. 71. 79. -**क्षण** *a.* one who says 'what is a moment', a lazy fellow who does not value moments; H. 2. 89. -**गोत्र** *a.* belonging to what family; किंगोत्रो नु सोम्यासि Ch. Up. 4. 4. 4. -**च** *ind.* moreover, and again, further. -**चन** *ind.* to a certain degree, a little; -**चित्** *ind.* to a certain degree, somewhat, a little; किंचिदुत्क्रान्तशैशवौ R. 15. 33, 2. 46, 12. 21. °ज्ञ *a.* 'knowing little', a smatterer. °कर *a.* doing something useful. °कालः sometime, a little time. °प्राण *a.* having a little life. °मात्र *a.* only a little. -**छन्दस्** *a.* conversant with which Veda. -**स्तनुः** a species of spider. -**तर्हि** *ind.* how then, but, however. -**तु** *ind.* but, yet, however, nevertheless; अवैमि चैनामनघेति किंतु लोकापवादो बलवान्मतो मे R. 14. 43, 1. 65. -**तुघ्नः** one of the eleven periods called Karaṇa. -**देवः** an inferior god, demi-god; किंदेवाः किन्नरा नागाः किंपुरुषादयः Bhāg. 11. 14. 6. -**देवत** *a.* having what deity. -**नामधेय, -नामन्** *a.* having what name. -**निमित्त** *a.* having what cause or reason, for what purpose. -**निमित्तम्** *ind.* why, wherefore, -**नु** *ind.* 1 whether; किं नु मे मरणं श्रेयो परित्यागो जनस्य वा Nala. 10. 10. -2 much more, much less; अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते Bg. 1. 35. -3 what indeed; किं नु मे राज्येनार्थः -4 but, however; किं नु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतम् Rām. 2. 4. 27. -**नु खलु** *ind.* 1 how possibly, how is it that, why indeed, why to be sure; किं नु खलु गीतार्थमाकर्ण्य इष्टजनविरहादृतेऽपि बलवदुत्कण्ठितोऽस्मि Ś. 5. -2 may it be that; किं नु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान् प्रति स्यात् Ś. 1. -**पच, -पचान** *a.* miserly, niggardly. -**पराक्रम** *a.* of what power or energy. -**पाक** *a.* not mature, ignorant, stupid. -**कः** *a.* medical plant, Strychnos nux vomica (Mar. कुचला); न लुब्धो बुध्यते दोषान्किंपाकमिव भक्षयन् Rām. 2. 66. 6. -**पुनर्** *ind.* how much more, how much less; स्वयं रोपितेषु तरुषूत्पद्यते स्नेहः किं पुनरङ्गसंभवेष्वपत्येषु K. 291; Me 3. 17; Ve. 3. -**पुरुषः** an inferior man, Bhāg. 11. 14. 6. -**प्रकारम्** *ind.* in what manner. -**प्रभाव** *a.* possessing what power. -**भूत** *a.* of what sort or nature. -**रूप** *a.* of what form or shape. -**वदन्ति, -न्ती** *f.* rumour, report; स किंवदन्तीं वदतां पुरोगः (यप्रश्च) R. 14. 31. गर्भसंबन्धात्कश्मला किंवदन्ती U. 1. 42; U. 1. 4. -**वराटकः** an extravagant man. -**वा** *ind.* 1 a particle of interrogation; किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या Ś. 7. -2 or (corr. of किं 'whether'); राजपुत्रि सुप्ता किं वा जागर्षि Pt. 1; तत्किं मारयामि किं वा विषं प्रयच्छामि किं वा पशुधर्मेण व्यापादयामि *ibid.*; S. Til. 7. -**विद्** *a.* knowing what. -**व्यापार** *a.* following what occupation. -**शील** *a.* of what habits, -**स्वित्** *ind.* whether, how; अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विदित्युन्मुखीभिः Me. 14.

किंवरः A crocodile, a shark; Māna. 18. 311.

किमीय *a.* Whose, belonging to whom or what.

कियत् *a.* [cf. किमिदंभ्यां वो घः P. V. 2. 40] (Nom. sing. कियान् *m.*, कियती *f.*, कियत् *n.*) 1 How great, how far, how much, how many, of what extent of qualities (having an interrogative force); कियन्कालस्तवैवं स्थितस्य संजातः Pt. 5; N. 1. 130; अयं भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् Śānti. 1. 25; ज्ञास्यसि कियद्भुजो मे रक्षति Ś. 1. 13; कियदवशिष्टं रजन्याः Ś. 4; गन्तव्यमस्ति कियदित्यसकृद् ब्रुवाणा S. D. -2 Of what consideration, *i. e.* of no account,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

worthless; राजेति कियती मात्रा Pt. 1. 40; मातः कियन्तोऽरयः Ve. 5. 9. -3 Some, a little; a small number, a few (having an indefinite force); निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः Bh. 2. 78; त्वदभिसरणरभसेन वलन्ती पतति पदानि कियन्ति चलन्ती Gīt. 6. -Comp. -एतद् of what importance is this to; कियदेतदङ्गनं पुंसः Ks. 3. 49. -एतिका effort, vigorous and persevering exertion. -कालम् *ind.* 1 how long. -2 some little time.-चिरम् *ind.* how long; कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि Ku. 5. 50. -दूरम् *ind.* 1 how far, how distant, how long; कियद्दूरे स जलाशयः Pt. 1; N. 1. 137. -2 for a short time, a little way. -मात्रः a trifle, small matter; कियन्मात्रे कृतोऽनेन संरम्भोऽयं क्रियानिति Ks. 65. 139.

कियाहः A horse of a red or bay colour.

किरः A hog.

किरकः 1 A scribe. -2 A pig.

किरणः [कृ-क्यु Uṇ. 2. 81] 1 A ray or beam of light, a ray (of the sun, moon or any shining substance); रविकिरणसहिष्णु Ś. 2. 4; एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः Ku. 1. 3; Śānti. 4. 6; R. 5. 74; Śi. 4. 58; °मय radiant, brilliant. -2 A small particle of dust. -3 The sun. -Comp. -पतिः, -मालिन् *m.* the sun.

किराटः A merchant; पण्यिष्यन्ति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः Bhāg. 12. 3. 35.

किरातः [किरं पर्यन्तभूमिं अतति गच्छतीति किरातः] 1 N. of a degraded mountain tribe who live by hunting, a mountaineer; वैयाकरणकिरातादपशब्दमृगाः क्व यान्तु संत्रस्ताः। यदि नटगणकचिकित्सकवैतालिकवदनकन्दरा न स्युः॥ Subhāṣ.; Pt. 1. 17; पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतम् Ratn. 2. 3; Ku. 1. 6, 15. जवार इति यद्राज्यं किरातानां पुरातनम् Parṇāl 1. 39. -2 A savage, barbarian. -3 A dwarf. -4 A groom, a horseman. -5 N. of Śiva in the disguise of a Kirāta. -6 A species of fish; किराती लुब्धके देववाहिनीमत्स्यभेदयोः Nm. -7 N. of a medicinal herb (Mar. किराईत, चिराईत, भूनिंब) -ताः (pl.) N. of a country. -Comp. -अर्जुनीयम् N. of a poem by Bhāravi (in which the combat of Arjuna with Śiva in the form of a Kirāta or mountaineer is poetically described.) -आशिन् *m.* an epithet of Garuḍa. -तिक्तः N. of a medicinal herb (Mar. किराईत, चिराईत).

किरातकः, -तिकः 1 The bitter gentianaceae (Mar. चिराईत). -2 A man of the Kirāta tribe.

किरातिः *f.* 1 The Ganges. -2 An epithet of Durgā.

किरातिनी *f.* N. of a plant (जटामांसी).

किराती 1 A female Kirāta, a woman of the Kirāta tribe. -2 A woman who carries a fly-flap or chowri; नौसंश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्तबालव्यजनां बभाषे R. 16. 57. -3 A bawd, a procuress. -4 Pārvatī in the disguise of a Kirātī. -5 The celestial Gaṅgā.

किरिः [किरति भूमिम्, कृ-इक्] 1 A hog, boar. -2 A cloud.

किरिंटिः The fruit of the marshy date tree.

किरीटः, -टम् [कृ-किटन्; Uṇ. 4. 184] 1 A diadem, crown, crest, tiara; किरीटबद्धाञ्जलयः Ku. 7. 92. -2 A trader. See किराट. -Comp. -धारिन् *m.* a king. -मालिन् *m.* an epithet of Arjuna.

किरीटिन् *a.* [किरीट-इनि] Wearing a crown or diadem; Bg. 11. 17, किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव 46; Pt. 3. (-*m.*) N. of Arjuna; एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी Bg. 11. 35. (Mb. thus accounts for the name:—पुरा शक्रेण मे बद्धं युध्यतो दानवर्षभैः। किरीटं मूर्ध्नि सूर्याभं तेनाहुर्मां किरीटिनम्॥) -2 N. of Indra; Mb. 1. 34. 6.

किर्मिः -र्मी *f.* 1 A hall, building. -2 An image of gold or iron. -3 The Palāśa tree.

किर्मीर *a.* Variegated, spotted. कान्तिभिः सकलं व्योम तदा किर्मीरितं दधौ Śiva. B. 24. 56. -रः 1 N. of a Rakṣasa slain by Bhīma; Mb. 3. Ve. 6. -2 The variegated colour. -3 The orange tree. -Comp. -जित्, -निषूदनः, -सूदनः epithets of Bhīma. -त्वच् The orange tree.

किर्मीरित *a.* 1 Variegated, spotted. शर्मोर्मिकिर्मीरितधर्मलिप्सुः N. 6. 97. -2 Mingled with; तत्रास्मि पत्युर्वरिवस्ययेह शर्मोर्मिकिर्मीरितधर्मलिप्सुः Nch. 6. 97; cf. also क्षुत्क्षामार्भकसंभ्रमोक्तिनिगडैः किर्मीरिताः ... Sūktisundara 5. 1.

किर्याणी A wild hog.

किल् I. 6. P. (किलति, किलित) 1 To be or become white. -2 To freeze. -3 To play, sport. -II. 10 P. 1 To urge, instigate. -2 To throw, cast, send.

किलः 1 Play, trifling. -Comp. -किञ्चितम् amorous agitation, weeping, laughing, being angry &c. in the society of a lover; त्वयि वीर विराजते परं दमयन्तीकिलकिञ्चितं किल N. 2. 44. जानानाभिरलं लीला-किल-किंचित-विभ्रमान्। Bk. 8. 47. The नाट्यशास्त्र refers to it in the following context विलासलीलाः किलकिंचितानि बिब्बोक-मोट्टायित-विभ्रमाणि। विच्छित्ति-माकुट्टमितेंक्षितानि योज्यानि तज्ज्ञैः सुकुमारवृत्ते॥ (cf. also क्रोधाश्रुहर्षभीत्यादेः संकरः किलकिंचितम्' इति आलङ्कारिकाः)

किल *ind.* 1 Verily, indeed, assuredly, certainly; अर्हति किल कितव उपद्रवम् M. 4; इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः Ś. 1. 18. -2 As they say, as is reported (showing report or tradition ऐतिह्य); बभूव योगी किल कार्तवीर्यः R. 6. 38, 13. 51; जघान कंसं किल वासुदेवः Mbh. -3 A feigned action (अलीक); प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष R. 2. 27; Mu. 7. 9; पयस्यगाधे किल जातसंभ्रमा Ki. 8. 48, 11. 2. -4 Hope, expectation or probability; पार्थः किल विजेष्यते कुरून् G. M. -5 Dissatisfaction, dislike; एवं किल केचिद्वदन्ति G. M. -6 Contempt; त्वं किल योत्स्यसे G. M. -7 Cause, reason (हेतु); (very rare) स किलैवमुक्तवान् G. M. 'for he said so'.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

किलकिलः, -ला A sound, a cry expressing joy or pleasure; विनेदुर्मुदिताः केचित्केचित्किलकिलां तथा Rām. 5. 57. 34; Māl. 5. 11. **-लः** An epithet of Śiva.

किलकिलायति -ते Den. To make a chattering noise; सर्वे (वानराः) किलकिलायन्तः Bk. 7. 102.

किलिकिलितम् Sounds expressing joy; B. R.

किलाटः Coagulated milk.

किलाटिन्, -टः *m.* A bamboo.

किलातः A dwarf.

किलास *a.* Ved. Leprous; चन्द्रमसे किलासम् Vāj. 30. 21. **-सम्** 1 A white leprous spot; इदं रजनि रजय किलासं पलितं च यत् Av. 1. 23. 1. -2 A blotch, scab. -3 A kind of leprosy. **-सिन्** *a.* Leprous; P. V. 2. 128.

किलिञ्जम् 1 A mat, also किलञ्जम्. -2 A thin plank of green wood, board; also किलिन्दम्.

किलिञ्जकः 1 A mat. -2 A screen or twist of grass.

किलिमम् The fir or pine tree.

किल्कि (ल्वि) न् *m.* A horse.

किल्बिषम् 1 Sin; Ms. 4. 243; 10. 118; यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः Bg. 3. 13, 6. 45; R. 11. 34. -2 A fault, offence, injury, guilt; तस्य तत्किल्बिषं नित्यं हृदि वर्तति भार्गव Mb. 1. 5. 20. Ms. 8. 235. -3 A disease, sickness. -4 A calamity, adversity; पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् Rām. 1. 62. 7. -5 Fraud, deceit; यदयं किल्बिषाद्भेदः कृतोऽप्येवं न गृह्यते Rām. 2. 23. 13. -6 Enmity, hostility; भास्करस्यौरसः पुत्रो वालिना कृतकिल्बिषः Rām. 3. 72. 21. **-षः** as किल्बिषम्; प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषान् Bhāg. 3. 28. 11. **-*a.*** Sinful; नैतन्मनसि वाक्यं मे किल्बिषं प्रतितिष्ठति Rām. 5. 24. 7.

किशलम् A sprout, shoot.

किशलयः, -यम् A sprout, a young shoot; see किसलय.

किशोरः [Uṇ. 1. 65] 1 A colt, cub, the young of any animal; केसरिकिशोरः &c. ततः किशोरा म्रियन्ते Av. 12. 4. 7. -2 A youth, lad, a boy below fifteen, a minor in law (अप्राप्तव्यवहारः); न बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां वरः Bhāg. 10. 43. 39. -3 The sun. **-री** 1 A young one of any animal (as horse), mare; उद्दामेव किशोरी नियतिः खलु प्रत्येषितुं याति Mk. 10. 19. -2 A maiden, a young woman. -3 A daughter; भजामस्त्वां गौरीं नगपतिकिशोरीमविरतम् Sundaralaharī.

किष्किन्धः, -न्ध्यः [P. VI. 1. 157.] 1 N. of a country. -2 N. of a mountain situated in that country. **-न्धा, -न्ध्या** N. of a city, the capital of Kiṣkindha. किष्किन्धाकाण्डम् N. of the fourth book of Rāmāyaṇa.

किष्कु *a.* [P. VI. 1. 157.] Vile, contemptible, bad. **-ष्कुः** *m.* or *f.* 1 The fore-arm, fore-arm measure (= 24 Aṅgulas); Rām. 5. 35. 18. -2 A cubit, span; अवर्धत महातेजाः किष्कुन्राजंस्त्रयोदश Mb. 3. 126. 32. -3 An instrument for measuring lengths. -4 A cubit of 24 or 42 Aṅgulas; किष्कुः स्मृतो द्विरत्निस्तु द्विचत्वारिंशदङ्गुलः। (Brahmāṇḍa P. Ch. 7. 5. 99.). **-Comp. -पर्वन्** *m.* 1 Sugar-cane. -2 A bamboo. -3 A kind of reed.

किसलः, -लम्, किसलयः, -यम् A sprout, a young and tender shoot or foliage; अधरः किसलयरागः Ś. 1. 21; किसलयमलूनं कररुहैः 2. 10; किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः R. 9. 35.

कीकट, *a.* (-टी *f.*) 1 Poor, indigent. -2 Miserly. **-टाः** (pl.) N. of a country (Behar). N. of a people not belonging to the Aryan race; किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपन्ति घर्मम् Rv. 3. 53. 14. **-टः** A horse. **-*a.*** 1 Poor. -2 Avaricious. See कीटक.

कीकस *a.* Hard, firm. **-सम्** A bone (*m.* also); Mv. 5. 19; cf. 'कीकसं कुल्यमस्थि च' Ak; अचिरनष्टहिमागमकीकसभ्रमकर्ता Rām. ch. 4. 86. **-Comp. -अस्थि** *n.* Vertebra. **-आस्यः, -मुखः** a bird in general.

कीकिः A blue jay.

कीचकः [Uṇ. 5. 56] 1 A hollow bamboo. -2 A bamboo rattling or whistling in the wind; शब्दायन्ते मधुरमनिलैः कीचकाः पूर्यमाणाः Me. 58; R. 2. 12; 4. 73; Ku. 1. 8. -3 N. of a people. -4 N. of the commander-in-chief of king Virāṭa; कीचकानां वधः पर्व Mb. 1. 2. 58. [While Draupadī in the guise of Sairandhrī was residing at the court of king Virāṭa with her five husbands also disguised, Kīchaka once happened to see her, and her beauty stirred up wicked passion in his heart. He, thenceforward, kept a sinister eye on her, and endeavoured through the help of his sister, the king's wife, to violate her chastity. Draupadī complained of his unmannerly conduct towards herself to the king: but when he declined to interfere, she sought the assistance of Bhīma, and at his suggestion showed herself favourable to his advances. It was then agreed that they should meet at mid-night in the dancing hall of the palace. Pursuant to appointment Kīchaka went there and attempted to embrace Draupadi (as he fancied Bhīma to be owing to the darkness of night). But the wretch was at once seized and crushed to death by the powerful Bhīma.] **-Comp. -जित्** *m.* an epithet of Bhīma, the second Pāṇḍava prince.

कीज *a.* Ved. Wonderful **-जः** A kind of instrument; यो वा कीजो हिरण्ययः Rv. 8. 66. 3.

कीट् 10 P. (कीटयति, कीटित) 1 To tinge or colour. -2 To bind, fasten.

कीट *a.* Hard, harsh. **-टः** 1 A worm, an insect; Ms. 1. 40; कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः H. Pr. 39. -2 A term expressive of contempt (generally at the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

end of comp.); द्विपकीटः a wretched elephant; so पक्षिकीटः Pt. 1; &c. -**Comp.** -**अवपन्न** *a.* anything on which an insect has fallen; worm-eaten; क्षतं कीटावपन्नं च Mb. 9. 43. 26. -**उत्करम्** an ant-hill; तत्र कीटोत्कराकीर्णे Ks. 101. 200. 11 -**घ्नः** sulphur. -**जम्** silk; Ms. 168. -**जा** lac. -**नामा, -पादिका, -पादी, -माता** *f.* N. of a plant (Mar. रक्तलाजाळू). -**मणिः** a fire-fly (Mar. काजवा).

कीटक *a.* Hard, harsh. -**कः** 1 A worm. -2 A bard of the Māgadha tribe.

कीटिका 1 A small worm. -2 A poor insignificant creature; Pt. 1.

कीतनिका *f.* N. of a plant (Mar. ज्येष्ठमध).

कीदृश, कीदृश (-शी *f.*), कीदृक्ष (-क्षी *f.*) Of what kind or sort, of what nature; तद्बोः कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक् प्रबोधोदयः Prab. 1; N. 1. 137.

कीनम् Flesh.

कीनारः Ved. A vile man; कीनारेव स्वेदमासिष्विदाना Rv. 10. 106. 10.

कीनाश *a.* [Uṇ. 5. 36] 1 Cultivating the soil; Ms. 9. 150; Bhāg. 3. 30. 13. -2 Poor, indigent. -3 Niggardly; समृद्धो यश्च कीनाशः Mb. 13. 78. 12; Bhāg. 3. 22. 13. -4 Small, little. -5 Killing secretly (उपांशुघातिनि Nm.). -6 Cruel; Mb. 14. 20. 3. -**शः** 1 An epithet of Yama, the god of death; विधेहि कीनाशनिकेतनातिथिम् Śi. 1. 73. -2 A kind of monkey. -3 A butcher; न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाशे न नास्तिके Mb. 13. 66. 51.

कीरः 1 A parrot; एवं कीरवरं मनोरथमयं पीयूषमास्वादयति Bv. 1. 58; स कीरवन्मानुषवागवादीत् N. 3. 12. -**राः** (pl.) The country and the people of Kāśmīra. -**रम्** Flesh. -**Comp.** -**इष्टः** the mango tree (liked by parrots), also walnut. -**वर्णकः** a kind of perfume.

कीरकः 1 Gaining, obtaining. -2 A Buddha. -3 A kind of tree.

कीरिः Ved. Praise, hymn. कीरिश्चिद्धित्वा हवते Rv. 6. 37. 1. -**Comp.** -**चोदन** *a.* exciting the praiser; सखायं कीरिचोदनम् Rv. 6. 45. 19.

कीरिभारा A louse; Gīrvāṇa.

कीर्ण *p. p.* [कॄ-क्त] 1 Strewn, spread, cast, scattered. -2 Covered, filled. -3 Placed, put. -4 Injured, hurt. -**Comp.**-**वर्त्मन्** *a.* strewing the way; दर्भैरर्धावलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा Ś. 1. 7.

कीर्णिः *f.* [कॄ-क्तिन् P. VIII. 2. 44. Vārt.] 1 Scattering. -2 Covering, hiding, concealing. -3 Injuring.

कीर्तनम् [कॄत्-ल्युट्] 1 Telling, narrating. -2 Praising, celebrating; सा तस्य वचनं श्रुत्वा रामकीर्तनहर्षिता Rām. 5. 33. 14. -3 A temple; any work of art, a building; न कीर्तनैरलङ्कृता मेदिनी K. 280; 119. शंभोर्यो द्वादशानि व्यरचयदचिरात् कीर्तनानि...। (Ind. Ant. Vol. IX. p. 34.) -**ना** 1 Narration, recital. -2 Fame, glory.

कीर्तय् = कॄत् q. v. जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुम्.

कीर्तिः *f.* [कॄत्-क्तिन्] 1 Fame, renown, glory; इह कीर्तिमवाप्नोति Ms. 2. 9; वंशस्य कर्तारमनन्तकीर्तिम् R. 2. 64; स्रोतोमूर्त्या भुवि परिणतां रन्तिदेवस्य कीर्तिम् Me. 47. For an interesting distinction between कीर्तिः and यशस् cf. खड्गादिप्रभवा कीर्तिर्विद्यादिप्रभवं यशः -2 Favour, approbation. -3 Dirt, mud. -4 Extension, expansion. -5 Light, lustre, splendour. -6 Sound. -7 Mention, speech, report. -**Comp.** -**भाज्** *a.* famous, celebrated, renowned. (-*m.*) an epithet of Droṇa, the military preceptor of the Kauravas and Pāṇḍavas. -**शेषः** survival or remaining behind only in fame, leaving nothing behind but fame *i. e.* death; cf. नामशेष, आलेख्यशेष; सरसीव कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये Vās. -**स्तम्भः** a column of fame; B. R.

कीर्तित *p. p.* 1 Said, asserted. -2 Mentioned, told. -3 Known; notorious. -4 Praised, celebrated.

कीर्तितव्य *a.* To be praised; श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च.

कील् 1 P. 1 To bind. -2 To pin. -3 To stake.

कीलः [कील्-घञ्] 1 A wedge, a pin; कीलोत्पाटीव वानरः Pt. 1. 21. -2 A lance; कीलैः सुनिचिताः कृताः Mb. 3. 15. 15. -3 A post, pillar. -4 A weapon; सकीलकवचाः सर्वे वासीवृक्षादनान्विताः Mb. 5. 155. 8. -5 The elbow. -6 A blow with the elbow. -7 A flame, a lambent flame, halo; बाणवदनमुददीपि भियेव जगतः सकीलमिव सूर्यमण्डलम् Śi. 15. 48. -8 A minute particle. -9 N. of Śiva. -10 A gnomon. -11 A position of the fœtus just before the time of delivery. -12 a gambler; कीलो धूर्ते रथाक्षे च शङ्कौ ज्वालामहांग्रयोः Nm. -13 handle, brace; Suśr. -**Comp.** -**प्रतिकीलकन्यायः** This maxim is explained in the Mahābhāṣya in the passage कीलप्रतिकीलकवत्। तद्यथा कीलं आहन्यमानः प्रतिकीलं निर्हन्ति Mbh. on P. II. 2. 6.

कीलकः 1 A wedge or pin. -2 A fence. -3 A pillar, column; see कील. -**कम्** N. of the inner syllables of a mantra. सोऽहमिति कीलकम् Haṁsa Up. 2.

कीलिका The pin of an axle.

कीलित *a.* 1 Tied, bound. -2 Fixed, nailed, pinned down; तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितम् Gīt. 7; सा नखैरसि कीलितेव Māl. 5. 10. -3 Staked, impaled. -4 Pierced, transfixed. -5 Set (as a stake or pole). -**तम्** A tie.

कीलालः 1 A heavenly drink similar to Amrita, beverage of the gods. -2 Honey. -3 A beast. -**लम्** 1 Blood. जलयन्त्रजलाकारकीलालोत्कलिकाकुलाः Śiva. B. 14. 33. बद्धः सत्यमपां निधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः Udb. -2 water -**Comp.** -**जम्** flesh. -**धिः** the ocean. -**पः** a demon, goblin; न धर्मनिरतः कीलालपो नासुरः.

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कीलालिन् A lizard, chameleon.

कीश *a.* Naked. **–शः 1** An ape, monkey; विकर्षन्तः कीशबालानारोहन्तश्च तैर्द्रुमान् Bhāg. 10. 12. 9. **–2** The sun. **–3** A bird.

कीशपर्णः,–पर्णिन् The plant अपामार्ग.

कुः *f.* **1** The earth; Śi. 19. 17. **–2** The base of a triangle or any plane figure; कुः पृथ्वी, कुः कुचं कुलम् ... । Enm. **–Comp.** **–चर** *a.* One who travels; कुचरः पञ्च-वर्षाणि चरेद्रैक्ष्यं मुनिव्रतः Mb. 12. 165.67. **–दिनम्** a civil day Āryabhaṭṭa. **–धरः** a mountain. **–नाभिः** air, atmosphere. **–पप** (**–पि,–पी**) *m.* the sun; also **–चमः** Mb. 13. 93. 90. (see टीका). **–पुत्रः** Mars. **–भृत्** *m.* the number seven. **–वलयम्** the orb; कुवलयकमलकोशाभ्यन्तरकोशः Bhāg. 5.16.5.

कु *ind.* A prefix implying 'badness', 'deterioration', 'depreciation', 'sin', 'reproach', 'littleness', 'want', 'deficiency', &c. Its various substitutes are कद् (कदश्व), कव (कवोष्ण), का (कोष्ण), किं (किंप्रभुः); cf. Pt. 5. 17. **–Comp.** **–कर्मन्** *n.* a bad deed, a mean act. *–a.* wicked, Bhāg. 1. 16. 22. **–कु–वाच्** *m.* jackal. **–कूलम्** A hole filled with stakes. °लः A fire made of chaff; कुकूलं शङ्कुभिः कीर्णे श्वभ्रे ना तु तुषानले Nm. **–ग्रहः** an unpropitious planet. **–ग्रामः** a petty village or hamlet (without a king's officer, an *agnihotrin*, a physician, or a river.) **–चन्दनम्** Red sandal-wood. **–चर** *a.* of bad conduct, a thief; दृष्ट्वा त्वादित्यमुद्यन्तं कुचराणां भयं भवेत् Mb. 14. 39. 13. **–चेल** *a.* wearing bad or ragged garments; कपालं वृक्ष-मूलानि कुचेलमसहायता । समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ Ms. 6. 44. **–चरित्रम्**, **–चर्या** wickedness, evil conduct, impropriety; Ms. 9. 17. **–चोद्यम्** an unsuitable question. **–जन्मन्** *a.* low born. **–तनु** *a.* deformed, ugly. (**–नुः**) an epithet of Kubera. **–तन्त्री** a bad lute. **–तपः 1** a sort of blanket (made of the hair of the mountain goat). **–2** the eighth Muhūrta or portion of the day. **–3** a daughter's or sister's son. **–4** the sun. **–तर्कः 1** sophistical or fallacious argument. **–2** a heterodox doctrine, free thinking; कुतर्केष्वभ्यासः सततपरपैशुन्यमननम् G. L. 31. °पथः a sophistical mode of arguing. **–तीर्थम्** a bad teacher. **–दिनम्** an evil or unpropitious day. **–दृष्टिः** *f.* **1** weak sight. **–2** an evil eye, sinister eye (fig.). **–3** an opinion or doctrine opposed to the Vedas, heterodox doctrines; या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः Ms. 12. 95. **–देशः 1** a bad place or country. **–2** a country where the necessaries of life are not available or which is subject to oppression. **–देह** *a.* ugly, deformed; कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधं मे Bhāg. 5. 12. 2. (**–हः**) an epithet of Kubera. **–द्वारम्** back door. **–धी** *a.* foolish, silly, stupid. **–2** wicked. **–नखम्** a disease of the nails; Mb. 3. **–नटः 1** a bad actor. **–2** a sort of trumpet flower. **–3** red arsenic. **–नदिका** a small river, rill; सुपूरा स्यात्कुनदिका Pt. 1. 25. **–नाथः** a bad master; हतास्म्यहं कुनाथेन न पुंसा वीरमानिना Bhāg. 9. 14. 28. **–नामन्** *m.* a miser. **–नीतः** bad counsel, leading; नृपैरछन्ना भूमिर्भेतिरिव कुलीनैव विदुषः Mu. 6. 11. **–पटः, –टम्** a miserable garment; कुपटावृतकटिः Bhāg. 5. 9. 10. **–पथः 1** a wrong road, bad way (fig. also). **–2** a heterodox doctrine. **–पथ्य** *a.* unwholesome, improper. **–परीक्षक** *a.* examining badly, not valuing rightly; कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतः पातिताः Bh. 2. 15. **–पात्रम्** an unfit recipient. **–पुत्रः** a bad or wicked son; यादृशं फल-माप्नोति कुप्लवैः संतरन् जलम् । तादृशं फलमाप्नोति कुपुत्रैः संतरंस्तमः ॥ Ms. 9. 161. कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति, देव्यपराध-क्षमापनस्तोत्र (ascribed to a later शङ्कराचार्य). **–पुरुषः 1** a low or wicked man. **–2** a spiritless coward. **–पूय** *a.* low, vile, contemptible. **–प्रिय** *a.* disagreeable, contemptible, low, mean. **–प्लवः** a bad boat; कुप्लवैः संतरन् जलम् Ms. 9. 161. **–बन्धः** a disgraceful stigma; अन्यथाभिगमने त्वङ्कयः कुबन्धेन प्रवासयेत् Y. 2. 294. **–ब्रह्मः, –ब्रह्मन्** *m.* a bad or degraded Brāhmaṇa. **–मन्त्रः 1** bad advice. **–2** a charm used to secure success in a bad cause. **–मुह्रिन्** *a.* Unfriendly; उदहृष्यन्वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुद्विना । राज्ञा तु निर्भया लोकाः Bhāg. 10. 21. 47. **–मेरुः** The southern hemisphere or pole. **–योगः** an inauspicious conjunction (of planets). **–योगिन्** *m.* a false devotee, impostor. **–रस** *a.* having bad juice or flavour. (**–सः**) a kind of spirituous liquor. **–रूप** *a.* ugly, deformed; कुपुत्रोऽपि भवेत्पुंसां हृदयानन्दकारकः । दुर्विनीतः कुरूपोऽपि मूर्खोऽपि व्यसनी खलः ॥ Pt. 5. 19. **–रूप्यम्** tin. **–लक्षण** *a.* having fatal marks on the body. कुलक्षणेत्यहं राज्ञा त्यक्तेत्यात्तविमानना Ks. 91. 19. **–वङ्गः** lead. **–वचस्**, **–वाच्**, **–वाक्य** *a.* abusive, bad, scurrilous; using abusive or foul language; सेस्मारितो मर्मभिदः कुवाग्निषून् Bhāg. 4. 3. 15. (*–n.*) abuse, bad language. **–वज्रकम्** crystal; a stone resembling a diamond. **–वर्षः** a sudden or violent shower; Rām. 6. **–विक्रमः** bravery exhibited in a wrong place; चिरमीदृशं ते नृपते कुविक्रमं कृपाश्रये यः कृपणे पतत्त्रिणि N. 1. 132. **–विवाहः** a degraded or improper form of marriage; Ms. 3. 63. **–वृत्तिः** *f.* bad behaviour. **–वेधस्** *m.* bad fate; हतरत्नेन मुषितो दत्त्वा काचं कुवेधसा Ks. 71. 232. **–वैद्यः** a bad physician, quack. **–शील** *a.* rude, wicked, unmannerly, ill tempered, of bad character; कुतो गम्यमगम्यं वा कुशीलोन्मादिनः प्रभोः Ks. 32. 152. **–स्थलम् 1** a bad place. **–2** the earth; शयानां कुस्थले Bk. 9. 84. **–सरित्** *f.* a small river, rill; उच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा Pt. 2. 89. **–सृतिः** *f.* **1** evil conduct, wickedness; कस्मादिदं कुसृतयः खलयोनयस्ते Bhāg. 8.23.7. **–2** conjuring, magic. **–3** roguery. **–स्त्री** a bad woman.

कु I. 1 P. (कवते) To sound. –II. 6 Ā. (कुवते) **1** To moan, groan. **–2** To cry. –III. 2 P. (कौति) To hum, coo (as a bee.)...कुवत्पक्षिकुलाकुल्यः Bk. 9. 1.

कुंश् (**स्**) 1, 10 P. **1** To shine. **–2** To speak.

कुक् 1 Ā. (कोकते) To take, accept, seize; वेत्रशाककुजे शैलेऽलेशैजेऽकुकशात्रवे Ki. 15. 18.

कुक्कुभम् A kind of spirituous liquor.

कुक्कीलः A mountain.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुकु (कू) दः One who gives away a girl in marriage with suitable decorations and in accordance with prescribed ceremonies.

कुकुभा N. of a Ragini.

कुकुन्द (दु) रः The cavity of the loins just above the hips (जघनकूप) see ककुन्दर.

कुकुरः 1 A dog (also कुक्कुरः) -2 N. of a fragrant tree and perfume.

कुकुराः (pl.) 1 N. of a country; also called दशार्ह. -2 N. of a people, a tribe of the Yādavas; Śi. 6. 15, 13. 6, 16. 79.

कुकूलः, -लम् 1 Chaff; कुकूलानां राशौ तदनु हृदयं पच्यत इव U. 5. 38. -2 A fire made of chaff. **-लम्** 1 A hole, ditch (filled with stakes). -2 An armour, mail. **-Comp. -अग्निः** *a.* fire made of chaff; अङ्गारास्तुहिने न्यस्ताः कुकूलाग्निश्च चन्दने Ks. 117. 92.

कुक्कुटः 1 A cock, wild cock. -2 A wisp of lighted straw, a firebrand. -3 A spark of fire. **-टी** 1 A hen. -2 A small house-lizard. -3 The silk-cotton tree. **-Comp. -अण्डम्** *a.* fowl's egg; कुक्कुट्या अण्ड कुक्कुटाण्डम् Mbh. on P. VI. 3. 42, Vart. 2. **-आभः, -अहिः** a kind of snake. **-आसनम्** *a.* particular posture of an ascetic in religious meditation. **-मण्डपः** 1 a place where one gets liberation (Jaina). -2 N. of a sanctuary in Benares; cf. मुक्तिमण्डप Skand P. **-मस्तकः** N. of a kind of herb (मिरीभेद). **-व्रतम्** *a.* vow observed on the seventh day of the bright half of भाद्रपद in honour of Śiva, by ladies for progeny. **-शिखः** N. of a plant (Mar. कर्डई).

कुक्कुटकः 1 A cock, wild cock. कूजत्क्लान्त कपोत कुक्कुट-कुलाः U. 2. 9. -2 A man of a mixed caste, born from a शूद्र man to a निषाद woman; शूद्राज्जातो निषाद्यां तु स वै कुक्कुटकः स्मृतः Ms. 10. 18.

कुक्कुटिः, -टी *f.* 1 Hypocrisy, interested observance of religious rites. -2 The small house-lizard. The Śālmali tree.

कुक्कुभः 1 A wild cock. -2 A cock in general. -3 Varnish.

कुक्कुर (**-री** *f.*) [Uṇ 1. 41] A dog; यस्यैतच्च न कुक्कुरै-रहरहर्जङ्घान्तरं चर्व्यते Mk. 2. 12. **-रम्** A vegetable perfume. **-Comp. -वाच्** *m.* a species of deer.

कुक्षः The belly.

कुक्षिः 1 The belly (in general); जिह्मिताध्मातकुक्षिः (भुजगपतिः) Mk. 9. 12. -2 The womb, the part of the belly containing the foetus; कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15; Śi. 13. 40. -3 The interior of anything; विभक्तात्मा विभु-स्तासामेकःकुक्षिष्वनेकधा R. 10. 65 (where the word is used in sense 2 also.) -4 A cavity in general. -5 A cavern, cave; अद्रिकुक्षौ, हैमवताच्च कुक्षेः R. 2. 38, 67; a valley; अस्तीह हिमवत्कुक्षौ देशः पृथ्वीशिरोमणिः Ks. 65. 214. -6 The sheath of a sword. -7 N. of Bali. -8 A bay, gulf. **-Comp. -गत** *a.* being in the belly; कुक्षिगतीकृता इव N. 2. 83. **-जः** *a.* son; स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15. **-शूलः** belly-ache, colic.

कुक्षिंभरि *a.* फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च P. III. 2. 26. ' Caring to feed his own belly ', selfish, gluttonous, voracious. आस्वाद्य कुक्षिंभरिरास तस्मिन् Rām. Ch. 6. 75. -2 Filling or pervading the interior; शैलोत्तालतरीविघट्टनपटुर्ब्रह्माण्डकुक्षिंभरिः Ku. 15. 56.

कुङ्कुमम् 1 Saffron; लग्नकुङ्कुमकेसरान् (स्कन्धान्); R. 4. 67; Rs. 4. 2; 5. 9; Bh. 1. 10, 25. -2 Saffron paint; °पत्ररेखावैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि Mal. 1. 37. **-Comp. -अद्रिः** N. of a mountain.

कुच् I. 6 P. (कुचति, कुचित) 1 To utter a shrill cry (as a bird). -2 To go. -3 To polish. -4 To contract, bend. -5 To be contracted. -6 To stop, impede. -7 To write or delineate. -8 To mix, connect. -II. 1 P. कुञ्च् also (कोचति, कुञ्चति कुचित) 1 To make crooked, bend or curve. -2 To move or go crookedly. -3 To make small, lessen. -4 To shrink, contract. -5 To go to or towards.

कुचः [कुच्-क] The female breast, a teat, nipple; अपि वनान्तरमल्पकुचान्तरा V. 4. 49. **-Comp. -अग्रम्, -मुखम्** a nipple. **-कुम्भः** the female breast. **-तटम्, -तटी** the slope of the female breast, the breast, (तट being स्वार्थे or meaningless). **-फलः** the pomegranate tree.

कुचित *a.* 1 Closed, contracted. -2 Small, little.

कुचर *a.* (**-रा, -री** *f.*) 1 Going slowly, creeping. -3 Detracting, censorious. **-रः** A fixed star.

कुचिका A kind of fish.

कुच्छम् A species of lotus (white water lily).

कुज् 1. P. To steal. (कोजति) 6. P. To be crooked.

कुजः 1 A tree; Pt. 3. 92. -2 The planet Mars. (कौ पृथ्व्यां जायते इति) Bhāg. 2. 7. 34; 'न शनि-रवि-कुजानां वासरे नोग्रतारे ।' शालिहोत्र of भोज. -3 N. of a demon killed by Kriṣṇa (also called नरक q. v.) **-जा** N. of Sītā; also of Durgā. **-Comp. -अष्टमः** a particular Yoga in astrology where Mars is in the eighth place in the जन्मलग्न period.

कुजम्भलः, कुजम्भिलः, -रः A thief who breaks into a house.

कुज्झटिः, कुज्झटिका, कुज्झटी *f.* A fog or mist.

कुञ्च् See कुच् II.

कुञ्चनम् 1 Curving, bending, contraction. -2 A certain disease of the eye.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुश्चिः A measure of capacity equal to eight handfuls; अष्टमुष्टिर्भवेत्कुश्चिः.

कुश्चिका 1 A key; वामाक्षीणां भवति कुटिला भ्रूलता कुञ्चिकेव Bh. 1. 63. -2 The shoot of a bamboo. -3 A sort of reed. -4 A kind of fish.

कुश्चित *a.* Contracted, curved, bent &c. ते चापि बृहती श्यामे नील कुश्चितमूर्धजे Mb. 1. 102. 67. **-ता** An unskilful way of opening a vein; Suśr.

कुञ्ज् 1 P. (कुञ्जति) To murmur; cf. कूज्.

कुञ्जः, -जम् 1 A place overgrown with plants or creepers, a bower, an arbour; चल सखि कुञ्जं सतिमिरपुञ्जं शीलय नीलनिचोलम् Gīt. 5; वञ्जुललताकुञ्जे 12; Me. 19; R. 9. 64. -2 The lower jaw. -3 A cave, Māl. 1. 3. (foot note). -4 A tooth. -5 The tusk of an elephant. **-Comp. -कुटीरः** a bower, a place overgrown with plants and creepers; गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौशिकघटा U. 2. 29; Māl. 5. 19; कोकिलकूजितकुञ्जकुटीरे Gīt. 1.

कुञ्जरः [कुञ्जौ हस्तिहनुः सोऽस्यास्ति, कुञ्ज-र, ऊषसुषिपुष्क मधोरः P. V. 2. 107. Vārt.] 1 An elephant; प्राकृच्छाये कुञ्जरस्य च Ms. 3. 274. दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् Mbh. on P. II. 3. 36. -2 Anything pre-eminent or excellent of its class (at the end of comp. only). Amara gives the following words used similarly:— स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः॥ -3 The Aśvattha tree. -4 The lunar asterism called हस्त. -5 Hair. -6 Head. -7 An ornament; कुञ्जरः कुन्तले पुमान् मस्तके भूषणे नागे... Nm. -8 The number 'eight' (from eight elephants of the cardinal points). **-रा, -री** 1 A female elephant. -2 N. of a flower-plant. **-Comp. -अनीकम्** the division of an army consisting of elephant-corps. **-अरिः** a lion. **-अशनः** the Aśvattha tree. **-अरातिः** 1 a lion. -2 Śarabha (a fabulous animal with 8 feet). **-आरोहः** an elephant's driver; Rām. 6. **-ग्रहः** an elephant-catcher; नाश्वबन्धोऽस्मासाजानन्न गजं कुञ्जरग्रहः Rām. 2. 91. 57. **-च्छायः** A famous Yoga in Astrology in which the moon is in the मघानक्षत्र and the sun is in the हस्तनक्षत्र.

कुञ्जलम् Sour gruel.

कुट् I. 6 P. (कुटति, कुटित) 1 To be crooked or curved. -2 To curve or bend. -3 To act dishonestly, cheat, deceive. -II. 4 P. (कुट्यति) To break to pieces, break asunder, divide, split; Pt. 2. -2 To speak indistinctly. -3 To be warm, burn.

कुटिक, -त *a.* Bent, crooked.

कुटः, -टम् [कुट्-कम्] A water pot, a jar, pitcher. **-टः** 1 A fort, strong-hold. -2 A hammer. -3 A tree. -4 A house. -5 A mountain. **-Comp. -आमोदः** a civet. **-जः** 1 N. of a tree; Māl. 9. 15; Me. 4; R. 19. 37; Rs. 3. 13; Bh. 1. 35. -2 N. of Agastya. -3 N. of Droṇa. **-हारिका, -कारिका** a female servant, Hch.

कुटकम् A plough without a pole. **-कः** The post round which the string of the churning-stick passes. (pl.) N. of a people; कोङ्कवेङ्ककुटकानां राजा Bhāg. 5. 6. 9.

कुटङ्कः A roof, thatch.

कुटङ्गकः 1 An arbour formed by creeping plants overrunning a tree. -2 A small house, hut or cottage.

कुटपः 1 A measure of grain (= कुडव). -2 A garden near a house. -3 A sage, an ascetic. **-पम्** A lotus.

कुटरः The post round which the rope of the churning-stick passes.

कुटरुः Ved. 1 A cock; Vāj. 24. 23. -2 A tent.

कुटलम् A roof, thatch.

कुटिः [कुट्-इन्] 1 The body. -2 A tree. *-f.* 1 A cottage, hut; Bhāg. 10. 71. 16. -2 A curve, bend. **-Comp. -चरः** a porpoise.

कुटिकम् A village under one head-man; एको ग्रामणिको यत्र सभृत्यपरिचारकः। कुटिकं तद्विजानीयादेकभोगः स एव तु Kāmikāgama 20. 4.

कुटिरम् A cottage, hut.

कुटिल *a.* [कुट्-इलच्] 1 Crooked, Pt 1. 65; bent, curved, curled; भेदाद् भ्रुवोः कुटिलयोः Ś. 5. 23; R. 6. 82; 19. 17; -2 Tortuous, winding; कोशे कुटिला नदी Sk. -3 (fig.) Insincere, fraudulent, dishonest; अ° Pt. 1. 126. **-ला** 1 N. of Sarasvatī. -2 A kind of perfume. **-लम्** 1 N. of a plant (Mar. तगर). -2 Tin. **-Comp. -आशय** *a.* evil-minded; malevolent; संध्यावत्क्षणरागिण्यो नदीवत्कुटिलाशयाः Ks. 37. 143. **-पक्ष्मन्** *a* having curved eye-lashes. **-मति, -बुद्धि** *a.* evil-minded, malevolent; कुटिलमतिः स एष येन क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः Mu. 1. 7. **-स्वभाव** *a.* crooked by nature, dishonest, malevolent.

कुटिलक *a.* 1 Curved, bent, crooked. -2 Crouching, coming stealthily.

कुटिलिका 1 Coming stealthily as a hunter on his prey, crouching. -2 A blacksmith's forge.

कुटी 1 A curve. -2 A cottage, hut; प्रासादीयति कुट्याम् Sk.; Ms. 11. 73; पर्ण°, अश्व° &c. -3 A vessel with openings used for fumigation. -4 A nosegay -5 A kind of perfume (मुरा). -6 Spirituous liquor. -7 A bawd, procuress. -8 A bower (लतागृह); कुटीषु गोपीरुचिरासु योऽर्कभूनदीषु गोपाल इति श्रुतोऽचरत् Viś. Guṇā. 461. **-Comp. -चकः** a religious mendicant of a particular order; चतुर्विधा भिक्षवस्ते कुटीचकबहूदकौ। हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात् स उत्तमः॥ Mb.; Bhāg. 3. 12. 42. **-चरः** a kind of ascetic who entrusts the care of his family to his son and devotes himself solely to religious penance and austerities.

कुटीरः, -रम्, कुटीरकः [कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः P. V. 3. 88] A hut, cottage; U. 2. 29; Amaru. 56 (प्रक्षिप्तश्लोक in the note). **-रम्** 1 Sexual intercourse. -2 Exclusiveness.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुटीका A small house.

कुटुङ्गकः 1 An arbour formed by creeping plants. -2 creeper winding round a tree. -3 A thatch, roof. -4 A hut. -5 A granary.

कुटुनी A bawd, procuress: see कुट्टनी.

कुटुम्ब, कुटुम्बकम् A household, a family; परमियं ब्राह्मणी अस्मिन् कुटुम्बे Mbh. on P. I. 4. 2. उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् H. 1. 68; Y. 2. 45; Ms. 11. 12, 22; 8. 166. -2 The duties and cares of a family; तदुपहितकुटुम्बः R. 7. 71. -3 N. of the second astrological mansion (अर्थ). -बः, -बम् 1 A kinsman, a relation by descent or marriage. -2 Offspring, progeny. -3 A name. -4 Race. -5 A group, collection; Vikr. 1. 92. -Comp. -कलहः, -हम् internal or domestic quarrels. कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलं पपौ Subhāṣ. -भरः the burden of the family; भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धम् Ś. 4. 20; °चिन्तया Pt. 5. 4. -भूमिः the site where a house is built: कुटुम्बभूमिमानं तु वास्तुक्षेत्रविवर्जितम् Kāmikāgama 21. 3. -व्यापृत a. (a father) who is provident and attentive to the good of the family.

कुटुम्बिकः, -कुटुम्बिन् m. 1 A householder, married man, (a *pater familias*) one who has a family to support or take care of; प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः Ku. 6. 85; V. 3. 1; Ms. 3. 80; Y. 2. 45. -2 (fig.) One who takes care of anything. -3 A peasant. -4 A member of a family; Śānti. 4. 9. -5 (-m.) A home-slave. -नी 1 The wife of a householder, a house-wife (in charge of the house); द्रव्योपकरणं सर्वं नान्ववैक्षत्कुटुम्बिनी Mb. 12. 228. 60. भवतु कुटुम्बिनीमाहूय पृच्छामि Mu. 1; प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः M. 1. 17; R. 8. 86; Amaru. 56. -2 A large household or family. -3 A woman in general. -4 A sharer; यावदिदानीमीदृशशोकविनोदनार्थमवस्थाकुटुम्बिनीं मैथिलीं पश्यामि। -5 A female servant of a house.

कुटुम्बिता, -त्वम् 1 The state of being a householder. -2 Family connection or union. -3 Living as one family.

कुट्ट् 10 U. (कुट्टयति, कुट्टित) 1 To cut, divide. -2 To grind, pound. -3 To blame, censure. -4 To multiply. -5 To burn.

कुट्ट a. (At the end of comp.) Dividing, cutting; grinding. -ट्टः (in Math.) A multiplier.

कुट्टकः 1 A grinder. -2 A kingfisher.-3 A multiplier.

कुट्टनम् 1 Cutting. -2 Pounding; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैर्वत कुट्टनानि Māl. 9.50. (v. l.). -3 Abusing, censuring.

कुट्टन (ट्टि) नी A bawd, procuress, a go-between. ...पार्श्वे तथैव प्रतिवसति महाकुट्टनी खड्गयष्टिः Sūkti. 5. 84. -2 A kind of spear.

कुट्टाक a. (-कि f.) Who or what divides or cuts; सारङ्गसंगरविधाविभकुम्भकूटाकुट्टाकपाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः Māl. 5. 32.

कुट्टित a. 1 Cut. -2 Pounded &c. -ता Unskilful opening of a vein.

कुट्टमितम् The affected repulse of a lover's endearments or caresses (one of the 28 graces or blandishments of the heroine). The S. D. thus defines it :—केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि संभ्रमात्। प्राहुः कुट्टमितं नाम शिरःकरविधूननम् 142.

कुट्टारः A mountain. -रम् 1 Sexual intercourse. -2 A woollen blanket. -3 Exclusion or oneness.

कुट्टिम a. Paved with small stones, decorated with mosaic. -मः, -मम् 1 An inlaid or paved floor, ground paved with small stones, pavement; कान्तेन्दुकान्तोपलकुट्टिमेषु Śi. 3. 44; R. 11. 9. 'निबद्धा भूः' Ak. निष्यन्दश्चन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपे कुट्टिमान्तान् Nāg. 3. 7. -2 Ground prepared for the site of a mansion. -3 A jewel-mine. -4 The pomegranate. -5 A hut, cottage, small house.

कुट्टिमित = कुट्टमित q. v.

°हारिका A maid-servant, slave; cf. कुटहारिका.

कुट्टारः A small mountain.

कुट्टीरकम् A small house, hut.

कुड्मल =कुड्मल q. v.

कुठः A tree; cf. कुट.

कुठर See कुटर.

कुठाकुः A bird, the wood-pecker.

कुठाटङ्कः,-का An axe.

कुठारः, -री 1 An axe, or hatchet; मातुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् Bh. 3. 11. -2 A sort of hoe or spade; Kau. A. 2. 3. -रः A tree.

कुठारकः A small axe.

कुठारिकः A wood-cutter.

कुठारिका A small axe; विपुलविलसल्लज्जावल्लीविदारकुठारिका Bh. 3. 116.

कुठारुः 1 A tree. -2 An ape, a monkey. -3 An armourer.

कुठिः 1 A tree. -2 mountain.

कुठेरः Fire.

कुठेरुः The wind produced by a fan or chowri.

कुड् 6 P. (कुडति) 1 To play or act as a child, trifle.

कुडङ्गः A bower, an arbour.

कुडवः (-पः) A measure of grain equal to $\frac{1}{4}$ of a Prastha or 1/16 of an Āḍhaka and containing 12 handfuls; कुडवं कुडवं सर्वे व्यभजन्त तपस्विनः Mb. 14. 90. 34.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुडिः The body; cf. Uṇ. 4. 143.

कुडिका An earthen or wooden water-pot.

कुडी A hut.; cf. कुटी.

कुडुपः The clasp of a necklace or bracelet.

कुड्डवः (See कुडव).

कुड्डाल A spade (Mar. कुदळ).

कुड्(ट्)मल *a.* [Uṇ. 1. 106] Opening, full-blown, expanding, (as the blossom of a flower); R. 18. 37; विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन संभाविता Mal. 8. 6. **–लः** An opening bud; विजृम्भणोद्गन्धिषु कुड्मलेषु R. 16. 47; U. 6. 17; द्योतिताग्रः समैः कुन्दकुड्मलाग्रदतः स्मितैः Śi. 2. 7. **–म्** 1 A particular hell; Ms. 4. 89; Y. 3. 222. –2 The arrowhead (point); कुड्मलश्चाभवद्विष्णुस्तस्मिन्निषुवरे तदा Mb. 8. 34. 19.

कुड्मलित *a.* 1 Budded, blossomed. –2 Cheerful, smiling. –3 Half-closed; कण्डूकुड्मलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन् Mal. 9. 32.

कुड्यम् 1 A wall; भेदे कुड्यावपातने Y. 2. 223; Śi. 3.45 बिनिर्मितपटलान्तं दृश्यते जीर्णकुड्यम् Mu. 3. 15. –2 Plastering (a wall). –3 Eagerness, curiosity. **–ड्या** A wall; कीटः पेशस्कृताऽरुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् Bhāg. 7. 1. 28. **–Comp. –च्छेदिन्** *m.* a house-breaker, a thief. **–च्छेद्यः** a digger. (**–द्यम्**) a ditch, pit, breach or opening (in a wall). **–मत्सी** The house-lizard.

कुण् I. 6 P. (कुणति, कुणित) 1 To support, aid. –2 To sound. –II. 10 P. (कुणयति) 1 To counsel, advise. –2 To converse or speak with. –3 To invite. –4 To salute.

कुणकः A young animal just born; Bhāg. 5. 8. 7.

कुणप *a.* (–पी *f.*) [cf. Uṇ. 3. 143] Smelling like a dead body, stinking. **–पः, –पम्** A dead body, corpse; शासनीयः कुणपभोजनः V. 5. (a vulture); अमेध्यकुणपाशी च Ms. 12. 71; often used as a term of contempt with living beings; व्युत्स्रक्ष्य एतत्कुणपं त्वदङ्गजम् Bhāg. 4. 4. 23; Mb. 12. 214. 15. **–पः** 1 A spear; Mb. 7. 148. 46. –2 A foul smell, stench. **–पी** A small bird (Mainā). **–Comp. –अशन** *a.* eating dead bodies.

कुणारु *a.* Ved. Crying out, (क्रणनशील); अहस्तमिन्द्र सं पिणक् कुणारुम् Rv. 3. 30. 8.

कुणालः 1 A kind of bird. –2 N. of a son of Aśoka.

कुणिः A cripple with a withered or crooked arm. –2 A whitlow.

कुण्टक *a.* (–की *f.*) Fat, corpulent.

कुण्ठ् 1 P. (कुण्ठति, कुण्ठित) 1 To be blunted or dulled. –2 To be lame or mutilated. –3 To be dull or stupid, be idle. –4 To loosen. –*Caus.* or 10 P. To hide.

कुण्ठ *a.* 1 Blunt, dulled; वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठम् Ku. 3. 12, has no effect on &c.; कुण्ठत्वमायाति गुणः कवीनां साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु Vikr. 1. 14; Śi. 12. 12; कुण्ठीभवन्त्युपलादिषु क्षुराः Ś. B. –2 Dull, foolish, stupid. –3 Indolent, lazy. –4 Weak. **–Comp. –धी, –मनस्** *a.* foolish, weak-minded; Bhāg. 3. 32. 17.

कुण्ठकः A fool.

कुण्ठित *p. p.* 1 Blunted, dulled; (fig. also); विभ्रताऽस्त्रमचलेऽप्यकुण्ठितम् R. 11. 74; Bv. 2. 78; Ku. 2. 20; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R. 1. 19 not hampered or impeded; cf. also दशवदनभुजानां कुण्ठिता यत्र शक्तिः Mahān. –2 Stupid. –3 Mutilated. –4 Grasped, held. –5 Encircled.

कुण्ड् I. 1 Ā. 1 To burn. –2 To eat. –3 To heap. –II. 1 P. To maim or mutilate. –III. 10 U. To protect.

कुण्डः –डी, –डम् [cf. Uṇ. 1. 112] 1 A bowl-shaped vessel, a basin, bowl. –2 A round hole in the ground for receiving and preserving water. बलं नागसहस्रस्य यस्मिन्कुण्डे प्रतिष्ठितम् Mb. 1. 128. 68. –3 A hole in general; अग्निकुण्डम्. –4 A pool, well; especially one consecrated to some deity or holy purpose. –5 The bowl of a mendicant. –6 A water-jar (कमण्डलु). **–ण्डः (–ण्डा *f.*)** A son born in adultery, the son of a woman by a man other than her husband while the husband is alive; पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् Ms. 3. 174; Y. 1. 22. **–ण्डा** An epithet of Durgā. **–Comp. –आशिन्** *m.* a pander, pimp, one who depends for his livelihood on a कुण्ड *i. e.* a bastard, or adulterine; अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः। यस्तयोरन्नमश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते॥ Deval Smriti; Ms. 3. 158; Y. 1. 224. **–ऊधस्** (**कुण्डोध्नी** P. V. 4. 131) 1 ऊधसोऽनङ् a cow with a full udder भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी; R. 1. 84. –2 a woman with a full bosom. **–कीटः** 1 a keeper of concubines. –2 a follower of the Chārvāka doctrine, an atheist. –3 a Brāhmaṇa born in adultery. **–कीलः** a low or vile man. **–गोलम्, –गोलकम्** 1 gruel. –2 a group of कुण्ड and गोलक (taken together); cf. परदारेषु जायेते द्वौ पुत्रौ कुण्डगोलकौ। पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् मृते भर्तरि गोलकः॥ Ms. 3. 174. **–धारः** 1 N. of a cloud; Mb. 12. 271. 2. –2 N. of a Nāga; Mb. 2. 9. 9. **–पाय्यः** (कुण्डेन पीयते अत्र क्रतौ) क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ P. III. 1. 130; a sacrifice; कुण्डपाय्यवतां कश्चिदग्निचित्यावतां तथा Bk. 4. 67. **–भेदिन्** *a.* Clumsy.

कुण्डकः, –कम् A pot; कुण्डकस्थितम् (कज्जलम्) Ks. 4. 47.

कुण्डलः, –लम् [कुण्ड-मत्वर्थे ल] 1 An ear-ring; श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन Bh. 2. 71; Ch. P. 11; Rs. 2. 20, 3. 19; R. 11. 15. –2 A bracelet; Śi. 6. 27. –3 The coil of a rope. –4 A fetter, tie, collar.

कुण्डलना Encircling (as a word) to denote that it is to be left out or not considered; तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा। तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि॥ N. 1. 14; cf. 2. 95 also.

कुण्डलिका A circle; Hch.

कुण्डलिन् (–नी *f.*) 1 Decorated with ear-rings. –2 Circular, spiral. –3 Winding, coiling (as a

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

serpent). -m. 1 A snake. वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि Udb. -2 A peacock. -3 An epithet of Varuṇa, and of Śiva. -4 The spotted or painted deer. -5 The golden mountain; काञ्चनाद्रौ सर्पे पुंसि तु कुण्डली Nm. -नी A form of Durgā or Śakti. -2 N. of a नाडी in Yoga.

कुण्डली, -कुण्डलिका A kind of sweetmeat (Mar. जिलेबी.)

कुण्डलीकृत *a.* Forming a ring, coiled. कुण्डलीकृतकुण्डलि Udb. **कुण्डलीकरणम्** Bending a bow so as to form a circle; Hch.

कुण्डिका 1 A pitcher. -2 A student's water-pot (कमण्डलु). कुण्डिकां वामहस्ते च धारयेत्तु सरस्वतीं Māna. 54. 22; Mb. 12. 18. 19. -3 A small pool; नवा कुण्डिका Mbh. on P. I. 1. 44.

कुण्डिन् *m.* 1 An epithet of Śiva. -2 A bastard. -3 A horse.

कुण्डिनम् **-पुरम्** N. of a city, the capital of the Vidarbhas.

कुण्डिनाः Descendants of कौण्डिन्य P. IV. 1. 105; II. 4. 70.

कुण्डि (-ण्डी) र *a.* Strong, powerful. -रः A man.

कुतपः 1 A Brāhmaṇa. -2 A twice-born man (द्विजन्मन्). -3 The sun. -4 Fire. -5 A guest. -6 An ox, a bull. -7 A daughter's son. -8 A sister's son. -9 Grain. -10 The eighth Muhūrta of the day; Mb. 13. 126. 36; cf. अह्नो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा। तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः॥ -11 A musical instrument. -12 A time suitable for the performance of sacrifices to the manes. -पम् 1 The Kuśa grass. **-Comp. -अष्टकम्** eight कुतप्s namely, मध्याह्न, शृङ्गपात्र, ऊर्णावस्त्र, रौप्य, दर्भ, तस, धेनु, दौहित्र. **-सप्तकम्** seven things to be given in honour of the dead at the श्राद्ध ceremony, namely, शृङ्गपात्र, ऊर्णावस्त्र, रौप्यधातु, कुशतृण, सवत्सा धेनुः, अपराह्णकाल, कृष्णतिल.

कुतस् *ind.* 1 From where, whence; कस्य त्वं वा कुत आयातः Moha M. 3. -2 Where, where else, in what (other) place &c.; तातीयस्य कुतो गतिः Bhāg. 8. 19. 34; ईदृग्विनोदः कुतः Ś. 2. 5. -3 Why, wherefore, from what cause or motive; कुत इदमुच्यते Ś. 5. -4 How, in what manner; स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य Ś. 1.16. -5 Much more, much less; न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यः Bg. 11. 43, 4. 31; न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो...न स्वैरी न स्वैरिणी कुतः Ch. Up. -6 Because, for; Ś. 1. कुतस् is sometimes used merely for the abl. of किम्; कुतः कालात्समुत्पन्नम् V. P. (= कस्मात् कालात् &c.). कुतः becomes indefinite when connected with the particles चिद्, चन, or अपि. भयं कश्चिन्न चास्मासु कुतश्चिद्विद्यते महत् Rām. 2. 74. 20.

कुतस्त्य *a.* 1 Whence come; अपरिस्फुटनिस्वाने कुतस्त्योऽपि वर्णादृशी (स्थिता) U. 3. 7. -2 How happened.

कुतोनिमित्त *a.* Having what cause or reason; कुतोनिमित्तः शोकस्ते Rām. 2. 74. 20.

कुतुकम् 1 Desire, inclination. -2 Curiosity (= कौतुकम्) ततोऽतिकुतुकोद्धृत्य Bhāg. 10. 13. 56. -3 Eagerness, ardour, vehemence; केलिकलाकुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले। मञ्जुलवञ्जुलकुञ्जगतं विचकर्ष करेण दुकूले Gīt. 1.

कुतुकित, -न *a.* Curious, inquisitive; उदरं परिमाति मुष्टिना कुतुकी कोऽपि दमस्वसुः किमु N. 2. 34.

कुतुपः, -कुतूः *f.* A small leathern bottle for oil. -पः 1 The eighth Muhūrta of the day. -2 = कुतप 12 q. v.

कुतूहल *a.* 1 Wonderful. -2 Excellent, best. -3 Praised, celebrated. **-लम्** 1 Desire, curiosity; उज्झितशब्देन जनितं नः कुतूहलम् Ś. 1; यदि विलासकलासु कुतूहलम् Gīt. 1. (पपौ) कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितम् R. 3. 54; 13. 21; 15. 65. -2 Eagerness. -3 What excites curiosity, anything pleasing or interesting, a curiosity. -4 Delight, pleasure अकृत मधुरैरम्बानां मे कुतूहलमङ्गकैः U. 1. 20.

कुतूहलिन् *a.* 1 Desirous, struck with curiosity; Māl. 1. -2 Eager, impatient; न जातु स्यात्कुतूहली Ms. 4. 63.

कुतृणम् An acquatic plant.

कुत्थ (in Astr.) The fifteenth Yoga.

कुत्र *ind.* 1 Where, in which place; कुत्र मे शिशुः Pt. 1. प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या H. 1. -2 In which case; तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते Pt. 1. 328. -3 How little consistent with, or different from; कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः Bhāg. 7. 9. 25. (कुत्र is sometimes used for the loc. sing. किम्). When connected with the particles चिद्, चन or अपि, कुत्र becomes indefinite in sense. कुत्रापि, कुत्रचित् कुत्रचन somewhere, anywhere; न कुत्रापि nowhere; कुत्रचित् कुत्रचित् in one place-in another place, here-here; विशिष्टं कुत्रचिद्बीजम् Ms. 9. 34.

कुत्रत्य *a.* Where living or residing.

कुत्स् 10 Ā. (कुत्सयते, कुत्सित) To abuse, revile, censure, condemn; पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् Ms. 2. 54; Y. 1. 31; Śānti. 2. 30.

कुत्सनम्, कुत्सा Abuse, contempt, reproach, abusive language; देवतानां च कुत्सनम् Ms. 4. 163; Ks. 61. 208. **-ना** Expression of contempt.

कुत्सित *p. p.* 1 Despised, contemptible; अस्य क्रूरैर्नृशंसैश्च कर्मभिर्लोककुत्सितैः Rām. 5. 49. 19. -2 Low, mean, vile. **-तम्** Censure.

कुत्सला The indigo plant.

कुथ 4 P. (कुथ्यति, कुथित) To stink, become putrid, or foul.

कुथः The Kuśa grass. अथ स वल्क-दुकूल-कुथादिभिः Bk. 10.

कुथः, -थम्, -था 1 A painted cloth serving as an elephant's housings (Mar. झूल); उत्सृष्टध्वजकुथकङ्कटा धरित्रीमानीता विदितनयैः श्रमं विनेतुम् Ki. 7. 30. -2 A carpet

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(in general); महत्या कुथयास्तीर्णां पृथिवीलक्षणाङ्कया Rām. 5. 9. 25.

कुथकः A variegated cloth.

कुदाल = कुद्दारः q. v.

कुद्दारः, -लः, -लकः 1 A spade, hoe; समासाद्य किलं तच्चाप्यखनन्सगरात्मजाः कुद्दालैः Mb. 3. 107. 23. -2 The Kāñchana tree. **-लकम्** A copper pitcher. -2 A measure; एकेन कुद्दालकेन खारीसहस्रम् Mbh. on P. II. 1. 69.

कुधलम् = कुड्मल q. v.

कुद्रङ्कः, -ङ्गः 1 A watch-house. -2 A dwelling raised on a scaffold.

कुधिः An owl.

कुध्रः A mountain.

कुनकः A crow.

कुनालिका The (Indian) cuckoo.

कुन्तः 1 A lance, a barbed dart, spear; कुन्ताः प्रविशन्ति K. P. 2. (*i. e.* कुन्तधारिणः पुरुषाः); विरहिनिकृन्तनकुन्तमुखाकृतिकेतकिदन्तुरिताशे Gīt. 1. Mb. 6. 96. 57. -2 A small animal, an insect. -3 A kind of grain. -4 Passion.

कुन्तलः 1 The hair of the head, a lock of hair; प्रतनुविरलैः प्रान्तोन्मीलन्मनोहरकुन्तलैः U. 1. 20. Ch. P. 4, 6; Gīt. 2. -2 A drinking cup. -3 A plough. -4 Barley. -5 A kind of perfume. **-लाः** (pl.) N. of a country and its inhabitants. **-Comp. -उशीरम्** a perfume.

कुन्तलिका A butter-knife.

कुन्तयः (pl. of कुन्ति *-m.*) N. of a country and its people.

कुन्तिः 1 N. of a king, son of क्रथ; क्रथस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूत् Bhāg. 9. 24. 3. -2 N. of a son of Krishṇa; Bhāg. 10. 61. 13. **-Comp. -भोजः** N. of a Yādava prince, king of the Kunties, who being childless, adopted Kuntī. पुरुजित् कुन्तिभोजश्च Bg. 1. 5.

कुन्ती N. of पृथा, daughter of a Yādava named शूर, adopted by कुन्तिभोज. [She was the first wife of Pāṇḍu. As he was prevented by a curse from having progeny, he allowed his wife to make use of a charm she had acquired from the sage Durvāsas, by means of which she was to have a son by any god she liked to invoke. She invoked Dharma, Vāyu and Indra, and had from them Yudhiṣṭhira, Bhīma and Arjuna respectively. She was also mother of Karṇa by the deity Sun whom she invoked in her virginhood to test her charm.] -2 A fragrant resin. -3 The wife of a Brāhmaṇa.

कुन्त्र् 10 P. To speak falsehood.

कुन्थ् 1, 9 P. (कुन्थति, कुथ्नाति, कुन्थित) 1 To suffer pain. -2 To cling to. -3 To hurt.

कुन्दः, -न्दम् [Uṇ. 4. 98] A kind of jasmine (white and delicate); कुन्दावदाताः कलहंसमालाः Bk. 2. 18; प्रातः कुन्दप्रसवशिथिलं जीवितं धारयेथाः Me. 115; Ś. 5.19. **-न्दम्** The flower of this plant; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67, 49. **-न्दः** 1 An epithet of Viṣṇu. -2 A fragrant oleander. -3 One of the nine treasures of Kubera. -4 The number 'nine'. -5 A lotus. -6 A turner's lathe. **-Comp. -करः** a turner. **-चतुर्थी** the fourth day in the light half of the month माघ. **-सम -दन्त** *a.* One whose teeth are like the jasmine.

कुन्दिनी A multitude of lotuses.

कुन्दमः A cat.

कुन्दरः 1 An epithet of Viṣṇu. -2 A kind of grass (Mar. पालख).

कुन्दुः A rat, mouse.

कुप् I. 4 P. (कुप्यति, चुकोप, अकुपत्, कोपितुम्, कुपित) 1 To be angry, (generally with the dat. of the person who is the object of anger, but sometimes with the acc. or gen. also); कुप्यन्ति हितवादिने K. 108; कुपितश्चन्द्रगुप्तश्चाणक्यस्योपरि Mu. 2; M. 3. 21; U. 7; चुकोप तस्मै स भृशम् R. 3. 56. -2 To be excited, to gather strength, be virulent; as in दोषाः प्रकुप्यन्ति Suśr. *-Caus.* (कोपयति-ते) 1 To provoke, irritate; to excite, agitate. -2 To stir up. -II. 10 U. -1 To shine. -2 To speak.

कुपित *a.* Provoked, offended, angry. **-Comp. -वायुः** aggravated flatulence, hypochondria.

कोपः [कुप्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath, passion; कोपं न गच्छति नितान्तबलोऽपि नागः Pt. 1. 123; न त्वया कोपः कार्यः do not be angry. -2 (In medicine) Morbid irritation or disorder of the humours of the body; *i. e.* पित्तकोप, वातकोप. &c. **-Comp. -आकुल, -आविष्ट** *a.* enraged, furious. **-क्रमः** 1 an angry or passionate man. -2 the course of anger. **-जन्मन्** produced by wrath or anger; बलवानपि कोपजन्मनः Ki. 2. 37. **-दीप्त, -ज्वलित** *a.* inflamed with anger. **-पदम्** 1 cause of anger. -2 pretended anger. **-वशः** subjection to anger. **-वेगः** violence, fury of anger.

कोपन *a.* [कुप्-ताच्छील्ये युच्] 1 Passionate, irascible, angry; रैभ्यश्चापि तपस्वी च कोपनश्च महानृषिः Mb. 3. 135. 58. -2 Causing anger. -3 Irritating, causing morbid disorder of the humours of the body. **-नम्** Becoming angry. **-ना** A passionate or angry woman; कयासि कामिन् सुरतापराधात् पादानतः कोपनयाऽवधूतः Ku. 3. 8; Amaru. 68. (v. l.)

कोपनक *a.* Angry. **-कः** A kind of perfume (Mar. किरमाणी ओवा).

कोपयिष्णु *a.* [कुप्-णिच् बा० इष्णुच्] Intending to enrage or exasperate, inclined to make angry; श्राविताःस्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः Mb. 7. 137. 46.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कोपित *a.* Enraged, furious, provoked &c.

कोपिन् *a.* [अवश्यं कुप्यति कुप्-णिनि] 1 Angry, irritated; सत्यमेवासि यदि मयि कोपिनी Gīt. 10. -2 Causing anger. -3 Irritating, causing disorder of the humours of the body. -*m.* A water-pigeon.

कुपः Ved. The beam or lever of a pair of scales.

कुपय *a.* Ved. To be guarded or protected. मा साच्यं कुपयं वर्धनं पितुः Rv. 1. 140. 3.

कुपिन्द See कुविन्द.

कुपिनिन् *m.* A fisherman.

कुपिनी A kind of net for catching small fish.

कुपूय *a.* Despised, low, mean, contemptible.

कुप्यम् 1 A base metal. -2 Any metal but silver and gold; Ki. 1. 35; Ms. 7. 96; 10. 113; cf. स्यात् कोशश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते । ताभ्यां यदन्यत् तत् कुप्यम्...Nm. रत्नान्नपानकुप्यानामाटतुर्नश्वरसंस्मती । Bk. 6. 59. कुप्यप्रदिष्टानां च द्रव्याणामेकैकशो वा वनं निवेशयेत् Kau. A. 2. 2. -**Comp.** -**धौतम्** silver. -**शाला** a braziery.

कुबलम् (See कबलम्).

कुबे (बे) रः [कुत्सितं वे (बे) रं शरीरं यस्य सः] 1 The god of riches and treasure and the regent of the northern quarter; कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य Ku. 3. 25 (*vide* Malli. thereon). [Kubera is the son of Viśravas by Iḍāviḍā, and thus the half brother of Rāvaṇa. Besides, being the lord of riches and regent of the north, he is the king of the Yakṣas and Kinnaras, and a friend of Rudra. His abode is Kailāsa. He is represented as being deformed in body-having three legs, only eight teeth, and a yellow mark in place of one eye.] -2 N. of a tree. -**Comp.** -**अक्षी** N. of a plant (Mar. सागरगोटी). -**अद्रिः**, -**अचलः** an epithet of mountain Kailāsa. -**दिश्** *f.* the north. -**बान्धवः** N. of Śiva.

कुब्ज *a.* [कु ईषत् उब्जमार्जवं यत्र शकं° Tv.] Humpbacked, crooked. अन्धाः खञ्जाः कुब्जा वामनकाश्च Garbha. Up. 3. -**ब्जः** 1 A curved sword. -2 A hump on the back. -3 A sort of fish; Mb. 7. 56. 8. -**ब्जा** A young female servant of Kaṁsa, said to be deformed in three parts of her body. [Kṛiṣṇa and Balarāma, while proceeding to Mathurā, saw her on the high road carrying unguent to Kaṁsa. They asked her if she would give them some portion of it, and she gave as much as they wanted. Kṛiṣṇa, being very much pleased with her kindness, made her perfectly straight, and she began to appear a most beautiful woman.] -**Comp.** -**किरातः**-**वामनः** *a.* hump-backed person and a dwarf. -**गामिन्** *a.* going crookedly, going astray; तुद्रयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि Pt. 2. 5. -**लीला** the manner, gait or character of a hump-backed person; Ś. 2.

कुब्जकः N. of a tree; Ms. 8. 247, 5. 2.

कुब्जिका An unmarried girl of eight years old.

कुभ 1 A forest. -2 A hole for sacrificial fire. -3 A ring; an ear-ring. -4 A thread. -5 A cart.

कुभा The Kābul river (falling into the Indus); मा वो रसानितभा कुभा Rv. 5. 53. 9.

कुभृत् *m.* A mountain or a king.

कुभ्राभि *a.* Refractive of light; Kau. A. 2. 11.

कुमार् (-**र्**) 10 P. To sport, to play with fire.

कुमारः [cf. Un. 3. 138] 1 A son, boy; a youth; यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः R. 3. 48. -2 A boy below five. -3 A prince, an heir-apparent (especially in dramas); विप्रोषितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् R. 12. 11; कुमारस्यायुषो बाणः V. 5; उपवेष्टुमर्हति कुमारः Mu. 4 (said by Rākṣasa to Malayaketu). -4 N. of Kārtikeya, the god of war; कुमारकल्पं सुषुवे कुमारम् R. 5. 36; कुमारोऽपि कुमारविक्रमः 3. 55. -5 N. of Agni. -6 A parrot. -7 N. of the author of a Dharmaśāstra. -**रम्** pure gold. -**Comp.** -**जीवः** N. of the plant पुत्रंजीव. -**पालनः** 1 one who takes care of children. -2 N. of king Śālivāhana. -**भृत्या** 1 care of young children. -2 care of a woman in pregnancy or confinement, midwifery; कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि R. 3. 12. -**ललिता** *f.* 1 delicate love-dalliance. -2 N. of a metre consisting of seven syllables in a quarter. -**लीढः** also कुब्जालीढः N. of the founder of a sect. -**वाहिन्**, -**वाहनः** a peacock. -**व्रतम्** a vow of eternal celibacy. -**सूः** *f.* 1 an epithet of Pārvatī. -2 N. of the Ganges. (-*m.*) an epithet of Agni. -**संभवम्** N. of Kalidāsa's epic.

कुमारकः 1 A child, a youth; नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कमारकः Rv. 8. 30. 1. -2 The pupil of the eye.

कुमारयति Den. P. [कुमार इव आचरति] To play, sport (like a child).

कुमारसुः A prince, heir-apparent.

कुमारिक *a.* (-**की** *f.*) **कुमारिन्** (-**णी** *f.*) *a.* Furnished with girls, abounding in girls.

कुमारिका, कुमारी 1 A young girl, one from 10 to 12 years old. -2 A maiden, virgin; त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती Ms. 9. 90; 11. 59; न्यावर्ततान्योपगमात्कुमारी R. 6. 69. -3 A girl or daughter in general. -4 N. of Durgā. -5 N. of several plants (Mar. कोरफड, कर्टोली, कांटेशेवंती, बटमोगरा इ.) -6 N. of Sītā. -7 Large cardamoms. -8 The southern extremity of the Indian peninsula (cf. the modern name Cape Comorin). -**Comp.** -**पुत्रः** 1 the son of an unmarried woman. -2 N. of Karṇa. -**पुरम्** a gymansium or a girl's apartment. अपुंस्त्वमप्यस्य निशम्य च स्थिरं ततः कुमारीपुरमुत्ससर्ज तम् Mb. 4. 11. 12; Kau. A. यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावबुध्यसे Dk. 2. -**श्वशुरः** the father-in-law of a girl defiled before marriage.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुमालकः N. of a country, a Taluka in the Mālava country (सौवीरदेश ?).

कुमुद् *a*. 1 Unkind, unfriendly. -2 Avaricious. -*n*. 1 The white water-lily. -2 The red lotus.

कुमुदः, -दम् [कौ मोदते इति कुमुदम्] 1 The white water-lily said to open at moon-rise [Nymphea alba] नोच्छ्वसिति तपनकिरणैश्चन्द्रस्येवांशुभिः कुमुदम् V. 3. 16; so Ś. 5. 28; Ṛs. 3. 2, 21, 23; Me. 42. कुमुदवनमपाश्रि श्रीमदम्भोजषण्डम् Śi 11. 64. -2 A red lotus. **-दम्** Silver. **-दः** 1 An epithet of Viṣṇu. -2 N. of the elephant supposed to guard the south. -3 Camphor. -4 A species of monkey. -5 N. of a Nāga who gave his younger sister कुमुद्वती to Kuśa, son of Rāma; see R. 16. 79. 86. **-दा** A form of Durgā. **-Comp. -अभिख्यम्** silver. **-आकरः, -आवासः** a pond full of lotuses. कुमुद्वतीनां कुमुदाकरैरिव Śi. 12. 4. **-आनन्द** *a*. The delighter of lotuses; अन्वगात्कुमुदानन्दं शशाङ्कमिव कौमुदी R. 17. 6. **-ईशः** the moon. **-खण्डम्** an assemblage of lotuses. **-गन्ध्या** *f*. a woman having the smell of a कुमुद to her body. **-नाथः, -पतिः, -बन्धः, बान्धवः, -सुहृद्** *m*. the moon. ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना R.

कुमुदिक *a*. Abounding in Kumudas. **-का** N. of a plant (कट्फला). -2 A small tree (the seeds of which are aromatic).

कुमुदिनी 1 A water-lily with white lotus flowers; यथेन्दावानन्दं व्रजति समुपोढे कुमुदिनी U. 5. 26.; Śi. 9. 34. -2 A collection of lotuses. -3 A place abounding in lotuses. **-Comp. -नायकः, -पतिः** -*m*. The moon; दृष्ट्वा कुमुद्वन्तमखण्डमण्डलम् Bhāg. 10. 29.

कुमुद्वत् *a*. Abounding in lotuses; कुमुद्वत्सु च वारिषु R. 4. 19. **-ती** 1 A water-lily with white flowers (opening at moon-rise); अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा Ś. 4. 2; 3. 17; कुमुद्वतीं भानुमतीव भावम् (न बबन्ध) R. 6. 36. कुमुद्वती तीरतरुदिनादौ Bk. 2. 4; कुमुद्वतीरेणुपिशंगविग्रहम् Bk. 2. 6. -2 A collection of lotuses. -3 A place abounding in lotuses. °ईशः the moon.

कुमोदकः An epithet of Viṣṇu.

कुम्पः A cripple in the arms.

कुम्ब् 1, 10 P. To enclose.

कुम्बः Ved. 1 A kind of head-dress for women (?) कुरीरमस्य शीर्षणि कुम्बं चाधिनिदध्मसि Av. 6. 138. 3. -2 The upper part of a club. **-बा** 1 A thick petticoat. -2 An enclosure round the sacrificial ground. **-Comp. -कुरीरः** *a*. kind of head-dress for women.

कुम्भः [कुं भूमिं कुत्सितं वा उम्भति पूरयति उम्भ्-अच् शकं° Tv.] 1 A pitcher, water-pot, jar; इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुम्भा Jag.; वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् H. 1. 74; R. 2. 36; so कुच°, स्तन°. -2 The frontal globe on the forehead of an elephant; इभकुम्भ Māl. 5. 32; मत्तेभकुम्भदलने भुवि सन्ति शूराः Bh. 1. 59. -3 Aquarius, the eleventh sign of the zodiac. -4 A measure of grain equal to 20 droṇas; धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः Ms. 8. 320. -5 (In Yoga phil.) Closing the nostrils and mouth so as to suspend breathing. -6 The paramour of a harlot. -7 An urn in which the bones of dead bodies are collected. -8 A kind of heart-disease. -9 N. of a plant (and also of its fruit); क्वचिद् बिल्वैः क्वचित्कुम्भैः क्वचिच्चामलकमुष्टिभिः Bhāg. 10. 18. 14. **-भा** A harlot, a whore. **-भम्** A fragrant resin (गुग्गुल). **-Comp. -उदरः** one of the attendants of Śiva; अवेहि मां किङ्करमष्टमूर्तेः कुम्भोदरं नाम निकुम्भमित्रम् R. 2. 35. **-उलूकः** a kind of owl; हत्वा पिष्टमयं पूपं कुम्भोलूकः प्रजायते Mb. 13. 111. 101. **-उलूखलकम्** a medicinal plant (Mar. गुग्गुळ). **-कर्णः** ' pitcher-eared ', N. of a gigantic Rākṣasa, a brother of Rāvaṇa and slain by Rāma. [He is said to have devoured thousands of beings including sages and heavenly nymphs, and the gods were anxiously waiting for an opportunity to retaliate upon the powerful demon. After Brahmā had inflicted on him a curse for the humiliation to which he subjected Indra and his elephant Airāvata, Kumbhakarṇa began to practise the most rigid austerities. Brahmā was pleased and was about to grant him a boon, when the gods requested Sarasvatī to sit on his tongue and to pervert it. Accordingly when he went to the god, instead of asking *Indrapada* he asked *Nidrāpada* which was readily granted. It is said that he slept for six months at a time, and, when roused, was awake for only one day. When Laṅkā was besieged by the monkey-troops of Rāma, Ravāṇa with great difficulty roused Kumbhakarṇa, desirous of availing himself of his gigantic strength. After having drunk 2000 jars of liquor, he took Sugrīva prisoner, besides devouring thousands of monkeys. He was ultimately slain by Rāma.] Rām. 6; R. 12. 80. -2 an epithet of Śiva; Mb. 12. **-कामला** a bilious affection. **-कारः** 1 a potter; मृद्दण्डचक्रसंयोगात्कुम्भकारो यथा घटम् (करोति) Y. 3. 146. -2 a mixed tribe (वेश्यायां विप्रतश्चौर्यात् कुम्भकारः स उच्यते Uśanas; or मालाकारात्कर्मकर्यां कुम्भकारो व्यजायत Parāśara). -3 a serpent. -4 a kind of wild fowl. (**-री**), **-कारिका** 1 the wife of a potter. -2 a kind of collyrium. **-घोणः** N. of a town. **-जः, -जन्मन्** *m*. **-योनिः**, *m*. **-संभवः** 1 epithets of Agastya; एतदाख्याय रामाय महर्षिः कुम्भसंभवः Rām. 7. 80. 1; प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः R. 4. 21; 15. 55. -2 an epithet of Droṇa, the military preceptor of the Kauravas and Pāṇḍavas. -3 an epithet of Vasiṣṭha. **-दासी** a bawd, procuress; sometimes used as a term of reproach or abuse. **-धरः** the sign of the zodiac called Aquarius. **-पञ्जरः** a niche in the wall. **-राशिः** the sign Aquarius. **-रेतस्** *m*. a form of Agni. **-लग्नम्** that time of the day in which Aquarius rises above the horizon.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-मण्डूकः 1 (lit.) a frog in a pitcher. -2 (fig.) an inexperienced man; cf. कूपमण्डूक. **-शाला** pottery. **-सन्धिः** the hollow on the top of an elephant's head between the frontal globes.

कुम्भकः 1 The base of a column (used especially in this sense frequently in inscriptions). -2 A religious exercise (in Yoga phil.), stopping the breath by closing the mouth and both nostrils with the fingers of the right hand; प्राणापानौ संनिरुन्ध्यात्पूरकुम्भकरेचकैः Bhāg. 7. 15. 32.

कुम्भिका 1 A small pot; गृहीत्वा जलकुम्भिकाम् Ks. 6. 41. -2 A harlot. -3 A disease of the eyes.

कुम्भिन् 1 An elephant; असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरविद्रावितमहागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः Bv. 1. 52. -2 A crocodile. -3 A fish. -4 A kind of poisonous insect. -5 A sort of fragrant resin (गुग्गुल). -6 The number eight. **-Comp.** **-नरकः** a particular hell. **-मदः** rut, ichor.

कुम्भिनी *f.* 1 The earth. -2 N. of a plant Croton Tiglium (Mar. जेपाळ, जमालगोटा) **-Comp.** **-फलम्** the fruit of the tree used as a strong purgative. **-बीजम्** (see-फलम्).

कुम्भिलः 1 A thief who breaks into a house. -2 A plagiarist. -3 A wife's brother. -4 A child of an imperfect impregnation or born at undue seasons.

कुम्भी 1 A small water-jar; Rām. 2. 91. 72. -2 An earthen cooking vessel; आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुम्भीपुलाकन्यायाज्ज्योतिर्निखिलनिगमविदां निश्चलं मानभावम् Viś. Guṇa. 534. -3 A measure of grain. -4 N. of several plants. like इभपाटला, वारिपर्णी, लवुदन्ती, जेपाळ, कायफळ &c. **-Comp.** **-धान्यम्** grain stored in jars sufficient for six days. **-धान्यकः** a householder who stores grain; Ms. 4. 7. **-नसः** a kind of venomous serpent; उद्देलन्ति पुराणरोहिणतरुस्कन्धेषु कुम्भीनसाः U. 2. 29. **-नसी** mother of Lavaṇa and sistar of Rāvaṇa; स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15. **-पाकः** 1 the contents of a cooking-vessel. -2 (sing. or pl.) a particular hell in which the wicked are baked like potter's vessels; Y. 3. 224; Ms. 12. 76. **-मुखम्** N. of a particular wound; Charaka. **-वल्कम्** (Mar. कायफळ.).

कुम्भीकः 1 The Punnāga tree. -2 A catamite. **-का** Swelling of the eye-lids. see कुम्भिका.

कुम्भीरः 1 A shark. -2 Crocodile; संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायेत मानवः Mb. 13. 111. 59.

कुम्भीरकः, कुम्भीलः, कुम्भीलकः A thief; लोप्त्रेण गृहीतस्य कुम्भीरकस्यास्ति वा प्रतिवचनम् V. 2; कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहर्तव्या चन्द्रिका M. 4. **-Comp.** **-मक्षिका** N. of an aequatic creature. **-लः** A crocodile.

कुर् 6 P. (कुरति, कुरित) To sound.

कुरङ्करः, कुरङ्कुरः The (Indian) crane.

कुरङ्गः (-ङ्गी *f.*) 1 A deer in general; तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः Śānti. 1. 14, 4. 6; लवङ्गी कुरङ्गीदृगङ्गीकरोतु Jag. -2 A species of deer (कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान्). -3 The spot in the moon. **-Comp.** **-अक्षी, -नयना, -नेत्रा** a deer-eyed woman; क्वासि प्रेयसि हा कुरङ्गनयने चन्द्रानने जानकि Pras. Rāgh. **-नाभिः** musk. तत्र स्थितं मृङ्गकुरङ्गनाभिमादाय येषेव नु लिम्पति स्वम् Rām. Ch. 6. 24. **-लाञ्छनः** the moon.

कुरङ्गकः, कुरङ्गमः = **कुरङ्ग** q. v.

कुरचिल्लः A crab.

कुरटः A shoemaker, a leather-seller.

कुरण्टः, कुरण्टकः, कुरण्टिका The yellow amaranth; Rām. 4. 1. 80.

कुरण्डः Enlargement of the testicles or of the scrotum, hydrocele.

कुरण्डकः Yellow amaranth.

कुररः (**लः**) 1 An osprey; Y. 1. 174. -2 The plant Capparis Aphylla (Mar. पेंड, वाघंटी, करील); Rām. 3. 60. 21.

कुररी 1 A female osprey; कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे Bhāg. 10. 90. 15. चक्रन्द विग्ना कुररीव भूयः R. 14. 68. -2 A ewe, **-Comp.** **-गणः** a flight of ospreys.

कुररावम् A place abounding with ospreys.

कुरलः 1 An osprey. -2 A curl, a lock of hair.

कुरवः (**वः**), **कुरव** (**ब**)**कः** A species of amaranth; [Barlaria Prionitis Linn] It is a handsome shrub. Kālidāsa describes the plant as कान्तामुखद्युति (cf. Ṛs. 6. 18). Modern scientists describe it as a lipped flower referring to the form of its petals. कुरवका रवकारणतां ययुः R. 9. 29; Me. 80; Ṛs. 6. 18. **-वम्** (**बम्**), **-व**(**ब**)**कम्** The flower of this tree; चूडापाशे नवकुरवकम् Me. 67; प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् M. 3. 5.

कुरालः (**हः**) A light bay horse with black legs.

कुरी A kind of grass or corn.

कुरीरम् A kind of head-dress for women. See कुम्ब. -2 Copulation.

कुरुः (pl.) 1 N. of a country situated in the north of India about the site of the modern Delhi; श्रियः कुरूणामधिपस्य पालनीम् Ki. 1. 1; चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासति 1. 17. -2 The kings of this country. **-रुः** 1 A priest. -2 Boiled rice. **-Comp.** **-क्षेत्रम्** N. of an extensive plain near Delhi, the scene of the great war between the Kauravas and Pāṇḍavas; धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः Bg. 1. 1; Ms. 2. 19. **-क्षेत्रयोगः** a solar day in the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

course of which three lunar days, three asterisms and three yogas occur. The yoga is indicative of death; पञ्चग्रहयुते मृत्यौ लग्नसंस्थे बृहस्पतौ। सौम्यक्षेत्रगते लग्ने कुरुक्षेत्रे मृतिर्भवेत् ॥ **–चिल्लः** a crab. **–जाङ्गलम्** = **कुरुक्षेत्र** q. v. **–नन्दनः** epithet of Arjuna; Bg. 2. 41; 6. 43. **–पञ्चालाः** N. of a country; कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणाः Bri. Up. 3. 9. 19. **–विल्वः** a ruby. **–राज्** *m.* **–राजः** 1 an epithet of Duryodhana. स्वस्था भवन्तु कुरुराजसुताः सभृत्याः Ve. 1. 7. –2 N. of Yudhiṣṭhira; कस्यचित्त्वथ कालस्य कुरुराजो युधिष्ठिरः Mb. 16. 1. 7. **–विस्तः** a weight of gold equal to about 700 Troy grains. **–वृद्धः** an epithet of Bhīṣma; तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः Bg. 1. 12.

कुरुटः A kind of pot-herb.

कुरुटिन् *m.* A horse.

कुरुण्टः A red species of amaranth. **–ण्टी** 1 A wooden doll or puppet. –2 The wife of a Brāhmaṇa or teacher.

कुरुण्टकः Yellow or white amaranth.

कुरुण्ड = कुरुण्ट q. v.

कुररी A kind of bird (having a plaintive tone); cf. कुररी.

कुरुम्बम् A kind of orange.

कुरुलः A lock of hair, especially on the forehead.

कुरुबक = कुरबक q. v.

कुरुविन्दः, –न्दम् (also कुरुविल्वः) A ruby; Śi. 9. 8. **–न्दम्** 1 Black salt. –2 A mirror.

कुर्कुटः 1 A cock. –2 Rubbish.

कुर्कुरः A dog (Mbh. on P. VIII. 2. 78); उपकर्तुमपि प्राप्तं निःस्वं मन्यन्ति कुर्कुरम् Pt. 2. 94. (v. l.) denominative कुर्कुरायति.

कुर्चिका = कूर्चिका q. v.

कुर्द, कुर्दन See कूर्द, कूर्दन.

कु (कू) र्परः 1 The knee. –2 The elbow.

कु (कू) र्पासः, कु (कू) र्पासकः A sort of bodice worn by women; मनोज्ञकूर्पासकपीडितस्तनाः Ṛs. 5. 8, 4. 16. v. l.

कुर्वत् *pres. p.* Doing &c.; *–m.* 1 A servant. –2 A shoemaker.

कुल् I P. (कोलति, कुलित) 1 To accumulate, collect. –2 To be related; behave as a kinsman. –3 To proceed or go uninterruptedly. –4 To count, reckon.

कुलम् 1 A race, family; निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः R. 3.1. –2 The residence of a family, a seat, house, an abode; ददर्श श्रीमान्स कपिः कुलानि Rām. 5. 5. 10; वसन्नृषिकुलेषु सः R. 12. 25. –3 A high or noble family, noble descent; कुले जन्म Pt. 5. 2; कुलशीलसमन्वितः Ms. 7. 54, 62; so कुलजा, कुलकन्यका &c. –4 A herd, troop, flock; collection, multitude; मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6; U. 2. 9; अलिकुलसंकुल Gīt. 1; Śi. 9. 71; so गो°, कृमि°, महिषी° &c. –5 A lot, gang, band (in a bad sense). –6 A country. –7 The body. –8 The front or fore part. –9 A tribe, caste, community. –10 A blue stone. **–लः** The head of a guild or corporation. **–ला** See कुलतिथि. **–Comp.** **–अकुल** *a.* 1 of a mixed character or origin. –2 middling. °तिथिः *m., f.* the second, sixth, and the tenth lunar days of a fort-night in a month. °नक्षत्रम् N. of the lunar mansions आर्द्रा, मूला, अभिजित् and शतभिषा. °वारः Wednesday. **–अङ्कुरः** the scion of a family; अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण स्पृष्टस्य गात्रेषु सुखं ममैवम् Ś. 7. 19. **–अङ्गना** a respectable or high born (chaste) woman. **–अङ्गारः** a man who ruins his family; Pt. 4. **–अचलः, –अद्रिः, –पर्वतः, –शैलः** a principal mountain, one of a class of seven mountains which are supposed to exist in each division of the continent; their names are:—महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान् ऋक्षपर्वतः। विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ **–अन्वित** *a.* born in a noble family. **–अभिमानः** family pride. **–अभिमानिन्** *a.* proud of birth or family descent; कुलाभिमानी कुलजां नराधिपः Ki. 1. 31. **–आख्या** family-name, surname; कुलाख्या लोके गोत्रावयवा इत्युच्यन्ते Mbh. on P. IV. 1. 79. **–आचारः, –कर्मन्** *n.*, **–धर्मः** a duty or custom peculiar to a family or caste. **–आचार्यः, –गुरुः** 1 a family priest or teacher. –2 a geneologist. **–आधारकः** a son. **–आपीडः, –शेखरः** the glory of a family; तस्मिन्कुलापीडनिभे निपीडं सम्यङ्महीं शासति शासनाङ्काम् R. 18. 29. **–आलम्बिन्** *a.* maintaining a family. वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता H. **–ईश्वरः** 1 the chief of a family. –2 N. of Śiva. (**–री**) N. of Durgā. **–उत्कट,** *a.* high born. (**–टः**) a horse of a good breed. **–उत्पन्न, –उद्गत, –उद्भव** *a.* sprung from a noble family, high-born; अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं प्राज्ञं दान्तं कुलोद्भवम् Ms. 7. 141. **–उद्वहः** the head or perpetuator of a family; see उद्वह. **–उपदेशः** a family name. **–कज्जलः** one who is a disgrace to his family. **–कण्टकः** one who is a thorn or trouble to his family. **–कन्यका, –कन्या** a girl of high birth; विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः Mal. 7. 1; गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्वहन्ति Mal. 7. **–करः, –कर्तृ** *m.* the founder of a family. **–करणिः** A hereditary clerk or officer; E. I. XV. 91. **–कलङ्कः** one who is a disgrace to his family. **–कलङ्कित** *a.* causing disgrace to a family; न न्याय्यहं गमिष्यामि कथां कुलकलङ्किताम् Ks. 22.216. **–क्षयः** 1 ruin of a family. –2 extinction of a family; कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् Bg. 1. 39, 40. **–गरिमा** *m.* family pride or dignity. **–गिरिः, –भूभृत्** *m.*, **–पर्वतः, –शैलः** see कुलाचल above. **–गृहम्** a noble house; पर्याकुलं कुलगृहेऽपि कृतं वधूनाम् Rs. 6. 21. **–घ्न** *a.* ruining a family; दोषैरेतैः कुलघ्नानाम् Bg. 1. 43. **–ज, –जात** *a.* 1 well-born, of high brith; प्रदानं हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः। वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामते ॥ Rām. 1. 71. 2. –2 ancestral, hereditary; Ki. 1. 31 (used in both senses). **–जनः** a high-born or distinguished person. **–जाया** *a.* high-born lady; कुलजाया सा जाया केवलजाया तु केवलं माया Udb. **–तन्तुः** one who continues or perpetuates a family. **–तिथिः** *m., f.* an

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

important lunar day, *viz.* the 4th, 8th, 12th or 14th of a lunar fort-night. **-तिलकः** the glory of a family, one who does honour to his family. **-दीपः, -दीपकः** the glory of a family. **-दुहितृ** *f.* also कुलपुत्री; cf. P. VI. 3. 70, Vārt. 9; see कुलकन्या. **-दूषण** *a.* disgracing one's family; Mk. **-देवता** a tutelary deity; the guardian deity of a family; तामार्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता Ku. 7. 27. **-धन** *a.* one whose wealth is the preservation of the good name of the family; कष्टो जनः कुलधनैरनुरञ्जनीयः U. 1. 14. (**-नम्**) the dearest and most valued treasure of the family; इक्ष्वाकूणां कुलधनमिदं यत्समाराधनीयः U. 7. 6. **-धर्मः** a family custom, a duty or custom peculiar to a family; उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन Bg. 1. 44; Ms. 1. 118; 8. 14. **-धारकः** a son. **-धुर्यः** (a son) able to support a family, a grown-up son; न हि सति कुलधुर्ये सूर्यवंश्या गृहाय R. 7. 71. **-नन्दन** *a.* gladdening or doing honour to a family. **-नायिका** a girl worshipped at the celebration of the orgies of the left-hand Sāktas. **-नारी** a high bred and virtuous woman. **-नाशः 1** ruin or extinction of a family. **-2** an apostate, reprobate, outcast. **-3** a camel. **-नाशनम्** conducive to the extinction of the family; मुसलं कुलनाशनम् Mh. **-परंपरा** the series of generations comprising a race. **-पतिः 1** the head or chief of a family. **-2** a sage who feeds and teaches 10,000 pupils; thus defined: मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः ॥ अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1; R. 1. 95; U. 3. 48. **-3** The head-servant (Gīrvāṇa); Bhāg. 5. 18. 1. **-4** N. of Kriṣṇa; कुन्दस्रजः कुलपतेरिह वाति गन्धः Bhāg. 10. 30. 11. **-पांसन** *a.* one who disgraces one's family; इत्युक्तः स खलः पापो भोजानां कुलपांसनः Bhāg. 10. 1. 35. **-पांसुका** a woman disgracing her family, an unchaste woman. **-पालकम्** an orange. **-पालिः, -पालिका, -पाली** *f.* a chaste or high-born woman. **-पुत्रः** a nobly-born youth; इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः Mk. 4. 10. **-पुत्री** (See-**दुहितृ**). **-पुरुषः 1** a respectable or high-born man; कथमर्थाति कुलपुरुषो वेश्याधरपल्लवं मनोज्ञमपि Bh. 1. 59. **-2** an ancestor. **-पूर्वगः (कः)** an ancestor. तत्रापि सुमहाभागे जनेन्द्रकुलपूर्वकम् (v. l. जनेन्द्राः कुलपूर्वगाः) Rām. 2. 73. 24. **-भरः** (कुलंभरः) **1** One who maintains the family. **-बीजः** the head or chief of a guild. **-भार्या** a virtuous wife. **-भृत्या** the nursing of a pregnant woman. **-मर्यादा** family honour or respectability. **-मार्गः 1** a family custom, the best way or the way of honesty. **-2** the doctrine of the Kaulas (कौलमार्ग). **-योषित्, -वधू** *f.* a woman of good family and character. त्यागिनां कुलयोषिताम् Ms. 3. 245; ब्रूते ब्रूते व्रजकुलवधूः कापि साध्वी ममाऽ Udb. **-लक्षणम्** The characteristics of a noble family; आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्तिस्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ **-वारः** a principal day; (*i. e.* Tuesday and Friday). **-विद्या 1** knowledge handed down in a family, traditional knowledge. **-2** one of the three आन्वीक्षिकी lores. **-विप्रः** a family-priest. **-वृद्धः** an old and experienced member of a family. **-व्रतः, -तम्** a family vow; गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् R. 3. 70; विश्वस्मिन्नधुनाऽन्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः Bv. 1. 13. **-शीलम्** character or conduct honourable to a family. **-श्रेष्ठिन्** *a.* well-born, of a good family. (**-m.**) **1** the chief of a family or a guild. **-2** an artisan of noble birth. **-संख्या 1** family-respectability. **-2** inclusion among respectable families; कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महायशः Ms. 3. 66. **-संततिः** *f.* posterity, descendants, continuation of a lineage; दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसंततिम् Ms. 5. 159. **-सन्निधिः** *m.* the presence of witnesses; Ms. 8. 194, 201. **-संभवः** *a.* of a respectable family. **-सेवकः** an excellent servant. **-स्त्री** a woman of good family, a noble woman; अधर्माभिभवात् कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः Bg. 1. 41. **-स्थितिः** *f.* **1** antiquity or prosperity of a family **-2** family observance or custom; U. 5. 23.

कुलक *a.* Of good family, of good birth. **-कः 1** The chief of a guild. **-2** Any artisan of eminent birth. **-3** An ant-hill. **-कम् 1** A collection, multitude. रोमपुलककुलकः Bhāg. 5. 7. 12. **-2** A number of verses in grammatical connection; (the number of verses ranging from 5 to 15 and the whole forming one sentence): *e. g.* see Śi. 1. 4-10, R. 1. 5-9; so Ku. 1. 1-16. **-3** A kind of prose composition with few compounds.

कुलतः *ind.* By birth.

कुलंधर *a.* One who continues or perpetuates a family; युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलंधरम् Bhāg. 1. 13.16.

कुलंभरः, -लः A thief.

कुलमितिका A variety of carpets; Kau. A. 2. 11.

कुलवत् *a.* Of respectable birth or origin; nobly born.

कुलिक *a.* Of a good family, well-born. **-कः 1** A kinsman; Y. 2. 233. **-2** The chief or head of a guild. **-3** An artist of high birth. **-4** A hunter; कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः Bhāg. 10. 47. 19. **-Comp. -वेला** certain portions of time on each day on which it is improper to begin any good business.

कुलिन *a.* (**-नी** *f.*) Of good family, high-born. **-m.** A mountain.

कुली *f.* A group of families; दशकुलीं वा गोपः Kau. A.; दशकुलीवाटं कूपस्थानम् Kau. A. 2. 4.

कुलीन *a.* [कुले जातः ख] Of high descent, of a good family, well-born; दिव्ययोषितमिवाकुलीनाम् K. 11; न वै सोम्यास्मत्कुलीनः Ch. Up. 6. 1. 1. **-नः** A horse of good breed. **-2** A worshipper of Śakti according to the left-hand ritual. **-3** A Brāhmaṇa of the highest class in Bengal. **-नम्** A disease of the nails, Bhāg. 7. 6. 12.

कुल्य *a.* [कुल-यत्] **1** Relating to a family, race, or corporation. **-2** Well-born. **-ल्यः** A respectable man. °मातृबन्धुकुल्यगुणवत् सामन्तानामन्यतमेन° Kau. A. 1. 17. **-ल्यम्**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

1 Friendly inquiry after family affairs (condolence, congratulation &c.). -2 A bone: 'अस्थि कुल्यं स्यात्' Ratna.; Mv. 2. 16. -3 Flesh. -4 A winnowing basket. -ल्या 1 A virtuous woman. -2 A small river, canal, stream; कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1. 15; कुल्येवोद्यानपादपान् R. 12. 3, 7. 40; U. 3. 23, शालय्यर्थं कुल्याः प्रणीयन्ते Mbh. on P. III. 6. 50. -3 A dike, trench. -4 A measure of grain equal to 8 droṇas.

कुलकः A cymbal. -2 Beating time in music.

कुलटः Any son except own, an adopted son. -टा [कुलात्कुलान्तरं अटति शकन्ध्वादि P. VI. 1. 94 Vār.] An unchaste woman; उच्छिन्नाश्रयकातरेव कुलटा गोत्रान्तरं श्रीर्गता Mu. 6. 5; Y. 1. 215. यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः Udb. -Comp. -पतिः a cuckold.

कुलत्थः A kind of pulse; Mb. 13. 111. 71. -त्थिका A blue stone used as a collyrium.

कुलहण्डकः An eddy.

कुला *f.* Red arsenic (Mar. मनशीळ).

कुलाटः A kind of fish.

कुलाक्षुता A bitch.

कुलाभिः *m. a.* A treasure.

कुलायः, -यम् 1 The nest of a bird; कूजत्क्लान्तकपोतकुक्कुटकुलाः कूले कुलायद्रुमाः U. 2. 9; N. 1. 141. -2 The body; त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवत् (चरति) Bhāg. 10. 87. 22, प्राणेन रक्षन्नवरं कुलायम् Bṛi. Up. 4. 3. 12. -3 A place or spot in general; विश्वंभरकुलाये तं न पश्यन्ति Bṛi. Up. 1. 4. 7. -4 A woven texture, a web. -5 A case or receptacle. -Comp. -निलायः the act of sitting in a nest, hatching, brooding; खगकुलाय-कुलायनिलायिनाम् Śi. -स्थः a bird.

कुलायिका A. bird-cage, an aviary, dove-cot.

कुलालः [Uṇ. 1. 117.] 1 A potter; ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे Bh. 2. 95. -2 A wild cock. -3 An owl. -ली The wife of a potter. -2 A blue stone used as a collyrium. -Comp. -चक्रम् a potter's disk; यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमताम् Bhāg. 5. 22. 2.

कुलालिका An aviary.

कुलाहः A horse of a light brown colour.

कुलाहकः A lizard.

कुलिः A hand.

कुलिङ्गः 1 A kind of bird, bird (in general); आद्यः पन्थाः कुलिङ्गानां ये चान्ये धान्यजीविनः Rām. 4. 58. 24. -2 A kind of mouse. -3 A sparrow; कुलिङ्गशकुनौ राजन्नीडं शिरसि चक्रतः Mb. 12. 261. 20. -4 A serpant; 'कुलिङ्गो भूमिकूष्माण्डे मतङ्गजभुजङ्गयोः' Medini. पारावतकुलिङ्गाक्षाः सर्वे शूराः प्रमाथिनः Mb. 12. 101. 7.

कुलिजम् A measure; cf. P. V. 1. 55.

कुलिन्दः (pl.) N. of a country and its rulers.

कुलिरः, -रम् 1 A crab. -2 The 4th sign of the zodiac, Cancer; see कुलीर.

कुलिशः, -शम् 1 The thunderbolt of Indra; वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव लक्ष्यते Ku. 2. 20; Pt. 1; अवेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् Ku. 1. 20; R. 3. 68; 4. 88; Amaru. 96. -2 Ved. An axe, a hatchet; स्कन्धांसीव कुलिशेना Rv. 1. 32. 5. -3 The point or end of a thing; Mo. 63. -Comp. -करः, -धरः, -पाणिः an epithet of Indra; कान्तकुलिशकरवीर्यबलान् Ki. 12. 34. -नायकः a particular mode of sexual enjoyment. -शासनः An epithet of Śākyamuni.

कुली A wife's older sister.

कुलीनक *a.* Of a good family. -कः A kind of wild kidney-bean.

कुलीनसम् Water.

कुलीरः, -रकः 1 A crab. -2 The fourth sign of the zodiac, Cancer; कुलीरेऽभ्युदिते रवौ Rām. 1. 18. 15.

कुलीशः, -शम् Indra's thunderbolt.

कुलुकम् The fur or foulness of the tongue.

कुलुकगुञ्जा A fire-brand.

कुलूतः (pl.) N. of a country and its rulers.

कुल्फः,-ल्फम् A disease. -ल्फः The ankle; अष्ठीवन्तौ परि कुल्फौ च देहन् Rv. 7. 50. 2. -Comp. -दघ्न *a.* reaching down to the ankle; Śat. Br. 12.

कुल्मलम् 1 Sin. -2 The part of an arrow by which the head is attached to the shaft.

कुल्माषम् (-सम्) Gruel. -षः 1 A kind of grain, half-ripe barley; स हेभ्यं कुल्माषान्खादन्तं बिभिक्षे Ch. Up. 1. 10. 2. -2 A hotch potch of half-boiled rice and pulse; Bhāg. 5. 9. 11. -3 A kind of disease. -Comp. -अभिषुतम् gruel.

कुल्लूकः N. of learned commentator on Manusmṛiti.

कुल्व *a.* Ved. Bald, bare.

कुल्वकम् Fur upon the tongue.

कुवम् 1 A flower. -2 A lotus.

कुवमः The sun; कुलं कुलं च कुवमः Mb. 13. 93. 90.

कुवर See तुवर.

कुवलम् 1 The water-lily. -2 A pearl. -3 Water. -4 The belly of a serpent.

कुवलयम् 1 The blue water-lily; कुवलयदलस्निग्धैर्नेत्रैर्ददौ नयनोत्सवम् U. 3. 22. -2 A water-lily in general. -3 The earth (-*m.* also). -Comp. -आनन्द N. of a work on rhetoric by अप्पय्या दीक्षित. -ईशः a king.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुवलयिन् *a.* Having blue lotuses. संदृश्यः कुवलयिनो भुवो विभागाः U. 1. 31.

कुवलयित *a.* Furnished with blue lotuses: कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव Māl. 2. 11, R. 11. 93.

कुवलयिनी 1 The blue water-lily; plant. -2 An assemblage of lotuses. -3 A place abounding in lotuses.

कुवली (= कोली; see बदरी); कुवली कुवलम् । बदरी बादरम् Mbh. on P. IV. 3. 130.

कुवाटः The fold of a door.

कुवाद *a.* 1 Detracting, undervaluing, censorious. -2 Low, vile.

कुवाहुलः A camel.

कुवि (पि) न्दः 1 A weaver; कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि गुणग्राममभितः K. P. 7. -2 N. of the weaver caste.

कुवे (णा) णी (णिः) 1 A basket to hold fish (when caught), fish-basket. -2 A badly arranged tress of hair.

कुवे (बे) र *a.* 1 Bad. -2 Bad-limbed.

कुवेलम् A lotus.

कुशः *a.* 1 Wicked, vile, depraved. -2 Mad. **-शः** 1 A kind of grass considered holy and forming an essential requisite of several religious ceremonies; पवित्रार्थे इमे कुशाः Śrāddha Mantra; कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरम् R. 8. 18, 1. 49, 95. -2 N. of the elder son of Rāma. [He was one of the twin sons of Rāma, born after Sītā had been ruthlessly abandoned in the forest; yet he was the elder of the two in point of first seeing the light of this world. He, with Lava was brought up by the sage Vālmīki, and the two boys were taught to repeat the Rāmāyaṇa, the epic of the poet. Kuśa was made by Rāma king of Kuśāvatī, and he lived there for some time after his father's death. But the presiding deity of the old capital Ayodhyā presented herself to him in his dream and besought him not to slight her. Kuśa then returned to Ayodhya; see R. 16. 3-42.] -3 A rope of Kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the pole. -4 One of the great Dvīpas; Bhāg. 5. 1. 32. **-शा** 1 A plank for covering anything. -2 A piece of wood. -3 A horse's bridle. **-शी** A sort of ladle. -2 Wrought iron. -3 Ploughshare. -4 A pod of cotton. -5 A piece of Udumbara wood used for counting the number of Sāmans in a Stotra; औदुम्बरे स्त्रियाम् । छन्दोगस्तोत्रगणनाशङ्कासु ......Nm. **-शम्** Water; as in कुशेशय q.v. ह्रदश्च कुशवानेष यत्र पद्मं कुशेशयम् Mb. 3. 130. 18. **-Comp.** **-अक्षः** a monkey. **-अग्रम्** the sharp point of a blade of the Kuśa grass; hence often used in comp. in the sense of 'sharp', 'shrewd', 'penetrating' as intellect. °बुद्धि *a.* having a penetrating intellect, sharp, shrewd; (अपि) कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते R. 5. 4. **-अग्रीय** *a.* penetrating, sharp: करु बुद्धिं कुशाग्रीयां ... ... Bk. 5. 15. **-अङ्गुली,-रीयम्** a ring of Kuśa grass worn at religious ceremonies. **-अरणिः** N. of Durvāsas. **-आकरः** the sacrificial fire. **-आसनम्** a seat or mat of Kuśa grass; अक्षमालापवृत्तिज्ञा कुशासनपरिग्रहा । शांभवीव तनुः कस्य न वन्द्या दौर्जनी सभा ॥ Udb. **-उदकम्** water in which Kuśa grass has been infused; Ms. 11. 212. **-कण्डिका** *f.* a type of संस्कार of the Vedic sacrificial fire. **-चीरम्** a garment of Kuśa grass; (प्रगृह्य) कैकेय्याः कुशचीरे ते जानकी शुभलक्षणा Rām. 2. 37. 10. **-ध्वजः** the younger brother of Janaka; तौ कुशध्वजसुते सुमध्यमे R. 11. 54. **-मुष्टिः** *f.* a handful of Kuśa grass कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः Rām. 7. 66. 6. **-स्थलम्** N. of a place in the North of India; perhaps Kanoj; Ve. 1. (**-ली**) N. of the town Dvārakā. रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीम् Bhāg. 10. 61. 41. -2 N. of the town उज्जयिनी.

कुशयः, कुशपः A drinking vessel, cup, goblet.

कुशिन् *a.* Mixed or combined with water.

कुशिन् *a.* Furnished with Kuśa grass. *-m.* An epithet of Vālmīki.

कुशेशयम् A water-lily, a lotus in general; भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) S. 4. 10; R. 6. 18. कुशेशयैरत्र जलाशयोषिता Śi. 4. 33. **-यः** The (Indian) crane or Sārasa bird.

कुशल *a.* 1 Right, proper, good, auspicious; कुशलं खलु तुभ्यमेव तद्वचनं कृष्ण यदभ्यधामहम् Śi. 16. 41; न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते Bg. 18. 10. -2 Happy, prosperous. -3 Able, skilful, clever, proficient, well-versed; कृतान्तः कुशलः पुत्र येनास्मि व्यसनीकृतः Rām. 7. 54. 16. with loc. or in comp.; दण्डनीत्यां च कुशलम् Y. 1. 313, 2. 181; Ms. 7. 190; R. 3. 12. **-लम्** 1 Welfare, a happy or prosperous condition, happiness; पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मुनिः R. 1. 58; अव्यापन्नः कुशलमबले पृच्छति त्वाम् Me. 103; अपि कुशलं भवतः 'are you doing well' (how do you do?). -2 Virtue. -3 Cleverness, ability. **-लः** An epithet of Śiva. **-Comp.** **-काम** *a.* desirous of happiness. **-प्रश्नः** friendly inquiry after a person's health or welfare; cf. ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रबन्धुमनामयम् । वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ Ms. 2. 127; cf. also मयार्त रामत्वं कुशलवसुता न त्वधिगता । S. D. **-बुद्धि** *a.* wise, intelligent, shrewd, sharp.

कुशलता 1 Cleverness, ability, conversancy with (loc.). -2 Acuteness of sensation; यथा यथा निषेवन्ते विषयान्विषयात्मकाः । तथा तथा कुशलता तेषां तेषूपजायते ॥ Ms. 12. 73.

कुशलिन् *a.* (**-नी** *f.*) 1 Happy, doing well, prosperous; अथ भगवांल्लोकानुग्रहाय कुशली काश्यपः Ś. 5; R. 5. Me. 114. कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो । S. D. -2 Of lower caste; 'कुशलिनं कारुकं चण्डालविशेषमित्यर्थः' Nīlakaṇṭha's commentary on Mb. 12. 291. 7. [पापानुबन्धं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् । तन्न सेवेत मेधावी शुचिः कुशलिनं यथा ॥]

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कुशा 1 A rope. -2 A bridle.

कुशावती N. of a city; The Capital of Kuśa,Rāma's son: see कुश; cf. कुशावतीं श्रोत्रियसात् स कृत्वा R. 16. 25, 15. 97.

कुशिक *a.* Squint-eyed. **-कः 1** N. of the father or the grand-father of विश्वामित्र. -2 A plough-share. -3 (pl.) Descendants of Kuśika; Bhāg. 9. 15. 6. -4 Sediment of oil.

कुशीदम् Usury; see कुसी.

कुशीलवः 1 A bard, singer; Ms. 8. 65, 102; cf. also ...कारुकाश्च कुशीलवाः। Śiva. B. 31. 18; also Kau. A. 1.12. -2 An actor; तत्सर्वे कुशीलवाः संगीतप्रयोगेण मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्ताम् Māl. 1; तत्किमिति नारम्भयसि कुशीलवैः सह संगीतकम् Ve. 1. -3 A newsmonger. -4 An epithet of Vālmīki. **-वौ** (du.) The two sons of Rāma.

कुशुम्भः The water-pot of an ascetic; or a jar in general.

कुशूलः 1 A granary, cupboard, store-room; को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः H. Pr. 20. -2 A fire made of chaff. **-Comp. -धान्यकः** a householder who has three years' grain in stock.

कुश्रिः N. of a sage; उपवेशिः कुश्रेः Bri. Up. 6. 5. 3.

कुष् 9 P. (कुष्णाति, कुषित) **1** To tear, extract, pull or draw out; शिवाः कुष्णन्ति मांसानि Bk. 18. 12; 17. 80; कुषित्वा जगतां सारं सैका शङ्के कृता भुवि 7. 95. -2 To test, examine. -3 To shine.

कुषल *a.* Clever, expert.

कुषाकु *a.* **1** Burning, scorching. -2 Vile, wicked, detestable. **-कुः 1** The sun. -2 Fire. -3 An ape, monkey.

कुषित *a.* Mixed with water.

कुषीद *a.* Indifferent, inert. **-दम्** Usury.

कुषुभ्यति Den. P. **1** To throw. -2 To abuse. -3 To despise.

कुष्ठः,-ष्ठम् [Uṇ. 2. 2] **1** Leprosy (of which there are 18 varieties); गलत्कुष्ठाभिभूताय च Bh. I. 90. -2 A sort of poison. -3 A kind of tree; Costus speciosus, see कोष्ठ; Rām. 2. 94. 24. -4 (*-m.*) cavity of the loin. **-ष्ठा** The mouth or opening of a basket. **-Comp. -अरिः 1** sulphur. -2 N. of several plants (Mar. भोवरी, रुई, कडु पडवळ इ.)

कुष्ठिन् *a.* (**-नी** *f.*), **कुष्ठित** *a.* Affected with leprosy, a leper.

कुष्ठिका Contents of bowels. Ait. Br. 2. 11.

कुष्मलम् 1 Cutting. -2 A leaf.

कुष्माण्डः 1 A kind of pumpkin gourd. -2 A false conception. -3 A particular religious formula. **-ण्डी 1** A religious ceremony. -2 An epithet of the wife of Śiva. **-Comp -नवमी** *f.* The ninth day of the bright half of the month of Kārtika when a golden idol &c. is to be given as a religious gift.

कुष्माण्डकः A kind of pumpkin gourd.

कुस् 4 P. (कुस्यति, कुसित) **1** To embrace. -2 To surround.

कुसिनः 1 An inhabited country. -2 One who lives on usury; see कुसीद below.

कुसितायी (= कुसीदायी).

कुसी (सि) द *a.* Lazy, slothful. **-दः** (also written as कुशी-षी-द) A money-lender, usurer; Mbh. 4. 29. **-दम्** 1 Any loan or thing lent to be repaid with interest. -2 Lending money, usury, the profession of usury; कुसीदाद् दारिद्र्यं परकरगतग्रन्थिशमनात् Pt. 1. 11; Ms. 1. 90; 8. 410; Y. 1. 119. -3 Red sandal wood. **-Comp. -पथः** usury, usurious interest; any interest exceeding 5 per cent; कृतानुसारादधिका व्यतिरिक्ता न सिध्यति कुसीदपथमाहुस्तम् (पञ्चकं शतमर्हति) Ms. 8. 152. **-वृद्धिः** *f.* interest on money; कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति सकृदाहृता Ms. 8. 151.

कुसीदा A female usurer.

कुसीदायी The wife of a usurer.

कुसीदिकः, कुसीदिन् *m.* A usurer.

कुसुमम् 1 A flower; उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलम् Ś. 7. 30. -2 Menstrual discharge. -3 A fruit. -4 A disease of the eyes. **-मः** A form of fire. **-Comp. -अञ्जनम्** the calx of brass used as a collyrium. **-अञ्जलिः** a handful of flowers. **-अधिपः, -अधिराजः** *m.* the Champaka tree (bearing yellow fragrant flowers). **-अवचायः** gathering flowers; अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वमत्रास्मि करोमि सख्यः K. P. 3. **-अवतंसकम्** a chaplet. **-अस्त्रः, -आयुधः, -इषुः, -बाणः, -शरः 1** a flowery arrow. -2 N. of the god of love; अभिनवः कुसुमेषुव्यापारः Māl. 1 (where the word may also be read as कुसुमेषु व्यापारः); तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय Bh. 1. 1; तव प्रसादात् कुसुमायुधोऽपि Ku.; Rs. 6. 34; Ch. P. 19, 24; R. 7. 61; Śi. 8. 70, so कुसुमशरबाणभावेन Gīt. 10. **-आकरः 1** a garden. -2 a nosegay. -3 vernal season; ऋतूनां कुसुमाकरः Bg. 10. 35; so Bv. 1. 48. **-आत्मकम्** saffron. **-आपीडः 1** a garland or chaplet of flowers. -2 the god of love; कुसुमापीडव्याजेन Māl. 1 (where it has both senses). **-आसवम् 1** honey. -2 a kind of spirituous liquor (prepared from flowers). **-उज्ज्वल** *a.* brilliant with blossoms. **-कार्मुकः, -चापः, -धन्वन्** *m.* epithets of the god of love; कुसुमचापमतेजयदंशुभिः R. 9. 39; Rs. 6. 27. कुसुमकार्मुककार्मुकसंहितद्रुतशिलीमुखखण्डितविग्रहः । Śi. 6. 16. **-चित** *a.* heaped with flowers. पीडाभाजः कुसुमचिताः साशंसम् Ki. **-द्रुमः** a tree full of blossom; आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणाम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

R. 16. 36. **-पुरम्** N. of the town of Pāṭaliputra; कुसुमपुराभियोगं प्रत्यनुदासीनो राक्षसः Mu. 2; पितृवधपरित्रासादपक्रान्ते कुसुमपुरात्कुमारे मलयकेतौ *ibid.* **-प्रवृत्तिः, -प्रसूतिः** *f.* appearance of flowers; आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः Ś. 4. 8. **-लता** a creeper in blossom. **-शयनम्** a bed of flowers; V. 3. 10. **-स्तबकः** a nosegay, boquet; कुसुमस्तबकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् Bh. 2. 33.

कुसुमन्धयः A bee; उद्दलसद्दलसत्कुसुमन्धयैः Rām.Ch. 4.24.

कुसुमय Nom. P. 1 To produce flowers. -2 To furnish with flowers; कुसुमयन्फलिनीरलिनीरवैः Śi. 6. 62.

कुसुमवत् *a.* Furnished with flowers, flowering.

कुसुमवती 1 A woman in her courses. -2 N. of the town Pāṭaliputra.

कुसुमित *a.* [कुसुम + इतच् P. V. 2. 36] Flowered, furnished with flowers.

कुसुमालः A thief.

कुसुम्भः, -म्भम् [Uṇ. 4. 106] 1 Safflower; कुसुम्भारुणं चारु चेलं वसाना Jag.; कुसुम्भरागारुणितैः सुदुकूलैः Rs. 6. 4. -2 Saffron. -3 The waterpot of an ascetic; Ms. 6. 52. **-म्भम्** Gold. **-म्भः** Mere outward affection (compared with the colour of safflower); hence कुसुम्भरागः also means affected love.

कुसुम्भला *f.* N. of a plant (दारुहरिद्रा).

कुसृ *m.* An earth-worm.

कुसूलः 1 A granary, store-house (for corn &c.); य इह वा अन्धावटकुसूलगुहादिषु भूतानि निरुन्धन्ति Bhāg. 5. 26. 34. -2 Ved. A kind of supernatural being, or goblin; Av. 8. 6. 10.

कुसृतिः *f.* Fraud, cheating, deceit. कृतहस्तः स्वयं तत्र कुसृतिप्रकृतिः परः Śiva. B. 24. 9. कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीता Bhāg.

कुस्तुम्बरी, -म्बुरुः The धन्याक plant (Mar. कोथिंबीर); आर्द्रा कुस्तुम्बरीं कुर्यात् स्वादुसौगन्ध्यहृद्यताम् Suśr.

कुस्तुभः 1 An epithet of Viṣṇu. -2 The ocean.

कुस्मयते Den. Ā. 1 To smile improperly. -2 To guess, perceive, imagine.

कुह् 10 Ā. (कुहयते, कुहित) 1 To surprise, astonish. -2 To cheat, deceive.

कुहः 1 Kubera, the god of riches. -2 A rogue, cheat.

कुहकः [Uṇ. 2. 37] 1 A cheat, rogue, juggler; यथा दारुमयी योषिन्नृत्यते कुहकेच्छया Bhāg. 10. 54. 12. **-कम्, -का** Jugglery, deception; इन्द्रजालं च मायां वै कुहका वाऽपि भीषणा Mb. 5. 160. 55. धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि Bhāg. 1. 1. 1. **-Comp. -कार** *a.* conjuring, cheating. **-चकित** *a.* afraid of a trick, suspicious, cautious, wary; कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते H. 4. 102. **-स्वनः, -स्वरः** a cock. **-वृत्तिः** *f.* 1 Juggling. -2 hypocrisy.

कुहन *a.* 1 Envious. -2 Hypocritical. **-नः** 1 A mouse -2 A snake. **-ना** 1 Hypocrisy; 'कुहना दम्भचर्यायामीर्ष्यालौ कुहनस्त्रिषु' Medini; Viś. Guṇa. 388. -2 Assumed and false sanctity. -3 The interested performance of religious austerities, hypocrisy. **-नम्** 1 A small earthen vessel; 'कुहनं मृत्तिकाभाण्डविशेषे काचभाजने' Medini. -2 A glass vessel.

कुहनिका Interested performance of religious austerities, hypocrisy (दम्भ).

कुहरम् 1 A cavity, hollow; as in नाभिकुहर, आस्य° &c. ध्वनि कुहरभाजामत्र भल्लूकयूनामनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि Māl. 9. 6; Ve. 1. 22. -2 The ear. -3 The throat. -4 Proximity. -5 Copulation; प्रवृत्तकुहरपारावत... &c. Dk. 2.2. -6 A hole, rent. -7 A guttural sound. **-रः** A window, the interior window; कुहरा अभ्यन्तरगवाक्षाः Bṛi. S. 56. 20. B. P. 130. 5. 27.

कुहरितम् 1 Sound in general. -2 The cry of the (Indian) cuckoo. -3 A sound uttered in copulation.

कुहलिः The leaf of the Piper Betel; Mv. 7. 13.

कुहुः, कुहूः *f.* 1 New moon day *i. e.* the last day of a lunar month when the moon is invisible; Mb. 8. 34. 32; करगतैव गता यदियं कुहूः N. 4. 57. -2 The deity that presides over this day; Ms. 3. 86. -3 The cry of the (Indian) cuckoo; पिकेन रोषारुणचक्षुषा मुहुःकुहूरुताहूयत चन्द्रवैरिणी N. 1. 100; उन्मीलन्ति कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः Gīt. 1; पिकविधुरत्व हन्ति समन्तमस्त्वमपि चन्द्रविरोधि-कुहूरवः Udh. -4 The first day of the first quarter on which the moon rises. **-Comp. -कण्ठः,-मुखः,-रवः,-शब्दः** the (Indian) cuckoo. **-कालः** The last day of the lunar month when the moon is invisible; न च कुहूकालेऽपि संक्षीयते ......त्वत्कीर्तिचन्द्रः सदा Sūktisundar 5. 83. **-पालः** the king of turtles. **-मुखः** 1 The Indian cuckoo. -2 a calamity. **-मुखम्** new moon.

कुहूलम् A pit filled with stakes.

कुहेडिका, कुहेडी, कुहेलिका A fog, mist.

कुह्वानम् A disagreeable noise; प्रत्युलूकश्च कुह्वानैरनिद्रौ शून्यमिच्छतः Bhāg. 1. 14. 14.

कू 1, 6 Ā. (कवते, कुवते); also **कु** 9 U. (कु-कू-नाति, कु-कू-नीते) 1 To sound, make noise, cry out in distress, खगाश्चुकुविरेऽशुभम् Bk. 14. 20; 1. 20; 14. 5; 15. 26; 16. 29.

कूः *f.* 1 A female imp. -2 The earth; कूः कृत्या भूरपि स्मृता Enm.

कूकुदः One who gives his daughter in marriage with due ceremony; सत्कृतालङ्कृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः Ak.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कूचः The female breast, especially that of a young or unmarried woman; see कुच.

कूचिका, कूची 1 A small brush of hair, a pencil. -2 A key.

कूज् 1 P. (कूजति, कूजित) To make any inarticulate sound, hum, coo, warble; कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् Rām.; पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज Ku. 3. 32; Ṛs. 6. 22; R. 2. 12; N. 1. 127; कूजत्क्लान्तकपोतकुक्कुटकुलाः V. 2. -2 To moan, groan. -3 To fill with sounds, to blow or breathe (the flute); सहपशुपालबलश्चुकूज वेणुम् Bhāg. 10. 21. 2. -With नि, परि or वि to coo, to make an indistinct noise.

कूजः, कजनम्, कूजितम् 1 Cooing, warbling; मधुकरनिकरकरम्बितकोकिलकूजितकुञ्जकुटीरे Gīt. -2 The rattling of wheels.

कूट् I. 10 Ā. (कूटयते, कूटित) 1 To abstain from giving; not to give. -2 To censure. -II. 10 U. 1 To burn. -2 To call, invite. -3 To render confused, to muddle. -4 To be distressed. -5 To despair. -6 To counsel, advise.

कूट *a.* 1 False; as in कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः Y. 2. 80; दुस्तोपः कूटयोगिनाम् Bhāg. 2. 9. 19. -2 Immovable, steady. -3 Despised. **-टः,-टम्** 1 Fraud, illusion, deception. -2 A trick, fraudulent or roguish scheme; अक्षकूटमधिष्ठाय हृतं दुर्योधनेन वै Mb. 3. 33. 3. -3 A puzzling question, knotty or intricate point, as in कूटश्लोक, कूटान्योक्ति; वाचः कूटं तु देवर्षेः स्वयं विमृशुर्धिया Bhāg. 6. 5. 10. -4 Falsehood, untruth; oft. used in comp. with the force of an adjective; °वचनम् false or deceitful words; °तुला, °मानम् &c. -5 A summit or peak of a mountain; वर्धयन्निव तत्कूटानुद्धतैर्धातुरेणुभिः R. 4. 71, Me. 115; Māl. 5. 32. -6 Any projection or prominence. -7 The bone of the forehead with its projections, the crown of the head. -8 A horn; सम्परेतमयःकूटैश्छिन्दन्त्युत्थितमन्यवः Bhāg. 4. 25. 8. -9 End, corner; Y. 3. 96. -10 Head, chief. -11 A heap, mass, multitude; अभ्रकूटम् 'a heap of clouds'; so अन्नकूटम् 'a heap of food'; Mv. 6. 32. -12 A hammer, an iron mallet. -13 A plough-share, the body of a plough. -14 A trap for catching deer; नदयेदभिमृशन्सर्वो मृगः कूटमिव स्पृशन् Mb. 12. 68. 52. -15 A concealed weapon, as a dagger in a woollen case or a sword in a stick. -16 A water-jar. -17 The door of a city; निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः Rām. 5. 42. 25. -18 A false coin; कूटं हि निषादानामेवोपकारकं न आर्याणाम् ŚB. on MS. 6. 1. 52. **-टः** 1 A house, dwelling. -2 An ox whose horns are broken. -3 An epithet of Agastya. **-Comp. -अक्षः** a false or loaded die; कूटाक्षोपधिदेविनः Y. 2. 202. **-अगारम्** an apartment on the top of a house; कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् Rām. 1. 5. 15. **-अर्थः** ambiguity of meaning. °भाषिता a tale, fiction. **-उपायः** a fraudulent plan, trick, stratagem. **-कारः, -कारकः** a rogue, a false witness; Ms. 3. 158. **-कृत्** *a.* 1 cheating, deceiving. -2 forging a document; Y. 2. 70. -3 bribing. (*-m.*) 1 a man of the writer caste (कायस्थ). -2 an epithet of Śiva. **-कार्षापणः** a false कार्षापण q. v. **-कोष्ठम्** *n.* compartment on the top of a building (Kāmikāgama 55. 123-30); (कूटशाला and कूटागार are synonyms). **-खड्गः** a sword-stick. **-च्छद्मन्** *m.* a cheat; पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कूटच्छद्मादिभिस्तथा Pt. 1. 343. **-तुला** a false pair of scales. **-धर्म** *a.* where falsehood is considered a duty (as a place, house, country, &c.). **-पाकलः, -पर्वः, -पूर्वः** bilious fever to which elephants are subject (हस्तिवातज्वर); अचिरेण वैकृतविवर्तदारुणः कलभं कठोर इव कूटपाकलः (अभिहन्ति Māl. 1. 39); (also sometimes written as कूटपालक). **-पालकः** a potter; a potter's kiln. **-पाशः, -बन्धः** a trap, snare; समाविशैर्भीतैन किलोपनीतः पश्चात्सरोयौवनकूटबन्धम् R. 13. 39. **-मानम्** false measure or weight. **-मोहनः** an epithet of Skanda. **-यन्त्रम्** a trap, a snare for deer, birds &c. **-युद्धम्** treacherous or unfair warfare; कूटयुद्धविधिज्ञेऽपि तस्मिन्सन्मार्गयोधिनि R. 17. 69. **-रचना** 1 a trap laid; Pt. 2. 85. -2 artifice, trick; अतर्क्या कुट्टनीकूटरचना हि विधेरपि Ks. 57. 115. **-लेखः** a falsified document; कृतश्च कूटलेखं स विदग्धा महामर्पयत् Ks. 124. 197. **-शाल्मलिः** *f., m.* 1 a species of the Śālmali tree. -2 a kind of tree with sharp thorns (regarded as one of the several instruments-- perhaps a club-with which the wicked are tortured in the world of Yama); see R. 12. 95 and Malli. thereon. **-शासनम्** a forged grant or decree; Ms. 9. 232. **-संक्रान्तिः** the passing of the sun into another zodiac when half the night is over. **-साक्षिन्** *m.* a false witness. **-स्थ** *a.* 1 standing at the top, occupying the highest place (said of a person who stands at the head in a geneological table). -2 silent; not at all moving or working; Mb. 12. 179. 6. (**-स्थः**) the Supreme Soul (immovable, unchangeable, and perpetually the same); क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 6. 8; 12. 3. (**-स्थः, -स्थम्**) a kind of perfume (Mar. नखला). **-स्वर्णम्** counterfeit gold; Y. 2. 297. **-हेमन्** (as above); रज्यत्तुषारद्युतिकूटहेम तत्पाण्डु जातं रजतं क्षणेन N. 22. 52.

कूटक *a.* Fraudulent, false, base (as a coin); Y. 2. 241. **-कम्** 1 Fraud, deceit, trick. -2 Elevation, prominence. -3 The body of a plough, a plough-share. **-कः** 1 A braid or tress of hair. -2 A perfume. **-Comp. -आख्यानम्** an invented tale; a tale containing passages of ambiguous meanings.

कूटशः *ind.* In heaps or multitudes.

कूड् 6 P. (कूडति, कूडित) 1 To graze. -2 To become firm or solid. -3 To become fat.

कूड्यम् =कुड्य q. v.

कूण् 10 U. (कूणयति-ते, कूणित) 1 To speak, converse. -2 To contract, close (said to be Ātm. in this sense).

कूणि *a.* Having a crooked arm.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कूणित *a.* 1 Shut, closed. **-2** Contracted; Māl. 4. 2. **-Comp. -ईक्षणः** a hawk.

कूणिका 1 The horn of any animal. **-2** The peg of a lute.

कूदरः The offspring of a Brāhmaṇa woman by a Ṛiṣi, begotten during menstruation.

कूदी A fetter for the foot.

कूद्दालः Mountain ebony.

कूप् 10 U. (कूपयति-ते, कूपित) 1 To be weak. **-2** To weaken.

कूपः [कुर्वन्ति मण्डूका अस्मिन्, कु-पक् दीर्घश्च Uṇ. 3. 27] 1 A well; कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् Bh. 2. 49; so नितरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं कूप मा कदापि कृथाः । अत्यन्तसरसहृदयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि Bv. 1. 9.; प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः Bh. 3. 88. **-2** A hole, cave, hollow, cavity; as in रोमकूप; Śi. 7. 74. **-3** A leather oil-vessel. **-4** A post to which a ship is moored. **-5** A tree or rock in the midst of a river. **-6** A mast. **-7** A pore, root; हृष्यन्ति रोमकूपाणि Mb. 6. 112. 16; Śi. 13. 13. **-पी** 1 A small well. **-2** A flask, bottle. **-3** The navel. **-Comp. -अङ्कः, -अङ्गः** horripilation. **-कच्छपः,** म (मा) ण्डूकः -की (lit.) a tortoise or frog in a well; (fig.) an inexperienced person, one who has had no experience of the world at large, a man of limited ideas who knows only his own neighbourhood; oft. used as a term of reproach; यद्यसौ कूपमाण्डूकि तवैतावति कः स्मयः Bk. 5. 85. **-कारः, -खानकः** a well-digger; कूपखानकवदेतद् भविष्यति Mbh. on P. 1. 1. 1; Rām. 2; कूपखानकवत्प्राप्ते फले दोषं निहन्ति च Ks. 66. 134. **चक्रम्** A water weeel. **-दण्डः** a mast; क्षोणानौ कूपदण्डः Dk. 1. 1. **-यन्त्रम्** a water-wheel, a contrivance for raising water from a well. **यन्त्रघटी-घटिका** a bucket or pot attached to the water-wheel to draw up water. °यन्त्रघटिकान्याय see under न्याय. **-स्थानम्** A well; दशकुली वाटं कूपस्थानम् Kau. A. 2. 4; एष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः Mk. 10. 60.

कूपकः 1 A well (temporary). **-2** A hole, cave, cavity. **-3** The hollow below the loins. **-4** A stake to which a boat is moored. **-5** The mast of a ship. **-6** A funeral pile. **-7** A hole under a funeral pile. **-8** A leather oil-vessel. **-9** A rock or tree in the midst of a river. **-10** A boat. **-पिका** A stone or rock in the midst of a stream.

कूप्य *a.* Being in a well or hole.

कूपा (वा) रः The ocean.

कूपुयम् The bladder.

कूब (व) र *a.* (**-री** *f.*) 1 Beautiful, agreeable. **-2** Hump-backed, **-रः, -रम्** The pole of a carriage to which the yoke is fixed; ततः स मथिताश्वं रथं भग्नाक्षकूबरम् Rām. 5. 46. 28. (द्विकूबरम्) Bhāg. 4. 26. 2. **-रः** A hump-backed man. **-री** 1 A carriage covered with a cloth or blanket. **-2** The pole of a carriage to which the yoke is fixed; Ve. 4.; अंसेन संश्लिष्य च कूबराग्रम् Bu. Ch. 3. 60. **-Comp. -स्थानम्** the seat on a carriage.

कूब (व) रिन् *m.* A carriage.

कूमम् A pond, pool.

कूरः, -रम् Food, boiled rice; इतश्च कूरच्युततैलमिश्रं पिण्डं हस्ती प्रतिग्राह्यते मात्रपुरुषैः Mk. 4.

कूर्चः, -र्चम् 1 A bunch of any thing, a bundle. **-2** A handful of Kuśa grass; Mb. 14. 72. 10. **-3** A peacock's feather. **-4** The beard; आगतमनध्यायकारणं सविशेषभूतमद्य जीर्णकूर्चानाम् U. 4; or पूरयितव्यमनेन चित्रफलकं लम्बकूर्चानां तापसानां कदम्बैः Ś. 6. **-5** The tip of the thumb and the middle finger brought in contact so as to pinch &c. **-6** The upper part of the rose, the part (or hair) between the eye-brows. **-7** A brush. **-8** Deceit, fraud. **-9** Boasting, bragging. **-10** Hypocrisy. **-र्चः** 1 The head. **-2** A store-room. **-3** A seat of Kuśa grass (कुशासन); जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच Bṛi. Up. 4. 2. 1. **-Comp. -शिरस्** *n.* the upper part of the palm of the hand and foot. **-शीर्षः, -शेखरः** the cocoanut tree.

कूर्चकः 1 A bushel. **-2** A brush for cleaning the teeth. **-3** A painter's brush.

कूर्चिका 1 A painting brush or pencil. **-2** A key. **-3** A bud, blossom. **-4** Inspissated milk. **-5** A needle

कूर्चिन् *a.* Stuffed, puffy.

कूर्द् 1 U. (कूर्दति-ते, कूर्दित) 1 To leap, jump; फेनायमानाः कूपाश्च कूर्दन्ति वृषभा इव Mb. 6. 3. 34. **-2** To frolic; ववश्रुराजुघूर्णुश्च स्येमुश्चुकूर्दिरे तथा Bk. 14. 77, 9; 15. 45.

कूर्दनम् 1 Leaping. **-2** Playing, sporting. **-नी** 1 A festival in honour of Kāmadeva, held on the fifteenth day of Chaitra. **-2** The full moon day in Chaitra.

कूर्पः 1 The part between the eye-brows. **-2** A variety of inferior gems; Kau. A. 2. 11. **-3** A stone, pebble; कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषां नः Bhāg. 10. 31. 19.

कूर्परः 1 The elbow; Śi. 20. 19. **-2** The knee.

कूर्पास = कुर्पास q. v. also **-कूर्पासकः** cf. कूर्पासकं क्षतनखक्षतमुत्क्षिपन्ती Śi. 5. 23.

कूर्मः [कौ जले ऊर्मिर्वेगोऽस्य पृषो° Tv.] 1 A tortoise; गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः Ms. 7. 105; Bg. 2. 58; कूर्मः पादोऽत्र यष्टिर्भुजगपतिरसौ भाजनं भूतधात्री Udb. **-2** Viṣṇu in his second or Kūrma incarnation. **-3** One of the outer winds of the body. **-4** A particular gesticulation with the fingers. **-र्मी** A female tortoise. **-Comp. -अवतारः** the Kūrma incarnation of Viṣṇu; cf. Gīt. 1 - क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति पृष्ठे धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे। केशवधृत-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कच्छरूप जय जगदीश हरे ॥ **-आसनम्** a particular posture in sitting (practised by ascetics). **-द्वादशी** the twelvth day in the light (or dark?) half of पौष month. **-पुराणम्** one of the eighteen Purāṇas. **-पृष्ठम्**, **-पृष्ठकम्** 1 the back or shell of a tortoise. -2 a lid or cover of a dish. **-राजः** Viṣṇu in the shape of tortoise in his second incarnation; पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनाम् । त्वं कूर्मराज तदिदं द्वितयं दधीथाः ॥ Mahān.

कूर्मक *a.* (A pearl) shaped like a tortoise; Kau. A. 2. 11.

कूर्मिका A kind of musical intrument.

कूल् 1 P. (कूलति, कूलित) -1 To cover, hide, screen, protect. -2 To enclose. -3 To keep off, obstruct, prevent.

कूलम् 1 A shore, bank; राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहःकेलयः Gīt. 1; नदीवोभयकूलभाक् R. 12. 35, 68; चूकूज कूले कलहंसमण्डली N. यथा महामत्स्य उभे कूले अनुसंचरति Bri. Up. 4. 3. 18. -2 A slope, declivity. -3 Skirt, edge, border, proximity; आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूलान् Bhāg. 8. 21. 40; कुलायकूलेषु विलुठ्य तेषु ते N. 1. 141. -4 A pond. -5 The rear of an army. -6 A heap, mound. **-Comp.** **-चर** *a.* frequenting or grazing on the banks of a river. **-तण्डुलः** Breakers, surges. **-भूः** *f.* the land on a bank. **-हण्डकः** **-हुण्डकः** an eddy.

कूलकः, **-कम्** 1 Bank, shore. -2 A heap, mound. **-कः** An ant-hill.

कूलवती A river.

कूलिका *f.* The lower part of the lute.

कूलिन् *a.* Furnished with banks or shores.

कूलंकष *a.* Tearing away or undermining the bank; कूलंकषेव सिंधुः प्रसन्नमम्भस्तटतरुं च Ś. 5. 21; Mal. 5. 19. **-षः** 1 The current or stream of a river. -2 The ocean, sea. **-षा** A river.

कूलंधय *a.* Kissing, *i. e.* bordering on the bank of a river.

कूलमुद्रुज *a.* Breaking down banks, (as rivers, elephants &c.); सरितां कूलमुद्रुजाः R. 4. 22; आसादिनौ कथं ब्रूतं न गजैः कूलमुद्रुजैः Bk. 6. 95; ऋषभं कूलमुद्रुजम् Mbh. on P. I. 4. 80.

कूलमुद्वह *a.* Tearing up or carrying away the bank; उत्तीर्णौ वा कथं भीमाः सरितः कूलमुद्वहाः Bk. 6. 95; ऋषभं कूलमुद्वहम् Mbh. on P. I. 4. 80.

कूवर= कूबर q. v.

कूवारः The ocean.

कूष्माण्डः 1 A kind of pumpkin gourd. -2 A kind of spell or magical formula; cf. Vāj. 20. 14-16. -3 A kind of spirit, or imp; Bhāg. 2. 6. 44.**-डी** N. of Durgā.

कूहना (= कुहना q. v.).

कूहा A fog, mist.

कृ I. 5 U. (कृणोति-कृणुते) To hurt, injure, kill. -II. 8 U. (करोति-कुरुते, चकार-चक्रे, अकार्षीत्-अकृत; कर्तुम्, करिष्यति-ते कृत) 1 To do (in general); नाहं किं करवाण्यहम् -2 To make; गणिकामवरोधमकरोत् Dk; नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् R. 3. 35; युवराजः कृतः &c. -3 To manufacture, shape, prepare; कुम्भकारो घटं करोति; कटं करोति &c. -4 To build, create; गृहं कुरु; सभां कुरु मदर्थं भोः. -5 To produce, cause, engender; रतिमुभयप्रार्थना कुरुते Ś. 2. 1. -6 To form, arrange; अञ्जलिं करोति; कपोतहस्तकं कृत्वा. -7 To write, compose; चकार सुमनोहरं शास्त्रम् Pt. 1. -8 To perform, be engaged in; पूजां करोति. -9 To tell, narrate; इति बहुविधाः कथाः कुर्वन् &c. -10 To carry out, execute, obey; एवं क्रियते युष्मदादेशः Mal. 1; or करिष्यामि वचस्तव or शासनं मे कुरुष्व &c. -11 To bring about, accomplish, effect; सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् Bh. 2. 23. -12 To throw or let out, discharge, emit; मूत्रं कृ to discharge urine, make water; so पुरीषं कृ to void excrement. -13 To assume, put on, take; स्त्रीरूपं कृत्वा; नानारूपाणि कुर्वाणः Y. 3. 162. -14 To send forth, utter; मानुषीं गिरं कृत्वा, कलरवं कृत्वा &c. -15 To place or put on (with loc.); कण्ठे हारमकरोत् K. 212; पाणिमुरसि कृत्वा &c. -16 To entrust (with some duty), appoint; अध्यक्षान् विविधान्कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः Ms. 7. 81. -17 To cook (as food) as in कृतान्नम्. -18 To think, regard, consider; दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा U. 6. 19. -19 To take (as in the hand); कुरु करे गुरुमेकमयोघनं N. 4. 59. -20 To make a sound, as in खात्कृत्य, फूत्कृत्य मुत्कृत्य; so वषट्कृ, स्वाहाकृ &c. -21 To pass, spend (time); वर्षाणि दश चक्रुः spent; क्षणं कुरु wait a moment. -22 To direct towards, turn the attention to, resolve on; (with loc. or dat.); नाधर्मे कुरुते मनः Ms. 12. 118; नगरगमनाय मतिं न करोति Ś. 2. -23 To do a thing for another (either for his advantage or injury); प्राप्ताभिनिर्वापणगर्वमम्बु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करोति Vikr. 1. 18; यदनेन कृतं मयि, असौ किं मे करिष्यति &c. -24 To use, employ, make use of; किं तया क्रियते धेन्वा Pt. 1. -25 To divide, break into parts (with adverbs ending in धा); द्विधा कृ to divide into two parts; शतधा कृ, सहस्रधा कृ &c. -26 To cause to become subject to, reduce completely to (a particular condition, with adverbs ending in सात्); आत्मसात् कृ to subject or appropriate to oneself; दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसूनवो हि यत् R. 8. 2; भस्मसात् कृ to reduce to ashes. -27 To appropriate, secure for oneself. -28 To help, give aid. -29 To make liable. -30 To violate or outrage (as a girl). -31 To begin. -32 To order. -33 To free from. -34 To proceed with, put in practice. -35 To worship, sacrifice. -36 To make like, consider equal to, cf. तृणीकृ (said to be Ātm. only in the last 10 senses). -37 To take up, gather; आदाने करोतिशब्दः Ms. 4. 2. 6; यथा काष्ठानि करोति गोमयानि करोति इति आदाने करोतिशब्दो भवति एवमिहापि द्रष्टव्यम् ŚB. on MS. 4. 2. 6. This root is often used with nouns, adjectives, and indeclinables to form

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

verbs from them, somewhat like the English affixes 'en' or '(i) fy', in the sense of 'making a person or thing to be what it previously is not'; *e. g.* कृष्णीकृ to make that which is not already black, black, *i. e.* blacken; so श्वेतीकृ to whiten; घनीकृ to solidify; विरलीकृ to rarefy &c. &c. Sometimes these formations take place in other senses also; *e.g.* क्रोडीकृ 'to clasp to the bosom', embrace; भस्मीकृ to reduce to ashes; प्रवणीकृ to incline, bend; तृणीकृ to value as little as straw; मन्दीकृ to slacken, make slow; so शूलाकृ to roast on the end of pointed lances; सुखीकृ to please; समयाकृ to spend time &c. *N. B.*–This root by itself admits of either Pada; but it is Ātm. generally with prepositions in the following senses:—(1) doing injury to; (2) censure, blame; (3) serving; (4) outraging, acting violently or rashly; (5) preparing, changing the condition of, turning into; (6) reciting; (7) employing, using; see P. I. 3. 32 and गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः "Students' Guide to Sanskrit Composition" § 338. *Note.* The root कृ is of the most frequent application in Sanskrit literature, and its senses are variously modified, or almost infinitely extended, according to the noun with which the root is connected: *e.g.* पदं कृ to set foot (fig. also); आश्रमे पदं करिष्यसि Ś. 4. 19; कमेण कृतं मम वपुषि नवयौवनेन पदम् K. 141; मनसा कृ to think of, meditate; मनसि कृ to think; दृष्ट्वा मनस्येवमकरोत् K. 136; or to resolve or determine; सख्यम्, मैत्रीं कृ to form friendship with; अस्त्राणि कृ to practise the use of weapons; दण्डं कृ to inflict punishment; हृदये कृ to pay heed to; कालं कृ to die; मतिं-बुद्धिं कृ to think of, intend, mean; उदकं कृ to offer libations of water to manes; चिरं कृ to delay; दर्दुरं कृ to play on the lute; नखानि कृ to clean the nails; कन्यां कृ to outrage or violate a maiden; विना कृ to separate from, to be abandoned by, as in मदनेन विनाकृता रतिः Ku. 4. 21; मध्ये कृ to place in the middle, to have reference to; मध्येकृत्य स्थितं कथकौशिकान् M. 5. 2; वशे कृ to win over, place in subjection, subdue; चमत्कृ to cause surprise; make an exhibition or a show; सत्कृ to honour, treat with respect; तिर्यक्कृ to place aside. –*Caus.* (कारयति-ते) To cause to do, perform, make, execute &c.; आज्ञां कारय रक्षोभिः Bk. 8. 84; भृत्यं भृत्येन वा कटं कारयति Sk.–*Desid.* (चिकीर्षति-ते) To wish to do &c.; Śi. 14. 41.

कृत् *a.* [कृ-क्विप्] (Generally at the end of comp.) Accomplisher, doer, maker, performer, manufacturer, composer &c.; पाप°, पुण्य°, प्रतिमा° &c. –*m* **1** A class of affixes used to form derivatives (nouns, adjectives &c.) from roots. **–2** A word so formed; कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् Paṇ. Śekh. **–Comp. –अन्त** a word ending with a krit affix. **–लोपः** the rejection of krit affixes.

कृत *p. p.* [कृ-क्त] **1** Done, performed, made, effected accomplished, manufactured &c.; (*p.p.* of कृ 8.U.q.v.) ते करान् संप्रयच्छन्तु सुवर्णं च कृताकृतम् Mb. 3. 255. 17; दिव्याः प्रसन्ना विविधाः सुराः कृतसुरा अपि Rām. 5. 11. 22; natural and manufactured wines. **–2** Wounded, hurt; सिद्धयेत ते कृतमनोभवधर्षितायाः Bhāg. 3. 23. 11. **–3** Acquired, bought (a kind of son); Mb. 13. 49. 4. **–4** Cultivated; अकृतं च कृतात्क्षेत्राद् गौरजाविकमेव च Ms. 10. 114. **–5** Appointed (as a duty); सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः Y. 2. 186. **–6** Relating to, referring to; पतत्नीयकृते क्षेपे Y. 2. 210. **–तम् 1** Work, deed, action; कृतं न वेत्ति Pt. 1. 424; ungrateful; Ms. 7. 197. **–2** Service, benefit. **–3** Consequence, result. **–4** Aim, object. **–5** N. of that side of a die which is marked with four points; this is lucky; cf. Vāj. 30. 18. **–6** N. of the first of the four Yugas of the world extending over 1728000 years of men (see Ms. 1. 69 and Kull. thereon). **–7** The number '4'. **–8** A stake at a game.**–9** Prize or booty gained in a battle. **–10** An offering. **–11** Magic sorcery. **–Comp. –अकृत** *a.* done and not done; *i. e.* done in part but not completed; कृताकृतस्यैव च काञ्चनस्य Bu. Ch. 2. 2; that which is done and that which is not done (Dvandva Comp.) मा त्वा ताप्तां कृताकृते Mbh. on P. II. 2. 29; कृताकृतप्रसङ्गि नित्यम्. (**–तः**) the Supreme Being. **–अङ्क** *a.* **1** marked, branded; कण्ठ्यां कृताङ्को निर्वास्यः Ms. 8. 281. **–2** numbered. (**–ङ्कः**) that side of a die which is marked with four points.**–अञ्जलि** *a.* folding the hands in supplication; प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत Bg. 11. 14, 35; Ms. 4. 154. **–अनुकर** *a.* following another's example, subservient. **–अनुसारः** custom, usage. **–अन्त** *a.* bringing to an end, terminating. (**–तः**) **1** Yama, the god of death; कृतान्त आसीत्समरो देवानां सह दानवैः Bhāg. 9. 6. 13; द्वितीयं कृतान्तमिवाटन्तं व्याधमपश्यत् H. 1. **–2** fate, destiny; कृतान्त एव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने Rām. 2. 22. 15; क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतान्तः Me. 107. **–3** a demonstrated conclusion, dogma, a proved doctrine; दैवं पुरुषकारश्च कृतान्तेनोपपद्यते Mb. 12. 153. 50; यथा लौकिकेषु वैदिकेषु च कृतान्तेषु Mbh. on P. I. 1. 1, 56; साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि Bg. 18. 13.**–4** a sinful or inauspicious action. **–5** an epithet of Saturn. **–6** Saturday. **–7** the inevitable result of former actions. **–8** the second lunar mansion. **–9** the number 'two'. °कुशल an astrologer; आधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह। कृतान्तकुशलैरुक्तं तत्सर्वं वितथीकृतम् Rām. 6. 48. 14. °जनकः the sun. **–अन्नम् 1** cooked food; कृतान्नमुदकं स्त्रियः Ms. 9. 219; 11. 3. **–2** digested food. **–3** excrement. **–अपराध** *a.* guilty, offender, criminal.**–अभय** *a.* saved from fear or danger. **–अभिषेक** *a.* crowned, inaugurated. (**–कः**) a prince. **–अभ्यास** *a.* practised. **–अयः** the die called कृत marked with four points. **–अर्थ** *a.* **1** having gained one's object, successful; एकः कृतार्थो भवति वीतशोकः Śvet. Up. 2. 14. **–2** satisfied; happy, contented; वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः Muṇḍ. 1. 2. 9; कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हितांहसा Śi. 1. 29; R. 8. 3; Ki. 4. 9; Ś. 2. 1; Pt. 1. 191. **–3** clever. **–4** that which has served its purpose (and hence incapable of yielding any further sense or serving any other purpose); पुरुषे यागं श्रावयित्वा कृतार्थः शब्द एकस्य द्वयोर्बहूनां वा यागं न वारयति । ŚB. on MS. 6. 2. 3. सकृत् कृत्वा

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कृतार्थः शब्दः न नियमः पौनःपुन्ये। ŚB. on MS. 6. 2. 27; सा चाकाङ्क्षा एकेनापि कृतार्था भवतीत्युक्तम्। ŚB. on MS. 11. 1. 13. (कृतार्थीकृ 1 to render fruitful or successful; कृतार्थीकृतं नं विप्रम् Ks. 74. 125. -2 to make good; कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः Amaru. 15; so कृतार्थयति to make fruitful; Māl. 3. 6.) **-अवधान** *a.* careful, attentive. **-अवधि** *a.* 1 fixed, appointed. -2 bounded, limited. **-अवमर्ष** *a.* 1 effacing from recollection. -2 intolerant. **-अवस्थ** *a.* 1 summoned, caused to be present; Ms. 8. 60. -2 fixed, settled. **-अस्त्र** *a.* 1 armed. -2 trained in the science of arms or missiles; पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतास्त्रः सांपरायिकः R. 17. 62. **-अहक** *a.* having performed the daily ceremonies. **-आगम** *a.* advanced, proficient, skilled. (*-m.*) the Supreme soul. **-आगस्** *a.* guilty, offending, criminal, sinful; अभ्ने प्र शिरो जहि ब्रह्मजस्य कृतागसः Av. 12. 5. 60; कृतागाः कौटिल्यो भुजग इव निर्याय नगरात् Mu. 3. 11. **-आत्मन्** *a.* 1 having control over oneself, self-possessed, of a selfgoverned spirit; कृतात्मा ब्रह्मलोकमभिसंभवामि Ch. Up. 8. 13. 1; कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः Muṇḍ. Up. 3. 2. 5; Rām. 5. 61. 6; ऐहिष्ट तं कारयितुं कृतात्मा Bk. 1. 11. -2 purified in mind; magnanimous; तमरिघ्नं कृतात्मानं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम् Rām. 5. 39. 48. **-आभरण** *a.* adorned. **-आयास** *a.* labouring, suffering. **-आलय** *a.* one who has taken up his abode in any place; यत्र ते दयिता भार्या तनयाश्च कृतालयाः Rām. (**-यः**) a frog; dog? M. W. **-आवास** a lodging. **-आस्पद** *a.* 1 governed; ruled. -2 supporting, resting on. -3 residing in. **-आहार** *a.* having taken one's meals. **-आह्वान** *a.* challenged. **-उत्साह** *a.* diligent, making effort, striving. **-उदक** *a.* one who has performed his ablutions; Mb. 3. **-उद्वाह** *a.* 1 married. -2 practising penance by standing with up-lifted hands. **-उपकार** *a.* 1 favoured, befriended, assisted; अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव Ku. 3. 73. -2 friendly. **-उपभोग** *a.* used, enjoyed. **-कर, -कारिन्** *a.* Enjoining what is already known or done; कृतकरो हि विधिरनर्थकः स्यात् ŚB. on MS. 10. 5. 58; कृतकरं शास्त्रमनर्थकं स्यात् ŚB. on MS. 10. 7. 25; कृतकारि खलु शास्त्रं पर्जन्यवत् Mbh. on P. I. 2. 9. **-कर्मन्** *a.* 1 one who has done his work; R. 9. 3. -2 skilful, clever. (*-m.*) 1 the Supreme spirit. -2 a *Saṃnyāsin*. **-काम** *a.* one whose desires are fulfilled. **-कार्य** *a.* 1 one who has done his work or obtained his object. -2 having no need of another's aid. **-काल** *a.* 1 fixed or settled as to time. -2 who has waited a certain time. (**-लः**) appointed time; कृतशिल्पोऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे Y. 2. 184. **-कृत्य, -क्रिय** *a.* 1 who has accomplished his object; Bg. 15. 20. -2 satisfied, contented; Śānti. 3. 19; Māl. 4. 3. -3 clever. -4 having done his duty; कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् Śi. 2. 32. **-क्रयः** a purchaser. **-क्रियः** 1 one who has accomplished any act. -2 one who has fulfilled his duty. -3 one who has performed a religious ceremony; Ms. 5. 99. **-क्षण** *a.* 1 waiting impatiently for the exact moment; कृतक्षणाहं भद्रं ते गमनं प्रति राघव Rām. 2. 29. 15; वयं सर्वे सोत्सुकाः कृतक्षणास्तिष्ठामः Pt. 1. -2 one who has got an opportunity. **-घ्न** *a.* 1 ungrateful; Ms. 4. 214; 8. 89. -2 defeating all previous measures. **-चूडः** a boy on whom the ceremony of tonsure has been performed; Ms. 5. 58, 67; नृणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता. **-जन्मन्** *a.* planted; Ku. 5. 60. **-ज्ञ** *a.* 1 grateful; Ms. 7. 209, 210; Y. 1. 308. -2 correct in conduct; कृतज्ञतामस्य वदन्ति सम्पदः Ki. (**-ज्ञः**) 1 a dog. -2 an epithet of Śiva. **-तीर्थ** *a.* 1 one who has visited or frequented holy places. -2 one who studies with a professional teacher. -3 fertile in means or expedients. -4 a guide. -5 rendered accessible or easy; Ki. 2. 3. **-दार** *a.* married. **-दासः** a servant hired for a stated period, a hired servant. **-दूषणम्** spoiling what is done; उद्गातायाः पुनरुद्गमने न हि किञ्चित्कार्यमस्ति। केवलं कृतदूषणं भवेत्। ŚB. on MS. 12. 2. 16. (see कृतदूषा) **-दूषा** *f.* a blemish or vitiating factor for what is done; अकर्म वा कृतदूषा स्यात् MS. 12 1. 10. (कृतायाः दूषणम् ŚB). **-धी** *a.* 1 prudent, considerate. -2 learned, educated, wise; पुत्रेभ्यः कृतवेदिनां कृतधियां येषां न भिन्ना वयम् Mu. 5. 20; Bg. 2. 54; Śi. 2. 79. **-नामधेय** *a.* named, called as; Ś. 6. **-निर्णेजनः** a penitent. -*a.* one who has performed penance; कृतनिर्णेजनांश्चैव न जुगुप्सेत कर्हिचित् Ms. 11. 189. **-निश्चय** *a.* 1 resolute, resolved; युद्धाय कृतनिश्चयः Bg. 2. 37. -2 confident, sure. **-पुङ्ख** *a.* skilled in archery. **-पूर्व** *a.* done formerly. **-प्रतिकृतम्** assault and counter-assault, attack and resistance; R. 12. 94. **-प्रतिज्ञ** *a.* 1 one who has made an agreement or engagement. -2 one who has fulfilled his promise. **-प्रयोजन** *a.* one who has attained his object; Ks. 13. 158. **-फल** *n.* successful. (**-लम्**) result, consequence. **-बुद्धि** *a.* 1 learned, educated, wise; विद्वत्सु कृतबुद्धयः (श्रेष्ठाः) Ms. 1. 97, 7. 30. -2 a man of resolute character. -3 informed of one's duty. **-ब्रह्मन्** *a.* Ved. one who has performed his devotions; कृतब्रह्मा शूशुवद् रातहव्य इत् Rv. 2. 25. 1. **-मङ्गल** *a.* blessed, consecrated. **-मति** *a.* firm, resolute. **-मन्यु** *a.* indignant. **-मालः, -लकः** 1 a kind of cassia. -2 the spotted antelope. **-मुख** *a.* learned, clever, wise. **-युगम्** the first (golden) of the four ages. **-रूप** one who knows the customary rites (कृतकल्प); Rām. 2. 100. 20. **-लक्षण** *a.* 1 stamped, marked. -2 branded; ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेतास्त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः Ms. 9. 239. -3 excellent, amiable. -4 defined, discriminated. **-वर्मन्** *m.* N. of a warrior on the side of the Kauravas who with Kṛipa and Aśvatthāman survived the general havoc of the great Bhārata war. He was afterwards slain by Sātyaki. **-वापः** a penitent who has shaven his head and chin; Ms. 11. 108. **-विद्** *a.* grateful; तस्यापवर्ग्यशरणं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तबन्धो Bhāg. 4. 9. 8. **-विद्य** *a.* learned, educated; शूरोऽसि कृतविद्योऽसि Pt. 4. 43; सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः। शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम्॥ Pt. 1. 45. **-वीर्य** *a.* being strong or powerful; Av. 17. 1. 27. (**-र्यः**) N. of the father of Sahasrārjuna. **-वेतन** *a.* hired, paid (as a servant); प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः Y. 2. 164. **-वेदिन्** *a.* 1 grateful; न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृता-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वदानः Ki. 13. 32; see कृतज्ञ. -2 observant of propriety. -वेश a. attired, decorated; मनयति कृतवेशे केशवे कुञ्जशय्याम् Gīt. 11. -व्यावृत्ति a. dislodged or dismissed from office, set aside; Ku. 2. 27. -शिल्प a. skilled in art or trade; कृतशिल्पोऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे Y. 2. 184. -शोभ a. 1 splendid. -2 beautiful. -3 handy, dexterous. -शौच a. purified; पुण्डरीकमवाप्नोति कृतशौचो भवेच्च सः Mb. 3. 83. 21. -श्मश्रुः one who is shaven; न हि कृतश्मश्रुः पुनः श्मश्रूणि कारयति Mbh. on P. 1. 2. 9. -श्रमः, -परिश्रमः one who has studied; कृतपरिश्रमोऽस्मि ज्योतिःशास्त्रे Mu. 1; I have devoted my time to (spent my labours on) the science of astronomy. -संकल्प a. resolved, determined. -संकेत a. making an appointment; नामसमेतं कृतसंकेतं वादयते मृदु वेणुम् Gīt. 5. -संज्ञ a. 1 having presence of mind...स्थापयेद् दासान् कृतसंज्ञान् समन्ततः Ms. -2 restored to consciousness or senses. -3 aroused. -4 one to whom sign has been given; Raj. T. 4. 221. -संनाह a. clad in armour, accoutred. -संस्कार a. 1 one who has performed all purificatory rites, initiated; वैश्यस्तु कृतसंस्कारः Ms. 9. 326; R. 10. 78. -2 Prepared, adorned. -सापत्निका, -सापत्नी, -सापत्नीका, -सापत्नका, सपत्निका a woman whose husband has married another wife, a married woman having a co-wife or a superseded wife. -हस्त, -हस्तक a. 1 dexterous, clever, skilful, handy. -2 skilled in archery. -हस्तता 1 skill, dexterity;...संनिपाते। सुमहति कृतहस्ताः सैनिकास्तं ररक्षुः॥ Śiva. B. 13. 30. 47. -2 skill in archery or generally in handling arms; कौरव्ये कृतहस्तता पुनरियं देवे यथा सीरिणि Ve. 6. 13; Mv. 6. 41.

कृतक a. [कृत-कन्] 1 Done, made, prepared; (opp. नैसर्गिक); यद्यत्कृतकं तत्तदनित्यम् Nyāya Sūtra. -2 Artificial, done or prepared artificially; अकृतकविधि सर्वाङ्गीणमाकल्पजातम् R. 18. 52. -3 Feigned, pretended, false, sham, assumed; कृतककलहं कृत्वा Mu. 3; Ki. 8. 46. -4 Adopted (as a son &c.); oft. at the end of comp. also; यस्योपान्ते कृतकतनयः कान्तया वर्धितो मे (बालमन्दारवृक्षः) Me. 77; सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते (जहाति) Ś. 4. 14; U. 1. 4. -कम् 1 A kind of salt (Mar. बिडलोण). -2 Sulphate of copper. -कम् ind. In a simulated manner; अपयाति सरोषया निरस्ते कृतकं कामिनि चुक्षुवे मृगाक्ष्या Śi. 9. 83.

कृतम् ind. Enough, no more of, away; (with instr.); अथवा कृतं संदेहेन Śi. 1; अथवा गिरा कृतम् R. 11. 41; कृतमाविष्कृतपौरुषैर्भुजैः Ki. 2. 17; कृतमश्वेन U. 4.

कृतवत् (pres. p.) a. One who has done; कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च मे त्वया कृतम् Ku. 4. 7.

कृतिः f. [कृ-क्तिन्] 1 Doing, manufacturing, making, performing. -2 Action, deed. -3 Creation, literary work, composition; (तौ) स्वकृतिं गापयामास कविप्रथमपद्धतिम् R. 15. 33, 64, 69; N. 22. 155. -4 Magic, enchantment. -5 Injuring, killing; स कृत्या चकितो गत्वा मुनिं वव्रे पुरोहितम् Bm. 1. 27. -6 The number '20'. -7 An enchantress, a witch. -8 A knife. -9 Way-laying; hurting, injuring (Ved.). -10 A square number. -11 (in drama) Confirmation of any obtainment. -Comp. -करः 1 an epithet of Rāvaṇa. -2 one practising magic, a witch. -साध्यत्वम् the state of being accomplished by exertion.

कृतिन् a. [कृतमनेन, कृत-इनि] 1 One who has done his work or gained his end, satisfied, contented, happy, successful; यस्य वीर्येण कृतिनो वयं च भुवनानि च U. 1. 32; न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् R. 3. 51; 12, 64. -2 (Hence) Lucky, fortunate, blessed; Ś. 1. 23; 7. 19. -3 Clever, competent, able, expert, skilful, wise, learned; तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती R. 11. 29, 19. 14; Ku. 2. 10; Ki. 2. 9; Śi. 2. 25, 30; H. 3. 89; Ve. 4. 12. -4 Good, virtuous, pure, pious; तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः Bh. 1. 56. -5 Following, obeying, doing what is enjoined.

कृते, -कृतेन ind. (With gen. or in comp.) For, for the sake of, on account of; अमीषां प्राणानां...कृते Bh. 3. 36. कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैः...ibid. काव्यं यशसेऽर्थकृते K. P. 1; Bg. 1. 35; Y. 1. 216; Ś. 6.

कृत्नु a. [कृ-क्नु; Uṇ. 3. 30] 1 Working well, able to work, powerful. -2 Clever, skilful. -त्नुः A mechanic, an artist.

कृत्य a. [कृ-क्यप्; cf. P. III. 1. 120] 1 What should or ought to be done, right, proper, fit; साधु पर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः Rām. 7. 13. 18. -2 Feasible, practicable. -3 One who may be seduced from allegiance, treacherous; Rāj. T. 5. 247. -त्यम् 1 What ought to be done, duty, (इतिकृत्य) function; Ms. 2. 237; 7. 67. -2 Work, business, deed, commission; बन्धुकृत्यम् Me. 116; अन्योन्यकृत्यैः Ś. 7. 34. -3 Purpose, object, end; कृतसिद्धिरापादितवंशकृत्यम् R. 2. 12; Ku. 4. 15. -4 Motive, cause; किमागमनकृत्यं ते देवगन्धर्वसेवित Rām. 7. 21. 4. -त्यः A class of affixes used to form potential (future) passive participle; these are तव्य, अनीय, य and also एलिम. -त्या 1 Action, deed. -2 Magic. -3 A female deity to whom sacrifices are offered for destructive and magical purposes; परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां शमयेदिति Mb. 1. 31. 11. -Comp. -अकृत्यरक्षणम् protection of parties for or against one's cause; Kau. A. 1. 13. -विधिः m. the rule, precept. -शेष a. One who has not finished his task; व्रजस्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः Bhāg. 3. 2. 14.

कृत्यका A witch, enchantress; Nala. 13. 29.

कृत्यवत् a. 1 Having any business. -2 Having any request. -3 Wanting, longing for; यः कृत्यवान्सुवर्णेन सुवर्णं लभते स्म सः Rām. 7. 92. 15.

कृकः 1 The throat. -2 The navel.

कृकणः, -रः 1 A kind of partridge. -2 A worm. -3 An epithet of Śiva.

कृकरच्छटः A saw; ककचे कृकरच्छटः Nm.

कृकलः 1 A kind of partridge; Rām. 7. -2 One of the five vital airs (that which assists in digestion).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कृकला Long pepper.

कृकलः, कृकलासः, -शः A lizard, chameleon; प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्य Bri. Up. 1. 5. 14; पत्रोर्णं चोरयित्वा तु कृकलत्वं निगच्छति Mb. 13. 111. 104; कृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः Bhāg. 10. 64. 3.

कृकवाकुः 1 A cock; Rām. 2. 28. 10. -2 A peacock. -3 A lizard. -**Comp.** -**ध्वजः** an epithet of Kārtikeya.

कृकाटकम् 1 The neck. -2 A part of a column.

कृकाटिका 1 The raised and straight part of the neck. -2 The back of the neck.

कृच्छ्र *a.* [cf. Uṇ. 2. 21] 1 Causing trouble, painful; तथात्यजन्निमं देहं कृच्छ्राद् ग्राहाद्विमुच्यते Ms. 6. 78. -2 Bad, miserable, evil. -3 Wicked, sinful. -4 Being in a difficult or painful situation. -**च्छ्रः, -च्छ्रम्** 1 A difficulty, trouble, hardship, misery, calamity, danger; कृच्छ्रं महत्तीर्णः R. 14. 6; 13. 77. -2 Bodily mortification, penance, expiation; Ms. 4. 222; 5. 21; 11. 106. -3 Torment, torture. -4 A particular kind of religious penance (प्राजापत्य); कृच्छ्राणि चीर्त्वा च ततो यथोक्तानि द्विजोत्तमैः Mb. 13. 10. 64. -**च्छ्रः** Ischury. -**च्छ्रम्** Sin. -**च्छ्रम्, कृच्छ्रेण, कृच्छ्रात्** *ind.* With great difficulty, painfully, miserably; लब्धं कृच्छ्रेण रक्ष्यते H. 1. 163. -**Comp.** -**अर्धः** *a.* penance lasting for six days only. -**कृत्** *a.* Undergoing a penance; कृच्छ्रकृद्धर्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् Y. 3. 327. -**प्राण** *a.* 1 one whose life is in danger. -2 breathing with difficulty. -3 hardly supporting life. -**साध्य** *a.* 1 curable with difficulty (as a patient or disease). -2 accomplished with difficulty. -**सांतपनम्** a kind of expiatory vow laid down in the स्मृतिs; गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्। एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम्॥ Ms. 11. 212.

कृच्छ्रायते Den. Ā. 1 To suffer, pain. -2 To have wicked designs (in mind).

कृणुः A painter.

कृत् I. 6 P. (कृन्तति-कृत्त) 1 To cut, cut off, divide, tear asunder, cut in pieces, destroy; प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् U. 3. 31, 35; Bk. 9. 42; 15. 97; 16. 15; Ms. 8. 12. -II. 7 P. (कृणत्ति, कृत्त) 1 To spin. -2 To surround, encompass. -3 To attire.

कृत्त *p. p.* 1 Cut, divided. -2 Desired, sought.

कृत्तिः *f.* [कृत्-क्तिन्] 1 Skin, hide (in general); Mu. 3. 20. -2 Especially, the hide of an antelope on which a religious student sits. -3 The bark of the birch-tree used for writing upon &c. -4 The birch-tree. -5 One of the lunar mansions, Pleiades. -6 A house. -**Comp.** -**वासः, -वासस्** *m.* an epithet of Śiva; स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा Ku. 1. 54; M. 1. 1.

कृत्तिका (pl.) [कृत्-तिकन्, किच्च; Uṇ. 3. 147] 1 The third of the 27 lunar mansions or asterisms, (consisting of 6 stars) the Pleiades; Bhāg. 6. 14. 30. -2 The six stars represented as nymphs acting as nurses to Kārtikeya, the god of war. -**Comp.** -**अञ्जिः** a kind of horse in an Aśvamedha sacrifice having a carriage as an emblem. -**तनयः, -पुत्रः, -सुतः** epithets of Kārtikeya; अनुगच्छति देवेशं ब्रह्मण्यः कृत्तिकासुतः Mb. 3. 231. 54. -**भवः** the moon.

कृत्यम् (from कृन्त्) An instrument of an architect; अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः सर्वाणि कृत्यान्यखिलेन तत्र Mb. 1. 194. 6.

कृन्तत्रम् Ved. 1 A section. -2 A chip. -3 A plough.

कृन्तनम् Cutting, cutting off, dividing, tearing asunder; नातः परं कर्मनिबन्धकृन्तनम् Bhāg. 6. 2. 46.

कृन्तनिका, -नी 1 A small knife. -2 The sharp edge of a knife.

कृत्रिम *a.* [कृत्या निर्मितम्; cf. P. IV. 4. 20] 1 Artificial, fictitious, not spontaneous, acquired; °मित्रम्, °शत्रुः &c.; न स्यन्दनैस्तुलितकृत्रिमभक्तिशोभाः R. 13. 75; 14. 17. -2 Adopted (as a child); see below. -3 Adorned, ornamented; तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयं साध्विति विश्वकर्मणा Rām. 5. 8. 2. -**मः, °पुत्रः** an artificial or adopted son; one of the 12 kinds of sons recognised by the Hindu law; he is a grown up son adopted without the consent of his natural parents; °**पुत्रिका** adopted daughter; अथैव नर्मणा सा हि कृतकृत्रिमपुत्रिका Ks. 24. 20; cf. कृत्रिमः स्यात्स्वयं कृतः Y. 2. 131; cf. also Ms. 9. 169. -2 Incense, olibanum. -3 Benzoin. -**मम्** 1 A kind of salt. -2 A kind of perfume. -**Comp.** -**धूपः, -धूपकः** incense, a kind of perfume. -**पुत्रः** see **कृत्रिमः**, -**पुत्रकः** a doll, puppet; मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च (रेमे) Ku. 1. 29 -**भूमिः** *f.* an artificial floor. -**वनम्** a park, garden.

कृत्वन् *a.* Ved. 1 Causing, effecting &c. -2 Active, diligent, busy; येना दशग्व कृत्वने Rv. 8. 24. 25. -3 Practising magic.

कृत्वस् *ind.* An affix added to numerals to denote 'fold' or 'times'; *e. g.* अष्टकृत्वः eight times, eight-fold; so दश°, पञ्च° &c.

कृत्वा-चिन्ता A consideration of some hypothetical case; ननु नैवास्यां यज्ञो, जीवनामसाविद्युक्तम्। अत्रोच्यते। कृत्वाचिन्ता एषा। अस्त्वामिति कृत्वा चिन्त्यते ŚB on MS. 10. 2. 49; कृत्वाचिन्तायां प्रयोजनं न वक्तव्यम् ŚB. on MS. 6. 8. 42.

कृत्व्य *a.* Ved. Strong, efficacious.

कृत्सम् [Uṇ. 3. 66] 1 Water. -2 A multitude. -**त्सः** Sin.

कृत्स्न *a.* [Uṇ. 3. 17] All, whole, entire; कृत्स्नो रसघन एव Bri. Up. 4. 5. 13; एकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति Ś. 2. 16; Bg. 3. 29; Ms. 1. 105; 5. 82. -**त्स्नम्** 1 Water. -2 The flank or hip. -3 The belly.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कृदरम् Ved. 1 A store-room. -2 The lap. **-रः** 1 Granary, a cupboard. -2 A house.

कृधु *a.* Ved. 1 Shortened, mutilated. -2 Deficient; प्रतीत्येन कृधुना तृपासः Rv. 4. 5. 14.

कृप् I. 1 Â. (कर्पते, कृपित) To have pity or mercy. -II. 10 P. (कृप (पा) यति) 1 To be weak. -2 To pity; पुंसः कृपयतो भद्र सर्वात्मा प्रीयते हरिः Bhāg. 8. 7. 40. -3 To mourn, grieve, lament; अश्रूणि कृपमाणस्य यानि जीतस्य वावृतुः Av. 5. 19. 13.

कृपः The maternal uncle of अश्वत्थामन. [He was born of the sage Śaradvat by a nymph called Jānapadī, but along with his sister Kripī, also born from the nymph, he was brought up by Śantanu. He was proficient in the science of archery. In the great war he sided with the Kauravas, and after all had been slain he was given an asylum by the Pāṇḍavas. He is one of the seven Chirajīvins.] कृपश्च समितिंजयः Bg. 1. 8.

कृपण *a.* [कृप्-क्युन् न लत्वम्] 1 Poor, pitiable, wretched, helpless; राजन्नपत्यं रामस्ते पाल्याश्च कृपणाः प्रजाः U. 4. 25; व्रजतु च कृपा क्वापि कृपणा Nag. 5. 30; Rām. 2. 32. 28. -2 Void of judgment, unable or unwilling to discriminate or to do a thing; कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु Me.5; so जराजीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपणः Bh. 3. 17. -3 Low, mean, vile; कृपणाः फलहेतवः Bg. 2. 49; Mu. 2. 18; Bh. 2. 49. -4 Miserly, stingy. -5 Avaricious. **-णम्** Wretchedness; कुत्साय शुष्णं कृपणे परादात् Rv. 10. 99. 9; Ms. 4. 185. **-णः** 1 A worm. -2 A miser; कृपणेन समो दाता भुवि कोऽपि न विद्यते। अनश्नन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति Vyāsa. **-Comp. -धी, -बुद्धि** *a.* little or low-minded. **-वत्सल** *a.* kind to the poor.

कृपाणिन् Miserable.

कृपण्यति Den. P. To wish, desire; तत्तदाग्निर्वयो दधे यथा-यथा कृपण्यति Rv. 8. 39. 4.

कृपा [कृप्-भिदा॰अङ् संप्र.] Pity, tenderness, compassion; कृपया परयाविष्टः Bg. 1. 28; चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती Ku. 5. 26; Śānti. 4. 19; सकृपम् kindly. **-Comp. -अन्वित** *a.* merciful. **-आकरः -सागरः -सिन्धुः** extremely compassionate. **-दृष्टिः** *f.* a look with favour, a kind look.

कृपाणः [कृपां नुदति नुद्-ड संज्ञायां णत्वम् Tv.] 1 A sword; स पातु वः कंसरिपोः कृपाणः Vikr. 1. 2; कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेदः Subhāṣ; Ks. 53. 87. -2 A knife.

कृपाणकः A sword. **-णिका** A knife, dagger; सेवापरिकरश्चान्यत्त्रयं कटूयां कृपाणिका Ks. 53. 91.

कृपाणी 1 A pair of scissors. -2 A dagger.

कृपायते Den. Â. To lament, mourn.

कृपालु *a.* [कृपां लाति ला-आदाने मि॰ डु] Merciful, compassionate, kind; गुरो कृपालो कृपया वदैतम् Maṇiratnamālā.

कृपी The sister of कृप and wife of Droṇa. **-Comp. -पतिः** an epithet of Droṇa. **-सुतः** an epithet of अश्वत्थामन्.

कृपीटम् [कृप्-कीटन्; Uṇ. 4. 184] 1 Underwood; यत्रा कृपीटमनु तद्दहन्ति Rv. 10. 28. 8; forest, wood. -2 Wood, firewood. -3 Water. -4 The belly. **-Comp. -पालः** 1 a rudder. -2 the ocean. -3 air, wind. **-योनिः** fire.

कृमि *a.* [कम्-इन् अत इत्वम् Uṇ. 4. 121] Full of worms, wormy. **-मिः** 1 A worm, an insect in general; कृमिकुलचितम् Bh. 2. 9; यदिदं किंचाश्वभ्य आकृमिभ्यः Bri. Up. 6. 1. 14. -2 Worms (disease). -3 An ass. -4 A spider. -5 The lac (dye). -6 An ant. **-Comp. -कण्टकम्** N. of several plants:- विडङ्ग (Mar. वावडिंग), चित्राङ्ग, उदुम्बर; कृमिकण्टकं तु चित्राङ्गविडङ्गोदुम्बरेषु च Medini. **-करः** a kind of poisonous worm. **-कर्णः, -कर्णकः** 'worms or lice in the ear', a kind of disease of the ear. **-कोशः, -कोषः** the cocoon of a silkworm. °उत्थम् silken cloth. **-ग्रन्थिः** a disease of the ear. **-घ्नः** N. of several plants used as vermifuge; as the onion, the root of the jujube, marking-nut plant &c. **-घ्नी** turmeric. **-जम्, -जग्धम्** agallochum, aloe wood. **-जा** lac, the red dye produced by insects. **-जलजः, -वारिरुहः** a shell-fish, an animal (fish &c.) living in a shell. **-दन्तकः** tooth-ache. **-द्रवम्** cochineal. **-पर्वतः, -शैलः** an ant-hill. **-फलः** the Udumbara tree. **-भोजनः** N. of a hell; Bhāg. 5. 26. 7, 18. **-रिपुः,-शत्रुः** an anthelmintic plant (विडङ्ग). **-वर्णः** red cloth. **-शङ्खः** the fish living in the conch. **-शुक्तिः** *f.* 1 a bivalve shell. -2 the animal living in it. -3 an oyster.

कृमिकः A small worm; Bhāg. 3. 31. 27.

कृमिण, कृमिल *a.* Having worms, wormy.

कृमिला A fruitful woman.

कृमिलिका Linen cloth dyed with red colour.

कृमीलकः A white sort of kidney-bean.

कृव् 1 P. = कृ 5 P. q. v.

कृश् 4 P. (कृश्यति, कृश) 1 To become lean or emaciated; य एषां ज्योतिष्मां उत यश्चकर्श Av. 12. 3. 16. -2 To wane (as the moon). *-Caus.* To emaciate; कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः Bg. 17. 6.

कृश *a.* [कृश्-क्त नि°] (Compar. कशीयस्; superl. कशिष्ठ) 1 Lean, weak, feeble, emaciated; कृशतनुः, कृशोदरी &c.; कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलः Bh. 1. 78. -2 Small, little, minute (in size or quantity); सुहृदपि न याच्यः कृशधनः Bh. 2. 28. -3 Poor, insignificant; Ms. 7. 208. **-Comp. -अक्षः** a spider. **-अङ्ग** *a.* lean, thin. (**-ङ्गः**) an epithet of Śiva. (**-ङ्गी**) 1 a woman with a slender frame; कृशाङ्ग्याः संतापं वदति नलिनीपत्रशयनम् Ratn. -2 the Priyaṅgu creeper. **-अतिथि** *a.* one who keeps his guests short of food; Mb. 12. 8. 24. **-उदर** *a.* 1 thin-waisted; सद्यस्त्वया

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सह कृशोदरि विप्रयोगः V. 5. 16; Ku. 5. 42. -2 having the belly reduced in bulk; मेदच्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः Ś. 2. 5. **-गव** *a.* one who has lean cattle; यः कृशार्थः कृशगवः कृशभृत्यः कृशातिथिः। स वै राजन् कृशो नाम न शरीरकृशः कृशः॥ Mb. 12. 8. 24. **-भृत्य** *a.* one who feeds his servants scantily; see above quotation.

कृशनम् Ved. 1 A pearl; अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम् Rv. 1. 35. 4. -2 Gold. -3 Form, shape.

कृशरः 1 A dish made of milk, sesamum and rice; ददौ द्विजेभ्यः कृशरं च गाश्च Bu. Ch. 2. 36. -2 Rice and peas boiled together with a few spices (Mar. खिचडी).

कृशला Hair (of the head).

कृशानुः [कृश् आनुक्; Uṇ. 4. 2] Fire; गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि R. 2. 49; 7. 24; 10. 74; Ku. 1. 51; Bh. 2. 107. **-Comp. -यन्त्रम्** (=अग्नियन्त्रम्) a cannon; अथ सपदि कृशानुयन्त्रगोलैः ......Śiva. B. 28. 85. **-रेतस्** *m.* an epithet of Śiva.

कृशाश्विन् *m.* An actor.

कृष् I. 6 U. (कृषति-ते, कृष्ट) To plough, make furrows; ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः। कृष्ट्वा तत्र यथाम्नायं दीक्षयांचक्रिरे नृपम्॥ Bhāg. 10. 74. 12. -II. 1 P. (कर्षति, कृष्ट) 1 To draw, drag, pull, drag away, tear; प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष R. 2. 27; V. 1. 19. -2 To draw towards oneself, attract; हस्ताभ्यां नद्यदकाक्षीद् Bk. 15. 47; Bg. 15. 7. -3 To lead or conduct as an army; स सेनां महतीं कर्षन् R. 4. 32. -4 To bend (as a bow); नात्यायतकृष्टशार्ङ्गः R. 5. 50. -5 To become master of, subdue, vanquish, overpower; बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति Ms. 2. 215; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति Pt. 3. 46. -6 To plough, till; अनुलोमकृष्टं क्षेत्रं प्रतिलोमं कर्षति Sk. -7 To obtain; कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः Ms. 3. 66. -8 To take away from, deprive one of (with two acc.). -9 To scratch; सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्षति स्फिचौ Mb. 8. 40. 38. -*Caus.* 1 To draw out, tear up. -2 To extract. -3 To torture, torment, give pain. -4 To plough, till, cultivate.

कृषक *a.* [कृष्-क्वन्] 1 Attractive, drawing. -2 Ploughing. **-कः** 1 A ploughman, husbandman; कच्चिन्न भक्तं बीजं च कर्षकस्यावसीदति Mb. 2. 5. 78. -2 An ox. **-कम्** A ploughshare. (also *m.*).

कृपाणः, -कृषिकः [कृष्-आनक्-किकन् वा] A ploughman, husbandman.

कृषिः *f.* [कृष्-इक्; cf. P. III. 3. 108 Vārt. 8] 1 Ploughing. -2 Agriculture, husbandry; नीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः Mu. 1. 3; कृषिः क्लिष्टाऽवृष्ट्या Pt. 1. 11; Ms. 1. 90, 3. 64, 10. 79; Bg. 18. 44. -3 The harvest (कृषिफल); Y. 1. 276. -4 The earth; Mb. 5. **-Comp. -कर्मन्** *n.* agriculture. **-जीविन्** *a.* living by husbandry. **-द्विष्टः** a kind of sparrow. **-पराशरः,-संग्रहः** N. of a treatise on agriculture (see Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute Vol. XXXVI Nos. 1-2.) **-फलम्** agricultural produce or profit; Me. 16. **-सेवा** agriculture, husbandry.

कृषीवलः [कृषि वलच् दीर्घः; cf. P. V. 2. 112] One who lives by husbandry, a farmer; कृषिं चापि कृषीवलः Y. 1. 276; Ms. 9. 38.

कृष्ट *a.* [कृष् कर्मणि क्त] 1 Drawn, pulled, dragged, attracted &c. -2 Ploughed; न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव Pt. 1. 47. **-Comp. -उप्त** *a.* sown on cultivated ground. **-ज** *a.* grown in cultivated ground; Ms. 11. 144. **-पच्य, -पाक्य** *a.* 1 ripening in cultivated ground; यो हि कृष्टे पच्यते स कृष्टपाक्यः स भवति Mbh. on P. III. 1. 114; cf. अकृष्टपच्य; न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः Bhāg. 7. 12. 18. -2 cultivated. **-फलम्** the product of a harvest.

कृष्टिः [कृष्-क्तिन्] A learned man. -*f.* 1 Drawing, attracting. -2 Ploughing, cultivating the soil.

कृष्कर: An epithet of Śiva.

कृष्ण *a.* [कृष्-नक्] 1 Black, dark, dark-blue. -2 Wicked, evil; मनो गुणान्वै सृजते बलीयस्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि। शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्यः सवर्णाः सृतयो भवन्ति॥ Bhāg. 11. 23. 44. **-ष्णः** 1 The black colour. -2 The black antelope; Bhāg. 10. 35. 19. -3 A crow. -4 The (Indian) cuckoo. -5 The dark half of a lunar month (from full to new moon); Bg. 8. 25. -6 The Kali age. -7 Viṣṇu in his eighth incarnation, born as the son of Vasudeva and Devakī. [Kriṣṇa is the most celebrated hero of Indian mythology and the most popular of all the deities. Though the real son of Vasudeva and Devakī and thus a cousin of Kaṁsa, he was, for all practical purposes, the son of Nanda and Yaśodā, by whom he was brought up and in whose house he spent his childhood. It was here that his divine character began to be gradually discovered, when he easily crushed the most redoubtable demons, such as Baka, Pūtanā &c., that were sent to kill him by Kaṁsa, and performed many other feats of surprising strength. The chief companions of his youth were the *Gopis* or wives of the cowherds of Gokula, among whom Rādhā was his special favourite (cf. Jayadeva's *Gītagovinda*). He killed Kaṁsa, Naraka, Keśin, Ariṣṭa and a host of other powerful demons. He was a particular friend of Arjuna, to whom he acted as charioteer in the great war, and his staunch support of the cause of the Pāṇḍavas was the main cause of the overthrow of the Kauravas. On several critical occasions, it was Kriṣṇa's assistance and inventive mind that stood the Pāṇḍavas in good stead. After the general destruction of the Yādavas at Prabhāsa, he was killed unintentionally by a hunter named Jaras who shot him with an arrow mistaking him at a distance for a deer. He had more than 16000 wives,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

but Rukmiṇī and Satyabhāmā, (as also Rādhā) were his favourites. He is said to have been of dark-blue or cloud-like colour; cf. बर्हिरिव मलिनतरं तव कृष्ण मनोऽपि भविष्यति नूनं Gīt. 8. His son was Pradyumna]. -8 N. of Vyāsa, the reputed author of the Mahābhārata; कुतः सञ्चोदितः कृष्णः कृतवान्संहितां मुनिः Bhāg. 1. 4. 3. -9 N. of Arjuna. -10 Aloe wood. -11 The Supreme spirit. -12 Black pepper. -13 Iron. -14 A Śūdra; कृष्णस्तु केशवे व्यासे कोकिलेऽर्जुनकाकयोः। शूद्रे तामिस्रपक्षेऽमिर्कलिनीलगुणेषु च॥ Nm. -15 The marking nut (भल्लातक); विरक्तं शोध्यते वस्त्रं न तु कृष्णोपसंहितम् Mb. 12. 291. 10. -ष्णा 1 N. of Draupadī, wife of the Pāṇḍavas; तेजो हृतं खलु मयाभिहतश्च मत्स्यः सज्जीकृतेन धनुषाधिगता च कृष्णा Bhāg. 1. 15. 7; प्रविश्य कृष्णासदनं महीभुजा Ki. 1. 26. -2 N. of a river in the Deccan that joins the sea at Machhlipaṭṭaṇa. -3 A kind of poisonous insect. -4 N. of several plants. -5 A grape. -6 A kind of perfume. -7 An epithet of Durgā; Bhāg. 4. 6. 7. -8 One of the 7 tongues of fire. -9 N. of the river Yamunā; विलोक्य दूषितां कृष्णां कृष्णः कृष्णाहिना विभुः Bhāg. 10. 16. 1. -ष्णी A dark night; रिणक्ति कृष्णीररुषाय पन्थाम् Rv. 7. 71. 1. -ष्णम् 1 Blackness, darkness (moral also); शुक्रा कृष्णादजनिष्ट श्वितीची Rv. 1. 123. 9. -2 Iron. -3 Antimony. -4 The black part of the eye. -5 Black pepper. -6 Lead. -7 An inauspicious act. -8 Money acquired by gambling. -Comp. -अगुरु n. a kind of sandal-wood. -अचलः an epithet of the mountain Raivataka. -अजिनम् the skin of the black antelope. -अध्वन्, -अर्चिस् m. an epithet of fire; cf. कृष्णवर्त्मन्. -अयस्, n. -अयसम्, -आमिषम् iron, crude or black iron. -कृष्णायसस्येव च ते संहत्य हृदयं कृतम् Mb. 5. 135. 1; वाचारम्भणं विकारो नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यम् Ch. Up. 6. 1. 6. -अर्जकः N. of a tree. -अष्टमी, -जन्माष्टमी the 8 th day of the dark half of Śrāvaṇa when Kṛiṣṇa was born; also called गोकुलाष्टमी. -आवासः the holy figtree. -उदरः a kind of snake. -कञ्चुकः a kind of gram. -कन्दम् a red lotus. -कर्मन् a. of black deeds, criminal, wicked, depraved, guilty, sinful. -काकः a raven. -कायः a buffalo. -काष्ठम् a kind of sandal-wood, agallochum. -कोहलः a gambler. -गङ्गा the river कृष्णावेणी. -गति fire; ववृधे स तदा गर्भः कक्षे कृष्णगतिर्यथा Mb. 13. 85. 56; आयोधने कृष्णगतिं सहायम् R. 6. 42. -गर्भाः (f. pl.) 1 the pregnant wives of the demon Kṛiṣṇa; यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वना Rv. 1. 101. 1. -2 waters in the interiors of the clouds. -गोधा a kind of poisonous insect. -ग्रीवः N. of Śiva. -चञ्चुकः a kind of pea. -चन्द्रः N. of Vasudeva. -चर a. what formerly belonged to Kṛiṣṇa. -चूर्णम् rust of iron, iron-filings. -च्छविः f. 1 the skin of the black antelope. -2 a black cloud; कृष्णच्छविसमा कृष्णा Mb.4.6.9. -ताम्रम् a kind of sandal wood. -तारः 1 a species of antelope. -2 an antelope (in general) -तालु m. a kind of horse having black palate; cf. शालिहोत्र of भोज, 67. -त्रिवृता N. of a tree. -देहः a large black bee. -धनम् money got by foul means. -द्वादशी the twelfth day in the dark half of Āṣadha. -द्वैपायनः N. of Vyāsa; तमहमरागमकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे Ve. 1. 4. -पक्षः 1 the dark half of a lunar month; रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षेऽसिताष्टमी Mahān. -2 an epithet of Arjuna; -पदी a female with black feet. -पविः an epithet of Agni. -पाकः N. of a tree (Mar. करवंद). -पिङ्गल a. dark-brown. (-ला) N. of Durgā. -पिण्डीतकः (-पिण्डीरः) N. of a tree (Mar. काळा गेळा). -पुष्पी N. of a tree (Mar. काळा धोत्रा). -फलः (-ला) N. of a tree (Mar. काळें जिरें). -बीजम् a watermelon. -भस्मन् sulphate of mecury. -मृगः the black antelope; शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् Ś. 6. 17. -मुखः, -वक्त्रः, -वदनः the black-faced monkey. -मृत्तिका 1 black earth. -2 the gunpowder. -यजुर्वेदः the Taittirīya or black Yajurveda. -यामः an epithet of Agni; ऋश्वद्रूनं कृष्णयामं रुशन्तम् Rv. 6. 6. 1. -रक्तः dark-red colour. -रूप्य=°चर q. v. -लवणम् 1 a kind of black salt. -2 a factitious salt. -लोहः the loadstone. -वर्णः 1 black colour. -2 N. of Rāhu. -3 a Śūdra; विड्शूद्रब्रह्मक्षत्रियकृष्णवर्णः Bhāg. 2. 1. 37. -वर्त्मन् m. 1 fire; अद्रधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि R. 11. 42; Ms. 2. 94. -2 N. of Rāhu. -3 a low man, profligate, black-guard. -विषाणा Ved. the horns of the black antelope. -वेणी N. of a river. -शकुनिः a crow; Av. 19. 57. 4. -शारः, -सारः, -सारङ्गः the spotted antelope; कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś.1.6; V. 4. 31; पीयूषभानाविव कृष्णसारः Rām. Ch. 1. 3. -शृङ्गः a buffalo. -सखः, -सारथिः an epithet of Arjuna. (-खी) cummin seed (Mar. जिरें). -स्कन्धः N. of a tree (Mar. तमाल).

कृष्णकम् The hide of the black antelope.

कृष्णलः The Gunjā plant. -लम् Its berry; Ms. 8. 134.

कृष्णश a. Extremely black.

कृष्णायते Den. Ā. 1 To make black, blacken; उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् H. 1. 77. -2 To behave like Kṛiṣṇa

कृष्णिका 1 Black mustard. -2 The female cuckoo.

कृष्णिमन् m. Blackness.

कृष्णीकरणम् Blackening, making black.

कृसरः =कृशर q. v. Mb. 12. 36. 33; Ms. 5. 7.

कॄ 1. 6 P. (किरति, चकार, अकारीत्, अर्करि-री-ष्ट, अकीर्ष्ट, करि-री-तुम्, कीर्ण) 1 To scatter, throw about, pour, cast, disperse; समरशिरसि चञ्चत्पञ्चचूडश्चमूनामुपरि शरतुषारं कोऽप्ययं वीरपोतः। किरति U. 5. 2; 6. 1; दिशि दिशि किरति सजलकणजालम् Gīt. 4; Ś. 1. 7; Amaru. 11. -2 To strew, cover or fill with; उत्खातप्रचकुर्नगरस्य मार्गान् Bk. 3. 5; सौमित्रिमकिरद् बाणैः परितो रावणिस्ततः 17. 42. -II. 9 U. (कृणाति, कृणीते) To injure, hurt, kill. -III. 10 Ā. (कारयते) To know, inform.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कृत् 10 U. (कीर्तयति-ते, कीर्तित) 1 To mention, repeat, utter : नाम्नि कीर्तित एव R. 1. 87; Ms. 7. 167; 2. 124. -2 To tell, recite, declare, communicate; सर्वं शृणुत तं विप्राः सम्यक् कीर्तयतो मम Ms. 3. 36; 9. 42. -3 To name, call. -4 To praise, glorify, commemorate; अपप्रथद् गुणान् भ्रातुरचिकीर्तच्च विक्रमम् Bk. 15. 72.

कीर्तनीय, कीर्तन्य *a.* Fit to be praised; अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया R. 2. 2.

क्लृप् 1 Ā. (कल्पते, चक्लृपे, अक्लृपत्, अक्लृप्त, अकल्पिष्ट; कल्पिष्यते; कल्प्स्यति-ते, कल्पितुम्, कल्प्तुम्, क्लृप्त) 1 To be fit or adequate for result in, bring about, accomplish, produce, tend to; (with dat.) कल्पसे रक्षणाय Ś. 5. 8; पश्चात्पुत्रैरपहृतभरः कल्पते विश्रमाय V. 3. 1; विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44; 6. 29; 5. 79; Me. 57; R. 5. 13; 8. 40; S. 6. 23; Bk. 22. 21. -2 To be well-managed or regulated, to succeed. -3 To become, happen, occur; कल्पिष्यते हरेः प्रीतिः Bk. 16. 12; 9. 44, 45. गजेन्द्राः कल्प्यन्ते तुरगपतयो वर्मरचिताः Panch. 2. 7; Bhāg. 3. 16. 12. -4 To be prepared, be ready; चक्लृपे चाश्वकुञ्जरम् Bk. 14. 89. -5 To be favourable to, subserve. -6 To partake of. -7 To prepare, arrange. -8 To produce, cause, effect, create (with acc.); प्रजापतीनां स पतिश्चक्लृपे कान्प्रजापतीन् Bhāg. 3. 7. 25. -9 To accommodate one's self to. -10 To fall to the share of. -*Caus.* (कल्पयति-ते) 1 To prepare, arrange, make ready, fit out; शयनमस्याकल्पयम् K. 156, 157. -2 To settle, fix upon, intend, design; ध्रुवं मां प्रातराशार्थं राक्षसः कल्पयिष्यति Rām. 5. 26. 33; कल्पिता मूल्यमेतेषां क्रूरेण भवता वयम् Mu. 5. 17. -3 To make, offer; Mu. 6. 21.; R. 5. 28; 11. 51, 93. -4 To provide or furnish with; Bh. 3. 95; R. 1. 94; 5. 9. -5 To believe, consider, imagine, think; मत्सरस्तु मे विपरीतं कल्पयति Mu. 7; Śi. 11. 6. -6 To cut, divide; Ś. 6. -7 To execute, bring about, do, perform; Śi. 11. 27. 14. 21. -8 To form, frame; -9 To invent, compose (as a poem); स्वायंभुवो मनुर्धीमानिदं शास्त्रमकल्पयत् Ms. 1. 102; -10 To receive, accept; नातो ह्यन्यमकल्पयन् Rām. 2. 91. 65.

क्लृप्त *p. p.* [क्लृप्-क्त] 1 Arranged, prepared, done, got ready, at hand; जातस्य मृत्युर्ध्रुव एष सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेह क्लृप्ता Bhāg. 6. 10. 32; equipped; क्लृप्तविवाहवेषा R. 6. 10; decked in her nuptial attire. -2 Cut, pared; क्लृप्तकेशनखश्मश्रु Ms. 4. 35. -3 Caused, produced. -4 Fixed, settled; पञ्च क्लृप्ता महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमेधिनाम् Ms. 3. 69; 11. 27. -5 Thought of, invented. -6 Formed, framed. -7 Ascertained, determined; न तस्याश्रितमन्यादृक्क्लृप्तोऽत्र प्रत्ययस्तथा Ks. 123. 147. -Comp. -**कीला** a title-deed. -**धूपः** frankincense.

क्लृप्तिः *f.* [क्लृप्-क्तिन्] 1 Accomplishment, success; Vāj. 18. 11. -2 Invention, contrivance; Rāj. T. 5. 463. -3 Arranging.

क्लृप्तिक *a.* Bought, purchased.

केकयः (Pl.) N. of a country and its people; मगधकोसलकेकयशासिनां दुहितरः R. 9. 17; केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः P. VII. 3. 2. -**यी** (also कैकेयी) N. of the wife of Daśaratha.

केकर *a.* (**री** *f.*) [के मूर्ध्नि करोतुं नेत्रतारां शीलमस्य, कृ-अच् अलुक् Tv.] Squint-eyed; Māl. 2. 5; 4. 2; शठ! चान्यवनितःस्नेह काक! केकर! पिङ्गल! Dūtavākyam 1. 38. -**रम्** A squint eye; cf. आकेकर. -Comp. -**अक्ष, -नेत्र, -लोचन** *a.* squint-eyed; Bṛi. Up. 5. 68. 65.

केका The cry of a peacock; केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः Māl. 9. 30; षड्जसंवादिनीः केकाः R. 1. 39; 7. 69; 13. 27; 16. 64; Me. 22.

केकावलः, -केकिकः, -केकिन् *m.* A peacock; इतः केकिक्रीडाकलकलरवः पक्ष्मलदृशाम् Bh. 1. 93; अकेकी किं केकी किमु कलरवोऽसौ क्षतरवः Subhās.

केकाणः A horse belonging to Kekāṇa locality; गोजिकाणाश्च केकाणाः प्रौढाहाराश्च मध्यमाः Sālihotra of भोज, Appendix II. 26.

केणिका A tent.

केत *a.* [कित्-आधारे घञ्) Knowing, learned. -**तः** 1 A house, abode; अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजाम देवम् Bhāg. 10. 63. 44. -2 Living, habitation. -3 A banner. -4 Will, intention, desire. -5 Summons, invitation. -6 Apparition, form, shape. -7 Wealth. -8 Atmosphere, sky. -9 Intellect, judgment.

केतकः [कित् निवासे ण्वुल्] 1 N. of a plant; प्रतिभान्त्यद्य वनानि केतकानाम् Ghaṭ. 15. -2 A banner. -**कम्** A flower of the Ketaka plant; केतकैः सूचिभिन्नैः Me. 23; R. 6. 17; 13. 16. -**की** 1 N. of a plant (= केतक); हसितमिव विधत्ते सूचिभिः केतकीनाम् Rs. 2. 23. -2 A flower of that plant; मालाः कदम्बनवकेसरकेतकीभिरायोजिताः शिरसि बिभ्रति योषितोऽद्य Rs. 2. 20.

केतनम् [कित्-ल्युट्] 1 A house, an abode; अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम् Māl. 2. 9; मम मरणमेव वरमतिवितथकेतना Gīt. 7. -2 An invitation, summons; Mb. 13. 23. 12-16. -3 Place, site; सौवर्णभित्ति संकेतकेतनं संपदामिव Ks. 26. 44. -4 A flag, banner; भग्नं भीमेन मरुता भवतो रथकेतनम् Ve. 2. 23; Śi. 14. 28; R. 9. 39. -5 A sign, symbol; as in मकरकेतन. -6 An indispensable act (also religious); निवापाञ्जलिदानेन केतनैः श्राद्धकर्मभिः। तस्योपकारे शक्तस्त्वं किं जीवन् किमुतान्यथा Ve. 3. 16. -7 A spot, mark. -8 The body; तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूलकेतनः Mb. 1. 225. 15; Bhāg. 4. 24. 68; Gīt. 7. 5.

केतयति Den. P. 1 To summon, call, invite. -2 To advise, counsel. -3 To fix or appoint a time. -4 To hear, -5 To show, indicate; U. 6. 24.

केतित *a.* 1 Called, summoned; केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्ये द्विजोत्तमः Ms. 3. 190. -2 Dwelt, inhabited.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

केतुः [चाय्-तु की आदेशः Uṇ. 1. 73] 1 A flag, banner; चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य Ś. 1. 33. -2 A chief, head, leader, foremost, any eminent person (oft. at the end of comp.); मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुम् R. 2. 33; 14. 7; कुलस्य केतुः स्फीतस्य (राघवः) Rām. -3 A comet, meteor; Bhāg. 2. 6. 15; Ms. 1. 38. -4 A sign, mark. -5 Brightness, clearness. -6 A ray of light; प्रययौ कान्तिमिव द्रुमाब्जकेतुम् Bu. Ch. 5. 3; Bhāg. 8. 6. 15. cf. also 'केतुर्द्युतौ पताकायाम्' इति विश्वः. -7 The descending node considered as the ninth planet, and the body or trunk of the demon सैंहिकेय (the head being regarded as Rāhu); क्रूरग्रहः स केतुश्चन्द्रं संपूर्णमण्डलमिदानीम् Mu. 1. 6. -8 Day-time. -9 Apparition, form, shape. -10 Intellect, judgment; नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा Rv. 5. 66. 4. -11 A pigmy race. -12 A disease. -13 An enemy. **-Comp. -ग्रहः** the descending node. **-चक्रम्** a kind of diagram. **-तारा** a comet. **-भः** a cloud. **-मालः,-मालम्** one of the nine great divisions of the known world (the western portion of जम्बुद्वीप.) **-यष्टिः** *f.* a flag-staff; नामाङ्करावणशराङ्कितकेतुयष्टिमूर्ध्वं रथं हरिसहस्रयुजं निनाय R. 12. 103. **-रत्नम्** lapis lazuli, (also called वैडूर्य). **-वसनम्** a flag.

केदर *a.* Squint-eyed; cf. केकर.

केदारः 1 A field under water; meadow; केदारेभ्यस्त्वपोऽगृह्णन्कर्षका दृढसेतुभिः Bhāg. 10. 20. 41; Ms. 9. 38, 44; cf. the play on words in the Subhās. केदारपोषणरताः and the reply is केदारपोषणरताः. -2 A basin for water round the root of a tree. -3 A mountain. -4 A particular mountain forming part of the Himālayas (modern Kedār). -5 A form of Śiva. -6 N. of a Rāga (in music). **-Comp. -खण्डम्** a small dyke, earth raised to keep out water; गच्छ केदारखण्डं बधान Mb. 1. 3. 22. **-नाथः** a particular form of Śiva.

केदारकः A kind of rice.

केन *ind.* By what? whence, how, why; वयसोपमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि Mb. 1. 3. 36. **केनेशितोपनिषद्, केनोपनिषद्** N. of one of the old principal Upaniṣads.

केनती The amorous sports of love.

केनारः 1 The head. -2 The skull. -3 A cheek. -4 A joint. -5 The temples. -6 A kind of hell.

केनिप *a.* Ved. Wise, learned (मेधाविन्); यथा केनिपानामिनो वृधे Rv. 10. 44. 4.

केनिपातः A rudder, helm, a large oar used as a rudder.

केन्दुः, -न्दुकः N. of a tree (Mangosteen), a variety of ebony.

केन्द्रम् 1 The centre of a circle. -2 The argument of a circle. -3 The argument of an equation. -4 Distance of a planet from the first point of its orbit in the 4th, 7th or 10th degree. -5 The first, fourth, seventh and tenth lunar mansion.

केप् 1 Ā. (केपते) To shake or tremble.

केपि Ved. *a.* 1 Trembling, shaking; ते न्यविशन्त केपयः Rv. 10. 44. 6. -2 Unclean.

केयूरः, -रम् [के बाहुशिरसि याति, या-ऊर किच्च अलुक् समा° Tv.] A bracelet worn on the upper arm, an armlet; केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वलाः Bh. 2. 19; R. 6. 68; Ku. 7. 69. **-रः** A kind of coitus.

केयूरिन् *a.* Decorated with a bracelet.

केरलः (pl.) N. of a country (in the south of India, the modern Malabar) and its inhabitants; Māl. 6. 19; भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषिताम् R. 4. 54. **-ली** A woman of the Kerala country; कर्णाटीनां मुषितमुरलीकेरलीहारलीलः (राजेन्द्रकर्णपूरः). -2 Astronomical science. -3 A Hora or period of time equal to one hour. **-Comp. -जातकम्, -तन्त्रम्, -सिद्धान्तः** N. of works.

केरी An unknown tree or shrub (perhaps cyperus hexastychus communis); Mātaṅga L. 10. 12; 9. 21.

केल् 1 P. (केलति, केलित) 1 To shake. -2 To sport, be frolicsome.

केलकः A dancer, tumbler.

केलायते Den. Ā. To sport, play.

केलासः Crystal.

केलिः *m. f.* [केल्-इन्] 1 Play, sport. -2 Amorous sport, pastime; केलिचलन्मणिकुण्डल &c. Gīt. 1; हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासिनि विलसति केलिपरे *ibid*; राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहः केलयः *ibid*; Amaru. 8; Pt. 1. 175; Ms. 8. 357; Rs. 4. 17; केलिं कुरुष्व परिमुञ्च सरोरुहाणि Udb. -3 Joke, jest, mirth. **-लिः** *f.* The earth. **-Comp. -कलहः** a quarrel in jest or joke. **-कला** 1 sportive skill, wantonness, amorous address; रतिकेलिकलाभिरचीरम् Gīt. 11. -2 the lute of Sarasvatī. **-किलः** the confidential companion of the hero of a drama (a kind of विदूषक or buffoon). (**-ली**) N. of Rati. **-किलावती** Rati, wife of the god of love. **-कीर्णः** a camel. **-कुञ्चिका** a wife's younger sister. **-कुपित** *a.* angry in sport; Ve. 1. 2. **-कोषः** an actor, a dancer. **-गृहम्, -निकेतनम्, -मन्दिरम्, -सदनम्** a pleasure-house, a private apartment; मञ्जुतरकुञ्जतलकेलिसदने प्रविश राधे माधवसमीपम् Gīt. 11; Amaru. 9 (v. l.) **-नागरः** a sensualist. **-पर** *a.* sportive, wanton, amorous. **-पल्वलम्** a pleasure-pond; N. 1. 117. **-मुखः** joke, sport, pastime. **-रङ्गः** a pleasure ground. **-वनम्** A pleasure-garden; निरीक्षते केलिवनं प्रविश्य क्रमेलकः कण्टकजालमेव Vikr. 1. 29. **-वृक्षः** a species of Kadamba tree. **-शयनम्** a pleasure-couch, sofa; केलिशयनमनुयातम् Gīt. 11. **-शुषिः** *f.* the earth. **-सचिवः** a boon companion, confidential friend.

केलिकः The Aśoka tree.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

केली 1 Play, sport. -2 Amorous sport; मालत्याः कुसुमेषु येन सततं केली कृता लीलया (भ्रमराष्टकम्). -**Comp.** -**कलितम्** amusement, jest, play. -**पिकः** a cuckoo kept for pleasure. -**वनी** a pleasure-park, pleasure-grove. -**शुकः** a parrot kept for pleasure; दूराद् दाडिमबीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुकाः Kuval.

केव् Ā. (केवते) 1 To serve, attend to, wait upon. -2 To enjoy.

केवटः Ved. A hollow, cave; मार्की नो अरिष्टे केवटे Rv. 6. 54. 7.

केवर्तः Ved. A fisherman; Vāj. 30. 16.

केवल *a.* [केव् सेवने वृषा° कल] 1 Peculiar, exclusive, uncommon; किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला Pt. 2. 134. -2 Alone, mere, sole, only, isolated; स हि तस्य न केवलां श्रियं प्रतिपेदे सकलान् गुणानपि R. 8. 5; न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् 2.63; 15.1; Ku. 2.34. -3 Whole, entire, absolute, perfect.-4 Bare, uncovered (as ground): निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले Ku. 5. 12. -5 Pure, simple, unmingled, unattended (by anything else); कार्त्स्न्ये केवला नीतिः R. 17. 47. -6 Selfish, envious. -**ली, -लम्** 1 The doctrine of absolute unity of spirit and matter. -2 One of the five types of knowledge according to the Jainas; (श्रुतज्ञान, मतिज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्ययज्ञान, and केवलज्ञान). -**ली** Astronomical science. -**लम्** *ind.* Only, merely, solely, entirely, absolutely, wholly; केवलमिदमेव पृच्छामि K. 155; न केवलं—अपि not only-but; वसु तस्य विभोर्न केवलं गुणवत्तापि परप्रयोजना R. 8. 31; cf. also 3. 19; 20, 31. -2 Silently, quietly; न हि मेऽव्याहृतं कुर्यात्सर्वलोकोऽपि केवलम् Mb. 12. 2. 28. -**Comp.** -**अद्वैतम्** a particular doctrine of अद्वैत. -**अन्वयिन्** see under अन्वय. -**आत्मन्** *a.* one whose essence is absolute unity; नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने Ku. 2. 4. -**ज्ञानम्** the highest possible knowledge, (Jaina Phil.). -**ज्ञानिन्** *m.* one who has obtained the highest possible knowledge.-**द्रव्यम्** 1 black pepper. -2 mere mattar or substance. -**ज्ञानम्** highest Knowledge; जयन्ति ते जिना येषां केवलज्ञानशालिनाम् Pt. 5. 12. -**नैयायिकः** a mere logician (not proficient in any other branch of learning); so °वैयाकरण. -**व्यतिरेकिन्** *m.* pertaining to only one of the varieties of inference according to न्यायशास्त्र.

केवलतस् *ind.* Simply, solely, wholly, purely, merely.

केवलता The absolute unity of spirit and matter; सांख्याः केवलतां गताः Mb. 12. 315. 19.

केवलिन् *a.* (-**नी** *f.*) 1 Alone, only. -2 Devoted to the doctrine of absolute unity of the spirit; Bhāg. 4. 25. 39. -3 one who has obtained the highest knowledge (Jaina Phil.)

केशः [क्लिश्यते क्लिश्नाति वा क्लिश्-अन् लो लोपश्च Uṇ 5. 33] 1 Hair in general; विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु Ku. 5. 68. -2 Especially, the hair of the head; केशेषु गृहीत्वा or केशग्राहं युध्यन्ते Sk.; मुक्तकेशा Ms. 7. 91; केशव्यपरोपणादिव R. 3. 56; 2. 8. -3 The mane of a horse or lion. -4 A ray of light. -5 An epithet of Varuṇa. -6 A kind of perfume. -7 An epithet of Viṣṇu. -**शी** 1 A lock of hair (on the crown of the head.) -2 An epithet of Durgā. -**Comp.** -**अन्तः** 1 the tip of the hair. -2 long hair hanging down, a lock or tuft of hair. -3 cutting of the hair as a religious ceremony; केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते। राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः॥ Ms. 2. 65. -**अन्तिक** *a.* 1 extending to the end of the hair as far as the forehead. -2 relating to the ceremony of final tonsure. -**अरिः** *m.* N. of a plant (Mar. नागकेशर). -**अर्हा** *f.* N. of a plant (Mar. थोरनीळी). -**उच्चयः** much or handsome hair. -**कर्मन्** *n.* dressing or arranging the hair (of the head) -**कलापः** a mass or quantity of hair. -**कारम्** a sort of sugar-cane. -**कारिन्** *a.* dressing or arranging the hair of the head; निहीनवर्णां सैरन्ध्रीं बीभत्सां केशकारिणीम् Mb. 4. 14. 34. -**कीटः** a louse. -**गर्भः** 1 a braid of hair. -2 an epithet of Varuṇa. -**गृहीत** *a.* seized by the hair.-**ग्रन्थिः** *m.* a tie of hair; Bhāg. 10. 39. 14. -**ग्रहः, -ग्रहणम्** pulling the hair, seizing (one) by the hair (both in amorous sports and in fighting); केशग्रहः खलु तदा द्रुपदात्मजायाः Ve. 3. 11, 29; Me. 52; so यत्र स्त्रैषु केशग्रहाः K. 8 (that is, not in battles). -**घ्न** morbid baldness. -**छिद्** *m.* a hair-dresser, barber. -**जाहम्** the root of the hair. -**धारणम्** keeping (not cutting) the hair; दूरे वार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् Bhāg. 12. 2. 6. -**प्रसारः** cleaning the hair: Bhāg. 10. 59. 46. -**पक्षः, -पाशः, -हस्तः** much (or ornamented) तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः Ku. 1. 48; 7. 57; Śi. 8. 27. ' the hair for a band ' (केशहस्तः) is another interpretation; cf. कचपक्ष, कचहस्त &c. -**बन्धः** 1 a hair-band; (विराजसे) मुकुटेन विचित्रेण केशबन्धेन शोभिना Mb. 4. 6. 12. -2 a particular position of hands in dancing. -**भूः, -भूमिः** *f.* the head or any other part of the body on which hair grows. -**प्रसाधनी, -मार्जकम्, -मार्जनम्** a comb. -**रचना** dressing the hair; कुर्वन्ति केशरचनामपरास्तरुण्यः Rs. 4. 15. -**लुञ्चकः** a Jaina ascetic.-**वपनम्** shaving or cutting the hair. -**वेशः** a tress of fillet of hair. -**वेष्टः** the parting of the hair. -**व्यपरोपणम्** putting the hair; चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिव R. 3. 56. -**शूला** a harlot (वेश्या); केशशूलाः स्त्रियश्चापि भविष्यन्ति युगक्षये Mb. 3. 190. 52. -**शूलम्** disease of the hair; Mb. 3; hair on the head and face केशश्मश्रु वपन्ति Mbh. on I. 3. 1. -**संवाहनम्** dressing of hair; cf. पादसंवाहने वज्री केशसंवाहने फणी। अहो भाग्यं पुरन्ध्रीणां दधिगंमथने रविः॥ Subh. Ratn. (स्त्रीप्रशंसा १०).

केशकः *a.* Skilful in dressing the hair: P. V. 2. 66, Kāś.

केशटः 1 A goat. -2 N. of Viṣṇu. -3 A bug. -4 A brother. -5 A louse. -6 An arrow of Cupid (शोषण).

केशव *a.* [केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य; केश-व P. V. 2. 109] Having much, fine or luxuriant hair. -**वः** An epithet

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

of Viṣṇu; केशव जय जगदीश हरे Gīt. 1; केशवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवा हर्षनिर्भराः Subhās. -2 The Supreme Being. -3 The month of मार्गशीर्ष. -Comp. -आयुधः the mango tree. (-धम्) a weapon of Viṣṇu. -आलयः, -आवासः the Aśvattha tree. -दैवज्ञः N. of an astronomer. -स्वामिन् N. of a grammarian.

केशाकेशि [P. II. 2. 27. Vart. 3] *ind.* 'Hair to hair', (fighting) by pulling each other's hair; केशाकेश्यभवेद्युद्धं रक्षसां वानरैः सह Mb.; Y. 2. 283.

केशिक *a.* (-की *f.*) [केश-ठन्] Having fine or luxuriant hair; P. V. 2. 109.

केशिन् *m.* [केश-इनि] 1 A lion. -2 N. of a Rākṣasa slain by Kriṣṇa. -3 N. of another Rākṣasa who carried Devasenā and who was slain by Indra. -4 An epithet of Kriṣṇa. -5 One having fine hair. -Comp. -निषूदनः, -मथनः epithets of Kriṣṇa; Bg. 18. 1.

केशिनी 1 A woman with a beautiful braid of hair. -2 N. of the wife of Viśravas and mother of Rāvaṇa and Kumbhakarṇa; ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्रवःसुतौ। रावणः कुम्भकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ॥ Bhāg. 7. 1. 44. -3 An epithet of Durgā. -4 N. of a plant (जटामांसी).

केश्य *a.* Conducive to the growth of hair; being in the hair; अपास्याः केश्यं मलमप शीर्षण्यं लिखात् Av. 14. 2. 68. -श्यः N. of a plant (महाबला), Eclipta Prostata. -श्यम् Black sandal.

केस (श) रः, -रम् 1 The mane (as of a lion); न हन्त्यदूरेऽपि गजान्मृगेश्वरो विलोलजिह्वश्चलिताग्रकेसरः Rs. 1. 14; Ś. 7. 14. -2 The filament of a flower; नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढैः Me. 21; Ś. 6. 18; M. 2. 11; R. 4. 67; Śi. 9. 47. -3 The Bakula tree; रक्ताशोकश्चलकिसलयः केसरश्चात्र कान्तः Me. 80; Ku. 3. 55. -4 The Punnāga tree. -5 The fibre (as of a mango fruit). -6 Saffron. -7 The hair. -रम् 1 A flower of the Bakula tree; सुरभिगन्धपराजितकेसरम् R. 9. 36. -2 Gold. -3 Sulphate of iron. -Comp. -अचलः an epithet of the mountain Meru; Bhāg. 5. 17. 6. -अम्लः the citron. -वरम् saffron.

केसराल *a.* Rich in filaments; Kāvyāl. 5. 2. 31.

केसरिः N. of the father of Hanūmat; Rām. 4.

केसरिका A clout for cleaning vessels.

केस (श) रिन् *m.* [केश-स-र-इनि] 1 A lion; अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25; धनुर्धरः केसरिणं ददर्श R. 2. 29; Ś. 7. 3. -2 The best, excellent, or most prominent of a class (at the end of comp.); cf. कुञ्जर, सिंह &c. -3 A horse; Mb. 12. 78. 4. -4 The citron plant. -5 The Punnāga tree. -6 N. of the father of Hanūmat. -रिणी A lioness; Ks. 70. 102. -Comp. -सुतः an epithet of Hanūmat.

कै 1 P. (कायति) To sound.

कैशुकम् A flower of the किंशुक tree.

कैकयः The king of the Kekayas; Bhāg. 9. 24. 38. see केकय.

कैकसः [कीकस-अण्] A demon, goblin.

कैकेयः [केकयानां राजा, अण्] A prince or ruler of the Kekayas. -यी *a.* A descendant of Kekaya; अश्वपतिर्वै कैकेयः Ch. Up. 5. 11. 4; कैकेयी सुमना नाम शाण्डिली पर्यपृच्छत Mb. 13. 123. 2. *f.* A daughter of the prince of the Kekayas and one (the youngest) of the three wives of king Daśaratha and mother of Bharata. [When Rāma was about to be installed as heir-apparent, she was not less rejoiced than Kausalyā. But she had a very wicked nurse called Mantharā who long owed Rāma a grudge. Finding this to be an excellent opportunity for her revenge, Mantharā so completely perverted the mind of Kaikeyī that she became ready to ask the king, as suggested by her nurse, to grant her the two boons which he had formerly promised to her. By one of these boons she asked for the installation of her son Bharata, and by the other for the banishment of Rāma for fourteen years. Daśaratha, blinded by passion as he was, severely scolded her for her wicked demands, but was at last obliged to yield. On account of this wicked act her name has become proverbial for 'a shrew', or 'Xanthippe']

कैंकर्यम् The office of a servant, servitude; Bhāg. 3. 2. 22; नौपकः शिवकैंकर्यतत्पराणां......Cholachampū, P. 5.

कैंकिरातः An amorous person; Ratn. 1. 9.

कैट *a.* Coming from an insect or worm.

कैटभः N. of a demon killed by Viṣṇu. [He was a very powerful demon. He and Madhu are said to have sprung from the ears of Viṣṇu while he was asleep; and when they were about to devour Brahman they were slain by Viṣṇu]. -भा, -भी An epithet of Durgā. -Comp. -अरिः, -अर्दनः, -जित् *m.*, -रिपुः, -हन् epithets of Viṣṇu; एष मानवि ते गर्भं प्रविष्टः कैटभार्दनः Bhāg. 3. 24. 18; उदमज्जि कैटभजितः शयनात् Śi. 9. 30.

कैटर्यः N. of a medicinal plant (Mar. घाणेरा करंज, कडीलिंब, गेळा).

कैतकम् [केतक्याः पुष्पं अण्] A flower of the Ketaka plant. -*a.* Relating to, coming from Ketaka; मरुल्लामाहृतोद्धूतमगमत्कैतकं रजः R. 4. 55.

कैतवम् [कितवस्य भावः कर्म वा अण्] 1 Stake in a game; भीमेन राजन्दयितेन दीव्य यत्कैतवं पाण्डव तेऽवशिष्टम् Mb. 2. 65. 23. -2 Gambling. -3 Falsehood, deceit, fraud, roguery, trick; हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् Ku. 4. 9; R. 8. 49; Śi. 8. 32. -4 The *lapis lazuli* (वैडूर्य) -वः 1 A cheat, rogue. -2 A gambler. -3 The Dhattūra plant.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-Comp. **-प्रयोगः** a trick, device. **-वादः** falsehood, roguery; केशव मा वद कैतववादम् Gīt. 8. 1.

कैतवकम् Gambling; a trick in gambling; मत्त कैतवकेनैव यजितोस्मि दुरोदरे Mb. 2. 61. 1.

कैदार *a.* Being on or growing in a field or meadow. **-रः** Rice, corn. **-रम्, -कैदारकम्, -कैदारिकम्, -कैदारिका, -कैदार्यम्** A multitude of fields; कैदारिकाणामभितः समाकुलां Śi. 12. 42.

कैन्नर *a.* Coming from a Kinnara.

कैमर्थक्य *n.* Want of purpose; कैमर्थक्यान्नियमो भवति। विधेयं नास्तीति कृत्वा Mbh. on I. 4.3; VII. 2. 26; VIII. 4.32.

कैमर्थ्यम् Purpose, reason; सति तु पारार्थ्ये नैव काचिन्छन्दप्रवृत्तिराश्रयितुं शक्यते। कैमर्थ्यं हि सा कल्प्येत। ŚB. on MS. 4. 3. 2.

कैमुतिकः (*scil.* न्याय) A maxim of 'how much more', an argument *a fortiori* (derived from किमुत 'how much more'); see com. on Ki. 7. 27.

कैयट N. of a famous grammarian who wrote a learned commentary on Patañjali's Mahābhāṣya.

कैरवः 1 A gambler, cheat, rogue. -2 An enemy. **-वम्** The white lotus opening at moonrise; चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् Bh. 2. 73; कस्मै नाथ समर्प्य कैरवकुलं व्योमान्तमालम्बसे Udb. **-वी** Moonlight. **-Comp.** **-बन्धुः** an epithet of the moon.

कैरविन् *m.* The moon.

कैरविणी 1 A lotus plant bearing white lotuses. -2 A place (pond &c.) abounding in white lotuses -3 An assemblage of white lotuses; इन्दुर्विकासयति कैरविणीकुलानि Bv. 1. 75.

कैराटकः A kind of vegetable poison.

कैरात *a.* [किरात-अण्] Belonging to the Kirātas. **-तः** 1 A prince of the Kirātas. -2 A strong man. **-तम्** A kind of sandal-wood.

कैरात (ति) क *a.* Belonging to the Kirātas; कैरातकीनामयुतं दासीनां च विशांपते (आह्वल) Mb. 2.52.11; व्यूहाश्च कैरातकवामनानाम् Bu. Ch. 3. 12.

कैलम् Sport, pleasure.

कैलकिलः An epithet of Yavana.

कैलातकम् A kind of liquor, honey; ततः स मधुपर्कार्हः पीत्वा कैलातकं मधु Mb. 7. 112. 62.

कैलासः N. of a mountain, a peak of the Himālayas and residence of Śiva and Kubera; कैलासस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिः स्याः Me. 60; R. 2. 35. **-Comp.** **-ओकस्** *m.* **-निकेतनः, -नाथः** 1 an epithet of Śiva. -2 of Kubera; कैलासनाथं तरसा जिगीषुः R. 5. 28; कैलासनाथमुपसृत्य निवर्तमाना V. 1. 3.

कैवर्तः [के जले वर्तते वृत्-अच्; केवर्तः ततः स्वार्थे अण् Tv.] A fisherman; मनोभूः कैवर्तः क्षिपति परितस्त्वां प्रति मुहुः (तनूजालीजालम्) Śānti. 3. 16; Ms. 8. 260; (as to his descent see Ms. 10. 34).

कैवर्तकः A fisherman; Rām. 2. 83. 15; Ks. 112. 113; सोत्तीर्णा खलु पाण्डवै रणनदी कैवर्तकः केशवः Bg. (ध्यानम्).

कैवल्यम् [केवलस्य भावः ष्यञ्] 1 Perfect isolation, soleness, exclusiveness. -2 Individuality; Bhāg. 5. 3. 17. -3 Detachment of the soul from matter, identification with the supreme spirit -4 Final emancipation or beatitude; Bhāg. 1. 8. 27. -5 Everlasting disappearance of the three pains; कैवल्यं माध्यस्थ्यम् Sān. K. 19.; कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च *ibid.* 17.

कैशिक *a.* (-की *f.*) [केश-ठक्] Hairlike, fine as hair. **-कः** The sentiment of love, lust. **-कम्** A quantity of hair; कपटकैशिकभूषितमल्लिका Rām. Ch. 4. 37. **-की** One of the four varieties of dramatic style; Rām. 5. 1. 163; more usually and correctly written कौशिकी q. v. -2 An epithet of Durgā.

कैशोरम् [किशोरस्य भावः अञ्] Youth, childhood, tender age (below fifteen); कैशोरमापञ्चदशात्; सन्तं वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् Bhāg. 3. 28. 17. **-Comp.-वयस्** *a.* having the age of a youth; निवेश्य नित्ते पुरुषं स्वरोचिषं विवेश कैशोरवयाः परं गतः Bhāg. 9. 2. 15.

कैशोर्य *m.* N. of a sage शाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात् Bri. Up. 2. 6. 3.

कैश्यम् The whole mass of hair, quantity of hair; कलय केशिनि कैश्यमसंयतम् N. 4. 114.

कोकः [कुक्-आदाने अच् Tv.] 1 A wolf; वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता Rām. 5. 25. 5. -2 The ruddy goose (चक्रवाक); कोकानां करुणस्वरेण सदृशी दीर्घा मदभ्यर्थना Gīt. 5. -3 A cuckoo जनितकोकनदानि जलाशये, शरदि कोकनदानि चकाशिरे Rām. Ch.4.62; हिरण्मया हस्तिमृगाश्च कोकाः Bu.Ch.2.22. -4 A frog. -5 N. of Viṣṇu. -6 A wild lizard. -7 A wild date tree. **-Comp.** **-देवः** a pigeon. **-बन्धुः** an epithet of the sun. **-शास्त्रम्** N. of a treatise on the art of love (ascribed to a pandit named कोक).

कोकडः The Indian fox.

कोकथुः The wood-pigeon.

कोकनदम् [कोकान् चक्रवाकान् नदति नादयति नद्-अच्] 1 The red lotus; किंचित्कोकनदच्छदस्य सदृशे नेत्रे स्वयं रज्यतः U. 5. 36; नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरूपम् Gīt. 10; Śi. 4. 46; जनितकोकनदानि जलाशये, शरदि कोकनदानि चकाशिरे। Rām. Ch. 4. 62. -2 The red water-lily. **-दिनी** The red water-lily; न भेकः कोकनदिनीकिंजल्कास्वादकोविदः Ks. 30. 78.

कोकामुखम् N. of a famous holy place in India; Mb. 3.

कोकाहः A white horse.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कोकिलः,-ला [कुल्-इलच् Uṇ. 1. 54.] 1 The (Indian or black) cuckoo; पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज Ku. 3. 32; 4. 16; R. 12. 39. -2 A fire-brand. -**Comp.** -**आवासः**, -**उत्सवः** the mango tree. -**इक्षुः** a kind of sugar-cane. -**प्रियः** (in music) a kind of measure. -**व्रतम्** N. of an observance.

कोकिलकः N. of a metre.

कोङ्कः, कोङ्कणः (Pl.) N. of a country, the strip of land between the Sahyādri and the ocean; Mb. 6; आक्रम्य क्रमुकश्यामान्कोङ्कणान्सह तापयन् । तुरगानिव निर्माशोः प्रतापस्तस्य पप्रथे ॥ Rāj. T. 4. 159. -**णम्** A kind of weapon.

कोङ्कणा N. of Reṇukā, wife of Jamadagni. -**Comp.** -**सुतः** an epithet of Paraśurāma.

कोङ्काण, कोकाण *a.* Coming from कोङ्कण; श्यामा कुवलयमाला कोङ्काणी कीर्तिवर्मणस्तुरगी Ks. 121. 278.

कोच *a.* [कुच् कर्तरि ण] Drying, becoming dry. -**चः** 1 Drying up, withering, aridity. -2 A man of mixed caste, (the offspring of a fisherman by a female butcher.)

कोजागरः [को जागर्ति इति लक्ष्म्या उक्तिरत्र काले पृषो० Tv.] N. of a festival held on the full moon night in the month of Āśvina and celebrated with several games.

कोटः [कुट्-घञ्] 1 A fort.-2 A hut, shed. -3 Crookedness (moral also). -4 A beard. -**Comp.** -**पः**, -**पालः** The commander of the fort (Mar. किल्लेदार). See कोटिपाल.

कोटक *a.* Curving, bending. -**कः** 1 A builder of sheds, thatcher. -2 A mixed caste (offspring of a mason by a daughter of a potter).

कोटनः Winter.

कोटरः, -रम् [कोटं कौटिल्यं राति रा-क Tv.] The hollow of a tree; नीवाराः शुकगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः Ś. 1. 14; कोटरमकालवृष्ट्या प्रबलपुरोवातया गमिते M. 4. 2; Rs. 1. 26.

कोटरी, कोटवी 1 A naked woman; पाटयन्क्षुरिकाघातैः कोटवीस्तनकोटरम् Rāj. T. 5. 440. -2 An epithet of the goddess Durgā (represented as naked).

कोटिः, -टी *f.* [कुट्-इञ्] 1 The curved end of a bow; भूमिनिहितैककोटिकार्मुकम् R. 11. 81; U. 4. 29. -2 The end or extremity, edge or point in general; सहचरीं दन्तस्य कोटया लिखन् Māl. 9. 32; अङ्गदकोटिलग्नम् R. 6. 14; 7. 46; 8. 36. -3 The edge or point of a weapon. -4 The highest point, excess, pitch, climax, excellence; परां कोटिमानन्दस्याध्यगच्छन् K. 369; so कोपकोटिमापन्ना Pt. 4; excessively angry; कल्याणीं कलयामि कल्पनिलयां कल्याणकोटिस्थिताम् Viś. Guṇa. 275. -5 The horns or digits of the moon; आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोटयः Ku. 2. 26. -6 Ten millions, a crore; वित्तस्य विद्यापरिसंख्यया मे कोटीश्चतस्रो दश चाहरेति R. 5. 21; 12. 82; Ms. 6. 63. -7 The complement of an arc to 90° (in math.). -8 The perpendicular side of a right-angled triangle (in math.). -9 A class, department, kingdom; मनुष्य°, प्राणि° &c. -10 One side of a question in dispute, an alternative. -11 The pinnacle, peak (शिखर); कोटिं तस्य समुद्रस्य काञ्चनीं शतयोजनाम् Rām 4. 42. 19. -**Comp.** -**ईश्वरः** a millionaire; ततः कोटीश्वरास्तेन वणिजा स समं ययौ Ks. 56. 64; नवनवतिशतद्रव्यकोटीश्वरास्ते नन्दाः...हताः पश्यतो राक्षसस्य Mu. -**जित्** *m.* an epithet of Kālidāsa. -**जीवा, -ज्या** the cosine of an angle in a right-angled triangle (in math.). -**द्वयम्** two alternatives. -**पात्रम्** a rudder. -**पालः** the guard of a stronghold. -**वर्षम्** N. of the capital of the demon-chief Bāṇa. -**वेधिन्** *a.* (lit.) striking a point; (fig.) performing the most difficult things; कोटिवेधिनि सिद्धे हि Rāj. T. 1. 110. -**श्रीः** an epithet of Durgā. -**होमः** a kind of sacrificial offering.

कोटिक *a.* Forming the highest point of anything.

कोटिमत् *a.* Edged, pointed; चापेन यस्य विनिवर्तितकर्म जातं तत्कोटिमत्कुलिशमाभरणं मघोनः Ś. 7. 26.

कोटिशः *ind.* By crores, by tens of millions, in innumerable numbers; गां कोटिशः स्पर्शयता घटोघ्नीः R. 2. 49.

कोटिरः [कोटिं राति रा-क Tv.] 1 The hair collected on the forehead by ascetics in the shape of a horn. -2 An ichneumon. -3 An epithet of Indra.

कोटि (टी) शः A harrow.

कोटीरः [कोटिमीरयति ईर् अण् Tv.] 1 A diadem, crown; यत्पादाम्बुजचुम्बिनां सुरपतेः कोटीरगारुत्मतस्तोमानां तुलसीदलप्रकरतः Viś. Guṇā. 260. -2 A crest. -3 The hair collected (by ascetics) on the forehead in the shape of a horn, matted hair in general; कोटीरबन्धनधनुर्गुणयोगपट्टव्यापारपारगममुं भज भूतभर्तुः N. 11. 18; कठोरे कोटीरे स्खलसि जहि जम्भारिमुकुटम् A. L.

कोट्टः [कुट्ट्-घञ् नि० गुणः] A fort, castle.

कोट्टवी [कोट्टं वाति वा-क, गौरा० ङीष् Tv.] See कोटरी-वी. 1 A naked woman with dishevelled hair. -2 N. of the goddess Durgā. -3 N. of the mother of Bāṇa.

कोट्टारः [कुट्ट्-आरक् पृषो०] A fortified town, stronghold. -2 The stairs of a pond. -3 A well. -4 A libertine, a dissolute person.

कोठः 1 A variety of leprosy with large round spots. -2 Ring-worm.

कोणः [कुण्-करणे घञ् कर्तरि अच् वा Tv.] 1 A corner, an angle (of anything); भयेन कोणे क्वचन स्थितस्य Vikr. 1. 99; युक्तमेतन्न तु पुनः कोणं नयनपद्मयोः Bv. 2. 173. -2 An intermediate point of the compass. -3 The bow of a lute; a fiddle-stick. -4 The sharp edge of a sword or weapon. -5 A stick, staff, club. -6 A drum-stick;...कोणैर्भेर्यो निजघ्निरे Bk. 14. 2. -7 N. of the planet Mars. -8 N. of the planet Saturn. -9 A sort of musical instrument [cf. Gr. *gonia*]. -**Comp.** -**आघातः** striking of drums, tabors &c., used in the sense of 'a mingled sound of vari-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ous musical instruments'; कोणाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसंघट्टचण्डः Ve. 1. 22. (It is thus defined by Bharata :- ढक्काशतसहस्राणि भेरीशतशतानि च । एकदा यत्र हन्यन्ते कोणाघातः स उच्यते ॥). **-कुणः,-पारावतम्** (see कपोतपालिका) A dove-cot or doveridge, a bug. **-वादिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-वृत्तम्** a vertical circle extending from north-east to south-west or from north-west to south-east. **-शङ्कुः** the sinus of the height of the sun.

कोणपः See कौणप.

कोणाकोणी *ind.* From angle to angle, corner-wise, diagonally.

कोणि *a.* Having a crooked hand.

कोथ *a.* [कुथ्-घञ्] **1** Afflicted with pain. **-2** Churned. **-थः 1** Putrefaction, corruption. **-2** A sore. **-3** Gangrene. **-4** A disease of the eyes. **-5** Churning.

कोदण्डः,-ण्डम् A bow; रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारवैः Bh. 3. 100; कोदण्डपाणिनिनदत्प्रतिरोधकानाम् M. 5. 10. **-ण्डः 1** An eye-brow. **-2** N. of a country.

कोदण्डिन् *m.* An epithet of Śiva.

कोदारः A kind of grain.

कोद्रवः A species of grain eaten by the poor; अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुलकास्तथा Mb. 13. 91. 38; छित्वा कर्पूरखण्डान् वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात् Bh. 2. 100.

कोनालकः, -का, -कम् A kind of acquatic bird.

कोन्वशिरः A Kṣatriya cursed by a Brāhmaṇa to be a Śūdra.

कोप and other derived words see under कुप्.

कोमल *a.* [कु-कलच् मुट् च नि० गुणः; cf Uṇ. 1. 106] **1** Tender, soft, delicate (fig. also); बन्धुरकोमलाङ्गुलिम् (करम्) Ś. 6. 13.; कोमलविटपानुकारिणौ बाहू 1. 21; संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् Bh. 2. 66. **-2** (*a*) Soft, low; कोमलं गीतम्. (*b*) Agreeable, pleasing, sweet; रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं वृथा जल्पसि Bh. 3. 100. **-3** Handsome, beautiful. **-लम् 1** Water. **-2** Clay, earth. **-3** Silk. **-4** Nutmeg. **-ला** A kind of date; सुकुष्ठाः कोमलास्तत्र वारणीयाः प्रयत्नतः Śālihotra of Bhoja 268.

कोमलकम् The fibres of the stalk of a lotus.

कोमासिका A small net for fruits.

कोयष्टिः, कोयष्टिकः 1 The lapwing; काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते Māl. 9. 7; Ms. 5.13; Y. 1.173. **-2** A small white crane.

कोरः [कुल् संस्त्याने अच् लस्य-रः Tv.] **1** A movable joint (as the fingers, the knees &c). **-2** A bud; cf. कोरक.

कोरकः, -कम् [Uṇ. 5. 35] **1** A bud, an unblown flower; संनद्धं यदपि स्थितं कुरबकं तत्कोरकावस्थया Ś. 6. 4. **-2** (fig.) Anything resembling a bud, i. e. partially opened but not fully developed; राधायाः स्तनकोरकोपरि चलन्नेत्रो हरिः पातु वः Gīt. 12. **-3** The fibres of the stalk of a lotus. **-4** A kind of perfume.

कोरकित *a.* Covered with buds; स्मितेन वः कोरकितस्तवास्ते N. 3. 121.

कोरित *a.* Budded, sprouted. **-2** Ground, pounded, reduced to small particles

कोरण्डः N. of a plant (probably Mar. कोरांटी).

कोरदूषः = कोद्रवः q. v.

कोलः [कुल् संस्त्याने अच्] **1** A hog, boar; Y. 3. 273; Śi. 14. 43, 86. **-2** A raft, boat. **-3** The breast. **-4** The haunch, hip, lap. **-5** An embrace. **-6** The planet Saturn. **-7** An out-cast, one of a degraded tribe. **-8** A barbarian. **-9** N. of a tribe inhabiting the hills in Central India. **-लम् 1** The weight of one Tola. **-2** Black pepper. **-3** A kind of berry. **-Comp. -अङ्कः** N. of the country of the Kaliṅgas. **-पुच्छः** a heron.

कोलकम् 1 A kind of village; Māna. 9. 486. **-2** A kind of fort; Māna. 10. 41. **-3** Some fruit or material employed in the foundation-pit.

कोलकुणः A bug.

कोलम्बकः The body of a lute.

कोला, -लिः, -ली *f.* See बदरी.

कोलाहलः, -लम् A loud and confused noise, an uproar; ततो हलहलाशब्दः पुनः कोलाहलोऽभवत् Rām.

कोल्या Long pepper.

कोविद *a.* Experienced, learned, skilled, wise, proficient (with gen. or loc. but usually in comp.); व्युत्पत्तिरावर्जितकोविदापि Vikr. 1. 16; गुणदोषकोविदः Śi. 14. 54, 69; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30; Ms. 7. 26; स्फुटचतुरकथा° Mu. 3. 10.

कोविदारः, -रम् N. of a tree; चित्तं विदारयति कस्य न कोविदारः Ṛs. 3. 6; U. 5. 1.

कोशः, -शम् (**षः, -षम्**) [कुश् (ष्) आधारादौ घञ् कर्तरि अच् वा Tv.] **1** A vessel for holding liquids, a pail. **-2** A bucket, cup. **-3** A vessel in general. **-4** A box, cupboard, drawer, trunk; Ṛv. 6. 47. 23; स एष कोशो वसुधानस्तस्मिन्विश्वमिदं श्रितम् Ch. Up. 3. 15. 1. **-5** A sheath, scabbard; Ki. 17. 45. **-6** A case, cover, covering. **-7** A store, mass; ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये Ms. 1. 99. **-8** A store-room. **-9** A treasury, an apartment where money is kept; Ms. 8. 419. **-10** Treasure, money, wealth; निःशेषविश्राणितकोषजातम् R. 5. 1; (fig. also); कोशस्तपसः K. 45; कोशपूर्वाः सर्वारम्भाः Kau. A. 2.8. **-11** Gold or silver wrought or unwrought. **-12** A dictionary, lexicon, vocabulary. **-13** A closed flower, bud; सुजातयोः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पङ्कजकोशयोः श्रियम् R. 3. 8, 13. 29; इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार Subhās. –14 The stone of a fruit. –15 A pod. –16 A nut-meg, nut-shell. –17 The cocoon of a silk-worm; निजलालासमायोगात्कोशं वा कोशकारकः Y. 3. 147. –18 Vulva, the womb. –19 An egg. –20 A testicle or the scrotum. –21 The penis. –22 A ball, globe. –23 (In Vedānta phil.) A term for the five (अन्न, प्राण, मनः, विज्ञान, आनन्द) vestures (sheaths or cases) which successively make the body, enshrining the soul. –24 (In law) A kind of ordeal; the defendant drinks thrice of the water after some idol has been washed in it; cf. Y. 2. 112. –25 A house. –26 A cloud. –27 The interior of a carriage. –28 A kind of bandage or ligature (in surgery). –29 An oath; कोशं चक्रतुरन्योन्यं सखड्गौ नृपडामरौ Raj. T. 5. 326. –30 The pericarp of a lotus. –31 A piece of meat. –32 A cup used in the ratification of a treaty of peace; देवी कोशमपाययत् Rāj. T. 7. 8, 75, 459, 492. –शी (–षी) 1 A bud. –2 A seed-vessel. –3 The beard of corn. –4 A shoe, sandal (पादुका). –Comp. –अधिपतिः, –अध्यक्षः a treasure, paymaster; (cf. the modern 'minister of finance'). –2 an epithet of Kubera. –अगारः,–रम् a treasurer, store-room. –कारः 1 one who makes scabbards. –2 a lexicographer. –3 the silk-worm while in the cocoon; भूमिं च कोशकाराणाम् Rām. 4. 40. 23. –4 a chrysalis. –5 sugar-cane. –कारकः a silk-worm. Y. 3. 147. –कृत् m. a kind of sugar-cane. –गृहम् a treasury, store-room; R. 5. 29. –ग्रहणम् undergoing an ordeal. –चञ्चुः the (Indian) crane. –नायकः, –पालः 1 a treasurer. –2 An epithet of Kubera. –पेटकः,–कम् a chest in which treasure is kept, coffer. –फलम् 1 a kind of perfume. –2 a nutmeg. –वारि water used at an ordeal; Ks. 119. 35, 42. –वासिन् m. an animal living in a shell, a chrysalis. –वृद्धिः f. 1 increase of treasure. –2 enlargement of the scrotum. –वेश्मन् n. a treasury; भाण्डं च स्थापयामास तदीये कोषवेश्मनि Ks. 24. 133. –शायिका a clasped knife, knife lying in a sheath. –शुद्धिः f. purification by ordeal. –स्कृ m. a silk-worm; त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः Bhāg. 7. 6. 13. –स्थ a. incased, sheathed. (–स्थः) an animal living in a shell (as a snail). –हीन a. deprived of riches, poor.

कोशकः 1 An egg. –2 A testicle.

कोशिका A drinking vessel.

कोशि (षि) न m. The mango tree.

कोशलिकम् A bribe (= कौशलिक q. v. which is the more correct form).

कोशा (पा) तकः Hair.

कोशातकिन् m. 1 Trade, business. –2 A trader, merchant. –3 Submarine fire.

कोशातकी N. of a tree (पटोलिका): Si. 12. 57.

कोष्ठ a. [कुष्-थन् Uṇ. 2. 4] Own. –ष्ठः 1 Any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. –2 The belly, abdomen; आकोष्ठं ज्यां समुत्कृष्य Bhāg. 10. 83. 22. –3 An inner apartment. –4 A granary, store-room; कन्दुः कोष्ठः कुशूलः Mbh. on P. I. 2. 45. etc. –ष्ठम् 1 A surrounding wall; Bhāg. 4. 28. 56. –2 The shell of anything. –Comp. –अगारम् 1 a storehouse, store room; पर्याप्तभरितकोष्ठागारं मांसशोणितैर्मे गृहं भविष्यति Ve. 3; Ms. 9. 280. –2 a treasury. –अगारिकाः 1 an animal living in a shell. –2 the manager of a store-room. –अग्निः the digestive faculty, gastric juice; कोष्ठाग्निर्नाम अशितपीतलेह्यचोष्यं पचतीति Garbha. Up. 5. –पालः 1 a treasurer, store-keeper. –2 a guard, watch. –3 a constable (resembling the modern municipal officer). –शुद्धिः f. evacuation of the bowels.

कोष्ठकः 1 A granary. –2 A surrounding wall. –3 An apartment; Kau. A. 2. 4. –कम् A brick trough for watering cattle.

कोष्ठकीकृ 8 U. To surround, enclose.

कोष्ठीकृ To surround, enclose; कोष्ठीकृत्य च तं वीरम् Mb. 6. 101. 32.

कोष्ठ्य a. [कोष्ठ-य] Proceeding from the chest (as a sound).

कोष्ण a. [ईषदुष्ण; कोः कादेशः] Luke-warm, tepid; मुदं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84.–ष्णम् Warmth.

कोस (श) लः (pl.) N. of a country and its people; पितुरनन्तरमुत्तरकोसलान् R. 9. 1; 3. 5; 6. 71; मगधकोसलकेकयशासिनां दुहितरः 9. 17. °नक्षत्र N. of a lunar mansion; कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राग्निदैवतम् Rām. 6. 102. 35.

कोस (श) ला The city of Ayodhyā.

कोहल a. [कौ हलति स्पर्धते अच् पृषो° Tv.] Speaking indistinctly. –लः 1 A kind of musical instrument. –2 A sort of spirituous liquor. –3 The inventor or first teacher of the drama. –4 N. of a Prākrit grammarian (v. l. कोहर).

कौकृत्यम् 1 Evil doing, wickedness. –2 Repentance. –**कौक्कुट** a. [कुक्कुट-अण्] Relating to a cock; Rām. 2. 91. 70.

कौक्कुटिकः [कुक्कुट-ठक्] 1 A poulterer. –2 A mendicant who walks always fixing his eyes on the ground for fear of treading upon worms, insects &c.–3 (Hence) A hypocrite.

कौक्ष a. (–क्षी f.) 1 Tied to, or being on the sides. –2 Abdominal.

कौक्षेय (–यी f.) [कुक्षि-ढञ्] 1 Being in the belly. –2 Being in a sheath; असिं कौक्षेयमुद्यम्य चकारापनसं मुखम् Bk. 4. 31.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कौक्षेयकः [कुक्षौ बद्धोऽसिः ढकञ् cf. P. IV. 2. 96.] A sword, scimitar; वामपार्श्वावलम्बिना कौक्षेयकेण K. 8; Vikr. 1. 90; आधावन्तः संमुखं धारितानामन्यैरन्ये तीक्ष्णकौक्षेयकाणाम् Si. 18. 17.

कौङ्कः, कौङ्कणः (pl.) N. of a country and its people or rulers; Mb. 6. 9. 60; (see कोङ्कण).

कौङ्कुम *a.* of saffron....दवदहनः कौङ्कुमो दिग्वधूनां ...... अङ्गरागः Sūktisundara 5. 119.

कौचपक *a.* A variety of carpets; Kau. A. 2. 11.

कौचुमार-योगः A particular art (कला).

कौज *a.* Relating or belonging to the planet Mars.

कौञ्जर *a.* Belonging to an elephant; आपन्नः कौञ्जरीं योनिम् Bhāg. 8. 4. 12. **-रम्** A particular method of sitting (of yogi); सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे Mb. 12. 245. 18.

कौट *a.* (**-टी** *f.*) [कूट-अञ्] **1** Living in one's own house; hence, independent, free. **-2** Domestic, homely, home-bred. **-3** Fraudulent, dishonest. **-4** Snared. **-टः** **1** Fraud, falsehood. **-2** Giving false evidence. **-3** A variety of gems; Kau. A. 2. 11. **-Comp. -जः** the Kuṭaja tree. **-तक्षः** (opp. ग्रामतक्षः) an independent carpenter, one who works at home on his own account and not for the village. **-साक्षिन्** *m.* a false witness. **-साक्ष्यम्** false evidence, perjury; Ms. 8. 117, 122-23; 11. 56.

कौटकिकः, कौटिकः **1** One whose business is to catch birds &c. in traps. -**2** One who sells the flesh of birds, animals &c.; a butcher, poacher.

कौटिक *a.* **1** Relating to a snare or trap. **-2** Dishonest, fraudulent; see कौटकिक above.

कौटभी An epithet of Durgā.

कौटल्य = कौटिल्य q. v.

कौटवी A naked woman; cf. कोटवी.

कौटिलिकः **1** A hunter. **-2** A blacksmith.

कौटिल्यम् [cf. नित्यं कौटिल्ये गतौ P. III. 1. 23.] **1** Crookedness (lit. and fig.); कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरतलेषु रागस्ते K. P. **-2** Wickedness. **-3** dishonesty, fraud; यो मित्राणि करोत्यत्र न कौटिल्येन वर्तते Pt. 2. 185. **-ल्यः** 'The crooked', N. of Chāṇakya, a celebrated writer on civil polity, (the work being known as चाणक्यनीति), the friend and adviser of Chandragupta and a very important character in the Mudrārākṣasa; कौटिल्यः कुटिलमतिः स एष येन क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः Mu. 1. 7; स्पृशति मां भृत्यभावेन कौटिल्यशिष्यः Mu. 7. **-शास्त्रम्** Chāṇakya's doctrine (diplomacy).

कौटीर *a.* Belonging to the plant कुटीर or made of it.

कौटीर्या An epithet of Durgā.

कौटुम्ब *a.* (**-बी** *f.*) [कुटुम्बं तद्भरणं प्रयोजनमस्य अण्] Necessary for the family or household. **-बम्** Family relationship; Rāj. T. 5. 396.

कौटुम्बिक *a.* (**-की** *f.*) [कुटुम्बे तद्भरणे प्रसृतः ठक्] Constituting a family; अथ च कौटुम्बिका दारापत्यादयः Bhāg. 5. 14. 3. **-कः** The father or master of a family; *paterfamilias*; पदेपदेऽभ्यन्तरवह्निनार्दितः कौटुम्बिकः क्रुध्यति वै जनाय Bhāg. 5. 13. 8.

कौट्टन्यम् The procuring of women for immoral purposes; शनैर्लेभे स वात्सल्यं कौट्टन्यात्तत्रभूपतेः Rāj. T. 7. 289.

कौणपः A goblin, demon; Mb. 1. 170. 15; Māl. 5. साहसी शोणतनयः कोपी कौणपविक्रमः Siva. B. 22. 48. **-Comp. -दन्तः** an epithet of Bhīṣma.

कौणपदन्तः N. of an author on अर्थशास्त्र mentioned by Kauṭilya in connection with राजपुत्ररक्षण; Kau. A. 1. 17

कौण्डिन्यः N. of a sage cf. तक्रकौण्डिन्यन्याय Appendix.

कौण्यम् Distortion or paralysis of the hands.

कौतुकम् [कुतुकस्य भावः अण्] **1** Desire, curiosity, wish. **-2** Eagerness, vehemence, impatience. **-3** Anything creating curiosity or wonder. **-4** The marriage thread (worn on the wrist); करोयमामुक्तविवाहकौतुकः Ku. 5. 66; R. 8. 1. **-5** The ceremony with the marriage thread preceding a marriage; सबाष्पा कौतुकक्रिया Pratijña 4. 24. **-6** Festivity, gaiety. **-7** Particularly auspicious festivity, solemn occasion (such as marriage); 'कौतुकं मङ्गले हर्षे हस्तसूत्रे कुतूहले' इति शाश्वतः; प्रस्थान° S. 4; Ku. 7. 25. **-8** Delight, joy, pleasure, happiness; निवृत्तनानारसकाव्यकौतुकम् Bh. 3. 140; °रसः U. 6. 33; Māl. 10. 3; U. 3. 37. **-9** Sport, pastime. **-10** A song, dance, show or spectacle. **-11** Joke, mirth. **-12** Friendly greeting, salutation. **-Comp. -अगारः, -रम्, -गृहम्** a pleasure-house; कौतुकागारमागात् Ku. 7. 94. **-उदयम्** a kind of the height (of an idol &c.) (cf. उत्सव and उत्सेध); उत्सवे चार्धमन्नि कौतुकोदयमीरितम् Māna. 61. 22. **-क्रिया, -मङ्गलम्** **1** a solemn ceremony; उपवासैस्तिथेज्याभिर्व्रतकौतुकमङ्गले। लभन्ते मातरो गर्भान्... Mb. 12. 7. 14; **-2** particularly marriage ceremony; R. 11. 53. **-तोरणः, -णम्** a triumphal arch erected on festive occasions; गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् Bhāg. I. 11. 13.

कौतुकवत् *ind.* Through curiosity or interest; सुरैः कौतुकवत्पृष्टः Bm. 1. 163.

कौतुकित *a.* Eager, eagerly interested. **-ता** curiosity, eagerness; दूरमालपनकौतुकितायाम् N. 5. 13.

कौतुकिन् *a.* Festive, gay; विजहार तदुद्यानवनभूमिषु कौतुकी Ks. 54. 52.

कौतूहलम् (**ल्यम्**) [कुतूहल-अण्] **1** Desire, curiosity, interest; विषयव्यावृत्तकौतूहलः V. 1. 9; S. 1. **-2** Eagerness, vehement or eager desire; कौतूहलानुप्रवणा (कथा)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Mb. 12. 37. 3. **-3** Anything exciting curiosity, a wonder, curiosity; Me. 49. **-4** A solemn ceremony.

कौत्सम् A Sāman composed by Kutsa. **-त्सः 1** N. of a sage; माण्डव्यः कौत्सात् Bri. Up. 6. 5. 4; उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् Mbh. on P. III. 2. 108. **-2** N. of a pupil of Varatantu; R. 5. 1. **-3** N. of a degraded family.

कौथुमः 1 N. of a Vedic Śākhā. **-2** N. of a Brāhmaṇa who belongs to this Śākhā.

कौदालिकः A man of a mixed caste, a fisherman.

कौद्रविकम् Sochal salt.

कौनख्यम् Ugliness of nails. **-2** The condition of one who has a disease of the nails; सुवर्णचौरः कौनख्यम् Ms. 11. 49.

कौन्तिकः [कुन्तः प्रहरणमस्य ठञ्] A spearman, lancer.

कौन्तेयः [कुन्त्याः अपत्यं ढक्] 'Son of Kunti', an epithet of Yudhiṣṭhira, Bhīma or Arjuna. Bg. 1. 27; 2. 14.

कौप *a.* (**-पी** *f.*) [कूप-अण्] Relating to or coming from a well (as water). **-पम्** Well-water.

कौपीनम् [कूप-खञ्; see Sk. on शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः P. V. 2. 20] **1** The pudenda. **-2** A privity, privy part. **-3** A small piece of cloth (usually a small strip worn over the privities; कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी Bh. 3. 101. **-4** (Hence sometimes) A ragged or tattered garment. **-5** Sin, an improper or wrong act; नाच्छादयति कौपीनं न दंशमशकापहम् Pt. 3. 97.

कौपोदकी The mace of Kriṣṇa.

कौबेर *a.* See कौवेर.

कौब्ज्यम् [कुब्ज-ष्यञ् P. V. 1. 124] **1** Crookedness. **-2** Hump-backedness.

कौमार *a.* (**-री** *f.*) [कुमार-अण्] **1** Juvenile, youthful, virgin, maidenly (of men and women); कौमारः पतिः a man who marries a virgin; कौमारी भार्या a virgin wife; cf. Mbh. on P. IV. 2. 13. **-2** Soft, tender. **-3** Belonging to the god of war; Māl. 1. 1. **-4** Of principal incarnation; स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः Bhāg. 1. 3. 6. **-री 1** The wife of one who has not married another wife. **-2** The Śakti (power) of Kārtikeya. **-रम् 1** Childhood (to the age of five). **-2** Maidenhood (to the age of sixteen), virginity; पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने Ms. 9. 3; देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा Bg. 2. 13. **-Comp. -(ब्रह्म) चारिन्** *a.* abstinent, chaste; Ks. 66. 155. **-तन्त्रम्** the section of a medical work, treating of the rearing or education of children. **-बन्धकी** a harlot; Māl. 7. **-भृत्यम्** the rearing and general treatment of children. **-राज्यम्** the position of an heir-apparent; कौमार (v. l. कुमार) राज्ये जीवस्व Rām. 2. 58. 23. **-व्रतः (तम्)** a vow of abstinence. **-हर** *a.* **1** marrying or gaining a woman as a girl. **-2** deflowering; यः कौमारहरः स एव हि वरः K. P. 1.

कौमारकम् Boyhood, juvenile or tender age; कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानः U. 6. 19.

कौमारिकः A father of girls. **-a.** Liking girls or daughters; कौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिंदम Mb. 1. 100. 90.

कौमारिकेयः [कुमारिकाया अपत्यं ढक्] The son of an unmarried woman.

कौमुदः The month Kārtika; कौमुदे मासि रेवत्यां शरदन्ते हिमागमे Mb. 5. 83. 7.

कौमुदी [कुमुदस्येयं प्रकाशकत्वात् अण् ङीष् Tv.] **1** Moonlight; शशिना सह याति कौमुदी Ku. 4. 33; शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तम् R. 6. 85; (the word is thus popularly derived :— कौ मोदन्ते जना यस्यां तेनासौ कौमुदी मता). **-2** Anything serving as moonlight, *i. e.* causing delight and balmy coolness; त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे U. 2; त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी Ku. 5. 71; या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा Māl. 1. 34; cf. चन्द्रिका. **-3** The full moon day in Kārtika; तस्मात्तु कपिला देया कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे Mb. 13. 130. 32. **-4** The full moon day in Āśvina. **-5** Festivity (in general). **-6** Particularly, a festive day on which temples, houses &c. are illuminated. **-7** (At the end of titles of works &c.) Elucidation, throwing light on the subject treated; *e. g.* तर्ककौमुदी, सांख्यतत्त्वकौमुदी, सिद्धान्तकौमुदी &c. **-Comp. -चारः** the day of full moon in the month Āśvina. **-तरुः** the stick of a lamp. **-पतिः** the moon. **-मुखम्** appearance of moonlight; सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् R. 3. 1. **-वृक्षः** the stick or stand of a lamp.

कौमोदकी, कौमोदी N. of the mace of Viṣṇu; Bhāg. 8. 4. 19; कौमोदकी मोदयति स्म चेतः Śi. 3. 18.

कौरव *a.* (**-वी** *f.*) [कुरोरपत्यं, तद्देशस्य राजा तेषु भवो वा, कुरु अण्] Relating to the Kurus; क्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं कौरवं तद् भजेथाः Me. 50. **-वः 1** A descendant of Kuru; मथ्नामि कौरवशतं समरे न कोपात् Ve. 1. 15; Chāṇ. 50. **-2** A ruler of the Kurus. (so कौरवक, कौरवायणि and कौरवेय).

कौरव्यः [कुरु-ण्य P. IV. 1. 151] **1** A descendant of Kuru; कौरव्यवंशदावेऽस्मिन् क एष शलभायते Ve. 1. 19; कौरव्याः पशवः प्रियापरिभवक्लेशोपशान्तिः फलम् 25; कौरव्ये कृतहस्तता पुनरियं देवे यथा सीरिणि 6. 12. **-2** A ruler of the Kurus.

कौर्णेयः 1 A demon. **-2** Wind. **-3** Śiva. **-4** Fire. **-5** Engaged in penance. **-6** फाल्गुनिक (?) cf. कौर्णेयो राक्षसे वायावीशानानलयोरपि। तपःस्थिते फाल्गुनिके ... ॥ Nm.

कौर्प्यः The zodiacal sign Scorpio (a word of Greek origin).

कौर्म *a.* [कूर्म-अण्] Belonging to a tortoise. **-2** Belonging to the Avatāra of Viṣṇu as a tortoise; (°पुराण); कौर्मे धृतोऽद्रिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे Bhāg. 11. 4. 18. **-र्मः** N. of a Kalpa.

कौल *a.* (**-ली** *f.*) [कुले भवः अण् cf. P. IV. 2. 96] **1** Relating to a family, राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्रीरभिवर्धिता;

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Rām. 4. 29. 9. -2 ancestral, hereditary; Bhāg.12-3.36. -3 Of a noble family, well-born. **-लः** A worshipper of शक्ति according to the left hand ritual. **-लम्** The doctrine and practices of the left hand Śāktas (for a short description of कौलधर्म see Karpūr. I, speech of भैरवानन्द). **-Comp. -मार्गः** the doctrine of the Kaulas.

कौलकेय *a.* Sprung from a noble family, of a good family. **-यः** The son of an unchaste woman, a bastard.

कौलटिनेयः [कुलटायाः अपत्यम् P. IV. 1. 127] **1** The son of a (chaste) female beggar. -2 A bastard.

कौलटेयः [P. IV. 1. 127] **1** The son of a female beggar (chaste or unchaste). -2 A bastard. **-यम्** Adultery (जारकर्म); Mb. 12. 63. 3.

कौलटेरः [P. IV. 1. 127] A bastard, son or daughter of a disloyal wife. -2 the child of a beggar.

कौलालः [P. V. 4. 36] A potter; यथा चक्रं तु कौलालो दण्डविद्धं तु भारत Mb. 7. 142. 62. **-लम्** Pottery.

कौलालक *a.* Made by, or pertaining to, a potter. **-कम्** Earthenware, porcelain.

कौलिक *a.* (-की *f.*) [कुलादागतः ठक्] **1** Belonging to a family. -2 Customary in a family, ancestral. **-कः 1** A weaver; कौलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निषेवते Pt. 1. 202. -2 An impostor, a heretic. -3 A follower of the left hand Śākta ritual.

कौलीन *a.* [कौ पृथिव्यां लीनः अलुक्स°; कुलादागतः खञ् वा; कुलाख्यः P. IV. 1. 139] Belonging to a noble family. **-नः 1** The son of a female beggar. -2 A follower of the left hand Śākta ritual. **-नम् 1** An evil report, a scandal; मालविकागतं किमपि कौलीनं श्रूयते M. 3; तदेव कौलीनमिव प्रतिभाति V. 2; Me. 114; कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे R. 14. 36, 84. -2 An imporper act, bad or scandalous conduct; ख्याते नस्मिन् विनमसि कुले जन्म कौलीनमेतत् Ve. 2. 10. -3 A combat of animals. -4 Cock-fighting. -5 War, battle (in general). -6 High birth. -7 A privity, the pudenda.

कौलीन्यम् 1 High birth; न कौलीन्यान्न सौहार्दान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते (मन्त्रिणाम्) Pt. 1. 116. -2 Family scandal. -3 Family honour.

कौलूतः A king of the Kulūtas; कौलूतश्चित्रवर्मा Mu.1.20.

कौलेय *a.* A pearl obtained in the river near the village मयूर in सिंहल; Kau. A. 2. 11.

कौलेयक [कुल-ढकञ् P. IV. 2. 96] *a.* **1** Of a noble family. -2 Pertaining to a family. **-कः** A dog, hound.

कौल्य *a.* **1** Noble-born, of a high birth. -2 Of the left hand Śākta sect. **-ल्यम्** noble descent, high birth; Mb. 12. 286. 15.

कौविन्दी The wife of a weaver (कुविन्द).

कौबे (बे) र *a.* (-री *f.*) [कुबेरस्येदं अण्] Belonging to or coming from Kubera; धाम सस्मार कौबेरम् R. 15. 45. **-री** The north (the direction presided over by Kubera); ततः प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशम् R. 4. 66. -2 The Śakti or female energy of Kubera.

कौश *a.* (-शी *f.*) [कुश-अण्] **1** Silken; Bhāg. 3. 4. 7. -2 Made of Kuśa grass. **-शम्** An epithet of Kānyakubja.

कौशलम् (-ल्यम्) [कुशल-अण् ष्यञ् वा P. V. 1. 124] **1** Well-being, welfare, happiness, prosperity; वैदेहि कुशली रामः स त्वां कौशल्यमब्रवीत् Rām. 5. 34. 3. -2 Skill, skilfulness, cleverness; किमकौशलादुत प्रयोजनापेक्षितया Mu. 3; हावहारि हसितं वचनानां कौशलं दृशि विकारविशेषाः Śi. 10. 13. -3 (कौशल्यम्) A pavilion with fortysix pillars; Matsya P. (Ch. 270) 5. 8; योगः कर्मसु कौशलम् Bg. 2. 50

कौशलिकम् A bribe.

कौशलिका, कौशली 1 A present, an offering. -2 Friendly inquiry after one's health &c., greeting.

कौशलेयः [कौशल्याया अपत्यं ठक् यलोपः] An epithet of Rāma, son of Kauśalyā.

कौशल्या [कोशलदेशे भवा ष्यञ्] The eldest wife of Daśaratha and mother of Rāma.

कौशल्यायनिः [कौशल्याया अपत्यं फिञ्] Rāma, son of Kauśalyā; म्रियामहे न गच्छामः कौशल्यायनिवल्लभाम् Bk. 7. 90.

कौशाम्बी [कुशाम्बेन निर्वृत्ता अण्] N. of an ancient city on the Ganges in the lower part of the Doab; निष्क्रान्तः कौशाम्ब्या निष्कौशाम्बिः Mbh. on P. II. 2. 18.

कौशिक *a.* (-की *f.*) also **कौषिक (की)** [कुश-ठञ्, कुशिक-अण् वा] **1** Incased, sheathed; विकोशस्य कौशिकं खड्गं भाजयित्वा ग्रहं रिपोः Mb. 3. 157. 11. -2 Coming from an owl. -3 Born of the family of Kuśika; कौशिकाश्च कथं वंशात्क्षत्राद्वै ब्राह्मणो भवत् Mb. 13. 52. 4. -4 Silken; या त्वाहं कौशिकैर्वस्त्रैः शुभ्रैराच्छादितं पुरा Mb. 3. 27. 14. **-कः 1** An epithet of विश्वामित्र q. v. -2 An owl; U. 2. 29. -3 A lexicographer. -4 Marrow. -5 Bdellium. -6 An ichneumon. -7 A snake-catcher. -8 The sentiment of love (शृङ्गार). -9 One who knows hidden treasures. -10 An epithet of Indra; Bhāg. 10. 38. 17; N. 5. 64. -11 An epithet of Śiva. -12 N. of a priest in charge of Sāmaveda. -13 A dealer in Kuśa grass. -14 Gum, resin; 'कौशिको मुनिभेदे च नकुले शकघूकयोः। उद्दालरि कशाजीवे कोशाभ्यविदुलिङ्के॥ गुग्गुल्वपि...' **-का** A cup, drinking vessel. **-की 1** N. of a river in Bihar. -2 N. of the goddess Durgā. -3 N. of one of the four varieties of dramatic style; सुकुमारार्थसंदर्भा कौशिकी तासु कथ्यते; see S. D. 411 *et seq.* also. -4 The earth; 'गायत्र्याः सांख्यायनगोत्रत्ववद्भूः कौशिकी' इति कनकः; त्रातुमर्हसि वीर त्वं पातालादिव कौशिकीम् Rām. 5. 38. 65. **-कम् 1** Silk, silken garment; Mb. 13. 111. 104; Bhāg. 10. 83. 28. -2 A way of flying (सर्वतोभद्र); Mb. 7. 48. 35. **-Comp. -अरातिः,**

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-अरिः a crow.-**आत्मजः** an epithet of Arjuna.-**आयुधम्** rainbow. -**फलः** the cocoanut tree, said to have been created by Viśvāmitra (कौशिक); the nut being the rudiment of a head. -**प्रियः** an epithet of Rāma.

कौशीतकी Wife of Agastya.

कौशीधान्यम् A leguminous plant, pulse.

कौशीलवम् The profession of an actor or dancer; Gobhila's श्राद्धकल्प.

कौशे (षे) य *a.* [कोशे संभृतम् or कोशस्य विकारः ढञ् P. IV. 3. 42; Vārt. I] Silk, silken; कौशेयान्यथ तार्णानि... Śiva. B. 30. 21. -**यम्** 1 Silk; कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलादिन्दीवरं गोमयम् । Pt. 1. 94. -2 A silken cloth in general; Ms. 5. 120. -3 A woman's lower garment of silk; निर्नाभि कौशेयमुपात्तबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलंचकार Ku. 7. 7; विद्युद्गणकौशेयः Mk. 5. 3; Rs. 5. 8.

कौषीतकम् N. of a Brāhmaṇa; also कौषीतकिब्राह्मण.

कौसल्य *a.* Belonging to the people of the Kosalas; Mb. 7. 49. 38. -**ल्यः** A prince of the Kosalas; कौसल्यश्चाश्वलायनः Praśna. Up. 1. 1. -**ल्या** The wife of Daśaratha and mother of Rāma. -**Comp.** -**नन्दनः**, -**मातृ** *m.* epithet of Rāma.

कौसीद *a.* 1 Connected with a loan; न त्वेवाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् Ms. 8. 143. -2 Usurious.

कौसीद्यम् [कुसीद-ष्यञ्] 1 The practice of usury. -2 Sloth, indolence.

कौसुम *a.* [कुसुम-अण्] Flowery, flowering; सेयं मृदुः कौसुमचापयष्टिः N. 7. 28. -**मम्** 1 The ashes of brass (used as a collyrium). -2 Pollen of flowers (पराग); विनयति सुदृशो दृशः परागं प्रणयिनि कौसुममाननानिलेन । Śi. 7. 57.

कौसुम्भ *a.* [कुसुम्भ-अण्] 1 Prepared with safflower. -2 Dyed with safflower, red; कौसुम्भं पृथु कुचकुम्भसङ्गि वासः Śi. 8. 30. -**म्भः** Wild safflower; दिनकरकरसङ्ग व्यक्तकौसुम्भकान्तिः Śi.

कौसृतिकः [कुसृत्या चरति ठक् P. V. 2. 75] 1 A cheat, knave. -2 A juggler;

कौस्तुभः [कुस्तुभो जलधिस्तत्र भवः अण्] 1 N. of a celebrated gem obtained with 13 other jewels at the churning of the ocean and worn by Viṣṇu on his breast; सकौस्तुभं ह्रेपयतीव कृष्णम् R. 6. 49; 10. 10. -2 A kind of oil. -3 A manner of joining the fingers. -4 A twist of hair on a horse's neck; कौस्तुभः स्याद्देवमणौ कण्ठावर्तेऽपि वाजिनाम् Nm. -**Comp.** -**लक्षणः**, -**वक्षस्** *m.* -**हृदयः** epithets of Viṣṇu.

क्नथ् 1, 10 P. To hurt, injure, kill.

क्नस् 1, 10 P. 1 To be crooked. -2 To speak. -3 To shine.

क्नूय् 1 Ā. (क्नूयते, caus. क्नोपयति) 1 To make a creaking sound. -2 To sink. -3 To be wet.

क्मर् 1 P. To act dishonestly.

क्रकचः 1 A saw; U. 4. 3; Mv. 5. 19. -2 A kind of instrument of war music (जयमङ्गल); Mb. 6. 43. 8; क्रकचानां काहलानां पणवानां च सर्वशः Śiva B. 24. 54. -**चा** The Ketaka tree. -**Comp.** -**च्छदः** the Ketaka tree. -**पत्रः** the teak tree. -**पाद्** -**पादः** *m.*, a lizard. -**पृष्ठी** The कवयी fish. -**व्यवहारः** a particular method of computing or rating a heap of wood; Līlā.

क्रकरः 1 A kind of partridge. -2 A saw. -3 A poor man. -4 A disease.

क्रकरटः A lark.

क्रतुः [कृ-कतु Uṇ. 1. 77] 1 A sacrifice; क्रतोरशेषेण फलेन युज्यताम् R. 3. 65; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः 3. 38; M. 1. 4; Ms. 7. 79. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 One of the ten Prajāpatis; क्रतुं प्रजापतिमब्रुवन् Maitrī. Up. 2. 3; Ms. 1. 35. -4 Intelligence, talent. -5 Power, ability. -6 Plan, design, purpose; क्रतो स्मर कृतं स्मर Iśop. 17; Bṛi. Up. 5. 15. 1. -7 Resolution, determination; यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुते Bṛi. Up. 4. 4. 5. -8 Desire, will. -9 Fitness, adequacy, efficiency. -10 Deliberation, consultation. -11 Inspiration. -12 Enlightenment. -13 Offering, worship; कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठां क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् Kaṭh. 1. 2. 11; Personified, as married to क्रिया and father of 60000 वालखिल्यs; क्रतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत Bhāg. 4. 1. 39. -14 An Aśvamedha sacrifice (these senses are mostly Vedic). -15 The month Āṣāḍha. -16 Excess of fondness or liking. -17 An organ [cf. Gr. *kratos*; Zend *khratu*]. -**Comp.** -**अर्थः** Something that is meant to subserve the purpose of the sacrifice (opp. पुरुषार्थ q. v.); पुरुषार्थे लक्षिते तद्विपरीतः क्रत्वर्थः इति क्रत्वर्थस्य लक्षणं सिद्धम् । ŚB. on MS. 4. 1. 2. -**उत्तमः** the राजसूय sacrifice. -**कर्मन्** *n.* -**क्रिया** a sacrificial ceremony. -**द्रुह्**, -**द्विष्** *m.* 1 a demon, goblin, -2 The epithet of Rāvaṇa; ऋणाद् बद्ध इवोन्मुक्तो वियोगेन क्रतुद्विषः Bk. 8. 102. -**ध्वंसिन्** *m.* an epithet of Śiva (who destroyed Dakṣa's sacrifice.) -**पतिः** the performer of a sacrifice. -**पशुः** a sacrificial horse. -**पुरुषः** an epithet of Viṣṇu. -**फलम्** The reward of a sacrifice, its object. -**भुज्** *m.* a god, deity. -**राज्** *m.* 1 the lord of sacrifices; यथाश्वमेधः क्रतुराट् Ms. 9. 260. -2 the राजसूय sacrifice; -**राजः** the राजसूय sacrifice; क्रतुराजेन गोविन्द राजसूयेन पावनीः (यक्ष्ये) Bhāg. 10. 72. 3.

क्रथ् 1 P. (क्रथति, क्रथित) To injure, hurt, kill (with gen. of person).

क्रथनम् 1 A slaughter. -2 Cutting.

क्रथकैशिकः (Pl.) N. of a country; अथेश्वरेण क्रथकैशिकानाम् R. 5. 39; M. 5. 2.

क्रद् 1 Ā. 1 To be confused. -2 To grieve.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रन्द् 1 P. (क्रन्दति, चक्रन्द, अक्रन्दीत्, क्रन्दित) 1 To cry, weep, shed tears; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द स्वपक्षक्षयकारक Pt. 4. 29; क्रन्दत्यतः करुणमप्सरसां गणोऽयम् V. 1. 3; चक्रन्द विग्ना कुररीव भूयः R. 14. 68; 15. 42; Bk. 3. 28, 5. 5. -2 To call out to, call out piteously to any one, (with acc.); क्रन्दत्यविरतं सोऽथ भ्रातृमातृसुतानथ Mark. P. -3 To cry out, exclaim. -4 To yell, howl. -5 To neigh (as a horse); हरिर्वाजमाचिक्रन्दत् Rv. 9. 67. 4. -6 To roar. -7 To creak (as a wheel). -10 P. or -*Caus.* 1 To cry out continuously. -2 To roar, rave. -3 To cause to weep.

क्रन्दः Ved. 1 Neighing; अश्वस्येव वृषणः क्रन्द एति Av. 11. 2. 22. -2 A cry, calling out; क्रन्दाय ते प्राणाय Av.11. 2.3.

क्रन्दन [क्रन्द् भावे ल्युट्] A cat. -**नम्** 1 A cry of distress or weeping, lamentation; व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदेवयेत्। क्रन्दनं वर्धयत्येव Pt. 2. 188. -2 Mutual defiance. -3 Calling, inviting.

क्रन्दस् *n.* Ved. Battle-cry; शिमीवति क्रन्दसि प्राव सातये Rv. 10. 38. 1.

क्रन्दित *a.* [क्रन्द्-क्त] Wept, called or cried out; नतस्तद्रासिभिर्दैवः क्रन्दितः शरणार्थिभिः Ks. 114. 120. -**तम्** 1 Cry of distress or weeping, lamentation; हा तातेति क्रन्दितमाकर्ण्य विषण्णः R. 9. 75. -2 Mutual defiance, challenge.

क्रप् 1 Ā. (क्रपते) 1 To pity. -2 To mourn. -3 To lament. -4 To go. -5 To long for, desire.

क्रप् 10 P. (क्रापयति) To speak clearly.

क्रम् 1 U., 4. P. (क्रामति, क्रमते, क्राम्यति, चक्राम, चक्रमे, अक्रमीत्, अक्रस्त, क्रान्त) 1 To walk, step, go; क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगत क्लमः Rām.; गम्यमानं न तेनासीदगतं क्रामता पुरः Bk. 8. 2; 25. -2 To go to, approach (with acc.); देवा इमान् लोकानक्रमन्त Śat. Br. -3 To pass or go over, go across, traverse; U. 2. 13; सुखं योजनपञ्चाशत्क्रमेयम् Rām. -4 To leap, jump; कर्तं बबन्ध क्रमितुं सकोपः (हरिः) Bk. 2. 9. 5. 51. -5 To go up, ascend; क्रामत्युच्चैर्भूभृतो यस्य तेजः Śi. 16. 83. -6 (*a*) To cover, occupy, take possession of, fill; क्रान्ता यथा चेतसि विस्मयेन R. 14. 17. (*b*) To reach up to, pervade, penetrate; क्रामद्भिर्घनपदवीमनेकसंख्यैः Ki. 5. 34. -7 To surpass, excel; स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R.1. 14. -8 To undertake, strive after, be able or competent for, show energy for (with dat. or inf.); व्याकरणाध्ययनाय क्रमते Sk; धर्माय क्रमते साधुः Vop; व्युत्पत्तिरावर्जितकोविदापि न रञ्जनाय क्रमते जडानाम् Vikr. 1. 16; हत्वा रक्षांसि लवितुमक्रमीन्मारुतिः पुनः। अशोकवनिकामेव Bk. 9. 23. -9 To be developed or increased, to have full scope, be at home (with loc.); कृत्येषु क्रमन्ते Dk. 170; क्रमन्तेऽस्मिञ्शास्त्राणि, or अक्षु क्रमते बुद्धिः Sk. क्रममाणोऽरिसंसदि Bk. 8. 22. -10 To succeed, have effect (Atm.); न चक्रमस्याक्रमताधिकं धरम् Śi. 1. 54. -11 To be repeated (as a letter or word in the arrangement called क्रम q. v.). -12 To fulfil, accomplish. -13 To have sexual intercourse with; to cover (in copulation); क्रमस्पर्श इव रोहितमनवग्लायता सदा Av. 4. 4. 7. (By वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः P. I. 3. 38; क्रम् by itself is used in the Ātm. in the sense of 'continuity' or 'want of interruption', 'energy or application', and 'development or increase', and also 'conquering or getting over.') -*Caus.* (क्रमयति, क्रामयति) 1 To cause to go &c. -2 To repeat a letter (as in the क्रम arrangement). -*Desid.* चिक्रमिषति, चिक्रंसते &c.

क्रमः [क्रम्-भावकरणादौ घञ्] 1 A step, pace; त्रिविक्रमः; सागरः प्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्घितः Mb.; Śi. 12. 18. -2 A foot; (अपनेष्यति) असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां विष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः Rām. 5. 21. 28. -3 Going, proceeding, course; क्रमात् or क्रमेण in course of, gradually; कालक्रमेण gradually, in course of time; कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना Svapna., भाग्यक्रमः course or turn of fate; R. 3. 7, 30, 32. -4 Performance, commencement; अविचार्य क्रमं न करिष्यति। इत्थमत्र विततक्रमे क्रतौ Śi. 14. 53. -5 (*a*) Regular course, order, series, succession; निमित्तनैमित्तकयोरयं क्रमः Ś. 7. 30; Ms. 7. 24, 9. 85, 2. 173, 3. 69. (*b*) Traditional order; U. 6. (*c*) Order of propriety; लोकान्तरगतेनापि नोज्झितो विनयक्रमः Nāg. 5. 11. आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः। *ibid.* 5. 20; Ku. 5. 32; प्रियवचननिवेदनत्वरया क्रमविशेषो नावेक्षितः Pratijñā. -6 Method, manner; वर्तस्व च सतां क्रमे Rām. 2. 25. 2; नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् R. 7. 39. -7 Grasp, hold; क्रमगता पशोः कन्यका Māl. 3.13. -8 A position of attack (assumed by an animal before making a spring); न मया क्रमः सज्जीकृत आसीत् Pt. 4. -9 Preparation, readiness; Bk. 2. 9. -10 An undertaking, enterprize. -11 An act or deed, manner of proceeding; कोऽप्येष कान्तः क्रमः Amaru. 48, 33. -12 Particular manner of reciting Vedic texts, leaving at each time one word and taking up another; वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः Bhāg. 12. 13. 1. चर्चागुणान् क्रमगुणांश्चापेक्ष्य भवति Mbh. on P. V. 1. 119. -13 Power, strength; स ईश्वरः काल उरुक्रमोऽसौ Bhāg. 7. 8. 9. -14 N. of Viṣṇu. -**Comp.** -**अनुसारः, अन्वयः** regular order, due arrangement. -**आगत, -आयात** *a.* descended or inherited lineally, hereditary; क्रमायातोऽपि भूपतिः Pt. 1. 73, 84; 3. 167... त्यक्तैश्वर्यं क्रमागतम् Nāg. 1. 4. -**उद्वेगः** an ox. -**ज्यका, -ज्या** the sine of a planet declination. -**पाठः** the Krama reading. -**भङ्गः** irregularity, -**भाविन्** successive. -**माला -रथः -लेखा -शठः -शिखा** various kinds of क्रमपाठ. -**योगः** succession, order; Ms. 1. 42. -**योगेन** *ind.* in regular manner; नैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत Mb.1.132.78.

क्रमक *a.* 1 Orderly, methodical. -2 Going, proceeding. -**कः** A student who goes through a regular course of study. -2 One who knows the Krama arrangement of a text.

क्रमणः [क्राम्यत्यनेन करणे ल्युट्] 1 The foot. -2 A horse. -**णम्** 1 A step, Y. 1. 188. -2 Walking; यो वामजेव क्रमणाय रोदसी Rv. 6. 70. 3. -3 Proceeding. -4 Transgressing. -5 Treatment of words or letters according to the Krama arrangement; Rv. Pr. 14.

क्रमतः *ind.* Gradually, successively.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रमशः *ind.* 1 In due order, regularly, successively, seriatim. -2 Gradually, by degrees; R. 12. 47; क्रमशस्तान्निबोधत Ms. 1. 68, 3. 12.

क्रमिक *a.* [क्रमादागतः ठन्] 1 Successive, serial.-2 Descended lineally, ancestral, hereditary; आप्तैरलुब्धैः क्रमिकैस्ते च कश्चिदनुष्ठिताः Mb. 2. 5. 33.

क्रम्य *a.* To be treated or attended medically; Charak 8. 2.

क्रमुः, क्रमुकः [क्रम्-उन्, संज्ञायां कन्] The betel-nut tree; आस्वादितार्द्रक्रमुकः समुद्रान् Śi.3.81; Vikr.18.98; Bhāg.8.2.11.

क्रमेलः, क्रमेलकः 1 A camel; निरीक्षिते केलिवनं प्रविश्य क्रमेलकः कण्टकजालमेव Vikr. 1. 29; Śi. 12. 18; N. 6. 104. सद्यः संदानितानेकक्रमेलककुलाकुलम् Śiva. B. 20. 5.

क्रान्त *p. p.* Gone, passed over, traversed &c.; (*p.p.* of क्रम् q.v.) **-तः** 1 A horse.-2 A foot, step;Ms.12.121. -3 Declination. **-न्तम्** 1 Going, passing. -2 A step. -3 A certain aspect in astronomy (when the moon is in conjunction with a planet). **-Comp. -दर्शिन्** *a.* omniscient.

क्रान्तिः *f.* 1 Going, proceeding. -2 A step, pace. -3 Surpassing. -4 Attacking, overcoming. -5 Declination of a planet. -6 The ecliptic. **-Comp. -कक्षः, -मण्डलम्, -वलयः, -वृत्तम्** the ecliptic. **-क्षेत्रम्** a figure described by the ecliptic. **-जीवा, -ज्यका, -ज्या** the sine of the declination or of the ecliptic. **-पातः** the equinoctial points or nodes of the ecliptic. **-भागः** the declination of a point of the ecliptic. **-वलयः** 1 the ecliptic. -2 the tropical zone, space within the tropics.

क्रान्तुः A bird.

क्रवण *a.* Ved. Worshipping, praising; अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेषते Rv. 5. 44. 9.

क्रविस् *n.* Ved. Raw flesh, carrion; पौरुषेयं च ये क्रविः Av. 8. 6. 23.

क्रव्यम् Raw flesh, carrion, स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति Māl. 5. 16. [cf. Gr. *kreas*; L. *caro*] **-Comp. -अद्, -अद, -भुज्** *m.* eating raw flesh; Rv. 10. 16. 9. Ms. 5. 131. (*-m.*) 1 a carnivorous animal, such as a tiger &c.; क्रव्याद्भ्यो बलिमिव निर्घृणः क्षिपामि U. 1. 49. -2 a demon, goblin; R. 15.16. **-घातनः** a deer (killed for its flesh) cf. Bhāg. 5. 26. 12. **-वाहनः** Ved. an epithet of Agni; Rv. 10. 16. 11.

क्रशयति Den. P. To emaciate, make thin or lean; क्रशितं शरीरमशरीरशरैः Śi. 9. 61.

क्रशित *a.* Made lean, emaciated.

क्रशिमन् *m.* Thinness, emaciation, leanness.

क्राकचिकः A sawyer; मायूरकाः क्राकचिका वेधका रोचकास्तथा Rām. 2. 83. 13.

क्राथः Killing, murder.

क्रिमिः -मा *f.* 1 A worm; क्रिमिकाण्डजन्तुकीर्णाम् (रसाम्) Bu. Ch. 5. 5. -2 An insect; see कृमि. **-Comp. -जम्** aloewood. **-शैलः** an ant-hill.

क्रियः The sign of the Zodiac called Aries.

क्रियमाणकम् A literary essay; Bri. S. 1. 5.

क्रिया [कृ भावे करणादौ वा श cf. P. III] 1 Doing, execution, performance, accomplishment; उपचार°, धर्म°; प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव Me. 116. -2 An action, act, business, undertaking; प्रणयिक्रिया V. 4. 15; Ms. 2. 4. -3 Activity, bodily action, labour. -4 Teaching, instruction; क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति R. 3. 29. क्रिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यम् Kau. A. 1. 5. -5 Possession of some act (as of singing, dancing &c.), knowledge; शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था M. 1. 16. -6 Practice (opp. शास्त्र theory). -7 A literary work, composition; शृणुत मनोभिरवहितैः क्रियामिमां कालिदासस्य V. 1. 2; कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः M. 1. -8 A purificatory rite, a religious rite or ceremony; Ms. 10. 43. -9 An expiatory rite, expiation.-10 (*a*) The ceremony of offering oblations to the deceased ancestors (श्राद्ध).(*b*) Obsequies.-11 Worship; त्रेतादिषु हरेरर्चा क्रियायै कविभिः कृता Bhāg. 7. 14. 39. -12 Medical treatment, application of remedies, cure; शीतक्रिया M. 4 cold remedies. -13 (In gram.) Action, the general idea expressed by a verb. -14 Motion. -15 Especially, motion as one of the seven categories of the Vaiśeṣikas; see कर्मन्. -16 (In law) Judicial investigation by human means (witnesses &c.) or by ordeals. -17 Burden of proof; क्रिया स्याद्वादिनोर्द्वयोः; द्वयोरपि वादिनोः क्रिया प्राप्नोति V. May.-18 A verb.-19 A noun of action. -20 Disquisition. -21 Study. -22 Means, expedients. -23 Instrument, implement. -24 A construction; कूपप्रपापुष्करिणीवनानां चक्रुः क्रियास्तत्र च धर्मकामाः Bu. Ch. 2. 12. -25 Spirit (अध्यात्म)?; द्रव्यक्रियाकारकाख्यं धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम् Bhāg. 12. 6. 38. **-Comp. -अन्वित** *a.* practising ritual observances. **-अपवर्गः** 1 completion or termination of an affair, execution of a task; क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात् कृताः Ki. 1. 14. -2 liberation from ceremonial acts, absolution. **-अभ्युपगमः** a special agreement; क्रियाभ्युपगमात्त्वेतत् बीजार्थं यत्प्रदीयते Ms. 9. 53; **-अर्थ** *a.* 1 (a Vedic injunction) enjoining some duty. -2 useful for some purpose; अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशम् Ku. 5. 33. **-अवसन्न** *a.* one who loses a law-suit through the statements of the witnesses &c. **-आरम्भः** Cooking; आत्मार्थे च क्रियारम्भः Ms. 11. 64. **-इन्द्रियम्** see कर्मेंद्रिय. **-कलापः** 1 the whole body of ceremonies enjoined in the Hindu religious law. -2 all the particulars or points of any business. **-कल्पः** a particular mode of diognosis. **-काण्डम्** The portion of a श्रुति text treating of the sacrifices. **-कारः** 1 an agent, worker. -2 a beginner, tyro, a fresh student. -3 an agreement. **-तन्त्रम्** one of the four classes of Tantras; Buddha. **-द्वेषिन्** *m.* a witness whose

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

testimony is prejudicial to the cause (one of the five kinds of witnesses). **-द्वैतम्** efficient cause. **-निर्देशः** evidence. **-पटु** *a.* dexterous. **-पथः** mode of medical treatment. **-पदम्** a verb. **-पर** *a.* diligent in the performance of one's duty. **-पादः** the third division of a legal plaint; that is, witnesses, documents and other proofs adduced by the plaintiff or complainant. **-माधुर्यम्** beauty of art and architecture; अहो क्रियामाधुर्यं पाषाणानाम् Pratimā 3. **-यज्ञः** religious rites (such as गर्भाधानसंस्कार); Mb. 10. 18. 5. **-योगः 1** connection with the verb. **-2** the employment of expedients or means; तदा तत्प्रतिकाराच्च सततं च विचिन्तनात्। आधिव्याधिप्रशमनं क्रियायोगद्वये न तु ॥ Mb. 3. 2. 23. **-3** the practical form of Yoga philosophy *i. e.* active devotion. **-लोपः** omission or discontinuance of any of the essential ceremonies of the Hindu religion; क्रियालोपाद् वृषलत्वं गताः Ms. 10. 43. **-वशः** necessary influence of acts done. **-वाचक, -वाचिन्** *a.* expressing any action, as a verbal noun. **-वादिन्** *m.* a plaintiff, complainant. **-विधिः** a rule of action, manner of any rite; अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः Ms. 9. 220. **-विशेषणम्, 1** an adverb. **-2** a predicative adjective. **-शक्तिः** *f.* the power of god (in creating this world). **-संक्रान्तिः** *f.* imparting (to others) one's knowledge; teaching; विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः M. 1. 19. **-समभिहारः** [cf. P. III. 1. 22] the repetition of any act; क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः Śi. 2. 43.

क्रियावत् *a.* **1** Engaged in any actual work, versed in the practice of a thing; यस्तु क्रियावान्पुरुषः स विद्वान् H. 1. 167. यः क्रियावान् स पण्डितः. **-2** Performing ceremonies in the right manner.

क्रिवि *a.* Ved. **1** Doing, performing. **-2** Killing. **-विः 1** A cistern, well. **-3** A leather bag; a cloud (?) **-4** N. of the country of पाञ्चाल.

क्री 9 U. (क्रीणाति, क्रीणीते, क्रीत) **1** To buy, purchase; महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया Śānti. 3. 1; क्रीणीष्व मज्जीवितमेव पण्यमन्यत्र चेदस्ति तदस्तु पुण्यम् N. 3. 87, 88; क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यशांसि Śi. 18. 15; Pt. 1. 13; Ms. 9. 174. **-2** To barter, exchange; कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् Mb. **-3** To win. [cf. Pers. *kharīdan*].

क्री *a.* (At the end of comp.) Buying.

क्रयः [क्री भावे अच्] Buying, purchasing. **-Comp. -आरोहः** a market, fair. **-क्रीत** *a.* bought. **-लेख्यम्** a deed of sale, conveyance &c. (गृहं क्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्यमूल्याक्षरान्वितम्। पत्रं कारयते यत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते Brihaspati). **-विक्रयौ** (du.) trade, traffic, buying and selling; Ms. 8. 5; 7. 127. cf. also क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः Udb. **-विक्रयिकः** a trader, merchant. **-विक्रयिन्** *a.* **1** buying or selling, striking a bargain; Ms. 5. 41; 8. 400; Y. 2. 262. **-2** One who buys an article at a lower rate and sells it at a higher rate; दानसागर, Bibliotheca Indica 274. Face. I, p. 27. **-शीर्षम्** the coping of a wall.

क्रयणम् [क्री भावे ल्युट्] Buying, purchasing.

क्रयिकः *a.* [क्रय-ठन्] **1** A trader, dealer. **-2** A purchaser.

क्रय्य *a.* [क्री-यत्] A thing exhibited for sale in the market; क्रेयं नो धान्यं न चास्ति क्रय्यम् Mbh. on P. VI. 1. 82. (opp. क्रेय which only means 'fit to be purchased'; cf. Sk. on P. VI. 1. 82).

क्राय (यि) कः 1 A purchaser. **-2** A trader, merchant.

क्रीत *p. p.* Bought; see क्री. **-तः** One of the twelve kinds of sons recognised in Hindu Law; a son purchased from his natural parents; Ms. 9. 160; क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः Y. 2. 131; तव क्रीतसुतोऽस्मीति वाचिकेन व्यजिज्ञपत् Śiva. B. 31. 32. **-तम्** A bargain. **-Comp. -अनुशयः** 'repenting a purchase', rescission, returning a thing purchased, to the seller (admissible in some cases by law).

क्रीतक *a.* Got by purchase. **-कः** A son bought from his parents and adopted; क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात्। स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ Ms 9. 174; cf. क्रीत above.

क्रे-णिः, -णी *f.* Buying, purchase.

क्रेतृ *m.* A buyer, purchaser; Y. 2. 168.

क्रेय *a.* Purchasable, fit to be bought; स्वार्थां सहस्रक्रेयायां दुर्लभे भोजनेऽभवत् Rāj. T. 5. 271. **-Comp. -दः** One who exhibits anything for sale, seller.

क्रीड् 1. P. (क्रीडति, क्रीडित) **1** To play, amuse oneself; वानराः क्रीडितुमारब्धाः Pt. 1; एष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः Mk. 10. 59; जक्षन् क्रीडन् रममाणः Ch. Up. 8. 12. 3. **-2** To gamble, play at dice; बहुविधं द्यूतं क्रीडतः Mk. 2; नाक्षैः क्रीडेत्कदाचिद्धि Ms. 4. 74; Y. 1. 138. **-3** To jest, joke or trifle with; सद्वृत्तस्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति Gīt. 3; क्रीडिष्यामि तावदेनया V. 3; एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः H. 2. 23; Pt. I. 187; Mk. 3. With अनु (Ātm.) to play, sport, amuse oneself: साध्वनुक्रीडमानानि पश्य वृन्दानि पक्षिणाम् Bk. 8. 10. **-आ, -परि, -सम्** [Ā. क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च P. I. 3. 21] to play &c.; संक्रीडन्ते मणिभिरत्र कन्याः Me. 60; but क्रीड् with सं is Paras. in the sense of 'making a noise'; त्वद्धामवर्णा इव कर्णपीता मयास्य संक्रीडति चक्रचक्रे N. 3. 50; संक्रीडन्ति शकटानि Mbh. 'the carts creak'.

क्रीड *a.* [क्रीड् घञ्] Playing, sporting; क्रीडं (ळं) वः शर्धो मारुतम् Rv. 1. 37. 1, 5. **-डः 1** Sport, pastime, play, pleasure. **-2** Jest, joke.

क्रीडकः 1 A player. **-2** A porter, door-keeper.

क्रीडनम् [क्रीड् भावे ल्युट्] **1** Playing, sporting; बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहृता Mahān. **-2** A play-thing, toy.

क्रीडनकः, -कम्, क्रीडनीयम्, -यकम् A play-thing, toy. लीलया व्यनुदत्तांस्तान्बालः क्रीडनकानिव Bhāg. 3. 2. 30. Ś. 7. **-क्रीडनकवत्** *ind.* After the manner of a plaything; Bhāg. 5. 26. 32.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रीडा [क्रीड्-भावे अ] 1 Sport, pastime, play, pleasure; तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिक्तैर्मरुद्भिः Me. 35, 63; क्रीडासुदो यातनाः Gît. 9. 9. -2 Jest, joke. -3 (in music) A kind of measure. -4 A play-ground; Mb. 3. **-Comp.-आकूतम्** a sportive purpose. **-उद्देशः** play-ground. **-काननम्**, **-वनम्** a pleasure grove, park; क्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परिक्षीयते Bh. 3. 103. **-कोपः** false or feigned anger; कथमपि सखि क्रीडाकोपाद्व्रजेति मयोदिते Amaru. 12. **-कौतुकम्** 1 wanton curiosity; Ks. 18. 153. -2 sport, play. -3 sexual intercourse. **-गृहम्**, **-मन्दिरम्** a pleasure-house. **-नारी** a prostitute, harlot. **-परिच्छदः** a play-thing, toy ते तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः Bhag. 7. 5. 56. **-मयूरः** a peacock kept for pleasure; क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वम् (प्राप्ताः) R. 16. 14. **-मृगः** a toy-deer; विक्रीडितो यथैवाहं क्रीडामृग इवाधमः Bhāg. 6. 2. 37. **-रत्नम्** 'the gem of sports', copulation. **-वेश्मन्** *n.* a pleasure-house; क्रीडावेश्मनि चैष पञ्जरशुकः क्रान्तो जलं याचते V. 2. 23. **-शैलः,-पर्वतः** an artificial hill serving as a pleasure abode, a pleasure mountain; क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः Me. 79.

क्रीडि *a.* Ved. Playing, sporting (epithet of the wind); ते क्रीड (ळ) यो धुनयो भ्राजदृष्टयः Rv. 1. 87. 3.

क्रीडितम् Sport, play; Rām. 5; Mb. 3.

क्रीडु *a.* Ved. Playing, moving up (as the Soma); क्रीडु (ळु) र्मखो न मंहयुः Rv. 9. 20. 7.

कुञ्च् 1 P. (कुञ्चति, कुञ्चित) 1 To curve or make crooked. -2 To become or be crooked. -3 To be or become small, shrink. -4 To make small, lessen. -5 To approach, arrive at, go up to.

कुञ्च् *m.* 1 A curlew, heron; अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत्कुङ्ङाङ्गिरसो धिया Vāj. 19. 73. -2 A swan. भृङ्गाली-कोकिल-कुङ्भिर्वाशनैः पश्य लक्ष्मण Bk. 6. 73.

कुञ्चः (*f.* **कुञ्चा**) 1 A curlew, heron; Vāj. 24. 22, 31. -2 A kind of lute. -3 N. of the mountain क्रौञ्च.

कुड् 6 P. (कुडति, कुडित) 1 To sink, dive. -2 To be or become thick.

कुथ् 9 P. (कुथ्नाति) To kill, slay.

क्रोथः Murder, killing.

क्रुध् 4 P. (क्रुध्यति, क्रुद्ध) To be angry (with the dat. of the person who is the object of anger); हरये क्रुध्यति; but sometimes with words like उपरि, प्रति &c. also; ते ह ब्राह्मणाश्चुक्रुधुः Bri. Up. 3. 1. 2; ममोपरि स क्रुद्धः, न मां प्रति क्रुद्धो गुरुः &c.

क्रुध् *f.* Anger; क्रुधा संधिं भीमो विघटयति यूयं घटयत Ve. 1. 10; Ks. 76. 18.

क्रुद्ध *p. p.* 1 Angry, provoked. -2 Fierce; cruel. **-द्धम्** Anger. **-Comp. -वर्गः** a group of provoked persons; Kau. A. 1. 14.

क्रुधिमत् *a.* Ved. Angry, wrathful, irritable; शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि Rv. 7. 56. 8.

क्रोधः [क्रुध्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg. 2. 62; so क्रोधान्धः, क्रोधानलः &c. -2 (In Rhet.) Anger considered as the feeling which gives rise to the *raudra* sentiment. -3 N. of the mystic syllable हुम् or हुम्. -4 (also क्रोधन) N. of the 59th year of the संवत्सर cycle. **-धा** N. of a daughter of Dakṣa. **-Comp. -इद्ध** *a.* inflamed with anger, darting out fire; क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैर्मुहुरुपशमिना वह्नयोऽमी त्रयोऽपि Ratn. 1. 3. **-उज्झित** *a.* free from anger, composed, cool. **-कृत्** *a.* angry. (*-m.*) the Supreme Being. **-ज** *a.* proceeding from wrath (as the eight vices; पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम्। वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः॥ Ms. 7. 48). **-मूर्च्छित** *a.* overcome or infatuated with anger; ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्च्छितः Rām. 1. 1. 49. **-नः** a kind of perfume. **-वश** *a.* passionate, violent. **-हन्** *m.* an epithet of Viṣṇu.

क्रोधन *a.* [क्रुध-युच्] Wrathful, passionate, angry, irascible; यद्रामेण कृतं तदेव कुरुते द्रौणायनिः क्रोधनः Ve. 3. 31. **-नः** N. of a son of Kauśika. **-ना** A passionate woman, vixen. **-नम्** Being angry, anger.

क्रोधनीय *a.* Provocative; न कुद्धपत्यभिशस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् Rām. 2. 20. 4. **-यम्** Injury.

क्रोधालु *a.* [क्रुध्-आलुच्] Wrathful, irascible, angry, passionate.

क्रोधिन् *a.* [क्रुध्-णिनि] Passionate, angry. *-m.* 1 A buffalo. -2 A dog. -3 The 38th year of the संवत्सर cycle.

क्रुन्थ् 9. P. (क्रुथ्नाति) 1 To embrace. -2 To be distressed, suffer pain.

क्रुमुः *f.* N. of a river (tributory of the Indus); मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिन्धुर्नि रीरमत् Rv. 5. 53. 9.

क्रुमुकः Ved. A piece of wood to catch the sacrificial fire; स क्रुमुकं प्राविशत् क्रुमुकमव दधाति Yv. 5. 1. 9. 5.

क्रुश् 1 P. (क्रोशति, क्रुष्ट) 1 To cry, weep, lament, mourn (for); क्रोशन्त्यस्तं कपिस्त्रियः Bk. 6. 124. -2 To cry out, yell, scream, bawl, call out; अतीव चुक्रोश जीवनाशं ननाश च Bk. 14. 31.

क्रुश्वन् *m.* A jackal.

क्रुष्ट *p. p.* 1 Cried out. -2 Called out to. -3 Called at, abused. **-ष्टम्** 1 Crying, a cry, yell. -2 Weeping. -3 A noise, sound.

क्रोशः [क्रुश्-घञ्] 1 A cry, yell, shout, scream, noise. -2 A measure of distance equal to ¼th of a Yojana, a *Kosa* क्रोशार्धं प्रकृतिपुरःसरेण गत्वा R. 13. 79; समुद्रात्सरी क्रोशौ (nom.) or क्रोशयोः (loc.) -3 A measure of time equal

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

to 48 minutes; क्रोशमास्ते । क्रोशं स्वपिति Mbh. on P. I. 4. 51. **-Comp.** **-तालः, -ध्वनिः** a large drum.

क्रोशन *a* Crying; वि क्रोशनासो विल्वञ्च आयन् Rv. 10.27. 18. **-नम्** A cry; Suśr. 3. 9. 10.

क्रूर *a*. [कृत-रक् धातोः क्रूः; cf. Uṇ. 2. 21] **1** Cruel, wicked, hard-hearted, pitiless; तस्याभिषेकसंभारं कल्पितं क्रूरनिश्चया R. 12. 4; Mo. 107; Ms. 10. 9; तानहं द्विषतः क्रूरान् Bg. 16. 19. **-2** Hard, rough. **-3** Formidable, terrible, fierce, ferocious, savage. **-4** Destructive, mischievous. **-5** Wounded, hurt. **-6** Bloody. **-7** Raw. **-8** Strong. **-9** Inauspicious (as opposed to सौम्य and अक्रूर; said of 1st, 3rd, 5th, 7th, 9th and 11th signs of the zodiac which are supposed to have a malignant influence.) **-10** Hard, solid, hardened; Ś. 2. 4. **-11** Hot; disagreeable, sharp; Ms. 2. 33. **-12** Harsh, jarring; क्रूरकणत्कङ्कणानि Mv. 1. 35. **-रः, -रम्** Boiled rice. **-रः 1** A hawk. **-2** heron. **-3** An uneven sign of the zodiac. **-4** N. of a planet (Rāhu or Saturn). **-5** A kind of horse; तद्वद्वामाश्रयः क्रूरः प्रकरोति धनक्षयम् Śālihotra 15. **-रम् 1** A wound. **-2** Slaughter, cruelty. **-3** Any horrible deed. **-4** Any frightful appearance. *-ind.* In a formidable manner; Mb. 3. **-Comp.** **-आकृति** *a.* terrible in form. (**-तिः**) epithet of Rāvaṇa. **-आचारः** *a.* following cruel or savage practices; Ms. 4. 246. **-आत्मन्** the planet Saturn. **-आशय** *a.* **1** containing fierce animals (as a river). **-2** of a cruel disposition. **-कर्मन्** *n.* **1** a bloody act. **-2** any hard labour. *-a.* doing a bloody act; अहं क्रूरकर्मा जात्या चाण्डालः K. **-कर्मकृत्** *m.* a rapacious animal; Ms. 12. 58. **-कृत्** *a.* fierce, cruel, unrelenting; **-कोष्ठ** *a.* having costive bowels (unaffected by strong purgatives). **-गन्ध** sulphur. **-चरित,-चेष्टित** *a.* cruel, ferocious. **-दृश्** *a.* **1** evil-eyed, having a malignant look; Ks. 62. 27. **-2** mischievous, villainous. (*-m.*) N. of Saturn; also of Mars. **-राविन्** *m.* a raven **-लोचनः** an epithet of the planet Saturn.

क्रोञ्चः N. of a mountain; see क्रौञ्च.

क्रोडः [कुड् घनीभावे संज्ञायां घञ्] **1** A hog; आतयेवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना Bhāg. 7. 2. 1. **-2** The hollow of a tree, cavity; हा हा हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोडे मनो धावति Udb. **-3** The chest, bosom, breast; क्रोडीकृ to clasp to the bosom; क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातमनित्यता। धात्रीव जननी पश्चात्तथा शोकस्य कः क्रमः॥ Nāg. 4; Bh. 2. 35. **-4** The middle part of anything; Vikr. 11. 75; see क्रोड (*n.*) -5 An epithet of the planet Saturn. **-डम्, -डा 1** The breast, chest, the part between the shoulders; Rām. 5. 24. 40. **-2** The interior of anything, a cavity, hollow; उदयास्ताचलविनौ यत्क्रोडे बाल्यवार्धके Mv. 7. 23. **-3** The breast of a horse. **-4** The lap; U. 4. **-डी** A sow; हा वत्स्यामि कथं क्रोडीगर्भे Ks. 53. 120. **-Comp.** **-अङ्कः, -अङ्घ्रिः, -पादः** a tortoise. **-कान्ता** the earth. **-पत्रम् 1** marginal writing. **-2** a post script to a letter. **-3** a supplement. **-4** a codicil to a will.

क्रोडीकृ To clasp, to embrace; क्रोडीकरोति प्रथमं यदा जातमनित्यता Nāg. 4. 8.

क्रोडीकरणम् Embracing, clasping to the bosom.

क्रोडीमुखः A rhinoceros.

क्रोधनिन् *m.* Designation of an elephant in the fifth stage; Mātaṅga L. 9. 16.

क्रोष्टु -ष्टृ *m.* (**-ष्ट्री** *f.*) [क्रुश्-तुन् Uṇ. 1. 69] A jackal (the strong cases of this word are necessarily formed from क्रोष्टृ and the weak ones optionally); so क्रोष्टुक Y. 1. 148. क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतबान्धवाः Bhāg. 10. 15. 36....त्रस्यत् क्रोष्टुकुलाकुला Śiva. B. 22. 68. **-Comp.** **-शीर्षम्, -क्रोष्टुकशिरस्** a disease of the knee; Suśr. 2. 1. 75.

क्रोष्ट्रीयाः Followers of the school of grammar started by क्रोष्टु; क्रोष्ट्रीयाः पठन्ति Mbh. on P. I. 1. 3.

क्रौञ्चः [कुञ्च् प्रज्ञा॰ अण्] **1** A curlew, heron; मनोहरक्रौञ्चनिनादितानि सीमान्तराण्युत्सुकयन्ति चेतः Ṛs. 4. 8; Ms. 12. 64. क्रौञ्चो विषाभ्यासे माद्यति Kau. A. 1. 20. 17. **-2** N. of a mountain (said to be the grandson of Himālaya and said to have been pierced by Kārtikeya and Paraśurāma); हंसद्वारं भृगुपतियशोवर्त्म यत् क्रौञ्चरन्ध्रम् Me. 59. भित्त्वा मद्बाणवेगेन क्रौञ्चत्वं वा गमिष्यति Pratimā. 5. 12; क्रौञ्चं यथा गिरिवरं युधि कार्तिकेयम् Abhiṣeka 6. 7. **-Comp.-अदनम्** the fibres of the stalk of a lotus. (**-नी**) the seed of lotus. **-अरातिः, -अरिः, -रिपुः 1** an epithet of Kārtikeya. **-2** of Paraśurāma. **-दारणः, -सूदनः** an epithet (1) of Kārtikeya, (2) of Paraśurāma. **-वर्णः** a kind of horse. Mb. 7. 23. 26; cf. com. as-' सितलोमकेसराढ्याः कृष्णत्वगुह्यलोचनोष्ठखुराः। ये स्युर्मुनिभिर्वाहा निर्दिष्टाः क्रौञ्चवर्णास्ते॥'

क्रौड *a.* **1** Belonging to a hog; क्रौडीं तनुम् Bhāg. 2. 7. 1. **-2** Relating to Viṣṇu's Avatāra as a hog; क्रौडे हतो दितिज उद्धरताऽम्भसः क्ष्माम् Bhāg. 11. 4. 18.

क्रौर्यम् **1** Cruelty, hard-heartedness; Ms. 12. 33. **-2** Terribleness.

क्रौशशतिकः **1** A mendicant who walks a hundred Krośas. **-2** One who deserves to be approached from distance of 100 Krośas (as a teacher).

क्रौष्टुकिः N. of a grammarian; of an astrologer.

क्लथ् 1, 9 P. **1** To kill, hurt. **-2** To turn round, revolve.

क्लन्द् I. 1 P. (क्लन्दति, क्लन्दित) **1** To call out. **-2** To cry, lament, weep. -II 1 Ā. (क्लन्दते or क्लदते) To be confused. **-2** To grieve.

क्लम् 1, 4. P. (क्लामति, क्लाम्यति, क्लान्त) To be fatigued or tired, be exhausted or depressed; न चक्लाम न विव्यथे Bk. 5. 102; 14. 101. **-2** To feel sorry, pine for; Ś. 6.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-Caus. (क्लमयति-ते) To fatigue, exhaust, depress, wither; प्रियाशोको जीवं कुसुममिव घर्मो क्लमयति U. 3. 30. (v. l.).

क्लमः, क्लमथः, क्लमथुः Fatigue, languor, exhaustion; विनोदितदिनक्लमाः कृतरुचश्च जाम्बूनदैः Śi. 4. 66; Ms. 7. 151; Ś. 3. 20.

क्लान्त *p. p.* [क्लम्-क्त] 1 Fatigued, tired out; तमातपक्लान्तम् R. 2. 13, Me. 37; V. 2. 23. -2 Withered, faded: क्लान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैरर्पितः Ś. 3. 25; R. 10. 48. -3 Lean, thin, emaciated. -4 Depressed in spirits, exhausted. **-Comp.** **-मनस्** *a.* languid, low spirited.

क्लान्तिः *f.* [क्लम्-क्तिन्] Fatigue. **-Comp.** **-च्छिद्** *a.* refreshing, invigorating.

क्लव् 4 Ā. (क्लव्यते) To fear, be afraid (according to some 1 Ā. also).

क्लिद् 4 P. (क्लिद्यति, क्लिन्न) To become wet, be damp, be moist. *-Caus.* To moisten, wet; न चैनं क्लेदयन्त्यापः Bg. 2. 23; Bk. 18. 11.

क्लिन्न *a.* 1 Wet, moistened; running (as an eye). -2 Rotted, putrified; Charak 1. 11, 27. -3 Soft, moved (as heart); क्लिन्नधियं च मातरम् Bhāg. 4. 3. 10; 9. 11. 5. **-Comp.** **-अक्ष** *a.* blear-eyed. **-वर्त्मन्** *n.* watering of the eyes. **-हृद्** *a.* tender-hearted.

क्लेदः [क्लिद्-भावे घञ्] 1 Wetness, moisture, dampness; Śānti 1. 29; तदङ्गनक्लेदसमाकुलाक्षम् R. 7. 27. -2 Running, discharge from a sore; Ms. 7. 55. 23. -3 Distress, suffering; कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदः R. 15. 32 (= उपद्रव Malli.)

क्लेदक *a.* Wetting, moistening. **-कः** 1 Phlegm. -2 One of the fires in the body.

क्लेदन् *m.* The moon.

क्लेदन *a.* [क्लिद् णिच्-ल्युट्] Wetting, making wet. **-नः** Phlegm. **-नम्** 1 Wetting, moistening. -2 Trickling, oozing.

क्लेदित *a.* Soiled; Subh.

क्लेदुः 1 The moon. -2 Morbid combination of the three humors of the body (संनिपात).

क्लिन्द् 1 U. (क्लिन्दति-ते) To lament.

क्लिब् *f.* Ved. The created world; क्लिबे स्मर कृतं स्मर Vāj. 40. 15.

क्लिश् 4 Ā. (also P. according to some authorities) (क्लिश्यते, क्लिष्ट or क्लिशित) 1 To be tormented, be afflicted, suffer; अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लिश्यते वः शिष्या M. 1; त्रयः परार्थे क्लिश्यन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम् Ms. 8. 169. -2 To torment, molest; भर्त्ता मां मातिचिक्लिशः Bk. 6. 17. -II 9 P. (क्लिश्नाति, क्लिष्ट, क्लिशित) 1 To torment, afflict, molest, distress; क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव Ś. 5. 6; एवमाराध्यमानोऽपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् Ku. 2.40; R. 11. 58. -2 To suffer, feel pain.

क्लिश्नत् *a.* Dispelling, removing; शीतांशोरंशुजालैर्जलधरमलिनां क्लिश्नती कृत्तिभैमीम् Mu. 3. 20. (v. l. क्लिन्दत्).

क्लिशित,-क्लिष्ट *p. p.* 1 Distressed, suffering pain or misery. -2 Afflicted, tormented. -3 Faded. -4 Inconsistent, contradictory; *e. g.* माता मे वन्ध्या. -5 Elaborate, artificial (as a composition.). -6 Put to shame. -7 Wearied; hurt, injured. -8 Being in a bad condition, worn; पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा Rām. 5. 15. 21. -9 Marred, impaired; Ś. 5. 19; Pt. 1. 11; Ś. 6. 10; disordered, Ś 7. 14. -10 Dimmed, made faint; हिमक्लिष्टप्रकाशानि ज्योतींषीव मुखानि वः Ku. 2. 19. -11 Injured, hurt; Ś. 6. 19. -12 Bothersome, tedious; यथा शरीरो बालस्य गुप्तः सान्क्लिष्टकर्मणः Rām. 7. 75. 4. (the commentator Rāma Tilaka gives क्लिष्टकर्मणः = शुभाचारस्य, which seems doubtful). **-ष्टम्** A contradictory statement. **-Comp.** **-वर्त्मन्** *n.* a disease of the eyelids.

क्लिष्टा *f.* A kind of चित्तवृत्ति as laid down in the पातञ्जलयोगशास्त्र.

क्लिष्टिः *f.* 1 Affliction, anguish, distress, pain. -2 Service.

क्लेशः [क्लिश्-भावे घञ्] 1 Pain, anguish, suffering, distress, trouble; किमात्मा क्लेशस्य पदमुपनीतः Ś. 1; क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते Ku. 5.86; Bg. 12. 5. -2 Wrath, anger. -3 Care, trouble. -4 Worldly occupation. -5 Sin (in the Buddhist sense); अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः Yoga Sūtra 2. 3. अपि च क्लेशान् विहाय मम शत्रुबुद्धिरेव नान्यत्र Nāg. 3; अनुकम्प्यतामसौ राज्यस्य कृते क्लेशदासीकृतो तपस्वी *ibid.* **-Comp.** **-अपह** *a.* allaying pain, consoling, palliative. (**-हः**) a son. **-कर** *a.* causing pain or trouble. **-क्षम** *a.* capable of enduring trouble.

क्लेशक *a.* [क्लिश्-वुन्] Giving pain, troublesome.

क्लेशलः Pain; तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते Bhāg. 10. 14. 4.

क्लेशित *a.* Pained, distressed; Mb. 3. 4.

क्लेशिन् *a.* 1 Causing pain or suffering -2 Hurting, injuring. निःश्वासेनाधरकिसलयक्लेशिना विक्षिपन्तीम् Śi.

क्लीतकिका, क्लीतनी The Indigo plant.

क्लीब् 1 Ā. (क्लीबते) 1 To be impotent, to behave like a eunuch. -2 (10 Ā) To be timorous, to be modest or unassuming; प्राप्तो पुरुषकारादि मुक्त्वा क्लीबयसे कथम् Ks. 104. 125.

क्लीब (व) *a.* 1 Impotent, neuter, emasculated; Ms. 3. 150, 4. 205; Y. 1. 223. -2 Unmanly, timid, weak, weak-minded; R. 8. 84; क्लीबान् पालयिता Mk. 9. 5. -3 Cowardly. -4 Mean, base. -5 Idle. -6 Of the neuter gender. -7 Desireless (कामहीन); विद्वान्क्लीबः पश्यति प्रीतियोगात् Mb. 12. 292. 23. **-बः, -बम्** (**-वः, -वम्**) 1 An impotent man, a eunuch; न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मेढ्रं चोन्मादशुक्राभ्यां हीनं क्लीबः स उच्यते ॥ Kātyāyana quoted in Dāyabhāga. -2 The neuter gender.

क्लीबता, क्लैब्यम् (व्यम्) 1 Impotence (lit.); वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् Pt. 1. -2 Unmanliness; timidity, cowardice; क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ Bg. 2. 3. -3 Impotence, powerlessness; यत्रोत्पलदलक्लैब्यमस्त्राण्यापुः सुरद्विषाम् R. 12. 86.

क्लु 1 Ā. (क्लवते) To move, go.

क्लेश् 1 Ā. (क्लेशते) 1 To speak articulately. -2 To impede, hinder. -3 To strike, kill. -4 To distress.

क्लैतकिकम् Fermented liquor.

क्लोमम्, क्लोमन् n. [क्लु गतौ मनिन्] 1 The lungs; Vāj. 25. 8; यकृच्च क्लोमानश्च पर्वताः Bṛi. Up. 1. 1. 1. -2 The bladder; Mv. 3. 32.

क्लोशः Ved. Fear; यदि क्लोशमनु ष्वणि Rv. 6. 46. 14.

क्व *ind.* 1 Whither, where; क्व तेऽन्योन्यं यत्नाः क्व च नु गहनाः कौतुकरसाः U. 6. 33; क्व-क्व when repeated in co-ordinate sentences imply 'great difference' or 'incongruity'; क्व रुजा हृदयप्रमाथिनी क्व च ते विश्वसनीयमायुधम् M. 3. 2; क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः R. 1. 2; Ki. 1. 6; Ś. 2. 19. -2 Sometimes क्व is used in the sense of the loc. of किम्; क्व प्रदेशे *i. e.* कस्मिन्प्रदेशे. क्वचन Somewhere; क्वचन पतनयोग्यं देशमन्विष्यताधः N.; यत्र क्वचन वत्स्यामि Bhāg. 1. 17. 36. न-क्व-च Nowhere, never; नानुभूतं क्व चानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् Bhāg. 4. 29. 65. न क्वचन Nowhere; Mb. 14. (*a*) With a following अपि it means (1) somewhere, anywhere; (2) sometimes. (*b*) With a following चित् it means (1) in some places; प्रस्निग्धाः क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः Ś.1.14; Rs.1.2. R. 1. 41; (2) in some cases; क्वचिद् गोचरः क्वचिन्न गोचरोऽर्थः. क्वचित्-क्वचित् (*a*) in one place-in another place, here-here; क्वचिद्वीणावाद्यं क्वचिदपि च हाहेति रुदितम् Bh. 3. 125, 1. 4. (*b*) now-now (referring to time); क्वचित् पथा संचरते सुराणां क्वचिद् घनानां पततां क्वचिच्च R. 13. 19.

क्वङ्गुः See प्रियङ्गु (Mar. कांग).

क्वत्य a. [क्व-त्यप् P. IV. 2. 104] Belonging to what place, being where; ... क्वत्येयं तव दुर्मतिः Bk. 9. 127.

क्वण् 1 P. (क्वणति, क्वणित) 1 To sound (indistinctly), jingle, tinkle; इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् H. 2. 86; क्वणन्मणिनूपुरौ Amaru. 31. (v.l. रणत्) Rs. 3.24; Me. 37. -2 To hum, warble (as bees &c.); sing indistinctly; किंचित्क्वणत्किंनरमध्युवास Ku. 1. 54; U. 3. 24; Bk. 6. 84. -3 To blow (flute); वेणुं क्वणन्तम् (कृष्णम्) Bhāg. 10. 15. 42.

क्वणः, क्वणनम्, क्वणितम्, क्वाणः 1 A sound in general. -2 The sound of any musical instrument. -नः A small earthen pot or boiler.

क्वणित a. Sounded, twanged. -Comp. -ईक्षणः a vulture. -वेणु a. one who has breathed the flute; श्रुत्वा च तत्क्वणितवेणुविचित्रगीतम् Bhāg. 10. 21. 12.

क्वाणः Sound; सरत्नवक्त्रक्वणकाणविलोचनकिरतालिके Ks. 120.106.

क्वथ् 1 P. (क्वथति, क्वथित) 1 To boil, decoct. -2 To digest.

क्वथः A decoction, solution prepared with a continued or gentle heat.

क्वथनम् [क्वथ्-ल्युट्] Boiling, decocting; समेत्य सद्यः क्वथनेन फेनताम् Ki. 16. 57.

क्वथित a. [क्वथ्-क्त] 1 Boiled, decocted; पक्षान्तयोर्वाऽप्यश्नीयाद्यवागूं क्वथितां सकृत् Ms. 6. 20. -2 Hot; अश्रुधाराः प्रमुञ्चन्ती संतापक्वथिताङ्का Ks. 90. 61. -तम् Spirituous liquor (prepared with honey).

क्वाथः [क्वथ्-करणे घञ्] 1 A decoction, solution prepared with a continued or gentle heat. -2 The mixture of the materials for decoction. -3 Pain, sorrow, distress. -Comp. -उद्भवम् blue vitriol used a collyrium. (Mar. मोरचूद.)

क्वाचित्क a. (-त्की f.) Met with occasionally, rare, unusual; इति क्वाचित्कः पाठः

क्वेल् 1 P. (क्वेलति) To shake, move.

क्षः 1 Destruction. -2 Disappearance, loss. -3 Lightning. -4 A field. -5 A farmer. -6 Viṣṇu in his 4th or Narasiṁha incarnation. -7 A demon.

क्षञ्ज्, क्षज् 10 U. (क्षञ्जयति-ते) To live in distress or pain. -1 Ā. (क्षजते) To kill. -1 Ā. (क्षञ्जते) 1 To go. -2 To give.

क्षण् (न्) 8 U. (क्षणोति, क्षणुते, क्षत) 1 To hurt, injure; इमां हृदि व्यायतपातमक्षणोत् Ku. 5. 54. -2 To break (to pieces); (धनुः) त्वं किलानमितपूर्वमक्षणोः R. 11. 72; (with परा,-परि, -वि used in the same senses as क्षण्).

क्षणः, -णम् [क्षणोति दुःखं क्षण्-अच्] 1 An instant, moment, measure of time equal to $\frac{4}{5}$ of a second; न हि कश्चित्क्षणमपि Bg. 3. 5; क्षणमात्रसृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः R. 1. 73; 2. 60; Me. 26; क्षणमवतिष्ठस्व wait a moment. -2 Leisure; अहमपि लब्धक्षणः स्वगेहं गच्छामि M. 1; Pt. 1. 138; गृहीतः क्षणः Ś. 2 'my leisure is at your disposal' *i. e.* I pledge my word to do your work. -3 A fit moment or opportunity; रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः Pt. 1. 138; Me. 64; अधिगतक्षणः Dk. 147. -4 An auspicious or lucky moment. -5 A festival, joy, delight; नदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये Rām. 5. 47. 38. -6 Dependence, servitude. -7 The centre, the middle. -8 A certain day of the fortnight (as the full moon). -9 Rule, resolution; गन्तुं भूमीं कृतक्षणाः

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Mb. 1. 64. 51. (In comp. क्षण is translated by 'momentary', 'temporary'. **क्षणात्, -क्षणेन** in a moment, at once, immediately). **-क्षणेक्षणे** *ind.* Every instant, moment; क्षणेक्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः आरब्धैर्व्यसनैर्भूम्ना क्षीणकोशः क्षणे क्षणे Raj. T. 5. 166. **-Comp. -अन्तरे** *ind.* the next moment, after a little while. **-अर्धम्** half a moment, small space of time. **-क्षेपः** a momentary delay. **-दः** an astrologer. (**-दम्**) 1 night-blindness. -2 water. (**-दा**) 1 night; क्षणदथैव क्षणदापतिप्रभः N. 1. 67; R. 8. 74; 16. 45; Śi. 3. 53. -2 turmeric. °करः, °पतिः the moon; उदिते क्षणदाकरे Śi. 9. 70. °चरः a night-walker, a demon; सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदाचराणां R. 13 75. °आन्ध्यम् night-blindness, nyctalopsis. **-द्युतिः** *f.* **-प्रकाशा, -प्रभा** lightning. **-निःश्वासः** the porpoise. **-भङ्गवादः** the doctrine of the continual decay of things (Buddh.); Bādarāyaṇa 2. 1. 18. **-भङ्गुर** *a.* transient, frail, perishable; मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभङ्गुरम् H. 4. 130. **-मात्रम्** *ind.* for a moment; क्षणमात्रमृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः R. 1. 73. **-रामिन्** *m.* a pigeon. **-विध्वंसिन्** *a.* perishable in a moment. (*-m.*) a class of atheistic philosophers who deny the continued identity of any part of nature, and maintain that the universe perishes and undergoes a new creation every instant. **-वीर्यम्** an auspicious moment (क्षण, मुहूर्त).

क्षणतुः A wound, sore.

क्षणनम् Injuring, killing, wounding.

क्षणिक *a.* [क्षणः स्वसत्ताव्याप्यतयाऽस्त्यस्य ठन्] Momentary, transient; स्वप्नेषु क्षणिकसमागमोत्सवैश्च R. 8. 92; एकस्य क्षणिका प्रीतिः H. 1. 64. **-का** Lightning. **-Comp. -आलयम्** a temple where temporary idols are worshipped; Māna. 61. 127.

क्षणिन् *a.* (**-नी** *f.*) 1 Having leisure. -2 Momentary. -3 Having a festival. **-नी** Night.

क्षणेपाकः An article cooked in a moment.

क्षत् *f.* 1 Killing. -2 Tearing. -3 Injury, hurt.

क्षत *p. p.* [क्षण्-क्त] 1 Wounded, hurt, injured, bitten, torn, rent, broken down &c.; see क्षण्; रक्तप्रसाधितभुवः क्षतविग्रहाश्च Ve. 1. 7; Ku. 4. 6; R. 1. 28; 2. 56; 3. 53. -2 Diminished; trodden. **-तम्** 1 Scratching, a scratch. -2 A wound, hurt, injury; क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णम् Pt. 2. 178; क्षते क्षारमिवासह्यं जातं तस्यैव दर्शनम् U. 4. 7; क्षारं क्षते प्रक्षिपन् Mk. 5. 18; नख° Ku. 3. 29. -3 Danger, destruction, peril; क्षतात् किल त्रायत इत्युदग्रः R. 2. 53. **-Comp. -अरि** *a.* victorious. **-आस्रवम्** Blood; Bhag. 3. 18. 19. **-उदरम्** dysentery. **-कासः** a cough produced by injury. **-जम्** 1 blood; स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुः R. 7. 43; Ve. 2. 27; Rām. 5. 10. 19. -2 puss, matter. **-योनिः** *f.* a violated woman, a woman who is no longer a virgin. **-विक्षत** *a.* mangled, covered with cuts and wounds. **-वृत्तिः** *f.* destitution, being deprived of any means of support; क्षतवृत्तिर्वने नित्यं कालकुद्दाललाङ्गली Rām. 2. 32. 29. **-व्रतः** a student who has violated his vow or religious engagement. **-हरम्** aloewood.

क्षतिः *f.* [क्षण्-क्तिन्] 1 Injury, wound; द्विषां क्षतीर्याः प्रथमे शिलीमुखा विभिद्य देहावरणानि चक्रिरे Ki. 14. 55. -2 Destruction, cutting, tearing down; विसब्ध्वं क्रियतां वराहततिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले Ś. 2. 6. -3 (Fig.) Ruin, loss, disadvantage; सुखं संजायते तेभ्यः सर्वेभ्योपीति का क्षतिः S. D. 37. -4 Decline, decay, diminution; प्रतापक्षतिशीतलाः Ku. 2. 24; H. 1. 114. -5 Death; आचक्षते शुद्धिदमा प्रसूतेरा च क्षते रागमत्रोक्षजे च Viś. Guṇa 572.

क्षत्तृ *m.* [क्षद् संज्ञायाम् तृच् Uṇ. 2. 91.] 1 One who cuts or carves anything; क्षत्ता वामस्य देव भूरेः Rv. 6. 13. 2. -2 An attendant, a door-keeper; यत् क्षत्तारं ह्वयत्या Av. 9. 6. 1; मुनिः प्रवेशितः क्षत्रा कन्यान्तःपुरमृद्धिमत् Bhāg. 9. 6. 43; chamberlain; Ks. 52. 106. -3 A coachman, charioteer; Vāj. 16. 26. -4 A man born of a Śūdra man and Kṣatriya woman; cf. Ms. 10. 9. -5 The son of a female slave; (*e. g.* विदुर); यावतः कृतवान्प्रश्नान्क्षत्ता कौषारवाग्रतः Bhāg. 1. 13. 2. -6 Brahmā. -7 A fish. -8 One who fights from a chariot. -9 The manager of a treasure (कोषाध्यक्ष). -10 A guard (?); Gīrvāṇa; एवमाघोषयत्क्षत्रा नन्दगोपः स्वगोकुले Bhāg. 10. 39. 12.

क्षत्रः, -त्रम् 1 Dominion, power, supremacy, might. -2 A man of the Kṣatriya caste, or the Kṣatriya tribe taken collectively; क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रुढः R. 2. 53; 11. 69, 71; असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा Ś. 1. 22; Ms. 9. 322; ब्राह्मणेनैधितं क्षत्रं मन्त्रिमन्त्राभिमन्त्रितम् । जयत्यजितमत्यन्तम् ... Kau. A. 1. 9. -3 A man of the warrior class, a soldier; क्षत्रप्रताप U. 6. 18; martial or heroic valour; 6. 16; -4 Injury, harm (हिंसा); 'क्षत्रं हिंसा तदर्थं जातं क्षत्रजम्' -com. of Nīlakaṇṭha on Mb. 12. 189. 5; (क्षत्रजं सेवते कर्म वेदाध्ययनसंगतः ।). **-त्री** 1 A woman of the military caste. -2 The rank of a member of the military caste. -3 Wealth. -4 Water. -5 The body. **-Comp. -अन्तकः** an epithet of Paraśurāma. **-धर्मः** 1 bravery, military heroism; क्षत्रधर्महतः Ms. 5. 98. -2 the duties of a Kṣatriya. **-पः** a governor, satrap; (a word found on coins and inscriptions.) **-पतिः** the possessor of dominion; क्षत्राणां क्षत्रपतिः Vāj. 10. 17; (cf. छत्रपति). **-बन्धुः** 1 a Kṣatriya by caste; Ms. 2. 38. -2 a mere Kṣatriya, a vile or wretched Kṣatriya; (as a term of abuse); cf. ब्रह्मबन्धु; Bhāg. 4. 28. 48. **-विद्या, -वेदः** the science of the warrior class (क्षत्रिय); धनुर्वेद; अध्येमि क्षत्रविद्याम् Ch. Up. 7. 1. 2; क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि Rām. 1. 65. 23.

क्षत्रिन् *m.* A man of the military order.

क्षत्रियः [क्षत्रे राष्ट्रे साधु तस्यापत्यं जातौ वा घः Tv.] 1 A member of the military or second caste; धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते Bg. 2. 31. ब्राह्मणः क्षत्रियो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः Ms. 10. 4. The Mahābhārata (Śāntiparvan) says: ब्राह्मणानां क्षतत्राणात्ततः क्षत्रिय उच्यते। -2 A kind of horse; क्षत्रिया वह्निसंभवाः Śālihotra, Appendix II, 14. **-यम्** The rank or power of the Kṣatriya class; Rv. 4. 12. 3. **-Comp. -धर्मः** See क्षत्रधर्मः Ms. 10. 81. **-हनः** (**-णः**) an epithet of Paraśurāma; Mb. 5. 178. 89.

क्षत्रियका, क्षत्रिया, क्षत्रियिका A woman of the Kṣatriya caste; Mb. 1. 2. 318.

क्षत्रियाणी [P. IV. 1. 49. Vārt. 7] 1 A woman of the Kṣatriya caste. -2 The wife of a Kṣatriya.

क्षत्रियी The wife of a Kṣatriya.

क्षद् 1 Ā. (क्षदते) Ved. 1 To cut. -2 To kill; जारः कनीन इव चक्षदान Rv. 1. 117. 18. -3 To consume, eat; Rv. 1. 25. 17. -4 To cover, protect. -5 To distribute (food); तस्मै घृतं सुरां मध्वन्नमन्नं क्षदामहे Av. 10. 6. 5.

क्षदनम् 1 Carving, dividing, tearing. -2 Eating.

क्षद्मन् n. [क्षद् भक्षणे मनिन्] 1 Water. -2 Food.

क्षन्द् See क्षुन्द् below.

क्षप् 1 U. (क्षपति-ते, क्षपित) To fast, to be abstinent; अरण्ये काष्ठवत्त्यक्त्वा क्षपेयुस्त्र्यहमेव च Ms. 5. 69. *-Caus.* or 10 U. (क्षपयति-ते, क्षपित) 1 To throw, send, cast. -2 To miss.

क्षपित a. Destroyed, diminished; क्षपिता तद्विटपाश्रया लता R. 8. 47; Bhāg. 4. 31. 6.

क्षप् f. Ved. 1 Night. -2 A measure of time. -3 Darkness; क्षपो जिन्वन्तः पृषतीभिर्ऋष्टिभिः Rv. 1. 64. 8. -4 Water.

क्षपः Water.

क्षपणः A Bauddha mendicant. **-णम्** 1 Defilement, impurity (अशौच); सब्रह्मचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् Ms.5.71. -2 Destroying, suppressing, expelling. -3 Fasting; चतुर्थभक्तक्षपणं वैश्ये शूद्रे विधीयते Mb. 13. 106. 13. -4 Abstinence, chastisement of the body.

क्षपणकः A Bauddha or Jaina mendicant; नग्नक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति Chān. 110; कथं प्रथममेव क्षपणकः Mu.4.

क्षपणी 1 An oar. -2 A net.

क्षपण्युः An offence.

क्षपा [क्षपयति चेष्टाम्; क्षि-णिच् अच्] 1 A night; विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः Ś. 6. 5; R. 2. 2; Me. 112. -2 Turmeric. **-Comp. -अटः, -चरः** 1 night-stalker. -2 a demon, goblin; ततः क्षपाटैः पृथुपिङ्गलाक्षैः Bk. 2. 30; 5. 64; 8. 56; दनुजः स्विदयं क्षपाचरो वा Ki. 13.8; Rām. 5.2.53. **-आन्ध्यम्** night-blindness. **-करः,-नाथः** 1 the moon; क्षिप्रं क्षपानाथ इवाधिरूढः Śi. 3. 22. -2 camphor. **-घनः** a dark cloud. **-चरः** a demon, goblin.

क्षम् 1 Ā., 4 P. (क्षमते, क्षाम्यति, चक्षमे, चक्षाम, क्षान्त or क्षमित) 1 To permit, allow, suffer; अतो नृपाश्चक्षमिरे समेताः स्त्रीरत्नलाभं न तदात्मजस्य R. 7. 34; 12. 46. -2 To pardon, forgive (as an offence); क्षान्तं न क्षमया Bh. 3. 13; क्षमस्व परमेश्वर; निग्रहस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देवि क्षमस्वेति बभूव नम्रः R. 14. 58. -3 To be patient or quiet, wait; स मुहूर्तं क्षमस्वेति (v. l. सहस्वेति) द्विजमाश्वास्य दुःखितम् R. 15.45. -4 To endure, put up with, suffer; अपि क्षमन्तेऽस्मदुपजापं प्रकृतयः Mu. 2; नाशाभङ्गकरान् राजा क्षमेत स्वसुतानपि H. 2. 105. -5 To oppose, resist; Rām. 7. 58. 6. -6 To be competent or able (to do anything); ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः Śi. 1. 38, 9. 65. *-Caus.* To beg pardon, forgive; एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् Bg. 11. 42.

क्षन्तव्य pot. p. 1 To be borne or endured. -2 Pardonable, fit to be forgiven; उक्तं मया प्राक्क्षन्तव्यमेतस्मान्मेऽपराधतः Ks. 119. 53.

क्षन्तृ a. [क्षम्-तृच्] Patient, enduring, forbearing, submissive.

क्षम् f. Ved. The ground, earth.

क्षम a. [क्षम्-अच्] 1 Patient (said of the earth); विमृग्वरीं पृथिवीमा वदामि क्षमां भूमिं ब्रह्मणा वावृधानाम् Av. 12. 1. 29. -2 Enduring, submissive; अतोऽत्र किंचिद्भवतीं बहुक्षमाम् Ku. 5. 40. -3 Adequate, competent, able (with gen., loc., inf. or in comp.) मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः Y. 3. 141; सा हि रक्षणविधौ तयोः क्षमा R. 11. 6; हृदयं न त्ववलम्बितुं क्षमाः R. 8. 60; गमनक्षम, निर्मूलनक्षम &c. -4 Appropriate, fit, proper, suitable; तन्नो यदुक्तमशिवं न हि तत्क्षमं ते U. 1. 14; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. 1. 13; Ś. 5. 27. -5 Fit for, capable of, suited to; उपभोगक्षमे देशे V. 2; तपःक्षमं साधयितुं य इच्छति Ś. 1. 18; स्पर्शक्षमं रत्नम् 1. 27; 7. 5. -6 Bearable, endurable. -7 Favourable, friendly. -8 Worthy; यूयमेव स्तवक्षमाः Mv. 1. 26. **-मम्** 1 Propriety, fitness. -2 Battle, war. **मः** N. of Śiva.

क्षमणीय a. 1 To be borne, patiently borne. -2 To be pardoned or forgiven.

क्षमा [क्षम्-अङ्] 1 Patience, forbearance, forgiveness; क्षमा सत्यं दमः शमः Bg. 10. 4, 34; 16, 3; क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् H. 2; R. 1. 22; 18. 9; तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः Śi. 2. 83. -2 The earth. -3 The number 'one'. -4 An epithet of Durgā. **-Comp. -जः** the planet Mars. **-भुज्, -भुजः** a king. **-भृत्** m. 1 a mountain. -2 a prince; प्रातिष्ठन्त क्षमाभृताम् Śi. 19. 30.

क्षमावत्, क्षमान्वित, क्षमायुक्त a. 1 Patient, indulgent. -2 Knowing what is proper or right; Rām. 5.

क्षमापयति Den. P. To ask any one's pardon, beg pardon; क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति Bhāg. 9. 4. 71.

क्षमापनम् Begging pardon. क्षमापनैश्च सा देवी प्रसन्नवदनाम्बुजा Parṇal. 4. 47.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षमितृ *a.* (-त्री *f.*), -**क्षमिन्** *a.* (-णी *f.*) 1 Patient, forbearing, of a forgiving nature; समदुःखसुखः क्षमी Bg. 12. 13. कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Śi. 2. 43; Y. 2. 200, 1. 133. -2 Capable, able.

क्षम्य *a.* Being in the earth, terrestrial; यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा Rv. 2. 14. 11.

क्षान्त *p. p.* [क्षम्-क्त] 1 Patient, forbearing, enduring. -2 Forgiven. -3 Borne, endured. -4 Friendly. -तः N. of Śiva. -ता The earth. -तम् Patience, indulgence; Rām. 1.

क्षान्तिः *f.* [क्षम्-भावे क्तिन्] 1 Patience, forbearance, forgiveness; क्षान्तिश्चेद्वचनेन किम् Bh. 2. 21; अहिंसा क्षान्तिरार्जवम् Bg. 13. 7; 18. 42. -2 The state of saintly abstraction.

क्षान्तु *a.* [क्षम्-तुन् वृद्धिश्च] Patient, forbearing. -तुः A father.

क्षाम्य *pot. p.* 1 To be borne. -2 To be pardoned or forgiven.

क्षम्प् 10 P. To forgive; L. D. B.

क्षय See under **क्षि.**

क्षर् 1 P. [क्षरति-क्षरित] (Used transitively or intransitively) 1 To flow, glide. -2 To send or stream forth, pour out, emit; तेषु क्षरत्सु बहुधा मदवारिधाराः R. 13. 74; Bk. 9. 8. -3 To drop, trickle, ooze. -4 To waste away, wane, perish. -5 To become useless, have no effect; यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् Ms. 4. 237. -6 To melt. -7 To slip from, be deprived of (with abl.). -*Caus.* (क्षारयति-ते) To accuse, traduce (usually with आ). -With **वि** to melt away, dissolve.

क्षर *a.* [क्षरति स्यन्दते मुञ्चति वा, क्षर्-अच्] 1 Melting away. -2 Movable. -3 Perishable; क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 15. 16. -रः A cloud. -रम् 1 Water. -2 The body; ततः सवेदनः सद्यो जीवः प्रच्यवते क्षरात् Mb.14.17.17. -3 Ignorance. -4 The Supreme Being. -5 Cause and effect. -6 The natural form (प्रकृति); अक्षरक्षरयोरेव द्वयोः सम्बन्ध इष्यते Mb. 12. 305. 1. -**Comp.** -**आत्मक** *a.* Of a perishable nature, perishable; Mārk. P. 23. 33. -**जः** (also क्षरेज) *a.* produced by distillation or from a cloud. -**भाव** *a.* mutable.

क्षरणम् [क्षर्-भावे ल्युट्] 1 The act of flowing, trickling, dropping, oozing. -2 The act of perspiring; अङ्गुलीक्षरणसन्नवर्तिकः R. 19. 19.

क्षरित *p. p.* Dropped, liquefied, oozed, melted &c.

क्षरिन् *m.* The rainy season.

क्षार *a.* [क्षर्-ज्वला बा० ण] 1 Corrosive, caustic, acid, pungent, saline. -2 Flowing, oozing. -रः 1 Juice, essence. -2 Treacle, molasses. -3 Any corrosive or acid substances; क्षते क्षारमिवासह्यं जातं तस्यैव दर्शनम् U. 4. 7; क्षारं क्षते प्रक्षिपन् Mk. 5. 18; (क्षारं क्षते क्षिप् &c. has become proverbial, and means 'to aggravate the pain which is already unbearable', 'to make bad, worse', 'to add insult to injury'). -4 Glass. -5 Salt; caustic alkali; Y. 3. 36. -6 Ashes. -7 A rogue, cheat. -रम् 1 Black salt. -2 Water. -3 See क्षारः (3); आः क्षते क्षारमेतन्मे क्षिप्तं केनेत्यभाषत Ks. 93. 14. -**Comp.**-**अच्छम्** sea-salt.-**अञ्जनम्** an alkaline unguent. -**अम्बु** *n.* an alkaline fluid. -**अष्टकम्** N. of a collection of eight articles [Mar. पळस (Butea frondose), निवडुंग (Cactus Indicus), सर्जी (Saltpetre), चिंच (Tamarind), आघाडा (Achryanthes Aspara), रुई, तिलनाल, जव (Nitrate of Potash). -**उदः**, -**उदकः** -**उदधिः**,-**समुद्रः**,-**सिन्धुः** the salt ocean. -**कर्दमः** 1 a pool of saline mud. -2 N. of a hell; Bhāg. 5. 26. 7. -**क्षत** *a.* damaged by saltpetre; Mk. 3. 14. -**तैलम्** oil cooked with alkaline ingredients. -**त्रयम्** -**त्रितयम्** natron, salt-petre and borax. -**दशकम्** N. of a collection of ten plants (Mar. शेवगा, मुळा, पळस, चिंच, चुका, आलें, निंब, आघाडा, ऊंस, कदली). -**नदी** a river of alkaline water in hell. -**पञ्चकम्** N. of a collection of five articles (Mar. जव, पुष्कर, सर्जी, पळस and तिलनाल). -**भूमिः** *f.*, -**मृत्तिका** saline soil; किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका Udb. -**मेलकः** an alkaline substance. -**रसः** a saline flavour. -**श्रेष्ठम्** alkaline earth. -**षट्कम्** N. of a collection of six plants (Mar. गुळवेल, कुडा, आघाडा, कळलावी, पुष्करमूल, तिलनाल).

क्षारकः [क्षर्-ण्वुल्] 1 Alkali. -2 Juice, essence. -3 A cage, basket or net for birds; स वै क्षारकमादाय द्विजान् हत्वा वने सदा Mb. 12. 143. 15. -4 A washerman. -5 A blossom; a bud or new-blown flower (कलिका).

क्षारणम्, -**णा** Accusing, especially of adultery -**णम्** 1 Converting to alkali or ashes. -2 Distilling.

क्षारयति Den. P. 1 To furnish or mix with acid substances. -2 To torture a person with acid substances. -3 To speak ill of a person, accuse. -4 To abuse, calumniate, traduce, censure; cf. आक्षर्.

क्षारिका Hunger.

क्षारित *a.* 1 Distilled from saline matter. -2 Falsely accused (especially of adultery). -3 Accused of a crime, calumniated; कच्चिदार्योऽपि शुद्धात्मा क्षारितश्चापकर्मणा Rām. 2. 100. 56.

क्षल् 10 U. (क्षालयति-ते, क्षालित) 1 To wash, wash off, purify, cleanse; ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः Śi. 1. 38; H. 4. 60. -2 To wipe away. -With वि to wash off; निःशेषविक्षालितधातुनापि R. 5. 44.

क्षाल *a.* Cleaning, washing.

क्षालनम् [क्षल्-भावे ल्युट्] 1 Washing, cleansing (with water); तत्क्षालनाय यास्यामि तीर्थान्युज्झितमत्सरः Ks. 52. 239. -2 Sprinkling.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षालित *p. p.* [क्षल्-क्त] 1 Washed, cleansed, purified. -2 Wiped away, requited; तथा वृत्तं पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि U. 1. 28; Raj. T. 5. 59.

क्षवः, क्षवथुः See under क्षु.

क्षा *f.* 1 The earth. -2 Sleep; क्षा क्षौ क्षमायां निद्रायाम् Nm.

क्षाणम् Burning, what is burnt; निमित्तं हि उपसंप्राप्तं क्षाणं नाम ŚB. on MS. 6. 4. 18; एकदेशक्षाणमपि क्षाणमेव ŚB. on MS. 6. 4. 18.

क्षात्र *a.* (-त्री *f.*) [क्षत्रस्य कर्म भावो वा अण्] Relating or peculiar to the military tribe; क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनुं ब्रह्मघोषस्य गुप्त्यै U. 6. 9.; R. 1. 13. -त्रम् 1 The Kṣatriya tribe. -2 The qualifications of a Kṣatriya; the Gītā thus describes them:—शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम्। दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् Bg. 18. 43.

क्षात्रिः The son of a Kṣatriya by a woman of another caste; P. IV. 1. 138 Kāśi.

क्षान्त &c. See under क्षम्.

क्षाम *a.* [क्षै-कर्तरि क्त क्षायो मः P. VIII. 2. 53] 1 Scorched, singed. -2 Diminished, thin, wasted; emaciated, lean; क्षामक्षामकपोलमाननम् Ś. 3. 9; मध्ये क्षामा Me. 84; क्षामच्छायं भवनमधुना मद्वियोगेन नूनम् 82, 91. -3 Slight, little, small. -4 Weak, infirm. -मः An epithet of Viṣṇu. -मा The earth; द्यावा ह क्षामा Mbh. on P. I. 2. 64. -मम् Destruction. -Comp. -आस्यम् unwholesome diet; अपथ्यमहितं रोग्यं क्षामास्यं परिकीर्तितम् (शब्दचन्द्रिका) -इष्टिन्यायः The rule according to which a conditional cause laying down a निमित्त must be so construed as to avoid it involving a नित्य or unavoidable circumstance. This is discussed and established by Jaimini and Śabara in MS. 6. 4. 17-21.

क्षामम् *a.* [क्षै-मनिन्] Destructive. -*n.* Ved. The earth, ground.

क्षामवत् *a.* Ved. Scorching, withering, drying; an epithet of Agni.

क्षारः &c. See under क्षर्.

क्षालनम् &c. See under क्षल्.

क्षि I. 1 P. (क्षयति, क्षित or क्षीण) 1 To decay or waste. -2 To rule, govern, be master of; भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः Rv. 6. 23. 10. -II 1, 5, 9 P. (क्षयति, क्षिणोति, क्षिणाति) 1 To destroy, affect, ruin, corrupt; न तथाः शस्त्रभृतां क्षिणोति R. 2. -2 To diminish, cause to waste away; दक्षशाप इव चन्द्रमक्षिणोत् R. 19. 48. -3 To kill, injure. -4 To spend, pass (as time); कति पुनरहं वासराणि क्षयिष्ये Ud. S. 83. -III. 6 P. (क्षियति) 1 To abide, stay, dwell. यस्मिन् क्षियन्ति भुवनानि विश्वा Nri. Pūr. Up. 2. 1. -2 To inhabit. -3 To remain. -4 To go, move, approach. -*Pass.* (क्षीयते) 1 To waste, wane; decay, be diminished (fig. also) प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते H. 4. 66; प्रत्यासन्नांवपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते Pt. 2. 4; Amaru. 93; Bh. 2. 19. -*Caus.* (क्षययति or क्षपयति) 1 To destroy, remove, put an end to; ममापि च क्षपयतु नीललोहितः पुनर्भवं परिगतशक्तिरात्मभूः Ś. 7. 35, R. 8. 47; Me. 55. -2 To spend or pass (as time).

क्षयः [क्षि-अच्] 1 A house, residence, abode; यातनाश्च यमक्षये Ms. 6. 61; निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्य ह Mb. -2 Loss, decline, waste, wane, decay, diminution; आयुषः क्षयः R. 3. 69; धनक्षये वर्धति जाठराग्निः Pt. 2. 186; so चन्द्रक्षयः, क्षयपक्षः &c. -3 Destruction, end, termination; निशाक्षये याति ह्रियैव पाण्डुताम् Rs. 1. 9; Amaru. 60. -4 Pecuniary loss; Ms. 8. 401. -5 Fall (as of prices.) -6 Removal. -7 Universal destruction (प्रलय). -8 Consumption. -9 A disease in general. -10 The negative sign or quantity, minus (in algebra). -11 Family, race. -12 The house of Yama. -13 A part of the elephant's knee (गजजानुभागविशेषः); Mātaṅga L. 5. 15. -14 Power (क्षि क्षयैश्वर्ययोरित्यैश्वर्यार्थस्य क्षिधातो रूपम् -Com. on Mb. 12. 303. 2); उपपद्यति संयोगाद् गुणैः सह गुणक्षयात् *ibid.* -यम् N. of the last year in the sixty years cycle. -Comp. -उपशमः complete annihilation of the desire of being active (Jaina). -कर (also क्षयंकर) *a.* causing decay or destruction, ruinous. -कालः 1 time of universal destruction. -2 the period of decline. -कासः consumptive cough. -तिथिः, *f.* क्षयाहः the lunar day not beginning with the sun-rise, hence omitted in the calendar. -पक्षः the dark fortnight. क्षयपक्ष इवैन्दवीः कलाः सकला हन्ति स शक्तिसंपदः Ki. 2. 37. -2 a fortnight of 13 days. -मासः the month in which two संक्रान्तिs occur and which is omitted in the adjustment of the lunar-solar calendar. -युक्तिः *f.*, -योगः an opportunity of destroying; Ki. 2. 9. -रोगः consumption. -वायुः the wind that is to blow at the destruction of the world. -संपद् *f.* total loss, ruin.

क्षयण *a.* Destroying &c. -णः 1 A place with calm water. -2 A bay or harbour. -णम् A dwelling-place, habitation.

क्षयथुः Consumptive cough, consumption.

क्षयस् *n.* A dwelling-place, habitation.

क्षयिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Diminishing, decaying; आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण Bh. 2. 60; waning, wasting; न चाभूतामिव क्षयी R. 17. 71; Ms. 9. 314. -2 Consumptive. -3 Perishable, fragile. -*m.* The moon.

क्षयिष्णु *a.* 1 Wasting, decaying. -2 Perishable, fragile; सर्वं चेदं क्षयिष्णु पश्यामः Maitri Up. 1. 4.

क्षिः *f.* 1 Abode. -2 Going. -3 Destruction. -4 Waste, loss.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षित् *a.* 1 Ruling, a ruler; उताहो इन्द्रवीर्यास्ते बभूवुः पृथिवीक्षितः Rām. 7. 31. 4. -2 Dwelling.

क्षित *p. p.* [क्षि-कर्मणि क्त] 1 Wasted, decayed, lost. -2 Weakened. -3 Poor, miserable. -तम् Killing; injuring.

क्षिता The earth.

क्षितिः *f.* [क्षि निवासे आधारे क्तिन्] 1 The earth, soil of the earth; Mb. 4. -2 A dwelling, an abode, a house; तं भक्तिभावोऽभ्यग्रृणादसत्वरं परिश्रुतोरुश्रवसं ध्रुवक्षितिः Bhāg. 4. 9. 5. -3 Loss, destruction. -4 The end of the world. -5 Wane. -6 A man (Ved.) -7 Prosperity; क्षिते रोहः प्रवहः शश्वदेव Mb. 13. 76. 10. -8 Number 'one'; Bij. -Comp. -अदितिः an epithet of Devakī, mother of Kriṣṇa. -ईशः, -ईश्वरः a king; R. 1. 5; तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ 3. 3; 11. 1. -कणः dust. -कम्पः an earth-quake. -क्षित् *m.* a king, prince; Śi. 13. 4. -जः, -रुहः, -सुतः 1 a tree; गिरिप्रकाशान् क्षितिजान् भञ्जेयमनिलो यथा Mb. 7. 197. 19. -2 an earth worm. -3 the planet Mars. -4 N. of the demon Naraka killed by Viṣṇu. Śi. 8. 15. (-जम्) the horizon. (-जा) an epithet of Sītā. -तलम् the surface of the earth. उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवः Bh. 3. 4. -त्राणम् protection of the earth (a duty of क्षत्रिय caste). -देवः, -सुरः a Brāhmaṇa; Bhāg. 3. 1. 12. -धरः a mountain; क्षितिधरपतिकन्यामाददानः करेण Ku. 7. 94. -धेनुः earth considered as a milchcow; राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण Bh. 2. 46. -नाथः, -पः, -पतिः, -पालः, -भुज् *m.*, -रक्षिन् *m.* a king, sovereign; R. 2. 51, 6. 76, 6. 86, 7. 3, 9. 75; यः समानं सदा धत्ते भृत्यानां क्षितिपोऽधिकम् Pt. -पुत्रः 1 the planet Mars. -2 the demon Naraka. -प्रतिष्ठ *a.* dwelling on the earth. -भृत् *m.* 1 a mountain; सर्वक्षितिभृतां नाथ V. 4. 27; (where it means 'a king' also); Ki. 5. 20; Rs. 6. 26. -2 a king. -मण्डलम् the globe. -रन्ध्रम् a ditch, hollow. -वर्धनः *m.* a corpse, dead body. करोमि क्षितिवर्धनम् Bk. -वृत्तिः *f.* 'the course of the earth, patient behaviour. -व्युदासः a cave within the earth, an underground hole. -संक्रन्दनः (= क्षितीन्द्रः, a king); Sāhendra. 2. 10. -स्पृश् an inhabitant of the earth (मानुष); इति चोपनतां क्षितिस्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनात् R. 8. 81.

क्षित्वन् *m.* Wind, air.

क्षीण *p. p.* [क्षि-क्त] 1 Thin, emaciated, waned, become lean, diminished, worn away, expended; भार्या क्षीणेषु वित्तेषु (जानीयात्) H. 1. 70; so क्षीणः, क्षीणोऽपि शशी; K. P. क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति Bg. 9. 21. -2 Slender, delicate; क्षीणेन मध्येऽपि सलोदरेण N. 7. 81. -3 Small, little. -4 Poor, miserable; यो वै प्रियसुखे क्षीणः Mb. 12. 295. 13. -5 Powerless, weak. -6 Wasted away, decreased, lost, diminished. -7 Dead, destroyed; अक्षीणभक्तिः क्षीणेऽपि नन्दे Mu. 2. 21. -8 Injured, broken, torn; -Comp. -कोश *a.* One whose wealth is exhausted; आरब्धैर्व्यसनैर्भूम्ना क्षीणकोशः क्षणे क्षणे Rā. T. 5. 166. -चन्द्रः the moon on the wane. -धन *a.* reduced to poverty, impoverished. -पाप *a.* one who is purified after having suffered the consequences of sin. -पुण्य *a.* one who has enjoyed all his stock of merit, and must work to acquire more in another birth. -मध्य *a.* slender-waisted. -वासिन् *a.* inhabiting a dilapidated house. (-*m.*) a dove or pigeon. -विक्रान्त *a.* destitute of courage or prowess -वृत्ति *a.* deprived of the means of support, out of employ; Ms. 8. 341. -शक्ति, -बल *a.* weakened in strength, subsided (as a disease); उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः Pt. 1. 235.

क्षीणता 1 The state of wasting away, diminution, decay; emaciation. -2 The state of being injured.

क्षिण् 5 U. (क्षिणोति-क्षिणुते, क्षित) To kill, hurt, injure.

क्षिद्रः [क्षिद्-रक्] 1 A disease. -2 The sun. -3 A horn.

क्षिप् 6 U. (but only P. when preceded by अभि, प्रति and अति), 4. P. (क्षिपति-ते, क्षिप्यति, क्षिप्त) 1 To throw, cast, send, dispatch, discharge, let go (with loc. or sometimes dat.); महद्भ्य इति तु द्वारि क्षिपेदप्स्वद्भ्य इत्यपि Ms. 3. 88; शिलां वा क्षेप्स्यते मयि Mb.; R. 12. 95; with प्रति also; Bh. 3. 67, Śi. 15. 86. -2 To place, put on or upon, throw into; स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24; Y. 1. 230; Bg. 16. 19. -3 To fix on, attach to (as a blame); भृत्ये दोषान् क्षिपति H. 2. -4 To cast or throw off, cast away, rid oneself of; किं कूर्मस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष यत् Mu. 2. 18. -5 (*a*) To take away, destroy; ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् Māl. 4. 8. (*b*) To kill or slay; केसरी निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथो मृगाधिपः Śi. 2. 53. -6 To reject, disdain. -7 To insult, revile, abuse, scold; Ms. 8. 312, 270; Śānti. 3. 10. ननु क्षिपसि माम् Dūtavākyam 1. -8 To pour on, scatter, strew. -9 To strike, hit. -10 To distract, afflict; तन्मे मनः क्षिपति Māl. 4. 8. -11 To move hastily (arms or legs); क्षिपंश्च पादान् Bhāg. 10. 36. 14. -12 To pass away (time); राजा हृष्टोऽक्षिपत्क्षपाम् Ks. 55. 154. -13 (in math.) To add; Goladh. -With पर्या to bind or tie up, collect (as hair); (केशान्तं) पर्याक्षिपत् काचिदुदारबन्धम् Ku. 7. 14.

क्षिप् *f.* Ved. A finger; दश क्षिपः पूर्व्यं सीमजीजनन् Rv. 3. 23. 3, 9. 97. 57.

क्षिप *a.* [क्षिप्-क] Throwing, striking, hitting. -पः 1 Throwing, casting. -2 Reviling, insulting.-पा 1 Sending. -2 Throwing. -3 Night.

क्षिपकः (*f.* क्षिपिका) [P. VIII. 3. 45. Vart. 6.] An archer, a warrior.

क्षिपणम् [क्षिप्-भावे बा० क्युन्] 1 Sending, throwing, casting. -2 Reviling, abusing.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षिपणिः,-णी *f.* 1 An oar. -2 A priest. -3 A net. -4 A weapon. **-णिः** A stroke with a whip.

क्षिपणुः [क्षिप्-अनुङ्] 1 An archer. -2 A weapon, मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः Rv. 4. 58. 6. -3 Air, wind.

क्षिपण्यु *a.* [क्षिप्-कन्युच्] 1 Fragrant, sweet-smelling. -2 Diffusive. **-ण्युः** 1 The body. -2 The spring season. -3 A fragrant smell.

क्षिपतिः (-स्तिः) Ved. The arm.

क्षिप्त *p. p.* [क्षिप्-क्त] 1 Thrown, scattered, hurled, cast; क्षिप्ता जूर्णिर्न वक्षति Rv. 1. 129. 8. -2 Abandoned. -3 Disregarded, neglected, disrespected. -4 Placed. -5 Distracted, mad (see क्षिप्). **-प्ता** Night. **-प्तम्** A wound caused by shooting; अथो क्षिप्तस्य भेषजीम् Av. 6. 109. 3. -**Comp.** **-उत्तरम्** unanswerable speech. **-कुक्कुरः** a mad dog. **-चित्त** *a.* distracted in mind, absent-minded. **-देह** *a.* prostrating the body, lying down. **-योनि** *a.* of despicable descent (not fit to act as ऋत्विज्).

क्षिप्तिः *f.* [क्षिप्-क्तिन्] 1 Throwing, sending forth. -2 Explaining a hidden meaning (such as solving riddles). -3 (in drama) The exposure of a secret. -4 also **क्षिप्तिका** (in Alg.) The quantity to be added to the square of the least root multiplied by the multiplicator (to render it capable of yielding an exact square root).

क्षिप्नु *a.* 1 Throwing, casting. -2 Killing; रक्षोगणं क्षिप्नुम् Bk. 2. 21; Śi. 16. 50. -3 Obstructive.

क्षिप्र *a.* [क्षिप्-रक्] (compar. क्षेपीयस्; superl. क्षेपिष्ठ) 1 Elastic (as a bow); ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिः Rv.2.24.8. -2 Quick, speedy. **-प्रम्** 1 A measure of time = 1/15 of a Muhūrta. -2 The part of the hand between the thumb and the forefinger and the corresponding part of the foot. **-प्रम्** *ind.* Quickly, speedily, immediately; विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि Ms. 3. 179; Śānti. 3. 6; Bk. 2. 44. -**Comp.** **-कारिन्** *a.* acting quickly, prompt. **-निश्चय** *a.* one who decides or resolves quickly; आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः Ms. 7. 179. **-सन्धिः** *m.* a kind of सन्धि produced by changing the first of two concurrent vowels to its semi-vowel.

क्षेपः [क्षिप्-घञ्] 1 Throwing, tossing, casting, moving about, movement (of limbs); कुन्दक्षेपानुगम Me.49; भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशाम् Ku. 3. 60. -2 A throw, cast. -3 Sending, dispatching. -4 Depression; striking down. -5 Transgressing. -6 Passing away (time); कालक्षेपः. -7 Delay, dilatoriness. -8 Insult, abuse; क्षेपं संग्रामवांस्तत्र Rām. 12. 49. 56; क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः Y. 2. 204; किं क्षेपे. P. II. 1. 64. -9 Disrespect, contempt. -10 Pride, haughtiness. -11 A nosegay. -12 A stroke (of an oar &c.). -13 Laying on (as a paint &c.), besmearing. -14 (in arith.) Addendum. -15 The astronomical latitude; Golādh. -**Comp.** **-दिनम्** See क्षयतिथि. **-पातः** the point where the planets and the moon pass the ecliptic; Golādh. 6. 14, 20. **-वृत्तम्** the course of the planets and of the moon; *ibid.* 5. 13.

क्षेपक *a.* [क्षिप्-ण्वुल्] A thrower, sender; जलेऽग्निक्षेपकं यथा Ks. 61. 9. -2 Interpolated, inserted (as a passage); cf. N. 22. 48. -3 Abusive, disrespectful. **-कः** 1 A spurious or interpolated passage. -2 An additive quantity.

क्षेपणम् [क्षिप्-ल्युट्] 1 Throwing, casting, sending, directing &c. -2 Spending (as time). -3 Omitting. -4 Abusing. -5 A sling; दिवम्भो निपेतुर्ग्रावाणः क्षेपणैर्महिता इव Bhāg. 3. 19. 18. **-णिः, -णी** *f.* 1 An oar. -2 A net for fishing. -3 A sling or any instrument with which missiles are thrown.

क्षेपणिकः A boatman, navigator.

क्षेपणीय *a.* [क्षिप्-अनीयर्] To be thrown or cast. **-यम्** A sling, any instrument for casting missiles, stones &c; R. 4. 77.

क्षेपिमन् *m.* Great velocity, speed; P. VI. 4. 156.

क्षेप्तृ *a.* A thrower, caster, sender; Rām. 4.

क्षेप्य *a.* 1 To be thrown or cast &c. -2 To be placed into; मुखक्षेप्यं चकार च Ks. 89. 26. -3 To be added; Golādh. 6. 19.

क्षिया 1 Loss, destruction, waste, decay. -2 An impropriety, offence against established customs (आचारभेद); the following is an instance; स्वयमह रथेन याति उपाध्यायं पदातिं गमयति Sk.

क्षिव् 1, 4 P. (क्षेवति or क्षीव्यति) To eject from the mouth, vomit, spit out.

क्षी 1 U. (क्षयति-ते) To kill, injure, hurt.

क्षीज् 1 P. (क्षीजति) To sound indistinctly.

क्षीजनम् [क्षीज् भावे ल्युट्] The whistling of hollow reeds.

क्षीण See under **क्षि.**

क्षीबू, क्षीब See **क्षीव्, क्षीव.**

क्षीरः, -रम् 1 Milk; हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः Ś. 6. 28. -2 The milky juice or sap of trees, exudation; resin; ये तत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः Me. 109; Ku. 1. 9. -3 Water; तिर्यग्वाहाश्च क्षीरिणः Rām. 2. 15. 6. **-रः** See क्षीरस्वामिन्; क्षीराभिधाच्छब्दविद्योपाध्यायात्संभृतश्रुतः Rāj. T. 4. 489. **-रा -री** N. of several plants containing a milky sap. **-री** A dish prepared with milk (Mar. खीर). -**Comp.** **-अदः** an infant, a sucking child. **-अब्धिः** 1 the sea of milk. -2 the अमृत; भो वैनतेय क्षीराब्धिः प्रारब्धो मथितुं सुरैः Ks. 22. 186. °**जः** 1 the moon. -2 the Amrita or nectar produced at the churning of the sea. -3 an

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

epithet of Śeṣa. -4 a pearl. °**जम्** sea-salt. °**जा, °तनया** an epithet of Lakṣmī. -**आह्वः** the pine tree. -**उदः** cf. [P. VI. 3. 57 Vārt.] 1 the sea of milk; क्षीरोदवेलेव सफेनपुञ्जा Ku. 7. 26. °तनयः, °नन्दनः, °तनया, °सुता an epithet of Lakṣmī. -**उत्तरा** inspissated milk. -**उत्थम्** fresh butter. -**उदधि** = क्षीरोद q. v. above. -**ऊर्मिः** a wave of the sea of milk; R. 4. 27. -**ओदनः** rice boiled with milk; क्षीरौदनं पाचयित्वा Bṛi. Up. 6. 4. 14. -**कण्ठः** -**कण्ठकः** a young child (having milk in the throat); त्वया तत्क्षीरकण्ठेन प्राप्तमारण्यकं व्रतम् Mv. 4. 52, 5. 11. क्षीरकण्ठाविमौ वत्सौ बत त्वन्मयजीविनौ Śiva. B. 2. 24 and 50. -**कुण्डम्** a milk-pot; कश्चिद्दुदोह कश्चिच्च क्षीरकुण्डमधारयत् Ks. 63. 188. -**जम्** coagulated milk. -**दात्री** yielding milk (as a cow). -**द्रुमः** the Aśvattha tree. -**धात्री** a wet-nurse. -**धिः, -निधिः** the sea of milk; इन्दुः क्षीरनिधाविव R. 1. 12. -**धेनुः** *f.* a milch cow. -**नीरम्** 1 water and milk. -2 milk-like water. -3 a fast embrace. -**पः** a child. -**पाक** *a.* cooked in milk; शतं महिषान् क्षीरपाकमोदनम् Rv. 8. 77. 10. -**पाणः** an inhabitant of Uśīnara. (-**णम्, -नम्**) drinking milk. (-**णी**) any vessel out of which milk is drunk. -**भृत** *a.* supported by milk (as a Gopāla); receiving wages in the form of milk; गोपः क्षीरभृतो यस्तु Ms. 8. 231. -**वारिः, -वारिधिः** the sea of milk; गत्वा च क्षीरवारिधिम् Ks. 22. 188. -**विकृतिः** *f.* inspissated milk; any product made from milk (as cheese &c.). -**वृक्षः** 1 N. of the four trees न्यग्रोध, उदुम्बर, अश्वत्थ and मधूक. -2 the glomerous fig-tree. -**व्रतम्** living upon milk in consequence of a vow. -**शरः** cream, the skim of milk. -**समुद्रः, -सागरः** the sea of milk. यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः Bhāg. 8.5.11. -**सर्पिस्** *n.* ghee (घृत). -**सारः** butter; क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्वया Udb. -**स्निग्ध** *a.* unctuous with milky juice or sap; Ś. 3. 6. (v.l.) -**स्फटिकः** a precious stone. -**स्वामिन्** *m.* a commentator on the Amarakośa and a grammarian. -**हिण्डीरः** the foam of milk.

क्षीरपकः A variety of inferior gems; Kau. A. 2.11.

क्षीरयति Den. P. To look like milk.

क्षीरस्यति Den. P. To desire milk; क्षीरस्यति माणवकः Mbh. on P. VII. 1. 51.

क्षीरिका 1 A dish prepared with milk. -2 N. of plant (Mar. दुधी, रांजणी, खिरणी).

क्षीरिन् *a.* 1 Milky; क्षीरिणश्चैव पादपान् Ms. 8. 246; ये क्षीरिणोवरोहवन्तः पृथुपर्णास्ते न्यग्रोधाः Mbh. on P. I. 1. 56. -2 Yielding milk; क्षीरिण्यः सन्तु गावः Mk. 10. 60.

क्षीरेयी An oblation of milk, rice, and sugar.

क्षीरावी, -विका A kind of cucumber (Mar. दुधी).

क्षीव् 1, 4 P. [क्षीवति, क्षीव्यति] 1 To be drunk or intoxicated. -2 To spit, eject from the mouth.

क्षीव *a.* Excited, drunk, intoxicated; ध्रुवं जये यस्य जयाभृतेन क्षीवः क्षमाभर्तुरभूत्कृपाणः Vikr. 1. 96; क्षीवो दुःशासनासृजा Ve. 5. 27.

क्षु 2 P. [क्षौति, क्षुत] 1 To sneeze; अपयाति सरोषया निरस्ते कृतकं कामिनि चुक्षुवे मृगाक्ष्या Śi. 9. 83; Ch. P. 10; Bk. 14. 75; ...रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या। जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात् कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या ॥ Bil. Ch. 2. 5. -2 To cough.

क्षु 9 U. To jump (also 5 P.); cf. क्षुणाति च क्षुणीते च क्षुणोत्याप्लवनेऽपि च। क्षन्दते क्षुन्दते चापि षडाप्लवनवाचिनः॥ इति भट्टमल्लः.

क्षवः [क्षु-भावादौ अप्] 1 Sneezing; Av. 19. 8. 5. -2 Cough.

क्षवकम् A kind of pot-herb. -**विका** 1 A species of rice. -2 A woman.

क्षवथुः [क्षु-अथुच्] 1 Sneezing. -2 Cough. -3 Irritation of the throat. -4 Sore throat. विषवैद्यो विजानाति सर्पस्य क्षवथुं ध्रुवम् Subha.

क्षुत् *f.*, **क्षुतम्, -ता, -तिः** *f.* A sneeze or sneezing; क्षुतमिवोपशुश्रुवे Śi. 15. 91. -**जनिका** (क्षुनिका) Mustard.

क्षुतः, क्षुतकः Black mustard.

क्षुः Ved. 1 Food; विश्वं विवेष्टि द्रविणमुप क्षु Rv. 10. 61. 12. -2 A lion.

क्षुण्ण See under क्षुद् below.

क्षुद् 7 U. (क्षुणत्ति, क्षुन्ते, क्षुण्ण) 1 To tread or trample upon, strike against, crush (under the foot), bruise, pound down; क्षुणद्मि सर्पान् पाताले Bk. 6. 36; ते तं व्याशिषताक्षोत्सुः पादैर्दन्तैस्तथाच्छिदन् 15. 43; 17. 66. -2 To move, be agitated (Ā.); क्षोदन्ते आपो रिणते वनानि Rv. 5. 58. 6. -With **प्र** to crush, bruise, pound; मित्रघ्नस्य प्रचुक्षोद गदयाङ्गं बिभीषणः Bk. 14. 33.

क्षुण्ण *p. p.* [क्षुद्-क्त] 1 Pounded, crushed to pieces, bruised. -2 Powdered, pulverized, ground. -3 Beaten, trodden (as a path); रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परम् (न व्यतीयुः) R. 1. 17. -4 (Fig.) Practised, followed; क्षुद्रजनक्षुण्ण एष मार्गः K. 146; अ° unusual; Māl. 3. -5 Violated (a vow); Rām. 1. -6 Exercised, practised, skilful. -7 One versed in the sacred science but unable to teach it. -8 Overcome, defeated; क्षतं क्षुण्णासुरगणैरगणैरिव किं यशः Ki. 15. 8. -**Comp.** -**मनस्** *a.* penitent, repentant.

क्षुण्णकः A kind of drum beaten at a funeral.

क्षुद् *f.* Grinding, crushing.

क्षुदः Flour, meal.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षुद्र *a.* [क्षुद्-कर्तरि रक्] (compar. क्षोदीयस्; superl. क्षोदिष्ठ) 1 Minute, small, tiny, little, trifling. -2 Mean, low, vile, base; क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने Ku. 1. 12. -3 Wicked. -4 Cruel. -5 Poor, indigent. -6 Miserly, niggardly; Me. 17. -7 Diminutive, short. -8 Trifling, insignificant. -9 Unimportant, minor. **-द्रः** 1 A small particle of rice. -2 A bee or wasp. **-द्रा** 1 A bee; क्षुद्राभिरक्षुद्रतराभिराकुलम् Śi. 12. 54. -2 A fly or gnat. -3 A woman maimed or crippled. -4 A quarrelsome woman. -5 A prostitute, whore, harlot; उपसृष्टा इव क्षुद्राभिश्छिन्नभवना: K. 107. -6 A base or despicable woman. -7 A dancing girl. **-द्रम्** Ved. A particle of dust, flour, meal; अव क्षुद्रमिव स्रवेत Rv. 1. 129. 6. **-Comp. -अञ्जनम्** a kind of unguent applied to the eyes in certain diseases. **-अन्त्रः** the small cavity of the heart. **-उलूकः** a small owl. **-कम्बुः** a small shell. **-कुलिशः** a precious stone. **-कुष्ठम्** a mild form of leprosy. **-घण्टिका** 1 small bell. -2 a girdle of small bells. **-चूडः** N. of a bird. **-चन्दनम्** red sandal-wood. **-जन्तुः** any small animal. **-तण्डुलः** a grain of rice. **-तातः** a father's brother, uncle. **-दंशिका** a small gadfly. **-पत्रा** a kind of sorrel (Oxalis Pusilla). **-पदम्** a kind of measure of length (equal to 10 Aṅgulas). **-बुद्धि** *a.* low-minded, mean. **-रसः** 1 honey. -2 (pl.) base pleasures; Bhāg. 5. 13. 10. **-रोगः** a minor disease; (44 are enumerated by Suśruta). **-वंशा** N. of a plant (Mimosa Pudica). **-शर्करा** a kind of suger (coming from यवनाल). **-शार्दूलः** leopard. **-शङ्खः** a small conch-shell. **-सुवर्ण** low or bad gold; *i. e.* brass. **-हन्** *m.* an epithet of Śiva.

क्षुद्रकः 1 One who disregards; तस्माद्राजानो नावमन्तव्याः इति क्षुद्रकान् प्रतिषेधयेत् Kau. A. 1. 13. -2 A kind of arrow; अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् Mb. 6. 45. 23. -*a.* Small, minute; Ms. 8. 297.

क्षुद्रता, -त्वम् 1 Smallness, insignificance. -2 See सूक्ष्मता; प्रश्नेदः क्षुद्रता नेह द्रव्यपामुपदिश्यते Mb. 12. 252. 6.

क्षुद्रल *a.* Minute, small (applied especially to diseases and animals).

क्षुद्रिका 1 A small gadfly. -2 Small bells (for ornaments).

क्षोत्तृ *m.* A pestle, implement for grinding.

क्षोदः [क्षुद्-घञ्] 1 Pounding, grinding. -2 The stone on which anything is ground or powdered, a mortar. -3 Any ground substance, flour. -4 Dust, particle, any small or minute particle; वीचीवातैः शीकरक्षोदशीतैः U. 3. 2. कीर्णैः पिष्टातकौघैः कृतदिवसमुखैः कुङ्कुमक्षोदगौरैः Ratn. 1. 9. -5 A drop. -6 A lump, piece. -7 Multiplication. **-Comp. -क्षम** *a.* capable of standing a test, scrutiny or investigation. -2 solid, valid; N. 6. 113.

क्षोदस् *n.* [क्षुद्-असुन्] Ved. Water in agitation.

क्षोदित *a.* [क्षुद्-णिच्-क्त] Pounded, ground. **-तम्** 1 Powder, dust. -2 Flour, any ground substance.

क्षोदिमन् *m.* Minutness, smallness.

क्षोदीयस् *a.* Very minute, insignificant; बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति Śi. 2. 100. **-क्षोद्य** *a.* To be trampled on; Rām. 2. 80. 10.

क्षुध् 4 P. (क्षुध्यति, क्षुधित) To be hungry; क्षुध्यन्तोऽप्यघसन्व्यालास्तामपालां कथं न वा Bk. 5. 66, 6. 44, 9. 39.

क्षुद् *f.*, **क्षुधा** 1 Hunger; सीदति क्षुधा Ms. 7. 134, 4. 187. -2 Food. **-Comp. -अन्वित, -आर्त, -आविष्ट** *a.* afflicted by hunger. **-क्षाम** *a.* emaciated by hunger; Mb. 1.50.1; Bh. 2. 29. **-पिपासित** *a.* hungry and thirsty; Ms. 8. 93. **-निवृत्तिः** *f.* cessation of hunger, appeasing of appetite (in general). **-शान्तिः** *f.* (क्षुधाशान्तिः) allaying hunger, satisfaction; Bh.

क्षुधालु *a.* Hungry.

क्षुधित *a.* Hungry; तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै R. 2. 39

क्षुधुनः N. of a savage race, the Mlechchhas.

क्षुन्द् 1 Ā. To jump; क्षुणाति च क्षुणीते च क्षुणोत्याप्लवनेऽपि च। क्षन्दते क्षुन्दते चापि षडाप्लवनवाचिनः ॥ इति भट्टमल्लः

क्षुपः A tree with small roots and branches, a shrub, bush, Rām. 2. 25. 7; क्षुपेषु मुक्तमूलेषु केचित्पेतुरवाङ्मुखाः Śiva. B. 20. 36.

क्षुभ् 1 Ā., 4, 9 P. (क्षोभते, क्षुभ्यति, क्षुभ्नाति, क्षुभित-क्षुब्ध) 1 To shake, tremble, to be agitated or disturbed; महाह्रद इव क्षुभ्यन् Bk. 9. 118; R. 4. 21; Śi. 8. 24. -2 To be unsteady. -3 To stumble (fig. also). *Caus.* (क्षोभयति) To agitate, stir up, excite, perturb.

क्षुभ् *f.* Ved. A blow, push; क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः Rv. 5. 41. 13.

क्षुभ *a.* [क्षुभ्-क] Exciting, agitating &c.

क्षुभित *a.* 1 Shaken, agitated &c.; महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावर्तक &c.; Ve. 3. 2. -2 Afraid. -3 Enraged.

क्षुब्ध *p. p.* 1 Agitated, shaken, unsteady. -2 Disturbed. -3 Afraid. **-ब्धः** A churning stick; क्षोभैव मन्दरः क्षुब्धक्षुभिताम्भोधिवर्णना Śi. 2. 107. -2 A particular mode of sexual enjoyment.

क्षोभः [क्षुभ-घञ्] 1 Shaking, moving, tossing; Me. 28, 97; so काननक्षोभः &c. -2 Jolting; R. 1. 58; अयं तस्या रथक्षोभादंसेनांसो निपीडितः V. 3. 11. -3 (*a*) Agitation, disturbance, excitement, emotion; क्षोभक° U. 3. 3. 29; स्वयंवरक्षोभकृतामभावः R. 7. 3; अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्बलवन्निगृह्य Ku. 3. 69. (*b*) Provocation, irritation; प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः Ś. 6. 31.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षोभणम् [क्षुभ्-णिच् ल्युट्] Agitating, disturbing. **-णः** One of the five arrows of Kāmadeva. **-2** An epithet of (*a*) Viṣṇu, (*b*) Śiva.

क्षुमा 1 Linseed, a kind of flax.-**2** The Indigo plant. **-3** A goddess bestowing favour or distress. L. D. B.

क्षुर् 6 P. (क्षुरति, क्षुरित) **1** To cut, scratch. -**2** To make lines or furrows.

क्षुरः [क्षुर्-क] **1** A razor; क्षुराग्रैः चक्रैः (हतानि) R.7.46. प्रवर्तमानमन्याये छेदयेल्लवशः क्षुरैः Ms. 9. 292. **-2** A razor-like barb attached to an arrow. **-3** The hoof of a cow or horse. **-4** An arrow; क्षुरैश्चिच्छेद लघ्वस्त्रम् Mb. 3. 287. 17. -**5** The foot of a bed-stead. -**Comp. -कर्मन्** *n.* **-क्रिया** the act of shaving; नास्मनि स्यात्क्षुरक्रिया Pt. 1. 386. **-चतुष्टयम्** the four things necessary for shaving. **-धानम्, -भाण्डम्** a razor-case. यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवोपहितः Kauṣ. Up. 4. 20; भद्रे शीघ्रमानीयतां क्षुरभाण्डं येन क्षौरकर्मकरणाय गच्छामि Pt. **-धार** *a.* as sharp as a razor. **-नक्षत्रम्** Any luner mansion that is inauspitius for shaving. **-प्रः 1** an arrow with a sharp horse-shoe shaped head; तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती R. 11. 29; 9. 62. क्षुरप्रचक्र-निस्त्रिंश-कुन्त-पट्टिश-पाणिभिः Śiva B. 4. 50. **-°माला** a chain of crescent necklets; अहो मया भद्रवत्याः क्षुरप्रमालाहिता Pratijñā. 4. **-2** a sort of hoe, a weeding-spade. **-मर्दिन्, -मुण्डिन्** *m.* a barber.

क्षुरिका, क्षुरी 1 A knife, dagger; पार्थस्य निहतस्याङ्गे सोऽक्षिपत्क्षुरिकां ततः Raj. T. 5. 438. **-2** A small razor.

क्षुरिकोपनिषद् N. of a Up. belonging to Av.

क्षुरिणी The wife of a barber.

क्षुरिन् *m.* A barber.

क्षुल्ल *a.* Small, little; अनुनुम क्षुल्लसुखावहानां तेषामृते कृष्णकथामृतौघात् Bhāg. 3. 5. 10. **-Comp. -तातः -पिता** the younger brother of one's father; cf. क्षुद्र.

क्षुल्लक *a.* **1** Little, minute; अथो ये क्षुल्लका इव सर्वे ते क्रिमयो हताः Av. 2. 32. 5. -**2** Low, vile. **-3** Insignificant. **-4** Wicked, malicious. **-5** Poor. **-6** Pained, distressed. -**7** Hard. **-8** Young. **-कः** small shell.

क्षेत्रम् [क्षि-ष्ट्रन्] A field, ground, soil; चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः Mu. 1. 3. -**2** Landed property, land. **-3** Place, abode, region, repository; कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191; Bh. 1. 77; Me. 16. **-4** A sacred spot, a place of pilgrimage; क्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं कौरवं तद्भजेथाः Me. 50; Bg. 1. 1. -**5** An enclosed spot of ground, portion or space, superficies, circuit. **-6** Fertile soil. **-7** Place of origin; Bhāg. 2. 6. 1. **-8** A wife; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1; Ms. 3. 175; वृद्धस्तु व्याधितो वा राजा...क्षेत्रे बीजमुत्पादयेत् Kau. A. 1. 17. **-9** The sphere of action, the body (regarded as the field of the working of the soul); योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् Ku. 6. 77; Bg. 13. 1, 2, 3. **-10** The mind. **-11** A house; a town. **-12** A plane figure, as a triangle. -**13** A diagram. **-14** A sign of the zodiac. **-15** (in chiromancy) A certain portion marked out on the palm; क्षेत्रं भुजां च विधिवत्कुशलोऽवलोक्य सामुद्रविद्वदति यातमनागतं च Bri. S. 68. 1. **-Comp. -अंशः** a degree of the ecliptic. **-अधिदेवता** the tutelary deity of any sacred piece of ground. **-आजीवः, -करः,-कृत** *m.* a cultivator, peasant. **-इक्षुः** N. of a corn (यवनाल- Mar. जोंधळा).**-गणितम्** geometry. **-गत** *a.* geometrical. °उपपत्तिः *f.* geometrical proof. **-ज** *a.* **1** produced in a field. **-2** born from the body. (**-जः**) **1** one of the 12 kinds of sons allowed by the old Hindu Law, the offspring of a wife by a kinsman duly appointed to raise up issue to the husband; Ms. 9. 167, 180; Y. 1. 69, 2. 128. **-जात** *a.* begotten on the wife of another. **-ज्ञ** *a.* **1** knowing places. **-2** clever, dexterous; क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मान् Mb. 1. 89. 14. (**-ज्ञः**) **1** the soul; cf. क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत Bg. 13. 1, 3; Ms. 12. 12. **-2** the Supreme Soul. **-3** a libertine. **-4** a husbandman. -**5** a form of Śiva. **-6** a witness. (**-ज्ञा**) a girl fifteen years old personating Durgā at a festival. **-देवता** the deity of the fields; N. of a serpant. **-पतिः** a land-owner, a landlord. **-पदम्** a place sacred to a deity; पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे Bhāg. 9. 4. 20. **-पालः 1** a man employed to guard a field.-**2** a deity protecting fields. **-3** an epithet of Śiva.**-फलम्** the area or superficial contents of a figure (in math.) **-भक्तिः** *f.* the division of a field. **-भूमिः** *f.* cultivated land. **-राशिः** quantity represented by geometrical figures. **-लिप्ता** a minute of the ecliptic. **-विद्** *a.* = क्षेत्रज्ञ q. v. (*-m.*) **1** a husbandman. **-2** a sage, one who has spiritual knowledge; यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुः Ku. 3. 50. **-3** the soul; यः क्षेत्रवित्तपतया हृदि विश्वगाविः Bhāg. 4. 22. 37. **-व्यवहारः 1** drawing a figure in geometry. -**2** geometrical demonstration. **-स्थ** *a.* residing at a sacred place.

क्षेत्रिक *a.* (**-की** *f.*) [क्षेत्रमस्त्यस्य ठन्] Relating to a field. **-कः 1** A farmer; Ms. 8. 241, 9. 53. **-2** A husband; हरेत्तत्र नियुक्तायां जातः पुत्रो यथौरसः । क्षेत्रिकस्य तु तद्बीजं धर्मतः प्रसवश्च सः Ms. 9. 145.

क्षेत्रिन् *a.* [क्षेत्र-इनि] **1** Owing a field; cultivating land. **-2** Agricultural. *-m.* **1** An agriculturist, a cultivator; यावत्सस्यं विनश्येत्तु तावत्स्यात्क्षेत्रिणः फलम् Y. 2. 161. **-2** A (nominal) husband; आहुरुत्पादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः Ms. 9. 32. Ś. 5. **-3** The soul. **-4** The Supreme Soul; क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत Bg. 13. 33.

क्षेत्रिय *a.* [क्षेत्र-घ cf. P. V. 2. 92 Vārt. 1, 2.] **1** Relating to a field. **-2** Curable in a future body, or incurable in the present life, irremediable; दण्डोऽयं क्षेत्रियो येन मय्यपातीति साऽब्रवीत् Bk. 4. 32 क्षेत्रियरोगं सखि हृदन्तः **-यम् 1** An organic disease. -**2** Meadow grass, pasturage. **-3** (pl.) The surrounding parts of any place; यदि स्थ क्षेत्रियाणाम् Av. 2. 14. 5. **-यः 1** A medicament.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

-2 An incurable disease. -3 An adulterer. -4 Physicking, operating.

क्षेत्रीयति Den. P. To desire another's wife.

क्षेत्रीकृ 8 U. To expose to, to subject to; Mu. 7. 4; K. 135.

क्षेप &c. See under क्षिप्.

क्षेम *a*. [क्षि-मन् Uṇ. 1. 138] 1 Conferring happiness, ease or comfort, good, beneficial, well; धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् Bg. 1. 46. -2 Prosperous, at ease, comfortable; विविशुस्ते वनं वीराः क्षेमं निहतकण्टकम् Mb. 3.11.72. -3 Secure, happy; विविक्तक्षेमसेवनम् Bhāg. 3. 28. 3. **-मः, -मम्** 1 Peace, happiness, ease, welfare, well-being; वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासति Ki. 1. 17; वैश्यं क्षेमं समागम्य (पृच्छेत्) Ms. 2. 127; अधुना सर्वजलचराणां क्षेमं भविष्यति Pt. 1. -2 Safety, security; क्षेमेण व्रज बान्धवान् Mk. 7. 7 safely; Pt. 1. 146. -3 Preserving, protection; आदिदेशाथ शत्रुघ्नं तेषां क्षेमाय राघवः R. 15. 6. -4 Keeping what is acquired; cf. योगक्षेम; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22. -5 Final beatitude, eternal happiness. -6 Basis, foundation; क्षेमे तिष्ठाति घृतमुक्षमाणा Av. 3. 12. 1. -7 Residence, resting-place; Av. 13. 1. 27. -8 A star, asterism (नक्षत्र). **-मः,-मा** A kind of perfume. **-मा** An epithet of Durgā. **-मम्** N. of one of the seven वर्षs in Jambu-dvīpa. शिवं यवसं सुभद्रं शान्तं क्षेममसृतमभयमिति वर्षाणि Bhāg. 5. 20. 3. **-Comp. -आश्रमः** the order of a householder (गार्हस्थ्य); वेत्ति ज्ञानविसर्गं च निग्रहानुग्रहं यथा । यथोक्तवृत्तेर्वीरस्य क्षेमाश्रमपदं भवेत् ॥ Mb. 12. 66. 6. **-इन्द्रः** N. of a celebrated poet of Kashmir (author of बृहत्कथा, भारतमञ्जरी &c.). **-कर, -कार** (also क्षेमंकर) *a*. propitious, causing peace or security. **-शूरः** 'A hero in safe-places', a carpet-knight, a boaster; किं क्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः Bhāg. 10. 4. 36.

क्षेमिन् *a*. (-णी *f*.) Safe, secure, happy; क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे Bhāg. 10. 88. 39.

क्षेम्य *a*. [क्षेमाय साधु यत्] 1 Resting, at ease; यमर्थं ते मघवन् क्षेम्या धूः Rv. 10. 28. 5. -2 Habitable, comfortable. -3 Healthy, salubrious. क्षेम्यस्त्विष्टप्रतरणः सुवीरः Mbh. on P. V. 4. 36. -4 Lucky, prosperous. -5 Giving peace; न चैवैषा गतिः क्षेम्या Mb. 14. 58. 2 **-म्यः** An epithet of Śiva.

क्षै 1 P. [क्षायति, क्षाम] To wane, waste away, become emaciated, decline, decay.

क्षैण्यम् 1 Destruction; Rāj. T. 5. 263. -2 Leanness, slenderness.

क्षैत्रम् [क्षेत्राणां समूहः अण्] 1 A multitude of fields. -2 A field.

क्षैत्रज्ञम् Spirituality, knowledge of the soul.

क्षैप्रम् Quickness, speediness. -*a*. A kind of संधि (produced by changing the first of the two concurrent vowels to its semi-vowel). **-Comp. -वर्ण** *a*. containing a semi-vowel.

क्षैरेय *a*. (-यी *f*.) [क्षीरे संस्कृतं ढञ्] Milky.

क्षोडः The post to which an elephant is tied.

क्षोणिः, -क्षोणी *f*. 1 The earth; क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः Dk. -2 The number 'one' (in math.). **-Comp. -पतिः, -पालः, -भुज्** *m*. a king. ...भवदरिक्षोणीभुजां निर्गमः Sūkti. 5. 72.

क्षोद See under क्षुद्.

क्षोभ &c. See under क्षुभ्.

क्षोमः, -मम् [क्षु-मन्] A room on the top of a house. **-मम्** Woven silk.

क्षौणिः, -णी *f*. See क्षोणि. **-Comp. -प्राचीरः** the ocean. **-भुज्** *m*., **-पतिः** a king. **-भृत्** *m*., **-धरः** a mountain; U. 2. 30.

क्षौद्रः 1 The Champaka tree. -2 N. of a mixed caste; (son of a Vaideha and Māgadhī) **-द्रम्** 1 Smallness. -2 Meanness, lowness. -3 Honey; स क्षौद्रपटलैरिव R. 4. 63. -4 Water. -5 A particle of dust. -*a*. Small; क्षौद्रालापथ कामदं श्रियसृते सैवैकनिष्ठा श्रियाम् Bhāg. 10. 90. 24. **-Comp. -जम्** wax. **-धातुः** a kind of mineral substance; (माक्षिक). **-मेहः** the disease diabetes mellitus.

क्षौद्रेयम् Wax.

क्षौद्रक्यम् Minuteness.

क्षौमः *a*. [क्षु-मन् स्वार्थे अण्] Made of linen, linen धारयामि च चीराणि शाणक्षौमाजिनानि च Mb. 12. 179. 23. **-मः, -मम्** 1 Silken cloth, woven silk; क्षौमं केनचिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतम् Ś. 4. 5; क्षौमान्तरितमेखले (अङ्के) R. 10. 8. -2 An airy room on the top of a house. -3 The back of an edifice. -4 A fortified place before a building. **-मम्** 1 Linen cloth. वासः क्षौमम् Mbh. on VIII. 3. 37. -2 Linseed. **-मी** Flax.

क्षौरम् Shaving. **-री** A razor. -*a*. 1 Performed with a razor. -2 Very sharp.

क्षौरपव्यम् A strongly built house; Bhāg. 6. 5. 8.

क्षौरिकः A barber.

क्ष्णु 2 P. (क्ष्णौति, क्ष्णुत) To whet, sharpen; वाचं क्ष्णुवानो दमयन्तसपत्नान् Av. 5. 20. 1. -With **सं** (Ā.) to sharpen (fig. also); संक्ष्णुवान इवोत्कण्ठामुपाभुङ्क्त सुरामलम् Bk. 8. 40.

क्ष्णुत *a*. [क्ष्णु-क्त] Whetted, sharpened.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्ष्णोत्रम् Ved. A grind-stone, whet-stone; क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतम् Rv. 2. 39. 7.

क्ष्मा 1 The earth; (पुत्रं) क्ष्मां लम्भयित्वा क्षमयोपपन्नम् R. 18. 9; किं शेषस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष यत् Mu. 2. 18. **-2** (In math.) The number 'one'. **-Comp. -जः** the planet Mars. **-पः, -पतिः, -भुज्** *m.* a king; कविक्ष्मापतिः Gīt. 1; देशानामुपरि क्ष्मापाः Pt. 1. 155. **-भृत्** *m.* a king or mountain, Bhāg. 10. 67. 7. **-वलयः, -यम्** the horizon. **-वृषः** a mighty king; Rāj. T. 5. 126.

क्ष्माय् 1 Ā. (क्ष्मायते, क्ष्मायित) To shake, tremble; चक्ष्माये च मही Bk. 14. 21; 17. 73.

क्ष्मील् 1 P. (क्ष्मीलति) To wink, close the eyelids.

क्ष्विड् 1 U. (क्ष्वेडति-ते, क्ष्वेड्ट or क्ष्वेडित) To hum, roar, whistle, growl, murmur, sound indistinctly; Ms. 4. 64.

क्ष्विद् 1 Ā., **क्ष्विद्** 4 P. **1** To be wet or unctuous. **-2** To emit sap, or discharge juice, ichor &c., exude. With **प्र** to murmur, hum; निकुञ्जे तस्य वर्तित्वा रम्ये प्रक्ष्वेदिताः परम् Bk. 7. 103.

क्ष्विण्ण *a.* [क्ष्विद् - क्त P. III. 2. 187] **1** Sounded inarticulately. **-2** Soft, unctuous, oily.

क्ष्वेड *a.* **1** Crooked, curved. **-2** Wicked, depraved. **-3** Difficult to be approached. **-डः 1** Sound, noise. केचित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वन्ति केचित्कूजन्ति हृष्टवत् Rām. 5. 62. 13. **-2** Venom, poison; गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः। शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति॥ Subhāṣ. **-3** Moistening. **-4** Abandonment. **-5** An inarticulate sound. **-डा 1** The roaring of a lion. **-2** A war-cry, war-whoop; कृतक्ष्वेडारवोदग्राः समग्रा अपि निर्ययुः Śiva. B. 24. 20; 14. 14. **-3** A bamboo.

क्ष्वेडनम् 1 Murmuring, hissing, whistling. **-2** A hissing pronunciation; Mb. 4. 64.

क्ष्वेडितः 1 Humming, murmuring. **-2** A growl, roar. **-3** The roaring of a lion; जयारवक्ष्वेडितनादमूर्च्छितः Ki. 14. 29. **-4** A battle-cry, war-whoop.

क्ष्वेल् 1 P. (क्ष्वेलति &c.) **1** To leap, jump. **-2** To play. **-3** To go, move. **-4** To shake, tremble.

क्ष्वेला, क्ष्वेलिका, क्ष्वेली, क्ष्वेलितम्, क्ष्वेल्यम्, क्ष्वेलनम् Play, jest, joke; क्ष्वेलिकायां मां मृषा समाधिना Bhāg. 5. 8. 21; स्त्रीणां निरीक्षणस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकम् Bhāg. 11. 17. 33.

॥ इति प्रथमो भागः ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

For Private and Personal Use Only